

MARTIN ŠTEFÁNIK – JÁN LUKAČKA A KOL.

**LEXIKON
STREDOVEKÝCH MIEST
NA SLOVENSKU**

BRATISLAVA 2010

© Historický ústav SAV

© Martin Štefánik – Ján Lukačka a kol.

© Blanka Brezováková, Marcela Domenová, Daniela Dvořáková, Karin Fábrová,
Miriám Hlavačková, Martin Homza, Pavol Hudáček, Peter Labanc, Richard Lacko,
Ján Lukačka, Žofia Lysá, Richard Marsina, Vladimír Rábik, Monika Skalská,
Marián Skladaný, Miroslava Slezáková, Katarína Nádaská, Martin Štefánik,
Ferdinand Uličný ml., František Žifčák

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0166-07

Recenzenti

Prof. PhDr. Július Bartl, CSc.

Doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc.

Jazyková redakcia

Eva Kratochvílová

Preklad rezumé do anglického jazyka

Peter Bystrický

Stanislava Kuzmová

Zuzana Hajachová

Technický redaktor

Jozef Hupka

Návrh obálky a grafická úprava

Jozef Hupka

Prodama, spol. s r. o.

Všetky práva vyhradené. Žiadnu časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať ani prenášať prostredníctvom nijakých médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora.

Bratislava 2010

ISBN 978-80-89396-11-5

MARTIN ŠTEFÁNIK – JÁN LUKAČKA A KOL.

**LEXIKON
STREDOVEKÝCH MIEST
NA SLOVENSKU**

BRATISLAVA 2010

OBSAH

ÚVOD	7
BÁNOVCE NAD BEBRAVOU (<i>Miriám Hlavačková</i>)	13
BANSKÁ BELÁ (<i>Martin Štefánik</i>)	20
BANSKÁ BYSTRICA (<i>Marián Skladaný</i>)	29
BANSKÁ ŠTIAVNICA (<i>Martin Štefánik</i>)	54
BARDEJOV (<i>Pavol Hudáček</i>)	79
BECKOV (<i>Daniela Dvořáková</i>)	99
BRATISLAVA (<i>Žofia Lysá</i>)	105
BREZNO (<i>Richard Lacko</i>)	140
DOBRÁ NIVA A BABINÁ (<i>Miroslava Slezáková</i>)	147
GELNICA (<i>Martin Homza</i>)	151
HLOHOVEC (<i>Ján Lukačka</i>)	164
KEŽMAROK (<i>Karin Fábrová</i>)	171
KOMÁRNO (<i>Miriám Hlavačková</i>)	183
KOŠICE (<i>Miroslava Slezáková – Katarína Nádaská</i>)	194
KREMNICA (<i>Martin Štefánik</i>)	217
KRUPINA (<i>Blanka Brezováková</i>)	242
LEVOČA (<i>Vladimír Rábik</i>)	252
LUBIETOVÁ (<i>Martin Štefánik</i>)	263
MODRA (<i>Daniela Dvořáková</i>)	273
NITRA (<i>Ján Lukačka</i>)	283
NOVÁ BAŇA (<i>Martin Štefánik</i>)	294
NOVÉ MESTO NAD VÁHOM (<i>Ján Lukačka</i>)	307
PARTIZÁNSKA LUPČA (<i>Vladimír Rábik</i>)	314
PODOLÍNEC (<i>Karin Fábrová</i>)	323
PREŠOV (<i>Marcela Domenová</i>)	331

PRIEVIDZA (<i>Ján Lukačka</i>)	354
PUKANEC (<i>Martin Štefánik</i>)	361
RIMAVSKÁ BAŇA (<i>Vladimír Rábik</i>)	371
RIMAVSKÁ SOBOTA (<i>Monika Skalská</i>)	376
ROŽŇAVA (<i>Monika Skalská</i>)	383
RUŽOMBEROK (<i>Richard Marsina</i>)	395
SABINOV (<i>Pavol Hudáček</i>)	404
SENICA (<i>Daniela Dvořáková</i>)	419
SKALICA (<i>Miriam Hlavačková</i>)	425
SMOLNÍK (<i>Daniela Dvořáková – Martin Štefánik</i>)	436
SPIŠSKÁ NOVÁ VES (<i>František Žifčák</i>)	446
SPIŠSKÁ SOBOTA (<i>Karin Fábrová</i>)	466
SPIŠSKÉ VLACHY (<i>Labanc Peter</i>)	474
STARÁ ĽUBOVŇA (<i>Ján Lukačka</i>)	480
STARÝ TEKOV (<i>Ján Lukačka</i>)	488
ŠAMORÍN (<i>Miriam Hlavačková</i>)	495
TOPOLČANY (<i>Ján Lukačka</i>)	503
TRENČÍN (<i>Richard Marsina</i>)	511
TRNAVA (<i>Vladimír Rábik</i>)	523
VELKÝ ŠARIŠ (<i>Pavol Hudáček – Ferdinand Uličný ml.</i>)	552
ZVOLEN (<i>Blanka Brezováková</i>)	564
ŽILINA (<i>Richard Marsina</i>)	577
Zoznam použitých skratiek	591
Archívy a archívne fondy	595
Edície prameňov a literatúra	597

ÚVOD

GENÉZA MIEST NA SLOVENSKU

Včasný stedovek v stredovýchodnej Európe nepoznal privilegované mestá. Už od 9. stor. však v podhradiach hradísk existovali trhové miesta, kde sa koncentrovali remeselníci a obchodníci. Z nich sa vyvinuli mestá starého typu. Na území Slovenska sa s týmto typom sídiel stretávame iba v oblasti juhozápadného Slovenska (Nitra, Bratislava a sem inklinujúci Ostrihom), ktoré patrilo k hospodársky najvyvinutejším regiónom Uhorska. Tu sa konávali pravidelné týždenné trhy, ktoré lákali nielen domácich, ale aj zahraničných obchodníkov. Remeselníci a obchodníci bývajúcí v mestách starého typu sa svojím právnym postavením neodlišovali od ostatného obyvateľstva krajiny a podliehali pod právomoc kráľovských županov. Tento stav v Uhorsku trval až do prvej tretiny 13. stor.

Na dvore ambiciózneho nastupujúceho panovníka Bela IV. dozrelo odhodlanie realizovať reformu miest, ktorá sa už rozbehla aj v okolitých krajinách. Kráľ týmto krokom sledoval nielen zvýšenie príjmov do kráľovskej pokladnice, ale v mešťanoch hľadal aj nových spojencov v zápasoch s rastúcou mocou šľachty. Dokázateľne od roku 1238 začal kráľ udeľovať prvé mestské privilégia. Slubne začatý proces načas zabrzdil ničivý tatársky vpád. Po jeho skončení stál kráľ pred ťažkou úlohou obnovy krajiny. V snahe čo najskôr zahľadiť devastáciu a vyludnosť Uhorska, otvoril dvere prílivu cudzích osadníkov, ktorí sem prichádzali predovšetkým z nemeckých krajín. Nemeckí osadníci prinášali do Uhorska nielen svoje remeselné zručnosti či technologické znalosti, ale aj právne zvyklosti, ktorými sa riadili vo svojej pôvodnej vlasti. Z nich na prvo mieste bolo mestské právo, ktoré zaznamenalo v nemeckých krajinách značný rozmach. Jeho najmarkantnejšie ustanovenia sa snažili noví osadníci aplikovať aj v novej domovine. Možno teda povedať, že nemeckí osadníci hostia sa stali akýmsi katalyzátorom mestotvorného procesu, ktorý potom prebiehal v druhej polovici 13. a v priebehu 14. stor. vzniklo niekoľko desiatok privilegovaných stredovekých miest.

Získaním privilégií sa mnohé staršie trhové miesta i novozaložené lokality transformovali na mestá nového typu, ktorých obyvateľstvo bolo ako celok (komunita) vyňaté spod administratívnej právomoci kráľovských županov a stali sa samosprávnymi jednotkami na čele s vlastným richtárom a mestskou radou. Tento samosprávny orgán sa zároveň stal aj prvostupňovým súdom pre všetko obyvateľstvo mesta. Mešťania získali právo slobodne disponovať so svojím majetkom a rovnako sa mohli slobodne pohybovať a sťahovať po celej krajine. Obyčajne mali aj právo slobodne si zvoliť svojho farára, ktorého však musel potvrdiť diecézny biskup. Tým sa prejavovala samospráva aj v cirkevnej oblasti: mestskí farári podliehali priamo biskupovi a boli vyňatí (exemptní) spod právomoci archidiakonátov. Mešťania zvyčajne už v základnom privilégiu získali viacero výsad hospodárskeho charakteru. Na prvom mieste to bolo právo usporadúvať slobodný týždenný trh. Poplatky z neho boli príjmom mestskej pokladnice. Mešťania získali aj právo rúbať drevo a lámať kameň v chotári mesta, aby si mohli postaviť domy a prípadne sa aj opevniť. Samozrejmosťou výsadou sa stalo právo poľovať a rybníčť v rámci mestského chotára. V privilégiách pre banské mestá sa zdôrazňovala sloboda vyhľadávania a ťažby drahých kovov a ostatných rúd. Rozvoj obchodných aktivít podporovala výsada oslobodenia od platenia mýtnych a colných poplatkov v najbližšom okolí mesta, resp. v príslušnom komitáte alebo v celej krajine. Aj každoročná výmena mincí (do peňažnej reformy) sa mala uskutočňovať priamo v meste za účasti richtára. Veľký význam pre mestá ležiace v blízkosti hraníc kráľovstva malo právo skladu, ktoré umožňovalo miestnym obchodníkom participovať na ziskoch plynúcich z diaľkoveho obchodu. Pomerne zriedkavé bolo míľové právo, ktoré zakazovalo cudzím remeselníkom usadzovať sa a vykonávať svoje remeslo v okruhu jednej míle od mesta.

Udelením privilégií obyvatelia miest nezískali iba práva, ale prevzali na seba aj určité záväzky. Na prvom mieste to bola povinnosť každoročne platiť daň (taxu) do kráľovskej pokladnice, ktorú vyberala mestská rada a zaplatila za celé mesto. Povinnosť platiť daň sa vzťahovala iba na mešťanov, ktorí v meste vlastnili dom a k nemu patriace pozemky. Povinnosťou obyvateľov banských miest bolo platenie banskej dane (urbury) t. j. odvádzanie desatiny (pri zlate) alebo osminy (pri striebre a iných kovoch) z vyťaženej rudy. Ďalej sa mestám ukladala povinnosť pohostiť kráľa, resp. zemepána a jeho sprievod počas návštevy mesta. Ostatní šľachtici nemohli do miest vstupovať svojoľne bez súhlasu predstaviteľov mesta (*ius descensus*). Osobitné ustanovenia výsadných listín sa týkali odvádzania cirkevného desiatku diecéznemu biskupovi. V niektorých prípadoch celý desiatok poberal miestny farár a diecéznemu biskupovi odvádzal z neho pevný podiel (obvykle polovicu).

V mestách sa všeobecne pri plnení záväzkov voči vrchnosti uplatňovala peňažná renta, tada všetky poplatky sa platili v peniazoch. Iba v menej významných mestách neúplnou samosprávou sa ešte zachovávalo aj odvádzanie naturálií. Medzi dôležité povinnosti miest v najstaršom období patrilo aj stavenie vojakov do kráľovského vojska. Obyčajne malo mesto povinnosť od každej stovky usadlostí vystrojiť jedného dobre vyzbrojeného bojovníka. Mestá sa však snažili tejto povinnosti zbaviť a radšej boli ochotné platiť zvýšenú kráľovskú daň.

Najvýznamnejšie a najvýsadnejšie mestá vznikli v Uhorsku v 13. a 14. stor. na kráľovskej pôde a voláme ich preto kráľovské mestá. Právo udeľovať mestské výsady mali aj svetskí a cirkevní zemepáni, ktorí túto výsadu aj uplatňovali. Na ich majetkoch vznikli zemepanské mestá, ktoré však až na zriedkavé výnimky nedosahovali úroveň kráľovských miest a aj mieru výsad a slobôd v nich bola o niečo nižšia ako v prípade kráľovských miest. K vonkajším znakom privilegovaných stredovekých miest v priebehu 14. stor. patrilo vybudovanie mestského kamenného jadra, pozostávajúce z meštianskych kamenných domov a výstavného farského mestského kostola. Najvýznamnejšie stredoveké mestá sa už v tomto období opevnili kamennými hradbami.

Mestotvorný proces dosahoval v stredoveku na území dnešného Slovenska mimoriadnu intenzitu. Do konca 13. stor. tu reálne existovalo viac ako 30 privilegovaných miest. V nasledujúcom 14. stor. pribudla takmer desiatka nových miest a v neskorostredovekom období, môžeme medzi stredoveké privilegované mestá rátať takmer 50 miest. Ustálenie počtu miest súviselo aj s ich ekonomickou funkciou: po etablovaní sa najvýznamnejších z nich sa dotvorila sieť trhov a obchodných spojení, kde už nebol priestor pre ďalších konkurentov. V prípade niekoľkých miest s plánovanou rozsiahlou banskou činnosťou sa nenaplnili očakávania o výnosnosti ložísk a tieto mestá neboli schopné prosperovať. Viaceré z lokalít pôvodne vybavených rozsiahlymi právnymi výsadami od panovníkov sa teda nepresadili a upadli. V 15. stor. a začiatkom 16. stor. sa niektoré kráľovské mestá dostali do postavenia zemepanských miest a mestečiek, čo súviselo

s okolnosťou, že sa pôvodne kráľovská pôda, na ktorej vznikli, dostávala donáciami či zálohovaním do rúk feudálov. Navonok sa prejavila táto okolnosť aj v dobovej terminológii, kedy sa oproti výrazu *civitas* so zvýšenou frekvenciou používal termín *oppidum*. Počtom a hustotou miest sa územie dnešného Slovenska jednoznačne patrilo medzi najurbanizovanejšie územia Uhorského kráľovstva. Hospodársky a kultúrny prínos miest pre stredovekú spoločnosť bol celkom zjavný. Na Slovensku mestá zohrali v porovnaní s ostatným územím Uhorska omnoho významnejšiu úlohu. Ich zástoj podstatne ovplyvnil hospodársky a spoločenský obraz Slovenska. Zmapovanie dostupných prameňov k vytýpaným mestám sa stalo prvoradým výskumným zámerom riešiteľského tímu.

* * *

Lexikon stredovekých miest na Slovensku je výsledkom projektu financovaného Agentúrou pre vedu a výskum (APVV), ktorého garantom bolo Oddelenie stredovekých dejín Slovenska Historického ústavu SAV v Bratislave. Myšlienka zostaviť vedecké dielo encyklopedického charakteru faktograficky mapujúceho najvýznamnejšie stredoveké mestá dozrievala v odborných kruhoch vzhľadom na mimoriadny význam miest pri formovaní územia dnešného Slovenska už dlhší čas. V spolupráci medievistov z univerzitného prostredia s pracovníkmi z ďalších archívnych a kultúrnych inštitúcií sa pod vedením Oddelenia stredovekých dejín Slovenska Historického ústavu SAV sformoval kolektív 20 autorov, ktorí spracovali dejiny vybraných slovenských miest v stredoveku prehľadnou systematickou formou hesiel s pevnou štruktúrou.

Zámerom predkladanej publikácie je poskytnúť odbornej verejnosti základné dielo príručného charakteru, z ktorého bude možné vychádzať pri budúcom spracúvaní dejín miest na Slovensku. Lexikon mapuje dejiny vybraných 47 mestských lokalít na našom území. Nároky na spracovanie hesla sa zďaleka neobmedzili len na zozbieranie a usporiadanie aktuálneho stavu výskumu. Bolo potrebné vykonať rozsiahly základný výskum, ktorý v mnohých prípadoch nielen zrevidoval doterajšie vedecké poznatky, ale priniesol aj veľké množstvo nových informácií. So zreteľom na budúce použitie a plnohodnotný prínos publikácie pre jej používateľov bola pri zostavovaní hesiel prísne dodržiavaná zásada dokumentovateľnosti a kontrolovateľnosti všetkých uvádzaných údajov prostredníctvom vedeckého poznámkového aparátu ku každému heslu, ktorý svojím rozsahom aj kvalitou presahuje bežný štandard encyklopedických diel. Mimoriadne zložitou úlohou bol výber lokalít, ktoré boli zaradené a klasifikované ako mestá. Vzhľadom na vopred stanovený rozsah diela – jednoväzkovú monografiu – sme zostavili súbor kritérií, ktoré vymedzili tento výber. Keďže ide o otázku, ktorá v slovenskej (a nielen slovenskej) historiografii nie je zďaleka jednoznačne doriešená, vznikla a pravdepodobne aj v budúcnosti vznikne polemika najmä o zaradení či nezaradení niektorých spornejších lokalít. Pri vychádzaní z doterajšieho stavu poznania, čiastkových monografií a štúdií, regionálnych či tematických zborníkov, vykonaných archeologických výskumov a pod. a ich konfrontáciou s výsledkami pramenného výskumu sme neraz narazili na rozporuplné informácie a klasifikácie, ovplyvnené špecializovaným zameraním jednotlivých publikácií a ich autorov, ich „lokálpatriotizmom“ a z toho vyplývajúcou pochopiteľnou „zaujatosťou“ pri posudzovaní významu ich „vlastných“ lokalít v pozitívnom i negatívnom zmysle. Takéto názory bolo potrebné zohľadniť, roztriediť, posúdiť a overiť v prameňoch, konfrontovať s významom porovnateľných lokalít a na základe toho rozhodnúť o ich začlenení do Lexikonu. Ako každý výber, ani tento nebol jednoduchý a pri posudzovaní závažnosti jednotlivých kritérií „mestskosti“ pri množstve spornejších lokalít bolo nevyhnutné urobiť istú selekciu. Základný výber sme urobili ešte na začiatku projektu, no v priebehu skúmania a posudzovania prameňov, ich porovnaní a následného zostavovania hesiel boli niektoré pôvodne plánované heslá (=lokality) vyradené a iné zasa pridané. I to svedčí o neľahkej úlohe, ktorá spočívala pred autorským kolektívom. Napokon aj časové obmedzenia pri riešení a financovaní projektu ako aj plánovaný jednoväzkový rozsah diela predstavovali praktické limity, s ktorými autorský kolektív od začiatku musel počítať. Výsledkom jeho trojročnej práce je predkladaný výber 47 stredovekých „miest“, ktorý nie je a nemusí byť považovaný za definitívny, predstavuje však ako „umenie možného“ východiskový bod pre budúce výskumy. V rámci jednej publikácie sa podarilo zhromaždiť, pramenne doložiť a systematicky usporiadať dostupné informácie k dejinám týchto lokalít a ponúknuť dielo, ktoré osobitosťami spracovania a najmä rozsiahlym vedeckým aparátom (celá publikácia obsahuje 7059 poznámok) predstavuje originálny vydavateľský počín nielen v rámci slovenskej, ale aj stredo európskej medievistiky.

Pri spomínanom výbere bol použitý súbor kritérií „mestskosti“ stanovených už samou štruktúrou hesiel (k tomu podrobnejšie ďalej pri popise stavby hesiel) a ich vzájomná kombinácia. Ako prvotné a jednoznačne najvýznamnejšie kritérium slúžila doba udelenia a rozsah základného mestského privilégia, ako aj jeho potvrdenia a rozšírenia v stredovekom období. Z tohto dôvodu boli zaradené aj lokality, ktoré obdržali základné mestské privilégium už v 13. storočí, ale neskôr sa z rôznych dôvodov na mestá nevyvinuli, resp. sa vyvinuli len sčasti a časom stagnovali (napr. Babiná/Dobrá Niva, Rimavská Baňa, Starý Tekov). Právny rámec posudzovania mestskosti dopĺňali ostatné čiastkové privilégia, ktorým je venovaná osobitná časť v kapitole 4: Vznik a formovanie mesta. Ďalšími kritériami bola dobová kategorizácia lokalít vyjadrená v dokumentoch názvom *civitas* a doba i kontext jej použitia, ako aj sídliskový charakter mesta doložený jeho stredovekou zástavbou, jednotlivými zachovanými objektami či archeologickým výskumom v prípade ich nezachovania. Pri zaradení medzi mestá bolo zohľadnené členstvo menších či spornejších lokalít vo významných mestských zväzoch, (napr. Banská Belá a Lubietová v Zväze stredoslovenských banských miest). Významným kritériom vypovedajúcim o význame mesta v celokrajinskom meradle bola tiež výška mestskej dane, ktorá môže byť, no vo väčšine prípadov nie je, súčasťou základného privilégia. Zmeny výšky odvádzanej mestskej dane v priebehu stredoveku sú významným indikátorom rozvoja, resp. úpadku lokality. V rámci cirkevných dejín sme brali do úvahy dobu zriadenia, resp. prvú zmienku o samostatnej farnosti, jej exempcie spod archidiakonátov, ďalej existenciu farskej školy, počet kostolov, prítomnosť rádov a kláštorov v meste, ktoré dokazovali jeho význam. Kultúrnou výsposlosť lokality dokumentujú počty z nej pochádzajúcich študentov, ktorí študovali na stredovekých univerzitách. Charakter obchodného a remeselného mesta je pri jednotlivých lokalitách doložený zmienkami a štatútmí cechov; počet oslobodení od platenia cla i mýta a časté opakované potvrdenia týchto oslobodení dokladajú význam jednotlivých miest ako obchodných centier. Chronologický záber predkladaného diela je rámcovo daný štandardným medzníkom: rokom 1526. Táto hranica však nie je vnímaná rigorózne, pri chýbajúcich údajoch zo stredoveku bolo potrebné použiť aj informácie pochádzajúce z neskoršieho obdobia, pokiaľ sa dala predpokladať istá kontinuita najmä v demografických a ekonomických parametroch.

Štandardom pri zostavovaní každého hesla bol základný archívny výskum v archívoch doma i v zahraničí. Tým je daný nielen rozsah, ale zároveň aj limity predkladaného diela. Rozsahom najväčšie a najdoloženejšie sú mestá so zachovaným stredovekým mestským archívom, aj v rámci nich však existujú značné disproporcie vyplývajúce z počtu a charakteru zachovaných prameňov: kým v niektorých

prípadoch ide len o niekoľko kusov či niekoľko desiatok jednotlivín, inde ide o rádovo tisíce. Z tohto dôvodu bola v odôvodnených prípadoch v rámci štruktúry hesiel v kapitole 9: Správa mesta zaradená časť o archíve mesta s popisom jeho stavu. Jednotlivé kapitoly hesiel a ich vypracovanie teda pochopiteľne zodpovedajú stavu a rozsahu zachovania, v niekoľkých prípadoch aj možnosti sprístupnenia prameňov k dejinám miest: v každom jednotlivom prípade bol výskum v domácich archívoch doplnený o pramene zo zahraničných archívnych a knižničných inštitúcií, najmä Maďarského krajinárskeho archívu (MOL). V priebehu riešenia projektu bola jeho stredoveká zbierka (Diplomatikai Levéltár) digitalizovaná a sčasti neprístupná, v samom závere riešenia (jar/leto 2010) však už sprístupnená na internete, čo znamenalo opätovne sa vrátiť a aktualizovať informácie v jednotlivých už hotových kapitolách. Prakticky v tej istej dobe (jún/júl 2010) boli znepřístupnené z dôvodu začatia digitalizácie stredoveké zbierky všetkých slovenských mestských archívov. Rovnako výrazným obmedzením bola už roky pretrvávajúca uzavretosť Archívu mesta Bratislava kvôli sťahovaniu a absencii nových priestorov. Riešiteľský kolektív sa v drvivej väčšine prípadov stretol s ochotou a kolegiálnou spoluprácou personálu aj vedenia archívnych, knižničných, múzejných a iných kultúrnych či štátnych inštitúcií na Slovensku aj v zahraničí. Stretli sme sa však aj s výnimkou potvrdzujúcou pravidlo – v jednom z domácich archívov boli autorke jedného hesla predložené dokumenty na štúdium, druhej autorke však nie. V záverečnom štádiu práce, kedy do odovzdania rukopisu do tlače chýbal mesiac, prejavilo vedenie archívu záujem o text a možnosť doplniť ho.

Napriek všetkým týmto okolnostiam sa podarilo realizovať archívny výskum v komplexnom rozsahu. Vďaka tomu, že projekt bol riešený v Historickom ústave SAV, mali sme o. i. možnosť plne využiť fotografickú zbierku stredovekého listinného materiálu pracoviska, ktorá je najrozsiahljšou kolekciou svojho druhu na Slovensku.

* * *

Lexikon stredovekých miest zachytáva 47 lokalít na území Slovenska:

Bánovce n. Bebravou	Prešov
Banská Belá	Prievidza
Banská Bystrica	Pukanec
Banská Štiavnica	Rimavská Baňa
Bardejov	Rimavská Sobota
Beckov	Rožňava
Bratislava	Ružomberok
Brezno	Sabinov
Dobrá Niva - Babiná	Senica
Gelnica	Skalica
Hlohovec	Smolník
Kežmarok	Spišská Nová Ves
Komárno	Spišská Sobota
Košice	Spišské Vlachy
Kremnica	Stará Lubovňa
Krupina	Starý Tekov
Levoča	Šamorín
Lubietová	Topoľčany
Modra	Trenčín
Nitra	Trnava
Nová Baňa	Veľký Šariš
Nové Mesto n. Váhom	Zvolen
Partizánska (Nemecká) Lupča	Žilina
Podolíneec	

Heslá venované jednotlivým mestám sú zostavené každé príslušným autorom (či autormi) ako samostatné jednotky - autorské diela za základe pevnej štruktúry pozostávajúcej z 11 kapitol. V závislosti od informácií obsiahnutých v prameňoch, stavu spracovania dejín konkrétneho mesta aj charakteru jednotlivých miest sa pochopiteľne líši naplnenosť kapitol. Vo väčšine prípadov neexistujú zachované kompletne pramene ku všetkým kapitolám a ich častiam. Pri chýbajúcich údajoch z prameňov sa len v osobitných a odôvodnených prípadoch používajú analógie s inými mestami a regiónmi: zámerom hesla nie je nahrádzať monografiu k dejinám mesta, ale poskytnúť vyvážený a usporiadaný pohľad na údaje, prípadne výber údajov k jednotlivým oblastiam mestských dejín.

So zreteľom na prehľadnosť a základný zámer diela – rýchlu orientáciu a systematickosť pre jeho používateľov pri hľadaní informácií ku konkrétnemu mestu a konkrétnej oblasti jeho dejín - sa niektoré údaje opakujú pri viacerých heslách (napr. privilegiá spoločne udelené viacerým mestám, udalosti týkajúce sa viacerých miest a pod.). V rámci jedného hesla sa používajú krížové odkazy medzi jednotlivými kapitolami v početných prípadoch, keď sa obsah popisovaných údajov vzťahuje k viacerým z nich (týka sa to najmä Kap. 6: Významné udalosti – chronológia, Kap. 5: Stavebný vývoj a topografia mesta).

Ideálne heslo pozostáva z kapitol a ich častí:

SÚČASNÉ OFICIÁLNE SLOVENSKÉ POMENOVANIE MESTA

Súčasnú nemeckú a maďarskú pomenovanie mesta

KAP. 1: NÁZOV

Najstaršia zachovaná písomná zmienka o meste, príp. starších osád, ktorých existencia predchádzala mestu samotnému.

Názvy mesta v latincky a nemecky písaných prameňoch. V početných prípadoch sú od 15. st. zachované aj názvy mesta zachytené v prameňoch písaných stredovekou češtinou a slovenčinou, ktoré z dôvodu ich problematickej odlišiteľnosti v danom období uvádzame spoločne. V osobitných prípadoch sú uvedené aj názvy v dobových prameňoch písaných inými jazykmi (poľské, arabské). Uvedenie dobovej charakteristiky sídla (*possessio, villa, oppidum, civitas*).

Etymológia názvu, resp. názvov (pokiaľ sa v rôznych jazykoch odlišujú), pri nejednoznačnej etymológii sú uvedené aj viaceré varianty jeho odvodenia.

KAP. 2: POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Základná geografická poloha mesta, jeho súčasná administratívna príslušnosť, stručná charakteristika geologických podmienok - detailnejšia v prípade banských miest.

Administratívne a správne celky, na území ktorých sa mesto v stredoveku nachádzalo (župy).

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, cestné uzly. Mýtna a colné (tridsiatkové) stanice v meste samotnom, ako aj v jeho bezprostrednom okolí (vrátane tých, ktoré mestu nepatrili), a ktoré významným spôsobom ovplyvňovali obchodné prepojenia mesta. Chotár mesta, jeho rozsah v stredoveku stanovený privilégiami, metácie, dediny patriace do chotára so stručnou charakteristikou ich nadobudnutia. Dokumentovateľné zmeny rozsahu chotára v stredoveku.

KAP. 3: NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Stopy po osídlení na území mesta od najstarších čias. Nálezy keramiky, mincí, pohrebísk, reliktov stavieb a pod., ich situovanie v rámci intravilánu mesta. Predveľkomoravské aj veľkomoravské osídlenie ako aj doklady na osídlenie v 11. až začiatkom 13. stor.

KAP. 4: VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Kategorizácia mesta: typ mesta (slobodné kráľovské mesto, kráľovské mesto, zemepanské mesto). V prípade potreby stručná charakteristika vývoja mesta z hľadiska kategorizácie, dobové termíny kategorizácie (s odkazmi na Kap. 1: Názov). V prípade prítomnosti hradu podľa konkrétnych okolností jeho úloha pri vzniku mesta, držiteľia hradu, držiteľia mesta v stredoveku.

Základné mestské privilégium (alebo privilégia), jeho konfirmácie v stredoveku, jednotlivé výsady v ňom obsiahnuté. Významné čiastkové privilégia a ich potvrdenia, resp. mandáty vyžadujúce ich rešpektovanie. Hospodársko-politický kontext založenia a vzniku mesta, iné osobitné okolnosti a regionálne špecifiká vzniku a formovania mesta. Príslušnosť mesta k právnym okruhom. V prípade vlastného mestského práva jeho pramene a pôvod, zostavenie, rozsah, stručná charakteristika.

KAP. 5: STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Formovanie mestského jadra (námestia) a predmestí. Charakter zástavby (existencia kamenných domov, radnica), sakrálny objekty v meste (farský kostol, iná vyššia cirkevná inštitúcia, kláštor, špitál, atď.), iné doložené objekty (most, tržnica, budova kráľovskej komory, významné meštianske domy a pod.). Architektonické a umelecké hodnoty zo stredovekého obdobia. Údaje o opevnení mesta (murované hradby, resp. palisádové opevnenie), mestské brány, mestské štvrte.

KAP. 6: VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

Prehľad udalostí od prvých zmienok po koniec stredoveku, ktoré významne ovplyvnili dejiny mesta, odohrávajúce sa v meste samom a jeho najbližšom okolí (vojny, plienenia, povodne, požiare, prítomnosť kráľa a iných významných osobností, zhromaždenia šľachty, zálohovanie alebo darovanie mesta, ozbrojené lokálne konflikty s okolitými feudálmi a mestami, vzbury obyvateľstva atď.). V kapitole sa môžu opakovať udalosti a fakty rozpracované podrobnejšie v iných kapitolách (krížové odkazy), na tomto mieste sú prehľadne chronologicky zoradené.

KAP. 7: DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Údaje o demografickom vývoji od najstarších čias na základe archeologických nálezov, miestnych názvov a iných indícií, v neskoršom období na základe daňových súpisov, súpisov domov, pokiaľ to dovoľujú zachované údaje zo stredoveku, príp. na základe analógie so 16. storočím. Charakteristika etnických a sociálnych pomerov v meste, demografický vývoj v kontexte regiónu, sociálna štruktúra na základe dostupných prameňov.

KAP. 8: HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Vývoj mesta z hľadiska prevažujúcich hospodárskych aktivít jeho obyvateľov (remeselnícko-obchodné mestá, poľnohospodárske mestá, vinohradnícke mestá, banské mestá). Zapojenie do lokálneho aj diaľkového obchodu, jarmoky, regulácia obchodu. Podiel a štruktúra

vyvázaných a dovážaných tovarov. Praktické účinky privilégií z kap. 4: právo trhu, jarmočné privilégia, právo skladu, míľové právo, užívanie mestského teritória a jeho hospodárske súvislosti, dôsledky oslobodení od cla a mýta, prax ich dodržiavania, resp. porušovania. Iné hospodárske aktivity. Remeslá a cechy, cechová organizácia.

KAP. 9: SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva, jej vývoj a štruktúra – stručná charakteristika. Prvé zmienky o richtárovi, mestskej rade a ich kompetenciách. Hospodárenie mesta, (pokiaľ to umožňujú zachované pramene): výdavky a príjmy mesta, bilancia mesta. Iné špecifické okolnosti súvisiace so správou mesta (zasahovanie komory v banských mestách, hradu v prípade jeho blízkosti ako sídla župy a pod.). Mestskí zamestnanci. Mestská kancelária: počiatky kancelárskej činnosti v meste (notár, mestská kniha), najstaršie mestské symboly (pečať, erb), mestský archív. Zoznam mien známych richtárov do r. 1526.

KAP. 10: OSOBNOSTI MESTA

Významné osobnosti pochádzajúce z daného mesta, prípadne také, ktoré v ňom dlhodobo pobývali a významne vplývali na jeho dejiny. Počty študentov pochádzajúcich z daného mesta a študujúcich na troch okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň), ktoré boli zvolené ako štandardný porovnávací základ. Študenti na iných univerzitách sú uvedení osobitne v poznámke.

KAP. 11: CIRKEVNÉ DEJINY

Cirkevno-správna príslušnosť mesta k diecézám a archidiakonátom. Konštituovanie vlastnej farnosti, právo volby farára. Kostoly, kaplnky, kláštory, rády prítomné v meste (tematicky súvisí aj s kap. 5: Stavebný vývoj, krížové odkazy), cirkevná škola, náboženské spolky a bratrstvá, významní farári, kazatelia a iní duchovní pôsobiaci v meste, cirkevný desiatok, významné oltárnictvá, začiatky reformácie v meste (do r. 1526).

Ku každému heslu je priradené anglické rezumé rešpektujúce štruktúru hesla v zredukovanej podobe.

Poznámky a odkazy používané v jednotlivých heslách sú uvedené v skrátenej forme, kompletný zoznam skratiek, archívov, prameňov, edícií a použitej literatúry sa nachádza na konci publikácie.

* * *

V súvislosti s vykonanou prácou a výskumom by kolektív autorov chcel vyjadriť osobitné poďakovanie za pomoc, spoluprácu a ochotu pri poskytovaní, sprístupňovaní a spracúvaní archívnych materiálov menovite pracovníkom aj vedeniam nasledovných inštitúcií:

Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš
 Štátny archív v Prešove
 Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov
 Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov
 Štátny archív v Košiciach, pobočka Rožňava

Ďalej chceme poďakovať historikom a archivárom:

Mgr. Mikuláš Čelko, riaditeľ ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica
 PhDr. Igor Graus, riaditeľ ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica
 PhDr. Adriana Ezrová, riaditeľka ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica
 PhDr. Anna Buzinkayová, riaditeľka Archívu hl. mesta SR Bratislavy
 Mgr. Alexander Adam, riaditeľ ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen
 PhDr. Ľudmila Nemeskürthyová CSc., riaditeľka Ústredného archívu SAV v Bratislave
 Mgr. Helena Polakovičová, riaditeľka ŠA v Bratislave, pobočka Skalica
 Mgr. Oľga Kasalová, riaditeľka ŠA v Nitre, pobočka Komárno
 Dr. Etele Kiss, Magyar Nemzeti Múzeum v Budapešti
 PhDr. Marián Soják, PhD, Archeologický ústav SAV v Nitre, pracovisko Spišská Nová Ves
 PhDr. František Oslanský, CSc, Historický ústav SAV v Bratislave
 Mgr. Ladislav Balogh, Archív mesta Košíc
 Akad. Arch. Jozef Duchoň, bývalý pracovník Východoslovenského múzea v Košiciach

Autorský kolektív je zviazaný mimoriadnou vďakou Dr. h. c. prof. PhDr. Richardovi Marsinovi, DrSc., ktorý je zároveň jedným zo spoluautorov predkladaného diela, za jeho veľkú pomoc, konzultácie, poskytnutie nepreberného množstva materiálov i celoživotných skúseností pri výbere, spracúvaní, vyhodnocovaní a posudzovaní jednotlivých údajov, ich klasifikácii a aj pri usporadúvaní všetkých hesiel do definitívnej podoby. Vďaka jeho erudovanosti, ochote a výraznom podiele pri dotváraní diela sme tak mali možnosť priamo využívať skúsenosti niekoľkých generácií slovenskej historiografie uplynulých desaťročí. Zároveň chceme poďakovať aj posudzovateľom predkladanej práce za konkrétne a konštruktívne pripomienky.

Zostavovatelia

Miriam Hlavačková

BÁNOVCE NAD BEBRAVOU

nem. Banowitz, maď. Bán

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

villa Ben (1232). Uhorský kráľ Ondrej II. udelil šľachticovi Hodslavovi 3 poplužia z kráľovskej pôdy v Ozorovciach, s ktorými na východe hraničí osada Bánovce (*villa Ben*).¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

villa Ban (1318),² *Banowicz* (1389),³ *opidum Banowacz* (1439),⁴ *Ban* (1467).⁵

Slovenské (české) pramene

Banowcze (1471).⁶

Etymológia názvu

Meno s príponou -ovce je odvodené z osobného mena Bán alebo zo slova bán v zmysle „miestodržiteľ, správca“ (znenie BÁN vzniklo z avarskeho bajan, bojan, s náležitým stiahnutím -aja-, -oja-, na -á-),⁷ t. j. „dedina bánových ľudí“. ⁸ Názov nad Bebravou sa odvodzuje od pôvodného názvu rieky Bebre, Bebravy. Má slovanský pôvod: ide o „bobriu rieku“.⁹

2. POLOHA MESTA, GEOGRAFICKÉ PODMIENKY

Kraj Trenčiansky, geografická poloha 48° 43' severnej zemepisnej šírky, 18° 15' východnej zemepisnej dĺžky.

Geologické podmienky

Bánovce nad Bebravou sa nachádzajú v najsevernejšom výbežku Podunajskej nížiny, ohraničené zo západu Považským Inovcom, od severu a severovýchodu Strážovskými vrchmi, vo výške 216 m. n. m. Celé územie odvodňuje rieka Bebrava, ktorá pramení v Strážovských vrchoch, druhým hlavným tokom je potok Radiša, územím mesta pretekajú aj potoky Svinica a Dubnička.¹⁰ Mesto sa rozkladá na území dvoch geografických jednotiek – Bánovská pahorkatina a Bebravská niva. Bánovce patrili v stredoveku do Trenčianskej župy.

Chotár

Zmienky o vymedzení bánovského chotára sa nezachovali, dá sa však konštatovať, že mesto malo veľmi malý chotár a nedostatok lesov. Podľa listiny (1232), v ktorej udelil kráľ Ondrej II. svojmu služobníkovi šľachticovi Hodslavovi 3 poplužia z kráľovskej pôdy v Ozorovciach, hraničia s uvedenou zemou tieto osady: na východe osada Bánovce (*villa Ben*), patriaca synovi Václava, z južnej strany osada Hrežďovce, zo západnej strany osada Filipa, syna komesa Dezidera (Dolné Držkovce), smerom na východ osada Dežerice, odtiaľ idúc na rieku Bebravu prechádza hranica k predošlej hranici, kde susedí osada Bánovce, a tu sa končí ohraničenie.¹¹ Juhozápadne od Bánoviec, v povodí Bebravy, bola osada Zlatníky, ktorá dostala meno podľa rýžovačov zlata (aj v 14. storočí boli v povodí Nitry a Váhu využívané ranostredoveké rýžoviská zlata), ešte v roku 1390 sa tu spomínajú bane (*montane*).¹²

Rod Podmanických pripojil k Bánovciam dediny: Brezolupy (1470), Prusy (1473), časť Pravotíc (pred rokom 1504), v zálohu mal i časť Podlužian a Horných Naštíc.¹³

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Bánovce n. B. ležali na diaľkovej ceste, vedúcej z Moravy cez Trenčín a z Považia do stredoslovenských banských miest, odbočujúcej sčasti na Nitru a cez Prievidzu do Turčianskej kotliny.

Lokálne cesty

Z Bánoviec viedla do Uhrovca cesta, ktorá išla na Uhrovský hrad a cez masív Strážovských vrchov smerom na Látkovce vyúsťovala pri Vestenciach do Hornej Nitry. Iná vetva uhrovej cesty viedla do Kšínnej a odtiaľ smerom do Valašskej Belej. Podobne z Bánoviec cez Horné Ozorovce – Podlužany smerovala ďalšia cesta do Čiernej Lehoty a odtiaľ išla opäť cez hory do Valašskej Belej a do Dolnej Poruby pri Trenčianskych Tepliciach. Ďalšia významná stará cesta viedla cez Dolné a Horné Ozorovce a odbočovala cez Motešice – Trenčianske Teplice na Považie, iná jej vetva odbočovala v Dežericiach do Dolných Držkoviec na Zlatníky, na Hradnú cez Svinnú – Trenčianske Jastrabie do Trenčína.¹⁴

Mýtna stanica

V Bánovciach je písomne doložená v roku 1493, v nasledujúcom období sa menovite spomínajú vyberači mýta: Tisový (*Tisoway*) a Tomáš z Bánoviec (1501).¹⁵

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

V obciach bánovského regiónu sú početné doklady osídlenia z neolitu a eneolitu – v Bánovciach je to sídlisko v polohe Za rezervoárom (úžitková keramika, ozdoby, tri neúplné ženské plastiky, štiepaná a brúsená industria). Najstaršiu fázu lužického osídlenia z mladšej doby bronzovej nachádzame v polohe Schlesingerova tehelná (nálezy porušených plochých žiarových hrobov).¹⁶ Od 2. storočia pred Kr. začali do prostredia pôvodného lužického osídlenia pozdĺž riek prenikať keltské skupiny, nositelia laténskej kultúry (z bánovského okolia z laténsko-rímskeho horizontu pochádza sídlisko v Brezolupoch, z obce Hradište nález rímskej mince – denára Iulie Maesy).¹⁷

Územie bánovskej kotliny patrilo v 9. storočí do Nitrianskeho kniežatstva a po roku 833 sa stalo súčasťou Veľkej Moravy. Po jej zániku na začiatku 10. storočia toto územie obsadili strážne jednotky Uhorského kráľovstva a v ich službách najaté oddiely Pečenehov, Uhrov, Prusov, Rusov postupujúce k Hornej Nitre od Ostratíc. V miestnej časti Bánoviec – v Dolných Ozorovciach sa našiel sídliskový objekt z 11. – 12. storočia, z 13. storočia je v Bánovciach doložené osídlenie s nálezmi keramiky. V období raného feudalizmu sa v uvedenom priestore uplatnil systém pohraničných hrádok so stálymi vojenskými posádkami. Existencia kráľovského dvorca (*curia regia*) sa zachovala v názve kedysi miestnej časti Bánoviec-Dvorec. Po dobytí Bánovskej kotliny uhorskými vojskami územie pripadlo pod správu kráľovského komitátu, sídliaceho na Trenčianskom hrade.¹⁸

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto do roku 1389, potom zemepanské mestečko.

O počiatkoch Bánoviec, tak ako o Topoľčanoch a Trenčíne sa vedú diskusie. Niektorí autori sa domnievajú, že svoje privilégia získali od posledných arpádovských kráľov. Spomínané mestá sa však na údajné udelené privilégia nikdy neodvolávajú. Preto je veľmi reálny predpoklad, že im výsady udelil Matúš Čák Trenčiansky na prelome 13. a 14. storočia.¹⁹

Prvá písomná zmienka o Bánovciach (*Ben*) je v spomínanej darovacej listine uhorského kráľa Ondreja II. (1232).²⁰ Nie je známe, dokeď syn Václava vlastnil Bánovce – či jeho rod vymrel po meči, alebo toto územie stratil počas tatárskeho vpádu (1241). Bánovce sa stali kráľovským majetkom, patriacim pod správu kastelánov hradu Uhrovec, ktorý bol postavený po tatárskom vpáde nad dnešným Uhrovským Podhradím. Rozmach Bánoviec je zreteľný na začiatku 14. storočia, keď boli majetkom Matúša Čáka,²¹ ktorý do nich – aj násilím – usídľoval najmä poddaných Nitrianskeho biskupstva: 3. 3. 1318 nariadil obyvateľom z majetku Nitrianskeho biskupstva v Kršteňanoch presťahovať sa do rodiaceho sa mesta Bánovce.²²

Pred rokom 1376 boli Bánovce vyňaté spod právomoci hradu Uhrovec i Trenčianskej župy a povýšené na mesto.²³ V roku 1389 dal kráľ Žigmund Luxemburský magnátovi Stiborovi zo Stiboric do zálohu Uhrovské hradné panstvo i Bánovce,²⁴ ktoré tým stratili charakter kráľovského mesta a stali sa zemepanským mestečkom (*oppidum*).²⁵ Po Stiborovi zo Stiboric sa stal ich vlastníkom jeho syn Stibor ml.²⁶ Keď Stiborovým synom jeho rod 1432 vymrel, Bánovce sa opäť stali kráľovským majetkom. Uhorskí kráľi im však výsady kráľovského mesta neobnovili, ale ich naopak dávali do zálohu za pomerne vysoké sumy ďalším zemepánom.

V čase husitských výprav a existencie husitskej posádky v Topoľčanoch získali Bánovce do zálohu šľachtici z Košece a Lieskovca (dnes súčasť Dubnice n. Váhom) a neskôr s nimi spríbuznený Ladislav Ludanický (1434).²⁷ Ten podporoval husitstvo nielen na svojom hrade v Ludaniciach, ale i v Bánovciach, čo môže súvisieť s tradíciou o husitskom pôvode bánovského kostola.²⁸ Jeho synovi Tomášovi boli Bánovčania povinní platiť všetky dávky a daň na deň sv. Michala.²⁹

Po smrti Tomáša z Ludanic mala Bánovce (od 1452) znovu v zálohu šľachtická rodina z Košece, ktorej Matej Korvín za spoluprácu s Jiskrom a bratříkmi skonfiškoval majetky „*civitatem Ban*“ (1462).³⁰ Medzi rodom z Košece a Lieskovca a vdovou po Tomášovi Ludanickom, Veronikou, boli dlhodobé súdne spory o zálohovanie Bánoviec.³¹

V roku 1462 sa stal vlastníkom Bánoviec a panstva hradu Košeca prívrženec Mateja Korvína, kráľovský rytier Blažej Maďar,³² v roku 1466 zálohoval panovník Bánovce kapitánovi svojho vojska Ladislavovi Podmanickému za 2200 zlatých.³³ Napriek tomu, že Bánovce získal Podmanický do vlastníctva (1470),³⁴ naďalej si ich nárokovali Lieskovskí i Ludanickí.³⁵

10. 8. 1481 spisuje Nitrianska kapitula darovaciu listinu Ladislava Podmanického pre jeho manželku Elenu, dcéru Jána Országa z Guty, v ktorej jej dáva ako venné do držby Bánovce aj s pevnosťou a dedinami Prusy (*Prwz*) a Brezolupy (*Brezolup*) v Trenčianskej župe.³⁶

5. 7. 1489 sa syn Ladislava, Ján Podmanický, vyrovnal s vdovou Ludanickou a Bánovce prešli právoplatne do rúk Podmanických.³⁷ Napriek získaným privilégiám zostali Bánovce organickou súčasťou hradného panstva.

Základné privilégium

Mestské privilégia, ktoré sa nezachovali, dostali Bánovce pred rokom 1376, keď boli vyňaté spod právomoci hradu Uhrovec i Trenčianskej župy a zaradené medzi mestá. Uvádzajú sa v mandáte Ľudovíta Veľkého – 29. 2. 1376.³⁸ Hoci podľa znenia listiny boli Bánovce začlenené medzi mestá (*in numerum aliarum liberarum civitatum aggregavimus*), napriek tomu sú v tej istej listine uvedené ako *civitas* i ako *villa* patriaca kráľovi.

Z formálneho hľadiska teda nejde o mestské výsady vo forme privilégia, ale o mandát panovníka uhrovskému hradnému kastelánovi Mikulášovi, synovi bána Dominika (daný na vedomie Bánovčanom: *cives civitatis nostre de Ban*), aby nezasahoval do vnútorných záležitostí mesta. Podnetom k mandátu bola sťažnosť bánovského richtára Váňu a prisázného Jána na kastelána (*Vanya iudex et Johannes iuratus cives civitatis nostre de Ban*), ktorý chcel odňať mestu nimi získané trhové poplatky, ktoré na základe výsad vyberali sami. Kráľ Ľudovít I. kastelána Uhrovského hradu napomenul, aby dodržiaval mestské slobody Bánoviec a potvrdil, že Bánovce vyňal spod jeho právomoci a ponechal mešťanom v slobodnom užívaní ich role, lúky, pasienky, rybníky a lesy. V prípade sporov sa mali obrátiť na tavernikálny súd. Bánovce patrili do právneho okruhu mesta Trnavy.³⁹

Konfirmácia základného privilégia

– 18. 9. 1497 Konfirmácia výsad (1376) Vladislavom Jagelovským, ktorý zároveň udeľuje mešťanom Bánoviec (*fideles nostri cives oppidi de Baan*) právo slobodného obchodovania a vyberania miestnych mýtnych a trhových poplatkov.⁴⁰

– 6. 2. 1517 Kráľ Ľudovít II. potvrdil konfirmáciu výsadnej listiny kráľa Vladislava II. (18. 9. 1497).⁴¹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

– Pred rokom 1406 získali Bánovce povolenie konať týždenné trhy v stredu.⁴²

– 7. 1. 1470 Povolenie Mateja Korvína obohnať Bánovce hradbami (*oppidum suum Ban saepibus muris circumdare*).⁴³

– 18. 9. 1497 V privilégiu (a zároveň konfirmácii) umožňuje Vladislav II. bánovským kupcom slobodne obchodovať po celom kráľovstve, oslobodzujú mešťanov od platenia mýta a oprávňuje Bánovce vyberať mýtné a trhové poplatky. Pri porušení predchádzajúcich ustanovení sa majú obyvatelia obrátiť priamo na kráľa.⁴⁴

– 20. 1. 1500 Kráľ Vladislav II. potvrdil Bánovciam práva dosiaľ udelených jarmokov, ktoré sa majú konať dva predchádzajúce dni a na deň prvej pôstnej nedele pred Veľkou nocou (*quadragesimae*). Kupcom zaručuje slobodný predaj tovarov na jarmokoch.⁴⁵

– Bánovce mali pôvodne aj právo meča, na základe ktorého mohol mestský súd previnilcov odsúdiť na smrť a dať popraviť. Výslovne sa o tomto práve zmiňuje správa Trenčianskej stolice z roku 1598 o bánovských privilégiách. Súčasne sa však konštatuje, že keď sa Bánovce dostali pod zemepanskú zvrchovanosť, prešlo toto právo na bánovský kaštieľ, čiže do kompetencie nových zemepánov.⁴⁶

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Mestské centrum Bánoviec malo pravidelné **štvorhranné námestie** na križovatke diaľkových ciest, z ktorého v pravých uhloch vychádzali ulice na všetky strany, a tvorili tak šachovnicový pôdorys mesta.⁴⁷

Mestské opevnenie

Dokladom o opevnení Bánoviec mestskými múrmi je listina Mateja Korvína (7. 1. 1470), ktorý za vernosť Ladislava Podmanického v službe kapitána povoľuje, že môže svoje mestečko Bánovce (*oppidum*) obohnat hradbami a vybudovať „*drevený alebo kamenný kaštieľ s hradbami, priekopami a inými potrebnými budovami*.“⁴⁸ Podľa všetkého išlo o drevozemné opevnenie s priekopami a valmi, pod ktorými boli navrhnuté množstvá zeminy.⁴⁹

Kaštieľ

Prvá písomná zmienka o opevnenom hrádku (*fortalicium*) je z roku 1454, v spojení s majiteľmi Ludanickovcami. Roku 1461 sa uvádza ako *castellum*.⁵⁰ Podmanickovci ho prebudovali na opevnený kaštieľ.⁵¹ Tento opevnený objekt bol rozhodne väčší, pretože v súdobých prameňoch sa okrem pomenovania *castellum seu propugnaculum* (pevnosťka), *castellum seu fortalitium* (opevnenie) vyskytuje v roku 1490 aj pod názvom hrad (*castrum*).⁵² Pramene zachytávajú aj zmienky o úradníkoch: *castellanus castelli*, *provisor castelli in oppido Baan* bez udania mena, ale aj konkrétne: kastelán Ján Soky (1478) a *nobilis Michael de Zelemer, castellanus castelli de oppido Baan* (1495).⁵³

Kostol sv. Mikuláša biskupa

Gotický kostol na návrší v severovýchodnej časti mesta, ktorý sa dáva do spojitosti s držbou mesta šľachtickými rodinami Ludanickovcov a Košeckovcov v 15. storočí. Názory na roky jeho výstavby sa rôznia. Zrejme pôvodný Kostol sv. Mikuláša postavili v 12. storočí v románskom slohu, čo by mohol potvrdiť alebo vyvrátiť podrobnejší archeologický prieskum. Ide o jednodovú stavbu s pravouhlým presbytériom s pristavanou sakristiou. Loď je oddelená od presbytéria lomeným triumfálnym oblúkom. Na južnej strane presbytéria sa nachádzajú gotické sedílie. Na západnej strane lode sa zachoval gotický lomený prútový portál.

Budova fary sa nachádzala západne od novovekého Kostola Najsvätejšej Trojice, medzi meštianskymi domami.⁵⁴ V budove bol uložený polychromovaný **neskorogotický reliéf z lipového dreva Oplakávanie Krista** z druhej polovice 15. stor. Je pravdepodobné, že reliéf bol súčasťou oltárnej skrine v Kostole sv. Mikuláša. Z porovnávania viacerých diel sa usudzuje, že jeho objednávka mohla smerovať do Banskej Bystrice, a je prácou majstra, ktorý dobre poznal holandské maliarstvo, rakúsku i nemeckú sochársku tvorbu.⁵⁵

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1241	V apríli tatárske oddiely postupovali z Trenčína cez bánovskú kotlinu do údolia Nitry. ⁵⁶
1397	Dňa 15. 6. sa kráľ Žigmund Luxemburský zdržiaval v Bánovciach. ⁵⁷
1505	Kráľ Vladislav Jagelovský daroval svojmu bratovi, hlohovskému a opavskému vojvodovi Žigmundovi Jagelovskému skupinu Turkov, ktorých si vojvoda so sebou odviezol z Budína do Sliezska. Počas tejto cesty prechádzali cez Bánovce. ⁵⁸
1510	V Bánovciach sa zastavil kráľ Vladislav Jagelovský, cestou do Uherského Brodu. Keďže kaštieľ bol vo veľmi zlom stave, bol nútený ubytovať sa u tamojšieho meštana Kúkoľa. ⁵⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

Hoci pramene z druhej polovice 15. storočia klasifikujú Bánovčanov ako poddaných Podmanickovcov, nemožno tvrdiť, že všetci obyvatelia Bánoviec žili v takomto závislom postavení. Niektorí z tunajších mešťanov, najmä z radov bohatých kupcov, prerástli rámec mesta a disponovali značným majetkom. V mnohých prípadoch sa stávali pozemkovými vlastníckmi v okolitých dedinách: v roku 1412 napr. zeman z Hrežďoviec predávajú svoj majetkový podiel v Libichave bánovskému mešťanovi Bleskovi,⁶⁰ v roku 1522 berie bánovský mešťan Matúš Kočovský do zálohu polovicu Kolačna.⁶¹ Keď Podmanický daroval roku 1525 svojmu provizorovi Považského hradu Tomášovi de Colonya za jeho verné služby dom v Bánovciach, nezabudol uviesť, že k nemu patriaci poddaní sú povinní robotovať, odovzdávať potraviny, dary, peňažné poplatky.⁶²

Podľa súpisu domov z roku 1596 patrili Bánovce k väčším sídlam, mali 111 domov s 85 sedliakmi, 25 želiarmi a jednu zemiansku kúriu (pre porovnanie mali Topoľčany 124 domov).⁶³ Záznamy mien mešťanov z 15. storočia dokazujú, že Bánovce mali slovenský charakter: Rajčanský, Oriš, Sliepk, Črepa, Horiansky, Bošanský, Kováč a i.⁶⁴ Pramenný materiál nenaznačuje trvalú prítomnosť maďarských alebo nemeckých obyvateľov.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Výhodná zemepisná poloha na križovatke miestnych, ako aj diaľkových ciest a získané privilégiá predurčili Bánovciam stať sa trhovým a obchodným centrom svojho regiónu už od 14. storočia. Prímennia označujúce zamestnania svojich nositeľov z roku 1492 svedčia o tom, že sa obyvatelia zamestnávali obuvníctvom, súkenníctvom, kováčstvom, kožušníctvom či mäsiarstvom (Ivan Pellifex, Jakub Suttor, Marko Suttor, Anton Suttor, Marko Subenyk, Michal Faber, Egidius Carnifex).⁶⁵ Popri remeselníkoch tu bol silný kupecký stav, ktorého príslušníci obchodovali s remeselnými výrobkami, poľnohospodárskymi produktmi, so súknom i s dobytkom.

Prvá konkrétna zmienka o konaní týždenných trhov v Bánovciach – v stredu – sa datuje do roku 1406, prichádzali na ne aj poddaní panstiev Trenčín a Vršatec na Považí.⁶⁶ Bližšie určiť deň konania bánoveckého trhu umožňuje aj protest Bánovčanov (2. 9. 1499) proti udeleniu práva vydržiať utorkové týždenné trhy v Podlužanoch, ktoré by predchádzali iba o jeden deň týždennému trhu v Bánovciach (*die immediate fori opidi Baan precedenti*).⁶⁷ Nové vznikajúce trhové stredisko v Podlužanoch ležalo blízko Bánoviec, a tak by

poškodzovalo ich záujmy. Jarmok sa v Bánovciach konal nielen na prvú pôstnu nedeľu pred Veľkou nocou, ale i na sviatok apoštolov Šimona a Júdu (28. 10.).⁶⁸

Účasť na obchode presahujúcom hranice regiónu zabezpečovala Bánovciam výsadná listina z roku 1376 a neskôr privilégium Vladislava Jagelovského z 18. 9. 1497.⁶⁹ O praktické realizovanie výsad však museli neraz zápasit s uhrovským panstvom i inými mestecami. V dohode, týkajúcej sa platenia mýta na mýtniciach v Bánovciach a Žitnej (1493), bolo stanovené, že obyvatelia a hostia bývajúci v Žitnej, ako aj v ďalších dedinách uhrovského panstva, môžu slobodne prechádzať cez Bánovce, iba ak vezú veci pre vlastnú potrebu. Ak by však viezli obchodný tovar, nemajú od jedného voza platiť viac ako 6 uhorských denárov. To isté malo platiť aj pre obyvateľov Bánoviec.⁷⁰

O tom, že do Bánoviec prichádzali obchodníci z Hornej Nitry a od Trenčína, svedčí aj údaj o spore týkajúcom sa vyberania mýta v Bánovciach v roku 1501.⁷¹ Napriek tomu, že obchodníci z Ilavy boli oslobodení od mýtnych poplatkov, Bánovčania nerešpektovali ich privilégia. V roku 1510 sa sťažovali kráľovi Vladislavovi, že im v Bánovciach zadržali vozy, kone a tovar. Sám panovník napomenul majiteľa Bánoviec, čanádskeho prepošta Štefana Podmanického, aby poškodeným vrátil zhabané veci a rešpektoval udelené privilégia.⁷² Mesto malo právo výseku mäsa, predaja soli a ďalšie regálne práva. Do okruhu Bánoviec sa soľ dovážala pravdepodobne už v 12. storočí zo solných skladov na Nitriansku, v 16. storočí do dolnej časti Trenčianskej župy z Poľska.⁷³

V doterajšej literatúre sa paušálne konštatovalo, že zmena vlastníckych pomerov sa negatívne prejavila na ďalšom hospodárskom vývine Bánoviec či Topolčian. Takéto konštatovania však nezodpovedajú skutočnosti. Noví šľachtickí vlastníci nemali záujem na obmedzovaní práv tunajších meštianskych komunít, naopak, záležalo im na upevňovaní a rozširovaní svojich hospodárskych pozícií v tomto kraji.⁷⁴

Rozdiel bol v tom, že kým pred rokom 1389 všetky príjmy z trhov a jarmokov, z výčapu a pod. patrili mestu, odtiaľ museli odvádzať zemepánom peňažnú a naturálnu rentu. V roku 1440 nariadila kráľovná Alžbeta bánovským poddaným odovzdávať peňažný cenús Ludanickovcom, držiteľom Bánoviec, a nie hradu Uhrovec.⁷⁵ Podobne roku 1466 Matej Korvín nariadil obyvateľom Bánoviec, aby odovzdávali dávky z úrody Podmanickému.⁷⁶ V najstaršom období sa plnenie poddanských povinností riadilo zvykovým právom, často krajoým úzom a prevažne sa o ňom zmieňujú pramene len všeobecne, bez bližších podrobností.⁷⁷

9. SPRÁVA MESTA

Po svojom povýšení na mesto si mohli obyvatelia slobodne voliť na obdobie jedného roka richtára a prisázných z radov miestneho obyvateľstva. Mesto Bánovce disponovalo právom používať svoju pečať a erb.

Mestská pečať s erbom

Vznikla pravdepodobne po právnom vyzdvihnutí Bánoviec medzi kráľovské mestá v rokoch 1375 – 1376. V strede pečatného poľa bol ranogotický štít, v ktorom sa vznášajú tri ruže so stopkami. Pečať má priemer 33 mm, jej kruhový nápis znie: *S(igillum) *CIVITATIS *DE *PANOWETZ*.⁷⁸

Erb Bánoviec

Tvorí ho v striebornom štíte tri červené ruže na zelených stopkách.⁷⁹

Richtári mesta do r. 1526

1376 Váňa (*Vanya*),⁸⁰ 1404 Blesko,⁸¹ 1492 Matej Slipeka (*...Mathias Zlepka dictus iudex oppidi Ban vocati ...*).⁸²

10. OSOBNOSTI MESTA

Z Bánoviec sa uplatnili viaceré osobnosti v úrade cirkevných hodnostárov.

Gašpar z Bánoviec

Magister kanonik Nitrianskej a Bratislavskej kapituly, bol lektorom a vikárom nitrianskeho biskupa v duchovných záležitostiach v Nitrianskej kapitule (1470 – 1502).⁸³ V rokoch 1490 – 1499 bol súčasne bratislavským kanonikom, pričom pôsobil ako notár Bratislavskej kapituly (1492).⁸⁴ Od jesene 1499 sa zdržiaval v Nitre.⁸⁵ Bol svedkom pri spísaní testamentu Ladislava Podmanického (16. 1. 1485, 22. 1. 1485).⁸⁶

Štefan z Bánoviec

Je veľmi pravdepodobné, že svojmu rodákovi magistrovi Štefanovi dopomohol ku kanonikátu v Nitrianskej kapitule (1480 – 1494) spomínaný Gašpar z Bánoviec.⁸⁷

Václav z Bánoviec

Bol magistrom kanonikom v Nitre, vykonával úrad scholastika v tamojšej kapitulskej škole a kantora v Nitrianskej katedrále (1500 – 1527).⁸⁸

Michal z Bánoviec

Kanonik Nitrianskej kapituly (1524 – 1554), pôsobil ako kustód, čiže správca kapitulských cenností.⁸⁹

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 5 študentov.⁹⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

V rámci nitrianskeho biskupstva sa konštituovali tri nižšie správne jednotky – archidiakonáty: nitriansky, trenčiansky a hradniansky. Hradniansky archidiakonát sa rozprestieral v dnešnej Bánovskej kotline a sčasti presahoval aj do Nitrianskej župy a na Považie (Omšenie).⁹¹

V rokoch 1332 – 1337 sa spomína **bánovská fara** v súvislosti s vyberaním pápežských desiatok na križiacku vojnu pápežskými vyslancami Jakubom Berengariom a Rajmundom de Bonofato. Farár Ján zaplatil desiatok 14 grošov, kým ostatné fary odvedli poplatky od 2 do 10 grošov. Ročný príjem fary sa vtedy pohyboval okolo 1 hrivny 40 grošov.⁹² V rámci archidiakonátu teda išlo o lepšie hospodársky zabezpečenú faru.

Farár Peter z Bánoviec sa stal apoštolským notárom (1520),⁹³ v roku 1512 sa spolu s bánoveckým mešťanom Matejom Kozlovským (*Choczłowski*) informovali u banskoštiavnického richtára Štefana Feierabenda o striebre na vyhotovenie monštrancie pre kostol v Bánovciach.⁹⁴

Počiatky reformácie v meste

Krátko po vystúpení Martina Luthera (1517) sa v Bánovciach spomínal reformačný kňaz Basilius Modonius, rodák z Oravy (1525).

Školstvo

Nevieme, kedy v Bánovciach vznikla prvá farská škola. S jej pôsobením sa stretávame v roku 1520.⁹⁵ S reformáciou súvisí v Bánovskej kotline vznik tamojšieho stredného školstva – už v roku 1527 sa prvýkrát uvádza evanjelické gymnázium. V krypte Kostola sv. Mikuláša je pochovaný prvý rektor tohto gymnázia – Tobiáš Baticius z Veličnej na Orave (zomrel 29. 2. 1527).⁹⁶

1 ...*ab oriente villa Ben, filii Venzyslov...*“ CDSI I, s. 283, č. 396

2 RDSI II, s. 151, č. 312.

3 MOL DL 64729.

4 MOL DL 13310.

5 LUKINICH, A Podmanini I, s. 68, č. 38.

6 MOL DL 17174.

7 KRAJČOVIČ, Živé kroniky, s. 140.

8 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná, s. 46. Podľa M. ŠÍŠMIŠA, Bánovce, s. 52 môže byť názov Bánovce odvodený od osobného mena Benedikt (Ben).

9 VARSÍK, Slovenské (slovenské) názvy, s. 46.

10 MOL DL 21050.

11 CDSI I, s. 283, č. 396. Originál sa nezachoval, hodnoverný odpis vyhotovil Zoborský konvent (14. 9. 1391), nachádza sa v OPA, zbierka Ipolyiana, MOL DF 248905.

12 KUČERA, Slovensko, s. 241.

13 LUKINICH, A Podmanini I, s. 97, č. 53, s. 112, č. 60, s. 464, č. č. 241. MOL DL 20874.

14 ŠÍŠMIŠ, Bánovce, s. 73.

15 LUKINICH, A Podmanini I, s. 246 – 247, č. 133, s. 377 – 379, č. 194.

16 ŠÍŠMIŠ, Bánovce, s. 42.

17 Tamže, s. 44.

18 Tamže, s. 47.

19 LUKÁČKA, *Mobilita*, s. 47.

20 CDSI I, s. 283, č. 396.

21 Hradu Uhrovec a jeho okoliu pripisoval Matúš Čák značný význam pri ochrane svojich majetkov pred vpádmi od juhu z Nitrianskej župy. Podrobne LUKÁČKA, Uhrovec, s. 24 – 25. CDH VII/3, s. 108 – 111, č. 90 (1295): Matúš Čák prinútil kastelána Uhroveckého hradu magistra Petra, syna komesa Báša, k výmene hradu aj s dedinami k nemu patriacimi, medzi ktorými sa uvádzajú aj Bánovce.

22 RDSI II, s. 151, č. 312, PDSS IV, s. 90 – 97, č. 24, RDSI II, s. 440, č. 1012 (11. 7. 1323).

23 MB, Listiny, sg. I/1.

24 ZsO I, č. 1105, 1106. Žigmund donáciu opäť potvrdil r. 1398. CHALOUPECKÝ, Listy, s. 155.

25 Stibor zo Stiboric vydáva listinu v Bánovciach: MOL DL 34969.

26 V rokoch 1419 – 1424 bolo hradné panstvo Uhrovec v držbe Stibora ml. a jeho dcéry. ENGEL, Magyarorszá, s. 164. DVOŘÁKOVÁ, Stiborovci, s. 20.

27 MOL DL 13297, 13307, 14579, 14580, 14665 (9. 4. 1453, 18. 4. 1453).

28 VARSÍK, Hústiské, s. 251. MOL DL 12505 (1433), 13297 (1439).

29 MOL DL 13310 (1439), 13529 (1440): Tomáš z Ludanic sa sťažoval u kráľovnej Alžbety, že Alexander z Uhrovec sa už dvakrát pokúsil obsadiť mestečko Bánovce a podobí si jeho obyvateľov, preto mu kráľovná nariaďuje, aby sa vyhýbal všetkým protiprávnym skutkom.

30 MOL DL 16469, LUKINICH, A Podmanini I, s. 67, č. 38. CHALOUPECKÝ, Listy, č. 101.

31 MOL DL 14665 (9. 4. 1453, 18. 4. 1453). MOL DL 14579 (30. 9. 1452): Veronika, vdova po Tomášovi Ludanickom, protestovala pred Nitrianskou kapitulou, že majetok Bánovce, ktorý mal zálohovanú jej manžel a po jeho smrti mal patriť jej, si syn Štefana Lieskovského – Ladislav, z titulu novej donácie vyžiadal od Jána Huňadyho pre seba a svojich bratov bez toho, že by zaplatil zálohovanú sumu. MOL DL 14580, 18401 (26. 9. 1480), 19191 (17. 10. 1486): Veronika, vdova po Tomášovi Ludanickom, vznáša námietky proti zaujatiu Bánoviec Podmanickými. MOL DL 14313 (1489).

32 MOL DL 15772 (30. 9. 1462). Blažejovou smrťou a predčasnou smrťou jeho syna Ladislava však rodina vymrela.

33 MOL DL 16304 (6. 2. 1466).

34 LUKINICH, A Podmanini I, s. 53 – 54, MOL DL 16304 (6. 2. 1466), 16469 (18. 1. 1467), 16425 (27. 10. 1466).

35 MOL DL 16308, 16426, 18401, 19191.

36 MOL DL 18535, LUKINICH, A Podmanini I, s. 150, č. 83.

37 MOL DL 19553. Nárok na Bánovce si robila aj Anna, manželka Juraja Suchého (*Začchy*) z Ludanic: MOL DL 19572, 20215, 20637.

38 MB, Listiny, sg. I/1.

39 O trnavskom právnom okruhu: LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 81.

40 MB, Listiny, sg. I/2.

41 MB, Listiny, sg. I/4.

42 WENZEL, Stibor, s. 139: „*opidum Baan vocatum, ubi forum comprovinciale singulis ebdomadis fieri consuevit.*“

43 MOL DL 15425. LUKINICH, A Podmanini I, s. 89 s. 89, č. 48.

44 MB, Listiny, sg. I/2

45 „...*opidi eiusdem Michaeli Podmaniczky Ban vocati...*“ MB, Listiny, sg. I/3. Mýtne a trhové výsady Bánoviec poznáme iba z neskorších konfirmácií Ludovíta II. a Ferdinanda I. MB, Listiny, sg. I/5 a 7.

46 UHLÁR, Okres Topoľčany, s. 81.

47 MENCL, Středověká, s. 133.

48 LUKINICH, A Podmanini I, s. 89, č. 48.

49 ŠÍŠMIŠ, Bánovce, s. 88. Opevnenie malo neskôr dve murované brány, cez ktoré sa prichádzalo do mesta. Horná stála pri dnešnej Záfortni (latinské slovo porta, po slovensky brána) a Dolná pri teražšom mestskom parku.

50 ŠÍŠMIŠ, O zaniknutom kaštieli, s. 46. Keď Rafaelom Podmanickým vymrela roku 1558 mužská vetva rodiny Podmanickovcov, odovzdala jeho vdova Janka z Lomnice bánovský kaštieľ s príslušnými majetkami kráľovskej korune.

51 Ladislav Podmanický v testamente (1485) zanechal *castellum seu fortalicium* v Bánovciach so všetkými úžitkami manželke Elene z Guthu a synom Michalovi, Štefanovi a Ladislavovi. LUKINICH, A Podmanini I, s. 184, č. 102, MOL DL 18582, 19021. CHALOUPECKÝ, Listy, č. 170.

52 MOL DL 15425, 20886.

53 LUKINICH, A Podmanini I, s. 266 – 269, č. 146.

54 Budova starej fary bola zbúraná v roku 1794. ŠÍŠMIŠ, Bánovce, s. 344.

55 MATÁKOVÁ, Oplakávanie, s. 33 – 36.

56 MARSINA – MAREK, Tatársky, s. 17.

57 ZsO I, č. 4826.

58 DÍVĚKY, Zsigmond, s. 206: „...*vectori, qui conducere debuit Turcos in curru de Nitru ad Banowoczce.*“

59 ŠÍŠMIŠ, O zaniknutom kaštieli, s. 46.

60 MOL DL 95321.

61 LUKÁČKA, Vývin, s. 98.

62 SNA, Archív rodu Zai, L, fasc. 2, No. 1.

63 KOHÚTOVÁ, Demografický, s. 62, 124. Portálne súpisy: MOL, E-158, trenčianska župa A-2665.

64 LUKINICH, A Podmanini I, s. 215 – 218, č. 121, MOL DL 19800.

65 LUKINICH, A Podmanini I, s. 216, č. 121, DL 19800.

- 66 ZsO IV, č. 1909 (1414). BARTL, K problémom, s. 81.
 67 MOL DL 20876, LUKINICH, A Podmanini I, s. 339, č. 177.
 68 LUKINICH, A Podmanini I, s. 338 – 341, č. 177, 178 (1499).
 69 MB, Listiny, sg. I/1 a 2..
 70 LUKINICH, A Podmanini I, s. 247, č. 133.
 71 LUKINICH, A Podmanini I, s. 377 – 379, č. 194.
 72 ŠIŠMIŠ, Bánovce, s. 75.
 73 Podrobne KUČERA, Vývoj soľného, s. 86.
 74 LUKAČKA, Mobilita, s. 47.
 75 MOL DL 13529.
 76 LUKINICH, A Podmanini I, s. 54 – 55, č. 28. MOL DL 16307.
 77 ŠIŠMIŠ, Bánovce, s. 62.
 78 NOVÁK, Pečate I, s. 49.
 79 Polemicky – VRTEL, Na margo, s. 145.
 80 MB, Listiny, sg. I/1.
 81 ZsO II/1, č. 3136.
 82 MOL DL 20037.
 83 VAGNER, Adalékok, s. 104 – 107.
 84 LP, sg. Ms I. 311, f. 33.
 85 KÖBLÖS, Az egyházi, s. 446. MOL DL 19021, 75668 (1471), 103008 (1475), 261474 (1485), MOL DF 282 934, 17082 (1470): *magistrum Gaspar de Baan concanonicum nostrum*. RÁBIK, Diplomatarium, č. 125.
 86 LUKINICH, A Podmanini I, s. 184 – 186, č. 102, MOL DL 19021, 18992.
 87 MOL DL 75677 (20. 9. 1480), 17130 (3. 4. 1471): *Stephanus de Baan socium et concanonicum nostrum*. VAGNER, Adalékok, s. 109
 88 MOL DL 46505, 66403, 107 368 (1522). VAGNER, Adalékok, s. 112, roku 1526: „*Frater Blasius de Csejthe Custos Ordinis b. Francisci in persona tocius Conuentus Monasterii B. Virginis in suburbio Nitrie fundati fassus duas vineas desertas in Kewesd propter necessitates ipsius monasterii vener. Mgro Venceslao de Baan Canonico et socio nostro iure perpetuo*“.
 89 VAGNER, Adalékok, s. 115.
 90 v Krakove 3 osoby, vo Viedni 2 osoby. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 19, 27. VAGNER, Adalékok, s. 104-107, 109.
 91 ZEMENE, Územie, s. 139. MVH I., s. 225.
 92 MVH I/1, s. 201
 93 MOL DF 261475 (24. 4. 1520).
 94 MMBŠ-N, škat. 16, č. 106 (10. 5. 1512).
 95 UHLÁR, Okres, s. 316.
 96 ŠIŠMIŠ, Bánovce, s. 338. KVAČALA, Dejiny reformácie, s. 103, 104.

BÁNOVCE

germ. Banowitz, hung. Bán

1. Name

Earliest mention: Ben (1232)

Latin sources: Baan (1295), Ban (1318), Banowacz (1439)

Slovak sources: Banowcze (1471)

Etymology: The name with an ending *-ovce* is derived from a personal name Bán or a word *bán* meaning “governor” i. e. “the village of Bán’s people”.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trenčín Region; in the Middle Ages the town was located in the territory of Trenčín Comitatus

Town is situated between Považský Inovec Mountain and Strážov Mountains, at 216 meters above sea level.

Boundaries: villages adjoined to Bánovce by the Podmanický family: Brezolupy, Prusy, part of Pravotice

Medieval road connection, toll collection places: Settlement was located on a long-distance road connecting Moravia with mining towns in Central Slovakia. Toll station in Bánovce is supported by documents in 1493.

3. Earliest settlement

In the 9th century the area of Bánovce Basin belonged to Principality of Nitra. After 833 it became a part of Great Moravia. The Royal Court (*curia regia*) is preserved in a name of town neighborhood Bánovce - Dvorec. After the conquest of Bánovce Basin by Hungarians, the area became subject to Royal Comitatus with seat in Trenčín Castle.

4. Formation of city, town privileges and town law

Type of town: royal town until 1389, then landlord township

Town privileges: There were no town liberties granted by privilege, but rather a king’s order for Nicholas, castellan of the Uhrovec Castle (29 February 1376), to respect the liberties of Bánovce. King confirmed that he had exempted Bánovce from jurisdiction of castellan and allowed townsmen to use freely their soil, meadows, pastures, ponds and forests.

Confirmation of town privileges:

18 November 1497 – Vladislaus II confirms the privileges and grants townsmen of Bánovce the right of free trade and collecting local tolls and market fees

Important partial privileges and confirmations (selection):

7 January 1470 – Matthias Corvinus allows Bánovce to be fortified with walls

20 January 20 1500 – Vladislaus II confirms Bánovce the right to hold markets

5. Architectural development and town topography

The centre of Bánovce had a regular four-cornered square. The first written mention of a fortified stronghold (*fortalicium*) in the town is from 1454. In 1461 it is referred to as *castellum*. This fortified building was certainly larger, because in sources of 1490 it is mentioned as a castle (*castrum*). Gothic Church of St. Nicholas is considered to be oldest church in Bánovce, built probably in the 12th century above the town on a cemetery.

6. Significant events (chronology):

1519 – King Vladislaus in Bánovce

7. Demographic development

Bánovce were mostly Slovak town (surnames Rajčanský, Oriš, Sliepka, Črepa, Horiansky, Bošanský, Kováč and others). The sources do not indicate the permanent presence of the Hungarian and German townsmen.

8. Economic activities

Surnames from 1492 suggest that residents of Bánovce were shoemakers, cloth makers, blacksmiths, furriers or butchers (*Pellifex*, *Suttor*, *Subenyk*, *Faber*, *carnifex*). The first specific mention of weekly markets in Bánovce - on Wednesday, dates back to 1406. The town had the right to cut meat and sell salt. Salt was imported to Bánovce from Nitra region as early as the 12th century.

9. Town administration

Municipality: consisted of freely elected mayor and jurors for a period of one year

Seal: town seal with a coat-of-arms dates back probably to 1375 – 1376

Coat of arms: Bánovce had the right of coat of arms

Bánovce had the right to use its seal and coat-of-arms.

Mayors until 1526: 1376 Váňa, 1404 Blesko, 1492 Matthew Sliepka

10. Personalities

Gaspar of Bánovce (1470-1502) – canon of the Nitra and Bratislava canonry

Wenceslaus of Bánovce (1500-1527) and Stephen of Bánovce (1480-1494) – canons of the Nitra canonry

Michael of Bánovce (1524-1554) – canon custodian in the Nitra canonry

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 5

11. Church History

Shortly after the speech of Martin Luther (1517), protestant priest Basilius Modonius, a native of Orava, is mentioned in Bánovce (1525).

Martin Štefánik

BANSKÁ BELÁ

nem. Dilln, maď. Bélabánya, Fejérbánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Podľa starších názorov (Bolerázsky) je r. 1156 najstaršou zmienkou *terra banensium*, t. j. „zem baníkov“, ktorej severovýchodná časť bola územím neskoršej Banskej Belej. Zmienka je v novšej literatúre považovaná za nehodnovernú.¹

Prvý hodnoverný údaj – územie Belá (*terra nomine Bela*) je spomínané pri vytyčovaní hraníc oproti Banskej Štiavnici r. 1228.² Podľa Györfyho v tomto prípade nešlo o neskoršiu Banskú Belú.³

Ďalšie názvy a varianty⁴

Latinské pramene

1331 *Diln*, 1352 *Diln*, 1387 *possessio regalis Feierbanja*, 1388 *Dilinis*, 1424 *oppidum sev villa Feyerbanja*, 1425 *civitas Dilen*, 1427 *civitas Feyerbanja*, 1447 *Diln*, 1453 *civitas Djlen alias Feyerbanja*, 1464 *Dylniczia*, 1466 *oppidum Fejerbanya*, 1497 *Belabanya*, 1504 *Fejerbanya*, 1512 *civitas Djlna*, 1516 *civitas Belabanja*.⁵

Nemecké pramene

1397 *Deln*, 1451 *Dieln*, 1452 *Dylen*, 1466 *Dilenn*, 1505 *Dyln*, 1520 *Dilln*.⁶

Etymológia názvu

Slovenský názov Belá sa odvodzuje od potoka s menom Biela (*torrens Bela*, lokalizovaný ako dnešný Starý potok) spomínaného v tejto podobe už r. 1228. Osada, ktorá pri ňom vznikla, dostala podľa svojho charakteru obvyklý názov Bana a pre odlišenie od neďalekej Banskej Štiavnice (tiež označovanej ako Bana) dostala prívlastok Biela Bana. Maďarský názov Feyerbanya a jeho varianty sú prekladom slovenského názvu. Nemecký názov Dilln je neznámeho pôvodu, pokusy o jeho vysvetlenie výrazmi „diele“ (doska), z toho odvodené „dillen“ (pokryť doskami) a „düle“ (kameň, základ) a ich súvislosťami v zmysle tvrdej horniny sú nepresvedčivé. Podľa Mateja Bela sa Dilln odvodzuje od bielohto kameňa dilynitu (agalmatoplitu), ktorý sa hojne vyskytuje v miestnych baniach a vyrábali sa z neho ohňovzdorné tégliky na tavenie rudy.⁷

Samotný termín *Bana* (=baňa) vysvetľovali starší jazykovedci (podľa nich aj historici) ako výraz pochádzajúci pôvodne z gréčtiny a latinčiny (*balnea*), kde sa vzťahuje na kúpeľné zaklenuté stavby. V slovanských jazykoch mal rozšíriť svoj význam na tvarom podobné baňaté nádoby, ako aj na okrúhle jamy vzniknuté pri povrchovej ťažbe rúd. Novšie názory (Ondruš) odvodzujú výraz baňa od špecificky stredoslovenského výrazu „báň, rúbanisko“, teda miesto, kde sa rúbe ruda.⁸

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Banská Štiavnica, geografická poloha 48° 28' severnej zemepisnej šírky, 18° 56' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto vzniklo a po celý stredovek aj novovek sa nachádzalo v severnom výbežku hontianskej župy, ktorá sa už v 11. storočí vyčlenila zo staršieho Novohradského komitátu.⁹

Banská Belá leží v Štiavnických vrchoch cca 5 km severovýchodne od Banskej Štiavnice v nadmorskej výške 475 m nad morom. Neovulkanické Štiavnické vrchy ako súčasť Slovenského stredohoria sa tiahnu v dĺžke niekoľkých desiatok kilometrov, zo severu ich ohraničujú Kremnické vrchy a Zvolenská kotlina, na severovýchode susedia s Pliešovskou kotlinou a na juhovýchode s Krupinskou planinou, na západe so Žiarskou kotlinou, s pohorím Vtáčnik a s Pohronským Inovcom a na juhu s Podunajskou pahorkatinou.

Geologické podmienky

Zásadným faktorom pre vznik a rozvoj mesta boli náleziská rúd. Banskobeliarsky banský revír je súčasťou ložiska Štiavnica-východ, dobývali sa v ňom zlato-strieborné rudy. Najvýznamnejšími žilami sú v smere SSV – JJZ orientované žily Juraj, Goldfahrtner a Baumgartner (spolu tvoriace banský úsek, zvaný Vtáčí spev, nem. Vogelsang), ktorých vyústenie na povrchu umožnilo vďaka ľahko rozpojitelným bohatým rudám začiatky banskobeliarskeho baníctva. Pokračovaním štiavnických žíl Bieber a Špitaler boli žily Berühmter a Siebenweiber. Rudné žily dosahovali mocnosť 4 – 10 m.¹⁰

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Spojením severovýchodným smerom bola cesta z Banskej Štiavnice prechádzajúca cez Banskú Belú (zrejme ulica Rennweg, pozri kap. Stavebný vývoj) napájajúca sa na významnú cestu do Zvolena.¹¹ Od obyvateľov banských miest vyberali mýto v mestečku Dobrá Niva a na Ostrej lúke (severovýchodne od Banskej Belej).¹²

Západné spojenie prechádzajúce tesne popri Banskej Štiavnici smerovalo na Žarnovicu, kde sa nachádzalo mýtno miesto oddávna vo Voznici (*Goznucha*, zmienka už 1226, opäť spomínané r. 1237). Voznické mýto bolo pred r. 1344 preložené do Žarnovice, koncom 15. storočia bolo predmetom sporov banských miest s Dóciovcami, načas urovnaných dohodou r. 1497, ale v prvých desaťročiach 16. storočia opäť oživených.¹³ Južne od Žarnovice bolo mýtno miesto v Novej Bani.¹⁴

Chotár

Jediný stredoveký doklad z obdobia do r. 1526 vo veci chotárneho územia Banskej Belej pochádza z roku 1500, týkal sa bez uvedenia bližších podrobností sporu o jeho východnú hranicu s chotárom Dobrej Nivy.¹⁵

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Banská Belá je vzhľadom na bezprostrednú blízkosť Banskej Štiavnice v staršej fáze svojej existencie úzko spätá s jej dejinami. Pôvodne patrila do chotára Banskej Štiavnice, bola spolu s inými dedinami predmetom sporov medzi majiteľmi hradu Šášov a Štiavnice (pozri kap. Významné udalosti, Cirkevné dejiny aj heslo Banská Štiavnica).

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské banské mesto, v rôznych obdobiach nazývané aj *oppidum*, *villa*, resp. *possessio* (konkrétne zmienky pozri kap. 1: Názov mesta). V kráľovských dekrétach je ako slobodné spomenuté vzhľadom na svoje členstvo v Zväze stredoslovenských banských miest pri ich vymenovaní r. 1514 vo výraze „ostatné banské mestá“.¹⁶

Základné privilégium

Doba udelenia je neznáma, do úvahy pre udelenie privilégia pripadá obdobie po r. 1424, resp. 1425, ktoré mohlo byť potvrdené pred r. 1443 (podľa zmienok z r. 1425 a 1453, pozri konfirmácie a kap. Významné udalosti). Zničené bolo počas katastrof v r. 1442 – 1443.¹⁷

Konfirmácie základného privilégia

– 12. 5. 1453 kráľ Ladislav Pohrobok obnovuje staršie, bližšie nešpecifikované výsady Banskej Belej s poukázaním na mestské právo Kremnice a iných banských miest a s odvolaním na potvrdenie v dobe života jeho matky kráľovnej Alžbety (zomrela v decembri 1442).¹⁸

– 15. 6. 1496 kráľ Vladislav II. potvrdzuje Ladislavovo privilégium z r. 1453.¹⁹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

– 1. 3. 1425 kráľ Žigmund oslobodzuje sedem banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová vrátane Banskej Belej ako rovnocenného člena Zväzu) od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.²⁰

– 18. 9. 1447: Uhorské stavy prikazujú rešpektovať oslobodenie šiestich banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) od mýta.²¹ Kremnica sa vo vymenovaní nenachádza, podobné oslobodenie obdržala už 1446 (por. heslo Kremnica).

– 25. 3. 1466 kráľ Matej I. povoľuje zriadenie samostatnej fary v Banskej Belej.²²

– 3. 5. 1470 kráľ Matej I. oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane.²³

– 28. 3. 1471 kráľ Matej I. potvrdzuje privilégia svojich predchodcov a oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia mýta v celej krajine.²⁴

– 7. 10. 1496 kráľ Vladislav II. zakazuje zadržiavať, súdiť a konfiškovať majetok mešťanov Banskej Belej všetkým sudcom a hodnostárom kráľovstva, pretože Banskobelania patria pred vlastný súd. Takisto zakazuje od nich vyberať mýto.²⁵

– 7. 12. 1496 kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám ťažiť drevo a páliť uhlie na územiach dóciiovských panstiev Lupča, Šášov a Revište.²⁶

– 31. 5. 1500 kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.²⁷

– 17. 5. 1502 kráľ Vladislav II. povoľuje obyvateľom všetkých siedmich banských miest ich staré právo v okolitých kráľovských lesoch slobodne ťažiť a dovážať drevo potrebné na výstavbu banských diel.²⁸

– 9. 3. 1520 kráľ Ľudovít II. prikazuje hodnostárom a úradníkom Hontianskej, Tekovskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Gemerskej, Bratislavskej, Novohradskej a Turčianskej župy rešpektovať oslobodenie siedmich banských miest od platenia mýta.²⁹

Mestské a banské právo

Vzhľadom na blízkosť a úzku prepojenosť s Banskou Štiavnicou je pravdepodobné, že sa Banská Belá spravovala štiavnickým právom. Odvolávky z potvrdení privilégií z r. 1453 a 1496 na Kremnicu sú pravdepodobne len formálnym vyjadrením skutočnosti, že v tomto období stála Kremnica na čele Zväzu stredoslovenských banských miest a bola sídlom komory. Popri meste Kremnica sú totiž v privilégium spomenuté aj výsady iných banských miest.³⁰ Z právnej praxe vyplýva, že sa Banská Belá riadila štiavnickým právom.³¹ Z raného novoveku sú zachované odpisy banskoštiavnického práva v mestských knihách Banskej Belej, čo poukazuje na jeho tradičné používanie.³²

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Banská Belá je charakterizovaná nepravidelnou zástavbou pod absolútnou dominantou sídla – na návrší postaveným **farským kostolom Sv. Jána Evanjelistu** (pozri aj kap. 11: Cirkevné dejiny). Pôvodne neskororománsky jednododový kostol z prvej polovice 13. storočia bol na prelome 15. a 16. storočia goticky prestavaný: z vonkajšej strany boli pristavané príporné piliere, apsida bola nahradená väčším presbytériom, ku ktorému bola pripojená sakristia. Z pôvodnej románskej stavby ostali zachované múry takmer štvorcovej lode s predstavanou vežou na západnom štíte, ktorá je v prízemí zaklenutá románskou krížovou klenbou s hranolovými rebrami. Štýľové prvky prestavby poukazujú na rovnakú stavebnú hutu, ktorá v r. 1497 – 1515 realizovala prestavbu farského kostola v Banskej Štiavnici (=Starého zámku). Okolo r. 1564 bol kostol Sv. Jána Evanjelistu opäť prestavaný, pribudli renesančné prvky: lunetové klenby v lodi a presbytériu, sieťový vzor vytvorený omietkovými hrebienkami na klenbe presbytéria, osemboká nadstavba veže s ochodzou. Pri kostole bola najneskôr v 1. polovici 16. storočia postavená kamenná budova fary a obranný múr okolo kostola a cintorína.³³

Z konca 14. storočia je v banskoštiavnickej mestskej knihe doložená ulica Rennweg, kde bol obyvateľom Belej zavraždený obuvník Bartolomej, tiež z Banskej Belej. Zločin bol teda zrejme spáchaný v Banskej Belej, resp. na ceste do nej (*Renweg*).³⁴

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1228 Zmienka o území Belá (pozri kap. 1 Názov)
- pred r. 1352 Kastelán hradu Šášov Vesóš (*Wezzeus*) zabral Banskú Belú a podľa nariadenia kráľa Ľudovíta I. Veľkého ju mal jeho nástupca Ladislav vrátiť Banskej Štiavnici.³⁵
- 1385 Najstaršia zmienka na území Slovenska o odvodňovacom stroji „*rota artificialis*“ v Banskej Belej (pozri kap. 8: Hospodárske aktivity, časť Baníctvo).
- 1387 29. 10. kráľ Žigmund darúva Banskú Belú magistrovi Frankovi (majiteľ hradu Šášov). Bane sú však z donácie vyňaté.³⁶
- 1424 15. 5. darovanie Banskej Belej (podobne ako 6 stredoslovenských banských miest: Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec a Lubietová) kráľovnej Barbore. Banská Belá je v darovaní spomenutá ako mestečko, resp. dedina (*oppidum seu villa*) a je uvedená oddelene od zvyšných banských miest, postavená na úroveň osád Hodruša a Banský Studenec.³⁷ Až do r. 1548 banské mestá ostávajú vENNým majetkom kráľovien.
- 1425 1. 3. Banská Belá je prvýkrát zmienená ako rovnocenný člen Zväzu stredoslovenských banských miest (pozri kap. Vznik a formovanie mesta, časť Privilégia).
- 1440 V sporoch o uhorský trón sú banské mestá na strane kráľovnej Alžbety a maloletého Ladislava V. Pohrobka proti prívŕžencom poľského kráľa Vladislava I.
- 1442 24. 5. Štvrtisícové vojsko nepriateľov kráľovnej Alžbety (jágerský biskup Šimon Rozgoň, Peter Čech z Levíc) vypálilo a vydrancovalo popri Banskej Štiavnici aj Banskú Belú. Popri tom došlo k zničeniu privilégii mesta.³⁸
- 1443 5. 6., 15. 6. 1444, ale aj 25. 4. 1445 a 18. 11. 1445, 6. 1. 1453 silné zemetrasenia v širšej oblasti Turca a banských miest zasiahli aj Banskú Štiavnicu a Banskú Belú. Podľa neskoršej správy z r. 1501 sa r. 1443 v neďalekej Štiavnici zrútili mnohé domy a zničili banské diela.³⁹
- Pred r. 1447 Kastelán šášovského hradu Peter Koler zabral Banskú Belú.⁴⁰
- Pred r. 1497 Oblasť stredoslovenských banských miest postihla morová epidémia.⁴¹
- 1497 6. 9. Sú zaznamenané spory s Dóciovcami: Zástupcovia Kremnice, Banskej Štiavnice, Hodruše, Pukanca a Banskej Belej sa zaviazali vyplatiť Dóciovcom vysoké odškodné 1200 fl. za vyplienenie mýtnej stanice v Žarnovici a zmasakrovanie jej osadenstva.⁴²
- 1502/1505 Stredoslovenské banské mestá, medzi nimi aj Banská Belá, sú kráľom Vladislavom dané za bližšie neurčenú značnú pôžičku do zálohu (1502) a následne (1505) kráľovnou Annou odovzdané Turzovcom (vrátené 1522).⁴³
- 1513/1515 Banská Belá je zapletená do sporov s Dóciovcami: V lete 1513 banské mestá (zrejme vedené Banskou Štiavnicou a Banskou Bystricou) zorganizovali ozbrojený výpad, zabrali časti území hradov Šášov, Revište a Lupča, odviekli a sčasti povraždili ich poddaných. Po sťažnostiach Dóciovcov kráľ 20. VIII. 1513 vysiela Štefana Verbőciho, aby na mieste posúdil a urovnal spor.⁴⁴ V novembri 1515 nariaďuje kráľ Vladislav II. radám miest Kremnice, Banskej Štiavnice, Pukanca, Banskej Belej a Lubietovej, aby uzavreli spor Banskej Bystrice s Damiánom Dóciom kvôli uväzneniu jeho dvoch familiárov.⁴⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pre skoršie obdobie existencie Banskej Belej sa nezachovali žiadne doklady, monumentálnosť románskeho kostola postaveného už v 1. polovici 13. storočia (pozri kap. Stavebný vývoj) svedčí o významnosti a rozvinutosti osady a o väčšom počte veriacich, ktorých prítomnosť opodstatnila vznik stavby. Po polovici 15. storočia vzrástol počet obyvateľov Banskej Belej podľa listiny ostrihomského arcibiskupa na 500 – 600 osôb (pre stredovek vzácný konkrétny údaj), čo si vyžiadalo zmeny v cirkevnej organizácii pre zabezpečenie cirkevných potrieb jej obyvateľov (pozri aj kap. Cirkevné dejiny).⁴⁶

Zoznam z r. 1542 uvádza spolu 125 platiteľov dane (t. j. majiteľov domov aj od nich závislých osôb – členov domácnosti, sluhov, nájomníkov). Celková suma zaplatenej dane bola 68 florénov a 15 denárov. Najčastejšie sa vyskytuje daň vo výške niekoľkých desiatok denárov, teda menej ako 1 florén. Pri niektorých daňovníkoch je poznámka, že kvôli chudobe a chorobe neplatia žiadnu daň (*sein kranker Mieter ist arm, zinst nicht*). Neobývané domy ostali takisto nezdanené (*Johann Wagners Haus steht verlassen*).⁴⁷ Na základe tohto súpisu vypočítava O. Paulíny počet obyvateľov na 522 osôb.⁴⁸

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

V prvom období existencie Banskej Belej sa podobne ako v iných mestách ťažilo **povrchovým dolovaním**, v priestore tzv. Cachu a Hája (severozápadná časť obce), kde rudné žily vychádzali na povrch.⁴⁹ Vzhľadom na bezprostrednú blízkosť a podriadenosť Banskej Štiavnici sa vyťažené kovy zrejme odovzdávali priamo do štiavnickej banskej komory (pozri heslo Banská Štiavnica), ktorá z nich vyberala urburu (=daň z ťažby). Tomu napovedá aj nedatovaný zápis zo štiavnickej mestskej knihy z konca 14. storočia, podľa ktorého sa Mikuláš z Banskej Belej pokúšal vyhnúť jej plateniu.⁵⁰

R. 1366 je v Banskej Belej spomínaný **banský mlyn** patriaci banskoštiavnickým ťažiarom, ktorí z neho polovicu záložovali štiavnickému richtárovi Öttelovi Heiczmannovi za 29½ floréna. Mlyn v Banskej Belej je zmienený aj v r. 1381 a 1397, v ostatnom prípade spresnený ako mlyn umiestnený pod kostolom, jeho polovicu kúpili bratia Pogilovci od banskoštiavnického richtára Mikuláša Plotzela.⁵¹ Roku 1385 sa prvýkrát spomína **čerpací stroj** „*rota artificialis*“, ktorý majú použiť na čerpanie zo zatopených banských diel v Banskej Belej, pokiaľ sa ich nepodarí odvodniť do dvoch týždňov. Zrejme šlo o sofistikovaný mechanizmus, keďže o jeho použití musela rozhodovať kompletná mestská rada na čele s richtárom za účasti kráľovského banského štajgera.⁵²

V darovaní Banskej Belej magistrovi Frankovi r. 1387 sa spomínajú **bane na zlato a striebro**, ako aj iné kovy, ktoré panovník vyňal z darovania a ponechal si ich.⁵³

V prvej polovici 15. storočia došlo pravdepodobne k intenzívnemu rozvoju baníctva, o ktorom svedčí nárast obyvateľstva a zriadenie samostatnej fary (pozri kap. 7: Demografický vývoj).

S postupným prechodom na hlbinnú ťažbu sa stával čoraz akútnejším problém spodnej vody. V 70. rokoch 15. storočia vstupuje do štiavnického a belianskeho baníctva podnikateľská rodina Turzovcov. 24. 4. 1475 uzavrelo v Kremnici sedem stredoslovenských banských miest vrátane Banskej Belej zmluvu so spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných mechanizmov v stredoslovenskom banskom revíre. Odborníci na **čerpacie stroje** v Turzovom sprievode pochádzali z Gdanska.⁵⁴ Ďalšie ťažkosti popri problémoch so spodnou vodou spočívali v nižšom obsahu drahého kovu v rude pri postupovaní do hĺbky.

Upadanie baníctva od posledných desaťročí 15. storočia potvrdzujú kráľovské oslobodenia udelené v tomto období. R. 1486 oslobodila kráľovná Beatrix na 2 roky Banskú Belú od platenia urbury.⁵⁵

Oslobodenia kráľa Vladislava II. z r. 1513 – 1515, ktorý po prijatí 600 fl. zbavuje všetkých sedem banských miest povinnosti platenia daní a poplatkov, odkazujú na úbytok rudných žíl zlata a striebra a na dlhodobú sa znižujúcu výnosnosť baníctva.⁵⁶ Vzhľadom na neutešenú situáciu v baníctve boli banské mestá oslobodené od platenia urbury. Keď sa ostrihomský arcibiskup snažil ju od nich vymáhať, bránili sa u panovníka tým, že pokiaľ ju budú musieť platiť, radšej sa baníctvu úplne prestanú venovať (1519 – 1520). Vážnejšie problémy mali popri Banskej Štiavnici hlavne Banská Belá, Nová Baňa a Pukanec.⁵⁷ Konkrétne Banská Belá sa v nedatovanom liste zrejme z druhého desaťročia 16. storočia sťažuje (nemenovanému) panovníkovi na vážne problémy so spodnou vodou, ktoré ruinjujú kedysi prosperujúce baníctvo. Začala sa raziť dedičná štôľňa (podľa Kachelmanna v roku 1504), ktorú r. 1524 prevzali štiavnickí ťažiar.⁵⁸

Veľké množstvá dreva potrebné pre stavbu a prevádzku banských diel si vyžiadali nielen potvrdzovanie privilégii o jeho slobodnej ťažbe, ale aj adresné napomenutia pre konkrétnych šľachticov, aby nebránili obyvateľom žiadneho zo siedmich banských miest v ťažbe dreva a pálení uhlia. Časté boli napomenutia pre Dóciovcov (o. i. sa pokúšali vyberať za používanie lesov poplatky).⁵⁹ Prevádzkovanie baníctva v okolí všetkých banských miest bolo vo veľkej miere narúšané aj zbojníkmi a lúpežníkmi (*malefactores, predones, spoliatores et latrones, nocivi homines*), v dôsledku čoho Vladislav II. nariadil r. 1512 kráľovským úradníkom, mestám aj miestnym zemeľpánom zbojníkov chytať, trestať a odovzdávať do rúk banských miest.⁶⁰

9. SPRÁVA MESTA

Samospráva mesta

Richtár a prisažní Banskej Belej sú konkrétne spomínaní r. 1455 v liste Jána Jiskru adresovanom richtárom a prisažným všetkých banských miest, medzi ktorými je aj Banská Belá.⁶¹ Spôsob a termíny voľby richtára a fungovania mestskej rady boli podobné Banskej Štiavnici, ktorej právo používala Banská Belá (pozri heslo Banská Štiavnica).

Hospodárenie mesta

Príjmy

Doklady o príjmoch Banskej Belej zo stredovekého obdobia nie sú zachované.

Výdavky

V 2. pol. 14. storočia, keď Banská Belá patrila do chotára Banskej Štiavnice, sú Belania (*Dilnenses*) uvedení r. 1366 v prvej banskoštiavnickej mestskej knihe v registroch príjmov ako platitelia 24 florénov pre Štiavnicu, r. 1388 to bolo 10 hrvien (=40 florénov).⁶²

V zachovaných výúčtovaniach všetkých siedmich stredoslovenských banských miest z rokov 1505 – 1519 vedených Kremnicou a zachovaných v kremnickom archíve z obdobia, keď sa už platila daň spolu za všetky mestá (takisto spolu platili aj príspevky na obranu krajiny a na miestne vojenské výdavky), sú zaznamenané podiely Banskej Belej na spoločných výdavkoch. Okrem daní šlo najmä o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentatívne výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sttethaus zu Ofen*). Banská Belá sa na nich zúčastňovala v jednotlivých rokoch podielmi vo výške priemerne okolo 3 – 4 % (v jednotlivých rokoch šlo v absolútnom vyjadrení o meniac sa sumy rádovo vo výške niekoľkých desiatok florénov za Banskú Belú, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, nakoľko už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). V rámci týchto spoločných výdavkov bola do nich zahrnutá najmä kráľovská daň (*taxa regia*), ale napr. aj spoločné vzácné dary pre významné osobnosti (strieborná čaša pre poľskú kráľovnú v r. 1511).⁶³ Mimoriadne dane sa platievali v súvislosti s obranou krajiny.⁶⁴ Samotná Banská Belá mávala s platením daní častejšie problémy: vo februári r. 1493 ju kráľ Vladislav vyzýva zaplatiť nespresnenú sumu mimoriadnej dane (*subsidiium*).⁶⁵ V doloženom prípade z r. 1515, keď si Nová Baňa a Banská Belá nespĺnili riadnu daňovú povinnosť, museli za nich kráľovskú daň zaplatiť z vlastných prostriedkov Kremničania a dodatočne urgovať oboch neplatiteľov.⁶⁶

Mestská kancelária

Notár

K osobe Ladislava Nemeša pozri kap. Osobnosti.

Mestská kniha

Zachovaná mestská kniha z r. 1471 – 1685 obsahuje len 2 zápisy z obdobia do r. 1526, oba sa týkajú regulácie banských diel v súvislosti so spodnou vodou a prevzatia dedičnej štôľne.⁶⁷

Mestská pečať

Najstaršie pečatidlo Banskej Belej pochádza podľa Nováka zo 14. storočia, najstarší odtlačok pečate je zachovaný na listine z 27. 9. 1473 v banskobystričkom archíve. V dvojkruží je umiestnený kruhopis *S. CIVITM De DILN*, vo vnútornom kruhu je doprava obrátené rameno držiace banické železko a kladivko. Druhá pečať (zachované odtlačky z r. 1505 a 1528) a tretia pečať sa používali v prvých desaťročiach 16. storočia, na oboch sú zobrazené na štíte skrížené banické nástroje, na tretom pečatidle nad štítom umiestnené gotické minuskulné písmeno *d*, po bokoch štítu banické nástroje.⁶⁸

Mestský archív

Písomnosti Banskej Belej z obdobia, keď bola samostatným slobodným kráľovským mestom, sú v súčasnosti uchovávané ako súčasť fondu MMBŠ (Banská Štiavnica).⁶⁹

Richtári mesta do r. 1526

1471 Ján (Hans) Geroder. 1505 Ján (Johannes) Fridrich. 1509 Vavrinec (Lorentz) Fischer.⁷⁰

10. OSOBNOSTI MESTA

Ladislav Nemeš

Bol r. 1447 prísazným a notárom v Banskej Štiavnici, r. 1453 už vystupuje ako notár Banskej Belej. Predovšetkým jeho zásluhou boli potvrdené banskobeliarske privilégia.⁷¹

Počty študentov podľa zachovaných matiek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 1 študent.⁷²

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Banská Belá z cirkevno-správneho hľadiska patrila do ostrihomskej arcidiecézy.

Banská Belá sa pod svojím názvom v registroch pápežských vyberačov desiatkov z r. 1332 – 1337 ako samostatná fara nenachádza. Podľa Jána Melcera a H. Radvániho však fara v Banskej Belej existovala už pred r. 1332, a zanikla koncom 14. storočia. Tvrdenie opierajú o existenciu monumentálneho románskeho kostola postaveného už v 1. polovici 13. storočia, ako aj o Radvániho tézu, že fara „*Sancti Johannis*“ bez uvedenia lokality v spomínaných registroch z r. 1332 – 1337 je ako jediná fara hontianskeho archidiakonátu zasvätená sv. Jánovi a podľa toho má ísť o Banskú Belú.⁷³

Podľa priamych pramenných zmienok však Banská Belá ani po povýšení na slobodné kráľovské banské mesto nedisponovala právom slobodnej voľby farára, belianska kaplnka (*filialis capella*) aj kaplán cirkevne **podliehali banskoštiavnickému farárovi**. Vzhľadom na nárast obyvateľstva okolo polovice 15. storočia už kaplán bývajúc v Štiavnici nestíhal zabezpečovať cirkevné úkony v Banskej Belej, takže jej obyvatelia r. 1464 dostali od ostrihomskeho arcibiskupa právo voliť **vlastného kaplána**, ktorý mal už bývať v Banskej Belej. Istá forma závislosti od banskoštiavnického farára ostala zachovaná, keďže po voľbe mal byť tomuto predstavený. Kaplánovi mali patriť všetky príjmy z banskobeliarskej kaplnky okrem desiatkov.⁷⁴ Tento stav však nebol uspokojivý, a r. 1466 Belania dosiahli od kráľa Mateja právo voľby **vlastného farára**, tak ako to bolo obvyklé u ostatných banských miest. Následne bol banskobeliarsky kostol vikárom ostrihomskeho arcibiskupa Šimonom povýšený na **farský kostol sv. Jána Apoštola**. Belania si navyše mohli na svoje náklady voliť ďalšieho kňaza (podľa potreby aj dvoch) a učiteľa.⁷⁵ Banskobelianska fara bola podľa súpisu z r. 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiakonátu.⁷⁶

Cirkevný desiatok

Pred osamostatnením sa banskobeliarskej fary predstavoval desiatok z Belej polovicu z 18 fl. odvádzaných štiavnickým farárom ostrihomskeho arcibiskupovi. Po osamostatnení sa banskobeliarskej fary bola výška desiatkov belianskeho farára 9 florénov.⁷⁷

- 1 CDSII, s. 79 – 80, č. 82: 11(5)6. BOLERÁZSKY, Z dejín, s. 68. ČELKO, Príspevok k dejinám Banskej Belej, s. 36. RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 37. Viac o sfaľovaní listine z r. 1156: MARSINA, Štúdie I, 2. časť, s. 74.
- 2 CDSI, s. 247, č. 341: 1228. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 111 – 112, č. 42: 1228.
- 3 GYÖRFFY, Az Árpád-kori I, s. 433.
- 4 Početné varianty názvu Banskej Belej uvádza BAKÁCS, Hont vármegye, s. 53 – 54 (heslo Bélabánya).
- 5 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); CDH IX/6, s. 54 – 56, Nr. LX: 1352 (=orig. MMBŠ-MOL, I-957, škat. 6, č. 796: 20. 4. 1352, v odpise z 13. 1. 1447, pozri ďalej); MOL DL 7315: 29. 10. 1387; WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, S. 43: 7. 4. 1388); WENZEL, Okmáňni adalék, s. 274 – 277, Nr. II.1: 15. 5. 1424; MOL DL 39286: 1. 2. 1427; MMBŠ-MOL, I-281, škat. 2, č. 216: 13. 1. 1447; MMBŠ-MOL, I-960, škat. 6, č. 799: 12. 5. 1453; MOL DL 16056: 5. 9. 1464; MMBŠ-MOL, I-961, škat. 6, č. 800: 25. 3. 1466; MMBŠ-MOL, I-967, škat. 7, č. 806: 1497 (odpis z 23. 8. 1498); MMBŠ-MOL, I-389, škat. 2, č. 305: 17. 8. 1504; MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512; MMBŠ-MOL, I-68, škat. 1, č. 39: 22. 9. 1516.
- 6 Banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*: MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 51: 1397; HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 4: 18. 6. 1451; MOL DL 63160: 6. 12. 1452; MMBŠ-MOL, I-796, škat. 4, č. 635: 16. 1. 1466; MMBŠ-MOL, I-712, škat. 4, č. 559: 27. 11. 1505; MMBŠ-MOL, II-254, škat. 2, č. 194: 2. 11. 1520.
- 7 BOLERÁZSKY, Z dejín, s. 68 – 69. VOZÁR, Národnostné a náboženské pomery, s. 159. MELCER, Banská Belá, s. 18.
- 8 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 49 – 50. GINDL, Z najstarších dejín, s. 17 (pozn. 28). RATKOŠ, Príspevok s. 10. ONDRUŠ, Význam a pôvod, s. 14, 18.
- 9 ŽUDEĽ, Stolice s. 57 – 59.
- 10 SOMBATHY, Banské úseky, s. 30-31. SUROVEC, Baníctvo v Banskej Belej, s. 131.
- 11 HANULIAK, K problematike, s. 176 – 177.
- 12 *...tributis in prefatis oppido Dobronya et villa Oztralkwa exigi consuetis...* WENZEL, Okmáňni adalék, s. 274, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 209, č. 94: 15. 5. 1424. MMBŠ-MOL, I-78 a I-79, škat. 9, č. 904-905: 2. 3. 1498. Na majetkoch dobronivského panstva (Ostrá lúka) sa správca hradu v rozpore s privilegiami pokúšal násilím (*manibus armatis*) vyberať mýto od vozov smerujúcich do Banskej Štiavnice aj r. 1522. MMBŠ-N, škat. 17, č. 203: 11. 5. 1522.
- 13 CDSII, s. 231, č. 319: 1226. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 108 – 109, č. 40: 1226; CDSI, s. 19, č. 26: 20. 11. 1237. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 131, č. 54: 20. 11. 1237; MES III, s. 552 – 553, č. 728: 27. 12. 1344; MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497. MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497; MOL DL 26168: 27. 8. – 22. 9. 1516; MMBŠ-MOL, III-137, škat. 10, č. 952: 28. 12. 1519.
- 14 MOL DL 7405: 29. 10. 1388; MOL DL 7554: 2. 12. 1389 (odpis z r. 1390); MOL DL 87619: 2. 12. 1392; MOL DL 10561: 29. 3. 1417.
- 15 Prameň neobsahuje bližšie podrobnosti o priebehu hraníc. MMBŠ-N, č. 65: 21. 4. 1500.
- 16 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...insuper Cremnicia, Sebnicia, Bystricia, Zolyom, cum ceteris civitatibus montanis* (v orig. *Montarum*); MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514.
- 17 ČELKO, Príspevok k dejinám Banskej Belej, s. 38.
- 18 MMBŠ-MOL, I-960, škat. 6, č. 799: 12. 5. 1453.
- 19 MMBŠ-MOL, I-965, škat. 6, č. 804: 15. 6. 1496.
- 20 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 21 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybné uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18. 9. 1447.
- 22 MMBŠ-MOL, I-961, škat. 6, č. 800: 25. 3. 1466.
- 23 *...a solutione tributi fisci regalís ...in medium regnicolarum nostrorum...* orig. MMBŠ, MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470, potvrdené Vladislavom r. 1496. MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 3r.
- 24 *...ab omni solutione tributorum tam de personis quam de rebus et bonis eorum.* MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 25 MMBŠ-MOL, I-966, škat. 6, č. 805: 7. 10. 1496.
- 26 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882: 7. 12. 1496.
- 27 *...ubique in hoc regno nostro Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint...* MOL DL 20945: 31. 5. 1500. Opakovanie oslobodení v r. 1501, 1504 a 1507 a adresné napomenutia pre Dóciocov a prepošta konventu v Šahách poukazujú na nedodržavanie zákazov: MMBŠ-MOL, III-92, škat. 9, č. 917: 7. 5. 1501; MOL DL 86724: 13. 3. 1504; MMBŠ-MOL, II-102 až 108, škat. 10, č. 922 – 928: 22. – 24. 8. 1507 a 30. 11. 1507; MOL DL 21743: 22. 8. 1507; MOL DL 21747: 27. 9. 1507; MOL DL 46824: 30. 11. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 89: 15. 6. 1508 (relácia z 29. 7. 1508); MMBŠ-MOL, I-395, škat. 2, 311: 28. 12. 1519.
- 28 *...in silvis vobis circumpositis et circumadiacentisque scilicet regales et reginales ligna pro cultura montanarum et fodinarum necessaria libere succidere et succidi facere ac pro libitu deferendi et deportandi semper potestatem habuisse... vos ab eo tempore civium imitii contrarium memoria hominum non comprehendit pro cultura montanarum semper usi fuistis...* MMKr I.18.1.18: 17. 5. 1502; znova so zmienkou pálení dreveného uhlia: MMKr I.18.1.20 – 22: 20. 3. 1504.
- 29 *nulla Telonea aut Tributa audeant exigere.* MMBŠ-MOL, III-138, škat. 10, č. 953: 9. 3. 1520.
- 30 *...eisdem libertatibus, gratiis et prerogativis dotati fuerunt quibus utuntur cives civitatis nostre Crempniciensis et aliarum civitatum ad eam pertinentium...* MMBŠ-MOL, I-960, škat. 6, č. 799: 12. 5. 1453. BOLERÁZSKY – VOZÁR, Sváz, s. 89 – 90.
- 31 *...quod ipsi in cultura montanarum eadem consuetudine uterentur, qua cives dictae civitatis vestrae serenitatis Sebniciensis.* BOLERÁZSKY, Z dejín, s. 71, 73 (pozn. 34). MELCER, Banská Belá, s. 25.
- 32 MMBŠ-MOL, IV-753, škat. 13, č. 1095: 1564 – 1703, s. 5 – 48. PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 19 – 20, 173 – 226 (Handschrift 7 – 8).
- 33 Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 32. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 515. FABIAN, Areál s. 126 – 127.
- 34 *Nota quod dñez de Dilnis proscriptus est q. interfecit Bertolomeum sutorem etiam de dilnis in via renweg.* Banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*: MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 54.
- 35 CDH IX/6, s. 54 – 56, Nr. LX: 1352 (=orig. MMBŠ-MOL, I-957, škat. 6, č. 796: 20. 4. 1352, v odpise z 13. 1. 1447).
- 36 MOL DL 7315: 29. 10. 1387.
- 37 WENZEL, Okmáňni adalék, s. 274 – 277, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 38 Popis drancovania Banskej Štiavnice: *Simon Episcopus Agriensis de genere Rosgon et Ladislaus Czech filius Petri Czech de Lewa properaverunt Sebniciam quatuor millibus Ungarorum et Polonorum, succederuntque civitatem praedictam totaliter interfecitque plurimis ex utraque parte...in ecclesiis utrisque altaria frugerunt.* MMBŠ, Mestský protokol (1501)1550 – 1630, St. inv.č. 1826, f. 1. Zmienka o vypálení Banskej Belej v potvrdení jej zničeného privilegia: *in proxime projectis goerruarum temporibus per quosdam rebelles nostros civitas ipsorum capta igne exusta ac ipsi cives omnibus rebus et bonis ipsorum sed et dictis privilegiis super libertatibus eorum confectis privati et spoliati exitissent...* MMBŠ-MOL, I-960, škat. 6, č. 799: 12. 5. 1453.
- 39 Záznamy martinského farára: *Anno domini MCCCCXLIII...quinta die iunii...fuit terremotus magnus, ita quod turres et edificia reverterunt...item anno revoluto die beati Viti (15.VI.) fuit iterum magnus... Anno domini XLV... mense aprili die proximo (!) dominico (!) ante Georgij martiris ubi littera dominicalis (25. IV) ...in media nocte fuit iterum motus magnus... item eodem anno in octavo s. Martini confessoris hora precise septima noctis fuit iterum horribile. Item anno domini etc. LIII die Epiphaniarum ad noctem... fuit terremotus satis horrendus et grandis etc.* SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 186. BEŇKO, Starý Turiec, s. 227. Štiavnický záznam z r. 1501: *...sequenti anno (=1443) feria quinta proxima ante festum Pentecostes (=6.VI.) fuit terremotus magnus ita ut omnia montana et plura castra domusque murata corruerunt.* MMBŠ, Mestský protokol (1501)1550 – 1630, St. inv.č. 1826, f. 1.
- 40 MMBŠ-MOL, I-281, škat. 2, č. 216: 13. 1. 1447.
- 41 List káľovnej Beatrix adresovaný Štiavnicí: *...multa damna...per pestem et morbum...Qui civitas montanarum nostrarum et omnem illam provinciam graviter invaserat.* MMBŠ-MOL, I-60, škat. 9, č. 886: 22. 3. 1497.
- 42 MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497; MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497.
- 43 *...certe et notabilis florenorum summa per Serenissimum quondam principem et dominum Wladislaum Hungarie Boemie Regem in anno 1502 sub spe fidele restitutionis...ac iure tituloque pignoris...* MMKr I.18.2.57: 3. 3. 1522; MMBŠ-MOL, III-150, škat. 10, č. 964: 23. 3. 1522; MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 348: 22. 8. 1505; s. 171, č. 528: 2. 2. 1522; Mandáty kráľovnej Anny a kráľa Vladislava: HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 19-20, f. 62-65: 23. 8. 1505
- 44 MMNB, nespracovaný materiál: 20. 8. 1513.
- 45 MATULAY, Katalóg I, s. 131, č. 411: 17. 11. 1515.
- 46 *...populis illis quorum numerus se fere ad quingentas aut sexingentas personas extendere...* MOL DL 16056: 5. 9. 1464.
- 47 RELKOVIČ, Namensverzeichnis, VI. Dilln, s. 22 – 25.
- 48 RATKOŠ, Povstanie, s. 15 – 17.
- 49 MELCER, Banská Belá, s. 42.
- 50 *Notandum quod de Nicolao Meschel de Delnis qui inculpatus et convictus de ablatione sev abductione urburarum.* Banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*: MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 51.
- 51 *Item nota quod Enderl Gref et Nicusch Komerl obligaverunt Hainczmanno iudici dimidietatem molendini quod in Dilnis possident, a die sancti Aegidii (1.sept) usque ad revolutionem unius anni pro 29½ flor.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 10 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 10: 1. 9. 1366; s.

- 35 – 36: 1381; ...*Mychel Pogil und sey prudir hannus...dy vorgeanten Michel und Hanus der Poglin sone gekauft haben eyne halbe moele wedir der erber man Nykusch Plotzel den obgenanten richter gelegen auf den Deln czu neest under der kirchen...* MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 51: 1397.
- 52 ...*Scansor domini regis et Iudex et iurati in Schebnicz pleno consilio ius importaverunt: quicumque homines vel montani in dylinis ab ista die feria secunda in vigilia Jacobi usque ad duas septimanas sua montana submersa usque ad septimatam siccare non possunt vel nollent...debent pertinere ad rotam artificialem.* Mestska kniha Notationes iudiciariae MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 41: 24. 7. 1385.
- 53 ...*servatis demptis dumtaxat aurifodinis et montanis mineras (!) auri et argenti ... inter metas eiusdem possessionis ubicumque et quandocumque repertis et reperiendis per nostra maiestate plenarie reservatis...* MOL DL 7315: 29. 10. 1387.
- 54 SKLADANÝ, Najstarší doklad, s. 255 – 257. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36: 24. 6. 1475; MMBŠ-N, škat. 16, č. 18: 31. 12. 1477.
- 55 BERZEVICZY, Acta, s. 79 – 80, Nr. LIV: 25. 1. 1486 (=orig. HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 14, F. 28: 25. 1. 1486).
- 56 MMBŠ-MOL I-18.1.33: 5. 11. 1513; ...*ob defectum et decrescientiam minerarum auri et argenti ex ipsis montanis provenientium...eosdem cives et Incolas nostros in dictis civitatibus montanarum residentes infra unum interum annum a solutione quarumlibet taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium quam extraordinarium generose duximus eximendos...* MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513; ...*per longam culturam artificii et montanarum sine fructu per plurimos annos factam...* MMKr I.20.1.51: 11. 6. 1513; ...*Cives populos et inhabitatores civitatum nostrarum Crencniensis, Schebniciensis, Bistriciensis aliarumque civitatum nostrarum montanarum ad cameram nostram spectantes...propter defectum minerarum et fodinarum aliosque variorum casuum adversorum et infortuniorum...per unius integri anni revolutionem ab omni solutione quarumlibet Taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium etiam extraordinarium...gratiose exemerimus* MOL DL 25008, s. 1-3: 19. 11. 1515.
- 57 MMBŠ-MOL I-900, škat. 5, č. 739: 26. 5. 1520; ...*nam si ad solutionem huiusmodi urburarum Ut apertissime protestantur compulsi fuerint, prius relinquerent et nostre et totius Regni maximo et irrecuperabili dispendio omnem culturam montanarum quam se ad solutionem urburarum cogi patiantur.* MMBŠ-MOL, II-196, škat. 1, č. 145: 24. 8. 1520. MMBŠ-N, škat. 16, č. 173: 1519.
- 58 ...*his superioribus annis in territorio dicte civitatis Maiestatis vestre Montana et aurifodine satis fertiles et fructifere extiterunt...ut per aquis nemo amplius ibidem labores aliquos et exercere poterit...dicti cives...volentes quamdam fossam subterraneam per quam aquas ...quibus fodine ille sunt submersae educerentur...* MMBŠ-N, škat. 18, fasc. 350 – 366, stará sign. 13; ...*Im jar 1524 ist entpfangen der Erbstoln auff den dylm von den Eraern herren atas der Schebnicz.* MMBŠ, Mestska kniha Banská Belá, st. inv.č. 1827, f. 2v: 1524; KACHELMANN, Geschichte der ungarischen Bergstädte III, s. 131.
- 59 MMBŠ-MOL I-645, škat. 4, č. 514: 14. 9. 1500; MMBŠ-MOL, II-88 a 89, škat. 9, č. 913 – 914: 14. 9. 1500.
- 60 MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512.
- 61 MMBŠ-MOL II-10, škat. 8, č. 839: 4. 7. 1455.
- 62 *Circa festum S. Martini isti debuerunt concedere pro necessitate civitatis: primo Dilnenses XXIII^{or} flor.* FEJÉRPAATY, Számadáskönyvei, s. 10, 36 (=orig. mestska kniha Notationes iudiciariae, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 10 a 45: 11. 11. 1366 a 1388).
- 63 Predpísaný podiel pre Banskú Belú (vrátane dane): v r. 1505: 40 fl., v r. 1506: 45 fl., v r. 1507: 55 fl., 1510: 65 fl., v r. 1511: 33 fl., v r. 1513: 37 fl., v r. 1514: 70 fl., v r. 1516: 65 fl. Vyúčtovania siedmich banských miest: MMKr . I.18.1.23: 1505 – 1516; I.18.1.24 (1505 – 1519); MMBŠ-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 85: 1507. Doklady o kráľovskej dani za všetky banské mestá (celk. výška 500 – 1000 fl. v rôznych rokoch), z toho na Banskú Belú pripadalo okolo 5 %: MMKr . I.18.1.23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Banskú Belú 23 fl.); MMBŠ-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17. 1. 1509; MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (za Banskú Belú 38 fl.); MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Banskú Belú 24,3 fl.); MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (za Banskú Belú 45 fl.); MMBŠ-MOL, I-91, škat. 1, č. 53: 16. 12. 1515; MMBŠ-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516. Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32 – 33, 35, 41, 42, 45, 48, 51 – 54: 1486 – 1521. Dar pre poľskú kráľovnú: MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 35.
- 64 Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetkých sedem banských miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101 – 102, Nr. LXIV: 8. 10. 1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486); HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18. 4. 1487. Príkaz Vladislava II. pre prispieť 3000 florénmi: MMBŠ-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. 16. stor. vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521; I.18.2.54: 25. 7. 1521; MMBŠ-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512; MMBŠ-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18. 5. 1513.
- 65 MMBŠ-MOL, II-46, škat. 8, č. 872: 12. 2. 1493.
- 66 ...*da allayn dy Kuerjysperger und dy Dylner habn yr taill nyth geschickt... deshalbn hab wyr solliches fuer sy muessn tzaln...* MMBŠ-MOL, I-473, škat. 3, č. 498: 9. 4. 1515.
- 67 MMBŠ, Mestska kniha Banská Belá, st. inv.č. 1827. BAKER, Statpuch s. 4 – 5.
- 68 NOVÁK, Pečate I, s. 50 (heslo Banská Belá). ČELKO, Príspevok k dejinám Banskej Belaj, s. 40. GINDL, Pečate s. 112.
- 69 Inventár Banská Štiavnica I, s. 16.
- 70 MMBŠ, Mestska kniha Banská Belá, st. inv.č. 1827, s. 2: 1471. HHStA Ungarische Akten II. Specialia 342 Nr. 21, f. 67: 14. 9. 1505; 3. banskoštiavnická mestska kniha Stadtbuch, MMBŠ-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 25 (31, f. 18r): 1509;
- 71 MMBŠ-MOL, II-9, škat. 8, č. 838: 31. 3. 1447. MMBŠ-MOL, I-281, škat. 2, č. 216: január 1447. MMBŠ-MOL, I-960, škat. 6, č. 799: 12. 5. 1453.
- 72 1 študent z Krakova: Metryka czyli album, s. 290.
- 73 MELCER, Cirkevné dejiny s. 154. MELCER, Banská Belá, s. 53 – 54.
- 74 *Dicta Capella in villa Dilnis aut Feyerbanja vocata omnia iura ecclesiastica... ab ecclesia parochiali Civitatis Schebniciensis tamquam filialis capella aut ecclesia ... habuisset* MMBŠ-MOL, III-898, č. 737: 6. 1. 1455; ...*dictus dominus Petrus plebanus de prefata Schebnicia et predecessores sui pro tempore constituti ... tenuint unum Capellanum qui ipsi missas et alia divina officia peragere et ecclesiastica sacramenta administrare in eadem Dilniczia consuevisset... ipse capellanus in Schebnicia prefata commorans ... nobis supplicatum est ut eis unum capellanum qui in medio eorum continuam facere residentiam committere ordinare et disponere dignaremur... prefati iudex iurati et tota communitas hospitum de Dilniczia unum probum idoneum et honestum communi et pari omni voluntate et consensu eligere ac electum tandem eidem Petro plebano de Schebnicia aut eius successori pro tempore constituto presentare debeant... Quiquidem Capellanus omnes fructus proventus redditus et obventiones de dicta ecclesia dilniciensis provenientes qualescumque sint percipiat et eis utatur preter integras decimas de populis in eadem Dilniczia proveniri consuetas... Prenominatque cives in Dilniczia ultra dictum capellanum unum vel duos sacerdotes et scolasticum idoneos in eorum propriis impensis conservare valeant...* MOL DL 16056: 5. 9. 1464.
- 75 MMBŠ-MOL, I-961, škat. 6, č. 800: 25. 3. 1466; ...*predictam Capellam in dicta Feyerbanja in honore beati Johannis apostoli et Evangeliste fundatam in matricem sive parochialem ecclesiam duximus preficiendam et erigendam.* MMBŠ-N, škat. 16, č. 12: 26. 4. 1466 (v Inventári Banská Štiavnica VIII, s. 9 nesprávne uvedený r. 1467); Potvrdenie arcibiskupa: MMBŠ-MOL, I-962, škat. 6, č. 801: 5. 5. 1467; MMBŠ-N, škat. 16, č. 13: 5. 5. 1467 (odpis z 18. stor.).
- 76 MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 77 MMBŠ-MOL, II-18, škat. 8, č. 844: 1. 5. 1468.

BANSKÁ BELÁ

germ. Dilln, hung. Bélabánya, Fejérbánya

1. Name

Earliest mention: Probably in 1156, as *terra banensium*, first reliable mention in 1228 as Belá estate (*terra nomine Bela*)

Other names and variants:

Latin sources: 1331 *Diln*, 1352 *Diln*, 1387 *possessio regalis Feierbarňa*, 1388 *Dilinis*, 1424 *oppidum sev villa Feyerbanya*, 1425 *civitas Dilen*, 1427 *civitas Feyerbanňa*, 1447 *Diln*, 1453 *civitas Dýlen alias Feyerbanya*, 1464 *Dýlniczia*, 1466 *oppidum Fejérbanya*, 1497 *Belabanya*, 1504 *Fejérbanňa*, 1512 *civitas Dýlna*, 1516 *civitas Belabánňa*

German sources: 1397 *Deln*, 1452 *Dylen*, 1466 *Dilenn*, 1505 *Dyln*, 1520 *Dilln*

Etymology: Settlement got its name after the stream Biela (*torrens Bela*). Name Bana is derived from Central Slovak word *bán* - glade. German name Dilln is of unknown origin.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Banská Štiavnica District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Hont Comitatus Banská Belá is situated in Štiavnica Mountains, about 4 km northeast of Banská Štiavnica, 475 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: The main connection was a local road from Banská Štiavnica, meeting an important road to Zvolen. Toll was collected in the township of Dobrá Niva and in Ostrá lúka, north-east of Banská Belá. Another road led to Žarnovica. Toll collection station was located in Voznica, since 1344 in Žarnovica.

Boundaries: The only medieval document comes from 1500, when a dispute about the borders with Dobrá Niva was settled.

3. Earliest settlement

Banska Belá, regarding the immediate vicinity of Banská Štiavnica, was initially closely linked with the history of this important mining town.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal mining town, referred to as *oppidum*, *villa*, *possessio* and even *civitas montana* (in 1514)

Basic privilege: granted probably after 1424/1425

Confirmations of basic privilege:

12 May 1453 – Ladislaus the Posthumous restores earlier, unspecified privileges of Banská Belá

15 June 1496 – Vladislaus II confirms Ladislaus's privilege of 1453

Significant partial privileges and confirmations (selection):

1 March 1425 – Sigismund exempts seven mining towns (including Banská Belá) from toll charges on imports of food and other articles necessary for mining

25 March 1466 – Matthias Corvinus allows the establishment of a parish in Banská Belá

3 May 1470 – Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying royal tax

28 March 1471 – Matthias Corvinus confirms the privileges of his predecessors and exempts all seven mining towns from paying tolls throughout the country

7 October 1496 – Vladislaus I prohibits all judges and dignitaries of the Kingdom from detaining and trying Banská Belá townsmen and confiscating their property

7 December 1496 – Vladislaus II allows seven central Slovakia mining towns to cut wood and to char in the territories of the Dóczy's estates Lupča, Šášov and Revište

31 May 1500 – Vladislaus II confirms to all seven mining towns their exemption from paying royal and landlord toll throughout the country

17 May 1502 – Vladislaus II confirms to townsmen of all seven mining towns their ancient right to freely exploit forests and import timber needed for mining equipment

9 March 1520 – Louis II orders dignitaries and officials of Hont, Tekov, Zvolen, Nitra, Trenčín, Gemer, Bratislava, Nógrád and Turiec Comitatus to respect exemption of seven mining towns from paying tolls

Town law and mining law: considering the proximity and interconnection between the towns, Banská Belá probably abided by town law of Banská Štiavnica

5. Architectural development and town topography

A single-aisle Late Romanesque parish Church of St. John the Evangelist was built on a hillock in the early 13th century, rebuilt in Gothic style at the turn of the 15th and 16th centuries.

6. Significant events (chronology)

1228 – mention of estate Belá

before 1352 – Vessoš (*Wezzeus*), castellan of Šášov Castle, takes possession of Banská Belá, however, in compliance with order of Louis I, his successor Ladislaus is to return it to Banská Štiavnica

1385 – The oldest mention of the drainage machine (*rota artificialis*) in the territory of Slovakia from Banská Belá

29 October 1387 – Sigismund donates Banská Belá to magister Frank (owner of Šášov Castle), mines are excluded from the donation

15 May 1424 – Banská Belá (along with other mining towns) donated to Queen Barbara; mining towns remain dowry property of the queens until 1548

1 February 1425 – Banská Belá mentioned for the first time as an equal member of Union of Central Slovakia mining towns

1440 – disputes over the throne of Hungary, mining towns support Queen Elizabeth and minor Ladislaus the Posthumous against Władysław I of Poland

24 May 1442 – town looted and burned by the troops of Simon Rozgoň, Bishop of Eger, and Peter Čech of Levice, the enemies of the Queen Elisabeth

5-6 June 1443 – strong earthquakes in area of Turiec and mining towns, including Banská Belá

before 1447 – Peter Koler, castellan of Šášov Castle, appropriates Banská Belá

before 1497 – plague epidemic in the area of central Slovakia mining towns

1502/1505 – 1522 – central Slovakia mining towns given as a deposit to Kremnica Chamber Counts, the Turzo family

7. Demographic development

No documents of early Banská Belá have been preserved, however, the monumental Romanesque church shows evidence of significance and development of the settlement as far back as the 13th century. According to the charter issued by Archbishop of Esztergom, population increased to 500-600 people in the mid-15th century.

8. Economic activities

Mining and Metallurgy: All extracted metals were probably sent directly to Štiavnica Mining Chamber, which collected *urbura* (tax on mining). Mining mill belonging to miners is mentioned in 1366. Gold and silver mines are documented in 1387. As problems of groundwater were gradually increasing,

seven mining towns in 1475 concluded a contract with company of John Turzo on delivery of pumping machines. The decline in mining since the late 15th century is documented by the exemption from paying *urbura*.

9. Town administration

Municipality: mayor and jurors are mentioned in 1455 in a charter issued by John Jiskra

Town chancery: notary Ladislaus Nemeth was a juror and notary in Banská Štiavnica in 1447, notary in Banská Belá in 1453

Town Book: extant Town Book of 1471-1685 contains only 2 entries made before 1526, both related to mining

Seal: the oldest impression has been preserved on a charter of 27 September 1473; second and third seal was used in the early 16th century.

Mayors until 1526:

1505 John (Johannes) Friedrich

1509 Lawrence (Lorentz) Fischer

10. Personalities

Ladislaus Nemeš (Nemeth) – a juror and notary in Banská Štiavnica in 1447, notary in Banská Belá in 1453; credited with confirmation of town privileges

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 1

11. Church History

Banská Belá after elevation to royal mining town did not gain the right to freely choose its pastor. Chapel (*capella filiale*) and chaplain were subjects to Banská Štiavnica pastor. Townsmen were given the right to choose its chaplain in 1464 by archbishop of Esztergom, and the right to choose its own pastor in 1466 by Matthias Corvinus.

Marián Skladaný

BANSKÁ BYSTRICA

nem. Neusohl, maď. Besztercebánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Bystrice v latinsky písanej listine meštianskych výsad z roku 1255.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1256 *Byztherze*, *Bysterzebana*, 1263 *Byzterchebana*, 1287 *Biztriche*, 1300 *in Novo Solio*, 1326 *Wystricia*, 1340 *Byztricia*, *Byztrice*, 1378 *Bistriche Soliensis*, 1447 *Bystricz*, 1462 *Bistricza*, 1473 *Bistricium alias Novum Zolium*.²

Nemecké pramene

1443 *Newsol*, *in dem Neuen Sol*, 1437 *Margk Newnzol*, 1482 *Newsol*.³

Etymológia názvu

Novozaložené mesto *nova villa Bystrice prope Lypcham* dostalo svoje pomenovanie už od existujúcej osady alebo mesta Bystrice. Názov pôvodného sídliska bol odvodený od blízkeho potoka Bystrica. Na jeho sútoku s riekou Hron vzniklo mesto. Slovo Bystrica má slovenský pôvod, čo svedčí o tom, že tak potok Bystrica, ako aj sídlisko v jeho blízkosti dostali svoje pomenovanie od pôvodne slovenského obyvateľstva. Okrem pomenovania odvodeného od slovenského slova Bystrica sa pre mesto Banskú Bystricu používal už od stredoveku paralelne aj názov *Novum Solium* alebo *Neusol*, teda Nový Zvolen, čo sa zvykne vysvetľovať významom komitátneho sídla Zvolena pri vzniku Banskej Bystrice.⁴ K etymológii výrazu *Baňa*, *Banská* por. heslo Banská Štiavnica.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Banská Bystrica, geografická poloha 48° 44' severnej zemepisnej šírky 19° 08' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie, na ktorom vzniklo mesto Banská Bystrica, bolo súčasťou zvolenského panstva a patrilo do Zvolenskej župy. Banská Bystrica leží v severozápadnej časti Zvolenskej kotliny na pravom brehu Hrona, pred jeho ohybom smerom na juh a na jeho sútoku s potokom Bystrica. Stredoveké mesto leží v nadmorskej výške 342 m (most cez Hron) až 362 m (Mestský hrad s farským kostolom Nanebovzatia Panny Márie).

Geologické podmienky

Hlavným dôvodom udelenia meštianskych výsad komunite banskobystrických hostí bol ich záujem o baníctvo zlata, striebra a ďalších kovov. Bane, v ktorých ťažili banskobystrickí meštania, sa však nenachádzali bezprostredne na teritóriu mesta, ale vo vzdialenosti od ôsmich do sedemnástich kilometrov smerom severným – v Starohorských vrchoch. Banská Bystrica nebola podfáraná bankými dobytými, ako to bolo v prípade Kremnice alebo Banskej Štiavnice. Bolo to spôsobené tým, že jej prví osadníci sa rozhodli vybudovať svoje mesto vedľa už existujúcej osady Bystrica, v lepších prírodných podmienkach kultivovanej krajiny, na vyvýšenej pravobrežnej terase rieky Hron s úrodným zázemím Bystrického Podolia.

Starohorské vrchy geograficky začleňujeme do Fatransko-tatranskej oblasti Západných Karpát. Už od praveku bola táto oblasť známa ťažbou medených a strieborných rúd. Hlavnými strediskami ťažby boli Staré Hory a Špania Dolina. Podľa toho sa táto banská oblasť delí na severnú (starohorskú) a južnú (špaňodolinskú).

Južná časť je rozsiahlejšia (12 km²), starohorská časť meria (8 km²). Územie najintenzívnejšej ťažby sa tiahne stredom banskej oblasti v smere juh – sever v dĺžke 5 km od odvalov štólne Karol južne od Španej Doliny, cez Piesky, Richtárovú, k odvalom šachty Haliar severovýchodne od Starých Hôr. Šírka tohto územia je pol km. Zaberá plochu asi 7,5 km². Ruda zo starohorskej oblasti je chudobnejšia na obsah medi a bohatšia na striebro, v špaňodolinskej oblasti je to opačne.⁵

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Okrem rudného bohatstva v neďalekých Starohorských vrchoch zohrávala významnú úlohu pri založení „starej“ i „novej“ Bystrice poloha na križovatke ciest. Na hlavnú cestu (*via magna*) zo Zvolena do Slovenskej Lupče sa pripájali odbočky do Turca a do Liptova.⁶ Cesta do Turca sa spomína už v základnom mestskom privilegii z roku 1255.⁷ Vedľa údolím Tajovského potoka a delila Radvaň od Banskej Bystrice.⁸ Stredoveká cesta do Liptova bola pokračovaním hlavnej cesty zo Zvolena do Slovenskej Lupče. Z Banskej Bystrice vychádzali smerom na Slovenskú Lupču vlastne dve cesty. Hlavná cesta išla po pravom brehu rieky Hron priamo z Banskej Bystrice do Slovenskej Lupče. Odbočka tejto cesty viedla pravdepodobne z Banskej Bystrice cez Priečhod, čo nám prezrádza názov tejto lokality. Obe trasy sa spájali v Hiadeľskej doline, odkiaľ cesta postupovala hore dolinou potoka Vážna až do Hiadeľského sedla. Z Hiadeľského sedla cesta schádzala do doliny Korytnice a dolinou Revúcej pokračovala ďalej už na území Liptovskej župy. Keď niekedy koncom 15. storočia vybuďovala turzovsko-fuggerovská spoločnosť novú cestu do Liptova cez Staré Hory a sedlo Veľký Šturec, po ktorej mohli prechádzať vozy s ťažkým nákladom medi alebo olova, stará cesta cez Hiadeľské sedlo pomaly upadala.⁹ Dokladá to okrem iného aj sťažnosť úradníkov Lupčianskeho panstva z polovice 16. storočia, ktorí v tom videli aj určitú majetkovú ujmu pre ich panstvo.¹⁰ Ján Turzo ešte v roku 1496 nechal vybudovať aj novú cestu do Turca cez Harmanec a sedlo Malý Šturec, kvôli ktorej vznikli problémy

s Kremničanmi a turzovsko-fuggerovská firma ich musela počas desiatich rokov odškodňovať poplatkom 50 dukátov.¹¹ Mýtné stanice v najbližšom okolí Banskej Bystrice máme doložené v Slovenskej Lupči, vo Zvolene, v Dobrej Nive a vo Víglaši.¹²

Chotár

Na pôvodnom chotárnom území Banskej Bystrice boli v stredoveku tieto dediny: Podlavice, Riečka, Uľanka, Jakub, Kostiviarska, Majer, Kyncelová, Rudlová, Sásová, Harmanec, no najmä vlastné banské lokality Staré Hory, Richtárová, Piesky a Špania Dolina.¹³ S výnimkou Richtárovej (*Richtersgrund*), na ktorú sa asi vzťahuje ojedinelý údaj z roku 1388,¹⁴ a Pieskov (*Sandberg*), ktoré máme doložené v rokoch 1458, 1473, 1493, 1494 a 1496,¹⁵ o dvoch najstarších strediskách banskej výroby v oblasti Banskej Bystrice – Starých Horách (*Altgebirg*) a Španej Doline (*Herrengrung*) – sa zachovali písomné doklady až zo 16. storočia. Pre obdobie stredoveku tu možno rátať len s baníckymi osadami, ktoré vznikli na území banského revíru vyhradeného banskobystrickým mešťanom, od roku 1494 monopolne turzovsko-fuggerovskej a od roku 1526 fuggerovskej podnikateľskej spoločnosti. Po roku 1546 prešiel celý mediarsky podnik pod správu eráru (Dolnorakúskej komory vo Viedni) a s ním aj na jeho teritóriu sa nachádzajúce banícke, hutnícke a uhliarske osady. Do tejto kategórie treba zaradiť aj Harmanec.

O stredovekých dedinách na území banskobystrického chotára sa zachovalo viac informácií, keďže vznikli z dedičných lén zakladateľov mesta (niektoré na starších základoch) a ako predmet súkromného vlastníctva sa dedili, záložovali, kupovali alebo predávali.

Podlavice sa v stredovekých dokladoch uvádzajú takto: r. 1368 *villa Podlawicha*, r. 1393 *Pudleycz*, r. 1454 *Olersdorf ader Podlawicz*, r. 1457 *Olerdorf*, r. 1470 *villa Podlawycze*, r. 1515 *Elesdorf*. Okrem pôvodného slovenského názvu si nemecké mešťanstvo Banskej Bystrice vytvorilo v 15. storočí pre dedinu aj vlastný alternatívny názov – *Oliversdorf (Olersdorf)*, odvodený od osobného mena inak neznámeho banskobystrického meštana Olivera, ktorý dedinu niekedy v 1. polovici 15. storočia získal do držby, pretože Podlavice boli už r. 1368 a bezpečne ešte aj r. 1404 majetkom zemanov z Radvane, no už r. 1454 dedinu vlastnil banskobystrický richtár Štefan Jung.

Kostiviarska mala v stredoveku až dva nemecké názvy, a to *Hainczmannsdorf* (r. 1387 *villa Haynczmansdorf*) a *Kostführersdorf* (r. 1520 *Kostfurerdörfel*), no už r. 1398, 1455 a 1485 sa spomína aj pod menom Slovenská Ves (*Sclavonicalis villa, Windischen Darf*). V stredoveku vlastnili dedinu zemanovia zo Sásovej, o ktorých vieme, že boli potomkami prvého banskobystrického richtára Ondreja. Svoj nemecký názov dostala Kostiviarska podľa mena Ondrejovho syna Heinczmanna, doloženého už r. 1295. Názov Slovenská Ves dostala podľa svojho slovenského obyvateľstva na odlišenie od susednej dediny Zvolenské Nemce (r. 1473 *Nemetfalwa*, r. 1482 *Dewtzensdorf*), kde zase bývalo nemecké obyvateľstvo. Etymológia názvu Kostiviarska je nejasná, no je pravdepodobne staršieho slovanského (slovenského) pôvodu. Kostiviarska bola teda starou osadou, ktorá jestvovala ešte pred príchodom nemeckých osadníkov v polovici 13. storočia.

Riečka sa aj v najstarších dokladoch uvádza len pod svojim slovenským názvom: r. 1455 *Raczka*, r. 1466 *Rechka*, r. 1542 *Rezčke*. Nemecký názov pre dedinu asi nikdy nevznikol. V 15. storočí bola majetkom banskobystrického richtára Štefana Junga, ktorý ju v r. 1455 záložoval kremnickému mešťanovi slovenského pôvodu Stankovi Vilhelmovičovi. Dedina Riečka zostala po celý stredovek súčasťou tzv. Karlovskeho domu (neskôr Kráľovského domu, ešte neskôr *Kammerhofu*).

Uľanka (predtým Ulmanová, nem. *Ullmannsdorf*) vystupuje v prameňoch až v r. 1455 (*villa Ullmani*), keď patrila medzi majetky, ktoré banskobystrický richtár Štefan Jung záložoval Stankovi Vilhelmovičovi. Ako už jej názov dokladá, dedina dostala svoje meno podľa osobného mena banskobystrického meštana a významného ťažiara Ulmana, ktorý je doložený koncom 14. storočia, a pred rokom 1391 vlastnil rozsiahle bane aj na území Ľubietovej. Dedina Uľanka sa na banskobystrickom chotárnom území sformovala až v 2. pol. 14. storočia.

Jakub (predtým Svätý Jakub, nem. *Sankt Jakob*) sa spomína už roku 1390, keď bol majetkom banskobystrického richtára Michala Rosenbergera. Dedina dostala svoje pomenovanie podľa zasvätenia tam jestvujúceho kostola sv. Jakuba Apoštola, ktorému už r. 1414 udelil ostrihomský arcibiskup odpustky. V stredoveku bola dedina majetkom banskobystrickej ťažiarskej rodiny Jungovcov, neskôr súčasťou majetkov kráľovskej banskej komory.

Majer (nem. *Maierhof*) vystupuje v prameňoch pomerne neskoro, a to až v r. 1454, keď bola medzi majetkami banskobystrického richtára Štefana Junga, ktoré záložoval. Konkrétnejší doklad pre tunajšie slovenské obyvateľstvo pochádza až z listiny roku 1379, podľa ktorej tu mal svoje poľnosti Slovák, nazývaný Banuš. Pre časť chotára dnešnej dediny Majer sa až do najnovších čias zachoval chotárny názov Banoš. Názov dediny Majer však poukazuje na jej neskorší pôvod, keď pravdepodobne vznikla až v dôsledku rozšírenej ťažby medi od konca 14. storočia.

Rudlová patrila takisto medzi mladšie dediny na území Banskej Bystrice (r. 1434 *Rydelfalwa*, r. 1485 *Rwdelsdarf*). Vznikla niekedy v 2. polovici 14. storočia, jej obyvatelia patrili r. 1390 mestu daň vo výške 7 zlatých. Dedina dostala svoje pomenovanie podľa banskobystrického richtára Rudelina (Rudolfa), ktorý v tejto funkcii vystupuje r. 1379. O Rudelinovi vieme, že sa priženil do zemianskej rodiny zo Sásovej. Ich potomkovia až neskôr vystupujú aj s predikátom „z Rudlovej“. Podľa toho sa zdá, že dedina Rudlová vznikla na vennom majetku Rudelinovej manželky Alžbety, a pôvodne tak patrila do chotára susednej Sásovej.

Sásová patrí k najstarším dedinám v chotári Banskej Bystrice. Svoje pomenovanie však nedostala podľa saského obyvateľa, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, ale až neskôr v 2. polovici 14. storočia, a to podľa svojho neskoršieho majiteľa Mikuláša, nazývaného Sas, ktorý bol synom prvého banskobystrického richtára Ondreja. Mikuláš Sas sa spomína r. 1310 ako prísazný Banskej Bystrice a už najstaršie doklady potvrdzujú, že bol majiteľom neskoršej dediny Sásová (v roku 1350 Sásová vystupuje ako *villa militis*). Sásová pravdepodobne jestvovala už pred príchodom Nemcov a formovala sa pôvodne okolo starého kostola sv. Antona Pustovníka, ktorého pustovnícke patrocinium môže poukazovať na ešte staršiu existenciu eremitsko-mníšskeho elementu v tomto sídliskovom priestore. Sásová v prameňoch vystupuje pod svojím názvom až r. 1391 a neskôr, a to najmä v predikáte tamojších zemanov.

Zvolenské Nemce (Nemce) možno považovať za jedinú Nemcami obývanú dedinu, čo prezrádza jej názov. Najstaršie údaje o dedine sa zachovali až z 15. storočia, keď už bola majetkom rozličných zemanov

(r. 1473 *Nemetfalwa*, r. 1482 *Dewtzensdorf*, r. 1497 *Nemcze*, r. 1515 *Nemethfalwa*). Jej vznik však treba predpokladať už v 2. polovici 13. storočia, v čase príchodu väčšieho počtu nemeckých osadníkov – baníkov.¹⁶

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie osídlenie Banskej Bystrice dokladá už označenie kráľovských hostí z “novej osady Bystrica” (*nova villa Bystrice*), ktorým udelil panovník v roku 1255 mestské výsady.¹⁷ Išlo pravdepodobne o odlišenie nového saského sídliska oproti staršej osade

včasnostredovekého (a možno aj staršieho) pôvodu. Do tejto oblasti privedlo nemeckých hostí baníctvo, čo sa čoskoro odrazilo aj v názve novozaloženého mesta (r.1256 *Bysterzhebana*, r. 1263 *Byzterchebana*). Bane sa však nachádzali severnejšie v Starohorských vrchoch. V stiesnených podmienkach horských dolín, však neboli vhodné podmienky pre vybudovanie stredovekého mesta, preto noví osadníci dali prednosť vhodnejšiemu prostrediu severozápadného cípu Zvolenskej kotliny a založili si svoje mesto v susedstve starej slovenskej osady Bystrice. Okolo stredného Hrona sa už od praveku vytvárala sieť osád poľnohospodárskeho charakteru. Osídlenie sa koncentrovalo najmä na úrodných černozeiach pravobrežia aj ľavobrežia Hrona a jeho prítokov, v ich bezprostrednej blízkosti, na terasách v nadmorskej výške od 280 m (Zvolen) do 372 m (Slovenská Lupča).¹⁸ V takomto, vcelku už kultúrnom prostredí, vzniklo stredoveké mesto Banská Bystrica. Baníctvo v okolí Banskej Bystrice má svoje počiatky už v praveku. Nebolo to baníctvo v pravom slova zmysle, skôr len zber kúskov rudy, možno aj rýdzeho kovu a povrchová ťažba v oxidačnej zóne ložísk, kde zvetraná hornina bola bohatšia na kov a vhodná už aj na primitívne hutnícke spracovanie. Drahé kovy sa získavali najmä ryžovaním piesku z potokov a riek. Pravekí „baníci“ postupovali proti prúdu riek a potokov a tak sa dostali aj do stredoslovenských hôr, priamo k ložiskám drahých kovov a medi. Tak sa museli celkom logicky dostať skôr na Staré Hory (na spojnicu údolia Hronu s Liptovom a Turcom) než do Španej Doliny, položené vyššie v horách. Archeológovia však považujú za staršiu banícku lokalitu Španiu Dolinu,¹⁹ možno len preto, že sa tam archeologicky urobilo viac ako na Starých Horách.

Chemická analýza najstarších stredoeurópskych bronzových náleзов prezrádza, že boli vyrobené z medených rúd pochádzajúcich zo stredného Slovenska. Pri výskume pravekej ťažby medi sa uvažuje o autochtónnej výrobe v miestach so surovinovými zdrojmi, medzi ktorými zaujíma popredné miesto banskobystrická rudná oblasť. Priame dôkazy pravekej ťažby sa tu doteraz nepodarilo zistiť, čo môže byť v dôsledku stáročnej banskej a hutníckej výroby ľahko vysvetliteľné (dlho rozrušovaný a preskupovaný terén). Nálezy boli objavené väčšinou v sekundárnej polohe pri výskume hálď na Španej Doline a na Pieskoch. Kontinuita ťažby na Pieskoch i s ďalším spracúvaním medenej rudy (drvenie a praženie) sa predpokladá od staršej doby bronzovej, čo dokazujú početné nálezy kamenných mlatov. Počas výskumu sa podarilo získať 150 mlatov. Je to najväčšia koncentrácia týchto pracovných nástrojov v jednom banskom revíre v rámci Európy. Špania Dolina a Piesky sa takto radia k lokalitám, kde sa predpokladá banská ťažba už v praveku.²⁰

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRAVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské banské mesto.²¹

Základné privilégium

Udelenie meštianskych výsad kráľom Belom IV. pred 14. 10. 1255 (miesto vydania nie je v listine uvedené).²²

Výsadná listina obsahovala nasledujúce práva a povinnosti mešťanov:

- právo slobodnej voľby farára, ktorého schválenie podliehalo ostrihomskému arcibiskupovi;
- právo slobodnej voľby richtára na funkčné obdobie jedného roka, ktorý má súdiť všetky ich spory a nemôže ich súdiť iný sudca krajiny;
- na kráľovský súdny dvor sú povinní dostaviť sa len na vyslovené predvolanie kráľa, súdení môžu byť len v jeho prítomnosti alebo v prítomnosti ním delegovaného sudcu;
- úplné vyňatie spod súdnej a správnej právomoci Zvolenskej župy;
- právo slobodného vyhľadávania a ťažby zlata, striebra a ostatných kovov v hraniciach Zvolenského komitátu, ako aj právo na ďalšie úžitky z tohto územia, potrebné pre banskú ťažbu, s výnimkou polovačky a rybačky, ktorú si panovník ponechal pre seba;
- oslobodenie od povinnosti platiť pozemkovú daň (*terrarium*);
- oslobodenie od platenia mýtnych poplatkov v rozsahu, v akom bolo toto právo udelené mešťanom v Banskej Štiavnici;
- povinnosť odvádzať (ako urburu) z vyťaženého zlata 1/10, z vyťaženého striebra a ďalších kovov 1/8;
- povinní sú bojovať pod kráľovou zástavou na výpravách, na ktorých sa kráľ osobne zúčastní;
- povinnosť pohostiť kráľa a jeho sprievod v prípade návštevy v meste, ale nikoho iného, ak by to neurobili z vlastnej vôle;
- povinnosť každoročnej výmeny starej mince za novú (*renovacio monetarum*) sa stanovila na sedem dní. Po ich uplynutí sa majú peňazomenci (*nummularii*) riadiť zvyklosťami, aké platili v Ostrihome a Budíne;
- v súdnom spore, ktorý sa má rozsúdiť súbojom, môžu bojovať okrúhlym štítom a mečom, ako je zvykom u Sasov, ak je protivníkom jeden z nich alebo osoba rovnakého právneho postavenia. V iných prípadoch rozhodne o spôsobe súboja kráľ;
- záver výsadnej listiny tvorilo riadne vymedzenie chotára mesta, ktorým Belo IV. poveril kráľovského taverníka Baasa.²³

Konfirmácie základného privilégia

3. 9. 1256: Belo IV.²⁴

12. 9. 1271: Štefan V.²⁵

25. 3. 1287: Ladislav V.²⁶

1293 (pred 23. 7.) Ondrej III. potvrdil privilégium Bela IV. z 3. 9. 1256.²⁷

11. 9. 1340: Karol I. Róbert potvrdil privilégium Bela IV. z roku 1255, pričom zrušil oslobodenie Banskej Bystrice od platenia mýta²⁸

21. 3. 1363, resp. 21. 5. 1365: Ludovít Veľký potvrdil privilégium Bela IV. z roku 1255 v znení konfirmácie Karola I. Róberta z 11. 9. 1340²⁹

30. 3. 1465: Matej Korvín potvrdil privilégium Bela IV. z roku 1255 v znení konfirmácie Ludovíta Veľkého z 21. 3. 1363³⁰

15. 6. 1496: Vladislav II. potvrdil privilégium Bela IV. z roku 1255 v znení konfirmácie Mateja Korvína z 30. 3. 1463³¹

7. 8. 1524: Ludovít II. udelil novou donáciou privilégiá mestu Banskej Bystrici (tzv. obnovené privilégium) na základe nepravdivej informácie, že banskobystrické výsadné listiny zhoreli pri požiari mesta 10. 4. 1500.³²

Významnejšie čiastkové privilégiá a potvrdenia (výber)

- 5. 2. 1405 kráľ Žigmund udeľuje slobodu dolovania vo všetkých banských regiónoch uhorského kráľovstva pre 6 stredoslovenských banských miest spoločne (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová).³³
- 1. 3. 1425 kráľ Žigmund oslobodzuje sedem banských miest (už vrátane Banskej Belej) od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.³⁴

- 5. 8. 1426 kráľ Žigmund prikazuje zvolenskému županovi, aby dovolil banskobystrickým mešťanom ťažiť v kráľovských lesoch drevo potrebné k prevádzke baní na olovo.³⁵
- 25. 11. 1434 kráľ Žigmund všetkým jurisdikciám: obyvateľov Banskej Bystrice môže súdiť len vlastný mestský súd. Nik ich nesmie zadržat alebo zabaviť im tovar pre dlhy a prečiny iných osôb. V zmysle osobitného privilégia (v archíve Banskej Bystrice sa nezachovalo) sú oslobodení od mýtnych poplatkov.³⁶
- 18. 9. 1447 uhorské stavy prikazujú rešpektovať oslobodenie šiestich banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) od mýta.³⁷ Kremnica sa vo vymenovaní nenachádza, podobné oslobodenie získala už 1446 (por. heslo Kremnica).
- 26. 3. 1465 bol daný mandát kráľa Mateja Korvína kastelánom Zvolenského hradu: na žiadosť richtára a radných mesta Banskej Bystrice sa povoľuje:
 - a) banskobystrickým obyvateľom chodiť do Kremnice priamo cez Malachov;
 - b) osobám vezúcim potraviny a iné zásoby z Dolniakov (*de partibus inferioribus Hungariae*) do Banskej Bystrice ísť tam bližšou cestou cez Vígľaš. Zvolenský kasteláni ich nesmú nútiť prechádzať cez Zvolen. Banskobystrickí mešťania však nesmú túto úľavu zneužiť na vývoz nespracovaného striebra.³⁸
- 30. 3. 1465 dal kráľ Matej Korvín mandát všetkým výbercom mýta v Uhorsku, najmä však kastelánom hradu Zvolen a hradu Lupča, aby rešpektovali, že mešťania Banskej Bystrice sú v zmysle starých výsad a privilégia kráľa Žigmunda oslobodení od platenia mýta.³⁹
- 3. 5. 1470 kráľ Matej Korvín oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane.⁴⁰
- 22. 6. 1496 kráľ Vladislav II. potvrdzuje oslobodenie obyvateľov Banskej Bystrice od platenia mýta v celom Uhorsku.⁴¹
- 7. 12. 1496 Kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám ťažiť drevo a páliť uhlie na území dóciiovských panstiev Lupča, Šášov a Revište.⁴²
- 31. 5. 1500 kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.⁴³
- 17. 8. 1500 kráľ Vladislav II. oslobodzuje novým privilégiom obyvateľov siedmich stredoslovenských banských miest od platenia mýta, pretože stratili svoje listiny za nepokojov po smrti kráľa Albrechta a Banská Bystrica ďalšie pri nedávnom požiari mesta.⁴⁴
- 14. 9. 1500 mandát kráľa Vladislava II. bol daný všetkým jurisdikciám, najmä však župe Zvolenskej, Liptovskej, Oravskej, Turčianskej, Hontianskej, Tekovskej, Novohradskej, Gemerskej, Pilišskej, Ostrihomskej a Stoličnobelehradskej, v ktorom im oznamuje, že stredoslovenským banským mestám udelil nové privilégium o oslobodení od mýta a slobodnej ťažbe dreva pre bane a hutí, lebo ich výsadné listiny boli zničené živelnými pohromami a pri operáciách českých a poľských vojsk (po smrti Albrechta).⁴⁵
- 17. 4. 1516 kráľ Ľudovít II. udeľuje mešťanom Banskej Bystrice na ich žiadosť právo banského podnikania a slobodnej ťažby dreva na území mesta novou donáciou. Od urbury z nových a obnovených baní boli ťažiar oslobodení na 4 roky. Panovník súčasne zakázal kremnickému komorskému grófovi Jurajovi Turzovi a činiteľom Zvolenskej župy rušiť ťažiarov v ich činnosti.⁴⁶
- 19. 6. 1516 kráľ Ľudovít II. oslobodzuje Banskú Bystricu na dva roky od viacerých mimoriadnych aj pravidelných daní: kontribúcie, subsidií a komorského zisku (*lucrum camerae*), aby sa podporilo tamojšie banské podnikanie.⁴⁷
- 8. 12. 1516 kráľ Ľudovít II. udeľuje mestu Banskej Bystrice právo používať červený vosk pri pečatení listín autentickou pečatou.⁴⁸
- 18. 11. 1517 kráľ Ľudovít II. zakazuje komorským grófovi Jurajovi, Alexejovi a Jánovi Turzovcom narúšať slobody mesta Banskej Bystrice zavádzaním rozličných novôt, ako je predaj potravín pri baniach, vyňatie poddaných na majetkoch Jána Ernsta spod právomoci mesta atď. Na riešenie sporov mesta s nimi, prípadne s Kremnickou komorou, je príslušný jedine kráľovský súd.⁴⁹

Mestské a banské právo

Banská Bystrica sa v stredoveku riadila banskoštiavnickým mestským a banským právom, ako o tom svedčí už odvolávka na Banskú Štiavnicu vo výsadnej listine pre banskobystrických hostí z roku 1255.⁵⁰ Význam postavenia Banskej Štiavnice medzi stredoslovenskými banskými mestami pri rozhodovaní v súdnych sporoch dokazuje prvé známe spoločné zasadanie týchto miest dňa 7. 4. 1388. Hoci išlo o spor medzi dvoma banskými ťažiarstvami v Banskej Bystrici, súdny tribunál, ktorý spor definitívne uzavrel, sa zišiel na príkaz kráľa v Banskej Štiavnici.⁵¹ Po konštituovaní Zväzu stredoslovenských banských miest sa stala súdna právomoc jadrom jeho činnosti. Je zakotvená už v štiavnickom mestskom práve, kde sa ako prvá odvolacia inštitúcia proti rozsudku mestskej vrchnosti uvádzajú mestá, druhou je taverník a poslednou kráľ.⁵² Okrem zlomku trestného štatútu, vydávaného banskobystrickou mestskou radou niekedy okolo roku 1390,⁵³ sa z obdobia stredoveku nezachovala v archíve mesta Banskej Bystrice žiadna kodifikácia mestského ani banského práva. Ale zato na konkrétnych príkladoch je možné demonštrovať, ako sa právo, mestské i banské, v praxi uplatňovalo. Jeden takýto príklad za všetky si zaslúži pozornosť najmä preto, že doklady o ňom sa nezachovali v banskobystrickom, ale v banskoštiavnickom mestskom archíve.⁵⁴

Dňa 15. 11. 1508 sa konal pred banskobystrickou mestskou radou veľký súdny proces za účasti zástupcov Zväzu stredoslovenských banských miest (Pukanec medzi prítomnými chýbal). Mestá sa zišli na podnet kremnického komorského grófa Juraja Turzu a na pozvanie banskobystrického richtára Bartolomeja Grossa. Obvineným bol Hieronymus Tischler z Banskej Bystrice ako burič ľudu (*als ein vorfurer des folks*) za to, že pripravoval v meste vzburu a organizoval tajné spolky (*ein auffrur und haymliche punde gemacht heth*). Juraj Turzo v pôsobivej úvodnej reči pripomenul, aké nebezpečenstvo z toho mestu hrozilo, keď nevinní a nič netušiaci mešťania mohli prísť o svoje životy a majetky, čím by utrpel škodu sám kráľ i celá krajina. Len vďaka Božej Prozreteľnosti a varovaniu bohobojných ľudí sa tomu podarilo zabrániť. Oficiálnu žalobu potom predniesol banskobystrický richtár a po ňom dostali priestor piati svedkovia s tým, že ak by to nestačilo, mohli prehovoríť aj ďalší.

Celý problém spočíval v tom, že Hieronymus Tischler pre nesplatené dlhy prišiel o svoj dom a celý majetok, ktorého sa zmocnil Juraj Turzo. Na takúto eventualitu bol obžalovaný vopred upozornený, ako o tom svedčí zachovaný dokument v archíve mesta Banská Bystrica zo 16. 3. 1507, podľa ktorého kremnický komorský gróf Juraj Turzo poskytol Hieronymovi Tischlerovi, Petrovi Rayszovi a Štefanovi Engelovi ročnú lehotu na splatenie dlhov. Ak tento termín nedodržia, prepadnú ich domy a ostatný majetok v jeho prospech.⁵⁵ Tischler zrejme svoje dlhy v poskytnutom termíne nevyrovnal, preto o svoj dom a majetok prišiel. Považoval to za krivdu a verejne proti tomu protestoval. Ako sa to konkrétne prejavilo, dozvedáme sa z výpovedí svedkov. Keď do Banskej Bystrice došla správa o smrti staršieho Jána Turzu,⁵⁶ zhromaždil sa na námestí pred Turzovým domom huf ľudí, medzi ktorých prišiel aj Hieronymus Tischler a hovoril: „Kráľ zomrel, prišiel čas, aby sme prehovorili o našich krivdách. Viete predsa, ako nám Juraj Turzo v čase požiari mesta plačúc

sluboval, že budú každému nahradené spôsobené škody.⁵⁷ Potom hovoril o tom, ako mu pri požiari zhorel dom, ktorý si nanovo postavil, spoliehajúce sa na Turzovcov, že dodržia svoj slub. Ale nestalo sa tak. Teraz prišiel o svoj dom i celý majetok, ktorý mu násilím zobral Juraj Turzo pre nesplatené dlhy. Hľadal u mešťanov podporu pre svoju pravdu a pred niektorými sa dokonca vyhrážal, že to tak nenechá, že sa pôjde sťažovať až ku kráľovi a za spôsobenú nepravosť sa pomstí.

Banskobystrická mestská rada i prítomní zástupcovia stredoslovenských banských miest však boli presvedčení o tom, že sa voči Hieronymovi Tischlerovi postupovalo podľa starých zvyklostí a platného mestského práva. Čo Tischler na svoju obhajobu povedal, o tom sa v zázname o súdnom procese nič konkrétne neuvádza, len sa všeobecne konštatuje, že sa nedokázal obrániť, ani ospravedlniť, preto ho odsúdili na trest smrti. Po právnej stránke sa zdalo byť všetko v najlepšom poriadku, ale že k takémuto monsterprocesu došlo už mesiac po smrti Jána Turzu, a to s jediným cieľom, aby sa podporila autorita jeho syna a nástupcu Juraja Turzu, nedá sa prehliadnuť, že tu zvíťazilo právo silnejšieho.

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Mesto Banská Bystrica, najmä jeho historické centrum, má v porovnaní s mnohými slovenskými mestami šťastie v tom, že sa aj napriek viacerým stavebným zásahom uchovalo v pomerne zachovanom, celistvým dojmom pôsobiacom stave.⁵⁸ Mesto vznikalo na výškovo relatívne nečlenennej vyvýšenine nad sútokom rieky Hron a potoka Bystrica. Pôdorys mesta vytvorila cesta idúca zo Zvolena cez Bystrický potok do Slovenskej Lupče a ďalej na Horehronie. **Námestie** vzniklo rozšírením tejto cesty, ako usudzujeme podľa jeho pretiahnutého tvaru.⁵⁹ Vo východno-západnom smere pretiahnutý priestor, mierne zvažujúci na západ, bol ohraničený 32 domami (údajne to boli domy tých 30 – 32 rodín, ktoré sa tu pôvodne usadili), z ktorých šesť domov zjavne patrilo k Dolnej alebo Špitálskej ulici. Väčšina domov na severnej strane námestia, ktorých priečelie je obrátené na juh, ustupuje o šírku okna hlbšie za dolného suseda, dôsledku čoho sa námestie na východ rozširuje a na západ zužuje.⁶⁰

Námestie sa do podoby, v akej ho poznáme dnes, vyvinulo len postupne. Najstaršou zástavbou v meste boli zrejme drevené domy. Ich existencia však zatiaľ nie je dokázaná. V 14. storočí sa začali na pôvodnom pôdoryse mesta stavať už aj kamenné domy. Ani po roku 1380 nejstvie na námestí súvislá radová zástavba a domy stoja voľne na hlbkovo zoradených parcelách.⁶¹ Medzi nimi sa nachádzali aj silne opevnené **kamenné obytné domy vežového typu**, ktoré plnili v období, keď mesto ešte nebolo obohané hradbami, aj významnú fortifikačnú funkciu.⁶² Stáli vždy v určitom odstupe po obvode mesta. Boli stavané tak, aby chránili niektoré dôležité prístupové miesta. Tvorili tak akýsi samostatný pevnostný systém, ktorého súčasťou boli aj hospodárske budovy.⁶³

Domy na námestí netvorili súvislú zástavbu ešte ani v polovici 15. storočia. Po oboch stranách väčšiny domov boli voľne nezastavané plochy (uličky, dvory). Z dnešných 25 domov na námestí je až 10 takých, ktoré pôvodne pozostávali z dvoch samostatných domov. Ich stavebné zjednotenie sa uskutočnilo v období od polovice 15. storočia do konca prvej tretiny 16. storočia. V tom čase boli vykonané aj ďalšie stavebné úpravy, ktorých výsledkom bolo zastavenie dovtedy voľných plôch medzi domami. Z niekdajších prieluk – dvorov vznikli buď nové **podbrány** (chodby), alebo vstupné haly, tzv. **mázhausy**. V tomto období bol stavebný vývoj námestia prakticky ukončený. Veľkosť domových parcel zostala nezmenená až do dnešných čias. Zmenil sa len počet poschodí. Na väčšine domov od 17. storočia dostavali druhé, respektíve tretie podlažie.⁶⁴

Námestie bolo vyhradené pre obytné domy mešťanov – zakladateľov mesta – ako ich súkromné vlastníctvo. Zakladatelia mesta si ho rozdelili medzi sebou na parcely pre svoje domy, pričom najväčšia pripadla lokátorovi mesta.⁶⁵ Žiadne iné vlastníctvo, ani len spoločné (komunálne) vlastníctvo mesta, sa na námestí nenachádzalo. **Farský kostol** s cintorínom a karnerom, ako aj **fara** a **radnica** sa nachádzali mimo námestia, na vyvýšenom mieste susediacom s námestím, z ktorého sa neskôr vyvinul **mestský hrad**. Všetko, s čím sa na banskobystrickom námestí okrem obytných domov mešťanov v stredoveku možno stretnúť (tržnica, vážnica), pribudlo tam až dodatočne. Pri domoch sa na dlhých parcelách nachádzali aj hospodárske budovy, ale hospodársky dvor v pravom slova zmysle (*Hofacker*, *Hofstatt*, *Meierhof*, *hušták*, majer) sa nachádzal zvlášť. Hospodárske dvory obopínali zvonka ako veniec vlastné námestie a poskytlí neskôr priestor na výstavbu príbytkov novým prisťahovalcom – baníkom a remeselníkom.⁶⁶

Okrem Hlavného námestia (*Ring*) a mestského hradu (*dy Kirchen*) pozostávalo jadro stredovekej Banskej Bystrice zo šiestich ulíc – Dolnej (Špitálskej), Hornej, Lazovnej, Striebornej, Krížnej a Hronskej (Kapitulskej).⁶⁷ Potreby vzrastajúceho mesta si vynútili už začiatkom 14. storočia výstavbu **špitála** a **špitálskeho kostolíka** v západnej okrajovej časti mesta, určeného pre chudobných a chorých mešťanov. Kostolík zasvätený sv. Alžbete je jednoznačne jednolodová gotická stavba so svätyňou a malou bočnou kaplnkou. Kostol prešiel v neskorších storočiach značnými opravami, takže z pôvodnej stavby sa zachovala len gotická svätyňa, dnes premenená na bočnú kaplnku.⁶⁸

K pozoruhodným architektonickým komplexom v slovenských banských mestách patria mestské hrady. Reprezentujú celkom samostatný typ fortifikácie, ktorá sa zúčastňovala na opevnení a vojensko-strategickom zabezpečení celého mestského organizmu, ale zároveň tvorila aj špecifickú vnútromestskú fortifikáciu – posledné útočisko mestského patriciátu v prípade akútneho ohrozenia mesta. Mestský hrad v Banskej Bystrici ako komplex stredovekých architektúr predstavuje súbor najhodnotnejších stavieb stredovekého mesta.⁶⁹

Areál mestského hradu sa nachádza severovýchodne od Hlavného námestia. Z geografického hľadiska ide o prirodzenú terénnu vyvýšeninu, na úpätí tzv. Jesenského vršku, predstavujúcu terasovitý výbežok plochého návršia nad stredovekým jadrom mesta. Pôvodne bol svojou polohou na návrší dominantným nad stredovekým mestom, po odstránení častí opevnenia a objektov splynul s mestom. Dispozícia hradu je jednodielna, vymedzuje polygonálny areál nepravidelného tvaru okolo **farského kostola Nanebovzatia Panny Márie**, ktorého počiatky siahajú do 13. storočia. Bol to pôvodne románsky jednolodový kostol so štvorcovou svätyňou a vežou, na ktorej sa dodnes zachovali typické románske združené okná. V priebehu 14. a 15. storočia ho rozšírili, takže vznikol priestranný jednolodový priestor pre samostatnými bočnými kaplnkami. 15. storočie obohatilo interiér o rozličné typy hviezdovitých klenieb, ktoré sa v kaplnke sv. Barbory zbíhajú do figurálnych konzol, predstavujúcich svätcov. Pozoruhodnosťou objektu je reliéf Krista na Olivovej hore vo výklenku na vonkajšej strane kostola. Reliéf vytesaný z kameňa patrí k vrcholným prejavom neskorogotického umenia na Slovensku.

Opevnenie mestského hradu je tvorené jednou líniou hradobného múru, vstupnou **bránou s barbakánom** a Petermanovou **vežou**, **baštami** Farskou, Banickou, Gallovou (Pisárskou), novoobjavenou Ondrejovou a zasanovanou Mühlsteinovou, pôvodne bolo na

vonkajšej strane lemované vodnou priekopou. Okrem **radnice** – *Praetoria*, ktorá bola stavebne včlenená do južnej hradobnej línie, ostatné objekty vytvárajú vnútornú obvodovú zástavbu. V severozápadnom nároží je situovaný farský objekt, v zlome severnej hradby sa k Banickej bašte primkýna neskorogotický palác – tzv. Matejov dom. Vedľa neho pozdĺž vnútornej strany východnej časti severného úseku hradby sa rozprestiera **neskorogotický kostol Sv. Kríža** (slovenský).⁷⁰ Okolo roku 1512, po odstránení škôd po požiari z roku 1500, mal hradný areál zhruba dnešnú podobu vrátane vstupnej brány hradu – barbakánu.⁷¹

Mesto malo do konca stredoveku vybudované silne opevnené jadro s mestským hradom, ako aj niektoré stavby fortifikačného charakteru po svojom obvode (palisády, zemné valy, opevnené objekty). Viac než 60% obvodu mesta chránili rieka Hron a potok Bystrica.⁷² K budovaniu kamenných hradieb okolo mesta a nahradeniu drevených (zrubových) mestských brán murovanými sa pristúpilo až v druhej polovici 16. storočia.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1255 Pred 18. 10. Došlo k udeleniu mestských výsad uhorským kráľom Belom IV.
- 1256 Zo dňa 3. 9. sa zachovala prvá písomná zmienka o banskobystrickom richtárovi. Kráľ Belo IV. daruje banskobystrickému richtárovi a komesovi Ondrejovi (*comiti Andree, villico Besterzebanya*) akýsi les a zem nad dnešnou Liptovskou Sielnicou v Liptove, v tom čase opustenú obyvateľmi.⁷³ Pod tým istým dátumom opätovne vydáva výsadnú listinu pre Banskú Bystricu s textom ako v roku 1255.⁷⁴
- 1263 Pred 14. 10. kráľ Belo IV. daruje banskobystrickému richtárovi komesovi Ondrejovi za jeho zásluhy pri osídľovaní mesta a budovaní tamojších baní na striebro zem a les medzi Banskou Bystricou a Slovenskou Lupčou.⁷⁵
- 1300 Po 23. 1. rímski kardináli vydávajú odpustkovú listinu v prospech výstavby kostola Panny Márie v Banskej Bystrici.⁷⁶ Je to najstarší písomný doklad o banskobystrickom farskom kostole. Z 12. 12. 1323, 17. 3. 1332 a 25. 2. 1335 pochádzajú ďalšie odpustkové listiny v prospech toho istého kostola.⁷⁷
- 1326 Vznikla najstaršia zachovaná listina banskobystrickej mestskej kancelárie, spečatená príviesnou pečatou mesta (*SIGILLUM DE BISTRICEBANA*), z ktorej sa dozvedáme konkrétne založenie mestskej rady. Richtárom bol istý Hermann (z Bátoviec?).⁷⁸
- 1340 Dňa 11. 11. kráľ Karol I. Róbert potvrdzuje privilégium Bela IV. pre Banskú Bystricu z roku 1255, pričom však ruší oslobodenie banskobystrických obyvateľov od platenia mýta.
- 1363 Zo dňa 3. 8. Sa zachoval prvý písomný doklad o existencii špitála sv. Alžbety v Banskej Bystrici. Zámenná zmluva medzi mešťanom Petrom Karlom a farárom Štefanom z farského kostola Panny Márie. Jej platnosť 14. 8. toho istého roku v Slovenskej Lupči potvrdil ostrihomský arcibiskup Mikuláš. Uvedenou zámennou zmluvou sa farár Štefan vzdal špitála spolu s patronátnym právom nad ním v prospech bohatého ťažiaru Petra Karla a jeho potomkov.⁷⁹
- 1368 18. 12. Bola napísaná prvá benátska správa o dodávkach medi z „novej huty v Banskej Bystrici“ (*fluxina nova de Solio*). Banskobystrickú meď (18 miliárov) do Benátok doviezol viedenský kupec Mikuláš. (pozri Kap. 8: Hospodárske aktivity, Baníctvo)
- 1385 3. 4. bola uzavretá zmluva medzi Senátom Benátskej republiky a spoločnosťou florentských kupcov o dodávkach banskobystrickej medi. Zmluva platila do 10.2.1388, pričom už vyrobenú meď bolo ešte možné do Benátok dodať do septembra 1388.
- 1386 Z tohto roku pochádza najstarší písomný doklad na existenciu a zloženie ťažiarstva v banskobystrickom baníctve.⁸⁰ Ťažiarstvo bolo vytvorené na spoločnú prevádzku a údržbu Hlbokej štôlne (*des Tyfen Stollen*). Podieľali sa na ňom po jednej štvrtine Jakub Hosenyczer, Peter Kirchenel a Dominik Stockel, po jednej osmine mali Hansman Goldner a Mikuláš Karl. Pomenovanie „Hlboká štôlna“ prezrádza, že mohlo ísť o tzv. dedičnú štôľňu, najnižšie položenú štôľňu, do ktorej sa zvädzala spodná voda z okolitých banských diel. Ich majitelia boli povinní za odvodňovanie svojich baní vlastným dedičným štôľňu platiť.
- 1388 7. 4. sa pred zástupcami stredoslovenských banských miest riešil spor o dedičnú štôľňu medzi ťažiarstvami Petra z Rábu a Petra Sartora. Súd rozhodol vec v tom zmysle, že v zatopenej bani treba označiť výšku vodnej hladiny značkou (*Flachmarscheid*), ktorá bude hranicou medzi banskými poľami. Čo je pod čiarou, bude patriť ťažiarstvu Petra z Rábu, z časti nad čiarou bude odovzdávať Peter Sartor jednu sedminu vyťaženej rudy. Kto by porušil toto súdne rozhodnutie, zaplatí pokutu 100 hrivien striebra. Je to zároveň najstarší doteraz známy doklad o spoločnom vystupovaní stredoslovenských banských miest.⁸¹
- 1390 Zo dňa 22. 11. pochádza najstarší doklad na označenie „*woltwurcht*“ pre banskobystrického ťažiaru Gotzela, čo možno považovať za historickú podobu neskoršieho slova „*waldbürger*“.
- 1390 V Banskej Bystrici pôsobil hodinár Ján (*Johannis horologiste*), syn Elblinusa z Opavy.⁸²
- 1393 13. 5. je uvedené meno banskobystrického mestského notára Henricha (*Henricus Staetschryebir*).⁸³
- 1404 27.4. kráľ Žigmund potvrdzuje hranice medzi mestom Banskou Bystricou a majetkom rodiny Radvanských, ako ich ustálila kráľovská komisia na čele s vacovským biskupom Mikulášom.⁸⁴
- 1405 15. 4. vydáva kráľ Žigmund menší dekrét, týkajúci sa miest a hospodárskej politiky. V bode 15 berie pod kráľovskú kontrolu okrem drahých kovov aj obchod s meďou,⁸⁵ čo malo pre ďalší rozvoj banskobystrického mediárstva ohromný význam.
- 1406 1. 3. Sa vydala odpustková listina pre novopostavenú (*de novo fundata*) kaplnku sv. Michala,⁸⁶ ktorá bola nedávno identifikovaná a archeologicky doložená ako karner sv. Michala.⁸⁷
- 1421 21. 2. máme doloženého Mikuláša Karla z Banskej Bystrice (*Niclas Karll awss dem Newen Zol*) vo funkcii vrchného kráľovského štajgra (*obirster steyger vnsirs genedigen herm des konigs von Vngern*), ako prenajímal zatopenú baňu Pütten v Smolníku ťažiarstvu, ktoré bolo zložené z domácich i cudzích banských podnikateľov a obchodníkov s kovmi.⁸⁸
- 1424 22. 5. kráľ Žigmund dáva svojej manželke kráľovnej Barbore ako jej budúce vdovské zabezpečenie rozsiahly majetkový komplex na stredom Slovensku, ku ktorému patrili: Zvolenská župa aj s hradom a mestom Zvolen, mestá Brezno

- a Krupina, hrady Dobrá Niva (Slovenská) Lupča a Víglaš vo Zvolenskej župe a hrad Šášov v župe Tekovskej spolu s asi osemdesiatimi poddanskými dedinami, prislúchajúcimi k týmto hradom. Ďalej to boli stredoslovenské banské mestá (*civitates montanarum nostrarum*), konkrétne Banská Bystrica a Lubietová vo Zvolenskej župe, Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec a mestečká či dediny Banská Belá, Banská Hodruša a Banský Studenec v Tekovskej župe s ich obvyklými poplatkami.⁸⁹ Nešlo tu o náhodne poskladaný majetkový komplex a jeho darovaním možno ani tak nešlo o obdarovanú, ako skôr o spôsob, ako zachovať celistvosť a nedeliteľnosť tohto majetku v kráľovských (či kráľovných) rukách. Neskorší historický vývoj ukázal, že všetko, čo sa ako súčasť tohto majetkového komplexu nepodarilo v kráľovských rukách udržať, malo potom neblahé následky najmä na hospodársky rozvoj stredoslovenských banských miest.
- 1427 14. 3. kráľ Žigmund prikazuje Konventu sv. Beňadika nad Hronom, aby štatutoval kráľovnú Barboru do úžitku urbury zo zlata, striebra, olova, železa a iných kovov okrem medi, príjmy z ktorej si vyhradzuje pre seba.⁹⁰
- 1427 – 1437 Činnosť „medených grófov“ v službách Žigmunda Luxemburského v Uhorsku (Ján Falbrecht z Toruňa, Thomas de Melanen, Romuald Ramaldeschi),⁹¹ por. heslo Smolník, časť Baníctvo a mincovníctvo
- 1434 25. 11. Kráľ Žigmund nariaďuje všetkým jurisdikciám, že obyvateľov Banskej Bystrice môže súdiť len vlastný mestský súd. Zároveň pripomína osobitné privilégium, ktorým sú Bystričania oslobodení od mýtnych poplatkov. Ide samozrejme o reakciu na listinu Karola I. Róberta z 11. 11. 1340, ktorý zrušil oslobodenie obyvateľov Banskej Bystrice od platenia mýta.
- 1437 22. 5. sa v archíve mesta Zvolen zachovala originálna pergamenová listina richtára a rady mesta Banskej Bystrice, v ktorej ako richtár vystupuje Štefan Jung.⁹² Doteraz sme mali Jungovcov v Banskej Bystrici doložených až od roku 1443.⁹³ Tento nový údaj nás oprávňuje posunúť príchod Jungovcov do Banskej Bystrice najmenej o desať rokov skôr, rovnako ako aj kúpu karlovskeho mediarskeho podniku.
- 1443 15. 3. Richtár a rada mesta Banskej Bystrice na žiadosť majstrov mäsiarskeho cechu potvrdzujú a obnovujú ich cechové štatúty obsiahnuté v staršej listine banskobystrickej mestskej rady, ktorej text je citovaný in extenso ako inzerat, no s vynechaním záverečnej časti a dátumu potvrdzovanej listiny. Cech banskobystrických mäsiarov vznikol na začiatku 15. storočia (alebo koncom 14. storočia).⁹⁴
- 1443 26. 12. Štefan Jung uzatvára pred radou mesta Banskej Bystrice dedičskú zmluvu so svojim nevlastným synom Egidom von Berg (z Novej Bane ?), členom banskobystrickej mestskej rady. Na úhradu svojich dlhov dáva Egidovi jednu štvrtinu vo všetkých svojich baniach na striebro a dom v meste s jeho pertineniami. Ak skôr zomrie Štefan a jeho potomkovia, ktorých splodil s Egidovou matkou, prípadnú jeho majetky Egidovi a jeho dedičom. Ak zomrie skôr Egid a jeho potomkovia, prípadnú všetky jeho majetky Štefanovi Jungovi a jeho dedičom.⁹⁵
- 1450 Richtár a rada mesta Banskej Bystrice vydávajú artikuly pre banskobystrických ševcovských tovarišov.⁹⁶
- 1459 6. 12. Mestský hrad v Banskej Bystrici mal už svojho kapitána. Spomína sa Klára, vdova po Bartošovi, kapitánovi banskobystrického mestského hradu (*Hawptman unser Kyrchen oder Peseczungk*).⁹⁷
- 1463 1. 4. rímski kardináli udeľujú odpustky, viažuce sa na farský kostol Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici i na banícke Bratstvo božieho tela (*Confraternitas Corporis Christi*), ktoré tam už dávno existuje (*dudum inchoata existit*). Ide o najstarší zachovaný písomný doklad o existencii Bratstva božieho tela v Banskej Bystrici.⁹⁸
- 1465 31. 7. Bol spísaný testament Mikuláša Junga.⁹⁹
- 1465 21. 12. Agnesa, vdova po Egidovi von Berg, teraz manželka Stanka Vilhelmoviča z Kremnice, protestuje pred Turčianskym konventom v mene svojom, svojich a jungovských dedičov proti tomu, že Štefan Jung predal bez ich súhlasu budínskym mešťanom Jánovi Ernstovi a Vítovi Mühlsteinovi za 6200 zlatých všetky rodinné majetky na území Banskej Bystrice, ktoré kedysi Jungovci kúpili od mešťana Karla.¹⁰⁰
- 1466 13. 3. svedčí Ostrihomská kapitula, že Štefan Jung z Banskej Bystrice predal svoje tamojšie majetky za 6200 dukátov kráľovskému komorníkovi Jánovi Thúzovi z Laku a budínskemu mešťanovi Jánovi Ernstovi.¹⁰¹
- 1470 14. 2. Matej Korvín udeľuje kráľovský súhlas Jánovi Ernstovi ku kúpe jungovských majetkov v Banskej Bystrici. Prikazuje Budínskej kapitule, aby vykonala introdukciiu a štatúciu Jána Ernsta do vlastníctva bývalých jungovských majetkov. Podľa relácie Budínskej kapituly stalo sa tak 19. 3. 1470.¹⁰²
- 1470 5. 4. kráľ Matej Korvín oslobodzuje Jána Ernsta od platenia urbury z výnosu baní, ktoré kúpil od Štefana Junga, a dovoľuje mu slobodne predávať vyťažené striebro a meď na území celého Uhorska.¹⁰³
- 1473 13. 11. kráľ Matej Korvín daruje Barbore, dcére Hansa Edelpöcka zo Steinu, za služby, ktoré mu preukázala ona i jej rodičia, murovaný dom na banskobystrickom námestí a k nemu patriacu baňu, nazývanú Nová štôlna, majer v rámci opevnenia mesta a dediny Jakub, Podlavice, Riečka, Majer, Uľanka a Zvolenské Nemce, patriace k spomínanému domu.¹⁰⁴
- 1474 12. 11. Hans Koler, syn Kristiána Kolera z Norimbergu, zanecháva svoju päťročnú službu v Turzovskej hute v Mogile pri Krakove a zaväzuje sa Jánovi Turzovi, že nebude spracúvať banskobystrickú meď ani v hute v Banskej Bystrici, ani nikde inde, a že neprežradí mogilské výrobné tajomstvo spracovania medi ani v Poľsku, ani v Uhorsku, ani žiadnej inej krajine.¹⁰⁵
- 1475 24. 4. Zmluva siedmich stredoslovenských banských miest s krakovskou podnikateľskou spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných banských mechanizmov.¹⁰⁶
- 1478 Návšteva kráľa Mateja Korvína s kráľovnou Beatrix v Banskej Bystrici pri príležitosti uvedenia kráľovnej do vlastníctva jej venného majetku v stredoslovenských banských mestách.¹⁰⁷
- 1481 Na žiadosť majstrov krajčírskeho cechu vydáva richtár a rada mesta Banskej Bystrice nové cechové artikuly, pretože staré listiny zhoreli pri požari plienení mesta.¹⁰⁸
- 1481 3. 8. kráľ Matej Korvín oznamuje banskobystrickým mešťanom Vítovi Mühlsteinovi, Jánovi Kolmanovi, Jánovi Koncovičovi a Jánovi Langovi, že pri jeho nedávnej návšteve v Banskej Bystrici nepriaznivo naň zapôsobilá nevzhľadná

- tržnica na námestí, kde sa predávala zelenina, mäso a iný tovar. Žiada ich, aby ju z námestia premiestnili na iné miesto.¹⁰⁹
- 1482 8. 10. richtár a rada mesta Banskej Bystrice vydávajú pre ševcovský cech na žiadosť jeho predstaviteľov nové artikuly, lebo ich staré listiny zhoreli pri požiari a plienení mesta. Nové artikuly boli opatrené veľkou mestskou pečatou.¹¹⁰
- 1492 9. 4. Rímski kardináli vydávajú odpustkovú listinu pre novopostavený kostol (*locus oratorii noviter constructus*: kostol sv. Kríža, tzv. slovenský) na cintoríne pri farskom kostole Panny Márie v Banskej Bystrici na žiadosť jeho zakladateľa Michala Königsbergera.¹¹¹
- 1493 15. 5. banskobystrickí meštania Benedikt Glockniczer a Michal Königsberger odstupujú Jánovi Turzovi do dedičného vlastníctva mediarsky podnik na Pieskoch (*Sandberg*).¹¹²
- 1494 17. 3. Ján Turzo zabezpečuje na ďalšie obdobie činnosť svojej medenej huty na pôde cisterciátskeho kláštora v Mogile pri Krakove.¹¹³
- 1494 20. 9. Ján Korvín, slavonske, liptovské a opavské knieža, prenajal Jánovi Turzovi a jeho synovi Jurajovi svoj bankský podnik v Banskej Bystrici a na okolí na 16 rokov za 1400 zlatých ročného nájomného.¹¹⁴
- 1494 15. 11. sa Turzovci a Fuggerovci predbežne dohodli na spoločnom mediarskom podniku v Banskej Bystrici.¹¹⁵
- 1494 26. 12. päťkostolský biskup Žigmund Ernst prenajíma banskobystrický mediarsky podnik, ktorý vysúdil od Jána Korvína Jánovi a Jurajovi Turzovcom na 10 rokov za 3000 dukátov ročného nájomného.¹¹⁶
- 1495 16. 3. bola uzavretá v Bratislave zakladacia zmluva Turzovsko–Fuggerovskej podnikateľskej spoločnosti Ungarischer Handel. Za turzovskú stranu ju podpísal Ján Turzo, za fuggerovskú stranu Jakub Fugger.¹¹⁷
- 1496 26. 1. Ján Lang (už ako rožňavský richtár) vydáva potvrdenie, že roku 1495 predal Jánovi Turzovi svoje dva vedľa seba ležiace domy na námestí v Banskej Bystrici za 1000 zlatých.¹¹⁸
- 1496 24. 3. rímski kardináli vydávajú odpustkovú listinu pre kaplnku (karner) sv. Michala v cintoríne farského kostola Panny Márie v Banskej Bystrici.¹¹⁹
- 1496 6. 4. uhorský kráľ Vladislav II. udeľuje Jánovi Turzovi z Betlanoviec privilégium na stavbu scedzovacích hút v oblasti Banskej Bystrice a povoľuje mu slobodný obchod s meďou i takto získaným striebrom.¹²⁰
- 1496 24. 6. majitelia lupčianskeho hradného panstva povoľujú Jánovi a Jurajovi Turzovcom stavbu scedzovacej huty pri potoku Moštenica.¹²¹
- 1496 2. 5. Bola uzavretá zmluva Jána Turzu s mestom Kremnica vo veci cesty z Banskej Bystrice do Turca cez Štubniansky les.¹²²
- 1500 10. 4. došlo k veľkému požiaru mesta Banskej Bystrice, pri ktorom zhorel aj mestský archív.
- 1500 Vystavaný bol nový komplex šplajsovacích hút v Tajove, ktorého produkcia je zachytená vo výúčtovaní od 31. 8. 1500.¹²³
- 1501 V mesiacoch január – apríl richtár a rada mesta Banskej Bystrice žiadajú kráľa Vladislava II. o udelenie nového mestského privilégia, pretože mestské písomnosti zhoreli pri požiari roku 1500 vo veži farského kostola; túto skutočnosť vyšetrovaním zistil a svedectvom potvrdil Turčiansky konvent.¹²⁴
- 1503 8. 2. Bol spísaný testament banskobystrického meštana Michala Königsbergera.¹²⁵
- 1504 26. 4. Budínska kapitula dosvedčuje, že päťkostolský biskup Žigmund Ernst pred ňou odstúpil mestu Banskej Bystrici právo zriaďovať mestské kúpele (*balneum commune*), ktoré sa oddávna viazalo k Žigmundovmu tamojšiemu domu, zničenému požiarom v roku 1500. Mesto môže zriaďiť kúpele na mieste, ktoré uzná za vhodné.¹²⁶
- 1505 13. 12. Richtár a rada mesta Banskej Bystrice svedčia, že ich v roku 1504 požiadal Michal Königsberger o povolenie postaviť z vlastných prostriedkov verejné kúpele (*Badstube*), pretože staré, ktoré patrili ku kráľovskému domu, zničil požiar v roku 1500.¹²⁷
- 1508 Vznikla kauza „vzbury“ a procesu Hieronýma Tischlera (ku kontextu a priebehu por. kap. 4 Vznik mesta, časť Mestské právo)
- 1514 10. 11. bol prvýkrát kompletne doložený zoznam zvolených 32 členov vonkajšej rady (*electi seniores a communitate*).¹²⁸
- 1516 1. 1. pri novoročnej voľbe richtára neprešiel kandidát profuggerovskej strany Matej Grenitzer, ktorý bo zároveň turzovsko-fuggerovským faktorom a bankským majstrom. Richtárom sa napokon stal Ondrej Kolman.¹²⁹
- 1516 20. 7. Turčiansky konvent podáva správu kráľovi Ľudovítovi II. o vyšetrovaní vo veci výsad a výsadných listín mesta Banskej Bystrice.¹³⁰
- 1516 11. 9. Je zverejnená relácia Turčianskeho konventu panovníkovi o vyšetrovaní vykonanom na jeho príkaz o porušovaní práv mesta Banskej Bystrice Turzovcami – Jurajom, Jánom a Alexejom.¹³¹
- 1519 4. 10. Bol vydaný rozsudok kráľa Ľudovíta II. v spore mesta Banskej Bystrice s Jurajom, Alexejom a Jánom Turzom, ktorý mesto prehralo vo všetkých bodoch.¹³²
- 1519 1. 11. Bol vydaný rozsudok kráľa Ľudovíta II. v spore mesta Banskej Bystrice s baníkmi o vedenie baníckeho Bratstva Božieho tela a správu jeho pokladnice.¹³³
- 1521 Kráľovské nariadenie o razení drobnej striebornej mince s nižším obsahom striebra.¹³⁴
- 1522 2. 2. uhorský kráľ Ľudovít II. daroval svojej manželke kráľovnej Márii banské mestá Kremnicu, Banskú Štiavicu, Banskú Bystricu, Banskú Belú, Pukanec, Novú Baňu a Ľubietovú, ďalej banské mestá Brezno a Krupinu, hrad a panstvo Zvolen, hrad a mesto Starý Budín a ostrov Csepel.¹³⁵
- 1524 Začiatkom roka bol Alexejovi Turzovi odobraný úrad kremnického komorského grófa a zvolenského župana, čím sa značne oslabilo suverénne postavenie turzovsko-fuggerovskej spoločnosti v stredoslovenských bankských mestách.
- 1524 23. 1. kráľovná Mária oznamuje bankským mestám Breznu a Banskej Bystrici, že vymenovala Bernarda Beheima za svojho komorského grófa a posla ho spolu s komisiou do bankských miest, aby prevzal úrad komorského grófa z rúk Alexeja Turzu z Betlanoviec.¹³⁶

- 1524 7. 8. v týchto nových podmienkach, za iniciatívnej podpory kráľovnej Márie a jej komorského grófa Bernarda Beheima, sa podarilo Banskej Bystrici získať od kráľa Ľudovíta II. nové mestské privilégia, keďže staré a ich konfirmácie údajne zhoreli pri požiari mesta v roku 1500, čo však nebola pravda.¹³⁷
- 1525 16. 5. pred radou mesta Banskej Bystrice a zástupcami Zvolenskej župy sa dožadovali banskí a hutnícki robotníci u predstavených mediarskeho podniku vyplácania miezd v hodnotnej minci.¹³⁸
- 1525 2. 6. na podporu svojich mzdových požiadaviek vstúpili baníci a hutníci v predvečer turičnej výplaty do štrajku. Podarilo sa im jednorazovo vymôcť výplatu v dvojnásobnej výške, ale prísľub, že to tak bude aj naďalej, nedostali.¹³⁹
- 1525 V čase medzi 22. a 24. júnom došlo k prepadnutiu turzovsko-fuggerovskej faktórie v Budíne, bol uväznený fuggerovský faktor Hans Alber, bola vyslaná kráľovská komisia do Banskej Bystrice, prebiehali prípravy na prevzatie turzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici pod erárnu správu.¹⁴⁰
- 1525 26. 8. kráľ Ľudovít II. oznámil Alexejovi Turzovi a trom fuggerovským faktorom (Hans Alber, Jakob Hühnlein a Konrad Mayr) výsledky kráľovského vyšetrovania proti turzovsko-fuggerovskej spoločnosti. Išlo o nanútenú dohodu, ktorú Turzo a faktori podpísali pod nátlakom. Súhlasili s bezodplatným odovzdaním banskobystrického mediarskeho podniku do kráľovskej správy. V deň podpísania dohody vyplátili uhorskému kráľovi 125 000 zlatých v hotovosti.¹⁴¹
- 1526 20. 2. bola uzavretá zmluva Antona Fuggera s bratmi Alexejom Turzom a Jánom Turzom ml., podľa ktorej Turzovi končia svoju podnikateľskú spoluúčasť v banskobystrickom mediarskom podniku a celý podnik prenechávajú Fuggerovcom.¹⁴²
- 1526 24. 2. ozbrojeným pochodom na mesto sa banskí povstalci zmocnili na 9 dní Banskej Bystrice, uväznili komorského grófa Bernarda Beheima a z mestskej zbrojnice odviezli tri delá.¹⁴³
- 1526 15. 4. bol obnovený fuggerovský nájom banskobystrického mediarskeho podniku na 15 rokov: zmluva uhorského kráľa Ľudovíta II. s Antonom Fuggerom.¹⁴⁴
- 1526 10. 5. Ľudovít II. oznamuje rade mesta Banskej Bystrice, že vrátil tamojší mestský podnik Fuggerovcom.¹⁴⁵
- 1526 3. – 7. 8. sa signálom k novému ozbrojenému vystúpeniu banskobystrických baníkov stal útok na farský majer 26. 7. 1526. Dňa 3. augusta ozbrojené jednotky z baníckych osád vtrhli do Banskej Bystrice. Zatiaľ čo jedna časť povstalcov obliehala mestský hrad, kam sa ukryla mestská honorácia, druhá časť podpaľovala príbytky zámožných mešťanov. Do nedele 5. augusta horelo už celé mesto, ale mestský hrad sa povstalcom nepodarilo dobyť. Vyhli sa priamemu konfliktu s vojskom, ktoré prišlo Banskej Bystrici na pomoc a stiahli sa postupne do hôr.¹⁴⁶
- 1526 18. 8. Kráľ Ľudovít II. nariaďuje šľachte, mestám a dedinám, aby 46 baníkov (ktorí sú v listine konkrétne menovaní) ako pôvodcov povstania a spustošenia mesta Banskej Bystrice odsúdili na smrť, nech by sa títo „zločinci“ nachodili kdekoľvek.¹⁴⁷

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

O demografických pomeroch v čase založenia mesta Banská Bystrica nám všeličo prezrádza už text listiny mestských výsad z roku 1255. Bystrica pred rokom a v roku 1255 mala starú sídliskovú časť a mladšiu, novú časť. Keď v údolí potoka Bystrica založili tunajší Slováci sídlisko, aj ono dostalo názov Bystrica. Tento názov si osvojili aj nemeckí novousadlíci. V latinskej listine je názov mesta napísaný dvakrát, ale vždy v podobe „Bystrice“. Ako cudzinci prevzali nemeckí hostia genitívnu podobu, keďže tá sa v jazykovom styku miestneho obyvateľstva vyskytovala častejšie ako nominatív. Slovenský jazykový pôvod a tvár má nielen názov mesta Bystrica, ale aj niektoré ďalšie zachované miestne názvy. Ani jeden z nich nemal nemecký jazykový pôvod alebo tvar.

Z toho vyplýva, že nemeckí prisťahovalci do začiatku druhej polovice 13. storočia len preberali staré miestne a chotárne názvy.¹⁴⁸ Nemci si však ešte v 2. polovici 13. storočia pre svoje nové sídlisko vytvorili aj vlastné pomenovanie – *Neusohl*, teda Nový Zvolen (lat. *Novum Zolium/Neosolium*), ktorý pravdepodobne súvisel s pôvodom nemeckých osadníkov.

Tí tak na územie Bystrice prichádzali hlavne zo Zvolena a jeho okolia, ktorý bol len krátko predtým dosídlený aj nemeckým obyvateľstvom, prípadne v menšom počte prichádzali azda aj z Krupiny a Banskej Štiavnice.¹⁴⁹

Počet Nemcov, ktorí osídlili Banskú Bystricu, bol spočiatku len veľmi malý. Ak sa stotožňuje so zakladateľmi mesta, ktorí si medzi sebou rozparcelovali námestie, odhaduje sa ich počet na 36 (Paulinyi), 32 (Jurkovich) alebo dokonca na 23 (Ratkoš). Pôvodnú slovaciu územiu Bystrického podolia sotva mohli vo významnejšej miere ovplyvniť. Ako sa im podarilo ovládnuť mesto, banskobystrické baníctvo i širšie okolie mesta – to sú otázky, ktoré si ešte vyžadujú pozornosť bádateľov. Pomohli im k tomu podnikateľské schopnosti a skúsenosti, ktoré si so sebou priniesli z pôvodnej vlasti, slobody a práva, ktoré im udelili alebo potvrdili uhorskí panovníci, ale aj niečo navyše, o čom niet zmienky ani v mestských privilégiách, ani v paragrafoch mestského práva: Výsadné postavenie mešťanov, ktorí mali svoje domy postavené na námestí, čím sa považovali za dedičov či nástupcov pôvodných zakladateľov mesta.

Vlastniť dom na námestí, to nebola len záležitosť topografie či urbanistiky. Bola to inštitucionálna záležitosť. K domu na námestí sa viazali určité práva: právo vlastniť lesy a v nich prevádzkovať huty, vlastniť pozemkový majetok aj s poddanými, užívať niektoré malé regálne práva, akým bol napríklad veľmi výnosný výčap vína.¹⁵⁰ K majetkovému a mocenskému vzostupu si najmä zo začiatku viacerí mešťania pomohli svojím šľachtickým postavením. Na prácu v bani využívali svojich poddaných. Len tak je možné správne porozumieť vete, ktorú o počiatkoch baníctva na okolí Banskej Bystrice napísal v roku 1563 vzdelený faktor Fuggerovcov – Ján Derschwam: „Za čias kráľa Bela bola Banská Bystrica ešte obyčajná dedina, kde bývali šľachtici, ktorí mali svojich poddaných.“¹⁵¹

V priebehu 14. storočia, keď v dôsledku zosilneného prílevu ďalšieho nemeckého obyvateľstva aj z iných uhorských i cudzozemských miest sa čiastočne ponemčilo aj okolie Banskej Bystrice, platí to skôr o baníckych a hutníckych osadách. Väčšina dedín v chotári Banskej Bystrice si uchovala svoj slovenský charakter.¹⁵² Podľa daňového registra mesta Banskej Bystrice z roku 1489 zo zdanených 189 mešťanov, žijúcich v 93 domoch, malo slovenské priezviská približne 50 mešťanov. Medzi týmito menami majú remeselné názvy v slovenčine iba dvaja, takže možno bezpečne predpokladať, že medzi desiatkami mien s remeselníckym označením v nemčine boli ďalšie desiatky Slovákov.¹⁵³

Na zásobovaní mesta Banskej Bystrice mäsom sa podieľalo už v stredoveku široké slovenské zázemie mesta. V roku 1521, z ktorého sa nám zachovali presné údaje, to bolo spolu 42 mäsiarov z 15 dedín: Rudlová (3), Priečhod (2), Slovenská Lupča (1), Hronsek (1),

Vlkanová (1), Rakytovce (2), Kyncelová (1), Majer (5), Radvaň (2), Sielnica (8), Môlča (1), Poniky (2), Dubravica (2), Mičiná (3), Zolná (8). To boli tí slovenskí mäsiari (*die windischen fleischhacker oder geymetzger*), ktorých Peter Ratkoš a František Oslanský omylom považovali za príslušníkov oveľa početnejšieho slovenského cechu mäsiarov, ktorý mal v Banskej Bystrici jestvovať popri nemeckom mäsiarskom cechu už od roku 1482. O tom, že by už v stredoveku existoval v Banskej Bystrici okrem nemeckého aj samostatne organizovaný cech slovenských mäsiarov, niet v banskobystrickom mestskom archíve nijakých dokladov. Slovenskí mäsiari boli aj medzi banskobystrickými mäsiarmi, ale boli v menšine: v roku 1521 to bolo 5 Slovákov oproti 18 Nemcom. Ale slovenskí mäsiari, ktorí prichádzali na pondelňajší trh z vidieka, boli viac obchodníci s dobytkom ako mäsiari. Na banskobystrický trh priháňali dobytok z Potisia, Pešti, okolia Lučenca, Krupiny, Spiša i z Liptova. Tak ich niekedy v prameňoch aj označovali – „*geymetzger*“. Mali síce právo predávať iba na týždennom trhu v pondelok, ale v porovnaní s banskobystrickými mäsiarmi boli nepomerne početnejší.¹⁵⁴

V Banskej Bystrici sa síce administrovalo po nemecky, ale slovenský element sa tam aj medzi meštianstvom rozmnožoval do tej miery, že v roku 1501 do pripravovaného obnoveného mestského privilégia považovala mestská rada za potrebné vsunúť klauzulu, ktorá v pôvodnom privilégii vôbec nebola, že domy na námestí môžu vlastníť iba meštania, ktorí sa narodili z nemeckých rodičov (*de parentibus Alemanorum*).¹⁵⁵

A napokon ešte jeden zaujímavý údaj. V polovici 16. storočia vznikol na Lupčianskom hradnom panstve dokument, ktorý mal jeho vtedajším vlastníkom poslúžiť ako podklad v ich úsilí o rozšírenie chotárnych hraníc panstva. Chceli pritom využiť určité „vlastnícke vákuum“, ktoré v tejto oblasti nastalo od štyridsiatych rokov 16. storočia, keď na základe uznesení uhorských snemov z rokov 1542 a 1545 sa mali vrátiť hradné panstvá Víglaš, Dobrá Niva a Slovenská Lupča ich pôvodným majiteľom, keď v roku 1546 Fuggerovci definitívne zanechali nájom banskobystrického mediárskeho podniku a keď sa rokom 1548 kráľovná – vdova Mária Habsburská vzdala svojich majetkov a požítok zo stredoslovenských bankských miest v prospech svojho brata kráľa Ferdinanda I. V tomto období vznikol nemecký zápis, obsahujúci údaje o tom, kam až siahali hranice chotára Lupčianskeho feudálneho panstva. Jeho pramenná hodnota je obrovská, keďže okrem viacerých neznámych historických faktov a reálií prináša na necelých šiestich stranách do šesťdesiat geografických (miestnych a chotárnych) názov a z nich štyridsať čisto slovenských, pre ktoré neexistoval v tom čase nemecký ekvivalent. Čím hlbšie v horách, tým slovenskejšie boli topografické pomenovania. V prameni je zachytený daný stav, ktorý nevznikol naraz, ale musel mať podstatne staršiu tradíciu. Najmä viaceré pomenovania vrchov, horských prechodov, vysokohorských lúk, lesov, ich častí a iných orientačných bodov našli v tomto lupčianskom dokumente asi svoje najstaršie písomné doloženie, pretože niet iných prameňov, kde by sme sa s nimi mohli pred polovicou 16. storočia stretnúť. Je to jasný dôkaz o etnicite zázemia stredoslovenských bankských miest všeobecne a Banskej Bystrice zvlášť.¹⁵⁶

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo, hutníctvo a medzinárodný obchod s meďou

Hlavným motívom vzniku „novej osady Bystrice“ a žiadosti v nej usadených hostí o udelenie meštianskych výsad bol ich záujem o baníctvo, ako to prezrádza výsadná listina z roku 1255. Už v nasledujúcom roku 1256 a potom v roku 1263 sa baníctvo dostalo aj do názvu mesta, keď sa z Bystrice stala Banská Bystrica (**Byzterchebana, Byztherczebana**).¹⁵⁷ Banská Bystrica vznikla ako **druhé najstaršie banské mesto na Slovensku**. V jej základnom privilégii je presne vymedzené teritórium pre slobodnú banskú činnosť banskobystrickým meštianov a stanovuje sa kráľovská daň (urbura) za vyťaženie kovy – jedna desatina z vyťaženej zlaty a jedna osmina z vyťaženej striebra a ďalších kovov.¹⁵⁸

K svojmu prívlastku „medená“ (popri „zlatej“ Kremnici a „striebornej“ Banskej Štiavnici) sa však Banská Bystrica dostala až postupne. Kráľ mal záujem hlavne o rozvoj ťažby striebra, ako to vyplýva z kráľovskej listiny vydané v roku 1263, ktorou kráľ Belo IV. obdaroval banskobystrického richtára *comesa* Ondreja. „za jeho zásluhy pri osídľovaní mesta a budovaní tamjších baní na striebro“ zemou a lesom medzi Banskou Bystricou a Slovenskou Lupčou.¹⁵⁹

V „medenej“ Banskej Bystrici bolo teda spočiatku tým hľadanejším kovom **striebro** a ťažilo sa popri medi aj v ďalších storočiach. **Meď** prišla na program až vtedy, keď sa našiel spôsob, ako zabezpečiť jej odbyt vo veľkom na európskych trhoch. Ťažba drahých kovov si nevyžadovala priame a trvalé spojenie s obchodom, pretože jej produkty – zlato a striebro – aj keby nepodliehali kráľovskému regálu a mohli sa ako tovar voľne predávať, mali so zreteľom na všeobecnú výmennú hodnotu neobmedzené možnosti odbytu. Ich predaj mohli zabezpečovať sami banskí ťažiar, prípadne majitelia hutníckych zariadení. Avšak prakticky všade v Európe podliehala väčšina produkcie drahých kovov alebo všetko vyťažené zlato a striebro kráľovskému regálu, t. j. kráľovská komora alebo priamo mincovňa vymieňala ťažiarom drahé kovy v určitom pomere za zlaté a strieborné mince. O odbyt produkcie ostatných kovov, napr. medi, sa bolo potrebné postarať, dopraviť meď do centier európskeho kovospracujúceho priemyslu. Tie boli v závislosti od historických, ekonomických, geografických, geologických a iných činiteľov nerovnako vzdialené od ložísk medenej rudy a stredísk jej hutníckeho spracovania.¹⁶⁰ Preto sa rozdiel od baníctva drahých kovov v baníctve medi dochádza k delbe činností, odbyt medi začal zabezpečovať kupec. Musel sa postarať o jej transport a výhodný predaj tam, kde bol po medi najväčší dopyt. Kupec mal najlepší prehľad o situácii na trhu s meďou, poznal požiadavky na kvalitu a sortiment tovaru, od neho vychádzali impulzy pre ďalší rozvoj ťažby a spracovania medi. Celkom zákonite sa stal spoločníkom banského ťažiar a ak mal dostatok peňazí, skupoval surovú meď od viacerých ťažiarov a spracúval ju vo vlastných rafinačných zariadeniach a hámroch, čím sa z neho stával hutnícky podnikateľ. S prenikaním kupeckého kapitálu do baníctva a hutníctva medi sa stretávame už v stredoveku všade v Európe, nebolo to nejaké špecifikum Uhorska alebo výraz zaostalosti uhorského hospodárstva. Bol to zákonitý jav, ktorý sa vystupňoval v 15. storočí, keď rozvoj európskeho baníctva kovov postihlo obdobie stagnácie a krízy vyvolané technologickými ťažkosťami, ktoré so sebou priniesla ťažba rúd z väčších hĺbok a spracovanie rúd s menším obsahom kovu.¹⁶¹ Vzhľadom na malú efektívnosť ťažby medi v porovnaní s ťažbou drahých kovov prejavovala sa táto kríza v medenorudnom baníctve mimoriadne akútne. Jediným východiskom boli investície kupeckého kapitálu do baníctva a hutníctva medi.

Po uzavretí mestotvorného procesu, ktorý aj v prípade Banskej Bystrice znamenal najprv prechod od zvykovosti k výsadnosti,¹⁶² stalo sa z mesta Banská Bystrica trhové centrum a hospodárska základňa banskej výroby v regióne. Využilo sa pri tom pomerne široké agrárne zázemie mesta na strednom Pohroní a jeho výhodná poloha na križovatke ciest. Konkrétne predstavy o historickom vývoji mesta v prvých storočiach jeho existencie nám však pre nedostatok zachovaných archívnych dokladov chýbajú. Banskobystrický mestský

archív zhorel pri veľkom požiari mesta dňa 10. apríla 1500,¹⁶³ a to čo z neho zostalo, sú len zlomky, medzi ktorými často chýbajú akékoľvek súvislosti.¹⁶⁴ Keby sme nemali údaje o banskobystrickej medi v zahraničných archívoch, mohli by vzniknúť pochybnosti, či sa tu med' v stredoveku (do sklonku 14. storočia) vôbec ťažila.

Cez Bruggy na západe a Benátky na juhu Európy sa dostávala už v stredoveku slovenská med' do sveta. V Bruggách považovali ešte začiatkom 14. storočia slovenskú med' za poľskú (*rame di Pollana*), ale Benáťčania v druhej polovici 14. storočia už veľmi dobre poznali provenienciu slovenskej (uhorskej) medi – ako med' z Banskej Bystrice (*rame de Xolio* alebo *de Solio*). Jej provenienciu bola spresnená ešte aj bližšie: že išlo o med' z „novej huty v Banskej Bystrici“ (*Rame de fosina una vel de Solio, Ramina de Xolio fosino noue*).¹⁶⁵ O identifikáciu banskobystrickej medi na benátskom trhu sa zaslúžil už roku 1933 maďarský historik Oszkár Paulinyi, ale zapochyboval o otázke, či pod novou fuxinou možno rozumieť hutu, či nie novú štôľňu (Neustollen), ktorá sa práve v tom čase objavuje v banskobystrických prameňoch.¹⁶⁶ Diskusiu, ktorá sa okolo toho rozvinula v posledných desaťročiach 20. storočia, zavřšili výskumy mladších historikov (M. Štefánik) v 90. rokoch, ktoré priniesli aj ďalšie cenné údaje o obchode s banskobystrickou med'ou v Benátkach v 14. storočí.¹⁶⁷

Najstarší doklad o novej hute (*fuxina nova*) v Banskej Bystrici sa zachoval v benátskych prameňoch už z roku 1368, ale viac o činnosti vieme až od osemdesiatych rokov 14. storočia, keď sa monopolným odberateľom jej produkcie stala spoločnosť florentských kupcov, na ktorej čele stál Vieri di Cambio de' Medici,¹⁶⁸ vzdialený predok neskoršieho svetoznámeho rodu florentských bankárov Mediciovcov. Benáťčania si uvedomili nebezpečenstvo hroziacej konkurencie, preto vstúpili do kontaktu so splnomocnencom florentskej obchodnej spoločnosti Giovannim Portinarim a dňa 3. apríla 1385 uzavreli zmluvu o obchode s banskobystrickou med'ou. Tento dokument nám umožňuje urobiť si predstavu o produkcii medi v oblasti Banskej Bystrice v období, z ktorého nám doma akékoľvek informácie chýbajú.

Portinari a spoločníci sa zaviazali, že nebudú vyvážať z Uhorska med' inam než do Benátok, s výnimkou medi, ktorú dopravujú suchozemskou cestou do Flanderska. V Benátkach mali dovolené dovezenú med' voľne predať, alebo ju mohli za značne znížený poplatok nechať rafinovať. Štvrtinu z tejto medi mohli dokonca vo vlastnej réžii vyvieť na benátskych lodiach a doviezť za ňu iný tovar, s jedinou podmienkou, že s týmto tovarom nebudú obchodovať v Benátkach, ale vyvezú ho ďalej. Zo zmluvy vyplýva, že v tom čase už med' dokázali rafinovať aj Banskej Bystrici. Benáťčania stanovili florentskej obchodnej spoločnosti maximálne množstvo medi, ktorá mohla byť rafinovaná v Banskej Bystrici – 250 miliárov ročne, čo bolo 119,25 ton. Týchto takmer 120 ton medi ani zďaleka nepredstavovalo celý objem ročnej produkcie banskobystrickej medi. Aj z medi, ktorú Florentania vozili z Novej huty v Banskej Bystrici do Benátok, to bola iba časť, maximálne polovica. Pritom Benátky neboli jediným smerom, ktorým florentská obchodná spoločnosť banskobystrickú med' vyvážala. V zmluve s Benátkami sa spomínajú napr. dodávky medi do Flanderska. Zmluva platila do 10. 2. 1388, pričom už vyrobená med' mohla byť z Banskej Bystrice do Benátok dodaná do septembra 1388.¹⁶⁹ Na základe týchto údajov možno odhadnúť produkciu banskobystrickej medi koncom 14. storočia na niekoľko sto ton ročne. Môžeme teda hovoriť o prvej historicky doloženej konjunktúre ťažby medi v oblasti Banskej Bystrice.

V banskobystrickom mestskom archíve sa z tohto obdobia zachoval len obhorený fragment mestského protokolu z rokov 1386 až 1399.¹⁷⁰ Banskobystrický archívár a autor Katalógu administratívnych a súdnych písomností mesta Banskej Bystrice do roku 1536 Ctibor Matulay si dal tú námahu a zo zápisov v poškodenom a neúplnom mestskom protokole (kde to bolo možné) zostavil registry, ktoré zaradil chronologicky do svojho katalógu.¹⁷¹ Na základe týchto Matulayových registrov sme sa pokúsili zrekonštruovať obraz baníctva v tom čase, pre ktorý aj tieto neúplné zápisy poskytujú dostatok podkladov.¹⁷²

Za obdobie 14 rokov spoznáваме niekoľko desiatok banskobystrických mešťanov, z ktorých väčšina bola v priamom či nepriamom spojení s produkciou medi. Najčastejšie išlo o vyrovnávanie pôžičiek veriteľom, ktoré sa splácali vo vytáženej medi (čiernej, mäkkej, tvrdej), ale aj v striebre. Bane na med' sa nachádzali nielen v okolí Banskej Bystrice, ale aj v Lubietovej, čo znamená, že na konjunktúre banskobystrického mediarstva v druhej polovici 14. storočia sa podieľala aj Lubietová so svojou med'ou. V lokalite Ortúty v katastri obcí Malachov a Badín sa ťažila vo veľkom množstve ortuť. Na jej dobývaní sa podieľali viacerí banskobystrickí ťažiar. Ortuť dodávali najmä do Kremnice, kde sa zrejme používala pri izolovaní drahých kovov. Od roku 1390 sa pri niektorých ťažiaroch stretávame s označením *woltwerk* alebo *woltwurcht*, čo sa zdá byť historickou podobou neskoršieho slova *waldbürger*. Tak nazývali v Banskej Bystrici a neskôr aj v ďalších stredoslovenských banských mestách majiteľov baní a hút, ktorí pracovali mimo mesta v okolitých lesoch, ale ako *ringbürgeri*, *circulares*, privilegovaná vrstva mestského patriciátu mali svoje murované domy postavené na námestí.

K roku 1386 sa zachoval zoznam vlastníkov Hlbokej štôľne (*des Tyfen Stollen*), čo možno považovať za doklad o existencii ťažiarstva (*Gewerkschaft*) zloženého z významných banskobystrických mešťanov, ktorí okrem baní vlastnili aj huty, obchodovali s med'ou, všetci sedeli v mestskej rade, niektorí aj vo funkcii richtára. Pomenovanie „Hlboká štôľňa“ prezrádza, že mohlo ísť aj o tzv. dedičnú štôľňu, aj nižšie položenú štôľňu, do ktorej sa zvädzala spodná voda z okolitých banských diel. Ich majitelia však boli povinní za odvodňovanie svojich baní vlastníkom dedičnej štôľne platiť. Spor medzi dvoma banskými ťažiarstvami o dedičnú štôľňu sa riešil 7. 4. 1388 pred zástupcami vtedy ešte šiestich stredoslovenských banských miest (bez Banskej Belej) pod predsedníctvom kráľovského štajgra Bernarda. Je to doteraz najstarší doklad o spoločnom vystupovaní stredoslovenských banských miest.¹⁷³ V baniach na ortuť nastali čoskoro problémy so spodnou vodou, ktoré sa riešili za pomoci odvodňovacích zariadení, vlastných i prenajatých. Ako vyplýva z dohody zo 7. 11. 1391, za použitie prenajatého „vodného diela“ platili ťažiar dodávkami ortuti a ručili vlastnými odvodňovacími zariadeniami. Kontakty banskobystrických mešťanov a banských ťažiarov smerom navonok možno na základe analyzovaného prameňa ilustrovať ako tridsiatku mien cudzích kupcov, veriteľov alebo nákladníkov banskej výroby, z ktorých viac ako polovica pochádzala zo Sliezska (Nisa, Tešín, Opava) a Spiša (Levoča, Podolínec, Iľašovec), potom tu bola menšia skupina z najbližšieho okolia (Zvolen, Kremnica, Krupina, Brezno, Nová Baňa) a po jednom z Torune a Viedne. Až nápadne chýba smer juh, juhozápad a západ, ktorý by zodpovedal podnikateľským aktivitám florentskej obchodnej spoločnosti, monopolne ovládajúcej export banskobystrickej medi do Benátok a do Flanderska. Dá sa to vysvetliť len tým, že veľký kontrakt na pravidelné dodávky medi z Novej huty v Banskej Bystrici do Benátok a západnej Európy mohol zabezpečovať len koncentrovaný mediarsky podnik, ktorý sa vymykal pôsobnosti komunálnych orgánov. Do mestského protokolu sa dostali skôr tí ostatní banskí ťažiar, ale aj trestnoprávne delikty, ktoré sa riešili pred mestským súdom. A treba povedať, že za tých 14 rokov (1386 – 1399) ich nebolo málo – bez jedného 50 a vo väčšine prípadov vraždy a ťažké ublíženia na tele. Ako verdikt vyniesla mestská rada v 35 prípadoch vypovedanie z mesta, v 6 prípadoch pút do Ríma, v 5 prípadoch pút do Aachenu a v 3 prípadoch nahradenie spôsobenej škody. Aj tento posledný ukazovateľ, ktorý vyplynul z analýzy zachovaného zlomku banskobystrického mestského protokolu z rokov 1386 – 1399, možno považovať za dôkaz konjunktúry v rozvoji baníctva a hutníctva

v oblasti Banskej Bystrice. Do mesta prichádzalo väčšie množstvo nového obyvateľstva, podnikavcov, ale aj dobrodruhov, čo sa odrazilo v demografickej mobilite i v narastajúcom počte sociálnych konfliktov.

Z početných banskobystrických waldbürgerských rodín 14. storočia vynikla rodina Karlovcov (známa aj pod menom Karoli, *Caroli*), ktorá sústredila vo svojich rukách veľký majetok a vybudovala v Banskej Bystrici koncentrovaný mediarsky podnik. Kedy a za akých okolností sa tak stalo, nevieme pre nedostatok zachovaného pramenného materiálu nič určitého povedať. Ale z mladších prameňov (z polovice 15. storočia) možno bývalý karlovský majetok v Banskej Bystrici dosť presne rekonštruovať. Patril k nemu dom na banskobystrickom námestí („kráľovský“ dom, neskôr kammerhof), 4 dediny: Podlavice, Riečka, Uľanka a Majer, 2 polovice dedín: Jakub a Kynceľová, mestský kúpeľ, patronátne právo v špitáli sv. Alžbety, bane Nová štôlna a Dedičná štôlna, huty, lesy, majery a iné polnosti.¹⁷⁴ Obdobie, do ktorého spadá majetkový a spoločenský vzostup banskobystrických Karlovcov, sa chronologicky zhoduje s obdobím pravidelného exportu banskobystrickej medi do Benátok. Možno práve Karlovci boli majiteľmi onoho koncentrovaného mediarskeho podniku v Banskej Bystrici, ktorého prevádzku nákladníckym spôsobom financovala spoločnosť florentských obchodníkov a zabezpečovala odbyt pre banskobystrickú meď, okrem iného aj do Benátok.

Banskobystrický medenorudný revír patril v stredoveku medzi najvýznamnejšie centrá produkcie medi v Európe.¹⁷⁵ Odlahlosť stredoslovenských banských miest od centier kovospracujúceho priemyslu a stredísk obchodu s medou umocňovala nevyhnutnosť spojenia produkcie banskobystrickej medi s obchodným kapitálom. Obchodný kapitál zabezpečoval transport banskobystrickej medi na vzdialené európske trhy a podnecoval zároveň rozvoj banskej a hutníckej výroby, keďže len pravidelné spojenie so vzdialenými európskymi trhmi robilo ťažbu medi v oblasti Banskej Bystrice efektívnou.

Prvá historicky doložená koncentrácia banskej a hutníckej výroby v oblasti Banskej Bystrice časovo súvisí so záujmom florentského obchodného kapitálu o banskobystrickú meď v druhej polovici 14. storočia. Kľúčovú úlohu tu zohrávala tzv. Nová huta (*foxina nova*) v Banskej Bystrici, ktorú poznáme z benátskych prameňov. Vďaka benátskym prameňom máme takto pre roky 1368 až 1397 prvýkrát doloženú konkrétnu hutu v Banskej Bystrici. O jej polohe síce nič bližšie nevieme, lebo v našich domácich archívoch sa nám o nej nezachovala žiadna správa. Huta je však významná z technologického hľadiska. Dodávala banskobystrickú meď do Benátok a kvalita jej produkcie sa v priebehu rokov 1368 – 1397 postupne zvyšovala. Podľa výnosu benátskeho Senátu z roku 1397 sa vyrovnala už rafinovanej medi benátskej.¹⁷⁶

Čelný predstaviteľ spoločnosti florentských obchodníkov Vieri di Cambio de' Medici niekedy v rokoch 1392 – 1393 zomrel a po jeho smrti sa spoločnosť rozpadla.¹⁷⁷

Protibenátska politika kráľa Žigmunda Luxemburského na prelome 14. a 15. storočia sťažovala pravidelný odbyt banskobystrickej medi v Benátkach, čo viedlo k strate záujmu talianskeho obchodného kapitálu o banskobystrickú meď a úpadku karlovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Tak ako v iných odvetviach uhorského hospodárstva, aj v stredoslovenskom baníctve vytvárala ekonomická politika kráľa Žigmunda Luxemburského podmienky pre expanziu nemeckého (hornonemeckého a hanzového) obchodného kapitálu. Cestu k tomu uľahčovali jeho reprezentantom vysoké funkcie v uhorských úradoch spravujúcich kráľovské príjmy z baníctva, razenia mincí, tridsiatkového cla a pod., ktorých sa postupne zmocňovali na úkor Talianov.¹⁷⁸

Ako ukazujú najnovšie výsledky historického bádania, prvá depresia v rozvoji európskeho baníctva (drahých kovov a medi), ktorá býva ohraničovaná rokmi 1350 – 1450, nezasiahla všetky významnejšie európske centrá banskej výroby naraz. Kým v západnej a severnej Európe sa hlásila už v druhej polovici 14. storočia, v strednej a stredovýchodnej Európe ju možno zaznamenať až po roku 1400.¹⁷⁹ Deficit banskej produkcie v jednej oblasti bol kompenzovaný hľadaním nových zdrojov alebo zvýšenou aktivitou v tých banských revíroch, kde to dostupné rudné bohatstvo, ako aj technické a technologické možnosti na jeho spracovanie ešte umožňovali.

V tomto kontexte sa dostáva do iného svetla aj tých málo historických údajov, ktoré sa nám zachovali o slovenskej medi z prvej polovice 15. storočia. Za vlády Žigmunda Luxemburského bola snaha dostať pod kráľovskú kontrolu aj obchod s medou. V známom tzv. menšom dekrét z 15. apríla 1405, ktorým sa kráľ Žigmund usiloval podporiť rozvoj uhorského hospodárstva, medzi kovmi, ktoré bolo zakázané voľne exportovať, sa v článku 15 popri zlate a striebre spomína menovite aj meď.¹⁸⁰ Meď zostávala predmetom osobitnej pozornosti uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského aj v neskoršom období. Keď v roku 1427 rozširoval donáciu pre svoju manželku Barboru Cejlskú v obvode stredoslovenských banských miest aj o urburu zo zlata, striebra, olova, železa a iných kovov, vylúčil z toho urburu z medi, príjmy z ktorej si vyhradil pre seba.¹⁸¹ Možno preto, že to boli v tom čase z urbury najväčšie príjmy. Ale mohlo to už súvisieť s monopolným prenájmom produkcie medi (alebo kráľovských príjmov z produkcie medi), tzv. „medeným grófom“, známym práve z obdobia panovania Žigmunda Luxemburského (Ján Falbrecht z Toruňa, Romuald Ramaldeschi a Thomas de Melanen), por. heslo Smolník kap. 8: Hospodárske aktivity, časť Ťažba a obchod s medou.¹⁸²

Prvá depresia v rozvoji európskeho baníctva drahých kovov a medi bola vyvolaná vo všeobecnosti vyčerpaním povrchovej oxidačnej zóny rudných ložísk a prenikaním do väčších hĺbok, čo so sebou prinieslo problémy nielen v baníctve (boj so spodnou vodou), ale aj v hutníctve (iné zloženie rudy). V našom medenorudnom baníctve došlo k depresii s istým časovým oneskorením a existovali tu aj určité miestne rozdiely. Najskôr sa depresia prejavila v stredoslovenskom banskom revíre, pričom straty v ťažbe medi v oblasti Banskej Bystrice sa darilo istý čas kompenzovať medou z Lubietovej. Vo východoslovenskej banskej oblasti, konkrétne v Smolníku a Gelnici, oddialilo nástup depresie v ťažbe medi vytvorenie ťažiarstva v bani Pütten (1418 – 1444), ktoré bolo úspešné nielen v boji so spodnou vodou, ale dokázalo zabezpečiť pre vyťaženie meď aj odbyt na európskych trhoch. V tomto prostredí sa skončilo banské podnikanie posledného potomka banskobystrických waldbürgerov Karlovcov. Mikuláš Karl z Banskej Bystrice vo funkcii vrchného kráľovského štajgra (*Niclas Karl awess dem Newen Zal, obirster steyger vnsirs genedigen hern des konigs von Vngern*) prenajímaj dňa 21. februára 1421 v Smolníku zatopenú baňu Pütten ťažiarstvu, ktoré bolo zložené z domácich i cudzích banských podnikateľov a obchodníkov s kovmi.¹⁸³ V Banskej Bystrici stopy po Karlovcov už dávno predtým miznú. Mikuláš Karl bol richtárom mesta v roku 1404 a jeho brat Ondrej v roku 1406. Vlastníkmi ich veľkého banského podniku v Banskej Bystrici sa stali Jungovci alias Schwamgrättelovci. S nositeľmi tohto mena sa stretávame v 15. storočí aj v Kremnici a Banskej Štiavnici, ale majiteľmi karlovského majetku v Banskej Bystrici boli Štefan Jung a jeho syn Mikuláš. Ak neboli domáceho pôvodu, treba ich korene hľadať najskôr v Bratislave, ako to vyplýva z testamentu Mikuláša Junga z 31. 7. 1465, ktorý v Bratislave niekedy pred 21. 12. 1465 aj zomrel. Keďže Štefana Junga máme doloženého ako richtára mesta Banskej Bystrice už v roku 1437,¹⁸⁴ s ich príchodom do mesta treba počítať skôr. V dosiaľ známých dokladoch zo 40. a 50. rokov 15. storočia sme Štefana Junga zastihli v situácii, keď jeho banský podnik zápasil s veľkými finančnými ťažkosťami. Nepomohlo mu ani manželstvo s veľmi bohatou vdovou Veronikou, matkou Egida von Berg, ktorému 26. 12. 1443 prepustil jednu štvrtinu vo

svojich strieborných baniach „*auff dem Silbergeping*“ a uzavreli spolu vzájomnú dedičskú zmluvu. Za poskytované pôžičky od ďalších veriteľov postupne prichádzal o zálohované dediny (Podlavice, Majer, Kostiviarska, Jakub, Uľanka, Riečka) a o ďalšie nehnuteľnosti. Riziko banského podnikania si v jeho prípade vykonalo svoje, až vyšiel celkom na mizinu. Pred veriteľmi bol nútený ujsť do cudziny, kde sa živil spočiatku ako obyčajný baník. Medzitým sa o šťastie v otcových baniach pokúšal jeho syn Mikuláš a nevlastný syn Egid. A boli úspešní. Postupne vyplácali veriteľov Štefana Junga a získavali späť založené jungovské majetky. Viac sa o to zrejme zaslúžil jeho nevlastný syn Egid von Berg, ako o tom svedčí vyhlásenie Mikuláša Junga z 28.12. 1460, ktoré urobil pred richtárom a radou mesta Banskej Bystrice. V neprítomnosti svojho otca prepustil nevlastnému bratovi Egidovi polovicu rodinných majetkov v Banskej Bystrici a okolí, vynímajúc z toho iba dom v Banskej Bystrici na námestí. Pritom pod rodinným majetkom neboli myslené len tie jungovské majetky „*dy vor czeitten der namhafte man Carolus seliger geprawocht vnd gehalten hatt*“, ale aj všetky ostatné majetky, „*die mich von meinem vater herrna Steffan Jungk angepuren jn perigk vnd jn thall, wy dy mit pesunderlichem namen genanth muegen werden*“.¹⁸⁵

Stav pramennej základne nám už ďalej neumožňuje bližšie sledovať osudy jungovského banského majetku rozdeleného a polovice medzi synmi Štefana Junga – Mikulášom Jungom a Egidom von Berg. Jedno je isté, že obaja pred 21.12.1465 zomreli. Medzitým (alebo až v dôsledku toho, že jungovský majetok zostal bez pánov) sa vrátil z Nemecka do Uhorska Štefan Jung. Bol už zrejme veľmi starý a netrúfal si spravovať sám veľký rodinný majetok. Poznal „nebezpečenstvá modernej doby“ a uvedomoval si navyše, že ani po jeho smrti nebude mať kto tento majetok spravovať. Preto – ako to vyplýva z listiny Ostrihomskej kapituly zo dňa 13. marca 1466 – predal svoj banskobystrický majetok za 6200 dukátov kráľovskému komorníkovi Jánovi Thúzovi z Laku a budínskemu mešťanovi Jánovi Ernstovi. Skutočnými kupcami však boli budínski mešťania Ján Ernst a Vít Mühlstein. Ján Thúz z Laku, ktorého meno sa objavuje v písomnom vyhotovení kúpno-predajnej zmluvy, mal svojim šľachtickým titulom a vysokým kráľovským úradom kryt pochybnú transakciu, ktorá narazila na tvrdý odpor a nesúhlas nielen v jungovskej rodine, ale aj široko mimo nej. O jungovské dedičstvo sa rozpútal zápas, do ktorého boli zapojení reprezentanti budínskeho, bratislavského, kremnického a domáceho banskobystrického patriciátu.¹⁸⁶ Z bojov o jungovské dedičstvo vyšiel nakoniec víťazne Ján Ernst, ale už nie ako budínsky mešťan, ale ako kráľovský pokladník. Na podnet kráľa Mateja Korvína bol 9. 7. 1470 ustanovený do vlastníctva bývalého jungovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici, ktorý kúpil od Štefana ešte 13. 3. 1466. Charakter majetkovej transakcie Jung-Ernst nie je celkom jasný. Nemožno totiž úplne vylúčiť ani možnosť, že tu išlo iba o šikovný manéver zo strany kráľa Mateja Korvína, ktorým sa sám chcel zmocniť jungovského majetku v Banskej Bystrici. Takúto interpretáciu pripúšťa fuggerovský faktor Hans Dernschwam vo svojom Memoriáli (1563), kde sa hovorí, že keď žiadal starý Schweinsgartl alias Štefan Jung kráľa Mateja Korvína o pomoc s banskobystrickým patriciátom o vlastníctvo svojich baní, „*hat der König auch seinen Theil, als der Ausbeuth haben wollen und den Schweinsgartl einen Geld abgefertigt, die Kupferbergwerk einbezogen und dem Schatzmeister übergeben*“.¹⁸⁷ Donáciou z 13. novembra 1473 daroval kráľ Matej tento majetok svojej milenke a matke svojho nemanželského syna Jána Korvína, Barbore Edelpöckovej zo Steinu.¹⁸⁸ Po nej ho zdedil Ján Korvín, slavonske, liptovské a opavské knieža, ktorý ho dňa 20. septembra 1494 prenajal na 16 rokov krakovskému mešťanovi Jánovi Turzovi a jeho synovi Jurajovi. Ján Turzo sa zaslúžil o druhú a najväčšiu konjunktúru banskobystrického baníctva vo svetoznámom turzovsko-fuggerovskom mediarskom podniku „*Ungarischer Handel (1494 – 1526)*“, keď do priemyselných rozmerov rozvinul ťažbu a hutnícke spracovanie dovtedy nevyužitých zásob tzv. čiernej medi, obsahujúcej striebro.¹⁸⁹ Je priam symbolické, že tam, kde sa skončilo banské podnikanie posledného potomka banskobystrických Karlovcov, začal najneskôr od štyridsiatych rokov 15. storočia svoju podnikateľskú činnosť v baníctve obchodný dom levočských Turzovcov – v spišsko-gemerskom banskom revíre.¹⁹⁰

Dlhoročné skúsenosti Turzovcov z obchodu so slovenskou meďou a poľským olovom, ich priamy kontakt s produkciou dali zrod myšlienke, získavať striebro metalurgickou cestou z banskobystrickej čiernej medi a olkuszkého olova. Za týmto účelom bola najneskôr od roku 1469 v prevádzke medená huta v Mogile pri Krakove, ktorú vlastnil Ján Turzo, v tom čase už krakovský mešťan, spolu so švagram Jánom Tesznom a zamestnal v nej norimberského odborníka Jána Koleru. Keď po piatich rokoch 12. 11. 1474 majster Koler z Mogily odchádzal, zaviazal sa Jánovi Turzovi, že nebude spracúvať banskobystrickú meď ani v hute v Banskej Bystrici, ani nikde inde, a že neprezradí mogilské výrobné tajomstvo spracovania medi ani v Poľsku, ani v Uhorsku, ani v žiadnej inej krajine. Technologický problém odstriebrovania banskobystrickej čiernej medi bol zrejme v Mogile vyriešený.¹⁹¹ Bolo už len potrebné zabezpečiť pravidelný prísun banskobystrickej striebra obsahujúcej medi. Ján Turzo sa pokúša o priamu podnikateľskú účasť v stredoslovenskom baníctve. Prichádza sem na čele krakovskej podnikateľskej spoločnosti a dňa 24. apríla 1475 uzatvára zmluvu so siedmimi stredoslovenskými banskými mestami: za podiel na vyťaženej rude a pravidelnú peňažnú rentu sa podujali postaviť a udržiavať v prevádzke vodočerpacie a iné ťažné banské mechanizmy, ako aj mlyny na drvenie horniny. Je zaujímavé, že sa zmluva uzatvárala v prítomnosti zvolenského župana Víta Mühlsteina a jej kráľovské potvrdenie Matejom Korvínom dňa 15. 5. 1475 sprostredkoval kráľovský pokladník Ján Ernst. Obidvaja – hoci sami boli obchodníkmi s kovmi – museli ako kráľovskí úradníci podporovať konkurenciu. Celé podujatie nakoniec skrachovalo, pretože technik krakovskej spoločnosti a staviteľ banských strojov majster Peter z Gdańska nesplnil svoje záväzky voči spoločnosti ani na Slovensku, ani v Olkuszi, kde mal v tom istom čase podobné poslanie.¹⁹² Ján Turzo by sa asi nebol vzdal ďalších pokusov o preniknutie k banskobystrickej medi, keby sa k tomu nebola pridružila ďalšia prekážka. Matej Korvín sa koncom roka 1476 oženil s neapolskou princeznou Beatrix Aragóňskou. Podľa starých uhorských zvyklostí pripadli jej ako uhorskej kráľovnej úžitky zo stredoslovenských banských miest a zvolenského hradného panstva. Princeznin taliansky sprievod vedel doceniť hodnotu tohto kráľovného vena a dokázal ho ochrániť aj pred prípadnou konkurenciou. Pre Jána Turzu bola cesta do stredoslovenských banských miest nadhlo uzatvorená. O konkrétnych zmenách vo vlastníckych pomeroch a správe banskobystrických banských podnikov na prelome 70./80. rokov 15. storočia nevieme dohromady nič, ale jedno je isté, že práve v tomto období sa objavujú medzi banskobystrickými ťažiarimi nové mená – Václav Beckensloer, Mikuláš Platt, Ján Kolman, Juraj Sturzer, Ján Kunczowicz, Benedikt Glockniczer, Michal Königsberger, Juraj Szatmári, Peterman – z ktorých sa postupne každý stal vlastníkom alebo správcom samostatného banského podniku.

Z rokov 1486 – 1492 sa zachovali výkazy kremnického komorského grófa Petra Scheidera o kráľovských príjmoch (urbury) z banskobystrických baní. Kým príjmy z ťažby striebra každoročne aj niekoľkonásobne prevyšovali príjmy z ťažby medi a zostávali za každým viac-menej stabilné, príjmy z ťažby medi boli niekoľkonásobne nižšie, v jednotlivých rokoch značne kolísali, až do roku 1490 celkom prestávajú, keďže banskobystrickí waldbürgeri boli od platenia urbury medi oslobodení. Ťažko v tomto možno vidieť dôsledok technických problémov v boji so spodnou vodou v baniach, lebo tie by sa v rovnakom čase museli prejavovať aj v baníctve striebra. Pokles produkcie medi mohli vyvolať skôr problémy s jej odbytom po rozpade koncentrovaného mediarskeho podniku.

Z bývalého jungovského podniku vzniklo niekoľko banských podnikov a menších ťažiarstiev, pre ktoré nebolo také jednoduché zabezpečiť transport medi na vzdialené európske trhy. Keďže máme k dispozícii výkaz mestskej dane z počtu zamestnaných robotníkov za roky 1490 a 1493, môžeme si urobiť predstavu aspoň o veľkosti týchto podnikov. Z celkovej sumy tejto dane odvedenej do mestskej pokladnice pripadlo vyše 50% na podnik Jána Korvína, ktorý spravoval Juraj Sturzer, okolo 25% na podnik Jána Kolmana, ktorý po jeho smrti v roku 1487 spravovali Mikuláš Tilman a Jakub Jung, a po 6–8% na podniky Jána Langa, Michala Königsbergera a Jána Kunczowicza.¹⁹³ Ale to je už obdobie, keď do banskobystrického baníctva vstupuje krakovský mešťan a radný Ján Turzo z Betlanovic, aby tu za pomoci fugggerovského kapitálu vybudoval mediarsky podnik (*der Neusohler Kupferhandel*), ktorý so svojimi spracovateľskými závodmi, organizáciou transportu a obchodu, sieťou faktórií a skladov, podvojným účtovníctvom atď. bol na svoju dobu v európskom baníctve najväčším a najmodernejším ranokapitalistickým podnikom. Najmodernejším v zmysle stupňa horizontálnej a vertikálnej koncentrácie výroby.¹⁹⁴

Ekonomický efekt **spoločného turzovsko-fugggerovského podniku** sa zakladal na hutníckom spracovaní špaňodolinskej čiernej medi, obsahujúcej striebro. Pomerne nízky obsah striebra nedovoľoval jej priame scedzovanie (oddelovanie striebra), preto ju bolo potrebné najprv šplajsovať, čo v princípe znamenalo zvyšovanie obsahu striebra v čiernej medi. Za takýmto účelom postavil Ján Turzo v Moštenici šplajsovacia hutu (tzv. Poľskú), ktorá spracúvala všetku čiernu meď a produkovala tzv. bohatú meď s obsahom striebra v priemere od 7 do 12 lótv na jeden cent medi. Takto obohatená meď sa mala podľa plánov sciezdať mimo hraníc Uhorska. Smerom na Benátky postavila turzovsko-fugggerovská spoločnosť sciedzaciú hutu vo Fuggerau (Korutánsku), smerom na Norimberg a nemecké trhy sciedzaciú hutu v Hohenkirchene (v Durínsku) a smerom na Poľsko, Rusko, baltské prístavy atď. začali stavať sciedzaciú hutu v sliezskom Tešíne. Túto tretiu sciedzaciú hutu nakoniec nedostali, keď dostali Turzovci od kráľa Vladislava II. Roku 1496 povolenie na stavbu sciedzacích hüt priamo v Uhorsku s tým, že odcedené striebro nemusia odovzdávať do kráľovskej komory a môžu s ním voľne obchodovať vrátane vývozu za hranice Uhorska. Tretiu sciedzaciú hutu spoločnosť postavila v rokoch 1496 – 1497 tiež v Moštenici. Technologickým jadrom prevádzky banskobystrického mediarskeho podniku bolo šplajsovanie medi. Preto aj huta, ktorú Ján Turzo ako prvú pre spoločný podnik s Fugggerovcami postavil, bola huta šplajsovacia. Jej technologický predobraz predstavovala stará Turzova huta v poľskej Mogile a odborníci z Mogily ju zrejme tiež postavili alebo nej v prvých rokoch tiež pracovali. Preto dostala pomenovanie „Poľská huta“ (*Polacken-Hütte*). Keď začali v rokoch 1497 – 1498 naplno pracovať všetky tri sciedzacie huty podniku, Poľská huta v Moštenici ich už nestačila zásobovať bohatou meďou. Preto spoločnosť Turzo-Fuggger uviedla od roku 1500 do prevádzky veľký hutnícky komplex v Tajove. Za tridsať rokov existencie turzovsko-fugggerovskej podnikateľskej spoločnosti prešlo cez jej dve šplajsovacie huty (v Moštenici a v Tajove) 818 864 centov surovej medi, čo je skoro 50 000 ton. Zo surovej medi bolo vyrobené (teraz už iba v tonách): 27 712 t bohatej medi, 10 000 t červenej medi a 1800 t libetskej medi. Červená a libetská meď boli určené priamo na trh, bohatá meď, ktorá obsahovala striebro, sa ďalej spracúvala v sciedzacích hutách podniku. Z 27 172 ton bohatej medi sa získalo sciedzaním 67 186 kg striebra a 27 778 t čistej medi (*garkupfer*).¹⁹⁵ Z 27 778 t čistej medi sa 16 542 t spracovalo 11 619 t čistej medi, v hámri Hohenkirchen 4 923 t čistej medi.

To, čím prispievali k vnútornej organizácii, zabezpečeniu prevádzky a technologickej vybavenosti banskobystrického mediarskeho podniku Turzovci, významne doplnili svojim kapitálom, ale najmä zabezpečením odbytu pre veľké kvantá banskobystrickej medi na európskych trhoch nemeckí Fugggerovci. Fugggerovci zarábali na banskobystrickej medi dvakrát. Raz ako spoločníci Turzovcov v podnikateľskej spoločnosti „*Ungarischer Handel*“ a raz ako fugggerovská firma, ktorá zabezpečovala odbyt väčšej časti medi a odcedeného striebra na európskych trhoch. Služby obchodného a bankového domu Fugggerovcov využívali pravidelne uhorský a poľský kráľ, bohaté magnátske rodiny, feudálna šľachta, duchovenstvo i bohatí mešťania. To umožňovalo Fugggerovcom a Turzovcom získavať početné výsady a úľavy, nachádzať spojencov pre prípad nebezpečenstva, ktoré Fugggerovcom ako cudzincom v Uhorsku permanentne hrozilo. Najtvrdším útokom musela čeliť turzovsko-fugggerovská spoločnosť v rokoch 1514 – 1517, keď sa k domácim neprajníkom pripojili i konkurujúce hornonemecké obchodné domy (Welserovci, Seldnerovci). V rokoch 1525 – 1526 kráľ Ľudovít II. pod tlakom silnejúcej opozície proti turzovsko-fugggerovskej spoločnosti zabavil jej majetok, uväznil jej úradníkov a prevzal banskobystrický mediarsky podnik do kráľovskej správy. No po desiatich mesiacoch bol nútený uzavrieť 15. 4. 1526 s Fugggerovcami (Antonom Fugggerom, ktorý po smrti Jakuba Fugggera viedol rodinnú spoločnosť s bratom Rajmundom a bratrancom Hieronymom) novú zmluvu o prenájme banskobystrického mediarskeho podniku na 15 rokov.

Početné akcie proti turzovsko-fugggerovskej spoločnosti je potrebné posudzovať diferencovane a odlišovať boj banských robotníkov v banskobystrickom baníckom povstaní za mzdové požiadavky od nacionalisticky podfarbeného hnutia uhorskej šľachty, ktorá sama nebola ochotná prispieť k likvidácii hospodárskej a politickej anarchie v krajine, a kráľovské úhrady jej slúžili iba na vlastné obohacovanie. Ale keď kríza kulminovala a Turci stáli na hraniciach Uhorska, zvalovala zodpovednosť za prázdnu štátnu pokladnicu na Fugggerovcov a Turzovcov. Konflikty s mestom Banská Bystrica vyplývali poväčšine z toho, že spoločnosť nerešpektovala staré mestské práva a zvyklosti, sama zásobovala svojich zamestnancov potravinami a ostatnými životnými potrebami, koncentrovala vo vlastných rukách príslušnú remeselnícku výrobu, slúžiacu banskej a hutnej prevádzke (garbiari, kováči, tesári, murári a i.), čím pochopiteľne poškodzovala remeselníkov a obchodníkov v meste.¹⁹⁶

Remeselná výroba a obchod

Banská Bystrica sa ako mesto konštituovala v druhej polovici 13. storočia. To znamená, že v 14. storočí sa už radila medzi početnú skupinu uhorských miest s rozvinutou banskou výrobou a na ňu nadväzujúcim remeslom a obchodom. Jediným zdrojom našich poznatkov o charaktere hospodárstva v meste v tomto najstaršom období je zachované torzo mestskej knihy z rokov 1386 – 1399.¹⁹⁷ Z nej je na prvý pohľad jasné, že dominantným zamestnaním banskobystrického obyvateľstva bolo baníctvo. Banská výroba sa v najväčšej miere orientovala na ťažbu medenej a striebornej rudy a v niekoľkých prípadoch aj ortuti. Z nekompletných záznamov je možné identifikovať najmenej 30 mien mešťanov, ktorí boli svojou činnosťou bezprostredne spojení s banskou výrobou, či už ako banskí ťažiari, či ako obchodníci s kovmi, ale robili jedno aj druhé, ako to bolo v podmienkach malovýroby obvyklé. Remeselná výroba v meste musela byť na omnoho vyššej úrovni, než je to na záznamoch v mestskej knihe pozorovateľné. Aspoň približne si o nej môžeme urobiť predstavu na základe zamestnaneckých priezvisk. V dvoch datovaných zoznamoch mešťanov z roku 1392 je medzi 88 menami 17 zamestnaneckých a z roku 1393 medzi 69 menami 16 zamestnaneckých. V rokoch 1386 – 1399 v meste celkovo žilo a pracovalo 61 remeselníkov. Remeselníci platili do mestskej pokladnice omnoho nižšie čiastky. Kým ťažiari obvykle prispievali sumou od 10 do 50 zlatých, výnimočne i 80 alebo 100 zlatých, dane remeselníkov sa väčšinou počítali iba v grošoch. Obvyklou dávkou bolo 10 až 60

grajciarov. Výnimočne 1 až 4 zlaté, ktoré odovzdávali remeselníci spoločne v rámci akéhosi bližšie neznámeho (cechového?) združenia: mäsiari (*carnifices*), pekári (*pistores*), obuvníci (*sutores*). Zo zamestnaneckých priezvisk je možné sa aspoň orientačne dozvedieť o druhoch remesiel a ich približnom početnom zastúpení. Pre roky 1386 – 1399 máme v Banskej Bystrici doložené tieto remeslá: kováčske (12 mešťanov), krajčírsk (9), obuvnícke (7), a mäsiarske (6). Ostatné remeslá mali poväčšine jedno- až štvorčlenné zastúpenie a patrili sem remeslá: kožušnícke, zlatnícke, tesárske, kamenárske, pekárske, zámočnícke, hrnčiarске a klobučnícke. Okrem toho v meste žili rybári, hodinár, remenár, mlynár, struhár, výrobca štítov, uhliar, garbiar, sládkovia a maliar.¹⁹⁸ Okrem štyroch listín mestskej rady, týkajúcich sa mäsiarskeho cechu (26. 12. 1443), ševcovských tovarišov (1450), krajčírskceho cechu (13. 7. 1481) a ševcovského cechu (8. 10. 1482), pramenná základňa k dejinám mestského remesla a obchodu sa v 15. storočí nijako zvlášť nerozšírila. Opierať sa predovšetkým môžeme o účtovné knihy mesta z rokov 1482, 1489, 1490 a 1493.¹⁹⁹ Zo 188 mešťanov, ktorí platili daň na sv. Martina roku 1489, malo 74 zamestnanecké priezviská, z roku 1490 ich bolo medzi 186 daňovníkmi na sv. Valentína 85. Výška dane sa pohybovala v priemere od 25 denárov do 9 zlatých. Počet jednotlivých remeselníckych odvetví sa o niečo zvýšil, celkový počet remeselníkov sa príliš nezmenil. Medzi najrozšírenejšie remeslá patrili koncom 15. storočia mäsiari (12), krajčír (12), kováči (11), kožušníci a garbiari (8), obuvníci (6), zlatníci (6) a tesári (4). Počtom nižšie jedno- až trojčlenné zastúpenie mali remeslá: kamenárske, stolárske, debnárske, hodinárske, medovníkárske, zámočnícke, kolárske, remenárske, sedlárske, a hrnčiarске. V meste okrem toho žili mlynári, sládkovia a rybár. Remeselníci napriek svojej početnosti sa na mestských daniach podieľali v menšej miere ako vlastníci baní a banskí ťažiar.²⁰⁰ 8 ťažiarov v roku 1490 predstavovalo len 4,3% všetkých daňových poplatníkov, ktorí však do mestskej pokladnice odvedli až 66,7% daní. V roku 1493 odvedlo 7 ťažiarov 58,5% celkového daňového kvanta, pričom ťažiar (1) tvorili iba 3,4% všetkých zdanených mešťanov. Ale v rokoch 1526 a 1532, pri existencii **koncentrovaného fuggerovského mediarskeho podniku**, bol už zástoj súkromných ťažiarov prakticky zanedbateľný. V roku 1526 tvorili 0,32% všetkých daňovníkov a podieľali sa 1,48% na vybraných daniach. V roku 1532 tvorili len 1,43% všetkých daňovníkov a na vybraných daniach sa podieľali 2,05%.²⁰¹ Podmienky pre rozvoj remesla v meste sa po vzniku koncentrovaného turzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku koncom 15. storočia výrazne zmenili. Vedenie podniku vytvorilo vlastný systém zásobovania robotníkov, obstarávalo pre nich víno a pivo, obilie, múku, a mäso a predávalo ich priamo v baniach a hutách. Tieto obchodné články boli zaobstarávané lacnejšie, lebo sa nakupovali vo veľkom a pri ich transporte sa využívala vnútropodniková kyvadlová doprava. Tento truck-systém bol výhodný pre podnik i zamestnancov, keďže bane a huty boli príliš vzdialené od mesta Banskej Bystrice a denne dochádzať na mestský trh nebolo možné. Mesto v tom však videlo porušovanie svojich stavovských výsad a bolo ochotné uchýliť sa aj k podvodu, aby uchránilo svoje remeslo a obchod pred konkurenciou veľkopodniku. Svedčí o tom takmer 24-ročný boj banskobystrickej mestskej rady za udelenie nových mestských výsad po požari mesta v apríli 1500. Pod zámenkou straty mestských privilégii – hoci pôvodné listiny vôbec neboli zničené, ale len ukryté – usiloval sa nemecky patriciát prepašovať do obnoveného mestského privilégia rozličné práva a výhody, ktoré originálna listina mestských výsad vôbec neobsahuje. Prvý pokus vyšiel naprázdno, ako to dokladá rozsudok kráľa Ľudovíta II. zo 4. 10. 1519,²⁰² ale dňa 7. 8. 1524 sa Bystričania svojho obnoveného privilégia domohli.²⁰³ Z času na čas, keď sa to hodilo, si ním mesto poslužilo, hoci medzitým sa „zničené“ mestské privilégia našli. V moderných podmienkach koncentrácie výroby a obchodu do mamutieho mediarskeho veľkopodniku však stredoveké cechové pravidlá už nemohli platiť, ako to vidno na príklade zásobovania Banskej Bystrice mäsom. Zásobovanie banských miest mäsom bolo významnou zložkou hospodárskej a sociálnej politiky mesta. Nielen kvôli vysokej koncentrácii banského robotníctva a jeho rodín, ktoré bolo potrebné živiť, ale aj kvôli ďalším produktom mäsiarskeho remesla, na ktoré bola odkázaná nerušená práca v baniach a hutách, ako bol loj na svietenie, masť na preparovanie vakov a lán, volské kože na výrobu dúchacích mechov, prepravných vakov a vedier a i. Na zásobovaní mesta Banskej Bystrice sa podieľalo už v stredoveku široké slovenské zázemie mesta. V roku 1521, z ktorého sa nám zachovali presné údaje, to bolo spolu 42 mäsiarov z 15 dedín. Mäsiari z vidieka mali právo predávať mäso iba na týždennom trhu v pondelok, mali preto záujem o prenájom mäsiarskych pultov a svojím počtom aj niekoľkonásobne prevyšovali počet domácich mäsiarov, členov mäsiarskeho cechu. Mäsiarske pulty slovenských mäsiarov v Banskej Bystrici (*windische Fleischbänke*) sa nachádzali na Hronskej (dnešnej Kapitulskej) ulici. Vždy sa nazývali „slovenské“ a v roku 1521 sa predstavovali. Na stavebné práce sa vtedy vydalo vyše 52 zlatých. Boli to náklady na nákup trávov, dosák, latiek, klinčov, šindľov a na tesárske práce. Išlo zjavne o drevené búdy pokryté šindľom, vybavené nejakým pultom, sklátom a drevenými hákami na zavesenie mäsa. Tak vyzerali mäsiarske pulty v stredoslovenských banských mestách a tak nejak mohli vyzeráť aj v Banskej Bystrici. Termín „*Fleischbank*“ však nemožno prekladať do slovenčiny slovom jatka. Jatka predpokladá niečo viac ako prostý výsek mäsa. Na zabíjanie dobytky boli už v stredovekých mestách osobitné bitúnky (*Schlachthaus* alebo *Schlachtbrücke*). V Norimbergu bolo už v 14. storočí takéto zariadenie na rieke Pegnitz, do ktorej stekala krv zo zabíjaného dobytky a splachovali sa aj ostatné odpadky. Chápalo sa to ako vec hygieny, lebo aj v niektorých iných mestách boli staré bitúnky na riekach alebo pri nich. Takýto bitúnok bol aj v Banskej Bystrici na rieke Hron, oproti Hronskej ulici s jej slovenskými mäsiarskymi pultmi. Vznikla tu celá mäsiarska štvrť, veď aj najbližšie položená bašta mestského opevnenia dostala názov Mäsiarska a dodnes sa tak volá. Keď sa vo februári 1545 obrátili majstri mäsiarskeho cechu na radu mesta Banskej Bystrice so žiadosťou, aby sa zrušil spoločný bitúnok nad Hronom, lebo v ňom ich mäsiarski tovariši odmietajú pracovať a navrhovali, aby mohol každý mäsiarsky majster zabíjať dobytok vo svojom vlastnom dome, ako sa to praktizovalo voľakedy, mestská rada tejto žiadosti nevyhovela. Argumentovala tým, že spoločný mestský bitúnok (*Schlachthaus*) sa zariadil s vedomím a z vôle mestských pánov i mnohých mešťanov, nemožno ho preto len tak jednoducho bez ich vedomia zbúrať. Práve naopak, treba ho zachovať a treba k nemu opraviť a rozšíriť prístupový chodník (*der steyg*). Medzi domácimi, prevažne nemeckými mäsiarmi a slovenskými mäsiarmi, ktorí priháňali dobytok v živom stave z vidieka na mestský trh a boli viac obchodníkmi s mäsom (*geymetzger*) ako mäsiarmi, vládla po celé desaťročia zhoda a vzájomná delba činnosti. Problémy nastali až okolo polovice 16. storočia v súvislosti s postupom Turkov až po hranice banskobystrického chotára, čo vážne narušilo zásobovanie erárneho mediarskeho podniku agrárnymi produktmi, medzi iným aj mäsom. Po dlhoročných sporoch medzi mestom a mestskou správou podniku, ktoré spravidla končili pred kráľom, zmocnil sa napokon zásobovania mäsom banskobystrický mäsiarsky cech, ktorý rozhodnutím mestskej rady z 27. 11. 1573 si vymohol prenájom 29 mäsiarskych krámov (či pultov) do dedičnej držby. Pomer síl sa zmenil: oproti 29 mäsiarskym krámom patriacim (nemeckému) mäsiarskemu cechu zostalo slovenským mäsiarom iba 9. Ale nielen to. V tom istom výnose mestskej rady prevzal nemecký mäsiarsky cech kontrolu nad celým predajom mäsa v meste. Pri tejto príležitosti sa museli primerane upraviť aj staré štatúty mäsiarskeho cechu ešte z roku 1443, menovite článok 4, ktorý v pôvodných štatútoch znel takto: „4. Keď sa v pondelok dovezie na trh dobytok, majú právo ho kupovať *walbürgerer* (*die walt werck*), po nich mäsiari a keď títo nakúpili, môžu ho v slobodnom predaji kupovať aj iní.“

V roku 1573 sa toto právo prednostného nákupu prenáša na členov nemeckého mäsiarskeho cechu, ktorým sa dokonca povoľuje zabezpečovať pre mestských ťažiarov predaj mäsa mimo pondelka.²⁰⁴ V prvej polovici 15. storočia, keď pôvodné štatúty banskobystrického mäsiarskeho cechu vznikli, bola rada mesta Banskej Bystrice svojimi záujmami ešte veľmi úzko spojená s banskou výrobou, veď viacerí banskí ťažiar, waldbürgeri, v nej priamo sedeli. Situácia sa zmenila po vytvorení centralizovaného mediarskeho podniku, čoho prvým dôsledkom bola postupná likvidácia súkromných ťažiarov. Kým v rokoch 1494 – 1497 máme ešte v mestskej správe 4 ťažiarov, v roku 1524 z 13 členov mestskej rady sa 9 venovali obchodu a v roku 1525 dokonca 10 radných bolo zainteresovaných v obchode s vínom, železom, kožami a medou.²⁰⁵ Viac ako prosperita cudzieho (turzovsko-fuggеровského, neskôr erárneho) mediarskeho podniku im ležal na srdci ich vlastný obchodný profit. Týmito osobnými záujmami sa riadili aj pri výkone zastávanej funkcie v mestskej samospráve.

9. SPRÁVA MESTA

Počiatky mestskej samosprávy

Na čele mestskej samosprávy stál richtár (*villicus, iudex, Richter, Bürgermeister*) a dvanásťčlenná mestská rada (*iurati cives, senatus, der Rath, die Herrn, geschworene Herrn, Rathsherrn, Rathskleute, Elteste*). Richtár bol volený každý rok, to znamená na jednoročné obdobie a volili ho všetci mešťania, celá mestská obec (*comunitas, universitas*), ako to stanovuje listina mestských výsad z roku 1255. Mestská rada sa v tomto základnom dokumente ešte nespomína a ani sa nedá zistiť, či v počiatočnej fáze budovania mesta už zohrávala nejakú úlohu.²⁰⁶ Meno banskobystrického richtára *comesa* Ondreja poznáme už od roku 1256, zatiaľ čo banskobystrickí prisažní vo všeobecnosti (bez udania konkrétnych mien) sa spomínajú prvýkrát až v listine z 27.7.1284.²⁰⁷ Prvý menovitý zoznam banskobystrickej mestskej rady pochádza až z roku 1326 a obsahuje ho najstaršia zachovaná listina mestskej kancelárie, písaná po latincky a spečatená privesenou pečatou mesta (*SIGILLUM DE BISTRICEBANA*).²⁰⁸ Prvý banskobystrický richtár *comes* Ondrej je až do konca stredoveku najčastejšie voleným richtárom mesta. Vo funkcii notára ho máme doloženého v rokoch 1256, 1263, 1272, 1282/1284 a 1287, z čoho vzniká dojem, ako by túto funkciu zastával nepretržite a doživotne. Pravdou je, že roky, v ktorých ho máme doloženého ako richtára, nenasledujú bezprostredne za sebou, takže nie sú vylúčené ani každoročne opakované voľby. Až na to, že okrem *comesa* Ondreja nepoznáme z celej druhej polovice 13. storočia iného banskobystrického richtára.²⁰⁹ Zdá sa preto pravdepodobnejšie, že u prvého banskobystrického richtára sa nerešpektovala zásada každoročnej opakovanej voľby richtára, resp. pri každoročnej opakovanej voľbe bol aj viackrát za sebou zvolený ten istý *comes* Ondrej. V dejinách Banskej Bystrice to bola výnimka, s akou sa až do konca stredoveku viacej nestretáme, že by niektorý z richtárov zostal vo svojej funkcii dlhšie ako jeden rok. Za richtára mohol byť zvolený aj opätovne, ale najmenej po ročnej prestávke. U *comesa* Ondreja môžeme aj takúto výnimku pripustiť, lebo jeho úloha, ktorú zohral pri vzniku mesta Banskej Bystrice, bola výnimočná. Sám bol lokátorom nového sídliska, na ktoré priviedol nemeckých osadníkov – baníkov. Bol nielen budovateľom Banskej Bystrice, ale aj banským podnikateľom, čo prinášalo kráľovskej korune významné príjmy z presne predpísanej urbary. Tieto aktivity richtára Ondreja vzbudzovali pozornosť a záujem uhorských panovníkov, a tí ho odmietať nielen svojou priazňou, ale aj významnými pozemkovými donáciami.²¹⁰ Z jeho opakovanej voľby za richtára je zrejmé predovšetkým jeho moc, silná pozícia a obľuba, akaj sa u banskobystrického mešťanstva tešil, a tiež bohatstvo, akým disponoval.²¹¹

Hospodárenie mesta

Údaje o hospodárení mesta Banskej Bystrice v období stredoveku si ešte vyžadujú osobitné historické spracovanie. Najstaršia mestská kniha z rokov 1386 – 1399 prináša aj niektoré čiastkové údaje účtovnej povahy, ale pre ich torzovitý charakter sú využiteľné len v jednotlivostiach. O nič lepšia nie je ani situácia z konca 15. storočia, z ktorého sa zachovali knihy mestských príjmov a výdavkov za roky 1482, 1489, 1490 a 1493.²¹² Autor najrozsiahlejšej monografie o dejinách Banskej Bystrice, Emil Jurkovich, sa hospodáreniu mesta venuje až od 16. storočia vyššie s nasledujúcim odôvodnením: „Účtovné knihy mesta spred 16. storočia nevykazujú mestské príjmy a výdavky pravidelne a v prehľadnej podobe. Robia to nejasne a nesúvislo, zamieňajú jeden okruh druhým... Môžeme preto preskúmať len účtovné knihy zo 16. storočia. Je to účelnejšie zvlášť preto, lebo príjmy a výdavky sú v nich už vedené celkom pravidelne.“²¹³ Takýto retrospektívny pohľad na hospodárenie mesta by však mohol jeho špecifické stredoveké podmienky do značnej miery skresliť: ich pôvodná historická analýza bude témou ďalších špecializovaných výskumov.

V zachovaných výúčtovaniach všetkých siedmich stredoslovenských banských miest z rokov 1505 – 1519 vedených Kremnicou a uschovaných v kremnickom archíve z obdobia, keď sa už platila daň naraz za všetky mestá (takisto spolu platili aj príspevky na obranu krajiny a na miestne vojenské výdavky), sú zaznamenané podiely Banskej Bystrice na spoločných výdavkoch. Okrem daní šlo najmä o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentatívne výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sthtethaus zu Ofen*). Banská Bystrica sa na nich zúčastňovala v jednotlivých rokoch podielmi vo výške 25 – 27 % (v jednotlivých rokoch šlo v absolútnom vyjadrení o meniac sa sumy rádovo vo výške niekoľkých stovák florénov za Banskú Bystricu, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, nakoľko už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). V rámci týchto spoločných výdavkov bola zahrnutá najmä kráľovská daň (*taxa regia*), ale napr. aj spoločné vzácné dary pre významné osobnosti (strieborná čaša pre poľskú kráľovnú v r. 1511).²¹⁴ Mimoriadne dane sa platievali v súvislosti s obranou krajiny.²¹⁵

Mestská kancelária

Spontánny rozvoj mesta a baníctva na jeho okolí kládli zvýšené nároky na organizáciu života v meste a na mestskú administratívu. Keďže pravdepodobne z konca 13. storočia pochádza najstaršie pečatidlo mesta Banskej Bystrice, v tom čase musela byť v činnosti už aj mestská kancelária, hoci jej ojedinelé produkty sa zachovali až zo 14. storočia. Sú to 4 latinské listiny z rokov 1326, 1379, 1387, 1390 a zachovaný zlomok poškodenej zmiešanej mestskej knihy z rokov 1386 – 1399 vedenej po latincky s ojedinelými nemeckými zápismi. Notárov, ktorí spočiatku vykonávali aj funkciu mestského pisára (*Standtschreiber*), máme takisto doložených až od 14. storočia: Mikuláš (4.6.1379), Henrich (13. 5. 1393), Štefan Engel (28. 12. 1504), Ondrej Colman (28.5.1513), Ján Kreusel (1.2.1517), Juraj Schmeltzer (1.1. 1523).²¹⁶

Mestská pečať

Nedávny objav najstaršej pečate mesta Banskej Bystrice, odlišnej od doteraz známej, s erbovým znamením, ktoré sa mierne líši od zaužívanej podoby banskobystrického mestského erbu, je zaujímavý nielen z heraldického, ale aj z historického hľadiska. Súčasný erb

Banskej Bystrice vychádza z pečate, resp. z pečatidla (pretože sa zachovalo) z polovice 15. storočia. Tvorí ho sedemkrát strieborno-červený delený štít, čiže štít s opačným sfarbením, ako má mladší znak Uhorska, používaný v čase Arpádovcov. Novoobjavená okrúhla pečať z hnedého vosku má priemer 38 milimetrov. V centre pečatného poľa je umiestnený ranogotický trojuholníkový štít s mestským erbom, ktorý je členený na deväť vodorovných poľí. Polia č. 1, 3, 5, 7 a 9 sú mrežované polia č. 2, 4, 6 a 8 sú hladké. Nad štítom je umiestnené k sebe privrátené banické kladivko a železko, pričom násady oboch nástrojov sú vodorovne odvrátené. Volnú plochu po bokoch erbového štítu vyplňajú nebeské telesá. Na ľavej strane je to dvanásť cípová hviezda (slnko), hore a dole sprevádzaná malými šesť cípovými hviezdičkami. Na pravej strane je od erbového štítu odvrátený polmesiac, hore a dole sprevádzaný malými šesť cípovými hviezdičkami. Po obvode pečate je umiestnený majuskulný kruhopsis *+SIGILLVM DE BISTRICEBANA*. Pečať sa v archívnom fonde banskobystričského magistrátu zachovala v piatich exemplároch, najstarší odtlačok pochádza z roku 1326. Šiesty a posledný doteraz známy odtlačok pečate pochádza z roku 1437 a je prítlačený na listine v archívnom fonde zvolenského magistrátu. Celkové riešenie pečate s ranogotickým štítom kladie je vznik do konca 13. storočia Okrem celkového vzhľadu pečate tomu zodpovedá aj spôsob pomenovania mesta Banskej Bystrice na nej.

Najstaršie pečatidlo sa bezo zmeny používalo až do polovice 15. storočia, keď ho nahradilo menšie pečatidlo (s priemerom 30 milimetrov) so zmeneným mestským erbom. Okrúhle pečatidlo vo svojom strede nesie neskorogotický štít, ktorý je sedemkrát delený, pričom vypuklé a mrežované polia sú 2, 4, 6 a 8. Nad erbovým štítom a po jeho bokoch sú jemné ornamentálne rozviliny. Pečatidlo obsahuje kruhopsis *+sigillum+ciuitatis+noui+zoly*, napísaný gotickou majuskulou. Zachovalo sa v origináli a jeho najstarší výskyt jeho odtlačku je na listine z roku 1446. Približne v rovnakom čase si dalo mesto vyhotoviť aj väčšiu pečať s priemerom 43 milimetrov a kruhopsisom *+sigillum+ciuitatis+noui+zoly*, tu je však už erb doplnený anjelom vo funkcii nosiča štítu s dvoma orlami vo funkcii strážcov štítu. Práve toto pečatidlo slúžilo všetkým autorom, ktorí sa zaoberali banskobystričským erbom, ako východisko pre ich úvahy, pretože staršie pečatidlo, resp. jeho voskový odtlačok doteraz nebol známy a odborná literatúra ho nepoznala.

Pričiny zmeny obsahu erbového štítu v polovici 15. storočia nedokážeme vysvetliť. Vieme len, že Banskobystričania opustili vyše storočia používaný erb rovnako ako banickú symboliku a už sa k nej nevrátili. V súvislosti s objavením najstaršej pečate mesta Banskej Bystrice s odlišným erbom sa treba vrátiť aj k otázke inšpiračných zdrojov jeho podoby. Jednoznačne musíme odmietnuť formatívny vplyv erbu Starého Zvolena na podobu erbu Banskej Bystrice (Nového Zvolena) v dôsledku mechanickej aplikácie ich opozitných apelatív, pretože vznik erbu Banskej Bystrice predchádzal je novému pomenovaniu. Nemôžeme však odmietnuť možnosť vplyvu zvolenského erbu koreniaceho v staršom uhorskom štátnom znaku v dôsledku blízkosti a čulých vzájomných kontaktov oboch miest, pretože erb Banskej Bystrice je nepochybne odvodený od mladšieho štátneho znaku Uhorska, aj keď už dnes na základe existencie staršej pečate s mestským erbom môžeme jednoznačne povedať, že Banskobystričania neprevzali erb iba s prevráteným poradím tinktúr, ale aktívne ho dotvorili pridaním ďalšieho poľa.²¹⁷

Richtári mesta do roku 1526:²¹⁸

1256 Ondrej, 1263 Ondrej, 1272 Ondrej, 1282/1284 Ondrej, 1287 Ondrej, 1326 Herman, 1340 Mikuláš, 1379 Rudelinus, 1383 Mikuláš Peterman, 1387 Michal Rosenberger, 1388 Ondrej (Karl), 1390 Adam, 1393 Mikuláš Karl, 1397 Hans Goldner, 1400 Peter Sartor, 1404 Mikuláš Karl, 1406 Ondrej (Karl), 1425 Mikuláš Hainczman, 1431 Ján Achtzenicht, 1437 Štefan Jung, 1439 Ján Achtzenicht, 1443 Ján Ber, 1446 Egid z Bergu, 1450 Štefan Jung, 1454 Štefan Jung, 1457 Jozef, 1459 Vít Carnifex (Fleischer), 1465 Václav Peckensloher, 1467 Ján Broska, 1470 Mikuláš Plat, 1481 Michal Launer, 1482 Juraj Sturtzer, 1485 Ján Cremnicz, 1489 Michal Königsberger, 1494 Benedikt Glocknitzer, 1496 Ján Cristel, 1499 Peter Eisenfuhrer, 1503 Štefan Beňuš²¹⁹, 1505 Štefan Beňuš²²⁰, 1506 Peter Eysenfuhrer²²¹, 1507 Peterman²²², 1508 Bartolomej Gros²²³, 1511 Matej Grenitzer²²⁴, 1512 Tobiáš Rockenfinger²²⁵, 1513 Matej Grenitzer²²⁶, 1515 Ján Greimel²²⁷, 1516 Serafín Berger²²⁸, Ondrej Kolman, 1517 Tobiáš Rockenfinger²²⁹, 1518 Ján Greimel²³⁰, 1519 Ondrej Kolman²³¹, 1520 Matej Sneider²³², 1521 Serafín Berger²³³, Valentín Sartor²³⁴, 1522 Valentín Schneider²³⁵, 1523 Martin Schafer²³⁶, 1524 Ján Greimel²³⁷, 1525 Ján Hop²³⁸, 1526 Ján Greimel²³⁹.

10. OSOBNOSTI MESTA

Prvý banskobystričský richtár *comes* Ondrej

Meno prvého banskobystričského richtára sa dozvedáme rok po udelení mestských výsad, dňa 3. septembra 1256, keď mu („*comiti Andree, villico Besterzebanya*“) panovník Belo IV. daroval akýsi les a zem nad dnešnou Liptovskou Sielnicou, v tom čase opustenú obyvateľmi. Na darovanom území sa neskôr vyvinula liptovská dedina Kvačany, ktorú Ondrejovi potomkovia držali ešte aj v 15. storočí. Rovnaký dátum ako donácia na liptovské majetky nesie aj opätovné vydanie výsadnej istiny pre Banskú Bystricu, čo poukazuje na to, že k nemu došlo práve z jeho iniciatívy. Pozoruhodné je označenie richtára Ondreja titulom *comes*, v tejto dobe výhradným takmer výlučne pre uhorskú nobilitu, ktorý sa aj neskôr vo všetkých známych prameňoch dôsledne spájal s Ondrejovým menom. Kedy sa udial akt nobilitácie richtára Ondreja z radov hostí z Banskej Bystrice, nevieme. Ak s týmto šľachtickým titulom už do Uhorska neprišiel zo svojej pôvodnej vlasti, mohlo sa to stať v súvislosti s donáciou na liptovské majetky. V roku 1263 daroval Belo IV. *comesovi* a richtárovi Ondrejovi ďalšie majetky, a to – ako sa uvádza v donačnej listine – nielen za jeho zásluhy pri budovaní Banskej Bystrice, no najmä za otváranie ďalších baní na striebro v jeho chotári. Darované územie teda predstavovalo pomerne veľký pozemkový majetok, rozprestierajúci sa medzi chotármi Banskej Bystrice a Slovenskej Lupče. Už v roku 1272 si túto donáciu Ondrej nechal potvrdiť od kráľa Štefana V. a zdá sa, že práve tieto majetky boli pre richtára Ondreja oveľa zaujímavejšie ako majetky na Liptove. V chotári Banskej Bystrice patrili banskobystričskému richtárovi Ondrejovi majetky na území neskorších dedín Sásová, a Kynceľová, no najmä v doline nazývanej ešte v 14. storočí Ondrejov majetok („*vallem ... Reychen Andreas grunt*“), kde sa neskôr zo staršej baníckej osady vyvinula dedina Richtárová. Po smrti *comesa* Ondreja niekedy medzi rokmi 1293a 1295 sa o jeho rozsiahly majetok podelili jeho dvaja synovia Heinzmann a Mikuláš Sas. Je veľmi pravdepodobné, že ich otec richtár Ondrej stál na čele Banskej Bystrice doživotne, napriek tomu, že výsadné listiny z rokov 1255 a 1256

(i všetky ich nasledujúce konfirmácie) určovali každoročnú voľbu richtára. Tento stav možno ľahko pochopiť, ak si uvedomíme, že osoba richtára Ondreja, vzhľadom na vplyv i postavenie, ktoré si veľmi skoro nadobudol, sa stala pre nové sídlisko a tunajšiu komunitu nemeckých hostí významnou zárukou pri upevňovaní ich hospodárskeho i politického postavenia.²⁴⁰

Ťažiariska rodina Karlovcov

Z početných banskobystrických waldbürgerských rodín 14. storočia vynikala rodia Karlovcov (známa aj pod menom Karoli, Caroli), vlastníaca na území Banskej Bystrice a prilahlých osád rozsiahly majetok vrátane baní. Jasne to dokazuje čiastka, akou Karlovci prispievali do mestskej pokladnice. V jednom prípade bola pri mene príslušníka rodiny Mikuláša Karla uvedená suma až 100 zlatých, z ktorých 96 už uhradil.²⁴¹ Ten istý Mikuláš Karl spolu s Petrom z Rábu vymáhali v roku 1393 pred kráľovským taverníkom od banskobystrického waldbürgera Goczela 800 zlatých a 500 párov rudy, ktoré vraj zostal dlžný otcovi Mikuláša Karla – Petrovi Karlovi (zomrel pred 4. 6. 1479).²⁴² S menom Petra Karla je spojené získavanie patronátneho práva nad mestským špitálom sv. Alžbety v auguste 1363 a jeho synov máme doložených ako richtárov mesta Banskej Bystrice – Mikuláša Karla v rokoch 1393 a 1405, Ondreja Karla v rokoch 1388 a 1406. Krátko na to stopy po Karlovcoch v Banskej Bystrici miznú. Ale s jedným z nich, s Mikulášom Karlom z Banskej Bystrice, sa stretávame dňa 21. 2. 1421 vo funkcii vrchného kráľovského štajgra v Smolníku.²⁴³

Jungovci

V tom čase už po Karlovcoch nadobudli v Banskej Bystrici postavenie významnej ťažiariskej rodiny Jungovci. O ich počiatkoch a pôvode toho veľa nevieme. Nevieme ani to, či išlo o pôvodnú banskobystrickú rodinu, alebo neskorších prisťahovalcov a banských podnikateľov. Jungovci získali v Banskej Bystrici pomerne veľký majetok kúpou od potomkov vplyvnej a zámožnej rodiny Karlovcov. S ich pôsobením v Banskej Bystrici treba rátať skôr, ako sme si doteraz mysleli, keďže Štefana Junga máme už k roku 1437 doloženého ako banskobystrického richtára. V banskom podnikaní však nemali toľko šťastia ako pred nimi Karlovci, lebo od roku 1443 zápasil Štefan Jung takmer permanentne s vážnymi finančnými problémami. Nepomohlo mu ani manželstvo s bohatou vdovou Veronikou, matkou Egida von Berg, ktorý bol v tom čase banskobystrickým radným a v roku 1446 sa stal richtárom mesta. Riziko banského podnikania si v prípade Štefana Junga vykonalo svoje, až vyšiel celkom na mizinu. Pred veriteľmi bol nútený ujsť do cudziny. O šťastie v otcových baniach sa pokúšal jeho syn Mikuláš a nevlastný syn Egid, a boli úspešní. Pred 21. 12. 1465 však obaja zomreli, najprv Egid von Berg a po ňom v roku 1465 aj Mikuláš Jung. Zostali po nich ešte nedospelé deti. Starý a nemocný Štefan Jung sa rozhodol celý rodinný majetok v Banskej Bystrici predať. Stalo sa to ešte v roku 1465. Kupcami boli dvaja budínski mešťania a obchodníci Ján Ernst a Vít Mühlstein. Celá táto obchodná transakcia nebola asi celkom v poriadku, lebo narazila na veľký odpor nielen v jungovskej rodine, ale vzišiel z toho zápas o jungovské dedičstvo, ktorý sa skončil až v roku 1470.²⁴⁴

Vít Mühlstein

Ako kupci banskobystrických majetkov Štefana Junga vystupujú v listine Ostrihomskej kapituly z 13. 3. 1466 slavónsky bán a vysoký kráľovský hodnostár Ján Thúz z Laku a budínsky mešťan Ján Ernst. Už z 21. 12. 1465 však pochádza protest jungovských dedičov proti tomu, že Štefan Jung bez ich vedomia predal rodinné majetky. Tam sa ako kupci uvádzajú Ján Ernst a Vít Mühlstein, obaja budínski mešťania a kupci. Uhorský magnát Ján Thúz z Laku mal svojím menom v písomnom potvrdení zmluvy dať kúpnopredajnému aktu patričnú vážnosť. Keďže Ján Ernst čoskoro nastúpil do viacerých kráľovských funkcií, v Banskej Bystrici a v stredoslovenských banských mestách ho ako podnikateľa i v úradoch kremnického komorského grófa a zvolenského župana zastupoval Vít Mühlstein. Do Budína prišli Mühlsteinovci z Horného Nemecka a mali tam už v polovici 15. storočia významné postavenie. Hoci sa Vítovi Mühlsteinovi nepodarilo stať sa spolujajiteľom jungovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici, do trvalého vlastníctva sa mu podarilo získať niektoré bane. V Banskej Bystrici zrejme so svojou rodinou býval. Jeho meno je spojené s výstavbou mestského hradu v druhej polovici 15. storočia. Bol fundátorom novej kaplnky Božieho tela v banskobystrickom farskom kostole, ktorú dal sám postaviť a zabezpečil pre ňu ročný dôchodok z obilného mlyna v Novej Bani. Ako dobrodinca kostola bol v ňom údajne Vít Mühlstein aj pochovaný – ešte v polovici 18. storočia bol v kostolnej stene zachovaný jeho náhrobný kameň.²⁴⁵

Michal Königsberger

Z druhej polovice 15. a začiatku 16. storočia možno uviesť príklad banskobystrického mešťana a walbürgera Michala Königsbergera, ktorý sa svojím ohromným majetkom, mecenášstvom, fundátorstvom a dobročinnosťou vymyká z bežného priemeru, a to nielen medzi svojimi súčasníkmi, ale aj v dávnejších dobách v časoch nasledujúcich po jeho smrti. Mnohé stavebné a umelecké pamiatky v meste Banská Bystrica sú dodnes spojené s jeho menom. Meno Michala Königsbergera sa zachovalo v historickom povedomí Banskej Bystrice a okolitých dedín aj vďaka jeho testamentu z 8. 2. 1503,²⁴⁶ v ktorom odkázal značné finančné prostriedky na zachovanie svojej pamiatky. Historici dodnes nedokázali vysvetliť pravý pôvod Königsbergerovho majetku. Spriadali sa rozličné legendy o jeho augsburskom pôvode, o jeho živých obchodných kontaktoch so zahraničím a pod. Pravdou je, že o jeho pôvode nič bližšieho nevieme. V banskobystrických prameňoch sa nám prvýkrát objavuje v roku 1481 a hneď ako člen mestskej rady, to znamená, že tam musel žiť už pár rokov predtým. Na základe jeho priezviska Königsberger by sme mohli hľadať jeho pôvod v blízkej Novej Bani, tým skôr, že s menami „*de Monte*“ alebo „*von Berg*“ sa v Banskej Bystrici môžeme stretnúť v 14. i v 15. storočí. V každom prípade mal domáci pôvod. Spájanie banskobystrických Königsbergerovcov s juhonemeckým mestom Augsburg je nedorozumenie spôsobené tým, že jeho nevlastný syn Juraj Kraus sa do Augsburgu priženil. Zhodou okolností do rodiny Arztovcov, čím sa zošvagril s Jakubom Fuggerom. Bolo to však v čase, keď už bol Michal Königsberger dávno mŕtvy. K svojmu veľkému majetku, ktorého výrazom je aj testament z roku 1503, prišiel Michal Königsberger hlavne po vzniku turzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku. Spolu s ďalším banskobystrickým mešťanom a walbürgerom Benediktom Glocknitzerom pomáhali Turzovcom a Fuggerovcom kliesniť si cestu v banskobystrickom baníctve a Turzovsko-fuggerovská podnikateľská spoločnosť sa im za to patrične odvdáčila. Celú banskú výrobu (okrem hutníctva) dala na 10 rokov do prenájmu Königsbergerovi a Glocknitzerovi, od ktorých skupovala za pevne stanovené ceny surovú meď. Z turzovsko-fuggerovských vyúčtovaní za roky 1495 – 1504 poznáme presné čísla, koľko spoločnosť Königsbergerovi a jeho spoluťažiarom za dodanú surovú meď zaplatila. Bolo to takmer 415 000 dukátov. Nebol to čistý zisk, treba z toho odrátať výrobné náklady, ktoré neboli malé. Ale pri takomto obrovskom obrate musel byť aj zisk primerane veľký. Tu treba vidieť zdroj Königsbergerovho bohatstva, z ktorého potom mohol vo svojom teste tak štedro rozdávať. A keďže priame potomstvo takmer nemal, ušlo sa najviac cirkvi (na modlitby za spásu jeho duše), ale aj chudobným, na dobročinné ciele.²⁴⁷

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 67 študentov.²⁴⁸

11. CIRKEVNÉ DEJINY

V listine práv a povinností pre banskobystrických mešťanov im uhorský kráľ Belo IV. v roku 1255 na prvom mieste udeľuje právo slobodnej voľby farára. Mestská komunita mala takto už od začiatku značnú cirkevnú autonómiu. Aj cirkevný život v meste ovládala mestská rada na čele s richtárom.

Farský kostol

Mohol to byť menší, ešte v románskom štýle postavený kostolík, ktorého stavebné prvky sa čiastočne zachovali v novopostavenom (alebo prestavanom) novogotickom farskom kostole v Banskej Bystrici. Pôvodne sa mohol využívať kostol v neďalekej dedine Svätý Anton, neskoršej Sásovej. Dedina jestvovala už pred príchodom nemeckých hostí do Bystrickej kotliny a formovala sa okolo kostola sv. Antona Pustovníka. Jeho pustovnícke patrocinium poukazuje na možnosť existencie ešte staršieho eremitsko-mníškeho elementu v tomto sídliskovom priestore. Preto sa zvykne tento kostol považovať za cirkevné centrum aj pre okolité dediny.²⁴⁹ Túto možnosť dokladá aj fuggerovský faktor Ján Derschvam vo svojom spise o banskobystrickom baníctve a kríze spred pomoháčskeho obdobia v Uhorsku, ktorý síce vznikol až po 300 rokoch, ale údaj možno pokladať za vierohodný: „Za čias kráľa Bela bola Banská Bystrica ešte obyčajná dedina, kde bývali šľachtici, ktorí mali svojich poddaných a farský kostol bol vo Svätom Antone.“²⁵⁰

Najneskôr v roku 1300 sa začalo s výstavbou (alebo prestavbou) mestského kostola Panny Márie. Odpustková listina na jeho výstavbu pochádza z roku 1300. Mladšie dokumenty (z roku 1323) ho uvádzajú ako farský kostol, neskôr (1463) ako farský zámocký kostol Nanebovzatia Panny Márie, v miestnom prostredí bol známy ako nemecký kostol. Okrem stanovísk historikov umenia a náhodných archeologických nálezov, skromné údaje o postupe stavebných prác možno dedukovať na základe zachovaných odpustkových listín – zo 14. storočia sa ich zachovalo 5 a z 15. storočia 9. Emil Jurkovich na ich základe predpokladá dve etapy výstavby kostola. Prvá trvala od roku 1300 do roku 1335, druhá v rokoch 1492 – 1500. Vzhľadom na krátkosť času sa mu tá druhá zdá byť iba rekonštrukciou väčších rozmerov,²⁵¹ pričom zrejme pozabudol, že na ňu bezprostredne nadväzovali záchranné práce po veľkom požiari mesta 10. 4. 1500, obeťou ktorého sa stal aj zámocký kostol.

Mestskí farári

V pápežskej odpustkovej listine zo dňa 17. 3. 1332²⁵² sa dozvedáme meno prvého známeho banskobystrického farára (viceplebanus) Jána, ktorý je v nej menovaný ako žiadateľ o odpustky. V tom istom čase bol farárom v Banskej Bystrici Filip (*a plebano de Solio*), ktorého meno sa nachádza v zozname pápežských desiatok z rokov 1332 – 1338. Zo svojich výnosov platil najprv dve, potom štyri hrivny pápežských desiatok, čo svedčí o veľmi výnosnej cirkevnej prebende, rovnajúcej sa približne príjmom farárov v Banskej Štiavnici alebo v Budíne.²⁵³ S menom ďalšieho banskobystrického farára sa stretávame v súvislosti so Špitálom sv. Alžbety.

Mestský špitál

Dňa 3. augusta 1363 bola uzavretá zmluva medzi farárom Štefanom a popredným waldbürgerom Petrom Karlom o patronáte nad špitálom sv. Alžbety, ktorého súčasťou bol aj kostol sv. Alžbety a kaplnka sv. Anny. Mestský farár sa zriekol benefícií zo špitálu v prospech troch špitálskych kaplánov a P. Karl ako patrón špitála odstupuje na večné časy farskému kostolu 8 poddaných a jatku. Špitál sv. Alžbety mal vlastné hospodárstvo a poddaných. Vlastnil Horný a Dolný mlyn na potoku Bystrica. Monopol na mletie obilia získal 15. júla 1524, na základe čoho si vyhradil zákaz postaviť na území mesta ďalší mlyn a povinnosť pre mešťanov mlieť obilie len v špitálskych mlynoch. Špitál sa staral o 24 chudobných, odkázaných na starostlivosť o ich telesné i duševné potreby. Špitál nebol len charitatívnym zariadením a zdrojom benefícií pre jeho správcu, ale prinášal aj zisky svojim patrónom.²⁵⁴

Kaplnky

Nábožnosť banskobystrických mešťanov možno ilustrovať na početných púťach na posvätné miesta, ktoré podstúpili ako súčasť pokánia za spáchané hriechy – len v rokoch 1386 – 1399 to bola v 6 prípadoch púť do Ríma a v 5 prípadoch púť do Aachenu.²⁵⁵ Demonštrovali ju tiež svojím donátorstvom pri zakladaní a udržiavaní kaplniek farského kostola. V roku 1473 založili Vít Mühlstein a Ján Kohlman kaplnky sv. Ondreja a Tela Kristovho, v roku 1475 Urban Aurifaber kaplnku sv. Antona a roku 1478 Michal Plath kaplnku sv. Barbory. Michal Königsberger financoval kaplnku sv. Jána Krstiteľa a základninu pre kaplnku sv. Jána Almužníka. Königsberger založil tiež pri farskom kostole nový kostol, ktorý sa neskôr začal volať kostolom sv. Kríža a medzi miestnou pospolitostou slovenským kostolom (v roku 1513 sa v Banskej Bystrici prvýkrát spomína slovenský kazateľ). S menom Königsberga je spojené aj najlepšie výtvarné dielo exteriéru kostola – z kameňa vytesaný reliéf Krista na Olivovej hore.²⁵⁶

Náboženské bratstvá a združenia

Bratstvo Božieho tela v Banskej Bystrici plnilo osobitnú úlohu. Išlo o spôsob, ako dostať pod banskobystrickú farnosť baníkov a hutníkov z okolitých osád. Do pokladnice bratstva prispievali časťou vyťaženej rudy a niekoľkými denármi zo svojich týždenných miezd. V rokoch 1516–1519 vznikol spor o správu bratstva a jeho pokladňu medzi baníctvom a faktormi turzovsko-fuggerovskej spoločnosti na jednej a mestskou radou na druhej strane. Úsilie o laicizáciu Bratstva Božieho tela v Banskej Bystrici bolo už spôsobené vplyvom vznikajúcej reformácie a vyústilo do baníckeho povstania.

Začiatky reformácie v meste

Veľmi úzke hospodárske, spoločenské, kultúrne, ale aj osobné kontakty Banskej Bystrice s nemeckými krajinami, najmä Sliezskom a Saskom mali za následok veľmi včasný ohlas reformácie na strednom Slovensku. V časoch Lutherovho pôsobeníu vo Wittenbergu študovali traja Banskobystričania – roku 1522 Juraj Baumheckel, 1523 Matej Thome, 1538 Valentin Grenicer. Reformácia si našla svojich stúpenčov priamo v Banskobystrickej mestskej rade (Valentín Schneider, Henrich Kindlinger), preto ju bolo ťažko už v zárodku potláčať.²⁵⁷

- 1 CDSI II, s. 340 – 341, č. 491: 1255 (pred 14. 10.)
- 2 MATULAY, Katalóg I, s. 16, č. 7; s. 16 – 17, č. 8; s. 18, č. 14; s. 20, č. 17; s. 21, č. 21; s. 22 – 23, č. 27; s. 24, č. 32; s. 31, č. 54; s. 73, č. 224; s. 87, č. 268.
- 3 MATULAY, Katalóg, s. 71, č. 217; s. 87, č. 269; s. 92, č. 289.
- 4 ALBERTOVÁ, K okolnostiam vzniku, s. 61.
- 5 MAZÚREK, Banská oblasť Špania Dolina – Staré Hory, s. 64 – 65.
- 6 TOMEČEK, Rekonštrukcia cestnej siete Zvolenskej stolice, s. 40.
- 7 „*usque ad viam, que ducit in Thurh; et in ipsa viatendit versus septemtrionem*“ – CDSI II, s. 341, č. 491.
- 8 TOMEČEK, Hranice mesta Banská Bystrica od roku 1255, s. 18.
- 9 TOMEČEK, Rekonštrukcia cestnej siete, s. 41.
- 10 SKLADANÝ – TOMEČEK, Hranice Lupčianskeho hradného panstva, s. 55.
- 11 PDSS VI, s. 125 – 126, č. 52.
- 12 TOMEČEK, Rekonštrukcia cestnej siete, s. 43 – 44.
- 13 Aby sme sa vyhlili zložitému a rozsiahlemu aparátu, využijeme pri charakteristike stredovekých dedín Banskej Bystrice spoľahlivé a veľmi presné údaje zo štúdie RÁBIK, Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy, s. 60 – 65.
- 14 V zachovanom zlomku najstaršej mestskej knihy Banskej Bystrice je ku dňu 6. 10. 1388 zápis *vallem ... Reychen Andreas grunt*, ktorý mohol označovať súkromný majetok najstaršieho banskobystrického richtára Ondreja.
- 15 MATULAY, Katalóg I, s. 76, č. 235; s. 86, č. 265; s. 87, č. 268; s. 96, č. 300; s. 97, č. 302; s. 100, č. 313; s. 100, č. 314.
- 16 RÁBIK, Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy, s. 60 – 65.
- 17 CDSI II, s. 341, č. 491.
- 18 MÁCELOVÁ, Slovánske osídlenie, s. 44.
- 19 LABUDA, Die Anfänge des Edelmetallberghaus im Slowakischen Erzgebirge, s. 44.
- 20 MÁCELOVÁ, Začiatky osídlenia, s. 22 – 23.
- 21 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...insuper Cremnicia, Sebnicia, Bystricia, Zolyom, cum ceteris civitatibus montanis* (v orig. *Montarum*). MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514.
- 22 *Hospitiibus nostris de nova villa Bystrice prope Lypcham* – CDSI II, s. 340 – 341, č. 491: 1255 (pred 14. 10.). R. Marsina prv spresnil datovanie listiny, lebo podľa dvadsiateho panovníckeho roku kráľa Bela IV. bola listina vyhotovená pred 14. októbrom 1255 (= orig. MBB-1/1-S); MATULAY, Katalóg I, s. 15 – 16, č. 6.
- 23 ULICNÝ, Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255, s. 5 – 15. ALBERTOVÁ, K okolnostiam vzniku a počiatkom, s. 55 – 63.
- 24 CDSI II, s. 372 – 373, č. 537: 3. 9. 1256 (inzert v konfirmácii Ondreja III. z r. 1293 = MBB-1/3-S: 1293 (pred 23. 7.)), MATULAY, Katalóg I, s. 20, č. 17; resp. s. 16, č. 7.
- 25 MES I, s. 588, č. 759: 12. 9. 1271 (= orig. MBB-12/2-S), MATULAY, Katalóg I, s. 17, č. 10.
- 26 CDH V/3, 357, RA, č. 3434: 25. 3. 1287 (= orig. MBB-1/2-S), MATULAY, Katalóg I, s. 18, č. 14.
- 27 MBB-1/3-S, MATULAY, Katalóg I, s. 20, č. 17.
- 28 RDSI I, s. 351 – 352, č. 819: 11. 12. 1310 (1), CDH VIII/4 s. 441 – 442, č. CCXXV (vynechaný pasus o zrušení teloniálnej imunity), (=orig. MBB-10/13S: 11. 11. 1340), MATULAY, Katalóg I, č. 24, č. 32.
- 29 MBB-1/3-S: 21. 3. 1363, resp. 21. 5. 1365, MATULAY, Katalóg I, s. 26, č. 58, s. 27, č. 41. Pod textom je doložka o novom spečatení z 21. 5. 1365, pretože staré pečatidlo, zneužitá familiármi ostrihomského arcibiskupa Mikuláša v čase Ludovítovho vojenského ťaženia do Bosny, stratilo platnosť.
- 30 Originál ako inzert v konfirmácii Vladislava II. Z 15. 6. 1496.
- 31 MBB-2/13-S: 15. 6. 1496, MATULAY, Katalóg I, s. 99 – 100, č. 311.
- 32 MBB-2/13-S: 7. 8. 1524, MATULAY, Katalóg I, s. 190 – 191, č. 585. GRAUS, Zápas o banskobystrické mestské výsady, s. 3 – 20.
- 33 ZsO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXCVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405).
- 34 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 35 MBB-14/13-S: 5. 8. 1426, MATULAY, Katalóg I, s. 66, č. 201.
- 36 MBB-12/17-S: 25. 11. 1434, MATULAY, Katalóg I, s. 67 – 68, č. 205.
- 37 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybne uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18. 9. 1447.
- 38 MBB-1/7-S: 26. 3. 1465, MATULAY, Katalóg I, s. 78 – 79, č. 242.
- 39 MBB-1/8-S: 30. 3. 1465, MATULAY, Katalóg I, s. 79, č. 243.
- 40 ... *a solutione tributii fisci regalis ... contribucionis sive taxarum in medium regnicolarum ...* MMBŠ, MOL, I-226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470. MBB-1/9-S: 3. 5. 1470, MATULAY, Katalóg I, s. 84, č. 260. Potvrdené Vladislavom II. r. 1496 MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496.
- 41 MBB-2/1-S: 22. 6. 1496, MATULAY, Katalóg I, s. 100, č. 312.
- 42 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882: 7. 12. 1496.
- 43 ...*ubique in hoc regno nostro Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint...* MOL DL 20945: 31. 5. 1500.
- 44 MBB-277/57.a : prepis v tranzumppte kráľovskej kancelárie zo dňa 23. 8. 1507, MATULAY, Katalóg I, s. 115, č. 359; MBB-1/14b: prepis v tranzumppte kráľovskej kancelárie zo dňa 3. 4. 1519, MATULAY, Katalóg I, s. 154, č. 473.
- 45 MBB-12/14-S: 14. 9. 1500, MATULAY, Katalóg I, s. 104 – 105, č. 329. Po tomto nasledujú ďalšie kráľovské mandáty urgujúce zachovávanie teloniálnej imunity a slobodnej ťažby dreva pre bankú prevádzku z rokov 1501, 1502 a 1504, dokazujúce porušovanie tohto kráľovského privilégia zo strany susedov, menovite Dóciocov z Veľkej Lúče. MBB-2/3-S: 7. 5. 1501, MATULAY, Katalóg I, s. 106, č. 332. MBB-13/8-S: 7. 5. 1501, MATULAY, Katalóg I, s. 107, č. 333. MBB-1/14b: 24. 5. 1502, MATULAY, Katalóg I, s. 108, č. 338. MBB-13/7-S: 20. 3. 1504, MATULAY, Katalóg I, s. 110 – 111, č. 343.
- 46 MBB-2/5-S: 17. 4. 1516, MATULAY, Katalóg I, s. 134 – 135, č. 418.
- 47 MBB-12/15-S: 19. 11. 1516, MATULAY, Katalóg I, s. 143, č. 441.
- 48 MBB-2/7-S: 8. 12. 1516, MATULAY, Katalóg I, s. 143, č. 442.
- 49 MBB-5/20: 18. 11. 1517, MATULAY, Katalóg I, s. 148, č. 456.
- 50 *Libertas super tributo, qua hospites nostri de Schebnizbana gratulantur* – CDSI II, s. 341. JUCK, Výsady banských miest, s. 85.
- 51 MATULAY, Katalóg I, s. 31 – 32, č. 57 a 58: 7. 4. 1388.
- 52 § 16 *Wem dy Gerechtheit vnd fo les Recht für dem Richter Vnd für den Geschworn gethan wirt end er doraber mit unrecht tzu den Statn ader an den Tharntmasser ader an den König sich verriyft, der Ist pestanden dem Richtr vnd dem Ratt einer schworn puess Thuet Im ader der Richtr vnd dy Geschworn nicht felles Recht zo dinget er freilich an dy egemeltm Richtr. 1. Handschrift des Stadt- und Bergrechts aus dem Jahre 1466*, in: PIIRAINEN, (ed.). Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica, s. 37.
- 53 MATULAY, Katalóg I, s. 42 – 43, č. 105.
- 54 MMBŠ-MOL, II-86: 15. 11. 1508.
- 55 MATULAY, Katalóg I, s. 115, č. 356: 16. 3. 1507.
- 56 Ján Turzo zomrel 10. 10. 1508 v Baia Mare. Kým sa správa o jeho smrti dostala do Banskej Bystrice, mohlo uplynúť aj niekoľko dní, čiže bolo to zhruba asi mesiac pred súdnym procesom dňa 15. 11. 1508.
- 57 Požiar mesta Banskej Bystrice dňa 10. 4. 1500 vypukol v dome turzovsko-fuggerovského faktora Jána Metzlera, ktorý bol zaťom starého Jána Turzu a švagrom jeho syna Juraja Turzu. – MATULAY, Katalóg I, s. 139 – 140, č. 432: 11. 9. 1516.
- 58 BALÁŽ, Domy starej Banskej Bystrice I, s. 3.
- 59 KOVAČOVIČOVÁ, Stavebné pamiatky mesta, s. 67.
- 60 JURKOVIČ, Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, s. 27.
- 61 SURA, Banská Bystrica – Pamiatková rezervácia, s. 15.
- 62 GRAUS, Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice, s. 5.
- 63 BALÁŽ, Banská Bystrica v premenách času, obr. 1 s. 9: Pred rokom 1400. Predpokladané umiestnenie kamenných vežových domov s parcelami.
- 64 BALÁŽ, Domy starej Banskej Bystrice I, s. 4.
- 65 Na nej stál dom, ku ktorému tradične patrili najväčší banský podnik. Pôvodne bol jeho vlastníkom lokátor mesta, prvý banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo. Po ňom patrili Karlovcovi, po nich Jungovci, za čias Jána Ernsta, resp. Jána Korvína, sa zvykol nazývať kráľovským domom (*Königshaus*), za Turzovcov a Fuggerovcov na odlíšenie od Horného (Königsbergerovského) a Stredného (Turzovského) ho nazývali Dolným domom (*Unterhaus*), až sa z neho nakoniec stal Komorský dom (*Kammerhof*). Ešte aj pri jeho demolácii v roku 1913 to bola jedna z najmohtejších kamenných stavieb v meste. BALÁŽ, Banská Bystrica v premenách času, s. 8.
- 66 PAULINYI, Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten, najmä časti III. – VII. na s. 546 – 563.
- 67 BALÁŽ, Domy starej Banskej Bystrice I, s. 3.
- 68 KOVAČOVIČOVÁ, Stavebné pamiatky, s. 68.
- 69 PUŠKÁR, Banská Bystrica – mestský hrad, s. 107.

- 70 ZACHAR – MÁCELOVÁ, Neznámy objekt v areáli mestského hradu, s. 9.
- 71 GRAUS, Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice, s. 8.
- 72 GRAUS, K lokalizácii neznámej (piatej) bašty, s. 120.
- 73 CDSI II, s. 371, č. 536.
- 74 CDSI II, s. 372 – 373, č. 537.
- 75 MES I, s. 492 – 493, č. 637; RA, s. 404, č. 1332.
- 76 MATULAY, Katalóg I, s. 21, č. 21 (=orig. MBB-448/15-S).
- 77 MATULAY, Katalóg I, s. 22, č. 25; s. 23, č. 29; s. 23, č. 30.
- 78 AO X, s. 338 – 339, č. 567. MATULAY, Katalóg I, s. 22 – 23, č. 27 (=orig. MBB-8/5-S). GRAUS, K najstaršej podobe erbu Banskej Bystrice, s. 16 – 22.
- 79 RDSI I, s. 122 – 123, č. 228; s. 123, č. 229 s chybnou uvedeným rokom 1303. MATULAY, Katalóg I, s. 26, č. 39; s. 27, č. 40.
- 80 MATULAY, Katalóg I, s. 30, č. 52.
- 81 MATULAY, Katalóg I, s. 31 – 32, č. 57, 58.
- 82 MATULAY, Katalóg I, s. 38, č. 82.
- 83 MATULAY, Katalóg I, s. 48, č. 129.
- 84 MATULAY, Katalóg I, s. 61, č. 185.
- 85 PDSS V, s. 127 – 135, č. 63.
- 86 MATULAY, Katalóg I, s. 62 – 63, č. 190.
- 87 MÁCELOVÁ, K lokalizácii karnera, s. 253 – 256.
- 88 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 79.
- 89 PDSS V, s. 208 – 211, č. 94.
- 90 MATULAY, Katalóg I, s. 66-67, č. 202.
- 91 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 82 – 83.
- 92 MMZv, 1/20, inv. č. 17, IV. BB, 1437.V. 22. LISKOVÁ, Samospráva mesta Banská Bystrica, s. 29.
- 93 SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď, s. 177.
- 94 MATULAY, Katalóg I, s. 70 – 71, č. 216. SKLADANÝ, Banskobystrické mäsiarske cechy, s. 86 – 89.
- 95 MATULAY, Katalóg I, s. 71, č. 217. SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď, s. 177. RÁBIK, Erb stredovekej banskobystrickej, s. 49 – 50.
- 96 MATULAY, Katalóg I, s. 73 – 74, č. 226.
- 97 MATULAY, Katalóg I, s. 77, č. 237.
- 98 MATULAY, Katalóg I, s. 78, č. 241.
- 99 AMB, PT, fol. 119 (a-119)b. SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď, s. 187 – 194.
- 100 MATULAY, Katalóg I, s. 80, č. 246. Orig. MBB-6/19-S: 21. 12. 1465. – SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď, s. 194 – 195.
- 101 MATULAY, Katalóg I, s. 80 – 81, č. 247. Inzert v confirmácii kráľa Matčaja Korvína z 27. 11. 1470 – MOL DL 38.867. SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď, s. 183 – 184.
- 102 MATULAY, Katalóg I, s. 83 – 84, č. 255 – 257.
- 103 MATULAY, Katalóg I, s. 84, č. 259.
- 104 PDSS VI, s. 87 – 88, č. 35. MATULAY, Katalóg I, s. 87, č. 269. Porov. K tomu SKLADANÝ, Kto bola matka, s. 114 – 126.
- 105 Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego. Consularia Cracoviensia 1450 – 1483, sign. 429, s. 521. SKLADANÝ, Ján Thurzo v Mogile, s. 203 – 222.
- 106 PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36. SKLADANÝ, Najstarší doklad, s. 237 – 265.
- 107 IPOLYI, Geschichte der Stadt, s. 85 – 86.
- 108 MATULAY, Katalóg I, s. 91, č. 284.
- 109 MATULAY, Katalóg I, s. 91, č. 285.
- 110 MATULAY, Katalóg I, s. 92, č. 289.
- 111 MATULAY, Katalóg I, s. 95, č. 298.
- 112 MATULAY, Katalóg I, s. 96, č. 300.
- 113 SKLADANÝ, Ján Thurzo v Mogile, s. 221 – 222 (príloha č. 5)
- 114 SKLADANÝ, Prvé turzovsko-fuggerovské zmluvy, s. 218 – 219.
- 115 PDSS VI, s. 111 – 112, č. 48.
- 116 SKLADANÝ, Prvé turzovsko-fuggerovské zmluvy, s. 225, pozn. 55.
- 117 PDSS VI, s. 113 – 119, č. 49.
- 118 Originál kvitancie spečatenej pečaťou mesta Rožňavy vo fuggerovskom rodinnom archíve (Fürstl. und gräfl. Fuggersches Familien- u. Stiftungs-Archiv, Dillingen a.d. Donau), sign. 35. 1. SKLADANÝ, Začiatky podnikania Thurzovcov, s. 235, pozn. 29.
- 119 MATULAY, Katalóg I, s. 99, č. 308.
- 120 PDSS VI, s. 120 – 122, č. 50.
- 121 PDSS VI, s. 123 – 124, č. 51.
- 122 PDSS VI, s. 125 – 126, č. 52.
- 123 SKLADANÝ, Huty banskobystrického mediarskeho podniku, s. 39.
- 124 MATULAY, Katalóg I, s. 105 – 106, č. 331.
- 125 MATULAY, Katalóg I, s. 108 – 109, č. 339.
- 126 MATULAY, Katalóg I, s. 111, č. 344.
- 127 MATULAY, Katalóg I, s. 113 – 114, č. 352.
- 128 MATULAY, Katalóg I, s. 128, č. 400.
- 129 MATULAY, Katalóg I, s. 134, č. 416.
- 130 MATULAY, Katalóg I, s. 137 – 138, č. 426.
- 131 MATULAY, Katalóg I, s. 139 – 140, č. 432.
- 132 MATULAY, Katalóg I, s. 159 – 160, č. 487.
- 133 MATULAY, Katalóg I, s. 160, č. 489.
- 134 RATKOŠ, Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze, s. 37.
- 135 MATULAY, Katalóg I, s. 171, č. 528.
- 136 PROBSZT, Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte, s. 627.
- 137 MATULAY, Katalóg I, s. 190 – 191, č. 585.
- 138 MATULAY, Katalóg I, s. 200, č. 614.
- 139 MATULAY, Katalóg I, s. 203 – 204, č. 622.
- 140 RATKOŠ, Dokumenty, s. 464 – 466.
- 141 PÖLNITZ, Jakob Fugger, s. 619 – 621.
- 142 KELLENBENZ, Anton Fugger 1493 – 1560, s. 21.
- 143 RATKOŠ, Povstanie baníkov, s. 164 – 202.
- 144 RATKOŠ, Dokumenty, s. 163 – 165, č. 88.
- 145 MATULAY, Katalóg I, s. 222, č. 669.
- 146 RATKOŠ, Povstanie baníkov, s. 221 – 243.
- 147 RATKOŠ, Dokumenty, s. 203 – 204, č. 122.
- 148 ULIČNÝ, Mesto Banská Bystrica, s. 8 – 9.
- 149 RÁBIK, Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy, s. 48.
- 150 PAULINYI, Eigentum und Gesellschaft, s. 554 – 563.
- 151 PDSS VI, s. 302.
- 152 Porov. kap. 2: Poloha mesta, časť Chotár.
- 153 RATKOŠ, Povstanie baníkov, s. 288.
- 154 SKLADANÝ, Banskobystrické mäsiarske cechy, s. 89.
- 155 MATULAY, Katalóg I, s. 105 – 106, č. 331 (január – apríl 1501); s. 190 – 191, č. 585 (7. 8. 1524).

- 156 SKLADANÝ – TOMĚČEK, Hranice Lupčianskeho hradného panstva, s. 47, 57 – 63.
 157 Pozri vyššie kap. 1: Názov mesta, časť Ďalšie názvy a varianty.
 158 Pozri vyššie kap. 4: Vznik mesta, časť Základné privilégium
 159 MES I, s. 492 – 493, č. 637; RA, s. 404, č. 1332: 1263 (pred 14. 10.); MATULAY, Katalóg I, s. 8 – 9, č. 8. Porov. Tiež SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 70 – 71.
 RÁBIK, „Comes Andreas fidelis villicus noster de Bytzerchebana“, s. 34 – 35.
 160 V Európe 15. – 16. storočia sa zvykne hovoriť o štyroch centrách medzi: severonemeckom (Braunschweig), juhonemeckom (Norimberg), juhoeurópskom (Benátky, Neapol, Portugalsko) a západoeurópskom (Aachen – Stolberg). WESTERMAN, Das Eislebener Garkupfer, s. 36 – 42.
 161 MAŁOWIST, Wschód i zachód Europy w 13. – 14. wieku, s. 150.
 162 ULIČNÝ, Mesto Banská Bystrica, s. 14.
 163 KASSA, Mestský archív, s. 200.
 164 Z 13. storočia sa zachovalo spolu 13 dokumentov, z toho 8 výsadných listín alebo ich konfirmácií a 5 dokumentov k neďalekej Radvani. Zo 14. storočia je to dohromady 27 dokumentov: 9 pápežských odpustkových listín, 8 dokumentov k iným lokalitám, 4 konfirmácie výsadných listín, 4 produkty mestskej kancelárie, 2 dokumenty k mestskému špitálu. Okrem toho sa zachoval obhorený fragment najstaršieho mestského protokolu z rokov 1386 – 1399 (ed. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 76 – 101), z ktorého zápisov vytvoril C. Matulay 130 regestov a začlenil do svojho katalógu (medzi číslami 48 až 183). Z 15. storočia obsahuje katalóg C. Matulaya od č. 184 (9. 4. 1400) po č. 322 (1499) spolu 138 položiek. Pre porovnanie uvádzame, že ten istý katalóg registruje za 36 rokov 16. storočia 1280 zachovaných dokumentov. Aj keď berieme do úvahy všeobecnú tendenciu nárastu písomnej produkcie v 16. storočí, oproti 13. – 14. storočiu je to skutočne nepomer.
 165 NOVOTNÁ – SKLADANÝ – ŠTEFÁNIK – SOMBATHY – WEIGNER, Med, s. 228 – 231.
 166 PAULÍNYI, A kőzépkori magyar réztermelés, s. 410 – 411.
 167 ŠTEFÁNIK, Kupfer aus dem ungarischen Königreich, s. 210 – 226. ŠTEFÁNIK, Die Anfänge, s. 295 – 312.
 168 STROMER, Medici-Unternehmen in der Karpatenländern, s. 377 – 379.
 169 ŠTEFÁNIK, Kupfer aus dem Ungarischen Königreich, s. 215 – 216. ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora, s. 100 – 102. ŠTEFÁNIK, Die Anfänge, s. 301 – 302.
 170 Medzi najstaršími účtovnými knihami uhorských miest ho ešte 1885 publikoval maďarský historik FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, Besztercebánya 1386 – 1399, s. 74 – 79.
 171 MATULAY, Katalóg I, s. 29 – 61.
 172 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku, s. 74 – 79.
 173 BOLERÁZSKY – VOZÁR, Sväz stredoslovenských bankých miest, s. 92, 96.
 174 SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď v polovici 15. storočia, s. 184 – 185.
 175 WESTERMANN, Zur Silber- und Kupferproduktion Mitteleuropas, s. 187 – 211.
 176 ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora, s. 101.
 177 STROMER, Die Saigerhütten-Industrie des Spätmittelalters, s. 195.
 178 STROMER, Die ausländischen Kammergrafen, s. 91 a nasl.
 179 WESTERMANN, Zur spätmittelalterlichen Depression, s. 9-18.
 180 PDSS V, s. 127 – 135, č. 63.
 181 MATULAY, Katalóg I, s. 66 – 67, č. 202.
 182 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 82 – 83.
 183 Tamže, s. 70 – 80.
 184 LISKOVÁ, Samospráva mesta, s. 29.
 185 SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meď, s. 177 – 182.
 186 Tamže, s. 183 – 184, 192 – 195, 207 – 209.
 187 RATKOŠ, Dokumenty, s. 456.
 188 PDSS VI, s. 87 – 88, č. 35. MATULAY, Katalóg I, s. 87, č. 269. SKLADANÝ, Prvé turzovsko-fuggerovské zmluvy, s. 220 – 221.
 189 SKLADANÝ, Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik, s. 8 – 37.
 190 SKLADANÝ, Začiatky podnikania Thurzovcov, s. 220 – 237.
 191 SKLADANÝ, Ján Thurzo v Mogile, s. 203 – 222.
 192 SKALDANÝ, Najstarší doklad, s. 237 – 265.
 193 RATKOŠ, Das Kupferwesen in der Slowakei, s. 592-593.
 194 WESTERMANN, Das Eislebener Garkupfer, s. 55 – 56.
 195 V sciedzacích hutách sa na čistú meď spracovávala aj iná meď, nielen tá, ktorá bola produktom sciedzacieho procesu. Preto množstvo vyrobenej čistej medi prevyšuje objem spracovanej bohatej medi.
 196 SKLADANÝ, Ján Thurzo a Turzovsko-fuggerovský mediarsky podnik, s. 16 – 31.
 197 MBB-370/16.
 198 LISKOVÁ, Mesto Banská Bystrica a jeho obyvatelia, s. 53 – 69. LISKOVÁ, Druhy a charakter, s. 101 – 118.
 199 MBB-915/26/1482, 1490 a 1493/; 369/2/1489/.
 200 LISKOVÁ, Druhy a charakter, s. 117.
 201 SLANÝ, Základné tendencie, s. 38 – 39.
 202 MATULAY, Katalóg I, s. 159 – 160, č. 487.
 203 MATULAY, Katalóg I, s. 190 – 191, č. 585.
 204 SKLADANÝ, Banskobystrické mäsiarske cechy, s. 87 – 91.
 205 SLANÝ, Základné tendencie, s. 44.
 206 JURKOVIC, Dejiny kráľovského mesta, s. 330 – 335.
 207 MATULAY, Katalóg I, s. 18, č. 13, pozn. 1.
 208 MATULAY, Katalóg I, s. 22, č. 27. GRAUS, K najstaršej podobe erbu, s. 17.
 209 LISKOVÁ, Samospráva mesta, s. 24-25.
 210 RÁBIK, „Comes Andreas fidelis villicus...“, s. 32 – 33.
 211 LISKOVÁ, Samospráva mesta, s. 25.
 212 MBB-915/26/1482, 1490, 1493/; MBB-262/2/1489/.
 213 JURKOVIC, Dejiny kráľovského mesta, s. 225.
 214 Predpísaný podiel pre Banskú Bystricu (vrátane dane): v r. 1505: 500 fl., v r. 1506: 514 fl., v r. 1507: 525 fl., 1510: 550 fl., v r. 1511: 213 fl., v r. 1513: 233 fl., v r. 1514: 250 fl., v r. 1516: 245 fl. Vyúčtovania siedmich bankých miest: MMKr . I.18.1.23: 1505 – 1516; I.18.1.24 (1505 – 1519). MMBŠ-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507. MMBŠ-N, škat. 16, č. 85: 1507. Doklady o kráľovskej dani za všetky banské mestá (celk. výška 500 – 1000 fl. v rôznych rokoch), z toho na Banskú Bystricu pripadalo priemerne 24 – 25 %: MMKr . I.18.1.23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Bystricu 120 fl.). MMBŠ-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17.I.1509. MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (za Bystricu 136 fl.). MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Bystricu 98 fl. 75 den.). MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (za Bystricu 262 fl. 67 den.). MMBŠ-MOL, I-91, škat. -1, č. 53: 16. 12. 1515. MMBŠ-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516. Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32 – 33, 35, 41, 42, 45, 48, 51 – 54: 1486 – 1521. Dar pre poľskú kráľovnú: MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 35.
 215 Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetkých sedem bankých miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101 – 102, Nr. LXIV: 8. 10. 1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486). HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18. 4. 1487. Príkaz Vladislava II. prispieť 3000 florénmi: MMBŠ-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. 16. storočia vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521. I.18.2.54: 25. 7. 1521. MMBŠ-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512. MMBŠ-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18. 5. 1513.
 216 MATULAY, Katalóg I, s. 28, č. 43; s. 48, č. 129; s. 111, č. 346; s. 123, č. 385; s. 144, č. 444; s. 177, č. 548.
 217 GRAUS, K najstaršej podobe erbu, s. 16 – 22.
 218 Zoznam richtárov mesta Banskej Bystrice do polovice 19. storočia aj s doloženými členmi mestskej rady publikoval Emil Jurkovič (JURKOVIC, Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, s. 357 – 368). Pri príležitosti 740. výročia udelenia mestských výsad vypracoval zoznam richtárov a iných čelných predstaviteľov mesta do roku 1995 Igor Graus (GRAUS, Prví muži v meste, s. 9 – 12.). Menoslov banskobystrických richtárov (od začiatku do roku 1499) aj s príslušnými pramennými odkazmi publikovala najnovšie LISKOVÁ, Samospráva mesta, s. 29 – 30. U richtárov do roku 1499 môžeme teda upustiť od citácií a odkazy na pramene budem uvádzať až pri richtároch v rokoch 1500 – 1526.
 219 MATULAY, Katalóg I, s. 108, č. 339.
 220 MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 349.
 221 JURKOVIC, Dejiny kráľovského mesta, s. 358.

- 222 Tamže.
- 223 MATULAY, Katalóg I, s. 116, č. 363.
- 224 MATULAY, Katalóg I, s. 117, č. 366.
- 225 MATULAY, Katalóg I, s. 118 – 119, č. 370.
- 226 MATULAY, Katalóg I, s. 123, č. 385.
- 227 MATULAY, Katalóg I, s. 129, č. 405.
- 228 MATULAY, Katalóg I, s. 134, č. 416.
- 229 MATULAY, Katalóg I, s. 144, č. 445.
- 230 MATULAY, Katalóg I, s. 149, č. 459.
- 231 MATULAY, Katalóg I, s. 153, č. 471.
- 232 MATULAY, Katalóg I, s. 162, č. 495.
- 233 MATULAY, Katalóg I, s. 167, č. 511.
- 234 MATULAY, Katalóg I, s. 167, č. 512.
- 235 MATULAY, Katalóg I, s. 173, č. 534.
- 236 MATULAY, Katalóg I, s. 177, č. 548.
- 237 MATULAY, Katalóg I, s. 182, č. 564.
- 238 MATULAY, Katalóg I, s. 194, č. 598.
- 239 MATULAY, Katalóg I, s. 214, č. 646.
- 240 RÁBIK, Banskobystrický richtár Ondrej, s. 4 – 8.
- 241 LISKOVÁ, Mesto Banská Bystrica, s. 58.
- 242 MATULAY, Katalóg I, s. 49, č. 132.
- 243 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 79.
- 244 RÁBIK, Erb stredovekej banskobystrickej, s. 49 – 57.
- 245 SKLADANÝ, Zápas o banskobystrickú meč, s. 204 – 207.
- 246 PDSS VI, s. 128 – 132, č. 54.
- 247 JURKOVICH, Michal Königsberger, s. 172 – 192.
- 248 Viedeň – 30 osôb: TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 345. Krakov – 37 osôb: Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 19. Metryka czyli album, s. 290; Problematiké je určenie pôvodu šiestich študentov z roku 1509 pochádzajúcich *de Bistricia* bez špecifikovania diecézy, keďže môže ísť o viacero lokalít. Metryka czyli album, s. 312.
- 249 ĎURKOVÁ, Sásová a Rudlová, s. 33.
- 250 PDSS VI, s. 300 – 305, č. 13, s. 302.
- 251 JURKOVIC, Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, s. 369.
- 252 MATULAY, Katalóg I, s. 23, č. 29.
- 253 IPOLYI, Geschichte der Stadt Neusohl, s. 69 – 70.
- 254 GRAUS, Banskobystrický špitál, s. 557 – 578.
- 255 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 78.
- 256 Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 54.
- 257 ALBERTY, História Zboru, s. 11 – 27.

BANSKÁ BYSTRICA

germ. Neusohl, hung. Besztercebánya

1. Name

Earliest mention: 1255 *Bystrice*

Other names and variants:

Latin sources: 1256 *Byztherze*, *Bysterzebana*, 1263 *Byzterchebana*, 1287 *Biztriche*, 1300 in *Novo Solio*, 1326 *Wystricia*, 1340 *Byztricia*, *Byztrice*, 1378 *Bistrichie Soliensis*, 1447 *Bystricz*, 1462 *Bistricza*, 1473 *Bistricium alias Novum Zolium*

German sources: 1443 *Neuozol*, in *dem Neuen Sol*, 1437 *Margk Neuozol*, 1482 *Neuozol*

Etymology: Name is derived from a nearby brook *Bystrica*.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Banská Bystrica District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Zvolen Comitatus (medieval county)

Banská Bystrica is situated in the northwestern part of Zvolen Basin, on the right bank of the river Hron, at 342 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: The town was founded at the crossing of important roads. The main road (*via magna*) from Zvolen to Slovenská Lupča met the branches to Turiec and Liptov. Two roads led from Banská Bystrica to Slovenská Lupča.

Boundaries: Villages in the original town area of Banská Bystrica in the Middle Ages: Podlavice, Riečka, Uľanka, Jakub, Kostiviarska, Majer, Kynceľová, Rudľová, Sásová, Harmanec, and mining localities Staré Hory, Richtárová, Piesky a Špania Dolina.

3. Earliest settlement

The earliest settlement of Banská Bystrica is attested by a mention of the royal guests from a “new settlement of Bystrica” (*nova villa Bystrice*), who were granted the town privileges in 1255. This was probably meant to distinguish the new Saxon settlement from an early medieval (and perhaps even older) Slovak village. German settlers were attracted to this area by mining.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: free royal town

Basic privilege: privilege charter of Béla IV (before 14 October 1255) contained following rights and duties:

- right to freely choose pastor
- right to freely elect mayor, who is to try all disputes between townsmen
- exemption from jurisdiction of Zvolen Comitatus
- right to freely mine gold, silver and other metals within the Zvolen Comitatus, as well as the right of other benefits from this area necessary for mining, with the exception of hunting and fishing
- exemption from the duty to pay land tax (*terragium*)
- exemption from paying toll charges to the extent to which this right was granted to Banská Štiavnica burghers
- duty to pay (as *urbura*) 1/10 of extracted gold, and 1/8 of extracted silver and other metals
- duty to fight under the King's flag
- duty to annually exchange old coins for new ones

Confirmations of the basic privilege: 3 September 1256 by Béla IV, 12 September 1271 by Stephen V, 25 March 1287 by Ladislaus V, 1293 by Andrew III, 11 November 1340 by Charles I. Robert, 21 May 1365 by Louis I the Great, 30 March 1465 by Matthias Corvinus, 15 June 1496 by Vladislaus II, 7 August 1524 by Louis II

Important partial privileges and confirmations (selection):

5 February 1405 – Sigismund grants the freedom of mining in all mining districts of the Kingdom of Hungary to six central Slovakia mining towns together (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová)

5 August 1426 – Sigismund orders mayor of Zvolen to allow Banská Bystrica burghers to cut wood in royal forests necessary for maintaining the lead mines

18 September 1447 – Estates of the Kingdom of Hungary order that exemption of seven mining towns (including Banská Bystrica) from paying tolls is to be respected

26 March 1465 – Matthias Corvinus orders castellans of the Zvolen Castle to allow Banská Bystrica townsmen to use a road to Kremnica directly through Malachov

3 May 1470 – Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying royal tax

22 June 1496 – Vladislaus II confirms the exemption of Banská Bystrica townsmen from paying the tolls throughout Hungary

7 December 1496 – Vladislaus II allows seven central Slovakia mining towns to cut wood and to char in the territories of the Dóczy's estates Lupča, Šášov and Revište

31 May 1500 – Vladislaus II confirms to all seven central Slovak mining towns their exemption from paying royal and landlord toll throughout the country

17 April 1516 – Louis II in new donation grants Banská Bystrica burghers the right to mine and freely cut wood within the area of the town

8 December 1516 – Louis II grants Banská Bystrica the right to use red wax for sealing the documents

18 November 1517 – Louis II prohibits Chamber Counts, the Turzos, from violating the freedoms of Banská Bystrica

Town law and mining law: in the Middle Ages Banská Bystrica abided by the law of Banská Štiavnica and by the mining law

5. Architectural development and town topography

Besides the Main Square (*Ring*) and town castle the core of medieval Banská Bystrica consisted of six streets - Dolná (Špitálska), Horná, Lazovná, Strieborná, Krížna and Hronská (Kapitulská). Hospital for poor and sick townspeople and hospital church were built in the western part of the town as early as the early 14th century. Church of St. Elizabeth is a single-aisle Gothic building with a sanctuary and small side chapel. The area of the town castle is situated northeast of the Main Square, near the parish Church of the Assumption of the Virgin Mary dated back to the 13th century. It was originally a Romanesque single-aisle church with sanctuary and tower. The fortification of the town castle consists of one line of wall, the gateway with barbican and Peterman's tower, bastions (Farská, Banická, Gall's, Andrew's, Mühlstein's). Town Hall (*Praetoria*) was structurally incorporated into the southern line of walls. Late Gothic palace, so called Matthias's house, was attached to Banická Bastion. The late Gothic Church of Holy Cross (Slovak) is situated next to the palace.

6. Significant events (chronology)

after 23 January 1300 – Roman Cardinals issue letter of indulgence for the construction of the Church of the Virgin Mary in Banská Bystrica; more letters of indulgence for this church come from 12 December 1323, 17 March 1332 and 25 February 1335

3 August 1363 – first written mention of the Hospital of St. Elizabeth in Banská Bystrica

3 April 1385 – agreement between the Senate of the Republic of Venice and Florentine traders on the deliveries of copper of Banská Bystrica

1386 – oldest preserved document of mining in Banská Bystrica

- 1 March 1406 – letter of indulgence for a newly built Chapel of St. Michael
 22 May 1424 – Sigismund gives his wife Queen Barbara estates in central Slovakia, among them Banská Bystrica
 13 March 1466 – Stephan Jung of Banská Bystrica sells his local property to King's chamberlain John Thúz of Lak and Buda burgher John Ernst for 6200 Florins
 5 April 1470 – Matthias Corvinus exempts John Ernst from paying *urbura* on profit from mines that he has bought from Stephen Jung, and allows him to freely sell extracted silver and copper in all of Hungary
 13 November 1473 – Matthias Corvinus donates Barbara, daughter of Hans Edelpöck of Stein, brick house in the square and a mine belonging to it, called New Adit, grange in the village within the town fortifications, and villages Jakub, Podlavice, Riečka, Majer, Uľanka and Zvolenské Nemce, belonging to above-mentioned house
 12 November 1474 – Hans Koler, son of Christian Koler of Nuremberg, leaving his service in Turzo's smelt-house in Mogil near Krakow, commits himself not to process copper of Banská Bystrica either in Banská Bystrica or elsewhere, and not to reveal Mogil manufacturing secret of copper processing in any country
 1478 – Matthias Corvinus and Queen Beatrix in Banská Bystrica
 15 November 1494 – preliminary agreement between the Turzos and the Fuggers on joint copper enterprise in Banská Bystrica
 16 March 1495 – memorandum of agreement of Turzo-Fugger company "Ungarischer Handel" concluded in Bratislava
 26 January 1496 – John Lang (Rožňava mayor) issues a statement that in 1495 he has sold his two houses situated in the square in Banská Bystrica to John Turzo for 1000 gold
 10 April 1500 – fire in Banská Bystrica, town archive burned
 10 November 1514 – first complete list of 32 members elected by outer council
 2 June 1525 – miners and smelters come out on strike
 20 February 1526 – the Turzos finish with partnership in Banská Bystrica copper company and cede all the company to the Fuggers
 24 February 1526 – Banská Bystrica rebels gain control of Banská Bystrica for 9 days
 10 May 1526 – Louis announces to the town of Banská Bystrica that he has returned the town company to the Fuggers
 18 August 1526 – Louis II orders nobility, towns and villages to condemn to death 46 miners

7. Demographic development

German immigrants came to the territory of Banská Bystrica mainly from Zvolen and its surroundings, perhaps in a smaller numbers from Krupina and Banská Štiavnica. The number of Germans living in Banská Bystrica was initially very small (about 36). In the 14th century increased influx of German population resulted in partial Germanization of mining and smelting settlements around Banská Bystrica. Most villages in the area of the town, however, retained its Slovak character. According to the tax register of Banská Bystrica of 1489, about 50 burghers of 189 burghers paying taxes and living in 93 houses have Slovak surnames.

8. Economic activities

Mining, metallurgy and international trade in copper: Second and greatest boom of Banská Bystrica mining is connected with John Turzo and his world famous Turzo-Fugger copper company "Ungarischer Handel" (1494-1526). John Turzo developed extracting and processing of until then unused sources of so called black copper containing silver.

Crafts and trade: Banská Bystrica townsmen were mainly miners. Mining activity was focused on copper and silver ore, and in some cases mercury. In the town there were guilds of butchers (1443), shoemaker journeymen (1450), tailors (1481) and shoemakers (1482). The most common crafts in the late 15th century were butchers (12), tailors (12), smiths (11), furriers and tanners (8), shoemaker (6), goldsmiths (6) and carpenters (4). Other documented crafts: stonecutters, coopers, watchmakers, honey-makers, locksmiths, wheelers, girdlers, saddlers, potters, millers, brewers and fishermen.

9. Town administration

Municipality: headed by mayor (*villicus, iudex, Richter, Bürgermeister*) and town council of 12 members; mayor was elected annually by whole town community (*comunitas, universitas*)

Notary: initially held the office of scribe (*Standtschreiber*), documented since the 14th century

Town Book: the oldest, fragmentary town book of 1386-1399; books of municipal revenues and expenditures of 1482, 1489, 1490 and 1493

Seal: The oldest seal of Banská Bystrica: in the center of the sealing field is Early Gothic shield with municipal coat of arms, divided into nine horizontal fields. Fields nos. 1, 3, 5, 7 and 9 are latticed, fields nos. 2, 4, 6 and 8 are smooth. Above the shield is mining hammer and curling-irons. The free space on the sides of the blazon is filled with heavenly bodies, star (sun), moon and stars. Circular inscription: *+SIGILLVM DE BISTRICEBANA*. The oldest seal impression dates to 1326. This seal was replaced by two seals, smaller and larger, both with changed coat of arms, in the mid-15th century.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

mayor comes Andrew – first mayor of Banská Bystrica, his name is mentioned on 03 September 1256, when Béla IV donated a forest and land above present-day Liptovská Sielnica (later village Kvačany) to him; in 1263 king gave *comes* and mayor Andrew more possessions for his merits

The Karl family – the Karls (Caroli, Karoli) became excellent among families of *waldbürgers* in Banská Bystrica in the 14th century; they owned large assets in the territory of Banská Bystrica and adjacent settlements, including mines.

The Jung family – prominent family of miners, which acquired huge property in Banská Bystrica by buying it from descendants of the Carolis

Vít Mühlstein (15th century) – the Mühlsteins came to Buda from High Germany; although Vít Mühlstein failed to become a co-owner of Jung's copper company in Banská Bystrica, he managed to get permanent possession of some of local mines

Michael Königsberger (late 15th and the early 16th century) – a wealthy burgher of Banská Bystrica and *waldbürger*, maccenas and founder Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 67

11. Church history

Parish church: Initially it was probably a smaller church built in the Romanesque style. Some of its architectural elements are partially preserved in newly built (or rebuilt) Neo-Gothic parish church in Banská Bystrica. The village existed before the arrival of German guests in Banská Bystrica and was formed around the Church of St. Anton the Hermit. The church of the Virgin Mary started to be built (or rebuilt) in 1300 at the latest.

Municipal hospital: The contract between pastor Stephen and *waldbürger* Peter Karl on the patronage of the Hospital of St. Elisabeth was conclude on 3 August 1363. Hospital cared for 24 paupers.

Chapels: Chapels of St. Andrew and of Corpus Christi founded by Vít Mühlstein and John Kohlman in 1473, chapel of St. Anton by Urban Aurifaber in 1475, and chapel of St. Barbara by Michael Plath in 1478. Michal Königsberger funded the Chapel St. John the Baptist and endowment for the Chapel of St. John the Almoner. Königsberger founded the new church of Holy Cross near the parish church.

Religious fraternities: Fraternity of Corpus Christi

The beginnings of the Reformation: Very close contacts between Banská Bystrica and German countries, mainly Silesia and Saxony, resulted in early response of the Reformation in central Slovakia. In times of Luther's teaching in Wittenberg, three students from Banská Bystrica studied at the University of Wittenberg – George Baumheckel in 1522, Matthew Thome in 1523, and Valentine Grenicer in 1538. Supporters of Reformation were even among the members of Banská Bystrica town council.

Martin Štefánik

BANSKÁ ŠTIAVNICA

nem. Schemnitz, maď. Selmechánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Podľa starších názorov (Grega – Vozár, Gindl) je najstaršou zmienkou *terra banensium*, t. j. „zem baníkov“ r. 1156, v novšej literatúre je považovaná za nehodnovernú.¹

Prvý hodnoverný údaj: *Bana* spomínaná r. 1217.²

Ďalšie názvy a varianty³

Latinské pramene

1240 *Banya*, 1255 *Schebmyzbana*, 1266 *cives de Bana*, 1275 *Bana*, *Schebnici(a)* – kruhopis pečate, 1286 *Zebnech-Bana vel argenti fodina*, 1305 *Schemmiczbana*, 1327 *Sebnuchbanya*, 1352 *Sebenych*, 1391 *Sebnicia*, 1424 *Sebnych*, 1447 *Sempnicz*, 1453 *Sebnycz*, 1466 *Sewnicia*, 1471 *Schebnicia*, 1497 *Schebnjeczia*, 1510 *Selmecz*, 1512 *Selmechanja*.⁴

Nemecké pramene

1402 – 1406 *Schebnicz*, 1451 *Schembnitz*, 1482 *Schebnitz*, 1494 *Schebnjecz*, 1515 *Schebnicz*.⁵

Slovenské (české) pramene

1449 *Szczawnicza*.⁶

Etymológia názvu

Slovenský názov Banská Štiavnica, ako aj zložené názvy a ich varianty v latinských listinách (*Schebmyzbana*, *Sebnuchbanya*, *Zebnech-Bana* a i.) sú spojením dvoch názvov pôvodných slovanských osád Bana a Štiavnica, ktoré existovali v bezprostrednej blízkosti a splynuli v 13. storočí.

Výraz *Bana* (baňa) nemá istú etymológiu, starší jazykovedci (podľa nich aj historici) ho vysvetľovali ako výraz pochádzajúci pôvodne z gréčtiny a latinčiny (*balnea*), kde sa vzťahuje na kúpeľné zaklenuté stavby. V slovanských jazykoch mal rozšíriť svoj význam na tvarom podobné baňaté nádoby, ako aj na okrúhle jamy vzniknuté pri povrchovej ťažbe rúd. Novšie názory (Ondruš) odvodzujú výraz baňa od výrazu „báň, rúbanisko“ teda miesto, kde sa rúbe ruda.

Výraz Štiavnica, ktorý neskôr prešiel do nemeckej (Schemnitz) aj maďarskej formy (Selmec), je odvodený od názvu potoka, ktorý ňou preteká. Koreň pomenovania potoka *Štiav|n* vychádza z označenia kyslastej minerálnej vody a v spojení s koncovkou *-ica* vo funkcii nomen loci vytvára názov mesta.⁷

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Banská Štiavnica, geografická poloha 48° 27' severnej zemepisnej šírky, 18° 53' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto vzniklo a po celý stredovek aj novovek sa nachádzalo v severnom výbežku hontianskej župy, ktorá sa už v 11. st. vyčlenila zo staršieho Novohradského komitátu.⁸

Banská Štiavnica leží v Štiavnických vrchoch v nadmorskej výške 621 m nad morom cca 5 km severne od vrchu Sitno. Neovulkanické Štiavnické vrchy ako súčasť Slovenského stredohoria sa tiahnu v dĺžke niekoľkých desiatok km, zo severu ich ohraničujú Kremnické vrchy a Zvolenská kotlina, na severovýchode susedia s Pliešovskou kotlinou a na juhovýchode s Krupinskou planinou, na západe so Žiarskou kotlinou, s pohorím Vtáčnik a s Pohronským Inovcom, na juhu s Podunajskou pahorkatinou.

Geologické podmienky

Zásadným faktorom pre vznik a rozvoj mesta boli náleziská rúd v širšom rudnom poli, pozostávajúcom z viacerých častí. Od východu na západ rozlišujeme 3 časti: vlastná banskoštiavnická oblasť, stredné (hluché) pásmo, hodrušská oblasť. Pri tvorbe žilných štruktúr vlastnej banskoštiavnickej oblasti sa v homogénnom prostredí vzájomne podobných hornín vytvoril sled žíl v smere SSV – JJZ, najvýznamnejšie z nich sú žily Špitaler, Bieber, Grüner, Ján a Terézia. Žily dosahujú dĺžku rádovo niekoľkých kilometrov a hrúbku niekoľkých metrov, v miestach maximálnej hrúbky až niekoľkých desiatok metrov. Žilná výplň je charakteristická obsahom najmä strieborných a v menšej miere zlatých rúd.⁹

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Poloha Banskej Štiavnice umožňovala prostredníctvom viacerých ciest pripojenie na hlavnú trasu spájajúcu Budín cez Zvolen s Poľskom: jedno spojenie tvorila cesta na východ do Dobrej Nivy popri Banskom Studenci s odbočkou do Krupiny,¹⁰ druhým bola „kolonizačná“ cesta na juhovýchod údolím Štiavnického potoka do dedín Hontianske Nemce a Domaníky, v ktorých bola mýtna stanica.¹¹ Ďalšie dve cesty lokálnejšieho charakteru smerovali od juhovýchodného okraja Štiavnice severovýchodným smerom pokračujúc cez Banskú Belú do Zvolena, druhá smerovala zo severozápadného okraja mesta na juh a juhovýchod smerom k Pukancu do nížinatého prostredia Hontu.¹² Smerom na západ sa Banská Štiavnica napájala cez Hodrušu na cestu na Žarnovicu, kde sa oddávna nachádzalo mýtno miesto vo Voznici (*Goznucha*, zmienka 1226), r. 1237 je spomínané mýto vo Voznici, Hliníku a Sv. Kríži (Žiari) n. Hronom. Voznické mýto bolo pred r. 1344 preložené do Žarnovice, koncom 14. st. bolo predmetom sporov a krvavých konfliktov (*cum effusione sanguinis*) Banskej Štiavnice s Dóciovcami, načas urovnaných dohodou r.

1497, ale v prvých desaťročiach 16. st. opäť oživených.¹³ Od obyvateľov banských miest vyberali mýto aj v mestečku Dobrá Niva a na Ostrej lúke (severovýchodne od Štiavnice), čo po ich protestoch zakázal kráľ Vladislav II.¹⁴ Podobným spôsobom zakázal porušovať oslobodenia banských miest ešte Matej Korvín roku 1472, po ňom aj Vladislav II. r. 1500 aj 1519 s odkazom na ich privilégiá vyberania mýta od obyvateľov siedmich banských miest opátstvu v Hronskom Beňadiku.¹⁵ Mýto v Sv. Antone (južne od Štiavnice) je doložené od r. 1342.¹⁶

Chotár

Banská Belá majetok Belá (*terra nomine Bela*) spomínaný pri vytyčovaní hraníc oproti Štiavnici r. 1228. Podľa Györfyho v tomto prípade nešlo o neskoršiu Banskú Belú.¹⁷

Banský Studenec (*Kulpach*) je spomínaný v metačnej listine z r. 1266, ktorá vyznačovala južnú hranicu štiavnického chotára (pozdĺž potoka s názvom Jendynpotok) cez dnešný Štefultov smerom na Banský Studenec.¹⁸

Obce Banská Belá (*Dilm*), Banský Studenec (*Kulpal*, *Kwlpach*), Sigelsberg (*Sygluspergh*, *Sigelsperg* = časť dnešných štiavnických baní), Kerling – zaniknutá osada nad Hodrušou-Hámrami (*Karlyk*, *Karlik*, *Kerlik*), Žakyl – dnes časť Podhoria (*Seken*, *Sekken*), Kopanice – dnes súčasť Hodruše-Hámrov (*Gerod*) boli už pred r. 1352 súčasťou chotára Banskej Štiavnice, keďže v tomto roku boli na kráľov príkaz po násilnom zabratí šášovským kastelánom vrátené mestu.¹⁹ Podobný konflikt so šášovským kastelánom Petrom Kolerom vo veci zabratia vymenovaných obcí sa zopakoval r. 1447, takisto s kastelánom Ladislavom z Úporu 1467 a s Dóciovcami ako majiteľmi hradu Šášov sú doložené spory v rokoch 1491 – 1507.²⁰ Dĺžka doby, po ktorú boli spomínané obce zabraté Šášovom, nie je presne známa, podľa frekvencie sporov sa viac ocitali v moci jeho majiteľov ako mesta Banská Štiavnica. Banská Belá sa postupne osamostatnila v 14. st. (pozri heslo Banská Belá).

Banská Hodruša (*Hodricz*) – dnes súčasť Hodruše-Hámrov. Po vyplnení obce Kerling (Karlik) vojakmi hradu Šášov ju založili preživší obyvatelia Kerlingu. Hodrušana sú uvedení r. 1364 v prvej banskoštiavnickej mestskej knihe v registroch príjmov ako platitelia pomerne vysokého poplatku (zrejme dane) 72 florénov pre Štiavnicu, obec bola teda zrejme podstatne staršia. Koncom 15. storočia sa Hodruša neúspešne snažila osamostatniť sa podľa vzoru Banskej Bely.²¹

Bzenica a Vyhne sa dostali do majetku Štiavnice dlhodobým procesom koncom stredoveku. Majetky v oboch obciach vlastnili početní vlastníci. Proces zadlžovania majiteľov viacerých poddanských usadlostí u mesta Banská Štiavnica začal už koncom 15. st. Významné podiely v oboch dedinách patrili komorskému grófovi Seifriedovi Pieschenovi (podrobnejšie pozri kap. Osobnosti), po jeho smrti a riešení dedičstva sa dostali darom kráľa Vladislava II. do vlastníctva Štiavnice, vvedenie do držby oboch dedín r. 1519.²²

Popis hraníc zredukovaného chotára z r. 1444 uvádza hraničné línie od Drieňovej (Thiernberg) k vrchu Spitzenberg, pozdĺž cesty pre vozy k Ungersteigu (Křížna), ďalej Ilijský potok (*Senth Gilgen pach*) a potok v Sigelsbergu (časť dnešných štiavnických baní), vrch Tanád (*Thanadach*), hodrušské lokality Pauhoff, Finsterort, neidentifikovateľná časť Vyhni, vrch Kohlberg, Sklené Teplice a Banskobeliarsky potok. Na tomto území existovali, resp. postupne vznikali osady Štefultov, Horná a Dolná Roveň, Vindšachta, Banky a Vindišlajtna.²³

Vyššie uvedené lokality pôvodného (väčšieho) chotára, ktoré boli predmetom sporu so Šášovom (1352), boli v období okolo 1444 zrejme zabraté a netvorili súčasť zredukovaného banskoštiavnického chotára.

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

V širšom okolí v oblastiach južne od Banskej Štiavnice je dokázané osídlenie už z neskorej doby kamennej. Koncom doby bronzovej (1200 – 800 pred Kr.) predstavoval terasovito upravený vrch Sitno lokálne opevnené mocenské centrum lužickej kultúry s nálezmi žiarových hrobov a bronzových pokladov. V 3. – 2. storočí pred. Kr. osídlili región mesta Kelti, ktorí prevádzkovali baníku a hutnícku činnosť. Spektrálne analýzy keltských mincí (poklad hontského typu z Levíc) dokazujú pôvod suroviny v štiavnickej rudnej oblasti. V germánskom období (prvé stáročia po Kr.) tu naďalej prežívali galskí Kotíni, ktorí sa venovali ťažbe a spracovaniu rudy a obchodovali s Rimanmi (nález importovanej rímskej keramiky terra sigillata z 2. storočia na Glanzenbergu). Odvtedy až do polovice 11. storočia nie sú známe archeologické nálezy o prítomnosti človeka. Kontinuita či prerušenie osídlenia pri vystriedaní Keltov Germánmi a Germánov Slovanmi ostávajú zatiaľ otvoreným problémom.²⁴

Mesto vzniklo spojením osád slovanského pôvodu Štiavnica a Bana.²⁵ Udelenie výsadných práv zabezpečilo nemeckým hostom v Štiavnici istú prevahu a umožnilo postupné splynutie osád. Prvý doklad o fúzii v jeden právny celok je zmienka *Schebnyzbana* z roku 1255,²⁶ z r. 1275 pochádza listina vydaná v Bani (*in Bana*), spečatená je pečatou s kruhopisom, ktorého súčasťou je názov *Schebnisi(a)*.²⁷ V tomto období teda už jednoznačne išlo o tú istú mestskú komunitu.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské banské mesto.²⁸

Základné privilégium

Originál nezachovaný, na základe zmienky z r. 1255²⁹ sa predpokladá jeho udelenie roku 1237 – 1238.

Na základe rekonštrukcie podľa neskorších odkazov s určitou obsahovo:

- právo slobodnej voľby farára;
- vyňatie spod právomoci župana;
- právo na pohostenie v Banskej Štiavnici mal iba panovník, nie župan a jeho úradníci;
- celokrajinské oslobodenie od platenia kráľovského mýta.

Na základe paralel s inými mestami v 13. storočí pravdepodobne obsahovalo aj:

- právo slobodnej voľby richtára s úplnou súdnou právomocou;
- oslobodenie od pozemkovej dane;
- články o povinnosti platiť urburu – kráľovskú daň z ťažby kovov (desatina zo zlata a osmina pri iných kovoch);
- povinnosť vyslať vojakov, ak panovník stál na čele vojenskej výpravy;

- právo vykonávania každoročnej výmeny mincí richtárom;
- osobitné ustanovenia vzťahujúce sa najmä k súdnictvu (svedectvo, predvolávanie k súdu, odvolacia inštancia), dedičské právo, vymedzenie mestského územia, právomoci mestskej rady.³⁰

Konfirmácie základného privilégia

- 31. 3. 1447 Uhorské stavy potvrdzujú privilégium pre mesto Banskú Štiavnicu, zničené počas vojen a požiaru v rozsahu, v akom ich užívali za kráľa Žigmunda a jeho predchodcov uhorských kráľov.³¹
- 25. 9. 1447 Gubernátor Ján Huňady potvrdzuje zničené privilégiá Štiavnice v rozsahu udelenom uhorskými kráľmi.³²

Významnejšie čiastkové privilégiá a potvrdenia (výber)

- 1270 – 1272 Kráľ Štefan V. sa niekedy počas svojej vlády vzdal patronátneho práva v prospech Štiavnice.³³
- 5. 2. 1405 Kráľ Žigmund udeľuje slobodu dolovania vo všetkých banských regiónoch uhorského kráľovstva pre 6 stredoslovenských banských miest spoločne (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová).³⁴
- 15. 4. 1405 Bol vydaný tzv. menší Žigmundov dekrét, ktorý obsahoval významné ustanovenia týkajúce sa všetkých kráľovských miest v Uhorsku: o. i. nariadenie obohnať niektoré (nemenované) mestá hradbami, zavedenie jednotných mier a váh podľa vzoru mesta Budín, posilnenie súdnych právomocí richtára a mestskej rady kráľovských miest vo veciach zločinov páchaných na mestskom území, odvolacou inštanciou v súdnych záležitostiach pre mestá je ich materské mesto (t. j. to, ktorého mestské právo používajú) alebo súd kráľovského taverníka, všeobecné oslobodenie od mýta na tovary privezené zo zahraničia (z ktorých sa zaplatilo clo, teda tridsiatok), zrušenie budínskeho práva skladu a z toho vyplývajúca sloboda pohybu s tovarmi pre domácich kupcov – mešťanov kráľovských miest, zákaz vývozu nezmencovaných drahých kovov.³⁵
- 1. 3. 1425 Kráľ Žigmund oslobodzuje sedem banských miest (vrátane Banskej Belej) od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.³⁶
- 18. 9. 1447: Uhorské stavy prikazujú rešpektovať oslobodenie šiestich banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) od mýta.³⁷ Kremnica sa vo vymenovaní nenachádza, podobné oslobodenie dostala už 1446 (por. heslo Kremnica).
- 26. 12. 1461 Kráľ Matej I. oslobodzuje obyvateľov Banskej Štiavnice od platenia mýta v celej krajine pri dovoze potravín.³⁸
- 3. 5. 1470 Kráľ Matej I. oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane.³⁹
- 28. 3. 1471 Kráľ Matej I. potvrdzuje privilégiá svojich predchodcov a oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia mýta v celej krajine.⁴⁰
- 2. 2. 1479 Kráľ Matej I. potvrdzuje privilégiá Banskej Štiavnice, zničené počas vojen a požiarov: právo byť súdení vlastným richtárom a mestskou radou, oslobodenie obyvateľov od platenia mýta v celej krajine, zákaz zadržiavať ich veci a tovary kvôli dlhom a prehreškom iných osôb, slobodnú ťažbu dreva a pálenia uhlia v kráľovských lesoch.⁴¹
- 22. 6. 1496 Kráľ Vladislav II. povoľuje štiavnickým banským podnikateľom slobodne a zadarmo ťažiť drevo pre potreby baníctva a prikazuje všetkým toto právo rešpektovať. V ten istý deň inou listinou potvrdzuje privilégiá svojich predchodcov o zákaze zadržiavať ich veci a tovary kvôli dlhom a prehreškom iných osôb a o oslobodení od platenia mýta v celej krajine.⁴²
- 29. 6. 1496 Kráľ Vladislav II. udeľuje Banskej Štiavnici právo pečatiť červeným voskom.⁴³
- 7. 12. 1496 Kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) ťažiť drevo a páliť uhlie na územiach dóciiovských panstiev Lupča, Šášov a Revište.⁴⁴
- 31. 5. 1500 Kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.⁴⁵
- 17. 5. 1502 Kráľ Vladislav II. potvrdzuje obyvateľom všetkých siedmich banských miest ich staré právo v okolitých kráľovských lesoch slobodne ťažiť a dovážať drevo potrebné na výstavbu banských diel.⁴⁶
- 9. 3. 1520 Kráľ Ľudovít II. prikazuje hodnostárom a úradníkom Hontianskej, Tekovskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Gemerskej, Bratislavskej, Novohradskej a Turčianskej župy rešpektovať oslobodenie siedmich banských miest od platenia mýta.⁴⁷

Mestské a banské právo

Hoci najstaršie zachované zapísanie štiavnického práva pochádza z r. 1466,⁴⁸ jeho existencia sa podľa úvodných článkov odvolávajúcich sa na zostavenie prisáznymi mesta a udelenie kráľom Belom IV. predpokladá už pred r. 1270. Na existenciu mestského práva poukazujú zápisy z mestskej knihy z r. 1382 – 1392 o právnych zvyklostiach mesta.⁴⁹ V oblasti banského práva existoval najneskôr od roku 1388 spoločný súd 6 stredoslovenských banských miest (v prvom známom prípade sa zišiel v Banskej Štiavnici), ktorý riešil závažné otázky a spory a jeho ustanovenia slúžili ako prameň banského práva (*secundum iura montanorum*).⁵⁰ Po zničení pôvodných listín, ku ktorému došlo najpravdepodobnejšie pri požari a vyplienení mesta r. 1442, sa štiavničania rozhodli nanovo spísať, upraviť a rozšíriť svoje už zastarané mestské a banské právo, pričom z prestížnych dôvodov sa pri takomto novom zostavovaní nechceli riadiť žiadnym vzorom z domácich miest (keďže sa pokladali za najstaršie uhorské banské mesto), ale použili ako podklad zahraničný vzor – nemeckú verziu mestského a banského práva moravského mesta Jihlavy. Výsledkom bolo nové banskoštiavnické mestské a banské právo vychádzajúce sčasti z vlastných zvyklostí a praxe podľa starého (zničeného) banskoštiavnického práva a sčasti z jihlavského práva.⁵¹ Znenie nového mestského práva v troch zachovaniach z rokov 1466 – 1513 má 40 článkov bez zásadných odlišností medzi jednotlivými zachovaniami (rozdiely existujú v slovoslede, spôsobe členenia, nahrádzovaní výrazov a v pridaní doplňujúcich ustanovení). Banské právo má v závislosti od konkrétneho zachovania 19, 26 alebo 27 článkov, teda sa postupne doplňovalo. Vzhľadom na neskorú dobu spísania je problematické až nemožné určiť, ktoré články boli obsiahnuté už v starom banskoštiavnickom práve, ktoré boli podľa aktuálnej potreby doplnené podľa miestnych zvyklostí a ktoré sú doplnkom podľa jihlavského práva.⁵²

Mestské právo reguluje voľbu mestskej samosprávy (richtára a prisázných), súdnu kompetenciu nad mešťanmi, dedičské právo, používanie správnych mier a váh, kúpno-predajné, dlhové a zálohové právo, určuje tresty pre vrahov, vlamačov, ohováračov, zlodejov, násilníkov, podpalačov, čarodějnice a iných previnilcov. Banské právo reguluje otváranie baní a vyznačovanie banských polí, stretnutie dvoch banských diel, vzájomné zatápanie, lehoty prerušenia dolovania, pridelovanie opustených banských diel, razbu pokusných štôlní, prepožičiavanie banských podielov, stavanie hút a banských mlynov.⁵³

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Sídlisková situácia v Banskej Štiavnici pozostávala už v 12. storočí z dvoch samostatných celkov: lokality Štiavnica (základ dnešného mesta) a lokality Baňa (zvaná *alte Burg* = Starý hrad, od 18. storočia označovaná aj ako Staré mesto) na vrchu Glanzenberg, pri ktorom vychádzajú dve najvýznamnejšie rudné žily na povrch (Špitaler, Bieber).⁵⁴

Osada Baňa, resp. Staré mesto sa rozkladalo na viacerých terasách vrchu Glanzenberg⁵⁵ severne od námestia – dnešného jadra mesta. V súčasnosti je už len neobývanou archeologickou lokalitou. Podľa keramických nálezov vzniklo v 12. storočí, čo potvrdzuje slovanský názov pochádzajúci pred príchodu nemeckých hostí. Archeologický výskum dokázal na najvyššej polohe vo výške 794 m existenciu opevneného areálu hradu v 13. – 15. storočí, v ktorom sa zrejme uskladňovali zásoby vyťaženej rudy a spracovaných kovov, mohol teda byť sídlom alebo pracoviskom banskej komory (komorský gróf bol kráľovský úradník poverený dozorom nad ťažbou a výberom dane z nej). Nálezy mincí a počítacích žetónov zo 14. a 15. storočia (určených na evidenciu vykonanej práce alebo množstvo vyťaženej rudy) potvrdzujú intenzívnu banskú činnosť, prítomnosť nadriadených banských úradníkov a zároveň prepojenia na bližšie aj vzdialenejšie banské regióny (podľa Hunku ich zaviedli talianski podnikatelia, ktorí pôsobili v českom aj uhorskom baníctve). Hradný komplex zaberá plochu cca 3000 m², areál celého Starého mesta musel byť podstatne väčší. Z 13. storočia pochádzajú odkryté pôdorysy vežovitých kamenných stavieb – jednopriestorových domov, z prelomu 13./14. storočí obydlie významného ťažiara (fragmenty skla sú na svoju dobu známkou luxusu), viaceré nálezy predmetov každodennej potreby z 13. – 16. storočia dokazujú prítomnosť obdĺh baníkov na terasách. Samotný hrad zanikol v polovici 15. storočia, viaceré technické objekty v jeho okolí (kováčska vyhňa, skúšobňa rúd) z 15./16. storočia a opevnený val zo 16. storočia prežili aj po opustení hradu.⁵⁶ Na Glanzenbergu sú písomne doložené fungujúce banské diela koncom stredoveku (1523).⁵⁷ Podľa výsledkov najnovších archeologických výskumov pod vedením Jozefa Labudu sa na Glanzenbergu (2010) našli fragmenty pochádzajúce pravdepodobne zo sakrálnej stavby z prvej polovice 14. st.⁵⁸

Osada Štiavnica – jadro budúceho mesta – vznikla v pretiahnutom údolí potoka Štiavnica na relatívne rovnejšom úseku pred polovicou 12. storočia. Najstaršia sídlisková aglomerácia v dĺžke cca 500 m sa sformovala medzi dvoma kostolmi a dotvorila sa na mesto približne v 30. rokoch 13. storočia, keď na jej východnej (dolnej) strane bol dobudovaný druhý, takisto **románsky kostol sv. Mikuláša**. Jeho výstavba mohla súvisieť s emancipačnými snahami nových cudzích osadníkov. V závere výstavby alebo krátko po jej dokončení došlo k zmene jeho pôvodne zamýšľaného poslania a bol odovzdaný do užívania žobravej reholi dominikánov, ktorí prišli v tomto období do mesta. Na dominikánsky kostol sv. Mikuláša nadväzovalo vystavanie **dominikánskeho kláštora**, ktorého kamenný obvodový múr pri absencii mestského opevnenia plnil aj obrannú funkciu. Príchod dominikánov, ktorí sa usadzovali výlučne v mestskom prostredí, je dokladom stupňa rozvinutosti osady Štiavnice. Potrebám obyvateľov splyvajúcich osád Baňa aj Štiavnica slúžil naďalej kostol Blahoslavenej Panny Márie, ktorý bol až do 16. storočia označovaný ako farský kostol (podrobnejšie ku kostolu pozri neskôr).⁵⁹

Na hranici styku území pôvodných osád Baňa a Štiavnica vzniklo ich splynutím v mieste vidlicového rozštiepenia **hlavné námestie**, neskôr zastavané **radnicou a kostolom sv. Kataríny**. Pôvodná zástavba meštianskych domov je archeologicky ťažko identifikovateľná z dôvodu prekrytia neskoršími stavbami a zložitých terénnych podmienok, lokalizuje sa do priestorov dnešnej Kmetovej ulice a juhovýchodnej časti **Trojického námestia**. V tomto priestore boli o. i. odkryté zvyšky obdĺžnikovej obytnej veže, ako aj hutníckej pece datovanej približne do druhej polovice 12. storočia. Najstaršie románske murované domy z 13. st. sústredené v línii dnešnej Kmetovej ulice (z väčšej časti zaniknuté, niekde sčasti zachované ako jadro stavby po viacnásobných neskorších úpravách) boli dvojpodlažné, jednotraktové, jedno- až dvojpriestorové kamenné objekty. Na Radničnom námestí sú **domy priamo prepojené s banskými štôľňami** (dobývky na žile Špitaler vystupujúcej v týchto miestach na povrch). Po tatárskom vpáde nasledovali dve storočia pomerne kontinuálneho vývinu a rozširovania mesta najmä JV smerom (cesta na Hontianske Nemce). Gotické domy z tohto obdobia boli murované jedno- až dvojpodlažné, prevažne izolované a po skúsenostiach s tatárskym vpádom aj opevnené objekty orientované do hĺbky parcely, zástavba sa len postupne stmelovala. V južnej časti mesta obývaného chudobnejšími vrstvami sa pravdepodobne nachádzali drevené domy. Katastrofy rokov 1442 – 1443 (plienenie, zemetrasenie) zanechali stopy v zničení časti domov, ktoré boli v 2. pol. 15. st. rozsiahlo obnovované v neskorogotickom štýle prejavujúcom sa vo výzdobe kamenných portálov, okenných ostiení a maľovanými fasádami.⁶⁰

Najvýznamnejšou cirkevnou stavbou mesta bol **farský Kostol Blahoslavenej Panny Márie**, ktorý je v súčasnosti ústrednou časťou mestského hradu, t. j. komplexu stavieb označovaného aj ako Starý zámok. Pôvodne trojloďová neskororománska bazilika s vežou začlenenou do pôdorysu strednej (najvyššej) lode bola postavená v prvej tretine 13. st. Typické je použitie hranolových rebier v empore bočných lodí po stranách veže dosadajúcich na štvrtgúľové kamenné pätky. Štýlové prvky (zalomenie apsidy, proporcia a dispozície) poukazujú na podobnosť so súdobými kláštorňými komplexmi v Rakúsku a Nemecku, podľa Petra Kresánka ho teda postavili benediktíni z hrnoscobehadického opátstva, ktorí odišli ešte pred r. 1222. Juhovýchodne od kostola bol súbežne postavený karner, prízemie so zachovanou románskou rebrovou klenbou slúžilo ako kostnica príhlého cintorína, na hornom podlaží sa nachádza **Kaplnka sv. Michala** s gotickými nástennými maľbami. Kostol opevnili v priebehu 14. storočia nepravidelným šestuholníkovým prstencom hradiab, do ktorých je vsadená obytná gotická veža (tzv. Himmelreich) – sídlo vojenskej posádky a vstupná brána. Pravdepodobne v dôsledku poškodenia a plienenia katastrofami rokov 1442 – 1453 (pozri kap. Významné udalosti) prebehla v rokoch 1497 – 1515 (podľa dátumov na portáli sakristie a južnom pilieri lode) prestavba románskej baziliky na halovú gotickú stavbu, všetky tri lode boli v jednej výške zaklenuté rebrovou klenbou, po obvode vystavali oporné piliere. Bočné lode pôvodne ukončené polkruhovými apsidami boli pozmenené na rovné ukončenie. V interiéri na mieste niekdajšej južnej bočnej lode vzniklo efektne točité schodisko (štýlová podobnosť s hradnými schodiskami Nemecku – Meissen, v Rakúsku – Graz). V areáli hradu na východnej strane pribudla vstupná veža. Z tohto obdobia sú zachované významné testamentárne odkazy na financovanie prestavby: Bernard Krempell, Seifried Pieschen. V polovici 16. storočia bol hradný komplex v súvislosti s tureckým nebezpečenstvom prestavaný na pevnosť. Kostol prestal plniť cirkevnú funkciu, z jeho strednej lode odstránili klenbu, čím vzniklo vnútorné nádvorie. Táto renesančná prestavba ostala okrem menších zásahov v zásade zachovaná aj v dnešnej podobe areálu (neskorobaroková úprava veže zvonice v 18. st.).⁶¹

Dominikánsky kostol sv. Mikuláša vznikol približne v rovnakej dobe ako kostol Blahoslavenej Panny Márie v prvej tretine 13. storočia. Jeho štruktúra trojloďovej baziliky a charakteristické prvky (mohutný hranolový profil rebrovej klenby a pôvodná veža včlenená do pôdorysu strednej lode) poukazujú na autorstvo tej istej stavebnej huty (podľa Kresánka benediktínskej) ako farský kostol Blahoslavenej Panny Márie. Dominikáni prišli podľa viacerých autorov do mesta ešte pred tatárskym vpádom, kvôli ktorému ho načas

opustili a vrátili sa pred r. 1275 (pozri kap.11: Cirkevné dejiny), definitívne odišli r. 1536. Najvýznamnejšia prestavba zasiahla kostol začiatkom 19. storočia v neskoroklasicistickom slohu, napriek tomu sa pod upravenou fasádou nachádza najucelenejšie zachovaná románska bazilika na území Slovenska. Severovýchodne od kostola bol situovaný kláštor – dvojpodlažný obdĺžnikový objekt lemovaný krížovou chodbou, vybudovaný v 15. st. (štyľové podobnosti portálu sakristie s portálmi kostola sv. Kataríny), ktorý po zmenách majiteľov menil funkciu, po r. 1914 chátral a v r. 1933 bol zbúraný.⁶²

Kostol sv. Kataríny bol postavený v neskorogotickom slohu v poslednej štvrtine 15. st. na mieste, kde sa stretáva Trojičné a Radničné námestie. Elegantná jednododová stavba s radom kaplniek pri obvodových múroch postavená v štyľe podunajsko-bavorského okruhu a bohato zdobená vysokokvalitnými kamenársko-sochárskymi detailmi (kružby okien, portály, busty) je zaklenutá hviezdicovou rebrovou klenbou dosadajúcou na konzoly s figurálnymi motívmi. Z pôvodného neskorogotického oltára (dokončeného okolo r. 1506, pripisovaný je majstrovi MS) ostali zachované tri plastiky a sedem tabulových obrazov mimoriadne umeleckej kvality (v samotnom kostole ostala umiestnená len plastika Madony). Kostol bol posvätený r. 1500, po r. 1522 prebichali práce na jeho streche. Významnejšími zásahmi a prístavbami z neskoršieho obdobia boli len renesančná predsieň z r. 1550, z 18. storočia pochádza baroková kaplnka sv. Jána Nepomuckého a baroková vežička na streche.⁶³

Kostol Panny Márie Snežnej, tzv. Frauenberský kostol, bol postavený z prostriedkov fundácie založenej veľkochaľiarom Erasmom Rösslom (pozri kap. Osobnosti) ako pôvodne gotická kaplnka (oporné piliere po stranách), stavba klenby lode sa nerealizovala. V dodatočne predĺženom presbytériu sa zachovala jedinečná krúžená gotická klenba, pravdepodobne projektovaná vienskou hutou Antona Pilgrama. Poloha kostola vyznačovala juhozápadný okraj mesta pri ceste smerom na Štiavnické Bane.⁶⁴

Radnica bola pôvodne gotickým prízemným objektom zo 14. – 15. st., od r. 1488 prestavaným na poschodovú budovu, koncom 15. st. k nej bola pristavaná kaplnka sv. Anny. Kaplnka získala značné majetky testamentárnymi odkazmi (1510). Dnešná podoba radnice s barokovou vežičkou vychádza až z prestavby r. 1787 – 1788.⁶⁵

R. 1502 sa spomína **tržnica** (*kauffhaus*), ktorú pravidelne udržiavali (*schindl zu dem kauffhaus, dem statzimerman per sein allerlai arbit zu dem kauffhaus*). V južnej časti Radničného námestia sa nachádza šachta Kaufhaus, ktorej pomenovanie poukazuje na umiestnenie tržnice v jej blízkosti.⁶⁶

Komorský dvor (Kammerhof) vznikol na mieste pôvodne opevnených vežových murovaných objektov obytného a rudnospracovateľsko-hutníckeho charakteru, ktoré boli odkryté archeologickým výskumom na dnešných nádvorách. Zvyšky románskych a gotických architektur pochádzajú z 13. – 15. storočia a poukazujú na to, že tu bolo sídlo, resp. pracovisko banskej komory. Prvá písomná zmienka o Kammerhofe pochádza z r. 1366. V priestore horného nádvorja bol odkrytý 6-priestorový gotický objekt zo 14. storočia s jednoduchým súdobým (prípadne starším) kanalizačným systémom, ktorý odvodňoval nielen objekt samotný, ale aj viaceré susediacich stavieb. Neskoršia zástavba (po preložení sídla kremnickej komory do Štiavnice) prekryla stredoveké stavby, jej súčasná podoba vznikla prestavbami v r. 1550, 1627 a 1815.⁶⁷

Už r. 1373 sa v mestskej knihe spomína výdavok ½ floréna na **kúpele** (*in balneo*), v registroch výdavkov mesta z r. 1458 – 1462 sa potom opakovane spomínajú kúpele (*patstuben, badstuben*), na ktoré sa týždenne vydávalo 4 – 10 florénov.⁶⁸ V r. 1496 – 1498 sú zaznamenané výdavky na ich úpravy – konštrukcia resp. oprava odtokov (*Rjinnen*), sklenených okien (*in dy padtstobn dy glassfenster*) a pecí, rozšírenie o novú miestnosť, osobitne sa zmieňujú ženské kúpele (*frawonn padtstob*).⁶⁹

Špitál v Banskej Štiavnici je spomínaný v prvej mestskej knihe už r. 1397 pri lokalizácii hút. Jeho majetok sa rozširoval donáciami a testamentárnymi odkazmi.⁷⁰ Špitálsky kostolík z približne polovice 14. storočia bol podobne ako v iných banských mestách zasvätený sv. Alžbete a vyznačoval južnú hranicu mesta. Rektor špitálskeho kostola je spomínaný r. 1502, prestavba spomínaná po r. 1509, stavebné, tesárske, kováčske a maliarske práce na špitáli v rokoch 1514 – 1515 v celkovej výške 142 florénov 78 denárov.⁷¹ Pri špitálskom kostole bola okolo r. 1509 postavená kaplnka sv. Vavrince.⁷²

Dnešné **Trojičné námestie** vzniklo v 15. st. na dovtedy nezastavanom, resp. málo zastavanom priestore pôvodne slúžiacom spracovaniu rúd. Zástavba nových palácov v neskorogotickom a renesančnom slohu so včlenenými staršími objektmi vznikala na svahovitom teréne od pol. 15. storočia do prvej tretiny 16. st.⁷³

Začiatkom 15. storočia sa v mestskej knihe spomína existencia kamenného mosta.⁷⁴

Mesto bolo podľa daňových súpisov rozdelené na 4 štvrte, ktoré boli bez osobitných pomenovaní označované poradovým číslom (*quartale primum, secundum, tertium, quartum*), pozri aj kap. Demografický vývoj.⁷⁵

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1156	Sporná prvá písomná zmienka o „zemi baníkov“ – <i>terra banensium</i> .
1217	Prvá hodnoverná písomná zmienka o rozvinutom baníctve.
1237 – 1238	Predpokladané udelenie mestského privilégia Banskej Štiavnici. ⁷⁶
1240	Návšteva banskoštiavnického farára Gerarda v Ríme ⁷⁷ (pozri kap. Cirkevné dejiny).
1241	Tatársky vpád a plienenie sa síce nedotkli najvýznamnejších objektov v meste (kostoly), spôsobili však odchod dominikánov, úbytok obyvateľstva a následný príchod ďalších prisťahovaleckých vln z Nemecka. ⁷⁸
1275	Prvá listina vydaná banskoštiavnickou mestskou radou. ⁷⁹
1352	Kráľ Ľudovít I. nariaduje šášovskému kastelánovi vrátiť Štiavnici násilím odňaté osady Banská Belá, Sigelsberg (časť Štiavnických Baní), Kerling nad Hodrušou-Hámrami, Kopanice, Žakýl a Banský Studenec. ⁸⁰
1381	V auguste bol kráľ Ľudovít I. Veľký pravdepodobne osobne prítomný v Banskej Štiavnici. ⁸¹
1388	7. 4. v Banskej Štiavnici sa konalo prvé spoločné zasadanie šiestich banských miest. ⁸² Počiatok Zväzu stredoslovenských banských miest (neskôr sa k nim pridala aj Banská Belá).
1424	Darovanie Banskej Štiavnice (spolu s ostatnými banskými mestami) kráľovnej Barbore. ⁸³ Až do r. 1548 banské mestá ostávajú venným majetkom kráľovien.
1440	spory o uhorský trón: Banská Štiavnica je na strane kráľovnej Alžbety a maloletého Ladislava V. Pohrobka proti prívržencom poľského kráľa Vladislava I. ⁸⁴

- 1442 Dňa 24. 5. Došlo k drancovaniu a vypáleniu mesta vojskom nepriateľov kráľovnej Alžbety (jágerský biskup Šimon Rozgoň, Peter Čech z Levíc), mesto vyplienilo podľa neskorších správ 4000 vojakov: o. i. boli vyplienené oba kostoly, zhorel takmer celý banskoštiavnický archív, pravdepodobne vtedy sa zničili originály základného privilégia aj domnéle zápisy starého banskoštiavnického práva.⁸⁵
- 1443 5. 6. silné zemetrasenia v širšej oblasti Turca a bankských miest doložené záznamami martinského farára Benedikta zasiahli aj Banskú Štiavnicu, takisto aj 15. 6. 1444, 25. 4. 1445 a 18. 11. 1445, 6. 1. 1453. Podľa neskoršej správy z r. 1501 sa v Štiavnici r. 1443 zrútili mnohé domy a zničili bankské diela.⁸⁶
- 1446 Záznam o „znovuvystavení“ mesta.⁸⁷
- 1466 Nové spísanie štiavnického mestského a bankského práva (pozri kap. 4 Vznik mesta, mestské privilégia a mestské právo).
80. r. 15. st. Začínajú sa vzbury Hodruše proti Banskej Štiavnici (len do r. 1497 sa obyvatelia vzbúрили osemkrát) za účelom osamostatnenia sa. Štiavničania nechávajú zozbierať svedecké výpovede starých a vážených obyvateľov okolitých obcí, že Hodruša odjakživa prináležala k Štiavnici. Hodrušanania naopak tvrdili, že v starých listinách v meste Budín našli údaje o tom, že za čias Žigmunda Luxemburského Hodruša bola mestom.⁸⁸ Záujem Hodruše o osamostatnenie zrejme vyplýval z ekonomických príčin, keďže z nej plynuli Štiavnici významné príjmy (pozri kap. Správa mesta, časť Príjmy).
- 1492 Koncom marca Štiavničania okolo Kvetnej nedele zajali pri Novej Bani hodrušského richtára Jána Puchenpelza, odvliekli ho do Štiavnice, bez súdu ho nechali stať a jeho dom v Hodruši vyplienili.⁸⁹
- 1492 V auguste v Štiavnici a Hodruši prebehlo vyšetrovanie, ktoré vykonali kráľovni poverenci. Na jeho základe kráľovná Beatrix nariaduje Hodrušanom podriaďiť sa Banskej Štiavnici, čo potvrdzuje kráľ Vladislav II. dňa 13. 12. 1492.⁹⁰
- 1497 6. 9. Sú zaznamenané spory s Dóciovcami: zástupcovia Kremnice, Banskej Štiavnice, Hodruše, Pukanca a Banskej Belej sa zaviazali vyplatiť Dóciovcom vysoké odškodné 1200 fl. za vyplienenie mýtnej stanice v Žarnovici a zmasakrovanie jej osadenstva.⁹¹
- pred r. 1497 Oblasť stredoslovenských bankských miest postihla morová epidémia.⁹²
- 1502 Dočasné ukončenie sporov s Hodrušou, ktorá získala zastúpenie v banskoštiavnickej mestskej rade.⁹³
- 1502/1505 Stredoslovenské bankské mestá, medzi nimi aj Banská Štiavnica, sú kráľom Vladislavom dané za bližšie neurčenú značnú pôžičku do zálohu (1502) a následne (1505) kráľovnou Annou odovzdané Turzovcom (vrátené 1522).⁹⁴
- 1513 V lete viaceré bankské mestá (zrejme vedené Banskou Štiavnicou a Banskou Bystricou) zorganizovali ozbrojený výpad proti Dóciovcom (k sporom s nimi pozri kap. Hospodárske aktivity), zabrali časti území hradov Šášov, Revište a Lupča, odvliekli a sčasti povraždili ich poddaných. Po sťažnostiach Dóciovcov kráľ 20. 8. 1513 vysielal Štefana Verbóciho, aby na mieste posúdil a urovnal spor.⁹⁵
- 1515 V januári Štiavničania sa na kráľovskom dvore sťažujú na praktiky komorského grófa Juraja Turza: kráľ Vladislav II. ich spolu s ostatnými bankskými mestami vyzýva, aby poslali 2 – 3 zástupcov, odborníkov na baníctvo, ktorí vec bližšie vysvetlia, v apríli nariadil Turzovi a jemu podriadeným komorským úradníkom rešpektovať výsady mesta.⁹⁶ Kremnica a Banská Štiavnica majú následne predložiť svoje staré privilégia, aby sa preskúmal vzťah miest a komorských grófov.⁹⁷
- 1525 V bankských mestách v dôsledku drahoty, znehodnotenia mincí, zo sociálnych a náboženských dôvodov (rozšírenie protestantizmu, snahy o laicizáciu Bratstva Božieho tela) vypukajú nepokoje, kráľovná Mária nariaduje Štiavnici upokojiť situáciu a trestať buričov.⁹⁸
- 1525 V júli došlo k štrajku banskoštiavnických a hodrušských baníkov. Kráľ Ľudovít II. nariaduje baníkom pod trestom smrti vrátiť sa do práce. Niektorých baníkov následne za trest uväznili.⁹⁹
- 1525 V septembri radikálnejší štiavnickí bankí robotníci spolu s bystrickými a kremnickými vytvorili banícky zväz (*Bund, Einigkeit*) na obranu svojich záujmov. Uväznených štiavnických baníkov ich kamaráti oslobodili.¹⁰⁰
- 1526 V apríli štiavnickí a hodrušskí baníci predkladajú 8 bodov požiadaviek (spravodlivé vyplácanie mzdy a spravodlivá výmena mincí, opatrenia proti zatápaniu baní a i.) palatínovi Štefanovi Verbóciemu, ktorý 13. apríla vynáša rozsudok smrti nad vodcami rebélie, ostatným prikazuje rešpektovať mestskú a komorskú vrchnosť. V nasledujúcich mesiacoch v Štiavnici pretrvávali napätie a obavy zo vzbury, ktorá však neprerástla do rozsiahleho ozbrojeného povstania ako v Banskej Bystrici.¹⁰¹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pôvodné osídlenie slovanským (slovenským) obyvateľstvom je doložené najstaršími názvami Baňa, Štiavnica. Osídľovanie cudzími prisťahovalcami so špecifickými znalosťami baníctva prebehlo vo viacerých vlnách od druhej polovice 12. storočia, najneskoršie v prvej tretine 13. storočia najprv z Tirolska, v ďalších vlnách zo Saska.¹⁰² V širšej štiavnickej oblasti sa objavuje v r. 1196 – 1204 komes Rüdiger. Pristávaní Nemci sa usídlili prevažne v priestoroch staršej osady Štiavnice.¹⁰³ Pred začiatkom vlády Bela IV. (1235) možno predpokladať existenciu komunity ťažiarov.¹⁰⁴ Výsadné práva boli udelené hostom v Štiavnici, čo dokazuje jej prevahu nad osadou Baňa. V druhej tretine 13. storočia sa nemecký element prejavil ponemením názvu na Schebnyz, Schemniz a iné varianty (pozri kap. Názov mesta), obe osady postupne splynuli v jeden celok. V listine z r. 1266 je spomínaný ako banskoštiavnický mešťan Helman, syn Loguega z Olphu (Olf, Sasko), v tej istej listine vystupujú aj dvaja ďalší mešťania Ivan a Bertold, synovia Sasovi,¹⁰⁵ ktorí sú v literatúre považovaní za predstaviteľov druhej „saskej“ prisťahovaleckej vlny.¹⁰⁶ V 14. storočí sú doložení mešťania a ťažiarci pochádzajúci z iných miest v zahraničí aj v Uhorsku: v období 1364 – 1379 medzi platiteľmi daní spomínaná prisťahovalkyňa (resp. vdova po prisťahovalcovi) z Norimbergu (*Nurenbergerin*), r. 1388 Peter z Győru (*de Raba*).¹⁰⁷ Miestne názvy (*Schwabenhutte*) v okolí mesta pri potoku Sigelsbach poukazujú na nemecký element.¹⁰⁸ Pristáhovalectvo prebiehalo sústavne, pričom sa niektorí v priebehu svojho života vďaka svojim schopnostiam mohli vypracovať i z postavenia pomerne chudobného ťažiarca na najvyššie pozície v mestskej hierarchii. Takýmto prípadom bol na prelome 15. a 16. storočia komorský gróf a richtár Seifried Pieschen, pôvodne relatívne nemajetný prisťahovalec z Rakúska (pozri kap. 10: Osobnosti).

Personálne a majetkovoprávne prepojenia Banskej Štiavnice boli najsilnejšie s okolitými banskými mestami, najmä s Kremnicou: r. 1319 je doložený istý Henricus Marsilii *de Sceniz* (pravdepodobne zo Štiavnice), ktorý doplatil pápežskému vyberačovi cirkevného desiatku Rufinovi za gelnického farára Sibota chýbajúcich 9 hrivien striebra (= 36 florentských florénov v tej dobe). Spojenie s pápežským výbercom desiatku, ktoré boli prevádzané cez florentskú banku Bardiocov, ako aj identické meno s inými podnikateľmi v slovenskom baníctve napovedajú a širokom angažovaní sa tejto rodiny pochádzajúcej pôvodne z talianskej Florencie (por. heslo Kremnica, aj Nová Baňa, kap. 7: Demografický vývoj; heslo Gelnica, kap. 11: Cirkevné dejiny). Henricus Marsilii bol zrejme príbuzný Štefana Marsiliiho z Kremnice (doložená 1331) a Mikuláša Marsiliiho v Novej Bani.¹⁰⁹

Kremnický komorský gróf Konrád Rolner vlastnil v 40. rokoch 15. storočia banské diela v Štiavnici (1446), zlatník Ján z Kremnice (*maister Hans von der Krempnicz*) bol usadený v Štiavnici (1460), Kremničan Pavol Kephen dedil dom v Banskej Štiavnici po zosnulom švagrovi – Budínčanovi Jánovi Königsfelderovi (1500), Kremničan Andrej Kramer požičiaval Štiavničanom peniaze a za nesplatené dlhy obstavili majetok Šimona Schneidera (1503).¹¹⁰

Tzv. ringbürgeri (mešťania vlastníci dom na námestí, t. j. ringu) boli najbohatšia vrstva obyvateľstva tvorená podobne ako v ostatných stredoslovenských banských mestách príslušníkmi nemeckej národnosti. Prevažne nemecký charakter mesta zdôrazňuje gubernátor Ján Huňady r. 1447 pri potvrdzovaní privilégií pre „nemecké kráľovské mesto Štiavnicu“.¹¹¹ Medzi mešťanov vlastníci dom na námestí boli zásadne prijímaní len Nemci, iba vo výnimočných prípadoch a na príhovor vysokopostavených osôb (napr. kráľovná Anna r. 1505) sa od tejto zásady upúšťalo.¹¹² Mesto sa vo všeobecnosti bránilo voči nadobúdaniu nehnuteľností v meste a okolí akýmikoľvek „cudzincami“ (*extranei*), takýto starý zaužívaný zvyk potvrdzuje kráľ Vladislav r. 1515.¹¹³ V sprievode komorského grófa Jána Turza sa nachádzal aj Ludovít z Augsburgu, ktorého Turzo vymenoval za komorského podgrófa, v domácom prostredí bol však vnímaný ako nežiaduci cudzinec.¹¹⁴

Medzi platiteľmi daní v prvej mestskej knihe sa v 2. pol. 14. storočia ojedinele vyskytujú osoby, u ktorých je vyznačený slovenský pôvod.¹¹⁵ Podiel obyvateľov slovenskej národnosti musel byť značný, už r. 1475 je v testamente banskoštiavnickeho kaplána spomínaný slovenský kazateľ Jakub (*predicator sclavorum*).¹¹⁶ Kostolný poriadok z r. 1515 upravuje povinnosti nemeckého a slovenského kazateľa (*deutsch prediger, windisch prediger, windischer Caplan*), banskoštiavnickej fary a ich vzťah s farárom.¹¹⁷ Slovakizmy v zápisoch a formuláciách vedených mestskými funkcionármi v nemčine (*ein sak verpetschat, herr Richter hat 5 Sak verpetschat*) aj v súkromných záznamoch (*meyn hams hohels gewohndlich petschadt*) poukazujú na slovenský vplyv v nemeckom prostredí.¹¹⁸

Podľa zachovaných údajov v Banskej Štiavnici sa v literatúre predpokladá malý počet osôb maďarskej národnosti.¹¹⁹

Prvá mestská kniha zo 14. storočia obsahuje zoznamy daňovníkov z rokov 1364 – 1368, 1373, 1378 – 1380, 1383 a 1385 – 1388, ktoré v jednotlivých rokoch obsahujú zakaždým niečo vyše dvoch stovák osôb – platiteľov daní.¹²⁰ Neúplný zoznam daňovníkov „Druhej štvrtke“ (*Quartale secundum*) Banskej Štiavnice okolo r. 1497 uvádza 94 mien, v r. 1518 takisto neúplný zoznam „Prvej štvrtke“ (*Quartale primum*) obsahuje 44 mien, neúplný zoznam obyvateľov „Tretej štvrtke“ z r. 1522 uvádza 75 mien.¹²¹ Zoznam všetkých 4 štvrtí z r. 1499 obsahuje 505 daňovníkov,¹²² vrátane ich rodín a prípadných iných členov domácností by mohlo ísť teda o cca 2500 – 3000 osôb. Počet obyvateľov mesta začiatkom novoveku (1542) odhadujú autori na 3600 osôb, po započítaní obyvateľstva okolitých osád 6200 osôb. Počet banských robotníkov v banskoštiavnickej banskej oblasti v 1. štvrtine 16. st. bol podľa Petra Ratkoša okolo 3000 pracovných síl: z toho okolo 2100 námedzných pracovníkov, 350 linšaftníkov (t. j. nájomcov baní), 250 samostatných drobných ťažiarov a 150 uhliarov, ktorí pracovali v celkovom počte okolo 400 baniach (vrátane malých baní, ktoré boli v nájme, počty baní podľa údajov z r. 1535).¹²³

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

Banská Štiavnica je najstarším banským mestom na Slovensku. Podľa sporných názorov tradovaných v staršej literatúre, vychádzajúcich zo záznamov Kyjevského letopisu, prispievalo štiavnicke baníctvo významnou mierou k množstvám striebra vyvázaným do Kyjevskej Rusi už pred r. 969. Staršia literatúra takisto predpokladá, že strieborné mince prvých Arpádovcov boli razené z banskoštiavnickeho striebra.¹²⁴

S doloženou baníckou činnosťou benediktínov možno podľa novších archeologických prieskumov v lokalite Ilija cca 4 km južne od Banskej Štiavnice rátať už v 12. storočí, v poslednej štvrtine 12. storočia prebiehala intenzívna banská činnosť na území mesta.¹²⁵ Povrchové dobývanie rúd v najstaršej fáze prebiehalo v rýži zemepána – kráľa (špecializovaná služobnícka osada). S veľkou pravdepodobnosťou cca na prelome 12. a 13. storočia došlo v súvislosti s objavením nových zdrojov a paralelným zintenzívnením ťažby k prechodu na dobývanie baníckymi združeniami – kolektívmi baníkov s rovnocennými právami.¹²⁶ Najstaršie nálezy hutníckej, resp. taviaco-pražiackej pece ako súčasť väčšieho hutníckeho komplexu v objekte neskoršieho Kammerhofu pochádzajú z obdobia od polovice 12. do začiatku 13. storočia.¹²⁷

Podľa najstaršej zachovanej zmienky z r. 1217 bol čiastkový príjem kráľa (*de redditibus*) z baníctva v Banskej Štiavnici najmenej 300 hrivien striebra.¹²⁸ Pravdepodobne šlo o príjem z kráľovskej urbury (daň z ťažby = desatina zlata, resp. osmina inej vyťaženej rudy¹²⁹) znamená to, že celková produkcia dosahovala minimálne 2500 – 3000 hrivien striebra (cca 583 až 700 kg) ročne¹³⁰, prípadne aj viac, keďže 300 hrivien bolo len časťou panovníkovho príjmu v spomínanej listine. Dobývanie rúd prešlo v tejto dobe na podnikateľský spôsob, t. j. dobývanie pod vedením ťažiarov – prenajímateľov.¹³¹ R. 1228 sa pri vytyčovaní hraníc majetku Belá spomína strieborná baňa ležiaca oproti (*argenti fodina*), teda Banská Štiavnica,¹³² takisto nazývaná je aj r. 1286.¹³³ Banskoštiavnicke striebro tvorilo pravdepodobne už v 13. storočí významný exportný artikel uhorského obchodu, vyvázaný do stredozemného priestoru cez najvýznamnejšieho sprostredkovateľa obchodu s Orientom – obchodnú veľmoc Benátky.¹³⁴

Príchod cudzích (nemeckých) hostí so špecifickými znalosťami techniky hlbinej ťažby a spracovania takto vyťažených rúd (odlišných od rúd vyťažených povrchovou ťažbou) znamenal celkové zvýšenie produkcie. S prenikaním do hĺbky sa zvyšovala investičná a technická náročnosť banskej prevádzky, rastúce náklady sa riešili spájaním jednotlivých ťažiarov do spoločností. Roku 1270 získali štyria štiavnicke mešťania Wernel, Wyllam, Thamar a Albert za 250 hrivien striebra obce Pukanec-Baka (podľa Ratkoša vrátane neďalekej osady Prandorf s identickým názvom *Baka*, dnes Devičany cca 3 km južne od Pukanca), ako aj Bohunice a Dekýš, podieľali sa teda na vzniku neskoršieho banského mesta Pukanec.¹³⁵ Štiavnicke striebro (*argentum de Bana*) bolo

používané pri platbách v 90. rokoch 13. storočia.¹³⁶ Prvá konkrétne doložená ťažiariska spoločnosť v Banskej Štiavnici existovala koncom 13. storočia. a prenajímala si od hronskobeňadického opátstva dve osady, zrejme za účelom banského podnikania.¹³⁷ V r. 1378 sa v mestskej knihe spomína ťažiariska spoločnosť istého Mertela. V tom istom období je v Hodruši zmieňovaná baňa Flachputten (neskôr Vŕšesvätých alebo Mikulášova), ktorá bola komorskými grófmi Pavlom a Jakubom vymeraná a pridelená ťažiarstvu Jakuba Henzela, Jána Pheffela a ich spoločníkom.¹³⁸ Koncom stredoveku sú už doložené viaceré významné ťažiarstva, medzi najväčšie patrili na začiatku 16. storočia. Schuchmarkh a Grintschacht na Glanzenbergu, taktiež „Grosser Handel“, ktorého podielníci si r. 1509 nechali vyznačiť rozsiahle banské pole 15 znakmi (stĺpmi) a jednotlivé znaky s popisom ich pozície dali zapísať do mestskej knihy.¹³⁹

Vyberaním urbury a všeobecne dohľadom nad baníckou činnosťou bola poverená štiavnická kráľovská (banská) komora, na ktorej čele stál komorský (banský) gróf (lat. *comes*, nem. *Graf*), spomínaný už v štiavnickom mestskom a banskom práve, nazývaný aj „grófom urbury“. ¹⁴⁰ V Štiavnici, podobne ako v iných banských revíroch, existoval podľa prenájomných zmlúv kremnickej mincovej komory z 30. až 40. rokov 14. storočia tzv. „kráľovský dom“, teda pracovisko banskej komory, kde sa skúšali, vykupovali a čiastočne spracúvali vyťažené drahé kovy a vyberala z nich urbura. Ťažiar tu boli podľa nariadení kráľa Karola Róberta povinní odovzdávať kovy za predpísané výkupné ceny, odtiaľ boli po primárnom spracovaní (oddeľovaní) zasielané do mincovej komory do Kremnice, kde sa z nich pod vedením kremnického „mincového“ grófa razili mince a ktorá bola do istej miery nadradenou inštitúciou pre banské komory.¹⁴¹ V mestskej knihe sa r. 1366 spomína štiavnický komorský dvor (*kamerhof*), kde sa tavili kovy.¹⁴² Oddeľovanie zlata od striebra smela podľa nariadenia kráľa vykonávať len komora.¹⁴³ V listine kráľa Mateja z r. 1465 sa pod názvom „dom“ spomína lúčobňa, kde sa čistí zlato a striebro. Bola prevádzkovaná kremnickou komorou, ktorá za ňu platila mestu Štiavnica ročný nájom 1 hrivnu striebra (245,54 g) ročne.¹⁴⁴ Lúčobňu, kde sa oddeľovali drahé kovy, nazýva separátor Fridrich Königsfelder vo svojom testamente štiavnickou kráľovskou komorou (*camera reginali maiestatis...in Schebnicia*), v spore jeho dedičov o právo na ňu sa opäť nazýva „domom“, kde sa oddeľuje zlato a striebro (*domus separatoria*).¹⁴⁵

Pri skúšaní rýdzosti odovzdávaných kovov dochádzalo k vážnym sporom medzi ťažiarimi a kráľovskými úradníkmi, aby sa v rámci možnosti zabezpečili dôveryhodní skúšачi, dostali ťažiar i možnosť voľiť si skúšачa zo svojich radov (pozri kap. Osobnosti, Baltazár Steck po r. 1504). Aj po Steckovej smrti mali ťažiar i túto možnosť.¹⁴⁶ Povinnosť ťažiarov odovzdávať drahé kovy na skúšky sa nedodržiavala, čo dokladá mandát kráľovnej Márie z r. 1523.¹⁴⁷

V 60. rokoch 15. storočia sa v mestských registroch výdavkov spomínajú výdavky na hutnícke spracovanie rudy, pre ktoré mesto nakupovalo uhlie (*kohn in das prengaden*), pravidelne týždenne plateným mestským zamestnancom bol personál hutí (*prenner* – pozri kap. Mestská samospráva, časť výdavky).¹⁴⁸

Zásadný význam pre baníctvo mala existencia dedičných (odvodňovacích) štôlní, ktoré odvádzali spodnú vodu v oblasti banských polí, ktorú pokrývali. Regulácia dedičných štôlní je spomenutá už v mestskom práve s tým, že bola pridelená tým ťažiarom, ktorí vedeli zabezpečiť pokračovanie jej ravenia minimálne jednu siahu (2,026 m) ročne. Pokiaľ sa s jej pomocou podarilo odvodniť bane iných ťažiarov, mal majiteľ dedičnej štôlne nárok na sedminu vyťaženej rudy.¹⁴⁹ Najstaršou štiavnickou dedičnou štôľňou je pravdepodobne štôľňa Glanzenberg, ktorá prechádza pod centrom mesta (odvodňuje žilu Špitaler pod Glanzenbergom), a napriek relatívne neskorým písomným zmienkam (16. st.) sa predpokladá, že je oveľa staršia (13. – 14. storočie). Z obdobia rokov 1497 – 1525 sa v tretej mestskej knihe, a ojedinele aj v listinných záznamoch, spomínajú dedičné štôľne v Štiavnici a Hodruši, ktoré mestská rada a banský majster na jeden rok pridelovali najvýznamnejším štiavnickým ťažiarom (Hans Lutz, Šimon a Vít Öder, Seifried Pieschen, Erasmus Rössl, Peter Schneider a i.).¹⁵⁰

Roku 1385 sa prvýkrát spomína čerpač stroj „*rota artificialis*“, ktorý majú použiť na čerpanie zo zatopených banských diel v Banskej Belej (ešte patriacej do štiavnického chotára), pokiaľ sa ich nepodarí odvodniť do dvoch týždňov. Zrejme šlo o sofistikovaný mechanizmus, keďže o jeho použití musela rozhodovať kompletná mestská rada na čele s richtárom za účasti kráľovského banského štajgera.¹⁵¹ V známom právnom prípade z r. 1388, ktorý sa riešil na prvom spoločnom zasadnutí richtárov šiestich stredoslovenských banských miest za predsedníctva kráľovského štajgra Bernarda v Banskej Štiavnici, šlo o stanovenie hranice medzi banskými poľami dvoch ťažiarov v dôsledku zatopenia bane.¹⁵²

Podľa prvého uceleného prameňa o produkcii zlata a striebra v stredoslovenskej banskej oblasti – ročného vyúčtovania kremnického komorského grófa Petra Langa z 20. 7. 1434 až 20. 7. 1435 – vykázala len banskoštiavnická komora produkciu 597,94 hrivien (cca 147 kg) už spracovaného 15-lótového striebra (t. j. s rýdzosťou 938/1000) a mala aj značný podiel na 793,23 hrivnách (195 kg) 15-lótového striebra získaného zo všetkých troch komôr (okrem štiavnickej aj banskobystrickej a kremnickej) zo zmesového zlata, tzv. zlatostriebra, ktorý sa pre Banskú Štiavnicu nedá presne vyčíslit'.¹⁵³ Celkovo sa teda štiavnická produkcia za uvedené ročné obdobie v tretine 15. st. mohla blížiti k 1000 hrivnám jemného striebra (= cca 245 kg). K istému zníženiu produkcie mohli prísť po katastrofách r. 1442 – 1443 (pozri kap. Významné udalosti), kedy boli o. i. poškodené aj banské prevádzky.

Ťažiar i boli povinní odovzdávať vyťažené striebro za predpísané ceny do kremnickej mincovej komory. Zrejme dochádzalo k ich znevýhodňovaniu oproti výkupu striebra zo samotnej Kremnice a Banskej Bystrice, pretože sa u kráľa Mateja sťažovali na porušovanie starých zvykov a v r. 1465 aj dosiahli, aby sa striebro vykupovalo za podobné ceny ako od Kremničianov a Bystričianov.¹⁵⁴

V období 1422 – 1446 bola cena banského mlyna z údajov dostupných pre Štiavnicu 100 – 275 zlatých florénov (len orientačne vzhľadom na absenciu bližšej špecifikácie typu mlynov).¹⁵⁵ Výnosnosť banského mlyna v Štiavnici v 90. rokoch 15. storočia bola cca 8 % ročne.¹⁵⁶ V zozname platiteľov dane z mlynu v r. 1486 je zaznamenaných 8 banských mlynov.¹⁵⁷

Z konca stredoveku ostal zachovaný príklad produkcie konkrétneho banskoštiavnického ťažiarstva vo vlastníctve Cherubína Transylvána (Siebenbürgera): za obdobie necelých štyroch mesiacov r. 1525 vyprodukovala 371,042 hrivien striebra (91,1 kg) a 10,146 hrivien zlata (2,49 kg).¹⁵⁸

Kremnický komorský gróf a mešťan Kremnice Konrád Rolner vlastnil v 40. rokoch 15. stor. početné banské diela v Štiavnici, takisto iní Kremničania zaznamenaní v 2. mestskej knihe.¹⁵⁹ V r. 1459 – 1461 sú zachované záznamy o predaji domu v Štiavnici Bratislavčanom Wolfgangom Hellerom.¹⁶⁰ V 60. rokoch 15. storočia sú v registroch mestských výdavkov spomínaní banský majster (*pergmaister von dylen*) a separátor (*Thailer von Dilm*) z Banskej Belej, ktorým Štiavnica vyplatila po 1 fl.¹⁶¹ Podľa povolenia palatína Štefana Zápoľského uskutočňovali štiavničania kutacie práce na majetkoch hradu Šalgov (Salgó v sev. Maďarsku) kvôli účelu hľadania rúd zlata, striebra, medi, železa, olova, cínu a iných kovov.¹⁶² Viacerí štiavničania vlastnili banské mlyny v okolí Nemeckej Lupče.¹⁶³ Ťažiar Mikuláš

Ziegenpacher (toho času obyvateľ banského a mincového mesta Baia Mare v Rumunsku) kúpil r. 1478 v Banskej Štiavnici mlyn a hutu za 700 florénov a nechal postaviť pivovar.¹⁶⁴ R. 1498 sa spomína ťažiar Štefan Kolbell, pôvodom z Prešova, ktorý dostal do užívania dedičnú štôľňu.¹⁶⁵ Seifried Pieschen z Rakúska sa v posledných rokoch 15. st. a prvých rokoch 16. st. vypracoval na jednu z najvýznamnejších osobností štiavnického baníctva (pozri kap. Osobnosti).

V 70. rokoch 15. storočia vstupujú do stredoslovenského, teda aj do banskoštiavnického baníctva Turzovci, ktorí ho zásadne ovplyvnili niekoľko desiatok nasledujúcich rokov. Dňa 24. 4. 1475 uzavrelo v Kremnici sedem stredoslovenských banských miest vrátane Banskej Štiavnice zmluvu s podnikateľskou spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných mechanizmov v stredoslovenskom banskom revíre. Odborníci na čerpacie stroje v Turzovom sprievode pochádzali z Gdanska.¹⁶⁶ Neskôr v čase svojho pôsobenia (od r. 1498 kremnickí komorskí grófi) zaviedli Turzovci početné technologické zlepšenia najmä vo veci ohrozovania banských prevádzok spodnou vodou, ktoré riešil majster čerpacích strojov Ján, pôvodom z Čiech. R. 1504 realizoval Turzo na príkaz a s finančným príspevkom kráľovnej Anny stavbu nových strojov (*certum novum ingenium*) na odvádzanie spodnej vody.¹⁶⁷ Na druhej strane však boli vzťahy mešťanov a komory problematické, roku 1498 sa vyhrážal Turzo Štiavničanom telesnými a majetkovými trestami (*an leyb und an gut gestrafft*), ak nebudú riadne odovzdávať striebro komore.¹⁶⁸ Už 1499 sa objavili početné sťažnosti na Turza ako komorského grófa, jeho praktiky pri vykupovaní striebra, nerešpektovanie práv mesta v otázke skúšobníctva (pri zisťovaní obsahu vyťažných drahých kovov), r. 1504 bol pre nezhody v skúšobníctve dosiahnutý kompromis vymenovaním Baltazára Stecka (pozri kap. Osobnosti). 1515 nariadil kráľ Vladislav II. Jurajovi Turzovi aj komorskému personálu rešpektovať výsady mesta.¹⁶⁹

R. 1489 sa Štiavničania obrátili na kráľovnú Beatrix so žiadosťou, aby im odpustila platenie banskej dane (urbury) na istý čas (*pro certo tempore*), čo v konečnom dôsledku zvýši počet osôb venujúcich sa baníctvu a bude mať priaznivý dopad na ziskovosť komory (zrejme šlo o to, že pri väčších množstvách vykúpených drahých kovov sa zvýši množstvo, ktoré ostane komore ako rozdiel výkupnej a skutočnej hodnoty). Posúdením celej veci, či sa jej takéto opatrenie vyplatí, poverila kráľovná kremnického komorského grófa Petra Schaidera. Pravdepodobne im urbura odpustená nebola (alebo len na krátky čas), keďže o dva roky neskôr už svoju podobnú žiadosť predostretú prostredníctvom notára Baltazára Stecka zdôvodnili vysokými nákladmi na banské podnikanie.¹⁷⁰ Následne im kráľovná predala vybratú urburu za 2200 florénov.¹⁷¹

Z konca 15. st. podľa zachovaného vyúčtovania kremnickej komory za Petra Schaidera z rokov 1486 – 1492 predstavovala banskoštiavnická produkcia striebra vo vykázaných rokoch:

1486, aug. – dec.	3 649,56 hrivien (896,11 kg)
1487	8 963,23 hr. (2200,83 kg)
1488	9 777,94 hr. (2400,88 kg)
1489	11 831,77 hr. (2905,17 kg)
1490	11 581,65 hr. (2843,76 kg)
1491	13 044,79 hr. (3203 kg) ¹⁷²

Za Turzovcov produkcia striebra v Banskej Štiavnici v r. 1514 podľa dvoch výkazov Juraja Turza vzťahujúcich sa na rovnaké obdobie predstavovala podľa jedného 10570 hrivien (2595,36 kg), resp. podľa druhého 10783 hrivien (2647,65 kg) striebra. Banskoštiavnická produkcia predstavovala podľa nich po zohľadnení údajov z kremnickej a bystrickej produkcie cca 90% celej produkcie striebra v stredoslovenskej oblasti.¹⁷³

Veľké množstvá dreva potrebné pre stavbu a prevádzku banských diel si vyžiadali nielen potvrzovanie privilégii o jeho slobodnej ťažbe, ale aj adresné napomenutia pre konkrétnych šľachticov, aby nebránili obyvateľom siedmich banských miest v ťažbe dreva a pálení uhlia. Napomenutia pre Dóciovcov (o. i. sa pokúšali vyberať za používanie lesov poplatky) boli vyvolané najmä konfliktami so Štiavnicou,¹⁷⁴ Dóciovci takisto bránili Štiavničanom pri vyhľadávaní ložísk kovov a budovaní banských diel na územiach mimo mestského teritória, ktoré im zaručovala všeobecná sloboda dolovania (pozri kap. Privilégiá, 5. 2. 1405).¹⁷⁵ Prevádzkovanie baníctva v okolí všetkých banských miest bolo vo veľkej miere narušané aj zbojníkmi a lúpežníkmi (*malefactores, predones, spoliatores et latrones, nocivi homines*), v dôsledku čoho Vladislav II. nariadil r. 1512 kráľovským úradníkom, mestám aj miestnym zemepánom zbojníkov chytať, trestať a odovzdávať do rúk banských miest.¹⁷⁶

Na úpadok baníctva v stredoslovenskom regióne na prelome 15. a 16. st. poukazujú sťažnosti Štiavničanov už z r. 1500: náklady narastajú, ťažiarci chudobnejú a bane chátrajú.¹⁷⁷ Takéto upadanie potvrdzuje oslobodenie kráľa Vladislava II. z r. 1513, ktorý po prijatí 600 fl. zbavuje sedem banských miest povinnosti platenia daní a poplatkov s odkazom na úbytok rudných žíl zlata a striebra a na dlhodobú a snižujúcu výnosnosť baníctva. V r. 1516 oslobodzuje konkrétne Štiavnicu z dôvodu zlej situácie v baníctve a chudoby obyvateľov na 3 roky od viacerých riadnych aj mimoriadnych daní.¹⁷⁸ Ťažkosti v baníctve zrejme súviseli so zvýšenými nákladmi na odčerpávanie spodných vôd pri prenikaní do hĺbky – v r. 1518 bola uzatvorená zmluva ťažiarstva Grintschacht s majstrom Jánom z Banskej Bystrice na stavbu odčerpávacích strojov, v r. 1519 sformulovaná žiadosť Štiavnice o pomoc komory a následne o 6000 florénov ako príspevok kráľa pri razení odvodňovacej štôľne v Hodruši.¹⁷⁹ Štiavnica ostala komorským grófom Turzovcom dlžná 400 fl. za rok 1516, 200 fl. za r. 1517, 400 fl. za r. 1518 (spolu 1000 florénov) za kráľovskú urburu.¹⁸⁰ Vzhľadom na takú neutešenú situáciu v baníctve boli teda banské mestá oslobodené od jej platenia, a keď sa ju ostrihomský arcibiskup snažil od nich vymáhať, bránili sa u panovníka tým, že pokiaľ ju budú musieť platiť, radšej sa baníctvu úplne prestanú venovať. Vážnejšie problémy mali popri Banskej Štiavnici hlavne Banská Belá, Nová Baňa a Pukanec.¹⁸¹ Zo začiatku 16. storočia pochádza nedatovaný list najvýznamnejších štiavnických veľkotožiarov, ktorí výpočtami svojich strát za uplynulé obdobie dokazujú nutnosť zvýšiť výkupnú cenu striebra v komore aspoň o 20%, nakoľko sa od čias kráľov Ladislava Pohrobka a Mateja Korvína zmenili kurzy denára a florénu a významne sa zvýšili náklady na hlbinnú ťažbu a odčerpávanie spodnej vody.¹⁸²

Obchod

Vyťažné striebro, ktoré ostalo banským podnikateľom po zaplatení urbury (dane z ťažby), bolo používané ako platidlo v podobe kusového alebo sekaného striebra v hojnej miere až do prvej tretiny 14. storočia.¹⁸³

Trh, resp. trhové dni (*markttagm*) v Štiavnici sa spomínajú už v mestskom práve, podľa ktorého mali richtár a prisázní mesta dohliadať na správne používanie dlžok, mier a váh a trestať pokutami ich nedodržiavanie. Pokuta bola najprv pri prvom prichytení 1 hrivna (= 245,54 g), pri druhom 2 hrivny a pri treťom strata ruky alebo 10 hrivien striebra.¹⁸⁴

Po reformách baníctva a mincovníctva za Karola Róberta v 20. až 40. rokoch 14. st. platil prísny zákaz vyvážať z banských miest drahé kovy. V záujme potlačenia individuálneho obchodu s drahými kovmi boli zavedené pod trestom prepadnutia celého majetku vo viacerých banských mestách (menovite vrátane Štiavnice) obchodné obmedzenia pri dovoze potravín, ktorý mala organizovať komora, pokiaľ by ťažiar do nej neodovzdávali všetky vyťažené kovy. Výnimkou pre vývoz drahých kovov bol prípad, ak v rėzii komorského grófa bolo za tieto potrebné zaobstarat olovo (potrebné pre hutnícke spracovanie zlata a striebra), prípadne iné nevyhnutné veci pre prevádzkovanie baníctva – len vtedy sa drahé kovy smeli vyviezť.¹⁸⁵ Na nedodržiavanie poukazuje opakovanie zákazov vývozu nespracovaných drahých kovov: malý dekrét 1405, Žigmundovo nariadenie r. 1429, Vladislavove a Ludovítové dekréty 1492, 1498, 1518.¹⁸⁶ Baníctvo ako špecifický druh podnikania síce dával ťažiarom k dispozícii drahý kov, na ktorý si ale monopolne nárokoval panovník, a teda v istom zmysle brzdilo obchodné aktivity banských miest.

Podľa oslobodení zo Žigmundovej listiny z r. 1425 s odvolaním sa na staršie zaužívané zvyky bolo všetkých sedem banských miest vrátane Štiavnice oslobodených od mýtnych poplatkov pri dovoze nielen potravín, ale aj iných tovarov potrebných pre banskú činnosť.¹⁸⁷ Opakované všeobecné oslobodenia aj adresné napomenutia pre hrnskobeňadického opáta aj majiteľov hradov (Revište, Šášov), aby nevyberali mýto od cestujúcich mešťanov siedmich banských miest poukazujú na nedodržiavanie kráľovských oslobodení. Veľké spory vznikali najmä v súvislosti s neoprávneným vyberaním mýta v Žarnovici Dóciovcami koncom 15. st., takisto s kastelánni hradu Dobrá Niva (pozri kap. Poloha mesta, mýtné miesta).¹⁸⁸ Kráľ Ludovít ešte r. 1526 upozorňuje vyberačov, že nesmú požadovať žiadne poplatky, mýto ani tridsiatok od dovozcov olova, loja a železa pre potreby baníctva a hutníctva do Banskej Štiavnice.¹⁸⁹

Na obchodný význam lokality Staré mesto poukazujú nálezy mincí a žetónov z 13 – 15. storočia.¹⁹⁰ Zachované doklady v štiavnickom archíve dokladajú obchod so súknom v 15. st., v početných prípadoch sa však vzťahujú na osoby pochádzajúce z lokalít mimo územia Banskej Štiavnice, z rokov 1516 – 1519 pochádza výkaz o dlhoch za zakúpené koreniny.¹⁹¹

Významnou surovinou pre baníctvo bol loj (*Umslicht*), potrebný na lampy pre osvetlenie v baniach. Mesto ho nakupovalo od mäsiarov, kožušníkov a pod. a následne predávalo ťažiarom (cena 2,0 – 2,72 fl. za cent.). Týždenne sa takto rozdelilo množstvo okolo 10 centnárov. V praxi mesto požičiavalo mäsiarom peniaze, a tí potom pôžičku splácali lojom.¹⁹² Od mäsiarov nakupovali loj aj priamo súkromné osoby (doložená kúpa napr. 41,3125 cent. za cenu 2 fl./cent. v r. 1503).¹⁹³

R. 1486 si štiavnickí ťažiar od kráľovnej Beatrix vymohli povolenie, aby mohli voľne nakupovať olovo s tým, že pri nákupe mal byť prítomný zástupca komory a nakúpené olovo sa muselo skladovať na mieste určenom a spravovanom komorským grófom a bez jeho vedomia sa z neho nesmelo brať.¹⁹⁴ Ján Turzo ešte predtým, ako sa stal kremnickým komorským grófom, ponúkol v októbri 1495 mestu Štiavnica dodávať olovo za vraj výhodné ceny (2 a ½ floréna za centnár = 59,9 kg). Zrejme však cena natoľko výhodná nebola, keďže už o vyše roka nato kráľ Vladislav po veľkých protestoch Štiavničianov im povolil nakupovať olovo za takú výhodnú cenu, ako sa im podarí nájsť, a to dokonca nielen doma v Uhorsku, ale aj v zahraničí.¹⁹⁵ Turzo v postavení komorského grófa vyvinul nátlak, takže r. 1504 štiavnická mestská rada zasa uzavrela s Turzom dohodu, že bude výlučným dodávateľom pri starej cene 2 a ½ floréna. V praxi boli ceny za nákup olova v danom roku mierne vyššie (2,625 – 2,705 floréna). Turzo dodal len v danom roku 1504 značné množstvo olova (11034 centnárov v hodnote 29489,25 florénov), v nasledujúcich rokoch dodávky pokračovali, z r. 1508 je zaznamenaná dodávka 4673,125 centnárov, mesto mu ešte ostalo dlžné 1563 florénov 39 den, za obdobie 1508 – 1513 dodali Turzovci Štiavnici 11589,7 centnára za jednotkovú cenu 2,58 fl./centn., v r. 1516 dodal mestu 2141,625 centnára po 2,50 fl., v období 1517 – 1519 to bolo 2400,125 centnára, 1519 – 1520 2041,5 centnára.¹⁹⁶ Olovo využívali jednotlivé ťažiarne podniky, aj štiavnická lúčobňa a prepaľovňa: ťažiarom (Waldburgerom) ho rozdeľovala podľa archívnych záznamov štiavnická komora, dovážalo sa hlavne z Poľska (Krakov).¹⁹⁷ V r. 1525 bola podľa konceptu listu banskoštiavnickej mestskej rady adresovanému kráľovnej Márii aj cena 2 fl. za centnár privysoká.¹⁹⁸

Ďalší materiál potrebný pre baníctvo (povrazy pre banské diela za 128 fl.) sa dovážal z Trnavy.¹⁹⁹

Výčap vína a piva

Už r. 1317 je doložený prípad Štiavničianov vlastniacich vinice pri Viedni.²⁰⁰ Štiavnickí podnikatelia vlastnili vinice v okolí Levíc a Pukanca, mesto samotné okrem viníc v bezprostrednom okolí (Jalakšová pri Bátorciach, nem. Eilitsch) aj pri Krupine (Sebechleby, nem. Klib), ako aj južnejšie v Nagy-Börzsény (nem. Pilsen, dnes v blízkosti slovensko-maďarskej hranice) a na územiach šahianskeho konventu.²⁰¹ Výčap vína sa stal v 15. st. natoľko rozšírenou aktivitou, že sa stal výlučným zamestnaním mnohých podnikateľov, spôsoboval dokonca pričasté trávenie času banských robotníkov v krčmách, a tým ohrozoval fungovanie aj ziskovosť baníctva. Preto kráľ Matej Korvín vyhradil jeho prevádzkovanie výlučne len pre mešťanov, ktorí zároveň podnikajú v baníctve, a ostatným výčap vína a prevádzkovanie krčiem pod trestom konfiškácie majetku zakázal.²⁰² Ako mnohé iné aktivity Štiavničianov, aj výčap vína ohrozovali Dóciovci tým, že čapovali víno baníkom z okolia, čím porušovali práva štiavnických ťažiarov a baníci sa dopúšťali výtržností.²⁰³ Zachované vyúčtovania a listy dokladajú dovoz vína v niekoľkých stovkách fl. ročne z bližších aj vzdialenejších lokalít: z hrnskobeňadického opátstva, z Dobrej Nivy, z Levíc, zo Sebechlebov, z Balašských Ďarmot, z Pezinka, z Vacova a z oblasti pätkostolského biskupstva, z Budína a Pešti, zo Sirmia (Sremska Mitrovica, Srbsko).²⁰⁴ Pivovarník (*braxator*) sa spomína už r. 1367, v r. 1380 sú doložení už traja. V Hodruši prevádzkovali Štiavničania výčap piva a vína, pravidelný plat pivovarníka (*pirpreyer, prewer in der Hodritsch*) vo výške ½ – 1 fl. je doložený vo vyúčtovaniach zo začiatku 16. st.²⁰⁵ Pivovar s mlynom (*kornmuel, metzhawes und brewhawes*) vlastnil mešťan Mikuláš Ziegenbacher (Czygenpacher), ktorý z ich výnosov založil r. 1478 základinu oltára sv. Michala archanjela.²⁰⁶

Remeslá a cechy

Prvé zachované cechové stanovy štiavnických krajčirov pochádzajú z r. 1446 (zachované v odpise z r. 1551), najstaršie stanovy mäsiarov sú z r. 1487, krajčirov z r. 1513.²⁰⁷ Vo vyúčtovaniach z r. 1458 – 1467 sa spomínajú cechy obuvnícky, mäsiarsky a krajčírsky.²⁰⁸ Cechové artikuly mäsiarov sa zachovali z r. 1481.²⁰⁹

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

O správe mesta z prvej polovice 13. storočia niet písomných dokladov. Prvým známym richtárom Banskej Štiavnice je Arnold spomínaný v listine z r. 1266.²¹⁰ Najstaršia listina vydaná richtárom a dvanástimi prísaznými pochádza z r. 1275, ktorá je zároveň najstaršou zachovanou listinou vydanou mestskou radou na území Slovenska.²¹¹

Podľa štiavnického mestského práva mal byť richtár volený každoročne prisáznymi a staršími obce na Hromnice (2. februára). Podmienkou zvoliteľnosti richtára bolo jeho minimálne jednoročné členstvo v mestskej rade. Nový richtár spolu so štyrmi členmi starej mestskej rady vyberal nových prisázných – členov novej mestskej rady.²¹²

Podobne ako v iných banských mestách sa v Štiavici do istej miery prekrývala úloha mestskej a kráľovskej správy (hoci nie do takej miery ako napr. v Kremnici). Tá istá osoba neraz striedavo vykonávala funkciu richtára aj komorského (banského) grófa, t. j. zástupcu kráľa pre banské záležitosti (najmä výber kráľovskej dane z ťažby, urbury).²¹³ Dá sa teda predpokladať, že dochádzalo k úzkej spolupráci oboch zložiek. Na vyúčtovaní mestskej výdavky sa popri mestskej rade zúčastňoval aj komorský gróf, čiže vykonával istú kontrolu nad hospodárením mesta, na druhej strane aj financoval mesto.²¹⁴ Ešte užšia previazanosť vyplýva zo zápisu v r. 1388, kedy richtár vyúčtoval pred prisáznymi popri mestskej dani aj hospodárenie komory.²¹⁵ Štiavnica si okolo r. 1400 v spolupráci s inými banskými mestami spoločne prenajímali kremnickú mincovú komoru, čiže mestá samé vystupovali v úlohe komorského grófa.²¹⁶ Medzi komorou a mestom existovali značné finančné pohľadávky, napr. vo vyúčtovaní z roku 1497 sa uvádza dlh komory voči mestu vo výške 1469 fl. 50 den., naopak r. 1526 zasa komora požičiavala mestu na nákup železa a loja 400 fl.²¹⁷ Koordinácia komory a mesta bola potrebná pri nákupe a rozdeľovaní olova ťažiarom, razení nákladných odvodňovacích štôlní a pod. (pozri kap. Hosp. aktivity, časť Baníctvo a hutníctvo).

Podľa článkov štiavnického mestského práva nesmel komorský gróf pri hľadaní falšovateľov mincí a iných zakázaných vecí prehliadať domy obyvateľov mesta bez prítomnosti zástupcov mestskej samosprávy, takisto s nimi mal spolupracovať pri kontrole podozrivých osôb počas konania trhu.²¹⁸

Richtár spolu s prisáznymi v prvom rade súdil, v určitých prípadoch vykonával testamentárne odkazy. Už v mestskom práve sa spomína právomoc popraviť vyobcovaného previnilca za ťažké zločiny (vražda), odsúdenie s trestom hrozilo vo výnimočných prípadoch aj za slovný odpor (kvalifikovaný ako vzburá) voči mestskej rade.²¹⁹ Závažné alebo komplikované prípady riešil spoločný súd šiestich, resp. siedmich banských miest (pozri kap. Vznik mesta, časť Mestské a banské právo, spoločné zasadanie r. 1388). Mestská rada volila banského majstra, ktorý v banských záležitostiach rozhodoval spolu s mestskou radou.²²⁰

Významnou kompetenciou richtára bolo spravovanie financií mesta. Samotný richtár spravoval výber dane a uhrádzal z neho mestské výdavky, v prípade potreby on alebo aj iní mešťania uhrádzali rôzne mestské výdavky zo svojho, tieto im potom boli v rámci končročného vyúčtovania vrátené, resp. richtár mohol ostať mestu dlžný z prebytku výberu dane (*iudex mansit debitus ad civitatem, bleybt er der Stat (schuldig)*...). Richtár vykonával vyúčtovanie obvykle pred členmi mestskej rady, sú však doložené prípady, kedy ho vykonával pred všetkými mešťanmi (1380: *iudex Nycolaus fecit rationem coram civibus omnibus*).²²¹ Keď nový richtár prijímal hotovosť po predošlom richtárovi, vyhotovil sa o prevzatí zápis, väčšiu časť peňazí uschovávali v bezpečí v podzemí kostola, menšiu si richtár ponechal k dispozícii pre okamžitú potrebu mesta (*zu der stat notturfft*).²²²

Hospodárenie mesta

Je zachované v relatívne početných, ale zlomkovitých a chronologicky roztratených údajoch, často aj neidentifikovateľných, resp. otázných položkách.

Príjmy

V prvej zachovanej mestskej knihe z rokov 1364 – 1426 sú z niektorých rokov zachované sumáre z vykonaných vyúčtovaní (okrem jedného prípadu vždy vo florénoch) z výberu daní a poplatkov od obyvateľov (domová daň, daň z dedičstva):

6. 5. 1364	433 fl. (<i>exactio posita die sancti Johannis ante portam Latinam</i>)
20. 4. 1365	551 fl. (<i>exactio facta infra octavas Pasche</i>)
27. 3. 1366	574 fl. (<i>exactio facta ante diem Palmarum feria sexta</i>)
15. 10. 1367	712 fl. (<i>exactio facta ante festum Galli</i>)
24. 4. 1367	350 fl. (<i>exactio facta circa festum Georgii</i>)
17. 4. 1373	338 fl. (<i>exactio post Pascha</i>)
4. 5. 1377	315 ruffos fl. (<i>collecta sancti Georgii martiris feria II. die rogationum</i>)
1378	359¾ fl. (<i>summa universa</i>)
15. 4. 1379	340 fl. (<i>collecta</i>)
1380	326¾ fl. (<i>summa</i>)
1383	283½ fl. (<i>collecta civitatis Schebnicz, collecta civium</i>)
1385	306 fl. (<i>collecta civitatis Schebnicz</i>)
1386	395 fl. (<i>collecta</i>)
1387	382½ fl. (<i>collecta sancti Georgii</i>)
17. 10. 1392	330 fl. spolu so zvyškom starej dane (<i>collecta noviter imposita et residuum antiquae collectae</i>)
1393	487 ruffos fl. (<i>collecta civitatis, summa universalis</i>). 399¼ fl. auri (<i>summa collectarum sancti Georgii</i>).
1394	420 fl. (<i>collecta sancti Georgii</i>)
1395	410 fl. (<i>collecta</i>)
13. 3. 1402	101 hrivien (404 fl., <i>collecta civitatis</i>)
7. 11. 1403	365½ fl. (<i>collecta</i>) ²²³

V týchto zachovaných údajoch šlo len o čiastkové príjmy označované väčšinou podľa dátumu, v ktorom boli vyberané. Celkový ročný príjem mesta v 14. st. z rôznych daní bol výrazne vyšší, je doložený len v jedinom roku 1393 vo výške 3814 fl.²²⁴

Ďalšie mestské príjmy rôzneho druhu sú doložené z prameňov 15. storočia.

V knihe príjmov a výdavkov je zaznamenaný v r. 1436 ročný príjem mesta z banských mlynov a hút (6 rot. fl.). V r. 1486 sú zaznamenané príjmy z dedičstiev a mlynov (*de hereditatibus et molendinis*), konkrétne je zapísaných 8 florénov za 8 banských mlynov (*census annuales de molendinis*), t. j. jeden fl. za každý mlyn, ktoré zaplatili ich piati majitelia a 8 florénov za jatky (*de macellis*), ktoré zaplatili siedmi mäsiari.²²⁵ Podľa zlomkovitých údajov zo 60. rokov 16. st. mesto prevádzkovalo vo vlastnej réžii banské diela (*handel der stat, Stathandel*), ktoré mu zabezpečovali istý príjem (zaznamenané viac ráz v r. 1458 – 1461 vo výške od 3 do 30 fl.),²²⁶ ďalšie príjmy plynuli

z urbury (*von der Stat urbar, percepta urbure*), niekoľko florénov až niekoľko desiatok florénov týždenne, najčastejšie medzi 10 – 20 fl).²²⁷ Z prenájmu lúčobne kremnickej komore plynul mestu príjem 1 hrivna striebra ročne (1465).²²⁸ Značnou sumou v rámci príjmu mesta bol príjem z Hodruše. R. 1497 kráľ Vladislav nechal posúdiť sťažnosť Hodrušanov na neoprávnené vysoké poplatky (*taxa*), ktoré na nich Štiavničania uvalujú (až do výšky 300 fl.).²²⁹ Príjem z Hodruše nie je väčšinou bližšie špecifikovaný, iba v niektorých prípadoch (napr. 4. 12. 1519) upresnený ako príjem z predaja vína, loja (*weingelt, unmslitgelt ex hodricz*), zrejme však ide aj o iné príjmy. Podľa výkazov z r. 1511 – 1526 bol spravídla vyberaný v týždňových až niekoľkotýždňových intervaloch vždy v piatok (najčastejšie vo výške niekoľkých desiatok fl., niekedy aj vyše stovky) a spolu s daňou (*ungelt*) v meniackej sa výške (najčastejšie medzi 10 – 20 fl./týždeň) tvoril najvýznamnejšiu položku príjmov mesta, popri nich figurujú pre Štiavnicu ešte iné (drobnjšie) dane.²³⁰ Občasný nepravidelný príjem poskytovali mestu aj pokuty (28 fl. za spáchaný zločin zabitia v mestských kúpeľoch r. 1508).²³¹

Z konca 15. storočia a začiatku 16. storočia sú sporadicky zachované údaje o väčších pôžičkách, ktoré si mesto bralo a ktoré dokladajú nepriaznivú situáciu v mestských financiách. 1490 pôžička od budínskeho meštana Ruprechta Hallera 160 fl., pred r. 1505 od bývalého richtára Ondreja Hilebrandta vo výške 1000 florénov.²³² Situácia sa zhoršovala najmä v 2. desaťročí 16. storočia, keď napriek oslobodeniu na 3 roky od daní v r. 1516 si mesto bolo nútené požičiavať ďalšie peniaze (r. 1517 od Ambróza Šarkana 1500 fl., r. 1518 od viacerých šľachticov 800 fl. a 200 fl.).²³³

Výdavky

Základným výdavkom mesta bola platba kráľovi, mestská daň.

V prvej mestskej knihe sú doložené platby kráľovi alebo kráľovským úradníkom poverným ich výberom:

1364	160 fl. kráľovi (<i>domino regi</i>), 130 fl. odvedených ako „zisk komory“ (<i>lucrum camerae</i>) vyberaný komorským grófom.
1365	160 fl. kráľovskému taverníkovi (<i>de losunga</i>) a 259 fl (<i>pro losunga et aliis expensis</i>).
1367	32 fl. kráľovskému taverníkovi.
1372	60 fl. odvedených ako „zisk komory“ (<i>lucrum camerae</i>) komorskému grófovi.
1373	150 fl. kráľovi (<i>domino regi</i>).
1382	Mesto bolo komorským grófom oslobodené od platenia zisku komory. ²³⁴

Od 60. rokov 15. st. sú sporadicky zachované doklady o výške polovice ročnej kráľovskej dane (splatnej na sv. Juraja 24. 4. a sv. Michala 29. 9.) v sume 50 fl.²³⁵

V zachovaných vyúčtovaniach všetkých siedmich stredoslovenských bankských miest z rokov 1505 – 1519 vedených Kremnicou a uschovaných v kremnickom archíve z obdobia, keď sa už platila daň hromadne za všetky mestá (takisto spolu platili aj príspevky na obranu krajiny a na miestne vojenské výdavky) sú zaznamenané podiely Štiavnice na spoločných výdavkoch. Okrem daní šlo najmä o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentatívne výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sthethais zu Ofen*). Štiavnica sa na nich zúčastňovala v jednotlivých rokoch podielmi vo výške 26 – 32% (v jednotlivých rokoch šlo v absolútnom vyjadrení o meniackej sa sumy rádovo vo výške niekoľkých stovák florénov za Štiavnicu, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, nakoľko už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). Štiavnický a kremnický príspevok na spoločné výdavky (vrátane dane) sa pohybovali v prakticky identickej alebo minimálne sa líšiacej výške. V rámci týchto spoločných výdavkov bola zahrnutá najmä kráľovská daň (*taxa regia*), ale napr. aj spoločné vzácne dary pre významné osobnosti (strieborná čaša pre poľskú kráľovnú v r. 1511).²³⁶ Mimoriadne dane sa platievali v súvislosti s obranou krajiny.²³⁷

V rámci ostatných výdavkov sú v prvej mestskej knihe z r. 1364 – 1426 každoročné výdavky na cestovanie a posolstvá: na kone a ovos vo výške rádovo niekoľkých florénov ročne, odmeny pre poslov (*cursores, nuncii*) a vyslancov do okolitých aj vzdialenejších miest (do Hodruše, Sv. Beňadika, Novej Bane, Kremnice, Pukanca, Zvolena, Sv. Kríža n. Hronom, Krupiny, taktiež do Budína a Visegrádu – tam napr. r. 1364 až 3-krát v rámci jedného roka). Každý rok sa takisto nakupovalo víno. Z menej typických výdavkov sa vyskytujú spomenutiahodné alebo pozoruhodné údaje: r. 1364 viacero odmien pre notára od 2 do 24 fl. (v iných rokoch menšie sumy), r. 1365 100 fl. na vojakov-strelcov (*pro balistariis*), 12 fl. na dar pri príležitosti svadby taverníka, r. 1378 ½ floréna žalárnikovi (*bedello*).²³⁸

V ďalších zachovaných registroch výdavkov mesta z r. 1459 – 1467, 1481, 1482, 1505, 1518, 1526 sú v rámci pravidelných týždenne sa opakujúcich výdavkov zaznamenané (výber údajov): platy zamestnancov mesta – 1 fl. mestskému notárovi (označovaný aj ako *statschreiber*), 1 fl. banskému majstrovi (*pergmaister*, rozpor so súdobým mestským právom zapísaným 1466, podľa ktorého mala banského majstra platiť komora),²³⁹ žalárnik 90 – 100 den. (*pedellus*), kat 1 – 2 fl. (*tortor, czuchtinger*), platby na chod kostola a mestskému farárovi (pozri časť Cirkevné dejiny). K pravidelne týždenne plateným mestským zamestnancom patrili aj hutnícky personál (*premier*), mestský posol s príjmom pol floréna týždenne (*dem poten, statpoten*), r. 1482 už 1 fl. týždenne, ktorý zrejme zabezpečoval pravidelnú komunikáciu s bližšími lokalitami (stredoslovenské banské mestá). Pokiaľ sa vydávali peniaze na drahšie cesty do vzdialenejších lokalít (Budín, Ostrihom, Viedeň) zaznamenávali sa osobitne. V r. 1505 sú zaznamenané viaceré cesty do Budína, ktoré podnikli významní predstavitelia mesta. Jedna takáto reprezentatívna cesta vyšla na 42 – 54 florénov. S reprezentovaním mesta na vyšších inštanciách súviseli aj príležitostné výdavky na slávnostný odev notára 1 – 2 fl. (*um ein hoffgewant*). Pri notárovi sa zachovali aj osobitné odmeny za nadprácu: napr. zapísanie mestského práva do mestskej knihy (*peschreibung der Rechtn ein das Statbuch*) vo výške 1 florén.²⁴⁰ Ďalej menej pravidelne obsahujú registre aj výdavky na vojakov a zbrane (šípy, ručnice), plat kapitána (*hawptmann*), nákup liadku na výrobu pušného prachu, mzdy tesárom a materiál na stavebné práce obvykle vždy po niekoľko florénov (*den zimmerlewtten, um holtz, schindl, lattn, nagl*). Príležitostne sa spomína výdavok na strážcov (*dem Wachter auff dem berg*), liatie zvonov a s tým spojené iné náklady (*distributio super campanam, auff dy Glockner, Glockengissern, per carbonibus*), výdavky na mestské banské diela (*auff den Stathandel*), časté práce na kostole najmä v druhom desaťročí 16. st. a potrebný materiál (*labor ecclesie, nagl und haspn auff dy khirchn, paw der khirchn*), úprava ciest (*auff weg zu pessern*), odhadzovanie snehu (*schne abzuwerfen*).²⁴¹ V r. 1496 – 1498 sú popri spomínaných druhoch výdavkov zaznamenané aj sumy na údržbu a úpravu kúpeľov (*padststobn*), v r. 1519 na kotol do kúpeľov 17 fl. (*kessel in dy bad*).²⁴² Mesto nakupovalo víno narázovo aj za značné sumy vo výške niekoľko sto fl., (napr. r. 1511 za 450 fl., 1514 27 sudov za 378 fl.), víno sa však vyskytuje aj v pravidelných výdavkoch mesta (6 fl., 10 fl. a pod.). K výčapu vína pozri kap. Hosp. aktivity, časť Výčap vína.²⁴³ V r. 1505 sú doložené značné sumy na nákup obilia zo Spiša (*Zipser Waitz, tzyps trayde, aus dem tzyps...korn*), zbraní – ručníc (*haken puxn*).²⁴⁴

V zachovaných účtoch výdavkov mesta sa od r. 1459 sporadicky spomína mestský učiteľ (*Schulmaister*).²⁴⁵ Popri opakujúcich sa výdavkoch na mestského kata (pozri vyššie) dostával kat aj väčšie jednorazové odmeny: r. 1505 dostal jednorazovo 38 a potom 19 fl., v druhom prípade s poznámkou, že platba pochádzala od všetkých banských miest (*ex parte omnium civitatum*). V r. 1512 mu vyplatili 31 fl. a 50 d.²⁴⁶ Pri týchto platbách možno predpokladať, že šlo o kata poslaného z iných lokalít a vyplatené peniaze boli úkolové odmeny.²⁴⁷ Lekár (*doctor*) je spomínaný vo vyúčtovaní r. 1505 s ročným platom 150 fl. a ďalšími 50 fl. na iné výlohy, v r. 1513 s príležitostným príjmom 3 fl.²⁴⁸

Na bežné výdavky (*auf dy stat verlohnt*) míňalo mesto niekoľko desiatok fl. týždenne, najčastejšie okolo 50 fl. Vyúčtovania z prvých desaťročí 16. st. dokladajú takmer každý týždeň nákup loja vo výške od niekoľkých florénov až niekoľkých desiatok florénov.²⁴⁹

Mesto Banská Štiavnica požičalo kráľovnej Barbore a Žigmundovi r. 1430 sumu vo výške 800 florénov, ktoré mal vrátiť komorský gróf Leonard Nofri.²⁵⁰ V 90. rokoch 15. st. požičiavalo kráľovnej Beatrix peniaze (rádovo stovky florénov), ktoré kráľovná vracala z výnosov kremnickej komory.²⁵¹

Bilancia

Z niektorých úplnejších mestských vyúčtovaní z prvých desaťročí 16. storočia sa dajú vypočítať čiastkové bilancie mestského hospodárenia. Vyúčtovania sa viedli v týždňových intervaloch, vľavo sa zapisovali príjmy (*introitus*) a vpravo výdavky (*exitus*), obe dosahovali spravidla niekoľko desiatok výnimočne až niekoľko stovák florénov/týždeň. Vyúčtovania okrem posledného z r. 1526 neobsahujú dobové sumáre, výsledné uvádzané sumy sú autorom vykonané súčty stoviek až tisícov položiek za uvedené roky:²⁵²

1511 – 1512	príjmy 5245 fl., výdavky 5064 fl. 18 den.
1513	príjmy 4168 fl. 61 den., výdavky 4538 fl. 54 den.
1515	príjmy 5381 fl. 94½ den., výdavky 4987 fl. 54 den.
1519	príjmy 5766 fl. 94½ den., výdavky 5457 fl. 86 den.
1522 – 1523	príjmy 3935 fl. 16 den., výdavky 3939 fl. 15 den.
1526	príjmy 4229 fl. 65 den., výdavky 4229 fl. 65 den. (vyrovnaná bilancia). ²⁵³

Mestská kancelária

Notár viedol mestskú kanceláriu, v mene mesta cestoval a vyjednával s nadriadenými inštitúciami aj s predstaviteľmi iných miest. Prvým známym notárom bol notár Viliam (*Wilhelm*) v r. 1365.²⁵⁴ Najznámejším a najvplyvnejším notárom v dejinách mesta bol Baltazar Steck (pozri kap. Osobnosti). R. 1520 sa spomína nemecký pisár, zrejme notárov pomocník, v nedatovanom vyúčtovaní približne zo zač. 16. storočia sa spomína pomocný pisár (*unterschreiber*).²⁵⁵

Mestská kniha

Z obdobia stredoveku sú zachované tri mestské knihy Banskej Štiavnice:

Prvá mestská kniha tzv. *Notationes iudicariae* z r. 1364 – 1426 obsahuje zápisy účtovnej, daňovej, administratívnej, súdnej i bansko-právnej povahy, písaná je prevažne latinsky, obsahuje najstaršie nemecky písané texty z územia Slovenska.²⁵⁶

Druhá mestská kniha so zápsimi z r. 1432 – 1508, zvaná aj Gobilov kódex podľa autora jej iluminácií Valentína Gobila, sa nachádza v zbierkach Maďarského národného múzea v Budapešti. Obsahuje o. i. aj najstaršie zachované znenie mestského práva z r. 1466 a popis chotára z r. 1444. Zápisy sú vedené v nemeckom a latinskom jazyku, ich obsahom sú majetkové pokonania, predaje a kúpy nehnuteľností, donácie a fundácie v prospech kostolov a oltárov, a mená proskribovaných previnilcov so stručným popisom ich deliktu.²⁵⁷

Tretia mestská kniha obsahuje zo stredovekého obdobia prevažne záznamy z oblasti banskej správy a súdnictva (prideľovanie dedičných štôlní), ďalej zápisy z oblasti majetkového a trestného súdnictva (spory, dlhy, rozsudky, testamenty). Písaná je s výnimkou niekoľkých zápisov výlučne v nemeckom jazyku (okrem datovacích formuliek). Hoci začína zápsimi z r. 1486 (v Inventári je vedená ako prameň z rokov 1486 – 1575), obsahuje aj záznamy z r. 1483 – 1484.²⁵⁸

Mestská pečať

Najstaršia zachovaná pečať je na listine z r. 1275. Pečatidlo mohlo vzniknúť už v prvej polovici 13. storočia a svojou heraldickou vzhľadnosťou (mestské opevnenie v štíte) o celé storočie predstihla pečať porovnateľný vývoj v západnej Európe. Zobrazenie pozostáva zo štítu, na ktorom je opevnenie s vežou v strede, nad opevnením po pravej strane veže je vo vodorovnej polohe vyrytá motyka a na ľavej strane kopáč, pod opevnením takisto vodorovne banické kladivko a želiezko (najstaršie známe zobrazenie banickej symboliky na pečati v Európe). Kruhový opis pečate znie *S. (igillum) CIVIVM DE SCHEBNISI(A)*, resp. *SCHEBNIT*. V priebehu 15. storočia došlo k zmenám v postavení nástrojov na erbe (kladivko a želiezko v kolmej polohe, motyka a kopáč koso), erb má po prvýkrát aj nosičov – dve jašterice. R. 1429 sa v písomných zmienkach spomína menšia pečať, jej podoba sa nezachovala. Dá sa predpokladať, že bola podobná neskoršej menšej pečati (pozri ďalej). Podoba tzv. „väčšej pečate“ je známa až z r. 1494, erb je vložený do trikrát členenej gotickej kružby, do ktorej sú vložené tri jašterice. Kruhový obsahujúci dátum znie *SIGILLVM · CIVITATIS · SCHEBNICIENSIS · MAIUS · 1494*. Menšia pečať z tohto obdobia mala erb takisto vložený do trojitej gotickej kružby, v dolných dvoch oblúkoch sú dve jašterice, v hornom písmeno *S*.²⁵⁹

Mestský archív

Po škodách utrpených plienením a živelnými pohromami 1442 – 1445 (pozri kap. Udalosti) došlo k zničeniu veľkej časti mestského archívu. Z obdobia pred týchto udalostí pochádza len 6 originálov a mestská kniha *Notationes iudicariae*. Archív bol od stredoveku uložený na radnici, od 19. storočia sa z priestorových dôvodov premiestňovali písomnosti do tzv. Pražovne (Vysoký dom) oproti radnici a na Starý zámok, kde spolu s mestským múzeom sídlil až do 50. rokov 20. storočia.

V čase osvietenských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. sa všetky písomnosti mestského archívu rozčlenili na 52 vecných skupín (neskôr doplnených o ďalšie). V 2. pol. 19. storočia vyhotovil bývalý mestský senátor Alexander Zechenter súpis registrov. Zároveň vyčleňoval písomnosti do r. 1526 a roztriedil ich do 4 skupín, pričom opomenul cca 200 jednotlivín. Významným štiavnickým archivárom bol v r. 1909 – 1910 a 1921 – 1941 prof. Vojtech Baker (súčasne riaditeľ mestského múzea od 1925), ktorý vypracoval inventár mestských kníh a Zechenterom opomenuté stredoveké listiny označil ako neregistrovaný materiál.

V chaotickej situácii po vzniku 1. ČSR pred príchodom čsl. armády bol stredoveký štiavnický archív na pokyn prouhorsky orientovaného vedenia mesta (okrem neregistrovaného materiálu, ktorý ostal v Štiavnici) odoslaný dňa 16. 12. 1918 do Budapešti, kde bol deponovaný v Maďarskom krajiniskom archíve (MOL). Získať späť sa ho podarilo formou recipročnej výmeny v 60. rokoch 20. storočia. Preto materiály vrátené z Maďarska majú signatúru MMBS-MOL, a neregistrovaný materiál, ktorý v Maďarsku nikdy nebol, je označený ako MMBS, resp. MMBS-N. Keďže záznamy vyhotovené počas, resp. pred presunom do Budapešti v r. 1918 boli urobené v rýchlosti a nedôsledne, nedá sa presne zistiť, nakoľko kompletne bol materiál vrátený. V súvislosti s odovzdaním boli profesorom V. Bolerázskym vypracované registry, ktoré sa spolu s protokolárnym záznamom počas vrátenia materiálov využívali v 2. pol. 20. storočia ako archívna pomôcka.²⁶⁰

Po r. 1995 začal spracúvať stredoveký materiál štiavnického archívu Mikuláš Čelko, sprístupnený bol ako Inventár Magistrátu mesta Banská Štiavnica I-IX v r. 2002–2009. Prvých 7 zväzkov obsahuje chronologicky usporiadaných 1129 inventárnych jednotiek (niektoré kvôli chýbajúcemu dátumu len približne datovateľné) z materiálu MMBS-MOL vráteného z Maďarska, pri ktorom ostal zachovaný systém usporiadania v skupinách s poradovými číslami. Preto je inventárna jednotka popísaná starou signatúrou pozostávajúcou z čísla skupiny (rímska číslica) a poradového čísla v jej rámci, a takisto aj novou signatúrou – škatulou a číslom podľa poradia súčasného uloženia v škatuliach. Inventár zv. VIII-IX obsahuje chronologicky usporiadaných 474 inventárnych jednotiek – jednotlivín tzv. neregistrovaného materiálu (pozri vyššie) vedeného ako MMBS-N s poradovým číslom uloženia v škatuliach (z nich približne štvrtina nedatovaná).

Stav zachovanosti materiálu štiavnického archívu spôsobuje nepomer v možnostiach dokumentovať jednotlivé obdobia stredoveku. Kým k obdobiu pred rokom 1500 sa viaže len niečo vyše dvoch stovák jednotlivín, zvyšných vyše 1000 jednotlivín stredovekého obdobia pochádza z rokov 1500 – 1526.

Richtári mesta do r. 1526

1266 Arnold. 1275 Halmanus. 1305 Syfridus. 1364 Michael. 1365 – 1368 Öttel Heinzmannus. 1368 – 1370, 1375 Peter Urbarer. 1371 Thirmannus. 1372, 1379 Jakub (Jacobus) dictus Rollo. 1373, 1381, 1385 – 1386 Mikuláš (Nicusch) Sutor. 1376, 1378, 1383 Ullusch Sutor. 1377, 1380 Mikuláš (Nykolaus) Steger. 1380, 1387, 1392 – 1394 Hanczmannus Salzer. 1390 Hensel Eysereyn. 1393 – 1395, 1397 Mikuláš (Nykusch) Ploczel. 1401 Andreas Separator. 1402 – 1403 Ján (Hensil, Johannes) Dobringer. 1404 Daniel. 1406 Enderl Wassergisser. 1407 – 1408, 1425 Ján (Johannes) Gebhart. 1421 – 1422 Ján (Joannes) Gugel. 1430, 1433 – 1434, 1437, 1439 Heinrich (Henricus) Frank. 1432 Jakub (Jacobus) Kegler. 1435 – 1436, 1439 Ján (Johannes) Meuskönig. 1443, 1446, 1451 Peter Scheyder. 1444, 1453 – 1454, 1455, 1460, 1464, 1470 Ján (Hans) Huffnagel. 1448 – 1449 Erasmus Iudenberg. 1454, 1457 Ján (Hans) Ziegenbacher (Czigenpach). 1458 Ondrej (Andreas) Hack. 1459, 1466 Peter Mochart alias Feigengraff. 1461, 1467 Valentin Schmit (Fabri). 1463 Jakub Ztachar. 1465 Ján (Johannes, Hanusch) Hupperdam. 1468, 1482 Mikuláš (Nicklas) Schweingretl. 1469 F. Neythartt. 1472 Egidius Muner. 1478 Ján (Johannes) Res. 1479 Juraj (Georg) Körndl. 1480, 1493 Egidius (Gill) Muner. 1481, 1486, 1490, 1493 Ondrej (Andreas) Hillebrand. 1491 – 1492 Ján Detelbach (Johannes Tetelbach). 1494 František (Franntzen) Körndl. 1496, 1501, 1507, 1510 Erasmus Rössl. 1489, 1499, 1502, 1504, 1505, 1512, 1514 Valentin Aurifaber (Goldschmidt). 1497 Seifriedt Pieschen. 1498 Hans Lang. 1500, 1505, 1509, 1513. Peter Sartor (Schneider). 1504 Melchior. 1506, 1508 Vavrinc (Laurentius, Lorentz) Balther. 1511 Štefan Feierabent. 1515, 1520 – 1521 Vavrinc (Lorentz, Laurentius) Kreysel (Krewssl). 1516 – 1517 Ján (Hans) Gros. 1517 Ján (Hans, Johannes) Polack. 1518 Bernhard Cremppl. 1519, 1524 Cherubín Siebenbürger. 1522 Štefan Sala. 1523 a 1526 Ján (Hans) Prenner. 1525 Ján (Hans) Plettl.²⁶¹

10. OSOBNOSTI MESTA

Richtár Arnold

Bol prvý podľa mena známy richtár Banskej Štiavnice. Spolu s bratmi Hedrikom a Rehmanom a ďalšími mešťanmi zastupoval Štiavnicu na pokonaní o vymedzení hraníc medzi Banskou Štiavnicou, Krupinou a panstvami Hunt-Poznanovcov, ktoré bolo uzatvorené r. 1266 pred zástupcami ostrihomskej kapituly.²⁶²

Baltazár Steck (nar. ? – zomr. po r. 1520)

Mestský notár v r. 1488 – 1520. R. 1504 bol poverený funkciou skúšača drahých kovov (*officium probacionis civitatis Schebniciensis*) ako osoba, ktorá bude vedieť zabezpečiť primeraný kompromis a riešiť nezhody, ktoré dovtedy vznikali medzi ťažiarimi a komorskými skúšačmi, za čo dostával od komory plat 1 florén týždenne.²⁶³ Mal dobré kontakty na kráľovskom dvore a s jeho hodnostármi, zabezpečoval pravidelnú komunikáciu s Budínom i Viedňou a neraz sprostredkoval aj prevod značných súm peňazí medzi kremnickou komorou a kráľovnou Beatrix (napr. 1264 fl. a 60 denárov r. 1497, mnoho ráz menšie sumy), na dvore zastupoval nielen Štiavnicu, ale aj ostatné stredoslovenské banské mestá vo významných otázkach, ako platenie urbury panovníkovi, územné spory s Dóciocami a pod.²⁶⁴ Mal aj veľkú časť zásluhy na tom, že r. 1513 kráľ Vladislav II. potvrdil štiavnické mestské a banské právo.²⁶⁵ Jeho manželkou bola Margaréta, dcéra majstra Konráda Goldschmidta, s ktorou mal 4 deti. Zomrel po r. 1520, v testamente zanechal o. i. polovicu z predaja domu na stavbu (nešpecifikovaného) kostola, druhú polovicu na slúženie omší a chudobným ľuďom. Okrem toho zanechal 100 fl. pre špitál a chudobinec. V jeho pozostalosti sa o. i. nachádzala zbierka 23 knižných titulov s hodnotou asi 100 fl., medzi nimi viaceré tlače z Talianska. Steckove intenzívne kontakty s Talianskom dokladujú popri nich aj súkromné listy, jeho kontakty využívali mnísi z kláštora v Šahách pri organizácii cesty do Ríma (1512).²⁶⁶

Seifried Pieschen (nar. ? – zomr. koncom r. 1513 alebo v prvej pol. r. 1514)

Štiavnický ťažiar, r. 1497 zastával funkciu richtára, v r. 1500, 1503 – 1506, 1508 – 1511 a 1514 bol štiavnickým komorským grófolom.²⁶⁷ Pochádzal z Rakúska, do Štiavnice sa prisťahoval relatívne chudobný. Postupne sa vypracoval a stal bohatým človekom, v r. 1506 skúpil rozsiahle majetky v Hodruši aj Banskej Štiavnici (pozemky, mlyny, huty, pivovar a iné), podľa vymedzenia hraníc v r. 1510 boli štiavnické nehnuteľnosti sústredené v dolnej časti mesta až po Štefultov. Bol spoluvlastníkom najväčších štiavnických ťažiarstiev – Grintschachtu a Grosshandlu.²⁶⁸ Vo Vyhniach a Bzenici získal zálohovaním za nesplatené pôžičky drobným šľachticom aj kráľovskými donáciami rozsiahle majetky v oboch dedinách.²⁶⁹ Spolu s Erasmom Rösslom podnikal aj v liptovskom baníctve (kúpa polovice na banských prevádzkach a mlyne v Nemeckej Lupči za 200 fl.).²⁷⁰ Výšku jeho majetku dokladajú súpisy daňovníkov „druhej štvrté“ Banskej Štiavnice z konca 15. storočia, kde s výškou dane zo zdaneného majetku 25 fl. (1497) a 16 fl. (1499) mnohonásobne prevyšuje ostatných obyvateľov.²⁷¹ Kvôli obvineniam, že vyváža drahé kovy mimo územia Uhorska²⁷² (k zákazom pozri kap. Hospodárske aktivity,

časť Obchod) odišiel do Viedne, kde 21. 1. 1513 spísal testament. V listine zo 7. 6. 1514 je už spomínaný ako nebohý (*herr Seyfertt seliger gedechtnuss*). Z rozsiahleho majetku (odhadovaného na 13000 florénov) venoval štiavnickému farárovi na bohoslužby 300 florénov, na stavbu, resp. prestavbu kostola Blahoslavenej Panny Márie 200 florénov (*zu unnsrer frawen kirchhnn zw dem paw*), dominikánskemu kláštortu 200 fl., na prestavbu špitála 300 fl., špitálskemu kostolu vzácné bohoslužobné predmety, Bratstvu Božieho tela 25 fl., chudobným Štiavničanom 100 fl, ďalšie sumy poručil kostolom a základinám v Rakúsku. Spor o jeho dedičstvo (vrátane majetkov v dedinách Bzenica a Vyhne), ktorý sa tiahol medzi jeho veriteľmi (o. i. mesta Banská Štiavnica, markgrófa Juraja Brandenburského, budínskej kapituly) a bratom Fridrichom (ktorého dokonca r. 1515 kvôli Seifriedovým dlhom zatkli), je podrobne dokumentovaný vyše stovkou dokumentov štiavnického archívu a iných archívov. Po vyrovaní pohľadávok sa Štiavnica stala majiteľom niekdajších Pieschenových podielov vo Vyhniach a Bzenici, čím sa vytvoril základ pre prechod oboch obcí do vlastníctva mesta (pozri kap. Chotár).²⁷³

Erasmus Rössl (nar. ? – zomr. po r. 1520)

Štiavnický veľkotožiar, r. 1496, 1501, 1507 a 1510 zastával funkciu richtára, v r. 1497 bol komorským grófom.²⁷⁴ Ako významný obyvateľ mesta so znalosťami baníctva ho aj neskôr zastupoval na rokovaníach s Jánom Turzom.²⁷⁵ Vo veľkom investoval do nákupu banských diel, napr. r. 1506 kúpil od Jána Lutza jeho banské prevádzky s hutami, mlynmi aj pozemkom za 2400 fl,²⁷⁶ spolu so Seifriedom Pieschenom podnikal aj v lipovskom baníctve (pozri časť o S. Pieschenovi). Okrem Štiavnice (kde bol spoluvlastníkom jedného z najväčších ťažiarstiev – Schuchmarku), vlastnil bane, huty a banské mlyny aj v Banskej Belci.²⁷⁷ Založil základinu kaplnky zasvätenej Panne Márii Snežnej. Syn Vavrince a zať Gregor Unger založili hutu a hámor vo Vyhniach, kde vlastnili aj pivovar. Jeho majetok je odhadovaný na 50000 fl., testament spísal r. 1520. Jeho meno je zachované v pomenovaní Horná a Dolná Resla v meste.²⁷⁸

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 51 študentov.²⁷⁹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Banská Štiavnica z cirkevno-správneho hľadiska patrila do ostrihomskej arcidiecézy.

Dominikáni

V období pred tatárskym vpádom prišli do mesta dominikáni, ktorí dostali do užívania kostol sv. Mikuláša.²⁸⁰ Pravdepodobne z mesta onedlho ušli pred tatárskym nebezpečenstvom, keďže im podľa textu listiny r. 1275 kostol vrátili niekoľko rokov potom, ako sa kráľ Štefan V. niekedy v r. 1270–1272 vzdal patronátneho práva v prospech mesta.²⁸¹

Podľa zachovaných dokladov z konca stredoveku boli vzťahy dominikánov a banskoštiavnickej fary z majetkových dôvodov napäté. Koncom 80. rokov 15. st. viedli spor so štiavnickým farárom Michalom o príjmy z pohrebov, kázni a iných cirkevných úkonov, ktorý sa dostal až do Budína pred zmierovací súd cirkevných hodnostárov a teológov.²⁸² Takisto v 20. rokoch 16. storočia viedli spor s farárom o peniaze získané z testamentov a odpustkov, spor sa dostal pred súd ostrihomskeho arcibiskupa.²⁸³ Zrejme sa cítili vo svojich pozíciách ohrození, kráľ Ľudovít II. im 2. 7. 1521 prostredníctvom Alexeja Turza zaručoval bezpečnosť a ochranu majetku neadresne proti všetkým, ktorí by si na ne nárokovali.²⁸⁴

Podľa súpisu príslušníkov dominikánskej rehole zo zač. 16. storočia sa v Banskej Štiavnici nachádzalo 21 frátrov, popri nich v zozname figurujú aj 4 svetskí kňazi (*sacerdotes seculares*), súpis obsahuje 2 predstavených (priorov).²⁸⁵ Zachovaný register dominikánskeho kláštora z r. 1525 zaznamenáva drobné týždenné príjmy a výdavky (najmä sviečky a vosk, mydlo, odhadzovanie snehu a pod.) vo výške rádovo niekoľkých desiatok denárov týždenne.²⁸⁶ Dominikáni odišli z mesta r. 1536.²⁸⁷

Kostoly

K jednotlivým kostolom pozri kap. Stavebný vývoj. Mesto vydávalo podľa zachovaných registrov výdavkov z r. 1459 – 1467 na chod kostola (*auff dy kirchen*) od 390 do 1800 denárov týždenne, výnimočne až 3200 den, podľa registra z r. 1482 8 – 16 fl. týždenne. Plat mestského farára (*plebanus, pharrer, pharherr*, v registroch niekedy označený menom) činil v 2. pol. 15. st. 1 fl. týždenne,²⁸⁸ podľa sumárneho záznamu z r. 1500 33 fl. ročne, podľa svedectva o príjmoch fary za farára Andreja Strosaga to bolo 2 fl. týždenne za jeho predchodcu (do 1497) a zač. 16. storočia 5 fl. týždenne.²⁸⁹

Farská škola

Už koncom 14. storočia sa v prvej mestskej knihe spomína učiteľ (resp. vzdelaná osoba) Pavol (*Paulus scolaris*), ktorý bol vykázaný z mesta.²⁹⁰ V r. 1453–1457 sa v druhej mestskej knihe spomína ako svedok testamentárnych záležitostí prisažný Martin Schulmaister (*Martinus Schulmaister*).²⁹¹ Učiteľ Gašpar v Štiavnici vystupuje ako svedok pri potvrdzovaní podriadenosti banskobeliarskej kaplnky štiavnickej fare r. 1455, vo vyúčtovaniach je spomínaný r. 1459.²⁹² R. 1467 sa v registroch mestských výdavkov spomína škola (*schül*), v nedatovanom vyúčtovaní približne zo začiatku 16. storočia učiteľ v Hodruši.²⁹³ Štiavnický separátor Fridrich Königsfelder r. 1486 v testamente odkazuje 5 florénov „niekdajšiemu učiteľovi“, keďže nešpecifikuje miesto jeho pôsobenia, bolo všeobecne známe (teda v Štiavnici).²⁹⁴ R. 1508 sa menovite spomína učiteľ Klement Olazy, ktorého vplyvný brat sa z pozície arcibiskupovho tajomníka prihovára, aby mohol Klement v štiavnickej škole pôsobiť ešte jeden rok.²⁹⁵ Učiteľ (*schulmeister*) sa spomína r. 1515 v súvislosti s udelením prebendy v špitále podľa testamentárneho odkazu Seifrieda Pieschena.²⁹⁶

Kaplnka Božieho tela pri farskom kostole

Na jej financovaní sa podieľali mešťania mesta Krupina (65 fl. r. 1509). V tom istom roku bol presbyterom kaplnky Ľudovít zo sliezkeho banského mesta Goldbergu (dnes Zlotoryja).²⁹⁷

Oltárnictvá

Oltárnictvo sv. Mučeníkov vo farskom kostole,²⁹⁸ sv. Kataríny vo farskom kostole,²⁹⁹ sv. Márie Magdalény vo farskom kostole,³⁰⁰ apoštolov Petra a Pavla vo farskom kostole,³⁰¹ oltár 12 apoštolov vo farskom kostole,³⁰² oltár kaplnky sv. Michala archanjela v cintoríne farského kostola (Starého zámku).³⁰³ V kostole Panny Márie Snežnej sa nachádzal hlavný oltár zasvätený Panne Márii a sv. Fabiánovi a Sebastiánovi, dva bočné oltáre (pravý a ľavý) boli každý zasvätený väčšiemu počtu svätcov.³⁰⁴ V špitálskom kostole je r. 1481 doložený oltár sv. Alžbety, podľa testamentárneho odkazu Seifrieda Pieschena mal v ňom byť byt po r. 1513 postavený oltár sv. Leopolda.³⁰⁵ V dominikánskom kostole sv. Mikuláša sa nachádzal oltár Všetkých svätých.³⁰⁶ Podľa registra z r. 1520 boli platené poplatky aj oltárom najsvätejšieho Božieho Tela, oltáru sv. Martina, oltáru sv. Hieronyma.³⁰⁷

Cirkevný desiatok, exempcia fary

Na základe nepriamych indícií štiavnickému farárovi zrejme prináležal už v dobe návštevy farára Gerarda v Ríme (1240, pozri nižšie) tzv. slobodný desiatok – príjem od farníkov, ktorý by ináč patril diecéznemu biskupovi. Slobodný desiatok (doložený odvolávkou v privilegii Nemeckej Lupče v r. 1263) predpokladá už v tejto dobe právo slobodnej voľby farára.³⁰⁸ Fara bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiakónátu.³⁰⁹

Celkový príjem banskoštiavnického farára v r. 1318 bol 48 hrivien striebra, z ktorých odvádzal polovicu ostrihomskému arcibiskupovi.³¹⁰ Okolo polovice 15. st. (pred r. 1466 – 1467, kedy sa osamostatnila banskobeliarska fara) odvádzal štiavnický farár dvojročne desiatok 18 florénov (po osamostatnení už len 9 fl.).³¹¹ Banskoštiavnický farár vlastnil aj značné nehnuteľné majetky, z ktorých mu plynuli príjmy: 18 florénov ročne za prenájom banského mlyna v pol. 15. storočia.³¹² V r. 1500 už vlastnil min. 5 banských mlynov (získaných zrejme postupne na zákl. donácií a odkazov), niektoré aj s prislúchajúcou hutou (*conflatoria*), z ktorých mu plynulo nájomné pohybujúce sa podľa výnosnosti toho či onoho mlyna od 3 – 12 fl., ročne, spolu 19, po r. 1510 už 31 fl. ročne).³¹³

Kaplnka v Banskej Belej (*capella filialis*)

Bola pôvodne podriadená štiavnickej fare, v r. 1466 – 1467 sa na základe povolenia kráľa Mateja Korvína a ostrihomského arcibiskupa Jána zo Sredny osamostatnila (pozri heslo Banská Belá, Cirkevné dejiny).

Púte Štiavničanov do Ríma, Aachenu, sv. Jakuba – Santiaga de Compostela

Záznamy v mestskej knihe v 70. až 90. rokoch 14. st. dokladajú púte, ktorými mali previnilci odčiniť ťažké zločiny (vraždy). Za uskutočnenie púte ručili významní mešťania.³¹⁴ V r. 1485 vstúpil štiavnický mešťan Egid (Egidius) Keusch spolu s manželkou Katarínou do Bratstva sv. Ducha v Ríme, kam ich na ich poverenie a v ich mene zapísal kremnický rektor oltára sv. Juraja.³¹⁵

Náboženské bratrstvá a združenia

V testamente Seifrieda Pieschena je spomínané Bratstvo Božieho tela (*Pruderschaft Gottzlejchnam auff der Schebnitz*).³¹⁶ Snahy o jeho laicizáciu (vplyv zo strany štiavnických patricijov na pôvodne cirkevnú inštitúciu) boli jedným z impulzov povstania baníkov v 20. rokoch 16. storočia.³¹⁷

Vo vyúčtovaní mestských výdavkov r. 1513 sa spomína Bratstvo Panny Márie (*unser lieben frawen Bruderschaft*), ktoré zo svojich prostriedkov požičalo mestu 200 fl. na zaplatenie kráľovskej dane.³¹⁸

Významní stredovekí štiavnickí duchovní

Prvým známym banskoštiavnickým farárom bol Gerard (zrejme talianskeho pôvodu), ktorý sa v r. 1240 zdržoval v Ríme a spolu s inými cirkevnými hodnosťami bol poverený priniesť novovymenovanému ostrihomskému arcibiskupovi insígniu jeho úradu – arcibiskupské pallium. Významná misia a uvedenie Gerarda v pápežskej listine vyjadruje dôležitosť banskoštiavnickej farnosti v r. 1240.³¹⁹ R. 1309 je (nemenovaný) štiavnický farár spolu s budínskym a trnavským farárom spomínaný ako svojou pečatou dostatočne známa a teda dôveryhodná cirkevná osoba.³²⁰

Farár Šimon Keck disponoval značnými skúsenosťami a vzdelaním, keďže v r. 1520 – 1523 zastupoval mesto na rokovaníach s kráľovnou aj s grófom Jurajom Brandenburským, z Bratislavy podával richtárovi správu o rokovaníach aj o rôznych svetových udalostiach (zajatie Martina Luthera, vojny vedené francúzskym kráľom).³²¹

Začiatky reformácie v meste

V auguste 1521 poslal prior kláštora v Königsteine banskoštiavnickému farárovi Gregorovi Lutherove knihy. 19. 5. 1522 píše Bartolomej Frankfurter zo Štiavnice kremnickému notárovi o „našom“ Lutherovi ako o „Kristovom obľúbencovi“ (*Lutterus noster Cui Dominus Jesus benevelit*).³²² Počas baníckych nepokojov 1525 – 1526 pôsobil v meste protestant Jakub Zanacker (min. od r. 1523 kaplán v Hodruši), ktorý v mene baníkov viedol rokovania s richtárom Banskej Štiavnice aj s kremnickým komorským grófom Bernardom Beheimom.³²³ Podľa listu ostrihomského arcibiskupa z januára 1526 sa Lutherovo učenie nebezpečne šíri, takže mesto smie nového farára prijať len s jeho (arcibiskupovým) súhlasom.³²⁴

1 CDSI I, s. 79 – 80, č. 82: 11(5)6. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 49. GINDL, Z najstarších dejín, s. 17. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 30. RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 37. Viac o sfaľovanej listine z r. 1156: MARŠINA, Štúdie I, 2. časť, s. 74.

2 CDSI I, s. 173 – 174, č. 220: 1217.

3 Početné varianty názvu Banskej Štiavnice uvádza BAKÁCS, Hont vármegye, s. 74 – 77 (heslo Selmečbánya).

4 CDSI II, s. 45, č. 64: 6. 3. 1240; CDSI s. 341, č. 491: 14. 10.1255 ante; CDAC VIII, s. 151 – 153, Nr. 106: 1266 (=orig. MOL DL 40117); CDH V/2, s. 308 – 309: 1275 (=orig. MOL DL 923: 1275); MES II, s. 217, Nr. 193: XI. 1286; RDSI I, s. 185, č. 397: 1305 (=orig. MOL DL 243697: 1305); JUCK, Výsady s. 110 – 111, č. 130: 21. 5. 1327; CDH IX/6, s. 54 – 56, Nr. LX: 1352 (=orig. MMBŠ-MOL, I-957, škat. 6, č. 796: 20. 4. 1352, v odpise z 13. 1. 1447); MMNB, st.sign. OA N.Baňa, č. 8: 15. 6. 1391; WENZEL, Okmáňni adalék, s. 274 – 277, Nr. II.1: 15. 5. 1424; MOL DL 44484: 25. 9. 1447; HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 5: 11. 5. 1453; MMBŠ-MOL, I-961, škat. 6, č. 800: 25. 3. 1466; MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471; MMBŠ-MOL, I-807, škat. 5, č. 646: 19. 12. 1497; MMBŠ-MOL, I-835, škat. 5, č. 674v: 31. 1. 1510; MMBŠ-N, škat. 16, č. 105: 1. 5. 1512.

5 Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 52 – 53: 1402; HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 4: 18. 6. 1451; MMBŠ-MOL, I-222, škat. 2, č. 170: 5.XI.1482; MMBŠ-MOL, I-271, škat. 2, č. 209: 23. 4. 1494; MMBŠ-MOL, III-34, škat. 11, č. 1018: 4. 12. 1515.

6 CHALOUPECKÝ, Sredoveké listy, s. 32 – 34, č. 30: 4. 5. 1449 (=orig. MMKr I.26.1.15c: 4. 5. 1449). Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 37 – 39, č. 10: 4. 5. 1449.

7 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 49 – 50, 52. GINDL, Z najstarších dejín, s. 17 (pozn. 28). ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 31. RATKOŠ, Príspevok s. 10. ONDRUŠ, Význam a pôvod, s. 14, 18. LÜTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 46 – 47. Podľa niektorých názorov z 19. storočia nemecký názov *Schemnitz*, *Schebnitz* môže súvisieť so slovanským názvom Zemnica (práca v zemi), prípadne ho odvodzovali od slovanského „sebe nič“ (lat. *sibi nihil*) podľa toho, že baníci nepracovali pre seba, ale vyťažujú rudu odovzdávali. VIROZIL, Merkwürdigste Begebenheiten, s. 2. Existenciu nedoloženej slovanskej osady Zemnica pripúšťajú archeológovia. LABUDA, Montánna archeológia, s. 93. LABUDA, K problematike, s. 392.

8 ŽUDEL, Stolice s. 57 – 59.

9 Z minulosti a súčasnosti, s. 48 – 49.

10 *...inde parum eundo cadit in magnam viam, que vadit de Bana ad Dobrunam, et per eandem magnam viam et antiquam vadit diu per continuas metas inter villas Kulpah et Isumbleser nominatas; et inde transeundo exit de predicta magna via, et ibi est meta; et declinat per aliam viam versus meridiem, que via vadit ad Corponam.* CDAC VIII, s. 152-153, Nr. 106: 1266 (=orig. MOL DL 40117). Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 215 – 217, č. 106: 1266.

11 *...duas villas regias...videlicet Nempty et Thouty, prope Corpona constitutas, ab una parte paucis intermedijis villis, ab alia uero prope villam Capituli Striginiensis, Zehheleb (Sebechleby) vocatam, positas, collocatas et sitas supra viam magnam, qua itur in Zebnech-Bana uel argenti-fodinam, sic vocatam, cum telonio uel tributo solito et usitato regali, quod ion ipsius exigi consuivit ab antiquo...* MES II, s. 217, Nr. 193: november 1286.

12 HANULIAK, K problematike, s. 176 – 177.

13 CDSI I, s. 231, č. 319: 1226. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 108 – 109, č. 40: 1226; *...terciam partem tributi de tribus villis, Geznecha scilicet, Gelednek et Cristur...* CDSI II, s. 19, č. 26: 20. 11. 1237. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 131, č. 54: 20. 11. 1237; MES III, s. 552-553, č. 728: 27.XII.1344; MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497; MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497; MOL DL 26168: 27. 8. – 22. 9. 1516; MMBŠ-MOL, III-137, škat. 10, č. 952: 28. 12. 1519.

14 *.. tributis in prefatis oppido Dobronya et villa Oztrahoka exigi consuetis...* WENZEL, Okmáňni adalék, s. 274, Nr. II.1: 15.V.1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 209, č. 94: 15. 5. 1424.

- MMBŠ-MOL, I-78 a I-79, škat. 9, č. 904 – 905: 2.III.1498. Na majetkoch dobronivského panstva (Ostrá lúka) sa správca hradu pokúšal násilím (*manibus armatis*) vybrať myto od vozov smerujúcich do Banskej Štiavnice aj r. 1522. MMBŠ-N, škat. 17, č. 203: 11. 5. 1522.
- 15 MMNB, nespracovaný materiál: 28. 10. 1472; MMBŠ-MOL, II-91, škat. 9, č. 916: 30. 12. 1500; MMBŠ-MOL, III-136, škat. 10, č. 951: 28. 12. 1519.
- 16 *Tributa in Zenthantal*. MOL DL 3469: 17. 3. 1342. Podľa sťažností Štiavničianov z r. 1500 vyberal od nich kastelán vo Sv. Antone mýtné poplatky ...*de singulis curribus carbonum pro Thelonio singulos duos denarios exigi facit*. MMBŠ-MOL, I-922, škat. 5, č. 761: 1500, s. 1.
- 17 CDS I, s. 247, č. 341: 1228. GYÖRFFY, Az Árpád-kori I, s. 433.
- 18 CDAC VIII, s. 151–153, Nr. 106: 1266 (=orig. MOL DL 40117). Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 215-217, č. 106: 1266. RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 41. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 34.
- 19 CDH IX/6, s. 54 – 56, Nr. LX: 1352 (=orig. MMBŠ-MOL, I-957, škat. 6, č. 796: 13. 1. 1447, odpis listiny z 20. IV. 1352).
- 20 MMBŠ-MOL, I-281, škat. 2, č. 216: január 1447; I-219, škat. 2, č. 167: 7. 2. 1467; I-674, škat. 4, č. 540: 14. 8. 1476; MMBŠ-MOL, I-486, škat. 3, č. 384: 22. 7. 1491; MMBŠ-MOL, I-483, škat. 3, č. 382: 5. 4. 1492; MMBŠ-MOL, I-229, škat. 2, č. 175: 10. 4. 1497; MMBŠ-MOL, I-431, škat. 3, č. 338: 14. 5. 1507.
- 21 ...*notandum quod Hodriczeri pagaverunt LXXII florenos*. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 3 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 3: 1364. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 56.
- 22 MMBŠ-N, škat. 16, č. 54: 5. 7. 1497. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 37. Pôvodní majitelia – drobní tekovskí zemanovia – predali za 2000 fl. svoje podiely kráľovi, a ten ich daroval Štiavnicu. MMBŠ-MOL, III-119, škat. 10, č. 938: 5. 6. 1515; MMBŠ-MOL, II-117, škat. 10, č. 936: 31. 1. 1515; MMBŠ-MOL, III-120, škat. 10, č. 939-940: 26. 6. 1515; MMBŠ-MOL, I-516, škat. 3, č. 405: 15. 9. 1515; MMBŠ-MOL, II-123, škat. 10, č. 941: 26. 9. 1515; MMBŠ-MOL, III-134, škat. 10, č. 949: 30. 11. 1519; MMBŠ-N, škat. 17, č. 183: 30. 11. 1519 – 21. 4. 1520 (odpis); MMBŠ-MOL, I-140, škat. 1, č. 94: 13. 12. 1519; MMBŠ-MOL, III-140, škat. 10, č. 955: 27. 4. 1520.
- 23 Opis chotára zachovaný v 2. mestskej knihe: MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 127v (s. 30): 1444. V odpise z XVIII. st. zachovanom v v štiavnickom archíve je chybný dátum 1300. MMBŠ-N, škat. 16, č. 2. Mikuláš Čelko rekonštruuje chotár na základe tohto odpisu. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 32, 34.
- 24 LABUDA, Počiatky osídlenia, s. 26 – 27. TÓTHOVÁ, Výsledky archeologického výskumu, s. 50.
- 25 K založeniu mesta sa viaže romantická povesť o jašterici, ktorá priviedla ľudí k ložiskám zlata. GINDL, Z najstarších dejín, s. 10 (pozn. 4).
- 26 CDSI II, s. 341, č. 491: 14. 10. 1255 ante.
- 27 MOL, DL 923: 1275. Verzia *Schembnia* podľa R. Marsinu, J. Novák číta kruhopis ako *Schemnit*. MARSINA, Banskoštiavnické mestské a banské právo, s. 20. NOVÁK, Pečate I, s. 52 (heslo Banská Štiavnica).
- 28 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...insuper Crementia, Sebnicia, Bystricia, Zolyom, cum ceteris civitatibus montanis* (v orig. *Montarum*). MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514.
- 29 CDSI II, s. 24, č. 31: 1238, vel ante.
- 30 MARSINA, Najstaršie privilégium, s. 46 – 48.
- 31 ...*illis libertatibus consuetudinibus et privilegiis utantur fruuntur et potiantur quibus tempore quondam serenissimi principis domini Sigismundi Imperatoris atque regis aliorumque Regum ipsius predecessorum dicti Cives et hospites usi fuerunt*...MMBŠ-MOL, II-9, škat. 8, č. 838: 31. 3. 1447.
- 32 ...*in omnibus illis libertatibus et immunitatibus quibus tempore dicorum regum prefati regni sita exstitit et fuerunt uti gaudere*... MOL DL 44484: 25. 9. 1447.
- 33 ...*ut Capellam Sancti Nicolai de Bana, quam ex donatione bonae memoriae domini Stephani regis iure patronatus et nostra iure edificationis possidebant*... CDH V/2, s. 308 – 309: 1275 (=orig. MOL DL 923: 1275). GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 53.
- 34 ZsO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXCVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405).
- 35 CIH s. 210 – 229: Sigismundi decretum I.a. 1405 (II.). Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 127 – 135, č. 63: 15. 4. 1405 (=štiavnický exemplár orig. MMBŠ-MOL, I-958, škat. 6, č. 797: 15. 4. 1405, podľa dorzálny poznámky bol tento exemplár určený pre Kremnicu: *decretum pro civitate Crempnicen.*). BARTL, Dekréty kráľa Zigmunda s. 281 – 296.
- 36 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 37 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybné uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18. 9. 1447.
- 38 ...*vina fruges, pisces, at alia quaecumque genera victualium*. MMBŠ-MOL, II-14, škat. 8, č. 841: 26. 12. 1461.
- 39 ...*a solutione tributi fisci regalii ...in medium regnicolarum nostrorum*... orig. MMBŠ-MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470, potvrdené Vladislavom r. 1496. MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 3r.
- 40 ...*ab omni solutione tributorum tam de personis quam de rebus et bonis eorum*. MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 41 MMBŠ-MOL, II-22, škat. 8, č. 848: 2. 2. 1479. Potvrdené Vladislavom II.: MMBŠ-MOL, I-50, škat. 8, č. 876: 15.VI.1496.
- 42 MMBŠ-MOL, I-52, škat. 9, č. 878: 22. 6. 1496. MMBŠ-MOL, I-51, škat. 9, č. 877: 22. 6. 1496.
- 43 MMBŠ-MOL, II-53, škat. 9, č. 879: 29. 6. 1496.
- 44 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882: 7. 12. 1496.
- 45 ...*ubique in hoc regno nostro Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint*...MOL DL 20945: 31. 5. 1500. Opakovanie oslobodení v r. 1501, 1504 a 1507 a adresné napomenutia pre Dóciocov a prepošta konventu v Šahách poukazujú na nedodržiavanie zákazov: MMBŠ-MOL, III-92, škat. 9, č. 917: 7. 5. 1501; MOL DL 86724: 13. 3. 1504; MMBŠ-MOL, II-102 až 108, škat. 10, č. 922 – 928: 22. – 24. 8. 1507 a 30. 11. 1507; MOL DL 21743: 22. 8. 1507; MOL DL 21747: 27. 9. 1507; MOL DL 46824: 30. 11. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 89: 15. 6. 1508 (relácia z 29. 7. 1508); MOL DL 21849: 10. 7. 1508; MMBŠ-MOL, I-395, škat. 2, 311: 28. 12. 1519.
- 46 ...*in silvis vobis circumpositis et circumadiacentisque scilicet regales et reginales ligna pro cultura montanarum et fodinarum necessaria libere succidere et succidi facere ac pro libitu deferendi et deportandi semper potestatem habuisse... vos ab eo tempore citius initii contrarium memoria hominum non comprehendit pro cultura montanarum semper usi fuistis*... MMKr I.18.1.18: 17. 5. 1502. Znova so zmienkou pálení dreveného uhlia: MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504.
- 47 *nulla Telonea aut Tributa audeant exigere*. MMBŠ-MOL, III-138, škat. 10, č. 953: 9. 3. 1520.
- 48 Originál v Národnom múzeu v Budapešti: MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 9r-15v (s. 5 – 18). Zachované znenia banskoštiavnického mestského a banského práva publikoval fínsky germanista I.T.Piirainen. PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Piirainen v edícii prvého zachovaného rukopisu z r. 1466 zaraďuje záverečné 3 odseky z originálu (f. 15v, s. 18) logicky do textu ako § 39-40. Slovenský preklad štiavnického mestského a banského práva podľa znenia z r. 1572: Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice. Podľa M. Čelka sa vročenie tohto edovaného textu 1572 vzťahuje len na iluminácie a samotný text bol zapísaný začiatkom 16. storočia ČELKO, Činnosť s. 100.
- 49 *Secundum iura nostre civitatis*. Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 23: 1392. *Sicut est ius nostre civitatis*. Tamže, s. 29, 30, 36: 1382 – 1383.
- 50 Podľa zachovaného záznamu bansko-bystrického a banskoštiavnického ríchara zo 7. 4. 1388. WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ, MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 43); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 89 (=orig. bansko-bystrická mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 51 MARSINA, Banskosťiavnické mestské a banské právo, s. 31 – 34
- 52 MARSINA, Banskosťiavnické mestské a banské právo, s. 26 – 29.
- 53 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 31 – 52. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, s. 27 – 69.
- 54 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 276.
- 55 Názov Glanzenberg (Lesklý vrch) sa odvodzuje od skutočnosti, že na jeho povrchu sa po odplavení nadložnia obnažila rudná žila, ktorá lámala svetlo. Zároveň to bol dôvod, prečo práve tu začala povrchová ťažba. GINDL, Z najstarších dejín, s. 10. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 49, 274.
- 56 HANULIAK, K problematike, s. 172 – 175, 177. LABUDA, Stav archeologického výskumu, s. 67 – 72. MARSINA, Banskosťiavnické mestské a banské právo, s. 19 – 20. LABUDA, Počiatky osídlenia, s. 27-28. LABUDA, K problematike s. 392. LABUDA – HUNKA, Nález „žetónov“, s. 272 – 273. PLÁČEK – BÓNA, Encyklopédia slovenských hradov, s. 56 – 57 (č. 79). HUNKA, Dva výnimočné žetóny, s. 17 – 19.
- 57 *Handlung am glantzperg*. MMBŠ-MOL, I-610, škat. 4, č. 485: 30. 11. 1523.
- 58 ústna informácia od riaditeľa Slovenského banského múzea Dr. J. Labudu.
- 59 HANULIAK, K problematike, s. 175 – 178. TÓTHOVÁ, Výsledky archeologického výskumu, s. 53 – 54.
- 60 HANULIAK, K problematike, s. 177. TÓTHOVÁ, Výsledky archeologického výskumu, s. 54 – 57. CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 149 – 150, 157. LABUDA, Najnovšie archeologické výskumy, s. 12. Domy prepojené s banskými dielami: ...*des bemeltn hasas mit aller seyner gerechtigkeit und Zugehorung nemlich dem perkwerk oberhalb des haws bey enym Nwasparom gelegenn und zw dem Haws gehorende des zugemessenn umnd zogeprawochenn*...MMBŠ-MOL, II-94, škat. 9, č. 918: 22. 9. 1502.
- 61 CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 154. Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 70 – 71. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 520 – 522. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 276, 282. Testamenty s odkazmi na stavbu: tretina majetku prisažného Bernarda Krempella: Inventár Banská Štiavnica III, s. 23 – 24, č. 324 – 325: 10. 10. 1508. K odkazu Seifriedta Pieschena pozri Kap. Osobnosti.
- 62 CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 154. Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 71. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 516, 522. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 53, 278, 282. Zmienka o kláštore približne z polovice 15. storočia: *Closter tzu send N*. MOL DF 235723, s. 23: cca 1446 – 1448.

- 63 Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 73. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 281. CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 154-155. Inventár Banská Štiavnica I, s. 4. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 526 – 529. ŽÁRY, Umenie, s. 309 – 313. Testament Petra Schneidera: *zew dem dach zew der kirchherrn der heyligen Katharina fl. 25.* MMBŠ-N, škat. 17, č. 204: 13. 6.1522.
- 64 CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 155. Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 63, 75. ŽÁRY, Umenie, s. 313 – 315. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 524 – 525.
- 65 Kráľovná Beatrix totiž už r. 1488 povoľuje stavbu nemenovanej kaplnky pri radnici, v čom nemá komorský gróf Peter Schaidler robiť prekážky. BERZEVICZY, Acta s. 121 – 122, Nr. LXXXI: 20.8. 1488. (=orig. MMBŠ-MOL, II-32, škat. 8, č. 857: 20. 8. 1488). Podľa testamentárneho odkazu budínskeho meštana Andreasa Vogelweidera z r. 1510 získala značné nehnuteľné majetky (dom, polia, vinice) v Štiavici a v okolí. MMBŠ-N, škat. 16, č. 99: 1510. CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 150, 155. Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 63. LABUDA-MIŇO, Radničná kaplnka s. 51.
- 66*das haws des Caspar Hodrischer dem Got genade oberhalb des kauffhaws gelegn...*MMBŠ-MOL, II-94, škat. 9, č. 918: 22. 9. 1502; MMBŠ-N, škat. 17, č. 249: 1526; RATKOŠ, Dokumenty, s. 403, č. 11: 1526 (=orig. MMBŠ-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084, f. 44: 1526).
- 67 CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 156. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 9 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 9, 12: 1366. Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 68. LABUDA, Materiálna kultúra s. 137 – 140. Kanalizačný systém: TÓTHOVÁ, Výsledky archeologického výskumu, s. 62.
- 68 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 18 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 19: 1373; MMBŠ-MOL, III-726b, škat. 12, č. 1091, s. 71, 79 – 82; MMBŠ-MOL, III-726d, s. 4.
- 69 MMBŠ-MOL, III-7, škat. 11, č. 991: 1496 – 1498, s. 1 – 3.
- 70 ...*huten gelegen tzu neest obirthalb dem spetal...*.Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL, IV–759, škat. 15, č. 1101, s. 51: 1397. Novobanský mešťan Schafflin Flaischer odkázal štiavnickému špitálu 100 florénov, ktoré sa mali postupne vyplácať v sumách 10 florénov ročne. MMBŠ-N, škat. 17, č. 274: cca 1433.
- 71 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 279. Donácia meštana Clesela Pogela r. 1433: MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 24 (s. 19): 1433; MMBŠ-MOL, I-232, škat. 2, č. 177: 26. 2. 1502; Testament Andreasa Hildebranda: *spital der heyligen Elisabeth* MMBŠ-MOL, I-894, škat. 5, č. 733: 14.1.1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 95: 1509; testamentárny odkaz Seifrieda Pieschena pre špitál: pozri kap. Osobnosti. *Spital reitung*: MMBŠ-MOL, III-31, škat. 11, č. 1015: 1514 – 1515.
- 72 Hoci v prameňoch sú zmienky o kostole (špitáli) sv. Vavrinca, pravdepodobnejšie šlo len o kaplnku. *paw des spitals des heyligen Laurentii*. MMBŠ-MOL, I-43, škat. 1, č. 32: 1509 ...*ecclesie hospitalis sew hospitali in honorem beati Laurentii martiris in eadem civitate Semniciensi ...per ipsam ecclesiam sew hospitale(m) sancti Laurentii martiris...*MMBŠ-MOL, I-972, škat. 7, č. 811: 1. 11. 1523; MMBŠ-N, škat. 17, č. 225: 1. 11. 1523 (odpis).
- 73 LABUDA, Počiatky osídlenia, s. 29. CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 156 – 157. Súpis pamiatok na Slovensku I, s. 66 – 68. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 518.
- 74 *An der staynprocken*. Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 56.
- 75 MMBŠ-MOL, III-62, škat. 11, č. 1047: 27. 11. 1499, s. 3 – 12. MMBŠ-MOL, III-42, škat. 11, č. 1026: 1518.
- 76 MARSINA, Najstaršie privilégium, s. 45 – 46
- 77 CDSII, s. 45, č. 64: 6. 3. 1240.
- 78 CHOVANOVÁ, Urbanistické, s. 149.
- 79 CDH V/2, s. 308 – 309: 1275 (=orig. MOL, DL 923: 1275).
- 80 CDH IX/6, s. 54 – 56, Nr. LX: 1352 (=orig. MMBŠ-MOL, I-957, škat. 6, č. 796: odpis z 13. 1. 1447).
- 81 Listiny datované v Sennichia (Seunichia), Senniche. MOL DL 94106: 6. 8. 1381; MOL DL 92011: 10.VIII.1381.
- 82 WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ-MOL, IV–759, škat. 15, č. 1101, s. 43); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 89 (=orig. banskoštiavnická mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 83 WENZEL, Okmányi adalék, s. 274 – 277, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 84 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 56.
- 85 *Simon Episcopos Agriensis de genere Rosgon et Ladislavus Czech filius Petri Czech de Lewca propperaverunt Sebnciam quatuor millibus Ungarorum et Polonorum, succenderuntque civitatem praedictam totaliter interfetisque plurimis ex utraque parte...in ecclesiis utrisque altaria fregerunt*. MMBŠ, Mestský protokol (1501)1550 – 1630, St.inv.č. 1826, f. 1; ...*guerrarum temporibus cum civitas eorum per emulos fuisset combusta ibidem univere litterae et privilegia eorum libertates ipsorum in se continentes ignis voragine consumpte extitissent...*MMBŠ-MOL, II-9, škat. 8, č. 838: 31. 3. 1447. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 57. MARSINA, Najstaršie privilégium, s. 39.
- 86 Záznamy martinského farára: *Anno domini MCCCCXLIII...quinta die iunii... fuit terremotus magnus, ita quod turres et edificia reverterunt...item anno revoluto die beati Viti (15. 6.) fuit iterum magnus... Anno domini XLV... mense aprili die proximo (!) dominico (!) ante Georgii martiris ubi littera dominicalis (25. 4.) ...in media nocte fuit iterum motus magnus... item eodem anno in octavo s. Martini confessoris hora precise septima noctis fuit iterum horribile. Item anno domini etc. LIII die Epiphaniarum ad noctem... fuit terremotus satis horrendus et grandis etc.* SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 186. BEŇKO, Starý Turiec, s. 227. Štiavnický záznam z r. 1501: ...*sequenti anno (=1443) feria quinta proxima ante festum Pentecostes (=6. 6.) fuit terremotus magnus ita ut omnia montana et plura castra domusque murata corruerunt*. MMBŠ, Mestský protokol (1501)1550 – 1630, St.inv.č. 1826, f. 1.
- 87 ...*als dy stat wyder geparet ist...* MOL DF 235723, s. 23: 1446.
- 88 MMBŠ-MOL, III-5, škat. 11, č. 989: 1487 – 1492. ...*Rebelles subditi nostri de Hodrisch...contra nos insurrexerunt... sine scitu et voluntate nostra et communitatis nostre inter se iudicem et iuratos eligere statuerunt*. RATKOŠ, Dokumenty, s. 89 – 90: 1488 – 1492; ...*man hat yn altn prifen ader registern findn das peñ kaiser Sigmunds tzejtn dy Hod. ein Sthtath ist gewesin...*MMBŠ-MOL, I-884, škat. 5, č. 723: 26. 8. 1497. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 36. ČELKO, Činnosť s. 96.
- 89 *Cum circa dominicum Palmorum in anno cuius lam quarta instaret revolutio tunc preterito... eundem de dicta civitate Mons regis ad fidem eorum ante portam eiusdem civitatis... eundem Johannem Puchenpelz in contineti caprivassent Captumque ad prefatum Schebnitzensem deduxissent Ibi que nocte captum tenuissent ... sine omni iuris administratione culpis suis minime exigentibus decolari fecissent...* záznam s detailami zajatia Puchenpelza v listine z r. 1496 MMBŠ-MOL II-54, škat. 9, č. 880: 16. 8. 1496.
- 90 BERZEVICZY, Acta s. 249 – 251, Nr. CLXXI: 18. 8. 1492 (=orig. MMBŠ-MOL, II-36, škat. 8, Nr. 861: 18. 8. 1492). MMBŠ-MOL, II-39, škat. 8, č. 864: 13. 12. 1492
- 91 MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497; MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497.
- 92 List káľovnej Beatrix adresovaný Štiavnicí: ...*multa damna...per pestem et morbum...Qui civitas montanarum nostrarum et omnem illam provinciam graviter invaserat*. MMBŠ-MOL, I-60, škat. 9, č. 886: 22. 3. 1497.
- 93 ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 36.
- 94 ...*certe et notabilis florenorum summa per Serenissimum quondam principem et dominum Wladislaum Hungarie Boemie Regem in anno 1502 sub spe fidele restitutionis...ac iure tituloque pignoris...*MMKr.I.18.2.57: 3. 3. 1522; MMBŠ-MOL, III-150, škat. 10, č. 964: 23. 3. 1522; MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 348: 22. 8. 1505; s. 171, č. 528: 2. 2. 1522; Mandáty kráľovnej Anny a kráľa Vladislava: HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 19-20, f. 62-65: 23. 8. 1505.
- 95 MMNB, nespracovaný materiál: 20. 8. 1513.
- 96 ...*oppressiones vestras quibus vos ab ipso Turzovne...affectos esse percepimus...*MMBŠ-MOL, I-461, škat. 3, č. 362: 5. 1. 1515. ...*vos in vestris libertatibus conservare mandavimus per alias litteras nostras ipsi georgio Turzo et suis officialibus ut ipsi ab ulteriori turbacione supersedeant...* MMBŠ-N, škat. 16, č. 126: 14. 4. 1515; MMBŠ-N, škat. 17, č. 327: nedatovaný, pravdepodobne po r. 1513. Príkaz kráľovnej Márie komorskému grófovi Alexejovi Turzovi neporušovať štiavnické privilégia: MOL DL 47460: 16. 6. 1522.
- 97 MATULAY, Katalóg I, s. 141, č. 435: 1. 10. 1516.
- 98 RATKOŠ, Dokumenty, s. 32 – 33, č. 4: 8. 6. 1525 (=orig. MOL DL 47612: 8. 6. 1525); RATKOŠ, Dokumenty, s. 59, č. 24: 24. 7. 1525 (=orig. MMBŠ-N, škat. 17, č. 239: 24. 7. 1525).
- 99 RATKOŠ, Dokumenty, s. 56-59, č. 21-24: 24. 7. 1525.
- 100 RATKOŠ, Dokumenty s. 10, s. 87, č. 41: 18. 9. 1525.
- 101 RATKOŠ, Dokumenty s. 149 – 162, č. 84 – 87: apríl, 13. 4. 1526; s. 188, č. 111: 29. 7. 1526; s. 190 – 192, č. 114: 5. 8. 1526; s. 195, č. 117: 6. 8. 1526. Slovenský preklad rozsudku z 13.apríla: PDSS VI, s. 174 – 178, č. 64: 13. 4. 1526.
- 102 MARSINA, Banskoštiavnické mestské a banské právo, s. 18 – 19. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 30.
- 103 MARSINA, Banskoštiavnické mestské a banské právo, s. 18 – 20.
- 104 MARSINA, Najstaršie privilégium, s. 43, 46.
- 105 ...*Ivan et Pertholdo filijs Saas... et Helmano filio Logueg de Olph ciuibus de Bana...* CDAC VIII, s. 152-153, Nr. 106: 1266 (=orig. MOL DL 40117). Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 215 – 217, č. 106: 1266.
- 106 RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 38 – 39.
- 107 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 2, 5, 15, 19, 21, 24 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 2, 5, 17, 20, 27, 31; WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ-MOL, IV–759, škat. 15, č. 1101, s. 43).
- 108 MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 31v (s. 28): 1481.
- 109 ... *eodem anno die XXIII Augusti henricus Marsilii de Sceniz pro dicto plebano solvit michi predicto Rufino residuas VIII marchas argenti*. MVH I.1, s. 15. Podľa Trochta Henricha Marsilii je totožný s Marcellom z Jakloviec (de villa Gencil), prípadne mal byť Marsilius jakloveckým „občanom“, ktorý mal syna Henricha. TROCHTA, Zoznam XIII: Spišská stolica, s. 22 – 23. O talianskych finančníkoch a podnikateľoch v slovenskom baníctve drahých kovov v XIV.st. por. ŠTEFÁNIK, Podoby ekonomickej spolupráce, s. 173 – 174. ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy, s. 95 – 98.
- 110 *Omnia montana sua in Schebniczia*: MOL DL 248794: 1446. MMBŠ-MOL, III-726d, škat. 12, č. 1091, s. 5: 1460; MMBŠ-MOL, III-726e, s. 31; MMBŠ-MOL, I-680, škat. 4, č. 545: 25. 7. 1500; MMBŠ-N, škat. 16, č. 80: 1503.
- 111 ...*visa oppressione civitatis regalis Theotonicalis Sempnic...* MOL DL 44484: 25. 9. 1447.

- 112 *Nos Anna regina etc...significamus...talem in eadem civitate nostra Sebniciensi ab antiquo consuetudinem observasse...ut propter nonnullas rationes Idoneas hominem hungarum aut Sclavum alteriusve (!) nationis quempiam preter Alemanos In Theatro eiusdem civitatis nostre habitare nullo tempore permiserint. Nos tamen id effecimus...ut ipsi boni fideles...a nostram requisitionem consenserint Quod prefatus Martinus Zalay instar aliorum civium domum in dicto Theatro prefate civitatis nostre emendi et in eadem residendi habeat facultatem.* MMBŠ-MOL, II-101, škat. 10, č. 921: 14. 9. 1505).
- 113 *Ut nullus extraneus in ipsa civitate et pertinenciis eiusdem aliquas hereditates et bona immobilia emere possint.* Inventár Banská Štiavnica IV, s. 7, č. 501: 14. 4. 1515; MMBŠ-MOL, I-118, škat. 10, č. 937: 14. IV. 1515.
- 114 *...Ludwig von Auspurg den er uns zw eynem under Camergrafen gesetzt hat und eyn ausslender und fremder man ist.* MMBŠ-N, škat. 17, č. 314: nedatovaný.
- 115 *Windisch Peter, Herman Sclawus, Wyndisch Mertel, Wyndisch Mertelyn, Mertel Sclawus.* FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei s. 9, 27, 29, 31, 35 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 8, 40, 37, 42, 44: 1366, 1383, 1385, 1386, 1388).
- 116 *Item sedilem meum mitto domino Jacobo sclavorum predicatori...* MMBŠ-MOL, I-675, škat. 4, č. 541: 1475). V testamente je spomenutých viacero duchovných z bližšieho i vzdialenejšieho okolia (miesto pôsobenia vždy uvedené), a keďže miesto kazateľa Jakuba nie je bližšie špecifikované, dá sa predpokladať, že pôsobil v Banskej Štiavnici a v testamente to nebolo potrebné osobitne zdôrazňovať.
- 117 BREZNYIK, A selmechányai, s. 34 – 35. (=orig. MMBŠ-MOL, III-83, škat. 11, č. 1068: 1515).
- 118 MMBŠ-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 8, 9. MMBŠ-N, škat. 16, č. 83: 12. 7. 1506. Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBŠ-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 39 (53): 1507.
- 119 Aj r. 1562 sa spomína, že len dvaja ľudia v meste ovládajú maďarský jazyk. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 61.
- 120 Vo výkazoch nefiguruje len osoby, ale aj daňových subjekty napr. obce Banská Belá, Hodruša. FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 1 – 36 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 1-45).
- 121 MMBŠ-MOL, III-9, škat. 11, č. 993: cca 1497; MMBŠ-MOL, III-42, škat. 11, č. 1026: 1518. MMBŠ-N, škat. 17, č. 213: 1522.
- 122 MMBŠ-MOL, III-62, škat. 11, č. 1047: 27. 11. 1499, s. 3 – 12.
- 123 RATKOŠ, Povstanie, s. 15, 282, 286.
- 124 GINDL, Z najstarších dejín, s. 19. GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 191. KACHELMANN, Geschichte der ungarischen Bergstädte II, s. 13 – 14.
- 125 LABUDA, Počiatky osídlenia, s. 27. ČELKO, Banská Štiavnica za súčasného a rozvíjajúceho feudalizmu, s. 30.
- 126 MARSINA, Banskoštiavnické mestské a banské právo, s. 17 – 18.
- 127 TÓTHOVÁ, Výsledky archeologického výskumu, s. 55 – 57.
- 128 CDSI I, s. 173 – 174, č. 220: 1217. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 99-100, č. 35: 1217.
- 129 Výška urburý ako podiel z vyťaženej rudy je stanovená v banskobystrickom privilégii. CDSI II, s. 340 – 341, č. 491: 14. 10. 1255 vel ante. J. Gindl na základe obdarenia rádu nemeckých rytierov v Sedmohradsku Ondřejom II. z r. 1211 predpokladá, že výška urburý v tomto období bola tesne tretina vyťaženej rudy. GINDL, Z najstarších dejín, s. 24 – 25. V takom prípade by bolo celkové množstvo vyťaženej a spracovanej striebra v Banskej Štiavnici mimoriadne 900 hrivien (=210 kg) ročne.
- 130 Pri prepočte v tomto období je vhodné použiť uhorskú hrivnu (=233,35 gr.), až koncom 13. storočia sa presadila budínska hrivna (=245,54 gr.). HUSZÁR, A budai pénzverés, s. 14 – 15, 203 – 205.
- 131 MARSINA, Banskoštiavnické mestské a banské právo s. 18 – 19.
- 132 CDSI I s. 247, č. 341: 1228. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 111 – 112, č. 42: 1228.
- 133 *Zebnech-Bana uel argenti-fodina.* MES II, s. 217, Nr. 193: november 1286.
- 134 ŠTEFÁNIK, Benátky ako odberateľ (v tlači).
- 135 *Baka, Gukes et Bagana uillas, cum suis pertinencijs, in Comitatu Huntensi existentes, tam ex Regali munificencia occurrentes...accepta quadam summa pecunie ducentarum videlicet et quinquaginta marcarum, primo Wernelio, Wyllam, Thamar et Alberto nostris fidelibus ciuibus de Bana dedissemus, donassemus et contulissemus...* CDAC VIII, s. 253 – 254, Nr.174: 1270. (= orig. v odpise z r. 1272: MOL DL 702: 1270). RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 47 (pozn. 30).
- 136 *... pro trecentis marcis argenti de Banya...* CDAC IX, s. 530 – 532, nr. 385: 6. 7. 1290 (=orig. MOL DL 1284: 6. 7. 1290); *...duas marcas in argento de Bana.* MOL DL 40223: 1. 9. 1294.
- 137 *Nos Tirmannus, filius armoldi, et Nicolaus et Iwanus, filij Saas, et Leupoldus et societas ipsius in Scebnizbana...promittimus...annualem censum nostrum, quem abbati et Conventui monasterij sancti Benedicti super Gronam persolvere tenemur pro terragio uille Nade et Widerez, in festo Sancti Michaelis persolvemus...* MES II, s. 477 (č. 492).
- 138 *Den slag den der Mertel mit dem czop und seyn geselschaft hant angehaben tzu pesoen in dem prant schachte...;...Item czu der flachen putten in der hodraz wir Jakusch graef und paul graef mit wissen unsers ganzen rates verleyge vir den erbern leuten Jakusch Henzel mit dem erz henzel pheffel und iren gewerchen auf y dy seyten den selben putten czway lehen...* Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 28: 28. 6. 1378, s. 29. PÉCH, Alsó Magyarországi I, s. 23.
- 139 *...das sy zw nutz und umb merer sicherheit des bemeltn grossen handl funffzehh Stokh an Schworffstat eingraben...derhalben umb kunfftige(n) gedechtnus willen haben dy herrenn dy 15 Stok eyn iglichn mit seynem namen beschreybn und in der Stat puch setzen und bezeichnen lassen...následuje vymenovanie 15-tich stĺpov s popisom ich umiestnenia.* Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBŠ-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 23 – 24 (28 – 29): 1509. Grintschacht a Schuchmark: tamže, s. 25 (31): 1509, s. 82 (103): 1509.
- 140 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 34, 46 (§ 7, §45). Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, s. 34, 58 (§ 7, 45). *Urbargraff in der Schebnicz. Graff und urbir auff der Schembnicz.* Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 53, 56: 1406. *Comes urburarum.* Tamže, s. 77: 1425.
- 141 *...statuimus et fieri volumus: in quibuslibet montanis unam domum regalem, et specialiter in Cremnech, in qua totum aurum et argentum, ibi repertum, ad findandum portetur et abinde ad nostram cameram et non alias deferatur.* MES III, s. 256, Nr. 379: 26. 3. 1335. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335.
- Podrobnejšie o banských a mincových komorách: ŠTEFÁNIK, Entstehung und Entwicklung, s. 51 – 59.
- 142 *Hensel Smelzer in kamerhof.* FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 9 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 9, 12: 1366).
- 143 *...hy ist tzu merer sicherheit des bemeltn grossen handl funffzehh Stokh an Schworffstat eingraben...derhalben umb kunfftige(n) gedechtnus willen haben dy herrenn dy 15 Stok eyn iglichn mit seynem namen beschreybn und in der Stat puch setzen und bezeichnen lassen...následuje vymenovanie 15-tich stĺpov s popisom ich umiestnenia.* Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 60: zač. 15. storočia.
- 144 *...domus illa in dicta civitate nostra fundata in qua metallum seow minere auri et argenti mundari et cremari solent semper ab antiquo ad ipsam civitatem nostram pleno iure pertinuerit et Comites monetarum nostrarum in Camera nostra Crempniciensi pro tempore constituti de huiusmodi domo ipsorum pro solito censu communitati ipsius civitatis nostre singulis annis unam marciam argenti solverint et solvere teneantur...* MMBŠ-MOL II-15, škat. 8, č. 842: 16. 4. 1465.
- 145 *...Fredericus Konigsfelder conciois Schebniciensis ac separator auri et argenti camere reginali maiestatis in predicta Schebnicia...* MMBŠ-MOL, I-646, škat. 4, č. 515: 4. 11. 1486. *domus separatoria auri et argenti in Civitate Schebniciensi.* MMBŠ-MOL, II-279, škat. 2, č. 214: nedatovaný. MMBŠ-N, škat. 16, č. 32: 25.II.1493.
- 146 *...unum probatorem singularem et pricoatum quem inter se vellent eligere magis idoneum habere constituerunt...* MMBŠ-MOL, I-153, škat. 10, č. 967: 17. 8. 1524.
- 147 *...per litteras nostras commiserimus et mandaverimus, ut premissos exponentes contra et adversus montanistas ac probatorem quem ipsi sibi nocum elegissent auctoritate nostra tueri protegere et defendere ac montanistas ipsius strictius committere deberetis ne posthac aurum et argentum ad nocum separatorem sed ad ipsos exponentes ut pote iuratos probatores secundum iustam et ab antiquo usitatam conuetudinem deferre et importare deberent...* MMBŠ-MOL, II-269, škat. 2, č. 207: 4. 6. 1523.
- 148 MMBŠ-MOL, III-726c, škat. 12, č. 1091, s. 46; MMBŠ-MOL, III-86, škat. 11, č. 1071, s. 11.
- 149 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 47 – 49 (§ 47, § 48). Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, s. 58 – 59 (§ 47, § 48).
- 150 Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBŠ-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 9 (12), 10 (13), 11 (14), 14 (17), 15 (18), 16 (20), 17 (21), 18 (22), 22 (27), 26 (33), 27 (34), 28 (35), 29 (36), 30 (38), 76 (93), 77 (96), 79 (100), 80 (101), 81 (102), 83 (104), 84 (105); MMBŠ-N, škat. 16, č. 50-51: 14. 4. 1497 – 13. 6. 1505; MMBŠ-MOL, III-93, škat. 12, č. 1078, s. 1, 2, 5 – 10: 1506-1525. LABUDA, Najnovšie archeologické výskumy, s. 12.
- 151 *...Scansor domini regis et Iudex et iurati in Schebnicz pleno consilio ius importaverunt: quicumque homines vel montani in dylinis ab ista die feria secunda in vigilia Jacobi usque ad duas septimanas sua montana submersa usque ad profunditatem siccare non possunt vel nolent...debet pertinere ad rotam artificialem.* Mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 41: 24. 7. 1385.
- 152 WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 43: 7. 4. 1388).
- 153 Uvedené hmotnosti a prepočty 1434 – 1435 podľa ČELKO, Produkcia, s. 112 – 113. Originál vyúčtovania Petra Langa: MMBŠ-MOL, III-56, škat. 11, č. 1041: 20. 7. 1434 – 20. 7. 1435, s. 2 – 6.
- 154 *Ydem Comites pretacte Camerae nostre presentes et futuri argentum illud quod cives pretacte Civitatis nostre ad ipsam Cameram nostram Crempniciensem presentaverint simili precio emere teneantur pro quo emitur a Civibus Civitatis nostre Crempniciensis vel Nouizoliensis...* MMBŠ-MOL II-15, škat. 8, č. 842: 16.IV.1465.
- 155 600 komorských fl. (=275½ zl.fl.) za banský mlyn a 800 komorských fl. (=367½ zl. fl.) za hutu podľa údajov z mestskej knihy. *Notationes iudiciariae.* Kurz komorský fl. = 0,459 zl. fl. prepočítaný podľa údajov tamže: *...dy obgeschr(ibene). XIIIIC cam(er)fl. an gold vurr VIIC und XLIII guld(en) in gold.* MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 63: 1422: *...won uns kaufft dy muel dy do gelegen ist tzu neckste der Awe dy ethraen gewoesen ist des Nickel Münner umb gulden in gold hundert. Also das er dy tzolen in dreyn Jaren.* MMBŠ-MOL, I-280b, škat. 2, č. 215: 4.VII.1446.
- 156 Testament Egidia Keuscha z r. 1493: *Item dy Mul in der Hel dy der hyck hat umb fl. 100 do von czinst er alle Jar fl. 8, Item mer eyn Mul dy der Endres Meyxner hat dy gesstet fl. 67 da von czinst er alle Jar fl. 5 den. 67, Item dy mul ym Schuterperg dy der Ungerffent hat gesthctet fl. 105 d. 0 do von czinst er alle Jar fl. 8.* MMBŠ-N, škat. 16, č. 36: 1493 (odpis zo 16. storočia).
- 157 MOL DF 235723, s. 51: 1486.
- 158 RATKOŠ, Dokumenty, s. 253, č. 1: 24. 6. – 14. 10. 1525 (=orig. MMBŠ-MOL, III-52, škat. 11, č. 1037: 24. 6. – 14. 10. 1525).
- 159 *Omnia montana sua in Schebnicia:* MOL DL 248794: 1446; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 24v (s. 20): 1453-1457.

- 160 MOL DF 235723, s. 28 – 29: 1459; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 25r (s. 21): 19. 7. 1461.
- 161 MOL DF 235723, s. 73 – 74: 1463; MMBŠ-MOL, III-726e, škat. 12, č. 1091, s. 45, 47.
- 162 MMBŠ-MOL, I-69, škat. 9, č. 895: 19. 5. 1497.
- 163 MMBŠ-MOL, I-802, škat. 5, č. 641: 28. 10. 1520.
- 164 MMBŠ-MOL, I-673, škat. 4, č. 539: 1478. Ziegenpacher pochádzal zo Štiavnice, kde už pred r. 1468 vlastnil dom, zrejme šlo o príbuzného richtára Jána Ziegenpachera (zastával úrad r. 1457). MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 25v-26r (s. 23 – 24): 1468.
- 165 Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBŠ-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 76 (93): 25. 5. 1498.
- 166 SKLADANÝ, Najstarší doklad, s. 255 – 257. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36: 24.VI.1475; MMBŠ-N, škat. 16, č. 18: 31. 12. 1477.
- 167 ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 36. Turzova inštrukcia pre Jána Langa: MMBŠ-MOL, I-78, škat. 1, č. 42: 1496 – 1498. *...subsidiium recte pecuniarum summe ad fabricandum certum novum ingenium necnon conducendum quendam aque decursum, ad id ingenium habitandum necessarium dare dignemur, Quod nisi fieret ipse montane quasi colitis meliores submergerentur...* MOL DL 46683: 25. 8. 1504.
- 168 *...tibi Paulo presentati camerario et aliis successice futuris camerariis dicimus et mandamus, quod quum vestros familiares et factores ad emendum plumbum destinabit et mittetis, intimare debeatis dictis civibus Schebniciensibus, ut eorum cives, mercatores et factores cum vestris ad emendum plumbum mittere curent, cum hac conditione, quod plumbum, quod supradicti Schebinenses ement et comparabunt ad locum per te Paulum deputandum portare, conservare et ponere debeant, de quo quidem loco sine scitu tuo et tuorum nunquam aliud de dicto plumbo ex dicto loco accipere et apprehendere possunt et debeant...* MMBŠ-MOL, II-77, škat. 9, č. 903: 8. 2. 1498.
- 169 MMBŠ-MOL, III-81, škat. 11, č. 1066: 1499; MMBŠ-N, škat. 16, č. 126: 14.IV.1515; MMBŠ-N, škat. 17, č. 327: nedatovaný, pravdepodobne po r. 1513.
- 170 BERZEVICZY, Acta s. 136-137, Nr. XCII: 1. 8. 1489 (=orig. HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 14, f. 28 – 29: 1. 8. 1489). Opakovaná žiadosť všetkých bankských miest o odpustenie urbury pri príležitosti korunovácie kráľa Vladislava: HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 14, f. 29: 23. 9. 1490; Opakovaná žiadosť Štiavničianov: BERZEVICZY, Acta s. 200 – 201, Nr. CXLIV: 7. 10. 1491 (=orig. HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 14, f. 29: 7. 10. 1491).
- 171 *Vendidimus civibus Schebnizensibus et universitati dictae civitatis nostrae ...omnes nostras urburas repositas in dicta civitate Schebnizensi, ...quae urbana sunt factae tempore praeterito... pro duobus millibus et ducentis florenis...* BERZEVICZY, Acta, s. 326 – 327, Nr. CCXVI: 13. 3. 1495 (=orig. MMBŠ-MOL, II-8, škat. 8, č. 874:13. 3. 1495); tamže, s. 327 – 328, Nr. CCXVII: 26. 6. 1495 (=orig. MOL DL 46309: 26. 6. 1495).
- 172 Výkaz Petra Schaidera 1486 – 1492: BERZEVICZY, Acta, s. 255–256, Nr. CLXXIV: 10. 9. 1492 (=HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 11, f. 16). V prameni uvádzané vážky (=1/48 hrivny) priamo prepočítavame v našom prehľade na dve desiatinné miesta, pri prepočte na kg používame budínsku hrivnu (=245,54 gr).
- 173 MOL DL 26365 – 26366: 1514.
- 174 MMBŠ-MOL, I-645, škat. 4, č. 514: 14. 9. 1500; MMBŠ-MOL, II-88 a 89, škat. 9, č. 913 – 914: 14. 9. 1500. Napomenutie adresované Jánovi Dóciemu: *...prefatos cives et Incolas dicte civitatis Sebniciensis ob succisionem dictarum silvarum ad aliquam solutionem faciendam contra lura et libertates eorum...artare se compellere... nequaquam presumas.* MMBŠ-MOL, I-101, škat. 1, č. 59: 23. 12. 1504.
- 175 Nariadenie kráľa Ludovíta II. Františkovi Dóciemu, aby povolil Štiavničianom kútať na jeho území a prepustil ich zo zajatia s odvolaním sa na staré privilégia: *...ex prescripto veterum privilegiorum suorum pro commodo et utilitate Camere nostre non solum intra metas prefate Civitatis nostre sed etiam in terris aliorum eidem Civitati vicinis liberi essent fodinas querere et culturam montanorum exercere...* MMBŠ-MOL, I-147, škat. 10, č. 961: 23. 11. 1521.
- 176 MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512.
- 177 *...multi eorum ad extremam devenerunt pauperitatem, qui super culturam montanorum omnia ipsorum bona consumpserunt.* MMBŠ-MOL, I-922, škat. 5, č. 761: 1500, s. 1. Zlý stav baníctva vo všetkých stredoslovenských mestách: MMBŠ-N, škat. 17, č. 279: koniec 15. storočia.
- 178 MMKr I.18.1.33: 5. 11. 1513; *...ob defectum et decrescientiam minerarum auri et argenti ex ipsis montanis provenientium...eosdem cives et Incolas nostros in dictis civitatibus montanarum residentes infra unum interum annum a solutione quarumlibet taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium quam extraordinarium generose duximus eximendos...* MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513; *...per longam culturam artificii et montanorum sine fructu per plurimos annos factam...* MMKr I.20.1.51: 11. 6. 1513; *...Cives populos et inhabitatores civitatum nostrarum Cremniciensis, Schebniziensis, Bistricziensis aliarumque civitatum nostrarum montanarum ad cameram nostram spectantes... propter defectum minerarum et fodinarum aliosque variorum casuum adversorum et infortuniorum...per unius integri anni revolutionem ab omni solutione quarumlibet Taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium etiam extraordinarium...gratiose eximerimus* MOL DL 25008, s. 1-3: 19. 11. 1515; *...propter desolationem et ruinam montanarum nostrarum Sebniciensium...cives et inhabitatores earumdem ab omni solutione taxarum nostrarum extraordinarium necnon subsidiarium et lucri camere nostre infra spacium trium interorum annorum...eximimus et supportamus presentium pro vigorem.* MMBŠ-MOL, I-365, škat. 2, č. 287: 19. 9. 1516.
- 179 *von wegen des genantenn Perckwoerck Grietschacht unnd aller seyner Zeugehorunge wasser not belagende etc.... ein kunst zew seetzen unnd aus dem tiefstem da er Zezt gefunden hat unnd abgezaychenth ist wordenn unnd darunder Zewelf Lochter das Wasser zew hebenn...* MMBŠ-MOL, I-612, škat. 4, č. 487: 1. 1. 1518; *.....stollen halben in der hodritz ze pawen geradtschlagt worden ist, demnach es die notturfft ser erfordert...dy arbayt und kostn uber mass gross ist wer unser mannung an konigliche maiestat fl. 6000 zu ainer hilf ze begerm...* MMBŠ-MOL, I-407, škat. 3, č. 319: 22. 11. 1519.
- 180 MMBŠ-MOL, I-665, škat. 4, č. 532: 28. 10. 1519.
- 181 MMBŠ-MOL, I-900, škat. 5, č. 739: 26. 5. 1520. *...Nam si ad solutionem huiusmodi urburarum Ut apertissime protestantur compulsi fuerint, prius relinquerent et nostre et totius Regni maximo et irrecuperabili dispendio omnem culturam montanarum quam se ad solutionem urburarum cogi patiantur.* MMBŠ-MOL, II-196, škat. 1, č. 145: 24. 8. 1520; MMBŠ-N, škat. 16, č. 173: 1519.
- 182 *die perwoerckh in alle Tieffe und grosse wassernott geraten...* MMBŠ-N, škat. 17, č. 290.
- 183 GINDL, Z najstarších dejín, s. 23 – 24.
- 184 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 33 – 34, 43 – 44 (§ 5, 6, 35). Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, s. 31 – 32, 50 (§ 5, 6, 35).
- 185 *...Item volumus quod si homines in montanis et civitatibus, et specialiter in Smulnuch, in Cossa, in Cremnuch, Baath, Baka, Sebnich et Lonya, ac in aliis quibuscunque civitatibus et montanis... totum aurum ad cameram regiam non portarent, commisimus ipsi comiti camerarum nostrarum, ut quoslibet vidualia ad montana transferentes prohibeat et potestatem habeat inhibendi...si autem contra prohibitionem eius aliqui vidualia deferrent ad montana, universa bona eorum perdant et in personis puniantur...* MES III, s. 308, Nr. 445: 29.III.1338; *...quod Comites Camerarum nostrarum, sub quorum iurisdictione montana habentur et existunt, pro comparando plumbo, et aliis evidentiis necessariis camerarum et montanarum, ... de auro vel argento tantum, ad comparationem praemissorum habebunt transmittendi facultatem.* CIH s. 154, Art. 16: 2. II.1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 116–124, č. 31: 2. 2. 1342.
- 186 CIH s. 226 – 228, Sigismundi decretum Art. 21: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 127 – 135, č. 63: 15. 4. 1405 (=orig. MMBŠ-MOL, I-958, škat. 6, č. 797: 15. 4. 1405); MMBŠ-MOL, I-739, škat. 4, č. 578: 14. 10. 1429. CIH s. 500, Vladislav II. Decr. a. 1492 (I) Art. 32. CIH s. 612, Vladislav II. Decr. a. 1498 (III) Art. 31, § 3. CIH s. 760, Ex decreto (Bachiensi) Ludovici II. a. 1518 (II.), Art. 13.
- 187 *...de equis bobus vaccis ceterisque animalibus necnon diuerse maneriei vidualibus et aliis rebus et bonis ad expeditionem et exercitium dictarum urburarum necessariis tributum non debet exigi aliquale...* MMBŠ MOL II-4, škat. 8, Nr. 835: 1. 3. 1425.
- 188 MMKr I.18.1.17: 16. 11. 1496; MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504; MMKr I.18.1.25 – 26: 22. 8. 1507; MMKr I.18.2.44: 20. 6. 1519; zhabanie naloženého voza (*Biga et aljys rebus*) v štiavnických lesoch Gregorom Dóciemu: MMBŠ-N, škat. 17, č. 185: 24. 5. 1520.
- 189 MMBŠ-MOL, III-161, škat. 10, č. 974: 28. 2. 1526.
- 190 LABUDA - HUNKA, Nález „žetónov“, s. 272 – 273.
- 191 Inventár Banská Štiavnica I, s. 25, č. 13 – 14: cca 1450 alebo neskôr. Inventár Banská Štiavnica IV, s. 23, č. 583: 1516 – 1519.
- 192 MMBŠ-MOL, III-66, škat. 11, č. 1051: 27. 11. 1500 – 19. 9. 1501; MMBŠ-MOL, III-10 a 11, škat. 11, č. 994-995: 1501; MMBŠ-MOL, III-16, škat. 11, č. 1000: 1504; MMBŠ-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 2 – 5; *Eodem die dem Nike flaischer gelihn auff unsit fl. 15 und sol der Stat mit unsit bezalen.* MMBŠ-MOL, III-22, škat. 11, č. 1006: 1506, s. 11, 26 – 27.
- 193 MMBŠ-MOL, III-15, škat. 11, č. 999: 1503,
- 194 BERZEVICZY, Acta, s. 80, Nr. LV: 25. 1. 1486 (=orig. MMBŠ-MOL, II-28, škat. 8, č. 854:25. 1. 1486).
- 195 Inventár Banská Štiavnica II, s. 11, č. 105: 30. 10. 1495 (=orig. MMBŠ-MOL, II-49, škat. 8, č. 875: 30. 10. 1495); *...plumbum ubicunque in hoc Regno nostro vel etiam extra Regnum leuiori precio reperire poterint atque a quibuscunque illud emere voluerint liberam et expeditam haberent potestatis facultatem...* MMBŠ-MOL, II-55, škat. 9, č. 881: 7.XII.1496. Z rovnakého obdobia sú v registroch mestských účtov zaznamenané pôžičky od mešťanov pre mesto určené na nákup olova rádovo vo výške niekoľko stovák florénov. MMBŠ-MOL, III-61, škat. 11, č. 1046, s. 2 – 3.
- 196 *Premngad(en), scheydgad(en)*: MMBŠ-MOL, III-91a, škat. 12, č. 1076, s. 2: 1500; MMBŠ-MOL, I-27, škat. 1, č. 17: 1. 1. 1504; MMBŠ-MOL, III-18, škat. 11, č. 1002: 1504 – 1508, s. 1 – 2; MMBŠ-MOL, I-382, škat. 2, č. 301: 9. 8. 1504; MMBŠ-MOL, I-502, škat. 3, č. 397: 15. 10. 1508; MMBŠ-MOL, I-343, škat. 2, č. 272: 31.III.1513; MMBŠ-MOL, I-262, škat. 2, č. 200: 31. 12. 1516; MMBŠ-MOL, I-400, škat. 2, č. 313: 1519; MMBŠ-MOL, I-167, škat.1, č. 117: 23. 10. 1520.
- 197 MMBŠ-MOL, III-29, škat. 11, č. 1012 – 1013: 14. 5. 1513 – 15. 7. 1513; MMBŠ-MOL, III-38, škat. 11, č. 1022: 22. 8. 1517 – 16. 9. 1517; MMBŠ-MOL, I-634, škat. 4, č. 504: 12. 7. 1525; RATKOS, Dokumenty s. 180, č. 103: 27. 5. 1526; MMBŠ-MOL, I-555, škat. 3, č. 432: 3. 10. 1526.
- 198 *...dann wir den zentn. Pley umb fl. 2 an muessen nemen...ders dannach...unerschwinglich ist ...* MMBŠ-N, škat. 17, č. 238: 19. 6. 1525.
- 199 *...dy gewerckhn alle samentlich vom Glantzperg auff ainem unnd Mayster Ambross Saylor von Tirna des anndren tayls... ein Verainigung und pact gemacht...zwo Irer handnung am Glantzperg mit gutten saylen...ein ganntzes Jar versargen sol mit pestem clayss...* MMBŠ-MOL, I-610, škat. 4, č. 485: 30. 11. 1523.
- 200 RDSI II, s. 90 – 91, č. 163: 20. 3. 1317.

- 201 MOL DL 20919: 15. 2. 1500. ČELKO, Banská Štiavnica za včasného a rozvinutého feudalizmu, s. 32. RATKOŠ, Dokumenty, s. 372, 379, 392, 395 – 396, 398, 400 – 401, 407, č. 11: 1526 (=orig. MMBŠ-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084, f. 3r, 11r, 28r, 29r, 34r, 35r, 37r, 39v, 41r, 51r: 1526).
- 202 ...plerisque ex vobis qui in nullo alio preterquam in educillatione vinorum victum suum querere consueverunt... cultores et laboratores sepe sepibus laboribus postpositis in tabernas confluent propter quod preterquam ex illis fodinis nobis provenire deberent plurimum diminuerentur et Montaniste qui fodinas colere faciunt maxima ex inde dampna suscipiunt... ut nullus omnino hominum in Civitate nostra prefata residentium vina educillare in tabernas publicas a modo deinceps tenere presumat nisi idem Montanasque cum molendinis et gasis colat...hiis qui montana colere recusaverint educillationem vinorum et lucra tabernarum regio edicto prohibebimus...MMBŠ – MOL, II – 25, škat. 8, Nr. 851: 29. 3. 1481.
- 203 Inventár Banská Štiavnica III, s. 22 – 23, č. 320: 14. 9. 1508. (=orig. MMBŠ-MOL, I-445, škat. 3, č. 347: 14. 9. 1508; MMBŠ-MOL, I-103, škat. 1, č. 61: 28. 9. 1508); RATKOŠ, Dokumenty s. 181 – 183, č. 105: 30. 5. 1526.
- 204 Inventár Banská Štiavnica II, s. 13, č. 114: 9. 9. 1496; Inventár Banská Štiavnica III, s. 39, č. 390: 14. 5. 1511; č. 392: 30. 9. 1511; s. 43, č. 411: 26. 4. 1512; s. 46, č. 425: 1512; Inventár Banská Štiavnica IV, s. 20, č. 566: 6. 8. 1516; s. 35, č. 637: 16. 10. 1518; s. 37, č. 650: 14. 3. 1519; Inventár Banská Štiavnica V, s. 33, č. 823: 26. 7. 1522. MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 4; MMBŠ-MOL, I-657, škat. 4, č. 525: 6. 11. 1519; MMBŠ-MOL, I-32, škat. 1, č. 21: 12. 2. 1520; R. 1507 musei Dóciocvi vrátit 7 sudov vína zhabaných na žarnovickom mýte. MMBŠ-MOL, II-107, škat. 10, č. 927: 30. 11. 1507; Dovož z Vacova: MMBŠ-N, škat. 17, č. 227: 14. 12. 1523; MMBŠ-N, škat. 17, č. 299: nedatovaný; MOL DL 46826: 21. 12. 1507; Dovož z Sirmia (Sremska Mitrovia): MMBŠ-MOL, I-982, škat. 7, č. 821: 5. 7. 1521; MMBŠ-N, škat. 17, č. 196: 5. 7. 1521; MMBŠ-MOL, I-113, škat. 1, č. 71: 15. 11. 1521; Dovož z Balaša. Darmot: MMBŠ-N, škat. 16, č. 105: 1. 5. 1512; Dovož z Pezinka: MMBŠ-N, škat. 16, č. 128: 16. 4. 1515; Dovož z Pešti: MOL DL 47908: 31. 3. 1523; Dovož z Dobrej Nivy: RATKOŠ, Dokumenty, s. 372, č. 11: 1526 (=orig. MMBŠ-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084, f. 3r: 1526).
- 205 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 13, 25-26 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 13, 33: 1367, 1380; MMBŠ-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519; *pirgelt und weingelt aus der hodricz*, MMBŠ-MOL, III-726b, škat. 12, č. 1091: 1518, s. 8; ...*prezhawos in der hodritz*... MMBŠ-MOL, I-190, škat. 1, č. 140: 1520; *weinfur yn die hodricz*, MMBŠ-N, škat. 17, č. 249: 1526.
- 206 MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 30v (s. 26): 1478.
- 207 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 60. MMBŠ-MOL, škat. 7, *Articuli Sartorii*: 1551.
- 208 MMBŠ-MOL, III-726a, škat. 12, č. 1091, s. 21 – 23; MMBŠ-MOL, III-726c, s. 60; MMBŠ-MOL, III-726e, s. 31; MMBŠ-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 18.
- 209 MOL DF 235723, s. 61 – 62.
- 210 CDAC VIII, s. 151 – 153, Nr. 106: 1266 (=orig. MOL DL 40117). Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 215-217, č. 106: 1266.
- 211 ...*iudex et duodecim iurati*... CDH V/2, s. 308 – 309: 1275 (=orig. MOL, DL 923: 1275).
- 212 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 34 – 35 (§ 8). Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, s. 35 (§ 8).
- 213 Napr. komorský gróf Nicolaus Sutor 1365-67, 1378. Peter Urbarer groff 1372 – 1373, 1375 a 1378. Urbarer Jacusch comes 1379. Henczmannus Eysenrinkel (Ysrinkel, Eysereyn) 1386-1387, 1390 – 1392, 1397. Gr. Körndl 1478. Erasmus Rössl 1497. Siegfried Pieschen 1503, 1514. (porovnaj aj zoznam richtárov mesta, časť Mestská kancelária). BAKER, Die Kammergrafen, s. 27.
- 214 *Comes Paulus dedit pro civitate 20 ruffos florenos sine 1 ort...iudex fecit rationem coram comite et iuratis, qui sunt contenti...iudex Rollo fecit rationem in domo sua coram comite Jakusch Urbarer et iuratis civibus, qui sunt contenti... comes concessit civitati C flor. aureos et LXV eciam ruffos flor. et LXIX flor. eidem.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 20, 22 – 23, 34 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 27 – 28: 1378, s. 30: 1379, s. 47: 1387).
- 215 *Iudex Hanczman Salzer fecit rationem coram iuratis civibus pro collecta civitatis et pro pecunia camerae...FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 34* (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae* MMBŠ, MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 47: 6. 2. 1388).
- 216 *Anno domini MCCCC^{mo} illo tempore quo Civitates habuerunt urburas cum ambabus monetis scilicet auri et argenti ...* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 38 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae* MMBŠ, MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 59: 1408).
- 217 MMBŠ-MOL, III-8, škat. 11, č. 992: 23. 8. 1497, s. 1; MMBŠ-N, škat. 17, č. 248: 16. 2. 1526.
- 218 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 34 (§ 7).
- 219 Inventár Banská Štiavnica I, s. 7 – 8. PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 42 – 43 (§ 32); ... *proscriptus est eadem causa quod opposuit se contra totum consilium loquelis nephariis quare debuisset secundum iuris sententiam decollari.* Mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 54: zač. 15. storočia.
- 220 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 46 – 47 (§ 43, 46, 47). Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, s. 55, 58 (§ 43, 45, 47).
- 221 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 7 – 8, 27 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 7 – 8, 34: 1365, 1380; MMBŠ-MOL, III-60, škat. 11, č. 1045: 1496; MMBŠ-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 2).
- 222 *An Freytag Dorothee virginis...hat her Steffan Richter von herren Valtin Golschmit des vordern Jar Richter enphangenn 2 sekh mit gelt in eynem fl. 140 d. 75 in dem andern fl. 250 d. 0 synt auff dy kirch in das geuelh getragt wordn fl. 390 d. 75; ...Item mer hat herr Richter enphangenn von herr Valtynn Golt. 2 sekh...dy sinth herr Richter in der gebalt blyben zw der stat notturfft tut fl. 170 d. 49.* MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 18.
- 223 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 3, 6, 10, 14, 16, 20, 22, 27 – 28, 32, 37, 38 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 2, 5, 9, 14, 16, 25, 28, 30, 34, 37, 38, 43, 48, 49, 53).
- 224 ...*pro tribus milibus et pro VIII^{fl} in auro et XIII^{fl} in auro qui transierunt supra civitatem pro collecta, pro carnibus, pro pullis pro avena pro vino et pro aliis necessariis et pro domis regis.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 37 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 48: 30. 11. 1393).
- 225 ...*mol und huten der stat tzu tzins da von tzu gebn yerlich rot,fl. 6...*MOL DF 235723, s. 16: 1436.
- 226 MMBŠ-MOL, III-726b, škat. 12, č. 1091, s. 71. MMBŠ-MOL, III-726c, s. 70. MMBŠ-MOL, III-726e, s. 43 a III-726d, s. 4.
- 227 Presný charakter tohto mestského príjmu, ktorý bol pôvodne kráľovským príjmom z baníctva, nie je na možné na základe skúmaných prameňov určiť. Mohlo ísť o prenájom, podiel prepustený mestu a pod. MMBŠ-MOL, III-726b, škat. 12, č. 1091, s. 71; MMBŠ-MOL, III-86, škat. 11, č. 1071, s. 3 – 5; MMBŠ-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 14.
- 228 MMBŠ-MOL II-15, škat. 8, č. 842: 16. 4. 1465.
- 229 ...*huiusmodi taxa in toto scilicet ad trecentos florenos auri vel circa se extendere...*MMBŠ-MOL, II-71, škat. 9, č. 897: 19. 7. 1497.
- 230 Drobnejšie príjmy rádo vo výške niekoľkých florénov týždenne: častejšie tzv. *markpuxn*, resp. *markpuxngelt* (príjem z konania trhu), s menšou frekvenciou *waldgelt*, *schlaggelt* (1513) – t. j. poplatok za jatky, ďalej *mulner gelt*, *pauernzins* (1526). RATKOŠ, Dokumenty, s. 387 – 388, 399; MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512; MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511; MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513; MMBŠ-N, škat. 17, č. 249: 1526; RATKOŠ, Dokumenty, s. 371 – 409, č. 11: 1526 (=orig. MMBŠ-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084: 1526).
- 231 MMBŠ-MOL, I-444, škat. 3, č. 346: 10. 4. 1508.
- 232 MMBŠ-N, škat. 16, č. 28: 25. 5. 1490. MMBŠ-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 11.
- 233 *ab omni solucione taxarum strararum extraordinarium necnon subsidiorum et lucri camere nostre infra spacium trium integrorum annorum...eximimus et supportamus presentium per vigorem.* MMBŠ-MOL, I-365, škat. 2, č. 287: 19. 9. 1516. Pôžička od Ambróza Šarkana...*pro variis et arduis negociis et necessitatibus huius civitatis nostre evitandis a magnifico domino Ambrosio Sarcan de Acozhaza etc. Mille quingentos florenos paratis et in numeratis pecuniis mutuo et ad Credenciam...*MMBŠ-MOL, I-617, škat. 4, č. 491: 21. 12. 1517; Pôžička 800 fl.: MMBŠ-MOL, I-12, škat. 1, č. 6: 25. 5. 1518; Pôžička 200 fl.: MMBŠ-MOL, I-915, škat. 5, č. 754: 8. 9. 1518.
- 234 *comes Nicolaus Pellifex liberavit civitatem pro lucro camerae.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 3, 7, 14, 16, 17 (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 3, 16, 18, 19).
- 235 *Taxa sancti Georgii, census beati Georgii, Census beati Michaelis.* MMBŠ-N, škat. 16, č. 14: 26. 5. 1467; č. -19: 1479; č. 33: 8.IV.1493; č. 66: 30. 4. 1500.
- 236 Predpísaný podiel pre Štiavnicu (vrátane dane) v r. 1505: 650 fl., v r. 1506: 656 fl., v r. 1507: 625 fl., 1510: 650 fl., v r. 1511: 238 fl., v r. 1513: 235 fl., v r. 1514: 325 fl., v r. 1516: 245 fl. Vyúčtovania siedmich banských miest: MMKr . I. 8. 1. 23: 1505 – 1516 a I. 18. 1. 24 (1505 – 1519); MMBŠ-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 85: 1507.
- Doklady o kráľovskej dani za všetky banské mestá (celk. výška 500 – 1000 fl. v rôznych rokoch), z toho na Štiavnicu pripadalo obvykle cca 25 – 27%. (výnimočne v r. 1511 to bolo až 39 %): MMKr . I. 18. 1. 23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Štiavnicu 115 fl.); MMBŠ-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17. 1. 1509; MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (za Štiavnicu 150 fl.); MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Štiavnicu 238 fl.); MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (za Štiavnicu 288 fl. 67 den.); MMBŠ-MOL, I-91, škat. -1, č. 53: 16. 12. 1515; MMBŠ-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14.IV.1516; Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32 – 33, 35,41, 42, 45, 48, 51 – 54: 1486 – 1521; Dar pre polskú kráľovnú: MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 35.
- 237 Požiadavka kráľa Vladislava na mestá Banská Štiavnica a Nová Baňa o zaplatenie vojnovéj dane: *Subsidium nostrum...ad nostras et confinium nostrorum necessitates...* MMBŠ-MOL, III-111, škat. 10, č. 931: 20. 9. 1510. Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetkých sedem banských miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101 – 102, Nr. LXIV: 8.X.1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486); HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18. 4. 1487. Príkaz Vladislava II. pre prispieť 3000 florémni: MMBŠ-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. XVI.st. vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521; I.18.2.54: 25. 7. 1521. MMBŠ-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512; MMBŠ-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18. 5. 1513. Príkaz palatína Banskej Štiavnici na zaplatenie dane na obranu hraníc (*maxima pericula confinium*): MMBŠ-MOL, I-174 a 175, škat. 1, č. 124 – 125:

25. 3. 1522. Požiadavka kráľa Ľudovíta II. na 10 hrhvien striebra „ad huiusmodi res bellicas preparandas“ MMBS-MOL, III-151, škat. 10, č. 965: 10. 2. 1524. R. 1526 bolo od časti obyvateľstva (obchodníci, remeselníci), mimo ťažiarov vybraných 776 florénov na vojnu proti Turkom. RATKOŠ, Dokumenty s. 256 – 259, č. 3: 6. 7. 1526.
- 238 FEJÉRPAATY, Számadáskönyvei, s. 1 – 20 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBS-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 1 – 28).
- 239 PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 46 (§ 43).
- 240 MOL DF 235723, s. 39-49, 70-80: 1481, 1463; MMBS-MOL, III-726c, škat. 12, č. 1091, s. 47 – 68; MMBS-MOL, III-726c, škat. 12, č. 1091, s. 36, 44 – 48; MMBS-MOL, III-86, škat. 11, č. 1071, s. 11; MMBS-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 1 – 9; MMBS-MOL, III-57, škat. 11, č. 1042, f. 6r-8v: 1466; MMBS-MOL, III-59, škat. 11, č. 1044: 1482, s. 1 – 12; MMBS-MOL, III-19, škat. 11, č. 1003: 1505, s. 1 – 2; MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 1, 5, 15; MMBS-MOL, III-726h, škat. 12, č. 1091: 1518, s. 7 – 8, 15, 17; MMBS-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519, s. 19, 25, 29; RATKOŠ, Dokumenty, s. 374, č. 11: 1526 (=orig. MMBS-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084, f. 5r: 1526).
- 241 MMBS-MOL, III-726d, škat. 12, č. 1091, s. 3; MMBS-MOL, III-726c, s. 9, 50, 52; MMBS-MOL, III-726c, s. 48; MMBS-MOL, III-86, škat. 11, č. 1071, s. 10, 62; MMBS-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 7, 11-14; MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 5; MMBS-MOL, III-73, škat. 11, č. 1058: 1518, s. 1-10; MMBS-MOL, III-726h-i-m, škat. 12, č. 1091: 1518, s. 3, 5, 7, 11, 12, 15, 17 – 19, 29; MMBS-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519, s. 2, 4, 19, 29, 35, 39, 57; RATKOŠ, Dokumenty, s. 383, 385, 405, 406, č. 11: 1526 (=orig. MMBS-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084, f. 16r, 19r, 48r, 49r: 1526).
- 242 MMBS-MOL, III-7, škat. 11, č. 991: 1496 – 1498, s. 1-3; MMBS-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519, s. 59.
- 243 MMBS-MOL, III-66, škat. 11, č. 1051, s. 21: 19. 9. 1501; MMBS-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 4, 15, 19. MMBS-MOL, I-278, škat. 2, č. 213: 8. 6. 1514. MMBS-MOL, III-726, škat. 12, č. 1091h: 1518, s. 3, 15; Nákupy vína v r. 1513: MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 1, 7, 9, 21, 27; MMBS-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519, s. 37.
- 244 MMBS-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 5 – 6.
- 245 MMBS-MOL, III-726a, škat. 12, č. 1091, s. 26 – 27.
- 246 MMBS-MOL, III-19, škat. 11, č. 1003: 1505, s. 1, 4. MMBS-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1512, s. 26 – 28.
- 247 V r. 1526 poslal kastelán zvolenského hradu kata do Štiavnice kvôli poprave s tým, aby ho odmenili podľa vlastného uváženia. RATKOŠ, Dokumenty s. 106, č. 58: 15. 2. 1526.
- 248 ...*In festo sancti Nicolai habn dy herrnn herr doctor von gemejner Stat weegn gedingt eyn Jar per fl. 150 und freye kost der fur gebn sy im auch fl. 50.* MMBS-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 20; ...*doctori per czerzung fl. 3.* MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 15.
- 249 MMBS-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512; MMBS-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511; MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513; MMBS-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519; MMBS-N, škat. 17, č. 249: 1526; RATKOŠ, Dokumenty, s. 371 – 409, č. 11: 1526 (=orig. MMBS-MOL, III-99, škat. 12, č. 1084: 1526).
- 250 MOL DF 235723, s. 11 – 12: 1430
- 251 400 fl. na boj proti Turkom: BERZEVICZY, Acta s. 240 – 241, Nr. CLXIV: 19. 5. 1492 (=orig. MMBS-MOL, II-35, škat. 8, č. 860: 19.V.1492; Ďalšie pôžičky v júli – decembri 1492 (100, 200 fl.) tiež vtržené z komorských príjmov: BERZEVICZY, Acta s. 246 – 247, Nr. CLXIX: 14. 6. 1492; tamže s. 270 – 271, Nr. CLXXX: 21. 12. 1492 (=orig. MMBS-MOL, II-40, škat. 8, č. 865: 21. 12. 1492).
- 252 V uvedených rokoch bolo možno zhrnúť položky vzhľadom na relatívnu úplnosť účtovných záznamov v jednotlivých týždňoch v častiach príjmy aj výdavky. Dá sa však predpokladať, že okrem tu zaznamenaných položiek malo mesto aj iné príjmy a výdavky. Vyrátané sumy poskytujú skôr približnú predstavu o množstve financií, ktorým mesto disponovalo. Čiastkové záznamy z iných rokov sú zachované len v zlomkoch a neumožňujú vyrátať bilanciu. V súčtoch sú respektované dobové opravy v origináloch: t. j. obsahujú aj dobovým písmom a atramentom dodatočne dopísané položky, a nenachádzajú sa v nich v dobe zostavenia prečiarknuté položky.
- 253 MMBS-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512; MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513; MMBS-MOL, III-35, škat. 11, č. 1019: 1515, s. 1 – 2; MMBS-MOL, III-74, škat. 11, č. 1059: 1519; MMBS-MOL, III-97, škat. 12, č. 1082: 1522 – 1523; MMBS-N, škat. 17, č. 246: 1. 2. 1526 – 1. 2. 1527.
- 254 FEJÉRPAATY, Számadáskönyvei, s. 8 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBS-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 7).
- 255 *Johannes deutscher schreyber* MMBS-MOL, III-47a, škat. 11, č. 1031: 1520, s. 2; MMBS-N, škat. 17, č. 313: nedatované.
- 256 Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBS-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101: 1364-1426. Na s. 32 sa síce nachádza zápis datovaný 1359, keďže sa v chronologickom poradií nachádza medzi zápsmi z r. 1379 a odvoláva sa na časy richtára Jakuba Rolla (doložený z iných zápisov v r. 1379), ide zrejme o r. 1379. K jazykovej stránke nemeckých textov: PIIRAINEN, Das älteste Stadtbuch.
- 257 MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C: 1432 – 1508. SOPKO, Kódexy stredoslovenských banských miest, s. 152 – 153.
- 258 Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBS-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 6 (9): 1483-1484; Inventár Banská Štiavnica VII, s. 22, č. 1122: 1486 – 1575.
- 259 MOL, DL 923: 1275. Verzia *Schebnisia* podľa R. Marsinu, J. Novák číta kruhopis ako *SCHEBNIT*. MARSINA, Banskostiaavnické mestské a banské právo, s. 20. NOVÁK, Pečate I, s. 52 (heslo Banská Štiavnica). GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 53. NOVÁK, Slovenské mestské a obecné erby, s. 91–95. Zmienka o menšej pečati: *undir unser Stat Sigil dem clejnern*. MOL DL 43807: 16. 10. 1429.
- 260 Inventár Banská Štiavnica I, s. 6-14. V stredovekom materiáli sme narazili aj na pozoruhodný prameň, ktorý je evidovaný v Maďarskom krajskom archíve ako vrátený do Štiavnice (resp. ako nachádzajúci sa v Štiavnici), ale v štiavnickom archíve sa nenachádza. Ide o účtovnú knihu: MOL DF 235723 z rokov 1429–1498, ktorej fotografie sú dostupné v Maďarskom krajskom archíve. Ich nedostatočná kvalita neumožňuje plnohodnotne využiť prameň.
- 261 Základný zoznam richtárov (bez odkazov na prameň) zostavil BAKER, Die Stadtrichter, s. 54 – 55. Bakerov neúplný zoznam (cca tretina z uvedených údajov) dopĺňame z cit. prameňov, pri krstných menách v zátvorke uvádzame aj krstné meno v origináli. V niektorých rokoch sa v jednom funkčnom období vyskytujú i dvaja richtári. Prameň: Mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBS-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101: 1364 – 1426, s. 51: 1397; MOL DF 235723, s. 17 – 18, 23, 25, 27, 30, 60, 82: 1443, 1444, 1448, 1449, 1451, 1458, 1463, 1463, 1489; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 24v (s. 20): 1454, 1457, f. 25r (s. 21): 1467, f. 26r (s. 23): 1469, f. 183v (s. 31): 5. 9. 1454, f. 186r (s. 32): 1432, f. 186v (s. 33): 1435 – 1436, f. 187r (s. 34): 1437, f. 187v (s. 35): 1470, 1472; Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBS-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 1 (2): 1506, s. 2 (3): 1486, s. 7-8: 1496, s. 14 (17): 1518, 15 (18): 1519, s. 16 (20): 1504, s. 21 (26): 1509, s. 32 (43): 1524, s. 37 (50): 1504, s. 38 (52): 1507; MMBS-MOL, I-898, škat. 5, č. 737: 6. 1. 1455; MMBS-MOL, III-726a,c škat. 12, č. 1091, f. iv, s. 49, 65: 1459, 1461; MMBS-MOL, III-726e, s. 34: 1460; MMBS-MOL, III-86, škat. 11, č. 1071, s. 1 – 3, 7, 9 – 10, 13: 1465 – 1467; MMBS-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 1: 1465-1467; MMBS-MOL, III-88, škat. 11, č. 1073: 1478; MMBS-MOL, III-59, škat. 11, č. 1044: 1482, s. 1; MMBS-MOL, I-486, škat. 3, č. 384: 22. 7. 1491; MMBS-MOL, II-38, škat. 8, č. 863: 5. 10. 1492; MMBS-MOL, II-47, škat. 8, č. 873: 1494; MMBS-MOL, III-62, škat. 11, č. 1047: 27. 11. 1499; MMBS-MOL, I-689, škat. 4, č. 547: 1500; MMBS-MOL, I-240, škat. 2, č. 183: 2. 3. 1501; MMBS-MOL, I-82, škat. 1, č. 45: 5. 8. 1502; HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 21: 14. 9. 1505; MMBS-MOL, I-441 a 444, škat. 3, č. 344 a 346: 1508; MMBS-MOL, I-43, škat. 1, č. 32: 1509; MMBS-MOL, I-860, škat. 5, č. 699: 27. 2. 1511; MMBS-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1512, s. 36; MMBS-MOL, I-480, škat. 3, č. 379: 13. 3. 1513; MMBS-MOL, I-278, škat. 2, č. 213: 8. 6. 1514; MMBS-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516; MMBS-MOL, I-617, škat. 3, č. 491: 21. 12. 1517; MMBS-MOL, I-285, škat. 2, č. 219: 25. 4. 1520; MMBS-MOL, I-697, škat. 4, č. 548: 9. 1. 1521; MMBS-MOL, I-368, škat. 2, č. 289: 4. 10. 1522; MMBS-MOL, I-831, škat. 5, č. 670: 14. 12. 1523. V Inventári sa dokument uvádza s dátumom 19. 10. 1523. Inventár Banská Štiavnica V, s. 45, č. 879: 19. 10. 1523; RATKOŠ, Dokumenty s. 95, č. 47: 24. 9. 1525; MMBS-MOL, I-421, škat. 9, č. 329v: 17. 5. 1526.
- 262 CDAC VIII, s. 152-153, Nr. 106: 1266 (=orig. MOL DL 40117). Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 215 – 217, č. 106: 1266.
- 263 MMBS-MOL, I-29, škat. 1, č. 19: 16.III.1504. ...*ad quas difficultates removendas communi olim consilio accedente... unum probatorem singularem et priotatum quom inter se ad hoc vellent eligere magis idoneum...* MMBS-MOL, I-969, škat. 7, č. 808: 4. 5. 1504; MMBS-MOL, I-383, škat. 2, č. 302: 4.V.1504; MMBS-MOL, I-434, škat. 3, č. 341: 8.VII.1507.
- 264 BERZEVICZY, Acta s. 363 – 364, Nr. CCLVI: 28. 5. 1497 (=orig. MMBS-MOL, II-67, škat. 9, č. 893: 28. 5. 1497). MMBS-MOL, I-393, škat. 2, č. 309: 13. 7. 1505. MMBS-MOL, I-900, škat. 5, č. 739: 26. 5. 1520. MOL DL 47069: 11. 4. 1514. ČELKO, Činnosť s. 95 – 97.
- 265 ...*in namen der Ersamen unnsrer lieben getreuen Richter Rathmannen unnd ganntzer gemain umnsrer Statt Schebnitz Balthasar Strkn statschreyber daselbst erschienen unnd uns ein puech mit Iren Statrechten perckrechten darinnen artocckelweyjs geschriben unnd verzeichnet furgetragem.* PIIRAINEN, Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz, s. 85.
- 266 ČELKO, Činnosť s. 93 – 94. LICHNER, Osobnosti, s. 79. SOPKO, Kódexy stredoslovenských banských miest, s. 153 – 154. ČELKO, Banská Štiavnica za časného a rozvinutého feudalizmu, s. 33. Stevkovo kontakty s Talianskom: MOL DL 46715: 20. 5. 1505; MOL DL 46989: 7. 1. 1512.
- 267 BAKER, Die Kammergrafen s. 27. ČELKO, Banská Štiavnica za časného a rozvinutého feudalizmu, s. 33, 37. Pieschen ako komorský gróf: Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBS-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 10 (13): 1500; MMBS-MOL, I-382, škat. 2, č. 301: 9. 8. 1504; MMBS-MOL, III-65, škat. 11, č. 1050: 1505, s. 14; MMBS-MOL, I-424, škat. 3, č. 332: 4. 10. 1506; MMBS-MOL, I-502, škat. 3, č. 397: 15. 10. 1508; MMBS-MOL, I-43, škat. 1, č. 32: 1509; MMBS-MOL, I-973, škat. 7, č. 812: 24. 4. 1510; MMBS-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 18.
- 268 MMBS-MOL, I-424, škat. 3, č. 332: 4. 10. 1506; MMBS-N, škat. 16, č. 84: 4. 10. 1526 (odpis); MMBS-MOL, I-973, škat. 7, č. 812: 24. 4. 1510; Pivovar: Inventár Banská Štiavnica V, s. 46 – 47, č. 886-887: 8. 12. 1523; Grosshandel a Grintschacht: Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBS-MOL IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 23 – 24: 1509, s. 82 (103): 1508.
- 269 Inventár Banská Štiavnica III, s. 23, č. 323: 29. 9. 1508; s. 27, č. 339-340: 27. 2. – 11. 3. 1509; s. 28, č. 346: 24. 7. 1509; s. 30, č. 355: 18. 11. 1509; s. 34, č. 371 – 372: 13. 5. 1510; s. 39, č. 393: 2. 10. 1510.
- 270 *Nos Andreas Chrsath... in montibus holi prope Lypcze dewthonicali minere auri et argenti... in prenominat montibus holi due fodine in superficie terre... eisdem Seifrido ac Erasmo Resl ipsorumque heredibus et concultoribus unversis dictam dimidium partem fodinarum ac molendinio pro ducentis auri florenis dedimus donavimus etcz contulimus...* MMBS-MOL, I-715, škat. 4, č. 561: pred 1513.
- 271 Najvyššiu daň v „druhej štvrti“ po Pieschenovi platil Štefan Fleischer (7 fl., ostatní obyvatelia platili od ½ do 3 fl.). MMBS-MOL, III-9, škat. 11, č. 993: cca 1497; MMBS-MOL, III-62, škat. 11, č. 1047: 27. 11. 1499.

- 272 ...*Idem Seifridus Pischm magnam vim et quantitatem auri et argenti non cusi sed confusi et in magnis ponderibus in eadem civitate Sebniciensi et ceteris montanis eiusdem civitatis circumiacentibus...a camera Maiestatis sue alienasset et furtiveque eduxisset...MMBŠ-MOL, III-126, škat. 10, č. 943: cca 1518; ...magna vim argenti et auri non cusi sed confusi solum et in magnis ponderibus ex hoc Regno nostro eduxisset...MMBŠ-N, škat. 16, č. 134: 29. 9. 1515.*
- 273 LICHNER a kol., Osobnosti, s. 27. ČELKO, Banská Štiavnica za časného a rozvinutého feudalizmu, s. 33, 37. ČELKO, Činnosť s. 97 – 98. Pieschenov testament: MMBŠ-MOL, IV-479, škat. 3, č. 378 – 379: 21. 11. 1513. Pieschen spomínaný ako nebohy: MMBŠ-MOL, I-788, škat. 4, č. 627: 7. 6. 1514. MMBŠ-MOL, I-987, škat. 7, č. 826: po 1513. MMBŠ-N, škat. 16, č. 97: 29. 10. 1510. Ďalšie dokumenty k sporom o Pieschenovo dedičstvo: Inventár Banská Štiavnica III, s. 57, č. 473: 29. 6. 1514; s. 57, č. 475: 6. 8. 1514 – 14. 8. 1514; s. 58, č. 478: 22. 9. 1514; Inventár Banská Štiavnica IV, s. 6, č. 496: 25. 3. 1515; s. 7, č. 500: 14. 4. 1515; s. 8, č. 502: 23. 4. 1515; s. 8, č. 505: 30. 4. 1515; s. 10, č. 514: 29. 5. 1515; s. 11, č. 517: 5. 6. 1515 (?); s. 15, č. 540: 1515; s. 22, č. 576: 22.11.1516; s. 26 – 27, č. 595 – 600: 21. 10. – 15. 11. 1517; s. 28, č. 604: 1517; s. 29, č. 609: 2. 2. 1518; s. 29-30, č. 612-615: 24. 2. – 18. 3. 1518; s. 31, č. 618: 22. 4. 1518; s. 31, č. 622: 24. 5. 1518; s. 34, č. 632: 30. 7. 1518; s. 34, č. 636: 25. 9. 1518; s. 35, č. 639: 29. 11. 1518; s. 36, č. 646 – 648: 1518; s. 37, č. 649: 1. 3. 1519; s. 40, č. 665: 29. 7. 1519; s. 41 – 42, č. 668 – 671: 19. 8. 1519 – 13. 9. 1519; s. 42, č. 673: 17. 9. 1519; s. 42, č. 675: 21. 10. 1519; s. 45, č. 686-687: 18. 12. 1519; Inventár Banská Štiavnica V, s. 6, č. 699 – 700: 3. 3. 1520; s. 7 – 9, č. 705 – 711: 17. 3. 1520 – 23. 4. 1520; s. 9, č. 714: 29. 4. 1520; s. 10, č. 716 – 717: 1. – 15. 5. 1520; s. 11, č. 721: 23. 6. 1520; s. 14, č. 734: 1. 9. 1520; s. 15, č. 738: 14. 9. 1520; s. 17, č. 747: 29. 10. 1520; s. 19, č. 757: 24. 12. 1520; s. 20, č. 764: 9.1.1521; s. 21 – 22, č. 769 770: 2. 5. 1521; s. 33, č. 824: 27. 7. 1522; s. 33, č. 824: 27. 7.1522; s. 38 – 39, č. 849 – 850: cca 1516-1522; Inventár Banská Štiavnica VI, s. 6, č. 899: 28. 3. 1524; s. 13, č. 927: 26. 4. 1525. Inventár Banská Štiavnica VIII, s. 32 – 33, č. 117: august 1514, č. 120: 15. 4. 1515; s. 34, č. 123: 29. 5. 1515; s. 37-38, č. 138: 16. 3. 1517; s. 39 – 470, č. 144 – 149: 6. 1. – 3. 9. 1518; s. 43, č. 162: 12. 2. 1520; s. 44, č. 164 – 165: 30 – 31. 3. 1520; s. 45, č. 171: 19. 8. 1520; s. 48, č. 184: 11. 4. 1522; Inventár Banská Štiavnica IX, s. 20 – 27, č. 312 – 342: po r. 1513; s. 28 – 29, č. 346 – 349: 1517 – 1520; MOL DL 37970: 25. 1. 1493; MOL DL 38024: 21. 4. 1518.
- 274 BAKER, Die Kammergrafen s. 27. V listinách býva označovaný ako kremnický komorský gróf. (*comes et camerarius cremniciensis*). MMBŠ-MOL, II-585, škat. 9, č. 884: 12. 1. 1497; MMBŠ-MOL, I-61, škat. 9, č. 887: 24. 4. 1497; MMBŠ-MOL, II-64, škat. 9, č. 890: 5. 1. 1497; MMBŠ-MOL, II-66, škat. 9, č. 892: 28. 5. 1497. Autor Inventára M. Čelko predpokladá, že šlo skôr o štiavnického podgrófa. Inventár Banská Štiavnica II, s. 16-18.
- 275 MMBŠ-MOL, I-921, škat. 5, č. 760: 11. 10. 1500.
- 276 MMBŠ-MOL, I-428, škat. 3, č. 335: 1506.
- 277 Mestská kniha *Stadtbuch*, MMBŠ-MOL, IV-755, škat. 13, č. 1097, s. 25 (31): 1509, s. 37 (50): 1504, s. 82 (103): 1508.
- 278 LICHNER a kol., Osobnosti, s. 25-26. Testament Erasma Rössla: MMBŠ-MOL, II-777, škat. 4, č. 616: 1520; MMBŠ-N, škat. 17, č. 173: 24. 1. 1520. MMBŠ-N, škat. 18, č. 370: 1520 (odpis).
- 279 Krakovskí študenti (30 osôb): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 19, 71, 432, 493. Metryka czyli album, s. 290, 486 (*de Schumabanye*). Študenti na viedenskej univerzite (21 osôb): TÜSKÉS, Magyarországi diákok s. 12, 367.
- 280 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 53. ČELKO, Z dejín rímskokatolíckej cirkvi, s. 214.
- 281 ...*ut Capellam Sancti Nicolai de Bana, quam ex donatione bonae memoriae domini Stephani regis iure patronatus et nostra iure edificationis possidebant... CDH V/2, s. 308 – 309: 1275 (=orig. MOL, DL 923: 1275).*
- 282 MMBŠ-MOL, II-33, škat. 8, č. 858: 12. 6. 1489.
- 283 MMBŠ-MOL, I-591, škat. 3, č. 470: 11. 6. 1521.
- 284 ...*in omnibus possessionibus rebus et bonis suis...contra quosvis illegittimos impetitores tueri protegereque debeat... MMBŠ-N, škat. 17, č. 195: 2. 7. 1521.*
- 285 MMBŠ-MOL, I-928b, škat. 5, č. 767: 19. 9. , rok neuvedený.
- 286 MMBŠ-MOL, III-80, škat. 11, č. 1065: 1525.
- 287 Inventár Banská Štiavnica I, s. 8.
- 288 MOL DF 235723, s. 39 – 49, 70 – 80: 1463, 1481; MMBŠ-MOL, III-726c, škat. 12, č. 1091, s. 49 – 68; MMBŠ-MOL, III-726e, s. 44 – 48; MMBŠ-MOL, III-86, škat. 11, č. 1071, s. 1 – 3: 1465 – 1466; MMBŠ-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 1 – 9; MMBŠ-MOL, III-57, škat. 11, č. 1042, f. 6r-8v.
- 289 MMBŠ-MOL, I-886, škat. 5, č. 725: 1500, s. 1; ...*quod Civitas aut Consolatus daret michi singulis septimanis 5 fl. et pro Antecessore meo domino Michaelae Spaldner dedisset duos fl... MMBŠ-MOL, I-765, škat. 4, č. 604: pred 1515.*
- 290 ...*Item Paulus scholaris proscriptus est quod evasit de captivitate nostra, quia approbatus fuit sicut fur; Item Longus Paulus scholaris proscriptus est, eo, quod accusatus est pro furto.* Mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 73). Békéfi datuje zápis rokom 1375. BÉKEFI, A népkotatás története, s. 150, 237.
- 291 ; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 24v (s. 20): 1453 – 1457.
- 292 *Caspar de Prussia rector scholarum*. MMBŠ-MOL, I-898, škat. 5, č. 737: 6. 1. 1455. *Caspar Schulmeister* MMBŠ-MOL, III-726a, škat. 12, č. 1091, s. 26 – 27.
- 293 MMBŠ-MOL, III-87, škat. 11, č. 1072, s. 12. MMBŠ-N, škat. 17, č. 313: nedatovaný.
- 294 *Item antiquo scolastico fl. V.* MMBŠ-MOL, I-646, škat. 4, č. 515: 4. 11. 1486.
- 295 MOL DL 46864: 28. 6. 1508.
- 296 MOL DL 47095: 6. 1. 1515.
- 297 Inventár Banská Štiavnica III, s. 28, č. 344: 5. 7. 1509 (=orig. MMBŠ-MOL, I-44, škat. 1, č. 33: 5. 7. 1509); MMBŠ-N, škat. 16, č. 93: 15. 11. 1509.
- 298 *Altar aller heyligen mertrer*. MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 31v (s. 28): 12. 1. 1430 (odpis z 19.IV.1482); MMNB, Mestská kniha s. 7.
- 299 MOL DF 235723, s. 24. MMBŠ-MOL, I-898, škat. 5, č. 737: 6. 1. 1455; MMBŠ-MOL, III-726a, škat. 12, č. 1091, f.1v: 1459. III-59, škat. 11, č. 1044: 1482, s. 1 – 12.
- 300 MMBŠ-N, škat. 16, č. 137: 1515.
- 301 MOL DF 235723, s. 27. MMBŠ-MOL, II-646, škat. 4, č. 515: 4. 11. 1486.
- 302 MOL DF 235723, s. 23: 1446. MMBŠ-MOL, I-833, škat. 5, č. 672: 18. 10. 1510.
- 303 MMBŠ-MOL, I-673, škat. 4, č. 539: 1478. MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 30v (s. 26): 1478.
- 304 MMBŠ-MOL, I-766, škat. 4, č. 605: nedatovaný, cca štvrtina 16. storočia.
- 305 ...*altar der heiligen Elyzabeth in dem Spital... MNM, Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 31r (s. 27): 1481. *Idem condam Sifridus...pro salute anime sue unum altarem erigendum et fundandum esse in ecclesia hospitalis sancti Laurentii martiris in dicta Schemnicia diocesis in et ad honorem et sub vocabulo nominis sancti Læpoldi confessoris instituit...MMBŠ-N, škat. 16, č. 122: 7. 1. 1514.*
- 306 ...*altar aller lieben heyligen des Klosters Sand Nyclöss...MNM, Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 27v (s. 24): 2. 5. 1477.
- 307 MMBŠ-N, škat. 17, č. 188: 4. 10. 1520.
- 308 MARSINA, Najstaršie privilégium, s. 44 – 45. Privilégium Nemeckej Lupče: JUCK, Výsady I, s. 46, č. 30: 9.IV.1263.
- 309 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268 – 269. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 310 *Item vacavit semel plebes de Senizbanae dicte diocesis, cuius fructus ascendebat in universo ad XLVIII marchas fini argenti ad dictum pondus, de quibus pro domino nostro elegi medietatem, videlicet XXIII marchas fini argenti, quorum quelibet valet IIII florenos auri.* MVH I.1, s. 14, Nr. II: 1317-1320.
- 311 *Idem plebanus de prelibata Sebnicia pro tempore existens nobis et camare nostre archiepiscopali in singulo biennio decem et octo florenos auri puri legalis ponderis solvere et deponere teneretur.* MMBŠ-MOL, II-18, škat. 8, č. 844: 1. 5. 1468.
- 312 ...*fur uns komen ist der Erber her Nicolaus dy tzyet unser pharer und hot dy Muel...Iyn glossen dem Ersamen mann Gevengres dy tzyet Geswornpurger... czuköphtig uber IX jar.* Also das der obgenante Gevengres geryehen sol dem hern pharer Jerlich do won Czyns Achtzen guldeyn in gold... MMBŠ-MOL, I-280 recto, škat. 2, č. 215: 23. 5. 1446.
- 313 MMBŠ-MOL, I-886, škat. 5, č. 725: 1500, s. 1.
- 314 Mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 30, 32, 36, 47, 50, 51, 67-68, 70, 72, 78: 1372, 1379, 1382, 1390, sine dato.
- 315 *Egidius Keusch cum uxore Katherina in Schebnicia intravit in istam confraternitatem die 21. mensis Februarii anno Domini 1485. Scripti per me Petrum de Schonouia rectorem capelle Sancti Georgii in Kremnicia eorum mandato.* MVH 1.5, s. 9: 1485.
- 316 MMBŠ-MOL, IV-479, škat. 3, č. 378 – 379: 21. 11. 1513.
- 317 ČELKO, Banská Štiavnica za časného a rozvinutého feudalizmu, s. 38.
- 318 ...*zu peeczallung des anschlags fl. 288 d. 67 zwo solcher Suma haben dy czechmeyster unser frawen pruderschafft gemeyner stott gelichn in eynem sack fl. 200 das uberig gelt ist kumen auss der stott puxen.* MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 11.
- 319 CDSI II, s. 45, č. 64: 6. 3. 1240. MMBŠ-MOL, III-89, škat. 11, č. 1074: 1496, s. 1.
- 320 *Litere plebanorum sollempnium, sicut Budensium et Tirna et Sebnich et similia, quorum sigilla sunt nota, faciunt fidem in foro ecclesiastico et seculari...RDSI I, s. 296 – 297, č. 667: 1.-2. 7. 1309.*
- 321 MOL DL 47343: 26. 3. 1520. *Montag nach Lucie tag am* 1523. MMBŠ-MOL, I-831, škat. 5, č. 670: 14. 12. 1523. V Inventári sa Keckov list uvádza s dátumom 19. 10. 1523. Inventár Banská Štiavnica V, s. 45, č. 879: 19. 10. 1523.
- 322 MMBŠ-MOL, I-248, škat. 2, č. 188: 28. 8. 1521. Bartolomejov list: MMKr I.19.1.26: 19. 5. 1522
- 323 Inventár Banská Štiavnica V, s. 44, č. 875: 7. 8. 1523; RATKOŠ, Dokumenty s. 93-96, č. 47 – 48: 24 – 26. 9. 1525; MMBŠ-N, škat. 17, č. 240: 26. 9. 1525.
- 324 RATKOŠ, Dokumenty s. 205, č. 55: 17. 1.1526.

BANSKÁ ŠTIAVNICA

germ. Schemnitz, hung. Selmechánya

1. Name

Earliest mention: 1217 *Bana*

Other names and variants:

Latin sources: 1240 *Banya*, 1255 *Schebnyzbana*, 1266 *cives de Bana*, 1275 *Bana Schebnici (a)*, 1286 *Zebnech-Bana vel fodina Argenti*, 1305 *Schelmiczbana*, 1327 *Sebnuchbanya*, 1352 *Sebenych*, 1391 *Sebnicia*, 1424 *Shebnych*, 1447 *Sempnicz*, 1453 *Sebnycz*, 1466 *Sewonicia*, 1471 *Schebnicia*, 1497 *Schebn'czia*, 1510 *Selmeuzzi*, 1512 *Selmechanjya*

German sources: 1402-1406 *Schebnicz*, 1451 *Schembnitz*, 1482 *Schebnitz*, 1494 *Schebnjycz*, 1515 *Schebnicz*

Czech and Slovak sources: 1449 *Szczawonicza*

Etymology: Banská Štiavnica is a composite name of the original settlements of Bana (from *bán* - glade) and Štiavnica (from the name of acidic mineral water of the brook flowing through the town), which had merged in the 13th century.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Banská Štiavnica District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Hont Comitatus (medieval county)

Banská Štiavnica is situated in Štiavnica Mountains, 621 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: town was connected to main road linking Buda with Poland through Zvolen: one road led eastwards to Dobrá Niva and Krupina, another one led southeastward through the valley of Štiavnický potok to villages Hontianske Nemce and Domaníky, where the toll station was established. In 1237 toll station is mentioned in Voznica, Hlink and Sv. Kríž (Ziar nad Hronom). Toll station was moved from Voznica to Žarnovica before 1344.

Boundaries: Villages belonging to the town: Banský Studenec (*Kulpah*), Banská Belá (*Diln*), Banský Studenec (*Kulpal*, *Kwlpach*), Sigelsberg (*Sygluspergh*, *Sigelsperg*), Kerling (*Karlyk*, *Karlik*, *Kerlik*), Žakýl (*Seken*, *Sekken*), Kopanice (*Gerod*), Banská Hodruša (*Hodricz*), Bzenica and Vyhne.

3. Earliest settlement

The excavations in wider area south of Banská Štiavnica have proved settlements from the Late Stone Age. In the 3rd and 2nd century BC the region had been inhabited by Celts, however, from then on until the mid-11th century no archaeological findings of human presence are known. The town was formed when Slavic settlements of Štiavnica and Bana had merged in one. The first evidence of the town is a mention of *Schebnyzbana* in 1255.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law:

Type of town: free royal mining town

Basic privilege: granted probably in 1237-1238, it certainly contained:

- free choice of pastor
 - exemption from the jurisdiction of Comes
 - exemption from paying royal toll throughout the country
- and likely also contained:
- right to free elect mayor with full jurisdiction
 - exemption from land tax
 - articles of the duty to pay *urbura* - Royal tax on extracted metals (one tenth of gold and one eighth of other metals)
 - duty to send troops if King headed the military expedition
 - right to annually exchange the coins

Confirmations of the basic privileges: 31 March 1447 by Estates of the Kingdom of Hungary; 25 September 1447 by Governor John Hunyadi

Important partial privileges and confirmations (selection):

1270-1272 – Stephen V waives the patronal right in favor of Štiavnica

5 February 1405 – Sigismund grants six central Slovakia mining towns together (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová) the freedom of mining

15 April 1405 – Sigismund issues *Decretum minus*

1 March 1425 – Sigismund exempts seven mining towns (including Banská Štiavnica) from toll charges on imports of food and other articles necessary for mining

3 May 1470 – Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying royal taxes

2 February 1479 – Matthias Corvinus confirms the privileges of Banská Štiavnica destroyed during wars and fires

29 June 1496 – Vladislaus II grants Banská Štiavnica the right to seal with red wax

31 May 1500 – Vladislaus II confirms to all seven mining towns their exemption from paying royal and landlord toll throughout the country

17 May 1502 – Vladislaus II confirms to townsmen of all seven mining towns their ancient right to freely exploit forests and import timber needed for mining equipment

Town law: Although the oldest preserved recording of Štiavnica law dates to 1466, its existence is presumed before 1270.

5. Architectural development and town topography

Banská Štiavnica consisted, as early as the 14th century, of two separate units: Štiavnica (core of today's city) and Baňa (also called *alte Burg*, Old Castle, since the 13th century known as Old Town) on the Glanzenberg hill. Baňa, i.e. Old Town, is now uninhabited archaeological site. In accordance with the finds of pottery, it was founded in the 12th century, fortified area of the castle dates to the 13th and mid-14th century. The settlement of Štiavnica - the core of future town - was founded before the mid-13th century in valley of Štiavnica stream. The square was formed in the place where both settlements had joined. Town Hall and the Church of St. Catherine were built in the square. The most important sacral building was the parish Church of the Blessed Virgin Mary, initially a single-aisle basilica, in 1497-1515 rebuilt in Gothic style. In the mid-16th century the castle complex was converted to the fortress because of Turks. Dominican Church of St. Nicolas was erected also in the early 13th century. The Church of St. Catherine, a single-aisle building, was built in Late Gothic style in the late 15th century. The Town Hall was originally a Gothic single-storey house built in the 14th-15th century, since 1488 being rebuilt to storey house. The shoe market is mentioned in 1467, market house in 1502, Chamber court (*Kammerhof*) in 1366. Hospital in Banská Štiavnica is mentioned in the first Town book as early as 1397. Hospital church of the 14th century was dedicated to St. Elizabeth. The Town book mentions a stone bridge in the early 15th century.

6. Significant events (chronology)

1217 – The first reliable record of advanced mining

1237-1238 – supposed date of granting of town privileges

1352 – Louis I orders castellan of Šášov to return villages taken by force to Štiavnica

August 1381 – Louis I the Great probably in Banská Štiavnica

7 April 1388 – first meeting of six mining towns held in Banská Štiavnica

1424 – Banská Štiavnica (along with other mining towns) donated to Queen Barbara; mining towns remain dowry property of the queens until 1548
 24 May 1442 – town looted and burned by the troops of Simon Rozgoň, bishop of Eger, and Peter Čech of Levice
 5 June 1443, 25 April 1445, 8 November 1445, 6 January 1453 – strong earthquakes in area of Turiec and mining towns, including Banská Štiavnica; many houses collapsed and mines destroyed
 1466 – Štiavnica town and mining law written down anew
 late 15th century – repeated revolts of Hodruša against Banská Štiavnica
 since 1498 - disputes with the Dóczyš
 1502/1505 - 1522 – Central Slovakia mining towns pledged to Kremnica Chamber Counts
 1525 – riots and strikes in the mining towns, Louis II orders miners to return to work under pain of death

7. Demographic development

Slavic population in the area is attested by the oldest names of Baňa and Štiavnica. The immigrants with knowledge of advanced mining began to come since the second half of the 12th century. Germans, from Tirol and later from Saxony, settled mainly in the area of Štiavnica. Town population in 1499 is estimated at 2500-3000 people, in 1541 at 3600 people.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: Banská Štiavnica is the oldest mining town in Slovakia. Surface mining operations were conducted here as early as the late 12th century. Royal mining chamber in Štiavnica, headed by Chamber (mining) Count, was charged with collecting *urbura* and supervising the mining activity. Chamber Court (*Kamerhof*) is mentioned in the Town book in 1366. As problems of groundwater were gradually increasing, seven mining towns in 1475 concluded a contract with company of John Turzo on delivery of pumping machines.

Trade: After the reforms of Charles Robert in the 1320s - 1340s, export of precious metals from mining towns was banned, with the exception of goods necessary for mining and metallurgy (especially lead). Miners had to send all extracted metals to Chamber. Sigismund exempted all seven the mining towns including Štiavnica from toll charges on imports of food and other goods necessary for mining activities in 1425. Exemptions, however, were not respected by toll collectors and had to be confirmed time after time. Major disputes arose over illegitimate toll collection in Žarnovica by the Dóczyš.

Crafts and guilds: The first preserved guild articles of tailors date to 1446, articles of butchers to 1487, articles of tailors to 1513. The guilds of shoemakers, butchers and tailors are mentioned in 1458-1467.

9. Town Administration

Municipality: The oldest mention of municipality is in a charter issued by mayor and twelve jurors in 1275 (it is the oldest preserved document issued by any town council in Slovakia).

Town chancery: The first notary known by name was William (Wilhelm) in 1365. The most famous notary was Balthazar Steck. A German scribe is mentioned in 1520, in the early 16th century an assistant scribe (*unterschreiber*).

Town book: Three town books are extant from the Middle Ages: first one, so called *Notationes iudicariae*, of 1364-1426, second one, called Gobil's Code, with entries from 1432-1508, and the third one with entries from 1483-1575.

Seal: The oldest town seal is attached to a charter of 1275.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Mayor Arnold – first mayor of Banská Štiavnica known by name known, represented the town in negotiations on the boundaries in 1266 before delegates of Esztergom Canonry

Balthazar Steck (died after 1520) – notary in 1488-1520

Seifrid Pieschen (died 1513/1514) – Štiavnica miner, mayor in 1497, several times Chamber Count in 1500-1514; he came from Austria as rather poor, yet he gradually became a rich man

Erasmus Rössl (died after 1520) – Štiavnica miner, mayor in 1496, 1501, 1507 and 1510, Chamber Count in 1497

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 51

11. Church History

Banská Štiavnica belonged to the Archdiocese of Esztergom. Dominicans came to the town before the Tatar invasion, probably fled the town soon after, and returned in 1275. Dominicans left the town in 1536.

Parish School: Teacher and school are mentioned in the late 15th century.

Religious fraternities: Fraternity of Corpus Christi and Fraternity of Virgin Mary mentioned in 1513

Beginnings of the Reformation: Reports on Luther's teachings in the town are documented since August 1521. During revolts of 1525-1526 Protestant James Zanaacker (1523 chaplain in Hodruša) on behalf of miners held talks with mayor of Banská Štiavnica and Kremnica Chamber Count.

Pavol Hudáček

BARDEJOV

nem. Bartfeld, maď. Bártfa

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Najstaršia zmienka o Bardejove, pochádza z roku 1241. Zachovala sa v Ipatjevskom letopise, ktorý sa nachádza v Ipatjevskom kódexe v Haličsko-volyňskom letopise. Ide o slovanskú podobu pomenovania Bardejova v tvare *Бордѣевъ* (*Bardufef*).¹ V tomto prameni nie je uvedená bližšia charakteristika právneho zaradenia sídla. Druhý najstarší záznam je z roku 1247. Vtedy sa Bardejov spomína už v maďarskej podobe *terra Bardfa*.² Ako dedina sa prvýkrát spomína v roku 1277 (*villa Bardfa*).³

Dalšie názvy a varianty

V 13. storočí sa na našom území, vžilo zapisovanie názvu v maďarskej podobe *Bardfa*.⁴ Bola to preto najpoužívanejšia forma v uhorských písomných prameňoch počas celého 13. – 16. storočia. Veľmi výnimočne sa vyskytoval aj tvar *Bardfolua* alebo *Barthfalwa*.⁵

Latinské pramene

1283 *Barthfa*, 1351 *Barthpha*, 1362 *Bardafa*, 1402 *Barthffa*, 1425 *Bartwa*, *Barffha*, 1437 *Bartfa*, 1446 *Barthwa*, 1515 *Bartpha*.⁶

Nemecké pramene

1449 *Bartfal*, *Barthfall*, 1456 *Partuall* (*Bartuall*), 1459 *Bartfolth*, 1483 *Partefal* (*Bartefal*), 1504 *Bartfell*, 1519 *Bartpha*.⁷

V nemeckých stredovekých textoch sa výlučne používal maďarský variant názvu. Veľmi zriedka sa vyskytovalo nemecké pomenovanie mesta, ktoré je známe až z neskorších období ako *Bartfelt* (*Bartfeld*, *Bardfeld*).⁸

Poľské pramene

1363 *Barduyow*, 1430 *Bardiiow*, 1450 *Barduyaw*, 1453 *Bardieow* (*Bardugyow*, *Bardieyow*, *Bardyegow*).⁹

V poľských prameňoch počas celého 14. – 16. storočia sa názov mesta zapisoval vždy v poľskej resp. slovenskej podobe. Najčastejšie ako *Barduyow*, *Bardiiow* alebo *Bardieyow*.

Etymológia názvu

V súčasnosti existujú dva najrozšírenejšie výklady pomenovania mesta. Prvý vychádza z presvedčenia, že maďarský kompozitívny názov *Bardfa* (*bard-fa*) súvisí so stredovekým užívaním lesa v Uhorsku, kde *bard* bol termínom na označenie spoločného lesa, ktorý obec poskytla v rovnakej miere všetkým svojim členom na vyrábanie. Presne to však znamenalo, koľko jeden človek (*barddal*) vyrúbe za jeden deň (*bárd-alja*). Teda termín *bárd* bol jednotkou plošnej miery a zároveň aj špecifickým druhom lesa. Z tohto dôvodu sa aj sufix *-fa* v názve mesta interpretuje ako les. Pomenovanie Bardejova v maďarskej podobe *Bárdfa* je preto dnes vykladané maďarskými historikmi a jazykovedcami ako *bárderdő* alebo *bárdaljaerdő* (lesná časť, úpätie lesa).¹⁰ Druhou, pravdepodobnejšou možnosťou, je výklad názvu mesta z kresťanského osobného mena Bartolomej, z jeho skrátenej podoby Barděj (Bardej, Barduj) a pridaním bežného slovanského posesívneho sufixu *-ov*,¹¹ ktorý jednoznačne dokladá celkovú koncepciu výkladu názvu z osobného mena.¹² Najstarší názov mesta ako aj neskoršie poľské alebo slovenské zápisy jasne dokladajú jeho pôvodné slovanské pomenovanie. Preto musel aj maďarský tvar názvu vychádzať zo staršieho slovanského pomenovania Bardejova.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Bardejov, geografická poloha 49° 17' severnej zemepisnej šírky, 21° 16' východnej zemepisnej dĺžky.

Bardejov leží v západnej časti Nízkyh Beskýd na nive a nízkej terase rieky Tople v nadmorskej výške cca 277 m n. m. Po pravej strane sa do Tople z juhu vlieva rieka Lukavica. Pôvodne patrilo do veľkého komitátu *Novum Castrum*, z ktorého sa v polovici 13. stor. vytvorila samostatná Šarišská župa. Územie Bardejova sa rozprestieralo v jej severovýchodnej časti a bolo súčasťou uhorského pohraničia (*Geupehelud*, *Gepnel*, *terra ultra indagines*, *confinium*, *prope Poloniam sitam*) na hraniciach s Poľskom a Ruskom, čo sa v stredovekých listinách veľmi často zdôrazňuje.¹³

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Pretože sa mesto nachádzalo v uhorskom pohraničí bolo už minimálne začiatkom 13. storočia napojené aj na významné cesty ktoré smerovali do Poľska a Ruska. Dokladom je napr. ojedinelá zmienka o ceste haličského kniežata Daniela Romanoviča v roku 1241, ktorý prechádzal do poľského Sandomíra cez Bardejov.¹⁴ V druhej polovici 13. storočia sa spomína aj tzv. Bardejovská brána (*porta Bardfa*), ktorá bola významným cestným a obranno-hraničným bodom v severouhorskom pohraničí.¹⁵ Bardejov bol teda už v tomto období významným komunikačným uzlom, cez ktorý smerovali dôležité obchodné cesty za hranice Uhorska. V rokoch 1321 a 1383 sa napr. spomína krajinárska cesta (*magna via*), ktorá viedla od hradu Šariš smerom na Bardejov. Druhou dôležitou cestou bola aj stará komunikácia po Topli (*Thaphyanwyzje*), ktorá sa prvýkrát spomína v roku 1385.¹⁶

Význam Bardejova ako dôležitého komunikačného bodu jasne dokladá aj existencia kráľovskej mýtnej a tridsiatkovej stanice v meste. Mýto sa prvýkrát spomína v roku 1320 a tridsiatková stanica v roku 1355. Mýto a tridsiatok sa vyberali priamo v meste, a nie na moste cez Topľu.¹⁷ Vyberanie mýta bolo až do roku 1364 v rukách panovníka. Po tomto roku ho získali Cudarovci – majitelia Makovického panstva.¹⁸ V rokoch 1471 – 1474 dočasne získali právo vyberať mýto v meste Bardejovčania. V roku 1474 toto právo však pripadlo Osvaldovi z Rozhanoviec, novému majiteľovi Makovického panstva.¹⁹ V okolí mesta sa nachádzali mýtné stanice v Gaboltove a Tulčíku, ktoré boli umiestnené na hlavnej ceste do Poľska.²⁰

Dlhé obdobie bola kráľovská tridsiatková stanica samostatnou správnu jednotkou v meste, ktorej chod zabezpečoval, spolu so svojimi ľuďmi a úradníkmi, kráľovský výberca tridsiatku (*tricesimator*). Už počas vlády Ludovíta I. v druhej polovici 14. storočia mal významné postavenie Konrád (*Conradus tricesimator*), ktorý je prvým známym kráľovským výbercom tridsiatku v meste. Významnou osobou bol v roku 1406 aj ďalší kráľovský tridsiatnik Marcus z Norimbergu. V roku 1419 sa spomína tridsiatnik Mikuláš, ktorý bol už mešťanom a prísazným, 1428 bol ním Peter (*litteratus*), ktorý bol tiež mešťanom a prísazným a podobne aj Jakub Glac z roku 1463 a Krištof v roku 1518.²¹

Chotár

Rozsah bardejovského chotára poznáme už z roku 1247. Ten však nemôžeme brať za východiskový, pretože územný rozsah mesta v tejto listine bol dodatočne doplnený koncom 15. storočia, v súvislosti so snahou Bardejova získať okolité poddanské dediny. Prvý hodnoverný záznam o chotári mesta poznáme až z roku 1320. Vtedy bolo pôvodné staršie územie mesta v dôsledku udelenia výsad pre hostí rozšírené do stredu dlholúčkeho lesa a do stredu chotára dediny Bardejovská Nová Ves. Južné hranice boli rozšírené smerom ku Kobylám a Mokroluhu, tie však boli vyznačené veľmi nejasne. V roku 1351 bol chotár mesta ohraničený už podrobnejšie. Toto v poradí druhé územné vymedzenie len nadväzovalo na rozšírenie z roku 1320. Najpodrobnejšie je zachytený chotár mesta v metáciach z rokov 1549 a 1550. Bardejov mal počas celého 15. storočia neustále chotárne spory s majiteľmi Makovického panstva, ako aj s páni z Perína, vlastníkmi panstva Kobyla.²² Pred rokom 1324 v severovýchodnej časti chotára Bardejova, ktorá susedila s územím hradu Makovica, niekde medzi dedinami Dlhá Lúka a Bardejovská Nová Ves, vznikli na nemeckom práve dediny *Brezoua a *Petholth-falua, ktoré však v priebehu 14. storočia zanikli.²³ Na území bardejovského chotára vznikli niekedy koncom 14. alebo začiatkom 15. storočia aj dediny Lukavica a Mihaľov (*Michilshaw*), ktoré počas celého stredoveku patrili mestu.²⁴ Niekedy začiatkom 15. storočia boli na území Bardejova podobne založené aj ďalšie dve dediny, ktoré však v priebehu 15. storočia zanikli, a preto ich nie je možné dnes presne lokalizovať. Bola to dedina *Ludisdorf (*villa Lodowici, Lodwigisdorff*), ktorá sa pravdepodobne nachádzala niekde v blízkosti Richvaldu a *Ulrichvagasa (*Vlrich-Wagasch*).²⁵

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

Komplexný obraz najstarších dejín mesta by bol schopný objasniť jedine systematickejší archeologický výskum, ktorý sa doteraz neuskutočnil. Archeologické výskumy dokladajú osídlenie Bardejova už v praveku a mladšej dobe bronzovej. V parku za kostolom sv. Egída sa našli zemnicové príbytky spolu s pozostatkami domov datované do prvej polovice 13. – 14. storočia. Predpokladá sa, že tieto nálezy predstavujú pozostatky pôvodného predurbánneho osídlenia. Pri výskume najstarších dejín miest na Slovensku sa ich počiatky spájajú aj so slovenským osídlením v blízkosti neskoršieho stredovekého mesta. Dokladom je tzv. Slovenská ulica, ktorá by mala doložiť staršie slovenské osídlenie na území mesta. Aj v Bardejove existovala takáto ulica, ale na rozdiel od iných stredovekých miest sa tento predpoklad zatiaľ nepodarilo archeologicky doložiť.²⁶

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské mesto (tavernikálne).²⁷

Základné privilégium

Vývoj Bardejova na slobodné kráľovské mesto bol postupný. Prvé základy boli položené v r. 1320. V tomto období prebiehalo dosídlenie staršej kráľovskej dediny, na ktoré mal dohliadať lokátor Vavrinc syn Vavrincov. V tejto súvislosti boli Karolom I. udelené pre hostí tieto výsady a povinnosti:

- oslobodenie od platenia kráľovskej dane a ostatných mimoriadnych poplatkov na desať rokov. Potom už mali obyvatelia platiť za každú usadlosť pozemkovú daň vo výške 1, 5 ferta striebra v troch termínoch, na sviatok sv. Juraja (24. 4.), na oktávu sv. Michala archanjela (6. 10.) a oktávu Zjavenia Pána (13. 1.);
- polovica desiatku mala patriť miestnemu farárovi a druhá polovica panovníkovi;
- lokátor a dedičný richtár Vavrinc mal rozšírené právomoci, pretože mohol súdiť nielen obvyklé priestupky ale aj ťažké zločiny;
- obyvatelov Bardejova oslobodil od platenia mýta na mýtnej stanici meste.

Táto lokačná listina sa značne líši od bežných lokačných listín, pretože adresátom nebol len lokátor, ale aj celá komunita bardejovských hostí, ktorých výsady boli zaznamenané na prvom mieste. Ich kolektívne výsady boli týmto náležite zdôraznené.²⁸

Konfirmácie základného privilégia: 1346, 1362, 1422.²⁹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber):

- 7. 8. 1352 Ludovít I. udeľuje mestu právo konať výročný trh – jarmok (*forum annuale*) na deň sv. Egída v dĺžke osem dní (1. 9. – 8. 9.) s tým, že obchodníci a ostatní ľudia, ktorí prídu na tento jarmok budú oslobodení od platenia mýta v meste.³⁰
- 28. 1. 1363 Poľský kráľ Kazimír Veľký potvrdzuje bardejovským obchodníkom ich starú výsadu, podľa ktorej v Czchówe od nich nemohli vyžadovať vyššie mýtné poplatky, ako bolo bežné.³¹
- 16. 6. 1365 Ludovít I. udeľuje mestu hrdelné právo (*ius gladii*). Týmto boli rozšírené súdne právomoci bardejovského dedičného richtára a prísazných, ktorí mohli súdiť a trestať všetky zločiny za použitia všetkých možných prostriedkov na vykonanie trestu.³²
- 2. 8. 1365 Ludovít I. potvrdzuje a dopĺňa mestskú výsadu konať výročný trh – jarmok na sviatok sv. Egída v celkovej dĺžke ôsmich dní (1. 9. – 8. 9.) na základe starého zvyku, aký bol zaužívaný v kráľovskom meste Budín, ako aj v ostatných mestách v Uhorsku. Obchodníkom a ostatným ľuďom prichádzajúcich na tento trh zabezpečuje voľný a bezpečný príchod a zároveň im v týchto dňoch poskytuje aj náležitú ochranu. Toto výsadne ustanovenie sa malo verejne proklamovať na všetkých trhoch a verejných miestach v krajine.³³
- 17. 7. 1374 Uhorská a poľská kráľovná Alžbeta nariaďuje všetkým krajinským hodnostárom a správnym inštitúciám, aby sa neopovážili súdiť Bardejovčanov, pretože na to majú právo len ich richtár a prísazní mesta.³⁴

- 7. 3. 1376 Ľudovít I. odkúpil dedičné práva a majetky (domy, mlyny a pozemky) posledného dedičného richtára Henricha (*scultetus, woyth*), ktoré následne daroval Bardejovčanom. Zároveň im udelil také výsady aké mali budínski a košickí mešťania s tým, že osobitne sa zvýraznilo právo slobodnej voľby richtára a povinnosť platiť kráľovskú daň (*lucrum camerae*), podľa príkladu už spomenutých miest. Povinnosťou mesta bolo odvádzať panovníkovi každoročnú daň (*collecta*) na sviatok sv. Juraja (24. 4.) vo výške 500 fl.³⁵
- 21. 9. 1377 Ľudovít I. oslobodzuje všetkých obchodníkov od platenia mýta a tridsiatku počas konania výročného trhu – jarmoku v meste na sviatok sv. Egida a v nasledujúcich troch dňoch.³⁶
- 22. 1. 1402 Žigmund udeľuje Bardejovu rozsiahle obchodné výsady: právo núteného skladu na tovary dovážané z Poľska a Ruska. Obchodníkom z týchto krajín odpustil každý štvrtý denár (štvrtinu) pri platení tridsiatku. Bardejovčania môžu slobodne cestovať a obchodovať v celom kráľovstve až po mesto Senj (*Segnia, Zengy*) v dnešnom Chorvátsku, bez ohľadu na staršiu výsadu mesta Budín. V celom kráľovstve sú oslobodení od platenia mýta na kráľovských mýtnych stanicích. Bardejovskí furmani (*vectores seu aurigae*) mohli dovážať a vyvážať tovary zahraničných kupcov.³⁷
- 26. 1. 1402 Žigmund potvrdzuje samostatnou listinou právo skladu mesta Bardejova a zároveň zakazuje všetkým obchodníkom využívať iné vedľajšie cesty. Majú vždy cestovať verejnou cestou na Bardejov a v žiadnom prípade neobchádzať toto mesto.³⁸
- 1. 3. 1402 Žigmund potvrdzuje samostatnou listinou oslobodenie Bardejovčanov od platenia mýta na všetkých kráľovských mýtnych stanicích v celom kráľovstve.³⁹
- 29. 9. 1403 Žigmund rozširuje trvanie bardejovského výročného trhu – jarmoku na 8 dní pred a 8 dní po sviatku sv. Egida.⁴⁰
- 23. 1. 1404 Žigmund oslobodzuje Bardejovčanov od platenia polovice tridsiatku na všetkých tridsiatkových stanicích v celom kráľovstve.⁴¹
- 20. 4. 1406 Žigmund povoľuje slobodné sťahovanie ľudí do Bardejova z dôvodu opustenosti mesta a malého počtu jeho obyvateľov. Na sťahovanie mal dohliadať kráľovský výberca tridsiatku Marcus z Norimbergu.⁴²
- 31. 8. 1420 Žigmund vydáva nariadenie, že len mestá Košice a Bardejov majú právo bieliť plátno.⁴³
- 22. 12. 1427 Žigmund povoľuje mestu konať druhý výročný trh – jarmok na sviatok Jána Krstiteľa (23 – 25. 6.).⁴⁴
- 12. 10. 1453 Ladislav V. oslobodzuje Bardejovčanov od platenia celého tridsiatku na jeden rok v celom kráľovstve.⁴⁵
- 15. 5. 1454 Ladislav V. oslobodzuje Bardejovčanov od platenia celého tridsiatku na obdobie troch rokov v celom kráľovstve.⁴⁶
- 11. 4. 1456 Ladislav V. oslobodzuje Bardejovčanov od platenia celého tridsiatku na obdobie dvoch rokov v celom kráľovstve.⁴⁷
- 29. 7. 1458 Sebastián z Rozhanoviec – kráľovský koniarnik a kapitán horného Uhorska v mene kráľa predáva výber kráľovského tridsiatku na tridsiatkovej stanici v Bardejove mestu.⁴⁸
- 18. 8. 1458 Matej Korvín oslobodzuje Bardejovčanov od platenia celého tridsiatku na obdobie šesť rokov v celom kráľovstve.⁴⁹
- 28. 1. 1489 Matej Korvín oslobodzuje Bardejov na dva roky od platenia všetkých kráľovských daní v dôsledku opráv mestských hradieb.⁵⁰

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Rozhodujúcim dôvodom, ktorý predznamenal neskorší vývoj pôvodnej kráľovskej dediny na slobodné kráľovské mesto, bolo jej strategické umiestnenie v severouhorskom pohraničí. Táto geografická poloha nadväzovala na staršie cestné komunikácie.⁵¹ So stredovekými cestami úzko súvisel aj obchod, tak v lokálnom, ako aj celokrajinskom až zahraničnom rozsahu, ktorý sa realizoval práve vďaka existencii miestnych a krajinských ciest. Cez mesto prechádzala významná cesta do Poľska a Ruska, ktorá sa napájala na ďalšie dôležité cesty nad Karpatským oblúkom.⁵² Súčasťou obchodných ciest boli aj trhy. Trádia konania lokálneho, alebo neskôr aj významnejšieho týždenného trhu bola vo väčšine prípadov dôvodom na udelenie rozličných výsad a na ďalšie pozdviženie takejto lokality. V prípade Bardejova sa nezachoval žiaden doklad o udelení výsady konať týždenný trh, a preto sa jeho existencia považuje za oveľa staršiu záležitosť. Konanie týždenného trhu muselo byť bežné ešte pred udelením významnejšej trhovej výsady, ktorým bol výročný trh – jarmok v roku 1352.⁵³ Prvú správu o existencii týždenného trhu, ktorý sa v meste konal každú sobotu, poznáme až z roku 1400.⁵⁴ Nepriamym potvrdením o zaužívanom trhu je aj existencia kráľovskej mýtnej stanice, ktorá tiež dokladá starú trhovú tradíciu v Bardejove. Z tohto dôvodu sa existencia týždenného trhu kladie už do 13. storočia.⁵⁵ Samotná strategická poloha a existencia mýtnej a tridsiatkovej stanice výrazne prispeli k sformovaniu Bardejova na slobodné kráľovské mesto.

Bardejov a jeho obyvatelia sa v najstarších dokladoch spomínajú ako *civitas* a *cives*, ešte pred rokom 1376, kedy im boli udelené výsady kráľovského mesta. Už v roku 1320 sa uvádza, že noví osadníci (*populi seu hospites*) majú prísť *ad locum civitatis nostre Baradfa*, čo by mohlo nasvedčovať tomu, že títo sa mali usadiť pri opevnenom sídle (*civitas*). V nasledujúcom období sa Bardejov len jedenkrát uvádza ako dedina (*villa*) a vo všetkých ostatných prípadoch vždy ako *civitas*. Podobne aj vo všetkých listinách od roku 1320, sa obyvatelia spomínajú vždy ako *cives* a *hospites*.⁵⁶ Je celkom možné, že pôvodne bol Bardejov opevnenou pohraničnou dedinou (drevozemné a palisádové opevnenie), a preto sa používal preň termín *civitas*, alebo sa to skôr vzťahovalo na existenciu mýtnice a tridsiatkovej stanice v meste, ktoré zo strategických a bezpečnostných dôvodov v severouhorskom pohraničí nechal panovník opevniť.⁵⁷

Pre vznik mesta bola dôležitá aj hospodárska politika Anjouovcov k okolitým krajinám v prvej polovici 14. storočia. Pre východoslovenské mestá mali veľký význam obchodné dohody s poľským panovníkom. Výrazne sa tak posilnila dôležitosť obchodného spojenia Košíc s Krakovom, ktoré hospodársky pozdvižilo aj samotné mesto Bardejov. Programové udeľovanie privilégii východoslovenským mestám, v tomto období, Ľudovítom I. bolo aj reakciou na podporu poľských obchodníkov zo strany poľského panovníka Kazimíra III. V takejto politicko-hospodárskej atmosfére sa sformovalo mesto Bardejov.⁵⁸

Mestské právo

Bardejov sa od roku 1376 začal oficiálne riadiť v otázkach vnútornej správy podľa pravidiel kráľovských miest Košíc a Budína. Na základe týchto mestských práv prijal základný rámec právneho fungovania kráľovského mesta. Neprebral však celé mestské právo Košíc a Budína. Hlavné body ich mestského práva mu slúžili ako vzor podľa ktorého sa mal v budúcnosti ďalej riadiť. Z tohto dôvodu sa Bardejov zaraďuje do Košického právneho okruhu, ktorý bol súčasťou staršieho Budínského právneho okruhu a vychádzal z pôvodného norimberského práva. Pri jeho preberaní sa v prípade Bardejova konkrétne uvádzajú dva najdôležitejšie body z práv oboch spomenutých miest. Išlo o povinnosť platiť kráľovskú daň (*lucrum camerae*) a slobodnú voľbu richtára. Ten nebol pôvodne volený, pretože išlo o inštitúciu dedičného richtárstva, čo vychádzalo z pravidiel magdeburského práva. Bardejov sa mal aj v ostatných veciach

riadiť podľa práva týchto miest. V tomto prípade je zaujímavé, že na rozdiel od ostatných miest sa pri udelení práv nespomína aj slobodná voľba farára. Tá bola buď starším zaužívaným pravidlom, alebo túto výsadu nebolo nutné dodatočne zvýrazniť, a preto ju treba chápať ako jednu zo súčastí ďalších nomenovaných bodov.⁵⁹ Napríklad už v roku 1391 sa priamo spomína porušenie slobodnej voľby farára, keď Žigmund nerešpektoval túto starú výsadu mesta a vymenoval na uprázdnené miesto mestského farára svojho človeka Pribislava. Zároveň mestu potvrdil, že si ho v budúcnosti budú môcť naďalej slobodne voliť.⁶⁰ Napriek týmto skutočnostiam sa v meste neuplatnilo len norimberské právo, ale istú úlohu tu muselo hrať aj staršie právo pôvodných nemeckých hostí, ktoré si svoje právne zvyklosti priviezli zo sebou zo Sliezska, kde bolo zaužívané magdeburské právo. Samotné označenie bardejovského dedičného richtára termínom fojt (*woyth*) jasne poukazuje na pôvodnú sliezskejšiu oblasť bardejovských osadníkov.⁶¹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

V prípade Bardejova sa zatiaľ nepodarilo nájsť doklady o najstaršom stavebnom vývoji zo začiatku 13. storočia v súvislosti so zmienkou o kostole sv. Egida a kláštore cistercitov. V literatúre sa spomína len zmienka o dodnes archeologicky nedoloženom náleze kláštorného trifória (*triphorium*) vo svätyni kostola z 13. storočia.⁶² Označovanie Bardejova (*civitas*), ako aj jeho strategická poloha v uhorskom pohraničí, nasvedčujú tomu, že bol už minimálne od začiatku 14. storočia **opevneným sídlom**. Nemôžeme vylúčiť aj význam opevnenej mýtnej a tridsiatkovej stanice, ktoré mohli výrazne vplyvať na polohu neskoršieho mesta. Staršie pôvodné predmestské osídlenie sa dodnes nepodarilo spoľahlivo archeologicky doložiť. Predpokladá sa však, že jeho zárodoky sa formovali niekde v blízkosti Starej ulice (*Antiqua plathea, Alde gasse*) a pravdepodobne aj v okolí neskoršej Hornej brány, resp. Hradnej ulice (*Platea castrensis, Burkgasse*).⁶³ V rámci dosídlenia Bardejova po roku 1320 boli kostol sv. Egida a tiež mýtne a tridsiatková stanica ako súčasť staršej sídelnej situácie zahrnuté do neskoršieho stredovekého mesta a stali sa tak jeho integrálnou súčasťou.⁶⁴ Udelenie práva konať výročný trh – jarmok predpokladá pred rokom 1352 existenciu centrálného trhového námestia, ktoré vzniklo najneskôr po roku 1320 v súvislosti s novým členením územia Bardejova. Mesto malo tri hlavné paralelné uličné trakty. Stredný, ktorý bol najširší a valcovito pretiahnutý do pravidelného obdĺžnika cez takmer celú dĺžku mesta, slúžil ako námestie (*circulus, forum civitatis, Markt, Ring*). Dve ďalšie hlavné ulice, ktoré kopírovali **pozdĺžne námestie**, boli Stará (*Antiqua plathea, Alde gasse*) a Nová/Obrúčnická ulica (*Plathea nova, Neue gasse, Rewffer gasse, Rawffgasse*). Vedľajšie menšie ulice a uličky pretínali tieto tri hlavné tepny.⁶⁵ Toto základné členenie vnútorného mesta bolo dotvorené už pred rokom 1352, kedy si mesto práve budovalo svoje hradby. Vtedy už musela byť vytvorená stabilná uličná sieť.⁶⁶

V roku 1376 mal Bardejov dokončené mestské opevnenie v takej fáze, že sa už spomína ako fortifikačne dotvorené kráľovské mesto (*civitatem nostram muratam Bardfa*).⁶⁷ Jednotlivé stavebné fázy výstavby hradieb nie je možné pred 15. storočím náležite sledovať. V rokoch 1420 – 1421 prebiehali opravy a dobudovanie opevnenia. Dodatočné práce sa vykonávali ešte aj v rokoch 1426 – 1428. V roku 1428 Žigmund poskytol Bardejovu čiastku vo výške 383 fl.⁶⁸ Pravdepodobne ako finančnú pomoc na dostavbu mestských hradieb.⁶⁹ Súčasťou mestského opevnenia najneskôr koncom 14. storočia bola aj vodná priekopa. Prvé záznamy o výdavkoch na napúšťanie **vodnej priekopy** pochádzajú z rokov 1426, 1427, 1428.⁷⁰ Niekedy pred rokom 1433 bol dobudovaný aj **parkanový múr mestského opevnenia**. V tomto roku prebiehali aj rozsiahle stavebné práce na mestských hradbách. Práce ďalej pokračovali aj v nasledujúcom roku 1434 (od apríla do septembra), spolu s opravami a výstavbou v samotnom meste.⁷¹ Súčasťou opevnenia boli aj mestské bašty, ktorých počet postupne pribúdala a v roku 1582 ich bolo celkovo dvanásť. V priebehu rokov 1438 – 1443 a v rokoch 1466 – 1467 prebiehala ich oprava a dostavba.⁷² Spolu s výstavbou hradieb v prvej polovici 14. storočia boli postavené aj **mestské brány**. Na začiatku 15. storočia sa spomínajú v Bardejove tri hlavné brány, ktoré kopírovali kľúčové cestné spojenie prechádzajúce mestom. Prvou najstaršou a najdôležitejšou bola Horná brána (*Porta superior*), ktorou prechádzala hlavná južná cesta od Prešova. Ďalšou bola Západná/Stará/Walova brána (*Porta Symonis Wal, Semonwall thor*), ktorá kontrolovala cestu na Spiš a do Poľska. Tretou bola Východná/Dolná/Obrúčnická brána (*Rewffer walwa, Reuffertor*), ktorá sledovala cestu k hradu Makovica a ďalej do Poľska. Medzi kostolom sv. Egida a mestskou farou bola ešte Malá brána (*parva porta, porta ecclesiae, porta circa ecclesiam, portula, walwula, Torleyn*). Bola umiestnená na severnom konci mesta a kopírovala tak hlavnú cestu od Hornej brány, ktorá prechádzala centrálnym námestím.⁷³ Všetky štyri brány mali **veže** a plnili tak aj obrannú funkciu.⁷⁴ V rokoch 1483, 1514 a 1516 prebiehali opravy a iné práce na Hornej bráne, podobne aj v roku 1517, 1521 na Dolnej bráne a takisto v rokoch 1426, 1514, 1521, 1523 na Západnej bráne.⁷⁵ Pred rokom 1419 boli v Bardejove zriadené aj **mestské hodiny** (*horologium*). Myskovszky predpokladá, že mohli byť umiestnené na veži kostola medzi piatym a najvyšším podlažím. Do úvahy prichádza však aj jedna z mestských brán, konkrétne buď Horná alebo Západná/Walova brána. Koncom 19. storočia sa napr. Západná brána spomína aj ako hodinová veža (*bártfai óratorony*).⁷⁶

V období pôsobenia hlavného výbercu tridsiatku Marka z Norimbergu v Bardejove, ktorý bránil finančné a hospodárske záujmy panovníka v pohraničí, bola z jeho iniciatívy a so súhlasom Žigmunda prebudovaná tridsiatková stanica pri hlavnej Hornej bráne mesta. Stalo sa tak niekedy pred rokom 1406. Prvýkrát sa o tejto prestavbe, ktorá výrazne zvýšila fortifikačnú podobu pôvodnej tridsiatkovej stanice (*castrum nostrum Barthfa vocatum*), dozvedáme v roku 1407. Samotná prestavba v rámci budovania začlenila aj Hornú bránu mesta a z tohto dôvodu začali dôležitý vstup do Bardejova kontrolovať Marcus z Norimbergu, ako aj ľudia menovaní panovníkom na správu tridsiatkovej stanice (*officiales seu castellani*). Ešte aj v roku 1412 na túto prebudovanú tridsiatkovú stanicu, ale už bez mestskej brány, ktorú v tomto istom roku získali do užívania naspäť Bardejovčania, dohliadal z titulu svojej funkcie (*pro honore tenuisset*) krajiniský sudca Šimon z Rozhanovic.⁷⁷ Nedokážeme však dnes náležite rekonštruovať podobu, respektíve šírku stavebných úprav prebudovanej stanice a spôsobené zásahy do mestského opevnenia.

Bardejov nemal pred rokom 1505 vlastnú radnicu (*praetorium, Rothaus*). Mestu zrejme chýbala ešte aj pred rokom 1428 vyhradená stála miestnosť na pravidelne zasadnutia rady. Podľa všetkého s náročnou výstavbou drevenej **tržnice na mäso**, respektíve mestskej jatky, (*mactatorium, maxella, bancus, Flaschpenk*) od apríla roku 1427, za ktorú mesto zaplatilo približne 500 fl. a okolo 23 000 den., súvisí aj zriadenie samostatnej miestnosti pre zasadanie mestskej rady (*stuba praetorii, stuba consilii, Rotstobe*). V marci tohto roku uzavrelo mesto dohodu o vykonaní prác na tržnici s tesárskym majstrom Mikulášom. Ten mal skonštruovať dva spodné priestory na predajné stánky, ktoré mali byť umiestnené pod vysunutou tribúnou stavby, ako aj malú vežičku spolu s točičnými schodmi na druhé podlažie. V máji 1428 uzavreli 6 prísahní s majstrom Mikulášom ďalšiu dohodu (za 6000 den.) na stavbu miestnosti nad tržnicou, pod ktorou treba rozumieť, ako sa už skôr domnieval Vendelín Jankovič, zasadaciu miestnosť mestskej rady. Okolo celej tržnice mala

byť ešte dodatočne zhotovená prečnievajúca strecha na spôsob prístrešku, ktorá tak umocňovala veľkoleposť stavby a mala iste aj praktické dôvody. Dokladom o práve prebiehajúcej **výstavbe radnej miestnosti** v tomto roku sú ďalšie výdavky za drevené stĺpy na druhé podlažie miestnosti (*ad gradus pretorii*), stôl, krb, kachle a zámky. Od roku 1432 sa už aj pravidelne v zimných mesiacoch objavujú výdavky za drevo na vykurovanie radnej miestnosti.⁷⁸ Od roku 1428 už mal teda Bardejov mestskú tržnicu na mäso, ktorej horné podlažie slúžilo na zasadnutia mestskej rady. Z dôvodu rozsiahlosti a náročnosti tejto dvojpodlažnej stavby môžeme uvažovať, že sa pôvodne nachádzala na centrálnom námestí a zrejme aj na mieste neskoršej kamennej radnice. V rokoch 1505 – 1511 bola v Bardejove postavená **kamenná radnica**. Ďalšie dodatočné stavebné ako aj iné úpravy na nej boli vykonané v rokoch 1517 a 1526.⁷⁹

Predpokladá sa, že pôvodný kostol z roku 1247 stal na dnešnom mieste **kostola sv. Egida**. Nepodarilo sa to však dosiaľ archeologicky doložiť. Prvá správa o stavebných úpravách pochádza z roku 1420, kedy sa robili isté práce na oknách kostolnej veže. V roku 1426 prechádzal kostol väčšími stavebnými úpravami, kedy boli k pôvodnému kostolu pristavané nové časti, zrejme za účelom jeho rozšírenia. V tomto roku bola spravená aj nová strecha. Väčšou prestavbou v tomto roku prechádzala kostolná veža. V roku 1427 bola pristavaná ešte aj malá kostolná vežička. V rokoch 1431 – 1435 prebiehali ďalšie stavebné úpravy na kostole. V roku 1437 získal nové lavice a vnútornú dlažbu. V roku 1439 mesto poskytlo, okrem iného, aj značné finančné prostriedky (22 fl. a 2495 den.) na veľkú maľbu, ktorá sa nachádzala v spodnej časti kostolnej veže. Všetky práce skončili v roku 1443, kedy sa obnovená stavba kostola sv. Egida nechala znovu posvätiť.⁸⁰ Ďalšia stavebná etapa začala už v roku 1448, kedy bolo prebudované presbytérium. Stavebné práce ďalej intenzívne prebiehali aj v rokoch 1452 – 1453. V roku 1458 boli vykonané práce na oknách a v roku 1468 bola postavená vrchná časť chóru kostola. V rámci prestavby bola pred hlavným vstupom do kostola pristavaná v rokoch 1482 – 1483 **kaplnka zasvätená Panne Márii**. Opravy kostolnej veže prebiehali v rokoch 1487 a 1494 a v roku 1497 sa pracovalo na okenných vitrážach. V rokoch 1514 – 1519 sa pokračovalo v dokončovacích prácach a v rámci toho boli opravené aj hlavné oporné piliere kostola pri hradbách mesta. Dokladom o rozsiahlejších opravách kostola v tomto období sú finančné náklady, ktoré len za roky 1513 – 1518 boli zhruba 1658 fl. a 146 den. Značné výdavky malo mesto aj v roku 1517 pri zriadení menšieho **organu v kostole**.⁸¹ Napravo od farského kostola pri hradbách mesta bola **mestská fara (curia)**.⁸²

Druhý bardejovský kostol sv. Jána Krstiteľa, ako súčasť staršieho augustiánskeho kláštora, bol postavený niekedy pred rokom 1400. Nemôžeme však vylúčiť aj existenciu nejakého staršieho kostola na jeho mieste.⁸³ **Kláštor augustiniánov** bol podľa všetkého starší ako spomenutý kostol, ale napriek tomu je ťažko určiť dobu jeho výstavby. V roku 1428 prebiehala za finančnej asistencie mesta jeho rozsiahla prestavba, keď bolo použité množstvo kameňa pre práce na kláštore. Prestavba skončila v roku 1432, kedy bola novostavba posvätená. Okolo roku 1481 prebiehali isté práce na kláštorňoch a kostolných oknách.⁸⁴ V Bardejove boli v stredoveku dva cintoríny. Jeden sa nachádzal okolo farského kostola sv. Egídia a druhý bol umiestnený mimo hradieb mesta niekde medzi Hrnčiarskou ulicou (*platea lutifigulorum, Töpfer gasse*) a Dolným/Starým bielidlom.⁸⁵

Časť gotických kamenných domov (*Stainhavs*) v meste má svoj pôvod prinajmenšom v druhej polovici 14. stor. Sú postavené v radovej zástavbe a prevažujú **trojosovo dvojtraktové domy s priechodom** na jednej strane.⁸⁶ Od roku 1427 sa prvýkrát spomínajú kamenné pivnice (*cellarium, Keller*), ktoré v tomto období slúžili prevažne na uschovu vína. Najvyššia cena jedného domu v meste sa zrejme pohybovala okolo 350 fl. Za takúto sumu kúpilo mesto v roku 1432 dom hodinára na Hradnej uličke blízko námestia. Mimo námestia, ale ešte v rámci mesta, bolo možné v tom istom roku kúpiť jeden dom za 150 fl. a 1150 den. V roku 1439 a 1440 stál menší dom pri hradbách mesta len 400 a 600 den. Oveľa lacnejšie boli domy na predmestí. Tam sa v roku 1427 cena domu pohybovala okolo 1000 den. Na Hrnčiarskej ulici v roku 1437 zase za 18 fl.⁸⁷ Pri Západnej/Walovej bráne bol mestský solný sklad.⁸⁸ Pred rokom 1432 bola zriadená aj **mestská väznica (prostibulum, Gefengnis)**.⁸⁹

Bardejov mal pred rokom 1420 aj **vlastné kúpele (balneum)**, ktoré sa nachádzali na Starej ulici vedľa kláštora sv. Jána Krstiteľa. Začiatkom augusta roku 1426 mesto začalo s výstavbou nových kúpeľov, ktoré sa volali aj dolné (*balneum novum, inferius*). Práce sa týkali výstavby základnej stĺpovej konštrukcie, kúpeľnej miestnosti určenej na potenie (*caldarum*), zastrešenia a zriadenia novej studne. V roku 1428 bola ešte do kúpeľov spravená kamenná vstupná bránka. Nachádzali sa niekde v okolí Hrubej bašty alebo v blízkosti Dolnej brány.⁹⁰

V Bardejove bol **mestský pivovar (brasiatorium)** pravdepodobne už niekedy v prvej polovici 14. storočia. Prvá správa o ňom je však až z roku 1418 (*brasiatorium medium, Milde*). Nachádzal sa v predmestskej časti na Halpušovej ulici blízko Západnej brány (*Hilpische plathea, Hilpusgasse*) medzi domami mešťanov Pavla Czuelichera a Hannusa Stengila. Okolo roku 1436 malo mesto aj vlastné priestory na skladovanie piva.⁹¹

Prvé viaceré správy o **mestskom vodovode (ductura aquae)** máme z roku 1429. Od mája tohto roku do januára roku 1430 vykonával základné práce na zriadení dreveného vodovodu rurársky majster Mikuláš z Krakova (*Rörenmeister, Rormeister*). Mesto mu za prácu vyplatilo celkovú sumu 10 850 den. Na dokončenie vodovodu začiatkom roku 1430 dohliadal už nový majster Michal Hübler z Krakova. Práce na vŕtaní vodovodných rúr a upravovaní terénu pokračovali pod jeho dohľadom ešte aj v roku 1432. Hlavnú vodnú nádrž (*cisterna, Wasserkasten*) malo mesto zhotovenú pred rokom 1432. Od septembra do decembra roku 1434 tento majster ešte stále dokončoval alebo už len opravoval mestský vodovod za čo mu mesto vyplatilo 130 fl. a 11 050 den. V roku 1435 spísal bardejovský richtár a prísazní zmluvu s rurárskym majstrom Mikulášom o oprave vodovodu, vodnej nádrže a o zhotovení druhej vodnej nádrže pre mesto (*cisterna superius*). Ďalšiu opravu vodovodu na základe dohody s mestom vykonal tento majster aj v roku 1437. O údržbu a opravy vodovodu sa v rokoch 1439 – 1441 staral neznámy rurársky majster.⁹² V Bardejove bolo **niekoľko studní**. Napr. neďaleko špitála a pri nových kúpeľoch. Pri mestskom pivovare bola studňa, ktorá bola v roku 1441 práve vyschnutá.⁹³

Súčasťou mestských brán boli aj **mosty**, ktorých bolo v Bardejove v 1. polovici 15. storočia päť. Pri Hornej bráne bol kamenný most (*pons superior, steyn Brucke*), pri Východnej/Dolnej (*pons inferior*) a Západnej bráne (*pons antiquae plateae*) boli drevené mosty. Súčasťou niektorého z mostov na troch hlavných bránach bol aj padací most (*Czogbrok*). Pri Malej bráne bol druhý kamenný most (*pons portae circa ecclesiam, ante portulam*). Mesto nechalo v roku 1429 postaviť, respektíve len opraviť, drevený most cez rieku Topľu (*pons trans Taplam*).⁹⁴

Mimo hradieb mesta sa v predmestskej časti na Vysokom rade (*Hospitale in Alta linea*) medzi domami mešťanov Mikuláša Schindlera a Urbana Bognera nachádzal **špitál sv. Ducha**. Pred hradbami mesta bol aj druhý špitál pre malomocných sv. Leonarda.⁹⁵

Za hradbami mesta sa už v roku 1320 spomínajú minimálne dva **mlyny**.⁹⁶ Je pravdepodobné, že jeden z nich bol tradičný obilný a v druhom prípade išlo zrejme o valchu na spracovanie súkna a plátna. Ešte aj v roku 1407, keď ľudia Marka z Norimbergu

neoprávnene zabrali mestu priestor k výrobe plátna – bielidlo (*Playch, Blaych*), spolu s ním obsadili aj mlyn (*molendinum*), pod ktorým treba rozumieť mestskú valchu.⁹⁷ Ich zámerom bolo teda získať výrobné zariadenia na spracovávanie plátna, ktoré mesto využívalo pri svojej hlavnej remeselnej činnosti. V roku 1437 sa napr. spomína výdavok za spoločný plot okolo bielidla a valchy (*molendinum*), ktorá sa nachádzala v jeho blízkosti. Prvýkrát sa s termínom valcha v spojitosti s mlynom (*Walkmöl*) stretávame až v roku 1437.⁹⁸ Valcha sa v prameňoch uvádza ako dolný mlyn (*molendinum inferius, Nedirmöle*) a obilný mlyn sa uvádza ako horný (*molendinum superius, Öbirmöle*).⁹⁹ V Bardejove bol ešte tretí mlyn, ktorý sa nachádzal medzi kláštrom a špitálom sv. Ducha (*dy Möle bey dem Spittel*). Nevieme však určiť, o aký typ mlyna išlo.¹⁰⁰

V predmestskej časti Bardejova na Vysokom rade existovala **mestská pila** (*molendinum asserrum, Sneydmöle, Sneymöle*). V roku 1427 si nechalo mesto ešte zhotoviť druhú menšiu pílu.¹⁰¹

Vedľa hradieb v blízkosti potoka Lukavica bolo mestské bielidlo (*albatorium, dealbatorium, Playch, Bleiche*), ktoré slúžilo na bielenie plátna. Prvýkrát sa spomína v roku 1407. Išlo o väčšiu drevenú stavbu pokrytú šindľom, v ktorej boli umiestnené veľké drevené a kovové kade na spracovanie plátna. Nachádzalo sa na konci ulice Dlhý rad (*Longa linea*) medzi domami mešťanov Tomasa a Lazla Wagnera. Neskôr sa už spomína aj ako samostatná predmestská časť, ktorá vznikla okolo tohto bielidla (*Albatorium*). Niekedy pred rokom 1424 bolo vybudované aj nové mestské bielidlo v blízkosti Západnej brány. Neskôr sa staré bielidlo nazývalo dolné (*albatorium inferius, antiquum albatorium, alde Bleyche*) a nové horné bielidlo (*albatorium superius*).¹⁰²

V Bardejove fungovala už pred rokom 1437 aj **mestská tehelná** (*lateradium, Czigenbach, Czigeschewer*), ktorá sa nachádzala pravdepodobne niekde na predmestí v blízkosti Hrnčiarskej ulice.¹⁰³ Pred hradbami v blízkosti niektorej z mestských brán stála od roku 1433 drevená strážnica (*domunculam, Schergenstube*).¹⁰⁴

Súčasťou Bardejova boli aj rozsiahle predmestské časti/ulice, ktoré sa koncentrovali prevažne pri dôležitých cestách a hlavných bránach mesta. Prvé správy o existencii predmestia (*suburbium, Vorstadt*) poznáme už z rokov 1413. Jednotlivé predmestské časti sa nachádzali takmer okolo celých hradieb. Tvorili súvislú zástavbu na severe, severovýchode a severozápade mesta. Pri Hornej bráne po oboch stranách cesty do Prešova bola Hrnčiarska ulica (*Platea lutifigulorum, Töpfer gasse*), okolo špitála v blízkosti kláštora augustiniánov bola ulica Vysoký rad (*Alta linea, Hospitale, Hospitale in Alta linea, Hohe Zeile*), vedľa nej boli pravdepodobne mestské pasienky (*glacis, Au, in der Au*), v okolí Západnej/Walovej brány bola Halpušova ulica (*Hilpische plathea, Hilpusgasse*), vedľa nej v blízkosti Západnej/Walovej brány bol Krátky rad (*Curta linea, Kurze Zeile*), pozdĺž celej severnej hradby mesta, na druhej strane mlynskeho náhonu bol Dlhý rad (*Longa linea, Lange Zeile*), popri ceste na Makovicu bola Slovenská ulica (*Platea sclavorum, Windische gasse*), vedľa nej okolo horného mlyna a horného bielidla bola ďalšia mestská časť (*retro molendinum, Hinder der möle, retro albatorium, Wyndisch gasse bey der Bleyche*), pred Východnou/Dolnou bránou bola ďalšia predmestská časť (*ante walwam, Vor Reweffer thar Reweffer gasse*), ďalšia bola okolo starého bielidla (*In antiquam albatorio, Alde Bleiche, Dy alde Bleyche*) a za riekou Lukavica, južne od Starého bielidla bola ďalšia predmestská časť (*Ultra aquam*).¹⁰⁵ Niekedy sa tieto mestské časti pri daňových súpisoch prekrývali a nespomínajú sa vždy ako samostatné, pretože niektoré z nich boli počítané ako súčasť hlavných predmestských častí.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1241 Cez Bardejov smerom do poľského Sandomíra prechádzal Daniel Romanovič (1202 – 1264), knieža Haličska a Volynska (stredoveké kniežatstvá v dnešnom južnom Poľsku).¹⁰⁶
- 1338 Koncom marca sa vyliala rieka Topľa zo svojho pôvodného koryta a spôsobila tak veľké záplavy v severnom Šariši (okolie Tročian, Čermošiny a Remét).¹⁰⁷
- 1352 7. 3. Ľudovít I. bol osobne prítomný v meste.¹⁰⁸
- 1391 24. 2 po smrti starého farára si mesto po istej dobe zvolilo na jeho miesto nového. Z dôvodu dlhšieho neobsadenia tohto postu Žigmund na jeho miesto dosadil svojho kaplána Pribislava, zvaného Kon, čím porušil mestskú výsadu slobodnej voľby farára.¹⁰⁹
- 1400 Poľské vojská obsadili Bardejov a začali znepokojovať okolité územia a jeho obyvateľov. Neskôr páni z Rozhanoviec so 400 jazdcami oslobodili mesto a vyhnali Poliakov z okolia mesta.¹¹⁰
- 1412 Žigmund kvôli obmedzovaniu Bardejovčanov na Hornej bráne mesta kráľovskými úradníkmi, v dôsledku dodatočnej prestavby tridsiatkovej stanice v Bardejove, vracia jej užívanie a kontrolu mestu.¹¹¹
- 1412 19. 4 sa v Košiciach stretli zástupcovia piatich slobodných kráľovských miest (Košíc, Bardejova, Prešova, Levoče a Sabinova), kde sa dohodli na spoločnom postupe voči previnilcom, resp. dlžníkom týchto miest. Je to prvá správa o existencii spoločenstva piatich východoslovenských miest.¹¹²
- 1412 29. 8. Žigmund pri príležitosti zálohovania kráľovského mesta Debrecín a turčianskeho hradu Sklabiňa spolu so župou za 13 000 fl. poľskému šľachticovi Andrejovi Balickému mu dáva dlhodobu aj výnos z ročnej kráľovskej dane mesta Bardejov vo výške 500 fl.¹¹³
- 1423 12 – 15. 4. Žigmund bol osobne prítomný v meste.¹¹⁴
- 1429 10. 1. a 12 – 13. 2. Žigmund bol osobne prítomný v meste.¹¹⁵
- 1437 Do Bardejova prišiel Maternus, učiteľ z Olomouca (*Maternus de Falnek scholaris Olomocensis*), s cieľom poučiť bardejovského farára Kristiána o vedení cirkevnej školy v meste, ako aj o rôznych povinnostiach farára, učiteľa a študentov.¹¹⁶
- 1440 Kráľovná Alžbeta menovala Jána Jiskru z Brandýsa za svojho hlavného kapitána a šarišského župana. Do jeho správy patrilo aj mesto Bardejov.¹¹⁷
- 1442 25. 8. v dôsledku vypuknutia požiaru v Bardejove zhorela polovica mesta.¹¹⁸
- 1443 Do Bardejova prišiel jágerský biskup alebo len jeho zástupca posvätiť kostol sv. Egida.¹¹⁹
- 1446 V Kremnici bola uzatvorená dohoda medzi gubernátorom Jánom Huňadym a Jánom Jiskrom, podľa ktorej mala naďalej patriť správa miest Kremnica, Levoča, Prešov a Bardejov, ako aj príjmy z týchto miest na tri roky (1447 – 1449) Jánovi Jiskrovi.¹²⁰

- 1446 Bardejov sa v tomto roku snažil natrvalo získať okolité dediny Kľušov, Šibu, Sveržov a Richvald. Zároveň sa domáhal aj ďalších dvoch dedín, Kobyl a Hertníka, ktoré mali patriť obom bardejovským kostolom a mestskému špitálu sv. Ducha.¹²¹
- 1447 3. 2. a 23. 2. mesto Bardejov bolo oficiálne pozvané na najbližšie zasadnutie uhorského snemu.¹²²
- 1450 29. 10. rímski kardináli Altogrius a Prosper vydávajú v Ríme odpustkovú listinu pre cirkevné bratstvo Matky milosrdenstva, ktoré si zriadilo vlastný oltár v kostole sv. Egida. Touto listinou boli právoplatne zaistené duchovné milosti návštevníkom a dobrodincom tohto oltárneho spoločenstva.¹²³
- 1454 8. 9. dvadsaťjeden Bardejovčanov spolu so svojím richtárom napadlo susednú dedinu Bardejovská Nová Ves, ktorá patrila Cudarovcom vlastníkom panstva Makovica. Spôsobili im značné materiálne škody.¹²⁴
- 1455 22. 9. Ján Jiskra bol osobne prítomný v meste.¹²⁵
- 1456 – 1461 V nepokojných časoch počas pôsobenia Jána Jiskru z Brandýsa na území Slovenska, ktorý obhajoval záujmy kráľovnej Alžbety a jej nedospelého syna Ladislava Pohrobka, ako aj po jeho odchode, bolo okolie Bardejova neustále ohrozené menšími vojenskými jednotkami (bratříkmi), ktoré sa schovávali v blízkych lesoch a svojvoľne lúpili a okrádali obchodníkov na verejných cestách.¹²⁶
- 1471 – 1474 Po smrti Jakuba Cudara, majiteľa panstva Makovica, daruje Matej Korvín na žiadosť Bardejovčanov niektoré dediny tohto panstva Bardejovu, a to Dlhú Lúku, Bardejovskú Novú Ves, Rokytoy, Zlaté a Mokroluh, spolu s výberom mýta v meste. Po sporoch s novým vlastníkom makovického panstva Osvaldom z Rozhanoviec, panovník dediny Mokroluh, Rokytoy, Sveržov, Zlaté a výber mýta v meste prisúdil Bardejovu. Dediny Dlhú Lúku, Bardejovskú Novú Ves a Komárov zase Osvaldovi z Rozhanoviec. Nakoniec panovník odvoláva svoje predchádzajúce rozhodnutia a spomenuté dediny spolu s výberom mýta v meste vracia vlastníkovi makovického panstva Osvaldovi z Rozhanoviec.¹²⁷
- 1472 Ján Biely (*Johannes Byely de Sroczkow*), kapitán poľského kráľa Kazimíra Jagelonského v Stropkove, vojensky dobyl a obsadil Bartošovce (*opidum Barthosowcze*), ako aj ďalších jedenásť dedín južne od Bardejova.¹²⁸
- 1474 Matej Korvín bol osobne prítomný v meste.¹²⁹
- 1480 22 bardejovských mešťanov spolu s vojenskou hotovosťou spôsobili značné škody (300 fl.) v dedinách Bartošovce a Kobyl. Tieto boli majetkom Imricha a Štefana Zápoľskovcov, s ktorými mali majetkové spory.¹³⁰
- 1483 – 1493 Približne od apríla 1483 až do júla 1489 pôsobilo v okolí Bardejova niekoľko menších polovojenských družín (*latrones et malefactores*) alebo aj jednotlivcov, ktorí lúpili a okrádali obchodníkov na cestách a prepadávali aj dediny. Mesto sa dlhodobo snažilo spolu so spišským kastelánom ako aj s pomocou susedných miest a hradov zamedziť túto ich činnosť. Situácia bola okolo roku 1492 už taká vážna, že musel zasiahnuť aj Vladislav II., ktorý prikázal stropkovskému kapitánovi Žigmundovi a Bardejovčanom aby lupičov a zbojníkov chytali a náležite potrestali. V rokoch 1492 – 1493 pôsobila v okolí mesta aj väčšia dobre organizovaná skupina pod velením Fedora Hlavatého, ktorá ohrozovala aj samotný Bardejov.¹³¹
- 1491 Bardejov sa po celý rok bránil proti vojskám poľského kráľoviča Jána Alberta, ktorý sa snažil získať uhorský trón. Počas obiehania utrpelo mesto veľké škody. Zhoreli aj bardejovské predmestské štvrte. Následkom poľských vojenských výprav nastal demografický úbytok obyvateľov dedín v severovýchodnom Šariši.¹³²
- 1499 Vladislav II. Jagelovský prikazuje hlavnému správcovi kráľovskej soľnej komory, aby 200 fl. z košickej soľnej komory poskytol Bardejovčanom. Nutne ich potrebovali na opravu svojich zničených hradieb, ktoré boli poškodené v dôsledku obliehania mesta poľskými vojskami v roku 1491.¹³³

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Počet pôvodných obyvateľov Bardejova sa niekedy pred rokom 1320 zvýšil o časť nemeckých hostí, ktorí prichádzali do kráľovskej dediny ešte aj po tomto roku. Môžeme predpokladať, že už v priebehu prvej polovice 14. stor., ale hlavne po roku 1376, nastal hromadnejší prílev obyvateľov do mesta z jeho blízkeho okolia. Usadzovali sa nielen v samotnom meste, ale aj v predmestských častiach. V roku 1406 Žigmund vydal osobitné povolenie na sťahovanie ľudí v slobodnom postavení do Bardejova, pretože mesto v tomto období trpelo nedostatkom obyvateľov.¹³⁴ Sťahovanie poddaných z okolitých šľachtických majetkov do Bardejova panovník neobmedzoval, ani v prípade, keď neboli splnené všetky potrebné záležitosti pri odsťahovaní, pretože bolo v jeho vlastnom záujme prilákať väčší počet ľudí do mesta. Dokonca pred rokom 1415 ušlo z makovického panstva a mestečka Kurima do Bardejova a Lukavice vyše 30 poddaných, bez toho, aby si splnili základné povinnosti, ktoré sa vyžadovali pri odsťahovaní.¹³⁵ Do mesta prichádzali prisťahovalci pravidelne počas celého 15. storočia. Tento pohyb bol však obmedzovaný okolitou šľachtou. Preto napríklad v rokoch 1427, 1428 a 1494 na žiadosť Bardejovčanov panovníci zakázali zamedzovať sťahovanie poddaných zo šľachtických majetkov do mesta.¹³⁶ Nevieme však ani len približne určiť demografický nárast alebo úbytok obyvateľov Bardejova v 14. storočí. Iná situácia je od začiatku 15. storočia., kedy môžeme na základe daňových súpisov sledovať približné demografické zmeny v počtoch obyvateľov mesta. V jednotlivých daňových súpisoch mesta sa od roku 1413 objavujú veľmi sporadicky aj údaje o pôvodnom mieste bydliska prisťahovaných obyvateľov, na základe ktorých môžeme sledovať z ktorých dedín a miest prichádzali ľudia do Bardejova. V daňovom súpise mesta z roku 1450 je na rozdiel od predchádzajúcich súpisov vo väčšej miere zaznamenané aj predchádzajúce miesto bydliska (napr. až so Svidníka a Sniny).¹³⁷ Od začiatku 15. storočia začal výraznejšie stúpať počet obyvateľov. Napr. v rokoch 1413 – 1428 vzrástol počet domov z pôvodných 444 na 487, teda o 24 domov (14, 12 %). V rokoch 1465 – 1487 o 14, 53 %. Od roku 1428 rástol podstatnejšie počet domov v predmestských častiach mesta. Po uhorsko-poľskej vojne v rokoch 1491 – 1492 počet domov klesol z pôvodného počtu 366 na 236, teda o 130 domov (35, 51 %). To sa v prevažnej miere týkalo len bardejovského predmestia. Následne sa situácia stabilizuje a v dôsledku obnovy predmestia počet domov vzrástol o 28, 12 %. Od roku 1497 je rast pomalší a v rokoch 1507 – 1542 sa celkový počet domov pohybuje už okolo 300. Približný počet obyvateľov v meste a na predmestí sa napr. v roku 1413 pohyboval okolo 2274, v roku 1428 okolo 3650, 1437 okolo 2883, 1449 okolo 3252, 1459 okolo 3380, 1465 okolo 3412, 1477 okolo 3496, 1487 okolo 3243, 1497 okolo 2500, 1507 okolo 3089, 1516 okolo 2748, 1523 okolo 2794, 1532 okolo 2727. Na základe týchto čísel môžeme

predpokladať, že priemerný počet obyvateľov bol okolo 3000 – 3500 ľudí. Bardejov teda patril medzi stredoveké slovenské mestá strednej veľkosti.¹³⁸

Čo sa týka národnostnej štruktúry, žili v meste vedľa početnej nemeckej komunity, ktorá kontrolovala správu v meste a výrazne sa podieľala na remeselnom a obchodnom podnikaní, aj početnejšie vrstvy Slovákov, Poliakov a Maďarov. Sporadicky sa objavovali aj predstavitelia českej, moravskej, ruskej alebo aj holandskej národnosti. S prítomnosťou židovského obyvateľstva sa stretávame prvýkrát v roku 1477 (*Christophoros judeus*). Zrejme išlo len o ojedinelé prípady. Početnosť spomenutých národností bola zanedbateľná v porovnaní s ostatnými prevažujúcimi národnosťami v Bardejove. S príslušníkmi slovenskej národnosti sa stretávame už v daňových súpisoch z roku 1418. Vďaka lepším hospodárskym a sociálnym podmienkam získavali však Slováci významnejšie postavenie až v druhej polovici 15. storočia.¹³⁹ Na existenciu početnej slovenskej komunity v druhej polovici 15. storočia poukazuje aj fungovanie osobitného kaplána pre Slovákov (*Georgius capellanus Schlaworum*), ktorý sa prvýkrát spomína v roku 1519.¹⁴⁰ Zvyšovanie hospodárskeho a ekonomického sebavedomia Slovákov a Poliakov v Bardejove dokladá aj žiadosť bardejovských Nemcov, ktorí prostredníctvom richtára a mestskej rady, prosili panovníka o vydanie zákazu o sťahovaní sa Slovákov a Poliakov (*Sclavorum et Polonorum*) do mesta. Ferdinand I. nakoniec potvrdil túto žiadosť osobitným mandátom v roku 1530.¹⁴¹

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Plátenníctvo

Výroba plátna a súkna bola najdôležitejšou hospodárskou činnosťou v meste. Predpokladá sa, že v Bardejove sa plátenníctvom zaoberali obyvatelia už pred 14. storočím. Novým impulzom bol príchod nemeckých hostí zo Sliezska, ktorí výraznejšie pozdvihli technickú úroveň výroby.¹⁴² Prvá správa o zabehnutej výrobe plátna však pochádza až z roku 1407, kedy sa spomína mestské bieliadlo, v ktorom sa ďalej spracúvalo plátno bielením.¹⁴³ Počas celého 15. storočia sa v meste vyrábalo lanové plátno (*pannus lineus, pannus lini*) rôzneho druhu, od hrubého (*tela grossa, Grober*), cez stredne kvalitné (*sindo, golcz, golz, jolcz*), až po jemné plátno (*leymith, leymet, leinwoot, leinwoath*).¹⁴⁴ Pred rokom 1419 dokonca pôsobili v Bardejove niekoľko výrobcov špeciálneho lanovo-bavlneného plátna (*barhannus seu fustannus, barchet*) napriek tomu, že na jeho výrobu mali celouhorský monopol len Košice.¹⁴⁵ To dokladá značnú hospodársku vyspelosť vo výrobe plátna, ktorá bolo zvýraznená aj Žigmundovým súhlasom z roku 1424 o zotrvaní ôsmich majstrov v meste (*magistri barchanum*), ktorí mali na starosti túto výrobu, kde mohli naďalej vykonávať svoje remeslo.¹⁴⁶ V ďalších obdobiach sa toto plátno v meste už nespomína a pravdepodobne sa niekedy v polovici 15. storočia prestalo s jeho výrobou. Význam výroby plátna bol už na takej úrovni, že niekedy pred rokom 1424 boli tkáčski majstri organizovaní do vlastného cechu. V tejto súvislosti sa spomína spor tkáčskych majstrov (*magistri textorum*) s ostatnými Bardejovčanmi, ktorí sa snažili vyrábať vzorované plátno (*kittel alias cwilich, zwilich, czwelich, czwilch*) bez ich súhlasu, proti čomu sa spomenutí majstri výrazne postavili.¹⁴⁷ Pravdepodobne z roku 1450 pochádzajú aj prvé mestské štatúty tkáčskeho cechu, ktoré sa týkajú hlavne pravidiel pri výrobe jemného plátna (*leymwoath*).¹⁴⁸ Do prvej polovice 15. storočia pôsobil v meste aj farbiar plátna (*Rotferber*), ktorý patril medzi bohatších mešťanov. Keďže sa spomína len jeden majster tohto typu, zrejme išlo o ojedinelé a špecializované remeslo, ktoré súviselo s výrobou neznámeho druhu plátna.¹⁴⁹ Plátno v Bardejove netkali len mešťania, spolu so svojimi rodinami, prípadne aj so slúžkami a sluhami, ale istá časť bola skupovaná aj z okolitých dedín. Následne sa nechalo v meste bieliť (*tela alba*). Napr. z rokov 1424, 1427, 1428 a 1438 sa nám zachovali zoznamy zozbieraného plátna (*registrum sindonum, telarum*) ktoré dokladajú rozsiahlu výrobu v meste.¹⁵⁰ Na bielenie plátna dozeral bieliarsky majster (*albator, albificator, Bleicher, Bleychmeyster*) spolu so svojimi pomocníkmi. Mesto malo veľké zisky práve z bielenia plátna, ktoré však nepochádzalo len z vlastnej produkcie. Okrem Košíc len Bardejov mal, ako plátennícke centrum Šariša, právo bieliť plátno, a tak väčšina vyprodukovaného plátna v okolí sa zákonite musela doviesť do mesta na ďalšie spracovanie.¹⁵¹ V tomto období patril Bardejov medzi najvýznamnejšie plátennícke centrá v Uhorsku. V prvej polovici 15. storočia si muselo mesto toto dôležité právo brániť pre neustále narušanie svojho monopolu v bielení plátna okolitou šľachtou a mestečkami.¹⁵² V meste sa v menšej miere vyrábalo aj súkno (*pannus, Terlich, Tuch, Gewandt, pannus civitatensis*), ktoré sa zhotovovalo v rôznych druhoch.¹⁵³ Domáckou výrobou plátna sa zaoberali nielen samotní mešťania, ale aj istá časť na to určených tkáčskych remeselníkov (*textoris, lanifex, Leynwanter, Leynwöber*) a súkenníkov (*pannifex, Tuechberaiter, Wollmwober, Wölkwober*). V Bardejove pôsobil aj špecializovaný strihač plátna (*rasor pannorum*), ktorý mestu odvádzal pravidelnú daň. Odhaduje sa, že v meste pôsobil v prvej polovici 15. storočia okolo 400 podomových tkáčov.¹⁵⁴ V roku 1424 sa vyrobilo okolo 234 122 laktov (1 laket=60-80 cm) plátna, 1427 okolo 159 600, 1449 okolo 176 247, 1460 okolo 80 600, 1470 okolo 218 050, 1489 okolo 286 250, 1496 okolo 211 411. Táto ohromná produkcia radila Bardejov medzi jedno z najproduktívnejších plátenníckych centier v Uhorsku.¹⁵⁵ V prvej polovici 15. storočia sa plátno vyvážalo hlavne na juh Uhorska a najčastejšie do Budína, Stoličného Belehradu, Hatvanu, Varadína, Heveša, Jágra a Košíc. V týchto mestách mal Bardejov zriadené alebo prenajaté vlastné sklady. Do týchto miest sa v roku 1449 spolu vyviezlo 307 900 laktov plátna, 1450 okolo 215 100, 1451 okolo 102 200, 1452 okolo 164 000, 1453 okolo 90 000, 1454 okolo 124 100, 1455 okolo 142 400, 1456 okolo 106 700, 1457 okolo 267 200.¹⁵⁶ Mesto na pokrytie svojej veľkej produkcie začalo dovážať lacnú priadzu (*fila*) z Poľska, ktorej množstvo bolo v druhej polovici 15. storočia v porovnaní s inými tovarmi najvyššie. Napr. za roky 1503 – 1525 bolo dovezených okolo 20 778 kusov.¹⁵⁷ Súčasne sa dovážalo aj lacnejšie poľské súkno (*Polomicalis, von Polan, Polnisch*). Skupované bolo z Krosna, Bieczu, Ciężkowic, Sandomíra a Tarnova. Len v rokoch 1444, 1448, 1449 bolo dovezených spolu okolo 44 117 a v roku 1455 vyše 3300 postavov (50 – 60 laktov = 1 postav) súkna. V rokoch 1503 – 1525 to bolo 6934 postavov.¹⁵⁸ Bardejov sa v druhej polovici 15. storočia výraznejšie zamerával aj na vinohradníctvo, do ktorého investoval nemalý kapitál. Mesto v rokoch 1485 – 1563 vlastnilo vinice v tokajskej oblasti (*Tokaj-Sárospatak*), kde malo tri veľké vinohrady v Újhely (*Sátoralaujhely*), Tályi a Szantó (*Abaujszántó*).¹⁵⁹

Obchod

Značná časť privilégií pre Bardejov sa vzťahovala na rôzne výhody pre bardejovských obchodníkov, ktorí neobchodovali len s vlastným tovarom, ale navštevovali aj významné a vzdialené trhy a jarmoky nielen v Uhorsku. Počas vlády Žigmunda boli mestu udelené štyri významné privilégiá, ktoré dodali silný impulz na rozšírenie obchodného podnikania Bardejovčanov. Mesto vlastnilo privilégium práva skladu, bardejovskí obchodníci mohli slobodne cestovať a obchodovať vo všetkých krajinách kráľovstva, boli úplne oslobodení od platenia kráľovského mýta, od polovice tridsiatku a dokonca malo aj osobitné úpravy pre bardejovských furmanov, ktorí mohli dovážať a vyvážať za bežné poplatky aj tovary zahraničných obchodníkov.¹⁶⁰ Panovníci vydávali mestu ročné a viacročné oslobodenia

od platenia celého tridsiatku, čo do veľkej miery podporovalo zvýšenú obchodnú aktivitu mešťanov.¹⁶¹ V Bardejove pôsobilo do roku 1526 okolo 36 obchodníkov. Z tohto počtu bolo však stálych diaľkových obchodníkov, ktorí obchodovali pravidelne a bývali zväčša na námestí, len okolo 15. (Peter Mager, Andrej Susmundt, Caspar Gras, Clemens Dlwgosz, Thomas Krop, Peter Baran, Šimon Hankovský).¹⁶² Do mesta sa **dovážali zahraničné súkna** z Čiech (*von Pehem, Bohemicus*), Hornej Lužice (*Goerliczer, Strignisch*), Anglicka (*Anglecale, Englisch*), Švajčiarska (*Sitten*), Flámska (*lang von Thyn, Tynisch, Mecheln, Mechlisch, Heristalisch, Tirlumont*), Nemecka (*Schollowiczensis*).¹⁶³ Výraznou mierou sa podieľalo **na vývoze vína** (*vinum, wyn, weyn*) zo svojich vinohradov do Poľska. Okrem vlastného vína dovážali vo väčších množstvách, z juhu krajiny, aj sriemské červené a biele (*Seremiense, Seremiense*), baraňské (*Baraniense*) a budínske víno.¹⁶⁴ V Bardejove sa okrem týchto vín čapoval aj mušt (*mustum*). Len v septembri a októbri 1439 bolo v meste vypité víno za celkovú sumu okolo 16 214 den.¹⁶⁵ Najväčším odberateľom týchto vín bol Krakov, ale v menšej miere aj ostatné poľské mestá a mestiečka v okolí. Do Poľska sa v rokoch 1503 – 1525 vyviezlo takmer 1363 polsudov rôzneho vína, teda okolo 147 492 litrov.¹⁶⁶ V Bardejove sa varili tri **druhy piva**, jačmenné (*cervisia ordeacea*), pšeničné (*cervisia triticea*) a marcové (*cervisia martialis*). Všetko bardejovské pivo sa nespotrebovalo len v samotnom meste, ale s istou častou sa aj obchodovalo. Začiatkom 16. storočia bolo dokonca v Poľsku známe ako „*bona cervisia Bardioviensis*“.¹⁶⁷ Všetky bardejovské pívá ale najmä čierne jačmenné, známe aj ako marcové, bolo veľmi obľúbené nielen v okolí mesta, ale aj u vyššej šľachty okolo panovníckeho dvora. Dva polsúdky tohto piva si od mesta v roku 1459 žiadali zaslať taverník Ján z Rozhanoviec a v roku 1464 o rovnaké množstvo piva (*de cervisia marciali bona*) žiadali aj hlavný kráľovský stolník Štefan z Perína.¹⁶⁸

Remeslá a cechy

V Bardejove sa vykonávali rôzne remeslá od základných až po špecializované druhy. V priebehu 15. stor. sa ich celkový počet pohyboval okolo 40. Remeselníkov bolo o niečo viac v predmestiach ako v samotnom meste. Najviac remeselníkov sa zaoberalo remeslami, ktoré sa **týkali oblečenia a obuvi**, ďalej to boli **kovospracujúce a potravinárke remeslá**. V meste napr. pôsobili tesári (*carpentarius, Czymmerman*), stolári (*mensator, Tyschler*), kolári (*doleator, Botener*), doskári (*Bretsneydir, Pretsneider*), sústružníci (*Dresler, Dreschler*), debnári (*Binder, Pyntter*), krajčíri (*sartores, Schneyder, Zneider, Gewantsneider*), obuvníci (*sutor, Schustir, Schumacher*), remenári (*corrigiator, Rimer, Rymar, Ryemer*), kožušníci (*pellifex, pelffex, Kursner, Kürzner, Kurzener*), kožiari (*cerdo, Lederer, Gerber*), sedlári (*sellator, Sattler, Zatlter*), klobučníci (*Hutmecher*), kováči (*faber, Smit*), zámočníci (*serator, Slosser*), nožiari (*cultellus, Messer*), pancierníci (*Panczermacher*), mečiari (*Schwertfeger*), kotlári (*cuprifaber, Copperschmidt, Kuppirsmid, Rotgisser, Messinkloer*), zlatníci (*aurifaber, Goltsmit, Goldner, Goldgiesser*), sklári (*Glaser, Glazer*), paliči vápna (*combustor cimenti, Kalkbrüer, Chalichprenner*), puškári (*magister pixidorum, pixidarius, Bochsmeister, Buchnschisser, Puchsenmaister*), mäsiari (*carnifex, Fleyscher, Vleisscher, Fleyschhakker, Flaschhaker, Fleschoker, Flaschkar*) a pekári (*pistores, Bekke, Pek, Pecke*).¹⁶⁹ Prvý známy cech v Bardejove mali pravdepodobne už pred rokom 1424 mestskí tkáči. Ich cechový štatút sa zachoval z roku 1450. Pred rokom 1435 existoval aj kožušnícky cech a pred rokom 1450 pivovarnícky cech. V roku 1478 sa spomína debnársky cech, 1485 hrnčiarsky cech, 1492 remenársky cech, 1494 kováčsky cech, 1497 obuvnícky cech a 1499 čizmársky cech.¹⁷⁰

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Pôvodne na čele mesta stáli **dediční richtári** (*advocatus, iudex, scultetus*). Od roku 1376, na základe udelených výsad, sa začal Bardejov oficiálne riadiť vnútornou správou mesta podľa príkladu, aké mali Budín a Košice. Do tejto kompetencie, okrem iného, patrilo aj právo slobodnej voľby richtára.¹⁷¹ Zárodkyestskej samosprávy sa objavujú však už niekedy v prvej polovici 14. stor. Vtedy sa vedľa dedičného richtára objavuje aj právna inštitúcia prisažných. Konkrétne už v roku 1351 sa prvýkrát spomína jeden z nich, Šimon (*Symon iuratus*).¹⁷² Aj keď do roku 1387 nepoznáme po mene ďalších prisažných, doložená je minimálne existencia fungujúceho zárodku neskorej **mestskej rady**. Tú tvoril spolu s dedičným richtárom bližšie neurčený počet prisažných (ich počet sa odhaduje od 4-8 mužov) spolu s ostatnými mešťanmi.¹⁷³ Až v roku 1432 sa spomína pravdepodobne kompletná mestská rada, ktorá mala vtedy len 8 prisažných (*iurati cives, domini consules, iurati consules*) a richtára (*iudex, Richter*).¹⁷⁴ V rokoch 1450 a 1455 už bolo v rade 12 prisažných.¹⁷⁵ V nasledujúcich rokoch sa ich počet definitívne ustálil na 12 členovestskej rady (*tribunal, consulates*).¹⁷⁶ Neoddeliteľnou súčasťou správy mesta bola aj **rada starších** (*quinquaginta viri, centum viri, seniores*). Na jej čele stál *principalis seniorum* alebo *tribún*.¹⁷⁷ Počet členov rady starších nebol nikdy presne ustálený, ale pohyboval sa v rôznych číslach. Napríklad v rokoch 1439 – 1444 mala rada od 66 – 82 členov. V rokoch 1458 – 1474 sa ich počet pohyboval od 76 – 86 a v rokoch 1493 – 1501 zase okolo 50 – 61.¹⁷⁸ Do jej kompetencie patrila voľba richtára a prisažných, ktorí boli volení každoročne na sviatok panny Agnesy (21. 1.). Ešte pred novou voľbou richtára aestskej rady musel predchádzajúci richtár a rada predložiť rade starších na sviatok Troch kráľov (6. 1.) doklady o hospodárení mesta počas ich pôsobenia. Až potom sa pristúpilo k novej voľbe (21. 1.). Po následnom zvolení richtára a rady sa oficiálne skončila činnosť predchádzajúcej rady starších. Hneď potom, na sviatok sv. Vincenta (22. 1.), nový richtár a rada zvolili novú radu starších na obdobie jedného roka. Najviac členov sa volilo z námestia, prípadne z jednotlivých ulíc v meste a najmenej z predmestia.¹⁷⁹ Pravidlá pri zasadnutí a rokovaníestskej rady, ako aj vzájomných vzťahoch medzi jej členmi a richtárom, sa riadili podľa zvyku mesta Košíc. Z roku 1404 sa zachoval aj štatút právneho fungovaniaestskej rady (*corpus statutorum*) so 48 bodmi, ktorý upravoval vnútorné pravidlá činnostiestskej rady.¹⁸⁰ Bardejovská mestská rada zrejme pôvodne zasadala buď v dome richtára, alebo niektorého z mešťanov. V prvej polovici 15. storočia sa schádzala v miestnosti nad mestskou tržnicou na mäso, ktorá stála priamo na námestí. Začiatkom 16. storočia už rokovala v novej radnici, ktorá bola pravdepodobne postavená na mieste alebo v blízkosti staršejestskej tržnice.¹⁸¹

Hospodárenie mesta

Môžeme sledovať na základe mestských výdavkov a príjmov, súpisov daňovníkov v mestských knihách a platobných potvrdení z 15. – 16. storočia.

Výdavky

Každoročným výdavkom mesta bola daň panovníkovi (*collecta, taxa*), ktorá sa od roku 1376 odvádzala na sviatok sv. Juraja (24. 4.) vo výške 500 fl.¹⁸² Neskôr sa obvykle splácala v dvoch termínoch. Prvý bol jarný, na sviatok sv. Juraja (*taxa prima Georgii, taxa prima*) a druhý bol jesenný na sviatok sv. Michala (29. 9.) (*taxa secunda Michaelis, taxa secunda*). Tretí známy termín na oktávu Zjavenia Pána (13. I.) sa však pri výbere dane vôbec nespomína.¹⁸³ Od roku 1412 mesto túto ročnú daň v celej výške platilo poľskému šľachticovi

Andrejovi Balickému a neskôr Mikulášovi Ossolinskému, ako aj iným príslušníkom ich rodu. Na istý čas si vyplácanie tejto dane neoprávnené prisvojil Matej Korvín. V roku 1498 preto došlo medzi Jánom Ossolinským a panovníkom Vladislavom II. k dohode o splatení zvyšku záložnej sumy 2000 fl., každoročne po 300 fl. Mesto bolo však zo zálohu tejto rodiny úplne vykúpené až v roku 1504.¹⁸⁴ Bardejov nepravidelne, ale často hradil aj mimoriadne finančné výdavky panovníka. Napr. v roku 1462 na základe nariadenia Mateja Korvína muselo mesto poskytnúť 2000 fl. na vykúpenie uhorskej koruny. V roku 1471 zase žiadal od mesta finančnú hotovosť vo výške 500 fl., ktorá mala kryť náklady na obranu pohraničných pevností proti Turkom. V roku 1484 žiadal mesto o 600 fl. na vojenské výdavky proti cisárovi Fridrichovi III. V roku 1488 žiadal na zabezpečenie svojich záujmov v Sliezsku 600 fl. Mesto malo v roku 1493 zaplatiť Vladislavovi II. 1000 fl. za vojenské výdavky proti Turkom.¹⁸⁵ Osobitné výdavky predstavovalo zásobovanie Jána Jiskru potravinami a ostatnými potrebnými vecami. Okolo roku 1450 mesto spísalo zoznam potrieb Jána Jiskru (*distributa pro domino Gyskra*), v ktorom sa nachádzali napr. výdavky za olej, soľ, múku, chlieb, cibuľu, kurčatá, ovce, teľa, jarabice, látku a remeselníkov v celkovej sume 68 fl.¹⁸⁶ Veľké výdavky mal Bardejov pri výstavbe a opravách hradieb, kostolov, kláštora, tržnice a podobných stavebných akcií v meste. V roku 1433 a 1434 mesto zaplatilo za výstavbu opevnenia dokopy 2224 fl. a 14 den.¹⁸⁷

Finančne náročné boli aj cesty do Budína, Stoličného Belehradu a Prahy za panovníkom, panovníčkou a taverníkom v rôznych záležitostiach. Za jednotlivé vybrané cesty v rokoch 1419, 1420, 1421, 1424, 1426 a 1427 to bolo celkovo 1098 fl. a 5900 den. Súčasťou návštev boli aj rôzne dary. Napr. v roku 1420 mesto poslalo v tejto veci taverníkovi pivo, jarabice a zajace za 15 fl. a v roku 1439 len za dve cesty prísazných, v letných mesiacoch k panovníkovi mesto vyplatilo celkovo 14 400 den.¹⁸⁸ Iba riešenie jedného sporu s Jánom Cudarom, spojené s cestovaním mešťanov, stálo mesto v rokoch 1428 – 1432 zhruba 32 fl. a 5975 den.¹⁸⁹ Menej nákladné, ale častejšie boli cesty k Andrejovi Belickému, ako aj do Košíc, Krakova, Jágra, k okolitým mestám a mestiečkám a k šarišskej župe.¹⁹⁰

Pravidelnými výdavkami boli platy mestských zamestnancov. Ročný plat učiteľa stál mesto 20 fl., notára 10 fl. a 800 den., polročný plat pisára 900 den., štyroch mestských strážcov (*quatuor vigiles*) 676 den.¹⁹¹ Mesto platilo aj samostatných strážcov brán a veží (*vigil valvae, Wechter in Torme, vigil turris, Wechter off den Turm*). Mestský strážca veží dostával týždenne priemerne od 32 do 40 den. Neskôr sa to ustálilo na pravidelných 50 den. Strážca brán dostával týždenne 100 den.¹⁹² Mesto vyplatilo v roku 1439 ročný plat siedmim mestským služobníkom (*famuli*), medzi ktorých sa rátal aj prokurátor, spolu 7081 den. Pravidelne boli podľa potreby hradené aj náklady pre mestských furmanov (*auriga, currier, vector, Wegenknecht*) a poslov (*cursor, Lawffer, Leuffer, Vberreyter*). V zimných mesiacoch sa objavujú pravidelné výdavky za drevo na vykurovanie miestností, kde sa schádzala mestská rada.¹⁹³ Pravidelne výdavky sa týkali aj platu žoldnierov (*stipendarii, Seldner, Söldner*) a kapitána (*capitaneus, Hauptman*). Ich počet sa spolu s kapitánom pohyboval od 12-24. Výška platu sa zrejme dohadovala podľa okolností a potrieb mesta. V roku 1439 po vzájomnej dohode s mestom im malo byť vyplácaných 100 den. každú sobotu. Od februára do júna tohto roku to bolo celkovo 14 485 den. V roku 1440 dostávali každú sobotu plat len 40 den. Kapitán Juraj Swoger však dostával 50 den. Od januára do februára to bolo celkovo 10 504 den. V roku 1442 bol už ich plat 200 den. Celkové výdavky za plat, topánky, pivo, chlieb a syr boli v tomto roku 200 fl. a 1014 den.¹⁹⁴

Nepravidelné jednorazové výdavky mesta boli napr. v roku 1439 od januára do apríla za murárov 471 den. a lámanie kameňa 581 den. Rurárskemu majstrovi od roku 1439 – 1441 bolo vyplatených 7922 den., súhrnný výdavok v roku 1437 za mestských remeselníkov 52 fl., v roku 1421 a 1437 za nákup súkna 1320 fl., za nákup vína 238 fl., za ovos 50 fl. a pálenie vápna 90 fl.¹⁹⁵ Keď v roku 1432 mesto práve nemalo kata (*turtor, Nachrichten, Czochtiger*), muselo si ho požičať z Levoče. Za náklady na cestu a potrestanie troch odsúdených mu bolo vyplatených 30 fl.¹⁹⁶ Približné sumárne výdavky mesta Bardejova za rok 1426 boli 1152 fl., v roku 1428 to bolo 1090 fl., v roku 1429 to bolo 1517 fl.,¹⁹⁷ v roku 1433 spolu s výdavkami za opravu hradieb to bolo 1263 fl., v roku 1434 to bolo 1150 fl., v roku 1435 to bolo 1300 fl. a v roku 1436 to bolo 1500 fl.¹⁹⁸

Príjmy:

Výber ročnej dane sa spravidla vykonával v troch termínoch. Aj keď bol pôvodne stanovený prvý termín na sviatok sv. Juraja (24. 4.), objavovali sa aj iné dátumy. Napr. v roku 1435, pred 6. marcom a v roku 1437 zasa 17. februára.¹⁹⁹ V roku 1435 bolo za prvý termín vybraných 300 fl. a za druhý termín na sviatok sv. Michala (29. 9.) 382 fl. Tieto dane boli vyberané v peniazoch na rozdiel od tretieho termínu, ktorý bol stanovený na sviatok sv. Lucie (13. 12.) a vyberal sa len v plátne (*Strichguth*). Spolu s daňou z dediny Lukavica to bolo v tomto roku 33 fl. Výber ročnej mestskej dane za obe termíny napr. v roku 1435 bol spolu 682 fl. Súčasťou príjmov bola ešte daň z bielidla, daň z vína, daň obuvníkov (5000 den.), daň z mestskej merice (4 fl.), daň z mlynov (88 fl.), daň z dediny Mihalov, daň z kúpeľov (4 fl). Celkový približný príjem v roku 1435 bol 1300 fl.²⁰⁰ Výber mestskej dane sa za ostatné roky pohyboval v rôznych číslach. Tak napr. v roku 1436 to bolo 750 fl. a 13 den., 1437 to bolo 757 fl., v roku 1449 zase 582, 2 fl., v roku 1465 to bolo 714 fl., v roku 1497 to bolo 457, 2 fl., v roku 1516 to bolo 451 fl. a v roku 1523 to bolo 440 fl.²⁰¹ Daň z dediny Lukavica nebola v roku 1435 samostatne zaznamenaná. V roku 1436 sa táto daň spomína vo výške 19 fl. v roku 1420 to bolo 20 fl. a v roku 1421 zase 22 fl. V tomto roku mesto ešte získalo 11 fl. z časti súdnych poplatkov vybraných richtárom v tejto dedine. Strihač plátne alebo súkna platil mestu v roku 1419 ročnú daň 12 fl., 8 fl. v roku 1420 a 17 fl. v roku 1421. Mäsiari platili ročnú daň za výsek mäsa 7 fl. V roku 1420 uzavrelo mesto zmluvu s kúpeľníkmi, ktorí si prenajali mestské kúpele za 80 fl. Daň z kúpeľov v roku 1432 bola 5 fl. Mesto v roku 1435 prenajalo kúpele kúpeľníkom Benischovi (*balneator, walinator, Bader, Pader*) za ročný poplatok 6 fl. v roku 1436 za 7 fl. V ďalšom roku 1437 mu bola ešte nájomná zmluva predĺžená na dva roky za 22 fl. Mesto prenajímalo aj všetky svoje mlyny a valchu väčšinou na jeden rok. Napr. v roku 1434 prenajalo mlyn pri špitáli za ročný poplatok 18 fl., horný mlyn v roku za 55 fl., valchu v tom istom roku za 45 fl. V roku 1437 mesto prenajalo valchu Marcusovi Ticznerovi a jeho matke na tri roky za 130 fl.²⁰² Bardejov mal zisk aj z prenájmu mestskej merice (*libra, Schrotampt, Wag czims*). V rokoch 1435 – 1438 ju mal v prenájme Mewus Gotker. V roku 1436 odvádzal ročnú daň 9 fl. Z každého suda vína mal zobrať 300 den., ale z mestskej vinice sudov len 200 den. a z jednej miery piva 40 den. V roku 1437 mal mestu zaplatiť ročnú daň 20 fl. Z každého suda vína, ktoré prišlo do mestskej pivnice mal zobrať 8 den. a za každý sud vína, ktorý odišiel z pivnice 10 den., z jedného súdka piva 2 den. V roku 1438 platil ročnú daň 26 fl. Z každého bežného suda vína mal zobrať do pivnice 12 den. a z pivnice 16 den. Zo suda sriemského vína mal zobrať do pivnice 16 den., z pivnice 24 den. zo súdka piva 2 den.²⁰³ Z roku 1421 máme ojedinelý záznam o zaplatení poplatku za udelenie mestskeho práva (*pro iure civitatis*) Petrom z Plavnice vo výške 100 den.²⁰⁴ Bardejov si vedol aj súpis dlžníkov mesta. Napr. za rok 1435 Tomáš, Pavol a Juraj Veľký, ktorí mali v prenájme mestské mlyny a pílu, dlhovali mestu dokopy 64 fl. V roku 1437 mestu ešte dlhovali za prenájom mlynov a píly za predchádzajúce roky 1435 a 1436 celkovo 66 fl.²⁰⁵ Mesto malo v druhej polovici 15. storočia každoročný príjem z mestskej dane, tridsiatku, mlynov a valchy, dane z vozov, z bielidla, zálohovaných dedín (v roku 1473 to bol Sveržov, Dlhá lúka, Bardejovská Nová Ves, Zlaté, Rokyty, Mokroluh, Komárov), zo

súkna, od mäsiarov, z kúpelov, dane z Mihalova a Lukavice, od strihača súkna a plátna, tkáčov, z merice a zo sýpok. Napríklad v roku 1450 to bolo z mestskej dane 700 fl. a 22 den., tridsiatku 400 fl. a 33 den., mlynov a valchy 108 fl. 33 den., daň z vozov 5 fl., z výseku mäsa 7 fl., daň tkáčov 42 fl., strihača plátna 2 fl. a Mihalova 3 fl.²⁰⁶

Mestská kancelária

Prvú listinu, ktorá bola vydaná mestskou kanceláriou, poznáme až z roku 1412.²⁰⁷ Písomná agenda sa vykonávala pôvodne len v latinčine. Neskôr sa začala širšie uplatňovať aj nemčina, a to prevažne v účtovných knihách mesta. Prvýkrát sa nemčina objavuje v účtovnej knihe z roku 1432 a prvú zachovanú nemeckú listinu vydanú mestskou kanceláriou poznáme z roku 1449.²⁰⁸ V roku 1455 sa zachovala aj prvá listina mestskej kancelárie v slovakizovanej češtine.²⁰⁹

Notár

Mestský notár (*notarius, Statschreyber*) je v Bardejove doložený od roku 1376. Veľmi často bol stálym členom mestskej rady, ale nebolo to vždy zaužívaným pravidlom.²¹⁰ Mzda mu bola vyplácaná prevažne každý druhý, alebo až tretí týždeň v rôznej výške, najčastejšie však od 1 – 3 fl. V závislosti od náročnosti ako aj výdavkov pri výkone práce sa jeho mzda niekedy pohybovala od 50 den. až do 9 fl.²¹¹ V Bardejove pôsobili v stredoveku títo notári: Mikuláš 1385 – 1392,²¹² 1404 Peter Pysl,²¹³ Jodocus (1419 – 1424),²¹⁴ 1425 – 1438 Maternus,²¹⁵ 1439 Mikuláš,²¹⁶ František (1439-1440),²¹⁷ Peter 1441,²¹⁸ Juraj Stock (1442-1447),²¹⁹ Leonardo z Uničova 1448 – 1456,²²⁰ Juraj zo Sabinova 1458 – 1464,²²¹ Baltazar Fewerchiter 1466 – 1474,²²² Michal Lang 1479 – 1480,²²³ Pavol 1484,²²⁴ 1505 Andrej Kolman zo Zvolena.²²⁵ Okrem notára boli súčasťou kancelárie aj mestskí pisári (*scriptores, Schreiber*). Prvú správu o nich máme z roku 1419.²²⁶ Okrem latinských listín sa v mestskej kancelárii vydávali aj listiny a listy v nemčine a slovakizovanej češtine. To dokladá existenciu rôznych jazykovo zdatných pisárov. Minimálne od 40 rokov 15. storočia pôsobil v meste aj pisár, ktorý ovládal slovanské jazyky. Existencia takéhoto pisára bola potrebná z dôvodu čulých obchodných, ako aj iných, vzťahov s okolitými poľskými mestami a mestečkami v uhorsko-poľskom pohraničí. Nakoniec aj sám notár Leonardo z Uničova istú časť písomných záležitostí vybavoval aj v domacom jazyku.²²⁷ Napr. len v rozmedzí rokov 1436 – 1442 poznáme troch rôznych pisárov (Ján, Mikuláš a Štefan), ktorí boli súčasťou mestskej kancelárie. Bola im vyplácaná najčastejšie týždenná mzda vo výške od 50 – 100 denárov.²²⁸ V roku 1511 bola zhotovená, majstrom Jánom, truhlica na uschovanie privilegiálnych listín mesta za 9,5 fl.²²⁹ Bardejov zamestnával aj svojich právnych zástupcov (*procurator, advocatus*). Mali na starosti právne záležitosti a zastupovali mesto pri súdnych sporoch. Prvým známym bol Mikuláš syn Henricha, ktorý sa spomína už v roku 1355, v roku 1404 to bol Peter (*litteratus*).²³⁰ V rozmedzí rokov 1418 – 1424 pôsobili v Bardejove dvaja a v roku 1433 až traja právní zástupcovia.²³¹ Túto funkciu dlhodobo vykonával aj Pavol významný prokurátor mesta (1421 – 1451), ktorý mal šľachtický pôvod. Mesto napr. v roku 1439 pre prokurátora Dávida vyplácalo od januára do októbra týždennú mzdu vo výške 25 den.²³²

Mestská kniha

Zlomok záznamu z knihy mestského súdництва sa zachoval už niekedy z polovice 14. storočia.²³³ Najstaršiu mestskú daňovú a účtovnú knihu poznáme z roku 1413. Zachovali sa aj ďalšie daňové (*registrum taxae, liber taxae et strich*) a účtovné knihy mesta z rokov 1418 – 1421, 1424, 1426-1429, 1432 – 1438, ako aj z nasledujúcich období.²³⁴ V roku 1431 sa spomína aj pamätná kniha mesta (*liber memorialis*) do ktorej sa zapisovali aj zmluvy medzi jednotlivými osobami a mestom.²³⁵ V Bardejove sa pravidelne viedli aj rôzne hospodárske knihy – registre, ako boli napr. súpisy plátna (*registrum sindonum, liber sindonum*), ktoré mestu odovzdávali jednotliví mešťania,²³⁶ súpisy kráv mešťanov (*registrum vaccarum*),²³⁷ súpisy dovozu kameňa (*register de ductione lapidis*),²³⁸ súpisy vína (*liber vinorum*), evidencia obilia v meste (najčastejšie ovsu a pšenice), ako aj rôzne súpisy z mestských sýpok.²³⁹

Mestská pečať

Zo stredoveku sú známe tri mestské pečate. Najskôr sa používali dve staršie, ktoré pochádzajú pravdepodobne zo 14. storočia. Prvou bola väčšia mestská pečať, kde v strede pečatného poľa stál patrón bardejovského farského kostola sv. Egida s berlou v ľavej ruke a s gloriolou okolo mitry, obkolesený deviatimi menšími kvetmi a s latinským kruhopisom v gotickej minuskule *sigillum*maius civitatis*bartphe*. Druhou bola menšia mestská pečať (22 mm), ktorá mala v strede pečatného poľa stredovekú zbraň halapartňu umiestnenú vo vybodkovanom kruhu, ktorá symbolizovala pohraničné mesto Bardejov a nemecký kruhopis v gotickej minuskule **sigel*bartfelt*. Z roku 1428 sa zachoval ojedinelý záznam o oprave alebo vyhotovení jedného z mestských pečatidiel, ktoré urobil na objednávku krakovský zlatník.²⁴⁰ Tretia mestská pečať (54 mm), ktorá graficky vychádzala z nového mestského erbu z roku 1453 a nahradila tak staršiu väčšiu pečať, mala latinský kruhopis v gotickej minuskule *Sigillum*maius*civitatis*bartphe*terre*hungarie**.²⁴¹ Nové pečatidlo bolo zhotovené majstrom Mikulášom z Olomouca štyri mesiace po udelení mestského erbu.²⁴² Do roku 1435 Bardejov potvrdzoval svoje písomnosti zeleným pečatným voskom. V roku 1435 panovník udelil Bardejovu, podľa zaužívaného zvyku pečatenia písomností v Košiciach, právo používať červený pečatný vosk.²⁴³

Mestský erb

Ešte pred samotným udelením mestského erbu v roku 1453 používal Bardejov aj iný starší mestský znak, ktorý pravdepodobne vychádzal z vyobrazenia niektorých mestských pečatí. Dokladom je záznam v účtovnej knihe z roku 1433 v ktorom sa spomína výdavok za zhotovenie mestského znaku na strieborný kalich.²⁴⁴ V roku 1437 sa dokonca spomína aj mestská zástava (*vexillum civitatis*).²⁴⁵ Bardejov dostal oficiálne až v roku 1453 od kráľa Ladislava V. právo na vlastný mestský erb. Erb mal podobu deleného štítu, v hornej modrej polovici boli dve zlaté skřížené halapartne a v ich vrchnom výseku sa voľne vznášala zlatá otvorená koruna a v dolnom výseku zlatá lalia. Dolnú polovicu štítu vyplňalo sedemkrát delené červeno-strieborné pole. Na erbovej listine bol nosičom štítu anjel.²⁴⁶

Richtári mesta do r. 1526

Na čele Bardejova pôvodne stáli dediční richtári. Prvým bol v roku 1320 šoltýs Vavrínek syn Vavrince.²⁴⁷ Ďalej to bol Konrád syn Percolda (*iudex*), ktorý sa spomína v rokoch 1346, 1351 a 1352.²⁴⁸ V roku 1365 Henrich (*comes et advocatus, scultetus, woyth*), ktorý bol zároveň aj posledným dedičným richtárom.²⁴⁹ Po udelení privilégia, keď sa Bardejov stal kráľovským mestom, poznáme prvého richtára Hensa (*antiquus iudex*) až z roku 1385. Ten však mohol viackrát zastávať tento úrad a je preto celkom možné, že bol aj jedným z prvých richtárov mesta po roku 1376.²⁵⁰ V roku 1391 bol mestským richtárom Ján a v roku 1392 Štefan.²⁵¹ Zo začiatku 15. storočia poznáme prvého richtára až z roku 1416 a bol ním Hannus Stenczel (*Stenchel*), 1418 – 1420 Mikuláš Klos (*Close, Klosmann*), 1421 sa spomína len istý Mikuláš. Bol to zrejme buď Mikuláš Klos, Mikuláš Glauchner alebo Mikuláš Karsnar. Niekoľko v rozmedzí rokov 1422 až 1424 boli pravdepodobne richtármi mesta Mikuláš Karsnar a Joachim syn Martina. V rokoch 1424 – 1428 Mikuláš Glauchner (*Glauchener, Glawchner*). V roku 1429 sa spomínajú až traja richtári. A to Juraj Stenczel, Mikuláš Javer (*Ĵawor, Ĵawer, Ĵawor*) a Jakub Stojan.²⁵²

V roku 1430 Henrich Klein (*parvus*), 1432 Mikuláš Niczh, 1433 – 1436 Mikuláš Javer. V roku 1434 a 1436 sa však ako richtár spomína aj Peter Amthor (*Amphor*), ktorý bol richtárom aj v rokoch 1437 a 1438, 1439 – 1441 Juraj Stenczel (*Stencel*), 1442 Juraj Mager, 1443 Ján Cromer, 1444 Mikuláš Javer, 1446 – 1448 Juraj Stenczel (*Georgius filius Stanislai Johannis*), 1449 Mikuláš Javer, 1450 Mikuláš Rawer (*Javer*), 1452 – 1458 Juraj Stenczel, 1459 Peter Mager, 1460 – 1464 Juraj Stenczel, 1465 Anton Swarcz, 1466 Pavol Henzel, v roku 1466 sa však ako richtár spomína aj Peter Mager, 1467 – 1471 Juraj Stenczel, v roku 1470 sa spomína aj Juraj Porkolab, 1472 a 1473 Matej Guldoniutz (*Guldeniotz, Gulmücz*), 1474 a 1475 Mikuláš Benyat (*Benyath, Benyak*), 1476 Peter Mager, 1478 a 1479 Juraj Mager, 1480 – 1483 Juraj Stenczel, 1484 Juraj Mager, 1486 Juraj Stenczel, v roku 1487 sa spomína richtár Juraj, bol to zrejme Juraj Mager alebo Juraj Stenczel, 1488 a 1490 Juraj Stenczel, 1489 Mikuláš Lang, 1491 Pavol Czypser (*Czepszer*), 1492 – 1494 a 1496 Peter Mager, v rokoch 1495 a 1496 sa však spomína aj Alexander Glauckner, 1497 – 1500 Andrej Rauber (*Rauber*), 1501– 1503 Martin Weitlanth (*Weytland*), 1504 a 1505 Andrej Rauber, 1508 Elek Glauckner, 1510 Andrej Rauber, 1511 Leonard Stöckel (*Stöckl, Stokel*), 1514 Juraj Chennek (*Schennek*), 1515 – 1519 Andrej Rauber, 1520 a 1521 Leonard Stöckel, 1522 Andrej Rauber, 1524 Ján Kuncz a nakoniec v roku 1526 Valentín Eckhius.²⁵³

10. OSOBNOSTI MESTA

Marek z Norimbergu

Bol významný finančný poradca Žigmunda, ktorý ako komorský a tridsiatkový špán, istý čas pôsobil aj v Bardejove (1406 – 1407), kde kontroloval a spravoval bardejovskú tridsiatkovú stanicu.²⁵⁴

Valentín Eck (Eckhius)

Humanistický básnik (*poeta coronatus*), pedagóg a profesor na Jagelovskej univerzite v Krakove. Od roku 1518 pôsobil na bardejovskej mestskej škole. Počas jeho pôsobenia v Bardejove začínajú prenikať na školu humanistické myšlienky.²⁵⁵

Leonard Stöckel

Pedagóg, teológ, náboženský reformátor a humanista. Bardejovskú mestskú školu ako jej rektor nanovo zorganizoval podľa nemeckého vzoru. Úspešne presadzoval pedagogické princípy podľa pravidiel Filipa Melanchthona. Bol jedným z najvýznamnejších predstaviteľov kultúrneho diania v 16. storočí v Uhorsku, známy aj ako „Wittenberg východu“ alebo učiteľ Uhorska (*Ungariae praeceptor*). Autor vierovyznania piatich východoslovenských kráľovských miest *Confessio Pentapolitana* (1549).²⁵⁶

Martin Peter z Bardejova

V polovici 15. storočia pôsobil ako rektor farského kostola sv. Mikuláša vo Vyšnom Budaku v Transylvánii.²⁵⁷

Juraj z Bardejova

V druhej polovici 15. storočia bol ostrihomským farárom.²⁵⁸

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 68 študentov.²⁵⁹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Kostoly

V Bardejove pred rokom 1247 existoval kostol, **zasvätený mučeníkovi a opátovi sv. Egidovi**. Na sviatok tohto patróna kostola sa konal od roku 1352 aj výročný trh. Predpokladá sa, že bol postavený ešte pred príchodom cistercitov do Bardejova, na čo poukazuje aj jeho nezvyčajné patrocinium, ktoré sa spája so staršou prítomnosťou benedikťinov-eremitov v meste.²⁶⁰ Farský kostol sv. Egida bol v 14. storočí vedľa toryskeho a šarišského centrom pohraničného vicearchidiakonátu (*districtus Gepel*), ktorého predstaviteľom bol bardejovský farár.²⁶¹ V neskoršom období sa už spomína ako bardejovský vicearchidiakonát (*in districtu Bartphansis*), čo len zvýrazňuje výnimočnosť bardejovského farského kostola v okolí. Bardejovský farár takmer vždy zastával aj úrad vicearchidiakona.²⁶² O cirkevné záležitosti kostola sv. Egida sa okrem farára starali aj kazateľ a kaplán. V druhej polovici 15. storočia pôsobili v meste 2 kazatelia, 3 kapláni a 4 – 8 správcovia oltára. V rokoch 1493 – 1523 v meste pôsobilo spolu 7 – 10 kaplánov a správcovia oltára.²⁶³ Od roku 1448 sa pre potreby farského kostola viedla kostolná kniha, v ktorej sú okrem súpisu farárov v rokoch 1448 – 1517 zaznamenané aj rôzne výdavky, príjmy, dary a podobné finančno-majetkové záležitosti. Z roku 1460 sa v nemčine zachoval aj súpis inventára kostola. Mal svoju vlastnú knižnicu, ktorá obsahovala celkovo 75 kódexov rôzneho zamerania, v ktorej dominovali tituly náboženského zamerania.²⁶⁴ Kostol vlastnil do roku 1437 dom na Hrnčiarskej ulici za hradbami mesta, ktorý v tomto roku predal za 18 fl. Jurajovi Jenkewiczovi.²⁶⁵ Mesto si viedlo vo výdavkových účtoch samostatnú položku (*domino plebano*) pre potreby farára. Napr. v roku 1432 mu vyplatilo za odslúženie každodennej omše počas 18 týždňov 7 fl. V roku 1438 bolo farárovi za slúženie ranných omší (*missa auroraria*) a kaplánom za spievanie na nich vyplatených 20 fl. Na zlepšenie postavenia a života bardejovského farára v roku 1433 mesto vynaložilo osobitný výdavok 13 fl. Mesto v roku 1444 vyplatilo farárovi za slúženie omše a za víno celkovo 29 fl. Farár mal aj dlh 3 fl. za víno, plášť ako aj ostatné podlžnosti.²⁶⁶ V roku 1435 mal na Dlhej ulici (*Longa linea*) hospodársku usadlosť farár Kristián (*alodium plebani*), ktorá však nebola zdanená.²⁶⁷

Kostol zasvätený Jánovi Krstiteľovi, bol postavený niekedy pred rokom 1400, ako súčasť augustiniánskeho kláštora. V tomto roku bola novo postavenému kostolu udelená odpustková listina pápežom Bonifácom IX. kvôli hradeniu predchádzajúcich, ako aj ďalších výdavkov pri jeho dostavbe. Od roku 1427 sa na sviatok patróna kostola konal druhý výročný trh – jarmok v meste.²⁶⁸ Existuje aj názor, že toto patrocinium má starší pôvod, ktorý súvisí s prítomnosťou rádu johanitov v Bardejove.²⁶⁹

Kaplnky

K farskému kostola sv. Egida boli v rokoch 1481 – 1486 pristavané tri kaplnky. V roku 1482 – 1483 vznikla zásluhou Veroniky vdovy po bohatom obchodníkovi Petrovi Magerovi kaplnka Panny Márie pred vstupom do kostola a následne pribudli aj kaplnky sv. Ondreja a sv. Alžbety.²⁷⁰

Kláštory

Pravdepodobne niekedy na začiatku 13. storočia vznikol z iniciatívy uhorského panovníka pri kostole sv. Egida **kláštor rádu cisterciotov**. Jediná správa o pôsobení tohto rádu (*Ordo Cisterciensis*) v meste je z roku 1247. Mnísi prišli do Bardejova zo svojho materského kláštora v poľskej Koprziwnici. Uvažuje sa o tom, že kláštor zanikol niekedy v druhej polovici 13. storočia.²⁷¹

Predpokladá sa, že v Bardejove bol už niekedy v druhej polovici 14. storočia postavený kláštor (*claustrum sancti Johannis Baptiste*) žobravého a meditatívneho **rádu augustiniánov** pustovníkov (*Eremitae Ordinis S. Augustini*).²⁷² Prvá zmienka o jeho existencii je z roku 1400, kedy pápež vydal odpustkovú listinu pre kostol sv. Jána Krstiteľa, ktorý bol súčasťou kláštorného komplexu.²⁷³ Mesto bolo patrónom kláštora a staralo sa o jeho základné finančno-hospodárske záležitosti a spolu s cirkevnou vrchnosťou schvaľovalo aj priora kláštora. Napr. v roku 1438 mestský prokurátor Dávid vybavoval za neho isté záležitosti pred cirkevnou vrchnosťou. V mestských knihách sa nachádzajú aj ďalšie početné záznamy o rôznych výdavkoch pre kláštor.²⁷⁴ Zachoval sa aj ojedinelý prameň z roku 1428 (24. 12.), ktorý bol spísaný pri príležitosti príchodu nového priora Izaiáša (*Ysaias*) do konventu po smrti predchádzajúceho priora Jána. Zachytáva celkové hospodárske vybavenie kláštora koncom roku 1428 (4 kone, nový voz, všetko potrebné domáce vybavenie, vlastnú sýpku a polia, a finančnú hotovosť 108 fl. z predaja usadlosti, kravy a koňa). Zachytené kláštorné výdavky boli napr. za 3 sudy vína (114 fl.), náklady za päť osláv na sviatok Jána Krstiteľa patróna kostola (160 fl.), za utkanie látky na šaty, prepis kníh pre potreby konventu, kúpu kníh a spevácky zbor. Pravidelné zisky mal z predaja vosku zo sakristie kostola, ako aj za modlenie (100 fl.), almužny a každodenné príspevky.²⁷⁵

Cirkevná (farská) škola

V Bardejove bola v blízkosti kostola sv. Egida pravdepodobne už niekedy koncom 14. storočia zriadená cirkevná škola. Prvá správa o jej existencii pochádza z roku 1434, kedy mesto malo vyplatiť učiteľovi (*rector scholarum, magister scholae, Schulmeister*) koncom roka plat vo výške 1000 den. Tento post vtedy už dlho zastával učiteľ Mikuláš pôvodom z poľského mestečka Biecz (*Beetz, Beyecz*). Mestský učiteľ dostával plat, priemerne každý alebo každý druhý týždeň, v celkovej výške od 50 – 100 den. Tak napr. od novembra roku 1438 do augusta roku 1439 mu bola vyplatená mzda 2500 den. spolu s ôsmimi gbelmi obilia (1 gbel = 13 – 156 l.). Základné potreby a stravu pre učiteľa zabezpečoval spolu s mestom aj bardejovský farár. Mesto sa staralo aj o základne vybavenie pre chudobnejších študentov a v nutných prípadoch zabezpečovalo aj stravu pre najchudobnejších z nich. Učiteľ mal povinnosť každé ráno spolu so svojimi študentmi zúčastniť sa so spevom rannej omše. V budove školy sa nachádzala kachľová pec.²⁷⁶

Mestské špitály

V Bardejove už niekedy v druhej polovici 14. storočia existoval mestský špitál sv. Ducha (*hospitale Sancti Spiritus, domus hospitalensium, Spittal*), ktorý zabezpečoval potrebné služby pre chudobných, mrzákov, siroty a starých ľudí. Prvá správa o ňom pochádza z roku 1400, kedy mu bola udelená pápežom Bonifácom IX. odpustková listina na podporu jeho činnosti, z dôvodu momentálnej neschopnosti dostatočne vykonávať svoje aktivity.²⁷⁷ Je celkom možné, že z poverenia mesta duchovnú pomoc a základné služby pre obyvateľov špitála zabezpečovali bardejovskí augustiniáni. O jeho prevádzku sa staral majster špitála (*Spittel Meyster, magister hospitalensium, magister hospitalis Sancti Spiritus*), ktorý bol zamestnancom mesta. Vyplácaná mu bola podľa okolností nepravidelná mzda najčastejšie však každý druhý mesiac vo výške od 200 den. až do 3 fl.²⁷⁸ V roku 1437 ním bol napríklad bardejovský mešťan Ján.²⁷⁹ Mesto zo svojich vlastných prostriedkov platilo každoročne za špitál daň vo výške 100 fl. Zabezpečovalo chudobným stravu, ako aj iné nutné potreby.²⁸⁰ Isté financie získaval aj vďaka rôznym dávkam, almužnám a majetkovým odkazom veriacich a bohatších mešťanov.²⁸¹ Okrem tohto špitála mesto zriadilo niekedy pred rokom 1426 aj špitál pre malomocných sv. Leonarda (*hospitale leprosorum*), ktorého chod zabezpečovalo opäť mesto. Časť jeho výdavkov bola hradená z predaja vína (200 den.).²⁸²

Náboženské bratstvá a združenia

Prvá správa o existencii cirkevného bratstva pochádza z roku 1437. V daňovej knihe sa spomína na Slovenskej ulici pri bielidle medzi domami mešťanov Mikuláša Janoša a Gesworna Matesa dom, ktorý vlastnilo **Bratstvo Kristovho tela** (*domus Fraternalitatis Corporis Christi*).²⁸³ Pri farskom kostole sv. Egida pôsobilo **Bratstvo Matky milosrdenstva** (*Fraternitas matris misericordie, Fraternalitas sancte Marie matris misericordie, Confraternitas matris misericordie*). Hlavným predstaveným bratstva bol bardejovský farár (*frater principalis*), ďalšími významnými osobami boli farári z Richvaldu, Kobyl a Mokroluhu. Členmi bratstva boli tak muži ako aj ženy.²⁸⁴ V roku 1449 pri príležitosti zriadenia nového oltára blahoslavennej Anny matky panny Márie boli potvrdené jágerským biskupom a toryským archidiakonom jeho základné náboženské povinnosti. O rok neskôr bola v Ríme pre potreby bratstva vydaná odpustková listina, podľa ktorej boli návštevníkom a dobrodincom spomenutého oltára udelené duchovné milosti.²⁸⁵ Pre vlastné potreby si viedlo aj knihu bratstva (*Registrum fraternalitatis Marie virginis misericordiae*), v ktorej je zachytené jeho fungovanie v rokoch 1484 – 1525. Výrazne sa začiatkom 16. storočia podieľalo aj na výrobe a obchode s plátom.²⁸⁶ Ďalšie **Bratstvá Panny Márie Snežnej** a sv. Barbory sa prvýkrát spomínajú v roku 1491.²⁸⁷

Významní stredovekí duchovní

Prvými známymi farármi mesta boli v rokoch 1332 – 1337 Ján a Henrich.²⁸⁸ Ďalším farárom bol v roku 1362 Jakub na ktorého žiadosť bola odpísaná privilegijná listina z roku 1320.²⁸⁹ V roku 1391 bol pričinením Žigmunda dosadený za mestského farára Pribislav, prezývaný Kon, ktorý bol kaplánom a familiárom panovníka.²⁹⁰

Cirkevný desiatok

Od roku 1320 patrila polovica desiatku mesta bardejovskému farárovi a polovica panovníkovi.²⁹¹ Z roku 1332 poznáme prvý údaj o výške desiatku, ktorý bol 24 strieborných grošov. Celkový príjem farára v tomto období bol 240 strieborných grošov.²⁹² V roku 1414 Bardejov zaplatil časť desiatku vo výške 7 fl. Ladislavovi, správcovi oltára sv. Alžbety a Ctiborovi, kaplánovi jágerského biskupa, ktorí boli v tomto roku v meste. V roku 1417 mesto zaplatilo jágerskému biskupovi spolu so svojou dedinou Lukavica väčšie a menšie desiatky (*decima maior, decima minor*) v celkovej výške 135 fl. Jágerský biskup Peter z Rozhanoviec v roku 1425 prenajal bardejovský desiatok mestu za 200 fl. Neskôr bola časť cirkevných desiatkov splácaná ako peňažná úhrada a druhá časť bola hradená v plátne.²⁹³ V 15. storočí sa väčší desiatok odvádzal z obilia (*decima frugum*) a menší z hospodárskych zvierat (ovce, kozy, ošípané). V roku 1428 sa spomína menší desiatok, ktorý bol odvedený vo výške 1200 den. a v roku 1444 sa spomína časť výdavku za menší desiatok konkrétne z kôz a jahniat, ktorý bol 800 den.²⁹⁴ Ako dokladajú hore spomenuté príklady v prvej polovici 15. storočia vyberalo tieto desiatky samo mesto za vyplatenie istej finančnej náhrady jágerskému biskupovi. Bardejovský farár mal v roku 1402 istý spor s mestom o podiel na výbere desiatku. Podobné nejasnosti ohľadom desiatku sa objavili ešte aj v roku 1429.²⁹⁵

Začiatky reformácie v meste

Reformačné názory protestantských kazateľov, ktoré sa šírili prevažne v mestách, sa v Šariši objavujú veľmi skoro. Už v januári roku 1525 vydala šarišská župa nariadenie, aby nikto pod trestom straty života a zabavenia majetku nenasledoval Lutherovo učenie. V tom istom roku Ľudovít II. ostro napomína samotných Bardejovčanov, ktorí nerešpektovali toto predchádzajúce nariadenie vo veci nebezpečného šírenia luteránskych názorov. Podľa vyjadrenia panovníka v tomto období pôsobil v Bardejove krakovský magister (*quendam magistrum Cracoviensem*), ktorý s dovolením mesta otvorene hlásal tieto neprijateľné „luteránske bludy“ (*haeresis ac secta Lutheriana*). Panovník nakoniec prikázal, aby všetky svetské osoby, ktoré podľahli a nasledujú toto učenie, boli náležite vypočuté a potrestané mučením. Ak by sa tieto názory zistili u cirkevných osôb, tie majú byť poslané k jagerskému vikárovi, ktorý mal takéto prípady dodatočne ďalej prešetriť. Presadzovanie reformačných myšlienok v meste sa spája aj s významným kazateľom z Košíc Wolfgangom Schustelom, ktorý prišiel do Bardejova niekedy na prelome rokov 1526 – 1527.²⁹⁶

- 1 PČP/II, s. 787. FBJI, s. 102. Pôvodná verzia kroniky z konca 13. storočia sa nezachovala. Za najstarší sa považuje odpis originálu zo začiatku 15. storočia. PERFECKY, The Galician, s. 11.
- 2 Konfirmovaná listina z roku 1500. MMB, sign. 3500: 7. 11.1247. Pozri aj odpis jasovským konventom z roku 1547. MMB, Bez signatúry 1; CDSI. II. č. 248, s. 193. VARSIK, K otázke, s. 141 – 150. ULIČNÝ, Listina, s. 87 – 98.
- 3 MOL DL 980: 1277; CDAC IX. č. 111, s. 166 – 167; RA II, č. 2258, s. 167; RA II/2-3, č. 2810, s. 193.
- 4 MMB, sign. 17: 28. 11. 1320; MMB, sign. 9: 26. 4. 1347; MMB, sign. 15: 7. 6. 1355; MOL DL 4483: 28. 6. 1355; MOL DL 75 261: 6. 6. 1365; MMB, sign. 31: 10. 3. 1392.
- 5 Konkrétne len v rokoch 1321, 1408. MMB, sign. 2: 9. 2. 1321; RDSI II., s. 283; MMB, sign. 62: 7. 5. 1408.
- 6 MOL DL 38 974: 4. 7. 1383; MMB, sign. 10: 21. 10. 1351; MMB, sign. 17: 31. 10. 1362; MMB, sign. 10: 21. 10. 1351; MMB, sign. 41: 31. 5. 1402; MMB, sign. 132: 28. 3. 1425; MOL DL 64 229: 4. 6. 1425; MOL DL 75 088: 30. 3. 1437; MOL DL 44 416: 7. 5. 1446; MOL DL 65 374: 8. 1. 1515.
- 7 MMB, sign. 527: 16. 6. 1449; MMB, sign. 529: 2. 7. 1449; MMB, sign. 532: 23. 7. 1449; MOL DL 44 815: 9. 3. 1456; MMB, sign. 1069: 28. 1. 1459; IVÁNYI, Bárfta, č. 2281, s. 342: 11. 9. 1483; MOL DL 39 383: 5. 4. 1499; ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 12, s. 540; MOL DL 39 384: 29. 11. 1519.
- 8 THALY, Schiessler Gáspár, s. 745.
- 9 MMB, sign.18: 28. 1. 1363; Kmp. IV., s. 257, č. 1271: 1. 5. 1430; MMB, sign. 564: 1450; MOL DL 44 660: 9. II. 1453. CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 13, 33, 46, 59 – 60. His. Pol. Tom V, Libri XII., s. 408; WAGNER, Diplomatarium, č. 15, s. 117 – 118. Dokonca poľskému kronikárovi Jánovi Dlugošovi v druhej polovici 15. storočia boli známe obidva názvy, tak v maďarskej, ako aj v slovenskej, resp. poľskej podobe, čo nám len dokumentuje paralelné používanie a dlhodobú životnosť aj slovenského tvaru v tomto stredí: „...*oppidum notabile Barduyovo alias Barthua*...“ DLb. III., s. 399.
- 10 SZOVÁK, Bárderdó, s. 406-408. MTEsz, s. 248. FNEsz. I., s. 172. KMTL, s. 84.
- 11 SCHLIMPERT, Slawische, s. 197, 210. MOÖR, Westungarn, s. 22.
- 12 STANISLAV, Zo slovenských, s. 129 – 134. STANISLAV, Odkryté, s. 10. MAZÚR, Bardejov, s. 65 – 72. TASZYCKI, Najdawniejsze, s. 62. FEHÉRTÓI, Árapád-kori, s. 40. K ostatným menej pravdepodobným výkladom názvu pozri: SLIVKA, Cisterci, s. 108 – 109. SLIVKA, Vzájomné, s. 315. LUKÁČ, K počiatkom, s. 119.
- 13 ŽUDEL, Stolice, s. 120. 1277: „...*iuxta terminos, metas seu indagines regni nostri et regni Polonie ac Rusye existentes*...“ MOL DL 980: 1277; MMB, sign. 17: 28. 11. 1320; MMB, sign. 17: 31. 10. 1362; MOL DL 4483: 28. 6. 1355; MOL DL 5343: 27. 9. 1364; MMB, sign. 19: 16. 6. 1365; MMB, sign. 20: 2. 8. 1365; MMB, sign. 106: 1. 8. 1423; MOL DL 11 292: 31. 10. 1423. VARSIK, Osídlenie III, s. 225 – 229. ŽUDEL, Stolice, s. 120.
- 14 PČP/II, s. 787. FBJI, s. 102.
- 15 1261 (1271): „...*ultra portam Bardfa*...“ CDH V/1, s. 163; RA II, č. 1778, s. 8. 1283 (1409): „...*de ultra portam Barthfa a parte Polonie*...“ MOL DL 38 972: 8. 6. 1283; MOL DL 90 901: 8. 6. 1283; RA II/2-3, č. 3224, s. 312. KLEIN, Zásady, s. 19.
- 16 „...*quandam magnam viam, in qua itur ad villam Bardfolua*...“ MMB, sign. 2: 29. 3. 1325; RDSI II., č. 621, s. 283; 9. 2. 1321. „...*magnam viam que ducit a Scharos ad Barmpham*...“ MOL DL 38 974: 4. 7. 1383. „...*semper et ab antiquo per viam de Thaparywayze liberi fuissent transire*...“ MMB, sign. 26: 29. 11. 1385. „...*a parte in linea possessionis Demethe iuxta magnam stratum, per quam itur ad Bardfa ex parte sinistra sitam*...“ MOL DL 60 560: 20. 7. 1412. „...*ab antiquo per viam iuxta fluvium Tapol...redire libere fuissent et secure*...“ MMB, sign. 173: 16. 6. 1427. IVÁNYI, Bárfta, č. 523, s. 88: 2. 4. 1449.
- 17 MMB, sign. 17: 28. 11. 1320. Ako aj v rokoch 1364: „...*cum tributo in civitate nostra Barthfa*...“ MOL DL 5343: 27. 9. 1364. „...*ac tributo in civitate Bardfa exigí solito*...“ MOL DL 16 971: 9. 3. 1470. „...*tercium tributum et unum tricesimum (!) in civitate Bardfa carentia ponte...diversis partibus regni vestri versus Rusyam per Bardfa*...“ MOL DL 64 672: 3. 2. 1355. O cestách a hlavných mýtnych staniaciach v Šariši v 14. storočí pozri: DRASKÓCZY, Sáros megye, s. 46 – 61.
- 18 MOL DL 5343: 27. 9. 1364. MOL DL 5344: 1. 4. 1410.
- 19 MMB, sign. 1816: 12. 2. 1471; Janota, s. 208-209. IVÁNYI, Bárfta, č. 1857, s. 280; 14. 2. 1472. IVÁNYI, Bárfta, č. 1870, s. 282; 8. 4. 1472. IVÁNYI, Bárfta, č. 1871, s. 283; 2. 5. 1472; MMB, sign. 1935: 17. 2. 1473. IVÁNYI, Bárfta, č. 1949, s. 293; 4. 3. 1474; WAGNER, Diplomatarium, č. 21, s. 72; MMB, sign. 1960: 4. 3. 1474; MMB, sign. 1964: 21. VI. 1474; MMB, sign. 1967: 27. 7. 1474.
- 20 MOL DL 64 672: 3. 2. 1355. DRASKÓCZY, Sáros megye, s. 47, 58 – 59.
- 21 MMB, sign. 36. „...*Marco de Nuremberg comiti tricesimarum nostrarum*...“ MMB, sign. 57: 21. 4. 1406; MMB, sign. 59: 6. 1. 1407; MMB, sign. 84/a: 13. 6. 1419; MOL DL 10 841: 11. 9. 1425; MMB, sign. 96: 22. 8. 1421; MMB, sign. 99: 11. 3. 1422; MMB, sign. 107: 8. 8. 1423; MMB, sign. 132: 28. 3. 1425; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 190, 229, 285, 286, 302, 305, 306, 321, 323, 411, 426; MMB, sign. 221: 11. 11. 1430; IVÁNYI, Bárfta, č. 1466, s. 223; 17. 5. 1463. ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 16, s. 542.
- 22 Tá sa však nezachovala. Poznáme len jej neskorý odpis z roku 1500. MMB, sign. 3500: 7. 11. 1247; MMB, bez signatúry 1; CDSI. II. č. 248, s. 193. „...*littera privilegialis Bele regis super metis Bardfa*...“ MOL DL 32 263, pag. 3: 10. 7. 1383; SEDLÁK, Neznáme, s. 273. ULIČNÝ, Listina, s. 94 – 95. Obsah listiny Karola I. z roku 1320 sa zachoval spolu s jej potvrdením Ľudovítom z roku 1346 až v konfirmácii Ľudovíta z roku 1362. MMB, sign. 17: 28. 11. 1320; RDSI II., č. 587, s. 269; JUCK, Výsady, č. 107, s. 94 – 95; MMB, sign. 10: 21. 10. 1351; MMB knihy, Reambulatio metarum, sign. 17; MMB, sign. 18/1912; IVÁNYI, Bárfta, č. 561, s. 97; 20. 5. 1450. HUDÁČEK, Komunikácia, s. 249 – 253.
- 23 MMB, sign. 106: 1. 8. 1423; MOL DL 11 292: 31. 10. 1423. RÁBIK, Osídlenie, s. 28.
- 24 MOL DL 10 395: 10. 11. 1415. „...*ad dictam civitatem Barthfa ac villam ad eandem pertinentem Lukouicha vocatam*...“ MMB, sign. 76: 15. 7. 1416. „...*Lleska villula et ipsam civitatem pertinentes*...“ MMB 78: 19. 9. 1417. ULIČNÝ, Dejiny, s. 180, 197. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 216, 232. RÁBIK, Nemecké, s. 137.
- 25 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 206, 327, 267. RÁBIK, Nemecké, s. 138.
- 26 LUKÁČ, K počiatkom, s. 114. SLIVKA, Výsledky, s. 36 – 40. ČAPLOVIČ, Výskum, s. 74 – 75. Podrobnejšie o všetkých nálezoch z Bardejova a okolia pozri. MATUŠEVKOVÁ, Archeologické, 29 s. JAVORSKÝ, Najnovšie, s. 3. ČAPLOVIČ – JAVORSKÝ – MACÁLA, Záchraný, s. 50 – 51. TRENČAROVÁ, Najnovšie, s. 135 – 138. HALAGA, „Ius Slavorum“, s. 123 – 153. JANKOVIČ, Dejiny, s. 38. *Wtndische Gasse* (1435). FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 411 – 418. ČAPLOVIČ, Počiatky, s. 260.
- 27 V roku 1514 sa v treťom zákonom článku takto spomína spolu Budínom, Pešťou, Košicami, Bratislavou, Trnavou, Prešovom a Šoproňom: „...*civitates libere*...“ MOL DL 22 639: 19. 11. 1514, pag. 3. PDSS VI, č. 57, s. 143. Bardejov patrí aj medzi taverňické mestá. MERTANOVÁ, Ius, s. 254. LUBY, Dejiny, s. 210.
- 28 MMB, sign. 17: 28. 11. 1320; RDSI II. č. 587, s. 269; JUCK, Výsady, č. 107, s. 94 – 95. SOLYMOŠI, A földesúri, s. 185, 189. BENKO, Osídlenie, s. 217 – 218. RÁBIK, Nemecké, s. 130 – 131.
- 29 MMB, sign. 17: 11. 9. 1346; MMB, sign. 17: 31. 10. 1362; MMB, sign. 99: 11. 3. 1422.
- 30 MMB, sign. 185: 7. 3. 1352; CDH IX/2, s. 142 – 143. JANOTA, *Bardyjów*, s. 147. Potvrdené v rokoch 1352 a 1427; MMB, sign. 185: 17. 5. 1352; MMB, sign. 185: 19. 6. 1427; MMB, sign. 185: 22. 12. 1427.
- 31 MMB, sign. 18: 28. 1. 1363. SROKA, Dokumenty, č. 14, s. 20 – 21. Pozri aj: MMB, sign. 29: 30. 6. 1388; MMB, sign. 32: 1. 10. 1394. JANOTA, *Bardyjów*, s. 154 – 157. MMB, sign. 52: 2. 2. 1405. SROKA, Dokumenty, č. 22, 27 s. 29 – 30, 35 – 36.
- 32 MMB, sign. 19: 16. 6. 1365. JANOTA, *Bardyjów*, s. 143 – 144. CDH IX/3, č. 271, s. 508. PDSS IV, č. 83, s. 231. Potvrdené v roku 1427. MMB, sign. 172: 13. 3. 1427.
- 33 MMB, sign. 20: 2. 8. 1365.
- 34 MMB, sign. 23: 17. 7. 1374.
- 35 Listina sa zachovala len v odpise Spišskej kapituly z 28. 5. 1387. MMB, sign. 27: 7. 3. 1376. Potvrdené v rokoch 1387, 1392, 1424, 1426, 1434. MMB, sign. 27: 28. 5. 1378. MMB, sign. 31: 10. 3. 1392. MMB, sign. 112: 5. 7. 1424. MMB, sign. 165: 28. 12. 1426. MMB, sign. 278: 26. 11. 1434.
- 36 MMB, sign. 27: 21. 9. 1377. JANOTA, *Bardyjów*, s. 151.
- 37 MMB, sign. 37: 22. 1. 1402; ZsO II/1, č. 1411, s. 167 – 168. SUCHÝ, Stredoveké, s. 205.
- 38 MMB, sign. 38: 26. 1. 1402. Potvrdená v rokoch 1427, 1438 a 1492. JANOTA, *Bardyjów*, s. 148.
- 39 MMB, sign. 39: 1. 3. 1402; MMB, sign. 41: 31. 5. 1402; MMB, sign. 42: 25. 8. 1402; MMB, sign. 181: 27. 8. 1427; IVÁNYI, Bárfta, č. 277, s. 53; 27. 11. 1434; MMB, sign. 435: 11. 5. 1445; MMB, sign. 444: 21. 8. 1445; MMB, sign. 466: 11. 9. 1446; MMB, sign. 1035: 19. 8. 1458.
- 40 MMB, sign. 45: 29. 9. 1403; JANOTA, *Bardyjów*, s. 148; MMB, sign. 50: 1. 7. 1404.
- 41 MMB, sign. 48: 23. 1. 1404; MMB, sign. 79: 11. 8. 1418; MMB, sign. 84/a: 21. 8. 1419; MMB, sign. 90: 16. 5. 1421; MMB, sign. 132: 28. 3. 1425; IVÁNYI, Bárfta, č. 320, s. 60: 12. 2. 1438; IVÁNYI, Bárfta, č. 322, s. 60: 15. 2. 1438; MOL DL 10 841: 19. 4. 1464, 1. 3. 1505, 21. 6. 1505, 1. 9. 1525.

- 42 MMB, sign. 56: 20. 4. 1406.
- 43 MMB, sign. 86: 31. 8. 1420; MMB, sign. 88: 6. V. 1421; MMB, sign. 133: 30. 3. 1425; MMB, sign. 212: 30. XI. 1429; MMB, sign. 221: 11. 11. 1430; WENZEL, Kassa, s. 36, 38. IVÁNYI, Bárta, č. 466, s. 80: 25. XI. 1446; MMB, sign. 878: 12. 4. 1456; MMB, sign. 879: 14. 4. 1456.
- 44 MMB, sign. 185: 22. 12. 1427. ULIČNÝ, Dejiny, s. 381.
- 45 MMB, sign. 715: 12. 10. 1453.
- 46 MMB, sign. 748: 15. 5. 1454.
- 47 MMB, sign. 877: 11. 4. 1456.
- 48 MMB, sign. 1030: 29. 7. 1458.
- 49 MMB, sign. 1034: 18. 8. 1458.
- 50 IVÁNYI, Bárta, č. 2680, s. 395: 28. 1. 1489.
- 51 Cesty, ktoré prechádzali týmto územím sú známe už z praveku a doby rímskej. BÁNESZ, Górnó, s. 77, 87. ČAPLOVIČ, Najstaršie, s. 21, 24. KRIČKA, Bronzové, s. 30.
- 52 POŠVÁR, Obchodník, s. 54 – 56. Dejiny Slovenska I, s. 248. HALAGA, Košice – Balt, s. 47, 133 – 136, 142 – 143. DANIŠ, Karpaty, región, s. 54. HANULIAK, Komunikácia, s. 240. LUKÁČ, K počiatkom, s. 114 – 115.
- 53 ULIČNÝ, K dejinám, s. 29. HALAGA, Košice – Balt, s. 59 – 61.
- 54 MOL DL 64 116: 16. 11. 1400. „...de foro ebdomadali in opido Barthfa celebrati solito...“ MOL DL 85 045: 7. 11. 1472.
- 55 ULIČNÝ, K dejinám, s. 30. HALAGA, Košice – Balt, s. 59 – 61.
- 56 „...ad locum civitatis nostre Bardfa...“ MMB, sign. 17: 28. 11. 1320. RDSI II, č. 587, s. 269. JUCK, Výsady, č. 107, s. 94 – 95. „...ad villam Bardfolua...“ MMB, sign. 2: 9. 2. 1321. RDSI II, č. 621, s. 283. „...terras civitatis nostre Bardfa...et eiusdem civibus et hospitibus...“ MMB, sign. 9: 26. 4. 1347. „...civium ac hospitum...“ MMB, sign. 10: 21. 10. 1351. „...cives et hospites nostros de Bardfa...dicte civitatis Bardfa...“ MMB, sign. 15: 7. 6. 1355. MMB, sign. 16: 17. 10. 1355. „...civitatem Bardfa...“ MOL DL 4483: 28. 6. 1355. „...in civitate Bardfa...“ MOL DL 64 672: 3. 2. 1355. „...universorum civium et hospitum nostrorum...“ MMB, sign. 17: 31. 10. 1362. „...civibus de Barduyow...“ MMB, sign. 18: 28. 1. 1363. „...civibus civitatis (Bardfa)...“ MMB, sign. 19: 16. 6. 1365. „...civitatis nostre Bardfa...“ MMB, sign. 20: 2. 8. 1365. „...cives...de Bardfa...in dictam nostram civitate...“ MMB, sign. 23: 17. 7. 1374.
- 57 TOMAS, Civitas – villa, s. 18. ULIČNÝ, K dejinám, s. 32. Podobným prípadom je aj situácia v Podolínci vo výsadnej listine z roku 1292. MMPod, sign. 6: 6. 11. 1292. HALAGA, Košice – Balt, s. 85.
- 58 HALAGA, Košice – Balt, s. 135 – 139. VARSÍK, Vznik, s. 185, 186 – 187. JANKOVIČ, Dejiny, s. 49. KMTL s. 404 – 405. PDSS IV, č. 28, 78, s. 108 – 109, 220 – 221. Poľský kráľ Kazimír III. povoluje obchodníkom z Toruňa a z celého Pruska (*terre Prussie*), ktorí idú do Uhorska (*versus Hungariam*), ako aj kupcom z Uhorska, aby prechádzali cez mesto Sandomír ZdMP, č. 939, s. 89: 24. 8. 1349. Hlavná cesta z Uhorska na Sandomír viedla cez Bardejov. HALAGA, Košice – Balt, s. 142 – 143.
- 59 MMB, sign. 27: 7. 3. 1376. LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 76, 96 – 97, 98 – 99, 101 – 102. Dejiny Slovenska I, s. 350.
- 60 MMB, sign. 30: 24. 2. 1391. MÁLYUSZ, Kaiser, s. 51 – 52.
- 61 MMB, sign. 27: 7. 3. 1376. WEINELT, Die mittelalterliche, s. 247 – 249. JANKOVIČ, Dejiny, s. 48. MARSINA, Reforma, s. 175.
- 62 MYSKOVŠZKY, Új adatok, s. 60.
- 63 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 170, 184, 412, 419, 427, 436, 447, 454, 647. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 58 – 59.
- 64 MOL DL 64 672: 3. 2. 1355.
- 65 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 165, 170 – 172, 176 – 177, 184 – 185, 243, 303, 370, 616, 617, 647. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 3 – 4, 6 – 7, 9. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 58 – 59.
- 66 MMB, sign. 185: 7. 3. 1352.
- 67 MMB, sign. 27: 7. 3. 1376.
- 68 Suma počtového florénu (*per centum flor.*) bola vypočítaná podľa denárového kurzu z mesta Kremnica (v priemere 250 den. za 1. fl.). Zo sumy 957, 5 per centum fl., to bolo v prepočte 383 fl. auri. Blížšie pozri heslo Kremnica, pozn. 192.
- 69 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 188 – 192, 223, 265, 318, 280; MMB, sign. 131: 18. 3. 1425. MMB, sign. 152: 17. 1. 1426. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 14 – 24, 24 – 27. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 66. HUDÁČEK, Komunikácia, s. 260.
- 70 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 207, 233, 263, 278, 279.
- 71 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 318 – 321, 327, 335, 348 – 351.
- 72 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 385, 386, 390, 510, 528, 580. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 20 – 23. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 67.
- 73 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 182, 190, 209, 211, 263, 277, 303, 488. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 3 – 4, 6 – 7, 9. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 67 – 68.
- 74 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 182, 213, 220, 263.
- 75 MYSKOVŠZKY, A városház, s. 17 – 19. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 220. Súpis pamiatok I, s. 80 – 82.
- 76 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 182, 252, 302, 303. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 11. LUKÁČ, K počiatkom, s. 122.
- 77 MMB, sign. 56: 20. 4. 1406; MMB, sign. 57: 21. 4. 1406. „...Marcus de Nuruberga et homines sui in castro ad latus civitatis de Barthfa noviter constructo constituti...officialibus seu castellanis nostris in castro predicto pro tempore constitutis...“ MMB, sign. 59: 6. 1. 1407. „...ob clausuram porte eiusdem civitatis sub castro nostro regali, intra muros eiusdem civitatis constructo et aedificato existentis in ipsorum hereditatibus ac aliis negotiationibus exercendis...“ MMB, sign. 67: 21. 3. 1412; MMB, sign. 68: 9. 4. 1412. JANOTA, Bardfyőe, s. 143.
- 78 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 235, 236, 240, 241, 242, 247, 248, 250, 263, 268, 269, 273, 275, 276, 279, 301, 302. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 70.
- 79 MYSKOVŠZKY, A városház, s. 70 – 77. KAHOUN, Staviteľia, s. 112. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 70. Súpis pamiatok I, s. 94 – 95.
- 80 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 189, 209, 212, 217, 218, 231, 248, 287, 313, 335, 336, 360, 444, 489, 491, 575, 585.
- 81 MYSKOVŠZKY, A szent Egyed, s. 11, 14, 18 – 19, 20 – 21, 22 – 24. ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 15, s. 542, č. 22, s. 545 – 546. KAHOUN, Staviteľia, s. 111. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 68 – 70.
- 82 MMB, sign. 382: 1441 – 1442. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 323. Súpis pamiatok I, s. 96 – 99.
- 83 MVHI.4, s. 296, č. 358: 14. 12. 1400. SLIVKA, Vzájomné, s. 202 – 203. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 68 – 70.
- 84 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 272, 273, 306. IVÁNYI, Bárta, č. 2185, s. 325: 30. 5. 1481.
- 85 IVÁNYI, Bárta, č. 2687, s. 396: 17. 2. 1489. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 71.
- 86 Súpis pamiatok I, s. 80 – 94.
- 87 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 233, 235, 268, 270, 295, 303, 307, 314, 335, 444, 496, 504, 544. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 61. O cenách domov v prvej polovici 16. storočia pozri: GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 102.
- 88 JANKOVIČ, Miestopisný, s. 71.
- 89 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 302, 310, 334, 528.
- 90 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 192, 207, 208, 211, 212, 213, 215, 218, 222, 273, 304. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 60, 71.
- 91 MMB, sign. 36. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 168, 179, 238, 368.
- 92 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 298, 303, 304, 312, 342, 343, 344 – 347, 364, 369, 374, 379, 433, 434-435, 445, 470, 489, 490, 492 – 496, 498 – 508, 535.
- 93 MMB, sign. 382: 1441-1442.
- 94 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 222, 223, 229, 277, 292, 311, 364, 369, 377, 391, 483. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 67.
- 95 „...hospitales pauperum Sancti Spiritus extra muros opidi Bardfa...“ MVHI.4, s. 196 – 197, š. 249: 13. 4. 1400. „Hospitalis in Alta linea“ FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 167, 168, 179, 187.
- 96 MMB, sign. 17: 28. 11. 1320. RDSI II, č. 587, s. 269. JUCK, Výsady, č. 107, s. 94 – 95.
- 97 MMB, sign. 59: 6. 1. 1407.
- 98 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 373.
- 99 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 312, 410, 411, 435, 444 – 445, 453; MMB, sign. 910: 1466; MMB, sign. 1059: 1458; MMB, sign. 1339: 30. III. 1461; MMB, sign. 1791: 29. 12. 1469.
- 100 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 410, 435, 511.
- 101 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 247, 277, 411, 434, 444, 445.
- 102 MMB, sign. 59: 6. 1. 1407. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 163, 166, 178, 202, 246, 386, 417, 424, 430, 441, 450; MMB, sign. 910: 1466; MMB, sign. 1059: 1458. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 59.
- 103 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 381, 387, 388. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 71.
- 104 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 327.
- 105 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 164 – 169, 169 – 173, 175 – 179, 183 – 187, 411 – 418, 418 – 426, 426 – 432, 435 – 443, 446 – 452, 453 – 459, 614 – 617; MMB, sign. 598, 599: 15. storočie; MMB, sign. D/12: 1450 – 1460. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 62-63. GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra, s. 25 – 26.
- 106 ПСРП II, s. 787. ГБЛ, s. 102.
- 107 CDH VIII/4, č. 176, s. 364: 2. 5. 1338. KISS, Some Weather, s. 58.
- 108 MMB, sign. 174: 7. 3. 1352.

- 109 MMB, sign. 30: 24. 2. 1391.
 110 MOL DL 703: 29. 5. 1410.
 111 MMB, sign. 67: 21. 3. 1412.
 112 IVÁNYI, Eperjes város levéltára , č. 170, s. 70 – 71: 19. 4. 1412. HALAGA, Spoločnosť, s. 54 – 55.
 113 MMB, sign. 70: 29. 8. 1412. Pozri aj: MMB, sign. 64: 2. 6. 1410.
 114 ENGEL – TÓTH, Királyok, s. 114.
 115 ENGEL – TÓTH, Királyok, s. 124.
 116 MMB, sign. 313: 6. 12. 1437.
 117 Dejiny Slovenska I, s. 400. IVÁNYI, Eperjes város levéltára , č. 280, s. 124, 125 – 126: 7. 7. 1441. KARTOUIS, Habsbursko, s. 234, 249.
 118 „Die sabbati post Bartholomaei combusta est media civitas“. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 557.
 119 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 575, 585.
 120 Dejiny Slovenska I, s. 403.
 121 MMB, sign. 473: 31. 7. 1446; MMB, sign. 475: 20. 8. 1446.
 122 MMB, sign. 479: 3. 2. 1447. MMB, sign. 480: 23. 2. 1447.
 123 MMB, sign. 578: 29. 10. 1450.
 124 MMB, sign. 756: 8. 9. 1454.
 125 MMB, sign. 830: 22. 9. 1455.
 126 MMB, sign. 913: 17. 10. 1456. MMB, sign. 943: 2. 2. 1457. MMB, sign. 1256: 1460. MMB, sign. 1315: 13. I. 1461.
 127 MMB, sign. 1816: 12. 2. 1471; JANOTA, Bardyjów, s. 208 – 209; IVÁNYI, Bárfta, č. 1857, s. 280: 14. 2. 1472; IVÁNYI, Bárfta, č. 1870, s. 282: 8. 4. 1472; IVÁNYI, Bárfta, č. 1871, s. 283: 2. 5. 1472; MMB, sign. 1935: 17. 2. 1473; IVÁNYI, Bárfta, č. 1949, s. 293: 4. 3. 1474; WAGNER, Diplomatarium, č. 21, s. 72 – 74: 4. 3. 1474; MMB, sign. 1960: 4. 3. 1474; MMB, sign. 1964: 21. 6. 1474; MMB, sign. 1967: 27. 7. 1474.
 128 MMB, sign. 1845: 1472. Pozri aj rok predtým (25. 10. 1471). IVÁNYI, Bárfta, s. 276. č. 1827: 25. 10. 1471. Počas bojov medzi poľským panovníkom Kazimírom Jagelovským a Matčjom Korvínom v rokoch 1471 – 1472. ULIČNÝ, Poľské, s. 254, 256.
 129 MMB, sign. 1960: 4. 3. 1474; MOL DL 17 552: 18. 10. 1474.
 130 MMB, sign. 461: 1480; IVÁNYI, Bárfta, č. 3297, s. 487: 27. 1. 1497.
 131 MMB, sign. 2264: 1. 5. 1483; MMB, sign. 2400: 5. 4. 1485; MMB, sign. 2720: 3. 7. 1489; MMB, sign. 2722: 17. 7. 1489; MMB, sign. 3044: 21. 5. 1492; MMB, sign. 3060: 12. 9. 1492. HÚŠCAVA, O činnosti, s. 189 – 191, 196 – 197, 201. KIRYK, Związki, s. 22.
 132 ULIČNÝ, Poľské, s. 254, 256 – 258, 261. Pozri aj stručný záznam o priebehu výpravy na Košice. MOL DL 46 174: 1491 – 1497. Súpis majetkového stavu na panstve Makovica z roku 1492. MOL DL 3022, pag. 11.
 133 IVÁNYI, Bárfta, č. 3428, s. 505: 22. 4. 1499.
 134 MMB, sign. 56: 20. 4. 1406.
 135 MOL DL 10 395: 10. 11. 1415; MMB, sign. 76: 15. 6. 1416. Pozri aj: RÁBIK, „Commorandi causa“, s. 37 – 62.
 136 MMB, sign. 171: 8. 3. 1427. JANOTA, Bardyjów, s. 140 – 141.
 137 MMB, sign. 596: 1450.
 138 GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 21 – 23, 27 – 29, 45 – 48. JANKOVIČ, Miestopisný, s. 61 – 62.
 139 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 165, 166, 167, 169, 172, 173, 185, 187, 203, 262, 286, 293, 436, 446, 440. JANKOVIČ, Dejiny, s. 58-60. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 13 – 14. RÁBIK, Nemecké, s. 131 – 133.
 140 MMB, sign. 1678: 1484 – 1525. JANKOVIČ, Dejiny, s. 134 – 135. ULIČNÝ, K výskumu, s. 155.
 141 JANOTA, Bardyjów, s. 142 – 143. JANKOVIČ, Dejiny, s. 60.
 142 GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 151. JANKOVIČ, Dejiny, s. 67 – 68.
 143 MMB, sign. 59: 6. 1. 1407.
 144 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 268, 279, 299, 317, 343.
 145 WENZEL, Kassa, č. 5, s. 20 – 21: 9. 6. 1419. HALAGA, Košice – Balt, s. 260. MÁLYUSZ, Kaiser, s. 227-228.
 146 WENZEL, Kassa, č. 12, s. 29: 13. 7. 1424.
 147 MMB, sign. 113: 7. 7. 1424. DEÁK, Bardejovský, s. 112 – 113. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 267, 357. JERŠOVÁ, Z dejín, s. 144, 151.
 148 MMB, sign. 108: 7. 7. 1424. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 193. SZÜCS, Városok, s. 229 – 230.
 149 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 136, 165, 172, 177, 183, 185, 198, 202, 204.
 150 SZÜCS, Városok, s. 220 – 221, 224 – 225. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 162. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 148, 267, 357, 193 – 207, 254 – 263, 281 – 286, 460.
 151 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 164, 166, 196. SZÜCS, Városok, s. 226 – 228. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 163.
 152 MMB, sign. 86: 31. 8. 1420; MMB, sign. 88: 6. 5. 1421; MMB, sign. 133: 30. 3. 1425; MMB, sign. 212: 30. 11. 1429; MMB, sign. 221: 11. 11. 1430; WENZEL, Kassa, s. 36, 38; IVÁNYI, Bárfta, č. 466, s. 80: 25. 11. 1446; MMB, sign. 878: 12. 4. 1456; MMB, sign. 879: 14. 4. 1456.
 153 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 190, 191, 207, 208, 229, 230, 242, 243, 251.
 154 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 114, 115, 119, 164, 170, 176, 192, 219, 201, 204, 220, 244, 358, 415, 463. SZÜCS, Városok, s. 231 – 232. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 129, 151.
 155 SZÜCS, Városok, s. 232 – 233, 236. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 151 – 161. JANKOVIČ, Dejiny, s. 71 – 73. BOGDÁN, Magyarországi, s. 20.
 156 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 197, 198, 199, 201, 204, 205, 290. JERŠOVÁ, Z dejín, s. 148. DEÁK, Bardejovský, s. 112.
 157 JERŠOVÁ, Z dejín, s. 146. DEÁK, Bardejovský, s. 121. GÁCSOVÁ, Príspevok, s. 126. KIRYK, Związki, s. 11 – 12, 24 – 32.
 158 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 145, 221, 224, 227, 231, 386. DEÁK, Bardejovský, s. 118, 125 – 127. GÁCSOVÁ, Príspevok, s. 123 – 126. KIRYK, Związki, s. 24 – 32.
 159 GECSÉNYI, Bárfta, s. 470 – 473.
 160 MMB, sign. 18: 28. 1. 1363; MMB, sign. 29: 30. 6. 1388; MMB, sign. 32: 1. 10. 1394; MMB, sign. 52: 2. 2. 1405; MMB, sign. 37: 22. 1. 1402; MMB, sign. 39: 1. 3. 1402; MMB, sign. 41: 31. 5. 1402; MMB, sign. 42: 25. 8. 1402; MMB, sign. 181: 27. 8. 1427; MMB, sign. 435: 11. 5. 1445; MMB, sign. 444: 21. 8. 1445; MMB, sign. 466: 11. 9. 1446; MMB, sign. 1035: 19. 8. 1458; MÁLYUSZ, Kaiser, s. 206 – 207.
 161 MMB, sign. 48: 23. 1. 1404; MMB, sign. 79: 11. 8. 1418; MMB, sign. 84/a: 21. 8. 1419; MMB, sign. 90: 16. 5. 1421; MMB, sign. 132: 28. 3. 1425; IVÁNYI, Bárfta, č. 320, s. 60: 12. 2. 1438; IVÁNYI, Bárfta, č. 322, s. 60: 15. 2. 1438; MOL DL 10 841: 19. 4. 1464, 1. 3. 1505, 21. 6. 1505, 1. 9. 1525; MMB, sign. 715: 12. 10. 1453; MMB, sign. 748: 15. 5. 1454; MMB, sign. 1034: 18. 8. 1458.
 162 DEÁK, Bardejovský, s. 131. GÁCSOVÁ, Príspevok, s. 169 – 176. GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra, s. 132 – 136.
 163 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 153, 181, 190, 194, 205, 212, 220, 224, 227, 229, 231, 238, 239, 249, 253, 270, 275, 277, 279, 294, 297, 299, 300, 303, 304, 306, 312, 314, 326, 360, 367, 370, 371, 373, 409, 432, 432, 433, 435, 452, 453, 464, 469, 473, 505, 534, 589. DEÁK, Bardejovský, s. 117, 125 – 128. GÁCSOVÁ, Príspevok, s. 124.
 164 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 230, 231, 257, 270, 271, 434, 460, 461, 464, 492, 611, 612. DEÁK, Bardejovský, s. 114, 122 – 123. Doprava vína. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 215, 218, 360, 432, 453, 554, 560, 607, 609, 610, 619, 620.
 165 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 611 – 612.
 166 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 245, 371, 433, 492, 499, 610. DEÁK, Bardejovský, s. 122 – 123. GÁCSOVÁ, Príspevok, s. 127, 128 – 129. KIRYK, Związki, s. 12 – 16, 24 – 32. LEŠNIAK, Wymiana, s. 53 – 54.
 167 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 213, 226, 322. KIRYK, Związki, s. 16. Ku krémárom (Wirt), pivovarníkom (*braxator, brasiator, Pierprewer, Melzer, Malzer, Mülczer, Molzer*) a k doprave piva (*vectura cervisiae*) pozri: FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 163, 169, 173, 181, 183, 191, 245, 268, 453, 371, 433.
 168 MMB, sign. 1151: 24. 9. 1459. MMB, sign. 1546: 4. 8. 1464. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 128.
 169 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 163, 164, 165, 168, 170, 173, 176, 177, 178, 181, 184, 186, 325, 413, 415, 416, 417, 425, 429, 439, 518, 606, 658 – 659, 665, 657, 659, 660, 667, 668, 670, 671, 672, 673, 675, 676 – 677. GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra, s. 34 – 37. JANKOVIČ, Dejiny, s. 74 – 75. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 121 – 148.
 170 MMB, sign. 108: 7. 7. 1424; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 193; IVÁNYI, Bárfta, č. 282, s. 54: 23. 5. 1435; IVÁNYI, Bárfta, č. 935, s. 147: 15. 2. 1457; IVÁNYI, Bárfta, č. 611, s. 102: okolo roku 1450; IVÁNYI, Bárfta, č. 2032, s. 306: 11. 5. 1478; MOL DL 39 383: 1499; MOL DL 39 384: 1519. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 125 – 129. JANKOVIČ, Dejiny, s. 75.
 171 MMB, sign. 27: 7. 3. 1376.
 172 MMB, sign. 10: 21. 10. 1351.
 173 „...advocato, iuratis et civibus civitatis...“ MMB, sign. 19: 16. 6. 1365. „...in dictam nostram civitate coram iudice et iuratis de eadem...“ MMB, sign. 23: 17. 7. 1374. 1387: „...cives iurati civitatis Bardfa...“ MMB, sign. 27: 7. 3. 1387.
 174 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 405.
 175 MMB, sign. 554: 1450; MMB, sign. 573: 1450; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 193; MOL DL 14 405: 5. 10. 1450. „...Georgii Stenchel iudicis ac duodecim iuratorum et consulum...“ MMB, sign. 764: 1455.
 176 V rokoch 1466 – 1474. MMB, sign. 910.

- 177 ULIČNÝ, K vývinu, s. 129.
- 178 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 614 – 617. V druhej polovici 16. stor. sa zbor starších ustálil na 45 členov. ULIČNÝ, K vývinu, s. 128 – 129.
- 179 „*Nota hii sunt quinquaginta viri electi per dominum iudicem Georgium Stencl et per dominos consules...*“ FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 616. ULIČNÝ, K vývinu, s. 124 – 125, 128.
- 180 Súčasťou boli aj neskoršie prepisy a doplnky (*...articuli pro consulibus multum utiles...*) z rokov 1532 a 1594. MMB, sign. 51. ULIČNÝ, K vývinu, s. 127.
- 181 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 263, 268, 276.
- 182 MMB, sign. 27: 7. 3. 1376; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 435 – 443.
- 183 GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 11, 18. SOLYMOSI, A földesúri, s. 185, 189. MMB, sign. 1056: 1460; MMB, sign. 910: 1466; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 418. Podrobné pozri: GÁCSOVÁ, K zdaneniu, s. s. 120 – 121, 123 – 125.
- 184 MMB, sign. 70: 29. 8. 1412. Pozri aj: MMB, sign. 64: 2. 6. 1410. IVÁNYI, Bártfa, č. 117, s. 21: 13. 7. 1424. IVÁNYI, Bártfa, č. 2010, s. 303: 11. 5. 1447; IVÁNYI, Bártfa, č. 887, s. 141: 30. 6. 1456; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 181, 188, 189, 233, 301, 360, 381, 403; WAGNER, Diplomatarium, č. 40, s. 147 – 148: 21. 11. 1498. JANOTA, *Bardjyó*, s. 23, 160 – 162.
- 185 WAGNER, Diplomatarium, č. 20, 123 – 124: 10. 8. 1462; tamže, č. 22, s. 125 – 126: 16. 4. 1471; tamže, č. 26, s. 130 – 131: 25. 4. 1484; tamže, č. 27, s. 132 – 133: 13. 9. 1488; tamže, č. 39, s. 146 – 147: 20. 4. 1493.
- 186 MMB, sign. D/11: okolo roku 1450.
- 187 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 335, 338.
- 188 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 182, 189, 190, 191, 205, 213, 241, 340, 343, 394, 488 – 489.
- 189 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 266, 267, 290, 302.
- 190 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 174, 181, 189, 211, 394
- 191 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 467 – 468, 469.
- 192 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 187, 230, 306, 312, 496, 504, 506.
- 193 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 174, 180, 199, 253, 301, 302, 307, 311, 396, 472 – 477.
- 194 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 485 – 486, 539, 554, 581, 583, 611.
- 195 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 181, 188, 189, 190, 380, 381, 468, 469 – 470, 489, 490, 492 – 496, 498 – 508, 535.
- 196 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 310.
- 197 Suma počtového florénu (*per centum flor.*) bola vypočítaná podľa denárového kurzu z mesta Kremnica (v priemere 250 den. za 1 fl.). Zo sumy 2880 per centum flor., to bolo 1152 fl. auri, 2726 per centum fl., to bolo 1090 fl. auri, 3794 per centum fl., to bolo 1517 fl. auri. Blížšie pozri heslo Kremnica, poznámka 192.
- 198 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 207 – 233, 263 – 280, 287 – 300, 315 – 329, 348, 361, 371.
- 199 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, 411 – 418, 446 – 452.
- 200 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 411-418, 418 – 426, 426 – 432. V roku 1438 malo mesto príjem z bielidla len 161 fl. cam. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 401.
- 201 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 443, 446 – 452. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 87 – 90.
- 202 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 188, 189, 190, 192, 311, 410, 409 – 411, 432 – 435, 434, 443, 445, 464. MMB, sign. 581: 1450. Pozri aj účtovné knihy mesta: MMB, sign. 582: 1450. MMB, sign. 583: 1450, MMB, sign. 649: 1451.
- 203 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 410, 434, 444, 460.
- 204 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 190.
- 205 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 409 – 411, 432 – 435, 443-445.
- 206 MMB, sign. 384: 1441 – 1444. MMB, sign. 581: 1450. MMB, sign. 665: 1451. MMB, sign. 686: 1452. MMB, sign. 1059: 1458. MMB, sign. 910: 1466, 1473.
- 207 MMB, sign. 66: 5. II. 1412. MMB, sign. 73: 9. 4. 1414. MMB, sign. 75: 22. 11. 1414. MMB, sign. 78: 19. IX. 1417
- 208 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 301 – 315; MMB, sign. 545: 17. 6. 1449; MMB, sign. 616: okolo roku 1450; MMB, sign. 618: okolo roku 1450.
- 209 MMB, sign. 855: 15. 9. 1455.
- 210 Napríklad za roky 1466 – 1474. MMB, sign. 910.
- 211 Údaj za roky 1435 – 1444. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 360, 370, 469, 563, 586.
- 212 MMB, sign. 26: 29. 11. 1385. MMB, sign. 27: 7. 3. 1387. MMB 31: 10. 3. 1392.
- 213 MMB, sign. 49: 4. 3. 1404.
- 214 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 175, 205, 207, 217, 243.
- 215 MMB, sign. 152: 11. 2. 1425. MMB, sign. 277: 25. 11. 1434. IVÁNYI, Bártfa, č. 319, s. 59: 12. 2. 1438. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 220, 245, 268, 336, 337, 339, 340, 347, 358, 387, 389, 396, 404, 407, 409.
- 216 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 466, 613.
- 217 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 469, 510.
- 218 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 519 – 521, 524, 526, 527, 529, 530, 532, 535.
- 219 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 418, 537, 538, 563, 586. MMB, sign. 473: 16. 9. 1446. IVÁNYI, Bártfa, č. 478, s. 82: 25. 5. 1447.
- 220 MMB, sign. 524. IVÁNYI, Bártfa, č. 641, s. 106: 3. 5. 1451. MMB, sign. 585. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 194. WAGNER, Diplomatarium, č. 12, s. 113 – 115: 5. 6. 1453. MOL DL 44 512: 23. 5. 1448. MOL DL 44 793: 31. 5. 1456. MMB, sign. 24/1912.
- 221 MMB, sign. 1025: 28. 6. 1458; MMB, sign. 1120: 30. 5. 1459; IVÁNYI, Bártfa, č. 1446, s. 220: 13. 1. 1463; MOL DL 10 841: 14. 4. 1464.
- 222 MMB, sign. 910. IVÁNYI, Bártfa, č. 1738, s. 264: 23. 6. 1468
- 223 MMB, sign. 24/1912; MOL DL 36 559: 3. 6. 1480.
- 224 IVÁNYI, Bártfa, č. 2317, s. 347: 7. 3. 1484.
- 225 MOL DL 10 841: 21. 6. 1505.
- 226 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 182.
- 227 MMB, sign. 585: okolo roku 1450; MMB, sign. 855: 15. 9. 1455. JANKOVIČ, Dejiny, s. 179 – 182.
- 228 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 438, 469, 556.
- 229 MYSKOVSZKY, A városház, s. 79.
- 230 MMB, sign. 15: 7. 6. 1355; MMB, sign. 16: 17. 10. 1355; MMB, sign. 50: 1. 7. 1404.
- 231 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 174, 183, 191, 192, 680.
- 232 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 191, 472, 491; MMB, sign. 107: 1. 8. 1423; IVÁNYI, Eperjes város levéltára, č. 331, s. 151: 15. 1. 1449; MMB, sign. 642: 7. 1. 1451.
- 233 MMB, sign. 36.
- 234 MMB, sign. 73: 1413; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 163 – 175 (1418), 175 – 183 (1419), 183 – 189 (1420), 189 – 193 (1421), 194 – 207 (1424), 207 – 233 (MMB, sign. 149, 150, 164: 1426), 233 – 263 (MMB, sign. 167: 1427), 263 – 286 (MMB, sign. 189/190: 1428), 287 – 300 (MMB, sign. 201: 1429), 301 – 315 (1432), 315 – 335 (1433), 335 – 351 (1434), 351 – 361, 411 – 435 (1435), 361 – 372, 435 – 443 (1436), 372 – 382, 443 – 460 (MMB, sign. 317/319: 1437), 382 – 404 (1438); MMB, sign. 553: 1449; MMB, sign. 581, 582, 583: 1450; MMB, sign. 649: 1451; MMB, sign. 910: 1459; MMB, sign. D/12: 1450 – 1460; MMB, sign. 1598: 1465; MMB, sign. 598, 599: 15. stor. MMB, sign. 2014: 1477; MMB, sign. 2549: 1487; MOL DL 46 282: 18. 11. 1494; MMB, sign. 3308: 1497; MMB, sign. 4011: 1507; MMB, sign. 4633: 1516; MMB, sign. 5262: 1523.
- 235 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 287, 469.
- 236 MMB, sign. D/10: 1449-1451; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 453. Za roky 1424, 1427, 1428, 1438. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 194 – 207, 254 – 263, 281 – 286, 460.
- 237 MMB, sign. 640: 15. stor.
- 238 MMB, sign. 636: 15. stor.
- 239 MMB, sign. 615, 617: 1450 – 1460. MMB, sign. D/13: 1450 – 1460. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 327, 411.
- 240 „*pro sculptura sigilli civitatis...*“ FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 268.
- 241 MYSKOVSZKY, Bártfa város, s. 127-130. MYSKOVSZKY, A városház, s. 83 – 84. NOVÁK, Vznik, s. 202 – 203. NOVÁK, Pečate, s. 54 – 55.
- 242 MMB, sign. 716: 27. 10. 1453. MYSKOVSZKY, Bártfa város, s. 130.
- 243 MMB, sign. 702: 5. 6. 1453. MYSKOVSZKY, Bártfa város, s. 128 – 129. MYSKOVSZKY, A városház, s. 84 – 87. NOVÁK, Slovenské, s. 96 – 99. NOVÁK, Pečate, s. 54 – 55.
- 244 „*Item das man stat czeichen gemacht hat in eyn zilberen becher Casperm*“. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 321.
- 245 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 376.
- 246 MMB, sign. 702: 5. 6. 1453. MYSKOVSZKY, Bártfa város, s. 128 – 129. MYSKOVSZKY, A városház, s. 84 – 87. NOVÁK, Slovenské, s. 96 – 99. NOVÁK, Pečate, s. 54 – 55.
- 247 MMB, sign. 17: 31. 11. 1362
- 248 MMB, sign. 17: 31. 11. 1362. MMB, sign. 10: 21. 9. 1351.
- 249 MMB, sign. 20: 2. 8. 1365. MMB, sign. 27: 28. 5. 1387. MMB, sign. 174: 17. 5. 1352.
- 250 MMB, sign. 26: 29. 11. 1385.
- 251 MMB, sign. 30: 24. 2. 1391. MMB, sign. 31: 10. 3. 1392.

- 252 MMB, sign. 48: 30. 9. 1402; MMB, sign. 76: 15. 6. 1416; MMB, sign. 79. MMB, sign. 84/a; MOL DL 10 841; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 163, 164, 169, 173, 175, 180, 188; MMB, sign. 88. MMB, sign. 90; MMB, sign. 92. MMB, sign. 93. V tomto roku sa zároveň spomína aj richtár Andrej. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 190; MOL DL 75 287; MMB, sign. 112, MMB, sign. 143; MMB, sign. 129. MMB, sign. 152; MMB, sign. 184. Koncom roku 1426 sa ako richtár spomína aj akýsi Peter. MMB, sign. 165; MMB, sign. 170; MMB, sign. 180; MMB, sign. 184; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 194 – 203, 205 – 207, 217 – 220, 224, 228 – 229, 238, 248 – 249, 259, 270, 278, 285; MMB, sign. 202; MMB, sign. 468; MMB, sign. 212; MMB, sign. 24/1912.
- 253 MMB 221; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 405; MMB, 262; MMB, sign. 24/1912; MMB, sign. 277; MMB, sign. 468; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 407, 409, 433, 434; IVÁNYI, Bárta, č. 319, s. 59; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 410, 371, 434, 435, 611, 443, 445, 446, 460, 462; IVÁNYI, Bárta, č. 338, s. 62; IVÁNYI, Bárta, č. 374, s. 67; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, 512, 616; IVÁNYI, Bárta, č. 399, s. 71; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 580, 600; MMB, sign. 468; MMB, sign. 467; MMB, sign. 473; MMB, sign. 478; MMB, sign. 524; MOL DL 66 916; MOL DL 44 512; MMB, sign. 530; MMB, sign. 534; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 109; MMB, sign. 548; MMB, sign. 554; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 194; MMB, sign. 573; MMB, sign. 583; MMB, sign. 555; MMB, sign. 592; MMB, sign. 600; MMB, sign. 573; MMB, sign. 616; MMB, sign. 618; MMB, sign. 684; MMB, sign. 689; MMB, sign. 703; MMB, sign. 749; MMB, sign. 756; MMB, sign. 764; MMB, sign. 863; MMB, sign. 879; MMB, sign. 24/1912; MMB, sign. 938; MMB, sign. 999; MMB, sign. 1037; MMB, sign. 1104; MMB, sign. 1141; MMB, sign. 1190; MMB, sign. 1304; IVÁNYI, Bárta, č. 1374, s. 210; IVÁNYI, Bárta, č. 1406, s. 214; IVÁNYI, Bárta, č. 1472, s. 224; MOL DL 10 841; IVÁNYI, Bárta, č. 1596, s. 244. ULIČNÝ, Ferdinand: K vývinu, s. 125. IVÁNYI, Bárta, č. 1606, s. 245; IVÁNYI, Bárta, č. 1643, s. 250; IVÁNYI, Bárta, č. 1647, s. 251. ULIČNÝ, K vývinu, s. 125. MMB, sign. 1677; MMB, sign. 910; MOL DL 17 120; MMB, sign. 910; ULIČNÝ, K vývinu, s. 125; MMB, sign. 910; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 111; ULIČNÝ, K vývinu, s. 125; IVÁNYI, Bárta, č. 2058, s. 310; IVÁNYI, Bárta, č. 2070, s. 312; IVÁNYI, Bárta, č. 2096, s. 315; MOL DL 36 559; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 112; IVÁNYI, Bárta, č. 2113, s. 318; IVÁNYI, Bárta, č. 2164, s. 325; IVÁNYI, Bárta, č. 2213, s. 331; IVÁNYI, Bárta, č. 2252, s. 338; IVÁNYI, Bárta, č. 2263, s. 339; IVÁNYI, Bárta, č. 2306, s. 345; IVÁNYI, Bárta, č. 2373, s. 355; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 112; IVÁNYI, Bárta, č. 2590, s. 384; IVÁNYI, Bárta, č. 2596, s. 385; IVÁNYI, Bárta, č. 2877, s. 424; V roku 1488 sa spomína aj richtár Mikuláš Lang. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 112; IVÁNYI, Bárta, č. 2886, s. 425; IVÁNYI, Bárta, č. 3083, s. 454; MMB, sign. 524; MOL DL 46 278; IVÁNYI, Bárta, č. 3266, s. 482; ULIČNÝ, K vývinu, s. 125; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 113; ULIČNÝ, K vývinu, s. 125; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 113; MMB, sign. 3500; MYSKOVŠZKY, A városház, s. 114; ULIČNÝ, K vývinu, s. 125; IVÁNYI, Bárta, č. 3414, s. 503; V roku 1498 sa spomína ako podrichtár Pavol Zypser (*Czypser*). ULIČNÝ, K vývinu, s. 125 ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 8, 10, 11, s. 538, 539, 540. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 114, 115. ŽEBRÁCKY, Sprievodca, s. 42. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 115. MOL DL 39 384. ŽEBRÁCKY, Sprievodca, s. 43. ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 19, s. 543. MYSKOVŠZKY, A városház, s. 115, 116.
- 254 MMB, sign. 56: 20. 4. 1406; MMB, sign. 57: 21. 4. 1406; MMB, sign. 59: 6. 1. 1407. MÁLYUSZ, Kaiser, s. 34, 204 – 205, 227.
- 255 BÉKEFI, A népoktatás, s. 63 – 66. VAJČÍK, Školstvo, s. 173. JANKOVIČ, Dejiny, s. 174. BODNÁROVÁ, Reformácia vo východoslovenských, s. 21.
- 256 SCHWARZ, Praeceptor, s. 47 – 67. VESELÝ, Tradície, s. 51. Existuje aj názor, že autorom spisu *Confessio Pentapolitana* nie je Leonard Stöckel. SUDA, Wer verfasste, s. 19 – 23.
- 257 LUKCSICS II, XV. századi, č. 1293, s. 315: 24. 3. 1453.
- 258 MYSKOVŠZKY, A városház, s. 111.
- 259 Najviac študentov z Bardejova je doložených na univerzite v Krakove (spolu 65). V prvej polovici 15. stor. konkrétne od roku 1411, tam študovali 14 Bardejovčania. V druhej polovici 15. stor. ich bolo už 39. Od roku 1500 – 1507 študovalo v Krakove 7 Bardejovčanov. V r. 1509 – 1526 to bolo 5 študentov. V oveľa menšej miere sa so študentmi z Bardejova stretávame na univerzite vo Viedni, kde do roku 1526 študovali len dvaja a na univerzite v Prahe študoval koncom 14. stor. len jeden študent. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego I, s. 74, 101, 111, 134, 136, 165, 167, 178, 204, 206, 209, 213, 233, 237, 249, 253, 258, 263, 267, 279, 286, 300, 304, 314, 319, 322, 327, 330, 332, 335, 338, 341, 376, 384, 401, 403, 404, 407, 409, 427, 446, 468, 516, 542, 554, 561, 599, 605, 620, 634. Metryka czyli album, s. 291. KIRYK, Związki, s. 19–20. TŮSKÉS, Magyarországi diákok, č. 3763, 7106, s. 195, 337. VARSÍK, Slováci, s. 20, 24 (č. 63, 154). Pozri aj: FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 268; IVÁNYI, Bárta, č. 1621, s. 247; 7. 4. 1466; IVÁNYI, Bárta, č. 1993, s. 300; 27. 6. 1476. V roku 1501 prosí provinciaľ paulinského rádu mesto o finančnú podporu 25 fl. pre Michala Cheustera z Bardejova, ktorý študoval v Itálii. ŽEBRÁCKY, Sprievodca, s. 41.
- 260 ULIČNÝ, K dejinám, s. 24, 29. ULIČNÝ, Dejiny, s. 23. SLIVKA, Cisterciiti, s. 107. SLIVKA, Fundačný, s. 191.
- 261 „...discretis viris dominis Jacobo de Bardfa, Cosme de Tarkæ, Nicolò de Sowaar ecclesiarum sacerdos ac vicearchidecanos de districtibus Gepel, Tarchafæw et Sarus...“ MOL DL 75 261: 31. 5. 1365.
- 262 „Symon plebanus ecclesie beate virginis in villa Gabelli (Kobyly) nec non vicearchidiaconus in districtu Bartphansis...“ MOL DL 75 287: 1429; MMB, sign. 410: 7. 5. 1443; MMB, sign. 538: 6.V.1449. ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 14, 15, s. 541: 1517, 1518.
- 263 MMB, sign. 410: 7. 5. 1443; MMB, sign. 41: 31.V.1402; MMB, sign. 43: 29.IX.1403; MMB, sign. 1023: 26. 6. 1458; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 188, 189, 190 (1420, 1421). JANKOVIČ, Dejiny, s. 123. BODNÁROVÁ, Reformácia, s. 85. ULIČNÝ, K výskumu, s. 155.
- 264 MMB, sign. 524; MMB, sign. 1188; MYSKOVŠZKY, A szent Egyed, s. 104 – 106.
- 265 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 444.
- 266 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 311, 323, 205, 403, 596.
- 267 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 416. MMB, sign. 313: 6. 12. 1437.
- 268 „...ecclesia monasterii sancti Johannis Baptiste de Bardfa...quod de novo construitur et edificatur...“ MVH I.4, s. 296, č. 358: 14. 12. 1400. JANKOVIČ, Dejiny, s. 99. MMB, sign. 473: 31. 7. 1446; MMB, sign. 475: 20. 8. 1446; MMB, sign. 185: 22. 12. 1427. ULIČNÝ, Dejiny, s. 24, 381.
- 269 SLIVKA, Vzájomné, s. 202 – 203.
- 270 MYSKOVŠZKY, A szent Egyed, s. 6, 9, 18 – 19. KAHOUN, Stavitelia, s. 111. JANKOVIČ, Dejiny, s. 98, 124.
- 271 MMB, sign. 3500: 7. 11. 1247; CDSI. II. č. 248, s. 193. HERVAY, Repertorium, s. 125 – 126. ULIČNÝ, Listina, s. 87 – 98. JANKOVIČ, Dejiny, s. 35 – 36, 39. ULIČNÝ, Podiel, s. 359. ULIČNÝ, Dejiny, s. 23. SLIVKA, Cisterciiti, s. 106 – 107. SLIVKA, Fundačný, s. 192. SLIVKA, Vzájomné, s. 202 – 203.
- 272 „...monasterii...ordinis fratrum Heremitarum sancti Augustini...“ MVH I.4, s. 296, č. 358: 14. 12. 1400. KMTL, s. 31. ULIČNÝ, Podiel, s. 361 – 362. ULIČNÝ, Dejiny, s. 24.
- 273 MVH I.4, s. 296, č. 358: 14. 12. 1400. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 259. JANKOVIČ, Dejiny, s. 99. ULIČNÝ, Dejiny, s. 24. SLIVKA, Vzájomné, s. 202 – 203.
- 274 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 383. JANKOVIČ, Dejiny, s. 99. ULIČNÝ, Podiel, s. 362. BODNÁROVÁ, Reformácia vo východoslovenských, s. 20.
- 275 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 286 – 287, 303, 434.
- 276 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 347, 359, 400, 467, 433, 495. JANKOVIČ, Dejiny, s. 173 – 174. LALIKOVÁ, Lukno, s. 238. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 390, 487, 488, 508, 399. „Anno Domini 1449 distributo pro ecclesia et scola facit florenis auri 94.“ MMB, sign. 524; MMB, sign. 2067: okolo roku 1487; MMB, sign. 313: 6. 12. 1437. „...Item super reformacione certarum columnarum in latere ecclesie versus scolan edificaturam...“ ÁBEL, Múvelődéstörténeti, č. 15, s. 541: 1518.
- 277 MVH I.4, s. 196 – 197, §. 249: 13. 4. 1400. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 167.
- 278 MMB, sign. 475: 20.VIII.1446; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 540, 596; IVÁNYI, Bárta, č. 346, s. 63: 3. 8. 1439; IVÁNYI, Bárta, č. 353, s. 65: 1. 2. 1440.
- 279 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 451.
- 280 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 314, 327, 360, 370, 432, 443, 509, 510, 520, 570; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 390.
- 281 „Residua vero pars pro hospitali sancti spiritus videlicet flor. 59.“ MMB, sign. 524; MOL DL 75 287: 1429.
- 282 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 219, 287, 492. MMB, sign. 524. JANKOVIČ, Dejiny, s. 102.
- 283 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 457. V roku 1450 sa v knihe farského kotola sv. Egídia spomínajú výdavky pre toto bratstvo. MMB, sign. 524.
- 284 MMB, sign. 681: 2. 9. 1452; MMB, sign. 720: 1. 12. 1453; WAGNER, Diplomatarium, č. XIII, s. 485–488: 17. 11. 1487. „...fratribus et sororibus fraternitatis Matris misericordie...“ MMB, sign. 951: 19. 3. 1457.
- 285 MMB, sign. 538: 6. 5. 1449; IVÁNYI, Bárta, s. 90, č. 531; MMB, sign. 578: 29. 9. 1450.
- 286 MMB, sign. 1678: 1484 – 1525. JANKOVIČ, Dejiny, s. 106 – 107.
- 287 BODNÁROVÁ, Reformácia, s. 85.
- 288 MVSI I, s. 73, 124, č. 378, 803.
- 289 MMB, sign. 17: 31. 9. 1362; MOL DL 75 261: 31. 5. 1365.
- 290 MMB, sign. 30: 24. 2. 1391. MÁLYUSZ, Kaiser, s. 51 – 52.
- 291 MMB, sign. 17: 28. 11. 1320; RDSI II. č. 587, s. 269; JUCK, Výsady, č. 107, s. 94 – 95.
- 292 MVSI I, s. 73, 124, č. 378, 803.
- 293 MMB, sign. 75: 9. 4. 1414. „...vendidi decimas maiores et minores civibus videlicet iudici et iuratis de B arthfa et Lleroka villula et ipsam civitatem pertinentes...“ MMB, sign. 78: 19. 9. 1417; MMB, sign. 147: 1.VIII.1425; IVÁNYI, Bárta, č. 290, s. 55: 1. 10. 1435; IVÁNYI, Bárta, č. 898, s. 142: 23. 8. 1456.
- 294 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 267, 603, 606.
- 295 IVÁNYI, Bárta, č. 43, s. 9: 29. 9. 1402; IVÁNYI, Bárta, č. 203, s. 34: 10. 1. 1429. GÁCSOVÁ, Spoločenská, s. 102, 104.
- 296 WAGNER, Diplomatarium, č. 16, s. 31: 16. I. 1525; tamže, č. 44, s. 152 – 153: 4. 2. 1525. JANOTA, *Bardejów*, s. 50 – 51. JANKOVIČ, Dejiny, s. 125 – 127. JANKOVIČ, Dve postavy, s. 641. BODNÁROVÁ, Reformácia vo východoslovenských, s. 21 – 23. BODNÁROVÁ, Reformácia v Bardejove, s. 86. ULIČNÝ ml., Reformácia, s. 41 – 42.

BARDEJOV

germ. Bartfeld/hung. Bártfa

1. Name

Earliest mention: 1241 in the Ipatjev Chronicle. It is a Slavic form of the name of Bardejov, *Бордѣво* (*Bardufef*). Bardejov as a village (*villa Bardfa*) is first mentioned in 1277.

Other names and variants: In the 13th century Hungarian name Bardfa became prevalent.

Latin sources: 1283 *Barthfa*, 1362 *Bardafa*, 1402 *Barthffa*, 1425 *Bartwa*, 1437 *Bártfa*, 1446 *Barthwa*, 1515 *Bartpha*

Polish sources: 1363 *Barduyow*, 1430 *Bardiiow*, 1450 *Barduyaw*, 1453 *Bardieiw* (*Bardugyow*, *Bardieyow*, *Bardyegow*)

German sources: 1449 *Bártfa*, *Barthfall*, 1456 *Partuall* (*Bartuall*), 1459 *Bartfolth*, 1483 *Partefal* (*Bartefal*), 1504 *Bartfell*, 1519 *Bartpha*

Etymology of the name: derived from personal name Bardčj (Bardej, Barduj, abbreviated forms of Bartholomew) with Slavic possessive suffix *-ov*.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Bardejov District; in the Middle Ages the town was located in the territory of *Novum Castrum* Comitatus, in the mid-13th century of Šariš Comitatus

Bardejov is situated in the western part of the Low Beskids, near Topľa River, at 277 m above sea.

Medieval road connection, toll collection places: The town was connected to important routes towards Poland and Russia. So called Bardejov gate (*porta Bardfa*) is mentioned in the mid-13th century. In 1321 and 1383 there is a mention of main road (*magna via*) from the Šariš Castle towards Bardejov. Another important route was the river Topľa (*Thaphyanwzye*), first mentioned in 1385. Royal toll station and thirtieth station were in Bardejov.

Boundaries: However town area is known as early as 1247, the first reliable mention dates to 1320. In 1351 the area of the town was delimited more precisely. The most accurately described area is in verification of boundaries of 1549 and 1550.

3. Earliest settlement

Earth-houses and remnants of houses in the park behind the Church of St. Egidius dated to the 13th-14th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: free royal town

Basic privileges: Elevation of Bardejov to free royal town was gradual:

1320 – Charles I grants exempts guests from royal tax and other extraordinary duties for 10 years

1352 – privilege to hold annual fair (*forum annuale*) on the feast of St. Egidius day for eight days

1365 – judicial powers of Bardejov hereditary mayor and jurors considerably extended (*ius gladii*)

1376 – heritable rights and entailed estates of the last hereditary mayor Henry (*scultetus*, *woyth*) were bought out by Louis I in 1376; at the same time he grants residents of Bardejov the same rights as those given to Buda and Košice citizens

Confirmation of basic privilege:

Privilege of 1320: 1346, 1362, 1422

Privilege of 1352: 1352, 1427

Privilege of 1365: 1427

Privilege of 1376: 1387, 1392, 1424, 1426, 1434

Important partial privileges and confirmations (selection):

28 January 1363 – Kasimir III the Great of Poland confirms to Bardejov traders their old privilege, prohibiting the town of Czychów from requiring higher toll charges from them as normal

2 August 1365 – Louis I confirms and amends the privilege to hold annual fair on the feast of St. Egidius day for eight days

17 July 1374 – Queen Elizabeth of Hungary and Poland orders all dignitaries and authorities not to try residents of Bardejov as only mayor and jurors have this right

21 September 1377 – Louis I exempts all traders from paying tolls and thirties during the annual fair held in the town

22 January 1402 – Sigismund grants Bardejov large trade privileges: Right of staple of goods imported from Poland and Russia; residents of Bardejov are free to travel and trade throughout kingdom as far up as Senj (*Segnia*, *Zengg*) in today's Croatia; exempted from paying tolls at the royal toll stations

1 March 1402 – Sigismund I exempts Bardejov townsmen in all provinces of the Kingdom from tollage at all toll stations

29 September 1403 – Sigismund I extends the time of the annual fair for 8 days before and 8 days after the feast of St. Egidius

23 January 1404 – Sigismund I exempts Bardejov townsmen from paying half of the thirtieths at all thirtieths stations in all provinces of the Kingdom

31 August 1420 – Sigismund I issues a regulation that only the town of Košice and Bardejov have the right to whiten cloth

22 December 1427 – Sigismund I officially allows the town to hold another annual fair on the feast of John the Baptist (June 23-25)

Town law: In the internal issues, Bardejov since 1376 officially began to abide by law of royal towns Košice and Buda. In the town was exerted not only Nuremberg law, but also the older right of German guests, who brought their legal customs with them from Silesia (Magdeburg law).

5. Architectural development and town topography

There are no evidences of older building development in the early 13th century in connection with the Church of St. Egidius and Cistercian monastery. An older settlement was not reliably proven by archaeology. Granting of the right to hold an annual fair before 1352 makes the existence of a central market square very probable. In the late 14th century Bardejov finished **fortification** with moat. In 1582 the town had twelve bastions and four gates, the oldest and most important was the Upper Gate (*Porta superior*). Bardejov had not its **Town hall** (*praetorium*, *Rothaus*) before 1505. Since 1428 there was a market house for meat, its upper floor served as a place for town council meetings. Bardejov had its own **baths** (*balneum*) before 1420, located in the Old Street, next to the **Monastery of St. John the Baptist**. In August 1426 the town began to build new baths, called the lower (*balneum novum*, *inferius*). Bardejov had its **brewery** (*brasiatorium*), probably as early as the 14th century, though the first mention dates to 1418 (*brasiatorium medius*, *Milde*). Both **hospitals**, of St. Spirit and of St. Leonhart for lepers, were located outside the town walls.

6. Significant events (chronology)

March 1338 – in the northern Šariš still substantial amount of snow; Topľa River spilled from its original bed and caused major flooding

1400 – Polish troops occupy Bardejov and harass surrounding territory and its inhabitants; later that year, the Lords of Rozhanovce with 400 riders liberate the town and expel the Poles from the vicinity of the town

19 April 1412 – representatives of five free royal towns (Košice, Bardejov, Prešov, Levoča and Sabinov) meet in Košice, where they agree on a common approach to their debtors

1440 – Queen Elizabeth appoints John Jiskra of Brandýs as her chief captain and Šariš Comes

25 August 1442 – great fire in Bardejov, half of the town burned

1456-1461 – Bardejov constantly threatened by *bratřici*

April 1483 - July 1493 – several smaller paramilitary groups (*latrones et malefactores*) or individuals rob traders on the roads and raid the villages of several noblemen

1491 – Bardejov defends itself against the troops of Polish prince John Albert, who tries to gain the throne of Hungary; town suffers heavy damage

7. Demographic trends

German guests settled down in Bardejov before 1320. It is assumed that in the early 14th century, but especially after 1376, there was a major influx of people into the town from its vicinity. In the 15th century, the population of the town with its suburbs is estimated at about 3000-3500 people. Besides the large German community, also Slovaks, Poles and Hungarians lived in the town. Increasing economic self-confidence of Slovaks and Poles in Bardejov is documented in 1530 by a request of Germans, begging the king for a ban on moving Slovaks and Poles to the town.

8. Economic activities

Cloth-making: Production of linen and cloth was the most important economic activity as early as the 13th century, though the first mention of the production comes from 1407. In the early 15th century cloth was exported mainly to Buda, Székesfehérvár, Hatvan, Varadín, Heves, Eger and Košice. **Trade:** A significant part of Bardejov privileges were granted to Bardejov traders in cucumber. The town possessed the privileges of the right of staple. Bardejov traders were free to travel and trade throughout the Kingdom, were exempted from paying the royal toll and the half of the thirtieth tax. **Crafts and guilds:** Bardejov had a variety of crafts. During the 15th century, their total number was about 40. The first known guilds in Bardejov were weavers (1424), furriers (1435), brewers (1450), coopers (1478), potters (1485), girdlers (1494), blacksmiths (1497) and shoemakers (1499).

9. Town administration

Municipality: initially, the town was headed by hereditary mayor (*advocatus, iudex, scultetus*), since 1376 by freely elected mayor and town council of 12 members

Town chancery: the first deed was issued in 1412; the first preserved document in German dates back to 1449

Notary: notary (*notarius, Statschreyber*) since 1376, often being a member of town council

Town Book: maintained since 1413

Seal: three town seals are known, the first one dates back to the 14th century, the second one was smaller and the third one with new coat of arms was made in 1453

Coat of arms: Bardejov officially received the right of municipal coat of arms in 1453 from Ladislaus

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Mark of Nuremberg – financial adviser of Sigismund I, worked for Bardejov in 1406-1407

Valentin Eck (Eckhius) – humanist poet (*poetus coronatus*), lecturer and professor at the Jagiellonian University in Krakow, since 1518 he taught in Bardejov town school

Leonard Stöckel (16th century) – teacher, theologian, religious reformer and humanist, rector of Bardejov town school, known as “Wittenberg of the East” or as a teacher Hungary (*Ungariae praeceptor*)

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 64

11. Church History

Churches: parish Church of the St. Egidius built in 14th century; church dedicated to John the Baptist was finished sometime before 1400 as part of the Augustinian monastery

Monasteries: Cistercian monastery probably in the early 13th century; Augustinian monastery in the early 15th century

Church (parish) school: near the Church of St. Egidius, first mention dates to 1434

The beginnings of the Reformation: Protestant preachers appeared in Šariš region very soon. As early as January 1525 Šariš Comitatus issued a regulation threatening Luther’s followers with death and property confiscation.

Daniela Dvořáková

BECKOV

nem. Beckow, maď. Beckó

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1208 *Blundix*, okolo 1210: *Blundus* (Anonymus)¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

Mesto

1332 – 1337 *Bolondug*, *Coludug*, 1388 *Galaucz sive Beczkow*; 1389 *Bolunduz*; 1392 *Civitas Bolondocziensis* 1398 *Bolondoch*; 1411 *Beczkow*; 1414 *Bolundoch*; 1424 *Bolundocz*, *Bolondocz*, *Bolondoch*; 1431 *Beczkow*; 1441 *Bolondoch*, 1471: *Bolondoch*, 1477 *Bolondoch* 1479 *Bolondoch*.²

Hrad

1264 *castrum Bolonduch*, 1267 *castrum Bolonduch*, 1388 *castrum Bolondoch* 1392 *Bolondoch* 1398 *castrum Bolondoch*, 1410 *Bolundocz* (predikát), *Beczkow* (predikát), 1413 *Betzkow* (predikát) 1419 *Bolondoch*. (predikát), 1424 *castrum Bolondocz*, 1430: *castrum Beczkow*, 1435 *castrum Bolondoch*, 1437 *castrum Bolondocz*, 1448 *castellanus castri Beczkow*, 1450 *Bolondoch* (predikát), 1476 *castellanus de Bolondocz*, 1477 *castrum Bolondocz* 1485 *castellanus castri Bolondocz*, 1497 *castrum Bolondos*, 1521 *castrum Bolondoch*.) 1522: *castrum Bolondoch*.³

Nemecké pramene

1417 *Bluntsch* (predikát), 1430 *Pluntsch* (predikát).⁴

Etymológia názvu

Názov hradu Blundix vznikol zo staroslovanského Bludište, čo odrážalo ťažko prístupný terén, v ktorom sa hrad nachádzal. Z tohto názvu druhotne vzniklo maďarské pomenovanie Bolondóc (vývin zapisovania v priebehu niekoľkých storočí: Blundix > Blundus > Blondich > Bolondus > Bulunduz > Bolondóc). Názov podhradia, z ktorého sa vyvinulo mesto Beckov, nebol totožný s názvom hradu. Vznikol z osobného mena Beck, resp. Becko a posesívnej prípony -ov. Názov Beckov sa preniesol neskôr aj na samotný hrad a jeho pôvodný názov Bludište upadol do zabudnutia. Maďarskí historici sa prikláňajú k etymológii, ktorá spája názov hradu s maďarským slovom „bolond“ (hlúpy, šialený, bláznivý). Z tejto etymológie vychádza povest' o šašovi Beckovi, ktorý mal za svoj dôvtip a pohotovosť dostať hrad od vojvodu Stibora.⁵

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Trenčiansky, okres Nové mesto nad Váhom, geografická poloha 48° 47' severnej zemepisnej šírky, 17° 53' východnej zemepisnej dĺžky.

V stredoveku sa mesto nachádzalo na území Trenčianskej župy.

Mesto sa nachádza v inundačnom území ľavého brehu Váhu, na úpätí Považského Inovca v tzv. Beckovskej bráne. Na vápencovo-dolomitovom brale nad Beckovom sa týči čiastočne rekonštruovaný stredoveký hrad.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Beckov sa nachádzal na významnej komunikačnej spojnici vedúcej z Podunajska k Baltu, pričom v Beckove bol dôležitý brod cez rieku Váh. Najstaršia doložená zmienka o Beckove súvisí s cestou: v listine sa spomína cesta z Beckova do Trenčína. Táto cesta bola cestou spájajúcou jednotlivé považské hrady, ktoré vznikli ako obranná pohraničná línia na hraniciach s Českým kráľovstvom (od Žiliny po Šintavu). V roku 1424 sa spomína cesta z Beckova do Nitrianskej Blatnice (odbočka z hlavnej diaľkovej považskej trasy pri Piešťanoch). Cestujúci po tejto ceste boli oslobodení od platenia mýta v Piešťanoch.⁶

Najbližšia mýtna stanica sa nachádzala v Novom Meste nad Váhom a patrila k príslušenstvu beckovského hradného panstva.⁷

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Výhodná geografická poloha Beckova pri brode cez rieku Váh ako aj priaznivé klimatické aj pôdne podmienky viedli k včasnému osídleniu tohto priestoru, ktoré kontinuálne pokračovalo až do stredoveku. Najstaršie sídliská v okolí Beckova pochádzajú zo staršieho stredného paleolitu. V samotnom Beckove sa našli kosti mamuta. Hoci priestor Beckova bol nepochybne osídlený, významné archeologické náleziská sa viažu až k dobe bronzovej. V Beckove, na južnej strane pod hradom sa našlo sídlisko lužickej kultúry.⁸ V mladšej dobe železnej bol osídlený hradný vrch, neskorolaténske sídlisko púchovskej kultúry sa našlo na hornom aj dolnom nádvorí Beckovského hradu ako aj v jeho okolí (poloha Obora). Predpokladá sa existencia rozsiahleho keltského hradiska (s rozlohou asi 2,5 ha), ktoré bolo dlhodobé, datované je od 1. storočia pred Kristom po 1. storočie po Kristovi a zaberalo celý dolný hrad s predhradím, pričom pokračovalo juhovýchodným smerom na náprotivný vrch. V dobe rímskej na území Beckova existovala germánska (kvádska) osada, ktorá mala podobu menšej poľnohospodárskej usadlosti s vlastnou výrobou železa, na čele s vyššie postaveným jedincom, vlastníkom luxusných predmetov. Indíciu na existenciu kniežacieho hrobu poskytuje nález širokej zlatej náramnice zo 4. storočia. Na prelome 5. a 6. storočia je na strednom Považí doložené prenikanie slovanského obyvateľstva. Počas veľkomoravského obdobia

jestvovalo na hradnom kopci výšinné sídlisko, okolo ktorého sa koncentrovali okolité sídliska v intraviláne aj extraviláne Beckova. Význam výšinného sídliska vyvrcholil výstavbou kamenného hradu v polovici 13. storočia.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, po r. 1388 zemepanské mesto.

Základné privilégium

Udelenie trnavských mestských výsad v roku 1392.⁹

Mesto Beckov vzniklo pôvodne ako osada pod hradom. Hoci hrad Beckov je vyslovene listinne doložený až v roku 1264, jeho existenciu možno predpokladať skôr. Zmieňuje sa o ňom anonymný kronikár kráľa Bela III. (1172 – 1196) vo svojej kronike *Skutky Uhrov (Gesta Hungarorum)*, ktorá vznikla na začiatku 13. storočia. Anonymus vymenúva Beckov (*Blundus*) medzi hradmi, ktoré zaujali Maďari hneď po svojom príchode do Karpatskej kotliny. Aj z najstaršej listinnej zmienky o Beckove (*Blundix*) z roku 1208, kde sa pri metácii majetkov Nitrianskeho biskupstva (Biskupice) spomína cesta z Beckova do Trenčína, sa dá usudzovať, že v oboch prípadoch sa mysleli kráľovské pohraničné hrady. Hrad Beckov bol súčasťou systému pohraničných hradov vybudovaných v posledných rokoch vlády Štefana I. v línii od Trenčína po Šintavu. Vytvorenie obrannej línie v Považí si vyžiadali útoky nemeckých cisárov a ich spojencov, českých kniežat. Pod hradom sa vytvorila podhradská osada, ktorá sa vyvinula na mesto.

Dejiny mesta Beckov, ktoré bolo zemepanským mestom, resp. mestečkom, teda veľmi úzko súviseli s dejinami hradu Beckov. Majitelia hradu boli automaticky majiteľmi mesta, ktoré tvorilo súčasť príslušenstva hradu.

V prvých storočiach existencie Uhorska bol hrad Beckov centrom pohraničného komitátu. Tieto menšie pohraničné komitáty začali zanikať v priebehu 13. storočia. Konkrétne správy o beckovskom pohraničnom komitáte sa zachovali až z tohto posledného obdobia (v roku 1244 sa spomína Michal, syn Apu, *comes de Bolundoch*¹⁰).

Ako kráľovský hrad spravovaný županom sa Beckov udržal takmer po celé obdobie vlády Arpádovcov. Koncom 13. storočia sa hradu zmocnil uhorský magnát Matúš Čák Trenčiansky. Priama zmienka o panstve Matúša Čáka na Beckove sa nezachovala, no tento šľachtic už v roku 1296 obsadil Trenčiansky hrad a prebudoval ho na svoju rezidenciu, pričom pod svoju moc získal celú Trenčiansku župu. Z tohto dôvodu je takmer vylúčené, aby strategicky významný Beckov zostal mimo jeho záujmu.

S osobou Matúša Čáka sa spája aj rozmach podhradskej osady Beckov. Historici predpokladajú, že už od 11. storočia sa tu konal týždenný trh a jestvoval farský kostol (zasvätený sv. Štefanovi). Matúš Čák dbal o prosperitu svojich majetkov, ktorú zabezpečoval osídľovaním jestvujúcich alebo novozaložených osád (lehoty) na nemeckom (emfyteutickom) práve. Predpokladá sa, že aj v Beckove sa usadili v tomto období noví „hostia“.¹¹

Po smrti Matúša Čáka (1321) hrad opäť pripadol kráľovskej korune. Priaznivé podmienky, politická stabilita a mier viedli k mestotvornému procesu, niekedy v tomto období získal Beckov status mesta. Anjouovci si hrad (a teda aj mesto Beckov) podržali, v ich mene ho spravovali kráľom menovaní kasteláni. V roku 1388 hrad Beckov spolu s príslušenstvom získal ako donáciu od kráľa Žigmunda Luxemburského uhorský šľachtic poľského pôvodu Stibor zo Stiboríc.¹² Obdobie panstva rodu Stiborovcov (1388 – 1434) bolo pre dejiny mesta aj hradu prelomové. Stiborovci si hrad zvolili za svoju hlavnú rezidenciu, čo malo veľký vplyv aj na samotné mesto Beckov, ktoré prežívalo v tomto období konjunktúru. V roku 1392 získalo mesto od Stibora trnavské mestské výsady.¹³ Po smrti Stiborovho jediného syna rovnakého mena v roku 1434 hrad nakrátko pripadol znovu kráľovskej korune. V roku 1437 ho Žigmund daroval novou donáciou manželovi Stiborovej dcéry Kataríny, Pavlovi Bánfimu z Alsó Lindvy.¹⁴ Bánfiovci držali hrad s mestom Beckov a ďalšími prislúchajúcimi majetkami až do polovice 17. storočia, kedy rod vymrel.

V prameňoch vystupuje Beckov striedavo ako *opidum* aj *civitas*, za panstva vojvodu (1389 – 1414) takmer výhradne ako *civitas*, neskôr nejednotne:

1416 *opidum Bolondoch*¹⁵

1424 *possessio Bolondoch*¹⁶

1424 *civitas Bolondocz*¹⁷

1431 *civitas Beczkow*.¹⁸

1477 a 1479: *civitas murata Bolondocz*.¹⁹

1449 *oppidum bene munitum et muratum*²⁰

+1521 *civitas Bolondoch*.²¹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Mesto bolo koncom 14. storočia už **opevnené hradbami** a vchádzalo sa do neho **dvoma bránami**: severnou Hornou bránou a južnou Dolnou bránou, ktoré rešpektovali diaľkový cestný ťah. Ako opevnené sa uvádza už v roku 1398.²² V roku 1449 sa dokonca uvádza, že mesto (mestečko) je „dobře opevnené“.²³ Okrem opevneného mesta existovalo aj neopevnené **podhradie** (suburbium) v bezprostrednej blízkosti hradu. Nachádzalo sa pred na južnej strane mesta pred Dolnou bránou a na príľahlej stráni vedúcej k hradu. Hrad prešiel dôkladnou prestavbou na prelome 14. a 15. storočia za Stiborovcov. Architektonické riešenia pri prestavbe hradu boli v tom čase veľmi progresívne a nasledujúci majitelia Beckova (Bánfiovci) do podoby hradu nezasahovali.

Mimo mesta, pred bránami nad priekopou, sa nachádzal **mestský kúpeľ**.²⁴ Za hradbami stál aj farský kostol sv. Štefana.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1241	Beckov bol ohrozený vpádom Tatárov.
1388	16. 7. Žigmund daroval hrad Beckov spolu s mestečkom Stiborovi zo Stiboríc.
1392	8. 5. boli Beckovu udelené trnavské mestské výsady.
1392	2. 10. hrad Beckov navštívil kráľ Žigmund, dotoval tam listinu. ²⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Najstarší urbár beckovského panstva pochádza z roku 1522, no práve zápis o meste Beckov sa nezachoval.²⁶ Údaje o veľkosti mesta poskytuje portálny súpis z roku 1549. Zo 17 stredovekých miest a mestečiek v Trenčianskej župe bol Beckov druhý najľudnatejší. Po Trenčíne s 90 portami, nasledoval Beckov so 41 portami a 59 inými jednotlivinami. Ďalšie mestá mali 30 a menej port.²⁷

Z hľadiska etnického zloženia v staršom období sa predpokladá nevelká, ale vplyvná skupina nemeckého patriciátu, ktorý mal rozhodujúcu pozíciu v správe mesta. V druhej polovici 15. storočia prevládalo slovenské obyvateľstvo nielen celkovo medzi mešťanmi, ale aj v správe mesta, o čom svedčí vydávanie písomností mesta v slovakizovanej češtine.²⁸

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Mincovníctvo

V roku 1441 získal majiteľ beckovského hradného panstva Pavol Bánfi od kráľa Vladislava povolenie, aby v Beckove alebo Lendave (podľa vlastného rozhodnutia) razil mince.²⁹ Výnosy z razby mincí si mal ponechať, aby nimi pokryl vysoké výdavky späté s vydržiavaním žoldnierskeho vojska počas občianskej vojny medzi prívržencami kráľa Vladislava a kráľovnej Alžbety, ktorí vzájomne zápasili o uhorskú korunu. Nie je známe, či sa v Beckove skutočne razili mince.

Richtárovi patrili v roku 1389 bitúnok,³⁰ 1389 pekáreň,³¹ 1389 získal príjmy z kúpeľa.³² Príjmy z mlyna patrili tiež richtárovi, v roku 1389 v donačnej listine pre Petra Kriekera sa uvádza, že richtár má právo vybudovať si mlyny kdekoľvek v okolí Beckova (*in Bolundoczensi districtu*).³³

Výčap

Z listiny vojvodu Stibora z roku 1411 vyplýva, že obyvatelia vnútorného mesta disponovali viacerými výsadami, ktoré sa nedotýkali obyvateľov predmestia: mešťania vnútri hradieb mohli slobodne obchodovať s vínom, mimo hradieb mohli čapovať len víno z vlastných viníc a len pre vlastnú spotrebu, nesmeli ho kupovať ani predávať susedom. Pivo a víno z iných oblastí nesmeli obyvatelia podhradia dovážať, naopak mešťania z vnútorného mesta mohli dovážať a čapovať víno, pivo aj medovinu z hociktorých oblastí. Právo variť pivo mali opäť len obyvatelia vnútri hradieb, za hradbami mesta sa pivo nesmeli variť, ani čapovať a predávať mimo domu pivo kúpené v meste. V prípade porušenia nariadenia hrozila pokuta 10 libier denárov. Zaujímavá je výsada, ktorou Stibor povolil komukoľvek vo vnútornom meste postaviť si kamenný pivovar, ale s podmienkou, že richtár a prísazní skontrolujú, či je dostatočne zabezpečený pred ohňom. Mesto sa teda snažilo pred zničujúcimi požiarimi chrániť aj preventívnymi opatreniami.³⁴

Vinohradníctvo

Bohatí mešťania vlastnili vinohrady a obchodovali s vínom. V roku 1508 sú doložení beckovskí viniční majstri (peregovia) Pavol Kojnáč a Ondrej Čilík.³⁵

Trhy

Beckov bol od včasného stredoveku trhovým miestom, konal sa tu pravidelný sobotný týždenný trh. Za vlády Ladislava Pohrobka (1453 – 1457) pribudli ďalšie dva výročné trhy (jarmoky) na sviatok 11-tisíc panien (21. októbra) a na sviatok pápeža Urbana (25. mája). V roku 1520 k týmto trhom pridal kráľ Ľudovít II. ďalšie 4 výročné trhy na sviatok pápeža Gregora (12. marca), na Krížové dni (prvé tri dni šiesteho týždňa po Veľkej noci), na sv. Štefana kráľa (20. augusta) a na sv. Katarínu (25. novembra).³⁶

Remeslá

V meste pôsobili viacero remeselníkov, Menovite sú doložení v roku 1500: kolár, tkáč, debnár, sitár a mäsiar.³⁷

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Mesto spravoval dedičný richtár, ktorého ustanovil zemepán. V roku 1389 udelil Stibor dedičné richtárstvo (*iudicatus*) v Beckove za zásluhy svojmu familiárovi Petrovi Kriekerovi. V darovacej listine sú špecifikované aj výsady, ktorým sa beckovský richtár tešil: jednu nezdanenú usadlosť s poliami, lúkami, pasienkami, tretinu súdnych poplatkov a pokút zo všetkých súdnych prípadov (okrem hrdelných trestov). Richtár ďalej dostal bitúnky s pekárnou, kúpeľ ako aj právo postaviť si kdekoľvek v okolí Beckova mlyn a vlastniť ho.³⁸

V roku 1392 udelil Stibor na žiadosť Beckovčanov mestu trnavské mestské výsady. Znamenalo to väčšiu nezávislosť mesta v správe aj súdnictve. Na čele mesta už nebol dedičný richtár, ale richtár volený celou obcou alebo jej väčšou a zamožnejšou časťou, pričom zostala povinnosť „predstaviť“ richtára na schválenie zemepánovi. Aj súdne právomoci richtára boli väčšie – mohol súdiť aj v hrdelných záležitostiach a spolu s prísaznými mal právo vyniesť aj rozsudok smrti (nie nad šľachticom). V Stiborovej listine sa vyslovene hovorí, že môžu súdiť „väčšie“ aj „menšie“ prípady, a to bez zasahovania vrchnosti, pričom súdne poplatky a pokuty pripadali im. Mali právo sami si voliť farára či odkázať majetok ľubovoľným dedičom, nikto iný okrem richtára ich nesmel súdiť, nemohli ich nútiť do súbojov, sporné záležitosti sa riešili prisahou dvanástich mužov, do mesta sa mohol ktokoľvek (slobodný) prísťahovať atď.³⁹

Je však pravdepodobné, že Stibor si ponechal možnosť zasahovať do voľby richtára a azda aj predstaviteľov mestskej rady. Predstavitelia mesta sa totiž občas uplatnili aj v jeho službách, napríklad v roku 1407 traja beckovskí mešťania (*seniores cives*), konkrétne Ruzk, Peter, Markov syn a Manyk, vystupovali ako splnomocnení Stibora v istom majetkovom spore.⁴⁰ A naopak, niektorí zo Stiborových služobníkov získali domy v Beckove a stali sa beckovskými mešťanmi, napríklad synom bývalého beckovského kastelána Bolu potvrdil Žigmund v roku 1436 vlastníctvo polovice kúrie v Beckove a prikázal Nitrianskej kapitule ich vovedenie.⁴¹

Výsady neplatili pre obyvateľov mimo hradieb mesta, na predmestí. Rozdielne právne postavenie vyvolávalo nespokojnosť a konflikty. Listinou z roku 1411 Stibor upravil vzťahy medzi oboma komunitami, najmä v oblasti práva výčapu a predaja nápojov. V prvom rade ustanovil, že každá sťažnosť sa má riešiť pred richtárom a prísaznými a v prípade nespokojnosti s rozsudkom sa sporná stránka mohla odvolať do Trnavy. Tá strana, ktorá by bezdôvodne a bez riadneho súdneho procesu robila výpady, mala zaplatiť Stiborovi alebo jeho synovi 400 uhorských hrivien v minciach.⁴²

Štatút mesta spravovaného podľa výsad mesta Trnava si Beckov neudržal trvale, celkom určite nie v pôvodnom rozsahu (právo slobodnej voľby richtára sa zrejme neuplatňovalo). Na čele mesta, ktoré sa od polovice 15. storočia čoraz častejšie v prameňoch označuje ako mestečko (*oppidum*), bol dedičný richtár (šoltés). Krátko po smrti vojvodu Stibora, v roku 1416 predal Juraj, syn Petra Henela z Henelovej Lehoty, (Handlová) „šoltéstvo, čiže advokáciu, ľudovo zvané richtárstvo“ v mestečku Beckov za 300 zlatých Petrovi Leykesovi z Henelovej Lehoty a jeho manželke a deťom.⁴³

V prípade zložitejších právnych problémov sa beckovská mestská rada obracala na Trnavu ako vyššiu odvoláciu inštanciu (napr. spor beckovského meštana Mateja Janoviča a trenčianskeho meštana Stanka Ševca v roku 1508).⁴⁴ Je možné predpokladať pôsobenie mestského notára, ktorý mal na starosti agendu mesta, hoci konkrétny pramenný doklad sa nezachoval.

Mestská pečať

Najstaršie pečatidlo Beckova pochádza z 15. storočia (dodnes sa zachovalo v Trenčianskom múzeu). Má priemer 43 mm a kruhopsis „*Sigillum * civitatis * bolvndvez*“. Znak vyobrazený na pečatidle je vysvetľovaný rôzne. Niektorí bádatelia tvrdili, že vyobrazené zviera je slon, čo malo symbolizovať vysokú skalú nad Beckovom a veža na jeho chrbte je symbolom hradu. Podľa názoru J. Nováka vyobrazené zviera je býk a súvisí s erbom majiteľom Beckova, Bánfičov. Vyobrazenie býka však nebolo celkom šťastné, jeho dolný pysk pripomínal chobot a tak bolo neskôr toto zviera považované za slona.

V roku 1548 vzniklo nové typárium, na ktorom už bol vyobrazený slon s vežou na chrbte. Toto menšie pečatidlo mesta Beckov je heraldické. Nad renesančným štítom s figúrou slona je vyrytý letopočet, do vrchných rohov štítov sú vyryté písmena B a S. Zachovalo sa na písomnosti z roku 1557. Okrem neho vzniklo z neznámych dôvodov v roku 1548 aj ďalšie menšie mestské pečatidlo s vyobrazením slona bez štítu a s kruhopsisom „*SIGIL(tvm). CIVITATIS. BECZKO*“.

V rovnakom období vznikla aj väčšia mestská pečať, v pečatnom poli je vyrytý veľký slon bez štítu a kruhopsisom „*SIGILLUM * CIVITATIS * BECZKO*“.⁴⁵

Richtári mesta do r. 1526

Peter Krieker (1389),⁴⁶ Egíd, syn Ulrika de Galgocsa (1392),⁴⁷ Ján, zlatník (1411),⁴⁸ Matej (1436).⁴⁹

10. OSOBNOSTI MESTA

Počty študentov podľa zachovaných matric na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 11 študentov.⁵⁰ Zaujímavosťou je, že na pražskej univerzite študoval aj syn vojvodu Stibora, Stibor mladší, dedič a pán Beckova.⁵¹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Farský kostol

Od konca 11. storočia bol Beckov sídlom fary pri kostole sv. Štefana. Farský kostol patril do Trenčianskeho archidiakonátu. Ak sa obyvatelia mesta riadili tzv. magdeburským právom, potom išlo o tzv. exemptnú faru (celý cirkevný desiatok patril miestnemu farárovi, t. j. neodovzdával ho biskupovi). Prvý raz je existencia beckovskej fary doložená v rokoch 1332 – 1337 v pápežských desiatkových registroch. Z nich vyplýva, že farár (Paulus) odovzdal do pápežskej pokladne za svoju faru 5 hrivien.⁵²

Zaujímavosťou je, že farský kostol sa po celý stredovek nachádzal za hradbami mesta.⁵³ V roku 1414 sa spomína v prameňoch beckovský farár Vavrinec.⁵⁴ Z roku 1424 pochádza zmienka o oltári sv. Kataríny v beckovskom farskom Kostole sv. Štefana.⁵⁵

Špitál

Na predmestí Beckova nechal Stibor mladší znovuvybudovať špitál na počesť Sv. Ducha (*Hospitale pauperum sub titulo et honore Sancti Spiritus in suburbio nostre civitatis Beczkow*). Stibor mladší ho spomína v záвете z roku 1431, keď odkázal na dobudovanie tohto špitálu 300 zlatých a ustanovil jedného kaplána, ktorý mal pre týchto bedárov vykonávať bohoslužby. Špitál obdaroval ešte skôr aj ďalšími majetkami, v testamente sa už len pripomína, aby pozostalí rešpektovali jeho listiny, ktorými špitálu daroval majetky. Všetky tieto majetky mal spravovať beckovský farár a dvaja volení členovia rady, ktorí sa mali starať o potreby chudákov. Špitál mal okrem toho dostať podiel zo Stiborovej pozostalosti: tretinu presne vymenovaných drahocenností.⁵⁶

Kláštor

Stibor mladší v záвете z roku 1431 ustanovil, aby sa v Beckove vybudoval z novej základiny pre dvanásť osôb, bratov a kňazov Kláštor Zvestovania blahoslavenej Panny Márie, rádu bratov heremitov (pustovníkov) pod regulou sv. Pavla, prvého pustovníka. Na stavbu kláštora odkázal Stibor mladší tristo zlatých a pravdepodobne aj nejaké nehnuteľné majetky. Aj tento kláštor, podobne ako špitál, získal podiel zo Stiborových pokladov: druhú tretinu vymenovaných drahocenností. O to, či sa Stiborovi mladšiemu podarilo napokon kláštor postaviť, nemáme nijaké správy. Podľa názoru niektorých historikov výstavbe kláštora zabránilo husitské nebezpečenstvo a napokon predčasná smrť zakladateľa.⁵⁷ Kláštor neskôr vybudoval Pavol Bánfi, nebol však paulínsky, ale augustiniánsky. V roku 1449 požiadal Pavol, respektíve v jeho mene prepošť kláštora v Novom Meste nad Váhom pápeža Mikuláša V. o súhlas s presťahovaním mníchov z Nového Mesta do bezpečnejšieho Beckova. Kláštor v Novom Meste bol totiž v tom čase po útoku nepriateľov vypálený a zničený. Pavol Bánfi slúbil, že v Beckove pre nich vybuduje kompletný kláštor s kostolom. Súčasne sa mal farár kostola sv. Štefana za hradbami Beckova presťahovať do kláštora v Novom Meste a kostol mal byť odtiaľ spravovaný spomínanými presťahovanými mníchmi.⁵⁸ Presťahovaním prepozitúry do múrmi chráneného Beckova ju zachránili pred zánikom.

- 1 CDS I., 116, nr. 148; MÚCSKA, Kronika anonymného notára, s. 85
- 2 1332 – 1337: MVSI I., s. 53, nr. 214 a MVH I.1., s. 199; 1388: MOL DL 7414; 1389: CDH X/3, s. 96; 1392: WENZEL, Stibor, s. 66; 1398: Tamže, s. 103., 1411: Tamže, s. 143, 1414: ZsO IV, č. 1909, MOL DF 280094; ZsO IV, č. 2246, MOL DF 243927; 1424: WENZEL, Stibor, s. 178, 181, ZsO XI, č. 1348, MOL DL 59010; 1431: WENZEL, Stibor, s. 195; 1441: MOL DL 44313; 1471: MOL DL 107712; 1477: MOL DL 17902, 17 904; 1479: MOL DL 18150; 1521: IVÁNYI, Béla, Trenczén vármegye levéltárai, s. 235 – 236.
- 3 1264: CDAC VIII, s. 271; 1267: MOL DL 76007, 1388: CDH XI, s. 662; 1392: MOL DL 72870; 1398: WENZEL, Stibor, s. 103; 1410: MOL DL 105560, MOL DL 43062; 1417: WENZEL, Stibor, s. 165; 1419: MOL DL 10840, 1424: WENZEL, Stibor, s.180; 1431: Tamže, s. 194; 1435: DL 12683; 1437: CDH X/7, s. 864; 1448: WENZEL, Stibor, s. 213; 1450: MOL DL 14430; 1476: MOL DL 17881; 1477: MOL DL 17902, 17904, 24752, 17908, 24753; 1485: MOL DL 19068; 1497: MOL 20612; 1521: IVÁNYI, Béla, Trenczén vármegye levéltárai, s. 236, 1522: Tamže, s. 237.
- 4 1413: WENZEL, Stibor, s. 157; 1430: Tamže, s. 189
- 5 K etymológii p. LÜTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména Československa, s. 48, KARLÍK, Beckov 1, s. 27.
- 6 ZsO XI, č. 1348, MOL DL 59010.
- 7 Príslušenstvo hradu Beckov v roku 1388 tvorili tieto majetky: mesto Beckov, mestečko Nové Mesto nad Váhom s mýtom a dediny Krivosúd, Ravazd, Pohrančova Ves, Veľké Kočovce, (Malé) Kočovce, Nová Ves, Mnešnice, Dolné Sŕnie, (Moravské) Lieskové, (Zemianske) Podhradie, Bošáca, Haluzice, Štvrtek, Ivanovce, zaniknuté Melčice a Trboký.
- 8 KARLÍK, Beckov 1. Dejiny obce, s. 9.
- 9 WENZEL, Stibor, s. 66.
- 10 MOL DL 61178.
- 11 KARLÍK, Beckov 1. Dejiny obce, s. 30.
- 12 ZsO I, č. 654-5.
- 13 WENZEL, Stibor, s. 65.
- 14 REVICZKY, A boldogságos Szüzzröl czimzett Vág-Újhely prépostság, s. 86. Potvrdenie donácie a súčasne aj príkaz Nitrianskej kapitule na vovedenie. SNA Leleský konvent Hodn.Miesto, J et S, Litt. B, nr. 191.
- 15 ZsO V, č. 1959, DF 254 626)
- 16 ZsO XI, č.1348
- 17 WENZEL, Stibor, s. 181
- 18 WENZEL, Stibor, s. 195.
- 19 1477: MOL DL 17902, 17904; 1479: MOL DL 18150
- 20 REVICZKY, A boldogságos Szüzzröl czimzett Vág-Újhely prépostság, s. 184
- 21 IVÁNYI, Béla, Trenczén vármegye levéltárai, s. 236.
- 22 WENZEL, Stibor, s. 103: *civitas munita seu murata*.
- 23 REVICZKY, A boldogságos Szüzzröl czimzett Vág-Újhely prépostság, s. 184: „*oppidum bene munitum et muratum*“.
- 24 MOL DF 254 625: „*balneum ante portam civitatis predictae supra fossatum situatum*“.
- 25 MOL DL 72870.
- 26 SNA, Erdődy Beckov, Lad. 22, fasc. 1, nr. 3.
- 27 MAKSAY, Magyarország birtokviszonyai, s. 794.
- 28 Napr. nedatovaný list vdovy po beckovskom mešťanovi Petrikovi adresovaný bratislavskému richtárovi, CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 40, č. 35. List mesta Beckov z roku 1508 adresovaný Trnave, napísaný v slovakizovanej češtine MOL DL 46 852. O prevahe slovenského elementu svedčia aj mená mešťanov uvedené v spomínaných listinách.
- 29 MOL DL 44313.
- 30 MOL DF 254 625.
- 31 MOL DF 254 625.
- 32 MOL DF 254 625.
- 33 MOL DF 254 625.
- 34 Listina, pôvodne v Archíve mestečka Beckov, je v súčasnosti stratená, publ. WENZEL, Stibor, 143, v slovenskom preklade PDSS V, s. 162.
- 35 MOL DL 46852.
- 36 KARLÍK, Beckov 1. Dejiny obce, s. 51.
- 37 SNA, Hronskobeň. konvent Hodn.Miesto, Lad. 177, fasc. 124, nr. 35.
- 38 MOL DF 254 625; CDH X/3, s. 96.
- 39 Trnavské mestské výsady udelené mestu v roku 1238. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I., s. 129 (v slovenskom preklade).
- 40 ZsO II/2, č. 5560.
- 41 Levéltári Közlemények 1939, s. 264, 265.
- 42 Listina, pôvodne v Archíve mestečka Beckov, je v súčasnosti stratená, publ. WENZEL, Stibor, 143, v slovenskom preklade PDSS V, s. 162. Podrobnejšie por. kap. 8: Hospodárske aktivity.
- 43 ZsO V, č. 1959, MOL DF 254626. SNA Pálffy 5-6-3-2.
- 44 MOL DL 46852.
- 45 NOVÁK, Pečate miest a obcí, 59 – 60.
- 46 MOL DF 254652.
- 47 WENZEL, Stibor, s. 66.
- 48 WENZEL, Stibor, s. 143.
- 49 Levéltári Közlemények 1939, s. 265: „*Mathias iudex de Bolondocz*“.
- 50 Krakovskí študenti (4): Metyka Uniwersytetu Krakowskiego s. 381, 428, 430. Metyka czyli album, s. 292. Nie je možné ich vždy jednoznačne identifikovať ako študentov z Beckova v Uhorsku, pretože niekedy mohlo ísť aj o český Beckov alebo lužický Beeskow. Študenti na viacdenskej univerzite: 7 osôb. TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 13.
- 51 V matrike graduovaných je zapísaný v roku 1400 a 1401 ako *Stiborius de Bettsko*. VARSÍK, Slovenské listy, s. 18.
- 52 MVSI I, s. 53, nr. 214: „*Paulus sacerdos de Bolondocz solvit medium marcum ratione plebanie, et est sui archidiaconatus*.“ Šlo o mimoriadne desiatky určené na obranu Svätej zeme, ktoré pápežská kúria vyberala v Uhorsku v rokoch 1281 – 1375.
- 53 REVICZKY, A boldogságos Szüzzröl czimzett Vág-Újhely prépostság, s. 193 – 196, „*ecclesia S. Stephani Regis extra muros predicti oppidi de Bolondocz*.“
- 54 ZsO IV, č. 2246, DF 243927.
- 55 *Altar beate Katherine virg. glor. In ecclesia parochiali beati Stephani in Bulondocz*, por. WENZEL: Stibor, s. 178.
- 56 MOL DL 88061.
- 57 ROMHÁNYI, F. B.: Kolostorok és társaskáptalanok, s. 11 – 12.
- 58 V listine sa na dvoch miestach hovorí o zamýšľanom kláštore ako o kláštore na hrade (*monasterium in eodem castro*), REVICZKY, A boldogságos Szüzzröl czimzett Vág-Újhely prépostság, s. 193 – 196, myslí sa tým zrejme, že sa budúci kláštor bude nachádzať za hradbami.

BECKOV

germ. Beckow, hung. Beckó

1. Name

Earliest mention: 1208 *Blundix*, around 1210 *Blundus*

Other names and variants:

Town: 1332 – 1337 *Bolundug*, *Coludug*, 1388 *Galauz sive Bezčkow*; 1389 *Bolunduz*; 1392 *Civitas Bolondocziensis* 1398 *Bolondoch*; 1411 *Bezčkow*; 1414 *Bolundoch*; 1424 *Bolundocz*, *Bolondocz*, *Bolondoch*; 1431 *Bezčkow*; 1441 *Bolondoch*, 1471: *Bolondoch*, 1477 *Bolondoch* 1479 *Bolondoch*.

Castle: 1264 *castrum Bolonduch*, 1267 *castrum Bolonduch*, 1388 *castrum Bolondoch* 1392 *Bolondoch* 1398 *castrum Bolondoch*, 1410 *Bolundocz* (*predikát*), *Bezčkow* (*predikát*), 1413 *Betzčkow*, 1417 *Bluntsch*, 1419 *Bolondoch*, 1424 *castrum Bolondocz*, 1430: *Pluntsch castrum Bezčkow*, 1435 *castrum Bolondoch*, 1437 *castrum Bolondocz*, 1448 *castellanus castri Bezčkow*, 1450 *Bolondoch*, 1476 *castellanus de Bolondocz*, 1477 *castrum Bolondocz*, 1485 *castellanus castri Bolondocz*, 1497 *castrum Bolondos*, 1521 *castrum Bolondoch*, 1522 *castrum Bolondoch*.

Etymology: The name of the castle Blundix is derived from Slavic „Bludište“, reflecting the difficult terrain in the area. The name Beckov is deduced from a personal name Beck or Becko with possessive suffix -s.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trenčín Region, Nové Mesto District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Trenčín Comitatus (medieval county)

Beckov is situated on the left bank of the river Váh, at the foot of Považský Inovec Mountain.

Medieval road connection, toll collection places: Beckov, with nearby ford crossing over the river Váh, was located on an important road leading from the Danube to The Baltic Sea.

3. Earliest settlement

The oldest settlements around Beckov are dated back to the Palaeolithic Era. A settlement on a castle hill was founded during the Great Moravian period. The stone castle above the town was built in the 13th century.

4. Foundation and formation of town, town privileges and town law

Type of town: royal town, since 1388 landlord town

Basic privilege: granted in 1392

5. Architectural development and town topography

The town was fortified with walls as early as the 14th century and had two gates: the northern Upper Gate and the southern Lower Gate. Bath house and Church of St. Stephen were built outside the town walls.

6. Significant events (chronology)

1241 – Beckov threatened by Tatars

1264 – town of Beckov mentioned in a charter

1321 – following the death of Matthew Csák of Trenčín the town becomes Royal property

1388 – Sigismund donates castle and town to Stibor of Stiborice

8 May 1392 – Beckov acquires Trnava town privileges

2 October 1392 – Sigismund in Beckov

1437 – Sigismund donates the castle and town to Paul Bánfy, husband of Stibor's daughter Catherine

7. Demographic development

The earliest municipal register of estate Beckov dates to 1522, however, the entry about town has not been preserved. According to portal inventory of 1549, Beckov was the second largest town in Trenčín Comitatus.

8. Economic activities

In 1441 King Vladislaus allowed the owner of castle estate Beckov, Paul Bánfy, to mint coins in Beckov or Lendava. Slaughterhouse and bakery, both mentioned in 1389, were owned by mayor. The revenues of baths and mill belonged to mayor.

Markets: Beckov held weekly market on Saturdays, during the reign of Ladislaus the Posthumous Beckov gained the right to hold annual fairs. Louis II granted the town 4 annual fairs in 1520.

9. Town administration

Municipality: headed by hereditary mayor appointed by landowner

Seal: the oldest town seal dates to the 15th century

Mayors until 1526: Peter Krieker (1389), Egidius, son of Ulrik de Galgozca (1392), John, the silversmith (1411), Matthew (1436)

10. Personalities

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 11

11. Church History

Parish Church: Beckov was the seat of parish since the late 11th century.

Žofia Lysá

BRATISLAVA

nem. Pressburg, maď. Pozsony

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Brezalauspurc v tzv. Salzburských análoch pod rokom 907.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1002 *de Poson* (falzum),² po roku 1001 *PRESLAVVA CIV(itas)*,³ 1042 *Brezesburg*,⁴ 1052 *urbem Preslawospurch*,⁵ *Brezisburg*, *Breziburg*, *Brezizburg*,⁶ 1108 *Presburch*,⁷ *civitas Possen*, *urbs Possen*,⁸ *castrum Bosan*,⁹ 1137 *comitatus Posoniensis* (falzum),¹⁰ 1138 *castra Posonium* (falzum),¹¹ 1156 *Bosan vel Prespurch*,¹² 1165 *suburbanos Posoniensis castris*,¹³ 1189 *Brezburc*,¹⁴ 1197 *de castro Posoniensi*,¹⁵ 1221 *in burgum eiusdem castris (Posoniensi)*,¹⁶ 1279 *in civitate Poson*,¹⁷ 1287 *civitas Posoniensis*,¹⁸ 1343 *civium civitatis Posoniensis que Presburch vulgariter dicitur*,¹⁹ 1432 *civitas Posoniensis*,²⁰ 1469 *in dicta civitate Posoniensi sive Histropolitana*,²¹ 1477 *Posonium*,²² 1507 *civitas Posoniensis*.²³

Arabské pramene

Okolo roku 1150 *Buzana*.²⁴

Nemecké pramene

1346 *Prespurch*, 1348 *Prespurch*, 1360 *Presburch*,²⁵ 1435 *Prespurk*,²⁶ 1459 *Prespurg*,²⁷ 1511 *Presburgk*.²⁸

Slovenské (české) pramene

1429 v *Prespurcze*, 1437 *Prespurk*, 1441 v *Presspurce*, 1442 *meščanom Presspurskym*.²⁹

Etymológia názvu

Názov Bratislavy sa v stredovekých prameňoch vyskytuje v dvoch rozdielnych variantoch. Pôvodnejší variant zachovaný v tzv. Salzburských análoch pod rokom 907 v tvare *Brezalauspurc* (najstaršia zmienka pomenovania Bratislavy)³⁰ postupne nadobudol tvar *Preslawospurch* – *Brezisburg* – *Presburch* – *Pressburg*. Názov sa skladá z dvoch častí: skomoleného slovanského mena v tvare *Brezalau* a nemeckej koncovky *purc* (čiže *burg*, hrad). Druhý neskorší variant pomenovania Bratislavy – *Posson/Posonium* sa začal používať v prameňoch v 12. storočí a vyjadruje nové pomenovanie Bratislavy, ktoré sa presadilo neskôr a v maďarčine znelo ako Pozsony.

V historiografii nepanuje zhoda v etymológii názvu Bratislavy. Pôvodný variant *Brezalauspurc* sa vyvodzuje buď od slovanského mena Preslav/Predešlav (Melich, Rapant, Steinhübel), alebo Braslav (Stanislav, Krajčovič, Kučera).³¹ Latinizovaná forma *Posson/Posonium* sa zväčša odvodzuje od osobného slovanského mena Božan/Božaň (Stanislav), Pošeň (Krajčovič), Poznan (Kučera), či od bavorského mena Boso/Poso (Sedlák, Šedivý). Menej prijímané sú odvodenia od miestneho názvu Pošeň (Varsík), keltského osobného mena Busu (neskorší názor V. Sedláka), či staromaďarského osobného mena Poš (Kiss).³²

Prehľad starších názorov na etymológiu názvu Bratislavy podal P. Dvořák. Aventinus (16. storočie) spomína okrem bitky pri *Braslave-spurch* z roku 907 aj iný údaj z roku 805, podľa ktorého údajne veľkomoravský vojvoda Uratislavus zo starej zničenej rímskej pevnosti vystaval mesto a nazval ho podľa seba *Uratislavburgium*. Z tohto údaju čerpal Teodor Ortvy (koniec 19. storočia), podľa ktorého Bratislava dostala svoj slovanský názov Vratislavia už za Svätopluka podľa akéhosi príslušníka moravskej dynastie Vratislava. Aventinovým nepodloženým údajom sa nechali pomýliť aj štúrovci, ktorí spočiatku používali pre Bratislavu aj názov Tatranská Vratislava. Podľa Aventina bol rímsky názov Bratislavy *Pisonium*.

Na slovanský koreň v názve Pressburg ako prvý upozornil zakladateľ slavistiky Pavol Jozef Šafárik, ktorý vo svojich Slovaných starožitnostiach v roku 1837 stotožnil zmienku *Brecisburg* z roku 1042 s Prešporkom, pričom pôvodný názov hľadal v tvare Brecislav, Břetislav. Podľa Šafárika začali štúrovci dovtedajší Prešporok nazývať ako Břetislav, Břetislava a nakoniec Bratislava. Osvietenský mysliteľ Matej Bel už o storočie skôr odvodzoval názov mesta od slovanského slova brod, Brodoslav.

K novej vlne pokusov o etymológiu názvu Bratislavy došlo v súvislosti s oficiálnym prijatím názvu Bratislava v roku 1919, ktoré pobúrilo najmä Maďarov a Nemcov s tým, že nemá opodstatnenie. Maďarský jazykovedec J. Melich (1919) síce uznal, že názov vznikol zo slovanského slova, ale keďže sa rozšíril v čisto nemeckom znení, zakladateľom mesta musel byť podľa neho Nemeec. Václav Chaloupecký (1922), český historik pôsobiaci na novovzniknutej Univerzite Komenského v Bratislave, odvodzoval názov mesta od českého panovníka Břetislava I., ktorý dobyl v polovici 11. storočia Bratislavu ako vazal nemeckého cisára a údajne hrad a mesto znovu založil a obnovil. J. Škultéty (1925) mu však oponoval, že názov Bratislavy musel byť starší a pochádza z 9. storočia.³³ Daniel Rapant (1940) predpokladal, že hrad dostal meno po treťom Svätoplukom synovi, ktorý sa volal Predešlav. Jeho meno poznáme zo zápisu v Cividalskom evanjeliári, kde sa spomína spolu so Svätoplukom a jeho manželkou Svätožízňou vo forme: „*Szeuntiepulc, Szeutezizna, Predešlaus*“. Jazykovedec Ján Stanislav (1948) prišiel s myšlienkou, že názov Bratislavy možno odvodiť od slovanského veľmoža Braslava, ktorého meno je taktiež zapísané v Cividalskom evanjeliári vo forme „*prebrassclava*“. Podľa autora predložka pre Braslava dokladá slovanský pôvod Braslava (oproti českej predložke pro či južnoslovanskej za). Braslav sa v Cividalskom evanjeliári spomína ešte dvakrát, ide o chorvátske knieža, ktorý sa stal Kocelovým nástupcom v Panónii. Podľa autora je meno Braslav typickým tzv. zloženým kniežacím menom (aké poznáme u mien Moj-mír, Rasti-slav, Sväto-pluk a pod). Prvá časť má základ v slove *brat* (z praslovanského *horti*) vo význame bojovať, dodnes zachované v slove borieť sa, borba a pod. Druhá časť má pôvod v koreni *slav*, sláviť. *Brezalauspurc* je podľa Stanislava teda Braslavov hrad, pričom meno Braslav dostalo prívlastňovací znak *jb* a názov nadobudol tvar Braslav'jb, pričom v starej nemčine dostalo prívlastňovaciu koncovku – *es* a nemecké pomenovanie *burg/purc*. Zmena Bra na

Bre v nemčine vyjadruje podľa autora fakt, že v okolí sa hovorilo zárodok stredoslovenčiny, ktorú sprevádzala zmena výslovnosti z Braslav na Bräslav. Slovanský názov tak mohol podľa Stanislava znieť ako *Bräsla'jb grad* a bol zapísaný do nemčiny ako *Bresalauspurc*. Táto etymológia dodnes prevažuje najmä medzi jazykovedcami.

V roku 1939 sa vo Švédsku v poklade vikingských mincí našiel denár razený niekedy po korunovácii Štefana I. za kráľa (po roku 1001) s názvom miesta (?)reslava civitas. Obsah pokladu bol publikovaný až v 60. rokoch 20. storočia a potvrdil teórie názvu Bratislavy od slova Preslav, Breslav, príp. Braslav. V 80. rokoch sa našli opäť vo Švédsku mince, tentoraz už s čitateľným nápisom Preslavva civ. Mince sú dokladom pôvodného slovanského názvu, z ktorého sa vyvinul aj nemecký názov Pressburg. Dokladajú aj fakt, že pôvodný slovanský názov sa používal aj v čase budovania Uhorského štátu na začiatku 11. storočia.

S najnovšou etymológiou názvu Bratislavy podľa slovanského mena Preslav prišiel J. Steinhübel (2008). Vychádza z faktu, že v najstaršom názve Brezalauspurc z roku 907 sa zachovalo skomolené mužské meno Brezalaus = Brezlaua = Preslav, pričom názov hradu nadobudol ženský rod – Preslava. Autentickejšia podoba názvu v tvare *Preslavva civ* sa zachovala na denároch uhorského kráľa Štefana I., ako aj v Altaišských análoch pod názvom *Preslavvaspurch*. Obaja zapisovatelia názvu – mincmajster, ktorý razil mincu Štefana I. i mních altaišského kláštora – dobre poznali názov hradu a zapísali ho správne, tak ako vo svojej dobe znel. Ostatní cudzinci už slovanské meno skomolili alebo skomolené preberali a zapísali. Meno hradu začínalo na P – tak ako napr. meno bulharskej Preslavy alebo ruských hradov Perejaslavľ, Pereslavľ, Peremyšľ, či poľského Przemysľu.³⁴

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Bratislavský, okres Bratislava I – V, geografická poloha 48° 08' severnej zemepisnej šírky, 17° 06' východnej zemepisnej dĺžky.

Bratislava sa nachádzala na juhozápade Bratislavského komitátu, neskoršej Bratislavskej župy. V roku 1029 kráľ Štefan I. rozčlenil Nitriansko na hradske komitáty. Bratislavský komitát sa členil na dištrikty: Podhorie, Medzivodie a Čalov a podliehali mu aj tri malé komitáty: Stupavský (pôvodne možno Devínsky), Holíčsky (pôvodne Šaštínsky) na Záhori (oba zanikli v roku 1296) a Šintavský pri Váhu (zanikol v roku 1261).³⁵

Bratislava leží na úpätí Malých Karpát, v priemernej nadmorskej výške 140 metrov (najvyšším bodom je Devínska Kobyla: 514 metrov nad morom, najnižším bodom je hladina Dunaja: 126 metrov nad morom). Zo severu je mesto chránené Malými Karpatmi. Devínsku skupinu Malých Karpát oddeľuje od súvislého karpatského pohoria prírodný, tzv. Lamačský zlom, ktorý umožňoval prechod cez Karpaty smerom na sever. Obvod mesta siaha na západnej strane k sútoku riek Moravy a Dunaja a na východnej strane prechádza do úrodných nížin Žitného ostrova. Cez južné časti mesta preteká Dunaj, ktorý sa od skalnej brány pri Devíne v minulosti bohato rozčleňoval a pri Bratislave vytváral svojimi početnými bočnými ramenami ostrovný labyrint s niekoľkými významnými brodmi.³⁶ Niekďajšie ramená Dunaja a časté záplavy spôsobujúce močaristý terén v inundačnom pásme vplývali na osídlenie mesta v stredoveku najmä z juhu (jedno rameno pretekalo dnešným Hviezdoslavovým námestím a južné predmestia Bratislavy tak tvorili vlastne ostrov) a z východu (popri dnešnej Dunajskej ulici taktiež tieklo rameno Dunaja).³⁷ Strategická poloha Bratislavskej brány na križovatke Jantárovej cesty (vychádzala zo stredomorskej oblasti, v Bratislavskej bráne prechádzala Dunaj a Lamačským zlomom pokračovala povodím rieky Moravy až k Baltickému moru) a Dunajskej cesty (bola spojnicou východ – západ) predurčila toto územie na osídlenie už od praveku.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť

Na území mesta sa stretávali dve významné pozemné komunikácie:

1. Jedna kopírovala Ventúrsku (1472 *Venturgasse*) a Michalskú ulicu (1613 *Michaelergasse*), smerovala Michalskou bránou (1360 *Sand Michels Tor*) von z vnútorného mesta, pričom sa rozdeľovala na dve vetvy:

a) prvá vetva smerovala na Suché mýto (1375 *Duermauth*) a tzv. Suchomýtnou bránou pokračovala v smere na stredovekú obec *Blumenau* (dnešný Lamač), Záhorskú Bystricu a ďalej na Záhorie. Tu sa pri Stupave napájala na odbočku Českej cesty zriadenú v roku 1373.³⁸

b) druhá vetva prechádzala dnešnou Obchodnou ulicou (1367 *platea Hungarialis*, 1379 *platea Schöndorf*) na stredovekú Krásnu Ves (*Zepлак*), Raču a Vajnory a ďalej na Modru a Trnavu.

2. Druhá komunikácia prechádzala po dnešnej Panskej a Laurinskej ulici (v stredoveku pomenované pod jedným názvom: 1421 *Lantern Gassen*, 1477 *platea Longa*) a bránou sv. Vavrinca (1351 *Sannid Larentzn Tor*) vychádzala von z vnútorného mesta, pričom smerovala:

a) dnešnou Špitálskou ulicou (1420 *peym newen Spital*, 1422 *Spitalneusidel*, 1489 *Spital Tor Gassen*) cez Špitálsku bránu na Trnavskú cestu a pokračovala buď v smere Ivanka pri Dunaji – Senec – Trnava, alebo smerom na Vrakuňu, kde prechádzala cez neďaleký brod na Malom Dunaji, ďalej na Podunajské Biskupice a Žitný ostrov;

b) dnešnou Dunajskou ulicou (1379 *Tunanewsidel*) cez neskoršiu Dunajskú bránu (1528 *Thona Neusidl Thor*) na Prievoz a Vrakuňu.

Obe komunikácie (1 a 2) sa stretávali na území mesta v oblasti pôvodného námestia stredovekého mesta na križovatke dnešnej Panskej a Ventúrskej ulice. Odtiaľ smerovali cez Vydrickú bránu (1434 *Wedriczer Prukk*, *Wedriczer Thor*) von z mesta k Vodnej veži, kde sa nachádzal brod cez Dunaj, ktorý umožňoval jediný priechod cez rieku na úseku niekoľkých, azda, desiatok kilometrov. Po prekročení Dunaja sa cesta rozdeľovala smerom na Hainburg, pričom pokračovala pozdĺž praveho brehu Dunaja na Viedeň; smer na Rusovce a Rajku pokračoval ďalej na dnešný Mosonmagyaróvár. Dunaj tvoril v stredoveku dôležitú dopravnú spojnicu východ – západ. Využívaná bola najmä vodná trasa po prúde rieky z Viedne na Budín. Vodnú cestu lemovali po oboch brehoch pozemné komunikácie: trasa na ľavom brehu smerovala z Viedne na Moravské pole, pod Devínom prekračovala rieku Moravu a smerovala do Bratislavy. Cesta po pravom brehu vychádzala z Viedne cez brod prekračovala Dunaj k Vodnej veži a odtiaľ smerovala Vydrickou bránou do Bratislavy.³⁹

Mýtna miesta

Najstaršia zmienka o tretine bratislavského mýta z roku 1002, ktorú údajne daroval Štefan I. kláštora sv. Martina na Panónskej hore, je sfaľovaná.⁴⁰ Napriek tomu kláštor vlastnil tretinu mýta zrejme už v 12. storočí.⁴¹ Podľa listiny z roku 1254 si bratislavské myto delili: pilišské opátstvo, kláštor sv. Martina na Panónskej hore a bratislavský župan.⁴² Najstarším doloženým mýtnym priechodom bol brod cez Dunaj pod bratislavským hradom. Na jeho ochranu vybudoval pilišský opát tzv. Vodnú vežu ako súčasť fortifikačného systému hradu (*turrem... in castro nostro Posoniensi... in loco, qui Wepruch vulgariter nuncupatur*), ktorá sa spomína v listine z roku 1254

ako vlastníctvo pilišského opátstva.⁴³ V roku 1361 ju pilišský opát dal aj s príslušenstvom bratislavskému richtárovi Jakubovi II. pod podmienkou, že vežu opraví a príslušníkov kláštora v nej kedykoľvek prijme.⁴⁴ Bratislavčania boli podľa privilégia z roku 1291 oslobodení od platenia mýta pri tomto brode (*in portu Posoniensi versus Haynburgam*) a ďalej pri prechode v Čalove (*in portu Chollow*, nachádzal sa pri ústí Malého Dunaja), vo Vajnorochoch (*in Zeleus*) a cez rieku Moravu (*in transitu fluvii Morowa*) pod hradom Devín.⁴⁵ Okrem slobodného prechodu na začiatku rieky Čalova (Malý Dunaj), ktorý sa v 14. – 15. storočí nazýval aj tzv. Horný prechod,⁴⁶ získalo mesto aj miestny prístav, mohlo tu slobodne odstavovať a vydržiavať lode aj lodníkov podľa vlastnej potreby, pričom malo mať v držbe územie na oboch brehoch rieky.⁴⁷ V roku 1367 sa spomína richtár Jakub II. ako kráľovský mýtnik v Čalove.⁴⁸ V roku 1293 získalo mesto potvrdenie výsad slobodnej plavby a vyberania mýta aj v Bernoldovom prístave (*portus Pernaldi*).⁴⁹ Tzv. Dolný priebeh cez Malý Dunaj, nazývaný aj Vrakunský, sa nachádzal aj s prístavom neďaleko Vrakune, mal len lokálny význam, no aj tu sa vyberalo mýto.⁵⁰ V roku 1392 daroval kráľ časť Vrakune aj s Dolným prechodom a príslušným podielom z mýta mestu Bratislave.⁵¹ Pravdepodobne najstarším suchým/cestným mýtom v Bratislave bolo mýto vyberané pri Michalskej bráne (1360)⁵² alebo tzv. Suché mýto (1375 Duermauth)⁵³ na ceste od Michalskej brány smerom na Marchegg a na Moravu.⁵⁴ V roku 1360 sa spomína ako mýto vyberané pri Michalskej bráne. Tretinu tamojšieho mýta mal prenajatú richtár Jakub od kláštora sv. Martina na Panónskej hore už od 30. rokov 14. storočia a v prenájme pokračovali aj jeho synovia Štefan a Pavol.⁵⁵

Pôvodne sa teda delilo bratislavské mýto (s výnosmi na jednotlivých mýtnych priedochoch: pri Vodnej veži, vo Vajnorochoch, pri Čalove – tzv. Horný priebeh, vo Vrakuni – tzv. Dolný priebeh, suché/cestné mýto pri Michalskej bráne) medzi bratislavského župana, pilišského opátstvo a opátstvo sv. Martina na Panónskej hore. Postupne sa jednotlivé mýtné stanice dostávajú do prenájmu a držby bratislavských mešťanov ako jednotlivcov, alebo mesta ako celku.⁵⁶ V meste sa vyberal aj tridsiatok, ktorého výber bol v rukách kráľovského tricezímátora a jeho pomocníkov.⁵⁷ Výnosný pre mešťanov bol najmä prenájom výberu tridsiatkov.⁵⁸

Chotár

Intravilán mesta sa skladal s vnútorného mesta (obohnaného hradbami) a predmestí (viac por. kap. 5). Na základe lokalizovania takmer 400 zmienok bratislavských záhonov (prvýkrát *Schintperg* 1296,⁵⁹ dnes Krásny Vrch nad Peknou cestou) a metačných listín okolitých obcí⁶⁰ rekonštruoval hranice mestského extravilánu Vladimír Horváth. Na východe ohraničoval mestské územie záhon *Schintberg*, ktorý susedil s Račou a územie Prače/Vajnor, pričom osady Krásna Ves a Dvorník patrili mestu (neskôr zanikli, resp. Dvorník splynul s obcou Vajnory). Juhovýchodná časť mestského územia na ľavom brehu Dunaja hraničila s chotármi obce Vrakuna, ktorá bývala často v nájme mesta, a Podunajské Biskupice (*Pyspiky, Pischhoffstarif*). Na juhu siahalo územie mesta za Dunaj, kde na území dnešnej Petržalky mali Bratislavčania záhrady, lesy a obory až na ostrov Griechenau a Nussau, ktorý patril Devínskemu hradnému panstvu. Hranicu tu tvorila aj chotárna hranica Jaroviec (*Ban, Jarrendorf*). Západnú hranicu tvorilo Líšcie údolie (územie dnešnej Karlovej Vsi, patrilo devínskemu panstvu), celý chotár Sendorfu (na juhu dnešného Lamača) a územie Blumenau (Lamač), ktoré patrili mestu. Sem patrilo aj územie v tomto období už zaniknutých osád Vydrica (1287) a Líšcie diery (*Fuedlukchen*, 1379).⁶¹

Mesto nadobúdalo postupne do vlastníctva nasledujúce územia/obce:

Vydrica (*terra retro castrum Posoniense inter duos rivulos Wydurcha vocatas*, 1287)

Bolo to územie medzi dvoma potokmi a patrilo pravdepodobne k najstaršiemu mestskému územiu. Dokladá to dohoda, ktorú v roku 1287 spísali richtár mesta Týrward, mestská rada a mešťania mesta Bratislavy s bývalým richtárom Jakubom, podľa ktorej mesto prenechalo toto územie Jakubovi.⁶² Pôvodne bola zem osídlená bratislavskými strážcami lesa, no od tatárskeho vpádu bola vyľudnená. Zrejme pri jej kultivácii zohral Jakub ešte vo funkcii richtára mesta hlavnú úlohu, azda obdobnú škultétskej (dal tu vysadiť vinič, nechal vybudovať mlyny a dokonca dediny). V roku 1288 ju donáciou od Ladislava IV. získal do oficiálneho vlastníctva.⁶³ Alexander Húščava toto územie lokalizoval medzi korytá potokov Suchá Vydrica a Veľká Vydrica, ohraničených na juhu Dunajom a na severe cestou na Stupavu pod dnešným Lamačom. Pravdepodobne zahŕňalo toto územie aj v neskorších prameňoch zmieňovanú osadu *Sellendorf*.⁶⁴ V roku 1291 si nechal Jakub donáciu na územie medzi Vydricami potvrdiť Ondrejom III.⁶⁵ Mesto opätovne potvrdilo prenechanie územia Jakubovi aj v roku 1314.⁶⁶ Jakubovci, ktorí osadu vlastnili aj v 14. storočí, si donáciu Ladislava IV. na územie medzi Vydricami nechávali pravidelne potvrdzovať spolu s donáciou na *Blumenau* a neraz aj súčasne s mestským privilégiom.⁶⁷ V roku 1358 bola osada spustnutá, pretože Ľudovít I. Veľký listinou zabezpečil ochranu novým osídlencom Vydrice⁶⁸ a roku 1360 udelil dokonca osade také práva a slobody, aké mali Bratislavčania.⁶⁹ Napriek tomu osada postupne zanikla⁷⁰, pretože nasledujúce pramene hovoria už len o osade/predmestí/ulici Vydrica (1361 *Wepritz, Wedryczzer gazzen, Wedricz, Wedritzergassen*) pred Vydrickou bránou pri Vodnej veži.⁷¹ Žigmund I. Luxemburský ju v roku 1390 daroval mestu Bratislave (vyňatú spod kompetencií bratislavského župana).⁷²

Blumenau (*Plumnou, Plumou, Plumo, 1305 Plaumenav, Plumoy, Plumenaw, Lamach*)

Ide o dnešnú mestskú časť Lamač. Prázdnu a neobývanú zem stupavského hradu Blumenau získal v roku 1280 richtár bratislavského podhradia Jakub donáciou Ladislava IV.⁷³ Osada ostala v rukách Jakubovcov v priebehu 14. storočia.⁷⁴ V roku 1360 udelil osadám Vydrici a Blumenau Ľudovít I. rovnaké práva a slobody, ako mali bratislavskí mešťania.⁷⁵ Mesto v osade postupne získavalo kúpou či zálohovaním majetkové podiely,⁷⁶ až sa v roku 1436 stalo výlučným vlastníkom Blumenau (už len *praedium Plumnu*) aj Sellendorfu.⁷⁷ Osada však postupne spustla – na začiatku 16. storočia tu Chorváti založili novú osadu, ktorá sa v prameňoch do 17. storočia striedavo nazývala Lamač (*Lamoch*) i Blumenau.⁷⁸

Sellendorf (1373 *Seldendorff*, 1378 *Seldendorfh*, 1398 *Sellendorff*)⁷⁹

Táto osada južne od Blumenau sa prvýkrát spomína v roku 1373.⁸⁰ Bola v čiastočnom vlastníctve Jakubovcov a iných bratislavských mešťanov a postupne sa dostávala do vlastníctva mesta (definitívne 1436 spolu s Blumenau).⁸¹ Obec bola viackrát protiprávne zaujatá.⁸² V roku 1472 sa spomína výstavba kostola sv. Margity v obci na mieste neskôr nazývanom *Pustý kostelíček*.⁸³ V roku 1496 oslobodil Vladislav II. obyvateľov Sellendorfu od všetkých poplatkov na dobu 10 rokov, pretože dedina bola v nepokojných časoch zničená.⁸⁴ Zanikla počiatkom 16. storočia.

Krásna Ves (1288 *Zeplak*, 1311 *Pulchra villa*, 1347 *Sundorf*)

V roku 1288 daroval Ladislav I. mestu Bratislave zem Krásnu Ves.⁸⁵ V roku 1297 povolil Ondrej III. obyvateľom Krásnej Vsi, aby sa sťahovali do mesta, riadili sa mestskými výsadami a nariadil, aby všetky stavby obce boli použité na stavbu mestských múrov.⁸⁶ Pri výstavbe hradieb bol zbúraný aj kostol sv. Gottharda v osade (1311).⁸⁷ Po zaniknutej osade bola pomenovaná cesta smerujúca do obce z Bratislavy, na ktorej vznikla Schöndorfská ulica (1367 *Platea Hungaricalis*, 1379 *Platea Schöndorf*, 1402 *Schöndorffergasse*).⁸⁸

Dvorník (1214 *terra udwornicorum Zeleus*, 1313 *Dornik*, 1358 *Dornyk wlgariter Zeleus*)

Nachádza sa v dnešnej mestskej časti Vajnory⁸⁹. Pôvodne zem kráľovských dvorníkov darovaná Ondrejom II. v roku 1214 kome-sovi Sebušovi sa v roku 1323 stala majetkom mesta.⁹⁰ V. Horváth predpokladal, že pôvodne išlo o dve osady Zeleus a Dvorník, ktoré už v 13. storočí splynuli. Naproti tomu B. Varsík považoval Zeleus a Dvorník za dva názvy jednej obce.⁹¹ V 13. storočí je v obci doložené mýto, od ktorého platenia boli podľa privilégia (1291) meštania oslobodení. Postupne sa obec vyludňovala, preto kráľ Ľudovít I. v roku 1344 a opätovne v roku 1348 dal pod ochranu všetkých, ktorí sa tam chceli usídiť.⁹² Bratislavčania viedli spory o hranice Dvorníka a Prače so svätajurskými grófmí. Posledná zmienka o Dvorníku je z roku 1361,⁹³ následne splynul s obcou Vajnory.

Prača/Vajnory (1237 *Parachan*, 1307 *Weinarn*, 1313 *Weinnarn sive Paratschan*⁹⁴)

Pôvodne majetok ostrihomského arcibiskupstva (1237), ktorý bol v roku 1297 vymenený za Tvrdošovce cisterciáckemu kláštora z Heiligenkreuzu.⁹⁵ V roku 1355 získalo mesto predkupné právo na majetky kláštora vo Vajnorochoch a v meste.⁹⁶ Mesto i meštania postupne získavali kúpou alebo do nájmu majetky vo Vajnorochoch,⁹⁷ v roku 1509 dostalo mesto obec do zálohu na 10 rokov a následne sa v roku 1525 stalo jej vlastníkom.⁹⁸

Vrakuná (1279 *Werekne*, 1290 *Werekenye*, 1297 *Frecendorf*, 1392 *Berekenya*, *in teutonico Fratendorf*)

Ide o dnešnú mestskú časť Bratislavy.⁹⁹ Podľa najstaršej zmienky kúpili jobagióni Matej a Svorad z Vrakune kúriu v Bratislave.¹⁰⁰ Obec sa nachádzala v blízkosti brodu na Žitný ostrov a mýtnej stanice. V 14. storočí bola vo vlastníctve drobnej šľachty a bratislavskí meštania si postupne prenajímali, záložovali a kupovali jednotlivé majetkové podiely, pričom sa neraz dostali do sporov najmä so svätajurskými grófmí. V roku 1356 získalo mesto predkupné právo na vrakunské majetky a v roku 1392 kráľ Žigmund udelil mestu $\frac{1}{4}$ Vrakune aj s príslušným podielom z mýta.¹⁰¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Priestor dnešnej Bratislavy bol osídlený už od praveku. Najstaršie stopy po paleolitickom osídlení (staršia doba kamenná) sa našli v miestach tzv. Lamačského zlomu. Z mezolitu (stredná doba kamenná) sa zachovali nálezy zo širšieho okolia Bratislavy (rezervácia Šúr pri Jure) a v mestskej časti Dúbravka. Z neolitu (mladšia doba kamenná) sa zachovali stopy osád kultúry ľudu s lineárnou keramikou v Mlynskej doline, na Devíne, v Devínskej Novej Vsi, Záhorskej Bystrici, v Trnávke, pri Zlatých pieskoch, ako aj z centra mesta (Ventúrska ulica, Františkánske námestie). V eneolite (neskoré doba kamennej) dochádza k prvým spracovaniam medi (početné nálezy z územia celého mesta – medené sekeromlaty) a postupnému presunu osídlenia na výšinné polohy (ľud s bádenskou keramikou osídľuje bratislavskú i devínsku hradnú výšinu).

Zo staršej doby bronzovej sú známe hroby tzv. wieselburskej kultúry v Rusovciach, zvyšky osídlenia s nálezmi maďarovskej a únčtickej kultúry na Devíne, kostrové hroby z Devínskej Novej Vsi a ojedinelé nálezy bronzových pamiatok z mesta (veľká časť uložená v múzeách Budapešti a Göteborgu). Zo strednej doby bronzovej (rozvoj ľudu so stredodunajskou mohylovou kultúrou) sa zachovali nálezy najstarších bronzových mečov v Bratislave, súbor bronzových predmetov zo Štokeraevského kameňolomu, hroby na Devíne a osada v Mlynskej doline. V mladšej a neskoré doba bronzovej zastúpené kultúrou stredodunajských popolnicových polí sa naplno prejavila spoločenská diferenciácia (pochovávanie pod mohyly – napr. Devín, výšinné opevnené sídliská – na Devíne a na Devínskej Kobyly). V dobe halštatskej (staršia doba železná) pokračovala silná spoločenská diferenciácia prezentovaná kalenderberskou kultúrou zastúpenou výšinnými centrami (pravdepodobne opevnenými) na hradnom kopci v Bratislave a na Devíne, ale aj neopevnenými sídliskami, ako dokazujú nálezy z centra mesta (Hlavné námestie, Primaciálne námestie či Františkánske námestie, nálezy v blízkosti kostola sv. Trojice) Trnávky a Rusoviec. Vládnucu skupinu spopolňovali do urien a pochovávali do drevených stavieb pod mohyly (početné nálezy v okolí Bratislavy).

V dobe laténskej (mladšia doba železná) vybudovali Kelti v Bratislave rozsiahle centrum – oppidum (koniec 2. storočia pred n. l.). Jeho zánik sa spája s vojenským stretom Keltov a Dákov pod vedením Burebistu okolo r. 40 pred n. l. Keltské osídlenie pokračovalo až do príchodu Rimanov. Akropolis oppida (rozloha cca 20 ha) oddeľovala od podhradia (cca 35 ha) deliaca čiara, dnešných ulíc Ventúrska, Klariská a Kapitulská. V podhradí sa podarilo lokalizovať hrnciarsku štvrť (nálezy pecí z okruhu Hlavné, Primaciálne a Františkánske námestie, 6 pecí z námestia Slobody), kovolejárske dielne (Ventúrska a Zelená ulica, Rudnayovo a Hlavné námestie) a mincovňu (fungovala v rokoch 70 – 40 pred Kr., lokalizácia sa predpokladá v miestach dnešnej Panskej ulice). Na existenciu keltskej mincovne ukazuje aj koncentrácia nálezov pokladov keltských minci typu Biatec (bratislavského typu) v Bratislave a okolí.

V dobe rímskej sa vývoj bratislavskej oblasti rozdelil. Pravobrežná časť patrila pod priamu správu rímskej provincie Panónia (castel jazdeckej jednotky Gerulata, rustikálne villy, usadlosti a 3 pohrebiská v Rusovciach). Stopy po rímskom osídlení sa zachovali aj na ľavom brehu Dunaja – na Devíne, v Bratislave (v centre aj na hrade), v Dúbravke a v Podunajských Biskupiciach.

Najintenzívnejšie stopy po osídlení z obdobia sťahovania národov (5. – 6. storočie) sú z Devína a z Rusoviec (pravdepodobne longobardské kostrové pohrebisko). Ojedinelé sú nálezy zlatých šperkov uložené v múzeách v Prahe a Göteborgu, kostrové hroby (Devínska Nová Ves, Vajnory), stopy keramiky (rímske usadlosti v Dúbravke či v Gerulate/Rusovciach).

Najstaršie stopy po slovanskom osídlení v priestoroch Bratislavy sú z Dúbravky v polohe Veľká lúka (prvá polovica 6. storočia). Postup Avarov do Karpatskej kotliny od začiatku 7. storočia je doložený avarsko-slovanským pohrebiskom v Devínskej Novej Vsi, v Záhorskej Bystrici, Vajnorochoch, Čuňove a osád v Devínskej Novej Vsi a v Rusovciach.¹⁰²

V 9. storočí vzniklo na hradnom vrchu slovanské hradisko s drevozemnou hradbou, s dvojpriestorovým kamenným palácom, trojloďovou bazilikou a príslušným pohrebiskom (kontinuálne pochovávanie 9. – 12. storočí) o rozlohe cca 5,5 ha. Nálezy sú dokladom významného hospodársko-správneho a cirkevného centra, ktoré bolo sídlom župana a hradskej fary.¹⁰³ Hospodárske zázemie hradiska tvorili osady v jeho okolí: osada s jadrom na dnešnej Kapitulskej ulici, osada medzi neskoršou Vodnou vežou a dnešnou Staromestskou ulicou, tretiu osadu naznačuje nález objektu na Partizánskej ulici a pohrebiska na Myjavskej ulici, vzdialenejšia osada s pohrebiskom bola pri ústí potoku Vydrica v Mlynskej doline.¹⁰⁴ Najvýznamnejšia bola osada na úpätí východného svahu hradu, ktorá využila aj plochu podhradia bývalého keltského oppida. Jej jadro tvoril priestor okolo dnešnej Kapitulskej ulice na komunikačnom ťahu od bratislavského brodu na hradisko. Západný okraj osady naznačuje nález časti opevnenia drevozemnej komorovej konštrukcie valu s palisádou nájdený neďaleko kostola sv. Mikuláša. Nálezy hrobov z obdobia 9. až prvej polovice 10. storočia naznačujú existenciu 2

pohrebísk na území dnešného centra mesta: prvé v línii Panská ulica – Laurinská ulica slúžilo zrejme podhradskej osade s centrom na Kapitulskej; druhé v priestoroch Františkánske námestie – Uršulínska ulica slúžilo azda ďalšiemu sídelnému útvaru s možnou lokalizáciou na dnešnom Hlavnom námestí.¹⁰⁵ Hromadné hroby z Ventúrskej ulice č. 3 a Panskej č. 16 (datované do prvej štvrtiny 10. storočia) sa dávajú do súvisu s násilnou akciou predchádzajúcou zániku Veľkej Moravy. Okrem nich sa výraznejšie stopy po násilnej deštrukcii na hradisku ani v podhradí nenašli (výnimkou je deštrukcia objektu na Kapitulskej ulici č. 431, nomádsku prítomnosť naznačuje zase hrob z pohrebiska na Uršulínskej ulici, kde končí pochovávanie okolo polovice 10. storočia).¹⁰⁶ V priebehu 10. storočia dochádza k útlmu vývoja (v prvej polovici 10. storočia zaniká trojloďová bazilika na hrade), hoci je preukázaná naďalej kontinuita slovanského osídlenia (pochovávanie na hrade pokračuje).

Nový vzostup osídlenia nastal začiatkom 11. storočia v súvislosti s rozvojom uhorského štátu, kedy sa Bratislava ako bývalé správne centrum Veľkej Moravy stáva organizačnou jednotkou novej štátnej moci. V tomto období rástlo osídlenie východne od dnešnej Kapitulskej ulice. Na spojnici obchodných ciest na križovatke dnešných ulíc Kapitulska, Ventúrska, Panská vzniklo široké vidlicovité námestie tohto osídlenia, ktoré vyúsťovalo v priestoroch neskoršej Vydrickej brány do cesty smerujúcej k brodu. Osobitné postavenie medzi súdobou architektúrou má časť mostu cez Dunaj, objavená v rámci Vodnej veže, datovanej do 11. storočia, pričom jej monumentálnosť naznačuje súvis s pobytom niektorého uhorského panovníka v Bratislave.¹⁰⁷ Významné postavenie Bratislavy dokladá aj razba mincí s kruhopolisom PRESLAVVA CIV na averze denárov uhorského kráľa Štefana I.¹⁰⁸ Rozsah osídlenia v tomto období naznačujú dva horizonty pohrebísk. Prvý horizont (koniec 10. – 11. storočie) tvoria pohrebiská: v línii Staromestská ul. – Kapitulska ul., v línii Hlavné námestie – Sedlárska ul. a najstarší horizont hrobov z námestia SNP. Mladší horizont (11. – 12. storočie) tvoria už prístupné cintoríny pri sakrálnych objektoch na hrade (kostol sv. Spasiteľa s cintorínom funkčným do 12. storočia) a v podhradí (okolo roku 1100 rotunda sv. Vavrinca s cintorínom, rotunda sv. Mikuláša s pohrebiskom, kde sa pochovávalo od prelomu 11. a 12. storočia).¹⁰⁹

Horizont rokov 1150 – 1250 odráža silnú urbanizačnú vlnu v bratislavskom podhradí, ktorá už súvisí aj s príchodom hostí (priniesli nový druh keramiky typický pre južné Bavorsko, a ich prítomnosť naznačujú aj nemecké a rakúske razby mincí). Zmena štruktúry osídlenia je vyjadrená aj terminológiou písomných prameňov (*burgum* 1221). Jadro osídlenia sa stále sústredilo okolo Kapitulskej ulice. Rozparcelované a osídlené bolo aj staršie pohrebisko medzi dnešnou Panskou a Ventúrskou ulicou. Nová sídlisková jednotka vznikla aj v miestach neskoršej osady sv. Michala (nad námestím SNP) a osady sv. Vavrinca (dolná časť námestia SNP).¹¹⁰ Výskum Univerzity Istropolitany (Úzka ul. č. 456, ul. Na Vřšku č. 417) preukázal v podhradí už pred polovicou 13. storočia kamenné murované stavby a uličnú zástavbu.¹¹¹ Okrem kamenných domov bol ďalším stavebným typom drevený zrub s kamennou podmurovkou alebo bez nej (Františkánske námestie č. 2, Panská ulica č. 19 – 21, Hlavné námestie – plocha, Sedlárska ulica č. 6, Prepoštská ulica č. 6). Našli sa aj kamenné domy pevnostného charakteru (Panská ul. č. 19 – 21 a Laurinská ul. č. 4), ďalej nálezy hospodárskych objektov: odpadové jamy (Primaciálne nám., Uršulínska ul. v polohe františkánska záhrada, Hlavné nám. č. 7, 8, plocha; Ventúrska ul. č. 7, 11 – 13), pece (Nám. SNP č. 26, Ventúrska ul. č. 9, Hlavné nám. – plocha, Staromestská, Sedlárska, Uršulínska ul.) či ohniská. Vidlicovité námestie, ktoré vzniklo postupným obstavaním uzla hlavných komunikačných ťahov, plnilo svoju funkciu (dopravnú, obchodnú, trhovú, zhromažďovacia) až do konca 13. storočia.¹¹² Podhradie bolo okolo roku 1250/1270 chránené kamenným hradobným múrom s hranolovými vežami (veža na Kapitulskej ul. parcela č. 431), ktorý sa pri bašte Lugisland napájal na opevnenie hradu. Opevnenie smerovalo na východ k Michalskej bráne a ďalej na Gorkého ulicu až ramenu Dunaja. Hlavné ťahy obchodných ciest určili polohu Michalskej a Vavrincekej brány. Zo západu plnila úlohu brány aj ochrannú funkciu Vodná veža (prestavaná pred rokom 1254). Západnú a južnú časť hradieb postavili až na prelome 13. a 14. storočia. Pri výstavbe hradieb presmerovali aj potok z dnešnej Klariskej ulice, ktorý pôvodne aj opticky oddeloval pôvodné jadro podhradía okolo Kapitulskej ulice a neskoršie osídlenie s centrom okolo Františkánskeho námestia, do priekopy pozdĺž severného okraja mesta.¹¹³

V polovici 13. storočia nastala II. urbanizačná vlna súvisiaca s príchodom hostí, v rámci ktorej vznikol nový verejný priestor – Hlavné námestie. Kontrast jeho pravidelného štvoruholníkového tvaru a jeho zvláštne napojenie na dnešné Františkánske námestie naznačuje, že v týchto miestach sa nachádzalo staršie osídlenie (asi šošovkovité námestie), ktoré pri vzniku Hlavného námestia museli rešpektovať.¹¹⁴ Gotické mesto prevzalo aj staršie trhové námestie románskeho mesta (na križovatke Ventúrskej a Panskej ulice). Pre toto obdobie je charakteristický nový typ domu: murovaný dom s vežou (Stará radnica, Hlavné námestie č. 2, Františkánske nám. č. 9) ako aj murovaný dom so zapusteným jednopriestorovým podlažím a dvojpriestorom na poschodí (Františkánska ul. č. 3, Prepoštská ul. č. 11, Uršulínska ul. č. 9 a č. 6, Panská ul. č. 16) či jednoduché murované jednopriestorové domy (Kapitulska ul., Ul. Na Vřšku).¹¹⁵ V blízkosti podhradía existovali prímestské osady sv. Vavrinca, sv. Mikuláša, Vydrica i vzdialenejšia Krásna Ves. Ďalej pozri kap. 5 Stavebný vývoj.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské mesto (tavernikálne).¹¹⁶

Základné privilégium

Vydané Ondrejom III. 2. 12. 1291.¹¹⁷ Obsahovalo 22 výsad:

- oslobodenie od platenia pozemkovej dane (*terragium*) na desať rokov od vydania listiny a následne povinnosť platiť každoročne na deň sv. Juraja pozemkovú daň nie viac ako tri vážky striebra (*pondus* = cca 15 gr.) z každej usadlosti.
- oslobodenie od poplatkov za lesy, drevo a stavby lesnému správcovi (*comes venatorum*);¹¹⁸
- oslobodenie od poplatkov za krčmy;¹¹⁹
- slobodná voľba richtára každoročne na deň sv. Juraja, ktorý má spolu s 12 prisáznymi vykonávať súdnu právomoc podľa zvykov hostí, a to v súdnych sporoch, ktoré vzniknú medzi mešťanmi alebo v hraniciach mesta;
- oslobodenie starých, nových i v budúcnosti vysadených viníc od akýchkoľvek poplatkov a dávok, aj okovov, ľudovo nazývaných džbery (*chybriones*);

- slobodný priechod cez brod na Žitný ostrov v ústí Malého Dunaja, kde zem po oboch stranách rieky patrí mestu, odovzdanie miestneho prístavu aj so všetkými úžitkami do vlastníctva mesta a slobodné vydržiavanie lodí aj lodníkov na tejto rieke podľa svojich potrieb;
- oslobodenie mešťanov od platenia mýta, poplatkov za tovar, kone i osoby, ak sa vyberú za obchodom kamkoľvek v kráľovstve, a to pri brode oproti Hainburgu, v Čalove (Malom Dunaji), vo Vajnorochoch a pri brode cez rieku Moravu, ako aj v celej Bratislavskej stolici a inde, kde sa zvykne vyberať mýto;¹²⁰
- oslobodenie od mýta pre ľudí prichádzajúcich z iných dedín alebo miest, aby sa v meste usadili;
- právo mešťanov byť súdení richtárom mesta, a to aj v sporoch, ktoré vzniknú na vidieku (mimo hraníc mesta a predmestí).
- právo mešťanov, aby boli súdení iba za prítomnosti dvoch alebo troch svedkov z mesta, prípadne z miest a obcí, ktoré užívajú tie isté slobody;
- ak vzniknú výtržnosti v meste alebo jeho majetkoch, richtár a prisažní majú slúžiť spravodlivosti tak, ako si to vyžaduje zvyk a výsady mesta;
- v prípade odvolania súdneho sporu na kráľovský súd sa majú odvolať richtár s prisažnými, a nie stránky sporu;
- právo prísťahovalcov, ktorí sa chcú usadiť v meste, prísť s celým svojím majetkom, bez kladenia prekážok zemepánov, ktorí ich majú po zaplatení zvyčajnej dane prepustiť;
- rovnoprávnosť Židov v meste s ostatnými mešťanmi pri zachovaní práv ostrihomského arcibiskupa a bratislavského prepošta;
- pri zámene mincí má prednosť zástupca richtára pred kráľovskými mincovníkmi s vylúčením zasahovania bratislavského župana;
- právo platby desiatku z obilia podľa nemeckého zvyku (čiže priamo na poli);
- právo prísťahovalcov užívať tie isté výsady ako mešťania;
- právo richtára a prisažných vylúčiť z mesta tých, ktorí by sa chceli vyhýbať výsadám (a povinnostiam) mesta s výnimkou kanonikov a kňazov pôsobiach v meste;
- rybári majú užívať dovtedajšie výsady, teda že tretinu úlovku (z výz a iných rýb, vytiahnutých spod ľadu alebo chytených do sietí hodených do hĺbín) majú odvieť bratislavskému županovi;
- rybári jednotlivo aj spoločne majú mať rovnaké výsady a povinnosti ako bratislavskí mešťania;
- povinnosť kráľa i barónov rešpektovať oslobodenie mešťanov od povinnosti pohostenia;
- vyňatie mešťanov spod súdu palatína;
- právo všetkých obchodníkov prichádzajúcich do mesta so súknom, dobytkom a rybami z ktorýchkoľvek kráľovstiev alebo miest vyložiť svoj tovar v meste a ponúknuť ho na predaj.

Konfirmácie základného privilégia

R. 1313 (pozmenený text v porovnaní s privilégiom)¹²¹ a 1323 (ide o odpis konfirmácie z roku 1313).¹²²

Pri následných kráľovských potvrdeniach išlo o odpisy konfirmácii z roku 1313, resp. z roku 1323.¹²³ Ani mešťania ako podklad na preklad svojich výsad do nemčiny nepoužili verziu originálneho privilégia (1291).¹²⁴

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

Počas stredoveku bolo vydaných 107 výsadných listín (Ondrej III. 3, Karol I. 3, Ľudovít I. 19, Alžbeta 3,

Mária 2, Žigmund 24, Albrecht 3, Alžbeta 3, uhorské stavy 2, Ján Huňady 11, Ladislav V. 11, Matej I. 17, Vladislav II. 6, Ľudovít II. –) a 41 konfirmácii pre mesto Bratislavu.¹²⁵

Ondrej III.

26. 10. 1293 Potvrdenie výsad, ktoré bratislavským mešťanom udelil Ondrej III. pri vyberaní mýta v oblasti Bernoldovho brodu ako aj držby Bernoldovho brodu a Krásnej Vsi.¹²⁶

1. 11. 1297 Ondrej III. povoľuje vyvážať tovar z Uhorska do Rakúska výlučne bratislavským lodníkom.¹²⁷

Karol I.

1. 4. 1323 Karol I. potvrdzuje vlastnú výsadnú listinu z roku 1313 a súčasne upravuje podmienky výmeny peňazí – povoľuje Bratislavčanom používať aj staré druhy mincí a cudzie peniaze.¹²⁸

4. 7. 1328 Karol I. nariaďuje Ondrejovi, synovi Abrahama Rufa a Trnavčanom, aby nevyberali mýto od Bratislavčanov.¹²⁹

30. 7. 1336 Karol I. nariaďuje, aby sa v bratislavskom podhradí nevolili richtári, ale aby túto právomoc vykonával richtár mesta.¹³⁰

30. 7. 1336 Karol I. povoľuje bratislavským mešťanom slobodne dovážať tovar z Viedne a z Rakúska, pričom im súčasne zakazuje slobodný vývoz tovaru z Uhorska do Rakúska.¹³¹

Karol, markgróf moravský, od 1346 kráľ český

1330 – 1346 Karol, syn českého kráľa a markgróf moravský, povoľuje Bratislavčanom predávať víno po celej Morave.¹³²

3. 1. 1343 Karol IV. syn českého kráľa a markgróf moravský nariaďuje moravským mestám, obciam a dedinám, aby nezabraňovali bratislavským kupcom predávať víno.¹³³

Ľudovít I.

20. 1. 1344 Ľudovít I. povoľuje Bratislavčanom konať výročné trhy v deň sv. Vavrinca (10. 8.) podľa vzoru Budína, Stoličného Belehradu a Šoprone.

8. 1. 1350 Alžbeta nariaďuje všetkým vlastníkom mýta na cestách aj na Dunaji, aby nevyberali mýto z vína a potravín, ktoré vezú bratislavskí kupci do Budína alebo na iné miesta v krajine.

17. 10. 1351 Ľudovít I. berie do svojej ochrany Bratislavčanov s ich majetkami a právami.

8. 12. 1354 Ľudovít I. zakazuje dovoz vína do Bratislavy z Rakúska a Viedne.

9. 1. 1355 Ľudovít I. zakazuje vyberať od Bratislavčanom poplatky za soľ dovážanú z Rakúska.

26. 1. 1356 Ľudovít I. na základe privilégia Karola I. zakazuje vyberať od Bratislavčanov poplatky za víno, obilie a tovar vezený na lodiach.

3. 3. 1356 Ľudovít I. na základe privilégia Karola I. zakazuje vyberať od Bratislavčanov poplatky za víno a obilie na území pri hornom Dunaji až po Vyšehrad.

24. 4. 1360 Ľudovít I. dáva osadám Vydrici a Blumenau také isté práva a slobody, aké má mesto Bratislava.

23. 1. 1361 Ludovít I. nariaďuje, aby sa od bratislavských kupcov, privážajúcich zámorské tovary (*merces maritimae*) z Dalmácie do vnútrozemia nepožadovalo ani mýto ani tridsiatok.
30. 6. 1362 Ludovít I. nariaďuje predstavenému soľnej komory, aby nebránil Bratislavčanom privážať a predávať soľ z Rakúska.
11. 6. 1364 Ludovít I. povoľuje Bratislavčanom slobodne privážať potraviny, látky a víno.
6. 1. 1366 Ludovít I. nariaďuje mýtnikom, aby nežiadali mýto od Bratislavčanov za tovar vezený až po Vyšehrad.
11. 2. 1366 Ludovít I. potvrdzuje privilégium Karola I. oslobodzujúce Bratislavčanov od platenia mýta na území Uhorska.
21. 2. 1366 Ludovít I. zakazuje vyberať od Bratislavčanov clo za tovar vezený z Dalmácie a z Jadranu.
24. 2. 1371 Ludovít I. oslobodzuje Bratislavčanov od platenia tridsiatku za potraviny dovezené do mesta pre potreby mešťanov a nariaďuje vyberať ho len za potraviny vyvážané z mesta.
5. 9. 1371 Ludovít I. povoľuje Bratislavčanom privážať cudzie vína a plodiny bez odvádzania desiatku.
10. 1. 1374 Ludovít I. oslobodzuje bratislavských mešťanov a hostí od platenia tridsiatku.
4. 7. 1374 Ludovít zakazuje žiadať od Bratislavčanov mýto z tovaru vezeného po Dunaji.
9. 6. 1378 Ludovít I. nariaďuje colníkom na území bratislavskej župy, aby od Bratislavčanov nepožadovali clo.
29. 6. 1379 Ludovít I. zakazuje predávať v Bratislave cudzozemskú soľ.
4. 3. 1380 Ludovít I. zakazuje cudzím vrchnostiam súdiť Bratislavčanov a vyberať od nich mýto.
19. 2. 1382 Ludovít I. udeľuje mestu Bratislave privilégium, podľa ktorého pozostalosti, ak sa nezachová testament, pripadnú najbližším príbuzným.¹³⁴

Mária a Alžbeta

16. 1. 1383 Kráľovná Mária nariaďuje uhorským stavom zachovávať staré výsady Bratislavčanov týkajúce sa mýta.
4. 4. 1384 Kráľovná Mária oslobodzuje Bratislavčanov od mýtnych poplatkov.
5. 6. 1384 Kráľovná Mária povoľuje Bratislavčanom zmeniť termín výročných trhov.
13. 1. 1385 Kráľovná Alžbeta povoľuje Bratislavčanom odbavovať výročné trhy vo dvoch týždňoch okolo nedele Laetare.¹³⁵

Žigmund Luxemburský

24. 6. 1389 Kráľ Žigmund potvrdzuje Bratislavčanom staré privilégiá (1291, 1313, 1323, 1357).
20. 7. 1389 Kráľ Žigmund oslobodzuje Bratislavčanov od mýta v bratislavskom prístave, v Čalove, Dvorníku, v brode Moravy pod Devínom a inde.
23. 5. 1391 Kráľ Žigmund povoľuje Bratislavčanom slobodný trh s koňmi v dobe výročných trhov (okolo nedele Laetare a dňa sv. Vavrince).
24. 10. 1392 Kráľ Žigmund oslobodzuje Bratislavčanov pre veľkú neúrodu od platenia úrokov bratislavským Židom.
1. 2. 1401 Kráľ Žigmund oslobodil bratislavských mešťanov od platenia mýta v celom kráľovstve.
22. 1. 1402 Kráľ Žigmund udeľuje mestu Bratislave právo skladu.
22. 1. 1402 Kráľ Žigmund udeľuje mestu Bratislave právo skladu a právo voľne prevážať tovar po Dunaji.
10. 10. 1402 Kráľ Žigmund povoľuje Bratislavčanom, že ich nesmie uväzniť nikto iný, len ich sudca.
15. 3. 1405 Kráľ Žigmund udeľuje mestu Bratislave súdnu právomoc nad zločincami, skrývajúcimi sa v kláštoroch.
20. 2. 1418 Kráľ Žigmund zakazuje vyberať mýto od Bratislavčanov v celom kráľovstve.
20. 2. 1418 Kráľ Žigmund povoľuje Bratislavčanom konať týždenné trhy v utorok.
6. 3. 1418 Kráľ Žigmund potvrdzuje staré práva Bratislavčanov, podľa ktorých sa do Bratislavy môže privážať rakúske víno len s povolením bratislavského senátu.
30. 8. 1419 Kráľ Žigmund dáva mestu Bratislave právomoc konfiškovať rakúske, štajerské a iné cudzozemské víno, ktoré bolo privezené do Uhorska bez povolenia.
6. 2. 1430 Kráľ Žigmund povoľuje obyvateľom Nového mesta za hradbami Bratislavy, ktorí utrpeli počas obliehania Bratislavy husitami veľké škody, ponechať si polovicu všetkých dávok a iné úľavy.
6. 2. 1430 Kráľ Žigmund povoľuje obyvateľom osady sv. Mikuláša, ktorí utrpeli počas obliehania Bratislavy husitami veľké škody, ponechať si polovicu všetkých dávok a iné úľavy.
6. 3. 1430 Kráľ Žigmund potvrdzuje mestu Bratislave výročné trhy v nedeľu Laetare a na sv. Vavrince a rozširuje dobu ich konania (na 14 dní pred a 14 dní po sviatku).
6. 3. 1430 Kráľ Žigmund povoľuje mestu Bratislave razbu mincí zvaných *quarting*, čiže *fyrling*.
23. 6. 1430 Kráľ Žigmund povoľuje mestu Bratislave raziť všetky druhy mincí, určuje podmienky vyúčtovania a povoľuje jedine Bratislavčanom kupovať a vymieňať striebro pre kráľovskú komoru.
8. 3. 1435 Kráľ Žigmund potvrdzuje Bratislavčanom sumárne ich staré zvyklosti a súdny poriadok.
- 8–9. 7. 1436 Kráľ Žigmund povoľuje mestu Bratislave používať mestský znak a pečať.
9. 7. 1436 Kráľ Žigmund potvrdzuje Bratislavčanom privilégium Ľudovíta I. z roku 1374 týkajúce sa tridsiatkov a za vernosť mesta vo vojne s husitami udeľuje výsadu na trvalo.
13. 7. 1436 Kráľ Žigmund povoľuje Bratislavčanom slobodne obchodovať a ustanovuje, že v ich sporoch má rozhodovať len bratislavský magistrát.¹³⁶

Albrecht

26. 5. 1438 Kráľ Albrecht udeľuje Bratislavčanom privilégium, podľa ktorého nesmú byť väznení a nesmie sa od nich vyberať mýto.
29. 6. 1439 Kráľ Albrecht povoľuje Bratislavčanom obchodovať v celom kráľovstve.
11. 7. 1439 Kráľ Albrecht potvrdzuje privilégium Žigmunda, ktorým sa povoľuje Bratislavčanom vyberať poplatky na dunajskom moste.¹³⁷

Alžbeta

30. 5. 1440 Kráľovná Alžbeta oslobodzuje Bratislavčanov od platenia tridsiatkov pre veľké trovy spojené so záchranou a opevnením mesta.

1. 9. 1442 Kráľovná Alžbeta dáva Bratislavčanom do zálohu všetky tridsiatky, ktoré prislúchajú z tovarov a vecí Bratislavčanov kráľovskej pokladnici zato, že jej mesto vypožičalo 7333 zlatých.¹³⁸

Uhorské stavy

14. 6. 1446 Uhorské stavy oslobodzujú Bratislavčanov od platenia mýta v celom Uhorsku.¹³⁹

Gubernátor Ján Huňady

4. 6. 1448 Ján Huňady vydáva privilégium pre Bratislavu, ktorým povoľuje súdiť Bratislavčanov len bratislavským súdom a oslobodzuje ich od platenia akýchkoľvek mýtnych poplatkov a tridsiatkov.
 5. 6. 1448 Ján Huňady oslobodzuje Bratislavčanov od platenia tridsiatku a povoľuje zhabať všetok dovezený tovar.
 1. 4. 1450 Ján Huňady odpúšťa mestu Bratislave na celý svoj život všetky poplatky, ktoré malo mesto platiť, pretože utrpelo veľké škody vo vojne.
 19. 3. 1452 Ján Huňady zakazuje všetkým kráľovským mýtnikom, colníkom a výbercom tridsiatkov vyberať od Bratislavčanov mýto.¹⁴⁰

Ladislav V.

6. 2. 1453 Ladislav V. povoľuje Bratislavčanom, že sa môžu odvolať proti rozsudku senátu k tavernickému súdu a ku kráľovi.
 8. 2. 1453 Ladislav V. nariaďuje všetkým stavom Uhorska napomáhať Bratislavčanom vo všetkom.
 28. 4. 1454 a 1. 5. 1454 Ladislav V. udeľuje mestu Bratislave privilégium, ktorým ho oslobodzuje od platenia tridsiatkov v celom kráľovstve.
 11. 4. 1455 Ladislav V. povoľuje Bratislavčanom na určitý čas v Rakúsku voľne obchodovať.¹⁴¹

Matej I.

2. 2. 1459 Kráľ Matej I. povoľuje mestu Bratislave právo pečatiť červeným voskom.
 8. 7. 1459 Matej I. povoľuje bratislavským obchodníkom slobodne obchodovať v celom kráľovstve.
 17. 1. 1460 Matej I. oslobodzuje Bratislavčanov od platenia tridsiatkov a mýta pod podmienkou, že nebudú prevážať tovar cudzincov.
 27. 5. 1464 Zlatá bula Mateja I., ktorou potvrdzuje všetky bratislavské privilégia.
 19. 4. 1466 Matej I. nariaďuje, že v Bratislavskej župe nesmie nikto okrem Bratislavčanov privážať ani vyvážať víno do cudziny.
 15. 2. 1468 Matej I. povoľuje mestu Bratislave právo meča.
 17. 7. 1471 Matej I. oslobodzuje Bratislavčanov od platenia všetkých poplatkov na 4 roky, pretože si vybudovali a opevnili mesto.
 8. 9. 1472 Matej I. povoľuje mestu Bratislave výročné trhy na sv. Michala.
 27. 4. 1475 Matej I. oslobodzuje mesto od platenia všetkých poplatkov, ako aj od odovzdania novoročných darov na dobu 10 rokov.
 28. 4. 1475 Matej I. povoľuje mestu Bratislave požadovať poplatky za prechod cez dunajský most, s výnimkou kráľa a jeho úradníkov.
 6. 2. 1489 Matej I. oslobodzuje mesto od platenia poplatkov na dobu jedného roka.¹⁴²

Vladislav II.

13. 7. 1498 Vladislav II. potvrdzuje mestu Bratislave staré privilégia
 5. 1. 1500 Vladislav II. povoľuje Bratislavčanom voľný prechod s povozmi v celom Uhorsku bez všetkých poplatkov.
 3. 11. 1508 Vladislav II. oslobodzuje mesto Bratislavu od platenia daní na obdobie 7 rokov pre veľký požiar, ktorý zničil veľa domov.
 29. 6. 1515 Vladislav II. oslobodzuje bratislavských mešťanov ťažko postihnutých požiarom od platenia daní na 12 rokov.¹⁴³

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Mesto sa vyvíjalo ako podhradie významného komitátneho hradu, situovaného v exponovanej časti západných hraníc Uhorska. Hrad a okolie zažilo v priebehu stredoveku významné vojensko-politické udalosti (pozri kapitolu 6 Významné udalosti). Prvá písomná zmienka o bratislavskom podhradí je z roku 1221 (pápež povoľuje presun patrocínia kostola sv. Spasiteľa z hradu do podhradia/*burgum*).¹⁴⁴ Okolo polovice 13. storočia obýva bratislavské podhradie a jeho okolie obyvateľstvo rôzneho právneho postavenia: hradčania (*castrenses*), hradskí jobagióni (*jobagiones castri*) či hostia hradu (*hospites castri*) podliehajúci županovi, aj tzv. slobodní hostia podliehajúci priamo kráľovi (*liberi hospites*). U prvých zmienok o jednotlivých bratislavských *civēs* (1243 Woch, 1255 Form a Pech) nemožno s istotou rozhodnúť, či išlo o bratislavských mešťanov.¹⁴⁵ Písomné pramene 70. a 80. rokov 13. storočia však už jasne poukazujú, že v Bratislave bola komunita mešťanov vyčlenených spod jurisdikcie župana: dohoda komunity mešťanov na čele s predstaveným (*villicus*) Tyrwardom a dvanástimi prísaznými s bývalým predstaveným Jakubom z roku 1287; vlastníctvo pozemkových majetkov touto komunitou – územia medzi dvoma potokmi Vydrica (1287) a Krásnej Vsi (1288); označenia Bratislavy ako *civitas* vo význame mesto (1279), či ako kráľovské mesto (*civitas nostra regalis* 1288); prítomnosť mestského sudcu (*judex* 1288).¹⁴⁶ Tieto pramene naznačujú, že k formálno-právnejmu pretvoreniu obyvateľov podhradia na mešťanov mohlo prísť v tomto období súběžne s výsadami komunit v pohraničných podhradách v Šoproni (1277) a Vasváre (1279). Bratislava sa z právneho hľadiska stala plnoprávnym mestom už pred udelením privilégia v roku 1291. Jeho na uhorské pomery relatívne oneskorené vydanie sa vysvetľuje silným postavením bratislavského župana, v ktorého záujme nebol právny rozvoj komunity v podhradí. Viacero autorov (Kováts, Kubinyi, Šedivý) zdôrazňuje že časť elit najstaršieho bratislavského patriciátu sa sformovala z pôvodnej vojenskej vrstvy jobagiónov (vrstva analogická tzv. rytierskym mešťanom/*Ritterbürger* vo Viedni).¹⁴⁷

Mestské právo

Mestské právo Bratislavy sa tvorilo pod vplyvom juhonemeckého (norimberského práva), ktoré sem preniklo vďaka príchodu hostí a najmä prostredníctvom kontaktov s Viedňou. Vykazuje vplyv viedenského a neskôr aj budínskeho mestského práva. Bratislavský súd sa stal odvolacím súdom pre jediné mesto Modru (1361). Už privilégium Ondreja III. z roku 1291 odkazuje vo viacerých ustanoveniach na staré, resp. nemecké právne zvyklosti. (právo richtára súdiť podľa noriem ostatných hostí, platba desiatku podľa nemeckého zvyku). Samostatný právny kódex, tzv. Bratislavskú právnu knihu, mesto začalo spisovať až niekedy v prvej tretine 15. storočia (kniha nie je datovaná, pôvodný rukopis sa nezachoval). Popri preklade privilégia Ondreja III. z roku 1291 do nemčiny obsahuje ustanovenia

(171 článkov) týkajúce sa subjektívneho (osobného), manželského a rodinného, vecného (majetkového), obligáčného (záväzkového), dedičského, trestného a procesného práva.¹⁴⁸

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Mesto sa postupne vyvinulo ako podhradie (trhová osada) komitátneho hradu, ktorý pramene 11. storočia predstavujú ako dobre opevnený a viackrát obliehaný. Jadro komitátneho hradu, ktorého opevňovanie sa predpokladá najmä za pobytov kráľa Šalamúna a Štefana III. v Bratislave, tvoril v 11. – 12. storočí dvojpriestorový prízemný palác. Sakrálnou dominantou bol Kostol sv. Spasiteľa, postavený v 11. storočí na mieste zaniknutej veľkomoravskej baziliky.¹⁴⁹ Na hrade sa nachádzalo sídlo prepošstva/kapituly, ktoré sa po roku 1204 presťahovali do podhradia, kam spolu s nimi presunuli i patrocínium Kostola sv. Spasiteľa (po roku 1221).¹⁵⁰ V 13. storočí vystavali na hrade veľký vežový obytno-obranný palác a v jeho blízkosti aj tzv. Korunnú vežu (1254), pričom zároveň spevnili aj opevnenie.¹⁵¹ Významná prestavba hradu sa spája s kráľom Žigmundom Luxemburským, ktorý dal hrad prebudovať na modernú rezidenciu kastelového typu (prestavbu viedol od roku 1421 majster Konrád z Erlingu, ukončenie v roku 1437). Neskorogotické prvky sa zachovali najmä na Žigmundovej bráne a na vstupnej bráne do paláca pod barokovým murivom.¹⁵²

Podhradie sa prvýkrát spomína ako *burgum* (1221). Archeologicky je preukázané kontinuálne osídlenie hradu aj podhradia od 9. storočia (Pozri kapitola 3 Najstaršie osídlenie). V 13. storočí sa predpokladá okrem bezprostredného podhradia (*burgum*) v jeho blízkosti aj existencia ďalších osád, ktoré vznikli popri starých diaľkových cestách: osada sv. Michala, osada sv. Vavrinca, osada Krásna Ves (*Zepvlak*), osada Vydrica. Južné časti pri Dunaji obývali rybári, ktorým pravdepodobne slúžil kostol sv. Ondreja.¹⁵³ Jadrom rodiaceho sa mesta bolo sídlisko s centrom okolo Kapitulskej ulice (románske mesto, tzv. I. urbanizačná vlna). Cirkevné dominanty tohto sídliska tvorila rotunda (sv. Mikuláša) na východnom úpätí hradného kopca (v miestach neskoršieho stredovekého kostola sv. Mikuláša) a kostol na mieste dnešného domu sv. Martina (naň sa vzťahuje povolenie presunu patrocínia kostola sv. Spasiteľa z hradu do podhradia, 1221). Po roku 1204 sa sem presunulo prepošstvo a kapitula z hradu. V tom čase stál na severnom okraji podhradia kláštor cisterciiek (1238¹⁵⁴). Trhovisko románskeho mesta vzniklo na spojnici obchodných ciest v priestoroch križovatky dnešnej Ventúrskej a Panskej ulice. V priestoroch tejto prvej urbanizačnej vlny sú preukázané kamenné murované domy a uličná zástavba.¹⁵⁵

Okolo polovice 13. storočia dochádza k tzv. II. urbanizačnej vlne, tvorí sa nové centrum gotického mesta na **Hlavnom námestí** (1313¹⁵⁶, 1373 *Forum*, 1404 *Markcht*, 1434 *Ring*). Nová zástavba mesta so stabilizovanou komunikačnou sieťou, ako aj vybudovanie opevnenia podhradia boli dôsledkom hospodárskeho a spoločensko-právneho rozvoja podhradia, ale aj príchodu novej vlny hostí. Do mesta vytýčeného hradbami sa dostalo celé pôvodné osídlenie podhradia (*burgum*), novovybudovaná štvrť mestskej komunity s centrom okolo Hlavného námestia a časti osád sv. Michala a sv. Vavrinca, ktoré ostali predmestiami. Zastavali aj dovtedy nevyužitú juhovýchodnú časť intravilánu popri ceste na Trnavu, kde vznikla nová uličná sieť. Ranogotické mesto tiež prevzalo časť najstaršieho trhového námestia románskej Bratislavy (dnešná Ventúrska ulica bola vejarovito rozšírená a v mieste jej napojenia na Panskú ulicu mala šírku až 36 metrov).¹⁵⁷ Novú meštiansku architektúru predstavujú tzv. **vežové domy** (1. písomná zmienka 1324)¹⁵⁸ situované najmä na Hlavnom námestí (tri takéto domy pravdepodobne stáli na nárožniach, dva domy v ich blízkosti, čo naznačuje ich obranný charakter). Veža **radnice** sa prvýkrát spomína v roku 1387 (...*meditatem novae domus cum turri*...). Syn richtára Jakuba II. Štefan predal polovicu domu židovi Izákovi.¹⁵⁹ Veža radnice pravdepodobne vznikla z iniciatívy richtára Jakuba II. až v 14. storočí, na mieste staršieho vežového opevneného dvora Jakubovcov. Zanedlho polovicu Nového domu odkúpilo mesto a druhú polovicu získalo kúpou v roku 1421. T. Ortway predpokladal, že Nový dom nahradil pôvodnú radnicu mesta, spomínanú v prameňoch ako tzv. Starý dom, ktorý lokalizoval do priestorov Františkánskeho námestia.¹⁶⁰

V čase udelenia privilégia (1291) bolo podhradie jednoliatym celkom s opevnením, stabilnou vnútornou uličnou sieťou, s predmestiami (*suburbys* 1291). Udelením výsad sa od mesta odčlenilo bezprostredné podhradie na východnom úpätí hradného kopca, ktoré dostalo pomenovanie podľa miestneho kostola – osada sv. Mikuláša (1354, *villa sancti Nicolai*) a z juhu – osada/predmestie Vydrica (1361, *Wepritz*), ktoré ostali podriadené hradu a županovi.¹⁶¹ K optickému oddeleniu podhradia a mesta došlo výstavbou západného múru hradieb (dnešná Staromestská ulica) na prelome 13. a 14. storočia. Písomné pramene dokladajú intenzívne práce na opevňovaní mesta. Pri ich výstavbe zbúrali medzi rokmi 1297 a 1311 kostoly sv. Gottharda v Krásnej Vsi a kostol sv. Ondreja.¹⁶² V roku 1311 sa mesto muselo vyrovnat s prepoštom za pozemky, ktoré mu odňalo pri stavbe mestského múru a priekopy.¹⁶³

Cirkevnú architektúru mesta reprezentovali farské a kláštorne kostoly, rehoľné domy, kaplnky, karnery, objekty prepošstva. Pôvodne bolo hlavné cirkevné centrum na hrade (sídlo prepošstva, kostol sv. Salvátora). Po presunutí (1204, 1221) do podhradia sa cirkevným centrom stala dnešná Kapitulska ulica, čo dokladá aj jej stredoveký názov (1443 *Pfaffengasse*¹⁶⁴). Nachádzal sa tu tzv. prepoštský dom (1311)¹⁶⁵, domy kanonikov, kňazov aj mestská fara (*domus honorifica lapidea*, 1396¹⁶⁶). V súvislosti s presunom kapituly a patrocínia sv. Spasiteľa z hradu prestavali niekedy začiatkom 13. storočia aj starší kostol zasvätený sv. Martinovi, ktorý stál na mieste dnešného **dómu sv. Martina** už začiatkom 12. storočia. Zrejme v tom istom čase postavili aj karner pre kosti zo starších pri prestavbe narušených hrobov. Kostol niesol nové patrocínium sv. Spasiteľa (1291¹⁶⁷), resp. zdvojené patrocínium sv. Spasiteľa aj sv. Martina a stal sa hlavným farským kostolom mesta a súčasne kapitulným chrámom. Po poškodení kostola počas vojen s Přemyslom Otakarom II. vybudovali na jeho mieste nový vyspelý ranogotický kostol. Bol trojlodový so sanktuáriom, ktorého ukončenie nepoznáme, západnú stranu ukončoval masívny múr, na ktorom mohli byť postavené po oboch bokoch veže – bol zapojený do opevnenia mesta.¹⁶⁸ Pri kostole bol jediný cintorín v rámci mestských hradieb, ktorý sa tiahol od Vydrickej brány. Tu sa nachádzali aj kaplnky – jednu (zrejme zasvätenú sv. Gotthardovi) dal postaviť mešťan Hamboth (1324) a druhá bola zasvätená sv. Ondrejovi (1325).¹⁶⁹ Nové stavebné aktivity na dnešnom Dóme sv. Martina prebiehali v priebehu celého 14. storočia. Na jeho začiatku (okolo roku 1311) bol kostol prepojený s hradbovým múrom. Postupná výstavba nového chrámu do dnešnej podoby začala po roku 1320. Ako prvé postavili presbytérium a východnú časť trojlodia (dokončené v prvej polovici 14. storočia), v 40. rokoch 14. storočia – tzv. Menší severný portál, po roku 1400 sa na stavbe striedali umelecké idey vienedskej huty dómu sv. Štefana (južná stena lode a nové portály) i majstrov z dielne predstavujúcej pre kráľa Žigmunda Bratislavský hrad (kaplnky po stranách veže) s priamymi vplyvmi pražskej dielne. Okolo roku 1400 vznikla v zachovanej dispozícii trojlodová hala so západnou vežou a bočnými západnými dvojpodlažnými priestormi, v rokoch 1423 – 1428 prebiehali úpravy prízemných miestností v západnej časti kostola (vrátane kaplnky kráľovnej Žofie), v 30. rokoch 14. storočia došlo k úpravám priestorov na druhom podlaží západnej časti kostola (vrátane tzv. cisárskej kaplnky Žigmunda Luxembuského), v

rokoch 1445 – 1452 bolo zaklenuté trojlodie zastrešené mohutným krovom (dielo viedenského majstra Hansa Puchshauma), v rokoch 1461 – 1487 sa uskutočnila výstavba svätyne (návrh viedenského majstra Laurenza Spenninga). Koncom 15. storočia bola dokončená Kaplnka sv. Anny, v roku 1516 dokončili južnú predsieň (dielňa Antona Pilgrama).¹⁷⁰ Podľa Dómu sv. Martina sa prilahlé námestie v novoveku začalo nazývať Dómske námestie (1781 *Platz bey dem Dohm Kirchen*, 1801 *Domplatz*).¹⁷¹

Jednou z najstarších sakrálnych stavieb v podhradí bola rotunda na mieste neskoršieho stredovekého **kostola sv. Mikuláša**. Vznikla asi na prelome 11. – 12. storočia. Patrocínium (sv. Mikuláš patrón kupcov a obchodníkov), ktorý zrejme neskorší stredoveký kostol prebral po rotunde, naznačuje jej funkciu kostola kupeckej osady v podhradí. Od poslednej tretiny 13. storočia do polovice 14. storočia fungoval v miestach rotundy karnier.¹⁷² V 14. storočí tu postavili kostol, ktorý dal názov aj celej podhradskej osade.

Rotunda (sv. Vavrince) s kruhovou lodovou a polkruhovou apsidou bola postavená na mieste staršieho pohrebiska už okolo roku 1100. Tu sa vytvorila osada sv. Vavrince, ktorá po výstavbe mestských hradieb ostala predmestím. Na mieste rotundy postavili už okolo roku 1200 románsky karnier. Trojlodový farský **kostol sv. Vavrince** stál taktiež už v 13. storočí (1311). Pri kostole sa spomína škola, cintorín a kaplnka sv. Jakuba (1422). Kostol zbúrali počas tureckého nebezpečenstva na prelome rokov 1530/31.¹⁷³

V 13. storočí stáli aj ďalšie kostoly – **kostol sv. Michala** (1307) v osade sv. Michala, ktorá vznikla na ceste smerujúcej od neskoršej Michalskej brány. V roku 1325 sa spomína ako farský kostol, je pri ňom doložená škola a cintorín s Kaplnkou sv. Blažejca. Zbúraný bol v rokoch 1530/31.¹⁷⁴ Lokalizácia **kostola sv. Ondreja** (1311, už zbúraný kvôli výstavbe hradieb) sa predpokladá na Gorkého ulici, pričom patrocínium naznačuje, že mohol slúžiť osade rybárov, resp. predmestiu Bratislavy pred Rybárskou bránou.¹⁷⁵ **Kostol sv. Gottharda** v neďalekej osade Krásna Ves (Széplak) bol taktiež zbúraný pred rokom 1311 kvôli výstavbe hradieb.¹⁷⁶ Na mieste zrúcaného kostola vznikla s povolením pápežského legáta kaplnka Panny Márie.¹⁷⁷

Na konci 13. storočia písomné pramene dokladajú prítomnosť cirkevných stavieb žobravých reholí. **Františkánsky Kostol zasvätený Panne Márii** bol vysvätený v roku 1297.¹⁷⁸ Predpokladá historikovia o prítomnosti rádu v podhradí už v časoch Bela IV. naznačuje aj fakt, že dnešný františkánsky kostol z konca 13. storočia vznikol na mieste staršej stavby, ktorej pozostatky možno datovať práve do polovice 13. storočia. Mohlo ísť však aj o objekt, ktorý dostali minoriti do užívania po svojom príchode. Kostol sa vyznačuje charakteristickým stavebným typom pre kostoly stredoeurópskych mendikantov: ide o jednolodový kostol s predĺženým polygonálnym presbytériom (skutočnosť, že presbytérium je vychýlené z pozdĺžnej osi, bolo zrejme spôsobené existenciou staršej architektúry). Podľa zásad žobravých reholí nemal pôvodne vežu. Smerom do námestia sa otáčal západnou fasádou, ktorej stredovekú podobu poznáme z grafiky z roku 1743. Výstavba kláštora, nachádzajúceho sa na južnej strane kostola, je datovaná do 14. storočia. Okolo roku 1361 dali Jakubovci postaviť Kaplnku sv. Jána,¹⁷⁹ ktorá nahradila staršiu kaplnku rovnakého zasvätenia a je vrcholným dielom gotickej architektúry na Slovensku. Stredoveký stavebný vývoj kostola uzavrela okolo roku 1400 dostavba šesťhrannej veže na jeho južnej strane (dnešná veža je kópiou z 19. storočia, torzo originálu sa nachádza v Sade Janka Kráľa v Bratislave – Petržalke).¹⁸⁰ V roku 1297, teda v čase vysvätenia františkánskeho kláštora, prebehlo aj usadenie klarisiek v meste, ktoré získali majetky po bratislavských cisterciákach nachádzajúce sa pred mestom.¹⁸¹ S cisterciákmi sa dávajú do súvisu aj pozostatky po kruhovej stavbe v areáli kláštora klarisiek.¹⁸² **Kláštor a kostol klarisiek zasvätený sv. Kríža** boli vystavané v prvej polovici 14. storočia. Okolo roku 1400 nasadili na mohutnú konzolu na juhozápadnom nároží chrámovej lode gotickú päťhranovú vežičku, ktorá sa radí medzi vrcholné diela gotiky a je príbuzná s vežou františkánskeho kostola a súdobou viedenskou architektúrou majstra Michala. Kostol bol poškodený pri požiari v roku 1515.¹⁸³

V Bratislave mal svoj hospodársky dvor a **kaplnku sv. Kataríny** cisterciácky kláštor z Heiligenkreuzu (1311, gotický interiér kaplnky sa ukrýva za klasicistickou fasádou radovej zástavby na dnešnej Michalskej ulici č. 10).¹⁸⁴ T. Ortvay predpokladal aj kaplnku pri hospodárskom dvore pilišských cistercitov niekde v okolí Uršulínskej ulice. Niektorí autori ju lokalizujú skôr na bývalú Dlhú ulicu (dnešná Laurinská a Panská).¹⁸⁵ Ortvay uvádzal tiež kaplnku pri tridsiatkovom úrade, kaplnku Bratstva Božieho tela, kaplnku sv. Egídia, ako aj kaplnku v arcibiskupskom dvore (dnešnom Primacionálnom paláci) a menšie kaplnky mohli byť aj v rámci súkromných stavieb, ako to naznačuje kaplnka v dome Jakubovcov (neskoršia mestská radnica).¹⁸⁶

Vlastnú kaplnku mal iste mestský **špitál**, ktorý spravoval rád antonitov (1309), ako aj mladší mestský špitál sv. Ladislava (1397).¹⁸⁷ Oba sa nachádzali pred mestskými hradbami na predmestí nazvanom po nich *Spitalnewsidel* (v oblasti dnešnej Špitálskej ulice). V roku 1428 boli poškodené husitskými vojskami.¹⁸⁸ Najstaršia **škola** v meste bola kapitulsko-mestská škola pri Dóme sv. Martina (1302). Neskôr je doložená škola na Vydrici (1380) pri fare kostola sv. Vavrince (1448), kostola sv. Michala (1529) pri kláštore klarisiek a v židovskej štvrti bola aj židovská škola (1416).¹⁸⁹ Na Hlavnom námestí sa pôvodne nachádzal **trh** s mäsom, ktorý v roku 1370 preložili na dnešné Primaciálne námestie. Na dnešnom Františkánskom námestí sa konali rybný (1373, *Forum piscium*) a chlebový trh, ktoré neskôr preniesli na predmestia.¹⁹⁰ Najstarší **kúpeľ** oproti kostolu sv. Vavrince sa spomína v roku 1348 ako vlastníctvo Jána (strýko richtára Jakuba II.), Jakub II. dal kúpeľ zbúrať, a následne mestská rada povolila Jánovi vystavať nový kúpeľ pri Vavrincekej bráne. Tzv. Horný kúpeľ sa nachádzal na Baštovej ulici v blízkosti kláštora klarisiek. V roku 1410 dala mestská rada postaviť osobitný kúpeľ pre kráľa Žigmunda.¹⁹¹

Mesto malo aj svoju **židovskú štvrť** (prvá zmienka o Židoch 1291). Pôvodne sa nachádzala na Dlhej ulici (Laurinská – Panská) medzi Rybárskou a Vydrickou bránou. Ich prítomnosť tu dokladá tzv. *Judenhof* (1368¹⁹², Panská ulica č. 3 – 5.), ktorý pochádza z 13. storočia a jeho dispozícia naznačuje, že mohol slúžiť ako kupecký dvor pre židovských obchodníkov.¹⁹³ Už v roku 1335 sa spomína židovská synagoga v susedstve kaplnky pilišských cistercitov, ktorá podľa sťažnosti pilišského opáta prekázala pri ich bohoslužbách.¹⁹⁴ Po vyhnaní Židov z Bratislavy v roku 1360 a ich opätovnom návrate už skupujú domy v inej časti mesta – na Židovskej ulici (1434 *Juden Gassen*, dnešná Nedbalova), ktorá sa v pozemkovej knihe z roku 1439 uvádza ako židovská štvrť a v daňovom súpise z roku 1434 sa tu spomína aj synagoga.¹⁹⁵

Predmestia Bratislavy zachytáva najstarší zachovaný súpis daňových poplatníkov z roku 1379 (netýka sa vnútorného mesta).¹⁹⁶ Tvorili ich ulice: *super fossatum Castris* (dnešná Zámocká ulica), *Gaissngasse* (Kozia), *Slutergasse* (Zochova), *privata monialum* (neskôr *Nunnenpahn*, Panenská), *Alta strata* (neskoršia *Hochstrasse*, Vysoká), *platea Pistorum* (neskôr *Holzgasse*, Drevená), *platea Schönndorf* (aj *platea Hungarica*, Obchodná), *super fossatum sancti Michaelis* (neskôr *sand Michaels Gassen*, Veterná), *super fossatum sancti Laurentii* (dnes časť námestia SNP pri Špitálskej ulici), *Spitalnewsidel* (Špitálska), *platea Reycharði* (Rajská), *Tunanewsiedel* (Dunajská), *platea Lewkuschini* (neskôr Neustadt, oblasť na juh a juhovýchod od Gorkého ulice, Hviezdoslavovho a Rybného námestia), *Insula* (neskôr *Neustadt*, resp. jeho východné časti), *platea Wedrizea* a *Fuedlukchen* (neskôr splynula s Vydricou).¹⁹⁷ Z neskorších údajov vieme, že mesto sa delilo

na 4 daňové obvody: I. časť (*Prima pars civitatis*) tvorili predmestské ulice na dnešnej Veternej, Panenskej, Vysokej, Obchodnej; II. časť (*Secunda pars civitatis*) tvorili predmestské ulice na dnešnej Špitálskej, Rajskej, Dunajskej, Mostovej, ako aj *Neustadt* a Vydrica; III. časť (*Tercia pars civitatis*) a IV. časť (*Quarta pars civitatis*) boli vo vnútornom meste, pričom deliaca čiara medzi nimi prebiehala v smere Vydrická brána, Panská ulica – križovatka Panskej a Ventúrskej – Ventúrska – Zelená – západná časť Hlavného námestia – Františkánske námestie – kláštor františkánov.¹⁹⁸ Vnútorné delenie mesta je reliktom po dvoch urbanizačných vlnách, pričom daňový obvod na severozápad od deliacej čiary sa pokladá za staršiu časť (románske mesto), kým juhovýchodná časť predstavuje gotické mesto.¹⁹⁹ Sled súpisu daňových poplatníkov vnútorného mesta v 15. storočí zachytáva s menšími odchýlkami tzv. Marquartov plán (1765), ktorý podľa zistení Jankoviča korešponduje so stredovekou parceláciou mesta.²⁰⁰ Pomenovanie ulíc vo vnútornom meste nastáva až v 15. storočí (1412 *Platea Longa*/Panská – Laurinská, 1457 *bey dem Nunnen Closter*/Klariská, 1440 *Schlossergasse*/Zámočnícka, 1443 *Pfaffengasse*/Kapitulská, 1457 *Schuestergässlein*/Zelená, 1506 *Ratgässlein*/Radničná, 1528 *Schneeweiss Gassel*/Biela). Dovtedy sa miesta určovali podľa známych objektov: kostolov, kaplniek, cintorínov, mestských brán, domov známych mešťanov či radnice.²⁰¹

Najstaršia časť **mestských hradieb** zo severu a východu stála už okolo r. 1250/1270. Západnú a južnú časť hradieb postavili na prelome 13. a 14. storočia (Pozri kap. 3 a 5). Hradby tvorili vysoký vnútorný múr (šírka 130 – 160 cm, výška 6 metrov), pred ktorým bol nižší vonkajší tzv. parkánový múr a vodná priekopa. Michalská (1360 *Sand Michels Tor*) a Vavrinecká (1351 *Sannd Larentzn Tor*) brána stáli už v 13. storočí²⁰², v 14. storočí pribudla Vydrická brána (1434 *Wedriczer Prukk, Wedritzer Thor*) a Rybárska brána (1403 *Pey den Vischer Turm*), ktorá vnikla ako posledná a najmenšia brána, slúžiaci len pre potreby peších. Tri hlavné brány mali tvar hranolových veží s mrežou a padacím mostom, v 15. storočí k nim pristavali polygonálne barbaky. Súčasťou opevnenia boli delové bašty. Medzi Vydrickou a Michalskou bránou: *Ungarfeind* (1440 Nepriateľ Uhrov, nad Dómom sv. Martina), *Luginsland* (1440, pozri do krajiny), *Vogelnturm* (1373 Vtáčia bašta), ďalej bašta neznámeho mena a tzv. *Bašta pri hornom kúpeľi* (1520, na zlome hradieb smerom k Michalskej bráne). Pod Michalskou bránou sa nachádzala Nová bašta (1520, neskôr Prašná bašta), polkruhová tzv. Bašta za (františkánskym) kláštorom (1498). Pri Vavrineckej bráne sa nachádzali Mäsiarska bašta zvaná aj za židmi (1434), Obuvnícka a Pekárska bašta (1439).²⁰³ Brány sa nachádzali aj na predmestiach na hlavných komunikáciách vychádzajúcich z mesta: Kozia (*Gaissthor*), Suché mýto (*Durren Mauth Thor*), Krásnoveská (*Schöndorfer Thor*), Špitálska brána (*Spital Thor*) a Dunajská brána (*Dunau Thor*), ktoré boli navzájom spojené valmi s priekopou, resp. ramenami Dunaja.²⁰⁴

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 907 4. 7. sa odohrala bitka pri Bratislave medzi starými Maďarmi a bavorským vojskom, ktoré utrpelo porážku.²⁰⁵
- 1042 V septembri nemecký kráľ Henrich III. napadol Uhorsko a získal Hainburg a Bratislavu. Altaišské anály hovoria, že to bolo s pomocou českého kniežata Břetislava. Obsadených bolo 9 hradov. Herimanova kronika označuje Bratislavu a Hainburg ako veľmi zaľudnené.²⁰⁶
- 1052 V lete sa ukázalo ako neúspešné takmer dvojmesačné obliehanie Bratislavského hradu nemeckým cisárom Henrichom III. (podľa obrázkovej kroniky došlo k potopeniu nemeckých lodí). Po rokovaní, ktoré sprostredkoval pápež Lev IX., uzavreli Henrich III. a Ondrej I. mier.²⁰⁷
- 1074 Kráľ Šalamún sa po porážke s bratrancami, údelnými kniežatami Gejzom a Ladislavom, uchýlil do západouhorských komitátov a jeho švagor, nemecký kráľ Henrich IV., neúspešne napadol Uhorsko na jeho podporu. Šalamún sa stiahol do Bratislavy, ktorá sa stala jeho dočasným sídlom do roku 1080, kedy uzavrel Šalamún s kráľom Ladislavom I. mier.²⁰⁸
- 1108 Na jeseň vpadli nemecký kráľ Henricha V. a české knieža Svätopluk do Uhorska na podporu kniežata Álmoša proti kráľovi Kolomanovi, pri ktorom došlo k neúspešnému pokusu dobyť Bratislavský hrad.²⁰⁹
- 1143 Rakúsky vojvoda Henrich obsadil Bratislavský hrad a po dohode prímeria ho vrátil späť.
- 1146 Na jar sa Boris (nevlastný syn bývalého kráľa Kolomana) Istou zmocnil hradu za pomoci vojsk českého kniežata Vladislava, rakúskeho markgrófa a bavorského vojvodu Henricha. Kráľ Gejza II. (1141 – 1161) hrad vykúpil za 3000 hrievien striebra.
- 1162 Bratislavský hrad sa stal útočiskom kráľa Štefana III. v boji proti opozícii protikráľov Ladislava II. (1162 – 1163) a Štefana IV. (1163). Počas neho dal zosilniť hradné opevnenia.
- 1189 Cisár Fridrich I. Barbarossa táboril pri Bratislave na čele svojej križiackej výpravy.²¹⁰
- 1241 Tatári nedobýli hrad a podhradie, ale spustošili okolie (Vydricu). Po vpáde Tatárov na hrade prebehla výstavba veže (1245), ako aj prestavba Vodnej veže v podhradí.²¹¹
- 1261 25. 10. Český kráľ Přemysl Otakar II. sa oženil v Bratislave s snučkou Belu IV. Kunhutou.²¹²
- 1262 Mierom uzavretým v Bratislave medzi Belom IV. a jeho synom, mladším kráľom Štefanom V. sa Uhorsko rozdelilo na dve časti.
- 1271 V apríli český kráľ Přemysl Otakar II. obsadil a vypálil Bratislavu a zanechal na hrade posádku. 2. 7. uzavrel s kráľom Štefanom V. v Bratislave prímerie, ktorým vrátil Uhorsku všetky mestá okrem Bratislavského hradu. Po nástupe Ladislava V. sa boje obnovili a počas nich sa Bratislava dostala do rúk panovníka.
- 1273 Přemysl Otakar II. sa opäť zmocnil hradu aj mesta a obsadil celý Bratislavský komitát.
- 1276 Přemysl Otakar II. sa vzdal uhorského pohraničia aj Bratislavu.²¹³
- 1286/87 Bratislavského hradu sa zmocnil vzbúrený palatín Mikuláš z Kyseku. Po potlačení vzbury sa hrad dostal opäť do rúk panovníka. Onedlho obsadil hrad rakúsky vojvoda Albrecht ako vazal pánov z Kyseku, pričom Bratislava ostala v rakúskych rukách až do roku 1291.²¹⁴
- 1291 Bratislavský a trenčiansky župan Matúš Čák vyhnal rakúske vojská z Bratislavy a na základe mieru z Hainburgu (26. 8.) pripadol hrad aj mesto panovníkovi. Ten onedlho (2. 12.) vydal pre mesto privilégium.²¹⁵
- 1301 Mesto Bratislava a okolie patrili po smrti Ondreja III. ako vdovský podiel vdove kráľovnej Agneši (na základe donácie Ondreja III. manželke z roku 1297). Mesto sa stalo prakticky rakúskou provinciou.²¹⁶
- 1302 Bratislavu vyplienil rakúsky vojvoda Rudolf, ktorý bol spojencom Karola Róberta a zároveň odporca pánov z Kyseku, prívržencov Václava a príbuzných kráľovnej vdovy Agneši, ktorí mali Bratislavu prakticky v mocenskej sfére.²¹⁷

- 1302 – 1304 V Bratislave sa v týchto rokoch zdržiaval kardinál Mikuláš Bocassino v snahe posilniť pozíciu Karola Róberta a zvolal sem zhromaždenie duchovných na jeho podporu.²¹⁸
- 1304 24. 8. v Bratislave uzavreli spojenectvo Karol Róbert s rakúskym a štajerským vojvodom Rudolfom, namierené bolo proti českému kráľovi Václavovi II.²¹⁹
- 1309 Na jeseň Bratislavu navštívil kardinál Gentilis, aby tu rokoval so zástupcami poľského kléru.²²⁰
- 1311 6. 7. na synode zvolanej kardinálom Gentilisom do Bratislavy bol exkomunikovaný Matúš Čák.²²¹
- 1322 Karol Róbert získal za pomoc v bitke pri Mühldorfe Bratislavu späť do uhorských rúk (Bratislavu poručila Agneša, vdova po kráľovi Ondrejovi III. Habsburgovcom). Následne však Habsburgovci ovládli Bratislavu späť a definitívne sa pričlenila k Uhorsku až v roku 1338.²²²
- 1328 21. 9. po mieri uzavretom v Brucku navštívil Bratislavu nemecký kráľ Fridrich III. Pekný spolu so svojimi synmi, rakúskymi vojvodami Albrechtom I. a Otom, aby sa tu stretli s kráľom Karolom Róbertom.
- 1331 V septembri pri návšteve Bratislavy sa podarilo rakúskemu vojvodovi Otovi získať uhorského kráľa za spojenca proti českému kráľovi Jánovi Luxemburskému.
- 1346 6. 3. V Bratislave sa začali rokovania zástupcov uhorského kráľa a rakúskeho vojvodu.
- 1362 31. 12. Vojvodovia a veľmoži Rakúska, Štajerska a Korutánska zložili uhorskému kráľovi Ludovítovi prísahu vazalskej vernosti.²²³
- 1385 22. 8. Žigmund Luxemburský dal Bratislavu do zálohu moravským markgrófom Prokopovi a Joštovi.²²⁴
- 1387 13. 4. Žigmund Luxemburský sa stretol v Bratislave so svojim starším bratom Václavom IV. a bratancami Joštom a Prokopom, aby tu riešili niektoré záujmy luxemburskej dynastie.
- 1390 2. 6. Žigmund Luxemburský, rakúsky vojvoda Albrecht III. a moravský markgróf Jošt na stretnutí v Bratislave uzavreli spojeneckú dohodu, ktorú opätovne potvrdili na stretnutí v Bratislave 13. 1. 1392.²²⁵
- 1402 Mesto Bratislava bolo prvýkrát pozvané kráľom Žigmundom Luxemburským na stavovský snem, ktorý sa konal v Bratislave.²²⁶
- 1423 Pod vplyvom vpádu husitov na čele s Jánom Žižkom na Moravu sa vylepšuje opevnenie bratislavského hradu, načo mesto prispieva sumou 1000 zlatých. Kráľ požiadal palatína Mikuláša z Gorjan, aby poskytol materiál na opevnenie mesta.²²⁷
- 1427 8. 7. Pod vplyvom vpádu husitov do Rakúska v oblasti Marcheggu nariaďuje Žigmund Luxemburský mestskej rade pracovať na opevnení mesta.²²⁸
18. 2. 1428 K Bratislave sa priblížili husitské vojská, vypálili časť podhradia v okolí kostola sv. Mikuláša a predmestie Nové mesto. Poškodili i kláštor a nemocnicu sv. Antona. Následne v roku 1430 obom predmestiam poskytol Žigmund výsady a úľavy.²²⁹
- 1429 30. 3. – 9. 4. prebiehali na Bratislavskom hrade rokovania medzi Žigmundom Luxemburským a husitami.²³⁰
- 1432 V júni sa Bratislava ocitla v susedstve husitských posádok v Trnave a Skalici.
- 1432 27. 11. Trnavská posádka sa neúspešne pokúsila v spolupráci s pánom Kutějom a táborskou výpravou nachádzajúcou sa v Rakúsku obsadiť Bratislavu.²³¹
- 1433 Vo februári pokus trnavskej a skalickej posádky priblížiť sa k Bratislave uviazol pre veľký sneh.²³²
- 1433 V mesiacoch júl – august veliteľ trnavskej husitskej posádky Blažek z Borotína uzavrel prímerie s Bratislavčanmi, a to pod podmienkou odvádzania platieb a desiatku z vína Bratislavčanmi.²³³
- 1434 Na príkaz kráľa Žigmunda sa uskutočnila prestavba Bratislavského hradu. Zachovali sa účty o vyplatených mzdách remeselníkov a nakúpenom stavebnom materiáli. Žigmund Luxemburský si v Bratislave zriadil rezidenciu.²³⁴
- 1437 18. 12. v Bratislave zvolili uhorskí veľmoži za nového kráľa Albrechta Habsburgského.²³⁵ Po smrti kráľa Albrechta (1439) prebiehal otvorený boj medzi mestom, ktoré sa postavilo na stranu kráľovnej Alžbety (v ochrane práv jej syna Ladislava Pohrobka) a hradu na čele so županom, ktorí vystupovali na strane pretendenta na uhorský trón – poľského kráľa Vladislava III. Jagellovského. Mesto a žoldnieri Alžbety obsadili podhradie sv. Mikuláša a obliehali hrad 2 roky.
- 1440 22. 7. mesto dobylo Vodnú vežu z rúk poľskej posádky hradu.
- 1442 V mesiacoch január – február Vladislav I. obliehal Bratislavu, ktorá stála na strane kráľovnej vdovy Alžbety a Ladislava Pohrobka, delami značne poškodil mestské opevnenie aj Vodnú vežu. Mesto bolo bránené pod velením kapitána Mikuláša Sokola z Lemberka. Vladislav I. však nakoniec pod vplyvom vojenskej pomoci vojsk cisára Fridricha kráľovnej Alžbete ustúpil k Trnave. Hrad zostal v poľských rukách až do smrti Vladislava I. v bitke pri Varne v roku 1444.²³⁶ Ján Huňady, kráľovná Alžbeta i Ladislav V. potvrdili Bratislavčanom viaceré privilégia a udelili nové výsady (pozri kap. 4).
- 1450 22. 10. sa v Bratislave skončila vojna medzi Uhorskom a Rakúskom podpísaním mieru. Rokovania viedol od roku 1447 Ján Vitéz zo Sredny. Podľa dohody mal Ladislav V. do svojej plnoletosti zostať pod poručníctvom cisára Fridricha III.
- 1453 29. 1. bol v Bratislave Ladislav V. inaugurovaný za uhorského kráľa a panovník následne mešťanom potvrdil staré výsady.
- 1453 13. 9. v Bratislave skladajú najvyšší predstavitelia krajiny (ostrihomský arcibiskup, pätkostolský biskup, palatín, sedmohradský vojvoda, slavónsky bán a krajinský sudca) prísahu vernosti Ladislavovi V.²³⁷
- 1458 – 1490 Za vlády Mateja Korvína zažíva Bratislava hospodársky a kultúrny rozvoj. Mesto poskytovalo Matejovi Korvínovi vojenskú, finančnú a hmotnú pomoc v boji proti nepriateľom (cisár Fridrich III., bratříci), za čo získalo potvrdenia svojich starších výsad a nových privilégií. Bratislava získala na zlepšenie opevnenia oslobodenie od platenia tridsiatku, ako aj poplatkov do kráľovskej pokladnice: v roku 1471 na 4 roky a v roku 1475 na 10 rokov.²³⁸
- 1464 27. 5. kráľ Matej Korvín potvrdil zlatou bulou platnosť všetkých starších privilégií mesta Bratislavy.²³⁹
- 1465 29. 5. pápež Pavol II. splnomocnil ostrihomského arcibiskupa Jána Vitéza a pätkostolného biskupa Jána Panonia, aby zriadili v Uhorsku novú univerzitu, jej sídlom sa stala Bratislava a vyučovanie sa začalo 20. 7. 1467.²⁴⁰

- 1491 7. 11. Vladislav II. uzavrel v Bratislave dohodu s nemeckým cisárom Maximiliánom I. o následníctve Habsburgovcov na uhorský trón v prípade vymretia Jagelovcov.
- 1499 V Bratislave sa konal snem českých stavov.²⁴¹
- 1508 Na jeseň kráľ Vladislav II. utiekol do Bratislavy z Budína pred morom. Bol svedkom požiaru v meste, ktoré následne oslobodil od daní na dobu 7 rokov.
- 1515 Od marca do 20. 5. sa v meste konalo stretnutie Vladislava II. s bratom poľským kráľom Kazimírom V. Cisár Maximilián I. na plánovanú schôdzku nedorazil, zastupoval ho vyslanec Matej Lang. Rokovania sa týkali spoločnej protitureckej obrany, ako aj zmluvy o nástupníctve medzi Habsburgovcami a Jagelovcami.
- 1515 Mesto postihol ničivý požiar, panovník Vladislav II. mesto oslobodil od poplatkov na dobu 12 rokov a kráľovskému tricezimátorovi nariadil vyplácať mestu ročne 1000 zlatých.
- 1520 5. 9. Ľudovít II. utiekol do Bratislavy pred morom, ktorý vypukol v Budíne.
- 1522 19. – 26. 1. v Bratislave sa konala svadba Ľudovíta II. s rakúskou princeznou Máriou.
- 1523 V mesiacoch október – december sa konalo stretnutie Ľudovíta II., cisára Karola V. a poľského kráľa Žigmunda v Bratislave.²⁴²

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Etnicky bolo územie Bratislavy a okolia pôvodne slovanské. Slovanský názov Bratislavy poznali a prevzali tak Nemci, (907 *Brezalauspurc*, postupne ho ponemčili na *Pressburg*), ako aj Maďari (mince uhorského kráľa Štefana *Presslavora civitas*) a používali ho v priebehu 11. storočia.²⁴³ V rámci uhorskej správy kráľovstva si pôvodná slovanská šľachta udržala svoje postavenie, ako na to poukazujú slovanské mená bratislavských županov (1135 Leuca, 1248 Ivanca – podžupan, 1298 Jaroslav).²⁴⁴ V druhej polovici 12. storočia nachádzame na území podhradia stopy po nemeckom osídlení (nový typ keramiky typický pre južné Bavorsko).²⁴⁵ K veľkému demografickému poklesu dochádza v čase tatárskeho vpádu (1241), niektoré okolité obce ostávajú vyludnené (Vydrica).²⁴⁶ Dochádza k novej nemeckej prístahovaleckej vlne, ktorá územie Bratislavy a širokého okolia v priebehu 13. a 14. storočia úplne ponemčila. V Bratislave sa príchod hostí prejavil výstavbou nového centra mesta (dnešné Hlavné námestie) a v okolí mesta ponemčením starších slovanských názvov obcí,²⁴⁷ ako aj vznikom nových nemeckých osád (*Weydricz*, *Blumenau*, *Sellendorf*). Hostia prichádzali z Rakúska,²⁴⁸ aj Uhorska (hostia usadení v obci Krásna Ves/*Zeplak/Szeplak* pri Bratislave),²⁴⁹ ale aj z južného Nemecka. Zvýšený prílev nemeckého elementu súvisel aj s rakúskymi okupáciami Bratislavy. Na prelome 13. a 14. storočia Bratislava fakticky pripadla Rakúsku ako vdovská časť kráľovnej Agneši (pozri kap. 6). Pod vplyvom vojensko-politických udalostí v poslednej tretine 13. storočia dochádza k úpadku osídlenia v Bratislave. Privilégium (1291), ktoré malo byť impulzom pre rozvoj zničeného mesta pripomína, že bratislavskí hostia utrpeli počas vojen s Přemyslom Otakarom II. a rakúskym a štajerským vojvodom Albrechtom I. veľké škody, ich domy a osobný majetok boli vypálené a mnohí boli z mesta vyhnaní.²⁵⁰ Prílev obyvateľstva do mesta podporovalo svojimi ustanoveniami privilégium (1291), ale aj nariadenie Ondreja III. z roku 1297, podľa ktorého sa obyvatelia neďalekej obce Krásna Ves (*Zeplak*) mali prístahovať do mesta, riadiť sa tými istými právami a budovy v osade mali byť použité na stavbu mestských hradieb.²⁵¹

Mestský patriciát a správa boli najmä v rukách Nemcov. Slovenské obyvateľstvo sa predpokladá najmä medzi nižšou služobnou vrstvou a na predmestiach. Z prelomu 14. – 15. storočia sú záznamy o Čechoch a Moravanoch v meste (príchod v súvislosti so zálohovaním mesta moravským markgrófom Prokovi a Joštovi a nastúpením Žigmunda Luxemburského na uhorský trón). Viacero Čechov sa nachádza v súpise vinohradníckych poplatníkov z roku 1422 (*Nikel Pechmyn*, *Jacob Pehem*, *Hanns Pehem*, *Jan Pehem*, *Franz Czaymer*/zo Znojma, *Michl Czaymer*, *Mikel Prokofanicz*, *Hans Pehem*, *Nikl Pehem*, *Philip Pehem*, *Nikl Pehem*, *Jane Pehem*, *Mert Pehem*).²⁵² Ďalšia vlna posilnenia českej národnosti v meste súvisela s husitskou revolúciou (exil českých katolíckych duchovných do Bratislavy²⁵³), husitskými výpravami (husitské sprisahanie 1432) a následnými udalosťami a opatreniami po nich (českí remeselníci pracujú na opevnení mesta, mesto prijíma do služieb českých žoldnierov, bývalých husitov, Čechov zamestnáva ako puškárov, poslov a strážne služby).²⁵⁴ Pozemková kniha z roku 1439 uvádza mená majiteľov nehnuteľností slovanského pôvodu: Ján Hus (*Hannsel*) s manželkou Katarínou, Vavrinec Točín (*Toschynn*), Ján Václav (*Hannsel Wenttza*), Mikuláš Čech (*Nyckel Pehaim*), Ondrej Polan, Januš z Lymbachu či Mikuláš Bachratý (*Nicolaus Bachrad*), v ktorého testamente sa spomína medzi pozostalosťou aj kalich. V najstaršej daňovej knihe (1439) sa uvádzajú: Mikuláš zo Znojma a Marx Jaklič. V tom čase narastá aj počet písomností v českom jazyku, pričom neraz ide aj o styk s mestskou radou.²⁵⁵

Talianov nachádzame najmä medzi duchovnými v meste a v ich sprievode (pápežský legát Gentilis a jeho familiári; členovia Bratislavskej kapituly: Jakub z Piacenzy, Viliam Pusterla), príslušníkmi inteligencie (lekár Bartolomeus; profesori Univerzity Istropolitany: Ján Gatti, Aurel Brandolini), kamenármi a murármi, či obchodníkmi (Ventúrovci).²⁵⁶

Privilégium (1291) spomína aj židovskú komunitu v meste, ktorá tu teda musela byť usadená už dávno. Pramene spomínajú synagógu (1337), richtára Židov (1375), vyhnanie Židov z mesta (1360), ich postupný návrat (skupovanie nehnuteľností v meste), kráľovské mandáty o odpustení splácania dlhov Židom, ako aj prenechanie poplatkov, ktoré mali bratislavskí Židia odvádzať do kráľovskej pokladne, mestu.²⁵⁷ V roku 1526 utiekli Židia z mesta pred tureckým nebezpečenstvom, pričom viacerí boli vyhnaní pre údajnú úžeru na bratislavských mešťanoch. Kráľovná Mária následne nariadila, aby majetok Židov zhabali a predali a súčasne zakázala ich opätovné usadenie v meste.²⁵⁸

Daňové súpisy

Najstarší zachovaný daňový súpis z roku 1379²⁵⁹ sa týka len predmestí. Poskytuje údaje o zamestnaniach obyvateľov predmestí, ale aj o ich pôvode (odkiaľ sa prístahovali).²⁶⁰ Podľa V. Horvátha uvádza register 815 daňovníkov podľa zaužívaných názvov ulíc na predmestiach (pozri kap. 5).²⁶¹ Z 15. storočia sa zachovali daňové súpisy z rokov 1415/16,²⁶² 1422 (súpis vinohradníckych poplatníkov),²⁶³ 1430 (týka sa len 4. daňového obvodu, teda polovice vnútorného mesta),²⁶⁴ 1434²⁶⁵ a 1452/53²⁶⁶. Okrem toho sa zachovali desiatkové registre (desiatok z vína) z rokov 1435 a 1437.²⁶⁷ Daňové zoznamy sa zachovali aj z rokov 1503/1504, 1532/33, 1542/43.²⁶⁸ Súpis vinohradníckych poplatníkov z roku 1422 obsahuje po prvýkrát delenie mesta na 4 daňové obvody, ktorý sa uplatňoval pri zdaňovaní obyvateľstva.

Daňový súpis z roku 1434 publikoval a analyzoval F. Kováts a A. Gácsová.²⁶⁹ V meste zachytáva 888 daňovníkov (819 daňovníkov, ktorým bola vyrubená daň rovnakým spôsobom, 41 Židov a cudzincov, 3 platiacich tzv. *Gastgab* – t. j. cudzinci, ktorí platili dvojitzú daň z vína, 6 kňazov, 19 osôb zdanených mimoriadnym spôsobom).

Sociálna štruktúra obyvateľstva:

1. Najvyššiu daň 10 – 90 florénov platilo 61 osôb (7,45% daňovníkov): 16 veľkoobchodníkov, 1 maloobchodník, 13 remeselníkov, 31 poľnohospodárov – vinohradníkov. Najvyššiu daň patili: *Hans Eylausenrock* (26 florénov), *Hans Fink* (15 fl.), *Thoman Frank* (46 fl.), *Hans Goldsmid Feyrtag* (13 fl.), *Michl Grantl* (15 fl.), *Niklas Gutgesel* (50 fl.), *Happlin Fridel* (11 fl.), *Harrer Niklas* (18 fl.), *Horn(d) Lienhart* (31 fl.), *Hoz vl.* (20 fl.), *Jeronimus* (20 fl.), *Kunigsfelder Ludweig* (42 fl., veľkoobchodník), *Lienhart Langweiser* (46 fl.), *Jost Laspart* (35 fl.), *Stephan List* (20 fl.), *Hans Liebel Pek* (17), *Niklas Leynwather* (22 fl.), *Andre Pernhertl* (71 fl.), *Gothart Pogner* (17 fl.).

2. Daň v rozsahu od 1 libra denárov (=240 den.) až 10 florénov: 538 daňovníkov (65,69%): 35 veľkoobchodníkov, 17 menších obchodníkov, 158 remeselníkov (92,4% všetkých remeselníkov v meste), 46 námedzne pracujúcich remeselníkov, 23 námedzných robotníkov, 251 poľnohospodárov – vinohradníkov, 8 intelektuálov.

3. Daň 1 solidus denárov (=30 den.) až 1 libra denárov (=240 den.) platilo 220 daňovníkov (26,86%): 150 nádenníkov, 55 námedzne pracujúcich remeselníkov, 8 podomových kramárov, 4 mestskí zamestnanci. 179 z nich bývalo na predmestiach. Približne polovica bývala v domoch, zvyšok len v podnájme.²⁷⁰

Zamestnanecká štruktúra obyvateľstva (zamestnanie nie je zapísané pri každom platiteľovi dane, takže dochádza ku skresleniam): 77 osôb (9,4%) obchodníkov (reálne ich muselo byť viac); 282 osôb (34,5%) poľnohospodárov (daň z vína však platilo 465 daňovníkov, teda 56,7 % obyvateľstva), 171 osôb (20,8%) remeselníkov; 101 osôb (12,3%) námedzne pracujúcich remeselníkov; 176 osôb (21,5%) námedzných robotníkov; 12 osôb (1,5%) iných.²⁷¹

Štruktúra remeselníkov: 6-krát kováč (*smid*), 1-krát nožiar (*meserer*), 1-krát výrobca brnenia (*panczirmacher*), 2-krát mečiar (*swertferib*), 1-krát puškársky majster (*puxnmaister*), 1-krát výrobca kuší (*pogner*), 4-krát zámočník (*slosser*), 1-krát cínár (*zinggiesser*), 2-krát zlatník (*goldsmied*), 1-krát rytec (*graber*), 1-krát klampiar (*klampfer*), 1-krát lisovač oleja (*oler*), 2-krát výrobca vosku (*waxgiesser*), 1-krát drevo-rubač (*pawmhakker*), 2-krát tkáč (*weber*), 1-krát strihač súkna (*scherer*), 1-krát valchár (*walcher*), 2-krát tkáč plátna (*leynbater*), 1-krát farbiar (*ferber*), 2-krát povrazník (*sayler*), 1-krát rukavičkár (*hantschustrikker*), 9-krát garbiar (*ledrar*), 2-krát irchár (*ircher*), 2-krát sedlár (*salter*), 4-krát remenár (*rymer*), 1-krát mieškar (*pewtler*), 9-krát debnár (*pinter*), 4-krát kolár (*wagner*), 2-krát stolár (*tischler*), 3-krát truhlár (*schreiner*), 1-krát lodný tesár (*schopper*), 5-krát tokár (*drexl, draxl*), 17-krát pekár (*pek*), 2-krát perníkár (*lezelter*), 12-krát mäsiar (*fleischer*), 12-krát mlynár (*mulner*), 1-krát kuchár (*koch*), 3-krát kúpeľník (*balneator, pader*), 5-krát kožušník (*kursner*), 18-krát obuvník (*schuster*), 14-krát krajčír (*sneyder*), 1-krát výrobca kabátov/plášťov (*mentler*), 1-krát rukavičkár (*hantschuster*), 6-krát tesár (*zimmerman*), 5-krát murár (*mawrer*), 2-krát kamenár (*lapicida, steinmetz*), 4-krát hrnčiar (*hafner*), 2-krát sklár (*glaser*), 4-krát maliar (*maler*), 1-krát polier (*parlyrer*).²⁷² Daňový zoznam spomína aj 6 kopáčov (*hawer*). Daňový zoznam predmestí (1379), v ktorom sa presnejšie evidovalo zamestnanie každého daňovníka, uvádza až 75 kopáčov viníc, ktorí zväčša platili najnižšiu daň.²⁷³

Daňový súpis z roku 1452/3 analyzovala J. Zatková.²⁷⁴ Mesto malo 1345 daňovníkov, teda cca 5000 – 5600 obyvateľov.²⁷⁵ Z toho predmestia (*Prima et Secunda pars civitatis*) mali 765 daňovníkov a vnútorné mesto (*Tertia et Quarta pars civitatis*) 545 daňových poplatníkov. Súpis uvádza 34 židovských poplatníkov menovaných mimo I. a IV. časti mesta. Počet daňovníkov v jednotlivých daňových obvodoch: I. časť: 347 (*Gaisgassen 32, Slutergassen 41, Sand Michels gassen 59, Nonnenpeunt 12, Hochstrass 99, Schönndorfegassen 104*); II. časť: 418 (*Spitalmeusidl 37, Auf dem Graben 22, Reichardsgassen 46, Tunaneusidl 144, Neustadt 122, Wedriczergassen 77*); III. časť: 284; IV. časť: 298 daňovníkov. Súpis uvádza dovedna 660 domov, pričom vyše polovica bola na predmestiach (16 daňovníkov vlastnilo dva domy a 3 daňovníci tri domy).²⁷⁶

Sociálna štruktúra:

1. daň nad jeden talent (=240 denárov): 127 (9,44%) daňovníkov: u 17 sa dalo určiť zamestnanie (zlatník, strihač súkna, opaskár, kúpeľník, cínár, nožiar, garbiar, ďalej kolári, hrnčiar, krajčír a obchodníci). Najvyššiu daň platil Wolfgang Rancis (20t 7s. 6d), najmenšiu Peter Fuchsel (6d) z Kozej ulice. Vysokú daň platili: Ludwíg Kunigsfelder (11t, 12.d), Niclas Flins (9t) Albrecht Gailsam (7t, 78d), Matern z Brna (4t, 7s), Jorg Weinwachter (3t, 7s), Ulreich Wider (8t, 24d);

2. daň od 1 solida (=30 denárov) do 1 talentu: 358 (26,6%) daňovníkov;

3. daň menej ako jeden solidus: 818 (60,82%) daňovníkov.²⁷⁷

Zamestnanecká štruktúra zostavená na základe 262 osôb, u ktorých bolo možné identifikovať zamestnanie (aj podľa priezviska):

1. spracovanie kovu: 8-krát kováč (*smid*), 12-krát hrnčiar (*hafner*), 3-krát zlatník (*goltsmid*), 5 zámočník (*slosser*), 2-krát nožiar (*messerer*), 1-krát ihliar (*nadler*), 2-krát cínár (*zinggiesser*), 4-krát výrobca kuší (*pogner*), 1-krát výrobca nádob (*kochemacher*);

2. spracovanie koží: 2-krát remenár (*riemer*), 2-krát výrobca tašiek (*taschner*), 8-krát garbiar (*ledrer*), 1-krát sedlár (*sattler*), 2-krát garbiar (*irher*);

3. spracovanie dreva: 12-krát debnár (*pinter*), 7-krát stolár (*tischer, schreiner*), 6-krát kolár (*wagner*), 5-krát vareškár (*loffler*), 4-krát tokár (*drexl, draxl*), 2-krát lodný tesár (*schopper*);

4. textil: 5-krát tkáč (*weber*), 2-krát súkenník (*tuchmacher*), 3-krát strihač súkna (*scherer*), 1-krát valchár (*walcher*), 4-krát povrazník (*sayler*);

5. ošatenie, obuv: 12-krát krajčír (*sneider*), 3-krát rukavičkár (*hantschuchmacher, hantschuchstrikker*), 1-krát opaskár (*guertler*), 8-krát klobučník (*hueter*), 16-krát obuvník (*schuester, suster*);

6. potraviny: 7-krát mlynár (*mulner*), 5-krát mäsiar (*fleischaker*), 11-krát pekár (*pekch*), 1-krát medovníkar (*letzelter*), 1-krát kuchár (*koch*);

7. stavebníctvo: 6-krát murár (*maurer*), 4-krát tesár (*zymerman, zimmerman*), 1-krát maliar (*maler*), 5-krát dlaždič (*pfafsterer*);

8. kúrenie, osvetlenie, farbenie: 5-krát uhliar (*kohler*), 4-krát lisovač oleja (*oler*), 1-krát výrobca vosku (*waxgiesser*), 2-krát farbiar (*verber*);

9. obchod, doprava: 11-krát obchodník (*kramer*), 1-krát predavač soli (*salczler*), 2-krát obchodník s ovocím (*fragner*), 2-krát lodník (*schefman*), 2-krát kočiš (*wagenchnecht*), 6-krát povozník (*furman*), 1-krát prevozník (*naufery*), 9-krát výčapník (*leutgeb*);

10. poľnohospodárstvo: 18-krát kopáč viníc (*hawer*), 1-krát záhradník (*gartner*);

11. starostlivosť o čistotu: 3-krát kúpeľník (*pader*);

12. inteligencia a mestská správa: 1-krát lekár (*artzl*), 1-krát lekárnik (*medicus*), 1-krát odhadca (*abmesser*), 1-krát výberca mostového mýta (*prukner*), 1-krát advokát (*vorsprech*), 1-krát pisár (*statschreiber*).²⁷⁸

776 (57,7%) daňovníkov sa zaoberalo vinohradníctvom, z toho u 112 daňovníkov je doložené aj iné zamestnanie. Register uvádza 18 kopáčov viníc a 9 výčapníkov. Po formálnej stránke register obsahuje meno majiteľa domu (niekedy je konkretizované, či ide o dom/*domus*, záhradu/*ortus* alebo majer/*alodium*) a mená podnájomníkov, ktorí sú od majiteľov odlišení graficky i slovné (uvedení slovom *et*, oproti majiteľom uvedeným slovom *item*); množstvo zdaneného vína (za jeden okov/urna=54,29 litra vypestovaného vína sa platilo 6 solidov); množstvo vína, ktoré daňovník predal, vyčapoval alebo vyviezol; daň za dom a ostatné nehnuteľnosti, daň za víno.²⁷⁹ Medzi daňovníkmi sú zapísané aj mestské budovy, ktoré však daň neplatili (špitál sv. Ladislava na Rajskej, mestský dom v III. štvrti, kúpele/*Walneum* na Vydrickej ulici, nevestinec/*Mereritum* na Schöndorfskej ulici, radnica/*domus Pretorii* v IV. časti, a synagóga v židovskej štvrti).²⁸⁰

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Vinohradníctvo

Počiatky pestovania viniča na území Bratislavy a v okolí sa predpokladajú už od staršej doby železnej (vinič pestovali Kelti, Rimania, Slovania aj na Veľkej Morave).²⁸¹ Aj početnosť písomných zmienok z 13. storočia naznačuje dávnu tradíciu vinohradníctva v tejto oblasti. Najstaršia písomná zmienka o viniciach na území Bratislavy je z roku 1249 (Bratislavský cisterciacký kláštor sv. Márie Magdalény predáva vinicu za hradom Pilgrimovi, opátovi cistercitov z Heiligenkreuzu).²⁸² V prvej polovici 13. storočia sa zachovali najmä zmienky o viniciach cirkevných inštitúcií (Bratislavskej kapituly²⁸³, cisterciatiek²⁸⁴, cistercitov z Heiligenkreuzu²⁸⁵, pilišského opáta²⁸⁶). V roku 1279 predávajú synovia Jakuba zo Šúru pozemok svojej kúrie s (vinnou) pivnicou a ostatnými budovami v meste Bratislava, spolu s pustými vinohradmi na kopcoch Krásnej Vsi.²⁸⁷ Bratislavskí meštania vlastnili v 13. storočí vinice na kopcoch obce Krásna Ves,²⁸⁸ či na vrchu Schinberg (*Schintperg*, v oblasti nad dnešnou časťou Krasňany v Bratislave). Podľa privilégia (1291) nemuseli meštania zo svojich starých ani novovysadených vinohradov odovzdávať nijaké dávky ani dane (ani okovy/*acones*, ľudovo nazývané džbery/*chybriones*). Pre poplatky z vinohradov vznikali často medzi Bratislavčanmi a šľachticmi z okolia mesta spory. Roku 1296 spísali meštania dohodu so šľachticmi z Rače, týkajúcu sa poplatkov z viníc na vrchu Schinberg.²⁸⁹ Vinohrady vlastnila väčšina mešťanov naprieč rôznymi sociálnymi skupinami: predstavitelia mestského patriciátu (richtár Jakub I. či Hertlo) obchodníci (Hambat) či zámožní remeselníci (kožušník Perichtold).²⁹⁰

Podľa daňových súpisov platilo daň za vinohrady prevažná časť obyvateľstva Bratislavy: podľa súpisu z roku 1434 daň z vína platilo 465 daňovníkov (56,7 %) z celkového počtu 888 daňovníkov, podľa súpisu z roku 1452/1453 to bolo 776 daňovníkov (57,7%) z celkového počtu 1345 daňovníkov.²⁹¹

O rozsahu pestovania viniča svedčí množstvo zachovaných zmienok vinohradníckych záhonov Bratislavčanov. Najstarší *Schintperg* (1296). Zo 14. storočia 20 pomenovaní: *Hoheney* (1345, Ohňany, ľavé úbočie dnešnej Peknej cesty), *Patzen* (1348, Briežky), *Chromer* (1375, Kramáre), *Spitaler* (1375, Kamenné sady), *Eisgrube* (1381, okolie Ladovej ulice), *Hombott* (1381, Farské, Vajnory), *Schöndorfer* (1381, lokalizácia niekde medzi Obchodnou a Račianskou), *Sporer* (1381, poloha neurčená), *Wainorperig* (1381, Vajnorská hora), *Wiener* (1382, okolie dnešnej Podkolibskej ulice), *Fuchsleiten* (1391 Líščie diery), *Gabeler* (1391, poloha neurčená), *Rechgrund* (1391, Srnčie, Sŕnie), *Scharlachperg* (1391, južná časť Mlynskej doliny), *Starifgrund* (1391, Starý grunt), *Kestenpaumen* (1397 Briežky), *Muern* (1397 Rača), *Flentziren* (1398, Flantscher, okolie Tupého ulice), *Haynereich* (1398, *Himmelsreich*, Slavín), *Wottenburger* (1398, okolie Podkolibskej ulice). Z 15. storočia sa zachovalo už okolo 350 pomenovaní záhonov.²⁹² Mnohé názvy niesli stopy pôvodne slovanského pomenovania: *Ivanuš*, *Starilon*, *Rongoty*, *Žauka*, *Zlabath* atď. Viaceré názvy po preklade z nemčiny evokovali ich pôvodný slovanský názov: Vlčie diery, Líščie diery, Somársky vrch, Srnčí grúň, Dlhý diel, Horný diel, Dolný diel, Piesky, Pálenisko, Kamenný vršok, Mlynská dolina, Ohňany a pod. Iná skupina mala výrazne nemeckú stopu po osobných nemeckých menách majiteľov viníc: *Ottach*, *Turol*, *Ellwein*.²⁹³ Vinohradnícky chotár Bratislavčanov zahŕňal Karlovu Ves, Slávičie údolie, *Hausbergl* (Vršky za hradom), smeroval na Kamzík, Kramér na Kolibu až po Raču a späť do vnútorných častí mesta, kde boli vinohrady na uliciach Vysokej, Uhorskej (dnes Obchodnej), Dunajskej, ale aj na Štefánikovej, Námestí Slobody, Mýtnej či Račianskej.²⁹⁴ Bratislavčania vlastnili vinice aj v širšom okolí mesta (Rača, Vajnory, Sv. Jur, Devín, Senec, Bernolákovo, Veľké Trnčie, Pezinok či Hainburg).²⁹⁵

Produkcia vína

Podľa registra cirkevného desiatku z roku 1435, zostavil F. Kalesný prehľad produkcie vína. V meste bolo 474 vinohradníkov platiacich desiatok, ktorí vyprodukovali 26 952,5 okovov vína z čoho predstavovala desiatková daň 2845,7 okovov: Na Ventúrskej ulici bolo 53 vinohradníkov s produkciou 6940 okovov vína, Staré námestie (34 vinohradníkov, 3 677,5 okovov), Dlhá ulica (36 vinohradníkov, 3420 okovov), Vydrica (43 vinohradníkov, 2892,5 okovov), Za námestím (38 vinohradníkov, 2315,5 okovov), Michalská ulica (32 vinohradníkov, 1345 okovov), Rybárska ulica (35 vinohradníkov, 1330 okovov), Uhorská ulica (44 vinohradníkov, 1327,5 okovov), Dunajská ulica (34 vinohradníkov, 902,5 okovov), Špitálska ulica (34 vinohradníkov, 825 okovov), Vysoká ulica (30 vinohradníkov, 810 okovov), Za Klariskami (15 vinohradníkov, 710 okovov), Klariská (26 vinohradníkov, 580 okovov), Zámocká (13 vinohradníkov, 205 okovov), Sluterova (7 vinohradníkov, 160 okovov). Najväčšiu produkciu mal podľa registra E. Gutgessel z Ventúrskej ulice (820 okovov vína). Podľa prepočtov Kalesného Bratislavčanom po zaplatení desiatku ostalo cca 13 000 hl vína v hodnote cca 16 000 – 17 000 dukátov (1 okov bratislavského vína sa predával za 60 – 70 denárov). Vína daň sa rozdelila medzi Bratislavskú kapitulou (prináležala jej desatina desiatku, 269 okovov), cisára Žigmunda (1129 okovov), rakúskeho vojvodu Albrechta (174 okovov), Konráda, kamenára na hrade (87 okovov), pisára desiatku (180 okovov), výbercu desiatku (180 okovov), pre hrad (133,5 okovov), mesto (432,2 okovov).²⁹⁶

Š. Kazimír stanovil priemernú ročnú produkciu vína na základe údajov vinných desiatkov Bratislavskej kapituly a odhadol ju v 15. storočí na 33 500 okovov ročne. Výška produkcie značne kolísala (vysoká bola produkcia v roku 1530/47 650 okovov, naopak J. Bartl pre rok 1437 vyrátal produkciu len na 12 920 okovov).²⁹⁷ Ročná produkcia vína v Bratislave v okovoch (podľa J. Bartla): rok 1419 (27 600), 1421 (39 700), 1434 (27 846,5), 1435 (26 952,5), 1437 (12 920), 1439 (27 800), 1491 (26 125), 1494 (38 880), 1501 (34 673), 1503 (30 356), 1530 47 650).²⁹⁸

Podľa daňového súpisu z roku 1379 platilo daň na predmestiach 75 kopáčov viníc/*hawer*, pričom väčšina platila daň 10 – 20 denárov. Ani jeden pritom neplatil daň z vína, teda nemal vo vlastníctve vinicu.²⁹⁹ Pramene dokladajú aj občasnú protesty vinohradníckeho pomocného personálu.³⁰⁰ V roku 1434 zaplatil najvyššiu daň Ján (*Hans*) Eylausenrockch z 952 okovov vína.³⁰¹

Obchod s vínom pozri ďalej, podkapitola obchod.

Výčap vína

Podľa privilégia (1291) získali mešťania (ako jednotlivci) právo slobodného výčapu vína. Od roku 1379 sú doklady o výčapníkoch/křemároch (*leitgeber, caupones*), ktorých si prenajímali bohatí majitelia vinohradov a obchodníci na predaj vína.³⁰² Do obchodu a výčapu vína sa zapájalo aj mesto, ktoré predávalo víno získané z daní či z desiatkového vína (zmienky o mestských viniciach sú až zo začiatku 16. storočia, 1507).³⁰³ Podľa prepočtov Š. Kazimíra získalo mesto v roku 1434 (údaje daňového registra) 3916,5 okovov vína z čoho 2932 okovov (74,87%) vyčapovalo, 359,5 okovov (9,7%) predalo vo veľkom a 625 okovov (15,96%) vyviezlo.³⁰⁴ Mestský výčap zriadilo mesto v roku 1506 v zbrojnici a v rovnakom čase aj v Zelenom dome, kde sa aj uskladňovalo.³⁰⁵ Mesto sa snažilo obmedziť výčap vína ostatných inštitúcií na území Bratislavy (Ostrihomského arcibiskupa, Bratislavskej kapituly) i samotných vlastných občanov vo svoj prospech. Na žiadosť mesta v roku 1415 zakázal Žigmund Luxemburský ostrihomskému arcibiskupovi predávať víno zozbierané z desiatkov na území Bratislavy a Žitného ostrova.³⁰⁶ Ostrihomský arcibiskup následne opätovne žiadal mesto, aby mohol čapovať víno z desiatkov vo svojom desiatkovom dome (v miestach dnešného Primaciálneho námestia).³⁰⁷ Podľa protestu výbercu arcibiskupských desiatkov Jána z roku 1448 spôsobili zástupcovia mesta, ktorí zabránili odpredaju desiatkového vína, ostrihomskému arcibiskupovi škodu 2000 zlatých.³⁰⁸ Podobný spor prebiehal aj s Bratislavskou kapitulou, ktorá so svojím vínom (kapitule prináležala 1/10 arcibiskupského desiatku a súčasne vlastnila vinice) obchodovala aj ho čapovala.³⁰⁹

V roku 1479 mesto vydalo prvý výčapný štatút. Štatút z roku 1532 už obmedzoval súkromný výčap vína – zákazom čapovať víno v čase pôstu (na deň sv. Bartolomeja, sv. Martina, na Vianoce, pred Veľkou nocou, na Turíce, a v týždni sv. Jána Krstiteľa). Výčap piva si mesto zriadilo na radnici v roku 1477 a vlastný pivovar v roku 1475. Pivo sa občasne dovážalo z Olomouca, Prahy či Vroclavy.³¹⁰

Obchod

Prehľad rozvoja obchodu v stredovekej Bratislave podal J. Bartl.³¹¹

V rozvoji obchodu zohrala úlohu strategická poloha Bratislavy na podunajskej a jantárovej ceste (pozri bližšie kap. 2). Tranzit po Dunaji zachytávajú písomné pramene už v roku 903 – 905 v raffelstättskej colnej tarife, kde sa spomína, soľ prepravovaná nemeckými obchodníkmi na lodiach po Dunaji až na trh Moravanov.³¹² Bratislava bola vstupnou bránou (na Veľkú Moravu, neskôr do Uhorska) na tejto ceste. Pramene 12. a 13. storočia ju vykresľujú ako mýtnu (*tercia pars tributi de Poson*)³¹³ a trhové miesto (*burgum* 1221) nadregionálneho významu (zmienka v diele arabského geografa Al Idrisiho z polovice 12. storočia), kde boli v obehú finančné prostriedky (1151).³¹⁴ Na existenciu kupeckej osady v podhradí poukazuje aj rotunda sv. Mikuláša (patrón kupcov)³¹⁵ a prítomnosť židovskej komunity v meste (privilégia 1291). Privilégiom (1291) získali mešťania slobodenie od platenia mýta v celom kráľovstve.³¹⁶ Obchodníci z Uhorska aj z cudziny dostali povolenie slobodného obchodu v meste s rybami, súknom a koňmi. Úloha Bratislavy v tranzitnom obchode po Dunaji vzrástla najmä privilégiom Ondreja III. z roku 1297, podľa ktorého tovar na lodiach privážaných z Nemecka do Bratislavy mohli ďalej rozvážať len lodníci mesta (tak smerom na Viedeň ako aj do Uhorska).³¹⁷ Mesto sa tak dostalo do role sprostredkovateľa obchodu so zahraničím. Po Dunaji sem prichádzali obchodníci z Regensburgu, Viedne, iných severonemeckých miest, ale aj z Porýnia, Francúzska či Benátok po suchozemských cestách.³¹⁸ Uhorskí kupci sa zas spomínajú v práve skladu Kolína nad Rýnom z roku 1259.³¹⁹ Hlavným sprostredkovateľom obchodu západnej Európy s Uhorskom bola Viedeň (právo skladu 1221), ktorá bola hlavným dodávateľom tovarov pre Bratislavčanov. Po zostrení vzťahov s Rakúskom vydal Karol Róbert 1324 zákaz obchodu s Viedňanmi pričom všetci uhorskí obchodníci mali zložiť svoje tovary v Šoproni.³²⁰ Zákazom došlo k narušeniu obchodných vzťahov Viedne a Bratislavy. Hospodárska politika Karola Róberta smerovala po Vyšehradskej dohode (1335) s českým a poľským kráľom k zintenzívneniu obchodu so západom po tzv. českej ceste (Budín – Ostrihom – Trnava – Brno – Praha), ktorej trasu poznáme z dekrétu Karola Róberta z roku 1336.³²¹ Bratislava bola zapojená do obchodu na tejto ceste najmä po zriadení odbočky českej cesty cez Záhorie do Bratislavy (1373).³²² Zapojenie Bratislavčanov do obchodu na Morave dokladá nariadenie moravského markgrófa Karola (1343) pre mestá Brno, Olomouc, Znojmo ako aj ostatné moravské mestá a mestiečka, aby povolili obchod Bratislavčanov so všetkými tovarmi, najmä s vínom na celom území Moravy.³²³ Na prelome 14. a 15. storočia sa na českej ceste úspešne rozvíja obchodné spojenie Bratislavčanov s Kolínom a porýnskymi mestami.³²⁴ Blokádu obchodu s Rakúskom zmiernil samotný Karol Róbert povolením Bratislavčanom dovážať tovary z Viedne a Rakúska, ak sú schopní si ich obstaráť, pričom vývoz z Uhorska ostal naďalej zakázaný.³²⁵

K oživeniu obchodných vzťahov s Rakúskom došlo za Ludovíta I. Veľkého, ktorý v roku 1346 povolil viedenským kupcom obchodovať s Uhorskom a slobodne dovážať všetky tovary suchozemskými aj vodnými trasami. V 20. rokoch 15. storočia dochádza v dôsledku husitskej revolúcie k narušeniu obchodu na českej ceste.³²⁶

Zapojenie Bratislavčanov do zahraničného i domáceho obchodu dokladajú rôzne výsady, úľavy od platenia tridsiatkov a mýt, mandáty o zákaze vyberania mýt od mešťanov (pozri kap. 4).

Z obchodných komodít Bratislavčania dovážali: soľ,³²⁷ súkno,³²⁸ kov a kovové výrobky, drevo, stavebné suroviny, zbrane a vojenský výstroj; vyvážali: kože, kožušiny, meď,³²⁹ obchodovali tiež s koňmi.³³⁰ Významný bol obchod s vínom, ktorý podporovali uhorskí panovníci početnými privilégiami. Išlo o zákazy dovozu cudzích vín (najmä z Moravy a Rakúska) do Bratislavy ako aj zákazy vývozu uhorských vín cez Bratislavu. Mešťania tak nadobudli monopolné postavenie v obchode s vínom. F. Kováts vypočítal podľa údajov tridsiatkového registra z roku 1457/58, že Bratislavčania vyviezli v tomto roku 9185 okovov vína. Vývoz smeroval do Rakúska, do Čiech a na Moravu.³³¹

Trhy

Zmienky o trhu sú až zo 14. storočia, hoci sa konali iste už oddávna: 1344 povolenie výročného trhu na sviatok sv. Vavrinca (10. augusta, doba trvania: týždeň pred a týždeň po sviatku); 1385 výročný trh na nedeľu Laetare (tretia nedeľa pred Veľkou nocou, doba trvania: týždeň pred a týždeň po sviatku); 1418 povolenie konania týždenného trhu v utorok; 1430 výročný trh na sviatok Nájdenia sv. Kríža (3. máj, doba trvania: 14 dní pred a 14 dní po sviatku, miesto konania: predmestie Nové mesto pri Dunaji); 1430 rozšírenie doby konania trhov na deň sv. Vavrinca a na nedeľu Laetare na 2 týždne pred a 2 týždne po sviatkoch; 1472 povolenie výročného trhu na sv. Michala (29. september, rozpätie: 28 dní, miesto konania: predmestie pred Michalskou bránou).³³²

Mincovníctvo

Existenciu dočasnej mincovne v Bratislave začiatkom 11. storočia dokladajú nálezy uhorských denárov s nápisom *PRESLAWA CIV(itas)*.³³³ Podľa privilégia (1291) mala byť zámena peňazí v rukách zástupcu richtára, ktorý mal mať prednosť pred kráľovskými zmeňárnikmi, predovšetkým mala byť vylúčená moc župana. V roku 1323 Karol Róbert nariadil, aby mešťania prijali v meste kráľovských úradníkov poverených výmenou (denárových) mincí s tým, že sa môžu používať aj iné druhy denárov ako kráľovské denáre.³³⁴ Výmenu denárových mincí vo všeobecnosti neskôr regulovali nájomné zmluvy kráľovských mincových komôr, pričom Bratislava patrila do oblasti pôsobnosti kremnickej mincovej komory, z ktorej ostali zachované zmluvy z rokov 1335 – 1342 (k zmluvám podrobnejšie por. heslo Kremnica, kap. 4 Vznik mesta, časť Založenie mincovne a mincovej komory).

V roku 1430 vydal Žigmund I. povolenie zriadiť v Bratislave mincovňu a mincovú komoru. Jej predstavenými (*comites cusionis*) mali byť richtár, mestská rada a mešťania ako celok.³³⁵ Raziť sa tu mala drobná strieborná minca – štvrťdenár zvaný *quarting* alebo *fyrling*. Stanovené bolo aj presné zloženie (*lega*) a formálna stránka mincí.³³⁶ Na začatie činnosti mincovne mali poskytnúť panovník i mesto po 1200 florénov. Bratislavská mincová komora (bola v rukách mesta) dostala výlučné právo nakupovať a zamieňať striebro, zlaté florény a iné mince na presne vymedzenom území.³³⁷ Výnosy mincovne (po odčítaní nákladov mincovne) sa delili na polovicu medzi panovníkom a mestom, pričom svoj zisk malo mesto použiť pre spoločné dobro. Zároveň malo vyúčtovanie mincovne predkladať bratislavskému županovi.

23. júna 1430 povolil Žigmund razbu všetkých kráľovských strieborných mincí.³³⁸ Mincovňa (*camera cusionis monetae*, *Munzkamer*, *Munz Haws*, *Munz Hotten*) bola pôvodne v budove radnice kde sa nachádzala aj zmenáreň (*Wexlpank*) na zmenu kovov a mincí pre potreby mincovne. Po zrušení Univerzity Istropolitany ju premiestnili do uprázdnenej budovy na Ventúrsku č. 7. Mincovňa fungovala s prestávkou (1530 – 1574) až do zrušenia v roku 1721.³³⁹ Prvým komorným grófom mincovne bol obchodník Linhart Langwieser. Z mincových majstrov sú známi Leonard Pertl a Mikuláš Pitti z Florencie (1525).³⁴⁰ Príjmy mesta z mincovne boli vysoké (v roku 1431 odovzdávala mincovňa do mestskej pokladne okolo 500 – 1000 zlatých týždenne) ako na to poukazujú aj mandáty Žigmunda na odovzdanie zisku mincovne.³⁴¹

Remeslá a cechy

K doloženým remeselným odvetviám pozri rozbor daňových registrov z rokov 1379 (131 doložených remeselníkov na predmestiach), 1434, 1452/3, por. kap. 7 Demografický vývoj.

V roku 1376 mestská rada vydala ustanovenia pre obuvníkov, mäsiarov a pekárov, pokladané za ich najstaršie cechové štatúty (zachovali sa v rámci prvej hospodárskej knihy Bratislavy, pozri kap. 9 Správa mesta).³⁴² Podobné usmernenie vydala aj v roku 1411 pre krajčirov. Existenciu cechových združení v meste dokladá daňový register z roku 1452/3, ktorý spomína troch cechmajstrov (*Gilg Zechmaister*, *Michel Zechmaister*, *Michael Zechmaister*).³⁴³ Zo stredoveku sa zachovali cechové štatúty pre krajčirov (1459), kožušníkov (1467), strihačov súkna (1470, išlo o obchodníkov predávajúcich súkno v rozstrihanej podobe) a rybárov (1511) a tovarišské štatúty pre pekárov (1433) a ševcov (1516). Na starší cechový štatút (1455) sa odvoláva aj mladší štatút kováčov. V 15. storočí mali iste svoje cechové štatúty aj pekári, obuvníci, mäsiari, debnári a lodníci (archaické formy cechového života naznačuje pomenovanie lodníkov – Bratsvo sv. Mikuláša), ktorých novoveké štatúty (1548, 1563, 1548, 1588) sa odvolávajú na starú tradíciu.³⁴⁴ Väčšina štatútov sa zachovala v rámci Prvej hospodárskej knihy a bola publikovaná.³⁴⁵

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva³⁴⁶

Privilégium (1291) zaručovalo mešťanom slobodnú voľbu richtára a 12 prisázných spolumešťanov (mestskú radu) každoročne na sviatok sv. Juraja (24. 4.). Upravovalo taktiež ich kompetencie (podrobnejšie pozri kap. 4) v súdnictve a správe mesta. O existencii mestskej samosprávy už pred udelením privilégia (1291) svedčia listinné doklady (pozri kap. 4 Vznik mesta, mestské privilégia). Práva mešťanov byť súdení len vlastným richtárom, ako aj ďalšie kompetencie mestskej rady zdôrazňovali aj viaceré kráľovské mandáty.³⁴⁷ Bratislavskí mešťania sa snažili získať správu nad celým komplexom osídlenia pod Bratislavským hradom. Naznačujú to jednak doplnky v konfirmácii (1313) mestského privilégia, a jednak zákaz Karola Róberta voliť richtárov v podhradí, pretože právomoc tam má vykonávať richtár mesta.³⁴⁸ Najstarší zoznam členov mestskej rady je v listine z roku 1314 (*Hambat*, *Ulricus Martzolf*, *Reichardus*, *Nicolaus Waldnarius*, *Pertholdus*, *frater plebani*, *Marchardus Schilteher*, *Ulricus de Sancto Georgio*, *Walbraun Strauz*, *Marchardus filius eiusdem*, *Ebrode Chotseb*, *Stephanus Melprenus*, *Wulfingus*).³⁴⁹ Viacerí z menovaných sa neskôr ocitli aj v pozícii richtára: Markhard (1322), Bernhard (1324), Reychar (1325), Hambat (spomenutý v roku 1308 ako richtár a v roku 1325 ako bývalý richtár).³⁵⁰ Zo zoznamov mestskej rady z rokov 1337 a 1347³⁵¹ (niekoľko mien je známych aj z roku 1323) vyplýva, že na čele mesta sa stabilne držalo niekoľko rodín, najmä potomkovia richtára Jakuba, Hambata, Hertla, Straussovcov, Marczolfovcov, Reycharovcov, Waldnerovcov.³⁵² Podobne aj v priebehu 14. a 15. storočia mali veľký vplyv vo vedení mesta niekoľkí jednotlivci, ktorí zastávali viacnásobne funkciu richtára alebo člena mestskej rady. Z roku 1376 je prvý doklad existencie 24-člennej širšej/vonkajšej mestskej rady (*de exteriori concilio, electi cives, Genannten, Genannschafft*), z roku 1388 sa zachoval jediný stredoveký zoznam jej členov. V 15. storočí ju rozšírili na 60 členov.³⁵³ Zo 14. storočia sú ojedinelé zmienky o mešťanostoch (*magister civium*, *Burgermeister*, *consul*) v Bratislave (1347 Peter Marczolf, 1350 Peter Webetonis, 1375 Henrich, 1382 – 1383 Pilip).³⁵⁴ Od začiatku 15. storočia už bola funkcia mešťanostu pravidelne obsadzovaná, pričom ju neraz zastávali aj bratislavskí známi richtári (Konrád Kitzmagen, Peter List, Ondrej Pernhaitl, Ján Pauer, Tomáš Frank, Štefan List, Štefan Ranes, Ludovít Kunigsfelder, Wofgang Windperger).³⁵⁵ Mešťanosta mal na starosti administratívnu agendu, kontroloval plnenia uznesení mestskej rady a mal tiež v evidencii zastavané pozemky, slúžiace ako podklad na vyrubenie mestskej dane. Evidenciu pozemkového majetku mešťanov v tzv. pozemkovej knihe a knihe záloh inicioval bratislavský mešťanosta Štefan List podľa vzoru Viedne.³⁵⁶ Agendou richtára ostalo najmä súdnictvo. V prvej polovici 15. storočia pribudol aj ďalší úradník – mestský komorník (*Stadtkammerer, camerarius*). Spravoval mestské financie a ich evidenciu v novozavedených, tzv. komorných knihách príjmov a výdavkov mesta.³⁵⁷

Hospodárenie mesta

Prvé záznamy mestských počtov z rokov 1364, 1373, 1374 a následne pravidelnejšie záznamy z rokov 1410 – 1419 sa nachádzajú v prvej hospodárskej knihe mesta (1364 – 1538). Od roku 1434 (resp. od roku 1439/1440 pravidelne každoročne) sa podrobne

evidovali príjmy a výdavky mesta v tzv. Komorných knihách, ktorých sa do konca stredoveku zachovalo 77 kusov (viac pozri podkapitulu mestské knihy).

K najvyššiemu príjmom mesta patril prenájom výnosov tridsiatkov (ročný nájom sa pohyboval okolo 4000 – 5000 zlatých, príjem predstavoval v roku 1452/3 – 6200 zlatých, 1456/7 – 8300 zlatých), cirkevných desiatkov (vínneho desiatku ostrihomskeho arcibiskupa) a výnosy z bratislavskej mincovne (v roku 1431 predstavoval zisk mesta 500 – 1000 zlatých týždenne).³⁵⁸

Mestská kancelária

Najstaršia zachovaná listina vydaná mestom je z roku 1311. Mestská rada ňou prenecháva prepoštom Bratislavskej kapituly dom ako odškodnenie za pozemky odobraté pri výstavbe mestských hradieb.³⁵⁹ Dnešná sa za najstarší zachovaný originál považovala listina z roku 1314 (Mesto Bratislava povoľuje bývalému richtárovi mesta Jakubovi užívať zem medzi dvoma potokmi Vydrica).³⁶⁰ Do 40. rokov 14. storočia vydávalo mesto listiny len zriedka,³⁶¹ nemalo vlastného pisára – na spisomňovaní sa podieľali najmä pisári Bratislavskej kapituly, ojedinele mestský farár.³⁶² V písomnostiach do polovice 14. storočia sa používala latinčina. Prvé nemecky písomnosti v nemeckom jazyku sa objavujú od polovice 14. storočia v súvislosti so súkromnými záležitosťami mešťanov.³⁶³ Nemecky písané listiny vydané mestskou radou z druhej polovice 14. storočia boli skôr ojedinelé.³⁶⁴ Po nemecky kontaktovali mesto Bratislavu aj okolité mestá či inštitúcie.³⁶⁵ Nemčina sa v úradovaní mesta naplno presadila v 15. storočí. Zápisy najstaršej mestskej knihy Bratislavy (1364 – 1538) sú ešte striedavo v nemčine i latinčine, no ostatné mestské knihy boli vedené takmer výlučne po nemecky (tzv. *Protocollum actionale*, *Aechtbuch*, Komorné knihy, *Kniha testamentov* ojedinele aj latinsky, Bratislavská právna kniha). V 15. storočí už latinsky písané dokumenty mestskí pisári neraz prepisujú do nemčiny.³⁶⁶

Mestský notár

Zmienku o dome nebohého pisára (*scriptor*) Leopolda v Bratislave z roku 1336 nemožno pravdepodobne stotožniť s mestským notárom, ale mohlo ísť skôr o pisára kódexov v rámci scriptória Bratislavskej kapituly.³⁶⁷ Najstaršia zmienka o mestskom pisárovi (*notario civitatis*) je v mestskej hospodárskej knihe z roku 1364. Podľa záznamu dostával ročne 20 libier denárov.³⁶⁸ Najstarší po mene známy mestský pisár bol Siegfried (*Seydlinus*, *Seyfrid*), ktorý zostavoval písomnosti do roku 1379 a začal viesť záznamy najstaršej hospodárskej knihy mesta.³⁶⁹ Začiatkom 15. storočia sa začala práca v mestskej kancelárii deliť medzi dvoch pisárov: mestského notára (*notarius civitatis*, *Stadtschreiber*) a jeho pomocného pisára (*scriba*, *Schreiber*).³⁷⁰ Ojedinele sa od konca 14. storočia spomína aj funkcia verejného notára (1396 Fridrich).³⁷¹ V prvej polovici 15. storočia pribúda tzv. komorný pisár (*Kammerschreiber*), ktorý viedol tzv. komorné knihy mestských príjmov a výdavkov (zavedené 1434, a následne pravidelne od roku 1439/40). Prvým komorným pisárom bol Juraj zo Spiša (*Jorig Zipsper*, pôsobil v rokoch 1434 – 1456).³⁷² Podľa zachovaných písomností vypomáhalo bratislavskému notárovi v 15. storočí už niekoľko pomocných pisárov. Zoznamy bratislavských mestských notárov, pisárov, komorných pisárov a verejných notárov urobili T. Ortway a D. Lehotská.³⁷³

Mestské knihy

Prvá hospodárska kniha Bratislavy (1364 – 1538) je najstaršou zachovanou mestskou knihou z územia Slovenska. Má zložitú štruktúru: obsahuje striedavo záznamy o mestských počtoch (z rokov 1364, 1374 a následne z rokov 1410 – 1419), cechové štatúty (mäsiarov, pekárov a obuvníkov z roku 1376; krajčírov z roku 1411 a 1459; bratstva pekárskych tovarišov 1433; štatúty vinárov, murárov a tesárov 1497; rybárov 1511; murárov a tesárov z roku 1512; štatút obuvníckych tovarišov z roku 1516), záznamy Bratstva Božieho tela (zoznam členov, platby členov, stanovy Bratstva 1447, platby na I., II. a III. kaplnku Bratstva, zoznam klenotov Bratstva), ako aj rôzne záznamy súdneho charakteru, zápisy mestskej rady, zápisy týkajúce sa cirkevných záležitostí atď.³⁷⁴ Zápisy o mestských počtoch (*Stadtraitungen*, *rationes*) v knihe sú nejednotné. Zápisy z roku 1364 obsahujú: 1. platby vrchnostiam a novoročné dary kráľovi; 2. vyplácanie obligácie Židom z Hainburgu; 3. príspevky mesta pri návštevách kráľa; 4. odmena kráľovských úradníkov za uskutočnenie metácie Dvorníka; 5. plat mestskému notárovi. Vyplácaná suma bola obvykle vyššia ako 100 libier. Zápisy z roku 1373 majú podobný charakter: 1. poplatky bratislavskému kastelánovi, peňažné a naturálne dávky (víno, krmivo, potraviny) pri návšteve kastelána, palatína, taverníka a biskupov, či pri schôdzke kráľa s kniežatami bavorským, mišenským a poľským; 2. odmeny mestským strážcom, hlásnikovi, poslom a notárovi; 3. výdaje na opravu veže, brán, mestských zámok a cesty do Devína. Nasledujúce záznamy sú neúplné, badať nedokonalú organizáciu pri mestskom hospodárení (register novoročných darov/*Wundt*, zápisy mimoriadnych vyšších výdavkov mesta). V záznamoch z rokov 1410 – 1419 sa nachádzajú: daňové platby mešťanov (vyúčtovanie s nimi v prípade, že mestu poskytnú pôžičku), vyúčtovanie dlhov mešťanov (ako aj ostatných inštitúcií v meste) voči mestu, vyúčtovanie richtára, mešťanostu a mestskej rady pred zložením funkcie (týždeň pred sviatkom sv. Juraja, kedy sa volil nový richtár). Richtár predložil register, kde evidoval po celý rok príjmy a výdavky mesta, pričom do hospodárskej knihy sa zapisali len peniaze, ktoré mal richtár pri vyúčtovaní v hotovosti. Zápisy v prvej hospodárskej knihe mesta teda neposkytujú ucelený prehľad o jeho hospodárení.³⁷⁵

V 15. storočí si organizácia mesta vyžiadala rozčlenenie administratívnej, súdnej a hospodárskej agendy. V roku 1402 sa začínajú spísovať záznamy z uznesení mestskej rady dodatočne nazvané ako *Protocollum actionale*.³⁷⁶ Značne porušený začiatok knihy naznačuje, že mohlo ísť o pokračovanie dávnejšie vedených zápisov o rokovaní mestskej rady. Zapisovali sa sem rôzne záznamy administratívneho charakteru, ako aj menej závažné súdne rozhodnutia.

Ťažšie súdne prípady sa zapisovali do súdnej knihy *Aechtbuch* (*der Stadt ze Prespurg*/Kniha trestne stíhaných mesta Bratislavy) Kniha zachytáva 49 súdnych prípadov z rokov 1435 – 1519, pričom spomína celkovo 238 deliktov. Súdne prípady obsahujú spravidla záznam o mieste spáchania zločinu, popis obete, typ spáchaného zločinu. Typ trestu je konkretizovaný len v 18 prípadoch: 11x trest smrti (6x obesenie, 2x statie, 2x lámanie v kolese, 1x utopenie), 2x milosť, 1x oslobodenie, 3x vypovedania z mesta. Početné prípady sú ukončené len všeobecnou formuláciou, že páchatel bude potrestaný alebo ho dostihne spravodlivosť. V 16. storočí boli zápisy systematickejšie: zaznamenával sa spôsob, osobitné okolnosti, prípadne čas spáchania deliktu, podrobnosti o páchatelovi alebo obeti, pri lúpeži a krádeži aj ďalšie osudy odcudzených premetov.³⁷⁷

Od roku 1427 sa začína spísovať kniha odpisov testamentov bratislavských mešťanov tzv. *Protocollum testamentorum*. Zachytáva 844 testamentov mešťanov (zoznam s datovaním a signatúrou u Katalin Szende), ktoré sú cenným prameňom o ich majetkových a kultúrnych pomeroch.³⁷⁸

Od roku 1434 (resp. od roku 1439/1440 pravidelne každoročne) sa evidovali príjmy a výdavky mesta v tzv. Komorných knihách (*Kammerbücher*).³⁷⁹ S ich zavedením súvisí ustanovenie novej funkcie mestského komorníka a komorného pisára. Do konca stredoveku

(1526/1527) sa zachovalo 77 kníh, pričom každá z nich predstavuje jeden účtovný rok. Ten sa začínal v máji alebo júni (po voľbe richtára konanej na sv. Juraja teda 24. apríla). Kniha sa delí na zoznam príjmov a výdavkov mesta rozdelených do viacerých kategórií. Medzi príjmami (*Innemen*) sa uvádzajú:

- pravidelné a mimoriadne dane odovzdané výbercami daní (*Gaber, Altgaber*), ktorými boli väčšinou členovia mestskej rady alebo významní patricijovia;
- poplatky za právo obchodovať (*Kaufrecht*) a za meštianske právo (*Burgerrecht*);
- rozličné výnosy mesta napr. z predaja soli, z vyberania mýta, mostného poplatku, z prenájmu tridsiatku, kúpeľov, výčapu vína, predaja piva a po zavedení mincovne aj príjmy odtiaľ (*von der Munnes*);
- výnosy z pokút a súdnych poplatkov;
- pravidelné či mimoriadne poplatky bratislavských Židov, ktoré sa nezapisovali pravidelne v komorných knihách;
- výnosy z mestského nevestinca (*Frawenhaus, Frawenhof, Wiesenhaus, Wiessenburg*).

Druhú obsažnejšiu časť knihy tvorili výdavky mesta (*Ausgaben*):

- tzv. Úradné výdavky mesta (*Amzigist ausgeben*) mestského magistrátu;
- výdavky na mestskú reprezentáciu, pohostenie a s tým spojené služby (*Ausgeben auf der Statehrungen*);
- cestovné výdavky a stravné (*Ausgeben auf der Statzehrungen*);
- výdavky za služby a staré dlhy (*Ausgeben auf Dienst und Aldegettschuld*);
- výdavky na poslov (*Ausgeben auf der Statpotenlon*);
- výplaty týždenného platu či žoldu (*Wochensold*) všetkým zamestnancom v mestských službách: remeselníkom, robotníkom, mestským zamestnancom (mestský prokurátor, kapitán, notár, komorný pisár, strážnici, tesári, povozníci, poľní žodníci atď);
- rôzne výdavky na vojenské účely;

– výplaty týždenného žoldu a mimoriadnych odmien katovi a jeho pomocníkom ako posledný záznam každého fiškálneho roku.³⁸⁰

Z 1438 sa zachovala daňová kniha (*Der Stadt Raitung mit Gaben*), ktorá podrobne eviduje príjmy mesta od výbercov daní, tridsiatkarov a iných výbercov. V roku 1439 inicioval bratislavský mešťanosta Štefan List zavedenie tzv. pozemkovej knihy (*Grundbuch*) podľa vzoru Viedne, ktorá zachytáva stav pozemkového vlastníctva mešťanov. Súčasne zaviedol aj tzv. knihu záloh (*Satzbuch*), kde sa evidovali všetky zmeny majiteľov a zálohy majetku.³⁸¹

V druhej polovici 15. storočia pribúdajú k mestským knihám tridsiatkové registre (*Tricesimalia, Dreisigstrechnungen*), ktoré sa zachovali z rokov 1457, 1458 a 1491.³⁸²

Mestská pečať

Najstaršia pečať mesta Bratislavy sa zachovala na listine z roku 1302.³⁸³ Zobrazuje opevnenie s tromi vežami a bránou a v kruhopise nápis *SIGILLVM CIVIVM DE PRESPVRCH*. Na základe románsko-gotického charakteru symbolu datoval pečať Jozef Novák do polovice 13. storočia, pričom podľa autora slúžilo obyvateľom Podhradia, ktoré dospelo v polovici 13. storočia do štádia plnoprávneho mesta s vlastnou samosprávou.³⁸⁴ Naproti tomu Juraj Šedivý epigrafickým rozborom kruhopisu posunul datovanie typára do druhej polovice 13. storočia a pripustil jeho vznik až okolo roku 1291.³⁸⁵ Odláčok druhého mestského typára je na listine z roku 1314.³⁸⁶ Je tu vyobrazené zastrešené troježie a kruhopis *SIGILLVM CIVITATI(S) POSONIENSIS*. Spolu s ním vzniklo aj menšie pečaťidlo so v strede znázorneným opevnením a kruhopisom *S(igillom) CIVITATIS POS(oniensis) MINVS*. Obe pečaťidlá boli v 15. storočí vzorom pre erbovú listinu (1436). Podľa vzoru miniatúry na erbovej listine z roku 1436 (zobrazuje mestskú pečať z rokov 1302 – 1314) si mesto dalo vyhotoviť nové typárium (1439, dielo kovorytca Josta). Ide o strieborné pečaťidlo s drevenou rúčkou, uložené v bratislavskom mestskom múzeu. Legenda napísaná gotickou minuskulou znie: *Sigillum civitatis Posoniensis*. V roku 1459 získala Bratislava právo pečatiť červeným voskom.³⁸⁷ Od druhej polovice 14. storočia používajú niektorí mešťania aj vlastné súkromné (meštianske pečate).³⁸⁸

Mestský erb

Vznik mestského erbu datujeme do roku 1436, keď Žigmund Luxemburský udelil Bratislave dve erbové listiny.³⁸⁹ Umeleckému rozboru ju podrobil Radocsay, ktorý erbové listiny považuje za produkt viedenskej miniatúrskej dielne maliara Michala.³⁹⁰ Erb pozostáva z červeného štítu so striebornými hradbami a tromi vežami. Na červených strechách sú po dve zlaté gule a v bráne zlaté, do polovice vytiahnuté mreže.³⁹¹

Mestský archív

Pôvodne mesto využívalo diplomatické služby kapituly a na úschovu privilégií a listín mohol slúžiť v časoch, keď ešte nebola zriadená radnica, farsko-kapitulský chrám.³⁹² Následne sa archív presunul do priestorov radnice (v stredoveku bol pod kuratelou mestského notára), kde sa nachádzal až do svojho uzatvorenia v roku 2005. Začiatkom 18. storočia sa začali robiť súpisy archívneho materiálu (*Regestum litteralium instrumentorum...*). K významným archivárom patrili Juraj Pray, Jakub Gürtl (*Index litteralium documentorum...* 1859), Štefan Rakovszky (*Diplomatarium Posoniense* I-III, 1884), Jan Batka (do roku 1917), František Kováts (do roku 1922), Ovidius Faust (1922-1945), Darina Lehotská a Vladimír Horváth, ktorí sa venovali stredovekým dejinám mesta. V AMB sa zachovala unikátna pramenná základňa k výskumu dejín Bratislavy v stredoveku (do roku 1526 obsahuje 5962 listín a listov a mestské knihy).³⁹³

Richtári mesta do r. 1526³⁹⁴

1279 (*villicus*), 1280 (*villicus de suburbio castris*), 1288 (*judex civitatis*) Jakub I. 1287 (*villicus*) Týrward (*Tyrwardus*). 1291 Deprecht. 1293, 1302, 1302, 1304, 1305, 1306 Hetlo (*Hertlinus*). 1308 Hambat.³⁹⁵ 1309, 1310, 1311, 1311, 1313, 1314 Hertlo (*Hertlinus*). 1323 (*quondam judex*) Markhard (*Markhardus*). 1323 Jakub.³⁹⁶ 1324 Bernhardus. 1325 Reyhardus. 1326, 1327, 1335, 1335, 1337 (30. 11.) Jakub (*Jacobus, Jakus*). 1337 (29. 8.) Mikuláš (*Nicolaus*). 1338, 1339, 1341, 1343, 1344, 1345, 1347, 1348, 1349, 1351, 1352, 1355, 1356, 1357, 1358, 1359, 1360, 1361, 1363, 1364, 1365, 1365, 1366, 1367, 1368, 1370, 1372, 1373 (2. 5.) Jakub II. (*Jacobus, Jakus*). 1373, 1375 (*Judenrichter*) Pavol (*Paulus*) Spiczter. 1375 (6. 11.), 1376 (1. 4.), Štefan (*Stephanus*). 1376 (23. 10.), 1378 Henrich (*Henricus*). 1382 (8. 6.), 1383 (3. 8.) Pavol (*Paulus*) Spiczter. 1382 – 1383 *vice judex* Kellenleubel (*Karlenbel, Kellewkel, Kallarleukul, Kellerlenwol*). 1384, 1385, 1387, 1388, 1390, 1394 Pavol (*Paulus*) Spiczter (*Spytzer*). 1396, 1398 Ulrich (*Ulricus*) Rauchenwarter (*Rauchbortar, Rauchenwarter, Rauchwarter*). 1400 Bernhardus Scharrach. 1401, 1402, 1405, 1410, 1411 Ulrich (*Ulricus*) Rauchenwarter (*Rawmbarter, Rwenworden*). 1412, 1413 Wenig Gilgen. 1414, 1415, 1417 – 18 Ján (*Hans, Johannes*) Eylausenrokch. 1417 (23. 4.), 1318, 1319 (20. 4.) Ondrej (*Andreas*) Trelesch (*Treletsch*). 1419 (26. 5.) Ondrej (*Andreas*) Pernhaitl (*Perenheitel*). 1420 Ján (*Johannes*) Pauer (*Pawr*). 1421, 1422 Ondrej (*Andreas*) Pernhaitl (*Pernherthl, Bernhardt*). 1423 Ján (*Johannes*) Eylausenrokch. 1424, 1425,

1426 Konrád (*Conradus*) Kytzmagen (*Kyzmagen*). 1427 – 1428 Ján (*Johannes*) Pauer. 1429 Ondrej (*Andreas*) Pernhail (*Pernhertel*). 1430 Ján Pauer (*Joannes*). 1431, 1432 Ján (*Joannes*) Eylausenrokch. 1433, 1434, 1435 (16. 3.) Bartolomej (*Bartholomeus, Bertil*) Scharrach. 1435 (31. 5.), 1436 Štefan (*Stephan*) List. 1437, 1438, 1439 Štefan (*Stephan, Stephanus*) Ranec (*Renes, Renens, Ranec, Reneyesz, Reneiss*). 1441 Ján (*Joannes Eylausenrokch*) 1442 (8. 6.) Štefan (*Stephanus*) Ranec. 1442 (2. 12.) Ludovít (*Ludwig*) Kunigsfelder (*Kunigsfuelder*). 1442 (21. 12.) Ulrich (*Ulricus*) Rammborter. 1444, 1445 (17. 2.) Štefan (*Stephan*) List. 1445 (29. 6.), 1446 Štefan (*Stephanus*) Ranec (*Renes*). 1447 Ludovít (*Ludwig*) Kunigsfelder (*Kunigsfuelder, Kunigsfelder*). 1448 Ondrej (*Andre*) Holzer. 1449, 1450 Ludovít (*Ludwig, Lodovicus*) Kunigsfelder (*Kunigsfelder, Kunigsfelder*). 1451 Peter (*Petrus*) Jungtel. 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458 Štefan (*Steffan, Stephan, Stephanus*) Gmaitl (*Gmaitl, Gmatl, Matel, Gmantl, Gmaitl*). 1458, 1459 Václav (*Wenzel, Venceslaus*) Pernhail (*Bernhail, Pernhartel*). 1461, 1462, 1463, 1464 Ludovít (*Ludovicus, Ludwig*) Kunigsfelder (*Kunigsfelder, Kunigsfelder*). 1465, 1466 (28. 3.) Štefan (*Stefan, Stephan*) Gmaitl. 1466 Štefan (*Stefan*) Ranec (*Renes*). 1467 Ludovít (*Ludovicus*) Kunigsfelder. 1469 Štefan (*Stephan*) Ranec. 1470 Ján (*Hans*) Pottenberger. 1473, 1475 (23. 2.) Ján (*Hans*) Karner. 1475 Ján (*Hans*) Pottenberger. 1477 (30. 5.) Ján (*Hans*) Karner. 1477, 1479, 1480, 1481 (22. 3.) Ondrej (*Andre*) Holzer. 1481 (10. VIII.) Juraj (*Gorg, Gorig*) Schönberg (*Schonberg*). 1483, 1485, 1486 Ondrej (*Andre*) Holzer. 1486 (17. 3.) Ján (*Hans*) Karner. 1486 (8. 12.) 1487 (9. 2.) Ondrej (*Andreen*) Holzer. 1487 (31. 8.), 1488 Peter Kreutz (*Kreuz, Kreiz*). 1489, 1490, 1491, 1492 (18. 7.) Ondrej (*Andreas, Andre*) Holzer. 1492 (november), 1493 Martin (*Martinus*) Rosenthaler (*Rosentaler*). 1494 Wolfgang (*Wolf*) Knoll. 1495 (23. 7.) Mikuláš (*Nicolaus*) Frauenmarter (*Frauenmarther*). 1495 – 1498 Peter Kreutz. 1498 – 1499 Jakub Aigner. 1500, 1501, 1502 (14. 3.) Wolfgang (*Wolfgang, Wolf*) Forster (*Forster, Vorster*). 1502 – 1503 Matej (*Mathes*) Paier (*Pair*). 1503 – 1505 Wolfgang Thailenkas. 1505 (12. 9.) Bartolomej (*Bartlme*) Scherrer. 1506 Wolfgang Forster. 1508 Ján (*Joannes*) Lachenperger. 1509 Wolfgang Forster. 1510, 1511 Ján (*Hans*) Lachenperger. 1512 Ján (*Hans*) Lichtenberger (*Lichtenberger*). 1513 – 1516 Michal Meixner. 1517, 1518 Gašpar (*Caspar*) Leopoldt. 1519, 1520, 1521, 1522 Wolfgang Forster (*Wofgang, Wolfgangus*). 1523 Gašpar (*Caspar*) Leupoldt. 1524, 1527 Michal (*Michel*) Fischer.

10. OSOBNOSTI MESTA

Balbo Hieronym (Girolamo Balbi)

Taliansky humanista a básnik, pôvodcom z Benátok, diplomat, cirkevný hodnosťár (cca 1465 – 1535). Štúdium absolvoval na univerzite v Ríme, Padove, kde pôsobil aj ako pedagóg, v r. 1489 ako profesor literatúry na parížskej univerzite, v r. 1494 ako profesor rímskeho práva na viedenskej univerzite, v r. 1499 bol profesorom literatúry na pražskej univerzite, cca roku 1512 pôsobil ako vychovávateľ detí uhorského kráľa Vladislava v Budíne, bol tiež kanonikom vo Váci, v rokoch 1514 – 1522 pôsobil ako prepoš Bratislavskej kapituly, v roku 1523 sa stal kréskym biskupom. V roku 1515 sprevádzal kráľa Vladislava na rokovaníach s rakúskym cisárom Maximiliánom a poľským kráľom Žigmundom v Bratislave. V roku 1518 zastupoval uhorského kráľa Ludovíta II. v Krakove, 1520 vo Viedni a pri volbe nemeckého cisára v Innsbrucku, 1521 vystúpil na ríšskom sneme vo Wormse, od roku 1523 odovzdal viacero posolstiev k pápežovi, zameraných na boj proti reformácii a uzavretie spojenectva panovníkov v boji proti Turkom. V roku 1522 bol vymenovaný za biskupa v Gurku (Korutánsko). Vo viacerých spisoch a dielach sa dotkol aj Uhorska. Ako bratislavský prepoš (1515 – 1522) zostavil štatút bratislavskej kapituly *Constitutiones et statuta nec non consuetudines collegium ecclesiae Posoniensis*, ktorý schválil aj pápež. Zachovali sa aj jeho listy Bratislavskej kapitule, kde sa domáhal väčších dôchodkov.³⁹⁷

Hambat

Richtár (1308), člen mestskej rady (1314), predstaviteľ obchodného a finančného patriciátu stredovekej Bratislavy s väzbami na florentských Spiniovcov na prelome 13. a 14. storočia.³⁹⁸

Hertlo

Richtár mesta na prelome 13. a 14. storočia (1302, 1304, 1305, 1306, 1309, 1311, 1314). Majiteľ osád (1294 Nová Lipnica/Misérd, 1304 Morušov ostrov/Moruch Zygete, 1305 ostrov pri Rusovciach) vinohradu pri meste (1310) a vežového domu v meste (1324).³⁹⁹

Jakubovci

Richtár Jakub I.

Prvý bratislavský richtár z konca 13. storočia (1279 *villicus Posoniensis*, 1280 *villicus de suburbio castris Posoniensis*, 1288 *judex civitatis*), ktorého vplyv v mestskej komunite pretrval aj v 14. storočí (vystaval dve veže opevnenia, hmotné zabezpečenie špitálu). Za služby županovi a panovníkovi získal do vlastníctva osady Blumenau (1280) a Vydricu (1288) a v roku 1305 je doložené vlastníctvo Heet (dnešné Studené).⁴⁰⁰

Richtár Jakub II.

Syn Mikuláša, vnuk Jakuba I. Dlhoročný bratislavský richtár (1326 – 1374), počas jeho funkcie získala Bratislava významné privilégia. Majiteľ rozsiahlej majetkovej domény v okolí pôvodných majetkov Jakubovcov, ktorú získal donáciami, kúpou, zálohovaním či výmenou (1335 Most na na Ostrove, 1341 majer Homoród/Homorow, 1349 Nová Lipnica/Misérd, 1356 časť Vrakunc, Janíky, Matka Božia, Nová Ves pri Dunaji, Krmeš, Kezenzárvá, Tureň, Kezeg, Body, 1361 Bartfalva). Majetky v meste (1347 – kúpa domu oproti kláštora františkánov, 1351 – zisk kúpela po strýkovi Jánovi), prenájom mýtnic: v Čalove (1341 *tributarius de Challow*), tzv. Vodná veža (1361), Štvrtok na ostrove (1367), kastelán v Kopčanoch (1344), prenájom cirkevných desiatkov. Príspevok na výstavbu kaplnky sv. Jána vo františkánskom kláštore, na opravu školy, výstavba radnice.⁴⁰¹

Martin

Brat richtára Jakuba I., kanonik Bratislavskej kapituly (1291), dómöšský prepoš, správca a zástupca bratislavskej kapituly (1324 – 1346), vikár Bratislavskej kapituly (1345). Presadil voľbu synovca Martina za mestského farára bez vedomia kapituly, a teda v rozpore s dohodou mesta a kapituly z roku 1302, na čo reagovala nová dohoda oboch strán z roku 1348. V roku 1346 odvolaný z pozície správcu kapituly za spreneveru výnosov kapituly.⁴⁰²

Kunigsfelder Ludovít

Viacnásobný bratislavský richtár (1442, 1447, 1450, 1461 – 1464, 1467) mešťanosta (4-krát) a hlavný mestský kapitán (1441, 4-krát), richtár Židov (1437), viac ráz ako vyslanec mesta (v Budíne, Viedni, Ostrihome, Komárne, na kráľovskom dvore) patril k bratislavskému patriciátu, v daňových zoznamoch patril medzi platiteľov najvyššej dane – 1434: 42 florénov, 1452/3: 11 talentov denárov (1 talent = 240 den.) a 12 denárov, veľkoobchodník (pozri daňové zoznamy, komorná kniha 1434, obchodník s koňmi 1441, súknom, vínom).⁴⁰³

List Štefan

Niekoľkonásobný richtár v r. 1436, 1444, 1445 a mešťanosta (3-krát). Ako mešťanosta inicioval podľa vzoru Viedne zavedenie pozemkovej knihy (*Grundbuch*) a knihy záloh (*Satzbuch*). Podľa daňového súpisu z r. 1434 patril medzi najbohatších platiteľov dane (20 florénov).⁴⁰⁴

Raneis Štefan

Dlhoročný bratislavský richtár (1437, 1438, 1439, 1442, 1446, 1466, 1469) mešťanosta (1-krát) a hlavný mestský kapitán (4-krát).⁴⁰⁵

Juraj Peltel zo Schönbergu (? – 30. 9. 1486)

Cirkevný hodnostár, vicekancelár Univerzity Istropolitany, diplomat na dvore uhorského kráľa Mateja Korvín, bratislavský prepoš (1455 – 1486). Z poverenia panovníka vykonal viaceré diplomatické cesty, 1479 vyslanec Mateja Korvína v Benátkach. Zaslúžil sa o založenie a rozvoj Univerzity Istropolitany, profesor právnickej fakulty, 1467 vicekancelár Univerzity Istropolitany, Pápež Pavol II. mu vzhľadom na túto funkciu povolil používať biskupské insígnie.⁴⁰⁶

Ventúrovci**Ventúr Jakub** (okolo 1350 – 3. 8. 1407)

Otec Ventura (Bonaventura) de Salto z Florencie, od roku 1359 žil v Bratislave. Majetný bratislavský mešťan, významný obchodník a finančník, podielnik florentskej mediciovskej banky. V rokoch 1386 – 88 pôsobil v službách moravského markgrófa Jošta, ktorý mal v zálohu mesto, neskôr v službách kráľa Žigmunda ako predstavený hlavnej tridsiatkovej stanice, výberca daní a predstavený mincovnej komory (*comes monetarum*) v bližšie nešpecifikovaných kráľovských komorách (1393 – 1395), v roku 1397 bol bratislavským podžupanom. Podieľal sa na financovaní ťažby medi a obchode s banskobystrickou medou, tiež jej vývoze do Benátok prostredníctvom florentskej spoločnosti Mediciovcov. V r. 1388 kúpil od bratislavského prepošta Vavrínca časť prepoštskej záhrady a v r. 1390 od mesta spolu s bratom Jánom viaceré domy na ulici, neskôr pomenovanej po rodine – Ventúrska. V roku 1401 mu kráľ Žigmund daroval Vodnú vežu, 1402 aj za ňou ležiace domy, ktoré vyňal z právomoci bratislavského hradu. V Bratislave dal vystavať kaplnku Bratstva Božieho tela, v ktorej vydržoval vlastného kaplána. Člen mestskej rady a kráľovský familiár.⁴⁰⁷

Ventúr Gašpar (Bonaventura, Venturi, Wentur)

Kráľovský komorský úradník (pred rokom 1400, po 1446), syn Jakuba. Po otcovi Jakobovi zdedil veľké majetky (domy, vinice), niekoľko desaťročí člen mestskej rady, richtár Židov, predstavený bratislavskej tridsiatkovej stanice, od roku 1407 kráľovský familiár.⁴⁰⁸

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 187 študentov⁴⁰⁹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

K jednotlivých bratislavským kostolom a kaplnkám pozri kap. 5 Stavebný vývoj. Už v 12 – 13. storočí pramene zachytávajú niekoľko cirkevných inštitúcií v Bratislave (Bratislavská kapitula, cistercitky, cisterciti z Pilišského opátstva a z opátstva Heiligenkreuz). Podľa privilégia (1291) boli klerici zvláštnou skupinou v meste, na ktorých sa nevzťahovala výlučne moc vedenia mesta, nepochybne preto, že podliehali vlastným cirkevným predstaveným.⁴¹⁰

Bratislavská kapitula

Zohrala významnú rolu vo vzťahu k mestu. Prvá zmienka o bratislavskom prepoštvie je v Zákonoch kráľa Kolomana (prelom 11. – 12. storočia).⁴¹¹ J. Šedivý predpokladá, že za Štefana I. bolo pri kostole sv. Spasiteľa na hrade misijné centrum (misionári v sprievode Štefanovej manželky Gizely). V 11. storočí sa tu sformovala väčšia cirkevná komunita na čele s archidiakonom (najstaršia zmienka o archidiakonáte je z roku 1212⁴¹²), ktorá sa pravdepodobne v období niekoľkoročného pobytu kráľa Šalamúna v Bratislave (po roku 1074) transformovala na kapitolu. Spočiatku sa predpokladá jej monastický (benediktínsky) charakter.⁴¹³ Kvôli nepriaznivým politickým okolnostiam sa kapitula mohla naplno rozvinúť až začiatkom 13. storočia, po presune z hradu do podhradia (1204, 1221).⁴¹⁴ Okolo polovice 13. storočia sa stala hodnoverným miestom, ktorého činnosť sa naplno rozvinula od 60. rokov 13. storočia. Kapitula ako hodnoverné miesto slúžila na diplomatickú činnosť mestu a mešťanom (vydávala listiny pre mesto a mešťanov na prelome 13. – 14. storočia, prepisy kráľovských privilégií pre mesto, pisári kapituly zostavovali do 40. rokov 14. storočia listiny oficiálne vydané mestskou radou).⁴¹⁵ Na čele kapituly stál prepoš, ktorý bol na čele archidiakonátu ostrihomskeho arcibiskupstva, ktorému v roku 1390 podliehalo 84 fár.

Bratislavčania si volili svojho farára výlučne zo zboru kanonikov kapituly. Jeho voľbu a vzťahy medzi mestom a prepoštom kapituly upravovala dohoda z roku 1302 a následne roku 1348. Farár mal prepošta uznávať ako svojho predstaveného, inak ho mal prepoš právo so súhlasom mešťanov odvolať. Dohoda ďalej upravovala výšku poplatkov (vrátane desiatku) a darov pre prepošta, prerozdelenie testamentárnych odkazov, donácií a výnosov kostola medzi mestskú faru a kapitolu, a povinnosť farára vydržovať učiteľa.⁴¹⁶

Kapitula bola významným kultúrnym centrom v meste. Kapitulská knižnica obsahovala niekoľko desiatok rukopisov, ktorých zbierka je dnes najcennejším rukopisným fondom na území Slovenska.⁴¹⁷ Najstarší inventár kníh kapitulnej knižnice pochádza z roku 1425 (zachoval sa aj v rámci najstaršej mestskej knihy Bratislavy).⁴¹⁸

Kláštory a rády prítomné v meste

Najstarší doklad o ženskom kláštore/spoločenstve v Bratislave je z roku 1235. Vtedy sa staršie ženské spoločenstvo z Bratislavy (*“abbatia monialum ... de Presborc”*) stalo filiálnym kláštorom cistercitského rádu. O charaktere tejto pôvodnej komunity sa predpokladá, že mohlo ísť o cistercitky (M. Bel, A. Ipolyi, T. Ortway), benediktínske mnišky (Oslanský, Rohmányi), magdalény alebo begíny (Slivka), resp. kajúcnice – laické ženy oddané životu podľa rehoľných vzorov, avšak ešte bez pevnej rádovej štruktúry (Šedivý).⁴¹⁹ Čas vzniku tejto komunity nie je pred nedostatok prameňov známy. Z rokov 1238, 1244, 1249 sú už doklady o majetkoch bratislavských cisterciet (kláštora sv. Márie Magdalény).⁴²⁰ V roku 1297 sa spomína ich kláštor ako opustený a majetky neobhospodarované už vyše 20 rokov. Kláštor stál pravdepodobne pred mestom, no majetky mal aj vo vnútri mesta.⁴²¹ Spustené majetky cisterciet v roku 1297 získali klarisky, ktoré podľa listiny Ferdinanda I. z roku 1540 vraj údajne bývali pôvodne mimo mesta na mieste zvanom *Nunenbank* a medzi jeho múry sa presťahovali až po vystavaní kláštora vo vnútri mesta.⁴²²

Majetky a hospodárske dvory mali v meste a okolí aj kláštory cistercitov z Heiligenkreuzu a Piliša. Pilišskému opátovi prináležala tretina vyberaného bratislavského mýta, vystaval tzv. Vodnú vežu pod hradom (pozri kap. 2), a vlastnil aj domy a vinohrady v Devine a Bratislave. Pilišskí cisterctiti mali v meste aj kaplnku (pravdepodobne spolu s hospodárskym dvorom, k lokalizácii pozri kap. 5 Stavebný vývoj).⁴²³ Od 40. rokov získaval majetky (najmä vinice) v Bratislave a okolí (Prača, dnešné Vajnory) aj rakúsky kláštor cistercitov z Heiligenkreuzu, ktorý vlastnil aj dom a skladisko priamo v meste na Michalskej ulici spolu s kaplnkou sv. Kataríny.⁴²⁴ Predpoklady niektorých autorov (Güntherová, Ciulisová, Kalesný) o existencii fliácie kláštora Heiligenkreuz, či dokonca väčšieho kultúrneho centra (skriptória) vyvracia J. Šedivý.⁴²⁵

Najstarší doklad o prítomnosti rádu františkánov v Bratislave je zmienka o vysvätení kostola z roku 1297.⁴²⁶ Tradícia rádu františkánov z 18. storočia kladie ich príchod do mesta pred rok 1242 a františkánska historiografia uvádza rok 1280. T. Ortvy predpokladal založenie kláštora Belom IV., pričom sa opieral aj o rakúske kronikárske záznamy uvádzajúce, že počas vpádu Přemysla Otakara II. v roku 1273 hľadali v kláštore útočisko ženy z mesta.⁴²⁷ V roku 1297 je doložený aj príchod klarisiiek do mesta, ktorých usadenie prebehlo na základe donačnej listiny Ondreja III. pod vedením predstaveného bratislavských františkánov, ale zároveň „z uznesenia a s povolením mešťanov“.⁴²⁸ Bratislavské klarisky boli v roku 1342 pozvané varadínskym biskupom, aby založili kláštor a starali sa o výchovu dievčat, na základe čoho možno predpokladať pedagogickú činnosť klarisiiek aj v Bratislave. Bratislavským klariskám patrila imunita pred sudcami, mýtnikmi a inými kráľovskými úradníkmi.⁴²⁹ Podľa kráľovského nariadenia mal súdne záležitosti klarisiiek riešiť richtár mesta a oni sa mohli v prípade nespokojnosti odvolať k panovníkovi alebo jeho matke. Počas príchodu Turkov načas klarisky opustili mesto a v roku 1529 im Ferdinand I. navrátil majetky, ktoré im zabrali mešťania.⁴³⁰

V roku 1309 nachádzame v Bratislave aj reholu sv. Antona, ktorá mala na starosti miestny špitál. V dohode medzi mestom a reholou antonitov (1309), medzi ktorými došlo ku sporom kvôli kompetenciám v správe špitálu, sa spomína, že špitál nachádzajúci sa v Bratislave bol oddávna pod správou mešťanov, a nie pod správou bratov spomínaného rádu. Podľa dohody si majú mešťania voliť správcu špitálu a predstaviť ho predstavenému rádu antonitov, pričom tento správca chudobných (*procurator pauperibus*) mohol byť odvolaný len kôli očitým previneniam. Z dohody vyplýva, že mešťania (najmä patriciovia Hertlo, Hambat, Jakub a Periholt) zabezpečovali špitál aj hmotne. Preto si aj mesto nárokovalo voliť správcu špitálu, ktorý mal podľa dohody kompetenciu spravovať špitál, jeho majetky, výnosy a všetkých bratov, sestry a ostatných služobníkov domu. Predstavený rádu antonitov mal mať plnú autoritu len v duchovných veciach špitálu a prináležala mu časť jeho výnosov.⁴³¹

V meste mal ostrihomský arcibiskup dvor, v ktorom zhromažďoval cirkevný desiatok. Dom arcibiskupa stál na mieste dnešného Primaciálneho paláca a občasne slúžil na ubytovanie panovníkovo sprievodu počas návštev mesta.⁴³² Výstavba arcibiskupského paláca je zachytená v roku 1369.⁴³³ V arcibiskupskom paláci sa nachádzala aj kaplnka sv. Ladislava.⁴³⁴

Cirkevné inštitúcie na pôde mesta plnili významnú kultúrnu funkciu⁴³⁵ (knížnice⁴³⁶, skriptória, školstvo). Mnohoraké ekonomické vzťahy mešťanov a cirkevných inštitúcií približuje J. Šedivý.⁴³⁷

Cirkevná škola

Najstaršou školou v meste bola kapitulsko-mestská škola pri Dóme sv. Martina. Jej učiteľa (*scholasticus*) mal podľa dohody mesta a kapituly (1302) vydržiavať mestský farár na vlastné trovy. Učiteľ aj v prípade, že by bol kňazom, nemal mať voči kostolu žiadne iné povinnosti okrem školských.⁴³⁸ Zrejme škola nadviazala na kapitulskú školu, ktorej existencia sa predpokladá už v polovici 13. storočia.⁴³⁹ V rokoch 1344 a 1348 došlo k ďalším úpravám kompetencii, v ktorých sa uvádza aj možnosť zamestnať ako učiteľa laika.⁴⁴⁰ Školu pri kostole sv. Martina a sv. Spasiteľa dal na vlastné náklady prebudovať a vystavať (*reedificare et construere*) richtár Jakub II. (1365), za čo mali žiaci spievať každý deň mariánsku pieseň za spásu jeho duše i duší jeho príbuzných. Podľa údajov v tomto čase školu navštevovali aj synovia mešťanov a chudobných.⁴⁴¹ Mestská kapitulska škola pri Dóme sv. Martina mala vysokú úroveň a neskôr sa rovnako ako mestská kapitulska škola vo Viedni stala prípravnou školou bratislavskej Univerzity Istropolitany.⁴⁴² V Bratislave ešte existovali školy na Vydrici (1380) pri fare kostola sv. Vavrinca (1448), kostola sv. Michala (1529) pri kláštore klarisiiek a bola tu i židovská škola (1416) – pozri kap. 5 Stavebný vývoj.

Univerzita Istropolitana (*studium generale, universitas, universitas Posoniensis, universitas Histropolitana, Hochschull* 1465 – 1489)

Zaužívané pomenovanie *Academia Istropolitana* nemá oporu v prameňoch (Hlavačková). 19. 5. 1465 pápež Pavol II. povolil zriadenie univerzity z iniciatívy arcibiskupa Jána Vitéza zo Sredny, biskupa Jána Pannonia a kráľa Mateja Korvína. Jej chod mala na starosti Bratislavská kapitula.⁴⁴³

Náboženské spolky a bratstva

Bratstvo Božieho tela založené 1349.⁴⁴⁴ Mariánske bratstvo pri františkánskom kláštore, založené 1461. Každoročne na sv. Vavrinca darovalo toto bratstvo 15 zlatých (na oblečenie pre kláštor), tela, okov vína a určený počet bieleho chleba. Bratstvo sv. Šebastiána založené 1502.⁴⁴⁵

Významní farári, kazatelia a iní duchovní pôsobiaci v meste

Významní bratislavskí prepošti

Viliam Pusterla (14. storočie), neskorší konštantinopolský patriarcha a milánsky arcibiskup, Vavrinc Zambo (kanonický právnik), Ján z Ústí nad Labem (tajný kancelár kráľa Žigmunda Luxemburského), Juraj zo Schönbergu (vicekancelár Univerzity Istropolitany), Anton zo Šankoviec (diplomat a právnik, nitriansky biskup), Hieronym Balbi (pozri kap. 10 osobnosti mesta).

Významní kanonici Bratislavskej kapituly

Jakub z Piacenzy (neskorší biskup v Čanáde), Michal Sečení (neskorší biskup vo Vacove a v Jágri), Mikuláš z Dörogdu (ostrihomský arcibiskup, jágerský biskup), Wolfgang Koparcer.⁴⁴⁶

Cirkevný desiatok

Podľa privilégia (1291) mali Bratislavčania platiť desiatok podľa nemeckého zvyku, teda na poli v krížoch obilia. Významný bol desiatok z vína, ktorý prináležal ostrihomskému arcibiskupovi, zhromažďoval sa v arcibiskupskom dvore, pričom 1/10 desiatku prináležala aj Bratislavskej kapitule (pozri kap. 8).

Významné oltárnicvá

M. Hlavačková predpokladá v Dóme sv. Martina v 15. storočí približne 25 oltárov. Druhým najväčším kostolom v meste bol kostol sv. Vavrinca s približne 10 oltármi.⁴⁴⁷

Začiatky reformácie v meste (do r. 1526)

Staršia historiografia predpokladala pozitívny vplyv husitskej revolúcie najmä na nižšie spoločenské vrstvy vďaka sociálnemu rozmeru husitského učenia. Ten sa mal prejavovať aj v Bratislave, ako naznačujú správy rakúskeho vojvodu Albrechta z roku 1428, že v Bratislave sa nachádzajú prívrženci husitov.⁴⁴⁸ V roku 1432 sa v meste odohralo nevydarené husitské sprisahanie moravského šľachtica Petra Kuteja, ktoré malo prebehnúť v spolupráci s trnavskou a skalickou posádkou a husitami z Rakúska. Do plánu obsadiť Laurinskú bránu malo byť podľa výpovedí svedkov pripravených v meste okolo 100 ozbrojencov.⁴⁴⁹ Husiti mali údajne vzťah aj s bratislavskými rybármi (Varsik).⁴⁵⁰ Tieto údaje jednoznačne nepreukazujú vplyv husitských reformných myšlienok priamo na mestské vrstvy v Bratislave. Vplyv husitskej revolúcie sa prejavil skôr opäť v podobe prítomnosti českých katolíckych exulantov v cirkevných kruhoch Bratislavy.⁴⁵¹ Do roku 1526 nie sú záznamy o prijímaní reformných Lutherových myšlienok mešťanmi. V roku 1557 si ostrihomský arcibiskup na mestskej rade vymohol predvolať do Bratislavy kňazov podozrivých z odpadlivity a vypočúvať ich.

- 1 *Bellum pessimum fecit ad Brezalauspurc IIII nona Julii*. Annales Iuvavenses maximi ad a. 907, MMFH I, s. 131.
- 2 CDSI I, s. 47 – 48, č. 50: (1002). V časti o bratislavskom mýte bola listina inperpolovaná (pozri CDSI I, s. 48).
- 3 Nápis na reverze uhorských mincí (denárov) nájdených vo vikingskom poklade vo švédskom Skáne. Na mincovom averze je meno prvého uhorského kráľa Štefana I. v tvare *SPHNVS REX*. K razbe mincí došlo v bratislavskej mincovni zrejme tesne po korunovácii Štefana I, čiže niekedy po 1. januári roku 1001. STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo, Bratislava 2004, s. 226.
- 4 Herimanni Augiensis Chronicon, s. 124.
- 5 *Cum enim urbem Preslawaspurch, in finibus utriusque regni sitam...* Annales Altahenses maiores, s. 48.
- 6 Herimanni Augiensis Chronicon, in: Monumenta Germaniae historica, Scriptorum V, ed. Georgius Henricus PERTZ, Hannoverae 1884, s. 131.
- 7 CDSI I, s. 62, č. 68: 29. 9. 1108.
- 8 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, in: Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, ed. Bertold BRETHOLZ, Berolini 1923, s. 189.
- 9 Ottonis episcopi Frisingensis chronica sive historia de duabus civitatibus, in: Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicae separatim editi, Hannoverae et Lipsiae 1912, s. 325.
- 10 CDSI I, s. 73, č. 76 (falzum): 11. 4. 1137.
- 11 CDSI I, s. 76, č. 78 (falzum): 1138.
- 12 Ottonis et Rahewini gesta Friderici I. imperatoris, in: Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicae recusi, ed. G. WAITZ, Hannoverae et Lipsiae 1912, s. 7.
- 13 CDSI I, s. 85, č. 89: 1165.
- 14 CDSI I, s. 94, č. 100: 27. 5. 1189.
- 15 CDSI I, s. 96 – 97, č. 105: 1197.
- 16 CDSI I, s. 190, č. 249: 20. 4. 1221.
- 17 MOL DF 226 764: 1279; CDAC IV, s. 206 – 207.
- 18 AMB listina č. 7: 1287; MOL DF 238 631.
- 19 AMB listina č. 78: 3. 1. 1343.
- 20 AMB, prvá hospodárska kniha, 3 a 1, f. 24r (26r).
- 21 SNA, SABK A-3-12: 26. 4. 1469.
- 22 MOL DL 17956: 22. 5. 1477.
- 23 AMB listina č. 4350: 29. 9. 1507.
- 24 Popis arabského geografa Al Idrisiho z polovice 12. storočia. Edícia prameňa: LEWICKI, Polska i kraje I, s. 125 – 128, 137; II, 68 – 70.
- 25 AMB listina č. 93: 1. 5. 1346; AMB listina č. 101: 4. 5. 1348; AMB listina č. 175: 25. 10. 1360.
- 26 AMB, kniha trestného súdництва (*Aechtbuch*), 4 g 1, s. 2.
- 27 AMB listina č. 3284: 30. 3. 1459.
- 28 AMB listina č. 4445: 24. 6. 1511.
- 29 CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 5 – 6, č. 4: 5. 10. 1429; s. 9, č. 7: 2. 10. 1437; s. 12 – 13, č. 10: 7. 10. 1441; s. 15 – 16, č. 13: 22. 2. 1442.
- 30 Najstaršie Salzburské analý (tzv. *Annales Iuvavenses antiqui*), ktoré vznikali niekedy od roku 829 a obsahovali zmienku o bitke z roku 907 sa stratili. Historiografia poznala dlho údaj o bitke pri *Braslavespurch* len z Aventina (historik 16. storočia), ktorý vo svojich Dejiniach Bavorov zrejme čerpal práve zo stratených analóv. V roku 1921 sa našli Salzburské analý v tzv. Admondskom kódexe zostavenom v 15. storočí na základe starších rukopisov pochádzajúcich z prvej polovice 12. storočia (tzv. *Annales Iuvavenses maximi*), ktoré taktiež čerpali z pôvodných stratených Salzburských analóv. Aventinova správa o bitke z roku 907 sa tak definitívne potvrdila. VARSIK, Z osídlenia, s. 69; KUČERA, O pôvode, s. 53.
- 31 MELICH, Pozsonyí, s. 695 – 713 (citované podľa SEDLÁK, Die historische, s. 74); RAPANT, Traja synovia, s. 2 – 4; STEINHÜBEL, Maďari, s. 44 – 46; STANISLAV, Slovenský juh I, s. 89; STANISLAV, Slovenský juh II, s. 76 – 85; KRAJČOVIČ, Počiatky feudalizmu, s. 225 – 226; KRAJČOVIČ, Živé, s. 73 – 74.
- 32 STANISLAV, Slovenský juh II, s. 424 – 432; KUČERA, O pôvode, s. 62; SEDLÁK, Die historische, s. 75 – 76; ŠEDIVÝ, Názvy, (rukopis v tlači); VARSIK, Z osídlenia, s. 70 – 71; KISS, Földrajzi II, s. 370 (citované podľa SEDLÁK, Die historische, s. 75).
- 33 DVORÁK, Prvá kniha, s. 190 – 192. Prehľad názorov na etymológiu názvu Bratislavy pozri aj STANISLAV, Bratislava, s. 22 – 46; KUČERA, O pôvode, s. 53 – 62.
- 34 STEINHÜBEL, Maďari, s. 44 – 46.
- 35 STEINHÜBEL, Bratislavský komitát (v tlači).
- 36 POLLA – VALIAŠEK, Archeologická topografia, s. 6 – 7.
- 37 HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 89 – 96; Rekonštrukciu dunajských ramien a ostrovov podľa P. Pišúta pozri DVORÁK, Druhá kniha, s. 107 – 116.
- 38 Tzv. Česká cesta (*via Bohemica*), ktorej trasu poznáme z dekrétu Karola Róberta z roku 1336, spájala Prahu s Budínom. Predstavovala úsek diaľkovej cesty, vedúcej od brehov Bosporu cez Budín, Ostrihom, Trnavu, Prahu do Porýnia až k Atlantickému oceánu. V roku 1373 zriadil Ludovít I. Veľký odbočku tejto cesty smerom na Bratislavu. Odbočka viedla trasou: Holíč – Šaštín – Kuklov – Malacky – Stupava – Bratislava (...*de Wywar per vilas Svar, Kikulleu, Malaczka ac Stompa ac Posonium...*) AMB listina č. 310: 1. 5. 1373; CDH, IX/7, s. 332. Viac pozri JANŠÁK, Česká, 83 – 87; JANŠÁK, Konfinium, s. 86–96.
- 39 HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 17–18, 74 – 75, 97 – 98, 134, 168, 184 – 185, 205, 275 – 276, 284 – 285, 305, 317; LUKAČKA, Verkehrs-, s. 159 – 168.
- 40 CDSI I, s. 47 – 48, č. 50: 1002.
- 41 BARTL, Mýta, s. 53. Tu pozri aj prehľad doterajšej literatúry k bratislavským mýtam.
- 42 CDSI II, s. 310 – 311, č. 447: 28. 6. 1254. Originál stratený, zachovala sa jednoduchá kópia zo 17. storočia (AMB listina č. 2: 28. 6. 1254).
- 43 Tamže.
- 44 AMB listina č. 188: 1361.
- 45 AMB listina č. 12: 2. 12. 1291; MOL DF 238 636; CDH VI./1, s. 108.
- 46 ...*und an dem oben urfar da man in dy Schütt fiert.* AMB listina č. 595: 7. 1. 1396. Pozri aj listinu týkajúcu sa prenájmu časti mýta vyberaného: ...*in navigio superiori in territorio dicte civitatis sito et habito in capite fluvii danubialis Chalho.* AMB listina č. 815: 15. 6. 1413. Citované podľa: BARTL, Mýta, s. 58 – 59. Historici János Király a Teodor Ortway stotožňovali nesprávne Horný prechod s tzv. Vydrickým prechodom pri Vodnej veži (KIRÁLY, Geschichte, s. 77; ORTVAY, Geschichte II/2, s. 414). Citované podľa BARTL, Mýta, s. 57.
- 47 AMB listina č. 12: 2. 12. 1291; MOL DF 238 636; CDH VI./1, s. 108.
- 48 AMB listina č. 246: 31. 10. 1367. Citované podľa BARTL, Mýta, s. 59.
- 49 AMB, listina č. 14: 26. 10. 1293; MOL DF 238 638; JUCK, Výsady, s. 79, č. 82. AMB listina č. 15: 28. 10. 1293; MOL DF 238 639; JUCK, Výsady, s. 78 – 79, č. 81. Nachádzal sa pravdepodobne v dnešnom Prievozce. Niektorí autori ho stotožňujú s prístavom v Čalove (pri ústí Malého Dunaja). Pozri BARTL, Mýta, s. 59.
- 50 BARTL, Mýta, s. 61. Podľa listiny Ondreja III. z roku 1290 daroval už Ladislav IV. zem zosnulých hradčanov Vavrinca a Focha nazývaný Myr aj s prístavom na rieke Čalov pri Vrakuni spolu s jeho výnosmi Matejovi a Svoradovi synom Hercela z Vrakune (pozri listinu Ondreja III. z roku 1290 prepísanú v roku 1304 Bratislavskou kapitulou: AMB listina č. 24: 9. 8. 1304; MOL DF 238 648). Jeden z potomkov spomínaných šľachticov z Vrakune predal v roku 1341 svoj podiel na rieke Čalov aj s výnosmi bratislavskému mešťanovi Jánovi Treuffenkesovi (AMB listina č. 71:11. 5. 1341; MOL DF 238 693).
- 51 AMB listina č. 560: 25. 10. 1392. Citované podľa BARTL, Mýta, s. 61. Spomedzi starších autorov lokalizoval tzv. Dolný prechod János Király k prechodu oproti Rybárskej bráne a podľa Teodora Ortwaya sa nachádzal trochu ďalej po prúde rieky na východ od dunajského mosta (KIRÁLY, Pozsony, s. 77; ORTVAY, Geschichte II/2, s. 414; citované podľa BARTL, Mýta, s. 57).

- 52 AMB listina č. 168: 13. 6. 1360; MOL DF 238 782.
- 53 AMB listina č. 343: 26. 7. 1375; MOL DF 238 925.
- 54 V roku 1360 sa spomína mýto ...*in porta Posoniensi, que porta Sancti Michaelis vocitatur, versus Marhek*. Citované podľa BARTL, Mýta, s. 54.
- 55 AMB listina č. 168: 13. 6. 1360; MOL DF 238 782.
- 56 BARTL, Mýta, s. 51 – 66.
- 57 AMB listina č. 343: 26. 7. 1375. Nariadenie presunu tridsiatkového úradu na pôvodné miesto bez bližšej lokalizácie pozri: AMB listina č. 269: 29. 10. 1369.
- 58 BARTL, K zdrojom, s. 84 – 86.
- 59 Pozri dohodu šľachticov z Rače a bratislavských mešťanov a hostí o odvádzaní poplatkov za vinohrady na vrchu *Schintberg*. AMB listina č. 16: 16. 4. 1296.
- 60 Pozri AMB listinu č. 1507: 15. 4. 1437/1317, ktorá vymedzuje hranicu mesta Bratislavy z juhovýchodu a východu: od Dunaja až k Prači/Vajnorum. V metácii sa pomínajú: Prača/Vajnory, Farná (*Phaffendorf*), Krásna Ves, Dvorník a Bernolákovo (*Lainsnic*). Citované podľa HORVÁTH, Pokus, s. 80. Ďalej pozri reambuláciu listinu medzi Vydricou a Devínom (AMB listina č. 50: 8. 6. 1326), metáciu osady *Blumenau*/dnes Lamač (AMB listina č. 1508: [15. 4.]1437) atď.
- 61 HORVÁTH, Územie mesta, s. 886 – 887.
- 62 AMB listina č. 7: 1287; MOL DF 238 631; CDAC IV, s. 306, č. 197.
- 63 AMB listina č. 8: 10. 4. 1288.
- 64 HÚŠČAVA, Dejiny Lamača, s. 12 – 15. Citované podľa LEHOTSKÁ, Jakubovci, s. 63.
- 65 AMB listina č. 10: 3. 6. 1291.
- 66 Za Jakubove zásluhy pri výstavbe dvoch veží mestského opevnenia. AMB listina č. 33: 6. 12. 1314.
- 67 AMB listina č. 39: 2. 9. 1318; AMB listina č. 43: 12. 4. 1323; AMB listina č. 56: 25. 11. 1327; AMB listina č. 74: 25. 6. 1342; AMB listina č. 105 a č. 106: 9. 6. 1349; AMB listina č. 139: 10. 2. 1357
- 68 AMB listina č. 149: 1. 5. 1358.
- 69 AMB listina č. 162: 24. 4. 1358.
- 70 Posledné zmienky o osade Vydrici sú: AMB listina č. 321, 382, 453, 461, 555, 557. Naposledy sa Vydrica spomína ako dedičstvo Anny Berzethe po jej otcovi richtárovi Jakubovi II. spolu s majetkom v obciach Hét, Sellendorf a Blumenau (AMB listina č. 648: 10. 9. 1400).
- 71 ...*in loco qui Wepritz nominatur in portu Danubii*... AMB listina č. 188: 1361; MOL DF 238 800. Bratislavský mešťania tu vlastnili domy (AMB listina č. 217: 12. 4. 1367; MOL DF 238 817; AMB listina č. 403: 21. 7. 1379) a majetkové podiely napr. aj v miestom prístave. Pramené spomínajú, že tu bývali plavčíci (AMB listina č. 279: 15. 1. 1371; MOL DF 238 869; Pozri aj AMB listina č. 294: 20. 1. 1372; AMB listina č. 703: 12. 9. 1402).
- 72 AMB listina č. 533: 17. 3. 1390; AMB listina č. 534: 17. 3. 1390; AMB listina č. 535: 17. 3. 1390.
- 73 Rok predtým zem Blumenau Jakub získal od bratislavského a mošonského župana Petra (AMB listina č. 5: 1279; MOL DF 238 629). Donácia Ladislava IV. AMB listina č. 6: 1280; MOL DF 238 630). Darovanie zeme opätovne potvrdili donáciou aj Ondrej III. (AMB listina č. 11: 28. 10. 1291; MOL DF 238 635) a Ľudovít I. (AMB listiny č. 105 a č. 106: 9. 6. 1349).
- 74 Pozri potvrdenia donácií na Blumenau pre Jakubových potomkov: AMB listina č. 38: 2. 9. 1318; AMB listina č. 42: 12. 4. 1323; AMB listina č. 73: 25. 6. 1342; AMB listina č. 141: 10. 2. 1357;
- 75 AMB listina č. 162: 24. 4. 1360; AMB listina č. 556: 19. 8. 1392. Svedectvo o vlastníctve Anny Berzethe podielov v Blumenau, Vydrici, Sellendorf a Hété (AMB listina č. 648: 10. 12. 1400).
- 76 Pozri AMB listina č. 461: 12. 3. 1381; č. 545: 9. 3. 1391; č. 546: 1. 5. 1391; č. 548: 31. 5. 1391; č. 553: 4. 1. 1392; č. 565: 11. 4. 1393; č. 589: 23. 6. 1395; č. 649: 10. 12. 1400; V roku 1412 získalo mesto ¼ podielov v Blumenau a Sellendorfe kúpou od Anny Gwetlovej, vdovy po Mikulášovi Berzenthem (AMB listina č. 798: 25. 3. 1412).
- 77 AMB listina č. 1457: 29. 10. 1436.
- 78 HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 165.
- 79 VARSÍK, Z osídlenia, s. 90; HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 257.
- 80 AMB listina č. 308: 3. 2. 1373.
- 81 AMB listina č. 383: 13. 5. 1378; 435: 19. 1. 1382; č. 461: 12. 3. 1383; č. 489: 28. 9. 1385; č. 545: 9. 3. 1391; č. 546: 1. 5. 1391; č. 548: 31. 5. 1391; č. 553: 4. 1. 1392; č. 564: 29. 3. 1393; č. 565: 11. 4. 1393; č. 580: 11. 9. 1394; č. 581: 11. 9. 1394; č. 589: 23. 7. 1395; č. 615: 7. 7. 1397; č. 648 a č. 649: 10. 12. 1400; č. 696: 19. 5. 1402; č. 700: 11. 8. 1402; č. 798: 25. 3. 1412; č. 1457: 29. 10. 1436.
- 82 V roku 1398 grófom Petrom zo sv. Jura (AMB listina č. 623: 12. 4. 1398). K sporu so sv. jurskými grófmami pozri aj AMB listinu č. 675. V roku 1402 zaujalo mesto neprávne podiely Anny Berzethe v Sellendorfe aj vo Vrakuní (AMB listina č. 708: 5. 10. 1402). Spor s palatínom Mikulášom z Gorjan pozri AMB listina č. 1044: 1. 2. 1428.
- 83 AMB listina č. 3641: 28. 5. 1472. VARSÍK, Z osídlenia, s. 90.
- 84 AMB listina č. 4045: 9. 5. 1496.
- 85 Listina datovaná 28. 3. 1288 sa zachovala v odpise Ondreja III. (Pozri AMB listina č. 13: 11. 6. 1292).
- 86 AMB listina č. 17: 26. 3. 1297.
- 87 CDH, VIII/1, s. 399 – 400.
- 88 AMB listina č. 244: 27. 7. 1367; AMB listina č. 405: 1379. HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 19, 205. Pozri tamže aj lokalizáciu obce (podľa HORVÁTHA) severovýchodne od mesta v priestoroch dnešného Račianskeho mýta. STIEBEROVÁ (Die Siedlungsentwicklung, s. 88) predpokladá lokalizáciu v okruhu – dolná časť Obchodnej ulice, Kollárovo námestie, Mickiewiczova, Mariánska.
- 89 VARSÍK, Z osídlenia, s. 44; HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 301 – 302
- 90 CDS I, s. 142 – 143, č. 188; (ante 29. 5.), 1214. Pozri aj CDS I, s. 167 – 168, č. 213; 1217; RDS I, s. 459, č. 1077: 26. 2. 1313. Predaj Dvorníka pozri: AMB listina č. 44: 3. 81 323. Donácia Dvorníka mestu od Karola I. pozri: AMB listina č. 45: 20. 9. 1323. Pozri tiež AMB listina č. 46: 20. 2. 1324.
- 91 HORVÁTH, Pokus, s. 88; VARSÍK, Z osídlenia, s. 44.
- 92 AMB listina č. 87: 30. 9. 1344; AMB listina č. 102: 8. 5. 1348.
- 93 AMB listina č. 153: 7. 1. 1359; č. 170: 12. 7. 1360; č. 180: 7. 2. 1361; č. 184: 12. 7. 1361; č. 199: 29. 9. 1363; č. 220: 4. 5. 1364; 222: 14. 6. 1364; č. 296: 4. 5. 1372; č. 297: 14. 5. 1372.
- 94 VARSÍK, Z osídlenia, s. 42; HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 301 – 302.
- 95 CDSL II, s. 20, č. 26B: 1237; AMB listina č. 18: 11. 6. 1297; AMB listina č. 19: 16. 6. 1297.
- 96 AMB listina č. 127: 25. 1. 1355, č. 128: 25. 1. 1355. Pozri aj podobné nariadenie z roku 1358: AMB listina č. 150: 22. 9. 1358.
- 97 AMB listina č. 98: 1. 2. 1348; č. 110: 22. 2. 1351; Nájom AMB listina č. 295: 14. 3. 1372; AMB listina č. 751: 22. 3. 1407.
- 98 AMB listina č. 4377: 13. 4. 1509; AMB listina č. 4379: 24. 4. 1509; AMB listina č. 4895: 28. 3. 1525.
- 99 VARSÍK, Z osídlenia, s. 123 – 124; HORVÁTH, Bratislavský topografický, s. 313 obsahuje chyby.
- 100 MOL DF 226 764.
- 101 AMB listina č. 130: 19. 1. 1356; AMB listina č. 560: 25. 10. 1392.
- 102 Prehľad literatúry pozri: ŠTEFANOVIČOVÁ, Najstaršie; POLLA – VALLAŠEK, Archeologická; JANOVIČKOVÁ, Z najstarších; DVOŘÁK, Prvá kniha.
- 103 ŠTEFANOVIČOVÁ, Bratislavský hrad; POLLA – ŠTEFANOVIČOVÁ, Slovanské pohrebisko, s. 814 – 832.
- 104 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 4.
- 105 JANOVIČKOVÁ, Z najstarších, s. 51.
- 106 JANOVIČKOVÁ, Z najstarších, s. 51.
- 107 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 8. Pozri tiež FIALA – PLACHÁ – VALLAŠEK, Bratislavská, s. 41 – 58.
- 108 GEDAL, Preslava, s. 95 – 102.
- 109 JANOVIČKOVÁ, Z najstarších, s. 52 – 53.
- 110 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 10.
- 111 VALLAŠEK, Zistovaci, s. 233 – 244.
- 112 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 10 – 11; JANOVIČKOVÁ, Z najstarších, s. 57 – 59.
- 113 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 16.
- 114 MELICHERČÍK, Nové, s. 156 – 167.
- 115 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 12 – 28; JANOVIČKOVÁ, Z najstarších, s. 59 – 60; POLLA – VALLAŠEK, Archeologická; HOŠŠO – LESÁK, Archeologický, s. 241 – 256; BAXA – FERUS – MUSILOVÁ, Počiatky, s. 417 – 440; FERUS – BAXA, Meštiansky, s. 120 – 144.
- 116 MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. BARTL, K problémom diferenciácie, s. 69.
- 117 Originál listiny (AMB listina č. 12: 2. 12. 1291, MOL DF 238 636) je v pravom hornom rohu poškodený a miestami ťažko čitateľný. Preto staršie edície prepisovali listinu podľa neskorších konfirmácií (Edované: CDH VI./1, s. 108; RHMA, s. 110 – 111.) Správne listinu edoval až JUCK, Výsady I, s. 74 – 76, č. 77: 2. 12. 1291. Neskôr sa podarilo archivárovi AMB špeciálnou technikou prečítať niekoľko ďalších slov poškodeného originálu listiny a tá bola publikovaná v latinskej verzii i slovenskom preklade: HORVÁTH, Bratislavské, s. 13 – 15. Preklad privilegia podľa archivárky AMB Hedvigy Hudákovéj uvádza DVOŘÁK, Prvá kniha, s. 259 – 262.

- 118 *Preterea concessimus, quod racione sylve, vel lignorum [aut quorumlibet edificiorum comiti venatorum pro tempore constituto nullum debitum et nullam solutionem dare teneantur.* Ustanovenie má dve rôzne gramaticky správne verzie prekladu: 1. „Okrem toho povoluujeme, aby z lesov, alebo dreva alebo akýchkoľvek stavieb ustanovenému lesnému správcovi v tom čase (myslí sa prvých desať rokov od vydania listiny) nemuseli platiť žiadnu daň ani žiadne poplatky.“ 2. „Okrem toho povoluujeme, aby z lesov, z dreva alebo akýchkoľvek stavieb lesnému správcovi v tom čase ustanovenému nemuseli dávať žiadne dane ani žiadne poplatky.“ Co sa týka prekladu termínu *comes venatorum*, možno ho preložiť aj v zmysle lesmajster, správca hájnikov, správca lesov, komes poľovníkov. Samotní Bratislavčania ho začiatkom 15. storočia pri preklade privilégia do nemčiny preložili ako *Jäger Graff* (Pozri Bratislavská právna kniha KIRÁLYI, Pozsony, s. 374).
- 119 V tomto znení bolo 4. ustanovenie (*Ceterum volumus, quod de tabernis omnib[us] pocius curialibus] --- tributum nullamque exactionem dare debeant.*) prekladané a chápané v doterajšej literatúre (KIRÁLYI, Pozsony, s. 43, LEHOTSKÁ, Stredoveké, s. 23). Vladimír Horváth (Bratislavské, s. 13) uvádza inú verziu prekladu s rozdielnym významom: „Napokon chceme, aby za všetky domce, najmä kuriálne (...), nemuseli platiť tribút ani nijaké poplatky.“
- 120 V časti oslobodenia od platenia mýta došlo k interpolácii listiny ešte pred vydaním prvej konfirmácie roku 1313 (Pozri: JUCK, Výsady I, s. 75).
- 121 AMB, listina č. 32: 1313; MOL DF 238 656. Edované: CDH X/7, s. 762, č. 364; MES II, s. 692, č. 780; RDSI I, s. 491, č. 1152. Konfirmácia Karola Róberta (1313) nepotvrďuje originálnu listinu privilégia z roku 1291, ale jeho údajný jednoduchý odpis od ostrihomského arcibiskupa (je bez bližšieho datovania). Jednoduché ustanovenia v konfirmácii z roku 1313 a v pôvodnom privilégii z roku 1291 sa líšia. Vynechané je 1. ustanovenie o oslobodení mešťanov od platenia pozemkovej dane na prvých desať rokov a následná povinnosť platby terragia vo výške tri vážky. 3. ustanovenie oslobodenia od poplatkov za lesy a drevo (pravdepodobne taktiež len dočasne stanovené na desať rokov) sa presunulo medzi trvalé výsady. 4. Oslobodenie od platby za krémy je taktiež vynechané. Platnosť niekoľkých ustanovení bola v konfirmácii rozšírená na predmestia resp. majetky mesta. (Rozdiely v oboch listinách popísal HORVÁTH, Najstaršie, s. 13 – 15). Tieto vsuvky naznačujú, že mešťania sa usilovali administratívne si podriadiť aj územie mimo hradieb mesta. Naznačuje to aj zákaz z roku 1336, podľa ktorého nemajú byť volení richtári v podhradí ani na predmestiach, ale richtár má byť len jediný (Dejiny Bratislavy, s. 50). Bratislavčania v zastúpení kanonika Tybolda v roku 1313 predložili kráľovskej kancelárii na potvrdenie sfaľovaný text privilégijálnej listiny. Následne kráľovská kancelária potvrdzovala nie originál privilégia z roku 1291, ale pozmenenú konfirmáciu z roku 1313, resp. 1323. Pozri LYSÁ, Počiatky mestskej, s. 99 – 114. LYSÁ, Počiatky formovania, s. 122 – 128.
- 122 AMB, listina č. 40: 31. 3. 1323; MOL DF 238 664.
- 123 Pozri listiny: AMB, listina č. 118: 30. 1. 1352; MOL DF 238 737; AMB, listina č. 138: 18. 1. 1357; MOL DF 238 757. Pozri aj odpis Bratislavskej kapituly AMB, listina č. 94: 9. 4. 1347; MOL DF 238 715 a AMB, listina č. 453: 20. 8. 1382. Ďalej potvrdenia Žigmunda I. AMB, listina č. 524: 24. 6. 1389 a AMB, listina č. 802: 25. 8. 1412. Túto verziu textu potvrdil spolu s ostatnými výsadami pre Bratislavčanov aj Matej Korvín vo svojej Zlatej bule: AMB listina č. 3458: 27. 5. 1464. Text Zlatej buly pozri HORVÁTH, Zlatá, s. 2 – 4.
- 124 Prvý zápis Bratislavskej právnej knihy, ktorú začalo mesto spisovať niekedy v prvej tretine 15. storočia znie nasledovne: „*Kunig Andre hat am ersten gefreit vnd Rex Andreas gehandfest mit den herzogeschriben Artickln. Der erst ist, das sie vnder in ain obman oder Richter erseln mugen, aus der gemain, wöhlen sie wöllen, von Sand jirigentag biss uber ain Jahr, der alle ire unauach frombden leut sage die sich erheben und ergen mag, zwöischen in, oder auf der stat gepiet Richter, mit ywælliff gesworem mitburgern, mag zu gleicher wæiss als andre wirdt lewte in den Steten...*“ Pozri prameň edovaný: KIRÁLY, Pozsony, s. 373 – 376.
- 125 Pozri štatistika: LEHOTSKÁ, Stredoveké, s. 31. Pozri tiež RAUSCHER, Kráľovská, s. 370 – 376; LEHOTSKÁ, Bratislavské mestské, s. 211 – 246.
- 126 Výsady potvrdil bratislavský župan Matúš. AMB listina č. 14: 26. 10. 1293; JUCK, Výsady, s. 79, č. 82. Pozri tiež AMB listina č. 15: 28. 10. 1293; JUCK, Výsady, s. 78, č. 81.
- 127 AMB listina č. 20: 1. 11. 1291; MOL DF 238 645; JUCK, Výsady, s. 80 – 81, č. 87; CDH VII/5, s. 535 – 536; CDH VI/2, s. 97.
- 128 AMB listina č. 40: 1. 4. 1323; JUCK, Výsady, s. 98, č. 112; CDH VIII/2, s. 747.
- 129 AMB listina č. 58: 4. 7. 1328; JUCK, Výsady, s. 113 – 114, č. 134; CDH VIII/3, s. 298 – 299. Pozri tiež obdobný zákaz z novembra toho istého roku: AMB listina č. 59: 13. 11. 1328; JUCK, Výsady, s. 114, č. 135; CDH VIII/3, s. 297 – 298.
- 130 AMB listina č. 65: 30. 7. 1336; CDH VIII/4, s. 168.
- 131 AMB listina č. 66: 30. 7. 1336; JUCK, Výsady, s. 125, č. 150; CDH VIII/7, s. 288 – 289.
- 132 AMB listina č. 61: [1330 – 1346]; JUCK, Výsady, s. 118, č. 140.
- 133 AMB listina č. 78: 3. 1. 1343; CDH IX/7, s. 36 – 37, č. 4.
- 134 AMB č. 84: 20. 1. 1344; JUCK, Výsady, s. 137 – 138, č. 169; CDH IX/1, s. 204 – 205; AMB listina č. 107: 8. 1. 1350 (Regest v Iventári AMB je chybný). Porovnaj: JUCK, Výsady, s. 165, č. 208; CDH IX/7, s. 100. AMB listina č. 117: 17. 10. 1351; AMB listina č. 125: 8. 12. 1354; CDH IX/2, s. 313 – 314. AMB listina č. 126: 9. 1. 1355. AMB listina č. 131: 26. 1. 1356; CDH IX/7, s. 146; 1356; AMB listina č. 162: 24. 4. 1360; AMB listina č. 179: 23. 1. 1361; CDH IX/6, s. 198 – 200, č. CXXVIII: 1361; AMB listina č. 192: 30. 6. 1362; AMB listina č. 221: 11. 6. 1364; AMB listina č. 236: 11. 2. 1366; CDH IX/3, s. 533 – 535; 12. 2. 1366; AMB listina č. 237: 21. 2. 1366; CDH IX/3, s. 532 – 533; AMB listina č. 281: 24. 2. 1371; CDH IX/7, s. 308 – 309; AMB listina č. 285: 5. 9. 1371; CDH IX/4, s. 339 – 340; AMB listina č. 315: 10. 1. 1374; CDH IX/6, s. 175; AMB listina č. 324: 4. 7. 1374; CDH IX/4, s. 569; AMB listina č. 384: 9. 6. 1378; CDH IX/5, s. 245 – 247; AMB listina č. 402: 29. 6. 1379; AMB listina č. 408: 4.III.1380; AMB listina č. 438: 19. 2. 1382; CDH IX/5, s. 583.
- 135 AMB listina č. 459: 16. 1. 1383; CDH X/8, s. 136. AMB listina č. 470: 4. 4. 1384; CDH X/8, s. 135. AMB listina č. 475: 5. 6. 1384; CDH X/3 s. 11 – 12; CDH X/8 s. 137 – 138. AMB listina č. 480: 13. 1. 1385; CDH X/8, s. 172 – 173. Pozri tiež: úpravu kráľovny Márie o platení tridsiatok pre obchodníkov prichádzajúcich do Bratislavy (CDH X/8, s. 120-121: 5. 2. 1384; citované podľa RAUSCHER, Kráľovská, s. 374); povolenie kráľovny Márie na razbu drobnej mince (CDH X/8, s. 120 – 121, č. 9: 1384; citované podľa RAUSCHER, Kráľovská privilegia, s. 374);
- 136 AMB listina 524: 24. 6. 1389; AMB listina č. 529: 20. 7. 1389; CDH X/8, s. 283; AMB listina č. 547: 23. 5. 1391; CDH X/8, s. 323; AMB listina č. 559: 24. 10. 1392; CDH X/8 s. 342 – 343; AMB listina č. 691: 22. 1. 1402; CDH X/4, 112 – 116; AMB listina č. 692: 22. 1. 1402; CDH X/4, s. 119; AMB listina č. 710: 10. 10. 1402; AMB listina č. 732: 15. 3. 1405; CDH X/4, s. 400 – 402; AMB listina č. 879: 20. 2. 1418; AMB listina č. 880: 20. 2. 1418; CDH X/6, s. 88; AMB listina č. 883: 6. 3. 1418; CDH X/6, s. 87; AMB listina č. 911: 21. 8. 1419; CDH X/6, s. 206; AMB listina č. 1108: 6. 2. 1430; AMB listina č. 1109: 6. 2. 1430; AMB listina č. 1113: 6. 3. 1430; AMB listina č. 1115: 6. 3. 1430; CDH X/7, s. 196 – 200; AMB listina č. 1144: 23. 6. 1430; CDH X/8, 626 – 630. AMB listina č. 1376: 8. 3. 1435. AMB listina č. 1435: 8. 7. 1436; AMB listina č. 1436: 9. 7. 1436; AMB listina č. 1438: 9. 7. 1436; AMB listina č. 1440: 13. 7. 1436. Porovnaj posledné 4 listiny u Rauschera: CDH X/7, s. 757 – 773, č. 364: 9. 7. 1436; CDH X/8, s. 658-660, č. 310: 13. 7. 1436; CDH X/8, s. 651 – 653, č. 309: 13. 7. 1436; CDH X/8, s. 653 – 658, č. 309: 15. 7. 1436; CDH X/7, s. 778 – 781, č. 368.
- 137 AMB listina č. 1571: 26. 5. 1438. AMB listina č. 1620: 29. 6. 1439; CDH XI, s. 218 – 219. AMB listina č. 1624: 11. 7. 1439; CDH XI, s. 222 – 224.
- 138 AMB listina č. 1705: 30. 5. 1440. AMB listina č. 1840: 21. 9. 1442.
- 139 AMB listina č. 2114: 14. 6. 1446.
- 140 AMB listina č. 2353: 4. 6. 1448; AMB listina č. 2354: 5. 6. 1448; AMB listina č. 2529: 1. 4. 1450; AMB listina č. 2727: 19.III.1452.
- 141 AMB listina č. 2812: 6. 2. 1453. AMB listina č. 2951: 28. 4. 1454. AMB listina č. 2952: 1. 5. 1454. AMB listina č. 3029: 11. 4. 1455.
- 142 AMB listina č. 3271: 2. 2. 1459; AMB č. 3296: 8. 7. 1459; AMB listina č. 3322: 17. 1. 1460; AMB listina č. 3458: 27. 5. 1464; AMB listina č. 3494: 19. 4. 1466; AMB listina č. 3549: 15. 2. 1468; AMB listina č. 3624: 17. 7. 1471; AMB listina č. 3648: 8. 9. 1472; AMB listina č. 3694: 27. 4. 1475; AMB listina č. 3698: 28. 4. 1475; AMB listina č. 3880: 6. 2. 1489.
- 143 AMB listina č. 4083: 13. 6. 1498; AMB listina č. 4118: 5. 1. 1500; AMB listina č. 4372: 3. 11. 1508; AMB listina č. 4554: 29. 6. 1515.
- 144 CDSI II, s. 190, č. 249.
- 145 CDSI II, s. 82 – 83, č. 126; 1243; CDSI II, s. 339 – 340, č. 489; 1255. K významu slova *civis* pozri: ŠEDIVÝ, Najstarší, s. 1 – 21; LYSÁ, Možnosti, s. 137 – 138.
- 146 AMB listina č. 7: 1287; MOL DF 238 631; donácia Ladislava IV. na Krásku Ves: 28. 3. 1288 sa zachovala v odpise kráľa Ondreja III: AMB listina č. 13: 11. 6. 1292; MOL DF 238 637; *judex civitatis nostre Posoniensis*: AMB, listina č. 8: 10. 4. 1288; MOL DF 238 632 a AMB listina č. 9: 11. 6. 1288; MOL DF 238 633; *civitas*: MOL DF 226 764: 1279.
- 147 K počiatkom mesta pozri: CHALOUPECKÝ, K nejstarším, s. 3 – 23; GÁCISOVÁ, Vznik mesta Bratislavy, s. 294 – 310; KUBINYI András, Die Anfänge, s. 96; JANKOVIČ, Vznik mesta, s. 187-197; MARSINA, Vývoj správy, s. 30; MARSINA, Základné, s. 191; SEDLÁK, Die historische, s. 63-80; Dejiny Bratislavy, s. 45 – 50; Najstaršie dejiny Bratislavy, HORVÁTH (zost); ŠEDIVÝ, Najstarší, s. 1 – 21, LYSÁ, Počiatky formovania, s. 1 – 158.
- 148 Bratislavská právna kniha edovaná: KIRÁLY, Pozsony, s. 373 – 402. Pozri tiež: SEGEŠ, Prešporský pitaval, s. 120; GÖNZI, Ungarisches, s. 157, 159, 168 – 178; LEHOTSKÁ, Vývoj mestskeho, s. 99 – 101; ŠTEFÁNIK: Majetková, s. 36 – 55; ŠTEFÁNIK, Kriminalität, s. 47 – 60.
- 149 ŠTEFANOVIČOVÁ, Bratislavský, s. 30.
- 150 CDSI I, s. 104, č. 125; 1204; CDSI II, s. 190, č. 249: 20. 4. 1221
- 151 ŠTEFANOVIČOVÁ, Bratislavský, s. 46 – 47. Výstavbu veže a opevnenia dokladajú aj písomné pramene (AMB listina č. 1: 17. 6. 1245; CDSI II, s. 126, č. 190.
- 152 KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 52.
- 153 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 10, 14, 25 – 26. Pozri tiež STIEBEROVÁ, Predpoklady, s. 211 – 219; STIEBEROVÁ, Z dejín, s. 39 – 59; STIEBEROVÁ, Die Siedlungsentwicklung, s. 81 – 89.
- 154 CDSI II, s. 32 – 33, č. 46: 1238. K lokalizácii kláštora pozri kap. 11.
- 155 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 10 – 12; JANKOVIČ, Z dejín, s. 11 – 33; JANKOVIČ, Vznik, s. 187 – 197.
- 156 V roku 1313 predal Jakub syn Seyfrida polovicu svojho domu *in foro* svojej tete Perseline a jej manželovi kupcovi Mikulášovi. RDSI I., s. 490, č. 1150: 16. 12. 1313. Pozri tiež HORVÁTH, Bratislavský, s. 49 – 50.
- 157 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 12 – 16.

- 158 ...*prope domum sive turrim quondam Hertwici iudicis Posoniensis...* (CDH VIII/2, s. 576: 1324). Neskoršie zmienky o vežových domoch a ich lokalizáciu pozri JANKOVIČ, Výskum topografie, s. 372 – 373; Veža domu na Hlavnom námestí č. 6 je doložená z roku 1489 (Mert Gailsam odkazuje žene Elene: ...*das haus am platz mit dem turm... AMB PT 220v-221r: 1. 1. 1489*) a z roku 1517 (Testament Jána Turnera uvádza, že jeho neter Agnesa vydatá za Veita Schustera: ...*in der Gailsamin haws, um turm yz gessen. AMB PT 272v-373r: 27. 1. 1517*); veža na Hlavnom námestí č. 5 z roku 1494 (Testament Vavrínca/Larenca Peca AMB PT č. 240v-241r: 20. 3. 1494); veža na parcele Františkánskeho námestia č. 5 je doložená v roku 1455 (Pozri listinu o delbe Lachhuetlovho domu AMB listina č. 3069: 19. 12. 1455, Jankovič – Výskum, s. 373 uvádza neprávny rok 1456); veža z Hlavného námestia č. 2 je doložená v roku 1378 (...*domum suam cum antiqua turrim... iuxta forum et aciem in vicinitate praetorii...*, citované podľa JANKOVIČ, Výskum, s. 373). Vizualizáciu a lokalizáciu vežových domov podľa J. Štibrányiho na základe výskumov M. Melicherčíka pozri BURAN (zost), Gotika, s. 75.
- 159 AMB listina č. 504: 23. 1. 1378. JANKOVIČ, Výskum, s. 373.
- 160 JANKOVIČ, Z najstarších, s. 127; JANKOVIČ, Výskum, s. 373 – 374; rekonštrukcia dvora Jakubovcov pozri BAXA – FERUS, Bratislava, s. 17; LEHOTSKÁ, Jakubovci, s. 94 – 96; HOLČÍK, Bratislavská.
- 161 AMB listina č. 122: 13. 1. 1354. AMB listina č. 188: 1361. Pozri aj JANKOVIČ, Z dejín, s. 25; STIEBEROVÁ, Die Siedlungsentwicklung, s. 85.
- 162 Vyplyva to z listiny kardinála Gentilisa pre bratislavských mešťanov z roku 1311, kde sa hovorí, že mešťania si môžu vystavať kaplnky zasvätené sv. Gotthardovi a Ondrejovi, pretože tie boli zbúrané pri stavbe mestských hradieb (CDH VIII/I, s. 399 – 400: 1311). Listina konkretizuje, že kostol sv. Gottharda zbúrali po preložení a zbúraní Krásnej Vsi, čiže niekedy po roku 1297 (Vtedy povolil Ondrej III. obyvateľom Krásnej Vsi sťahovať sa do mesta, riadiť sa tamojšími výsadami a nariadil, aby všetky stavby boli použité na stavbu mestských múrov. AMB, listina č. 17: 26. 3. 1297; MOL DF 238 641). Preto možno predpokladať, že aj kostol sv. Ondreja bol zbúraný niekedy na konci 90. rokov, keď boli práce na mestských hradbách najintenzívnejšie.
- 163 Originál listiny sa zachoval v archíve Bratislavskej kapituly. RDSI I, s. 378, č. 887: 24. 6. 1311. V AMB sa zachoval len odpis z roku 1781 (AMB, listina č. 27: 24. 6. 1311; MOL DF 238 651).
- 164 HORVÁTH, Bratislavský, s. 137.
- 165 Mesto prenecháva bratislavskému prepoštovi priestranstvo medzi prepoštým domom a domom bratislavského kňaza Jakuba, ktoré oddeľovala verejná cesta od kostola sv. Spasiteľa. RDSI I, č. 887, s. 378: 24. 6. 1311; AMB listina č. 27: 24. 6. 1311.
- 166 AMB listiny č. 605, č. 606: 20. 8. 1396.
- 167 Prepis testamentu Jána, ktorým odkazuje svoj majetok Trnie bratislavskému kostolu sv. Spasiteľa. CDAC V, č. 33: 1291.
- 168 ŠTEFANOVIČOVÁ, Výskum, s. 37.
- 169 ŠPIESZ, Bratislava, s. 96. CDH VIII/2, s. 576: 1324; CDH VIII/2, s. 661 – 12: 1325.
- 170 KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 26; GOJDIČ, Stredoveký, s. 7 – 14; ŽÁRY, Dóm. Citované podľa www.arslexicon.sk.
- 171 HORVÁTH, Bratislavský, s. 251.
- 172 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 95. Pozri tiež VALLAŠEK, Neznáma, s. 111– 122; FIALA, K zaniknutému, s. 77 – 85 (citované podľa ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 95).
- 173 AMB listina č. 950: 26. 3. 1422; nariadenie zbúrania pozri: AMB listina č. 5103: 16. 12. 1530; AMB listina č. 5116: 16. 1. 1531; AMB 5132: 18. 4. 1531; AMB listina č. 5133: 1. 5. 1531. ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 95; HOŠŠO – LESÁK, Archeologický, s. 241 – 251; STIEBEROVÁ, Die Siedlungsentwicklung, s. 86 (tu uvádza autorka ako rok zbúrania prelom rokov 1528/9).
- 174 STIEBEROVÁ, Die Siedlungsentwicklung, s. 85 (uvádza roky zbúrania 1528/9).
- 175 Tamže, s. 86. CDH VIII/1, s. 399 – 400.
- 176 CDH VIII/1, s. 399 – 400.
- 177 Ostrihomský arcibiskup povolil výstavbu kaplnky Panny Márie na mieste, kde kedysi stál kostol. AMB listina č. 424: 11. 6. 1381. Pozri HLAVAČKOVÁ, Kapitula, s. 52 – 52.
- 178 CDH VI/2, s. 85.
- 179 AMB listina č. 187: 15.X.1361.
- 180 Pozri www.arslexicon.sk; BURAN (zost.), Gotika, s. 622 – 624. Tu aj odkazy na literatúru: ORIŠKO, Prvé, s. 15 – 22; CIULISOVÁ, Stredoveká, s. 381 – 395; CIULISOVÁ, Gotická, s. 174 – 187; MUSILOVÁ – LESÁK, Archeologický výskum v záhrade, s. 66 – 67 (citované podľa www.arslexicon.sk).
- 181 CDH VI/2, s. 68 – 69.
- 182 ŠTEFANOVIČOVÁ, Príspevok, s. 103 – 113. JANOVIČKOVÁ, Najstaršie, s. 60.
- 183 BURAN (zost.), Gotika, s. 625.
- 184 AMB listina č. 28: 25. 7. 1311; CDH VIII/1, s. 623 – 624. BURAN (zost.), Gotika, s. 624 – 625.
- 185 MAJOROSSY, Bratstvo, s. 186 – 187.
- 186 ORTVAY, Geschichte II/4, s. 535. Citované podľa: ŠEDIVÝ, Cirkev, 120.
- 187 AMB listina č. 26: 24. 7. 1309; AMB listina č. 619: 17. 8. 1397.
- 188 K lokalizácii pozri AMB listina č. 619: 17. 8. 1397, citované podľa OSLANSKÝ, Cirkev, s. 117.
- 189 AMB listina č. 23: 9. 3. 1302; RDSI I, s. 69 – 70, č. 97: 9. 3. 1302. Termín *schola judeorum* (AMB listina č. 856: 1. 9. 1416) sa však používa aj pre synagógu. LEHOTSKÁ, Kultúrny, s. 120; ORTVAY, Geschichte II/4, s. 326 – 328; BARTL, Bratislavské, s. 91 – 105.
- 190 Predaj domu na Rybnom námestí: AMB listina č. 311: 2. 5. 1373; údaje o chlebovom trhu sa nachádzajú v testamentoch bratislavských mešťanov – citované podľa: ORTVAY, Ulice, s. 130; ŠPIESZ, Bratislava, s. 95; SEGEŠ, Prešporský, s. 49.
- 191 AMB listina č. 103: 23. 6. 1348; AMB listina č. 115: 26. 6. 1351; AMB listina č. 187: 15. 10. 1361. Dejiny Bratislavy, s. 67.
- 192 AMB listina č. 258: 2. 11. 1368.
- 193 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 18. Tamže pozri rekonštrukcia objektu (s. 19).
- 194 THEINER, Vetera I, s. 608. Citované podľa MAJOROSSY, Bratstvo, s. 187. Podľa viacerých autorov sa synagóga nachádzala na Nedbalovej a kaplnka na Uršulínskej ulici (JANKOVIČ, Z dejín, s. 23; ORTVAY, Geschichte II/4, s. 535; HORVÁTH, Bratislavský, s. 199 – 200). Najnovšie podala J. Majorossy presvedčivé argumenty pre lokalizáciu najstaršej modlitebne židov práve na Dlhú ulicu, pričom bola podľa autorky neskôr prebudovaná na kresťanskú kaplnku Bratstva Božieho tela. Argumenty by teda aj kaplnku piliškého opátstva lokalizovali práve na Dlhú ulicu, kde opátstvo vlastnilo aj ďalšiu nehnuteľnosť v susedstve Judenhofu (AMB listina č. 323: 12. 5. 1374). Pozri: MAJOROSSY, Bratstvo, s. 185 – 187.
- 195 MAJOROSSY, Bratstvo, s. 56.
- 196 AMB listina č. 405: 1379.
- 197 Citované podľa HORVÁTH, Územie, s. 888.
- 198 Súpis vinohradníckych poplatníkov z roku 1422, daňová kniha z roku 1438. Citované podľa HORVÁTH, Územie, s. 889.
- 199 JANKOVIČ, Zásady, s. 40.
- 200 Tamže, s. 41.
- 201 HORVÁTH, Bratislavský, s. 23 – 24.
- 202 AMB listina č. 168: 13. 6. 1360; AMB listina č. 115: 26. 6. 1351.
- 203 HORVÁTH, Bratislavský, s. 185, 305, 317; SEGEŠ, Prešporský, s. 54 – 55; ŠPIESZ, Bratislava, s. 165 – 171; ŠEVČÍKOVÁ, Mestské.
- 204 HORVÁTH, Územie, s. 888 – 889.
- 205 *Bellum pessimum fecit ad Brezalauspurc IIII nona Julii*. Annales Iuvavenses maximi ad a. 907, MMFH I, s. 131. Bitka, ŠTEFANOVIČOVÁ – HULÍNEK (zost).
- 206 Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1042, s. 124; Annales Althahenses maiores ad a. 1042, s. 31 – 32. STEINHÜBEL, Nitrianske, s. 257. LYSÝ, Nemecké, s. 29.
- 207 Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 1052, s. 131; Annales Althahenses maiores ad a. 1052, s. 48. STEINHÜBEL, Nitrianske, s. 270. LYSÝ, Nemecké, s. 32 – 33.
- 208 LYSÝ, Nemecké, s. 35, 37, 40; STEINHÜBEL, Nitrianske, s. 283 – 288; SEDLÁK, Die historische, s. 68.
- 209 STEINHÜBEL, Nitrianske, s. 298 – 299; SEDLÁK, Die historische, s. 69.
- 210 Popis udalostí s odkazmi na pramene pozri SEDLÁK, Die historische, s. 70 – 71.
- 211 CDSI II, s. 73 – 74, s. 110: 2. (1242); AMB listina č. 8: 10. 4. 1288; AMB listina č. 1: 1245; CDSI II, č. 190, s. 126: 1245; CDSI II, s. 311, č. 447: 28. 6. 1254.
- 212 SEDLÁK, Die historische, s. 74.
- 213 MARSINA, Přemysl, s. 37 – 65; CHALOUPECKÝ, Uherská, s. 138 – 188.
- 214 Dejiny Bratislavy, s. 48.
- 215 Podľa microvej dohody mal vojvoda Albrecht vrátiť hrad aj mesto CDH VI/1, s. 181. AMB listina č. 12: 2. 12. 1291.
- 216 CDH VI/2, s. 71: 2. 11. 1297.
- 217 Dejiny Bratislavy, s. 51.
- 218 Dejiny Bratislavy, s. 51.
- 219 BREŽOVÁKOVÁ, Politický, s. 583 – 584; Kronika Slovenska I, s. 150; Dejiny Bratislavy s. 51.
- 220 Dejiny Bratislavy, s. 51.
- 221 RDSI I, s. 379 – 383, č. 891.
- 222 Kronika Slovenska I, s. 152; Dejiny Bratislavy s. 51.

- 223 K stretnutiam 1328, 1331, 1346 a 1362 pozri: ŠPIESZ, Bratislava, s. 58 – 59.
- 224 AMB listina č. 487: 22. 8. 1385.
- 225 Udalosti 1387, 1390, 1392 pozri ŠPIESZ, Bratislava, s. 125 – 126.
- 226 BARTL, Dekréty, s. 289, 291.
- 227 AMB listina č. 959: 7. 6. 1423; AMB listina č. 960: 3. 7. 1423.
- 228 AMB listina č. 1013: 8. 6. 1427.
- 229 SVT II/6, s. 75 – 76, č. 85: 18. 2. (1428); AMB 1108: 6. 2. 1430; AMB listina č. 1109: 6. 2. 1430. Pozri VARSÍK, Husitské revolučné, s. 30; LYSÝ, Husitské vpády, s. 414 – 415.
- 230 BARTOŠ, Z bratislavské, s. 171 – 195.
- 231 CHALUPECKÝ, Proces, s. 508 – 513; VARSÍK, Husitské revolučné, s. 87 – 89.
- 232 CDH X/7, č. 203, s. 478 – 9; CDH X/8, č. 300, s. 633 – 635. VARSÍK, Husitské revolučné.
- 233 Lysý, Vpády, s. 653.
- 234 Dejiny Slovenska, s. 111; BARTL, Prešburg, s. 182.
- 235 Dejiny Slovenska, s. 113.
- 236 K udalostiam z rokov 1439 – 1444 pozri: Dejiny Bratislavy, s. 56; ŠPIESZ, Bratislava, 211 – 212; BARTL, Stredoveké mesto, s. 117 – 118; AMB listina č. 1685: 4. 4. 1440; AMB listina č. 1686: 5. 4. 1440; AMB listina č. 1705: 30. 5. 1440; AMB listina č. 1707: 2. 6. 1440; AMB listina č. 1745: 9. 1. 1441; AMB listina č. 1791: 23. 9. 1441; AMB listina č. 1814: 1. 2. 1442; AMB listina č. 1815: 2. 2. 1442; AMB listina č. 1828: 30. 5. 1442; AMB listina č. 1834: 13. 6. 1442; AMB listina č. 1853: 17. 12. 1442; AMB listina č. 1962: 10. 7. 1444.
- 237 1450, 1453 pozri: ŠPIESZ, Bratislava, s. 213;
- 238 AMB listina č. 3634: 17. 7. 1471; AMB listina č. 3694: 19. 4. 1475. Dejiny Bratislavy, s. 56 – 58; ŠPIESZ, Bratislava, s. 214 – 216.
- 239 AMB listina č. 3458: 27. V. 1464.
- 240 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 105 – 148.
- 241 Dejiny Bratislavy, s. 52; ŠPIESZ, Bratislava, s. 219.
- 242 ŠPIESZ, Bratislava, s. 217 – 220. AMB listina č. 4372: 3. 11. 1508; AMB listina č. 4554: 29. 6. 1515;
- 243 VARSÍK, Z osídlenia, s. 69 – 70.
- 244 Dejiny Bratislavy, s. 45. CDSI I, s. 73, č. 75++ (spurium circa annum 1249 confectum): 1135; bratislavský podžupan Ivanca CDSI II, s. 222, č. 318: 9. 2. 1249.
- 245 BAXA – FERUS, Bratislava, s. 10.
- 246 AMB č. 8: 10. 4. 1288.
- 247 Slovenská obec Pračany (1237 *Parachan*, dnes bratislavská časť Vajnory) sa mení na nemeckú *Weinern* (1307 *Weinarn*, 1313 poss. *Weinnarn sive Parachan*). Kostolany (1209 *villa Cazteilan*, Farná, dnes súčasť Ivanky pri Dunaji) sa koncom 13. storočia pomadarčili (1290 *Popnepe*) a ponemčili (1313 *Phaffundorf*). V prípade Cecklísu (1209 *Ceki*, 1236 *Chedez*, dnes Bernolákovo) prebrali Nemci pôvodne slovenský názov dediny Lužnica a ponemčili ho na *Lanschnitz* (1313 Luensnicz). Slovenská dedina Okol (1237 *villa Oqool*, východne od dnešnej časti Bratislavy Rače) sa rozdelila medzi dve vetvy zemanov z Okolu, pričom potomstvo Raču (1274 Racha) časom používalo predikát z Rače (1296 *de Racha*) a dalo tak základ nemeckému názvu *Retschendorf* (1313). Nemecký názov dostal aj vrch vrámci chotára Bratislavy *Sintperg* (AMB č. 16: 16. 4. 1296). Slovenská dedina Monar (1214 *Monor et altera villa Monor*, dnes Chorvátsky Grob) v priebehu 14. storočia zanikla a bola znova osídlená Nemcami, ktorí ju pomenovali *Eisgrub* (1544, Aysgruab). Na mieste spustnutého územia medzi potokmi Vydrice vznikli koncom 13. storočia nemecké dediny *Weydricz* (1305) a Blumenu (1279 *Plumnu*), v 14. storočí k nim pribudla oada *Sellendorf* (1373). VARSÍK, Z osídlenia, s. 42 – 43, 45, 47, 48 – 51, 72, 89 – 90.
- 248 Pozri dohodu uzavretú v roku 1296 medzi šľachticmi z Rače a bratislavskými mešťanmi, ako aj hosťami z Rakúska a Uhorska. AMB č. 16: 16. 4. 1296.
- 249 AMB listina č. 13: 11. 6. 1292 potvrdzuje donáciu Ladislava IV. na Krásku Ves z 28. 3. 1288.
- 250 AMB listina č. 2: 12. 1291.
- 251 AMB listina č. 17: 26. 3. 1297.
- 252 LEHOTSKÁ, Vývoj slovenskej, s. 12.
- 253 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 50 – 51.
- 254 Mená Čechov v službách mesta s odkazmi na pramene pozri LEHOTSKÁ, Vývoj slovenskej, s. 14 – 19. České mená sa postupne vytrácajú v 60. rokoch 14. storočia. Ako žoldieri pôsobili v meste 97 Česi (13 z Brna, 5 z Olomouca), 4 Slováci (Peter zo Spiša, Matej z Košíc, Janko z Pezinka, Mikuláš z Trnavy), 10 zo Sliezska, 7 Poliakov. LEHOTSKÁ, Vývoj slovenskej, s. 20.
- 255 Tamže, porovnaj tiež CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 11, č. 8: [cca 1440]; s. 14 – 15, č. 12: 13. 12. 1441; s. 19, č. 16: [cca 1442]; s. 21, č. 18: 18. V. 1443; s. 38, č. 33: [cca 1450]; s. 39, č. 34: [cca 1450]; s. 51 – 52, č. 52: [cca po roku 1450].
- 256 RDSI I, s. 348, č. 809: 21. 9. 1310; ŠPIESZ, Bratislava, s. 107.
- 257 Synagóga: THEINER, Vetera, s. 608: 13. 11. 1335. Pozri tiež TANDLICH, Židia, s. 23 – 30; MAJOROSSY, Bratstvo, s. 56. Richtárov Židov, za ktorých boli menovaní kresťania, zväčša členovia mestskej rady uvádza ORTVAY (Geschichte II/2, s. 45) citujúce Rakovského *Diplomatarum Posoniense*: 1363 *Bendelinus*, 1371 *Symon*, 1375 *Paul Spizer*, 1438 *Gaspar Wentur*. Pozri aj nariadenia panovníkov o odpustení splácania úrokov Židom či prenechanie poplatkov, ktoré majú vyplácať bratislavskí Židia do kráľovskej pokladne, pre mesto: AMB listina č. 559: 24. 10. 1392; AMB listina č. 1758: 13. 3. 1441; AMB listina č. 2476: 4. 7. 1449; AMB listina č. 2818: 6. 2. 1453 atď.
- 258 AMB listina č. 4958: 9. 10. 1526; AMB listina č. 4962: 1526. Citované podľa TANDLICH, Židia, s. 29.
- 259 AMB listina č. 405: 1379.
- 260 Zamestnaneckú štruktúru tohto súpisu si všimá GRÜNEBERG, Pozsony, 269 – 278 (citované podľa GÁCSOVÁ, K problematike, s. 182). Okrem kopáčov viníc sa spomína: 18 garbiarov, 15 obuvníkov, 3 krajčír, ďalej strihači súkna, debnári, tkáči, kolári, povrzníci, sedlári, nožiari, hrnčiar, klobučníci a ojedinele stolár, kováč, skrinár, kožušník. SEGĚŠ, Prešporský, s. 48. Nepriamo vypovedá zoznam aj o národnostnej štruktúre: *Jacobus de Pösing* (Pezinok), *Johannes syn de Pösing*, *Michel de Teben* (Devín), *Seydel de Sancto Georgio* (Sv. Jur), *Dyatel de Lonsnicz* (Bernolákovo), *Ulricus de Seldendorff* (Sellendorf), *Petrus de Tyrnas* (Trnava), *Stephanus bohemus hawer* (kopáč), *Stephanus Czech*, *Hayndel vinitor Pollonis*, *Andreas ungerisch hawer* atď. Pozri GÁCSOVÁ, K problematike, s. 195 – 196.
- 261 HORVÁTH, Územie, s. 888.
- 262 *Liber quartus taxe erigende in civitate*. Pripojený aj zoznam Židov. AMB listina č. 842: [1415/1416].
- 263 AMB 955.1, Inventár Bratislava II, s. 537, č. 955.1: 11. 11. 1422.
- 264 AMB listina č. 1172: 1430.
- 265 AMB listina č. 1369: 1434.
- 266 AMB 3 d 2.
- 267 BARTL, Desiatky, s. 187 – 194.
- 268 AMB listiny č. 4288: 1503 – 1504; AMB listina č. 5361: 1532 – 1533; AMB 3 d 3. Daňové súpisy citované podľa JANKOVIČ, Zásady, s. 32 – 42. Tamže pozri aj ich vzájomné porovnanie.
- 269 KOVÁTS, Városi, s. 56 – 80; GÁCSOVÁ, K problematike, s. 177 – 217.
- 270 KOVÁTS, Városi, s. 56 – 80, 81; GÁCSOVÁ, K problematike, s. 186 – 188, 191 – 193.
- 271 GÁCSOVÁ, K problematike, s. 197.
- 272 KOVÁTS, Városi, s. 91 – 93.
- 273 GÁCSOVÁ, K problematike, s. 199.
- 274 AMB 2, 3.d. ZAŤKOVÁ, Daňový, s. 12 – 106.
- 275 ZAŤKOVÁ, Daňový, s. 27.
- 276 Tamže s. 21 – 24.
- 277 Tamže, s. 30 – 31.
- 278 Tamže, s. 33 – 44. Pozri aj SEGEŠ, Remeslá, s. 30 – 35 (v tlači).
- 279 ZAŤKOVÁ, Daňový, s. 16 – 17.
- 280 Tamže, s. 20.
- 281 KALESNÝ, Z dejín, s. 267 – 282.
- 282 CDSI II, s. 239 – 240, č. 343: 1249.
- 283 V roku 1279 sa spomínajú neobrobené vinohrady synov komesa Jakuba zo Šúru na vrchu osady Krásna Ves, ktoré sú položené medzi vinohradmi Bratislavskej kapituly (MOL DF 226 764). V roku 1313 povolil ostrihomský arcibiskup Bratislavskej kapitule, ako aj jej jobagiómom, aby nemuseli platiť desiatky zo svojich vinohradov (RDSI I, s. 461, č. 1080: 7. 3. 1313).
- 284 1249 predaj vinice *retro castrum* opátovi cisterciátskeho kláštora z Heiligenkreuzu (CDSI II, s. 239 – 240, č. 343: 1249).
- 285 Tamže: 1249 kúpa vinice za hradom od bratislavských cisterciátek. V roku 1297 získal kláštor obec Praču (*Parachan*, dnešná mestská časť Vajnory v Bratislave) výmenou za Tardošked. AMB listina č. 19: 16. 6. 1297. Na pestovanie viniča odkazuje aj nový nemecký názov obce *Weinern* (AMB listina č. 30: 26. 2. 1313).

- 286 Podľa listiny z roku 1254 vlastnil pilský opát okrem iného vinohradu na Devíne a v Bratislave. CDSI II, s. 311, č. 447: 28. 6. 1254.
- 287 ...*quod fundum curie sue, quem habent in civitate Poson, cum cellario et aliis omnibus edificis super eundem fundum existentibus et vineam suam desertam sitam inter vineas ecclesie nostre in montibus ville Zeplok...* MOL DF 226 764.
- 288 V donácii na Krásnu Ves mestu získali ...*villa Zeplak...cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis, videlicet agris, vineis, cybrionibus vinearum...* Pozri potvrdenie donácie Ladislava IV z roku 1288 Ondřejom III. AMB, listina č. 13: 11. 6. 1292; MOL DF 238 637.
- 289 Podľa dohody nemajú Bratislavčania za vinohradu na vrchu Schinberg platiť okrem džberovej žiadne iné dávky ani poplatky, tak ako im to priznáva privilégium. AMB, listina č. 16: 16. 4. 1296, MOL DF 238 643. Pozri aj obdobné dohody so svätoujurskými grófmí z roku 1325 – AMB, listina č. 49: 6. 1. 1325, MOL DF 238 673 a opätovne so šľachticmi z Rače v roku 1337 – AMB, listina č. 68: 16. 10. 1337, MOL DF 238 690.
- 290 Jakub založil vinohradu na území medzi potokmi Vydrice, ktoré boli od čias tatárskeho vpádu spustnuté (AMB listina č. 8: 10. 4. 1288). Podľa listiny z roku 1310 predal Matej z Lefantoviec svoj vinohrad pred mestom Bratislava v susedstve vinohradu richtára Hertla trnavského richtárovi Jenslinovi (RDSI I, s. 338, č. 780: 14. 6. 1310). V testamente z roku 1307 sa spomína Hambatov vinohrad *sub Scheuffone* (RDSI I, s. 209 – 210, č. 456: 13. 2. 1307). Pozri aj testamentárny odkaz Perichtolda: AMB, listina č. 227: 1364 – 1390; MOL DF 241 393.
- 291 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 601.
- 292 Názvy záhonov s datovaním a odkazmi na pramene pozri HORVÁTH, Územie, s. 886.
- 293 KALESNÝ, Z dejín, s. 288. K názvom záhonov pozri aj KALESNÝ, Vinice, s. 61 – 130; KOVÁTS, Die Riednamen, s. 19–22.
- 294 KALESNÝ, Z dejín, s. 287 – 288.
- 295 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 600. ORTVAY, Geschichte, II/4, s. 77.
- 296 KALESNÝ, Z dejín, s. 290 – 291.
- 297 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 601. KAZIMÍR, Pestovanie, s. 123.
- 298 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 607.
- 299 GACSOVÁ, K problematike, s. 199.
- 300 Pozri protesty námedzného robotníka Streuna (AMB listina č. 817: 7. 8. 1413), uväznenie Michala Trunkena (AMB listina č. 3033: 15.V.1455): Citované podľa KALESNÝ, Z dejín, s. 289.
- 301 BARTL, Bratislavské, s. 604. KOVÁTS, Városi, s. 58.
- 302 FAUST, Zo starých, s. 61; FAUST, Dodatky, s. 8. Citované podľa KALESNÝ, Z dejín, s. 293 – 294.
- 303 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 604.
- 304 KAZIMÍR, Pestovanie, s. 123. Citované podľa BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 602 – 604, ktorý tamže upozorňuje na fakt, že išlo len o víno, ktoré získalo mesto na daniach.
- 305 ŠPIESZ, Bratislava, s. 199.
- 306 AMB listina č. 834: 25. 1. 1415; CDH X/5, s. 567 – 569. Citované podľa BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 605.
- 307 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 605 – 606. Tamže pozri aj odkazy na pramene: AMB listina č. 1821: 9. 5. 1442; AMB listina č. 2130: 23. 8. 1446; AMB listina č. 2205: 28. 3. 1447; AMB listina č. 3084: 29. 4. 1456; AMB listina č. 3451: 3. 5. 1464; pozri aj protest arcibiskupa, aby mesto neprekázalo v predaji desiatkového vína: AMB listina č. 2366: 4. 7. 1448 (citované podľa BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 605 – 606).
- 308 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 606. AMB listina č. 2365: 29. 6. 1448.
- 309 Viac pozri BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 606.
- 310 ŠPIESZ, Bratislava, s. 200.
- 311 BARTL, Bratislavský obchod, s. 87 – 109; BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 599 – 607; pozri tiež FORBAT, Dejiny, s. 11 – 27.
- 312 BARTL, Bratislavský obchod, s. 87. CDSI I, s. 38, I, č. 41: 903 – 905.
- 313 Najstaršia zmienka o tretine bratislavského mýta (*tercia pars tributii de Poson*) z roku 1002 je sfaľovaná, avšak doba tejto interpolácie sa predpokladá už na začiatku 12. storočia. CDSI I, s. 47 – 48, č. 50: 1002.
- 314 V roku 1151 získal v Bratislave panonnhalmský opát predajom majetku kláštora 20 hrivien striebra pre kráľa Gejzu II. CDSI I, s. 78, č. 80: (post 20. 8.) 1151.
- 315 Jej zasvätenie nie je síce podložené písomnými prameňmi, predpokladá sa však podľa neskoršieho stredovekého kostola sv. Mikuláša.
- 316 Dodatočne interpoláciou zo začiatku 14. storočia zdôraznili meštania svoje oslobodenie od platenia mýta na prechode cez rieku Moravu, v brode oproti Hainburgu, vo Vajnorocho a v brode cez Malý Dunaj.
- 317 AMB listina č. 20: 1. 11. 1297; JUCK, Výsady I, s. 81, č. 87.
- 318 BARTL, Bratislavský obchod, s. 89 – 90.
- 319 BARTL, Bratislavský obchod, s. 90. CDAC VII, s. 305. Pozri tiež KOVÁTS, Handelsverbindungen, s. 1– 32; MILITZER, Kölner, s. 121 – 133;
- 320 BARTL, Bratislavský obchod, s. 89, 93. K vzťahom Viedne a Bratislavy v stredoveku pozri aj OPPL, Preßburg, s. 114 – 115.
- 321 BARTL, Bratislavský obchod, s. 93; JANSÁK, Česká, 83 – 87.
- 322 AMB č. 310: 1. 5. 1373; F CDH, IX/7, s. 332.
- 323 AMB č. 78: 3. 1. 1434; MOL DF 238 698, MOL DF 238 699. Ide o dve listiny rovnakého znenia a datovania.
- 324 V bratislavskej hospodárskej knihe mesta Bratislavy sa medzi výdavkami mesta spomínajú položky nákupu súkna pre kráľa vo Viedni aj v Budíne. Súkno sa nachádzalo pravidelne medzi novoročnými darmi mešťanov pre kráľa: AMB č. 870: 16. 8. 1417; AMB listina č. 890: 21. 5. 1418; AMB listina č. 904: 29. 4. 1419; AMB listina č. 951: 24. 4. 1422. V testamentoch mešťanov sa spomína súkno mechelnské (*de Mechlimo*), veronské, zo St. Trautten z Fladier. Významný bol obchod s kolínskym súknom, aachenským, speyerským, maastrichtským, moravským (najmä brnenským), českým a poľským súknom. Odkazy na pramene pozri: BARTL, Bratislavský obchod, s. 99 – 100. Pozri tiež: KUISENDA, Dovož, s. 409 – 424.
- 329 BARTL, Bratislavský obchod, s. 101.
- 330 Podľa výsad Žigmunda I. Luxemburského z roku 1391 sa mohlo na bratislavských výročných trhoch slobodne obchodovať s koňmi aj ich vyvážať z krajiny. AMB č. 547: 23. 5. 1391. BARTL, Bratislavský obchod, s. 96.
- 331 BARTL, Bratislavské vinohradníctvo, s. 602 – 604; BARTL, Bratislavský obchod, s. 104. Prehľad kráľovských nariadení podáva: ORTVAY, Geschichte II/2, s. 455 a nasl.
- 332 Odkazy na pramene pozri kapitola 4: Vznik mesta, Mestské privilégia.
- 333 K razbe mincí došlo v bratislavskej mincovni zrejme tesne po korunovácii Štefana I, čiže niekedy po 1. januári roku 1001. STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo, Bratislava 2004, s. 226.
- 334 ...*ut monetarios regios simul et monetam regiam quociens in regno fuisse renovate, in medium ipsorum acceptare debuisset; tamen concessit eisdem, ut monetam regiam in medium ipsorum suscipere et acceptare contra ipsorum voluntatem non teneantur, sed quolibet denariorum genere, quocunque voluerint, liberam habeant perfruendi facultatem...* RDSI II, s. 401 – 402, č. 923: 31. 3. 1323. LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 219 – 220.
- 335 AMB listina č. 1115: 6. 3. 1430; CDH X/7, s. 196 – 200. LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 223.
- 336 Tamže. Na každú hrivnu jemného striebra sa malo pridať 7 hrivien medi a z tejto zmesi sa malo raziť 500 denárov. 400 takýchto denárov malo hodnotu zlatého florénu. Minca mala mať dvojkríž s kráľovskou korunou.
- 337 Na území bratislavskej, nitrianskej, komárňanskej, mošonskej, šopronskej, železnohradskej, zalanskej a rábskej župy, ďalej v Slávnosku a v mestách Bratislave, Trnave, Trenčíne, Komárne, Šamoríne, Šoproni, Tate, Leopoldove, Devíne, Starých hradoch, Nových Zámkoch a Kismártonce. LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 223 – 224.
- 338 AMB listina č. 1144: 23. 6. 1430; CDH X/8, 626 – 630.
- 339 LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 225, 227.
- 340 Odkazy na pramene pozri LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 228 – 230.
- 341 Príjmy rozoberá LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 231 – 234.
- 342 A. Špicsz (ŠPIESZ, Štatúty, s. 8 – 9) nepovažuje odvolávajúce sa na J. Királyja (KIRÁLY, Pozsony) ustanovenia z roku 1376 za cechové štatúty. Mestská rada ich nevydala na požiadanie majstrov remeselníckych združení, čo je podľa autora dôležitá podmienka vzniku cechových štatútov. Chýba aj zmienka o utvorení organizácie uvádzaných remesiel. Ide len o úpravu, ktoré mali predstavitelia príslušných remesiel dodržiavať v práci v styku so zákazníkmi (určenie ceny a kvality výrobkov). Obdobne to platí aj o usmerneniach vydaných mestskou radou v roku 1411 pre krajčirov. Samotné cechy tieto dokumenty nepokladali za svoje štatúty (napr. krajčiri sa odvolávali na cechové štatúty z rokov 1459 a 1499).
- 343 ZATKOVÁ, Daňový, s. 44.
- 344 ŠPIESZ, Štatúty, s. 19 – 20, 26, 33.

- 345 AMB, prvá hospodárska kniha, 3 a 1. Štatúty publikovali: MICHNAY, Ofner, s. 79 – 80 (štatút mäsiarov z roku 1376), s. 91 – 92 (štatút pekárov 1376), s. 124 – 125 (štatút vinárov 1497); KIRÁLYI, Pozsony, s. 434 (štatúty murárov a tesárov z roku 1497), s. 345 – 437 (štatúty vinárov 1497), s. 443 – 445 (štatúty rybárov z roku 1511 pričom autor nesprávne datuje štatút do roku 1517), 437 – 443 (štatúty obuvníckych tovarišov z roku 1516); KOLOSVÁRI – OVÁRI, Corpus, s. 1 – 7 (štatúty 1376), s. 32 – 33 (štatút krajčirov 1411), s. 51 – 52 (štatút vinohradníkov, murárov a tesárov 1497), s. 52 – 54 (štatút rybárov 1511), s. 54 – 55 (štatút murárov a tesárov, 1512), 55 – 56 (štatút obuvníckych tovarišov 1516). Citované podľa LEHOTSKÁ, K počiatkom, s. 325 – 347.
- 346 Mestskou správou sa zaoberá viaceré čiastkových štúdií: RAKOVSKÝ, Das Pressburger; KIRÁLYI, Pozsony város; ORTVAY, Geschichte II/2, III.; LEHOTSKÁ, Mestská správa; LEHOTSKÁ, Bratislavská mestská správa.
- 347 AMB listina č. 710: 10. 10. 1402 – kráľ Žigmund nariadil, že mešťanov Bratislavy nesmie uväzniť nikto iný, len ich sudca. AMB listina č. 732: 15. 3. 1405 – kráľ Žigmund udelil mestu Bratislave súdnu právomoc nad zločincami, skrývajúcimi sa v kláštoroch. AMB listina č. 29. 9. 1446 – uhorské stavy nariaďujú všetkým vrchnostiam a úradníkom, že Bratislavčanov nesmie súdiť nikto okrem mestského sudcu. AMB listina č. 2142: 3. 10. 1446 – Ján Huňady odpúšťa Bratislavčanom odvádzanie súdnych poplatkov. AMB listina č. 2353: 4. 6. 1448 – Ján Huňady vydal privilégium pre Bratislavu, ktorým okrem iného povolil súdiť Bratislavčanov len bratislavským súdom.
- 348 AMB listina č. 66: 30. 6. 1336. Dejiny Bratislavy, s. 50.
- 349 AMB, listina č. 33: 6. 12. 1314.
- 350 RDSI I, s. 255, č. 559: 6. 5. 1308.
- 351 1337: *Marchardus, Stephanus ac Jacobus Streuz dictus, item Petrus, Nicolaus et Jhenlinus filii Jacobi, Wlricus Geuslarn, Ruedlinus Baldner, Jacobus Hambath et Stephanus dictus Treffenkches* (AMB č. 69: 30. 11. 1337; ORTVAY, Geschite III, s. 443). 1347: *Markwardus Struz, Petrus et Nikolaus Cosmerovius filii Jacobi, Stephanus Trieffenches, Petrus Azyernite/Mieruto, Albertus Struz, Petrus Marczolff, Ulricus de Senslain, Stephanus Kacherne, Herrtlinus Struez et Jacobus Reycharđi* (AMB č. 95: 1. 10. 1347; ORTVAY, Geschichte III, s. 444).
- 352 LEHOTSKÁ, Mestská, s. 192 – 193. Pozri tiež: ŠEDIVÝ, Najstarší, s. 17 – 21. V dohode o správe mestského špitálu uzatvorenej medzi mestom a rádom antonitov vystupujú mešťania Hertlo, Hambat, Jakub a Periholt (Pozri: AMB listina č. 26:24. 6. 1309). V dohode o hraniciach Prače medzi mestom a opátom kláštora cisterciátov z Heiligenkreuzu sa uvádzajú ako zástupcovia mesta richtár Hertl, Hambat, bývalý richtár Jakub a mestská rada (pozri AMB listina č. 31: 24. 6. 1313). V dohode so svätajurskými grófmí vystupujú Peter (syn bývalého richtára Jakuba), Hertlo a Jakub (synovia Hambata), Štefan (syn bývalého richtára Hertla) a ďalej Welgmüt, Ulrich zv. Gautlano a Leopold (pozri AMB listina č. 49: 6.1.1325).
- 353 ...*Daz der rat mit sampt den vier und czwoaiczigcn, die armen und reichen darczu erwoelt haben...* Zápis v najstaršej hospodárskej knihe (citované podľa LEHOTSKÁ, Mestská správa, s. 204). Zoznam členov vonkajšej mestskej rady uvádza LEHOTSKÁ, Mestská správa, s. 204: Peter, syn Nachrichtenov; Mikuláš Ungerl; Vavrinec Daucher. Ján Verl, Jakub Jörgerher, Konrád Schucz, Ján ml. Kirchenknopf, Henrich Polinger, Jakub Protesser, Mikuláš Waldner, Mikuláš Mawtter, Guldein Örttel, Ulrich Hosenschweizer, Peter zo Šamorína, Otto Schön, Ján Hawer, Mendel Stubemontel, Martin Swertferber, Ján Frielingner, Tomáš zaľ Redendorfferov, Diétel Czerer, Mikuláš zo Senca Wortperger, Peter de La, Ján Praien-Eslinger.
- 354 LEHOTSKÁ, Mestská, s. 197; ORTVAY III, s. 429; RAKOVSKÝ, Pressburger, s. 47.
- 355 Zoznam mešťanostov do roku 1526 s odkazmi na pramene pozri: ORTVAY, Geschichte III, s. 429 – 442.
- 356 LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 228, 229; ORTVAY, Geschichte II/2, s. 55.
- 357 ORTVAY, Geschichte II/2, 38 – 70. Tamže aj popis ostatného personálu v mestskej správe.
- 358 BARTL, K zdrojom, s. 84 – 86; ORTVAY, Geschichte II/3, s. 85; LEHOTSKÁ, Bratislavská mincovňa, s. 231 – 234.
- 359 SNA, SABK A-4-1. V AMB je uložený odpis listiny zo 16. storočia AMB listina č. 27: 24. 6. 1311; RDSI I, s. 378, č. 887: 24. 6. 1311. Na originál upozornil ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 132 – 133.
- 360 AMB listina č. 33: 6. 12. 1314; Pozri: LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 226.
- 361 ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 132 – 137. Mesto bolo vydavateľom listín: AMB č. 27: 24. 6. 1311; AMB listina č. 33: 6. 12. 1314; SNA, SABK C-5-48: 18. 6. 1323; Pozri aj RDSI II, č. 989, s. 429 – 430; SNA, HMBK 14-15-5: 15. 3. 1336; AMB listina č. 86: 3. 8. 1244; MOL DF 226 762: 19. 11. 1345; AMB listina č. 95: 1. 10. 1347; AMB listina č. 103: 23.VI 1348. Na umiestnenie originálov viacerých listín známych doposiaľ len z pramených edícií upozornil Juraj ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 132 – 141. V niekoľkých listinách vystupuje mesto Bratislava ako stránka dohody, pričom na listine privesila svoju pečať. AMB listina č. 23: 9. 3. 1302, AMB listina č. 26: 24. 6. 1309, AMB listina č. 86: 3. 8. 1344; AMB listina č. 100: 24. 4. 1348. Citované podľa ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 132 – 137.
- 362 Staršie predpoklady o počiatkoch mestskej kancelárie už koncom 13. storočia (ORTVAY, Geschichte, II/2, s. 39-41; NOVÁK, K počiatkom, s. 127 – 138) resp. začiatkom 14. storočia (LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 253) presvedčivo vyvrátil J. ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 132 – 141; ŠEDIVÝ, Vzťahy, s. 215 – 223. Mestský farár a kanonik Martin napísal listiny: AMB listina č. 103: 23. 6. 1348; AMB listina č. 133: 6. 3. 1356 (testament mešťana Vogla). Citované podľa ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 137.
- 363 Zálohovanie polovice domu Jakuba Hambata (AMB listina č. 93: 1. 5. 1346). Dlhobný úpis mešťana Petra (AMB listina č. 101: 4. 5. 1348). Predaj domu Jána Streuza (AMB listina č. 109: 15. 3. 1350). Dlhobný úpis Henricha Rusteru (AMB listina č. 213: 11. 3. 1364). Testament Perichtolda (AMB listina č. 227: [1364 – 1390]).
- 364 AMB listina č. 175: 26. 10. 1360; AMB listina č. 217: 12. 4. 1364; AMB listina č. 350: 18. 3. 1376.
- 365 Mesto Viedeň (AMB listina č. 114: 28. 6. 1351), Kláštor z Heiligenkreuz (AMB č. 176: [cca 1360]), páni z Pajštúna (AMB č. 177: [cca 1361]) či zo sv. Jura (AMB listiny č. 204 – 209).
- 366 Dohodu medzi mestom a grófmí zo sv. Jura a Pezinka spísanú pred Bratislavskou kapitulou prepísal v ten istý deň mestský pisár do nemčiny. AMB listiny č. 4516 a 4517: 13. 9. 1513. Citované podľa ŠEDIVÝ, Vzťahy, s. 218, pozn. č. 17.
- 367 SNA, HMBK 14-15-5: 15. 3. 1336. Citované podľa ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 135, 139.
- 368 Pozri edícia u: FEJÉRPATAKY, Magyarországi, s. 40.
- 369 Najstaršia listina s jeho rukopisom je podľa J. Šedivého (ŠEDIVÝ, Najstaršie listiny, s. 138) z roku 1350 (AMB listina č. 109: 15. 3. 1350). Pozri aj AMB listiny (č. 188, 196, 197, 232, 234, 235, 248, 249, 288, 290, 313, 315, 359), na ktoré odkazuje LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 234.
- 370 Od roku 1403 sa popri notárovi Konrádovi spomína aj pisár Ján. LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 227.
- 371 AMB listina č. 600: 17. 3. 1396.
- 372 LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 228, 243.
- 373 ORTVAY, Geschichte III.; LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 253 – 254.
- 374 AMB prvá hospodárska kniha, 3 a 1. Analýzu knihy podala LEHOTSKÁ, K počiatkom, s. 325 – 347. Tamže (s. 335 – 337) podáva štruktúru mestskej knihy v prehľadnej tabuľke. Údaje z knihy boli čiastočne publikované: zápisy o mestských počtoch, novoročných daroch atď. edoval: FEJÉRPATAKY, Magyarországi, s. 39 – 75. Časť zápisov odpísal RAKOVSKÝ, Diplomatarium I., s. 443 – 540 (rukopis v AMB). Cechové štatúty publikovali: MICHNAY, Ofner, s. 79 – 80 (štatút mäsiarov z roku 1376), s. 91 – 92 (štatút pekárov 1376), s. 124 – 125 (štatút vinárov 1497); KIRÁLYI, Pozsony, s. 434 (štatúty murárov a tesárov z roku 1497), s. 345 – 437 (štatúty vinárov 1497), s. 443 – 445 (štatúty rybárov z roku 1511 pričom autor nesprávne datuje štatút do roku 1517), 437 – 443 (štatúty obuvníckych tovarišov z roku 1516). KOLOSVÁRY – OVÁRI, Corpus, s. 1 – 7 (štatúty 1376), s. 32 – 33 (štatút krajčirov 1411), s. 51 – 52 (štatút vinohradníkov, murárov a tesárov 1497), s. 52 – 54 (štatút rybárov 1511), s. 54 – 55 (štatút murárov a tesárov 1512), s. 55 – 56 (časť štatút obuvníckych tovarišov 1516). Citované podľa LEHOTSKÁ, Počiatky, s. 325 – 347. Záznamy o Bratsve Božieho tela publikovala MAJOROSSY, Bratsvo, s. 176 – 210.
- 375 LEHOTSKÁ, K počiatkom, s. 338 – 339.
- 376 AMB, PA, 2 a 1. Edované: ZIEGLER, Actionale. Popis pozri LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 227, 267.
- 377 AMB, kniha trestného súdnictva (*Aechtbuch*), 4 g 1. Podrobný rozbor knihy aj so štatistikami jednotlivých trestov a deliktov pozri ŠTEFÁNIK, Kriminalität, s. 47 – 60; Niektoré trestné prípady pozri: SEGEŠ, Prešporský; FAUST, Zo starých.
- 378 AMB, knihy testamentov (*Protocollum testamentorum* PT), 4 n 1. Edované (1410 – 1487): MAJOROSSY – SZENDE, Prešburger. Rozbor pozri: SZENDE, Otthon.
- 379 AMB Komorné knihy, K 1–77.
- 380 SEGEŠ, Stredoveké, s. 139 a nasl.; LEHOTSKÁ, Vývoj bratislavskej, s. 266.
- 381 AMB, Daňové knihy, 3 d 1; AMB, Pozemkové knihy, 4 1 2 (*Grundbuch*); AMB, Pozemkové knihy 4 1 3 (*Satzbuch*); LEHOTSKÁ, Vývin, s. 228 – 229, 266 – 267. Čiastočne publikované KOVÁTS, Pressburger Grundbuchführung.
- 382 KOVÁTS, Nyugatmagyarország.
- 383 AMB listina č. 23: 9. 3. 1302.
- 384 NOVÁK, K vzniku, s. 127 – 138. Pred J. Novákom datoval najstaršie bratislavské pečatidlo do 13. storočia Tagányi, pričom sa odvolával na jeho použitie na dnes už neznámej listine z roku 1283 (TAGÁNYI, Magyarországi, s. 61 – 62, citované podľa LEHOTSKÁ, Bratislavská mestská, s. 29).
- 385 ŠEDIVÝ, Najstaršie, s. 141, pozn. č. 50. Kruhops nesmie podľa autora žiadne románske znaky, naopak má identické tvary písma s pečatidlom Devína datovaným do začiatku 14. storočia. Na oboch pečatidlách použili nemeckú (teda mladšiu) formu názvu (*Theben, Prespurch*).
- 386 AMB listina č. 33: 6. 12. 1314.
- 387 AMB listina č. 3271: 2. 2. 1459.
- 388 Testamentárny odkaz mešťana Henricha Vogla bol spečaný pečatou kapituly, mesta a mešťana Vogla (AMB listina č. 135: 6. 3. 1356). Ostatné testamenty spečené mešťanmi pozri AMB listina č. 327: 21. 1. 1375; 429: 28. 10. 1381; 975; 1202: 16. 3. 1431; 1247: 10. 1. 1433). Použitie súkromných pečatí mešťanov pozri aj AMB listina č. 2752: 30. 6. 1452; č. 2675: 2. 9. 1451; č. 846: 20. II. 1416; č. 3627: 9. 9. 1471. Citované podľa ŠEDIVÝ, Vzťahy, s. 218 – 221.

- 389 AMB listina č. 1435: 8. 7. 1436. AMB listina č. 1436: 9. 7. 1436.
- 390 RADOCSAY, Gótiukus, s. 280 – 281. Citované podľa NOVÁK, Slovenské mestské, s. 116.
- 391 NOVÁK, Slovenské mestské, s. 116 – 117.
- 392 ŠEDIVÝ, Vzťahy, s. 216.
- 393 LEHOTSKÁ a kol., AMB – Sprievodca, s. 5 – 10. Pozri tiež: Inventár Bratislava, I. a II.
- 394 Zoznam richtárov s odkazmi na pramene urobil ORTVAY, Geschichte III, s. 389 – 428. Údaje niekde dopĺňame vlastnými odkazmi na pramene. Por. nasl. pozn.
- 395 RDSI I, s. 255, č. 559: 6. 5. 1308.
- 396 Domnienka T. Ortwaya (Geschichte III, s. 379) a D. Lehotskej (Jakubovci, s. 68), že ide o prvého bratislavského richtára Jakuba I. je nesprávna. Dňa 12. apríla 1323 Karol Róbert potvrdil bratislavským mešťanom na čele s richtárom Jakubom donáciu Ondreja III. na Krásnu Ves (AMB, listina č. 41: 12. 4. 1323; MOL DF 238 665). Súčasne však potvrdil donácie Ladislava IV. na Vydricu a Blumenau pre synov Jakuba *quondam iudicis civitatis Posoniensis*. (AMB, listina č. 42 a č. 43: 12. 4. 1323; MOL DF 238 666-238 667). Nemôže teda ísť o richtára Jakuba I.
- 397 Slovenský biografický slovník I, s. 121; RETZER, Hieronymi, Bd 1-2; PDSS VI, s. 296 – 299; citované podľa HLAVAČKOVÁ, Kapitula, s. 69.
- 398 Richtár: RDSI I, s. 255, č. 559: 6. 5. 1308; člen mestskej rady: AMB, listina č. 33: 6. 12. 1314=MOL DF 238 657); finančník a zástupca kardinála Gentilisa: RDSI I, s. 389, č. 906: 12. 9. 1311; RDSI I, s. 444, č. 1040: 6. 9. 1312, majiteľ lodí: RDSI I, s. 138, č. 270: (1303 – 1320); testament z roku 16. 3. 1307: AMB, listina č. 121: 16. 3. 1353=RDSI I, s. 209 – 210, č. 456=MOL DF 241 334. Pozri tiež: AMB listina č. 26: 24. 6. 1309; CDH VIII/2, s. 576: 1324; CDH VIII/2, s. 661: 1325; CDAC XII, s. 550, č. 448: 1294/1323; RDSI I, č. 23, s. 37 – 38: 24. 7. 1301; RDSI I, č. 196, s. 109: 23. 4. 1303; RDSI I, č. 773, s. 335: 23. 5. 1310; RDSI I, č. 183, s. 103: 11. 2. 1303; RDSI I, č. 675, s. 299: 22. 7. 1309; RDSI I, č. 718, s. 315: 1309; RDSI I, č. 1041, s. 444: 8. 9. 1312; RDSI I, č. 1192, s. 508: 24. 4. 1314. LEHOTSKÁ, Mestská, s. 190 – 191.
- 399 AMB listina č. 23: 9. 3. 1302 = RDSI I, s. 69 – 70, č. 97; AMB listina č. 26: 24. 6. 1309=RDSI I, s. 294, č. 661: 24. 6. 1309; AMB listina č. 27: 24. 6. 1311=RDSI I, s. 378, č. 887; AMB listina č. 31: 24. 6. 1313=RDSI I, s. 477, č. 1122; AMB listina č. 33: 6. 12. 1314 = RDSI I, s. 532, č. 1255; RDSI I, s. 338, č. 780: 14. 6. 1310; CDH VIII/2, s. 576: 1324; CDH VIII/2, s. 661: 1325. Pozri tiež: RDSI I, s. 446, č. 1046: 16. 10. 1312; RDSI I, s. 80, č. 128: 25. 5. 1302; RDSI I, s. 81, č. 129: 25. 5. 1302; RDSI I, s. 153, č. 316: 11. 6. 1304; RDSI I, s. 154, č. 317: 11. 6. 1304; RDSI I, s. 173, č. 364: 6. 4. 1305; RDSI I, s. 185 – 186, č. 399; (ante 8. 1. 1306); RDSI I, s. 186, č. 400: 8. 1. 1306; RDSI I, s. 275, č. 615: 14. I. 1309; RDSI I, s. 310, č. 704: (ante 8. 12. 1309); RDSI I, s. 312, č. 709: 23. 12. 1309; RDSI I, s. 367, č. 863: 7. 4. 1311; RDSI I, s. 367 – 8, č. 864: 7. 4. 1311; RDSI I, s. 372 – 373, č. 876: 22. 5. 1311; RDSI I, s. 389, č. 905: 9. 9. 1311. LEHOTSKÁ, Mestská, s. 188 – 190.
- 400 AMB, listina č. 5: 1279 = MOL DF 238 629; AMB listina č. 6: 1280=MOL DF 238 630; AMB, listina č. 7: 1280=MOL DF 238 631; AMB, listina č. 8: 1288=MOL DF 238 632; AMB, listina č. 9: 1288=MOL DF 238 633; AMB, listina č. 10: 3. 6. 1291=MOL DF 238 634; AMB, listina č. 11: 28. 10. 1291=MOL DF 238 635. AMB, listina č. 42 – 43: 12. 4. 1323=MOL DF 238 666 – 238 667; AMB, listina č. 26: 24. 6. 1309=MOL DF 238 650; AMB, listina č. 31: 24. 6. 1313=MOL DF 238 655; Vlastníctvo Heet pozri: *comes Jacobus, dominus eiusdem ville Heet* AMB, listina č. 22: 1. 1. 1299=MOL DF 238 646. RDSI I, s. 171, č. 358: 16. I. 1305. Naposledy Jakub vystupuje: AMB listina č. 33: 6. 12. 1314=MOL DF 238 657. Údava po Jakubovi Margita: AMB, listina 52: 23. 6. 1326=MOL DF 238 676. Pozri LEHOTSKÁ, Jakubovci, s. 60 – 68. Údaj autorky (tamže s. 68), že Jakub bol richtárom v roku 1323 je nesprávny, porovnaj: AMB listina č. 41: 12. 4. 1323 a AMB listina č. 43: 12. 4. 1323.
- 401 K Jakubovi sa viaže cca 150 listín – pozri Inventár Bratislava I: AMB listiny č. 64, 73, 74, 76, 83, 103, 111, 116, 124, 129, 137, 139, 142, 181, 187, 188, 190, 211, 213, 215, 218, 229, 231, 232, 233, 235 239 – 43, 247, 249, 251-55, 259, 265 – 72, 275, 278, 302, 303, 305, 307, 329 – 322, 363, 417, 423, 648, 657, 682, 781, 759, 929, 933. LEHOTSKÁ, Jakubovci, s. 69 – 83.
- 402 AMB listina č. 90: 19. 11. 1345; č. 96: 17. 10. 1347; č. 104: 6. 10. 1348; č. 113: 7. 6. 1351; č. 116: 18. 9. 1351; č. 124: 18. 9. 1354; č. 181: 25. 3. 1361; č. 189: 13. 1. 1362. LEHOTSKÁ, Jakubovci, s. 88 – 89.
- 403 ORTVAY, III (zoznamy richtárov, mešťanostov a hlavných kapitánov); LEHOTSKÁ, Bratislavská mestská, s. 240; FORBÁT, Obchod, s. 14; ZAŤKOVÁ, Daňový; KOVÁTS, Városi. AMB listina č. 1274, 1393, 1410, 1518, 1594, 1603, 1660, 1674, 1752, 1780, 1794, 1824, 1852, 1894, 1895, 1920, 1934, 1937, 1977, 2058, 2112, 2121, 2124, 2177, 2199, 2201, 2203, 2267, 2269 – 71, 2287 – 89, 2308, 2312, 2312, 2313, 2344, 2351, 2364, 2599, 2609, 2765, 2767, 2786, 2809, 2826, 2831, 2832, 2838, 2889, 2892, 3158, 3272, 3381, 3403, 3418, 3422, 3541, 3568.
- 404 ORTVAY, Geschichte III (zoznamy richtárov a mešťanostov). LEHOTSKÁ, Bratislavská mestská, s. 237, 240. KOVÁTS, Városi. AMB listina č. 1386, 1493, 1570, 1799, 1972, 2071, 2737, 2787, 3227.
- 405 ORTVAY, Geschichte III; LEHOTSKÁ, Bratislavská mestská, s. 240; AMB listina č. 1441 – 43, 1559, 1570, 1612, 1631, 1704, 1725, 1743, 1800, 1832, 1836, 1841, 1894, 1895, 1943, 1944, 1999, 2007, 2021, 2033, 2035, 2036, 2039, 2045, 2087, 2090, 2108, 2110, 2167, 2264, 2265, 2367, 2423, 2424, 2533, 2586, 2599, 2636, 2645, 2646, 2652, 2662, 2710, 2716, 2721, 2846, 2847, 2886, 2905, 2987, 2988, 2991, 2993, 3045, 3052, 3127, 3268, 3392, 3422, 3551.
- 406 Slovenský biografický slovník V, s. 233 – 234; HLAVAČKOVÁ, Bratislavský prepošt, 207 – 220; HLAVAČKOVÁ, Prepošt, s. 227 – 234.
- 407 Slovenský biografický slovník VI, s. 259; ORTVAY, Geschichte III, s. 447, 448, Inventár Bratislava I (č. 146, 497, 512, 542, 714); ZSO I, II/1-2. BARTL, Ventúrovci, s. 189 – 191. ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora, s. 100 – 102.
- 408 Slovenský biografický slovník VI, s. 259; ORTVAY, Geschichte III, s. 450 – 456; Inventár Bratislava I (č. 714, 848, 864, 1257, 1424, 1469, 1567, 2107, 3202; ZSO II/1-2; BARTL, Ventúrovci, s. 189 – 191.
- 409 Praha: jediný doložený študent v roku 1383 na právnickej fakulte: *Laurentius praepositus Pozoniensis* (VARSIK, Slováci, s. 24). Krakovskí študenti (10): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 386. Metryka czyli album, s. 461 – 462. Študenti na viedenskej univerzite (176): TÜSKÉS, Magyarországi diákok s. 12. Pozri tiež BARTL, K otázke, s. 5 – 17; KUČERA, Študenti, s. 173 – 188.
- 410 Podľa jedného z ustanovení: ak by sa niektorí usadlíci v meste chceli vyhýbať právam a (povinnostiam) mešťanov, či už pod zámenkou služby, alebo na podnet niekoho iného, majú richtár a prisažní právo vylúčiť ich s výnimkou kanonikov a kňazov bývajúcich v meste.
- 411 22. článok Zákonov kráľa Kolomana I. zakazuje vykonávanie božích súdov v menších cirkevných centrách a povoľuje ich len v biskupských sídlach a vo väčších prepozitúrach, ako sú Bratislava a Nitra. *Judicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicitur, nisi in sede episcopali et maioribus preposituris, ut Posonii et Nitrie*. DRMH I, článok č. 22, s. 26.
- 412 CDSL I, s. 136, č. 173: 1212.
- 413 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 99 – 103.
- 414 CDSL I, s. 104 – 105, č. 125: 24. 4. [1204]; CDSL I, s. 190, č. 249: 20. 4. [1221]. ŠEDIVÝ, Die Anfänge, s. 107 – 113. K dejinám kapituly pozri aj RIMELY, Capitulum.
- 415 Pozri ŠEDIVÝ, Vzťahy, s. 215, 216, 220; LENHARTOVÁ, Diplomaticko-paleografický rozbor, s. 174 – 177.
- 416 AMB listina č. 23: 9. III. 1302=RDSI I, s. 69 – 70, č. 97; AMB listina č. 100: 24. 4. 1348.
- 417 SOPKO, Bratislavská, s. 155 – 165; SOPKO, Stredoveké, s. 71 – 93; ŠEDIVÝ – BURAN, Knižnica, s. 515 – 525; ŠEDIVÝ – BURAN: Formovanie knižnice, s. 168 – 179.
- 418 SOPKO, Súpis kníh, s. 83 – 101.
- 419 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 109. Tamže pozri aj odkazy na literatúru.
- 420 Donácia mlynu o dvoch mlynských kameňoch v Kuchyni pre bratislavské sestry (zachovala sa v odpise Žigmunda Luxemburského z 11. 12. 1429 – CDSI II, s. 32 – 33, č. 46: 1238). Potvrdenie držby mlynu v Kuchyni a lúky pri potoku Vydrica (CDSI II, s. 116, č. 172: 1244). Predaj vinice za hradom opátovi cisterciátov z Heiligenkreuzu (CDSI II, s. 239 – 240, č. 343: 1249). Pozri aj ďalšie nezachované listiny, ktoré cituje J. ŠEDIVÝ (Cirkev, s. 111 – 112).
- 421 CDH VI/2, s. 68 – 69.
- 422 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 113. Údaj vyvracia niektoré doterajšie názory, že cistercičky sídlili v priestoroch neskoršieho kláštora klarisiek vo vnútri mesta. Tie sa opierajú o nález kruhovej stavby v areáli veľkého kláštora klarisiek odkrytej v roku 2001 (JANOVÍČKOVÁ, Z najstarších, s. 60).
- 423 ...*item confirmamus domos eiusdem monasterii et vineis in Dewen et in Posonio existens et turrem seu domos, quas dilectus nobis in Christo abbas memoratus de voluntate nostra propriis sumtibus et expensis in castro nostro construxit in loco, qui Wepruch vulgariter nuncupatur*. Belo IV. potvrdil touto listinou Piliškému opátstvu súčasne aj tretinu mýta vyberaného v Bratislave (CDSI II, s. 311, č. 447: 28. 6. 1254). Pozri aj ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 113.
- 424 Vinice: CDSI II, s. 239 – 240, č. 343: 1249; AMB, listina č. 19: 16. 6. 1297; MOL DF 238 642: 16. 6. 1297. Hospodársky dvor v meste: ...*et domo ac repositoio rerum nostrarum in civitate Posoniensis* (AMB, listina č. 25: 28. 10. 1307, MOL DF 238 649: 28. 10. 1307). Kaplnka sv. Kataríny pozri: AMB listina č. 28: 24. 7. 1311; RDSI I, s. 385 – 386, č. 236 a AMB listina č. 29: 25. 7. 1311; RDSI I, s. 896 – 897, č. 513.
- 425 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 114.
- 426 CDH VII/5, s. 538 – 40: 26. 3. 1297.
- 427 Pozri odkazy na literatúru ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 115; napr: HUDEC, Historia domus, s. 57 – 66.
- 428 ...*in hac parte easdem possessiones cum suis pertinentiis, quas eadem Dominae religiosae Ordinis Cisterciens. antiquitus possidebant, religiosis Dominabus, Monialibus Ordinis Sanctae Clarae Virginis, quas Minister Ordinis Fratrum minorum in civitate Posonien. de consilio et permissione civium Posoniensium in curia, seu fundo ab ipsis civibus praedictis Dominabus collato locavit, seu instituit, cum ea, quae religiosae usus converti, vel redire non debeant, duximus conferendas, et pacifice, ac perpetuo possidendas.* (CDH VI/II, ref. 310, s. 69.) Pozri aj listinu kardinála-diakona Mateja (CDH VII/5, s. 538 – 40), podľa ktorého malo prísť do Bratislavy 4 – 6 sestier z niektorej susednej provincie (Citované podľa ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 116).
- 429 MOL DL 1474, MOL DL 1475, MOL DL 12033, MOL DL 24 325. Citované podľa OSLANSKÝ, Cirkev, s. 116.
- 430 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 116; SZYLABA, A Pozsonyi, s. 14 – 18.
- 431 AMB, listina č. 26: 24. 6. 1309; MOL DL 238 650; RDSI I, s. 294, č. 661. Menovaní zobrali spolu s ostatnými mešťanmi na seba aj svojich potomkov záväzok, že v prípade, ak správca špitálu nebude schopný odvieť dohodnutú časť výnosov predstavenému rádu antonitov v stanovenom termíne (išlo o 4,5 hrievny striebra viedenskej váhy

- a 16 sudov vína), prevezmú platbu na seba, pričom v prípade omeškania majú zaplatiť pred Bratislavskou kapitulou dvojnásobok. Ak by nezaplatili ani túto pokutu, všetky poplatky, majetky aj výnosy, ktoré boli pred časom špitálu priznané (nepochybne mestom) majú byť priznané predstavenému rádu alebo jeho nástupcom.
- 432 OSLANSKÝ, Cirkev, s. 116.
- 433 AMB č. 266: 22. 7. 1369, citované podľa OSLANSKÝ, Cirkev, s. 116.
- 434 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 118; MALÍKOVÁ, Nové, s. 122.
- 435 LEHOTSKÁ, Kultúrny, s. 109 – 134; SOPKO, Z činnosti, s. 139 – 178; HLAVÁČKOVÁ, Kapitula.
- 436 Knižnicu františkánov spracoval: CSONTOSI, A pozsonyi, s. 45 – 54; knižnicu Bratstva Božieho tela spracovali JANKOVIČ – JANKOVIČOVÁ, Dejiny Bratstva, s. 268 – 270 – citované podľa ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 120. Ku knižnici Bratislavskej kapituly pozri vyššie.
- 437 ŠEDIVÝ, Cirkev, s. 121 – 125.
- 438 AMB listina č. 23: 9.III.1302; RDSI I, s. 69 – 70, č. 97.
- 439 V roku 1260 sa spomínajú kanonici *kantor* a *lector*. LEHOTSKÁ, Kultúrny, s. 111. Zachované zvyšky gramatiky pôvodom z 13. storočia sa používali podľa J. Sopka zrejme v prostredí Bratislavskej kapituly. HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 40, pozn. č. 139.
- 440 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 40.
- 441 AMB listina č. 229: 4. 4. 1365.
- 442 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 40 – 48.
- 443 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 105 – 148; JANKOVIČ, Vznik a účinkovanie, s. 535 – 551; JANKOVIČ, Stredoveká bratislavská, s. 145 – 170.
- 444 JANKOVIČOVÁ – JANKOVIČ, Dejiny, s. 249 – 280; MAJOROSSY, Bratstvo, s. 176 – 210.
- 445 ŠPIESZ, Bratislava, s. 116.
- 446 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula; HLAVÁČKOVÁ, Vzdelanostná, s. 433 – 451; HLAVÁČKOVÁ, Bratislavský prepošt, 207 – 220; HLAVÁČKOVÁ, Univerzita, s. 468 – 479; HLAVÁČKOVÁ, Diplomat, s. 15 – 35.
- 447 HLAVÁČKOVÁ, Oltárne, s. 85 – 99. ŠPIESZ, Bratislava, s. 112.
- 448 MOL DL 43 733: 10. 2. 1428; MOL DL 43 734: 11. 2. 1428 – citované podľa LYSÝ, Husitské, s. 414; VARSÍK, Husitské, s. 28.
- 449 CHALOUPECKÝ, Proces, s. 508 – 513; SEGEŠ, Prešporský, s. 153 – 155. Najnovšie vyvracia názor Variska (VARSIK, Husitské, s. 183), že Kutějovými spoločníkmi bola najmä mestská chudoba M. Lysý, ktorý predpokladá, že mohlo ísť skôr o vojenskú posádku zapojenú do obrany mesta a hradu. LYSÝ, Ohlas, s. 194 – 195.
- 450 AMB 1330: 12. 4. 1434 Jurajovi z Rozhanoviec sa sťažovali šľachtici zo Žitného ostrova, že bratislavskí rybári obchodujú s nepriateľom (*haben gemeinschaft mit den feinten mit kauff un mit essen und mit trinken*). M. Lysý nepredpokladá, že by medzi rybármi boli prívrženci husitstva, ale že išlo o obchodovanie s nepriateľom. LYSÝ, Možnosti, s. 94.
- 451 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 50 – 51.

BRATISLAVA

germ. Pressburg, hung. Pozsony

1. Name

Earliest mention: in 907 *Brezalauspurc* in *Annales Iuvavenses* (Salzburg Annals)

Other names and variants:

Latin sources: 1002 *de Poson* (falsum), after 1001 *PRESLAVVA CIVITAS*, 1042 *Brezesburg*, 1052 *urbem Preslawaspurch*, *Brezisburg*, *Breziburg*, *Brezizsburg*, 1108 *Presburch*, *civitas Possen*, *urbs Possen*, *castrum Bosan*, 1137 *comitatus Posoniensis* (falsum), 1138 *castra Posonium* (falsum), 1156 *Bosan vel Prespurch*, 1165 *suburbanos Posoniensis castri*, 1189 *Brezburc*, 1197 *de castro Posoniensi*, 1221 *in burgum eiusdem castri (Posoniensi)*, 1279 *in civitate Poson*, 1287 *civitatis Posoniensis*, 1343 *civium civitatis Posoniensis que Presburch vulgariter dicitur*, 1432 *civitas Posoniensis*, 1469 *in dicta civitate Posoniensi sive Histropolitana*, 1477 *Posonium*, 1507 *civitas Posoniensis*.

Arab sources: around 1150 *Buzana*

German sources: 1346 *Prespurch*, 1348 *Prespurch*, 1360 *Presburch*, 1435 *Prespurk*, 1459 *Prespurg*, 1511 *Presburgk*

Slovak and Czech sources: 1429 *v Prespurcze*, 1437 *Prespurk*, 1441 *v Presspurce*, 1442 *meščanóm Presspurskym*

Etymology: The name of the town has been preserved in two versions. The older form *Brezalauspurc* (907) is composed of two parts: Slavic name *Brezalau* and German word *purc* (burg, castle). *Brezalau* is deduced either from Slavic name Preslav / Predeslav or Braslav. A later variant *Posson* / *Posonium* began to be used in the sources of the 12th century, and is being derived from Slavic personal names Božan / Božan, Pošeň, Poznan, Bavarian name Boso / Poso, or from toponym Pošeň.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Bratislava Region, Bratislava districts of I-V; in the Middle Ages the town was located in the south-western part of Bratislava Comitatus (medieval county)

Medieval road connection, toll collection places: Strategic location at the crossroad of Amber Route (connecting the Adriatic and the Baltic Seas) and the Danube Route (east – west) predestined the area to be settled since the prehistoric times. Roads met in the town at the intersection of today's Panská (1421 *Langern Gassen*, 1477 *platea Longa*) and Ventúrska Street (1472 *Venturgasse*) and led to the ford over the Danube at the Water Tower.

Bratislava toll was collected at Water Tower under the Castle (1254 *Wepruch*), in Vajnory (1291 *in Zeleus*), in Čalovo – so called Upper passage (1291 *in portu Chollow*), in Vrakuňa – so called Lower passage (1290), road toll at Michael's Gate (1360). The thirtieth tax was also collected in the town.

Boundaries: The town owned following lands and villages: the area between two streams of Vydrica (1287 *terra retro castrum Posoniense inter Duos rivulos Wydurcha vocatas*, it was a part of the oldest town areas, according to agreements in 1287 and 1314 the town ceded the territory to the Jacob family), Krásna Ves (1288 *Zeplak*, 1311 *Pulchra villa*, 1347 *Sundorf*, 1288 donated to the town), Dvorník (1214 *terra udwornicorum Zeleus*, 1313 *Dornik*, 1358 *Dornik vulgariter Zeleus*, 1323 donated to the town), suburb / street Vydrica (1361 *Wepritz*, in 1390 acquired by town), Blumenau (1280 *Plummou*, 1436 owned by the town), Sellendorf (1373 *Seldendorff*, 1436 owned by the town), Prača / Vajnory (1237 *Parachan*, 1307 *Weinarn*, 1313 *Weinnarn sive Paratschan*, 1525 owned by the town), Vrakuňa (1279 *Werekne*, since 1392 the fourth part of the village was owned by the town).

3. Earliest settlement

The area of present-day Bratislava is inhabited since the Neolithic Age. A Slavic hillfort with a stone palace and three-aisled basilica was built on the castle hill in the 9th century. The core of extramural settlement was located in today's Kapitulska Street. Further growth of the settlement began in the early 11th century in context of strengthening of the Kingdom of Hungary. The first urbanisation wave came into the extramural settlement in 1150-1250. The core of Romanesque town originated around Kapitulska Street, square was formed at the intersection of today's Panská and Venúrska Streets. Another urbanisation wave of the mid-13th century related with the arrival of guests. New square was formed at this time – today's Main Square. Extramural settlement was around 1250/1270 fortified with stone walls. The western and southern walls were finished only at the turn of the 13th and 14th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: free royal town

Basic privilege: issued by Andrew III on 2 December 1291. It contained following rights:

- exemption from paying land tax (*terragium*) for ten years
- exemption from charges for forests, timber and buildings
- exemption from charges for taverns
- right to freely elect mayor annually on the day of St. George; mayor, together with 12 jurors, is to exercise jurisdiction in disputes between the townspeople or within the confines of the town
- free passage over the ford crossing to the Rye island (*Žitný ostrov*) at the mouth of the Little Danube, where the land on both sides of the river belongs to the town; town becomes the owner of local port with all the benefits
- townspeople exempted from paying tolls at ford crossing opposite Hainburg, in Čalovo (Little Danube), in Vajnory and at a ford over the River Morava as well as in the entire Bratislava Comitatus and wherever the toll is collected
- people coming from other villages and towns to reside in the town exempted from paying tolls
- right to be tried by a mayor even in disputes that will arise beyond boundaries and suburbs
- right to be tried only in the presence of two or three witnesses from the town, or from the towns and villages having the same liberties
- in the case of an appellation to the Royal court, mayor and jurors are to appeal
- immigrants wishing to settle in the town have the right to come with all their property, without being hindered by landlords who are obliged to release them on payment of common tax
- equality of Jews in the town with other townsmen while preserving the rights of the archbishop of Esztergom and Bratislava provost
- right of paying tenth of grain according to the custom (i. e. right on the field)
- immigrants have the right to enjoy same privileges as townspeople
- mayor and jurors have the right to banish anyone who wants to avoid the privileges and duties (with the exception of canons and priests)
- fishermen have to send one third of the catch to Bratislava Comes
- townsmen are exempt from hosting king and barons; this right is to be respected
- townspeople are exempt from the jurisdiction of Palatine
- all traders arriving in the town with cloth, livestock and fish from any kingdom or town have the right to unload their goods and offer for sale

Confirmations of the basic privileges: in 1313 (interpolated charter) and 1323 (a copy of confirmation of 1313), later royal endorsements are the copies of confirmations of 1313 or 1323, not the original privilege of 1291

Important partial privileges and confirmations (selection):

1 November 1297 – Andrew III permits Bratislava boatmen to export the goods from Hungary to Austria

30 June 1336 – Charles Robert allows Bratislava burghers to freely import goods from Vienna and Austria, while forbidding them to freely export the goods from Hungary to Austria

20 January 1344 – Louis I allows Bratislava townsmen to hold annual fair on day of St. Lawrence (10 August) after the fashion of Buda, Székesfehérvár and Sopron

8 December 1354 – Louis I prohibits the import of wines from Vienna and Austria to Bratislava

- 24 April 1360 – Louis I grants the settlements of Vydrice and Blumenau the same rights and freedoms as Bratislava
- 23 January 1361 – Louis I exempts Bratislava traders importing overseas goods (*mercēs maritimae*) from Dalmatia from paying toll and thirtieth tax
- 11 June 1364 – Louis I allows Bratislava townsmen to freely import food, cloth and wine
- 24 February 1371 – Louis I exempts Bratislava townsmen from paying thirtieth tax on food imported into the town for own needs, and orders the tax to be collected only on food exported from the town
- 10 January 1374 – Louis I exempts townspeople and guests of Bratislava from paying thirtieth tax
- 13 January 1385 – Queen Elizabeth allows Bratislava townsmen to hold two annual fairs for one week before and one week after the *Laetare* Sunday
- 23 May 1391 – Sigismund allows Bratislava townspeople to hold free horse market at the time of annual fairs (before and after the *Laetare* Sunday and on the day of St. Lawrence)
- 1 February 1401 – Sigismund exempts Bratislava townspeople from paying tolls throughout the kingdom
- 22 January 1402 – Sigismund grants the town of Bratislava the right of staple
- 20 February 1418 – Sigismund allows Bratislava to hold weekly markets on Tuesday
- 6 February 1430 – Sigismund allows residents of the New Town outside the walls of Bratislava and inhabitants of village of St. Nicholas, who have suffered heavy damage during the siege Bratislava by the Hussites, to retain a half of all taxes as well as other concessions
- 6 February 1430 – Sigismund allows the town of Bratislava to mint *quartings*, i.e. *fyrtings*
- 23 July 1430 – Sigismund allows the town of Bratislava to mint all kinds of coins
- 8-9 June 1436 – Sigismund allows the town Bratislava to use municipal coat of arms and seal
- 9 July 1436 – Sigismund confirms Louis's privilege of 1374 to Bratislava
- 29 June 1439 – Albert I allows Bratislava townspeople to trade throughout the kingdom
- 11 July 1439 – Albert confirms Sigismund's privilege allowing Bratislava to collect toll on a bridge over the Danube
- 30 May 1440 – Queen Elizabeth exempts Bratislava townsmen from paying thirtieth tax
- 14 June 1446 – Estates of realm exempt Bratislava townspeople from paying tolls throughout Hungary
- 4 June 1448 – John Hunyadi issues a privilege, in which he allows Bratislava townspeople to be tried only by Bratislava court and exempts them from paying any toll charges and thirtieth taxes
- 1 April 1450 – John Hunyadi for all his life forgives the town of Bratislava all fees that should be paid, because of severe damage suffered during the war
- 28 April and 1 May 1454 – Ladislaus V exempts the town of Bratislava from paying the thirtieth tax throughout the country
- 2 February 1459 – Matthias Corvinus allows the town of Bratislava to seal with red wax
- 27 May 1464 – Matthias's Golden Bull confirming all the privileges of Bratislava
- 19 April 1466 – Matthias Corvinus orders that no one in Bratislava Comitatus except Bratislava townsmen is allowed to import and export wine abroad
- 15 February 1468 – Matthias Corvinus grants the town of Bratislava the right of the sword
- 8 September 1472 – Matthias Corvinus allows Bratislava to hold annual fair on St. Michael's day
- 27 April 1475 – Matthias Corvinus exempts the town from paying all fees as well as from giving New Year gifts for 10 years
- 28 April 1475 – Matthias Corvinus allows the town of Bratislava to collect toll for using the bridge over the Danube, with the exception of King and his officials
- 5 January 1500 – Vladislaus II allows Bratislava townspeople to move with wagons freely throughout Hungary without paying any charges
- 29 June 1515 – Vladislaus II exempts Bratislava townspeople affected by fire from paying taxes for 12 years
- Town law: Town law of Bratislava was influenced by the town law of Vienna and Buda. Bratislava began to write its own legal code called Bratislava law book in the early 15th century.

5. Architectural development and town topography

Apart from the settlement around the castle (*burgum*) it is presumed that in the 13th century there were other settlements nearby the long distance roads: settlements of St. Michael, St. Laurence, Krásna Ves (*Zepľak*), Vydrice. Church buildings included a rotunda of Nicholas or church in the place of the later Dome which has become the main canonry and parish church of the town. In the half of the 13th century a new centre of the Gothic town was built on Main Square (Hlavné námestie, 1313 *forum*) together with the so-called tower houses (1324 ... *prope domum sive turrim quondam Hertwici iudicis*). In the time of granting the privileges (1291) the fortified settlement was a unit of its own with suburbs, after that it was separated to east castle hill (1354, *villa sancti Nicolai*) and south Vydrice (1361, *Wepritz*) that remained under the control of the castle. Shortly after, the west town walls were built. Church buildings were such as parish and monastery churches, order residences, chapels etc. (Church of St. Redeemer and St. Martin, Church of St. Laurence (1311), St. Michael (1307), St. Andrew (destroyed before 1311), Chapel of St. Catherine of the Cistercian monastery from Heiligenkreuz (1311). Sources record hospital of the Antonites (1309) and a newer town hospital of St. Ladislaus (1397); schools (1302 canonry and town school by the Dome of St. Martin, 1380 Vydrice school, 1448 St. Laurence church school, 1529 St. Michael school (1529), 1416 Jewish school). There were markets (meat, fish, bread); baths (1348); Jewish quarter and a synagogue (1335). The oldest list of taxpayers from 1379 covered the suburbs that represented streets: *super fossatum Castri, Gaisngasse, Slutergasse, privata monialum, Alta strata, platea Pistorum, platea Schönndorf, super fossatum sancti Michaelis, super fossatum sancti Laurentii, Spitalneosedel, platea Reycharidi, Tunanewosiedel, platea Lewkuschini, Insula* (later *Neustadt*), *platea Wedrizea a Fuedlukchen*. The town was divided into 4 tax districts: I. and II. were the suburbs, III. and IV. were in the centre. Town gates were parts of the town walls: (1360 *Sand Michels Tor*, 1351 *Sand Larentzn Tor*, 1434 *Wedriczer Prukk, Wedriczer Thor*, and 1403 *Pey den Vischer Turml*). The suburbs had their own gates near the main roads in the direction out of town.

6. Significant events (chronology)

- 4 June 907 – battle of Bratislava between Hungarians and Bavarians; Bavarians are defeated
- September 1042 – Henry III of Germany invades Hungary and captures Hainburg and Bratislava
- summer 1052 – Bratislava Castle unsuccessfully besieged almost for two months by Henry III of Germany; Henry makes peace with Andrew I of Hungary
- 1074 – Solomon of Hungary after being defeated by his cousins princes Géza and Ladislaus takes refuge in western counties of the Kingdom of Hungary; his brother-in-law Henry IV of Germany unsuccessfully invades Hungary in support of King Solomon; Solomon withdraws to Bratislava, which becomes his temporary seat until 1080
- autumn 1108 – Henry V of Germany and Svatopluk, Duke of Bohemia, invade Hungary in support of Duke Álmos against his brother, King Coloman; an attempt to capture Bratislava Castle
- 1143 – Henry, Duke of Austria, seizes Bratislava Castle; after the truce agreement he returns it
- spring 1146 – Boris (stepson of former King Coloman) with the help of troops of Vladislaus, Duke of Bohemia, and Henry, Margrave of Austria and Duke of Bavaria, takes the castle; Géza II of Hungary buys the castle back for 3000 marks of silver
- 1162 – Bratislava Castle becomes the refuge for Stephen III of Hungary during power struggle against antiking Ladislaus II (1162-1163) and Stephen IV (1163)
- 1189 – Frederick I Barbarossa leading the crusade encamps at Bratislava
- 1241 – Tatars fail to capture the castle and extramural settlement, but ravage the neighbourhood (Vydrice)
- 25 October 1261 – Ottokar II of Bohemia marries Kunigunda of Slavonia, granddaughter of Béla IV, in Bratislava
- 1262 – Béla IV and his son, junior King Stephen V, make peace in Bratislava
- April 1271 – Ottokar II of Bohemia seizes and burns Bratislava, and garrisons the castle; on 2 June he declares truce with Stephen V of Hungary in Bratislava and returns all towns but Bratislava Castle
- 1272 – new King Ladislaus V regains control of the castle
- 1273 – Ottokar II again captures the castle and the town, and takes entire Bratislava Comitatus

1276 – Ottokar II cedes Bratislava and Hungarian borderland
 1286/87 – Bratislava Castle captured by revolting palatine Nicolas of Kőszeg
 1291 – Bratislava and Trenčín Comes Matthew Csák drives Austrian troops out of Bratislava; according to peace treaty signed in Hainburg on 26 August castle and town fall to the King of Hungary, who soon after issues privilege to the town
 1301 – town of Bratislava with neighbourhoods after the death of Andrew III belongs to dowager-queen Agnes; the town virtually becomes Austrian province
 1302 – Bratislava looted by Rudolph, Duke of Austria, the ally of Charles Robert and enemy of the Lords of Kőszeg, the supporters of Wenceslaus and relatives of dowager-queen Agnes
 Autumn 1309 – Bratislava visited by Cardinal Gentilis
 6 June 1311 – synod summoned by Cardinal Gentilis to Bratislava; Matthew Csák excommunicated
 1322 – Charles Robert receives Bratislava for his help at the Battle of Mühldorf; subsequently, however, the Habsburgs regain control of Bratislava and hold the town until 1338
 22 August 1385 – Sigismund of Luxembourg gives Bratislava as a deposit to Moravian margraves Prokop and Jošt
 2. 6. 1390 – Sigismund, Albert III of Austria and Moravian margrave Jošt meet in Bratislava and conclude an alliance agreement, reaffirmed at a meeting in Bratislava on 13 January 1392
 1402 – town of Bratislava for the first time invited by King Sigismund to attend the meeting of the Estates of the realm held in Bratislava
 1423 – fortification of Bratislava Castle improved because of the Hussites
 18 February 1428 – the Hussites approach Bratislava, and burn part of the extramural settlement near the Church of St. Nicholas and the suburb of New Town; monastery and the hospital of St. Anton damaged
 30 March – 9 April 1429 Sigismund and the Hussites negotiate at Bratislava Castle
 27 November 1432 – the Hussites of Trnava with assistance of lord Kutěj attempt to capture Bratislava
 July-August 1433 – ceasefire between Bratislava and Blažko of Borotín, captain of the Hussite garrison in Trnava
 1434 – rebuilding of the Bratislava Castle; Sigismund sets up his residence in Bratislava
 18 December 1437 King Albert of the House of Habsburg elected in Bratislava
 1439 – after the death of Albert I the town supports Queen Elizabeth, while Comes and the castle take the part with Władysław III of Poland
 January-February 1442 – Vladislaus I besieges Bratislava; the castle remains in Polish hands until Vladislaus's death in the Battle of Varna in 1444
 22 October 1450 – peace treaty between Hungary and Austria signed in Bratislava
 29 January 1453 – Ladislaus V inaugurated King of Hungary in Bratislava; he confirms to townspeople their earlier privileges
 29 May 1465 – Pope Pius II allows establishment of the university; Bratislava becomes its seat
 7 November 1491 – Vladislaus II concludes a succession treaty with Holy Roman Emperor Maximilian I in Bratislava
 1499 – meeting of the estates of Kingdom of Bohemia held in Bratislava
 autumn 1508 – Vladislaus II flees to Bratislava from plague epidemic in Buda; he witnesses the fire in the city, which he then exempts from paying taxes for 7 years
 March – May 1515 – Vladislaus II, his brother Casimir V of Poland and Matthew Lang, envoy of Holy Roman Empire Maximilian I, negotiate the joint defence against Turks and succession agreement between the Houses of Habsburg and Jagiello.
 1515 – fire in the town, Vladislaus II exempts the town from paying fees for 12 years
 19-26 January 1522 – wedding of Louis II with Maria of Austria in Bratislava
 October-December 1523 – Louis II of Hungary, Holy Roman Emperor Charles V and Sigismund of Poland meet in Bratislava

7. Demographic development

The territory of Bratislava was originally Slavic. German guests arrived in the second half of the 12th century. Loss of population is later due to the Tatar invasion (1241) which was followed by new wave of German colonization. The result was Germanization of Bratislava around the 13/14th century. Municipality was in German hands; in the time of 14/15th century Czech settlers and Moravians arrived. Italian inhabitants included priests and intelligence as well as carpenters, masons and merchants. Privilege from 1291 mentions a Jewish community, too. Tax collection records are known from 1379 (815 tax payers in the suburbs), 1415/16, 1422 (viticulture payers), 1430 (4th territory, half of the centre), 1434 (880 payers), 1452/53 (1345 payers), 1503/1504, 1532/33, 1542/43.

8. Economic activities

Viticulture was important, owned by the church institutions as records from the 13th century show: like Bratislava canonry (1279), Cistercians (1249), Cistercians from Heiligenkreuz (1249, 1297), as well as townsmen (1279, 1288, 1296). According to tax collection records, most of the Bratislava inhabitants paid the vineyard tax: in 1434 wine tax was paid by 465 (56,7%) payers, in 1452/1453 776 (57,7%) payers. According to the privilege (1291) townsmen have been granted the right of wine drafting. Since 1379 there are records of draft inn keepers (*leitgeber, cauponnes*) in the town, in 1506 the town draft bar was established, 1479 the first draft statute, in 1477 launched the beer draft.

Trade: Vienna has been the mediator of business between the west Europe and Hungarian monarchy since 1221 because it possessed the store right. With Charles Robert the economic direction has transformed from Vienna to the so-called Czech road (Buda – Esztergom-Trnava-Brno-Prague). In 1373 a digression through Záhorie region was popular. Bratislava kept a busy connection with the merchandise in Moravia (recorded in the statutes of Moravian Margrave Charles 1343). Reviving business contacts with Austria has not come into realization until the reign of Louis I. the Great. Inhabitants of Bratislava had almost a monopoly position in the foreign wine selling business. They imported salt, cloth, metal, metal products, wood, construction material, weapons and army equipment. They exported leather, furs, copper, and horses.

Minting: In the 11th century there was a temporary mint in Bratislava, samples of Hungarian denarius inscribed with PRESLAVVA CIV(itas) were found. In 1430 Sigismund I. of Luxembourg approved of establishing a mint. The revenues have been divided half to half for the king and the town and brought the town huge wealth.

Crafts and guilds: records show that in 1376 the town council issued a list of rules for shoemakers, butchers and bakers and in 1411 for tailors. These are considered the oldest guild statutes in the area. Tax register from 1452/1453 proves the existence of guilds; as it mentions three guild masters (*Gilg Zechmaister, Michel Zechmaister, and Michael Zechmaister*). Medieval records of guild statutes for tailors (1459), furrier (1467), cloth cutters (1470) and fishermen (1511) exist, as well as journeymen rules for bakers (1433) and cobblers (1516). Younger statute of blacksmiths reflects upon an older version (1455), too.

9. Town administration

Municipality: Privilege of 1291 guaranteed burghers the free election of a mayor and 12 jurors (town council) annually on the feast of St. George (24 April). Extant written sources document the existence of the municipality before 1291. Lists of members of the town council have been preserved from 1314, 1337 and 1347. Several families, especially descendants of mayors Jacob, Hambach, Hertlo, Strauss, Marczolf, Reycharde and Waldner, steadily stood at the head of the town. First mention of an outer (exterior) town council (*de exteriori concilio, electi cives, Genanntien, Genamnschaft*) of 24 members dates to 1376; the only extant list of its members comes from 1388. The number of the outer town council was increased to 60 members in the 15th century. Although aldermen (*magister civium, Burgermaister, consul*) are mentioned rarely in the 14th century, since the early 15th century the office was held regularly. In the first half of the 15th century the town established another office – town chamberlain (*Stadtkammerer, camerarius*), who had charge of municipal finances and keeping records in newly established so-called chamber books of municipal income and expenditure.

Town chancery: The oldest preserved document issued by the town dates to 1311. The oldest mention of a notary (*notarius civitatis*) is in town economic book of 1364. In the 15th century town chancery employed a notary (*notarius civitatis, Stadtschreiber*) and one assistant scribe (*scriba, Schreiber*), later several scribes. A chamber scribe (*Kammerschreiber*) keeping chamber books of municipal income and expenditure was established in 1434.

Town book: The first Bratislava book of municipal management (1364-1538) is the oldest preserved town book in the territory of Slovakia. In the 15th century Bratislava kept several town books: protocols of Town council decisions (1402, *Protocollum actionale*), judicial book (*Aechtbuch* – book of prosecuted people of the town of Bratislava), the book of testaments (1427, *Protocollum testamentorum*), book of municipal income and expenditure (1434, *Kammerbücher*), tax book (1438, *Der Stadt Raitung mit Gaben*), grounds book (1439, *Grundbuch*), book of deposits (*Satzbuch*) and the thirtieth tax registers (*Tricesimalia, Dreisigstrechnungen*, extant from 1457, 1458 and 1491).

Seal: The oldest town seal has been preserved on a charter of 1302. It depicts fortifications with three towers and a gate and circular inscription: *SIGILLVM CIVIVM DE PRESPVRCH*. Sealing stick dates to the mid-13th century.

Coat of arms: King Sigismund granted two charters to Bratislava in 1436. Municipal coat of arms consists of a red shield with silver walls and three towers. **Mayors until 1526:** see the entry in Slovak

10. Personalities

Prominent mayors: Jacob I (the first mayor of Bratislava in the late 13th century, 1279 *villicus Posoniensis*, 1280 *villicus de suburbio castri Posoniensi*, 1288 *judex civitatis*); Hambat (mayor in 1308, member of town council in 1314); Hertlo (mayor at the turn of the 14th century), Jacob II (long-time mayor in 1326-1374); Stephen List (multiple mayor in 1436, 1444, and alderman in 1445), Stephen Raneis (long-time mayor in 1437, 1438, 1439, 1442, 1446, 1466, 1469, alderman and chief town captain); Louis Kunigsfelder (multiple mayor in 1442, 1447, 1450, 1461-1464, 1467, alderman, chief town captain, mayor of the Jews).

Notable clerics: Hieronymus Balbus (Girolamo Balbi, Italian humanist and poet, diplomat, church dignitary, teacher, Provost of Bratislava Canonry in 1514-1522); Martin (of the family of Jacob, notable member of Bratislava Canonry in the first half of the 14 century); George Peltel of Schönberg (died 1486, diplomat, church dignitary, Vice Chancellor of the Universitas Istropolitana, Provost in Bratislava in 1455-1486).

Prominent families: the Jacobs (Jacob I, Jacob II, Martin); the Venturis (James Venturi, about 1350-1407, burgher, prominent merchant and financier, shareholder of the Medici bank; Caspar Venture, son of James, inherited father's large properties, long-time alderman, mayor of the Jews, chief of Bratislava thirtieth station, since 1407 Royal *familiaris*)

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 187 students

11. Church History

Bratislava Canonry played an important role in the history of the town. The first mention of it is in the Laws of King Coloman (at the turn of the 11th-12th century). Originally it was based in the castle, in 1204 it was moved to the extramural settlement. Around the mid-13th the Canonry became a so called trustworthy place (it issued charters for the town and townspeople at the turn of 13th-14th century, made copies of royal privileges for the town, and until the 1340s composed charters officially issued by the town council). Bratislava townsmen chose their pastor among canons of the Canonry. This election and relations between the town and the provost of the Canonry was regulated by an agreement in 1302 and subsequently in 1348. The Canonry was also an important cultural centre of the medieval town.

Monasteries, orders and church institutions: 1238 Cistercian nun's Monastery of St. Mary Magdalene (in 1297 mentioned as abandoned for 20 years), possessions of the Cistercians of Pilis (1254) and Heiligenkreuz (1249), Franciscans (1297), Poor Clares (1297), Order of St. Anthony (1309). Archbishop of Esztergom had his house and service court for collecting tithes in the town.

Church school: town and canonry school near St. Martin's Cathedral (1302), Vydrica school (1380) near the parish of the Church of St. Lawrence (1448), school of the Church of St. Michael (1529) near the convent of the Poor Clare Sisters, Jewish school (1416).

Universitas Istropolitana (*studium generale, universitas, universitas Posoniensis, universitas Histropolitana, Hochschull* 1465-1489)

Religious fraternities: Fraternity of Corpus Christi (1349), Marian Fraternity at the Franciscan monastery (1461), Fraternity of St. Sebastian (1502)

Prominent pastors, preachers and other clerics working in the town:

Provosts: William Pusterla (14th century), later Patriarch of Constantinople and Archbishop of Milan; Lawrence Zambo (canonic lawyer); John of Ústí nad Labem (privy chancellor of King Sigismund of Luxembourg); George of Schönberg (Vice Chancellor of Universitas Istropolitana), Anthony of Šankovce (diplomat and lawyer, bishop of Nitra); Hieronymus Balbus.

Canons of Bratislava Canonry: James of Piacenza (later bishop of Csanád); Michael Szecsényi (later bishop of Vác and Eger); Nicolas of Dörogdu (archbishop of Esztergom, bishop of Eger); Wolfgang Koparcer.

Beginnings of the Reformation in the town (until 1526): By 1526 there are no relevant mentions of spreading Reformation ideas among townspeople.

Richard Lacko

BREZNO

nem. Bries/Briesen, maď. Breznóbanya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Terra Brezum (zem Brezno) v latinsky písanej listine v turčiansko-liptovských privilégiách z 11. 8. 1265 (zachovaná v odpise zo 17. 8. 1270).¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1380 *Bryzna* (alebo *Brisna*) *iuxta Gron*, *civitas Brisna*, 1404 *Briznabanya*, 1424 *Breznabanya*, 1455 *oppidum Bresno*, 1488 *oppidum Breznabania*, 1494 *oppidum Brisnabania*, 1513 *oppidum Brezna*.²

Nemecké pramene

1451 *Briss*, 1501 *Priss*, 1512 *Briss*.³

Etymológia názvu

Názov mesta: môžeme predpokladať, že je odvodený od slova „breza“, čiže má slovenský pôvod. Tento predpoklad podporuje aj fakt, že obyvateľstvo oblasti bolo slovenské a jeho uchádzači o privilégium dobre poznali miestne pomery.⁴

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Brezno, geografická poloha 48° 48' severnej zemepisnej šírky a 19° 38' východnej zemepisnej dĺžky. Brezno sa rozprestiera v strednej časti Horehronského podolia v Breznianskej kotline vo výške 498 m nad morom. V priestrannej kotline, v ktorej leží mesto, je riekou Hron rozdelená na dve časti. Pahorkovitý povrch južnej a východnej časti chotára prechádza v Slovenskom rudohorí (Veporskej časti) do vrchoviny a v severozápadnej časti na svahoch Nízkyh Tatier (Nízkotatransko-ďumbiersku časť) do vrchoviny.

Mesto leží pod Skalkou (948 m. nad m.) a chránené je od severu Ďumbierom (2043 m n. m.).⁵

Geologické podmienky

Zložitému povrchovému reliéfu zodpovedá aj pestré geologické zloženie. Kotlinu tvorí neogénna prepadlina, ktorú vyplňajú usadeniny (štrky, piesky, zlepenec). Na juhovýchod smerom k Michalovej sa nachádzajú paleogénne sedimenty (pieskovcovo-ílovcové súvrstvie). Na juhovýchod z Hájnej hory zasahujú do kotliny treťohorné pyroklastiká andezitov. Na sever a severozápad od Brezna vystupujú druhohorné obalové horniny budujúce široké chrbty Skalky a Krajčova. Celkovo v nízkotatranskej časti chotára prevládajú kryštalické bridlice (ruly), vápence a dolomity. V chotári mesta sa našli rudy železa, medi, olova, zinku, antimónu a v mikroskopickej forme bolo zistené zlato a striebro.⁶

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

V období arpádovského Uhorska prechádzali územím Zvolenského domínia dôležité komunikácie, ktoré mali okrem obchodného i vojensko-strategického význam. Na komunikáciu zo Slovenskej Lupče nadväzovala cesta dolinou Hrona k Breznu. V tomto období viedli z Horehronia ešte dve menej významné komunikácie na Liptov, a to jedna z Brezna cez priesmyk Čertovica, a ďalšia z Heľpy do Ipolitickej doliny. Druhá cesta v tomto období viedla do Tisovca údolím potoka Rohozná od Brezna a údolím potoka Furmanec (na strane Tisovca). Na ich existenciu nemáme listinný materiál, ale historicko-geografické analógie nám dokazujú, že existovali najneskôr v 13. storočí. Môžeme predpokladať, že v 14. storočí vznikla komunikačná spojnica z Brezna na gemerské Horehronie. Brezno malo mýtnu stanicu na ceste v Mýte (pod Ďumbierom) smerom na Liptov.⁷ Na ceste smerujúcej juhozápadným smerom do Banskej Bystrice sa nachádzala mýtna stanica v Slovenskej Lupči (doložená r. 1435).⁸

Chotár

Privilegiálnou listinou z roku 1380 panovník Ľudovít I. Veľký vytýčil mešťanom a hosťom rozsiahly mestský chotár, v ktorom sa nachádzali bane na drahé kovy, železnú rudu a veľké lesné komplexy. Chotár mesta začínal od Ďumbiera, idúc hrebeňom na východ cez Králičku, Kunštovu, Čertovicu a Janov grúň až po Bacúch tvoril severnú hranicu. Od Bacúcha viedla hranica cez most na rieke Hron cez Brestovec, Lesník a Javorinu na Fabovú holu. Brezno tu hraničilo s Polomkou, Muráňom a Tisovcom a hranica viedla na vrch Bánovo, ďalej cez vrchy Kučelah, Pustovník, Zbojská a Diel. Na južnej strane viedla hranica cez vršky Ohrable, Machniarka, Kaliská, Varta a Vepor, odkiaľ zišla do Čiernej doliny, až kde sa potok Kamenisko vlieval do Čierneho Hrona a kde v roku 1560 bol určený prvý hraničný kopec. Od Hrona sa ťahala hranica chotára mesta na sever cez Horné Lazy k ústiu potokov Bystrej a Štiavničky až na Ďumbier.⁹ Na Lazarovej mape Uhorska z roku 1528 sú označené rozsiahle lesy na východ a severovýchod od Brezna.¹⁰

V chotári Brezna vznikli nové osady a obce. Medzi najvýznamnejšie patrili Beňuš (spomína sa po prvý raz v roku 1380), kde na Horehroní okolo tejto obce vznikli dreवरubačské osady – Biele Handle. V druhej polovici 16. storočia pod Veprom okolo Čierneho Balogu vznikol komplex osád – Čierne Handle. Na komunikácii z Brezna do Liptova vyberali mešťania mýto, kde sa spomína prvý raz osada Mýto pod Ďumbierom v roku 1563. Na východ od Brezna v roku 1464 si pri rúbaní lesa v Rohoznej postavili dreवरubači domy, a tak tu vznikla osada. Neskôr v tejto lokalite boli založené obce Pohronská Polhora (v roku 1786) a Michalová (v roku 1788). Na západe v chotári mesta vznikla obec Bystrá (v roku 1787).¹¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

V bezprostrednom okolí mesta Brezno vo Valaskej pri železničnej stanici v lokalite Diel bol nájdený žiarový hrob pravdepodobne z mladšej doby kamennej. V Podbrezovej bol nájdený oštep trojuholníkového typu. Zo strednej doby bronzovej poznáme archeologický materiál z Čierneho Balogu, a to bronzovú sekerku s lalokovaným mostíkom. Z obdobia pilínskej kultúry (stredná a mladšia doba bronzová) poznáme nález z Krámu, kde sa našla bronzová sekerka s lalokovitým mostíkom.¹² V chotári mesta na pravobrežnej terase rieky Hron bol pri archeologickom výskume zistený sídliskový objekt, ktorý bol datovaný do staršej a mladšej doby bronzovej (lužickej kultúre). V polohe Žaly bol nájdený poklad pozostávajúci z dvoch bronzových šálok a 14 náramkov.¹³

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, po r. 1490 fakticky kleslo na úroveň zemepanského mesta.

Brezno bolo mestom na kráľovskej pôde, patriace k hradnému panstvu Slovenská Lupča. Ako bezprostredná vrchnosť ho spravovali kráľovskí kasteláni na hrade Slovenská Lupča. Po r. 1490 sa panstvo dostalo do rúk Dóciovcov, ktorí nerešpektovali breznianske výsady. Hoci Brezno ako súčasť Dóciovcom zálohovaných majetkov malo len povinnosť odvádzať Dóciovcom stanovené dávky, títo prekračovali svoje právomoci a požadovali od Brezňanov platenie nezákonných poplatkov a neuznávali ich mýtnu slobodu.¹⁴

Základné privilégium

Privilégium zo 14. 8. 1380 (známe z odpisu z r. 1494) vydané Ľudovítom I. na hrade Slovenská Lupča, kde sa vtedy zdržoval, obsahovalo:

- Brezno bola povolená samospráva na čele s richtárom;
- mešťania a hostia si volili svojho farára;
- výsady a slobody malo Brezno užívať podľa banskoštiavnického mestského práva;
- mesto bolo vyňaté spod jurisdikcie šľachtických stolíc;
- mešťania mohli byť súdení, trestaní a väznení len vlastným mestom;
- richtár mal právo riešiť všetky spory, trestné činy alebo zločiny spáchané obyvateľmi mesta alebo na jeho teritóriu;
- mohli slobodne kútať a ťažiť rudu;
- používať drevo z lesov svojho chotára;
- slobodne disponovať s nehnuteľným a hnutelným majetkom;
- mestu bol určený chotár (por. kap. 2 Poloha mesta).¹⁵

Konfirmácia základného privilégia (z roku 1380)

Známe z listiny kráľa Vladislava II. z 28. 4. 1494, kde sa nachádzajú prvé transumpty (odpisy) starších listín Ľudovíta I. Veľkého z roku 1380, potvrdenie z roku 1381, dve listiny Žigmunda z rokov 1404 a 1406, potvrdenie privilégia panovníka Albrechta z roku 1439 a privilégium Mateja Korvína z roku 1488.¹⁶

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber):

- 31. 8. 1381 potvrdenie základného privilégia z roku 1380 Ľudovítom I.
- 13. 1. 1404 kráľ Žigmund pri svojej návšteve Brezna oslobodil mešťanov od platenia daní a poplatkov z toho dôvodu, že sú chudobní.¹⁷
- 1. 5. 1439 kráľ Albrecht potvrdil výsady udelené Ľudovítom I.
- 15. 2. 1488 Matej Korvín v roku udelil právo jarmoku (*forum annuale*) a týždenného trhu (*forum ebdomanale*). Jarmok sa mal konať na deň Nanebovzatie Panny Márie (15. 8.) a týždenné trhy na každú sobotu.
- 28. 4. 1494 Vladislav II. potvrdil staršie výsady a rozšíril ich o oslobodenie Brezňanov od platenia mýtnych poplatkov.¹⁸

Brezno nebolo členom **Zväzu stredoslovenských bankských miest**. Keď panovník Žigmund v roku 1405 udeľoval ďalšie bankské práva stredoslovenským bankským mestám, Brezno sa medzi nimi nenachádzalo. Samostatne sa spomína aj na darovacej listine z roku 1424, ktorou Žigmund dal svojej manželke Barbore – okrem iných majetkov – aj stredoslovenské bankské mestá. Poznáme ďalšie listiny vydané kráľovskou kanceláriou, v ktorých pri vymenúvaní stredoslovenských bankských miest Brezno bolo uvádzané osobitne. Faktom zostávalo, že v tomto období Brezno patrilo do vlastníctva panovníka. Brezno sa nemohlo odvolať na zväz, lebo do neho nepatrilo.¹⁹ Richtár a mešťania Brezna v novembri 1512 mali záujem o prijatie do Zväzu stredoslovenských bankských miest a chceli poslať dvoch svojich zástupcov do Banskej Štiavnice, aby o tom podrobnejšie informovali mestskú radu. Magister František de Mehren (?) písal 18. 10. 1513 z Budína mestskému notárovi Banskej Štiavnice Baltazárovi Steckovi o platení dávok stredoslovenskými bankskými mestami aj o právnom postavení Brezna a jeho obyvateľov – väčšinou baníkov.²⁰

Mestské právo

Podľa pasáže v základnom privilégii sa Brezno riadilo banskoštiavnickým právom. Brezno v roku 1503 požiadalo richtára a mestskú radu Banskej Štiavnice, aby im poslali odpis artikúl svojho bankského práva, odvolávajúc sa na túto pasáž privilégia z roku 1380. Banská Štiavnica im žiadanú kópiu poslala.²¹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Najstaršia zástavba Brezna bola drevená a sústredená okolo „**kráľovského domu**“ (*domus regia*) stojaceho na mieste pôvodne súčasnej radnice – múzea a **farského kostola Panny Márie**. Pri kostole boli pri výstavbe cesty nájdené ľudské kosti, ktoré nám naznačujú, že okolo neho sa rozprestieral miestny **cintorín**. Po vypálení mesta 30. 4. 1517 začali niektorí mešťania stavať svoje obydlia z kameňa, čo znamenalo počiatky murovanej kamennej meštianskej architektúry. Postavili **obdĺžnikové námestie** s jednoduchou schémou štyroch ulíc. Domy boli zastrešené sedlovými strechami orientovanými do námestia, najviac v prilahlých uliciach, kde sa nachádzali samostatne stojace budovy z dreva. Boli to jedno- popripade dvojosové prízemné dvojpriestorové roľnícke domy.

Breznianska architektúra jednotlivých častí mesta odrážala sociálne rozvrstvenie obyvateľstva. Podľa súpisu ulíc a obyvateľstva z roku 1569, v ktorom sú spísané aj **predmestia**, bývali najbohatší mešťania na námestí a menšiu časť tvorila stredná vrstva. Vo Veľkej ulici

(dnes Rázusova) žila stredná vrstva s prevahou najbohatších sedliakov a v Uličke (dnes Ulica ČSA) už bývalo viacej želiarov a v okrajových častiach mesta žili želiari a bezzemkovia. K intenzívnejšiemu stavebnému ruchu v Brezne nastalo po ďalšom veľkom požiari v roku 1779.²²

Kostoly

Najstarší **drevený kresťanský Kostol Panny Márie** bol postavený na námestí a po prvý raz sa spomína v roku 1405. V roku 1517 bol zničený pri prepade Brezna šľachticmi z panstva a hradu Slovenská Lupča. Mešťania si v rokoch 1518 až 1519 postavili **nový neskorogotický farský Kostol Blahoslavenej Panny Márie** na severnom okraji, na návrší pod vrchom Dúbravka. Kostol bol jednododový s polygonálne ukončenou svätyniou. K nej bola zo severnej časti pristavaná sakristia sprístupnená zo svätyně lomeným neskorogotickým portálom. Loď kostola mala drevený trámový strop. Po požiari mesta v roku 1779 vyhorel drevený trámový strop nad loďou, krov so šindľovou strechou. V 80. rokoch 18. storočia bola zamurovaná svätynia pôvodného kostola a vysvätená Kaplnka sv. Kríža. Po tomto požiari bol na námestí v rokoch 1782 až 1785 postavený nový farský Kostol Nanebovzatia Panny Márie.²³

Mestská škola

Zo stredovekého písomného materiálu doposiaľ nemáme ani jedinú priamu zmienku o existencii školy v Brezne. Za nepriamu zmienku môžeme považovať listinu panovníka Ľudovíta I. z roku 1380, keď mešťania dostali právo zvoliť si svojho farára, ktorým sa stal Peter. Môžeme predpokladať, že koncom 14. alebo začiatkom 15. storočia existovala mestská škola pri fare, kde sa žiaci naučili čítať, písať, rátať a základné znalosti z latinskej gramatiky. V listine panovníka Vladislava II. z roku 1494 sa spomína prísazný mesta – literát Gregor, ktorý mohol byť učiteľom a pisárom.²⁴ Prvým známym učiteľom na ľudovej škole v Brezne bol až protestanský učiteľ Peter Berger, ktorý sa spomína v roku 1563. Mesto si samo udržovalo svoju školu, na ktorej neskoršie pôsobili viacerí vynikajúci učitelia.²⁵

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1265	11. 8. najstaršia písomná zmienka o Brezne (území) je z v prepise zo 17. 8. 1270 v liptovsko-turčianskych privilégiách. ²⁶
1310	Ďalšia listinná zmienka spomína Brezno, keď kastelán Spišského hradu Eliáš Farkaš daroval zem pri osade Vernár – les smerom na Brezno. ²⁷
1404	13. 1. kráľ Žigmund pri svojej návšteve v Brezne a oslobodil mešťanov od platenia všeobecných daní a poplatkov z toho dôvodu, že sú chudobní. ²⁸
1405	V lete, keď bol kráľ Žigmund v Banskej Bystrici, navštívil ho brezniansky farár Ján z Hýb so žiadosťou rozšírenia príjmu fary. Kráľ obdaroval farára a jeho nástupcov desiatkami z osád Hronec, Krám a Bacúch. ²⁹
1406	8. 9. Kráľ Žigmund daroval Brežňanom mlyn na Hrone, ktorý dovtedy patril lupčianskemu hradnému panstvu. ³⁰
1424	Kráľ Žigmund daroval Brezno (spolu so Zvolenom, stredoslovenskými bankskými mestami a inými majetkami) kráľovnej Barbore. Brezno sa stáva súčasťou vinného majetku uhorských kráľovien. ³¹
1455	18. 1. Brezno sa spolu s Lupčianskym hradom a jeho pertineniami dostáva v rámci zálohu 10 000 zlatých florénov do rúk grófa Gregora Korbavského. ³²
1488	15. 2. kráľ Matej Korvín povolil konať v Brezne týždenné trhy aj výročné jarmoky (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégiá).
1490	kráľovná Beatrix záložovala Brezno biskupovi Urbanovi Dóciemu: Počiatok zápasov s Dóciovcami. ³³
1494	28. 4. Kráľ Vladislav II. potvrdzuje a rozširuje výsady Brezna (por. Kap. Vznik mesta, časť Privilégiá)
1500	25. 6. kráľ Vladislav II. vydal ochranný mandát, v ktorom upozornil Damiána Dóciho ako držiteľa panstva a hradu Slovenská Lupča, aby nerobil prekážky breznianskym ťažiarom pri banskom podnikaní. ³⁴
1503	Brezno požiadalo Banskú Štiavnicu o odpis artikúl banského práva, Banská Štiavnica žiadosti vyhovel. ³⁵
1512 až 1514	Napriek skôr vydaným privilégiám Breznu panovník Vladislav II. vydal viaceré listiny, v ktorých potvrdil závislosť mesta od hradu Lupča. Panovník listinou z 3. 1. 1514 karhal Brežňanov za neposlušnosť a Dóciovcom dal právo potrestať každého, kto by sa protivil. ³⁶
1513 až 1518	Kráľ Vladislav II. prikázal Damiánovi a Františkovi Dóciovcom rešpektovať mýtnu imunitu Brezna, od ktorých neoprávnene vyberali mýto pod hradom v Slovenskej Lupči. Vladislav II. aj Ľudovít II. viac ráz nariadili aj županovi Zvolenskej stolice, aby chránil Brežňanov pred Dóciovcami. ³⁷
1517	30. 4. Dóciovci prepadli Brezno, vydrancovali ho a vypálili. ³⁸
1517	12. a 14. 8. a 4. 10. v súvislosti s vyšetrovaním prepadu nariadeným kráľovským dvorom predvolali Dóciovcov pred súd do Ostrihomu a Nitry. Obvinili ich, že zaútočili na Brezno a urobili panovníkovi a mestu veľkú škodu, odhadnutú na 10 000 zlatých. ³⁹
1520	11. 3. Ľudovít II. zakazuje Dóciovcom prenasledovať a škodiť Brežňanom, nad ktorými namajú žiadnu právomoc a ktorí prináležia kráľovskej korune. ⁴⁰

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Z najstaršieho obdobia do roku 1526 sa nám nezachovali dokumenty o demografickom vývoji. Najskoršie záznamy máme z portálnych súpisov Brezna, ktoré nám uvádzajú len sedliacke porty (od nich sa odvádzala výška štátnej dane). V súpisoch sa neuvádzali želiari, keďže nemali vlastné hospodárske zvieratá a obhospodarovali iba malý kus poľnohospodárskej pôdy väčšinou in intraviláne mestečka. Tiež neboli uvedení baníci, drevorubači, uhliari, chudobní obyvatelia, ktorých majetok nedosahoval výšku 6 zlatých, ďalej novousadení roľníci a pastieri. Z týchto dôvodov nám tieto súpisy nedávajú celkový obraz obyvateľstva Brezna. V roku 1553 boli v Brezne 4 celé zdanené porty, v súpise z roku 1563 bolo spísaných už 63 port, ale pre následky veľkého požiaru daň bola odvedená len od 50 port. Od roku 1598 bolo zdanených 220 domov. Môžeme predpokladať, že v meste bývalo okolo 1100 obyvateľov.⁴¹

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo

Pôvodní obyvatelia žijúci v sídelnom priestore, kde vzniklo Brezno, sa zaoberali poľnohospodárstvom, najmä chovom dobytka, ale ryžovali aj zlato a ťažili rudu z povrchových jám. Panovník Belo IV. po tatárskom vpáde povolal z nemeckých krajín hostí, ktorí poznali vyspelejšiu techniku dolovania rúd. Ich osídlením sa pôvodná obecina disponujúca rozsiahlym územím zaľudnila, zmenila profesijnú a etnickú štruktúru i spoločenskú pozíciu. To, že tu baníctvo existovalo aj pred nemeckým osídlením, potvrdzujú pôvodné miestne názvy (Banisko, Hálny), ktoré boli uvedené vo výpovediach svedkov pri obchôdzke hraníc Brezna z neskorších storočí. Tieto názvy neboli ani po dlhom čase ponemčené či pomaďarčené.⁴² Belo IV. udelil v roku 1269 liptovskému županovi Bohumírovi právo ryžovať zlato v Bocianskej doline. Od baníkov sa dozvedel, že drahé kovy sa nachádzajú aj na južnej strane Nízkyh Tatier v doline Bacúch, preto tu v roku 1274 založil banskú osadu.⁴³

Podľa výsadných listín sa Brezno konštituovalo ako banské mesto, o čom nám svedčia i jeho pomenovania. Môžeme predpokladať, že hostia, ktorí prišli do mesta, boli banskí podnikatelia – ťažiarci a baníci, ktorí podnikali nielen na teritóriu Brezna, ale aj na liptovskej strane. K najstarším baníckym lokalitám patrili Bacúch a Beňuš, kde dolovali drahé kovy. Tieto bane mali len miestny význam.

V poslednom desaťročí 15. storočia našli v chotári Brezna výdatnú zlatú žilu, o čom sa dozvedeli majitelia hradu Lupča (Damián Dóci). Nariadil baníkom, aby mu vydolovanú rudu odovzdali. Začiatkom júna 1514 Dóciovci zajali a uväznili viacerých breznianskych baníkov na svojom hrade a žiadali za nich výkupné.⁴⁴

Správy o baniach na zlato a striebro v okolí Brezna sú známe až z rokov 1551 až 1556. Výnos však nebol veľký a v ďalšom desaťročí prevádzku zastavili. Keď sa konala reambulácia chotára v roku 1560, jeden zo svedkov tvrdil, že Brežňania mohli ryžovať a dolovať od Bacúšskeho potoka až po mesto.⁴⁵

Poľnohospodárstvo a remeslá

Hlavným zamestnaním a zdrojom obživy väčšiny obyvateľov po úpadku baníctva v druhej polovici 16. storočia bolo poľnohospodárstvo. O poľnohospodárskej orientácii obyvateľstva svedčia domy s veľkými hospodárskymi stavbami. Dôležitým hospodárskym činiteľom bolo remeslo. Jeho začiatky siahajú do obdobia raného stredoveku. Ťažiarci, baníci, ale ani samostatne hospodáriaci roľníci si sami nemohli zabezpečiť všetky osobné a pracovné potreby. Z najstaršieho súpisu obyvateľov mesta z roku 1569 vieme o dvoch šindliaroch a dvoch výrobcov koží, o zámočníkovi, obuvníkovi, pekárovi a o výrobcovi krpcov. O existencii cechov v stredoveku správy nie sú zachované.⁴⁶

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Už podľa základnej privilegálnej listiny z roku 1380 mohli si mešťania voliť mestskú samosprávu na čele s richtárom. Mestských predstaviteľov volili na zhromaždení všetkých mešťanov – richtára (*iudex, Richter*) volili spravidla 1. januára a 12 prisázných (*iurati cives, geschworene Bürger*) – sa konali každoročne 6. januára. Volieb sa zúčastňoval aj mestský farár, ktorý však nikdy nebol členomestskej samosprávy. Prísázných Brezna poznáme z roku 1494, kedy bol richtárom Štefan Steig, prisázní – Ján Edelmann, Štefan Krysmann a Gregor, literát. Až v 17. storočí si volili aj 24-členný zbor starších a váženejších mešťanov (nazývali ho vonkajší senát). Na rokovanieestskej rady (vnútorný senát) chodil rečník a notár.⁴⁷

Mestská kancelária

I keď nemáme správy oestskej kancelárii, môžeme uvažovať o jej existencii po roku 1380, t. j. po udelení základného privilegia.

Notár

V Brezne existoval mestský notár zrejme už od začiatku 15. storočia. Notára, ak sa osvedčil, nevolili každý rok.⁴⁸

Mestská pečať

J. Novák predpokladá existenciu stredovekého pečatidla so zobrazením Panny Márie už pred r. 1380, a s predpokladaným kruhopisom *Sigillum civium de Brizna* (?). Nové pečatidlo s kruhopisom *Sigillum civitatis Bryznabanensis* (?) mohlo potom vzniknúť v 15. storočí, pričom jeho erb mohol mať pôvod v anjouovskom erbe (kedy bolo mestu udelené základné privilegium). Najstaršie známe pečatidlo Brezna pochádza zo 16. storočia, je na ňom vyrytý štiepený štít, v jeho pravej polovici obsahuje štyri brvná, v ľavej v dvoch radoch pod sebou šesť lalí. Kruhopyis znie *SIGILLVM *CIVITATIS *BRESNENSIS. Najstarší známy odtlačok pochádza z r. 1589. Ďalšie pečatidlá aj mestský erb pochádzajú až zo 17. storočia.⁴⁹

Richtári mesta

1380 – 1381 Ondrej, 1439 Bartolomej, 1494 Štefan Steig,⁵⁰ 1512 Ján, 1528 Pavol Bruot.⁵¹

10. OSOBNOSTI MESTA

Stanislav alebo Stanko Vilhelmovič (*Stanko Wyhlmowycz*)

Podrobnejšie k Stanislavovi Vilhelmovičovi por. heslo Kremnica, časť Osobnosti. S Breznom ho spája jeho podnikateľská činnosť. Kráľ Ladislav V. mu roku 1457 povolil užívanie mestských lesov v Brezne. On a jeho dedičia dostali právo rúbať drevo v breznianskych lesoch a po rieke Hron ho voziť až do Budína bez platenia mýta na Hrone a na Dunaji. Drevo mal hotoviť v doline Rohozná až po návrsia nad Breznom. Drevnú hmotu ťažil ešte v roku 1464.⁵²

Počty študentov podľa zachovaných matriek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 3 študenti (?).⁵³

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Brezno z cirkevno-správneho hľadiska patrilo do ostrihomskej arcidiecézy a zvolenského archidiakonátu. V privilégii z roku 1380, kedy bol farárom Peter, mali mešťania Brezna právo voliť si svojho kňaza, v roku 1405 bol farárom Ján z Hýb.⁵⁴ V Brezne v čase prenikania reformácie poznáme ako farárov Mikuláša (1532) a Štefana (1549).⁵⁵

Kostoly

Najstarší farský kostol sa nachádzal na námestí (v priestore medzi zvonnicou a mariánskym stĺpom). Kostol bol zasvätený Panne Márii, ktorého patrocinium je doložené už v roku 1405.⁵⁶

- 1 LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 2 MMBr I. 2-1: 14. 8. 1380 (odpis z r. 1494), takisto MOL DL 30856: 14. 8. 1380 (odpis z 28. 4. 1494); ZsO II/1, č. 2922: 13. 1. 1404; WENZEL, Okmányi adalék, s. 274, Nr. II, 1: 15. V. 1424; MOL DL 30859: 18. 1. 1455; MOL DL 30856: 15. 2. 1488 (odpis z r. 1494); MOL DL 30869: 19. 5. 1513.
- 3 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 55. 8. 8. 1451 (Cit. prameň sa síce nachádza v edícii slovenských a českých stredovekých písomností, je však zostavený v nemčine); MOL DL 46561: 30. 8. 1501; MMBŠ-MOL, I-335, škat. 2, č. 266: 28. 11. 1512
- 4 LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 5 HREBLAY, Brezno a jeho okolie, s. 3. PISOŇ, Slovník obcí, s. 180.
- 6 PISOŇ, Slovník obcí s. 180.
- 7 KLEIN, Príspevok k historicko- geografickej lokalizácii, s. 117
- 8 ML 13: 23. 9. 1435.
- 9 LACKO, Kapitoly, s. 35. HREBLAY, Brezno a jeho okolie, s. 8 – 9. Takto bol mestský chotár spísaný v r. 1865.
- 10 SKLADANÝ – TOMEČEK, Hranice Lupčianskeho hradného panstva, s. 59. RATKOŠ, Osídlenie a hospodársky vývin Horehronia, s. 21.
- 11 HREBLAY, Brezno a okolie, s. 10-11, SÜLLE, Peter – SÜLLE, Peter ml. (eds.), Encyklopédia miest a obcí Slovenska, s. 519, 521, 525. PISOŇ, Slovník obcí s. 268, 276, 297. LACKO, Kapitoly, s. 36.
- 12 BALÁSA, Praveké osídlenie stredného Slovenska, s. 34, 39, 52, 56.
- 13 MÁCELOVÁ, Brezno a okolie v pravku, s. 23.
- 14 BARTL, K problémom diferenciácie, s. 80.
- 15 MMBr listina I. 2-1: 14. 8. 1380 (odpis 1494); MOL DL 30856: 28. 4. 1494. LACKO, Kapitoly, s. 30 – 31. HREBLAY, Brezno a okolie, s. 21.
- 16 MOL DL 30856: 28. 4. 1494. HREBLAY, Brezno a okolie, s. 29 (pozn. č. 13).
- 17 *Inopie et pauperitati eorumdem.... Ipsos Civos et hospites nros et ipsorum quemlibet ab omni solutione exactione et Collectis ... duximus eximendos, expiandos et libertandos.* MOL DL 30856: 13. 1. 1404 (odpis z 28. 4. 1494). LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 18 MMBr listina I. 2-1: 14. 8. 1380 (odpis 1494); MOL DL 30856: 28. 4. 1494. LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 19 BOLERÁZSKY – VOŽÁR, Sváz stredoslovenských, s. 89. LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 20 MMBŠ, listiny MOL I-335, škat. 2, Nr. 266: 28(?). 11. 1512; MMBŠ-MOL, I-466, Nr. 367: 18. 10. 1513. Inventár Banská Štiavnica III, s. 46, 54.
- 21 BOLERÁZSKY, Zo starších dejín Brezna, s. 58.
- 22 FILLOVÁ, Urbanizmus a architektúra, s. 234 – 235, 246 – 247.
- 23 FILLOVÁ, Urbanizmus a architektúra, s. 246.
- 24 MOL DL 30856: 28. 4. 1494
- 25 LACKO, Dejiny školstva, s. 214, HREBLAY, Brezno nad Hronom, s. 450 – 451. REZÍK-MATTHAEIDES, Gymnaziológia, s. 248.
- 26 KREUTZ, Stručný vývoj Brezna, s. 21, 28 (pozn. č. 1).
- 27 LACKO, História a vývoj obce, s. 15
- 28 LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 29 HREBLAY, Brezno a okolie, s. 117.
- 30 MMBr listina I. 2-1: 1494. LACKO, Kapitoly, s. 30
- 31 WENZEL, Okmányi adalék, s. 274 – 277, Nr. II. 1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424
- 32 MOL DL 30859.
- 33 BARTL, K problémom diferenciácie, s. 79.
- 34 MOL DF 269029: 25. 6. 1500
- 35 BOLERÁZSKY, Zo starších dejín Brezna, s. 58.
- 36 MOL DL 30869: 19. 5. 1513. MOL DL 30872 – 30874: 3. 1. 1514. HREBLAY, Brezno a okolie, s. 125. LACKO, Kapitoly, s. 34.
- 37 MMBr listina I. 3-2: 1513; I. 3-4: 1515. MOL DF 269036: 28. 1. 1518. MOL DF 269037: 19. 12. 1519.
- 38 MMBr listina I. 3-6: 1517.
- 39 HREBLAY, Brezno a jeho okolie, s. 125. LACKO, Kapitoly, s. 34.
- 40 *...nullam habetis iusisdictionem....* MOL DF 269038: 11. 3. 1520.
- 41 LACKO, Kapitoly, s. 30, 31. HÚ SAV Bratislava, fotokópie z MOL Budapešť, Ragastrum, A 2673, r. 1553 s. 97, r 1563 s. 154, r 1598 s. 589.
- 42 LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 43 LACKO, Kapitoly, s. 30.
- 44 LACKO, Kapitoly, s. 34.
- 45 KREUTZ, Stručný vývoj Brezna, s. 31 (pozn. č. 9).
- 46 LACKO, Kapitoly, s. 42 – 43.
- 47 KREUTZ, Stručný vývoj Brezna, s. 31 (pozn. č. 22, 23)
- 48 KREUTZ, Stručný vývoj Brezna, s. 29, 30. LACKO, Kapitoly, s. 35.
- 49 NOVÁK, Pečate I, s. 107.
- 50 MMBr listina I. 2-1: 28. 4. 1494.
- 51 MMBr listina I.5-1: 1528
- 52 LACKO, Kapitoly, s. 36. LICHARD, Vznik mesta Brezna, s. 19
- 53 Do úvahy pripadajú študenti z lokalít *Brisna* a *Bresna* na Krakovskej univerzite v r. 1434, 1444, 1447. Editori publikácie však so slovenským Breznom neuvažujú. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego I., s. 166, 203, 218. Tamže, zv. II. s. 49
- 54 MMBr listina I. 2-1: 28. 4. 1494. HREBLAY, Brezno a jeho okolie, s. 117
- 55 LACKO, Kapitoly, s. 37.
- 56 FILLOVÁ, Urbanizmus a architektúra, s. 234. BOVAN, Krátky prehľad, s. 229. HREBLAY, Brezno a jeho okolie, s. 129. RAPOŠ, Dejiny cirkvi cv. a v. breznianskej, s. 16, 17. LACKO, Dejiny školstva, s. 214. Tenže, Kapitoly, s. 37.

BREZNO

germ. Bries/Briesen, hung. Breznóbánya

1. Name

Earliest mention: *Terra Berezum* in the Latin charter with the privileges of Turiec and Liptov of 11 August 1265 (a copy of 17 August 1270).

Other names and variants:

Latin sources: 1380 *Bryzna* (or *Brisna*) *iuxta Gron*, *civitas Brisna*, 1404 *Briznabanya*, 1424 *Brezenbanya*, 1455 *oppidum Bresno*, 1488 *oppidum Breznabania*, 1494 *oppidum Brisnabania*, 1513 *oppidum Brezna*.

German sources: 1451 *Briss*, 1501 *Priss*, 1512 *Briss*.

Etymology: The name is derived from the word *breza* – “birch” of Slovak origin.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Brezno District; in the Middle Ages situated in the territory of the Zvolen Comitatus (medieval county).

Brezno is situated in the central part of the Upper Hron valley in Brezno basin, 498 m above the sea level.

Medieval road connection, toll collection places: The communication link between Brezno and Upper Hron Region in Gemer came into being probably in the 14th century. Brezno had a toll-collection point in Mýto (pod Dumbierom, “Toll” under Dumbier) in the direction of Liptov region.

Boundaries: The privilege charter of King Louis I of 1380 delineated a large town area, including the mines for precious metals, iron ore and large forest complexes, to the burghers and guests.

3. Earliest settlement

The original population which lived in the residential area where Brezno was founded occupied themselves with agriculture, especially stock-raising, but they also panned for gold and mined the ore from surface pits. King Béla IV summoned the “guests” from German lands, who knew a more developed technique of metal mining, after the Mongol invasion.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: royal town, since 1490 gradually got to the level of a landlord town

Brezno was a town on Royal soil and belonged to the castle estate of Slovenská Lupča. After 1490 the castle estate fell into the hands of the Dóczyz who did not respect privileges and liberties of Brezno.

Basic privilege: The privilege charter of 14 August 1380 contained the following:

- self-government with the mayor as the head
- the burghers and guests elected their parish priest
- Brezno was to enjoy the privileges after the town law of Banská Štiavnica
- the town was exempted from the jurisdiction of aristocratic counties
- the mayor had the right to judge all disputes, criminal acts and crimes committed by the citizens of the town or in its territories
- they could freely search for metals and mine, exploit the wood in the forests pertaining to their area
- free disposition of movable and immovable property

Confirmation of the basic privilege: known from charter of King Vladislaus II of 28 April 1494: the copies of old charters of Louis I of 1380 and confirmation charter of 1381, two charters of Sigismund of 1404 and 1406, the confirmation charter of Albert of 1439, and the privilege charter of Matthias Corvinus of 1488.

Significant partial privileges and confirmations (selection):

13 January 1404 – King Sigismund relieved the burghers of taxes and tolls during his visit in Brezno.

15 February 1488 – Matthias Corvinus granted the right of market (Ascension of the Virgin Mary on 15 August) and Sunday markets.

28 April 1494 – Vladislaus II confirmed the earlier privileges and broadened their exemption from toll.

5. Architectural development and town topography

The earliest buildings in Brezno were wooden and concentrated around the “royal house” (*domus regia*), which stood in the place of present-day town hall – the museum, and the parish church of the Virgin Mary. After the town was burned down on 30 April 1517, some burghers started to build houses of stone, which was the beginning of the stone walled burgher architecture. They built a rectangular square with a simple scheme of 4 streets.

Churches: The oldest wooden Church of the Virgin Mary was built in the square and was first mentioned in 1405. The burghers constructed a new Late-Gothic parish Church of the Virgin Mary on a higher position under the hill Dúbravka in 1518-1519.

6. Significant events (chronology)

8 September 1406 – King Sigismund donated a mill on Hron, which had belonged to the castle estate of Lupča, to the townspeople of Brezno.

1424 – King Sigismund donated Brezno (together with Zvolen, central Slovakian mining towns and other property) to Queen Barbara. Brezno became a part of the dowry property of the queens of Hungary.

late 15th century – a rich dike of gold found in the area of Brezno. When the lords of the Castle of Lupča (Damian Dóczy) learned about the discovery, he ordered the miners to hand over the ore to him.

19 June 1500 – King Vladislaus II issued a protection mandate for Brezno against the Dóczy family of the Castle of Slovenská Lupča.

1503 – Brezno asked the mayor and the town council of Banská Štiavnica to send them a copy of the articles of the mining law.

1512-1514 – in spite of the privileges issued earlier, Vladislaus II issued a charter which confirmed the dependance of the town on the Castle of Lupča in 1512. The ruler reproached the townsmen of Brezno for inobedience in his charter of 3 January 1514, and gave to the Dóczyz the right to punish everybody who would have resisted.

1 April 1513 – Vladislaus II ordered Damian and Francis Dóczy to respect the toll immunity of Brezno, from whom they unlawfully collected the toll under the Castle of Lupča. He ordered the Comes of the Zvolen Comitatus to protect the townspeople of Brezno from the Dóczyz.

early June 1514 – the Dóczyz captured and imprisoned several miners from Brezno at their castle and asked for a ransom.

30 April 1517 – the Dóczyz attacked Brezno, plundered the town and burned it down.

12 and 14 August and 4 October 1517 – the Dóczyz summoned to the court in Esztergom and Nitra; accused of having attacked Brezno and caused big damage to the town and the ruler.

7. Demographic development

In 1598 there were 220 houses subject to tax. We can suppose that the town had a population of around 1100.

8. Economic activities

Mining: The guests who came to the town were probably mining entrepreneurs, who ran a business not only on the territory of Brezno but also on the Liptov side. Bacúch and Beňuš, where the precious metals were mined, belonged to the oldest mining localities.

9. Town administration

Municipality: The mayor (*iudex, Richter*) was elected usually on 1 January, and 12 jurors (*iurati cives, geschworene Bürger*) on 6 January. The parish priest, who was not a member of the town council, also took part in the election.

Town chancery, notary: The municipal notary functioned in Brezno probably already from the beginning of the 15th century.

Seal: It is assumed that a medieval seal with the image of the Virgin Mary had existed already before 1380. The earliest known seal of Brezno dates to the 16th century.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Stanislaus or Stanko Vilhelmovič (Stanko Wylhelmoŵycz) – His business activity connects him with Brezno: King Ladislaus V permitted him to exploit the town forests in Brezno in 1457. He and his heirs got the right to cut wood in the forests and transport it on the river Hron to Buda without paying the toll on Hron and the Danube.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 3

11. Church history:

Brezno belonged to the Archdiocese of Esztergom and the Zvolen Archidiaconate.

Miroslava Slezáková

DOBRÁ NIVA A BABINÁ

nem. Döbring/Frauenstuhl, maď. Dobronya/Bábaszék

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1254 *Dobruna et Babasceky* v potvrdení zakladacieho privilégia (1270)¹.

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1266 *Dobruna*², 1270 *Dobruna et Baba...*³, 1332 – 1337 *Dobruno (Drabino)*, *Babasac*⁴, 1351, 1380 *Dobronya et Babazeky*⁵, 1419 *Dobronya a Babaszeky*⁶.

Nemecké pramene 1454 *Doebring*⁷

Etymológia názvu

Slovenský názov Dobrá Niva (v miestnom nárečí tiež Dobronivá) znamenalo „dobré, úrodné pole“.⁸ Pôvod názvu Babinej je možné odvodiť od osobného mena Baba.⁹ Ján Slávik sa v dobovom kontexte domnieva, že mestečko je pomenované po slovanskej bohyni Babe.¹⁰ Názvy si mestá napriek nemeckému osídleniu ponechali po pôvodných slovanských osadníkoch.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Banskobystrický kraj, okres Zvolen, geografická poloha Dobrej Nivy 48° 28' severnej zemepisnej šírky 19° 06' východnej zemepisnej dĺžky; geografická poloha Babinej 48° 26' severnej zemepisnej šírky 19° 05' východnej zemepisnej dĺžky.

Obe mestá ležia neďaleko slobodného kráľovského mesta Zvolen a Pustého hradu.

Sídla ležia v južnej časti Zvolenskej župy, v Pliešovskej kotline, v údolí potoka Neresnica (v prípade Dobrej Nivy) a potoka Babiná. Prírodné podmienky sú veľmi vhodné na poľnohospodárstvo, čo dokumentuje i názov mesta.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

So Zvolenom a Krupinou mestá spájala severojužná cesta v listinách spomínaná ako „*magna via*“. V Dobrej Nive sa križovala s cestou od Banskej Štiavnice (tiež nazývanou „*magna via*“).¹¹

V r. 1351 k spolku miest Dobrá Niva a Babiná bolo v privilégii pridané mestečko Sása (Nemecké Pliešovce, *Nemutpelseuch*, *Nemutpelseuch*).¹²

Približne 3,5 km severne od Dobrej Nivy v katastri obce Podzámčok sa nachádzajú zvyšky pôvodne kráľovského hradu Dobrá Niva, centra dobronivského hradného panstva, do ktorého boli napriek kráľovským privilégiám fakticky pričlenené i mestečka Dobrá Niva a Babiná. Hrad je prvýkrát spomínaný v rokoch 1305 a 1306, kedy bol zaujatý Matúšom Čákom.¹³

Vzhľadom na cestné spojenie so Zvolenom, Krupinou a Banskou Štiavnicou boli mestečko a neskôr hrad Dobrá Niva sídlom mýtnej stanice. Mýto sa vyberalo severozápadne od Dobrej Nivy aj na Ostrej lúke.¹⁴

Chotár

Základné privilégium obsahuje slobodu užívania pôvodného chotára oboch miest, jeho presné vymedzenie chýba. Južnejšie ležiaca Babiná („... *cives et hospites de Babazeky...*“) riešila r. 1361 spor ohľadom hraníc chotára so susedným mestom Krupina.¹⁵ R. 1500 sa riešila otázka západných hraníc chotára Dobrej Nivy s chotárom Banskej Belej.¹⁶

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

V katastri obce Dobrá Niva bol nájdený neolitický kamenný sekeromlat, bronzová ozdoba z mladšej doby bronzovej a dve rímske mince.¹⁷

Branislav Varsik predpokladá zničenie pôvodných slovanských osád počas tatárskeho vpádu, nanovo ich osídlili nemeckí hostia.¹⁸

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mestá, neskôr mestečka.

Mestskosť oboch lokalít je diskutabilná, v privilegialnych listinách sú označované ako *villa*, ale obyvatelia ako *cives* (napr. „*de communi ...civium...*“ v prvej zachovanej privilegialnej listine¹⁹).

Základné privilégium

30. 8. 1254 – Najstaršia zmienka o hostoch z Dobrej Nivy a Babinej (*hospites de Dobruna et Babasceky*) sa nachádza v privilégii kráľa Bela IV. z 30. 8. 1254 (v konfirmácii kráľa Štefana V. z roku 1270)²⁰. Hostia i všetci slobodní prístahovalci získali právo slobodnej voľby richtára (*villicus*) a farára, nižšej súdnej právomoci richtára, oslobodenie z poddanských povinností voči Zvolenskému (teda Pustému) hradu a slobodné užívanie (lámanie kameňa a ťažby dreva) už pôvodne vlastneného chotára. Súдне svedectvá Nemcov a Uhrov boli zrovnoprávnené. Obyvatelia boli oslobodení od povinnosti kohokoľvek pohostiť, takisto boli oslobodení od prác a povinností

pre Zvolenský hrad. V kráľovskom vojsku mali hostia slúžiť spoločne s hosťami z Krupiny. Trhové a jarmočné privilégia (s výnimkou oslobodenia od platenia mýt) nie sú písomne zachytené. Zo znenia privilégia možno usudzovať, že získanými slobodami disponovali usadlíci už pred získaním privilégia, pravdepodobne však nie pred tatárskym vpádom v r. 1241.

Konfirmácie základného privilégia

1274, 1351, 1419²¹, 1455, 1465, 1492²², 1519.²³

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia

- 1274 Belove privilégium si nechala potvrdiť len Babiná.²⁴ Zároveň bola mestu potvrdená i daň vo výške 7 hrivien štiavnického striebra splatná na deň sv. Michala (29. 9.)
- 5. 1.1351 bola daň zvýšená na 50 budínskych hrivien striebra (=12,28 kg) zodpovedajúcim 200 zlatým florénom splatným v dvoch splátkach po 25 hrivien (v oktáve sviatku Turíc a Narodenia Pána), zároveň potvrdené staršie privilégia.²⁵
- 22. 8. 1419 Žigmund Luxemburský znížil daň Ludovíta Veľkého (pre Dobrú Nivu, Babinú a Sásu) z dvesto na dvadsať florénov, zároveň konfirmoval základné privilégium.²⁶
- 22. 5. 1424 mestá spolu s hradom Dobrá Niva (a ďalšími mestami a hradmi) daroval Žigmund svojej manželke Barbore (tu už označené ako *oppida*).²⁷

Postupne sa mestečká dostávali pod vplyv pánov dobronivského hradu a okrem starodávnych privilégií nedisponovali reálnou mocou a vplyvom.

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Okrem pôvodne románskych kostolov sv. Michala v Dobrej Nive a sv. Matúša v Babinej sa nezachovali žiadne stredoveké stavby.

Trojloďový farský kostol sv. Michala archanjela pochádza približne z doby okolo roku 1241²⁸. V. Mencl ho spolu s babinským kostolom zaraďuje do skupiny „kolonizačných“ kostolov odvodených od štiavnického kostola, ktoré vznikli po tatárskom vpáde.²⁹ V juhozápadnej časti múru južnej lode kostola bolo odkryté jedno z pôvodných okien. Svätýňa a vežová empóra sú zaklenuté pôvodne románskou klenbou a rebrami štvorcového profilu. Románsky pôvod najlepšie dosvedčujú združené okná na veži kostola.³⁰

Jednoloďový jednoduchší babinský kostol sv. Matúša pochádza z polovice 13. storočia, zachovala sa v ňom románska kamenná **krstiteľnica** a **gotický zvon** z r. 1358.³¹ Podľa tradície stál pôvodný spoločný kostol pre Babinú i Dobrú Nivu v lokalite sv. Anna.³² Archeologický výskum, ktorý by túto tézu potvrdil alebo vyvrátil, na danom mieste ešte nepreběhol.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1443 5. – 6. 6. boli zaznamenané veľké zemetrasenia (viac o zemetraseniach v oblasti bankských miest pozri heslo Banská Štiavnica, kap. 6 Významné udalosti).³³

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

Pôvodom slovenské názvy miest si lokality udržali i po príchode nemeckých hostí. Ďalší etnický vývoj sídiel v stredoveku nie je v prameňoch zachytený. Podľa súpisu r. 1598 sa nachádzalo v Dobrej Nive 26 a v Babinej 20 zdanených domov.³⁴

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Privilégium a jeho neskoršie konfirmácie ako jeden z mála zdrojov informácií o mestách Dobrá Niva a Babiná neprinášajú informácie o hospodárskom charaktere sídiel či prevažujúcich zamestnaniach obyvateľstva. Václav Mencl zaradil Dobrú Nivu a Babinú medzi **kolonizačné roľnícke dediny**, ktoré vznikali ako zázemie pre bankské podnikanie.³⁵

Stagnáciu oboch miest v nasledujúcich obdobiach možno vysvetliť blízkosťou Krupiny a Zvolena, ktoré hospodársky a strategicky Dobrej Nive a Babinej konkurovali. V Babinej v polovici 14. storočia je doložený **mlyn**.³⁶

9. SPRÁVA MESTA

Mestská pečať

Na najstaršom zachovanom odtlačku dobronivskej mestskej pečate (z roku 1588) je vyobrazená tróniaca korunovaná madona s dieťaťom v ľavej a žezlom v pravej ruke. J. Novák predpokladá existenciu jej staršej, gotickej predlohy. V kruhopise pečate je nápis *SIGILVM OPPIDI DOBRONENSIS*.³⁷

Pôvodný znak Babinej zachytený na pečati nesie vyobrazenie sv. Juraja. Pečatidlo je datované rokom 1483, text kruhopisu znie *A(nno). 1483 REGINE SEDIS NOMINE BABASEK*. Zachoval sa však len ním inšpirovaný pokračovateľ z 18. storočia.³⁸

Richtári (resp. iní predstavitelia) mesta

1332 – 37: farári Henrich z Dobrej Nivy a Vecturicus (Henrich) z Babinej³⁹

1351 Juraj, farár z Babinej, Mikuláš z Dobrej Nivy a Gerard z tej istej Babinej⁴⁰

1361 sudca Peter z Babinej⁴¹

1380 Peter, syn Mikuláša, zvaného Kun z Dobrej Nivy a iný Peter, syn Petra, zvaného Stivmar? z Babinej⁴²

1419 kňaz Vavrínek a Peter Kosker z Dobrej Nivy, Ondrej Gerthler z Babinej⁴³

1454 Steffan Fulpauch, richtár z Dobrej Nivy⁴⁴

1455 Michal Kleng, richtár a Ján Moczer, prisažný z Dobrej Nivy⁴⁵

1465 Michal Ezes a Michal Pogan z Dobrej Nivy⁴⁶

1519 Ján Ezer a Michal „Literát“ (Litteratus) z Dobrej Nivy⁴⁷

1523 Michal Sleng z Dobrej Nivy⁴⁸

10. OSOBNOSTI MESTA

Michal Litteratus

V privilegiách z konca 15. a zač. 16. storočia je zachytený ako zástupca obce Dobrá Niva.⁴⁹

Počty študentov podľa zachovaných matric na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 2 študenti z Dobrej Nivy,⁵⁰ z Babinej nikto.

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Ku kostolom pozri aj kap.5 Stavebný vývoj a topografia.

Farár a desiatky sa spomínajú v prvom Belovom privilegii z r. 1254 (v potvrdení z r. 1270)⁵¹, z každých päťdesiatich usadlostí mal sám farár poslať ostrihomskému arcibiskupovi jednu hrivnu striebra.

V rokoch 1332 – 1337 sa vyberali pápežské desiatky – farár z Babinej Vecturicus (Henricus) zaplatil do Ostrihomu 6 hrivien, farár z Dobrej Nivy Henrich (Henricus) sľúbil zaplatiť 5 hrivien.⁵²

Babiná a Dobrá Niva z cirkevno-správneho hľadiska patrili do Ostrihomskej arcidiecézy. Fary boli podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňaté (exemptné) spod právomoci archidiakonátu.⁵³

1 MOL DF 268 982: 1270. Kritické vydanie v CDSI II., s. 313 – 314, č. 450.

2 v tranzumpce z 1274. MOL DL 40 117: 30. 8. 1274.

3 MOL DF 268 982: 1270. Kritické vydanie v CDSI II., s. 313 – 314, č. 450.

4 MVSI I, s. 99, č. 581 a 579: 1332 – 37.

5 MOL DF 268 983: 4.I.1351 (v potvrdení z 23. 7. 1380). CDH IX/2, s. 68 – 70, č. XI.

6 CDH X/6, s. 210 – 213: 22. 8. 1419.

7 MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, 183v (s. 31): 5. 9. 1454.

8 LUTTERER – MAJTÁN - ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména*, s. 84.

9 Tamže, s. 45.

10 SLÁVIK, *Dejiny*, s. 13.

11 *magnam viam de Bana ad Dobrunam*.... MOL DL 40 117: 30. 8. 1274, ŠMILAUER, *Vodopis*, s. 152. Slovenský preklad v PDSS III, s. 215 – 217.

12 MOL DF 268 983: 4. 1. 1351 (v potvrdení z 23. 7. 1380)

13 PLÁČEK – BONA, *Encyklopédia slovenských hradov*, s. 109.

14 ZsO I, s. 336, č. 3037: 1393; *tributis in prefatis oppido Dobronya et villa Oztralkoka exigii consuets*... WENZEL, *Okmányi Adalék. Borbála és Erzsébet*, s. 274 – 277. Slovenský preklad v PDSS V, s. 209. TOMÉČEK, *Rekonštrukcia cestnej siete*, s. 44.

15 ... *quod primo et principaliter inciperetur a terra ecclesie in Bozouk vorod vocata a parte orientali a fluuio Korpona vocato et per ipsum fluuium curreret infra ad ipsum molendinum de Babazeky et de ipso molendino super eundem fluuium iret ad partem meridionalem et veniret subtus vnum montem Crucupach nominatum et sub ipso monte exiret de ipso fluuio ad partem occidentalem supra ad ipsum montem in cuius montis vertice partes signum pro meta possuissent deinde per eandem plagam iret ad unum puteum Reuswaansbrun (?) vocatum circa quem partes signum pro meta possuissent deinde curreret per eandem plagam ad vnum montem et ipsam montem transiret et veniret similiter ad vnum puteum de Althkolblesbrun vocatum abinde tenderet ad partem meridionalem iuxta viam versus Schemnichbanya euntem et parum circa ipsam viam intraret eandem viam et per eandem viam parum eundo exiret de ipsa via ad vnum Werch et ipsam Werch transeundo iret per terram planam ad bonum spatium et caderet in quandam semitam versus Koh-h euntem et per ipsam semitam transiret et parum eundo partes sub vna arbore ihar similiter signum metale consignassent. CDH IX/7, s. 504 – 509, nr. XII.: 6. 10. 1361*

16 Prameň neobsahuje bližšie podrobnosti o priebehu hraníc. MMBS-N, č. 65: 21. 4. 1500.

17 GAJDOŠ, *Dobrá Niva*, s. 58.

18 VARSÍK, *Z osídlenia*, s. 157.

19 MOL DF 268 982: 1270. Kritické vydanie v CDSI II., s. 313 – 314, č. 450.

20 Tamže.

21 CDH X/6, s. 210 – 213: 22. 8. 1419.

22 Zachované v konfirmácii Mateja II z r. 1609 (MOL DF 268 989: 1609).

23 MOL DF 268 984: 1. 9. 1519.

24 CDH VII/2, s. 34 – 35, č. CCCXXI: 1274.

25 MOL DF 268 983: 5. 1. 1351. CDH IX/2, s. 69 – 70, č. XI.

26 CDH X/6, s. 210 – 213, č. LXX: 22. 8. 1419.

27 WENZEL, *Okmányi Adalék. Borbála és Erzsébet*, s. 274 – 277. Slovenský preklad v PDSS V, s. 209.

28 Súpis pamiatok na Slovensku 1., s. 306.

29 MENCL, *Stredoveká architektúra*, s. 391.

30 GAJDOŠ, *Dobrá Niva*, s. 59.

31 VSO I, s. 112.

32 GAJDOŠ, *Dobrá Niva*, s. 58. Tézu o pôvodne spoločnom kostole, farárovi a richtárovi priniesol Ján Slávik. Hostia z Babinej sa mali odčleniť privilegiom z r. 1274. (SLÁVIK, *Dejiny*, s. 23).

33 SLÁVIK, *Dejiny*, s. 21.

34 MOL MKA, E 158, A 2679, *Conscriptio portarum Comitatus Zoliensis*.

35 MENCL, *Stredoveká architektúra*, s. 174.

36 CDH IX/7, s. 504 – 509, nr. XII.: 6. 10. 1361

37 NOVÁK, *Pečate I.*, s. 184.

38 Tamže, s. 40.

39 MVSI I, s. 99, č. 581 a 579: 1332 – 37.

40 MOL DF 268 983: 4. 1. 1351 (v potvrdení z 23. 7. 1380). CDH IX/2, s. 68 – 70, č. XI.

41 CDH IX/7, s. 504 – 509, nr. XII.: 6. 10. 1361

42 MOL DF 268 983: 4. 1. 1351 (v potvrdení z 23. 7. 1380). CDH IX/2, s. 68 – 70, č. XI.

43 CDH X/6, s. 210 – 213: 22. 8. 1419.

44 MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, 183v (s. 31): 5. 9. 1454.

45 MOL DF 268 986: 8. 4. 1455.

46 MOL DF 268 987: 30. 3. 1465.

47 MOL DF 268 984: 1. 9. 1519.

48 MOL DF 268 985: 21. 12. 1523.

49 MOL DF 268 984: 1. 9. 1519.

50 Metryka Uniwersytetu Krakowskiego I., s. 547 (Blažej syn Pavla (Blasius Pauli) de Dobrona roku 1498) a s. 559 (Mikuláš (syn) Pavla (Nicolaus Pauli) de Dobrona roku 1499).

51 MOL DF 268 982: 1270. Kritické vydanie v CDSI II., s. 313 – 314, č. 450.

52 MVSI I, s. 99, č. 579 a 581.

53 PÉTERFFY, *Sacra Concilia II*, s. 268 – 269. MELNÍKOVÁ, *O stave cirkevnej organizácie*, s. 132 – 133.

DOBRÁ NIVA A BABINÁ

germ. Döbring/Frauenstuhl, hung. Dobronya/Bábaszék

1. Name

Earliest mention: Dobruna et Babasceky (1254) in the confirmation of the foundation privilege (1270).

Other names and variants:

Latin sources:

1266 *Dobruna* 1270 *Dobruna et Baba...*, 1332 – 37 *Dobruno (Drabino)*, *Babasac*, 1351, 1380 *Dobronya et Babazeky*, 1419 *Dobronya* and *Babaszeky*

German sources: 1454 *Doebring*

Etymology of the name: Slovak name Dobrá Niva (in local dialect also Dobronivá) meant “good, fertile field”. The origin of the name Babiná can be deduced from personal name Baba.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Zvolen District; in the Middle Ages the settlements are located in the southern part of the Zvolen Comitatus (medieval county)

Town were situated in the basin of Pliešovce, in the valley of the brook of Neresnica (in the case of Dobrá Niva) and the brook of Babiná. The remains of the Castle of Dobrá Niva, originally a royal castle, the guardian of the road and the toll-collection station and the centre of the castle estate of Dobrá Niva, are located approximately 3.5 km to the north of Dobrá Niva in the cadastre of the village Podzámčok.

Medieval road connection, toll collection places: A north-south road, mentioned as a “*magna via*” in the charters, connected the towns with Zvolen and Krupina. In Dobrá Niva the road crossed with the road to Banská Štiavnica (also called “*magna via*”). The town, and later the Castle of Dobrá Niva, was the place of the toll collection station. The toll was collected also in Ostrá lúka to the northwest of Dobrá Niva.

Boundaries: The basic privilege contains the freedom of exploitation of the original area of both towns, without any detailed description of its boundaries. Babiná, located in the south, solved a dispute concerning the boundaries of the area with the neighbouring town of Krupina in 1361. In 1500 they were solving the problem of the western boundaries with the area of Banská Belá.

3. Earliest settlement

A Neolithic stone battle-axe, a bronze decoration from the Late Bronze Age and two Roman coins were found in Dobrá Niva. It is assumed that the original Slavic settlements were destroyed during the Mongol invasion. Then they were settled anew by the German colonists.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: free royal towns, later townships

Basic privilege: 30 August 1254: King Béla IV granted the right to elect the mayor and the parish priest freely, exempted the town from serf duties in relation to the Castle of Zvolen (Pustý hrad/Deserted Castle) and granted them free exploitation of the area. The legal testimonies of Germans and Hungarians were equalized. The inhabitants were freed from the duty of hosting anybody as well as from the work and duties for the Castle of Zvolen. The guests were to serve in the royal troops together with the guests from Krupina.

Confirmations of the basic privilege: 1274, 1351, 1419, 1455, 1465, 1492, 1519.

Significant partial privileges and confirmations:

1274 – Babiná had the privilege of Béla confirmed. The amount of the tax due on St. Michael’s Day (September 29) was confirmed.

1351 – the tax increased, at the same time the older privileges confirmed

1419 – Sigismund of Luxemburg decreased the tax (for Dobrá Niva, Babiná, and Sás) from 200 to 20 florens, and at the same time confirmed the basic privilege.

22 May 1424 – Sigismund of Luxemburg donated the towns together with the Castle of Dobrá Niva (and other towns and castles) to his wife Barbara.

5. Architectural development and town topography

Except for the originally Romanesque churches of St. Michael in Dobrá Niva and St. Matthew in Babiná, no medieval buildings preserved. According to the local tradition, an original common church for Babiná and Dobrá Niva stood in the place called St. Anne.

6. Significant events (chronology)

5-6 June 1443 – a big earthquake recorded (for more on earthquakes in the area of the mining towns, see the entry Banská Štiavnica, section 6: Significant events).

7. Demographical development

The localities preserved their original Slovak names even after the arrival of the German colonists. Other ethnic development is not recorded.

8. Economic activities

A mill documented in Babiná in the middle of the 14th century.

9. Town administration

Seal: The oldest extant imprint of the seal of Dobrá Niva (1588) depicts the crowned enthroned Madonna with the Child in the left hand and a sceptre in the right hand. It was supposed that an earlier Gothic model had existed.

Mayors (and other representatives) of the town until 1526: See the entry in Slovak

10. Personalities

Michal Litteratus – in the privilege charters from the late 15th and early 16th centuries recorded as a representative of the municipality of Dobrá Niva.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in

preserved matriculation lists until 1526 – 2 from Dobrá Niva, none from Babiná

11. Church history

Churches – see section 5 Architectural development and town topography

The parish priest and the tithes are mentioned in the first privilege charter of Béla from 1254.

Martin Homza

GELNICA

nem. Göllnitz, maď. Gölnicbánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Gylmpnuchbana v stratenej privilegálnej listine Bela IV., vydannej medzi rokmi 1248–1269, potvrdenej Štefanom V. (1270–1272) a neskoršie aj jeho synom Ladislavom IV. Kumánskym (1272–1290). Názov z doby Bela IV. zachovaný v zmienke z r. 1287.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1278 *Gelnic*,² 1287 *civitas de Glympnuchbanya*³, 1311 *Gylmnoch*,⁴ 1312 *civitas Gulnuchbana*,⁵ 1318 *Gelnyczbanya*,⁶ 1319 *Ghelnesebana*,⁷ 1323–1324 *Bana*⁸, 1332–1337 *Guillnec*⁹, 1338 *civitas Gylnezbanya*,¹⁰ 1355 *Gylmjch*,¹¹ 1395 *Gilnicz*,¹² 1412 *Gilnicia*,¹³ 1437 *Gelnjcz*,¹⁴ 1480 *Gilnitz*,¹⁵ 1498 *Gelnecz*¹⁶ 1516 *Gjlniczja*.¹⁷

Nemecké pramene

1421 *Gilnicz*,¹⁸ 1431 *Gilnitz*¹⁹ 1498 *Gilnitz*.²⁰

Etymológia názvu

Názov mesta Gelnica pochádza od rieky Hnilec, ktorá sa pri Margecanoch vlieva do Hornádu. Názov rieky sa odvádza od slovanského hnilý, zahŕňajúci.²¹ Ako osada baníkov sa musela sformovať už pred príchodom nemecky hovoriaceho obyvateľstva, čo dokladá zachované *g* v najstaršom nemeckom názve obce. Nie menej dôležitým pre toto tvrdenie je zachovanie sufixu *-ica* a *-ik* v názvoch osád Gelnica, Smolnica a riek Gnilec>Hnilec/Gelnica a mesta Smolník, ktorý datuje vznik oboch miest do tej istej predkolonizačnej etapy (Halaga).²² Na staršie miestne banícke tradície poukazuje aj slovanské *baňa* v maďarizovanom názve Gelnice – Gölnicbánya = Hnilecká Baňa, ako ho zachovala uhorská kráľovská kancelária v listinnom materiáli z 13. storočia (k etymológii výrazu por. heslo Banská Štiavnica).

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Košický, okres Gelnica, poloha: 48° 51' severnej zemepisnej šírky a 20° 56' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto vzniklo a po celý stredovek sa nachádzalo na južnej hranici Spišskej župy, jeho chotár až do roku 1465 predstavoval výsadné banské územie.²³

Mesto Gelnica leží v oblasti Slovenského Rudohoria, v celku Volovské vrchy s podcelkami Hnilecké a Havranie vrchy, Knola, Kojšovská hoľa, Pípitka a Zlatý Stôl a podcelkami Galmus a Hnilecké Podolie vo vzdialenosti cca 25 km juhovýchodne od Spišského hradu v nadmorskej výške 372 m nad morom. Zo severu Volovské vrchy ohraničuje Hornádska kotlina z juhu Slovenský kras, od severovýchodu Spišsko-gemerský kras a Kozie Chrby (v predĺžení Nízke Tatry na východe susedia s Čiernou horou).²⁴

Geologické podmienky

Zásadný faktor pre vznik a rozvoj mesta boli náleziská rúd. Gelnický banský revír patril k najstarším na území Slovenska. Spišsko-gemerské Rudohorie je z hľadiska výskytu rúd a priemyselného využitia najdôležitejším geologickým útvarom Slovenska. Je tu vyše 2000 rudných ložísk, z čoho sa dlhodobo ťažilo 240.²⁵ Hoci sa tu ťažili i drahé kovy ako zlato a striebro, hlavným z dlhodobého hľadiska bola ťažba a spracovanie medi a železa.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Spiš vrátane Gelnice bol počas celého stredoveku i neskôr cez doliny Popradu a Hornádu na západe spojený s Považím a cez Považie nadväzoval na starú dunajskú cestu s Komárnom a Budínom, respektíve s Bratislavou a Viedňou, od Žiliny potom so Sliezskom, Moravou, Čechami a Nemeckými krajinami. Na druhej strane sa cez Liptov a Turiec dalo dostať južnou cestou do Zvolena, obľúbeného miesta uhorských kráľov, no najmä Bela IV., či Žigmunda Luxemburského a odtiaľ alebo po Ipli, alebo Hrone do Ostrihomu. Do Zvolena sa tiež dalo cestovať cez horské priečody (Vernár, Čertovica, Donovaly) a potom dolinou Hrona. Na Zvolen a Ostrihom však bolo možné (až v neskoršom stredoveku) cestovať popri toku rieky Hnilec až k jeho prameňom pod Kráľovou Holou a odtiaľ sa napojiť na hlavný cestný ťah popri rieke Hron. Ďalšie napojenie na juh, tentoraz smerom na Gemer, zabezpečovalo niekoľko cestných vetiev. Smerom od západu nad Popradom sa od popradskej línie „veľkej cesty“ odštiepala horská cesta na Gemer a na Pohronie, známa neskôr ako cesta vernársko-štítnická (*via versus Chitnik*)²⁷ a iná cesta k Hornádu, a to smerom na Spišský Štvrtok, kde sa ďalej rozdvajovala na Levoču a smerom na Spišskú Novú Ves (*magna via de Gumur*). Ďalej to boli priesmyky a horské priečody v Slovenskom raji (napríklad cesta cez Hrabušice na Stratenú). Popradskú cestu smerom do Poľska, prípadne na Haličsko-Vladimírsko s Hornádskou cestou okrem naznačenej spojnice Poprad – Spišský Štvrtok, Spišská Nová Ves alebo Levoča, spájala i ďalšia vetva idúca od Kežmarku na Lubicu, Vrbov, ku kopijníckej osade Jánovce a odtiaľ na Spišský Štvrtok. Hlavnou spojnicou s Abovom a celým Potisím bola Hornádska cesta na Košice. Kratšia horská cesta viedla od Spišského hradu na Krompachy, z Krompách cez dnešné Plejsy na Gelnicu, ďalej cez Hutniansku alebo tiež Gelnickú dolinu (dnes súčasť obce Prakovce) na Medzev a Jasov. K Jasovu sa dalo dostať aj od sútoku rieky Hornád s Hnilcom pri dnešných Margecanoch a Jaklovciach, ďalej popri Kojšovskom potoku pod Kojšovu hoľu a odtiaľ horskými cestami.²⁸ Iná cesta na Jasov viedla a vedie dodnes dolinou Hnileca k dnešnému Mníšku nad Hnilcom, odtiaľ popri toku Smolníka k mestu Smolník, ďalej na Štóske vrch/sedlo a po prekonaní horskej bariéry k rieke Bodve, k Jasovu a na Košice. V prípade,

že tu cestujúci neodbočil a pokračoval popri toku Smolníka cez Uhornú a Úhornianske sedlo, sa dostal na Krásnu Hôrku a odtiaľ do Rožňavy. Do Šariša sa dalo cestovať Popradskou cestou k Plavču a potom horným tokom rieky Torysy. Rieka Torysa bola tiež dostupná priamo od Spišského hradu smerom na Brezovicu. Najkratšou, ale najnáročnejšou cestou na Šariš však bola cesta cez Branisko. Od Gelnice sa dalo ísť na Prešov cez Krompachy a Richnavu, kde neskôr vznikol stredoveký hrad.²⁹ V konfirmácii základného privilégia sa r. 1287 pri vymedzení chotára spomína miesto na jeho okraji, kde sa vyberalo mýto: *usque ad illum locum, ubi tributum exigí consuevit*.³⁰ Zrejme šlo už vtedy o Margecany severovýchodne od Gelnice, spomínané r. 1355 ako mýtné miesto (*villa sancte Margarethe prope Gylmjch*)³¹, odtiaľ pokračujúc na západ smerom na Spišské Vlachy bola ďalšia mýtnica v Kolinovciach (*Kolysdorff*), kde boli Gelničania podľa listiny z r. 1435 Žigmundom oslobodení od platenia mýta.³²

Chotár

Chotár mesta Gelnica bol identický s územným rozsahom Gelnického banského okruhu (*Montano-gelnitziensis districtus*).³³ Hoci tento chotár stanovuje až konfirmácia privilegálnej listiny z roku 1287,³⁴ vzhľadom na analýzu iných prameňov možno predpokladať, že hranice Gelnice boli dávno predtým rešpektovanou, hoci aj často narúšanou hranicou.³⁵ Siahali od sútoku Hornádu s Hnilcom pri dnešnej obci Margecany smerom k Jaklovciam, odtiaľ smerom na Folkmar a Kojšov po masív Kojšovej Hole. Odtiaľ po hrebeni Volovských vrchov až k Smolníku. Od Smolníka potom k Mníšku nad Hnilcom. Tu sa stáčali až k dnešným obciam Nálepkovo a Švedlár. Obe obce boli teda hraničnými. Ďalej hranice Gelnice prekračovali masív Volovských vrchov a pravdepodobne zahŕňali v sebe chotáre dnešných osád Poráč a Slovinky, kde hraničil s Krompachmi.³⁶ Po hrebeni Volovských vrchov sa potom vracali k Margecanom.³⁷ Presné vymedzenie chotára Gelnice v roku 1287 bolo motivované najmä skutočnosťou, že toto prirodzené územie kvôli atraktivite svojho nerastného bohatstva bolo zdrojom záujmu okolitých subjektov. Už v polovici roka 1243 sa do Hnileckej doliny mohli dostať predkovia rodu Ákošovcov a Bubeckovcov.³⁸ Ich majetok v Hnileckej doline podľa všetkého začínal pri prameni rieky Hnilec až po miesto, kde doň ústi potok Smolník, teda po dnešný Mníšek nad Hnilcom. V roku 1255 sa do doliny rieky Hnilec od severu dostali páni z Miloja (vetva pánov z Hrhova), ktorého prvý známy predok komes Kunc podľa všetkého stál pri počiatkoch Švedlára a azda aj Nálepkovo (Vondrišiel).³⁹ V tom istom roku sa k toku rieky Hnilca usilovali dopracovať premonštráti z Jasova.⁴⁰ V roku 1282 pravdepodobne prichádza Gelnica o Krompachy, a to na úkor pánov zo Žehry.⁴¹ V tom istom roku 1282 vydáva Ladislav IV. v prospech meštana Gelnice Jakula (Hekula) donáciu na územie na pravom brehu rieky Hnilec od dnešných Margecian ku Kojšovej Holi a odtiaľ pravdepodobne až po Perlovú dolinu. Zo zakladateľa obce sa neskôr stane i zakladateľ rodu pánov z Jakloviec (Jekkelalussy).⁴² V roku 1290 páni z Markušoviec, menovite Ján, brat komesa Botyza, a to so súhlasom Spišskej kapituly a gelnického meštana Pekolda zakladajú dnešné Nálepkovo,⁴³ ktoré potom vlastní až do konca stredoveku.⁴⁴ V tom istom roku si jasovskí premonštráti, nad ktorými mali patronátne právo samí uhorskí kráľi, získali právo v rámci svojich vlastných majetkov ťažiť kovy s výnimkou zlata a striebra s tým, že boli vyňatí z právomoci príslušnej kráľovskej banskej komory.⁴⁵ 31. 12. 1291 kráľ Ondrej III. daruje Rožňavu ostrihomskému arcibiskupovi Vladimírovi a vymedzuje jej chotár, ktorý mal siahať až po riekku Hnilec.⁴⁶ Podobne od konca 13. storočia musela Gelnica čeliť zvýšenému záujmu mesta Košíc o získanie lesov okolo Kojšovej hole, známych ako Čierne lesy.⁴⁷ Takto napríklad roku 1297 Ondrej III. vydal listinu, ktorá sa týkala darovania lesa medzi mestami Gelnica a Košice,⁴⁸ ako je ďalej z kontextu jasné išlo najmä o územie dnešného Kojšova a Folkmára.⁴⁹ Údolie rieky Hnilca bolo jednoducho na konci 13. storočia i napriek svojej neúrodnosti zaujímavým územím a podľa všetkého oň vládol už dlhšiu dobu tuhý „konkurenčný boj“. Zároveň však možno povedať, že takmer celý stredoveký dejiny Gelnice vyplnil zápas o integritu územia, ktoré k nej prináležalo.

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie archeologické nálezy z Hnileckej doliny dokumentujú sporadické osídlenie tejto časti Slovenska už v dobe bronzovej.⁵⁰ Vzhľadom na nerastné bohatstvo tejto doliny je potrebné rátať s kontinuitou tohto osídlenia. Treba však povedať, že toto osídlenie záviselo najmä od rozvinutosti ostatnej infraštruktúry okolitého územia vzhľadom na limitované možnosti akýchkoľvek poľnohospodárskej produkcie v tejto lokalite. Slovánske názvy najdôležitejších osád oblasti (Gelnica, Smolník) dokazujú pôvodné slovenské obyvateľstvo doliny. Vzhľadom na minimálne prebádanie tohto regiónu, ale i dlhodobú masívnu banskú činnosť, nateraz ďalšie archeologické nálezy, ktorými by sme mohli dané tvrdenie podložiť, chýbajú.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské banské mesto (1435 spomínané ako slobodné), po r. 1465 zemepanské mesto.

Základné privilégium

Vzniklo za Bela IV. (1235 – 1270), ale sa nezachovalo v origináli.

Konfirmácie základného privilégia

Konfirmáciu uskutočnil Štefan V. (1270 – 1272) a znovu niekoľkokrát jeho syn Ladislav V. (1272, resp. 1277 – 1290). Ani originál poslednej kráľovskej konfirmácie sa nezachoval. Za rozhodujúci privilegálny dokument sa tak pokladá ten z roku 1287. Jeho podoba sa však tiež iba rekonštruuje na základe textu jeho konfirmácie Ferdinandom III. z 1. 5. 1637.

Už v pôvodnom privilégii Bela IV. či jeho konfirmácii od Štefana V. boli pravdepodobne obsiahnuté práva na slobodnú voľbu richtára a farára. Listina z r. 1287 obsahuje:

- vyššiu súdnu právomoc, to jest výsada súdiť i najťažšie zločiny vrátane krvipreliačia, krádeže a lúpeže a podľa práva ich trestať;
- právo trhu, ktorého výlučnosť zaväzovala všetkých obyvateľov chotára mesta nakupovať a predávať len v samotnom meste Gelnica;
- právo slobodne užívať v chotári mesta všetky majetky, pozemky, zlaté, strieborné bane a bane na železo, ako aj tiež vody a lesy;
- právo na lovenie zveri a právo rybolovu;
- vymedzenie chotára mesta (por. Kap. 2 Poloha mesta).⁵¹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

1290	Ladislav IV. konfirmuje privilégia Gelnice, ktorá veľmi utrpela povstaniami spišského župana Rolanda. ⁵²
1317	Karol Róbert potvrdil na žiadosť richtára Perrengera a mešťanov Gelnice privilégia mesta z roku 1287. ⁵³

- 1318 29. 8. Karol Róbert na žiadosť richtára Perrengera a mešťanov Gelnice znovu potvrdil privilégiá mesta z roku 1287.⁵⁴
- 1327 17. 10. Karol Róbert potvrdzuje Gelnici na žiadosť notára magistra Kolina (*Colinus*) mestské práva z 29. 8. 1318.⁵⁵
- 1338 po 3. 7. Karol Róbert daruje do užívania mestu Gelnica spolu s mestom Smolník do užívania osady Švedlár a Mníšek nad Hnilcom.⁵⁶
- 1359 5. 5. Ludovít I. na žiadosť gelnického richtára Petra a prisázných Michala a Jána potvrdzuje Gelnici privilégiá svojho otca Karola Róberta.⁵⁷
- 1368 30. 1. Ludovít I. na prosby gelnického richtára Hermana Stengla a gelnického prisázného Jána Gefolda a správy kráľovninho taverníka Juraja Bubeka potvrdzuje všetky predchádzajúce majetky a staršie práva mesta Gelnice. Potvrdzuje tiež jej ekonomickú i politickú zvrchovanosť nad všetkými jej zverenými územiaми a osadami. Menovite nad obcami Krompachy, Žakarovce, Slovinky, Jaklovce, Folkmár, Margecany, Kojšov, Prakovce, Mníšek nad Hnilcom, Švedlár a ich chotármi.⁵⁸ Neskoršie privilégiá ešte pridávajú Margecany, Jaklovce a Kojšov.
- 1374 9. 9. Ludovít I. potvrdzuje staršie privilégiá Gelnice a zároveň nariaďuje, aby obce, ktoré pod podliehajú tomuto mestu, ako Žakarovce, Folkmár, Prakovce, Helcmanovce, Mníšek, Švedlár a Slovinky, dodržiavali povinnosť predávať početné tovary nie na vlastných, ale na trhu v Gelnici. Týmto im zakazuje čapovať víno, ale len pivo, mať vlastný výsek mäsa, predávať plátno a piecť chlieb. V prípadoch, ak sporná kauza presahuje 1 ferto (=¼ hrivny), majú sa obyvatelia týchto obcí obracať k mestskému súdu v Gelnici.⁵⁹
- 1435 30. 5. Žigmund Luxemburský na žiadosť richtára Jána, syna Petra (Fleischera), potvrdzuje Ludovítove privilégiá pre Gelnicu z r. 1368 a 1374.⁶⁰
- 1435 23. 6. Žigmund Luxemburský v Trnave povyšuje Gelnicu na žiadosť richtára Jána, syna Petra (Fleischera), medzi slobodné kráľovské mestá a znovu definuje staré práva a povinnosti jeho obyvateľov:
- výsadu slobodnej voľby farára, ktorého potvrdzuje ostrihomský arcibiskup;
 - právo voľby richtára a prisázných so súdnou právomocou v rozsahu, akým disponujú iné slobodné kráľovské mestá (*more aliarum civitatum nostrarum liberarum*);
 - vyňatie Gelničanov spod právomoci všetkých sudcov a hodnostárov kráľovstva, podliehajú len rozhodnutiam samotného kráľa, ako aj hlavného taverníka;
 - vo veciach stanovenia mimoriadnych daní (*taxa extraordinaria*) pre mesto smie rozhodovať len kráľ;
 - oslobodenie od vojenskej služby;
 - oslobodenie od platenia kráľovského mýta kdekoľvek v Uhorsku, obzvlášť od mýta v neďalekých Kolinovciach (*Kolysdorf*);
 - nik nesmie v chotári mesta (*in metis et territorio ipsius civitatis*) vlastniť viac ako jeden železný hámor;
 - žiaden Gelničan nesmie byť zadržávaný za dlhy ani v Gelnici samotnej ani v iných mestách;
 - spoluzodpovednosť mesta (richtára a prisázných) vo veci dlhov Gelničanov voči ich veriteľom;
 - akýkoľvek banský podnikateľ, ktorý má bane v rámci gelnického chotára, disponuje tými istými právami a slobodami ako banskí podnikatelia z Gelnice a takisto je povinný s nimi znášať ťarchy a výdavky v súvislosti s prevádzkou baníctva.⁶¹
- Medzi rokmi 1465 – 1520 Gelnica stratila väčšinu svojich slobôd a za neznámych okolností pripadla Zápoľskovcom. Najstaršia zmienka je z roku 1465.⁶²
- 1494 Kremnický komorský podgróf a hlavný kráľovský štajger Matej Tengler z Lichtenfeldu potvrdili popredné postavenie Gelnice vo Zväze siedmich hornouhorských miest.⁶³
- 1527 13. 10. uhorský kráľ Ferdinand I. daroval Gelnicu Alexejovi Turzovi.⁶⁴
- 1528 Ján Zápoľský daruje Hieronymovi Laskému Spišský hrad, Kežmarok, Richnavu, Gelnicu a iné mestá, spolu s hodnosťou dedičného spišského župana.⁶⁵

Mestské a banské právo

Gelnica prakticky od svojho vzniku vytvorila osobitný právny okruh. Na samom začiatku svojho vývoja (13. storočie) gelnické právo svojou rozvinutosťou predstihovalo podobné právne okruhy na strednom Slovensku (pozri vyššie privilegijnú listinu). Takto nastavené výsady prispeli k rozmachu Gelnice i celého banského regiónu.

Adresátom týchto právnych noriem bolo všetko obyvateľstvo, ktoré sa nachádzalo v rámci chotára Gelnice. V konfirmačnej listine z roku 1287 sa spomínajú *iudex, iurati a universi cives* – teda richtár, prisázní a mešťania mesta. Títo tvorili pravdepodobne najbohatšiu časť obyvateľstva – mestský patriciát. Okrem neho sa však v samotnej listine spomínajú aj *populi* (ľud) a *laboratores* (robotníci). Do tejto kategórie patria najmä baníci. Ako však špecifikuje sama listina, treba sem zaradiť aj rybárov (*piscatores in aquis*), uhliarov (*structores carbonum*), drevorubačov (*incisores lignorum*), ale aj všetky ostatné profesie súvisiace s rudnou ťažbou a s jej spracovaním, to znamená napríklad aj kovolejárov (ako vyplýva z obsahu listiny, tiež iní robotníci). Zdá sa, že všetci obyvatelia Gelnice, ba i celej gelnickej banskej oblasti, boli osobne slobodní. Rozdiel bol v ich finančnej sile. Oproti bohatému patriciátu stáli najmä individuálni baníci so svojimi rodinami, ktorí, ako sa domnieva Ondrej R. Halaga, vykonávali baníctvo ako slobodné remeslo vo vlastnej rézii spolu s členmi rodiny, učňami a nádenníkmi.⁶⁶ Vzhľadom na písomný výskyt taviacich zariadení a iných, vodou poháňaných strojov už v prvom sledovanom dokumente, je potrebné sa domnievať, že osobne slobodní boli i tí, ktorí obsluhovali a vyrábali v listine zmienené kovolejárskve, či vodou poháňané mechanizmy. Okrem tejto zložky obyvateľstva, najmenej od konca 14. storočia môžeme aj na príklade Gelnice sledovať prílev ďalších hostí (*hospites*), s ktorými prichádzal do mesta zahraničný a domáci kapitál. Takto sa zabezpečovali investície v meste i v jeho okolí, ako na to poukazuje príklad Jakuba Stojana z 23. 10. 1395 (ale aj iných).⁶⁷ Gelnici potvrdzovali jej práva všetci uhorskí králi, a to od čias, kedy táto právna zvyklosť vznikla až do Žigmunda Luxemburského. Aj to potvrdzuje nezvyčajný význam výsad, ktorým sa Gelnica tešila a ktoré dokonca v mnohom prevyšovali aj výsady iných miest, ba „dokonca aj výsad spišských Sasov“.⁶⁸ Privilégium Žigmunda Luxemburského, ktorým sa v roku 1435 stáva z Gelnice aj *de iure* slobodné kráľovské mesto, okrem potvrdenia starých práv Gelnice ďalej posilňuje slobody mešťanov Gelnice i celého gelnického banského okruhu (konkrétne výsady por. vyššie) Ako poznamenáva Ivan Chalupecký, privilégium Žigmunda Luxemburského sa vôbec Gelnica, pokiaľ ide o jej status, priblížila k iným stredoslovenským banským mestám.⁶⁹

Z hľadiska vývinu banského práva, ale nielen jeho, na území dnešného Slovenska tvorí vývin Gelnického banského poriadku taktiež osobitú kapitolu. Gelnica si totiž už v 13. storočí vďaka privilégiám posledných Arpádovcov dokázala definovať ako jedno z najvýznamnejších centier baníctva v celouhorskom rámci. Vďaka svojej ekonomickej i politickej moci si dokázala ekonomicky i politicky podriaďovať prakticky všetky osady vo svojom chotári. Je preto prirodzené, že tieto sa usilovali o svoju právnu a ekonomickú nezávislosť na nej.⁷⁰ Treba však povedať, že ako jedinej sa to nakoniec podarilo až osade Smolník, ktorá sa na základe privilégia Karola Róberta z roku 1333 vymanila z chotára Gelnice.⁷¹ Smolník podobne ako o niečo viac vzdialená Dobšiná (lokovaná 1326 gelnickým mešťanom Mikulášom Kunom) preto radšej prijali iné ako Gelnické banské právo. V prípade Smolníka šlo o právo Banskej Štiavnice. V prípade Dobšinej o banské právo Krupiny.⁷²

Podobne ako v prípade Banskej Štiavnice, Kremnice, či Krupiny, aj v prípade Gelnice právo mesta Gelnice bolo pôvodne vymožitelné na celom území jeho pôvodného chotára a vzťahovalo sa na všetkých jeho obyvateľov. V prípade banského práva potom šlo o usporiadanie vzťahov medzi jednotlivými subjektmi v zložitom banskom podnikaní. Hlavným organizátorom banského podnikania bol sám kráľ. Kráľovská moc mala výsostný záujem o kontrolu nad ťažbou najmä drahých kovov.

Pôvodne celý tento systém vzťahov podliehal iba tradícii, jednotlivým zvyklostiam. Neskôr došlo k spisaniu zvykového banského práva, a tým *de facto* k jeho kodifikácii ako oficiálneho právneho banského poriadku záväzného nielen pre gelnickú banskú oblasť, ale aj ostatné východoslovenské banské mestá, ktoré vstúpili s Gelnicou od 15. storočia do jediného Zväzu siedmich hornouhorských banských miest (1487). Gelnické banské právo tvorí osobitné spracovanie takéhoto právneho poriadku, v niektorých témach odlišné od kremnického i banskoštiavnického banského práva (tie totiž obsahujú aj početné články mestského práva).⁷³

Gelnické banské právo v 19, resp. 20 bodoch, a inštrukcia pre banského majstra v 11 bodoch sú zachované s drobnými odlišnosťami v odpisoch v gelnickej mestskej knihe a v kódexe Mníchovskej knižnice. Obsahom je pridelovanie a vymieravanie banských polí, otváranie a regulácia banských diel, prevádzka dedičných štôlní, otázky vetrania a odvodňovania baní, vzájomné spory ťažiarov, spory baníkov a ťažiarov a otázky pracovnej disciplíny, úloha, kompetencie a povinnosti banského majstra. 4. 10. 1498 bolo gelnické právo doplnené o rozhodnutia kremnického komorského podgrófa Mateja Tenglera z Lichtenfeldu vo veciach prevádzky dedičnej štôlne.⁷⁴ Zdá sa, že spísanie tohto banského poriadku mohlo byť diktované prechodnou konjunktúrou v banskom podnikaní, spojenom so vznikom Zväzu siedmich hornouhorských banských miest. Jeho právna vymožitelnosť naopak klesala v čase, keď celé Uhorsko prepadlo nepokojom po Moháčskej bitke a v súvislosti s neustále sa meniacimi politickými a právnymi pomermi v celokrajinských reláciách spojených so zápasom Jána Zápoľského a Ferdinanda I. Habsburského o moc v krajine. Definitívny koniec tomuto právnemu poriadku priniesol jednotný Maximiliánov banský poriadok z roku 1573.⁷⁵

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Pôvodnú osadu Gelnica tak ako na mnohých iných územiach dnešného Slovenska utváralo slovensky hovoriace obyvateľstvo. Obývalo ľavobrežnú terasu rieky Hnilec, ktorá i dnes nesie meno Slovenská ulica (*Windische Gasse*). Nemecky hovoriaci hostia sa niekedy v druhej polovici 12. storočia pravdepodobne usídlili v tesnej blízkosti slovenskej osady, a to so všetkou pravdepodobnosťou v priestoroch dnešného Podhradia. Obe obce v jedno spojila výstavba kostola, ktorý nie náhodou vznikol na pomedzí oboch osád. Okolo kostola potom vzniklo nové centrum budúceho mesta. Týmto činom sa cirkev stala zjednocujúcim činiteľom v mestotvornom procese baníckej osady. Patrocínium Panny Márie podčiarkuje starobylosť a centrálny význam tejto cirkevnej stavby. Ako jediná a dlhodobo aj najväčšia (prakticky dodnes) cirkevná stavba celej Hnileckej doliny plnila pre mešťanov Gelnice aj prestížnu funkciu. V nemeckej časti mesta neskôr vzniklo vo svahu nad riekou Hnilec **štvoruholníkové námestie** (podobne ako v prípade Smolníka, alebo Kremnice).

Farský Kostol Nanebovzatia Panny Márie bol postavený v gotickom štýle v priebehu 14. storočia na mieste staršej stavby, ktorá tu podľa niektorých názorov (Kresánek) stála najneskôr od r. 1250. Na základe architektonicko-umenovedného rozboru fáz výstavby sa tenže autor domnieva, že okolo r. 1350 prevzali kostol dominikáni, ktorých štýl sa prejavil v zmene pôvodnej koncepcie stavby (proporcie trojlodia s menšou šírkou strednej lode voči šírke svätyne, úzke bočné lode, spôsob výstavby prípor a rebier klenby). Otázka si však bude vyžadovať ešte ďalší výskum. V interiéri kostola sa nachádza gotická bronzová krstiteľnica z obdobia okolo r. 1370 a jedinečné kamenné vežové pastofórium (druhé najväčšie v regióne po Levoči) vyhotovené okolo r. 1480 (ostatné zariadenie je neogotické).⁷⁶ Staršia literatúra predpokladá, že na konci 13. storočia si svoj vlastný dom v meste postavil dominikánsky rád.⁷⁷ Vec však dodnes nie je uspokojivo doriešená. Na miesto pobytu tohto rádu odkazuje bývalý názov terajšej Hlavnej ulice Gelnica – Kláštorňá (*Kloster Gasse*). Podľa všetkého mohlo ísť o dom situovaný v južnej časti Banického námestia v priestoroch dnešnej Všeobecnej úverovej banky. Len podrobný výskum tohto miesta bude môcť v budúcnosti vyvrátiť alebo potvrdiť, či Gelnici v urbánnom procese Slovenska pripadlo čestné miesto v prijatí žobravého rádu už v 13. storočí. Celkom prirodzene sa však i tu nasúva porovnanie s Banskou Štiavnicou.

K urbánnemu procesu v stredoveku patrí i starostlivosť o bezpečnosť mesta, ktorá sa obyčajne riešila postavením mestských hradieb. V niektorých prípadoch dokonca mestského hradu. Taký je aj príklad Gelnice (na Spiši neskôr vznikol hrad aj v Kežmarku, na blízkom Gemeri v Štítniku, zo známejších príkladov uvedme ešte mestské hrady v Kremnici, Banskej Bystrici i Banskej Štiavnici). Ani otázka tejto stavby nie je dodnes spoľahlivo vyriešená. Pri jeho genéze sa pripájame k tým názorom, ktoré príčinu jeho postavenia vidia v súvislosti s nepokojmi v posledných deceniách 13. storočia na Spiši.⁷⁸ Pravdepodobné je tiež vysvetlenie, že šlo o kráľovskú ustanovizeň, ale o tejto v privilegialných listinách z 13. storočia nie je ani slovo. Viac svetla do genézy hradného opevnenia nad Gelnicou môže priniesť jej porovnanie s hradom, ktorý sa v roku 1295 spomína pri Spišskej Novej Vsi.⁷⁹ Z tohto dôvodu sa asi v budúcnosti bude potrebné prikloniť k záveru, že v banských mestách vznikali takéto hrady v súvislosti s ich povýšením do kategórie slobodných banských, či slobodných kráľovských miest.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

Po roku 1235 Udelenie mestských privilégií Gelnici Belom IV.⁸⁰

1255 Gelnica získala nepríjemného suseda v príbuzných pánoch z Hrhova, menovite v rode pánoch z Miloja, ktorého prvý známy predok komes Kunc, podľa všetkého založili Švedlár a možno aj Nálepkovo (Vondrišiel).

- 1255 K toku rieky Hnilca sa usilovali dopracovať premonštráti z Jasova.⁸¹
- 1266 Generálna kapitula dominikánov povolila vznik jedného kláštora na Spiši (*in Ciput*). Lokácia do Gelnice je pravdepodobná.⁸²
- Po roku 1270 Konfirmácia mestských privilégií pre Gelnicu Štefanom V.
- Po roku 1272 Konfirmácia mestských privilégií pre Gelnicu Ladislavom V. (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégiá)
- 1277 Obsadenie mesta spišským županom Rolandom v rámci povstania spišskej šľachty proti Ladislavovi IV.⁸³
- 1280 18. 8. Ladislav IV. prikazuje Gelnici platiť 100 hrivien striebra ročne v prospech budínského špitála.⁸⁴
- 1282 Gelnica pravdepodobne prichádza o Krompachy, a to na úkor pánov zo Žehry (Zsigray).
- 1282 3. 9. Ladislav IV. vydáva v prospech meštana Gelnice Jakula (Hekula) donáciu na územie na pravom brehu rieky Hnilca na mieste dnešných Jakloviec.
- 1287 Ladislav IV. potvrdzuje ďalšou konfirmáciou chotár mesta Gelnice.
- 1288 11. 5. Ladislav IV. je osobne prítomný v Gelnici a vydáva tu listiny.⁸⁵
- 1290 Ján, brat komesa Botiza, a to za súhlasu Spišskej kapituly a gelnického meštana Pekolda zakladajú Vondrišiel/Nálepkovo.
- Po roku 1290 Gelnicu ovládol Omodej z rodu Aba.⁸⁶
- 1307 13. 2. Omodej Aba vo funkcii spišského župana vydáva v Gelnici listinu v prospech magistra Synka, syna Tomáša.⁸⁷
- 1311 3. 10. Vdova po palatínovi Omodejovi sa okrem iného vzdáva Spiša, Gelnice i Košíc.⁸⁸
- 1312 Gelnickí mešťania podporili kráľa Karola Róberta z Anjou v boji proti Omodejovcom. Kráľ Karol Róbert neskôr potvrdzuje všetky gelnické privilégiá. Gelnickému mešťanovi, komesovi Albertovi, synovi Detrika, v auguste 1312 potvrdil dovtedajšie privilégiá na les medzi Gelnicou a Košicami.⁸⁹
- 1315 Spišská kapitula odpísala listinu z roku 1290 pre komesa Jána, brata Botyza.⁹⁰
- 1322 Približne v tomto roku vzniká Richnavský hrad, ktorého majiteľa, páni z Perína, získavajú Krompachy. Tým vzniká pre Gelnicu v tejto oblasti vážny politický i ekonomický konkurent, najmä po tom, čo Krompachy získali právo týždenného trhu.⁹¹
- 1328 31. 5. dochádza k sporu o bane svätý Anton, svätá Margita a ďalšie v chotári Gelnice medzi Ulrichom, synom Declina, gelnického meštana, manžela Irmulth, dcéry Dominika, syna Jakula na jednej strane, a Jakubom, Matejom a Dominikom, synmi Jakula, na druhej strane.⁹²
- 1330 Viliam Druget spomína vo svojom testamente gelnického richtára Nerengia, ktorého nechal popraviť.⁹³ Testament dosvedčuje právnu tradíciu, podľa ktorej spišský župan, ako zástupca kráľa na Spiši, mohol rozhodovať v niektorých záležitostiach Gelnice. Bol teda *de facto* nadradený gelnickému richtárovi, ktorý teoreticky podliehal tiež iba právomoci kráľa.
- 1338 Karol Róbert na žiadosť smolníckeho richtára Alberta Peturmana a smolníckych mešťanov Rulanta a Alberta vydáva listinu, ktorou okrem iného daroval Gelničanom do spoločného užívania dediny Švedlár a Mníšek nad Hnilcom.⁹⁴ Na jednej strane môžeme sledovať tiché súperenie Gelnice a Smolníka, nemožno však vylúčiť ani ich vzájomnú spoluprácu: týmto aktom začína dlhodobý konflikt Gelnice a Smolníka s rodom Bubekovcov, ktorý si na základe listiny z roku 1243 tiež nárokoval na tento priestor.
- 1362 Štefan, pokladník kráľa, potvrdil mešťanom Gelnice a Smolníka užívanie severného lesa na území jasovského premonštrátskeho kláštora.⁹⁵
- 1399 Gelnica a Smolník podávajú sťažnosť proti konventu premonštrátov z Jasova kvôli tomu, že im zabraňoval užívať čierny les v hraniciach kláštora a robil iné prekážky pri vykonávaní banskej činnosti.⁹⁶ Uvedené listiny dokazujú v niektorých prípadoch spoločnú politiku Gelnice a Smolníka, ktorá, zdá sa, vyvrcholila vstupom Smolníka do Zväzu siedmich hornouhorských banských miest pod vedením Gelnice na konci 15. storočia.
- 1433 Husiti pravdepodobne dobyli aj Gelnicu.
- 1435 23. 6. Žigmund Luxemburský zaradil Gelnicu medzi kráľovské banské mestá (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégiá). Analógia s obdobným privilégiom Spišskej Novej Vsi by potvrdzovala skutočnosť, že prítomnosť husitov mešťania Gelnice využili na rozšírenie svojich privilégií.
- 1442 Ján Jiskra sa zmocnil blízkeho hradu Richnava, je preto pravdepodobné, že rovnako sa zmocnil aj Gelnického hradu, a tým aj Gelnice samej.⁹⁷
- 1458 24. 8. Matej Korvín vyjadruje znepokojenie nad zlým stavom baníctva v Smolníku a v Gelnici a pokúša sa o nápravu.⁹⁸ V nasledujúcom čase sa postupne konsolidujú pomery. Rody ako Turzovci, Zápoľskovci sa usilujú zmocniť sa Gelnice i celého banského okruhu. Bratia Shillingerovci z Krakova v Gelnici udržujú svoj obchodný dom.⁹⁹
- 1465 Okolo roku 1465 sa Zápoľskovci zmocňujú Gelnice. Výkonom ich moci na Gelnickom hrade ako vo funkcii gelnického kastelána je poverený Pavel Darholc (šarišský župan, spišský kapitán).¹⁰⁰
- 1487 26. – 28. 12. sa v Košiciach konalo prvé zasadnutie Zväzu siedmich hornouhorských banských miest na čele s Gelnicou. Gelnica ako najstaršie a najvplyvnejšie banské mesto v oblasti stáva centrom a odvolacou inštanciou pre Zväz siedmich hornouhorských miest (Gelnica, Smolník, Rudabánya, Telkibánya, Jasov, Rožňava a Spišská Nová Ves). Na druhom mieste stálo mesto Smolník. Štatút spolku s pravidlami jeho fungovania boli zapísané do Gelnickej mestskej knihy.¹⁰¹
- 1487 28. 12. Martin Turzo, levočský mešťan, uzatvára zmluvu s východoslovenskými banskými mestami na čele s Gelnicou o riešení sporov pre budúcnosť. O dohodu sa pričínil Pavel Darholc, vo funkcii košického radného. Za porušenie dohody bola stanovená pokuta 300 zlatých, ktoré zložili do zálohu u košickej mestskej rady.¹⁰²
- 1502 Gelnickým kastelánom sa stáva z vôle Hedvigy Tešínskej, vdovy po Štefanovi Zápoľskom, spišský kapitán Štefan Mariáši.¹⁰³
- 1527 Turzovci sa zmocňujú Gelnice, ktorú držia s prestávkami až do vymretia rodu.

- 1527 16. – 18. 11. Gelnica je neúspešne obliehaná vojskom spojenca Jána Zápoľského – Mikulášom Derenččim. 40 ozbrojencami jej pomohli Levočania.¹⁰⁴
- 1528 Ján Zápoľský daruje Hieronymovi Laskému Spišský hrad, Kežmarok, Richnavu, Gelnicu a iné mestá, spolu s hodnotou dedičného spišského župana.¹⁰⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pôvodné obyvateľstvo Gelnice i celého banského okruhu bolo slovenské. Prví nemeckí hostia sem podobne ako aj inam na Spiš prichádzajú približne v druhej polovici 12. storočia. Pokiaľ ide o ich pôvod, za najpravdepodobnejšie sa na rozdiel od Horného Spiša (Oberland) predpokladá, že prišli z rakúskych krajín a Bavorska, hoci otvorenou stále zostáva i otázka, či sa tak stalo naraz, alebo len postupne behom niekoľkých storočí. Ich jazyk, ktorého podoba sa zachovala a skúmala v minulých obdobiach, až na výnimky (Nálepkovo/Wagendrüssel/Vondrišiel, oficiálne založené prisťahovalcami zo severu od dnešných Markušoviec) v celom Dolnom Spiši vrátane Gelnice vykazuje totiž znaky rakúsko-bavorské.¹⁰⁶

Početnosť obyvateľstva Gelnice v stredoveku nie je zachytená. Nepriamo možno na relatívnu početnosť obyvateľstva usúdiť podľa polovičnej výšky desiatku (14 hrivien, por. kap. 11 Cirkevné dejiny), ktorý r. 1319 zodpovedal niečo vyše polovice desiatku, ktorý odvádzal banskoštiavnický farár (24 hrivien).¹⁰⁷ Analogicky teda mohla byť Gelnica približne polovicou súdobej Banskej Štiavnice.

Chronologicky relatívne blízky konkrétny odkaz na množstvo baníkov pracujúcich v jednotlivých banských dielach zachytáva sťažnosť kráľovi Maximiliánovi I. z roku 1574. V okolí mesta sa spomína niekoľko stovák banských robotníkov.¹⁰⁸ Ak k tomuto počtu odhadom prirátame ďalších obyvateľov mesta vrátane členov ich rodín, prípadne iné závislé osoby, s použitím analógie so stredoslovenskými mestami, ku ktorým sú zachované kompletnejšie údaje,¹⁰⁹ môžeme predpokladať počet obyvateľov Gelnice okolo 1000 obyvateľov mesta a jeho okolia v 2. pol. 16. storočia (tretina až štvrtina dobovej Banskej Štiavnice), čo by poukazovalo na postupné relatívne zmenšovanie, resp. stagnáciu. Takýto vývoj potvrdzujú údaje z portálnych súpisov a súpisov domov Spišskej župy z druhej pol. XVI. st.: v r. 1550-1552 bolo v Gelnici zaznamenaných 16 port, súpis domov z r. 1598 uvádza 140 obývaných domov.¹¹⁰

Nie celkom jasná je tiež početnosť nemecky hovoriaceho elementu v pomere k inými národom v Gelnici a celom banskom okruhu, najmä Slovákov, v neskoršom období – od 15. storočia aj Rusínov (Helcmanovce, Kojšov). Na základe neskorších štatistík možno veľmi rámcovo odhadovať približný stav zastúpenia jednotlivých nácií v stredovekej Gelnici.¹¹¹ Okolo roku 1700 sa k Maďarom podľa vizitácie spišského prepošta Juraja Žigraja na Spiši hlásili len obyvatelia Markušoviec.¹¹² Celkovo vzaté jadro všetkého obyvateľstva Gelnice v stredoveku so všetkou pravdepodobnosťou, až na výnimky cudzincov (najmä Poliakov), tvorili Nemci a Slováci, a to pravdepodobne v pomere 3:1 v prospech Nemcov. Oproti tomu v iných dedinách Gelnického banského okruhu, ako opäť dokazuje vizitácia Jána Žigraja, pravdepodobne prevažovalo slovenské obyvateľstvo.¹¹³

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

Ako na to poukazuje jeden z variantov názvu mesta Gelnica – Baňa, pôvodná slovenská osada na tomto mieste tu vznikla za účelom exploatacie povrchových ložísk jednotlivých rúd. Príchod hostí bol v tomto ohľade motivovaný najmä zlepšením technológie ťaženia i spracovania rúd.

Podľa údajov z iných banských miest uhorského kráľovstva Gelničania v 13. storočí platili panovníkovi urburu (daň z ťažby = desatina zlata, resp. osmina inej vyťaženej rudy).¹¹⁴ Už v zmienke o základnom privilegii Gelnice udelenom za Bela IV. a zachovanom v zmienke z r. 1287 sa spomínajú **bane na zlato, striebro a železo**. Takisto sa tu spomínajú hutnícke zariadenia, kde sa taví a čistí železo.¹¹⁵ V roku 1280 Ladislav IV. prideliť 100 hrivien striebra ročne z výnosu gelnických strieborných baní (*de argenti fodina*) pre budínsky špitál.¹¹⁶ Pravdepodobne šlo o urburu: teda ročná produkcia v Gelnici musela byť v tomto období minimálne 800 hrivien striebra, prípadne viac, keďže možno predpokladať, že by kráľ neprideliť na tento účel úplne celý zisk z urbury. Prepojenie na Štiavnicu a stredoslovenské baníctvo, ktoré boli už za Anjouovcov čiastočne financované medzinárodnými spoločnosťami, dokladá angažovanie sa Štiavničana Henricha Marsiliho (pôvodom zo známej florentskej podnikateľskej rodiny) v Gelnici, keď zaplatil za gelnického farára Sibota chýbajúcich 9 hrivien striebra pápežského desiatku.¹¹⁷

Spracovateľské zariadenie – železný hámor sa spomína v Žigmundovom privilegii z r. 1435.¹¹⁸

Veľmi významnou sa stala už v 14. storočí **ťažba medi** a nadväzne na ňu aj **obchod s meďou**. V listine Ľudovíta I. z r. 1374 sa Gelnica nazýva „medenou“ baňou (*civitas seu montana nostra cuprea de Gjilmjtz*).¹¹⁹ O sláve gelnickej medi vo svete svedčí aj jej osobitné meno (1395 *Gilmisser copper*), ktorým ju nazývali v nizozemských Bruggách.¹²⁰ Gelnická meď spolu s meďou z iných východoslovenských lokalít tvorila súčasť obchodu a vývozu východoslovenskej produkcie medi na zahraničné trhy. V 14. storočí sa východoslovenská meď vyvážala cez Poľsko a vďaka tomuto vývoznému smeru ju nazývali „poľská meď“. (podrobnejšie por. aj heslo Smolník, kap. 8 Hospodárske aktivity, časť Baníctvo, meď a všeobecne k obchodu s meďou heslo Banská Bystrica, kap. 8: Hospodárske aktivity, časť Baníctvo, meď).

Koncom Žigmundovej vlády sú v Gelnici doložení viacerí zahraniční podnikatelia, tzv. „**medení**“ **grófi**, t. j. prenajímatelia produkcie medi (resp. kráľovských príjmov z nej): „medený gróf“ (*coppirgróf*) Nemeč Ján Falbrecht z Torune r. 1431 splácal dlh (mestu Kremnici) o. i. aj gelnickou meďou (*Gilmitzer copper*).¹²¹ Konkrétne pramenné údaje k jeho nástupcom (takisto cudzincom, pôvodom Talianom z Toskánska) v úrade medeneho grófa v Gelnici a Smolníku pozri v hesle Smolník, kap. 8 Hospodárske aktivity, časť Baníctvo, meď. Ich účasť dokladá význam gelnickej a smolnickej medi na svetových trhoch v 30. rokoch 15. storočia.

28. 10. 1437 dostal bamberšký mešťan Eberhard Kliber od kráľa Žigmunda do zálohu na 2 roky za pôžičku 2600 zl. fl. východoslovenské bane na zlato, striebro a meď z deviatich banských revírov v pôsobnosti košickej komory (o. i. sa v zálohu ocitli aj smolnicke a gelnické bane). Predpokladaný celkový ročný výnos baní všetkých deviatich oblastí mal byť 1500 zlatých florénov.¹²² Všetky tieto zahraničné osobnosti poukazujú medzinárodný význam gelnickej medi pre obchod a trh v celoeurópskom meradle.

Podľa správy z roku 1528 sa odhaduje produkcia medi v Gelnici na 560 – 640 centov.¹²³

Najväznejší problém pre baníctvo pri preniknutí do hĺbky predstavovala spodná voda. Zásadný význam preto mala existencia **dedičných (odvodňovacích) štôlní**, ktoré ju odvádzali v oblasti banských polí, ktorú pokrývali a umožňovali ťažbu vo väčších hĺbkach pre celé dotknuté územie. Regulácia prevádzky dedičnej štôlne (štôlní) bola preto súčasťou banského práva. Pokiaľ sa s jej pomocou podarilo odvodniť bane iných ťažiarov, mal majiteľ dedičnej štôlne nárok na sedminu vyťaženej rudy až po výšku, kam siahala voda.¹²⁴ Dedičnú štôlnu s prísluchajúcimi šachtami pridelovali významným ťažiarom, ktorí boli schopní zabezpečiť jej prevádzku a pokračovať v jej razení: napr. Juraj Turzo r. 1498.¹²⁵

Obchod

Intenzívnu obchodnú činnosť aj výšku príjmov mesta na konci 13. storočia priamo dokladá predpis pre vyberačov trhového mýta (*tributum fori*) v Gelnici vydaný v roku 1278 Ladislavom IV.¹²⁶ Okrem Budínskeho predpisu je to jediný dokument svojho druhu v Uhorsku. Ako tovary podliehajúce mýtnemu v Gelnici sú v ňom uvedené: soľ, obilie, ryby, víno, med, vosk, seno, drevo, zvieracie kože, hovädzie kože, súkno, sivé súkno, plátno, ruda, železo, ale tiež kone, rožný dobytok, ovce, loj (sadlo), slanina a olovo. Časť tovarov sa vyvážala – med, železo (miestne výrobky), víno (krajinské); hodváb, korenie (boli komoditami diaľkového obchodu); a soľ, olovo, síra, drevo, plátno, súkno a slané ryby sa dovážali najskôr z Poľska. Ondrej R. Halaga na základe systematického archívneho výskumu dokázal význam trhu v Gelnici: podľa mena Baňa, ktoré bolo synonymom Gelnice (por. kap. 1 Názov) sa dokonca volajú miestne cesty v Šariši, Spiši i z Košíc. Na základe toho a vyššie spomenutých skutočností sa potom domnieva, že to, čo robila Gelnica v danom období, „podobalo sa nábehom na povinný sklad.“¹²⁷ Gelnica ho ale nedostala.

Okrem výročného trhu sa tu spomína i trh týždenný. Práve týždenný trh nepriamo poukazuje na to, že už vtedy boli v doline Hnilca i ďalšie banícke osady. Ako sa ukazuje neskôr (1574), veľkým konkurentom Gelnice sa vo veci týždenného trhu stali napríklad Krompachy, ktoré v tom podporovali kasteláni Richnavského hradu.¹²⁸

O bohatstve mesta, ktoré vyplývalo predovšetkým z baníctva a obchodu, nepriamo svedčí aj výška desiatku: miestni farári a vôbec farári zo Spišsko-gemerského Rudohoria platili v tridsiatych rokoch 14. storočia „najvyšší priemer pápežského desiatku v Uhorsku.“¹²⁹

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Na čele mesta stál najmenej od druhej polovice 13. storočia slobodne volený richtár (*iudex*), k výkonu jeho moci dopomáhali volení prisázní (*iurati*), to jest volená mestská rada. Kráľovskú autoritu v banskom podnikaní v meste zastupoval gróf gelnickej banskej komory (sídliači pravdepodobne už od 13. storočia na Gelnickom hrade), ktorý je spomínaný aj v gelnickom banskom práve. O úzkom prepojeníestskej a kráľovskej správy v baníctve svedčí skutočnosť, že v niektorých obdobiach zastával richtár funkciu komorského grófa (zrejme si mesto prenajímalo banksú komoru).¹³⁰

Podľa ustanovení práva zachytených v mestskej knihe v časti voľba richtára (*Electio iudicis*) skladal starý richtár svoj úrad na Nový rok. Voľba nového richtára mala podľa poradia predpísaných úkonov prebiehať na fare, kde sa mali zhromaždiť všetci mešťania, teda bol volený celou mestskou komunitou (*gantze gemeynn*).¹³¹

V odborných ťažiarových veciach vystupoval banksý majster (*bergmeister, magister montanorum*), ktorého prepojenie na mesto bolo výraznejšie ako napr. v prípade stredoslovenských banských miest. Býval volený mestskou radou, od komorského grófa sa vyžadoval len súhlas. Banksý majster bol aj členom mestskej rady, v osobitných prípadoch (pokiaľ sa v spore vyskytoval richtár ako jedna zo stránok) mohol stáť aj na jej čele (napr. 1484). Disponoval veľmi širokou súdnou právomocou: podľa gelnického banského práva mal kompetenciu potrestať tých, ktorí úmyselne poškodzovali banksé zariadenia odsúdením na smrť.¹³²

Riadenie baníctva a mesta bolo teda prepojené inštitucionálne aj personálne: viacerí banksí majstri vykonávali v jednom období svoj úrad a v iných rokoch zasa funkciu richtára a naopak.

Mestská kancelária

Notár

Doložený je od roku 1327 (Kolinus/Colinus).¹³³

Mestská kniha

Miscellaneum Protocolum ab Anno 1434 ad 1728, obsahuje aj odpisy zo starších období (1421, 1432). Zápisy majú aj novodobé číslovanie, obdobia do r. 1526 sa týka prvých 100 zápisov na stranách 1 – 110. Kniha je písaná s výnimkou niekoľko mála zápisov, ako aj datovacích formuliek v nemeckom jazyku. Obsahom zápisov sú významné zmluvy a majetkové pokonania, riešenia sporov, najrôznejšie záležitosti vlastné aj záležitosti ostatných hornouhorských banských miest v oblasti banskej správy a súdnictva, testamenty a dedičské záležitosti, nachádzajú sa v nej aj zápisy mestského a banského práva.¹³⁴

Mestská pečať a mestský erb

Zo stredovekého obdobia poznáme tri gelnické pečatidlá:

Prvé pečatidlo Gelnice vzniklo koncom 13. storočia. Hlási sa doň ranogotickým štítom, dvojramenným krížom a gotickou majuskulou v kruhopise + *S(igillum) CIVITVM DE GILNITZ*. Heradlicky vyspelý mestský erb zobrazuje štátny znak, po jeho stranách sú dve banícke železky, pod ním je kladivko.

Menšie pečatidlo vzniklo v 15. storočí. Namiesto v iných mestách obvyklého symbolu svätca (patróna) zobrazuje v neskorogotickom štíte v kamennej bani kľačiaceho baníka. Je možné, že vzniklo okolo r. 1465, keď sa Gelnica dostala do poddanskej závislosti.

Ďalšie menšie pečatidlo vzniklo r. 1486 so skríženými baníckymi kladivkami a bez štátneho znaku. V hornom výseku medzi nimi je hviezdička. V kruhopise *SIGILLVM CIVITATS GILNICZI(ensis)* prevládajú renesančné písmená.¹³⁵

Mestský erb Gelnice odvodený z prvej pečate tvorí červený ranogotický štít, do ktorého je umiestnený strieborný dvojramenný kríž medzi dvoma striebornými, koso a šikmo postavenými železkami vo vrchných rohoch štítu a strieborným kolmo postaveným kladivkom v špičke štítu.¹³⁶ Žiadalo by sa už len dodať, že vlastná podoba dvojitého kríža v erbe Gelnice pripomína formu oficiálneho dvojitého kríža Ladislava IV., známu z jeho pečate. O úzkom prepojení tohto panovníka s Gelnicou pozri vyššie.

Richtári mesta do r. 1526

1317 Berengar (*Perrenger*),¹³⁷ pred 1330 Nerengar (*Nerengius*),¹³⁸ 1359 Peter,¹³⁹ 1368 Herman Stengl,¹⁴⁰ 1432 Jörg Mollner,¹⁴¹ 1435 Ján, syn Petra Fleischera (*Carnifex*),¹⁴² 1435 Peter Fleischer (*Petrus Carnifex*), 1472 Michael Schneider, 1480 Walten Sturm, 1483–1484 Valten

Osterlein, 1485 – 1487 Bartholomeus, 1489 – 1490 Ladislaus Kriger, 1491 Valentin Sturm, 1492 – 1493 Leonhardus Hower, 1494 – 1495 Martinus Koler, 1496 – 1497 Jeronimus Lang, 1498 – 1499 Bartholoneus, 1500 – 1502 Christian Wernher, 1503–1506 vavrinec (Laurentius) Schwadtner, 1505–1506 Martin Koler, 1507-1508 Hans Freytag, 1509 – 1510 Gregor Bek, 1511 Jorg Richter, 1512 Martin Koler, 1513 Marten Werner, 1514 Johannes Freytag, 1515–1516 Benedik Schmied (Fabry), 1517 Johann Wagner, 1518 Martin Koler, 1519 Jorg Richter, 1520 Andreas Langk, 1521 Hans Wagner, 1522 Benedikt Smith, 1523 – 1524 Lassel (Ladislaus) Krigor (Kriger).¹⁴³

10. OSOBNOSTI MESTA

Richtár Nerengár (*Nerengius*)

Zastával úrad richtára v Gelnici pred rokom 1330. Dopustil sa neznámych priestupkov a činov, za ktoré ho nechal spišský župan Viliam Druget obesiť. Druget vo svojom testamente prísny rozsudok olutoval, a na očistenie svedomia nechal vyplatit' odškodné a odsľúžiť omše.¹⁴⁴

Farár Sibotus

Pozri kap. 11 Cirkevné dejiny, časť Cirkevný desiatok.

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 13 študentov.¹⁴⁵

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Pôvodný farský kostol nesie patrocínium **Blahoslavenej Panny Márie** (dnes Nanebovzatia Panny Márie). Osobité postavenie gelnického farára, ktorý bol podobne ako v iných slobodných banských mestách od samého počiatku slobodne volený, podčiarkuje i skutočnosť, že cirkevno-právne nepodliehal blízkej Spišskej kapitule a jej prepoštom, ale priamo Ostrihomskému arcibiskupstvu, ktorý jeho voľbu iba schvaľoval. Fara bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiakonátu.¹⁴⁶

Cirkevný desiatok

Od r. 1319 je v pápežských súpisoch vyberačov desiatkov ako gelnický farár doložený Sybotius (Sibottus), zároveň generálny vikár Spišskej kapituly,¹⁴⁷ ktorý je zrejme totožný s Gibotom, ktorého ako gelnického farára uvádzajú aj súpisy desiatkov z rokov 1332 – 1337.¹⁴⁸ Celkový príjem gelnického farára v r. 1319 bol 28 hrivien striebra, z ktorých odvádzal polovicu, t. j. 14 hrivien (podľa dobového kurzu zodpovedali 56 zlatým florentským florénom, v ktorých sa vtedy vedli pápežské záznamy) svojmu priamemu nadriadenému: ostrihomskému arcibiskupovi. R. 1319 mal farár Sibotus podľa vzájomnej dohody z 3. 1. 1319 zaplatiť pápežskému vyberačovi povinných 14 hrivien striebra do 8. 5. 1319, čo však nespĺnil a bol za to exkomunikovaný.¹⁴⁹ V nasledujúcich mesiacoch (jún a august) však 14 hrivien doplatil za gelnického farára iné osoby zrejme po dohode so Sibotom,¹⁵⁰ ktorý bol pravdepodobne vzatý na milosť, keďže v nasledujúcich rokoch je opäť doložený ako gelnický farár.

Ku kultu Panny Márie sa neskôr pridala aj **kult svätej Kataríny** (tak ako v prípade Kremnice, či Banskej Štiavnice), čo dokladá kráľovský záujem o mesto (svätá Katarína ako patrónka uhorskej kráľovskej dynastie odvodená od predkov Laskarisovcov, rodu, z ktorého pochádzala manželka Belu IV.).¹⁵¹ Banské aktivity mesta zasa podčiarkuje **kult svätej Barbory**.

Dominikánsky kláštor

V roku 1227 malo byť v celom Uhorskom kráľovstve 30 dominikánskych kláštorov.¹⁵² V roku 1303 to bolo už 33. Z nich na Slovensku (*Citra Danubium*) boli tri: v Trnave, Banskej Štiavnici a Košiciach. O žiadnom dominikánskom kláštore na Spiši nie je zmienka. V roku 1266 generálna kapitula dominikánov povolila vznik jedného kláštora na Spiši (*in Ciput*). Lokácia i osudy tohto kláštora sú predmetom špekulácií. Isté je iba to, že jediný známy dominikánsky kláštor z územia Spiša je neskoršie doložený v banskom meste Gelnica. Umiestnenie dominikánskeho kláštora práve v tomto meste je viac ako logické. Šlo o banské mesto na svoj čas s vysokým počtom obyvateľov, podobné Banskej Štiavnici, navyše v nevelkej vzdialenosti od ústredného centra Spiša – Spišského hradu. Dodnes nie je uspokojivo vyriešené, kedy kláštor vznikol, ale aj kde sa nachádzal. Ako dátum vzniku dominikánskeho kláštora v Gelnici sa v *Levočskej kronike* Gašpara Haina zo 17. storočia prijíma rok 1288.¹⁵³ Vo vizitácii spišského prepošta Jána Žigraja z konca 17. storočia na mieste dnešného farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie spomínajú dokonca 2 kláštory, ktorých príslušnosť sa nevie identifikovať.¹⁵⁴ Na miesto pobytu rádu odkazuje tiež bývalý názov terajšej Hlavnej ulice Gelnice – Kláštorňa (*Kloster Gasse*). Podľa všetkého mohlo ísť o dom situovaný v južnej časti Banického námestia v priestoroch dnešnej Všeobecnej úverovej banky. Len podrobný archeologický výskum tohto miesta bude môcť v budúcnosti vyvrátiť alebo potvrdiť, či Gelnici v urbánnom procese Slovenska pripadlo čestné miesto v prijatí žobravého rádu už v 13. storočí. Vzhľadom na blízkosť Košíc, rozvinutosť mestského prostredia v Gelnici v 13. storočí, blízkosť Spišského hradu, ako i ich misijné ciele v Haličsku-Vladimírsku je to veľmi pravdepodobné. Priamym potvrdením existencie niekoľkých cirkevných stavieb je zmienka z roku 1574 o kostoloch (*die Kirchen*) v Gelnici.¹⁵⁵

Autorita Gelnice ako cirkevného centra celej oblasti Hnileckej doliny sa okrem iného prejavila na konci stredoveku vznikom **Bratstva miest baníkov** (*Fraternitas oppidorum metallicorum*). V roku 1520 do neho patrili nasledujúce sídelné aglomerácie: Gelnica, Jaklovce, Krompachy, Smolník, Mníšek nad Hnilcom, Švedlár, Štós, Slovinky a Folkmár. Cirkevno-správne však toto bratstvo patrilo pod jurisdikciu spišských prepoštov.¹⁵⁶ Uvedené dediny podľa všetkého platili desiatok gelnickému farárovi ako sa to zachovalo v citovanej stažnosti z roku 1574.¹⁵⁷

- 1 CDSI II, s. 221, č. 316.*)
- 2 CDAC IX, s. 204, č. 142.
- 3 JUCK, Výsady I, s. 67 – 68, č. 66.
- 4 RDSI I, s. 391, č. 914.
- 5 RDSI I, s. 441, č. 1033.
- 6 RDSI II, s. 164, č. 333.
- 7 MVH I.1, s. 15.
- 8 RDSI II, s. 483, č. 1116.
- 9 MVSI I, s. 98, č. 573.
- 10 JUCK, Výsady I, s. 127, č. 154.
- 11 MOL DL 64672.
- 12 MOL DL 83450.
- 13 TŰSKÉS, Magyarországi diákok s. 85, č. 949.
- 14 MOL DL 13077
- 15 MOL DF 267885, s. 6.
- 16 MOL DL 97812.
- 17 MMBŠ-MOL, I-263, škat. 2, č. 201: 1516.
- 18 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 61: zápis z r. 1421 v prepise z r. 1432.
- 19 MMKr I.37.1.5.
- 20 MOL DF 216177.
- 21 „...název Hnilce pochádza pôvodného slovanského, hnjúci, teda ide o vodu hnjúcu, pomaly tečúcu...“ cit. podľa VARSÍK, Slovanské osídlenie východného Slovenska, s. 149.
- 22 HALAGA, Spoločenstvo siedmich banských miest, s. 93.
- 23 ŽUDEĽ, Stolice s. 112.
- 24 SKAWIŃSKI, Fyzicko-geografické pomery Spiša, s. 46 – 47.
- 25 ILAVSKÝ–BALÁŽ, Doterajšie koncepcie, s. 15 – 16.
- 26 Podľa pomenovania Baňa, ktoré bolo synonymom Gelnice, sa dokonca volajú miestne cesty v Šariši, Spiši i z Košíc. Por. HALAGA, Košice – Balt, s. 65.
- 27 ŠMILAUER, Osídlení a národnosti Spiše, s. 164.
- 28 BÁRDOSSY, Supplementum I, s. 229 – 230, č. 50.
- 29 Súhrnné HOMZA, Včasnostredoveké dejiny Spiša, s. 214 – 215.
- 30 JUCK, Výsady I, s. 68, č. 66.
- 31 MOL DL 64672.
- 32 WENZEL, MBKT s. 331 – 332, č. 4 (= orig. MOL DL 12726: 23. 6. 1435)
- 33 BARDOSY, Moldavensis vel Szepiensis Decimae indagatio, s. 9. FEKETE NAGY, A Szepestség területi, s. 127 – 129.
- 34 Takéto datovanie bolo prijaté najmä na základe datovania RA II/2–3, s. 386 – 387, č. 3464. Podobne JUCK, Výsady I, s. 67 – 68, č. 66. Staršia Fejérová edícia: CDH V/3, s. 490 – 492. ŠMILAUER, Vodopis starého Slovenska, s. 228. Z autografu túto listinu odpísal Carolus Wagner. WAGNER, Analecta I, s. 194 – 195.
- 35 FEKETE NAGY, A Szepestség területi, s. 105 – 107, 127 – 129 a i.
- 36 Za kratšiu úvahu v súvislosti s chotárom Gelnice stojí výskyt miest pustovníkov v tejto oblasti. Sú totiž umiestnení na spodnej a hornej hranici chotára tohto mesta idúc po rieke Hnilce od jej sútoku s Hornádom proti jeho prúdu. Prví sú spomenutí v súvislosti so vznikom Jakloviec v roku 1282 a ako miesto, kde „kedysi dlhšiu dobu pobudli eremiti“ – CDH V/3, s. 247, predtým ešte v roku 1277 ako „sessio heremite Wlatk“ – RA II/2–3, s. 182, č. 2773; druhí už v súvislosti s taciou pre komesa Kunca, zakladateľa rodu pánov z Miloja v roku 1255, ako „locum heremitorii“ (CDSI II, s. 343, č. 493), na mieste, kde sa do Hnilca vlieva rieka Smolník. Spodnú hranicu ich príchodu sem nepoznáme a ani čo robili práve na hranici vstupu a výstupu z doliny Hnilca. Bližšie pozri SLIVKA, Sídlišková a cirkevná štruktúra Spiša, s. 442.
- 37 „Prima meta incipit a via Dwayin (neznáme) et tendit ad domum Heremite (Mníšek nad Hnilcom). Altende vadit atque ad montem Wenwright (asi Volovec) nuncupatum, et ubi flectitur et tendit ad caput fluvii Szmolnik nominati, et exinde protenditur ad domos seu aedificia in quibus ferrum flari et purgari consuevit. Et postmodum directe procedendo vadit ad caput alterius rivi Walkensyff nominati et exinde protenditur et vadit ad quemdam montem Wzwynku nuncupatum, usque ad illum locum, ubi tributum exigi consuevit, et ibi terminantur“ CDH V/3, s. 490 – 492. Por. ŠMILAUER, Vodopis, s. 228.
- 38 CDSI II, s. 83 – 84, č. 127*. MARSINA Štúdie k slovenskému diplomatáru II, s. 99.
- 39 CDSI II, s. 342 – 344, č. 493. Priama zmienka o založení týchto obcí však v listine chýba. ŠMILAUER, Osídlení a národnosti, s. 158.
- 40 CDSI II, s. 345, č. 494.
- 41 Takúto možnosť pripúšťa ŠMILAUER, Osídlení a národnosti Spiše, s. 158, na základe A. Feketeho-Nagya.
- 42 RA II/2 – 3, s. 295, no. 3162. Fejér datoval nepresne na rok 1284: CDH V/3, s. 247. Na tomto území vznikajú neskôr osady Folkmár, Kojšov, Žakarovce, už predtým tu jestvovali Margecany.
- 43 CDH VIII/5, s. 98 (datuje listinu na rok 1315). SCHMAUK, Supplementum II, s. 16 – 17. IVÁNYI, A márkusfalvi levlétára, s. 20.
- 44 ŠMILAUER, Osídlení a národnosti Spiše, s. 157.
- 45 CDH VI/1, s. 58 – 60. Slovenský preklad PDSS III, s. 268 – 269, č. 138.
- 46 CDH, VI/3, s. 99 – 100. Tiež ŠMILAUER, Vodopis, s. 164. „...ad semitam de terra Scepus versus villam Rosnoubana cadit in fluvium Gulnchuisse, in quo fluvio per longum spacium...“ Zdá sa, že takto to mohlo byť aj skôr. Por. CDH V/3, s. 101, kde sa tiež spomína Hnilce ako hranica, ku ktorej smeroval chotár Rožňavy.
- 47 Súhrnné pozri HALAGA, Počiatky Košíc a vznik metropoly, s. 95.
- 48 RDSI I, s. 441, č. 1033.
- 49 RA II/4, s. 182, č. 4123.
- 50 SOJÁK, Praveký a včasnodejinný vývoj Spiša, s. 90.
- 51 Text sa nachádza v MOL Budapest A-57, Libri regii, zv. VIII, s. 175 – 176. Publ. JUCK, Výsady I, s. 67 – 68, č. 66. Tamže ďalšie údaje ohľadne tohto kľúčového dokumentu.
- 52 Pozri heslo Gielnica, SGKP 2, s. 549 – 552.
- 53 RDSI II, s. 138, č. 279.
- 54 JUCK, Výsady I, s. 91, č. 101 a RDSI II, s. 180 – 181, č. 372.
- 55 JUCK, Výsady I, s. 111, č. 131.
- 56 JUCK, Výsady I, s. 127 – 128, č. 154.
- 57 JUCK, Výsady II, s. 66, č. 39 (rkp.). HMSpK: Prot. 1699, fol. 290 – 294 (P). Jednoduchý odpis MOL DL 24896 (F). Edícia napr. BÁRDOSSY, Supplementum I, s. 328 – 337.
- 58 JUCK, Výsady II, s. 145 – 149, č. 81. Podľa autora sa text pôvodiny nezachoval. Známy je z konfirmácie listiny od Žigmunda Luxemburského z roku 1435. Čiastočne zachoval v tranzumpte Spišskej Kapituly zo 14. februára 1552. MOL 5647 (C) a v jednom odpise z 18. storočia DL 71468 (F). Edícia CDH IX/4, s. 114 – 119.
- 59 JUCK, Výsady II, s. 198 – 199, č. 108. Podľa autora sa text pôvodiny nezachoval. Známy je z konfirmácie listiny od Žigmunda Luxemburského z roku 1435 sa čiastočne zachoval v tranzumpte Spišskej Kapituly zo 14. februára 1552. MOL 5647 (C) a v odpisoch: MOL DL 12567, MOL DL 71468 (F). Edícia v CDH, IX/4, s. 564 – 565.
- 60 Odpis z 18. storočia MOL DL 71468 (F).
- 61 MOL DL 12726. Tiež WENZEL, MBKT, s. 331 – 332.
- 62 MOL DL 83760: „Emericus de Zapolya Regni Bosne gub(?)ernator ac Dalmacie Croacie et Slavonie banus etc. nobilibus Paulo Doryholcz (?) et (...) de Polyanka castellanis nostris de Gylnecz...“
- 63 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 76 – 77. WENZEL, MBKT s. 363, č. 3.
- 64 Csáky I, s. 567 – 568. Pozri tiež GENERSIICH, Die Uralten Privilegien. Za informáciu ďakujem Gertrúde Hricovej.
- 65 WAGNER, Analecta I, s. 36 – 39.
- 66 HALAGA, Košice – Balt, s. 65.
- 67 ZsO I, č. 4127: 23. 10. 1395
- 68 CHALUPECKÝ, Postavenie banského majstra, s. 141.
- 69 CHALUPECKÝ, Postavenie banského majstra, s. 140.
- 70 HALAGA, Prélomové roky 1270 – 1280, s. 66.
- 71 JUCK, Výsady I, s. 121, č. 145.
- 72 HALAGA, Košice–Balt, s. 54–71.

- 73 CHALUPECKÝ, Postavenie banského majstra, s. 142.
- 74 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 75 – 76, 89 – 91. MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 48 – 51, 53 – 70, 113 – 116. WENZEL, MBKT, s. 326 – 330, 354 – 355.
- 75 MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 51 – 52.
- 76 KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 820 – 821.
- 77 Pozri nižšie.
- 78 WEBER, Zipsler Geschichts- und Zeitbilder., s. 203. Podobne Martin HOMZA, Svätá Kunigunda a Spiš.
- 79 ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 54.
- 80 K privilegálnej listine pozri vyššie.
- 81 Pozri rok 1255 v kapitole 2: Poloha mesta, časť Chotár mesta.
- 82 Pozri kapitolu 11: Cirkevné dejiny.
- 83 Pozri kapitolu 2: Poloha mesta, časť Chotár mesta.
- 84 RA II/2–3, s. 265, č. 3066. Pozri celú listinu WAGNER, Analecta I, s. 192.
- 85 RA II/2–3, s. 393, č. 3487 – 3488.
- 86 Vo februári 1307 Omodej Aba vymenil majetok Vyšný Sebeš (Felsebes) v Šariši. Svoju listinu vydal v Gelnici, čo dosvedčuje, že ju vlastnil. Pozri RDSI I, s. 209, č. 455.
- 87 RDSI I, s. 209, č. 455.
- 88 RDSI I, s. 392, č. 914. Slovenský preklad PDSS IV, s. 79, č. 20: „Spiš, Gelnicu a Košice so všetkými tridsiatkami, daňami a inými príjmami slobodne prepustia (Omodejovci) kráľovi a vzdajú sa ich v prospech kráľa (...) a nebudú sa usilovať (...) znovu ich ovládnuť.“
- 89 RDSI I, s. 441, č. 1033.
- 90 RDSI II, s. 30, č. 25: „Capitulum ecclesie beati Martini de Scepusi notificat, quod comes Johannes frater Botyz, pro se et pro fratribus suis universis scultetiam in villa ipsorum, Vagendruzel vocata super fluvium Gylnicz locata cum libertatibus in litteris comitis quondam Botyz contentis Pecoldo de Gwylnicz contulit. Idem capitulum praedictas litteras comitis Botyz, magistri Nicolai, magistri Marci 1290 datas transscribit et addit...“
- 91 RUCIŇSKI, Neskorostredoveké dejiny Spiša, in: Historia Scepusii I, s. 357. a ŠIMKOVIC, Hrady a opevnené sídla šľachty na Spiši v stredoveku a na prahu novoveku, in: Historia Scepusii I, s. 463.
- 92 DL 83199.
- 93 WAGNER, Analecta I, s. 127 – 131. Slovenský preklad PDSS IV, s. 99, č. 26.
- 94 JUCK, Výsady I, s. 127 – 128, č. 154.
- 95 CDH IX/3, s. 342 – 343.
- 96 CDH X/2, s. 652.
- 97 HRADSZKY, s. 284.
- 98 Csáky I, s. 425.
- 99 Gielnica, in: SGKP, s. 551.
- 100 MOL DL 83760: „Emericus de Zapolya Regni Bosne gubernator ac Dalmacie Croatiae et Sclavonie banus etc. nobilibus Paulo Doryholcz (?) et (...) de Polyanka castellanis nostris de Gylnicz...“ Podobne 1466 (10. február) pozri DL 16306.
- 101 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 74 – 75. Uložená v Štátnom archíve Levoča, pobočka Levoča MMG, Miscellaneum Prothocollum ab Anno 1434 Nr. 1. WENZEL, MBKT, s. 361 – 363, č. II.2. MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 76 – 82.
- 102 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 76–77.
- 103 MOL DF 269692. Originál AMK, TA, Darholtz S 22.
- 104 Sperfoglova kronika, in: SOPKO, Kroniky stredovekého Slovenska, s. 250.
- 105 WAGNER, Analecta I, s. 36 – 39.
- 106 HALAGA, Počiatky Košíc, s. 167.
- 107 MVH I.1, s. 14–15.
- 108 WENZEL, MBKT, s. 364 – 372.
- 109 Podrobnejšie por. heslo Banská Štiavnica, kap. 7: Demografický vývoj: v porovnatelnom období pracovalo v banskoštiavnickej oblasti cca 3000 pracovných síl, samotné mesto mohlo mať cca 3600 obyvateľov a po započítaní okolitých osád celkovo 6200.
- 110 MOL MKA, E 158, A 2636, Regestum subsidií A.D. 1552: s. 49 (76); tamže, Regestum subsidií A.D. 1552: s. 64 (82); A 2657, Regestum super domibus 1598 in comitatu scepusiensis connumeratus.
- 111 Tak napríklad v roku 1880 v samotnej Gelnici žilo 4359 obyvateľov, z toho 2948 uvádzalo ako svoj materinský jazyk nemčinu, 835 slovenčinu a 364 maďarčinu. Gielnica, in: SGKP, s. 552. Vzhľadom na skutočnosť prirodzenej a riadenej maďarizácie (táto prebiehala intenzívne tak u Nemcov, ako i u Slovákov), ktorá prebiehala v dobovom Uhorskom kráľovstve, však reálny počet ľudí, ktorí mohli byť Maďarmi, musel byť o dosť nižší.
- 112 SIGRAY, Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium, s. 199.
- 113 Ide najmä o obyvateľstvo zaradené do Bratsva farárov dolného toku Hornádu, ktoré patrilo do stredovekého chotára mesta Gelnice. Por. SIGRAY, Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium, s. 175 – 179. Za slovenské treba pokladať tiež obyvateľstvo Prakoviec. V Helmanovciach od 15. – 16. storočia oproti tomu prevádzal rusínsky element. Ostatné aglomerácie smerom k hornému toku Hnilca a Smolníka vykazovalo, zdá sa, podobný pomer ako Gelnica.
- 114 Výška urbury ako podiel z vyťaženej rudy je stanovená v banskobystrickom privilegii. CDSI II, s. 340 – 341, č. 491: 14. 10. 1255
- 115 „...in libertatibus eorum ipsis per Belam...datis et concessis... cum possessionibus, terris, aurifodinis, argentifodinis, ferrifodinis, aquis et sylvis...conservare dignamur. ...et exinde protenditur ad domos seu edificia, in quibus ferrum flari purgari consuevit...JUCK, Výsady I, s. 67 – 68, č. 66.
- 116 WAGNER, Analecta I, s. 192 – 193. Regest RA, vol. II/2–3, s. 265, č. 3066.
- 117 por. heslá Banská Štiavnica a Kremnica, kap. 7: Demografický vývoj.
- 118 MOL DL 12726: 23. 6. 1435, publ. WENZEL, MBKT, s. 331 – 332.
- 119 MOL DL 12567: 9. 9. 1374.
- 120 Podobne aj smolnícka meď (*Gilnisser a Schmelnitzer copper*). Pozri HALAGA, Košice–Balt, s. 190–191.
- 121 MMKr I.37.1.5: 8. 1. 1431.
- 122 „...duorum millium sexingentorum florenorum auri. WENZEL, MBKT s. 359 – 361, č. 1: 1437. orig. v MMKr I.20.1.34b: 28. 10. 1437.
- 123 HALAGA, Košice – Balt, s. 205.
- 124 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 90.
- 125 Tamže, s. 92 – 93.
- 126 RA II/2–3, s. 226 – 227, č. 2926. CDAC IX, s. 204 – 205, č. 142. Slovenský preklad: PDSS III, s. 240 – 241, č. 120.
- 127 HALAGA, Košice – Balt, s. 65.
- 128 WENZEL, MBKT, s. 370.
- 129 HALAGA, Košice – Balt, s. 71. Podrobnejšie v kap. 11: Cirkevné dejiny.
- 130 1498-1499: *Bartholomeus Richter und camergraff*. PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 92-93, č. 50 a 52.
- 131 *Electio iudicis...Item Noch unser Stadt gerechtikeit ssal cyn yder Richter seyn Ampt auffgeben am tag des neuen Jores... cyn yder gemeyner man ...noch dem metten am Jorstag auff den tpharhoff geen Vnd do helfen eyntrechtlich eynen Richter czuerkisen vnd czusetzen...Item welcher Erbere man von der gantzen gemeyn erwelt wier czuo einen Richter...PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 73 – 74.*
- 132 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 67, č. 10. CHALUPECKÝ, Postavenie banského majstra, s. 143 – 144.
- 133 JUCK, Výsady I, s. 111, č. 131.
- 134 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, passim. Uložená v Štátnom archíve Levoča, pobočka Levoča MMG, Miscellaneum Prothocollum ab Anno 1434 Nr. 1.
- 135 NOVÁK, Pečate I, s. 259 – 260.
- 136 NOVÁK Slovenské mestské a obecné erby, s. 155 – 157.
- 137 RDSI II, s. 138, č. 279.
- 138 WAGNER, Analecta I, s. 127 – 131. PDSS IV, s. 99, č. 26.
- 139 JUCK, Výsady II, s. 66, č. 39 (rkp.). HMSpK, Prot. 1699, Fol. 290 – 294 (P). Jednoduchý odpis MOL DL 24896 (F). Edícia napr. BÁRDOSSY, Supplementum I, s. 328 – 337.
- 140 JUCK, Výsady II, s. 145 – 149, č. 81. Podľa autora sa text pôvodiny nezachoval. Známy je z konfirmácie listiny od Žigmunda Luxemburského z roku 1435 sa čiastočne zachoval v tranzumpte Spišskej Kapituly zo 14. februára 1552. MOL 5647 (C) a v jednom odpise z 18. storočia MOL DL 71468 (F). Edícia CDH IX/4, s. 114 – 119.
- 141 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 195.
- 142 Podľa odpis privilegálnej listiny Žigmunda Luxemburského z 18. storočia MOL DL 71468 (F) (=orig. MOL DL 12726:23. 6. 1435). Tiež WENZEL, MBKT, s. 331 – 332.

- 143 Od 1435 podľa Gelnickej mestskej knihy. Pozri PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 195.
- 144 WAGNER, Analecta I, s. 127 – 131. Slovenský preklad PDSS IV, s. 99, č. 26: „Kedže som Nerengia, niekdajšieho gelnického richtára, v akomsi hneve a rozčúlení dal obesit, sice zaslúžene a za jeho rôzne priestupky, ku ktorým sa aj sám priznal, jednako však na vymazanie škvrny tohto skutku z môjho svedomia nariaďujem dať ako odškodné za jeho smrť 25 hrivien a ďalších 5 hrivien na slúženie zádušných omší“.
- 145 Krakovskí študenti (11 osôb vrátane formy Gelgycia: Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 139. Študenti na viacdensej univerzite (2 osoby): TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 85, 147 (č. 949, 2545).
- 146 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 133.
- 147 MVH I.1, s. 15. HRADSKZY, Initia, s. 336: „*Sybothus (Sybitus) plebanus de Gelnitz, Honorabilis viri Magistri Joannis prepoisti Scepusiensis Vicarius Generalis.*“
- 148 MVSI I, s. 98, č. 572 a 573. Pozri tiež HRADSKZY, Additamenta, s. 507.
- 149 *Ei quia non solbit dicto termino, fuit denuntiatus excommunicatus.* MVH I.1, s. 15.
- 150 Napr. Henricus Marsilii pravdepodobne z Banskej Štiavnice, por. heslo Banská Štiavnica, kap. 7: Demografický vývoj.
- 151 Pôvodný gotický kostol v 14. storočí nahradila monumentálna stavba nádhornej gotickej lode. Pozri ŠPIRKO, Umelecko-historické pamiatky na Spiši, s. 252 – 253. Paralely k tejto stavbe možno nájsť až v Krakove i v Bardejove. V Krakove ide o kostol dominikánov, Mariacki kostol, Kostol Božieho tela a Kostol svätej Kataríny, v Bardejove o Kostol svätého Egida. Pozri WĘCŁAWOWICZ, Fazy budowy, s. 26. Autor tu pripomína, že budovateľmi týchto kostolov v Krakove boli spišskí murári Ján a Mikuláš.
- 152 HUNČAGA, Historické štúdie k dejinám dominikánov, s. 39 – 41.
- 153 HAIN Caspar, Excerpta ex Chronicis Scepusiensibus, seu Leutschoviensibus, in: WAGNER, Analecta II, s. 9.
- 154 SIGRAY, Visitatio ecclesiarum Scepusiensium, s. 174.
- 155 WENZEL, MBKT, s. 366.
- 156 HRADSKZY, Additamenta, s. 441. Iným názvom tohto bratstva bolo Decanatus montanus a priradovalo sa k nemu i Nálepkovo. Tamže, s. 442.
- 157 WENZEL, MBKT, s. 371. Podľa tohto údaju len Mária Huta (dnes časť Gelnice) mala platiť gelnickému farárovi ročne 256 uhorských denárov, Žakarovce pre zmenu, ako uvádza ten istý dokument, platili Gelnici desiatok vo forme obilia.

GELNICA

germ. Göllnitz, hung. Gölnicbánya

1. Name

Earliest mention: Gylmpnuchbana in privilege issued by Béla IV between 1248-1269

Other names and variants:

Latin sources: 1278 *Gelnic*, 1287 *civitas de Glympnuchbanya*, 1311 *Gylnuch*, 1312 *civitas Gulnuchbana*, 1318 *Gelnyczbanya*, 1319 *Ghelneshbanea*, 1323 – 1324 *Bana*, 1332 – 1337 *Guillnec*, 1338 *civitas Gylnezbanya*, 1355 *Gylných*, 1395 *Gilniez*, 1412 *Gilnicia*, 1437 *Gelnjcz*, 1480 *Gilnitz*, 1498 *Gelnecz*, 1516 *Gjlniczja*
German sources: 1421 *Gilnicz*, 1431 *Gilnitz*, 1498 *Gilnitz*

Etymology: The name Gelnica is deduced from the river Hnilec emptying into the river Hornád. The name of the river is derived from Slavic word *hnilý* – rotten.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Košice Region, District Gelnica; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county) Gelnica is situated in the area of Slovenské Rudohorie (Slovak Ore Mountains), at 372 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: Spiš including Gelnica was connected to Považie through the valley of the rivers Poprad and Hornád and from there to Komárno and Buda, Bratislava and Vienna, Žilina and Silesia, Moravia, Bohemia and Germany. The toll was collected probably in Margecany northeast of Gelnica, mentioned as early as 1355.

Boundaries: The area of Gelnica was identical with the territorial extent of Gelnica mining district (*Montano-gelntziensis districtus*).

3. Earliest settlement

Slavic names of two most important settlements in the area (Gelnica, Smolník) prove their indigenous Slovak population.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal mining town until 1465, then landlord town

Basic privilege: granted by Béla IV (1235-1270), however, it has not been preserved in the original

Confirmations of the basic privilege: by Stephen V (1270 - 1272) and again several times by his son Ladislaus V (1272, 1277 -1290). The charter of 1287 contains:

- right to hold market

- right to freely use all the possessions, lands, gold, silver and iron mines as well as waters and forests within the boundaries of the town

- right to hunt and fish

Important partial privileges and confirmations (selection):

1290 – Ladislav IV confirms privileges to Gelnica, because of severe damage suffered during rebellions of Spiš Comes Roland

After 3 June 1338 – Charles Robert donates village Švedlár and village Mníšek nad Hnilcom to towns of Gelnica and Smolník

5 May 1359 – Louis I confirms Charles Robert's privileges to Gelnica

30 January 1368 – Louis I confirms all previous possessions and earlier rights of Gelnica

9 September 1374 – Louis I confirms earlier privileges and orders the villages subjected to the town to sell their goods at Gelnica market

30 May 1435 – Sigismund confirms Louis's privileges of 1368 and 1374

23 June 1435 – Sigismund elevates Gelnica to royal towns and defines earlier rights and duties of its inhabitants anew

between 1465-1520 – Gelnica loses most of its liberties and gets into the hands of the Zápoľský family

1494 – Kremnica Chamber vice Count and chief royal *steiger* Matthew Tengler of Lichtenfeld confirms to Gelnica its high status in the Union of seven Upper Hungarian towns

13 October 1527 – Ferdinand I donates Gelnica to Alexei Turzo

Town law and mining law: Gelnica became a distinctive legal district since its foundation. Gelnica mining law and instructions for mining master have been preserved in Gelnica Town book.

5. Architectural development and town topography

The original settlement of Gelnica was inhabited by Slovaks. They lived on the left bank of the river Hnilec, which even today bears the name Slovak Street (*Windische Gasse*). German guests settled probably the area of today's Podhradie in the second half of the 12th century. The two villages merged into one after building a church between them. Parish Church of the Assumption of the Virgin Mary was built in Gothic style in the 14th century on the site of an earlier building. Problem of building-up the castle remains unresolved. It is assumed that the castle was built in context of riots in Spiš in the late 13th century.

6. Significant events (chronology)

1277 – town captured by Spiš Comes Roland during Spiš nobility uprising against Ladislaus IV

18 August 1280 – Ladislaus IV orders Gelnica to pay 100 marks of silver annually in favour of Buda hospital

11 May 1288 – Ladislaus IV in Gelnica

after 1290 – Gelnica controlled by Amadé (Omodej) of the Aba family

3 October 1311 – widow of palatine Amadé gives up Spiš, Gelnica and Košice

1312 – Gelnica townspeople support Charles Robert of Anjou against the Amadés.

1362 – Stephen, king's treasurer, confirms to burghers of Gelnica and Smolník the use of northern forest in the territory of Jasov monastery

1399 – Gelnica and Smolník make complaint against convent of Jasov monastery because it hinders them from using black forest and mining

1433 – town probably captured by the Hussites

23 June 1435 – Sigismund elevates Gelnica to royal mining towns

1442 – John Jiskra seizes the nearby castle Richnava and likely also the Gelnica castle with town

24 August 1458 – Matthias Corvinus expresses concern at bad condition of mining in Smolník and Gelnica and makes an attempt to improve it

1465 – Gelnica taken by the Zápoľský family

26-28 December 1487 – first meeting of Union of seven Upper Hungarian towns in Košice; Gelnica becomes the seat and appellate jurisdiction for the Union

28 December 1487 – Levoča burgher Martin Turzo makes a contract with the eastern Slovakia mining towns including Gelnica

1527 – The Turzos take control of Gelnica and hold it until extinction of the family

7. Demographic development

Slovaks were indigenous people in Gelnica. First German guests came here around the second half of the 12th century. Town population in the second half of the 16th century is estimated at about 1000 people.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: Gelnica townsmen paid *urbura* (one tenth of extracted gold, one eighth of other metals) as early as the 13th century. Gold, silver and iron mines are mentioned as early as 1287 in the basic privilege for Gelnica. Mining and trading in copper became prevalent in the 14th century.

Trade: Intense trade activity and the amount of town's revenue in the late 13th century are attested by the regulation to the market toll collectors in Gelnica issued by Ladislaus IV in 1278. The goods mentioned in the document: salt, grain, fish, wine, honey, wax, hay, timber, leather, cowhide, cloth, gray cloth, linen, ore, iron, horses, livestock, sheep, tallow, bacon and lead. Part of the goods were exported (copper, iron, wine), and imported (silk, spices, salt, lead, sulphur, timber, cloth, linen and salt fish).

9. Town administration

Municipality: The town was (since the mid-13th century) headed by freely elected mayor (*iudex*) and jurors (*iurati*). Royal authority in the mining was represented by Count of Gelnica Mining Chamber (on the Gelnica Castle).

Notary: documented since 1327 (*Kolinus / Colinus*).

Town Book: *Miscellaneum Protocolum ab Anno 1434 ad 1728* includes copies of 1421 and 1432

Seal and coat of arms: the first seal was made in the late 13th century; two smaller seals are dated to the 15th century and to 1486

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

mayor Nerengár (*Nerengius*) – mayor in Gelnica before 1330, for some unknown crimes hanged by Spiš Comes William Druget

pastor Sibotus (*Sybotius, Sibottus*) – priest in Gelnica since 1319, vicar general in Spišská Kapitula

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 13

11. Church history

Gelnica pastor of the Church of the Blessed Virgin Mary was subject not to nearby Spišská Kapitula, but directly to Esztergom Archbishopric. Establishment of the Dominican monastery in Spiš region was allowed by the canonry general of Dominicans in 1266. The location of the monastery remains subject of speculations. The Fraternity of towns of miners (*Fraternitas oppidorum metallicorum*), to which Gelnica also belonged (1520), was established at the end of the Middle Ages.

Ján Lukačka

HLOHOVEC

Nem. Freystadtl, maď. Galgócz, lat. Eleutheropolis

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Zač. 10. stor./ po r. 1200 *castrum Colgouch*, pred r. 955/po r. 1283 *Golgata, Golgotha*.¹

Ďalšie názvy a varianty²

Latinské pramene

1113 *castellani Golgocienses*, 1209 *castrum Golgouciensis*, 1236 *Datum in Globitz in Ungaria*, 1276 *terram hospitem castrum de Galgouch in ipsa civitate existencium*, 1332-1337 *Jacobus de Golgous*, 1360 *Libera civitas nostra Golgouch*, 1400 *Fraystoth*, 1434 *Nicolaus de Freystat*, 1440 a 1443 *Frisstak, Frisstacky*, 1496 *civitas nostra Galgocz*.³

Nemecké pramene

1431 *Vreyndstat*⁴

Slovenské (české) pramene

[1440] *Dan na Freisstatu*.⁵

Etymológia názvu

Pokiaľ ide o význam miestneho názvu Hlohovec, nejedná sa o žiadne pochybnosti. Ide o staroslovanský porastový názov, ktorý označuje miesto husto porastené hlohovými krikmi. Starobylosť uvedeného miestneho názvu podčiarkuje aj jeho skoré prebratie do maďarského jazyka, ktoré prebehlo už v druhej polovici 10. storočia, resp. začiatkom 11. storočia v pôvodnej staroslovanskej podobe *Glogovec. V slovenčine následne v 11. a 12. stor. prebehla prirodzená zmena *g > h*, teda Glogovec na Hlohovec. Túto zmenu už pomenovanie v maďarčine nereflektovalo. V druhej polovici 13. stor. sa pri starej podhradskej osade začalo formovať privilegované mesto obývané nemeckými hosťami, ktorí sami začali v priebehu 14. storočia nazývať vlastné sídlo vo svojej materčine ako *Freystat* (*Libera civitas*). Tento názov sa v niektorých prameňoch preniesol aj na obnovený stredoveký hrad. V písomnostiach uhorskej (maďarskej) proveniencie sa udržiaval prebratý staroslovanský tvar *Glogovec v mierne upravenej podobe (*Golgoc, Golgouch, Galgocz*).⁶

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Trnavský kraj, okres Hlohovec, geografická poloha 48° 43' severnej zemepisnej šírky, 17° 79' východnej zemepisnej dĺžky. Stred mesta sa nachádza v nadmorskej výške 156 m. Intravilán Hlohovca je situovaný na ľavom brehu rieky Váh. V stredoveku i v novoveku ležal na území Nitrianskej župy. Severnú a východnú časť chotára vypĺňajú najjužnejšie výbežky Považského Inovca, v západnej rovinatej časti chotára prevažuje rovinný terén, ktorým preteká rieka Váh. Pred reguláciou tu tok rieky vytváral meandre so slepými ramenami a riečnymi ostrovmi. Úrodná pôda vázskej nivy poskytovala vhodné podmienky pre pôdohospodárstvo (na rovine obilnárstvo a vo vyšších polohách vinohradníctvo).

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Hlohovec bol od včasného stredoveku významným komunikačným uzlom. V jeho chotári sa križovalo viacero diaľkových ciest. Z juhozápadu sem smerovala významná odbočka Českej cesty, ktorá sa po prekonaní Váhu rozvetvovala. Jedna vetva smerovala na severovýchod k Topoľčanom (Nemecká cesta) a ďalšia údolím Andačského potoka smerovala k Nitre. Z juhu od Šintavy sem prichádzala ďalšia cesta, ktorá po ľavom brehu Váhu smerovala ďalej na sever k Beckovu a Trenčínu. Mýto sa v Hlohovci vyberalo zrejme už od 11. storočia. V 13. storočí už máme doložené mostové mýto, ktoré sa vyberalo na drevenom moste cez Váh a pod ním aj tzv. mokré mýto, ktorému podliehali všetky tovary a drevo splavované dolu Váhom. Desiatok z vybraných mýtnych poplatkov patrilo oddávna Nitrianskemu biskupstvu.⁷ Začiatkom 14. stor. je tu doložená okrem mýta aj tridsiatková stanica, ktorej výnos patrilo uhorským kráľovným.⁸ O komunikačne výhodnej polohe Hlohovca svedčí aj súpis mýtnych staníc v Bratislavskej župe z roku 1412, v ktorom sa viackrát spomínajú cesty vedúce k tomuto mestu.⁹

Chotár

Podrobný opis chotára sa zachoval v donačnej listine kráľa Ladislava IV. Kumánskeho z roku 1276. Ohraničenie začalo na pravom brehu Váhu v susedstve Žlkoviec (patriaciach jobagiónom Nitrianskeho hradu) pri akomsi strome označenom krížikom. Odtiaľ hranica smerovala k majetku patriacom synom Vidu, ktorý sa volal Nový trh (*Wyvasar*), ďalej pokračovala hranica smerom na východ, prekrížila rieku Váh, tu susedila s chotárom Koplotoviec, o ktoré sa delili Abovci a Zoborský kláštor. Odtiaľ pokračovala ďalej na východ k majetkom šľachticov z Vašardíc (Trhovišťa), odtiaľ k veľkému lesu, ktorý oddeľoval chotáre Hlohovca a Pastuchova. Potom smerovala k osade Čakajovce (*Chokoy*), ktoré však nemožno stotožňovať s Čakajovcami pri Nitre, ďalej k zemi Dýč (*Gyuche*) a od tohto bodu k chotárnym hraniciam Bojničiek (*Bayanch*). Na tomto mieste sa hranica obrátila na západ a smerovala k zemi hostí hradu Hlohovec, odtiaľ ďalej k dvom trhoviskám (*ad duo loca fori*), z ktorých jedno patrilo k hradu a druhé mestu. Odtiaľ hranica klesala k mŕtvemu ramenu Váhu (*Holthvag*), pokračovala ďalej na západ k rieke Váh a vrátila sa k prvému medzňíku k miestu, kde hlohovecký chotár susedil s chotárom Trakovic (*Korkouch*).¹⁰ Pozemkové vlastníctvo mesta Hlohovca sa ešte rozšírilo roku 1360, keď zemepán mesta Mikuláš Kont daroval mešťanom svoj majetok *Vrač (*Varach*) ležiaci východne od Dudváhu.¹¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

S najstaršími stopami po ľudskej prítomnosti v chotári Hlohovca sa stretávame už v neolite, osídlenie v prvých storočiach po Kr. dokumentuje vzácny nález rímskej bronzovej postriebrenej sošky Jupitera Dolichena, veľkomoravské osídlenie dokladá kostrové pohrebisko z 9. storočia a zvyšky slovanského hradiska z preduhorského obdobia. Strážnu osadu nového hegemóna Karpatskej kotliny reprezentujú staromaďarské hroby z druhej tretiny 10. storočia. Vyspelé intenzívne osídlenie dokladajú remeselnícke dielne a sídliskové nálezy z 11. – 13. stor. v intraviláne mesta.¹²

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRAVO

Typ mesta

Do tatárskeho vpádu bol Hlohovec podhradskou osadou s trhovým právom. V druhej polovici 40. a v priebehu 50. rokov 13. storočia sa v blízkosti podhradskej osady usadili nemeckí hostia z Hlohoveckého hradu a založili si tu vlastné sídlo. Roku 1276 sa už lokalita uvádza ako „*civitas*“. V tom roku sa však Hlohovec na základe donácie kráľa Ladislava IV. Kumánskeho stal zemepanským mestom. Do roku 1312 patril hlohoveckej vetve Abovcov. Krátko bol majetkom Matúša Čáka a od roku 1321 sa stal kráľovským mestom. Od roku 1349 až do konca stredoveku bol opäť zemepanským mestom. Patril Ujlakiovcom (Frištackým). (pozri kap. Významné udalosti)

Základné privilégium

Takýto dokument v prípade Hlohovca nepoznáme a zrejme ani nikdy nebol vyhotovený, pretože Hlohovčania sa naň počas stredoveku ani raz neodvolávali a samozrejme si ho ani nemohli dať konfirmovať. Nepochybne však boli počas celého stredoveku slobodným mestom s vlastnou samosprávou, ktorú reprezentovali každoročne volený richtár a mestská rada. Meštania mali právo slobodne disponovať svojím majetkom, boli oslobodení od platenia mýta (na území Nitrianskej a Bratislavskej župy?) a mohli si sami vybrať vhodného mestského farára. Slobody, ktorým sa tešili nemeckí meštania, sa roku 1365 stali vzorom aj pre slovenské obyvateľstvo Starého Hlohovca. Na základe ich žiadosti zemepán Mikuláš Kont oslobodil Starohlohovčanov od robotných povinností a záväzky voči vrchnosti sa realizovali platením dohodnutej sumy peňazí. Z niekdajších naturálnych dávok sa zachovali iba symbolické dary pre zemepánovu kuchyňu. Tým stará podhradská osada získala charakter mestečka.¹³

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia

Na žiadosť palatína Mikuláša Konta udelil Ľudovít I. 25. augusta 1362 kráľ Ľudovít I. mestu Hlohovcu privilégium na konanie výročného trhu (jarmoku) na sviatok Michala Archanjela (29. septembra) a nasledujúcich 2 týždňov podľa vzoru mesta Budína.¹⁴ Obchodníci smerujúci so svojím tovarom na jarmok mali byť oslobodení od platenia mýtnych poplatkov na kráľovských mýtnych stanicách. Všetky spory, ktoré by tu počas trvania jarmoku vznikli, mal rozsúdiť úradník Mikuláša Konta v súčinnosti s richtárom a mestskou radou.

Mestské právo

Predpokladáme, že Hlohovec sa riadil podobným právom ako blízka Trnava, patril teda do okruhu budínskeho práva.

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Hlohovec vznikol ako kolonizačné mesto. Komunita nemeckých hostí sa usadila v tesnej blízkosti starej podhradskej osady a postupne si vybudovala mestské sídlo s pravidelným štvorcovým námestím s **farským kostolom sv. Mikuláša** uprostred. Z **námestia** vychádzali ulice v pravých uhloch na všetky strany a vytvárali tak šachovnicovú zástavbu intravilánu mesta.¹⁵ Predpokladáme, že v Hlohovci vzniklo **gotické mestské jadro** až v priebehu v 14. a 15. storočia pozostávajúce z kamenných meštianskych domov. Tie sa koncentrovali predovšetkým na námestí. Doterajšia literatúra bez odkazu na premeň tvrdí, že terajší farský kostol Michala Archanjela bol postavený roku 1241. Dodnes zachovaná gotická architektúra však pochádza až zo 14. storočia, resp. začiatku 15. storočia.¹⁶ Rovnako ako aj v iných mestách najvýstavnnejšie meštianske kamenné domy (*domus lapidea*) sa nachádzali na námestí.¹⁷ Ďalší sakrálny objekt (**kaplnka sv. Ducha**) stál na predmestí pri ceste vedúcej k mostu cez Váh a bol súčasťou **mestského špitála**, ktorý pred rokom 1367 nechali postaviť palatín Mikuláš Kont a jeho manželka Klára.¹⁸ Oveľa starším sakrálnym objektom bol **kostol sv. Petra** stojaci v osade s rovnomeným názvom (Svätý Peter), ktorá tvorila predmestie Hlohovca zo strany rieky Váh.¹⁹ K Hlohovcu inklinovala aj osada **pri kostole Všetkých Svätých**, ktorej chotár bol inkorporovaný do chotára stredovekého mesta.

Dosiaľ nevyriešenou otázkou zostáva otázka opevnenia mesta. Je celkom isté, že mesto **nebolo opevnené** kamennými hradbami. Existencia miestneho názvu Závalie (na východnej strane mesta) a predmestskej ulice Zábranie (na západnej strane) nás presvedča, že Hlohovec bol najneskôr od 15. stor. opevnený valom a drevenou palisádou. Zo západnej strany pri vstupe do mesta bola vybudovaná kamenná mestská brána s hranolovou vežou (tzv. Lehelova veža), pri ktorej sa nachádzala **tridsiatková stanica**.

V priestore na juhovýchod od mesta zostala bývalá podhradská osada (Starý Hlohovec), v ktorej žilo domáce nepriviligované obyvateľstvo. Keď nový majiteľ Hlohovca palatín Mikuláš Kont obnovil včasne stredoveký hrad, Starohlohovčania zabezpečovali chod jeho dvora. Okrem toho bolo ich povinnosťou udržiavať cestu a most ponad Váh. Verné služby svojich poddaných odmenil palatín Mikuláš roku 1365 oslobodením Starohlohovčanov od robotných povinností, čím sa začala premena Starého Hlohovca na mestečko.²⁰

Koncom stredoveku (roku 1465) založil Mikuláš Frištacký pri staršom kostole Všetkých svätých františkánsky kláštor (por. kap. Cirkevné dejiny).

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

9. storočie	Nad strategicky významným brodom cez Váh bolo vybudované strážne hradisko.
Pred r. 955	Kronika Šimona z Kézy uvádza, že v okolí Hlohovca sa zdržiaval staromaďarský vojvodca Lél (pozri kap. Názov).
1113	Prvá listinná zmienka o existencii včasne stredovekého hradu Hlohovec a nepriamo doložená aj podhradská osada. ²¹
1242 – 1258	Predpokladaný príchod nemeckých hostí a založenie stredovekého mesta. ²²
1276	Kráľ Ladislav IV. Kumánsky udelil rodiace sa stredoveké mesto Abovi synovi Abu, ktorý k nemu pripojil viaceré okolité majetky, čím sa začalo formovať Hlohovecké hradné panstvo. ²³

- 1294 Ondrej III. daroval miesto, kde stál včasne stredoveký hrad Hlohovec spolu s mýtom Abrahámovi Rufusovi.²⁴
- 1297 Abrahám Rufus vymenil svoj novozískaný majetok s Abom synom Abu za hrad Branč na Záhorí.²⁵
- 1312 V lete sa Matúš Čák Trenčiansky zmocnil abovského panstva v Hlohovci a držal ho až do svojej smrti.²⁶
- 1349 19. 11. Ludovít I. daroval panstvo Hlohovec svojmu dvoranovi Vavrincovi Slovákovi (Sclavus) a jeho synom.²⁷
- Pred 1367 Majiteľ Hlohoveckého hradného panstva a mesta palatín Mikuláš Kont a jeho manželka Klára založili na predmestí Hlohovca špitál sv. Ducha. (por. kap. Cirkevné dejiny)
- 1362 Kráľ Ludovít I. udelil na žiadosť zemepána Mikuláša Konta mestu Hlohovec právo konať svätomichalský jarmok. (por. kap. 4 o mestských privilégiách)
- 1400 Klára, vdova po palatínovi Mikulášovi Kontovi, obdarovala mestský špitál sv. Ducha viacerými majetkami (kamenný dom na námestí, kúpeľ ležiaci oproti špitálu, 4 usadlosti, 3 mestské jatky, ovocnú záhradu na brehu Váhu, vinice v chotári mesta, 2 vážske ostrovy a Pintekovu Ves).²⁸
- 1403 Začiatkom leta sedmohradský vojvoda Štibor dobyl po ťažkých bojoch Hlohovec, majetok svojho zaťa Ladislava Iločského. Štibor tento majetok užíval niekoľko rokov.²⁹
- 1431 V októbri husitské vojsko vedené Prokopom Holým si bojom vynútilo prechod cez Hlohovec a prekročilo rieku Váh po moste, ktorý potom husiti zapálili.³⁰
- 1459 – 1460 Bratrci obsadili lokalitu Svätý Peter na predmestí Hlohovca a v súčinnosti s posádkou vo Veľkých Kostolanoch kontrolovali celé príslahlé oblasti Považia.³¹
15. storočie V 70. rokoch zemepán Hlohovca Mikuláš Iločský (Frištacký) nechal vsadiť do gotického portálu farského kostola kamenný článok, na ktorom je stvárnený s korunou na hlave ako kráľ Bosny.³²
- 1524/1525 V roku 1524 zomrel bez mužských potomkov zemepán Hlohovca Vavrinec Iločský (Ujlaki). Mesto Hlohovec spolu s hradným panstvom pripadlo ako odumrť kráľovskej korune. Roku 1525 kráľ Ludovít II. daroval tento majetok kráľovskému pokladníkovi Alexejovi Turzovi.³³

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Prvý konkrétny údaj o veľkosti (ľudnatosti) Hlohovca sa zachoval z polovice 15. storočia. V dikálnom súpise z roku 1452 sa uvádza, že Nový Hlohovec mal 118 zdanených usadlostí, Starý Hlohovec 40 a Svätý Peter 23, čo je spolu 181 daňových jednotiek.³⁴ Prvý súpis obývaných (zdanených) domov Nitrianskej župy z roku 1598 uvádza: v meste Hlohovec bolo 315 domov, v Svätom Petre 74, v Starom Hlohovci 73, na Špitálskej ulici 26 a na ulici zvanej Zábranie ďalších 86 domov. Celkový sumár predstavuje 574.³⁵ Pre koniec stredoveku môžeme rátať s počtom do 500 domov v celej aglomerácii Hlohovca, čo ho veľkosťou a ľudnatosťou zaraďuje na prvé miesto na území Nitrianskej župy.

Etnické pomery v Hlohovci sa spestrili v priebehu 40. a 50. rokov 13. storočia, keď sa v blízkosti podhradskej osady obývanej slovenským obyvateľstvom usadili nemeckí hostia. Od tých čias v Novom Hlohovci (Freystadt) žilo prevažne nemecky hovoriace obyvateľstvo a v Starom Hlohovci a Svätom Petre zasa prevažne slovenské obyvateľstvo. Pomery v meste možno exaktne skúmať až v neskorom stredoveku, vďaka zachovaným menám mešťanov. Správa mesta bola v rukách nemeckého patriciátu. Rovnako aj študenti z Hlohovca študujúci na stredovekých univerzitách boli prevažne nemeckého pôvodu.³⁶

O nepochybné mestskom charaktere Hlohovca vypovedá aj skutočnosť, že tu písomné pramene v priebehu 15. storočia zaznamenávajú existenciu malej židovskej komunity (možno išlo iba o jednu rodinu). Jej príslušníci sa v meste s povolením zemepánov (Iločkovcov) zaoberali obchodovaním a požičianím peňazí za vysoký úrok. Prvá zmienka o židovi Abrahámovi, bývajúcim v Hlohovci, je z roku 1419.³⁷

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Vďaka dobrému komunikačnému prepojeniu a husto osídlenému vidieckemu zázemiu sa Hlohovec od svojho založenia vyvíjal ako remeselnícko-obchodné centrum dolného Považia.

Remeselná činnosť tu mala tradičné miesto už vo včasnom stredoveku. Okrem bežných remeselníkov napojených na pôdohospodárstvo ako boli mäsiari, mlynári, kováči, sa v stredovekom meste postupne presadzovali aj súkenníci, krajčírí, ševci (obuvníci), grznári (spracovatelia kože), debnári a ďalší. Koncom stredoveku koncentrácia remeselníkov určitého zamerania vzrástla natolko, že v Hlohovci vznikli prvé cechy. Jediný zachovaný písomný prameň z roku 1520 sa viaže na **cech ševcov** (*confraternitas suttorum*), ktorí mali aj svoje cechové artikuly, cechmajstra a starali sa o bočný oltár vo farskom kostole. Na žiadosť ševcov zemepán mesta Vavrinec Iločský potvrdil právo cechového majstra kontrolovať kvalitu výrobkov zhotovených cudzími majstrami, ktoré predávali na trhu v Hlohovci.³⁸

Obchod

V podhradskej osade Starý Hlohovec sa konávali pravidelné týždenné trhy. Po vzniku mestskej komunity si aj nemeckí hostia vymohli právo na konanie trhu. Vďaka tomu v druhej polovici 13. storočia existovali popri sebe dve trhoviská (*duo loca fori*), ktoré si však nekonkurovali, pretože sa konali v iné dni v týždni. Takýto stav trval až do začiatku 60. rokov 14. storočia. Roku 1362 (por. kap. 4) udelil kráľ Ludovít I. na základe žiadosti palatína Mikuláša Konta mestu Hlohovec právo vydržiavať svätomichalský výročný trh (jarmok) podľa vzoru mesta Budína. Pramene z neskoršieho obdobia svedčia, že spomínaný jarmok fungoval po celý stredovek a navštevovali ho trhovníci zo širokého okolia.³⁹

Vinohradníctvo patrilo k významným hospodárskym aktivitám hlohoveckých mešťanov. Najmä v priebehu 14. storočia došlo k výraznej intenzifikácii pri pestovaní viniča v chotári Hlohovca. Vinohradníctvo praktizované nemeckými mešťanmi sa stalo vzorom aj pre Starohlohovčanov, ktorí získali roku 1365 od zemepána slobodu zakladať v chotári Starého Hlohovca nové vinice. Pri týchto aktivitách sa mali riadiť vinohradníckym právom mesta Trnavy. Zo svojho streda si mohli zvoliť aj viničného majstra (*magister monocium*), ktorý mal právo rozsudzovať všetky spory, ktoré by mohli vzniknúť medzi vinohradníkmi. V 20. rokoch 15. storočia zemepáni mesta zvýhodnili miestnych pestovateľov a výrobcov vína ustanovením, že nikto cudzí nemá právo v meste Hlohovec predávať víno

dopestované v širšom okolí (*vina forensilia seu provincialia*), ale iba hlohoveckí mešťania.⁴⁰ Víno dorobené v Hlohovci bolo zrejme kvalitné, pretože sa s ním obchodovalo aj na hornej Nitre a v Trenčianskej župe.⁴¹

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

V Hlohovci nepochybne vznikla už v druhej polovici 13. storočia. Existenciu samosprávy na čele s richtárom a členmi mestskej rady dokladá rokom nedatovaná listina (cca 1367 – 1375) Kláry, vdovy po palatínovi Mikulášovi Kontovi. V nej sa spomína nemenovaný richtár a mestská rada. Počet jej členov však nepoznáme.⁴² Predpokladáme, že kompetencie mestskej rady boli na rovnakej úrovni, ako to bolo obvyklé v iných zemepanských mestách. To znamená, že mestská rada nemala úplnú súdnu kompetenciu, pretože trestné činy mohla súdiť iba v súčinnosti so zemepánom, resp. jeho úradníkmi. V civilných záležitostiach naopak riešila samostatne všetky kauzy, ktoré vznikli medzi mešťanmi.

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje.

Mestská kancelária

Hovoriť o činnosti mestskej kancelárie je pomerne problematické pre nedostatok pramenných údajov. Nepochybne si však mesto už v priebehu 14. storočia nechalo vyhotoviť mestskú pečať. Prvá zmienka o listine vyhotovenej a spečatenej mestskou radou Hlohovca pochádza až z roku 1413.⁴³

Notár

O existencii samostatného úradu notára možno v Hlohovci uvažovať až koncom stredoveku, keď sa počet listín vydávaných mestom zvýšil. Skladba listín však vykazuje mnohé odchýlky od bežne zaužívanej kancelárskej praxe, čo svedčí o relatívne malej zbehlosti (školenosti) hlohoveckých notárov.⁴⁴

Mestské knihy

O ich vedení niet žiadnych údajov.

Mestská pečať

Najstaršia mestská pečať vznikla v druhej polovici 14. storočia. V duchu doby sa znakom mesta stal patrón farského kostola Michal archanjel. Koncom 15. storočia vzniklo nové pečatidlo, v ktorom je včasne gotický štít s erbovým znamením zemepánov mesta Ujlakiovcov (Frištackých). Farba štítu bola červená s dvoma striebornými brvnami. Mestský erb v pozmenenej podobe (farba štítu je modrá) používa Hlohovec aj v súčasnosti.⁴⁵

Mestský archív sa nezachoval.

Richtári mesta do roku 1526

Druhá pol. 15. stor. Andrej Schaubel,⁴⁶ 1479 Farkaš (Wolfgang),⁴⁷ 1479 Michal (richtár Starého Hlohovca) a iný Michal (richtár vo Svätom Petre),⁴⁸ 1493 Mikuláš Varga,⁴⁹ 1496 Demeter,⁵⁰

10. OSOBNOSTI MESTA

Mikuláš Kont

Syn Vavrince Slováka, významný krajinský hodnostár a palatín Uhorského kráľovstva. Ako odmenu za verné služby preukázané Ludovítovi I. získal roku 1349 Hlohovecké hradné panstvo spolu s mestom. Ku komunite tunajších mešťanov sa správal veľkoryso a roku 1362 sa pričínil o udelenie prvého jarmočného privilégia mestu. Roku 1365 zlepšil právne postavenie Starého Hlohovca a spoločne s manželkou Klárou založili mestský špitál. Na mieste zaniknutého včasne stredovekého hradu postavil kamenný vrcholne stredoveký hrad.⁵¹

Klára

Vdova po palatínovi Mikulášovi Kontovi prežila o celých 33 rokov svojho manžela a dokonca aj dvoch synov. Zdržovala sa takmer výhradne v Hlohovci. V prípade neporiadkov v meste neváhala osobne zakročiť u richtára a mestskej rady. So súhlasom vnukov Ladislava a Imricha roku 1400 bohato obdarovala mestský špitál.⁵²

Mikuláš Frištacký

Syn bána Ladislava, patril k popredným uhorským aristokratom 15. storočia. Medzi uhorských barónov sa dostal za vlády Albrechta Habsburského. Od začiatku 40. rokov zastával významný post sedmohradského vojvodu a udržal si ho s prestávkami až do polovice 60. rokov 15. storočia. Okrem toho sa stal aj slavónskym bánom a postupne aj županom viacerých žúp. Dvorská služba ho nútila k neustálemu pohybu po krajine. Napriek tomu mal blízky vzťah k Hlohovcu a pomerne často sa tu zdržiaval. Svoju kariéru zavŕšil v 70. rokoch 15. storočia ako kráľ Bosny. Zomrel roku 1477. Údajne mal byť pochovaný v Hlohovci.⁵³

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 15 študentov.⁵⁴

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Cirkevno-správne Hlohovec v stredoveku patril do Nitrianskeho archidiakonátu, ktorý bol súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy. S počiatkami kresťanstva tu možno počítať už vo veľkomoravskom období. Najneskôr v 11. storočí bol v podhradskej osade (Starý Hlohovec) postavený farský kostol sv. Michala Archanjela. Do začiatku 13. storočia ešte vznikli farské kostoly v osade Svätý Peter a kostol Všetkých svätých pri osade, ktorej názov nepoznáme. Nemeckí hostia po svojom usadení sa spočiatku využívali existujúce kostoly, ale najneskôr koncom 13., resp. začiatkom 14. storočia vybudovali na hlavnom námestí nový farský kostol sv. Mikuláša. Pravdepodobne iba tento mestský farský kostol sa ako jediný dostal do registrov vyberačov pápežských desiatok z rokov 1332 – 1337.⁵⁵ Roku 1376 sa spomína hlohovecký farár Ján, syn Pavla de Chazar.⁵⁶ V službách Kláry, vdovy po palatínovi Mikulášovi Kontovi, roku 1381 vystupuje Mikuláš, farár kostola sv. Petra apoštola v Hlohovci.⁵⁷

V rukách cirkvi bola aj správa mestského špitála sv. Ducha. Vďaka veľkorysej donácii vdovy Kláry z roku 1400 správca špitála disponoval pomerne veľkým majetkom. K nemu patril aj kamenný dom na námestí, ktorý v búrlivých časoch v polovici 15. storočia aj pre nedbalosť správcov špitála spustol. Predstavitelia mesta (prísazní Tomáš Sartor a Jakub Para) ho so súhlasom zemepána Mikuláša Frištackého predali za 29 zlatých mešťanovi Petrovi Tarovi.⁵⁸ Spomínaný Peter alebo jeho dedičia však kúpený dom predali židovi Abrahámovi. Roku 1518 sa správca špitála Pavol rozhodol získať späť bývalý majetok – kamenný dom stojaci na námestí oproti farskému kostolu sv. Mikuláša, čo sa mu však nepodarilo.⁵⁹

Do cirkevných dejín Hlohovca sa zapísal jeho zemepán a významný uhorský magnát Mikuláš Ilocký (Frištacký) aj tým, že roku 1465 na severnom okraji mesta pri staršom kostole (kaplnke) Všetkých svätých rozhodol založiť **františkánsky kláštor**. S jeho zámerom súhlasil aj pápež Pavol II. a svojou bulou vydanou 28. mája 1465 povolil zriadiť minoritský kláštor so všetkými náležitostami, t. j. budovou kláštora s refektárom, dormitóriom, zvonnicou a cintorínom, čo potvrdil aj ostrihomský arcibiskup Ján.⁶⁰

1 SZENTPÉTERY, *Scriptores I*, pag. 79; *ibidem*, pag. 291.

2 Ďalšie údaje uvádza GYÖRFFY, *Az Árpád-kori IV*, pag. 383 – 390. Autor stotožňuje Hlohovec a Solgaďór (*Zulgagaur*), o čom možno vážne pochybovať. Podľa nášho názoru včasne stredoveký hrad ležal blízko Hlohovca, a preto boli hlohoveckí a solgaďórski župani v niektorých obdobiach totožní.

3 CDSI I, s. 66, č. 69; *ibidem*, pag. 127, num. 159; FICHTENAU, *Urkundenbuch II*, s. 167; MOL DL 896; MVSÍ I, num. 616; MOL DL 5020; MOL DL 8588; MOL DL 12630; PDSS VI, s. 190 a 202; MOL DL 5389

4 HÁZI, *Sopron szabad város története I*,/1 s. 33 – 34.

5 CHALOUPECKÝ, *Středověké listy*, s. 11, č. 8.

6 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména*, s. 104.

7 BAN, *Cap. VIII*, fasc. 4, nr. 14.

8 RDSI II, s. 180, č. 369.

9 ZsO III, č. 1584.

10 MOL DL 896

11 MOL DL 5020.

12 VSO I, s. 418 a BIALEKOVÁ, *Pramene I/2*, s. 438 – 440.

13 MOL DL 5133.

14 Originál listiny sa nezachoval. Znenie listiny je známe vďaka konfirmácii privilegia z roku 1368. MOL DL 5133.

15 MENCL, *Středověká města* s. 129 – 130.

16 Súpis pamiatok I, s. 405.

17 R. 1464 sa takýto dom spomína pri jeho predaji. MOL DL 61717.

18 Zmienka o založení špitála sa nachádza v listine z roku 1400. MOL DL 8588.

19 Farár tunajšieho kostola Mikuláš je listinne doložený roku 1357. MOL DL 33924.

20 MOL DL 5133.

21 CDSI I, s. 66, č. 69.

22 Nemeckí hostia sa spomínajú roku 1258 aj v blízkych Žilkovciach. CDSI II, s. 428, č. 618.

23 MOL DL 896.

24 MOL DL 1383

25 MOL DL 1462.

26 Abov syn Mikuláš sa ešte v polovici roka 1312 snažil prilákať na svoj majetok nových osadníkov. RDSI I, s. 454, č. 1065.

27 MOL DL 5171.

28 MOL DL 8588.

29 DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho král*, s. 85.

30 VARSÍK, *Husitské revolučné* s. 79.

31 CHLOUPECKÝ, *Středověké české*, s. 15, č. 5.

32 GRÓFOVÁ, *Hlohovec a rod Ilockých*, s. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Grofova.pdf, s. 7 – 8.

33 MOL DL 23 945.

34 PDSS VI, s. 53.

35 MOL, *archív Uhorskej komory, portálne súpisy Nitrianskej župy, súpis domov z roku 1598*.

36 Napr. z 11 študentov študujúcich na Viedenskej univerzite viac ako polovica mala nemecké mená. TŮSKÉS, *Magyarországi diákok*, č. 622, 711, 2032, 3103, 3129, 6875.

37 ZsO VII, č. 1216.

38 MOL DL 37276.

39 Napr. r. 1424. WENZEL, *Stibor vajda* s. 180.

40 HHStA Wien, *Erdődy* 195.

41 Konkrétne v Bánovciach. SNA, SBRA, *Lad. 148*, fasc. 3, nr. 53.

42 Listina bola adresovaná „*Ludici, iuratis civibus et universis hospitibus suis de Golgouch*“, MOL DL 48748.

43 ZsO IV, č. 837.

44 Por. napr. MOL DL 39413.

45 NOVÁK, *Pečate miest I*, s. 288 – 289.

46 *Inventár Bratislava I*, č. 4209.

47 *Inventár Bratislava I*, č. 3768.

48 ŠA Nitra, *archív šľachtického rodu Šókiovcov*, č. 4.

49 MOL DL 39413.

50 MOL DL 5389.

51 GRÓFOVÁ, *Hlohovec* s. 3 – 6.

52 LUKÁČKA, *Podoby ženy* s. 46 – 47.

53 GRÓFOVÁ, *Hlohovec* s. 7 – 8.

54 na Krakovskej univerzite 4, na Viedenskej univerzite 11 osôb. TŮSKÉS, *Magyarországi diákok*, č. 622, 711, 892, 1791, 2025, 2032, 3103, 3129, 3440, 4212, 6875; *Metrika II*, s. 179.

55 MVSÍ I, č. 616. Farár Jakub priznal ročný príjem 1 hrivnu, čo je na mestskú faru veľmi málo.

56 MOL DL 69701.

57 MOL DL 33924.

58 MOL DL 61717.

59 MOL DL 62039.

60 MOL DL 16208.

HLOHOVEC

germ. Freystadt, hung. Galgócz, lat. Eleutheropolis

1. Name

Earliest mention: early 10th century / after 1200 *castrum Colgouch*, before 955 / after 1283 *Golgata, Golgotha*.

Other names and variants:

Latin sources: 1113 *castellani Gologocienses*, 1209 *castrum Gologociensis*, 1236 *Datum in Globitz in Ungaria*, 1276 *terram hospitum castri de Galgouch in ipsa civitate existencium*, 1332-1337 *Golgous*, 1360 *Libera civitas nostra Gologouch*, 1400 Fraystoth, 1434, *Freystat*, 1440 and 1443 *Frisstak, Frisstacky*, 1496 *civitas nostra Galgocz*

German sources: 1431 *Vreyntat*

Slovak (Czech) sources: [1440] *Dan na Freisstatu*

Etymology of the name: Old Slavic name for a place densely overgrown with maybush. In the second half of the 13th century a privileged town inhabited by German guests started to form next to an old settlement under the castle – they started to call their settlement *Freystat (Libera civitas)* during the 14th century.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trnava Region, Hlohovec District, at 156m above sea level; in the Middle Ages the town was located in the territory of Nitra Comitatus

Town situated on the left bank of the river Váh, at 156m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: Several long-distance roads crossed in the area of Hlohovec. A branch of the Czech road from southwest, which branched after crossing the river Váh, led here. One branch led to northeast toward Topoľčany (German road) and another one led to Nitra. The toll was collected in Hlohovec probably from the 11th century. A bridge toll, which was collected on a bridge on Váh, documented in the 13th century.

Boundaries: A description of the area was preserved in a donation charter of King Ladislaus IV the Cuman from 1276. The landed property of the town of Hlohovec was expanded in 1360, when the landlord of the town Nicholas Kont donated his property *Vrač (Varach)* located east of Dudvák to the town.

3. Earliest settlement

A settlement in the first centuries A.D. documented by a precious find of a Roman bronze silver-plated statuette of Jupiter Dolichen; a Great Moravian settlement documented by a skeleton burial site from the 9th century and the remains of a Slavic hill-fort from the pre-Hungarian period; a guardian settlement represented by Old Hungarian graves from the second third of the 10th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: until Mongol invasion an under-castle settlement with market privilege, in 1276 the place recorded as a „*civitas*“ and in the same year Hlohovec became a landlord town

Basic privilege (charter): Not known; but throughout the Middle Ages Hlohovec was undoubtedly a free town with self-government, which was represented by annually elected mayor and town council. The burghers had the right of free disposition with their property, they were exempt from paying tax (on the territory of Nitra and Bratislava Comitatus), and they could select the town parish priest. The rights of the German burghers became a model for the Slovak inhabitants of Old Hlohovec in 1365. On the grounds of their request landlord Nicholas Kont exempted them from working duties.

Significant partial privileges and confirmations: 25 August 1362: King Louis I upon a request of palatine Nicholas Kont donated a privilege of annual market on the feast of St Michael the Archangel (29 September) and the following 2 weeks after the model of the town of Buda.

Town law: We suppose that Hlohovec was governed by a law similar to nearby Trnava, i.e. it belonged to the sphere of the Buda town law.

5. Architectural development and town topography

Hlohovec originated as a colonisation town. The community of German guests settled next to the old under-castle settlement and gradually built a town with a regular square with the parish church of St. Nicholas in the middle. Streets departing from the square towards all directions formed a chessboard build-up plan of the town residential area. Present-day parish church of St. Michael the Archangel dates back to the 14th or the beginning of the 15th century. The Chapel of the Holy Spirit stood in the outskirts by the road leading to the bridge over the river Váh; it belonged to the town hospital (which was built by palatine Mikuláš Kont and his wife before 1367). St. Peter's Church was situated in the eponymous settlement (Svätý Peter), which was the suburb of Hlohovec on the side of the river Váh. The settlement at the All Saints' Church was incorporated into the medieval town area. The town was not fortified with stone walls; a stone town gate (so-called Lehel Tower, where a station collecting the thirtieth-part tax was located) was built on the western side. At the end of the Middle Ages (1465) Mikuláš Frištacký founded a Franciscan friary at the old All Saints' Church.

6. Significant events (chronology)

1113 – The first record of the existence of the early medieval castle of Hlohovec, and indirectly also of the under-castle settlement, in a charter.

1242 – 1258 – probable arrival of the German guests and the foundation of the medieval town.

1276 – King Ladislaus IV the Cuman granted the town to Aba, the son of Aba, who adjoined several surrounding properties to it, by which the castle estate of Hlohovec started to form.

1294 – Andrew III donated the place where the early medieval castle of Hlohovec had stood to Abraham Rufus, together with the tax.

1297 – Abraham Rufus exchanged his newly-acquired property with Aba, the son of Aba, for the castle Branč at Záhorie.

1312 – In summer Count Matthew Csák of Trenčín took hold of the Aba estate of Hlohovec and held it until his death.

1349 (19 Nov) – Louis I donated the estate of Hlohovec to his courtier Lawrence Slovak (Sclavus) and his sons.

1403 – Transylvanian duke Stibor conquered Hlohovec in early summer.

1431 (Oct) – The Hussite troops led by Prokop Holý passed through Hlohovec, crossed the river Váh through the bridge which they set to fire afterwards.

1459 – 1460 The Hussite Brethren took hold of the place Svätý Peter in the outskirts of Hlohovec.

1470s – The lord of Hlohovec, Mikuláš Ilocký (Frištacký), had a stone-work, which depicted him with a crown on his head as the King of Bosnia, set into the Gothic portal of the parish church.

1524/1525 – After the lord of Hlohovec Vavrinc Ilocký (Ujlaki) died without any male descendants in 1524, the town together with the castle estate belonged to the royal family. King Louis II donated it to the royal treasurer Alexius Turzo in 1525.

7. Demographical development

According to the *dicas* register of 1452 New Hlohovec had 118 taxed homesteads, Old Hlohovec 40 and Svätý Peter 23, altogether 181 tax units. The agglomeration of Hlohovec had up to 500 houses at the end of the Middle Ages, which was the biggest settlement in the territory of Nitra *comitatus*.

8. Economic activities

Besides usual craftsmen (like butchers, millers, blacksmiths) also clothmakers, tailors, shoemakers, coopers and others gradually made their way. The guild of shoemakers (1520) had their guild articles and guild master and took care of a side altar in the parish church. Viticulture was one of the important economic activities of Hlohovec burghers; from 1420s they had the exclusive right of selling the wine grown in the broader surrounding in the town.

9. Town administration

Municipality: The powers of the town council were probably similar to other landlord towns, i.e. the council did not have the full judicial power.

Town chancery: The earliest record of a charter prepared and sealed by the town council of Hlohovec dates to 1413.

Municipal seal: The older municipal seal originated in the second half of the 14th century. A new seal with an early Gothic coat of arms of the town lords, the Újlaki (Frištacký) family, originated at the end of the 15th century.

10. Personalities

Mikuláš Kont – A son of Vavrínek Slovak, country officer and the palatine of the Hungarian Kingdom.

Klára (Clare) – The widow of the palatine Mikuláš Kont lived 33 years after her husband's death, almost exclusively in Hlohovec; active in the town in the case of disorders; rich donation to the town hospital in 1400.

Mikuláš Frištacký – A son of ban Ladislav; important Hungarian aristocratic personality in the 15th century; the duke of Transylvania (1440s-1460s with pauses); the ban (duke) of Slavonia; the count of several counties; the King of Bosnia in the 1470s; died in 1477; allegedly buried in Hlohovec.

Number of students at nearby medieval universities after matriculation registers: Prague, Vienna, Krakow – 15

11. Church history

Hlohovec belonged to the Nitra archdiaconate, a part of Esztergom archdiocese. The parish church of St. Michael the Archangel was built in the settlement under the castle (Old Hlohovec) in the 11th century at the latest. By the end of the 13th century the church in the settlement of Svätý Peter and the All Saints' church originated. The German guests built a new parish church of St. Nicholas in the main square at the turn of the 14th century at the latest. Town hospital of the Holy Spirit. The Franciscan friary established in 1465 by Hungarian magnate Mikuláš Ilocký (Frištacký).

Karin Fábrová

KEŽMAROK

nem. Käsmark/Käsemarkt, maď. Késmárk

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Villa Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth z 15. 7. 1251 v privilegii od Bela IV. pre kláštor premonštrátov v Turci (v Kláštore pod Znievom). Kláštor získava rôzne majetky, medzi nimi aj dedinu Sasov pri Kostole sv. Alžbety na Spiši, ktorá ležala na území dnešného mesta.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1269 *Kasmark*,² 1301 *Forum Caseorum*,³ 1317 *Kesmark*,⁴ 1410 *Forum Caseorum*,⁵ 1419 *Kesemark*,⁶ 1430 *Kesmarg*,⁷ 1435 *Kezmark*,⁸ 1449 *Kesmarkth*,⁹ 1451 *Kesmark*.¹⁰

Nemecké pramene

1433 *Kesmarkt*,¹¹ 1436 *Kesmarg*,¹² 1438 *Kesemargt*.¹³ 1525 *Käsmarck*.¹⁴

Slovenské (české) pramene: 1449 *Kezmar(e)k*.¹⁵

Etymológia názvu

Dediny nachádzajúce sa na území mesta pred udelením mestských výsad sú v prameňoch pomenované podľa patrocínií kostolov (sv. Michal, sv. Kríž, sv. Alžbeta). V privilegii z roku 1269 sa vzniknutý urbanistický celok nazýva „*Kasmark*“, v názve „*Kesmark*“ sa prejavil vplyv nemeckých hostí. Existuje niekoľko etymologických výkladov tohto pomenovania. Najčastejšie prevláda medzi historikmi názor, že názov mesta je odvodený od tradičného trhu so syrmí (*Käse Markt*).¹⁶

2. POLOHA MESTA A PŘÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský okres: Kežmarok, geografická poloha: 49° 08' severnej zemepisnej šírky, 20° 25' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie Spiša sa stalo súčasťou Uhorska v 11. storočí. Šľachtická župa vznikla pretransformovaním kráľovského komitátu na prelome 13. a 14. storočia. Administratívny vývoj Spiša bol v porovnaní s inými regiónmi Slovenska špecifický v tom, že tu existovalo viacero výsadných území, ktoré tvorili osobitné správne celky.¹⁷

Kežmarok leží v Popradskej kotline v údolí rieky Poprad, v severozápadnej časti východného Slovenska. Z východu do mesta zasahujú výbežky Levočských vrchov. Od Poľska ohraničujú Popradskú kotlinu Tatry a pohorie Spišská Magura. Povrch chotára tvorí flyšové pásmo starších tretohôr, v Levočských vrchoch sa nachádzajú spraše a pieskovce. V blízkosti rieky Poprad sú nivné pôdy, na sprašiach degradované černozemné a illimerizované pôdy. Stred mesta je v nadmorskej výške 626 m, v chotári od 610 do 761 m.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Popri dedine pri Kostole sv. Michala viedla jedna z najdôležitejších obchodných ciest „*Magna via*“, ktorá spájala územie Poľska a oblasť Spiša.¹⁸ Bola strážnou dedinou a možno ju dávať do priamej súvislosti so strážením krajinských ciest v priľahlej časti pohraničného pásma.¹⁹ Tieto strážne osady vznikali na rieke Poprad, a to na úseku medzi mestom Popradom a Bušovcami. Na pravej strane rieky Poprad existovala dedina Stráže pod Tatrami (dnes časť mesta Poprad). Severne od Kežmaroku sa nachádzali Strážky. Na sever od Spišskej Belj ležala strážna dedina Bušovce.²⁰ Cestu na poľskej strane, ktorá viedla do Nového Saccu a ďalej na Krakov kontroloval hrad Muszyna. Cestu na druhej strane v údolí Popradu a Dunajca, ktorá viedla zo Starej Vsi cez Červený kláštor, zabezpečoval uhorský hrad Nedeca (Dunajec). Bol postavený na ochranu colnice, doložená v r. 1308.²¹ Kežmarok ležal neďaleko spojnice Levoča – Spišský Štvrtok – Spišská Sobota, doložená v roku 1263 ako „*Magna via*“.²² Zo Spiša do Liptova sa prechádzalo dvoma cestami na úpätí Tatier a frekventovanejšou cestou v údolí Hornádu. Pohraničné clo sa vyberalo v Podolínci, písomne doložené v r. 1356 a v Starej Lubovni, písomne doložené v r. 1330. Colnica existovala aj na brode cez Dunajec (Spišská Stará Ves).²³ Tridsiatková stanica sa nachádzala aj v Kežmarku.²⁴ Mýto sa vyberalo v Spišskom Podhradí, pri Spišskej Novej Vsi, pri Starej Lubovni, pri Plavči.²⁵ Mýtna stanica v Lučivnej je prvýkrát písomne doložená v r. 1356 a 1382.²⁶

Chotár

V privilegii pre turčianskych premonštrátov z roku 1251 sa prvýkrát spomína chotár dediny Sasov pri Kostole sv. Alžbety, ktorá ležala na území dnešného mesta, určený bližšie metáciou. Hranica chotára sa začína pri dedine Lubica (*Lubicha*), ide k vrchu Prym a odtiaľ schádza k Deduslovpotoku, prechádza riekou *Lubica* a cez údolie Keud zostupuje k potoku *Vrbov* (*Werbew*) a vedie k rieke *Poprad*. Hranica pokračuje ďalej na ľavom brehu rieky *Poprad*, popri *Slavkovskom potoku* (*Zalappotoka*), ktorý sa vlieva do *Popradu* o niečo nižšie ako *Vrbovský* potok, avšak z opačnej strany. Povedľa potoka dosahuje hranica *Tatry* (*Tatur*) a prameň *Bystrického potoka* (*Bistrichpotoka*) a tu hraničí so *Strážkami* (*Eur*). Ďalej prechádza k veľkej ceste, ide vedľa *Kostola sv. Michala* až k mostu, klesá k prameňu rieky *Poprad* a ide pod vrch (*Gale*) a vracia sa naspäť.²⁷

Väčšina metačných bodov je uvedená slovenskými názvami. Napr.: *rivulum Werbew* (Vrbovský potok), *fluvium Poprad* (rieka Poprad), *Bistrichpotoka* (Bystrický potok), *fluvium Lubicha* (rieka Lubica). Niektoré názvy sú preložené do maďarčiny: *Eur* (Strážky), *Zalappotoka* (Slavkovský potok). Zatiaľ čo maďarizáciu niektorých názvov možno vysvetliť praxou uhorskej dvorskej kancelárie, nedostatok

nemeckých názvov však vyplýva zrejme z toho, že tunajšie nemecké osídlenie bolo ešte v pomere k slovenskému mladšie, a preto ešte nestačilo ovplyvniť toponymiu okolia. V metácii sa objavujú aj dnes nejasné názvy ako *Prym*, *Deduslawpotoka* (Dedoslav, Dedoslavov potok – možno od osobného mena). Tými istými hranicami je vymedzený aj chotár mesta v základnom mestskom privilegii z roku 1269.

Chotár mesta bol v pol. 16. storočia rozdelený na tri časti : pozemky, ktoré ležali úhorom (*Broch*), pozemky, na ktoré siali oziminy (*Winterfelt*) a pozemky, kde siali jariny (*Sumerlfelt*).²⁸

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie stopy po osídlení pochádzajú z neolitu a eneolitu, ďalej zo staršej a mladšej doby bronzovej a z obdobia halštatu. V chotári bolo identifikované sídlisko z doby laténskej i rímsko-barbarskej sprevádzané nálezielmi keltských a rímskych mincí.

Najstarším stredovekým sídliskom nachádzajúcim sa na území dnešného mesta bola dedina pri Kostole sv. Michala. Rozprestierala sa na ľavom brehu rieky Poprad, pri dnešnej železničnej stanici, na vyvýšenine dnes nazývanej „Michalský vršok“. Najstaršia zachovaná písomná zmienka o Kostole sv. Michala je z 15. 7. 1251.²⁹ Podľa výsledkov archeologického výskumu z roku 1987 bol postavený koncom 12. storočia.³⁰ Dedina, patrila strážnemu obyvateľstvu (*speculatores*).³¹ Nepriamym dokladom tohto tvrdenia je samotná poloha dediny, na vyvýšenine s dobrým výhľadom na celé okolie, popri ktorej viedla obchodná cesta spájajúca územie Poľska a oblasť Spiša, doložená existencia dvoch susedných strážnych dedín – Malý Slavkov a Strážky, ako aj patrocínium kostola.³² Na základe archeologických výskumov, miestnych a vodopisných názvov je možné predpokladať, že prinajmenej väčšia časť strážneho obyvateľstva pochádzala z domáceho slovenského prostredia.³³ S existenciou kultu sv. Michala sa stretávame už v 11. storočí aj v susednom komitáte v Šariši, z čoho je možné hypoteticky uvažovať o jej založení už v 11. storočí.³⁴

Druhé sídlisko sa rozprestieralo na pravom brehu rieky Poprad v okolí Kostola sv. Kríža. V jeho susedstve sa konal trh, uskutočňovaný domácim slovenským obyvateľstvom, zaoberajúcim sa obchodom a rybolovom.³⁵ Kostol sv. Kríža bol postavený niekedy v 1. pol. 13. storočia na mieste drevenej kaplnky. Prvá písomná správa, v ktorej sa Kostol sv. Kríža spomína priamo, pochádza až z roku 1383.³⁶ Nemeckí hostia prichádzajú na územie dnešného mesta v 1. pol. 13. storočia a usádzajú sa v susedstve sídliska v okolí Kostola sv. Kríža, na území dnešného kaštiela. Sasi po svojom príchode začali s výstavbou Kostola sv. Alžbety, ktorý už v roku 1251 stál.³⁷ Základy kostola sv. Alžbety boli objavené pri archeologickom výskume, uskutočneného v rokoch 1964 – 1967. Ak je patrocínium pôvodné, mohol byť kostol postavený niekedy po roku 1237. Druhý horizont odkrytý pri výskume je sídliskový horizont hradištný. Slovenské osídlenie nadväzovalo na predošlé z obdobia púchovskej kultúry a priamo predchádzalo stredovekému. Slovenské pamiatky ako aj miestne a vodopisné názvy dokazujú, že územie dnešného Kežmarku bolo intenzívne osídlené pred príchodom nemeckého obyvateľstva.³⁸

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, slobodné kráľovské mesto, od roku 1464 zemepanské mesto.

Základné privilegium

Bolo udelené v roku 1269 kráľom Belom IV. a obsahovalo:³⁹

právo voľby richtára a prísazných (s nižšou súdnou právomocou obmedzenou v prípade ťažkých zločinov, tie sa mali riešiť spolu so spišským županom);

právo konať slobodný trh;

právo užívať zem v chotári Kežmarku;

právo pochovávať pri vlastnom kostole;

povinnosť odovzdávať pozemkovú daň v hodnote 20 hrivien (2/3. v striebre a 1/3. v denároch, polovicu na sviatok sv. Juraja, 24. 4., a druhú na sviatok sv. Michala, 29. 9.);

povinnosť odovzdávať desiatok podľa saského spôsobu z úrody na poliach.

Konfirmácie základného privilegia: 1270⁴⁰, 1399⁴¹, 1433⁴², 1435⁴³, 1447⁴⁴

Významnejšie čiastkové privilegia, potvrdenia a mandáty (výber):

12. 1. 1411 Kráľ Žigmund vydáva nariadenie na ochranu práv a výsad mesta adresované spoločnému richtárovi Spoločenstva 24 spišských miest. Práva Kežmarčanov, ktoré získali od uhorských kráľov, nemajú byť porušované.⁴⁵

16. 4. 1411 Kráľ Žigmund priznáva mešťanom právo užívania rieky a potokov pretekajúcich cez chotár miest. Zakazuje rybolov spišskému županovi, spišskej šľachte a spoločnému richtárovi Spoločenstva 24. spišských miest v kežmarských vodách.⁴⁶

15. 5. 1412 kráľ Žigmund zakazuje spišskému županovi a šľachte súdiť obyvateľov mesta, títo majú byť súdení len v prítomnosti ich richtára a prísazných. Kežmarskí obchodníci sú oslobodení od platenia mýta v Uhorskom kráľovstve.⁴⁷

13. 7. 1417 Žigmund zakazuje Levočanom rybolov v kežmarských vodách.⁴⁸

22. 7. 1417 Žigmund zakazuje ťažbu dreva v kežmarských lesoch, pretože toto právo prislúcha len mešťanom z Kežmarku.⁴⁹

13. 7. 1417 Žigmund nariaďuje richtárovi Spoločenstva 24. spišských miest neporušovať súdnu právomoc kežmarského richtára a mestskej rady, pretože len im prislúcha úplná súdna kompetencia nad Kežmarčanmi.⁵⁰

9. 4. 1419 kráľ Žigmund udeľuje Kežmarčanom právo konať 2 jarmoky. Prvý z nich má byť na sviatok Očistenia Panny Márie (2. 2.) a druhý na sviatok Petra a Pavla (29. 6.).⁵¹

21. 3. 1447 Ján Jiskra potvrdzuje výsadné postavenie kežmarských mešťanov, ich práva nadobudnuté od uhorských kráľov.⁵²

13. 6. 1463 kráľ Matej Korvín udeľuje Kežmarku mestský erb a právo pečatiť červeným voskom.⁵³

Hospodársko-olitickej kontext vzniku mesta:

Do udelenia mestských výsad v roku 1269 existovali na území dnešného mesta tri samostatné sídliská, a to už pred rokom 1251. Najstaršia dedina pri Kostole sv. Michala patrila pôvodnému domácemu strážnemu obyvateľstvu (*speculatores*).⁵⁴ Nachádzala sa na vyvýšenine nad dnešným mestom a popri nej viedla krajinská obchodná cesta, spájajúca južné územie Poľska s uhorskou oblasťou Spiša. Výstavba Kostola sv. Michala bola uskutočnená niekedy v 12. storočí, podľa nepriamych dokladov je možné predpokladať

existenciu dediny už v 11. storočí.⁵⁵ Druhé sídlisko sa sformovalo v priestoroch dnešného Kostola sv. Kríža, ktorý bol postavený niekedy v prvej polovici 13. storočia na mieste drevenej kaplnky.⁵⁶ V uvedenom priestore, na trhovisku, bol v rúžii domáceho slovenského obyvateľstva uskutočňovaný **trh** ako ekonomický základ formujúceho sa mesta, písomne doložený v roku 1251.⁵⁷ Sídlisko mestského charakteru prilákalo svojou trhovou činnosťou nemecké obyvateľstvo, ktoré sa usadilo v jeho susedstve, v areáli dnešného kaštieľa. Dedina pri Kostole sv. Alžbety, ktorú založili noví usadlíci sa prvýkrát spomína v roku 1251.⁵⁸

V roku 1251 sa dedina Sasov pri Kostole sv. Alžbety stala majetkom turčianskych premonštrátov. Nemecké obyvateľstvo malo iný zámer, ktorý smeroval k získaniu výsadného postavenia. Tieto snahy sa prejavili najprv v roku 1252, kedy dedina prestáva byť majetkom premonštrátskeho kláštora a vyvrcholili v roku 1269, keď miestni Sasi získali od uhorského kráľa Bela IV. mestské výsady. Na ich základe sa zmenilo právne postavenie nemeckých hostí.⁵⁹ Po udelení privilegijálnej listiny sa postupne spojili všetky tri sídliska do jedného urbanistického celku nazývaného „*Kesmark*“. Vplyv nemeckého elementu bol viac výraznejší ako v prípade iných miest, čo sa prejavilo aj v názve mesta. Priestor v okolí Kostola sv. Kríža a trhoviska bol pravdepodobne z geografického hľadiska výhodnejší, preto sa stal centrom stredovekého mesta a Kostol sv. Kríža najneskôr od roku 1368 jediným farským kostolom v meste.⁶⁰

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Na území dnešného mesta už v prvej polovici 13. storočia existovali relatívne blízko seba 3 sakrálné murované stavby (kostoly), ktoré slúžili okolitým dedinám (pozri kap. 11 Cirkevné dejiny).

Podľa výsledkov urbanisticko-architektonického výskumu z rokov 1977 – 1978 možno v dnešných domoch na Hlavnom námestí čísla 3 a 5 identifikovať časti z uvedeného obdobia. Sú to **typy tzv. vežovitých domov**. Vznikli ešte v 13. storočí, t. j. pred postavením mestských kamenných hradieb. Boli to vlastne obytné veže individuálnych vlastníkov – mešťanov. Umiestnené boli pri najstaršej cestnej komunikácii vedúcej od priestoru Hornej brány k brodu.⁶¹ Ďalšie, o niečo menšie vežové stavby, sa nachádzali na Starom Trhu, kde bolo slovenské sídlisko rybárov a neskôr aj najstaršie centrum stredovekého mesta. Pred vnútornou zástavbou mesta medzi Starým trhom a Kostolom sv. Kríža boli tieto vežovité domy orientované k vode a k sakrálnemu centru.⁶² Nemecké obyvateľstvo po získaní mestských výsad postupne ovládlo aj územie slovenského sídliska na pravom brehu rieky s výhodnejšou polohou, ležiace bližšie pri brode.

Kostol sv. Kríža

V uvedenom priestore sa nachádzal aj kostol, ktorý sa neskôr (s určitou od roku 1368) stal mestským farským kostolom. V jeho okolí sa bolo najstaršie centrum stredovekého mesta. Zámer Kežmarčanov využívať Kostol sv. Kríža ako farský a Kostol sv. Alžbety postupne zanechať, je viditeľný už v 1. polovici 14. storočia. V tomto období začala totiž prestavba Kostola sv. Kríža. K pôvodnej veži a severnému a západnému múru pristavali objekt, o ktorého rozmeroch dáva predstavu veža na západe a ukončenie sakristie smerom na východ.

Kostol sv. Alžbety

Podľa darovacej listiny z roku 1368 prenechali Kežmarčania tento kostol lendackým rehoľníkom. Noví majitelia Kostola Alžbety si postavili v období rokov 1368 – 1392 **kláštornú budovu** tesne pri kostole. Jej základy boli odkryté pri archeologickom výskume na hradnom nádvorí v roku 1964.⁶³

V 14. storočí bolo mesto chránené už vlastným **mestským opevnením**. V prvej etape výstavby vznikol pás hradieb s priekopou, ku ktorému neskôr pribudli brány, veže a bašty. Výsadná listina udeľujúca Kežmarčanom právo vybudovať mestské opevnenie sa nezachovala. Nevieime teda presne určiť, kedy bol mestský fortifikačný systém postavený. Je však zrejme, že to bolo niekedy pred rokom 1368. Z uvedeného roku pochádza najstaršia písomná zmienka o mestských hradbách.⁶⁴

Okrem týchto písomne doložených stavieb museli v tomto storočí *jestvovať* už viaceré *meštianske domy*. Z troch strán lemovali centrum mesta – **námestie s kostolom** – obytné domy. Na dnešnom Hlavnom námestí zo strany východnej a južnej a zo strany západnej na Starom trhu. Napriek tomu sa presne nepodarilo zistiť, o ktoré domy ide. Je isté, že typ domu postavený na dlhej parcele, ktorý bol orientovaný priechelím na námestie, sa v podstate zachoval do súčasnosti. V mnohých domoch sa zachovalo kamenné murivo, jasne viditeľné len v suterénoch, alebo kamenné deliace múriky medzi jednotlivými domovými parcelami.⁶⁵ Niekedy v 14. storočí postupne vzniká zástavba aj na druhej strane prístupovej komunikácie vedúcej od Hornej brány k brodu, pri ktorom vtedy stál Kostol sv. Alžbety.⁶⁶ V 15. storočí bola kežmarským mešťanom niekoľkokrát poskytnutá úľava na dani za účelom obnovy a výstavby mestských hradieb ako aj samotného mesta.

V roku 1404 odpúšťa kráľ Žigmund mestu Kežmarok platenie daní na obdobie 12 rokov. Financie mali byť využité na obnovu mesta, zničeného požiarom, pričom dane za obdobie 6 rokov sa mali použiť na obnovu hradieb a iných častí mesta.⁶⁷ V roku 1423 získava mesto ďalšiu úľavu na dani, pôvodne znížené dávky o štyri hrivny ročne boli predĺžené na obdobie ôsmich rokov. Mešťania dali vykopáť okolo mesta na jeho obranu nové priekopy. Pri tomto **zdokonaľovaní mestského opevnenia** museli zbúrať viaceré domy. Keďže rozširovanie a modernizovanie fortifikačného systému bolo vnímané aj ako osoh a úžitok pre uhorské kráľovstvo, zníženie daní bolo mestu predĺžené ďalej na obdobie dvanástich rokov.⁶⁸

Mestský hrad

Pred rokom 1465 začína výstavba hradu na mieste Kostola sv. Alžbety. Imrich Zápoľský odpustil majiteľom poplatok 9 florénov z domov, ktoré boli zbúrané pri jeho budovaní.⁶⁹ Výstavba bola dokončená približne v roku 1486.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1269	Bolo udelené základné mestské privilégium od uhorského kráľa Bela IV. (pozri kap. 4 Vznik mesta).
1317	Podľa konfirmácie výsad Spoločenstva spišských Sasov od Karola Róberta sa stáva Kežmarok členom Spoločenstva spišských Sasov, de iure má sa riadiť ich výsadami a podliehať pod právomoc ich spoločného richtára. ⁷⁰ Tento vzťah trval nanajvýš len do konca 14. storočia. V 15. storočí sa mesto opäť riadi mestskými výsadami z roku 1269. ⁷¹
1368	Darovanie Kostola sv. Alžbety lendackým rehoľníkom,

- 1368 – 1392 Lendackí mníši postavili pri Kostole sv. Alžbety kláštornú budovu. V tom čase evidujeme aj prvú písomnú zmienku o hradbách.⁷²
- Prvá polovica 14. storočia začala nákladná prestavba Kostola sv. Kríža, ktorý sa stal mestským farským kostolom.⁷³
- 1404 14. 3. Došlo v meste k požiaru, panovník odpúšťa mestu dane na dobu 12 rokov.⁷⁴
- 1410 V meste sa konali mierové rokovania medzi uhorským kráľom Žigmundom a bratom poľského kráľa, litovským kniežatom Vitoldom.⁷⁵
- 1423 18. 6. Žigmund Luxemburský znížil mestu dane na dobu 12 rokov.⁷⁶
- 1424 Uhorský kráľ Žigmund znižuje mestu daň, pretože tak urobil aj iným spišským mestám.⁷⁷
- 1433 14. 9. Žigmund v dôsledku vypálenia a spustošenia mesta počas husitského vpádu oslobodzuje mesto od platenia daní. Na obdobie 15 rokov tých, ktorí stratili pri požiari nehnuteľnosti a dom, na 10 rokov tých, ktorí prišli o svoj hnutelný majetok.⁷⁸
- 1433 26. 9. Žigmund zakazuje potrestať mesto z dôvodu zbúrania Kostola sv. Michala a žiada Spišiakov, aby boli nápomocní pri obnove mestského opevnenia Kežmarku poškodeného husitami.⁷⁹
- 1434 6. 12. Žigmund zakazuje ostrihómskému arcibiskupovi súdiť Kežmarčanov pre zbúranie Kostola sv. Michala. Kostol bol, podľa vyjadrenia Kežmarčanov, zbúraný kvôli možnému útoku husitov na mesto. Presný dátum jeho zbúrania nie je známy.⁸⁰
- 1439 – 1440 Kežmarok sa stáva jedným z aktérov sporov o uhorský trón medzi Vladislavom a kráľovnou Alžbetou.⁸¹
- 1441 15. – 16. 10. Ján Jiskra v službách vdovy po Albrechtovi Habsburskom Alžbety obsadil mesto a jeho vojsko vojská ostáva v Kežmarku do r. 1462.⁸²
- 1445 – 1451 Vznikol spor medzi mestom a Jurajom, farárom zbúraného Kostola sv. Michala, ktorý žiada znovu postaviť kostol, poskytnúť mu dom a finančné odškodné vo výške 50 fl.⁸³
- 1447 Ján Jiskra získava finančnú pôžičku od Kežmarčanov v hodnote 200 fl., ktorá im mala byť buď vrátená, alebo poskytnutá náhrada vo forme výsad.⁸⁴
- 1447 21. 3. mesto poskytlo pôžičku Jánovi Jiskrovi v hodnote 400 fl., ktorá má byť odrátaná z kráľovskej dane.⁸⁵
- 1462 Bola podpísaná Vacovská dohoda, podľa ktorej sa kapitáni Jána Jiskru vzdali Kežmarku a vrátili ho panovníkovi, panovník Matej Korvín následne daroval mesto Zápoľskovcom.⁸⁶
- pred r.
- 1465 Začala sa výstavba mestského hradu (dokončený cca 1486). Noví majitelia Zápoľskovci pri výstavbe zbúrali kostol sv. Alžbety.⁸⁷
- 1464 Kráľ Matej na žiadosť Imricha Zápoľského oslobodzuje mesto Kežmarok od platenia tridsiatku.⁸⁸
- 1464 Imrich Zápoľský potvrdzuje všetky výsady a práva mesta Kežmarku.⁸⁹
- 1491 Kráľ Vladislav na žiadosť Štefana Zápoľského oslobodzuje Kežmarčanov od platenia tridsiatku za dovážaný tovar.⁹⁰
- 1521 Ján Zápoľský oslobodzuje Kežmarčanov od platenia dane na dobu 20. rokov, pretože mesto bolo zničené požiarom.⁹¹
- 1522 Kráľ Ľudovít oslobodzuje Kežmarčanov od platenia dane na dobu 17 rokov, pretože mesto bolo zničené požiarom.⁹²

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Archeologické ako aj miestne a vodopisné názvy dokazujú, že územie dnešného Kežmarku bolo intenzívne osídlené pred príchodom nemeckého obyvateľstva. Na území dnešného mesta existovalo už v 11. storočí sídlisko, založené domácim slovenským obyvateľstvom. V polovici 13. storočia prichádzajú nemeckí usadlíci, ktorí urýchlili proces vzniku mesta. Ich vplyv sa prejavil v názve mesta, v pečati mesta, ako aj v postupným ovládnutím mesta.⁹³

Najstarší zoznam cenzu (*census ordinarius*) pochádza z roku 1434.⁹⁴ Daňovníkov v 2. pol. 15. storočia a 1. pol. 16. storočia delili do 12. obvodov (*duodecimale*). V roku 1434 bolo mesto rozdelené na dvanásť obvodov, r. 1434 – 1542 malo mesto asi 1800 – 2000 obyvateľov, 30 – 40 % daňovníkov sa zaoberalo remeselnou výrobou. V roku 1447 sa po dvanásť dvanástine uvádza Nová ulica (*Dy newe gasse*). Mená daňovníkov sú uvádzané prevažne v nemčine, miestami v latinčine. Okrem zoznamov daňovníkov sa zachovali aj dva zoznamy nájomníkov-inquilinov. V r. 1442 sa spomína 53 nájomníkov v meste, v r. 1515 len 16.⁹⁵

V 2. pol. 15. storočia – 1. pol. 16. storočia. bolo v Kežmarku približne 256 – 300 domov, 310 – 350 daňovníkov, od 1800 – do 2200 obyvateľov.⁹⁶

Vlastníctvo ornej pôdy v r. 1542:

V danom období asi 70 % daňovníkov vlastnilo pôdu.⁹⁷

– do 5. ertachov⁹⁸ pôdy vlastnilo 50 obyvateľov

5 – 10 ertachov 57 obyvateľov

10 – 20 ert. 61.

20 – 30 ert. 35.

30 – 40 ert. 20.

viac ako 40 ert. 10.⁹⁹

30 – 40 % daňovníkov sa zaoberalo remeselnou výrobou.¹⁰⁰ Z roku 1542 sa zachoval zoznam obyvateľov, ktorí platili tridsiatok. V zozname sa uvádzajú mená 32. obchodníkov, medzi nimi richtár Hannus Brunner (8 fl., 66 den.), Sebastian Wideman (12 fl. a 20 den.), Sebastian Fleischer (51 grošov), ktorí odvádzali najväčšie poplatky, teda patrili k najbohatším daňovníkom z Kežmarku.¹⁰¹

Z hľadiska etnického zloženia patrili Kežmarok k mestám s prevažujúcim nemeckým obyvateľstvom. Spišskí Sasi získali meštianske práva a z ich stredu sa regrutovali aj predstavitelia mestskej samosprávy. Prevažujúcu nemeckú etnicitu dokladajú aj mená daňovníkov zapísané v daňových registroch v polovici 15. aj v polovici 16. storočia. Popri Nemcoch žila v meste aj slovenská menšina. Išlo však napospol o nemajetných ľudí, ktorí patrili k mestskej chudobe. Živil sa príležitostnou prácou v bohatších meštianskych domácnostiach a na mestských majetkoch.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Trh

Existencia trhu na území dnešného mesta je písomne doložená už v roku 1251. Uhorský kráľ Belo IV. daroval premonštrátom v Turci okrem dediny Sasov pri Kostole sv. Alžbety aj slobodný trh. V listine sa uvádza, že ide o tradičný trh, takže obchodovanie sa na území mesta realizovalo ešte pred rokom 1251, a to v rézii domáceho slovenského obyvateľstva z osady pri Kostole sv. Kríža¹⁰² V roku 1269 sa v mestských výsadách sa znovu potvrdzuje hostom z Kežmarku právo konať trh, ktoré už predtým užívali.¹⁰³ Vzhľadom na bývalé majetkovo-právne vzťahy mohol niekto túto slobodu Sasov ohrozovať, a tak si vyžiadali od panovníka formálne znovu potvrdenie.

Jarmok

V roku 1419 udelil kráľ Žigmund na žiadosť Kežmarčanom právo konať jarmok, dvakrát do roka, počas viacerých dní okolo sviatkov Očistenia Panny Márie (2. 2.) a sv. Petra a Pavla (29. 6.).¹⁰⁴ V roku 1423 vydáva kráľ Žigmund privilégium toho istého významu so zmenou termínu uvedeného jarmoku. V roku 1423 bol jarmok presunutý na sobotu, nedeľu a pondelok pred stanovenými sviatkami.¹⁰⁵ K zmene dĺžky trvania výročných trhov dochádza aj v roku 1435 pri príležitosti udelenia práva skladu. Dĺžka je určená 14 dňami pred a po stanovených sviatkoch z roku 1419.¹⁰⁶

Právo skladu

V roku 1435 znovu potvrdzuje panovník Žigmund Kežmarčanom mestské výsady spolu s právom skladu, keďže listiny potvrdzujúce dané výsady, ako to tvrdili Kežmarčania, údajne zhoreli pri husitskom vpáde v roku 1433. Právo skladu sa vzťahovalo len na niektoré druhy tovarov, konkrétne vosk, loj, meď, olovo, oceľ, železo. Povinnosť zastaviť sa v meste a predávať svoj tovar mali nielen domáci, ale aj zahraniční obchodníci, ktorí vozili súkno a iný tovar na ľahkých vozoch.¹⁰⁷ Snaha o získanie práva skladu bola predmetom sporu medzi Kežmarkom a Levočou, ktorý sa dostal až pred kráľa. Spišská kapitula na základe vyšetrovania v roku 1434 potvrdzuje, že Kežmarčania danú výsadu užívali. Podľa popisu vyšetrovania nešlo o osobitnú listinu, ale konfirmačnú listinu z roku 1399, ktorá sa však zachovala a neobsahuje potvrdenie danej výsady.¹⁰⁸ Zachovala sa aj konfirmačná listina z roku 1433 udelená mešťanom po husitskom vpáde, ani v nej sa právo skladu nenachádza.¹⁰⁹ Spôsob potvrdenia výsad s právom skladu v roku 1435, tiež potvrdzuje názor, že Kežmarčania do roku 1435 právo skladu nemali, ako to tvrdili. Všetky výsady v listine z roku 1435 sú potvrdené len všeobecne, výnimkou je právo skladu s presným vymedzením, na aký tovar a na ktorých obchodníkov sa vzťahuje.¹¹⁰

Vlastníctvo a užívanie pozemkov a potokov v chotári mesta

Z roku 1301 sa zachovala správa o odpredaji majetkov mesta Kežmarok richtárovi Týlovi z Belej a jeho synovi Mikulášovi. Noví majitelia sa zaviazali richtárovi a mestskej rade z Kežmarku na zakúpenej pôde založiť novú obec.¹¹¹

V priebehu 15. storočia disponovali kežmarskí mešťania so značným majetkom, vystupujú ako majitelia pozemkov, lesov a vôd, s výsadnou možnosťou ich užívania. Ich právo bolo často porušované zo strany spišskej šľachty a levočských mešťanov. V roku 1411 vydáva Žigmund nariadenie adresované spišskému županovi a richtárom 24 spišských miest o zákaze rybolovu v kežmarskom chotári.¹¹² V roku 1417 zakazuje panovník Levočanom loviť ryby vo vodách patriacich k majetku mesta Kežmarok.¹¹³ Podľa nariadenia kráľa Žigmunda z roku 1417, každý kto bude neoprávnene ťažiť drevo v kežmarských lesoch, bude pokutovaný troma florénmi, prípadne mu budú zhabané kone a voz pokiaľ dlh nevyrovná.¹¹⁴

Obchod

Kežmarok ležal na obchodnej tepne vedúcej do Poľska, preto sa kežmarskí mešťania orientovali na obchodovanie s Poľskom. Výsledkom ich úsilia bolo nadobudnutie práva skladu v r. 1435. Obchod zohrával v 15. a 16. stor. dôležitú úlohu v hospodárstve mesta, čoho dôkazom sú aj údaje zachytené v tridsiatkovom registri z r. 1480 – 1498.

13. 3. 1499 sa sťažovali kežmarskí mešťania na kupcov z Nového Sączu a z iných poľských miest, ktorí prichádzajú do Kežmarku s rybami a olejom. V rokoch 1498 – 1499 boli ryby a olej nekvalitné a Kežmarčania ich nemohli ďalej predávať. Z Nového Sączu bol list poslaný do Torune a odtiaľ do Gdaňska, odkiaľ sa ryby dodávali. List je svedectvom tranzitného obchodu vedúceho cez Kežmarok.¹¹⁵

Dovážaný tovar (druhá polovica 15. storočia)

Soľ – v rokoch 1480 – 1498 sa doviezlo do mesta za 391 fl. soli, z čoho bol zaplatený tridsiatok 16 grošov.

Súkno – evidované je súkno sliezske (Czwikesch), nemecké (görlitz), poľské z lublinskej oblasti (lublisch), množstvo súkna sa udávalo v baloch a postavoch.

Plátno – dovážalo sa plátno z Poľska (lipnické a bielské) a sliezske, v rokoch 1480 – 1498 sa doviezlo 95 postavov plátna, výška tridsiatku 1 groš za 1 postav.

Olovo – z baní v Olkuszi cez Nový Targ sa vozilo do stredoslovenských a spišských baní. V rokoch 1480 – 1498 je evidovaný dovoz 539 centnárov¹¹⁶ za 156 fl.

Ryby – dovážali sa z Gdaňska, Lublina a zo severských štátov tranzitom cez Gdaňsk. V rokoch 1480 – 1498 sa priviezlo 539 súdkov, 54 sudov rýb za 304 fl.

Kožušiny – baranie, zajacie, norcky, kunie. Celkovo v rokoch 1480 – 1498 sa priviezlo 135 kožušín za 48 fl.

Vývezený tovar (druhá polovica 15. storočia)

Oceľ – vyviezlo sa 25 centnárov za 280 fl. Výška tridsiatku za 1 fl. ocele bola 1 groš.

Železo – vyviezlo sa 95 centnárov za 126 fl. (r. 1480 – 1498). Výška tridsiatku za 1 fl. železa bola 1 groš.

Meď – väčšinou z Banskej Bystrice bližšie neurčená meď, napoly spracovaná, červená, spolu 394 centnarov (r. 1480 – 1498).

Kone – tridsiatok za 1 koňa bol 8 grošov, v rokoch 1480 – 1498 bolo vyvezených 41 koní.

Víno – vyviezli 86 polsudov vína (r. 1480 – 1498). Výška tridsiatku bola rôzna, závisela od kvality vína.

Kežmarskí mešťania zaoberajúci sa obchodom (r. 1480 – 1498)

V tridsiatkovom registri sa vyskytujú mená 32 obchodníkov a jednej ženy ako aj povozníkov. Sú väčšinou z Poľska (Nowy Sącz, Starý Sącz, Miszlenice, Krosno, Nowy Targ). Z Uhorska sú uvedení obchodníci zo Starej Lubovne, Hniezdneho, Košíc. Z Kežmarku pochádzali Petrus Panczermacher – obchodovník sa venoval najdlhšie, v danom období už 14 rokov, Benedikt Clugel – bol aj kežmarským richtárom, Niclas Schon, Urban Scholtz, Jeromus Oppetz, Krištof Warkotz, inak mestský kapitán, Valentin Pocznik.¹¹⁷

Remeslá a cechy

V období rokov 1434 – 1542 bolo v Kežmarku asi 30 druhov remesiel. Najviac špecializácií malo kovovýrobné remeselné odvetvie. Remeselníci predstavovali 30 – 40% všetkých daňovníkov. V Kežmarku prekvapuje vysoký počet výrobcov súkna, obuvníkov, krajčírov.¹¹⁸ Najstaršími doloženými cechmi boli: zámočnícky (1443 podľa artikúl z roku 1581 už existoval),¹¹⁹ rybársky (1453 na tento rok sa odvolávajú artikuly z r. 1614),¹²⁰ mäsiarsky (1545),¹²¹ obuvníci (1573),¹²² tkáči (1587),¹²³ pivovarníci (1589).¹²⁴

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

predstaveným mesta boli richtár (*iudex, Richter*) a 12 prisažní (*iurati cives, geschworene Bürger*), ktorých volilo každoročne zhromaždenie mešťanov mesta. Mená richtárov v stredoveku sú uvedené v privilegiách a mandátoch. V určitom období sa uvádzajú dvaja richtári (starý a nový). Zoznamy mien richtárov a prisažných za jednotlivé roky sú zachytené v účtovno-daňových knihách od roku 1434. Kompetencie a úlohy mestského súdu stanovovali a upresňovali privilegiá (pozri kap. Vznik mesta, mestské privilegiá). Richtár s prisažnými spravovali majetok mesta, ich kompetencie sa vzťahovali administratívno-správne záležitosti mesta, zabezpečovali verejný poriadok a bezpečnosť, organizovali výber daní, z ktorých časť bola posielaná kráľovi a časť použitá pre potreby mesta.

Mestská kancelária

činnosť začala pomerne skoro, z roku 1301 pochádza prvá zachovaná listina vydaná mestom.¹²⁵ Mnohé dokumenty vydané mestskou kanceláriou sú stratené, zachované sú len ich registry v inventári MMKK, vyhotoveného B. Benem na základe starších zoznamov v roku 1952. Od roku 1434 sa zachovali aj účtovno-daňové knihy, písané latinsky a nemecky.¹²⁶

Mestský notár: prvý známy notár Mikuláš (*Nicolaus*) doložený r. 1368.¹²⁷

Mestská kniha: najstaršia zachovaná účtovno-daňová kniha z roku 1434, z rokov 1434- 1568 sa zachoval tento druh písomností kompletne.¹²⁸ Okrem toho je zachovaný aj tridsiatkový register z rokov 1480-1498.¹²⁹

Mestská pečať: v listine z roku 1301 je dôležitá koroboračná formulka, kde sa uvádza, že listina bola spečatená mestskou pečaťou. Pečať sa nezachovala, rovnako ako ani na listine z r. 1368. Predpoklad, že na pôvodnom mestskom pečatidle bola vyrytá patrónka mesta sv. Alžbeta sa potvrdil, až na listine z r. 1451. Ide o menšie pečatidlo z 13 až 14. stor., v ktorého strede je svätica so závojom na hlave s v ruke s kvetom, či trojružou. Po jej ľavej strane je ružový ker a neidentifikovateľný predmet. Druhé mladšie pečatidlo pochádza z 15. stor. V jeho poli je zobrazená sv. Alžbeta a kruhopis vyrytý gotickou majuskulou.¹³⁰

Mestský erb:

13.VI.1463 vydal Matej Korvín pre mesto erbovú listinu s miniatúrou uprostred textu. Miniatúra zobrazuje delený erb, v hornej polovici s skríženými mečmi, korunou a ružou (už červenou), dolná polovica erbu je tri razy červeno-strieborne delená.¹³¹

Mestský archív: utrpel straty počas vpádu husitov v roku 1433, keď časť listín zhorela. Mnohé listiny sa stratili pri evakuácii archívov z východného Slovenska v rokoch 1944 a 1945. Z odtransportovaných sedemástich debien sa vrátilo šesť. Celkovo sa stratilo 1240 kusov jednotlivín. Z týchto stratených listín sa zachovali iba registry v Súpise mestského archívu v Kežmarku, vyhotoveného B. Benem v roku 1952. Tento súpis, nachádzajúci sa v ŠA Levoča - Poprad, bol vyhotovený v roku 1952 podľa predlohy zostavenej historickým inštitútom v Kežmarku v r. 1940/42. Rovnako aj predloha z roku 1940/42 zostavená historickým inštitútom v Kežmarku sa taktiež nachádza v ŠA Levoča - Poprad, chýbajú v nej však údaje o autoroch, spôsobe jej vypracovania, mieste a roku vydania, je napísaná v nemeckom jazyku.¹³²

Richtári mesta do r. 1526:

1301 Theodoricus, 1361 Cristinus filius Chenk, 1368 Ján (Johannes) Rudger, 1383 Peter (Petrus) de Melder, 1411, 1417 Mikuláš (Nikolaus) Klugel, 1418 Peter (Petrus) Hundertmak, 1419 Mikuláš (Nicolaus) Meynarsdorff, 1423 Peter (Petrus) 1431 Clemens, 1434 Matej (Mathias) Šoltýs (Scultetus), 1435 Mikuláš (Nicolaus) Schwarz 1439, 1440 Mikuláš (Nicolaus), 1445, 1447, 1456 Ján (Johannes) Clugel, 1460 Tomáš (Thomas) Pannirasor, 1465, 1466 Ján (Johannes) Beck, 1470 Valentin (Valentinus) Gehan, 1480, 1481, 1494, 1495, Benedikt (Benedictus) Klugel, 1492 Gregor Pellifex. 1501 Vincencius, 1515 Jakub (Jacobus) Schanatz.¹³³

10. OSOBNOSTI MESTA

Theodoricus prvý známy richtár mesta Kežmarok, spomína sa v roku 1301 pri predaji pozemkov richtárovi zo Spišskej Belej.¹³⁴

Juraj z Kežmarku (2.pol.14 stor. - 1433) – rodák z Kežmarku, spišský prepošť 1419-1433. Na jeho objednávku bol vytvorený graduál – kniha omšových spevov na každý deň – pre Kostol sv. Martina v Spišskej Kapitule (uvádza sa aj ako spoluautor).¹³⁵

Langl Ján (1464, 14. február – po r. 1544) – Krištof (1489 – po r. 1556) – kežmarský rodáci, drevorezbári, o existencii ich dielne sa dozvedáme z daňovej knihy mesta z roku 1542. V roku 1544 zhotovili pre farský Kostol sv. Kríža intarzanú modlitebnú lavicu s nápisom obsahujúcim ich mená, dnes sa nachádza v expozícii mestského múzea.¹³⁶

Tischler Gregor (koniec 15. stor.- 16. stor.) – stolár, pôsobiaci v Levoči, s jeho menom s a spája aj udomácnenie intarzii v Levoči, jeho diela sú súčasťou interiéru Kostola sv. Jakuba.¹³⁷

Tischler Ján (koniec 15. stor. - po roku 1550) – rodák z Kežmarku, drevorezbár, jeho diela sa nachádzajú v Kostole sv. Kríža v Kežmarku, v múzeu Košiciach, Maďarskej Národnej galérii.¹³⁸

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň do r. 1526 – 68 študentov¹³⁹.

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Kostol sv. Michala:

Prvý krát sa Kostol sv. Michala spomína v darovacej listine z 15. 7. 1251 pre kláštor premonštrátov v Turci, ako jeden z metačných bodov. Kostol sv. Michala, bol postavený pred rokom 1251.¹⁴⁰ Existenciu dediny a Kostola sv. Michala dokázal aj archeologický výskum uskutočnený v roku 1987 pod vedením M. Slivku a F. Javorského. Záchranným výskumom sa podarilo Kostol sv. Michala odkryť iba

fragmentálne, pretože výstavbou železnice bola zlikvidovaná jeho východná časť a tak sa zachovali len základy západného uzáveru lode.¹⁴¹ Podľa základov lode je to typ románskeho kostola. Pri výskume bol odkrytý aj cintorín. Kostol sv. Michala - farský kostol. Pochovávať pri kostole sa začalo najneskôr v 13. storočí a prestalo v 2. pol. 18. storočia.¹⁴² Archeologický výskum dokázal, že Kostol sv. Michala bol najstarším na území dnešného Kežmarku a bol postavený niekedy koncom 12. storočia. Kostol sv. Michala nebol zahrnutý do stredovekého mestského opevnenia a tvoril vo vzťahu k mestu akési „predmestie“¹⁴³ Od 16. 4. do 5. 5. 1433 sa uskutočnil druhý vpád husitov na Spiš z Poľska.¹⁴⁴ Husiti boli príčinou zbúrania Kostola sv. Michala v roku 1433. Dozvedáme sa o tom z listiny z roku 1434, v ktorej Žigmund na žiadosť Mateja Soltýsa (*Sculteti*), prísažného mesta Kežmarok, a mestského notára Juraja zakazuje ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi súdiť a potrestať Jána z Perína, spišského župana, a Kežmarčanov pre zbúranie farského Kostola sv. Michala a domov farára toho istého kostola. Kežmarčania zbúrali Kostol sv. Michala preto, aby odtiaľ husiti neohrozovali mesto.¹⁴⁵ Podľa tejto listiny farský Kostol sv. Michala už v roku 1434 neexistoval. Jeho zbúranie bolo príčinou nasledujúcich sporov medzi Kežmarčanmi a Jurajom, farárom spomínaného kostola, ktoré trvali približne do konca 15. storočia. V roku 1445 sa pred Jána Štoka (*Stock*), spišského prepošta, dostavil Juraj, farár Kostola sv. Michala, a Ján Clugil, richtár Kežmarku. Obe strany sa po uvedení príčiny sporu dohodli, že Kežmarčania postavia nový kostol na mieste zbúraného Kostola sv. Michala. Jurajovi, farárovi spomínaného kostola, bude pridelený dom, ktorý bude užívať dovtedy, pokiaľ mu nebude postavený nový dom v blízkosti znovu postaveného kostola. Spomínaný farár dostane odškodné 50 fl.¹⁴⁶ V roku 1451 bolo vedené ďalšie vyšetrovanie, ktoré malo ozrejmiť, či Kežmarčania dali farárovi Jurajovi sľúbených 50 fl. ako to tvrdili oni, alebo nie, ako to tvrdil ponosujúci sa farár.¹⁴⁷ Výsledok vyšetrovania nepoznáme, ale je isté, že Kežmarčania dohodu z roku 1445 nedodržali a nový kostol na mieste zbúraného už nepostavili.¹⁴⁸ Mestský patriciát pravdepodobne v skutočnosti neuvažoval o výstavbe nového kostola na mieste pôvodného Kostola sv. Michala. V roku 1444 sa sústredili Kežmarčania hlavne na rekonštrukciu a prestavbu farského Kostola sv. Kríža, nachádzajúceho sa v centre mesta.¹⁴⁹ Kostol sv. Michala predstavoval pre mesto určitý druh výdavkov, takže to mohol byť v skutočnosti dôvod ich nezáujmu na obnove kostola a farnosti a je možné predpokladať, že aj jeden zo skrytých dôvodov jeho zbúrania. Z listiny z roku 1449 sa dozvedáme o ďalšej sťažnosti spomínaného farára Juraja. Farár sa odvoláva na pápežský dvor, pretože sa nemohol dovoliť spravodlivosti u svojho predstaveného spišského prepošta Jána Štoka, ktorý sa v spore medzi Jurajom a zemanmi z Malého Slavkova, mešťanmi zo Strážok a troma Kežmarčanmi postavil proti nemu. Kežmarčania odmietali Jurajovi, farárovi Kostola sv. Michala, platiť desiatok pravdepodobne odkedy bol kostol zbúraný.¹⁵⁰ Nemáme žiadne správy, ako sa spomínané spory, ktoré začali medzi Kežmarčanmi a farárom Jurajom po zbúraní Kostola sv. Michala v 1. pol. 15. storočia, skončili. Vec sa pravdepodobne vyriešila tak, že po smrti farára fara, ktorá už fakticky neexistovala, nebola obsadená novým farárom.

Kostol sv. Kríža:

V roku 1383, kedy sa prvýkrát spomína Kostol sv. Kríža, sa uvádza, že na mieste dnešného Kostola sv. Kríža bola kedysi drevená kaplnka.¹⁵¹ Podľa výsledkov urbanisticko-architektonického z rokov 1977-78 bol kostol postavený v 1. pol. 13. stor., pravdepodobne na mieste drevenej kaplnky, spomínanej v listine z roku 1383. Kostol sv. Kríža sa v 14. storočí sa stal mestským farským kostolom. Stalo sa tak pred rokom 1368, kedy sa Kostol sv. Alžbety, farský kostol Sasov, dostal do správy lendackých mníchov - rehoľným kanonikom, strážcom jeruzalemského sv. Hrobu Pána.¹⁵² Od roku 1383 bol horný Kostol sv. Kríža definitívne označovaný ako jediný farský kostol na území mesta a dolný Kostol sv. Alžbety ako jeho filia. Pričom ešte existovali snahy zo strany „starých farárov“ preniesť patrocínium sv. Alžbety z dolného na horný kostol. Podľa rozhodnutia z roku 1383 mali si obidva kostoly ponechať svoje pôvodné patrocíniá.¹⁵³ V roku 1444 sa začala prestavba farského Kostola sv. Kríža. Potvrdil to nielen spomínaný architektonický výskum z roku 1977 – 78, ale najmä listina z roku 1444. V listine z roku 1444 sa uvádza, že biskup Juraj udelil odpustky všetkým, ktorí navštívia Kostol sv. Kríža a sv. Alžbety a prispejú na stavbu týchto kostolov.¹⁵⁴ V roku 1490, keď biskup Michal udeľuje odpustky, sa hovorí o Kostole sv. Kríža ako znovu postavenom.¹⁵⁵ Avšak architektonický výskum ukázal, že stavba bola úplne skončená až v roku 1498. Svedčí o tom datovaný južný portál sprístupňujúci loď.¹⁵⁶

Kostol sv. Alžbety:

Prvýkrát písomne doložený už v spomínanej listine z 15. 7. 1251, základy kostola boli objavené pri archeologickom výskume v rokoch 1967-68, na nádvorí dnešného kaštieľa. Ak je patrocínium pôvodné mohol byť postavený po roku 1237, keď bola Alžbeta kanonizovaná. Spočiatku bol farským kostolom, potvrdzuje to cintorín v jeho susedstve. V roku 1361 sa zväčšil majetok kostola, a to závetou z 30. 6. 1361, ktorou Mikuláš, syn grófa Gotšalka (*Gothalky*), poručil Alardovi, farárovi Kostola sv. Alžbety v Kežmarku, polovicu mlyna, ktorý ležal medzi Kežmarkom a osadou Huncovce (*villa Canis*) pri rieke Poprad, štyri jutrá zeme blízko cesty k dedine Vrbov (*Menhardi*) a dve jutrá zeme blízko susediacej dediny sv. Michala.¹⁵⁷ V roku 1368 dostáva do správy lendackým mníchom, prestáva byť farským kostolom, stáva sa filiou kláštora strážcov sv. Hrobu v Lendaku.¹⁵⁸ Nezachovali sa však žiadne písomné správy o tom, kedy lendackí rehoľníci z Kežmarku odišli. S určitostou vieme, že v druhej polovici 15. storočia už v Kežmarku neboli, pred rokom 1465 sa začína výstavba kežmarského hradu, v rámci ktorej bol Kostol sv. Alžbety zbúraný.¹⁵⁹ V roku 1444 sa kostol spomína ešte v súvislosti udelením odpustkov na jeho prestavbu.¹⁶⁰

Cirkevný desiatok:

Povinnosť odovzdávať desiatok sa nachádza v mestských výsadách z roku 1269.¹⁶¹ Následne písomne doložený v roku 1329: Kežmarčania zaujali územie, ktoré kedysi patrilo dedinám strážcov a rybárov. Spišský kanonik - lektor Krištof si nárokuje na desiatok z tejto pôdy, ktorý si neprávom prívlastnil Mikuláš, farár z Kežmarku.¹⁶² V roku 1423 dochádza k dohode medzi Spišskou kapitulou a radou mesta Kežmarok, mesto sa zaviazalo platiť desiatok vo výške 110 fl. a troch centnárov soli ročne.¹⁶³

V zoznamoch desiatku z rokov 1447, 1511, 1542 a v daňovej knihe z roku 1542 sú daňovníci odovzdávajúci desiatok rozdelený do dvanástich obvodov, výmer zdanenej pôdy je daný v ertachoch (*erttach*). Za každý ertach zdanenej pôdy vyrubovali majiteľom ornej pôdy a domu určitý počet denárov.

Najstaršie písomne doložení duchovní: 1361 Alardus – farár Kostola sv. Alžbety¹⁶⁴, 1410 Ján – farár Kostola sv. Kríža¹⁶⁵, 1445 Juraj -farár Kostola sv. Michala.¹⁶⁶

Škola: z obdobia stredoveku sa zachovala nepriama správa o mestkej škole r. 1392 – rektor Mikuláš¹⁶⁷, r. 1402, r. 1405-magister Mikuláš rektor mestskej školy¹⁶⁸, r. 1410 – Ján rektor a farár kostola sv. Kríža.¹⁶⁹

Začiatky reformácie v meste: sú spojené s príchodom kňaza Juraja Leudischera v r. 1530, kde bol mestskou radou zvolený (26. 9. 1531) za miestneho farára 26. 9. 1531. Po štúdiách teológie v Krakove bol vysvätený v Budíne r. 1522 a pôsobil v rodnej Levoči.

Nedodržal predpísaný celibát a oženil sa v Sliezsku. Keď sa vrátil do Levoče, zatkli ho a prepustili na príhovor tamojšieho farára. Z Levoče odišiel do Kežmarku, kde pôsobil 12. rokov.¹⁷⁰

- 1 CDSI II, č. 370, s. 256 – 258. (zachovaná v odpise z roku 1286, MOL DL 346).
- 2 MMKK, perg. 11.
- 3 MMKK, perg. 2, RSDI I., s. 55. 67.
- 4 SCHMAUK, Supplementum II, s. 42.
- 5 MMKK, pap. 104.
- 6 MMKK, perg. 30.
- 7 MMKK, pap.1400.
- 8 MMKK, perg. 43.
- 9 MMKK, perg. 50.
- 10 MMKK, perg. 52.
- 11 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 324.
- 12 Tamže, s. 365, 369.
- 13 Tamže, s. 387.
- 14 RATKOŠ, Dokumenty, s. 55: 21. 7. 1525.
- 15 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 33, č. 30: 4. 5. 1449
- 16 VARSÍK, Původné, s. 17; „...in Foro Caseorum“ RSDI I., s. 55. 67.
- 17 ULIČNÝ, Vývoj uhorsko – polského pohraničia, s. 46.
- 18 CDSI II, č. 370, s. 258.
- 19 ULIČNÝ, Vývoj, s. 46.
- 20 VARSÍK, Osídlenie Košickej kotliny I, s. 194.
- 21 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 91
- 22 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť,, s. 95.
- 23 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť,, s. 104.
- 24 Z r. 1480-1498 sa zachoval tridsiatkový register. MMKK, bez sign. (neúplne zachovaný).
- 25 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 84.
- 26 MOL DI 6905; CDP VI., s. 485 – 486.
- 27 CDSI II, č. 370, s. 258.
- 28 MMKK, 1. A-6, 1542.
- 29 ...ecclesiam sancti Michaelis... CDSI II, č. 370, s. 258.
- 30 JAVORSKÝ, Prínos, s. 19.
- 31 ...de villis condam speculatorum et piscatorum..., MMKK, perg. 104.
- 32 Michal Archanjel vystupuje ako kresťanský rytier, strážca „kľúčov od nebeskej brány“, ochranca, ktorého s obľubou uctievalo strážne obyvateľstvo. HUDÁK, Patrocíniá, s.19 – 23.
- 33 SLIVKA, Príspevok k lokovaniu, s. 182. CDSI II, č. 370, s. 258.
- 34 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 492 – 493.
- 35 ...de villis condam speculatorum et piscatorum...MMKK,perg. 104.
- 36 PUŠKÁROVÁ, Mestská pamiatková rezervácia, s. 20 ...capella extisset lignea.... CDP IV, s. 219 – 221.
- 37 ...villam Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth.. CDSI II, č. 370, s. 258.
- 38 Výsledky uvedeného archeologického výskumu boli publikované v diele: POLLA, Kežmarok, 1971.
- 39 MMKK, perg. 11. (zachovaná v konfirmácii z roku 1399), JUČEK, Východy I, s. 51 – 52, č. 37.
- 40 MMKK, perg. 11.
- 41 MMKK, perg. 11.
- 42 MMKK, perg. 47.
- 43 MMKK, perg. 41.
- 44 WAGNER, Analecta I, s. 62.
- 45 ...in omnibus illis libertatibus et iuribus...conservare et manutenere debeatis... MMKK, pap. 9.
- 46 ...in ...aquis et fluviis prendere non debeant... MMKK 16.
- 47 ...in presentia iudicis et iuratorum civium pre ...civitatis Kesmark legitime prosequantur... tributi nostri regalis...exempti sint et liberi... MMKK, perg.18.
- 48 ...nonnulli cestrum et praecipue piscatores ad nostram civitatem Leuchoviensis..., MMKK, per. 27.
- 49 ...qui dictis ipsorum siltis lignea absederint...tres floris puri accipere valeant et possint... MMKK,perg. 25.
- 50 ...iudices et iurati cives ...quaslibet causas...iudicare et decidere possint.... MMKK, perg 23.
- 51 MMKK, perg. 30.
- 52 WAGNER, Analecta I, s. 62.
- 53 ...arma seu armorum insignia....cera coloris rubei sigillare...WAGNER, Analecta I, s. 66 – 68.
- 54 MMKK, perg. 104.
- 55 SLIVKA, Príspevok k lokovaniu, s.182. CDSI II, č. 370, s. 258. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 492 – 493.
- 56 CDP IV, s. 219 – 221.
- 57 CDSI II, č. 370, s. 258.
- 58 CDSI II, č. 370, s. 258.
- 59 CDSI II, č. 400, s. 276-282., MMKK, perg. 11.
- 60 MMKK, perg. 11.
- 61 PUŠKÁROVÁ - PUŠKÁR, Kežmarok, s. 18.
- 62 Tamže, s. 18 – 19.
- 63 Tamže, s. 20.
- 64 „...iuxta muros situatam ...“ WAGNER, Analecta I, s. 412.
- 65 PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR, Kežmarok, s. 20.
- 66 Tamže, s. 20.
- 67 ...ut puta quod eosdem census seu collectas sex annorum continuo subsequantium ad reformationem muri, fossatorum et aliorum locorum ipsius civitatis... MMKK, perg. 13.
- 68 MMKK, perg. 32.
- 69 MMKK, perg. 64.
- 70 ...item Kesmark... SCHMAUK, Supplementum II, s. 42.
- 71 Konfirmácia z r. 1399 a mandáty z r. 1411, 1412,1417, dokazujú samostatnú súdnu právomoc kežmarského richtára a mestskej rady, ako aj výsadné postavenie mesta. Pozri kap. 4.
- 72 ...iuxta muros situatam.. WAGNER, Analecta I, s. 412. PUŠKÁROVÁ– PUŠKÁR, Kežmarok, s. 20.
- 73 WAGNER, Analecta I, s. 59. PUŠKÁROVÁ– PUŠKÁR, Kežmarok, s. 20.
- 74 MMKK, perg. 13.
- 75 WAGNER, Analecta I., s. 84.
- 76 MMKK, perg. 32.
- 77 MMKK, perg. 34.
- 78 ...domus curiet habitationes... MMKK, per. 40.
- 79 WAGNER, Analecta I, s. 54.
- 80 Pozri: kap. 11: Cirkev. Dejiny.
- 81 WAGNER, Analecta I, s. 57, s. 58.
- 82 MARSINA, Slovenské dejiny, s. 55.
- 83 MMKK, pap. 29, MMKK, perg. 50, MMKK, perg. 52.

- 84 Súpis Bencho, s. 50.
85 MMKK, pap. 1408.
86 MARSINA, Slovenské dejiny, s. 58.
87 *...in locum ipsius castelli...*MMKK, perg. č. 64, PUŠKÁROVÁ– PUŠKÁR, Kežmarok, s. 28. Pozri kap. 5: Stavebný vývoj a topografia mesta.
88 MMKK, perg. 1464.
89 MMKK, perg. 60.
90 MMKK, perg. 80.
91 MMKK, pap. 91.
92 MMKK, pap. 92.
93 Pozri kap. 3: Najstaršie osídlenie.
94 LIPTÁK, Zinsregister, s. 3-11.
95 GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra Kežmarku, s. 371.
96 GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra Kežmarku, s. 372.
97 Pozri kap. 11: Cirkevné dejiny, časť Cirkevný desiatok.
98 1 ertach = 0,69 ha. SUCHÝ, Pozemková miera erdtach, s. 165.
99 GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra Kežmarku, s. 375.
100 Pozri kap. 8: Hospodárske aktivity, časť Remeslá a cechy.
101 GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra Kežmarku, s. 381.
102 *...forum liberum solito more...* CDSI II, č. 370, s. 258.
103 MMKK, perg. 11.
104 *...mundinas liberas seu fora annualia annis singulis...* MMKK, perg. 30.
105 MMKK, perg. 155.
106 MMKK, perg. 41.
107 *...ceram, sebum, cuprum, plumbum, chalybem, ferrum...mercatores tam regnicolas nostros quam forenses...* WAGNER, Analecta I, s. 56.
108 *...per duos reges hungariae nostrae...per nostram maiestatis concessis...* MMKK, Perg. 41.
109 MMKK, perg. 47.
110 MMKK, perg. 41.
111 MMKK, perg. 2, RSDI I., s. 55. 67.
112 MMKK, perg. 16.
113 MMKK, perg. 27.
114 MMKK, perg. 25.
115 Archiwum Miasta Gdańska, sig. 300 D 17 E 15. ROZLOŽNÍKOVÁ, Tridsiatkový, s.87.
116 Centnár = 59,9 kg.
117 Údaje sa nachádzajú v tridsiatkovom registri r. 1480 – 1498, MMKK, bez sig. , ROZLOŽNÍKOVÁ, Tridsiatkový, s. 67-94. Mená obchodníkov z Kežmarku sa vyskytujú aj v účtovno-daňových knihách r. 1470 – 1479, r. 1481 – 1495, r. 1495 – 1498, r. 1498 – 1504, medzi daňovníkmi. MMKK, IB 17 – 19.
118 GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra Kežmarku, s. 72.
119 MMKK, perg. VII.
120 MMKK, perg. XXXII.
121 MMKK, perg. XXXIII.
122 MMKK, perg. XXX.
123 MMKK, perg. 112.
124 MMKK, perg. XXXI.
125 MMKK, perg. 2.
126 MMKK, IB13-IB31.
127 WAGNER, Analecta I., s. 412-413.
128 MMKK, IB13 – IB31.
129 MMKK, bez sign. (neúplne zachovaný).
130 NOVÁK, Pečate I., s. 430.
131 KARTOUS – NOVÁK – VRTEL, Erby, s. 102.
132 Súpis Bencho, s. 1.
133 MMKK listiny do r. 1526. WAGNER, Analecta I. MMKK – IB13 – IB31.
134 MMKK, perg. 2.
135 BARÁTHOVÁ, Osobnosti, s. 146.
136 BARÁTHOVÁ, Osobnosti, s. 178.
137 BARÁTHOVÁ, Osobnosti, s. 283.
138 BARÁTHOVÁ, Osobnosti, s. 284.
139 Krakovskí študenti (57 osôb): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 210. Metryka czyli album, s. 379. Študenti na viedenskej univerzite (9 osôb): TÜSKÉS, Magyarországi diákok s. 12, 355. Študenti na pražskej univerzite: 2 osoby. VARSÍK, Slováci, s. 20 – 21 (č. 65, 82).
140 CDSI II, č. 370, s. 258.
141 SLIVKA, Príspevok k lokovaniu, s. 182.
142 Tamže, s. 182.
143 *...quandam ecclesiam parochialem in honore sancti Michaelis in Suburbio dicte civitatis nostrae Kesmark...* MMKK, perg. č. 42.
144 ŠIMEK, Husitizmus, s. 31 – 37.
145 *... quandam ecclesiam parochialem in honore sancti Michaelis in Suburbio dicte civitatis nostrae Kesmark et domos plebani eiusdem ecclesie...ne ...abinde insidie et impedimenta ipsius civitate nostre...per ipsos hussitas fierent...destruere et diruere fecisset...* MMKK, perg. č. 42.
146 *...prope ecclesiam videlicet sancti Michaeli aliam domum...* MMKK, pap. č. 29.
147 *quartus testis...cappellanus in Kesmark...audivisset quod...Georgio dedissent quinquaginta florenos auri,* MMKK, perg. č. 52.
148 O znovupostavení kostola sa nezachovali žiadne písomné správy. Ani pri záchrannom archeologickom výskume neboli nájdené nálezy, ktoré by dokladali, že na mieste starého Kostola sv. Michala, zbúraného v 1.pol. 15. storočia, bol postavený nový kostol alebo iná stavba.
149 Kostol sv. Kríža bol prestavovaný viackrát. Spomínaná prestavba trvala až do druhej polovice 15.storočia. PUŠKÁROVÁ– PUŠKÁR , Kežmarok, s. 26.
150 *...decimas iustas...non solvere curent...* MMKK, perg. 50.
151 *...quod ecclesia superior que nunc habetur pro parochiali et principali ecclesia in dicto Forocaseorum...tum adhuc capella extitisset lignea...* (ako „ecclesia superior“ je označený Kostol sv. Kríža). CDP IV. s. 219 – 221.
152 Podľa darovacej listiny z roku 1368 Kostol sv. Alžbety už nie je farským kostolom kežmarských Sasov a pod: *...ecclesie nostrae parochialis...*“ sa pravdepodobne rozumie Kostol sv. Kríža, pretože Kostol sv. Michala nebol zahrnutý do stredového mestského opevnenia a ako už bolo uvedené, tvoril vo vzťahu k mestu akési „predmestie“. P. Ratkoš tvrdil, že sa Kostol sv. Kríža stáva mestským farským kostolom už pred rokom 1329. RATKOŠ, Vznik mesta a hradu, s. 574. Listina z roku 1329 je zachovaná len v konfirmácii Žigmunda, kráľa, z roku 1410. Konfirmácia bola vyhotovená na žiadosť Jána, lektora farského Kostola sv. Kríža z Kežmarku. Konfirmácia je ďalším dokladom, že Kostol sv. Kríža bol mestským farským kostolom, ale až z roku 1410. V texte listiny z roku sa ďalej spomína...*Nicolaus plebanus de Kesmark...* Z listiny sa nedozvedáme, v ktorom Kostole v Kežmarku Mikuláš pôsobil, ale môžeme predpokladať, že bol farárom toho istého kostola (v roku 1329) ako Ján, ktorý dal listinu z roku 1329 potvrdiť. Z uvedeného vyplýva, že Kostol sv. Kríža už na začiatku 14.storočia plnil funkciu mestského farského kostola. MMKK, perg.11.
153 CDP IV., s. 220.
154 WAGNER, Analecta, s. 59.
155 *... ecclesia sancte Crucis in civitate Kesmark de novo constructa ...* MMKK, perg. 4.
156 PUŠKÁROVÁ, Mestská pamiatková, s. 6.
157 *...medium molendinum suum...inter dictam civitatem Forocaseorum et villam Canis in fluvio Poprad...quatuor iugera terre bone prope viam ad villam Menhardi ducentem et duo iugera similis terre prope villam sancti Michaelis adiacenciam...in maiestate ecclesie beate Elisabeth in dicto Forocaseorum...* MMKK, perg. 5.
158 WAGNER, Analecta I, s. 412-413.
159 MMKK, perg.č. 64.
160 WAGNER, Analecta, s. 59.

- 161 MMKK, perg. 11.
162 MMKK, perg. 104.
163 MMKK, pap. č. 11.
164 ...*ecclesie sancte Elisabeth...Alardo plebano...* MMKK, perg. 5.
165 Listina z roku 1410 je konfirmáciou listiny z roku 1329, v ktorej sa spomína Mikuláš – farár z Kežmarku (*Nicolaus plebanus de Kesmark*), nie je uvedený, z ktorého kostola, možno predpokladať, že z Kostola sv. Kríža, ako Ján, ktorý dal konfirmáciu vyhotoviť. MMKK, pap. 104.
166 ...*domino Georgio...* MMKK, perg. 52.
167 MMKK, perg. 9, zachovaný len regist, Súpis Beneho, s. 15.
168 MMKK, pap. 8, listina sa nezachovala, zachovaný len jej regist, Súpis Beneho, s. 18. MMKK perg. 13.
169 MMKK, perg. 14, zachovaný len regist, Súpis Beneho., s. 20.
170 BARÁTHOVÁ, Osobnosti, s. 186.

KEŽMAROK

germ. Käsmark / Käsemarkt, hung. Késmárk

1. Name

Earliest mention: *villa Saxonom apud Ecclesiam sancti Elisabeth* in a privilege of 15 June 1251 issued by Béla IV for monastery Kláštor pod Znievom in Turiec region

Other names and variants:

Latin sources: 1269 *Kasmark*, 1301 *Forum Caseorum*, 1317 *Kesmark*, 1410 *Forum Caseorum*, 1419 *Kesemark*, 1430 *Kesmarg*, 1451 *Kesmarck*

German sources: 1433 *Kesmarkt*, 1436 *Kesmarg*, 1438 *Kesemargt*

Slovak (Czech) sources: 1449 *Kezmar(e)k*

Etymology: The name is apparently derived from the traditional cheese market (Käse - Markt).

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Region Prešov District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county)

Kežmarok is situated in the Poprad Basin in valley of the river Poprad.

Medieval road connection, toll collection places: Kežmarok originated not far from main road Levoča-Spišský Štvrtok-Spišská Sobotka, which is attested in 1263 as "Magna via". Kežmarok was a seat of the thirtieth collection station.

3. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town, free royal town, since 1464 landlord town

Basic privilege: granted in 1269 by King Béla IV, it contained following rights:

- right to freely elect a mayor and jurors

- right to hold free market

- right to use own land

- right to bury at the local church

Confirmations of the basic privilege: 1270, 1399, 1433, 1435, 1447

Important partial privileges and confirmations (selection):

12 January 1411 – Sigismund issues an order to protect the rights and privileges of the town

16 April 1411 – Sigismund allows burghers to use rivers and streams belonging to the town, and prohibits Comes of Spiš, Spiš nobility and count of 24 towns of Spiš from fishing in waters belonging to Kežmarok

15 May 1412 – Sigismund prohibits Comes of Spiš and Spiš nobility to judge Kežmarok townspeople as these are to be judged only in the presence of their mayor and jurors; merchants of Kežmarok are exempt from paying tolls in the Kingdom of Hungary

9 April 1419 – Sigismund grants Kežmarok townspeople the right to hold annual fair twice a year for three days before and after the feast of Purification of the Virgin Mary (1-3 February), and before and after the feast of Peter and Paul (28-30 June)

13 June 1463 – Matthias Corvinus grants municipal coat of arms and the right to seal with red wax to Kežmarok

4. Architectural development and town topography

The oldest centre of medieval town originated around the parish Church of Holy Cross. Monastery building was built close to the Church of St. Elizabeth in 1368-1392. Town was fortified with walls as early as the 14th century. Manor house started to be built on the site of the Church St. Elizabeth before 1465.

6. Significant events (chronology)

14 March 1404 – fire in the town, king forgives Kežmarok paying taxes for 12 years

1410 – Sigismund of Hungary and Witold, Duke of Lithuania and brother of king of Poland, negotiate in Kežmarok

1433 – town looted and burned by the Hussites; easement of taxation

1439-1440 – Kežmarok becomes a part of power struggle between Vladislaus and Queen Elizabeth

15-16 October 1441 – John Jiskra in the service of Queen Elizabeth seizes the town; his troops remain in Kežmarok until 1462

1462 – treaty of Vác; captains of John Jiskra leave Kežmarok and return the town to the King who subsequently donates it to the Zápoľský family

1521 – fire in the town; John Zápoľský exempts Kežmarok townsmen from paying taxes for 20 years

7. Demographic development

A settlement inhabited by indigenous Slovak population had existed in the area of today's town as early as the 11th century. German guests started to come to the town in the first half of the 13th century.

Town population in 1434-1542 is estimated at about 1800-2000 people.

8. Economic activities

Market: The market in the area of today's town is documented as early as 1251. Sigismund granted Kežmarok the right to hold fair in 1419). The right of staple was granted and reaffirmed in 1435 by Sigismund. The right of staple applied only to certain products: wax, tallow, copper, lead, steel and iron.

Trade: Kežmarok townspeople were focusing on trade with Poland. Imported goods (15th century): salt, cloth, line, lead, fish, fur; exported goods (15th century): steel, iron, copper, horses and wine. **Crafts and guilds:** There are about 30 attested in Kežmarok in 1434-1542. The oldest guilds in the town were guild of locksmiths (1443) and guild of fishers (1453).

9. Town administration

Municipality: The town was led by mayor (*iudex, Richter*) and 12 jurors (*iurati cives, geschworene Bürger*), elected annually by an assembly of burghers of the town.

Town chancery: The first preserved charter issued by the town dates to 1301.

Town notary: The first notary known by his name is Nicholas (*Nicolaus*) documented in 1368.

Town book: The oldest preserved book of accounts and taxes comes from 1434.

Seal: Smaller seal originated in the 13th or 14th century. Another seal was made in the 15th century.

Coat of arms: granted by Matthias Corvinus on 13 June 1463

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

George of Kežmarok (died 1433) – born in Kežmarok, Spiš Provost in 1419-1433

Gregor Tischler (16th century) – a carpenter

John Tischler (died after 1550) – born in Kežmarok, a wood carver

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 68

11. Church history

Church of St. Michael: became a burial place in the 13th century at the latest. Parish Church of Holy Cross: first mentioned in 1383. Church of St. Elizabeth: first documented in a charter of 15 June 1251, demolished before 1465 to make room for Kežmarok mansion.

Miriam Hlavačková

KOMÁRNO

nem. Komorn, maď. Komárom

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1209 *Camaran*. Pápež Inocent III. potvrdil majetky darované kláštoru v Hronskom Beňadiku a udelil mu aj právo lovu výz v Komárne.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1265 *villa Kamarun*,² 1304 *Comarun*,³ 1306 *Kamarom*,⁴ 1307 *cives nostri de Komarun*,⁵ 1321 *Kamaryn*,⁶ 1331 *civitatem nostram Kamarienensem*,⁷ 1382 *civitas Kamaron*,⁸ 1401 *civitas Komaron*.⁹

Nemecké pramene

1317 *Gummar*,¹⁰ 1317 *Gumaren*,¹¹ 1439 *Gamarn*.¹²

Slovenské (české) pramene

1510 *ω Komarnie*.¹³

Hrad

1242 *castrum Comarun*,¹⁴ 1315 *castrum Kamarun*,¹⁵ 1317 *Gummar*,¹⁶ 1319 *castrum regium Kamarum*,¹⁷ 1456 *castrum nostrum Comaron*.¹⁸

Etymológia názvu

Podľa M. Majtána je názov mesta Komárno utvorený zo základu komár príponou –no, pôvodný význam bol „miesto, na ktorom je veľa komárov,“ čo súvisí s tým, že Komárno bolo v barinatej oblasti pri Dunaji.¹⁹ Iná teória hovorí, že vzhľadom na vhodnú polohu Komárna mohol byť jeho názov odvodený z latinského slova *commercium*, t.j. rímske obchodné stredisko.²⁰

Komárno je prvýkrát označené termínom *civitas* v listine Karola Róberta r. 1315: *civitatem comitatunque Kamarun, civitas seu oppidum Kamariense*.²¹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Nitriansky, geografická poloha 47° 45' severnej zemepisnej šírky, 18° 07' východnej zemepisnej dĺžky.

Komárno sa nachádza v Podunajskej nížine, na hraniciach s Maďarskou republikou, v nadmorskej výške 110 m n. m. Rozprestieralo sa na časti územia bývalej historickej Komárňanskej župy, ktorá patrila medzi najstaršie župy v Uhorsku.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Spojením doterajších archeologických nálezísk možno na Žitnom ostrove rozoznávať dve veľké a jednu menšiu cestu, ktoré sa približne zhodujú so stredovekými cestami ostrova. Komárnom prechádzala hlavná cesta medzi dvoma rímskymi pohraničnými mestami, Carnuntom a Brigetiom.²²

Popri Komárne viedla diaľková, tzv. Jantárová cesta, takže obchodné styky mohli udržiavať po suchozemských cestách, ale aj po riečnych – po Dunaji a Váhu. Komárno malo výhodnú strategickú polohu, vzniklo pri jednom z dôležitých brodov cez Dunaj a malo vybudovaný frekventovaný prístav.

K významným mestským príjmom patrilo **prievozná mýto**. Lavobrežný dunajský prievoz bol v stredoveku v blízkosti hradu, pravobrežný prievoz o niečo vyššie, v okolí neskoršej Hviezdicovej pevnosti, kde v 14. – 16. storočí stála osada Rév-Komárom (*Rewkomaron*, na mieste dnešného Új-Szőny v Maďarsku). Pravobrežný vázsky prievoz bol tiež blízko hradu, lavobrežný o niečo bližšie, pri dedine Halas (zaniknutá rybárska osada na ľavom brehu riek Váh).²³ Celý úsek Dunaja od Bratislavy po Komárno a Štúrovo poskytoval možnosti na ryzovanie zlata – najmä na prilahlých mŕtvych ramenách a meandroch, ktoré boli pred regulačnými zásahmi na Žitnom ostrove (začali sa už v 13. storočí) oveľa početnejšie.

30. 4. 1414 sa spomína mýtnik z Komárna: *Ladislavus tributarius de dicta Komaron*.²⁴

Chotár

Povodie Dunaja po oboch stranách tvorili ešte v 13. storočí rozsiahle bariny, lužné lesy a močiare. Celý **Žitný ostrov** bol popretkávaný početnými potokmi, riečkami, ramenami a zátokami Malého a Veľkého Dunaja, ktoré ohrozovali rozsiahle územie častými záplavami.²⁵

Väčšina dedín v okolí Komárna patrila ku komárňanskému hradnému panstvu, Ostrihomskému arcibiskupstvu a Pannonhalskému opátstvu. Anonymus uvádza, že príslušné lesy patriace k hradu Komárno boli chráneným revírom – kráľovským zverníkom.²⁶ Ku komárňanskému hradu patrila významná chovná oblasť koní: „*insula equorum*“, ktorá susedila s majetkom kráľovských dvorníkov v Potôni a Légu.²⁷

Mesto Komárno, ktoré pôvodne patrilo do panstva Komárňanského hradu, nevlastnilo žiadne poddanské dediny alebo pozemky. Až 31. 3. 1489 Matej Korvín daroval Komárnu majetok Várközö (*Warkezew*, dnes už neexistujúca obec), ktorý bol pôvodne príslušenstvom komárňanského hradu.²⁸

Na konci 15. storočia mesto siahalo až k neskoršej Novej pevnosti. Západne od mesta sa rozprestierali záhrady a vinice. V chotári Komárna založil Matej Korvín **poľovnícky revír** a **rybník**.²⁹ Pravý breh Váhu, ktorého koryto bolo v tom čase oveľa širšie ako v súčasnosti, sa tiahol približne v smere neskoršej Jazernej ulice popod mesto a hrad. Od dnešného námestia L. Kossútha smerom k Váhu

sa rozprestieralo rozsiahle močarisko, ktorého zvyšky sa zachovali do začiatku 19. storočia.³⁰ Z vôd chotára v okolí terajšej obce Nová Stráž tiekol smerom k mestu potôčik Guestre, z Dunaja Veľký jarok, ktorého pokračovaním bol Malý jarok, rozvetvený na dve ramená, tečúce smerom k Váhu a tvoriace svojimi záplavami veľké močiare.³¹

Do 16. storočia susedilo Komárno s osadou Rewkomaron na pravom brehu Dunaja. Na ľavom brehu rieky Váh ležala rybárska osada Halas, severne od nej Tolduar a Nandor (dnes časť Komárna), západne od Komárna sa rozprestierala obec Bene (v priestore dnešnej Robotníckej štvrte), západnejšie Nová Stráž (*Wyfalu*).³² Odtiaľ smerom na sever Hadovce (dnes časť Komárna) a smerom k Váhu Kesi a spomínaný Várkóz.³³

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Komárno je jedným z najstarších sídlisk v Karpatskej kotline. Ako prví sa na území mesta usadili v období neolitu nositelia železovskej kultúry, ktorých neskôr vystriedali osadníci s lengyelskou kultúrou. V čase eneolitu sa tu rozšírila kultúra s kanelovanou keramikou, v staršej dobe bronzovej kultúra so severopanónskou inkrustovanou keramikou.³⁴ Nová, zatiaľ málo prebádaná sídlisková aglomerácia sa vytvorila v tomto období pri sútoku Váhu a Dunaja v Komárne (Nádvorie Európy), kde dominovala hrnciarska výroba. Z územia mesta a jeho bezprostredného okolia pochádzajú staršie depoty mincí: Iža, Komárno a Komárno-Veľký Harčáš. V polovici 1. stor. pred Kr. si keltské kmene osídľujúce si územie Podunajska podrobili dácke kmene, ktoré načas ovládli časti južného Slovenska (dácky keramický materiál).³⁵

Územie dnešného mesta bolo strategicky v dosahu veľkého legionárskeho tábora v Brigetiu (Szöny) vybudovaného východnejšie na pravom brehu Dunaja. Počas markomanských vojen vznikol ako predsunutá pevnosť tábora v Brigetiu tábor Celemantia (Leányvár) v chotári obce Iža, 4 km od Komárna.³⁶ Tábor bol opevnený silnými kamennými múrmi – značná časť kamenného materiálu bola potom v Komárne použitá pri výstavbe Starej pevnosti.³⁷ Komárno bolo jedným z najvýznamnejších centier Avarského kaganátu, kde sa na začiatku 7. stor. usídlila avarská jazdecká elita.³⁸ Nárast osídlenia nastal koncom 10. a na začiatku 11. storočia, v chotári Komárna sa našli pohrebiská z veľkomoravského obdobia i staromaďarské pohrebiská. Z 12. – 13. stor. pochádzajú nálezy stredovekej keramiky (hlinené kotlíky s najstaršou písomnou zmienkou z pol. 13. stor.) zo sídliska Hadovce (súčasť Komárna).³⁹

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Komárno patrí k tým mestským komunitám, ktoré sa transformovali na mesto z podhradí starého komitátneho hradu, ležiaceho na sútoku Dunaja a Váhu. Osada s trhom, prievozom a prístavom patrila ku kráľovským majetkom. Prvá písomná zmienka o osade Komárno (*Camarin*) je vo falošnej listine z roku 1037,⁴⁰ ktorou kráľ Štefan I. založil kláštor Sv. Mórica v Bakonybéli a obdaroval ho majetkami, medzi ktorými figurujú mýtné poplatky z komárňanskeho prístavu a trhu. Vzhľadom na polohu Komárna tu mohla byť už v období vlády Štefana I. (997 – 1038) prosperujúca obchodná osada s prístavom a trhom.⁴¹ Podľa zakladacej listiny benediktínskeho kláštora v Hronskom Sv. Beňadiku (1075), ktorá sa tiež pokladá za sfaľovanú, získal kláštor od Gejzu I. v Komárne (*in Camarum*) tri poplužia zeme vedľa Dunaja a rybolov v Dunaji (v časti nazývanej Vážska Tõň).⁴²

Stredoveké Komárno sa vyvíjalo z **troch vedľa seba ležiacich osád**: z Ondrašovej, ležiacej smerom na západ od hradu (*villa Sancti Andree*) v blízkosti farského kostola sv. Ondreja, z osady Kesi smerom k Váhu (*villa Kezwo*), a z tretej osady – Komárno (*villa Camarun*) v blízkosti hradu.⁴³

Dejiny **Komárňanskeho hradu** a **mesta** boli počas celého stredoveku navzájom prepojené.

Kráľ Belo IV. daroval po tatárskom vpáde za zásluhy Komárňanský hrad svojmu komorskému grófovi, Židovi Henelovi (dozvedáme sa o tom z listiny z roku 1268).⁴⁴

1. 4. 1265	Po Henelovej smrti sa držiteľmi hradu stali jeho synovia (Wluelin, Neklin a Oltman), ktorí si od kráľovnej Márie vzali do prenájmu tridsiatok a za záloh jej poskytli Komárňanský hrad. Keďže neboli schopní splatiť dlžoby (800 hrivien striebra), predala kráľovná hrad za tú istú sumu novému komorskému grófovi Valterovi, čo potvrdil kráľ Belo IV. Pre hostí, ktorí sa usadili v tunajšom podhradí, súčasne kráľ Belo IV. vydal výsady, akými sa spravujú obyvatelia Budína. ⁴⁵ Pri udelení výsad bolo obyvateľstvo trhovej osady – kráľovskí dvorníci – presťahované a výsady boli udelené novému obyvateľstvu – hostom. ⁴⁶ Je zrejmé, že tento brod na prechode cez Dunaj bol zvlášť vyhladnutý pre vznik mesta. ⁴⁷ Napriek udeleným privilégiám mesto zostalo naďalej zviazané s hradným panstvom.
1268	Komes Valter dal hrad na vlastné náklady opevniť. Belo IV. potvrdil komesa Valtera v držbe Komárňanskeho hradu a daroval mu aj osadu Komárno ležiacu pod hradom, s príslušnými majetkami. Do panstva Komárňanskeho hradu patrilo podľa tejto listiny 22 dedín: Komárno, Ondrašová, Kesi, Zlatná na Ostrove, Nová Stráž, <i>Wrkey</i> – stala sa súčasťou Zlatnej n. O., Zemianska Olča, Klúčovec, Bodza, Sokolce, Okoč, Veľký Meder, Rúbaň, Tõň, Chrast, Čičov, Klížska Nemá, Čalovec, <i>Kurth</i> (nachádzala sa neďaleko Žitavy), <i>Arpa</i> (v dnešnom Maďarsku, blízko Ácsu), jedna tretina Chotína, jedna štvrtina <i>Bylle</i> (na sever od Taty), mlyn v Tate. ⁴⁸
15. 4. 1277	Komárňanský župan bán Tomáš, syn Achilla z rodu Hunt-Poznanovcov, udelil mestské výsady hostom z Komárna. ⁴⁹ Na konci 13. stor. patril hrad spolu s mestom rodu Čákovcov.
1. 8. 1315	Karol Róbert dáva ostrihomskému arcibiskupovi Tomášovi Komárňanský hrad s mestom Komárnom, so všetkými majetkami a mýtami, ⁵⁰ čo potvrdil privilegiálnou listinou (2. 8. 1317), hoci hrad bol v tomto období v rukách Matúša Čáka. ⁵¹
1320	Ostrihomský arcibiskup Tomáš sa hradu vzdal a výmenou zaň dostal Starý Tekov s celou župou a Bátovce v Hontianskej župe. ⁵²
1333	Dostáva hrad aj s mýtnymi poplatkami zvolenský župan magister Donč, ktorý pomáhal so svojimi liptovskými servientmi pri obrane hradu (1317) a v rokoch 1332 – 1344 bol komárňanským županom. ⁵³ Dončovi potomkovia mali hrad v držbe do roku 1372, keď sa po vymretí rodu stal opäť kráľovským majetkom.

- 1387 Hrad dostal od Žigmunda novou donáciou palatín Štefan Lackfi, ktorý ho mal predtým v zálohu od kráľovnej Márie za 8000 zlatých.⁵⁴ V tomto období patrilo k hradnému panstvu 16 dedín.⁵⁵
- 1397 Komárňanský hrad bol opäť v rukách kráľa Žigmunda.⁵⁶
- 1398 Hrad spravoval spolu s Komárňanskou župou burgundský rytier Renier Pot, čo súviselo s výkupným za burgundského následníka trónu Jána z Neverrs, ktorý padol do tureckého zajatia v bitke pri Nikopolí (1397).⁵⁷ Žigmund sa zaviazal prebrať na seba 100 000 zlatých z požadovaných 200 000. Vo fáze rokovania o spôsobe zaplatenia bol v roku 1398 za komárňanského župana a kastelána vymenovaný Renier Pot, komorník burgundského kniežata. Príjmy zo župy mali byť finančnou zábezpekou za sľúbené peniaze.⁵⁸
- 1403 Počas bojov o uhorský trón zabezpečil hrad pred povstalcami prívržencem Žigmunda Luxemburského – Dávid, brat komárňanského župana Jakuba Lacka zo Szántó.⁵⁹
- 1405 – 1410 Hrad vlastnila Žigmundova sestra Margaréta.
- 1410 Žigmund dal hrad do zálohu (okrem neho mesto Bratislava a mestiečko Tata) Margarétinmu švagrovi, nemeckému grófovi Fridrichovi Hohenzollernskému, ktorý mu požičal 20 000 zlatých.⁶⁰
- 1414 – 1417 Hrad a župa boli ako odmena za preukázané služby v rukách českého pána Václava z Dubé a Leština, ktorý bojoval so Žigmundom vo Friulsku (tal. Friuli).⁶¹
- 1422 – asi 1433 Hrad a panstvo Komárno mal v zálohe za 6840 zlatých palatín Mikuláš z Gorjan.⁶² Neskôr sa k záložnej sume prirátalo ďalších 6 160 zlatých, teda suma za hrad dokopy bola 13 000 zlatých.⁶³
- 1434 Hrad už bol v rukách rakúskeho kniežata Albrechta, resp. pasovského biskupa. Na Žigmundov príkaz musel Albrecht hrad Žigmundovi vydať (1434).⁶⁴
- 1434 – 1437 Štefan a Juraj z Rozhanoviec držali hrad z titulu hodnosti komárňanského župana.⁶⁵
- 1439 – 1440 Komárňanský hrad bol v rukách kráľa, mesto Komárno bolo v bojoch o uhorský trón medzi Alžbetou, manželkou Albrechta Habsburského a poľským kráľom Vladislavom Jagelovským – na strane kráľovnej.⁶⁶
- 1440 Novými držiteľmi hradu sa stali páni z Rimavskej Seče, ktorí zastávali aj hodnosť komárňanských županov (1439 – 1458).⁶⁷
- 1456 Hrad sa vrátil do rúk Ladislava Pohrobka, ten ho dal v roku 1456 aj s mestom (*cum civitate similiter Comaron*) do zálohu ostrihomskému arcibiskupovi Dionýzovi zo Seče za 8 040 zlatých, čo neskoršie potvrdil aj kráľ Matej Korvín (1460).⁶⁸
- K rozkvetu mesta prispela obľuba mesta a hradu Matejom Korvínom.⁶⁹ Komárno sa stalo sídelným prístavom kráľovskej dunajskej flotily⁷⁰ a od roku 1454 i úradu kráľovskej solnej komory.⁷¹
- V prípade Komárna výraznejší rozmach mesta zväzovala úzka previazanosť s blízkym hradom a aj skutočnosť, že pomerne často menilo svojich majiteľov.⁷²
- V roku 1527 hrad takmer úplne zničili vojská kráľa Ferdinanda. Komárno sa stáva majetkom Jána Zápoľského.⁷³

Typ mesta

Kráľovské mesto.

Základné privilégium

- 1. 4. 1265 Listina Bela IV. sa považuje za prvú výsadnú listinu udelenú Komárnu.⁷⁴ Ide súčasne o donáciu i udelenie výsad: v prvej časti panovník daruje komorskému grófovi Valterovi hrad Komárno i obec (*villa Kamarun*) a v druhej udeľuje hostom usadeným v Komárne také mestské právo, akým sa riadia obyvatelia Budína (vychádzalo z norimberského práva). Na základe toho možno odvodiť, že Komárno získalo právo slobodnej voľby vlastného richtára, zboru 12 prisažných i farára a právo patronátu. Medzi hospodárske výsady patrilo oslobodenie od platenia mýt na celom území Uhorska a právo konania trhov.
- 15. 4. 1277 Postavenie mesta sa po právnej i hospodárskej stránke upevnilo, keď boli tieto výsady rozšírené privilégium komárňanského župana Tomáša z rodu Hont-Poznanovcov.⁷⁵ Ten udelil Komárnu konkrétne samosprávne a hospodárske privilégia: Hostia, ktorí sa usadili v Komárne, boli vyňatí z právomoci kastelánov hradu a rozšírila sa súdna kompetencia richtára (*villicus*), ktorý bol volený na obdobie jedného roka.
 - Mešťan sa mohol o svojom majetku slobodne rozhodnúť aj v prípade, že zomrie bez potomkov.
 - Nikto cudzí nemal využívať mešťanov ako poslov a na verejné práce.
 - Mešťania mali právo kosby sena a trstiny, nachádzajúcej sa za Váhom (teda na území, ktoré patrilo hradnému panstvu).
 - Mešťania mali právo na slobodný a bezpečný prevoz, bez platenia mýta v prístavoch.
 - K povinnostiam mešťanov patrilo platenie pozemkovej dane: ročne pol ferta (1 ferta = štvrt hrivny). Túto daň mohli mešťania platiť v dvoch častiach: v oktáve sv. Juraja a sv. Michala archanjela.
 - Desiatky mali vyplácať v dohodnutých lehotách vlastnému vyberačovi, a to v naturáliách (v snopoch).

Konfirmácie základných výsad

6. 10. 1331 – Karol Róbert.⁷⁶

Neustále rozbroje a roztržky medzi mestom a hradným kastelánom brzdili úspešný rozvoj mesta a mešťania sa preto sústavné dožadovali spravodlivosti u panovníka. Väčšinu všetkých komárňanských privilégií teda tvoria konfirmácie výsadných listín uhorských vládcov: 27. 12. 1382 – Mária (1331),⁷⁷ 8. 4. 1401, 20. 11. 1411– Žigmund (1331, 1382, 1401)⁷⁸ 25. 9. 1446 – Ján Huňady (1331, 1382, 1401, 1411),⁷⁹ 22. 6. 1453 – Ladislav V. (1331, 1382, 1401, 1411),⁸⁰ 2. 3. 1465 – Matej Korvín,⁸¹ 9. 6. 1492 – Vladislav II.,⁸² 23. 5. 1518 – Ludovít II.⁸³

Významnejšie čiastkové privilégiá a potvrdenia (výber)

14. 8. 1307 Matúš Čák Trenčiansky (odvolávajúc sa na výsadnú listinu jeho strýka palatína Matúša Čáka), na žiadosť richtára, prisažných a celej komunity hostí a mešťanov z Komárna všeobecne potvrdzuje slobody mesta Komárna.⁸⁴
6. 10. 1331 Karol Róbert potvrdil výsady dané bánom Tomášom a udelil obyvateľom mesta ďalšie výsady – v snahe o väčšie zaľudnenie Komárna. Mešťania a obyvatelia mesta boli vyňatí spod súdnej právomoci komárňanského župana a kastelána. V súdnych záležitostiach boli podriadení vlastnému richtárovi, ktorý predsedal mestskému súdu. V sporných

- otázkach sa mohli odvolať ku kráľovskému súdu alebo k taverníkovi. Meštania boli oslobodení od platenia mýta na celom území Uhorska, mali právo voľného prechodu po suchozemských cestách aj riečnych priechodoch.⁸⁵
23. 6. 1453 Mandát Ladislava V. všetkým vyberačom poplatkov a mýtnikom, aby rešpektovali oslobodenie komárňanských mešťanov od platenia mýta.⁸⁶
23. 6. 1453 Mandát Ladislava V. kastelánovi komárňanského hradu Jánovi zo Seče, aby rešpektoval oslobodenie mešťanov Komárna od platenia mýt na týždenných trhoch i jarmokoch.⁸⁷
24. 6. 1453 Mandát Ladislava V. všetkým hodnostárom krajiny, mestám, mýtnikom, aby neobťažovali komárňanských obchodníkov s tovarom a nevyberali od nich žiadne poplatky. Panovník ďalej zakazuje cudzím sudcom rozhodovať o súdnych záležitostiach mešťanov a povoľuje im, aby tieto vybavoval vlastný sudca volený mešťanmi – richtár.⁸⁸
26. 7. 1456 Ladislav V. potvrdzuje oslobodenie Komárna od platenia kráľovskej dane a mýt, zakazuje kastelánovi Komárňanského hradu vyberať neoprávnené poplatky.⁸⁹
6. 9. 1465 Mandát Mateja Korvína všetkým županom, kastelánom, richtárom, mýtnikom, aby rešpektovali oslobodenie Komárna od platenia mýta v Komárňanskej i Ostrihomskej župe a v Starom Budíne.⁹⁰
9. 3. 1513 Vladislav II. nariaďuje nitrianskemu biskupovi Štefanovi Podmanickému, aby nedovolil svojim vyberačom zatažovať mešťanov Komárna vyberaním daní.⁹¹
6. 3. 1518 Ludovít II. nariaďuje všetkým vyberačom mýta, aby rešpektovali oslobodenie Komárňanov od jeho platenia.⁹²

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Uličná sieť

Všetky hlavné tepny sa vejárovite rozbiehali z jedného bodu na východnom obvode mesta, odkiaľ viedla cesta do starého kráľovského hradu a neskôr do oboch pevností, ktoré na jeho mieste vznikli. Je teda zrejme, že i neskôr mestský pôdorys rešpektoval staré cesty, vedúce k hradu.⁹³ V 16. storočí mesto siahalo k Starej pevnosti a bolo ohradené súvislým opevnením so štvorhrannými vežami a bránami.

O budovaní hradieb okolo mesta sa nezachovali doklady, až z obdobia 16. storočia v súvislosti s protitureckou obranou.

Kláštor dominikánov stál pravdepodobne na mieste bývalého františkánskeho kostola (postaveného v 17. storočí), v ktorom dnes sídli Galéria Limes. Tento predpoklad potvrdzuje nález objavený pri prieskumných prácach v kryptách kostola, kde sa našli pozostatky stavieb s gotickými prvkami.⁹⁴

Hrad – pôvodná ranorenesančná pevnosť, dnes označovaná ako Stará, vznikla na mieste pôvodne stredovekého nížinného hradu na sútoku Dunaja a Váhu, postaveného v 13. storočí ako náhrada staršej fortifikácie (prvýkrát písomne doložený v roku 1218).⁹⁵

V diele Gesta Hungarorum (z prelomu 12. a 13. stor.) anonymný notár kráľa Bela III. uvádza: „Keď si knieža Arpád podmanil celú panónsku krajinu, daroval Ketelovi za jeho verné služby veľkú zem pri Dunaji, kde sa doň vlieva rieka Váh. Neskôr tam Ketelov syn Oluptulma postavil hrad, ktorý nazval Komárno.“⁹⁶ Na základe porovnania s dobovými opevnenými stavbami išlo zrejme o hrad (hradište) v pôdoryse elipsovitého tvaru, orientovaný v smere východ – západ, obohnaný priekopami, umocnený palisádami.⁹⁷

2. 2. 1242 sa hrad uvádza medzi pevnosťami, ktoré ešte odolávajú útokom Tatarov.⁹⁸ 27. 3. 1440 sa v denníku dvornej dámy kráľovnej Alžbety spomína **hradná kaplnka**.⁹⁹

Kráľ Matej Korvín dal hrad prestavať v renesančnom štýle. Dvorský historik Antonio Bonfini vyzdvihuje, že hrad má podobu pohodlného kráľovského sídla s množstvom nádherných palácov, s trámovými zastropeniami.¹⁰⁰ Po tejto rozsiahlej prestavbe hrad okrem veže obsahoval aj rozmerné a **prepychovo zariadené paláce**.¹⁰¹

Počas tureckých vojen sa Komárňanský hrad stal najvýznamnejšou súčasťou hradnej sústavy.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1265 1. 4. Bolo udelené základné privilégium, rozšírené 1277 (pozri kap.4 Vznik mesta)
- 1317 21. 10. bol v Komárne uhorský kráľ Karol Róbert.¹⁰²
- 1317 Od septembra do začiatku novembra trvalo obliehanie Komárňanského hradu, v hradbách ktorého sa bránil Matúš Čák pred vojskami kráľa Karola Róberta. Spojencom Karola Róberta bol kráľ Fridrich Pekný, ktorý v tábore pred Komárnom potvrdil privilégia rakúskeho kláštora v Heiligenkreuzi. (8. 10. 1317).¹⁰³
- 1317 Po 8. 10. Fridrich Pekný oznámil, že vpadol so svojím vojskom pred Komárňanský hrad medzi Dunajom a Váhom, zostavil k dobytíu potrebné obliehacie stroje a zakrátko dobyje hrad, ktorý protiprávne obsadil Matúš Čák.¹⁰⁴
- 1317 Pred 3. 11. kráľovské vojsko dobylo Komárňanský hrad.¹⁰⁵
- 1440 8. 2. – 11. 5. sídlila v Komárne kráľovná Alžbeta.¹⁰⁶
- 1440 22. 2. sa v Komárne narodil kráľovnej Alžbete syn – Ladislav V. (Pohrobok). V snahe udržať pre neho uhorskú korunu, nariadila Alžbeta dvornej dáme Helene Kottanerovej a služobníkom ukradnúť z hradu Visegrád svätoštefanskú korunu, ktorú v Komárne opatrovali do korunovácie Ladislava (15. 5. 1440 v Stoličnom Belehrade).¹⁰⁷
- 1440 6. 4. navštívili v Komárne kráľovnú Alžbetu zástupcovia českých katolíckych stavov, na čele s Prokopom z Rabštejna.¹⁰⁸
- 1465 Na jar bol v Komárne kráľ Matej Korvín.¹⁰⁹
- 1466 V zime bol Matej Korvín so svojím vojskom v Komárne.¹¹⁰
- 1490 17. 4. Kráľovná Beatrix písala v Komárne Bratislavčanom, ktorých pozvala po smrti manžela Mateja Korvína na snem kvôli voľbe nového kráľa.¹¹¹
- 1490 7. 11. Ján Korvín vydáva listinu „*in castro nostro Komaromiensi*“.¹¹²
- 1510 21. 8., 25. 8. kráľ Vladislav Jagelovský II. bol v Komárne.¹¹³

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

V osade Komárno žili pôvodne kráľovskí dvorníci, ktorých Belo IV. (1265) presťahoval na iné miesto, aby sa tu mohli usadiť prichádzajúci nemeckí hostia. V 13. storočí sídlili v obci Virt na východ od Komárna Kumáni (spomínajú sa r. 1260, keď Belo IV. daroval túto zem Komárňanského hradu – vtedy už prázdnu, no predtým poskytnutú Kumánom – do vlastníctva komesa Štefana, brata Markaria).¹¹⁴ V Komárne žilo maďarské, slovenské i nemecké obyvateľstvo (1453 Anton Toth, 1450 Juraj Fekete, 1444 Peter dictus Farkas, 1453 Gašpar Nemeth).¹¹⁵ Na začiatku 16. storočia tu už nemecké obyvateľstvo nebolo takmer vôbec zastúpené.¹¹⁶ V tomto období sa tu usídlilo srbské obyvateľstvo, ktoré prichádzalo do Uhorska pod vplyvom bezprostrednej blízkosti Turkov na Balkáne.¹¹⁷

V roku 1592 malo Komárno 61 poddanských a 16 šľachtických usadlostí, z poddanských bolo niekoľko pustých. Okrem toho tu bolo 33 domov bez pôdy, 28 domov kočišov a vdov, niekoľko domov vojakov.¹¹⁸

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Komárno bolo za vlády Arpádovcov kráľovským majetkom, ktoré obývali dvorníci, ale obchod tu prekvital najmä zásluhou veľkého počtu Židov a izmaelitských rodín. Neskôr rozvoj obchodu ovplyvnil príchod cudzích hostí, ktorých kráľ povolal na dosídlenie a obnovu krajiny po tatárskom pustošení.

Chov koní

Osobitné skupiny služobníkov – koniarov chovali pre kniežaciu družinu a kráľovské vojsko na vyhradených priestoroch vo veľkých stádach kone. V 11. a 12. storočí bola takouto významnou chovnou kráľovskou oblasťou časť Malého Žitného ostrova, patriaca Komárňanskému hradu.¹¹⁹

Komárno sa vďaka výsadám, ktoré získalo od kráľov Karola Róberta a Žigmunda Luxemburského, stalo významným centrom stredo-vekej remeselnej výroby a obchodu na južnom Slovensku.

Remeselníci

Združovali sa tu do cechov od 15. storočia – najstaršie artikuly cechu ševcov (prevzaté z Ostrihomu) sú z roku 1463.¹²⁰ V Komárne pôsobil cech čizmárov (1497),¹²¹ cech kožušníkov, ktorý prevzal písomné štatúty cechu kožušníkov z Rábu (Győr). Na začiatku 16. storočia tamojšia kapitula písomne zachytila a potvrdila oddávna zaužívané zvyky a poriadky tohto cechu.¹²²

Rybári

Tradičným zamestnaním Komárňanov bol rybolov, ktorý umožňovala bohatosť riek a rybníkov v okolí Komárna.¹²³ V Komárne bol najväčší rybársky cech už od začiatku 16. stor., ktorý dodával ryby aj pre panovnícke dvory (záujem bol najmä o vyzy – ryby príbuzné jeseterovi).¹²⁴

Lodiarstvo

Mestské privilégium umožňovalo obyvateľom slobodný prístup na trhy v celokrajinskom meradle a povinnosť zastavenia lodí s tovarom v prístave. Už v listine z roku 1414 sa uvádza, že mýtnik pred richtárom dosvedčil, že k cene dvoch veľkých lodí, ktoré dal vyhotoviť komárňanský župan a kastelán, prispel bakonybelský opát z výnosu vážskeho a dunajského prievozu.¹²⁵

Komárňanskí obchodníci obchodovali s rybami, drevom, poľnohospodárskymi plodinami, s obilím. Výročný jarmok sa v Komárne pravdepodobne konal okolo sviatku sv. Ondreja, patróna farského kostola. Okrem trhu s bežnými tovarmi sa každý utorok zvykol konať v prístave aj rybí trh, na ktorý prichádzali kupci a obchodníci zo širokého okolia. Preto okrem bežných mýtnych poplatkov, ktoré sa na trhu vyberali, sa tu platilo aj mýto z rýb, ktoré boli privážané na trh.¹²⁶ Ryby boli prepravované po Váhu a Dunaji smerom k Ostrihomu a Budínu, a to na lodiach alebo popri nich, v košíkoch alebo bárkach. Za dovezené ryby na trh sa platilo mýto 12 denárov a dve ryby (1305).¹²⁷ Komárno malo niekoľko prievozov, jedným z významných príjmov bolo aj prievozná mýto.

Rozkvet obchodu podporila dohoda panovníkov Čiech, Poľska a Uhorska, podľa ktorej viedli obchodné cesty prepravcov tovaru z Čiech a Moravy aj cez územie Komárna. To však prinášalo so sebou dlhotrvajúce spory o zisky z komárňanských mýtnych a prievozných poplatkov.¹²⁸ Pannonhalský konvent viedol vyšetrovanie proti kastelánovi Komárňanského hradu Trepkovi (23. 7. 1374), ktorý si svojvoľne prisvojil polovicu mýta patriacu bakonybelskému klášturu a pripojil ju k polovici, ktorá patrila Komárňanskému hradu. Išlo o mýtné poplatky, ktoré platili všetky lode voziace soľ na komárňanský trh. Polovica tohto mýta patrila hradu a polovica klášturu. Po sťažnostiach kláštora a vyšetrovaní sa kastelánovi zakázalo ďalšie vyberanie spomínaného mýta zo soli.¹²⁹

10. 5. 1393 komárňanský kastelán Štefan povolil Bratislavčanom voľný prechod s tovarom.¹³⁰ 12. 3. 1430 Žigmund nariadil mestu Komárno, že jeho obyvatelia môžu zamieňať striebro, zlaté florény a iné mince iba u Bratislavčanov ako zástupcov mincovne, ktorá razí drobné mince, zvané quarting (fyrling).¹³¹

27. 8. 1457 Ladislav V. zakázal ostrihorskému arcibiskupovi Dionýzovi vyberať v Komárne a Visegráde mýto od Bratislavčanov.¹³²

21. 8. 1522 kráľovský dvorní majster a komárňanský župan Peter z Korlátky a Bučian požiadal trnavskú mestskú radu, aby zakázala tamojším Židom požičiavať jeho poddaným peniaze, ba ani s nimi obchodovať, pretože ich okrádajú.¹³³

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Komárno bolo administratívnym centrom Komárňanskej župy, kde zasadala súdna stolica.¹³⁴

Reprezentantmiestskej samosprávy boli richtár a mestská rada. 30. 4. 1414 vydáva listinu komárňanský richtár a 6 prisažní.¹³⁵ Richtár mal právomoc súdiť mešťanov. V súdnych záležitostiach smel proti mešťanom svedčiť iba cudzinec (mešťan) s rovnakými výsadami.

Mestská kancelária

Mestská pečať

Komárno má prvé známe dve veľkostí rôzne pečatidlá z 15. storočia. Zatiaľ najstarší doklad na použitie pečatidla sú listiny z Archívu mesta Bratislavy z rokov 1439 (č. 1632), 1447 (č. 2187) a 1451 (č. 3301).¹³⁶ Kruhopsi na väčšom mestskom pečatidle (zachovanom z roku 1604): * SIGILLVM * CIVITATIS * COMARONIENSIS.

V duchu domácej mestskej heraldickej tvorby má Komárno už v 15. stor. ako mestský znak opevnenie s tromi vežami a bránou. Na rozdiel od Bratislavy má po stranách strednej veže navyše dve hviezdičky.¹³⁷

Mestský erb

Vznikol v 15. storočí: na modrom štíte strieborné opevnenie s tromi červeno zastrešenými vežami. Po stranách strednej veže sú dve zlaté hviezdičky a vo vrchnej tretine vchodu zlatá mreža.

Richtári mesta do r. 1526

1382 Jakub, syn Ivana,¹³⁸ 1388 Dominik,¹³⁹ 1411 Mikuláš, syn Jána,¹⁴⁰ 1446 Tomáš Kezy/Kessy,¹⁴¹ 1453 Ján Patko,¹⁴² 1456 Ján,¹⁴³ 1465 Ján Pathko,¹⁴⁴ 1470 Ján,¹⁴⁵ 1492 Andrej Helgyes.¹⁴⁶

Hrad tvoril centrum Komárňanskej župy a zároveň zabezpečoval strategický prechod cez Dunaj. Na čele hradu stál komes, ktorého menoval kráľ. Na svojom území mal súdne, hospodárske a vojenské právomoci.¹⁴⁷

Kasteláni komárňanskeho hradu

1321 Magister Mikuláš, šopronský župan,¹⁴⁸ 1338 komes Mikuláš, syn Boda,¹⁴⁹ 1374 Trepk, syn Mikuláša,¹⁵⁰ 1383 Mikuláš Zambo,¹⁵¹ 1392 magister Ladislav, syn Marharda,¹⁵² 1393, 1394 Štefan, syn Šimona de Kald,¹⁵³ 1398 magister Gan,¹⁵⁴ 1402 Pavol Bessenew z Izdegu,¹⁵⁵ 1402 Jakub Lack zo Szántó,¹⁵⁶ 1404 Ján z Hrušova,¹⁵⁷ 1405 Marsalf a Krištof z Mayersdorfu (famiári kňažnej Margarety),¹⁵⁸ 1409 Erik Silstrang (famiár kňažnej Margarety a Fridricha Hohenzollernského),¹⁵⁹ 1414 Václav z Dubé,¹⁶⁰ 1429 Mikuláš Antimus,¹⁶¹ 1435, 1437 Štefan a Juraj z Rozhanoviec,¹⁶² 1445 Štefan zo Szigetváru,¹⁶³ 1453 Ján z Rimavskej Seče,¹⁶⁴ 1461 Peter Zalay,¹⁶⁵ 1460 Ladislav Kalos,¹⁶⁶ 1462 Ladislav Kalos,¹⁶⁷ 1473 Albrecht Kostka z Postupic,¹⁶⁸ 1493 Peter Butka (Bwthka),¹⁶⁹ 1499, 1500 Osvald z Bučian a Korlátka,¹⁷⁰ 1511, 1512, 1515 Osvald z Bučian a Korlátka.¹⁷¹

10. OSOBNOSTI MESTA

Tomáš zo Seče (†1448)

Začínal kariéru v službách Alžbetinej matky, kráľovnej Barbory (v roku 1429 bol jej dvormajstrom). Od roku 1438 až do Alžbetinej smrti bol kráľovným hlavným pokladníkom. Ako komárňanský župan (1439 – 1448) disponoval Komárňanským hradom.¹⁷²

Ján z Komárna (1493)

Kanonik kapituly v Kaloči, ako sudca s kaločským prepoštom a lektorom so súhlasom pápeža Alexandra VI. rozhodoval v spore týkajúcom sa pätkostolského (Pécs) kňaza.¹⁷³

Vavrinc z Brescie

Taliansky lekár na kráľovskom dvore, 28. 8. 1510 spísal testament v Komárne. Prial si byť pochovaný v dominikánskom Kostole Panny Márie v Komárne.¹⁷⁴ Bratom dominikánom odkázal 1 zlatý, komárňanskému mešťanovi Petrovi Antalovi (*in hospicio apud Petrum Anthal*), u ktorého býval, zanechal viac druhov odevov a všetky hnutelné a nehnuteľné veci, ktoré má v jeho dome. Svoje medicínske knihy uložené v truhlici odkázal doktorovi Hieronymovi.

Počty študentov podľa zachovaných matriek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 2 študenti.¹⁷⁵

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Komárno z cirkevno-správneho hľadiska patrilo do Ostrihomskej arcidiecézy a v jej rámci do Komárňanského archidiakonátu. Pápežský desiatkový súpis (1332 – 1337) vyslovene uvádza, že „komárňanský archidiakonát je za Dunajom,“ teda rozprestieral sa len na severnej strane Dunaja.¹⁷⁶

Farský kostol sv. Ondreja z 18 stor. je postavený na mieste stredovekého Kostola sv. Ondreja v Ondrášovej (1268). Kostol spolu s dedinou zanikol pri tureckom nápore r. 1594.¹⁷⁷

V Komárne žila od začiatku 16. stor. **pravoslávna komunita**, ktorá mala svoj neskorogotický **Chrám Presvätej Bohorodičky**, posvätený 17. 5. 1511. Pôvodný chrám bol drevený, skromných rozmerov, nachádzal sa v priestoroch bývalej Starej pevnosti.¹⁷⁸ V archíve pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne sa zachovalo jej najstaršie **pečatidlo z roku 1511** (je vôbec najstarším zachovaným pečatidlom svojho druhu z prostredia budínskej eparchie). Zobrazuje Bohorodičku Orantu (Pannu Máriu s roztvorenou náručou) a v kruhovitom text v cyrilike: + S(igil) I. KOMORANSKIJA S(vetija). C(erkvi). VOVEDENIJA V(o). Ch(ram). PR(esvetija). B(ogorodici) M(ariji). V preklade: Pečať komárňanskej svätej cirkvi (t. j. kostola) Uvedenia do chrámu Presvätej Bohorodičky Márie.¹⁷⁹

V cirkevnom poklade tohto kostola bol strieborný, **pozlátený kalich** s filigránovou výzdobou z počiatku 16. storočia a **kadidelnica** (asi z roku 1500).¹⁸⁰

Na začiatku 14. storočia sa v Komárne usadila **rehoľa dominikánov**, ktorí sem prišli na pozvanie magistra Pavla, komárňanského župana (1298 – 1301), mošonského a rábskeho župana, syna komesa Míka z rodu Séciovcov. Ten dal pre nich v Komárne postaviť **kostol** zasvätený Panne Márii.¹⁸¹ **Kláštor** (*claustrum virginis gloriose in Komaron*) bol postavený okolo roku 1305.¹⁸² Novozriadenému kláštoru dominikánov daroval magister Pavol časť trhového myta z predaja rýb. Podľa sťažnosti opáta Leva z Bakonybélu magister Pavol neprávom obsadil myto vyberané v prístave a na trhu v Komárne, ktoré tvorilo súčasť myta patriaceho kláštoru v Bakonybéle.¹⁸³ V nasledujúcich rokoch 14. storočia sa informácie o komárňanských dominikánoch väčšinou týkali sporov o riešenie poplatkov medzi Bakonybélskym opátstvom a ich kláštrom v Komárne.¹⁸⁴

Dominikán Tomáš z Komárna (Thomas Comaromiensis) študoval 1493 v Perugii.¹⁸⁵

Predstavení kláštora dominikánov

1366, 1367 prior Ladislav, brat Ján,¹⁸⁶ 1373 prior Michal,¹⁸⁷ 1524 prior Benedikt z Cheresigu.¹⁸⁸

Dňa 10. 3. 1524 prior dominikánov Benedikt de Kereszeg (dnes Cheresig, Rumunsko) posielal dominikána a kňaza Benedikta *ad Bართი* do susedných oblastí a oprávňuje ho sponedať a kázať.¹⁸⁹

- 1 CDSI I., s. 118, č. 150.
- 2 MES I, s. 520 – 521, č. 421.
- 3 RDSI I, s. 146 – 147, č. 297.
- 4 RDSI I, s. 192, č. 414.
- 5 MMKo, č. 2.
- 6 RDSI II, s. 299, č. 662.
- 7 MMKo, č. 4, 6.
- 8 MMKo, č. 13
- 9 MMKo, č. 16.
- 10 GROSS, Regesta Habsburgica 3, č. 634.
- 11 RDSI II, s. 120, č. 238.
- 12 AMB, listina č. 1632.
- 13 BERÁNEK – BERÁNKOVÁ, Guberniální, č. 625.
- 14 CDSI II, s. 74, č. 110.
- 15 RDSI II, s. 42-44, č. 51.
- 16 GROSS, Regesta Habsburgica 3, č. 634.
- 17 RDSI II, s. 209, č. 441.
- 18 MOL DL 25211 (1456): „Castrum nostrum Comaron apellatum in comitatu Komaromensi habitum cum civitate similiter Comaron.“
- 19 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 152.
- 20 TAKÁCS, Lapok, s. 6. KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 13.
- 21 RDSI II, s. 42 – 44, č. 51.
- 22 PÜSPÖKI NAGY, Limes, s. 169.
- 23 KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 29.
- 24 MOL DF 207692.
- 25 KRAJČOVIČOVÁ, Komárno, s. 167.
- 26 KUČERA, Slovensko po páde, s. 81.
- 27 Tamže, s. 122.
- 28 MMKo, č. 37, potvrdené Vladislavom II (9. 6. 1492), č. 39. Csánki lokalizuje tento majetok do chotára obce Kesi, súčasťou ktorej bola do konca 14. storočia. Ako samostatná obec sa vyskytuje až v r. 1422. CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza III, s. 504.
- 29 TAKÁCS, Lapok, s. 74. Obora, po maďarsky: vadaskert. Dodnes sa zachoval názov Vadas pre miestnu časť obce Nová Stráž. KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 56.
- 30 KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 57.
- 31 MÁCZA, Vývoj, s. 6.
- 32 KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 57.
- 33 MOL DL 82045.
- 34 OSĽANSKÝ, Kontinuita, s. 609 – 627.
- 35 PAZINOVÁ, Forschungstand, s. 93 – 117.
- 36 RAJTÁR, Castellum, s. 2 – 3. Cez Celemantiu prechádzala obchodná cesta z Brigétia na dolné Ponitrie a Považie, napájajúca sa na Jantárovú cestu karpatskými priesmykmi ďalej na sever. PÜSPÖKI NAGY, Limes, s. 129.
- 37 GRÁFEL, Pevnostný, s. 4.
- 38 STEINHÜBEL, Nitrianske, s. 42. HUSÁR, Ikonografické, s. 29 – 43. TRUGLY, Záchranný, s. 293 – 294, Tenže, Prieskum, s. 105 – 106.
- 39 ČILINSKÁ, Komárno, s. 100 – 102.
- 40 CDSI I, s. 50, č. 52. Listina z roku 1037 je podvrhom, vytvoreným okolo r. 1230, s použitím listiny Štefana I. (1002). Originál sa nezachoval, jej text poznáme iba z konfirmácie Bela IV. (12. 11. 1246) a Karola Róberta (11. 3. 1330).
- 41 KOLAROVSKÁ, Dejiny Komárna, s. 10.
- 42 CDSI I., s. 55, č. 58. Listina sa pokladá za sfaľšovanú, pretože je na viacerých miestach interpolovaná. Interpolované časti sa ale netýkajú textu, v ktorom sa hovorí o Komárne, preto je táto listina akceptovateľná ako prameň z 11. stor., ktorý svedčí nielen o dôležitosti dunajského rybolovu, ale vyplýva z nej, že Komárno bolo v 11. stor. už pravdepodobne významnejšou osadou. KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 11.
- 43 CDH IV/3, s. 446 (1268): *Ecclesia s. Andreae Apostoli iuxta Danubium*. Podľa patrocinia sv. Ondreja, patróna rybárov, to mohla byť rybárska osada. MES I, s. 551, č. 721.
- 44 MES I, s. 551, č. 721. CDSI II, s. 124, č. 187: 17. 6. 1245 kráľ Belo IV. odmenil majetkom v Chotíne Polvína (zrejme kastelána), ktorý dal zosilniť hradbu a počas tatárskeho vpádu organizoval obranu hradu.
- 45 Originál sa nezachoval, odpis listiny je inzerovaný v tranzumppte kráľa Vladislava II. zo 6. 11. 1504. OPA, Acta radicalia, Q 24 (B). MES I, s. 520 – 521, č. 421, PDSS III, č. 104: „villam Kamarun, quam nostri inhabitabant udwornici.“
- 46 JUCK, Výsady I, s. 47 – 48, č. 32. CDH IV/3, s. 282.
- 47 VARSÍK, Vznik a rozvoj, s. 180.
- 48 MES I, s. 551, č. 721. MOL DF 248544 (22. 9. 1270).
- 49 MMKo, č. 1.
- 50 RDSI II, s. 42, č. 51.
- 51 RDSI II, s. 109, č. 213.
- 52 RDSI II, s. 259, č. 563.
- 53 ENGEL, Magyarország I, s. 344. RDSI II, s. 487, č. 1126; Anj. Okm. III, s. 31, č. 27; MOL DL 25100.
- 54 ZsO I, č. 24.
- 55 ZsO I, č. 66.
- 56 ZsO II/1, č. 2806, 4373; ZsO II/2, č. 7170.
- 57 ZsO I, č. 5426, 5475.
- 58 MÁLYUSZ, Kaiser Sigismund, s. 134 – 135.
- 59 DVORÁKOVÁ, Rytier, s. 85. ZsO II/2, č. 2806.
- 60 ZsO II/2, č. 7784.
- 61 ENGEL, Magyarország világi archontológiája I, s. 344.
- 62 MOL DL 87960, 38470, 11231.
- 63 DVORÁKOVÁ, Rytier, s. 399.
- 64 MOL DL 12607
- 65 MOL DL 13586 (18. 10. 1440).
- 66 Pozri kap. 6: Významné udalosti.
- 67 ENGEL, Magyarország világi archontológiája I, s. 142.
- 68 ENGEL, Magyarország világi archontológiája I, s. 344; Chronica Hungarorum I, s. 239; MOL DL 15101, 25211.
- 69 ZICHY CSALÁD, s. 90, s. 524: Matej Korvín udeľuje mestečku Neszmély úľavu na daniach, ktoré platili na hrade Komárno (3. 10. 1471): „Quocirca vobis fidelibus nostris castellanis prefati castris nostri Komarom annuimus constituendis et in futurum constituendis...“
- 70 AMB, listina č. 3439 (20.V.1463): Kráľ Matej nariaďuje mestu Bratislave poslať lode do Komárna.
- 71 CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza III, s. 490.
- 72 LUKÁČKA, Genéza, (v tlači).
- 73 MMKo, č. 47
- 74 JUCK, Výsady, s. 47, č. 32.
- 75 MMKo, č. 1. JUCK, Výsady, s. 63, č. 56.
- 76 MMKo, č. 13. Tranzumpt vyhotovil benediktínsky konvent sv. Martina v Pannonhalme (1388).
- 77 MMKo, č. 13, 16, 18. JUCK, Výsady, s. 119 – 120, č. 143.
- 78 MMKo, č. 16, 18.
- 79 MMKo, č. 23: Gubernátor Uhorska potvrdil mestu Komárno predošlé privilégia.
- 80 MMKo, č. 25.
- 81 MMKo, č. 32.

- 82 MMKo, č. 38.
 83 MMKo, č. 44.
 84 JUICK, Výsady, s. 83, č. 91: *cives nostri de Komarun*. MMKo, č. 3. RDSI I, s. 389 – 390, č. 32. Listina palatína Matúša Čáka, vystavená medzi rokmi 1278 – 1283 sa nezachovala.
 85 Originál sa nezachoval, text z konfirmácií uhorských kráľov Žigmunda (8. 10. 1401; 20. 11. 1411), Ladislava V. (22. 6. 1453), Mateja Korvína (2. 3. 1465), Vladislava II. (9. 6. 1492), Ludovíta II. (23. 5. 1518): MMKo, č. 4, 6, 9, 16, 22. CDH VIII/3, s. 531 – 533: „Volentes civitatem nostram Kamarienensem populosam efficere et populorum multitudinem decorare, populis et civibus dicte civitatis nostre hanc gratiam et libertatem speciale duximus concedendam...“
 86 MMKo, č. 26.
 87 MMKo, č. 27.
 88 MMKo, č. 28; konfirmácia Ladislavom V. 22. 2. 1457: MMKo, č. 31.
 89 MMKo, č. 30.
 90 MMKo, č. 35, aj č. 36 (9. 6. 1470) .
 91 MMKo, č. 43, konfirmácie Ludovíta II. (28. 2. 1518 a 6. 3. 1518) MMKo, č. 44, 45.
 92 MMKo, č. 45.
 93 MENCL, Středověká, s. 61.
 94 www.galeriailimes.sk, 10. 9. 2010
 95 CDSI I, s. 180, č. 231.
 96 MÚCSKA, Kronika anonymného notára, s. 59. ŽUDEL, Stolice, s. 65.
 97 GRÁFEL, Pevnostný, s. 5.
 98 CDSI II, 73 – 74, č. 110.
 99 DVOŘÁKOVÁ - PAPONOVÁ, Spomienky, s. 41.
 100 KECSKÉS, Komárom, s. 200 – 201.
 101 RUSINA, Dejiny slovenského výtvarného umenia – Renesancia, s. 744
 102 JUICK, Výsady I, s. 87 – 88, č. 98, 99.
 103 GROSS, Die Regesten der Herzoge von Österreich III, č. 633.
 104 GROSS, Die Regesten der Herzoge von Österreich III, č. 634, 635. 18. 11. 1317 daroval Karol Róbert grófovi Rudolfovi z Pottendorfu majetky neverného vazala vo Wolfse (Balf) a Šoproni, lebo kráľovi pri obliehaní Komárňanského hradu preukázal verné služby.
 105 RDSI II, s. 128, č. 258.
 106 Itinerár kráľovnej Alžbety: DVOŘÁKOVÁ – PAPONOVÁ, Spomienky, s. 80 – 82. Alžbeta bola v Komárne aj 14.I.1441: AMB č. 1746, keď nariadila bratislavskému senátu, aby vypravil päť dobre ozbrojených vozov.
 107 DVOŘÁKOVÁ – PAPONOVÁ, Spomienky, s. 38.
 108 FILOUS, Pevnost, s. 31.
 109 HORVÁTH, The Warring, s. 58.
 110 HORVÁTH, The Warring, s. 58.
 111 AMB č. 3905.
 112 MOL DL 72054. Komárňanský hrad zostal po smrti Mateja Korvína v zálohu Jána Korvína: MOL DF 200537. BERZEVICZY, Aragoniai Beatrici, s. 174.
 113 BERÁNEK – BERÁNKOVÁ, Guberniální, č. 625. MOL DL 72142.
 114 MAREK, Cudzie, s. 333.
 115 MMKo č. 22, 25, 29; MOL DL 14324; STANISLAV, Slovenský, s. 249.
 116 MAREK, Cudzie etniká, s. 118.
 117 RADOVANOVIČ, Pečate, s. 155.
 118 KONCSOL, A Csallóköz II, s. 216.
 119 KRAJČOVIČOVÁ, Komárno, s. 167.
 120 ŠPIESZ, Remeslo, s. 39; AMB, listina č. 3377 (13. 3. 1461); Štatúty: odpis zo zač. 18. stor., ŠA Nitra, Cehalia, mesto Komárno.
 121 HOUDEK, Cechovníctvo, s. 114.
 122 ŠPIESZ, Remeslo, s. 35. ŠA NITRA, Cehalia, mesto Komárno, cech kožušníkov.
 123 ALAPI, A csallóközi, s. 57 – 61. Pápež Inocent III. potvrdil výhody a majetky kláštora v Hronskom Sv. Beňadiku (1209) a udelil mu právo lovu výz v Komárne. CDSI I, s. 118, č. 150.
 124 Tamže, s. 34. ZICHY XI, s. 47 (1470).
 125 MOL DF 207692.
 126 KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 29.
 127 SÖRÖS, A Bakonybéli, s. 355, č. 91.
 128 AMB, listina č. 704 (19. 9. 1402), č. 722 (16. 12. 1403).
 129 SÖRÖS, A Bakonybéli, s. 399, č. 115.
 130 AMB, listina č. 566
 131 AMB, listina č. 1121.
 132 AMB, listina č. 3153.
 133 MMTT, Missiles č. 59.
 134 ŽUDEL, Osídlenie, s. 249.
 135 MOL DF 207692.
 136 NOVÁK, Slovenské, s. 206. AMB, listina č. 1632, 2187.
 137 NOVÁK, Pečate I, s. 454.
 138 MMKo, č. 3.
 139 MMKo, č. 13.
 140 MMKo, č. 18.
 141 MMKo, č. 23; MOL DF 242096.
 142 MMKo č. 25
 143 MMKo, č. 30.
 144 MMKo, č. 33, 34.
 145 MMKo, č. 36.
 146 MMKo, č. 39.
 147 CDSI I, s. 150, č. 190 (1214), s. 165, č. 210 (1216), CDSI I, s. 258, č. 363 (1230); CDSI II, s. 12, č. 14 (1236).
 148 RDSI II, s. 299, č. 662.
 149 ENGEL, Magyarország I, s. 344.
 150 SÖRÖS, A Bakonybéli, s. 399, č. 115.
 151 ENGEL, Magyarország I, s. 141.
 152 ENGEL, Magyarország I, s. 344.
 153 AMB, listina č. 566. ZsO I, č. 2929. MOL DL 90669.
 154 ZsO I, č. 5426, 5475
 155 ZsO II/1, č. 1617.
 156 ZsO II/1, č. 1998..
 157 ZsO II/1, č. 2997.
 158 ZsO II/1, č. 3752.
 159 ZsO II/2, č. 7170.
 160 ZsO IV, č. 1925.
 161 MOL DL 61428.
 162 MOL DL 25945, 75644.
 163 MOL DL 13877.
 164 MMKo, č. 27.

- 165 AMB, listina č. 3377.
 166 MOL DL 1544.
 167 AMB, listina č. 3419.
 168 MOL DL 17428. V roku 1470 prešiel Albrecht Kostka z Postupic (Albert Koska z Pozthwpciz-i et Helfensthyn-i), bývalý dôverník kráľa Jirího z Poděbrad, na stranu Mateja Korvína.
 169 MOL DL 24580.
 170 MOL DL 107123, 58201.
 171 MOL DL 103127, 89014, 30270.
 172 DVOŘÁKOVÁ – PAPONOVÁ, Spomienky, s. 66.
 173 UDVARDY, A kalocsai, s. 94.
 174 MOL DL 46950.
 175 Viedenská univerzita: 2 študenti. Okrem nich je doložený aj jeden študent na univerzite v talianskej Perugii. TŰSKÉS, Magyarország, s. 356; HARSÁNYI, A Domonkos, s. 255.
 176 „Kamariensis est archidiaconatus ultra Danubium,“ MVSI I, č. 11, 52 – 53, 269, 270, 271, 303, 304, 470, 667, 679 – 683. STEINHÜBEL, Nitrianske, s. 243.
 177 KONCSOL, A Csallóköz II, s. 222. V roku 1420 sa spomína kaplán Jakub: MOL DL 48619, 48621.
 178 RADOVANOVIČ, Pečate, s. 155.
 179 Tamže, s. 166.
 180 Podrobne pozri WETTER, Kalich v Komárne, Kadidelnica, s. 817 – 818.
 181 SÖRÖS, A bakonybéli Apátság, s. 355, č. 91. HUNČAGA, Historické štúdie, s. 50. Slovo „Camariensis“ sa uvádza v zozname kláštorov od sv. Antonína z 15. stor. HORVÁTH, A szent Domonkos-rend, s. 192. GYÖRFFY, Az Árpád-kori, s. 431. ROMHÁNYI, Kolostorok, s. 38.
 182 CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza III, s. 489 (1409). SÖRÖS, A bakonybéli Apátság, s. 355, č. 90: Magister Paulus ecclesie in honorem Sancte Dei genitricis Marie per ipsam in Kamaronio constructe et fratribus in eadem iugiter famulantibus pro salute et remedio anime sue, fratrum suorum, familiarumque omnium tributum piscium in toto super aqua Wagh et Danubii versus Strigonium vel Budam descendendum....dedisset, donasset et contulisset.
 183 RDSI I, s. 192. č. 414.
 184 ERDÉLYI, A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII, s. 69, 348, 353 – 356, 390. Po r. 1490 prosil bakonybelský opát Ladislav kráľa Vladislava II. Jagelovského, aby kláštora vrátil príjmy z komárňanského mýta, ktoré obsadil Matej Korvín (Matthias rex predictum ipsius thelonii seu tributum proventum, nescitur qua occasione, omnino pro se occupaverat, bez udania dátumu). SÖRÖS, A bakonybéli Apátság, s. 541, č. 250. V súpise majetkov a príjmov kláštora v Bakonybél (z pol. 16. stor.) sa uvádza, že kláštor má iba tretinu mýta z komárňanského prístavu a trhu. SÖRÖS, A bakonybéli Apátság, s. 588, č. 290. KOLAROVSKÁ, Dejiny, s. 33.
 185 HARSÁNYI, A Domonkos, s. 255.
 186 SÖRÖS, A bakonybéli Apátság, s. 353, č. 91. MOL DL 107492.
 187 SÖRÖS, A bakonybéli Apátság, s. 390, č. 108.
 188 MOL DL 37349.
 189 MOL DL 37349, DF 208253.

KOMÁRNO

germ. Komorn, hung. Komárom

1. Name

Earliest mention: *Camaran* (1209)

Other names and variants:

Latin sources: *villa Kamarun* (1265), *Comarun* (1304), *Kamarom* (1306), *cives nostri de Komarun* (1307), *Kamaryno* (1321), *civitatem nostram Kamariensem* (1331), *civitas Kamaron* (1382), *civitas Komaron* (1401).

German sources: *Gummar* (1317), *Gumaren* (1317), *Gamarn* (1439)

Czech (Slovak) sources: *ω Komarnie* (1510)

Etymology: name of Komárno is probably composed of a word *komár* – a “mosquito” and an ending -no. The original meaning thus was “a place with many mosquitoes”, reflecting the fact that Komárno is located in a swampy area near the Danube.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Nitra Region; in the Middle Ages the town was located in the territory of Komárno Comitatus (medieval county), one of the oldest counties in the Kingdom of Hungary

Komárno is situated in Danubian Lowland, at the borders with Hungary, at 110 meters above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: Near Komárno passed an important road, so called Amber Road. Komárno took advantage of its strategic location, emerged not far from one of the crucial fords over the Danube. Tax collector from Komárno *Ladislaus tributarius de dicta Komaron* is mentioned on 30 April 1414.

Boundaries: Most villages around Komárno belonged to the Komárno Castle estate, to the Esztergom Archbishopric and Pannonhalma Abbey. Komárno initially did not own any villein villages or lands. Matthias Corvinus donated estate Várköző (*Warkezew*) to Komárno on 31 March 1489.

3. Earliest settlement

Komárno is one of the oldest settlements in the Carpathian Basin. The area was inhabited The Neolithic Age. Medieval Komárno evolved from three settlements lying side by side: Ondrášová (*villa Sancti Andree*), Kesi (*villa Kezew*) and village of Komárno (*villa Camarun*) near by the Castle.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town

Basic privilege: A deed issued by Béla IV on 1 April 1265 is considered the first privilege charter granted to Komárno. It is both a donation and granting of privileges: in the first part the ruler donated the Komárno Castle and village (*villa Kamarun*) to Chamber Count Walter, in the second part he granted the guests the town law of Buda. On 15 April 1277 Komárno Comes Thomas of the Hont-Poznan family bestowed municipal and trade privilege upon the town, exempting guests settled in Komárno from jurisdiction of castellans, extending powers of mayor and giving townsmen the right of free transport, without paying tolls at ports.

Confirmations of basic privilege: 6 October 1331 by Charles Robert, 27 December 1382 by Queen Mary, 8 April 1401, 20 September 1411 by Sigmund, 25 September 1446 by John Hunyadi, 22 June 1453 by Ladislaus V, 2 March 1465 by Matthias Corvinus, 9 June 1492 by Vladislaus II, 23 May 1518 by Louis II

Important partial privileges and confirmations (selection):

6 October 1331 – Charles Robert confirms the privileges granted by bán Thomas and grants citizens more privileges

24 June 1453 – Ladislaus V orders all dignitaries of the country, towns and toll collectors not to harass Komárno traders and not to collect any fees from them

5. Architectural development and town topography

The town was fortified, stretching as far as the Old Fortress, as early as the 16th century.

Komárno Castle: Originally an early Renaissance fortress, today known as the Old Fortress, was built at the confluence of the Danube and the river Váh, on the site of medieval lowland castle from the 13th century (first documented in 1218). On 2 February 1242 the Castle is mentioned among the fortresses still resisting the attacks of Tatars. Matthias Corvinus rebuilt it in Renaissance style.

6. Significant events (chronology)

21 October 1317 – Charles Robert in Komárno

September - November 1317 – the besieged Komárno Castle is defended by Matthew Csák against the troops of Charles Robert; ally of the latter is Frederick the Fair of Germany

after 8 October 1317 – Frederick announces that he has invaded with his army the area between the Danube and river Váh in front of the Komárno Castle, has prepared necessary siege machines and soon will capture the Castle illegally taken by Matthew Csák

before 3 November 1317 – Royal army captures the Castle

8 February - 11 May 1440 – Queen Elizabeth in Komárno

22 February 1440 – Queen Elizabeth gives a birth to Ladislaus V (the Posthumous) in Komárno

spring 1465 – Matthias Corvinus in Komárno

winter 1466 – Matthias Corvinus with his army in Komárno

21 August, 25 August 1510 – Vladislaus II in Komárno

7. Demographic development

In 1592 the town had 61 homesteads of villeins and 16 holdings of noblemen, some of the homesteads were abandoned. In addition, there were 33 houses with no land, 28 houses of coachmen and widows, and some houses of soldiers.

8. Economic activities

In the 15th century town had a guild of shoemakers and furriers, since the early 16th century also a guild of fishers, supplying the fish to the Royal Court. Fish market was held on Tuesdays at the port, attended by merchants and traders from afar.

9. Town administration

Municipality: Komárno was an administrative center of Komárno Comitatus. The municipality was headed by mayor and town council.

Town chancery: Komárno mayor and 6 jurors issued a deed on 30 April 1414

Seal: Komárno had two seals of different sizes, both originated in the 15th century

Coat of arms: dated back to the 15th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 2

11. Church History

Parish Church of St. Andrew (18th century): built on the site of a medieval Church of St. Andrew in Ondrášová (1268). The church, together with the village, was destroyed by Turks in 1594.

An Orthodox community, having its own late Gothic Church of the Holy Mother of God (consecrated on 17 May 1511), lived in Komárno since the early 16th century. In the early 14th century Dominican Order came to Komárno, building here a monastery dedicated to the Virgin Mary (*claustrum Virginis gloriose in Komaron*). Dominican Monastery was situated on the site of former Franciscan church (17th century).

Miroslava Slezáková, Katarína Nádaská

KOŠICE

nem. Kaschau, maď. Kassa

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Prvýkrát sa osídlená oblasť dnešných Košíc spomína v listine z r. 1230 ako *villa* (osada) „Cassa“¹ v senianskom privilegii z r. 1249 vo forme „Kassa“ („hospites nostri de Kassa“), v 50. rokoch 13. stor. znovu ako „Cassa“.²

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

Cassa 1261, *Cassa* 1283, *Cassa* 1290 (1382), *Cassa* 1307 (1448), *castrum dicte Cassensis* 1347, *Cassovia* 1392, *ecclesie Cassoviensis* 1402, *civitatis Cassoviensis* 1474, *Kaschovia* 1522.³

Nemecké pramene

Casscha 1407, *Stadt Khaschaw* 1535, *Caschaw* 1603 – 1604.⁴

Latinizovaný tvar „*Cassovia*“ sa objavuje v polovici 14. storočia a zovšeobecnel v priebehu 15. storočia.⁵ Nemecká forma „*Cascha*“ a „*Kaschau*“ sa objavuje v súvislosti s písomnosťami košickej mestskej kancelárie, v ktorej sa od začiatku 15. storočia používala aj nemčina.⁶

Slovenské (české) a poľské pramene

Prvýkrát sa názov mesta v slovakizovanom, resp. poľskom tvare „in Cosszicie“ objavuje v poľskej kronike Jána z Czarnkowa v r. 1382 – 1383.⁷ V košickej mestskej knihe k roku 1501 ako „*Koschyczky*“.⁸ Slovenské ekvivalenty“ 1449 s Kossiczemy“, 1451 v Kossyczzech, 1452 s Cossiczi, 1455 z Coszczicz používali pisári kapitána Jána Jiskru resp. českí žoldnieri.⁹

Etymológia názvu

Pôvodne slovenský názov osady v zmysle „*Košiči*“ sa odvodzuje z osobného mena pôvodného vlastníka pôdy Košu, teda vo význame „*Košiči*“, t. j. „*Košovi ľudia*“, „*ľudia patriaci ku Košovi*“, resp. „*potomci Košu*“.¹⁰

O. R. Halaga na základe jazykového vývoja odhaduje vznik osady Cassa najneskôr v 12. storočí.¹¹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Košický, okres Košice I., geografická poloha 48° 43' severnej zemepisnej šírky, 21° 15' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto Košice leží v severnej časti Abovskej župy. Do polovice 13. storočia patril Abov do veľkého kráľovského komitátu *comitatus Novi Castris (Ujvar)*.¹²

Geologické podmienky

Mesto (pôvodne osada) Košice bolo založené v Košickej kotline, v blízkosti vodného toku rieky Hornád a potoka Čermel. Zo západnej strany mesta sa rozkladajú výbežky Slovenského rudohoria. Severozápadným smerom (medzi Košicami a Gelnicou v oblasti obcí Nižný a Vyšný Klatov) sa podľa donácií z 2. polovice 13. storočia rozkladal les, tzv. čierny (veľký) les (*silva nigra, fekete erdő*), od r. 1297 majetok komesa Hanuša z Košíc.¹³

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Región východného Slovenska od 13. storočia spájali cesty s oblasťami centrálného Uhorska, Sedmohradska, Poľska a Rusi. Zo severu sa v Košičiach stretávali dve cesty, jedna prechádzala cez Bardejov severne smerom na Sandomierz, s odbočkou na Lvov. Cez Spišskú Novú Ves a Starú Lubovňu prechádzala druhá trasa, pokračujúca do Krakova a odtiaľ buď smerom na Vratislav alebo na Toruň. Do Levoče ústila i trasa zo Žiliny, tiež napojená na cestu do mesta Vratislav a smerom do Čiech (spomínaná r. 1364¹⁴). Z východu do Košíc ústila priama cesta z Lvova. Smerom na juh sa obchodná cesta rozvetvovala buď na juhozápad (do Budína) alebo smerom k čiernomorskému pobrežiu na Debrecín a Veľký Varadín. Okrem pozemných ciest spájali región východného Slovenska i vodné cesty, využívané najmä v predprivilegiálnom období mesta.¹⁵

Pôvodná slovenská osada sa podľa B. Varsika nachádzala priamo na dôležitej ceste *magna via*, ktorá spájala Pobaltie, oblasť Uhorska a Balkán. Zároveň sa v jej blízkosti nachádzala križovatka s cestou na Spiš.¹⁶ J. Duchoň pôvodnú diaľkovú cestu odkláňa asi 9 až 10 km na východ od dnešného centra mesta. Jej smerovanie cez stredoveké Košice malo nastať až po vzniku mesta.¹⁷

Z donačných listín vyplýva, že Košice okrem spojnic nadregionálneho významu udržiavali cestné spojenia aj so svojimi predmestiami, najbližšími majetkami a susedmi: s kláštorom v Krásnej nad Hornádom (*Zepľak*), na sever s hradom a panstvom Sokoľ (*Zakolya*), s Krompachami a Spišským hradom,¹⁸ na juhovýchod smerom na Lubinu (dnes časť Košíc) a Nižnú Myšľu. Lúčovité rozvetvovanie ciest z mesta činilo z Košíc centrum regiónu.

Cesty ústili do mestských brán v hradbách. Cez hornú bránu mesta viedla cesta na Prešov a ďalej do Poľska, od druhej polovice 14. storočia po starej spišskej ceste na Spiš a do Liptova.¹⁹ Z Hnilnej brány viedli komunikácie na Myslavu, Jasov, Moldavu a Smolník.²⁰ Dolná brána zabezpečovala spojenie od Sedmohradska, Budína a Tokaja.²¹ V 15. storočí po vybudovaní Mlynskej a Malovanej brány získalo mesto prístup k ramenám Hornádu s mlynmí.

Tridsiatková stanica

Košice boli sídlom tridsiatkovej stanice, poplatok sa nazýval aj košický tridsiatok, „*Tricesima Cassouiensis*“.²² Tridsiatková stanica pôsobila pravdepodobne od začiatku 14. storočia, výber tridsiatku dokladuje omodejovská rezignácia z r. 1311.²³ Košická stanica mala svoje filiálky v Levoči, Bardejove, Kežmarku, Starej Lubovni, Stropkove, Humennom, teda na tradičných obchodných cestách spájajúcich Košice s Poľskom. Do r. 1548 mala košická tridsiatková stanica pobočky aj vo Vranove, Moldave, Jasove a Turni.²⁴ Okrem hlavnej centrály sídliacej v tzv. kráľovskom dome fungovala v meste i lokálna filiálka pre košických kupcov a tranzitujúcich obchodníkov.²⁵

Chotár

Košický chotár sa pôvodne skladal z historických celkov, ktorých základom bola oblasť pôvodného chotárneho spoločenstva Cassa. Severnou časťou sídla Cassa bola lokalita Vyšné Košice s rovnomennou osadou, oddelené v r. 1261. Prvý opis chotára Vyšných Košíc (*Superior Cassa*) pochádza z r. 1261.²⁶

Okolo kráľovskej osady Cassa, ktorá sa do konca 13. storočia rozvinula na mesto, vznikali predmestia. (pozri kap. 5. časť Predmestia) Charakter lokality mesta môžeme rekonštruovať na základe vybraných dôležitých bodov v okolí Košíc.

Hranice chotára mesta Košice (ako zvyšku pôvodného chotárneho spoločenstva Koša) zo severu vymedzovala oblasť tzv. Vyšných Košíc. Po r. 1347, kedy sa Vyšné Košice stali súčasťou mesta, sa hranica chotára mesta presunula severnejšie za vrch Hradová. Severozápadne od mesta, smerom ku Gelnici, sa rozkladal tzv. čierny les, *silva nigra*. Západne sa nachádzal premonštrátsky kláštor v Jasove so statusom hodnoverného miesta. Na juh od mesta ležala Barca, osada kráľovských hostí Seňa, a od nich mierne východne majetky Čaňa a Gyňov, ktoré dostali r. 1261 pôvodní obyvatelia za odstúpenie Vyšných Košíc. Juhovýchodne sa rozkladali majetky benediktínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom (*monasterium Beatae Virginis de Zeplak*), ktoré hraničili s chotárom Košíc.²⁷

K územiu Košíc patrilo aj jeho rozsiahle stredoveké feudálne vlastníctvo, ktoré O. R. Halaga nazýva aj domíniom. Od druhej polovice 14. storočia do polovice 15. storočia Košice nadobudli Myslavu, Nižný a Vyšný Tejkeš, Ťahanovec, Kavečany, panstvo Sokol (Tepličany, Malá Vieska, Kostolany, Sokol, Veľká a Malá Lodina, Ružín, Rokycany), Košickú Belú a Bašku, ktoré tvorili pre Košice základný a takmer kompaktný majetkový celok do 17. storočia. Feudálne majetky Košice výraznejšie nadobúdali do polovice 16. storočia, kedy trvalo vlastnili 21 dedín a mestčiek a prechodne 60. Od tohto obdobia ich stredoveké feudálne majetkové vlastníctvo upadá.²⁸ V r. 1347 mestu patria aj príjmy z Hradovej a v r. 1557 preberá do dočasnej správy majetky dominikánov.²⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Prvé doklady osídlenia Košickej kotliny, lokality dnešných Košíc a blízkeho okolia poznáme z praveku. Najrozsiahlejšie nálezy pravekého osídlenia boli odkryté v dnešnej mestskej časti Barca južne od historického centra mesta z obdobia mladšej a neskorej doby kamennej, zo staršej a mladšej doby bronzovej a taktiež pozostatky slovanského a avarskeho osídlenia.³⁰ Mladopaleolitické sídliská boli odkryté pri výskumoch v lokalitách Košice-Barca. Z mezolitu pochádzajú objavené drobné obsidiánové výrobky tiež z Barce. Významným náleziskom z doby bronzovej a staršej doby železnej je Nižná Myšľa. Metalurgia železa v staršej dobe železnej sa zistila v Čečejovciach a Jasove. Významnou pamiatkou a dôležitým kritériom datovania doby železnej na východnom Slovensku je prvá keramika vyrobená na hrnčiarskom kruhu z 5. storočia pred Kristom. Jej nálezy pochádzajú z Čečejoviec, Blažíc-Bohdanoviec, Šebastovcie a Barce.

Na prelome letopočtov prenikli do Košickej kotliny k autochtónnemu obyvateľstvu Kelti a po nich Dáci. Z obdobia posledných piatich storočí existencie Rímskej ríše sa v Košickej kotlině našli najmä rímske mince a pozostatky keramiky. Od 6. storočia sa v Košickej kotlině objavuje slovanské osídlenie. Prítomné boli v 7. storočí aj pohrebiská z doby slovansko-avarského spoluzitia. Významnými náleziskami sú pre dané obdobie okrem Barce, aj Šebastovce, Valalíky-Všechsvätých a Seňa. V Barci boli zistené pohrebiská z doby veľkomoravskej aj po zániku Veľkej Moravy.³¹ Najvýznamnejšie náleziská najstaršieho osídlenia v okruhu Košíc sa nachádzajú južne od mesta. Priamo v centre mesta pôvodných stredovekých Košíc sa praveké nálezy nenašli, najstaršie odkryté sídla pochádzajú zo stredoveku. V širšom okruhu stredovekého jadra mesta (dnešné územie Košice-mesto, Košice-okolie) je doložené kontinuálne osídlenie od praveku po stredovek, najmä kvôli priaznivým podmienkam pre poľnohospodárstvo.³²

Strategickou lokalitou na sever od Košíc bola Hradová. Výskum potvrdil osídlenie v mladšej dobre bronzovej. Kamenný hrad Omodejovcov stál pravdepodobne na mieste pravekého a zrejme aj staršieho stredovekého objektu.³³ (pozri kap. 5. časť Hrady)

Južne od mesta v lokalite Breh (Krásna nad Hornádom) bol od polovice 12. storočia doložený benediktínsky kláštor, ku ktorému sa viazalo osídlenie.³⁴

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, od polovice 14. storočia slobodné kráľovské mesto (tavernikálne).³⁵

Prvá zmienka o lokalite z r. 1230 osada ako „*villa Cassa*“.³⁶

Prvýkrát sú Košice v prameni označené ako mesto (*civitas*) v roku 1297.³⁷ K danému desaťročiu sa predpokladá dobudovanie mestských múrov ako znaku premeny osady na mesto.³⁸ Výraz *civitas* v súvislosti s Košicami v danom období ešte nie je pravidlom. Nevyškytuje sa hneď súbežné používanie výrazov „*cives*“ a „*civitas*“. V listine jágerského biskupa z roku 1290, sa objavuje pre označenie mešťanov výraz „*cives et universitas hospitum*“ a pre Košice ešte výraz „*villa*“.³⁹ V r. 1292 už nenachádzame termín „*hospites*“, iba označenie mešťanskej obce ako „*universitas civium*“.⁴⁰

Základné privilégium

Základné privilégium spred r. 1249 sa nezachovalo (ani v neskorších confirmáciách). Spomína sa len v privilégii Bela IV. pre hostí zo Sene (*hospites nostri de Scena, Schena*, približne 20 km južne od Košíc) z 13. 4. 1249.⁴¹ Hostia zo Sene získali rovnaké práva v súdnej oblasti, v otázke odvádzania desiatkov a v odvádzaní daní od usadlostí ako hostia z Košíc (*hospites nostri de Cassa*).

O. R. Halaga síce na základe analógií predpokladá, že Košice svojím prvým privilégiom získali širšie výhody, ale je pravdepodobnejšie, že do konca 13. storočia patrili k mestám s neúplným mestským zriadením. Celkom jasne to dokumentujú čiastkové privilégia, ktoré mesto získalo v priebehu prvej polovice 14. storočia od kráľa Karola Róberta. Išlo o právo slobodnej voľby farára, právo len jemu

odvádzať desiatky, právo nechať vyčlenené desiatky na poli, vyňatie spod právomoci župana, slobodná voľba richtára, právo odvolať sa voči rozsudku svojho richtára (sudcu) ku kráľovi, slobodu pristahovania sa do obce, vyňatie z povinného ubytovania a stravovania kráľovských úradníkov, oslobodenie z vojenskej služby, spresnenia výmeny minci, právo trhu, colné výhody a právo testamentu.⁴² (por. čiastkové privilégium z 28. 7. 1347).

Významnejšie čiastkové privilégiá a potvrdenia (výber)

- 1261 mladší kráľ Štefan V. daroval košickým hostom Samphlebenovi a Oblovi zem Vyšné Košice za ročný poplatok pol fertóna⁴³ zlata, oslobodil obyvateľov lokality od vojenskej povinnosti, vyňal ich spod právomoci župana, priznal im právo voľby vlastného zvoleného richtára, slobodu riadiť sa vlastnými slobodami a zvyklosťami.⁴⁴ R. 1347 (6. 2.) odstupujú, spomínané územie predávajú ich vnuci Košiciam.⁴⁵
- 1290 jágerský biskup Ondrej vyňal na žiadosť richtára, mešťanov a komunity obyvateľov Košíc košického farára spod právomoci archidiakona a v duchovných sporoch podriadil mešťanov priamo pod svoju autoritu.⁴⁶
- 3. 10. 1311 omodejovská rezignácia znamenala, že synovia zosnulého palatína Omodeja Abu sa zaviazali rešpektovať a viac nenarušovať staršie práva košických mešťanov, ako slobodné užívanie kráľovských lesov medzi Košicami a Gelnicou a smerom k Myslavskému potoku, prestať vyberať od mešťanov neoprávnené mýtné poplatky a stavať hrady na cudzích majetkoch.⁴⁷
- 9. 4. 1319 Karol Róbert oslobodil košických hostí od platenia mýta v Abovskej a Zemplínskej stolici.⁴⁸
- 21. 5. 1321 Karol Róbert oslobodil košických hostí od platenia komorského zisku z výmeny minci (*lucrum camerae*) a upravil výmenu peňazí pre hostí a prichádzajúcich do mesta na 6 týždňov v roku.⁴⁹
- 28. 1. 1342 Karol Róbert za pomoc v boji proti Matúšovi Čákovi priznal košickému richtárovi a prísazným úplnú súdnu právomoc, odvolať sa mohli k súdu kráľa alebo taverníka.⁵⁰
- 8. 4. 1345 Ludovít prikázal mýtnikom v Seni, Kőzépneleti a Drieňove nevyberať neoprávnené mýto od Košičanov.⁵¹
- 6. 5. 1346 Ludovít I. udelil košickej mestskej rade právo v spolupráci so stoličnou vrchnosťou stíhať zločincov v celej Abovskej župe.⁵² Na dorze listiny iným písmom „*Super iure gladii*“.
- 28. 7. 1347 Ludovít I. udelil Košičanom mestské výsady podľa výsad Budína, z nich najdôležitejšie boli:
 - z viníc Košičanov nemajú byť vyberané džberové poplatky (*chybriones*);
 - žiaden šľachtic nemá právo násilne vstúpiť do mesta proti vôli mešťanov;
 - zákaz predaja domov prichádzajúcim ľuďom, ktorí sa v meste nechcú trvalo usadiť;
 - v prípade, že vlastník nehnuteľnosti nemá dedičov, môže majetok odkázať podľa svojej vôle;
 - slobodná voľba farára;
 - slobodná voľba richtára (*maiozem ville, villicus*) s úplnou súdnou právomocou;
 - zákaz násilného vstupu (*ius descensus*) a súdenia palatínom v meste;
 - potvrdenie konania košických denných trhov a oslobodenie od mýtnych poplatkov pre vozy, ktoré na ne prichádzali;
 - slobodné dedenie hnutelného i nehnuteľného majetku;
 - obnovenie bývalého omodejovského hradu na Hradovej (*castrum dicte civitatis Cassensis*).⁵³
- 28. 7. 1347 Ludovít I. povolil konanie výročného košického jarmoku v oktáve sviatku sv. Michala (29. 9.) až do jeho kvindény (15 dní), v otázke oslobodenia trhovníkov od platenia mýt udelil mestu rovnakú výsadu, ako užíval Budín.⁵⁴
- 28. 7. 1347 Ludovít I. povolil konanie výročného košického jarmoku v oktáve sviatku sv. Trojice (nedela po Turiciach) až po jeho kvindénu (15 dní), v otázke platenia mýt a poplatkov počas jarmoku udelil Košiciam udelil rovnakú výsadu ako užíval Budín.⁵⁵
- 18. 10. 1347 Ludovít I. spresnil podmienky konania výročných trhov v Košiciach podľa budínskeho vzoru, najmä v súvislosti s oslobodením prichádzajúcich obchodníkov od platenia mýt.⁵⁶
- 18. 10. 1347 Ludovít I. spresnil nedávno vydané košické výsady podľa výsad mesta Budín:
 - len košickí mešťania mohli predávať v meste víno až do Turíc;
 - spresnenie úplnej súdnej právomoci pre richtára a prísazných (možnosť odvolať sa ku kráľovi alebo hlavnému taverníkovi, slobodne súdiť a trestať zločincov).⁵⁷
- 9. 8. 1361 udelenie práva skladu: Ludovít I. prikázal kupcom prichádzajúcim z Rusi a Poľska zložiť a ponúknuť na predaj svoj tovar v Košiciach.⁵⁸
- 3. 10. 1364 Ludovít I. Veľký v súvislosti s vybudovaním novej cesty z východného Slovenska do Bratislavy a Čiech zvýhodnil košických a spišských kupcov v platení mýtnych poplatkov v Liptove, Turci a Žiline.⁵⁹
- 7. 5. 1369 Ludovít I. udelil Košiciam ako prvému mestu v Európe erb.
- 24. 5. 1371 privilégium kráľovnej Alžbety priznalo košickým obchodníkom v Poľsku rovnaké práva ako Krakovčanom. Aj clo malo byť od nich vyberané v rovnakej výške.⁶¹
- 16. 9. 1378 kráľovná Alžbeta znížila košickým a levočským kupcom clo v Poľsku na polovicu.⁶²
- 1380 Ludovít I. oslobodil košických hostí a mešťanov spod súdnej kompetencie stoličných úradov.⁶³
- 1392 Žigmund Luxemburský povolil konanie jarmoku na sviatok sv. Alžbety (17. 11.).⁶⁴
- 2. 1. 1399 Žigmund Luxemburský pod hrozbou zabavenia tovaru prikázal obchodníkom zo Sedmohradska a Veľkého Varadína dodržiavať košické právo skladu.⁶⁵
- 1. 10. 1402 Žigmund Luxemburský obmedzil povinnosť vyložiť a odpredať tovar v Košiciach len na zahraničných kupcov.⁶⁶
- 7. 6. 1404 Žigmund Luxemburský stanovil cudzím kupcom v Košiciach maximálne množstvá presne špecifikovaných obchodovaných tovarov, ktoré mohli privážať do Košíc.⁶⁷
- 1. 9. 1411 Žigmund Luxemburský udelil Košiciam monopol na výrobu barchetového súkna.⁶⁸
- 13. 4. 1423 Žigmund Luxemburský po rokovaní s poľským kráľom Vladislavom v Bardejove rozriešil spor medzi košickými a poľskými obchodníkmi ohľadom práva skladu v Košiciach a Krakove.⁶⁹
- 11. 3. 1496 Vladislav II. Jagelovský rozsúdil spor o práve skladu medzi mestami Košice a Levoča v prospech starších privilégií Košíc.⁷⁰
- 1517 Ludovít II. Jagelovský udelil mestu právo usporadúvať jarmoky na sviatok Nájdenia sv. Kríža (3. 5.) a Nanebovzatia Panny Márie (15. 8.).⁷¹

Mestské právo

Košice spočiatku patrili do magdeburského právneho okruhu. Na základe udelených privilégii sa mesto začalo v polovici 14. storočia riadiť budínskym mestským právom.

Rozširovanie košického mestského práva:

13. 4. 1249 – Seňa⁷²

1317 – Drieňov – Židovany, majetok mesta, získava košické mestské a gelnické banské právo.⁷³

1342 – Stará Lubovňa⁷⁴

1376 – Bardejov⁷⁵

1397 – Vyšný a Nižný Klatov (Tejkeš), Košiciam patriaca časť dediny Myslava.⁷⁶

1405 – Sabinov⁷⁷

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Názory na stavebný a topografický vývoj, ktoré viedli k vzniku Košíc, sa rôznia.⁷⁸ Doteraz neboli objavené pramenné alebo archeologické nálezy, ktoré by ich zjednotili. Najstaršie moderné teórie pochádzajú od Branislava Varsika a Ondreja R. Halagu. Spoločným východiskom ich skúmania je dnešná Kováčska ulica (*Slovenská ulica, plathea Sclavorum, Windische Gasse, Tót útca*), kde kládli pôvodnú osadu domáceho obyvateľstva, ktorá splynula s osadou kráľovských hostí (*hospites*). Podľa Varsika nemeckí hostia vybudovali svoju osadu na dnešnej Hlavnej a Mäsiarskej ulici.⁷⁹ Halaga osadu nemeckých osadníkov situuje na dnešnú Alžbetinu ulicu (*Hnilná ulica, platea Putrida, Faulgasse*).⁸⁰ Najnovšie teórie o genéze Košíc pochádzajú z 90. rokov 20. storočia. Štefan Eliáš situuje pôvodnú osadu na Alžbetinu ulicu. Hostia sa podľa neho usadili priečne k pôvodnej osade na dnešnej Hlavnej, Mäsiarskej a Kováčskej ulici.⁸¹ Jozef Duchoň nepredpokladá vznik Košíc spojením dvoch osád. Topografia historického jadra podľa neho nenásvedčuje predchádzajúce osídlenie. Osada nemeckých hostí sa na mesto sformovala samostatne bez splynutia s iným osídlením. Osada autochtónneho obyvateľstva sa mala rozkladať na území južného predmestia Košíc.⁸²

Archeologické a pamiatkové výskumy v 80. a 90. rokoch 20. storočia a začiatkom 21. storočia zachytili najstaršiu zástavbu mesta od dnešného Štátneho divadla na juh. Počas rekonštrukcie Štátneho divadla v centre (Hlavná ulica) boli odkryté základové murivá pôvodnej **gotickej radnice**, novovekej kupeckej haly a pôvodného **mestského divadla**. V dvorovom trakte medzi Hlavnou (č. 52 – 58) a Mäsiarskou ulicou (č. 17) boli nájdené zvyšky podmurovky jednopriestorového domu datované do 13. storočia. V tejto polohe boli odkryté aj **gotické portály** v suteréne dvorového traktu domu, **gotické a renesančné pivnice**, **gotická studňa** a **gotická chladnica** s nálezmi najmä kuchynského náradia, pohárov a domácich potrieb z 13./14. až konca 15., resp. začiatku 16. storočia. Ďalšie zvyšky stredovekého domu z prelomu 15. a 16. storočia boli preskúmané pri prestavbe kina Slovan v nádvorí historickej radnice na Hlavnej ulici (č. 59).⁸³ **Levočský dom** na Hlavnej ulici (č. 65) pochádza z konca 15. storočia. Pôvodne meštiansky dom, od druhej polovice 16. storočia hostinec mesta. V jadrách domov na Alžbetinej ulici (č. 25 – 27) a po oboch stranách Hlavnej ulice pri dome sv. Alžbety a kaplnke sv. Michala (č. 20 – 30) sa zachovali dispozície kamenných meštianskych domov od prelomu 13. a 14. storočia. Boli tu domy majstrov stavby kostola z konca 15. storočia a bokom na juh oproti domu a kaplnke sv. Michala sídlila **stredoveká fara**.⁸⁴

Hradby

V 80. a najmä v 90. rokoch 20. storočia prebehlo aj rozsiahly archeologický výskum fortifikácie mesta. Boli odkryté zvyšky mestských brán a zmapovaný ich architektonický vývoj. Čiastočne boli zachytené aj samotné hradobné múry v stredovekom obvode mesta medzi Hnilnou a Malovanou bránou, na Zvonárskej a Zbrojničnej ulici a na Dominikánskom námestí.⁸⁵

Hradby začali stavať pravdepodobne od 60. rokov 13. storočia resp. v poslednej tretine 13. storočia. Ich budovanie súviselo s premenou osady na mesto v 90. rokoch 13. storočia, kedy sa predpokladá dokončenie najstarších kamenných košických hradieb.⁸⁶ Neskoršia Spišská (Levočská) kronika uvádza rok 1290 ako dátum „vystavania“ Košíc.⁸⁷ Najstaršia písomná zmienka o hradbách (*Stadtmaure*) pochádza zo stanov košických kožušníkov z roku 1307 v tranzumpte z roku 1448, ktorí sa podobne ako iné cechy mesta mali starať o istý úsek hradieb.⁸⁸ Hradby prestavovali od prelomu 14. a 15. storočí počas vlády Žigmunda Luxemburského, Mateja Korvína a Jagelovcov až do polovice 16. storočia, kedy sa niektoré časti prestavali a postavil sa vonkajší druhý pás hradieb. Dve línie hradieb sprevádzala z vonkajšej strany **vodná priekopa**.⁸⁹ K značnému porušeniu gotických hradieb došlo pri požiari v roku 1556.

V mestských hradbách je v jednotlivých etapách výstavby doložených **päť brán**: Dolná (*Unteres*), Horná (*Oberes*) a Hnilná (*Faul*) boli najstaršie, okolo roku 1400 pribudli Malovaná (*Gemölte*) a Mlynská (*Molendinaria*).⁹⁰ Z 15. storočia sa s neskoršími úpravami zachovala tzv. Katova bašta.⁹¹

Uličná sieť – Historické jadro Košíc, **námestie** má špecifický pretiahnutý vretenovitý resp. šošovkovitý tvar. Podobný tvar mestského centra je na východnom Slovensku pomerne častý.⁹² Jadro mesta vzniklo krížením hlavných cestných ťahov v tvare latinského kríža. V mieste kríženia, kde je uličná os najširšia, vzniklo prirodzené centrum s farským kostolom. Pri premene osady na mesto sa zároveň sformovali domové bloky paralelné s hlavnou ulicou. V priebehu 14. storočia sa pôdorys mesta ustálil.⁹³ Tvar stredovekého jadra a uličnej siete mesta sa zachovali do súčasnosti.

Košice sa vyznačujú pravidelnosťou uličnej siete. Rovnobežne so šošovkovito pretiahnutým jadrom vedie na východnej strane Mäsiarska ulica (*„platea Carnificum“*⁹⁴) a na západnej strane Kováčska ulica (*„plathea Sclavorum“*⁹⁵). Tieto tri základné ulice pretína priečne línia ulíc Alžbetina (*„platea Putrida“*, *„Faulgasse“*⁹⁶) a Mlynská (*„platea Molendini“*, *„platea Muelgasse“*⁹⁷). Hlavnú štruktúru ulíc dopĺňali bočné ulice

*„twergasse“*⁹⁸).

Domové parcely majú orientáciu v smere východ – západ. Výnimkou je Alžbetina ulica, kde domové parcely majú orientáciu v smere juh – sever.

Mesto sa delilo na 4 mestské štvrte, tzv. kvartály, ktorých hranice tvorila línia Hornej a Dolnej brány a priečne línia Malovanej brány. Mimo kvartálov bola insula, čo bol Čermelským **potokom vytvorený ostrov** na priestranstve dnešnej Hlavnej ulice.⁹⁹ Domy najbohatších mešťanov stáli na námestí a patrili do jednotlivých daňových kvartálov.

Predmestia – K mestu patrili aj predmestské osady s vlastnými kostolmi, tzv. huštáky. Predmestia tvorili jednotlivé alebo prepojené osady a samostatné ulice, *„in dicta civitate nostra Cassensi et in suburbio eiusdem curias, domos et edificia et vineas habent“*.¹⁰⁰ K najstarším

sídliškám spomedzi košických predmestí patrí južné predmestie za Dolnou bránou. Nazýva sa aj „*villa Ludmani*“ (Ludmanská ves).¹⁰¹ Stál tu mestský špitál s kostolom Ducha Svätého. „*Villa Ludmani*“ mala najviac domov (65 v prvej tretine 16. storočia) a najväčšiu rozlohu zo sídel košických predmestí.¹⁰² Západné predmestie tvorili „*Bindersdorf*“ (Bednárska ves)¹⁰³, „*Knoblochsdorf*“ (Cesnaková ves)¹⁰⁴, „*Richterdorf*“ (Richtárska ves)¹⁰⁵, „*Terra S. Leonardi*“ (Zem sv. Leonarda) s „*Leonhartberg*“ (Vrch sv. Leonarda)¹⁰⁶, „*Zichelsdorf*“ (Tehlová ves)¹⁰⁷. Na presne nezistenom mieste stál na západnom predmestí **kostol sv. Leonarda**, ktorý patril k najstarším košickým kostolom. Sídla západného predmestia boli najrozsiahlejšími predmestiami Košíc. Sformovali sa pravdepodobne v druhej polovici 13. storočia.¹⁰⁸ Z ekonomického hľadiska boli slabšie ako južné predmestie, napríklad „*Knoblochsdorf*“ mal v roku 1511 26 domov a 1 majer,¹⁰⁹ „*Richterdorf*“ mal v roku 1480 okolo 100 daňovníkov.¹¹⁰ Podľa potoka Čermeľ sa nazýva najvýznamnejšie sídlo severného predmestia „*Zürmele*“.¹¹¹ V prvých desaťročiach 16. storočia zahŕňalo zhruba 50 domov.¹¹² Na severovýchode tejto lokality sa nachádzal **kostol sv. Ladislava**.¹¹³ Patril taktiež k najstarším sakrálnym stavbám Košíc. Jeho presné umiestenie nepoznáme. Keďže na východ od mestských múrov existovali ramená Hornádu, žiadne predmestie tu nevzniklo.

Dóm sv. Alžbety

Dóm sv. Alžbety bol v stredoveku košickým farským kostolom, „*parochialis ecclesia S. Elisabeth Cassoviensis*“.¹¹⁴ Predpokladá sa, že pôvodný farský kostol stál uprostred vznikajúceho mesta. Bol súčasťou základného pôdorysu v centre šošovkovitého jadra mesta. Stavba kostola je orientovaná východno-západným smerom. K stavebným dejinám neskorogotického dómu sv. Alžbety nemáme presnejšie písomné správy. Pri puristickej prestavbe našli v roku 1884 pod súčasným chrámom pôdorys menšieho jednoloďového kostola s polygonálnym presbytériom.¹¹⁵ Súčasný neskorogotický chrám vznikol na mieste tohto staršieho objektu. Presné datovanie začiatku stavebného procesu nepoznáme. Prvá priama písomná zmienka o kostole v meste je z roku 1283. Uvádza jeho zasvätenie sv. Alžbete: „*ecclesia sancte Elisabeth de Cassa*“.¹¹⁶ V 70. rokoch 14. storočia sa v tomto kostole sv. Alžbety pochovávalo¹¹⁷ a v prvej polovici 80. rokov 14. storočia sú doložené aktivity veriacich pri oltároch kostola.¹¹⁸ V 90. rokoch 14. storočia sa ku kostolu sv. Alžbety vzťahuje listina odpustkov z roku 1392. Udeľuje odpustky na sviatok sv. Alžbety. Táto listina, resp. jej záznam v pápežskom registri, bežnou formulkou „*fabricam manus*“ nedokladuje s určitou stavebnú činnosť na kostole.¹¹⁹ Priama zmienka o budovaní kostola sa nachádza v odpustkovej listine Bonifáca IX. pre Košice z roku 1402,¹²⁰ ktorou sa udeľujú odpustky tým, ktorí navštívia kostol na sviatok svätých Filipa a Jakuba, čo bolo v stredoveku 1. 5.,¹²¹ deň prenesenia ostatkov (*translatio*) sv. Alžbety. Z tejto pápežskej listiny sa odvodzuje teória o požari pôvodného kostola a o následnej stavbe nového okolo neho. Dokument síce spomína kostol, ktorý dávnejšie vyhorel, ale nešpecifikuje, o ktorý kostol išlo. Mohla prípadne vyhorieť aj novostavba. Uvádza, že ho opäť vystavali a že jeho prestavba a oprava si vyžaduje náklady. V súlade s vtedajšími stavebnými postupmi je pravdepodobné, že išlo o stavbu nového kostola na mieste staršieho. Na základe týchto dostupných výkladov sa začiatok stavby neskorogotického chrámu kládne na záver 14. storočia, prípadne na prelom 14. a 15. storočia.

Stavebná dielňa postupovala výstavbou obvodových stien až po stavbu presbytéria. Nasledovalo zaklenutie, stavba a opravy severnej a južnej veže.¹²² Výstavba prebiehala počas celého 15. storočia. Od druhej polovice 15. storočia a na začiatku 16. storočia došlo k zariadeniu interiéru a prístavbám bočných kaplniek.¹²³ Dóm je päťlôďovou bazilikou s transeptom a tromi rovnocennými portálmi. Južná veža zostala nedostavaná. Stredoveký pôdorys dómu je zvláštny transeptom v strede hlavnej lode, ktorý vytvára v chráme centrálny priestor. Táto nezvyčajná dispozícia vyvolala teórie buď o pozmenenom pôvodnom pláne stavby, ktorý menil bazilikálny typ kostola na centrálny, alebo o kontinuálnom nezmenenom pláne.¹²⁴ V rokoch 1877 – 1896 prebehla puristická prestavba kostola s účelom záchranu pamiatky,¹²⁵ ktorá však vykonala drastické zásahy okrem iného aj do stredovekého usporiadania pilierov a zmenila pôvodný jedinečný pôdorys stavby.

Počas prestavby dómu v rokoch 1877 – 1896 sa v roku 1882 našli v základoch pilierov náhrobné kamene zo 70. rokov 14. storočia a v roku 1884 základy staršieho kostola.¹²⁶ V rokoch 2006 a 2007 sa zo severnej a južnej strany dómu vykonal archeologický výskum.

Kaplnka sv. Michala archanjela

V blízkosti dómu na južnej strane stojí Kaplnka sv. Michala, v ktorej sa nachádzal karner (*ossarium*). Kaplnka je o 12 stupňov pootočená oproti západno-východnej osi dómu.¹²⁷ Stavbu kaplnky nemáme pramenne či archeologicky jednoznačne datovanú. Možno ju ohraničiť prvou polovicou, resp. koncom 14. storočia.¹²⁸ Okolo dómu sv. Alžbety stál z južnej a severnej strany cintorín. Zasvätenie sv. Michalovi a prítomnosť karneru prioritne dosvedčujú funkciu cintorínskej kaplnky.¹²⁹ Najstaršia zmienka o nej pochádza z testamente z roku 1452 ako „*S Michaelis Capella*“.¹³⁰ Pôvodný stredoveký interiér kaplnky sa zachoval čiastočne v niektorých nástenných maľbách a architektonických prvkoch.¹³¹

Urbanova veža

Zo severnej strany dómu stojí štvorpodlažná zvonica Urbanova veža zo 14. storočia.¹³² Na vonkajšiu stenu prízemnia, pod renesančnú arkádovú chodbu, boli presunuté zachované náhrobné kamene zo 14. – 17. storočia.

Dominikánsky kostol a kláštor

Najstarším zachovaným sakrálnym objektom Košíc je dominikánsky kostol z poslednej tretiny 13. storočia alebo z prelomu so 14. storočím v západnej časti mesta pri hradbách. Zo severnej strany sa na neho napájal kláštor. Predošlý zisťovací predstihový výskum počas pamiatkovej obnovy kostola odkryl pôvodnú stredovekú ohradu kláštora, gotický portál s reliéfnou výzdobou na sever od veže, neurčenú časť neskorostredovekej stavby paralelnú s lodou kostola, stredoveký portál na južnej strane kostola. K významným patrí nález stredovekého hypokausta, teplovzdušného vykurovacieho zariadenia, v podlahe kláštora. V areáli kláštora prebehlo niekoľko výskumov v 80. a 90. rokoch 20. storočia a koncom prvého desaťročia 21. storočia.¹³⁴

Františkánsky kostol a kláštor

Vo východnej časti mesta stáli budovy františkánov. Kostol z konca 14. storočia resp. z prelomu s 15. storočím smeruje hlavnou fasádou na Hlavnú ulicu. V stredoveku sa zo severu na kostol napájal jednotraktový kláštor.¹³⁵

Františkánsky kostol bol predmetom výskumu v rokoch 1980 – 1981, kedy sa okrem iného podarilo odkryť západný a južný pôvodný gotický portál. Následné neskoršie pamiatkové a archeologické výskumy v polovici 90. rokov 20. storočia a v prvom desaťročí 21. storočia lokalizovali okrem iných nálezov jednotraktový kláštor.¹³⁶

Z r. 1402 sa zachovala zmienka aj o augustiniánoch („*fratrum sancti Augustini*“), ale ich stredoveký kostol a kláštor sa nepodarilo lokalizovať.¹³⁷

Bližšie k sakrálnym stavbám pozri aj kap. 11 Cirkevné dejiny.

Špitál

Na južnom predmestí Košíc stál špitál s pravdepodobne mladším kostolom Sv. Ducha. Prvá písomná zmienka o špitáli pochádza z roku 1283 („...*hospitali pauperum villae de Cassa...*“) a o špitálskom kostole Sv. Ducha z roku 1366 („*Ecclesia et Domo hospitali*“).¹³⁸ V severozápadnej časti mesta je doložený „*vicum hospitalis*“ alebo „*Spitalgasse*“¹³⁹, kde sa pravdepodobne nachádzal druhý špitál.¹⁴⁰

Meštianske domy

V domoch po oboch stranách Hlavnej ulice pri kostole sv. Alžbety a kaplnke sv. Michala (č. 20 – 30) bolo sídlo stredovekej fary a domy majstrov stavby kostola na konci 15. storočia. V ich jadrách sa zachovali dispozície kamenných meštianskych domov od prelomu 13. a 14. storočia.¹⁴¹

Kráľovský dom (kráľovská komora)

V Košiciach sa na základe zmienok o „*Camerhoff*“ z roku 1467, „*domus regiae alias Göbel*“ z roku 1553 a z novovekej zmienky (viažucej sa však k roku 1392) predpokladá existencia kráľovského domu (kúrie), v ktorom sídlil kráľovský úradník dohliadajúci na vyberanie a správu regálnych príjmov.¹⁴² Mohlo ísť o kamennú stavbu s ochranným opevnením. Bola sídlom kráľovskej komory, prvýkrát spomenutej v listine z roku 1297, „*Hannus comes camerae domini regis*“, ktorá zanikla v roku 1536.¹⁴³

Podľa zmienky z roku 1392 dal Žigmund kráľovský dom zbúrať.¹⁴⁴ Dal postaviť nový v centre mesta na mieste neskoršieho univerzitného kostola z druhej polovice 17. storočia.

O. R. Halaga predpokladá súbežnú existenciu dvoch kráľovských domov. Jeden stál v osade pôvodných obyvateľov na Kováčskej (Slovenskej) ulici. Mal byť centrom vznikajúceho mesta. Druhý, zbúraný v roku 1392, mal stáť pri Dolnej bráne.¹⁴⁵ Podľa J. Duchoňa sa prvý kráľovský dom nachádzal v lokalite pôvodnej osady na juh od mesta mimo mestských hradieb. Kráľovský dom, postavený Žigmundom, stál už v centre mesta.¹⁴⁶

Radnica

Stredoveká radnica pravdepodobne zo 14. alebo 15. storočia stála na insule v centre mesta na mieste dnešného Štátneho divadla.¹⁴⁷ Najstaršia zmienka o nej ako „*unerbauetes Rathhaus*“ a „*aufgebauetes Haus*“ sa nachádza v inšpekčnej správe pre kráľa Rudolfa II. z rokov 1603 – 1604 *Relation*.¹⁴⁸ Svoju funkciu radnica stratila zrejme počas 16. storočia, pretože na prelome 16. a 17. storočia bola už v dezolátnom stave.¹⁴⁹ Meštania sa vtedy schádzali oproti stredovekej radnici v budove, na ktorej v rokoch 1779 – 1780 postavili dnešnú historickú radnicu. Schátranú budovu stredovekej radnice zbúrali v roku 1756.

Tržnica

Na priestranstve medzi radnicou a kostolom sv. Alžbety stála na insule aj mestská tržnica, „*Kaufhaus*“. Aj keď sa o nej zmieňuje spis *Relation*, možno oprávnenne predpokladať jej stredoveký pôvod pravdepodobne zo 14. alebo 15. storočia. K jej zbúraniu došlo v 19. storočí.¹⁵⁰

V západnej časti hlavného námestia na Uršulínskej ulici sa nachádzala murovaná tržnica na mäso z konca 14. storočia.¹⁵¹

Mosty – Košice mali most cez mlynský náhon Hornádu na východe od mesta a kamenné alebo drevené menšie mosty, mostíky cez mlynský jarok, do ktorého ústil potok Čermel pri východe z južnej brány mesta.¹⁵²

Cintoríny – Mesto malo dva doložené stredoveké cintoríny. Jeden okolo kostola sv. Alžbety pri kaplnke sv. Michala a druhý pri dominikánskom kláštore.¹⁵³ Mimo mestských hradieb sa pravdepodobne pri špitáli na južnom predmestí taktiež nachádzal cintorín.

Škola – Na insule historického jadra mesta sa na juh od kaplnky sv. Michala nachádzala mestská škola, „*Stattschuell*“, „*schule*“, ktorá vznikla pravdepodobne už v 14. stor. V mestských účtoch je spomínaná v r. 1487.¹⁵⁴ Zbúrali ju v 18. storočí.¹⁵⁵

Hrady – Kopec Hradová leží severozápadne od Košíc medzi Kavečanmi a Bankovom. Na začiatku 14. storočia ovplyvňoval život v meste nedobudovaný hrad palatína Omodeja, postavený na pôde mešťanov v lokalite Hradová (Vyšné Košice – *Superior Cassa*)¹⁵⁶. Podľa archeologického výskumu vznikol hrad medzi rokmi 1303 – 1307. Celý okruh hradieb nebol dokončený.¹⁵⁷ Majiteľmi hradu boli Omodejovci, kým po roku 1312 neprešiel do kompetencie kráľa. Od roku 1347 patril Košiciam.¹⁵⁸ Hrad chátral a v 15. storočí zanikol. V listine kráľa Ľudovíta z Anjou z roku 1347 je nazývaný košickým hradom, „*castrum dicte Cassensis*“.¹⁵⁹

B. Varsík hrad na Hradovej nesprávne stotožnil s hradom Sokol, ktorý stál nad rovnomennou dedinou.¹⁶⁰ O. R. Halaga datoval existenciu košického hradu resp. jeho predchodcu pred rok 1200.¹⁶¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1261	Kráľovskí hostia Samphleben a Obl získavajú od Štefana V. zem Vyšné Košice, ktorá dovtedy patrila pôvodným obyvateľom Gallovi, Petrovi, Teodorovi a ich potomkom. Hostia sa v lokalite Košíc s podporou kráľov postupne etablovali. ¹⁶²
1283	7. 3. Bola datovaná pápežská listina Martina IV. pre ostrihomského arcibiskupa s pokynom na riešenie sporu o príjmy špitála v Košiciach medzi mestom a johanitmi zo Stoličného Belehradu, vydaná na popud košického farára Arnoldda. ¹⁶³ Prvá zmienka o kostole sv. Alžbety a o špitáli.
1304	Na začiatku 14. storočia ¹⁶⁴ sa mesto dostalo do sporu s palatínom Omodejom Abom, ktorý obsadil územie Vyšných Košíc a bránil mešťanom v užívaní Čierneho lesa. Palatín Omodej, po vymretí rodu Arpádovcov pôvodne stúpenec neapolského kandidáta Karola Róberta, rozširoval v čase interregna svoje domínium v severovýchodnej časti Uhorského kráľovstva i na úkor pôvodných majiteľov a kráľovských majetkov. ¹⁶⁵ Košice stáli na strane českého adepta na trón Václava II. Počas sporu s Omodejovcami sa mocenské sily obrátili. Košickí meštania sa priklonili na stranu Karola Róberta. Spor Košíc s Omodejovcami sa po Karolovom nástupe na trón v r. 1307 – 1310 dostal do kontextu boja kráľovskej moci voči odbojným oligarchom.
1307	12. 7. boli v Košiciach spísané stanovy košického cechu, resp. obchodníckej gildy kožušníkov, čo je najstarší písomne doložený cech v Košiciach a zároveň aj na Slovensku. ¹⁶⁶
1311	V septembri vyvrcholil dlhoročný spor Košíc s Omodejovcami zabitím Omodeja Abu po jeho násilnom vstupe so sprievodom do Košíc a zajatím jeho synov. Omodejovi synovia a jeho vdova sa vzdali lesa pri Košiciach a zaviazali sa viac mesto neobťažovať. ¹⁶⁷ Kráľovská komisia na vyšetrovanie udalosti Košičanov nestihala a ich čin listinami zo 7. a 8. 10 1311 prakticky legalizovala. ¹⁶⁸

- 1312 15. 6. na východ od Košíc sa odohrala bitka pri Rozhanovciach ako vyvrcholenie bojov medzi oligarchami Omodejovcami a Matúšom Čákom Trenčianskym na jednej strane a kráľom Karolom Róbertom, na ktorého strane bojovali aj spišskí Sasi, johaniti a košickí mešťania. Omodejovci s ich spojencami bitku prehrali.¹⁶⁹ Pomoc Košičanov kráľ Karol Róbert a jeho syn Ľudovít I. vo všetkých listinách vydaných pre mesto vysoko oceňovali.
- 1347 V dňoch 28. 7. a 18. 10. Ľudovít I. udelil Košiciam významné privilégia, ktorými zavrášil ich mestský vývin. Košice sa zaradili na druhé miesto v Uhorsku po Budíne.¹⁷⁰ (pozri kap. 4. časť Významnejšie čiastkové privilégia)
- 1357 Košickú radnicu zachvátil požiar, pri ktorom pravdepodobne zhoreli dôležité písomnosti z obdobia vzniku a prvotného rozvoja mesta.¹⁷¹
- 1366 15. 2. bola vydaná kráľovská listina k pokračujúcemu sporu o špitál medzi mestom a rádmi johanitov a ich nástupcom rádom antonitov. Od prvej zmienky v r. 1283, kedy sa o práva na špitál uchádzali johaniti zo Stoličného Belehradu, sú od r. 1366 v spore s Košicami doložení už antoniti z Draviec.¹⁷² Košice si práva na špitál obhájili, čo dosvedčuje posledná kráľovská listina k sporu z r. 1399, ktorou Žigmund hájil práva mesta, a listina z r. 1412 so zmienkou o košickom špitáli.¹⁷³
- 1369 7. 5. Košice dostali ako prvé mesto v Európe erbovú listinu. Udelil im ju Ľudovít I.¹⁷⁴ (pozri kap. 9, časť Mestská kancelária).
70. – 90. r.
14. stor. Predpokladá sa najskorší začiatok výstavby neskorogotického kostola sv. Alžbety tzv. dómu (pozri kap. 11 Cirkevné dejiny)
- 1392 10. 2. pápežská listina Bonifáca IX. pre kostol sv. Alžbety udeľuje odpustky na sviatok sv. Alžbety.¹⁷⁵
- 1395 Zo dňa 13.1. sa zachovala prvá zmienka o učiteľovi v škole (rector scole), existenciu mestskej školy možno však predpokladať podstatne skôr.¹⁷⁶
- 1402 1. 3. pápežská listina odpustkov dokladá Zázrak Sv. Krvi v Košiciach.¹⁷⁷ Podľa listiny sa zázrak objavuje v kostole sv. Alžbety od dávnych čias a priťahuje pútnikov. Je to jediný zdroj informácie o zázraku, čo neumožňuje overenie tejto tradície. Údaj o zázraku z buly Bonifáca IX. zopakovala aj listina odpustkov Alexandra VI. z roku 1494.¹⁷⁸ Udalosť eucharistického zázraku sa nachádza znázornená na košickom obraze z 18. storočia s nemeckým textom modlitby.¹⁷⁹ Obraz je dôkazom pretrvávajúcej tradície o zázraku aj v období novoveku.
- 1402 1. 3. pápežská listina odpustkov Bonifáca IX. udeľuje pre kostol sv. Alžbety odpustky ako pre chrám sv. Marka v Benátkach a kostol Porziuncula v Assisi na sviatok sv. Filipa a Jakuba (1. 5.), čo je deň prenesenia ostatkov (translatio) sv. Alžbety.¹⁸⁰
- 1402 9. 3. pápežská listina Bonifáca IX. jágerskému biskupovi potvrdzuje výlučné právomoci košického farára Štefana de Casedu a jeho kaplánov voči iným duchovným v meste.¹⁸¹
- 1412 Zo dňa 19. 4. Sa zachoval prvý záznam o stretnutí zástupcov miest tzv. Pentapolitany Košíc, Bardejova, Prešova, Levoče a Sabinova.¹⁸²
- 1430 Vypukla morová epidémia v Košiciach.
- 1431–1433 Husitské výpravy v týchto rokoch Košice priamo nezasiahli. Vyvolali však zvýšenú aktivitu mesta pri zdokonaľovaní mestských hradieb.¹⁸³
- 1440 Spory o trón po smrti Albrechta Habsburského riešila vdova Alžbeta povolaním Jána Jiskru v roku 1440 do svojich služieb, aby zaistila vládu pre syna Ladislava V. Jiskra ovládol značnú časť Slovenska spolu s Košicami, kde zriadil svoj kapitanát. Bol hlavným kapitánom banských miest a slobodného kráľovského mesta Košice. V roku 1440 dal pod kráľovskou emporou na južnej strane dómu napísať prísahu vernosti kráľovi Ladislavovi. Košice sa v boji o trón pridali na stranu Ladislava V. Mestské zápisy zaznamenávali poplatky, ktoré mesto Jiskrovi platilo a zaznamenali aj mierové rokovania bojujúcich strán.¹⁸⁴ Košice boli pod Jiskrovou správou do roku 1452.
- 1440 Košice odmietli do mesta pustiť novozvoleného kráľa Vladislava I. Jagellovského¹⁸⁵
- 1449 Počas mocenských sporov Jána Huňadyho a Jána Jiskru sa na jeseň odohrala bitka v blízkosti Košíc. Huňady napadol Jiskrove pevnosti bez výraznejšieho úspechu. Dočasne sa zmierili dňa 5. 12. 1449.¹⁸⁶
- 1454 Prišiel do Košíc dominikán Leonhard Brixenthal (Huntpichler), profesor viedenskej univerzity. Podarilo sa mu v košickom kláštore zaviesť observanciu¹⁸⁷ (bližšie pozri kap. Cirkevné dejiny).
- 1474 – 1477 Do dómu sv. Alžbety bol podľa záznamov v mestských účtov vsadený hlavný oltár sv. Alžbety (ad tablam sancte Elizabeth).¹⁸⁸
- 1490 – 1491 Košice boli obliehané vojskami poľského pretendenta na uhorský trón Jána Albrechta na prelome rokov 1490 – 1491. Škody pri obliehaní utrpela aj veža dómu sv. Alžbety, na opravu povolaný staviteľ Mikuláš Krompholtz.¹⁸⁹
- 1494 30. 8. pápežská odpustková listina Alexandra VI. udeľuje odpustky pre poškodený kostol sv. Alžbety na sviatok Nanebovzatia Panny Márie.¹⁹⁰
- 1502 Listina pápežského legáta Petra z Ríma udeľuje pre mesto Košice odpustky na ochranu pred tureckým nebezpečenstvom pri príležitosti jubilejného roku 1500.¹⁹¹
- 1503 – 1512 Prvýkrát bol usporiadaný mestský archív notárom J. Scheutzlichom, ktorý sa neskôr stal aj richtárom.¹⁹²

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Zo stredoveku sa nezachovali kompletne daňové záznamy domov mesta a predmestí. Medzi rokmi 1290 – 1335/36 malo podľa O. R. Halagu v Košiciach a ich predmestiach žiť 6500 – 7200 obyvateľov, čo sa zdá dosť nadsadené.¹⁹³ Na základe zachovaných súpisov zdanených osôb z r. 1480 vypočítal počet obyvateľov mesta spolu s predmestiami na konci 15. storočia na približne 5908 – 8231 osôb.¹⁹⁴ E. Fügedi násobil počet zdanených domov iným koeficientom počtu obyvateľov, na základe ktorého odhadol počet obyvateľov mesta (bez predmestí, ale i s mníchmi v dvoch nezdanených mestských kláštoroch a mestskej fare) v rovnakom období na približne 3000 osôb, spolu s predmestiami okolo 4200 obyvateľov v 635 domoch.¹⁹⁵ Tieto odhady sa zasa zdajú priskromné.

Pôvodné obyvateľstvo Košíc a blízkeho okolia bolo slovenské, s možnou maďarskou minoritou. S istotou vieme, že okrem iných sídlisk obývali územie Vyšných Košíc.¹⁹⁶ Po príchode nemeckých hostí v 40. rokoch 13. storočia a po vzniku mesta sa dominantnou sociálnou skupinou a elitou vo vznikajúcom meste stali mešťania nemeckého pôvodu. Dosvedčuje to výsadná listina Štefana V. z r. 1261, ktorou dáva hostom zem Vyšných Košíc, obývanú pôvodnými usadlíkmi.¹⁹⁷ V 90. rokoch 13. storočia sa stráca z listín termín *hospites* a nevyskytuje sa ani na najstaršej zachovanej pečati mesta. Stiera sa rozdiel medzi hostami nemeckého pôvodu a novými mešťanmi Košíc. Zjednocuje ich termín *cives*.¹⁹⁸

Obyvateľstvo Košíc bolo rozložené v meste a na predmestiach. (pozri kap. 5. časť Predmestia) Podľa sociálneho statusu najbohatší bývali na námestí. O. R. Halaga poukazuje na bezkonfliktné spoluzitie nemeckých, slovenských a maďarských obyvateľov Košíc v stredoveku v zachovaní jazykových špecifik jednotlivých jazykov a v užívaní spoločného priestoru mesta.¹⁹⁹

Zo stredoveku sa zachovali zápisky o novoprijatých mešťanoch z prelomu 15. a 16. storočia.²⁰⁰ Novoprijatí mešťania z blízkeho regiónu Predtisia prevažovali nad pristahovanými obyvateľmi zo vzdialenejších oblastí Uhorska len medzi r. 1491 – 1510, v neskoršom období sa pomer zmenil v prospech mimo regionálnych pristahovalcov.²⁰¹

Zoznamy novoprijatých mešťanov ponúkajú iba nekompletný obraz o migrácii do mesta, celá sociálna skupina imigrantov bez mestských práv (t. j. chudobných) zostala nepovšimnutá.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Košice boli remeselnícko-obchodné mesto s rozvinutou trhovou výmenou, napojené na diaľkový obchod s Poľskom, centrálnym Uhorskom a cez Sedmohradsko s Pričernomorím.

Remeslá a cechy

Košice sa napriek jednoznačnej orientácii na obchod stali aj centrom remeselnej výroby regiónu. Na základe analýzy prímien z najstaršej zachovanej mestskej súdnej knihy (*Acta Iudicaria Civitatis Cassoviensis*, r. 1393–1405) vytvoril O. R. Halaga štruktúru zamestnaní a povolání košických mešťanov na prelome 14. a 15. storočia. Prevažovali zamestnania súvisiace so spracovaním kože a kožušín, diaľkovi a miestni kupci, spracúvatelia kovov a producenti (distribútori) potravín.²⁰² V daňových súpisoch z r. 1480 – 1502 sú zaznamenané rodiny podľa zamestnania daňovníka alebo jeho predka. O. R. Halaga ich rozčlenil na 84 remeselných špecializácií.²⁰³ Najviac osôb v súpise nieslo meno súvisiace s kovospracujúcimi remeslami (so značnou diferenciaciou) a obchodom.

Okrem základných, pre život a fungovanie mestskej komunity nevyhnutných zamestnaní, sa v meste usídľovali i predstavitelia špecifickejších remesiel. Išlo najmä o zlatníkov a minciarov, zvonolejárrov a kovolejárrov, výrobcov ružencov (*paternoster*), spracovateľov kovov a kože, distribútorov cudzokrajných potravín (koreniny a južné ovocie), tkáčov rôznych druhov súkien a pod.

Za najstarší písomne doložený košický (aj slovenský) cech sa pokladá združenie košických kožušníkov, ktorého nemecky písané stanovky sú datované rokom 1307.²⁰⁴ Anton Špiesz zmienenu listinu považuje za neskoršie falzum.²⁰⁵ V jednej zo zachovaných košických mestských kníh boli odpísané stanovky cechov košických mieškárov a taškárov (r. 1439), mäsiarov (r. 1452), kolárov, debnárov a stolárov (r. 1459) a obuvníkov (r. 1480).²⁰⁶ V slávnostnej mestskej knihe sa nachádzajú odpisy stanovky cechu postrihovačov súkna a krajčírov, zámočníkov, ostrohárov, výrobcov pancierov a mečiarov, sedlárov, barchetárov (všetky z r. 1461). R. 1467 sa spomínajú cechy garbiarov a obuvníkov.²⁰⁷ Z r. 1475 pochádzajú stanovky cechu bohatých košických obchodníkov.²⁰⁸

Medzi rozvinuté remeslá patrili v Košiciach i výroba a farbenie tkanín. R. 1411 získalo mesto od Žigmunda Luxemburského monopol na výrobu barchetu, tkaniny zo zmesi lanu a bavlny.²⁰⁹ Mesto sa malo stať jeho jediným producentom v Uhorsku, čo sa prakticky nepodarilo dosiahnuť. Najmä zvyšné východoslovenské mestá košické privilegium obchádzali.

Okrem barchetu produkovali tkáči v meste lacnejšiu tkaninu, tzv. košické súkno (*Casser lodin*, *panni Cassensis*²¹⁰), drahší košický leymet a cvilich (alebo drilich, hrubšia biela ľanová látka). Cech cvilichárov je doložený k r. 1489.²¹¹

Na konci 14. storočia je v súdnej knihe mesta doložená existencia mestského bielidla (*Bleich*, *albatorium*) a jeho majstra (*bleichmeister*).²¹²

Mimo hradieb mesta sa sústreďovali najmä remeslá pracujúce s ohňom a vodou. Hrnčiarska pec plná kuchynskej a kachliarskej keramiky bola odkrytá na Šrobárovej ulici (v súčasnosti areál Univerzity P. J. Šafárika) na predmestí, mimo stredovekých hradieb mesta.²¹³

Právo skladu (*ius stapuli*, *Stapelrecht*)

Je jedným z významných regálnych práv Košíc, ktoré mestu umožňovalo zastaviť cudzích obchodníkov, aby vystavili svoj tovar a primárne ho ponúkali na predaj domácim kupcom. O. R. Halaga predpokladá, že povinnosť prednostne predávať svoj tovar v meste pre cudzích kupcov obsahovalo nezachované privilegium z r. 1290.²¹⁴ Žiadna z novších listín sa však na tento dátum neodvoláva a prvá zachovaná listina o práve skladu pochádza z r. 1361.²¹⁵ Košické právo skladu patrí medzi tzv. absolútne, t. j. nedovoľovalo cudzincom pokračovať s tovarom ďalej do krajiny.²¹⁶ Možnosť odkúpiť zahraničný tovar a vo vlastnej réžii ho distribuovať ďalej na juh do centrálného Uhorska podnecovalo a podporovalo hospodársky rozmach mesta a vznik širokej vrstvy kupcov.

Rozširovanie či zužovanie práva skladu najmä pre poľských kupcov v Košiciach (a košických obchodníkov predovšetkým v obchodnej spriaznenom Krakove) súviselo s aktuálnou politickou situáciou a vzťahmi medzi oboma štátmi navzájom a Pruskom.²¹⁷ Častým javom bolo obchádzanie Košíc cudzími kupcami, čo uhorskí králi neúspešne zakazovali a následne postihovali.²¹⁸

Tradične sa právo skladu spája s výberom pohraničného cla – tridsiatku (pozri kap. 2 Poloha mesta, časť Tridsiatková stanica).

Trhové a jarmočné privilegia

V pôvodnej osade Kassa sa pravidelné trhy konávali pravdepodobne už v predprivilegiálnom období. Na konci vlády arpádovskej dynastie sa v osade mali podľa O. R. Halagu konať vyhľadávané denné trhy. Prvé nezachované košické mestské privilegium (zmienka v privilegii pre Seňu) sa o konaní týždenných ani denných trhov nezmiňuje. Až z Ľudovítovho privilegia jasne vyplýva usporadúvanie každodenných trhov v meste.²¹⁹ Prvé jarmočné privilegia získali Košice v r. 1347, do konca stredoveku sa v meste konávalo 5 jarmokov ročne: v období sviatkov sv. Michala, sv. Trojice (neskôr len jedného trojičného výročného trhu), sv. Alžbety, Nájdenia sv. Kríža a Nanebovzatia Panny Márie. V neskorších prameňoch sa objavili najmä odkazy na štvrtkový trh.²²⁰

Mýtné privilégia

Košickí obchodníci boli od r. 1319 oslobodení od platenia kráľovských i zemepanských mýt na území Abova a Zemplína (až k riekam Tise a Slanej).²²¹ Neskôr získali i ďalšie mýtné výsady. Napr. roku 1364 oslobodenie od platenia na mýtniciach v Liptove, Turci a Žiliane.²²² a po dohodách medzi panovníkmi Uhorska a Poľska aj v Poľsku, Rusi, českých krajinách a Rakúsku.²²³

Podobne ako právo skladu záviseli mýtna a colné výsady pre košických obchodníkov pôsobiacich v Poľsku a Rusi s aktuálnou politickou situáciou a vzťahmi medzi oboma kráľovstvami.

Obchod

Obchod tvoril významnú súčasť života stredovekých Košíc. O. R. Halaga predpokladá, že rozvinutý obchod a remeselná výroba v predprivilegiálnom období mesta bol jedným z dôvodov usadenia sa nemeckých hostí. Košice ako obchodné centrum severovýchodného Uhorska plnilo úlohy obchodného uzlu a dočasnej zastávky na ceste k Čiernemu a Baltickému moru, zároveň predstavovalo centrum tovarovej výmeny celého regiónu severovýchodného Uhorska.

Medzi hlavné exportné artikly Košíc a blízkeho regiónu patrili najmä koža a kožušiny, kovy (zlato, striebro, meď, železo), víno, drevo, poľnohospodárske produkty a dobytok. V neskoršom období sa záujem obchodníkov presunul na dovoz kovov, najmä poľského olova a export meďi z východoslovenských banských miest. Z artiklov diaľkového obchodu sa v záznamoch košických obchodníkov objavujú koreniny (najmä čierne korenie) a vosk, šafran, nizozemské, anglické, nemecké, poľské a výnimočne i orientálne súkna.

Drahšie i jednoduchšie látky zo západnej Európy (Nizozemsko, Anglicko, Nemecko) prichádzali do Košíc cez Prusko a najmä Krakov, obchodného partnera hanzových miest. Z Košíc tkaniny distribuovali ďalej do Uhorska domáci veľkoobchodníci.

Najživšie obchodné kontakty udržiavali Košice s centrom Malopoľska – Krakovom. Na úrovni mestských rád vznikla na konci 14. storočia dohoda o spolupráci: 1390 – dohovor Krakova a Košíc o vzájomnej obchodnej spolupráci, ktorá obchodníkom z Košíc dovoľovala tranzit cez Krakov ďalej na sever a východ (okrem Pruska, s ktorým Krakov viedol vojnu). 25. 2. 1394 – „pakt vzájomnosti“ („*pactum mutuum*“) o vzájomnej obchodnej spolupráci Košíc a Krakova, vydaný krakovskou mestskou radou.²²⁴ Krakovskí obchodníci sú na sklonku 16. storočia v mestských účtoch zachytení v súvislosti s dodávkami plátna a olova,²²⁵ obchodovali priamo s mestom i s košickými veľkoobchodníkmi.

Okrem Krakova prichádzali do Košíc obchodníci i z iných poľských miest, z Rusi a Valaška, Sedmohradska, Srbska, Rakúska, Vlách, Flámska, Horného Nemecka, Lužice, Sliezska, Moravy, Ciech a Pruska.²²⁶

V Košiciach od 2. polovice 15. storočia existovalo Bratstvo alebo cech bohatých košických obchodníkov (*unser bruderschaft und/adir zech*), ktorého členovia sa zameriavali najmä na obchod s luxusnými látkami a koreninami, teda drahými komoditami. Členmi boli najvýznamnejší mešťania Košíc, povoláním prvotne nielen diaľkovi obchodníci. Bratstvo sa so zachovanými stanovami (z roku 1446) v účtovnej knihe pokladá za najstaršie svojho druhu v Uhorsku. Nemožno predpokladať, že v Bratstve sa sústredili všetci košickí obchodníci, najmä kvôli vstupnému a udržiavaciemu poplatku a nutnosti vlastniť kamenný predajný „stánok“. Niektorí z členov sa sami výraznejšie zapájali aj do diaľkového obchodu a ďalej tovary distribuovali, pre ostatných bolo členstvo v bratstve len ďalším stupňom v integrácii do mestskej komunity a spôsobom, ako si v meste upevniť svoje spoločenské postavenie. Na žiadosť samých členov združenia ich výsady v listine definovala i košická mestská rada v r. 1475 (v košickej mestskej knihe uvádzaná medzi štatútmi remeselných cechov, ktoré odsúhlasila mestská rada).²²⁷ Z obchodu na trhoch a jarmokoch vo veľkom, t. j. vo výmene tovaru v hodnote vyššej ako 4 zlaté, boli vylúčení všetci cudzinci a obyvatelia mesta bez meštianskeho práva. Členovia bratstva mohli svoje tovary predávať i mimo vyhradených trhových a jarmočných dní vo svojich predajných miestach, ktoré sami nazývali „bohaté krámy“ (*Reiche Cromen*). Tieto kamenné predajné stánky stáli pravdepodobne na košickom námestí, blízko kostola svätej Alžbety, stredovekej radnice a tržnice. Najväčší rozmach zaznamenalo bratstvo na prelome 15. a 16. storočia, neskôr sa počet členov znižoval, posledný záznam v knihe bratstva pochádza z roku 1553.

Okrem veľkoobchodníkov a členov bratstva pôsobili v meste i drobní obchodníci, kramári, o ktorých sa nezachovalo také množstvo údajov ako o tranzitných kupcoch. Do obchodu (tovarovej výmeny) boli zapojení prakticky všetci remeselníci, ktorí na trhoch a jarmokoch ponúkali svoje výrobky v malom.

V prameňoch sa spomína tzv. košický voz (*currus Cassoviensis*) ako typ ťažkého, železom okutého štvorkolesového vozu, ktorý bol určený najmä na diaľkový obchod.²²⁸

Zmena obchodných trás pod vplyvom rozširovania Osmanskej ríše na Blízkom východe a Balkáne, objavenia Ameriky a novej cesty po mori do Indie znamenali úpadok severojužnej (Balticko – Čiernomorskej) obchodnej cesty a s ním aj postavenia Košíc ako centra tovarovej výmeny.

Významnú súčasť príjmov zámožných košických mešťanov tvorili peniaze z predaja vína. Mešťania vlastnili vinohrady v bezprostrednej blízkosti mesta (prakticky celé okolie mesta, keďže nevlastnilo žiadne polia²²⁹). Zakupovali si ich i vo vzdialenejších lokalitách, najmä v južnej oblasti Tokaja. Samotné mesto vlastnilo vinice v lokalitách Szikszó, Tállya, Tolscva, Garadna a Szantó, v rámci regiónu v Ťahanovciach a Myslave.²³⁰ V mestských súpisoch boli diferencované vína z okolia Košíc (*vina Cassensia, Cassoviensia, Cascher Wein*), tokajské (*vina submontana, lantwein, hegyaljai borok*) a sladšie sriemske druhy (*vina Seremiensia*).²³¹ Podľa súpisu vína vo vlastníctve mešťanov z roku 1521 (bez bližšej datácie) vlastnila väčšina zo 140 zaznamenaných osôb jeden a viac sudov (pri siedmich mešťanoch nie je uvedený žiadny počet). Výnimkou nie sú ani množstvá nad desať sudov.²³² Hlavnými odberateľmi košického vína boli severnejšie položené spišské a poľské mestá.

Okrem vína sa mešťania vo vlastnej réžii zaoberali i varením a predajom piva. V meste stálo niekoľko sladovní (*brasiatorium*).²³³

Feudálne pozemkové vlastníctvo mesta

Na dodržiavanie a chránenie svojich majetkových práv kládli Košice veľký dôraz, veľkú časť Tajného archívu tvoria dokumenty súvisiace s trvalým alebo dočasným ziskom poddanských dedín či ich častí. Za prvý majetok mesta je považovaná lokalita Horné Košice s vrchom Hradová, ktorú získali dvaja obyvatelia osady Cassa v roku 1267, mestským majetkom sa stala v r. 1347.²³⁴ Na jej južnom svahu hory vznikali prvé mestské vinice, spomínané v Ludovítových privilégiách z r. 1347. Najväčší rozmach feudálnych majetkov zaznamenalo mesto v roku 1429, keď Zigmund Luxemburský daroval mestu hrad Sokol so všetkými jeho ôsmimi dedinami. Postupne nadobudlo mesto či už dočasne (ako záloh) alebo natrvalo v priebehu stredoveku celkovo vyše 90 lokalít a majetkov (69 do r. 1526), nielen v bezprostrednej blízkosti mesta, ale i na juhu, v dnešnom Maďarsku.²³⁵

Z hospodárskeho hľadiska bol pre mesto výhodný zisk dediny Zlatá Ida. Bola zakúpená od kráľa Mateja Korvína r. 1459 i s právom dolať zlatu a striebro.²³⁶ Právo na banské podnikanie získal richtár, prísazník a mešťania Zlatej Idy už v privilegii kráľa Ludovíta I. zo dňa 31. 3. 1349.²³⁷ Aj v chotároch zakúpených dedín v okolí mesta zakladalo mesto bane na zlato, striebro a med.²³⁸

Mincová komora

Kráľovská kúria v Košiciach, hospodársky a obchodný význam mesta a blízkosť nálezísk zlata a striebra v spiško-gemerskej oblasti (Gelnica a Smolník) podmienili vznik mincovnej komory v meste. Prvé zmienky o striebornej košickej hrivne pochádzajú z rokov 1307²³⁹ a z pápežských registrov z r. 1332 – 1337.²⁴⁰ Na základe kráľovského privilegia z r. 1321²⁴¹ sa E. Petách prikláňa k datovaniu zriadenia košickej mincovnej komory a mincovne na začiatok 14. storočia.²⁴² O. R. Halaga posúva jej vznik k nezachovanému privilegiu z r. 1290, hoci numizmatické nálezy na podloženie tohto konštatovania neexistujú.²⁴³ Taktiež na doloženie existencie mincovnej komory v meste medzi r. 1321 – 1330 nie sú pramene. V rokoch 1330 – 1347 bola komora presťahovaná do Smolníka. Do Košíc sa vrátila späť do r. 1367.²⁴⁴ O presnom dátume vzniku komory alebo o povolení razby mincí v meste sa nezachovali písomné zmienky. Prvé florény, ktoré preukázateľne pochádzajú z košickej mincovne (s mincovníckou majstrovskou značkou – jedna, prípadne dve lalie a značkou košickej mincovne C), sú z obdobia samostatného vládnutia kráľovnej Márie (1382 – 1387). Mincová komora fungovala v meste i počas kapitanátu Jána Jiskru.²⁴⁵

Solná komora

Ďalší z kráľovských úradov, ktorý sídlil v kráľovskom dome v meste pravdepodobne od prelomu 14. a 15. storočia.²⁴⁶ Na jej čele stál správca solnej komory (*comes salis, salczgrof*) a podgróf. V jej kompetencii bol predaj soli a kontrola jej dovozu zo zahraničia.²⁴⁷

Pentapolitana (Pätmestie)

Išlo o združenie pôvodne štyroch slobodných východoslovenských kráľovských miest Košíc, Bardejova, Prešova a Levoče (od r. 1405 piatich, spolu so Sabinovom). Prvá písomná zmienka o užšej spolupráci Košíc s ďalšími východoslovenskými mestami je zo stretnutia predstaviteľov miest v Košiciach 19. 4. 1412.²⁴⁸ Zástupcovia miest rokovali o spoločnom postupe a spolupráci voči dlžníkom. Z formulácie výnosu je zrejmé („*inn der genannten Statt Cascha gesamlet worden undern andern dismol geschefften si*“), že už v predchádzajúcom období sa predstavitelia miest stretávali a rokovali o spoločnom postupe.²⁴⁹ Spoločné stretnutia sa konali za účelom najmä hospodárskej, v menšej miere i politickej spolupráce. Predstavitelia miest sa stretávali aj počas Jiskrovho pôsobenia na východnom Slovensku. Viac záznamov o stretnutí miest a organizácii združenia sa zachovalo až z novoveku, podobne ako samotný názov združenia.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Košice patrili do magdeburského právneho okruhu, neskôr sa riadili budínskym právom.

Magistrát pozostával z richtára (*Iudex, Richter*) a dvanásťčlennej mestskej rady (*Consules, Statmann, Rotherren*). Voľby richtára a rady sa tradične konávali na začiatku kalendárneho roku, presný deň konania volieb nebol vymedzený. Košický richtár mal okrem reprezentačnej najmä súdnu právomoc. Ostatné záležitosti spojené s riadením mesta mal na starosti mešťanosta (*magister civium, Bürgermeister*). Volenú obec mešťanov (*seniores*) zastupoval ich hovorca (*Vormund*).²⁵⁰

Fungovanie samosprávy bližšie definoval dokument *Articuli communutalis electea (Kaschauer Rathsortnung)* z r. 1404.²⁵¹ V 47 bodoch rozoberal okolnosti správania a stretávania sa mestskej rady a richtára, ich kompetencie pri riešení sporných záležitostí, morálne predpoklady a vlastnosti potrebné pre richtára, radných a mestského notára.²⁵²

Z prvej polovice 15. storočia pochádza dokument južno-nemeckého norimberského právneho okruhu *Schwabenspiegel*, uložený v Archíve mesta Košice.²⁵³ Do mesta toto právo preniklo vďaka privilegiu Ludovíta I. z r. 1347, ktoré do mesta prinieslo prvky južno-nemeckého budínskeho mestského práva.²⁵⁴

Aj predmestia mali svojich richtárov, tzv. huštáckych richtárov (*Iudices suburbani, Dorfrichter*).²⁵⁵ Ich menné zoznamy sa nedochovali.

Hospodárenie mesta

Príjmy a výdavky mesta

V Archíve mesta Košice sa nezachovali kompletne mestské účtovné záznamy, len nesúvislé zlomky. Zo zachovaných zlomkov možno pre obdobie stredoveku zistiť len konkrétne finančné hospodárenie mesta v 15. a 16. storočí. V roku 1487 hospodáril mesto so sumou 3198 fl. a 83 den. Medzi hlavné príjmy patrilo zisk z mestskej pivnice (1296 fl. a 6 den.) a dane (856 fl. a 96 den.). Ďalšie príjmy mesta predstavovali poplatky za mäsiarske lavice a výsek, obchodné priestory na námestí, kúpele, mlyny a mangel, poplatky za získanie mešťianskeho práva, pokuty. Najväčší výdavok predstavovala kráľovská daň (*taxa regia*) – 892 fl. Vo výdavkoch figuroval i plat pre mestského notára, kováča, debnára, niekoľkých lámačov kameňa (*steynbrecher*), tesára, tehliara, zbrojára, právneho zástupcu mesta (*procurator*) a oltárnik (*altarista*), mesto platilo i za dovoz kameňa a nákup tehál.²⁵⁶

Mestská kancelária

Jazykom mestskej kancelárie bola latinčina. Od začiatku 15. storočia preniká aj nemčina. Objavuje sa v súdnych výpovediach a úradných formulároch. Od konca 15. storočia a v 16. storočí sa v kancelárskej praxi objavuje aj maďarčina, najprv najmä v písaní mien. Slovenčina sa v písomnostiach mestskej kancelárie vyskytuje v 17. storočí, najskôr v súdnych výpovediach.²⁵⁷

Prvá známa latinská listina, ktorú vydala mestská kancelária, pochádza z roku 1321.²⁵⁸ Vznik mestskej kancelárie sa predpokladá na začiatok 14. storočia, prvý notár známy po mene (Peter) je v prameňoch zachytený r. 1396 a 1399.²⁵⁹

Mestská pečať

Najstaršie mestské pečatidlo s vyobrazením patrónky mesta sv. Alžbety Uhorskej rozdávejúcej milodary a dvoma anjelmi pod štylizovanou architektúrou, ktorá môže odkazovať na mestské hradby, sa hlási k začiatku 14. storočia, najskôr ku koncu 13. storočia. Kruhopsis: +S(ancta) : ELISABETH + S.IGILLUM . CIVIUM . DE . CASSA.²⁶⁰ J. Kirst na základe písomnej zmienky v Scheutzlichovom inventári zo začiatku 16. storočia *Elenchus iurium et privilegiorum Civitatis Cassoviensis* predpokladá existenciu staršieho pečatidla s vyobrazením ľalie, ktoré datuje k roku 1292.²⁶¹ Jeho voskový odtlačok ani originálne pečatidlo sa nezachovalo. J. Novák jeho existenciu ku koncu 13. storočia spochybňuje.²⁶²

Pečatidlo s motívom mestského erbu z r. 1369, si mesto nechalo vyhotoviť v roku 1404. V kruhopsis malo nápis · S (igillvm) MINVS · CIVITATIS · DE · CASSA.²⁶³

Posledné stredoveké typárium vzniklo v r. 1504 podľa vzoru erbu, ktorý mestu udelil kráľ Vladislav Jagelovský. Pečať má kruhovýpis *SIGIL LVM CIVITIA TIS · CASSA* prerušovaný reliéfom.²⁶⁴

Erb

Mesto Košice získalo počas stredoveku spolu štyri erbové listiny.

7. 5. 1369 ako prvé mesto v Európe získalo erbovú listinu od kráľa Ludovíta I.²⁶⁵ V modrej hlave štítu sú tri anjouovské ľalie, pod nimi je sedemkrát strieborno-červené delené pole. Miniatura erbu sa však nachádza až v Žigmundovej listine.

21. 1. 1423 Košice dostali od Žigmunda Luxemburského druhú erbovú listinu s miniatúrou mestského erbu. Pribudol anjel ako nosič štítu.²⁶⁶

7. 2. 1453 Ladislav Pohrobok udelil mestu tretí erb.²⁶⁷

8. 12. 1502 Vladislav Jagelovský udelil mestu zložito konštruovaný mestský erb.²⁶⁸ Štít bol rozdelený na štyri polia. V päte štítu je časť erbu kráľovej manželky Anny. V ľavej polovici je umiestnený poľský orol a na vrchole štítu dve korunované prilby s dvoma klenotmi. Nosičom štítu ostáva anjel. Stvárnením, vzhľadom a ozdobnosťou sa približoval k erbom súkromných osôb.²⁶⁹

Mestský archív

Mestský archív vznikol oddelením archíválií od aktívnej notárskej kancelárskej činnosti v čase prvého usporiadania košických písomností mestským notárom J. Scheutzlichom v r. 1503 – 1513. Najcenejšou a najstaršou časťou mestského archívu Košíc je fond Tajný archív (*Archivum Secretum*), ktorý v rokoch 1503 – 1512 usporiadal Scheutzlich a súčasnú podobu mu dal v r. 1756 – 1764 archivár F. Schwartzbach. Schwartzbach spracoval tiež dokumenty neobsiahnuté v Tajnom archíve do zbierky, ktorá nesie jeho meno, Schwartzbachiana. Jeho systém doplnil začiatkom 19. storočia archivár J. Schramm v inventári *Supplementum Schramianum*. Zatiaľ ako posledné zo stredovekého materiálu sa v polovici 20. storočia zinventarizovali počas pôsobenia O. R. Halagu mestské knihy a registre do fondu *Supplementum H.*²⁷⁰

Zo stredoveku sa v archíve okrem diplomatického materiálu zachovali tzv. knihy nadmestského zákonodarstva, čo je súbor šiestich dokumentov. Patria sem: švábske zrkadlo, artikuly tavernického práva pre sedem slobodných miest, kráľovské dekréty; *Libri civitatis minores*, tzv. *Maculatoria* (mac 1 – 4), čo sú priebežné zápisnice z rokovaní mestskej rady; *Acta Iudiciaria* a *Libri civitatis maiores*, tzv. *Purum* (pur 1 – 4), čo sú čistopisy; Knihy mestského hospodárstva a financií, čo sú mestské účty (dis 1 – 3).²⁷¹

Prvá zachovaná mestská súdna kniha z r. 1393 – 1405 je v latinčine (*Acta Iudiciaria Civitatis Cassoviensis*²⁷²). Zvyšné tri súdne knihy z r. 1404 – 1424 sa nezachovali.²⁷³

Záznamy v najslávnejšej mestskej knihe *Liber Civitatis Maior* z r. 1460 – 1643 sú spísané kombinovane v latinčine (zoznamy richtárov a prisažných) a nemčine (súdne rozhodnutia a testamenty).²⁷⁴ Do samostatnej knihy zaznamenávali prevažne v nemčine mestskí pisári výpovede a dohody dlžníkov a veriteľov, jej prvú časť tvorí zoznam novoprijatých mešťanov.²⁷⁵

Požiar v r. v 1556 spôsobil zničenie značnej časti archívu.

Richtári mesta do r. 1526

Prvým po mene známym košickým sudcom bol Arnold (r. 1307 – 1309?), Arnold (1317,²⁷⁶ 1321,²⁷⁷ 1323), Arnold (1343), Albertus (1346, 1347, 1352²⁷⁸), Juraj (Georgius) Samstlch? (1358²⁷⁹), Albert (Albertus Modernus) a Juraj (Georgius) (1364²⁸⁰), Jakub Stojan st. (1377, 1378, 1385,²⁸¹ 1392,²⁸² 1393²⁸³), Leonard (Leonardus) (1380²⁸⁴), Jakub Stojan ml. (1398,²⁸⁵ 1399,²⁸⁶ 1402, 1403, 1404), Leonard (Leonardus) (1401), Jakub (Jakub) von Kylian (1394²⁸⁷, 1400²⁸⁸), Ladislav Kukulbrecht (1416), Ján (Johannes) Hebenstreit (1431, 1432, 1433,²⁸⁹ 1435), Augustín (Augustin) Grenitzer (1440), Tadeáš (Tadeus) Schinnagel (1446), Štefan (Stephanus) Institor (Cromer?) (1452), Štefan (Stephanus) Cromer (1454, 1456, 1459²⁹⁰, 1461, 1464, 1465, 1466), Augustín (Augustinus) Cromer (1462, 1463, 1467), Ján (Johannes) Torklar (1468, 1469, 1470, 1471, 1476, 1481), Ján (Johannes) Mussikgang (1472, 1473, 1474, 1475), František (Franciscus) Czotmar (1477, 1478), Ján (Johannes) Rusdorffer (1479, 1480, 1489, 1490, 1491), Pavol (Paulus) Dorcholtz (1482, 1483, 1484, 1486), Klementín (Clemens) Czipser (1485), Juraj (Georgius) Ferber (1487, 88), Štefan (Stephanus) Irmesch (1492), Juraj (Georgius) Swartz (1493, 1494, 1495, 1510, 1411), Juraj (Georgius) Gabriel (1496, 1497, 1498, 1503, 1506, 1507, 1508, 1509), Ján (Johannes) Opitzer (1499), Juraj (Georgius) Sibenburger (1500, 1501), Juraj (Georgius) Erdely (Sibenburger) (1502), Michal (Michael) Kukulbrecht (1504, 1505, 1514, 1515, 1520, 1521, 1525, 1526), Juraj (Georgius) Schwarcz (1510, 1511), Matúš (Mathias) Greff (1512, 1513, 1516, 1517), Ján (Johannes) Scheutzlich (1518, 1519), Ján (Johannes) Ferber (1522, 1523, 1524).²⁹¹

10. OSOBNOSTI MESTA

Samphleben a Obl

Tito nemeckí hostia r. 1261 dostali od kráľa oblasť Vyšné Košice. Ich potomkovia sú doložení aj v neskoršom období: r. 1347 Georgius Samchlem ako prisažný Košíc a ďalší potomkovia Herbordo Samphleb a Jakub,²⁹² v r. 1377 je spomínaný Georgius Samstlebn.²⁹³ Podľa zachovaných zmienok išlo o významnú košickú rodinu, ktorá sa od vzniku mesta pevne ukotvila v jeho štruktúrach.

Košický komorský gróf Hanuš

Prvý po mene známy košický správca (gróf) kráľovskej komory, „*Hannus comes camerae domini regis*“, doložený v r. 1297.²⁹⁴ Ako gróf sa spomína už v r. 1293. Dostal od kráľa Ondreja III. tzv. čierny les na severozápad od mesta. Jeho piati synovia v meste doložení po r. 1323 a ich potomkovia sú spomenutí v roku 1347.²⁹⁵

Jakub Stojan starší a mladší

Pôsobili ako richtári na konci 14. a začiatkom 15. storočia a veľkoobchodníci s Pruskom a Poľskom. Boli príbuzní s levočským kupcom Jánom Tausenwaldom. Jakub starší si zakúpil v Toruni polovicu domu.²⁹⁶ Jakub mladší vlastnil v spišskej Lomnici dedičné richtárstvo a usadlosť v Jaklovciach a Margecanoch.²⁹⁷ V *Acta iudicaria* je k r. 1399 uvedený „*Stoyan carnifex*“, pravdepodobne jeden z ich príbuzných.²⁹⁸

Ján (Johannes, Hannes) Hebenstreit

Významný košický mešťan a dlhoročný richtár mesta v prvej polovici 15. storočia. Prvýkrát sa v meste spomína v roku 1402, keď si kúpil dom od Petra Uhra.²⁹⁹ Pre mesto ešte ako člen košickej mestskej rady spísal v roku 1404 dokument *Articuli communutalis electae*,³⁰⁰ právny dokument, súpis inštrukcií a rád pre mestskú radu. Predpokladá sa jeho vyššie, pravdepodobne právnické vzdelanie.

Augustín Cromer

Bohatý kupec z významnej košickej meštianskej kupeckej rodiny. V 60. rokoch 15. storočia bol niekoľkokrát richtárom mesta. Dal vybudovať kaplnku sv. Kríža v južnej stene dómu sv. Alžbety. Zomrel v r. 1472.³⁰¹ Jeho náhrobný kameň bol po rušení cintorína okolo Kaplnky sv. Michala presunutý na jeho vonkajšiu stenu.

Majster Štefan

Staviteľ a kamenár dómu sv. Alžbety v 60. – 80. rokoch 15. storočia, tvorca kamenného pastofória (svätostánku, schránky na uloženie Sviatosti oltárnej naľavo od oltára) v dome zo 70. rokov 15. storočia. Posledná zmienka o ňom v mestských záznamoch je z r. 1480.³⁰² Pôsobil aj v Bardejove. Po skončení prác v Košiciach odišiel do Budína.³⁰³

Ján Scheutzlich

Významný a vzdelaný mešťan, pôvodne mestský notár a archivár v r. 1503 – 1512, v r. 1512 – 1521 člen mestskej rady, v r. 1513 – 1519 na čele tridsiatkovej stanice (*comes tricesimarum*), richtár v r. 1518 – 1519.³⁰⁴ V mestskom archíve zaviedol prvú inventarizáciu listinného a knižného materiálu a spísal prvý register. Stal sa aj členom elitného združenia bohatých košických obchodníkov (*unser bruderschaft und/adir zech*).

Mikuláš Krompholz (Nicles Crompholz) z Nisy

Staviteľ a kamenár dómu sv. Alžbety v 90. rokoch 15. storočia. Mestskí predstavitelia ho povolali na rekonštrukciu škôd na dome po obliehaní a ostreľovaní mesta poľskými vojskami. Kúpil si v meste dom, stal sa košickým mešťanom a r. 1498 členom združenia košických bohatých obchodníkov. Posledná zmienka o ňom pochádza z r. 1513.³⁰⁵

Mikuláš Mirabilibus

Provinciál uhorských dominikánov od r. 1494. Pôvodom bol z Kluže. Po štúdiách v Taliansku v 70. a 80. rokoch 15. storočia sa vrátil do Uhorska. Žil v Košiciach v 90. rokoch 15. storočia. Posledná zmienka v mestských záznamoch je z roku 1496.³⁰⁶

Juraj Satmári (Szatmári)

Pochádzal z významnej košickej meštianskej kupeckej rodiny pôvodom zo Sedmohradska. V r. 1522 sa stal ostrihomským arcibiskupom. Výrazne podporoval cirkevný život v Košiciach. V r. 1510 udelil bohatú základinu na podporu dómu sv. Alžbety a kaplnky sv. Michala. Zomrel v r. 1524.³⁰⁷

Ján Seydel

Pochádzal z významnej košickej meštianskej rodiny, syn notára Štefana Seydla. V r. 1522 odkázal v obsiahlom testamente pre viaceré košické cirkevné ustanovizne a jednotlivcov rozsiahle dary, medzi nimi aj knihy („*libri antiqui patris*“) pre dominikánov a mesto.³⁰⁸

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 201 (resp. 202) študentov.³⁰⁹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Košice cirkevne patrili od svojho vzniku do Jágerského biskupstva. Jágerský biskup dosadzoval mestského farára, ktorý spravoval farský kostol sv. Alžbety. Fara sv. Alžbety v Košiciach mala v rámci Jágerského biskupstva popredné postavenie.

Cirkevná správa pred vznikom mesta

Cirkevná správa bola v lokalite Košíc prítomná od prvých zmienok o Košiciach ešte ako pôvodnej osady. Spišská kronika uvádza k r. 1216 v meste kláštor: „*Ist dasz Caschawer Kloster in der Vorstadt erbawet.*“³¹⁰ Prvá písomná zmienka o Košiciach (*villa Cassa*) z r. 1230 sa prostredníctvom správy o kňazovi (*sacerdos*) spája s kostolom, ktorého patrocinium nepoznáme.³¹¹ Ide o kúpno-predajnú zmluvu územia Lubiny, dediny južne od Košíc pri Krásnej nad Hornádom. Vystupuje v nej „*Symon, filius Gregorii, sacerdotis de villa Cassa*“. Išlo zrejme o kňaza dosadeného Jágerským biskupom a pôsobiaceho pod právomocou archidiakona. Predpokladaný kostol musel mať iné než alžbetínske zasvätenie, pretože sv. Alžbeta zomrela v r. 1231 a kanonizovali ju v r. 1235. Patróna tohto kostola nepoznáme. Okrem patrónov kostolov v predmestiach (pozri nižšie Stredoveké kostoly v Košiciach) do úvahy prichádzajú aj traja svätci: sv. Mikuláš, sv. Michal alebo sv. Imrich. Halaga označil za patróna sv. Mikuláša na základe zdvojenia patrocinia sv. Mikuláša v kostole na Slovenskej ulici (dnešný seminárny kostol, bývalý františkánsky) a na náprotivnej ulici sv. Mikuláša, kde predpokladá relikv stredovekej osady.³¹² Michalské zasvätenie kostola dokazuje Eliáš v spojitosti s michalským zasvätením kaplnky sv. Michala na základe významu tohto svätca pre pôvodných obyvateľov pred aj po vzniku mesta.³¹³ Na základe zmienky o pečati s ľaliou, ktorú používali Košice ešte ako osada („*villa*“) hostí, Kirst uvádza sv. Imricha ako patróna.³¹⁴ Za najpravdepodobnejšiu možnosť treba považovať existenciu mikulášskeho patrocinia aj vzhľadom na významný zástoj obchodu a obchodníkov v dejinách Košíc.

Vznik košickej farnosti

V 40. rokoch 13. storočia došlo k udeleniu práv košickým hostom. V Košiciach sa v polovici 13. storočia už nachádzal hlavný prúd saských hostí,³¹⁵ ktorý najpravdepodobnejšie stál za výberom alžbetínskeho patrocinia pre farský kostol v centre mesta. Sv. Alžbeta sa stala patrónkou mesta. Dosvedčuje to aj najstaršia zachovaná pečať mesta s jej zobrazením.

Priamu prvú zmienku o košickom farárovi zaznamenáva listina pravdepodobne z r. 1252 alebo 1257, keď sa košickému farárovi ako hodnovernej osobe mali zodpovedať sporné stránky na príkaz šarišského župana.³¹⁶ Predpokladá sa, že ako košický farár musel mať v správe farský kostol, ktorý v tom čase už zrejme niesol alžbetínske zasvätenie.

Z r. 1283 pochádza listina s prvým konkrétnym údajom o kostole a patrocinii v Košiciach.³¹⁷ Patrónkou farského kostola bola sv. Alžbeta, „*Ecclesie Sancte Elisabet, de Cassa*“. Listina však kostol jasne nelokalizuje. Pravdepodobne to bol pôvodný jednoloďový kostol, ktorý stál na mieste dnešného dómu.³¹⁸

Cirkevná správa

V roku 1290 jágerský biskup Ondrej udelil košickej fare cirkevnú autonómiu, tzv. právo exemptnej fary.³¹⁹ Kompetencie archidiakona sa pre košickú farnosť preniesli na košického farára, ktorý podliehal priamo jágerskému biskupovi. V r. 1292 dosiahol košický farár zvýhodnené platenie desiatku Jágerskej kapitule.³²⁰

Patronátne právo

Od roku 1347 bol košický farár na základe kráľovského privilégia od Ľudovíta I. volený mešťanom slobodnú voľbu farára kostola sv. Alžbety a kňazov ostatných chrámov, ktorú potvrdzoval jágerský biskup. Košiciam tým kráľ udelil významnú výsadu, ktorá sa podľa kanonického práva poskytovala iba zakladateľom alebo udržiavateľom kostola. Mestská rada svoje povinnosti dôsledne plnila. Medzi jej povinnosti patrila správa kostolného majetku, vyplácanie kňazov a cirkevných zamestnancov a najmä udržiavanie a zariadenie farského kostola.³²² Rozvoj kultu sv. Alžbety bol odvtedy oficiálne predovšetkým v rėzii mestskej rady. Počas 14. storočia mestská rada koordinovala aj výstavbu kaplnky sv. Michala.

V priebehu 14. storočia sa realizovali stavebné práce na františkánskom kostole a pravdepodobne aj kláštore. Prítomnosť františkánov môžeme očakávať už dlhšie pred stavbou, resp. dostavbou kostola. Žobrávi bratia do lokality, v ktorej sa chceli usadiť, totiž zvykli prichádzať predtým misijné alebo bez toho, že by tu mali k dispozícii stabilné sídlo.

Dóm sv. Alžbety

Prelom 14. a 15. storočia patrila v košických cirkevných dejinách výstavbe nového farského kostola, ktorého objednávateľom bola mestská rada. Mal pre mesto zohrať významnú reprezentačnú úlohu.

Pápežské odpustky

S kostolom súviselo udelenie dvoch pápežských odpustkov pri príležitosti jubilejných rokov 1390 a 1400, prvý z roku 1392 na sviatok sv. Alžbety a druhý z roku 1402 na sviatok sv. Filipa a Jakuba.³²³ Na prelome 14. a 15. storočia musel košický farár riešiť porušovanie svojich práv pri správe farského kostola sv. Alžbety, keď rádové a svetské duchovenstvo mesta neoprávnene vysluhovalo sviatosti, slúžilo bohoslužby a siahalo na jeho príjmy. Na jeho obranu vystavil v roku 1402 pápež listinu pre jágerského biskupa, spišského prepošta a príslušného archidiakona s ustanoveniami na vyriešenie tohto sporu, aby opätovne podriadil duchovenstvo v Košiciach farárovi hlavného farského mestského kostola.³²⁴

V roku 1494 košický farský kostol dostal pápežské odpustky na sviatok Nanebovzatia Panny Márie na pokrytie opráv novostavby dómu.³²⁵ Ďalšie odpustky Košice dostali v roku 1502 prostredníctvom pápežského legáta na ochranu pred tureckou inváziou do Európy.³²⁶ V roku 1510, s platnosťou v roku 1511,³²⁷ nadobudla mestská rada bohatú základinu na chod dómu a kaplnky sv. Michala od košického rodáka Juraja Satmáriho (Szatmáriho), toho času pätkostolského biskupa. Sprostredkoval pre údržbu dómu aj ďalšie dary a investície.³²⁸ Výstavba neskorogotického farského kostola trvala celé 15. storočie.

Špitál

Košice mali už od svojich počiatkov v 13. storočí špitál, ktorý považovali za súčasť mestských štruktúr. Najstaršia zmienka o ňom pochádza z roku 1283.³²⁹ Stál na južnom predmestí za Dolnou bránou. Bol správne prepojený s kostolom sv. Alžbety. O jeho záležitosti sa staral pravdepodobne košický farár, ktorý v roku 1283 aj adresoval pápežovi sťažnosť na narušenie mestských práv na majetky špitála. Spor s križiackymi rádmi (johanitmi zo Stoličného Belehradu, ktorí mali svoje nároky v r. 1366 delegovať na antonitov z Draviec) o špitál pokračoval až do konca 14. storočia, kedy si mesto svoje práva na špitál obhájilo.³³⁰ Špitálsky kostol, doložený v roku 1366, mal patrocínium Ducha Svätého.³³¹ Špitál bol pre mesto zrejme natoľko dôležitý, že motív špitála v spojitosti s mestskou patrónkou sv. Alžbetou dominuje na ľavom reliéfe severného portálu dómu. K zničeniu špitála došlo počas obliehania mesta pretendentom na uhorský trón Jánom Albrechtom na prelome rokov 1490 – 1491. V mestských účtoch z roku 1459 sa nachádza zmienka o dvoch špitáloch ako „*spital...und...zichen*“.³³² Druhý sa pravdepodobne nachádzal v severovýchodnej časti Košíc.³³³

Dominikáni³³⁴

Najstaršou zachovanou sakrálnou stavbou historického jadra Košíc je dominikánsky kostol. K počiatkom účinkovania dominikánov v Košiciach nemáme písomne záznamy. Ich príchod sa podľa spôsobu šírenia rádu v Uhorsku a jeho dochovaných košických pamiatok predpokladá najskôr v 30. – 40. rokoch 13. storočia, najneskôr v poslednej tretine 13. storočia. Najstarší písomný záznam o košickom kláštore bratov kazateľov máme z roku 1303. Figuruje na treťom mieste v zozname šiestich pred dunajských (*citra Danubium*) kláštorov v registri Bernarda Guidonisa.³³⁵

Dominikánsky kostol a kláštor sa nachádzal v západnej časti mesta. Z jeho polohy možno usudzovať, že bratia prišli do lokality Košíc v období formovania sa ich základného pôdorysu. Rešpektovali najstaršiu topografiu mesta: základnú uličnú sieť, situovanie farského kostola a mestských hradieb.³³⁶ Svoje objekty založili v blízkosti vznikajúcich mestských hradieb. Najprv išlo o kamenné zrejme obytné stavby, ktoré sa nedochovali. **Stredoveký komplex kostola a kláštora** pochádzal z poslednej tretiny 13. storočia alebo z prelomu 13. a 14. storočia.³³⁷ Stavba kostola, ktorá aj po prestavbách nesie črty gotiky, sa zachovala do súčasnosti. Z jeho početných umeleckých klenotov môžeme spomenúť gotické modelované hlavice oporných pilierov. Kostol **zasvätili Pannu Máriu**. Zo severnej strany sa naň napája budova kláštora. Stredoveké budovy kláštora mali odlišnú dispozíciu od súčasných. Obklopoval ich kláštorň múr.³³⁸ Severná časť kláštora pôvodne zaberala väčšiu časť zástavby Mäsiarskej ulice. Z východnej strany komplexu viedla Mäsiarska ulica. Z južnej a západnej strany pri hradbách a studni ho obklopoval priestor súčasného Dominikánskeho námestia.³³⁹

Správa rádu

Najstarším mestským dokladom o dominikánoch je listina z roku 1336, z ktorej sa zachovala konfirmácia z roku 1388. Mesto v nej za časť kláštorňého pozemku v šírke troch krokov daruje rádu stavebný materiál na podporu ich diel („*in adjutorium operis eorum*“), teda na výstavbu a renováciu.³⁴⁰ V 14. a 15. storočí dominikáni zaznamenali rozvoj svojej činnosti po stránke stavebnej ako aj majetkovej prostredníctvom viacerých donácií (mlyn a pozemky),³⁴¹ ale rovnako aj rozvoj kultúrny. V kláštore fungovala **iluminátorská dielňa**, kde pracovali aj osobnosti školené v centrách stredovekej vzdelanosti na severe Talianska. Dominikáni v Košiciach odpisovali napríklad aj nemecké alebo talianske kódexy a taktiež iluminovali prvoltače.³⁴² Kláštor mal svoj **archív** a **knížnicu**. Pečať košického kláštora zobrazovala kľačiaceho dominikána pred Pannou Máriou na rukách s dieťaťom Ježišom a žezlom. V kruhopise je nápis *S. CONVENTUS FRM PEDICATORUM DE CASSA*.³⁴³

Observancia

Mor v Košiciach v roku 1430 spôsobil škody aj dominikánom. V roku 1433 sú zaznamenané požiadavky na opravu budov a obhospodárenie majetkov.³⁴⁴ Kým sa mesto muselo vysporiadať s kapitanátom Jána Jiskru, situácia v celom ich ráde dominikánov bola poznačená uvoľnením disciplíny. Z toho dôvodu sa košickí dominikáni v druhej polovici 15. storočia zapojili do observantského hnutia v ich ráde. V roku 1454 prišiel do Košíc dominikán Leonhard Brixenthal (Huntpichler), profesor viedenskej univerzity, ktorý mal zaviesť v uhorských dominikánskych kláštoroch sprísnenie pravidiel. V Košiciach sa mu to podarilo aj s podporou listu ostrihomského

arcibiskupa Dionýza pre richtára a mestskú radu z roku 1455 s apelom, aby bránili v kláštore observanciu a možných oponentov vykárali z kláštora a mesta.³⁴⁵

Ako bolo pre stredoveké kláštory zvykom, aj kláštor košických dominikánov mal azylové právo. Pravdepodobne z dôvodu protestantskej prevahy v mestskej rade sa ho v roku 1532 bratia museli vzdať.³⁴⁶

Požiar a odchod z mesta

Dominikánsky kláštor boli v 16. storočí síce stále kultúrnym centrom, ako o tom svedčí testamentárny odkaz majetkov a vzácnych kníh pre kláštor od Štefana Seydela z roku 1522,³⁴⁷ ale jeho chod poznačilo aj rabovanie v kláštore v roku 1553.³⁴⁸ Rádový schematizmus z roku 1921 uvádza, že do roku 1553 bol kláštor vlastníkom dvanástich dedín, jednej ulice na predmestí a mlyna na Hornáde.³⁴⁹ Objekty dominikánov sa po požiari r. 1553 stali neobývateľnými, preto z Košíc odišli do Trnavy. Kláštornej majetok odovzdali v roku 1557 do správy mesta.³⁵⁰ Do Košíc sa opäť vrátili na začiatku 18. storočia.

Františkáni

Ďalším žobravým rádom v Košiciach boli františkáni. Svoj kostol a kláštor situovali v severovýchodnej časti mesta. Objekty tvoria súčasť stredovekej zástavby terajšej Hlavnej ulice. Západná hlavná fasáda kostola smerovala na Hlavnú ulicu. Ich situovanie v centre mesta nasvedčuje, že okolie hradieb bolo v čase ich usadenia už pravdepodobne zastavané. Museli sa prispôbiť existujúcej zástavbe. Datovanie príchodu bratov a výstavby ich budov nie je pramenne zachytené. Pravdepodobne k tomu došlo v priebehu druhej polovice 14. storočia alebo začiatkom 15. stor.³⁵¹ V roku 1401 sa košický kláštor objavuje na zozname františkánskych kláštorov Bartolomea Pisaniho.³⁵² Františkánskych bratov spolu s ďalšími duchovnými označuje bula Bonifáca IX. z roku 1402 ako narušovateľov právomocí mestského farára v dome sv. Alžbety.³⁵³ Františkánsky kláštor a kostol sv. Mikuláša v Košiciach spomína v roku 1405 testament Doroty, vdovy po Pavlovi Perénim (Perényim).³⁵⁴ Na základe týchto indícií sa predpokladá prítomnosť františkánov a ich kostola s určitotou už v 14. storočí alebo od prelomu 14. a 15. storočia.

Františkánsky kostol má dispozíciu mendikantského typu kostola s dlhým presbytériom. Kostol tvorí polygonálne ukončené presbytérium a loď, ku ktorej bola v 15. storočí pristavaná veža.³⁵⁵ Najnovšie výskumy ho považujú za kostol so slohom, ktorým sa inšpiroval aj severný portál na dome sv. Alžbety.³⁵⁶ Františkánsky chrám si z barokovej prestavby 18. storočia zachoval stále časti gotických prvkov: gotické klenby, sedília na južnej strane presbytéria, kamenné pastofórium, prípory triumfálneho oblúka, chór, južný a západný portál s reliéfmi a iné.³⁵⁷ Zo severnej strany bol kostol prepojený s kláštorom. Stredoveký kláštor sa nezachoval. Aj napriek zničeniu a prestavbám si objekt zachoval dispozíciu pôvodného kláštorného ambitu. Stredoveký kláštor bol podľa nálezov jednokridlový.³⁵⁸

Správa rádu

Život františkánov v stredovekých Košiciach sa odvíjal podobne ako u iných rádo. Ich pečať mala mandľový tvar s postavou sv. Mikuláša a kruhopisom: S. CONVENTUS S. NICOLAI CASSOVIEN.³⁵⁹ Vďaka donáciám a almužnám bratia pôsobili v meste, až pokiaľ ich neoslabil reformačný vývoj a nestabilná situácia v spojitosti s moháčskymi udalosťami z roku 1526, ako to dosvedčujú dochované zmienky o nich v mestských záznamoch.³⁶⁰ Aktivizovali sa aj vo vzdelávacej a kultúrnej sfére.³⁶¹ Ničivý požiar v roku 1556 značne poškodil obytné a liturgické priestory a pravdepodobne aj archív.³⁶² Františkáni zo zničeného kostola a kláštora, ktorých opravu nemohli pokryť, odišli. Mesto objekty používalo v druhej polovici 16. storočia na vojenské účely a pre potreby Jágerského biskupstva.

Stredoveké kostoly v Košiciach

Farský mestský kostol sv. Alžbety, špitáľnícky Sv. Ducha, cintorínsky sv. Michala, dominikánsky Blahoslavenej Panny Márie, františkánsky sv. Mikuláša, sv. Leonarda na západnom predmestí v Richtárskej Vsi, sv. Ladislava na severovýchodnom predmestí v osade Čermel. Lokalizácia posledných dvoch sa nedá presne určiť.³⁶³

Náboženské bratstvá a oltárnictvá

V Košiciach k nim patrili v r. 1522: Bratstvo Božieho tela, Bratstvo sv. Michala, Bratstvo sv. Leonarda, Bratstvo Panny Márie Ružencevej, Bratstvo sv. Šebastiána,³⁶⁴ pri farskom kostole fungovalo Bratstvo Blahoslavenej Panny Márie.³⁶⁵ R. 1484 sa spomína bratstvo Božieho tela a r. 1521 bratstvo sv. Antona.³⁶⁶ Bratstvá, najmä v súvislosti s vymáhaním príspevkov, sú spomínané i v mestskej knihe záповедí (*Vorbotbuch*).³⁶⁷

Benediktínsky kláštor v Krásnej nad Hornádom

Košiciam blízke kultúrne a náboženské centrum bol benediktínsky kláštor, zasvätený Panne Márii, v Krásnej nad Hornádom z roku 1143.³⁶⁸ Ide o najstarší kláštor na východnom Slovensku. Benediktínsky komplex tvorili kláštor a kostol. Kláštornej chrám stál na mieste staršieho kostola pravdepodobne z 11. storočia. Mnisi podľa svojej regule vykonávali misijnú činnosť a kultivovali okolie, čo spĺňalo očakávaná arpádovských kráľov a rodu Abovcov na ich usadenie v tejto lokalite. Doklad z roku 1255 svedčí, že kláštor bol s okolím spojený tzv. veľkou cestou, *magna via*.³⁶⁹ Kláštor vlastnil v 14. a 15. storočí približne desiatku majetkov.³⁷⁰ V 16. storočí sa kláštor nevystrábil z majetkových strát, sporov s Košicami a zo škôd po útokoch bratříkov v 40. rokoch 15. storočia. V roku 1541 a 1556 sa kláštorné imanie rozdelilo a opátstvo prakticky zaniklo.³⁷¹

Začiatky reformácie v Košiciach

Ako významné mesto so silným nemeckým elementom boli Košice prirodzeným centrom reformačných kazateľov. V meste tesne pred bitkou pri Moháči v 20. rokoch 16. storočia pôsobili ako učители alebo kazatelia Leonard Cox, prívrženc Erasma Rotterdamského, pôvodcom z Anglicka, a Levočan Ján Henckel, absolvent viedenskej a krakovskej univerzity, spovedník kráľovnej Márie, ktorý bol istý čas s Erazmom v písomnom kontakte.³⁷² Reformačné myšlienky sa v meste naplno etablovali po bitke pri Moháči v r. 1526.

- 1 MOL DL 83127: 1230. Celé znenie listiny a jej slovenský preklad uverejnené v HALAGA, Počiatky, s. 25 – 26.
- 2 MOL DL 75050: sine dato. O. R. Halaga listinu datuje okolo r. 1257 (HALAGA, Počiatky, s. 192.), inventár MOL medzi rokmi 1250 – 1252.
- 3 AMK, TA, A-Cassovia 1: 1261. AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283. AMK, TA, C-Parochia 38: 1290 (20. 9. 1382). AMK, Suppl. H, Cehalia-Pelliones 1: 1448 (12. 7. 1307). RDSI I., s. 224 – 225, č. 486: 12. 7. 1307. AMK, TA, B-Privilegia 3: 28. 7. 1347. ASVar, RL 25, f. 209r-v: 10. 2. 1392. MVH I. 4., s. 417 – 418: 1.III.1402. MVH I. 4., s. 423 – 424: 9. 3. 1402. AMK, TA, C-Ecclesia 9: 9. 1. 1474. Történelmi Tár, 1895, s. 384 – 386: 19. 2. 1522.
- 4 AGOP, XIII. 80541, fasc. II., 2: 14. 9. 1407. Történelmi Tár, 1889, s. 600: 12. 3. 1535. Relation, fol. 2, (s. 12).
- 5 HALAGA, Dvojité Košice, s. 5. HALAGA, Počiatky, s. 82, 88.
- 6 HALAGA, Košické mestské knihy, s. 162. HALAGA, Počiatky, s. 88.
- 7 HALAGA, Počiatky, s. 88.
- 8 AMK, Suppl. H III/2, pur 4, fol. 187: 1501. HALAGA, Košické mestské knihy, s. 159.
- 9 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 32, č. 30: 1449, s. 56, č. 58: 1451, s. 59, č. 62: 1452, s. 78, č. 89: 1455.
- 10 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 10. HALAGA, Počiatky, s. 86.
- 11 HALAGA, Archív mesta Košíc, s. 11 – 12. HALAGA, Počiatky, s. 85.
- 12 ŽUDEL, Stolice, 1984, s. 27.
- 13 AMK, TA, A-Cassovia 5: 1297.
- 14 AMK, TA, F6: 3.X.1364.
- 15 Mapu diaľkového cestného spojenia Košíc s regiónom a zahraničím pozri: HALAGA, Košice – Balt, s. 102 – 129, 142 – 143.
- 16 VARSÍK, Vznik a začiatky mesta Košíc, s. 192, 193.
- 17 DUCHOŇ, Úvahy, s. 295.
- 18 ZsO II/2., s. 266n. a 405n., 6964 a 7857.
- 19 Cesta na Spiš „*regnicalorum viam novam*“. AMK, TA, F13: 5. 10. 1364 (v konfirmácii z 10. 3. 1392). K tzv. starej spišskej ceste pozri HALAGA, Košice – Balt, s. 18, 138. DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 14.
- 20 DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 14.
- 21 ZsO I., s. 270, č. 2469: 1392, č. 2470: 1392. DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 14.
- 22 Történelmi Tár, 1889, s. 591 – 593: 14. 6. 1494, sine dato 1536(?).
- 23 AMK, TA, A-Cassovia 7: 3. 10. 1311.
- 24 AMK, TA, D66: 1557. HALAGA, Colnice, s. 4 – 5. HALAGA, Košice – Balt, s. 84, 85.
- 25 HALAGA, Colnice, s. 4.
- 26 „*Prima meta incipit in fluvio Hernad ubi est meta terrae juxta aquam ab occidente, ibique per modicum spatium transit paludem nomine blathan. Deinde directe eundo cadit in rivulum chermete, per quem vadit superius ex parte terra hospitum de Cassa usque ad magnam silvam per magnum spatium et peruenit ad locum ubi exit de dicto rivulo circa limites terrae dionisii et genitorum morum et vadit ad berch de montem, per illum vero montem in metis descendit in rivulum Pistrungumpotoc nuncupatum et per ipsum rivulum veniendo cadit in praefatum fluvium Hernad et per illam aquam descendens pervadit ad priorem metam ubi fuit incepta, ubique terminatur.*“ AMK, TA, A-Cassovia 1: 1261. JUCK, Výsady, s. 43 – 44, č. 28.
- 27 „*Prima meta... intrat in quandam vallem, quae eisdem Possessionis Zeplak et civitati Cassensi distinguit.*“ AMK, TA, A-Cassovia 11: 15. 6. 1337, 10: 1317.
- 28 ULIČNÝ, Feudálne majetkové vlastníctvo, s. 40 – 41. HALAGA, Domínium, s. 2 – 6, mapa s. 7, 17 – 18. HALAGA, Právny územný a populačný vývoj, s. 34 – 36. Archívne materiály k feudálnemu vlastníctvu najmä v AMK, TA, časť DOMINIUM.
- 29 AMK, TA, A-Cassovia 13 a 14: 6. 2. 1347 pôvodné listiny zachované v potvrzení z 18. 4. 1352. AMK Schv. 19242: 1557.
- 30 AVANS 1979, 1980, s. 74. LAMIOVÁ – SCHMIEDLOVÁ – MIROŠŠAYOVÁ, Archeologická topografia, s. 8, 16.
- 31 LAMIOVÁ – SCHMIEDLOVÁ – MIROŠŠAYOVÁ, Archeologická topografia, s. 11 – 19. KAMINSKÁ, Košice a okolie v praveku, s. 3-27. POLLA, Hrady a kaštiele, s. 12, 13.
- 32 AVANS 1977, 1978, s. 62 – 65. AVANS 1980, 1981, I. časť, s. 129 – 130. AVANS 1983, 1984, s. 85. AVANS 1986, 1987, s. 38. AVANS 1987, 1988, s. 41 – 42. AVANS 1988, 1990, s. 51 – 52. AVANS 1989, 1991, s. 30 – 31. AVANS 1993, 1995, s. 33 – 35. AVANS 1997, 1999, s. 46 – 48, 93 – 94. AVANS 1998, 2000, s. 33, 49 – 50, 50 – 51, 68 – 69, 51 – 52, 73, 178, 160 – 161. AVANS 2000, 2001, s. 53 – 54, 77, 96 – 97. AVANS 2002, 2003, s. 32, 55 – 56, 59 – 60, 57 – 58. AVANS 2003, 2004, s. 152 – 153. AVANS 2004, 2006, s. 62 – 63, 87, 82 – 83, 154 – 156. AVANS 2005, 2007, s. 66 – 68, 79, 99 – 1 00, 167, 168, 90 – 91, 88 – 89.
- 33 BĚREŠ – ULIČNÝ, Výsledky archeologického výskumu, s. 334. SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady a hrádky, s. 140–143. HALAGA, Počiatky, s. 91 – 93.
- 34 SZENTPÉTERY, Scriptores rerum Hungaricarum I., s. 127. AVANS 1979, 1980, s. 74 – 75.
- 35 V roku 1514 sa v treťom zákonnom článku Košice spomínajú spolu Budínom, Pešťou, Bratislavou, Trnavou, Bardejovom, Prešovom a Šoproňom: „...*civitates libere*...“ MOL DL 22 639: 19. 11. 1514, pag. 3. PDSS VI, č. 57, s. 143. BARTL, K problémom diferenciácie, s. 69.
- 36 MOL DL 83127: 1230. HALAGA, Počiatky, s. 25 – 26.
- 37 AMK, TA, A-Cassovia 5: 1297.
- 38 HALAGA, Počiatky, s. 199 – 206. VARSÍK, Vznik, s. 196. DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 14. DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 11. Pozri kap. 5, časť Hradby.
- 39 AMK, TA, C-Parochia 38: 1290 (20. 9. 1382).
- 40 AMK, TA, A-Cassovia 3, 4: 1292.
- 41 MOL DL 337: 13. 4. 1249.
- 42 HALAGA, Počiatky, s. 159 – 165.
- 43 Stredoveká hmotnostná miera ferro predstavoval ¼ hrivny (1 uhorská hrivna = 233, 35g; 1 budínska hrivna = 245, 54 g. HUSZÁR, A budai pénzverés, s. 14 – 15, 203 – 205.
- 44 AMK, TA, A-Cassovia 1: 1261. JUCK, Výsady 1, s. 43 – 44, č. 28: 1261.
- 45 AMK, TA, A-Cassovia 13: 6. 2. 1347, pôvodná listina zachovaná v potvrzení z 18. 4. 1352.
- 46 Konfirmácia privilégia z r. 1290 o autonómii fary zachovaná z tranzumptu z 20. 9. 1382: AMK, TA, C-Parochia 38: 1290 (20.IX.1382).
- 47 AMK, TA, A-Cassovia 7: 3. 10. 1311. Latinský prepis a slovenský preklad v HALAGA, Počiatky, s. 325 – 330.
- 48 AMK, TA, F1: 9. 4. 1319. JUCK, Výsady I, s. 93 – 94, č. 106: 9. 4. 1319.
- 49 AMK, TA, G1 - Contributio: 21. 5. 1321. JUCK, Výsady 1, s. 95 – 96, č. 108: 1321. O. R. Halaga uvádza dátum 20. 6. HALAGA, Košice – Balt, s. 85, 208.
- 50 Zachované v potvrzení taverníka Štefana. AMK, TA, B 1: 21. 5. 1344. JUCK, Výsady 1, s. 133 – 134, č. 164.
- 51 AMK, TA, F3: 8. 4. 1345. JUCK, Výsady 1, s. 140, č. 175.
- 52 AMK, TA, B2: 6. 5. 1346. JUCK, Výsady 1, s. 142, č. 178.
- 53 AMK, TA, B3: 28. 7. 1347. JUCK, Výsady 1, s. 147 – 149, č. 188.
- 54 AMK, TA, E-Nundinae 2: 28. 7. 1347. JUCK, Výsady 1, s. 149 – 151, č. 189.
- 55 AMK, TA, E-Nundinae 1: 28. 7. 1347. JUCK, Výsady 1, s. 151 – 152, č. 190.
- 56 AMK, TA, E-Nundinae 3: 18. 10. 1347. JUCK, Výsady 1, s. 156, č. 194.
- 57 AMK, TA, B4: 18. 10. 1347. JUCK, Výsady 1, s. 154 – 156, č. 193.
- 58 AMK, TA, D2: 9. 8. 1361.
- 59 AMK, TA, F6: 3. 10. 1364.
- 60 AMK, TA, C-Insignia 1: 7. 5. 1369.
- 61 AMK, TA, F7: 24. 5. 1371.
- 62 AMK, TA, F9: 16. 9. 1378.
- 63 AMK, TA, B10, 11: 11. 10. 1380.
- 64 AMK, TA, E-Nundinae 5: 1392.
- 65 AMK, TA, D 8: 2. 1. 1399.
- 66 AMK, TA, D14: 1. 10. 1402.
- 67 AMK, TA, D16: 7. 6. 1404.
- 68 Pôvodná listina z 1. 9. 1411 zachovaná v odpise jasovského konventu z 29. 4. 1416. AMK, Cehalia: Textores 29 14.
- 69 AMK, TA, D22: 13. 4. 1423.
- 70 AMK, TA, D40: 11. 3. 1496.
- 71 AMK, TA, E-Nundinae 6: 1517.
- 72 MOL DL 337: 13. 4. 1249.
- 73 CDH VIII/2, s. 49 – 50: 21. 10. 1317.
- 74 JUCK, Výsady, s. 135 – 136, č. 167; CDH IX/1, s. 50 – 55: 1. 5. 1342.
- 75 Listina sa zachovala v odpise Spišskej kapituly z 28. 5. 1387. MMB, sign. 27: 1376.

- 76 ULIČNÝ, Feudálne majetky, s. 26.
77 MMS, kr. 1, sign. 4: 1405. MMS, kr. 1, sign. 5: 1405.
78 Prehľad najstaršieho historio-geografického spracovania dejín Košíc prehľadne vypracoval: DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 8.
79 VARSÍK, Osídlenie Košickej kotliny I., s. 155 – 195. VARSÍK, Osídlenie Košíc a ich okolia, s. 557 – 570. VARSÍK, Vznik, s. 191, 194 – 197, 200.
80 HALAGA, Počiatky, s. 186 – 200.
81 Dejiny Košíc v dátach, s. 30 – 31, 39 – 43. ELIÁŠ Štefan, Románske Košice, s. 6 – 52.
82 DUCHOŇ, Úvahy, s. 294 – 315. DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 7 – 19.
83 BÉREŠ – ULIČNÝ, Výsledky archeologického výskumu, s. 334 – 335. AVANS 1989, 1991, s. 30 – 31. AVANS 1998, 2000, s. 33. AVANS 1988, 1990, s. 51 – 52.
84 BURAN, Gotika, s. 614 – 615. Ďalšie objekty: AVANS 2004, 2006, s. 62 – 63. AVANS 2005, 2007, s. 66 – 67.
85 ĎURIŠOVÁ, Opevnenie Košíc, s. 249 – 259. BÉREŠ – ULIČNÝ, Výsledky archeologického výskumu, s. 333 – 334. AVANS 1997, 1999, s. 46 – 48. AVANS 1989, 1991, s. 30–31. AVANS 1998, 2000, s. 68 – 69, 51 – 52. AVANS 2005, 2007, s. 167. AVANS 2004, 2006, s. 82 – 83, 154 – 156. AVANS 2003, 2004, s. 152 – 153.
86 AMK, TA, A-Cassovia 3, 4: 1292. ĎURIŠOVÁ, Opevnenie, s. 252. HALAGA, Počiatky, s. 184–186, 199–202. HALAGA, Právny, s. 40. HALAGA, Košice – Balt, s. 60, pozn. 62. DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 10, 14. DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 9 – 11.
87 „Anno 1290 ist Caschau erbawet worden.“ WAGNER, Analecta Scopusii II., s. 10.
88 AMK, Suppl. H, Cehalia-Pelliones 1: 12. 7. 1307. RDSI I., s. 224 – 225, č. 486: 12. 7. 1307.
89 AMK, TA, G-Census 1: 17. 8. 1406. AMK, Schv. 553: 15. 2. 1484. TUTKÓ, Kronika, s. 44. DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 19, 25 – 26. ĎURIŠOVÁ, Opevnenie, s. 254 – 258.
90 DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 13, 14. Hnilná brána sa nazývala aj Malá „*Parva porta*“. Acta iudiciaria, s. 48, č. 79: 1394; s. 178, č. 3118: 1399.
91 GAŠAJ – DUCHOŇ, Katova bašta, s. 21 – 39. DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 16. AVANS 1997, 1999, s. 46 – 47.
92 DUCHOŇ, Úvahy, s. 301. DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 10.
93 URBANOVÁ, Základy stredovekých miest, s. 84. AVANS 2000, 2001, s. 53 – 54. AVANS 2002, 2003, s. 32. AVANS 2004, 2006, s. 62 – 63.
94 Acta iudiciaria, s. 78, č. 814: 1395; s. 146, č. 2447: 1398; s. 155, č. 2659: 1398; s. 324, č. 6210: 1405.
95 Acta iudiciaria, s. 133, č. 2197: 1398; s. 230, č. 4253: 1401.
96 Acta iudiciaria, s. 227, č. 4219: 1401.
97 Acta iudiciaria, s. 210, 3823: 1399; s. 109, č. 1600: 1396; s. 169, č. 2925: 1399. KEMÉNY, Kassa, s. 39: 1480.
98 KEMÉNY, Kassa, s. 40 – 41: 1480.
99 Daňové súpis y kvartálov: KEMÉNY, Kassa, s. 30: 1475, s. 42: 1483, s. 44: 1484, s. 45: 1487. HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 26, 41. DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 12, 15. DUCHOŇ, Úvahy, s. 296 – 297, 306 – 315.
100 AMK, TA, B4: 18. 10. 1347. JUCK, Výsady, s. 154, č. 193: 1347. HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 21 – 24, 33, 41. DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 11 – 12.
101 Acta iudiciaria, s. 59, č. 326: 1394, s. 260, č. 4855: 1402, s. 300, č. 5722: 1404.
102 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 21.
103 Tamže.
104 Tamže.
105 KEMÉNY, Kassa, s. 31, 34: 1480.
106 KEMÉNY, Kassa, s. 33: 1480.
107 Acta iudiciaria, s. 200, č. 3615: 1400. KEMÉNY, Kassa, s. 25: 1440. Pôvodné nazývaná ako Srpová ves. HALAGA, Počiatky, s. 129.
108 K roku 1260 ich datuje DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 15.
109 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 21.
110 Tamže.
111 Acta iudiciaria, s. 186, č. 3281: 1400.
112 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 21.
113 Tamže.
114 MVH I. 4., s. 423 – 424: 9. 3. 1402.
115 MENCL, Gotická architektúra, s. 3 – 4.
116 AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283.
117 Nájdené náhrobné kamene z r. 1374, 1375, 1378. WICK, Dóm, s. 22 – 24. MENCL, Gotická architektúra, s. 6.
118 WICK, Dóm, s. 16.
119 ASVat, RL 25, f. 209r-v: 10. 2. 1392. Citované podľa: HRDINA, Spišská mĕsta, s. 202.
120 MVH I. 4., s. 417 – 418: 1. 3. 1402. WICK, Dóm, s. 24 – 26.
121 BHL, Vol. K-Z, s. 991. BS VI., s. 410.
122 MENCL, Gotická architektúra, s. 9. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 17, 20 – 33.
123 WICK, Dóm, s. 31 – 42. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 17, 20 – 33.
124 MENCL, Gotická architektúra, s. 11 – 14. TÓTH, Kaschau, s. 113 – 139.
125 CIULISOVÁ, Historizmus, s. 12 – 19. WICK, Dóm, s. 20 – 22.
126 MAROSI, Tanulmányok a Kassai Szent Erzsébet templom, s. 28 – 29. CIULISOVÁ, Historizmus a moderna, s. 12 – 19. WICK, Dóm, s. 20 – 22.
127 DUCHOŇ, Úvahy, s. 303–304.
128 MIHALIK, A Kassai Szent Mihály, s. 35 – 37. MENCL, Gotická architektúra, s. 12 – 13. WICK, Dóm, s. 383. HALAGA, Počiatky, s. 190 – 192. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 163.
129 AVANS 1998, 2000, s. 33, 49 – 50. AVANS 2005, 2007, s. 67–68. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 163. WICK, Dóm, s. 383.
130 WICK, Dóm, s. 384.
131 Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 165 – 169. MIHALIK, A Kassai Szent Mihály, s. 14 – 28, 46 – 60.
132 Súpis pamiatok. II., s. 99. Kultúrno-historické pamiatky mesta Košice I., s. 20 – 21.
133 GOJDIČ – PAULISOVÁ – ZVEDELOVÁ, Dominikánsky, s. 4 – 8.
134 BÉREŠ – ULIČNÝ, Výsledky archeologického výskumu, s. 335 – 341. ORIŠKO, Dominikánsky kostol, s. 9 – 21. GOJDIČ – PAULISOVÁ – ZVEDELOVÁ, Dominikánsky kostol v Košiciach, s. 4 – 8. AVANS 1986, 1987, s. 38. AVANS 1988, 1990, s. 51 – 52. AVANS 1998, 2000, s. 51 – 52. AVANS 2006, 2008, s. 135–136. AVANS 2007, 2009, s. 146–147, 164–165.
135 HEBERLANDOVÁ, Stredoveký kostol františkánov, s. 88–93. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 58.
136 HEBERLANDOVÁ, Stredoveký kostol františkánov, s. 88–93. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 58. AVANS 2005, 2007, s. 168. AVANS 2007, 2009, s. 146–147, 162–163. V r. 2010 začali na kostole opäť reštaurátorské práce.
137 MVH I. 4., s. 423 – 424: 9. 3. 1402.
138 AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283, 49: 1366. WICK Vojtech, Dvestoročný kostol, s. 3 – 4, 12 – 15.
139 Acta iudiciaria, s. 68, č. 565: 1394. KEMÉNY, Kassa, s. 59: 1487.
140 KEMÉNY, Kassa, s. 10: 1459. HALAGA, Počiatky, s. 121 – 125.
141 BURAN, Gotika, s. 615.
142 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 26. AMK, Suppl. H III/2, pur 2, fol. 41, 1467; Történelmi Tár, 1889, s. 191: 1553. Kronika „Cassovia vetus ac nova“, s. 53.
143 AMK, TA, A-Cassovia 5: 1297. HALAGA, Počiatky, s. 113 – 116. ELIÁŠ, Domus regia, s. 1 – 13.
144 Kronika „Cassovia vetus ac nova“, s. 53. TUTKÓ, Kronika, s. 41.
145 HALAGA, Počiatky, s. 113 – 115.
146 DUCHOŇ, Počiatky Košíc, s. 11 – 12.
147 Relation, pozri register stavieb s. 164.
148 Relation, fol. 96, no. 478, fol. 125 (s. 97, 119). URBANOVÁ, Základy, s. 84. BÉREŠ – ULIČNÝ, Výsledky, s. 335. DUCHOŇ, Relation 1603/1604., s. 105, 115. KEMÉNY Lajos, A Kassai Szt. Erzsébet Egyház történetéhez, s. 42.
149 Relation, pozri register stavieb s. 164.
150 Relation, fol. 97, no. 479 (s. 97), pozri register stavieb s. 166.
151 URBANOVÁ, Architektúra, s. 280, 281. BURAN, Gotika, s. 614.
152 Súpis II., s. 83. KEMÉNY, Kassa, s. 9: 1454.
153 WICK, Dóm, s. 389 – 398. BÉREŠ – ULIČNÝ, Výsledky, s. 340.
154 KEMÉNY, Kassa, s. 58: 1487.
155 Relation, fol. 98, no. 480 (s. 98), pozri register stavieb s. 165. URBANOVÁ, Základy, s. 84.

- 156 AMK, TA, A-Cassovia 1: 1261. JUICK, Výsady, s. 43 – 44, č. 28: 1261.
- 157 AVANS 1988, 1990, s. 51 – 52. SLIVKA – VALLAŠEK, Hrady, s. 141 – 143. POLLA, Hrady a kaštiele na východnom Slovensku, s. 81 – 83.
- 158 AMK, TA, A-Cassovia 7: 3. 10. 1311. AMK, TA, A-Cassovia 13, 14: 1347.
- 159 AMK, TA, B3: 28. 7. 1347.
- 160 VARSÍK, Osídlenie I., s. 440
- 161 HALAGA, Počiatky, s. 91 – 93.
- 162 AMK, TA, A-Cassovia 1: 1261. JUICK, Výsady, s. 43 – 44, č. 28: 1261.
- 163 AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283.
- 164 K r. 1304 datuje O.R. Halaga prepad Košíc Omodejovcami. HALAGA, Počiatky, s. 312 – 313.
- 165 Kroky Omodeja voči Košiciam rekonštruujeme na základe neskoršej zmierovacej listiny. AMK, TA, A-Cassovia 7: 3. 10. 1311.
- 166 Zachované v odpise z r. 1448 z Košíc. AMK, Suppl. H, Cehalia-Pelliones 1: 12. 7.1307. RDSI I., s. 224 – 225, č. 486: 12. 7. 1307.
- 167 AMK, TA, A-Cassovia 7: 3. 10. 1311.
- 168 CDH, VIII. 1, s. 405 – 412: 1311. CDH, XI, s. 423 – 429: 1311.
- 169 LAMOS, Bitka pri Rozhanovciach, s. 65 – 68.
- 170 AMK, TA, B3, 4: 28. 7. 1347. JUICK, Výsady, s. 147 – 149, č. 188: 28. 7. 1347, s. 154 – 156, č. 193: 18. 10. 1347.
- 171 HALAGA, Počiatky, s. 31.
- 172 AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283; 49: 15. 2. 1366.
- 173 AMK, TA, C-Hospitale 54: 23. 3. 1399, 55: 15. 4. 1412.
- 174 AMK, TA, C-Insignia 1: 7. 5. 1369.
- 175 ASVat, RL 25, f. 209r-v: 10. 2. 1392.
- 176 Acta iudiciaria, s. 70, č. 597: 13. 1. 1395.
- 177 MVH I. 4., s. 417 – 418: 1. 3. 1402. WICK, Dóm, s. 24 – 26.
- 178 Történelmi Tár, 1904, s. 170 – 171: 30. 8. 1494. Wlcek, Dóm, s. 35 – 36.
- 179 ZUBKO, Náš Dóm, s. 13.
- 180 MVH I. 4., s. 417 – 418: 1. 3. 1402.
- 181 MVH I. 4., s. 423 – 424: 9. 3. 1402.
- 182 IVÁNYI, Eperjes város levéltára I, s. 70, č. 170: 19. 4. 1412.
- 183 POLLA – SLIVKA, Husiti, Jiskrovci a bratříci, s. 69.
- 184 AMK, Schv. 19016: sine dato; AMK, Suppl. Schram. 19178: 17. 11. 1440; 19180 B: 7. 2. A 17. 11. 1444/5; 19181: 4. 2. 1445; KEMÉNY, Kassa, s. 22 – 30: 1440 – 1444.
- 185 ULIČNÝ, Feudálne majetky, s. 28
- 186 Dejiny Slovenska I., s. 402 – 405.
- 187 AMK, Suppl. Schram. 19182: 1455.
- 188 KEMÉNY, Kassa, s. 14 – 15: 1474, 1476 – 1477.
- 189 MOL DL 46 174: 1491 – 1497.
- 190 Történelmi Tár, 1904, s. 170 – 171: 30. 8. 1494.
- 191 AMK, Schv. 18117: 20. 3. 1502.
- 192 HALAGA, Archív mesta Košice, s. 31.
- 193 Bližšie k výpočtu pozri HALAGA, Počiatky, s. 266 – 268.
- 194 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 54.
- 195 FÜGEDI, Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt, s. 188.
- 196 AMK, TA, A 1: 1261.
- 197 Tamže.
- 198 AMK, TA, A-Cassovia 3, 4: 1292. AMK, TA, C-Parochia 38: 1290 (20. 9. 1382). VARSÍK, Vznik, s. 196.
- 199 HALAGA, Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry, s. 589 – 595.
- 200 AMK, TA, Suppl. H, H III/4, fol. 1–18: 1489 – 1526.
- 201 HALAGA, Košice – Balt, s. 265.
- 202 HALAGA, Počiatky, s. 296 – 303.
- 203 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 61.
- 204 Zachované v odpise z roku 1448 AMK, Suppl. H. Cehalia-Pelliones, č. 1. RDSI I., s. 224 – 225, č. 486: 12. 7. 1307.
- 205 ŠPIESZ, Remeslá, s. 34. Vo svojej predchádzajúcej práci pravosť dokumentu nespochybňuje. ŠPIESZ, Remeslo na Slovensku, s. 34 a s. 278.
- 206 AMK, Suppl. H, H III/2, pur. 3. (výsek z knihy s menovanými artikulami v MOL Budapest DF 271 722)
- 207 AMK, Suppl. H, H III/2, pur. 2., fol. 6v–7, 10v–12 a 34v.: 1461 a 1467.
- 208 AMK, Schv. 433: 21. 3. 1475.
- 209 Pôvodná listina z 1. IX. 1411 zachovaná v odpise jasovského konventu z 29. 4. 1416. AMK, Cehalia: Textores 29 14.
- 210 Acta iudiciaria, s. 62, č. 395 a 388 a s. 105, č. 1492: 1394 a 1396.
- 211 AMK, Suppl. H., H III/2, pur. 4, fol. 28v.: 1489.
- 212 Acta iudiciaria, s. 42, č. 56: 1393.
- 213 PASTOR, Zpráva o archeologickom výskume s. 617 – 618, 621.
- 214 Zhrnutie v HALAGA, Košice – Balt, s. 90 – 91.
- 215 AMK, TA, D2: 9. 8. 1361.
- 216 KUTRZEBA, Handel Krakowa, s. 192.
- 217 Bližšie pozri HALAGA, Košice – Balt, s. 133 – 167.
- 218 HALAGA, Košice – Balt, s. 162.
- 219 AMK, TA, B3 : 28. 7. 1347.
- 220 AMK, TA, E-Nundinae 4: 1355. AMK TA, I, I, Misc. 2.: 1370. Štvrtok ako deň konania trhov spomínaný aj v r. 1475. AMK, Schv. 433: 21. 3. 1475.
- 221 AMK, TA, F1: 9. 4. 1319. JUICK, Výsady I, s. 93 – 94, č. 106: 9. 4. 1319.
- 222 AMK, TA, F6: 3.X.1364.
- 223 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 59.
- 224 AMK, TA, D1: 25. 2. 1394. CDH X/2, s. 259.
- 225 KEMÉNY, Kassa, s. 17–18: 1482.
- 226 HALAGA, Košice – Balt, s. 148.
- 227 AMK, Schv. 433: 21. 3. 1475. KEMÉNY, A Kassai kereskodók, s. 190 – 192. Rozbor listiny v HALAGA, Košice – Balt, s. 253.
- 228 HALAGA, Košice – Balt, s. 121.
- 229 FÜGEDI, Kaschau, s. 199.
- 230 BODNÁROVÁ, Obchod Košíc, s. 37.
- 231 HALAGA, Domínium, s. 5.
- 232 AMK, Suppl. H., sign. H III/3, cen. v. 2: 1521.
- 233 Prvýkrát spomínané v súdnej knihe Acta Iudicaria, s. 216, č. 3967: 1401.
- 234 AMK, TA, A-Cassovia 13: 6. 2. 1347 pôvodná listina zachovaná v potvrdení z 18. 4. 1352.
- 235 ULIČNÝ, Feudálne majetky, s. 40 – 41.
- 236 AMK, TA, L-Arany Ida 2, 3: 1459.
- 237 AMK, TA, L-Arany Ida 1: 31. 3. 1349. JUICK, Výsady s. 163 – 164, č. 205: 1349.
- 238 HALAGA, Domínium, s. 5.
- 239 „Marcis ... Cassensis“ MOL DL 70 149: 6. 8. 1307.
- 240 MVS I, s. 135, nr. 928, s. 157, nr. 1188 a 1190, s. 158, nr. 1195 – 1197, s. 175, nr. 1407, s. 176, nr. 1408.
- 241 AMK, TA, G1 (Contributio): 1321.
- 242 PETÁCH, Dejiny mincovania, s. 29.

- 243 Tamže, s. 30 – 31.
 244 Tamže, s. 42.
 245 KEMÉNY, Kassa, s. 23–28.
 246 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 77.
 247 HALAGA, Počiatky, s. 383.
 248 IVÁNYI, Eperjes város levlétára I, s. 70, č. 170: 19. 4. 1412.
 249 HALAGA, Spoločenstvá miest, s. 55.
 250 HALAGA, Košické mestské knihy s. 143 – 148.
 251 AMK, Schv. 40: 1404. Prepis v KRONES, Zur ältesten Geschichte, s. 45 – 55. Cod. Germ. 35, 31r–48r. Citované podľa: VIZKELETY, Beschreibendes Verzeichniss I., s. 97, č. 35.
 252 HALAGA, Archív mesta Košice, s. 23. TISCHLEROVÁ, Stredoveký richtár, s. 52, 68 – 69.
 253 AMK, Suppl. H, AFC I. Prepis v MEIER – PIIRAINEN, Der Schwabenspiegel, s. 36 – 307.
 254 AMK, TA, B-Privilegia 3, 4: 28. 7. 1347. MEIER – PIIRAINEN, Der Schwabenspiegel, (úvodná štúdia), s. 25, 27 – 28.
 255 HALAGA, Archív mesta Košice, s. 12.
 256 KEMÉNY, Kassa, s. 56 – 59: 1487.
 257 HALAGA, Košické mestské knihy, s. 159 – 161.
 258 MOL DL 60177: 30. 4. 1321. O. R. Halaga v archívnom sprievodcovi ako najstaršie dokumenty vystavené mestskou kanceláriou uvádza 3 listiny z r. 1377. HALAGA, Archív mesta Košice, s. 23.
 259 Acta iudiciaria, s. 95, č. 1229 a s. 164, č. 2806: 1396 a 1399.
 260 NOVÁK, Pečate I., s. 472
 261 KIRST, Erb mesta, s. 5 – 6.
 262 NOVÁK, Pečate I., s. 472.
 263 tamže
 264 tamže
 265 AMK, TA, C-Insignia 1: 7.^s 1369.
 266 AMK, TA, C-Insignia 2: 21. 1. 1423.
 267 AMK, TA, C-Insignia 3: 7. 2. 1453.
 268 AMK, TA, C-Insignia 4: 8. 12. 1502.
 269 NOVÁK, Pečate I., s. 472.
 270 HALAGA, Archív mesta Košice, s. 28 – 66.
 271 Tamže, s. 66.
 272 AMK, Suppl. H III/2, pur 1. Odpis v edícii Acta iudiciaria, 468 s.
 273 Podľa zmienky v Scheutlichovom inventári zo začiatku 16. storočia (*Elenchus iurium et privilegiorum Civitatis Cassoviensis*) fol. XIII (MOL DF 287 451).
 274 AMK, Suppl. H III/2, pur. 2.
 275 AMK, Suppl. H III/2, pur. 3.
 276 AMK, TA, A-Cassovia 19: 1317 (v odpise z 25. 3. 1371)
 277 MOL DL 60177: 30. 4. 1321.
 278 AMK, TA, A-Cassovia 13: 18. 4. 1352.
 279 MOL DL 4774: 1. 8. 1358.
 280 AMK, TA, D3: 5. 10. 1364.
 281 AMK, TA, C-Ecclesia 6: 24. 3. 1385.
 282 AMK, TA, F13: 10. 3. 1392.
 283 AMK, TA, D7: 25. 11. 1393.
 284 MOL DL 6712: 25. 6. 1380.
 285 Acta iudiciaria, s. 129, č. 2103: 1398.
 286 Acta iudiciaria, s. 169, č. 2931: 1399.
 287 PIEKOSIŃSKI, Kodeks dyplomatyczny I., s. 17, č. XV: 1394. Acta iudiciaria s. 63, č. 426: 1394.
 288 Acta iudiciaria, s. 181: 1400.
 289 AMK, TA, D23: 26. 11. 1433.
 290 AMK, Schv. 312: 1. 6. 1459.
 291 Od r. 1460 boli novozvolení košickí sudcovia, prisažní a členovia mestskej komunity zaznamenaní do mestskej knihy, tzv. *Liber Civitatis Maior*. AMK, Suppl. H III/2, pur 2. Zoznam richtárov vypracoval aj O. R. Halaga: HALAGA, Archív mesta Košice, s. 8 – 9.
 292 AMK, TA, A-Cassovia 13: 18. 4. 1352.
 293 AMK, NN, Miscellanea 24: 22. 2. 1377.
 294 AMK, TA, A-Cassovia 5: 1297.
 295 AMK, TA, A-Cassovia 13: 1347 (18. 4. 1352.), B3, 4: 28. 7. 1347, 18. 10. 1347.
 296 K Jakubovi Stojanovi st.: AMK, Schv. 6: 22.VI.1377. K Jakubovi Stojanovi ml.: Acta iudiciaria, s. 151, č. 2570: 1398; s. 152, č. 2583: 1400; s. 193, č. 3453: 1400; s. 201, č. 3637: 1400; s. 251, č. 4680: 1402. HALAGA, Košice–Balt, s. 177, 248.
 297 HALAGA, Domínium, s. 4.
 298 Acta iudiciaria, s. 156, č. 2688: 1399.
 299 Acta iudiciaria, s. 241, č. 4511: 1402.
 300 AMK, Schv. 40: 1404.
 301 KEMÉNY, Kassa, s. 8: 1454. WICK, Dóm, s. 31 – 32.
 302 KEMÉNY, Kassa, s. 15: 1480.
 303 MAROSI, Tanulmányok III, s. 267 – 272.
 304 HALAGA, Archív mesta Košice, s. 31. HALAGA, Colnice, s. 7.
 305 MAROSI, Tanulmányok III., s. 280 – 285. WICK, Dóm, s. 37. MENCL, Gotická, s. 24.
 306 KAEPPEL, Scriptores III., s. 177 – 178. FEHÉR, I domenicani, s. 6–7. Dejiny knižnej kultúry, s. 25.
 307 WICK, Dóm, s. 45 – 60.
 308 Történelmi Tár, 1895, s. 384 – 386: 19. 2. 1522.
 309 Krakovskí študenti (151 osôb): CAPROŠ, Košickí študenti, s. 250. Študenti na viedenskej univerzite (48 osôb): TŮSKÉS, Magyarországy diákok I., s. 12. Pražskí študenti: 2, resp. 3 osoby. VARSÍK, Slováci na pražskej univerzite, s. 20 (č. 68), s. 22 (č. 102), s. 30 (r. 1372). Okrem spomínaných je niekoľko košických študentov je doložených aj na talianskych univerzitách: v Bologni 2, v Padove 4, vo Florencii 4, po jednom v Ríme, Ferrare, Perugii a Siene. (Spracované podľa VERESS, Olasz Egyetemek) Dominikáni mali v rámci svojej rádovej štruktúry kontakty s kultúrnymi centrami ako Viedeň, Norimberg, Bologna, Florencia, Siena, Rím alebo Krakov. (Dejiny knižnej kultúry, s. 25 – 26.)
 310 WAGNER, Analecta Scepusii II., s. 8. Spišská (levošská) kronika je neautentickým prameňom, preto je táto zmienka chápaná aj ako kronikou zdedená tradícia. Jeho existenciu pripúšťa najnovšie: DUCHOŇ, Fortifikácia, s. 7.
 311 MOL DL 83127: 1230.
 312 HALAGA, Počiatky, s. 133, 138.
 313 ELIÁŠ, Románske Košice, s. 16 – 25. Dejiny Košíc v dátach, s. 30 – 31.
 314 KIRST, Erb mesta, s. 6.
 315 SZENTPÉTERY, Scriptores rerum Hungaricarum I., s. 488. RÁBIK, Nemecké osídlenie, s. 224 – 225.
 316 MOL DL 75 050: s. d. O. R. Halaga listinu datuje okolo r. 1257 (HALAGA, Počiatky, s. 192.), inventár MOL Budapešť medzi r. 1250 – 1252.
 317 AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283.
 318 Na lokalizáciu kostola z listiny z roku 1283 je viacero názorov, ktoré spätne súvisia s koncepciou vzniku Košíc, ku ktorej sa daný autor prikláňa. HALAGA, Dóm a mesto, s. 7. HALAGA, Počiatky Košíc, s. 121. DUCHOŇ, Úvahy, s. 294 – 315. DUCHOŇ, Počiatky Košíc., s. 7 – 19. ZUBKO, Peter: Náš Dóm, s. 11. Dejiny Košíc v dátach., s. 72. CIDLINSKÁ, Katedrála v Košiciach, s. 151 – 152.
 319 Konfirmácia privilégia z r. 1290 o autonómii fary zachovaná z tranzumpty z r. 1382: AMK, TA, C-Parochia 38: 1290 (20. 9. 1382).
 320 AMK, TA, A-Cassovia 4: 1292.

- 321 AMK, TA, B3: 28. 7. 1347. WICK, Dóm, s. 403 – 405.
- 322 WICK, Dóm, s. 19, 404.
- 323 ASVät, RL 25, f. 209r-v: 10. 2. 1392. MVH I. 4., s. 417–418: 1. 3. 1402.
- 324 MVH I. 4., s. 423-424: 9. 3. 1402.
- 325 Történelmi Tár, 1904, s. 170 – 171: 30. 8. 1494. Wick, Dóm, s. 35 – 36.
- 326 AMK, Schv. 18117: 20. 3. 1502.
- 327 Listina mestskej rady, ktorou sa sama zaväzuje k plneniu záväzkov: WICK, Dóm, s. 46 – 55.
- 328 AMK, TA, C-Patronatus 59 – 64: 1508 – 1511. WICK, Dóm, s. 56 – 58.
- 329 AMK, TA, C-Hospitale 48: 7. 3. 1283. WICK, Dvestoročný, s. 12 – 15.
- 330 AMK, TA, C-Hospitale 49: 15. 2. 1366, 52: 1. 5. 1375, 53: 31. 3. 1392, 54: 23. 3. 1399.
- 331 AMK, TA, C-Hospitale 49: 15. 2. 1366. WICK, Dvestoročný, s. 3 – 4.
- 332 KEMÉNY, Kassa, s. 10: 1459.
- 333 HALAGA, Počiatky, s. 122.
- 334 Listiny z r.1388 – 1557 k dejinám dominikánov v Košiciach sú zregestované v inventári AMK k archívnemu fondu Suppl. Schramianum, odkiaľ boli aj spracované. Fyzicky sa tieto listiny nachádzajú v Archivum generale OP, Convento S. Sabina v Ríme, kam sa dostali v r. 1948. Správu o opätovnom nájdení dokumentov podala Marta Melníková vo svojej štúdií Habent sua fata litterae, s. 59 – 69.
- 335 WICK, Dáta k dejinám, s. 3. FEHÉR, I domenicani, s. 3.
- 336 DUCHON, Úvahy, s. 302 – 303.
- 337 ORIŠKO, Dominikánsky kostol, s. 16. Sakrálné stavby s. 39, 48. MENCL, Gotická architektúra, s. 4. GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ, Dominikánsky, s. 2 – 3. Do konca 14. storočia kostol datuje: VOLOVÁR, Architektúra stredovekého kostola, [<http://www.sight.sk/spoko/menu.html>], 2. kap.
- 338 AMK, Suppl. Schram. 19160: 1388.
- 339 DUCHON, Počiatky Košíc, s. 15.
- 340 AMK, Schram. 19160: 1388. WICK, Dáta, s. 5. MELNÍKOVÁ, Habent, s. 61 – 63.
- 341 AMK, Schram 19161: 1395, 19162: 1397.
- 342 Dejiny knižnej kultúry, s. 25 – 41. FEHÉR, I domenicani, s. 3 – 6. SOPKO, Skriptori a skriptória, s. 90 – 91. SOPKO, Stredoveké latinské kódexy (1981), s. 180. SOPKO, Stredoveké latinské kódexy (1982), s. 267.
- 343 AMK, Schram. 19186: 1465. WICK, Dáta, s. 8. MELNÍKOVÁ, Habent, s. 63.
- 344 AMK, Schram. 19172: 1433.
- 345 AMK, Schram. 19182: 1455. ČIŽMÁR, Rehoľný život, s. 120 – 121.
- 346 AMK, Schram. 19222: 1532.
- 347 Történelmi Tár, 1895, s. 384–386: 19. 2. 1522.
- 348 WICK, Dáta, s. 11. GOJDIČ – PAULUSOVÁ – ZVEDELOVÁ, Dominikánsky kláštor, s. 2 – 3.
- 349 Schematismus S. Ord. Praedicatorum z r. 1921. Citované podľa: WICK, Dáta, s. 3.
- 350 AMK, Schram. 19242: 1557.
- 351 WICK Béla, Szent Ferenc rendjének története Kassán, s. 8 – 16. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 58.
- 352 Conformitatum libro. HEBERLANDOVÁ, Stredoveký kostol františkánov, s. 81, 94.
- 353 MVHI. 4., s. 423: 9. 3. 1402.
- 354 AMK, Suppl. Schram. 19165: 13. 11. 1405.
- 355 HEBERLANDOVÁ, Stredoveký kostol františkánov, s. 83. Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 59.
- 356 Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 57. HEBERLANDOVÁ, Stredoveký kostol františkánov, s. 94.
- 357 Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 53 – 57. MENCL, Gotická architektúra, s. 20.
- 358 Sakrálné pamiatky v Košiciach, s. 58.
- 359 WICK, Szent Ferenc, s. 20.
- 360 AMK, Schv. 18134: 15. 1. 1524. WICK, Szent Ferenc, s. 17 – 25.
- 361 AMK, Schv. 18851: 26. 8. 1495. ČIŽMÁR, Rehoľný život, s. 128.
- 362 WICK, Szent Ferenc, s. 28.
- 363 HALAGA, Právny, územný a populačný vývoj, s. 23.
- 364 Oltárne bratrstvá uvedené v testamente z r. 1522: Történelmi Tár, 1895, s. 385: 19. 2. 1522.
- 365 WICK, Dóm, s. 33.
- 366 KEMÉNY, Kassa, s. 19: 1484 a AMK, Suppl. H, H III/IV, fol. 373: 1521.
- 367 AMK, Suppl. H III/2, pur 3., fol. 334, 282v, 283, 283v, 284, 284v.: 1511.
- 368 SZENTPÉTERY, Scriptores rerum Hungaricarum I, s. 122. POLLA, Košice-Krásna, s. 296 – 297. Možnosť duchovného pôsobenia benediktínov v Krásnej v košickej lokalite prijíma Halaga. HALAGA, Počiatky, s. 112.
- 369 VARSÍK, Osídlenie I, s. 382.
- 370 VARSÍK, Osídlenie I, s. 382 – 384.
- 371 POLLA, Košice-Krásna, s. 300 – 301.
- 372 BODNÁROVÁ, Počiatky reformácie, s. 39 – 40.

KOŠICE

germ. Kaschau, hung. Kassa

1. Name

Earliest mention: 1230 – as *villa Cassa*

Other names and variants:

Latin sources: *Cassa* 1261, *Cassa* 1283, *Cassa* 1290 (1382), *Cassa* 1307 (1448), *castrum dicte Cassensis* 1347, *Cassovia* 1392, *ecclesie Cassoviensis* 1402, *civitas Cassoviensis* 1474, *Kaschovia* 1522

German sources: 1407 *Casscha*

Slovak (Czech) and Polish sources: For the first time the name of the town appears in a Slovakized, or Polish form “*in Cosszicze*” in the Polish Chronicle of Jan (John) of Czarnkow in 1382–1383; 1449 “*s Kossiczemy*”, 1451 *v Kossyzyzech*, 1452 *s Cossiczi*, 1455 *z Cosszczic*.

Etymology: The original Slovak name of the settlement in the meaning “*Košiči*” is usually derived from personal name of the original owner of the land Koš.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Košice Region, Košice District; the town was located in the northern part of the *Aba Comitatus*, until the middle of the 13th century the *Aba* region belonged to the royal *Comitatus Novi Castr* (*Ujvar*).

Medieval road connection, toll collection places: The roads connected the region of eastern Slovakia with the regions of central Hungary, Transylvania, Poland and Rus' from the 13th century. The original Slovak settlement was located directly on the route *magna via*, which connected the Baltic region, Hungary, and the Balkans. The crossroads with the road leading to Spiš was located in its vicinity. Košice were the seat of the thirtieth collection station.

Boundaries: The northern boundary of the area of the town of Košice was the region of so-called Vyšné Košice (Upper Košice). After 1347 when Vyšné Košice became a part of the town, the boundary moved to the north behind the hill Hradová. So-called black forest, *silva nigra*, was located northwest of the town, in the direction of Gelnica. The Premonstratensian convent in Jasov was situated west of the town. Barea and Seňa, a settlement of royal guests, lay to the south; slightly east of them the properties Čaňa and Gyňov, which the original inhabitants got in 1261 for withdrawal of Vyšné Košice, were located. The lands of the Benedictine Abbey in Krásna nad Hornádom extended to the southeast of the area of Košice. Košice gained Myslava, Nižný and Vyšný Tejkčš, Ťahanovce, Kavečany, the estate of Sokol (Tepličany, Malá Vieska, Kostolany, Sokol, Veľká and Malá Lodina, Ružín, Rokycany), Košická Belá, and Baška, in the period from the second half of the 14th century until the middle of the 15th century.

3. Earliest settlement

The strategic place north of Košice was Hradová. The stone castle of the Omodejs (Amadé family) stood probably in the place of a prehistorical, and perhaps also an older medieval, object.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: royal town, from the middle of the 14th century free royal town

Košice were first denoted as a town (*civitas*) in 1297.

Basic privilege: The basic privilege from before 1249 has not been preserved (not even in later confirmations). It is mentioned only in the privilege charter of Béla IV for the guests from Seňa (*hospites nostri de Scena, Schemna*, approx. 20 km from Košice) of 13 April 1249. The guests from Seňa gained the same rights as the guests from Košice in judicial area, in the issue of tithes and house tax.

Until the end of the 13th century Košice belonged to the towns with incomplete town foundation. It is attested by the partial privileges which the town acquired from King Charles Robert during the first half of the 14th century: the right of the free election of the parish priest, exemption from the power of the count (*comes*), free election of the mayor, the right of appeal against the sentence of the mayor (judge) to the king, the freedom of moving into the municipality, exemption from the compulsory lodging and board of royal officials, exemption from military service, precisement of the exchange of coins, the right of market, toll benefits and the right of testament (cf. partial privilege of 28 July 1347).

Significant partial privileges and confirmations (selection):

1261 – Stephen V donated the land of Vyšné Košice to the guests Samphleben and Obl of Košice for annual payment, and exempted the inhabitants of the place from military service, exempted them from the jurisdiction of the count, approved their right of election of mayor, the freedom of observing their own liberties and customs. Their grandchildren sold the abovementioned territory to Košice in 1347 (6 February).

1290 – Bishop Andrew of Eger exempted the parish priest of Košice from the authority of the archdeacon, and subordinated the burghers directly under his own (bishop's) authority in spiritual cases.

3 October 1311 – the sons of the late palatine, Omodej *Aba*, obliged themselves to respect the older rights of the burghers of Košice.

9 April 1319 – Charles Robert exempted the guests of Košice from the toll in *Aba* and *Zemplín* Counties.

21 May 1321 – Charles Robert exempted the guests of Košice from paying the chamber income from the coin exchange (*lucrum camerae*) and regulated the exchange of money for guests and the incoming persons to the town to 6 weeks in a year.

28 January 1342 – Charles Robert for the help in the fight against Matthew Csák granted complete judicial power to the mayor and jurors of Košice; they could appeal to the court of the king or the *tavernicus*.

8 April 1345 – Louis I ordered the toll-collectors in Seňa, Középnémet and Drieňovo not to collect unauthorized toll from the townspeople of Košice.

6 May 1346 – Louis I granted to the town council of Košice the right to pursue/prosecure criminals in entire *Aba* County in cooperation with the county establishment/authorities.

28 July 1347 – Louis I granted the town privileges after the model of the privileges of Buda, the most important of them being the following:

no payments (*chybriones*) to be collected from the vineyards of the townspeople of Košice

no nobleman has the right to violently enter the town against the will of the burghers

the ban of the sale of the houses to the people who do not want to settle down in town permanently,

in case that the owner of the realty does not have inheritors, he can bequeath his property according to his own will

free election of the parish priest,

free election of the mayor with complete judicial authority,

the ban of violent entrance (*ius descensus*) and judging by palatine in the town,

the confirmation of holding the daily markets in Košice and exemption from the toll for carriages which were coming for the markets,

free inheritance of the movable and immovable property

the restoration of the former Omodej castle at Hradová

28 July 1347 – Louis I permitted to hold the market in the octave of the feast of St. Michael (29 September) and the following 15 days, and in the octave of the feast of the Holy Trinity (Sunday after Pentecost) for 15 days.

9 August 1361 – granting the right of staple: Louis I ordered the merchants coming from the Rus' and Poland to lay down their goods and offer them for sale in Košice.

7 May 1369 – Louis I granted a coat-of-arms to Košice as the first town in Europe.

24 May 1371 – the privilege of Queen Elizabeth acknowledged to the merchants of Košice in Poland the same rights as those of Krakow.

16 September 1378 – Queen Elizabeth decreased the toll in Poland for the merchants of Košice and Levoča to a half.

1380 – Louis I exempted the guests of Košice and the burghers from the judicial competence of the county authorities.

1392 – Sigismund of Luxemburg approved to hold the market on the feast of St. Elizabeth (17 November).

7 June 1404 – Sigismund of Luxemburg determined the maximum amounts of particular traded goods which they could import to Košice for the foreign merchants in Košice.

11 March 1496 – Vladislaus II the Jagiellonian gave judgement in the conflict between the towns Košice and Levoča in favour of the older privileges of Košice.

1517 – Louis II the Jagiellonian granted to the town the right to hold markets on the feasts of Invention of the Holy Cross (3 May) and Ascension of the Virgin Mary (15 August).

Town law: Košice belonged to the Magdeburg legal sphere at the beginning. On the basis of the mentioned privileges the town started to abide by the town law of Buda in the middle of the 14th century.

5. Architectural development and town topography

Town walls: The construction of the town walls started probably in the 1260s, or the last third of the 13th century. Five gates are attested in the particular stages of the construction of the town walls: Lower (*Unteres*), Upper (*Oberes*) and Rotten (*Faul*, Hnilná) were the oldest ones, then around 1400 Painted (*Gemölte*) and Mill (*Molendinaria*, Mlynská) were added. So-called Executioner's bastion has been preserved from the 15th century.

Street network: The square has a particular elongated fusiforme or lentoid shape. The town divided into 4 town quarters, so-called quartals. Besides the quartals there was an *insula*, which was an island created in the area of present Main (Hlavná) Street by the stream of Čermeľ.

Suburbs: Suburban settlements with their own churches (so-called *huštáky*) also belonged to the town. The suburbs were formed by individual or interconnected settlements and individual streets. One of the oldest settlements among the outskirts was the southern suburb behind the Lower Gate: “*villa Ludmani*” (Ludmanská ves, village). A town hospital with the Church of the Holy Spirit stood here. “*Villa Ludmani*” had the biggest number of houses (65 in the first third of the 16th century) and the largest size of the suburbs of Košice. The western suburb was formed by “*Bindersdorf*” (Bednárska ves, Coopers' village), “*Knoblochsdorf*” (Cesnaková ves, Garlic village), “*Richterdorf*” (Richtárska ves, Mayor's village), “*Terra S. Leonardi*” (Zem sv. Leonarda, the Land of St. Leonard) with “*Leonharberg*” (Vrch sv. Leonarda, the Mount of St. Leonard), “*Zichelsdorf*” (Tehlová ves, Brick village). The Church of St. Leonard, one of the oldest churches in Košice, stood at an unidentified place in the western suburb.

The Cathedral (Dom) of St. Elizabeth: It was a parish church in the Middle Ages. The first written mention of the church dates to 1283 (“*ecclesia sancte Elisabeth de Cassa*”). It is a basilica with 5 naves.

The Chapel of St. Michael the Archangel: The chapel (the end of the 14th century), in which an *ossarium* was located, is situated on the southern side close to the cathedral.

Urban's Tower: A fourteenth-century 4-storey bell-tower stands on the north side of the cathedral.

Dominican Church and Convent: The oldest preserved sacral object in Košice is the Dominican church from the last third of the 13th century or the turn of the 14th century in the western part of the town at the town walls. The convent was connected with the church on the north side.

Franciscan Church and Convent: The Church of St. Nicholas and the Franciscan buildings were located in the eastern part of the town.

Augustinians: The first mention of the Augustinians dates to 1402, but their medieval church and convent have not been localized.

Hospital: A hospital with a more recent Church of the Holy Spirit stood on the southern suburb of Košice. The first written record of the hospital dates to 1283. A “*vicum hospitalis*” or “*Spitalgasse*” is attested in the northwestern part of the town where another hospital was probably located.

Royal house (royal chamber): was the residence of the royal official overseeing the collection and administration of regal revenues.

Town hall: The medieval town hall probably from the 14th or 15th century was situated in the centre of the town in the place of present-day State Theatre.

School: south of the Chapel of St. Michael, founded probably as early as the 14th century.

Castles: The hill Hradová lies northwest of Košice in between Kavečany and Bankov. In early 14th century, the unfinished castle of Palatine Omodej, built on the land of the burghers at Hradová (Vyšné Košice – *Superior Cassa*) in 1303–1307, influenced the life in the town. Since 1347 the castle belonged to Košice.

6. Significant events (chronology)

1283, 7 March – the bull of Pope Martin IV for the Archbishop of Esztergom with instructions to settle a dispute concerning the income of the hospital in Košice between the town and the Johannites from Alba Regia (Székesfehérvár). The first mention of the Church of St. Elizabeth and the hospital.

1304 – At the beginning of the 14th century the town got into a conflict with Palatine Omodej Aba, who seized the territory of Vyšné Košice (Upper Košice) and prevented the burghers from the exploitation of Čierny les (Black Forest).

1311, September – The long-term conflict between Košice and the Omodejs culminated in the slaughter of Omodej Aba and capture of his sons after his violent entry with his entourage into Košice.

1312, 15 June – The Battle of Rozhanovce, the culmination of the struggle between the oligarchs Omodejs and Matthew Csák on one side and King Charles Robert on the other side (together with the burghers of Košice), took place east of Košice. The Omodejs with allies lost the battle.

1347, 28 July and 18 October – Louis I granted important privileges to Košice. Košice were the second town in rank after Buda in the Kingdom of Hungary.

1357: The town hall was seized with fire, in which the important documents from the times of the foundation and early development of the town probably burned down.

1369, 7 May – Košice received a charter with a coat-of-arms from Louis I as the first town in Europe.

1370s-1390s – assumed start of the construction of the Late-Gothic Church of St. Elizabeth

1402, 1 March – The indulgence bull of Pope Boniface IX attested the Miracle of the Holy Blood in Košice. The bull granted to the Church of St. Elizabeth the same indulgences as to the Church of St. Mark in Venice and Porziuncula Church in Assisi on the feast of Sts. Philip and James (1 May), which is the day of the translation of the relics of St. Elizabeth.

1412, 19 April – The first preserved record of the meeting of the representatives of the towns of so-called Pentapolitana: Košice, Bardejov, Prešov, Levoča, and Sabinov.

1430 – plague epidemic in Košice

1440 – John Jiskra gained control over a considerable part of Slovakia including Košice, where he established the seat of his captaincy.

1440 – Košice refused to let the newly elected king Vladislaus I the Jagiellonian into the town.

1449, autumn – a battle in the neighbourhood of Košice during the struggles for power between John Hunyadi and John Jiskra

1474–1477 – the main altarpiece of St. Elizabeth inserted in the Church of St. Elizabeth.

1490–1491 – siege of Košice by the troops of John Albrecht

1502 – A document of Peter of Rome, the papal legate, granted indulgences to the town of Košice for the protection against the Turkish danger on the occasion of the jubilee year 1500

1503–1512 – the first ordering of the town archive by notary J. Scheutzlich, who later became the mayor as well

7. Demographic development

Košice had originally a Slovak population with possible Hungarian minority. After the arrival of the German guests in 1240s, the burghers of German origin became the dominant social group.

8. Economic activities

Košice was craft-and-trade town with developed trade exchange, connected to the long-distance trade with Poland, central Hungary and through Transylvania with the Black Sea area.

Crafts and guilds: The following occupations prevailed: the ones connected with processing leather and fur, long-distance and local merchants, metal-workers and food producers and distributors. There were also goldsmiths, coin producers, bell-founders and metal founders, producers of rosaries (*paternoster*), weavers, etc.

The oldest documented guild in Košice (and in Slovakia) is the association of fell-mongers with the statutes of 1307. In the 15th century the production and dyeing of textiles belonged to the developed crafts.

Trade: The main export articles were especially the leather and fur, metals (gold, silver, copper, iron), wine, wood, agricultural products and cattle. Among the long-distance trade articles there were spices, wax, and woolen stuff. Expensive and simple fabrics were imported from Western Europe (Netherlands, England, Germany) via Prussia and especially Krakow. Besides Krakow there were merchants from other Polish towns, from Rus' and Walachia, Transylvania, Serbia, Austria, Italy, Flanders, Upper Germany, Silesia, Moravia, Bohemia, and Prussia.

The Fraternity or guild of rich Košice merchants, whose members focused especially on the trade of luxurious textiles and spices, was active in Košice from the second half of the 15th century. The Fraternity with its extant statutes (of 1446) is considered as the oldest of this type in Hungary.

Feudal landed property of the town: The acquisition of the village of Zlatá Ida was very advantageous for the town. It was bought from King Matthias Corvinus in 1459, with the right to mine gold and silver. The town founded mines for gold, silver, and copper also in the lands of the villages bought in the surroundings of the town.

Coin chamber: The first florins which are documented to come from the mint of Košice date to the reign of Queen Mary (1382–1387).

Salt chamber: had its seat in the royal house approx. from the turn of the 15th century. It was in charge of the sale of salt and the control of its import from abroad.

Pentapolitana: The association of originally 4 free royal towns in eastern Slovakia: Košice, Bardejov, Prešov, and Levoča (from 1405 5 towns with Sabinov). The common meetings were held for the purpose of economic and political cooperation.

9. Town administration

Municipality: The magistrate consisted of the mayor and 12 members of the town council, and the alderman. The elected municipality of the burghers (*seniores*) was represented by their spokesman (*Vormund*). The operation of the self-government was defined in more detail in the document *Articuli communutalis electea* (*Kaschauer Rathsordnung*) of 1404. The suburbs also had their mayors (*Iudices suburbani*, *Dorfrichter*).

Town chancery, notary: The first known Latin charter issued by the town chancery dates to 1321; the first notary known by his name (Peter) is attested in sources in 1396 and 1399.

Seal: The oldest town seal with the image of St. Elizabeth of Hungary, the patron saint of the town, distributing alms and two angels with formalized architecture resembling the town walls, dates to the end of the 13th or the beginning of the 14th century. Circumscription: +S(ancta) : ELISABETH + S.IGILLUM . CIVIUM . DE . CASSA.

The town had a seal with the motif of the municipal coat-of-arms (of 1369) created in 1404. Circumscription: · S (igillum) MINVS · CIVITATIS · DE · CASSA.

The last medieval *typarium* originated in 1504 after the model of the coat-of-arms granted to the town by King Vladislaus the Jagiellonian. Circumscription: SIGIL LVM CIVITA TIS · CASSA.

Municipal coat-of-arms:

The town Košice gained 4 charters with coats-of-arms in the Middle Ages. It was the first town to receive the charter from King Louis I (1369): 3 Angevin fleurs-de-lis in the blue head of the shield, on the field divided into 7 silver and red parts.

Town archive:

Besides the diplomatic materials, medieval legal books preserved; e.g. Swabian mirror, the articles of the tavernical law for 7 free towns, royal decrees; *Libri civitatis minores*, so-called *Maculatoria* (mac 1–4) – running minute-books from the town council sessions; *Acta Iudiciaria* and *Libri civitatis maiores*, so-called *Purum* (pur 1–4) – clean copies; the books of the town economy and finance – accounts (dis 1–3). The first preserved town judiciary book from 1393–1405 is in Latin (*Acta Iudiciaria Civitatis Cassoviensis*). The records of the most famous town book *Liber Civitatis Maior* (1460–1643) are in Latin and German.

10. Personalities

Samphleben and Obl – the German guests who got the land of Vyšné Košice from the king in 1261. Their descendants are attested in town administration and as an important family in later period as well.

Jacob Stojan senior and junior – the mayors at the end of the 14th and the beginning of the 15th century, merchants trading with Prussia and Poland, relatives of merchant John Tausenwald of Levoča.

John (Johannes, Hannes) Hebenstreyt – a remarkable burgher of Košice and long-term mayor of the town in the first half of the 15th century, probably educated as a lawyer. First mentioned in the town in 1402, when he bought a house from Peter Uher. He wrote up *Articuli communutalis electea*, a legal document, the collection of instructions and advice for the town council, in 1404 as a member of the town council.

Augustine Cromer – a rich merchant from an important Košice burgher merchant family. He was the mayor for several times in the 1460s. He had the Chapel of the Holy Cross built in the southern wall of the Temple of St. Elizabeth. Died in 1472.

Master Stephen – the architect and stonemason of the Church of St. Elizabeth in 1460s–1480s, the author of the stone *pastoforium* from 1470s. The last mention of his in the town records is from 1480. He was active in Bardejov as well. After he finished the works in Košice he left for Buda.

John Scheutzlich – an important and educated burgher, town notary and archivist (1503–1512), a member of town council (1512–1521), the head of the thirtieth-tax station (1513–1519), mayor (1518–1519). He introduced the first inventarization of the diplomatic and book material in the town archive and wrote up the first register. He became a member of the elite association of the rich merchants of Košice.

Nicholas Krompholz (Nicles Crompholz) of Nisa – the architect and stonemason of the Church of St. Elizabeth in 1490s. The town representatives called him to the reconstruction of the damages on the church after the siege of the town by the Polish troops. He bought a house in the town, became a burgher of Košice, and in 1498 a member of the association of the rich merchants of Košice. The last mention of him comes from 1513.

Nicholas Mirabilibus – the provincial of Hungarian Dominicans from 1494, coming from Cluj; returned to Hungary after the studies in Italy in 1470s and 1480s. The last mention of him in the town records dates to 1496.

George Szatmári – came from an important burgher merchant family in Košice of Transylvanian origin. He became the archbishop of Esztergom in 1522. He considerably supported the religious life in Košice. In 1510 he granted a rich endowment for the support of the Church of St. Elizabeth and the Chapel of St. Michael. Died in 1524.

John Seydel – came from an important burgher family in Košice, a son of the notary, Stephen Seydel. He bequeathed numerous donations for various ecclesiastical institutions and individuals (including his father's old books for the Dominicans and the town) in his testament in 1522.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 201 (or 202)

11. Church history

Košice belonged to the Bishopric of Eger from their origin. The Bishop of Eger appointed the parish priest, who administered the parish church of St. Elizabeth.

Ecclesiastical administration before the foundation of the town: The Chronicle of Spiš mentioned a cloister in the town in 1216: “*Ist dasz Caschawer Kloster in der Vorstadt erbawet.*” The first written mention of Košice (*villa Cassa*) of 1230 informs about a priest (*sacerdos*) and relates to the church with unknown dedication. The church was most probably dedicated to St. Nicholas, also due to the important position of trade and merchants in the history of Košice.

The foundation of the parish of Košice: The document with the first specific information about the church and its dedication in Košice dates to 1283 – St. Elizabeth, “*Ecclesie Sancte Elisabet, de Cassa*”. It was probably the original one-nave church which stood in the place of the present temple.

Ecclesiastical administration: In 1290 Bishop Andrew of Eger granted ecclesiastical autonomy to the parish of Košice, so-called right of exempt parish. The powers of the archdeacon were translated to the parish priest of Košice, who was subordinated directly to the bishop of Eger.

The Cathedral of St. Elizabeth: Papal indulgences: 1392 on the feast of St. Elizabeth, 1402 on the feast of Sts. Philip and James, 1494 on the feast of the Ascension of the Virgin Mary in order to cover the reconstruction of the new building, 1502 for the protection against the Turkish invasion in Europe.

Hospital: was legally connected with the Church of St. Elizabeth. It was destroyed during the siege of the town by John Albrecht at the turn of the years 1490–1491. A mention of two hospitals in the town accounts of 1459 “*spital...und...zichen*”.

Dominicans: They arrived probably in the last third of the 13th century at the latest. There was an illumination workshop, an archive and a library in the convent. Dominican Leonhard Brixenthal (Huntpichler), a professor of the university of Vienna, who was to introduce strict rules in the Dominican convents in Hungary, arrived to Košice in 1454.

Franciscans: Their presence in Košice assumed as early as 14th century or at the turn of the 15th century.

Medieval churches in Košice: The town parish church of St. Elizabeth, the hospital Church of the Holy Spirit, the cemetery Church of St. Michael, the Dominican Church of the Blessed Virgin Mary, the Franciscan Church of St. Nicholas (from 1450 the Church of St. Anthony of Padua and St. Leonard in the western suburb (Richtárska ves), the Church of St. Ladislav in the north-eastern suburb (Čermel). The last two churches are not precisely localized.

Religious fraternities and altar benefices: 1522: The Fraternity of the Corpus Christi, Fraternity of St. Michael, Fraternity of St. Leonard, Fraternity of the Virgin Mary of Rosary, Fraternity of St. Sebastian, at the parish church the Fraternity of the Blessed Virgin Mary. In 1484 the Fraternity of the Corpus Christi is mentioned, and in 1521 the Fraternity of St. Anthony.

The beginnings of Reformation in Košice: Shortly before the Battle of Mohács in the 1520s Leonard Cox, a supporter of Erasmus of Rotterdam of English origin, and John Henckel of Levoča, an alumnus of the university of Vienna and Krakow and the confessor of Queen Mary, were active in the town as teachers or preachers.

Martin Štefánik

KREMNICA

nem. Kremnitz, maď. Kőrmöcbánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Cremnychbana v latinsky písanej privilegálnej listine zo 17. 11. 1328¹.

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1331 *Kremnicia*, 1335 *Cremnech*, 1338 *Cremnuch*, 1342 *Kremnycz*, 1342 *civitas Chrempnicia*, 1347 *Cremnychbanya*, 1365 *Chremniczia*, 1402 *Crympnychya*, 1425 *Cremnicia*, 1466 *oppidum Cremintz*, 1480 *Krempnicia*, 1517 *Cremnicia*.²

Nemecké pramene

1375 *Chrempnicz*, 1436 *Crembnicz*, 1455 *Krembnitz*, 1492 *Kremnicz*, 1525 *Cremniz*.³

Slovenské (české) pramene

1449 *Crempnicza*, 1451 *Cremnicza*.⁴

Etymológia názvu

Koreň názvu *Krem|n* pochádza zo slovenského apelatíva „kremeň“, „kremenina“ označujúceho zloženie pôdy. V spojení s koncovkou *-ica* vo funkcii nomen loci vytvára názov mesta. Najpravdepodobnejším vysvetlením (Matunák, Lamoš) je prevzatie názvu od „Starej Kremnice“ (od 17. storočia dodnes deminutívne označovaná ako Stará Kremnička v protiklade k veľkému banskému mestu), obec nachádzajúca sa 12 km južne od dnešnej Kremnice, existujúca v zmienkach od konca 13. storočia. Prívlastok „stará“ (nem. *alte*) doložený 1442 – 1443⁵ poukazuje na zakladajúci vzťah k „novej“, veľkej Kremnici. Osadníci Starej Kremnice položili základy sídla neskoršej Kremnice, ich materská osada v dôsledku toho dostala prívlastok Stará. Okrem samotného názvu existuje súvislosť technologického charakteru: na výrobu kolies banských mlynov v Kremnici sa používal materiál kremeň (limnokvarcit) pochádzajúci z okolia Sv. Kríža (Žiar n. Hronom) aj priamo z okolia Starej Kremničky, kde boli kameňolomy na kremeň. Menej akceptovanou teóriou o vzniku názvu je verzia starších autorov (J. Hanika, J. Stanislav), že v stredoveku sa Kremnický potok nazýval Kremnica, pričom názov od potoka prevzalo mesto.⁶

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Žiar nad Hronom, geografická poloha 48° 42' severnej zemepisnej šírky 18° 54' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie severného Tekova, na ktorom neskôr vzniklo mesto Kremnica, bolo súčasťou zvolenského panstva a patrilo do Zvolenskej župy, po rozpade zvolenského panstva a od konštituovania sa Tekovskej župy v priebehu druhého desaťročia 14. storočia sa stalo jej súčasťou.⁷

Geologické podmienky

Kremnica leží v centrálnej časti Kremnických vrchov v nadmorskej výške 561 m nad morom. Kremnické vrchy sa tiahnu zo severu na juh v dĺžke 32 km, zo severu ich ohraničuje Veľká Fatra a Turčianska kotlina, z juhozápadu Vtáčnik a a Žiarska kotlina a z juhovýchodu Zvolenská kotlina.

Zásadný význam pre vznik banského mesta mala ložisková oblasť v centrálnej časti kremnického pohoria. Vejárovitý smerom k povrchu sa rozvetvujúci systém sa vytvoril ako výplň puklín prestúpená žilami kremeňa obsahujúcimi zlato a striebro v podobe prášku alebo v listoch. V kremnickom rudnom obvode možno identifikovať žilné systémy s orientáciou sever – juh, z ktorých je pre vznik a vývoj stredovekej Kremnice historicky najvýznamnejší tzv. prvý žilný systém západne a severozápadne od súčasného mesta so žilnými štruktúrami miestami vystupujúcimi až na povrch (žily Schrämen a Hlavná žila približujúce sa v oblasti Šturca). Najdlhšia Hlavná žila dosahuje dĺžku 6,5 km a hrúbku až 40m, žila Schrämen 18 m a ostatné žily cca 6 m.⁸ Vznik a rozvoj mesta je daný ako dôsledok intenzívnej banskej činnosti v tesnej blízkosti nálezísk zlata, poloha sama osebe by vznik mesta neumožnila, keďže nebola križovatkou významných obchodných ciest.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Základným spojením Kremnice severojužným smerom bola „magna via“ od Pohronia z rázcestia nad Sv. Krížom (Žiarom n. Hronom) pokračujúca údolím Kremnického potoka cez Piargse sedlo ďalej do Dolnej Štubne (dnes časť Turčianskych Teplíc), za ktorou sa rozdejovala a pokračovala jednou odbočkou k rieke Turiec na sever a druhou cez Mošovce, Blatnicu a Sklabiňu do Turčianskej Štiavničky a k Váhu v Liptove.⁹ Mladšia cesta z Kremnice do Banskej Bystrice je od r. 1331 zachovaná v názvoch Bystrické údolie, Bystrická ulica (*in valle Soler*, *Solerggrundt*, *Solergassen*), koncom 15. storočia je spomínaná v mestskom práve, aby sa na nej nevyberali poplatky a neprevážal tovar ani nepreháňal dobytok. Podľa údajov z r. 1465 viedla cez Malachov.¹⁰

Bližšie nešpecifikované mýtnice patriace k hradom Šášov (južne od Kremnice) a Sklabiňa (severne od Kremnice) sú spomínané už v r. 1411. Roku 1415 sú doložené mýtna miesta konkrétne na hrade Šášov, ako aj sklabinské mýtnice v Martine a v Starej Štubni (Dolná Štubňa, dnes časť Turčianskych Teplíc). Južne od Kremnice je už r. 1237 spomínané mýto v Sv. Kríži (Žiari) n.

Hronom (*Cristur*), r. 1344 mýtne miesto v Ladomerskej Vieske (*Lodomer*), r. 1476 v Kremničke.¹¹ Podľa sťažností Kremničanov r. 1500 na Dóciocov vyberali od nich mýto napriek privilégiám v Žarnovici a Ladomerskej Vieske.¹²

Chotár

Podľa privilégia z roku 1328 pozostával chotár Kremnice z okruhu dvoch míľ, v rozsahu ktorých postupne vznikali dediny: *Krahule* (= *Blaufus*, *Plaufuss*) možno kolonizované už r. 1331. Henricus Blafuz, prísazný mesta, vo vyúčtovaní 1442 – 1443 uvedený ako platiteľ dane pre Kremnicu.¹³

Kremnické Bane (= *Villa Johannis*, *Piargy*) r. 1361 dedičné richtárstvo, odpredané kremnickému mešťanovi Jánovi Göldnerovi (neskôr prísazný, r. 1379 richtár v Kremnici). Vo vyúčtovaní z r. 1450 uvedené pod názvom *Auf dem perge* ako súčasť Kremnice.¹⁴

Horný a Dolný Turček (= *Oberturcz*, *Niderturcz*), presný dátum založenia oboch Turčekov neznámy, podľa J. Beňka boli založené Kremničanmi v polovici 14. st. R. 1371 doložené banské mlyny kremnického prísazného J. Stibora v Dolnom Turčeku. Vo vyúčtovaní 1442 – 1443 sú obe dediny už uvedené ako platelia dane. Po zmiernení sa s mútnianskymi zemanmi r. 1502 sa spolu s dedinou Sklené dostávajú do trvalej držby Kremnice¹⁵

Veterník (= *Lyget*, *Ligentil*) je na južnom okraji mesta, 1382 darovaný kráľom Ľudovítom kremnickému špitálu.¹⁶

Horná Štubňa (= *Newstubb*, *Newstubn*, r. 1415 spomínaná ako *Novastuba*, 1461 *Stubna noua*¹⁷) v spore proti Petrovi Mochkovi z Hája zač. 14. st. prisúdená Kremnici.¹⁸

Sklené (= *Sklenmarlehota*, *Zklenerlehota*, *Glaserhaw*, r. 1461 spomínané ako *Sc lenne*¹⁹) založené r. 1360 v chotári Hornej Mútnej po dohode hornomútnianskych zemanov s Petrom Glaserom, ktorý sa stal prvým dedičným richtárom Skleného. Bol pravdepodobne kremnickým mešťanom. Dedičné richtárstvo bolo r. 1400 hornomútnianskymi zemanmi odpredané kremnickému mešťanovi Jánovi Langovi. V spore so zemanmi z Mútnej o rozsah dvoj míľového územia bolo Sklené po jeho premeraní r. 1405 prisúdené palatínom mestu Kremnici.²⁰

Kunešov (= *Kwnushaw*, *Kuneschaw*, *Villa Sancti Michaelis*, Sv. Michal), *Lúčky* (= *Hannushaw*), *Horná Ves* (= *Windisdorf*, *Villa Sclauorum*) a *Dolná Ves* (= *Swabendorff*, *Swabenhofen*, Šváb) r. 1429 – k ich odkúpeniu došlo mestom Kremnica od kráľovskej komory.²¹

Dolná Mútna (= *magna Muthna*, *Also Muthna*) do rozdelenia v polovici 14. storočia len Mútna, spory s jej vlastníkami sú doložené od 1367. Od 1517 pripadla postupne vo viacerých súdnych sporoch Kremnici, ďalej odkúpením časti patriacej zemanom Benickým za 600 zlatých florénov, nadobudnutie Kremnicou potvrdené kráľom Ľudovítom II. r. 1523.²²

Horná Mútna (= *Felseu Muthna*, *Superior Muthna*) a *Stredná Mútna* (*media Muthna*, *mediocris Muthna*). Kúpa od čepčinských zemanov za 1200 zlatých florénov r. 1518, vovedenie do držby r. 1518.²³

hájske panstvo (Háj, Čremošné, Dolná Štubňa = časť Turčianskych Teplíc) – po vymretí pôvodných vlastníkov r. 1493 spory o dedičstvo, r. 1505 pripadlo kremnickej kráľovskej komore, r. 1520 postúpené komorským grófom Alexejom Turzom Kremnici, v nasledujúcich rokoch pre pretrvávajúce spory Kremnica nebola uvedená do držby panstva. Roku 1532 bolo hájske panstvo darované kráľom Ferdinandom I. Kremnici, donácia potvrdená 1535.²⁴

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Predpokladaná poľnohospodárska kolonizácia horného toku Kremnického potoka v období 1150 – 1250 predchádzala banskému prospektorstvu. Rozhodujúcu úlohu v postupe ďalšieho osídľovania zohral potok, v ktorom sa nachádzali vyplavené zrnká zlata a ktorý priviedol hľadačov k samotným náleziskám zlata v protismere jeho toku (teda z juhu na sever). Osídlenie postupovalo od ústia Kremnického potoka pri hrade Šášov súběžným zakladaním osád cez Starú Kremničku (resp. Starú Kremnicu, pozri kap. 1: Názov mesta: etymológia) obývanú prevažne slovenským obyvateľstvom, Dolnú Ves osídlenú nemeckým obyvateľstvom (*Swabendorff*), ďalej cez Hornú Ves osídlenú slovenským obyvateľstvom (*Windisdorf alias Villa Sclauorum*), k dnešnému mestu Kremnica, kde na hradnom kopci vznikol opevnený oporný bod. Nálezy hrobov na hradnom kopci s kontinuitou pochovávaní niekoľkých desaťročí v dvoch vrstvách ešte pred stavbou karnera naznačujú osídlenie areálu už v prvej polovici 13. storočia. Najstaršie nálezy mincí na hradnom kopci sú denáre Karola Róberta s datovaním 1319 – 1322 a fenigy Fridricha Pekného datované 1314 – 1330.²⁵

V priestore mesta a jeho bezprostrednom okolí vzniklo už pred udelením privilégia viacerých menších baníckych osád zoskupených okolo hospodárskeho centra v „Cremnychbani“ – t. j. Starej doliny pod vrchom Revolta severne od dnešného historického jadra mesta a v blízkosti toku potoka – zdroja vodnej energie potrebnej pre spracovanie rudy. Splynutím už existujúcich osád²⁶ v jeden administratívny celok vzniklo udelením privilégia roku 1328 v právnom zmysle slova mesto Kremnica.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské banské mesto.²⁷

Základné privilégium

Vydané kráľom Karolom Róbertom 17. 11. 1328 (miesto vydania nešpecifikované, pravdepodobne vydané vo Visegráde).²⁸ Obsahovalo:

- výsadu užívania mestského teritória: pôdy a lesov v okruhu dvoch míľ (cca 17 – 18 km);²⁹
- výsadu vlastnej správy a súdnej samosprávy: právo voľby richtára a prísazných;
- ustanovenie, že odvolacou inštanciou proti rozhodnutiam mestského súdu bude priamo kráľovský súd;
- v ostatných výslovne nespomenutých záležitostiach sa majú obyvatelia Kremnice riadiť kutnohorským právom (*de Kuttunbana*).³⁰

Konfirmácie základného privilégia: 1400, 1409, 1496³¹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 22. 11. 1358 Ľudovít I. vo všeobecnej rovine potvrdzuje užívanie slobôd takých, ako majú obyvatelia iných kráľovských banských miest.³²
- 27. 4. 1385 kráľovná Alžbeta vydáva ochrannú listinu pre kremnických mešťanov, aby ich v celej krajine nik nezadržoval ani nestaval pred súd, spravodlivosť nad nimi má vykonávať výlučne kremnický súd.³³

- 23. 2. 1393 kráľ Žigmund ustanovuje, že Kremničanov má súdiť len ich vlastný sudca, odvolacou inštanciou má byť výlučne kráľovský taverník.³⁴
 - 1396 kráľ Žigmund udeľuje kremnickým mešťanom právo zadržať a súdiť zločincov³⁵
 - 27. 7. 1404 kráľ Žigmund ustanovuje odvoláciu inštanciu od kremnického mestského súdu v prvom rade cez kráľovského taverníka a až potom kráľovský súd.³⁶
 - 5. 2. 1405 kráľ Žigmund udeľuje slobodu dolovania vo všetkých banských regiónoch uhorského kráľovstva, menovite pre 6 stredoslovenských banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová).³⁷
 - 15. 4. 1405 bol vydaný tzv. menší Žigmundov dekrét, ktorý obsahoval významné ustanovenia týkajúce sa všetkých kráľovských miest v Uhorsku, o. i. nariadenie obohnať mestá hradbami, zavedenie jednotných mier a váh podľa vzoru mesta Budín, posilnenie súdnych právomocí richtára a mestskej rady kráľovských miest vo veciach zločinov páchaných na mestskom území, odvolacou inštanciou v súdnych záležitostiach pre mestá je ich materské mesto (t. j. to, ktorého mestské právo používajú) alebo súd kráľovského taverníka, všeobecné oslobodenie od mýta na tovary privezené zo zahraničia (z ktorých sa už zaplatil tridsiatok), zrušenie budínskeho práva skladu a z toho vyplývajúca sloboda pohybu s tovarmi pre domácich kupcov – mešťanov kráľovských miest, zákaz vývozu nezmínovaných drahých kovov. Na zhromaždení v Budíne boli zrejme aj zástupcovia Kremnice, lebo menší dekrét sa nachádza aj v archíve mesta.³⁸
 - 31. 5. 1405 kráľ Žigmund potvrdzuje všeobecné ustanovenia menšieho dekrétu adresne pre kremnických mešťanov a kupcov, ktorých oslobodzuje od platenia mýta za obchodný tovar.³⁹
 - 1. 3. 1425 sedem banských miest bolo oslobodených od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.⁴⁰ K dovozu potravín a príslušným privilégiam pozri aj Kap. 8: Hospodárske aktivity, časť Obchod.
 - 22. 7. 1425 kráľ Žigmund udeľuje Kremnici právo trhu na predaj potravín a iných potrebných tovarov na 2 dni týždenne.⁴¹
 - 16. 12. 1433 kráľ Žigmund napomína všetkých vyberačov mýta, aby dodržiavali ustanovenia menšieho dekrétu aj oslobodenia z r. 1405.⁴²
 - 13. 9. 1446 uhorské stavy potvrdzujú privilégium pre mesto Kremnicu, že obyvatelia mesta patria pod výlučnú právomoc vlastného súdu a sú oslobodení od mýtnych poplatkov.⁴³ Keď potom uhorské stavy dňa 18. 9. 1447 vydali mandát pre vyberačov mýta o oslobodení banských miest od mýta, Kremnica vo vymenovaní chýbala (uvedených len ostatných 6 miest).⁴⁴
 - 14. 4. 1456 kráľ Ladislav Pohrobok potvrdzuje Žigmundove skoršie privilégia a v ten istý deň udeľuje inou listinou Kremnici právo pečatiť červeným voskom.⁴⁵ De facto sa toto právo v praxi používalo minimálne už od r. 1361.⁴⁶
 - 6. 4. 1460 kráľ Matej I. udeľuje Kremnici „opät“ (*de novo*)⁴⁷ právo volby kráľovského štajgera – vrchného banského dozorcú a sudcu v banských záležitostiach.⁴⁸
 - 7. 1. 1461 Kráľ Matej I. zakazuje od poddanských dedín Kremnice vyberať zisk komory (*lucrum camerae*).⁴⁹
 - 3. 5. 1470 kráľ Matej I. oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane.⁵⁰
 - 28. 3. 1471 kráľ Matej I. potvrdzuje privilégia svojich predchodcov a oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia mýta v celej krajine.⁵¹
 - 22. 11. 1474 Kráľ Matej I. udeľuje Kremnici právo skladu.⁵²
 - 8. 5. 1483 kráľ Matej I. potvrdzuje oslobodenie mesta Kremnice aj dedín, ktoré mestu patria, od platenia mýtnych poplatkov.⁵³
 - 7. 12. 1496 kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám ťažiť drevo a páliť uhlie na územiach dóciových panstiev Lupča, Šášov a Revište.⁵⁴
 - 31. 5. 1500 kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.⁵⁵
 - 17. 5. 1502 kráľ Vladislav II. povoľuje obyvateľom všetkých siedmich banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) ich staré právo v okolitých kráľovských lesoch slobodne ťažiť a dovážať drevo potrebné na výstavbu banských diel.⁵⁶
 - 10. 4. 1519 kráľ Ľudovít II. oslobodzuje kremnických mešťanov od platenia mýta a potvrdzuje, že súdne podliehajú len vlastnej mestskej rade.⁵⁷
 - 13. 12. 1525 kráľ Ľudovít II. nariaďuje vykonávať razbu mincí len v Kremnici, ktorá je hlavou banských miest a potvrdzuje ju ako sídlo mincovej komory.⁵⁸
- Výsady minciarov (výber)**
- 24. 6. 1391 kráľ Žigmund ustanovuje mzdy minciarov vo výške jednej dvanástiny z vyrazeného striebra, potvrdená 21. 8. 1425.⁵⁹
 - 13. 6. 1401 kráľ Žigmund oslobodzuje pospolitosť minciarov (*universitas monetariorum*) od všetkých daní a poplatkov s výnimkou mestskej (domovej) dane a dane z dedičstva. Súdne podliehajú výlučne panovníkovi alebo komorskému grófovi.⁶⁰
 - 8. 6. 1441 kráľ Vladislav I. povoľuje minciárom slobodne dovážať pivo a víno do svojich domov, a zakazuje mestskej vrchnosti im v tom zabraňovať.⁶¹
 - 30. 9. 1489 kráľ Matej I. prikazuje, aby veritelia nepožadovali od minciarov naraz splatiť dlhy prevyšujúce tretinu ich mzdy.⁶²
 - 5. 6. 1528 kráľ Ferdinand I. zakazuje povolávať cudzích a zahraničných minciarov do krajiny, len v nevyhnutných prípadoch.⁶³
- Výsady uhliarov (*carbonarii, combustores carbonum*)**
- 1396 oslobodenie uhliarov od daní (*in taxis vel aliis oneribus*)⁶⁴.
 - 13. 7. 1415 Kráľ Žigmund udeľuje uhliarom právo užívať svätokrižske čierne lesy patriace ostrihomskému arcibiskupovi.⁶⁵

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Pri povýšení osád na mesto zohrala rozhodujúcu úlohu celoštátna menová a zahraničná politika Karola Róberta. Pred rokom 1326⁶⁶ sa začali v Uhorsku raziť zlaté florény ako vydarené imitácie vtedajšej najprestížnejšej európskej meny, florentských florénov. Zlaté mince slúžili ako platidlo pre rozvíjajúci sa zahraničný obchod. V rokoch tesne pred vznikom Kremnice vrcholil vo svete boom zlata, ktoré stúplo rádovo o 30 – 40 % na cene.⁶⁷ Vydaniu privilégia predchádzalo stretnutie uhorského a českého panovníka v Trnave 13. 2. 1327, na ktorom skoorinovali svoju politiku vo veci obchodu s drahými kovmi a pravdepodobne bola reč aj o vyslaní kutnohorských minciarov do Uhorska.⁶⁸ V tom istom roku bolo v Uhorsku zavedené slobodné dolovanie drahých kovov – t.j. zrušenie dovtedy platnej povinnosti vlastníkov území s náleziskami drahých kovov odovzdať ich štátu a prepustenie tretiny kráľovskej dane z ťažby

(urbury) vlastníkom týchto území.⁶⁹ Povýšenie osád s výnosnou ťažbou zlata na mesto Kremnicu sa teda javí ako integrálna súčasť hospodársko-menovej politiky uhorského panovníka na celoeurópskej úrovni. V pozadí reforiem a pri zrode mesta stáli talianski poradcovia a finančníci, ich zainteresovanosť na začiatkoch ťažby v Kremnici je pravdepodobná vzhľadom na prepojenie samotnej Kutnej hory s Florenciou.⁷⁰

Založenie mincovne a mincovej komory sa udialo prakticky súčasne s udelením privilégia. Pasáž zakladacieho privilégia o prevzatí kutnohorskeho práva predpokladá významnú účasť českých mincových odborníkov (Kutná hora bola sídlom mincovne). Mincová komora bola kráľovská inštitúcia, ktorá v rámci územia svojej pôsobnosti organizovala výkup starých a razbu nových mincí⁷¹ (Oblasť kremnickej mincovej komory pokrývala oblasť stredného a západného Slovenska, zasahovala i na územie dnešného Maďarska v rámci Peštianskej župy). Na jej čele stál komorský gróf, v literatúre nazývaný aj komes (z lat. *comes camerae*, nem. *Kammergraf*), ktorý si komorský úrad na dobu jedného roka od panovníka prenajímal. Zamestnanci komory a mincovne podliehali súdnej kompetencii komorského grófa (a teda nie mesta), majetok komory bol oslobodený od mýt a poplatkov. V 30. až 40. rokoch 14. storočia sa suma nájmu pohybovala medzi 600 – 800 hrivnami striebra ročne (t. j. 2400 – 3200 florénov), podľa kvitancie z r. 1467 to bolo 4490 florénov, v prvých desaťročiach 16. st. už 15000 florénov.⁷² Banská komora bola inštitúcia, ktorá riadila banskú činnosť a vyberala kráľovskú daň z ťažby (urbura). Presný vzťah banskej a mincovej komory nie je na základe zachovaných (sčasti rozporuplných) prameňov možné jednoznačne definovať, v prvých desaťročiach sa predpokladá nadradenosť komory mincovej.⁷³ Vzhľadom na súčasnú prítomnosť viacerých komorských grófov v Kremnici možno predpokladať ich paralelné fungovanie.⁷⁴

Pri voľbe Kremnice ako sídla komory zohrali rozhodujúcu úlohu mimoriadne výdatné ložiská zlata. Stala sa ním namiesto staršieho a tradičného banského mesta Banskej Štiavnice prakticky bezprostredne po svojom založení. Listinný materiál, stavebný vývoj mesta aj hospodársky kontext poukazujú na intenzívny rozvoj najmä v prvom storočí existencie stredovekého mesta, t. j. do tretiny až polovice 15. storočia.

Mestské a banské právo je v prípade Kremnice značne prepojené vzhľadom na základnú aktivitu obyvateľstva pri vzniku mesta. Odvodzovalo sa od kutnohorskeho práva podľa príslušného ustanovenia zakladacieho privilégia r. 1328. Kremnické právo vykazuje podobnosti tiež s mestským a banským právom banskoštiavnickým, otázka súvislosti s jihlavským právom ostáva pre nedostatok staršieho pramenného materiálu na porovnávanie otvorená pre budúce výskumy.⁷⁵ Ustanovenia banského práva (*jure legitimo montanorum*) v súvislosti s vymedzovaním hraníc na ťažbu v dosahu dedičnej štôlna a v závislosti od prác v nej vykonaných sú obsiahnuté už v listine z roku 1385.⁷⁶ V oblasti banského práva existoval najneskôr od roku 1388 spoločný súd 6 stredoslovenských banských miest (v prvom známom prípade sa zišiel v Banskej Štiavnici), ktorý riešil závažné otázky a spory, a jeho ustanovenia slúžili ako prameň banského práva (*secundum iura montanorum*).⁷⁷ Podľa Vozára a Bolerázského, ktorí vychádzajú zo starších Schünemanových štúdií, sa Kremnica riadila až do spisania vlastného práva štiaavnickým právom.⁷⁸

Vlastné kremnické mestské a banské právo bolo spísané v nemeckom jazyku pod vedením komorského grófa Petra Schaidera a kráľovského banského majstra a štajgera Mikuláša Czona r. 1492, 1504 bolo zapísané do kremnickej mestskej knihy. Ďalšie doplnky pochádzajú z rokov 1512, 1530 a 1537.

Obsahová ustanovenia banského práva z r. 1492 (s. 29 – 51 mestskej knihy) týkajú postupov pri otváraní a prenajímaní baní, vymierania a vyznačovania banských polí, regulácie vzťahov s okolitými banskými dielami, ich vzájomné stretnutie a z toho vyplývajúce riešenie sporov, technický režim prevádzky baní, udržiavanie banských diel v spoločnom vlastníctve, pracovné vzťahy, a tresty za porušenie ustanovení. Významnú časť predstavuje definovanie postavenia a úloh banského majstra a štajgera. Doplnok z r. 1512 (s. 52 – 53 mestskej knihy) obsahuje najmä pracovné vzťahy baníkov, banských robotníkov a dozorcov, pracovnú dobu, pracovné absencie, primerané vyplácanie mzdy. Mestský štatút z roku 1537 (s. 305 – 321 mestskej knihy) obsahuje a potvrdzuje niektoré časti z r. 1530 (s. 315 mestskej knihy) a týka sa dodržiavania sviatkov a náboženských povinností, pokoja a poriadku v meste, obsahuje pravidlá ochrany pred požiarmi, dohľad nad stavebnou činnosťou, pravidlá trhového predaja tovarov, dohľad nad správnymi mierami a váhami, opatrenia proti predražovaniu na trhu, kontrolu hospodárnosti výdavkov mesta. Dopĺňa časti o pracovných vzťahoch baníkov, banských robotníkov a dozorcov. Významnou súčasťou ustanovení z r. 1537 je ďalej poriadok pre štvrtmajstrov dozerajúcich na dodržiavanie poriadku v meste (s. 325 – 327 mestskej knihy) a doplnený poriadok pre banského majstra (s. 329 – 335 mestskej knihy) povereného dozorom nad banskými dielami, dodržiavaním banského poriadku a súdením menej komplikovaných prípadov týkajúcich sa baníctva.⁷⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Budovanie mesta postupovalo od areálu hradu k námestiu a postupne sa rozširovalo o pôvodné banské osady.

Najstaršou zachovanou stavebnou pamiatkou mesta je **karner**, teda spodné podlažie kaplnky – rotundy sv. Michala (od 1431 sv. Ondreja) na hradnom kopci s neskororománskou klenbou previazaný s murivom súčasne postavených vnútorných hradieb. Cintorín s kontinuitou pochovávaní na hradnom kopci predpokladá podľa niektorých názorov existenciu **kremnického farského kostola** už v 13. storočí, ktorým mohol byť buď samotný karner ako kostol zasvätený sv. Michalovi (staršia hypotéza), alebo archeologicky nedoložený predpokladaný kostol v centrálnej časti hradu (novšia hypotéza), ktorý bol vybudovaný súčasne s karnerom. Absencia náleзов z 13. st. pri archeologických výskumoch, ako aj pomerne opatrne formulované výsledky umenovedného výskumu (Šášky, Kürthy) zasa spochybňujú hypotézu o osídlení hradného kopca už v 13. storočí.⁸⁰

Po roku 1328 bolo opevnené územie hradu sídlom komorského grófa, kde sa skladovali zásoby vyťažených drahých kovov. Lokalita zvaná Starý komorský dvor v okolí banských prevádzok pôvodnej „Cremnychbane“ bola vo vzťahu ku komore zrejme len vysunutým pracoviskom.⁸¹

V 14. storočí bolo hradné opevnenie zdvojené (dnes z väčšej časti zachovaný vonkajší hradobný múr), v rokoch 1350 – 1380 sa postavila severná vstupná veža s padacím mostom, južná tzv. Farská veža (neskôr pristavané barokové Zámocké schody), malá veža na západnej strane (v 15. storočí nadstavené ďalšie dve podlažia) a na východnej strane polkruhová bašta (v 15. storočí fungovala ako kaplnka pri sv. Kataríne, neskôr opäť upravená na Banícku baštu). Pred koncom 14. storočia bola postavená päťpodlažná **radnica**, ktorá je neobyčkle včlenená do dvojitého prstenca hradného opevnenia (zbúraná r. 1887, zachovaný je suterén a prízemie). Pôvodne bola radnica pravdepodobne rezidenciou komorského grófa – z priestoru hradu bola prístupná cez veľký gotický portál, niesla

fortifikačné i obytné znaky a aj dispozične je podobná gotickým kúriám na území Slovenska. V 15. storočí bola centrálna časť hradu (predpokladaný starší kostol) vo viacerých etapách prebudovaná na dvojloďový kostol sv. Kataríny, pred prestavbou sa komora prestavovala na námestie do už opevneného mesta. Datovanie jednotlivých fáz stavby (resp. prestavby) kostola je možné len vďaka zachovaným kamenárskym vročeniam na niekoľkých miestach objektu (1441 na juhozápadnom nárožnom opornom pilieri, 1486 vstupný portál a predsieň, juhovýchodná kaplnka na prízemí, 1487 operák juhozápadného nárožia lode, 1488 na svorníku sietových klenieb v presbytériu, 1489 na päťke klenby na poschodí-oratóriu južnej bočnej kaplnky). Písomné údaje sú zriedkavejšie, z r. 1441 pochádzajú opakované zmienky o kostole s vežou na hrade (*auff dÿ kyrch den purkkrafen*), na stráženie ktorého mesto prispievalo týždenne značnými sumami (*den purkgrafen und Turnern und wechtern*). Roku 1485 sa spomína bližšie nelokalizovaná kaplnka pri sv. Kataríne (*Capella constituta ad S. Katharinam*), 13. 3. 1487 sa kaplnka sv. Kataríny spomína v pápežskej odpustkovej listine. Podľa Michala Matunáka bola niekdajšia obranná veža hradu (terajšia hlavná loď kostola) niekedy v rokoch 1468 – 1485 prestavaná na kaplnku sv. Kataríny. Až z roku 1526 pochádza jednoznačný údaj o kostole sv. Kataríny. Architektonické a umelecké prvky prestavby hradu poukazujú na vplyv súdobých štýlov – budínskeho, ktorý nadväzoval na pražské parlérovske riešenia, ako aj videnského okruhu majstra Michala „Chnaba“ na kamenárskej výzdobe interiéru. Dokladom o kontaktoch s videnským umeleckým a stavebným prostredím je podľa údajov z r. 1404 aj účasť kremnických kamenárskych majstrov na stavbe videnského Dómu sv. Štefana. Na počiatku druhej polovice 15. storočia bola uskutočnená ďalšia prestavba hradobných múrov so zvýšením vonkajšieho prstenca, zrovnanie terénu na kopci, v rokoch 1488 – 1489 sa realizovali neskorogotické sietové klenby v presbytériu a oratóriu južnej kaplnky.⁸²

Druhou základnou kremnickou sakrálnou stavbou popri hradnom kostole bol **kostol na námestí**, ktorého existencia doplnila štruktúru tejto výsadnej patricijskej štvrte. Doba jeho vzniku nie je jednoznačná. Podľa listiny z 29. 8. 1393 už existoval farský kostol Panny Márie, ku ktorému sa vystupovalo od námestia, preto je niekedy stotožňovaný so spomínaným pôvodným starším kostolom vo vyvýšenom areáli hradu, teda na mieste dnešného kostola sv. Kataríny. Farský kostol Panny Márie sa viacnásobne spomína v 15. storočí: 1428 ako umiestnenie oltára sv. Mikuláša, roku 1454 v testamente Clausa Lemmela vo veci odkazu pre farský kostol Panny Márie v Kremnici. Z r. 1526 pochádzajú doklady o existencii kostola Panny Márie na hrade (*in castro*). Vo vyúčtovaní mestských výdavkov v r. 1518 – 1519 sa od marca spomínajú týždenné výdavky na „horný kostol“ (*auff die ober kirchm*). Vo vyúčtovaní výdavkov r. 1524 sa zriedkavejšie používaný výraz „horný kostol“ väčšinou nahrádza výrazom „zámok“ (*auffs Schlos*). Jednoznačné stanovisko vo veci zasvätenia a doby vzniku kostola na námestí teda ostáva nedoriešené, a keďže bol r. 1880 zbúraný, je znemožnené datovanie na základe archeologicko-umenovedného výskumu.⁸³

Usadlosti baníckeho a rudnospracovateľského charakteru museli vzniknúť už v predprivilegiálnom období, keďže sa v údolí Soler už r. 1331 spomína rozvinutá banícka infraštruktúra (6 banských mlynov, huta, 2 stupy) predpokladajúca dlhodobé budovanie. Na areál hradu nadväzovala výstavba samotného mesta – meštianskych domov v druhej polovici 14. st. s dodnes viditeľnou výzdobou s motívmi anjouovských lalíí v hornej časti námestia smerom k hradnému komplexu (s ktorými sú prepojené podzemnými chodbami), ktoré sú zrejme starším jadrom ako vlastné námestie. Roku 1379 je spomínané **námestie** (*in acie circuli*) s viacerými domami a zadná ulica (*in vico posteriori*) s ďalšími tromi domami. Námestie je obdĺžnikového tvaru projektované na zvažujúcom sa teréne v dobe po vydaní privilégia. Gotické domy zo 14. storočia na námestí vykazujú vzájomne podobné slohové a pôdorysno-dispozičné prvky, pri výstavbe sa uplatnila typizácia. Diamantové klenby v domoch na námestí sú charakteristické pre oblasti banského charakteru v širšom stredoeurópskom regióne (Podkrušnohorská, Krakov), pôvodom zo Saska. Prvá zástavba námestia pozostávala z izolovaných domov, jej dôkazom je ponechanie atypických voľných prejazdov aj po obstavení celokamennými domami ako relikty pôvodnej parcelácie. Reprezentatívne neskorogotické palácové meštianske domy nemali okolo seba hospodárske objekty. Aj neskôr postavené banícko-meštianske domy stojace mimo patricijského námestia vykazujú pôdorysnú podobnosť s typizovanými kamennými domami na námestí. Osobitosťou bola ružovo-terakotová farba neskorogotických omietok (používanie kopaného piesku z miestneho zvetraného ryolitu). Výrazným optickým prvkom kremnického námestia v 15. storočí bola zjednocujúca výzdoba pomalovaných priečelí domov, ktoré dodali námestiu pomerne jednotný charakter. V Kremnici sa renesančné princípy prejavili prevažne v dekoratívnych prvkoch, pôdorysne a architektonicky ostalo i v ranom novoveku v zásede gotickým mestom.⁸⁴

Významnou stavbou na kremnickom námestí bol **komplex mincovne** v jeho severozápadnej časti – súbor budov sústredených okolo stredného dvora. Mincovňa sa prestavovala na námestie dovnútra hradieb pravdepodobne pred rokom 1434. Inventár z roku 1548 popisuje tridsať miestností funkčného charakteru, významná prestavba ju potom zasiahla až v roku 1881 – 1891.⁸⁵ Na námestí stála drevená budova tržnice (*domus lignea*) spomínaná pri udelení práva skladu. Podľa údajov vo vyúčtovaní výdavkov v septembri – októbri 1499, kde je spomínaná ako „*kawoffhaws*“, došlo k jej prestavbe (výdavky na stavebný materiál, murárske a tesárske práce).⁸⁶

Mestské hradby obkolesujúce vnútorný priestor približne 4,5 ha boli budované od konca 14. storočia a dokončené v relatívne krátkom čase najneskôr do r. 1426 ako ohradenie patricijských domov na námestí, ktorých bolo v tomto období okolo 31 – 36. Prípájali sa na opevnenie hradu tvoriac jeho predsunutý (samostatný) systém, boli spevnené deviatimi baštami a trojicou mestských brán – východnou Bystrickou, severnou Hornou a južnou Dolnou bránou (jediná zachovaná, spomínaná už 1441 ako *Nydern tor*). Mestské hradby pozostávali z jednoduchého kamenného múru s vnútornou ochodzou a štrbinovými strielnami slohovo zodpovedajúc koncu 14. storočia. V prvých desaťročiach 16. storočia boli brány spevnené barbakanmi (zachovaný barbakan pred Dolnou bránou).⁸⁷

Pred rokom 1382 založil kremnický mešťan Johelinus Cratzer **špitál**, ktorého majetok vzhľadom na početné donácie (kráľ Ľudovít ho r. 1382 obdaril dedinou Lyget, dnešný Veterník) v priebehu niekoľkých rokov (do 1393) výrazne vzrástol. V tomto období vznikol aj špitálsky kostol sv. Alžbety (dnes zachovaný s vežou zo začiatku 18. storočia), svorníky kostolíka obsahujú panovnícke anjouovské erby a erb fundátora. Vyúčtovania zo začiatku 16. storočia obsahujú výdavky pre farára špitálskeho kostola.⁸⁸

Vzdialenosť špitálskeho kostolíka od námestia umiestňovaného v takýchto prípadoch na okraji mesta je určujúca pre **rozsaň mestského intravilánu**, ktorý sa v nasledujúcom neskorostredovekom období už nemenil. Širšiu sféru gotického mesta určovali tri gotické (neskôr upravované) stĺpy pred vlastnou zástavbou, doložené v r. 1464 – 1466 (tzv. Fernkreuz na južnej, Wetterkreuz na severnej a bystrickodolinský na východnej hranici mesta).⁸⁹

V testamente Augustína Langsfelderera z r. 1485 sa spomína „*domus leprosorium*“, dom malomocných a „*domus animarum*“, dom (spasenia) duší, ktorým testátor odkázal po štvrti holby vína na osobu každú nedeľu po celý rok. Dom malomocných sa podľa novovekých údajov nachádzal mimo mesta, na svahu Rembíz⁹⁰ juhovýchodne od námestia, situovať dom duší nie je možné kvôli nedostatku pramenných náznakov.

Škola existovala pravdepodobne už v 14. storočí (zachovaný zlomok staršej učebnice *Ars minor* v obale neskoršej účtovnej knihy z r. 1503, s učiteľom sa stretávame r. 1441. Existenciu školy potvrdzujú nálezy písacích potrieb – stilusov datovateľných najneskôr do prvej polovice 15., prípadne ešte do 14. storočia. Budova školy sa podľa polohy nálezov nachádzala pri juhovýchodnom oblúku hradných hradieb v blízkosti Baníckej bašty.⁹¹ Z rokov 1465 – 1466 a 1499, 1505, 1513, 1517 – 1518, 1525 sú zachované výdavky na chod školy (drevo na kúrenie v zimnom období, plat učiteľa 67 denárov a iné).⁹²

Roku 1394 je v doline Kolner spomínaná existencia **kamenného mosta**.⁹³

Súpisy daňovníkov z 15. storočia (1442 – 1443, 1450, 1469, 1489, 1493 – 94, 1499, 1517 – 1519, 1526) upresňujú topografický obraz mesta podľa rozdelenia daňovníkov, a to v mestských častiach: vlastné jadro mesta – námestie (*in der statt, in circulo*), Solergasse, Solergrund, Plessmarkth, Spitalgasse, Longgasse, Huntsmarkch, Perggasse (v rámci toho aj lokalita Starý komorský dvor) a Neustift.⁹⁴

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1328 Založenie mesta a komory (pozri kap. Vznik mesta).
- 1335 (aj 1338, 1342) Zachované prenájomné zmluvy na kremnickú mincovú komoru (kap. Privilégiá, časť Založenie mincovne a mincovej komory).
- 1382 Založenie špitála.⁹⁵
- 1388 7. 4. Kremnica je zastúpená na prvom spoločnom zasadaní šiestich bankských miest v Banskej Štiavnici⁹⁶: počiatok Zväzu stredoslovenských bankských miest (neskôr sa k nim pridala aj Banská Belá).
- 1404 Kráľ Žigmund osobne prítomný v Kremnici, rieši spor mesta so zemanmi z Mútnej.⁹⁷
- 1405 Premeranie dvojmiľového územia kremnického chotára podľa referenčnej vzdialenosti medzi Turčianskym Sv. Martinom a Mošovcami. Pre budúcnosť uložili lano, ktorého 92-násobná dĺžka zodpovedala dvom míľam, v zapečatenom vreci do úschovy svätobeňadického kláštora.⁹⁸
- 1415 13. 7. kremnickí vyslanci pricestovali na kostnický koncil za kráľom Žigmundom a dosiahli od neho vydanie, resp. potvrdenie privilégií najmä vo vzťahu k plateniu daní a oslobodení od rôznych poplatkov.⁹⁹
- 1419 15. 7. kráľ Žigmund osobne prítomný v Kremnici, nariaďuje zaplatiť 300 florénov svätomichalskej dane.¹⁰⁰
- 1424 Darovanie Kremnice (spolu s ostatnými bankskými mestami a príjmami z nich) kráľovnej Barbore.¹⁰¹ Až do r. 1548 banské mestá ostávajú venným majetkom kráľovien.
- 1424 15.10. kráľ Žigmund osobne prítomný v Kremnici¹⁰², pri tej príležitosti mu mesto poskytuje značné pôžičky (pozri Kap. 9: Správa mesta, časť Hospodárenie–Bilancia).
- 1425 Spor medzi kráľovskou komorou a mestom: snaha komorského grófa Petra Reichela o dosadenie vlastného kandidáta (Matthiasa Ebnera) do kremnickej mestskej rady, žaloba na 3 členov mestskej rady a notára za urážku na (Ebnerovej) cti a veľký súd v Kremnici, ktorému predsedal kráľovský podtaverník za účasti richtárov stredoslovenských bankských miest: odsúdenie troch kremnických prisažných a notára na smrť a spálenie mestskej knihy so záznamami o Ebnerovej niekdajšej sprenevere.¹⁰³
- 1426 19. 1. Kráľovský súd v Trenčíne za účasti richtárov významných kráľovských miest (o. i. Budína, Bratislava, Košíc, Šopron, Bardejova, Levoče, Prešova, Kežmarku a i.) dospel k vyriešeniu sporu v prospech obvinených kremnických prisažných a notára, ich oslobodenie a rehabilitácia. Založenie novej mestskej knihy.¹⁰⁴
- 1427 Veľká aféra s falšovaním mincí: kráľovná Barbora prikazuje pochytať a potrestať viacerých kremnických minciarov, ktorí používajú razidlo z mincovne a s pomocou ďalších komplicov razia falošné mince.¹⁰⁵
- 1429 Významné rozšírenie kremnického chotára: odkúpenie štyroch obcí (Kunešov, Lúčky, Horná Ves, Šváb) od kráľovskej komory: pozri Kap. 2: Poloha mesta, časť Chotár.
- 1433 Útoky husitov na mesto,¹⁰⁶ ktoré však nedobyli: pravdepodobne v dôsledku ich útoku je vysunuté pracovisko komory „Starý komorský dvor“ prenesené dovnútra hradieb.
- 1433 V decembri pricestovali kremnickí vyslanci – richtár Erhard Modrer a mešťan Peter Schlagauf – na bazilejský koncil za kráľom Žigmundom a dosiahli od neho potvrdenie oslobodení od mýta a vrátenie staršieho dlhu vo výške 3200 zlatých florénov.¹⁰⁷
- 1434 Veľký požiar v meste.¹⁰⁸
- 1440 Spory o uhorský trón: Kremnica je na strane kráľovnej Alžbety a maloletého Ladislava V. Pohrobka proti prívržencom poľského kráľa Vladislava I. V nasledujúcich rokoch mestu spôsobili boje znepriatelených táborov veľké škody.¹⁰⁹
- 1442 28. 1. Jan Jiskra z Brandýsa vymenovaný kráľovnou Alžbetou za kapitána v Kremnici a v ostatných bankských mestách.¹¹⁰
- 1442 Vo februári Kremničania, Zvolenčania a Novobančania vypálili hronskebeňadický kláštor, ktorý patril medzi prívržencov kráľa Vladislava.¹¹¹
- 1443 5. 6. (aj 25. 4. 1445 a 18. 11. 1445, 6. 1. 1453) silné zemetrasenia v širšej oblasti Turca a bankských miest doložené záznamami martinského farára Benedikta pravdepodobne zasiahli aj Kremnicu. Teórie o vzniku prepadliska Šturec v dôsledku zrútenia územia poddolovaného bankskými dielami sú však nepodložené.¹¹²
- 1444 20. 6. Jan Jiskra v Kremnici vyhlasuje mier s poľským kráľom Vladislavom.¹¹³
- 1446 13. 9. uhorské stavy uzatvárajú v Kremnici trojročný mier s Jánom Jiskrom, ktorý si ponecháva správu a príjmy viacerých slovenských miest vrátane Kremnice.¹¹⁴
- 1449 4. 5. Jan Jiskra a banské mestá uzatvárajú v Kremnici „večný mier“ s veľmožom Pangrácom zo Sv. Mikuláša, pod pokutou 10 000 florénov, pre jeho porušovanie opätovne uzatvorený o dva roky neskôr.¹¹⁵
- 1449 Júl: Uhorský gubernátor Ján Huňady neúspešne oblieha Kremnicu s 1500 jazdcami.¹¹⁶
- 1452 V auguste uhorský gubernátor Ján Huňady opäť neúspešne oblieha Kremnicu, 24. 8. uzatvára v tábore pred Kremnicou mier s Jánom Jiskrom.¹¹⁷

- 1475 24. 4. sedem stredoslovenských banských miest na čele s Kremnicou uzatvára zmluvu s podnikateľskou spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných mechanizmov v stredoslovenskom banskom revíre. Zmluva je uzatvorená v Kremnici.¹¹⁸
- 1479 3. 2. kráľ Matej I. osobne prítomný v meste, pri tej príležitosti oslobodzuje mesto na 6 rokov od platenia urbury – dane z banského príjmu.¹¹⁹
- 1492 Spísanie kremnického práva, pozri kap. 4. Vznik mesta, časť mestské a banské právo.
- pred r. 1497 Oblasť stredoslovenských banských miest postihla morová epidémia, ktorá spôsobila menovite kremnickým komorským podgrófom veľké škody.¹²⁰
- 1497 6. 9. v súvislosti so spormi s Dóciovcami: Zástupcovia Kremnice, Banskej Štiavnice, Hodruše, Pukanca a Banskej Belej sa zaviazali vyplatiť Dóciovcom vysoké odškodné 1200 fl. za vyplienenie mýtnej stanice v Žarnovici a zmasakrovanie jej osadenstva.¹²¹
- 1498 – 1524 Úrad komorského grófa v Kremnici zastávajú viacerí členovia významnej podnikateľskej rodiny Turzovcov pôvodom zo Spiša: v praxi ich v rokoch 1500 – 1525 zastupujú podgrófi: Ján Hüb (r. 1500 bol richtárom Kremnice), Matej Tengler a pravdepodobne aj iní.¹²²
- 1502/1505 Stredoslovenské banské mestá, medzi nimi aj Kremnica, sú kráľom Vladislavom dané za bližšie neurčenú značnú pôžičku do zálohu (1502) a následne (1505) kráľovnou Annou odovzdané Turzovcom (vrátené 1522).¹²³
- 1515 V januári Kremničania spolu s ostatnými banskými mestami sa na kráľovskom dvore sťažujú na praktiky komorského grófa Juraja Turza: kráľ Vladislav II. Ich vyzýva, aby poslali 2 – 3 zástupcov, odborníkov na baníctvo, ktorí vec bližšie vysvetlia.¹²⁴ Kremnica a Banská Štiavnica majú následne predložiť svoje staré privilégia, aby sa preskúmal vzťah miest a komorských grófov.¹²⁵
- 1519 Banské mestá sa v apríli stretli v Kremnici, zaujímajú kritický postoj voči Turzovcom ako komorským grófom. Kráľ zbavuje Kremnicu záväzkov voči Turzovcom. V meste došlo k nepokojom, kráľ Ľudovít II. nariaďuje 14. 6. potlačiť banické nepokoje (*discordias et dissensiones*) a potrestať vinníkov.¹²⁶
- 1525 V Kremnici a ostatných banských mestách je masovo rozšírené protestantské učenie (pozri kap. Cirkevné dejiny, časť Reformácia v meste). Po vypuknutí nepokojov kráľovná Mária nariaďuje Kremnici trestať buričov.¹²⁷
- 1525 V auguste došlo ku konfliktu minciarov a kremnických mešťanov s novým komorským grófom Bernardom Beheimom (od 1524 po odvolaní Alexa Turza): Beheim neúspešne plánuje verbovať cudzích minciarov a preložiť mincovňu do iného (nešpecifikovaného) mesta.¹²⁸ V decembri Ľudovít potvrdzuje Kremnicu ako sídlo mincovne a mincovej komory (pozri časť Privilégiá).
- 1525 V septembri kremnickí banskí robotníci spolu s bystrickými a štiavnickými vytvorili banický zväz (*Bund, Einigkeit*) na obranu svojich záujmov.¹²⁹ V Kremnici sa v nasledujúcich mesiacoch podarilo nespokojnosť udržať na uzde a nedošlo k povstaniu ako v Banskej Bystrici.
- po r. 1526 Spory o uhorský trón: Kremnica sa po počiatočnom váhaní pridáva na stranu Habsburgovcov proti prívržencom Jána Zápoľského.¹³⁰

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

V predprivilegiálnom období sa predpokladá banská kolonizácia pochádzajúca z okolitých miest (architektonický vplyv banskoštiavnického karnera na kremnický karner). Intenzívny prílev obyvateľstva po založení mesta z existujúcich okolitých banských miest stredného Slovenska (B. Štiavnica, B. Belá, Pukanec) prebiehal do 60. roku 14. st., potom nastalo isté spomalenie.¹³¹

Nižšie vrstvy obyvateľstva boli prevažne slovenské, na základe listinných svedectiev a zoznamov mestskej rady boli vzdelaní a bohatí príslušníci vyšších vrstiev z veľkej väčšiny nemeckej národnosti. Výnimkou bol kupec slovenského pôvodu Stanko Vilhelmovič, ktorý musel čeliť kvôli svojej národnosti diskriminačným praktikám kremnickej mestskej rady pri svojom obchodnom podnikaní (pozri kap. Osobnosti). Nepriateľský postoj však zaujímala nemecká komunita aj voči iným národnostiam, keď zakazovala predávať domy v meste (aj domy mimo centrálného námestia), Maďarom a Čechom (*hungari, Bohemi*) a prikazovala ich predávať len osobám nemeckej národnosti.¹³²

Jazykové pamiatky starej češtiny, resp. slovenčiny v kremnických stredovekých kódexoch z 15. storočia. poukazujú na prítomnosť vzdelancov českého alebo slovenského pôvodu.¹³³ I keď neexistujú priame doklady na prítomnosť slovenských duchovných, M. Matunák podľa nepriamych náznakov predpokladá prítomnosť viacerých slovenských farárov a kaplánov: v r. 1489 – 1494 Peter (*Petrusch Pfarrer*), r. 1524 farár Leonard, 1445 kaplán Václav, r. 1517 nemenovaný slovenský kazateľ. Na slovenské obyvateľstvo poukazuje tiež miestny názov zapísaný v súpise daňovníkov z r. 1442 – 1443: údolie Kolner sa nazýva Baba Stará.¹³⁴

V období prvých 100 rokov existencie zaznamenalo mesto dynamický vývoj v skladbe patriciátu, keď sa v priebehu jedného storočia neopakuje ani jedno rodinné meno z prvého zoznamu pôvodnej mestskej rady. Banské podnikanie teda poskytovalo možnosť k rýchlemu vzostupu na sociálnom rebríčku. Mená členov mestskej rady koreniace v povolaniach poukazujú na úzku spätosť s baníctvom a mincovníctvom (Scansor, Grobsgoldt, Urburarius, Guldner, Verleussilben, Hutman, Schrekar, Knapp). V prvých desaťročiach existencie mesta boli prítomní aj talianski podnikatelia, v rámci skupiny kutnohorských minciarov sa u nich sčasti predpokladá taliansky (florentský) pôvod. Bohatý kremnický podnikateľ Stephanus Marsilii (Marsigli), ktorý financoval spracovanie rudy miestnymi ťažiarimi, pochádzal z rodiny florentských veľkoobchodníkov Marsigliovcov, ktorí sa angažovali celkovo v stredoslovenskom a sčasti zrejme aj východoslovenskom baníctve (por. heslá Banská Štiavnica, Nová baňa, kap. 7: Demografický vývoj). Aj kremnický prisáznivý Hanlín Rezzinghi bol zrejme talianskeho pôvodu. Členom mestskej rady r. 1379 bol aj kupec židovského pôvodu (Hermann Judel).¹³⁵

Významný podiel cudzích (t.j. nekremnických podnikateľov) v kremnickom baníctve dokladá: banský mlyn vo vlastníctve pukanského mešťana Kadolda (1331), ktorý sa pred r. 1365 dostal do vlastníctva novobanského mešťana a komorského grófa Mikuláša Smita, záujem viedenských mešťanov o kúpu banského mlyna r. 1373 (nakoniec ho kúpil Čech z Loun). Ťažiarimi pôvodom z Regensburgu vlastníli podľa listiny z r. 1385 banské diela v blízkosti Dedičnej štôlne. Nešpecifikovaní početní cudzinci si kupovali r. 1425 banské koncesie

v Kremnici. Niekdajší budínsky richtár a roku 1431 kremnický komorský gróf Ján de Septemtiliis (nem. Siebenlinder) získal roku 1431 do vlastníctva banský mlyn. Budínsky mešťan Henrich Münch vlastnil v 40. rokoch 15. storočia banský mlyn na potoku Turiec.¹³⁶

Podľa súpisu daňovníkov 1442 – 1443 žilo v Kremnici v 250 domoch cca 690 rodín (približne 3,5 tis. obyvateľov), v 11 poddanských obciach Kremnice ďalších približne 3000 obyvateľov. Najhustejšie obývanou časťou bolo námestie (4,4 rodiny pripadajúce na jeden dom). V rámci sociálnej štruktúry vykazuje súpis 31 banských ťažiarov a 135 remeselníkov a kupcov. Z nich podľa osobných mien platiteľov daní 1442 – 1443 predstavovali Slováci 34,8% remeselníkov a kupcov (47 zo 135). Ťažiar, kupci a remeselníci sa podieľali na mestskej dani 702 florénmi (59% zo 1188 florénov), ostatní obyvatelia a 11 poddanských dedín 486 florénmi (41%).¹³⁷

Registre platiteľov daní z neskorších rokov poskytujú rámcové údaje k sociálnej štruktúre, a to počty osôb – väčších banských ťažiarov a podnikateľov, ktorí vlastnili banské mlyny a huty. Z banského mlyna sa platilo 3 – 4 fl., z huty 1 – 2 fl. ako daň:

1442 – 1443	32 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1450	21 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1469	17 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1489	16 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1493 – 1494	13 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1499	13 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1517	12 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1518	12 vlastníkov banských mlynov alebo hút
1519	12 vlastníkov banských mlynov alebo hút ¹³⁸

Od r. 1469 sa v daňových súpisoch osobitne a menovite uvádzali aj menší banskí podnikatelia (*montaniste*), ktorí platili rádovo ½ až 1 fl., výnimočne 2 fl. dane. Od r. 1517 sa v daňových súpisoch objavuje aj ďalšia osobitná kategória minciari (*monetarii*), takisto jednotlivcami vlastnými menami. Ich daň sa pohybuje medzi ½ až 4 florénmi:

1469	14 menších banských podnikateľov
1489	40 menších banských podnikateľov
1493–1494	36 menších banských podnikateľov
1499	21 menších banských podnikateľov
1517	18 menších banských podnikateľov, 23 minciarov
1518	18 menších banských podnikateľov, 34 minciarov
1519	18 menších banských podnikateľov, 34 minciarov ¹³⁹

V registroch daní figurujú ako korporatívni platitelia osobitnej dane remeselníci (*mechanici*) rozčlenení podľa vykonávanej profesie (pozri kap. Hospodárstvo, časť Remeslá a cechy). Suma, ktorú títo remeselníci spoločne odvádzali ako daň, mala podľa zachovaných údajov klesajúcu tendenciu:

1442–1443	147 fl.
1450	98 fl.
1469	72 fl.
1489	109 fl.
1493–1494	76 fl.
1499	73 fl.
1517	77 fl.
1518	64 fl.
1519	64 fl.
1526	64 fl. ¹⁴⁰

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo boli základom hospodárskeho života mesta. Najstaršia listina kremnickej mestskej rady z roku 1331 dokladá v prvých rokoch existencie mesta rozvinutú banskú činnosť: 6 banských mlynov, hutu a dve stupy v údolí Soler. Analógiou s neskorším obdobím možno predpokladať v bezprostrednom okolí mesta v tomto období minimálne 30 banských mlynov.¹⁴¹

Na udržiavanie všeobecne prospešných a pre ťažiariku komunitu potrebných diel sa spolu s mestom podieľala kráľovská komora. Mestská Dedičná štôľňa (= štôľňa určená na odvodnenie banských prevádzok, ktorá slúžila pre všetkých ťažiarov dotknutého územia) sa už roku 1385 spomína ako opustená (*desertum et derelictum*), musela teda existovať už dlhší čas. V roku 1385 bola komorským grófom a mestskou radou prepožičaná súkromným ťažiarom, štvrtinu si rezervoval komorský gróf. Podľa zachovaných registrov výdavkov z rokov 1445 – 1446 komorský gróf spravoval bližšie nešpecifikované vodné diela (*auf die chunst*) v okolí mesta, ktorých udržiavanie stálo v spolupráci s mestom rádovo stovky florénov ročne.¹⁴² R. 1498 sa na budovaní takýchto diel podieľalo mesto polovicou a komorský gróf polovicou.¹⁴³

Vyúčtovanie mesta Kremnica z roku 1450 obsahuje viacnásobné výdavky na udržiavanie vodných diel (*auf die kunst*). Registre 1464 – 1502 uvádzajú pravidelné výdavky na údržbu banských diel vo výške rádovo niekoľkých florénov týždenne. Popri pravidelných výdavkoch mesto prispievalo komore na údržbu vodných diel aj väčšími príležitostnými jednorazovými platbami – 50 fl. v máji 1501. Po r. 1511 sú zaznamenané príjmy aj výdavky na údržbu banských diel (*exposita et percepta artificii*), pričom len položky „*auff stollen und graben*“ dosahovali výšku rádovo niekoľkých stovák florénov.¹⁴⁴

Roku 1361 sa spomínajú štvorkolesové banské mlyny, roku 1371 až osemkolesové v Dolnom Turčeku.¹⁴⁵ Súpis daňovníkov uvádzajú počty banských mlynov a hút v bezprostrednom okolí mesta (údolia Soler a Kolner, po 1450 už bez uvedenia lokality):

1442 – 1443	39 banských mlynov, 12 hút
1450	35 banských mlynov, 2 huty
1469	29 mlynov, 4 huty

1489	24 mlynov, 3 huty
1493 – 1494	28 mlynov, 4 huty
1499	16 mlynov, 5 hýt
1517	18 mlynov
1518	17 mlynov
1519	18 mlynov ¹⁴⁶

Čistý zisk z banského mlyna predstavoval pre jeho majiteľa až 100 florénov ročne, čo v prípade štvorkolesových mlynov znamenalo šestinu až sedminu jeho hodnoty, teda ziskovosť cca 15% ročne (orientačný údaj pre ilustráciu výnosnosti podľa údajov z r. 1365 a 1391). Ako sa znižovala výnosnosť ťažby, postupne sa kráľovská komora vzdávala časti príjmov v záujme udržania ťažby. R. 1415 sa zvýšila výkupná cena, ktorú komora platila ťažiarom pri výkupe vyčisteného striebra o šestinu. Baníctvo ostávalo výnosným odvetvím, v 20. rokoch 15. st. kremnickí ťažiar H. Cwisler, J. Smuczer, J. Drusel a Zaidel podnikali aj vo vzdialenejších regiónoch – v Lubietovej (celková výška doložených investícií min. 2000 florénov), v Kremnici existovala ťažiarska spoločnosť pod vedením Jána Smuczera a Jakuba Drusela s ďalšími nemenovanými spoločníkmi, ktorí spolu požičali kráľovi značnú sumu 5000 zl. florénov, takže ich podnikanie muselo byť napriek ťažkostiam veľmi ziskové.¹⁴⁷

Na banskej výrobe pracovalo podľa minimálnych odhadov najmenej 1200 osôb, z toho 800 v samotných baniach a 400 v hutách a mlynoch. Začiatkom 16. storočia investovali kremnickí ťažiar aj v okolí Banskej Štiavnice a Hodruše, čo im povoľuje kráľ Ľudovít II. osobitným mandátom r. 1517. Baníci a robotníci pri banských mlynoch pracovali v približne 10-členných skupinách pod vedením hutmanov alebo šafárov, ktorí ich najímali týždenne do práce. Pracovalo sa celodenne v osemhodinových smenách.¹⁴⁸ Výsadné postavenie mali uhliari (*carbonarii*), pozri Kap. Privilégiá, časť Výsady uhliarov.

Pri otváraŇí baní v zmysle všeobecnej slobody dolovania z r. 1405 (pozri kap. Privilégiá, 5. 2. 1405) mimo vlastného chotára mesta narážali banské mestá na odpor vlastníkov pozemkov, na ktorých sa náleziská nachádzali: Kremničania Pavlovi Federicimu nedovolili takto Dóciovci začať ťažbu na svojich územiach.¹⁴⁹

Na banskú a s tým súvisiacu kovospracovateľskú činnosť boli potrebné veľké množstvá dreva, kvôli čomu vznikali spory s okolitými zemepánmi a kráľovskými úradníkmi o vstup a využívanie lesov (spory s kastelánom kráľ. hradu Šášov (1390), spory s bojnickým kastelánom a zemanmi z okolia o užívanie čiernych ihličnatých lesov v okolí (1402, 1431), právo pre všetky stredoslovenské banské mestá ťažiť drevo v lesoch panstiev Revište, Šášov a Lupča (1496). Spory vznikali aj v obrátenom pomere, keď panovník nariadil mestu Kremnica povoliť užívať lesy úradníkom kráľovskej komory (1456).¹⁵⁰ V praxi dochádzalo tiež k početným krádežiam dreva z banských prevádzok (*ligna de fodinis*), ktoré nadobudli taký rozmer, že r. 1482 musel zasiahnuť kráľ Matej Korvín osobitným zákazom adresovaným pastierom (*singulis wolachis partium Regni nostri superiorum*) kradnúť drevo menovite kremnickým a bystrickým, ako aj ťažiarom ostatných banských miest.¹⁵¹ Prevádzkovanie baníctva v okolí všetkých banských miest bolo vo veľkej miere narušané zbojníkmi a lúpežníkmi (*malefactores, predones, spoliatores et latrones, nocivi homines*), v dôsledku čoho Vladislav II. nariadil kráľovským úradníkom, mestám aj miestnym zemepánom zbojníkov chytať, trestať a odovzdávať do rúk banských miest.¹⁵²

Objem ťažby zlata v Kremnici odhaduje Lamoš v r. 1331 na 130 kg ročne, v r. 1442 na 165 kg ročne. Lamošov minimálny odhad založený na počte banských mlynov je považovaný za príliš nízky, po zohľadnení iných údajov, najmä pizetného poplatku odvádzaného arcibiskupovi na prelome 14. a 15. st. vychádza produkcia mincovne (ktorá zahŕňa celú stredoslovenskú banskú oblasť) na cca 1500 kg zlata ročne, čoho predpokladom je podstatne vyššia (ako podiel ťažko odhadnuteľná) produkcia zlata v Kremnici. Podľa prvého uceleného prameňa o produkcii zlata a striebra v stredoslovenskej banskej oblasti – ročného vyúčtovania kremnického komorského grófa Petra Langa z 20. 7. 1434 až 20. 7. 1435 – prijala kremnická mincovná komora v danom období 2548,15 hrivien (=626 kg) zlato-striebra (zlato s prímiesou striebra), z ktorého sa po spracovaní získalo 1599,56 hrivien (=393 kg) zlata s dukátovým stupňom rýdzosti a 793,23 hrivien (= 195 kg) 15-lótového striebra. Išlo o kovy získané ťažbou zo všetkých troch banských komôr (okrem kremnickej aj banskobystričkej a štiavnickej), ktorej podiel sa pre Kremnicu nedá presne vyčíslit. Okrem toho sa len v obvode kremnickej banskej komory vyťažilo striebro, ktoré po spracovaní na rýdzosť 15 lótov (938/1000) malo 411,5 hrivien (=101 kg).¹⁵³ Ťažba a výnosnosť baníctva sa teda postupne znižovala, čo zrejme súvisí s vyčerpaním bohatých povrchových vrstiev a prenikaním do hĺbky, kde je ťažba náročnejšia na investície a zároveň ruda chudobnejšia na obsah kovov.

Výkupná cena striebra bola 4 florény za hrivnu v r. 1335, v r. 1466 4,5 fl. za hrivnu, tendencia mierneho zvyšovania ceny striebra kopírovala celoeurópsky vývoj. Striebro na výkup podľa nariadenia kráľa Mateja Korvína odvolávajúceho sa na dávny zvyk mohli do kremnickej komory prinášať ťažiar z ktorejkoľvek časti kráľovstva.¹⁵⁴

Na úpadok baníctva v stredoslovenskom regióne začiatkom 16. st. poukazuje kráľ Vladislav II., ktorý po získaní 600 fl. od siedmich banských miest na boj proti Turkom v r. 1513 aj 1515 oslobodzuje tieto od platenia daní a poplatkov s odkazom na úbytok rudných žíl zlata a striebra a na dlhodobú sa znižujúcu výnosnosť baníctva.¹⁵⁵ Banské mestá boli vzhľadom na neutešenú situáciu v baníctve oslobodené od platenia kráľovskej urbury, ktorej platenie začal vymáhať ostrihomský arcibiskup. Voči týmto jeho snahám sa u panovníka bránili tým, že pokiaľ ju budú musieť platiť, radšej sa baníctvu úplne prestanú venovať.¹⁵⁶

Mincovníctvo svojou produkciou priamo nadväzuje na baníctvo. Mincovňa v Kremnici existovala už od založenia mesta, prvé kremnické razby (strieborné groše) pochádzajú z roku 1329. V prenájomnej zmluve na kremnickú komoru z 26. 3. 1335 sa prenajímateľ zaväzuje razit v Kremnici strieborné denáre, strieborné groše aj zlaté florény, v nasledujúcich zachovaných zmluvách (1338, 1342) sa zmienujú už len strieborné mince s nepriamymi náznakmi na razbu zlatých mincí. Od 80. rokov 14. storočia je sústavná razba zlatých florénov v Kremnici doložená mincovými znakmi.¹⁵⁷ Zároveň sa mince vyhotovené v kremnickej mincovni stávajú referenčnými pre nové razby v iných uhorských mincovniach.¹⁵⁸

Ročná produkcia v kremnickej mincovni sa na základe údajov z r. 1402 odhaduje na 400 000 florénov, v období vrcholu produkcie až 500 000. V tretine 15. storočia podľa vyúčtovania kremnického komorského grófa Petra Langa z 20. 7. 1434 až 20. 7. 1435 – v mincovni vyprodukovalo 109 302 florénov (=393 kg zlata), s tendenciou ďalšieho znižovania ku koncu 15. storočia (rádovo 250 – 300 kg zlata ročne).¹⁵⁹

Minciari boli privilegovanou, vysoko kvalifikovanou a profesne špecializovanou vrstvou obyvateľstva vydelenu voči ostatným obyvateľom. Nielen kremnickí, ale všetci minciari kráľovstva sa tešili osobitnej ochrane: boli oslobodení od daní (okrem mestskej dane a dane z dedičstva), boli vyňatí spod právomocí iných súdov a podliehali iba súdu komorského grófa a samotného panovníka, mali

právo slobodného dovozu niektorých obchodných artiklov. Pri vymáhaní kolektívnych práv (voči nadriadeným komorským úradníkom alebo mestskej vrchnosti), ako aj pri potvrdzovaní privilégií zvykli kremnickí minciari úzko spolupracovať s inými mincovňami v krajine (rumunské Baia Mare, Sibiň). Ich výsady mali preto charakter celoštátnych úprav a týkali sa tak Kremnice, ako aj iných uhorských mincovní (pozri kap. Privilégiá, časť Výsady minciarov).

Podľa zmienok v prameňoch si Kremnica okolo r. 1400 v spolupráci s inými banskými mestami spoločne prenajímali mincovú komoru, čiže sami mestá vystupovali v úlohe komorského grófa. Tento názor zastáva Vojtech Bolerázsky, v jeho prospech hovorí aj mincový znak *KK* zo začiatku 15. storočia označujúci pravdepodobne mestské razby.¹⁶⁰

Mestská rada vykonávala aj dohľad nad prácou kráľovskej mincovne. Kráľ Ladislav Pohrobok r. 1453 nariaďuje, aby kremnická mestská rada kontrolovala rýdzosť a váhu zlatých mincí razených komorou. V prípade zistenia nedostatkov mali byť mince roztavené a vyrazené nanovo, príslušní úradníci mincovne potrestaní. Nariadenie upresňuje o 6 rokov neskôr Matej I.: na skúšky zlatých mincí majú dozerat dvaja zástupcovia mesta, a komorský gróf im nesmie brániť vo vykonávaní tohto dozoru.¹⁶¹

Turzovci za svojho pôsobenia v rokoch 1498 – 1524 presadili viaceré technologické vylepšenia pri výrobe mincí, namiesto pásov mincového kovu (cánov) sa zaviedlo používanie modernejšieho valcovacieho stroja a zvýšeniu kvality vyrobenej mince. Zároveň dochádza z ich strany k skreslovaniu výsledkov hospodárenia kremnickej komory, s cieľom dosiahnutia vyššieho zisku.¹⁶²

Kremnickí skúšачi drahých kovov a minciari sa mali r. 1521 pod trestom straty hlavy a majetku dostaviť na základe mandátu kráľa Ludovíta II. do Budína, kde mali v rámci reformy meny raziť nové mince.¹⁶³

Obchod bol spočiatku priamo naviazaný na baníctvo – od prvých rokov existencie mesta bol tovar kremnickej komory oslobodený od platenia mýta, čo súviselo s jednoznačnou podporou banskej činnosti zo strany panovníka. Existencia komory a mincovne v meste podstatne ovplyvňovala jeho hospodársky život predovšetkým v 14. storočí, keď sa záujmom komory podriaďovali potreby mesta. Vyťažené drahé kovy boli ťažiarom povinní odpredávať kráľovskej komore za pevne stanovené ceny. V záujme potlačenia čierneho obchodu so zlatom platili v Kremnici obchodné obmedzenia pre jej mešťanov, nik nesmel do mesta priviezť na svoje výdavky viac ako 2 hrivny mincí. Kontrolou nariadení z roku 1338 bola poverená komora. Na ich nedodržiavanie poukazuje opakovanie všeobecných nariadení o zákaze vývozu nespracovaných drahých kovov: malý dekrét 1405. Kráľ Žigmund zakazuje r. 1425 predávať v Kremnici nespracované zlato a striebro cudzím kupcom prichádzajúcim do Kremnice, ktorí ho vyvážajú z krajiny, a nariaďuje ho odovzdávať výlučne do kráľovských hút, na čo mal dohliadať komorský gróf. Roku 1429 aj neskôr (1492, 1498, 1518) sa opakuje zákaz vývozu zlata a striebra z krajiny.¹⁶⁴ Existencia komory v meste teda predstavovala istú brzdu rozvoja obchodu, čím možno vysvetliť pomerne neskoré udelenie trhových výsad mestu (pozri časť Privilégiá). Širšie obchodné kontakty Kremnice dokladá ojedinelý nález českého žetónu z 2. pol. 15. storočia.¹⁶⁵

Podľa odvolávok z neskorších Žigmundových listín boli už za vlády Ludovíta Veľkého oslobodené od mýtnych poplatkov nielen potraviny, ale aj iné tovary, pokiaľ boli potrebné pre banskú činnosť. Oslobodenie však výslovne odlišovalo od týchto artiklov obchodný tovar, na ktorý sa nevzťahovalo. Upravenie tovarov potrebných pre banskú činnosť ako aj jednotlivých potravinových článkov sa nachádza v privilégii pre Kremnicu z r. 1415 a pre sedem banských miest z r. 1425, takisto v zákazoch kráľovským úradníkom Turčianskej župy brániť Kremničanom v dovoze potravín (1431 – 1432).¹⁶⁶ S tým súvisia opakovane kráľovské nariadenia vyberačom mýta nespoplatňovať prechod vozov patriacich kremnickým ťažiarom a baníkom, ak neobsahujú obchodné tovary (takisto s odvolaním sa na takúto prax za vlády Ludovíta Veľkého).¹⁶⁷

Roku 1405 kráľ Žigmund v zmysle svojich nedlho predtým vydaných všeobecne platných nariadení menšieho dekrétu (pozri časť Privilégiá) oslobodil adresne Kremničanom od platenia mýta už aj za obchodný tovar. Adresné zákazy a napomenutia pre kráľovských úradníkov aj správcov okolitých hradov (Šášov, Sklabiňa, Revište) obťažovať cestujúcich kremnických mešťanov poukazujú na sústavné nedodržiavanie kráľovských oslobodení.¹⁶⁸ Na bezpečnosť obchodných ciest dozeralo mesto spoločne s komorou: v spore Kremnice a Banskej Bystrice r. 1496 o cestu medzi oboma mestami sa dohodli, že komorský gróf bude platiť nasledujúcich 10 rokov poplatok mestu Kremnici, aby bola cesta bezpečná.¹⁶⁹

Výčap vína a piva sa zaznamenáva v 14. storočí. Prvý doklad na dovoz vína pochádza z r. 1331. Podľa sumy dane za dovoz vína v Kremnici (celkovo 812 florénov, 2 florény za sud) spotrebovali v roku 1423 spolu 406 sudov (*vas*).¹⁷⁰ Snahe komorského grófa o vymáhanie osobitných poplatkov za výčap vína (*inconsueta angariam vini*) od mešťanov zabránil kráľ osobitným zákazom r. 1415. Výčap vína bol v banských mestách vyhradený pre mešťanov, ktorí zároveň podnikajú v baníctve (podľa mandátu kráľovnej Beatrix z r. 1496 pre takých, ktorí investujú do baníctva minimálne 2 florény týždenne).¹⁷¹ Podľa súpisov daňovníkov existovalo na kremnickom námestí:

1442 – 1443	18 vínných pivníc
1450	20 vínných pivníc
1469	7 vínných pivníc
1489	17 vínných pivníc
1493–94	9 vínných pivníc
1499	16 vínných pivníc
1517	(neúplný súpis) 7 vínných pivníc
1518	18 pivníc
1519	21 pivníc ¹⁷²

Roku 1396 kráľ Žigmund potvrdil staršiu výsadu kremnickému richtárovi a prisáznym varit' a predávať pivo. Na význam výčapu vína a piva poukazuje archeologický nález značného množstva (300 ks) celých sivých keramických a ďalších torz pohárov lievikovitého tvaru v areáli hradu. Tieto možno považovať za produkt miestnych remeselníkov a pre ich špecifické vyhotovenie a vzhľad nazývať „kremnickými“ pohármi. Príjmy z vyberania dane z vína boli od r. 1464 v registroch príjmov zaznamenávané ako osobitná položka.¹⁷³

Remeslá a cechy sa rozvíjali v 2. pol. 14. storočia. Roku 1379 sa spomínajú dve mäsiarstvá (*carnifices*) stojace priamo na námestí, pred rokom 1394 ich už v meste existovalo najmenej deväť. V súpise daňovníkov 1442 – 1443 sa ako platitelia dane skupinovo uvádzajú mäsiari, kupci, kováči, obuvníci, potravinári (*penestici*), pekári, krajčír i a menom uvedený mestský kat, od r. 1450 sa uvádzali len mäsiari, kováči, obuvníci a krajčír i. Analýzou osobných mien v prvom súpise daňovníkov 1442 – 1443 identifikuje Lamoš nasledovné zamestnania obyvateľov z celkového počtu 135 remeselníkov: 19 mäsiarov, 19 výčapníkov vína, 15 kováčov, 13 tesárov, 9 obuvníkov,

7 krajčírov, 7 pekárov, 6 kupcov, 6 zlatníkov, 4 taviči, 3 murári, 3 zámočníci, 3 mlynári, 3 remenári, 2 stolári, 2 hrnčiari, 2 lukostrelci, jeden kováč zbrani, garbiar, kožušník, zlievač nádob, nožiar, brusič, debnár, tehliar, šarha, lekár, kúpeľný majster, mestský kat. Prvé zachované cechové artikuly (obuvnícki tovariši) pochádzajú z r. 1465, artikuly celého cechu z r. 1508. Cech mäsiarov sa r. 1481 odvoláva na staršie privilégia.¹⁷⁴

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Spočiatku volilo mestských predstaviteľov zhromaždenie všetkých mešťanov.

Volbyestskej samosprávy – richtára (*iudex, Richter*) a 12 prisažných (*iurati cives, geschworene Bürger*) – sa konali každoročne spravidla v prvú februárovú nedeľu, v prípade potreby výnimočne aj neskôr (v polovici marca), následne po uzavretí prenájomných zmlúv na kremnickú komoru, keď už bolo známe meno nastupujúceho komorského grófa (previazanosť komory a samosprávy).

Z rokov 1331 – 1430 je známych 17 menoslovov kremnickejestskej rady. Výberové zoznamy kremnických komorských grófov, richtárov a prisažných publikoval M. Matunák. Kompetencie a úlohu mestského súdu stanovovali a upresňovali privilégia (pozri kap. Vznik mesta, mestské privilégia). Richtár s prisažnými spravovali majetok mesta a reprezentovali ho navonok, zabezpečovali verejný poriadok a bezpečnosť, organizovali výber daní, z ktorých časť bola posielaná kráľovi a časť použitá pre potreby mesta. Za svoju činnosť nepoberali plat, iba diéty a odmeny spojené s vykonávaním konkrétnych úloh. Poradyestskej rady sa konali a listiny sa vydávali v prvých desaťročiach existencie mesta v nedeľu, od polovice 14. storočia aj v pracovné dni. V cirkevných záležitostiach sa na zasadaniachestskej rady zúčastňoval aj mestský farár, ktorý však nikdy nebol členomestskej správy.¹⁷⁵ Prvým a dlho jediným plateným zamestnancom mesta bol mestský notár (pozri časť Mestská kancelária), od 1441 sú doložení ďalší platení zamestnanci mesta (pozri časť Hospodárenie mesta: výdavky).

Úloha kráľovskej komory v správe mesta

V Kremnici existovala od jej založenia kráľovská banská a mincová komora (1328 – 1548). V dôsledku toho malo mesto v 14. storočí zmiešanú kráľovsko-mestskú správu, ktorej presný charakter nie je možné na základe zlomkovitých prameňov detailne definovať. Na istú nadradenosť komesa (komorského grófa) nad mestskou samosprávou poukazuje označenie komorského grófa ako „nášho pána“ v listine z roku 1342 vydané kremnickou mestskou radou (*dominus noster*). V niektorých obdobiach (1379) zastával úrad komorského grófa kremnický mešťan.¹⁷⁶ Mestská a komorská správa konala v istých obdobiach aj spoločne, zasadaniaestskej rady sa konali v rezidencii komorského grófa, jeho záležitosti boli tiež prerokované pred mestským súdom.¹⁷⁷ Komorský gróf v niektorých záležitostiach reprezentoval mesto pred panovníkom, najmä pri problémoch s kastelánmi okolitých hradov, v listinách zvykol byť uvádzaný pred richtárom a členmiestskej rady. Plnú súdnu a správnu autonómiu dosiahlo mesto až okolo r. 1405.¹⁷⁸ Oddelenie sa od právomocí kráľovského komesa symbolicky dokladá aj umiestnenie kostola na námestí a kruhopis druhej „tajnej“ pečate v tomto období (pozri časť Mestská kancelária – mestská pečať). K veľkému sporu mesta s komorou došlo pri pokuse komorského grófa Petra Reichela o dosadzovanie členov samosprávy r. 1425 (pozri kap. 6: Významné udalosti). Začiatkom druhej polovice 15. storočia došlo v niektorých záležitostiach k posunu vo vzťahu komory a mesta od počiatočnej podriadenosti mesta k istej forme dozoru mesta nad komorou (pozri kap. Hospodárske aktivity, časť Mincovníctvo).

Hospodárenie mesta

Hospodárenie je doložené výúčtovaniami mestských príjmov a výdavkov, súpismi daňovníkov a špeciálnymi pokladničnými a účtovnými knihami z 15. – 16. storočia.¹⁷⁹

Príjmy

Ročný príjem mesta z výberu všetkých daní bol v období 1423 – 1424 celkovo 2993 zlatých florénov (do ktorej sa nezapočítavala daň z kráľovského vína 832 zlatých florénov), pričom v období 1423 – 1424 len na svätajurskej a svätomichalskej dani vybrala Kremnica 1193 florénov, teda približne dvojnásobok 600 zl.florénov, čo z oboch týchto daní odvádzala. Okrem nich malo mesto príjem aj z ďalších daní (*angariae*) vo výške cca 1035 zlatých florénov, príjmy 42 zl. florénov z menších daní z mestských kúpeľov (*census balnei*) a príjmy z vrátenia početných starších dlžôb.¹⁸⁰ Súpis daňovníkov z roku 1442 – 1443 z výberu svätajurskej alebo svätomichalskej dane dokladuje vybraných 1188 zlatých florénov, teda takmer štvornásobok tých 300 florénov, ktoré z nej odvádzali kráľovi. Za celý rok sa teda mohla vybrať v oboch termínoch na sv. Juraja aj sv. Michala rádovo dvojnásobná suma (cca 2300 – 2400 florénov). Daň platili obyvatelia mesta aj ako vlastníci nehnuteľností (domov, banských mlynov, hút), aj ako vykonávatelia remesla – teda de facto daň z podnikania. Podľa mandátu kráľovnej Barbory z roku 1435 platil priemerný kremnický mešťan 2 florény.¹⁸¹

Začiatkom 16. storočia už bola suma z vyberania oboch daní približne polovičná:

– cca 1500 – 1505: svätajurská daň 604 fl. 46 den., svätomichalská daň 747 fl. 93 den.,

– 1511 – 1512: svätajurská aj svätomichalská daň po 670 zl. fl. a 56 den.¹⁸²

Významným príjmom mesta bola daň z vína, ktorá sa zaznamenávala týždenne vo výške rádovo niekoľko desiatok florénov.¹⁸³

Príjem a výdaje z varenia piva (*aus dem Bierkochenn zu der Statt eyngenommen, ausgebnn*) je podrobne doložený až r. 1524 v pomere príjmy 1462 fl. 50 den. k výdavkom vo výške 1370 fl. 59 den. (teda kladný zostatok 91 fl. 91 den.), nepochybne však existovali už dávnejšie. Vyberanie „pivného“ spomína aj mestské právo.¹⁸⁴ Dane boli obyvatelia mesta podľa neskorších ustanovení mestského práva z r. 1537 povinní odvieť do 14 dní.¹⁸⁵

Výdavky

Najvýznamnejším pravidelným pevným výdavkom mesta bola platba kráľovi (po 1424 kráľovnej) – kráľovská daň. Prvé zachované potvrdenie na 600 červených florénov (*rote gulden*) pochádza z roku 1375, najviac potvrdení pochádza z 15. storočia.¹⁸⁶ Zvyčajne sa platievala v dvoch splátkach najčastejšie po 300 zlatých florénov (*fl. auri*): na sv. Juraja – 24. 4. (*collecta Sancti Georgii, census festi beati Georgii*) a na sv. Michala – 29. 9. (zvaná aj ako *lucrum camerae beati Michaelis*).¹⁸⁷ V praxi malo charakter dane aj pravidelné poskytovanie novoročného daru (*yerlich eerung*) kráľovi vo výške 100 florénov.¹⁸⁸ V prípade objektívnych príčin panovníci oslobodili obyvateľov od dane – po požiari r. 1434, kvôli vysokým nákladom na obranu mesta r. 1442, po opakovaných mimoriadnych príspevkoch na protitureckú obranu r. 1513.¹⁸⁹ Začiatkom 16. storočia už platili všetky stredoslovenské banské mestá svätajurskú a svätomichalskú daň naraz v rámci účtovania spoločne vedených záležitostí (pozri nižšie).¹⁹⁰

Variabilnými výdavkami mesta boli predovšetkým značné výdavky na cesty mestských predstaviteľov. V štruktúre výdavkov v konkrétnom účtovnom roku 1423 – 1424 stáli cesty ku kráľovi do Budína, Zvolena, do Košíc, ako aj iné reprezentačné výdavky spolu 597 zlatých florénov, menšie poplatky (16 florénov) za užívanie mlynských kameňov a čiernych lesov ostrihomskému arcibiskupovi,¹⁹¹ 100 florénov na plat a 84 florénov za odmeny mestskému notárovi, početné iné drobnejšie výdavky (konsakrácia kostola, omše v nemocnici).¹⁹² Osobitné a príležitostné dane podľa momentálnej potreby v značnej výške predstavovali príspevky na boj proti husitom, neskôr spoločné príspevky banských miest na protitureckú obranu.¹⁹³

Od r. 1441 sú doložené konkrétne bežné výdavky na chod mesta, týždenne vyplácané platy mestských zamestancov: strážcom kostola (*den wochtern auff dy kyrch*), strážcom na kostolnej veži (*den Turnern auff dy kyrch*), strážcom mestských brán (*Torhutern an der Stat*), trubačovi (*Trumpetern*). Častými výdavkami boli posolstvá do okolitých miest a hradov, početné stavebné a udržiavacie práce, zásobovanie mesta, výroba zbraní (...*dem pugssenmaister das herr di pugsen hat giessen...*). Oproti predošlému obdobiu, kedy boli najväčšou príležitostnou položkou cesty mestských predstaviteľov, boli v tomto období rádovo najväčšie príležitostné výdavky platy žoldnierom (jednorazové platby vo výške 10 tis., 20 tis. a 35 tis. den). Celková suma výdavkov dosiahla v zaznamenanom období necelého polroka (11. 2. – 22. 7. 1441) spolu 236765 den. (=2367,65 početových florénov).¹⁹⁴

Významnými výdavkami mesta vo výške stoviek florénov bolo udržiavanie vodných diel potrebných na banskú činnosť (pozri časť Hospodárske aktivity: Baníctvo). Od roku 1450 sú doložené aj výdavky na chod mestských kúpeľov, 1464 a 1501 práce na úprave toku potoka.¹⁹⁵ Kremnica sa podieľala na stavbe mosta v Žarnovici (suma neupresnená), za čo mala slúbené dodržiavanie oslobodenia od tamojšieho mýta.¹⁹⁶

V zachovaných registroch výdavkov z rokov 1464 – 1530 sú spomínaní aj ďalší pravidelne aj nepravidelne platení mestskí zamestnanci: horár (*custos silve, waldhütter*), mestskí strážnici (*vigiles civitatis, statzirklar*), strážcovia ciest – cestári (*weger*), strážca na veži (*vigil in turri, ture wochter*), dozorca nad strelnými zbraňami (*bombardista, magister bombardarum, puxenmaister, puschkar*), dozorca nad mierami (*custos mensurarum*), strážca vodných diel (*custos fontane*), strelci (*balistarii*), vojaci (*pedites, stipendiarii pedites*), mestský kat (*tortor, tzuchtiger*), väzenský dozorca (*bedellus*), trubač (*tubicena*), organista (*orgelmaister*), mestský tesár (*statzimmernann*). Pravidelným výdavkom bolo aj vyčapované víno (*Schenckwein*). V záznamoch sa príležitostne spomína aj výdavok na vyzvedača (*explorator*), smetiara (*mistfurer, mist auszufuhren*), odpratávanie snehu (*schne abzuwerfen, schne austzufuhren*). Bežné týždenné výdavky mesta sa podľa týchto záznamov pohybovali rádovo v jednej až troch desiatkach florénov, len výnimočne viac. Najväčšiu pravidelnú položku predstavoval chod kostola (pozri časť Cirkevné dejiny).¹⁹⁷ V registri mestských výdavkov r. 1501 – 1502 sú uvedené aj nepravidelné platby pre banského majstra v premenlivej výške 2 – 3 florénov týždenne a viacnásobné odmeny (*trinkgelt dem pergkmaister*) vo výške 1 fl., jednorazovo v r. 1511 až 6 florénov.¹⁹⁸

Kremnica ako hlava Zväzu šiestich, resp. siedmich stredoslovenských banských miest mala na starosti vyúčtovanie financovania spoločných záležitostí. Išlo najmä o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentatívne výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sttethaus zu Ofen*), ďalej v tomto období už spoločne platené dane a príspevky na obranu krajiny aj na miestne vojenské výdavky. Kremnica sa na spoločných výdavkoch všetkých siedmich banských miest zúčastňovala podľa zachovaných vyúčtovaní z rokov 1505 – 1519 v jednotlivých rokoch podielmi vo výške 25 – 30% (v jednotlivých rokoch išlo o meniace sa sumy rádovo vo výške niekoľkých stovák florénov za Kremnicu, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, nakoľko už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). V rámci týchto spoločných výdavkov bola zahrnutá aj kráľovská daň (*taxa regia*). Stretnutia banských miest sa konali zväčša v Kremnici.¹⁹⁹ Nadradené a reprezentatívne postavenie Kremnice znamenalo aj zodpovednosť – v prípade, že si iné mestá nesplnili daňovú povinnosť, museli kráľovskú daň zaplatiť z vlastných prostriedkov a dodatočne urgovať neplatičov (Banská Belá a Nová Baňa r. 1515).²⁰⁰

Bilancia

Podľa údajov z posledných desaťročí 14. a prvých desaťročí 15. storočia hospodárilo mesto so značným prebytkom, mohlo si teda dovoliť požičiavať vlastným mešťanom (z veľkej časti zároveň členom mestskej rady) na ich podnikanie v Lubietovej rádovo 2000 zlatých florénov. Vzhľadom na medziročné prenášanie starších dlžôb mešťanom voči mestu, prípadne mesta voči mešťanom priamo do výberu dane je pri zachovanom zlomkovitom počte prameňov nemožné stanoviť presnú výšku bilancie mesta v konkrétny čas. Orientačný údaj poskytuje skutočnosť, že v mestskej pokladnici bola disponibilná hotovosť 1024 zl.florénov. Dobrú finančnú situáciu mesta dokladujú časté pôžičky kráľovi, z ktorých sa potom daň odratávala – po 1000 florénov požičali v rokoch 1389, 1399 a 1404.²⁰¹ Po návšteve predstaviteľov mesta v Budíne požičali Kremničania 26. 9. 1423 kráľovi Žigmundovi aj 2000 zl.florénov z vrátených peňazí podnikania kremnických mešťanov v Lubietovej, v októbri 1423 zasa kráľ oslobodil Kremnicu na obdobie troch rokov od daní. Protihodnotou boli ďalšie finančné plnenia mesta. V septembri 1424 poskytlo mesto kráľovi pôžičku 1000 zl.florénov, ktorá sa mala vrátiť z výberu urbury (kráľovskej banskej dane), v novembri 1424 pri príležitosti návštevy kráľa v Kremnici vypísali špeciálnu daň vo výške 2600 zl. florénov (z ktorých 1200 hradilo mesto a zvyšnú časť najbohatší mešťania), do marca 1425 poskytlo mesto ešte ďalšiu pôžičku 3333 zlatých florénov. Zdroje na tieto pôžičky museli pochádzať z veľkých prebytkov v mestskej rozpočte a mali byť vrátené z výnosu kráľovskej urbury vyberanej banskou komorou. Nasledujúce roky vykazuje komora dlh voči mestu Kremnica vo výške 3000 zl.florénov, sám kráľ Žigmund necháva r. 1433 vyplatit Kremnici z výnosov solnej komory dlh 3200 zl.florénov. S vyrovnaním dlhov za pôžičky v tomto období mohol súvisieť predaj komorského kráľovského majetku (Obce Kunešov, Lúčky, Horná Ves a Sváb) za bližšie nešpecifikovaný súborný peňazí (*pro certa sumpma*) mestu Kremnica.²⁰²

Z niektorých samých údajov mestských vyúčtovaní z prvých desaťročí 16. storočia sa dajú vyčítať čiastkové (nie úplné) bilancie mestského hospodárenia.²⁰³

1501–1502	príjmy 3405 fl. 29 den./3408 fl. 43 den.; výdavky 3891/3816 fl.
1524	príjmy 4717 fl. 50 den., výdavky 4308 fl. 6 den.
1525	príjmy 1549 fl. 51 den., výdavky 1565 fl. 77 den. alebo 1704 fl. 45 den.
1526	príjmy 2116 fl. 32 den., výdavky 2035 fl. 96 den.
1527	príjmy 1358 fl. 59 den., výdavky 1355 fl. 44 den.
1528	príjmy 1686 fl. 61 den., výdavky 1699 fl. 70 den.
1529	príjmy 1256 fl. 56 den., výdavky 1263 fl. 99 den.

1530 príjmy 1216 fl. 69 den., výdavky 1212 fl. 10 den.²⁰⁴

Vo hodnotených prípadoch vychádza zväčša mierne kladná bilancia. V prípade zápornej bilancie vychádza deficit mestského rozpočtu v r. 1501 – 1502 vyše 400 florénov (=12 – 14%) a v nejednoznačnom prípade 1525 na prípadných 10%. Pokiaľ v mestskej pokladnici neboli peniaze na platy zamestnancov, mesto záložoval richtár a tieto peniaze mu potom dodatočne vracali.²⁰⁵

Mestská kancelária

Prvá zachovaná latinská listina mestskej kancelárie pochádza z r. 1331, do 20. rokov 15. storočia sa v kremnickej kancelárii písalo výlučne latinsky. Vyúčtovanie z rokov 1423 – 24 je zmiešané, latinsko-nemecké, prvá zachovaná nemecky písaná listina vyhotovená v kremnickej mestskej kancelárii pochádza z r. 1426.²⁰⁶

Notár

V Kremnici existoval mestský notár zrejme už od založenia mesta 1328, prvý známy notár Sifrid doložený r. 1342, v r. 1426 sa objavuje pisár Peter (*Statschriber*), mohlo však ísť aj o samotného notára (napr. v Banskej Štiavnici sa notár sporadicky označoval ako *statschreiber*, pozri heslo Banská Štiavnica, časť Hospodárenie mesta – výdavky). Zoznam mien notárov 1342 – 1430 publikoval Teodor Lamoš. Notár bol dlhodobo jediným stálym zamestnancom kancelárie mesta (184 zlatých florénov na plat a odmeny r. 1423). Notár poberal plat a odmeny v týždňových až niekoľkotýždňových intervaloch vo výške 1 – 4 florénov v závislosti od vykonanej práce, výnimočne aj viac, od roku 1511 sú už záznamy o jeho plate vo výške 2 florény týždenne, jeho pomocník (*subnotarius*) 25 denárov týždenne, od r. 1525 až 75 denárov týždenne.²⁰⁷

Mestská kniha

V nedatovanom zápise zo začiatku 15. st. sa v štiavnickej mestskej knihe spomína zapísanie záležitosti do (nezachovanej) kremnickej mestskej knihy.²⁰⁸ R. 1412 sa v listine vystavenej hrónskobeňadickým opátstvom spomína kremnická mestská kniha, záznamy pred roku 1426 v dôsledku súdneho rozhodnutia (pozri kap 6: Významné udalosti) boli zničené, odvtedy vedená odznova (zachovaná so zápsmi 1426 – 1700). Hospodársko-účtovné knihy medzerovito zachované od r. 1423, zápisnice mestskej rady (*protocollum curiale*) od r. 1490.²⁰⁹

Mestská pečať

Zo stredovekého obdobia sú známe 3 pečate:

1. Podľa najstaršieho zachovaného odtlačku šesťhranná pečať s nápisom *S. (igillum) CIVITATIS REGIS KAROLI DE CREMNICIA* privesená na listine z r. 1331, s motívom kľačiacej sv. Kataríny s korunou na hlave (Teodorom Lamošom považovaná za zobrazenie kráľa Karola Róberta) pred bankským mlynom, za chrbtom kľačiacej postavy doprava naklonený anjouovský panovnícky erb. Používaná bola ešte r. 1441.²¹⁰
2. Druhé pečatidlo bolo menšie, pochádza najneskôr z r. 1407 (vtedy je prvá pečať v listine označená ako *sigillum nostre civitatis magnum*) s kruhopisom *S (igillum) secretum civium Crempnyzie*, teda tzv. tajná pečať. V strede okrúhlej pečate je zobrazená sv. Katarína s vytaseným mečom v pravej a ozubeným kolesom v ľavej ruke vznášajúca sa nad doprava nakloneným anjouovským panovníckym erbom. Zachovaná na listine z r. 1426.²¹¹
3. Tretia, tzv. „obyčajná“ pečať (v texte listiny označená *mit Ihrem gewewilichmn Statsigel*), je najjednoduchšia, bez kruhopisu, s vrytou iniciálou C nad dolnou polovicou ozubeného kolesa umiestneného v štíte.²¹²

Mesto používalo približne od polovice 14. storočia červený pečatný vosk (znamenie vyššej hodnovernosti), prvé doložené použitie r. 1361, ktorým pôvodne pečatil svoje listiny komorský gróf ako kráľovský úradník. „Nemý“ súhlas kráľa sa legalizoval až r. 1456 privilegiom používania červeného vosku.²¹³

Mestský erb

S vlastným kremnickým erbom s motívom vychádzajúcim z tretej pečate sa stretáme r. 1452, na štíte je umiestnené polámané koleso ako symbol sv. Kataríny pod veľkým písmenom C. Až po r. 1567 bol doplnený o štátne symboly (červeno-strieborné sedemkrát štiepené pole v pravej dolnej a zlaté lalie na modrom poli v ľavej dolnej časti štítu).²¹⁴

Mestský archív

V neusporiadanom stave spočiatku sídlil v areáli hradu pravdepodobne v budove starej radnice, od 60. rokov 16. storočia v dome na námestí. Časti mestského archívu opatrovali v stredoveku vo svojich domoch aj mestskí úradníci.²¹⁵ Prvý inventár stredovekých privilegiálnych listín pochádza z r. 1572. Latinské Generálne repertórium zv. I. týkajúci sa listín z rokov 1254 – 1599 od archívára Daniela Blázyho z konca 18. storočia je pri absencii moderného inventára kremnického archívu (v súčasnosti sa pracuje na jeho elektronickej podobe) dodnes používanou pomôckou pri vyhľadávaní. Jeho súdobé menné a miestno-vecné abecedné usporiadanie a vo viacerých prípadoch nezodpovedajúce signatúry predstavujú obmedzenia pre súčasný výskum.

Materiál kremnického archívu je chronologicky rozdelený na tri obdobia, stredoveký materiál sa nachádza v skupine označenej rímskou číslicou I. (1254 – 1599). Je roztriedený podľa pertinenčného princípu do 51 vecných tried označených arabskou číslicou (napr. 1 – privilégia a hranice mesta, 18 – sedem bankských miest, 31 – daňové záležitosti a registre daní, 32 – pokladničné záležitosti a knihy príjmov a výdavkov mesta, 36 – baníctvo a pod.), ďalej je delený na fascikle a čísla taktiež označené arabskými číslicami. Celkovo je podľa archívneho sprievodcu zostaveného Teodorom Lamošom v kremnickom archíve uchovaných 789 originálov a 80 odpisov (spolu 869 jednotlivín), v súčasnosti (v r. 2010) je evidovaných 877 jednotlivín z obdobia do r. 1526. Bez signatúry je mestská kniha *Liber Civitatis, Stadtbuch*, ktorá svojou povahou patrí medzi pamätné knihy.²¹⁶

Významnými archívármi a historikmi v kremnickom mestskom archíve boli Pavel Križko v období 1872 – 1877 a 1889 – 1902, ktorý vytvoril generálny index kuriálnych protokolov z rokov 1490 – 1699 a generálny index mestskej knihy z r. 1426 – 1700. V rokoch 1922 – 1932 bol kremnickým archívárom Michal Matunák, autor monografického spracovania dejín mesta Kremnice a v rukopise zanechaných Cirkevných dejín mesta Kremnice. Odborne vysokoškolsky vzdelaný archívár a regionálny historik Teodor Lamoš v rokoch 1951 – 1961 pôsobil ako kremnický a okresný archívár, je autorom posmrtno vyjdenej publikácie mapujúcej prvých sto rokov existencie mesta (Vznik a počiatky bankského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430).²¹⁷

Richtári mesta do r. 1526

1331, 1342, 1361 Ján (Johannes). 1366 Andreas Zoler. 1371 Mikuláš (Nykusch) Maczerauer. 1379 Ján (Hansmanus) Göldner. 1381 – 1385 Mikuláš (Nicolaus) Gring. 1391 Ján (Hansmannus) Göldner. 1393 Ján (Hano) Schencil. 1394 Ján (Johannes) Tenczell. 1400 – 1402 Peter (Petrus) Drüsel. 1407 Henrich Mikuláš (Henricus Nicolaus) Wagner. 1412 Ján (Johannes) Schentil. 1414 – 1415 Ján

(Johannes) Carnifex. 1417 – 1419 Zeidlinus (Zaidel) Tyschler. 1422 – 1424 Jakub (Jacobus) Drusel a Zeidlinus (Zaidel) Tischler. 1425 Štefan (Steffan) Graupner. 1426 – 1427 Jakub (Jacobus) Drusel. 1427 Ján (Johannes). 1429. Zeidlinus (Zaidel) Tischler. 1430 Peter (Petrus) Opicz. 1433 Erhard Modrer. 1440 Pavel (Paulus) Modrer. 1441 Peter (Petrus) Opicz a Pavel (Paulus) Modrer. 1442 – 1443 Jakub (Jacobus) Heckler. 1450 Ján (Johannes) Guetgesell. 1451 Peter (Petrus) Fluhl. 1456 Mikuláš (Nicolaus) Lemmel. 1462 Ján (Johannes) Münzner. 1464 Gašpar (Caspar) Gillner. 1469 Peter (Petrus) Czan. 1472 – 1474 Erasmus. 1489 Ondrej (Andreas) Pisker. 1490 Michael Gretz. 1491 Ján (Johannes) Hunger. 1492 Gašpar (Caspar) Steck, notár. 1493 Juraj (Georgius) Herischer. 1494 Michael Gretz. 1495 Ondrej (Andreas) Pisker. 1496 Štefan (Stephannn) Kyezmägel. 1497 Michael Grecz. 1498 Ondrej (Andreas) Pisker. 1499 Juraj (Georgius) Herischer. 1500 Ján (Johannes) Hüb. 1501 Juraj (Georgius) Herischer. 1502 Gašpar (Caspar) Fanauer. 1503 Matej (Mathias) Nemsche. 1504 Juraj (Georgius) Herischer. 1505. Valent (Valentinus) Palusch Perg-meister. 1506 Sebastianus Ungefüg. 1507 Štefan (Stephanus) Kitzmegel. 1508 Gašpar (Caspar) Fonauer. 1509 Sebastianus Ungefüg. 1510 Štefan (Stephanus) Kitzmegel, 1511 Ján (Joannes) Ziegeldörrer. 1512 Štefan (Stephanus) Ungefüg. 1513 Ján (Johannes) Ziegeldörrer. 1514 Leonhard Kolb. 1515 Erasmus Schmied. 1516 Ján (Johannes) Ziegeldörrer. 1517 Ján (Joannes) Pysker. 1518 Leonhard Kolb. 1519 Kristián (Cristianus) Langsfelder. 1520 Ján (Joannes) Ziegeldörrer. 1521 Ján (Joannes) Krüg. 1522 Leonhard Kolb. 1523 Peter (Petrus) Schayder 1524 Ján (Joannes) Ziegeldörrer. 1525 Tiburtius Jungfraunhayer, Spišiak (Czipusiensis). 1526. Ján (Johannes) Krüg.²¹⁸

10. OSOBNOSTI MESTA²¹⁹

Leopold (Ippolitus, Hyppolitus)

Prvý známy kremnický komorský gróf. 1331 je zmienovaný ako technický expert – *magister machinarum per Ungariam*. Bol jednou z najvplyvnejších osôb v uhorskom mincovníctve a baníctve, keďže bol už v spomínanom roku 1331 komorským grófom v Kremnici a tento úrad zastával aj v rokoch 1335, 1339, 1341 – 1344, 1347 – 1348. V roku 1343 bol komorským grófom v Budínsko-ostrihomskej komore a r. 1346 v Smolníku a v Telkibányi. Leopold bol pravdepodobne prepojený na najvýznamnejšiu banku vtedajšieho sveta, florentskú spoločnosť Bardiocov. Sám podnikal v baníctve, vlastnil hutu v Novej Bani.²²⁰

Richtár Ján

Pravdepodobný lokátor Kremnice a prvý doživotný richtár doložený 1331, 1342 a 1361. Vzhľadom na pasáž zakladacieho privilégia (pozri časť 4: Vznik mesta) mohol pochádzať z Kutnej Hory. Podľa Lamoša bol totožný s istým Jánom z Turca, ktorý je spomínaný r. 1337 už ako nebohy.²²¹

Rodina Kratzerocov (Kratzer, Chratzer, Cratherius)

Frithko, Fridrich Kratzer

Už v roku 1330 bol komorským grófom v Smolníku, v rokoch 1336 a 1339 spolu s Mikulášom Satmárskym v budínsko-ostrihomskej komore, r. 1338 komorský gróf v Kremnici a Smolníku. V rokoch 1336 a 1339 zastával úrad komorského grófa v Budíne spolu s „prvým uhorským bankárom“ Mikulášom Satmárskym, ktorý sa podieľal na prevodoch pápežských desiatok prostredníctvom Bardiocov. Sám Frithko v mene kráľa vybavoval transakciu s pápežským kolektorom v Uhorsku Jacopom Berengariom, bol teda podobne ako Leopold prepojený na talianske (florentské) banky (Bardi, Acciaiuoli). V rokoch 1348, 1350, 1352 bol bankským grófom v Novej Bani (*Frithko, Friczko, Cratherius*). V rokoch 1361 a 1371 je opäť doložený ako komorský gróf v Kremnici, prípadne môže ísť vzhľadom na veľké časové rozpätie o jeho príbuzného s rovnakým menom.²²²

Johelinus Kratzer

Kremnický komorský gróf v r. 1385. Zakladateľ nemocnice, ktorej majetok vzhľadom na početné donácie v priebehu niekoľkých rokov (do 1393) výrazne vzrástol. V tomto období vznikol aj špitálsky kostol,²²³ na svorníku kostolíka sa nachádza erb fundátora Johelina Craczera.

Erhard Modrer pozri heslo Trnava, kap. 10 Osobnosti

Stanislav alebo Stanko Vilhelmovič (Stanko Wyllhelmowycz)

Kupec, kremnický veľkopodnikateľ slovenského pôvodu. Jeho otec Vilhelm pochádzal pravdepodobne z Považskej Bystrice.²²⁴ Podľa zmienky z roku 1453 vlastnil už pred rokom 1441 dom na kremnickom námestí spolu s ďalšími kamennými stavbami.²²⁵ Mal široko rozvetvené podnikateľské aktivity, dodával súkno bojníckym Noffriocov, za čo dostal r. 1452 do zálohu obec Handlovú. Niekedy v nepokojných rokoch (*temporibus disturbiorum*) 1440 – 1450 zveril Bardovi Noffrimu z Bojníc do úschovy med' v hodnote 900 florénov, okrem toho mu požičal ďalších 400 florénov, ktoré mu Bardo nevrátil.²²⁶ Stankovo bankské podnikanie dokladajú platby urbury (bankskej dane) kremnickému komorskému grófovi. Okrem toho fungoval ako lokálny bankár, požičiaval peniaze bankským podnikateľom v okolí. Banskobystrickému richtárovi Jungovi požičal peniaze na prevádzku baní (300 fl.), za čo dostal na roky 1454 – 56 do zálohu obce Podlavice a Majer.²²⁷ Kunešovskému richtárovi požičal r. 1463 120 fl., samotnému mestu Kremnica požičal 40 fl. Mal aj kontakty na bratislavskú mestskú radu a obchodnú rodinu Gailsamocov, keďže v ich mene ešte r. 1457 vyplácal 100 fl. mestu Kremnici na udržiavanie oltára sv. Eustacha.²²⁸

Stanko sa zrejme hlásil ku svojmu slovenskému pôvodu, čo vyvolávalo odpor v radoch nemeckého patriciátu a podnietilo mestskú radu k snahe vyhnáť ho z mesta. V týchto praktikách im kráľ zakázal pokračovať a poveril komorského grófa, aby na rozkaz dohliadal.²²⁹ Roku 1456 kráľ Ladislav potvrdil Stankovi svoju ochranu pred vyhánaním z mesta s tým, že kremnickej mestskej rade ďalej zakazuje vyrubovať mu osobitné dane.²³⁰ Ochranu v tejto veci potvrdil roku 1459 aj Matej Korvín, zároveň mu potvrdil aj privilégium kráľa Ladislava z r. 1457, ktoré povoľovalo Stankovi slobodne rúbať drevo v breznianskych lesoch a po rieke Hron ho vozit až do Budína bez platenia mýta.²³¹ Onedlho nato daroval kráľ Matej Stankovi opustený bankský mlyn s 8 kolesami.²³² V zachovanom daňovom registri z r. 1469 je tak Stanko uvedený ako vlastník mlynu zdaneného 4 florénmi. Podľa zápisov z mestských príjmov z vína 1464 – 1465 obchodoval Stanko Vilhelmovič aj s touto komoditou. Roku 1470 dostal od ostrihomskeho arcibiskupa povolenie postaviť na pozemkoch vo Sv. Kríži mlyn, založiť rybník a postaviť dom, pričom ho oslobodil od všetkých poplatkov.²³³

Jeho manželka Agnesa bola vdovou po banskobystrickom ťažiarovi Egidovi de Berg, takže jej prostredníctvom sa Stanislav Vilhelmovič zaujímal o polovicu tzv. jungovského dedičstva – najväčšieho banskobystrického ťažiarkeho podniku a k nemu prináležiacich dedín.²³⁴ V dôsledku týchto sporov sa ocitol vo väzení, kam ho uvrhol kremnický komorský gróf Vít Mühlstein, ktorý bol na kauze

dedičstva priamo zainteresovaný. Na slobodu bol prepustený až po zložení kaucie vo výške 1000 fl. Stanko zomrel možno už pred rokom 1485, s určitou pred rokom 1489, kedy už v daňových zoznamoch figuruje jeho vdova (*fraw Schtanckin*).²³⁵ Osobnosť Stanka Vilhelmoviča zohrávala významnú úlohu v národnobuditelských procesoch koncom 19. storočia, keď slúžila ako dôkaz prítomnosti slovenskej národnosti v stredovekej meštianskej spoločnosti.²³⁶

Peter Schaider, rodina Schaiderovcov

Prísazný mesta Kremnice r. 1485,²³⁷ kremnický komorský gróf 1486 – 1492 a 1494, 1498 štiavnický komorský gróf. Pochádzal z rodiny Langsfelderovcov-Schaiderovcov (slov. lúčbár, priezvisko podľa pracovného zamerania pri oddelovaní a zrydzovaní kovov v kremnickej cementovni). Prostredníctvom manželky Kataríny, sestry dlhoročného kremnického richtára a kremnického podgrófa Štefana Kytzmängla bol spätý s ďalšími kremnickými patricijskými rodinami. Jeho sestra Barbora Langsfelderová bola poslednou majiteľkou kremnickej cementovne.

Peter Schaider spolupracoval aj na dobudovaní zvolenského hradu. Spolu s banskými majstrami Mikulášom Czonom a Valentínom Piernerom vypracoval znenie kremnického mestského a banského práva r. 1492 (pozri kap. 4. Vznik mesta, mestské privilégia a mestské právo). Mimoriadny význam pre dejiny baníctva a hutníctva v neskorom stredoveku má zachovaný výkaz hospodárenia kremnickej komory z doby jeho pôsobenia 1486 – 1492.²³⁸

Peter Schaider zomrel pravdepodobne r. 1498 alebo 1499, odvtedy riešili jeho pozostalí zdedenú zadlženosť odpredajom podielov v banských dielach. Syn Ján bol viacnásobným kremnickým prísažným, podnikal v banskobystrickom baníctve, vlastnil dom v Budíne. Syn Pavol pôsobil ako kremnický pisár a notár, doplnil znenie kremnického banského práva v r. 1504 a 1512. Syn Peter bol r. 1523 a 1531 richtárom Kremnice, namiesto priezviska Schaider začal používať priezvisko Rosenauer.²³⁹

Počty študentov podľa zachovaných matiek

na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 157 študentov.²⁴⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Kremnica z cirkevno-správneho hľadiska patrila do ostrihomskej arcidiecézy.

Kostoly

Patronátne právo mala Kremnica už od založenia. Kremnická farnosť a farský kostol bol zasvätený Panne Márii,²⁴¹ fara bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiakonátu.²⁴² K jednotlivým kremnickým kostolom a ich zasväteniam v kap. 5 – Topografia a stavebný vývoj mesta.

Mesto vydávalo na kostol už v r. 1441 rádovo stovky denárov týždenne, v tomto prípade išlo zrejme o kostol na hrade (*kyrch den purgkraffen*). V nasledujúcich zachovaných registroch výdavkov z obdobia 1464 – 1466 sú osobitne zaznamenávané pravidelné výdavky na chod, najmä stráženie kostola (*ad ecclesiam, den kirchenwochtern*) vo výške rádovo 4 – 6 florénov týždenne a nepravidelne aj plat kazateľovi (*predicatori, dem herrn prediger*) rádovo 1 fl. týždenne. Kazateľ (*prediger*) poberal podľa registrov výdavkov z prvých desaťročí 16. storočia už pravidelný plat vo výške 75 denárov týždenne, výdavky na kostol (*auff dy kirchen, auff die ober kirchnn*) sa pohybovali rádovo vo výške 3 – 4 florény týždenne.²⁴³ Pri fare zrejme existovala škola, údaje k nej a k jej lokalizácii por. kap. 5 Stavebný vývoj. Jej vysokú úroveň dokazuje značný počet študentov pochádzajúcich z Kremnice na okolitých univerzitách.

Významné oltárnictvá (altarie)

Oltárnictvo sv. Žigmunda vo farskom kostole bolo založené vdovou Katarínou z dôchodkov banského mlyna vo výške 100 fl. ročne, oltárnictvo sv. Vavrince vo farskom kostole založené richtárom Mikulášom Maczerauerom (úrad richtára vykonával r. 1371), oltárnictvo sv. Mikuláša vo farskom kostole zriadené r. 1428 kremnickou mestskou radou, oltárnictvo sv. Juraja založené neznámym fundátorom vo farskom kostole pred r. 1485, oltárnictvo sv. Barbory spomínané r. 1503, oltárnictvo sv. Eustacha v kaplnke Panny Márie pri farskom kostole spomínané 1454.²⁴⁴

Cirkevný desiatok

Z celkového príjmu roku 1332 predstavoval cirkevný desiatok 2 hrivny (teda 112 strieborných grošov pri kurze 56 grošov za hrivnu), celkový príjem kremnického farára bol vtedy 20 hrivien, teda 1120 grošov.²⁴⁵

Kaplnka sv. Ondreja

V areáli hradu bola pôvodne zasvätená sv. Michalovi, r. 1423 došlo k jej znesväteniu a konskácii kvôli vražde meštana Fridlina (Fridricha), onedlho nato musela byť r. 1431 opäť konskovaná (možno z podobných príčin), odvtedy niesla meno sv. Ondreja. Na jej financovaní sa 50 florénmi ročne podieľalo podieľalo mesto Bratislava. Roku 1516 sa spomína altárista kaplnky Peter Shitinger.²⁴⁶

Náboženské bratstvá a združenia

V r. 1457sa spomína Bratstvo Kristovho tela (*Pruderschaft Corporis Christi*), r. 1485 a 1517 Bratstvo Ducha svätého, r. 1505 Bratstvo Matky Božej (*unser Frawen Pruderschaft*).²⁴⁷

Významní stredovekí kremnickí duchovní

Prvý kremnický farár Mikuláš bol doložený v registroch pápežských vyberačov desiatku r. 1332. Farár Ján bol prítomný r. 1340 na pápežskom dvore v Avignone vo veci sporu hrnkosvätobeňadického opáta Sigfrida. Kremnický farár Andrej, pôvodom z Trnavy, bol podľa suplikačných registrov pápežskej kúrie z r. 1351 súčasne ostrihomským kanonikom a dvorným kaplánom kráľovnej Alžbety. Rektor kaplnky a oltára sv. Juraja v Kremnici Peter veľa cestoval, z poverenia Štiavníčana Egida (Egidia) Keuscha bol r. 1485 v Ríme a neskôr v Palestíne. Farár Ján Bogner z Levoče bol r. 1485 prítomný ako svedok pri zostavovaní testamentu Augustína Langsfeldera (zmienky o dome malomocných, dome duší, kostole sv. Kataríny), r. 1494 spolu s mestskou radou vyhrali na arcibiskupskom súde v Ostrihome spor o rektorát oltárnictva sv. Juraja v Kremnici nad banskobystrickým farárom Antonom. Posledným kremnickým farárom pred reformáciou bol v rokoch 1517 – 1529 Krištof Arcuensis pôvodom z Tirolska, predtým bratislavský kaplán. V júni 1525 cestoval do Ostrihomu, aby pred arcibiskupom Ladislavom Zalkanom svedčil o kázňach protestantských kazateľov Konráda Cordáta a Jána Kryslingha.²⁴⁸ Valentín pôvodom z Kremnice je r. 1522 spomínaný ako generálny prokurátor premonštrátskeho rádu v Uhorsku.²⁴⁹

Kaplnka Panny Márie pri farskom kostole

Na jej stavbe a financovaní sa podieľalo ročnými platbami vo výške 100 florénov prostredníctvom obchodnej rodiny Gailsamovcov mesto Bratislava.²⁵⁰

Archív rím.-kat. fary

Archív obsahuje 26 stredovekých kódexov zo 14. – 15. storočia pochádzajúcich z domáceho (Kremnica, Martin, Banská Štiavnica) aj širšieho stredo-európskeho prostredia (Čechy, Morava, rakúsko-nemecká oblasť).²⁵¹

Začiatky reformácie v meste

Prvým náznakom na prítomnosť protestantov je kráľovské nariadenie, aby mestská rada neumožnila predaj nehnuteľností v meste „odpadlíkom“.²⁵² Prívržencem reformácie kazateľ Konrád Cordatus (neskôr dvorný kňaz kráľovnej Márie) sa v r. 1522 zdržiaval v Kremnici a šíril protestantské učenie, po pobyte v Nemecku (Wittenberg) sa vrátil do Kremnice a r. 1525 znova pôsobil v meste spolu s ďalším kazateľom Jánom Kryslingom, ich zásluhou sa protestantizmus masovo rozšíril. Po ich uväznení v Ostrihome žiadali ich početní kremnickí prívrženci z radov ťažiarov a baníkov prostredníctvom svojich banskobystrických kolegov ostrihomského arcibiskupa o prepustenie oboch kazateľov.²⁵³

- 1 JUCK, Výsady, s. 115 – 116, č. 136: 17. 11. 1328 (=orig. MMKr I.1.1.1: 17. 11. 1328).
- 2 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); MATUNÁK, Z dejín, s. 458, č. 6: 19. 11. 1342; MES III, s. 255, Nr. 379: 26. 32. 1335; tamže, s. 306, Nr. 445: 29. 3. 1338; CIH, s. 150, § 1: Caroli Rob. Decr. Anni 1342: 2. 2. 1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 116 – 124, č. 31: 2. 2. 1342; MOL, DL 41067: 1347; MOL DL 18416: 10. 10. 1480; MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365; I.1.1.14: 20. 4. 1402; I.36.1.5: 16. 5. 1425; I.19.1.17: 26. 3. 1466; I.36.1.27: 21. 11. 1517.
- 3 MMKr I.20.1.0: 11. 11. 1375; HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 1: 19.X.1436; MMBŠ, MOL II–10, škat. 8, č. 839: 4. 7. 1455; Mestské a banské právo Kremnice, s. 38; RATKOŠ, Dokumenty, s. 43 – 44, č. 9: , č. nesprávne uvedený dátum 24. 6. 1525 (=orig. MMKr I.36.1.30: 29. 8. 1525).
- 4 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 32 – 34, č. 30: 4. 5. 1449 (=orig. MMKr I.26.1.15c: 4. 5. 1449). Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 37 – 39, č. 10: 4. 5. 1449; Tamže, s. 55, č. 57: 13. 4. 1451.
- 5 *von der alten Chremnitz*. FEJÉRPATÁKY, Számadáskönyvei, s. 630 (=orig. MMKr I.32.1c: 1442–1443, s. 22). R. 1475 spomínaná ako *de antiqua Kremniczia*. Inventár Banská Štiavnica zv. I, s. 32, č. 50 (=orig. MMBŠ, MOL I–675, škat. 4, č. 541: 1475).
- 6 *...in flucio Crempnichya vocato...* ZsO I, Nr.1352: 6. 2. 1390. BLANÁR – LAMOŠ, Názov, s. 162 – 171. MATUNÁK, Z dejín, s. 84 – 86. HANIKA, Der Name, s. 33 – 36. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 17 – 18.
- 7 ŽUDEĽ, Stolice, s. 127–129.
- 8 FINKA, Zlatá Kremnica, s. 9 – 10, 44. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 6 – 7. HORÁK, Kremnická mincovňa, s. 24 – 25. KAZIMÍR – HLINKA – KHUN – TENKEL – VOZÁR, Kremnická mincovňa, s. 25.
- 9 CDP VIII, s. 242, Nr. 194: 1. 8. 1285 (=orig. MOL DL 40185: 1. 8. 1285). BEŇKO, Starý Turiec, s. 185 – 186.
- 10 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); FEJÉRPATÁKY, Számadáskönyvei, s. 625 – 627: 1442 – 1443 (=orig. MMKr I.32.1c: 144 – 1443, s. 4, 12); Mestské a banské právo Kremnice, s. 108. MATULAY, Katalóg I, s. 78 – 79, č. 242: 26. 3. 1465. Tomeček pripúšťa existenciu cesty cez Skaluku, ktorá je však doložená až v neskorších obdobiach. TOMEČEK, Rekonštrukcia cestnej siete, s. 41.
- 11 *...in tributis nostris regis ad dicta castra pertinentibus...* MMKr I.1.1.25: 18. 1. 1411; *...in cunctorum tributorum locis et signanter in Saskwa...* MMKr I.1.1.26a: 13. 7. 1415; *...in tributis Zenthmarthon Antiquastuba et aliis villis ad castrum Slavona pertinentibus...* MMKr I.1.1.27: 13. 7. 1415; *...terciam partem tributi de tribus villis, Geznecha scilicet, Gelednek et Cristur...* CDSI II, s. 19, č. 26: 20. 11. 1237; *...Item aliud tributum super eandem aquam Gron, in villa Gelednek... videlicet Lodomer, ubi versus Sanctam Cruceam transitur, in quo etiam eadem ecclesia terciam partem habuisset...* MES III, s. 552 – 553, nr. 728: 27. 12. 1344 *...Nullum... theloneum solvere obligarentur in Kerestur, Kremniczka similiter nec in Ladomir...* MOL DF 235942: 28. 6. 1476.
- 12 MMBŠ-MOL, I-922, škat. 5, č. 761: 1500, s. 2.
- 13 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, 17/b vložený lístok, v edíciách (Fejérpataky) nepublikovaný.
- 14 MATUNÁK, Z dejín, s. 461 – 462, č. 9: 13. 12. 1361 (=orig. MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361); FEJÉRPATÁKY, Számadáskönyvei, s. 644 – 645: 1450 (=orig. MMKr I.32.1d:1450, s. 30). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 196.
- 15 BEŇKO, Starý Turiec, s. 151 – 152. *...in Turczia inferiori* MATUNÁK, Z dejín, s. 462 – 463, č. 10: 24. 7. 1371 (=orig. MMKr I.10.1.1: 24. 7. 1371); MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, 17/b vložený lístok, v edíciách nepublikovaný. MMKr I.10.1.3: 20. 1. 1502.
- 16 CDH IX/6, Nr. CCXCI: 1382 (=orig. MMKr I.23.1.1: 20. 8. 1382).
- 17 MMKr I.1.1.27: 13. 7. 1415; I.12.1.6: 8. 1. 1461.
- 18 MMKr I.14.1.16: 18. 3. 1404 (odpis z 22. 3. 1405), reambulácia hraníc s Hájom ZsO II/2, Nr. 5431: 15. 4. 1407 (=orig. MMKr I.12.1.3: 15. 4. 1407).
- 19 MMKr I.12.1.6: 8. 1. 1461.
- 20 MATUNÁK, Z dejín, s. 459 – 461, č. 8: 25. 7. 1360 (=orig. MMKr I.11.1.1: 25. 7. 1360). BEŇKO, Starý Turiec, s. 150, 193; ZsO II, Nr. 328: 6. 6. 1400 (=orig. MMKr I.11.1.2: 6. 6. 1400); ZsO II, Nr. 3866: 8.V.1405 (=orig. MMKr I.17.2.36: 8. 5. 1405); ZsO II, Nr. 3869: 10. 5. 1405 (=orig. MMKr I.17.1.27: 10. 5. 1405); MMKr I.17.1.28: 9. 6. 1405; I.17.1.29: 26. 1. 1406.
- 21 MATUNÁK, Z dejín, s. 466, č. 13: 6. 6. a 28. 9. 1429 (=orig. MMKr I.1.1.31: 28. 9. 1429).
- 22 CDH IX/4, s. 64, Nr. XIX: 1367. MMKr I.17.2.55: 16. 6. 1517; I.17.2.61: 4. 6. 1419 (odpis z 9. 8. 1519); I.17.2.64: 30. 3. 1520; I.17.1.81: 23. 8. 1523.
- 23 MMKr I.17.2.56: 17. 8. 1518; I.17.2.62: 20. 10. 1518 (odpis z 19. 9. 1519). BEŇKO, Starý Turiec, s. 193.
- 24 MOL DL 73173: 14. 6. 1505; I.14.2.69: 20. 6. 1520. ŠKURA, Miestopisné dejiny, s. 54 – 56. BEŇKO, Starý Turiec, s. 194 – 195.
- 25 K založeniu mesta sa viaže severozápadne od poľovníkoch z hradu Šášov a náleze zlatých zrníkov v hrvoľi zastrelenej jarabice, podľa ktorej vraj pomenovali vrch Jarabica (Volle Henne), ležiaci severozápadne od dnešného mesta. Povest nemá historické súvislosti a je doložená až v 18. storočí LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 18 – 19. HANIKA, Die Entstehung, s. 34. RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 36. HOŠŠO, Osídlenie, s. 39. HOŠŠO, Historicko-archeologický výskum, s. 76 – 78.
- 26 Sedem osád v spádovom dosahu dnešnej Kremnice: Dolná Ves, Horná Ves, Lyget (Veterník), údolia Kremnického potoka Soler a Kolner, Jánova dedina (dnešné Kremnické Bane), Stará dolina pod Revoltou (vlastná „Crempnichbana“). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 27.
- 27 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...insuper Crempnicia, Sebnicia, Bystricia, Zolyom, cum ceteris civitatibus montanis* (v orig. *Montarum*). MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514.
- 28 JUCK, Výsady, s. 115 – 116, č. 136: 17. 11. 1328 (=orig. MMKr I.1.1.1: 17. 11. 1328). Vzhľadom na časovo najbližšie listiny vydané Karolom Róbertom v dňoch 13. 11. – 20. 12. 1328, všetky vo Visegráde, bola zrejme aj základná výsadná listina vydaná na tomto mieste. Inventár Bratislava I, s. 16, č. 59: 13. 11. 1328; MOL DL 25736: 18. 11. 13285; DL 40341: 20. 12. 1328.
- 29 Rozsah kremnického územia sa stal dlhodobým predmetom sporov s vlastními okolitých panstiev. Odmeranie vzdialenosti v spore so zemanmi z Mútnej sa uskutočnilo v zmysle palatinovho rozhodnutia roku 1405 podľa referenčnej vzdialenosti medzi Turč. Sv. Martinom a Mošovcami. ZsO II, Nr. 3866: 8. 5. 1405 (=orig. MMKr I.17.2.36: 8. 5. 1405).
- 30 Pod spomínanými kutnohorskými výsadami treba v tomto kontexte rozumieť kutnohorské banské právo *Constitutiones iuris metallici*. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 43 – 45.
- 31 MMKr I.1.1.1a: 23. 6. 1400; I.1.1.24: 18. 9. 1409; I.1.2.46: 24. 6. 1496.
- 32 zachované v Zigmundovom potvrdení z 30. 3. 1421: ZsO VIII, Nr. 348: 30. 3. 1421 a CDH IX/4, s. 665 – 667, Nr.VI: 30. 3. 1421 (=orig. MMKr I.1.1.29: 30. 3. 1421).
- 33 CDH X/1, s. 215–216, Nr. CX: 1385 (=orig. MMKr I.1.1.6: 27. 4. 1385).
- 34 ZsO I, Nr. 2846: 23. 2. 1393 a CDH X/2, 102–103 Nr. XLI: 1393; X/3, s. 129 – 130, Nr. CXI: 1393 (=orig. MMKr I.1.1.9a: 23. 2. 1393; ďalšie odpisy MMKr I.1.1.22 – 23: 18. 9. 1409).
- 35 odpis z r. 1548: CDH X/8, s. 416 – 417, Nr.CCI: 1396 a ZsO I, Nr. 4579: 1396; opätovne ZsO II, Nr. 681: 6.XII.1400 s chybnou uvedenou signatúrou (=orig. signatúra MMKr I.1.1.21: 6. 12. 1400, odpis z 10. 10. 1409).
- 36 MMKr I.1.1.16: 27. 7. 1404.
- 37 ZsO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXCVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405).
- 38 CIH s. 210 – 229: Sigismundi decretum I.a. 1405 (II.). Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 127 – 135, č. 63: 15. 4. 1405 (=kremnický exemplár orig. MMKr I.18.1.3: 15. 4. 1405). BARTL, Dekréty kráľa Žigmunda s. 281 – 296.
- 39 MMKr I.1.1.17: 31.V.1405, potvrdená Zigmundom MMKr I.1.1.34: 11. 11. 1434.

- 40 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425. Odpis v kremnickom archíve: MMKr I.18.1.16: 2. 7. 1494.
- 41 ...*singulis ebdomadis duobus diebus quos universitas incolarum dicte civitatis disponderet et videret ad id aptos et convenientes...* MMKr I.1.1.30: 22. 7. 1425.
- 42 MMKr I.1.1.33a: 16. 12. 1433.
- 43 MMKr I.1.1.38a: 13. 9. 1446.
- 44 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybné uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18. 9. 1447.
- 45 MMKr I.1.1.39 a I.1.1.39a: 14. 4. 1456.
- 46 MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361. LAMOŠ, Červená pečať, s. 234. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 138.
- 47 Už 1440 potvrdzuje kráľovná Alžbeta voľbu kráľovského štajgera, na ktorej sa spoločne s komorským grófom zhodla mestská rada. MMKr I.18.1.6: 14. 10. 1440. V tomto prípade však zrejme nešlo o trvalé privilegium, ale skôr o konkrétnu dohodu, pri ktorej mal zásadné slovo komorský gróf.
- 48 ...*ut ipsi ad officium scansoratus montanarum nostrarum Crempniciensem pro eorum libito homines eligere valeant...* MMKr I.1.1.42: 6. 4. 1460.
- 49 MMKr I.12.1.6: 7. 1. 1461
- 50 ...*a solutione tributari fisci regalii ...in medium regnicolarum nostrorum...* orig. MMBŠ, MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470 (= novoveký odpis MMKr I.18.1.14: 1470), potvrdené Vladislavom r. 1496. MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 3r.
- 51 ...*ab omni solutione tributorum tam de personis quam de rebus et bonis eorum.* MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 52 MMKr I.1.1.42a: 22. 11. 1474
- 53 MMKr I.1.1.42b: 8. 5. 1483.
- 54 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882:7. 12. 1496.
- 55 ...*ubique in hoc regno nostro Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint...* MOL DL 20945: 31.V.1500. Opakovanie oslobodení v r. 1501, 1504 a 1507 a adresné napomenutia pre Dóciovcov a prepošta konventu v Šahách poukazujú na nedodržiavanie zákazov: MMBŠ-MOL, III-92, škat. 9, č. 917: 7. 5. 1501; MOL DL 86724: 13. 3. 1504; MMBŠ-MOL, II-102 až 108, škat. 10, č. 922-928: 22. – 24. 8. 1507 a 30. 11. 1507; MOL DL 21743: 22. 8. 1507; MOL DL 21747: 27. 9. 1507; MOL DL 46824: 30. 11. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 89: 15. 6. 1508 (relácia z 29. 7. 1508); MMBŠ-MOL, I-395, škat. 2, 311: 28. 12. 1519.
- 56 ...*in silvis vobis circumpositis et circumadiacentisque scilicet regales et reginales ligna pro cultura montanarum et fodinarum necessaria libere succidere et succidi facere ac pro libitu deferendi et deportandi semper potestatem habuisse...* vos ab eo tempore citius initii contrarium memoria hominum non comprehendit pro cultura montanarum semper usi fuistis... MMKr I.18.1.18: 17. 5. 1502. Znova so zmienkou pálení dreveného uhlia: MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504.
- 57 MMKr I.1.2.48: 10. 4. 1519.
- 58 ...*ea est inter alias civitates montanas loco et Autoritate primaria...hoc igitur privilegium et hanc immunitatem... ut sicuti hactenus ita etiam in posterum monete nostre non in aliis civitatibus nostris montanis, quam in ipsa civitate nostra Crempniciensi cudantur, et Camera nostra monetaria ibi et non alibi habeatur.* SCHOENVISNER, Catalogus, s. 335 – 336, nr. XVIII: 1525 (=orig. MMKr I.36.1.29: 13. 12. 1525).
- 59 v odpise z r. 1742: Ben. Mayerl: *Historia Crempniciensis conventus ord. Min. s. P. Francisci.* LAMOŠ, Výsady s. 218 – 220 (č. II).
- 60 SCHOENVISNER, Catalogus, s. 305 – 307, č. II: 1401 a CDH X/4, s. 799 – 800, Nr. CCCLXXIX: 1401 (=odpis zo 16. storočia, MMKr I.36.1.4: 13. 6. 1401).
- 61 v odpise z r. 1742: Ben. Mayerl: *Historia Crempniciensis conventus ord. Min. s. P. Francisci.* LAMOŠ, Výsady s. 224 (č. W2).
- 62 Tamže s. 222 (č. M3).
- 63 Tamže s. 221 (č. M2).
- 64 odpis z r. 1548: CDH X/8, s. 416 – 417, Nr.CCI: 1396.
- 65 ZsO V, Nr. 848: 13. 7. 1415 (=orig. MMKr I.1.1.27a: 13. 7. 1415)
- 66 Prvá písomná zmienka o uhorských florénoch v testamente olomouckého biskupa Konráda z roku 1326: *nonaginta aureis monete regis Ungarie.* CDM VI, s. 242 – 243, Nr. CCCXIV: jún,1326.
- 67 ŠTEFÁNIK, Podoby ekonomickej spolupráce, s. 169.
- 68 CDH VIII/3, s. 192 – 198, no. LX: 1327. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 38. KAZIMÍR, Menová politika, s.154 – 155.
- 69 MATUNÁK, Z dejín, s. 453 – 454, č. 2: 17. 5. 1327. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 98, č. 25: 17. 5. 1327.
- 70 ŠTEFÁNIK, Podoby ekonomickej spolupráce, 170 – 173.
- 71 ...*statuimus et fieri volumus: in quibuslibet montanis unam domum regalem, et specialiter in Crempnech, in qua totum aurum et argentum, ibi reperitum, ad finandum portetur et abinde ad nostrum cameram et non alias deferatur.* MES III, s. 256, Nr. 379: 26. 3. 1335. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335.
- 72 Zachovali sa prenájomné zmluvy z rokov 1335, 1338, 1342. MES III, s. 255 – 258, Nr. 379: 26. 3. 1335; tamže s. 306 – 312, Nr. 445: 29. 3. 1338. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335; CIH s. 150 – 163, Caroli Rob. Decr. Anni 1342: 2. 2. 1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 116 – 124, č. 31: 2. 2. 1342; PDSS VI, s. 73, č. 26: 4. 1. 1467; MOL DL 23708: 19. 12. 1522. KAZIMÍR – HLINKA – KHUN – TENKEL – VOZÁR, Kremnická mincovňa, s. 55. BOVAN, Thurzovci a Fuggerovci, s. 37, 42.
- 73 V prenájomnej zmluve na mincovňu komoru 1335 sa uvádza, že banská komora sa prenajíma osobitne: ...*exceptis urburis montanarum ad cameram de Crempnech pertinentium, quas eidem magistro Ipolito per se, pro alia sumptu speciali, per alias litteras nostras locavimus procurandas.* MES III, s. 255, Nr. 379: 26. 3. 1335. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335. Názory bádateľov vychádzajúce zo starších prác Bálinta Hómana zastávajú zľúčené komor po reformách Karola Róberta, novšie názory hovoria o ich paralelnom fungovaní. ŠTEFÁNIK, Entstehung und Entwicklung, s. 51 – 59.
- 74 *Fridlinus comes et urburarius in Crempniczia* MATUNÁK, Z dejín, s. 462 – 463, č. 10: 24. 7. 1371 (=orig. MMKr I.10.1.1: 24. 7. 1371); *Nicolaus comes camere regalis Cassouensis et Crempniciensis* MOL DL 39133: 3. 4. 1371; *Henricus de Sancto Ippolito comes* MMKr I.19.1.4:17. 11. 1391; ... *Henzmannus Iserninkel de Sebnicia, pronunc Comes et Urburarius regius de Crempnicia, de Königsberg et de dicta Sebnicia...*CDH X/3, s. 117 – 119, Nr. CXVIII: 15. 6. 1391 (=orig. MMNB, Nr.1: 15. 6. 1391).
- 75 PIIRAINEN, Banské právo Kremnice, s. 49. Mestské a banské právo Kremnice, s. 11 – 13.
- 76 WENZEL, MBKT s. 272 – 273, Nr. II.2: 1385 (=orig. MMKr I.36.1.3: 22. 9. 1385).
- 77 Podľa zachovaného záznamu banskobystrického a banskoštiavnického ríchara zo 7. 4. 1388. WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudicariarum* MMBŠ, MOL IV–759, škat. 15, č. 1101, s. 43); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 89 (=orig. banskobystrická mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 78 BOLERÁZSKY – VOZÁR, Sváz, s. 89 – 90.
- 79 MMKr Stadtbuch, s. 29 – 53, 305 – 321, 325 – 327, 329 – 335. Kompletná edícia a faksimile: Mestské a banské právo Kremnice.
- 80 Názory na datovanie vzniku karnera: HOŠŠO, Historicko-archeologický výskum, s. 73, 76 – 78. HOŠŠO, Osídlenie, s. 21 – 22, 25. LABUDA, K problematike, s. 394. Podľa viacerých bádateľov (Oriško, Lamoš) plnil karner pôvodne úlohu farského kostola a je ho možné stotožniť s kostolom sv. Michala spomínaným po prvýkrát 1423. ORIŠKO, Kremnica, s. 8 – 9, 69 – 70. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 502. Zmienka o kostole sv. Michala: FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 621 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 10). Umenovebný výskum na základe štýlovo-kritického rozboru: ŠÁŠKY, Kremnica, s. 63. KÜRTHY, Kostol sv. Kataríny.
- 81 *Im alden Kamerhoff.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 632 (=orig. MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 28). Podľa starších autorov bola pôvodným prvým sídlom mincovne. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 61, 63, 98. HORÁK, Kremnická mincovňa, s. 43 – 44, 136. Novšie urbanistické bádanie kladie sídlo mincovne od začiatku existencie mesta na hradný kopec. HUSÁK, Kremnická mincovňová komora, s. 123 – 124, 127 – 128. HUSÁK, Kremnická mincovňa, s. 42.
- 82 MMKr I.32.1b:1441, s. 17 – 35; MMKr *Protocolum curiale* 1490 – 1543, s. 185-f. 94: 12. 1. 1485; MMKr I.19.1.29: 12. 7. 1526; ZsO II/1, Nr. 3585: 1404; CZAICH, Regesták s. 514: 13. 3. 1487; MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 4 – 5. HOŠŠO, Osídlenie Kremnice, s. 22 – 23. ORIŠKO, Kremnica, s. 24 – 26, 28, 71 – 72, 75 – 76. MATUNÁK, Z dejín, s. 296, 307 – 309. Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 133. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 502 – 505. KÜRTHY, Kostol sv. Kataríny, s. 2 – 9. ŽÁRY, Umenie, s. 305 – 306.
- 83 Podľa M. Matunáka vznikol kostol na námestí zároveň s mestom, teda r. 1328. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 1. Cit. pramenné zmienky: ...*in ecclesia nostra parochiali virginis gloriose...*, ...*de domo sua in acie iuxta vicum, in quo ad Ecclesiam nostram ascenditur parochialem...*CDH X/2, s. 168 – 171, Nr. LXXXVIII: 1393 (=orig. MMKr I.23.1.2: 29. 8. 1393); ...*in ecclesia parochiali beate Marie Virginis de eadem Chrempania...* MMKr I.19.1.10: 24. 10. 1428; ...*der kirchm tzu unsser liben frauon pfarrkirchm auf der kremniz...* MMKr I.19.1.15/16: 26. 3. 1454; ...*de sacristia parochialis ecclesie beatissime Virginis Marie in ciuitate Crempniciensi et pro consequens in castro eiusdem ciuitatis fundate...* MMKr I.19.1.30: 12. 7. 1526; ...*auff die ober kirchm...* MMKr I.32.1.6: 12. 3. 1518 – 4. 2. 1519, s. 112 – 172; ...*auffs Schlos...* MMKr I.32.1.8: 1524, s. 133 – 183; ...*auff die ober kirchm* tamže s. 181.
- 84 MATUNÁK, Z dejín, s. 299 – 300, 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). MMKr I.1.1.5: 30. 9. 1379. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 67. Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 136 – 138. ORIŠKO, Kremnica, s. 10, 18–19, 36, 42 – 43, 53, 55, 76, 106. HOŠŠO, Kremnica a jej regionálne a nadregionálne postavenie, s. 19. KRESÁNEK, Peter, Ilustrovaná encyklopédia s. 503.
- 85 ORIŠKO, Kremnica, s. 98 – 99.
- 86 MMKr I.1.1.42a: 22. 11. 1474; I.32.1.1: 1499 – 1501, s. 27 – 31, 102.
- 87 MATUNÁK, Z dejín, s. 312, 314 – 316, 322. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 69. ORIŠKO, Kremnica, s. 22, 52, 81. Cit. zmienka o Dolnej bráne: MMKr I.32.1b, s. 17: 12. 2. 1441.
- 88 CDH IX/6, s. 273 – 274, Nr. CCXCI: 1382 (=orig. MMKr I.23.1.1: 20. 8. 1382); CDH X/2, s. 168 – 171, Nr. LXXXVIII: 1393 (=orig. MMKr I.23.1.2: 29. 8. 1393); ...*pharrer des spitalis 16 fl.* MMKr I.32.1.2: 1501 – 1502, s. 33; *h. pharrer spital 2 fl.* MMKr I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 28, 38; ...*herm pharrer spital czms* MMKr I.32.1.5: 1513, s. 24,

- 28 – 30. Novobanský mešťan Schaffin Flaischer odkázal kremnickému špitálu 100 florénov, ktoré sa mali postupne vyplácať v sumách 10 florénov ročne. MMBŠ-N, škat. 17, č. 274; cca 1433.
- 89 MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 6. ORIŠKO, Kremnica, s. 36.
- 90 *Item omni die dominico detur vinum ad hospitale et ad domum leprosororum, similiter domum animalium cuiuslibet persone per quartale: et hoc per totum annum.* MMKr, *Protocollum curiale* 1490 – 1543, s. 185-f. 94: 12. 1. 1485. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 8.
- 91 MMKr I.32.1.3: 1503. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 205. HOŠŠO, Kremnica a jej regionálne a nadregionálne postavenie, s. 16.
- 92 *...pro lignis ad scolas fl. 1 gr. 18.* Regisr. MMKr I.32.1.g.1, s. 114: 12. 121 465; *pro asseribus ad scolas fl. 1 gr. 4.* Tamže, s. 154: 25 4. 1466; s. 156: 2.V.1466; BÉKEFI, A nepoktatás története, s.307 – 308, Nr. CXXVIII.
- 93 *...in pede pontis lapidy...in walle Choler...* MMKr I.1.1.11: 10. 7. 1394.
- 94 MMKr I.32.1c, d, h, i, j, k; I.32.1.7; I.32.2.9a.
- 95 CDH IX/6, s. 273 – 274, Nr. CCXCI: 1382 (=orig. MMKr I.23.1.1: 20. 8. 1382).
- 96 WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ, MOL IV–759, škat. 15, č. 1101, S. 43). FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 89 (=orig. banskoštiavnická mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 97 ZsO II, Nr. 3056: 19. 3. 1404 (=orig. MMKr I.17.1.23: 19. 3. 1404).
- 98 ZsO II, Nr. 3866: 8. 5. 1405 (=orig. MMKr I.17.2.36: 8. 5. 1405).
- 99 ZsO V, Nr. 848–853: 13. 7. 1415.
- 100 ZsO VII, Nr. 771: 15. 7. 1419 (=orig. MMKr I.20.1.13: 15. 7. 1419).
- 101 WENZEL, Okmányi adalék, s. 274 – 277, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 102 *in descensu domini nostri regis in nostri medio...* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 624 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 23).
- 103 LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 141 – 143.
- 104 MMKr I.25.1.1: 19. 1. 1426; I.25.1.2: 24. 4. 1426; I.25.1.3: 12. 9. 1426; Stadtbuch s. 15 – 19.
- 105 SCHOENVISNER, Catalogus, s. 312 – 313, Nr. V: 1427 (=orig. MMKr I.36.1.6: 29. 4. 1427)
- 106 *...ciues populi et hospites ciuitatis Crempniciensis...cum iudem et ipsa Ciuitas Crempniciensis...a perfidissimis hereticis hussitis cottidie impugnantur et insultantur...* MMKr I.37.1.6: 21. 12. 1433.
- 107 MMKr I.1.1.33a: 16. 12. 1433; I.37.1.6: 21. 12. 1433.
- 108 ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 6, Nr. 8: 3. 3. 1434 (=orig. MMKr I.20.1.31: 3. 3. 1434).
- 109 MATUNÁK, Z dejín, s. 342 – 346. Inventár Bratislava I, s. 256, č. 1829: 30. 5. 1442. Kremničania požičali kráľovnej Alžbete 600 florénov: *in disen unsern nöten und unfrienden sexhundert gulden in gold bar gelihen...* ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 7, Nr. 10: 11. 1. 1441. Neskôr popravil zajatca Mikuláša z Dražkoviec z radov kráľových prívržencov len za „vernosť kráľovi Vladislavovi“ (*...propter fidelitatem observandam...*) MOL DL 65678: 17. 3. 1444.
- 110 ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 10, Nr. 14: 28. 1. 1442.
- 111 MATUNÁK, Z dejín, s. 343 (pozn. 2).
- 112 Záznamy martinského farára: *Anno domini MCCCCXLIII...quinta die iunii... fuit terremotus magnus, ita quod turres et edificia reverterunt...item anno revoluto die beati Viti (15. 6.) fuit iterum magnus... Anno domini XLV... mense aprili die proximo (!) dominico (!) ante Georgii martiris ubi littera dominicalis (25. 4.) ...in media nocte fuit iterum motus magnus... item eodem anno in octavo s. Martini confessoris hora precise septima noctis fuit iterum horribile. Item anno domini etc. LIII die Epiphaniarum ad noctem... fuit terremotus satis horrendus et grandis etc.* SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 186. BEŇKO, Starý Turiec, s. 227. HORÁK, Kremnická mincovňa, s. 26.
- 113 MOL, DL 88192: 20. 6. 1444
- 114 MATUNÁK, Z dejín s. 346 – 347.
- 115 CHALOUPECKÝ, Stredoveké listy, s. 32 – 34, Nr. 30: 4. 5. 1449 (=orig. MMKr I.26.1.15c: 4. 5. 1449). Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 37 – 39, č. 10: 4. 5. 1449; MMKr I.26.1.15/16a-b2: 22. 7. 1451.
- 116 MATUNÁK, Z dejín, s. 351 – 352.
- 117 MOL DL 44641: 22. 8. 1452; MMBŠ, MOL I-959, škat. 6, č. 798: 24. 8. 1452.
- 118 Listinu publikoval SKLADANÝ, Najstarší doklad, s. 255 – 257. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36: 24. 6. 1475.
- 119 MMKr I.36.1.23: 3. 2. 1479.
- 120 *Andreas Illebrandus et Franciscus Carnel camerarii cremitienses anni preteriti exposuerunt nobis se multa damna... in officio dicte camere...per pestem et morbum...Qui civitas montanarum nostrarum et omnem illam provinciam graviter invaserat.* MMBŠ-MOL, I-60, škat. 9, č. 886: 22. 3. 1497.
- 121 MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497; MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497.
- 122 BOVAN, Thurzovci a Fuggerovci, s. 36 – 39. MATUNÁK, Z dejín, s. 140 – 141, 145. MMKr I.32.1.2: 1501 – 1502, s. 17, 25.
- 123 *...certe et notabilis florenorum summa per Serenissimum quondam principem et dominum Wladislauum Hungarie Boemie Regem in anno 1502 sub spe fidele restitutionis...ac iure tituloque pignoris...* MMKr I.18.2.57: 3. 3. 1522; MMBŠ-MOL, III-150, škat. 10, č. 964: 23. 3. 1522; MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 348: 22. 8. 1505; s. 171, č. 528: 2. 2. 1522; Mandáty kráľovnej Anny a kráľa Vladislava: HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 19-20, f. 62-65: 23. 8. 1505
- 124 *...oppressiones vestras quibus vos ab ipso Turzone...affectos esse percepimus...* MMKr I.18.1.39/40: 5. 1. 1515.
- 125 MATULAY, Katalóg I, s. 141, č. 435: 1. 10. 1516.
- 126 *.....gen der Camerhalben wy dy villeicht nicht bey den herrn werd beleyben sunder ist zw gedencken das wir Andre herrn werdn habn...* MMBŠ, MOL I-402, škat. 3, č. 315: 15. 6. 1519; RATKOŠ, Dokumenty, s. 44: 14. 6. 1519 (=orig. I.47.1.15: 14. 6. 1519); MATULAY, Katalóg I, s. 154, č. 474: 3. 4. 1519.
- 127 RATKOŠ, Dokumenty, s. 29 – 30, č. 2: 21. 5. 1525; s. 32 – 33, č. 4: 8. 6. 1525 (=orig. MMKr I.1.2.53: 8. 6. 1525).
- 128 *Her Bernhartt ist auch sser unmuettig auff uns und ewer h. alle yn sunderhayt auff dy müntzer hatt uns trewlich über sy geklagt, wie das sy ym neu tzwo prob hieten hinab geschickt, der kaine rechtfertig gemacht wer...er wael schlichts weytter solchen spott von irentwegen mit leyden, sunder frembde müntzer auffnemen und müntzn lassen, wo es ym gefallen were. Dan er hab von den Crempnitzen nichts anders als schandt schaden und spott und schreyt endlich, das ym dy müntzer von der Crempnitz mit höchstem vleyss solchen spott zuetziehen...* RATKOŠ, Dokumenty, s. 69 – 71, č. 32: 16. 8. 1525 (=orig. MMKr I.34.1.5: 16. 8. 1525).
- 129 RATKOŠ, Dokumenty s. 10.
- 130 MATUNÁK, Z dejín s. 359 – 362. MMKr I.18.1.26: 12. 9. 1526.
- 131 HOŠŠO, Osídlenie Kremnice, s. 21. ORIŠKO, Kremnica, s. 8. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 47.
- 132 Porovnaním archeologických náleзов nesokorostredovekých stilusov (doklad gramotnosti) v Kremnici so širším priestorom strednej Európy: ich kumulácia na území Nemecka a Rakúska a rozšírenie v ďalších oblastiach osídlených nemeckým obyvateľstvom vedie k predpokladu, že nemecké etnikum bolo nositeľom vzdelanosti aj garantom fungovania mestskej školy v Kremnici. HOŠŠO, Kremnica a jej regionálne a nadregionálne postavenie, s. 16. O národnostnom hľadisku pri predaji domov: *...in suburbio huius Ciuitatis nostre... ut domum suam istit Crempnicie habitam... eandem domum neque hungaro neque Bohemo vendere hactenus permisisset sed respondisset quod vendat Alemano et non alterius nationis homini.* MMKr I.50.1.0: 1. 9. 1518
- 133 SOPKO, Kódexy stredoslovenských banských miest, s. 170, 177. LAMOŠ, Archív mesta Kremnice, s. 180–181 (Kódexy č. VII, VIII, XVII).
- 134 MMKr I.32.1.1: 1489, s. 12; I.32.1.j: 1493 – 1494, s. 16. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 15 – 16...*vallis Kolnerii etc. Baba stara.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 625 (=orig. MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 6).
- 135 MATUNÁK, Z dejín, s. 149 – 152, 455 – 457 (č. 4, 14. 7. 1331; č. 5, 10. 11. 1342). MMKr I.1.1.5: 30. 9. 1379. ŠTEFÁNIK, Podoby ekonomickej spolupráce, s. 174.
- 136 *Molendinum Kadoldi.* MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 4 57, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). Kadold podľa listín z r. 1345 pochádzal z Pukanca, mlyn v blízkosti jeho kúrie spomínaný r. 1365 už vo vlastníctve Novobančanov: MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345; s. 592 – 593, Nr. 776: 1345; MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365; MMKr I.1.1.4: 2. 11. 1373; *montana Regenspurger, Lapsper atque Pachen nominata:* WENZEL, MBKT s. 272 – 273, Nr. II.2: 1385 (=orig. MMKr I.36.1.3: 22.IX.1385); *...nonnulli homines forenses scilicet, et alienigenae, in vulgo theotonicali Forleger nuncupati.* CDH X/6, s. 682 – 684, Nr. CCCIX: 1425; SCHOENVISNER, Catalogus, s. 309 – 312, Nr. IV: 1425 (= orig. MMKr I.36.1.5: 14. 5. 1425); MATUNÁK, Z dejín s. 138; CDH X/7, s. 347, Nr. CXXXII: 1431; Mlyn Heinricha Müncha: MMKr I.27.1.1/2b: 14. 2. 1440; ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 7, Nr. 10: 1441; MOL, DL 14644: 27. 2. 1453.
- 137 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 625 – 633 (=orig. MMKr I.32.1c: 1442 – 1443). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 71, 110 – 111, 123, 171 – 172, 197, 224.
- 138 MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 4 – 6; I.32.1d: 1450, s. 5; I.32.1h: 1469, s. 6; I.32.1i: 1489, s. 21; I.32.1j: 1493–1494, s. 3; I.32.1k: 1499, s. 4; I.32.1.7: 1517, s. 12; I.31.1.8: 1518, s. 16; I.31.1.9: 1519, s. 16.
- 139 MMKr I.32.1h: 1469, s. 19; I.32.1i: 1489, s. 15; I.32.1j: 1493 – 1494, s. 24 – 25; I.32.1k: 1499, s. 13; I.32.1.7: 1517, s. 10 – 11; I.31.1.8: 1518, s. 15 – 16; I.31.1.9: 1519, s. 14 – 15.
- 140 MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 35; I.32.1d: 1450, s. 31; I.32.1h: 1469, s. 18; I.32.1i: 1489, s. 16; I.32.1j: 1493 – 1494, s. 26; I.32.1k: 1499, s. 15; I.32.1.7: 1517, s. 12; I.31.1.8: 1518, s. 14; I.31.1.9: 1519, s. 16; I.32.2.9a: 1526, s. 14.
- 141 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 99 – 100.
- 142 WENZEL, MBKT s. 272 – 273, Nr. II.2: 1385 (=orig. MMKr I.36.1.3: 22. 9. 1385); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 633 – 635 (=orig. MMKr I.36.1.7/8: 1445 – 1446).
- 143 MMKr *Protocollum curiale* 1490 – 1543, s. 22-f. 11v: 25. 6. 1498.
- 144 Niektoré položky uvedené hromadne spolu s inými výdavkami. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 644 – 645 (=orig. MMKr I.32.1d: 1450, s. 33 – 35). *...auff den Statstollen* MMKr I.32.1.g: 1464 – 1465; *auff den schtollen* MMKr I.32.1.j: 1393 – 1394, s. 34 – 35, 36, 39; *auff dy kýnst, auff stollen und groben* MMKr I.32.1.1: 1499 – 1501,

- s. 25–35; *auf die khunst* MMKr I.32.1.2: 1501 – 1502, s. 8 – 39; MMKr I.32.1.2, s. 17: 19.V.1501; MMKr I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 23 – 40, 75 – 87; MMKr I.32.1.5: 1513, s. 45 – 49, 50 – 54; MMKr I.32.1.8: 1524, s. 49 – 75, 101 – 105; MMKr I.32.1.9: 1525, s. 46–52, 54 – 79; MMKr I.32.2.10: 1526 – 1530, s. 51 – 74, 125 – 149.
- 145 MATUNÁK, Z dejín, s. 461–462, č. 9: 13. 12. 1361 (=orig. MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361). Tamže, s. 462 – 463, č. 10: 24. 7. 1371 (=orig. MMKr I.10.1.1: 24. 7. 1371).
- 146 MMKr I.32.1.c: 1442 – 1443, s. 4 – 6; MMKr I.32.1.d: 1450, s. 5; MMKr I.32.1h: 1469, s. 6; MMKr I.32.1i: 1489, s. 21; MMKr I.32.1j: 1493 – 1494, s. 3; MMKr I.32.1k: 1499, s. 4; MMKr I.32.1.7: 1517, s. 12; MMKr I.31.1.8: 1518, s. 16; MMKr I.31.1.9: 1519, s. 16.
- 147 ZsO I, Nr. 2276: 17. 11. 1391 (=orig. MMKr I.19.1.4: 17. 11. 1391). MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365; I.1.1.3: 24. 7. 1366, odpis z 26. 3. 1372. ...*notabiliter decrescenciam montanarum Sue Serenitatis de Crempnychia...* WENZEL, Okmánytár Ozorai Pipó, s. 246 – 247, Nr. 50: 1415. (=orig. MMKr I.27.1.1/2: 29.aug. 1415); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 621 – 625 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 11, 17, 21, 23 – 25, 33 (vloženy listok, v edícii nepublikovaný)).
- 148 MMKr I.36.1.27: 21. 11. 1517. Mestské a banské právo Kremnice, s. 86 – 87, 100 – 105. LAMOS, Vznik a počiatky, s. 162 – 163, 179.
- 149 BERZEVICZY, Acta, s. 310 – 311, Nr. CCXII: 28. 7. 1494 (=orig. MOL DL 20200: 28. 7. 1494).
- 150 CDH X/1, s. 594 – 595, Nr. CCCXXXIII: 1390 a ZsO I, Nr. 1480: 1. 5. 1390 (=orig. MMKr I.1.1.7: 1. 5. 1390). Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 53, č. 16: 1. 5. 1390; MMKr I.1.1.14: 20. 4. 1402; I.1.1.15: 29.IX.1402; ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 4, Nr. 4: 1432 (=orig. MMKr I.1.1.3: 31. 5. 1432). MMKr I.1.1.41: 9. 4. 1456 (odpis zo 16. storočia); MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882:7. 12. 1496.
- 151 MMBŠ-MOL, II-27, škat. 8, č. 853: 30. 9. 1484.
- 152 MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512.
- 153 LAMOS, Vznik a počiatky, s. 99, 218. KAZIMÍR – HLINKA – KHUN – TENKEL – VOZÁR, Kremnická mincovňa, s. 44. Kremnická produkcia okolo polovice 14. storočia podľa niektorých autorov (Paulínyi, Vozár) odhadovaná na 400 kg ročne. VOZÁR, Surovinová základňa s. 318. K produkcii zlata a striebra v 1.pol. 15. storočia. ČELKO, Produkcia, s. 112 – 113. Originál vyúčtovania Petra Langa s údajmi pre spomínané banské komory: MMBŠ-MOL, III-56, škat. 11, č. 1041: 20. 7. 1434 – 20. 7. 1435, s. 2 – 6.
- 154 MES III, s. 255, Nr. 379: 26. 3. 1335. *Comes camere nostre predictae...iuxta antiquam et diu observatam consuetudinem cuilibet Montaniste quascumque et ubicumque in Regno nostro montanas colenti pro singula una marca argenti fini ad ipsam cameram nostram apportanda singulos quattuor florenos auri cum medio...dare et solvere debeat.* MMBŠ-MOL, II-17, škat. 8, č. 843: 29. 4. 1466.
- 155 MMKr I.18.1.33: 5. 11. 1513; ...*ob defectum et decrescenciam minerarum auri et argenti ex ipsis montanis provenientium...eosdem cives et Incolas nostros in dictis civitatibus montanarum residentes infra unum interum annum a solutione quarumlibet taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium quam extraordinarium generose duximus eximendos...* MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513; ...*per longam culturam artificij et montanarum sine fructu per plurimos annos factam...* MMKr I.20.1.51: 11. 6. 1513; *Cives populos et inhabitatores civitatum nostrarum Crempniensis, Schebniciensis, Bistricziensis aliarumque civitatum nostrarum montanarum ad cameram nostram spectantes... propter defectum minerarum et fodinarum aliosque variorum casuum adcersorum et infortuniorum...per unius integri anni revolutionem ab omni solutione quarumlibet Taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium etiam extraordinarium...gratis exemerimus* MOL DL 25008, s. 1 – 3: 19. 11. 1515.
- 156 ...*Nam si ad solutionem huiusmodi urburarum Ut apertissime protestantur compulsi fuerint, prius relinquerent et nostre et totius Regni maximo et irrecuperabili dispendio omnem culturam montanarum quam se ad solutionem urburarum cogi patiuntur.* MMBŠ-MOL, II-196, škat. 1, č. 145: 24. 8. 1520.
- 157 HUSZÁR, Der Beginn, s. 181. POHL, Münzzeichen, Tab. 1. MES III, s. 255, Nr. 379: 26. 3. 1335; tamže s. 306, Nr. 445: 29. 3. 1338. ...*partim in florenis seu aureis denariis, Camerae nostrae eiusdem cusis et cudendis...* CIH s. 150 – 152, Art. 2: 2. 2. 1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335; s. 116 – 124, č. 31: 2. 2. 1342. POHL, Ungarische Goldgulden, s. 11 – 12 a Tab. 5. GYÖNGYÖSSY, Mediaeval hungarian gold florins, s. 54, 92, 95, 97, 99, 106 – 110, 114 – 117, 121 – 127, 135 – 139, 149 – 151, 161 – 162.
- 158 V 14. storočí: CDH X/8, s. 120 – 121, Nr. IX: 1384 a SCHOENVISNER, Catalogus, s. 303 – 304, Nr.I; v 15. storočí: CDH X/7, s. 196 – 200, Nr. LIV:1430.
- 159 Pizetný poplatok odvádzaný r. 1402 ostrihomskému arcibiskupovi zachovaný v regeste z 18. storočia: MMKr Generale repertorium I (1129/1254 – 1599), s. 916: 1402. KAZIMÍR, Menová politika s. 161 – 162. KAZIMÍR – HLINKA – KHUN – TENKEL – VOZÁR, Kremnická mincovňa, s. 44. ČELKO, Produkcia, s. 112 – 113. Mestské a banské právo Kremnice, s. 30. Orientačné matematické prepočty priemernej ročnej produkcie zlata v r. 1487 – 1492: 307,9 kg ročne. ČELKO, Thurzovci, Fuggerovci a kremnické zlato, s. 23. Pre jednotlivé roky pozri PAULÍNYI Oszkár, Magyarországi aranytermelése, s. 35. Originál vyúčtovania Petra Langa: MMBŠ-MOL, III-56, škat. 11, č. 1041: 20. 7. 1434 – 20. 7. 1435.
- 160 *Anno domini MCCCC^{mo} illo tempore quo Civitates habuerunt urburas cum ambabus monetis scilicet auri et argenti ...* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 38 (=orig. bankoštiavnická mestská kniha *Notationes iudicariae* MMBŠ, MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 59). BOLERÁZSKY, Banská správa, s. 172 – 176. Prvé písmeno zvyklo označovať mincovňu a druhé sa vzťahovalo na meno komorského grófa. POHL, Ungarische Goldgulden, s. 27 – 28, Tab. 11. POHL, Münz- und Meisterzeichen, 7, 9 – 10, Tab. 46.
- 161 ...*Quam quidem monetam auream, si dicti Iudex et Iurati in gradu defectum habere repererint, refundi faciant, et de novo cimentari, donec ad verum venerit gradum. Si vero in numero seu pondere eiusdem moneta reperiretur defectus, ex negligentia monetariorum, eorumdem expensis refundatur, et de novo monetetur. Notabunt etiam et scribent, probator noster et homo Archiepiscopolis, quo die talis fuerit proba, et quot marca tunc cusa fuerint et probatae. Decevimus etiam, quod si aliquando monetam falsam, et non in vera liga vel pondere seu numero, cusam de camera egredi contigerit: Ex tunc sicut Cameraarius, sic et probator noster, ac homo archiepiscopolis qui ad huiusmodi ex officio ad vigilare debent, pena debita puniantur.* MMKr I.36.1.21: 14. 5. 1453; ...*ut semper duo viri honesti de eodem consulatur, sicuti etiam hactenus solum erat, pro probatoribus habeantur, qui probam monetae nostrae aureae in eadem camera nostra Crempniensi pro tempore recipiant, et examinent monetam eandem, ne in eadem ad damnum nostrum regium regnique fraus committi possit aliqualis...* dicto consulti civitatis nostrae Crempniensis predictae huiusmodi officium probationis exercenti contradicere nullo modo praesumatis. SCHOENVISNER, Catalogus, s. 331 – 332, Nr. XV:1459 (=orig. MOL I.36.1.21: 12. 3. 1459).
- 162 HORÁK, Kremnická mincovňa, s. 124, 138. RATKOŠ, Hospodárenie, s. 427 – 436. BOVAN, Thurzovci a Fuggerovci, s. 39.
- 163 ...*omnibus probatoribus et Cursoribus montanarum in ista civitate nostra Crempniensis commorantibus sub pena Capitis et amissionis omnium bonorum suorum ut ipsi cum omnibus eorum instrumentis attinentibus et aliis rebus necessariis Budam pro cudendis monetis venire quam citissime debeant...* MMBŠ-MOL, I-593, škat. 3, č. 472: 21. 7. 1521.
- 164 ...*de rebus et bonis quibuslibet ipsius camere nostre per officiales eiusdem ubicunque deferendis, in terra et in aquis nullum tributum exigatur.* MES III, s. 255, Nr. 379: 26. 3. 1335, Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335; MES III, s. 308, Nr. 445: 29. 3. 1338; CIH s. 226 – 228, Sigismundi decretum Art. 21: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 127 – 135, č. 63: 15. 4. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.3: 15. 4. 1405); opakované zákazy: LAMOS: Výsady s. 223, č. 5: 15. 7. 1417; CDH X/6, s. 682 – 684, Nr. CCCIX: 1425 (=orig. MMKr I.36.1.5: 16. 5. 1425); MMBŠ, MOL I-739, škat. 4, č. 578: 14. 10. 1429; CIH s. 500, Vladislav II. Decr. a. 1492 (I) Art. 32; CIH s. 612, Vladislav II. Decr. a. 1498 (III) Art. 31, § 3; CIH s. 760, Ex decreto (Bachiensi) Ludovici II. a. 1518 (II.), Art. 13.
- 165 LAMOS, Vznik a počiatky s. 108. HUNKA, Stredoveký žetón, s. 178–179.
- 166 ...*libertates et laudabiles consuetudines ipsorum Montanorum nostrorum ...tempore quondam Excelentissimi principis domini Lodovici Regis Hungarie patri et socieri nostri carissimi observatas, predictos Montanistas Civesque Incolas et Inhabitatores pretaete civitatis nostre Crempniensis in diuersis factis et negotiis predictorum montanorum nostrorum tam more equitantum quam cum leibus Carribus velgo hungarico kola vocatis procedentes ...victualiaque ac aliarum rerum genera pro usu et cultura ipsorum montanorum necessaria et non res mercimoniales ad predictam Civitatem nostram Crempniensem deferentes... ab omnibus et singulis tributariis solutionibus...a predictis Montanistis Ciuibusque populis et Incolis prelibate civitatis nostre Crempniensis in factis et negotiis predictorum montanorum nostrorum... nullum tributum nullam tributariam solutionem petere seu exigere... presumatis...* MMKr I.1.1.37: 9. 2. 1435, potvrdené Vladislavom II: MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 1v; ...*instrumentis mediantibus de fumbis, sepo et aliis pro cultura et laboribus montanarum nostrarum regalium necessariis...* ZsO V, Nr. 849: 13. 7. 1415 (=orig. MMKr I.1.1.26b: 13. 7. 1415); ...*de equis bobus vaccis porcis ceterisque animalibus necnon diuerse maneriei victualibus et aliis rebus et bonis ad expeditionem et exercicium dicitarum urburarum necessariis tributum non debeat exigi aliquale...* MMBŠ MOL II-4, škat. 8, Nr. 835: 1. 3. 1425; MMKr I.18.1.16: 1. 3. 1425 (odpis z r. 1494); MMKr I.1.1.32: 25. 1. 1431, ...*importatores victualium ac aliarum rerum venalium ad dictas nostras montanas necessariorum...ad superfluum solutionem et exactionem tributí astringere seu compellere nequaquam presumatis...* MMKr I.18.1.5: 12. 4. 1432.
- 167 ...*in equis aut carribus eorum nulla mercimonia in se habentibus... vos ab ipsis tributum exigeritis...cum tamen id alias signanter tempore Serenissimi Principis condam domini Lodovici regis patris et socieri nostri carissimi felicis recordationis, prout certitudinaliter didicimus, non fuit consuetum...* CDH X/2, s. 105 Nr. XLIII: 1393 a ZsO I, Nr. 2847: 23. 2. 1393 (=orig. MMKr I.1.1.9: 23. 2. 1393; I.1.1.23: 23. 2. 1393 (odpis z 18. 9. 1409); MMKr I.1.1.13 a MMKr I.1.1.13a: 6. 12. 1400, *nullas res mercimoniales in se continentibus* MMKr I.1.1.31b: 5.VII.1430, *nulla mercimonia in se habentibus...* MMKr I.1.1.32a: 9. 5. 1432.
- 168 ...*iuxta formam decreti noviter per nos ex deliberatione prelatorum baronum regnique nostri... cives, mercatores et alterius status homines... ab omni tributaria solutione in nostris videlicet tributis Regis per eos de ipsorum rebus bonis ac mercimoniis...libertatium exemimus liberosque habere volumus.* MMKr I.1.1.17: 31.V.1405, potvrdená Žigmundom MMKr I.1.1.34: 11. 11. 1434. Zákazy pre vyberačov mýta a poplatkov: ostrihomský arcibiskup MMKr I.1.1.8: 1. 3. 1390; kráľ Žigmund MMKr I.1.1.18: 31. 1. 1406; I.1.1.25: 16. 1. 1411; I.1.1.26a: 13. 7. 1415; ZsO V, Nr. 852: 13. 7. 1415 (=orig. MMKr I.1.1.27: 13. 7. 1415); MMKr I.1.1.33a: 16. 12. 1433; kráľ Vladislav II.: MMKr I.2.46b: 19. 10. 1496; kráľ Ludovít II.: I.18.2.44: 20. 6. 1519.
- 169 MMKr I.1.2.46a: 2. 5. 1496. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 125 – 126, č. 52: 2. 5. 1496.
- 170 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 619 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 6); ZsO X Nr. 1126: 14. 9. 1423 (=orig. MMKr I.42.1.2: 14. 9. 1423). Teodor Lamoš nesprávne uvádza daň 4 fl. za sud a tým vypočítava len polovičné množstvo vína, teda 203 sudov. Cit. listinu z r. 1423 nesprávne datuje do r. 1415. LAMOS, T: Vznik s. 113.
- 171 ZsO V, Nr. 851: 13. 7. 1415 (=orig. MMKr I.42.1.1: 13. 7. 1415). MMBŠ, MOL, II – 25, škat. 8, Nr. 851: 29. 3. 1481. BERZEVICZY, Acta, s. 333 – 334, Nr. CCXXV: 12. 3. 1496 (=orig. MMKr I.42.1.5: 12. 3. 1496)
- 172 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 626 – 627 (=orig. MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 7 – 11). FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 636 – 637 (=orig. MMKr I.32.1d: 1450, s. 6 – 10); MMKr I.32.1h: 1469, s. 7 – 11; MMKr I.32.1i: 1489, s. 5 – 7; I.32.1j: 1493 – 1494, s. 4 – 6; I.32.1k: 1499, s. 5 – 7; I.32.1.7: 1517, s. 1; I.31.1.8: 1518, s. 3 – 5; I.31.1.9: 1519, s. 3 – 4.

- 173 CDH X/8, 416 – 417: 1396 a ZsO I, Nr. 4580: 1396. HOŠSO, Osídlenie Kremnice, s. 34. HOŠSO, Kremnica a jej regionálne a nadregionálne postavenie, s. 17. Weingungeld: MMKr I.32.1.g1: 1464 – 466.
- 174 MMKr I.1.1.5: 30. 9. 1379; ZsO 3284–3285: 22. 1. 1394; FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 633. (=orig. MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 35); FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 643 (=orig. MMKr I.32.1d, s. 31); MMKr I.32.1h: 1469, s. 20; MMKr I.32.1j: 1489, s. 16 – 17; MMKr I.32.1j: 1493 – 1494: s. 21 – 22; MMKr I.32.1k: 1499, s. 15; MMKr I.32.1.7: 1517, s. 12; MMKr I.31.1.8: 1518, s. 20 – 21; MMKr I.31.1.9: 1519, s. 16; MMKr I.32.2.9a: 1526, s. 14. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 71, 110 – 111, 181. Cechové artikuly obuvníckych tovarišov: MMKr I.30.1.1: 4. 10. 1465. LAMOŠ, T.: Archív mesta Kremnice, s. 125 – 126.
- 175 LAMOŠ, Archív mesta Kremnice, s. 29, 341. FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 621 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 11). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 128 – 133, 140. MATUNÁK, Z dejín, s. 133 – 151.
- 176 MATUNÁK, Z dejín, s. 457, Nr. 5: 10. 11. 1342 (=orig. MMKr I.2.1.1a: 10. 11. 1342). Prisažný Konrád Tolbay ako komorský gróf: MMKr I.1.1.5: 30. 9. 1379.
- 177 *cum scitu Comitibus, Iudicibus ac Iuratoribus de Crempniczia... MMKr I.1.1.4: 2. 11. 1373; ...significaverunt nobis Comes, universi cives et hospites nostri de Kremniczia... si qui vero quicunque actionis vel questionis contra praefatos Comitem et cives de Crempniczia habent vel habuerint, hoc prosequantur in dicta ciuitate Crempnicziensi coram iudice et iuratis ciuibus, qui unicuique querulantem ex parte debitorum suorum exhibebunt debite et indilate iustitiae complementum... CDH X/1, s. 215 – 216, Nr. CX: 1385 (=orig. MMKr I.1.1.6: 27. 4. 1385). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 139, 221. LAMOŠ, Archív mesta Kremnice, s. 33.*
- 178 MMKr I.1.1.7: 1. 5. 1390; MATUNÁK, Z dejín, s. 455–457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); MATUNÁK, Z dejín, s. 461 – 462, č. 9: 13: 12. 1361 (=orig. MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361), tamže, s. 462–463, č. 10: 24. 7. 1371 (=orig. MMKr I.10.1.1: 24. 7. 1371); WENZEL, MBKT s. 272 – 273, Nr. II.2: 1385 (=orig. MMKr I.36.1.3: 22. 9. 1385); MMKr I.19.1.4: 17.nov. 1391; I.23.1.2: 29. 8. 1393. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 54, 125, 221.
- 179 MMKr fond I.32.
- 180 Výpočet zodpovedá kurzu 240 den/zl.fl. FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 619 – 622 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 8 – 9, 11, 16 – 17).
- 181 Zoznam nemožno podkladať za úplný, z jeho štruktúry vyplýva, že najprv vytvorili menoslov a k menám dopisovali vybrané sumy, pri viacerých menách ostalo prázdne miesto. FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 625 – 633. (=orig. MMKr I.32.1c: 1442 – 1443, s. 4 – 37); MMKr I.31.1.3: 27. 10. 1435. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 123, 175, 222.
- 182 MMKr I.32.2.9b: 1500 – 1505, s. 9; MMKr I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 1v–2r.
- 183 MMKr I.32.1g: 1464 – 1465; I.32.1.g1: 1464 – 1466; I.32.1.4: 1505.
- 184 MMKr I.32.1.8: 1524, s. 77 – 99; Mestské a banské právo Kremnice, s. 116.
- 185 Tamže, s. 120.
- 186 MMKr I.20.1.0: 11. 11. 1375. ďalšie potvrdenia napr. MMKr I.20.1.29: 24. 12. 1432, I.20.1.46: 28. 5. 1440, BERZEVICZY, Acta, s. 119 – 120, Nr. LXXIX: 23. 7. 1488. (=orig. HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 10: 23. 7. 1488).
- 187 Svätoujurská daň: MMKr I.20.1.1: 30. 5. 1397; ZsO X, Nr. 1126: 14. 9. 1423 (=orig. MMKr I.42.1.2: 14. 9. 1423); MMKr I.20.1.7: 2. 7. 1412; I.20.1.32: 31. 12. 1435; I.20.1.46: 28. 5. 1440; ...*drey hundert gulden in gold die er zu Sand Jorigen tag... von den Crempniczern aufgehabt hat* MOL DL 63132: 1. 4. 1429; I.20.1.38: 4. 6. 1439. Svätomichalská daň: MMKr I.20.1.2: 13. 7. 1399; MMKr I.20.1.12/13: 11. 8. 1418; MMKr I.20.1.13: 15. 7. 1419; MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 13 – 14; I.20.1.49: 1485; I.18.2.60: 11. 1. 1525.
- 188 FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 624 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 22); MMKr I.20.1.28: I.1.1432; *munera strenuاليا* I.20.1.38: 4. 6. 1439.
- 189 ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 6, Nr. 8: 3. 3. 1434 (=orig. MMKr I.20.1.31: 3. 3. 1434); ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 10 – 11, Nr. 15: 18. 5. 1442 (=orig. MMKr I. 20.1.47: 18. 5. 1442). MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513; I.20.1.51: 11. 6. 1513. V nasledujúcich rokoch sa čiastkové oslobodenie od daní už na základnú daň nevzťahovalo. MMKr I.18.1.39: 19. 11. 1515, I.18.1.40: 6. 1. 1516.
- 190 ...*Nos Benedictus de Bathan Thesaurarius Regius etc. Recognoscimus per presentes quod Prudentes et circumspecti Iudices et Iurati cives civitatum Crempnicziensis, Sebmicziensis, et Bistricziensis ac aliarum Civitatum montanarum ad easdem pertinentium ad rationem taxe festi beati Georgii martiris proxime preterite ad eos impositae dederunt nobis florenos quingentos... MMBS-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17. 1. 1509.*
- 191 Platby ostriehomskému arcibiskupovi sú doložené kvitanciami: MMKr I.27.1.1: 7. 10. 1414; I. 27.1.5: 19. 12. 1477; I.27.1.7: 11. 10. 1481; I.27.1.9-20: 1485 – 1494; I.27.1.30: 25. 10. 1516; I.27.1.35: 19. 5. 1526. MMKr I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 26; 10. 5. 1511, s. 40 – 41; 11. 1511; MMKr I.32.1.5: s. 27: 22. 10. 1513.
- 192 FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 620 – 624 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 9 – 11, 21, 32 (vložený lístok, v edícii nepublikovaný). Analýzu vyúčtovania z r. 1423 – 1424 publikoval Lamoš, jej nedostatkom je nerozlišovanie počtového florénu (*per centum den.fl.*, v hodnote 100 denárov) a florénu-mince (*fl. auri*, v hodnote 246 – 270 denárov podľa momentálneho kurzu uvádzaného vo vyúčtovaní), ktoré považujú za zlaté florény. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 117–122. V dôsledku toho Lamošove prepočty nemožno považovať za presné. Napr. Lamošom uvádzané odmeny notára Petra 201 fl. sú vo vyúčtovaní uvedené v počtových florénoch, v zlatých minciach pri kurze 240 den/zl.fl. boli teda v skutočnosti 84 zlatých florénov, cestovné výdavky richtára Zaydlyna 677,41 počtových florénov sa rovnali 282 zlatých florénov, na inom mieste 662,45 počtových florénov sa rovnalo 276 zlatých florénov a pod.
- 193 400 florénov: ODESCALCHI, Königinnen Briefe, s. 4, Nr. 5: 1432 (=orig. MMKr I.26.1.5: 29. 9. 1432); s. 5, Nr. 6: 1432 (=orig. MMKr I.26.1.6: 30. 9. 1432). Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetky sedem banských miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101 – 102, Nr. LXIV: 8. 10. 1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486). HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18.IV.1487. Príkaz Vladislava II. pre prispieť 3000 florénmi: MMBS-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. 16. storočia vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521; I.18.2.54: 25. 7. 1521; MMBS-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512. MMBS-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18.V.1513.
- 194 *Registrum angarie* MMKr I.32.1b, s. 17 – 38:1441. Prepočet na zlaté florény: keďže nepoznáme presný kurz denáru a florénu v danom období, môžeme len orientačne vychádzať z časovo najbližších údajov z januára 1445 podľa kurzov v MMKr I.36.1.7/8: 1445: 200 den/zl.florén, teda 2367,65 počt.fl. je zaokrúhlené 1184 zlatých fl.
- 195 *auf die padstube FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 644 – 645 (=orig. MMKr I.32.1d: 1450, s. 33 – 35); dem Bader maister* MMKr I.32.1.9: 1525, s. 21; ...*ad fossatum Turocz* MMKr I.32.1.g1: 1464 – 1466, s. 4, 12; *auf den Thurtzgraben* I.32.1.2:1501 – 1502, s. 19 – 25.
- 196 MMBS-MOL, I-413, škat. 3, č. 325: 30.I.1506.
- 197 MMKr I.32.1.g1: 1464 – 1466; I.32.1.g: 1464 – 1465; I.32.1.1: 1499 – 1501, s. 17 – 35, 78 – 132, 157 – 211; I.32.1.2: 1501 – 1502, s. 8 – 39; I.32.1.3: 1503, s. 23 – 71; I.32.1.4: 1505, s. 26 – 74; MMKr I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 19 – 44; MMKr I.32.1.5: 1513, s. 8 – 33, 40 – 41; MMKr I.32.1.6: 1517 – 1518, s. 23 – 73, 107 – 172; MMKr I.32.1.8: 1524, s. 11 – 37, 133 – 183; MMKr I.32.2.10: 1526 – 1530, s. 15 – 40, 89 – 115.
- 198 MMKr I.32.1.2: 1501 – 1502, s. 8 – 12, 17, 36, 38 – 39; MMKr I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 27: 24. 5.1511.
- 199 Predpísaný podiel pre Kremnicu (vrátane dane) v r. 1505: 669 fl., v r. 1506: 615 fl., v r. 1507: 60 0 fl., 1510: 640 fl., v r. 1511: 237 fl., v r. 1513: 235 fl., v r. 1514: 300 fl., v r. 1516: 245 fl. Vyúčtovania siedmich banských miest: MMKr I.18.1.23: 1505 – 1516; I.18.1.24 (1505 – 1519); MMBS-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507; MMBS-N, škat. 16, č. 85: 1507. Doklady o kráľovskej dani za všetky banské mestá (celk. výška 500-1000 fl. v rôznych rokoch): MMKr . I.18.1.23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Kremnicu 115 fl.). MMBS-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17.I.1509. MMBS-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (len za Kremnicu 150 fl.); MMBS-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Kremnicu 164 fl. 39 den.). MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (len za Kremnicu 288 fl. 67 den.). MMBS-MOL, I-91, škat. 1, č. 53: 16. 12. 1515; MMBS-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516. Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32 – 33, 35,41, 42, 45, 48, 51 – 54: 1486 – 1521. Spoločný dom v Budíne: MMKr . I.18.1.23: 1505 – 1516, s. 17; MMBS-MOL, I-320, škat. 2, č. 251: 2. 4. 1512. Mesto Kremnica r. 1515 protestovalo proti zvolaniu stretnutia zástupcov miest do Banskej Štiavnice s odvolaním sa na „starý zvyk“ stretávania v Kremnici. Inventár Banská Štiavnica IV, s. 13, č. 528: 24. 9. 1515 (=orig. MMBS-MOL, I-527, Kart. 3, č. 406: 24. 9. 1515).
- 200 ...*da allayn dy Kuenrijgspurger und dy Dylner habn yr taill myth geschickt... desshalb hab wyr solliches fuer sy muessn tzaln...*MMBS-MOL, I-473, škat. 3, č. 373: 16. 4. 1515.
- 201 FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 619, 622 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 7, 16). ZsO I, Nr. č. 1085: 6.VII.1389, publ. CDH X/2, s. 310 – 311; Nr. CLXXX, chybné datovanie ako 1395 a X/3, s. 20 – 21, Nr. XXV, chybné datovanie ako 1385 (=orig. MMKr I.26.1.1: 6. 7. 1389). MMKr I.20.1.2: 13. 7. 1399; I.20.1.3: 1. 10. 1404.
- 202 ZsO X, Nr. 1219: 13. 10. 1423 (=MMKr I.20.1.16: 13. 10. 1423). FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 624 – 625 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423–1424, s. 22 – 25, s dodatkom 1425). MMKr I.37.1.4: 22. 6. 1427; I.37.1.5: 8. 1. 1431; MMKr I.37.1.6: 21. 12. 1433; MATUNÁK, Z dejín, s. 466, č. 13: 6. 6. a 28. 9. 1429 (=orig. MMKr I.1.1.31: 28. 9. 1429). LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 122.
- 203 V niektorých rokoch sú paralelne uvádzané viaceré sumárne hodnoty, v tomto prehľade ich oddeľujeme lomkou. Bilancie nazývame čiastkovými, lebo pravdepodobne v nich nie sú zachytené všetky príjmy a výdavky.
- 204 MMKr I.32.1.2: 1501 – 1502, s. 7, 40; I.32.1.8: 1524, s. 9, 75, 83, 99, 130, 133 – 183; I.32.1.9: 1525, s. 10, 82, 84; I.32.2.10: 1526 – 1530, s. 13, 75, 87, 150, 163, 205, 217, 256, 265, 291. Časť účtovnej knihy so sumármi za uveď. r. 1526 publikoval Ratkoš. RATKOŠ, Dokumenty, s. 344, 370, č. 10: 1526.
- 205 MMKr I.32.1.5: 1513, s. 28 – 29, 31.
- 206 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 620 – 622 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 9 – 19); MMKr I.25.1.3: 12. 9. 1426.
- 207 MATUNÁK, Z dejín, s. 458, č. 6: 19. 11. 1342; MMKr I.25.1.3: 12. 9. 1426. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 133. FEJĚRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 621 – 623 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 10, 21, 32 (vložený lístok, v edícii nepublikovaný); MMKr I.25.1.3: 12. 9. 1426; I.32.1.1: 1499 – 1501, s. 46 – 47; I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 59 – 60, 63 – 64; I.32.1.5: 1513, s. 34 – 35, 37 – 39; I.32.1.8: 1524, s. 39 – 43; I.32.1.9: 1525, s. 38 – 40; I.32.2.10: 1526 – 1530, s. 42 – 45, 116 – 119, 196 – 199, 247 – 251, 287 – 289.
- 208 ...*dy sach ist gescriben in der stet stat püch hj auf der Crempnitz, Kunispkerch Pucans aus fytben...* MMBS-MOL, IV–759, škat. 15, č. 1101, S. 57.

- 209 *docente libro civitatis Crempniczje* MMKr I.36.1.4b: 9. 5. 1412; MMKr Stadtbuch, *Liber civitatis*; MMKr I.32.1a: 1423 – 1424. MMKr *Protocollum curiale* 1490 – 1543. LACKO, Kremnická mestská kniha, s. 96 – 114.
- 210 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). NOVÁK, Pečate I, s. 496. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 135, 211. MMKr I.11.1.4: 14. 2. 1441.
- 211 NOVÁK, Pečate I, s. 496. MMKr I.1.1.19: 29. 9. 1407. MMKr I.25.1.3: 12. 9. 1426.
- 212 MMKr I.37.1.8/9a: 11. XI. 1452. MATUNÁK, Z dejín s. 187. NOVÁK, Pečate I, s. 496.
- 213 MATUNÁK, Z dejín, s. 461 – 462, č. 9: 13. 12. 1361 (=orig. MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361); MMKr I.1.1.39: 14. apr. 1456. LAMOŠ, Červená pečať, s. 234 – 238.
- 214 NOVÁK, Slovenské mestské a obecné erby, s. 217 – 218.
- 215 MMKr I.1.2.50: 8. 3. 1522
- 216 LAMOŠ, Archív mesta Kremnice, s. 9 – 10, 18, 53 – 60, 84, 98.
- 217 MATUNÁK, Z dejín, s. 206. LAMOŠ, Archív mesta Kremnice, s. 20. EZROVÁ, Kremnický archív, s. 82 – 86. EZROVÁ, Teodor Lamoš, s. 110 – 111.
- 218 Základný zoznam richtárov s odkazmi na prameň kremnického archívu zostavil MATUNÁK, Z dejín, s. 145. Matunákov zoznam dopĺňame z prameňov: MMKr I.1.1.3: 26. 3. 1372, odpis. MMKr I.25.1.3: 12. 9. 1426 (v nej odpis z 22.VI.1425). *Protocollum curiale* s. 1 – 196. HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 4: 18. 6. 1451.
- 219 Pri osobnostiach z prvých dvoch desaťročí existencie mesta ide o „zakladateľskú“ generáciu osôb, ktoré sice nepochádzali z mesta, ale významným spôsobom sa podieľali na jeho formovaní alebo s ním boli úzko späté. (Leopold, richtár Ján, Fridrich Kratzer).
- 220 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). ...*Magistrum Leopoldum Machinatorum, Comitem Camerarum nostrarum*. CDH IX/1, s. 356-358, Nr. CXCv: 1346 (=orig. MOL DL 3850: 6. 7. 1346, odpis z r. 1347). Leopold ako nájomca kremnickej mincovej komory: MES III, s. 255 – 258, Nr. 379: 26. 3. 1335, Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335; CIH s. 150 – 163, Caroli Rob. Decr. Anni 1342: 2. 2. 1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 116 – 124, č. 31: 2. 2. 1342. Ostatné zmienky o Leopoldovi: ...*monetarios magistri jpolitii castellani de Arua, comitis camerarum nostrarum de Buda et de Crempnuch...* SZEKFÜ, Oklevelek, s. 36, Nr. VI: 20. 4. 1343); ...*magistri Lypoldii Comitis kamare domini (Regis) de Kremnech...* MOL, DL 91318: 1. 7. 1341; CDH, IX/1, s. 620 – 621, Nr. CCCXL: 1348. HORVÁTH – HUSZÁR, Kamaragrófok, s. 23 – 25. MATUNÁK, Z dejín, s. 134. JUCC, Výsady, s.143, Nr. 179: 8. 9. 1346; ...*jamulus magistri Ippoliti, comitis de Crempnychbanya...* MES III, s. 536, Nr. 706: 19. 3. 1344; *Lypoldus comes camare domini nostri Regis de Crempnech* MOL DL 72528: 1347; HUSZÁR, A budai pénzverés, s. 50. W. von Stromer ho bezdôvodne len na základe krstného mena Leopold pokladá za Nemca. STROMER, Wassernot, s. 53. *comes de Chremnich* MES III, s. 649 – 650, Nr. 847: 21. 10. 1347.
- 221 MATUNÁK, Z dejín, s. 455–457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). Tamže, s. 457, Nr. 5: 10.XI.1342 (=orig. MMKr I.2.1.1a: 10. 11. 1342); Tamže, s. 461–462, Nr. 9, 13. 12. 1361 (= orig. MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361). LAMOŠ, Slováci s. 198.
- 222 HORVÁTH – HUSZÁR, Kamaragrófok, s. 23 – 25. MOL DL 71270: 9. 8. 1330. Zachovaná Fridrichova prenájomná zmluva kremnickej komory z r. 1338: MES III, s. 306 – 312, Nr. 445: 29. 3. 1338. Ostatné zmienky o Fridrichovi: MVH I.1, s. 403, Nr. III: 1332 – 1337; tamže, s. 417, Nr. IV: 1338 – 1342; MES IV, s. 38–39, Nr. 3: 6. 4. 1350; s. 44 – 46, Nr. 13, 23. 1. 1351; s. 75 – 77, Nr. 44, 4. 6. 1352; Nr. 46: 27. 7. 1352. *Fridericus Chracor comes I MATUNÁK*, Z dejín, s. 461 – 462, č. 9: 13: 12. 1361 (=orig. MMKr I.3.1.1: 13. 12. 1361); *Fridlinus comes et urbararius in Crempniczia MATUNÁK*, Z dejín, s. 462–463, č. 10: 24. 7. 1371 (=orig. MMKr I.10.1.1: 24. 7. 1371).
- 223 WENZEL, MBKT s. 272 – 273, Nr. II.2: 1385 (=orig. MMKr I.36.1.3: 22. 9. 1385); CDH IX/6, s. 273–274, Nr. CCXCI: 1382 (=orig. MMKr I.23.1.1: 20.8. 1382); CDH X/2, s. 168 – 171, Nr. LXXXVIII: 1393 (=orig. MMKr I.23.1.2: 29. 8. 1393). KNAUŽ, A Garan-melleti, s. 218.
- 224 *de Bistricia*, MATULAY, Katalóg I, s.75, č. 232: 22. 4. 1456. Podľa listiny vydanéj v Žiline r. 1416 bol istý Štefan Vilhelmovič prisáznym Považskej Bystrice. MARSINA, Považská Bystrica, s. 43.
- 225 ...*Stanko Wylhelmozycz Inhabitor predictae nostre Civitatis Crempniciensis a tempore cuius iam duodecima aut citra instaret annualis revoluto...*MMKr I.42.1.3/4a: 15. 7. 1453. V daňovom súpisie 1442 – 1443 však Stanko nie je uvedený ako platiteľ domovej dane na námestí. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 626 – 627 (=orig. MMKr I.32.1c: 1423 – 1424, s. 7 – 11).
- 226 MATULAY, Katalóg I, s. 74, č. 227: 9. 9. 1452; tamže s. 85, č. 262: 6. 11. 1470.
- 227 MMKr I.32.1f, s. 4: 6. 9. 1455. MATULAY, Katalóg I, s. 74 – 75, č. 228: 22. 12. 1454, č. 230: 16. 2. 1456, č. 232: 22. 4. 1457, č. 233: 8. 6. 1457.
- 228 MMKr I.37.1.8/9b: 20. 7. 1463; I.32.1h:1469, s. 24. MOL DL 44835: 26. 6. 1457.
- 229 ...*Tamen nunc ex inductione quorundam quoddam odium contra ipsam Stanko habentium asserentiumque ipsam fore Scilicet et non licere habitare in circulo memorate civitatis nostre . Vos ipsam pro hac re de predicta domo sua excludere et ad Id ut se ad alia loca moraturum transferret...* MMKr I.42.1.3/4a: 15. 7. 1453.
- 230 Podľa daňového súpisu z r. 1450 zaplatil Stanko mestskú daň 40 florénov za dom na námestí, čo bolo zďaleka najviac na jednotlivca v danom roku pre celú Kremnicu (ďalší traja najväčší daňovníci – majitelia domov na námestí platili po 15 florénov). FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 636 – 637 (=orig. MMKr I.32.1d, s. 6–10). Keďže však rovnakú sumu musel platiť aj r. 1469 (MMKr I.32.1h, s. 8), teda po kráľových zákazoch, dá sa usudzovať, že vysoká daň odrážala nielen šikanovanie Stanka, ale aj vyššiu hodnotu jeho majetkov.
- 231 ...*ad aliquam ampliorem solutionem seu contributionem ultra alios conctoes...compellere vel astringere nullatenus presumatis...* I.42.1.3/4b: 8. 12. 1456 a 25. 3. 1457, obe potvrdené 5. 3. 1459.
- 232 MMKr I.36.1.22; 27. 4. 1459, potvrdená I.36.1.22; 18. 7. 1465.
- 233 MMKr I.32.1h, s. 6; I.32.1g: Registrum angarie 1464 – 1465, s. 23, 35, 41, 51, 105; I.32.1g: 1464 – 1465, s. 46 – 47, 69. MMKr I.27.1.3: 4. 2. 1470.
- 234 MMKr I.25.1.11: 5. 10. 1469. WENZEL, MBKT, s. 59 – 60, Nr. 8 (pozn. 1): 21. 12. 1465. MATULAY, Katalóg I, s. 80, č. 246: 21. 12. 1465; s. 81, č. 248: 30. 4. 1466; s. 82, č. 251: 6. 4. 1468; s. 252, č. 252: 2. 7. 1469.
- 235 MATULAY, Katalóg I, s. 85, č. 261 – 262: 6. 11. 1470. Manželka (*domina Stanckyn*) spomínaná 1485 v testamente jej otca Augustína Langsfeldera. MMKr *Protocollum curiale* 1490– 1543, s. 185-f. 94: 12. 1. 1485. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 4 – 5. MATUNÁK, Z dejín, s. 309. Mestská daň vyrubená Stankovej vdove vo výške 4 fl. bola len desatinou sumy, ktorú kedysi platieval samotný Stanko. MMKr I.32.1i: 1489, s. 5. Ťažko povedať, či to bol výsledok zmenšenia rodinného majetku alebo skončenia šikanovania zo strany mestskej vrchnosti, pravdepodobne kombinácia oboch faktorov.
- 236 KRIŽKO, Stanislav Vilhelmovič, s. 324 – 333.
- 237 *Consul civitatis*. MMKr *Protocollum curiale* 1490–1543, s. 186-f. 94v.
- 238 BERZEVICZY, Acta, s. 254 – 263, Nr. CLXXIV: 10.IX.1492 (viaceré odpisy HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 11, f. 16-23).
- 239 Mestské a bankské právo Kremnice, s. 30. MATUNÁK, Z dejín s. 138. ČELKO, Thurzovci, Fuggerovci a kremnické zlato, s. 22. MATULAY, Katalóg I, s. 107, č. 335: 24. 6. 1501.
- 240 Jediný doložený študent pražskej univerzity Johannes Glaser pochádzal z dediny Sklené patriacej Kremnici. Glaserovci (potomkovia prvého dedičného richtára Petra) boli pravdepodobne mešťanmi Kremnice. VARSÍK, Slováci, s. 21 (č. 89). BEŇKO, Starý Turiec, s. 150. Krakovskí študenti (52 osôb): Metyrka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 244 – 245. Metyrka czyli album, s. 395. Študenti na viedenskej univerzite (104 osôb): TŮSKÉS, Magyarországí diákok s. 12, 356.
- 241 MATUNÁK, Z dejín, s. 170 – 171, 284 – 285.
- 242 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268 – 269. MELNIKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 243 MMKr I.32.1b: 1441, s. 17 – 38; I.32.1.g1: 1464 – 1466; I.32.1.g: 1464 – 1465; I.32.1.1: 1499 – 1501, s. 17 – 35, 78 – 132, 157 – 211; I.32.1.2: 1501–1502, s. 8 – 39; I.32.1.3: 1503, s. 23 – 71; I.32.1.4: 1505, s. 26 – 74; I.32.1.4a: 1511 – 1512, s. 19 – 44; I.32.1.5: 1513, s. 8 – 33; I.32.1.6: 1517 – 1518, s. 23 – 73, 107 – 172; I.32.1.8: 1524, s. 11 – 37, 181; I.32.2.10: 1526 – 1530, s. 15 – 40, 89 – 115.
- 244 ...*in ecclesia parochiali nostra in ara Sancti Sigismundi devotius celebrandam...* ZsO I, Nr. 2157: 21. 7. 1391 (=orig. MMKr I.19.1.2: 21. 7. 1391); ZsO I, nr. 2276: 17. 11. 1391 (=orig. MMKr . I.19.1.4: 17. 11. 1391); ...*altaris sancti Laurentii in Ecclesia Beate Marie virginis de eadem Crempnicia...condam providi viri Nykusch Macerawer dicti de eadem Crempnicia fundatoris ipsius altaris...* ZsO X, Nr. 1081: 31. 8. 1423. (=orig. MMKr I.19.1.8: 31.aug. 1423); ...*altare in ecclesia parochiali beate Marie Virginis de eadem Chrempnicia...sub nomine et vocabulo beati Nicolai episcopi et confessoris...* MMKr I.19.1.10: 24. 10. 1428; ďalšie zmienky I.19.1.13: 12. 8. 1445; I.19.1.15: 13. 5. 1456; I.19.1.22: 10. 1. 1513. Oltár sv. Juraja: *Egidius Kewsch cum uxore Katherina in Schobnicia intravit in istam confraternitatem die 21. mensis Februarii anno Domini 1485. Scripti per me Petrum de Schonozia rectorem capelle Sancti Georgii in Kremniczia eorum mandato*. MVH 1.5, s. 9: 1485; *Dominus Petrus de Schonozia pie memorie immediatus antecessor eiusdem altaris sancti Georgii martiris longo tempore fuit absens viam in terram sanctam faciendo*. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 18; ...*Rectoratus altaris sancti Georgii fundati in parochiali ecclesia cremniciensi...*MMKr I.19.1.20: 26. 5. 1494; ...*herrn Nicolai Puer altaristenn der Capellenm der heilgenn Marterer Georgi umd Barbare...* MMKr *Protocollum curiale* 1490 – 1543, s. 42; Oltárnictvo sv. Eustacha: MOL, DL 44754: 1454
- 245 *Nicolaus plebanus de Crempnic iuratus dixit, non credere utrum suum beneficium per annum valere quam XX marcas Budenses et est de archidiaconatus Borsiensi, solvit II marcus pro decima*. MVSI I, s. 59 (Nr. 273).
- 246 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 621 (=orig. MMKr I.32.1a:1423 – 1424, s. 10); MMKr I.19.1.11: 23. 2. 1431; MOL DL 44324: 16. 10. 1441; MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 2; MATULAY, Katalóg I, s. 138, č. 427: 22. 8. 1516.
- 247 MMKr I.19.1.15/16 verso: 4. 11. 1457. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 10. LAMOŠ, Archív mesta Kremnice, s. 125.
- 248 ... *Nicolaus plebanus de Crempnic ...*MVSI I, s. 59, Nr. 273: 1332 – 1337; *Johanne plebano de Crempnitz...*MOL, DL 3317: 9. 6. 1340; Farár Andrej v pápežských registroch: MVSI II/1, s. 138 – 139; 11. 7. 1351;...*Johanne Bogner de Lewetscha...* MMKr *Protocollum curiale* 1490 – 1543, s. 185-f. 94: 12. 1. 1485. Spor o oltárnictvo sv. Juraja: MMKr I.19.1.20: 26. 5. 1494; RATKOŠ: Dokumenty s. 29 – 30 (č. 2: 21. 5. 1525); MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 14 – 15, 18; Rektor oltára sv. Juraja Peter: pozri časť Významné oltárnictvá.
- 249 *Frater Valentinus de Crempnicia ordinis premonstratensis ac eiusdem ordinis in regno Hungarie procurator generalis*. MOL DL 17805: 25. 3. 1522.

- 250 100 fl.: Inventár Bratislava I, č. 2195: 10. 3. 1447; 72 fl.: DL 44571: 15. 5. 1450; 100 fl.: DL 44599–44600: 8. 4. 1451; *...centum floreni...annualem videlicet censum...* MOL, DL 44754: 6. 3. 1454; 100 fl.: DL 44835: 26. 6. 1457.
- 251 SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 182 – 217. SOPKO, Kódexy stredoslovenských banských miest, s. 177. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 21 – 22. LAMOŠ, Archív mesta Kremnica, s. 177, 179 – 182.
- 252 *...christiano tamen homini et non scismatico...*MMKr I.50.1.0: 1. 9. 1518.
- 253 MMR I.19.1.26: 19. 5. 1522; RATKOŠ: Dokumenty s. 29 – 30, č. 2: 21. 5. 1525; s. 101 – 102, č. 54: 29. 12. 1525. MATUNÁK, Cirkevné dejiny, s. 27.

KREMNICA

germ. Kremnitz, hung. Körmöcbánya

1. Name

Earliest mention: *Cremnychbana* in a privilege charter of 17 November 1328

Other names and variants:

Latin sources: 1331 *Kremnicia*, 1335 *Cremnech*, 1338 *Cremnuch*, 1342 *Kremnycz*, 1342 *civitas Chrempnicia*, 1347 *Cremnychbanya*, 1365 *Chremniczia*, 1402 *Crympnychya*, 1425 *Cremnicia*, 1466 *oppidum Cremintz*, 1480 *Krempnicia*, 1517 *Cremnicia*

German sources: 1375 *Chrempnicz*, 1436 *Crembnicz*, 1455 *Krebnitz*, 1492 *Kremnicz*, 1525 *Cremniz*

Etymology: The root of the name *Kremn* comes from Slovak appellative “flint”.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Žiar nad Hronom District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Zvolen Comitatus, in the 1320s of Tekov Comitatus

Kremnica is situated in the central part of Kremnica Mountains, 561 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: main road (*Magna Via*) leading from crossroad above Sv. Kríž (Žiar nad Hronom) through valley of Kremnický potok, Piargске sedlo to Dolná Štuba (now part of Turčianske Teplice), where it branched. One branch continued north towards the river Turiec, another one through Mošovce, Blatnica, Sklabiňa to Turčianska Štiavnička and towards the river Váh in Liptov region. The unspecified toll stations belonging to Šášov Castle (south of Kremnica) and Sklabiňa Castle (north of Kremnica) are mentioned in 1411. In 1415, toll stations are documented at Šášov Castle, in Martin and Stará Štubňa. South of Kremnica, toll station is mentioned in Sv. Kríž (Žiar) nad Hronom (*Cristur*) in 1237, in Ladomerská Vieska (*Lodomer*) in 1344, and in Kremnička in 1476.

Boundaries: Villages belonging to the town: Krahule (*Blaufus, Plaufuss*), Kremnické Bane (*Villa Johannis*, Piargy), Horný and Dolný Turček (*Oberturcz, Niderturcz*), Veterník (*Lyget, Ligentil*), Horná Štubňa (*Newstubb, Newstubn*, 1415 *Novastuba*, 1461 *Stubna noua*), Sklené (*Sklemarlehota, Zklenerlehota, Glaserhaw*, 1461 *Sclenne*), Kunešov (*Kwönshaw, Kuneschaw*, *Villa Sancti Michaelis*, Sv. Michal), Lúčky (*Hannushaw*) Horná Ves (*Windisdorf, Villa Sclauorum*) and Dolná Ves (*Swabendorff, Swabenhofen*, Šváb), Dolná Mútna (*magna Muthna*, Also Muthna), Horná Mútna (*Felseu Muthna, Superior Muthna*) and Stredná Mútna (*media Muthna, mediocris Muthna*), Manor of Hájske (Háj, Čremošné, Dolná Štubňa, Turčianske Teplice).

3. Earliest settlement

It is assumed that mine prospecting has been preceded by agricultural colonization in 1150-1250. Gold grains seekers proceeded up the stream of Kremnica stream. Settlement grew larger by founding of villages Stará Kremnička, Dolná and Horná. The finds of graves indicate that the area has been settled in the early 13th century. The oldest finds of coins on the castle hill are *Denarii* of Charles Robert of 1319-1322 and *Grossi* of Frederick the Fair, Duke of Austria, of 1314-1330.

Several minor mining settlements were founded around the economic center in “Cremnychbani”. The town of Kremnica came into existence when these settlements had merged into an administrative unit by a privilege of 1328.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: free royal mining town

Basic privilege: granted by Charles Robert on 17 November 1328. It contained:

- right to use the land and forests within two miles (about 17-18 km)
- right to self-administration, the right to elect mayor and jurors
- Kremnica townsmen are to abide by the law of Kutná Hora (*de Kuttunbana*).

Confirmation of basic privilege: in 1400, 1409 and 1496

Important partial privileges and confirmations (selection):

22 November 1358 – Louis I confirms the freedoms of other mining towns

7 April 1385 – Queen Elizabeth issues a guard sheet for Kremnica burghers, only the Kremnica Court is to judge them

23 February 1393 – Sigismund orders that Kremnica townsmen are to be tried only by their own judge, an appellate jurisdiction is Royal *tavernicus*

1396 – Sigismund grants Kremnica burghers the right to seize and try criminals

5 February 1405 – Sigismund grants six Central Slovakia mining towns (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová) the right to mine in all mining regions of Kingdom of Hungary

15 April 1405 – Sigismund’s *Decretum Minus* for all Royal towns in Hungary

31 May 1405 – Sigismund confirms the general articles of *Decretum minus* directly to Kremnica burghers, whom he exempts from paying tolls on articles of commerce

1 March 1425 – seven mining towns exempted from toll charges on import of food

14 April 1456 – Ladislaus the Posthumous confirms Sigismund’s privileges and on the same day, in another charter, grants Kremnica the right to seal with red wax

6 April 1460 – Matthias Corvinus grants Kremnica “anew” (*de novo*) the right to elect Royal *steiger* – chief mining supervisor and judge in mining matters

3 May 1470 – Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying royal tax

22 November 1474 – Matthias Corvinus grants Kremnica the right of staple

8 May 1483 – Matthias exempts Kremnica as well as villages belonging to town from paying toll charges

7 May 1501 – Vladislaus II exempts all seven mining towns from paying tolls throughout the country

17 May 1502 – Vladislaus II allows residents of all seven mining towns (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) to retain their ancient right to mine freely in neighboring Royal forests and to import timber needed for construction of mining equipments

10 April 1519 – Louis II exempts Kremnica citizens from paying tolls

13 December 1525 – Louis II orders coins to be minted only in Kremnica and confirms the town as a seat of Coin Chamber

Town law: The town law and the mining law were derived from the law of Kutná Hora.

5. Architectural development and town topography

Chapel house is the oldest preserved building in town. Cemetery on the castle hill supports the assumption that parish church was built as early as the 13th century. After 1328 the fortified area of the **castle** became a seat of Chamber Count. In the 15th century the castle fortification was doubled, northern tower gateway with hoist bridge, southern, so called Parish tower, Western tower and Eastern half-round bastion were built in 1350-1380. The square is mentioned in 1379, church in the square in 1393. The complex of buildings of Mint was also situated in the square. The Mint was moved inside the walls probably before 1434. A wooden building of **market house** (*domus lignea*) in the square is mentioned in 1474, rebuilt in 1499. Town walls started to be built since the late 14th century and completed in 1426. **Hospital** was founded before 1382 by Kremnica burgher Johelinus Cratzer. **Town school** was established probably as early as the 14th century. The **stone bridge** in valley Kolner is documented in 1394.

6. Significant events (chronology)

1328 – Chamber established

1335, 1338, 1342 – preserved rental contract for Kremnica Mint Chamber

1382 – hospital established

7 April 1388 – Kremnica attends the first meeting of six mining towns in Banská Štiavnica

1404 – Sigismund in Kremnica

13 July 1415 – Kremnica envoys arrive at the Council of Constance, Sigismund grants and confirms several privileges

15 July 1419 – Sigismund in Kremnica

1424 – Kremnica (together with other five mining towns and revenues from them) donated to Queen Barbara; mining towns remain dowry property of the queens until 1548

15 October 1424 – Sigismund in Kremnica, on that occasion the town grants him large loans

1425 – dispute between the Royal Chamber and Kremnica, three Kremnica jurors and notary are sentenced to death; town book burned

19 January 1426 – Royal Court in Trenčín, the issue settled in favor of the accused Kremnica jurors and notary, their release and rehabilitation; new Town Book started

1427 – great affair of counterfeit coins, coins being counterfeited by Kremnica coiners themselves

1429 – significant expansion of Kremnica area: four villages (Kunešov, Lúčky, Horná Ves, Šváb) bought from the Royal Chamber

1433 – town unsuccessfully attacked by the Hussites, “Old Chamber Court” moved inside the walls

December 1433 – Kremnica envoys arriving at the Council of Constance, Sigismund confirms exemption from taxes and repayment of debt 3200 Florins

1434 – great fire in Kremnica

1440 – disputes over the Hungarian throne: Kremnica supports Queen Elizabeth and minor Ladislaus the Posthumous against Władysław I of Poland

28 January 1442 – John Jiskra of Brandýs appointed by Queen Elizabeth as captain in Kremnica and other mining towns

5 June 1443, 25 April 1445, 8 November 1445, 6 January 1453 – strong earthquakes in area of Turiec and mining towns

20 June 1444 – John Jiskra in Kremnica declares peace with Władysław III of Poland

13 September 1446 – Estates of the realm conclude in Kremnica three-year peace with John Jiskra, who retains the administration and revenues of Kremnica

July and August 1452 – John Hunyadi besieges Kremnica, on 24 August he makes peace with John Jiskra

24 April 1475 – seven Central Slovakia mining towns concludes in Kremnica a contract with John Turzo’s business company for construction of water-pumping and mining machines

3 February 1479 – Matthias Corvinus in Kremnica

before 1497 – plague epidemic in the area of Central Slovakia mining towns

1498-1524 – Chamber Count’s office in Kremnica held by several members of the Turzo family from Spiš

1502/1505 – Central Slovakia mining towns, including Kremnica, given as deposit by Władysław III for unspecified loan and subsequently (1505) ceded by Queen Ann to the Turzos (returned in 1522)

January 1515 – Kremnica along with other mining towns complains about Chamber Count George Turzo’s practices in the Royal Court

1519 – mining towns after meeting in Kremnica adopt a distant attitude toward the Turzos as Chamber Counts; riots in the town

1525 – mass spreading of Reformation

September 1525 – Kremnica mine workers with Bystrica and Štiavnica miners establish Mining Union (*Bund, Einigkeit*) in defense of their interests

7. Demographic development

The lower classes of population were largely Slovak, educated and wealthy members of upper class were mainly of German ethnicity. According to taxpayers’ inventory of 1442-1443, about 690 families lived in 250 houses (roughly 3,500 people) and 3,000 people in 11 villein villages of Kremnica.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: Advanced mining is proved by the oldest charter of Town Council as early as 1331: six mining mills, one smelting house and two stamping mills in the valley Soler. Hereditary Adit (Dedičná štôľňa) is mentioned as abandoned in 1385, it means that it had to be used for some time. It is estimated that at least 1200 people worked in mining production, including 800 in the mines and 400 in smelting houses and mills.

Minting: Mint in Kremnica existed since the foundation of the town, the first mintage (*Grossi*) dates back to 1329. In rental contract the renter undertook to mint silver *Denarii* and / or *Grossi* and gold Florins. Since the 1380s the minting of gold Florins in Kremnica is documented by mintmarks. Coins minted in Kremnica became the model for new mintage in other Hungarian mints.

Trade: Trade activity of the town was at first related directly to mining. Miners were not allowed to export precious metals and were obliged to sell them only to the Royal Chamber and for fixed prices. The Chamber thus actually hindered the trade development in the town. During the reign of Louis the Great some restrictions on import of food were lifted. In 1396 Sigismund confirmed to Kremnica mayor and jurors their earlier privilege to brew and sell beer.

Crafts and Guilds: Two butcheries in the square are mentioned in 1379, before 1394 there were at least nine of them in the town. The taxpayers inventory of 1442-1443 lists butchers, merchants, blacksmiths, shoemakers, bakers, tailors and a municipal hangman, since 1450 only butchers, blacksmiths, shoemakers and tailors. The first preserved guild articles (of shoemaker journeymen) are dated to 1465.

9. Town administration

Royal Chamber: was a distinctive feature of Kremnica since foundation (1328-1548). In the 14th century the town had a combined royal-municipal administration. In the 14th century the Chamber Count was somehow superior to municipality.

Municipality: Town representatives (mayor and 12 jurors) were initially elected by all burghers.

Town chancery: The first preserved charter in Latin issued by the town chancery dates to 1331.

Notary: probably since the founding of the town, the first notary known by name was Sifrid in 1342, since 1426 the notary had an assistant – scribe.

Town Book: mentioned in 1412, however, the records made before 1426 were intentionally destroyed, thereafter kept anew.

Seal: Three town seals are known. The first one was attached to a charter of 1331, used even in 1441. The second and smaller seal dates to 1407, preserved on a charter of 1426. The third seal, called “Ordinary”, is the simplest one, without circular inscription. The town used red seal wax since the mid-14th century.

Coat of arms: dates back to 1452

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Leopold (Ippolitus, Hyppolitus) – the first known Kremnica Chamber Count. In 1331 mentioned as a technical expert – *master machinarum per Ungariam*. Chamber Count in Kremnica in 1331, 1335, 1339, 1341-1344, 1347-1348.

Mayor John – probable locator of Kremnica and the first life mayor, documented in 1331, 1342 and 1361

Kratzer family (Kratzer, Chratzer, Cratherius):

Frithko, Frederick Kratzer – Chamber Count in Smolník in 1330, together with Nicholas Szatmáry in Esztergom-Buda Chamber 1336 and 1339, and in Kremnica and Smolník in 1338. In 1336 and 1339 he held the office of Chamber Count in Buda with the “first Hungarian banker” Nicholas Szatmáry.

Johelinus Kratzer – Kremnica Chamber Count in 1385 and founder of Kremnica hospital.

Stanko Vilhelmovič (Stanko Wylhelmoysz) – Kremnica merchant of Slovak origin. His father Wilhelm came from Považská Bystrica; mentioned in 1453 as an owner of a house in the square.

Peter Schaider – Kremnica Chamber Count in 1486-1492 and 1494, Štiavnica Chamber Count in 1498

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 157

11. Church History

Kremnica parish and the parish church were dedicated to the Virgin Mary. The Chapel of St. Andrew in the castle area was originally dedicated to St. Michael. In 1423 the Chapel was desecrated by a murder, in 1431 dedicated to St. Andrew. It is mentioned as a church in 1467, later used as an armory.

Religious fraternity: Fraternity of Corpus Christi in 1457, Fraternity of the Holy Spirit in 1485 and 1517, Fraternity of the Mother of God in 1505.

Beginnings of the Reformation in the town: In 1518 King ordered Town Council not to allow Royal estate to be sold to “apostates”. Conrad Cordatus (later Queen Mary’s courteous priest), supporter of the Reformation, preached in Kremnica along with another preacher, John Krysling, in 1522-1525. After being arrested in Esztergom their numerous followers asked Archbishop of Kremnica to release them.

Blanka Brezováková

KRUPINA

nem. Karpfen, maď. Korpona

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1238 *Corpona*.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1244 *Cvripuna*,² 1274 *Corpona*,³ 1361 *Korpona*,⁴ 1421 *Korpona*,⁵ 1435 *Corpona*,⁶ 1466 *Korpona*,⁷ 1518 *Corpona*.⁸

Nemecké pramene

1492 *Körpp(e)n*,⁹ 1508 *Cörppnn*,¹⁰ 1521 *Korppen*.¹¹

Slovenské (české) pramene

1481 *Krupina*.¹²

Etymológia názvu

Predpokladá sa, že Krupina dostala meno od rieky rovnakého mena, ktorým ju nazvali slovanskí osadníci, keď sem imigrovali v čase príchodu Slovanov. Prvá zmienka o rieke Krupine (dnes Krupinici), pri ktorej sa formovalo dnešné mesto je z roku 1135 (*...cuius prima meta iuxta fluvium Corpona inceperet...*).¹³ Názov je odvodený od staroslovenského základu slova *krup* (staršie *krop*), čo znamená hrubý, hrubozrnný. Rieka mala totiž hrubé, kamenisté dno. Podľa ďalšieho výkladu je pôvod v rovnakom slove, ale s významom krátky. Nedá sa presne určiť, kedy tento názov vznikol. Keďže je slovenský, možno predpokladať, že sa objavil po príchode prvých slovanských obyvateľov na tomto území v širšej oblasti povodia Krupinice niekedy v 7. – 10. storočí. Najstaršie materiálne doklady slovenského osídlenia na území Krupiny sú potvrdené až z 9. – 10. storočia. V tom čase sa rieka, ktorá tiekla cez mesto, nazývala Krupina. Meno rieky má v latinskej listine z roku 1135 maďarskú podobu *Corpona*, pretože ho asi zapisoval pisár maďarského pôvodu. Z maďarského *Korpona* pravdepodobne potom vzniklo aj nemecké *Karpfen*.¹⁴

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Zvolen, geografická poloha 48° 34' severnej zemepisnej šírky, 19° 04' východnej zemepisnej dĺžky.

Krupina sa nachádzala na území Hontianskej župy.

Krupina leží v údolí obklopenom od východu Krupinskou planinou, ktorá tvorí predhorie Javoriu a Štiavnickým vrchom, rozprestierajúcim sa na severozápad od Krupiny – Krupinská vrchovina sa skláňa postupne od severu na juh. Zo severu ohraničuje mesto Pliešovská kotlina s náhornými plošinami. Geologický podklad Štiavnických vrchov tvoria andezity a ich pyroklastiká. Krupinskú planinu tvoria temer výlučne tufty a tufty pyroxenických andezitov v rozličnom vývoji. Tieto horniny sa nahromadili na okrajoch sopečných centier v Štiavnických vrchoch a v Javorí.¹⁵

Pôvodná osada vznikla na pravom brehu rieky Krupiny a postupne sa formovala na stredoveké mesto, ktoré sa vytváralo na úpätí mierneho návršia, kde už v prvej tretine 13. storočia stál kostol, čo dokazujú jeho románske prvky.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Strategickú polohu Krupiny využívali už staroslovenskí predkovia, bývajúci na Petre. Tade viedla stará cesta do Banskej Štiavnice. Kontakty oboch lokalít sa zvýšili po zintenzívnení ťažby hlbinným dolovaním, ktorú zaviedli nemeckí hostia. Frekventovanosť tejto cesty dokladá aj nález strieborných mincí a sekaného striebra. Poklad bol objavený v neďalekých Pijaviciach a obsahoval mince Bela I (1060 – 1063) a ďalších panovníkov.

Krupina bola napojená na diaľkovú cestu (*via magna*), ktorá vznikla v súvislosti s baníckym osídlením na Horehroní a stala sa spojnicou centrálnej oblasti Uhorska s horným Považím a cez Oravu s Poľskom. Obchodná cesta, prechádzajúca v blízkosti Banskej Štiavnice, plnila pravdepodobne aj zásobovaciu funkciu. Mesto s ňou bolo spojené niekoľkými cestami popri kostole na Petre, popri Vajsove, cez Holý vrch a iných. Cez Krupinu viedli ďalšie cesty rôzneho významu. Okrem spomínanej veľkej cesty, ktorá spájala Budín, Vacov, Krupinu, Zvolen a ďalšie mestá, z Krupiny išla cesta cez Biely kameň, cez Briač do Bzovíka a stadiaľ na Balašské Ďarmoty. Najstaršia listina z roku 1238, v ktorej Belo IV. rieši spor medzi Krupinou a Bzovickým prepoštvom sv. Štefana o zem Briač (*terra Bracku*), je zároveň dokladom o mýte na Briači.¹⁶

Chotár

V roku 1238 Belo IV. riešil spor medzi opátom a rehoľníkmi z Bzovíka (*Buzouk*) a Sasmi z Krupiny v tom zmysle, že Sasi majú každý rok na Martina (11. 11.) platiť z výnosu užívania zeme Briač (*Bracku*) 20 hrievien a vždy na druhý sviatok vianočný (26. 12.) majú poskytnúť opátovi a rehoľníkom výdatné raňajky.¹⁷

Roku 1238 udeľuje kráľ Belo IV. Sasom z Krupiny zem Pomaj (Pomagh), susediacu s Krupinou, v jej starých hraniciach a vyníma ju spod správy Hontianskeho hradu.¹⁸

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie osídlenie Krupiny je datované do mladšej doby kamennej, čo potvrdzuje aj nález kamennej sekerky pravdepodobne lengyelského typu v katastri mesta. Keltské osídlenie bližšieho okolia Krupiny (5. – 1. str. pred Kr.) nemožno bližšie popísať, dá sa len určiť, že týmto územím viedli cesty smerujúce zo severu na juh, ktoré spájali osady na území Hontu. V dobe rímskej 1 – 4. stor. po Kr. a v období sťahovania národov bolo územie Hontu hranicou medzi dvoma svetmi – rímskym a barbarským. Limes Romanus prechádzal aj územie Hontu. Z toho obdobia sa našli zväčša rímske mince. V Krupine bola nájdená aj germánska keramika, datovaná do 3. storočia s predpokladom osídlenia už v 2. storočí po Kr., Slovania prichádzajú na toto územie v 5. – 7. storočí. Je pravdepodobné, že územie Krupiny bolo súčasťou Veľkomoravskej ríše. Okrem spomínaných štátnych útvarov v Podunajsku, ktorých rozsah sa vzťahoval aj na územie Krupiny, vládli v tomto priestore od roku 568 až ku koncu 8. storočia Avari. Jedným z najvýznamnejších nálezov z rokov 668 a 681 je poklad byzantských mincí a strieborných predmetov. Postupne sa však na územie Slovenska dostávali staromadžarské kmene a od roku 920 do konca 10. storočia ovládli Nitriansko a južné časti Slovenska. Dostali sa približne na hranicu Hlohovec – Nitra – Levice – Krupina – Lučenec – Veľký Krtíš – Rimavská Sobota – Turňa – Michalany. Hrozba staromadžarských útokov nebola trvalá, ani príliš rozsiahla. Záujem uhorských panovníkov a tlak staromadžarských bojových zložiek nedokázal zničiť staroslovenské osídlenie okolia Krupiny. Okrem archeologicky doloženej osady na sútoku Bebravy a Krupinice sa predpokladá staroslovenské osídlenie aj v lokalite Na Petre (bližšie k Banskej Štiavnici) – asi 3 km od centra dnešného mesta. Lokalita je význačná tým, že tu najneskôr okolo polovice 12. storočia postavili Kostol sv. Petra. V blízkosti Krupiny vzniklo aj Bzovické prepoštvstvo. Krupinský kostol sv. Petra však postupne prestal plniť funkciu kostola farského obvodu pre desať či viac dedín.¹⁹

Najstaršia písomná zmienka o území, na ktorom vznikla dnešná Krupina sa nachádza v listine Bela II. z roku 1135; ňou panovník potvrdzuje bzovickému kláštoru právo na užívanie majetkov, ktoré mu udelil jeho zakladateľ župan Lampert. Pri vymedzení hraníc pozemkov, ktoré patrili kláštoru sa v listine spomína rieka Krupina.²⁰

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRAVO

Typ mesta

kráľovské mesto

Najstaršie zmienky označujúce charakter sídla a jeho obyvateľov

(1238) – *hospitum nostrorum de Kurpona*,²¹ 15. december 1244 – *fideliū hospitum nostrorum de Corpona*,²² 5. apríl 1263 – *hospites de Corpona*,²³ 1266 – *cives*,²⁴ 24. jún 1270 – *ecclesiam suam Carponensis et Banensis civitatum*,²⁵ 3. októbra 1340 – *libertatis civitatis Korpona*.²⁶

Základné privilégium

Najstaršia písomná zmienka o Krupine pochádza z roku 1238, keď Belo IV. prikazuje krupinským Sasom, aby každoročne na Martina zaplatili bzovickému kláštoru 20 hrivien striebra za používanie pozemku Breh (Briač).²⁷ V tomto roku pravdepodobne panovník udelil mestu privilégia.²⁸

Vývoj rastúceho stredovekého mestečka bol násilne prerušený vpádom Tatárov 1241, ktorí spustošili Krupinu. Vtedy vyhorel farský kostol a domy obyvateľov. Pôvodné výsady mesta, ktoré pochádzali s najväčšou pravdepodobnosťou z roku 1238, sa stratili počas tatarského vpádu, preto ich Belo IV. dňa 15. 12. 1244 obnovil a potvrdil. Privilégium obsahovalo rámcovo vymedzené práva politického, hospodárskeho a samosprávneho charakteru.

Právne výsady

Panovník povoľuje hostom z Krupiny slobodnú voľbu farára a richtára, ktorého voľbu zopakujú každý rok a predložia na schválenie kráľovi; ak sa richtár dopustí zločinu, možno ho vymeniť v priebehu roka; vyníma hostí Krupiny spod právomoci zvolenského župana a iných sudcov, okrem vlastného, ktorý má právo súdiť aj hrdelné zločiny; komplikované a zdĺhavé spory rozsúdi kráľ počas svojej prítomnosti v Krupine; zakazuje riešiť spory súbojom a prikazuje ich riešiť v prítomnosti dvanástich prisázných.

Hospodárske výsady

Povoľuje hostom Krupiny ťažiť drevo a lámať kameň vo vlastnom chotári; oslobodzujú ich od platenia kráľovského mýta v celej krajine okrem pohraničných oblastí; oslobodzujú ich od povinnosti pohostiť zvolenského župana a jeho dvorského špána, iba ak s tým dobrovoľne súhlasia.

Ďalej panovník nepripúšťa v sporných záležitostiach svedectvo len domácich uhorských obyvateľov proti svedectvu Sasov alebo Nemcov; povoľuje slobodne disponovať s majetkom zomretého meštana, ak sa na tretiu výzvu neprihlási zákonný dedič; nariaduje hostom Krupiny službu v kráľovskom vojsku podľa vlastných možností, s tým, že na najbližších päť rokov im ju odpúšťa; daruje im zem Pomaj (Pomagh), susediacu s Krupinou, v jej starých hraniciach a vyníma ju spod správy Hontianskeho hradu; povoľuje im získať výmenou alebo kúpou zem Bzovického kláštora Briač (Brechina)²⁹

Konfirmácie základného privilégia:

- 1270 Štefan V.³⁰
- 17. 8. 1274 Ladislav IV.³¹
- 2. 12. 1326 Karol Róbert³²
- 12. 7. 1369 Ľudovít I. Veľký³³
- 7. 1. 1435 Žigmund I. Luxemburský³⁴
- 1517 Ľudovít II. Jagelovský³⁵

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 9. 5. 1278 na prosbu richtára Herborda a krupinského farára potvrdil Ladislav IV., že obyvatelia Krupiny podliehajú iba právomoci panovníka.³⁶
- 1393 Žigmund Luxemburský udelil mestu privilégium na dva výročné jarmoky. Prvý sa konal v stredu po Nanebovzatí Panny Márie (15. 8.) a druhý na sv. Michala (29. 9.).³⁷
- 27. 1. 1406 Žigmund Luxemburský oslobodzujú majetok a tovar mešťanov z Krupiny od mýta na zemi i vode po celej krajine.³⁸

- 12. 4. 1409 Žigmund Luxemburský na žiadosť mešťanov a hostí z Krupiny udeľuje mestu Krupina právo konať trhy dva razy do týždňa.³⁹
- 12. 4. 1421 potvrdil kráľ Žigmund, že Krupinčania v súdnych veciach podliehajú kráľovskému taverníkovi⁴⁰
- 22. 7. 1510 na základe privilégia Vladislava II. sa jarmoky konali aj na sv. Dorotu (6. 2.) a na sviatok Petra a Pavla (29. 6.).⁴¹

Mestské právo

Do Krupiny prišli Nemci na prelome 12. a 13. storočia. Priniesli si právne zvyklosti a tradície, ktoré im už v pôvodnej vlasti zabezpečovali možnosti hospodárskeho rozvoja. Do Krupiny prichádzali hostia zo Saska (spomínaní roku 1238 ako *Saxones de Corpona*)⁴², neskôr aj z oblasti Bavorska a Tirolska. Právo, ktorým sa riadili, sa vo všeobecnosti považuje za variant severonemeckého magdeburského práva. Magdeburským právom sa v Uhorsku riadili hostia v Trnave, Zvolene i v Krupine. Bolo to najrozšírenejšie právo na Slovensku. Mestá s magdeburským právom využívali aj tzv. Saské zrkadlo, ktoré podrobne rozpísalo práva, povinnosti i tresty za prečiny, priestupky a zločiny. Krupinčania museli svoje práva a slobody obhajovať už roku 1278, pretože hontiansky župan Demeter ich chcel podriaďiť svojej právomoci. Na prosbu richtára Herborda a krupinského farára potvrdil Ladislav IV. v roku 1278, že obyvatelia Krupiny podliehajú iba právomoci panovníka.⁴³ Podobne na základe sťažnosti richtára Andreja Horváta potvrdil kráľ Žigmund 13. 4. 1421 v Uherskom Brode, že Krupinčania v súdnych veciach podliehajú iba kráľovskému taverníkovi.⁴⁴

Mesto si nielen dokázalo obhájiť svoje slobody pred okolitými feudálmi, ale jeho právo sa stalo v priebehu 13. až 15. storočia postupne normotvorným základom pre mnohé slovenské dediny a mestá. Do krupinského právneho okruhu už v 2. polovici 13. storočia patrila Dobrá Niva, Babiná (1254)⁴⁵, Nemecká Lupča (1263)⁴⁶ a Hybe (1265)⁴⁷. V 14. storočí to boli mestecká Plešivec a Štítnik (1328)⁴⁸, Slovenská Lupča (1340)⁴⁹, Martin (1340)⁵⁰, Sučany (okolo 1340)⁵¹, Prievidza (1389)⁵² a Turany (1397).⁵³

Zápisy v mestských knihách dosvedčujú, že Krupinu ako vyššiu súdnu inštitúciu využívali už od 14. storočia aj obce, ktoré nepatrili do okruhu Krupinského práva, ako napríklad Sv. Kríž nad Hronom, Stará Kremnička, Rykynčice, ale aj Žibritov, Sebechleby, Nedašovce. Dokonca aj slobodné kráľovské mestá Banská Bystrica a Zvolen žiadali o radu richtára a mestskú radu Krupiny.⁵⁴

Krupinské právo prebral aj Ružomberok (1318)⁵⁵ a prostredníctvom Žiliny aj ďalšie obce založené na zákupnom práve. Pre všetky tieto mestá, mestecká a obce sa Krupina stala odvolacou inštitúciou. Keď okolo roku 1370 prikázal Ľudovít I. Veľký Žiline, aby sa vzdala tešínskeho práva a vybrala si domáce právo a mesto, ku ktorému by sa mohla odvolávať, rozhodla sa pre Krupinu. Listina Ľudovíta I. Veľkého sa nezachovala, no o jej existencii vieme z iných hodnoverných listín. V listine richtára a prísazných mesta Krupiny zo 17. 3. 1370 sa hovorí, že do Krupiny prišiel žilinský dedičný richtár Nicko so svojimi prísaznými mešťanmi a ukázal im listinu kráľa Ľudovíta adresovanú Žiline, ako aj listinu Žiliny adresovanú Krupine, a žiadali, aby ich Krupinčania poučili o svojich výsadách, čiže o svojom práve.⁵⁶ Krupinský richtár Pavol spolu s dvanástimi prísaznými prijali predstaviteľov Žiliny, poučili ich o svojich právach a 17. 3. 1370 im poučenie vydali aj v písomnej forme. Išlo ale v určitých článkoch o modifikované krupinské právo prispôbené žilinským pomerom, kde v čele komunity stál nie každoročne volený, ale dedičný richtár. V poučení z týchto dôvodov chýba aj zdôraznenie plnej súdnej právomoci richtára iste preto, že žilinský dedičný richtár mal vtedy iba nižšiu súdnu právomoc, vyššie súdnictvo mohol vykonávať iba so zástupcom zemepána.⁵⁷

Ľudovít svoj zákaz používania tešínskeho práva Žilinčanmi zopakoval a z listiny žilinského dedičného richtára, radných, a celej obce mešťanov vydanéj 8. 3. 1379 sa dozvedáme aj pohnútky Ľudovítovho zákazu. Žilinčania nemali ďalej používať tešínske právo preto, lebo v Uhorsku bolo dosť dokonalých mestských práv a mohli si preto slobodne vybrať právo nejakého mesta v Uhorsku.⁵⁸

Krupinu ako odvolaciu inštitúciu pre Žilinu definitívne potvrdila kráľovná Mária roku 1384.⁵⁹ Z roku 1407 sa zachoval právny nálež Krupiny pri odvolaní sa od žilinského súdu.⁶⁰

Krupinské mestské právo sa zachovalo iba v odpise v Žilinskej knihe.⁶¹ Podľa kódexu, ktorý bol v tom čase v Krupine, už roku 1378 Mikuláš z Lukového knihu prepísal a odniesol do Žiliny.⁶²

Podľa zachovanej výsadnej listiny z 15. 12. 1244 bola Krupina slobodným kráľovským mestom s plnou súdnou, správnu a náboženskou samosprávou.⁶³

Krupina bola odvolacou inštitúciou aj pre niektoré stredoslovenské banské mestecká, ako boli spomínané Hybe, Dobšiná, Nemecká Lupča a Ružomberok, ale keďže sama bankým mestom nebola a v predlohe magdeburského mestského práva sa na banské záležitosti nepamätalo, vypožičala si pre banícke otázky právo zemepanského mestečka Rudnavy v severnom Sedmohradsku. Pre rudnavské banské právo sa Krupina rozhodla z toho dôvodu, že Rudnava bola zemepanským mestečkom, tak ako sa zemepanskými mestečkami stali už v 14. storočí slovenské banské mestá krupinského právneho okruhu. Toto rudnavské právo prevzala Krupina pravdepodobne v rokoch 1327–1328, keď bola vyhlásená sloboda dolovania pre zemepánov. Za vyššiu odvolaciu inštitúciu Krupinu nepriamo ustanovil Žigmund Luxemburský v dekrete z roku 1405, podľa ktorého sa mešťania môžu proti rozsudku mestského súdu odvolať k taverníkovi, alebo k súdu mesta, ktorého slobody používajú. Zrejme už od druhej polovice 14. storočia Krupina fakticky patrila ku tavernikálnym mestám.⁶⁴

Práva mesta v pohnutých obdobiach obmedzovali dosadení vojenski velitelia. V čase bojov bratříkov proti Vladislavovi Jagelovskému a Jánovi Huňadymu bola v Krupine vojenská posádka jiskrovcov. Hoci Jiskra zastupoval kráľovnú, vojsko a jeho velitelia sa zrejme dostali do sporu s vedením mesta.

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Keď na územie dnešnej Krupiny prišli nemeckí hostia, našli tu niekoľko slovenských osád.

Nemeckí hostia sa podieľali na vzniku mesta pri rieke Krupinica. V blízkosti Krupiny pôsobil už okolo roku 1130 **Bzovický kláštor**. V jeho areáli v polovici 12. storočia postavili dvojvežový **románsky kostol**. Pravdepodobne v druhej polovici 12. storočia vybudovaný aj **Kostol sv. Petra v Krupine**.

Zaniknutý Kostol sv. Petra bol objavený v rokoch 1993–1994 pri archeologickom výskume v lokalite Na Petre v extraviláne mesta, na kopci pri rieke Běbrave pri starej ceste do Banskej Štiavnice, asi 3 km od centra dnešného mesta. Postavili ho pravdepodobne na staršej profánnej stavbe datovanej do 10.–11. storočia. Kostol bol orientovaný východno-západným smerom s miernou odchýlkou na juhozápad. Kostol v 14. storočí prešiel gotickou prestavbou. Románske presbytérium bolo nahradené novým, ktoré sa smerom

k uzáveru kónicky zužovalo. Pravdepodobne bolo vybavené jednoduchým gotickým oltárom a oltárnou menzou. Gotickú svätyňu pripomínajú aj zvyšky nájdených rebier, svorníka a ostení okien. Kostol slúžil slovenským veriaciom pravdepodobne až do 17. storočia.

Kostol Panny Márie, neskôr Blahoslavenej Panny Márie

V intraviláne pôvodného stredovekého mesta je najstarším sakrálnym objektom, ktorý sa zachoval dodnes, v súčasnosti je to kostol s patrocíniom Narodenia Panny Márie.⁶⁵ Postavili ho nemeckí hostia v prvej tretine 13. storočia, respektíve medzi rokmi 1200 – 1238. Kostol je asi dielom banskoštiavnickej stavebnej huty, čo dokladajú mnohé architektonické detaily, ktoré evokujú súvislosť s banskoštiavnickými sakrálnymi stavbami (dominikánsky kostol a hradný, predtým farský kostol) a v ďalších lokalitách – v Hontianskych Nemciach, Sebechleboch, Banskej Belej, Ladzanoch a severne od Krupiny v Babinej Dobrej Nive a Sásovej.

Trojloďová románska bazilika je postavená z lomového kameňa silno viazaného vápennou maltou, s gotickým presbytériom, pričom bočné lode mali románske uzávery (apsidy). Veža štvorcového pôdorysu je vtiahnutá do pôdorysu kostola. Románska svätyňa hlavnej lode sa nezachovala. Nezachovali sa ani pôvodné románske okná osvetľujúce priestor hlavnej a bočných lodí. Začiatkom 15. storočia bol kostol regotizovaný, pričom bolo postavené polygonálne presbytérium s opornými piliermi. Je pravdepodobné, že na stavbe sa podieľali architekti, ktorí stavali neďaleký zvolenský zámok alebo majstri z neďalekej Banskej Štiavnice. K južnej lodi kostola bola v 15. storočí pristavaná **Kaplnka Panny Márie** s polygonálnym uzáverom a s rovnakým usporiadaním rebier. Pravdepodobne v 14. alebo 15. storočí bola vedľa svätyne postavená aj **gotická sakristia** malých rozmerov a hlavný vchod.

V blízkosti Kostola Panny Márie niektorí historici predpokladali výskyt **karnera** – rovnako ako v Banskej Štiavnici a Kremnici, ktorý bol postavený v 2. polovici 13. storočia. Je to centrálna stavba štvorcového pôdorysu.⁶⁶

Kostol sv. Alžbety

V stredovekej Krupine sa ešte nachádzal aj kostol sv. Alžbety spojený so špitálom. Spomína sa viackrát, a to v roku 1413, keď je ako správca krupinského špitálu uvedený Ján, syn Jána, potom v roku 1415 a napokon v roku 1437 v súvislosti s ustanovením Štefana Martiniho z Dvorník za správcu **Špitála sv. Alžbety** za hradbami mesta.⁶⁷ Ležal pravdepodobne pri dolnom južnom vstupe do mesta, ako to bolo obvyklé aj v ďalších mestách, napr. v Banskej Štiavnici či Banskej Bystrici.

V intraviláne mesta sa nachádzalo aj viacero objektov svetskej a fortifikačnej architektúry. Prvé správy o svetskej architektúre mesta sú známe už z roku 1266, správy o hradbách pochádzajú z roku 1437.⁶⁸ Dá sa predpokladať, že v Krupine sa **trhy konali na námestí** vytvorenom okolo trhoviska pri kostole. Mesto pravdepodobne najneskôr po tatárskom vpáde malo centrum tam kde je dnes. Jeho osou sa stala dôležitá cesta na sever, na Zvolen, ktorá sa v prameňoch spomína ako *via magna*. Pôdorys mesta je organický, pravidelný, pravouhlého typu, typický pre gotické a renesančné mestá. Celé usporiadanie mesta je vo vzťahu ku kostolu konsolidované, takisto ako ustálené ulice pod ním a v okolí námestia. **Námestie** pretínajú cesty zo severu na juh, ďalšie ulice vybiehajú z námestia smerom na západ a do ostatných ulíc mestom na všetky svetové strany. Je to znakom dlhodobej historickej nemennosti lokality, kde stojí dnešné námestie, prinajmenšom okolo 700 rokov. Na námestí sa sústreďovali domy najbohatších mešťanov a neskôr aj **radnica**, ktorá sa spomína v roku 1590 a o jej postavenie sa pričínil Michal Šiferer. Konali sa tu pravidelné trhy a jarmoky. Pravdepodobne tu bola aj studňa, alebo sa voda dovážala z blízkej Krupinice či Baranflosu.

Aj dnes možno vidieť v Krupine niekoľko archaicky pôsobiacich domov, ktoré sa dajú zaradiť do vrcholného a neskorého stredoveku (14. – 15. stor.). Na námestí stála už v 15. storočí radnica, ale jej pôdorys alebo dvojrozmerné zobrazenie nepoznáme. Možno sa nachádzala v blízkosti kostola alebo s ním bola priamo spojená. Iné písomné doklady o profánnej architektúre chýbajú. V roku 1470 panovník Matej Korvín udelil každému mešťanovi, ktorý si postaví dom, daňovú úľavu na desať rokov. Mešťianske domy sú teda nepriamo doložené ešte pred rokom 1526.

Zaujímavosťou mesta bolo, že sekaním do tufového podlažia postupne vznikali nezvyčajne rozsiahle **pivnice**, ktoré sú takmer pod každým domom. Pravdepodobne boli určené na skladovanie potravín a iných zásob, vrátane cenností. Slúžili aj na uskladnenie vína, s ktorým Krupinčania obchodovali. Do roku 1440 sa datuje najstaršia pivnica pod Husitskou baštou pri katolíckom kostole. Za najstaršiu profánnu architektúru spomínanú v prameňoch z roku 1266 možno považovať **dom richtára** Ditricha a **kúriu mešťana** Herborda. Tie sa však pravdepodobne nachádzali mimo intravilánu mesta.⁶⁹

V stredoveku mesto nemalo súvislé hradby, len bránami uzavretú dialkovú komunikáciu.

O existencii hradieb sa dozvedáme nepriamo v súvislosti s ustanovením Štefana Martiniho z Dvorník za správcu Špitála sv. Alžbety „za hradbami mesta“ v roku 1437.⁷⁰ Opevnenie si vyžadovala najmä zlá politická situácia, niekoľkoročná epizóda husitských vpádov na Slovensko alebo konflikty so susednými feudálmi. Krupina ako **pevnosť** (*fortalitiium Crupina*) sa spomína v roku 1441.⁷¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1238	Najstaršia písomná zmienka o Krupine ⁷²
1241 – 1242	Tatársky vpád. ⁷³
1244	15. 12. Belo IV. potvrdzuje pôvodné výsady mesta Krupina zničené počas tatárskeho vpádu. ⁷⁴
1405	15. 4. Žigmund Luxemburský nariaďuje opevniť mesto Žilinu a udeľuje mu výsady podľa vzoru Krupiny. ⁷⁵
1424	Žigmund Luxemburský daroval svojej manželke Barbore Celjskej spolu so Zvolenskou župou, stredoslovenskými banskými mestami a mestami Zvolenom a Breznom aj Krupinu. ⁷⁶
1440	Ján Jiskra z Brandýsa pravdepodobne obsadil aj Krupinu. Jeho posádka ostala v Krupine 20 rokov a pravdepodobne postavila okolo kostola obranné múry s baštami. ⁷⁷
1442	Juraj Gara, stúpenec Vladislava Jagelovského, porazil obrancov mesta, ako to vysvitá zo žiadosti Alžbety zaslanej Kremničanom 11. 11. z Rábu, aby pomohli obrancom Krupiny, lebo nepriateľ zaujal kostol a narobil veľké škody. ⁷⁸
1447	Ján Huňady uznal po vzájomnej dohode s Jiskrom jeho nároky na všetky majetky, ktoré mu darovala Alžbeta vo Zvolenskej župe, ako aj Krupinu, ale aj tak došlo ešte v tom istom roku k boju medzi oboma súpermi. Bojom súperiacich vojsk trpela aj Krupina, ktorá bola vypálená a väčšina obyvateľov zahynula v bojoch a od hladu. Podľa vtedajších prameňov mesto trpelo a bolo na pokraji záhuby. ⁷⁹
1452	Po nástupe Ladislava Pohrobka na uhorský trón bol Jiskra pozbavený všetkých funkcií.

- 1453 Kráľ Ladislav Pohrobok vydobyl od Jiskru z Brandýsa mesto Krupinu a udelil Krupine privilégium, podľa ktorého malo mesto v budúcnosti požívať osobitnú ochranu uhorských panovníkov ako slobodné kráľovské mesto a nesmelo byť nikomu dané do zálohu.
- 1455 Ladislav Pohrobok opäť povolal Jána Jiskru do svojich služieb, aby potlačil rozbroje a hnutie bratříkov na východnom Slovensku. Udelil mu hodnosť hajtmána a vrátil mu bývalé majetky.⁸⁰
- 1476 8. 9. Matej Korvín prikazuje richtárovi a prísazným mesta Krupina, aby poskytl peniaze na kráľovu svadbu, lebo kráľ potrebuje peniaze na obranu krajiny.⁸¹
- 1522 Krupina sa stáva spolu so siedmimi banskými mestami majetkom kráľovnej Márie, manželky Ľudovíta II. Jagelovského.⁸²

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Napriek archeologickým dokladom o slovenskom osídlení územia Krupiny a jej blízkeho okolia vznik plnohodnotného stredovekého mesta je priamo spojený s nemeckou (saskou) prísťahovaleckou vlnou na prelome 12. a 13. storočia. Nemci, ktorí pri slovenských osadách začali budovať nové stredoveké mesto, posilnili výhodné postavenie Krupiny. Podľa najstarších dokladov boli Nemci v Krupine už v roku 1238 a pochádzali zo Saska. Ďalšie prúdy osadníkov potom prichádzali asi aj z Bavorska alebo z Tirolska. Sasi sa ďalej spomínali aj po tatárskom vpáde a v Krupine po celý stredovek ovládali svoje mesto. Toto významné stredoveké mesto bolo v stredoveku centrom právneho okruhu, ktorým sa riadil celý rad novozaložených osád v blízkom i vzdialenom okolí. *Saxones de Corpona*, ktorí sa v lokalite uvádzajú už v roku 1238 mali po celý stredovek správu mesta vo svojich rukách, napriek tomu, že v radoch mešťanov boli Maďari i Slováci.⁸³

Až koncom stredoveku a začiatku novoveku, keď sa v Krupine zvyšuje podiel slovenského mešťanstva, ktorého počet sa zvyšuje neustálym prílevom z okolia strácajú Nemci svoju prevahu a Krupina sa postupne poslovenčuje. V 14. a 15. storočí sa vo vedení mesta objavujú richtári, ktorých meno naznačuje slovenský pôvod (Iwan, syn Iwankov, Mikuláš Michalkovič, Peter Školník), ale konkrétne zmeny v prospech Slovákov a Maďarov nastali až začiatkom 16. storočia. V roku 1517 pri potvrdení starých privilégií Ľudovít II. Jagelovský pozmenil článok z roku 1244 tak, že v spore s Nemcami platí aj svedectvo Uhrov, teda Slovákov i Maďarov.⁸⁴ V roku 1519 zároveň nariadil, aby mestská rada povolila stavať a kupovať domy na námestí nielen Nemcom, ale aj Slovákom a Maďarom.⁸⁵

Zaujímavou je informácia z roku 1370, keď sa v listine spomína ako mešťan v Krupine istý Albert z kláštora Kumánov.⁸⁶

Konkrétny údaj na počet obyvateľov pochádza až z konca XVI.st: Podľa súpisu r. 1598 sa nachádzalo v Krupine zdanených 234 domov,⁸⁷ čo poukazuje na vyše 1000 obyvateľov.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

V stredoveku sa krupinskí mešťania zaoberali obchodom, remeslami a hlavne poľnohospodárstvom. Najmä **vinohradníctvo** bolo veľmi rozšírené. Ďalej to bol **chov dobytka**, **ťažba a spracovanie dreva**. Z týchto oblastí čerpali najväčšie príjmy. Aj keď nemáme priamy doklad o trhu v Krupine, je pravdepodobné, že už v 12. a 13. storočí sa konávali trhy pri kostole sv. Petra a potom pri Kostole P. Márie. O hospodárskej sile mesta vypovedá aj výška pápežských desiatkov (pozri kapitolu 11. Cirkevné dejiny).

Panovníkovi platila Krupina ako paušálnu náhradu za komorský zisk v roku 1342 až 35 hrivien striebra. Mestské úradné knihy sa zachovali len od konca 15. storočia, a tak sa nám ťažko rekonštruuje hospodárska sila Krupiny v prechádzajúcom období. Je možné, že hospodársku silu Krupiny ovplyvňovala blízkosť Banskej Štiavnice a fakt, že niektorí Krupinčania tam mohli participovať ako spolujavitelia baní. Mohli dodávať pálené uhlie, víno, potraviny a pod.⁸⁸

Najstaršia zmienka o pestovaní viniča v okolí Krupiny je z roku 1370. Vtedy mesto spísalo dohodu s Bzovickým prepoštvom, že si na majetkoch kláštora prenajímajú hornú a dolnú časť vrchu Plosberg.⁸⁹ Ďalším hospodárskym odvetvím, v ktorom sa Krupinčania realizovali bol **rybné hospodárstvo**. Rybníky, nazývané **tajchy**, sa spomínajú v najstaršej mestskej knihe v rokoch 1497 a 1589 vo Vajsove. O tom, akí remeselníci žili v Krupine, môžeme dedukovať z ich mien. V listine z roku 1316 je známy Andrej pellifex (kožušník) a Henrich institor (kupec).⁹⁰ Táto nepriamo dokladá inú listinu z roku 1311, kde sa uvádza Mikuláš, syn Petra sutorisa (obuvníka).⁹¹ Obe listiny sa týkajú kúpy časti mlyna, ktorý postavili Krupinčania na rieke Krupine, na majetku Bzovického kláštora. Medzi ďalšími remeselníkmi je roku 1357 spomínaný Henchus dictus Golph (zlatník), roku 1431 Gaspar Carnifex (mäsiar), 1497 Michael Goldschmidt (zlatník) a jeho adoptívny syn Valten, 1503 asi ten istý Valten Goltschmidt a Lorenz Kromer (obchodník), 1509 Marcz Drexler (tokár: Peter Panzermacher (kováč, panciermajster), Wolfgang Goltschmidt a v roku 1518 Wolfgang Aurifaber (zlatník).

Najstarší cech Krupiny je známy už z roku 1462, na čo priamo odkazuje text artikúl cechu krajčírov z roku 1612, ktoré boli potvrdené po 149 rokoch. Predpokladat možno aj existenciu hrnčiarskeho, kovárskeho a ďalších cechov už v stredoveku.

Ďalším zdrojom príjmov bol **obchod**. Ten sa realizoval pravdepodobne už na týždenných trhoch, ktoré sa konali ešte pred udelením mestských výsad, pred rokom 1238. Privilégium na dva výročné jarmoky udelil Žigmund Luxemburský v roku 1393. Prvý sa konal v stredu po Nanebovzatí Panny Márie (15. 8.) a druhý na sv. Michala (29. 9.). Od roku 1510 na základe privilégia Vladislava II. sa jarmoky konali aj na sv. Dorotu (6. 2.) a na sviatok Petra a Pavla (29. 6.).

Krupinské trhy boli hojne navštevované najmä obchodníkmi z Banskej Štiavnice, zo Zvolena, z Banskej Bystrice a aj z okolitých mestčiek – zo Bzovíka, Babinej, Dobrej Nivy, Sásy, Sebechlieb, Bátoviec. Krupinčania zasa chodili obchodovať najmä s vínom, dobytkom a remeselnými výrobkami do okolitých, zväčša severných miest – už spomínanej Banskej Štiavnice, Zvolena a Banskej Bystrice. V Banskej Bystrici sa už v 14. storočí spomínajú Krupinčania, ktorí požíčujú peniaze banskobystrickým mešťanom (v rokoch 1393, 1397, 1398). Dokonca sa mená niektorých Krupinčanov nachádzajú v úradnej knihe mesta Banská Bystrica. V druhej polovici 14. storočia je uvedený istý Mirteinn z Krupiny v rokoch 1364 a 1373 a Herword z Krupiny v rokoch 1365 a 1366.⁹²

Obchod Krupinčanom ulahčovali ďalšie privilégia panovníkov – najmä oslobodenie od kráľovského tridsiatku a od platenia mýta v rámci Uhorska, na zemi a neskôr i na vode.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Najvyšším predstaviteľom mesta bol richtár, ktorého každoročnú voľbu spomína privilegium Bela IV. z roku 1244. Richtára volila širšia obec mesta, ktorá pozostávala iba z mužov, ktorých prijímali členovia mestskej komunity. Krupinská komunita mešťanov sa schádzala na posvätnéj pôde cintorína pri kostole.⁹³

Už v listine Bela IV. z 15. decembra 1244 sa spomínajú dvanásť ctihodní muži, ktorí majú svedčiť v sporných otázkach, pretože tie sa nemajú riešiť súbojom.⁹⁴ V listine z roku 1266 o spore medzi Hunt-Poznanovcami a mešťanmi z Banskej Štiavnice a Krupiny sú spomínaní ako predstavitelia mesta richtár (villicus) Ditrich a traja ďalší mešťania. Priama zmienka o prisázných sa v tejto listine ešte nevyskytuje.⁹⁵ Richtár mal spolu s členmi mestskej rady v rukách súdnu, hrdelnú i finančnú právomoc a zároveň bol spolu s radou odvolacím tribunálom pre mestá a obce krupinského právneho okruhu. Menšie previnenia súdil richtár vo vlastnej kompetencii, pri pojednávaniach závažnejšieho charakteru boli prítomní najmenej traja členovia mestskej rady, pri súdení zločinov, urážok mestskej rady a richtára boli prítomní všetci 12 členovia užšej mestskej rady.⁹⁶ Richtár zodpovedal za správu mesta, najmä za riadny chod mestského hospodárstva. Ak vznikla škoda pri odovzdávaní desiatku alebo pri zväžaní úrody z mestských polí, hradil ju richtár a zamestnanci zodpovední za výkon určitej práce. Po skončení funkčného obdobia robil vyúčtovanie pred zástupcami užšej a širšej mestskej rady a pred zástupcami zemanov. Jeho plat sa skladal z mýta 5 výročných jarmokov: na Dorotu (6. 2.), Na Petra Pavla (29. 6.), v stredu po Nanebovzatí Panny Márie (streda po 15. 8.), na Michala (29. 9.) a na Šimona a Júdu (28. 10.), ktoré začal vyberať už 14 dní pred začatím každého jarmoku. Vyberač mestského mýta mu v tom nesmel prekážať. Z odovzdaného desiatku dostal 2 merice obilia, 10 kovov vína, 15 vozov dreva a voz sena. Z každej várky piva dostal pol okovu a bol oslobodený od všetkých riadnych a mimoriadnych mestských poplatkov. Ak bol niekto pokutovaný tri razy za ten istý priestupok, patrila tretia pokuta zvyčajne richtárovi. Správnym a výkonným orgánom mesta v skutočnosti bola mestská rada. Tá sa pravdepodobne schádzala v richtárovom dome, neskôr v budove radnice, ktorá je známa už v 15. storočí.⁹⁷ Radnicu postavili na námestí, kde stáli domy najbohatších mešťanov a kde sa konávali týždenné trhy a výročné jarmoky.

Mestská rada sa spočiatku skladala výlučne z členov nemeckej národnosti, ktorí príslušníkov iných národností nepripustili k nijakej funkcii. Až Ľudovít II. Jagelovský v roku 1517 zrovnoprávnil aj svedectvo príslušníkov iných národností. Odteraz bolo rovnako platné svedectvo Slovákov, Maďarov i Nemcov.⁹⁸ Roku 1519 vydal ten istý panovník nariadenie, že si domy v Krupine mohli kupovať nielen Nemci, ale aj Slováci a Maďari.⁹⁹

Mestská kancelária

Je možné, že Krupina vydávala listiny už v 13. storočí. Okrem presne neurčenej listiny z roku 1238 nie sú iné doklady o jej kancelárskej činnosti. Krupinské listiny zo 14. a začiatku 15. storočia obsahujú viaceré formulácie, z ktorých sa dá vyčítať stav a štruktúra správy mesta. Predpokladá sa, že Krupina vydala roku 1311 listinu, ktorá by bola najstarším nepriamym svedectvom o kancelárskej činnosti Krupiny v 14. storočí.¹⁰⁰ Z roku 1316 pochádza ďalšia listina, ktorej intitulácia obsahuje nielen meno richtára, ale aj niekoľkých prisázných. Listina má torzo pečate a obsahuje koroboračnú (spečatovaciu) formulku, ktorá spomína potvrdenie mestskou pečaťou.¹⁰¹ Listiny zväčša vyhotovoval mestský notár. V Krupine to bol menovite v roku 1467 notár Andrej Manen, v listine Mateja Korvína, ktorého žiadal o odpustenie daní.

Mestská pečať

Najstarší mestský pečatný symbol s motívom baránka má pôvod v 13. storočí. Najstarší známy doklad na pečať Krupiny sa zdá byť listina z roku 1316. Táto listina nepriamo hovorí o ešte staršej z roku 1311, ktorá sa nezachovala. Na listine z roku 1316 sú zvyšky oblúka hornej pečate z čierneho vosku s neúplným kruhopsom: + SIGILLVM · DE · CORPONA.¹⁰² Hoci má toto pečatidlo až 37 mm priemer, ide o menšie pečatidlo. Jestvovalo aj väčšie, ktorého priemer bol 48 mm.¹⁰³ Aj vznik väčšieho pečatidla sa hlási do začiatku 14. storočia. Je medzi nimi rozdiel. Kým na väčšom pečatidle je veľkonočný baránok obrátený doprava, na malom smeruje doľava. Za podklad historického erbu sa považuje symbol z menšieho pečatidla, lebo podľa neho bol smer baránka prevzatý aj do erbovej listiny.

Mestský erb

Mestský erb Krupiny je zložený z dvoch častí. Motív baránka pramení v staršom erbe. Pôvodne sa predpokladalo, že erb Baránka dostala Krupina od panovníka Ondreja II. v roku 1218 za pomoc, ktorú údajne poskytla v križiackej výprave. Panovník však v tom čase mestám ešte erby neudeloval a mestá si pečatné symboly volili samy v neskoršom období.

Najstaršia podoba Baránka je známa z viacerých pečatných listín od stredoveku do 17. storočia. Jeho opis je nasledovný: V červenom štíte strieborný, obrátený späť hľadiaci veľkonočný Baránok v zlatej zbroji (zbrojou sa nazývajú kopytka) so zlatou gloriolou okolo hlavy nesie na zlatej krížom zakončenej žrdi striebornú zástavu s červeným krížom.¹⁰⁴

Richtári mesta do r. 1526

1266 Dietrich, 1274 Dietrich, 1278 Herbardt, 1311 Iwan filius Iwance, 1316, Nicolaus, 1357 Johannes, 1361 Nicolaus, 1369 Andreas, 1370 Paulus, 1430 Jacobus, 1431 Johannes Schnorrer, 1435 Johannes filius Philipi, 1436 Jacobus, 1449 Johannes Schretter, 1452 Andreas Detreh, 1453 Johannes Strettel, 1487 Nicolaus Michalkovich, 1490 Thomas Mayer, 1491 Thomas Mayer, 1492 Petrus Stenghel, 1493 Walter Layper, 1494 Walter Layper, 1494 Laurentius Kindermann, 1497 Petrus Stenghel, 1498 Michael Rumekehr, 1499 Petrus Stenghel, 1500 Michael Schneider, 1501 Andreas Bonzgot, 1507 Wolfgang Norlinger, 1509 Walter Treutler, 1512, Stephanus Feyeraend, 1517 Wolfgang Norlinger, 1518 Walter Treutler, 1521 Michael Mayer, 1522 Peter Skolnik, 1523 Johannes Treutler, 1524 Michael Mayer, 1525 Leonardus Gastel, 1526 Georgius Wann.¹⁰⁵

10. OSOBNOSTI MESTA

Farár Ján

Bol významným farárom mesta, spomínaný je v rokoch 1415, 1416 a 1420. Súčasne bol stoličnobelehradským prepoštom a pätkostolským kanonikom a vicekancelárom kráľovnej. Je spomínaný aj ako rektor (*plebanus seu rector parochialis*).¹⁰⁶

Majster Tomáš

Začiatkom 16. storočia pôsobil v Krupine, kde pre zhotovil niekoľko antifonárov pre Krupinu, Banskú Bystricu a možno aj iné mestá. Pravdepodobne bol aj autorom misálu, ktorý sa spomína v najstaršom inventári kostola z roku 1618 v najstaršej zachovanej mestskej knihe, aj vo farskej kronike od Melichara Nižňanského.¹⁰⁷

Počty študentov podľa zachovaných matric na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 20 študentov.¹⁰⁸

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Najstarším priamym dokladom o živote kresťanov v Krupine sú **základy Kostola sv. Petra** z polovice 12. storočia. Nájdené boli archeologickým výskumom v rokoch 1993 – 1994 v lokalite Na Petre. Pôvodne románsky kostol bol pravdepodobne v 14. storočí prestavaný v gotickom slohu. Pri kostole sa pochovávalo od 12. do 16. storočia. Nemeckí osadníci, ktorí sa začali usadzovať na území Krupiny, na zdôraznenie svojho osobitého právneho postavenia postavili na vyvýšenine v rámci trhovej osady pri rieke Krupinici veľkú trojlodovú baziliku – nový **románsky Kostol Panny Márie**. V Krupine teda boli dva kostoly – Kostol sv. Petra pre Slovákov a Kostol Panny Márie pre Nemcov.¹⁰⁹

Najstaršia písomná zmienka o práve voľby farára v Krupine sa nachádza v privilegálnej listine Bela IV. z 15. 12. 1244. Podľa prvého bodu privilegií boli krupinskí mešťania oprávnení voľiť svojho farára. Spočiatku krupinský farár patril pod právomoc zvolenského archidiakona. V roku 1263 je v privilegiu pre Partizánsku (Nemeckú) Lupču zmienka o vyňatí ich farára spod právomoci archidiakona a jeho podriadenie priamo ostrihomskému arcibiskupovi podľa príkladu farára v Krupine a Banskej Štiavnice.¹¹⁰

Najstarším po mene známym farárom v Krupine je Teodor, ktorý sa uvádza v registri pápežských vyberačov desiatok v rokoch 1332 – 1337.¹¹¹ Krupinský farár odviezol 150 grošov desiatku, pretože jeho ročný príjem predstavoval približne 25 hrivien striebra. Bola to značná čiastka. Pre porovnanie banskobystrický farár mal príjem iba 7 hrivien a zvolenský farár 13 hrivien. Väčším bohatstvom disponoval banskoštiavnický farár, ktorého majetok sa odhadoval na 48 hrivien.

Ďalším významným farárom bol Ján (por. kap. 10 Osobnosti).

V súvislosti s bojmi o trón po smrti Albrechta Habsburského okolo roku 1440 Jiskrovi vojaci zabrali kostol a opevnili ho hradbami so štyrmi baštami v nárožiach. Takto vznikla pevnosť, respektíve mestský hrad.

Krupinskí farári sa starali o veriacich spolu s kaplánmi. Najstarší doklad o kaplánovi v Krupine je v mestskej úradnej knihe, v testamente z roku 1497, kde sa spomína niekdajší krupinský farár Štefan a kaplán Pavol.¹¹² Medzi posledných katolíckych farárov patril Pavol, spomínaný v roku 1518. V roku 1538 sa spomína farár Ján, ktorý v rokoch 1538 – 1540 z Krupiny odišiel a nahradil ho proreformačný farár Ján Kresling alebo Ján Klein. V roku 1526 boli z kostola prevzaté strieborné kalichy, ampuly a kríže na financovanie obrany proti Turkom. Začiatkom 16. storočia v Krupine pôsobil majster Tomáš, ktorý zhotovil niekoľko antifonárov pre Krupinu, Banskú Bystricu a možno aj iné mestá. Pravdepodobne bol aj autorom misálu, ktorý sa spomína v najstaršom inventári kostola z roku 1618 v najstaršej zachovanej mestskej knihe aj vo farskej kronike od Melichara Nižňanského.¹¹³

1 MMKa inv.č.11; CDSI II, s. 31 – 32, č. 45.

2 CDSI II, s. 113-114, č. 168

3 MMKa inv.č.13.

4 MMKa, inv.č. 43.

5 CDH IX/6, s. 352, č. 129.

6 MMKa, inv. č. 18.

7 MMKa, inv. č. 21.

8 MMKa, inv. č. 35.

9 MMBŠ-N, č. 31: 28. 2. 1492

10 MMBŠ-MOL, I-34, škat. 1, č. 23: 12. 9. 1508

11 MMBŠ-MOL, I-697, škat. 4, č. 548: 9. 1. 1521.

12 Kniha žilinská, s. 132, inv. č. 87; Tamže s. 117, inv. č. 63 1462 krupinské právo.

13 CDSI I, s. 70 – 73, č.74; ide o interpolovanú listinu, práve v časti metácie, ale aj tak predstavuje prvý doklad o území Krupiny aspoň v súvislosti s riekou Krupina, dnes Krupinica.

14 LUKÁČ, Krupina, s. 26. Karpfen – 1773, 1786. MAJTÁN, Názvy obcí, s. 216; VARSÍK, Branislav, K sociálnym a národnostným bojom, s. 49.

15 Encyklopédia miest a obcí, s. 536.

16 CDSI II, s. 31 – 32, č. 45; JUCK, Výsady I, s. 36, č. 5

17 MMKa, inv.č.10; CDSI II, s. 31 – 32, č. 45; JUCK, Výsady, s. 36, č. 5.

18 Originál sa nezachoval, zmienka sa nachádza v listine Bela IV. z roku 1244. Listina z roku 1238 – CDSI II, s. 24, č. 32; Listina z 15. decembra 1244 vydaná *apud Curpuna*. Originál MMKa, inv.č. 11; CDSI II, s.113 – 114, č. 168.

19 LUKÁČ, Krupina, s. 22 – 25.

20 Podľa R. Marsinu bol text metácie zostavený až v 13. storočí a potom bol vsunutý do textu pôvodnej listiny pred jej potvrdením Belom IV. v roku 1262. CDSI I, s. 71, č. 74.

21 CDSI II, s. 24, č. 32.

22 CDSI II, s.113 – 114, č. 168; JUCK, Výsady I, s. 38, č. 12.

23 JUCK, L. Výsady I, s.48 – 50, č.33.

24 CDAC X, s. 151 – 153, č. 106.

25 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38.

26 JUCK, Výsady I, s. 130, č. 157. Listina bola vydaná vo Zvolene.

27 MMKa, inv. č. 10.

28 Táto výsadná listina sa nezachovala v origináli, ale iba ako konfirmácia v texte privilegia Bela IV z 15. 12. 1244; CDSI II, s. 113 – 114, č. 168; JUCK, Výsady I, s. 36, č. 5: 1238; JUCK, Výsady I, s. 38, č. 12: 15. 12. 1244.

29 Originál MMKa, inv. č. 11; CDSI II, č. 168; JUCK, Výsady I, s. 38, č. 12.

30 MMKa, inv.č. 3; JUCK, Výsady I, s. 54, č. 40; RA II, č. 1051.

31 MMKa, inv.č.4; JUCK, Výsady I, s. 59, č.49; RA II, č. 2531; CDH V/2, s. 199 – 201.

32 MOL DL 50 550; JUCK, Výsady I, s. 108 – 109.

33 MMKa, inv. č. 17; MOL DL 50 550.

34 MOL DL 86 522.

35 MMKa, inv.č. 33

36 RA II, s. 208, č. 1864; ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 78.

37 LUKÁČ, Krupina, s. 30.

38 MMKa, inv. č. 18.

- 39 MMKa, inv. č. 15.
 40 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s.78
 41 MMKa, inv. č. 31.
 42 Originál MMKa, inv. č. 11; CDSI II, č. 168; JUCK, Výsady I, s. 38, č. 12.
 43 MMKa, inv. č. 14; JUCK, Výsady I, s. 63, č. 57; CDH V/2, s. 442-443; RA II. č. 2864.
 44 MMKa, inv. č. 16.
 45 CDSI II, s. 313 – 314, č. 450; JUCK, Výsady I, s. 42, č.24.
 46 MES III, s.53 – 54, č. 95; JUCK, Výsady I, s. 46, č.30.
 47 JUCK, Výsady I, s. 48 – 49, č. 33.
 48 JUCK, Výsady I, s. 112 – 113, č. 133.
 49 JUCK, Výsady I, s. 130 – 131, č. 159.
 50 JUCK, Výsady I, s. 130, č. 157.
 51 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 83.
 52 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 82 – 85; ZsO I, č. 957; PDSS V, s. 47 – 48, č. 12. Listina pochádza z 16. 3. 1389 a mesto Pricvidza v nej prosí predstaviteľov mesta Krupiny, aby sa mohli riadiť ich právom a využívať mestský súd najmä pri riešení zložitých právnych sporov. ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 83; SOKOLOVSKÝ, Správa stredovekej dediny, s. 245 – 246.
 53 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 83. BEŇKO, Starý Turiec, s. 180.
 54 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 83; SOKOLOVSKÝ, Správa stredovekej dediny, s. 245 – 246.
 55 RDSI II, s. 192, č. 402; JUCK, Výsady I, s. 91 – 92, č. 103.
 56 CDH XI, s.522, č. 9; MARSINA, Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381, s. 27.
 57 MARSINA, Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381, s. 29; CDH XI, s. 522 – 524.
 58 Originál MOL DL 429; CDH IX/7, s. 619; MARSINA, Výsady pre žilinských Slovákov, s. 27.
 59 CDH XI, s. 528 – 533; MARSINA, Výsady pre žilinských Slovákov, s. 34 – 35.
 60 MARSINA, Výsady pre žilinských Slovákov, s. 35.
 61 CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 92. 1457 rada mesta Žiliny dáva zapsati do městské knihy svědectví města Krupiny o zachovalosti Michala Soukeníka, souseda žilinského.
 62 KUZMÍK, Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov, s. 451.
 63 CDSI II, s. 113 – 114, č. 168; JUCK, Výsady I, s. 38, č. 12
 64 MERTANOVÁ, Ius tavernicale, s.18, 22.
 65 HUDÁK, Patrociniá na Slovensku, s. 391.
 66 LUKÁČ, Krupina, s.132 – 133.
 67 ZsO IV, s. 256, č. 1078 – listina z roku 1413; ZsO V, s. 92, č. 138 – listina z 26. 1. 1415; MMKa, inv. č. 50 sign. IB 8, listina z 31. 8. 1437.
 68 O tom, že Krupina bola opevnená už v prvej polovici 15. storočia nás informuje listina Ostrihomskej kapituly z roku 1437, v ktorej ustanovuje za správcu nemocnice sv. Alžbety v Krupine Štefana Martiniho. V listine sa hovorí, že nemocnica stojí za hradbami mesta: „*extra muros opidi Carponensis*“ ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 19 – 20.
 69 LUKÁČ, Krupina, s. 215 – 216.
 70 Pozri poznámka 68.
 71 PIEKOSIŃSKI, Kodeks dyplomacyjny Malopolski IV, s. 394, listina č. 1416 (Vladislav III. dat. 18. 12. 1441).
 72 JUCK, Výsady I, s. 35 – 36, č. 3; CDSI II, č. 32.
 73 MARSINA- MAREK, Tatársky vpád, s. 17.
 74 JUCK, Výsady I, s. 38, č. 12; CDSI II, s. 113 – 114, č. 168.
 75 PDSS, V, s.136 – 138, č.64; CDH XI, 535 – 541, č. 15; ZsO II/1, č. 3795.
 76 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 18.
 77 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 19.
 78 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 19.
 79 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 20.
 80 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 21.
 81 MMKa, inv. č. 58.
 82 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 23.
 83 *Testimonium Hungarorum* 1244; V listine z 6. 6. 1311 sa spomína aj *Iwan filius Iwancae, civis de Corpona*. RDSI I, s. 375, č. 890.
 84 MMKa, inv.č. 33.
 85 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 86; VLACHOVIČ, Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí, s. 75 – 76.
 86 MAREK, Cudzie etniká s. 337. Stotožňuje kláštor s dnešnou dedinou Bělápátalva s niekdajším cisterciáckym opátstvom Bělháromkút.
 87 *Corpona civitas habet domos* 234. MOL MKA, E 158, A 2679, Tom. LIX, s. 575 – 595. Conscriptio portarum Comitatus Zoliensis.
 88 LUKÁČ, Krupina, s. 29.
 89 LUKÁČ, Krupina, s. 29.
 90 RDSI II, s. 57, č. 85.
 91 RDSI I, s. 407, č. 950.
 92 FEJERPÁTAKY, Magyaország városok régi szamadáskönyvei, s. 1, 8, 19.
 93 1490 – fond mesto Krupina: úradné knihy, inv.č. 812; LUKÁČ, Krupina., s. 116.
 94 CDSI II, č. 167; JUCK, Výsady I, s. 12.
 95 PDSS III, s. 215 – 217, č. 106.
 96 MMKa, mestská kniha z rokov 1564 – 1650.
 97 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s. 84 – 85.
 98 MMKa, inv. č. 33.
 99 LUKÁČ, Krupina, s.117.
 100 RDSI I, s. 407, č. 950.
 101 „*Nicolaus, iudex de Corpona... Cristlinus filius rymar, Andreas pellifex, Petrus, gener Týrling et Henricus institor, iurati, Prehtoldus et Walterus ac ceteri cives de eadem*. RDSI II, s. 57, č. 85
 102 RDSI I, s. 375, č. 880 (rok 1311) a RDSI II, s. 57, č. 85; NOVÁK, Pečate I, s. 505 – 506.
 103 Jeho ošúchaný odtlačok sa nachádza na liste zo 6. 6. 1542. MMTT, Missiles K2.
 104 NOVÁK, J. Slovenské mestské a obecné erby, s. 220 – 222.
 105 ZREBENÝ, Z feudálnych dejín, s.97.
 106 CDH X/8, s. 582 – 583; LUKÁČ, Krupina, s. 132.
 107 LUKÁČ, Krupina s. 133.
 108 Krakov 9 osôb, Viedeň 11 osôb. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 250. Metryka czyli album, s. 397. TŮSKÉS, Magyaország diákok, s. 12.
 109 LUKÁČ, Krupina, s.132.
 110 JUCK, Výsady I, s. 44 – 46, č. 29 a 30. Por. aj heslo Partizánska Lupča, kap. 4: Vznik mesta, časť Základné privilégium.
 111 MVSI I, s.98, č. 574.
 112 MMKa, úradné knihy, zápisy o veciach predjednaných pred orgánmi mesta Krupiny (*Stadtbuech*) 1487 – 1640, inv. č. 812; citované podľa LUKÁČ, Krupina, s. 133.
 113 Tamže.

KRUPINA

germ. Karpfen, hung. Korpona

1. Name

Earliest mention: Corpona (1238)

Other names and variants:

Latin sources: 1244 *Cvřpuna*, 1274 *Corpona*, 1361 *Corpona*, 1421 *Korpona*, 1466 *Corpona*, 1518 *Corpona*

German sources: 1492 *Körpp(e)n*, 1508 *Cörppn*, 1521 *Korpenn*

Etymology: Krupina probably got its name after the nearby river; the name itself is derived from Old Slavic root *krup* – coarse, as the river had rough and rocky bottom.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Zvolen District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Hont Comitatus (medieval county)

Medieval road connection, toll collection places: Krupina was connected to the main road (*magna via*), linking the mining settlements in Horehronic (Upper Hron River region) with central Hungary, Orava region and Poland.

Boundaries: Béla IV confirmed the agreement between the abbot of Bzovík (*Buzouk*) and Saxons of Krupina in 1238 on using of land of Briáč (*Bracku*). In 1238 Béla IV granted Krupina the land of Pomaj (*Pomagh*) and exempts the town from jurisdiction of the Hont Castle.

3. Earliest settlement

Earliest settlement in Krupina dates back to the Neolithic Age. Slavic population settled this area in the 5th-7th century. Krupina territory probably belonged to the Great Moravia. Hungarian tribes gained control of Principality of Nitra before by the 10th century, though they did not disrupt local Slovak settlements.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town

Basic privilege: Original privileges granted probably in 1238 had been lost during the Tatar invasion, therefore were granted anew and confirmed by Béla IV on 15 December 1244; these contained:

- right to freely elect mayor and choose priest
- guests exempted from jurisdiction of Zvolen Comes and other judges
- right to cut timber and stone within the town area

Confirmations of the basic privilege: 1270 by Stephen V, 17 August 1274 by Ladislaus IV, 2 December 1326 by Charles Robert, 12 June 1369 by Louis I the Great, 7 January 1435 by Sigismund, 1517 by Louis II

Important partial privileges and confirmations (selection):

9 May 1278 – Ladislaus IV by request of mayor Herberd and Krupina pastor confirms that Krupina townsmen are subjects only to jurisdiction of the ruler

1393 – Sigismund grants the town the privilege of two annual fairs

27 January 1406 – Sigismund exempts the property and goods of Krupina townspeople from paying tolls throughout the country

12 April 1409 – Sigismund at the request of the townspeople and guests of Krupina grants the town of Krupina (*civitas Korpona*) the right to hold markets twice a week

12 April 1421 – Sigismund confirms that Krupina townsmen are subjects only to jurisdiction of royal *tavernicus*

Town law: Krupina was governed by the North German variant of the Magdeburg law.

5. Architectural development and town topography

The oldest sacred building in the town is the Church of the Virgin Mary, (later of the Blessed Virgin Mary), built by German guests in the early 13th century. The church was rebuilt in Gothic style in the early 15th century. The Church of St. Elisabeth was attached to the town hospital. First mentions of secular buildings date back to 1266, of town walls to 1437. Town Hall was situated in the square. Ground plan of the town was integral, regular and rectangular, typical for Gothic and Renaissance towns. Houses of the wealthiest burghers were built in the square.

6. Significant events (chronology)

1238 – first mention of Krupina

1241-1242 – Tatar invasion

15 December 1244 – Béla IV confirms the original town privileges lost during the Tatar invasion

1424 – Sigismund donates Zvolen Comitatus with towns of Zvolen, Brezno and Krupina to his wife Barbara

1440 – Krupina probably captured by John Jiskra; his garrison remains in town for 20 years and builds church, walls and bastions

1442 – George Gara, supporter of Vladislaus Jagiellonian, beats defenders of the town, occupies church and inflicts heavy damage to the town

1447 – Krupina burned, most of its townspeople died during the power struggles over the throne of Hungary

1453 – Matthias Corvinus takes Krupina from John Jiskra and grants the town privilege of special protection by the rulers of Hungary

1522 – Krupina becomes, together with seven mining towns, the property of Queen Mary, wife of Louis II

7. Demographic development

Krupina emerged as a medieval town on the arrival of German (Saxon) guests at the turn of the 12th and 13th century. Town population consisted of Germans, Slovaks and Hungarians. In the 14th and 15th century many mayors bore apparently Slovak surnames (Iwan, syn Iwankov, Michalkovič, Školník).

8. Economic activities

In the Middle Ages Krupina townspeople were engaged in trade, crafts, agriculture and especially viticulture. A document of 1316 mentions Andrew pelifex (furrier) and Henry institor (merchant). Among other craftsmen are mentioned Henchus dictus Goldschmidt (goldsmith) in 1357, Gaspar Carnifex (butcher) in 1431, Lorenz Kromer (merchant) in 1503. Since 1510 markets were held on the feast of St. Dorothy and the feast of St. Peter and Paul.

9. Town administration

Municipality: headed by mayor, annually elected by broader town community; town council initially consisted of members only of German nationality; other nationalities were granted equal rights by Louis II

Town chancery: first known deed issued in 1311

Notary: Andrew Manen mentioned by name in 1467

Seal: the oldest seal was made in the 13th century; the oldest preserved document sealed by Krupina comes from 1316

Coat of arms: dates back to the 13th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

priest John – mentioned in 1415, 1416, and 1420; provost in Székesfehérvár, canon in Pécs, Queen's vice-chancellor, rector

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 20

11. Church history

There were two churches in Krupina – Church of St. Peter for Slovaks and Church of the Virgin Mary for the Germans. The earliest written mention of election of a priest is in privilege charter granted by Béla IV on 15 December 1244.

Vladimír Rábik

LEVOČA

nem. Leutschau, maď. Lőcse

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Podľa najstaršej zachovanej spišskej kroniky – Spišskosobotskej kroniky – spísanej po roku 1457, bola Levoča vybudovaná bezprostredne po tatárskom vpáde.¹ Podľa kroniky kartuziánskeho kláštora na Skale útočiska, spísanej po roku 1517, sa tak stalo v roku 1245.²

Najstarší hodnoverný údaj

19. 9.1249 Belo IV. na žiadosť spišského prepošta Mateja obnovuje donáciu Ondreja II. na dedinu Jablonov pre spišských prepoštov. Pri jej ohraničení sa spomína aj veľká cesta vedúca do Levoče (*ad magnam viam qua itur ad Leucha*) a k darovanému majetku patrila aj lúka nazývaná *Wizosnica*, ležiaca v lese nad Levočou (*in silva supra Leucham*).³

Ďalšie názvy a varianty⁴

Latinské pramene

1263 *Leucha*, 1263 *Lywoche*, 1271 *in Leucha, civitate provincie capitali*, 1289 *Luche*, 1295 *Luchsa*, 1298 *Laucha*, 1299 *Lyucscha*, 1299 *Levtscha*, 1342 *civitas Lewoche*, 1317 *Lewoche civitas nostre provincie capitalis*, 1349 *Leucha*, 1409 *Lewoche*, 1412 *Lewtze*, 1435 *oppidum Lewoche*, 1454 *civitas Lewchiensis*, 1455 *Lewtssowie*, 1455 *Lewchouia*, 1471 *civitas Leuchowiensis*, 1474 *Lewchowia*, 1497 *Lewtzwie*, 1505 *Lewchowya*, 1514 *Lewchouia*.⁵

Nemecké pramene

1328 *Hauptschtath Leusch mit ihren vorwerken*, 1366 *Hauptstadt Leutsch*, 1427 *Leutscha*, 1440 *Lewza*, 1443 *Lewtza*, *Lewtscha*, 1451 *Lewtscha*, 1452 *Lewtschaw*, 1469 *Leutschaw*, 1485 *Lewtzwaw*, 1495 *Lewtscha*, 1507 *Lewtzwaw*, 1510 *Lewsch*.⁶

Slovenské (české) pramene

1449 *s Lewoczem*, cca 1451 *v Lewoczi*, 1452 *s Lewoczem*, 1458 *v Lewoczy*.⁷

Etymológia názvu

Názov Levoče sa radí medzi najstaršie osadné názvy na Spiši slovenského pôvodu, pôvodne sa vzťahoval na pomenovanie potoka – dnes Levočský potok – s apelatívnym významom ľavostranného prítoku Hornádu – Lěvoča.⁸ Názov potoka je doložený už v roku 1263 (*fluvium Leucha*).⁹ Podľa Vladimíra Šmilauera názov označuje „bystrinu“, zurčiaci potok.¹⁰ Typologicky sa vyskytuje aj v ojnkonymii iných slovanských jazykoch.¹¹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Levoča, geografická poloha: 49° 01' severnej zemepisnej šírky, 20° 35' východnej zemepisnej dĺžky, nadmorská výška: 570 m n. m.

Sídliisko je situované v členitom regióne v Hornádskej kotline na južnom úpätí Levočského pohoria a Levočskej planiny, z východu ju obkolesuje pohorie Branisko a Šarišská vrchovina. Levočský potok, vyvierajúci v Levočskom pohorí a pretekajúci chotárom Levoče, je najvýznamnejší ľavobrežný prítok Hornádu, druhej najvýznamnejšej rieky Spiša, a bol významným determinantom tunajšieho osídlenia. Hornádska kotlina má oproti severnejšie ležiacej Popradskej kotliny skôr miernejšie teplé a vlhké podnebie, čo pozitívne ovplyvňovalo vyživovacie zázemie tunajšieho osídlenia. Z hľadiska pôdneho fondu tvoria chotár Levoče najmä hnedé, nížinné pôdy, v zalesnených častiach sú to hnedé lesné a horské pôdy s prevahou ihličnatých lesov a zvyškami pôvodne rozšírenejšieho bukového porastu.¹² Aj podľa už spomenutej kroniky kartuziánskeho kláštora zo Skaly útočiska z konca stredoveku bola Levoča vybudovaná na vrchu, kde bol pôvodne bukový les.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Už podľa najstaršej písomnej správy z roku 1249 ležala Levoča na významnej komunikácii označenej ako „veľká cesta“, viedla zo Spišského Podhradia cez Levoču a ďalej pokračovala západným smerom do Spišského Štvrtku (1263)¹³ a odtiaľ do Spišskej Soboty (1273).¹⁴ Ako veľká cesta medzi Levočou a Spišskou Sobotou s napojením na Kežmarok je priamo doložená v roku 1289.¹⁵ Táto veľká cesta sa pripomína aj pri ohraničovaní majetku Klčova v roku 1282 a vytyčovaní majetku vo veľkosti dva a pol poplužia v chotári Spišského Hrhova v roku 1295.¹⁶ Pri Spišskom Štvrtku sa na ňu napájala ďalšia významná komunikácia, ktorá viedla z Gemeru cez Smižany (1293).¹⁷ Východná vetva tejto cesty sa pri Spišskom Podhradí rozdeľovala tak, že jedna smerovala cez Bijacovce a Vítaz do Šariša, druhá vetva smerovala zo Spišského Podhradia do Spišských Vlách a povodím Hornádu až do Gelnice, odkiaľ pokračovala cez Mníšek do Jasova.¹⁸ Iná veľká cesta, vedúca z Bystrian do Levoče, sa v roku 1298 uvádza pri vytyčovaní majetkovej čiastky v chotári Trstian.¹⁹

Pohraničné clo sa vyberalo sa v Podolínci (1356), v Starej Lubovni (1330) a v Spišskej Starej Vsi na brode cez rieku Dunajec. Tridsiatková stanica sa nachádzala aj v Levoči a Kežmarku.²⁰ Mýto sa vyberalo v Spišskom Podhradí, pri Spišskej Novej Vsi, pri Starej Lubovni, pri Plavči.²¹ Mýtna stanica bola aj v Slovenskej Vsi, Lučivnej, a Kolínovciach (1382).²² K roku 1416 je aj v Levoči doložená tridsiatková stanica.²³

Chotár

Už pri potvrdení výsad pre Spoločenstvo spišských Sasov kráľom Karolom I. v roku 1317 sa Levoča označuje za hlavné kráľovské mesto tejto provincie s pevne určenými hranicami, v rámci ktorých tu jestvovali viaceré majetky – čiastky, kúrie a dvorce – menovite sa však uvádzajú len Landwardova kúria a dedinka Kypperserde (dnes Uloža).²⁴ Keď v roku 1319 vypukol medzi spišským prepoštom Henrichom a spišským grofom Štefanom spor o hranice dediny Vyšné /Nižné Repáše, boli obe strany nútené vytýčiť nanovo vzájomné hranice. Dozvedáme sa pritom aj o ceste vedúcej z Repášov do Levoče a ich spoločnej hranici s levočským majetkom – dedinkou Kypperserde (Uloža).²⁵ Hraničný medzník medzi levočským chotárom a Spišským Hrhovom je opísaný aj v listine spišského župana Balda z roku 1295, nachádzal sa pri ceste v mieste, kde táto prekračovala potok (Hrhovský potok) pod kopcom.²⁶ Komplexná informácia o stredovekých hraniciach Levoče však nie je známa. Významným spôsobom ich však dotváral systém poddanských majetkov a dedín. Už v roku 1328 sa uvádzajú poddanské majetky Uloža (*Köperen*), Vlkovce (*Wylkostorff*), Hradisko (*Friderichsdorff*), Dvorce (*Durst*) a dedina magistra Gotfrieda (*das Dorff Meisters Gottfriedes*).²⁷ V roku 1441 kráľovná Alžbeta darovala Levoči dedinu Jamník, jej držby sa však mesto ujalo až na základe novej donácie z roku 1453.²⁸ V roku 1454 mesto odkúpilo majetkové práva na dedinu od Jána, syna Petra z Brezovice, hlavného kráľovského taverníka, ktorému tento majetok daroval kráľ Žigmund už v roku 1425.²⁹ Predchádzalo tomu však násilie, ktorého sa dopustili Levočania na Jánovi z Brezovice. Toho v uvedenom roku zajali, keď prechádzal mestom popri verejnej ceste a smeroval k Jánovi Huňadymu a Jurajovi Turzovi na Spišský hrad. Meštania ho držali v žalári, až kým sa nevzdal majetkových nárokov na dedinu Jamník. Po prepustení protestoval proti takémuto počínaniu pred Spišskou kapitulou.³⁰ Od začiatku 15. storočia Levoči patrila aj dedina Závada.³¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Sídelný areál historickej Levoče patrí k pomerne podrobne archeologicky prebádaným lokalitám na Spiši, preto je možné dokladovať tunajšie kontinuálne osídlenie nielen v období praveku (neolitické a eneolitické kultúry reprezentuje kontinuálne obývaný sídelný komplex v polohe Pri podkove, neskôr doplnený aj sídliskovými objektmi v polohách Pri gymnáziu, „Stará Levoča“, Kúty, Ku trom studniam a Kačelak), ale početné sú aj nálezy reprezentujúce tunajšie osídlenie v období od strednej doby bronzovej až po mladšiu dobu rímsku (lokality „Stará Levoča“, Pod Starou Levočou, I a II, Fitfrift – Podkova, Burg, Kúty, mestský vrch, Šibeník, Pod starou hrhovskou cestou, Kačelak, Ku trom studniam, Vinica, Zittenberg, Končistá, Pri studenom potoku).³² Archeológia tiež potvrdzuje, že stredoveké osídlenie Levoče siaha až do veľkomoravského obdobia a aj vybudovanie nového saského sídliska po tatárskom vpáde bolo pokračovaním tejto staršej domácej sídelnej tradície. Toto pôvodné slovanské osídlenie reprezentujú sídelné areály osád v polohe Pri Podkove (Fitfrift) s kontinuitou už od 9. storočia a o niečo málo mladšie slovanské sídliská sú doložené aj v polohách Vojenské cvičisko, Ku trom studniam, Pod „Starou Levočou“ a v dvoch polohách na Mestskom vrchu. V 11. storočí došlo k preskumpeniu tunajšieho osídlenia, ktorej výsledkom bola koncentrácia osídlenia predovšetkým do osád v polohách Vojenské cvičisko, „Stará Levoča“ a Pri podkove (Fitfrift). Išlo tu teda o sídelné zoskupenie viacerých osád, medzi ktorými mala osobitnú – zrejme centrálnu – správnu funkciu najmä osada v polohe „Stará Levoča“, o čom svedčí skutočnosť, že po jej zániku v dôsledku tatárskeho vpádu sa jej funkcia preniesla na nové sídlisko budované saskými hosťami od polovice 40. rokov 13. storočia severne od Staréj Levoče a spolu s ňou sa preniesol aj pôvodný názov. Stará Levoča sa v písomných prameňoch objavuje ešte aj v roku 1436 a podľa tohto dokladu viedla do nej jedna zo starých ciest v okolí, bola teda dôležitou predmestskou lokalitou.³³

Osobitne významný je tiež náraz aglomerácie a sídelnej štruktúry sídliska v polohe Vojenské cvičisko, kde nálezy potvrdzujú kontinuitu tunajšieho osídlenia až do 15. storočia. V lokalite bol vybudovaný aj románsky kostol s pretiahnutou polkruhovitou apsidou, neskôr prebudovaný v polovici 13. a začiatkom 14. storočia s kupeckým patrocinom sv. Mikuláša. Jestvovala pri ňom aj bližšie neidentifikovaná stavba azda sakrálneho charakteru (kláštor).³⁴ Táto osada ležala pri križovatke významnej krajinskej cesty z Levoče smerujúcej na juh, čo len posilňovalo jej význam.

Pozoruhodné sú zmeny charakteru osídlenia v polohe Pri podkove, kde sa v tesnom susedstve staršej slovenskej osady po tatárskom vpáde sformovalo nové sídlisko saských hostí s kostolom sv. Alžbety, fyzicky vymedzené voči staršiemu osídleniu aj pevnostným valom (priekopou).³⁵

Pôvodne samostatné osídlenie sa formovalo v 11. až 13. storočí aj v polohe pri kostole sv. Ducha, kde sa postupne vyformovala osada známa pod názvom Kacvinkel. Osada však bola koncom 13. storočia čiastočne adaptovaná výstavbou hradobného systému a mestskej brány do sídelného areálu stredovekého mestského zriadenia.³⁶

Tatársky vpád v roku 1241 znamenal radikálnu premenu charakteru tunajších osád a vynútil si potrebu formácie sídliska schopného plniť aj obrannú a fortifikačnú funkciu. Príchod saských hostí z Durínska (ako na to poukazuje patrocinium sv. Alžbety Durínskej) znamenal aj zmeny v sociálno-právnom prostredí a po udelení výsad Spoločenstvu spišských Sasov v roku 1271 sa práve tunajšie saské sídlisko stalo hlavnou a centrálnou správnu lokalitou pre celú provinciu. Situácia s osídlením v Levoči korešponduje aj s celkovým vývojom saskej provincie, ktorá už niekedy od začiatku 80. rokov 13. storočia postupne v sebe integrovala aj ostatné samosprávne organizácie valónskeho (latinského s centrom v Spišských Vlachoch), staromaďarského a slovenského obyvateľstva. Tento vývoj sa dokončil najneskôr v 90. rokoch 13. storočia a viedol k posilneniu pozície inštitúcie spišských Sasov voči kráľovskej správe, reprezentovanej inštitúciou Spišskej župy a tiež voči šľachtickej župe desiatich spišských kopijníkov.³⁷ Takýto vývoj viedol k formovaniu mestského zriadenia, ktoré už v čase vydania privilégia pre spišských Sasov v roku 1271 bolo v pokročilom stave, pretože práve Levoča bola určená za jej administratívne centrum.³⁸ Zavŕšenie tohto procesu a fyzické vymedzenie „Novej“ Levoče, zahrňujúcej v sebe aj sídelné areály tunajších osád, bolo realizované výstavbou mestského opevnenia na konci 13. a začiatku 14. storočia.³⁹

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské mesto (personálske),⁴⁰ pôvodne člen Spoločenstva Spišských Sasov.

Základné privilégium

25. 8. 1271⁴¹ uhorský kráľ Štefan V. udeľuje saským hostom na Spiši spoločné výsady a za správne centrum ich provincie označuje Levoču. Výsady obsahovali tieto privilégia:

- povinnosť každoročne platiť na sviatok sv. Martina (11. 11.) pozemkovú daň vo výške 300 budínskych hrivien čistého striebra;
- oslobodenie od všetkých daní a poplatkov, vyberaných v kráľovstve;
- vojenskú povinnosť vyzbrojiť do kráľovského vojska 50 kopijníkov (*viris armatis lanceatis*), a to aj v čase vojenských výprav mimo Uhorské kráľovstvo;
- povinnosť pohostiť panovníka s jeho sprievodom pri návšteve Spiša;
- právo voľby vlastného richtára a župana (grófa), ktorý bude spoločne so spišským županom rozsudzovať všetky ich spory;
- za sídlo saského grófa sa určila Levoča ako hlavné mesto saskej provincie (*in Leucha, civitate provincie capitali*);
- zo súdnych poplatkov dve tretiny mal dostávať spišský župan a jednu tretinu saský gróf s tým, že za ľahké zranenie sa stanovila pokuta pol hrivny, za zmrzačenie, odseknutie údov 5 hrivien, za vraždu 10 hrivien, menšie zločiny smel saský gróf súdiť samostatne;
- právo voľby farára vo vlastných kostoloch so slobodnými desiatkami;
- vyňatie spod súdnej právomoci spišského župana;
- povinnosť výmeny mincí, každoročne od veľkonočného týždňa a počas nasledujúcich šiestich týždňov odovzdať staré mince a potom prijať nové kráľovské mince;
- právo rybolovu a lovu v lesoch;
- právo kultivácie zeme pre vlastné užívanie;
- povinnosť zapatriť kráľovských vyberačov pozemkovej dane v počte štyroch osôb aj s piatimi koňmi až do času, kým nezhrmaždia potrebné prostriedky na zaplatenie dane;
- právo banského podnikania.

Konfirmácie základného mestského privilégia

- 12. 11. 1317⁴² Karol I. potvrdzuje a upravuje výsady spišských Sasov.
- 1328 Karol I. potvrdzuje svoju výsadnú listinu z 12. 11. 1317.⁴³
- 1366⁴⁴ Ľudovít I. potvrdzuje privilégium Štefana V. z 25. 8. 1271.

Významnejšie privilégiá a mandáty (výber)

- Pred 12. 11. 1317 uhorský kráľ Karol I. povyšuje Levoču na kráľovské mesto a udeľuje jej právo skladu.⁴⁵
- 5. 10. 1364 uhorský kráľ Ľudovít I., prenáša sídlo provincie spišských Sasov zo Spišského štvrtka späť do Levoče a súčasne potvrdzuje právo skladu pre Levoču, ktoré mestu udelil kráľ Karol I.⁴⁶
- 15. 9. 1378 Alžbeta, uhorská a poľská kráľovná, nariaďuje mýtnikom v dedine Ciche, aby vyberali od obchodníkov z Košíc, Levoče a iných spišských miest pri ich cestách do Krakova iba polovicu mýta.⁴⁷
- 7. 3. 1399 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský zakazuje kastelánom a úradníkom na Spišskom hrade brániť mešťanom Levoče (a ostatným členom Spoločenstva spišských Sasov) v slobodnom užívaní lesov.⁴⁸
- 8. 11. 1400 palatín Detrich Bubek z Plešivca nariaďuje provincii 24 spišských miest a všetkým obchodníkom rešpektovať právo skladu Levoče.⁴⁹
- 11. 4. 1411 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský prikazuje spišským mestám dodržiavať právo skladu, udelené Levoči.⁵⁰
- 17. 4. 1411 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský potvrdzuje Levočanom uplatňovanie práva skladu nielen na cudzích, ale aj domáчих obchodníkov.⁵¹
- 17. 6. 1411 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský odníma z majetku mesta dedinu Primovce a daruje ju cisterciackému opátstvu v Spišskom Štiavniku. Za to boli mešťania zo Spišskej Soboty zo svojho majetku v Stojanoch povinní vyplácať Levoči ročne dvadsaťsedem zlatých florénov (*viginti septem florenos auri puri*) v termínoch uprostred Veľkého pôstu, na sv. Jána Krstiteľa (24. 6.) a na sv. Martina (11. 11.).⁵²
- 22. 8. 1419 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský oslobodzuje hostí a všetkých obyvateľov Levoče od platenia tridsiatku a mýtnych poplatkov.⁵³
- 5. 1. 1439 uhorský kráľ Albrecht potvrdzuje privilégium kráľa Žigmunda Luxemburského z 22. 8. 1419.⁵⁴
- pred 11. 12. 1439 uhorský kráľ Ladislava V. daroval obyvateľom Levoče majetkové čiastky v lesoch a poľnostiach nazývané „Trisko“ pri Vyšných a Nižných Repášoch. Tieto majetky však neoprávnene zabrali Benedikt a Mikuláš zo Spišského Hrhova, kráľovná Alžbeta a následne aj kráľ Albert preto prikazujú spišskému županovi a podžupanovi reštituovať Levočanom uvedený majetok.⁵⁵
- 23. 12. 1440 uhorský kráľ Vladislav I. povolil 23. spišským mestám a Hrabušiciam voľbu nového grófa provincie a prenesenie jej sídla z Levoče do Kežmarku.⁵⁶
- Pred 1455 uhorský kráľ Ladislava V. za vernosť a na pamiatku udatných skutkov udeľuje obyvateľom mesta Levoča v Spišskej župe svojou výsadnou listinou erb a právo užívať pri pečatení svojich písomností červený pečatný vosk podľa vzoru iných slobodných kráľovských miest.⁵⁷
- 24. 5. 1461 uhorský kráľ Matej I. nariaďuje Levoči, aby sa jej mešťania zúčastnili ťaženia vojska pod vedením podkapitánov Štefana Zápoľského a Ladislava z Úporu proti poľským zbojníkom, ktorí si v oblasti vystavali pevnosti a prepadávajú obyvateľstvo a podobne aj proti zbojníkom na hrade Muráň.⁵⁸
- 1492 uhorský kráľ Vladislav II. potvrdzuje privilégium kráľa Žigmunda Luxemburského z 22. 8. 1419.⁵⁹

Spišské právo

Udelenie spoločného privilégia pre saské obyvateľstvo na Spiši v roku 1271, na ktorom postupne začali participovať aj iné etnické a spoločenské zložky Spiša, viedlo k vytvoreniu osobitnej samosprávnej organizácie – provincie spišských Sasov, organizovanej na báze spoločného, komunitného práva. Jeho obyčajová forma bola v roku 1370 spísaná a kodifikovaná pod názvom Zipser Wilkühr. Do súčasnosti je známych jeho trinásť odpisov, najstarší pochádza z polovice 15. storočia z prostredia Spišskej Soboty.⁶⁰ Ďalší stredoveký exemplár zo začiatku 16. storočia je známy zo Spišskej Novej Vsi, napokon posledný stredoveký odpis z roku 1511 pochádza z Levoče. Obsahuje celkom 95 článkov s registrom, v ktorom sú zhrnuté ustanovenia rodinného, dedičského a trestného práva.⁶¹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA⁶²

Charakter stredovekej Levoče je – vzhľadom na požiar mesta v roku 1550, pri ktorom z veľkej časti zhorel aj mestský archív – z dobových prameňov len veľmi málo známy, viac informácií poskytuje archeologický a architektonicko-historický výskum objektov v historickom jadre mesta, ktoré sa z veľkej časti zachovali do súčasnosti, no majú svoj pôvod už v stredoveku. Základný urbanistický koncept stredovekého mesta sa opiera o rozsiahle **centrálne námestie** s rozlohou 4,4 ha členené na tzv. **vyšný a nižný ríno**. Pôvodné profánne stavby mali charakter drevozemných objektov, ktoré však už koncom 13. a najmä v 14. storočí (do polovice 14. storočia) postupne nahrádzajú murované stavby. Tie mali spočiatku charakter vežovitých jednopriestorových objektov. Ich výstavba súvisela s pravidelnou parceláciou obvodu námestia i priľahlých ulíc, čo svedčí o systematickom budovaní mestského urbanizmu, no v postupných krokoch. Svedčí o tom skutočnosť, že v rámci tejto parcelácie boli uvedené meštianske objekty situované do hĺbky parcely, a to až vo vzdialenosti 10 až 15 m od uličnej čiary námestia. Výskum meštianskych domov potvrdil, že výstavba ďalších traktov týchto objektov smerom do námestia prebiehala až sekundárne postupne v priebehu 14. storočia, tento proces sa zavŕšil vytvorením urbanisticky uceleného námestia až v prvej polovici 15. storočia. Jeho súčasťou už v stredoveku bola aj **radnica**. Jej podobu však nepoznáme, pretože po veľkom požiari mesta v roku 1549 bola nanovo vystavaná v renesančnom slohu. Dom richtára Jána sa však pripomína už v roku 1330.⁶³

Pozoruhodný je údaj o **hrade** v meste, ktorým bol objekt tridsiatkovej stanice, doložený v roku 1452.⁶⁴ Poukazovalo by to na starobylú inštitúciu tejto ustanovizne, azda siahajúcu do predmestského obdobia.

Architektonickou, no najmä vojensko-obrannou dominantou mesta boli **hradby**, postupne budované v priebehu 14. a v 15. storočí. Dokončené boli údajne v roku 1410.⁶⁵ Pôvodný fortifikačný systém s počiatkami už v 13. storočí však pozostával z drevozemných obranných valov spojených systémom bášť. Symbol veže sa uplatnil aj v najstaršej pečati Provincie spišských Sasov so sídlom v Levoči, doloženej na dokumentoch od roku 1280.⁶⁶

Už v 13. storočí bolo v Levoči a jej bezprostrednom okolí veľké množstvo sakrálnych objektov:

Kostol sv. Mikuláša

Stratil svoju funkciu začiatkom 14. storočia, niektorí bádatelia uvažujú o jeho farskom postavení v tunajšom priestore.

Kostol sv. Jána

Bol postavený s kláštorným objektom a mal špitáľnícku funkciu, ktorú plnil až do roku 1530.

Kostol sv. Alžbety

Pôvodne kostol saského obyvateľstva, osídľujúceho sídelný areál Levoče po tatárskom vpáde. Aj tento kostol po vybudovaní mestského zariadenia s pevnostným vymedzením stratil svoju pôvodnú funkciu, keďže nebol zahrnutý do hradobného obvodu. Počas bojov mesta s Kežmarkom bol v roku 1532 rozobratý.⁶⁷

Kostol Panny Márie na Olivovom vrchu

Podľa starej tradície bol to pustovnícky kostol, nejstovovalo však pri ňom žiadne trvalé osídlenie. Prestavaný bol v rokoch 1311 a 1322. Súčasná podoba je novogotická.⁶⁸

Minoritský kostol a kláštor sv. Ladislava (neskôr Panny Márie)

Bol podľa starších kroník údajne postavený v roku 1308 komesom Ladislavom Dankom, jeho počiatky sú však staršie. Podľa najnovších archeologických nálezov kláštora predchádzala staršia sakrálna stavba už z 13. storočia.⁶⁹ Doklady o levočských františkánoch tiež pochádzajú už z roku 1284.⁷⁰

Špitáľnícky kostol sv. Ducha

Podľa tradície bol postavený už v 11. storočí (1045)⁷¹, v 17. storočí prešiel do správy minoritov a neskôr bol (1747) významne prestavaný v barokovom slohu. Písomný doklad o tunajšom špitáli je známy z roku 1516.⁷²

Kostol sv. Jakuba

Ako najvýznamnejší sakrálny objekt v meste plnil po výstavbe mestského zariadenia funkciu farského kostola (1418 ecclesie parrochiali beati Jacobi apostoli maioris de eadem Lewcza)⁷³. Jeho počiatky siahajú už do polovice 13. storočia, o čom svedčí fakt, že sa v jeho okolí už v tomto období pochovávalo. Podľa predpokladu J. Špirka a F. Javorského je súčasná sakristia pozostatkom tohto pôvodného kostola z druhej polovice 13. storočia, pričom tu zrejme ide o jeho pôvodnú svätyňu. Začiatkom 14. storočia bol kostol významne prebudovaný do trojločovej klenbovej konštrukcie, dostavaný bol pred rokom 1400. Menšie stavebné úpravy sa uskutočnili aj v 15. storočí – bola pristavaná kaplnka sv. Juraja a severná predsieň. V 15. storočí bol vybudovaný aj múr obkolesujúci cintorín pri kostole. Dominantou interiéru kostola je **hlavný oltár z dielne majstra Pavla** z rokov 1507 – 1508 vysoký 18 m a 62 cm.⁷⁴ Na konci stredoveku boli v tomto farskom kostole tieto **oltáre**: panny Márie Snežnej, sv. Vavrinca, sv. Kríža, Najsvätejšej Trojice, sv. Michala Archanjela, sv. Kataríny, sv. Petra a Pavla, sv. Juraja, sv. Barbory a sv. Hieronýma.⁷⁵ Súčasťou interiéru bola aj **knižnica**, ktorú dal v roku 1519 postaviť levočský farár Ján Henckel nad kaplnkou sv. Juraja.⁷⁶ O samotnej kaplnke sv. Juraja pochádza z roku 1377 doklad, podľa z ktorého sa dozvedáme, že ju dali so súhlasom mestského farára a mestskej rady vystavať levočský mešťan Juraj Ewlenbach s manželkou Kristínou. Táto fundácia bola v roku 1418 potvrdená a rozšírená o ďalšie majetky.⁷⁷

Rehoľný dom

V meste si niekedy pred 13. 1. 1454 vystavali svoj rehoľný dom aj kartuziáni zo Skaly útočiska, s čím vyjadrila súhlas aj generálna kapitula rehole.⁷⁸ S novou lokáciou kartuziánov vyslovil súhlas aj panovník Ladislav V. a v uvedenom roku prikázal levočskej mestskej rade vyplatiť kartuziánom v meste 3 hrivny zo svojho ročného cenzu, odvádzaného mestom kráľovskej komore.⁷⁹ Donáciu pre novozaložený kláštor vydal kráľ 14. 5. 1455 a v roku 1464 ju potvrdil aj kráľ Matej I.⁸⁰

Z roku 1470 pochádza doklad o levočskom **kúpeľnom dome** a **mestskej fare**,⁸¹ z roku 1418 poznáme doklad o jednom z mestských **mlynov**.⁸²

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1312

Pred 15. 6. uhorský kráľ Karol I. sa po neúspešnom obliehaní Šarišského hradu utiahol do Levoče, kde mu mešťania poskytli podporu.⁸³

- 1312 15. 6. spišskí Sasi s Levočanmi sa aktívne zúčastnili bitky pri Rozhanovciach, kde pomohli kráľovi Karolovi I. poraziť šľachtické vojsko Omodejovcov.⁸⁴
- 1332 V meste došlo k požiaru.⁸⁵
- 1334 Vypukla morová epidémia.⁸⁶
- 1342 Požiar v meste.⁸⁷
- 1364 5. 10. uhorský kráľ Ľudovít I. je osobne prítomný v Levoči.⁸⁸
- 1392 24. 4. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁸⁹
- 1399 23. 2.– 7. 3. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹⁰
- 1401 V meste sa zdržiavalo české vojsko kráľa Žigmunda, spôsobovalo veľké škody na okolí.⁹¹
- 1403 Gašpar Dobri obliehal mesto, avšak neúspešne.⁹²
- 1404 V dňoch 12. 2. – 27. 2. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹³
- 1406 V dňoch 7. 12. – 13. 12. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹⁴
- 1410 V dňoch 20. 4. – 23. 4. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹⁵
- 1412 28. 2.– 5. 3. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹⁶
- 1423 8. 4. – 9. 4. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹⁷
- 1424 V dňoch 27. 3. – 30. 3. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Levoči.⁹⁸
- 1431 1. 4. mesto bolo vypálené (husitským) vojskom pod vedením poľského šľachtica Pukala, zomrelo pritom 18 osôb a celková škoda dosiahla výšku 44291 zl.⁹⁹
- 1443 14. 5. región Spiša zasiahlo silné zemetrasenie.¹⁰⁰
- 1462 Požiar mestského špitála.¹⁰¹
- 1474 V meste je osobne prítomný kráľ Matej I. Korvín, odtiaľto odcestoval do Liptova.¹⁰²
- 1485 Požiar Kláštornej ulice v Levoči.¹⁰³
- 1494 V Levoči sa stretli na rokovaní bratia uhorský a český kráľ Vladislav II., poľský kráľ Ján Albrecht, knieža Žigmund a kardinál Fridrich a ich bratranec brandenburský markgróf Fridrich.¹⁰⁴
- 1508 V Levoči bol pochovaný Ján Turzo.¹⁰⁵
- 1513 11. 6. bol dokončený veľký zvon, ktorý odliat zvonolejár Hans zo Spišskej Novej Vsi.¹⁰⁶
- 1515 V meste vyhorel vyšný mlyn.¹⁰⁷
- 1518 Vyhorel pivovar v dome meštana Gregora Schustera. Vďaka včasnému zásahu sa požiar nerozšíril do mesta.¹⁰⁸
- 1521 Podľa príkazu kráľa Ľudovíta II. mesto vyslalo do kráľovského vojska 36 žoldnierov a odvieďlo 600 zlatých na podporu vojska v boji proti Turkom.¹⁰⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Od roku 1271 bola Levoča administratívnym centrom samosprávneho orgánu spišských Sasov, čo výrazne ovplyvnilo etnickú situáciu v lokalite. O silnom nemeckom-saskom zázemí mesta výrečne vypovedajú známe mená levočských mešťanov i fakt, že mesto prakticky od 14. storočia už viedlo agendu výlučne po nemecky. Treba však konštatovať aj pretrvávajúcu kontinuitu pôvodného slovenského obyvateľstva. O prítomnosti staršieho a pôvodného slovenského elementu svedčí kontinuita chotárneho názvu „Windische seifen“ východne od dnešnej Levoče, ktorý súvisí ešte s predmestským slovenským osídlením tunajšieho sídelného priestoru.¹¹⁰ Slovenského pôvodu bol zrejme aj levočský mešťan Žigmund Hlaváč (Glowateczsch), ktorý sa v roku 1434 angažoval v smolníckom baníctve.¹¹¹ Bližšie etnické a demografické údaje sú známe až zo 16. storočia. Podľa výskumov I. Chalupeckého boli mešťania Levoče v prvej polovici 16. storočia z asi 80 % nemeckej národnosti, a z 10 % slovenskej národnosti, maďarské obyvateľstvo zastupovala len 2 % menšina. Pre mesto však bola charakteristická pomerne vysoká migrácia.¹¹² Celkovo mala Levoča okolo roku 1550 približne 650 domov, ktoré vlastnilo 622 majiteľov. Počet obyvateľov sa odhaduje na 4 000 ľudí.¹¹³

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Mesto v hospodárskej oblasti významne ťažilo z dôležitej polohy na cestách nadregionálneho významu, osobitne s napojením na Poľsko a Sliezko. Už v privilégii z roku 1271 sa o Sasoch konštatuje, že im je viac bližší spôsob poľnohospodárskeho a remeselníckeho života ako urodzené spôsoby (in iure nobilius nequeunt conversari), a preto sa usilovali o prispôsobenie svojho právneho systému tejto orientácii.¹¹⁴ Udelenie výsady kráľovského mesta a práva skladu pred rokom 1317 a jeho potvrdenie a rozšírenie v rokoch 1364 a 1419 bolo významným hospodárskym impulzom v ďalšom rozvoji.¹¹⁵ V Levoči prebiehal aj pravidelný týždenný trh v utorok, doložený od roku 1373.¹¹⁶

V roku 1434 vypukol spor s mestom Kežmarkom o právo skladu, ktorý trval až do roku 1558 a skončil sa víťazstvom Levoče, mesto však dovtedy utrpelo významné škody a ekonomické straty.¹¹⁷

Okrem obchodu bolo druhým pilierom mestskej ekonomiky silne rozvinuté remeselnícke zázemie. Zo známych dokladov sú tak doložené remeslá garbiarov, kožušníkov, sedlárov, zámočníkov, nožiarov, cínarov, mlynárov, kamenárov, zlatníkov, pozlacočov, rezbárov, kúpeľníkov, sviečkárov, rytcov pečatí, stolárov, sklenárov, organárov, hodinárov, murárov a maliarov.¹¹⁸

Cechové štatúty:

- 1470: Magistrát Levoče potvrdzuje artikuly kováčskeho cechu.¹¹⁹
- 1476: Mestský magistrát schválil artikuly cechu kováčskych tovarišov.¹²⁰
- 1492:1. 6. Mestský magistrát schválil artikuly cechu pramárov.¹²¹
- 1517: Magistrát Levoče potvrdzuje artikuly kožušnickeho cechu.¹²²
- 1518: Magistrát Levoče potvrdzuje artikuly súkennickeho cechu.¹²³

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Hoci výsadné listiny z rokov 1271 a 1317 určili Levoču za hlavné mesto provincie spišských Sasov, vlastnou mestskou samosprávou disponovali aj levočskí mešťania. Opierala sa o každoročnú voľbu vlastného richtára (*iudex*) so súdnou právomocou nad obyvateľmi Levoče, vnútornej (1418: *iurati consules*, 1427: *Rathman der Stat Leutscha*)¹²⁴ a vonkajšej mestskej rady a ďalších samosprávnych orgánov. Organizácia mestskej správy vychádzala z rozdelenia mesta na dvanásť štvrtí, v rámci ktorých sa každoročne volili štyria zástupcovia do vonkajšej štyridsaťosemčlennej mestskej rady, z ktorej boli volení richtár a vnútorná – dvanásť členná mestská rada (*consules*). Voľby prebiehali každoročne od 7. januára po dobu niekoľkých nasledujúcich dní.¹²⁵

Hospodárenie mesta

Výdavky

Vzhľadom na to, že sa nezachovali mestské účtovné knihy, chýbajú správy o rozsahu príjmov a výdavkov mesta. Známa je len skromná správa z roku 1411, podľa ktorej mesto poberalo od mešťanov zo Spišskej Soboty z ich majetku v Stojanoch ročne dvadsaťsedem florénov v termínoch uprostred Veľkého pôstu, na sv. Jána Krstiteľa (24. 6.) a na sv. Martina (11. 11.).¹²⁶

Príjmy

Najväčší podiel pochádzal z mestskej dane, ich výška však pre obdobie stredoveku nie je známa. Osobitný význam mali príjmy z podanských dedín, aj tu však pre obdobie stredoveku absentujú bližšie údaje.

Mestská kancelária

Mestská kniha

Zo stredoveku sa s výnimkou kódexu spišského obyčajového práva spísaného v roku 1511 nezachovala žiadna mestská kniha, dokumentujúca priebeh a charakter mestskej agendy. Príčinou tohto stavu je katastrofický požiar mesta v roku 1550.

Mestská pečať

Začiatky diplomatickej činnosti Levoče siahajú už do poslednej štvrtiny 13. storočia, o čom svedčí zachovaná listina magistrátu z roku 1294. Podľa Juraja Šedivého mesto v tomto období využívalo písarske služby mestského farára.¹²⁷ Najstaršie odťažky mestského typára sú známe až od začiatku 15. storočia. Levoča používala tieto pečate:

- Veľká pečať mesta, Ø 55 mm, fragmentárne zachovaná na listine z roku 1409, pochádza už z konca 13. storočia; pečatné pole tvorí postava sv. Jakuba Apoštola, patróna farského kostola, obklopená rastlinným motívom; majuskulný kruhopis je čitateľný len čiastočne: [... LE]VSCHA.¹²⁸
- Väčšia pečať mesta, vyhotovená pri príležitosti udelenia erbového privilégia pred rokom 1447, zachovaná na listinách z rokov 1447 a 1492; Ø 23 mm, jej pečatné pole tvorí gotický štít s dvojkřížom, vyrastajúcim z trojvršia, štít držia dva levy, kruhopis tvorí gotická minuskula.¹²⁹
- Väčšia pečať mesta, Ø 23 mm, zachovaná na listine z roku 1455, pochádza z polovice 15. storočia, jej pečatné pole tvorí gotický štít, v ktorom z trojvršia vyrastá dvojkříž, kruhopis tvoria majuskulné litery S (= sigillum) C (= civitatis) L (= Leutscha).¹³⁰
- Malá pečať mesta, Ø 12 mm, zachovaná na listinách od roku 1429, pochádza zo začiatku 15. storočia, jej pečatné pole tvorí v gotickom štíte voľne sa vnášajúci dvojkříž s rozšírenými koncami ramien, bez kruhopisu.¹³¹
- Malá pečať mesta, Ø 20 mm, zachovaná na listinách od roku 1447, pochádza z 15. storočia, jej pečatné pole tvorí v gotickom štíte voľne sa vznášajúci dvojramenný kríž s rozšírenými koncami ramien, sprevádzaný po stranách majuskulnými iniciálami C (= civitas) L (= Leutscha).¹³²

Mestský archív

Fond Magistrát mesta Levoče je v súčasnosti uložený v ŠA Levoča, pob. Levoča. Stav zachovania mestských stredovekých prameňov významne ovplyvnil požiar radnice s archívom v roku 1550. V roku 1901 publikoval R. Hajnóci inventár levočského mestského archívu, pričom uvádza len 26 stredovekých listín. Neskôr sa mu v archíve podarilo identifikovať medzi spisovým materiálom aj ďalšie stredoveké písomnosti, ku ktorým vyhotovil v roku 1928 rukopisné registry. V súčasnosti obsahuje stredoveká časť archívu celkový počet 100 listín.¹³³

Richtári mesta do r. 1526

1274 Hannus, 1284 Johannes, pred 1330 Johannes, 1357 Churke, 1412 Petrus Turk, 1418: Johannes, 1423 – 1424: Jheronimus zo Žiliny, 1439 Georgius Greniczer, 1446 – 1447 Martinus Schwarcz, 1467 Martinus Schwartz, 1470 Mertin Schwarcz, 1491 Andreas Prenner, 1492 Albertus Menhardt, 1506 Albertus Menhard, 1516 – 1518 Konrad Sperfogel, 1521 Paulus Oesterreicher, 1523 – 1524 Konrad Sperfogel, 1524 – 1525 Gregorius Mild alias Kynast, 1526 Paulus sartor.¹³⁴

10. OSOBNOSTI MESTA

Konrad Sperfogel

Pôvodom z Kostnice (nem. Konstanz), v Levoči sa usídlil na prelome 15. a 16. storočia, významná osobnosť mestskej správy, člen mestskej rady. V roku 1515 bol správcom špitálskeho kostola sv. Ducha, v rokoch 1516 – 1518 a 1523 a 1524, autor jednej z najstarších spišských kroník, ktorú viedol v rokoch 1515 až 1537.¹³⁵

Majster Pavol z Levoče (okolo 1460 – 1480 – pred rokom 1542)

Sochár a rezbár. Počiatky jeho činnosti sú v Krakove, od roku 1506 pôsobil v Levoči, kde vytvoril a viedol významnú umeleckú dielňu. Jeho jediné autorsky doložené dielo predstavuje hlavný neskorogotický krídlový oltár vo farskom kostole sv. Jakuba, vyhotovený v rokoch 1508 – 1517, no na základe umelecko-historických výskumov možno priradiť jeho autorstvu aj mnohé početné plastiky na severnom a východnom Slovensku. V roku 1515 bol zvolený za seniora Bratstva Božieho Tela, v rokoch 1527 – 1528 bol členom mestskej rady.¹³⁶

Ján Henckel (asi 1481-1539)

Humanistický učenec, pochádzal z významnej starej levočskej rodiny, absolvent štúdia kanonického práva, kanonik vo Veľkom Varadíne. Od roku 1513 levočským, od roku 1523 košickým a od roku 1531 švidnickým farárom, osobný kaplán uhorskej kráľovnej Márie v Budíne, Bratislave, Znojme, Linzi a v roku 1530 v Augsburgu.¹³⁷

Leonard Cox

Anglický vzdelanec, v rokoch 1520 až 1521 pôsobil na levočskej mestskej škole, kam prišiel zo svojho pôsobiska v Krakove, v rokoch 1521 až 1524 pôsobil v Košiciach, od roku 1525 opätovne v Krakove, v roku 1541 bol menovaný za rektora univerzity v Readingu.¹³⁸

Juraj Turzo (– pred 1458)

Potomok kopijníckej šľachty z Betlanoviec, levočský a krakovský mešťan, člen mestskej rady Levoče. Zakladateľ vetvy neskoršieho veľmožského rodu. Od roku 1436 doložený v obchodných kontaktoch medzi Levočou a Krakovom, kde spolupracoval s Petrom Grazerom. V roku 1452 zastupoval Levoču na rokovaniach medzi Jánom Huňadym a rakúskymi stavmi. V tomto roku získal do zálohovej držby aj Spišský hrad s rozsiahlymi majetkami.¹³⁹

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 147 študentov.¹⁴⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Samosprávna organizácia cirkevného života bola jedným z najzákladnejších znakov identity spoločenstva spišských Sasov. Za týmto účelom sa údajne už v roku 1245 tvorilo prvé združenie saských farárov zo Spiša, ktoré získalo od spišského prepošta istú mieru autonómie. V roku 1268 bola táto pôvodná dohoda nanovo zadefinovaná medzi dvadsiatimi štyrmi farnosťami a ich farármi a spišským prepoštom Filipom, a to najmä v otázke platenia desiatok, cenzu – katedratika a vizitácii. Medzi spoločenstvom farárov tu vystupuje tiež farár z Levoče Herman.¹⁴¹ O tomto farárovi je však známy doklad už aj z roku 1265.¹⁴² Slobodná voľba farára s právom na slobodný desiatok bola zadefinovaná pre sídla Sasov na Spiši aj v privilegii Štefana V. z roku 1271.¹⁴³

Farári

1265 Hermanus, 1277 Henricus, 1281 Hainricus, 1299 Heidenricus / Hainricus, 1301-1303 Šalamún, 1349 Mikuláš, 1352, Mikuláš, 1371 Martin, 1396 Hermanus Nicolai z Veľkej Lomnice, 1421 Mikuláš, 1427 Martin, 1443 Martin, 1502 Krištof, 1513-1522 Ján Henckel, 1522 Sebestián Henckel.¹⁴⁴

Príjmy farára

Zo stredovekých správ nie sú známe bližšie údaje o výške príjmu levočského farára, nepochybné však držba farského úradu v Levoči patrila medzi najlukratívnejšie cirkevné prebendy v rámci Spišského prepoštstva.

Cirkevné stavby

Pozri kap. 5 Stavebno-urbanistický vývoj a topografia mesta.

- 1 Spišskosobotská kronika, in: SOPKO (ed.), Kroniky stredovekého Slovenska, s. 106 – 107.
- 2 WÄGNER, Analecta II, s. 69. Zachoval sa aj mladší odpis kroniky, uložený v MOL Budapešt, E szekció 151 – Acta ecclesiastica ordinum et monialium: Camaldulenses de Lechnicz, Fasc. C, Nr. 25, fol. 1r. „Tandem recedentibus // Tartaris anno Domini M. CC. XLV. praefati terrigenae ... inceperuntque alium montem munire uberiore ac fertiliorum, aedificabantque ibi civitatem, quam Leuthscha seu Leuthscoviam vocabant“.
- 3 CDSI II, s. 229 – 230, č. 329.
- 4 Početné formy názvu uvádzajú MEIER – PIIRAINEN – WEGERA, Deutschsprachige Handschriften, s. XLII. CSÁNKI I, s. 252.
- 5 RA I/1-3, s. 414 – 415, č. 1349; 1263; BÄRDOSSY, Supplementum, s. 96 – 97; 1263; JUCK, Výsady I, s. 55 – 56, č. 43; 1271; BÄRDOSSY, Supplementum, s. 300; 1289; CDP VII, s. 245 – 246, č. 200; 1295; CDAC X, s. 320 – 321, č. 206; 1298; MOL DL 1542: 29. 9. 1299; ŠA Levoča, Súkromný archív Spišskej kapituly, Scrin. 6, Fasc. 5, Nr. 1: 19. 12. 1299; JUCK, Výsady I, s. 88 – 90, č. 100; 1317; MOL DL 63670: 1342; MVSII/1, s. 123, č. 173; 1349; MOL DL 89668: 1409; ZsO III, s. 591, č. 2565; 1412; MOL DL 13467, 39628: 1435; MOL DL 14799: 1454; AMB – listina č. 855: 1455; MOL DL 15686: 1455; MOL DL 70300: 1471; MOL DL 24053: 1474; BÄRDOSSY, Supplementum, s. 304-305: 1497; MOL DL 68145: 1505; MOL DL 22639: 1514;
- 6 CDH IX/3, s. 561 – 565, č. CCCV: 1366; WÄGNER, Analecta I, s. 197 – 200, č. VI: 1328; AMK, Schwartzbachiana 161 (MOL DF 270202): 1427; KEMÉNY, Kassa város régi számadáskönyvei, s. 29: 1440; MOL DF 213090: 1443; MOL DF 271271: 1445; MOL DF 271186: 1451; MOL DF 270293: 1452; MOL DF 214468; MOL DF 215157: 1485; MOL DF 215992; MOL DF 280868: 1507; MOL DF 235568: 1510.
- 7 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 32 – 33, č. 30: 1449; s. 56, č. 58: cca 1451; s. 59 – 60, č. 62: 1452; s. 93, č. 106: 1458.
- 8 VARSÍK, Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi, s. 150.
- 9 RA I/1-3, s. 414-415, č. 1349.
- 10 ŠMILAUER, Vodopis, s. 197.
- 11 Prehľad starších názorov pozri SUCHÝ, Dejiny Levoče I., s. 40 – 42.
- 12 SUCHÝ, Dejiny Levoče I, s. 9-17.
- 13 BÄRDOSSY, Supplementum, s. 96 – 97; 1263: *que de villa S. Ladislai vadit ad villam Lyvoche“.*
- 14 CDAC VIII, s. 156 – 157, č. 122: „versus magnam viam qua itur de sancto Georgio ad sanctum Ladislaum“.
- 15 BÄRDOSSY, Supplementum, s. 300: „circa viam, pre quam itur de Luche ad Sanctum Georgium“. JUCK, Výsady I, s. 70 – 71, č. 70: „ultra magnam viam que venit de Kasmarc ad Sanctum Ladislaum“.
- 16 MOL DL 13468: 1282: „in superiori fine ville ... Kolchuan circa viam, que ducit versus Leuche“.; CDP VII, s. 245 – 246, č. 200: 1295: *usque ad magnam viam qua itur de Luchsa“.* V roku 1282 sa spomína aj v metácii Domaňoviec. MOL DL 63615: „viam, que vadit in Leucham“.
- 17 BÄRDOSSY, Supplementum, s. 360-361: „ad magnam viam, que venit de Gomor“.
- 18 SUCHÝ, Dejiny Levoče I, s. 65 – 66.
- 19 CDAC X, s. 320 – 321, č. 206: „ad magnam viam venientem de villa Vlenbach versus Laucham“.
- 20 SLIVKA, Stredoveká, s. 84. Z r. 1480 – 1498 je známy neúplne zachovaný tridsiatkový register. MMKK, bez sign. Pozri aj mandát Jána Zápoľského z roku 1491 adresovaný tridsiatnikom z Levoče, Bardejova, Kežmarku, Starej Lubovne, Stropkova a Humenného. MOL DL 63871.
- 21 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 84. MOL DL 63811: 1437.
- 22 MOL DL 6905. SUCHÝ, Dejiny Levoče I, s. 66, v pozn. 13. MOL DL 14576: 1452: „cum duobus theloniis Suburbii et Cholonowicz“.
- 23 MOL DL 10406: „de procentibus tricesimarum nostrarum Lewchowensium ... tricesimatoribus nostris Lewchowensibus“.
- 24 RDSI II, s. 130 – 131, č. 263.
- 25 RDSI II, s. 211, č. 445.
- 26 CDP VII, s. 245-246, č. 200.
- 27 WÄGNER, Analecta I, s. 197 – 200, č. VI.
- 28 MML – VI, 10: 1441. MOL DL 14599: 1453.
- 29 MOL DL 11717: 1425; MOL DL 14789: 1454.

- 30 MOL DL 14799: „*ipse Johannes de Berzeuice ... prope civitatem Lewochiensem pervenisset, tunc circumspici iudex et iurati ac ceteri cives eiusdem civitatis Lewochiensis per stipendarios eorum ipsum Johannem in dicta libera via equitatem ... captivari captumque ad sepefatam civitatem ... deduci et deportari fecissent*“.
- 31 SUCHÝ, Príjmy mesta Levoče z poddanských obcí, s. 215.
- 32 Súhrne POLLA, Archeologické a historicko-archeologické náleziská v okrese Spišská Nová Ves, s. 215 – 234. SUCHÝ, Dejiny Levoče I, s. 18 – 46.
- 33 MOL DL 13467: „*una antiqua via per quam versus antiquam Lewochouiam transitus fuisset*“.
- 34 JAVORSKÝ, Záchranný výskum románskeho kostola pri Levoči, s. 97 – 112. HABOVŠTIAK, Stredoveká dedina, s. 288 – 289.
- 35 JAVORSKÝ, Stredoveká Levoča pred príchodom Majstra Pavla, s. 81 – 99.
- 36 JAVORSKÝ, Záchranný výskum pri Košickej bráne v Levoči, s. 134 – 138.
- 37 RÁBIK, Spišský župan Balduin, s. 34 – 36.
- 38 JUCK, Výsady I., s. 55 – 56, č. 43: „*in Leucha, civitate provincie capitali*“ . Analýzu privilégia pozri RUCÍNSKI, Prowincja saska na Spiszu, s. 267 – 269.
- 39 Náčrt sídelných počiatkov vo vývoji Levoče najnovšie predstavujú HOMZA, Včasnostredoveké dejiny Spiša, s. 216 – 217. MARSINA, K počiatkom stredovekých miest na Slovensku, s. 24 – 25.
- 40 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...preterea ... Lewochouia*“ . MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. BARTL, K problémom diferenciácií, s. 69.
- 41 JUCK, Výsady I., s. 55 – 56, č. 43.
- 42 JUCK, Výsady I., s. 88 – 90, č. 100.
- 43 WAGNER, Analecta I, s. 196-200. BÁRDOSSY, Supplementum, s. 71 – 72, č. XLIX.
- 44 CDH IX/3, s. 561 – 565, č. CCCV.
- 45 Originál listiny je dnes neznámy, zmienka o listine sa zachovala v listine krajinského sudcu Štefana Bátoriho z 10. 11. 1492. JUCK, Výsady I, s. 134, č. 165 (= orig. MMKK, listiny VIII/6 (C). Editor vydanie privilégia datuje len všeobecne do vlády Karola I. pred 16. 7. 1342. Podľa K. Demkóa sa tak stalo v roku 1321. DEMKÓ, Lócese története, s. 311. K udeleniu privilégia však muselo prísť už niekedy pred 12. 11. 1317, pretože v tento deň, kedy panovník potvrdzoval výsady spišským Sasom, už označuje Levoču za svoje kráľovské a hlavné mesto Provincie spišských Sasov, kým v roku 1271 bola Levoča označená ešte len za sídelné mesto sudcu Sasov.
- 46 MMKK, listiny VIII/6, jednoduché odpisy z 18. storočia v MML, listiny VIII/1 a MOL DL 24 798.
- 47 AMK, Telonium 9.
- 48 MML, listiny VI. B. 15.
- 49 MML, listiny VIII. C. 39 (v tranzumpte Spišskej kapituly z 19. 2. 1558).
- 50 ILLÉSY, Igló korona- és bányaváros leltára, s. 19.
- 51 DOMANOVSKÝ, A szepesi városok áru-megallító joga, s. 200.
- 52 WAGNER, Analecta I, s. 422 – 424. CDH X/5, s. 131 – 134, č. LII.
- 53 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 213 – 216, č. CXXVII (orig.= MML, listiny IV. A. 16. (v tranzumpte Spišskej kapituly z 10. 7. 1557)).
- 54 MML, listiny IV. A. 1.
- 55 MOL DL 63821.
- 56 WAGNER, Analecta I, s. 222 – 223.
- 57 MML, Listiny X, D. 1, 2. Zmienka o privilégiu sa zachovala v listine Ferdinanda I. z 12. 8. 1550, ktorou panovník obnovil pôvodný armáles.
- 58 MML, listiny IV. A. 6, 7.
- 59 MML, listiny IV. A. 3.
- 60 Pozri heslo Spišská Sobota.
- 61 PIIRAINEN – PAPSONOVÁ, Das Recht der Spiš/Zips, s. 439 – 482.
- 62 K sídelným počiatkom stredovekej Levoče pozri kapitolu 3: Najstaršie osídlenie. K stavebno-historickému vývoju mesta por. Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 189 – 212. SUCHÝ, Dejiny Levoče I, s. 85 – 103. JAVORSKÝ, Stredoveká Levoča, s. 92 – 99. GOJDIČ, Spišské mestá a ich vývoj, s. 166. PÚ SR, RNKP, č. 358, URL: www.pamiatky.sk/pamiatky/fondy/nehnutelne.pamiatky/?a=nehnutelne&id=4485-11068 [25.10.2010]. POMFYOVÁ, Rímskokatolícky kostol Panny Márie Kráľovnej anjelov. POMFYOVÁ, Rímskokatolícky farský kostol sv. Jakuba st.
- 63 MOL DL 71270.
- 64 MOL DL 14476: *cum medietate tricesimarum castrorum ... Lewtch ... pertinenciisque eorum*“.
- 65 MENCLOVÁ, O stredovekém, s. 216.
- 66 ŽIFČÁK, K počiatkom levočského erbú, s. 55 – 59.
- 67 HAIN, Excerpta, s. 13.
- 68 DLUGOŠ, Dejiny Mariánskej hory v Levoči, s. 31.
- 69 ROTH – SOJÁK, Výsledky výskumu pri kláštore minoritov v Levoči, s. 64 – 78. HOMZA, Historia Scepusii I, s. 264.
- 70 HRADSKÝ, Initia progressus ac praesens status, s. 264.
- 71 HAIN, Excerpta, s. 9.
- 72 MOL DF 228566: „*pauperes Christi in hospitali sancti Spiritus in Lewchowia dicte nostre diocesis fundato*“.
- 73 MOL DF 270172.
- 74 CHALUPECKÝ, Chrám sv. Jakuba v Levoči, s. 14 – 37.
- 75 CHALUPECKÝ, Levoča v dobe Majstra Pavla, s. 14.
- 76 TOGNER, Účelová stavba knižnice, s. 64 – 71.
- 77 MML, Listiny VI B 12: 1377. MOL DF 270172: 1418: „*quod Georgius dictus Ewelenbach olim civis civitatis nostre et Cristina uxor eius legitima felicitis memorie lapideam ad honorem Dei omnipotentis almeque eiusdem genitricis, omniumque sanctorum et specialiter sancti Georgii martiris fundata, constructamac denum consecratam dedicatam contiguam ecclesie parochiali beati Jacobi apostoli maioris de eadem Lewcza in parte septentrionali de consensu domini plebani ecclesie predictae, iudicis, iuratorum consulum, universorum quoque civium civitatis antedictae perfectissent*“.
- 78 WAGNER, Analecta II, s. 76.
- 79 MOL DL 25208.
- 80 MOL DL 15686: „*quendam locum in civitate nostra Lewchouia penes foveam Kynazloch vocatam - quem ipsi fratres ex consensu civium ... et permissione ... domini Ladislai ... recipere possent*“.
- 81 WAGNER, Analecta II, s. 77: *balneum Leutschouiae retro curiam domini plebani*“.
- 82 MOL DF 270172.
- 83 Spiškosobotská kronika, in: SOPKO, Kroniky, s. 109. DOMANOVSKÝ, Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, s. 487.
- 84 SOPKO, Kroniky, s. 65 – 66.
- 85 HAIN, Excerpta, s. 10.
- 86 HAIN, Excerpta, s. 10.
- 87 HAIN, Excerpta, s. 10.
- 88 ILLÉSY, Igló, s. 17.
- 89 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 65.
- 90 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 76.
- 91 Spiškosobotská kronika, in. SOPKO, Kroniky, s. 109.
- 92 Spiškosobotská kronika, in. SOPKO, Kroniky, s. 109. Podľa mladšej Hainovej kroniky sa obliehanie udialo v roku 1400. HAIN, Excerpta, s. 14. Pozri SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 106.
- 93 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 81.
- 94 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 86.
- 95 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 91.
- 96 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 94.
- 97 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 113.
- 98 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 116.
- 99 HAIN, Excerpta, s. 11. Spiškosobotská kronika, in. SOPKO, Kroniky, s. 109.
- 100 Spiškosobotská kronika, in. SOPKO, Kroniky, s. 110.
- 101 HAIN, Excerpta, s. 12.
- 102 HAIN, Excerpta, s. 12.
- 103 HAIN, Excerpta, s. 12.
- 104 HAIN, Excerpta, s. 12. DIVÉKY, Az 1494 évi lócesi fejedelmi kongresszus, s. 7 – 25. CHALUPECKÝ, Levoča v dobe Majstra Pavla, s. 8-9.

- 105 HAIN, Excerpta, s. 12.
 106 HAIN, Excerpta, s. 13.
 107 HAIN, Excerpta, s. 13.
 108 Sperfolglova kronika, in: SOPKO, Kroniky, s. 228.
 109 Sperfolglova kronika, in: SOPKO, Kroniky, s. 230.
 110 Doklady uvádza SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 43 – 44, na základe pozemkových kníh mesta, zachovaných od roku 1560.
 111 SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 74.
 112 CHALUPECKÝ K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša, s. 207 – 218.
 113 IVÁNYI, Lócse városának lakói és azoknak vagonosságá 1542-ben, s. 158 – 169, 224 – 236. CHALUPECKÝ, Levoča v dobe Majstra Pavla, s. 14.
 114 JUCC, Výsady I, s. 54 – 56, č. 42.
 115 Pozri kap.: Vznik mesta, časť Významné privilégia.
 116 MOL DL 75057: „in tribus foris comprovincialibus ... feria tertia in Leuche“. Ďalšie doklady: MOL DL 63802: 1433; MOL DL 83689:1437.
 117 FÁBROVÁ, Žigmund Luxemburský a spišské mestá. KUCHARSKÁ, Rod Zápoľských a slovenské mestá, s. 242 – 243.
 118 SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 82. CHALUPECKÝ, Levoča, s. 16-17.
 119 MML XII A 7, pag. 244-252. SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 79 – 80.
 120 MML XII 10. SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 80.
 121 MML XII 50; XII A 7; MOL DF 258888. SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 80.
 122 MML XII A 7. SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 80.
 123 MML XII 2. SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 80.
 124 MOL DF 270172: 1418; MOL DF 270202: 1427.
 125 SUCHÝ, Dejiny Levoče 1, s. 59. CHALUPECKÝ, Levoča, s. 9 – 10.
 126 WAGNER, Analecta I, s. 422-424. CDH X/5, s. 131-134, č. LII.
 127 ŠEDIVÝ, Stredoveká písomná kultúra, s. 493.
 128 MOL DF 270102. NOVÁK, Pečate, I, s. 541. ŽIFČÁK, K počiatkom, s. 55 – 57.
 129 MOL DF 213162: 1447; MOL DF 271473: 1492. NOVÁK, Pečate, I, s. 541.
 130 MOL DF 271473. NOVÁK, Pečate, I, s. 541.
 131 MOL DF 270176. ŽIFČÁK, K počiatkom, s. 58.
 132 MOL DF 213171. ŽIFČÁK, K počiatkom, s. 57.
 133 HAJNÓCI, Lócse szabad király város, s. 193 – 470. LAMOŠ, Stredoveký materiál Archívu mesta Levoče, s. 149-154.
 134 RA II/2-3, s. 95 – 97, č. 2518: 1274; MOL DL 39631: 1284; MOL DL 71270: pred 1330; MOL DL 70176: 1357; ZsO III, s. 649, č. 2804; ILLÉSY, Igló, s. 20: 1412; MOL DF 270172. 1418; MOL DL 134500. 1423; MOL DL 13504: 1424; MOL DL 63818; MOL DF 285595, 285592: 1439; MOL DF 213134: 1446; MOL DL 68999: 1447; MOL DF 214398: 1467; MML, Listiny XII A 7, pag. 244-252; MOL DF 214488: 1470; MOL DF 289157: 1491; MOL DF 258888: 1492; MOL DF 216836: 1506; Sperfolglova kronika, in: SOPKO, Kroniky, s. 227: 1516, s. 229: 1521, s. 231: 1522, s. 234: 1524, s. 238: 1526.
 135 SOPKO, Kroniky, s. 224 – 280.
 136 NOVOTNÁ, Majster Pavol z Levoče. Slovenský biografický slovník IV. (M-Q), s. 420 – 421.
 137 CHALUPECKÝ, Levoča, s. 17 – 18. HOMZA, Historia Scopusii, s. 524.
 138 MIŠIANIK, Pohľady do staršej slovenskej literatúry, s. 142 – 143.
 139 HOMZA, Historia Scopusii, s. 529.
 140 Krakov – 109 osôb: Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 268 – 269. Metryka czyli album, s. 406. Viedeň – 37 osôb: TŰSKĚS, Magyarországi diákok s. 358. Praha – 1 osoba: VARSÍK, Slováci na pražskej, s. 30.
 141 SCHMAUK, Supplementum II, s. 224 – 227.
 142 MOL DF 272731: „Nos ... Hermanus plebanus de Leucha“.
 143 JUCC, Výsady I, s. 55 – 56, č. 43: „Concedimus etiam iisdem liberam licencie facultatem sacerdotes quoscunque decreverint in suas ecclesias eligendi, qui de ubertate nostre gratie liberis decimis iugibus temporibus potientur ad onnipotentis gloriam et honorem“.
 144 MOL DF 272731: 1265; BÁRDOSSY, Supplementum, s. 14 – 15, č. X: 1277; CDH VI/1, s. 103: 1281; SASpK, Scrin. 6, Fasc. 5, Nr. 1: 1299; HRADSZKY, Initia, s. 330: 1301 – 1303; Anj. Okm. V, s. 259: 1349; MVSI II/1, s. 152 – 153, č. 236: 1352; BÁRTFAI, Szabó László (ed.), Oklevéltár gróf Csáky család történetéhez. I/1. Budapest 1919, s. 132: 1371, s. 178: 1396; MOL DL 65294: 1421; SCHMAUK, Supplementum II, s. 228: 1427; BÁRDOSSY, Supplementum, s. 271 – 272, č. CLV: 1443; MOL DL 63881: 1502; MOL DL 68145: 1505; MOL DL 69110, 69118: 1519 – 1520; Sperfolglova kronika, in: SOPKO, Kroniky, s. 232, 233 – 241: 1522 – 1526.

LEVOČA

germ. Leutschau, hung. Lőcse

1. Name

Earliest mention: 19 September 1249 in a charter issued by Béla IV

Other names and variants:

Latin sources: 1263 *Leucha*, 1263 *Lywoche*, 1271 in *Leucha, civitate provincie capitali*, 1289 *Luche*, 1295 *Luchsa*, 1298 *Laucha*, 1299 *Lyucscha*, 1299 *Levtscha*, 1342 *civitas Lewche*, 1317 *Lewche civitas nostre provincie capitalis*, 1349 *Leucha*, 1409 *Lewche*, 1412 *Lewtze*, 1435 *oppidum Lewche*, 1454 *civitas Lewchiensis*, 1455 *Lewtssowie*, 1455 *Lewchouia*, 1471 *civitas Leuchowiensis*, 1474 *Lewchowia*, 1497 *Lewtzevovie*, 1505 *Lewchoraya*, 1514 *Lewchouia*

German sources: 1328 *Hauptschtath Leusch mit ihren vorwerken*, 1366 *Hauptstadt Leusch*, 1427 *Leutscha*, 1440 *Lewza*, 1443 *Lewotza*, *Lewotscha*, 1451 *Lewtscha*, 1452 *Lewtschaw*, 1469 *Leutschaw*, 1485 *Lewotzaw*, 1495 *Lewotscha*, 1507 *Lewotza*, 1510 *Lewsch*

Slovak and Czech sources: 1449 *s Lewoczem*, cca 1451 *v Lewoczi*, 1452 *s Lewoczem*, 1458 *v Lewoczy*

Etymology: The name is of Slovak origin and initially it was a name of stream Lėvoča, tributary of the river Hornád.

2. Location of the town, natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Levoča District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county)

Levoča is situated in Hornád Basin at the foot of Levoča Mountains, 570 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: In 1249 Levoča is mentioned as a settlement on important road leading from Spišské Podhradie to Spišský Štvrtok (1263) and Spišská Sobota (1273). The thirtieth collection station in Levoča is documented in 1416.

Boundaries: In 1328 area of the town included villages Uloža (Köperen), Vlkovce (Wylkostorff), Hradisko (Friderichsdorff), Dvorce (Durst) and the village of magister Gotfried (das Dorff Mesiters Gottfriedes). In 1441 Queen Elizabeth donated village Jamník to Levoča.

3. Earliest settlement

The medieval settlement of Levoča traces back to Great Moravian period. Guests from Saxony started to build new settlement north of Old Levoča in the mid-13th century. On arrival of guests from Thuringia the new settlement became the administrative centre of entire province.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: free royal town, member of the Province of 24 towns of the Saxons of Spiš

Basic privilege: On 25 August 127, Stephen V grants Saxon guests from Levoča following rights:

- exemption from paying taxes
- right to elect mayor and Comes
- seat of Comes of Saxons became Levoča
- right to choose priest
- exemption from jurisdiction of Spiš Comes
- right to fish and hunt in the woods
- right to cultivate land for own use
- right to mine

Confirmations of basic privilege: 2 November 1317 by Charles Robert, 1328 by Charles Robert, 1366 by Louis I

Important privileges and confirmations (selection):

before 12 November 1317 – Charles Robert elevates Levoča to royal town

5 October 1364 – Louis I moves the seat of the Province of Saxons of Spiš from Spišský Štvrtok back to Levoča

8 November 1400 – Palatine Detrich Bubek of Plešivec orders Province of 24 Spiš towns of the Saxons of Spiš and all merchants to respect the right of staple granted to Levoča by Charles Robert in 1317

22 August 1419 – Sigismund exempts all guests and residents of Levoča from paying thirtieth tax and other toll charges

5 January 1439 – Albert I confirms Sigismund's privilege of 22 August 1419

Town law: Granting of common privilege to Saxon population in Spiš region in 1271 resulted in establishment of the Province of Saxons of Spiš. The Province of Saxons of Spiš was organized on the basis of common law, written and codified under the name *Zipser Wilkühr* in 1370.

5. Architectural development and town topography

Levoča has a large central square dominated by Town Hall. Town walls were built in the 14th and 15th century. Levoča had number of sacral buildings since the 13th century – Church of St. Nicholas, Church of St. John, Church of St. Elizabeth, Church of the Virgin Mary, Franciscan Monastery of St. Ladislaus (later of the Virgin Mary), and hospital Church of the Holy Spirit and parish Church of St. James. Bath house and parish in Levoča are mentioned in 1470, one of town mills in 1418.

6. Significant events (chronology)

15 June 1312 – Levoča townsmen together with Saxons of Spiš support Charles Robert in the Battle at Rozhanovce against forces of the Amadé family

1332 – fire in the town

1334 – plague epidemic

1342 – fire in the town

1 April 1431 – town burned by the Hussites led by Polish nobleman Pukal

1494 – Vladislaus II of Hungary and Bohemia, John Albert of Poland and Duke Sigismund negotiate in Levoča

7. Demographic development

Levoča became administrative centre of Saxons of Spiš in 1271. The strong German (Saxon) background of the town is attested not only by names of Levoča townspeople, but also by the fact that the town virtually since the 14th century conducted its agenda only in German.

8. Economic activities

Town benefited from its location at the crossroad of important roads connecting Hungary with Poland and Silesia. Levoča held a regular weekly market on Tuesday, documented since 1373.

Crafts: Tanners, furriers, saddlers, locksmiths, cutlers, millers, stonecutters, goldsmiths, carvers, chandlers, carpenters, glaziers, masons, painters and others are mentioned in the town.

Guilds: 1470 guild of blacksmiths, 1517 guild of furriers, 1518 guild of cloth makers.

9. Town administration

Municipality: headed by mayor, inner town council of 12 members and outer town council of 48 members

Seal: The oldest seal impression dates to 1294. Levoča used several types of seals.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Conrad Sperfogel – came from Constance, settled down in Levoča at the turn of the 15th and 16 century, notability of the municipality, author of one of the oldest Spiš chronicles

Master Paul of Levočca (about 1460-1480 - before 1542) – well-known sculptor and carver

John Henckel (about 1481-1539) – humanist scholar and church dignitary, chaplain of Queen Mary

Leonard Coxe – English humanist scholar, in 1520-521 taught in Levoča town school

George Turzo (died before 1458) – descendant of nobility of Betlanovce, Levoča and Krakow burgher, juror of Levoča

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 147

11. Church History

Levoča pastor was a member of the association (fraternity) of pastors of Spiš towns, established in 1245 and confirmed in 1268.

Martin Štefánik

LUBIETOVÁ

nem. Libethen, maď. Libetbánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Aqua Libitua v privilegii Slovenskej Lupče z 11. 11. 1340.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1379 *villa Lwobetha*,² 1382 *civitas Lwobetha*,³ 1387 *Lubeta*,⁴ 1405 *Lybetha*,⁵ 1405 *civitas Lybetabanja*,⁶ 1412 *Lubeta*,⁷ 1419 *Libeta*,⁸ 1424 *civitas Lybeta*,⁹ 1425 *civitas Libeta*,¹⁰ 1434 *civitas Lybetha*,¹¹ 1453 *opidum Lybetha*,¹² 1470 *Libetha*,¹³ 1471 *Ljbetha*,¹⁴ 1473 *Lybethabania*,¹⁵ 1500 *Libeta*,¹⁶ 1507 *civitas Ljbetha*,¹⁷ 1519 *Libeta Wanya*.¹⁸

Nemecké pramene

1406 *Lobethin, Lobethe*,¹⁹ 1451 *Lybetn*,²⁰ 1494 *Ljbethen*,²¹ 1525 *Lybethen*,²² 1526 *Liebeten*.²³

Slovenské (české) pramene

1449 *Libetow*.²⁴

Etymológia názvu

Názov sa môže odvodzovať od osobného mena Lubeta, skrátenej formy osobných mien Lubomír, Luboslav,²⁵ prípadne podľa Vojtecha Bolerázkeho koreni v slovanskom (resp. slovenskom) slovese ľubiť. Staršie názory odvodzujúce pôvod pomenovania od nemeckého „Liebe Öden“ (milá pustatina) sa javia ako príliš násilné.²⁶ Iný názor predstavuje C. J. Handzo, ktorý odvodzuje názov od slova „hlobiť“, teda vrázať klin do zeme (v súvislosti s baníctvom).²⁷

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Banská Bystrica, geografická poloha 48° 44' severnej zemepisnej šírky, 19° 21' východnej zemepisnej dĺžky.

Geologické podmienky

Mesto je situované v SV časti Slovenského Rudohoria na západnej strane Veporských vrchov, v kotline potoka Hutná, v nadmorskej výške 491 m. Najvýznamnejšie náleziská medi sa nachádzajú východne od mesta v ložiskách Podlipa (východný okraj Lubietovej), Svätodušná dolina (cca 5 km ďalej východne.) a na vrchu Kolbe (cca 6,5 km východne od stredu obce) v závere doliny Peklo (por. kap. 8 Hospodárske aktivity, časť Baníctvo). Východne cca 10 km od Lubietovej sa nachádza ešte ložisko Tri vody (v súčasnosti časť chotára obce Osrblie) a juhovýchodne cca 7 km od Lubietovej ložisko Jamešná.²⁸

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Lubietová leží 20 km východne od Banskej Bystrice na odbočke z trasy spájajúcej Banskú Bystricu cez Slovenskú Lupču s Breznom. Najbližšie mýtné stanice sa nachádzali pod lupčianskym hradom (doložené v oslobodení konkrétne ľubietovských meštáňov 1435), vo Zvolene a vo Víglaši. Tridsiatková stanica v Banskej Bystrici sa spomína až r. 1531.²⁹

Chotár

Povrazník a **Strelníky** (Šajba) (*Zallerdorff et Sayba*), dediny nachádzajúce sa vo vzdialenosti cca 3 km južne a juhovýchodne od Lubietovej, spomínané ako poddanské obce Lubietovej až r. 1465.³⁰ Pri oboch možno predpokladať, že vznikli ako banícke zázemie Lubietovej v rámci jej chotára už predtým, i keď v prípade Povrazníka sú v prvej polovici 15. storočia doložené jeho rozliční majitelia.³¹ R. 1535 bola vykonaná v súvislosti so sporom o blízke polia, lesy a lúky obchôdzka severozápadných a severných hraníc ľubietovského chotára: t. j. jeho vymedzenie voči Slovenskej Lupči, Lučatínu a Brusnu. Prírodnými hranicami chotára boli rieka Hron a sčasti potok Hutná, ktorý v metácii vystupuje ako Lubietovský potok (*aqua/fluviium Libetha*).³²

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

V lokalite zatiaľ neprebehlo systematické archeologické výskum. Sporadické nálezy v širšom okolí poukazujú na ešte predslavenské osídlenie, ktorého kontinuitu však nie je možné preukázať (sekeromlat z eneolitu v Slovenskej Lupči, rímske mince na Lupčianskom hrade, v Jasení, v Predajnej). Najstarší nález priamo z Lubietovej predstavujú eneolitické kostené nástroje a črepy nájdené vo vápencovej jaskyni nad časťou Huta. Z doby bronzovej pochádza nález dvoch ihliel, sekery, náramku a 12 dvojramenných mlatov. Pri kopaní vodovodu sa v novšom období ďalej našli bronzové náramníky, spony a dláta.³³

Lubietová sa pôvodne nachádzala na území lupčianskeho panstva. Staršie, podľa pôvodného názvu slovenské osídlenie (osada) – bolo zrejme v 2. polovici 13. storočia dosídlené nemeckými baníkmi pochádzajúcimi prevažne z blízkej Banskej Bystrice (por. kap. 8 Hospodárske aktivity, časť Baníctvo).³⁴ Oneskorenie oproti Bystrici mohla spôsobovať práve odľahlosť sídliska a s tým súvisiace problémy s ťažším prístupom a problémovjšou dopravou rudy.³⁵

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské banské mesto.³⁶ V kráľovských dekrétach je ako slobodné spomenuté vzhľadom na svoje členstvo v Zväze stredoslovenských banských miest pri ich vymenovaní r. 1514 vo výraze „ostatné banské mestá“.³⁷

Základné privilégium

31. 7. 1379 Ludovít Veľký povýšil Lubietovú na mesto a povolil v ňom usadiť sa všetkým bezúhonným osobám, ktoré sa neprevinili podpaľačstvom, lúpežou ani zbojstvom.³⁸

Konfirmácie základného privilégia:

- 1. 4. 1380 Ludovít Veľký potvrdzuje tajnou pečatou svoje privilégium z r. 1379.³⁹
- 11. 2. 1382 Ludovít Veľký potvrdzuje tajnou pečatou svoje privilégia z r. 1379 a 1380.⁴⁰
- 18. 12. 1382 Kráľovná Mária potvrdzuje bez ich vymenovania privilégia udelené jej otcom Ludovítom Veľkým.⁴¹
- 27. 3. 1465 Kráľ Matej I. potvrdzuje privilégia Lubietovej od Ludovíta Veľkého z r. 1379 a 1382.⁴²

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber):

- 11. 2. 1382 Ludovít Veľký udeľuje Lubietovej právo voliť si zo svojich radov richtára.⁴³
- 5. 2. 1405 kráľ Žigmund udeľuje slobodu dolovania vo všetkých banských regiónoch uhorského kráľovstva pre 6 stredoslovenských banských miest spoločne (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová).⁴⁴
- 30. 4. 1405 kráľ Žigmund potvrdzuje ustanovenia menšieho dekrétu o oslobodení od mýta adresne pre lubietovských mešťanov a kupcov.⁴⁵
- 1. 3. 1425 kráľ Žigmund oslobodzuje sedem banských miest (vrátane Lubietovej a už aj Banskej Belej) od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.⁴⁶
- 25. 11. 1434 kráľ Žigmund potvrdzuje svoje privilégium z 30. 4. 1405.⁴⁷
- 28. 11. 1434 kráľ Žigmund prikazuje rešpektovať, že lubietovskí mešťania súdne podliehajú len vlastnému richtárovi a mestskej rade a zakazuje zadržiavať ich osobne alebo aj ich tovary. Súčasne potvrdzuje ich oslobodenie od kráľovského mýta (*in nostris regalibus tributis*).⁴⁸
- 23. 9. 1435 kráľovná Barbora prikazuje vyberačom mýta v Slovenskej Lupči rešpektovať oslobodenie lubietovských mešťanov od mýta pri dovoze potravín a tovarov potrebných pre banskú činnosť.⁴⁹
- 18. 9. 1447 uhorské stavy prikazujú rešpektovať oslobodenie šiestich banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) od mýta.⁵⁰ Kremnica sa vo vymenovaní nenachádza, podobné oslobodenie obdržala už 1446 (por. heslo Kremnica).
- 26. 3. 1465 kráľ Matej I. potvrdzuje Žigmundove potvrdenia privilégií z 25. 11. 1434 a 30. 4. 1405.⁵¹
- 7. 4. 1465: Kráľ Matej I. oslobodzuje v zmysle starších (nešpecifikovaných) privilégií svojich predchodcov potvrdzuje oslobodenie mešťanov Lubietovej aj obyvateľov jej poddanských dedín Povrazník a Strelníky (*Zallerdorff et Sajba*) od platenia dane – komorského zisku.⁵²
- 3. 5. 1470 kráľ Matej I. oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane.⁵³
- 28. 3. 1471: Kráľ Matej I. potvrdzuje privilégia svojich predchodcov a oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia mýta v celej krajine.⁵⁴
- 19. 5. 1482: Kráľ Matej I. prikazuje vyberačom desiatkov ostrihomskeho arcibiskupstva rešpektovať staršie nedatované (Žigmundovo) privilégium pre Lubietovú a nepožadovať od jej mešťanov cirkevné desiatky.⁵⁵
- 15. 6. 1496 kráľ Vladislav II. potvrdzuje Matejovu konfirmáciu z 26. 3. 1465.⁵⁶
- 2. 12. 1496 kráľ Vladislav II. prikazuje rešpektovať, že lubietovskí mešťania aj obyvatelia lubietovských poddanských dedín Povrazník a Strelníky (*Zalendorff et Sajba*) súdne podliehajú len vlastnému richtárovi a mestskej rade a zakazuje zadržiavať ich osobne alebo aj ich tovary za dlhy alebo delikty iných osôb. Súčasne potvrdzuje ich oslobodenie od kráľovského aj zemepanského mýta.⁵⁷
- 4. 12. 1496 kráľ Vladislav II. potvrdzuje Matejovu konfirmáciu zo 7. 4. 1465.⁵⁸
- 7. 12. 1496 kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám ťažiť drevo a páliť uhlie na územiach dóciiovských panstiev Lupča, Šášov a Revište.⁵⁹
- 31. 5. 1500 kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.⁶⁰
- 17. 5. 1502 kráľ Vladislav II. povoľuje obyvateľom všetkých siedmich banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) ich staré právo v okolitých kráľovských lesoch slobodne ťažiť a dovážať drevo potrebné na výstavbu banských diel.⁶¹
- 10. 4. 1519 kráľ Ludovít II. vydáva privilégium obsahovo aj formulačne zhodné so znením privilégia Vladislava II. z 2. 12. 1496 (nezmieňuje ho však).⁶²
- 9. 3. 1520 kráľ Ludovít II. prikazuje hodnostárom a úradníkom Hontianskej, Tekovskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Gemerskej, Bratislavskej, Novohradskej a Turčianskej župy rešpektovať oslobodenie siedmich banských miest od platenia mýta.⁶³
- 13. 12. 1527 kráľ Ferdinand I. potvrdzuje konfirmáciu Vladislava II. zo 4. 12. 1496 a privilégium Ludovíta II. z 10. 4. 1519.⁶⁴

Mestské právo

Podľa privilégia z r. 1379 sa Lubietová riadila banskoštiavnickým právom.⁶⁵

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Pôdorys mesta je jednoduchý, zástavbu tvoria dva rady domov pozdĺž potoka Hutná. Severný rad domov je trikrát zalomený, šírka námestia 55 – 120 m. Parcely s pravidelnou šírkou okolo 15 m sú delené kolmo na smer potoka Hutná. Dá sa predpokladať, že tento pôdorys ostal v zásade nezmenený od stredoveku.

Lubietovej dominuje pôvodne **gotický farský kostol sv. Márie Magdalény** na návrší severného výbežku údolia. Kostol dala údajne postaviť kráľovná Mária (teda koncom 14. storočia).⁶⁶ Z neskorogotickej stavby zachované iba obvodové múry, portál do sakristie a triumfálny oblúk, prestavaný v 18. storočí. Z pôvodného zariadenia kostola ostali zachované **socha Madony** spreď r. 1400 a nadstavec krstiteľnice (oba v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici).⁶⁷ Iné stavby zo stredoveku nie sú nezachované. Už pred r. 1384 existoval v meste **mlyn, jatky a kúpeľný dom**, ktoré mešťanom zbral kráľovský štajger Michal (por. kap. 10 Osobnosti).⁶⁸

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1379 Udelenie základného privilégia (por. kap. 4 Vznik mesta).
- 1388 7. 4. je Lubietová zastúpená na prvom spoločnom zasadaní šiestich banských miest v Banskej Štiavnici⁶⁹: Počiatok Zväzu šiestich stredoslovenských banských miest (neskôr sa k nim pridala aj Banská Belá).
- 1424 darovanie Lubietovej (spolu s ostatnými banskými mestami a príjmami z nich) kráľovnej Barbore.⁷⁰ Až do r. 1548 banské mestá ostávajú venným majetkom kráľovien.
15. stor. V 30. resp. 50. rokoch podľa neskoršej zmienky v Matejovej konfirmácii z r. 1465 husiti alebo bratrci (*Bohemi predones*) vyplienili a vypálili Lubietovú, pričom sa zničili aj jej mestské privilégia.⁷¹
- 1502/1505 Stredoslovenské banské mestá, medzi nimi aj Lubietová, sú kráľom Vladislavom dané za bližšie neurčenú značnú pôžičku do zálohu (1502) a následne (1505) kráľovnou Annou odovzdané Turzovcom (vrátené 1522).⁷²
- 1510 Vypukla cholerozá epidémia v Lubietovej.⁷³
- 1513–1515 Lubietová je zapletená do sporov s Dóciovcami. V lete 1513 viaceré banské mestá (zrejme vedené Banskou Štiavnicou a Banskou Bystricou) zorganizovali ozbrojený výpad, zabrali časti území hradov Šášov, Revište a Lupča, odvliekli a sčasti povraždili ich poddaných. Po sťažnostiach Dóciovcov kráľ 20. 8. 1513 vysielal Štefana Verbóciho, aby na mieste posúdil a urovnal spor.⁷⁴ V novembri 1515 nariaďuje kráľ Vladislav II. radám miest Kremnice, Banskej Štiavnice, Pukanca, Banskej Belej a Lubietovej, aby uzavreli spor Banskej Bystrice s Damiánom Dóciom kvôli uväzneniu jeho dvoch familiárov.⁷⁵
- 1525–1526 Niektorí Lubietovskí baníci sa zapojili do baníckeho povstania, medzi odsúdenými 46 pôvodcami nepokojov a spustošenia Banskej Bystrice sa nachádzali aj dvaja baníci z Lubietovej (Gašpar a Gabriel).⁷⁶

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pôvodné osídlenie bolo podľa názvu osady slovenské. Príchod nemeckých (saských) hostí pravdepodobne okolo polovice 14. storočia spôsobil intenzívny rozvoj osídlenia a urýchlil transformáciu osady na mesto. Slovenský názov prevzali Nemci do svojej reči ako Libethen, rovnako prešiel do maďarčiny.⁷⁷ Pri povýšení na mesto sa spomína povolenie usadiť sa v meste osobám, ktoré nemajú na svedomí lúpež: výraz sa v listine uvádza v latinčine (*spoliatio*) aj v „ľudovej“ nemeckej forme (*Raub*),⁷⁸ čo poukazuje na silné zastúpenie nemeckého elementu. Okolie mesta a jeho banícke zázemie však bolo prevažne slovenské: neskoršia poddanská obec Lubietovej Povrazník vystupuje už pri darovaní kráľovnej Barbore r. 1424 pod slovenským názvom *Powrazník* (vtedy bola ešte pertineniou Lupčianskeho hradu),⁷⁹ por. aj kap. 2 Poloha mesta, časť Chotár). Jeho nemecký názov Zalerdorf (*Zallerdorff*) či v neskorších odpisoch *Sailerdorf* sa vyskytuje len v prostredí nemeckých lubietovských mešťanov.⁸⁰ Viaceré lokálne slovenské názvy pri vymedzení hraníc lubietovského chotára voči panstvu Lupča r. 1535 a v potvrdeniach z r. 1537 a 1539 (*Chottarna/Hotharna Dolina, Třekina/Dřekyna/Derekyna dolina*) poukazujú na slovenské osídlenie tiež v severozápadnej časti chotára.⁸¹

Zoznamy daňovníkov zo stredoveku nie sú zachované, chronologicky najbližší zoznam z roku 1542 uvádza 61 daňovníkov a ďalších 64 od nich závislých osôb (rodinní príslušníci, sluhovia, nájomníci). Celková suma zaplatenej dane bola 60 florénov a 48 denárov. Najčastejšie sa vyskytuje daň vo výške niekoľkých desiatok denárov, teda menej ako 1 florén. Pri niektorých daňovníkoch je poznámka o ich chudobe a chorobe (*seine Mieterin hedwoig ist arm und krank* ...), v dôsledku čoho neplatia žiadnu daň.⁸² Na základe tohto súpisu vypočítava O. Paulíny celkový počet obyvateľov žijúcich v jadre mesta na 663 osôb.⁸³ V zozname sa častejšie ako v prípade ostatných banských miest objavujú slovenské priezviská (3-krát Kupetz/Kwpetz, 2-krát Koneschny, po 1-krát Jaslowsky, Matzlowsky, Zloboda, Gyuro Cherny, Ztudení).⁸⁴

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo, obchod s meďou

Počiatky lubietovského baníctva sú neznáme, podľa Kachelmanna siahajú do 13. storočia.⁸⁵ Baníctvo sa najneskôr v 2. polovici 14. storočia značne rozvinulo, keďže pri povýšení na mesto kráľ Ludovít Veľký spomína výnosné a ziskové bane.⁸⁶ R. 1382 sa už spomína v Lubietovej komorský gróf Mikuláš (*Nicolaus Bohemus comes urbuararius*),⁸⁷ ktorý mohol byť českého pôvodu. Prítomnosť komorského grófa, t. j. kráľovského úradníka povereného dohľadom nad baníctvom a výberom dane z ťažby (= urbury), takisto poukazuje na existenciu už rozvinutého baníctva. O význame Lubietovej svedčí aj jej účasť na prvom doloženom spoločnom súde stredoslovenských banských miest r. 1388 v Banskej Štiavnici (por. kap. 6 Významné udalosti).

V povrchovej (cementačnej) vrstve sa obsah (rýdzej) medi v prvom období povrchovej ťažby pohyboval od 4 – 10, výnimočne až do 22%. Meď obsahovala aj striebro, obsah striebra sa odhaduje podľa geologických výskumov na 70 g.t⁻¹. Ojedinele a v malých množstvách sa vyskytovalo aj zlato.⁸⁸ Drahé kovy mohli byť v síce prvom období lubietovského baníctva v popredí záujmu, avšak všetky zachované údaje od posledných desaťročí 14. storočia sa už vzťahujú na ťažbu medi, čo koreluje o. i. s rozmachom jej ťažby, jej žiadaním na svetových trhoch a veľkým vývozom medi z Banskej Bystrice do zahraničia v tomto období.⁸⁹

Prví menovite doložení banskí podnikatelia v Lubietovej pochádzali z Banskej Bystrice: ťažiar Ulman⁹⁰ sa r. 1387 zaviazal uhradiť dlh vo výške 264 zlatých florénov z výnosu lubietovských baní.⁹¹ Dá sa predpokladať, že aj iné zaznamenané Ulmanove dlhy, ktoré boli splácané vyťaženou meďou (jeho nešpecifikovaný podiel na dlhu 337 zl.fl. na dodávkach „tvrdej medi“) pochádzali aspoň čiastočne

z lubietovského baníctva.⁹² R. 1391 bol jeho celkový majetok ohodnotený na 1214 zlatých florénov. Za dlhy voči Jánovi Teusewoltovi z Levoče ručil dodávkami „mäkkej medi“ (*cuprum mollis*) vo výške 100 centov ročne; v prípade nesplnenia záväzku mali veriteľovi prepadnúť lubietovské majetky a následne v prípade opakovanej nesolventnosti aj banskobystriický majetok.⁹³ Ďalší doložený prípad prepojenia ťažiarov z Banskej Bystrice s Lubietovou je doložený v r. 1393. Ide o súdny spor pred magistrom taverníkov, v ktorom ide o vymáhanie starého dlhu vo výške 800 florénov a 500 (púrov) rudy, kde ako veriteľ vystupuje v tom čase už nebohý Peter Karoli (najväčší banskobystriický ťažiar), resp. vo veci konal jeho syn. Vzhľadom na poškodenosť zápisov, z ktorých je zachovaný len zlomok v obhorenej mestskej knihe, nie je možné rekonštruovať detaily: avšak zo skutočnosti, že sa na prejednávani zúčastnili zástupcovia miest Banská Bystrica a Lubietová, sa dá usúdiť, že súvisel aj s lubietovským baníctvom.⁹⁴

Majetkovú a podnikateľskú prepojenosť Lubietovej s Banskou Bystricou dokazuje aj prípad z r. 1406, kedy sa pred banskoštiavnickým komorským grófom Jakubom z Bátoviec a celou banskoštiavnickou mestskou radou riešil prípad dedičského pokonania v rodine Flenzelovcov (*Vlenzil, Vleuczil*). Bratia Juraj a Michal sa dohodli s Mikulášom Ezywilom (synom ich sestry Kataríny, pravdepodobne vydatej za Bystričana) o delbe dedičstva po ich otcovi v Banskej Bystrici a v Lubietovej: v Bystrici šlo o 2 domy a (pravdepodobne) hutu (*pleyga*),⁹⁵ ďalej nešpecifikované majetky v banskobystriickom chotári a v Lubietovej. Mikuláš, Katarínin syn (v tom čase zrejme obyvateľ Bystrice), dostal jeden z domov a tretinu ostatných majetkov v Bystrici, pre jeho dvoch strýkov (spoludedíčov) Juraja a Michala ostali dve tretiny bystrických majetkov, okrem spomínaného domu, za ktorý dostali náhradu v podobe celého lubietovského dedičstva po otcovi (*alle erbe off der Lobethe dy von erin Vater komen sint*).⁹⁶ Keďže dvaja synovia a základ rodinného majetku boli v Lubietovej, v prípade ich zosnulého otca (ktorého meno nepoznáme) šlo zrejme o úspešného banského podnikateľa, ktorý postupne nadobudol značný majetok nielen v Lubietovej (ktorá ako mesto existovala necelé tri desaťročia), ale aj v Banskej Bystrici, kde aj podnikal a vlastnil nehnuteľnosti. Skutočnosť, že sa prípad prejednával pred komorským grófom v Banskej Štiavnici napovedá, že v lubietovskom dedičstve šlo o významné banské prevádzky.

Banskobystriční ťažiar sa angažovali v Lubietovej po celý stredovek: z prvých desaťročí 16. storočia ostali zachované svedectvá o bani na zelenú farbu (*Farbkesten, Farbstollen, Farbfluess in Lybether hartart, Flusstollen*) v chotári Lubietovej. Táto patrila pôvodne významnému banskobystriickému ťažiarovi Michalovi Königsbergerovi (por. heslo Banská Bystrica, časť Osobnosti mesta). Po jeho smrti prešla na jeho nevlastného syna Juraja, ktorý ju r. 1523 odkázal svojmu príbuznému Jakubovi Krausovi z Augsburgu. Svojho podielu po nebohom nevlastnom strýkovi Michalovi Königsbergerovi sa však takisto domáhali aj Ján a Štefan Fulpauchovci, ktorí spochybňovali splnomocnenca zastupujúceho Krausove nároky, ako aj vierohodnosť zápisov v banskobystriickom mestskom protokole ohľadom znenia testamentu: v máji 1525 banskobystriická mestská rada predbežne uzavrela konanie ako „urážku protokolu“ a odkázala sťažovateľov na vyššiu súdnu inštanciu. Lubietovská baňa však ostala predmetom sporov aj naďalej. Jakub Kraus ako dedič nebohého Juraja Königsbergera ocenil r.1528 lubietovskú baňu na 1500 florénov s tým, že navrhol, aby si ju mesto Banská Bystrica vzalo ako náhradu za starý Königsbergerov dlh 1200 florénov. Nakoniec Kraus predal baňu Cherubínovi Siebenbürgerovi z Banskej Štiavnice a Jánovi Graymbelovi z Banskej Bystrice, ktorí vyplatili dlh banskobystriickej mestskej rade. Tým sa napokon r. 1532 dostala lubietovská baňa na zelenú farbu do ich vlastníctva.⁹⁷

Huty sú v lubietovskom chotári doložené až v r. 1535, kedy sa v spore o lúku medzi Lubietovou a Brusnom, ktorá sa nachádzala v blízkosti hút na mieste ľudovo zvanom „čierne peklo“.⁹⁸ Podľa V. Bolerázského tento miestny názov súvisí s väčším počtom hút, ktoré začiernili celé okolie.⁹⁹ Zrejme teda na svojom mieste existovali už dlhší čas. O tom napokon svedčí aj doklad z doby vyše 40 rokov predtým (1494) o prenájme lúk v Pekle (*wisen in der hoell gelegen*) Michalovi zo Sv. Ondreja na 5 rokov.¹⁰⁰ Keďže sa lúky aj v tomto období nazývali Peklom (por. kap. 2 Poloha mesta), huty tu zrejme existovali a spôsobovali začernenie už v 15. storočí, pričom je možné, že Michalov nájom súvisel s ich prevádzkou.

Okrem banskobystriických podnikateľov sú v Lubietovej doložení aj kremnickí ťažiar. Už v 20. rokoch 15. storočí tu vo veľkom podnikali v aj kremnickí ťažiar: H. Cwisler, J. Smuczer, J. Drusel a Zaidel investovali minimálne 2000 zlatých florénov.¹⁰¹

Značný objem a význam ťažby v Lubietovej dokladá Žigmundova listina z r. 1419 potvrdzujúca vyúčtovanie príjmov ostrihomského arcibiskupstva po smrti arcibiskupa Jána z Kaniže (1418), vyúčtovanie bolo vyhotovené Jánovým bratom Štefanom. Spomínajú sa v ňom o. i. desiatkové príjmy arcibiskupa kryté z urbury v Banskej Bystrici, Kremnici, Lubietovej a Košiciach vo výške 20441 početných florénov a 68 denárov, ako aj 185 ½ počt. florénu príjmov z ťažby ortuti v Banskej Bystrici a ťažby medi z Lubietovej. Spolu s inými príjmami tak Štefan vyúčtoval spolu 23551 počt. florénov a 97 denárov (1 počt. fl = 100 den.). Celé vyúčtovanie prebiehalo pod dohľadom niekdajšieho kremnického komorského grófa a finančného experta pochádzajúceho z Florencie v službách kráľa Žigmunda, kráľovho dôverníka Filippa Scolariho (*Pipo Spano*).¹⁰²

Koncom Žigmundovej vlády sú doložení viacerí tzv. „medení“ grófi (*coppingrof / comes cupri*), t. j. prenajímatelia produkcie medi (resp. kráľovských príjmov z nej): zahraniční podnikatelia Nemeč Ján Falbrecht z Torune (1431), Taliani Tommaso Melanesi (1432 – 1436) a Romualdo Remaldeschi z toskánskeho Prata (1437), resp. z Florencie.¹⁰³ Prvý menovaný Ján Falbrecht sa r. 1427 ešte ako gróf kremnickej komory zaviazal uhradiť mestu Kremnici dlh 3000 zlatých.¹⁰⁴ O 4 roky sa už ako „medený gróf“ opäť zaväzuje svoj dlh splatiť, pričom za splátky ručí príjmami z medi: na prvom mieste zmieňuje 11727 centov lubietovskej medi a až po nej a v menšom množstve med' zo Smolníka (8393 centov) a z Gelnice (47 centov).¹⁰⁵ Dá sa teda predpokladať, že lubietovská med' tvorila značnú časť celouhorskej produkcie medi.¹⁰⁶ Vzhľadom na účasť spomínaných zahraničných (florentských) obchodníkov ako medených grófov môžeme dokonca predpokladať, že tvorila významnú súčasť medzinárodného obchodu v tomto období. K spracovaniu medi a medzinárodnému obchodu s ňou porovnaj aj heslo Banská Bystrica.

Podľa starších (už prekonaných) názorov v literatúre (Marzsányi, Péch) po predpokladanom husitskom plienení v Lubietovej baníctvo 40 rokov stagnovalo a obnovilo sa až v čase turzovského podnikania.¹⁰⁷ Takúto stagnáciu však popierajú už cit. údaje o medených grófoch. Ďalším dokladom na vysokú produkciu medi v Lubietovej okolo polovice 15. storočia je zmienka z r. 1453, podľa ktorej bol kráľovský príjem z urbury (= dane z ťažby) v lubietovských baniach 2000 florénov ročne. Z tohto údaja Peter Ratkoš vypočítava ročnú produkciu okolo 40 000 centov (= cca 2000 ton) medenej rudy ročne, resp. 6666 centov už rafinovanej medi.¹⁰⁸

Zhruba v polovici 15. storočia sa už slovenská med' na zahraničných trhoch vo všeobecnosti neoznačovala podľa miesta pôvodu, ale podľa technologických vlastností. Výnimkou bola len tzv. *Libeterkupfer*, ktorá označovala menej kvalitnú med'. Otázka pôvodu tohto označenia a jej možná súvislosť s Lubietovou (iné názory odvodzujú výraz z lat. *libes/libetis*, kotlík) je predmetom dodnes neuzavretej diskusie. Vzhľadom na skutočnosť, že označenie *Libeterkupfer* sa vzťahuje na med' zo stredoslovenskej oblasti, niet dôvodu

princiálne odmietať súvislosť s Lubietovou (M. Skladaný). Ten istý autor predpokladá, že pomenovanie „Lubietovská med“ pre nižšiu kvalitu vyplýva z toho, že tamojšia produkcia bola staršia a po neskoršom spustení rozsiahlejšej ťažby v Banskej Bystrici, kde si osobitné zloženie rudy vyžiadalo špeciálne technologické postupy, ostalo pomenovanie „lubietovská“ rezervované pre produkt tradičnej (=staršej, a teda menej dokonalej) technológie.¹⁰⁹

V 2. polovici 15. storočia vstupujú do lubietovského baníctva Turzovci. 24. 4. 1475 uzavrelo v Kremnici sedem stredoslovenských bankských miest vrátane Lubietovej zmluvu s podnikateľskou spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných mechanizmov v stredoslovenskom banskom revíre. Odborníci na čerpacie stroje v Turzovom sprievode pochádzali z Gdanska.¹¹⁰

Banský majster v Lubietovej sa nepriamo spomína r. 1496. Príзвиško prisázného a richtára Štefana Bergamecztera poukazuje na pôvodnú profesiu jeho, resp. jeho predkov.¹¹¹

Začiatkom 16. storočia baníctvo opäť upadlo v celom regióne,¹¹² čo potvrdzujú oslobodenia kráľa Vladislava II. z r. 1513 – 1515: kráľ po získaní 600 fl. zbavuje všetkých sedem bankských miest povinnosti platenia daní a poplatkov s odkazom na úbytok rudných žíl a na dlhodobú sa znižujúcu výnosnosť baníctva.¹¹³ R. 1519 oslobodil kráľ Ľudovít II. menovite Lubietovú na štyri roky od platenia riadnych i mimoriadnych daní.¹¹⁴

Veľké množstvá dreva potrebné pre stavbu a prevádzku bankských diel si vyžiadali nielen potvrdzovanie privilégii o jeho slobodnej ťažbe, ale aj adresné napomenutia pre konkrétnych šľachticov, aby nebránili obyvateľom siedmich bankských miest v ťažbe dreva a pálení uhlia. Časté boli napomenutia pre Dóciovcov (o. i. sa pokúšali vyberať od mešťanov siedmich bankských miest za používanie lesov poplatky).¹¹⁵ Prevádzkovanie baníctva v okolí všetkých bankských miest (menovite vrátane Lubietovej) bolo vo veľkej miere narušané aj zbojníkmi a lúpežníkmi (*malefactores, predones, spoliatores et latrones, nocivi homines*), v dôsledku čoho Vladislav II. nariadil r. 1512 kráľovským úradníkom, mestám aj miestnym zemepánom zbojníkov chytať, trestať a odovzdávať do rúk bankských miest.¹¹⁶

Remeslá a cechy

Jatka (*macellum*), sa spomínajú už r. 1384.¹¹⁷ Iné údaje o remeslách v Lubietovej v stredoveku nie sú k dispozícii.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Richtár a prisázní sa spomínajú už r. 1382, najneskôr v tomto roku získala Lubietová právo voľby svojho richtára.¹¹⁸ V konfirmáciách Mateja Korvína z r. 1465 sú vymenovaní popri richtárovi Jánovi Perthelovi aj traja prisázní: Michael Flahparth, Mikuláš (Nicolaus) Flehel, Ondrej (Andreas) Honel.¹¹⁹ Dá sa predpokladať, že mestská rada v tomto čase pozostávala z plného počtu 12 členov.¹²⁰

Existencia kráľovskej komory (por. kap. 8 Hosp. aktivity) v meste zrejme obmedzujúcim spôsobom zasahovala do kompetencií mestskej samosprávy najmä v 14. storočí (por. heslá Kremnica a Banská Štiavnica, kap. 9 Správa mesta). Na isté napätie samosprávy mesta s kráľovskými úradníkmi poukazuje aj prípad kráľovského štajgera Michala z r. 1384 (por. kap. 10: Osobnosti).

Výdavky

V zachovaných vyúčtovaniach všetkých siedmich stredoslovenských bankských miest z rokov 1505 – 1519 vedených Kremnicou a uschovaných v kremnickom archíve z obdobia, keď sa už platila daň spoločne za všetky mestá (takisto spolu platili aj príspevky na obranu krajiny a na miestne vojenské výdavky), sú zaznamenané podiely Lubietovej na spoločných výdavkoch. Okrem daní šlo najmä o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentatívne výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sthtethais zu Ofen*). Lubietová sa na nich zúčastňovala v jednotlivých rokoch podielmi vo výške priemerne okolo 2 – 3 % (v jednotlivých rokoch šlo v absolútnom vyjadrení o meniacie sa sumy rádovo vo výške niekoľkých desiatok florénov za Lubietovú, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, či už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). V rámci týchto spoločných výdavkov bola zahrnutá najmä kráľovská daň (*taxa regia*), ale napr. aj spoločné vzácné dary pre významné osobnosti (strieborná čaša pre poľskú kráľovnú v r. 1511).¹²¹ Mimoriadne dane sa platievali v súvislosti s obranou krajiny.¹²²

Notár

Notár Mikuláš v Lubietovej sa spomína už r. 1382. Jeho zásluhou bolo kráľom Ľudovítom a po jeho smrti aj jeho dcérou kráľovnou Máriou potvrdené základné privilégium mesta.¹²³ Roku 1434 sa spomína notár Tomáš (*Thomas notarius*).¹²⁴

Mestská pečať

Podľa Nováka vzniklo stredoveké pečatidlo mesta až v polovici 15. storočia. V kruhopise nesie nápis v gotickej minuskule: *sigillum civitatis libethensis*. V strede je zobrazená patrónka farského kostola sv. Mária Magdaléna nesúca v pravej ruke džbán. Po stranách ju sprevádzajú banické symboly: kladivko a železko. Ďalšie pečatidlo pochádza z 1. pol. 16. storočia (odtlačok na písomnostiach z r. 1544) s kruhopisom v humanistickej majuskule: · SIGILLUM · CIVITATIS · LIBETENSIS. Kľačiacia Mária Magdaléna má pri nohách džbán a sprevádzajú ju dva malé erby: vľavo do štítu sú vložené skřížené banické kladivo a železko, na štíte vpravo je uhorský znak z doby Anjouovcov. Anjouovský erb rozhodne nepoukazuje na vznik pečatidla v 14. storočí, od 15. storočia sa totiž do pečatidiel vkladá erb tej dynastie, ktorá príslušnému mestu udelila privilégium.¹²⁵

Mestská kniha

Zo stredoveku sa nezachovala, určite však existovala už koncom 14. storočia, keďže je spomínaná v nedatovanom zápise zo začiatku 15. storočia v štiavnickej mestskej knihe s tým, že bola do nej zapísaná podobná záležitosť ako do kníh ostatných bankských miest.^{125a}

Mestský archív

Keďže stredoveký lubietovský mestský archív vyhorel, ostalo z neho torzo uložené ako fond Mesto Lubietová: Lubietová, slobodné kráľovské a banské mesto 1282 – 1885 v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica. Zachovaných je 17 stredovekých originálov. Inventár zostavený Júliusom Slaným eviduje v rámci 22 inventárnych čísel z obdobia do r. 1526 (vrátane neskorších odpisov).¹²⁶ Ďalší materiál k stredovekým dejinám mesta sa nachádza najmä vo fonde MBB: Magistrát mesta Banská Bystrica.

Richtári mesta do r. 1526

1434 Šimon. 1465 Ján (Johannes) Perthel. 1496 Gregor (Gregorius) Sartor. 1497 Štefan Pergmesther. 1505 Juraj (Georgius) Holczman. pred 1519 Tobiáš Rockenfinger¹²⁷

10. OSOBNOSTI MESTA

Michal Stenger (Steuger)

Kráľovský banský štajger (úradník poverený súdením v banských záležitostiach a dozorom nad baníctvom najmä v súvislosti s dohľadom nad správnym stanovením výšky banskej dane – urbury)¹²⁸ v Lubietovej. Prvý raz listinne zmienený r. 1380, kedy na jeho popud kráľ Ľudovít Veľký potvrdil základné ľubietovské privilégium.¹²⁹ Podľa H. Albertovej bol Michal pravdepodobne aj iniciátorom vydania samotného základného privilégia.¹³⁰ Michal odňal mešťanom mlyn, jatky a kúpeľný dom, ktoré odovzdal do rúk kráľa Ľudovíta Veľkého a ktoré až po otcovej smrti Ľudovítova dcéra kráľovná Mária mešťanom vrátila listinou z 9. 6. 1384.¹³¹

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 9 študentov.¹³²

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Lubietová z cirkevno-správneho hľadiska patrila do ostrihomskej arcidiecézy. Jej fara bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiaconátu.¹³³

Príjmy mestského farára

V stredoveku nie sú doložené, podľa zoznamu daňovníkov Lubietovej z r. 1542 a poznámky pri ňom bol mestský farár „veľmi chudobný“, ale platil v záujme potrieb krajiny 2 florény dane (rovnako ako novobanský farár).¹³⁴ Dá sa predpokladať, že popisovaná „chudoba“ farára pretrvávala minimálne už od posledných desaťročí stredoveku.

- 1 JUCK, Výsady I, s. 131, č. 159: 11. 11. 1340. Bolerázsky číta názov ako *Lybtina*. BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, s. 363.
- 2 ML-5a: 31. 7. 1379 (inzert v odpise z 11. 2. 1382), sčasti publ. Fejér: CDH IX/5, s. 312, č. CLXIV: 1379.
- 3 ML-5a: 11. 2. 1382.
- 4 MBB-370/16, s. 98, publ. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 95.
- 5 MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405.
- 6 ML-10: 30. 4. 1405.
- 7 MMKr I.36.1.4b: 9. 5. 1412.
- 8 MOL DL 10805: 5.V.1419.
- 9 WENZEL, Okmányi adalék, s. 275 – 276, Nr. II.1: 15. 5. 1424
- 10 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 11 ML-11: 28. 11. 1434.
- 12 HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 5: 11. 5. 1453.
- 13 MMBŠ, MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470.
- 14 MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 15 MATULAY, Katalóg I, s. 87, č. 268: 27. 9. 1473
- 16 MMBŠ-MOL, II-88, škat. 9, č. 913: 14. 9. 1500
- 17 MOL DL 46824: 30. 11. 1507.
- 18 RATKOŠ, Dokumenty, s. 128: 1. 11. 1519.
- 19 Banskotiavnická mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 53: 2. 6. 1406.
- 20 HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 4: 18. 6. 1451.
- 21 ML-20: 19. 7. 1494.
- 22 RATKOŠ, Dokumenty, s. 55, č. 19: 21.V 7. 1525.
- 23 RATKOŠ, Dokumenty, s. 236, č. 146: 5. 12. 1526.
- 24 CHALOUPECKÝ, Stredoveké listy, s. 32 – 34, č. 30: 4. 5. 1449 (=orig. MMKr I.26. 1. 15c: 4.5. 1449). Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 37 – 39, č. 10: 4. 5. 1449.
- 25 LITTEKER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 186.
- 26 Názor o slovenskom pôvode názvu zastával už Matej Bel. BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, s. 363 – 364.
- 27 Cit. podľa CHRIAŠTELOVÁ, Stredoveké dejiny Lubietovej, s. 21.
- 28 <http://www.snm-em.sk/geosprievodca/lokality/bb/lubietova.html> (november 2011). Zverejnené údaje sú výstupom projektu APVV LPP-0362-06 (Náučno-poznávaci sprievodca po geologických a geografických lokalitách stredného Slovenska) realizovanom Geologickým ústavom SAV v Banskej Bystrici. CHRIAŠTELOVÁ, Stredoveké dejiny Lubietovej, s. 11 – 12.
- 29 TOMČEK, Rekonštrukcia cestnej siete, s. 42, 44. Lupčianske mýto: ML-13: 23. 9. 1435.
- 30 ML – 22b: 7. 4. 1465 (inzert v odpise Vladislavovej konfirmácie zo 4. 12. 1496).
- 31 MALINIÁK, Osídlenie, s. 98, 109.
- 32 MBB-23/23: 23. 11. 1535.
- 33 CHRIAŠTELOVÁ, Stredoveké dejiny Lubietovej, s. 14 – 15.
- 34 RÁBIK, Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy, s. 70.
- 35 ALBERTOVÁ, K okolnostiam vzniku, s. 65 – 66.
- 36 Podľa Bolerázského sa Lubietová stala slobodným kráľovským banským mestom už udelením základného privilégia. BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, s. 363. *...villam Lwobethe praedictam in Civitatem duximus erigendam...* ML-5a: 31. 7. 1379 (inzert v odpise z 11. 2. 1382), sčasti publ. Fejér: CDH IX/5, s. 312, č. CLXIV: 1379.
- 37 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...insuper Cremnicia, Sebnicia, Bystricia, Zolyom, cum ceteris civitatibus montanis* (v orig. *Montarum*); MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514.
- 38 *...et quicumque homines omnium Regnorum nostrorum, et etiam partium extranearum quarumcumque, qui fuerint vel sint, causis tamen honestis, que non concernunt Incendia, spoliaciones, vulgariter ier Raub vocatis, et latrocinia maculati, in dicta ciuitate libere possint stare...* ML-5a: 31. 7. 1379 (inzert v odpise z 11. 2. 1382), sčasti publ. Fejér: CDH IX/5, s. 312, č. CLXIV: 1379.
- 39 ML-5a: 1. 4. 1380 (inzert v odpise z 11. 2. 1382).
- 40 ML-5a: 11. 2. 1382.
- 41 ML-6: 18. 12. 1382.
- 42 ML-15: 27. 3. 1465.
- 43 *...inter se, pro ipsorum iudice eligendi habeant facultatem...* ML-5a: 11. 2. 1382.
- 44 ZsO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXCVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405).
- 45 ML-10: 30. 4. 1405, sčasti publ. Fejér: CDH X/4, s. 399, č. CLXXXV: 1405.
- 46 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 47 ML-21: 25. 11. 1434 (inzert vo Vladislavovej konfirmácii z 15. 6. 1496). Poškodené (neúplné) zachovanie ML – 12: 1434.
- 48 ML-11: 28. 11. 1434.
- 49 ML-13: 23. 9. 1435.
- 50 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybné uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18.IX.1447.
- 51 ML-21: 26. 3. 1465 (inzert vo Vladislavovej konfirmácii z 15.VI.1496).

- 52 ...a solutione procentuum lucri camerae regiae, quos nobis et fisco nostro Regio annis singulis solvere obligarentur... excimendos duximus in perpetuum gratiose libertandos. ML – 22b: 7.IV.1465 (inzert v odpise Vladislavovej konfirmácie zo 4.XII.1496).
- 53 ...a solutione tributi fisci regalis ...in medium regnicolarum nostrorum... orig. MMBŠ, MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470, potvrdené Vladislavom r. 1496. MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 3r.
- 54 ...ab omni solutione tributorum tam de personis quam de rebus et bonis eorum. MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 55 ML-18b: 19.V.1482.
- 56 ML-21: 15.VI.1496.
- 57 ...in locis ditorum tributorum tam nostrorum quam aliorum quorumcumque... ML-22a: 2.XII.1496.
- 58 ML – 22b: 4. 12. 1496.
- 59 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882:7. 12. 1496.
- 60 ...ubique in hoc regno nostro Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint...MOL DL 20945: 31. 5. 1500. Opakovanie oslobodení v r. 1501, 1504 a 1507 a adresné napomenutia pre Dóciocov a prepošta konventu v Šahách poukazujú na nedodržovanie zákazov: MMBŠ-MOL, III-92, škat. 9, č. 917: 7. 5. 1501; MOL DL 86724: 13. 3. 1504; MMBŠ-MOL, II-102 až 108, škat. 10, č. 922 – 928: 22. – 24. 8. 1507 a 30. 11. 1507; MOL DL 21743: 22. 8. 1507; MOL DL 21747: 27. 9. 1507; MOL DL 46824: 30. 11. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 89: 15. 6. 1508 (relácia z 29. 7. 1508); MMBŠ-MOL, I-395, škat. 2, č. 311: 28. 12. 1519.
- 61 ...in silvis vobis circumpositis et circumadiacentisque scilicet regales et reginales ligna pro cultura montanarum et fodinarum necessaria libere succidere et succidi facere ac pro libitu deferendi et deportandi semper potestatem habuisse... vos ab eo tempore civius intitus contrarium memoria hominum non comprehendit pro cultura montanarum semper usi fuistis... MMKr I.18.1.18: 17. 5. 1502. Znova so zmenkou pálení dreveného uhlia: MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504.
- 62 ML-22: 10. 4. 1519.
- 63 nulla Telonea aut Tributa audeant exigere. MMBŠ-MOL, III-138, škat. 10, č. 953: 9. 3. 1520.
- 64 ML - inv.č. 39, Liber Privilegiorum 1382 – 1775, s. 43 – 49: 13. 12. 1527 (odpis).
- 65 ...et quod eadem civitas sub Iure et consuetudine civitatis Schebnichia esse debeat. ML-5a: 31. 7. 1379 (inzert v odpise z 11. 2. 1382), sčasti publ. Fejér: CDH IX/5, s. 312, č. CLXIV: 1379.
- 66 TROCHTA, Súpis, zv. X: Zvolenská stolica s. 46.
- 67 Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 253. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 578. CHRIŠTELOVÁ, Stredoveké dejiny Lubietovej, s. 80.
- 68 ML-7: 9. 6. 1384.
- 69 WENZEL, MBKT s. 268, Nr. Id. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudicariae* MMBŠ, MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, S. 43); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 89 (=orig. banskobystričská mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 70 WENZEL, Okmányi adalék, s. 274–277, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208–211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 71 ...in proximie retroactis disturbiorum temporibus quibus videlicet Bohemi predones partes has Regni Hungarie predicti superiores igne et preda vastabant, unicers littere et qualibet privilegia ipsorum partim igne consumpta, partim vero per eosdem Bohemos pariter cum aliis rebus et bonis eorum ablata et annihilata essent... ML – 22b: 7.IV.1465 (inzert v odpise Vladislavovej konfirmácie zo 4.XII.1496).
- 72 ...certe et notabilis florenorum summa per Serenissimum quondam principem et dominum Wladislaum Hungarie Boemie Regem in anno 1502 sub spe fidele restitutionis....ac iure tituloque pignoris... MMKr I.18.2.57: 3. 3. 1522; MMBŠ-MOL, III-150, škat. 10, č. 964: 23. 3. 1522; MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 348: 22. 8. 1505; s. 171, č. 528: 2. 2. 1522; Mandáty kráľovnej Anny a kráľa Vladislava: HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 19-20, f. 62-65: 23. 8. 1505
- 73 Údaj publikoval Handzo podľa najstaršej matricy mesta. Cit. podľa CHRIŠTELOVÁ, Stredoveké dejiny Lubietovej, s. 40.
- 74 MMNB, nespracovaný materiál: 20. 8. 1513.
- 75 MATULAY, Katalóg I, s. 131, č. 411: 17. 11. 1515.
- 76 RATKOŠ, Dokumenty, s. 203 – 204, č. 122: 18. 8. 1525.
- 77 ALBERTOVÁ, K okolnostiam, s. 65. **RÁBIK, Nemecké osídlenie** na území Zvolenskej župy, s. 70.
- 78 ML-5a: 31. 7. 1379 (inzert v odpise z 11. 2. 1382), sčasti publ. Fejér: CDH IX/5, s. 312, č. CLXIV: 1379.
- 79 WENZEL, Okmányi adalék, s. 274, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 80 RÁBIK, Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy, s. 71.
- 81 MBB-23/23, s. 2: 23.XI.1535. Potvrdenia reambulácií z r. 1537 a 1539: ML – 39a; ML – 55.
- 82 RELKOVIČ, Namensverzeichnis, VII. Libethen, s. 25 – 27.
- 83 RATKOŠ, Povstanie, s. 15 – 17.
- 84 RELKOVIČ, Namensverzeichnis, VII. Libethen, s. 25 – 27. Vzhľadom na vysoký počet výlučne krstných mien a priezvisk koreniacich v latinskom či nemeckom pomenovaní pôvodného zamestnania jeho nositeľa nie je zmysluplné rátať na základe týchto údajov akúkoľvek štatistiku zastúpenia jednotlivých etníc.
- 85 Kachelmann svoje dohady nijako nedokladá. KACHELMANN, Geschichte II, s. 149.
- 86 ...nos cognoscentes fructus et profectum de Montana, Læbetha vocata... ML-5a: 31. 7. 1379 (inzert v odpise z 11. 2. 1382), sčasti publ. Fejér: CDH IX/5, s. 312, č. CLXIV: 1379.
- 87 ML-6: 18. 12. 1382.
- 88 <http://www.snm-em.sk/geosprievodca/lokality/bb/lubietova.html> (november 2011). Zverejnené údaje sú výstupom projektu APVV LPP-0362-06 (Náučno-poznávaci sprievodca po geologických a geografických lokalitách stredného Slovenska) realizovanom Geologickým ústavom SAV v Banskej Bystrici.
- 89 K vývozu bystrickej meďi do Benátok por. heslo Banská Bystrica a ŠTEFÁNIK, Kupfer aus dem ungarischen Königreich, s. 212 – 221.
- 90 Člen mestskej rady, niekdajší majiteľ banskobystričkej poddanskej dediny Ulmannovej. ALBERTOVÁ, K okolnostiam, s. 66.
- 91 *ex parte lubete...ducentos flor. in auro et lxxiii fl. in auro.* MBB-370/16, s. 98 (poškodený fragment mestskej knihy), publ. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 95. Matulay nesprávne uvádza 214. fl. MATULAY, Katalóg I, s. 31, č. 55: 1387.
- 92 MBB-370/16, s. 98 (poškodený fragment mestskej knihy), publ. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 95. MATULAY, Katalóg I, s. 31, č. 56: 1387.
- 93 MBB-370/16, s. 97 (poškodený fragment mestskej knihy): 25. 7. 1391, publ. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 95. MATULAY, Katalóg I, s. 43, č. 108: 25. 7. 1391.
- 94 MBB-370/16, s. 31 (poškodený fragment mestskej knihy): 1393, publ. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 81. MATULAY, Katalóg I, s. 49, č. 132: 1393. Karlovci boli podnikatelia, ktorí vybudovali v Banskej Bystrici prvý koncentrovaný mediarsky podnik. SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku, s. 79.
- 95 Skrátený výraz *plyega*. v nemeckom texte zápisu je diskutabilný: pokiaľ šlo o hutu, podľa správnosti by mal byť zapísaný ako *pleyhütte*, olovená huta (OLOVO používané pri hutníckom spracovaní meďi). Skrátená časť ...ga, by mohla byť skratka z latinského *gaza*, dobového výrazu označujúceho hutu.
- 96 Banskóštiavnická mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 53: 2. 6. 1406.
- 97 MATULAY, Katalóg I, s. 108-109, č. 339: 8. 2. 1503; s. 181, č. 561: 17. 12. 1523; s. 193, č. 595: 27. 11. 1524; s. 194, č. 596: 20. 12. 1524; s. 198, č. 608: 2. 4. 1525; s. 201 – 202, č. 617: 23. 5. 1525; MATULAY, Katalóg II, s. 270, č. 805: 8. 9. 1528; s. 330 – 331, č. 1031: 31. 7. 1532. Inventár Banská Štiavnica VI, s. 13, č. 928: 14. 5. 1525.
- 98 ...ratione prati sive foeneti circa gazas seu conflatoria in loco qui vulgariter Niger Infernus dicitur. MBB-875/4, s. 1r: 8. 8. 1535 (odpis zo 17. storočia).
- 99 BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, s. 367.
- 100 ML-20: 19. 7. 1494
- 101 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 621 – 622, 624 (=orig. MMKr I.32.1a: 1423 – 1424, s. 11, 17, 22.
- 102 ...super viginti milibus quadringentis et quinquaginta uno floreno ac denariis sexaginta octo preterea de urburis de Novazolio Crempniczia Libeta et Cassovia pro decimis archiepiscopalis, super duobus milibus noningentis viginti quatuor florenis et denariis octuaginta quinque. Item de mercurio de dicta Novazolio et de cupro de prefata libeta similiter pro decima archiepiscopali super flor. centum octuaginta et quinque cum medio, quorum summa in toto facit viginti tria milia quingentos et quinquaginta unum florenum per centum denarios computando ac nonaginta septem denarios nobis plenam dedit rationem... Relatio Piponis de Ozora comitis Themesiensis etc. MOL DL 10805: 5. 5. 1419. K osobe Filippa Scolariho por. ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora, s. 102 – 103.
- 103 ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora, s. 103.
- 104 MMKr I.37.1.4: 22. 6. 1427.
- 105 MMKr I.37.1.5: 8. 1. 1431.
- 106 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku, s. 83.
- 107 BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, s. 366.
- 108 RATKOŠ, Das Kupferwesen in der Slowakei, s. 590.
- 109 SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku, s. 84 – 85. HALAGA, Košice-Balt, s. 191.
- 110 SKLADANÝ, Najstarší doklad, s. 255 – 257. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36: 24. 6. 1475. MMBŠ-N, škat. 16, č. 18: 31. 12. 1477.
- 111 *Stephanus Pergamezer Iuratus civis.* ML-21: 15. 6. 1496.
- 112 BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, s. 367.
- 113 MMKr I.18.1.33: 5. 11. 1513; ...ob defectum et decrescientiam minerarum auri et argenti ex ipsis montanis procenientium...eosdem cives et Incolas nostros in dictis civitatibus montanarum residentes infra unum interum annum a solutione quarumlibet taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinariarum quam extraordinariarum generose duximus excimendos..... MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513;...per longam culturam artificij et montanarum sine fructu per plurimos annos factam... MMKr I.20.1.51: 11. 6. 1513; ...Cives populos et inhabitatores civitatum nostrarum Crempnicensis, Schebnicziensis, Bistricziensis aliarumque civitatum nostrarum montanarum ad cameram nostram spectantes...

- propter defectum minerarum et fodinarum aliosque variorum casuum adversorum et infortuniorum...per unius integri anni revolutionem ab omni solutione quarumlibet Taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinariarum et extraordinariarum...gratiose exemerimus... MOL DL 25008, s. 1-3: 19. 11. 1515.*
- 114 ...a solutione quarumlibet taxarum ordinarium et extraordinarium censuumque et subsidiorum...ML-29: sept. 1519.
- 115 MMBŠ-MOL, I-645, škat. 4, č. 514: 14. 9. 1500; MMBŠ-MOL, II-88 a 89, škat. 9, č. 913-914: 14. 9. 1500.
- 116 MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512.
- 117 ML-7: 9. 6. 1384.
- 118 *vice et nominibus dictorum Iudicis et Iuratorum ac civium et hospitem nostrorum de eadem Læobetha... pro ipsorum iudice eligendi habeant facultatem...* ML-5a: 11. 2. 1382.
- 119 ML-15: 27. 3. 1465.
- 120 ALBERTOVÁ, K okolnostiam, s. 67.
- 121 Predpísaný podiel pre Lúbietovú (vrátane dane): v r. 1505: 36 fl., v r. 1506: 45 fl., v r. 1507: 55 fl., 1510: 65 fl., v r. 1511: 23 fl., v r. 1513: 37 fl., v r. 1514: 70 fl., v r. 1516: 50 fl. Vyúčtovania siedmich banských miest: MMKr . I.18.1.23: 1505 – 1516; I.18.1.24 (1505 – 1519). MMBŠ-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507. MMBŠ-N, škat. 16, č. 85: 1507. Doklady o kráľovskej dani za všetky banské mestá (celk. výška 500 – 1000 fl. v rôznych rokoch), z toho na Lúbietovú pripadalo cca 4-5 %: MMKr . I.18.1.23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Lúbietovú 23 fl.). MMBŠ-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17. 1. 1509. MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (za Lúbietovú 38 fl.). MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Lúbietovú 16 fl. 80 den.). MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (za Lúbietovú 45 fl.). MMBŠ-MOL, I-91, škat.- 1, č. 53: 16. 12. 1515. MMBŠ-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516. Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32–33, 35, 41, 42, 45, 48, 51–54: 1486 – 1521. Dar pre poľskú kráľovnú: MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 35.
- 122 Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetkých sedem banských miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101–102, Nr. LXIV: 8. 10. 1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486). HHSta Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18. 4. 1487. Príkaz Vladislava II. prispieť 3000 florénmi: MMBŠ-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. 16. st. vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521; I.18.2.54: 25. 7. 1521. MMBŠ-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512. MMBŠ-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18.V.1513.
- 123 ML-5a: 11. 2. 1382. ML-6: 18. 12.1382.
- 124 ML-21: 25. 11. 1434 (inzert vo Vladislavovej konfirmácii z 15. 6. 1496).
- 125 NOVÁK, Pečate I, s. 586 – 587.
- 125a *dj sach ist gescriben in der stet stat püch hj auf der Crempnitz, Kunisperkch, Pucans, auf der Ljbetn....* Banskostoňiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL, IV–759, škat. 15, č. 1101, S. 57.
- 126 Inventár Lúbietová (ed. J. Slaný).
- 127 ML-15: 27. 3. 1465; ML-21: 25. 11. 1434 (inzert vo Vladislavovej konfirmácii z 15. 6. 1496); ML-21: 15. 6. 1496; BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lúbietová, s. 367, pozn. 26: 1497. HHSta Ungarische Akten II. Specialia 342 Nr. 21, f. 67: 14. 9. 1505. RATKOŠ, Dokumenty, s. 77: cca 1519. MATULAY, Katalóg I, s. 158, č. 484, bod 11: zrejme po 8. 7. (?) 1519.
- 128 ŠTEFÁNIK, Entstehung und Entwicklung, s. 70 – 73.
- 129 ML-5a: I.IV.1380 (inzert v odpise z 11. 2. 1382). ALBERTOVÁ, K okolnostiam, s. 66 – 67.
- 130 ALBERTOVÁ, K okolnostiam, s. 66.
- 131 *Molendinum Macellum et domum Balnealem ac alias quaslibet utilitates olym per Mychaelem scansorem Sjgeer dictum ab eisdem civibus nostris de facto occupatas et detenta. Tandemque per condam serenissimum principem olym dominum Lodovicum...genitorem nostrum carissimum suis manibus regis ab eodem Mychaele receptas ...ipsis fidelibus civibus nostris et eorum posteritatibus universis commisimus possidere perpetuo et habere Salvo iure alieno.* ML-7: 9. 6. 1384.
- 132 Pražská univerzita: 1 študent. VARSÍK, Slováci, s. 20 (č. 64). Krakovskí študenti (6 osôb): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 280. Metryka czyli album, s. 410. Študenti na viedenskej univerzite (2 osoby): TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 86 (č. 962), s. 136 (č. 2244).
- 133 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268 – 269. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 134 *Der Pfarrer ist arm, zinst aber in Anbetracht des verarmten Landes 2 fl.* RELKOVIC, Namensverzeichnis, V. Königsberg, s. 118.

LUBIETOVÁ

germ. Libethen, hung. Libetbánya

1. Name

Earliest mention: *Aqua Libitua* in the privilege of Slovenská Lupča of 11 November 1340

Other names and variants:

Latin sources: 1379 *villa Lwobetha*, 1382 *civitas Lwobetha*, 1387 *Lubeta*, 1405 *Lybetha*, 1405 *civitas Lybetabanja*, 1412 *Lubeta*, 1419 *Libeta*, 1424 *civitas Lybeta*, 1425 *civitas Libeta*, 1434 *civitas Lybetha*, 1453 *opidum Lybetha*, 1470 *Libetha*, 1471 *Ljbetha*, 1473 *Lybethabania*, 1500 *Libeta*, 1507 *civitas Ljbetha*, 1519 *Libeta Wanya*

German sources: 1406 *Lobethin*, *Lobethe*, 1451 *Lybetn*, 1494 *Ljbethen*, 1525 *Lybethen*, 1526 *Liebeten*

Slovak (Czech) sources: 1449 *Libetow*

Etymology: The name of the town is probably derived from a personal name *Lubeta*, an abbreviated form of *Lubomír* or *Luboslav*, with a possessive suffix *-ová*.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Banská Bystrica District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Zvolen Comitatus (medieval county)

Medieval road connection, toll collection places: *Lubietová* lies 20 km east of Banská Bystrica on the branch of a road connecting Banská Bystrica with Brezno.

Boundaries: *Povrazník* and *Strelníky (Šajba)* - villages within 3 km from *Lubietová*, mentioned as villein village in 1465.

3. Earliest settlement

Lubietová was originally a Slovak settlement, German miners coming mainly from around Banská Bystrica settled here in the second half of the 13th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: royal mining town

Basic privilege: Louis the Great elevated *Lubietová* to town on 31 June 1379

Confirmations of the basic privilege: 1 April 1380; 11 February 1382; 18 December 1382; 27 March 1465

Important partial privileges and confirmation (selection):

11 February 1382 – Louis the Great grants *Lubietová* the right to elect a mayor

5 February 1405 – Sigismund grants six Central Slovakia mining towns (*Kremnica*, *Banská Štiavnica*, *Nová Baňa*, *Pukanec*, *Banska Bystrica*, *Lubietová*) the right to mine in all mining regions of Kingdom of Hungary

30 April 1405 – Sigismund confirms the articles of his *Decretum Minus* and exempts *Lubietová* burghers and merchants from paying tolls

1 March 1425 – Sigismund exempts seven mining towns (including *Lubietová*) from toll charges on imports of food and other articles necessary for mining

23 September 1435 – Queen Barbara orders toll collectors in Slovenská Lupča to respect exemption of *Lubietová* burghers from tolls on imports of food and goods needed for mining

7 April 1465 – Matthias Corvinus confirms to burghers their exemption from paying taxes

3 May 1470 – Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying Royal tax

19 May 1482 – Matthias Corvinus orders tithes collectors of Archbishopric of Esztergom not to collect tithes from *Lubietová* burghers

7 December 1496 – Vladislaus II allows seven central Slovakia mining towns to cut wood and to char in the territories of the Dóczis' estates *Lupča*, *Šášov* and *Revište*

Town law: according to the privilege of 1379, *Lubietová* abided by the law of *Banská Štiavnica*

5. Architectural development and town topography

Gothic parish Church of St. Mary Magdalene on the hillock was reportedly built by Queen Mary (late 14th century). Town mill, slaughterhouse and bath house are mentioned as early as 1384.

6. Significant events

7 April 1388 – *Lubietová* attends the first meeting of six mining towns in *Banská Štiavnica*

15 May 1424 – *Lubietová* (along with other mining towns) donated to Queen Barbara; mining towns remain dowry property of the queens until 1548

1430s or 1350s – town looted and burned by the Hussites or *bratrci* (brethren)

1502/1505 – 1522 central Slovakia mining towns given as a deposit to *Kremnica Chamber Counts*

1510 – cholera epidemic in *Lubietová*

1513-1515 – *Lubietová* disputes with the Dóczys

1525-1526 – some *Lubietová* miners involved in mining uprising

7. Demographic development

The settlement was originally a Slovak village. The arrival of German (Saxon) guests probably in the mid-14th century caused an intense growth of the settlement and its transformation to the town. Town population in 1542 is estimated at about 663 people.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: Considerable mining development is supported by documents in the second half of the 14th century. Several "copper Counts" (*coppirgraf / comes cupri*) are documented in *Lubietová*: foreign entrepreneurs John Falbrecht of Toruń (1431), Tommaso Melanesi (1432-1436) a Romualdo Remaldeschi of Prato (or Florence, 1437). In 1475 seven mining towns concluded a contract with company of John Turzo on delivery of pumping machines.

Crafts and guilds: Butchery is mentioned in 1384.

9. Town administration

Municipality: Mayor and jurors are mentioned in 1382; in the same year *Lubietová* acquired the right to elect its mayor.

Notary: Nicholas mentioned in *Lubietová* as early as 1382

Seal: first town seal originated in the mid-15th century, the second one in the early 16th century

Mayors until 1526: see the entry in *Slovak*

10. Personalities

Michael Stenger (Steuger) – Royal mining *steiger* (chief mining supervisor and judge in mining matters) in Lubietová, mentioned in a charter of 1380
Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 9

11. Church history

Lubietová belonged to the Archdiocese of Esztergom.

Daniela Dvořáková

MODRA

nem. Modern, maď. Modor

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1256 *villa Modur* – spomína sa v listine Belu IV. pri ohraničení zeme Bozin (Pezinok) v prospech komesov Kozmu a Achila.¹ Niekedy sa v literatúre za najstaršiu zmienku označuje údaj v listine Gejzu II. z roku 1158, ide však o neskoršie falzum (vzniklo pravdepodobne v rokoch 1326 – 1360), ktoré sa podľa názoru niektorých historikov navyše dotýkalo Modrian pri Žitavskej Tòni a nie Modry.²

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1287 *Modur*, 1326 *Modur*, 1332 – 1337 *Moder*, 1340 *Modor*, 1345 *Modur*, 1347 *Modor*, 1353 *Modor*, 1367 *Modor*, 1388 *Modur*, 1397 *Modor*, 1404 *Modra/Modor* 1406 *Modra* [1428 – 1431] *Modra*, 1435 *Modra*, 1437 *Modor*, 1438 *Modor*, 1446 *Modra*, 1523 *Modor*.³

Nemecké pramene

1376 *Moder*, 1418 *Moder* 1430 *Modr*, 1431 *Modr* 1444 *Moder*.⁴

Etymológia názvu

Názory na etymológiu názvu Modra nie sú jednotné, väčšina odborníkov sa však zhoduje v tom, že názov súvisí so slovom modrý, modrá. Podľa niektorých autorov (D. Lehotská, J. Stanislav) vznikol názov podľa miestneho potoka, čo však vyvracajú iní (B. Varsik, V. Šmilauer) poukazujúc na to, že nie je doložený nijaký iný potok alebo rieka, ktoré by boli pomenované podľa modrej farby. Vodné toky sa uvádzajú vždy len ako biele, červené, čierne. Názov mesta Modra B. Varsik odvodzuje od Modrej hory, pod ktorou sa dedina nachádzala.⁵ Málo pravdepodobný je názor, že slovo Modra vzniklo z maďarského slova madár – vták.⁶

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Bratislavský kraj, okres Pezinok, geografická poloha 48° 19' severnej zemepisnej šírky, 17° 18' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto sa v stredoveku nachádzalo na území Bratislavskej župy.

Geologické podmienky

Územie mesta sa z veľkej časti nachádza na úpätí pohoria Malé Karpaty, v nadmorskej výške 175 m (stred mesta), juhovýchodná časť chotára leží na Trnavskej pahorkatine. V okolí Modry tvorí pohorie Malých Karpát rozsiahly žulový masív (modranský masív). Podobne ako v bratislavskom žulovom masíve je žula zväčša rozpukaná, zvetraná a podvrvená, preto je nevhodná na kamenárske práce, ťažila sa v niekoľkých lomoch, ale zvyčajne iba na kamenné podklady ciest. Členitosť reliéfu v okolí Modry bola vytvorená pozdĺžnymi zlomami, tie vznikli najmä eróznou činnosťou zrážkových vôd. Kopcovitý terén v okolí Modry je prevažne využívaný na vinohradníctvo. Na svahoch Malých Karpát je okrem toho badateľná stáročná ľudská činnosť, ktorá zanechala trvalé stopy na vzhľade krajiny. Ide predovšetkým o tzv. kamenice a stupňovité terasy, vznikajúce pri zakladaní a obrábaní vinohradov.⁷

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Modrou prechádzala v stredoveku cesta do Bratislavy, ktorá viedla ako odbočka z českej cesty smerujúcej od Senice do Trnavy pod úpäťmi Malých Karpát. K mýtnym a tridsiatkovým staniciam v Bratislave (por. heslo Bratislava). Mýtna miesto v Cíferi (cca 10 km vých. od Modry) sa spomína r. 1412.⁸ Mýto vyberané v dedine Fančal (cca 5 km SVV od Modry, v súčasnosti zlúčená s Budmericami) sa spomína v základnom privilégium Modry r. 1361 (por. kap. Vznik mesta, časť Zákł. privilégium).

Chotár

Hranice Modry sú opísané prvý raz v darovacej listine kráľa Ladislava IV. pre komesa Jána z roku 1287. Prvá hranica sa začínala pri dedine Veľké Trnie (Turna, dnes súčasť obce Vinosady) a pokračovala severne do susedstva dediny Sumberg (zaniknutá dedina pri Cajle). Odtiaľ hranica viedla cez vrch k prameňu Borzouch (prameň Vištuckého potoka), ďalej k potoku Lizw (asi prítok horného toku Gidry) a potom k potoku Pylwa (Gidra), kde susedí s dedinami Tiburciových synov. Ďalej viedla hranica východným smerom k vrchu Surno (Kukla), ktorého časť patrila Modre. Odtiaľ hranica viedla k dedine Dubová (Dumbo) a cez les zvaný Zumplo k riečke Bozonch (Vištucký potok) a k dedine Vištuk (Výsta), ktorá patrí Tiburciovým synom. Ďalej hranica pokračovala k dedine Čaníkovec (Chanuk, dnes Senkvice) a k verejnej ceste vedúcej do Trnavy a vracia sa k prvej hranici pri Veľkom Trní (Senkvice).⁹ Chotár Modry v stredoveku bol v podstate totožný s dnešným chotárom mesta.¹⁰

Mestečko Modra, resp. jeho majitelia viedli niekoľko súdnych sporov o hranice chotára. K sporom pravdepodobne dochádzalo už v prvej polovici 14. storočia, pretože v roku 1347 kráľ Ludovít I. prikázal Budínskej kapitule vykonať obchôdzku hraníc Modry, a to zo strany, kde susedila s hradom Červený Kameň.¹¹ Dlhé roky viedla Modra spor o užívanie lesa s mestom Senec. Záležitost riešil už v roku 1367 kráľ Ludovít, ktorý zakázal Seničanom rúbať drevo v predmetnom lese, kým nezistí, či na jeho užívanie majú právny nárok.¹² Spor pokračoval ešte o tridsať rokov neskôr. V roku 1397 rozhodol Žigmund v prospech Modry spor so Sencom o užívanie lesa v chotári mesta Modra. Keď majiteľom Modry aj Senca bola kráľovná Mária, rozhodla o tom, že les môžu spoločne užívať obyvatelia oboch mestečiek. Po tom, ako obidva majetky získali nových zemepánov, vznikol o užívanie dotyčného lesa, pôvodne sa nachádzajúceho v chotári Modry, opätovne spor. Žigmund súčasne nariadil novú obchôdzku a vyznačenie hraníc Modry.¹³ Spory o hranice viedlo mesto aj s Wolfurtom z Červeného Kameňa. V roku 1410 krajinský sudca Šimon z Rozhanoviec na príkaz kráľa vykonal v prospech

Stibora obchôdzku hraníc Modry, a to zo strany, kde susedili s hranicami červenokamenského panstva a Stibora do vlastníctva v takto stanovených hraniciach voviedol. Hranice boli zreteľne vyznačené a hraničné znaky obnovené najmä v lesoch okolo Dubovej, lebo ich kasteláni z Červeného Kameňa zničili, ďalej smerom na dedinu Malá Ves (Kysfalw, zaniknutá lokalita) a Vištuk, a napokon na ceste z Modry do Trnavy smerom na Báhoň. Hranica síce pokračovala ďalej, no obyvatelia Modry sa vyjadrili, že z tej strany nikto ich hranice nenarúša, preto nie je potrebná ich obchôdzka.¹⁴

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie osídlenie Modry v praveku nie je zatiaľ archeologicky doložené. K dispozícii je iba ojedinelý nález z doby bronzovej alebo halštatskej, ale miesto nálezu (Modra) nie je isté. Sporný je aj nález bronzovej plastiky rímskeho pôvodu (tzv. hlava Gorgony) v Modre, ktorý publikoval J. Eisner v roku 1933, pričom upozornil, že nepoznáme bezpečne ani okolnosti, ani miesto nálezu.¹⁵ Významnejšie archeologické nálezy (už od neolitu) pochádzajú iba z neďalekých Šenkvíc.

Bohatšie nálezy pochádzajú až z obdobia slovanského a veľkomoravského. V lokalite Zámčisko v Modre-Harmónii sa našlo rozsiahle hradisko, pravdepodobne veľkomoravské. V samotnej Modre archeológovia predpokladajú slovanské sídlisko (predveľkomoravské), hoci nie je archeologicky doložené.¹⁶ Z predpokladu kontinuity stredovekého osídlenia Modry a vývoja pôdorysu mesta odborníci usudzujú, že toto sídlo ležalo pri potoku v priestore neskoršieho Dolného predmestia (od Dolnej mestskej brány po bývalý farský kostol na cintoríne).

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, po r. 1388 zemepanské mestečko.

Základné privilégium

25. 12. 1361 vydané kráľom Ľudovítom.¹⁷

Práva

Súdna exempcia spod právomoci Bratislavskej župy. Nikto nemohol pohnať mešťanov a hostí Modry pred župana. Týmto Modra užívala tú istú výsadu ako iné kráľovské mestá.

Právo slobodne si voliť richtára (*villicus*), ktorý spolu s úradníkom (*officialis*) mal súdiť všetky spory obyvateľov a hostí Modry vrátane zločinov. O súdnu právomoc sa však delil so zástupcom kráľovnej.

Odvolačou inštanciou bol v prípade dlžobných a menej významných záležitostí mestský súd v Trnave, v majetkových a dedičských sporoch, v ktorých išlo o domy a vinohrady, bratislavský mestský súd. Ich rozsudok mal definitívnu platnosť.

Dve tretiny pokút prináležali oficiálom, jedna tretina richtárovi.

Obyvatelia Modry mali právo komukoľvek testamentárne odkázať svoj majetok.

Právo slobodne sa sťahovať pre tých obyvateľov, ktorí si v meste zakúpili domy a vinohrady s podmienkou, že ich predtým predali.

Oslobodenie od platenia mýta v dedine Fančal.¹⁸

Daňové úľavy na podporu vinohradníctva: oslobodenie od platenia poplatkov z vinohradov pri obnove spustnutých starých viníc na štyri roky, pri výsadbe nových na desať rokov.

Povinnosti voči zemepánovi

Mešťania a hostia boli povinní platiť daň (*dica*) v dvoch termínoch: na sv. Michala (29. 9.) 7 hrivien denárov a na sv. Juraja (24. 4.) tiež 7 hrivien denárov.

Ku každoročnej dani patrilo aj 7 sudov vína, ktoré mali odovzdať na sv. Michala.

Daň z jedného mlyna predstavovala 60 denárov.

V čase pôstu, keď sa začínali práce vo vinohradoch mali obyvatelia Modry platiť spoločne za celé mestečko 4 a pol hrivny denárov.

Za každý sud vína vyvezený z Modry v čase vinobrania aj inokedy, sa malo platiť mýto vo výške 8 denárov.

Okrem mýta sa za každý sud vína platil ešte osobitný poplatok „za pečať“ (*pro sigillo*), ktorý nemal presiahnuť dva denáre.

Z každého suda vína vyčapovaného v meste sa malo oficiálom odovzdať víno v hodnote 6 denárov.

Mäsiari mali oficiálom odovzdávať mäso v hodnote dvoch denárov za každú nedeľu, v ktorú predávajú.

Konfirmácie základného privilégia

– 21. 1. 1374 kráľ Ľudovít – konfirmácia základného privilégia z roku 1361.¹⁹ Dôvodom konfirmácie bolo odcudzenie veľkého kráľovského pečatidla, ktorým bola pôvodná listina spečatená, čím sa stala neplatnou.

Významnejšie čiastkové privilégia, konfirmácie a mandáty (výber)

– 10. 9. 1326 kráľ Karol Róbert určil pre trnavských mešťanov nové poplatky z viníc na území Modry a Vinosadov.²⁰

– 28. 6. 1404 Stibor udelil Modre výsadu, že cudzie osoby môžu v mestečku kupovať alebo iným spôsobom získať dom, len v tom prípade, ak v ňom budú bývať. Ak vlastnili v Modre dom a nebývali v ňom, po ich smrti sa mohol predat iba obyvateľovi Modry. Okrem toho získali obyvatelia Modry predkupné právo na vinohrady v lehote poldruha mesiaca, to znamená, ak chcel niekto predat vinohrad, musel to osobne oznámiť richtárovi a prisaháť, aby mohli Modrania toto právo využiť.²¹

– 3. 4. 1406 kráľ Žigmund potvrdzuje na žiadosť Stibora jeho výsadnú listinu pre Modranov z 28. júna 1404.²²

– 27. 3. 1515 kráľ Vladislav adresoval mestu Trnava mandát, v ktorom prikazoval, aby rešpektovali výsady a zvyklosti mestečka Modra pri prednostnom obrábaní viníc v chotári Modry. Podľa sťažnosti majiteľa Modry Františka Orsága porušili Trnavčania tieto privilégia tým, že si privedli vlastných robotníkov.²³

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Modra sa prvý raz spomína v roku 1256 ako dedina (*villa*), teda dedina patriaca Bratislavskému hradu, pričom jej obyvatelia boli povinní platiť hradu päť vážok striebra (*pondera*).²⁴ Po roku 1256 sa stala vlastníctvom bána Henricha, ktorý bol v rokoch 1260 – 1263 bratislavským županom. Po ňom zdedili Modru jeho synovia, ktorí sa ale v roku 1286 zaplietli do povstania bývalého sedmohradského vojvodu Apora (Opura) proti kráľovi Ladislavovi IV., keď pomohli Aporovi zmocniť sa Bratislavského hradu.²⁵ V boji proti Aporovi

sa mimoriadne vyznamenal komes Ján, syn Petra, ktorý dobyl pre kráľa Bratislavský hrad. Panovník odmenil v roku 1287 Jána darovaním Modry, ktorú pre neveru odobral Henrichovým synom.²⁶ Po smrti komesa Jána v roku 1291 využil rozhárané pomery nitriansky biskup, ktorý si nechal v tom istom roku potvrdiť údajnú listinu Štefana V. z 31. augusta 1371, v ktorej vystupuje ako vlastník celej Modry. Táto listina je v rozpore s donáciou z roku 1287, preto jej pravosť je sporná.²⁷

Z listiny Karola Róberta z roku 1326, stanovujúcej výšku peňažných dávok, ktoré mali platiť trnavskí hostia vlastníci v Modre vinohrady, vyplýva, že Modra istý čas patrila Matúšovi Čákovi Trenčianskemu. Panovník totiž vydal listinu o výške poplatkov preto, aby odstránil nepravosti, ktorých sa Matúš Čák dopúšťal, keď od trnavských vinohradníkov v Modre pýtal neúmerne vysoké platby.²⁸

Po smrti Matúša Čáka sa Modra dostala do rúk kráľa. Ako kráľovský majetok sa spomína ešte v roku 1340, v listine o obchôdzke hranic medzi Veľkým Trnám, Pezinkom a Sumbergom.²⁹ Niekedy pred rokom 1345 daroval kráľ Ľudovít I. Modru svojej manželke Alžbete, pretože v tomto roku vystupuje ako vlastníčka Modry v listine, ktorou odročila spor svojho úradníka (*officialis*) z Modry a Malženíc (Maniga) a svojich hostí z Modry (*hospites nostri de eadem Modur*) s Omodejom, úradníkom komesa Pavla z dediny Čaníkovec o akýsi kus zeme.³⁰

Z hľadiska dejín Modry bolo obdobie, kedy patrila kráľovi alebo kráľovnej, veľmi významné a viedlo k premene pôvodnej dediny na kráľovské mestečko. Vyvrcholením tohto vývoja bolo privilégium kráľa Ľudovíta I. z roku 1361, ktoré však len kodifikovalo skorší stav. V samotnom privilégiu sa hovorí o akýchsi starších výsadných listinách, ktoré zhoreli pri požiaroch.³¹ V listine je Modra označovaná striedavo ako dedina (*villa*) alebo kráľovná dedina (*villa reginalis*), na jednom mieste aj ako kráľovná mesto (*civitas reginalis*). Hoci sa hovorí o dedine, spomínajú sa hostia a mešťania (*hospites, cives*), z čoho je jednoznačné, že Modra bola vnímaná ako sídlo mestského typu. Niekedy po smrti kráľa Ľudovíta I. v roku 1382 prešla Modra do vlastníctva jeho dcéry Márie, nástupníčky na uhorskom tróne. Nie je známe, či Modru získala hneď po nástupe na trón ako majetok prislúchajúcej kráľovnej, alebo až po smrti matky Alžbety v roku 1387. Jediná zmienka o Márii ako majiteľke Modry pochádza z roku 1397, keď sa v súdnom spore o les v chotári Modry, ktorý mestečko viedlo so Sencom, uvádza, že obidva majetky, Senec aj Modra patrili kráľovnej Márii.³² Toto obdobie však trvalo veľmi krátko, pretože už v roku 1388 daroval kráľ Žigmund, Máriin manžel, Modru svojmu vernému prívržencovi Stiborovi zo Stiboric ako odmenu za podporu v čase bojov o korunu.³³ Stibor podporoval vinohradníctvo, ktoré bolo v tom čase už v Modre veľmi rozvinuté, a udelil mestu čiastkové výsady, ktoré zvýhodňovali domáce obyvateľstvo. V Stiborových listinách vystupuje Modra ako mestečko (*oppidum*), no jej obyvatelia ako mešťania (*cives*). Je možné, že na krátke obdobie Stibor dal Modru so súhlasom kráľa do zálohu Wolfurtovi z Červeného Kameňa. V roku 1412 sa Bratislavčania sťažovali, že im Wolfurt odohnal dobytok v hodnote 10-tisíc zlatých za pomoci svojich českých a rakúskych spojencov na majetok Modra, ktorý v tom čase mal v rukách od kráľa z titulu zálohu, a tam si dobytok poddelili.³⁴ Pravdepodobne mestečko zálohoval samotný Stibor a vyžiadal si k tomu súhlas kráľa. V každom prípade išlo iba o krátku epizódu, lebo ako zemepáni Modry vystupujú aj v ďalšom období Stiborovci.

Po smrti Stibora ml. v roku 1434 kráľ Žigmund už v nasledujúcom roku dal mestečko do zálohu spolu s Igramom a Hornými Orešanmi Pavlovi Wolfurtovi z Červeného Kameňa, a to za obrovskú sumu 6 600 zlatých.³⁵ V tomto období začali vznikať spory medzi obyvateľmi Trnavy a Modry, nakoľko Trnavčania sa usilovali s odvolaním na staršie výsady zrušiť Stiborovo privilégium z roku 1404 vydané v prospech Modranov. Sťažovali sa u kráľa, že Modrania im nedovoľujú vlastníť domy v Modre, tieto kupovať, znovu postaviť a slobodne predať. Kráľ rozhodol spor v prospech Trnavy.³⁶ Spory sa opakovali aj v ďalšom období, keď Modra získala nového zemepána. V roku 1437 ju Žigmund daroval kráľovskému pokladníkovi Michalovi Orságovi z Gútu.³⁷ Orságovci vlastnili mestečko až do roku 1567, kedy rod vymrel po meči. Už v roku 1510 však uzavreli vzájomnú dedičskú dohodu s Kompoltovcami z Nany (dcéra Michala Orsága Katarína bola manželkou Jána Kompolta z Nany), pričom predmetom dedenia bolo okrem iného aj mestečko Modra.³⁸ V roku 1489 sa pokúsil mestečko Modra získať nitriansky biskup Gregor tvrdiac, že pred päťdesiatimi rokmi v čase, keď bolo nitrianske biskupstvo neobsadené a spravoval ho palatín Michal Orság z Gútu ako gubernátor, obsadil mestečko Modra patriace biskupovi a odniesol všetky listiny nachádzajúce sa na Nitrianskom hrade, ktoré sa k vlastníctvu Modry vzťahovali. Krajinský sudca Štefan Batori nechal záležitosť vyšetriť Budínskou kapitulou, ktorá potvrdila výsluchom svedkov, že listiny boli skutočne odcudzené.³⁹ Michalovým dedičom sa však zrejme podarilo dokázať svoj majetkový nárok na Modru, lebo zostali jej majiteľmi až do vymretia rodu.

1287 *predium Modur* – 1287

1340 *terra seu possessio domini regis Modor*

1347 *possessio nostra [regis] Modor*

1353 *villa domine regine*⁴⁰

1361 *villa, villa reginalis, civitas reginalis*

1388 *villa regalis Modor*⁴¹

1397 *possessio Modor*⁴²

1404 *oppidum Modra/Modor*⁴³

od tohto obdobia výhradne ako *oppidum*

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Priaznivý vývoj Modry v 14. storočí, keď sa stala majetkom kráľa a neskôr kráľovnej sa odrazil aj na jej stavebnom rozvoji. Pôvodná dedina sa postupne premenila na mestečko, zástavba sa rozširovala pozdĺž potoka až do priestranstva dnešného námestia, kde sa konávali trhy.⁴⁴ Niekedy pred rokom 1361 mestečko vyhorelo, čo sa spomína v privilégiu z roku 1361 ako jeden z dôvodov vydania novej výsadnej listiny. Pravdepodobne v druhej polovici 14. storočia sa začala na mieste staršieho kostola na cintoríne **výstavba nového farského kostola sv. Jána Krstiteľa**. V 18. storočí bol prestavaný, ale na jeho gotický pôvod poukazujú lomené okná a bočný vstupný portál.⁴⁵

Niekedy na začiatku 15. storočia vznikla v Modre nová ulica, čo svedčí o raste počtu obyvateľstva a premene pôvodne radovej dedinskej zástavby na mestečko s pôdorysom charakteristickým pre mestské sídla. Nová ulica (*platea Newstiff*) v Modre sa spomína v listine Bratislavskej kapituly z roku 1439, keď Anna, vdova po Jankovi Pechemovi, darovala svoj dom na tejto ulici. **Oltár sv. Jána Krstiteľa** sa nachádza v Kostole sv. Mikuláša v Trnave.⁴⁶ Na základe neskorších zmienok sa dá táto ulica stotožniť s bývalou Novou, dnes Mojzovou ulicou v Modre.⁴⁷

V Modre mal svoju kúriu aj zemepán Michal Orság z Gútu. Spomína sa v listine z roku 1446, ktorou daroval svojmu služobníkovi, kastelánovi z Čachtíc, mlyn a lúku v Modre, pričom lúka patrila k jeho kúrii.⁴⁸

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)⁴⁹

- 1287 25. 1. Modru získal ako donáciu komes Ján, syn Petra (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Hospodársko-politický kontext).
 1345 1. 5. kráľovná Alžbeta odročila súdny spor medzi Modrou a Čaníkovecami, pričom v listine vystupuje ako vlastníčka Modry.⁵⁰
- 1347 11. 4. Budínska kapitula vydala listinu o obchôdzke hraníc kráľovského majetku Modra, ktorú vykonala na základe príkazu kráľa z 23. marca 1347.⁵¹
- 1361 25. 12. došlo k udeleniu základného privilégia kráľom Ľudovítom I.
 1388 11. 1. kráľ Žigmund daroval Modru Stiborovi zo Stiboríc.
 1393 11. 8. Bratislavská kapitula vydala listinu o obchôdzke hraníc.⁵²
 1397 31. 7. kráľ Žigmund rozhodol v prospech Modry spor so Sencom o užívanie lesa a nariadil novú obchôdzku a vytýčenie hraníc Modry.
- 1404 28. 6. Stibor udelil Modre výsadu, že cudzie osoby môžu v mestečku kupovať alebo iným spôsobom získať dom, len v tom prípade, ak v ňom budú bývať, a ďalšie čiastkové výsady, ktoré zvýhodňovali domácich obyvateľov Modry pred cudzincami, ktorí by v meste získavali domy.
- 1435 17. 6. kráľ Žigmund dal Modru do zálohu za 6 600 zlatých spolu s Hornými Orešanmi a Igramom Pavlovi, synovi Wolfurta z Červeného Kameňa.⁵³
- 1437 16. 11. kráľ Žigmund prikázal Bratislavskej kapitule viesť do vlastníctva Modry kráľovského pokladníka Michala Orsága z Gútu, nakoľko mu mestečko daroval.⁵⁴
- 1438 25. 3. Bratislavská kapitula vydala listinu o vovedení Michala Orsága z Gútu a jeho brata Jána do vlastníctva mestečka Modra na základe mandátu kráľa Albrechta zo 14. februára 1438, nakoľko mu tento majetok daroval novou donáciou.⁵⁵
- 1438 12. 5. – Bratislavská kapitula vydala listinu o novom vovedení Michala Orsága z Gútu a jeho brata Jána do vlastníctva mestečka Modra na základe mandátu kráľa Albrechta z 5. apríla 1438, nakoľko mu tento majetok daroval novou donáciou.⁵⁶
- 1456 18. 10. kráľ Ladislav V. zakázal bratislavskému senátu, aby požadoval od poddaných Michala Orsága z Modry namiesto desiatkového vína peniaze.⁵⁷
- 1489 15. 9. krajinský sudca Štefan Bátorí vydal príkaz na vyšetrovanie sťažnosti Nitrianskeho biskupa Gregora, že sa pred 50 rokmi Michal Orság z Gútu ako správca Nitrianskeho biskupstva zmocnil listín, ktoré dokazovali vlastníctvo Modry v prospech Nitrianskeho biskupstva a mestečko si privlastnil.⁵⁸
- 1515 27. 3. kráľ Vladislav riešil spor Trnavy a Modry, ktorý vznikol tým, že Trnavčania nerešpektovali právo obyvateľov Modry na prednostné obrábanie viníc, ale vinohrady obrábali predčasne za pomoci vlastných robotníkov, čím Modranov poškodzovali.⁵⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

V dejinách Modry zohrávalo významnú úlohu nemecké obyvateľstvo. Vlna nemeckých prisťahovalcov prišla do malokarpatskej oblasti v 2. polovici 13. storočia. O ich existencii svedčí viacero zmienok, napr. v listine kráľovnej Alžbety z roku 1345, v ktorej spomína hostí z Modry.⁶⁰ Hoci s príchodom husitských vojsk koncom 20. rokov 15. storočia sa menila národnostná skladba v niektorých mestách a mestečkách (napr. v Trnave, odkiaľ ušiel nemecký patriciát po tom, ako sa mesta zmocnili v roku 1432 husitské vojská), Modry sa tieto udalosti veľmi nedotkli. V súpise desiatkov z roku 1435 sú takmer všetky mená vinohradníkov nemecké, čo svedčí o vysokej početnej aj hospodárskej prevahe Nemcov. Rovnaké svedectvo podáva aj modranská pozemková kniha, kde sa vyskytujú v prípade richtárov a prísazných takmer výhradne nemecké mená a aj samotná kniha bola vedená v nemčine. V meste nepochybne žilo aj slovenské obyvateľstvo, o čom svedčí používanie názvu mesta v slovenskej podobe Modra (napr. vo všetkých Stiborových listinách, kde hovorí o Modre alebo aj v registri desiatkov).

Vyššie spomínaný súpis desiatkov z roku 1435 poskytuje aj cenné, hoci nie komplexné, demografické údaje: podľa registra bolo v Modre 184 vinohradníckych domácností, ktoré odovzdali z vlastných viníc desiatok. Pri predpokladanom počte 4 osoby na domácnosť by to predstavovalo 736 osôb. Skutočný počet obyvateľov bol však podstatne vyšší, lebo nie každá rodina bola vinohradnícka a navyše možno predpokladať viacgeneračné domácnosti, ktoré mali viac ako štyroch členov.⁶¹ Treba predpokladať aj vysoký počet sezónnych robotníkov, ktorí do mesta prichádzali ako kopáči vinohradov alebo v časoch oberačiek.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Vinohradníctvo

Obyvateľstvo Modry sa v stredoveku zaoberalo poľnohospodárstvom a chovom dobytky, no významné bolo predovšetkým vinohradníctvo. Prinášalo obživu nielen mešťanom vlastniacim vinohrady, ale aj nemajetným obyvateľom z mesta a okolia, ktorí sa živili sezónnou prácou vo vinohradoch ako kopáči alebo pomocníci pri oberačkách.

O význame modranského vinohradníctva už v 14. storočí svedčia viaceré pramene, napr. listina Karola I. z roku 1326, ktorou upravil trnavským mešťanom vlastniacim vinice v Modre ich platobné povinnosti.⁶² Listina poskytuje informácie o tom, že v chotári mesta mali vinohrady aj cudzie osoby (v tomto prípade hostia z Trnavy, pravdepodobne Nemci, ktorí mali významný podiel na zveladení vinohradníctva v malokarpatskej oblasti). Vinohradníctvo sa napokon stalo hlavnou hospodárskou činnosťou mesta, podporovanou panovníkmi aj neskoršími zemepánmi. Už v základnom privilégiu z roku 1361 Ľudovít I. podporil úľavami rekultiváciu zanedbaných

a spustnutých viníc a zakladanie nových, pričom tí, ktorí obnovili zničené vinohrady, boli oslobodení od platenia poplatkov z nich po dobu štyroch rokov, a tí, ktorí vysadili nové, dokonca na desať rokov. Výšku poplatkov poznáme zo spomínanej listiny Karola Róberta z roku 1326: na jar, keď sa prvý raz viaže vinič, mali vlastníci vinohradov platiť za celú vinicu 40, za polovičnú 20 a za štvrtinovú 10 viedenských denárov, v čase obračky mali odovzdať z celej vinice 4 okovy, z polovičnej dva a zo štvrtinovej jeden okov vína. Z každého suda naloženého vo vinohrade na voz sa malo platiť osem viedenských denárov.

Cenným prameňom k modranskému vinohradníctvu je súpis desiatok z vína z roku 1435.⁶³ Neposkytuje informácie o celkovej produkcii vína, lebo register nie je úplný (nezahŕňa desiatok trnavských mešťanov vlastníciach v Modre vinohrady), je teda približným odhadom ročnej produkcie. V roku 1435 odovzdalo 184 modranských vinohradníkov desiatok vo výške 788,5 okovu, čo predstavuje cca 428,1 hl. Celá produkcia modranských vinohradníkov v roku 1435 tak robila cca 4 281 hl vína. V chotári mestečka však mali vinohrady aj Bratislavská kapitula a obyvatelia okolitých dedín. Dokopy odovzdali za rok 1435 desiatok v množstve 1130 okovov, čo je 613, 56 hl.⁶⁴ Medzi modranskými vinohradníkmi prevažovali drobní vinohradníci – až 58,2 % vinohradníkov predstavovali tí, ktorí neodovzdali viac ako 3,5 okovov, naopak, veľkých vlastníkov viníc, ktorí odovzdali nad 10 okovov, bolo iba 9.

Cirkevný desiatok z Modry bol opakovane predmetom prenájmu. V roku 1414 si ho od Juraja z Héderváru, bratislavského výbercu desiatok (*decimator Posoniensis*) prenajal gróf Eberhard zo Svätého Jura za 331 zlatých, pričom sa zaviazal zaplatiť sumu za prenájom do stanoveného termínu. To však neurobil, preto sa v roku 1419 jeho žena a deti domáhali vyplatenia dlžoby.⁶⁵ V roku 1440 si majiteľ Modry, Michal Orság z Gútu, prenajal od ostrihomského arcibiskupa za 150 zlatých celý desiatok z vína a obilia z majetkov Modra, Orešany, Smolenice a Igram.⁶⁶ V súvislosti s desiatkom sa zachovala zaujímavá informácia z roku 1456, keď kráľ Ladislav V. vystúpil v prospech obyvateľov Modry a zakázal, aby od nich bratislavský senát vymáhal namiesto desiatkového vína peniaze.⁶⁷ Tento mandát pravdepodobne súvisí s konceptom listu, ktorým bratislavský farár od sv. Martina žiadal bratislavský mestský senát zakročiť, aby mu obyvatelia Modry dovolili vyberať desiatky podľa starých zvyklostí.⁶⁸

Vlastníctvo viníc cudzími obyvateľmi v chotári Modry vyvolávalo spory. Najostrejšie konflikty vznikali s trnavskými mešťanmi. Počas panstva Stiborovcov, ktorí patrili medzi mimoriadnych obľúbencov kráľa Žigmunda, neodvážili sa ešte Trnavčania aktívne vstupovať do sporov s Modranmi. Po zmene majiteľa v roku 1435 však opakovane vznikali sváry o užívanie modranských viníc trnavskými mešťanmi. V roku 1457 sa sťažovali Trnavčania, že ich Michal Orság núti odovzdávať z viníc v Modre viac vína, ako je stanovené v ich výsadných listinách. Kráľ Ladislav V. rozhodol spor v prospech Trnavčanov. V roku 1480 sa Michal Orság pokúsil vyberať od trnavských vinohradníkov v Modre deviatok, aj v tomto prípade zakročil v prospech Trnavčanov kráľa. Spory pokračovali aj na začiatku 16. storočia, kedy musel kráľ Vladislav opakovane riešiť konflikty trnavských vinohradníkov vlastníciach vinice v Modre s predstaviteľmi mestečka Modra (roky 1508, 1515).⁶⁹

Mlyn

O existencii mlyna resp. mlynov svedčí už privilegium Ludovíta I., kde bola stanovená výška dane z jedného mlyna na 60 denárov. V roku 1446 zemepán Modry, Michal Orság z Gútu, daroval ako odmenu za verné služby svojmu kastelánovi z Čachtíc, Michalovi Cobarovi, mlyn na potoku pretekajúcom stredom mesta Modra, ktorý sa nachádzal na na hornom konci mestečka.⁷⁰

Remeslá

Súpis desiatok z roku 1435 poskytuje aj nepriame údaje o remeselnej výrobe v Modre, nakoľko niektoré mená odrážajú vykonávanie istých remesiel (Weber – tkáč, Smid – kováč, Messersmid – nožiar, Snayder – krajčír, Pinter – debnár).⁷¹ Veľká časť remesiel pravdepodobne súvisela s vinohradníctvom, ktoré si vyžadovalo veľké množstvo nástrojov, sudov, vozov, koní a pod.

Trh

Vo výsadnej listine z roku 1361 sa trhy vyslovene nespomínajú, ale nesporne sa v tom čase už konali. Trh v Modre sa spomína v listine z roku 1353, ktorou palatín Mikuláš nariadil predvolanie spornej strany na troch trhových miestach v okolí (*trineforensi proclamatio*): v Šamoríne, v Senci a v Modre.⁷²

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Modra bola po celý stredovek zemepanským mestečkom s obmedzenou samosprávou. Na čele mesta bola rada tvorená voleným richtárom a prisažnými.⁷³ Richtár v prameňoch vystupuje najskôr ako *villicus* (1361), neskôr *iudex* (1404). V časoch Orságovcov tvorilo radu 6 prisažných, ako dokladajú záznamy v modranskej pozemkovej knihe. Členom rady bol aj viničný majster (*Bergmeister*). Zemepanskú vrchnosť reprezentoval panský úradník – oficiál (*officialis*). Pozoruhodné je, že za čias Stiborovcov sa k hodnosti oficiála viazal titul gróf (*comes*), takmer všetci oficiáli z tohto obdobia vystupujú v prameňoch s týmto titulom.⁷⁴ V niektorých obdobiach malo mestečko aj vojenského veliteľa, ktorý mal na starosti bezpečnosť mesta. Dozvedáme sa o ňom vďaka listu jedného z nich – Mulschka Meczka (*haubleit, aupleit zu Moder*), ktorý oznamoval bratislavskému senátu, že nemôže rozhodnúť vo veci ním uväznených Bratislavčanov, ale majú sa obrátiť priamo na jeho pána Michala Orsága, ktorý jediný môže rozhodnúť.⁷⁵

Hospodárenie mesta

Výdavky a povinnosti mesta⁷⁶

Každoročná daň zemepánovi (resp. kráľovi alebo kráľovnej ako svojmu zemepánovi): mešťania a hostia boli povinní platiť daň (*dica*) v dvoch termínoch: na sv. Michala (29. septembra) sedem hrivien denárov a na sv. Juraja (24. apríla) tiež 7 hrivien denárov. Ku každoročnej dani patrilo aj 7 sudov vína, ktoré mali odovzdať na sv. Michala.

Zemepánovi alebo jeho zástupcovi (oficiálovi) prislúchali aj poplatky z mlynov (z jedného mlyna 60 denárov), z bitúnkov (mäsiari mali oficiálovi odovzdávať mäso v hodnote dvoch denárov za každú nedeľu, v ktorú predávajú), poplatky z vinohradov (v čase, keď sa začínali práce vo vinohradoch, mali obyvatelia Modry platiť spoločne za celé mestečko 4 a pol hrivny denárov, za každý sud vína vyvezený z Modry, v čase vinobrania aj inokedy mýto vo výške 8 denárov, za každý sud vína ešte osobitný poplatok „za pečat“ (*pro sigillo*), ktorý nemal presiahnuť dva denáre), za výčap (z každého suda vína vyčapovaného v meste sa malo oficiálovi odovzdať víno v hodnote 6 denárov).

Mestská kancelária

Mesto viedlo v rokoch 1461 – 1634 pozemkovú knihu (*Grundbuch*), ktorá evidovala zmeny vlastníkov nehnuteľností (takmer výhradne sa zápisy dotýkali viníc).⁷⁷ Vedenie pozemkovej knihy ako aj používanie vlastnej pečate svedčia o vyspelej kancelárskej činnosti. Spomínaná kniha poskytuje veľké množstvo materiálu k dejinám samosprávy stredovekých mestečiek, pretože obsahuje veľké množstvo informácií o predstaviteľoch mesta. Napísaná je v nemčine. V knihe sa k roku 1506 spomína mestský pisár (*Marktschreiber*), ktorý bol súčasne rektorom školy (*Schulmeister*). Pisár sa spomína aj v roku 1461.⁷⁸ Najstarší zachovaný list vydaný mestečkom Modra resp. richtárom a prisáznymi (*richter und purger geschworen*) pochádza z roku 1485 a je adresovaný Trnave.⁷⁹

Škola

V Modre je doložená škola zo začiatku 16. storočia, V modranskej pozemkovej knihe sa k roku 1506 spomína rektor školy Pangráč Phaffel, ktorý bol súčasne mestským pisárom.⁸⁰

Mestský archív

Archív magistrátu mesta Modra sa nachádza v Štátnom archíve v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modra. Stredoveký listinný materiál je veľmi chudobný, neobsahuje ani jeden originál stredovekej listiny (do roku 1526), čo je pravdepodobne dôsledkom požiaru, o ktorom sa zmieňuje listina kráľa Ludovíta z roku 1361, pri ktorom mali zhorieť akési bližšie nemenované privilégia pre Modru. V privilégiu kráľa Rudolfa pre Modru z roku 1607 sa zasa uvádza, že staršie privilégia boli poškodené povstalcami Štefana Bočkaia.⁸¹ Cenná je pozemková kniha (*Grundbuch*), ktorá bola vedená od roku 1461.

Mestská pečať

Prvé pečatidlo Modry vzniklo pravdepodobne už v 14. storočí. Najstaršia zachovaná listina vydaná mestečkom Modra pochádza z roku 1485, no pečať na nej je zničená. Zachované odtlačky pečatidla pochádzajú z dokumentov vydaných richtárom a radou mestečka Modra z rokov 1554 – 1586 a nachádzajú sa v trnavskom archíve. Kruhový *S(igillum). DE . MODER* vyrytý gotickou majuskulou ho datuje do 14. storočia. V strede pečatného poľa je vyrytý vinič s tromi strapcami hrozna.⁸²

Richtári mesta do r. 1526⁸³

1361: Peter,⁸⁴ 1374: Štefan,⁸⁵ 1376: Peter,⁸⁶ 1461: Erhart Schreiner⁸⁷, 1474: Welpold Schamer,⁸⁸ 1481: Kristan Rosburig,⁸⁹ 1487 – 1488: Taman Chadolt,⁹⁰ 1489: Mert Kis,⁹¹ 1497: Kristan Kraus,⁹² 1504: Jacob Pekhner,⁹³ 1506: Hans Fuker,⁹⁴ 1522, 1524: Wolfgang Hawtinger,⁹⁵ 1526: Jakub Wackher⁹⁶

Zemepanskí úradníci (oficiáli)

1417, 1421: Martin, gróf z Modry,⁹⁷ 1430: Meichsner, gróf z Modry,⁹⁸ 1431: Petrzik, predtým gróf z Modry⁹⁹

10. OSOBNOSTI MESTA

Mulshko Meczko¹⁰⁰

V roku 1444 bol vojenským veliteľom.

Počty študentov podľa zachovaných matric na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 1 študent.¹⁰¹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Farský kostol

Ide o gotický kostol Jána Krstiteľa na cintoríne z polovice 14. storočia.¹⁰² Vznikol pravdepodobne na mieste staršieho farského kostola.¹⁰³ O existencii modranského kostola už v prvej polovici 14. storočia svedčí záznam v súpisu pápežských desiatok za roky 1332 – 1337, kde je zaznamenaný Jakub, kňaz z Modry, ktorý mal pri ročnom príjme 2 hrivny platiť 11 grošov s jedným denárom.¹⁰⁴

Vo výsadnej listine kráľa Ludovíta z roku 1361 sa nespomína právo slobodnej voľby farára, čo naznačuje, že patronátne právo si ponechala kráľovná a neskôr zemepáni. Potvrzuje to aj údaj z roku 1422, keď o miesto farára v Modre (*rector ecclesiae parochialis*) požiadal Poliak Peter de Kosztel alias Lancia z krakovskej diecézy, nakoľko sa toto miesto uvoľnilo rezignáciou Jána de Gardowicze. Údaj spadá do obdobia, kedy bola Modra v majetku poľského rodu Stiborovcov, preto aj modranskí farári boli Poliaci.¹⁰⁵

- 1 CDAC II, s. 270.
- 2 Listina je publikovaná v CDSI I, s. 83, pasáž dotýkajúca sa Modry: „*Donavi eciam villam meam Modor condicionalem prope regnum Teothonicorum, prope montem existentem, ubi falcatores mei residebant.*“. Názor, že ide o falzum, vyslovili viacerí historici a editori, k diskusií o pravosti listiny ako aj o lokalizácii lokality Modor viac pozri: ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 33 – 36.
- 3 1287: CDAC II, s. 270; 1326: JUČK, Výsady I, s. 109; 1332 – 1337: MVSI I, s. 61, č. 290; 1340: MES III, s. 359; 1345: MOL DL 48 746; 1347: MOL DL 3 897; 1353: Anj. Okm. VI, s. 20; 1367: MOL DL 71 360; 1388: MOL DL 7 433; 1397: MOL DL 8 244; 1404: WENZEL, Stibor, s. 124; 1406: WENZEL, Stibor, s. 138; [1428 – 1431]: AMB, listina č. 1071; 1435: MOL DL 25 946, MOL DL 12 717; 1437: SNA, HMBK, C. 3, f. 10, nr. 6; 1438: MOL DL 13 156; 1446: MOL DL 50 295; 1523: MOL DL 95 487.
- 4 1376: AMB, listina č. 348; 1418: ZsO VI, č. 2116; 1430: AMB, listina č. 1134; 1431: AMB, listina č. 1207; 1444: AMB, listina č. 1979.
- 5 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 55.
- 6 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména Československa, s. 200.
- 7 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 13 – 23.
- 8 MOL DL 9869: 15. 1. 1412.
- 9 CDAC XII, s. 452: „*Cuius quidem predij tursus metarum, prout in litteris Capituli Posoniensis fidelium nostrorum contineri vidimus, hoc ordine distinguntur: Prima meta incipit a villa Turna, et vadit versus aquilonem; deinde commetatur ville Sumberg; deinde per berch vergit ad fontem Borzonch vocatum; et inde venit ad riululum Lizwo; abhinc ad riululum Pyksa, ubi commetatur villis filiorum Tyburcij; deinde versus orientem transit quendam montem Surno vocatum, cuius pars ville Modur pertinet, alia parte filijs Tyburcij remanente; inde descendit ad villam Dumbo; inde per nemus Zumplo dictum venit ad flauium Bozonch; inde ad villam Vysta filiorum scilicet Tiburcij supradicti; inde ad villam Chanuk; inde ad stratam puplicam, que ducit versus Tyrnam; inde reuertitur ad primam metam videlicet villam Torna, ibique terminatur.*“
- 10 Upozorňujú na to ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 38.
- 11 Listina Budínskej kapituly o vovedení, v ktorej je prepísaný mandát Ľudovíta na vykonanie obchôdzky: MOL DL 3 897.
- 12 MOL DL 71 360 originál a odpis MOL DL 90 546.
- 13 WENZEL, Stibor vjda, s. 92; MOL DL 8 244.
- 14 ZsO II/2, č. 7686; MOL DL 9 666.
- 15 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 52, s odvolaním sa na: EISNER, Slovensko v pravéku, s. 221.
- 16 Zachovali sa iba dva hrnce a nôž z hradištného pohrebiska, ktoré objavili v roku 1937 vo vinohrade pána Sodomu v Modre, ako to uvádza archeologička L. Kraskovská v náležovej správe. Viac ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 32.
- 17 Originál listiny sa nezachoval, zachovaná je iba konfirmácia kráľa Ľudovíta z roku 1374, ktorú v roku 1607 potvrdil kráľ Rudolf II. Originál Rudolfovej listiny v Štátnom archíve v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modra (MMM), listina č. 32. Rudolfovu listinu konfirmoval v roku 1609 kráľ Matej, MMM, č. 43. V literatúre sa často uvádzajú tieto dve listiny pod číslami 1 a 2, ako sú označené v elenchu listín mesta Modra a ako boli označené pôvodné plechové krabice, v ktorých boli listiny uložené. Jednoduchý odpis Ľudovítovskej listiny v MOL DL 6 173.
- 18 V texte listiny je doslovné, že majú platiť mýto vo Pančale rovnako ako trnavskí mešťania, na oslobodenie od mýta sa teda len usudzuje, mohlo ísť aj o znížený poplatok. Na túto skutočnosť poukazujú aj ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 56.
- 19 MMM, č. 32.
- 20 JUČK, Výsady I, s. 107 – 108, č. 127.
- 21 Text listiny sa zachoval v konfirmácii kráľa Žigmunda z 10. 4. 1406.
- 22 WENZEL, Stibor, s. 138. Znenie listiny sa zachovalo v privilégii Rudolfa II. z 13. augusta 1607, MMM, č. 32, ako jednoduchý odpis v MOL DL 6 173 a prepísané v listine Bratislavskej kapituly z roku 1581, ktorej odpis vyhotovila v roku 1607: MMM, č. 30.
- 23 MMM, č. 2.
- 24 CDAC II, s. 270, pri opise hraníc Pezinka sa spomína Modra: „*vadit ad villam Modur, ubi sunt homines, qui dicto Castro quinque pondera soluere tenentur; et inter ipsas villas sunt multe mete veteres et antique, et dicta terra Modur eidem terre Bozin in modico contiguatur.*“ Jedna vážka (*pondus*) zodpovedala cca 5 gr.
- 25 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 37.
- 26 Donačná listina CDAC XII, s. 451. Originál donačnej listiny SNA, Ústredný Pálffyovský archív, Arm. IV, Lad. 10, Fasc. 1, Nr. 1.
- 27 MARSINA, Strúdie I., s. 50.
- 28 JUČK, Výsady I, s. 107 – 108, č. 127.
- 29 MES III, s. 359, Nr. 527.
- 30 CDP I, s. 190; MOL DL 48 746.
- 31 MMM, č. 2.
- 32 WENZEL, Stibor, s. 92, MOL DL 8 244.
- 33 MOL DL 7433. Text donácie sa zachoval v konfirmácii kráľa Žigmunda z roku 1406, ktorá obsahuje aj štatučnú listinu Bratislavskej kapituly z 9. 10. 1390 a konfirmáciu donácie Modry z 21. 11. 1399. Donačnú listinu z roku 1388, ktorou Stibor získal aj ďalšie majetky v Bratislavskej župe, publikoval WENZEL, Stibor, s. 48.
- 34 ZsO III, č. 1582, DF 250 439.
- 35 MOL DL 12 717. Pavol Wolfurt poskytol kráľovi v hotovosti 3 600 zlatých a okrem toho 3 000 zaplatil ako výkupné zo zajatia, do ktorého sa dostal v Rakúsku v službách kráľa. Príkaz Žigmunda Bratislavskej kapitule na vovedenie zo 16. 6. 1435. SNA, HMBK, C. 3, f. 10, nr. 4.
- 36 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 48.
- 37 Príkaz na vovedenie pre Bratislavsčú kapitulú vydal Žigmund 16. novembra 1437: SNA, HMBK, C. 3, f. 10, nr. 6.
- 38 MOL DL 24 350.
- 39 MOL DL 95 425.
- 40 Anj. Okm. VI, s. 20.
- 41 WENZEL, Stibor, s. 48; MOL DL 7433.
- 42 WENZEL, Stibor, s. 92; MOL DL 8 244.
- 43 WENZEL, Stibor, s. 124.
- 44 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 43.
- 45 Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 328.
- 46 MMM, č. 1.
- 47 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 51.
- 48 MOL DL 50 295: „*pratum seu fenile magnum a parte montis Pwzyngeroocati existens ad propriam nostram curiam pertinentes.*“
- 49 Odkaz na prameň neuvádzame v tom prípade, ak bol uvedený v predchádzajúcej časti o privilégiách a Hospodársko-politickom kontexte mesta.
- 50 CDP I, s. 190; DL 48 746.
- 51 MOL DL 3 897.
- 52 MOL DL 7 863.
- 53 MOL DL 12 717.
- 54 SNA, HMBK, C. 3, f. 10, nr. 6.
- 55 MOL DL 13 156.
- 56 MOL DL 13 174.
- 57 AMB, listina č. 3103.
- 58 MOL DL 95 425.
- 59 MMM, č. 2.
- 60 CDP I, s. 190; MOL DL 48 746
- 61 MOL DL 25 946. Por. ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 46 – 47.
- 62 JUČK, Výsady I, s. 107 – 108, č. 127.
- 63 MOL DL 25 946.
- 64 Rozboru registra desiatkov (MOL DL 25 946) sa venoval ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 46 – 47.
- 65 ZsO V, č. 1616; ZsO VII, č. 145.
- 66 MOL DL 61 560 (*Modor, Dyos, Zomolian, Ikran*).
- 67 AMB, listina č. 3103.
- 68 AMB, listina č. 4215.
- 69 K sporom Modry a Trnavy s odvolávkami na príslušné pramene z trnavského mestského archívu por. ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 49 – 50.
- 70 MOL DL 88 198, MOL DL 50 295: „*molendinum in riculo per directum medium opidi nostri Modra fluenti in loco superiori per rotatas et lapides quibus habitum colubile, vertibile situatum et cinctum est.*“ K tomu dostal obdarovaný kastelán aj veľkú lúku zo strany vrchu Pwzynger.
- 71 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 49 – 50.

- 72 Anj. Okm. VI, s. 20.
- 73 Napr. v roku 1481, 1487 ním bol Stephan Fogler (pergermaister, perigmaister), MMM Pozemková kniha, s. 6.
- 74 P. časť Osobnosti mesta a DVOŘÁKOVÁ, D.: Rytier, s. 113. V jednom zo záznamov v mestskej knihe Protocollum actionale mesta Bratislavy z roku 1418 sa spomínajú „grófi z Modry“ (*Graffen van Mader*), ZsO VI, č. 2116.
- 75 AMB, listina č. 1979.
- 76 por. kap.4: Vznik mesta, časť Základné privilégium 1361.
- 77 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, i. č. 2739.
- 78 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 390, pôvodne prvá strana Grundbuchu sa nachádza na konci knihy.
- 79 ŽUDEL – DUBOVSKÝ, Dejiny Modry, s. 50.
- 80 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 31.
- 81 MMM, č. 32.
- 82 NOVÁK, Pečate I, s. 656.
- 83 Zoznam richtárov nie je kompletný. Najpodrobnejšie informácie poskytuje Pozemková kniha, ktorá doposiaľ nebola spracovaná. Predkladáme výber mien richtárov v časovom priereze, ktorý nasvedčuje, že richtármi sa stávali predovšetkým nemeckí mešťania Modry.
- 84 MMM, č. 32
- 85 Tamže.
- 86 AMB, listina č. 348.
- 87 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 390.
- 88 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 39.
- 89 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 6.
- 90 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 7.
- 91 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 8.
- 92 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 94.
- 93 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 8.
- 94 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 31.
- 95 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s.9 a 95.
- 96 MMM, Pozemková kniha 1461 – 1634, s. 160.
- 97 1417: SNA, HMBK, C. 51, F. 1; 1421: ZsO VIII, č. 104, DL 11 040. Viac k osobe Martina por. DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 477.
- 98 AMB, listina č. 1134
- 99 AMB, listina č. 1207. V roku 1434 už nebohý, v prameňoch vystupuje jeho vdova AMB, listina č. 1434.
- 100 AMB, listina č. 1979.
- 101 Metryka czyli album, s. 428.
- 102 HUDÁK, Patrociniá, s. 130.
- 103 Por. kap.5: Stavebný vývoj a topografia mesta.
- 104 MVSI I, s. 61, č. 290: *Jacobus, sacerdos de Moder*.
- 105 LUKCSICS I, s. 458.

MODRA

germ. Modern, hung. Modor

1. Name

Earliest mention: (1256) villa Modur

Other names and variants:

Latin sources: 1287 *Modur*, 1326 *Modur*, 1332 – 1337 *Moder*, 1340 *Modor*, 1345 *Modur*, 1347 *Modor*, 1353 *Modor*, 1367 *Modor*, 1388 *Modur*, 1397 *Modor*, 1404 *Modra/Modor* 1406 *Modra* [1428 - 1431] *Modra*, 1435 *Modra*, 1437 *Modor*, 1438 *Modor*, 1446 *Modra*, 1523 *Modor*.

German sources: 1376 *Moder*, 1418 *Moder* 1430 *Modr*, 1431 *Modr* 1444 *Moder*.

Etymology: The name is connected with the word *modrá* – “blue.” An improbable hypothesis: from Hungarian word *madár* – a “bird.”

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Bratislava Region, Pezinok District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Bratislava Comitatus (medieval county)

Modra is situated at the foot of the mountains of Malé Karpaty, 175 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: A medieval road to Bratislava, a branch from the Czech Road on the passage between Senica and Trnava, led through Modra. There was no toll collection point in Modra.

Boundaries: The boundaries of Modra are described for the first time in a donation charter of King Ladislaus IV for Count John in 1287. The medieval boundaries of Modra were basically identical with the present town boundaries.

3. Earliest settlement

A large fortification, probably from the Great Moravian period, was found in the locality Zámčisko in Modra – Harmónia. Archeologists assume the existence of a Slavic settlement (pre- Great Moravian) in Modra, although it is not archeologically documented.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: landlord town

Basic privilege: 25 December 1361, issued by King Louis

Rights:

judicial exemption from the jurisdiction of the County of Bratislava.

The right of free election of the mayor (*villicus*), who together with an officer (*officialis*) were to judge the quarrels.

the townspeople of Modra had the right to bequeath their property to anybody in testament

the right to move freely for the townspeople who bought houses and vineyards in the town, under the condition that they had sold them

exemption from paying toll in the village of Fančal

tax allowance in support of viticulture

Significant partial privileges and confirmations (selection):

21 January 1374 – King Louis confirmed the basic privilege of 1361.

10 September 1326 – King Charles Robert determined new payments from the vineyards in the territory of Modra and Vinosady for the burghers of Trnava.

28 June 1404 – Stibor granted a privilege stating that alien persons could buy or in another way acquire a house in the town only in case they would live in it.

3 April 1406 – King Sigismund confirmed the privilege charter issued by Stibor for the burghers of Modra on 28 June 1404 on Stibor's request.

27 March 1515 – King Vladislaus addressed a mandate to the town of Trnava, in which he ordered them to respect the privileges and customs of the township of Modra concerning the preferential cultivation of the vineyards within the boundaries of Modra.

5. Architectural development and town topography

The construction of the new parish Church of St. John the Baptist started at the place of an older church in the graveyard probably in the second half of the 14th century. The church was rebuilt in the 18th century, but the windows and the portal point at its Gothic origin. A new street (*platea Newstiff*) was built in Modra sometime at the beginning of the 15th century, which documented the increase of the number of inhabitants and the transition of the originally linear village building plan to a small town.

6. Significant events (chronology)

25 January 1287 – Count John, the son of Peter, acquired Modra as a donation

1 May 1345 – Queen Elizabeth as the landlord of Modra in a charter

25 December 1361 – King Louis I granted the basic privilege

11 January 1388 – King Sigismund donated Modra to Stibor of Stiborice

31 July 1397 – King Sigismund resolved a quarrel with Senec about the exploitation of the wood in favour of Modra

28 June 1404 – Stibor granted a privilege to Modra concerning the houses

1437 November 16 – King Sigismund ordered Bratislava Chapter to lead Michal Orság of Gút, the royal treasurer, into the property of Modra, which he had donated to him (the town belonged to his lineage until 1567)

1515 March 27 – King Vladislaus settling the quarrel between Trnava and Modra concerning the vineyards

7. Demographic development

A wave of German immigrants came to the region of Malé Karpaty in the second half of the 13th century. Almost all names of the vinedressers in the tithes' register of 1435 are German, which demonstrates their dominance in numbers and economy. The land register of Modra (*Grundbuch*), listing almost exclusively German names of mayors and jurors, bears the same testimony. The Slovak population undoubtedly lived in the town as well, which is attested by the usage of the town's name in the Slovak form, Modra. According to the tithes' register of 1435 Modra had 184 vinedressers' households, which would make 736 inhabitants. The actual population was, however, considerably higher.

8. Economic activities

The townspeople of the medieval Modra occupied themselves with agriculture and animal husbandry, but especially viticulture was important. Mill is documented in the privilege charter of Louis I. The market in Modra is mentioned in a charter from 1353, by which palatine Nicholas ordered to summon the party in dispute at 3 market places in the vicinity (*trineforensi proclamatio*): Šamorín, Senec and Modra.

9. Town administration

Municipality: The town was led by a council consisting of an elected mayor and jurors (aldermen, council members). The landlord was represented by his official (*officialis*).

Town chancery: The town kept a land register (*Grundbuch*) with changes of the owners of real estates (almost exclusively vineyards) between 1461-1634.

School: documented in Modra at the beginning of the 16th century; the land register mentioned a school rector, Pangrác (Pancras) Phaffel, who was a town scribe as well, in 1506

Seal: The first seal of Modra originated probably as early as the 14th century. The earliest preserved charter issued by the town of Modra dates to 1485, but its seal was destroyed. The seal's extant imprints come from the documents issued by mayor and the town council of Modra from the years 1554 – 1586.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Mulshko Meczko – captain in 1444

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 1

11. Church history

Parish church: The Gothic church of St. John the Baptist at the cemetery from the mid-14th century. It was probably built at the place of an older parish church. A record in the papal tithes' register from the years 1332 – 1337, with Jacob, a priest of Modra, documents the existence of a church in Modra as early as the first half of the 14th century.

Ján Lukačka

NITRA

nem. Neutra, maď. Nyitra

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

828 *locum vocatum Nitraua*¹

Latinské pramene

880/11. stor. *episcopus sancte ecclesie Nitrensis*, 906/1200 *castrum Nitra, civitas Nitria, nitriensis Sclavi*, pred 955/1283 *Lel in partibus Nitrie habitasse*, (1031) *de carcere Nitriae*, (1074) *irruit super portam civitatis (Nitriensis)*, (1096 – 1111) *et maioribus preposituris, necnon Posonii et Nitrie*, 1111 *in civitate Nitrie*, 1113 *et altera pars civitatis Nitrie*, 1153 *Nitram*, 1183 *tributum fori Nitriensis*, 1231 *maior exercitus castris Nitriensis*, (1242) *castrum munitum de Nitria*; 1247?/1248/1323 *terra hospitem de Nitria*, 1248/1323 *cives castris Nitriensis*, 1273/1327 *episcopatum sive urbem Neytrach*, 1288/1323/1424 *hospites nostri (regii) de Nitria*, 1313/1344 *civitas Nitriensis meniis et turribus diruta*, 1318 *in civitate nostra Nitriensi*, 1321 *in exustione – monasterii fratrum minorum Nitrie*, 1323/1573 *hospites et cives de Nitria cum terris et possessionibus Chehy, Chapur, Doworchan et Kereskyn*, 1341 *civitas Nitriensis*, 1370 *iudex et cives de Nitria*, 1381 *congregatio prope civitatem Nitriensem celebrata*, 1403/1404 *civitas Nitriensis*, 1429 *Thomas molendinator, civis civitatis Nitriensis*, 1440 *civitas Nitriensis*, 1476 *iudex civitatis Nitriensis*, 1514 *Mattheus Kuchar, iudex civitatis Nitriensis*.²

Nemecké pramene

1427 *geben zu der vorgeanten Neitra*.³

Slovenské (české) pramene

1519 *v Nitrze zytra jest nam den uložen --- do Nytry jdu*.⁴

Etymológia názvu

Názov je pravdepodobne predslovanského pôvodu. Uvažuje sa o keltskom, resp. germánskom pôvode. Miestny názov je zložený zo slov *neid a *ahwa. Podľa iného výkladu (Šimon Ondruš) ide o názov slovanského pôvodu, ktorého základom je apelatívum *neit vo význame nietiť, roznečovať, resp. rúbať alebo aj sekať, čo by malo byť miesto, kde sa zapalujú ohne (vyrúbané, vypálené miesto). Je však nesporné, že aj v prípade, že ide o predslovanský miestny názov, Sloveni ho prebrali a používali vo forme Nitrava až do 11. storočia. Neskôr došlo pričinením personálu kráľovskej kancelárie ku skráteniu názvu Nitrava na Nitra (maď. Nyitra) a tento skrátený tvar spätne prešiel aj do slovenčiny.⁵

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Nitriansky, okres Nitra, geografická poloha 48° 31' severnej zemepisnej šírky a 18° 08' východnej zemepisnej dĺžky.

Geologické podmienky

Mesto a jeho chotár (5000 ha) sa nachádza na styku severného výbežku Podunajskej nížiny, východného okraja Nitrianskej sprašovej pahorkatiny, západného okraja Žitavskej sprašovej pahorkatiny a najjužnejšieho výbežku pohoria Trábeč. Osou chotára bola od začiatku formovania sídla rieka Nitra, ktorá tu vytvárala veľký oblúkovitý meander a hradný vrch bol vlastne riečnym ostrovom. Stred chotára tvorí aluviálna rovina s nivnou pôdou a mierne zvlnené plochy tvoria mladotretohorné íly premiešané na niektorých miestach so štrkami, pieskami a sprašou s prevládajúcimi černozemnými a hnedozemnými pôdami. V severnej časti chotára (pohorie Trábeč) prevládajú druhohorné kryštallické horniny. Tu sa zachovali zvyšky pôvodného lesného porastu. Klimaticky chotár mesta patrí na rozhranie teplej a mierne teplej oblasti s ročným úhrnom zrážok od 550 do 800 mm. Stred mesta sa nachádza v nadmorskej výške 151 m, v chotári od 132 do 588 m.⁶

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Starobylosť a hospodársky význam nitrianskej sídelnej aglomerácie ilustruje aj hustá stredoveká cestná sieť, ktorá sa vejárovito rozbiehala z Nitry všetkými smermi. Najpodrobnejšie ich existenciu zachytáva metácia chotára z roku 1247. K najvýznamnejším cestným spojmom patrili: cesta vedúca k Hlohovcu a ďalej na západ na Moravu, cesta k včasnostredovekému hradu Bana na Považí, 2 cestné ťahy vedúce na sever Ponitím, cesta smerujúca na severovýchod k Zlatým Moravciam a ďalej k stredoslovenským banským mestám, cestný ťah na Vrábľa a Levice, cesta vedúca na juh cez Komjatice a Nyárhíd (Nové Zámky) k Ostrihomu, cesta do Šale a historická Šintavská cesta vedúca do Bratislavy. Funkčnosť a stálosť cestnej siete v Nitre a jej najbližšom okolí dokumentuje aj revízia ciest a mýtnych staníc z roku 1429. Podľa nej sa suché mýto vyberalo v Párovciach a mokré mýto na moste cez rieku Nitru.⁷

Chotár

V období stredoveku prekonala pomerne zložitý vývoj. Z priebehu ohraničenia mestského chotára z roku 1247 je jasné, že pôvodne nesiahala na severnej strane až k vrcholu Zobora, pretože tento priestor patril miestnym cirkevným inštitúciám (biskupstvu, kapitule a opátstvu). Na severovýchode mestský chotár susedil s biskupským majetkom *Tremeš (dnes Chrenová), ďalej s majetkami šľachticov z Ludaníc, ktorí tiež vlastnili časť dediny *Tremeš. Ďalšími susedmi Nitry boli šľachtici z Nových Sadov, ktorí tu vlastnili les, chotár mesta tu siahal až k potôčku Teslen. Od tohto miesta sa chotárna hranica stáčala smerom na juh a išla povedľa majetku Dejčena, hradného vojaka Nitrianskeho hradu z Krškán a prišla až k rieke Nitre. Po jej prekročení smerovala priamo po ceste až k miestu, ktoré sa volá Dober a odtiaľ ďalej až k *Šišovej ceste vedúcej do Nyárhídu (Nových Zámkov). Odtiaľ chotárna hranica smerovala k ďalšej

veľkej ceste vedúcej do Šale a pozdĺž tejto cesty susedila s majetkom Indricha z Ludanic v Cabaji a pokračovala až k hraniciam chotárov dedín *Čej a Čápor. Od konca Indrichovho majetku v Cabaji išla hranica chotára stále po spomínanej ceste smerom na juh až k 2 zemným métam, pri ktorých sa stočila na západ k 3 zemným métam. Od tohto miesta začal chotár mesta susediť s majetkami vojakov Nitrianskeho hradu zvanom Búš. Po ceste chotára hranica stúpala k 2 rozhraničovacími medzníkom stojacim pri veľkej ceste vedúcej k Močenku. Pozdĺž tejto cesty išla hranica pri lese šlachticov z Ludanic, ktorý sa volá Javor. Odtiaľ hranica išla smerom na sever a dostala sa až k majetku Feliciána a Tešu a ich príbuzných, vojakov Nitrianskeho radu (bývajúcich v Párovciach). Odtiaľ sa chotára hranica vrátila k Fabiánovej doline a išla východným smerom až k lesu patriaceho spomínaným hradným vojakom (Párovské háje?). Odtiaľ chotár mesta začal susediť s majetkami Nitrianskej kapituly zvanými „Gregori“ a „Sudov“ (dnešné Mlynárce) popri veľkej ceste (Šintavská cesta) k medzníku na Sypanom vrchu. Z tohto vršku hranica klesla dolu až k Židovskému vrchu (židovská osada v Párovciach), kde stál veľký hraničný medzník. Odtiaľto hranica smerovala k mestu ku dvorcu hradného vojaka Blažejca, potom viedla povyššie kamenného domu muža menom Vadaš stojaceho medzi kostolmi blahoslavenej Panny Márie a Michala Archanjela. Odtiaľ viedla k zemi Nitrianskej kapituly ležiacej medzi mestom a hradom. Od tohto miesta chotára hranica smerovala k toku rieky Nitry a po jej prekonaní sa vrátila na miesto, kde ohraničovanie začalo. Okrem toho kráľ Belo IV. daroval mestu trojpoplužný majetok Dvorčany ležiaci na južnom okraji chotára mesta a ešte aj Malé Krškany, ktoré ležali tiež v tomto priestore.⁸

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Nitra a jej najbližšie okolie patria k regiónom, kde je archeologicky doložená prítomnosť človeka už v staršej dobe kamennej (obdobie gravettien). Neskôr je doložené sídlisko volútovej, železovskej a lengyelskej kultúry. V mladšom období je zachytené eneolitické osídlenie s kancelovanou keramikou, ďalej kostrové pohrebiská nitrianskej starobronzovej skupiny, hroby únětickkej kultúry a opevnené výšinné sídlisko maďarovskej kultúry. Z mladších archeologických kultúr ešte treba spomenúť hradisko z mladšej doby halštatskej, laténske sídlisko a pohrebisko, ďalej laténsko-dácke a rímsko-barbarské osídlenie. Na tieto staršie aktivity osídľovania nadviazali najneskôr začiatkom 6. stor. po Kr. Slovania (kmeň Slovenov) a vytvorili v Nitre a jej najbližšom okolí skupinové osídlenie. Z intravilánu dnešného mesta je dodnes známych viac ako 60 slovanských nálezísk z obdobia 9., 10. a 11. storočia. Mimoriadne intenzívne bolo územie Nitry osídlené v období Veľkej Moravy, keď Nitra fungovala ako rezidenčné mesto údelných vojvodov z dynastie Mojmírovcov. Okrem nechránených vidieckych sídiel vznikla v Nitre a jej bezprostrednom okolí celá sústava opevnených hradísk, ktoré tiež dokumentujú strategický význam a intenzitu tunajšieho včasnostredovekého osídlenia. K najvýznamnejším veľkomoravským náleziskám v Nitre patria: hradný kopec s doloženým dvojfázovým opevnením (staršie palisádové a mladšie s kamennou čelnou plentou), nálezom porušeného hrobu veľmoža s blatnicko-mikulčickou garnitúrou (pri Morovom stĺpe), vyspelou karolínskou kamennou sakrálnou architektúrou, ktorej zvyšky (opracované kamenné kvádry) sa našli na viacerých miestach v sekundárnej polohe.⁹ Ďalšie hradisko bolo identifikované na Martinskom vrchu (rozsah 20 ha) opevnené kamenným a drevozemným valom so sakrálnou stavbou z 9. storočia a rozsiahlym remeselníckym predhradím, hradisko na Lupke (rozsah 3,6 ha) s výrazným hospodárskym zázemím v podhradí. Samostatným hradiskom bola aj časť areálu historického Dolného mesta v okolí dnešného kostola sv. Ladislava s plochou 12 ha, ktoré bolo zabezpečené priekopou, dvojitém zemným valom s komorovou konštrukciou a palisádou. V areáli hradiska sa zistili zvyšky kamennej architektúry a hrobové nálezy z 9. storočia. Ďalšie 3 hradiská mali predovšetkým refugiálnu funkciu. Najvýznamnejšie a najrozsiahlejšie z nich bolo hradisko obopínajúce vrchol Zobora s rozlohou viac ako 11 ha s mohutným až 7 m vysokým valom. Ďalšie menšie hradiská boli identifikované v polohe na Pyramíde a na Šibeničnom vršku.¹⁰ Sídelnú kontinuitu v priestore Nitry dokladajú sídliskové i hrobové nálezy z viacerých lokalít v intraviláne dnešného mesta (prírodný amfiteáter, okolie kostolíka sv. Štefana v Párovciach, Gymnázium E. Gudernu a ďalšie).¹¹

Množstvo nálezov z 9. až 11. storočia celkom jednoznačne svedčí o významnej úlohe Nitry ako politického a hospodárskeho centra v časoch Veľkej Moravy a rovnako aj neskôr ako sídla údelných vojvodov v rámci formujúceho sa Uhorského kráľovstva. V Nitre sa už v týchto časoch vytvoril včasnostredoveký sídliskový komplex mestského charakteru.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Do roku 1248 najvýznamnejšie mesto starého typu, od roku 1248 do roku 1288 kráľovské privilegované mesto, od roku 1288 do konca stredoveku zemepanské (biskupské) mesto.

Základné mestské privilegium

Bolo vydané pre mešťanov (*cives castri Nitriensis*) a hostí (*hospites*) 2. 9. 1248. Obsahovalo nasledovné ustanovenia:

- Nitrania získali mestské výsady podľa vzoru Stoličného Belehradu.

Mestský richtár a 12-členná mestská rada, ktorej členov si mešťania zvolia zo svojho streda, získava úplnú súdnu kompetenciu. Súdiť môžu nielen v civilných ale aj v trestných záležitostiach. V prípade nespokojnosti s rozsudkom mešťania majú právo odvolať sa ku kráľovskému alebo taverníckemu súdu.

Aj keď to v privilegiiu nie je uvedené, predpokladáme, že mešťania Nitry boli oslobodení od platenia mýtnych poplatkov prinajmenej na území Nitrianskej župy, pravdepodobnejšie však v celej krajine

Mešťanov Nitry v budúcnosti nemá právo súdiť palatín ani kráľovský župan.

V prípade vojenskej pohotovosti a zvolania kráľovského vojska budú Nitrania povinní postaviť pod kráľovské zástavy 12 ozbrojencov. V záujme rastu obyvateľstva v meste kráľ udeľuje Nitre právo vydržiavať slobodný trh, ktorý sa bude konať každý utorok s tým, že trhovníci prichádzajúci na trh a vracajúci sa z neho sú oslobodení od platenia mýta (piatkový týždenný trh Nitra mala už dávno predtým).

Zväčšuje chotár mesta o drobné kráľovské majetky Dvorčany a Malé Krškany.¹²

Konfirmácie základného privilegia

Privilegium Bela IV. postupne konfirmovali: Štefan V. (1270 – 1272), Karol Róbert (25. 7. 1328), Ludovít I. (13. 3. 1364), tranzumptoval palatín Mikuláš Gorjansky (21. 11. 1424), Ferdinand I. (10. 7. 1557) a Maximilián II. (14. 3. 1573).¹³

Významnejšie čiastkové privilégia

- 12. 10. 1256 Belo IV. daroval nitrianskym hosťom 3 poplužný kráľovský majetok Dvorčany, ktoré susedili s mestským chotárom.¹⁴

- V 2. polovici 14. storočia až do konca stredoveku Nitra získala od uhorských kráľov právo vydržiať najskôr 2 neskôr až 4 jarmoky. Bolo to na sviatok sv. Pavla Pustovníka (10. 1.), na sviatok Navštívenia Panny Márie (2. 7.), na sviatok sv. Lukáša apoštola (18. 10.) a na sviatok sv. Tomáša apoštola (21. 12.).¹⁵

Absenciu ďalších čiastkových privilégii si možno vysvetliť požiarom z roku 1553, ktorý zachvátil väčšinu mesta. Počas tejto katastrofy zhorel aj dom richtára, v ktorom boli uložené takmer všetky výsady mesta.¹⁶

Mestské právo

Nitra sa od udelenia mestských privilégii riadila stoličnobelehradským mestským právom. Nitra teda po celý stredovek patrila do okruhu juhonemeckého (norimberského) práva.

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Historické mestské jadro Nitry sa začalo formovať už v 9. stor. Mestský charakter Nitry (hustú mestskú zástavbu kamenných domov v uličnej zástavbe) si všimol už v polovici 12. storočí arabský cestovateľ al Idrísi, ktorý Nitru (Nitram) charakterizoval ako veľké mesto rozložené v širokom údolí. Podľa cestovateľa to bolo veľmi bohaté **sídlo obklopené vinicami a kvitnúcimi záhradami**.¹⁷ Hrad i mesto boli vo včasnom stredoveku **opevnené**, vďaka čomu Nitra odolala viacerým útokom a obliehaniam. Snáď najťažší bol útok Tatárov v lete 1241, ktorý sa však podarilo obrancom s vypätím všetkých síl odvrátiť. Hoci hrad a mesto boli v tesnej blízkosti, išlo o 2 samostatné sídelné i fortifikačné jednotky. Samotný **hrad** (neskoršie Horné mesto) zostal až do roku 1288 v kráľovských rukách. Popri hradnej posádke tu od 11. storočia sídlila Nitrianska kapitula a od začiatku 12. storočia obnovené Nitrianske biskupstvo. Obe inštitúcie nepodliehali jurisdikcii nitrianskych županov. Príslušníci kléru bývajúcí na hrade však museli rešpektovať isté obmedzenia týkajúce sa voľného pohybu po areáli hradu. Situácia na hrade sa zmenila roku 1288, keď Ladislav IV. Kumánsky daroval kráľovské mesto Nitru nitrianskemu biskupovi Paskáziovi (Paškovi) a jeho nástupcom.¹⁸ Nitrianski župani týmto aktom stratili svoje starobylé sídlo a hrad sa stal výlučným majetkom Nitrianskeho biskupstva a kanonikov tunajšej sídelnej kapituly. Na hrade bola **biskupská katedrála sv. Emeráma** a **biskupský palác**. Tieto objekty sa nachádzali na vrchole hradného kopca. V južnej nižšej časti hradného areálu stálo 12 domov kanonikov Nitrianskej kapituly. Tesne k hradu sa primýkala aj Kapitulská ulica s mlynom s tromi kameňmi na rieke Nitre.¹⁹ Pôvodné Podhradie inak nazývané aj Dolné mesto bolo už aj pred udelením privilégii roku 1248 opevnené. Opevnenie bolo drevozemné a z väčšej časti pochádzalo ešte z obdobia Veľkej Moravy. Zaberalo celý priestor od Nitričky (dnes Mostová ulica) na severe až po dnešnú mestskú tržnicu na juhu. Na západnej strane sa k mestu primýkala osada Párovece s vlastným farským kostolom sv. Štefana kráľa a východný okraj mestského areálu ohraničovalo koryto rieky Nitry. V meste stáli už v 12. storočí **2 farské kostoly** (Panny Márie a Michala archanjela) a **ďalší sv. Jakuba staršieho stál „extra muros“**. Na ľudnatosť mesta i sociálnu diferenciáciu jeho obyvateľov poukazuje aj existencia **špitála** doloženého už v čase vlády kráľa Gejzu II. (1141 – 1162). Spomínaný kráľ podporil jeho fungovanie 200 penzami z príjmu z trhových poplatkov v meste, čo potvrdil aj Gejzov syn Belo III. roku 1183.²⁰

Nespochybniteľne mestský charakter Nitry už v predtatárskom období potvrdzuje prítomnosť mendikantských (žobravých) rádov v nej. V západnej časti Dolného mesta sa usadili františkáni. Dominikáni mali mať svoj dom na hrade.²¹ Pôdorys Dolného mesta nevykazuje pravidelnosť mladších lokačných miest. Predovšetkým tu absentuje väčšie pravidelne formované **námestie**. Aj systém ulíc v meste nebol pravidelný, ale ich priebeh určovali staré diaľkové cesty, ktoré viedli do mesta. Najzreteľnejšie sa to prejavuje pri ceste prichádzajúcej z juhu, ktorá prechádzala do mesta južnou Dolnou bránou (neskôr Turecká brána), v intraviláne vidlicovo rozdelenej na dve vetvy. Nedávno sa archeologickým výskumom podarilo zachytiť priebeh spomínanej cesty tesne pred vstupom do mesta. Asi na 20 metroch sa dokonca podarilo odhaliť pôvodnú kamennú dlažbu na **predbráni**, čo svedčí o snahe vedenia mesta nepripustiť vjazd do mesta vozom so zablatenými kolesami.²² Zo západu prichádzala do mesta stará Šintavská cesta, ktorá viedla tesne popri mestskom opevnení a oddeľovala Párovece od vlastného mesta. V intraviláne mesta sa nachádzali 2 farské kostoly (Panny Márie na Vršku) a Michala archanjela situovaného nižšie. Tretí **farský mestský kostol sv. Jakuba** bol až do pokročilého 15. storočia situovaný za mestskými hradbami. Na okraji mesta za hradbami (pravdepodobne v blízkosti špitála) bol aj **mestský kúpeľ**, ktorý neskôr v 15. storočí prestavali na pivovar. Istý čas (okolo roku 1424) existovali v meste súčasne starý a nový kúpeľ.²³ O zástavbe meštianskych domov v Dolnom meste existujú iba kusé správy. Zo sporu o dom po mešťanovi Ondrejovi Balogovi z roku 1405 však vieme, že išlo o kamennú stavbu (*domus lapidea*)²⁴ a iste z rovnakého materiálu boli aj domy ostatných mešťanov v Dolnom meste. Z pozoruhodných stavieb v meste treba ešte upozorniť na **kamennú vežu** stojacu v blízkosti Dolnej brány, ktorú tu nechal postaviť Matúš Čák v niekedy začiatkom 14. storočia.²⁵

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 828 Nitrianske knieža Pribina nechal na svojom sídelnom majetku v Nitrave postaviť kamenný archipresbyteriálny kostol, ktorý sa stal centrom kristianizačných aktivít v Nitrianskom kniežatstve. Správa je zároveň najstarším písomným svedectvom o existencii konkrétnej historickej lokality v naddunajskom priestore v stredovýchodnej Európe v 9. storočí (por. kap. Názov)
- 880 Na základe Svätoplukovej žiadosti pápež Ján VIII. zriadil v Nitre biskupstvo. Prvým biskupom sa stal pôvodne benediktínsky mních Wiching (por. kap. Cirkevné dejiny)
- Zač.
10. st./1200 Nitry sa napriek ozbrojenému odporu zmocnili starí Maďari. Nedošlo však k spustošeniu tohto významného veľkomoravského centra. Noví hegemóni si kontrolu nad týmto strategicky dôležitým miestom zaistili strážnymi osadami (por. Kap. Názov)
- Pred r. 955 Oblasť juhozápadného Slovenska z Nitry ovládal staromaďarský vojvodca Lél, ktorý sa spolu so svojou družinou zúčastnil roku 955 koristníckej výpravy do Nemecka. Po porážke na rieke Lech bol zajatý a obesný. Nitrianska sa potom zmocnili Arpádovci (por. kap. Názov)

- 972 – 995 V Nitre v rámci delby moci vládol ako údelný vojvoda mladší brat veľkokniežata Gejzu Michal, ktorý ako kresťan obnovil sakrálné stavby v meste.²⁶
- 995 – 997 Po Michalovej násilnej smrti a úteku jeho synov Ladislava a Vazula do cudziny sa stal údelným vojvodom v Nitre Gejzov jediný syn Štefan I., ktorý si sem priviedol aj svoju bavorskú manželku Gizelu.²⁷
- 1029 Štefan sa zmocnil Nitry a nechal uväzniť svojho synovca Vazula, ktorý dovtedy ako údelný vojvoda vládol v Nitre. Za nového údelného vojvodu ustanovil svojho syna Imricha. Ten však nešťastne zahynul pri poľovačke v septembri 1031.²⁸
- 1031 – 1032 V jaskyni neďaleko Zoborského kláštora zomrel Svorad (Ondrej), benediktínsky mních a pustovník. S povolením opáta sa zdržiaval mimo kláštora a ťažko pracoval v lese. Viedol odriekavý život, odopieral si aj odpočinok. Navyše na svojom tele nosil vrastenú reťaz na znak kajúcnosti. Pochovali ho v chýre svätosti v bazilike sv. Emeráma na Nitrianskom hrade.²⁹
- 1048 Nitrianskym údelným vojvodom sa stal mladší brat kráľa Ondreja I. Belo, ktorý tu mal vlastný dvor, vojenskú družinu a v Nitre razil aj vlastné mince (vojvodské denáre).³⁰
- 1108 Kráľ Koloman nechal oslepiť svojho mladšieho brata Álmoša a jeho syna Bela a zrušil inštitúciu údelného vojvodstva. Krátko po tomto akte bolo v Nitre obnovené biskupstvo.³¹
- 1111 Pred dňom 1. 9. došlo v Nitre k sporu medzi kráľovskými vyberačmi mýt a zoborským opátom o tretinu mýt vyberaných na Váhu od Trenčína až po jeho vtok do Dunaja. Dvanásť poprední nitrianski veľmoži potvrdili právny nárok opáta, pretože tretinu mýt kláštora udelil kráľ Štefan I.³²
- 1113 Pred dňom 1. 9. na žiadosť zoborského opáta Godofreda potvrdil kráľ Koloman majetkovú držbu kláštora, ktoré sa nachádzali na Ponitří, Požitaví, Považí a v Turci v presne vymedzených hraniciach. Vďaka tomu sa nám zachoval rozsiahly súbor miestnych a chotárnych názvov, ktoré celkom jednoznačne svedčia o vyvinutom slovenskom osídlení spomínaných regiónov.³³
- Pol. 12. stor. Arabský cestovateľ a geograf al Idrísi vo svojom opise európskych krajín spomína aj Uhorsko. Ako veľké, bohaté a ľudnaté mestá spomína aj Nitru a Bratislavu.
- 1183 Kráľ Belo III. daroval 200 pénz z trhových poplatkov vybratých v Nitre miestnemu špitálu. Nitrianskej kapitule zároveň venoval tretinu mýt vyberaných v Nitre, Nyárhíde a v Turci. To všetko svedčí o vyvinutosti obchodnej činnosti v meste.³⁴
- 1229 – 1238 V Uhorsku sa začali objavovať príslušníci žobravých reholí františkáni a dominikáni. Koncom 30. rokov sa usadili aj v Nitre. (por. kap. Cirkevné dejiny).
- 1241/1242 Vďaka hrdinstvu ozbrojenej posádky sa Nitra ubránila útokom zo strany Mongolov (Tatárov). V meste sa zachránilo aj množstvo zo širokého okolia (por. základné privilégium).
- 1248 2. 9. Belo IV. udelil Nitre za hrdinské správanie počas tatárskeho plenu mestské výsady podľa vzoru Stoličného Belehradu.
- 1271 – 1273 Nitra bola dvakrát dobytá a vyplienená vojskami Přemysla Otakara II. v rámci zápasu o babenberské dedičstvo. Pritom zhorela aj biskupská katedrála a archív.³⁵
- 1288 13. 5. Ladislav IV. Kumánsky udelil kráľovské mesto Nitru biskupovi Paskáziovi (Paškovi) a jeho nástupcom za verné služby i ako odškodnenie za príkoria, ktorých sa mu ušlo počas zajatia u Kumánov.³⁶
- Kon. 13. st. – zač. 14. st. Začal sa dlhoročný zápas medzi nitrianskym biskupom Jánom a Matúšom Čákom Trenčianskym. Jeho obeťou sa stali aj nitrianski mešťania, s ktorými trenčiansky oligarcha zaobchádzal ako s poddanými.³⁷
- 1317 V lete verný stúpenec Matúša Čáka magister Šimon z rodu Kačičovcov dobyl mesto a hrad Nitru, vyhnal z neho biskupa Jána a hradby nechal rozvárať.³⁸
- 1392 Na jeseň vojská moravského markgrófa Prokopa kvôli nezaplateným dlhom kráľa Žigmunda obsadili Nitru a zajali pritom viacerých uhorských šľachticov ako rukojemníkov.³⁹
- 1403 K protikráľovskej vzbure sa pridali aj nitriansky biskup Peter. Jeho kastelán Ján Ceder premenil Nitru na pevnosť vzbúrencov. Sedmohradský vojvoda Štibor zo Štiboric a Beckova rozhodnou vojenskou akciou postupne dobyl všetky základne povstalcov, medzi nimi aj Nitru.⁴⁰
- 1431 V októbri spojené vojsko táboritov a sirotkov preniklo z Turca Ponitriem až k Nitre a začalo ju obliehať. Dolné mesto sa im po mesačnom obliehaní podarilo dobyť, ale hrad, ktorého obranu riadil biskup Juraj z Brezovice, útoku odolal.⁴¹
- 1465 V blízkosti mesta sa usadili bratrci. Styky s nimi udržiaval aj Nitriansky biskup Tomáš II. z Debrente. Kráľ Matej Korvín sa preto rozhodol dobyť Nitru. Predtým vyvrátil bratrický tábor v blízkosti mesta. V Nitre ustanovil svojho vlastného kastelána. Správu biskupských majetkov prebral ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz.⁴²
- 1468 17. 9. pápež Pavol II. na základe žiadosti gubernátora Nitrianskeho biskupstva zrušil najstaršie benediktínske opátstvo na Zobore a jeho majetky udelil biskupstvu a kapitule.⁴³
- 1492 – 1500 Nitriansky biskup a diplomat Anton zo Šankoviec zveladil nielen majetky biskupstva, ale staral sa aj o pozdvihnutie duchovného života v meste i celej diecéze. Do obdobia jeho pontifikátu spadajú aj prvé zemepanské zásahy do života mešťanov.⁴⁴
- 1512 – 1530 V okliešťovaní práv mešťanov pokračoval aj biskup Štefan Podmanický, proti čomu predstavitelia mesta protestovali.⁴⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Nitra bola od 9. do polovice 13. storočia najvýznamnejším a najľudnatejším sídlom na území dnešného Slovenska. Prvá konkrétna správa o výstavnosti a ľudnatosti mesta pochádza z polovice 12. storočia z pera cestovateľa a geografa al Idrísiho, ktorý charakterizoval Nitru ako kvitnúce veľké mesto rozložené v širokom údolí s veľa obyvateľmi.⁴⁶ Len zhruba možno počet obyvateľov odhadnúť na približne 1000. Do tohto čísla zarátavame aj posádku hradu a obyvateľov príľahlých dedín Párovice a *Tremeš (dnes sídlisko

Chrenová), ako aj *Kláštornú Ves. Za prvý konkrétny údaj o veľkosti Nitry považujeme ustanovenie zo základného privilégia, podľa ktorého boli Nitrania povinní postaviť do kráľovského vojska 12 ozbrojencov. Ak by sme vychádzali z koeficientu pre Trnavu (z každých 100 usadlostí postaviť 1 ozbrojenca), vyšlo by pre Nitru neuveriteľných 1200 usadlostí. Nazdávame sa preto, že tu bol koeficient o polovicu nižší a reálne možno v Nitre počítať v polovici 13. storočia s existenciou 500 až 600 usadlostí a maximálnym počtom obyvateľov 2500 až 3000 (por. základné privilégium). V neskorších obdobiach už nepredpokladáme zvyšovanie počtu obyvateľov mesta, skôr jeho mierny pokles. Tento nepriaznivý stav možno vysvetliť poukazom na opakujúce sa ničivé plienenie mesta v rokoch 1271 – 1273 počas vojen o babenberské dedičstvo a tvrdé zásahy Matúša Čáka Trenčianskeho v prvých dvoch deceniách 14. storočia, čo malo za následok pravdepodobný odchod časti nemeckých hostí z mesta.⁴⁷

Za vlády Anjouovcov došlo k čiastočnej stabilizácii demografických pomerov, ale Nitra v tomto období nezaznamenala taký rast, ako „mladšie“ okolité mestá (Trnava, Hlohovec). Naopak viditeľne začala zaostávať a v neskorom stredoveku patrila k stredne veľkým mestám s odhadovaným počtom domov okolo 150 a s počtom neprekračujúcim 1000 obyvateľov.⁴⁸ Do tohto počtu sa rátajú okrem obyvateľov Dolného mesta aj obyvatelia Horného mesta.

Etnické pomery v Nitre boli počas celého stredoveku relatívne stabilné. V meste žili 2 najpočetnejšie etniká Slováci a Maďari. O ich vzájomnom pomere niet konkrétnych údajov. Z mien nitrianskych mešťanov z 13. storočia (1223 Míkow, 1255 Vros) a začiatku 14. storočia (1323 Iwanka) by mohla vyplývať mierna prevaha Slovákov v meste.⁴⁹ Nemožno však pochybovať ani o trvalej prítomnosti maďarského elementu v meste, ktoré sa mohlo dopĺňať migráciou obyvateľov z okolitých dedín, kde bývali aj Maďari. V druhej polovici 13. a začiatkom 14. storočia tu žila aj početná skupina hostí zrejme nemeckého pôvodu, ktorá však reagovala na násilné ovládnutie mesta odchodom z Nitry, čo podviazalo ďalší rozmach mesta. Zo 14. a 15. storočia už poznáme aj mená predstaviteľov mesta i obyčajných mešťanov. Z nich vyplýva, že počet Slovákov a Maďarov bol približne vyrovnaný, resp. ku koncu stredoveku nadobudli Maďari miernu prevahu. V správe mesta sa však objavujú aj čisto slovenské mená. Napr. roku 1514 sa ako richtár mesta uvádza Matúš Kuchár.⁵⁰

Za zmienku stojí skutočnosť, že v Nitre máme doloženú prítomnosť malej židovskej komunity už na prelome 11. a 12. storočia. Konkrétne sa v metácii majetkov Zoborského kláštora z roku 1113 uvádza „mons Iudeorum“, čo však treba chápať ako osadu v podhradí (v Párovciach). Židovská komunita sa tu udržala po celý stredovek. Jej príslušníci sa zaoberali predovšetkým požičiavaním peňazí za vysoký úrok (úžera).⁵¹

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Nitra sa už v najstaršej fáze svojho mestského vývoja profilovala ako remeselnícko-obchodné a vinohradnícke mesto. Ťažila so svojej strategicky výhodnej polohy v centre husto osídlenej aglomerácie na hranici stredného a dolného Ponitria, kde sa lúčovito zbíhalo viacero významných diaľkových ciest. Okrem toho bola Nitra už od začiatku 9. storočia podhradím rezidencie miestnych kniežat a po vzniku Veľkej Moravy údelných vojvodov. V podhradí sa celkom prirodzene koncentrovala remeselná výroba zabezpečujúca chod kniežacieho dvora. Nepochybne sa aj na Nitru vzťahuje údaj z Raffelstettenského colného sadzobníka o trojdnovom trhu Moravanov, ktorý navštevovali aj zahraniční kupci.⁵² Rovnako kupci z Veľkej Moravy mali možnosť obchodovať na územiach Východofranského kráľovstva.

Remeselná činnosť v meste má staré tradície. Jej rôzne odvetvia sú doložené nielen písomnými prameňmi, ale aj archeologickými výskumami. Archeológovia v Nitre a jej najbližšom okolí identifikovali kováčske dielne, batérie hrnčiarских pecí i miestnu šperkársku výrobu. Písomné pramene dokladajú činnosť súkenníkov, tkáčov, obuvníkov (ševcov), krajčírrov, sládkov, mäsiarov a mlynárov. Rozvoj remesiel v meste však v období stredoveku nedospel k cechovej organizácii.⁵³

Obchodné aktivity ako už bolo vyššie naznačené, počiatky obchodovania v Nitre možno predpokladať už v priebehu 9. storočia. Po stagnácii v 10. storočí sa Nitra ako sídlo údelného vojvodstva stala živým obchodným centrom. Na tunajšie trhy prichádzali nielen trhovníci z blízkeho okolia, ale aj zahraniční kupci, pretože v Nitre okrem údelných vojvodov sídlili aj mnohí veľmoži z rodu vojvodu Poznana, vojenská posádka na hrade a väčšie množstvo príslušníkov kléru. Čulé obchodné aktivity okrem iného dokladajú aj početné nálezy vojvodských mincí v meste a jej najbližšom okolí.⁵⁴ Začiatkom 12. storočia máme v Nitre doloženú funkciu trhového richtára (*iudex Peregrin*), čo je ojedinelý doklad v rámci celej stredovýchodnej Európy.⁵⁵ Nepochybne už v tomto čase sa v Nitre konali pravidelné týždenné piatkové trhy. Výnos z nich predstavoval značnú sumu a plynul do kráľovskej pokladnice. Kráľ Belo III. roku 1183 potvrdil platnosť donácie svojho otca Gejzu o darovaní tretiny trhových poplatkov miestnemu špitálu.⁵⁶ Obchodné aktivity v meste sa zintenzívnili po získaní mestských výsad už aj z toho dôvodu, že Nitrania dostali právo vydržiavať ďalší týždenný trh, ktorý sa konal v utorok (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Základné privilégium). V druhej polovici 14. a v priebehu 15. storočia sa v meste konali 4 výročné trhy (por. kap. 4, časť Čiastkové privilégia)

Vinohradníctvo je v Nitre doložené už v 11. storočí. Nemožno vylúčiť ani jeho veľkomoravské počiatky. Vinice v najstaršom období boli predovšetkým v rukách cirkevných inštitúcií (Zoborské opátstvo, biskupstvo a kapitula). Po vzniku samosprávnej komunity začali získavať vinohrady pod Zoborom aj mešťania. Keďže vinohradníctvo a vinárstvo sa vo vrcholnom a neskorom stredoveku stalo výnosným hospodárskym odvetvím, začali nitrianski mešťania skupovať vinice aj v okolí mesta. Na mimoriadnu úlohu vinohradníctva v živote mesta poukazuje aj skutočnosť, že viničný richtár (*magister moncium*) bol zároveň aj členom mestskej rady, ako to dokladá listina vydaná mestom 8. 9. 1461.⁵⁷

Nepochybne s hospodárskym úpadkom Nitry stúpala dôležitosť pôdohospodárstva v meste. Okrem už spomínaného vinohradníctva išlo predovšetkým o **pestovanie obilnín** a **rybníkarstvo**. V Nitre mal lov rýb starú tradíciu, pretože mesto bolo zo všetkých strán obklopené ramenami rieky Nitry. Lovom rýb sa zaoberali aj mnohí mešťania.⁵⁸

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Jej počiatky možno datovať už na začiatok 12. stor. Aj keď existuje písomný doklad na richtára Peregrina z roku 1111, všeobecne sa uznáva, že nešlo o predstaviteľa mesta, ale trhového richtára. V tom čase totiž nestál na čele mesta mešťanmi volený richtár, ale zrejme

„vilikus“, ktorého tu dosadzoval nitriansky župan. Klasická mestská samospráva v Nitre vznikla až po udelení mestských privilégii roku 1248. Predstaviteľom mesta sa stal volený richtár a 12 prisažných, ktorí riadili život v meste a disponovali úplnou súdnou právomocou (por. základné privilégium). Tento stav trval až do roku 1288, keď sa zemepánom mesta stal nitriansky biskup. Od tohto okamihu sa kompetencieestskej rady zúžili a trestno-právne spory musela mestská rada rozsudzovať v súčinnosti s biskupmi alebo ich úradníkmi. K výraznému obmedzeniu mestskej samosprávy došlo v časoch Matúša Čáka, ktorý do mesta dosadil svojho človeka (Pavla z Čakajoviec), ktorý z novopostavenej veže pri mestskej bráne riadil mesto. Matúš dokonca nechal uväzniť nitrianskeho richtára Mikuláša a prepustil ho až do vyplatení výkupného vo výške 100 hrivien.⁵⁹ V priebehu 14. a 15. storočia nie sú známe kontroverzie medzi mestom a jeho zemepánmi. Vzťahy mesta a nitrianskych biskupov sa začali zhoršovať koncom stredoveku, keď biskupi Anton zo Šankoviec (1492 – 1500) a Štefan Podmanický (1512 – 1530) začali zaobchádzať s nitrianskymi mešťanmi ako svojimi poddanými. Prestali rešpektovať aj mestskú samosprávu.⁶⁰

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje. Zo sporu, ktorí viedli Nitrania začiatkom 16. storočia so svojím zemepánom, vieme, že príjmy mesta tvorili trhové a mýtné poplatky a čapovanie vína vo vlastnej réžii.⁶¹

Mestská kancelária

Zrejme ešte nefungovala v priebehu 13. storočia. Keď sa Nitra stala roku 1288 biskupským mestom, písomnú agendu viedol niektorý člen Nitrianskej kapituly. Dá sa predpokladať, že už v 14. storočí vznikla mestská pečať, ale žiadny doklad sa nám nezachoval.

Notár

Predpokladáme, že v priebehu 14. storočia zriedkavé vyhotovovanie listinných dokumentov pre potreby mesta zabezpečovali školení pisári Nitrianskej kapituly. Situácia sa zmenila v 15. storočí, keď mesto častejšie vyhotovovalo listinné svedectvá napísané pravdepodobne vlastným notárom.⁶²

Mestské knihy

Vedenie mestských kníh v Nitre nemáme doložené.

Mestská pečať

Mohla existovať už v 14. storočí, ale nepoznáme ani jeden zachovaný exemplár z tohto obdobia. Ladislav Vrteľ dokonca vyslovil názor, že mesto mohlo získať mestský erb (s motívom starej arpádovskej zástavy s položeným dvojkrížom) už 13. storočí pri príležitosti povýšenia na kráľovské mesto.⁶³ Jozef Novák vychádzajúc zo zachovaných odtlačkov pečatidiel konštatuje, že menšie i väčšie typárium pochádza až z polovice 15. storočia. K tomuto vročeniu ho dovedlo neskorogotické stvárnenie pečatného poľa v neskorogotickej kružbe. Kruhopyisy sú identické a znejú *s(igillum) ciuita(tis) nitriensis*. V oboch pečatidlách je znak vložený do spomínanej kružby. V pečatnom poli sa vznáša obrnené rameno (sv. Ladislava) držiace zástavu s vodorovne položeným dvojramenným krížom. Na väčšom pečatidle je pozadie kružby damaškové. Tieto pečatidlá mesto používalo nielen v stredoveku, ale aj v novoveku.⁶⁴

Mestský archív

Väčšina stredovekých privilégii mesta Nitry zhorela pri požiari richtárskeho domu roku 1553.⁶⁵ Zvyšok zachovanej mestskej registratúry Nitry bol v 50. rokoch 20. stor. odovzdaný do zberu druhotných surovín.

Richtári mesta do roku 1526

1111 *Peregrin iudex* (trhový richtár),⁶⁶ pred 1318: *Nicolaus villicus*,⁶⁷ 1370 *Jacobus sartor iudex*,⁶⁸ 1440 *Nicolaus dictus Fodor iudex*,⁶⁹ 1476 *Sebastianus Magnus alias iudex civitatis*,⁷⁰ 1514 *Mattheus Kuchar iudex*,⁷¹ 1523 – 1530 *Blasius Molendinator (Molnar) iudex*.⁷²

10. OSOBNOSTI MESTA

Župan Bukven a jeho synovia Dedo a Gečä

Potomkovia veľmoža Poznana, obyvatelia Nitry a jej dlhoroční župani. Spoločne vykonávali povinnosti vyplývajúce z patronátnych práv nad Zoborským benediktínskym opátstvom. Dedo a Gečä sa dožili vysokého veku, viac ako 80 rokov. Keď došlo roku 1111 k sporu medzi zoborským opátom Godofredom a výbercami kráľovských mýt, obaja bratia ako vážení obyvatelia Nitry svedčili v prospech kláštora, lebo si ešte pamätali na časy vlády kráľa Štefana, ktorý daroval tretinu mýt kláštoru.⁷³

Willermus Gramaticus

Patril k prvým známym nitrianskym vzdelancom. Podľa mena bol cudzincom a do Nitry sa dostal niekedy na prelome 11. a 12. storočia. Učil na kapitulskej škole. Patril k váženým ľuďom a pri spore o mýta v Nitre sa spomína medzi dôveryhodnými svedkami, ktorí potvrdili nárok Zoborského opátstva na tretinu mýt.⁷⁴

Jakub, nitriansky biskup (*cca 1200 † apríl 1241)

Patril k popredným osobnostiam uhorského episkopátu. Viedol chvályhodný život a bol preslávený počestnosťou mravov. Ako všetci ostatní biskupi, aj on nastúpil do kráľovského vojska, ktoré sa vydalo bojovať s Mongolmi (Tatármi). V bitke pri rieke Slaná zahynul.⁷⁵

Ján III., nitriansky biskup (*cca 1280 † 1328)

Už od svojho nástupu na biskupský stolec roku 1302 sa dostal do sporov s Matúšom Čákom Trenčianskym, ktorý zabral niektoré biskupské majetky na území Trenčianskej župy. Keď sa biskup Ján stal stúpencom Karola Róberta, privodil na seba hnev mocného trenčianskeho oligarchu. Matúš spolu so svojimi familiármi začali beztrestne plieniť cirkevné majetky, biskupských poddaných nútili pracovať pri prestavbe Trenčianskeho hradu a v niektorých prípadoch násilne presťahovali Jánových poddaných na svoje majetky. Matúš po roku 1310 otvorene zasahoval aj do cirkevnej správy. Zosadzoval kňazov verných biskupovi a na ich miesto dosadzoval seba oddaných duchovných. Nepriateľstvo Matúša Čáka voči biskupovi Jánovi vyvrcholilo okolo roku 1317, keď Šimon z rodu Kačičovcov dobyl Nitru, rozvŕtal opevnenia hradu a biskupa Jána vyhnal z Nitry. Ján v nasledujúcom roku spoločne s ďalšími biskupmi za tieto výčiny exkomunikoval Matúša a jeho najbližších familiárov a nad jeho doménu vyhlásili interdikt. Až po Matúšovej smrti roku 1321 sa biskup Ján III. mohol vrátiť do Nitry.⁷⁶

Ján Vavrincov z Račíc

Kanonik Nitrianskej kapituly slovenského pôvodu. Narodil sa okolo roku 1390 v Račiciach na hornej Nitre. Okolo roku 1415 študoval v Prahe a stal sa stúpencom Husovho reformného učenia. V tomto duchu roku 1417 kázal v jednom z pražských kostolov. Keď sa to

dozvedel nitriansky biskup Hynko, zastavil mu vyplácanie všetkých kanonických dôchodkov. Roku 1419 sa Ján Vavrinčov pred olomouckým vikárom distancoval od husitského učenia a vrátil sa do Nitry, kde ďalej pôsobil ako riadny člen kapituly.⁷⁷

Mikuláš Majtění

Posledný zoborský opát. Narodil sa okolo roku 1400 a z otcovho rozhodnutia sa dal na duchovnú dráhu. Jeho mladší brat Gregor bol schopným organizátorom a udatným bojovníkom. Vyznamenal sa v protihusitských vojnách a od kráľa Žigmunda získal majetok Zavar v Bratislavskej župe. Istý čas bol aj kastelánom Čachtického hradu. V polovici 40. rokov 15. storočia sa stal kastelánom Nitrianskeho hradu a svojím vplyvom pomohol bratovi Mikulášovi získať titul zoborského opáta. Ten sa na tomto poste prvý raz uvádza v roku 1450. V búrlivých časoch feudálnej anarchie dokázal uchrániť kláštorné majetky. Opátsku hodnosť zastával až do svojej smrti roku 1467. Gubernátor kláštora Ján Vitéz nedovolil zvoliť nového opáta, ale navrhol jeho zrušenie, k čomu aj došlo.⁷⁸

Počty študentov podľa zachovaných matrik

na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 15 študentov.⁷⁹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Výnimočnému postaveniu Nitry v slovenských dejinách zodpovedá aj cirkevná organizácia v meste. Cirkevné dejiny tu začínajú už roku 828, keď knieža Pribina nechal na svojom sídelnom majetku v Nitrave postaviť a vysvätiť prvý kresťanský chrám v naddunajskom priestore. Tento **archipresbyteriálny kostol** sa stal centrom kristianizačných aktivít v Nitrianskom kniežatstve.⁸⁰ Druhým významným medzníkom cirkevných dejín Nitry je **zriadenie Nitrianskeho biskupstva** roku 880. Vtedy pápež Ján VIII. na základe žiadosti Svätopluka vysvätil za prvého nitrianskeho biskupa bývalého benediktínskeho mnícha Wichinga.⁸¹ Krátko potom musela byť na Nitrianskom hrade postavená **biskupská katedrála sv. Emeráma** a biskup Wiching so súhlasom kráľa Svätopluka pravdepodobne v rokoch 880 – 890 založil na úpäti vrchu Zobor **benediktínske opátstvo sv. Hypolita**.⁸² Ešte pred príchodom byzantskej misie sa na území Nitrianskeho biskupstva začala aj na vidieku kristianizácia a budovanie najstarších veľkofarských kostolov.⁸³

Začiatkom 10. storočia zanikla Veľká Morava ako štát a s ňou aj vyššia cirkevná organizácia. V Nitre tiež došlo k zániku biskupstva, ale kresťanstvo v Nitriansku pretrvalo. V 70. rokoch 10. storočia prijali Arpádovci krst a cielavedome nadviazali na staršie cirkevné štruktúry. V Nitre bol obnovený kostol sv. Emeráma a aj benediktínske opátstvo sv. Hypolita zrejme ešte v časoch, keď tu sídlil ako údelný knieža mladší brat veľkokniežata Gejzu – Michal. Svätému Štefanovi tradícia pripisuje zriadenie Nitrianskej kapituly, pri ktorej sa až do začiatku 11. storočia konávali tzv. božie sudy.⁸⁴

Začiatkom 12. storočia bolo v Nitre obnovené Nitrianske biskupstvo. Nepochybne pri volbe sídla obnoveného biskupstva zohrala veľkú úlohu ešte stále živá tradícia veľkomoravského biskupstva. Jeho diecézne územie zaberalo iba samotnú Nitru a niekoľko okolitých dedín a vlastné diecézne územie začínalo až 35 km severnejšie Hradnianskym archidiakonátom a vlastne biskupstvu patrilo celé územie Trenčianskeho komitátu. Dovtedy združená **Nitrianska kapitula** sa premenila na sídelnú s 12 kanonikmi. Kapitula mala významné poslanie pri školení kléru. Z roku 1111 pochádza údaj o jednom z učiteľov pôsobiach na kapitulskej škole. Bol ním Willemus Gramaticus, ktorý vystupoval ako svedok pri spore o mýtnu poplatky patriace Zoborskému kláštora.⁸⁵ Kapitulske majetky sa nachádzali v bezprostrednom okolí Nitry (Kapitulska ulica, Mlynárce), v povodí Radošinky, na sever od Nitry získali postupne väčší majetkový komplex v susedstve Oponíc. Za starý majetok kapituly treba považovať podiel v Pohraničiach, kde okrem poddaných vlastnila kapitula aj vinice. Menší majetok jej patrili aj v Malom Tremeši (Chrenovej) a získaný majetok v Malante. Pri Váhu to bola dedina Topoľníky a vzdialené majetky v župách Šomod' a Baraňa. Nitrianska kapitula sa v polovici 13. storočia stala hodnoverným miestom. Jeho chod mali na starosti 2 kanonici. Kanonik – lektor zodpovedal za vyhotovovanie listinných svedectiev a kanonik kustód opatroval hodnovernú pečať kapituly a mal na starosti aj archív hodnoverného miesta, kde sa uschovávali odpisy všetkých vyhotovených listín. V prípade potreby pôsobil v kancelárii aj notár, ale ten nemusel byť vždy duchovnou osobou.⁸⁶

Oveľa bohatšou cirkevnou inštitúciou ako kapitula bol **Zoborský kláštor**, ktorý sa všeobecne považuje za jednu z najstarších benediktínskych komunít v Uhorsku. Jeho význam pre dejiny Nitry je celkom nesporný. Pri kláštore pôsobilo **skriptórium**, v ktorom sa pre potreby duchovných prepisovali pergamenové kódexy. Za zmienku stojí skutočnosť, že kolektívnym svetským patrónom kláštora boli až do konca 13. storočia príslušníci veľmožského rodu Hont-Poznanovcov. Pri skúmaní majetkovej držby kláštora a Hont-Poznanovcov sa došlo k zaujímavému poznatku. Ich majetky sa na mnohých miestach nachádzajú v tesnom susedstve, z čoho vyplýva, že donátormi väčšiny kláštorných majetkov boli práve príslušníci tohto rodu. Jeho rozsiahle majetky boli počas celého stredoveku roztrúsené na Ponitří, Považí, Požitaví, na hornej Nitre a v Turci. Zoborské opátstvo sa v druhej polovici 13. storočia stalo tiež hodnoverným miestom. Z jeho činnosti vzniklo niekoľko sto hodnoverných svedectiev. Činnosť opátstva bola násilne prerušená pápežom Pavlom II. na podnet kráľa Mateja Korvína. Pápež svojou bulou zo 17. 9. 1468 odovzdal majetky benediktínov Nitrianskemu biskupstvu a kapitule.⁸⁷

Zaujímavá je aj farská organizácia v meste. Na hrade bol v stredoveku jediný kostol **biskupská katedrála sv. Emeráma, Svorada a Benedikta**, ktorú spoločne využívali biskup a členovia kapituly. V Dolnom meste existovali už v 13. storočí **3 farské kostoly**. Všetky boli situované v západnej časti mesta. Farský kostol blahoslavenej Panny Márie stál na v najvyššom mieste areálu bývalého veľkomoravského hradiska na Vřšku a podľa najstarších zachovaných vedút bol najvýstavným kostolom mesta. Starobyľou sakrálnou stavbou bol aj kostol sv. Mikuláša nachádzajúci sa v veľkej vzdialenosti od predchádzajúceho smerom na severovýchod. V pápežských desiatkoch sa uvádza aj ďalší kostol zasvätený Michalovi archanjelovi. Dodnes nedoriešenou zostáva otázka, kedy bol postavený tretí farský kostol sv. Jakuba staršieho. Niektorí bádatelia sa nazdávali, že roku 1247 ešte nestál, pretože sa nespomína pri ohraničovaní mestského chotára. To však nemožno považovať za pádny argument, pretože spomínaný kostol neležal na chotárnej hranici, a preto ani nebol dôvod spomenúť ho v metácii. Jeho počiatky bude potrebné hľadať minimálne v 12. storočí. Isté však je, že vznikol pomerne excentricky voči dvom predchádzajúcim na východnom okraji mestského areálu, ktorý v čase jeho vzniku nebol súčasťou mestského opevnenia. Ako kostol „extra muros“ sa uvádza ešte aj začiatkom 15. storočia. Je však zaujímavé, že v priebehu 13. storočia sa stal hlavným a najbohatším nitrianskym farským kostolom. K nitrianskej farskej aglomerácii patrili aj kostol sv. Štefana v Párovciach a kostol sv. Martina v *Tremeši (Chrenovej).⁸⁸ V žiadnych súpisoch sa neuvádza františkánsky kláštor Panny Márie, ktorý bol tiež situovaný v Dolnom meste. Jeho polohu v Dolnom meste nám približuje sťažnosť Nitranov na predstaviteľov šľachtickej župy, ktorí

zbojnickým spôsobom vtrhli do mesta a mečmi i strelbou z lukov zranili viacerých mešťanov. Nerešpektovali ani právo azylu v kostole sv. Mikuláša a ani na cintoríne pri františkánskom kláštore. O kláštore vieme, že koncom vlády Matúša Čáka vyhorel a v jeho sakristii zhoreli aj mnohé listiny, ktoré tu mali uložené šľachtici z okolia.⁸⁹ Nevedno, či išlo o úmyselný čin alebo nešťastnú náhodu.

- 1 PDSS II, s. 142.
- 2 CDSI I, s. 24, č. 30; SZENTPÉTERY, *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s. 74, 76 – 77, 78 – 80; *ibidem*, s. 172 – 173; *ibidem*, s. 399; CIH, s. 186; CDSI I, s. 63, č. 68; *ibidem*, s. 66, č. 69; PAULINÝ, *Arabské*; CDSI I, s. 90, č. 94; *ibidem*, s. 271, č. 380; CDSI II, s. 74, č. 110; *ibidem*, s. 191, č. 272; *ibidem*, s. 208, č. 298; GOMBOS, *Catalogus fontium I*, s. 274 – 275; RDSI II, s. 151, č. 312; *ibidem*, s. 282, č. 618; *ibidem*, s. 442, č. 1017; MES III, s. 401, č. 578; MOL DL 97953; WENZEL, *Stibor vajda*, s. 110; MOL DL 12045; MOL DL 59260; MOL DL 59626; MOL DL 104271.
- 3 VARSÍK, *Husitské revolučné*, s. 291.
- 4 VARSÍK, *Slovenské listy*, s. 116 – 117, č. 24.
- 5 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména*, s. 212. VARSÍK, *Branislav, Slovenské (slovenské) názvy*, s. 41 an.
- 6 VSO II, s. 296.
- 7 LUKAČKA, *Cestná sieť*, s. 208 – 211.
- 8 CDSI II, s. 191, č. 272 a s. 380, č. 546.
- 9 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 97 – 102 (výskum P. Bednára).
- 10 CHROPOVSKÝ, *Významné slovenské*, s. 133 – 140.
- 11 *Ibidem*, s. 140 – 142.
- 12 CDSI II, s. 208, č. 298.
- 13 *Ibidem*, s. 208. Privilégium sa nachádza v Biskupskom archíve v Nitre.
- 14 CDSI II, s. 379, č. 546.
- 15 Príjem z viacerých jarmokov (*proventus nundinales*) organizovaných v Nitre sa spomína v zázname o stažnostiach nitrianskych mešťanov na svojich zemeľanov (nitrianskych biskupov) asi z roku 1527. MOL DL 334. Termíny konania jednotlivých jarmokov pochádzajú z v druhej polovici 16. a začiatku 17. storočia. FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 205.
- 16 *Ibidem*, s. 190.
- 17 PAULINÝ, *Arabské správy*, s. 148.
- 18 BAN, *Cap. II, fasc. 1, nr. 8*.
- 19 Počet kanoníci na hrade uvádza listina z roku 1326. WAGNER, *Adalékok a Nyitrai*, s. 385, č. 9.
- 20 CDSI I, s. 90, č. 94.
- 21 GYÖRFFY, *Az Árpád-kori vol. IV*, s. 439 uvádza, že na hrade bol okrem domu dominikánov a aj kláštor františkánov. V prípade dominikánov, o ktorých vieme iba veľmi málo, môže mať pravdu, ale františkánsky kláštor s kostolom Panny Márie v stredoveku stál v Dolnom meste.
- 22 Informáciu sme získali od realizátora výskumu Jozefa Hošša.
- 23 KAN, *fasc. 28, nr. 13*.
- 24 MOL DL 95305.
- 25 RDSI II, s. 152, č. 312.
- 26 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 111.
- 27 *Ibidem*, s. 112.
- 28 *Ibidem*, s. 117.
- 29 MARSINA, *Legendy stredovekého Slovenska*, s. 41 – 42.
- 30 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 119.
- 31 Fusek – Zemene, *Dejiny Nitry*, s. 129.
- 32 CDSI I, s. 63, č. 68.
- 33 *Ibidem*, s. 64, č. 69.
- 34 *Ibidem*, s. 90, č. 94.
- 35 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 162.
- 36 *Ibidem*, s. 165-166.
- 37 RDSI II, s. 152, č. 312.
- 38 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 164.
- 39 *Ibidem*, s. 177.
- 40 WENZEL, *Stibor vajda*, s. 110.
- 41 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 178.
- 42 *Ibidem*, s. 179.
- 43 *Ibidem*, s. 181.
- 44 MOL DL 334.
- 45 *Ibidem*.
- 46 PAULINÝ, *Arabské správy*, s. 148.
- 47 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 166.
- 48 Pri odhadoch počtu obývaných (zdanených) domov vychádzame z portálnych súpisov zo 16. storočia. MOL, *Archív uhorskej komory, Conscriptioes portarum E 158. Comitatus Nitriensis*.
- 49 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 166.
- 50 *Ibidem*, s. 180.
- 51 LUKINICHI, *A Podmanini Podmaniczky II*, s. 285, č. 1
- 52 PDSS II, s. 74.
- 53 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 179 – 180.
- 54 *Ibidem*, s. 123 – 125.
- 55 CDSI I, s. 63, č. 68.
- 56 CDSI I, s. 90, č. 94.
- 57 MOL DL 98100.
- 58 Roku 1481 sa spomína už nebohý *Ladislav Piscatoris de Nitria*. KAN, *fasc. 42, nr. 1*.
- 59 RDSI II, s. 155, č. 313.
- 60 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 180.
- 61 MOL DL 334.
- 62 Pomerne slušný úroveň čo sa týka písma i štýlu dosahuje napr. listina vydaná mestom 8. 9. 1461. MOL DL 98100.
- 63 VRTEL, *Dvojité kríž*, s. 197 – 200.
- 64 NOVÁK, *Pečate II*, s. 24.
- 65 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 190.
- 66 CDSI I, s. 63, č. 68.
- 67 RDSI II, s. 155, č. 313.
- 68 MOL DL 97 953.
- 69 MOL DL 59260.
- 70 MOL DL 59626.
- 71 MOL DL 104271.
- 72 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 180.
- 73 *Ibidem*, s. 127.
- 74 CDSI I, s. 64, č. 68.
- 75 MARSINA – MAREK, *Tatársky vpád*, s. 96.
- 76 RDSI II, s. 151 – 156, č. 312 – 314.
- 77 FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry*, s. 182.

- 78 FUSEK – ZEMENE, Dejiny Nitry, s. 183.
- 79 Z tohto počtu 9 študovalo na Viedenskej univerzite (TÜSKÉS, Magyarországi diákok, č.č. 444, 740, 1486, 1708, 3513, 3871, 4190, 4462 a 5573) a na Krakovskej univerzite 5 študentov. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 334. Metryka czyli album, s. 438). V Prahe 1 študent (Ján Vavřincov).
- 80 PDSS II, s. 142.
- 81 CDSI I, s. 24, č. 30.
- 82 Obe najstaršie nitrianske patrocinia sv. Emeráma a sv. Hypolita sú juhonemeckého (bavorského) pôvodu, čo svedčí o silnom vplyve misionárov pochádzajúcich z tejto oblasti. FUSEK – ZEMENE, Dejiny Nitry, s. 94 an.
- 83 Napr. v Kostolnoch pod Trábečom. Stavba tunajšieho kostola sv. Juraja bola na základe dendrochronologickej analýzy určená rokom 861.
- 84 CDSI I, s. 48 – 49, č. 51. Aj keď v tomto prípade ide o novoveké falzum, nepochybne odráža starobylú nitriansku tradíciu.
- 85 CDSI I, s. 64, č. 68.
- 86 FUSEK – ZEMENE, Dejiny Nitry, s. 169 – 170.
- 87 Ibidem, s. 171 – 173, 183 – 184.
- 88 MVSI I, č.č. 247, 248, 249, 250 a 252. farský kostol sv. Mikuláša sa spomína roku 1341. MES III, s. 401, č. 578.
- 89 MES III, s. 401, č. 578 a RDSI II, č. 618.

NITRA

germ. Neutra, hung. Nyitra

1. Name

Earliest mention: 828 *locum vocatum Nitraua*

Latin sources: 880/11th century *episcopus sancte ecclesie Nitrensis*, 906/1200 *castrum Nitra, civitas Nitria, nitrienses Sclavi*, (1031) *de carcere Nitriae*, (1074) *irruit super portam civitatis (Nitriensis)*, (1096 – 1111) *et maioribus preposituris, necnon Posenii et Nitrie*, 1111 *in civitate Nitrie*, 1153 *Nitram*, 1183 *tributum fori Nitriensis*, 1231 *maior exercitus castris Nitriensis*, (1242) *castrum munitum de Nitria*; 1247?/1248/1323 *terra hospitem de Nitria*, 1248/1323 *cives castris Nitriensis*, 1273/1327 *episcopatum sive urbem Neytrach*, 1318 *in civitate nostra Nitriensi*, 1321 *in exustione – monasterii fratrum minorum Nitrie*, 1370 *iudex et cives de Nitria*, 1381 *congregatio prope civitatem Nitriensem celebrata*, 1403/1404 *civitas Nitriensis*, 1476 *iudex civitatis Nitriensis*

German sources: 1427 *geben zu der vorgehenden Neitra*

Slovak and Czech sources: 1519 *v Nitrze, do Nytry*

Etymology: Probably of Celtic or German origin. According to Š. Ondruš it is of Slavic origin, the root of which is *neit in the sense of fomenting or hewing, cutting, chopping (burnt-out place).

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Nitra Region; in the Middle Ages the town was located in the territory of Nitra Comitatus (medieval county)

Town and the residential area are situated at the joint of the northern headland of the Danubian lowlands, northern border of the Nitra hills, western border of the Žitava hills and the south most headland of the Trábeč hills. The river Nitra has been the axis of the area since its formation.

Medieval road connection, toll collection places: The most important were the road to Hlohovec and further to Moravia, road to the Bana castle, two roads to northern part of the Nitra region, roads to Zlaté Moravce and central mining towns, to Vrábľe and Levice, south direction to Komjatice and Nyárhíd (Nové Zámky) to Ostrihom, to Šaľa and the old road Šintava to Bratislava. Toll collection places were in Párovece and on the bridge of the Nitra river.

Boundaries: Records from 1247 show that the borders did not originally reach the northern side up to the peak of the Zobor hill, since that part has belonged to local church authorities. King Béla IV has donated the estate of Dvorčany as well as the nearby Malé Krškany to the town.

3. Earliest settlement

More than 60 Slavic habitations are known from the 9th to the 11th century. The region was densely inhabited in the time of Great Moravia as it was the residence of the Mojmir dynasty. A set of fortresses was founded in the region, Nitra thus proves to have been an important political and economic centre of Great Moravia and later on a significant part of the Hungarian kingdom.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: until 1248 the most important old type town, since 1248 to 1288 royal privileged town, since 1288 until the end of Middle Ages a squire (bishop) town.

Basic privilege: granted to the townsmen (*cives castris Nitriensis*) and guests (*hospites*) in September the 2nd 1248. It contained:

- town privileges following the ones of Belgrad

town had its mayor and 12 member town council with absolute judicial power

even if not listed it is presumed that the townsmen were free of paying toll at least in the range of the Nitra *comitatus*

the townsmen of Nitra are not to be judged by the *palatine* or royal *comes* in the future

duty to ready 12 armed men for the king

right for regular Tuesday market, the merchants coming and leaving it being free of charge or toll (Friday market has already been a privilege of the town)

the area of the town is extended by the joining royal estates Dvorčany and Malé Krškany

Confirmations of the basic privilege: The privileges of Béla IV were confirmed by: Stephen V (1270-1272), Charles Robert I (25 June 1328), Louis I (13 March 1364), palatine Nicholas of Gorany (21 November 1424), Ferdinand I (10 June 1557) a Maximilian II (14 March 1573).

Important partial privileges: The second half of the 14th century until the end of Middle Ages: Nitra has been granted the right to hold two and later four annual markets (holidays of St. Paul Eremit on 10 January, Visitation of the Virgin Mary on 2 July, St. Luke the Apostle on 18 October and St. Thomas the Apostle on 29 December) by the Hungarian kings. The fire of 1553 which had burned down most of the town is responsible for the absence of more privileges. The house of the mayor with the archive of rights and privileges had been destroyed by the fire, too.

Town law: Nitra had the same town law as Belgrad.

5. Architectural development and town topography

The castle and the town were fortified in the early Middle Ages, thus Nitra resisted many attacks. Close to each other, the castle and the town were individual fortified units. The castle had remained in the hands of king until 1288, since the 11th century the Nitra canonry and since the 12th century the Nitra episcopacy had been situated there. When Ladislaus IV The Cuman donated the royal town of Nitra to its bishop Paskázius and his successors in 1288, the situation has changed. The St. Emmeram Bishop Cathedral and the Bishop Palace were on the castle. Houses of the Nitra canonry canons were situated in the south part of the castle area. The original settlement around the castle and Downtown were fortified even before the granting of privileges in 1248. There were two parish churches since the 12th century (of Virgin Mary and of Michael the Archangel) and St. Jacob's behind the town walls. There was a hospital from the time of reign of Géza II (1141-1162). There were the Franciscans in the Downtown, the Dominicans with their residence on the castle hill. Behind the town walls there was a town bath that has later been rebuilt into a brewery. Matthew Csák had had a stone tower built close to the Lower Gate in the beginning of the 14th century.

6. Significant events (chronology)

828 – Pribina, Prince of the Principality of Nitra, has built a stone arch-presbyterial church on his estate in Nitra the report of which is the oldest written record of existence of a specific historic location in the upper Danubian area in Central Europe in the 9th century.

880 – John VIII established episcopacy in Nitra on the request of Svätopluk.

beginning of the 10th century until 1200 – old Hungarians have broken the armed resistance of Nitra

Before 955 – the south-west area of Slovakia was under the control of old Hungarian warlord Lél governing from Nitra, after the defeat on the Lech river the Nitra region was taken over by the Árpád dynasty

972- 995 – Michale, younger brother of the Duke Géza II, ruled in Nitra and reconstructed the sacral buildings in the town

995-997 – After Michael's murder and the flight of his sons Ladislaus and Vazul, Géza's son Stephen I became the Duke of Nitra and brought his Bavarian wife Gizela with him there.

1029 – Stephen imprisoned his nephew Vazul and named his own son Imrich to be the new duke. However, he died in an accident in September 1031.

1031-1032 – A Benedictine monk named Svorad died in a cave near the Zobor monastery and was buried in the basilica of the St. Emmeram Bishop Cathedral on the Nitra castle.

1048 – Béla, younger brother of the king Andrew I. has become the Duke of Nitra and coined his own money.

1108 – King Coloman blinded his younger brother Álmos and his son Béla and revoked the institute of Dukedom of Nitra, after which the episcopacy of Nitra was re-established.

1241/1242 – Nitra was able to resist Mongol attack

1271-1273 – Nitra was twice overpowered by the army of Ottokar II in the war of the Babenberg heritage. The Bishop Cathedral as well as the archive was burnt down.

end of the 13th century – the beginning of the 14th century: Long lasting conflict between John the bishop of Nitra and Matthew Csák of Trenčín has begun.

summer 1317 – Nitra was conquered by Simon of Kačič, loyal adherent of Mathew Csák, and bishop John was repelled from the town the walls of which were pulled down to ruins.

1403 – Peter the bishop of Nitra has joined the rebellion against the king. Duke Stibor of Stiborice and Beckov conquered all the bases of the rebels, including Nitra.

October 1431 – Joint army of Taborites and Orebites started with the siege of Nitra, the Downtown was conquered, and castle resisted the attack.

1465 – *bratřici* settled near the town, keeping contact with Thomas II, the bishop of Nitra. Matthias Corvinus decided to conquer Nitra; therefore he demolished the camp of Hussites. Archbishop of Esztergom John Vitez became the administrator of the bishop estate there.

17 September 1468 – Pope Paul II revoked the oldest Benedictine monastery on Zobor and granted the estate to the episcopacy and the canonry

7. Demographic development and ethnic conditions

Since the 9th century until the half of the 13th century Nitra was the most populated settlement in the area of today's Slovakia. The 12th century traveller al Idrisí mentions Nitra as a huge town with many inhabitants. Rough estimate is 1000 people, in the 13th century it was actually 500 to 600 settlements and maximum 2500 to 3000 people. Slovaks and Hungarians lived in the town, later in the second half of the 13th century a large group of German inhabitants lived here, too. Jewish community is recorded around the 11th and 12th century.

8. Economic activities

Crafts – cloth makers, weavers, shoemakers, tailors, brewers, butchers, and millers recorded.

Trade activities – since 12th century the unusual existence of a mayor, in the 14th and 15th century four annual markets recorded

Viticulture – since the 11th century, the wine mayor (*magister moncium*) used to be as well a member of the town council (1461).

Growing crops and fishing – Long fishing tradition because of the close river Nitra around the town.

9. Town administration

Municipality: established after granting the privileges in 1248, later, in 1288 the bishop of Nitra has become the town squire thus the town council had restricted powers, which were even more limited in the time of Matthew Csák

Seal: Could have existed in the 14th century, according to L. Vrtef the town coat of arms could have been given the town in the 13th century. J. Novák thinks it originated in the half of the 15th century. Identical writing: s(igillum) ciuita(tis) nitriensis. The seal field shows the arm of St. Ladislaus holding the flag with horizontally placed two armed cross.

Town archive: most of the privileges have been destroyed by the fire in 1553.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Comes Bukven and his sons Dedo and Gečä – inhabitants of Nitra and its long-time counts

Willermus Gramaticus – one of the first well-known intellectuals of Nitra, lived and taught at the canonry school in the 11th/12th century

Jacob, bishop of Nitra (approx 1200 - April 1241) – known for his pure morals, fought against the Mongols, died in the battle of Slaná river

John Vavrinčov of Račice – born around 1390, former Hussite follower, later returned to Nitra and was a member of the canonry

Nicholas Majtění (approx 1400 - 1467) – the last Zobor abbot (thanks to his brother Gregor fighting against Hussites); in the 40s of the 15th century he became the castle warden of the Nitra castle

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 15

11. Church history

In 828, the Prince of Principality of Nitra, Pribina had had built and Christianized the first Christian church in the upper Danubian area which became the centre of Christianization in the Nitra region. The episcopacy was founded in 880 led by a Benedictine monk Wiching. Shortly after that the St. Emmeram Bishop Cathedral and the Benedictine St. Hypolytus Abbey on Zobor have been built and established. Higher church organization in the time of Great Moravia led to revoking of the Nitra episcopacy, yet Christianity remained. St. Stephen of the Árpád dynasty is said to be the founder of the Nitra canonry. In the early 12th century the Nitra episcopacy was re-established. In the 13th century there were already three churches Downtown. The church of Virgin Mary has burned out in the time of Mathew Csák and documents of many aristocrats were destroyed in the fire as well.

Martin Štefánik

NOVÁ BAŇA

nem. Königsberg, maď. Újbánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1337 *nova montanjia Schewnyche*.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1345 *villa Seunyche*, 1345 *nova montana Schennych*, 1346 *Scebnichebania*, 1346 *civitas Konigisberg*, 1347 *Nova Mons quondam Schebeniczebach nunc Konigisberg*, cca 1346 – 1348 *Noua banya Civitas*, 1350 *Kunnuspergh*, 1352 *Konygesperg*, 1354 *Chungesperg*, 1355 *civitas Kunugesperg*, 1365 *Chungesperg*, 1388 *civitas regalis Kunisberg*, 1392 *Wybana*, 1427 *civitas Kwenigesperg*, 1447 *Nouabania*, 1455 *Wybania*, 1464 *oppidum Wybanja*, 1500 *oppidum Mons regis*, 1515 *Mons Regis*, *Wybanja*, 1522 *Mons regius*, 1523 *civitas reginalis Wybanja*, 1523 *oppidum Mons Regis*.²

Nemecké pramene

1383 *Konigesperg*, 1451 *Khunigesperg*, 1475 *Konigisberg*, 1523 *Kinisgerperck*.³

Slovenské (české) pramene

1449 *Nowa banya*, 1494 *Nowa Bania*.⁴

Etymológia názvu

Pôvodní slovenskí osadníci nazvali lokalitu podľa dodnes existujúceho prameňa s kyslou vodou Štava – Štiavnica, príp. Ščevnica, ktorý sa nachádzal v blízkosti potoka Jedľová Štiavnica (dnešný Starohutský potok).⁵ Názov prevzali nemeckí hostia v upravenej forme (*Schennych*, *Seweniche*).⁶ Označenie používané v listinách a popisujúce nový vzniknutý stav po otvorení baní „*noua montanya regis*“⁷ (nová baňa kráľa) sa stala základom novšieho slovenského (Nová baňa), maďarského (Újbánya) aj nemeckého (Königsberg) pomenovania. Názov vychádzajúci zo základu „Štiavnica“ a jeho variant po niekoľkých rokoch paralelného uvádzania okolo polovice 14. storočia ustúpil novým pomenovaniám,⁸ ktoré sa presadili zrejme aj v súvislosti s potrebou odlíšiť lokalitu od neďalekej Banskej Štiavnice. Samotný termín *Bana* (=baňa) nemá istú etymológiu, starší jazykovedci (podľa nich aj historici) ho vysvetľovali ako výraz pochádzajúci pôvodne z gréčtiny a latinčiny (*balnea*), kde sa vzťahuje na kúpeľné zaklenuté stavby. V slovanských jazykoch mal rozšíriť svoj význam na tvarom podobné baňaté nádoby, ako aj na okrúhle jamy vzniknuté pri povrchovej ťažbe rúd. Novšie názory (Ondruš) odvodzujú termín baňa od výrazu „báň, rúbanisko“, teda miesto, kde sa rúbe ruda.⁹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Žarnovica, geografická poloha mesta: 48° 25' severnej zemepisnej šírky a 18° 38' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie severného, čiastočne stredného Tekova, kde neskôr vzniklo mesto Nová Baňa, bolo súčasťou zvolenského panstva a patrilo do Zvolenskej župy, po rozpade Zvolenského panstva a od konštituovania sa Tekovskej župy v priebehu druhého desaťročia 14. storočia sa stalo jej súčasťou.¹⁰

Nová Baňa leží v nadm. výške 221 m nad morom v južnej časti Novobanskej kotliny, ktorá je zo západu ohraničená dominantným pohorím Pohronský Inovec, samotné mesto leží na pravom brehu rieky Hron, z východu je kotlina ohraničená južnou časťou Štiavnických vrchov.

Geologické podmienky

Rudné bohatstvo Novej Bane spočíva predovšetkým v zlato-strieborných ložiskách novobansko – klakovskej žilnej štruktúry rozkladajúcej sa v severojužnom smere na ploche cca 100 km² od pohoria Vtáčnik až k Pukancu, ktorej súčasťou je aj novobanské ložisko. Výplňou novobanských rudných žíl (dĺžka 2 – 2,5 km) je kremeň a zlatý pyrit, najvýznamnejšími žilami sú žily Jakub (popri zlatom pyrite obsahovala miestami aj rýdze zlato), Alžbeta, Laurenc, Matej, Sanber, Tagschachter Kluft, Terézia, Reissenschuch a Freischurf.¹¹

Vodné toky

V listinných zmienkach z 30. a 40. rokov 14. storočia sa spomínajú Starohutský a Novobanský potok ako hranica majetkov hronskobeňadického opátstva. Starohutský potok (=Jedľová Štiavnica) je v prameňoch zvaný aj „horný“ potok, Novobanský, tzv. „dolný“ potok (=Buková Štiavnica), bol nazývaný aj „opátov potok“ (*rivulus abbatis*) alebo „väčší“ potok (*rivulus maior*).¹²

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Základným komunikačným spojením Novej Bane bola cesta z Nitry cez Hronský Beňadik, Novú Baňu, Žarnovicu do Zvolena. Severne od Novej Bane bolo vyberané mýto vo Voznici (spomínané už 1226), pred r. 1344 bolo preložené do Žarnovice. Koncom 15. storočia a v prvých desaťročiach 16. storočia bolo predmetom sporov s Dóciocami.¹³

Južne od Novej Bane existovalo mýtné miesto v Hronskom Beňadiku.¹⁴ V samotnej Novej Bani je doložené mýtné miesto na kraji mesta (*in parte finali*) už v r. 1388 – 1392, takisto v roku 1417.¹⁵ Príjem z novobanského mýta patrila hronskobeňadickému

opátstvu, najneskôr po r. 1419 Petrovi Čechovi z Levíc. V spore s jeho dedičmi sa r. 1466 opäť dostalo do vlastníctva opátstva, r. 1495 sa ho zmocnili majitelia hradu Revište.¹⁶

Chotár

Brehy (*Magasmarth*) sú osadou na protíľahlom brehu Hrona v bezprostrednej blízkosti mesta. Pred r. 1347 ich načas protiprávne zabral kremnický komorský gróf Leopold, r. 1393 boli kráľom darované Jánovi Eisenrinkelovi a následne spravované ním, resp. jeho rodinou v prospech novobanského mestského špitála (pozri kap. Stavebný vývoj). V 15. storočí boli vnímané ako súčasť Novej Bane, ich obyvatelia mali právo na rovnaké privilégia (pozri aj kap. Privilégia, r. 1466 – 1470).¹⁷ Brehy boli r. 1516 dané do zálohu bratom hronskobeňadického opáta Jána, Štefanovi a Mikulášovi.¹⁸

Prvé zachované vyznačenie chotára pochádza z kráľovskej listiny vydanéj Ludovítom Veľkým 20. 12. 1355, ktoré bolo zaznamenané po pochôdzke vykonanej taverníkom v prítomnosti Martina, zástupcu mesta. Podľa popisu sa rozprestieral na oboch brehoch Hrona, na severovýchode bol ohraničený **Voznicou** (*Hoznych*), na severozápade siahal po **Veľkú Lehotu** (*nova plantatio vulgariter Lehota*). V listine je spomínaný kráľovský majetok **Rudno** ako územie síce spadajúce do rozsahu chotára, ktoré však nepodlieha novobanskej jurisdikcii.¹⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

Stopy po pravekom osídlení v okolí Novej Bane dokladajú ojedinelé nálezy z mladšej doby kamennej a bronzovej. Slovenské osídlenie je doložené hradiskom Zámčisko v miestnej časti Stará Huta (cca 5 km západne od stredu mesta), ktoré bolo vybudované na staršom sídlisku z doby halštatskej. Je možné, že z tohto hradiska sa vytvoril základ slovenskej osady Štiavnica (*Seumyich, Sewnische*).²⁰

Založenie osady Štiavnica nie je datovateľné, Vojtech Bolerázsky ho predpokladá už pred r. 1242 s prestávkou v osídlení po tatárskom vpáde. Vzhľadom na absenciu zmienok v písomných dokladoch vzťahujúcich sa na okolie mesta je však podľa novších názorov (Marsina) pravdepodobnejšie, že v druhej polovici 13. storočia ešte neexistovala priamo na území Novej Bane významnejšia osada, predpokladá sa rozptýlené poľnohospodárske slovenské osídlenie (dokladujú ho miestne názvy v širšom okolí). V procese hľadania rudného bohatstva postupovali osadníci v prvej fáze ryžovania pozdĺž toku potoka Jedlová Štiavnica (= Starohutský potok). Vlastná banská kolonizácia územia prebehla už v 20. až 30. rokoch 14. storočia, keďže sa r. 1337 už spomína postavenie banského mlyna na „štvrtom“ mieste na Novobanskom potoku (pozri kap. Hospodárske aktivity, časť Baníctvo), čo naznačuje už existujúcu rozvinutú banskú infraštruktúru, a teda minimálne jej viacročnú existenciu.²¹

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské banské mesto, v období úpadku 15. – 16. storočí bolo nazývané aj *oppidom* (konkrétne zmienky pozri v kap. Názov mesta). V kráľovských dekrétach je vzhľadom na svoje členstvo v Zväze stredoslovenských banských miest spomenuté ako slobodné pri ich vymenovaní r. 1514 vo výraze „ostatné banské mestá“.²²

Základné privilégium

Nie je známe, v zachovanom archívnom materiáli sa naňho Novobančania neodvolávajú. Podľa listiny z r. 1345, ktorou sa kráľ obracia na „práve ustanovených“ richtárov, prísazných, mešťanov a hostí z Novej Bane, možno usúdiť, že približne v tomto čase vznikla ich mestská samospráva.²³ Podľa Marsinu treba ako základné privilégium chápať vymedzenie chotára v r. 1355.²⁴

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 5. 2. 1405 Kráľ Žigmund udeľuje slobodu dolovania vo všetkých banských regiónoch Uhorského kráľovstva pre 6 stredoslovenských banských miest spoločne (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová).²⁵
- 1. 3. 1425 Kráľ Žigmund oslobodzuje sedem banských miest (vrátane Novej Bane a Banskej Belej) od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.²⁶ K tomu aj kap. Hospodárske aktivity, časť Obchod.
- 30. 11. 1434 Kráľ Žigmund udeľuje Novej Bani jarmočné a trhové privilégium: právo konania jarmoku dvakrát ročne (na jar a jeseň), a to v dobe 14 dní pred a po sviatku Nanebevstúpenia Pána a rovnako na sv. Martina (11. 11.). Zároveň udeľuje právo konať týždenný trh každú sobotu.²⁷
- 18. 9. 1447: Uhorské stavy prikazujú rešpektovať oslobodenie šiestich banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) od mýta.²⁸ Kremnica sa vo vymenovaní nenachádza, podobné oslobodenie obdržala už 1446 (por. heslo Kremnica).
- 11. 12. 1466 Kráľ Matej Korvín potvrdzuje, že obyvatelia Brehov sa tešia rovnakým privilégiám ako Novobančania a že sú takisto ako oni oslobodení od platenia dane – komorského zisku (*lucrum camerae*).²⁹
- 3. 5. 1470 Kráľ Matej I. oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane. Rovnaké oslobodenie potvrdzuje menovite aj pre osadu Brehy.³⁰
- 28. 3. 1471 Kráľ Matej I. potvrdzuje privilégia svojich predchodcov a oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia mýta v celej krajine.³¹
- 15. 6. 1496 Kráľ Vladislav II. potvrdzuje rozsah novobanského chotára podľa Ludovítovej listiny z r. 1355, Žigmundovo darovanie Brehov novobanskému mešťanovi Jánovi Eisenrinkelovi z r. 1393 (pozri kap. Poloha mesta Chotár a kap. Stavebný vývoj) a Matejovo oslobodenie Brehov od dane z r. 1470.³²
- 22. 6. 1496 Kráľ Vladislav II. prikazuje rešpektovať oslobodenie mešťanov Novej Bane od mýta.³³
- 7. 12. 1496 Kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám ťažiť drevo a páliť uhlie na územiach dóciiovských panstiev Lupča, Šášov a Revište.³⁴
- 31. 5. 1500 Kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.³⁵

- 17. 5. 1502 Kráľ Vladislav II. povoľuje obyvateľom všetkých siedmich banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) ich staré právo v okolitých kráľovských lesoch slobodne ťažiť a dovážať drevo potrebné na výstavbu banských diel.³⁶
- 9. 3. 1520 Kráľ Ľudovít II. prikazuje hodnostárom a úradníkom Hontianskej, Tekovskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Gemerskej, Bratislavskej, Novohradskej a Turčianskej župy rešpektovať oslobodenie siedmich banských miest od platenia mýta.³⁷

Mestské a banské právo

Na existenciu pravidiel banského práva poukazujú pasáže kúpno-predajných zmlúv z r. 1354 a dohody o pridelení dedičnej štôľne a regulácie jej využívania v r. 1383.³⁸

V literatúre sa tradujú názory, že materským mestom Novej Bane bola Kremnica, od ktorej Nová Baňa prevzala (predpokladané) právo. Tieto názory sa pri podrobnejšom skúmaní javia len ako dlhodobé preberané bez dostatočnej opory v prameňoch.³⁹

Keďže prvými banskými podnikateľmi v Novej Bani už koncom 30. a 40. rokov 14. storočia (podľa početných listinných dokladov už skôr a navyše vo väčšom počte) boli Pukančania (pozri Kap. Hospodárske aktivity, Baníctvo), ktorí sú o. i. aj geograficky bližšie ako obyvatelia relatívne novovzniknutej Kremnice, je pravdepodobnejšie, že mestské právo do Novej Bane priniesli a aplikovali oni, čiže šlo o sprostredkované banskoštiavnické právo. Aj neskôr (1482, 1524 – 1525) rozhodovala novobanská mestská rada pri riešení súdnych prípadov v spolupráci s Pukančanmi, v novobanskej knihe prísah (*Iuramentsbuch*) sa nachádzal odpis štíavnického práva.⁴⁰

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Mesto vzniklo pravdepodobne spojením staršej osady Štiavnica (*villa Seunycha*) s mladšími lokalitami obývanými baníckym obyvateľstvom pracujúcim a bývajúcim v okolí novootvorených zlatonosných baní v úzkej uzavretej doline medzi dvoma potokmi (pozri kap. Poloha mesta).⁴¹ Typické úzke predĺžené **námestie na nerovnom teréne** je ohraničené horným (farským) kostolom, dolnou hranicou mesta bol špitálsky kostol sv. Alžbety. Námestiu dominuje pôvodne gotická radnica. Predmestie (*suburbium*) je doložené už r. 1346.⁴²

Radnica bola pôvodne štvorpodlažná gotická stavba, na prízemí sa zachovala gotická krížová klenba s kamennými rebrami, na poschodí gotický portál nesúci znaky architektúry zvolenského regiónu 2. pol. 14. storočia. Pôvodne bola pravdepodobne sídlom novobanského komorského grófa. Počas barokovej prestavby bola znížená o jedno pochodie a opatrená vežou.⁴³

Farský (horný) kostol Narodenia Panny Márie bol pôvodne gotickou stavbou z 2. pol. 14. storočia, písomne doložený r. 1391 (*ecclesia parochialis*), podľa Zrebeného vznikol prestavbou skoršej kaplnky. V r. 1433 a 1442 bol poškodený počas vojenských udalostí (pozri kap. Významné udalosti) a opravený v 2. pol. 15. storočia. Pôvodne jednolodová stavba bola zničená pri tureckom útoku r. 1664 a znovuvystavaná ako trojlodová bazilika r. 1725.⁴⁴

R. 1359 je v meste doložený **dom (domus) Bratstva Panny Márie a sv. Benedikta**.⁴⁵

Dolný kostol zasvätený sv. Alžbete s dnes už nejstávajúcim špitálom postavil po r. 1391 komorský gróf Ján Eisenrinkel (Henczmanus Isenrincel, pozri kap. Osobnosti). Jeho erb zostal zachovaný nad portálom kostola. **Špitál** bol podľa zakladacej listiny situovaný na východnom konci mesta, na jeho financovanie určil gróf príjmy zo svojho budínskeho domu vo výške 100 florénov ročne. R. 1393 daroval kráľ Žigmund Jánovi Eisenrinkelovi dedinu Vysoké Brehy (dnes Brehy) pri Novej Bani na opačnej strane Hrona s tým, že všetky príjmy z nej budú určené na financovanie kostola so špitálom a spravovať ich bude zakladateľ, po jeho smrti jeho najbližší príbuzní v spolupráci s novobanskou mestskou radou. V r. 1482 je doložený nárok novobanského špitála na príjem z mlynu v Pukanci, ktorý predtým patril oltáru Sv. mučeníkov v štíavnickom farskom kostole.⁴⁶ R. 1664 sa kostol dostal do rúk Turkov, neskôr protestantov, 1893 bol zreštaurovaný. Kostol tvorí nevelká jednolodová stavba s polygonálnym uzáverom a krížovou klenbou dosadajúcou na hlavice s rastlinným ornamentom a motívom ľudských končatín.⁴⁷

Mestská škola nie je doložená, Zrebený predpokladá jej existenciu v 2. polovici 14. storočia.⁴⁸ Nepriamym dôkazom jej existencie môže byť doklad o literárne činnom notárovi Osvaldovi a kruhu jeho priateľov, ktorí ho primäli k písaniu eposu, takisto osobnosť notára Mikuláša Kromera (pozri kap. 10 Osobnosti) a poukazujú na kultúrne rozvinuté prostredie Novej Bane v tomto období, v ktorom sa tieto vzdelané osoby vyformovali.

Podľa zmienky z r. 1464 stál v intraviláne mesta **obilný mlyn**, ktorý bol r. 1472 predaný za 400 florénov. Od r. 1475 ho užívalo mesto Nová Baňa za ročný poplatok 40 fl. V r. 1515 ho kráľ povolil premiestniť na vhodnejšie miesto, keďže tok potoka bol v prvom rade potrebný pre chod banských zariadení.⁴⁹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1337	Prvá hodnoverná písomná zmienka o „novej bani“ (<i>nova montanja</i> , pozri kap. 1 Názov).
1345 – 1353	Spory Novobančanov s hronskobeňadickým opátstvom kvôli neplateniu nájomného za banské mlyny postavené na jeho pozemkoch (podrobnejšie pozri kap. 8 Baníctvo).
1350 – 1351	Novobančania napadli a vyplenili Tekovskú Breznicu a v nasledujúcom roku Brehy. ⁵⁰
1388	7. 4. je Nová Baňa zastúpená na prvom spoločnom zasadaní šiestich banských miest v Banskej Štiavnici, ⁵¹ čo bolo počiatkom Zväzu šiestich stredoslovenských banských miest (neskôr sa k nim pridala aj Banská Belá).
1391	založenie novobanského špitála (pozri kap. Stavebný vývoj)
1405	5. 2. kráľ Žigmund bol osobne prítomný v Novej Bani. ⁵²
1424	Nová Baňa bola darovaná (spolu s ostatnými banskými mestami a príjmami z nich) kráľovnej Barbore. ⁵³ Až do r. 1548 banské mestá ostávajú venným majetkom kráľovien.
1433	Husiti počas ťaženia na Slovensko vypálili Novú Baňu. ⁵⁴
1440	Viedli sa spory o uhorský trón: Nová Baňa a ostatné banské mestá boli na strane kráľovnej Alžbety a maloletého Ladislava V. Pohrobka proti prívržencom poľského kráľa Vladislava I. Následne obsadil mesto Ján Jiskra, jeho posádka vystavala hrad a ostala v ňom viac rokov (novobanský veliteľ Ján de Myenin doložený r. 1445). ⁵⁵
1442	Vo februári Novobančania, Kremničania a Zvolenčania vypálili hronskobeňadický kláštor, ktorý patril medzi prívržencov kráľa Vladislava. Následne vypálili vojská kráľa Vladislava Novú Baňu. ⁵⁶

- 1443 5. 6., ale aj 25. 4. 1445, 18. 11. 1445 a 6. 1. 1453 silné zemetrasenia v širšej oblasti Turca a banských miest zrejme zasiahli aj Novú Baňu. Podľa neskoršej správy z r. 1501 sa v Štiavnici zrútili mnohé domy a zničili banské diela.⁵⁷
- po roku 1447 Podľa mierovej zmluvy Jána Huňadyho s Jánom Jiskrom bola zborená jiskrovcami vystavaná pevnosť v Novej Bani (r. 1452 už bola zrúcaná).⁵⁸
- pred r. 1497 Oblasť stredoslovenských banských miest postihla morová epidémia.⁵⁹
- 1502/1505 Stredoslovenské banské mestá, medzi nimi aj Nová Baňa, sú kráľom Vladislavom dané za bližšie neurčenú značnú pôžičku do zálohu (1502) a následne (1505) kráľovnou Annou odovzdané Turzovcom (vrátené 1522).⁶⁰
- po roku 1502 Vyostrovali sa konflikty s Dóciovcami (hraničné a územné spory, vyberanie poplatkov za používanie lesov, mýta, pozri kap. Baníctvo a kap. Poloha mesta – cestná sieť a mýta). Ladislav Dóci z hradu Revište počas nočného výpadu do chotára Novej Bane spálil a zdevastoval banské prevádzky, zničil vodovod vybudovaný Jánom Turzom a olúpil banských robotníkov.⁶¹
- 1509 24. 6. sa strhla šarvátka Novobančanov s ľuďmi Ladislava Dóciho pri vyberaní poplatkov na Kopaniciach (Hodruša, záp. od Banskej Štiavnice).⁶²
- 1513 V lete banské mestá zorganizovali ozbrojený výpad proti Dóciovcom, zabrali časti panstiev hradov Šášov, Revište a Lupča, odvliekli a sčasti povraždili ich poddaných. Po sťažnostiach Dóciovcov kráľ 20. 8. 1513 vysiela Štefana Verbóciho, aby na mieste posúdil a urovnal spor.⁶³
- 1520 – 1526 Novobančania v počte niekoľkých desiatok mužov prepadli a vydrancovali dóciovské dediny Dolné a Horné Hámre (SV od Novej Bane), niekoľko obyvateľov odvliekli a uväznili. Spory s obyvateľmi Hámrov sa opakovali nasledujúce roky.⁶⁴
- 1525 – 1526 Účasť novobanských baníkov na baníckom povstaní nie je doložená.

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pri doložených začiatkoch baníctva v Novej Bani zohrávali najvýznamnejšiu úlohu podnikatelia z neďalekého banského mesta Pukanca (kolonisti spomínaní už v prvej písomnej zmienke r. 1337),⁶⁵ v r. 1345 uzavreli s opátstvom všeobecnú dohodu, podľa ktorej mali právo na prenájom pozemkov pri Novobanskom potoku na postavenie banských mlynov. V nej popri sebe menujú už aj „spolumešťanov“ (*conciues*) z Novej Bane (*Schewwnnyze*).⁶⁶ V týchto rokoch došlo intenzívnemu nárastu počtu obyvateľstva, ktoré postupne zaberalo aj pozemky pozdĺž Starohutského potoka až k jeho ústiu do Hrona, patriace hronskobeňadickému opátstvu, takže im panovník musel tieto snahy zakázať.⁶⁷ Pri dosídľovaní a rozvoji Novej bane mali významný podiel tiež podnikatelia z Kremnice: Mikuláš Marsili, ktorý r. 1354 predal dom v Novej Bani za 3 ½ hrivny 12-karátového zlata, bol zrejme príbuzným Štefana Marsiliho, veľkopodnikateľa z Kremnice, doloženého r. 1331, ktorého rodina pochádzala z talianskej Florencie,⁶⁸ prípadne Henricha Marsiliho z Banskej Štiavnice (por. heslo Banská Štiavnica, kap. 7: Demografický vývoj). Koncom 40. rokov 14. storočia zohrával v meste a jeho okolí významnú úlohu kremnický komorský gróf Leopold (k priamym baníckym aktivitám Kremničianov pozri aj kap. Hospodárske aktivity, časť Baníctvo). Kremnickí a pukaneckí mešťania boli aj svedkami pri vytyčovaní hraníc Novej Bane r. 1355.⁶⁹ Kremničania Ondrej Modrer a po ňom kremnický notár Filip vlastnili okolo polovice 15. storočia mlyn v Novej Bani, ktorý sa do r. 1472 dostal do rúk zvolenskému podžupanovi Vítovi Mühlsteinovi (v rokoch 1466, 1470, 1474, 1478 zastával funkciu kremnického komorského grófa).⁷⁰ Jeden z mála zachovaných testamentárnych odkazov z Novej Bane je posledná vôľa Schafflina (Schaffela) Fleischera približne z r. 1433 (nedatovaná, rok určený podľa osôb vykonávateľov), ktorá zároveň svedčí o prepojení s okolitými banskými mestami. Testátor musel byť veľmi bohatým človekom, pretože zanechal hotovosť 2530 zlatých florénov, ktorú celú poručil cirkevným inštitúciám: 800 fl. hronskobeňadickému kláštoru, 500 fl. na konanie omši v Novej Bani, 500 fl. a šatstvo chudobným v novobanskom špitáli, 300 fl. novobanskému farskému kostolu, po 100 florénov špitálom v Kremnici, Banskej Štiavnici a v Pukanici (spolu 300), 100 fl. desiatim nešpecifikovaným kostolom na rôzne opravy a 30 fl. na vykonanie testamentu.⁷¹

Zachované mená richtárov a členov mestskej rady sú podobné ako v iných banských mestách prakticky výlučne nemecké. Podľa A. Zrebeného sa v 15. storočí pokles baníctva v porovnaní s okolitými banskými centrami (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica) prejavil v zníženom záujme nemeckého elementu o túto lokalitu a preniknutím Slovákov do správy mesta.⁷²

Zoznamy daňovníkov zo stredoveku nie sú zachované, chronologicky najbližší zoznam z roku 1542 uvádza 102 daňovníkov a 34 od nich závislých osôb (sluhovia, nájomníci). Celková suma zaplatenej dane bola 68 florénov a 7 denárov, najvyššiu sumu platil prísazný Vavrinec Freystatzky (5 fl. za seba a 35 denárov za sluhov). Najčastejšie sa vyskytuje daň vo výške niekoľkých desiatok denárov, teda menej ako 1 florén. Pri niektorých daňovníkoch je poznámka, že kvôli chudobe neplatia žiadnu daň, resp. platia minimálnu daň (*ist sehr arm, er zinst...*). Neobývané domy ostali takisto nezdanené (*das Haus des Krajny steht unbewohnt, darum unbesteuert*).⁷³ Na základe tohto súpisu vypočítava O. Paulínyi počet obyvateľov žijúcich v jadre mesta na 625 a v okolitých osadách 180, spolu 805 osôb.⁷⁴

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo

Pozemky v okolí oboch potokov (Starohutského a Novobanského) aj na brehu Hrona boli vo vlastníctve benediktínskeho opátstva v Hronskom Beňadiku (pozri kap. Poloha mesta, Geografické a geologické podmienky) a mali zásadný význam pre spracovanie rudy ako miesta pre **postavenie banských mlynov**. Novoobjavené bane boli v prvom rade zdrojom zlata, ktoré v druhom a treťom desaťročí 14. storočia zažívalo vzostup na svetových trhoch (nárast ceny o 30 – 40 %, paralelné založenie mincovne a mincovej komory v neďalekej Kremnici).⁷⁵ Tým sa dá vysvetliť mimoriadne intenzívny rozvoj mesta práve v 14. storočí, kým trvala „zlatá horúčka“, obzvlášť silný kráľovský vplyv v baníctve a vďaka anjouovským kontaktom aj silné zapojenie na svetové (najmä talianske) trhy.

Prvá písomná zmienka o Novej bani z r. 1337 je zároveň dokladom na už rozvinutú viacročnú **banícku činnosť v lokalite** (trvajúcu minimálne od 20. rokov 14. storočia). Podľa listiny hronskobeňadického opátstva prenajalo opátstvo „štvrté“ miesto zdola pri Bukovom (=Novobanskom) potoku viacerým podnikateľom z Pukanca, aby tu postavili rudný mlyn. Nájomné bolo ¼ hrivny (= 61,4 gr.) a 1 lôt striebra (= $\frac{1}{16}$ hrivny = 15,3 gr.) od každého mlynskeho kola (spolu $\frac{5}{16}$ = 0,3125 hrivny = 76,7 gr.).⁷⁶ Podľa dohody uzavretej r.

1345 s podnikateľmi z Pukanca si opátstvo rezervovalo pre seba štyri miesta na postavenie mlynov a na zvyšné mali právo podnikateľa z Pukanca za rovnakú sumu $5/16$ hrivny jemného striebra od mlynského kolesa. Dohoda sa následne realizovala prostredníctvom individuálnych zmlúv: Jakubovi z Pukanca prenajali na Novobanskom potoku až „devätnásť“ miesto zdola.⁷⁷ Nájomné sa výrazne nemenilo ani v nasledujúcich rokoch (jeden florén, ktorý hodnotou zodpovedal štvrtine hrivny jemného striebra) za každé mlynské koleso.⁷⁸ Novobanský mešťan Mikuláš Chomar si r. 1346 prenajal za ročné nájomné (splátané v piatich splátkach) vo výške 4 hrivny 12-karátového zlata (t. j. s 50 %-ným obsahom drahého kovu) už existujúci banký mlyn s tromi kolesami. Takéto vysoké nájomné samo osebe ilustruje, že rudné bohatstvo aj očakávaná výnosnosť novobanského revíru muselo byť v tomto období mimoriadne vysoké, obsahom zlata v rude a produkciou porovnateľné s kremnickými náleziskami.⁷⁹ Juhozápadne cca 5 km od Novej Bane sa nachádzali aj banské mlyny na potoku Orovnica (Werencze), miesta na ich postavenie takisto prenajímalo opátstvo za $1/4$ hrivny striebra ročne dvom podnikateľom Mikulášovi a Dytelovi (bez určenia ich pôvodu, vzhľadom na súdobý kontext pochádzali najpravdepodobnejšie z Pukanca alebo Novej Bane).⁸⁰

Pre banské prevádzky sú v Novej Bani k dispozícii údaje: Cena odkúpenia miesta na postavenie mlyna (*pro construendo molendino*) bola v r. 1347 hrivna zlata (=245,54 gr), v r. 1354 stál banký mlyn na Hrone s dvoma kolesami (teda už celá stavba, nielen miesto na jeho postavenie) 6 hrivien 12-karátového zlata, okolo polovice 15. storočia (nedatovaný zápis v mestskej knihe) stál mlyn 300 florénov.⁸¹ Pozoruhodná je zámenná zmluva Juraja Gattera s Jakubom Muskopom z r. 1479, keď vymenil banký mlyn na Hrone za polovicu ťažiarstva (bane) Galgenberg.⁸²

V období okolo polovice 14. storočia teda novobanské baníctvo zažívalo svoj rozkvet a prosperitu,⁸³ existovali silné vlastnícke a pracovno-právne prepojenia s centrom vtedajšieho bansko-hutníckeho odvetvia – mestom Kremnicou. Kremnický komorský gróf a jedna z najvýznamnejších osôb uhorského bansko-finančno-mincového priemyslu Leopold (pozri heslo Kremnica, časť Osobnosti) vlastnil **hutu v Novej Bani** (*gaza vulgariter Choh nominata*), ktorá sa nachádzala na pozemkoch patriacich hronskobeňadickému opátstvu. Prevádzka takejto huty bola značne zisková, keďže z jej výnosov sa podľa Leopoldovho testamentu (1347) malo opátstvu každoročne vyplácať 32 florénov. Podľa nedatovanej sťažnosti z neskoršieho odpisu Leopold svojvoľne zaberá lesy a pozemky patriace opátstvu, takže jeho štedrosť mohla súvisieť so snahou odškodniť opátstvo za spôsobené príkoria.⁸⁴ Aj novobanský komorský gróf Johannes Iuvenis mal problémy s opátstvom, keďže upravil tok potoka tak, že ho presmeroval k svojmu mlynu a odkrojil tak kus pozemku patriaceho opátstvu. Novobanský komorský gróf Mikuláš Smit vlastnil podľa metačnej listiny z r. 1355 mlyn na ľavom brehu Hrona.⁸⁵ Nielen komorskí grófi, ale aj početní ťažiarci viedli spory s opátstvom, pretože mu dlhodobo neplatili dohodnuté nájomné. R. 1348 sa musel richtár Ladislav pred kráľovským podtaverníkom zaviazat, že mešťania budú riadne platiť nájomné za mlyny a huty, ktoré postavili na pozemkoch opátstva, a že bez jeho dovolenia na nich nebudú stavať žiadne ďalšie stavby.⁸⁶ Problém neplatenia nájomného ale dlhodobo pretrvával, opát Syfridus sa r. 1350 sa na kráľovskom dvore sťažoval, že ťažiarci ho odmietajú platiť už piaty rok. Opát bol ochotný odpustiť staré dlhy len s podmienkou, že odtiaľ už nepride k žiadnemu omeškaniu platieb. Napriek hrozbe trestov a riešenia sporu pred kráľovským súdom v Budíne sú zachované opakované svedectvá o ďalšom neplatení nájomného z rokov 1351 – 1353.⁸⁷ Novobanskí ťažiarci podnikali aj vo vzdialenejších regiónoch a ostatných bankých mestách, napr. mešťan a komorský gróf Mikuláš Smit vlastnil banký mlyn v Kremnici, ktorý r. 1365 predal za 650 zlatých florénov svojmu príbuznému (*cognato suo*) Ulrichovi Eysvogelovi.⁸⁸ Henrich z Novej Bane figuruje v daňových súpisoch Banskej Štiavnice v r. 1364 – 1365.⁸⁹ Peter Knobloch vlastnil pred r. 1393 banký mlyn v Kremnici, šlo zrejme o príbuzného novobanského prisázného Henricha Knoblaucha.⁹⁰ Hensel Schaffer kúpil za 350 zl. florénov dom v Banskej Bystrici.⁹¹ Jeden z najvýznamnejších ťažiarov v Banskej Bystrici Michal Königsberger (pozri heslo Banská Bystrica, kap. Osobnosti) pravdepodobne pochádzal z Novej Bane. Naopak kremnický podnikateľ Augustín Langsfelder podľa testamentu z r. 1485 zasa vlastnil viaceré banské diela (*montana*) v Novej Bani.⁹²

V prvých desaťročiach existencie mesta bola v Novej Bani podobne ako v iných bankých mestách zriadená **banská komora**, tzv. „kráľovský dom“, teda pracovisko banskej komory, kde sa skúšali, vykupovali a čiastočne spracúvali vyťažené drahé kovy a vyberala z nich urbura (=daň z ťažby). Ťažiarci tu boli podľa nariadení kráľa Karola Róberta povinní odovzdávať kovy za predpísané výkupné ceny, odtiaľ boli po primárnom spracovaní (oddeľovaní) zasielané do mincovej komory do Kremnice, kde sa z nich pod vedením kremnického „mincového“ grófa razili mince a ktorá bola do istej miery nadradenou inštitúciou pre banské komory.⁹³

R. 1383 je spomínaná **dedičná štôľňa** „Reissenschuch“, ktorú dala novobanská mestská rada a kráľovský banký štajger do užívania ťažiarскеj spoločnosti (medzi podielníkmi bol aj neskorší komorský gróf Ján Eysenrinkel). Dedičná štôľňa bola mimoriadne dôležitá pre všetkých ťažiarov, pretože bola určená na odvodnenie všetkých bankých prevádzok dotknutého územia (z toho dôvodu o nej rozhodovala mestská rada aj kráľovský úradník).⁹⁴ Význam Novej Bane ešte začiatkom 15. storočia dokladá skutočnosť, že kráľ z nej vyhlásil slobodu dolovania pre stredoslovenské banské mestá: nikto, menovite nie zemepán, nesmel hľadačom hornín do jedného roka od nájdenia náleziska prekážať v baníckej práci (pozri kap. Vznik mesta a významné privilégia, 5. 2. 1405). O bohatstve Novobančanov nepriamo svedčí testamentárny odkaz Schafflina Fleischera (pozri kap. Demografický vývoj).

V porovnaní so 14. storočím je z 15. storočia zachovaných podstatne menej údajov. Na začínajúci úpadok baníctva poukazuje správa z r. 1427, podľa ktorej prenajalo hronskobeňadické opátstvo ťažiarovi Jakubovi Pausmanovi banký mlyn v dezolátnom stave zadarmo s podmienkou, že ho opraví. Zmluva obsahuje aj prvú písomnú zmienku o stupách v Novej Bani.⁹⁵ Z r. 1472 sa zachovala prenájomná zmluva medzi opátstvom a novobanskými podnikateľmi Jánom Schentelom a Jánom Hankom na prenájom mlyna s tromi kolesami situovaného v blízkosti špitálu. Mlyn bol takisto v zanedbanom stave. Ťažiarci mali platiť ročné nájomné 3 zlaté florény s podmienkou, že celý mlyn s kolesami a ostatným príslušenstvom opraví a budú udržiavať v prevádzkovateľnom stave.⁹⁶

S postupným prechodom na hlbinnú ťažbu sa stával čoraz akútnejším **problém spodnej vody**. V 70. rokoch 15. storočia vstupujú do novobanského baníctva Turzovci. 24. 4. 1475 uzavrelo v Kremnici sedem stredoslovenských bankých miest vrátane Novej Bane zmluvu s podnikateľskou spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných mechanizmov v stredoslovenskom banskom revíre. Odborníci na **čerpacie stroje** v Turzovom sprievode pochádzali z Gdanska.⁹⁷ Neskôr v čase svojho pôsobenia (od r. 1498 kremnickí komorskí grófi) zaviedli Turzovci početné technologické zlepšenia a zariadenia: v Novej Bani Ján Turzo v spolupráci so štiavnickými a bansko-bystrickými ťažiarimi dokázal s pomocou týchto strojov odčerpávať vodu a s nákladmi 3000 florénov vybudovať **vodovod** v dĺžke jednej míle, ktorý nechal zničiť počas nočného výpadu Ladislav Dóci z hradu Revište (pozri kap. Významné udalosti, po 1502). Neskôr sa Novobančania pokúšali vodovod znovu vybudovať, čo ich finančne zruinovalo (1523).⁹⁸

Na posúdení rentabilnosti otvorenia banskej prevádzky v r. 1482 sa zúčastnili odborníci z Kremnice, Štiavnice a Pukanca, ktorí celú vec posúdili ako stratovú.⁹⁹ Upadanie baníctva potvrdzujú oslobodenia kráľa Vladislava II. z r. 1513 – 1515, ktorý po obdržaní 600 fl. zbavuje všetkých sedem banských miest povinnosti platenia daní a poplatkov s odkazom na **úbytok rudných žíl zlata a striebra** a na dlhodobú sa znižujúcu výnosnosť baníctva.¹⁰⁰ Vzhľadom na neutešenú situáciu v baníctve boli banské mestá oslobodené od platenia urbury, a keď sa ostrihomský arcibiskup snažil ju od nich vymáhať, bránili sa u panovníka tým, že pokiaľ ju budú musieť platiť, radšej sa baníctvu úplne prestanú venovať (1519 – 1520). Vážnejšie problémy mali popri Banskej Štiavnici hlavne Banská Belá, Nová Baňa a Pukanec.¹⁰¹ I v rámci tohto všeobecného úpadku sa Novobančania museli nachádzať v obzvlášť zlej situácii, keďže kráľ r. 1524 s odkazom na ich veľkú chudobu (*ob gravem pauperitatem*) zakázal veriteľom vymáhanie akýchkoľvek dlhov od nich na dobu jedného roka.¹⁰²

Veľké množstvá dreva potrebné pre stavbu a prevádzku banských diel si vyžiadali nielen potvrdzovanie privilégií o jeho slobodnej ťažbe, ale aj adresné napomenutia pre konkrétnych šľachticov, aby nebránili obyvateľom siedmich banských miest v ťažbe dreva a pálení uhlia. Časté boli napomenutia pre Dóciovcov (o. i. sa pokúšali vyberať za používanie lesov poplatky).¹⁰³ Prevádzkovanie baníctva v okolí všetkých banských miest bolo vo veľkej miere narušané aj zbojníkmi a lúpežníkmi (*malefactores, predones, spoliatores et latrones, nocivi homines*), v dôsledku čoho Vladislav II. nariadil r. 1512 kráľovským úradníkom, mestám aj miestnym zemepánom zbojníkov chytať, trestať a odovzdávať do rúk banských miest.¹⁰⁴

Obchod

Po reformách baníctva a mincovníctva za Karola Róberta v 20. až 40. rokoch 14. storočia platil prísny zákaz vyvážať z banských miest drahé kovy. V záujme potlačenia individuálneho obchodu s drahými kovmi boli zavedené pod trestom prepadnutia celého majetku vo viacerých banských mestách obchodné obmedzenia pri dovoze potravín, ktorý mala organizovať komora, pokiaľ by ťažiar do nej neodovzdávali všetky vyťažené kovy. Nová Baňa sa vo vymenovaní z r. 1338 ešte nenachádza, v nasledujúcich rokoch sa však na ňu zaiste takisto vzťahovali. Výnimkou pre vývoz drahých kovov bol prípad, ak v r. 1425 komorského grófa bolo za tieto potrebné zaobstaráť olovo (potrebné pre hutnícke spracovanie zlata a striebra), prípadne iné nevyhnutné veci pre prevádzkovanie baníctva – len vtedy sa drahé kovy smeli vyviezť.¹⁰⁵ Na nedodržovanie poukazuje opakovanie zákazov vývozu nespracovaných drahých kovov: malý dekrét 1405, Žigmundovo nariadenie r. 1429, Vladislavove a Ľudovítove dekréty 1492, 1498, 1518.¹⁰⁶ Baníctvo ako špecifický druh podnikania síce dával ťažiarom k dispozícii drahý kov, na ktorý si ale monopolne nárokoval panovník, a teda v istom zmysle brzdilo obchodné aktivity banských miest.

Podľa oslobodení zo Žigmundovej listiny z r. 1425 s odvolaním sa na staršie zaužívané zvyky bolo všetkých sedem banských miest vrátane Novej Bane oslobodených od mýtnych poplatkov pri dovoze nielen potravín, ale aj iných tovarov potrebných pre banskú činnosť (teda ich nielenže smeli doviesť, ale boli pri ich dovoze aj zvýhodnení).¹⁰⁷ Opakované všeobecné oslobodenia aj adresné napomenutia pre hronskobeňadického opáta aj majiteľov hradov (Revište, Šášov), aby nevyberali mýto od cestujúcich mešťanov siedmich banských miest poukazujú na nedodržovanie kráľovských oslobodení. Veľké spory vznikali najmä v súvislosti s neoprávneným vyberaním mýta v Žarnovici Dóciovcami koncom 15. storočia.¹⁰⁸

Ku konaniu trhov a jarmokov pozri kap. 4 Vznik a formovanie mesta, časť Privilégiá (1434). Podľa listiny z r. 1457 boli obchodné aktivity Novobančanov narušané ľuďmi veľmoža Pangráca zo sv. Mikuláša (najmä z hradu Breznica južne od Novej Bane), ktorému kráľ prikázal prestať s napádaním kupcov vezúcich potraviny a iné tovary na trh v Novej Bani.¹⁰⁹

Remeslá a cechy

R. 1346 sa spomína **mäsiarstvo, pekárň a krajčírka dielňa**, ktoré spolu s mlynom a pozemkom tvorili súčasť väčšieho majetku vynášajúceho spolu 40 hrivien striebra.¹¹⁰ Mäsiarstvo sa opäť spomína v r. 1394 – 1395.¹¹¹ V zozname daňovníkov z r. 1542 sa z celkového počtu 136 osôb vyskytuje 28 priezvisk s remeselníckym menom: z nich 9 obuvníkov, 7 mäsiarov, 3 krajčíri.¹¹²

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Richtár a prisažní Novej Bane sú spomínaní už r. 1345.¹¹³ Štyria novobanskí prisažní (*seniores*) sú menovite zapísaní r. 1346 ako svedkovia prenájomnej zmluvy.¹¹⁴ Prvá listina novobanskej mestskej rady je zachovaná z r. 1347.¹¹⁵ V roku 1352 je spomínaných 12 novobanských prisažných (*duodecim iurati*).¹¹⁶

Úloha kráľovskej komory v správe mesta

Podľa zachovaných mien novobanských komorských grófov¹¹⁷ existovala v meste banská komora. Podobne ako v iných banských mestách sa v aj v Novej Bani do istej miery prekrývala úloha mestskej a kráľovskej správy: kráľovská listina z r. 1347 sa jednou formuláciou obracia na banského grófa (=výbercu banskej dane, urbury), richtára, mestskú radu, mešťanov, hostí a baníkov z Novej Bane.¹¹⁸

Hospodárenie mesta

Príjmy

O výške príjmov mesta sa nezachovali doklady. Na základe údajov zo začiatku 16. storočia a vzhľadom na úpadok baníctva už od 2. pol. 15. storočia možno všeobecne predpokladať, že sa príjmová položka mestských financií koncom stredoveku zhoršovala. Zlá finančná situácia mesta sa prejavila r. 1515, keď si mesto v júni od hronskobeňadického opáta Jána požičalo 50 florénov a zaviazalo sa ich vrátiť do sviatku sv. Martina (11. 11.).¹¹⁹ O rok nato Novobančania záložovali osadu Brehy za jednorazovú platbu 150 fl. a následne ročný nájom 24 florénov (plus naturálie: 2 sudy vína) bratom hronskobeňadického opáta Štefanovi a Mikulášovi.¹²⁰

Výdavky

Riadna daň Novej Bane koncom 15. storočia a v prvých desaťročiach 16. storočia činila 100 florénov ročne (v r. 1491 – 1494 doložené oslobodenie na polovicu, v r. 1496 – 1498 a 1523 – 1531 úplné oslobodenie). Daň sa platila v dvoch ročných splátkach podobne ako v iných banských mestách na sv. Juraja a sv. Michala (24. 4. a 29. 9), keďže z v r. 1494 je doložená svätajurská daň vo výške 25 florénov.¹²¹

V zachovaných vyúčtovaniach všetkých siedmich stredoslovenských banských miest z rokov 1505 – 1519 vedených Kremnicou a uschovaných v kremnickom archíve z obdobia, keď sa už platila daň spoločne za všetky mestá (takisto spolu platili aj príspevky na obranu krajiny a na miestne vojenské výdavky), sú zaznamenané podiely Novej Bane na spoločných výdavkoch. Okrem daní šlo najmä

o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentačné výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sthtethaus zu Ofen*). Vzhľadom na svoj v tomto období už nepatrný význam (výška dane porovnateľná s Banskou Belou) sa na nich Nová Baňa zúčastňovala v jednotlivých rokoch priemernými podielmi vo výške cca 4 % (v jednotlivých rokoch šlo v absolútnom vyjadrení o meniace sa sumy rádovo vo výške niekoľkých desiatok florénov za Novú Baňu, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, nakoľko už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). V rámci týchto spoločných výdavkov bola zahrnutá najmä kráľovská daň (*taxa regia*), ale napr. aj spoločné vzácné dary pre významné osobnosti (strieborná čaša pre poľskú kráľovnú v r. 1511).¹²² Mimoriadne dane sa platievali v súvislosti s obranou krajiny.¹²³ V doloženom prípade z r. 1515, keď si Nová Baňa a Banská Belá nespĺnili daňovú povinnosť, museli za nich kráľovskú daň zaplatiť z vlastných prostriedkov Kremničania a dodatočne urgovať oboch neplatičov.¹²⁴

Mestská kancelária

Je doložená existenciou notára už r. 1346 (pozri nižšie).

Notár

Notár Ján (Johannes) spomínaný r. 1346.¹²⁵ Notár Štefan Raých sa r. 1496 zaslúžil o potvrdenie viacerých starších privilégií z r. 1355, 1393, 1470 a v listine je menovite uvedený.¹²⁶ Vďaka svojej literárnej činnosti je známy aj notár Oswald z konca 15. storočia (pozri kap. Osobnosti)

Mestská kniha

V nedatovanom zápise zo začiatku 15. storočia sa v štiavnickej mestskej knihe spomína zapísanie záležitosti do (nezachovanej) novobanskej mestskej knihy, ktorá existovala zrejme už v tomto období.¹²⁷ Zachovaná mestská kniha je mladšia so zápismi z r. 1430 – 1563. Zápisy sú vedené v nemeckom a latinskom jazyku, ich obsahom sú majetkové pokonania, nájomné a zámenné zmluvy, predaje a kúpy nehnuteľností, vyrovnanie dlhov, súdne spory a rozhodnutia, testamentárne odkazy a ich vykonanie.¹²⁸

Mestská pečať

Najstaršie pečatidlo Novej Bane (podľa Nováka z r. 1345) je zachované v Maďarskom národnom múzeu. Najstarší odtlačok pochádza z r. 1347. Šesťhranná pečať (podľa Lamoša tvar prevzatý od Kremnice) s kruhopisom *SIGILLUM CIVITATIS DE MONTE REGIS* má v strede zobrazený motív korunovanej Panny Márie s dieťaťom, pred ňou je kľačiaci panovník (vládnuci kráľ Ľudovít I. podľa textu vyrytého za jeho chrbtom), ktorý jej ponúka korunu.¹²⁹

Mestský archív

Vážne škody utrpel novobanský mestský archív po 1. a 2. svetovej vojne kvôli nedbanlivosti aj vedomému poškodzovaniu. Torzo mestského archívu bolo zoradené r. 1957¹³⁰ a v súčasnosti sa nachádza uložený ako neusporiadaný fond Magistrát mesta Nová Baňa v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica. Nachádza sa v ňom 27 originálov (26 písaných latinsky, jeden nemecky) z obdobia 1359 – 1526.

Richtári mesta do r. 1526

1347 Mikuláš (Nicolaus) Sithpphauer. 1348 Ladislav (Ladislaus) Lengel. 1354 Ján (Johannes) Raydel. 1383 Protzel. 1396 Hayman Winter. 1456 Benesch(er). 1472 Michal (Gatter?). 1482 Michael Gatter (Gatrer). 1487 Leonard Fugs. 1489 Jakub (Jacob) Muskop. 1491 Michel Stamp. 1492 Tomáš (Thomas) Peck. 1505 Leonard Sartor. 1510 Ján (Hans) Hyckel. 1515 a 1523 Valentin Freystatzcky. 1520 Ján Boroš. 1524 Egidius Schuster. 1525 Jakub (Jacob) Fleyscher.¹³¹

10. OSOBNOSTI MESTA

Ján (Henczmannus) Eisenrinkel (Ezrinkel, Isrinkel, Isenrinkel)

Novobanský mešťan, významný ťažiar, zakladateľ novobanského špitála a kostola sv. Alžbety (1391). V daňových registroch Banskej Štiavnice figuruje už od r. 1364. V roku 1383 bol prisažným Novej Bane a jeden zo spoločníkov, ktorým prideliť novobanskú dedičnú štôľňu, v r. 1385 bol jedným zo spoločníkov, ktorým prideliť kremnickú dedičnú štôľňu. V rokoch 1386 – 1388, 1390 – 1392 a 1397 bol štiavnickým komorským grófom (*comes Eysenrinkel*), v r. 1391 je doložený aj ako komorský gróf v Kremnici a Novej Bani, r. 1393 opäť ako banský gróf (*comes urburarum*) v Kremnici.¹³²

Oswald (*Oswald der Schreiber*)

Mestský notár v Novej Bani, autor eposu o cisárovi Fridrichovi II. a kňazovi Jánovi, napísaného pred r. 1400. Je jediným predstaviteľom nemeckej stredovekej poézie na Slovensku. Dielo vytvoril na želanie svojich priateľov a okrem niekoľkých veršov, v ktorých spomína sám seba ako autora, o ňom nie sú známe žiadne podrobnosti. Epos ostal zachovaný v nekompletnom odpise z Nemecka z r. 1478, čo svedčí o jeho rozšírenosti a dlhodobom tradovaní.¹³³

Mikuláš Kromer

Pôvodom z Novej Bane, bol významným notárom v Trnave (pozri heslo Trnava, kap. 10 Osobnosti).

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – min. 1 študent.¹³⁴

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Nová Baňa z cirkevno-správneho hľadiska patrila do ostrihomskej arcidiecezy. Jej fara bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiaconátu.¹³⁵

K jednotlivým kostolom pozri aj kap. 5: Stavebný vývoj.

Patronátne právo

Kostol sv. Alžbety (dolný kostol) podľa zakladacej listiny nepodliehal novobanskému farárovi, patronátne právo mal jeho zakladateľ Henczmannus Eisenrinkel, po jeho smrti mali o obsadení miesta predstaveného špitála (*magister hospitalis*) rozhodovať jeho príbuzní v spolupráci s komorským grófom a mestskou radou.¹³⁶

Príjmy mestského farára

V stredoveku nie sú doložené, podľa zoznamu daňovníkov Novej Bane z r. 1542 bol mestský farár „veľmi chudobný“, platil 2 florény dane.¹³⁷ Dá sa predpokladať, že „chudoba“ farára pretrvávala minimálne už od posledných desaťročí stredoveku.

Náboženské bratstvá a združenia r. 1359 je v meste doložené **Bratstvo Panny Márie a sv. Benedikta** založené benediktínmi z hronskobeňadického kláštora.¹³⁸

- 1 MOL DL 25169. V Maďarskom krajinskom archíve (MOL) je obdobie vydania nedatovanej listiny stanovené odhadom na obdobie 1390 – 1410, podľa registrov Lipóta Ováriho na r. 1400. Ide o listinu, ktorá je u Fejéra publikovaná pod dátumom 1337 (Fejér vychádzal zo staršej Hevensesiho zbierky), čomu zodpovedá aj písmo a obsah listiny. U Fejéra je však prepis miestnych názvov v porovnaní s originálom veľmi nepresný (názov *Schewonyche* prepisuje ako *Chavnick*). CDH VIII/4, s. 273 – 274 (č. CXXV). Rok 1337 ako rok vydania listiny akceptuje staršia maďarská aj novšia slovenská historiografia. KNAUZ, A Garan-melleti, s. 216. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 41. MARSINA, K najstarším dejinám, s. 99 – 100.
- 2 MES III, s. 564 – 565, Nr. 744:12. 8. 1345; MES III, s. 567, Nr. 748: 8. 9. 1345; MES III, s. 611 – 612, Nr. 801: 11. 9. 1346; MES III, s. 615, Nr. 806: 1346; MES III, s. 621 – 622, Nr. 814: 4. 3. 1347; KNAUZ, A Garan-melleti, s. 218: 1346 – 1348; MES IV, s. 38 – 39, Nr. 3: 6. 4. 1350; MES IV, s. 77, Nr. 46: 27. 7. 1352; MOL DL 4445: 1. 7. 1354; MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 9: 20. 12. 1355 (zach. v odpise z r. 1364, publ. BOTKA, Bars vármegye s. 46 – 49, Nr. XLIII: 1364); MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365; MOL DL 7405: 29. 10. 1388; MOL DL 87619: 12. 2. 1392; MOL DL 39286: 1. 2. 1427; MOL DL 89964: 13. 5. 1447; MMBŠ-MOL, II-10, škat. 8, č. 839: 4. 7. 1455; MMNB, nespracovaný materiál: 7. 6. 1464; MMNB, nespracovaný materiál: 10. 5. 1500; MOL DL 22700: 20. 6. 1515; MMBŠ-MOL, III-148, škat. 10, č. 962: 6. 6. 1522; MMNB, nespracovaný materiál: 29. 8. 1523; MOL DL 26297: 1. 11. 1523.
- 3 WENZEL, MBKT s. 290 – 291, Nr. 6: 1383 (=orig. MMKr I.36.1.2: 18. 5. 1383); HHStA, Ungarische Akten II. Specialia 342, Nr. 4: 18. 6. 1451; MBB-16/5-S: 2. 2. 1475; MMBŠ-MOL, I-124, škat. 1, č. 78: 30. 7. 1523.
- 4 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 32 – 34, č. 30: 4. 5. 1449 (=orig. MMKr I.26.1.15c: 4. 5. 1449). Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 37 – 39, č. 10: 4. 5. 1449. VARSIK, Slovenské listy s. 363 – 364, č. 257: 13. 8. 1494.
- 5 ...*deinde transeundo directe caput est rivuli nomine Fenosauincia et post ipse rivulus decurrens iuxta fonticulum, qui habet aquam quasi acidam...* CDSI I, s. 54, č. 58: 1075. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 32 – 34, č. 6: 1075. Listina je falzom hlásiacim sa do r. 1075, vyhotoveným najneskôr r. 1328.
- 6 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 38 – 39. HANIKA, Die Namen der Bergstadt Königsberg, s. 67 – 68.
- 7 MES III, s. 565 – 566, Nr. 745: 16. 8. 1345.
- 8 *Secumichbanya alio nomine Kunsperg*. MES III, s. 610 – 611, Nr. 800: 9. 9. 1346. ...*quondam Schebeniczebach, pro nunc vero temporis Konigisberg*. MES III, s. 621 – 622, Nr. 814: 4. 3. 1347.
- 9 GREGA – VOZÁR, Banská Štiavnica, s. 49 – 50. GINDL, Z najstarších dejín, s. 17 (pozn. 28). RATKOŠ, Príspevok s. 10. ONDRUŠ, Význam a pôvod, s. 14, 18.
- 10 ŽUIDEL, Stolice, s. 127 – 129.
- 11 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 12 – 19.
- 12 ...*in possessione Domini Regis, Schewonyche noviter invente... in fluvio Bykschewonyche nominato, intra metas monasterii nostri habito...* CDH VIII/4, s. 273 – 274, Nr. CXXV: 1337 (= orig. MOL DL 25169); ...*omnia infra predictum rivulum habita, in silvis, pratis, terris arabilibus, aquarum decursibus, ac aliis utilitatibus... abbas et conventus ipsius monasterii semper pacifice et quiete possiderent*. MES III, s. 611, Nr. 801: 11. 9. 1346; ...*in rivulo predicto Bykschebenicze, nunc a modernis rivulus abbatis nominato...* MES III, s. 622, Nr. 814: 4. 3. 1347; ...*super rivulum superiorem, qui rivulus Fenoscenicze vocatur et super rivulum inferiorem Bykschenicze, qui Maior Rivulus vel Rivulus Abbatis nuncupatur...* MES III, s. 658, Nr. 861: 28. 1. 1348; ...*in ryculo Byksevuyche sev ryculo abbatiss Theutunice vocato et in alio ryculo superiori Fenusevuyche nuncupato, qui est terminus et meta ipsius monasterii, item super aquam fluvii Goron in terminis eiusdem monasterii...* MES IV, s. 45, Nr. 13: 23. 1. 1351.
- 13 CDSI I, s. 231, č. 319: 1226. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 108 – 109, č. 40: 1226; MES III, s. 552 – 553, č. 728: 27. 12. 1344; MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497; MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497; MOL DL 26168: 27. 8. – 22. 9. 1516; MMBŠ-MOL, III-137, škat. 10, č. 952: 28. 12. 1519.
- 14 MMNB, nespracovaný materiál: 28. 10. 1472; MMBŠ-MOL, II-91, škat. 9, č. 916: 30.X 12. 1500; MMBŠ-MOL, III-136, škat. 10, č. 951: 28. 12. 1519.
- 15 ...*ac alterius tributi in una parte finalis civitatis regalis Kunisberg...* MOL DL 7405: 29. 10. 1388; MOL DL 7554: 2. 12. 1389 (odpis z r. 1390); ...*tributum in Monte regis vulgo Vyjbana nuncupato...* MOL DL 87619: 2. 12. 1392; ...*in domo tributaria Vybanja...* MOL DL 10561: 29. 3. 1417.
- 16 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 56. WENZEL, Okmánytár Ozorai Pipó, s. 221, no. 5: 1419 (=orig. MOL DL 10816: 30. 5. 1419).
- 17 MOL DL 72528: 1347. ... *populi in villa Magosmarth vocata commorantes in contigua vicinitate dicte civitatis nostre Keownisberg et quasi eidem civitati nostre connexa ... cum eisdem civibus nostris unum corpus facti, semper ea libertate gauisi sint qua dicti cives nostri in predicta civitate nostra Keownisberg*. MMNB, nespracovaný materiál: 11. 12. 1466.
- 18 MMNB, nespracovaný materiál: 15. 8. 1516; KNAUZ, A Garan-melleti, s. 87.
- 19 ...*quadam possessio nostra Ruden vocata sub inclusione metarum predictarum haberetur. Qua tamen in nullo subjaceret iurisdictioni civitatis nostrae antedictae...* MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 9: 20. 12. 1355 (zach. v odpise z r. 1364, publ. BOTKA, Bars vármegye s. 46 – 49, Nr. XLIII: 1364); Vladislavovo potvrdenie z r. 1496: MMNB, nespracovaný materiál: 15. 6. 1496.
- 20 HINDICKÝ, Význam baníctva, s. 124.
- 21 MARSINA, K najstarším dejinám, s. 99 – 100. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 38. BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám Novej Bane, s. 78, 80.
- 22 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere... insuper Cremonia, Sebnicia, Bystricia, Zoloyom, cum ceteris civitatibus montanis (v orig. Montarum)*; MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. Podľa Bolerázského sa stalo slobodným banským mestom už r. 1345. BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám Novej Bane, s. 80-81.
- 23 ... *fidibus suis iudicibus, iuratis, civibus et unicersis hospitibus, ac montanis in nova montana Schennyh vocata nunc constitutis...* MES III, s. 567, Nr. 748: 8. 9. 1345. Podľa Zrebeného nedostali výsadnú listinu, lebo Nová Baňa vznikla na kráľovskom majetku. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 51.
- 24 MARSINA, K najstarším dejinám, s. 101.
- 25 ZsO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818–820, Nr. CCCXCVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405).
- 26 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 27 ...*fora annualia singulis annis in cunctis festiuitatibus ascensionis Domini, ac Beati Martini Episcopi et Confessoris ac XIV. diebus ipsa festa praecedentibus ac aliis XIV. subsequentibus; item forum hebdomadale liberum singulis Sabbathi diebus*. CDH X/7, s. 568-569, Nr. CCLIX: 30. 11. 1434.
- 28 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybne uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18. 9. 1447.
- 29 MMNB, nespracovaný materiál: 11. 12. 1466.
- 30 ...*a solutione tributi fisci regalis ... in medium regnicolarum nostrorum...* orig. MMBŠ, MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470, potvrdené Vladislavom r. 1496. MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 3r. Oslobodenie Brehov: MMNB, nespracovaný materiál: 3. 5. 1470 (odpis z 18. storočia). Rovnaké privilégium v nemčine MMBŠ-MOL, II-19, škat. 8, č. 845: 3. 5. 1470.
- 31 ...*ab omni solutione tributorum tam de personis quam de rebus et bonis eorum*. MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 32 MMNB, nespracovaný materiál: 15. 6. 1496.
- 33 MMNB, nespracovaný materiál: 22. 6. 1496.
- 34 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882: 7. 12. 1496.
- 35 ...*ubique in hoc regno Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint...* MOL DL 20945: 31. 5. 1500. Opakovanie oslobodení v r. 1501, 1504 a 1507 a adresné napomenutia pre Dóciocov a prepošta konventu v Šahách poukazujú na nedodržavanie zákazov: MMBŠ-MOL, III-92, škat. 9, č. 917: 7. 5. 1501; MOL DL 86724: 13. 3. 1504; MMBŠ-MOL, II-102 až 108, škat. 10, č. 922 – 928: 22. – 24. 8. 1507 a 30. 11. 1507; MOL DL 21743: 22. 8. 1507; MOL DL 21747: 27. 9. 1507; MOL DL 46824: 30. 11. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 89: 15. 6. 1508 (relácia z 29. 7. 1508); MMBŠ-MOL, I-395, škat. 2, 311: 28. 12. 1519.
- 36 ...*in silvis vobis circumpositis et circumadiacentisque scilicet regales et reginales ligna pro cultura montanarum et fodinarum necessaria libere succidere et succidi facere ac pro libitu deferendi et deportandi semper potestatem habuisse... vos ab eo tempore cuius initium contrarium memoria hominum non comprehendit pro cultura montanarum semper usi fuistis...* MMKr I.18.1.18: 17. 5. 1502. Znova so zmienkou pálení dreveného uhliá: MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504.
- 37 *nulla Telonea aut Tributa audeant exigere*. MMBŠ-MOL, III-138, škat. 10, č. 953: 9. 3. 1520.
- 38 *secundum ius et iusticiam civitatis nostrae...* MOL DL 4445: 1. 7. 1354...*eyn rechtes recht nach gewonlichen rechten aller erbstollen...do zal man yn gerecht werden, als perchwerchrecht ist*. WENZEL, MBKT s. 290 – 291, Nr. 6: 1383 (=orig. MMKr I.36.1.2: 18. 5. 1383).
- 39 Teodor Lamoš tvrdí, že Kremničania prišli medzi prvými do Novej Bane, a teda bola Kremnica jej materským mestom. Opiera sa pritom o vymedzenie chotára Novej Bane z r. 1355 publikovaného Botkom. LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 48. Lamošov názor prevzaj aj Zrebený, ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 50. V tejto listine sa však len spomína, že pri vytýčovaní hraníc boli prítomní zástupcovia Kremnice, Pukanca a Zarnovce. MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 9: 20. 12. 1355 (zach. v odpise z r. 1364, publ. BOTKA, Bars vármegye s. 46 – 49, Nr. XLIII: 1364). Ďalší autori: Ratkoš bez opory v prameňoch uvádza, že Kremničania prepožičali svoje právo Novej Bani. RATKOŠ, Príspevok s. 24, 29. Lehotská cituje Mencla, Haniku a Holáka, z ktorých len posledne menovaný uvádza zdroje svojich tvrdení (Péch

- a cez neho Kachelmann), čím sa dostaneme napokon k zdroju informácie – spomínanej listine z r. 1355. Kachelmann však vôbec netvrdí, že Nová Baňa prevzala právo od Kremnice, ale len spomína pochôdzku novobanského chotára. LEHOTSKÁ, Vývoj s. 95. HOLÁK, Vznik s. 218. PÉCH, Alsó Magyarország I, s. 22. KACHELMANN, Geschichte der ungarischen Bergstädte III, s. 15 – 16.
- 40 MMNB, Mestská kniha s. 4: 1482, s. 18: 1524, s. 21: 1525. BOLERÁZSKY, Príspevok k vzniku a najstarším dejinám Novej Bane, s. 81. BOLERÁZSKY – VOZÁR, Sváz, s. 90.
- 41 *...universos populos in novis aurifodinis congregatis, et de villa Seunryche, et alios quoslibet...a monte, unde exit aqua Fenyeseunryche, deinde ipse rivulus Fenyeseunryche decurrens, usque in fluvium Goron...* MES III, s. 564 – 565, Nr. 744:12. 8. 1345.
- 42 *sub urbio civitatis Konigispereg...* MES III, s. 615, Nr. 806: 1346.
- 43 Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 393. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 488.
- 44 CDH X/3, s. 117 – 119, Nr. CXVIII: 15. 6. 1391 (=orig. MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 8: 15. 6. 1391). ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 65. Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 394. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 488.
- 45 *fraternitas gloriose Marie virginis et Sancti Benedicti in Kunigispereg*. MMNB, nespracovaný materiál: 17. 4. 1359 (publ. BOTKA, Bars vármegye s. 45, Nr. XLII: 1359)
- 46 *Hospitalis cum oratorio eidem annexo in honorem Beate Elisabeth in fine dicte Civitatis Königsperch versus orientem ...*CDH X/3, s. 117 – 119, Nr. CXVIII: 15. 6. 1391. Prepisy vlastných mien v edícii nepresné, mená sú uvedené podľa originálu: MMNB, Nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 8: 15. 6. 1391. *...idem Henchmanus Iznrinkel uniuersos redditus et prouentus, ac dacia possessionis iam factae sine diminutione et defectu aliquali eydem Ecclesiae et pauperibus in eadem degentibus usque vitam suam debitis semper in temporibus debeat administrare.* CDH X/2, s. 106 – 108, Nr. XLV: 1393 (=orig. MMNB, č. 1, 1393 (odpis z r. 1423): 23. 2. 1393, slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 67, č. 27: 23. 2. 1393; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 31v (s. 28): 19. 4. 1482.
- 47 Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 394. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 489.
- 48 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 64.
- 49 *molendinum nostrum in quo frumentum molitur in medio dicti oppidi nri Wybanya habitum ...*MMNB, nespracovaný materiál: 7. 6. 1464; MBB-1/10-S: 20. 5. 1472. MBB-16/5-S: 2. 2. 1475. *...molendinum quoddam farinarum quod in medio dicte nre civitatis Wybanya super quadam aqua sev rippa aque eiusdem constructum existit ex quo fodine et montane minerales aqua illa carere non possunt abinde remocere et in alio loco ubi vobis melius et competentius esse videre absque tamen impedimento aqueductus ad fodinas ipsas.* MMNB, nespracovaný materiál: 5. 11. 1515 (odpis z 15. 11. 1515).
- 50 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 43, 55. Protest majiteľov Brehová pred hronskobeňadickým opátstvom: *...iudicem, iuratos et totam communitatem civium sev hospitum de Kunispereg a postulatione, occupatione, receptione, conservacione et omnium fructum ac utilitatum eiusdem possessionis (Magasmorth) perceptione...prohibere curarunt.* MOL DL 72532: 9. 7. 1351.
- 51 WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ, MOL IV–759, škat. 15, č. 1101, S. 43); FEJÉRPAKAY, Számadásoknyvei, s. 89 (=orig. banskobystričká mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 52 ZoO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXCVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.14: 5. 2. 1405).
- 53 WENZEL, Okmáňny adalék, s. 274 – 277, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 54 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 57.
- 55 MOL DL 59301: 19. 5. 1445. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 57.
- 56 MATUNÁK, Z dejín, s. 343 (pozn. 2). ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 57 – 58.
- 57 Záznamy martinského farára: *Anno domini MCCXXIII...quinta die iunii... fuit terremotus magnus, ita quod turres et edificia reverterunt...item anno revoluto die beati Viti (15.VI.) fuit iterum magnus... Anno domini XLV... mense aprili die proximo (!) dominico (!) ante Georgii martiris ubi littera dominicalis (25.IV.) ...in media nocte fuit iterum motus magnus... item eodem anno in octavo s. Martini confessoris hora precise septima noctis fuit iterum horribile. Item anno domini etc. LIII die Epiphaniarum ad noctem... fuit terremotus satis horrendus et grandis etc.* SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 186; Štiavnický záznam z r. 1501: *...sequenti anno (=1443) feria quinta proxima ante festum Pentecostes (=6. 6.) fuit terremotus magnus ita ut omnia montana et plura castra domusque murata corruerunt.* MMBŠ, Mestský protokol (1501)1550 – 1630, St. inv. č. 1826, f. 1.
- 58 MATUNÁK, Z dejín, s. 349, 355.
- 59 List káľovnej Beatrix adresovaný Štiavnicami: *...multa damna...per pestem et morbum...Qui civitas montanarum nostrarum et omnem illam provinciam graviter incaserat.* MMBŠ–MOL, I-60, škat. 9, č. 886: 22. 3. 1497.
- 60 *...certe et notabilis florenorum summa per Serenissimum quondam principem et dominum Wladislaum Hungarie Boemie Regem in anno 1502 sub spe fidele restitutionis...ac iure tituloque pignoris...* MMKr I.18.2.57: 3. 3. 1522; MMBŠ–MOL, III-150, škat. 10, č. 964: 23. 3. 1522; MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 348: 22. 8. 1505; s. 171, č. 528: 2. 2. 1522; Mandáty káľovnej Anny a kráľa Vladislava: HHStA Ungarische Akten II. Specialia Pasc. 342, Nr. 19-20, f. 62-65: 23. 8. 1505.
- 61 *Nobilis Ladislaus filius Blasii de Nachdlaeze in Castro Rewoische residens...hostili et armata manu nocturno tempore... ibi caput sive incium illius aqueductus simulque fossatum in magna parte sui... ac propriis suis manibus amnichilavit: et per dictos suos homines amnichilari fecit ... omnia instrumenta et attinentia lignea partim incidi partim in fluvium Gran proici iussit: ferrea vero secum apportavit...Preterea laboratores quos ibi apud fossatum reperit: omnibus pecuniis ipsorum quas apud se habebant expoliari fecit.* MMBŠ–MOL, I-650, škat. 4, č. 519: nedatovaná stažnosť Novobančanov kráľovi, dorz.pozn. 1502-1510. Zrebený nesprávne uvádza, že výpad organizoval František Dóci a datuje ho do r. 1520. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 62.
- 62 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 61.
- 63 MMNB, nespracovaný materiál: 20. 8. 1513.
- 64 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 62. O zaberaní novobanských majetkov Františkom Dóciom informuje zvolenský kastelán mesto Štiavnicu r. 1523: *...Egreficus Franciscus Doczy civibus de Monte Regio occupat bona et metas ipsorum...*MMBŠ–N, škat. 16, č. 218: 6. 2. 1523. František Dóci sa u káľovnej Márie r. 1523 takisto stažoval, že Novobančania bránia v užívaní lúk a pálení uhlia pre Hámor (*pro necessitate melleorum suorum*) na jeho majetkoch a lesoch v Horných Hámroch. MOL DL 26297: 1. 11. 1523. Hraničné spory r. 1526: MMNB, nespracovaný materiál: 9. 6. 1526.
- 65 *discretis viris Nicolao Ladyzai, et Petro Germano eiusdem, civibus de Bakabanya.* CDH VIII/4, s. 273 – 274, Nr. CXXV: 1337 (= orig. MOL DL 25169).
- 66 *Nos Kadoldus...civis de Bakabanya, item Dycusch iudex et iurati...ac universitas civium de eadem...ac quidam ceteri concives et concultores nostri nove montanie, Schewnycze nominante...loca molendinorum ac molendina super eodem fluvio per nos construenda...nobis ex nunc locantes et concedentes, perpetuo contulerunt possidendum.* MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345.
- 67 *...universos populos in novis aurifodinis congregatis, et de villa Seunryche...de silvis, agris, pratis, aquarum decursibus et fractura lapidum...intra terminos in possessione monasterii ipsorum contentis, videlicet a monte, unde exit aqua fenyeseunryche, deinde ipse rivulus aque Fenyeseunryche decurrens, usque in fluvium Goron...prohibuissent...* MES III, s. 564 – 565, Nr. 744: 12. 8. 1345. *...terras, silvas, aquas et alias possessionarias utilitates ecclesie sev abbacie sancti Benedicti de iuxta Gran, indebite sine iusticia occuoare non audeatis.* MES III, s. 567, Nr. 748: 8. 9. 1345; Opakovanie zákazu MES III, s. 610 – 611, Nr. 800: 9. 9. 1346.
- 68 MOL DL 4445: 1. 7. 1354. MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). ŠTEFÁNIK, Podoby ekonomickej spolupráce, s. 174.
- 69 MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 9: 20. 12. 1355 (zach. v odpise z r. 1364, publ. BOTKA, Bars vármegye s. 46 – 49, Nr. XLIII: 1364).
- 70 MBB-1/10-S: 20. 5. 1472; MBB-16/5-S: 2. 2. 1475; MATUNÁK, Z dejín, s. 140; HORVÁTH – HUSZÁR, Kamaragrófok, s. 30.
- 71 MMBŠ–N, škat. 17, č. 274: cca 1433.
- 72 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 53.
- 73 RELKOVIC, Namensverzeichnis, V. Königsberg, s. 116 – 118. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 64.
- 74 RATKOŠ, Povstanie, s. 15.
- 75 *...ad maiorem promotionem nove montanje in possessione Domini Regis, Schewnyche noviter invente...*CDH VIII/4, s. 273 – 274, Nr. CXXV: 1337 (= orig. MOL DL 25169). *... universos populos in novis aurifodinis congregatis...* MES III, s. 564, Nr. 744: 12. 8. 1345. K svetovému kontextu a vývoju ceny zlata a striebra: ŠTEFÁNIK, Úloha kremnického zlata. ŠTEFÁNIK, Podoby ekonomickej spolupráce, s. 169, 174.
- 76 *...locum pro construendo molendino quartum ab inferiori parte sursum numerando... sub censu annuali infrascripto... de qualibet rota unum fertonem fini argenti, et unum lottum pro muneribus, sine crastinatione nobis in nostro monasterio solvere teneantur...* CDH VIII/4, s. 273 – 274, Nr. CXXV: 1337 (= orig. MOL DL 25169). Pri prepočte na kg použijeme budínsku hrivnu (=245,54 gr).
- 77 *Nos Kadoldus...civis de Bakabanya, item Dycusch iudex et iurati...ac universitas civium de eadem...loca molendinorum ac molendina super eodem fluvio per nos construenda...nobis ex nunc locantes et concedentes, perpetuo contulerunt possidendum.* MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345. *Concessimus sev condonavimus Jacobo, famulo Kadoldi urbararii domini regis, civi de Bakabania, super fluvium Bykseeviche... unum fundum sev locum molendini, nonum decimum ab inferiori parte ipsius rivuli sursum numerando... sub censu annuali... de qualibet rota molendini unum fertonem fini argenti...et unum lothonem...* MES III, s. 592 – 593, Nr. 776: 1345.
- 78 *...de singulis rotis molendinorum suorum super terra ecclesie sev abbacie sancti Benedicti de luctagron existencium, singulis annis singulos florenos ipsi ecclesie persolvere teneantur.* MES III, s. 617 – 618, Nr. 810: 31. 1. 1347; *...dare debeant prefato domino abbati et suo conventui, pro censu terragio, de singulis rotis annuatim singulis annis... unum florenum camere Budensis.* MES III, s. 621 – 622, Nr. 814: 4. 3. 1347; Jeden florén bol hoden štvrtinu hrivny jemného (čistého) striebra: *...florenos bonos et puros, ad modum florenorum Florencie de fino auro...quorum quatuor current pro marca fini argenti...*MES III, s. 278 – 279, Nr. 408: 25. 3. 1336.
- 79 *...molendinum cum tribus rotis, sub urbio civitatis Konigispereg... pro quatuor marcis auri, ad duodecim zaratas...*MES III, s. 615, Nr. 806: 1346. V približne rovnakej dobe v Kremnici splácal banský podnikateľ Jeclinus z Olfu svoj dlh týždennými splátkami 12-karátovým zlatom...*predictus Jeclinus promisit... unam marcarum auri duodecim Karatarum...singulis septimanis assignare.* MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). Spôsob splácania (postupné viacnásobné splátky), ktorým obaja majitelia banských mlynov tak v Kremnici, ako aj v Novej Bani postupne splácali dlžné sumy, naznačuje, že šlo o priamy produkt ich banských mlynov, ktoré boli zrejme schopné mechanickým spracovaním dosiahnuť uvedenú 12-karátovú rýdžosť (=50%).

- 80 MES III, s. 570 – 571, Nr. 757: 6. 10. 1345.
- 81 MES III, s. 650, Nr. 848: 24. 10. 1347; MOL DL 4445: 1. 7. 1354; MMNB, Mestská kniha s. 1.
- 82 MMNB, Mestská kniha s. 19: 1479.
- 83 Neskôr sa Novobančania odvolávajú na „zlaté časy“ svojho baníctva za kráľa Ludovíta Veľkého: *cum temporibus domini Lodovici regis...in metis et territorio dicte civitatis montana et aurifodine adeo nobiles et fructifere extiterunt*. MMBS-MOL, I-650, škat. 4. č. 519: nedatovaná sťažnosť Novobančanov kráľovi, dorz.pozn. 1502 – 1510.
- 84 MES III, s. 649 – 650, Nr. 847: 21. 10. 1347. *Nunc autem in maiorem, ymo quasi totalem Monasterij destructionem Lypoldus noce barye Civitatem et multa molendina intra metas Monasterij principales locavit, silvas, terras arabiles, prata longe lateque occupando*. KNAUIZ, A Garan-melleti, s. 218.
- 85 ...*rivulum...a suo vero meatu abstrahens ad ipsum molendinum duxissent, per eundem aqueductum magnam partem terre monasterij abstraxisset*...MES IV, s. 53 – 54, Nr. 20-21: 6 – 7. 5. 1351; MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 9: 20. 12. 1355 (zach. v odpise z r. 1364, publ. BOTKA, Bars vármegey, s. 46 – 49, Nr. XLIII: 1364).
- 86 MES III, s. 658, Nr. 861: 28. 1. 1348.
- 87 ...*de singulis rotis molendinorum singulos florenos...a quinto anno sibi dare et persolvere recusassent*. MES IV, s. 38 – 39, Nr. 3: 6. 4. 1350; ...*ipsum censum nullo anno persolvimus... ipsam solutionem...temeraria negleximus hactenus adimplere... quique dictum censum hactenus solvere neglexerunt...coram regia maiestate in Buda comparere debeant...Tandem dominus abbas et conventum...pro malo nobis bonum reddentes et solutionem preteritorum quatuor annorum nostre petitionis inuito relaxarunt*...MES IV, s. 44 – 46, Nr. 13: 23. 1. 1351; ...*prenominati iudex, iurati et alii cives ac hospites de Kunygesperg de supradicto censu annuali molendinorum domino abbati et conventui Sancti Benedicti nullam satisfactionem impendere curavissent*. MES IV, s. 77, Nr. 46: 27. 7. 1352; *universi cives ac hospites de predicta Kunusperg debitum...nondum exsolvere curavissent*. MES IV, s. 91, Nr. 60: 5. 3. 1353.
- 88 MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365.
- 89 FEJÉRPAKAY, Számadáskönyvei s. 1, 4 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBS-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 1, 5).
- 90 LAMOŠ, Vznik a počiatky, s. 48.
- 91 MATULAY, Katalóg I, s. 56, č. 162: 24. 10. 1394.
- 92 MMKr, *Protocollum curiale* 1490 – 1543, s. 185-f. 94: 12. 1. 1485.
- 93 ...*statuimus et fieri volumus: in quibuslibet montanis unam domum regalem... in qua totum aurum et argentum, ibi repertum, ad finandum portetur et abinde ad nostram cameram et non alias deferatur*. MES III, s. 256, Nr. 379: 26. 3. 1335. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335. Podrobnejšie o bankých a mincových komorách: ŠTEFÁNIK, Entstehung und Entwicklung, s. 51 – 59.
- 94 ...*Auch hab wir yn mer gegeben, wo sey hyn komen mit irem stollen orte, is sey in der trunken perchwerch, edder der stickete perchwerch in demselben stollen, der etwenne der Reissenschuch genant ist, dy schullen auch ir sey*. WENZEL, MBKT s. 290 – 291, Nr. 6: 1383 (=orig. MMKr I.36.1.2: 18. 5. 1383).
- 95 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 47. KNAUIZ, A Garan-melleti, s.219 – 220.
- 96 ...*molendinum nostrum rotarum in fluvio parvo iuxta ecclesiam domus hospitalis in honore beate Elizabet extra civitatem montis regis appellatam...pro tribus flor. auri puri hungaricalibus...tali condicione mediante quod iidem... prescriptum molendinum in omnibus suis edificiis necessariis puta domo molaribus Rotis et aliis quibuslibet in ipso molendino...a modo deinceps in perpetuum semper de novo fabricare reformare et edificare integreque propriis suis laboribus expensis conservare teneantur*...OSKA 9-4-5: 19. 5. 1472
- 97 SKLADANY, Najstarší doklad, s. 255 – 257. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36: 24. 6. 1475. MMBS-N, škat. 16, č. 18: 31. 12. 1477.
- 98 ...*Dictus itaque dominus Ioannes Turso Maiestatis Vestre Camerarius...cum certis civibus et montanistis aliarum civitatum montanarum puta Schebniensis et Bistriciensis: concul-toribus videlicet suis: quibus fodine ille submersae sunt fieri fecit. Insuper etiam fossatum cum aggere pro aqueductum ad illam artem et ingenium summe necessarium in metis et terris et pertinenciis dicte civitatis Wysoamiensis: ad distanciam fere unius miliaris gravissimis laboribus gravioribusque impensis circiter tria milia florenorum exponendo...infra paucissimos dies aque de illis fodinis per illam artem et ingenium extrahi et deduci debebatur*. MMBS-MOL, I-650, škat. 4. č. 519: podľa dorz.pozn. 1502 – 1510; ...*quos ipsi in montanis et fodinis novis in aqueductu ceterisque ingenis ad eam pertinentiis annis superioribus habuerunt, ex quibus iam civitas ipsa ad summam egestatem ac desolationem iam fere decenise dicitur*...MMNB, nespracovaný materiál: 29. 8. 1523;
- 99 ...*dj erbnn herrnn mit sampt uns nit haben mocht pruefen das wns das pergwerck fruchte truege durch welche wir wnserem vorpawttn gelde nachkommen mochtenn wir mit rat der bestyptenn Herrern am Sunobent vor palmage auffgelasin ist wordnn lewete schadinn vormaidnn an dem pergbrich*...MMNB, Mestská kniha s. 3: 1482.
- 100 MMKr I.18.1.33: 5. 11. 1513; ...*ob defectum et decrescientiam minerarum auri et argenti ex ipsis montanis provenientium...eosdem cives et Incolas nostros in dictis civitatibus montanarum residentes infra unum interum annum a solutione quarumlibet taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium quam extraordinarium generose duximus eximendos*...MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513;...*per longam culturam artificij et montanarum sine fructu per plurimos annos factam*...MMKr I.20.1.51: 11. 6. 1513; ...*Ci-ves populos et inhabitatores civitatum nostrarum Crencniensis, Schebniensis, Bistriciensis aliarumque civitatum nostrarum montanarum ad cameram nostram spectantes... propter defectum minerarum et fodinarum aliosque variorum casuum adversorum et infortuniorum...per unius integri anni revolutionem ab omni solutione quarumlibet Taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium etiam extraordinarium...gratiose exemerimus*...MOL DL 25008, s. 1-3: 19. 11. 1515.
- 101 MMBS-MOL I-900, škat. 5, č. 739: 26. 5. 1520; ...*Nam si ad solutionem huiusmodi urburarum Ut apertissime protestantur compulsi fuerint, prius relinquent et nostre et totius Regni maximo et irrecuperabili dispendio omnem culturam montanarum quam se ad solutionem urburarum cogi patiantur*. MMBS-MOL, II-196, škat. 1, č. 145: 24. 8. 1520; MMBS-N, škat. 16, č. 173: 1519.
- 102 *infra unum annum integrum...ad solutionem huiusmodi debitorum nullus creditorum ipsos cogere valeat*. MMNB, nespracovaný materiál: 11. 3. 1524.
- 103 MMBS-MOL, I-645, škat. 4, č. 514: 14. 9. 1500; MMBS-MOL, II-88 a 89, škat. 9, č. 913-914: 14. 9. 1500.
- 104 MMBS-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512.
- 105 ...*Item volumus quod si homines in montanis et civitatibus, et specialiter in Smulmich, in Cossa, in Crenmuch, Baath, Baka, Sebnich et Lonya, ac in aliis quibuscunque civitatibus et montanis... totum aurum et argentum ad cameram regiam non portarent, commisisse ipsi comiti camerarum nostrarum, ut quoslibet vidualia ad montana transferentes prohibeat et potestatem habeat inhibendi...si autem contra prohibitionem eius aliqui vidualia deferrent ad montana, universa bona eorum perdant et in personis puniantur*...MES III, s. 308, Nr. 445: 29. 3. 1338; ...*quod Comites Camerarum nostrarum, sub quorum iurisdictione montana habentur et existunt, pro comparando plumbo, et aliis evidentiis necessariis camerarum et montanarum, ... de auro vel argento tantum, ad comparationem praemissorum habebunt transmittendi facultatem*. CIH s. 154, Art. 16: 2. 2. 1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 116 – 124, č. 31: 2. 2. 1342.
- 106 CIH s. 226 – 228, Sigismundi decretum Art. 21: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 127 – 135, č. 63: 15. 4. 1405 (=orig. MMBS-MOL, I-958, škat. 6, č. 797: 15. 4. 1405); MMBS-MOL, I-739, škat. 4, č. 578: 14. 10. 1429; CIH s. 500, Vladislav II. Decr. a. 1492 (I) Art. 32; CIH s. 612, Vladislav II. Decr. a. 1498 (III) Art. 31, § 3; CIH s. 760, Ex decreto (Bachiensis) Ludovici II. a. 1518 (II.), Art. 13.
- 107 ...*de equis bobus vaccis porcis ceterisque animalibus necnon diuerse maneriei vidualibus et aliis rebus et bonis ad expedicionem et exercitium dictarum urburarum necessariis tributum non debat exigi aliqual*... MMBS MOL II-4, škat. 8, Nr. 835: 1. 3. 1425.
- 108 MMKr I.18.1.17: 16. 11. 1496; MMKr I.18.1.20 – 22: 20. 3. 1504; MMKr I.18.1.25 – 26: 22. 8. 1507; MMKr I.18.2.44: 20. 6. 1519.
- 109 *homines vidualia ac alia necessaria ad forum in prefata civitate nra Wybanyja fieri solitum ducentes impedisent*. MMNB, nespracovaný materiál: 19. 3. 1457
- 110 ...*in montana nostra Kunusperg nominata, in molendino scilicet, fundo, macello, et Cameris pistoribus et sutoribus aptis*...CDH IX/1, s. 356 – 358, Nr. CXCV: 1346 (=orig. MOL DL 3850: 6. 7. 1346, odpis z r. 1347).
- 111 ZsO 3284–3285: 22. 1. 1394; 5000: 4. 10. 1397. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 55.
- 112 RELKOVIČ, Namensverzeichnis, V Königsberg, s. 116 – 118. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 64.
- 113 MES III, s. 567, Nr. 748: 8. 9. 1345.
- 114 ...*in presentia iuratorum testium subscriptorum...seniorum Pesczoni, Groe, Heymmami de Rachezor, Țwuschet*...MES III, s. 615, Nr. 806: 1346.
- 115 MES III, s. 621 – 622, Nr. 814: 4. 3. 1347.
- 116 MES IV, s. 77, Nr. 46: 27. 7. 1352.
- 117 Johannes luvenis r. 1347, Fridrich Kratzger (pozri aj heslo Kremnica, Kap. Osobnosti) v rokoch 1348, 1350 a 1352. Mikuláš Smit pred r. 1365 a pred r. 1398 (zrejme otec a syn), v r. 1391 Ján (Henezmannus) Eysenrinkel, pred r. 1524 Štefan Tolhamer a Jakub Muskop. MES IV, s. 38 – 39, Nr. 3: 6. 4. 1350; s. 44 – 46, Nr. 13: 23. 1. 1351; s. 53 – 54, Nr. 20-21: 6 – 7. 5. 1351; s. 75 – 77, Nr. 44: 4. 6. 1352; Nr. 46: 27. 7. 1352; MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365. KNAUIZ, A Garan-melleti, s. 218, 225 (pozn. 1); CDH X/3, s. 117 – 119, Nr. CXVIII: 15. 6. 1391 (=orig. MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 8: 15. 6. 1391); MMKr I.1.1.2: 1. 3. 1398. MMNB, mestská kniha s. 17 – 18: 1524.
- 118 ...*vobis rectori urburario, iudici, iuratis, civibus et unicersis hospitibus, ac montanis de dicta montana Kwnesperg*. MES III, s. 617 – 618, Nr. 810: 31. 1. 1347.
- 119 MOL DL 22700: 20. 6. 1515.
- 120 ...*possessionem Magasparth... egregis Nicolao et Stephano de Chula in centum et quinquaginta florenos ...ab eisdem iam plene habitis levatis et receptis sub condicione quod iidem Nicolaus et Stephanus de Chola annuatim in paratis pecuniis census eiusdem possessionis viginti quattuor flor.* MMNB, nespracovaný materiál: 15. 8. 1516; KNAUIZ, A Garan-melleti, s. 87.
- 121 ...*de florenis centum quibus de censibus et taxis eorum e medio provenientibus...remiseramus et relaxaveramus florenos quinquaginta*. MMNB, nespracovaný materiál: 9. 7. 1491, 25. 3. 1493, 12. 3. 1496; MMBS-N, škat. 16, č. 38: 21. 4. 1494; MMNB, nespracovaný materiál: 29. 8. 1523.
- 122 Predpísaný podiel pre Novú Baňu (vrátane dane): v r. 1505: 40 fl., v r. 1506: 45 fl., v r. 1507: 55 fl., 1510: 75 fl., v r. 1511: 33 fl., v r. 1513: 37 fl., v r. 1514: 70 fl., v r. 1516: 65 fl. Vyúčtovania siedmich bankých miest: MMKr I.18.1.23: 1505 – 1 516; MMKr I.18.1.24 (1505 – 1519); MMBS-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507; MMBS-N, škat. 16, č. 85: 1507. Doklady o kráľovskej dani za všetky banké mestá (jej výška 500-1000 fl. v rôznych rokoch), z toho na Novú Baňu pripadali cca 4-6%: MMKr I.18.1.23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Novú Baňu 23 fl.). MMBS-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17. 1. 1509. MMBS-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (za Novú Baňu 38 fl.); MMBS-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Novú Baňu 29 fl.); MMBS-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (za Novú Baňu 45 fl.);

- MMBŠ-MOL, I-91, škat.- 1, č. 53: 16. 12. 1515; MMBŠ-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516. Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32 – 33, 35,41, 42, 45, 48, 51 – 54: 1486 – 1521. Dar pre poľskú kráľovnú: MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 35.
- 123 Požiadavka kráľa Vladislava na mestá Banská Štiavnica a Nová Baňa o zaplatenie vojnovnej dane: *Subsidium nostrum...ad nostras et confiniorum nostrorum necessitates...* MMBŠ-MOL, III-111, škat. 10, č. 931: 20. 9. 1510. Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetkých sedem banských miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101 – 102, Nr. LXIV: 8. 10. 1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486). HHSta Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18. 4. 1487. Príkaz Vladislava II. prispieť 3000 florénmi: MMBŠ-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. 16. storočia vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521, I.18.2.54: 25. 7. 1521; MMBŠ-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512; MMBŠ-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18. 5. 1513.
- 124 ...*da allayn dy Kuenygsperger und dy Dylner habn yr taill nyth geschickt... desshalb hab wyrr solliches fuer sy muessn tzaln...* MMBŠ-MOL, I-473, škat. 3, č. 373: 16. 4. 1515.
- 125 MES III, s. 615, Nr. 806: 1346.
- 126 MMNB, nespracovaný materiál: 15. 6. 1496.
- 127 ...*dj sach ist gescriben in der stet stat püch hj auf der Crempnitz, Kunispersch Pucans aus der lybeten...* MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, S. 57.
- 128 MMNB, Mestská kniha.
- 129 ...*sigillum nostre civitatis*. MES III, s. 621-622, Nr. 814: 4. 3. 1347. NOVÁK, Pečate II, s. 43. LAMOŠ, Červená pečať, s. 231. ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 53.
- 130 ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 8. Menšie štúdie k listinám zachovaným v novobanskom archíve: RELKOVIČ, Königinnenbriefe, s. 69 – 72. RELKOVIČ, Königliche Urkunden, s. 3 – 4.
- 131 MES III, s. 621 – 622, Nr. 814: 4. 3. 1347; MES III, s. 658, Nr. 861: 28. 1. 1348; MOL DL 4445: 1. 7. 1354. WENZEL, MBKT s. 290 – 291, Nr. 6: 1383 (=orig. MMKr I.36.1.2: 18. 5. 1383). Banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 45: 1396; OSKA 9-4-5: 19. 5. 1472; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 31v (s. 28): 19. 4. 1482; MMNB, Mestská kniha s. 3, 6, 8, 10 – 11, 12 – 14, 17, 19, 21: 1482, 1456, 1487, 1491, 1492, 1489, 1510, 1523, 1524, 1525; HHSta Ungarische Akten II. Specialia 342 Nr. 21, f. 67: 14. 9. 1505. MOL DL 22700: 20. 6. 1515; ZREBENÝ, Dejiny Novej Bane, s. 53 (1520).
- 132 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei s. 1, 8, 26, 32, 34, 36 – 37 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 1, 8, 34, 43, 45, 47, 49: 1364 – 1397; ...*Heinczmanno dicto Ysenrincel civi de Kunigspersch...* WENZEL, MBKT s. 272 – 273, Nr. II.2: 1385 (=orig. MMKr I.36.1.3: 22. 9. 1385); ...*gesworen purger auf dem selben Konigsperg mit namen...* Eysenrinkel...tamže, s. 290 – 291, Nr. 6: 1383 (=orig. MMKr I.36.1.2: 18. 5. 1383); *Henczmannus Isenrincel de Sebnicia, pronunc Comes et Urburarius regius de Crempnicia, de Königsberg et de dicta Sebnicia...* CDH X/3, s. 117 – 119, Nr. CXVIII: 15. 6. 1391 (=orig. MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 8: 15. 6. 1391); CDH X/2, s. 106 – 1085, Nr. XLV: 1393 (=orig. MMNB, č. 1, 1393 (odpis z r. 1423): 23. 2. 1393, slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 67, č. 27: 23. 2. 1393).
- 133 KUZMÍK, Slovník, s. 345 (č. 290). PROBSZT, Die niederungarischen Bergstädte, s. 207 – 209.
- 134 Na Krakovskej univerzite je vzhľadom na identický nemecký aj latinský názov a ich varianty viacerých lokalít, najmä kedysi pruského mesta Kráľovec, dnešného Kaliningradu (nem. Königsberg, lat. Mons regius), problematické odlišiť ich od prípadných študentov Novej Bane. Editori publikácie jednoznačne priradujú k slovenskej Novej Bani jediného študenta v r. 1518, keďže je špecifikovaná diecēja jeho pôvodu (*Pe. Andree de Monte regio d. Strig.*). Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II. Metryka czyli album, s. 430. Na viedskej a pražskej univerzite študenti z Novej Bane nie sú doložení. VARSÍK, Slováci. TŮSKĚŠ, Magyarországi diákok.
- 135 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268 – 269. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 136 *Quod etiam ipse Henczmannus Comes quo ad tempora vite sue et post mortem ipsius proximi consanguinei sui de consilio Comitum ac Judicis et Juratorum civium de eadem Konigspersch Magistrum ydoneum prefati Hospitalis eligendi, constituendi et presentandi ius habeant Patronatus...* CDH X/3, s. 118, Nr. CXVIII: 15. 6. 1391. Prepisy vlastných mien v edícii nepresné, mená sú uvedené podľa originálu: MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 8: 15. 6. 1391.
- 137 *Der Pfarrer ist sehr arm, er zinst 2 fl.* RELKOVIČ, Namensverzeichnis, V. Königsberg, s. 118.
- 138 *fraternitas gloriose Marie virginis et Sancti Benedicti in Kunigsberg*. MMNB, nespracovaný materiál: 17. 4. 1359 (publ. BOTKA, Bars vármegye s. 45, Nr. XLII: 1359).

NOVÁ BAŇA

germ. Königsberg, hung. Újbánya

1. Name

Earliest mention: 1337 *nova montanja Schewnyche*

Other names and variants:

Latin sources: 1345 *villa Seumyche*, 1345 *nova montana Schennyeh*, 1346 *Scebnichebania*, 1346 *civitas Konigisperg*, 1347 *Nova Mons quondam Schebeniczebach nunc Konigisperg*, around 1346-1348 *Noua banya Civitas*, 1350 *Kunnuspergh*, 1352 *Konygesperg*, 1354 *Chungesperg*, 1355 *civitas Kunugsperg*, 1365 *Chungesperg*, 1388 *civitas regalis Kunisperg*, 1392 *Wybana*, 1427 *civitas Kwenigspersg*, 1447 *Nouabania*, 1455 *Wybania*, 1464 *oppidum Wybanija*, 1500 *oppidum Mons regis*, 1515 *Mons Regis, Wybanija*, 1522 *Mons regius*, 1523 *civitas reginalis Wybanija*, 1523 *oppidum Mons Regis*

German sources: 1383 *Konigesperg*, 1451 *Khunigspersg*, 1475 *Konigisperg*, 1523 *Kinisgsperck*

Czech and Slovak sources: 1449 *Nowa banya*, 1494 *Nowa Bania*

Etymology: Former name was derived from a well Štava - Štiavnica, but was abandoned because of the need to distinguish the settlement from Banská Štiavnica. Therefore, descriptive name "new king's mine" (*nova montanya regis*) was adopted and became the base for Slovak, Hungarian and German names.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Žarnovica District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Zvolen Comitatus, since the 1320s of Tekov Comitatus (medieval county)

Nová Baňa is situated in the southern part of Nová Baňa Basin, 221 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: main road from Nitra to Žarnovica and Zvolen. Toll station was located in Voznica (mentioned in 1226, before 1344 moved to Žarnovica) and Hronský Beňadik. Toll station in Nová Baňa is documented in 1388-1392.

Boundaries: According to a charter of 1355, the area was situated on both banks of the river Hron, in the north-east confined with Voznica, in north-west with Veľká Lehota.

3. Earliest settlement

Old Slavic fortified settlement has been discovered in today's neighbourhood Stará Huta. The area was settled by miners in the 1320s-1330s.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal mining town, in the 15th - 16th century referred also to as *oppidum*

Basic privilege: not known, probably granted in 1355

Important partial privileges and confirmations (selection):

5 February 1405 – Sigismund grants six central Slovak mining towns together (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová) the freedom of mining

1 March 1425 – Sigismund exempts seven mining towns (including Nová Baňa) from toll charges on imports of food and other articles necessary for mining

30 September 1434 – Sigismund grants Nová Baňa privilege to hold market and fair

3 May 1470 – Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying royal taxes

22 June 1496 – Vladislaus II orders to respect exemption of Nová Baňa burghers from paying tolls

7 December 1496 – Vladislaus II allows seven central Slovakia mining towns to cut wood and to char in the territories of the Dóczy's estates Lupča, Šášov and Revište

31 May 1500 – Vladislaus II confirms to all seven mining towns their exemption from paying royal and landlord toll throughout the country

17 May 1502 – Vladislaus II confirms to townsmen of all seven mining towns their ancient right to freely exploit forests and import timber needed for mining equipment

Town law and mining law: The law of Banská Štiavnica was probably brought to town by Pukanec townspeople.

5. Architectural development and town topography

Town Hall, initially four-storey Gothic building, was probably also the seat of Nová Baňa Chamber Count. A single-aisle parish (upper) Church of the Nativity of the Virgin Mary built in Gothic style is mentioned in 1391, rebuilt to three-aisled basilica in the 18th century. House of Fraternity of Virgin Mary and St. Benedict is documented in 1359. Lower (Špitálsky) single-aisle Gothic church dedicated to St. Elizabeth and hospital was built by Chamber Count John Eisenrinkel in 1391. Mill is mentioned in 1464.

6. Significant events (chronology)

1337 – the first reliable mention of "new mine"

1350-1351 – Nová Baňa townsmen loot Tekovská Breznica and Brehy

7 April 1388 – first meeting of the six mining towns held in Banská Štiavnica

5 February 1405 – Sigismund in Nová Baňa

1424 – Nová Baňa (along with other mining towns) donated to Queen Barbara; mining towns remain dowry property of the queens until 1548

1433 – Nová Baňa burned by the Hussites

1440 – disputes over the throne of Hungary, mining towns support Queen Elizabeth; John Jiskra in Nová Baňa, his troops build the castle, garrisoning there for several years

February 1442 – Nová Baňa, Kremnica and Zvolen townspeople burn Hronský Beňadik Monastery, supporting Władysław I of Poland; Nová Baňa burned in revenge by Władysław's troops

5 June 1443, 25 April 1445, 8 November 1445, 6 January 1453 – strong earthquakes in area of Turiec and mining towns, including Nová Baňa

after 1447 – according to peace treaty between John Hunyadi and John Jiskra, fort in Nová Baňa has to be demolished

before 1497 – plague epidemic in the area of central Slovakia mining towns

1502/1505-1522 – central Slovakia mining towns pledged to Kremnica Chamber Counts, the Turzós

after 1502 – disputes with the Dóczy

1520-1526 – Nová Baňa townspeople loot the villages Dolné Hámre and Horné Hámre belonging to the Dóczy

7. Demographic development

Town population in 1542 is estimated at 625 people.

8. Economic activities

Mining: Newly discovered mines became a source of gold. Mining operations started in the 1320s. Problems with groundwater gradually increased in the 15th century. On 24 April 1475 seven central Slovakia mining towns including Nová Baňa made a contract with John Turzo's company on delivery of water pumping machines. The decline in mining since the late 15th century is documented by the exemption from paying taxes.

Trade: After the reforms of Charles Robert in the 1320s - 1340s, export of precious metals from mining towns was banned, with the exception of goods necessary for mining and metallurgy (especially lead). Miners had to send all extracted metals to the Chamber. Sigismund exempted all seven mining towns from toll charges on imports of food and other goods necessary for mining in 1425. Exemptions, however, were not respected by toll collectors and had to be confirmed time after time. Major disputes arose over illegitimate toll collection in Žarnovica by the Dóczyš.

Crafts and guilds: Butchery, bakery and tailor's shop are mentioned in 1346

9. Town Administration

Municipality: mayor and jurors mentioned as early as 1345; twelve jurors in 1352

Town Chancery: first extant charter issued by Nová Baňa town council dates to 1347

Notary: notary John (*Johannes*) mentioned in 1346; notary Stephen in 1496; notary Oswald in the late 15th century

Town Book: since the early 14th century, however, it has not been preserved; the newer one with entries from 1430-1563

Seal: the oldest town seal of Nová Baňa dates to 1345, the oldest impression to 1347

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

John (Henczmannus) Eisenrinkel (Ezrinkel, Isrinkel, Isenrinkel) – Nová Baňa burgher, juror, miner, founder of hospital and church of St. Elizabeth in 1391; Štiavnica Chamber Count in 1386-1388, 1390-1392 and 1397, Kremnica Chamber Count in 1391 and 1393, Nová Baňa Chamber Count in 1391

Notary Oswald (*Oswald der Schreiber*) – author of the epic on Emperor Frederick II and priest John (before 1400); the only representative of German medieval poetry in Slovakia

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 1

11. Church History

Nová Baňa belonged to the Archdiocese of Esztergom.

Religious fraternities: Fraternity of Our Lady and St. Benedict in 1359

Ján Lukačka

NOVÉ MESTO NAD VÁHOM

Nem. Neustadt an der Wag, maď. Váhújhely

1. NÁZOV

Najstaršia zmienka

1263 *Vyhel, que alio nomine Villa regia nuncupatur*.¹

Ďalšie názvy a varianty²

Latinské pramene

1264 *possessio Vyhel, terra Vyhel*, 1271 *possessio Vyhel cum pertinentiis Debrete, Lybo, Potworich et Zerdahel*, 1321 *villa Wyhel, que alio nomine Regia villa nuncupatur*, 1332-1337 *Johannes de Viel, et erat pauper heremita*, 1377 *civitas Wyhel*, 1398 *Wyhel alias Nowa civitas*, 1452 *Wyhel Pauli bani*, 1454 *Ujhely aliter Nova civitas*, 1522 *Nova civitas*.³

Slovenské (české) pramene

1516 *foyth a radda Miesta Noweho*.⁴

Etymológia názvu

V blízkosti starého brodu cez Váh bola založená slovenská osada, ktorej pôvodné meno nepoznáme. Časté povodne však prinútili miestnych obyvateľov zmeniť miesto pri brode za bezpečnejšie, kam sa vážske vody ani pri veľkých povodniach nedostali. Zvýšený ostroh nad Považským podolím sa stal tým novým miestom, kde sa tunajší Slováci presťahovali. Samotný názov však paradoxne evokuje akoby novovzniknuté sídlo, resp. osadu obnovenú na inom (novom) mieste. Veľmi presne túto okolnosť odzrkadľuje maďarská forma (Výhel, resp. Wyhel, čo je v súčasnej maďarčine új hely a znamená nové miesto), ktorá však vznikla druhotne doslovným prekladom staršieho slovenského pomenovania. Časovo nie je možné tento typ názvu bližšie zaradiť, ale nepochybne už existoval v 12. storočí. Neskôr v priebehu 14. storočia, keď sa tunajšia ľudnatá osada pretransformovala na stredoveké mestečko, zmenil sa celkom prirodzene pôvodný názov *Nové Miesto na Nové Mesto.⁵

2. POLOHA MESTA A PŘÍRODNÉ POMERY

Kraj Trenčiansky, okres Nové Mesto nad Váhom, geografická poloha 48° 75' severnej zemepisnej šírky, 17° 83' východnej zemepisnej dĺžky. Stred mesta sa nachádza v nadmorskej výške 195 m. Intravilán je situovaný na zvýšenom ostrohu na pravom brehu rieky Váh. V stredoveku i v novoveku mesto ležalo v Nitrianskej župe. Nové Mesto sa nachádza v severnej časti Považského výbežku Podunajskej pahorkatiny na styku Malých Karpát a Považského podolia. Prevažuje rovinný a pahorkatinný ráz chotára, na pahorkatine prevažujú hnedozeme a na rovine vo východnej časti chotára nívne pôdy. Menšie plochy zaberajú aj rendziny a pararendziny. Pôvodne mestský chotár siahla iba po tok Váhu. Už v stredoveku však Novomešťania získali prilahlý vážsky ostrov a kúpami rozširovali svoje pozemkové vlastníctvo aj na úkor drobných zemanov na ľavom brehu Váhu.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtno miesto

Nové Mesto vzniklo na mieste križovatky Považskej cesty vedúcej z Trnavy pravobrežím na sever smerom na Trenčín a ďalšej diaľkovej cesty, ktorá prichádzala z Moravy (odbočka Českej cesty) smerujúcej k Beckovu. Zrejme už v 12. storočí tu bola zriadená mýtna stanica. V blízkosti mesta bol aj frekventovaný brod cez rieku Váh. Všetky tieto skutočnosti sú uvedené v donačnej listine pre Panonhalský kláštor z roku 1263.⁶ Predpokladáme, že po roku 1336 (oživenie obchodných kontaktov s Českým kráľovstvom) bola v Novom Meste zriadená aj tridsiatková stanica. Listinne je jej existencia doložená roku 1454.⁷ Novomestský tricezimátor sa spomína roku 1522.⁸

Chotár mesta

Pri príležitosti darovania Nového Mesta Panonhalskému kláštoru roku 1263 sa uskutočnila metácia darovaného majetku. Ohraničovanie začalo na východnej strane pri dedine Modlenice (Moduna). Z juhu susedilo Nové Mesto s chotárom Mošoviec, zo západu resp. juhozápadu hraničili Novomešťania s hradčanmi Nitrianskeho hradu sídliačimi v Čachticiach, na severozápade prechádzala hranica cez les zvaný „Nezez“ (dnes Nedzo) a severnú stranu uzatvárala spoločná chotárna hranica s Modlenicami.⁹ Pri ohraničovaní chotára sa uvádza aj zaujímavý fakt o zmene koryta (riečišťa) Váhu a vzniku nového (mŕtveho) ramena, vďaka čomu vznikol ostrov s rozlohou 9 popluží (okolo 450 ha), na ktorom sa okrem hája nachádzala aj orná pôda. Meandrovaním Váhu by bolo zrejme možné vysvetliť aj zmenu stanovišťa staršej osady, ktorá sa kvôli ohrozeniu záplavami presťahovala na nové bezpečnejšie miesto.

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie stopy po ľudskej prítomnosti v chotári Nového Mesta siahajú do staršej doby kamennej. S trvalejším osídlením tu možno počítať v neolite, osídlenie v prvých storočiach po Kristovi dokladajú bohaté nálezy z blízkeho Očkova, veľkomoravské a povelkomoravské osídlenie reprezentujú jednotlivé nálezy z 9. až 11. storočia. V chotári sa nachádza aj slovanské hradisko, ktoré však doposiaľ nebolo skúmané. Pri výskume farského kostola sa zistilo románske jadro postavené najneskôr v polovici 13. storočia.¹⁰

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Do roku 1263 *Villa regia* s právom trhu, mýtnou stanicou a brodom cez Váh. V priebehu 14. storočia nadobudlo Nové Mesto charakter mestečka a stalo sa sídlom tridsiatkovej stanice, v rokoch 1434 – 1437 získalo od kráľa Žigmunda Luxemburského mestské výsady. Až do konca stredoveku malo charakter zemepanského mesta.

Základné privilégium

V prvom článku Žigmundovho privilégia sa mešťanom a obyvateľom (*cives et populi*) umožňuje zakladať v chotári mesta vinice a obrábať polia zvané „kopanicze“ bez povinnosti platiť od nich akékoľvek poplatky. V ďalšom článku sa Novomešťania oslobodzujú od všetkých povinných robôt na akomkoľvek hrade (myslí sa zrejme Beckov) a ani kastelán či jeho úradníci nemajú právo čokoľvek násilím vymáhať od richtára, mešťanov či obyvateľov alebo nebudajú porušovať ich staré práva a výsady. Okrem toho Novomešťania získali právo v okruhu 2 míľ slobodne rúbať stavebné drevo v kráľovských lesoch a právo slobodne loviť ryby vo Váhu v rámci mestského chotára. Ďalej nasledujú články zabezpečujúce fungovanie mestskej samosprávy. V prvom z nich sa umožňuje Novomešťanom každoročne si zo svojho stredu zvoliť richtára (*iudex*) a prisažných (*iurati consules*), ktorí mali mať právo rozsudzovať všetky spory vyskytujúce sa medzi nimi podľa vzoru ostatných slobodných (kráľovských) miest. Do kompetencie richtára a mestskej rady (hlavne súdnej) nemal v budúcnosti právo zasahovať žiaden kastelán alebo jeho úradník. Kasteláni (z Beckova) nemali mať právo zriaďovať si v meste svoju rezidenciu a ani žiadnym spôsobom zasahovať do voľby richtára a rady. Okrem toho sa richtárovi a mestskej rade umožnilo lapať a súdiť všetkých zlodějov, zbojníkov a všetkých zločincov, nech by boli akéhokoľvek stavu, prichytených v okruhu 2 míľ od Nového Mesta. Po ich usvedčení ich mohli podľa práva vešať, stínať, upalovať alebo lámať kolesom.

Po týchto článkoch znovu nasledujú výsady hospodárskeho charakteru. Mestu sa umožňuje každoročne na sviatok sv. Prokopa (9. júla) a začiatkom Veľkého pôstu (pohyblivý sviatok naviazaný na Veľkú noc, ktorý mohol pripadnúť na obdobie od polovice februára do polovice marca) a týždeň pred a týždeň po spomínaných sviatkoch odbavovať v meste výročné trhy (jarmoky) podľa zvyklostí, za akých sa jarmoky zvyknú konať v slobodných mestách. Okrem toho Novomešťania mali užívať všetky práva, výsady a imunity v takom rozsahu, ako ich používali a riadili sa nimi mešťania, hostia a obyvatelia mesta Trnavy. Okrem toho nemal žiaden obchodník v meste bez osobitného povolenia richtára a prisažných vykladať na predaj, ani strihať súkno a nastrihané predávať na lakte s výnimkou domácich obchodníkov. Rovnako nikto nemal mať právo v spomínanom meste vyberať trhové poplatky ani na týždenných trhoch, ktoré sa tu zvykli konať každý pondelok, ani na vyššie spomínaných jarmokoch na sv. Prokopa a na začiatku Veľkého pôstu. Naostatok kráľ ešte ustanovil, aby nikto bez jeho zvláštneho povolenia nemohol budovať na Bzinskom potoku mlyny na mletie obilia či stupy na stĺkanie súkna a tieto zariadenia využívať okrem samotných mešťanov a obyvateľov mesta.¹¹

Významnejšie čiastkové privilégia

Pred polovicou 15. storočia získalo Nové Mesto právo na 2 jarmoky. Stalo sa tak s najväčšou pravdepodobnosťou za éry Štiborovcov (por. základné privilégium).

Mestské právo

Nové Mesto sa podľa základného privilégia riadilo právom mesta Trnavy. Sem sa mali možnosť odvolať stránky, ktoré neboli spokojné s rozhodnutím novomestského mestského súdu.

5. STAVEBNO – URBANISTICKÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Nové Mesto sa formovalo ako mestské sídlo pozvoľna. Napriek tomu sa pri jeho zakladaní uplatnil premyslený urbanistický koncept. Okolo pravidelného **pozdĺžneho námestia** sa vytvorila hustá zástavba meštianskych domov. V neskorom stredoveku sa vytvorilo v bezprostrednom okolí námestia **gotické kamenné mestské jadro**. Z nároží námestia vybíhali vedľajšie ulice. Starý **jednolodový románsky kostol** začiatkom 15. storočia už nestačil pojať množstvo veriacich a tak zemepán vojvoda Štibor pristúpil po založení augustiniánskeho prepoštvu ku **gotickej prestavbe farského kostola**. Do urbanistického vzhľadu mesta zasiahli búrlivé politicko-vojenské udalosti na začiatku 30. rokov 15. storočia, keď sa oblasť juhozápadného Slovenska dostala do priameho ohrozenia husitskou brannou mocou. Zemepán Štibor mladší z Beckova nariadil Nové Mesto (*civitatem nostram Wyhel*) opevniť najmä kvôli takmer každodenným útokom z Moravy. Pre časovú tieseň a zrejme aj vysoké náklady sa pristúpilo iba k menej náročnému spôsobu **opevnenia**, a to pomocou zemných valov a drevenej palisády. Možno iba na najexponovanejších miestach boli narýchlo postavené kamenné bašty. Urýchlené budovanie mestského opevnenia však poškodilo miestny **kláštor**. Tomu totiž patrili dvojkoľosový **mlyn** stojaci v tesnom susedstve mesta. Zo strategických dôvodov ho však museli pri budovaní opevnenia zbúrať. Štibor augustiniánov odškodnil tak, že im umožnil vybudovať si nový mlyn na potoku poniže mesta.¹²

V meste nepochybne existoval aj mestský **špitál** a **kúpeľ**. Konkrétne doklady na tieto mestské zariadenia sa z obdobia stredoveku nezachovali. Roku 1522 sa však spomína existencia mestskej školy, ktorá bola umiestnená v opustenom meštianskom dome.¹³

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 9. – 11. stor. Pri brode cez Váh na križovatke diaľkových ciest vznikla trhová osada.
pred pol.
- 13. stor. „Villa regia“ spolu s farským kostolom blahoslavenej Panny Márie stala majetkom kráľovnej Márie Laskarisovej (por. časť Najstaršia písomná zmienka).
- 1263 Belo IV. so súhlasom kráľovnej Márie daroval Nové Mesto spolu s dedinami Horná Streda, Potvorice, *Lubov a *Dobreta benedikťánskemu opátstvu na Panónskej hore (por. časť Najstaršia písomná zmienka).
- 1271 Štefan V. daroval Nové Mesto bánovi Vavrincovi, zakladateľovi rodu Ilockých (Ujlakiovcov).¹⁴
- 1274 Ladislav IV. potvrdil platnosť donácie pre bána Vavrince a zároveň vyhlásil staršiu donáciu pre Panonhalský kláštor za neplatnú.¹⁵
- 13./ 14. stor. Matúš Čák Trenčiansky pripojil Nové Mesto k svojmu hradu Beckov.

- 1317 Mních Bernard v mene panonhalského opáta Mikuláša protestuje proti zaujatiu kláštorných majetkov (medzi inými aj Nového Mesta) Matúšom Čákom Trenčianskym.¹⁶
- 1321 Začiatkom augusta Karol Róbert po dobytí Trenčína zaujal pre seba všetky čakovské majetky na Považí. Nové Mesto zostalo súčasťou Beckovského hradného panstva.¹⁷
- 1332 – 1337 Prvá písomná zmienka o existencii kostola a fary v Novom Meste (por. kap. Cirkevné dejiny).
- 1377 Nové Mesto sa po prvý raz uvádza ako mesto (civitas Wyhel).¹⁸
- 1413 – 1414 Vojvoda Štibor starší zakladá v Novom Meste augustiniánsku prepozitúru (por. kap. Cirkevné dejiny).
- 1430 – 1431 Na príkaz Štibora mladšieho bolo Nové Mesto opevnené zemnými valmi a palisádou proti útokom zo strany husitov (por. kap. 5 Stavebno-urbanistický vývoj). Približne v roku 1435 Žigmund Luxemburský udelil Novému mestské privilégiá (por. základné privilégiá).
- 1447 – 1448 Oddiely túlavých žoldnierov (bratříkov) prepadli a vyplienili augustiniánsku prepozitúru v Novom Meste. Prepošti a kanonici sa rozhodli presťahovať do lepšie opevneného Beckova (por. kap. 11 Cirkevné dejiny).
- 1452 V dikálnom registri Nitrianskej župy z roku 1452 sa uvádza v Novom Meste 175 usadlostí (por. kap. 7 Demografický vývoj a etnické pomery). Asi v roku 1466 bratříci z tábora vo Veľkých Kostoľanoch opätovne vyplienili augustiniánsku prepozitúru v Novom Meste.¹⁹
- cca 1500 Začiatkom leta na príkaz zemepána Jána Bánfiho zadržali Novomešťania 6 vozov naložených orešanským vínom, ktoré patrili trenčianskym obchodníkom. Pri následnom vyšetrovaní sa uvádza zoznam takmer 80 Novomešťanov.²⁰
- 1522 Prvý zachovaný urbár Beckovského hradného panstva prináša podrobné informácie o hospodárskom a spoločenskom postavení obyvateľov Nového Mesta koncom stredoveku (por. kap. 7 Demografický vývoj).

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Nové Mesto patrilo už od 13. storočia k najľudnatejším sídlam Nitrianskej župy. Prvý konkrétny údaj o veľkosti (počte usadlostí, resp. domov) Nového Mesta sa zachoval z roku 1452. V dikálnom registri sa uvádza, že tu bolo 175 zdanených usadlostí.²¹ Mesto rástlo aj v druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia. Podľa urbára z roku 1522 malo v tom čase 142 obývaných a 77 opustených usadlostí (domov), čo je spolu 219. Prvý súpis obývaných (zdanených) domov Nitrianskej župy z roku 1598 zachytáva v meste celkom 200 domov, z čoho je jasné, že demografické pomery v meste sa oproti stredoveku príliš nezmenili.²²

Etnické pomery v Novom Meste vo včasnom a vrcholnom stredoveku bližšie nepoznáme. Zo zachovaných miestnych a chotárných názvov však možno usudzovať, že išlo o sídelnú jednotku, v ktorej takmer absolútne prevažovalo slovenské obyvateľstvo. Exaktnejšie sa tento fenomén dá skúmať až v neskorom stredoveku vďaka zachovaným menám mešťanov. Kompletne zachované menovité zloženie mestskej rady z roku 1436 jednoznačne svedčí o tom, že správu mesta mali v rukách Slováci (por. časť Správa mesta). Prvý veľký súbor mien mešťanov (viac ako 80) pochádza asi z roku 1500.²³ Neslovenské z tohto počtu sú iba tri mená. Z toho dve by sa mohli identifikovať ako maďarské (Matej Maďaráš a Martin Sekel – Sikul?) a zrejme nemeckého pôvodu bol Martin, syn Hansa. Etnické pomery v meste sa nezmenili ani v priebehu ďalšieho štvrtstoročia. V urbári z roku 1522 dominujú rýdzo slovenské mená s výnimkou dvoch. Ide o Ladislava Bornemissu a Martina Bugára, ktorí boli maďarského pôvodu. Nepatrili však k starousadlíkom, ale do Nového Mesta sa prisťahovali ako služobníci Bánfiovcov.²⁴

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Nové Mesto sa vďaka výhodnej polohe na diaľkových komunikáciách a trhovým výsadám transformovalo z vidieckeho sídla na mestiečko a v neskorom stredoveku na remeselnícko-obchodné mesto aj napriek tomu, že mestskými právami disponoval aj blízky Beckov a vzdialenejší Trenčín.

Remeselná činnosť

mala v tejto lokalite vhodné zázemie vďaka pondelňajšiemu týždennému trhu, kde mohli miestni remeselníci svoje výrobky výhodne predávať. Okrem bežných remesiel napojených na stredoveké pôdohospodárstvo, ako boli mäsiari, mlynári, kováči a hrnčiari, sa v Novom Meste postupne usadzovali aj **súkenníci**, **krajčíri**, ševci (obuvníci), **kožušníci**, **debnári** a ďalší. Koncom stredoveku (roku 1522) počet remeselníkov rovnakého zamerania narastal, čím sa vytvárali predpoklady pre vznik cechov. Konkrétne doklady na cechovú organizáciu sú však až z ranného novoveku.

Obchodné aktivity

V trhovej osade pri brode cez Váh sa zrejme najneskôr od 12. storočia konávali pravidelné pondelňajšie týždenné trhy. Keďže v Novom Meste pravdepodobne od 30. rokov 14. storočia fungovala aj **tridsiatková stanica** a ešte **staršia mýtnica** (por. kap. 2 Poloha mesta, napojenie na cestnú sieť), existovali tu priaznivé podmienky pre obchodné aktivity. Novomešťania sa okrem obchodovania v mieste svojho bydliska pravdepodobne venovali aj diaľkovému obchodu zameranému predovšetkým na blízku Moravu. Obchodné aktivity v meste vzrástli v prvej polovici 15. storočia, keď kráľ Žigmund na základe žiadosti svojho verného stúpenca vojvodu Štibora udelil Novému Mestu právo vydržiavať **svätoprokopský výročný trh** (9. júla) a ďalší začiatkom veľkého pôstu (por. základné privilégiá).

Vinohradníctvo

Patrilo minimálne od 14. storočia k významným hospodárskym aktivitám mešťanov Nového Mesta. Na pahorkatine v západnej časti chotára sa v období priaznivej klimatickej periódy zakladali vinohrady, ktoré boli plnoprávnym vlastníctvom vinohradníkov. O kvalite novomestského vinohradníctva svedčí údaj z roku 1377, z ktorého sa dozvedáme, že časť tunajších viníc patrila aj okolitým zemanom.²⁵ Tak ako aj v iných mestách juhozápadného Slovenska sa novomestskí vinohradníci riadili viničným právom mesta Trnavy.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

V prostredí Nového Mesta mala samospráva pomerne dlhú a zložitú genézu. Jej zárodky môžeme sledovať už pred rokom 1263, keď tunajšia stará osada ako „*villa regia*“ disponovala určitými zaužívanými výsadami. K nim patrilo napríklad to, že v prípade obvinenia z krádeže, či vo veci odvádzania cirkevného desiatku, ako aj v záležitostiach spojených s výmenou peňazí nepodliehali nikomu inému, iba vlastnému vilikovi (starostovi) obce. Pri väčších kauzách sa mohli odvolávať priamo pred kráľovský súd. Ani po zmene vlastníka Nového Mesta nedošlo k zmene privilegovaného postavenia obyvateľov. Naopak, Panonhalmské opátstvo ako jedna z najvýznamnejších cirkevných inštitúcií v Uhorsku dosiahlo, že obyvateľstvo usadené na jeho majetkoch sa tešilo mnohým výsadám a exempciám. Roku 1266 kráľ nariadil všetkým kráľovským županom (na území Slovenska to týkalo župana nitrianskeho a bratislavského), aby rešpektovali výsadu opátstva, podľa ktorej poddaní kláštora podliehajú iba kráľovskému súdu, resp. sudcovi ustanovenému panonhalmským opátom.²⁶ Koncom októbra 1269 udelil Belo IV. kláštora a jeho kondicionárom (ľuďom vykonávajúcim pre kláštor presne špecifikované služobnosti) výsadu, podľa ktorej vyberači rôznych dávok, ták a kolekty (kráľovských daní) mohli v budúcnosti žiadať od spomínaných kláštorňých kondicionárov zaplatenie predpísanej dane iba v polovičnej výške či už v peniazoch alebo naturáliách.²⁷ V prvej tretine 15. storočia už spravovala mesto 12-členná mestská rada na čele s richtárom.²⁸ Ďalší doklad o zložení mestskej rady pochádza z roku 1522. Z neho sa dozvedáme, že členom mestskej rady bol aj mestský notár a rovnako aj mestský kapitán.²⁹

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje.

Mestská kancelária

Jej existenciu predpokladáme až na konci prvej tretiny 15. storočia. Prvá zmienka o listine vyhotovenej a pečatenej mestskou radou Nového Mesta pochádza až z roku 1436.³⁰

Notár

O stálej funkcii notára v meste možno uvažovať až v závere 15. a začiatkom 16. storočia. Je celkom možné, že dovtedy túto agendu vykonával notár beckovského hradného panstva. Roku 1522 bol mestským notárom Václav Litteratus, ktorý bol súčasne aj členom mestskej rady.³¹

Mestské knihy

O ich vedení niet žiadnych údajov.

Mestská pečať

Najstaršia zachovaná mestská pečať pochádza z prvej tretiny 15. storočia z čias Štiborovcov. Znakom mesta sa stala patrónka farského kostola Panna Mária. Je vyrytá v strede pečatného poľa s gloriolou okolo hlavy. Oboma rukami drží na ľavej strane Jezuliatko tiež s gloriolou. Po pravej strane Madony je široko naklonený uhorský štátny znak. Spoznať ho je na žrdi pripevnená zástava. Po ľavej strane Madony je kostol s vysokou vežou. Na kruhopic je gotickou minuskulou vyryté: + *SIGILLUM NOSTRAE CIVITATIS NOWAE*. Začiatkom 16. storočia vzniklo nové menšie pečatidlo, ktoré je až na malé detaily zhodné s väčšou mestskou pečaťou.³²

Mestský archív sa nezachoval.

Richtári mesta do roku 1526

1436 Duchoň, zvaný Pučtových,³³ cca 1500 Juraj Gróf, zároveň sa spomína aj bývalý richtár Matej,³⁴ 1522 Martin Brlož.³⁵

10. OSOBNOSTI MESTA

Lukáš z Nového Mesta

Tunajší rodák Lukáš študoval zrejme na Pražskej univerzite, keď začala husitská revolúcia. Lukáš sa stal verným stúpencom husitizmu a pôsobil ako táborský husitský kňaz v Písku. Keď sa roku 1424 pokúšal spolu so svojim žiakom Pavlom prejsť do rodného Nového Mesta, pri Helfenburku ho zajali a upálili v Krumlove.³⁶

Štiborovci

Patrili k najvýznamnejším predstaviteľom uhorskej aristokracie na prelome 14. a 15. storočia. Na juhozápadnom Slovensku sa vďaka štedrosti kráľa Žigmunda stali najvýznamnejšími pozemkovými vlastníkami. Aj keď ich sídlom bol hrad Beckov, k Novému Mestu mali Štibor starší a Štibor mladší blízky vzťah. Novomestskú prepozitúru Štiborovci založili vlastne ako „pohrebný kláštor“, v ktorom mali augustiniánski kanonici slúžiť večné omše za spásu ich duší. Z neznámych dôvodov tu však ani jeden z nich nebol pochovaný.

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 15 študentov.³⁷

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Cirkevno-správne Nové Mesto v stredoveku patrilo do Nitrianskeho arcidiakonátu a tvorilo súčasť Ostrihomskej arcidiecézy. V trhovej osade bol najneskôr v 12. storočí postavený farský kostol blahoslavenej Panny Márie, ktorý sa stal farským kostolom. Pisomne je však doložený až v rokoch 1332 – 1337.³⁸ V priebehu 14. storočia lokalita nadobudla charakter mestečka a počet obyvateľov vzrástol, preto starý románsky kostolík už z kapacitných dôvodov nevyhovoval. Situáciu vyriešil zemepán Nového Mesta vojvoda Štibor. Koncom roku 1413 sa rozhodol založiť resp. povýšiť tunajšiu faru na **augustiniánsky kláštor** (prepoštvstvo), v ktorom mali žiť rádoví kanonici. Zároveň mal kláštor slúžiť ako pohrebné miesto pre Štibora a jeho dedičov. Okrem pôvodných farských majetkov (napr. farského mlyna) daroval novozaloženému kláštora zo svojich majetkov aj dve blízke dediny Pobodim a Bašovce. Za prvého prepošta ustanovil Petra a počet kanonikov v kláštore určil na dvanásť. Svoj zámer si Štibor nechal odobriť kráľom Žigmundom a rovnako aj ostrihomským arcibiskupom Jánom z Kaniže.³⁹ Týmto aktom fara v Novom Meste zanikla a posledný farár Gabriel prešiel do Čachtíc. Dušpastierske povinnosti odvtedy vykonávali augustiniánski kanonici.

Prestavbu kostola dokončil začiatkom 20. rokov 15. storočia Štibor mladší. Rovnako ako jeho otec, aj on mal blízky vzťah k novomestskému prepoštvstvu. Vo svojom testamente spísanom roku 1431 nezabudol ani na augustiniánsky kláštor. Jeho majetky rozhojnil

o dedinu Andovce z hradného panstva Šurany. Kláštora mal pripadnúť aj výnos z predaja jeho kamenného domu v Budíne s podmienkou, že kanonici budú slúžiť tzv. večnú zádušnú omšu za donátora. Štibor okrem kódexov pre knižnicu daroval kláštora celú tretinu zo všetkých drahocenností, ktoré zhromaždil jeho otec a on. Išlo o monštrancie, votívne obrazy, kríže ozdobené zlatými retiazkami a drahými kameňmi a samozrejme aj bohato ozdobené bohoslužobné rúcha. V prípade nebezpečenstva mali byť cennosti prevezené do úschovy na hrad v Beckove.⁴⁰ K tomu zrejme aj došlo, pretože okolo Nového Mesta v tomto období často prechádzali husitské vojská vracajúce sa na Moravu.

Opevnenie Nového Mesta nebolo zrejme dostatočné, aby ochránilo tunajšiu prepozitúru. V bližšie nešpecifikovanom čase novopostavený kláštorňý kostol prepadli, vyrabovali a podpálili „moravskí búrliváci“. Augustiniánski mnísi na čele s prepoštom Martinom sa našťastie zachránili (zrejme na beckovskom hrade). Keďže sa obávali ďalších možných útokov, v priebehu roka 1448 sa prepošt Martin podporovaný zemepánom a patrónom kláštora Pavlom Bánfím rozhodol pre náročnú cestu do Ríma, aby požiadal pápeža Mikuláša V. o preloženie kláštora do lepšie opevneného Beckova. Pápež svojou bulou vydanou 3. 1. 1449 odsúhlasil zámer prepošta Martina, pretože Nové Mesto nebolo opevnené kamenným múrom (Nova Civitas non murata) ale zato Beckov bol dobre opevnený a chránený kamennými hradbami (oppidum de Bolondocz bene munitum et muratum). Augustiniáni mali v Beckove zaujať farský kostol sv. Štefana a tunajší správca fary mal prejsť do Nového Mesta.⁴¹ Augustiniánski kanonici sa na základe pápežovho povolenia mohli presťahovať do bezpečnejšieho Beckova. Nedá sa však s istotou povedať, či tak skutočne aj učinili.

Bezpečnostné pomery sa príliš nezlepšili ani v 60. rokoch 15. storočia. Prítomnosť silnej bratríckej posádky vo Veľkých Kostoľanoch destabilizovala široké okolie. S veľkou pravdepodobnosťou práve jej príslušníci v bližšie neznámom čase (zrejme roku 1466) prepadli aj Nové Mesto, pričom sa sústredili hlavne na tamojšiu prepozitúru a dôkladne celý kláštor vyplienili. Rehoľníci sa možno ešte predtým zachránili útekou na bezpečnejšie miesto, prípadne niektorí z nich možno prišli aj o život. Je však isté, že celý objekt kláštora zostal až do roku 1514 prakticky opustený.⁴²

V januári 1514 sa dvaja kňazi Matej a Martin rozhodli obnoviť fungovanie prepozitúry. Ostrihomskeho arcibiskupa Tomáša Bakóca informovali, že v predchádzajúcich nepokojných časoch boli budovy prepoštstva spustošené a stali sa neobývateľné. Rovnako aj dôchodky kláštora boli poutrácané. Kvôli chudobe potom prepošt i kanonici toto miesto opustili. Spomínaní kňazi Matej a Martin žiadali udeliť prepoštstvo so všetkými jeho majetkami a dôchodkami do svojej správy s tým, že sa pokúsia s pomocou ďalších verných kresťanov obnoviť činnosť prepoštstva a kláštora tak, aby mohli slúžiť svojmu pôvodnému účelu. Kardinál Tomáš Bakóc iniciatívu privítal a zveril im do doživotnej správy spomínaný kláštor a k nemu pripojený farský kostol. Zároveň sa obrátil na dekana hlohoveckého Hieronyma a dekana čachtického Ondreja, aby prešetrili všetky okolnosti, za ktorých došlo k spustnutiu kláštora (prepozitúry) a farského kostola a postarali sa o obnovu a riadny chod oboch inštitúcií. Rovnako sa mali postarať o čo najrýchlejšie navrátenie všetkých majetkov a dôchodkov, ktoré k prepozitúre a farskému kostolu patrili.⁴³ Zdá sa, že kňaz Matej vyvinul veľké úsilie, aby oživil činnosť augustiniánskej prepozitúry v meste. Prizval si na pomoc aj Ambróza, prepošta z Roudnice nad Labem, a spoločne sa im podarilo získať prvých kanonikov. To samozrejme nebolo možné bez získania majetkovej podstaty kláštora a farského kostola. Preto prepošt Ambróz a kňaz Matej 10. 1. 1515 požiadali kráľa Vladislava II. o potvrdenie majetkovej držby prepozitúry (troch dedín na území Nitrianskej župy: Bašoviec, Pobeďima a Andoviec), ako aj o potvrdenie oslobodenia poddaných bývajúcich v spomínaných dedinách od platenia kráľovských daní na základe privilégii udelených kráľmi Albrechtom Habsburským a Ladislavom Pohrobkom. Kráľ Vladislav II. samozrejme prednesenej žiadosti vyhovel, čím umožnil konsolidáciu duchovného života v meste.⁴⁴ V tejto záležitosti však prekvapuje pasivita zemepánov Bánfiovcov, a to najmä preto, lebo ich rod bol svetským patrónom prepozitúry.

- 1 SÖRÖS, A Pannonhalmi II, s. 321 – 23, č. 57. V staršej literatúre sa za najstaršie písomné doloženie Nového Mesta pokladalo domnelé privilégium Bela IV. z roku 1253. Diplomatická kritika však jednoznačne preukázala, že ide o vymyslené novoveké falzum. Por. CDSI II, s. 298, č. 426.
- 2 Ďalšie údaje uvádza GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 480 – 481.
- 3 SÖRÖS, A Pannonhalmi II, s. 322 – 323, č. 57; MOL DL 751; RDSI II, č. 652; MVS I, num. 615; MOL DL 6471; REVICZKY, A boldogságos s. 161; MOL DL 44649; REVICZKY, A boldogságos s. 197; MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 51 – 56.
- 4 VARSÍK, Slovenské listy s. 116.
- 5 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 215.
- 6 SÖRÖS, A Pannonhalmi II, s. 321 – 323, č. 57.
- 7 LEHOTSKÁ, Inventár, č. 2977.
- 8 MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 51 – 56.
- 9 SÖRÖS, A Pannonhalmi II, s. 321 – 323, č. 57.
- 10 BIALEKOVÁ, Pramene I/2, s. 398 – 390.
- 11 Pôvodné privilégium kráľa Žigmunda sa nezachovalo. Jeho vznik možno reálne datovať do posledných rokov jeho vlády. Existuje oprávnené podozrenie, že s textom privilégia sa manipulovalo. Neprimerane postaveniu mesta pôsobí najmä právo meča. MOL, libri regii, tomus 2, pag. 380 – 381.
- 12 REVICZKY, A boldogságos, s. 183 – 184, č. 22. Rovnako aj DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 305. Ani jeden z autorov však podrobnejšie Štiborovu listinu nerozoberá. Bližšie sa v nej totiž špecifikuje, kde má budúci kláštorň mlyn stáť. Malo to byť poniže mesta na niektorom z potokov vlievajúcich sa tu do Váhu na mieste, ktoré sa nazýva Vážina (*Wážina*), kde sú staršie mestské mlyny a spoločné pasienky, ľudovo zvané *Lazy* (*pascua communia vulgo Lazy vocata*). Nikto v budúcnosti nemal mať právo postaviť nad či pod kláštorňým mlynom ďalší mlyn či pílu na vodný pohon (*pilam scaminum*).
- 13 MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 54.
- 14 CDAC XII, s. 40 – 43, č. 39.
- 15 MOL DL 854.
- 16 SÖRÖS, A Pannonhalmi II, s. 605 – 606, č. 235 – 237.
- 17 RDSI II, s. 308, č. 684.
- 18 MOL DL 6471.
- 19 REVICZKY, A boldogságos, s. 195.
- 20 SNA, SBRA, Lad. 166, fasc. 78, nr. 34.
- 21 PDSS VI, s. 53.
- 22 MOL, archív Uhorskej komory, portálne súpisy Nitrianskej župy, súpisy domov z roku 1598.
- 23 SNA, SBRA, Lad. 166, fasc. 78, nr. 34.
- 24 MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 51 – 56.
- 25 MOL DL 6471.
- 26 SÖRÖS, A Pannonhalmi II, s. 330, č. 63.
- 27 Tamže, s. 332 – 333, č. 67.
- 28 REVICZKY, A boldogságos s. 189, č. 27.
- 29 MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 51.
- 30 Išlo o splnomočníujúcu listinu pri právnom pokonaní pred Nitrianskou kapitulou. Porovnaj s predchádzajúcu pozn.
- 31 MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 51.
- 32 NOVÁK, Pečate II, s. 51 – 52.
- 33 REVICZKY, A boldogságos s. 189, č. 27.
- 34 SNA, SBRA, Lad. 166, fasc. 78, nr. 34.
- 35 MARSINA – KUŠÍK, Urbáre I, s. 51.
- 36 VARSÍK, Husitské s. 164.
- 37 Viedenská univerzita 7 osôb, Krakovská univerzita 7 osôb, Pražská univerzita 1 osoba. TŮSKÉS, Magyarországi čč. 2502, 2599, 2884, 4298, 5182, 6024, 7197; Metryka Uniwersytetu II, s. 523. Metryka czyli album, s. 531. Nedá sa vylúčiť, že niektorí študenti mohli pochádzať aj z Nového Mesta pod Šiatrom alebo Novej Jelky (dnes časť obce Jelka). Predpokladá sa, že študentom Pražskej univerzity bol aj husitský kňaz Lukáš z Nového Mesta. VARSÍK, Husitské s. 164.
- 38 MVS I, num. 615.
- 39 ZsO IV, s. 372, č. 1578 a s. 410, č. 1768.
- 40 DVOŘÁKOVÁ, Rytier s. 323.
- 41 Archív Rímskokatolíckeho farského úradu v Novom Meste nad Váhom. REVICZKY, A boldogságos s. 193 – 196, č. 30.
- 42 Tamže. Autor sa však pri svojom tvrdení neodvoláva na žiaden konkrétny prameň.
- 43 Tamže, s. 199 – 204, č. 34.
- 44 Tamže, s. 204 – 206, č. 35.

NOVÉ MESTO NAD VÁHOM

germ. Neustadt an der Wag, hung. Váhújhely

1. Name

Earliest mention: 1263 *Vyhel, que Alio nomine Villa nuncupatur regia*

Other names and variants:

Latin sources: 1264 *possessio Vyhel, terra Vyhel*, 1271 *possessio Vyhel cum pertinenciis Debrete, Lybo, Potworich et Zerdahel*, 1321 *villa Wyhel, que alio nomine Regia villa nuncupatur*, 1332-1337 *Johannes de Viel, et erat pauper heremita*, 1377 *civitas Wyhel*, 1398 *Wyhel alias Nowa civitas*, 1452 *Wyhel Pauli bani*, 1454 *Ujhely aliter Nova civitas*, 1522 *Nova civitas*.

Czech and Slovak sources: 1516 *foyth a radda Miesta Noweho*

Etymology: The name is of Slovak origin, meaning “New Town”.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trenčín Region, Nové Mesto nad Váhom district; in the Middle Ages the town was located in the territory of Nitra Comitatus (medieval county)

Medieval road connection, toll collection places: Nové Mesto was founded at the crossroads of so called Považská road passing from Trnava towards Trenčín and another long-distance road leading from Moravia towards Beckov and Trenčín. Near the town was a busy ford crossing over the river Váh. Toll station was established in the town probably as early as the 12th century and thirtieth tax station in 1336.

Boundaries: The boundaries of the town were delineated on the occasion of donation of Nové Mesto to Pannonhalma monastery in 1263.

3. Earliest settlement

Great Moravian settlements and post Great Moravian settlements are represented by findings from the 9th-11th centuries.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type the town: until 1263 *Villa regia*, town privileges received from Sigismund in 1434-1437, however, until the end of the Middle Ages still a landlord town

Basic privilege:

- burghers and townsmen may plant vineyards within boundaries of the town and cultivate fields called “kopicnicze” without paying any fees
- burghers are exempt from all duties at any castle
- right to cut wood and to fish in the river Váh within 2 miles from the town
- townsmen are allowed to annually elect their mayor (*iudex*) and jurors
- town allowed to hold two annual fairs

Town law: Nové Mesto abided by the town law of Trnava

5. Building development and topography of the town

A dense area of burghers' houses emerged around the regular square. An old single-aisle Romanesque church was rebuilt in Gothic style in the early 15th century. In the early 1430s the town was fortified with ramparts and wooden palisade. The town had its hospital and bath house, though no evidences of those facilities from the Middle Ages have been preserved. A school in an abandoned burgher's house is mentioned in 1522.

6. Significant events (chronology)

before the mid-13th century – “*villa regia*” together with the parish church of the Blessed Virgin Mary becomes the property of Queen Mary

1263 – Béla IV with consent of Queen Mary donates Nové Mesto along with 4 villages to Benedictine Abbey on Pannonian Hill

turn of the 13th and 14 century – Matthew Csák of Trenčín adjoins Nové Mesto to his Beckov Castle

August 1321 – Charles Robert after capturing Trenčín seizes all Csák's possessions in Považie region for himself; Nové Mesto remains a part of the castle estate Beckov

1377 – Nové Mesto first mentioned as a town (*civitas Wyhel*)

1430-1431 – at the behest of Štibor Jr., Nové Mesto builds ramparts and palisades against the Hussites

1447-1448 – Nové Mesto attacked and looted by groups of roaming mercenaries (*bratřici*)

7. Demographic development

Nové Mesto belonged to populous settlements of Nitra Comitatus as early as the 13th century. The first relevant indication of its size comes from 1452. Slovak population became majority in the town in the 14th century.

8. Economic activity

Crafts: Besides common medieval crafts (butchers, millers, blacksmiths and potters), cloth makers, tailors, shoemakers, furriers, coopers and others gradually settled in the town.

Trade: Weekly markets were held on Monday since the 12th century. Sigismund granted Nové Mesto the right to hold two annual fairs.

9. Administration

Municipality: in the early 15th the town was headed by mayor and town council of 12 members

Town chancery: first charter issued and sealed by the City Council dates to 1436

Notary: Václav Litteratus in 1522

Seal: the oldest preserved town seal originated in the early 15th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Luke of Nové Mesto – studied at Prague University, where he became a staunch supporter of Hussitism and served as a Hussite priest in Písek; in 1424 he tried to return to his hometown, but was captured and burned to death

The Štibors family – belonged to the most important noble families in Hungary at the turn of the 14th and 15th century

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 15

11. Church History

Nové Mesto belonged to Archdiocese of Esztergom. Parish Church of the Blessed Virgin Mary was built in the 12th century at the latest, documented in 1332-1337. In 1413 Štibor of Štiborice upgraded local parish to Augustinian monastery. During the Hussite wars the monastery was repeatedly looted and entire building remained abandoned until 1514.

Vladimír Rábik

PARTIZÁNSKA ĽUPČA¹

nem. Deutschliptsch, maď. Németlipcse

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

V roku 1252 Belo IV. daroval klášturu premonštrátov zo Znievskeho Podhradia v Turci okrem iných majetkov aj dedinu Sliache, pri metácii ktorej sa uvádza aj akýsi vrch smerujúci k Nemeckej Ľupči (*versus Lypchem*).²

Ďalšie názvy a varianty³

Latinské pramene

1270 *villa Lypche*, 1281 *villa Lypche*, 1291 *Lipche*, 1318 *Lypche*, 1340 *Lypche / Lypce*, 1361 *civitas Lumpche*, 1364 *Lypcza*, 1391 *Lipche*, 1397 *Lipche Teutonicali*, 1470 *Lypche Thewtunicalis*, 1471 *Lypcz Thewtunicalis*, 1471 *Lypche Theutonicalis*, 1491 *opidum Lypche*, 1506 *opidum Llupczense / Llupcz Thewtunicalis / Lipcze Dewtunicalis*, 1508 *Lipcz Tewtonicalis*, 1525 *Lypche*.⁴

Nemecké pramene

1401/1568 *Teutschen Lypcz*.⁵

Slovenské (české) pramene

Nie sú známe, no v latinskej listine Spišskej kapituly z roku 1473 vystupuje vo foneticky slovenskej podobe *Lwpsche*.⁶

Etymológia názvu

Názov je pôvodný a korení v slovanskom osobnom mene s kmeňovým základom Lub,⁷ čo dokladá pôvodnosť a starobylosť sídliskového priestoru. Tvar *Lipche / Lypche (Lipcse)* je už pomaďarčený názov zavedený uhorskou kráľovskou kancelárskou praxou, ale aj ten sa v písomnostiach poslovenčoval do podoby *Lipcza* (1364). Pôvodný a živý tvar je doložený k rokom 1361 (*Lumpche*), 1473 (*Lwpsche*) a 1508 (*Llupczense*). Názov sa pôvodne vzťahoval na potok, pri ktorom vzniklo slovanské sídlisko.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Žilinský, okres Liptovský Mikuláš, geografická poloha 49° 06' severnej zemepisnej šírky, 19° 43' východnej zemepisnej dĺžky, rozloha chotára 10982 ha.

Mesto leží na nive v asymetrickej doline potoka Ľupčianka pod severnými úpäťami Nízkyh Tatier, 15 km východne od Ružomberka a 20 km západne od Liptovského Mikuláša v nadmorskej výške 560 m n. m.

Mesto vzniklo a po celý stredovek aj novovek sa nachádzalo v západnej časti Liptovskej župy, ktorá sa v 20. rokoch 14. storočia administratívne vyčlenila zo Zvolenskej župy.⁸

Geologické podmienky

Chotár obce bol už v stredoveku geograficky i z hľadiska geologickej skladby pôdy zložitým terénom, jeho nadmorská výška oscilovala v rozmedzí 512 až 1950 m n. m. V severnej časti chotára dominujú terasovité svahy s pôvodom v tretohorných pieskovočoch a ílovcach. Väčšina však sa rozprestiera na hlavnom chrbte Nízkyh Tatier so žulovitým podložíom. Pôdny fond tvoria prevažne hnedé lesné a ilimerizované pôdy. Táto geologická skladba výrazne ovplyvnila aj motiváciu dosídlenia staršieho sídliska v 13. storočí nemeckým obyvateľstvom s baníckou orientáciou.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Základným spojením v smere východ západ bola významná krajinská cesta spájajúca Košice so Sliezsokom a Čechami, v Liptove vedúca horným Považím, na ktorú bolo Ľupčianske sídlisko primárne komunikačne naviazané. Cesta (*magna via*) sa spomína už v roku 1326 pri ohraničení čiastky zeme v Sliachoch, ktorú magister Donč daroval tunajšiemu novopostavenému kostolu a jeho správcom.⁹ V inom doklade z roku 1340 sa označuje ako verejná cesta (*iuxta viam publicam*).¹⁰ V roku 1364 stanovil Ludovít I. na tejto krajinskej komunikácii mýtnu poplatky a nariadil obchodníkom, aby na území Liptovskej župy platili len jedno mýto vo výške štyroch denárov od plne naloženého voza, nazývaného masa.¹¹ Mýtné miesta na území Liptovskej župy boli v Dovalove (Hybiach), Sielnici a v Ružomberku, v 15. storočí aj v Liptovskom Mikuláši.¹² V roku 1270 kráľ Štefan V. oslobodil Ľupčianskych hostí od platenia mýta na území celej Zvolenskej župy (*per totum comitatum de Solio*). Text listiny je práve v tejto časti interpolovaný, keď sa pôvodné oslobodenie na území Zvolenskej župy (vrátane Turca, Oravy a Zvolenskej kotliny) nahradilo výrazom, podľa ktorého sa oslobodenie malo vzťahovať na celé územie kráľovstva.¹³ Pôvodnú mýtnu imunitu v roku 1419 rozšíril na územie celého Uhorského kráľovstva kráľ Zigmund Luxemburský.¹⁴ Podľa mandátu kráľa Mateja I. z 9. 2. 1473 boli mýtné slobody Ľupčanov porušované na mýtniciach v Liptovskom Mikuláši, Sučanoch, na Spiši v Markušovciach, na Bojníckom panstve, ale aj v Oslanoch a Ostrihome.¹⁵

Chotár

Vyznačenie chotárných hraníc poznáme zo sfalšovanej listiny, hlásiacej sa do roku 1263, ktorá vznikla niekedy pred rokom 1434. V tomto znení ju potvrdil aj kráľ Zigmund Luxemburský. Hodnoverne však sú tieto hranice zaznamenané už v roku 1274. Hranice tvorili na východe Malatínsky potok, na juhu zasahovali do Ľupčianskej doliny, na západe hraničili s chotármi dedín Sliache a Lisková, na severe siahali po Váh a proti prúdu až po ústie Malatínskeho potoka. Z popisu chotára vyplýva jeho výrazná členitosť a bohatý lesný porast.¹⁶ V roku 1381 a 1390 prebiehal spor o bližšie nešpecifikovaná spornú čiastku zeme na spoločných hraniciach Ľupčianskych

hostí a chotára Lubele.¹⁷ V roku 1434 potvrdil Žigmund Luxemburský Lupčanom právo na užívanie všetkých vôd, lúk, lesov a oráčín v „starých a pravých“ hraniciach mestečka, bližšie sa však nešpecifikujú.¹⁸

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Zo sídelného areálu Nemeckej Lupče sú archeologicky zastúpené už eneolitické kultúry, stredná a mladšia doba bronzová. Ďalšie nálezy reprezentujú až slovenské osídlenie; v polohe Hradisko (Šibenice) boli odkryté valy a nájdené stopy osídlenia z 12. až 13. storočia a južne od tohto hradiska asi vo vzdialenosti 1 km od starého kostola vo Liptovskom Michale sa našlo sídlisko rámcovo datované do 10. až 12. storočia.¹⁹ Možno predpokladať, že práve táto archeologická lokalita je pôvodným lupčianskym sídliskom, ktoré po dosídlení nemeckým obyvateľstvom sa cirkevno-správne osamostatnilo výstavbou nového kostola (1263), pričom došlo aj k posunu lokality.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, pôvodne nazývané *civitas*, neskôr od 15. storočia *oppidum* (konkrétne zmienky pozri kap. Názov mesta). Takéto právne postavenie mesta zdôraznil v roku 1391 aj lupčiansky richtár Ján v spore so zemanmi z Malatín, ktorí sa dožadovali svojich zbehnutých poddaných do Nemeckej Lupče. Richtár Ján vtedy ich požiadavku odmietol s tým, že Nemecká Lupča je slobodným mestom (*Lypche ... liberam fore civitatem*).²⁰ V roku 1508 však už vystupuje ako poddanský majetok (*villa*) hradu Liptovský Hrádok, ktorý kráľ Vladislav II. daroval Ladislavovi z Kamenice.²¹

Základné privilégium

Pôvodné privilégium sa nezachovalo, jeho pôvodcom bol kráľ Belo IV. (1235 – 1270).

Z obsahu bezpečne poznáme iba právo na rybolov v rieke Revúcej.²² Z toho vyplýva aj vymedzenie lupčianskeho chotára a určenie administratívnej podoby sídliska (voľba richtára a rozsah jeho súdnej právomoci). Podľa výsadnej listiny Štefana V. z roku 1270 už predtým Lupčania mali aj právo na slobodný trh.²³ Vo výsadnej listine Žigmunda Luxemburského z roku 1419 pri potvrdení mýtnych slobôd panovník uvádza, že takéto právo pôvodne uložil už aj kráľ Belo IV.²⁴ Aké ďalšie výsady obsahovalo, je predmetom historickej diskusie. Toto Belovo privilégium bolo údajne vydané v roku 1263, no jeho známe zachovanie je sfaľšované.²⁵ 9. 4. 1263 však obyvatelia Lupče skutočne dostali od ostrihomského arcibiskupa Filipa isté výsady v cirkevno-správnej oblasti, a to na výslovnú žiadosť kráľa Bela IV. Podľa tejto privilegiálnej listiny si Lupčania smeli vystavať vlastný farský kostol, čím sa osamostatnili na farnosti v Liptovskom Michale, a to so slobodnými desiatkami podľa vzorov farských kostolov v Krupine a Banskej Štiavnici. Tunajší farár bol oslobodený spod právomoci hontianskeho archidiacona, ostrihomskému arcibiskupovi mal za to platiť od každých päťdesiat domácností jednu hrivnu striebra.²⁶

Hodnoverne zachované je až privilégium Štefana V. z 24. 6. 1270 s výsadami:²⁷

- voľba richtára s plnou súdnou mocou, schvalovaného v úrade panovníkom,
- oslobodenie od povinnosti poskytovať pohostenie šľachte a úradníkom a najmä liptovskému kastelánovi;
- právo na rybolov v rieke Revúca, podľa povolenia udeleného ešte kráľom Belom IV.;
- vyhľadávať a ťažiť zlato, striebro a meď;
- mýtné slobody na území Zvolenskej župy;
- slobodný trh, tak ako ho držali už predtým;
- na sv. Martina (11. 11.) boli povinní platiť terragium (pozemkovú daň) vo výške jednej vážky zlata (*pondus*, cca 5 gr.) za každú domácnosť.

Dňa 9. 9. 1434 Žigmund Luxemburský na základe Lupčanmi poskytnutej informácie o zhorení pôvodných privilegiálnych listín, vydal nové hlavné privilégium,²⁸ ktorého obsahom bolo:

- voľba farára s povinnosťou jeho schválenia ostrihomským arcibiskupom;
- voľba richtára a prisažných (*consules*) s právom súdiť všetky spory;
- slobodne užívať lúky, poľnosti, vodstva a rybolov v chotári;
- všetky súdne spory, nech by sa stali kdekoľvek, sa mali predniesť na rozsúdenie len richtárovi mesta, nik iný ich nesmel súdiť alebo ich zadržovať;
- právo výročného trhu na sviatky sv. Stanislava (8. 5.) a desatisíc vojakov a mučeníkov (22. 6.);
- bez súhlasu mešťanov sa nik nesmel dožadovať pobytu v meste;
- právo na slobodné prísťahovanie do mesta pre poddaných zo šľachtických majetkov, ak získali zákonné povolenie.

Konfirmácie základného privilégia:

- 1274 Kráľ Ladislav IV. potvrdzuje privilégium Štefana V. z 24. 6. 1270. Súčasne opisuje aj hranice lupčianskeho chotára podľa toho, ako ich vyznačil premonštrátsky konvent v Šahách.²⁹
- 12. 11. 1291 kráľ Ondrej III. potvrdzuje privilégium Štefana V. z 24. 6. 1270.³⁰
- 11. 11. 1340 kráľ Karol I. potvrdzuje privilégium Ladislava IV. z roku 1274 so znením privilégia Štefana V. z 24. 6. 1270.³¹
- 19. 6. 1397 kráľ Žigmund Luxemburský potvrdzuje privilégium Ladislava IV. z roku 1274 so znením privilégia Štefana V. z 24. 6. 1270.³²

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 9. 4. 1263 ostrihomský arcibiskup Filip povoľuje výstavbu nového kostola a udeľuje mu farské práva podľa vzoru farností v Krupine a Banskej Štiavnici.³³
- 1281 ostrihomský arcibiskup Vladimír potvrdzuje privilégium arcibiskupa Filipa z 9. 4. 1263.³⁴
- 26. 4. 1283 ostrihomský arcibiskup Vladimír potvrdzuje privilégium arcibiskupa Filipa zo 9. 4. 1263.³⁵
- 8. 11. 1324 ostrihomský arcibiskup Boleslav potvrdzuje privilégium arcibiskupa Vladimíra z 26. 4. 1283 so znením listiny arcibiskupa Filipa zo 9. 4. 1263.³⁶

- 10. 11.1324 ostrihomský arcibiskup Boleslav potvrdzuje privilégium arcibiskupa Vladimíra z roku 1281 so znením listiny arcibiskupa Filipa zo 9. 4. 1263.³⁷
- 15. 6. 1356 ostrihomský arcibiskup Mikuláš potvrdzuje privilégium arcibiskupa Boleslava z 8. 11. 1324 so znením listín arcibiskupov Vladimíra zo 26. 4. 1283 a Filipa z 9. 4. 1263.³⁸
- 26. 4. 1364 ostrihomský arcibiskup Tomáš potvrdzuje privilégium arcibiskupa Mikuláša z 15. 6. 1356 so znením listín arcibiskupov Boleslava z 8. 11.1324, Vladimíra 26. 4. 1283 a Filipa z 9. 4. 1263.³⁹
- 11. 4. 1419 kráľ Žigmund Luxemburský na základe privilegialných listín Ľupčanov potvrdzuje im mýtnu a tridsiatkové slobody na území celého Uhorského kráľovstva.⁴⁰
- 14. 2. 1438 kráľ Albrecht potvrdzuje privilégium kráľa Žigmunda Luxemburského z 11. 4. 1419.⁴¹
- 29. 4. 1459 kráľ Matej I. kvôli strate pôvodného privilégia nariaďuje platenie kolekty v termínoch na sv. Juraja (24. 4.) a Narodenia Pána (25. 12.) v sume po 80 fl.⁴²
- 13. 9. 1469 kráľ Matej I. potvrdil privilégium Žigmunda Luxemburského z 11. 4. 1419.⁴³
- 9. 2.1473 kráľ Matej I. nariaďuje všetkým držiteľom mýt, aby neporušovali mýtnu slobodu Ľupčanov.⁴⁴
- 16. 6. 1496 kráľ Vladislav II. potvrdzuje privilégium kráľa Mateja I. z 13. 9. 1469 so znením privilégií kráľov Albrechta zo 14. 2.1438 a Žigmunda z 11. 4. 1419.⁴⁵
- 28. 2. 1518 kráľ Ľudovít II. potvrdzuje privilégium kráľa Vladislava II. z 16.VI.1496 so znením privilégií kráľov Mateja I. z 13. 9. 1469, Albrechta zo 14. 2. 1438 a Žigmunda z 11. 4. 1419.⁴⁶
- 22. 1. 1527 Kráľ Ján Zápoľský potvrdzuje privilégium kráľa Ľudovíta II. z 28. 2. 1518 so znením privilégií kráľov Vladislava II. z 16. 6. 1496 so znením privilégií kráľov Mateja I. z 13. 9. 1469, Albrechta zo 14. 2. 1438 a Žigmunda z 11. 4. 1419.⁴⁷

Mestské právo

Postavenie Nemeckej Ľupče bolo v právnom prostredí Liptovskej župy pomerne významné, čo sa skoro prejavilo aj pri formovaní ďalších sídlisk usilujúcich sa o mestské zriadenie, kde výsady Ľupče pôsobili kodifikačne. Od 14. storočia tak začala nadobúdať svoj zvláštny význam aj ako právne stredisko nemeckého mestského práva, ktoré sa cez Ľupču šírilo v Liptove ďalej. Tak už v rokoch 1318⁴⁸ a 1340⁴⁹ získali Ružomberčania mestské práva, odvodené od práv Ľupčanov. V roku 1429 všeobecne definované práva Ľupčanov získali obyvatelia Liptovského Trnoveca⁵⁰ a v roku 1435 aj Poruby pri Palúdzke⁵¹ a Okoličného.⁵² V zápisoch z najstaršej mestskej knihy k roku 1401 a 1471 sú aj odkazy na právo Nemeckej Ľupče.⁵³

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Topografický obraz

Nemeckej Ľupče determinovalo koryto rieky Ľupčianky pretekajúcej stredom pôvodnej obce i neskorším námestím. V jeho strede dominoval farský kostol. **Námestie** má nepravidelný obdĺžnikový tvar a slúžilo v stredoveku aj ako trhové miesto s významom pre územie celej Liptovskej župy. Najstarší známy doklad o ňom ako o *forum comprovinciale* pochádza z roku 1378.⁵⁴ Údaje o jednotlivých stavebných objektoch sú však len veľmi skromné. V roku 1401 sa do mestskej knihy zapísala dohoda o kúpe domu mešťanom Battisom, nedozvedáme sa však z neho nič o jeho polohe.⁵⁵ Podobne bez bližšej lokalizácie sa k roku 1491 tiež pripomína akýsi dom v meste.⁵⁶ Viac údajov sa zachovalo o sakrálnych stavbách.

Kostol sv. Matúša (terajší farský kostol)

Na základe historicko-architektonického prieskumu bol vybudovaný v 90. rokoch 13. storočia. Pôvodne jednolodový kostol so štvorcovým presbytériom bol v roku 1320 rozšírený na severnej strane vybudovaním ďalšej lode. V roku 1459 bola svätyňa rozšírená a dostala polygonálny uzáver. V roku 1554 bola ku kostolu pribudovaná aj renesančná veža. Prevládajúcim slohom objektu je gotika. Do doby okolo roku 1459 je datovaný aj hlavný krídlový oltár s obrazovou gotickou skladbou pozostávajúcou z osemnástich výjavov.⁵⁷ Súčasné patrocínium je už novoveké, pôvodné zasvätenie kostola sv. Stanislava je doložené až vo vizitácii z roku 1560.⁵⁸ Kostol sa stal farským až niekedy okolo polovice 15. storočia.⁵⁹

Kostol Panny Márie Sedembolestnej

Na základe povolenia ostrihomského arcibiskupa Filipa z roku 1263 je počiatok kostola datovaný do doby po uvedenom roku. Bol teda pôvodným farským kostolom pre Ľupčianske sídlisko. V období baroka bol významnejšie prestavaný. Kostol obklopuje pôvodný cintorín.⁶⁰ Najstarší písomný doklad o ňom pochádza z roku 1294 (*ecclesie sancte Marie de Lypcz*).⁶¹ V roku 1323 pápež Ján XXII. povolil zvolenskému županovi magistrovi Dončovi, aby mohol byť po smrti pochovaný na cintoríne pri tomto kostole Panny Márie, pretože to bolo pohrebné miesto jeho rodu.⁶²

Františkánsky kláštor

Dnes bližšie nelokalizovaný kláštorňý objekt, ktorý sa prvýkrát spomína v súpise františkánskych konventov z roku 1316.⁶³ Prítomnosť konventu františkánov observantov dokladá aj odpustková listina z roku 1510 (12. 9.) vydaná bratom Ondřejom z Nemeckej Ľupče pre banskobystrického mešťana Tobiáša Rockenfingera a jeho manželku a deti za poskytnutie príspevku na stavbu chrámu sv. Petra v Ríme.⁶⁴

Podľa portálneho súpisu Liptovskej župy z roku 1551 bolo v Nemeckej Ľupči viac ako 90 domov, škola, dva kúpele, dva špitály, hostinec a dva mlyny, ktoré boli vo vlastníctve tunajšieho farára. O týchto objektoch však nie sú známe žiadne stredoveké doklady, hoci nepochybne už vtedy jestvovali.⁶⁵

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1252	Ľupča vystupuje ako susediaci majetok so Sliačami prvýkrát v písomných prameňoch (porov. kap.1 Názov. Najstaršia zachovaná zmienka.).
pred 1263	Nemeckí obyvatelia pravdepodobne z oblasti Krupiny a Banskej Štiavnice dosídlili chotár pôvodnej slovenskej osady s cieľom banského podnikania. Ich príchod spôsobil udelenie výsad kráľmi Belom IV. (1263 ?) a Štefanom V. (1270) a vybudovanie nového sídliska (porov. kap. 4. Vznik a formovanie mesta, mestské privilégia a mestské právo).

- 1263 9. 4. na základe povolenia ostrihomskeho arcibiskupa Filipa sa Lupča cirkevno-správne osamostatňuje od farnosti v Liptovskom Michale, čím sa podporil vývoj tunajšieho mestského zriadenia.⁶⁶
- 1279 Kráľ Ladislav IV. vymenil so šľachticmi Bohumírom a Serafinom ich zlatú baňu v Lupči s dedinou za svoj majetok Bobrovec.⁶⁷
- 1281 27. 2. kráľ Ladislav IV. daruje kráľovskú osadu Lupču v Liptove komesovi Tomášovi, synovi Šimona a jeho dedičom.⁶⁸
- 1288 18. 4. kráľ Ladislava IV. výmenou za majetky Lupča, Črnmô a Šalamúnova zem (dnes obe Lazisko) daroval komesovi Bohumírovi majetok Bobrovca.⁶⁹
- 1391 13. 9. richtár Ján (Hans) obhajoval pred komisiou skúmajúcou pravosť listín na území Liptovskej župy privilegálne listiny Lupče. Na zapísanie predložil privilégium Karola I. z 11. 11. 1340, ktorým kráľ konfirmoval výsadnú listinu Ladislava IV. z roku 1274.⁷⁰
- 1399 23. – 25. 9. kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v meste.⁷¹
- 1434 Pred 16. 12. husitské vojsko obsadilo hrad Likavu a mesto Nemeckú Lupču vypálilo, údajne pri tom zhoreli aj výsadné listiny Lupčanov.⁷²
- 1459 Pred 29. 4. došlo v meste k požiaru.⁷³
- 1508 30. 1. kráľ Vladislav II. daroval Nemeckú Lupču ako súčasť panstva Likava šľachticovi Ladislavovi, synovi Jána, syna Rikolfa z Kamenice.⁷⁴

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pôvod názvu mesta a jeho aktívne používanie počas stredoveku, ako to dokladajú stredoveké písomné pramene, svedčia nielen o pôvodnom slovenskom osídlení, ale aj o jeho prevažujúcom etnickom charaktere počas celého stredoveku. Významnou zmenou v národnostnom zložení v zmysle právnom a topografickom bol nepochybne príchod nemeckého obyvateľstva najneskôr v 60. rokoch 13. storočia z prostredia stredoslovenských banských miest a Krupiny. Jeho dôsledkom bolo vybudovanie sídliska mestského charakteru. Táto zmena v kvalite i národnostnom zložení obyvateľstva sa odrazila aj v neskoršom úradnom pomenovaní sídliska, ktoré dostalo etnonymický prívlastok Nemecká Lupča. Kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva sa však zachovala aj po príchode Nemcov v polovici 13. storočia, pretože pôvodný slovenský názov *Lubča* prešiel v slovenskej reči prirodzeným vývinom a zachoval sa.

Príchod Nemcov do Lupče v Liptove sa udial niekedy po polovici 13. storočia (pred rokom 1263) a bezprostredne súvisel s existenciou tunajších zlatých a strieborných ložísk v okolitých lesoch a v rieke Lupčianke. Lupča sa tak začala hneď od počiatku vyvíjať ako banské stredisko, čo napokon súviselo aj s pôvodom samotných nemeckých osadníkov, ktorí čiastočne prichádzali z rozvinutých stredoslovenských kráľovských banských miest Banskej Štiavnice, Krupiny a v tom čase už aj z budujúcej sa Banskej Bystrice, s ktorou udržiavala Nemecká Lupča v stredoveku čulé obchodné kontakty, doložené už v roku 1401 vo svojej najstaršej mestskej knihe.⁷⁵

Nemecký etnický charakter mesta bol výrazný aj po celú 14. storočie, na čo poukazujú sporadické správy o osobných nemeckých menách niektorých lupčianskych mešťanov. Tak sa v rokoch 1281 až 1283 spomína richtár Steinkopf,⁷⁶ v roku 1297 pôsobil v Lupči farár Šalamún,⁷⁷ v čase vyberania pápežských desiatok v rokoch 1332 – 1337 farár Arnold⁷⁸ a v roku 1364 farár Hermann, ktorý zastával aj funkciu liptovského vicearchidiakona.⁷⁹ V roku 1391 predložil lupčiansky richtár Hans komisii, skúmajúcej pravosť liptovských listín, lupčianske výsadné listiny a ich potvrdenia z rokov 1270, 1274 a 1340⁸⁰ a pred tou istou komisiou obhajoval svoje vlastnícke práva na mlyn v lupčianskom chotári aj istý lupčiansky mešťan Frank.⁸¹ V roku 1361 vystupuje mešťan Rudel, syn Martina, ktorému nemenovaní spišskí Nemci dali do úschovy istú sumu peňazí. Pri tej príležitosti vystupuje aj iný mešťan a remeselník kožušník *Hoken Hennel*.⁸² V roku 1402 je ako lupčiansky mešťan zase doložený istý Ondrej, syn *Henchmanna*.⁸³ Podobne si Nemci udržali silné etnické zastúpenie aj v 1. polovici 15. storočia, čo dokazujú nielen nemecké zápisy v najstaršej mestskej knihe asi z roku 1401, ale aj nemecké mená lupčianskych mešťanov, ktoré sa v nich spomínajú: Peter Schnaider, Jockman, Merttn (Martin) Schneidern, Rudels, richtár Mathias Schuschne, Lucas Ehren, Paulus Tuchmacher, Andris Kuncz. Medzi nimi sa však už objavuje aj istý Juraj Kupec (*Georgius Kupecz*), obchodník nepochybne slovenského pôvodu, čo dokazuje, že už koncom 14. storočia začínali medzi bohatú obchodnícku vrstvu nemeckých mešťanov prenikať aj Slováci.⁸⁴ Z roku 1471 poznáme aj zloženie mestskej rady, ktorá v uvedenom roku na žiadosť zástupcov mestských obuvníkov, sprostredkovanou Pavlom Möellerom (*Paulus Möeller*), Tomášom Petrom Valachom (*Thomas Petrus Walach*) a Jakubom, potvrdila artikuly obuvníckeho cechu. Mestskú radu vtedy tvorili (zrejme richtár) Matej Schussmo, obchodník – kramár Peter (*Petrus institor*), tkáč Pavol (*Paulus lanifex*), obuvník Tomáš (*Thomas sutor*), Peter Valach (*Petrus Valach*), krajčír Vavrinec Martin (*Laurentius Martinus sartor*), Ján Külhan (*Joannes Külhan*), Jochman Ondrej Zack (*Jochmann Andreas Zack*), kováč Urban (*Urbanus faber*) a kováč Matej (*Matthias faber*).⁸⁵ Z uvedených mien môžeme za jednoznačne nemecké označiť štyri (M. Schussmo, J. Külhan., Jochman O. Zack, P. Möller), pričom zo zvyšných nemožno bližšie určiť národnosť, keďže mená iba odrážajú zamestnanec-kú činnosť svojich nositeľov. Nemecké zápisy sa však popri latinských v najstaršej mestskej knihe Nemeckej Lupče viedli i v roku 1568 a ešte aj v roku 1628 a až od roku 1692 nasledovali už len slovenské zápisy.⁸⁶ Už od 2. polovice 15. storočia však boli Nemci v Lupči z hľadiska etnickej skladby jej obyvateľov nepochybne už len stále upadajúcou minoritou.⁸⁷ Predsa však sa Nemci v porovnaní s ostatnými liptovskými mestami udržali najdlhšie.

Teda už od prelomu 14. a 15. storočia možno v etnickom prostredí Lupčanov pozorovať postupnú slovakizáciu, čo svedčí o ústupe nemeckého zázemia mesta už v tomto období. Slovenské prostredie mestečka posilňovala aj migrácia z okolitých dedín. Už z roku 1391 pochádza údaj o úteku viacerých poddaných zemanov z Malatín, ktorých však lupčiansky richtár odmietol vydať s odvolaním sa na slobodu mesta.⁸⁸ V roku 1419 sa síce ešte stretáme s mešťanom s nemeckým menom Ján, prezývaným aj Haderdaz, podobne aj v roku 1473, kedy bol richtárom mesta Nemecký Ondrej Mischaw a prisáznym Mikuláš Kuncz, ba ešte aj v roku 1518 bol v Lupči richtár s nemeckým menom Štefan Perger, no väčšina známych mien z tohto obdobia už má slovenskú jazykovú podobu.⁸⁹ Slovenské obyvateľstvo sa uplatnilo v tomto období už aj v správe mestečka. Tak sa napríklad v roku 1434 ako richtár mesta pripomína istý Martin, syn nebohého Kočpeška (*Koczpeskonis*), a v roku 1469 zase Ondrej Kunckovič (*Kunckowycz*). V roku 1506 nachádzame v Lupči mešťana Martina, prezývaného Fučko (*dictus Ffuczko*), a ďalším mešťanom bol vtedy aj Martin Sliachsky (*Sleczyky*). Z roku 1508 tiež poznáme úplné zloženie mestskej rady, ktoré dosvedčuje už prevládajúce slovenské etnické prostredie mestečka koncom stredoveku. Richtárom mesta bol vtedy Michal Puškan (*Pusskan*) a prisáznymi v mestskej rade Michal Malík, Mikuláš, syn Mikuláša, obuvník Matej

Tranec, Juraj Lazar, Ján krajčír, Ondrej, syn Prokopa, Benedikt, obuvník Matej, kováč Pavol, Ján Hniezdo (*Hniezdo*), Vavrinec, syn Jána a obuvník Michal.⁹⁰

Zo stredoveku sa nezachovali žiadne pramene demografickej povahy, z ktorého by bolo možné určiť počet obyvateľov. No už v 13. storočí musela Nemecká Lupča patriť k najľudnatejším lokalitám Liptova. Podľa povolenia arcibiskupa Filipa z roku 1263 bol novo kreovaný farár v Lupči a jeho nástupcovia povinný odvádzať arcibiskupovi katedratikum vo výške jednej hrivny striebra za každých 50 domácností. V rokoch 1332 až 1337 predstavoval príjem farára výšku 8 hrivien, no zaiste už išlo o sumu, ktorá zostala farárovi po odpočítaní poplatku arcibiskupovi.⁹¹ Koncom stredoveku mohol počet obyvateľov dosahovať približne 800 – 1000. Podrobnejšie demografické údaje však pochádzajú až zo 16. storočia, tak sa dozvedáme, že v roku 1600 bolo v Lupči viac ako sto obývaných a ďalších tridsať opustených domov.⁹²

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

Bolo základnou motiváciou mestského zriadenia. Organizovanú banskú činnosť legalizovalo privilégium Štefana V. z roku 1270, pričom samotná banská aktivita sa mala týkať zlatých, strieborných a medených nálezísk. Zlato sa tu ťažilo nepochybne už aj skôr. V roku 1279 jestvovala v Lupči aj zlatá baňa (*aurifodina*).⁹³ Časom sa však lupčiansky banský revír ukázal ako neproduktívny a tunajšie baníctvo stratilo na význame. Už v 14. storočí sa preto mesto začalo orientovať na obchod. Obchodné spojenie s domácimi a zahraničnými trhmi zabezpečovali mýtné imunity, pôvodne (v roku 1270) udelené pre územie Zvolenskej župy, neskôr v roku 1419 rozšírené na celé územie Uhorského kráľovstva a tiež oslobodenie od platenia tridsiatkov n hraniciach. (pozri kapitolu Významné čiastkové privilégia).

Rozvoj mesta v 13. a 14. storočí viedol aj k utváraniu hospodársko-remeselníckeho zázemia v meste, prekračujúceho lokálny význam. Z obdobia stredoveku je doložených celkom až osem remesiel, ktorými boli kožušnícke (1361), obchodnícke / kupecké (1401), mlynárske (1471), obuvnícke (1471), tkáčske (1471), krajčírské (1508) a kováčske (1508) remeslo.⁹⁴

– Dňa 3. 3. 1471 mestská rada potvrdila artikuly obuvníckeho cechu v meste podľa vzoru podobného cechu v Banskej Bystrici.⁹⁵

– Dňa 30. 1. 1508 mestská rada Nemeckej Lupče na žiadosť zástupcov obuvníkov z Liptovského Mikuláša im potvrdzuje artikuly obuvníckeho cechu podľa vzoru podobného cechu v Nemeckej Lupči.⁹⁶

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Právo voľby richtára a zboru prísazných sudcov pravdepodobne obsahovalo už dnes stratené privilégium Bela IV. asi z roku 1263, ako to uvádza aj falošná listina, hlásiaca sa do tohto roku. Základným východiskom pre mestskú samosprávu sa však stalo až privilégium Štefana V. z roku 1270 (por. kap. 4 Vznik a formovanie, časť Základné privilégium), ktorým kráľ povolil slobodnú voľbu richtára, no vyhradil si právo na jeho schválenie.

Hospodárenie mesta

Príjmy

Doklady o príjmoch mesta zo stredovekého obdobia nie sú zachované.

Výdavky

Mali dvojaký charakter – platba cirkevného desiatku miestnemu farárovi a kráľovská daň, ktorá bola podľa výsadnej listiny stanovená na jednu vážku (*pondus*, cca 5 gr.) zlata za každú lupčiansku domácnosť, splatnú na sv. Martina (11. 11.). V roku 1459 bola kráľovská daň - kolekta stanovená na poplatok po 80 florénov vyplácaných na sv. Juraja (24. 4.) a sviatok Narodenia Pána (25. 12.).⁹⁷

Mestská kancelária

Notár

Zo obdobia stredoveku nie je známy žiadny konkrétny údaj o notárovi či pisárovi mesta, hoci nemožno pochybovať, že už najneskôr v 14. storočí muselo disponovať vlastnou kanceláriou, pretože plnilo funkciu odvolacieho súdu a od roku 1401 viedlo aj mestskú knihu. Z rokov 1471 a 1508 sú známe aj konkrétne listiny, ktoré sú produktom kancelárskej činnosti mesta.⁹⁸

Mestská kniha

Z obdobia stredoveku sa nezachovala mestská kniha, no v mladšej knihe, vedenej od roku 1568 sú zachované odpisy niektorých záznamov z roku 1401 a 1471, prevzaté z pôvodnej knihy mesta. Zápisy sa týkajú dedičského vyrovnania mešťanov, kúpy domu a vyrovnania medzi lupčianskymi kupcami.⁹⁹

Mestská pečať

1. Najstaršie pečatidlo pochádza zo 14. storočia, jeho odtlačok sa zachoval na listine z roku 1435. Pečatné pole pozostáva z ranogotického štiepeného štítu, kde v prvom poli sú tri brvná a druhom poli deväť lalí usporiadaných pod sebou. Erb je odvodený od znaku kráľovskej dynastie Anjouovcov zo 14. storočia. Po stranách štítu sú banícke nástroje – vpravo čakan a vľavo motyka, nad štítom je polmesiac medzi dvoma šesťcípovými hviezdami. Kruhopic tvorí majuskulný nápis: + . SIGILLVM LIPCZENSE .¹⁰⁰

2. Do 15. storočia sa hlási mladšie pečatidlo mesta, zachované na listine z roku 1508. jej obsahom je podobný erb sprevádzaný banskými nástrojmi po stranách štítu ako v predchádzajúcom prípade. Kruhopic tvorí majuskulný nápis: + S' (igillum) . CIVIVM . LIPCZE . NE[...] .¹⁰¹

Mestský archív

Pisomnosti Nemeckej Lupče z obdobia, keď bola samostatným kráľovským mestom a neskôr kráľovským mestečkom, sú v súčasnosti uchovávané v Štátnom archíve v Bytči – pobočka Liptovský Mikuláš, vo fonde označenom Magistrát mesta Partizánska Lupča (MMPL).¹⁰²

Richtári mesta do r. 1526

1281 Steincop (Steincopf), 1283 Staincop, 1294 Gobel, 1390 Johannes, 1391 Hans (Johannes), 1419 Martinus, 1434 Martinus, filius condam Koczpeskonis, 1459 Andreas Kunczovicz, 1469 Andreas Kwnckowycz, 1471 Matthias Schussmo (Schuschne), 1473 Andreas Myschaw, 1496 Valentinus, 1508 Michael Pusskan, 1518 Stephanus Perger.¹⁰³

10. OSOBNOSTI MESTA**Magister Donč** (* okolo 1280 - + okolo 1345)

Od roku 1317 bol zvolenským županom, od roku 1337 županom Oravskej župy. Do roku 1312 (bitka pri Rozhanovciach) bol stúpencom Matúša Čáka Trenčianskeho, potom vstúpil do služieb kráľa Karola I. Róberta a stal sa jedným z jeho najbližších radcov. Často sídlil v Liptove a aj v Nemeckej Lupči, v roku 1323 sa zúčastnil kráľovského posolstva do Avignonu na pápežský dvor, kde získal povolenie vystavať si hrobku na cintoríne pri lupčianskom kostole Panny Márie, kde bolo pohrebné miesto členov jeho rodiny. Podobnú diplomatickú misiu viedol aj v roku 1328. V roku 1330 sa zúčastnil vojenského ťaženia proti moldavskému valašskému vojvodovi Besarabovi, kde však kráľovské vojsko utrpelo porážku. V roku 1318 sa postaral o udelenie výsad pre Ružomberok, a to podľa vzoru Nemeckej Lupče.¹⁰⁴ V roku 1324 žiadal aj o potvrdenie farských výsad pre Lupču.¹⁰⁵ Pravdepodobne s jeho aktivitou súvisí aj vybudovanie františkánskeho konventu v Nemeckej Lupči. Rovnako je aj pôvodcom založenia Liptovského Hrádku.¹⁰⁶

Počty študentov podľa zachovaných matriek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – min. 9 študentov, max. 12 študentov.¹⁰⁷

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Nemecká Lupča z cirkevno-správneho hľadiska patrila do Ostrihomského arcibiskupstva a v jeho rámci do hontianskeho archidiakonátu. Z hľadiska výkonu farskej správy patrilo pôvodne lupčianske sídlisko pod farský kostol v Liptovskom Michale. Táto pôvodná závislosť sa pripomína ešte aj v roku 1352.¹⁰⁸ V roku 1263¹⁰⁹ však na základe privilégia arcibiskupa Filipa bola Lupča spod právomoci hontianskeho archidiakona vyňatá a podľa vzoru farností v Banskej Štiavnici a Krupine sa stala tzv. exemptnou farnosťou, ako to dokladajú aj súpisy fár z rokov 1397 a 1516.¹¹⁰ Podľa privilégia z roku 1263 si Lupčania smeli slobodne voliť farára, ktorého ale v úrade ho potvrdzoval ostrihomský arcibiskup. Za tento úrad mal každý lupčiansky farár odvádzať arcibiskupom za každých päťdesiat domácností jednu hrivnu striebra podľa ostrihomskej váhy. Treba zdôrazniť, že význam tunajšej farnosti bol pre lupčianske sídlisko a celý región veľmi veľký, o čom svedčí skutočnosť, že práve toto privilégium z roku 1263 bolo najčastejšie potvrdzovaným privilégiom lupčianskych hostí (pozri kap. 4 Vznik mesta, časť Významnejšie čiastkové privilégia). Postavenie lupčianskeho farára bolo preto významnejšie ako okolitých farností, v dôsledku čoho zastávali títo aj funkciu liptovského vicearchidiakona.

Farári

1297 Šalamún, 1332 – 1337 Arnold, 1352 Hermanus vicearchidiaconus, 1356 Hermanus vicearchidiaconus, 1364 Mikuláš, 1470 Michal, 1471 Matej, 1525 NN.¹¹¹

Príjmy farára

Podľa súpisu pápežských desiatok 1332 – 1337 bol ročný výnos z farnosti v Nemeckej Lupči vo výške deviatich hrivien.¹¹²

Cirkevné stavby – pozri kap. 5. Stavebno-urbanistický vývoj a topografia mesta.

- 1 Nemecká zmenená na Partizánska r. 1946 po 2. svetovej vojne. V ďalšom texte používame historický názov Nemecká Lupča.
- 2 CDSI II., s. 276 – 282, č. 400 (= orig. MOL DL 369). Historická kritika pôvodne pokladala listinu za sfaľovanú, podrobná diplomatická analýza však dokázala jej pravosť. AVENARIUS, Problém pravosti privilégia, s. 111 – 129. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (2. časť), s. 193.
- 3 Doklady z obdobia do 30. rokov 14. storočia publikuje GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 69 – 70 (heslo Lipcse).
- 4 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38; CDH V/3, s. 80; 1281; RA II/4, s. 85 – 86, č. 3834; 1291; RDSI II, s. 192, č. 402; 1318; JUCK, Výsady I, s. 132 – 133, č. 161; 1340; MOL DL 56880: 1361; MOL DL 64823: 1364; HORVÁTH, A liptoi és turoczi registrum, s. 45, § 52; 1391; PÉTERFFY, Sacra concilia, s. 268; 1391; MMPL, č. 17; 1470; MÁLYUSZ – BORSA, A Szent-Iványi, s. 57 – 58, č. 128 (= orig. MOL DL 64823): 1. 7. 1471; KÁRFFY – KOVÁTS, A Német-Lipcsei vargáknak, s. 30 – 34; 3. 3. 1471; MOL DL 65975: 1491; MOL DL 64901, 64902: 1506; MOL DL 46839: 1508, MÁLYUSZ – BORSA, A Szent-Iványi, 74, č. 176 (= orig. MOL DL 65337/1794): 1525.
- 5 WEINELT, Die untergangene Deutschumgruppe, s. 345 (fol. 27a).
- 6 MMPL, č. 76: 9. 3. 1473.
- 7 STANISLAV, Ján, Niekoľko názvov zo starého Liptova, Slovenská reč, roč. XV (1949 – 1950), s. 77. ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova, 3. časť, s. 193.
- 8 ŽUDEL, Stolice, s. 73 – 79.
- 9 AO X., s. 350, č. 584. GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 70: „*ad magnam viam que ducit in Lypcham*“
- 10 MOL DL 73556.
- 11 AMK, TA, F Theloneum, nr. 6.
- 12 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova, s. 129 – 130.
- 13 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38; Originál privilégia z roku 1270 sa nezachoval. V konfirmácii listiny Ladislavom IV. (1274) je uvedené oslobodenie od platenia mýta v celom Uhorsku, no v odpisoch Ostrihomskej kapituly (1281) a konfirmácii Ondreja III. (1291) sa uvádza len oslobodenie vo Zvolenskej župe. ULIČNÝ, Mestské privilégia Nemeckej Lupče, s. 302 – 323.
- 14 MMPL, č. 29.
- 15 MMPL, č. 77.
- 16 JUCK, Výsady I, s. 44 – 45, č. 29++: 1263 (údajný orig. = MMPL, č. 1). JUCK, Výsady I, s. 60 – 61, č. 53: 1274 (orig. = MMPL, č. 3).
- 17 MOL DL 64831: 16. 10. 1381; MOL DL 64843. 12. 2. 1390.
- 18 MMPL, č. 12: „*iuxta veros et antiquos cursus metarum sepefati oppidi Lypche*“.
- 19 BIALEKOVÁ, Pramene II, s. 31, č. 26/762.
- 20 MOL DL 64850: 15. 3. 1391.
- 21 MOL DL 46839: 30. 1. 1508.
- 22 Toto právo sa konštatuje v listine Štefana V. z roku 1270. JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38: „*aquam Reuce piscacioni congruentem relinquimus eisdem hospitibus...*“
- 23 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38: „*forum etiam liberum eisdem concessimus, sicut hactenus habuisse dignoscuntur*“.
- 24 MMPL, č. 13.
- 25 Sfaľované znenie listiny údajne z roku 1263 publikuje JUCK, Výsady I, s. 44 – 45, č. 29++. Podľa kritiky toto falzum vzniklo na prelome 14. a 15. storočia. ULIČNÝ, Mestské privilégia Nemeckej Lupče, s. 302 – 324.
- 26 JUCK, Výsady I, s. 46, č. 30 (= orig. MMPL, č. 4).
- 27 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38 (= orig. MMPL, č. 2: 24. 6. 1270/1274).
- 28 MMPL, č. 12.
- 29 JUCK, Výsady I, s. 60 – 61, č. 53: 1274 (= orig. MMPL, č. 3).
- 30 JUCK, Výsady I, s. 74, č. 76: 12. 11. 1291 (= orig. MMPL, č. 5a).
- 31 HORVÁTH, A liptoi és turoczi registrum, s. 45, § 52.
- 32 MMPL, č. 10.
- 33 JUCK, Výsady I, s. 46, č. 30 (= orig. MMPL, č. 4).
- 34 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38.
- 35 JUCK, Výsady I, s. 66, č. 62.
- 36 JUCK, Výsady I, s. 104, č. 121 (= orig. MMPL, č. 5).
- 37 JUCK, Výsady I, s. 105, č. 124.
- 38 MMPL, č. 7.
- 39 MMPL, č. 8.
- 40 MMPL, č. 29.
- 41 MMPL, č. 23.
- 42 MMPL, č. 27.
- 43 MMPL, č. 13.
- 44 MMPL, č. 77.
- 45 MMPL, č. 81.
- 46 MMPL, č. 21.
- 47 MMPL, č. 33.
- 48 RDSI II., s. 192, č. 402. JUCK, Výsady I, s. 91 – 62, č. 103.
- 49 Tamže, s. 132 – 133, č. 161.
- 50 MLT, č. 3. LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 83.
- 51 MMPL, č. 18.
- 52 HÚŠČAVA, Archív zemianskeho rodu z Okoličného, s. 109 – 111, č. 71.
- 53 WEINELT, Die untergangene, s. 343 – 344 (fol. 27a).
- 54 HÚŠČAVA, Archív zemianskeho rodu z Okoličného, s. 68. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova, s. 194.
- 55 WEINELT, Die untergangene, s. 343 – 344.
- 56 MOL DL 65975: *in duabus domibus, una videlicet eorundem in opido Lypche vocato ... in dicto Lypthouensi (comitatu)*“.
- 57 PÚ SR, RNKP, č. 358, URL: www.pamiatky.sk/pamiatky/fondy/nehnutelne.pamiatky/?a=nehnutelne&id=4992 [25. 10. 2010]. BIATHOVÁ, Maliarske prejavy, s. 199 – 200. ČAJKA, Rímskokatolícky farský kostol sv. Matúša.
- 58 BUCKO, Reformné hnutie, s. 172. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova, s. 196. GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 68. MEZŐ, András, Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest 2003, s. 396.
- 59 SÜLLE, Peter – SÜLLE, Peter ml. (zost.), Encyklopédia miest a obcí Slovenska. Banská Bystrica 2005, s. 439 (heslo Partizánska Lupča).
- 60 PÚ SR, RNKP, č. 359 (dostupné na www.pamiatky.sk/pamiatky/fondy/nehnutelne.pamiatky/?a=nehnutelne&id=4987) [25. 10. 2010]. BIATHOVÁ, Maliarske prejavy, s. 200.
- 61 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova, s. 196.
- 62 RDSI II, s. 472, č. 1086 (editor lokalizuje uvedený kostol do Slovenskej Lupče). GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 70, doklad vzťahuje na Partizánsku Lupču, čo sa javí ako pravdepodobnejšie.
- 63 KARÁCSONYI, Szt. Ferencz rendjének története, s. 196. GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 70: „*Locum Lipsae*“.
- 64 MBB, fasc. 168, n. 27: „*ego frater Andreas de Lipcz Teutunicali, ordinis minorum observantium, ... Datum Luptouie in loco nostro!*“ K datovaniu listiny pozri. MATULAY, Katalóg I, s. 117, č. 365.
- 65 MOL Budapest, Kamarai Levéltár, E 158, A. 2641: *Conscriptio portarum comitatus Liptoviensis anni 1551*, fol. 57. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 197.
- 66 JUCK, Výsady I, s. 46, č. 30.
- 67 RA II/2-3, s. 250, č. 3009.
- 68 CDH V/3, s. 80 (= orig. MOL DL 57212).
- 69 RA II/2-3, s. 393, č. 3486.
- 70 HORVÁTH, A liptoi és turoczi registrum, s. 45, § 52. JUCK, Výsady I, s. 131, č. 160*.
- 71 MOL DL 70707. ENGEL – TÓTH, Itineraria regum et reginarum, s. 77.
- 72 MMPL, č. 12, 16.
- 73 MMPL, č. 27.
- 74 MOL DL 46839.
- 75 WEINELT, Die untergangene, s. 345 (fol. 27a): „*czum Neun Sole*“.
- 76 JUCK, Výsady I, s. 65 – 66, č. 60 (Staincop), s. 66, č. 61 (Staicopf), s. 66, č. 62 (Staincop).
- 77 JUCK, Výsady I, s. 80 – 81, č. 86, 88.

- 78 Arnold podľa pôvodných registrov (v zachovaní A) spísaných počas samotného vyberania: MVSI I., s. 51, č. 205. Amand podľa odpisov (v zachovaní B): MVH I/1, s. 198.
- 79 MOL DL 64 823 „*Hermannus plebanus de Lypcza ac vicearchidiaconis Lypthowensis*“. Porov. aj MES IV., s. 75, č. 43.
- 80 HORVÁTH, A liptoi és turoczi registrum, s. 48, § 58: „*Hans iudex libere ville Lipche*“.
- 81 HORVÁTH, A liptoi és turoczi registrum, s. 48, § 58: „*Frank civis de Lipche*“.
- 82 MOL DL 56880.
- 83 MOL DL 39379.
- 84 WEINELT, Die untergangene, s. 343 – 344 (fol. 27a).
- 85 KÁRFFY - KOVÁTS, A Német – Lipcei vargáknak, s. 30 – 34: „*jurati cices nec non tota comunitas in Lypche Theutonicali*“.
- 86 WEINELT, Die untergangene, s. 343.
- 87 VARSÍK, Sozial- und Nationalitätenkämpfe, s. 157.
- 88 MOL DL 64850: „*qui iudex eosdem restituere recusasset asserens liberam fore civitatem*“.
- 89 MMPL, č. 29: 1419; MMPL, č. 77: 1473; MMPL, č. 21: 1518.
- 90 MMPL, č. 12: 1434; MMPL, č. 13: 1469; MOL DL 64901, 64902: 1506; MOL DL 46839: 1508.
- 91 MVSI I, s. 51, č. 205.
- 92 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova II, s. 197.
- 93 MOL DL 94403.
- 94 MOL DL 56880: 1361; WEINELT, H.: Die untergangene, s. 343 – 344 (fol. 27a): 1401; KÁRFFY - KOVÁTS, A Német – Lipcei vargáknak, s. 30: 1471; MOL DL 46839: 1508.
- 95 KÁRFFY – KOVÁTS, A Német – Lipcei vargáknak, s. 30 – 34: *magistri arcis sutorie ... annuamus erigendi et constituendi fraternitatem seu ceham sicut in aliis civitatibus habent, principaliter in Bistriczia seu Neosolio*“.
- 96 MOL DL 46839.
- 97 MMPL, č. 27.
- 98 KÁRFFY – KOVÁTS, A Német – Lipcei vargáknak, s. 30: 1471; MOL DL 46839: 1508.
- 99 WEINELT, Die untergangene, s. 343-344.
- 100 NOVÁK, Pečate II, s. 91 (heslo Partizánska Lupča).
- 101 MOL DL 46839. Pečat je nepublikovaná.
- 102 MIŠOVIC, , Informatívny sprievodca, s. 210.
- 103 JUCK, Výsady, I., s. 65 – 66, č. 60: 1281; JUCK, Výsady, I., s. 66, č. 62: 1283; JUCK, Výsady, I., s. 79, č. 83: 1294; MOL DL 64843, 64847: 1390; MOL DL 64848, 64849, 64850, 64852, 64853: 1391; HORVÁTH, A liptoi és turoczi registrum, s. 45, § 52: 1391; MMPL, č. 29: 1419; MMPL, č. 12: 1434; MOL, Libri regii 5, f. 673 – 674, č. 240: 1459; MMPL, č. 13: 1469; MMPL, č. 76: 1473; MMPL, č. 81: 1496; MOL DL 46839: 1508; MMPL, č. 21: 1518.
- 104 JUCK, Výsady, I, s. 91 – 92, č. 103.RDSI II, s. 192, č. 402.
- 105 MMPL, č. 5.
- 106 HÚŠČAVA, Zvolenský župan Donč zradcom Matúša Čáka Trenčianskeho ?, s. 350 – 367. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova I., s. 159. GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, s. 73. MELIŠ, Náčrt poznatkov a problematiky, s. 64 – 82. Slovenský biografický slovník I., s. 493.
- 107 Študenti na krakovskej univerzite min. 8, max. 11 osôb. Maximálny počet 11 v prípade, pokiaľ akceptujeme názvy *Lipcz*, *Lupocz*, z ktorých študenti pochádzali, ako Nemeckú Lupču. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 284. Študenti na viedenskej univerzite (1 osoba): TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 130 (č. 2095).
- 108 MES IV, s. 81, č. 51: „*ad ecclesiam Beati Mychaelis archangeli in terra nostra regali Lipche vocata constructam*“.
- 109 JUCK, Výsady, I., s. 46, č. 30.
- 110 PÉTERFFY, Sacra concilia, s. 268: 1397; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132: 1516: „*nomina dominorum plebanorum exemptorum ... plebanus de Lypch Theutonicali*“.
- 111 JUCK, Výsady, I., s. 80, č. 86: 1297; Arnold podľa pôvodných registrov (v zachovaní A) spísaných počas samotného vyberania 1332 – 1337: MVSI I., s. 51, č. 205. Amand podľa odpisov (v zachovaní B): MVH I/1, s. 198: 1332 – 1337.; MOL DL 64823; MMPL, č. 7: 1356; MES IV, s. 75, č. 43: 1352; MMPL, č. 8: 1364; MPL, č. 17: 1470; MÁLYUSZ – BORSA, A Szent-Iványi, 57 – 58, č. 128 (= orig. MOL DL 65336): 1471; Szent-Iványi, s. 74, č. 176 (= orig. MOL DL 65377): 1525.
- 112 Podľa pôvodných registrov (v zachovaní A) spísaných počas samotného vyberania 9 hrivien: MVSI I., s. 51, č. 205. Podľa odpisov (v zachovaní B) 8 hrivien: MVH I/1, s. 198. MVH I/1, s. 198; MVSI I, s. 51, č. 205: 1332 – 1337.

PARTIZÁNSKA LUPČA

nem. Deutschlipsis, mad. Németlipese

1. Name

Earliest mention: in 1252

Other names and variants:

Latin sources: see the entry in Slovak

German sources: see the entry in Slovak

Czech and Slovak sources: see the entry in Slovak

Etymology: Name is derived from Slavic personal name Lub.

2. Geographical location and natural condition

Location: present-day Žilina Region, Liptovský Mikuláš District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Liptov Comitatus (medieval county)

Partizánska Lupča is situated in the valley of Lupčianka stream, 560 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: The main east-west roads connected the town with Košice, Silesia and Bohemia. Toll stations were in Dovalov (Hybe), Sielnica and in Ružomberok, in the 15th century also in Liptovský Mikuláš.

Boundaries: the town area was delineated in falsified charter of 1263, and then plausibly in 1274

3. Earliest settlement

The earliest settlements in the area of Partizánska Lupča are dated back to the Neolithic Age. Slavic settlements are documented by archaeological finds.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town (*civitas*), since the 15th century *oppidum*

Basic privilege: original of privilege granted by Béla IV has not survived, only privilege issued by Stephen V on 24 June 1270 is known and contained:

- election of mayor

- right to fish in the river Revúca

- mining of gold, silver and copper ore

- exemption from paying tolls in the territory of Zvolen Comitatus

- free market

Confirmations of the basic privilege: 1274 by Ladislaus IV, 12 November 1291 by Andrew III, 11 November 1340 by Charles Robert, 19 June 1397 by Sigismund

Important partial privileges and confirmations (selection):

9 April 1263 – Philip, archbishop of Esztergom, confirms construction of a new church and grants parish rights after parishes in Krupina and Banská Štiavnica

11 April 1419 – Sigismund confirms to Lupča townsmen their exemption from paying tolls and thirtieth tax throughout the Kingdom of Hungary

9 February 1473 – Matthias Corvinus orders all holders of toll collection stations not to violate toll freedoms of Lupča townsmen

Town law: law of Partizánska Lupča became the basis of privileges for Ružomberok (1318, 1340), Liptovský Trnovec (1429), Poruba (1435) and Okoličné (1435).

5. Architectural development and town topography

Church of St. Matthew (now the parish church) was built in the late 13th century, rebuilt in 1320 and 1459. Church of the Sorrowful Virgin Mary (1263) was the original parish church for Lupča. The first mention of Franciscan Monastery dates to 1316. The town had probably school, bath house, two hospitals, barbershop, inn and two mills (in 1551).

6. Significant events (chronology)

1279 – Ladislaus IV exchanges his estate Borovec for gold mine owned by Bohumír and Seraffin in Lupča

23-25 September 1399 – Sigismund in Lupča

before 16 December 1434 – the Hussites besiege the castle Likava and burn the town of Lupča

before 29 April 1459 – fire in the town

30 January 1508 – Vladislaus II donates Lupča as a part of estate Likava to nobleman Ladislav, son of John, son of Rikolf of Kamenica

7. Demographic development

Partizánska Lupča had been initially inhabited by the Slovaks, as evidenced by its Slovak name, used throughout the Middle Ages. However, arrival of the German population in the 13th century brought a significant change in ethnic composition of the town, which received a name “German”. Slovaks became majority again in the 14th and 15th century.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: Organized mining activity was legalized by privilege of 1270 issued by Stephen V, with an emphasis on the mining of gold, silver and copper. Over time, Lupča mining district proved unprofitable and local mining lost its importance. In the Middle Ages up to eight crafts are documented: furriers (1361), merchants (1401), millers (1471), shoemakers (1471), weavers (1471), tailors (1508) and blacksmiths (1508).

9. Town administration

Municipality: town was governed by elected mayor

Town book: the original town book has not been preserved; another one (since 1568), however, has some entries of 1401 and 1471, taken from the original town book

Seal: the oldest seal originated in the 14th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Magister Donč (1280 - around 1345) – Comes of Zvolen Comitatus since 1317, Comes of Orava Comitatus since 1337; until 1312 (battle at Rozhanovce) supporter of Matthew Csák of Trenčín, but then joined King Charles Robert and became one of his closest advisers

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 9-12 students

11. Church history

Partizánska Lupča belonged to the Archbishopric of Esztergom. A parish in the town was established in 1263.

Karin Fábrová

PODOLÍNEC

nem. Pudlein, maď. Podolin

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Prvá písomná zmienka o Podolínci, resp. o jeho Kostole Panny Márie, pochádza zo 7. 1. 1235. V listine sa uvádza, že pápež Gregor IX. nariaďuje prešetrenie sporu medzi krakovským biskupom a prepoštom Kostola sv. Martina z Ostrihomskej diecézy. Krakovský biskup sa sťažuje, že prepošt Kostola sv. Martina mu zaujal desiatky z Kostola Panny Márie a iných kostolov, ktoré patrili pod jeho cirkevnú jurisdikciu.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1256, 1289 *Podolyn*,² 1288, 1298, 1303, 1343, 1361, 1391, 1404, 1412, 1423, 1440, 1455, 1518 *Podolin*,³ 1464 *Pudlino*⁴, 1470 *Podolynecz*⁵.

Etymológia názvu

Najstaršia zachovaná písomná správa, v ktorej sa priamo spomína Podolíneec v pochádza z roku 1256.⁶ V donačnej listine od uhorského kráľa Bela IV. týkajúcej sa lesa na oboch stranách brehoch rieky Poprad medzi krajinskými zásekmi, pohraničným Poľskom, Levočskými vrchmi a Spišskou Magurou, sa v metácii spomína aj dedina „*Podolyn*“. Etymológia názvu je celkom priezračná. Ide o miesto ležiace medzi vrchmi. Pomenovanie zrejme reflektuje polohu mesta v údolí rieky Poprad ako prvého sídla po prekonaní Ružbašskej brány.⁷

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Stará Ľubovňa, geografická poloha 49° 01' severnej zemepisnej šírky, 20° 33' východnej zemepisnej šírky. Územie Spiša pričlenili uhorskí králi v 11. storočí. Župa sa vytvorila na prelome 13. a 14. storočia. Administratívny vývoj Spiša bol podmienený existenciou niekoľkých výsadných území, ktoré tvorili osobitné správne celky.⁸

Podolíneec leží v údolí rieky Poprad na rozhraní Spišskej Magury, Podtatranskej kotliny a Levočských vrchov, vo vzdialenosti 17 km juhozápadne od Starej Ľubovne.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť

Výhodná poloha Spiša v severnej časti Uhorska umožnila na danom území vznik rozvetvenej siete obchodných ciest. Mesto bolo napojené na dve významné obchodné cesty. Jedna viedla od západu do Levoče a Šariša. Severojužná cesta, ktorá je doložená v roku 1263 (*magna via*), viedla cez Gemer do Poľska a prechádzala Levočou.⁹ Cesta z Levoče viedla cez horu Jankovec, Starú Ľubovňu, Kremnú, Granastov (Harničné) do Popradu, odbočka cez Stotince, Lomnicu, Slovenskú Ves, Toporec, cez Maguru do Reľova a do Spišskej Starej Vsi, dolinou Dunajca do Nového Sonču a Krakova. Táto cesta sa stretávala s lipianskou cestou, ktorá viedla do Plavča, cez Mušinu popri rieke Poprad. Ďalšou bola vedľajšia cesta z Ľubovne cez Hniezdne, Kamienuku, Veľký Lipník do Spišskej Starej Vsi, Nedecu, Czorsztyna, z Nového Targu do Krakova. Cestu na poľskej strane, ktorá viedla do Nového Sonču a ďalej na Krakov kontroloval hrad Muszyna.¹⁰ Cestu na druhej strane v údolí Popradu a Dunajca, ktorá viedla zo Starej Vsi cez Červený kláštor, zabezpečoval uhorský hrad Nedeca (Dunajec). Bol postavený na ochranu colnice, doloženej v r. 1308.¹¹ Pohraničné clo sa vyberalo sa v Podolínci, písomne doložené v r. 1356 a v Starej Ľubovni, písomne doložené v r. 1330. Colnica existovala na aj brode cez Dunajec (Spišská Stará Ves).¹² Tridsiatková stanica sa nachádzala aj v Kežmarku.¹³ Mýto sa vyberalo v Spišskom Podhradí, pri Spišskej Novej Vsi, pri Starej Ľubovni, pri Plavči.¹⁴ Mýtna stanica v Lučivnej je prvýkrát písomne doložená v r. 1356 a 1382.¹⁵

Chotár

Hranice chotára Podolínce pred rokom 1256 v severnej a západnej časti tvoril pravdepodobne hrebeň Spišskej Magury a Toporský potok. Takýto priebeh hranice v úseku po vtok Lesnianskeho potoka do Toporského potoka je zachytený aj v listinách z rokov 1288¹⁶ a 1330.¹⁷ Od roku 1256, resp. 1260¹⁸ sa územie okolo Toporského potoka a celá časť chotára na pravom brehu Popradu, patriaceho pôvodne Podolíncu, stala súčasťou majetku pánov z Hrhova (Görgeyovcov). Po vzniku nových obcí na danom území (Toporec, Lomnička) sa upravili aj hranice chotára Podolínce, ktoré sú zachytené v metácii listín z roku 1288 a 1330. V územných sporoch s Toporcom obhajovali Podolíncania svoje nároky na územia, ktoré im patrilo pred rokom 1256. Z tohto dôvodu si nechali koncom 16. storočia vyhotoviť falzum, hlásiace sa k roku 1244, ktoré obhajovalo ich nároky na sponné územia.¹⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

K obdobiu vzniku a osídleniu územia Podolínce je zo strany historikov prezentovaných niekoľko názorov. B. Varsik kladie vznik najstarších sídel oblasti severného Spiša na začiatok 13. storočia.²⁰ Obdobný názor zastáva aj R. Marsina.²¹ J. Beňko predpokladá jeho vznik pred 10. storočím, ako jednej z najstarších slovanských osídlených miest v údolí Popradu a na Spiši.²² Jeho počiatky okolo r. 1000, spolu s Hniezdnym a Ľubovňou ako najstaršími obcami na severnom Spiši, predpokladá aj F. Uličný.²³ Prvá zachovaná písomná zmienka o Podolínci, resp. o jeho Kostole Panny Márie, pochádza z r. 1235, kedy bola farnosť predmetom sporov medzi dvoma diecézami.²⁴ O jej existencii sa teda v danom období vedelo nielen v Krakove, ale aj v Ríme. Výsledky archeologického výskumu kaplnky sv.

Anny na cintoríne v Podolínci dokázali pod murivom z 13. storočia základy staršej rotundy, ktorá vznikla v 10 – 12. storočí.²⁵ Farský Kostol Panny Márie musel teda vzniknúť v tomto období. Aj napriek tomu, že sa nezachovali priame písomné správy o osídlení severného Spiša pred r. 1235, je nepravdepodobné, že táto oblasť bola do konca 12. storočia neosídlená. Podolínce, osídlený slovenským obyvateľstvom, bol na vtedajšie pomery pomerne dobre hospodársky rozvinutým sídliskom, o čom svedčia aj dve murované cirkevné stavby. Jeho rozvoju prispela aj jeho geografická poloha na obchodnej ceste do Poľska.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto.

Základné privilégium

Bolo vydané českým kráľom Václavom II. 6. 11. 1292 v Krakove a obsahovalo:²⁶

- Potvrdenie inštitúcie dedičného richtára pre Heidenricha a jeho dedičov ako odmena za založenie mesta;
- Udelenie nižšej súdnej právomoci, na základe ktorej tretina pokút pripadne dedičnému richtárovi;
- Dedičné vlastníctvo slobodného lánu – príjem z každej šiestej usadlosti v meste;
- Právo na jatku (Kutelhof), na mlyn a kúpeľ, ktoré môže prevádzkovať iba dedičný richtár v okruhu pol míle;
- Od súkenníkov 1/6 príjmov prislúcha dedičnému richtárovi a 5/6 kráľovi;
- Podolíňčania sa majú riadiť magdeburským právom ako mesto Krakov;
- Mešťania získavajú právo skladu (Niderlag);
- Zákaz varenia piva v okruhu 1 míle pre cudzích pivovarníkov;
- Výsadu užívania mestského teritória vrátane vôd a lesov;
- Právo vybudovať mestské hradby, pričom mali pomáhať aj obyvatelia Starej Lubovne a Hniezdneho;
- Povinnosť na sviatok sv. Martina (11. 11.) každoročne zaplatiť daň, vo výške 8 skotov (*octo scotos*)²⁷ od každej usadlosti.

Konfirmácie základného privilégia

14. 2. 1404 ²⁸	Významnejšie čiastkové privilégia, potvrdenia a mandáty (výber)
po r. 1272	Kunigunda, dcéra uhorského kráľa Bela IV. a krakovská a sandomierska vojvodkyňa, daruje podľa magdeburského práva ²⁹ mešťanovi Henrichovi šoltýšstvo v Podolínci.
20. 12. 1288	Kunigunda daruje šoltýsovi Henrichovi les medzi Podolíncom a Hniezdnym a oslobodzuje obyvateľov Podolínce od daní. ³⁰
1289	Kunigunda potvrdzuje Henrichovi šoltýsku listinu z rokov 1272 – 79, ktorá zhorela. ³¹
20. 4. 1343	Ludovít I., uhorský kráľ, oslobodzuje mešťanov z Podolínce spod právomoci spišských a ľubovnianskych kastelánov a dáva im práva, aké majú ostatné kráľovské mestá. ³²
25. 11. 1345	Ludovít I. podriaďuje obyvateľov Podolínce len pod súdnu právomoc ich richtára a mestskej rady. ³³
5. 10. 1364	Ludovít I. znovu potvrdzuje Podolíncu listiny z rokov 1343 a 1345. ³⁴
1404	Žigmund I., uhorský kráľ, potvrdzuje mešťanom všetky doteraz nadobudnuté výsady (1292, 1343, 1345). ³⁵
25. 7. 1409	Žigmund Luxemburský, uhorský kráľ, udeľuje Podolíncu právo konať jarmok dvakrát ročne v dňoch 3. 5. a 14. 9. ³⁶
7. 4. 1412	Žigmund Luxemburský oslobodzuje mešťanov Podolínce od platenia tridsiatku a potvrdzuje ich práva. ³⁷
1440	Kráľ Vladislav oslobodzuje Podolíňčanov od platenia mýt. ³⁸
29. 12. 1442	Vladislav I., uhorský kráľ, potvrdzuje Podolíncu právo skladu. ³⁹
1455	Poľský kráľ Kazimír IV. oslobodzuje Podolíňčanov od platenia mýt v Poľsku. ⁴⁰

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Po roku 1272 darovala Kunigunda (Kunigunda), dcéra uhorského kráľa Bela IV., krakovskému mešťanovi Henrichovi za účasť na potlačení Rolandovej vzbury dedičné richtárstvo v Podolínci.⁴¹ V roku 1288 mu daruje k danej škultécii aj les medzi Podolíncom a Toporcom. Na darovanom majetku dostáva Henrich právo kľčovať lesy a založiť nové osady. Podolíňčanov oslobodzuje na určité obdobie od platenia daní. Po uplynutí lehoty majú platiť daň 3 hrivny a 9 skotov (= 3 a $\frac{3}{8}$ hrivny)⁴² čistého striebra každoročne na sviatok sv. Martina biskupa.⁴³ V roku 1289 nadobudol Henrich znovu potvrdenie svojich práv. Podľa danej listiny mal šoltýs Henrich právo na nezdanený mlyn, krčmu, pivovar a možnosť postaviť ďalšie. Podolíňčania získali právo dedičnej držby svojho majetku a boli povinní platiť každoročne daň na sviatok sv. Martina vo výške 8 skotov (= $\frac{1}{3}$ hrivny) striebra. Novousadlíci boli oslobodení od platenia daní na obdobie 10 rokov. Dedičný richtár disponoval nižšou súdnou právomocou pričom dve tretiny súdnych pokút pripadli Kunikunde a tretina richtárovi.⁴⁴ Po smrti Kunikundy dedičný richtár Henrich dostáva v roku 1292 od jej nástupcu na vojvodskom stolci, českého kráľa Václava II., donáciu, ktorá mu potvrdzuje jeho doterajšie práva a zároveň ich rozširuje. V listine sa Podolínce uvádza ako „*civitas*“ a má sa riadiť magdeburským právom podobne ako Krakov. Uvedenou listinou potvrdzuje mešťanom v Podolínci mestské výsady, jediným obmedzením bola inštitúcia dedičného richtára. V rámci mestvotvorného procesu mal Podolínce už pred rokom 1292 isté znaky mestskosti, ako napríklad trh. Podstatnú časť šoltýstva získavajú Podolíňčania 6. 12. 1391 od dedičného richtára Mikuláša Knola za 1300 fl.⁴⁵ K definitívnemu odkúpeniu šoltýstva dochádza v roku 1423 od Margaréty, dcéry Petra Newmactra za 750 fl.⁴⁶

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Námestie

Podolínce má pôdorysné rozloženie námestia v tvare trojuholníka, predstavuje náznak otvorenej šošovky s kostolom uprostred. Je možné, že pri výstavbe námestia sa zamýšľalo pôvodne nad touto dispozíciou a neskôr došlo k zmene koncepcie. Pravdepodobne pri výstavbe hradieb sa opevnila len juhozápadná časť, a tým vznikla na severovýchod otvorená šošovka.⁴⁷ Do tejto časti boli neskôr vsunuté dva bloky domov, medzi ktorými prechádzala cesta do Starej Lubovne. K intenzívnejšiemu osídleniu v severnej časti mesta došlo neskôr, pravdepodobne až koncom 18. storočia.⁴⁸

Meštianske domy

Z obdobia stredoveku sa zachovali časti jadier domov na námestí (dom č. 15), hoci väčšina z nich je renesančná.⁴⁹ Sú zväčša neskororenesančného typu zo zač. a 1. pol. 17. storočia, s postrannou chodbou a pôvodnou dispozíciou priestorov. Sú zväčša trojosové, dvojpodlažné, podpivničené. Stavebné úpravy z neskorších čias sa dotýkali hlavne fasád. Zachovali sa predovšetkým na námestí a v priečnej ulici smerom k piaristickému kostolu.⁵⁰

Mestské hradby

Právo opevniť sa hradbami získalo mesto už 6. 11. 1292 od českého kráľa Václava II.⁵¹ Zachovali sa v takmer súvislom páse pri južnom obvode mesta a pomerne dobre aj na východe a západe. Severné hradby boli v 19. storočí zbúrané a zároveň odstránené aj obe brány do mesta. Okolo bývalej Dolnej brány sú hradby zachované v pôvodnej výške s doteraz viditeľnou ochodzou a strieľňami. Na severe od bývalej brány je vysoká polvalcová bašta. Na južnej strane sa zachovali v súvislom úseku mestských múrov tri ďalšie bašty. Hradby sú zachované najlepšie na východnej strane mesta. Ich stavebný charakter poukazuje na 1. pol. 15. storočia a na prestavbu koncom 16. storočia. Pôdorysná konfigurácia hradieb je však staršia a pravdepodobne totožná s pôvodnými hradbami, ktoré začali stavať koncom 13. storočia.⁵²

Kostol Nanebovzatia Panny Márie (rímsko-katolícky farský kostol)

Kostol Panny Márie sa prvýkrát spomína 7. 1. 1235.⁵³ Z roku 1298 pochádza listina, podľa ktorej majú veriaci pomáhať pri dokončení výstavby kostola. V 2. pol. 14. storočia bol prestavaný a zaklenutý. Z tohto obdobia pochádzajú tiež najstaršie gotické nástenné maľby kostola v presbytériu vo viacerých vrstvách s výjavmi Kristovho cyklu. V priebehu renesancie bol upravený, v pol. 18. storočia zbarokizovaný a rozšírený do dnešnej podoby, získal aj barokový mobiliár. Z pôvodnej gotickej stavby je zachovaná sakristia, ktorá je zaklenutá dvoma poľami krížovej klenby s vyžlabenými rebrami.⁵⁴

Kaplnka sv. Anny na cintoríne

Jej najstaršou časťou je románska apside v tvare podkovy z pol. 13. storočia, ku ktorej zač. 14. storočia pristavili gotickú oktogonálnu loď malých rozmerov.⁵⁵ Výsledky archeologického výskumu kaplnky sv. Anny na cintoríne v Podolínci dokázali pod murivom z 13. storočia základy staršej rotundy, ktorá vznikla v 10 – 12. storočí.⁵⁶ Okolo roku 1600 tento gotický kostolík rozšírili prístavbou novej pozdĺžnej lode.

Hrad, pevnosť

10. 4. 1409 získal Imrich z Perína povolenie od Žigmunda Luxemburského na výstavbu hradu, alebo pevnosti z kameňa alebo dreva vo vnútri hradieb mesta.⁵⁷ Nevelký hradný areál zahŕňal okrem samotnej budovy dnešného Mestského úradu aj budovu súčasnej Požiarnej zbrojnice, na čo poukazuje zachované kamenné murivo na východnej a južnej stene stavby. Pre stavbu hradu sa vybrala najvhodnejšia poloha voči mestu pri západnej bráne smerom na Kežmarok. Objekt je bloková stavba s rizalitom, v ktorom je vsunuté schodisko. Je podpivničený, s približne rovnakým dispozičným riešením prízemnia a poschodia. Zachovali sa podrobné popisy hradu zo 16. a 18. storočia (1556 a 1765),⁵⁸ na základe ktorých je evidentné, že základná dispozícia sa takmer nezmenila.⁵⁹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1235	7. 1. pápež Gregor zasahuje do sporu o desiatky z Kostola Panny Márie v Podolínci medzi Krakovským biskupstvom a Spišským prepoštvom. ⁶⁰
1247	22. 1. pápež Inocent IV. nariaďuje vratislavskému dekanovi, aby vyšetril spor medzi krakovským biskupom a ostrihomským arcibiskupom, ktorý krakovskému biskupovi zaujal desiatky z viacerých kostolov a bráni mu vo výkone cirkevnej jurisdikcie. Predmet vyšetrovania sa týka sporu z roku 1235. ⁶¹
1298	28. 3. krakovský biskup Ján potvrdzuje listinu jeruzalemského arcibiskupa Bazila Arménskeho a iných hodnostárov, ktorí udelili odpustky tým veriacim, ktorí prispeli na stavbu kostola v Podolínci. ⁶²
1345	8. 5. uhorský kráľ Ľudovít I. určuje Podolíncu ročnú daň vo výške 30 hrivien spišskej miery. ⁶³
1391	6. 12. podolínsky šoltýs Mikuláš Knol predáva svoje majetky a práva mestu. ⁶⁴
1409	10. 4. kráľ Žigmund Luxemburský povoľuje Imrichovi z Perína postaviť si vnútri podolínskych hradieb hrad, resp. pevnosť. ⁶⁵
1412	8. 11. kráľ Žigmund dáva za pôžičku 37 000 kôp českých grošov (= 2,22 mil. grošov) poľskému panovníkovi Vladislavovi II. do zálohu 13 spišských miest patriacich Spoločenstvu Spišských Sasov (medzi nimi aj Spišskú Sobotu), Starú Lubovňu, Podolínce, Hniezdne a Lubovniansky hrad. ⁶⁶ Vzniká Spoločenstvo 13 spišských miest. Záloh trval do roku 1772, kedy boli opäť pripojené k Uhorsku.
1415	2. 1. čižmári z Podolínce získavajú cechové artikuly a zakladajú samostatný cech. ⁶⁷

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Pôvodne v Podolínci žilo slovenské obyvateľstvo. V priebehu druhej polovice 13. storočia sa tu začali usadzovať nemeckí hostia. Komunita hostí sa začala riadiť nemeckým (magdeburským) právom. Roku 1292 v Podolínci získal významné postavenie dedičný richtár Heidenrich (Henrich). Nepochybne nielen on, ale aj prevažná časť obyvateľov mesta boli Nemci (Sasi). Zo zoznamu členov mestskej rady z roku 1361 je zrejme, že celé vedenie mesta bolo nemeckého pôvodu (por. kap. Správa mesta). To sa prejavilo aj v ponemčení samotného názvu Podolínec (Pudlein), ale i väčšiny chotárnych názvov. Koncom stredoveku sa z vidieka začali do mesta sťahovať Slováci, Rusíni a Poliaci. Percentuálne však ich podiel z počtu obyvateľov nepresiahol 20 % a prisťahovalci napospol patrili k chudobnejším vrstvám mestskej spoločnosti.

V roku 1553 bolo v Podolínci 104 zdanených domov, z čoho možno usúdiť, že počet obyvateľov sa pohyboval v rozmedzí niekoľkých stovák, max. 1000 osôb. Meštania odvádzali poľskému starostovi, ktorého sídlo bolo na hrade Lubovňa, daň 126 fl. ročne.⁶⁸

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Trhy a obchod

Základné mestské privilégium od českého kráľa Václava z roku 1292 obsahuje okrem iného aj ustanovenie práva skladu pre mesto Podolínec. Získaním práva skladu si Podolínčania upevnili svoju pozíciu v rámci uhorsko-poľského obchodu, na ktorom sa museli miestni obchodníci podieľať už pred uvedeným rokom. Udelenie tohto práva a výhodná geografická poloha sú dôkazom toho, že sa na území dnešného mesta rozvíjal trh, a to nielen lokálneho významu ešte pred nadobudnutím výsad v roku 1292.

Jarmok

25. 7. 1409 Žigmund Luxemburský udeľuje Podolíncu právo konať 2 jarmoky (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégiá).⁶⁹

Remeslá, cechy

Najstaršou zachovanou cechovou listinou z Podolínca sú cechové artikuly **čičmárov** z 2. 1. 1415.⁷⁰ Ďalšie zmienky o cechoch v Podolínci pochádzajú až z pol. 16. storočia. Poľský kráľ Žigmund August potvrdil na žiadosť spišského starostu Petra Kmithu v roku 1551 spoločné artikuly pre **pivovarníkov, kováčov, krajčirov** a čičmárov z Podolínca, Starej Lubovne a Hniezdneho. Kmithovi ako aj budúcim spišským starostom nariadil, aby uvedeným remeselníkom v daných mestách nebránili v užívaní potvrdených artikulov a zaužívaných zvyklostí.⁷¹ Tieto remeslá teda existovali v Podolínci už pred rokom 1551. Ďalšie správy o remeselníkoch z pol. 16. storočia prinášajú záznamy z účtov Spišského starostva (1563). Remeselníci z Podolínca pracovali na Lubovnianskom a Podolínskom hrade. Na Podolínskom hrade pôsobili **puškár, pekář** a pivovarník. Na Lubovnianskom hrade puškár, pekář, pivovarník, stolár, kováč.⁷² V Podolínci sa v 16. storočia spomínajú hrnčiari, kováči, tkáči, nožiari a **mečiari**.⁷³

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Po roku 1272 sa stáva predstaveným Podolínca dedičný richtár (šoltýs) Heidenrich (Henrich). V rokoch 1288 a 1289 Kunikunda, dcéra uhorského kráľa Bela IV., znovu potvrdzuje Henrichovi šoltýstvo v Podolínci so všetkými právami. V roku 1292 dostáva šoltýs Henrich od českého kráľa Václava II. donáciu, ktorá ešte posilnila práva spomínaného dedičného richtára.⁷⁴ Mešťania v Podolínci nadobudli danou listinou mestské výsady, jediným obmedzením bola inštitúcia dedičného richtára. 17. 3. 1303 šoltýs Henrich daroval svojej sestre Hildegunde majetok v Nižných Ružbachoch, pričom mu ona ponecháva šoltýstvo v Podolínci s plnou mocou.⁷⁵ Pred svojou smrťou v roku 1312 predal Henrich časť šoltýstva majiteľom Toporca – šľachticom z Hrhova, takže jeho syn Tilman sa musel o richtárstvo deliť.⁷⁶ V roku 1332 sa majetky šľachticov z Hrhova sústredili v rukách Hanka, ktorý vystupoval spolu s Tilmanom ako podolínsky richtár.⁷⁷ V roku 1364 Jordán, príbuzný Hanka, vymieňa svoju časť škultécie mešťanovi Starého Saczu Jakubovi, synovi Detrika, ktorý sa sťahuje do Podolínca a stáva sa spolupodielníkom škultécie. Mesto však neriadia len jeho dediční richtári, ale na jeho správe sa podieľajú aj prisažní s volenou mestskou radou.⁷⁸

V testamente Hanka z roku 1361, v ktorom odkazuje všetok svoj majetok kostolu Panny Márie v Podolínci, sa okrem jeho príbuzného šoltýsa Jordána spomínajú deväť prisažní: Mikuláš, syn Tilmana, Hungd, Tylon, Herrer, Hank, Chenker, Zigfrid, Mikuláš, syn Teodora a Mikuláš, syn Detrika.⁷⁹ V roku 1391 predáva šoltýs Mikuláš Knol mestu svoje šoltýstvo so svojimi právami a majetkami.⁸⁰ K definitívnemu odkúpeniu šoltýstva dochádza v roku 1423 od Margaréty, dcéry Petra Newmactra.⁸¹

Správa v období poľského zálohu

Zálohované mestá si zachovali svoju samosprávu. Poľskú správu zálohovaného územia vykonával starosta so sídlom na hrade Lubovňa. Dozeral na správu miest, vyberanie a odvádzanie daní. Hrad bol centrom správy aj podolínskeho panstva, do ktorého patrili dediny Nižné a Vyšné Ružbachy, Lacková a Forbasy. V rámci Poľska tvorili zálohované mestá tzv. Spišské starostovstvo (Starostia Spisz).⁸²

Mestská pečať

Prvé mestské pečatidlo pochádza zo zač. 14. storočia. Dodnes sa zachovalo v archíve v Starej Lubovni. Kruhopolis pečatidla je vyrytý gotickou majuskulou: + *S(igillum) · CIVIVM*DE PVDLIN*. V strede pečatidla je vyrytá Madona s dieťaťom (obaja s gloriolami). Jej nanebovzatie symbolizujú štyri hviezdičky, ktoré ju obklopujú. Najstarší doklad na použitie sú dve listiny z roku 1332. V 15. storočí vzniká menšie mestské pečatidlo Podolínca. Do tohto obdobia sa hlási kruhopolis vyrytým gotickou minuskulou: *sigillum judicis podolinensis*. V strede poľa je namiesto cirkevného motívu vyryté gotické písmeno P – prvé písmeno názvu mesta. Toto pečatidlo Podolínec používal až do konca 19. storočia. Jeho odtlačky sú známe z rokov 1526 – 1849.⁸³

Richtári mesta do r. 1526

Dediční richtári: 1272. 1288, 1289, 1292,⁸⁴ 1303⁸⁵ Henrich, 1312 Henrich a šľachtici z Hrhova,⁸⁶ 1313 Pavol,⁸⁷ 1323 Tilman syn Henricha, 1332 Tilman a Hanko, 1361 Jordán,⁸⁸ 1364 Jakub, syn Detrika, 1391 Mikuláš Knol.⁸⁹

10. OSOBNOSTI MESTA

Ján z Podolínca (1424 – 1436)

Bol spišským kanonikom.⁹⁰

Žigmund Senfleben (15. stor.)

Rodák z Podolínca, autor latinsko-nemeckého slovníka.⁹¹

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 14 študentov.⁹²

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Cirkevný desiatok

Farský kostol Panny Márie v Podolínci bol postavený najneskôr v druhej polovici 12. storočia. Prvá písomná správa o ňom pochádza z 7. 1. 1235. Vtedy pápež Gregor IX. na základe sťažnosti krakovského biskupa na prepošta Kostola sv. Martina z Ostrihomskej diecézy vo veci zaujatia desiatok nariaďuje prešetrenie celého sporu.⁹³ V roku 1247 podáva krakovský biskup ďalšiu sťažnosť v tej istej záležitosti. Pápež Inocent IV. nariaďuje znovu vyšetrovanie sporu medzi krakovským biskupom a ostrihomským arcibiskupom, ktorý vraj zaujal krakovskému biskupovi dôchodky z viacerých kostolov a bráni mu vo výkone jurisdikcie nad nimi.⁹⁴ Nároky krakovského biskupa na začlenené Podolínce do svojej jurisdikcie pretrvávali aj naďalej. Dňa 13. 1. 1299 nariaďuje uhorský kráľ Ondrej III. spišskému prepoštovi, aby chránil práva Spišskej Kapituly pred nárokmi krakovského biskupa Jána, ktorý sa usiluje protiprávne zaujať desiatky z farských kostolov v Podolínci, Starej Lubovni a Hniezdnom, patriacim do Uhorského kráľovstva.⁹⁵ Vzápätí 25. 1. 1299 spišský prepošt Jakub udeľuje kanonikom Spišskej Kapituly polovicu desiatok z Podolínce a ďalších obcí, ležiacich na oboch stranách rieky Poprad, čím dáva najavo, že zmienené fary patria pod jeho cirkevnú jurisdikciu.⁹⁶ S rozhodnutím uhorského panovníka krakovský biskup nesúhlasí a znova v roku 1324 obnovuje pred pápežskou kúriou spor o desiatky z podolínskej, starolubovnianskej a hniezdňanskej farnosti.⁹⁷ Spor sa táhajú do roku 1332, kedy sú farnosti prísúdené krakovskému biskupovi. V roku 1333 dochádza k obnoveniu vyšetrovania sporu z iniciatívy ostrihomskeho arcibiskupa a spišského prepošta, pretože podľa ich tvrdenia krakovský biskup v rokoch 1324 – 1332 uvádzal nepravdivé dôvody. Spor medzi obidvoma diecézami pretrvával ešte aj v roku 1342 a neurovnal sa celkom ani v nasledujúcich storočiach.⁹⁸

Kostol Nanebovzatia Panny Márie (rímskokatolícky farský kostol)

Prvá písomná správa o kostole pochádza z 7. 1. 1235.⁹⁹ Dňa 28. 3. 1298 jeruzalemský arcibiskup Bazil Arménsky a ďalší cirkevní hodnostári vydávajú v Ríme listinu, v ktorej žiadajú veriacich, aby pomohli pri dokončení výstavby Kostola Panny Márie v Podolínci, ktorý leží v Krakovskej diecéze. Tým, ktorí pomôžu pri výstavbe kostola a oltárov, budú udelené 40-dňové odpustky. Prestavba nebola pravdepodobne dokončená ešte ani v roku 1323, kedy boli veriacim udelené ďalšie odpustky.¹⁰⁰ Od roku 1235 bola príslušnosť farnosti v Podolínci premetom sporov medzi krakovským biskupom a spišským prepoštom.¹⁰¹

Kaplnka sv. Anny na cintoríne

Pod murivom kaplnky z 13. stor. boli nájdené základy staršej rotundy, ktorá vznikla v 10. – 12. storočí.¹⁰² Je pravdepodobné, že mala pútnickú funkciu, pretože bola postavená na prameni vody, podobne ako oktogón v zaniknutej osade Stojany. Zároveň sa predpokladá, že nadviazala na staršiu pohanskú tradíciu. Vzhľadom na datovanie, svoju funkčnosť a situovanie v extraviláne mesta nesúvisela teda s výstavbou námestia.¹⁰³

1 *ecclesia sancte Marie* CDS I, č. 446, s. 323. Listiny z rokov 1247, 1298, 1299, 1324, 1325 – 1333 svedčia o tom, že spomínaný Kostol Panny Márie je farský kostol v Podolínci. Pozri kap. 11 Cirkevné dejiny.

2 CDS I, č. 550, s. 383, 426; BĀRDOSSY, Supplementum, s. 306.

3 BĀRDOSSY, Supplementum, s. 285; SCHMAUK, Supplementum II, s. 23, 91, 126, 137, 148, 183, 218, 269, 276, 329.

4 Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 307, č. 64e/057

5 Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 342, č. 70e/077.

6 CDS I, č. 550, s. 382.

7 ŠTEVÍK, Najstaršie, s. 86.

8 ŽUDEĽ, Stolice s. 110.

9 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 95.

10 PIERADZKA, Handel, s. 44 – 45.

11 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 91

12 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 104.

13 Z r. 1480 – 1498 sa zachoval tridsiatkový register. MMKK, bez sign. (neúplne zachovaný).

14 SLIVKA, Stredoveká, s. 84.

15 MOL DL 6905; CDP VI., s. 485 – 486.

16 BĀRDOSSY, Supplementum, s. 285 – 290.

17 MMPod, listiny, sine nr.

18 CDS I, č. 662, s. 461.

19 ŠTEVÍK, Vývoj, s. 168.

20 VARSIK, Osídlenie Košickej kotliny I, s. 218.

21 MARSINA, O osídlení, s. 50 – 51, s. 56.

22 BEŇKO, K počiatkom, s. 20.

23 ULIČNÝ, Vývoj uhorsko – poľského pohraničia, s. 45.

24 Pozri kap. 11: Cirkevné dejiny, časť cirkevný desiatok.

25 SLIVKA – JAVORSKÝ, Výsledky, s. 207.

26 MMPod, listiny, č. 4, BĀRDOSSY, Supplementum, s. 350-354.

27 Podľa Bartala 1 *scotus* = 1/6 *ferta* = 1/24 hrivny. BĀRTAL, Glossarium, s. 598. Osem skotov teda bola tretina hrivny.

28 SCHMAUK, Supplementum II, s. 148; BĀRDOSSY, Supplementum, s. 350 – 354.

29 HOMZA, Svätá Kunikunda, s. 384.

30 BĀRDOSSY, Supplementum, s. 285 – 290.

31 BĀRDOSSY, Supplementum, s. 305 – 310.

32 SCHMAUK, Supplementum II, s. 91.

33 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolíncec, s. 15.

34 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolíncec, s. 15.

35 SCHMAUK, M.: Supplementum II, s. 148.

36 ZsO II/2, č. 6923: 25.VII.1409.

37 SCHMAUK, M.: Supplementum II, s. 183.

38 SCHMAUK, M.: Supplementum II, s. 269.

39 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolíncec, s. 15.

40 SCHMAUK, M.: Supplementum II, s. 276.

41 HOMZA, Svätá Kunikunda, s. 384.

42 K hodnote „scotus“ por. pozn. 27.

43 BĀRDOSSY, Supplementum, s. 285 – 290.

44 BĀRDOSSY, Supplementum, s. 305 – 310.

45 SCHMAUK, Supplementum II, s. 137.

46 SCHMAUK, Supplementum II, s. 218,

47 TIMKOVÁ, K urbanizmu, s. 45.

- 48 Súpis pamiatok 2, s. 486.
 49 TIMKOVÁ, K urbanizmu, s. 47.
 50 Súpis pamiatok 2, s. 486.
 51 MMPod, listiny č. 4., Por. kap. 4 Vznik mesta, mestské privilégia.
 52 Súpis pamiatok 2, s. 486.
 53 CDSI I., č. 446, s. 323. Por. kap. 11 Cirkevné dejiny.
 54 Súpis pamiatok 2, s. 490.
 55 Súpis pamiatok 2, s. 491.
 56 SLIVKA – JAVORSKÝ, Výsledky, s. 207.
 57 ...*intra muros eiusdem civitatis...castrum, ...seu fortalitium de lapidibus vel lignis...*“ ZsO II/2, č. 6719.
 58 AGAD Warszawa, ML, IX, 120, f. 8-20. CHALUPECKÝ, Hrad, s. 140. Rekonštrukciou hradu na základe uvedených popisov sa zaoberali: ŠTEVÍK – ČESLA ml., Pokus, s. 135 – 150.
 59 TIMKOVÁ, K urbanizmu, s. 46.
 60 CDSI I., č. 446, s. 323.
 61 CDSI II., č. 242 A., s. 167.
 62 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 305 – 310.
 63 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolínce, s. 14.
 64 SCHMAUK, Supplementum II, s. 137.
 65 ZsO II/2, č. 6719, s. 230.
 66 Originál záložnej listiny sa nachádza v knižnici Czartoryskich v Krakove. Listina bola viackrát publikovaná. WAGNER, Analecta, I., s. 212 – 216. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 168 – 171, č. 75: 8. 11. 1412.
 67 MOL DL 43 267. Pozri časť: Remeslá, cechy.
 68 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolínce, s. 9.
 69 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolínce, s. 15.
 70 MOL DL 43 267. ŠPIESZ, Remeslá, s. 35.
 71 ...*quid Artifices in Oppidis nostris tenutae suae Lubowlae, Gniazdae, Podolenice, et praesertim Braxatores Cerevisiae, Fabri, Sartores et Sutores...*SCHMAUK, Supplementum II, s. 390-391.
 72 RADZISZEWSKA, Regestum, s. 189-190, 198.
 73 BEŇKO – CHALUPECKÝ, Podolínce, s. 8.
 74 Por. Kap. 4: Vznik mesta, časti Základné mestské privilégium, Hospodársko-politický kontext vzniku mesta.
 75 SCHMAUK, Supplementum II, s. 23. RDSI I., č. 188, s. 105.
 76 RDSI I., s. 411, č. 958; s. 426, č. 995; s. 476, č. 1121.
 77 BEŇKO, K počiatkom, s. 25.
 78 BEŇKO, K počiatkom, s. 25.
 79 SCHMAUK, Supplementum II, s. 126.
 80 SCHMAUK, Supplementum II, s. 137.
 81 SCHMAUK, Supplementum II, s. 218.
 82 RADZISZEWSKA, Studia, s. 43 – 62.
 83 NOVÁK, Pečate II, s. 124.
 84 MMPod, listiny, č. 4.
 85 SCHMAUK, Supplementum II, s. 23.
 86 RDSI I., č. 958, s. 411, č. 995; s. 426, č. 1121; s. 476.
 87 RDSI I., č. 1097, s. 468.
 88 SCHMAUK, Supplementum II, s. 126.
 89 SCHMAUK, Supplementum II, s. 137.
 90 BEŇKO-CHALUPECKÝ, Podolínce, s. 8.
 91 BEŇKO-CHALUPECKÝ, Podolínce, s. 8.
 92 Krakovskí študenti (12 osôb): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 377 – 378. Metryka czyli album, s. 459. Študenti na viedenskej univerzite (2 osoby): TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 364.
 93 CDSI I, s. 323, č. 446.
 94 CDSI II, s. 167, č. 242 A.
 95 BEŇKO, K počiatkom, s. 18.
 96 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 432 – 433.
 97 BEŇKO, K počiatkom, s. 18.
 98 BEŇKO, K počiatkom, s. 19.
 99 Por. kap. 1 Názov, časť Najstaršia zachovaná zmienka.
 100 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 429 – 432.
 101 Por. časť: Cirkevný desiatok.
 102 SLIVKA – JAVORSKÝ, Výsledky, s. 207.
 103 TIMKOVÁ, K urbanizmu, s. 45.

PODOLÍNEC

germ. Pudlein, hung. Podolin

1. Name

Earliest mention: 7 January 1235

Other names and variants:

Latin sources: 1256, 1289 *Podolyn*, 1288, 1298, 1303, 1343, 1361, 1391, 1404, 1412, 1423, 1440, 1455, 1518 *Podolin*, 1464 *Pudlino*, 1470 *Podolynecz*

Etymology: the name means “place between the hills”

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Stará Lubovňa District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county)

Podolínec is located in the valley of the river Poprad between mountains Spišská Magura and Levoča Hills (Levočské vrchy).

Medieval road connection, toll collection places: The town was connected to two important trade routes, first one to Levoča and Šariš, second one through Levoča to Poland. The toll was collected in Podolínec since 1356. A toll house was located at the ford crossing over the river Dunajec (Spišská Stará Ves).

Boundaries: The northern and western boundaries of the area pertaining to Podolínec led along the crest of Spišská Magura and the Topor stream before 1256. From 1256, or 1260, the territory around the Topor stream and entire part of the area on the west bank of the river Poprad, which had originally belonged to Podolínec, became a part of the landed estates of the Lords of Hrhov (Görgey).

3. Earliest settlement

Although there are no extant written records concerning the settlement of northern Spiš (Scopusia, Zips) before 1235, it is improbable that this area had not been settled by the end of the 12th century. Podolínec, settled by Slovak population, was a rather well-developed settlement in terms of economy of the contemporary period, which is documented by two walled church edifices as well. Its geographical position on the trade route to Poland contributed to its development.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: royal town

Basic privilege: issued by King Wenceslas II of Bohemia on 8 November 1292 in Krakow and contained:

- the confirmation of the institution of hereditary mayor
- the granting of a lower judiciary power
- the hereditary ownership of the “free acre”, the revenue of every sixth homestead in the town
- the burghers of Podolínec were to abide by the Magdeburg Law like the town of Krakow
- the burghers acquired the right to store goods (*Niderlag*)
- ban of brewing beer in the perimeter of 1 mile for alien brewers
- the privilege of using the territory of the town including the water and forests
- the right to build the town walls with the help of the townspeople of Stará Lubovňa and Hniezdne
- the duty to pay the tax of 8 *scotos* for each homestead on St. Martin’s Day (11 November)

Confirmation of the basic privilege: 4 February 1404

Significant partial privileges and confirmations (selection):

After 1272 – Cunegond (Kinga), a daughter of King Béla IV of Hungary, donated *Schultheiss* (the office of *scultetus*, the office of the head of the municipality) to burgher Henry (Henrich) under the Magdeburg Law.

20 December 1288 – Kinga donated the forest between Podolínec and Hniezdne to *scultetus* Henry and relieved the burghers of Podolínec of taxes.

20 April 1343 – King Louis I of Hungary exempted the burghers of Podolínec from the jurisdiction of the castellans of Spiš and Lubovňa and granted them the same rights like other royal towns

25 November 1345 – Louis I subordinated the burghers of Podolínec to the jurisdiction of their mayor and town council

25 July 1409 – King Sigismund granted the right to hold a market twice a year on 3 May and 14 September

7 April 1412 – Sigismund exempted the burghers from paying the thirtieth and confirmed their rights.

1440 – King Vladislaus relieved the townspeople of paying toll.

29 December 1442 – Vladislaus I confirmed the right to store goods

1455 – King Casimir IV of Poland relieved the townspeople of paying toll in Poland

5. Architectural development and town topography

Town walls: The town acquired the right to fortify itself with the walls as early as 6 November 1292; they were preserved in an almost continuous line on the southern perimeter of the town and relatively well in the east and west as well.

The Church of the Assumption of the Virgin Mary (Roman-Catholic parish church): first mentioned on 7 January 1235. It was rebuilt in the second half of the 14th century; the oldest Gothic wall paintings with representations of the Christological cycle in the presbytery also date back to this period.

The Chapel of St. Anne in the cemetery: The results of the archaeological research have shown the foundations of an older rotund, which dates back to the 10th-12th centuries, under the thirteenth-century masonry.

Castle, fortification: Imrich of Perín acquired permission to build a castle, or a fortification of stone or wood, within the town walls from Sigismund of Luxemburg on 10 April 1409.

6. Significant events (chronology)

28 March 1298 – John, Bishop of Krakow, confirmed the charter of Basil the Armenian, Patriarch of Jerusalem, and other dignitaries, who had granted indulgences to the faithful who contributed to the construction of the church in Podolínec.

6 December 1391 – The *scultetus* of Podolínec, Nicolas Knol, sold his property and rights to the town.

8 November 1412 – King Sigismund gave 13 towns of Spiš belonging to the Province of the Saxons of Spiš (including Podolínec) as a deposit to King Vladislaus I of Poland for the loan of 37 000 piles of Bohemian *grossi* (= 2.22 million *grossi*). Thus, the Province of the 13 Spiš (Scopusian) towns originated.

7. Demographic development

Podolínec had been initially populated by the Slovaks. During the second half of the 13th century the German guests started to settle down there. The community of the guests was governed by the German (Magdeburg) Law. The list of the members of the town council of 1361 makes it clear that entire leadership of the town was of German origin. At the end of the Middle Ages the Slovaks, Ruthenians, and Poles started to move from the countryside into the town. In 1553 Podolínec counted 104 houses subject to tax; the size of the population oscillated around 1000.

8. Economic activities

Crafts and guilds: The oldest preserved guild charter from Podolíneč are the guild articles of the bootmakers from 2 January 1415. The potters, blacksmiths, weavers, knifemakers, and swordmakers are mentioned in Podolíneč in the 16th century. The craftsmen of Podolíneč worked also at the castles of Lubovňa and Podolíneč. A gunsmith, a baker, and a brewer worked at the castle of Podolíneč. A gunsmith, a baker, a brewer, a cooper and a blacksmith were present at the castle of Lubovňa.

9. Town administration

Municipality: The town was led not only by its hereditary mayors. The jurors together with the elected town council had a share in town administration. Nine jurors are mentioned in 1361. The townsmen of Podolíneč got the major part of the *scultetus* powers from Nicolas Knol, hereditary mayor, for 1300 florins on 6 December 1391. They bought the office completely over from Margaret, a daughter of Peter Newmacter, for 750 florins in 1423.

Administration in the period of the Polish deposit: The Polish administration of the deposited territory was exercised by a mayor with seat at the castle of Lubovňa.

Town seal: The first town seal dates to the beginning of the 14th century. In the 15th century a smaller town seal was created.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

John of Podolíneč (1424-1436) – a canon of Spiš

Sigismund Senftleben (15th century) – a native of Podolíneč, the author of a Latin-German dictionary

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 14

11. Church history

The Church of the Assumption of the Virgin Mary (Roman-Catholic parish church): Since 1235 the parish of Podolíneč was an object of a struggle between the bishop of Krakow and the prepositor of Spiš. The bishop of Krakow requested that Podolíneč belonged under his jurisdiction.

The Chapel of St. Anne at the cemetery: It probably served as a pilgrimage place because it had been built on a fountain. At the same time, there is a hypothesis that it was linked to an older pagan tradition.

Marcela Domenová

PREŠOV

nem. Preschau, maď. Eperjes

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

7. 11. 1247 – v listine kráľa Bela IV., v ktorej potvrdil cistercitom usadeným v Bardejove pri Kostole sv. Egida vlastníctvo bardejovského majetku, na ktorom sa prv snažili usadiť Nemci z Prešova (*Theotonicus de Epuryes*), pričom narušili hranice a časť majetku zabrali. Listina sa zachovala v odpise z r. 1500.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

Epuryes (1247, 1316), *Eperyes* (r. 1248, 1346, 1394, 1439, 1447 – 1518), *Eperies* (1249, 1299, 1314, 1347, 1394, 1444 – 1517), *Eperjes* (1346), *Aperies* (1332, 1457), *Epries* (1333), *Eperes* (1349), *Apprias* (1371), *Aperias* (1370, 1376, 1453), *Epperies* (1389, 1390, 1412, 1418, 1428, 1453, 1455–1526), *Epries* (1405, 1455), *Eppries* (1440), *Eperiesz* (1493), *Eperas* (1446), *Epperyes* (1394, 1433, 1446, 1448, 1456, 1493), *Eperes* (1454), *Epperes* (1454), *Eppryes* (1462),² v latinizovanej podobe spravidla v adjektíve a v ablatíve (*Ep(p)eriesiensis/ses*, *Eperiesini*, *Eperiesium*).

Nemecké pramene

Epries (1441), *Eppries* (1441, 1447, 1450, 1453, 1474), *Epries* (1441, 1447), *Euperyes* (1442), *Eberiesz* (1451), *Eperiesch* (1453), *Epperies* (1455), *Eppryes* (1462, 1466).³

Slovenské (české) pramene

Epperiass (1449, 1452), *Epperias* (1449, 1452).⁴

Etymológia názvu

Názov mesta Prešov nekorení v maďarskom slove Eper (jahoda, jahodovník),⁵ ale v slovanskom mene Preš, hoci sa jahoda dostala aj do erbov mesta Prešova.⁶ Názov Eperyes je teda maďarským variantom tohto pôvodného osobného mena Preš (*Prešä), ktorý vznikol fonetickým prispôbením staršieho slovenského názvu, hlavne predsunutím počiatkovej samohlásky E- a odstránením koncovky -ov.⁷ Slovenský názov osady zanikol. Do 15. storočia sa používal maďarský názov mesta (*Epuries*, *Eperies*, *Apprias* a ich obdoby), ktorý prevzali aj nemeckí hostia a výrazne ho nezmenili. Termíny Prešov (Prašov), *Pressow*, *Eperisinum*, *Priašiv* a *Fragopolis* sú novoveké.⁸

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Prešov, geografická poloha 48° 56' severnej šírky a 21° 09' východnej dĺžky.

Územie, na ktorom vznikol Prešov, bolo súčasťou ranofeodálneho uhorského kráľovstva už v 2. polovici 11. storočia. Patril do komitátu Novum Castrum, ktorý zaberá aj územie neskoršej Abovskej a Hevešskej župy. Od konca 12. storočia bolo správne centrum na Šarišskom hrade. V nasledujúcom období sa Šariš pretvoril na samostatný správny celok. Od 1. polovice 13. storočia tvorilo územie súčasť Šarišskej župy. Vojensko-správnym centrom bol hrad Šariš.⁹

Prešov leží v centrálnej časti východného Slovenska na styku troch geomorfologických celkov: na severnom okraji Košickej kotliny (Toryská pahorkatina), Spišsko-šarišského medzihoria (Šarišské podolie) a východnom okraji Šarišskej vrchoviny.¹⁰

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Prešov vznikol na križovatke vojensko-obchodných krajinských ciest smerom sever – juh, východ – západ. Vnútný i tranzitný obchod tvoril dôležitú súčasť hospodárskeho života, prevážania tovarov na trhy a vyberania mýtnych poplatkov už v 11. – 12. storočí. Krajinská cesta viedla údolím Sekčova v smere juh (Potisie) – sever, údolím Torysy, cez Prešov, nad ktorým sa rozvetvovala, a to západným smerom na Branisko a Spiš alebo severozápadne smerom do Poľska. Tretia cesta viedla údolím Sekčova na sever k Bardejovu (a do Poľska), prípadne od Kapušian na východ, do doliny Tople a cez Duklu do Haliče.¹¹ Zároveň Prešov ležal na ceste prepájajúcej Čierne more a Balt.

Medzi mýtnice, patriace šľachticom, patrili: napr. Chminianska Nová Ves (r. 1262, 1320), Pečovská Nová Ves (1322), Drienov (1285). Na krajinskej ceste bola zriadená mýtnica pri dedine Tulčík, kde sa vyberalo mýto, ktoré bolo súčasťou príjmov uhorských kráľov. Mýtnica v Tulčíku sa od konca 14. stor. spolu s mýtnymi poplatkami stala vlastníctvom šľachticov z Tulčíka a v 15. stor. šľachticov z Kapušian. Mýto (*tributum*, *thelonium*) sa vyberalo aj v Prešove (Podrobnejšie o mýtnych miestach v kap. Hosp. aktivity, časť Mýto a mýtnice).

Chotár

Chotár obce Prešov do 40. rokov 13. storočia nie je známy. K r. 1247 sa spomína spor prešovských Nemcov o hranice na Sekčove s bardejovskými cistercitmi.¹² V r. 1248 (alebo skôr) kráľ Belo IV. daroval hostom – Sasom z Prešova istú zem, ležiacu (severne) v blízkosti ich inej zeme a v ďalšej listine podobne istú zem, patriacu k jeho panstvu Šariš, ktorú kedysi užívali Batha a Ine, ktorí zomreli bez dedičov a ktorú neskôr daroval za vernosť Ečovi.¹³ Chotár mesta tvorilo spočiatku územie v priamej blízkosti mesta.¹⁴ V r. 1316 bola prešovským hostom vrátená zem Batha (Bathka), ktorú kedysi odňal a daroval magistrovi Michalovi, synovi Pousa. Zem sa nachádza v komitáte Šariš, ležiacej pri rieke Svinka.¹⁵ V r. 1351, 1422 sa riešili chotárne spory o hranice Prešova a Malého Šariša. Presný opis hraníc sa však nevedoval.¹⁶

Majetok mesta sa zväčšoval na sever a juhozápad. V r. 1411 daroval Žigmund mestu osadu Sv. Ladislav (*possessio Zenthlaszlow, Zenthlachlow, Zenthlazlo*) juhozápadne od mesta na pravom brehu Torysy, čo určovala i metácia. Osada čoskoro zanikla a jej obyvateľstvo posilnilo maďarské obyvateľstvo Prešova. V r. 1419 došlo ku konfirmácii donácie, k reambulácii a renovácii hraníc majetku Sv. Ladislava, prináležiaceho Prešovu. Blížšie ho vymedzovala rieka Sekčov, Torysa, prícestné križe či Borkut atď. Okraje prešovského chotára v 15. storočí susedili so zemianskymi majetkami dedín: Fintice, Šebastová, Solivar, Haniska, Radačov a Malý Šariš.¹⁷ V r. 1475 to bol spor o chotár mesta a jeho hranice s pánmi zo Šebastovej.¹⁸

V súvislosti s nedostatkom vlastnej ornej pôdy a pastvín v mestskom chotári, Prešov získal zálohovaním od okolitej šľachty do užívania pôdu v blízkosti mesta. V 15. stor. takto mesto získalo časť majetkov v dedinách: Brežany (Bujakov), Fintice, Chmelovec a majetok Mlynská (s mlynom) a Zimná Studňa, Jakovany, Koprivnica, Lada (s mlynom), Lubotice, Malý Šariš, Nemcovce, Šarišské Lužianky, Šarišské Sokolovce, Uzovský Šalgov, Terňa.¹⁹ V 16. stor. (1501 – 1526) mal majetky priebežne v dedinách Brezov, Cemjata, Drienica, Dúbrava, Gregorovce, Chmelovec, Kendice, Malý Šariš, Nemcovce, Petrovany, Radačov, Šalgov a majetok Padföld (*Padfeld*).²⁰ Kúpou mesto získalo vinice v Zemplíne, napr. v Tolčve, Miškolci.²¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Stredný paleolit

Bikoš, Kráľová hora (štiepané kamenné nástroje);

Mladší paleolit

Delňa, Mýto;

Neolit (už kontinuálne osídlenie)

Údolie Torysy, Pavlovičovo námestie, Delňa, Šváby; *skupina Tiszadob*: Šarišské Lúky, Kráľova hora, Bikoš, Šváby; *kultúra s lineárnou keramikou*; *bukovohorská kultúra*: Šváby, povodie Delne a Torysy, Pavlovičovo námestie, Budovateľská ul., Pod kalváriou, Ul. Pod Kamennou baňou, Sídliisko II. a III. (polozemnice, kamenné odštepky, nástroje z obsidiánu, keramika, obilie, kostrový hrob).

Eneolit

Polgárska kultúra; *ľud lažňanskej skupiny*: Pavlovičovo námestie, Šarišské Lúky; *bádenská kultúra*: údolie rieky Sekčov, Šváby, Solivar.

Doba bronzová

Pavlovičovo námestie: *pilinská kultúra*: Levočská ul., Ul. M. Čulena, Mýto (popolnicové pohrebisko, sídliskové objekty, zásobné jamy, keramika); *gávcska kultúra*: Solivar (bronzové predmety, šperky, zbrane).

Staršia doba železná, halštatská (keltské kmene)

Pod Bikošom, Pod Kalváriou (sídliskové objekty, keramika – vytáčaná, keramika trácko-skýtskeho okruhu); *Mladšia doba železná, laténska* (*neskorolatónska – keltsko-dácke osídlenie*): Sídliisko II., Pod Bikošom, Pod Kalváriou, Pavlovičovo námestie (keramika, hrnčiarske pece, bronzové a železné spony, tetradrachma); *púchovská kultúra*: Pavlovičovo námestie (keramika); *okruh przeworskej kultúry*: Pavlovičovo námestie, ul. M. Čulena, Budovateľská ul. (hospodárske objekty, spony, kostný hrebeň, minca cisára Konstancia II.).

Doba rímska, obobie – sťahovania národov

Pod Bikošom, Pavlovičovo námestie, Budovateľská ul., Mýto, Pod Kalváriou, Delňa (hroby, keramika, terra sigillata, bronzové a železné spony, hromadný nálezy mincí (mlynský jarok); rímske mince (Mičurinoval.)) – strieborné republikánske a cisárske denáre).

Slovania – kultúra prešovského typu (polyetnický charakter)

Pavlovičovo námestie, Mýto, Sídliisko II. (hrnčiarske pece, točená keramika, sídliskové objekty hospodárskeho charakteru).

Ďalšia skupina sídliskových nálezov a keramiky dokladá súvislé slovanské osídlenie doložené od 6. – 8. storočia – lokality Pod Bikošom, Kráľová hora (kontinuálne), s osadami roľnícko-chovateľského charakteru od prelomu 8. – 9. stor. do 12. storočia – lokality Mýto, Sídliisko II., Pod Bikošom, Budovateľská ul., Pavlovičovo námestie (nivy a nízke terasy Torysy). Výskum bol realizovaný mimočasne historického, resp. stredovekého areálu Prešova, ktoré tvorí dodnes urbanistické jadro mesta. Slovanské osídlenie možno predpokladať aj na Slovenskej ulici a v historickom jadre mesta (stredné terasy Torysy).²² K postupnému osídľovaniu mesta pozri aj kap. 7: Demografický vývoj.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské mesto (tavernikálne).²³

Prešov patril medzi najvýznamnejšie mestá v Uhorsku.²⁴ Bol slobodným kráľovským mestom²⁵ a takto bol klasifikovaný i v *Decretum minus* (1405),²⁶ *Tripartite* (1514),²⁷ v *dekrétach* (4. dekrét Vladislava II. z r. 1500; 7. dekrét Vladislava II., 3. čl., r. 1514). Zároveň patril do skupiny *tavernických miest*²⁸ a bol súčasťou formujúceho sa zoskupenia – spoločenstva piatich východoslovenských miest – neskôr nazývaného *Pentapolitana*. Jeho počiatky sa predpokladajú už k r. 1412,²⁹ zvýšená aktivita po r. 1480.

Prešov bol (po r. 1299)³⁰ mestom s rozvinutou remeselnou výrobou, obchodom – trhom. Ako mesto (pomenovanie) *civitas* sa spomína aj v kráľovských listinách (1299, 1314, 1364), v písomnostiach krajinských hodnostárov, hodnoverných miest (1394) i Šarišskej župy (1408, 1140, 1444),³¹ resp. vo vlastných (1390 – listiny, 1424 – knihy) a v iných mestských písomnostiach. V nemeckých písomnostiach je označované mesto ako Stad (1447), Stat (1441, 1447, 1450, 1453); Stadt (1451, 1461 – 62, 1490, 1506, 1507, 1509, 1517); Statt (1441, 1474, 1505, 1507), Stett (1412).³² Zriedkavejšie je s prívlastkom slobodné kráľovské mesto (*libera civitas, koeniglichen/koenichlichen frayen Stadt*).³³ V písomnostiach sa však ojedinele vyskytlo pomenovanie slovom mestečko – *oppidum/opedum*, a to v r. 1422 – 1490.³⁴ Ojedinele sa uvádzal aj ako *villa* v r. 1332 – 1342, resp. ako slobodná kráľovská obec, a to v privilegálnej listine kráľa Karola Róberta z 20. 1. 1332 pre Hanušovce, v ktorej udelil magistrovi Demeterovi a jeho poddaným z Hanušoviec také výsady, aké mali Prešovčania, a súčasne právo týždenného trhu a oslobodenia od mýtnych poplatkov.³⁵

Základné privilégium

- už 1248 (alebo skôr) – Kráľ Belo IV. udelil hostom z Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova viaceré výsady. Saským hostom z Prešova (*Eperies*) daroval istú zem, ležiacu v blízkosti inej zeme. *Deperditum*. Zmienka vo výsadnej listine Ondreja III. z 28. 1. 1299, zachovanej v konfirmácii Karola I. z 3. 8. 1314.³⁶
- 28. 1. 1299 – Kráľ Ondrej III. udelil hostom usadeným v Prešove, Veľkom Šariši a Sabinove mestské výsady vychádzajúce z výsad, akými sa riadilo spoločenstvo saských hostí na Spiši. Osobitne ustanovuje práva o súdnej právomoci, zbavenie povinnosti účasti vo vojsku a výške kráľovskej dane. V texte sa zdôraznilo, že títo hostia dostali isté výsady už od Bela IV. a Štefana V. (najneskôr pred r. 1248); Privilégium obsahovalo:

vyňatie spod súdnej právomoci šarišských županov či kastelánov, obyvatelia Prešova, Veľkého Šariša a Sabinova neboli povinní platiť im žiadne peňažné a naturálne dávky, nijaké iné dane – poplatky;

žiaden barón či šľachtic nemal právo descenzu a nesmel im spôsobovať násilie;

povinnosť prijať a pohostiť panovníka so všetkými poctami, ako je to bežným zvykom v kráľovstve;

nemali vojenskú povinnosť v kráľovskom ani v inom vojsku;

mali povinnosť každoročne spolu odvádzať riadnu daň vo výške 150 hrievien jemného striebra v troch stanovených termínoch, ktorú nevyberali kráľovi ľudia, ale samotné mestá.

Konfirmácie základného privilégia z r. 1299: 1314, 1324, 1361, 1364, 1394.³⁷

V r. 1299 Prešov dostal mestské výsady, po právnej stránke sa odvtedy vyvíjal ako mesto, rovnako ako Veľký Šariš a Sabinov. Výsady boli udelené hostom usadeným v troch mestách, vzťahovali sa však aj na ostatné obyvateľstvo miest. Boli im priznané také slobody, aké požívali saskí hostia na Spiši (odvodené z privilégia Štefana V. z r. 1271).

Nespomínajú sa v nich ani ustanovenia o cirkevných povinnostiach, ani hospodárske výsady – ako napr. ustanovenie o práve zaoberať sa remeslami, obchodom, alebo o oslobodení od mýtnych poplatkov, rovnako ani povolenie trhu. Predpokladá sa, že jeho konanie bolo už zaužívanou zvyklosťou.

Najskôr výsady obyvateľov mali platiť v tej podobe, ako mali hostia na Spiši, t. j. ustanovenie o voľbe samosprávnych orgánov – richtára, ktorý menšie delikty a spory posudzoval sám a vážnejšie spolu so županom; právo slobodne chytať ryby a poľovať vo vlastných, či kráľovských revíroch, slobodne kľčovať lesy a premieňať ich na ornú pôdu, dolovať – ťažiť a spracovať rudy; slobodnú voľbu farára (s právom na celý desiatok, bez vplyvu voľby šarišského archidiakona, ktorého potvrdzoval jágerský biskup), povinnosť výmeny mincí a poskytnutie descenzu panovníkovi a jeho sprievodu.

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 14. 5. 1331 Viliam Druget – spišský a abovský župan nariadil všetkým majiteľom mýt a ich mýtnikom nevyberať mýtné poplatky od prešovských hostí za drevo na kúrenie a výstavbu, za (drevené) uhlie, kone a tovar (ručné bremená) dovážané do mesta.³⁸
- 18. 6. 1346 Kráľ Ludovít I. dáva mešťanom a hostom z Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša právo slobodne užívať Čierny a Berkovský les na svoje účely.³⁹
- 8. 9. 1346 Kráľ Ludovít I. napomína komorského grófa v Smolníku a v Telkibányi, ako aj ich úradníkov, aby neporušovali výsady troch miest, ktoré im udelil kráľ Karol Róbert, aby mešťanom a hostí z Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova nenútili platiť iné komorské poplatky, ale iba také, ako majú mešťania a hostia na Spiši, keďže majú rovnaké výsady ako oni.⁴⁰
- 31. 5. 1347 Kráľ Ludovít I. nariadil magistrovi Konyovi – spišskému, šarišskému a novohradskému županovi, podkastelánovi Šarišského hradu, aby nenútili mešťanov a hostí z Prešova ísť po nových a nepriamych cestách vyberať mýto na mýtnici v dedine Tulčík.⁴¹
- 31. 5. 1347 Kráľ Ludovít I. nariadil všetkým hodnostárom kráľovstva a vyberačom mýta, aby nechali mešťanov a hostí z Prešova cestovať s tovarom po zaužívaných a pravých cestách a nenútili ich ísť na iné cesty, cez ich mýtné stanice a vyberať poplatky.⁴²
- 21. 9. 1347 Kráľ Ludovít I. nariaďuje košickému farárovi Mikulášovi a richtárovi Albertovi, aby poverili troch prisázných z Košíc, ktorí by podľa veľkosti a majetnosti určili konkrétnu výšku kráľovskej dane v Prešove, Veľkom Šariši a Sabinove.⁴³
- 5. 12. 1347 Kráľovná Alžbeta nariaďuje všetkým šľachticom a pozemkovým vlastníkom v Šarišskej župe a hlavne mestskej rade a celej obci Veľkého Šariša, aby nechali na svojich majetkoch Prešovčanov slobodne ťažiť – lámať kameň na stavbu farského kostola.⁴⁴
- 6. 12. 1347 Ludovít I. nariaďuje abovskému županovi Petrovi, zvanému Peharus, a jeho úradníkom, aby umožnili prešovským mešťanom a hostom slobodné užívanie kráľovského Čierneho lesa – ťažbu dreva na udržiavanie a výstavbu domov.⁴⁵
- 28. 12. 1349 Kráľ Ludovít I. nariaďuje Petrovi, synovi Egida, synom Ivanka z Drienova, aby nechali mešťanov a hostí z Prešova, Veľkého Šariša a Sabinova používať zaužívanú, riadnu a priamu obchodnú cestu (do Sárospataka – Blatného Potoka), nenútili ich ísť inými cestami a vyberať od nich mýtné poplatky.⁴⁶
- 7. 9. 1364 Ludovít I. na základe sťažnosti mesta nariaďuje krajinským hodnostárom a vyberačom mýta rešpektovať, že mešťania a hostia z Prešova sú oslobodení od platenia mýta. Zakazuje im nútiť Prešovčanov prechádzať inými cestami a vyberať od nich mýto na mýtniciach, ktoré sa nachádzajú na týchto vedľajších cestách.⁴⁷
- 7. 6. 1366 Kráľ Ludovít I. udeľuje právo Prešovu, spolu so Sabinovom a Veľkým Šarišom, užívať Čierny a Berkovský les.⁴⁸
- 28. 12. 1370 Kráľ Ludovít I. vymedzuje súdnu právomoc a kompetencie mestského súdu (riešenie priestupkov okrem krádeže, lúpeže a kriminálnych činov). V prípade priestupku, podnetu alebo sťažnosti voči Prešovčanom je potrebné sa obrátiť na mestskú radu Prešova.⁴⁹
- 24. 11. 1371 Kráľovná Alžbeta vo veci platenia mýta udeľuje mešťanom, obyvateľom a kupcom z Prešova, činným v Poľsku, mýtné výsady Krakova, t. j. rovnaké výsady (poplatky) aké mali krakovskí kupci v Poľsku a na mýtniciach.⁵⁰
- 18. 2. 1372 Kráľ Ludovít I. udelil Prešovčanom mýtné výsady Krakova – krakovských obchodníkov; Prešovčania v Krakove majú platiť toľko, čo Krakovčania v Sandeku.⁵¹
- 1. 5. 1374 Kráľ Ludovít I. udelil mešťanom i hostom Prešova práva mesta Budína vo veci obchodu so súknom – predaja a kúpy a iných remeselných predmetov – výrobkov (*res mechanicae*) za účelom výstavby a opevnenia mestských hradieb a ich obkolesenia násypom.⁵² Súčasne im udelil aj právo meča.⁵³
- 6. 1. 1378 Kráľ Ludovít I. zakazuje vyberačom mýta (pod hradom Šariš) vyberať mýtné poplatky z dreva, kameňa, vápna a iných potrebných vecí k výstavbe mestských hradieb Prešova a od všetkých, ktorí ich privádzajú.⁵⁴

- 24. 9. 1402 Kráľ Žigmund zakazuje vyberať od Prešovčanov mýto za veci a potraviny vozené nevyhnutne pre vlastnú potrebu a potrebu mesta; oslobodenie sa nevzťahovalo na obchodný tovar.⁵⁵
- 3. 2. 1404 Kráľ Žigmund vymedzuje súdne právomoci a kompetencie Prešovu. Zakazuje kastelánom šarišského hradu, šľachte ako aj iným stavom a hodnosťami brániť a zasahovať pri ich výkone prešovskému richtárovi a prisáznym, lebo ich majú nad svojimi obyvateľmi, cudzími mešťanmi, obchodníkmi a inými ľuďmi podľa starého zvyku mesta.⁵⁶
- 12. 2. 1404 Kráľ Žigmund odpúšťa Prešovu riadnu ročnú daň na dobu dvanástich rokov s podmienkou výstavby hradieb a súvislých opevňovacích prác počas dvoch rokov.⁵⁷
- 17. 4. 1405 Kráľ Žigmund nariadil všetkým kastelánom a vyberačom mýta na kráľovských mýtniciach pod hrozbou trestu nevyberať od Prešovčanov a kupcov mýto z ich tovaru a majetku v celom Uhorsku.⁵⁸
- 18. 4. 1405 Kráľ Žigmund povoľuje mestu Veľký Šariš a jeho mešťanom, aby boli nápomocní vo veci výstavby mestských hradieb Prešova, lámať kameň, páliť vápno a iné potrebnosti.⁵⁹
- 13. 6. 1405 Kráľ Žigmund žiada šarišského župana a kastelánov, aby nebránili Prešovčanom rúbať drevo pre pálenie vápna a iných potrebností.⁶⁰
- 21. 6. 1435 Kráľ Žigmund povoľuje za účelom zväčšenia a posunutia hradnej priekopy zbúranie dvoch súkromných mlynov na území mesta a ich opätovné vystavanie. Udeľuje mestu právo vyberať poplatky zo slobodného týždenného trhu, konaného v pondelok, ktoré dovtedy patrili uhorským panovníkom a šarišským županom.⁶¹
- 20. 3. 1437 Juraj Rozgoň, bratislavský, nitriansky, komárňanský a spišský župan, oslobodil obyvateľov i mešťanov Prešova od platenia mýta z tovaru.⁶²
- 23. 4. 1440 Kráľovná Alžbeta povoľuje Prešovčanom na území mestečka Veľký Šariš lámať kameň určený na výstavbu ich domov.⁶³
- 3. 2. 1444 Ján Jiskra oslobodil Prešov od platenia tridsiatku na tri roky.⁶⁴
- 11. 9. 1446 Preláti, baróni, šľachta Uhorského kráľovstva nariaďujú všetkým mýtnikom nevyberať od Prešovčanov žiadne mýtné poplatky na základe ich starších slobôd.⁶⁵
- 12. 9. 1446 Gubernátor Ján Huňady na základe staršej listiny kráľa Žigmunda oslobodzuje Prešovčanov od platenia mýta.⁶⁶
- 13. 10. 1451 Ján Jiskra z Brandýsa udeľuje Prešovu právo každoročne ponechať si pre vlastné potreby 200 fl. zo zisku komory (*lucrum camerae*) v Šarišskej župe.⁶⁷
- 3. 1. 1453 Kráľ Ladislav V. udeľuje Prešovu erb.⁶⁸
- 13. 3. 1455 Kráľ Ladislav V. udelil Prešovu právo konania výročného trhu počas sviatku mučeníka sv. Vavrinca (9. – 11. 8.).⁶⁹
- 5. 7. 1459 Kráľ Matej Korvín oslobodzuje Prešov od platenia riadnej dane (odvádzanej na sviatok sv. Juraja) na tri roky za účelom opevnenia mesta.⁷⁰
- 5. 7. 1459 Kráľ Matej Korvín oslobodzuje Prešov od platenia tridsiatku na tri roky za účelom opevnenia a ochrany mesta.⁷¹
- 25. 3. 1466 Kráľ Matej Korvín oslobodzuje Prešov od platenia tridsiatku na dva roky.⁷²
- 24. 3. 1467 Kráľ Matej Korvín ustanovuje výber kráľovského tridsiatku v Prešove a za jeho správcu šľachtica Jána Ernsta.⁷³
- 28. 5. 1508 Kráľ Vladislav II. udelil mestu Prešov právo pečatiť červeným voskom.⁷⁴
- 12. 5. 1514 Kráľ Vladislav II. udelil Prešovu právo konania výročného trhu počas sviatku sv. Ondreja (29. 11. – 1. 12.).⁷⁵
- 8. 9. 1516 Palatín Imrich Perényi berie pod svoju ochranu Prešovčanov a nariaďuje županom, kapitánom, kastelánom a vyberačom mýta nevyberať od nich mýtné poplatky na cestách idúc z mesta i späť.⁷⁶
- 19. 12. 1526 Ján Zápoľský konfirmuje výsadnú listinu kráľa Ľudovíta II. na žiadosť predstavených mesta pre škody spôsobené (na domoch) požiarom a odpúšťa Prešovu platenie riadnej i mimoriadnej dane na dobu dvanásť rokov.⁷⁷

Mestské právo

Vyvíjalo sa a bolo formované jednotlivými privilégiami, mestskými štatútmi, zvykovým právom, preberaním práva nemeckých hostí a iných miest s možnosťou odvolania sa na materské mesto. Bolo normované aj právnymi zbierkami cudzej proveniencie. Od 12. stor. sa uplatňovalo v Prešove zvykové právo. Mestské práva boli Prešovu udelené v r. 1299. Odvtedy sa Prešov spolu so Sabinom a Veľkým Šarišom vyvíjal ako kráľovské mesto (*civitas*), majúce mestské právo odvodené od saského práva spišských Sasov, so špecifikovaním administratívno-súdnych a vojenských ustanovení. Tvorili spoločenstvo miest, no bez nadriadenej spoločnej inštalácie na rozdiel od spišských Sasov, ktorí mali spišského grófa v Levoči.⁷⁸ V privilégii sa nespomínajú orgányestskej samosprávy. Možno predpokladať ich podobnosť so slobodami spišských Sasov, t. j. slobodnej voľby richtára.⁷⁹

Súdnu kompetenciu prešovského richtára a prisázných vymedzil i kráľ Ľudovít I. Veľký v r. 1370. Do ich kompetencií patrili všetky priestupky okrem zbojníctva, zlodejstva a kriminálnych deliktov. Oprávnenosť potvrdzovať ich sťažnosti mala mestská rada Sabinova a Veľkého Šariša (1374).⁸⁰ Vo veciach súdnictva sa mohli Prešovčania odvolať na mesto Košice.⁸¹ Právo meča sa uvádza v Prešove v r. 1374, kedy získalo aj práva mesta Budína. Patril k slobodným kráľovským mestám s úplnou samosprávou a zastúpením na sneme, s úplnou súdnou autonómiou – právomocou.⁸² Prečiny spáchané Prešovčanmi v meste i mimo neho sa prerokovávali na súde v Prešove. Druhostupňovým odvolacím orgánom sa preň stal tavernický súd.

Právne zbierky – Knihy mestského a nadmestského zákonodarstva

Vlastná právna zbierka – nedoložená.

Z kníh mestského a nadmestského zákonodarstva sa zachovali: Kniha magdeburského práva (*Liber legum civitatis Epperries*) – spred 19. 4. 1412 v nemeckom jazyku.⁸³ *Summa legum Raimundi* – odpis z r. 1481 v latinskom jazyku.⁸⁴ *Ius Tavernicale* (*Tavernicalbuch*) v novovekom odpise v nemeckom jazyku.⁸⁵ *Tripartitum* (*Corpus Juris Hungarici*).⁸⁶ Všetky uvedené právne pramene sa v meste používali ako zbierky či príručky odporúčaní pri postupovaní v podobne riešených prípadoch.⁸⁷

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Topografia mesta

Mesto sa vyvinulo na juhozápadnom svahu terénnej terasy v údolí rieky Torysa. Os mesta tvorila hlavná ulica (smer sever – juh), ktorá sa v strede námestia nerovnomerne rozšírila (dodnes nesymetrická podoba polelípsy). Vplyv na pôdorysný vývoj celého mesta, jeho tvar a priestorové členenie malo staršie slovenské sídlisko. Západne od neho vznikla neskôr nemecká osada. Po výstavbe

jednolodového farského kostola sv. Mikuláša (svätyňa orientovaná na východ) v polovici 14. stor. na miestach pôvodného nemeckého sídliska došlo k vysunutiu západnej línie domov celého námestia ešte viac na západ. Vnútorne členenie mesta, okrajové časti a dve predmestia sa doformovali do polovice 15. stor. Domy z námestia mali západno-východne orientované parcely (zadné vchody smerom na Slovenskú alebo Jarkovú ulicu). Parcely po vonkajších blokoch siahali až po hradby. Námestie sa členilo na štyri štvrté uličkami, ktoré kolmo pretínali námestie približne v jeho strede (cca dĺžka 600 x šírka 400 m). Tieto štvrté mali pôvodne označenie podľa prírmenia významných mužov (členov mestskej rady) v nich žijúcich (prípadne v nich vyberajúcich dane). Od druhej polovice 15. stor. (1465) sa označovali číselne (*Quartale* 1, 2, 3, 4).⁸⁸ Ich pomenovanie sa nemenilo ani v nasledujúcom storočí. Paralelne za východnou stranou celého námestia (smer sever – juh) sa súběžne tiahla Slovenská ulica/štvrt (*Platea/Quartale Sclavorum*). Celá táto východná strana mesta bola o jeden blok domov (s dvormi a záhradami) širšia. Jej súčasťou bol kláštor a kostol zasvätený sv. Trojici, ktorý mesto v 14. stor. poskyto karmelitánom. Slovenskú ulicu obývali hlavne Slováci, preto nesie i takýto názov, ale aj nemecké a maďarské domácnosti a to i v 15. a 16. storočí. Na južnej – juhozápadnej časti námestia, respektíve vnútorného mesta nadväzovala Maďarská ulica/štvrt (*Platea/Quartale Hungarorum*), kde bol aj mestský špitál.⁸⁹ V juhovýchodnej časti vnútorného mesta bola od polovice 16. stor. štvrt Ertehlak (*Ertehlack*). V jej súčasťi sa evidovala od r. 1526 Ružová ulica (*platea Rosarum*).⁹⁰ Západný rad domov od námestia siahla po Jarkovú ulicu/štvrt zvanú Fossatum – Ulica pri hradbách (*quartale Fossati, Fossatum, Platea Vallensis, Auf dem Graben*), kde sa nachádzali mestský a farský majer, súkromné majere a v južnej časti mestské kúpele.⁹¹ Do obvodu mestských hradieb sa dostala v 30. r. 15. storočia.

Predmestské štvrté boli dve (1428), vznikli na prelome 14. – 15. stor. Hradby sa budovali už v 14. stor. (1370) a postupne sa rozširovali smerom západným a južným (1435). V r. 1447 – 1477 v registroch chýbajú predmestské časti, najskôr z dôvodu zničenia požiarom, keďže od 60. rokov figurujú už pravidelne.⁹² Na južnej strane mesta bolo Dolné predmestie (*Suburbium inferius*) bez bližšieho označenia jednotlivých častí, neskôr sa tu vytvorila ulica pri bielidle (*Albatorii nova platea*, 1530 – 1531). Na severe mesta bolo Horné predmestie (*Suburbium Superius*), ktoré sa začiatkom 16. stor. rozrástlo a vyčlenili sa v ňom dve štvrté (1. štvrt a 2. štvrt Horného predmestia). Jeho súčasťou bola aj Tehelná ulica (*Platea tegulorum*, 1530) a v hornej časti mesta pri predmestí sa vyvinula Nová ulica (*Nova platea, Nova Aegyptus platea*), na ktorej sa hromadnejšie zabývali po r. 1526 Rómovia.⁹³

Vstup do mesta umožňovali brány: Dolná (na juhu) a Horná brána (na severe) mali pred bránovou vežou, vstavanou do vnútornej hradby, ešte predsunutý barbakan. Na západnej strane mesta bola Stredná alebo Západná brána.

Kamenné stavby

možno doložiť už v 14. stor. Kameň na stavbu farského kostola sv. Mikuláša bol povolený lámať v r. 1347. Mestské hradby sa systematicky budovali od r. 1370 a rozširovali do r. 1435. V testamente Mikuláša z r. 1389 sa spomínajú dve murované sladovne, kúpele a šesť domov,⁹⁴ koncom storočia aj kostol a kláštor karmelitánov. V r. 1424 sa spomína okrem farského kostola mestský dom – radnica (*pretorium*). V r. 1429 je doložená výstavba špitálskeho kostola, eviduje sa budova fary, škola, kúpele, väznica, špitál a chudobinec i lejárň.⁹⁵

V r. 1440 sa povoľuje lámanie a dovoz kameňa aj na domy Prešovčanov. Meštianske domy boli do prelomu 15. a 16. stor. hlavne prízemné, od 16. stor. mali nadstavané poschodia.⁹⁶ Po prestavbách od 15. st. boli spravidla dvojtraktové, trojosové, s postrannou vstupnou chodbou (priechodové), rozširujúcou sa v niektorých prípadoch v prednej časti v široké vstupné siene – mázhauzy, v strednej a zadnej časti s hospodárskymi budovami. Parcely – úzke, dlhé, pretiahnuté v západno-východnom smere. Domy dodnes zachované na námestí v radovej zástavbe spravidla s renesančným jadrom, ktoré rešpektuje pôvodný gotický pôdorys. Sú viacpodlažne podpivničené (1 – 4 pivnice) po dĺžke parcely, resp. obytného traktu.

Mestské hradby

Mestské hradby sa budovali od 14. stor. (1374).⁹⁷ V r. 1378 kráľ Ľudovít I. ponechal na výstavu hradieb Prešova ročnú daň (*collecta*) Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša. Do mesta poslal svojho murára Ambróza z Diosgyőru. Zároveň uviedol, že na stavbu veží je potrebné ponechať potrebné množstvo priestoru.⁹⁸ Koncom 14. stor. bol na západnom okraji mesta nielen múr s palisádami, ale i priekopa s vodou, na ktorej stáli mlyny. Ďalšie ohradzovanie hradbami po obvode mesta a ich rozšírenie doložené v r. 1404 (odpustenie riadnej ročnej dane na dvanásť rokov, povolenie lámať kameň, rúbať drevo – stromy a páliť vápno na kráľovských majetkoch a ich dovoz za účelom výstavby hradieb). Najskôr išlo o pristavanie nižšieho múra – parkánu k už jestvujúcim hradbám, ale aj o ich obnovu v poškodených častiach. Podobné výhody doložené v r. 1405⁹⁹ a r. 1408, keď panovník na žiadosť mesta odpustil aj ročnú daň (taxa) a peniaze boli ponechané Prešovu pod podmienkou dokončenia výstavby hradieb do lehoty jedného roka. Práce však pokračovali i potom. V r. 1411 na tento účel panovník povolil predaj soli v hodnote 2000 fl. a zisk daroval na hradby a opevňovacie práce mesta.¹⁰⁰ V r. 1433 povolil kardinál Julián pracovať Prešovčanom na hradbách aj počas nediel a sviatkov (po splnení si liturgických povinností v cirkvi), a to najmä v súvislosti s nebezpečenstvom husitov (heretikov z Čiech).¹⁰¹ V r. 1435 sa hradby definitívne rozširovali a stavebne upravovali. Dolná brána sa posunula južným smerom. Za účelom zväčšenia hradnej priekopy smerom na západ (Mlynský potok) sa zbúrali a následne sa inde znovu vystavali dva súkromné mlyny,¹⁰² s čím súvisel aj spor mesta a ich vlastníkov do r. 1436. Do areálu hradieb sa dostal kláštor karmelitánov a mestský špitál. Celková rozloha intramurálneho teritória sa zväčšila cca o 20,72 ha a dosiahla hodnotu 48,48 ha (dĺžka mesta cca 800 x šírka 500 m).

Prešov mal tri pásy hradieb s priekopou. Vnútorňa hradba mala ochodzu so strieľňami. Druhú hradbu tvoril nižší parkán, ktorý bol súčasne vnútornou stenou hradobnej priekopy. Vonkajšia stena priekopy bola vymurovaná ďalšou – tretou hradbou. Okruh hradieb mal tri brány, niekoľko veží a (11) bášt.¹⁰³ Jedna z veží v severozápadnej časti mesta mala neskôr čerpacie zariadenie na rozvod vody do mestských cisterien na námestí mesta.

Radnica

Úradným miestom bola radnica. Kým nebola postavená, úradovalo sa na inom mieste, buď v dome richtára alebo aj v kostole.¹⁰⁴ Poloha pôvodnej prešovskej radnice mesta je neznáma. Jej existencia je však menovite doložená v písomných prameňoch od r. 1429 v súvislosti s budovou, vybavením (sviečky, drevo, zámky, lada, koberec atď.), opravami a prevádzkou (pergamen, papier).¹⁰⁵ Niektorí pôvodnú budovu radnice lokalizovali neopodstatnene do meštianskeho domu na východnej strane námestia – 4. štvrt (na Hlavnej ulici č. 82)¹⁰⁶ alebo na miestach dnešného parku (Neptúnovej fontány pred farským Kostolom sv. Mikuláša), a to aj v súvislosti s vyobrazením na Casparovovej vedute mesta z r. 1768.¹⁰⁷ Nová mestská budova radnice (kde sa nachádza dodnes) bola stavaná, resp. prestavaná na obvode námestia v r. 1504 – 1509, 1511 majstrami Jánom a Albertom Brenginszeynom. Mesto na tento účel odkúpilo

obytný meštiansky dom na západnej strane námestia od maliara Petra Molera. Budova radnice mala funkčné prepojenie na skladové priestory, úschovňu mestských mier a váh, zbrojnicu a mestskú vináreň – pivnice v suteréne.¹⁰⁸

Škola

Prvé zmienky o funkčnej škole v meste sú k r. 1424, ale mohla pôsobiť oveľa skôr – už v 14. stor. Najstaršia zmienka o učiteľovi – rektorovi sa vzťahuje k r. 1428, jeho plat k r. 1429 a po mene známy je učiteľ Andrej v r. 1447. Študovali v nej nielen miestni, ale i cezpoľní žiaci. Prešovčania mohli pokračovať v štúdiu na univerzitách. Pôvodná škola stála najskôr v blízkosti kostola. Nová školská budova bola postavená v r. 1519 – 1522 na mieste starej. Na prácach sa podieľal taliansky majster Petrus Italus. Výstavba stála mesto vyše 340 fl. V r. 1525 bola poškodená požiarom a neskôr ju viackrát prestavali.¹⁰⁹

Kúpele

Existenciu kúpeľov v meste so záujmom o verejnú hygienu dokladá testament Mikuláša Stiera – správcu Kostola sv. Mikuláša z r. 1389. V r. 1424 sa mestské kúpele spomínali spolu s budovou nemocnice i chudobinca. V r. 1429 boli plne funkčné,¹¹⁰ lokalizované pri špitáli vo vtedajšej Maďarskej štvrti, v 2. polovici 15. stor. na Fossate.¹¹¹ O ich údržbu sa staralo mesto priebežne, väčšie investície naň boli v r. 1441 – 1448, 1450 – 1451, 1454 – 1485. V r. 1525 boli značne poškodené požiarom. Mestské kúpele mesto prenajímalo kúpeľníkov na jeden rok za poplatok, ktorý predstavoval začiatkom 16. stor. sumu 10 fl.¹¹²

Špitál s chudobincom

Stavba špitálu sa spomína k r. 1424, budova v daňovom registri z r. 1428.¹¹³ Lokalizoval sa do Maďarskej štvrte či na Fossatum ako plne funkčný, a preto nemožno vylúčiť, že existoval už skôr. Špitál bol zriadený a podporovaný mestom (priebežne v mestských útoch), ale aj mešťanmi, hlavne v testamentoch. Väčšie investície naň boli v 40. – 50. r. 15. stor. (veža, kaplnka), 1481 – 1486, 1501 (okná, rozširovanie objektu), r. 1519 – 1520 (strecha).¹¹⁴ Špitál i kostol nadobudli majetky a výnosy aj v okolitých obciach. Napríklad v Gregorovciach v r. 1501 a 1506 od dverníka, župana Mojžiša Buzlaya, ktorý ich venoval na vydržovanie špitála.¹¹⁵ Správu špitála mal na starosti tzv. špitáľnik, ktorým býval muž najskôr z radov kléru.

Väznica (*Buttelstuben, carcer*)

Najstaršie písomné zmienky o väznici – jej údržbe a zariadení sa nachádzajú k r. 1424 a v účtovných knihách mesta zo 60. rokov 15. stor., kde sa zapisovali financie na jej údržbu, stráženie, potraviny aj pre väzňov.¹¹⁶ Bola v správe mesta. Poloha väznice sa spájala so Slovenskou ulicou (v severovýchodnej časti mesta) v súvislosti s funkciou bedella, ktorý sa tam od r. 1454 ako daňovník evidoval.¹¹⁷ Budova, označená dnes ako Caraffova väznica, bola prestavaná približne v r. 1504 – 1509 (na pozemku Petra Molera) a slúžila na úschovu mestských mier, váh a príslušenstva vinárne. Mohla však suplovať aj väzenie, čo je v tejto budove doložené napríklad k r. 1530,¹¹⁸ či k r. 1687.¹¹⁹

Bielidlo

Bolo západne od mesta, v blízkosti Torysy, podľa daňových registrov možno blízko dolného predmestia. V r. 1446 – 1448 mesto investovalo na stavbu a vybavenie bielidla (*Albatorium vulgo mangil*) viac financií ako v predchádzajúce roky. K r. 1526 sa odhaduje počet zamestnancov v bielidle na desať.¹²⁰ Vo veci bielenia plátna prebiehal medzi Prešovom a Bardejovom dlhoročný spor.

Mestská pivnica a vináreň

O ich údržbu a vybavenie sa staralo mesto. V mestskej vinárni sa predávalo víno a pivo. Spomínala sa v písomnostiach už v polovici 15. stor. (*domus vini (libera), Weynhawes*) a daňové registre ju lokalizovali do 3. štvrte mesta.¹²¹ Ďalšia vináreň bola vybudovaná v meste po požiari po r. 1504, 1510 – (1520) v časti budovy radnice (*domus vini, oenopolium*). Pôvodne to bol dom Petra Molera (zvaný Pictor), ktorý mesto odkúpilo pre svoje potreby. Vináreň bola podpivničná (*cellarium*), dvojpodlažná so strechou pokrytou šindľami.¹²²

Výsek mäsa (tržnica na mäso, jatky)

Doložený je už v polovici 15. storočia v 3. štvrti mesta medzi radovou zástavbou meštianskych domov. Príjmy mesta z výseku mäsa (nájmu) možno rekonštruovať od r. 1446. Objekt existuje dodnes, slúži rovnako na obchodné účely. O údržbu výseku a priestorov okolo neho sa staralo mesto (napr. kanál, čistiace práce).¹²³

Mlyny

Spomínali sa v Prešove v r. 1429 a 1442 (účty) a 1465 (daňové registre).¹²⁴ Do r. 1435 stáli na mlynskej priekope (náhone) dva súkromné mlyny, ktoré kráľ Žigmund nariadil mestu odkúpiť ich za cenu výhodnú pre ich majiteľov a poskytnúť im iný majetok, aby mesto mohlo rozšíriť výstavbu hradieb západne – smerom k rieke Torysa. Náhon bol zasypaný, uvedené mlyny zbúrané a postavené dva nové¹²⁵ mlyny – horný a dolný, poháňané vodou, ktoré ležali na Mlynskom potoku.

Fara

Dodnes je súčasťou radovej výstavby na západnej strane námestia (1. štvrť mesta, 9. parcela) oproti západnému vchodu do farského kostola sv. Mikuláša. Viackrát bola poškodená požiarom, prestavaná a udržiavaná na náklady Prešova. V r. 1511 stála prestavba farského úradu mesto 103 fl. a 21 den. Vznikol trojtrakt s poschodím a centrálnym priechodom. Na fare pracovali Ján Brengyszein a kamenár Mikuláš. Úpravy po požiari v r. 1525 financovalo tiež mesto. Nachádzali sa v nej ubytovacie priestory pre kléru, ale jej súčasťou bolo i hospodárstvo. Cirkev – fara v Prešove nadobudla aj poddanské majetky, vinice (v Tolčve, Miškoveci), domy, financie a mala podiel z mlynov v meste.¹²⁶

Sakrálné stavby

Farský Kostol sv. Mikuláša na námestí mesta; Kostol sv. Ladislava a Štefana resp. Kostol troch kráľov pri farskom kostole; Kostol sv. Panny Márie, zvaný aj špitáľsky kostol, v južnej časti mesta na konci Maďarskej štvrte; Kostol sv. Trojice s kláštorom karmelitánov na Slovenskej ulici; Kostol sv. Leonarda na predmestí – západným smerom od hradieb Prešova (k jednotlivým kostolom pozri kap. 11 Cirkevné dejiny)

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1248 (aj skôr) Kráľ Belo IV. daruje saským hostom z Prešova (*Saxonum de Eperies*) zem patriacu k jeho panstvu Šariš (severne od Prešova), ktorú kedysi užívali Batha a Inc, a ktorí zomreli bez dedičov, a preto ju znovu daroval Ečovi z dediny Pop za jeho vernosť. Deperditum. Zmienka v listine krajinského sudcu Mikuláša Drugetha z 18. 2. 1355.¹²⁷

- 1248 (Hrhov) 23. 2. Sa uskutočnila dohoda medzi Belom IV. o výmene 3/4 desiatku zo strednošarišských obcí s jágerským biskupom Lampertom za majetky v Boršodskej a Hevešskej župe. Tri štvrtiny desiatku pripadli kráľovi, pričom štvrtina desiatku naďalej zostala miestnemu farárovi.¹²⁸
- 1316 13. 6. kráľ Karol Róbert vracia prešovským hostom zem Batha, ktorú im kedysi odňal a daroval ju magistrovi Michalovi.¹²⁹
- 1347 5. 12. kráľovná Alžbeta povoľuje lámať kameň na stavbu farského Kostola sv. Mikuláša.¹³⁰
- 1347 6. 12. kráľ Ľudovít I. na základe relácie košického farára Mikuláša, richtára Alberta a mestskej rady Košíc určuje výšku kráľovskej dane pre Prešov (54 hrivien), Veľký Šariš (53 hrivien) a Sabinov (43 hrivien), ktoré ju doteraz platili spoločne (t. j. 150 hrivien).¹³¹
- 1371 10. 11. kráľovná Alžbeta bola osobne prítomná v Prešove.¹³²
- 1389 23. 7. najstarší známy testament (Mikuláš – správca Kostola sv. Mikuláša).¹³³
- 1392 20. 6. kráľovná Mária je osobne prítomná v Prešove.¹³⁴
- 1404 17. 1. došlo k spätnému vykúpeniu Prešova kráľom Žigmundom zo zálohu Osvalda z Kapušian (zv. *Poharus de Kapu*).¹³⁵
- 1410 3. 1. kráľovná Barbora je osobne prítomná v Prešove.¹³⁶
- 1411 23. 3. kráľ Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Prešove.¹³⁷
- 1411 22. 4. kráľ Žigmund daroval mestu osadu Sv. Ladislav.¹³⁸
- 1418 Došlo k požiaru, Prešovčania – mešťania ako aj hostia boli oslobodení od platenia dane (*collecta*) na 10 rokov.¹³⁹
- 1433 8. 12. kardinál Julián povoľuje pracovať Prešovčanom na hradbách aj počas nediel a sviatkov; mandát kráľa Žigmunda, v ktorom nariaďuje krajinským hodnostárom nenútiť Prešovčanov zúčastniť sa na vojenskej výprave proti rebelom a nepriateľom (husitom) dovtedy, pokiaľ sa nevráti do Uhorska.¹⁴⁰
- pol. 15. stor. Ján Jiskra z Brandýsa v službách Alžbety spravuje časť krajiny, venné majetky; stáva sa hlavným kapitánom, šarišským županom; zdržiaval sa na hrade Šariš i v Prešove.¹⁴¹ Prešov bol jedným z oporných bodov Jána Jiskru (1446 – 1452).¹⁴²
- 1458 8. 5. Ján Jiskra píše list adresovaný Bardejovu, Košiciam, Sabinovu, Levoči a Prešovu, v ktorom žiada zachovanie vernosti poľskému panovníkovi Kazimírovi IV.¹⁴³
- 1459 5. 7. začína intenzívna výstavba mestského opevnenia: kráľ Matej Korvín oslobodzuje Prešov od platenia riadnej dane aj platenia tridsiatku na tri roky za účelom opevnenia a ochrany mesta (pozri kap. 4 Vznik a formovanie mesta, Privilégia).
- 1460 Na prelome októbra a novembra je kráľ Matej Korvín osobne prítomný v Prešove.¹⁴⁴
- 1471 29. 10. zastal poľský kráľ Kazimír s vojskom v Uhorsku pod hradom Šariš (cca 9,8 km SV od Prešova).¹⁴⁵
- 1486 V novembri kráľ Matej Korvín je osobne prítomný v Prešove.¹⁴⁶
- 1490 V auguste – septembri brat Vladislava II. Ján Albrecht osobne prítomný v Prešove.¹⁴⁷
- 1490 V septembri kráľ Matej Korvín je osobne prítomný v Prešove.¹⁴⁸
- 1490 V septembri brat Vladislava II. Ján Albrecht v snahe získať uhorskú korunu obsadzuje Prešov, od ktorého si požičal (nenávratne) 1900 fl. Mesto ostalo v rukách Jána Albrechta do prelomu r. 1491 – 1492.¹⁴⁹
- 1491 20. 2. Vladislav II. Jagelovský uzavrel pri Košiciach prímerie s Jánom Albrechtom, odstúpil mu časť Sliezska a dal do zálohu Prešov a Sabinov.¹⁵⁰
- 1491 V júl aj v november je Ján Albrecht osobne prítomný v Prešove.¹⁵¹
- 1492 6. 1. začalo obliehanie Prešova: 2. výprava kráľa Vladislava pod vedením Štefana Zápoľského a Jána Haugvica. Prešov bola prisľúbená milosť. Ján Albrecht sa stiahol do Poľska a zriekol sa nárokov na uhorský trón.¹⁵²
- 1503 Na jeseň v dôsledku požiaru horeli najmä dve štvrti východnej strany námestia, obyvatelia boli oslobodení od platenia dane (*taxa, contributio, lucrum camerae*) na 6 rokov (úplne spálený majetok – dom) alebo 4 roky (obnoviteľný majetok).¹⁵³
- 1510 Požiar v Prešove – začiatok 1. štvrte.¹⁵⁴
- 1518 14. 6. kráľ Ľudovít dáva Prešov do zálohu palatínovi Imrichovi z Perína (*de Peren*) v súvislosti so zabezpečením finančných prostriedkov na obranu krajiny proti Turkom.¹⁵⁵
- 1525 V máji – rozsiahly požiar v Prešove zničil najmä 1. štvrť, Horné predmestie, Ulicu pri hradbách – t. j. S, SZ časť mesta a predmestia).¹⁵⁶
- 1526 Po moháčskej bitke (29. 8.) sa snažil získať trón Ferdinand Habsburský a Ján Zápoľský. Na jeseň 1526 sa Prešov postavil na stranu Jána Zápoľského.¹⁵⁷
- 1526 19. 12. Ján Zápoľský odpúšťa Prešovu platenie riadnej i mimoriadnej dane na 12 rokov pre škody spôsobené požiarom.¹⁵⁸

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Najstaršou z osád na území včasnehistorického Prešova sa stala osada slovenského pôvodu východne od Torysy na miestach stredovekej (i terajšej) Slovenskej ulice. Novo prichádzajúce maďarské obyvateľstvo predstavovalo vojensko-strážne skupiny – sídliská, zabezpečujúce záseky, brány a cesty (napr. Kapušany, /Nižné/Raslavice). V Prešove sa usídlili západne, resp. juhozápadne od slovenskej dediny (od 15. stor. označovaná ako Maďarská ulica alebo štvrť).¹⁵⁹ Jedna družina si vybudovala sídlisko – dedinu s kostolom sv. Ladislava juhozápadne od vtedajšieho Prešova za západným brehom Torysy. Táto časť sa stala vlastníctvom mesta v r. 1411. Nemecké osídľovanie prebiehalo koncom 12. stor., prípadne začiatkom 13. stor. a po tatárskom vpáde v r. 1241. Prítomnosť Nemcov je dokázateľná pred r. 1247 v súvislosti s presunom hraníc majetkov bardejovských cistercitov pri Sekčove. Nemeckí, resp. saskí hostia sa usídlili západne od slovenskej dediny a na sever od maďarskej osady. Tieto tri sídliskové časti od prelomu 13. a 14. stor. postupne utvárali mestské urbanistické členenie stredovekého Prešova troch národností.

V 15. stor. sa ráta s počtom obyvateľov 2000 – 5000 osôb.¹⁶⁰ Presnejšiu predstavu o sociálnej štruktúre obyvateľov Prešova podávajú daňové registre – riadne dane (*census, collecta*) za nehnuteľný majetok (dom, majer, sýpka, sladovňa – pivovar, remeselnícka dielňa a i.) mešťanov a služobno-námezdného obyvateľstva.¹⁶¹

Z r. 1428 – 1527 sa zachovalo v Prešove 24 daňových zoznamov (registrov), ktoré evidujú výber riadnej dane (len k 30. kalendárnym rokom) od mešťanov – majiteľov nehnuteľností.¹⁶² V stredovekom meste bolo 13 zoznamov daňových registrov, evidujúcich počty nájomníkov, najstarší je datovaný do r. 1441 (222 nájomníkov).¹⁶³ Riadna ročná daň (*census*) sa vyberala v 15. – 16. stor. dvakrát ročne, spravidla v jarnom a jesennom termíne – na sv. Juraja (24. 4.) a sv. Michala (29. 9.), alebo okolo týchto sviatkov, respektíve aj v iných termínoch.¹⁶⁴

Počet obyvateľstva sa postupne zvyšoval. V prameňoch sa prejavila trojetnicita – slovenská, nemecká a maďarská (pozri aj kap. 3 Najstaršie osídlenie; kap. 5 Stavebný vývoj a topografia mesta, kap. 11 Cirkevné dejiny).

Z majetkového hľadiska sa obyvateľstvo členilo na patriciát (okolo 5 – 8 %), strednú vrstvu – remeselníkov a obchodníkov (v rozmedzí 50 – 70 % obyvateľov mesta) a na mestskú chudobu. Sonda potvrdzuje známu skutočnosť, že okolo námestia bývali najbohatší mešťania, chudobnejší v okrajových častiach či na predmestiach mesta. Celkový počet služobníctva je ťažko vypočítateľný. Zastúpené bolo napríklad v 8 až 10 % domácností testátorov¹⁶⁵ zo strednej vrstvy mešťanov.

Možno doložiť niekoľko šľachtických rodín bývajúcich v meste, napríklad Šošovcov (*Soos*) zo Solivaru, vlastníacich dom pri mestskom výseku mäsa¹⁶⁶ a pánov zo Sviněj.¹⁶⁷

Prešov mal odhadom¹⁶⁸ v r. 1428 približne 2000¹⁶⁹ – 2400 obyvateľov vrátane nezdaňovaných osôb (duchovenstvo, osadenstvo špitála, šľachta atď.). Celkovo: 348 vlastníkov (domov a ornej pôdy) v hradbách, 61 daňovníkov na predmestiach, nájomníci nedoložení. Menovite sa zdaňovali len 4 majere. K najbohatším mešťanom v r. 1428 patrilo aj richtár. Títo daňovníci platili daň vyše 10 hrivien. Skoro polovica daňovníkov patrila medzi najchudobnejších.

V 2. polovici 15. storočia (k r. 1457) sa zachovali oba daňové registre mešťanov (24. 4. – 345 mešťanov a 17. 8. – 377 mešťanov) bez predmestí, ktoré sa vtedy nezdaňovali – požiar, opätovná výstavba (odhad na 50 a viac domácností), ale aj register nájomníkov (inquilínov) v počte 70. Celkový počet obyvateľov mesta možno odhadnúť na 2400 – 2700. Podľa prvého daňového registra mešťanov – majiteľov nehnuteľností (24. 4.), tvorili neplatiči 2,4 % daňovníkov. Daň nad 1,5 fl. platilo 25,5 %, nad 3 fl. okolo 8 % a nad 5 fl. 3,2 % daňovníkov. Najvyššia suma sa vyzbierala v 4. štvrti. Celkovo sa v meste vyzbierala suma 550 komorských fl. a 46 den. V druhom termíne výberu dane (17. 8.) bol počet evidovaných daňovníkov menší o 32 a celková vyzbieraná suma bola nižšia – 47 komorských fl. a 40 den. Neplatiči tvorili 2,6 % daňovníkov. Najnižšiu daň do 25 den. platilo 30,7 %, do 50 den. 30 %, do 1 fl. 22,3 % a medzi daňovou kvótou 1 – 2 fl. sa pohybovalo okolo 5,8 %. Najvyššia vyrubená daň v sume 4 fl. sa vyskytla v jednom prípade (v 4. štvrti mesta) a celkovo k najbohatším daňovníkom, platiacim daň vyše 2 fl. patrilo 6, 1 % evidovaných. V každej štvrti mesta bolo niekoľko daňovníkov, u ktorých sa vyrubené kvóty v dvoch uvedených termínoch nerozdelili na rovnaké polovice.

K r. 1491 možno obyvateľov odhadnúť na cca 3500 – 3800. Celkovo: 438 evidovaných daňovníkov v meste, 198 daňovníkov na predmestí. Boli aj nedoložení nájomníci, no k r. 1493 ich možno stanoviť na 100. V r. 1491 sa daň vyberala na sviatok sv. Juraja a celkovo robila 378 fl. a 4 den. Daň neplatilo asi 5,7 % daňovníkov.¹⁷⁰ Menovite sa uviedli okrem domov zdanené objekty: 2 záhrady a 22 majerov. Začiatkom 16. storočia predpokladá staršia a dostupná literatúra v Prešove 3000 – 3500 obyvateľov. Na základe daňového registra k r. 1510 možno predpokladať okolo 2800 – 3200 obyvateľov. Zdanených bolo: 416 domácností v hradbách, 123 na predmestiach, 7 menovite zdanených nájomníkov. Evidovalo sa len 6 majerov (no tie sa spravidla zdaňovali už v sume vyrubenej pri dome). Riadna daň predstavovala sumu 126 fl. a 71,5 den. Celkovo: bolo v meste 15,7 % neplatičov a najnižšiu daň do 25 den. platilo až 38,6 % daňovníkov. K najbohatším, s vyrubenou daňou nad 2 fl., patrilo 0,4 % zdanených.

K r. 1527 (24. 4.) počet obyvateľov mesta možno odhadnúť na 2900 – 3400. Celkovo: 407 domácností v hradbách, 131 na predmestiach, nájomníci – počet neuvedený. Riadna daň v sume 201 fl. a 95,5 den. Okrem domov sa menovite uviedlo zdanenie: 8 majerov, 2 sýpky. Oslobodení od nej boli obyvatelia mesta postihnutí požiarom z mája 1525, najmä v 1. štvrti námestia a na Hornom predmestí. Celkovo bolo v meste 44,6 % neplatičov a najnižšiu daň do sumy 25 den. platilo 1,3 % daňovníkov. K najbohatším mešťanom s vyrubenou daňou nad 2 fl. patrilo len 1,7 % daňovníkov.¹⁷¹

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Prešov predstavoval typ poľnohospodársko-remeselného mesta vzhľadom na vlastníctvo pôdy a poľnohospodársku výrobu.¹⁷² Na prelome 15. a 16. storočia ho možno radiť aj do kategórie remeselnícko-obchodníckych miest,¹⁷³ keďže v ňom vzrastali nielen počty remeselníkov, ale dochádzalo aj k špecializácii remesiel, vzniku cechov, obchodovaniu nielen na domácich a okolitých trhoch, ale aj k výmene tovarov prostredníctvom diaľkového obchodu, čo súviselo aj so slobodami a oslobodeniami prešovských kupcov od platenia mýta a colných poplatkov. Doložené sú aj zbrojárské remeslá, liatie diel (najstaršie doklady k r. 1429), delolejáreň v réžii mesta (1451),¹⁷⁴ s odhadom 30 – 40 zamestnancov, výroba delových guľí a výroba pušného prachu,¹⁷⁵ existencia bielidla, mangľovne s odhadom 10 zamestnancov (1526), mlynov atď.

K polovici 15. storočia (r. 1465) sa odhaduje v Prešove 124 remeselníckych dielní. Najviac boli zastúpené remeslá v oblasti výroby odevov, obuvi a spracovania kovov. Doložené popri nich sú aj iné špecializované remeslá – plátníci, klobučníci, maliari, zlatníci (ktorých platilo aj mesto za pozlacovanie),¹⁷⁶ mlynári ako aj obchodníci.

Cechové artikuly

V období stredoveku popri obchodovaní dominovali potravinárske, kovospracujúce a textilné remeslá. Do r. 1526 sa v meste eviduje deväť cechov na základe existencie cechových artikúl (kožušníci, obuvníci, krajčíri, mäsiari, olejníci, pivovarníci, debnári, kováči a zámočníci), hoci počet oltárnych bratstiev – fraternít, spojený s istým remeslom, či samotných remesiel je vyšší.

Kožušníci – podľa daňových registrov sa v meste pod menom kožušník v r. 1428 – 1510 evidovali 4 – 8 daňovníci.¹⁷⁷ Cechové artikuly kožušníkov v nemčine bez zmienky o cechmajstroch zachované z r. 1451.¹⁷⁸

Obuvníci (ševci) – mohli vyrábať obuv každého druhu okrem čižiem. Tzv. nemeckí ševci si mali kožu zadovážiť od garbiarov.¹⁷⁹ Mená zamestnaneckého charakteru (*Schuster, Sutor, Warga*) možno sledovať v daňových registroch od 9 – 14 (1428 – 1511).¹⁸⁰ Akýsi

poriadok, nie však artikuly obuvníkov, sa datuje k r. 1377 a odvolávali sa naň majstri remesla v 18. storočí (v r. 1750). Iný spomínaný štatút (z r. 1427) mal dostať cech od mestskej rady.¹⁸¹ Cechové artikuly obuvníkov sú však až z 28. 11. 1511 v nemčine.¹⁸²

Krajčírí – pomerne vysoký počet krajčíríov podľa zamestnaneckého mena dokladajú daňové registre z r. 1428 – 1510 v počte od 9 – 16.¹⁸³ Cechové štatúty sa datujú 11. 9. 1509 v nemeckom jazyku,¹⁸⁴ kde sa odvolávali na staršie a písomne zaznamenané pravidlá, ktoré vraj zhoreli pri požiaroch v r. 1451.

Mäsiari – cechové artikuly sú z r. 1517,¹⁸⁵ v nich sa uvádzajú štyria cechmajstri. Podľa účtov mesta vedených z výseku mäsa – tržnice na mäso, ktorý sa nachádzal v 3. štvrti mesta, sa v Prešove evidoval iný počet remeselníkov živiacich sa týmto remeslom: 1446: 10 (platili po 1 fl. - spolu 10 fl.), 1453: 9, 1470: 14, 1497: 9, 1501: 5, v r. 1511 – 1526: 9 – 17.¹⁸⁶ O údržbu výseku sa staralo mesto.¹⁸⁷

Olejníci – doložení sú aj podľa zamestnaneckého mena v daňových registroch.¹⁸⁸ Vyrábali najmä konzumný olej spracovávaný predovšetkým z konopných a ľanových semien. Uvedením v cechových artikulách z 29. 12. 1517 v nemčine,¹⁸⁹ dokladujú dlhšiu existenciu v meste a mali dvoch cechmajstrov.

Pivovarníci – register 46 majiteľov sladovní je doložený k r. 1411. Sloboda variť pivo pre vlastnú potrebu je doložená k r. 1424. Predávať pivo mohli len členovia cechu.¹⁹⁰ Cechové artikuly sládkov – pivovarníkov sú z 18. 12. 1506 v nemčine.¹⁹¹ Mená tohto zamestnaneckého charakteru vystupujú v daňových registroch mena a patrili k všetkým sociálnym vrstvám.¹⁹²

Debnári – existenciu remesla dokladajú daňové registre, účtovné písomnosti, no najmä artikuly cechu (zachované v odpise v slovenskom jazyku) z 5. 3. 1475.¹⁹³

Kováči a zámočníci – Obe zamestnanecké mená dokladajú daňové registre.¹⁹⁴ Cechové artikuly spoločné so zámočníkmi sa datujú do r. 1475,¹⁹⁵ ale ich text poznáme až z r. 1590.

Strihači – tiež postrihovači súkna, prípadne súkenníci¹⁹⁶ alebo obchodníci so súknom (čo naznačujú aj tridsiatkové registre).¹⁹⁷ Možno ich sledovať nielen v daňových registroch (podľa prímena) a v účtovných knihách mesta, kde platili daň, resp. poplatok za prenájom. K r. 1451: 9 mužov (platili sumu 0,5 fl. – 1 fl.; spolu 8 fl.), v r. 1466: 8 (spolu 9 a 1/4 fl.), 1497: 4 (4 fl.), 1502: 5 (5 fl.), 1526: 1 (4 fl.).¹⁹⁸

Spor o prvenstvo a právo bielenia plátna medzi Prešovom a Bardejovom možno doložiť od r. 1446. Spájal sa aj s procesom, ktorý vyšetrovala rada Veľkého Šariša a Sabinova (1447 – 1448) pod udelením pokút, keď sa prešovský richtár dopustil násilia na bardejovskom advokátovi. Hoci Prešov argumentoval so skorším postavením bielidla, spor riešili nielen krajinskí hodnostári, ale i panovníci. V prospech Bardejova dopadol v r. 1456 aj v r. 1481. Prešov mal svoje bielidlo zrucať s podmienkou pokuty 4000 fl., no mesto bielilo plátno i naďalej.¹⁹⁹ Prešovské bielené plátno tvorilo aj súčasť náhrady desiatku odvádzaného Jágru (1454 – 1474).²⁰⁰ Jemnejšie súkna sa dovážali do Prešova z cudziny, napr. Poľska.

Obchod a trh

Trh

Právo trhu sa neuvádza v listine z r. 1299. Možno predpokladať, že to nebolo potrebné, keďže už bol dávno zaužívanou zvyklosťou. V r. 1435 sa spomína právo slobodného týždenného trhu a trhové poplatky zostali mestu (predtým ich vyberali šarišskí župani z poverenia panovníkov) a patrili k zdrojom príjmov mestu.²⁰¹ Prešovčania mohli predávať svoj tovar na trhu v Prešove, ktorý sa konal už v 13. storočí každý pondelok, ale aj na týždenných trhoch v okolitých mestách či mestečkách. Obchodníci sa združovali v cechu, ktorého artikuly pochádzajú až z r. 1582.²⁰² Obchodníci, kupci či kramári figurovali podľa zamestnaneckého mena aj v najstarších stredovekých daňových registroch.²⁰³ Ročné príjmy z týždenného trhu – trhové poplatky – sa k v r. 1497 – 1526 pohybovali od 13 fl. a 65,5 den. (1526) do 35 fl., 63 den. a 1 starý obulus (1506).²⁰⁴

Jarmok

Výročný trh – jarmok sa v Prešove konal na sv. Vavrinca (10. 8.), trval tri dni. Mesto malo toto právo od r. 1455 a zároveň malo príjmy z jarmočných poplatkov.²⁰⁵ Od začiatku 16. storočia sa konal v meste výročný trh aj na sv. Trojicu, čo sa v účtovných knihách mesta spomína v r. 1454, 1464 a 1469.²⁰⁶

Prešovčania sa zapájali do miestneho i diaľkového obchodu aj vďaka výhodnej polohe mesta, najmä od 14. storočia. Získali oslobodenia od mýtnych poplatkov v kráľovských (1405 v celom Uhorsku) i šľachtických mýtniciach (Drienov, Tulčík), s čím súviseli aj priebežné spory s vyberaním mýta od Prešovčanov.

Mýto a mýtnice v blízkom okolí

Na krajinskej ceste bola zriadená **mýtnica pri dedine Tulčík**, kde sa vyberalo mýto, ktoré bolo súčasťou príjmov uhorských kráľov. Tu sa neoprávnene vyberali mýtné poplatky od prešovských kupcov, čo viedlo k sporom riešeným aj panovníkmi. Na to poukazuje ich sťažnosť panovníkovi Ľudovítovi Veľkému a kráľovnej Alžbete, ktorí zakázali šarišským županom, kastelánom a mýtnikom nenútiť ich ísť cestou, ktorá prechádza mýtnou stanicou v Tulčíku a vyberať od nich mýto v r. 1347 – 1349 a 1364. Zároveň sa prikazovala údržba cesty, resp. mosta. V r. 1394 – 1397 kráľ Žigmund nariadil od Prešovčanov nevyberať mýto šľachticovi Jánovi, synovi Dominika de Pastoh.²⁰⁷

Mýtnica v Tulčíku sa od konca 14. storočia spolu s mýtnymi poplatkami stala vlastníctvom šľachticov z Tulčíka a v 15. storočí šľachticov z Kapušian.²⁰⁸ Medzi iné mýtnice, patriace šľachticom, boli napr. Chminianska Nová Ves (1262, 1320),²⁰⁹ Pečovská Nová Ves (1322),²¹⁰ Drienov (1285)²¹¹ – pri moste, ktorý bolo potrebné udržiavať.

Majitelia **mýtnej stanice v Drienove** nútili Prešovčanov prechádzať dedinou. Spor riešil Ľudovít I. v r. 1349, ktorý nariadil šľachticom, aby mešťanov a hostí z Prešova, Veľkého Šariša a Sabinova nenútili zabočiť z riadnej cesty (do Sárospataka, Blatného Potoka) na ich mýtnicu. Prešetrovanie oprávnenosti výberu mýta v Drienove panovníkom sa konalo v r. 1357. V Drienove sa mohlo vyberať mýto v r. 1373 s podmienkou vystavenia dobrého mosta pre bezpečný prechod cez Torysu. Ľudovít I. stanovil aj maximálnu výšku poplatkov. Pri tovare sa spomínajú kone, dobytok, ryby i sriemske víno. Kráľovské podmienky sa nerešpektovali, preto na sťažnosť miest zakázal v r. 1381 Ľudovít I. vyberať clo od Prešova, Sabinova a iných miest a slobodných obcí. Oprava a údržba mostu, obmedzenie výberu mýta v starej minci stanovila kráľovná Mária v r. 1392, výber mýtnych poplatkov v Drienove riešil aj Žigmund Luxemburský v r. 1405, 1434.²¹²

Mýto (*tributum, thelonium*) sa vyberalo aj v **Prešove**. V r. 1399 kráľ Žigmund zakazoval prešovským vyberačom mýta vyberať iné poplatky ako je zvyčajné a spravodlivé. V r. 1440 je doložené vyberanie mýta na Hornej bráne mesta, pri Strednej bráne (nepriemerané šľachticom Antonom z Rožkovieň pre hrad Šariš), výška mýtnych taríf vyberaných pri Dolnej bráne, ale aj zatvorenie oboch brán (Hornej a Dolnej).²¹³ Iné údaje o výbere mýta sú k r. 1472 (riešenie sťažnosti Prešovčanov vo veci mýta a porušovania ich slobôd) a v r.

1479 (riešenie sťažnosti Prešovčanov vo veci neoprávneného vyberania mýta taverníkom pri Dolnej bráne mesta, príjmy z mýtnice slúžia na opravu a údržbu mostov, právo výberu mýta bolo zverené mestu).²¹⁴ Mýto sa vyberalo v Prešove aj začiatkom 16. storočia, no došlo aj k jeho neoprávnenému zabratiu, napr. palatínom Štefanom Zápoľským. Spor riešil kráľ Vladislav II. (1503) a v prospech mesta svedčili Levoča a Sabinov (1504).²¹⁵

Prešovčania získali výhody a oslobodenia od platenia mýta aj v cudzine – v Poľsku: mýtné právo mesta Krakova (1371), oslobodenie od platenia mýta v Poľsku, kedy mali platiť také mýto ako Krakovčania v Sandeku (1372), alebo aj obchodné práva Budína vo veci obchodu s plátnom (1374).²¹⁶

V tranzitnom obchode sa obchodovalo najmä smerom sever (Poľsko) – juh (Potisie). Do potiskej oblasti sa vyvážali poľnohospodárske nástroje, textilné výrobky. Z juhu sa dovážali poľnohospodárske produkty, dobytok, ošípané, kone, kozy, ovce, obilie, soľ (zo Sedmohradska), víno – sriemske a tokajské pre vlastný trh, ale i ďalej do Poľska až k Baltu, podobne ako meď a železo. Z Poľska sa dovážalo plátno, soľ, cín, olovo a (morské) ryby (slede, haringy),²¹⁷ kože a kožušiny. Dokladajú to aj tridsiatkové registre, mýtné taxy, kontakty a obchodné spolky v iných mestách,²¹⁸ či doložené prípady olúpenia Prešovčanov na ich obchodných cestách.²¹⁹ V Prešove sú doložené od 15. storočia aj cudzinci (koreniny, papier, luxusné súkna).²²⁰

Právo skladu získal Prešov dočasne 16. 11. 1537 a natrvalo od 18. 1. 1538, kedy ho preniesol Ferdinand I. z Košíc.²²¹

Príjmy mesta (výber)

Mlyny

Existoval horný a dolný mlyn, poháňané boli vodou, ležali na Mlynskom potoku. Príjem mesta z mlynov bol veľmi vysoký: v r. 1450: 27 fl. a 123 komorských fl. a 25 den., v r. 1464: 129 červených fl. bez orta a 850 den., v r. 1465: 150 zlatých fl. a 2,5 fl., v r. 1466: 207 fl. bez 1 orta, v r. 1467: 140 fl. bez 0,5 orta. a v r. 1470 robili príjmy mesta z oboch mlynov 98 fl. Súvislejšie príjmy mesta z mlynov možno rekonštruovať v r. 1497 – 1526. Ročné príjmy mesta z horného mlyna predstavovali sumu v rozmedzí od 37 fl. a 3,5 den. (1525) do 190 fl. a 63,5 den. (1509) a boli približne dvakrát až trikrát vyššie ako z dolného mlyna, v daných rokoch sa pohybovali na sume 25 fl. a 1,5 den. (1523) do 267 fl. a 96,5 den. (1509).²²²

Výsek mäsa

Príjmy mesta z výseku mäsa od r. 1446 – 1500 sa pohybovali na sume 2,5 fl. (r. 1499, 7 mäsiarov) – 15 fl. bez 1 orta (1470, 14 mäsiarov), v 16. storočí od 2,5 fl. (1503, 1 mäsiar, čo bolo spôsobené požiarom a škodami v meste, stabilizácia v r. 1509) do 19 fl. a 50 den. (1525, 17 mäsiarov).²²³

Plátno – bielidlo, mangľovňa

V mestských účtoch sa vyskytuje od 40 – 50. rokov 15. storočia mangľovňa, z ktorej v r. 1450 malo mesto 6,5 fl. a 494 den. z mangľa, v r. 1451 napr. mangľový poplatok pre mesto tvoril značnú sumu 17 fl. a 60 den.²²⁴

Soľ

Do Prešova sa dovážala aj zo Sedmohradska, z Marmarošskej župy, Poľska (ktorá sa zakazovala), ale i z blízkeho Solivaru (solný prameň sa spomína k r. 1285, 1288).²²⁵ V r. 1472 v súvislosti so škodami spáchanými poľskými vpádmi žiadali mešťania od kráľa Mateja výsady z predaja kráľovskej soli v Uhorsku. V meste bola „Solná komora“ (*camera salis*). Mesto malo z predaja soli príjmy, napr. v r. 1506: 20 fl. a 91 den., v r. 1515: 3 fl. a 93 den., v r. 1516: 4 fl. a 16,5 den. a v r. 1517: 2 fl. a 35 den.²²⁶

Brtníctvo

Mesto Prešov si v rámci účtov evidovalo aj príjmy z desiatku brtníctva (resp. dane z včelstva), ktorému sa venovali v r. 1497 – 1526 priemerne 1 – 7 mužů, ale aj ženy. Ročné zisky tvorili sumu v rozsahu 8 den. (1511, 1 platič) do 1 fl. a 17 den. (1513, 2 platiči).²²⁷

Ošípané

Prešovčania chovali najmä ošípané. Dokladajú to príjmy mesta v rámci taxy – desiatku za chov ošípaných, ktoré možno presnejšie rekonštruovať k r. 1497 – 1626.²²⁸ Začiatkom 16. storočia vykazovali priemernú ročnú sumu okolo 4 fl., najväčší príjem bol v r. 1519 v sume 5 fl. a 12 den.

Výčap, predaj alkoholu

Pivo sa čapovalo v meste i na predmestí. Príjmy mesta z výčapu piva vykazovali na prelome 15. a 16. st. (1497 – 1526) značné zisky. Na predmestí tvorili približne polovicu sumy, ktorá sa vyzbierala za výčap v meste v rámci hradieb. Najvyššie celkové ročné sumy v rámci mesta sa pohybovali od 11 fl. a 4,5 den. (r. 1504 – nízka suma súvisí s požiarom a prestavbou) do 147 fl. a 96,5 den. (1515). Na predmestí sa ročný príjem z výčapu pohyboval okolo sumy od 35 fl. a 54 den. (1510) do 97 fl. a 47 den. (1524).²²⁹

Víno

bolo významným nápojom i obchodným artiklom Prešovčanov, hoci cenovo náročnejšie, rôznej odrody a akosti – domáce, tokajské, sriemske či grécke (k r. 1449 *malaza*, *Malasier*). Mesto malo právo výčapu vína a právo jeho predaja je doložené aj u mešťanov, ktorí s ním mohli obchodovať aj vo vlastných domoch. Zachytáva to napr. register mien 39 mužův z r. 1442.²³⁰ Mesto si v rámci účtov viedlo aj príjmy z výčapu vína. Presne ich možno rekonštruovať k r. 1497 – 1526.²³¹ Sumy sa pohybovali od 119 den. (1498) do 15 fl. a 2 den. (r. 1524). Údaje pri príjmoch z výčapu sú kolísavé, keďže v niektorom roku sa vyplátili i resty za minulý rok. Napr. v r. 1525 to bola suma 10 fl. a 61 den., ale podľa poznámky v tomto roku bolo ešte nevyrovnaných 56 den. Údržba viníc a práce s nimi spojené boli veľmi nákladné. Išlo najmä o zabezpečenie spravovania, stráženia, zariadenia (kovové súčiastky, kolesá, brána na dome), prác (okopávanie, orezávanie, vinobranie) až po dovoz úrody, muštu i vína. Výdavky na práce vo viniciach ročne stáli mesto napríklad v r. 1524: 118 fl. a 95,5 den., v r. 1525: 141 fl. a 88 den. a v r. 1526: sumu 227 fl. a 46,5 den.²³² Vypestovaný vinič a predaj vína v účtoch mesta vykazujú značné príjmy, ktorými sa pokryla aj časť výdavkov vo viniciach. Príjmy mesta z predaja vína možno presnejšie rekonštruovať až v 16. storočí: napr. v r. 1510 – 1527 sa pohybovali na sume 31 fl. a 39,5 den. (1520) po 93 fl. a 36 den. (1523).²³³

Výdavky a bilancia mesta

Najstaršie ucelenejšie záznamy poznáme z r. 1429, účtovnú knihu z r. 1441 – 1455,²³⁴ ale až v r. 1497 – 1526 sa dajú účty rekonštruovať presne. Príjmy sa pohybovali okolo 660 až 1 685 fl. a výdavky i vyše 2 000 fl. ročne. Zvýšené náklady boli v čase výstavby mesta – mestských stavieb, prestavby farského kostola, po požiaroch a najmä v čase vojen a zabezpečenia obrany a mestských hradieb. Príjmy a výdavky mesta vykazujú, že mesto nebolo vždy v pluse a výdavky presiahli príjmy, napríklad v r. 1505 bez obola o 681 fl. a 30 den., v r. 1518 o 985 fl. a 82,5 den., v r. 1521 o 1 236 fl. a 49 den. a v r. 1522 o 1 218 fl. a 74,5 den. V r. 1526 boli výdavky mesta od príjmov

vyššie až o sumu 1 482 fl. a 83,5 den., ale s odpustením dane, výdavkami na opravy verejných stavieb (po požiari) a na vojenské účely sa suma zvýšila až na 3 182 fl. a 47,5 den.²³⁵

S rozvojom mesta súviseli neplatené funkcie spojené so spravovaním majetku mesta, napríklad testamentári, správca špitála a chudobinca, dozorca – správca (*vitricus, Kirchwater*) cirkevných majetkov a kostolov; správca mestských sýpok a stodôl, správca mlynov, správca vinnej pivnice, správca (skladov, predaja) soli, správca mier a váh, správca jatiek (a predaja) mäsa, správca mestskej stajne a správca poddanských dedín atď. Popri plate pisárovi, mestskému notárovi či učiteľovi, možno sledovať z radov inteligencie v cirkevnom sektore farára, kaplána, spovedníkov a kazateľov, ktorým mesto za služby platilo, podobne ako právnikovi – prokurátorovi. S právom a dodržiavaním poriadku v meste súviseli i platení mestskí sluhovia a pomocníci pri výkone práva a drábi (*praeco, Bittel/Buttel, bedellus*), pri výkonech trestu i mučení bol potrebný kat (*licitor, carnifex, Hencker, tortor*). Pri čistení mesta platilo mesto nádenníkov, ale aj šarhu (*canicida*). V čase trhov – trhový a jarmočný sudca (*prefecti fori, Marktrichter*) dozeral na poriadok a ich priebeh, vyberal trhové a jarmočné poplatky a pokutoval previnenia proti trhovému poriadku. Obranu a poriadok v meste mal na starosti mestský kapitán, ktorému podliehali aj strážcovia a v čase nebezpečenstva či vojen aj vojaci, žoldnieri.

Mesto platilo za služby mestských sluhov (vyplácaných týždenne), strážcov (veží, brán), povozníkov, pohoničov. V r. 1442 platil Prešov štyroch mestských sluhov, v r. 1443 štyroch – týždenne mali spolu aj 200 – 300 den. a dvoch nočných strážcov (na hornej a dolnej bráne). V r. 1451 bolo už šesť mestských sluhov (*Statknecht*) vrátane dvoch strážcov (*vigilator, Thurmwächter*) a ak ich vyplácali spolu, robilo to sumu 300 den.²³⁶ V 50. rokoch 15. storočia mesto vyplácalo týždenne priemerne šesť – osem mužov (sluhovia, strážcovia, povozníci), jednotlivca sumou od 18, 40 – 80 den. až po 1 – 3 fl.²³⁷ V r. 1469 – 1470 mesto platilo spolu mestských sluhov a povozníkov týždennou mzdou 125 – 175 den. V r. 1497 mestský sluha (*bedellus*) dostal týždenne okolo 87,5 den., strážca na veži 50 den., povozníka 14 – 75 den., strážca poľi/mestského územia 0,5 orta. V r. 1498 sa týždenný plat mestských zamestnancov pohyboval od 12,5 den. po 70 den. Začiatkom 16. storočia bol plat (asi ôsmich) mestských zamestnancov stabilizovaný. Tak sa spoločne určený a vyplácaný týždenný plat povozníka a hlásnika pohyboval na 125 den., *licitor* (t. j. ako *iudex fori*), praeco a iní mestskí sluhovia (ako strážnici) dostávali po 25 den. a sumou 15 den. bol platený strážca ohliadač hraníc/poľi mesta či mestského územia. Rovnako to bolo aj v ďalších 20. rokoch 16. storočia. Napríklad v r. 1520 mesto týždenne vyplácalo 25 den. povozníka (kočiča), trubača, strážcu hornej brány, strážcu dolnej brány, mestského sluhu či prétora.²³⁸

Okrem mestských sluhov Prešov platil sluhov v mestských stajniach, pastierov, hájnika či lesníka, mestských poslov, trubača. Mesto im prispelo aj na obuv (čizmy), odev, (košela, kožuch, služobný odev, súkno), nápoje, drevo, pracovné nástroje a zbrane. Príležitostne platilo za služby organistu, hodinára, sezónnych robotníkov (kosci, robotníci na viniciach, remeselníkov – kováčov, tesárov, ale aj krajčírov, obuvníkov, výrobcov zbraní) a nádenníkov.

Riadna daň

Ustanovenie o platení riadnej dane kráľovi bolo súčasťou privilegialnej listiny z r. 1299, kedy Prešov spolu so Sabinovom a Veľkým Šarišom platili kráľovi ročne 150 hrivien striebra v troch stanovených termínoch. Od r. 1347 sa riadna daň rozdelila medzi tieto mestá tak, že Prešov odvádza sumu 54 hrivien,²³⁹ Veľký Šariš 53 a Sabinov 43 hrivien.²⁴⁰ V 15. – 16. storočí mesto odvádza riadnu daň v podobe financií, ale jej výška sa menila. Napríklad v 20. – 30. rokoch 15. storočia (ako r. 1429, 1435, 1437) sa ročná riadna daň pohybovala na 270 fl., od 70. rokov 15. storočia sa pohybovala na sume 400 fl. (1489, 1497), 500 fl. (1479, 1485), 600 fl. (1475, 1485, 1488), 800 fl. (1480), ale aj 900 fl. (r. 1492 vrátane mimoriadnej dane). Začiatkom 16. storočia na 350 fl. (1500, 1502) či 500 fl. (1514 – 1518) a viac. Časť riadnej dane mohla byť vyplatená aj súknom, napr. v hodnote 50 – 100 fl. (1495, 1498).²⁴¹ Mesto odvádza i vojenskú daň, protitureckú daň, napr. r. 1484: 300 fl., r. 1513: 2000 fl. (na výpravu proti Turkom v Chorvátsku).²⁴²

Riadna daň sa mohla mestu odpustiť za účelom investovania peňazí na hradby, napr.: r. 1408: na 1 rok; r. 1459: na 3 roky, na ochranu mesta, resp. stráženie na vydržiavanie sto pešakov - žoldnierov (*wulgo drabantes*, r. 1439), na vydržanie vojakov a nočnej stráže pre ochranu mesta (1453 - daň odvedená k sviatku sv. Ladislava).²⁴³ Podobné odpustenie platenia dane je doložené pre zlý hospodársky stav – chudobu mesta aj na niekoľko rokov, napr. r. 1446: na 2 roky, r. 1503: na 4 - 6 roky. Odpustená daň mala slúžiť na obnovu a znovuvybudovanie mesta.²⁴⁴

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Mestská samospráva bola demokratickým voleným orgánom z viacerých kandidátov z radov mešťanov na čele s richtárom, t. j. „*iudex, iudex civitatis*“ k r. 1347, alebo „*Richter*“, ojedinele v konfirmáciách privilegialnej listiny termínom „*villicus*“ – z r. 1314 – 1324.²⁴⁵ Spolu s prisažnými tvorili mestskú radu (*magistratus, senatus, Stattrat*). Volby sa konali januári v termíne po sviatku Troch kráľov (6.1.) a spolu s richtárom sa volili aj prisažní,²⁴⁶ tiež na obdobie jedného roka. Na jeho voľbe (ako i na voľbe prisažných) sa podieľala rada sto mužov (*centumviri*). Musel byť zvolený jednohlasne.²⁴⁷ V meste existovala aj funkcia podrichtára – vicerichtára (*viceiudex*).²⁴⁸ Mestská rada pozostávala z richtára a prisažných (*iurati, iurati cives, Ratherren, Rottheren*, výnimočne *scabini*). Prvého, po mene známeho prisažného – Tomáša – možno doložiť k r. 1347. V r. 1389 poznáme menovite šesť, v r. 1390 osem a v r. 1450 dvanásť prisažných. Týmto číslom sa ich celkový počet ustálil.²⁴⁹ Podľa datovaných záznamov v mestskej (súdnej) knihe z r. 1424 – 1509, v najstarších účtovných knihách, knihách príjmov a výdavkov z r. 1441 – 1467 či 1469 – 1470 a rovnako podľa účtovných zlomkov, mestská rada zasadala najčastejšie v nedeľu, výnimočne v sobotu a na vigíliu významného cirkevného sviatku. Od konca 15. storočia zasadala cez soboty, čo je doložené aj v r. 1497 – 1526, s výnimkou sviatkov.²⁵⁰ Okrem bežných súdnych pojednávani sa už od 14. storočia konal výročný súd (*iudicium banni, iudicium bannitum, magnum Iudicium*), kde sa prejednávali vážnejšie prípady a odvolania pravidelne dvakrát do roka, pred Vianocami (okolo Ondreja) a pred Veľkou nocou, a v 16. storočí sa konal výročný súd v utorok, trikrát do roka, zvyčajne koncom januára alebo začiatkom februára, v apríli a v decembri.²⁵¹

V dôležitých celomestských záležitostiach mestská rada rozhodovala spolu s vonkajšou (širšou či veľkou) radou (*centumhomines, centumviri*). Počet členov vonkajšej rady nebol ustálený. V r. 1492: 84, v r. 1496: 80, r. 1497: 68.²⁵² Na čele stál tribún ľudu (*tribunus, rečník – Vormund*) volený richtárom a prisažnými. Centumviri boli volení, respektíve doplňovaní spomedzi občanov mestskej obce. Ich funkcia nebola v Prešove doživotná. Vonkajšia rada sa neskôr delila na stoly (*mensa*), počet ktorých sa zhodoval s počtom správnych obvodov – štvrtí mesta (v počte 4), čo je doložené až po r. 1526.²⁵³

Mestský notár (notarius)

Bol najvyšším mestským úradníkom a mal na starosti písomnú agendu mesta spolu s pomocnými pisármi (*scriba, schreiber*). V najstaršej mestskej knihe z r. 1424 – 1509 je identifikovaných 12 pisárskych rúk, z nich šesť písalo iba po latinsky, piati paralelne po latinsky i nemecky a jeden len po nemecky. Prvý po mene známy je Ján (*stadschreiber, magister Johannes notarius*) k r. 1431. V r. 1448 dostal notár Ján 6 fl. a ešte 5 fl. na stravu (*mensa, Kostgelt*). V r. 1452/1453, resp. 1454 bol vyplácaný pravidelne po 0,5 fl., s tým, že sa mu vyplatili dodatočne koncom účtovného roka za služby ešte 8 fl. a pol suda piva. Po mene známi a dlhodobo pôsobiaci boli títo pisári, notári: Andrej (1451 – 1470), bakalár Vavrinc (1473 – 1489), Ján Glogowita (Glogonta, 1489 – 1497), bakalár Kristián Czibner (s prestávkami 1498 – 1530), bakalár Martin literát (Melzer, 1512 – 1513), Juraj Wernher (1524 – 1526). Na prelome 15. – 16. storočia bol ročný plat notára priemerne 30 – 40 fl. Vyplácal sa nepravidelne s dorovnaním nedoplatkov na konci účtovného roka.²⁵⁴ Podľa daňových registrov (skoro všetci) bývali na začiatku 3. štvrte v blízkosti mestskej vinárne. Mesto hradilo všetky výdavky notárov, ak museli v zastúpení mesta vycestovať. Platilo za služby aj verejných notárov.

Úradne sa v záujmoch mesta vysielal jeden, ale najčastejšie dvaja – traja vyslanci (spravidla richtár s prísazným či notárom) na snem, na iné celo-krajinské a súdne zasadania, napr. tavernický súd.

Začiatky administratívnej kancelárskej činnosti

Predpokladajú sa najneskôr v polovici 14. storočia,²⁵⁵ keď možno počiatok vedenia mestských kníh spájať s r. 1412 (kap. Vznik a formovanie mesta, časť Právne zbierky).²⁵⁶

Prehľad novoprijatých mešťanov do r. 1523 – 1536 obsahuje Kniha účtov a výdavkov mesta z r. 1497 – 1514. Samostatná *Matrika prijatých do zväzu mesta* je z r. 1538 – 1676, ale najstarší zápis je už z r. 1537.²⁵⁷

Medzi knihy mestského súdnictva patrí najstaršia známa mestská kniha súdneho charakteru, ktorá pochádza z r. 1424 – 1509. Obsahuje zápisy zo zasadaní mestskej rady o majetkovo-právnych sporoch (dedičské záležitosti, záznamy o dlhoch a sporoch), výnimočne aj zápisy trestného charakteru.²⁵⁸

Knihy mestských financií a mestského hospodárenia sú zastúpené v najväčšom počte. Od r. 1428 sa zachovali daňové registre, od r. 1510 daňové knihy,²⁵⁹ od r. 1441 účtovné knihy,²⁶⁰ do ktorých sa v chronologickom poradí zapisovali príjmy mesta – dane (riadna – domová, od nájomníkov), príjmy z dvoch mlynov, výseku mäsa, predaja a výčapu vína a piva, desiatku brtníctva, ošípaných, z poddanských dedín, kúpeľov. Výdavky (týždenné) – platby pre mestských sluhov a úradníkov, ale aj pre duchovenstvo, notára, učiteľa, organistu, zvonára, pre rozličných remeselníkov, prevádzku, údržbu čistoty a poriadku v meste, dary, cestovné výdavky zástupcov mesta, výstavbu, vinice atď. Od r. 1497 (s výnimkou niekoľkých rokov) sú účtovné knihy Prešova zachované súvisle a dochádza aj k ich pravidelnejšej vnútornej štruktúre pri evidovaní jednotlivých položiek. Z 15. storočia sa zachovali aj účtovné zlomky – súpisy, napr. súpisy sladovní a postrihovačov súkna (1411), resp. iných remesiel – kováčov (1475 – 76), vínne registre (1442), register pušiek a žoldnierov (1449) o predaji soli, z výseku mäsa, tridsiatkové registre (1445 – 1454)²⁶¹ alebo fragmenty účtov mesta, na výstavbu mestských kúpeľov (1450), špitála (1485), kostolov či kláštora karmelitánov (1473 – 1475).

Kniha označená ako Kniha testamentov (1474 – 1513) nesplňa funkciu protokolu testamentov. Obsahuje len výpisy položiek z testamentov uzavretých z cca r. 1447 – 1513 určených pre cirkevné inštitúcie a na charitatívne, zbožné úmysly. Ide o register 47 výpisov zo 46 testamentov zostavený mestským notárom Kristiánom Czibnerom.²⁶²

Jazyk

Úradným jazykom bol jazyk latinský. Popri ňom sa paralelne v mestských knihách (najstaršia súdna kniha mesta, knihy hospodárskych záznamov, účtovné registre) ako aj v 1/4 zachovaných majetkovo-právnych písomnostiach, v testamentoch vyskytoval od 20. do 70. rokov 15. storočia v prešovskej mestskej kancelárii jazyk nemecký. Ten sa udržal aj neskôr v malej miere, a to v medzimestskej korešpondencii, testamentoch a cechových artikulách.

Mestská pečať

Najstaršia zmienka o mestskej pečati Prešova pochádza z r. 1389 z testamentu prešovského farára Mikuláša Stira.²⁶³ Najstaršia známa listina vydaná a spečatená (no s nezachovaným) odtlačkom pečate je z r. 1390.²⁶⁴ V r. 1442 mesto Prešov vyplatilo 100 den. nálezcovi väčšieho typára.²⁶⁵ Najstaršia známa a fyzicky doložená pečať Prešova je menšia pečať mesta s rastlinným motívom – jahodou (ružou!) na stopke s dvoma lístkami z 15. 5. 1448 a zo r. 6. 2. 1450.²⁶⁶ Kruhopolis: + s [igillum] ♦ c [ivitatis] ♦ epperies ♦.

Známa je aj pečať Prešova so zobrazením svätého Mikuláša – patróna farského kostola, doložená k 6. 12. 1449. Išlo najskôr (podľa rozmerov) o väčšiu pečať mesta.²⁶⁷ Kruhopolis: S[IGILUM/SIGNUM?] ET S.CIVIVM DE EPIRIES.

Po získaní armálesu 3. 1. 1453 si dal Prešov vyhotoviť dve typárie s erbovou pečatou – menšiu bez kruhopisu a väčšiu s kruhopisom: ḥ s ḥ + ciuitatis ḥ (e)pp(e)ries.²⁶⁸ Najstarší známy odtlačok menšieho erbového typára je doložený zo 14. 4. 1455, väčšej erbovej pečate z 18. 12. 1506.²⁶⁹ Nad štítom je anjel vo funkcii nosiča.

Pečatný vosk mal spravidla zelenú, ale aj červenú farbu, hoci právo používania červeného vosku získal Prešov 28. 5. 1508 od Vladislava II.²⁷⁰

Erb mesta

Prvý erb – armáles – bol udelený Prešovu 3. 1. 1453 kráľom Ladislavom V. Erb bol v texte listiny blazonovaný. V hornej hlave štítu sú tri červené ruže, dolná časť je trikrát červeno-strieborne delená.²⁷¹ Erb mohlo mesto používať aj na svojich symboloch, pečatiach (*sigillis*), zástavách, domoch atď.

Mestský archív

Najstaršie zmienky o ňom sú z 15. storočia, nachádzal sa na radnici. Priebežne to dokladajú výdavky mesta na tieto účely – miestnosť, inventár a vybavenie na úschovu písomností. Najstarší známy je z r. 1442, kedy si mesto kúpilo truhlicu za 1 fl. a 300 den. O existencii funkčnej mestskej kancelárie a archivácii materiálu, i stredovekého, a o tom, že sa mesto o písomnosti staralo, dosvedčujú reverzálne poznámky mestských notárov. Väčšie výdavky k archívu sa dajú rekonštruovať na prelome 15. a 16. storočia. Napr. v r. 1498 na odkladanie listín mesto kúpilo škatuľu či puzdro (*scatularium*) na uloženie listín za 8 den., podobne v r. 1500 za 4 den. V r. 1510 dostal mestský kováč Anton Faber za pletivo (?) na okno v miestnosti, kde sa opatrovali „staré listiny“ 2,5 fl. a Peter Pictor za maľovanie ešte 50 den. V r. 1521 mesto zaobstaralo na úschovu mestských privilégií skrinku (*cista*) až za 22 fl. O rekonštrukciu vývoja mestského archívu sa pokúsil Ernest Gorzo, ale zameral sa viac na tematické členenie materiálu fondu a informácie k 18. – 20. storočiu.²⁷² Uvádza skutkový

stav archívu a fondu Magistrátu mesta k r. 1956. Najstaršie zachované zoznamy listín, elenchy privilegiálnych listín, mandátov sú z 18. storočia.²⁷³ Fond Magistrátu mesta Prešov spracoval Béla Iványi, Jozef Repčák a najnovšie Viera Verdonová a Miloslava Bodnárová.²⁷⁴

Richtári mesta do r. 1526

Hannus zvaný Ogh, spolu s Konrádom bratom Wýnča (1314), Mikuláš (1315 – 1323), Halman (1324; a jeho predchodca – bývalý richtár Mikuláš), Konrád (1347), Mikuláš (1352, 1358), Niklinus (1361!), Herman (1370), Konch (1371), Mikuláš syn Hanka (1385), Pavol, syn Gerharda (1388, 1390), Mikuláš zvaný Scolaris (1389), Peter (1394), Ján, syn Lucifera (1400, 1408), Peter, zvaný Purger (1404, 1411), Mikuláš, syn Juraja (1419), Juraj Schonher (Schönher, Senheer – 1422, 1425 – 1426, 1430 – 1432, 1435 – 1436), Ján Lucifer (1420, 1423), Mikuláš Gebholz (1424), Matej Rusterffer (Ruestorfer, Rusterffer, 1427 – 1428), Peter Langward (1433 – 1434), Andrej Lucifer (1437), Juraj Pellifex (1438 – 1440), Stanislav Forgacz (Fforgacz, 1441 – 1442), Gregor Kezmerg (1442 – 1444), Mikuláš Guman (Gwman, Gwmmman, Gwmen, 1444 – 1448, dec. 1449), Gašpar Plawniczer (1446, 1449 – 1450, 1452 – 1453, 1455, 1460 – 1462, 1477), Ján in Acie (am Ecke/Eckhe, 1451), Anton Sartor (Thunis Sneyder, 1454, 1456-1459), Peter Zyghart (1463 – 1464), Ján Blum (Plum, Blwm, 1465 – 1467), Ladislav Schewczlich (Schwetzlych, Zewch, 1466 – 1470, 1473 – 1476, 1478 – 1479, 1481 – 1483, 1485 – 1486, 1488 – 1489, 1470), Martin Foyt (1474), Juraj Grünwald (1484, 1490, 1497), Tomáš Plawniczer (Planiczar, 1490 – 1492, 1494 – 1495, 1498 – 1499, 1504 – 1505, 1515 – 1517), Juraj Fyllach (1492), Ján Brengyszein (Brenge(y)szeyn, 1492 – 1493), Benedikt Carnifex (Fleysser, Fleyscher, Fleischer, Flesszer, 1496 – 1497, 1500 – 1501), Berenhard Kwnesch (Kkwnisch, Konis, 1508 – 1509), Štefan Sartor (Schneider, 1502 – 1503), Juraj Kleyn (Klein, Cleyn, 1506), Gašpar Faber (Schmid, Schmit, 1510 – 1511, 1520 – 1521), Michal Belsz (Belss , 1512 – 1513), Kristián Czibner (1517 – 1518, 1522 – 1523, 1525), Ján Perleyn (1519), Ján Czybner (1524), Melchior Melczer (1526).²⁷⁵

10. OSOBNOSTI MESTA

Rodiny

Významné postavenie mali v Prešove viaceré rodiny (*Plawniczer, Melczer, Schewczlich, Am Ecke, Guman* a i.). Ich členovia patrili medzi majetkovo lepšie situovaných, pôsobili na postoch v mestskej samospráve, najmä ako richtári, prísazní alebo sa stali klerikmi a pôsobili na postoch farárov aj v samotnom Prešove, ako napr. Matej, syn Ladislava Schewt(c)zlicha; Albert, syn Pavla Neussiga. Univerzitné vzdelanie mali aj prešovskí rektori a notári, napríklad Kristián Czibner, Ján Rollo či Juraj Werhner.²⁷⁶

Umelci, remeselníci

V meste pôsobilo na prelome 15. a 16. storočia viacero zručných umelcov, remeselníkov, podieľali sa na výstavbe verejných, ale najmä sakrálnych stavieb a ich interiérov, a to nielen v Prešove – Peter Pictor (*Moler*), Ján Brengyszein, Albert Godor (*Goder*), ale aj v iných lokalitách – napr. Ján z Prešova (Bardejov – radnica, Sabinov – farský kostol), rezbár Ján Weiss (Krásna Lúka, Bystré).²⁷⁷ Odpisovači (*scriptori*), menej iluminátori kódexov a najmä pisári kníh sú podľa mena v prešovskom prostredí doložení v 15. storočí. Boli to vzdelaní muži domáceho i cudzieho pôvodu, napr. Juraj Henck(e)l (r. 1483) pôvodom z Levoče (študoval aj vo Viedni). Prepisovali, iluminovali liturgické knihy pre mesto, ale aj pre Bardejov, ako napr. Baltazár zvaný katedrálny (1494 – 1495), ktorý tu odpisoval antifonár.²⁷⁸

Ján z Prešova

Stredoeurópsky dosah ma Podunajská literárna spoločnosť (*Sodalitas litteraria Danubiana*), združujúca vzdelancov a kultúrnych činiteľov, založená v r. 1490 v Budíne nemeckým humanistom Konrádom Celtesom, ktorej členom bol aj jeho korešpondenčný priateľ, magister, matematik, astronóm a kanonik Spišskej kapituly Ján z Prešova. Imatrikuloval sa v r. 1492, pôsobil ako farár v Prešove a v r. 1500 bol na štúdiách v Benátkach.²⁷⁹

Kristián Czibner

Možno bol pôvodom zo Sabinova, absolvoval Krakovskú univerzitu. Vo funkcii prešovského notára pôsobil s prestávkami v r. 1498 – 1530, keďže napr. v r. 1517, 1522 – 1523 a 1525 zastával post richtára. V r. 1513 si kúpil dom v 3. štvrti mesta za 180 fl. (spájal sa s ním majer na Fossate), ktorý splácal do r. 1523. Jeho manželka Katarína bola v r. 1505 obvinená z čarodejníctva, čo sa však nepotvrdilo. Podľa testamentu z r. 1530 mal dcéru Felicitu a syna Eustacha, ktorý bol v tom čase kanonikom na Spišskej kapitule a tiež vyštudoval Krakovskú univerzitu.²⁸⁰

Juraj Wernher (Jorg/Georgius Werner, ? – 1558)

Humanistický vzdelanec, priekopník slovenskej balneológie, autor príležitostnej poézie. Pochádzal z nemeckej meštianskej rodiny – zo sliezskeho Paczkówa. Študoval na univerzite vo Wittenbergu a v Krakove, kde získal hodnosť bakalára slobodných umení. Do Prešova prišiel z Brašova a žil v 3. štvrti mesta. Zrejme zastával funkciu notára v r. 1524, 1526 – 1527. R. 1531 sa stal prešovským richtárom, rektorom mestskej školy, neskôr kapitánom Šarišského hradu (od r. 1538) a predstaveným Spišskej komory. S manželkou Žofiou mal dvoch synov a štyri dcéry, jedna z nich Eufémia bola vydatá za Žigmunda Geola Thordu.²⁸¹

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 61 študentov.²⁸²

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Prešov patril z cirkevno-správneho hľadiska do Jágerskej diecézy. Zmienka o prešovskej fare, respektíve o odvádzaní desiatku Prešovom spadá do r. 23. 2. 1248 v listine Bela IV.,²⁸³ ktorý vymenil dve dediny v Boršodskej a Hevešskej župe (a aj iné príjmy) jágerskému biskupovi Lampertovi za 3/4 podielu desiatku zo 16 dedín v Šariši (vrátane Prešova, ktoré dovtedy odvádzali desiatok „*in natura*“). Časť desiatku si ponechal panovník a 1/4 ostávala naďalej miestnym farárom. Táto výmena sa v budúcnosti nemala vzťahovať na kráľovské majetky, na ktorých sa usadia ľudia. Listina dokladá existenciu funkčných stodôl na uskladnenie vybraného desiatku.

Samostatný šarišský archidiakonát, v rámci uvedeného Jágerského biskupstva, so sídlom vo Veľkom Šariši sa vytvoril v r. 1262 po vyňatí fary vo Veľkom Šariši a všetkých dedín v strednom Šariši z právomoci abovského archidiakona.²⁸⁴ Výsadou hostí z Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša bola aj slobodná voľba farára. O slobodnej voľbe farára teda nerozhodoval jágerský biskup, ten ho mal do funkcie potvrdiť – schváliť. S cirkvou sa spájalo aj odvádzanie cirkevného desiatku, ktorý sa odvádzal Jágerskému biskupstvu²⁸⁵ a miestnym

kňazom ostávala štvrtina z odvádzaného desiatku. Podľa „nemeckého zvyku, resp. spôsobu“ sa platil desiatok „*in natura*“ z obilia, teda nie v peniazoch, čo spôsobilo aj spory a problémy s jeho výberom, ktoré riešili panovníci.²⁸⁶

Menovite sa farár a fara v Prešove evidujú pri výbere pápežských desiatkov v r. 1332 – 1334.²⁸⁷ V 50. rokoch 15. storočia Prešov (aj z výnosov zálohovaných poddanských usadlostí) pravidelne odvádzal ročne (spravidla v dvoch termínoch) desiatok v peniazoch 45 – 53 fl. Okrem financií sa odvádzal v zbraniach: 1 – 3 balisty, kuše, v r. 1454 – 1474 aj jemného plátna – *leymet*, bielené plátno v istej hodnote.²⁸⁸ V 60. – 70. rokoch 15. storočia bol desiatok v peniazoch aj 60 – 65 fl. a v 80. – 90. rokoch 65 fl. Od r. 1494/1495 odvádzalo mesto desiatok v sume 70 fl., ktorá sa mohla vyplácať v dvoch termínoch po 35 fl. Od r. 1499 sa odvádzal desiatok 86 fl., začiatkom 16. storočia 83 – 88 fl., výnimočne až 126 (1508) a v r. 1515 – 1526 bol desiatok aj 90 fl.²⁸⁹

Aj cirkevné inštitúcie, fara a fraternity získali majetok v meste, domy, pozemkové vlastníctvo – pôdu, vinice (Tolšva, Miškole – farský kostol) z testamentov a darov mešťanov i šľachty, výnosy z mlynov.²⁹⁰ Špitálsky kostol Panny Márie získal v r. 1501 – 1506 majetok v Gregorovciach.²⁹¹ Majetok cirkvi bol riadne spravovaný mestom, buď niektorým členom mestskej rady alebo tzv. provizorom.²⁹²

Popri farárovi pôsobili v meste kapláni, oltáristi, spovedníci a kazatelia. V r. 1392 sa uvádzalo, že kde mal farár dvoch alebo troch kaplánov pre obrady – uctievanie Božieho kultu, môže mať „nateraz“ štyroch – piatich kaplánov.²⁹³ Zvýšenie počtu duchovných naznačuje aj zväčšovanie mesta. Doložení sú aj kazatelia pre jednotlivé národnosti – nemeckí (1498), maďarskí (1464) a slovenskí (1498).²⁹⁴ V sledovanom období mohol byť počet duchovenstva v meste ešte vyšší (10 – 15). Na poste duchovných pôsobili aj synovia či príbuzní prešovských mešťanov. Napr. na mieste farára farského kostola od r. 1488 bakalár slobodných umení Mathias Schewtzclich, syn bývalého prešovského richtára Ladislava,²⁹⁵ v r. 1492 ho zastával mních – karmelitán Blažej, syn Pavla Mocka alebo kňaz Matej, syn nebohého Tomáša Cowacza.²⁹⁶ Podľa zachovaných účtov, mohol byť napr. začiatkom 16. storočia ročný príjem prešovského oltáristu aj 16 fl. a farára aj 20 fl.²⁹⁷

Od 14. storočia pôsobil v meste rád karmelitánov, ale o počte jeho členov sa písomnosťami nezmiňujú a koncom 15. storočia aj dominikáni.²⁹⁸

Farský Kostol sv. Mikuláša

Bol postavený v polovici 14. storočia na základoch staršej sakrálnej stavby z 13. storočia na mieste (románskej) Kaplnky sv. Kríža,²⁹⁹ v osade nemeckých hostí, západne od staršej slovenskej osady. Išlo o jednolodovú stavbu s vyvýšeným polygonálnym presbytériom. Povolenie lámať kameň určený na jeho stavbu je z r. 1347. Definitívnu podobu dostal v neskorogotickej prestavbe – trojlodová hala s hviezdicovou a sieťovou klenbou, v r. (1501) 1502 – 1515, rovnako veža kostola s krúženou klenbou (1514 – 1515).³⁰⁰ Z obdobia stredoveku sa zachovali tri sochy z 15. storočia (Panny Márie, sv. Vojtecha a sv. Egida – dnes súčasť hlavného barokového oltára), 32 gotických tabuľových malieb z troch cyklov (Mikulášsky, Mariologický a Christologický vrátane pašiových výjavov), vystavené v severnej bočnej lodi, kamenné články, figurálne konzoly, poprsia uhorských kráľov (sv. Ladislav, sv. Štefan, sv. Imrich), nástenné malby na severnej stene stredného presbytéria.³⁰¹ Prestavbu v 16. storočí financoval magistrát a pracovali na nej remeselníci: Ján Brengyszein, maliar Peter Moler, rezbár Ján Weiss, levočský kamenár Mikuláš. Stavbu podporovali priebežne aj mešťania najmä v testamentoch. V r. 1510 zaplatil Prešov biskupovi za posvätenie stavby Kostola sv. Mikuláša a jeho bližšie neuvedených oltárov a kaplnky, za vysvätenie veľkého – hlavného oltára v špitálskom Kostole Panny Márie a dvoch oltárov v Kostole sv. Leonarda 40 fl. V r. 1520 biskup vysvätil vo farskom kostole jeden bližšie neuvedený oltár a podobne aj v Kostole sv. Ladislava kráľa, za čo mesto zaplatilo 12 fl.³⁰² Klenódiom farského kostola v r. 1525 pozostávalo z veľkej pozlátenej monštrancie, štyroch kalichov, troch patén, dvoch ampúl a pacifikála, čo spolu robilo 18 mariek.³⁰³

Kostol sv. Trojice

Kostol na Slovenskej ulici³⁰⁴ bol súčasťou dediny Prešov v 11. – 13. storočí. V 14. storočí ho mesto poskytlo rádu karmelitánov z Poľska – mendikantom. Šírili kult Panny Márie, no ponechali kostolu pôvodné patrocinium.³⁰⁵ Mal jednoduchú sálovú loď, predĺžený chór ukončený polygonálnym záverom s ôsmimi stranami štrnástuholníka. Podľa testamentov sa dajú lokalizovať v kostole aj oltáre zasvätené Panne Márii, Všetkým svätým alebo oltáre Fabiána a Sebastiana, či obraz sv. Barbory. Samostatne vedené účty – podlžnosti sa zachovali k r. 1443 a 1448, účty k stavbe kláštora k r. 1473 – 1475.³⁰⁶

Kláštor sv. Trojice

Situovaný je v susedstve kostola. Datovaný cca do r. 1380.³⁰⁷ V r. 1479 a 1492 sa robili v kláštore sklenené okná, doložené sú i oltáre a sochy. Najstaršie účtovné fragmenty v súvislosti s kláštorom sú z r. 1473 – 1475, 1477, 1478, 1481 – 1486.³⁰⁸

Kostol sv. Leonarda

Bol situovaný na predmestí Prešova – podľa dokumentov z 90. r. 15. storočia a testamentov (r. 1519).³⁰⁹ Uvádza sa aj ako kaplnka sv. Leonarda situovaná „pri bráne“, t. j. na západnú či juhozápadnú stranu mesta. Bol poškodený požiarom v r. 1525.³¹⁰ Zachovaná účtovná kniha kostola (1496 – 1507). V interiéri oltár Panny Márie (1496 – 1497), oltár sv. Leonarda (1509). Vysvätenie 2 nešpecifikovaných oltárov bolo v r. 1510.³¹¹

Kostol / Kaplnka sv. Ladislava a Štefana – kráľa

Nachádzal sa v intraviláne mesta pri farskom kostole či cintoríne. Najstarší známy údaj je z r. 1488 (testament). Mohlo ísť o kostol, ktorý stál na miestach dnešného evanjelického chrámu sv. Trojice a zanikol z neznámych príčin.³¹² Možno ho stotožniť so stavbou „novej Kaplnky troch kráľov totiž Ladislava kráľa“ z r. 1486, resp. „Kostolom sv. Štefana a Ladislava“ k r. 1497, alebo „Kostolom alebo Kaplnkou sv. Štefana kráľa“ k r. 1503 – 1517. Nateraz doložené 3 bližšie neurčené oltáre.³¹³ Možno predpokladať, že nemusí ísť o dva samostatné kostoly či kaplnky sv. Ladislava a sv. Štefana, ale skôr o jednu – najskôr Kaplnku troch kráľov s rôznymi variantmi pomenovania.

Kostol sv. Ladislava – kráľa

V extraviláne bol západne od Prešova Kostol sv. Ladislava, v staršej maďarskej osade Sv. Ladislava (na Wilecovej Hôrke). Doložený je ešte v r. 1513 (testament). Mesto sa staralo o údržbu cesty a mosta k tomuto kostolu a zároveň ho finančne podporovalo.³¹⁴

Kostol sv. Panny Márie

Tento kostol nazývali aj špitálsky kostol. Postavený bol okolo r. 1429 na mieste kaplnky, stojacej pri mestskom špitáli v južnej časti mesta na konci Maďarskej štvrte. Po mene známy správca (*vitricus*) kostola – Juraj, doložený k r. 1430.³¹⁵ V jeho susedstve sa nachádzal aj chudobinec. Vyžadoval väčšie investície na stavbu, tabuľové malby Panny Márie v r. 1502 – 1506, 1510 bol posvätený jeho veľký – hlavný oltár.³¹⁶

V meste existovali aj rôzne bratstvá. Laické náboženské Bratstvo Božieho tela (*fraternitas Corporis Cristi, Bruderschaft heiligen leychnams*), združujúce mužov i ženy, s oltárom vo farskom Kostole sv. Mikuláša je prvýkrát zmienené v r. 1428 (daňový register). Spomína sa už v najstarších nemecky písaných testamentoch z polovice 15. storočia (1461). Finančne ho zabezpečovalo aj mesto. Ročné vydržiavanie oltáristu bratstva stálo začiatkom 16. storočia celkovo 16 fl. Bratstvo malo v zálohu aj pôdu – usadlosti, napríklad v Kenciaciach v r. 1505.³¹⁷

Oltárne bratstvá boli spojené aj s istým remeslom – cechom:

Bratstvo debnárov (*fraternitas doliatorum fraternitas/cech sancti Johanni*). Najstaršie zmienky k r. 1469 – 1470 (účtovná kniha mesta) a 1482 (testament).³¹⁸ Podľa cechových artikúl (1475) bol patrónom sv. Ján Krstiteľ, oltár vo farskom kostole sv. Mikuláša.

Bratstvo hrnčiarov doložené k r. 1526 (testament).³¹⁹

Bratstvo krajčírov (*fraternitas sartorum*) s oltárom sv. Žofie vo farskom kostole sv. Mikuláša. Prvé zmienky sú z r. 1464 (testament). Cechové štatúty krajčírov sú z r. 1509.³²⁰

Bratstvo koželuhov – garbiarov doložené k r. 1526 (testament).³²¹

Bratstvo kožušníkov (*fraternitas pellificum, alias fraternitas sancte (virginis) Katherine, contubernium dive Katherine*), patrón sv. Katarína, oltár vo farskom kostole (1462). Štatúty cechu z r. 1451. Zmienky od r. 1486 (testament).³²²

Bratstvo mäsiarov (*fraternitas carnificum, fraternitas sancti Laurentii*) uctievalo sv. Vavrinca (bez určenia kostola). Najstaršia písomná zmienka doložená z r. 1503 (testament).³²³ Štatúty cechu mäsiarov z r. 1517.

Bratstvo obuvníkov (*fraternitas sutorum, fraternitas sutorum alias Beate/gloriose/dive Virginis, Bruderschaft der Junckfraw*) s patrónkou Pannou Máriou, združenie okolo oltára vo farskom kostole. Doložené k r. 1479,³²⁴ štatúty cechu sú z r. 1511. V r. 1497 dalo do zálohu mestu (na radnicu) zbrane v sume 700 den.

Bratstvo olejníkov s patrónkou Máriou Magdalénou (bez určenia kostola). Zmienka (aj o oltári) k r. 1526,³²⁵ cechové atikuly z r. 1517.

Bratstvo (blahoslavenci) Panny Márie – nešpecifikované, odkazy spojené s mestským špitálom (*hospital*), či špitálskym kostolom³²⁶ alebo kláštorom (*monasterium, claustrum, Cluster*) – oltár i bratstvo k r. 1491 – 1503,³²⁷ ale na prelome 15. a 16. storočia aj s Kostolom sv. Leonarda – oltár.³²⁸

Bratstvo plátenníkov (*fraternitas lanificum, fraternitas Trium Regum*) doložené k r. 1502 – 1513.³²⁹ Uctievalo kult Troch Kráľov, bez uvedenia lokácie oltára.

Bratstvo sládkov (*fraternitas brasiatorum, Melczer czech*) sa staralo o zveľadenie kultu sv. Križa (bez určenia kostola). Zmienky k r. 1519. Samotné cechové artikuly sládkov pochádzajú z r. 1506.³³⁰

Ďalej existovali oltárne bratstvá bez bližšej špecifikácie:

Bratstvo sv. Anny (*fraternitas sancte/dive Anne*) združované v kláštore³³¹ bez určenia konkrétneho zamerania. Doložené k r. 1491. Sv. Anna sa uvádzala aj v spojení s rovnomenným oltárom alebo tabuľovou malbou (v r. 1508).³³²

Bratstvo sv. Leonarda (*fraternitas sancti Leonardi*). Odkazy sú ojedinelé, spravidla finančné, spojené aj s oltárom sv. Leonarda. Doložený k r. 1509 – 1515 bez bližšieho popisu či lokácie. Najskôr sa nachádzal v Kostole sv. Leonarda, v ktorom sú nateraz doložené (dva) oltáre.³³³

Bratstvo matky [Božieho] milosrdenstva (*fraternitas matris misericordie*), ale bez bližšieho určenia jeho duchovného či pracovného zamerania, združované v mestskom kláštore r. 1511.³³⁴ Ak bolo zamerané ako rovnomenné bratstvo v Bardejove,³³⁵ išlo by o čisto duchovné a laické bratstvo s celomestským záberom.

Bratstvo sv. Michala archanjela (*fraternitas sancti Michaelis*) doložené od r. 1491. Oltár sv. Michalovi najskôr vo farskom kostole. Vydržiavanie oltáristu k r. 1513: 20 fl.³³⁶

Bratstvo Všetkých Svätých (*fraternitas Omnium Sanctorum, Allenheyligen Bruderschaft*) doložené už v najstarších po nemecky písaných testamentoch od r. 1461³³⁷ bez bližšieho určenia. Nachádzalo sa najskôr v kaplnke (k r. 1509 – 1510) farského kostola (1499). Na bratstvo i jeho oltáristu prispievalo financiami aj mesto.³³⁸

So všetkými fraternitami súviseli aj príslušné oltáre zasvätené ich patrónovi. Okrem nich sa však evidujú aj ďalšie oltáre bez uvedenia kostola, remesla alebo iných súvislostí:

Oltár sv. Antona vo farskom kostole sv. Mikuláša doložený nateraz iba v literatúre.³³⁹

Oltár sv. Barbory v Kostole sv. Trojice v r. 1481 – 1482.³⁴⁰

Oltár sv. Juraja (mučeníka) bez bližšej lokácie, ale možno ho umiestniť do farského kostola sv. Mikuláša (1513).³⁴¹

Oltár sv. Eleny/Heleny vo farskom kostole sv. Mikuláša k 80. r. 15. storočia.³⁴²

Oltár sv. Mikuláša vo farskom kostole sv. Mikuláša, dotovaný najmä mestom. Doložený od r. 1450, tabuľové maľby gotického krídlového oltára v r. 1494 – 1495 a 1505.³⁴³

Začiatky reformácie v meste

V Prešove boli prvé reformačné podnety spojené s rádom karmelitánov, sporom mesta s farárom Michalom Domom vo veci predávania odpustkov (1522 – 1524 ho riešila Jágerská kapitula v prospech mesta), alebo s neprávom z cirkvi vyobcovaným občanom Jánom Kalmarom (r. 1524).

Prvé pokusy o reformáciu v Prešove sa spájajú s menom Wolfganga Schustela, pôvodcom z Košíc, ktorý študoval na univerzite v Krakove. Po štúdiách pôsobil ako kazateľ v Prešove a bol svedkom aj pri uzatváraní testamentov (1514 – 15). Neskôr pôsobil v Košiciach (od r. 1519) a v Bardejove (od r. 1526).

Na odporúčanie košického mestského notára Valenta v r. 1521 prešovská mestská rada pozvala za rektora na svoju mestskú školu Šebastiána Steinhofera z Krakova. V Prešove pôsobil do r. 1524. So svojím nasledovníkom Jánom Rullom a mestským notárom Jurajom Wernherom boli už príslušníkmi nového učenia. O postupujúcej reformácii svedčia zákony z r. 1523 a 1526 hroziace stupencom Luthera smrťou a mandát z r. 1525 Šarišskej župe, v ktorom nakazuje, aby luteránov chytili, uväznili a poslali do Jágra na vypočúvanie.³⁴⁴

- 1 CDSI II., s. 193, č. 274 (7. 11. 1247); WAGNER, Diplomatarium, s. 513 – 514, č. II (7. 11. 1247); CDH VI/2, s. 375 – 377 (7. nov. 1247); ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 250, SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 65. IVÁNYI, Bárfta, č. 3495, s. 516 (7. 2. 1500, Odpis – tranzumpt Jasovského konventu); MMB – LL, č. 3500 (7. 2. 1500). ŠMILAUER, Vodopis, s. 221, 232, MOL DL 40022 (7. 11. 1247).
- 2 MMP – LL, sign. 2/a (28. 1. 1299; 3. 8. 1314), 8 (8. 9. 1346), 20 (28. 11. 1349), 14 (21. 9. 1347, 3. 10. 1347, 6. 12. 1347), 27 (16. 1. 1352), 41 (24. 11. 1371), 65 (11. 3. 1389), 71 (4. 7. 1394), 75 (4. 12. 1394), 102 (13. 6. 1405), 116 (22. 3. 1418), 147 (25. 5. 1428), 160 (8. 12. 1433), 201 (11. 1. 1440), 215 (3. 2. 1444), 228 (28. 4. 1446), 238 (20. 7. 1447), 243 (25. 1. 1448), 241 (7. 1. 1448), 274 (28. 2. 1453), 286 (13. 3. 35), 288 (16. 3. 1455), 296 (15. 9. 1456), 330 (14. 3. 1462), 332 (7. 4. 1462), 541 (24. 1. 1493), 548 (16. 10. 1493), 936 (10. 6. 1516), 1024 (4. 8. 1520). MMP – K, sign. 113/I. (pred 19. 4. 1412, *Liber legum civitatis Epperies*), 2678 (1497–514). WAGNER, Diplomatarium, s. 210, č. I (13. 6. 1316), s. 213 – 16, č. IV (6. 12. 1347), 450, č. III (16. 1. 1352), s. 458, č. I (23. 2. 1248). MARSINA CDSI II., s. 193, č. 274 (7. 11. 1247, *de Epuryses*), s. 203, č. 290 (23. 2. 1248, *in Eperyses*); TROCHTA, Zoznam XVI: Šarišská stolica, s. 41 (1332 – 1334); MVSI I., s. 64, 124, 157, 175 (1332 – 1334); CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 86 (2. 12. 1456). HALAGA, Meno, s. 166 – 167 (1370, 1376, 1454), 169 (1446, 1457, 1526), 170. HALAGA, Osídlenie I., s. 194 – 199. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 250. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 433.
- 3 MMP – LL, sign. 209/a (19. 2. 1441), 210 (7. 7. 1441), 210/a (5. 9. 1441), 211/a (11. 7. 1442), 232 (4. 1. 1447), 234 (15. 4. 1447), 253/a (6. 2. 1450), 260/I. (13. 2. 1451), 273 (11. 2. 1453), 331 (19. 3. 1462), 348 (18. 1. 1466), 393 (25. 3. 1474); CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 60 (20. 8. 1455), HALAGA, Meno, s. 167 (1451).
- 4 HALAGA, Osídlenie I., s. 194; CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 32 – 33 (4.V.1449), 59 – 60 (22. 6. 1452); HALAGA, Meno, s. 169 (1449, 1452).
- 5 Tento teórie sa pridržal aj TÓTH, Šáros III., s. 323 – 325.
- 6 IVÁNYI, Eperjes szabad királyi város címerei, s. 16 – 32.
- 7 STANISLAV, Odkryté mená, s. 54 – 55; HALAGA, Meno, s. 165 – 184. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 250.
- 8 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 433. VARSÍK, Osídlenie I., s. 196 – 199. HALAGA, Meno, s. 165 – 166.
- 9 ŽUDEL, Stolice, s. 120.
- 10 MATLOVIČ, Fyzickogeografické, s. 7.
- 11 SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 64 – 65.
- 12 WAGNER, Diplomatarium, s. 513 – 514, č. II, (7. 11. 1247); CDSI II., s. 193, č. 274 (7. 11. 1247); ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 250, SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 65.
- 13 JUCK, Výsady, č. 16*, s. 40 (1248 alebo skôr), s. 40, č. 17* (1248 alebo skôr); CDSI II., s. 201, č. 287* (1248 alebo skôr), s. 201, č. 288* (1248 alebo skôr); MMP – LL, sign. 2/a (28. 1. 1299).
- 14 MMP – LL, sign. 395 (6. 7. 1474), 396 (16. 7. 1474), 400 – 402 (20. 4. 1475; 22. 5. 1474; 22. 5. 1474), 405 – 406 (27. 5. 1457; 24. 5. 1475), 408 (10. 9. 1475), 410 – 411 (28. 9. 1475; 23. 10. 1475).
- 15 MMP – LL sign. 3 (13. 6. 1316); WAGNER, Diplomatarium, č. 1, s. 210 – 211 (13. 6. 1316); JUCK, Výsady, č. 96, s. 85 – 86 (13. 6. 1316).
- 16 MMP – LL, sign. 23 (11. 4. 1351); WAGNER, Diplomatarium, č. V, s. 216 – 217 (11. 4. 1351); MMP – LL, sign. 24 (10. 3. 1351), 127 (24. 8. 1422).
- 17 MMP – LL, sign. 109 (22. 4. 1411), 111 (17. 8. 1411), 114 (18. 10. 1412), 118 (18. 8. 1419). Stav chotára v 15. stor., porovnaj Dejiny Prešova I., s. 85.
- 18 MMP – LL, sign. 405 (21. 7. 1475), 410 (28. 9. 1475), 411 (23. 10. 1475).
- 19 MMP – LL, sign. 225 (1446, Lubotice), 304 (30. 6. 1457, Nemcovce), 360 (16. 2. 1468, napr. Koprovnica, Brežany/Bujakov, Šarišské Lužianky), 364 (20. 3. 1468, Lada, Jakovany), 405 (27. 5. 1475, Šarišské Sokolovce), 433 (13. 12. 1477, Terňa), 573 (14. 8. 1495, Chmelovec, Mlynská, Zimná Studňa), 607 (6. 7. 1497, Cemjata, Drienica, Demjata, Petrovany, Herceg, Navahyza). V daňových registroch a hospodárskych knihách MMP – LL, sign. 159 (1433 – 1436, Fintice), 271 (1453, Fintice), 282 (1454, Fintice), 297 (1456, Fintice), 309 (1457, Nemcovce), 312 (1458, Fintice), 489 (24. 9. 1486, Lubotice), 505 (29. 9. 1488, Malý Šariš), 510 (okolo 16. 10. 1489, Lubotice), 639 (3. 5. 1499, Šalgov), 666 (1. 10. 1501, Drienica, Petrovny, Cemjata), 675 (4. 5. 1502, Drienov, Petrovany); MMP – K, sign. 2678 (1479 – 1514, napr.: Chmelovec, Nemcovce, Lubotice, Malý Šariš). Porovnaj SEDLÁK, Dejiny Prešova I. (Uličný), s. 85, kde sa uvádzajú aj iné majetky v dedinách, ktoré však boli napr. vo vlastníctve – zálohu mešťanov.
- 20 MMP – LL, sign. 675 (4. 5. 1502, Drienica, Petrovany), 1016 (26. 4. 1520, Šalgov), 1048 (24. 1. 1521, Radatice, Brezov); MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527, Gregorovec, Bzenov, Dubrava, Gregorovec, Radačov, Padfold, Kendice), 2678 (1497 – 1514, Chmelovec, Nemcovce, Malý Šariš, Drienica, Petrovany, Cemjata, Padfold, Gregorovec).
- 21 MMP – LL, sign. 522 (11. 5. 1491), 720 (12. 5. 1505), 721 (12. 5. 1505), 1031 (r. 1505: kúpa opusteného domu v Tolčve: 2 fl. a 75 den.; r. 1520: Tolčva, 180 fl. za vinicu na vrchu Gyopáros).
- 22 VIZDÁL, Sprievodca, s. 68; SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 29 – 57 (L. Bánész, V. Budinský – Krička); ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 250. VARSÍK, Osídlenie I., s. 37 – 72.
- 23 MOL DL 22 639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. BARTL, K problémom diferenciácie, s. 69.
- 24 Napr. aj III. dekrét Vladislava II. z r. 1498. Dejiny Slovenska I., s. 438.
- 25 Pojem slobodné kráľovské mestá uviedol zák. čl. 3/1514.
- 26 MMP – LL, sign. 99 (nedat. odpis dekrétu /15. 4. 1405/ zo 16. stor.), 99/a (nedat. výťah z dekrétu /15. 4. 1405/, odpis 16. – 17. stor.); PDSS V., s. 127 – 135, č. 63 (15. 4. 1405).
- 27 Tripartitum, 3. kniha, čl. 8. LUBY, Dejiny súkromného, s. 210.
- 28 Vráťane: Budín, Pešť, Bratislava, Košice, Trnava, Bardejov a Šoproň. MERTANOVÁ, Ius tavernicale. 254 s.
- 29 T. j. Košice, Bardejov, Prešov, Levoča a Sabinov bez veľkého Šariša. MMP – LL, sign. 113/a. (19. 4. 1412). Zástupcovia miest sa stretli v Košiciach a prerokovali spoločný postup vo veci vymáhania dlhov. HALAGA, Spoločenstvá miest, s. 55; Dejiny Slovenska I., s. 442.
- 30 Chybné uznanie mestských práv a statusu mesta k r. 1324, napr. TÓTH, Šáros III., s. 329; Súpis pamiatok 2., s. 538.
- 31 MMP – LL, sign. 2/a (3. 8. 1314), 36 (7. 10. 1364), 93 (24. 9. 1402), 96 (5. 2. 1404), 98 (12. 2. 1404), 100 (17. 4. 1405), 103 (13. 6. 1405), 105 (7. 3. 1408), 107 (23. 7. 1408), 147 (25. 5. 1428), 160 (8. 12. 1433), 164 (30. 11. 1434), 183 (20. 3. 1437), 200 (23. 12. 1439), 201 (11. 1. 1440), 205 (23. 4. 1440), 215 (3. 3. 1444), 228 (28. 4. 1446); MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509).
- 32 MMP – LL, sign. 113/a (pred 19. 4. 1412), 209/a (19. 2. 1441), 210/a (5. 9. 1441), 232 (4. 1. 1447), 253/a (6. 1. 1450), 260/I. (13. 2. 1451), 273 (11. 2. 1453), 328 (7. 3. 1461), 331 (19. 3. 1462), 393 (25. 3. 1474), 517 (28. 6. 1490), 725 (23. 10. 1505), 733/a (18. 12. 1506), 755/a (4. 6. 1507), 755/b (4. 6. 1507), 805/b (11. 9. 1509), 974/a (29. 12. 1517).
- 33 MMP – LL, sign. 230 (19. 9. 1446), 733/a (18. 7. 1506), 974/a (29. 7. 1517).
- 34 MMP – LL, sign. 127 (24. 8. 1422), 161 (8. 12. 1433), 516 (1. 6. 1490); WAGNER, Diplomatarium, č. XVI., s. 227 (8. 12. 1433); CDH X/7, č. CCXVI, s. 493 (8. 12. 1433); MOL DL 15 346 (16. 4. 1459), MOL DL 57 588 (3. 1. 1427); CDAC, č. 434 (29. 5. 1423).
- 35 JUCK, Výsady, č. 144, s. 120 – 121, (20. 1. 1332, *sub libertate liberae villae nostrae Eperies*); WAGNER, Diplomatarium, č. 1, s. 447 – 449 (20. 1. 1332); CDH VIII/3, č. CCLXX, s. 590 – 592 (20. 1. 1332). Konfirmácia z r. 1686 dostupná v MOL DL 74 675 (20. 1. 1332; odpis 16. 1. 1367). Pozri aj MOL DL 39 201 (r. 1299); CDAC, č. 206 (23. 11. 1338), č. 220 (6. 5. 1342).
- 36 JUCK, Výsady, č. 16*, s. 40 (1248 alebo skôr); CDSI II., s. 201, č. 287* (1248 alebo skôr); MMP – LL, sign. 2/a (28. 1. 1299). V zmienke sa spomínajú výsady udelené Belom VI., ale aj Štefanom V.
- 37 JUCK, Výsady, s. 82 – 83, č. 90 (28. 1. 1299), s. 85, č. 95 (3. 8. 1314), s. 103 – 104, č. 120, (3. 11. 1324); MMP – LL, inv. č. 2/a (3. 8. 1314), 71 (4. 7. 1394); IVÁNYI, Eperjes város levéltára I., s. 11 – 15, 45, č. 8 (28. 1. 1299), 11 (3. 8. 1314), 15 (3. 11. 1324), č. 114 (4. 7. 1383); RDSI I., s. 522, č. 1232 (3. 8. 1314); Kolektívne privilégium spišských Sasov od Štefana V. CDH. V, s. 132 (24. 11. 1271); WAGNER, Analecta I., s. 189 – 191, č. II (24. 11. 1271); JUCK, Výsady, s. 55 – 56, č. 43 (25. 8. 1271).
- 38 MMP – LL, sign. 6 (14. 5. 1331); WAGNER, Diplomatarium, s. 211 – 212, č. 2 (14. 5. 1331); CDH VIII/3, s. 562 – 563, č. CCLVII (14. 5. 1331); JUCK, Výsady, s. 18 – 119, č. 142 (14. 5. 1331).
- 39 WAGNER, Diplomatarium, s. 212 – 213, č. 3 (18. 6. 1346); CDH IX/1, s. 361 – 362, č. CXCIX, (18. 6. 1346).
- 40 MMP – LL, sign. 8 (8. 9. 1346); JUCK, Výsady, s. 143, č. 179 (8. 9. 1346). Podobne listina z r. 1347. MMP – LL, sign. 11 (31. 5. 1347); WAGNER, Diplomatarium, s. 449 – 450, č. II, (31. 5. 1347); CDH IX/1, s. 494 – 495, č. CCLXXXIII (31. 5. 1347); JUCK, Výsady, č. 144 – 145, č. 183 (31. 5. 1347).
- 41 MMP – LL, sign. 9 (31. 5. 1347); JUCK, Výsady, s. 145 – 146, č. 184 (31. 5. 1347).
- 42 MMP – LL, sign. 10 (31. 5. 1347), 575 (9. 10. 1495, tranzumpt). JUCK, Výsady, s. 146, č. 185 (31. 5. 1347).
- 43 MMP – LL, sign. 14 (21. 9. 1347); JUCK, Výsady, s. 153, č. 192 (21. 9. 1347); CDH IX/1, s. 492 – 493 (21. 9. 1347); IVÁNYI, Eperies város levéltár I., s. 21 – 22, č. 38, 42. Na základe poverenia kráľa Ľudovíta Veľkého (z 21. 9. 1347), košický farár Mikuláš, richtár Albert a mestská rada Košíc určujú výšku kráľovskej dane pre Prešov, Veľký Šariš a Sabinov. MMP – LL, sign. 14 (3. 11. 1347); JUCK, Výsady, č. 196, s. 157 – 158 (3. 1. 1347); CDH IX/1, s. 491 – 493, č. CCLXXII (3. 11. 1347); IVÁNYI, Eperies város levéltár I., s. 21, č. 39 (3. 11. 1347). Texty v konfirmácii Ľudovíta I. WAGNER, Diplomatarium, s. 213 – 216, č. IV. (6. 12. 1347).
- 44 MMP – LL, sign. 12 (5. 12. 1347); WAGNER, Diplomatarium, s. 467, č. VII (5. 12. 1347); CDH IX/1, s. 511, č. CCLXXXII (5. 12. 1347); JUCK, Výsady, s. 158, č. 197 (5. 12. 1347); MOL DL 41064 (5. 12. 1347).
- 45 MMP – LL, sign. 13 (6. 12. 1347), 60 (2. 4. 1388, tranzumpt); JUCK, Výsady, s. 159 – 160, č. 199 (6. 12. 1347).
- 46 MMP – LL, sign. 20 (28. 11. 1349); JUCK, Výsady, s. 164, č. 206 (28. 11. 1349).
- 47 MMP – LL, sign. 37 (7. 10. 1364).
- 48 MMP – LL, sign. 38 (7. 6. 1366). Zároveň Ľudovít I. prikazuje šľachticom z Fintic a Delne nebrániť trom mestám pri rúbaní v lesoch.
- 49 MMP – LL, sign. 40 (28. 12. 1370).
- 50 MMP – LL, sign. 41 (24. 11. 1371). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 74.

- 51 MMP – LL, sign. 43 (18. 2. 1372). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 74.
- 52 MMP – LL, sign. 46 (1. 5. 1374); WAGNER, Diplomatarium, s. 217 – 218, č. VI (1. 5. 1374); CDH IX/4, č. CCCXXXIV, s. 575 (1. 5. 1374); CDH IX/6, s. 178, č. CCXIII (1. 5. 1374).
- 53 Samostatná listina sa nezachovala. Odvolávanie sa na listinu MMP – LL, sign. 46 (1. 5. 1374) a udelenie práva mesta Budína. HALAGA, Sabinov, s. 41. SABOL, Prešov, s. 62 – 63. Riešenie kauzy MMP – LL, sign. 57 (1. 2. 1385).
- 54 MMP – LL, sign. 48 (6.I.1378); WAGNER, Diplomatarium, s. 218, č. VII (6. 1. 1378); CDH IX/5., č. CXX, s. 253 – 254 (6.I.1378).
- 55 MMP – LL, sign. 93 (24. 9. 1402).
- 56 MMP – LL, sign. 95 (3. 2. 1404); CDH, X/4, s. 315 – 316, č. CXXXIV (3. 2. 1404).
- 57 WAGNER, Diplomatarium, s. 221 – 222, č. XI (12. 2. 1404); CDH X/4, s. 284 – 285, č. CXXI (12. 2. 1404).
- 58 MMP – LL, sign. 100 (17. 4. 1405).
- 59 MMP – LL, sign. 101 (18. 4. 1405.)
- 60 MMP – LL, sign. 102 (13. 6. 1405).
- 61 MMP – LL, sign. 170 (21. 6. 1435); WAGNER, Diplomatarium, s. 228 – 231, č. XVII (21. 6. 1435); CDH, X/7, s. 656 – 659, č. CCCV (21. 6. 1435). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 92.
- 62 MMP – LL, sign. 183 (20. 3. 1437).
- 63 MMP – LL, sign. 204 (23. 4. 1440); WAGNER, Diplomatarium, s. 231, č. XVIII (23. 4. 1440).
- 64 MMP – LL, sign. 215 (3. 2. 1444). Iné jeho oslobodenie od platenia tridsiatku na štyri roky J. Jiskrom. WAGNER, Diplomatarium, s. 232 – 233, č. XIX (4. 3. 1445).
- 65 MMP – LL, sign. 229 (11. 9. 1446).
- 66 MMP – LL, sign. 230 (12. 9. 1446).
- 67 MMP – LL, sign. 265 (13. 10. 1451).
- 68 MMP – LL, sign. 272 (3. 1. 1453); WAGNER, Diplomatarium, s. 234 – 235, č. XX (3. 1. 1453); NOVÁK, Slovenské mestské, Tab. XII. (medzi s. 80 a 81), s. 144 (4. 1. 1453).
- 69 MMP – LL, sign. 286 (13. 3. 1455).
- 70 MMP – LL, sign. 317 (5. 7. 1459).
- 71 MMP – LL, sign. 318 (5. 7. 1459).
- 72 MMP – LL, sign. 351 (25. 3. 1466).
- 73 MMP – LL, sign. 355 (24. 3. 1467); WAGNER, Diplomatarium, s. 236 – 238, č. XXII. (24. 3. 1467).
- 74 MMP – LL, sign. 765 (28. 5. 1508).
- 75 MMP – LL, sign. 878 (12. 5. 1514).
- 76 MMP – LL, sign. 942 (8. 9. 1516).
- 77 WAGNER, Diplomatarium, s. 252 – 254, č. XXXII (19. 12. 1526). MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527).
- 78 MMP – LL, sign. 24 (10. 5. 1351), 173 (8. 3. 1436), 241 (7. 1. 1448).
- 79 MMP – LL, sign. 2/a (28. 1. 1299). Poznali aj spišské právo. Prešovský rukopis odpisu Zipser Willkühu obsahuje 95 bodov a datuje sa do r. 1545. MERTANOVÁ, Vývoj a vznik, s. 95. Privilégium si dávali opätovne potvrdzovať. Listina sa zachovala v konfirmácii z r. 1314, 1324, 1361 a a tranzumptu Spišskej kapituly z r. 1394. MMP – LL, sign. 2/a (3. 8. 1314), 71 (4. 7. 1394).
- 80 MMP – LL, sign. 40 (28. 12. 1370), 45 (1. 5. 1374); SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 66 – 67, 80 – 82;
- 81 MMP – LL, sign. 357 (6. 9. 1467).
- 82 SUCHÝ, Dejiny Levoče I., s. 60; Dejiny Slovenska I., s. 438.
- 83 MMP – K, sign. 113/1 (pred 19. 4. 1412); MOL DF 28 2528 (1412); IVÁNYI, Eperjes város levéltára I., č. 169, s. 67 – 70.
- 84 MMP – LL, sign. 455 (1481). REBRO, Summa legum, s. 167. IVÁNYI, Eperjes város levéltára I., č. 586, s. 235 – 240; IVÁNYI, Eperjes város levéltára. II., s. 241.
- 85 MMP – K, sign. 2661 (Tavernicalbuch); MERTANOVÁ, Ius tavernicale, 255 s.; MERTANOVÁ, Tripartitum v praxi, s. 25.
- 86 MMP – K, sign. 2676 (1520: ...*pro legibus Stephani Verbocij...*). Dnes sa vo fonde MMP fyzicky neeviduje.
- 87 IVÁNYI, Az irás, s. 215 – 226; DOMENOVÁ, Dedičské právo, s. 89 – 91.
- 88 V najstaršom evidovanom registri k r. 1428: *Quartale (dalej Q.) Schonher, Q. Mathiae Judicis, Q. hungarorum, Q. langwert, Q. hanczfey, Q. superius civitatem, Q. Selavorum, Inferus civitatem*. MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428). K topografii porovnaj SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 108 – 110. GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 349; URBANOVÁ, Prešov, s. 14 – 15. PISOŇ, Prešov, s. 34.
- 89 MMP – LL, sign. 297 (1456), 307 (4. 10. 1457).
- 90 Ertehlak – pravidelne registrovaný od r. 1453, no s variabilným počtom daňovníkov – miešajúcim sa s obyvateľmi zo Slovenskej ulice, ktorej bol predtým súčasťou. V r. 1449 sa štvrt' neevidovala. MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527). MMP – LL, sign. 250 (okolo 24. 8. 1449).
- 91 MMP – LL, sign. 282 (1454 – batdstube), 297 (1456).
- 92 MMP – LL, sign. 224 (15. 7. 1447), 250 (okolo 24. 8. 1449), 256 (1450), 267 (1451), 271 (1453), 297 (1456), 306 (17. 8. 1457), 309 (1457), 312 (1458), 320 (1459), 323 (okolo 25. 2. 1460), 337 (21. 6. 1463), 341 (18. 10. 1464), 345 (1. 10. 1465). Požiar predpokladá GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 348.
- 93 MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527), 2679.
- 94 MMP – LL, sign. 87 (14. 5. 1400); CDH X/1, s. 569 – 570, č. CCCXIX (23. 7. 1389); WAGNER, Diplomatarium, s. 470 – 471, č. IX (23. 7. 1389).
- 95 KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 198, 200.
- 96 MMP – LL, sign. 566 (15. 9. 1494).
- 97 MMP – LL, sign. 46 (1. 5. 1374); WAGNER, Diplomatarium, s. 217 – 218, č. VI, (1. 5. 1374).
- 98 WAGNER, Diplomatarium, s. 218, č. VII (6. 1. 1378), s. 218 – 219, č. VIII (okolo 1378 – 1380).
- 99 MMP – LL, sign. 98 (12. 2. 1404), 101 (18. 4. 1405), 102 (13. 6. 1405), 103 (13. 6. 1405).
- 100 MMP – LL, sign. 105 (7. 3. 1408); WAGNER, Diplomatarium, s. 225 – 226, č. XIV (22. 4. 1411).
- 101 MMP – LL, sign. 161 (8. 12. 1433); WAGNER, Diplomatarium, č. XVI, s. 227 (8. 12. 1433); CDH X/7, s. 493, č. CCXVI (8. 12. 1433).
- 102 MMP – LL, sign. 170 (21. 6. 1435); WAGNER, Diplomatarium, s. 228-231, č. XVII (21. 6. 1435); CDH, X/7, č. CCCV, s. 656 – 659 (21. 6. 1435). Spor a dohodu s vlastníkmi mlynov MMP – LL, sign. 173 (8. 3. 1436), 175 (12. 4. 1436), 176 (12. 4. 1436). Porovnaj SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 91 – 97; RÁBIK, Mestské hradby, s. 214 – 216; SEGEŠ, Od žoldnierstva, s. 149 – 150.
- 103 MATLOVIČ, Geografia, s. 69; PISOŇ, Prešov, s. 37.
- 104 MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509). MMP – LL, sign. 626 (11. 6. 1498), 656/a (13. 12. 1500).
- 105 Ako „praetorium, stuba pretorii, rathaus, domus civitatis, domus civitatis alias Cippo/ Cippi.“ MMP – LL, sign. 153 (1429), 213/a (20. 10. 1443), 245/a (26. 8. 1448), 335 (21. 5. 1462), 339 (1464 – 1465), 349 (1446 – 1467), 365/a (1469 – 1470). MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1427), 2681 (1505 – 1545), 2682 (1441 – 1455). Mestský dom sa spomína podľa B. Iványiho už k r. 1424. SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 223.
- 106 SABOL, Prešov, s. 125; KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 198, 202.
- 107 URBANOVÁ, Prešov, s. 19 – 22, 71.
- 108 MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527), 2678 (1497 – 1514). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 224; BREZINA, Obnova, s. 49; KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 202. Mestská radnica bola viackrát prestavaná. Dnešnú podobu dostala v r. 1887.
- 109 MMP – LL, sign. 147 (25.V.1428); MMP – K, sign. 2682 (1441 – 1459), 2676 (1515 – 1517); IVÁNYI, Eperjes iskolaügye, s. 2; SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 238 – 239; URBANOVÁ, Prešov, s. 32.
- 110 MMP – LL, sign. 87 (r. 1389), 153 (r. 1429). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 224.
- 111 MMP – LL, sign. 297 (1456), 373 (1470), 476 (okolo 24. 4. 1485). Areál dnešného Gréckokatolíckeho biskupstva.
- 112 MMP – LL, sign. 245/a (26. 8. 1448), 256/a (okolo 1450), 267/b (1451), 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467), 492/a (1486), 510/a (1489); MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1517), 2678 (1497 – 1514), 2682 (1441 – 1459). DOMENOVÁ, Zdravotníctvo, s. 60 – 63.
- 113 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428); MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 223 – 224.
- 114 MMP – LL, sign. 153 (1429), 240 (1447), 253 (1449 – 1451), 267/b (1451), 399 (1474 – 1513), 483/a (1485), 492/a (1486), 1000 (30. 8. 1519), 1024 (4. 8. 1520). MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1517), 2678 (1497 – 1514), 2682 (1441 – 1459).
- 115 MMP – LL, sign. 659/a (21. 3. 1501), 659 (21. 3. 1501), 730 (24. 5. 1506), 734 (30. 10. 1506). DOMENOVÁ, Zdravotníctvo, s. 55 – 59.
- 116 MMP – LL, sign. 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467). R. 1424 uvádzajú aj SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 223 – 224.
- 117 MMP – LL, sign. 269 (25. 10. 1452), 280 (16. 10. 1545), 282 (1454), 292 (1455), 297 (1456), 489 (24. 9. 1486), 505 (29. 9. 1488). MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527), 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527). GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 349; KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 200.
- 118 KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 202 – 203; URBANOVÁ, Prešov, s. 22.
- 119 V 16. stor. sa predpokladá väzenie aj na predmestí Prešova. Nešlo zrejme o kamennú stavbu, ale len o niečo provizórne. SZEGHYOVÁ, Súdnicstvo, s. 178 – 188. MMP – K, sign. 2685.

- 120 MMP – K, sign. 2682 (1441 – 1455). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 71. Približne v lokalite dnešnej Požiarmickej ulice. HOCHMUTH – LACOVÁ – MATLOVIČ, Vlastiveda, s. 24; alebo pri Dolnom predmestí GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 377.
- 121 MMP – LL, sign. 510 (1489-1491). Lokalizovaná je na Hlavnú ulicu č. 50. URBANOVÁ, Prešov, s. 74.
- 122 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514); MMP – LL, sign. 823/a (1510 – 1520)
- 123 V textoch ako „*de macellis civitatis a carnificibus/ laniorum, fleysch Bencker czinsz, macella, fleyschbank*.“ MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428), 339 (1464 ; 1465), 349 (1466 – 1467); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2675 (1515 – 1527), 2682 (1441 – 1455).
- 124 MMP – LL, sign. 153 (1429), 211 (1441), 213 (1442), 345 (1. 10. 1465).
- 125 WAGNER, Diplomatarium, s. 228 – 231, č. XVII (21. 6. 1435); MMP – LL, sign. 173 (8. 3. 1436), 175 (12. 4. 1436), 176 (12. 4. 1436).
- 126 MMP – LL, sign. 173 (8. 3. 1436), 224 (15. 7. 1447); MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527), 2678 (1497 – 1514). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 86; URBANOVÁ, Prešov, s. 29, 62 – 63.
- 127 JUCC, Výsady, s. 40, č. 17* (1248 alebo skôr); CDSI II., s. 201, č. 288* (1248 alebo skôr). Potvrzuje to i listina z r. 1249. Ečo dostal iný majetok, na území pri rieke Svinka – medzi Radačovom a Prešovom. CDSI II., s. 236, č. 338* (1249). MOL DL 31 178 (0. 0. 1247; 18. 2. 1355). Ečo v r. 1429 dostal územie na ľavej strane Svinky medzi Radačovom a Cemjatou. SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 61.
- 128 CDSI II., s. 202 – 203, č. 290 (23. II. 1248); WAGNER, Diplomatarium, č.I, s. 457 – 459 (23. 2. 1248); CDH IV/2, s. 16 – 20 (23. 2. 1248); MOL DL 8387 (23. 3. 1248; 18. 2. 1326 konfirmácia kráľa Karola Róberta; 1. 6. 1399 listina palatína Detrika Bubeka z Plešivca); PDSS III., s. 164 – 165, č. 75 (23. 2. 1248).
- 129 MMP – LL, sign. 3 (13. 6. 1316); WAGNER, Diplomatarium, s. 210 – 211, č. I (13. 6. 1316); CDH VIII/1, s. 597 – 598, č. CCCXV. (13.VI.1316). JUCC, Výsady, s. 85 – 86, č. 96 (13. 6. 1316). IVÁNYI, Eperjes város levlétára I., s.13 – 14, č. 12 (13. 6. 1316).
- 130 MMP – LL, sign. 12 (5. 12. 1347).
- 131 MMP – LL, sign. 14 (6. 12. 1347); JUCC, Výsady, s.158 – 159, č. 198 (6. 12. 1347); CDH IX/1, s. 491 – 494, č. CCLXXII (6. 12. 1347); IVÁNYI, Eperjes város levlétára I., s. 22, č. 42 (6. 12. 1347); WAGNER, Diplomatarium, s. 213 – 216, č. IV (6. 12. 1347).
- 132 MOL DL 83 333 (10. 11. 1371).
- 133 MMP – LL, sign. 87 (14. 5. 1400 – tranzumpt).
- 134 ENGEL – TÓTH, Itinerarium, s. 44.
- 135 Dátum zálohovania nedoložený - najskôr v r. 1403. WAGNER, Diplomatarium, s. 220 – 221, č. X (17. 1. 1404); Dejiny Prešova I., s. 89. S vykúpením zo zálohu súvisia aj následné výsady pre Prešov. MMP – LL, sign. 95 (3. 2. 1404), 96 (5. 2. 1404), 97 (5. 2. 1404), 98 (12. 2. 1404); WAGNER, Diplomatarium, s. 221 – 222, č. XI (12. 2. 1404).
- 136 ENGEL – TÓTH, Itinerarium, s. 170.
- 137 ENGEL – TÓTH, Itinerarium, s. 92.
- 138 MMP – LL, sign. 109 (22. 4. 1411), 111 (17. 8. 1411).
- 139 MMP – LL, sign. 116 (22. 3. 1418).
- 140 CDH X/7, s. 478 – 479, č. CCIII. (3. 2. 1433); MMP – LL, sign. 160 (8. 12. 1433), 161 (8.VIII.1433), WAGNER, Diplomatarium, č. XVI, s. 227 (8. 8. 1433); CDH X/7, s. 493, č. CCXVI (8. 8. 1433); MMP – LL, sign. 160 (8. 12. 1433)
- 141 Napr. IVÁNYI, Bártfa, s. 95, č. 549 (26. 2. 1450), s. 108, č. 655 (3. 10. 1451), s. 124, č. 761 (25. 1. 1455)
- 142 MMP – LL, sign. 210/a (5. 9. 1441), 211a (11. 7. 1442), 215 (3. 2. 1444).
- 143 GÁCSOVÁ, Boje Mateja, s. 195
- 144 MOL DL 30 040 (28. 10. 1460), 15 514 (31. 10. 1460), 66 957 (1. 11. 1460), 93 304 (3. 11. 1460), 86 691 (11. 11. 1460). IVÁNYI, Bardejov, s. 103, č. 1234 (10. 11. 1460), 1235 (11. 11. 1460).
- 145 ULIČNÝ, Poľské, s. 254.
- 146 MMP – LL, sign. 489 (22. 11. 1486).
- 147 IVÁNYI, Bártfa, s. 415 – 417, č. 2822 (31. 8. 1490), č. 2823 (1. 9. 1490), č. 2836 (29. 9. 1490). Medzimestská korešpondencia k r. 1490. Tamž, s. 416, č. 2830, 2832.
- 148 MMP – LL, sign. 519 (29. 9. 1490).
- 149 ULIČNÝ, Poľské, s. 258. MMP – LL, sign. 510 (1489 – 1491).
- 150 Lexikón Slovenských, s. 58.
- 151 IVÁNYI, Bártfa, s. 431, 440, č. 2928 (6. 7. 1491), č. 2986 (10. 11. 1491).
- 152 Dejiny Slovenska I., s. 419; Lexikón Slovenských, s. 58 (bitka pri Prešove – 24. 12. 1491); ULIČNÝ, Poľské, s. 261. MMP – LL, sign. 525 (6. 1. 1492).
- 153 MMP – LL, sign. 705 (5. 10. 1503).
- 154 MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527). Kniha príjmov a výdavkov mesta.
- 155 WAGNER, Diplomatarium, s. 246 – 247, č. XVIII (14. 6. 1518); Dejiny Prešova I., s. 89
- 156 MMP – LL, sign. 1231 (19. 12. 1526). MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527).
- 157 Dejiny Prešova I., s. 121 – 122; WAGNER, Analecta II., s. 148 (r. 1526).
- 158 WAGNER, Diplomatarium, s. 252 – 254, č. XXXII (19. 12. 1526). MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527).
- 159 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428); Daňový register: *Quartale Sclavorum, Quartale Hungarorum*.
- 160 Zaužívané prepočty k Prešovu: r. 1428: 2000 obyvateľov (F. Uličný, V. Wagner); r. 1491: 3300 obyvateľov (A. Gácsová), zač. 16.stor. 3000 – 3500 obyvateľov (F. Uličný, A. Gácsová, M. Suchý). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 76 – 79, 113; WAGNER, Architektonický, s. 500; GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 347 – 377.
- 161 Daňový kľúč k zdaňovaným objektom poznáme až z daňovej knihy z r. 1544 – 1566. MMP – K, sign. 2679.
- 162 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428), 271 (1453), 306 (17. 8. 1457), 309 (1457), 373 (1470), 445 (10. 8. 1480), 476 (okolo 24. 4. 1485), 510 (1489 – 1491). MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1513, 1526 – 1527). F. Uličný evidoval celkovo 30 zoznamov daňových poplatníkov – mešťanov, majiteľov nehnuteľností, 11 daňových registrov inkvízít. nov. SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 76 – 79.
- 163 MMP – LL, sign. 209 (21. 1. 1441), 266 (14. 10. 1451), 269 (25. 10. 1452), 280 (16. 10. 1454), 298 (1456), 307 (4. 10. 1457), 321 (1459), 347 (1465), 367 (1469), 437 (1478), 542 (24. 2. 1493). Nájomníkov evidujú aj knihy príjmov a výdavkov mesta MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527).
- 164 Iný dátum výberu dane, napr. r. 1447: 15. 7., r. 1449: okolo 24. 8., r.1457: 17. 8., r.1460: okolo 25. 3., r. 1463: pred 21. 6., r. 1465: 30. 9., r. 1464: pred 18. 10., r. 1480: 10. 8., r. 1511: 13. 7. MMP – LL, sign. 224, 250, 306, 323, 337, 341, 345, 445. MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527). Blížšie DOMENOVÁ, Daňové písomnosti, s. 224 – 248.
- 165 Podľa analýzy testamentov s datovaním do r. 1526.
- 166 MMP – LL, sign. 384 (17. 1. 1472). Okrem toho vlastnili štyri vinice (na troch miestach), rybník, majer a tri lúky.
- 167 MMP – LL, sign. 625 (8. 4. 1498), 637 (6. 3. 1499). MMP – K, sign. 2677.
- 168 Paulínyho koeficienty sú nízke, ale nemožno ich vylučovať. Nateraz sú relatívne najakceptovanejšie koeficienty (v modifikovanej podobe K. Büchlera, O. Richtera), a to 6 pre majiteľov domov v meste, 4,8 na predmestiach a 2 pre nájomníkov (model Gácsová), alebo koeficient 5 pre majiteľov domov a 3 pre nájomníkov miest (Bodnárová). GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra Bardejova, s. 194; BODNÁROVÁ, K pramenej, s. 28 – 29; BODNÁROVÁ, Zásady výpočtu, s. 11 – 21.
- 169 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428).
- 170 MMP – LL, sign. 510 (24. 4. 1491), 542 (24. 2. 1493), 306 (17. 8. 1457), 307 (4. 8. 1457), 309 (24. 4. 1457).
- 171 MMP – K, sign. 2676 (29. 9. 1510; 24. 4. 1527). B. Iványi k r. 1510: 541, 1527: 555 daňovníkov. SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 113; DOMENOVÁ, Daňové písomnosti, s. 224 – 227, 234 – 252.
- 172 Rovnaký typ mesta aj v 16. stor. Porovnaj BODNÁROVÁ, Poľnohospodárska, s. 235 – 236, 250.
- 173 Dejiny Slovenska I., s. 439, 443.
- 174 Dejiny Slovenska I., s. 444.
- 175 GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 374 – 375; ŠPIESZ, Remeslá, s. 28, 34.
- 176 MMP – LL, sign. 365/a (1469 – 1470), 728 (7. 4. 1506), 1009 (1519).
- 177 MMP – LL, sign. 147 (1428: 5), 267 (1451: 4), 510 (1491: 8); MMP – K, sign. 2675 (1510: 6).
- 178 MMP – LL, sign. 260/1 (13.II.1451). K obsahu artikúl SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 69; SABOL, Prešov, s. 77.
- 179 Garbiari sa evidujú aj v daňových registroch. MMP – LL, sign. 510 (r. 149: 2). Najstaršie zmienky o korporácii garbiarov v Prešove sú z r. 1503 a z r. 1511 v artikuloch obuvníkov. Samostatné a zachované štatúty sú z 18. stor.
- 180 MMP – LL, sign. 147 (1428), 159 (1433 – 1436), 276 (1453), 510 (1489 – 1491); MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527).
- 181 Čechy mesta Prešova, Obuvníci, inv. č. 1, krab. č. 1. HOUDEK, Cechnovníctvo, s. 36; TÓTH, Sáros III., s. 450; SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 70 – 71; SABOL, Prešov, s. 76.
- 182 Čechy mesta Prešova, Obuvníci, inv. č. 2, krab. č. 1. ŠPIESZ, Remeslá, s. 35; ŠPIESZ, Remeslo, s. 36 – 37. Odpis artikul MOL AM, Civ. Eperjesiensis I., C 25, Lad. B, č. 236, fol. 116 – 120 (1511).
- 183 MMP – LL, sign. 147 (1428: 9), 159 (1436: 12), 276 (1453: 15), 510 (1510: 16); MMP – K, sign. 2675 (1510: 13).
- 184 MMP – LL, sign. 805/b (11. 9. 1509). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 69 – 70; SABOL, Prešov, s. 78 – 79; TÓTH, Sáros III., s. 451. Odpis artikul MOL AM, Civ. Eperjesiensis I., C 25, Lad. B, č. 229, fol. 112 – 115.

- 185 Cechové artikuly mäsiarov sa v Prešove zachovali až z r. 1802 a 1807 v odpise. „Kniha záznamov o majstroch a učňoch“, je z r. 1569 – 1700. Cechy mesta Prešova, Cech mäsiarsky, inv. č. 1, 2, 7. SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 70, 140; ŠPIESZ, Remeslá, s. 35; ŠPIESZ, Remeslo, s. 36.
- 186 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428), 159 (1433 – 1436), 221 (1445 – 1454), 253 (1449 – 1451), 276 (1453), 282 (1454), 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467), 365/a (1469 – 1470), 510 (1489 – 1491); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2675 (1510 – 1527), 2682 (1441 – 1455). DOMENOVÁ, Potraviny a nápoje, s. 116 – 118.
- 187 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428), 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467).
- 188 MMP – LL, sign. 147 (1428: 2), 159 (1433: 4), 276 (1453: 3), 510 (1491: 5); MMP – K, sign. 2675 (1510: 2). Patrilí k najchudobnejšej a strednej vrstve. Zamestnanecke meno nemuselo vždy odrážať skutočné zamestnanie.
- 189 MMP – LL, sign. 974/a (29. 12. 1517). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 70; ŠPIESZ, Remeslá, s. 35.
- 190 MMP – LL, sign. 112 (25. 11. 1411); MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509). SABOL, Prešov, s. 69 – 70, 77; ŠPIESZ, Remeslo, s. 292.
- 191 MMP – LL, sign. 733/a (18. 12. 1506). Zmienka ako o cechu v mestských účtoch MMP – LL, sign. 253 (1449: *Item der melczer czeche* 16 fl.). Novoveké artikuly Cechy mesta Prešova, Cech pivovarnický, inv. č. 1, 2, 3.
- 192 MMP – LL, sign. 147 (1428: 2), 276 (1436: 2), 510 (1491: 5); MMP – K, sign. 2675 (1510: 5).
- 193 MMP – LL, sign. 399/a (5. 3. 1475, odpis). Odpis artikulu MOL AM, Civ. Eperjesiensis I., C 25, Lad. B, č. 255, fol. 135 – 137. Podľa M. Suchého mal cech dvoch cechmajstrov, v 17. storočí štyroch. SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 142. MMP – LL, sign. 404 (okolo 24. 6. 1475: 6 daňovníkov).
- 194 MMP – LL, sign. 147 (1428: 8), 276 (1453: 6), 510 (1491: 9). MMP – K, sign. 2675 (1510: 14).
- 195 Zachované artikuly sú podľa literatúry z r. 1590, z archívnej pomôcky z r. 1598. Najstaršia úradná kniha – kniha záznamov o majstroch a učňoch je z r. 1569 – 1700. Cechy mesta Prešova, Cech kováčsky, inv. č. 1, 7. MOL AM, C 25, Civ. Eperjesiensis I., Lad. B, č. 149 (kováči – odpis, r. 1598).
- 196 Najstaršie písomnosti k cechu z r. 1657. Najstaršia kniha záznamov z cechových schôdzí, záznamy o majstroch, tovarišoch a učňoch súkennického cechu je z r. 1569 – 1688 v nemčine. Cechy mesta Prešova, Cech súkennický, inv. č. 1, 3.
- 197 MMP – LL, sign. 221 (1445 – 1454).
- 198 MMP – LL, sign. 267 (1451), 271 (1453), 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467), 365/a (1469 – 1470); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527), 2682 (1441 – 1455).
- 199 MMP – LL, sign. 226 (6. 4. 1446), 228 (28. 4. 1446), 231 (30. 12. 1446), 238 (20. 7. 1447), 244 (11. 4. 1448), 245 (24. 4. 1448), 300, 443, 453 (1449 – 1451).
- 200 MMP – LL, sign. 277 (25. 4. 1454), 322 (14. 2. 1460), 325 (16. 11. 1460), 333 (24. 4. 1462), 344 (24. 4. 1465), 371 (1. 7. 1470), 387 (25. 4. 1473), 394 (6. 5. 1474).
- 201 MMP – LL, sign. 2/a (3. 8. 1314), 170 (21. 6. 1435); WAGNER, Diplomatarium, s. 228 – 231, č. XVII (21. 6. 1435). MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527); SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 74 – 75.
- 202 Cechy mesta Prešova, obchodníci, inv. č. 1, 2, krab. č. 1. TANDLICH, Artikuly, s. 58 – 70.
- 203 MMP – LL, sign. 147 (1428: 3), 276 (1453: 6), 510 (1491: 8). MMP – K, sign. 2675 (1510: 6).
- 204 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527).
- 205 MMP – LL, sign. 286 (13. 5. 1455).
- 206 MMP – K, sign. 2682 (1454). MMP – LL, sign. 339 (1464), 365/a (1469). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 75.
- 207 MMP – LL, sign. 9 (31. 5. 1347), 16 (5. 11. 1348), 17 (3. 1. 1349), 18 (3. 1. 1349), 36 (7. 10. 1346), 74 (2. 11. 1394), 76 (17. 4. 1395), 77 (11. 10. 1395), 80 (16. 4. 1397); JUČK, Výsady, s. 145 – 146, 161–163, č. 184 (31. 5. 1347), 202 (5. 11. 1348), 203 (3. 1. 1349), 204 (3. 1. 1349).
- 208 ULIČNÝ – MICHNOVIC, Dejiny obce Tulčák, s. 11 – 12. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 336.
- 209 WAGNER, Diplomatarium, s. 285 – 286, č. IV (1262), 323 – 325, č. XXVIII. (21. 2. 1320). ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 108.
- 210 WAGNER, Diplomatarium, 46 – 48, č. I (1209; pokladá sa za falzum), 181 – 182, č. VI (1406), tu nemajú vyberat od Sabinova), ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 233.
- 211 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 66; CDH, IX/2, s. 728 – 731, č. XXXLXII (1358).
- 212 MMP – LL, sign. 20 (29. 11. 1349), 30 (8. 9. 1357), 44 (4. 10. 1373), 53 (20. 5. 1381), 69 (20. 6. 1392), 86 (14. 5. 1400), 96 (5. 2. 1404), 97 (5. 2. 1404), 164 (30. 11. 1434).
- 213 MMP – LL, sign. 84 (23. 3. 1399), 201 (11. 1. 1440), 202 (25. 1. 1440).
- 214 MMP – LL, sign. 386/a (26. 10. 1472), 439 (10. 1. 1479), 463/a (23. 10. 1482 konfirmácia), 706/a (25. 11. 1503 konfirmácia).
- 215 MMP – LL, sign. 703 (28. 9. 1503), sign. 710 (16. 2. 1504), 711 (19. 2. 1504).
- 216 MMP – LL, sign. 41 (24. 11. 1371), 43 (18. 2. 1372), 46 (1. 5. 1374), 100 (17. 4. 1405)
- 217 MMP – LL, sign. 4 (4. 10. 1373), 201 (23. 12. 1439), 439 (1466); MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527), 2682 (1441 – 1455). MMB – LL, sign. 2184, 2185 (r. 1481). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 74.
- 218 MMP – LL, sign. 593 (16. 8. 1496).
- 219 MMP – LL, sign. 195 (13. 4. 1439). Michal Gwman bol na ceste z Krakova olúpený (o súkno) pri Kamenickom hrade.
- 220 MMP – K, sign. 2676 (1515 1527), 2682 (1441 – 1455).
- 221 WAGNER, Diplomatarium, s. 261, č. XXXVIII. (18. 1. 1538). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 143.
- 222 MMP – LL, sign. 339 (1464–1465), 349 (1466 – 1467), 365/a (1469 – 1470); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527), 2682 (1441 – 1455). DOMENOVÁ, Potraviny a nápoje, s. 111 – 112.
- 223 MMP – LL, sign. 365/a (1469–1470). MMP – K, sign. 2678 (1497–1514), 2676 (1515 – 1527), 2682 (1441 – 1455).
- 224 MMP – LL, sign. 252 (1449 – 1450), 260/a (22. 2. 1451), 276/a (1453), 297/a (1456). MMP – K, sign. 2682 (1441 – 1455). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 71.
- 225 MMP – LL, sign. 153 (1429, Marmaroš), 383 (8. 4. 1472, Poľsko). SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 61.
- 226 MMP – LL, sign. 383 (8. 4. 1472). MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527). Podobne v novoveku SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 153.
- 227 MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527), 2678 (1497 – 1514) „*De decimis apium; binczanden.*“
- 228 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527).
- 229 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527).
- 230 MMP – LL, sign. 212 (16. 10. 1442).
- 231 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527).
- 232 MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527). DOMENOVÁ, Potraviny a nápoje, s. 126 – 131.
- 233 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527) „*De fecibus vinorum, vasis venditis.*“
- 234 MMP – LL, sign. 153 (1429). MMP – K, sign. 2682 (1441 – 1455)
- 235 MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527).
- 236 MMP – LL, sign. 213 (1442), 260/a (22. 2. 1451); MMP – K, sign. 2682 (1441 – 1455).
- 237 MMP – LL, sign. 298/a (16. 1. 1457).
- 238 MMP – LL, sign. 1016/b (28. 4. 1520); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514).
- 239 Hrivna, resp. budínska hrivna (marka) = 254,5 g.
- 240 MMP – LL, sign. 2/a (28. 1. 1299), 14 (6. 12. 1347), 71 (4. 7. 1394).
- 241 MMP – LL, sign. 151 (27. 2. 1429), 171 (23. 6. 1435), 187 (2. 7. 1437), 404 (okolo 24. 6. 1475), 440 (16. 1. 1479), 475 (15. 4. 1485), 476 (okolo 24. 4. 1485), 480 (17. 7. 1485), 490 (16. 10. 1486), 497 (7. 3. 1488), 508 (24. 6. 1489), 535 (24. 9. 1492), 572 (15. 5. 1495), 631 (2. 8. 1498), 647 (30. 3. 1500), 676 (19. 6. 1502), 684 (1. 12. 1502), 875 (2. 4. 1514), 910 (10. 5. 1515), 912 (17. 5. 1515); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527). Podobne SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 66, 76, 79, 107; GÁCSOVÁ, Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 347 – 378.
- 242 MMP – LL, sign. 473 (20. 8. 1484), 858 (15. 5. 1513).
- 243 MMP – LL, sign. 105 (7. 3. 1408), 200 (23. 12. 1439), 275 (2. 3. 1453), 317 (5. 7. 1459).
- 244 MMP – LL, sign. 350 (25. 3. 1466), 705 (5. 10. 1503).
- 245 MMP – LL, sign. 2/a (3. 8. 1314), 71 (4. 7. 1394).
- 246 Boli spojené s novým účtovným rokom. MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527), 2678 (1497 – 1514), 2682 (1441 – 1455). MMP – LL, sign. 298/a (16. 1. 1457), 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467), 365/a (1469 – 1470).
- 247 MMP – K, sign. 113/I. (pred 19. 4. 1412), 2676 (1515 – 1527), 2261, 2837 (Tavernicalbuch, 4. kniha, čl. 1).
- 248 MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509); 2661 (Tavernicalbuch, 4. kniha, napr. čl. 1 – 6).
- 249 MMP – LL, sign. 65 (27. 3. 1390, ako scabini v počte 8), 87 (14. 5. 1400), 253/a (6. 2. 1450); WAGNER, Diplomatarium, s. 470, č. IX (18. 7. 1389).
- 250 MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509), 2682 (1441 – 1455), 2676 (1515 – 1527), 2678 (1497 – 1514); MMP – LL, sign. 260/a (22. 2. 1451), 267/a (1451), 262 (1451), 298/a (16. 1. 1457), 339 (1464 – 1465), 349 (1466 – 1467), 365/a (1469 – 1470).
- 251 SZEGHYOVÁ, Súdnicstvo, s. 88.
- 252 MMP – LL, sign. 539/a (1492), 597 (1496 – 1497); Tripartitum, 3. kniha, tit. 10, § 5; ULIČNÝ, K vývinu správy, s. 119 – 132.
- 253 MMP – K, sign. 2663 (1538 – 1544).
- 254 MMP – K, sign. 2682 (1448), 2677 (Nota liber secretarii civitatis Eperries, 1429 – 1509), 2675 (1510 – 1527), 2676 (1515 – 1527). UHRÍN, Súdna kniha, s. 8 – 10.
- 255 NOVÁK, Erby miest vyhlásených, s. 79. NOVÁK, Pečate II., s. 149.
- 256 MMP – K, sign. 113/I. (pred 19. 4. 1412). LEHOTSKÁ, K počiatkom, s. 326.

- 257 MMP - K, sign. 2678 (1497 - 1514), 2118 (1538 - 1676), 2116 (1526 - 1914).
- 258 MMP - K, sign. 2677 (1429 - 1509). IVÁNYI, Eperjes jegyzőkönyve, s. 118 - 133, 161 - 184. IVÁNYI, Vázlatok, s. 281 - 297. UHRÍN, Súdna kniha, 60 s. Ďalšia súdna kniha sa zachovala až z r. 1555 - 1560. MMP - K, sign. 2685.
- 259 MMP - LL, sign. 147 (25. 5. 1428), 153 (1429), 213 (1442); MMP - K, sign. 2675 (1510 - 1527).
- 260 MMP - K, sign. 2682 (1441 - 1455).
- 261 MMP - LL, sign. 112 (1411 - 1412), 212 (16. 10. 1442), 221 (1445 - 1454), 251 (1449), 256/a (okolo 1450), 311/a (2. 6. 1458), 313 (okolo 1458), 388/a (1473 - 1475), 413 (1475 - 1476), 483/a (1485), 645/b (15. stor.). Len čiastočne a odlišné údaje aj BARTL, Mestské knihy, s. 230 - 231.
- 262 MMP - LL, sign. 399 (1474 - 1513). IVÁNYI, Eperjes végrendeleti, s. 438 - 449; DOMENOVÁ, Prešovské testamenty, s. 55 - 58.
- 263 MMP - LL, sign. 87 (zachovaný v odpise z 14. 5. 1400: „*Sigillo nostre Civitatis...*“).
- 264 MMP - LL, sign. 65 (27. 3. 1390). IVÁNYI, Eperjes címerci, 18 s.; NOVÁK, Pečate II., s. 149.
- 265 MMP - K, sign. 2682 (1442: *Item pro restitutione maioris sigilli inuentori lc den.*)
- 266 MMB - LL, sign. 512 (15. 5. 1448: Clain Statsigel...); IVÁNYI, Bárfta, s. 86, č. 505 (15. 5. 1448). ŠTOFANÍK, Sfragistické, s. 19, 37. MMP - LL, sign., 253/a (6. 2. 1450, *Stat kleynste Sigel...*). B. Iványi, V. Myskovszký, S. Tóth v pečatnom poli videli jahodu - hovoriaci symbol mesta. NOVÁK, Slovenské mestské, s. 143; MOL DL 14 405 (5. 10. 1450).
- 267 MMS, kr. 1, inv. č. 23 (6. 7. 1449). IVÁNYI, Eperjes szabad királyi város czímerci, s. 19 - 20.
- 268 MMP - K, sign. 2682 (*Item vor das Stat Sigil 1 fl.; Item vor das grosse Sigil 4 fl.*).
- 269 Menšia pečať: MMB - LL, sign. č. 787 (14. 4. 1455); ŠTOFANÍK, Sfragistické, s. 28. Väčšia pečať: MMP - LL, sign. 733/a. (18. 12. 1506; Cechové artikuly pivovarníkov, červený vosk).
- 270 MMP - LL, sign. 765 (28. 5. 1508). NOVÁK, Slovenské mestské, s. 143 - 144. NOVÁK, Pečate II., s. 150.
- 271 MMP - LL, sign. 272 (3. 1. 1453). WAGNER, Diplomatarium, s. 234 - 235, č. XX (3. 1. 1453); Heraldický register I., s. 176. O pravosti miniatúry erbu (falzum z 19. storočia) sa vedú polemiky. IVÁNYI, Eperjes szabad királyi város czímerci, s. 16 - 32. NOVÁK, Slovenské mestské, s. 143 - 145 (4. 1. 1453). NOVÁK, Erby miest vyhlásených, s. 81 - 83. SABOL, Prešov, s. 15 - 16.
- 272 MMP - K, sign. 2678 (1497 - 1514), 2676 (1515 - 1527), 2682 (1441 - 1455). GORZO, K dejinám, s. 163 - 166. IVÁNYI, Eperjes város levéltára I., s. 5 - 6.
- 273 MMP - LL, sign. 578 (1495 - 1715; *Series introductionarum pro Parte Regiae ac Liberae Civitatis...*). IVÁNYI, Eperjes város levéltára I., s. 5 - 6.
- 274 REPCÁK, Inventár, 270 s.; VERDONOVÁ, Inventár, 255 s.; BODNÁROVÁ, Magisztrát, 60 s.
- 275 MMP - LL, sign. 2/a (3. 8. 1314), 14 (3. 11. 1347), 27 (16. 1. 1352), 39 (30. 1. 1370), 58 (15. 3. 1385), 59 (2. 4. 1388), 65 (27. 3. 1390), 71 (3. 11. 1324), 86 - 87 (14. 5. 1400), 97 (5. 2. 1404), 106 (16. 3. 1408), 112 (1411 - 1412), 118 (18. 8. 1419), 123 (1. 2. 1422), 131 (9. 4. 1423), 134 (23. 1. 1424), 145 (23. 2. 1428), 147 (25. 5. 1428), 159 (1433 - 1436), 174 (12. 3. 1436), 184 (22. 4. 1437), 191 (15. 12. 1438), 206 (1440), 209 (1440 - 1444), 213 (1442), 216 (11. 5. 1444), 221 (1445 - 1454), 224 (15. 7. 1447), 226 (6. 4. 1446), 240 (1447), 246/a (5. 9. 1448), 250 (okolo 24. 8. 1449), 253 (1449 - 1451), 260/I. (13. 2. 1451), 271 (1453), 280 (16. 10. 1454), 285 (12. 3. 1455), 297 (1456), 303 (19. 5. 1457), 312 (1458), 320 (1459), 323 (okolo 25. 2. 1460), 341 (18. 10. 1464), 345 (1. 10. 1465), 368 (1469 - 1471), 373 (1470), 415 (19. 2. 1476), 454 (3. 10. 1481), 470 (19. 6. 1483), 510 (okolo 16. 10. 1489), 566 (15. 9. 1494), 575 (9. 10. 1495), 597 (1496 - 1497), 613 (1497 - 1498), 626 (11. 6. 1498), 656/a (13. 12. 1500), 665 (11. 7. 1501), 673 (11. 3. 1502), 694 (18. 2. 1503), 733/a (18. 12. 1506), 767 (6. 7. 1508), 805/b (11. 9. 1509), 826 (13. 2. 1511), 844 (9. 8. 1512), 902 (29. 3. 1515), 939 (21. 8. 1516), 974/a (29. 12. 1517); MMP - K, sign. 2675 (1510 - 1527), 2676 (1515 - 1527), 2677 (1429 - 1509), 2678 (1497 - 1514), 2682 (1441 - 1455); MMS, krab. 1, inv. č. 23 (6. 12. 1449). MOL DL 64205 (28. 12. 1420), 103570 (15. 1. 1435); CDH, X/4, s. 702 - 703, č. CCCXXIII. (16. 3. 1408); IX/2, s. 728 - 729, č. CCCLXII. (1358). RDSI I., s. 522, č. 1232 (3.VIII.1314). Porovnaj IVÁNYI, Eperjes Jegyzőkönyve, s. 181 - 184; ULIČNÝ, K vývinu správy, s. 119 - 132; ULIČNÝ ml., Mestská správa, s. 225 - 227.
- 276 MMP - LL, sign. 276 (1453), 404 (okolo 24. 6. 1475), 501 (5. 5. 1488), 505 (29. 9. 1488), 566 (15. 9. 1494), 1178 (18. 5. 1525). MMP - K, sign. 2675 (1510 - 1527).
- 277 KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 209. Súpis pamiatok 1., s. 94; Súpis pamiatok 3., s. 74 - 76.
- 278 MMP - LL, sign. 670/a (1501). MMP - K, sign. 2677 (1429 - 1509), 2678 (1497 - 1514), 2682 (1441 - 1455); MMB - LL, sign. 3169 (1494). J. Minárik uvádza v Prešove týchto skriptorov: Juraj (1447), Mikuláš (1465), Matej (1480), Juraj Henckel (1482). MINÁRIK, Stredoveká, s. 146 - 147; KUZMÍK, Slovník, s. 464 - 484; IVÁNYI, Az irás, s. 134 - 135.
- 279 MIŠIANIK, Vývin, s. 209; Dejiny Slovenska I., s. 464; AVENARIUS - LUKAČKA, Slovensko v období, s. 32 - 33.
- 280 MMP - K, sign. 2675 (1510 - 1527), 2677 (1429 - 1509), 2681 (1508 - 1545); MMP - LL, sign. 626 (11. 6. 1498), 682 (23. 10. 1502), 1857 (8. 6. 1530).
- 281 MMP - K, sign. 2675 (1510 - 1527), 2676 (1515 - 1527), 2681 (1508 - 1545). V r. 1520 a 1521 mohol pôsobiť aj ako učiteľ v Prešove. BALEGOVÁ, Juraj Wernher, s. 553 - 554; BALEGOVÁ, Juraj Werner - Prešovský, s. 89 - 94; Slovenský biografický slovník 6., s. 361.
- 282 TŮSKÉS, Magyarországi diákok, s. 13 (Viedeň: 5 osôb); Metryka II, s. 386. Metryka cziply album, s. 465 (Krakov: 56 osôb); VARSIK, Slováci, s. 1 - 37 (Praha: 0). Iné údaje - počty študentov: CHMIEL, Album I., [XIV], 294 s.; CHMIEL, Album II/I., 160 s.; CHMIEL, Album II/II., [XII], 161 - 347 s.; SCHRAUF, Magyarországi III., s. 9, 20, 66 (Krakov: 58); SCHRAUF, Magyarországi II., s. 42, 81, 94; SCHRAUF, Magyarországi IV., s. 165 (Viedeň: 4). Počet študentov z Prešova na tejto univerzite môže byť však aj vyšší. SOPKO, O školstve, s. 183.
- 283 CDSI II., s. 202 - 203, č. 290 (23. 2. 1248); WAGNER, Diplomatarium, č. I, s. 457 - 459 (23. 2. 1248); CDH IV/2, s. 16 - 20 (23. 2. 1248); SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 63. ULIČNÝ, Osídlenie, s. 250.
- 284 SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 101; WAGNER, Diplomatarium, s. 460 - 461, č. II. (20. 10. 1262).
- 285 MMP - LL, sign. 32 (14. 4. 1359), 33 (22. 8. 1359), 34 (22. 8. 1359). V tejto súvislosti sa riešili aj cirkevné tresty.
- 286 MMP - LL, sign. 56 (18. 7. 1384), 58/a (pred 31. 8. 1387) 66 (4. 12. 1391), 68 (10. 4. 1392). PDSS IV., s. 262, č. 102 (18. 7. 1384).
- 287 R. 1332: 24 mariek (marka = 48 grošov podľa Trochtu; = 18 podľa Sedláka); r. 1333: 2 marky grošov; 1. polrok 1334: 72 [grošov]; 2. polrok 1334: 24 grošov. TROCHTA, Zoznam XVI: Šarišská stolica, s. 41; MVSI I., z. č. 308, 804, 1189, 1401, i., s. 64, 124, 157, 175, 217.
- 288 MMP - LL, sign. 261 (12. 4. 1451), 268 (5. 8. 1452), 277 (25. 4. 1454), 310 (17. 2. 1458), 314 (2. 1. 1459), 315 (2. 2. 1459), 322 (14. 2. 1460), 325 (16. 11. 1460), 333 (24. 4. 1462), 343 (24. 4. 1465), 344 (24. 4. 1465), 371 (1. 7. 1470), 378 (26. 11. 1471), 394 (6. 5. 1474).
- 289 MMP - LL, sign. 322 (14. 2. 1460), 325 (16. 11. 1460), 371 (1. 7. 1470), 378 (26. 11. 1471), 457 (28. 2. 1482), 509 (28. 7. 1489), 515 (22. 2. 1490), 585 (20. 6. 1496), 590 (31. 7. 1496), 596 (22. 12. 1496), 639 (3. 5. 1499), 644 (6. 12. 1499), 645 (17. 12. 1499), 662/b (11. 6. 1501), 665/a (25. 7. 1501), 758/ab (15. 2. 1508), 797/a (6. 12. 1508), 874/b (23. 1. 1514), 875/a (6. 5. 1514), 975/b (18. 1. 1518), 985 (15. 9. 1518), 1081/a (14. 6. 1522), 1088/a (1. 8. 1522), 1110/a (10. 6. 1523), 1123/b (29. 10. 1523), 1176/a (19. 3. 1525), 1191/a (4. 11. 1525), 1203/a (20. 1. 1526). Porovnaj SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 86.
- 290 MMP - LL, sign. 173 (8. 3. 1436), 399 (1474 - 1513), 521 (cca 1490 - 1520), 606 (23. 6. 1497).
- 291 MMP - LL, sign. 730 (24. 5. 1506); WAGNER, Diplomatarium, č. XXVI, s. 242 - 244 (24. 5. 1506). MMP - LL, sign. 659 (21. 3. 1501), 659/a (21. 3. 1501), 680/a (10. 10. 1502).
- 292 MMP - LL, sign. 560 (9. 5. 1494), 557 (8. 4. 1494: Michael Kuncz, Nicolaus Czibay - vitrici Kostola sv. Mikuláša, Demetrius Cadar v Kláštore sv. Trojice, Barla - vitricus v špitáli Panny Márie). MMP - K, sign. 2681 (r. 1526 - 1527: správa (farského kostola) Pavol Mock, r. 1528 provizórmí farského kostola: Pavol Mock a Ján Calmar).
- 293 MMP - LL, sign. 67 (9. 4. 1392), 974 (27. 12. 1517, vo farskom kostole 4 kapláni).
- 294 MMP - LL, sign. 340 (27. 3. 1464: maďarský kazateľ, kaplán a spovedník Gallus de Senmihal), 368 (1469 - 1471), 438 (6. 1. 1479: *Domian ungerischen prediger*), 678 (28. 7. 1502), 798 (17. 12. 1508: *Michael Domo, cappellanus Hungarorum*), 626 (11. 6. 1498: *Thomas predicator Almanorum, Michael capellanus Sclavorum*). Porovnaj ULIČNÝ, K výskumu, s. 153 - 162.
- 295 MMP - LL, sign. 501 (5. 5. 1488), 566 (15. 9. 1494).
- 296 MMP - K, sign. 2677 (1429 - 1509).
- 297 MMP - LL, sign. 822 (12. 12. 1510), 1022 (21. 7. 1520). MMP - K, sign. 2676 (1515 - 1527), 2681 (1508 - 1545), 2682 (1441 - 1455).
- 298 MMP - LL, sign. 548 (16. 10. 1493)
- 299 SABOL, Prešov, s. 92 - 93, 123; KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 197.
- 300 MMP - K, sign. (1515 - 1527), 2678 (1497 - 1514). KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 208; URBANOVÁ, Prešov, s. 10-11, s. 59 - 62. Súpis pamiatok 2., s. 559.
- 301 CIULISOVÁ, Gotický oltár, s. 241 - 252.
- 302 MMP - K, sign. 2676 (1515 - 1527), 2678 (1497 - 1514).
- 303 MMP - LL, sign. 1045 (1520 - 1530); MMP - K, sign. 2668 (1526: fol. 26), 2681 (fol. 95), kde sa uvádza údaj aj ku klenódiu špitálskeho kostola, Kostola sv. Trojice, Bratstva Božieho tela.
- 304 Na miestach dnešného Františkánskeho kostola a kláštora - Slovenská ulica.
- 305 SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 60, 97, 223; ULIČNÝ, Dejiny osídlenia, s. 250 - 251. V r. 1559 karmelitáni opustili mesto a ich majetok prešiel pod správu mesta. URBANOVÁ, Prešov, s. 12, 36, 62 - 63 (prvotné patrocínium Panna Mária a až neskôr bol zasvätený sv. Trojici). WAGNER, Diplomatarium, č. X, s. 522 - 524 (- 7. 1398).
- 306 MMP - LL, sign. 213/a (20. 10. 1443), 245/a (26. 8. 1448), 388/a (1473 - 1475), 399 (1474 - 1513), 436/a (1478), 461 (21. 7. 1482), 642 (26. 7. 1482).
- 307 Zachovali sa z neho obvodové múry osembokého presbytéria a časť obvodového múru lode. URBANOVÁ, Prešov, s. 63.
- 308 MMP - LL, sign. 438 (6. 1. 1479), 537 (11. 1. 1492), 587 (1495 - 1715). Účty: MMP - LL, sign. 413 (1475 - 1476), 434/a (1477), 436/a (1478), 454 (3. 10. 1481), 455/a (1481 - 1482), 465/b (1483 - 1484), 484/a (1485), 492/b (1486).
- 309 MMP - LL, sign. 399 (bez roku), 990 (31. 3. 1519).

- 310 MMP – LL, sign. 974 (27. 12. 1517). Mohlo ísť o leprosorium. URBANOVÁ, Prešov, s. 27.
- 311 MMP – LL, sign. 577/a (1497 – 1511), 802 (20. 2. 1509). MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514).
- 312 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513). MMP – K, sign. 2676 (1515 – 1527). URBANOVÁ, Prešov, s. 27.
- 313 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 492 (1486), 601 (7. 4. 1497), 707 (1503), 708 (6. 1. 1504), 719 (7. 5. 1505), 974 (27. 12. 1517); MMP – K, sign. 2681 (1508 – 1545).
- 314 MMP – LL, sign. 863 (31. 7. 1513).
- 315 SEDLÁK, Dejiny Prešova I., s. 223; MENCL, Středověká města, s. 100. MMP – K, sign. 2677 (1429 – 1509). Na mieste dnešného Gréckokatolíckeho chrámu.
- 316 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 689 (1502), 707 (1503), 719 (7. 5. 1505), 728 (7. 4. 1506), 974 (27. 12. 1517); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2681 (1505 – 1545), 2668 (1523; 1556). Dodnes sa zachovala iba neskorogotická sieťová klenba a svätyňa nad chórom.
- 317 MMP – LL, sign. 147 (25. 5. 1428), 327 (3. 2. 1461), 348 (18. 1. 1466), 670 (1501), 822 (12. 12. 1510); MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514), 2676 (1515 – 1527), 2681 (1508 – 1545), 2668 (1523 – 1556).
- 318 MMP – LL, sign. 365/a (jan. 1469 – dec. 1470), 465 (1482), 719 (7. 5. 1505), 890 (5. 1. 1515), 991 (30. 4. 1519), 933 (13. 3. 1516), 1000 (30. 8. 1519).
- 319 MMP – LL, sign. 1229 (4. 12. 1526).
- 320 MMP – LL, sign. 340 (27. 3. 1464), 399 (1474 – 1513), 524 (2. 10. 1491), 719 (7. 5. 1505), 728 (7. 4. 1506), 827 (29. 5. 1511), 836 (3. 10. 1511), 890 (5. 1. 1515), 962 (18. 6. 1517).
- 321 MMP – LL, sign. 1229 (4. 12. 126).
- 322 MMP – LL, sign. 330 (14. 3. 1462), 492 (1486), 689 (1502), 707 (1503), 836 (3. 10. 1511), 889 (1514). MMP – K, sign. 2677, 2681.
- 323 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 696 (2. 4. 1503), 707 (1503), 761 (8. 4. 1508).
- 324 MMP – LL, sign. 393 (25. 3. 1474), 399 (1474 – 1513), 438 (6. 1. 1479), 492 (1486), 605 (2. 6. 1497), 689 (1502), 707 (1503), 863 (31. 7. 1513), 992 (1. 5. 1519). Ojedinelo bol testamentárny odkaz určený ako cechu (1479, 1486 a 1502).
- 325 MMP – LL, sign. 465 (1482), 802 (20. 2. 1509).
- 326 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 670 (1501), 696 (2. 4. 1503). MMP – K, sign. 2678 (1497 – 1514).
- 327 MMP – LL, sign. 399, 524 (2. 10. 1491), 696 (2. 4. 1503), 1000 (30. 8. 1519).
- 328 MMP – LL, sign. 577/a (1495 – 1507) – účtovný register.
- 329 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 689 (1502), 758 (1507), 853 (2. 4. 1513), 863 (31. 7. 1513).
- 330 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 1000 (30. 8. 1519). MMP – K, sign. 2678, 2676.
- 331 MMP – LL, sign. 522 (11. 5. 1491), 719 (7. 5. 1505), 761 (8. 4. 1508), 802 (20. 2. 1509), 822 (12. 12. 1510), 1025 (12. 8. 1520).
- 332 Doložený je obraz sv. Anny Samotretkej k r. 1520, ktorého donátorom bol Ján Hütter. V 18. storočí ho jezuiti zakomponovali do hlavného oltára, od r. 1916 je obraz v Národnom múzeu v Budapešti. KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 32, 60.
- 333 MMP – LL, sign. 820 (2. 10. 1510), 890 (5. 1. 1515).
- 334 MMP – LL, sign. 836 (3. 10. 1511). Mohlo však ísť aj o synonymické pomenovanie bratstva obuvníkov, ktorého patrónkou bola Panna Mária.
- 335 „Bratstvo Matky (Božieho) Milosrdenstva – *Confraternitas Matris Misericordiae*“ v Bardejove pri farskom Kostole sv. Egida. Stanovy z r. 1449, účtovná a členská kniha z r. 1483 – 1525. MMP – K, sign. 1678. MMP – LL, sign. 538.
- 336 MMP – LL, sign. 399 (1474 – 1513), 719 (7. 5. 1505), 832 (8. 7. 1511), 867 (24. 9. 1513), 966 (24. 8. 1517). MMP – K, sign. 2675, 2678.
- 337 MMP – LL, sign. 327 (3. 2. 1461), 331 (19. 3. 1462), 348 (18. 1. 1466), 399 (1474 – 1513), 534 (29. 6. 1492), 867 (24. 9. 1513). Ako pre cech Všetkých svätých MMP – LL, sign. 455/a (1481 – 1482), 465/b (febr. 1483 – 1484).
- 338 MOL DL 64400 (3. 2. 1464; *fraternitas Capelle Omnium Sanctorum*); MMP – LL, sign. 636 (4. 2. 1499), 805 (28. 7. 1509). MMP – K, sign. 2678, 2676 (1497: 15 fl., 1501: 2 fl., 1506: 2 fl. a 66 den. pre oltáristu; 1511: 3 fl., 1521: 4 fl., 1523: plebán vo funkcii oltáristu bratstva, ročný plat 20 fl.)
- 339 KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Architektonický, s. 205-207. Oltár zničený požiarom v r. 1673.
- 340 MMP – LL, sign. 455/a (1481 – 1482).
- 341 MMP – LL, sign. 871 (8. 12. 1513), 929/c (1515 – 1525).
- 342 MMP – LL, sign. 465 (1482).
- 343 MMP – LL, sign. 253/a (6. 2. 1450), 399 (1474 – 1513), 719 (7. 5. 1505).
- 344 MMP – LL, sign. 1096 (3. 12. 1522), 1108 (3. 5. 1523), 1112 (2. 7. 1523), 1117 (18. 7. 1523), 1136 (22. 2. 1524), 1156 (21. 9. 1524), 1172 (15. 1. 1525). WAGNER, Diplomatarium, s. 31, č. XVI. (14. 9. 1525); s. 247 – 251, č. XXIX – XXX. (2. 7. 1523; 14. 9. 1524). BODNÁROVÁ, Dejiny evanjelického, s. 124, 128. IVÁNYI, Eperjes iskola ügye, s. 5. BODNÁROVÁ, Reformácia, s. 20 – 30.

PREŠOV

germ. Preschau, hung. Eperjes

1. Name

Earliest mention: 7 November 1247 *Epuryses*

Other names and variants:

Latin sources: (1248), *Eperies* (1249), *Eperjes* (1346), *Aperies* (1332), *Epries* (1333), *Eperces* (1349), *Apprias* (1371), *Aperias* (1370), *Epperies* (1389), *Epries* (1405), *Eppries* (1440), *Eperiesz* (1493), *Eperas* (1446), *Epperyes* (1394), *Eperes* (1454), *Eppryes* (1462)

German sources: *Epries* (1441), *Eppries* (1441), *Epries* (1441), *Euperyes* (1442), *Eberiesz* (1451), *Eperiesch* (1453), *Epperies* (1455), *Eppryes* (1462)

Czech sources: *Epperiass* (1449)

Etymology: Name *Eperyes* is a Hungarian variant of Slovak personal name *Preš*.

2. Location of the town, natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Prešov District, in the mid-11th century the town was located in the territory of *Novum Castrum Comitatus*, since the mid-13th century of *Šariš Comitatus*

Prešov is situated in valley of the river *Torysa*.

Medieval road connection, toll collection places: Toll was collected in Prešov.

Boundaries: In the 15th century the town area confined with properties of villages *Fintice*, *Šebastová*, *Solivar*, *Haniska*, *Radačov* and *Malý Šariš*.

3. Earliest settlement

Slovak village (later Slovak Street) was the oldest settlement in the territory of early Prešov.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: free royal town

Basic privilege: Andrew III granted guests from Prešov, Šariš and Sabinov town privileges on 28 January 1299.

Confirmations of the basic privilege: Charles Robert (3 August 1314), Charles Robert (3 November 1324), Louis I the Great (6 March 1361)

Significant partial privileges and confirmations (selection):

1248 (or earlier) – Béla IV grants guests from *Veľký Šariš*, Prešov and Sabinov various privileges

14 May 1331 – Comes William *Druget* orders toll collectors not to collect tolls from burghers and guests of Prešov on wood, charcoal, horses and goods imported into the town

31 May 1347 – Louis I orders Comes and vice-castellan of Šariš Castle not to compel burghers and guests of Prešov to use new and indirect roads and not to collect toll in the village *Tulčík*

28 December 1370 – Luis I defines the jurisdiction and competence of town court

24 November 1371 – Queen Elizabeth grants Krakow toll privileges to burghers, townsmen and merchants of and buyers from Prešov active in Poland

1 May 1374 – Louis I grants rights of the town of *Buda* to burghers and guests of Prešov; right of the sword

3 January 1453 – Ladislaus V grants coat of arms to Prešov

13 March 1455 – Ladislaus V grants Prešov the right to hold annual fair on the feast of St. Lawrence

24 March 1467 – Matthias Corvinus establishes thirtieth collection station in Prešov

28 May 1508 – Vladislaus II grants Prešov the right to seal with red wax

12 May 1514 – Vladislaus II grants Prešov the right to hold annual fair on the feast of St. Andrew

5. Architectural development and town topography

The main street (north-south) became the axis of the town. Square was divided into four quarters, initially named after the names of notable men, since the 15th century (1465) they began to be numbered (*Quartale 1, 2, 3, 4*). Slovak Street (quarter) was parallel behind the eastern part of the square, with the Church of Holy Trinity and Carmelite Monastery. Hungarian Street (quarter) was in the south-southwest part of inner town, with the town. Prešov had two suburbs in 1428 – Lower suburb on the southern side of the town, Upper suburb on the northern side.

Stone buildings - documented: Carmelite church and monastery; bricked malt-houses, baths and six houses (1389); permission to cut stone for construction of the parish Church of St. Nicolas (1347); in the 15th century: Hospital church, Town Hall, school, baths, prison, hospital with poorhouse (1429), permission to cut and import stone for houses in Prešov (1440)

Town walls: built since 1374, with three gates: Lower Gate (south), Upper Gate (north) and Central or Western Gate, several towers and eleven bastions

Town Hall – mentioned in written sources in 1429

School – mention of school dates to 1424, of a teacher (rector) to 1428, of his salary to 1429; teacher known by name – Andrew (1447)

Bath house – documented in 1389

Hospital with poorhouse – mentioned in 1424.

Prison – earliest mentions date back to 1424, located in the Slovak Street

Town cellar and wine tavern – in the 3rd quarter of the town, another tavern incorporated into new building of Town Hall in the 2nd quarter of the town

Mills – documented in 1429 and 1442

Parsonage – situated on the western side of the square (1st quarter) opposite to the parish church

6. Significant events (chronology)

1248 (or earlier) – Béla IV grants Saxon guests from Prešov the land belonging to his estate *Šariš*

10 September 1371 – Queen Elizabeth in Prešov

23 July 1389 – the oldest known testament

20 June 1392 – Queen Mary in Prešov

3 January 1410 – Queen Barbara in Prešov

23 March 1411 – Sigismund in Prešov

1418 – fire in the town, Prešov exempted from taxes for ten years

8 December 1433 – Cardinal Julian allows Prešov townsmen to be working on walls on Sundays and feasts

October-November 1460 – Matthias Corvinus in Prešov

November 1486 – Matthias Corvinus in Prešov

August-September 1490 – John I Albert of Poland in Prešov

September 1490 – Matthias Corvinus in Prešov

September 1490 - John I Albert captures Prešov

20 February 1491 – truce between Vladislaus II and John I Albert, Vladislaus waives part of Silesia and gives Prešov and Sabinov as a deposit to John Albert

July, September 1491 – John I Albert in Prešov

6 January 1492 – Prešov besieged, second campaign of Vladislaus II, Prešov is promised pardon; John Albert withdraws to Poland

autumn 1503 – fire in the town, exemption from paying taxes for 6 (completely burned property) or 4 (renewable property) years

1510 – fire in Prešov

14 June 1518 – Louis I pledges Prešov to Palatine Imre of Perín (de Peren)

May 1525 – fire in Prešov

autumn 1526 – Prešov supports John Zápoľský

7. Demographic development

Hungarian population settled down west-southwest of the Slovak village (later Hungarian Street or quarter). The presence of Germans is documented before 1247. Town population in 1428 is estimated at about 2000-2400 people, about 2400-2700 people in 1457, 3500-3800 people in 1491, 2800- 3200 people in 1510, and 2900-3400 people in 1527.

8. Economic activities

It is estimated that in the 15th century there were 124 craft shops in the town. Guild articles until 1526: nine guilds are listed: furriers (1451), shoemakers (1511), tailors (1509), butchers (1517), oilers (1517), brewers (1411), coopers (1475), blacksmiths and locksmiths (1475). Market – weekly market was held on Monday, annual fair on the feast of St. Lawrence (1455), since the 16th century on the feast of Holy Trinity. Prešov obtained the right of staple temporarily on 16 November 1537, permanently on 18 January 1538.

9. Town administration

Municipality: headed by mayor (*iudex, judex civitatis, Richter*, occasionally *villicus*). Town council consisted of mayor and jurors (*iurati, iurati, cives, Ratherren, Rottheren*, exceptionally *scabini*) Number of jurors: six in 1389, eight in 1390, and finally twelve in 1450. The outer (or great) town council was headed by tribune (*tribunus, Vormund*) and was comprised of 84 (1492), 80 (1496), 68 (1497) members.

Notary: salaried, assistant scribes (*scriba, Schreiber*)

Town chancery: since the mid-14th century

Seal: first mentioned in 1389, the oldest preserved deed issued by town in 1390

Town books: started before 1412

Seal: first mention dates to 1389-1390. The oldest preserved seal is smaller town seal of 15 May 1448 with a circular inscription: *+ s [igillum] c [ivitatis] epperies*. Town seal depicting St. Nicholas (patron of the parish church) dates to 6 December 1449. Sealing wax – green and occasionally red, though the right to use red wax dates back to 28 May 1508.

Town archive: mentioned in the 15th century

Coat of arms: granted by Ladislaus V on 3 January 1453

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Families – Plawniczer, Melczer, Schewczlich, Am Ecke, Guman

Artists and craftsmen – Peter Pictor (Moler), John Brengyszein, Albert Godor (Goder), John of Prešov (turn of the 15th and 16th century); transcribers (*scriptori*) and illuminators: George Hencke(e)l (1483), Balthasar called of Cathedral (1494-1495).

John of Prešov – priest in Prešov, in 1500 studied in Venice, magister, mathematician, astronomer and canon of Spišská kapitula, member of the Danubian Literary Society (*Sodalitas litteraria Danubiana*), friend of Conrad Celtes

Christian Czibner – studied at Cracow University, notary in 1498-1530, mayor in 1517, 1522-1523 and 1525

Juraj Wernher (died 1558) – born in Paczkow; humanist scholar, pioneer in Slovak balneology, author of occasional poetry; studied in Wittenberg and Cracow (Bachelor of Arts); notary and juror in 1524 and 1526-1527, rector of town school, mayor in 1531, captain of the Šariš Castle in 1538 and superior of Spiš chamber

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 61

11. Church history:

Prešov belonged to Diocese of Eger. Parish is mentioned in 1248.

Parish Church of St. Nicholas – built since 1347 as single-aisle building

Church of Holy Trinity – in the Slovak Street

Monastery of Holy Trinity – near the Church of Holy Trinity, dated to 1380

Church of St. Leonard – situated at the gate west or southwest of town, damaged by fire in 1525 Church / Chapel of Ladislaus and Stephen the King – near parish church or cemetery, earliest mention in 1488

Church of St. Ladislav the King – located west of Prešov, in older Hungarian village of St. Ladislaus Church of St. Virgin Mary, also called Hospital church – built around 1429 on the site of a chapel near town hospital at the end of Hungarian quarter

Religious fraternities: Fraternity of Corpus Christi (1428), Fraternity of Mother of [God's] mercy (1511)

Beginnings of the Reformation in the town: The first attempts at Reformation in Prešov are associated with a preacher from Košice, Wolfgang Schustel (1514-1515), and with teacher Sebastian Steinhöfer from Krakow (1521-1524). In 1523 and 1526 Šariš Comitatus adopted the law threatening Luther's supporters with death.

Ján Lukačka

PRIEVIDZA

nem. Priwitz, maď. Privigyé

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1113 *Preuigan*.¹

Ďalšie názvy a varianty²

Latinské pramene

1260/15. stor. *Priuidia*, 1276 *castrum Preuge*, 1308 *castellanus domini Mathius palatini de Preuge*, 1332 – 1337 *Guotcholcus plebanus de Priuidia*, 1355/1367 *civitas Preuge*, 1383 *villa regia Prewoga*, *civitas nostra Prewege*, 1388 *cives et hospites de Prewidya*, 1424, *civitas Prewidia*, 1437 *civitas propria ipsorum Prewogye*, 1480 *opidum Prewogye*, 1505 *opidum Prewogye*, 1518 *forum liberum in eodem oppido Prewogye*.³

Nemecké pramene

1459 *Richter und Rath der Stad Prywicz*⁴

Slovenské (české) pramene

1454 *Byli ssly do Przewize na jarmek*.⁵

Etymológia názvu

Názov s najväčšou pravdepodobnosťou vznikol spojením osobného mena *Previd a privlastňovacej prípony –ja, teda *Previdja (Previdova Ves) Ide teda o miestny názov obyvateľského typu *Previdjane. Podľa iného menej pravdepodobného názoru koreni miestny názov v slove so základom vid- (vidieť). Z toho vznikla *Previdja – osada založená v riedkom lesnom poraste, ktorú bolo zo všetkých strán dobre vidieť. Opozitom tohto miestneho názvu sú Nevidzany.⁶

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Trenčiansky, okres Prievidza, geografická poloha 48° 77' severnej zemepisnej šírky, 18° 63' východnej zemepisnej dĺžky. Stred mesta sa nachádza v nadmorskej výške 280 m. Prievidza je situovaná v centrálnej časti Hornonitrianskej kotliny na zvýšenej terase v blízkosti sútoku rieky Nitry a Handlovky (pôvodne Prievidzský potok). Severovýchodnú časť chotára vyplňa západné predhorie Vtáčnika. V západnej časti chotára prevažuje rovinatý terén, s relatívne úrodnou nivnou pôdou vhodnou pre pôdohospodárske aktivity. Mikroklima kotliny chránenej okolitými horstvami umožňovala relatívne dobré podmienky pre vznik skupinového osídlenia. V stredoveku je tu okrem obilnárstva a ovocinárstva doložené aj vinohradníctvo. Od 11. storočia až do novoveku patrila Prievidza do Nitrianskej župy a bola hospodárskym centrom Bojnického hradného panstva.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

centrálnej poloha Prievidze sa prejavila i v tom, že včasnostredoveká osada sa stala významným komunikačným miestom, kde sa spájali viaceré diaľkové cestné ťahy. Od juhu sem prichádzala významná diaľková cesta z Nitry, ktorá sa tu rozvetvovala. Jedna jej odbočka smerovala na Nemecké (Nitrianske) Pravno a druhá pokračovala proti prúdu Handlovky na východ k hraniciam Tekova. Je len prirodzené, že Prievidza sa stala najneskôr v 13. stor. mýtnou stanicou. Mesto malo cestné spojenie aj s juhovýchodom (Požitavie) a na severe so Žilinou cez Fačkov.⁷

Chotár

Opis chotára mesta zo stredoveku sa nezachoval. Z metácií susedných sídiel však vieme, že na západe a juhu Prievidza susedila s chotárom Bojníc, Opatoviec nad Nitrou a Novákmi.⁸ Na východnej strane Prievidza hraničila s Velkou a Malou Lehôtkou, ktoré tu vznikli niekedy začiatkom 14. storočia a privilégiom kráľovnej Márie z roku 1383 sa stali majetkom mesta. (por. základné privilegium). Na severe mestský chotár susedil so starými sídlami Čausou a Nedožermi. Bezprostredným susedom Prievidze bol aj šľachtický majetok Necpaly. Komunita mešťanov a hostí v Prievidzi však natoľko znepokojovala zemana Jána z Necpál, že ten roku 1355 požiadal kráľa Ľudovíta I., aby mu udelil vzdialenejší majetok – dedinu Lipník, čo sa aj stalo.⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

So stopami po občasnej ľudskej prítomnosti v širšom okolí Prievidze sa stretávame už v staršej dobe kamennej (Prepoštská jaskyňa v Bojniciach). So stálejším osídlením v tomto priestore možno počítať až v neolite. V chotári Prievidze sa našli hrobové nálezy lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej. Osídlenie v prvých storočiach po Kr. dokumentuje rímsko-barbarské sídlisko. Na predchádzajúce kultivačné aktivity nadviazali aj naši slovanskí predkovia. V blízkom Hradci vzniklo koncom 8. storočia opevnené hradisko. Veľkomoravské osídlenie dokladá pohrebisko z 9. storočia v intraviláne mesta. Na pomerne vysoký stupeň špecializácie výrobných činností v tomto období poukazuje nález batérie dechtárskych jám preskúmaných v priestore medzi Prievidzou a Bojniciami. Neprerušená prítomnosť slovenského etnika v Prievidzi je doložená aj v nasledujúcom povelkomoravskom období. Dokladajú to sídliskové nálezy z 10. – 12. storočia v intraviláne mesta.¹⁰

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, po r. 1430 zemepanské mesto

Do začiatku 14. storočia bola Prievidza mýtnou stanicou a osadou s trhovým právom. Na prelome 13. stor. a 14. stor. sa tu usadili nemeckí hostia a osada sa začala riadiť tešínskym (žilinským) právom, ktorého súčasťou bola aj inštitúcia dedičného richtára. Prvým známym dedičným richtárom Prievidze bol Nemeč Marchardus. Prvý raz sa Prievidza ako mesto (civitas) uvádza roku 1355.¹¹ Okolo roku 1390 kráľ Žigmund daroval Prievidzu spolu s Bojnickým hradným panstvom palatínovi Leustachovi z Jelšavy.¹² Po vymretí palatínových detí sa Prievidza nakrátko znovu stala kráľovským mestom. Žigmund však roku 1430 daroval hradné panstvo spolu s Prievidzou Leonardovi Nofrimu a jeho bratom. Týmto aktom sa Prievidza natrvalo stala zemepanským mestom.¹³

Základné privilégium

Mestotvorný proces Prievidze završilo privilégium kráľovnej Márie z 28. 1. 1383. Povýšila Prievidzu medzi ostatné kráľovské mestá a udelila jej nasledujúce výsady:

- Vyníma mesto spod právomoci palatína, krajinského sudcu a rovnako aj županov a bojnických kastelánov a ich úradníkov.
- Umožňuje mešťanom slobodnú voľbu richtára a prísazných a mestskému súdu udeľuje úplnú súdnu kompetenciu. V prípade nespokojnosti sporných stránok alebo nezhôd sa majú mešťania, resp. mestská rada možnosť obrátiť na mesto Krupinu a žiadať o poučenie a radu.

Každoročnú kolektu zvýšila z 200 na 400 zlatých, ale súčasne darovala mestu príjem z dedičného richtárstva, ktoré odkúpila za 3000 zlatých od Marchardovho syna Mateja. Navyše pripojila k mestu 3 dediny Moštenicu, Malú Lehôtku a Veľkú Lehôtku.

V meste môže pôsobiť neobmedzený počet mäsiarov, pekárov, obuvníkov, kováčov, krajčírov, predavačov solí, súkenníkov a aj ďalších remeselníkov, ktorí budú slúžiť rozvoju mesta.

Mešťania budú mať neobmedzené právo využívať a obhospodarovať všetky pozemky a lesy v mestskom chotári ako aj na území 3 pripojených dedín.

Kráľovná limitovala výšku mýtnych poplatkov v meste nasledovne: za 1 postav iperského súkna sa platí 16 denárov, za 1 postav ťažkého súkna 12 denárov, za postav ľahkého súkna zvaného dorneto 8 denárov, za postav súkna zvaného buravé 2 denáre. Od prázdného voza sa majú vybrať 3 denáre, od naožného 4, od 1 koňa alebo dobytky 2 denáre a od človeka, ktorý sám nesie náklad 1 denár.

Okrem toho kráľovná udelila Prievidzi mlílove právo. V budúcnosti nikto cudzí nemal právo na rieke Prievidzi loviť ryby ani postaviť tu mlyn, iba Prievidzania. Nik cudzí nemal právo v meste predávať chlieb a mäso. Rovnako sa nemohol v okruhu 1 míle usadiť žiaden krajčír, tkáč, kováč, pekáč, obuvník a ani ďalší remeselníci (toto ustanovenie sa nemalo vzťahovať na blízke Bojnica a Nováky).

Kráľovná udelila mestu „ius descensus“ a právo slobodnej voľby farára, ktorý sa však mal prezentovať ostrihomskému arcibiskupovi. Mešťania Prievidze sa mohli od udelenia privilégia riadiť budínskym právom.¹⁴

Konfirmácie základného privilégia

28. 4. 1429 Žigmund Luxemburský konfirmuje výsady udelené mestu jeho prvou manželkou Máriou okrem ustanovenia o mlílovom práve.¹⁵

30. 3. 1486 Matej Korvín konfirmuje predchádzajúce potvrdenie mestských výsad kráľom Žigmundom a Máriou.¹⁶

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 1369 – 1380/1419 Na žiadosť mešťanov a hostí Prievidze zemepán Juraj syn palatína Leustacha potvrdzuje platnosť privilégia Ludovíta, ktorý udelil mestu právo vydržiavať každoročne na sviatok Povýšenia sv. Kríža (14. IX.) výročný trh (jarmok), ktorý má trvať 7 dní. V čase konania jarmoku sú všetci jeho účastníci oslobodení od platenia suchých i mokrých mýt.¹⁷
- 7. 4. 1415 Kráľ Žigmund na žiadosť Juraja syna Leustacha, pohárnika kráľovnej, udeľuje Prievidzi právo vydržiavať ďalší jarmok na sviatok Nájdenia sv. Kríža (3. máj).¹⁸
- 4. 11. 1435 Žigmund Luxemburský na žiadosť zemepánov Nofriovcov oslobodzuje obyvateľov Prievidze od platenia tridsiatku a mýta na kráľovských a kráľovných mýtnych a colných miestach v celom Uhorsku.¹⁹
- 13. 3. 1441 Vladislav I. potvrdil platnosť predchádzajúcej Žigmundovej výsady o oslobodení od platenia mýt a tridsiatku.²⁰
- 24. 8. 1488 Matej Korvín udeľuje mešťanom Prievidze právo podomového obchodu v celom Uhorsku. Zároveň zakazuje všetkým sudcom kráľovstva väzniť ich alebo im habať predávaný tovar. Všetky ponosy a spory s prievidzskými mešťanmi majú cudzinci predostrieť richtárovi mesta Prievidze.²¹

Mestské právo

Prievidza sa do roku 1379²² riadila žilinským (tešínskym) mestským právom. Keď kráľ Ludovít I. zakázal Žiline (a tým aj Prievidzi) používať toto právo, obe mestá sa po predchádzajúcej spoločnej porade rozhodli osloviť Krupinu so žiadosťou môcť používať jej právo.²³ To sa aj realizovalo. Roku 1383 Kráľovná Mária umožnila mestu Prievidzi riadiť sa právom mesta Budína (por. základné privilégium). Odvtedy mesto patrilo do okruhu budínskeho práva. Z roku 1424 sa zachoval doklad o rozširovaní prievidzského mestského práva v širšom okolí. Konkrétne ide o škultétsku listinu vydanú Jánom synom Valentína z Diviackej Novej Vsi pre novozaloženú osadu *Sebedrušu (dnešná Valaská Belá?). V nej sa ustanovuje, že noví osadníci sa majú riadiť „*iuxta morem et consuetudinem civitatis Prewidie*“.²⁴

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Prievidza sa na stredoveké mesto pretransformovala v priebehu 14. stor. V blízkosti starej slovenskej osady sa usadila komunita nemeckých hostí a začala tu okolo kostola sv. Bartolomeja budovať nové mestské sídlo. Išlo o pravidelne formované mesto. Tvorilo ho pravidelné **štvorhranné námestie** s jednoduchou hĺbkou bloku a obvodovou ulicou. Zaujímavosťou je, že **farský kostol** bol situovaný na severozápadnej strane mestskej pôdorysnej dispozície mimo hlavného námestia.²⁵ Gotické mestské jadro v Prievidzi bolo pomerne malé. Vzniklo v priebehu v 14. stor. a 15. stor., tvorili ho kamenné meštianske domy, ktoré stáli na námestí a v jeho bezprostrednom okolí. Pravdepodobne koncom 14. stor. sa v Prievidzi usadili s povolením zemepána palatína Leustacha karmelitáni, ktorí si začali budovať svoj kláštor v blízkosti mesta. Postupne tu vyrástol stavebný komplex aj s prispáním jeho fundátora a svetského patróna Leustacha.²⁶

Začiatkom 15. stor. sa stavebné aktivity dotkli aj samotného farského kostola. Pôvodný farský kostol sv. Bartolomeja už nestačil pojať narastajúci počet farníkov. Preto sa predstavitelia mesta rozhodli kostol prestavať. Pri nákladnej akcii im mali pomôcť aj odpustky udelené pápežom Jánom XXIII. návštevníkom kostola roku 1415.²⁷

Mesto v stredoveku nebolo opevnené, hoci v druhej polovici 13. storočia a v prvých troch decéniách 14. storočia tu stál **hrad** (castrum), ktorí postavili Kazimírovi synovia z rodu Hont-Poznanovcov. M. Mišík sa ho snažil lokalizovať do okolia románskeho kostola Panny Márie, ale archeologicky sa zatiaľ nepodarilo jeho hypotézu potvrdiť.²⁸ V zmenených politických i vlastníckych pomeroch po porážke oligarchov sa hrad stal prebytočným a nie je vylúčené, že stavebný materiál využili hostia pri budovaní mesta. Neexistenciu opevnenia využili husiti a v rokoch 1431 – 1434 viacnásobne vyplienili Prievidzu, čo na dlhší čas pribrzdilo rozvoj mesta.²⁹

V meste nepochybne už v 14. storočí postavili aj **špitál** pre chorých, chudobných a nevládných. V zachovaných prameňoch sa však nespomína. Nepriamo však máme doloženú existenciu mestského **kúpeľa** v podobe zamestnaneckého priezviska prievidzského mešťana (Balneator) z roku 1480.³⁰

Z polovice 16. storočia pochádza relatívne neskorý, ale cenný údaj pre topografiu stredovekej Prievidze o tom, že v mestskej zástavbe sa nachádzal aj **kráľovský dom, resp. kúria** (*domus regia*).³¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1113 Pri ohraničení majetkov opátstva sv. Hypolita pod vrchom Zobor je po prvý raz písomne zaznamenaná existencia starej dediny *Prievidzany ležiacej v susedstve Opatoviec nad Nitrou. (pozri kap. Názov)
- 1276 Pred rokom 1276 Peter syn Kazimíra z rodu Hont-Poznanovcov postavil na svojom majetku v Prievidzi kamenný hrad.³²
- 1299 Matúš Čák Trenčiansky odňal synom Kazimíra ich majetky Prievidzu a Bojnice. Ondrej III. síce prikázal majetky vrátiť, ale palatín Matúš jeho mandát nerešpektoval.³³
14. stor. V 30. rokoch v blízkosti starej slovenskej osady *Prievidzany sa usadili nemeckí hostia na čele s lokátorom Marchardom a začali budovať mestské sídlo riadiace sa magdeburským mestským právom. Marchard sa stal dedičným richtárom.³⁴
- 1355 24. 5. šľachtic Ján syn Pavla, vnuk Morana z Nécpl, si kvôli príkoriam zo strany Prievidzanov žiadal udeliť od kráľa Ludovíta I. iný majetok. Pri tejto príležitosti sa po prvý raz označuje Prievidza ako mesto.³⁵
- 1383 28. 1. kráľovná Mária udelila Prievidzi mestské výsady, keď predtým vykúpila a následne darovala mestu majetky patriace k dedičnému richtárstvu. Zároveň však zvýšila kráľovskú taxu, ktorú malo mesto odvádzať do kráľovskej pokladnice z 200 na 400 zlatých. (por. základné privilégium)
- 1390 – 1427 donáciou Žigmunda Luxemburského sa kráľovské mesto stalo zemepanským mestom patriacim Leustachovcom z Jelšavy.³⁶
- 1430 8. 1. kráľ Žigmund udelil hradné panstvo Bojnice spolu s mestom Prievidzou šľachticovi talianskeho pôvodu Leonardovi Nofrimu a jeho bratom.³⁷
- 1431 – 1434 Husitské vojsko viacnásobne vyplienilo múrmi nechránené mesto. Kráľ Žigmund v nasledujúcom roku odškodnil Prievidzu tým, že mešťanov oslobodil od platenia mýt a ciel.³⁸
- 1459 18. 3. Bola vydaná richtárom a mestskou radou prvá známa zachovaná listina Prievidze vo veci dlhu prievidzského mešťana Linharta u bratislavského mešťana Materna.³⁹
- 1480 Okolo 24. 4. majiteľ hradu Sivý Kameň Žigmund Majtění sa sťažoval na Onofriovcov z Bojníc a 50 vymenovaných prievidzských mešťanov, ktorí vtrhli do lesa patriaceho k ich hradu a tu vyrúbali a na viacerých vozoch odviezli drevo do Prievidze (por. kap. Demografický vývoj a etnické pomery).
- 1489 26. 6. po vymretí rodu Nofriovcov z Bojníc kráľ Matej Korvín daroval Prievidzu ako súčasť Bojnického hradného panstva svojmu nemanželskému synovi Jánovi Korvínovi.⁴⁰
- 1493/1494 Machináciami i nátlakom sa podarilo palatínovi Štefanovi Zápoľskému získať od Jána Korvína okrem iných majetkov aj hradné panstvo Bojnice s mestom Prievidzou. V júni 1494 Zápoľského ako nového vlastníka panstva potvrdil aj kráľ Vladislav II.⁴¹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Z obdobia stredoveku sa nezachoval žiadny konkrétny údaj na vývoj demografických pomerov v meste. Môžeme iba odhadnúť, že tu koncom stredoveku mohlo byť približne 140 až 150 obývaných domov a Prievidza mohla mať okolo 1000 obyvateľov. Oveľa presnejšiu predstavu o veľkosti mesta máme až z konca 16. storočia, keď v meste napočítali 169 obývaných domov.⁴²

Etnické pomery v Prievidzi prekonali v priebehu stredoveku zaujímavý vývoj. Do konca 13. stor. bola Prievidza a aj obyvateľstvo všetkých sídiel hornej Nitry etnicky jednoliate – t. j. slovenské. Etnické pomery v tomto regióne sa spestrili v priebehu prvej polovice 14. storočia, keď sa tu usadili nemeckí hostia. Nemci sa okrem pravnianskej oblasti usadili aj v Prievidzi, čím urýchlili premenu trhového a mýtného miesta na stredoveké mesto.⁴³

V priebehu 15. storočia sa už neposilňovalo nemecké obyvateľstvo Prievidze, ale naopak silnel prílev slovenského elementu z okolitých dedín Bojnického hradného panstva i zo širšieho okolia. To sa prejavilo v približnom vyrovaní počtu Nemcov a Slovákov v meste.⁴⁴ Správu mesta však mali vo svojich rukách aj v druhej polovici 15. storočia Nemci. Z ich stredu pochádzala aj väčšina študentov študujúcich na stredovekých univerzitách. (pozri Počet študentov)

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Prievidza sa od prvej polovice 14. storočia vyvíjala ako remeselnícko-obchodné centrum hornej Nitry. Nemožno vylúčiť, že v prvej fáze mestského vývinu sa úzka vrstva hostí zaoberala aj prospektorskou činnosťou zameranou na vyhľadávanie, ťažbu a spracovanie

drahých kovov ako aj ďalších nerastných surovín. O takýchto aktivitách svedčí miestny názov Michalova huta „Myhalenhutaya“, ktorý sa s najväčšou pravdepodobnosťou viaže na neskoršiu mestskú osadu Malú Lehôtku.⁴⁵ Náleziská v okolí Prievidze sa rýchlo vyčerpali a baníctvo sa presunulo do nemecko-pravnianskej oblasti.

Remeselná činnosť

V Prievidzi bola rozvinutá už v prvej polovici 14. storočia. V privilégii kráľovnej Márie z roku 1383 sa okrem remeselníkov napojených na pôdohospodárstvo, ako boli mäsiari, mlynári, pekári a kováči, uvádzajú aj súkenníci, krajčíri, ševci (obuvníci), grznári (spracovatelia koží), stolári, debnári a predajcovia soli (por. základné privilégium). Štruktúra remeselnej výroby sa príliš nezmenila ani v nasledujúcom 15. storočí. K najfrekvencovanejším remeslám patrilo súkenníctvo a naň nadväzujúce krajčírstvo. Remeselníci tohto zamerania nevyrábali iba pre miestnu spotrebu, ale svoje výrobky predávali aj v širšom okolí. Tradične silné zastúpenie medzi miestnymi remeselníkmi mali mäsiari a kováči, ktorí poskytovali svoje služby predovšetkým miestnym záujemcom. K nim sa radili aj ševci zhotovujúci nízku i vysokú obuv (čizmári). K menej frekvencovaným remeslám patrili výrobcovia medoviny a kamenári (murári).⁴⁶

Obchod

V starej slovenskej osade Prievidzi sa pravidelné týždenné pondelňajšie trhy konávali najneskôr od 13. storočia.⁴⁷ Po vzniku mestskej komunity sa mešťania usilovali získať aj právo organizovať jarmoky. To sa im podarilo dosiahnuť zrejme v priebehu 70. rokov 14. stor., keď kráľ Ľudovít I. udelil mestu jarmočné privilégium viažuce sa na sviatok Povýšenia sv. Kríža (14. septembra).⁴⁸ Na výnosoch z obchodných aktivít realizovaných v meste participoval aj zemepán Juraj syn Leustacha z Jelšavy. Preto sa práve on roku 1415 postaral o udelenie práva na konanie ďalšieho jarmoku. Stalo sa tak v Kostnici, kde kráľ Žigmund na žiadosť pohárnika kráľovnej (spomínaného Juraja) udelil Prievidzi právo vydržiavať ďalší jarmok na sviatok Nájdenia sv. Kríža (3. mája). Pramene z neskoršieho obdobia svedčia, že prievidzské jarmoky fungovali po celý stredovek a navštevovali ich trhovníci zo širokého okolia (z regiónu Topoľčian, Bánoviec, Zlatých Moraviec, Žiliny i Liptova).⁴⁹ Samotní prievidzskí obchodníci naopak rozvíjali svoje obchodné aktivity aj ďaleko za hranicami svojho mesta. Zameriavali sa najmä na zásobovanie prilahlých banských miest potravinami. Pohyb po krajine im uľahčovalo oslobodenie od platenia mýtnych a colných poplatkov (por. čiastkové privilégiá). V Prievidzi žila aj nepočtená, ale vplyvná skupina bohatých obchodníkov zaoberajúcich sa aj diaľkovým obchodom. Tí dokázali zhromaždiť značný finančný kapitál, ktorý v niektorých prípadoch investovali do kúpy nehnuteľností.⁵⁰

Vinohradníctvo

Priaznivé klimatické pomery 14. storočia umožňovali aj v Prievidzskej kotline pestovať vinič. Konkrétne doklady na vinohradníctvo sa zachovali až z polovice 15. storočia. Konkrétne roku 1449 sa uvádza, že ostrihomský arcibiskup Dionýz prenajal svoje desiatkové príjmy z mesta okrem desiatku z mestských viníc.⁵¹ Víno dorobené v Prievidzi bolo zrejme menej kvalitné a relatívne lacnejšie a z tohto titulu prístupné aj pre nižšie ľudové vrstvy. Kvalitnejšie vína sa privážali z okolia Hlohovca a Malokarpatskej oblasti.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

V Prievidzi vznikla už v 30. rokoch 14. storočia. Dominantné postavenie v nej mal dedičný richtár Marchard disponujúcimi značným majetkom a právomocami. K modifikovaniu magdeburského (žilinského) práva v meste došlo v roku 1369 (1379?) a definitívne k zrušeniu inštitúcie dedičného richtára začiatkom roka 1383, keď kráľovná Mária vykúpila za 3000 zlatých dedičné richtárstvo a jeho majetky darovala mestu. Odvtedy bola funkcia mestského richtára voliteľná (por. základné privilégium). Prvý písomný doklad na existenciu samosprávy na čele s richtárom a členmi mestskej rady pochádza z roku 1379 (por. Mestská kancelária). Kompetencie mestskej rady boli na rovnakej úrovni, ako to bolo obvyklé aj v iných kráľovských mestách. To znamená, že mestská rada mala úplnú súdnu kompetenciu, teda mohla súdiť aj trestné činy. Situácia sa zmenila po roku 1390, keď sa Prievidza stala zemepanským mestom. V civilných záležitostiach mestská rada riešila samostatne všetky kauzy, ktoré vznikli medzi mešťanmi. V trestných prípadoch mohla súdiť v iba v súčinnosti so zemepanom či jeho delegovaným úradníkom. V prípade Prievidze to obyčajne býval bojnický hradný kastelán. Napriek tomu sa počet členov mestskej nezmenšil. Z konca stredoveku sa zachoval údaj o tom, že mestská samospráva pozostávala z richtára a 12 prisažných.⁵²

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje.

Mestská kancelária

Pravdepodobne začala fungovať až po udelení základného privilégia v roku 1383. Dovtedy mesto využívalo príležitostne služby miestnych vzdelancov, predovšetkým mestských farárov. Príkladom je listina mesta Prievidze z roku 1379 adresovaná Krupine. Je štylizovaná neobyčajne vzletne a cituje sa v nej z diela sv. Augustína De civitate Dei, čo mohol zvládnuť iba absolvent stredovekej univerzity.⁵³ Mesto si už v polovici 14. stor. nechalo vyhotoviť mestskú pečať. Prvá písomná zmienka o listine vyhotovenej a spečatenej predstaviteľmi mesta pochádza už z roku 1379.⁵⁴

Notár

O stálom úrade notára možno v Prievidzi uvažovať až v priebehu 15. stor., keď sa počet listín vydávaných mestom postupne zvyšoval. V druhej polovici tohto storočia už poznáme aj mená prievidzských notárov. Boli to Matej Litteratus (1478) a Juraj (1480).⁵⁵

Mestské knihy

O ich vedení sa nezachovali žiadne údaje.

Mestská pečať

Najstaršia mestská pečať bola zhotovená v polovici 14. stor. V pečatnom poli bol zobrazený svätec (sv. Bartolomej) držiaci v ruke kus svojej vlastnej kože. Pečatidlo sa používalo až do 16. stor., ale žiaden kompletný odtlačok sa nezachoval. Už v 15. stor. si mesto nechalo vyhotoviť ďalšie pečatidlo, ktoré po umeleckej stránke patrí medzi klenoty sfragistickej plastiky. V strede pečatidla je zobrazený na troch kameňoch kľačiaci anjel, ktorý drží v oboch rukách pred sebou vysoký latinský kríž. V dolných dvoch tretinách po obvode pečatidla je vyrytý kruhopis v gotickej minuskule: Sigillum * civitatis * Prividie.⁵⁶

Mestský archív

Zo stredovekého archívu sa zachovali iba privilegijné listiny.

Richtári mesta do roku 1526

1330 – 1340 dedičný richtár Marchardus; 1379 Tomáš;⁵⁷ pred 1383 dedičný richtár Matej (Marchardov syn);⁵⁸ 1408 Peter Leykeh (Leykem);⁵⁹ 1480 Gabriel;⁶⁰ 1505 Matúš.⁶¹

10. OSOBNOSTI MESTA

Peter zvaný Leykeh, syn Jána z Prievidze

Pochádzal z miestnej bohatej patricijskej rodiny. Zaoberal sa obchodovaním so súknom vo veľkom. Začiatkom 15. stor. bol viackrát richtárom mesta. Vo februári 1416 odkúpil od dedičného richtára Henela z Handlovej dedičné richtárstvo za 1000 zlatých. Túto transakciu odsúhlasil aj majiteľ Bojnického hradného panstva Juraj z Jelšavy. Peter však zostal žiť a podnikať v Prievidzi.⁶²

Juraj syn Leustacha z Jelšavy

Kráľovský hodnostár a majiteľ Bojnického hradného panstva. Viac ako štvrtstoročie pozitívne vplýval na rozvoj mesta. Pomáhal finančne pri prestavbe farského kostola sv. Bartolomeja začiatkom 15. stor. a na jeho príhovor udelil kráľ Zigmund Luxemburský roku 1415 mestu právo vydržiavať druhý jarmok. Juraj sa oženil s Katarínou z Lučenca, ale ich deti pomreli ešte v detskom veku. Preto po Jurajovej smrti všetky jeho rozsiahle majetky vrátane Bojnického hradného panstva a Prievidze pripadli kráľovi.⁶³

Michal z Prievidze

Bratislavský prepošt. Pochádzal z nemeckej meštianskej rodiny. Narodil sa na prelome 14. a 15. stor. Roku 1422 absolvoval Artistickú fakultu Viedenskej univerzity, v nasledujúcich rokoch študoval aj na Právnickej fakulte, kde sa roku 1435 stal licenciátom kanonického práva.⁶⁴ Nadobudnutím vysokého vzdelania si Michal z Prievidze otvoril cestu k vyšším cirkevným hodnostiam. Najskôr sa stal kanonikom Bratislavskej kapituly a začiatkom 40. rokov aj jej prepoštom, čím sa zaradil medzi vyšších cirkevných hodnostárov. Ešte predtým pôsobil v službách kráľovnej Alžbety ako jej vyslanec a pisár v kráľovnej kancelárii. O jeho schopnostiach svedčí aj skutočnosť, že sa stal aj radcom cisára Fridricha III. a kaplánom vplyvného uhorského magnáta Fridricha z Celje. Hodnosť prepošta zastával až do svojej smrti začiatkom roka 1455.⁶⁵

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 21 študentov.⁶⁶

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Po stránke cirkevno-správnej Prievidza v stredoveku tvorila súčasť Nitrianskeho arcidiakonátu v rámci Ostrihomskej arcidiecézy. Prievidza spočiatku zrejme patrila do farského obvodu Bojníc, v ktorých existovala veľkofara už v 11. stor. V priebehu v 12. stor. alebo začiatkom 13. stor. vznikla samostatná fara aj v Prievidzi. Kostol bol zasvätený Panne Márii.

Farský kostol a fara sa spomína v registroch vyberačov pápežských desiatok z rokov 1332 – 1337.⁶⁷ Nie je však jasné, či išlo o **starý románsky kostol Panny Márie**, alebo novopostavený **gotický kostol sv. Bartolomeja**. V priebehu 14. stor. fungovali oba kostoly. Starší tradične používalo staršie slovenské obyvateľstvo a nový gotický nemeckí hostia. Po prestavbe začiatkom 15. stor. sa práve tento kostol (sv. Bartolomeja) stal definitívne mestským farským kostolom a starší románsky (zasvätený Panne Márii) filiálnym.

Mesto od svojho vzniku platilo desiatky Ostrihomskému arcibiskupstvu. Ich výšku v 14. stor. nepoznáme. Z polovice 15. stor. však vieme, akým spôsobom ako sa to dialo. Výber desiatku si už dávnejšie prenajímalo od arcibiskupstva mesto a z vybratej sumy odvádzalo paušálnu sumu 600 denárov bežnej mince.⁶⁸

K mestu a mestskému životu patrili aj rehoľné spoločenstvá. Koncom 14. stor. sa v Prievidzi so súhlasom zemepána palatína Leustacha z Jelšavy usadila rehoľa karmelitánov, ktorej príslušníci sa ako pustovnícky zamerané spoločenstvo usadili na poli v susedstve mesta Prievidze.⁶⁹ Náklady na stavbu čiastočne uhradil zemepán, ktorý roku 1400 prispel vo svojom testamente sumou 150 zlatých.⁷⁰ Rehoľné predpisy karmelitov žiadali od každého konventu, aby si zriadil vlastnú školu. Tá mala slúžiť predovšetkým výchove vlastného rehoľného dorastu ale aj laickej verejnosti. Preto neprekvapuje pomerne vysoký počet študentov z Prievidze študujúcich v neskorom stredoveku na Viedenskej a Krakovskej univerzite (por. predchádzajúcu kap. Osobnosti mesta).

Generálna kongregácia karmelitánov konaná roku 1411 v Bologni rozhodla o vytvorení novej českej provincie, do ktorej patrili aj uhorské a poľské konventy. Počas husitskej revolúcie boli kláštory v Čechách paralizované a preto sa obnovili staršie spojenia s hornonemeckou provinciou. Len tak si dokážeme vysvetliť prítomnosť hornonemeckého provinciála Eberharda Horgassera v Prievidzi v lete 1430. Ten okrem iného priniesol prievidzským karmelitánom pápežskú odpustkovú listinu, ktorou sa udeľovali plnomocné odpustky návštevníkom kráštorného kostola. Provinciál Horgasser sa nechcene v meste zdržal, pretože ťažko ochorel a v Prievidzi 24. septembra 1430 aj zomrel.⁷¹

Do dejín mesta sa zapísalo viacero duchovných. Prvým z nich bol anonymný mestský farár pôsobiaci v Prievidzi v 70. a 80 rokoch 14. stor., ktorý určite absolvoval niektorú zo stredoeurópskych univerzít (por. kap. Správa mesta). Ďalším významným duchovným bol mestský farár Juraj syn Gregora, správca filiálneho mestského kostola Panny Márie, ktorého pápež Ján XXIII. poveril vyšetrovaním istej záležitosti v kláštore premonštrátov v Turci.⁷² Významným miestnym cirkevným hodnostárom bol aj kňaz Peter, ktorý sa spomína roku 1479 ako farár a prievidzský vicearchidiakon.⁷³ Mnohí ďalší prievidzskí rodáci sa v kňazskej službe uplatnili v iných mestách. Na prvom mieste treba spomenúť bratislavského prepošta a diplomata Michala z Prievidze (por. Osobnosti mesta).

Významné postavenie začiatkom 15. stor. v Krupine dosiahol kňaz Ján, syn Jána z Prievidze, ktorý tu bol správcom mestského špitála sv. Alžbety a vďaka zodpovedajúcemu vzdelaniu vystupoval v službách mesta Krupiny.⁷⁴

- 1 CDSI I, s. 66, č. 69.
- 2 Ďalšie údaje uvádza GYÖRFFY, Az Árpád-kori IV, pag. 447 – 448.
- 3 MOL DL 72507; CDP VII, s. 163; RDSI I, s. 251, č. 547; MVSI I, č. 8; DL 5020; MOL DL 73083; ŠA Nitra – pobočka Prievidza, tom. I, fond 1, nr. 1; MOL DL 59680; ZsO. XI, č. 1099; MOL DL 59200; SNA, SBRA, č. 1731; MOL DL 68146; MOL DL 68168.
- 4 Inventár Bratislava I, č. 3283.
- 5 CHALOUPECKÝ, Kniha žilinská s. 109, č. 49.
- 6 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 246.
- 7 Po prvý raz sa však mýtnica spomína až v základnom privilegii Prievidze z roku 1383. PDSS IV, s. 256. Starobylosť mýtnej stanice potvrdzuje aj revízia mýt roku 1424. ZsO XI, č. 1170.
- 8 CDSI I, s. 66, č. 69.
- 9 MOL DL 73083.
- 10 VSO II, s. 456 a REMIÁŠOVÁ, Najstaršie osídlenie, s. 9 – 50.
- 11 MOL DL 73083.
- 12 Leustach sa ako majiteľ panstva uvádza roku 1393. ZsO. I, č. 2934.
- 13 MOL DL 12198.
- 14 PDSS IV, s. 255 – 257.
- 15 SASINEK, Letopis MS XII, s. 107 – 108.
- 16 MMPd, fons. I, fasc. I, nr. 11. Rovnako aj SASINEK, Letopis MS XII, s. 110.
- 17 ZsO VII, č. 1145.
- 18 ZsO V, č. 457.
- 19 MOL DL 12629. Overený odpis z roku 1712.
- 20 SASINEK, Letopis MS XII, s. 87.
- 21 MMPd, tom. I, fasc. 1, nr. 12. Konfirmácia Leopolda I. z roku 1670.
- 22 V syntéze Dejiny Slovenska I sa uvádza rok 1369 (s. 350).
- 23 MIŠÍK, Prievidza, s. 81, pozn. 81.
- 24 ZsO. XI, č. 1099.
- 25 MENCL, Středověká města s. 123 – 124.
- 26 Palatín myslel na kláštor aj vo svojom testamente v osmanskom zajatí, ktorý nechal spísať začiatkom roku 1400. Kláštoru odkázal 150 zlatých. ZsO. II/1, č. 36.
- 27 ZsO. V, č. 17.
- 28 MIŠÍK, Prievidza, s. 51 an.
- 29 Tamže, s. 57 – 60.
- 30 SNA, SBRA, č. 1731.
- 31 ŠA Nitra, Urbár panstva Illésházi Trenčín z rokov 1549 – 1551. nesignované.
- 32 RA č. 2749 a 3540.
- 33 RA č. 4275.
- 34 MIŠÍK, Prievidza, s. 35.
- 35 MOL DL 73083.
- 36 MIŠÍK, Prievidza, s. 48 an.
- 37 MOL DL 12199.
- 38 MOL DL 12629.
- 39 Inventár Bratislava I, č. 3283.
- 40 MOL DL 37666.
- 41 MIŠÍK, Prievidza, s. 73.
- 42 MOL, archív Uhorskej komory, portálne súpisy Nitrianskej župy, súpis domov z roku 1598.
- 43 LUKAČKA, Nemecké osídlenie, s. 107.
- 44 V rozsiahlom zozname obyvateľov Prievidze z roku 1480 je najviac zamestnaneckých priezvisk v latinčine, podľa ktorých nie je možné skúmať etnicitu. Zvyšné mená sú slovenské a nemecké. SNA, SBRA, č. 1731 a 1991.
- 45 MIŠÍK, Prievidza, s. 38.
- 46 Načrtnutá skladba remesiel vychádza z frekvencie jednotlivých zamestnaneckých osobných mien obyvateľov Prievidze z roku 1480. SNA, SBRA, č. 1731.
- 47 Pondelňajší slobodný trh v Prievidzi je písomne doložený až roku 1518. MOL DL 68168.
- 48 Dátum udelenia kráľom Ľudovítom sa v potvrdení jarmočného privilegia z roku 1419 neuvádza. ZsO VII, č. 1145.
- 49 MIŠÍK, Prievidza, s. 78.
- 50 K takýmto Prievidzanom patrili bohatý obchodník so súknom Peter, zvaný „Leykeh“, ktorý roku 1416 kúpil za 1000 zlatých a 2 postavy českého súkna dedične richtárstvo v Handlovej. ZsO V, č. 1603.
- 51 SASINEK, Letopis MS XII, s. 87 – 88.
- 52 Údaj z roku 1505. MOL DL 68146.
- 53 Listina je však v odpise nesprávne datovaná k roku 1389. PDSS V, s. 47.
- 54 Tamže, s. 48.
- 55 Notár Matej: Letopis MS XII, s. 87 – 88; notár Juraj: SNA, SBRA, č. 1731.
- 56 NOVÁK, Pečate miest II, s. 155.
- 57 PDSS V, s. 47.
- 58 PDSS IV, s. 255 – 257.
- 59 SASINEK, Letopis MS XII, s. 92.
- 60 MOL DL 59668.
- 61 MOL DL 68146.
- 62 ZsO. V, č. 1603.
- 63 SKALSKÁ, Jelšava, s. 160 an.
- 64 TŮSKÉS, Magyarországi diákok, č. 1619.
- 65 HLAVAČKOVÁ, Kapitula, s. 93 – 94.
- 66 Na Viedenskej univerzite 8. TŮSKÉS, Magyarországi diákok, č. 1619, 2011, 2866, 3103, 3277, 3445, 3574, 4920 a 6283; na Krakovskej univerzite 13 študentov. Metryka II, s. 387.
- 67 MVSI I, č. 8. Farár Gotschalk priznal ročný príjem 1 a štvrt hrivny, čo je na mestskú faru pomerne málo.
- 68 SASINEK, Letopis MS XII, s. 87 – 88.
- 69 Mikuláš Mišík sa nazdával, že to bolo pri mariánskom kostole v blízkosti zaniknutého hradu. MIŠÍK, Prievidza, s. 51.
- 70 ZsO. I, č. II/1, č. 36.
- 71 MIŠÍK, Prievidza, s. 54 – 55.
- 72 ZsO. V, č. 194.
- 73 MOL DL 73148
- 74 ZsO. V, č. 138.

PRIEVIDZA

germ. Priwitz, hung. Privigyé

1. Name

Earliest mention: Preuigan 1113

Other names and variants:

Latin sources: 1260/15th century *Priuidia*, 1276 *castrum Preuge*, 1308 *de Preuge*, 1332-1337 *Priuigia*, 1355/1367 *civitas Preuge*, 1383 *villa regia Prewęga*, *civitas nostra Prewęge*, 1388 *cives et hospites de Prewidyā*, 1424, *civitas Prewidia*, 1437 *civitas propria ipsorum Prewęgye*, 1480 *opidum Prewęgye*, 1505 *oppidum Prewęgye*, 1518 *forum liberum in eodem oppido Prewęgye*

German sources: 1459 *Prywicz der Stad*

Slovak (Czech) sources: 1454 *do Przewicze*

Etymology: name is probably deduced from a personal name Previd with possessive suffix -ja, thus Previdja (*Previdova Ves* - Previd's village)

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trenčín Region, Prievidza District; since the 11th century the town was located in the territory of Nitra Comitatus (medieval county)

Prievidza is situated in the central part of Upper Nitra Basin (Hornonitrianska kotlina) at the confluence of the rivers Nitra and Handlovka, 280 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: Long-distance road from Nitra branched in Prievidza, one branch continued to Nemecké (Nitrianske) Pravno, another one led towards borders of Tekov. Prievidza became a toll collection place in the 13 century.

Boundaries: In the west and south Prievidza confined with town areas of Bojnice, Opatovce nad Nitrou, Nováky, in the east of Veľká a Malá Lehôtka, in the north of Causa and Nedožery.

3. Earliest settlement

Great Moravian settlement is documented by a burial place from the 9 century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town, since 1430 a landlord town

Basic privilege: granted by Queen Mary on 28 January 1383, containing following rights:

- exemption from jurisdiction of Palatine, provincial judge as well as Counts and castellans of Bojnice Castle
- right to freely elect mayor and jurors
- unlimited number of butchers, bakers, shoemakers, blacksmiths, tailors and other craftsmen working in the town
- right to use all lands and forests within the town area
- right of mile
- right to chose pastor

Confirmations of the basic privilege: 28 April 1429 by Sigismund, 30 March 1486 by Matthias Corvinus

Important partial privileges and confirmations (selection):

1369-1380/1419 – Louis's privilege confirmed by landlord George son of Palatine Leustach

7 April 1415 – Sigismund grants Prievidza the right to hold another fair

4 November 1435 – Sigismund exempts Prievidza townsmen from paying the thirtieth part tax and toll at all royal toll stations throughout Hungary

24 August 1488 – Matthias Corvinus grants Prievidza burghers the right of pedlary throughout Hungary

Town law: Prievidza abided by the Žilina law until 1379, after 1383 by Buda law

5. Architectural development and town topography

German guests settled down near the old Slovak village and started to build a new settlement around the Church of St. Bartholomew. The town was not fortified, though the castle was built in Prievidza in the late 13th century. Bath house is documented since 1480.

6. Significant events (chronology)

before 1276 – Peter son of Casimir of the Hont-Poznan family builds a stone castle in Prievidza

1299 – Mathew Csák of Trenčín takes possessions of Prievidza and Bojnice

1330s – German guests settle down near Slovak village of Prievidzany

1390-1427 – Sigismund donates the town to the Leustach family of Jelšava; Prievidza becomes landlord town

1431-1434 – unfortified town looted by the Hussites

26 June 1489 – Matthias Corvinus donates Prievidza as a part of castle estate Bojnice to his illegitimate son John Corvinus

1493/1494 – Bojnice and Prievidza in the hands of palatine Stephen Zápoľský

7. Demographic development

Town population in the Middle Ages is estimated at about 1000 people. By the 13th century Prievidza was purely Slovak town. German guests arrived in the town in the first half of the 14th century.

8. Economic activities

Crafts and guilds: The most common crafts were cloth making and tailoring. Butchers, blacksmiths and shoemakers offered their goods mainly to local population.

Trade: Prievidza merchants supplied nearby mining towns with foodstuffs. In Prievidza lived not very numerous, but influential group of wealthy merchants engaged in long-distance trade.

9. Town administration

Municipality: since the 1330s, headed by hereditary mayor, since 1383 by elected mayor; at the end of the Middle Ages municipality consisted of a mayor and 12 jurors

Town chancery: the first written mention of a charter issued and sealed by town representatives dates to 1379

Notary: probably as early as the 15th century

Seal: the oldest town seal originated in the mid-14th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Peter called Leykeh, son of John of Prievidza (15th century) – merchant and mayor, came from a local wealthy patrician family

George son of Leustach of Jelšava (15th century) – Royal dignity and owner of the castle estate Bojnice

Michael of Prievidza – Bratislava provost, scribe and Royal envoy, born at the turn of the 14th and 15 century, studied at Vienna University

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 - 21

11. Church history

Prievidza belonged to the Archdiocese of Esztergom. Parish in Prievidza was established in the 12th or 13th century. Old Church of the Virgin Mary was used Slovak population, new Gothic Church of St. Bartholomew by German guests. Monastery near the town was founded by Carmelites in the late 14th century.

Martin Štefánik

PUKANEC

nem. Pukantz, maď. Bakabánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Spomína sa ako *villa Baka* v listine, hlásiacej sa do r. 1075, ktorá je však sfalšovaná (falzum bolo vyhotovené v období 1270 – 1328, najpravdepodobnejšie 1324 – 1328).¹

Najstaršia hodnoverná zmienka je *villa Baka* z r. 1270.² Podľa Ratkoša šlo o „občinu Baka-Pukanec“, t.j. Pukanec vrátane Prandorfa (dnešné Devičany, cca 3 km južne od Pukanca, ktorá je tiež označovaná ako *Baka* – pozri kap. 3 Najstaršie osídlenie a kap. 7 Demografický vývoj).³

Ďalšie názvy a varianty⁴

Latinské pramene

1310 *terra Nemeth Baka*, 1321 *Bacabana*, 1332/1337 *Bocano*, 1338 *Baka*, 1366 *Pukano*, 1387 *Bakabanya*, 1405 *Bacabania*, 1425 *Bukans*, 1427 *civitas Bakabanya*, 1441 *Bakkabanya*, 1466 *Nemethbaka*, 1475 *Puckan*, 1492 *oppidum Pwkan*, 1512 *Civitas Nemeth Baka sive Bakabanya*, 1512 *Waccabanja*, 1518 *civitas Backabanja*.⁵

Nemecké pramene

1436 *Puckans*, 1452 *Puckanss*, 1482 *Puckancz*, 1506 *Pokantz*, 1520 *Pukantz*, 1526 *Bukancz*.⁶

Slovenské (české) pramene

1449 *Pukanecz*.⁷

Etymológia názvu

Názov Baka a jeho formy používané v listinách sa odvodzujú pravdepodobne od osobného mena Baka, resp. Bak (zrejme nesúvisiace s maďarským *bak* – cap). Názov Pukanec (a takisto nemecký názov Pukantz) nemá spoľahlivú etymológiu, uvažuje sa o vzniku z osobného mena Bukan, resp. Pukan.⁸ Vojtech Bolerázsky pripúšťa aj odvodenie názvu od stromu buk (v nemčine sa zamieňali spoluhlásky P a B).⁹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Nitriansky, okres Levice, geografická poloha 48° 21' severnej zemepisnej šírky a 18° 43' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto vzniklo a po celý stredovek aj novovek sa nachádzalo v severovýchodnej časti hontianskej župy, ktorá sa už v 11. storočí vyčlenila zo staršieho Novohradského komitátu.¹⁰

Pukanec leží na úpätí juhovýchodných svahov Štiavnických vrchov, v strede severnej časti Bátovskej kotliny v nadmorskej výške 350 m. Bátovská kotlina ako výbežok Ipeljskej pahorkatiny je od juhu otvorená, od severu a západu je krytá horským hrebeňom Vtáčnik – Veterník – Ťatiar – Agraš – Ostrý Vrch.

Geologické podmienky

Rudné bohatstvo Pukanca spočívalo v zlatonosno-kremitých aj striebornosých žilách povrchovej (oxidačnej) vrstvy v západnom okolí mesta: juhozápadne cca 2,5 km od mesta v oblasti Devičanskej, Benkovej a Sovej doliny (žila Barbora), západným smerom bližšie k mestu situované žily Jakub, Wasserbrucher a najmä mimoriadne mohutná, v stredoveku najintenzívnejšie dobývaná žila Weitenzeche v Chorvádolíne, ďalej prevažne striebornosá žila Biela Baňa severozápadne od mesta a tým istým smerom cca 1 km ďalej žily Nussbaum a Gottesgabe. Na rozdiel od okolitých stredoslovenských banských miest boli kvalitné rudné zásoby (najmä povrchovou ťažbou) prakticky vyťažené už koncom stredoveku, s preniknutím do hĺbky sa rapídne znížil obsah drahých kovov a ťažba sa stala nerentabilnou.¹¹

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Smerom na sever cez dnešné Štiavnické bane bol Pukanec spojený s najvýznamnejším banským mestom celej oblasti – Banskou Štiavnicou (tzv. Štiavnická cesta). Západným smerom bol prepojený cestou lokálnejšieho charakteru na Brehy a Novú Baňu, ktorá vzhľadom na intenzívne angažovanie sa Pukančanov v novobanskom baníctve (pozri kap. Hospodárske aktivity, časť baníctvo a hutníctvo) zrejme existovala už pred polovicou 14. storočia. V Novej Bani je doložené mýtné miesto už v r. 1388 – 1392, takisto r. 1417.¹² Južným smerom existovalo viaceré spojení, ktoré ilustruje popis ciest a mýtnych miest Tekovskej župy z r. 1424. Juhovýchodne z Pukanca je doložený smer na Bohunice a Jabloňovce (*Almas*), doložená cesta je už r. 1265¹³ z Jabloňoviec, odkiaľ sa dalo pokračovať južne na Žemberovce (pozri nižšie). Pukanec bol od najstarších čias spojený s neďalekými Devičanmi (pozri kap. Najstaršie osídlenie), kde sa cesta rozvetvovala juhovýchodne smerom na Bátovce, Kmetovce (*Dyznos*) a Žemberovce (*Sember*), od Žemberoviec sa dalo ďalej pokračovať obídením Levíc priamo na juh na Krškany (*Keresken*) a na Mýtnu Ludany (*Ladan* približne 5 km juhovýchodne od Levíc), kde sa vyberalo mýto. Juhozápadne z Devičian smerovala ďalšia cesta na Gondovo (*Solmos*, dnes časť Novej Dediny), na Levice (*Lewa*), v obidvoch existovali mýtné miesta patriace Petrovi Čechovi z Levíc.¹⁴

Chotár

V listine r. 1321 sa pri udelení Pukanca šľachticom Julovi a Ondrejovi, synom Haslowa z Topoľčanok, spomína prislúchajúce pukanecké územie v okruhu 1 míle (*cum spacio unius miliaris*).¹⁵ V r. 1518 je zaznamenaný bližšie nešpecifikovaný spor o hranice chotára s Františkom Harastim, ktorý majú prísť pomôcť vyriešiť kráľovskí úradníci Štefan Verbóci a Štefan Hencelfi.¹⁶

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

V širšom okolí Pukanca (Kožičov, Bohunice) je dokázané osídlenie už z neskorej doby kamennej. Významným sídlom doby bronzovej bol vrch Sitno (cca 12 km severových. od Pukanca, pozri aj heslo Banská Štiavnica, časť Najstaršie osídlenie). Najstaršia zmienka (*villa Baka*) v metácii majetku pri založení hronskobeňadického opátstva hlásiaca sa do r. 1075 je sfalšovaná: s najväčšou pravdepodobnosťou bola vyhotovená kláštrom v období 1324 – 1328 za účelom „poistenia“ si držby majetkov a výlučného práva na úžitky z lesov, najmä vo vzťahu k intenzívnemu rozvoju baníctva.¹⁷ Najstaršie osídlenie sa zrejme rozprestieralo v širšom priestore (podľa Ratkoša „občiny“ Baka – Pukanec) už pred r. 1270 vrátane dnešných Devičian, situovaných južnejšie od dnešného mesta Pukanec (takisto označované Baka). Oddelene sú obe lokality spomínané ako *Baka* a *Nemeth Baka* až r. 1310.¹⁸ R. 1321 daroval kráľ Karol Róbert pukanecké bane šľachticom Ondrejovi a Julovi, donácia však nemala dlhé trvanie, pretože najneskôr do r. 1331 sa Pukanec vrátil do vlastníctva kráľa a boli mu udelené mestské výsady (pozri kap. Vznik mesta, Základné privilégium).

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské banské mesto, koncom 15. storočia sporadicky nazývané aj *oppidom* (konkrétne zmienky pozri kap. Názov mesta). V kráľovských dekrétach je ako slobodné spomenuté vzhľadom na svoje členstvo v Zväze stredoslovenských banských miest pri ich vymenovaní r. 1514 vo výraze „ostatné banské mestá“.¹⁹

Základné privilégium

K jeho udeleniu prišlo pravdepodobne medzi rokmi 1321– 1331,²⁰ ale sa nezachovalo. Podľa neskorších potvrdení (1513, 1547) obsahovalo:

- voľbu richtára a 12 prísazných celou komunitou mešťanov,
- odvolaciu inštanciou bol panovník,
- kráľovská daň sa platila vo výške 90 florénov ročne (pravdepodobne neskoršia vsuvka),
- chotár mesta s právom na užívanie územia v okruhu 1 míle ,
- právo konať týždenný trh v sobotu.²¹

Konfirmácie základného privilégia

1513, 1547.²²

Významnejšie čiastkové privilégiá a potvrdenia²³

- 5. 2. 1405 Kráľ Žigmund udeľuje slobodu dolovania vo všetkých banských regiónoch uhorského kráľovstva pre 6 stredoslovenských banských miest spoločne (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová).²⁴
- 1. 3. 1425 Kráľ Žigmund oslobodzuje sedem banských miest (vrátane Pukanca a aj Banskej Belej) od mýtnych poplatkov pri dovoze potravín a iných artiklov potrebných pre banskú činnosť.²⁵ K tomu aj kap. Hospodárske aktivity, časť Obchod.
- 18. 9. 1447: Uhorské stavy prikazujú rešpektovať oslobodenie šiestich banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) od mýta.²⁶ Kremnica sa vo vymenovaní nenachádza, podobné oslobodenie obdržala už r. 1446 (por. heslo Kremnica).
- 3. 5. 1470 Kráľ Matej I. oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia kráľovskej dane.²⁷
- 28. 3. 1471 Kráľ Matej I. potvrdzuje privilégiá svojich predchodcov a oslobodzuje všetkých sedem banských miest od platenia mýta v celej krajine.²⁸
- 7. 12. 1496 Kráľ Vladislav II. povoľuje siedmim stredoslovenským banským mestám ťažiť drevo a páliť uhlie na územiach dóciiovských panstiev Lupča, Šášov a Revište.²⁹
- 31. 5. 1500 Kráľ Vladislav II. potvrdzuje podľa starých privilégií pre všetkých sedem banských miest oslobodenie od platenia kráľovského aj zemepanského mýta v celej krajine.³⁰
- 17. 5. 1502 Kráľ Vladislav II. povoľuje obyvateľom všetkých siedmich banských miest (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá, Lubietová) ich staré právo v okolitých kráľovských lesoch slobodne ťažiť a dovážať drevo potrebné na výstavbu banských diel.³¹
- 9. 3. 1520 Kráľ Ludovít II. prikazuje hodnostárom a úradníkom Hontianskej, Tekovskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Gemerskej, Bratislavskej, Novohradskej a Turčianskej župy rešpektovať oslobodenie siedmich banských miest od platenia mýta.³²

Mestské a banské právo

Pukanec sa riadil právom blízkeho a tradičného banského mesta Banskej Štiavnice,³³ ktoré malo významný podiel na založení a budovaní pukaneckého baníctva (podrobnejšie k právu pozri heslo Banská Štiavnica). Prostredníctvom Pukanca sa štiavnické právo rozšírilo aj na Novú Baňu (pozri heslo Nová Baňa).

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Málo zachované centrum mesta tvorí **trojuholníkové trhové námestie**, okolo ktorého vyrástlo mesto. Námestiu dominuje dobre zachovaný **farský kostol sv. Mikuláša biskupa**.

Sakrálna stavba v Pukanci existovala možno už pred r. 1321, z r. 1320 pochádza náhrobný kameň na hlavnom oltári s menom pochovaného Alberta.³⁴ Kostol sv. Mikuláša bol postavený v 14. storočí, podľa niektorých názorov na mieste staršieho románskeho kostola.

Gotický kostol bol pôvodne jednolodový so štvorcovým presbytériom, okolo r. 1400 bola pristavaná severná bočná loď s excentricky umiestneným presbytériom v šírke polovice bočnej lode. V jeho interiéri sa nachádzajú **rímasy s pozoruhodnými skulptúrami zvierat a ľudských hláv**. Do začiatku 16. storočia bol kostol prekrytý dreveným stropom, okolo r. 1506 ho zaklenuli **neskorogotickou sieťovou klenbou** (podľa Kresánka nadväzujúcou na klenbu kostola sv. Kataríny v Kremnici, podľa J.M. Bahnu na banskoštiavnický kostol sv. Kataríny). Na južnom opornom pilieri je vytesaný dátum 1510. Dnešná **veža** predstavaná na západnej strane kostola pochádza z r. 1864 – 1867, pôvodné dve veže boli zbúrané v 19. storočí. Mimoriadne cenný interiér kostola je zachovaný v prakticky nezmenenej gotickej forme s **piatimi zachovanými gotickými oltármi** z konca 15. storočia: oltár Panny Márie, Korunovanie Panny Márie, hlavný oltár Ukrižovania, oltár sv. Jozefa, oltár najsvätejšieho Spasiteľa. Jedinečné je **neskorogotické pastofórium** z r. 1506 v hlavnej svätyni.³⁵ Podobne ako v iných stredoslovenských banských mestách bolo okolo kostola vybudované **opevnenie**, tvoriace **areál mestského hradu**, ktorého súčasťou bola aj vežová stavba – **radnica**.³⁶ P. Križko vo svojich nepublikovaných prácach predpokladá drevené kolové opevnenie mesta už v husitských časoch, kamenné hradby mesta pochádzajú z konca 16. storočia.³⁷ V r. 1433 sa v záveti novobanského meštana Schaflina (Schaffela) Flaischera spomína pukanecký špitál, ktorému testátor odkázal 100 florénov.³⁸

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1270 Prvá zmienka o Pukaneci: štyria štiavnickí meštania získali od kráľa Bela IV. obce Pukanec, Bohunice a Dekýš (Pozri kap. Baníctvo).
- 1321 Kráľ Karol Róbert daruje pukanecké bane na striebro šľachticovi Julovi a jeho bratovi Ondrejovi, synom Haslowa z Topolčianok.³⁹
- 1331 Prvá písomná zmienka o pukaneckom richtárovi (doklad na existujúcu samosprávu mesta).⁴⁰
- 1337 – 1345 Pukančania sa rozhodujúcou mierou podieľajú na budovaní baníctva v Novej Bani (pozri kap. Hospodárske aktivity, časť Baníctvo).
- 1352 Pred 22. 3. Pukančania spolu s obyvateľmi neďalekých Bátoviec na čele so svojimi richtármi prepadli a vydrancovali majetok šľachticov z neďalekých Drženíc pod zámienkou, že ukrývajú zlodejov a zločincov. Vyšetrovanie prepadu toto podozrenie nepotvrdilo.⁴¹
- 1388 7. apríla je Pukanec zastúpený na prvom spoločnom zasadaní šiestich banských miest v Banskej Štiavnici.⁴² Bol to počiatok Zväzu šiestich stredoslovenských banských miest (neskôr sa k nim pridala aj Banská Belá).
- 1424 Pukanec bol darovaný (spolu s ostatnými banskými mestami a príjmami z nich) kráľovnej Barbore.⁴³ Až do r. 1548 banské mestá ostávajú venným majetkom kráľovien.
- 1440 – 1441 Vedú sa spory o uhorský trón. Pukanec je spolu s ostatnými banskými mestami na strane kráľovnej Alžbety a maloletého Ladislava V. Pohrobka proti prvržencom poľského kráľa Vladislava I. Ladislav Čech z Levíc sa ako predstaviteľ Vladislava snaží podrobiť Pukanec, kráľovná Alžbeta listom z 2. 5. 1440 vyzýva mesto Kremnicu, aby Pukanca pomohla.⁴⁴
- 1442 V máji štvrtisícové vojsko nepriateľov kráľovnej Alžbety (jágerský biskup Šimon Rozgoň, Peter Čech z Levíc) vypálilo a vydrancovalo Banskú Štiavnicu a Banskú Belú, popri tom pravdepodobne aj Pukanec (pozri heslá Banská Štiavnica a Banská Belá). Zrejme v tomto čase boli zničené pukanecké mestské privilégiá.⁴⁵
- 1443 5. 6. a tiež 25. 4. 1445, 18. 11. 1445 a 6. 1. 1453 boli silné zemetrasenia v širšej oblasti Turca a banských miest zrejme zasiahli aj Pukanec. Podľa neskoršej správy z r. 1501 sa v neďalekej Štiavnici zrútili mnohé domy a zničili banské diela.⁴⁶
- 1497 6. 9. v rámci sporov s Dóciovcami sa zástupcovia Kremnice, Banskej Štiavnice, Hodruše, Pukanca a Banskej Belej zaviazali vyplatiť Dóciovcom vysoké odškodné 1200 fl. za vyplienenie mýtnej stanice v Žarnovici a zmasakrovanie jej osadenstva.⁴⁷
- pred r. 1497 Obľasť stredoslovenských banských miest postihla morová epidémia.⁴⁸
- 1502/1505 Stredoslovenské banské mestá, medzi nimi aj Pukanec, sú kráľom Vladislavom dané za bližšie neurčenú značnú pôžičku do zálohu (1502) a následne (1505) kráľovnou Annou odovzdané Turzovcom (vrátené 1522).⁴⁹
- 1513/1515 Pukanec je zapletený do sporov s Dóciovcami: V lete 1513 banské mestá (zrejme vedené Banskou Štiavnicou a Banskou Bystricou) zorganizovali ozbrojený výpad, zabrali časti území hradov Šášov, Revište a Lupča, odvliekli a sčasti povraždili ich poddaných. Po sťažnostiach Dóciovcov kráľ 20. 8. 1513 vysiela Štefana Verbóciho, aby na mieste posúdil a urovnal spor.⁵⁰ V novembri 1515 nariaďuje kráľ Vladislav II. radám miest Kremnice, Banskej Štiavnice, Pukanca, Banskej Belej a Ľubietovej, aby uzavreli spor Banskej Bystrice s Damiánom Dóciom kvôli uväzneniu jeho dvoch familiárov.⁵¹
- 1526 V marci sa pukaneckí baníci podľa správy pukaneckej mestskej rady nepripojili k účasti na baníckom povstaní, nepočúvli výzvy baníkov zo Štiavnice a Hodruše a podrobili sa svojej mestskej vrchnosti.⁵²

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

R. 1310 sa spomínajú neďaleko od seba ležiace lokality „Baka“ (=Devičany), obývaná zrejme slovenským obyvateľstvom (pozri ďalej), a „Nemeth Baka“ (=Pukanec), obývaná nemeckým obyvateľstvom, v r. 1329 sa rozlišuje „villa Baka“ (=Devičany) a „Bakabania“ (=Pukanec).⁵³ V 30. rokoch 14. storočia Devičany vystupujú v registroch pápežských výbercov desiatku ako „Slovenský Pukanec“ (*Slavica Baka*) oddelene od mesta Pukanec (*Bocano*).⁵⁴ Nemecký charakter mesta Pukanec potvrdzuje jeho pomenovanie *Nemeth Baka* používaný po celý stredovek (pozri kap.1: Názov).

V r. 1341 sa už Pukančania v listine Karola Róberta nazývajú *cives*.⁵⁵

Podľa sťažnosti Pukančanov z r. 1522 platili obyvatelia daň 1 florén za dom.⁵⁶

Zoznamy daňovníkov zo stredoveku nie sú zachované, chronologicky najbližší zoznam z r. 1542 uvádza 177 daňovníkov a 80 od nich závislých osôb (rodinní príslušníci, sluhovia, nájomníci). Celková suma zaplatenej dane bola 129 florénov a 89 denárov. Najčastejšie sa vyskytuje daň vo výške niekoľkých desiatok denárov, teda menej ako 1 florén. Pri niektorých daňovníkoch je poznámka, že kvôli chudobe neplatia žiadnu daň, resp. sú bez finančných prostriedkov (*seine Mieterin ist mittellos...*).⁵⁷ Na základe tohto súpisu vypočítava O. Paulíny počet obyvateľov žijúcich v jadre mesta na 1180 osôb.⁵⁸

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

Početné **pingy** (jamy, priehlbne, priekopy) ako pozostatok prvej fázy povrchovej ťažby najmä severne a severozápadne od Pukanca dokladajú počiatočnú fázu povrchového dobývania rúd.⁵⁹ Prvý nepriamy doklad na pukanecké baníctvo pochádza z r. 1270, kedy získali štyria štiavnickí mešťania Wernel, Wyllam, Thamar a Albert (zrejme baníski podnikatelia) za 250 hrvien striebra od kráľa Bela IV. obce Pukanec, Bohunice a Dekýš.⁶⁰ Konkrétne zmienka o baníctve pochádza z r.1321, kedy kráľ Karol Róbert daroval **pukanecké bane na striebro** (*fodina argenti Bacabana*) šľachticom Julovi a jeho bratovi Ondrejovi.⁶¹

Bane museli v 20. až 30. rokoch 14. storočia značne prosperovať, pretože umožnili pukaneckým podnikateľom vo veľkom expandovať a investovať v bližších i vzdialenejších bankských regiónoch. **Mlyn** spomínaný v neďalekých Devičanoch a prenajatý r. 1329 na 3 roky za 34 hrvien striebra (= 8,35 kg)⁶² bol pravdepodobne bankským mlynom. Značná výška prenájmu poukazuje na veľmi vysokú očakávanú ročnú výnosnosť: min. 11½ hrviny = 45½ florénov ročne, ktoré boli len sumou nájmu a nezahŕňali zisk podnikateľa, ktorým bol pukanecký richtár Mikuláš.⁶³ V r. 1463 je spomínaný **bankský mlyn pri Pukanci**, ktorý si už vtedy od hronskobeňadického opátstva prenajímala kremnická kráľovská komora, v r. 1487 je v žiadosti komorského grófa Petra Schaidera o prenájom špecifikovaný ako mlyn nachádzajúci sa pri zlatej bani (*molendinum ad auri fodinarum (!) spectans*), r. 1492 je upresnená suma jeho ročného nájmu 16 florénov platená komorou.⁶⁴ Z r. 1483 pochádza doklad na bankský mlyn (*molendinum minerum*) v Devičanoch na potoku Štôľna (*in fluvio Stholna*), ktorý si Pukančania prenajímali od opátstva takisto za 16 fl. ročne.⁶⁵ Cena bankského mlyna v Pukanci s príslušenstvom r. 1430 bola 229½ zlatých florénov.⁶⁶

R. 1331 je doložený bankský mlyn v Kremnici patriaci (nemenovanému) pukanskému richtárovi a ďalší mlyn patriaci Kadoldovi, neskoršiemu pukanskému komorskému grófovi.⁶⁷ Najväčšie zastúpenie mali baníski podnikatelia a ťažiar z Pukanca v Novej Bani, kde zohrali rozhodujúcu úlohu pri budovaní tamojšieho baníctva a mesta. R. 1337 sú v prvej zmienke o Novej Bani doložení pukaneckí mešťania Mikuláš, Ladislav a Peter, ktorí si prenajímali miesta na postavenie bankských mlynov,⁶⁸ podľa dokladu z r. 1345 mali ťažiar z Pukanca prednostné právo na prenájom miest na postavenie bankských mlynov pri Novobanskom potoku, ktorých bolo minimálne 19 (podrobnejšie v hesle Nová Baňa, kap. Hospodárske aktivity, časť Baníctvo).⁶⁹ Pri vytyčovaní hraníc Novej Bane r. 1355 boli popri iných prítomní aj zástupcovia Pukanca.⁷⁰

V Pukanci podobne ako v iných bankských mestách bola v 30. rokoch 14. storočia zriadená **banská komora**, tzv. „kráľovský dom“, teda pracovisko banskej komory, kde sa skúšali, vykupovali a čiastočne spracúvali vyťažené drahé kovy a vyberala z nich urbura (=daň z ťažby). Ťažiar tu boli podľa nariadení kráľa Karola Róberta povinní odovzdávať kovy za predpísané výkupné ceny, odtiaľ boli po primárnom spracovaní (oddeľovaní) zasielané do mincovej komory do Kremnice, kde sa z nich pod vedením kremnického „mincového“ grófa razili mince a ktorá bola do istej miery nadradenou inštitúciou pre bankské komory.⁷¹ Urburu vyberal predstavený kráľovskej komory v Pukanci, komorský gróf (lat. *comes camerae*, nem. *Kammergraf*).⁷² Doložení komorskí grófi v Pukanci sú r. 1345 Kadold (pozri kap. Osobnosti) a okolo r. 1433 Michal (pozri kap. Správa mesta, časť Úloha kráľovskej komory).

S postupným prechodom na hlbinnú ťažbu sa stával čoraz akútnejším problém spodnej vody. V 70. rokoch 15. storočia vstupujú do stredoslovenského, teda aj do pukaneckého baníctva Turzovci. 24. 4. 1475 uzavrelo v Kremnici všetkých sedem stredoslovenských bankských miest vrátane Pukanca zmluvu s podnikateľskou spoločnosťou vedenou Jánom Turzom o stavbe vodočerpacích a ťažných mechanizmov v stredoslovenskom banskom revíre. Odborníci na **čerpacie stroje** v Turzovom sprievode pochádzali z Gdanska.⁷³ Ťažkosť pri postupovaní do hĺbky popri problémoch so spodnou vodou spočívali aj v nižšom obsahu drahého kovu v rude.

Odborníci z Pukanca sa spolu s Kremničanmi a Štiavničanmi zúčastnili na posúdení rentabilnosti otvorenia banskej prevádzky v Novej Bani v r. 1482, celú vec posúdili ako stratovú.⁷⁴

Upadanie baníctva potvrdzujú oslobodenia kráľa Vladislava II. z r. 1513 – 1515, ktorý po prijatí 600 fl. zbavuje všetkých sedem bankských miest povinnosti platenia daní a poplatkov s odkazom na úbytok rudných žíl zlata a striebra a na dlhodobú sa znižujúcu výnosnosť baníctva.⁷⁵ Vzhľadom na neutušenú situáciu v baníctve boli bankské mestá oslobodené od platenia urbury, a keď sa ostrihomský arcibiskup snažil ju od nich vymáhať, bránili sa u panovníka tým, že pokiaľ ju budú musieť platiť, radšej sa baníctvu úplne prestanú venovať (1519 – 1520). Vážnejšie problémy mali popri Pukanci aj Banská Štiavnica, Banská Belá a Nová Baňa.⁷⁶

Veľké množstvá dreva potrebné pre stavbu a prevádzku bankských diel si vyžiadali nielen potvrdzovanie privilégii o jeho slobodnej ťažbe, ale aj adresné napomenutia pre konkrétnych šľachticov, aby nebránili obyvateľom siedmich bankských miest v ťažbe dreva a pálení uhlia. Časté boli napomenutia pre Dóciovcov (o. i. sa pokúšali vyberať za používanie lesov poplatky).⁷⁷ Prevádzkovanie baníctva v okolí všetkých bankských miest bolo vo veľkej miere narúšané aj zbojníkmi a lúpežníkmi (*malefactores, predones, spoliatores et latrones, nocivi homines*), v dôsledku čoho Vladislav II. nariadil r. 1512 kráľovským úradníkom, mestám aj miestnym zemepánom zbojníkov chytať, trestať a odovzdávať do rúk bankských miest.⁷⁸

Obchod

Už pri darovaní Pukanca šľachticom z Topolčianok Julovi a Ondrejovi r. 1321 sa spomína trh (*forum*).⁷⁹ Slobodný týždenný trh konaný v sobotu bol súčasťou základného privilégia Pukanca (pozri kap. Vznik mesta, časť Základné privilégium). V rokoch 1341 – 1342 sa spomínajú pukaneckí mešťania, ktorí cestovali s obchodným tovarom (*cum mercimoniis*) a boli okradnutí pri Žemberovciach južne od Pukanca.⁸⁰ Pukančania vlastnili podľa dokladov z r. 1500 vinice na územiach šahianskeho konventu, zrejme obchodovali aj s týmto artiklom.⁸¹

Po reformách baníctva a mincovníctva za Karola Róberta v 20. až 40. rokoch 14. storočia platil prísny zákaz vyvážať z bankských miest drahé kovy. V záujme potlačenia individuálneho obchodu s drahými kovmi boli zavedené pod trestom prepadnutia celého majetku vo viacerých bankských mestách (menovite vrátane Pukanca) obchodné obmedzenia pri dovoze potravín, ktorý mala organizovať

komora, pokiaľ by ťažiarci do nej neodovzdávali všetky vyťažené kovy. Výnimkou pre vývoz drahých kovov bol prípad, ak v rėzii komorského grófa bolo za tieto potrebné zaobstaráť olovo (potrebné pre hutnicke spracovanie zlata a striebra), prípadne iné nevyhnutné veci pre prevádzkovanie baníctva – len vtedy sa drahé kovy smeli vyviezť.⁸² Na nedodržiavanie poukazuje opakovanie zákazov vývozu nespracovaných drahých kovov: malý dekrét 1405, Žigmundovo nariadenie r. 1429, Vladislavove a Ľudovítove dekrėty 1492, 1498, 1518.⁸³ Baníctvo ako špecifický druh podnikania síce dával ťažiarom k dispozícii drahé kovy, na ktorý si ale monopolne nárokoval panovník, a teda v istom zmysle brzdilo obchodné aktivity bankských miest.

Podľa oslobodení zo Žigmundovej listiny z r. 1425 s odvolaním sa na staršie zaužívané zvyky bolo všetkých sedem bankských miest vrátane Pukanca oslobodených od mýtnych poplatkov pri dovoze nielen potravín, ale aj iných tovarov potrebných pre bankskú činnosť.⁸⁴ Opakované všeobecné oslobodenia aj adresné napomenutia pre hrnskobeňadického opáta aj majiteľov hradov (Revište, Šášov), aby nevyberali mýto od cestujúcich mešťanov siedmich bankských miest, poukazujú na nedodržiavanie kráľovských oslobodení. Veľké spory vznikali najmä v súvislosti s neoprávneným vyberaním mýta od obyvateľov bankských miest v Žarnovici, najmä s Dóciovcami koncom 15. storočia.⁸⁵

Remeslá

V r. 1394 sa v prvej banskoštiavnickej mestskej knihe spomína **zvonolejár** (*Glockengisser*) Tomáš z Pukanca.⁸⁶

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Podľa nezachovaného textu základného privilégia (datovaného cca 1321 – 1331, pozri kap. Vznik mesta, časť Základné privilégium) bol richtár a 12 prísazných (*duodecim iurati*) volení celou komunitou – spoločenstvom mešťanov (*per communitatem*). Na nápise náhrobného kameňa z r. 1320 je zmienaná pochovaná osoba menom Albert, podľa niektorých názorov mohlo ísť o richtára.⁸⁷ Nemenovaný richtár Pukanca sa prvý raz písomne spomína r. 1331.⁸⁸

Úloha kráľovskej komory v správe mesta

Podľa nariadení Karola Róberta a zachovaných mien pukaneckých komorských grófov (1345 Kadold, 1433 Michal)⁸⁹ existovala v meste bankská komora. Podobne ako v iných bankských mestách sa v aj v Pukanci zrejme do istej miery prekrývala úloha mestskej a kráľovskej správy. Vzhľadom na prevzatie štiavnickeho práva sa dá v tejto veci predpokladať podobná situácia ako v Štiavici (pozri aj heslo Bankská Štiavnica, kap. Správa mesta).

Hospodárenie mesta

Príjmy

Pre príjmy mesta nie sú zo stredoveku zachované údaje. V liste Pukančanov z r. 1522 sa v závere dokumentu v nie celkom jasných súvislostiach spomína suma 300 florénov vybratých od obyvateľov, v čom boli zahrnuté okrem domovej dane aj bližšie neurčené poplatky za dobytok, kone, kozy a za pivo a víno.⁹⁰

Výdavky

Mestská daň vo výške 90 florénov je v konfirmáciách súčasťou základného privilégia. Pravdepodobne ide o neskoršiu vsuvku (jej uvádzaná výška sa v skutočnosti zrejme vzťahuje až na koniec 15. storočia). Splatná bola v dvoch termínoch: 50 fl. na sv. Juraja (24. 4.) a 40 fl. na sv. Michala (29. 9.).⁹¹ Výšku dane odvádzanej na sv. Michala (*census beati Michaelis*) potvrdzuje kvitancia zvolenského kastelána Mateja Hanyho z r. 1526.⁹²

V zachovaných vyúčtovaniach všetkých siedmich stredoslovenských bankských miest z rokov 1505 – 1519 vedených Kremnicou a uschovaných v kremnickom archíve z obdobia, keď sa už platila daň spoločne za všetky mestá (takisto spolu platili aj príspevky na obranu krajiny a na miestne vojenské výdavky) sú zaznamenané podiely Pukanca na spoločných výdavkoch. Okrem daní šlo najmä o kontakty s kráľovským dvorom, kde mestá zvykli vystupovať korporatívne vo veci spoločných záujmov, teda početné reprezentatívne výdavky, financovanie posolstiev k panovníkovi, udržiavanie stáleho zastúpenia – budovy v hlavnom meste Budíne (*pro domo civitatum in Buda, Sthtethais zu Ofen*). Pukanec sa na nich zúčastňoval v jednotlivých rokoch podielmi vo výške priemerne okolo 6 % (v jednotlivých rokoch šlo v absolútnom vyjadrení o meniace sa sumy rádovo vo výške viacerých desiatok florénov za Pukanec, jednotlivé roky sa líšili najmä podľa toho, nakoľko už mestá prispeli mimoriadnymi daňami alebo boli z rôznych dôvodov oslobodené). V rámci týchto spoločných výdavkov bola zahrnutá najmä kráľovská daň (*taxa regia*), ale napr. aj spoločné vzácne dary pre významné osobnosti (strieborná čaša pre poľskú kráľovnú v r. 1511).⁹³ Mimoriadne dane sa platievali v súvislosti s obranou krajiny.⁹⁴

Mestská kancelária

Notár

Pukanecký notár je spomínaný už r. 1365.⁹⁵ Významný bol notár Gašpar v období 1497 – 1510, r. 1497 zastupoval mesto na stretnutí, pri ktorom spolu so zástupcami iných miest uzavreli dohodu s Dóciovcami ohľadne vyberania mýta. R. 1510 zastupoval Pukanec v spore Banskej Štiavnice a Wolfganga Rechnitzera, ktorý riešili reprezentanti viacerých bankských miest. R. 1512 je už doložený jeho nástupca, notár Ján.⁹⁶

Mestská kniha

Zo stredoveku sa nezachovala, určite však existovala už koncom 14. storočia, keďže je spomínaná v nedatovanom zápise zo začiatku 15. storočia v štiavnickej mestskej knihe s tým, že bola do nej zapísaná podobná záležitosť ako do kníh ostatných bankských miest.⁹⁷

Mestská pečať

Najstaršie známe pečatidlo je zo 14. storočia (odtlačok zachovaný na listine z r. 1345). V strede pečatného poľa je zobrazenie žehnajúceho sv. Mikuláša, pred ktorým je baňa s pracujúcim baníkom, za baníkom je zobrazená vetva stromu. V kruhopise je nápis *S(igillum) · CIVIVM · DE CIVITATE · MO(n)TIS · PVCA(n)S*.

Druhé pečatidlo, ktoré vzniklo v 1. pol. 16. storočia, nesie zobrazenie sv. Mikuláša stojaceho na polmesiaci s veľkým latinským krížom na ornáte. Po jeho stranách sú umiestnené písmená S B (*Sigillum bakabaniense*). Odtlačky pečate sa našli na dokumentoch z obdobia 1545 – 1552.⁹⁸

Mestský erb

Je zachovaný vo farskom kostole sv. Mikuláša na kamennom pastofóriu s vyrytým letopočtom 1506. V erbe sú zobrazené banícke symboly – prekrížené kladivko a železko.⁹⁹

Mestský archív

Pukanecký mestský archív sa nezachoval, jediný stredoveký originál (listina z r. 1321) je uložený vo fonde Magistrát mesta Pukanec v Štátnom archíve v Nitre, pobočka Levice. Najviac archívnych dokumentov zo stredoveku vzťahujúcich sa k dejinám mesta sa nachádza v banskoštiavnickom archíve (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica). **Richtári mesta do r. 1526**

Pred r. 1320 Albert?. 1329 Mikuláš (*Nicolaus villicus de Bakabania*). 1345 Dycusch. 1352 Mikuláš (Nicolaus). 1365 Leopold. 1387 Tirman Slicher. Pred 1456 Peter Gatter. 1504-1505, 1507 Juraj (Georgius) Gattrer. 1509 Benedikt. 1512 Egidius Damiani. 1523 Ondrej (Andreas).¹⁰⁰

10. OSOBNOSTI MESTA

Kadold

Pukanecký mešťan, ťažiar a bankský podnikateľ. Už r. 1331 vlastnil kúriu a bankský mlyn v novozaloženej Kremnici (zrejme sa podieľal na budovaní tamojšieho baníctva), ktorý sa pred r. 1365 dostal do vlastníctva novobanského komorského grófa Mikuláša.¹⁰¹ Kadold bol pravdepodobne prvý pukanecký komorský (bankský) gróf poverený vyberaním urbury, doložený r. 1345. O. i. vo veľkom podnikal v Novej Bani, kde menom Pukančanov uzavrel zmluvu na prenájom miest na postavenie bankských mlynov (pozri kap. Hospodárske aktivity, časť Baníctvo). Kadoldovo významné postavenie dokladá aj existencia jeho familiárov, ktorí tiež podnikali v baníctve.¹⁰² Vlastnil tiež huty v blízkosti špitála v Banskej Štiavnici, dedičstvo po ňom muselo predstavovať značnú hodnotu, pretože sa pod jeho menom (*hereditas Kadoldi in Schebnicz*) opakovane spomína ešte koncom 14. storočia, kedy sa z neho platila daň 10 florénov.¹⁰³

Šimon Keck

Duchovný, pôvodom z Pukanca, univerzitné štúdium absolvoval pravdepodobne vo Viedni. V r. 1501 sa stal farárom v Banskej Štiavnici (z doby jeho prevzatia fary ostal zachovaný bohatý inventár zväzkov farskej knižnice), od r. 1514 pôsobil ako farár u sv. Michala v Bratislave. Nadalej ostal v kontakte s bankskými mestami, v r. 1520 – 1523 zastupoval Štiavnicu na rokovaníach s kráľovnou aj s grófom Jurajom Brandenburským, z Bratislavy podával štiavnickému richtárovi správu o priebehu rokovaní, aj o rôznych svetových udalostiach (zajatie Martina Luthera, vojny vedené francúzskym kráľom). Musel byť teda vzdelanou a rozhladenou osobou s kontaktmi na kráľovský dvor.¹⁰⁴

Počty študentov podľa zachovaných matiek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – min. 8 študenti, max. 11 študentov (sporné).¹⁰⁵

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Pukanec z cirkevno-správneho hľadiska patril do ostrihomskej arcidiecézy. Fara bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiakonátu.¹⁰⁶

Cirkevný desiatok z celkového príjmu farára roku 1332 predstavoval 1 a ½ hrivny, celkový príjem pukaneckeho farára bol vtedy teda 15 hrivien.¹⁰⁷

- 1 CDSI I, s. 54, č. 58: 1075. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 32 – 34, č. 6: 1075. Viac o sfaľovanej listine z r. 1075: MARSINA, Štúdie I, 2. časť, s. 55 – 67.
- 2 CDAC VIII, s. 253 – 254, Nr.174: 1270 (= orig. v odpise z r. 1272: MOL DL 702: 1270).
- 3 RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 47 (pozn. 30). MVS I, s. 94, č. 547: 1332 – 1337; MVS I, s. 88, Nr. 501: 1332 – 1337. Názory maďarských autorov, či ide o Pukanec (Győrffy) alebo Devičany (Bakács) nie sú jednotné: GYÖRFFY, Az Árpád-kori III, s. 176 – 177. BAKÁCS, Hont vármegye, s. 86 – 87 (heslo Baka).
- 4 Početné varianty názvu Pukanca uvádza: BAKÁCS, Hont vármegye, s. 49 – 50 (heslo Bakabánya).
- 5 RDSI I, s. 345, č. 803: 21. 8. 1310; JUČK, Výsady, s. 96 – 97, č. 109: 4. 7. 1321; MVS I, s. 94 (Nr. 547): 1332/1337; MES III, s. 308, Nr. 445: 29. 3. 1338; MOL DL 87227: 1. 11. 1348; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 10 (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudicariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 9: 1366; WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.c-d. (=orig. mestská kniha *Notationes iudicariae* MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 43: 1387; CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXC VII: 1405. (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405); MMBŠ MOL II-4, škat. 8, Nr. 835: 1. 3. 1425; MOL DL 39286: 1. 2. 1427; HHStA Ungarische Akten II. Specialia 342 Nr. 2: 7. 3. 1441; MOL DL 16305: 6. 2. 1466; MMNB, Mestská kniha s. 5: 1475; OSKA 40-6-1: 22. 1. 1492; MMKr I.18.1.2: 1512; MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512; MMKr I.49.1.3: 5. 3. 1518.
- 6 HHStA Ungarische Akten II. Specialia 342 Nr. 1: 19. 10. 1436; MOL DL 63160: 6. 12. 1452; MMNB, Mestská kniha s. 3 – 4: 1482; MMBŠ-MOL, I-425, škat. 3, č. 333: 7. 11. 1506; MMBŠ-MOL, II-254, škat. 2, č. 194: 2. 11. 1520; MMBŠ-N, č. 263: 22. 9. 1526.
- 7 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 32 – 34, č. 30: 4. 5. 1449 (=orig. MMKr I.26.1.15c: 4. 5. 1449). Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 37 – 39, č. 10: 4. 5. 1449.
- 8 MAZÚR, K pôvodu, s. 82 – 84. LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 251.
- 9 BOLERÁZSKY, Z najstarších dejín, s. 358 – 359.
- 10 ŽUDEL, Stolice s. 57 – 59.
- 11 HARMAN, Rudné žily, s. 22 – 27.
- 12 *...ac alterius tributū in una parte finalis civitatis regalis Kunisperg...MOL DL 7405: 29. 10. 1388; MOL DL 7554: 2. 12. 1389 (odpis z r. 1390);...tributum in Monte regis wolgo Wybjana nuncupato...MOL DL 87619: 2. 12. 1392; ...in domo tributaria Vybarjia.. MOL DL 10561: 29. 3. 1417.*
- 13 VARSÍK, Z osídlenia západného a stredného Slovenska, s. 22.
- 14 *Item tributum in possessione Solmus praefati Petri Cheh esset ab antiquo institutum. Quicumque vero de possessione Sempech versus Almas transirent, et deinde ad Bakabanya, illi ad solutionem tributū de dicta Solmus exigī soliti intrare tenerentur. Illi etiam, qui de possessione Sember ad villam Dygnos venirent, similiter ad dictum tributum de Solmus intrare tenerentur. Item tributum in possessione Lewoa, eiusdem Petri Cheh exigī solitum esset ab antiquo, et quicumque autem de possessione Padlosan versus possessionem Keresken transirent, illi ad solutionem tributū in dicta Lewoa exigī soliti intrare tenerentur. Item tributum in villa Ladan eiusdem Petri Cheh esset tributum ab antiquo. Listinu publikoval Fejér so značnými deformáciami takmer vo všetkých miestnych názvoch: CDH X/6, s. 662: 1424. Cit. prepisy miestnych názvov podľa originálu v Maďarskom krajinškom archíve: MOL DL 43609: 18. 10. 1424.*
- 15 JUČK, Výsady, s. 96 – 97, č. 109: 4. 7. 1321.
- 16 MMBŠ-MOL, I-15, škat. 1, č. 10: 2. 8. 1518.
- 17 CDSI I, s. 54, č. 58: 1075. Slovenský preklad prameňa: PDSS III, s. 32 – 34, č. 6: 1075.
- 18 RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 47 (pozn. 30).
- 19 *Sunt igitur octo imprimis civitates libere...insuper Cremmicia, Sebnicia, Bystricia, Zolyom, cum ceteris civitatibus montanis* (v orig. *Montarum*); MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. Podľa Bolerázského sa Pukanec stal slobodným bankským mestom už udelením okolo r. 1331. BOLERÁZSKY, Z najstarších dejín, s. 357.

- 20 Od r. 1321 mesto patrilo šľachticom Julovi a Ondrejovi, nemalo teda vlastnú samosprávu. V r. 1331 je už spomínaný richtár mesta, čo dokazuje existenciu samosprávy. JUCK, Výsady, s. 96 – 97, č. 109: 4. 7. 1321. MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331). V Bolerázsky predpokladá, že Pukanec bol zamenený pravdepodobne v dôsledku nájdenia ďalších rudných ložísk za iný (rovnocenný) majetok (podľa V. Hruškoviča za dedinu Máláš, ktorú kráľ daroval spomínaným šľachticom v roku 1323), čím sa Pukanec vrátil do vlastníctva kráľa a následne malo dôjsť k udeleniu privilégia. HRUŠKOVIČ, Najstaršie dejiny, s. 71. BOLERÁZSKY, Z najstarších dejín, s. 357. V darovaní Málášu sa však žiada záměna v súvislosti s Pukancom nespomína. RDSI II, s. 459 – 460, č. 1058: 15. 10.1323. BOTKA, Bars vármegye, s. 14 – 16, Nr. XV: 15. 10. 1523 (=orig. MOL DL 2185: 15. 10. 1323).
- 21 Podľa V. Hruškoviča, ktorý vychádzal z textu potvrdenia zachovaného v levickom archíve sa trh konal v piatok na základe toho, že sa „dodnes“ konajú trhy v tento deň. Znenie potvrdenia privilégia je totiž v mieste označenia dňa konania trhu poškodené. HRUŠKOVIČ, Najstaršie dejiny, s. 72. Podľa zachovaných odpisov v kráľovských knihách z Maďarského krajinského archívu sa trh konal v sobotu. *Item quod singulis diebus Sabbati forum liberum sine praeiudicio fororum aliorum celebrare possint.* MOL, Libri regii 2, f. 216-218, Nr. 255: 16. 11. 1547.
- 22 MOL, Libri regii 2, f. 216-218, Nr. 255: 16. 11. 1547. HRUŠKOVIČ, Najstaršie dejiny, s. 71 – 72.
- 23 Všetky cit. privilégia sa týkajú šiestich, resp. siedmich banských miest spoločne, t.j. vrátane Pukanca. Nezachovali sa privilégia udelené špeciálne Pukanču.
- 24 ZsO II, Nr. 3634: 5. 2. 1405 a CDH X/4, s. 818 – 820, Nr. CCCXCXVII: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 125 – 126, č. 62: 5. 2. 1405 (=orig. MMKr I.18.1.4: 5. 2. 1405).
- 25 MMBŠ-MOL, II-4, škat. 8, č. 835: 1. 3. 1425.
- 26 MBB-17/35: 18. 9. 1447. Matulay v inventári chybné uvádza aj Kremnicu. MATULAY, Katalóg I, s. 73, č. 224: 18. 9. 1447.
- 27 ...*a solutione tributii fisci regalii ...in medium regnicolarum nostrorum.. orig.* MMBŠ, MOL, I – 226, škat. 2, č. 172: 3. 5. 1470, potvrdené Vladislavom r. 1496. MMKr I.1.2.46: 24. 4. 1496, f. 3r.
- 28 ...*ab omni solutione tributorum tam de personis quam de rebus et bonis eorum.* MMBŠ-MOL, II-21, škat. 8, č. 847: 28. 3. 1471.
- 29 MMBŠ-MOL, I-56, škat. 9, č. 882: 7. 12. 1496.
- 30 ...*ubique in hoc regno nostro Hungarie in quibusvis tributorum locis tam scilicet nostris quam aliorum quorumcumque ab omni solutione tributaria semper exempti fuerint...*MOL DL 20945: 31.V.1500. Opakovanie oslobodení v r. 1501, 1504 a 1507 a adresné napomenutia pre Dóciovcov a prepošta konventu v Šabách poukazujú na nedodržanie zákazov: MMBŠ-MOL, III-92, škat. 9, č. 917: 7. 5. 1501; MOL DL 86724: 13. 3. 1504; MMBŠ-MOL, II-102 až 108, škat. 10, č. 922 – 928: 22. – 24. 8. 1507 a 30. 11. 1507; MOL DL 21743: 22. 8. 1507; MOL DL 21747: 27. 9. 1507; MOL DL 46824: 30. 11. 1507; MMBŠ-N, škat. 16, č. 89: 15. 6. 1508 (relácia z 29. 7. 1508); MMBŠ-MOL, I-395, škat. 2, 311: 28. 12. 1519.
- 31 ...*in silvis vobis circumpositis et circumadiacentisque scilicet regales et reginales ligna pro cultura montanarum et fodinarum necessaria libere succidere et succidi facere ac pro libitu defendendi et deportandi semper potestatem habuisse... vos ab eo tempore cuius initii contrarium memoria hominum non comprehendit pro cultura montanarum semper usi fuistis...*MMKr I.18.1.18: 17. 5. 1502. Znova so zmienkou pálení dreveného uhlia: MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504.
- 32 *nulla Telonea aut Tributa audeant exigere.* MMBŠ-MOL, III-138, škat. 10, č. 953: 9. 3. 1520.
- 33 BOLERÁZSKY – VOZÁR, Sváz, s. 90-91. RATKOŠ, Príspevok s. 28. BOLERÁZSKY, Z najstarších dejín, s. 360.
- 34 RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 48. BAHNA, Architektonické a umelecké pamiatky, s. 267, 277. Fotografia náhrobného kameňa publikovaná na internete: http://www.pukanec.sk/historia_chronologia.php (7. 9. 2010).
- 35 BAHNA, Architektonické a umelecké pamiatky, s. 267 – 269, 272 – 277. KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 512. Súpis pamiatok na Slovensku II, s. 581 – 582.
- 36 KRESÁNEK, Ilustrovaná encyklopédia, s. 512. BAHNA, Architektonické a umelecké pamiatky, s. 269.
- 37 BAHNA, Architektonické a umelecké pamiatky, s. 269.
- 38 *Item Michael Comes in Pukano habet et possidet centum flor. puri auri de quibus debet dare quolibet anno decem florenos pro censu ad hospitalem Sancte Elizabeth pauperibus in eodem Pukano.* MMBŠ-N, škat. 17, č. 274: cca 1433.
- 39 JUCK, Výsady, s. 96 – 97, č. 109: 4. 7. 1321. HRUŠKOVIČ, Najstaršie dejiny, s. 69.
- 40 MATUNÁK, Z dejín, s. 455–457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331).
- 41 MOL DL 24423: 4. 4. 1352.
- 42 WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.d. (=orig. banskostiavnická mestská kniha *Notationes iudicariae* MMBŠ, MOL IV–759, škat. 15, č. 1101, S. 43); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvci, s. 89 (=orig. banskobystrická mestská kniha MBB-370/16, s. 66 – 67).
- 43 WENZEL, Okmányi adalék, s. 274–277, Nr. II.1: 15. 5. 1424. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 208 – 211, č. 94: 15. 5. 1424.
- 44 MATUNÁK, Z dejín, s. 342 – 343.
- 45 V neskoršom potvrdení sa hovorí o nepriateľskom útoku a ohni: *iura, libertates et instituta ciuium ciuitatis Bakabanyia, quae antea tum per hostiles impetus deperdita, tum igne absumpta fuissent.* MOL, Libri regii 2, f. 216 – 218, Nr. 255: 16. 11. 1547.
- 46 Záznamy martinského farára: *Anno domini MCCCXLIII...quinta die iunii... fuit terremotus magnus, ita quod turres et edificia reverterunt...item anno revoluto die beati Viti (15. 6.) fuit iterum magnus... Anno domini XLV... mense aprili die proximo (!) dominico (!) ante Georgii martiris ubi littera dominicalis (25.IV) ...in media nocte fuit iterum motus magnus... item eodem anno in octavo s. Martini confessoris hora precise septima noctis fuit iterum horribile. Item anno domini etc. LIII die Epiphaniarum ad noctem... fuit terremotus satis horrendus et grandis etc.* SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 186; Štiavnický záznam z r. 1501: *...sequenti anno (=1443) feria quinta proxima ante festum Pentecostes (=6. 6.) fuit terremotus magnus ita ut omnia montana et plura castra domusque murata corruerunt.* MMBŠ, Mestský protokol (1501)1550 – 1630, St.inv.č. 1826, f. 1.
- 47 MMBŠ-MOL, I-59, škat. 9, č. 885: 2. 3. 1497; MMBŠ-MOL, II-63, škat. 9, č. 889: 1. 5. 1497; MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497.
- 48 List káľovnej Beatrix adresovaný Štiavnici: *...multa damna...per pestem et morbum...Qui civitas montanarum nostrarum et omnem illam provinciam graviter invaserat.* MMBŠ-MOL, I-60, škat. 9, č. 886: 22. 3. 1497.
- 49 ...*certe et notabilis florenorum summa per Serenissimum quondam principem et dominum Wladislaum Hungarie Boemie Regem in anno 1502 sub spe fidele restitutionis...ac iure tituloque pignoris...* MMKr I.18.2.57: 3. 3. 1522; MMBŠ-MOL, III-150, škat. 10, č. 964: 23. 3. 1522; MATULAY, Katalóg I, s. 112, č. 348: 22. 8. 1505; s. 171, č. 528: 2. 2. 1522; Mandáty káľovnej Anny a kráľa Vladislava: HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 19-20, f. 62-65: 23. 8. 1505
- 50 MMNB, nesppracovaný materiál: 20. 8. 1513.
- 51 MATULAY, Katalóg I, s. 131, č. 411: 17. 11. 1515.
- 52 RATKOŠ, Dokumenty, s. 109 – 110, č. 62: 6. 3. 1526 (=orig. MMBŠ-N, č. 250: 6. 3. 1526).
- 53 RDSI I, s. 345. č. 803: 21. 8. 1310. MOL DL 86996: 5. 3. 1329.
- 54 MVSII, s. 94, č. 547: 1332 – 1337; MVSII, s. 88, Nr. 501: 1332 – 1337.
- 55 ... *ciuium et hospitum suorum regalium de Zolym et de Bakabanya.* MOL DL 87445: 2. 8. 1341 (odpis z roku 1370). *...cives et hospites nostros de Zolym et de Bakabanya...*MOL DL 87127: 7. 4. 1342.
- 56 MMBŠ-MOL, I-270, škat. 2, č. 208: 21. 5. 1522.
- 57 RELKOVIČ, Namensverzeichniss, IV. Pukkantz, s. 88 – 92.
- 58 RATKOŠ, Povstanie, s. 15 – 17.
- 59 ZAMBOJ, Baníctvo, s. 87.
- 60 *Baka, Gukes et Bagana uillas, cum suis pertinencijs, in Comitatu Huntensi existentes, tam ex Regali munificencia occurrentes...accepta quadam summa pecunie ducentarum videlicet et quinquaginta marcarum, primo Wernelio, Wylam, Thamar et Alberto nostris fidelibus ciuibus de Bana dedissemus, donassemus et contulissemus...*CDAC VIII, s. 253 – 254, Nr.174: 1270 (= orig. v odpise z r. 1272: MOL DL 702: 1270). Názory, či ide o Pukanec (Győrffy) alebo Devičany (Bakács) sa rôznia. Ratkoš považuje lokalitu za spojenú „občinu Baka-Pukanec“ vrátane Devičan. V každom prípade ide o veľmi blízku lokalitu (pozri aj kap. Demografický vývoj). GYÖRFFY, Az Árpád-kori III, s. 176 – 177. RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 47 (pozn. 30). BAKÁCS, Hont vármegye, s. 86 – 87 (heslo Baka).
- 61 JUCK, Výsady, s. 96 – 97, č. 109: 4. 7. 1321.
- 62 Pri prepočte na kg používame budínsku hrivnu (=245,54 gr.).
- 63 MOL DL 86996: 5. 3. 1329.
- 64 ...*Ego Petrus Scheyder Reginali camere Crempniciensi camerarius obligo me reverendo patri et domino fratri Johanni abbati Monasterii de Luxta Gron aut eius successorii...florenos sexdecim de molendino hereditario...quod molendinum pro labore urburarum reginalium penes Pukan(zu)im...*OSKA 40-6-1: 22. 1. 1492. Listina obsahuje aj odpis zo 16. 10. 1463, ktorou si kremnický komorský gróf Ondrej Modrer prenajíma banský mlyn za nešpecifikovanú sumu (*in certo censu*). Doklad za zlaté bane: OSKA 40-6-6: 23. 7. 1487 (odpis z 21. 12. 1495, ktorý obsahuje aj viaceré odpisy spomínaných listín zo 16. 10. 1463, 17. 6. 1483, 15. 3. 1487).
- 65 OSKA 40-5-32: 17. 6. 1483.
- 66 Tento pukanecký mlyn patrí pred r. 1430 základine oltára sv. Mučeníkov v štiavnickom farskom kostole, ktorý spravovali banskostiavnický richtár Henrich Frank spoločne s Ondrejom. R. 1430 ho predali pukaneckému mešťanovi Hansovi Plösselovi za 500 komorských florénov (=229½ zlatých fl.), neskôr vznikol naňho nárok mestu Nová Baňa na financovanie svojho kostola a špitála. Preto sa stal predmetom sporu so Štiavnicou, zaznamenaného r. 1482. MMNB, Mestská kniha s. 7: 12. 1. 1430; MNM, *Gobil-Kodex* 61.54.C, f. 31v (s. 28): 19. 4. 1482. Pri prepočte kurzu komorských a zlatých florénov sa riadime podľa údajov z banskostiavnickej mestskej knihy z chronologicky blízkej doby: 1400 komorských fl. = 642 zlatých fl. za banský mlyn a hutu. *Notationes iudicariae* MMBŠ-MOL, IV–759, škat. 15, č. 1101, s. 63: 1422.
- 67 MATUNÁK, Z dejín, s. 455–457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331).
- 68 CDH VIII/4, s. 273 – 274, Nr. CXXV: 1337 (= orig. MOL DL 25169: k datovaniu listiny pozri heslo Nová Baňa, kap. Názov, časť Prvá zmienka).

- 69 MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345; s. 592 – 593, Nr. 776: 1345. MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345.... *unum fundum seu locum molendini, nonum decimum ab inferiori parte ipsius rivuli sursum numerando...* MES III, s. 592 – 593, Nr. 776: 1345.
- 70 MMNB, nespracovaný materiál, stará sign. OA N.Baňa, č. 9: 20. 12. 1355 (zach. v odpise z r. 1364, publ. BOTKA, Bars vármegey s. 46 – 49, Nr. XLIII: 1364).
- 71 ...*statuimus et fieri volumus in quibuslibet montanis unam domum regalem... in qua totum aurum et argentum, ibi repertum, ad finandum portetur et abinde ad nostram cameram et non alias deferatur.* MES III, s. 256, Nr. 379: 26. 3. 1335. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 103 – 107, č. 27: 26. 3. 1335. Podrobnejšie o bankých a mincových komorách: ŠTEFÁNIK, Entstehung und Entwicklung, s. 51 – 59.
- 72 Funkcia komorského grófa je spomínaná už v štiavnickom mestskom a bankom práve, bol nazývaný aj „grófom urburu.“ Kódex mestského a bankého práva Banskej Štiavnice, s. 34, 58.
- 73 SKLADANÝ, Najstarší doklad, s. 255 – 257. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 89 – 91, č. 36: 24. 6. 1475. MMBŠ-N, škat. 16, č. 18: 31. 12. 1477.
- 74 MMNB, Mestská kniha s. 3: 1482.
- 75 MMKr I.18.1.33: 5. 11. 1513; ...*ob defectum et decrescientiam minerarum auri et argenti ex ipsis montanis provenientium... eosdem cives et Incolas nostros in dictis civitatibus montanarum residentes infra unum interum annum a solutione quarumlibet taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium quam extraordinarium generose duximus eximendos...* MMKr I.18.1.34: 9. 11. 1513; ...*per longam culturam artificij et montanarum sine fructu per plurimos annos factam...* MMKr I.20.1.51: 11. 6. 1513; ...*Cives populos et inhabitatores civitatum nostrarum Cremnicensis, Schebniczensis, Bistriciensis aliarumque civitatum nostrarum montanarum ad cameram nostram spectantes... propter defectum minerarum et fodinarum aliosque variorum casuum adversorum et infortuniorum... per unius integri anni revolutionem ab omni solutione quarumlibet Taxarum et contributionum nostrarum tam scilicet ordinarium etiam extraordinarium... gratiose exemerimus...* MOL DL 25008, s. 1 – 3: 19. 11. 1515.
- 76 MMBŠ-MOL, I-900, škat. 5, č. 739: 26. 5. 1520; ...*Nam si ad solutionem huiusmodi urburarum Ut apertissime protestantur compulsi fuerint, prius relinquerent et nostre et totius Regni maximo et irrecuperabili dispendio omnem culturam montanarum quam se ad solutionem urburarum cogi patientur.* MMBŠ-MOL, II-196, škat. 1, č. 145: 24. 8. 1520; MMBŠ-N, škat. 16, č. 173: 1519.
- 77 MMBŠ-MOL, I-645, škat. 4, č. 514: 14. 9. 1500; MMBŠ-MOL, II-88 a 89, škat. 9, č. 913 – 914: 14. 9. 1500.
- 78 MMBŠ-MOL, III-114, škat. 10, č. 934: 12. 4. 1512.
- 79 JUČEK, Výsady, s. 96 – 97, č. 109: 4. 7. 1321.
- 80 MOL DL 87445: 2. 8. 1341 (odpis z r. 1370). ...*Quod Petrus filius Egidii de Sembur... cives et hospites nostros de Zolyem et de Bakabanya cum eorum mercimoniis... bona eorum abstulisset eosdem publice spoliando...* MOL DL 87127: 7. 4. 1342.
- 81 MOL DL 20919: 15. 2. 1500.
- 82 ...*Item volumus quod si homines in montanis et civitatibus, et specialiter in Smulnuch, in Cossa, in Cremnuch, Baath, Baka, Sebnich et Lorya, ac in aliis quibuscunque civitatibus et montanis... totum aurum et argentum ad cameram regiam non portarent, commisimus ipsi comiti camerarum nostrarum, ut quoslibet victualia ad montana transferentes prohibeat et potestatem habeat inhihend... si autem contra prohibitionem eius aliqui victualia deferant ad montana, universa bona eorum perdant et in personis puniantur...* MES III, s. 308, Nr. 445: 29. 3. 1338; ...*quod Comites Camerarum nostrarum, sub quorum iurisdictione montana habentur et existunt, pro comparando plumbo, et aliis evidentibus necessariis camerarum et montanarum, ... de auro vel argento tantum, ad comparationem praemissorum habebunt transmittendi facultatem.* CIH s. 154, Art. 16: 2. II.1342. Slovenský preklad prameňa: PDSS IV, s. 116 – 124, č. 31: 2. 2. 1342.
- 83 CIH s. 226 – 228, Sigismundi decretum Art. 21: 1405. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 127 – 135, č. 63: 15. 4. 1405 (=orig. MMBŠ-MOL, I-958, škat. 6, č. 797: 15. 4. 1405); MMBŠ-MOL, I-739, škat. 4, č. 578: 14. 10. 1429. CIH s. 500, Vladislav II. Decr. a. 1492 (I) Art. 32. CIH s. 612, Vladislav II. Decr. a. 1498 (III) Art. 31, § 3. CIH s. 760, Ex decreto (Bachiensis) Ludovici II. a. 1518 (II), Art. 13.
- 84 ...*de equis bobus vaccis porcis ceterisque animalibus necnon diuere manerije victualibus et aliis rebus et bonis ad expeditionem et exercitium dictarum urburarum necessariis tributum non debeat exigi aliqual...* MMBŠ MOL II-4, škat. 8, Nr. 835: 1. 3. 1425.
- 85 MMKr I.18.1.17: 16. 11. 1496; MMKr I.18.1.20-22: 20. 3. 1504; MMKr I.18.1.25-26: 22. 8. 1507; MMKr I.18.2.44: 20. 6. 1519.
- 86 *Item Nykusch Grimmerez proscriptus est propter homicidium perpetratum per ipsum in Thomel Glockengisser de Pockans presidente Iudice Haynezmanno Salzer anno domini MCCCC-CIII in die S. Petri.* Notationes iudiciariae MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, S. 65: 1. 8. 1394.
- 87 RATKOŠ, Vznik a začiatky, s. 48. Fotografia náhrobného kameňa publikovaná na internete: http://www.pukanec.sk/historia_chronologia.php (7. 11. 2010).
- 88 MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331).
- 89 MES III, s. 308, Nr. 445: 29. 3. 1338; *Kadoldus urbararius domini regis, civis de Bakabanya...* MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345; s. 592 – 593, Nr. 776: 1345; *Michael Comes in Pukano* MMBŠ-N, škat. 17, č. 274: cca 1433.
- 90 MMBŠ-MOL, I-270, škat. 2, č. 208: 21. 5. 1522.
- 91 MOL, Libri regii 2, f. 216-218, Nr. 255: 16. 11. 1547.
- 92 MMBŠ-N, č. 265: 6. 10. 1526.
- 93 Predpísaný podiel pre Pukanec (vrátane dane): v r. 1505: 75 fl., v r. 1506: 80 fl., v r. 1507: 85 fl., 1510: 100 fl., v r. 1511: 48 fl., v r. 1513: 50 fl., v r. 1514: 125 fl., v r. 1516: 85 fl. Vyúčtovania siedmich bankých miest: MMKr. I.18.1.23: 1505 – 1516; I.18.1.24 (1505–1519). MMBŠ-MOL, I-818, škat. 5, č. 657: 14. 10. 1507. MMBŠ-N, škat. 16, č. 85: 1507. Doklady o kráľovskej dani za všetky banské mestá (celk. výška 500 – 1000 fl. v rôznych rokoch), z toho na Pukanec pripadalo cca 8 %: MMKr. I.18.1.23, s. 7: 1507; I.18.1.24, s. 20: 1517 (za Pukanec 31 fl.). MMBŠ-MOL, I-840, škat. 5, č. 679: 17. 1. 1509. MMBŠ-MOL, III-69, škat. 11, č. 1054: 1511 – 1512, s. 29 (za Pukanec 50 fl.). MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 8 (za Pukanec 38 fl.). MMBŠ-MOL, III-71, škat. 11, č. 1056: 1513, s. 10 (za Pukanec 75 fl.). MMBŠ-MOL, I-91, škat. 1, č. 53: 16. 12. 1515. MMBŠ-MOL, I-511, škat. 3, č. 401: 14. 4. 1516. Spoločné príspevky na obranu: MMKr I.18.1.15, 32 – 33, 35, 41, 42, 45, 48, 51 – 54: 1486 – 1521. Dar pre poľskú kráľovnú: MMBŠ-MOL, III-94, škat. 12, č. 1079: 1511, s. 35.
- 94 Príkazy kráľovnej Beatrix (1486) a kráľa Mateja Korvína (1487) pre všetkých sedem bankých miest prispieť na vojenské výdavky sumou 5000 fl.: BERZEVICZY, Acta, s. 101 – 102, Nr. LXIV: 8. 10. 1486 (=orig. MMKr I.18.1.15: 8. 10. 1486). HHStA Ungarische Akten II. Specialia Fasc. 342, Nr. 14, f. 31: 18. 4. 1487. Príkaz Vladislava II. pre prispieť 3000 florénmi: MMBŠ-MOL, I-360, škat. 2, č. 284: 24. 9. 1499. Podobné spoločné príspevky na obranu krajiny zač. 16. stor. vo výške 1000, 1500, 600 fl., 4000, 3000 fl., 5000 fl.: MMKr I.31.1.6: 4. 5. 1510; I.31.1.7: 30. 11. 1511; I.18.1.33: 5. 11. 1513; I.18.2.41: 12. 4. 1518; I.18.2.45: 4. 2. 1519; I.18.2.51: 27. 6. 1521; I.18.2.53: 29. 7. 1521, I.18.2.54: 25. 7. 1521. MMBŠ-MOL, I-332, škat. 2, č. 263: 10. 9. 1512. MMBŠ-MOL, I-811b, škat. 5, č. 650: 18. 5. 1513.
- 95 *Cursori pro notariis in Pukanum, in Solium, in Hodriez... dedit notario de Puckans ½ fl.* FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 7 (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 7: 1365).
- 96 MMBŠ-MOL, I-605, škat. 4, č. 483: 6. 9. 1497; MMBŠ-MOL, I-6, škat. 1, č. 1: 24. 6. 1510; MMBŠ-MOL, I-331, škat. 2, č. 262: 4. 9. 1512.
- 97 *dij sach ist gescriben in der stet stat püch hñ auf der Crempnitz, Kunisperkch, Pucans...* Banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 57.
- 98 NOVÁK, Pečate II, s. 163.
- 99 BAHNA, Architektonické a umelecké pamiatky, s. 275.
- 100 Náhrobný kameň z r. 1320: Fotografia publikovaná na internete: http://www.pukanec.sk/historia_chronologia.php (7. 9. 2010); MOL DL 86996: 5. 3. 1329; MES III, s. 565, Nr. 745: 16. v. 8. 1345; MOL DL 24423: 4. 4. 1352; FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 6 (=orig. banskoštiavnická mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 6: 1365; WENZEL, MBKT s. 268, Nr. I.c.d. (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae* MMBŠ-MOL, IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 43: 1387; *mit wissen dem Alden Richter Peter Gatter auff dem Pukans...* MMNB, Mestská kniha s. 6: 1456; MMKr I.18.1.22: 1504; HHStA Ungarische Akten II. Specialia 342 Nr. 21, f. 67: 14. 9. 1505; BAKÁCS, Hont vármegey, s. 50: 1507, 1509; MMKr I.18.1.2: 1512; MMBŠ-MOL, I-553, škat. 3, č. 430: 1523 (cit. podľa FZ HÚ SAV).
- 101 *chazam... in superflui aqua circa molendinum Kadoldi sitam...* MATUNÁK, Z dejín, s. 455 – 457, č. 4: 14. 7. 1331 (=orig. MMKr I.37.1.1: 14. 7. 1331); *ipse molendinum suum superius in curia quondam Kadoldi...* MMKr I.1.1.2: 14. 10. 1365; MMKr I.1.1.4: 2. 11. 1373.
- 102 *Kadoldus urbararius domini regis, civis de Bakabanya* MES III, s. 565, Nr. 745: 16. 8. 1345; ...*concessimus seu condonacimus Jacobo, famulo kadoldi urbararii domini regis, civi de Bakabania... unum fundum, seu locum molendini...* s. 592 – 593, Nr. 776: 1345..
- 103 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 28, 29, 33, 35 (=orig. mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 37, 40, 44, 46: 1383, 1385, 1387, 1388; ...*huttent gelegen czu neest oberhalb dem spetal dy do vormalz geweist ist des Kadold...* mestská kniha *Notationes iudiciariae*, MMBŠ-MOL IV-759, škat. 15, č. 1101, s. 51: 1397).
- 104 HRÚZOVÁ – BAZLIK – ZAMBOJOVÁ, Významné osobnosti, s. 205. SOPKO, Kódexy stredoslovenských bankých miest, s. 150 – 151. Inventár kníh fary: MMBŠ-MOL, I-925, škat. 5, č. 764: 4. 8. 1501; Keckove správy: MOL DL 47343: 26. 3. 1520. *Montag nach Lucie tag am 1523.* MMBŠ-MOL, I-831, škat. 5, č. 670: 14. 12. 1523. V Inventári sa Keckov list uvádza s dátumom 19. 10. 1523. Inventár Banská Štiavnica V, s. 45, č. 879: 19. 10. 1523.
- 105 Všetci doložení študenti z krakovskej univerzity. Maximálny počet je v prípade, pokiaľ akceptujeme aj menej typické názvy lokalít, z ktorých študenti pochádzali: *Bukano* (autori publikácie ju považujú za Bučany) a *Polkampa* (autori pripúšťajú možnosť že ide o Pukanec). Metyrka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 60, 379, 393. Metyrka czylí album, s. 469.
- 106 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268 – 269. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 107 Localitu Bocano identifikuje Sedlák ako Pukanec: *Dominus Foto plebanus de Bocano Vntensis archidiaconatus [extimavit] suum beneficium ad XV marcas, solvit marca et [mediam, iuratus ita dixit], non plus credere valere.* MVSI I, s. 94, č. 547.

PUKANEC

germ. Pukantz, hung. Bakabánya

1. Name

Earliest mention: 1270 *villa Baka*

Other names and variants:

Latin sources: 1310 *terra Nemeth Baka*, 1321 *Bacabana*, 1332/1337 *Bocano*, 1338 *Baka*, 1366 *Pukano*, 1387 *Bakabanya*, 1405 *Bacabania*, 1425 *Bukans*, 1427 *civitas Bakabanya*, 1441 *Bakkabanya*, 1466 *Nemethbaka*, 1475 *Puckan*, 1492 *oppidum Pukan*, 1512 *Civitas Nemeth Baka sive Bakabanja*, 1518 *civitas Backabanja*

German sources: 1436 *Puckans*, 1452 *Puckanss*, 1482 *Puckancz*, 1506 *Pokantz*, 1520 *Pukantz*, 1526 *Bukancz*

Czech and Slovak sources: 1449 *Pukanecz*

Etymology of the name: The name is probably derived from personal name Baka or Bak, Bukan/Pukan or Slovak word *buk* (beech).

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Nitra Region, Levice District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Hont Comitatus (medieval county)

Town is situated on the southeastern side of Štiavnica Hills, at 350 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: So called Štiavnica road connected the town with Town was connected with Banská Štiavnica. The toll collection station in Nová Baňa is attested since 1388. To the south, toll was collected in Mýtne Ludany, Gondovo and Levice.

Boundaries: area within 1 mile (*cum unius spacio miliaris*) is mentioned in 1321

3. Earliest settlement

Wider area of the town was inhabited before 1270, including present-day Devičany (in the Middle Ages also called Baka), south of modern Pukanec.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal mining town, in the late 15th century sometimes referred to as *oppidum*

Basic privilege: granted probably in 1321-1331; the charter has not been preserved, however, with reference to later confirmations (1513, 1547) it contained:

- election of mayor and 12 jurors by all burghers
- appellate jurisdiction was king
- area of the town within 1 mile
- right to hold weekly market

Confirmations of the basic privilege: 1513 and 1547

Important partial privileges and confirmations (selection):

5 February 1405 - Sigismund grants six central Slovakia mining towns (Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová) the right to mine in all mining regions of Kingdom of Hungary

5 March 1425 - seven mining towns exempted from toll charges on import of food

3 May 1470 - Matthias Corvinus exempts all seven mining towns from paying Royal tax

28 March 1471 - Matthias Corvinus confirms the privileges of his predecessors and exempts all seven mining towns from paying tolls throughout the country

7 October 1496 - Vladislaus I prohibits all judges and dignitaries of the Kingdom from detaining and trying Banská Belá townsmen and confiscating their property

31 May 1500 - Vladislaus II confirms to all seven mining towns their exemption from paying royal and landlord toll throughout the country

17 May 1502 - Vladislaus II confirms to townsmen of all seven mining towns their ancient right to freely exploit forests and import timber needed for mining equipment

Town and mining law: Pukanec abided by the town law of Banská Štiavnica

5. Architectural development and town topography

The triangular market square is dominated by the Gothic parish Church of St. Nicholas the Bishop built in the 14th century, according to some views on the site of an earlier Romanesque church. Hospital is mentioned in 1433.

6. Significant events (chronology)

1270 - first mention of Pukanec

1321 - Charles Robert donates Pukanec silver mines to Julius and his brother Andrew, sons of Haslow of Topoľčianky

1331 - first written mention of Pukanec mayor

1337-1345 - Pukanec townsmen participate in mining work development of Nová Baňa

7 April 1388 - first meeting of the six mining towns held in Banská Štiavnica

1424 - Pukanec (along with other mining towns) donated to Queen Barbara; mining towns remain dowry property of the queens until 1548

1440-1441 - disputes over the Hungarian throne: Pukanec supports Queen Elizabeth

May 1442 - town looted and burned by the troops of Eger Bishop Simon Rozgoň and Peter Čech of Levice

5-6 June 1443 - strong earthquakes in area of Turiec and mining towns

1497 - disputes with the Dóczy

before 1497 - plague epidemic in the area of central Slovakia mining towns

1502/1505 - 1522 - Central Slovak mining towns in advance of Kremnica Chamber Count, the Turzos

7. Demographic development

In 1310 two villages are mentioned - Slovak "Baka" (Devičany) and German "Nemeth Baka" (Pukanec). In 1329 "villa Baka" (Devičany) is distinguished from "Bakabania" (Pukanec). Town population in 1542 is estimated at about 1180 people.

8. Economic activities

Mining and Metallurgy: An indirect evidence of mining dates back to 1270. Specific mention comes from 1321, when Charles Robert donated Pukanec silver mines to noblemen Julius and Andrew. In 1329 Pukanec mayor Nicholas owned a (mining) mill in nearby Devičany. In 1463-1492 mining mill is repeatedly mentioned near gold mine at Pukanec.

As problems of groundwater were gradually increasing in the 15th century, seven mining towns in 1475 concluded a contract with company of John Turzo on delivery of pumping machines. The decline in mining since the late 15th century is documented by the exemption of paying *urbura*.

Trade: Market (*forum*) is mentioned in 1321. Free weekly market, being part of basic privilege, was held on Saturday. After the reforms of Charles Robert in the 1320s - 1340s, export of precious metals from mining towns was banned, with the exception of goods necessary for mining and metallurgy (especially lead). Miners had to send all extracted metals to Chamber. Sigismund exempted all seven the mining towns from toll charges on imports

of food and other goods necessary for mining activities in 1425. Exemptions, however, were not respected by toll collectors and had to be confirmed time after time. Major disputes arose over illegitimate toll collection in Žarnovica by the Dóczyš.
Crafts: A bell-founder (*Glockengisser*) Thomas of Pukanec is mentioned in 1394.

9. Town Administration

Municipality: mayor and 12 jurors (*duodecim iurati*) were elected by all burghers.

Town chancery: mention of a notary dates to 1365

Town book: mentioned in the late 14th century

Seal: oldest seal impression is on the charter of 1345

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Kadold – Pukanec burgher, miner and mining entrepreneur, Pukanec Chamber Count in 1345

Simon Keck – a cleric born in Pukanec, studied probably at the Vienna University, priest in Banská Štiavnica in 1501, since 1514 pastor of St. Michael in Bratislava

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 8 or 11 (disputed)

11. Church History

Pukanec belonged to the Archdiocese of Esztergom

Vladimír Rábik

RIMAVSKÁ BAŇA

nem. Kleinsteffelsdorf/Kronenberg/Kronberg, maď. Rimabánya

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

aurifodina de Rymua ... villa: v latinsky písanej listine kaločského arcibiskupa Štefan z 28. 2. 1268, ktorou udeľuje hostom v Rimavskej Bani výsady.¹

Ďalšie názvy a varianty²

Latinské pramene

1271 *villa Bana*, 1278 *aurifodina nostra de Rymua*, 1298 *Ryma*, 1330, *Ryma*, 1334 *quasdam possessiones Rymazumbata, videlicet Banya*, 1347 *Ryma*, 1397/1629 *Rimabanya*, 1438 *possessio Rimabania*, 1439 *possessio et villa Rymabanya*, 1456 *possessionum ... Rymabanya ... ad opidum Rymazombath ... pertinencium*, 1462/1613/1792 *Corona Banya*, 1516 *Rymabanya*.³

Etymológia názvu

Názov je kompozitný, skladá sa z odvodeného adjektívneho pomenovania Rimavská s pôvodom v názve ricky Rimava, v doline ktorej sa sídlo sformovalo. Názov ricky Rimavy je doložený už v roku 1247 pod pôvodným slovenským tvarom (*iuxta fluvium Rimua*), no jeho pôvod (napriek rozličným etymológiám) je považovaný za predslovanský.⁴ Druhá časť kompozitného názvu tvorí apelatívum baňa s významom pomenovania miesta, na ktorom sa ťažia nerasty.⁵ Názov je dokladom pôvodnej a starobylej motivácie tunajšieho osídlenia s pôvodným obyvateľstvom.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Rimavská Sobota, geografická poloha 48° 30' severnej zemepisnej šírky, 19° 56' východnej zemepisnej dĺžky.

Rimavská Baňa administratívne patrila do regiónu Malohont ako súčasť Hontianskej župy s osobitným vývojom a správou. Pôvodne bola začlenená do hospodárskej správy majetkov kaločských arcibiskupov s vlastnou administratívou pod označením Rimavská župa (Rimavský komitát), ktorá však niekedy na prelome 13. a 14. storočia (najneskôr po roku 1334) splynula s Hontianskou župou.⁶

Rimavská Baňa leží na sútoku Rimavy a jej ľavostranného prítoku Rimavice v severnej časti Rimavskej kotliny v nadmorskej výške 275 m n. m. Súčasná katastrálna výmera obce dosahuje 2621 ha.

Rimavská kotlina je súčasťou rozsiahlej Juhoslovenskej kotliny, ktorá sa tiahne od Krupinskej vrchoviny na východe až po svahy Bodvianskej pahorkatiny. Západne a severozápadne od Rimavskej Bane sa rozprestiera Revúcka vrchovina, chotár obce zasahuje do južných svahov Slovenského rudohoria. Tvoria ho rudonosné horniny sopečného pôvodu (granity, svory, fility, pyroklastiká andezitu). Pôdy majú lesný charakter (hnedozem) s prevahou dubových a bukových lesov.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Základné komunikačné spojenie obce zabezpečovala významná krajinská cesta tiahnuca sa dolinou Rimavy, ktorá v tunajšom mezoregiónu spájala predovšetkým mestá Rimavskú Sobotu s Hnúšťou. Bola pokračovaním krajinskej trhovej cesty (1240). Ďalšie cestné spojenie bolo orientované na dolinu rieky Rimavice, spájajúcu dolinu Rimavy s dolinou rieky Poltárice. Z obdobia stredoveku sa nezachovali žiadne zmienky na mýtnu stanicu v blízkom okolí Rimavskej Soboty.⁷

Chotár

V roku 1268 kaločský arcibiskup Štefan dal vystať sídlisko svojich hájnikov, ktoré následne pripojil k rozvíjajúcej sa Rimavskej Bani.⁸ Z obdobia stredoveku je známy nepriamy doklad o chotári z roku 1298, a to pri príležitosti sporu o štyri poplužia zeme z chotára Rimavice, o ktoré sa sporili Mikuláš z rodu Hont-Poznanovcov a kaločský arcibiskup Ján. Podľa vyjadrenia jednej zo stránok ležala časť spornej zeme aj v susedstve zlatej bane (teda Rimavskej Bane) a k nej mala aj patriť.⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Charakter tunajšieho osídlenia podmienovali prospektorské možnosti v doline Rimavice, preto možno predpokladať, že najstaršie osídlenie siaha už do preduhorských (veľkomoravských) čias, o čom svedčí aj prevzatie slovenskej lexiky vzťahujúce sa na tunajšie banské zariadenia (baňa) do pomenúvacej sústavy tejto lokality v uhorských podmienkach. Tie sú doložené už v roku 1270 (*de aurifodino de Rymua*). Oblasť sútoku Rimavy a Rimavice sa už pred týmto rokom stalo centrálnym prospektorským územím v celej Rimavskej župe (komitáte) pre hostovské obyvateľstvo s orientáciou na zlatonosné baníctvo. Takéto osídlenie bolo riadené kaločskými arcibiskupmi, ktorým tunajšie majetky patrili oddávna a za týmto účelom bol v obci zriadený aj osobitný úrad (oficiolát). Doklad o ňom poznáme z roku 1298, kedy túto funkciu zastával komes Pavol, syn Račka.¹⁰ Možno konštatovať, že kým Rimavská Sobota ako centrum tunajších majetkov kaločských arcibiskupov plnilo predovšetkým centrálnu správnu a trhovú funkciu, Rimavská Baňa mala zase byť centrom banskej činnosti s dôrazom na ťažbu zlata. Archeologické nálezy z chotára obce nie sú doložené.¹¹ Z listiny

kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1268 vyplýva, že časť územia Rimavskej Bane bola obývaná hájnikmi, ktorých arcibiskup na osobitnú žiadosť hostí presídlil inam a ich zem pripojil k formujúcejmu sa sídlisku tunajších baníkov.¹²

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Zemepanské mestečko.¹³

Základné privilégium

Bolo vydané kaločským arcibiskupom Štefanom 28. 2. 1268 v Rimavskej Sobote.¹⁴ Obsahuje tieto výsady:

- slobodná voľba richtára (*maior ville*) s plnou súdnou mocou;
- správca Rimavskej župy (kuriálny župan) nesmel zasahovať do výkonu funkcie richtára s výnimkou prípadu, keď medzi richtárom a mešťanmi vzniknú nezhody;
- slobodná voľba farára podľa svojej reči;
- zákaz súdiť príbuzných a nájomcov majetkov ktoréhokolvek mešťana za jeho zločiny ak tento utečie pred spravodlivosťou;
- bez osobitnej listiny nesmel byť nikto predvolaný pred zemepána;
- každý z obyvateľov mal ročne platiť pozemkovú daň vo výške jednej unce (cca 30 gramov)¹⁵ za jedno poplužie, za pol poplužia tri vážky (cca 15 gramov) a tí, ktorí neobrábali žiadnu pôdu, za každú domácnosť dve vážky (cca 10 gramov), a to vo zvyčajnom termíne v Rimavskej župe;
- pozemkovú daň mal vyberať richtár a dvanásť vázenejších obyvateľov (prísazných) a odovzdať kuriálnemu županovi;
- udeľuje sa zem presťahovaných arcibiskupských hájnikov.

Konfirmácie základného privilégia

14. 11. 1278 vydané v Rimavskej Sobote: kaločský arcibiskup Ján potvrdzuje privilégium svojho predchodcu v úrade arcibiskupa Štefana z 28. 2. 1268.¹⁶

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia

- 1271 Kaločský arcibiskup Štefan oslobodzuje hostí z Rimavskej Bane od platenia obvyklej spoločnej dane v Rimavskej Sobote, žiadny z arcibiskupských úradníkov ich preto nesmel k nej nútiť; povoľuje ťažiť haldy zo starých zlatých baní a z toho dôvodu ich nesmel žiadny z arcibiskupských úradníkov alebo hájnikov obťažovať. Za tieto výsady boli povinní zväčšiť počet hostí a domácnosti v sídlisku.¹⁷
- 1334 – 1342¹⁸ Sedmohradský vojvoda Tomáš zo Sečian udeľuje výsadu, podľa ktorej obyvatelia Rimavskej Bane neboli povinní odvádzať desiatok ostrihomskému arcibiskupovi, ale priamo svojmu farárovi, ktorý za to odvádzal arcibiskupovi ročne tri florény.
- 1342 – 1382 Ludovít I. potvrdzuje desiatkové výsady, ktoré udelil Rimavskej Bani sedmohradský vojvoda Tomáš zo Sečian.
- 1387 – 1437 Kráľ Žigmund Luxemburský potvrdzuje výsadnú listinu Ludovíta I., ktorou panovník potvrdil desiatkové výsady, udeľené Rimavskej Bani sedmohradským vojvodom Tomášom zo Sečian.¹⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

O stredovekom stavebno-urbanistickom vývoji Rimavskej Bane nie sme informovaní zo žiadnych zachovaných prameňov. Zo skromných správ je však zrejmé, že vývoj v druhej polovici 13. storočia bol pomerne dynamický a sprevádzalo ho začiatkom 70. rokov 13. storočia aj rozšírenie pôvodného intravilánu obce o zem arcibiskupských hájnikov, čo nebolo bezproblémové. Z výsadnej listiny kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1271 totiž vyplýva, že hájníci arcibiskupa sa len ťažko vzdávali možnosti obývať zlatonosné sídlisko a z poznámky o bránení rimavskobanským hostom vo využívaní starých banských hald je zrejmé, že aj títo hájníci mali isté ambície na banské podnikanie.²⁰

Architektonickou dominantou obce sa už od poslednej tretiny 13. storočia stal **farský kostol**, jeho pôvodné zasvätenie nepoznáme. Pôvodná neskororománska stavba bola okolo polovice 14. storočia zásadne prestavaná do podoby jednoloďovej sakrálnej budovy s plochým stropom a nepravidelným polygonálnym uzáverom svätyne, zaklenutej krížovou klenbou. Presbytérium so sakristiou bolo niekedy koncom 15. storočia prestavané a v 18. storočí po stranách lode doplnila interiér kostola evanjelická empóra. Zachovali sa aj reprezentatívne **nástenné malby** na vnútornej strane svätyne, na víťaznom oblúku zo strany presbytéria a na severnej strane lode, kde je dominantným výjavom cyklus legendy o sv. Ladislavovi. Vznikol v 80. až 90. rokoch 14. storočia.²¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1268	Takisto aj v rokoch 1271 a 1278 došlo k udeleniu výsad a ich konfirmácie (pozri kap. 4 Vznik mesta).
1334	24. 6. kráľ Karol I. Róbert potvrdil výmenu majetkov medzi kaločským arcibiskupom Ladislavom (panstvo Rimavská Sobota) a Tomášom zo Sečian (majetky v Báčskej a Sriemskej župe). Rod pánov zo Sečian (Nagyszecsény) sa stal novým vlastníkom Rimavskej Bane, ktorá sa uvádzala medzi majetkami Rimavskej Soboty. ²²
1411	9. 12. Šimon zo Sečian, hlavný kráľovský dvorník, a Ladislav zo Sečian si rozdelili v prítomnosti krajinského sudcu Šimona z Pavloviec nad Uhom svoje rodové majetky. Hradné panstvo Hajnáčka, ku ktorému sa už vtedy počítala aj Rimavská Baňa, pripadlo do držby Šimonovi. ²³
1424 – 1439	Polovica Rimavskej Soboty s viacerými majetkami a medzi nimi aj polovica Rimavskej Bane patrila uhorskému kráľovi. Kráľ tieto majetky skonfiškovoal Mikulášovi zo Sečian, pretože mu nebol verný, a pre falšovanie kráľovskej mince. ²⁴
1438	14. 5. kráľ Albrecht ako náhradu za poskytnutú sumu 6 000 florénov záložoval hradné panstvo Hajnáčka ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi a jeho príbuzným Šimonovi, synovi Mateja a Ladislavovi, synovi Imricha, obom z Pavloviec nad Uhom. ²⁵
1439	15. 6. kráľ Albrecht daroval panstvo Hajnáčka ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi a Šimonovi, synovi Mateja a Ladislavovi, synovi Imricha z Pavloviec nad Uhom. ²⁶

- 1456 20. 10. podľa príkazu krajinského sudcu Ladislava z Pavloviec na Uhom z 27. 9. 1456 Budínska kapitula štatuovala do držby majetku panstva Hajnáčka Michala Orsága z Gutu a Alberta z Lučenca. Medzi majetkami vystupuje aj polovica Rimavskej Bane patriaca k Rimavskej Sobote.²⁷
- 1497 Ladislav z Lučenca a jeho synovia dali do zálohu za 3000 florénov svoj majetkový podiel v Rimavskej Sobote a jej príslušenstvách, ku ktorým patrila aj polovica Rimavskej Bane, budínskemu mešťanovi Ruprechtovi Hallerovi.²⁸
- 1501 Ruprecht Haller odovzdal svoj podiel v Rimavskej Sobote za 3000 florénov spišskému prepoštovi Jurajovi z Mekcse a jeho bratom Ladislavovi a Štefanovi.²⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Z obdobia stredoveku nedisponujeme žiadnymi prameňmi, ktoré by nás bližšie informovali o demografickom vývoji a národnostnej skladbe obyvateľstva v Rimavskej Bani. Z listiny kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1271 však vyplýva snaha o navýšenie počtu obyvateľov sídliska a zabezpečiť tak jeho hospodársky rozmach (pozri kap. 4. Vznik mesta). V Rimavskej Bani, ktorej pôvodným obyvateľstvom boli hájníci (zrejme domáceho pôvodu), sa však od šesťdesiatych rokov 13. storočia objavujú aj cudzí hostia. Títo prospektori, najskôr nemeckého pôvodu, pochádzali zrejme z iných banských miest na našom území, no ich počet podľa všetkého nebol dostatočne veľký, aby zabezpečil populačný a hospodársky rozmach lokality, čo zaiste súviselo s malou perspektívou tunajšieho banského revíru. K etnicite hostí pri voľbe farára por. aj kap. 11 Cirkevné dejiny.

Podľa neskorších súpisov z konca XVI.st. sa v Rimavskej bani v r. 1598 – 1599 nachádzalo 15, resp. 13 zdanených domov.³⁰

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo

Motivácia vzniku sídliska vychádzala z tunajšieho rudného zázemia, ktoré bolo sporadicky a zväčša povrchovým zberom (ryžovaním v Rimave a jej prítokoch) využívané už dávno pred príchodom nemeckých baníkov – hostí. V roku 1268 už jestvovalo v Rimavskej Bani vyvinuté banské zariadenie – zlatá baňa. O jej výnosnosti sa však nezachovali žiadne doklady. Podľa všetkého však tunajšie baníctvo veľmi rýchlo upadlo, čo svedčí o nízkej efektívite tunajších rudných ložísk. Táto skutočnosť významne ovplyvnila ďalší vývoj Rimavskej Bane, ktorej sa tak nepodarilo vyrásť na plnohodnotné banské stredisko. Už v roku 1334 preto vystupuje len ako súčasť majetkového zázemia Rimavskej Soboty a od začiatku 15. storočia aj ako súčasť poddanských majetkov hradu Hajnáčka. Nie sú známe ani doklady o konaní trhu.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva bola odvodená z privilégia kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1268, podľa ktorého získala Rimavská Baňa redukovanú samosprávu na čele so slobodne zvoleným richtárom a zborom dvanástich prísazných (*villicus et maiores duodecim*, pozri kap. 4 Vznik mesta, Základné privilégium).

Mestská pečať

Nateraz nie je známe stredoveké typárium, hoci jeho existencia sa v odbornej literatúre predpokladá. Najstarší známy odtlačok pečate sa zachoval na listine z roku 1544. Jeho pečaťné pole vyplňajú dve ramená s baníckymi kladivkami, sprevádzané po stranách polmesiacom a hviezdou. Nad ramenami je listová koruna, pod tým banícky čakan.³¹

Richtári mesta do r. 1526

1462: Ambróz Krapnya.³²

10. OSOBNOSTI MESTA

Páni zo Sečian (*de Zechen*): por. heslo Rimavská Sobota, kap. 10 Osobnosti.

Počty študentov podľa zachovaných matric na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – nie sú doložení žiadni študenti.

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Farnosť z administratívno-správneho hľadiska patrila do Ostrihomského arcibiskupstva, v nižšej správnej úrovni do Hontianskeho archidiakonátu. Takto figuruje aj v súpisoch farností z rokov 1397 a 1516.³³ Z neskorších správ vieme, že tunajšia farnosť nemala exemptné postavenie.

Udelením výsady slobodnej voľby farára kaločským arcibiskupom Štefanom v roku 1268 vznikla **samostatná farnosť**. Pozoruhodné sú tu predovšetkým dva momenty: predovšetkým sa v listine nedefinuje povinnosť predstaviť zvoleného kandidáta cirkevnej vrchnosti (ostrihomskému arcibiskupovi) a tiež mal zvolený kandidát zodpovedať jazykovým požiadavkám rimavskobanských hostí.³⁴ Tento jazykovo-etnický dôraz je nepriamym dôkazom osobitnej etnicity týchto hostí.

Zrejme krátko po výmene majetkov medzi kaločským arcibiskupom a Tomášom zo Sečian v roku 1334 sa nový zemepán postaral o úpravu spôsobu platby desiatku. Podľa jeho nariadenia (ktoré musel potvrdiť aj ostrihomský arcibiskup) mali obyvatelia Rimavskej Bane odvádzať celý desiatok svojmu farárovi a ten za to ročne platil ostrihomskému arcibiskupovi tri florény. Podobnú výsadu udelil nový zemepán aj ďalším obciam – Rimavskému Brezovu, Hnúšti a Tisovcu. Túto úpravu potvrdili aj uhorskí králi Ľudovít I. (1342 – 1382) a Žigmund Luxemburský (1387 – 1437). Výsadné listiny sa však v nepokojných časoch stratili, no v roku 1462 (23. 10.) ich vierohodnosť pred verejným notárom dosvedčili viacerí farári a obyvatelia okolitých obcí, pričom svedkovia mali okolo osemdesiat rokov.³⁵

Kostoľ – por. kap. 5. Stavebný vývoj a topografia mesta.

Farári – 1436: Martin.³⁶

- 1 JUCK, Výsady I., s. 50 – 51, č. 36 (=orig. MOL DL 643).
- 2 Doklady do 30. rokov 14. storočia uvádza GYÖRFFY, Az Árpád-kori II, s. 270.
- 3 JUCK, Výsady I., s. 57 – 58, č. 46: 1271/1278 (= orig. MOL DL 643); JUCK, Výsady I., s. 64, č. 58: 1278 (= orig. MOL DL 643); CDH VIII/5, s. 218 – 219: 1298 (= orig. MOL DL 1509); AO XIV, s. 339, č. 594: 1330 (=orig. ASVat, Reg. Vat. Vol. 97, fol. 73r = Reg. Aven. Vol. 38, fol. 508b); Anj. Okm. III, s. 79 – 82, č. 66: 24. 6. 1334 (= orig. MOL DL 2835); MOL DL 2856: 6. 10. 1334; AO XXXI, s. 550 – 551, č. 1085: 1347 (= orig. MOL DL 41063); PÉTERFFY, Sacra concilia II, s. 270: 1397/1629; MOL DL 71960, 71961: 1438; MOL DL 71963: 1439; MOL DL 15105: 1456; MALIAK, Výsadná desiatková listina, s. 109 – 127: 1462/1613/1792; MELNIKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 135.
- 4 BÁLINT – BORSA – VARGA, Az Abaffy család, s. 11, č. 1 (= orig. MOL DL 94899). Prehľad názorov. o výklade názvu Rimava pozri SKALSKÁ, Jelšava a Jelšavské panstvo, s. 35.
- 5 MAJTÁN, Z lexiky slovenskej toponymie, s. 59 – 60. K výkladom pôvodu výrazu Baňa por. heslo Banská Štiavnica, kap. 1 Názov.
- 6 ŽUDEL, Stolice, s. 49.
- 7 CDSI II, s. 49, Nr. 69: 6. 4. 1240. SOKOLOVSKÝ, Stručné dejiny Malohontu, s. 63.
- 8 JUCK, Výsady I., s. 50 – 51, č. 36 (=orig. MOL DL 643).
- 9 CDAC X, s. 317 – 318, č. 204 (= orig. MOL DL 1509): „*eciam particula terre aurofodina esset*“.
- 10 CDAC X, s. 307 – 308, č. 198 (=orig. MOL DL 1509): „*comiti Paulo filio Rack officiali eiusdem domini archiepiscopi de Ryma*“.
- 11 Ako doklad starobylého osídlenia por. kap. 1: Názov.
- 12 JUCK, Výsady I., s. 50 – 51, č. 36 (=orig. MOL DL 643): „*Item custodes silvarum nostrarum ad petitionem ipsorum hospitem de ipsa villa transeferentes, terram eorum dictis hospitibus duximus conferendam*“.
- 13 Do roku 1334 bola Rimavská Baňa majetkom kaločských arcibiskupov, potom pánov zo Sečian, od roku 1438 ako súčasť hradného panstva Hajnáčka pánov z Pavloviec nad Uhom, príbuzným ostrihomského arcibiskupa Juraja, od roku 1456 pánov z Lučenca a Orságovcov z Gutu. Por. kap. 6. Významné udalosti (chronológia) a tiež heslo Rimavská Sobota.
- 14 JUCK, Výsady, s. 50 – 51, č. 36: 1268, 28. 2. (= orig. MOL DL 643). IZSÓ, Szemelvények a középkori montanisztika, s. 111.
- 15 Unca mohla mať podľa rôznych výkladov 30 – 38 gramov. BOGDÁN, Metrológia s. 300. V tomto prípade vzhľadom na polovičnú výšku poplatku za pol popluzia zrejme okolo 30.
- 16 JUCK, Výsady I., s. 64, č. 58 (= orig. MOL DL 643). IZSÓ, Szemelvények, s. 112.
- 17 JUCK, Výsady I., s. 57 – 58, č. 46 (v konfirmácii z 14. 11. 1278 = orig. MOL DL 643).
- 18 Vydanie privilégia datujeme pri spodnej hranici rokom nadobudnutia majetku a pri hornej hranici rozmedzím funkcie sedmohradského vojvodu, ktorú Tomáš zo Sečian zastával v rokoch 1321 – 1342. ENGEL, Magyarország világi archontológiája I, s. 11.
- 19 Na privilégium Tomáša zo Sečian, potvrdené kráľmi Ľudovítom I. a Žigmundom Luxemburským sa obyvatelia Rimavskej Bane odvolávali v roku 1462. MALIAK, Výsadná desiatková listina, s. 109 – 127. Text listiny z roku 1462 publikuje FABÓ, Monumenta evangelicorum Aug. conf., s. 338 – 342: „*quomodo ex speciali gratia et donatione quondam serenissimorum principum Ludovici et Sigismundi regum Hungarie felicitis recordationis ac magnifici domini Thomae quondam vavodae domini ipsorum naturalis pie memorie in libertatibus huiusmodi freti seu usi fuissent, ut nunquam ... in ipsis quatuor possessionibus videlicet Rima-Brezó, Rima-Bánya, Tiszolcz, Nustya ... decimas ipsorum nec domino archiepiscopo Strigoniensi aut capitulo aut alteri alicui prelato ecclesie, nisi ipsorum plebanis pro tempore constitutis ac in futuris constituendis dedissent sub titulo conditionis, quia ipsi plebani ... domino archiepiscopo aut eius decimatori annuatim ... de ecclesiis ipsorum pendissent et dedissent de Rima-Bánya et Brezó singulis annis tres florenos puri auri in termino preafixo. Quas quidem libertates a prescriptis regibus et dominis ipsorum literis privilegialibus confirmatae asserunt habuisse et donatae*“.
- 20 JUCK, Výsady I., s. 57 – 58, č. 46: „*aliquis ... de custodibus silvarum nostrarum ratione cumulorum ... presumat molestare*“.
- 21 TOGNER, Stredoveká nástenná maľba v Gemeri, s. 180-181.
- 22 MOL DL 2835: 24. 6. 1335.
- 23 MOL DL 9845: 1411, 9. 12. K príslušenstvám hradu Hajnáčka pozri CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza I., s. 123 – 124. WENZEL, MBKT s. 100 – 101.
- 24 KOLLMANN, Rimaszombat középkori története, s. 124.
- 25 MOL DL 71960: 1438, 14. 5.; MOL DL 71961: 1438, 17. 8. (štátucia dosvedčená Jasovským konventom).
- 26 MOL DL 13141, 71963: 1439:15. 6.
- 27 MOL DL 15105: 1456, 20. 10.
- 28 KOLLMANN, Rimaszombat, s.132.
- 29 KOLLMANN, Rimaszombat, s.133.
- 30 MOL MKA, E 158, A 2639, Conscriptio portarum Comitatus Huntensis, Tom XVIII, s. 445-463; Regestum super connumeratione domorum pro anno 1599.
- 31 NOVÁK, Pečate II, s. 191.
- 32 FABÓ, Monumenta evangelicorum, s. 340: „*constituti circumspecti et honesti viri Ambrosius Krapnya iudex, Mathias Stevkovics et Nicolaus Endresovicz iurati de Rima-Bánya*“.
- 33 PÉTERFFY, Sacra concilia II, s. 270: 1397/1629; MELNIKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 135: 1516.
- 34 JUCK, Výsady I., s. 50 – 51, č. 36: „*Item sacerdotem, quem voluerint et iuxta suum ydioma, honestum ac omni excepcione maiorem incenerint ius habeant ad suam ecclesiam potestandi*“.
- 35 FABÓ, Monumenta evangelicorum, s. 338 – 342. SOKOLOVSKÝ, Správa stredovekej dediny, s. 242.
- 36 FABÓ, Monumenta evangelicorum, s. 347. TROCHTA, Súpis fár na Slovensku IX.: Gemersko-malohonstská stolica, s. 79 – 80.

RIMAVSKÁ BAŇA

germ. Kleinsteffelsdorf/Kronenberg/Kronberg, hung. Rimabánya

1. Name

Earliest mention: 1268 *aurifodina de Rymua ... villa*

Other names and variants: see the entry in Slovak

Etymology: The name is composed of adjective Rimavská, derived from the name of the river Rimava and appellative *baňa* - mine.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Rimavská Sobota District; sometime at the turn of the 13th and 14 century (after 1334 at the latest) the town was located in the territory of Hont Comitatus (medieval county)

Rimavská Baňa is situated at the confluence of the river Rimava and its tributary Rimavica, in the northern part of Rimava Basin, 275 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: The village was situated at the crossroads of main roads: one road passed through valley of the river Rimava, another road led towards valley of Rimavica, connecting the valley of Rimava with the valley of the river Poltárca.

Boundaries: In 1268 Stephen, Archbishop of Kalocsa, evacuated settlement of his woodsmen and subsequently adjoined it to emerging Rimavská Baňa. A gold mine (Rimavská Baňa) near Rimavica is mentioned in 1298.

3. Earliest settlement

It is assumed that the earliest settlement dates back to pre-Hungarian (Great Moravian) times. Mining equipment is documented as early as 1270 (*de aurifodino de Rymua*). The area of confluence of Rimava with Rimavica became the central prospecting territory in all Rimava Comitatus for guest population. Part of the territory of Rimavská Baňa was inhabited by woodsmen, who were moved elsewhere by Archbishop of Kalocsa at the request of the guests and their land added to emerging settlement of local miners.

4. Formation of the town, town privileges and town law

Type of the town: landlord township

Basic privilege issued by Archbishop Stephen on 28 February 1268 in Rimavská Sobota. It contains following rights:

- free election of mayor (*maior ville*) with full judiciary
- exemption from jurisdiction of archbishop's curial *comes*
- free choice of pastor
- no one should be summoned before landlord without special and unsealed deed
- obligation to pay annual land tax
- land tax should be collected by mayor and twelve respected people (jurors) and sent to curial *comes*

Confirmations of basic privilege: 14 November 1278 by John, Archbishop of Kalocsa

Significant partial privileges and confirmations:

1271 – Stephen, Archbishop of Kalocsa, exempts guests of Rimavská Baňa from paying the usual common tax in Rimavská Sobota; allows them to exploit the heaps of old gold mines

1334-1342 – Thomas of Sečany, Duke of Transylvania, grants the privilege, under which residents of Rimavská Baňa were not required to pay tithes to Archbishop of Esztergom, but directly to their priest

1342-1382 – Louis I confirms privileges granted to Rimavská Baňa by Duke Thomas of Sečany

1387-1437 – Sigismund confirms the charter of Louis I

5. Architectural development and town topography

Architectural landmark of the village since the late 13th century became the parish church, its original dedication remains unknown.

6. Significant events (chronology)

1268, 1271 and 1278 – privileges granted and confirmed

24 June 1334 – Charles Robert confirms the interchange of properties between Ladislaus, Archbishop of Kalocsa (estate Rimavská Sobota), and Thomas of Sečany, becoming thus the new owner of Rimavská Baňa

1424-1439 – the half of Rimavská Sobota with several estates and among them half of Rimavská Baňa belongs to King of Hungary

14 May 1438 – Albert I gives castle estate Hajnáčka as a deposit to George, Archbishop of Esztergom, and his relatives of Pavlovce nad Uhom

7. Demographic development

No sources extant from the Middle Ages about demographic development and ethnic composition of the population in Rimavská Baňa.

8. Economic activities

The beginning of settlement relates with local ore deposits, being exploited sporadically and mainly by opencast mining (panning in Rimava and its tributaries) long before the arrival of German miners – the guests. Mining equipment – a goldmine – was maintained in Rimavská Baňa as far as 1268.

9. Town administration

Municipality: Rimavská Baňa had limited self-government headed by a freely elected mayor and an assembly of twelve jurors (*villicus et maiores duodecim*).

Seal: The oldest known seal impression has been preserved on a charter of 1544.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Lords of Sečany (de Zechen): see the entry in Rimavská Sobota

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – none

11. Church history

Parish belonged to the Archbishopric of Esztergom. Shortly after 1334 landlord Thomas of Sečany regulated the payment of tithes. This regulation was confirmed by the Archbishop of Esztergom and Kings Louis I and Sigismund.

Monika Skalská

RIMAVSKÁ SOBOTA

nem. Gross-Steffelsdorf, maď. Rimaszombat

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Zumbothel v latinsky písanej listine kaločského arcibiskupa Štefana z 28. 2. 1268.¹

Ďalšie názvy a varianty

1271 in *Rymoazumbota*, 1321 *cum possessione Ryma Zumbath*, 1341 *Zumbath*, 1357 *possessio Rimazombata*, 1387 *Rymazombatya*, 1423 in *Steffansdorf*, 1433 *Sabaria alias Steffendorf*, 1458 in *opido Rymazombath* 1520 *de oppido Rimazombath*, 1524 *civitati de Ryma Sombat*²

Etymológia názvu

Názov pozostáva z prídavného mena, ktoré poukazuje na geografickú polohu v doline rieky Rimava, a z podstatného mena, poukazujúceho na deň, v ktorý sa tu konávali trhy. Okrem tohto názvu sa počas stredoveku objavuje aj nemecký názov Steffendorf (Štefanová). Tento podľa L. Sokolovského niesla ešte pred polovicou 13. storočia dedina ležiaca v bezprostrednej blízkosti lokality, kde sa konával sobotný trh, s ktorou táto dedina mala následne splynúť pod jedným názvom Sobota. Vzhľadom na úspešnosť tunajších trhov, vznikla už v 13. storočí potreba odlíšiť sa od ostatných trhových miest, čo sa prejavilo pridaním slova Rima. Podľa L. Ōrs Kollmanna nemecký názov Steffendorf je mladšieho pôvodu a viaže sa k osobnému menu niektorého z významnejších nemeckých hostí, ktorí sa tu usadzovali od konca 13. storočia.³

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Rimavská Sobota, geografická poloha mesta: 48° 23' severnej zemepisnej šírky a 20°01' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie historického regiónu Malohont, na ktorom vzniklo mesto Rimavská Sobota, patrilo do Rimavského komitátu. Približne na prelome 13. a 14. storočia bolo pripojené k Hontianskej župe.⁴

Rimavská Sobota leží v severozápadnej časti Rimavskej kotliny v nadmorskej výške 208 m. Rimavská kotlina je súčasťou rozsiahlej Juhoslovenskej kotliny, ktorá sa tiahne od Krupinskej vrchoviny na východe až po svahy Bodvianskej pahorkatiny. Severne od Rimavskej Soboty sa rozprestiera Pokoradzská tabuľa a Valická pahorkatina.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Zásadný význam pre vznik mesta mala cestná sieť, najmä obchodná cesta prechádzajúca Rimavskou Sobotou od západu na východ. Jej frekvenciu tu podmienila úspešnú tradíciu konania sobotného trhu. Odtiaľto táto cesta smerovala k mestečku Gemer a k toku Slanej, popri ktorej viedla cesta spájajúca viaceré regionálne obchodné centrá (Miškovec, Gemer, Plešivec, Rožňavu). Okrem tejto cesty viedla do Rimavskej Soboty z juhu aj tzv. trhová cesta (*via forensis*), spomínaná v r. 1240. Dôležitou spojnicou bola aj cesta vedúca z juhovýchodu v protismere toku rieky Rimava. Z obdobia stredoveku sa nezachovali žiadne zmienky na mýtnu stanicu v blízkom okolí Rimavskej Soboty.⁵

Chotár mesta

Pozri kap. 3: Najstaršie osídlenie.

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Na základe pomenovania Sobota, doloženého už v poslednej tretine 13. storočia, je existencia neskoršieho mesta nepochybná za vlády kráľa Bela I. (1060 – 1063), ktorý kvôli zvýšeniu účasti ľudí na bohoslužbách, nariadil presunúť trhový deň z nedele na sobotu. V dôsledku toho bolo viacero trhových miest v kráľovstve pomenovaných podľa tohto dňa. Aj vzhľadom na uvedené je potrebné počítať tunajšieho osídlenia položiť najneskôr pred polovicu 11. storočia a spojiť ich s výhodnou polohou na križovatke významných obchodných ciest. Z obdobia 11. storočia pochádzajú aj najstaršie archeologické doklady vrátane pohrebiska v blízkosti dnešného Kostola sv. Jána Krstiteľa, na ktorom sa pochovávalo už v 11. storočí. Do tohto obdobia kladie L. Sokolovský aj vznik kostola; sakrálnej stavbe, pri ktorej sa konávali sobotné trhy ako aj dedine Štefanová, ležiacej v bezprostrednej blízkosti tejto trhovej lokality, pripisuje základ neskoršej Soboty, prvýkrát spomínanej v r. 1268. Do chotára tejto sa mali následne dostať aj staré osady (Mučín, Trnovec, Techan a Gáč), existujúce už najneskôr od 11. storočia po oboch stranách rieky Rimava, ktoré dnes poznáme zväčša len na základe chotárnych názvov.⁶

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Zemepanské mesto.⁷

Základné privilégium

Vydané kráľom Karolom Róbertom 5. 5. 1334 vo Vyšehrade, obsahovalo bližšie nešpecifikované výsady a slobody, aké užívajú meštania či hostia kráľovského mesta Budín, a tiež obsahovalo právo na vybudovanie hradieb a bášť.⁸

Konfirmácie základného privilégia 1335⁹

Významnejšie čiastkové privilégiá a potvrdenia

- 9. 6. 1506 Kráľ Vladislav II. oslobodil obyvateľov mestečka Rimavská Sobota od platenia všetkých daní, dávok a poplatkov na dobu ôsmich rokov.¹⁰
- 4. 6. 1512 Kráľ Vladislav II. udelil obyvateľom mestečka Rimavská Sobota mýtnu slobody, vzťahujúce sa na celú krajinu.¹¹

Výsady kožušníkov

- 6. 2. 1458 Ladislav zo Sečian udelil rimavskosobotským kožušníkom také slobody a práva, akými sa riadia kožušníci v slobodných kráľovských mestách, s podmienkou, že maloobchodný predaj s kožušinou po častiach z rimavskosobotského trhu zmizne; prednosť získali kožušníci obchodujúci s kožušinovým tovarom vo väčšom množstve.¹²
- 3. 5. 1520 Žigmund z Lučenca povolil miestnym kožušníkom kúpu kožušiny vhodnej na obchodné účely len na výročných trhoch; zároveň obmedzil činnosť cudzích kožušníkov.¹³

Výsady valchárov

- 11. 2. 1461 Barbora z Rozhanoviec potvrdila cechu valchárov výsady a donáciu valchárskeho mlyna, s podmienkou povinného usporiadania pohrebu každému chudobnému bezzemkovi v mestečku¹⁴

Výsady mäsiarov

- 12. 3. 1468 Barbora z Rozhanoviec obnovila staršie privilégiá cechu mäsiarov namierené najmä proti pôsobeniu cudzích mäsiarov v meste a proti neoprávnenému predaju mäsa vo vlastných jatkách a mimo zvyčajného pracovného času.¹⁵
- 23. I., 31. X. 1514 – Žigmund z Lučenca a Michal Orság z Gutu v osobitných listinách potvrdili artikuly cechu, upravujúce podmienky členstva, povýšenia na majstra, výseku mäsa, pôsobenia cudzích mäsiarov v meste, dobu predaja mäsa a napokon i povinnosti cechmajstrov (dekanov).¹⁶

Výsady združeného cechu

- 19. 1. 1479 Ladislav a Štefan z Lučenca povolili zlatníkom, kováčom, sedlárom, remenárom, zámočníkom a ďalším remeselníkom vytvoriť si združenú cechovú organizáciu; osobitne upravili podmienky vstupu do cechu.¹⁷
- 6. 12. 1516 František Orság z Gutu potvrdil artikuly cechu, upravil podmienky členstva, voľby vedúcich predstaviteľov cechu, vyučenia v jednotlivých odboroch a náboženskú funkciu cechu.¹⁸

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Rimavská Sobota bola už pred udelením mestských výsad centrom Rimavského komitátu. Kaločské arcibiskupstvo tu malo dosadených svojich úradníkov, správcov tunajších majetkov arcibiskupstva (*curialis comes, officialis domini archiepiscopi de Ryma*)¹⁹ a aj sám arcibiskup tu bol neraz prítomný. Tieto skutočnosti umožňujú uvažovať o mestskom charaktere sídla aj po stavebnej stránke ešte pred rokom 1334. Stavebné aktivity v 12. a 13. storočí dokladajú aj archeologické nálezy z bezprostrednej blízkosti dnešného Hlavného námestia. Výraznejšia stavebná činnosť však nastáva zrejme až v období po udelení mestských výsad v r. 1334. V nich bola zakotvená aj výstavba mestských hradieb. Hradby kvôli finančnej náročnosti však pravdepodobne nakoniec neboli vybudované, podobne ako v Gyöngyösi a Sečianoch, ktorým boli udelené výsady v rovnakom čase a ktoré vtedy rovnako ako Rimavská Sobota boli majetkom Tomáša zo Sečian. Stavebný ruch sa sústredil do centrálnej časti sídla, **námestia** – ústredný **kostol s cintorínom** bol opevnený a vyčlenený sa tak voči zvyšnému trhovému priestoru, štvorcovej osnove námestia sa prispôsobili parcely domov, budovaných po jeho obvode, a v jeho juhozápadnom rohu bola postavená **radnica**. S rozvojom remeselnej výroby, organizovanej v cechoch pribúdajú **dielne**, predajne, mäsiarstvo na ploche námestia a kostol prechádza pravdepodobne prestavbou. V roku 1506 postihol mesto zničujúci požiar. Zasiahol budovy na námestí i samotný kostol, čo potvrdzuje vyhorené **osárium**, odkryté v podzemných priestoroch sakristie.

Do súčasnosti sa zo stredovekej architektúry zachovalo len veľmi málo fragmentov: z pôvodného stredovekého kostola boli archeologicky odkryté zvyšky štyroch oporných pilierov, zvyšky južného portálu so šiestimi opornými piliermi a zvyšky z dvoch veží. Juho-východne od sakristie boli zistené základy ďalšej sakrálnej stavby, **pravdepodobne kaplnky** zasvätenej Nanebovzatí Panny Márie, vybudovanej v polovici 16. storočia. Z ohrady okolo cintorína boli odkryté **základy dvoch menších štvorcových veží a základy brány**. V blízkosti ohrady bol odkrytý štvorcový objekt, pravdepodobne **mestská jatka**, ktorú využívali zrejme všetci mäsiari. Napokon bol v juhozápadnom cípe Hlavného námestia odkrytý komplex budov stotožňovaný s mestskou radnicou, po roku 1506 rozšírenou o ďalšie budovy.²⁰ Zmienky o jednotlivých objektoch v písomných prameňoch sú zachované len skromne. **Farský Kostol sv. Jána Krstiteľa** sa prvýkrát spomína až v r. 1429. V r. 1451 sa spomína dom istého Imricha, v r. 1461 **valchársky mlyn** ľudovo zvaný *karlomalom*, v r. 1472 **dom a kúria** Ambróza Waltha, v r. 1501 **mäsiarstvo** Petra Tótha, Sebastiána Batzu a pozemok Jána Wargu v ich susedstve, na ktorom ešte len malo byť postavené mäsiarstvo, v r. 1514 **spoločná mestská jatka** na námestí, v r. 1520 dom Pavla Velkého, v ktorom predtým žila Anna, vdova po Matejovi Šarközim (*Sarközy*).²¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1268	Takisto aj v rokoch 1271, 1278 v Rimavskej Sobote bol prítomný kaločský arcibiskup. ²²
1334	5. 5. boli mestu udelené mestské výsady (pozri kap. Vznik mesta)
1334	24. 6. kráľ Karol Róbert potvrdil výmenu majetkov medzi kaločským arcibiskupom Ladislavom (panstvo Rimavská Sobota) a Tomášom zo Sečian (isté majetky v Báčskej a Sriemskej župe). Novým zemepánom Rimavskej Soboty sa stal sedmohradský vojvoda Tomáš zo Sečian. ²³
1344 – 1357	Kaločskí arcibiskupi opakovane žiadali pápeža v Avignone, aby vyhlásil za neplatnú výmenu majetkov z r. 1334 medzi arcibiskupom Ladislavom a Tomášom zo Sečian. Zo sťažností arcibiskupov vyplýva, že si uvedomili stratu hospodársky výnosného územia ²⁴

1387	16. 10. v Rimavskej Sobote osobne prítomný kráľ Žigmund Luxemburský. ²⁵
1424 – 1439	Polovica Rimavskej Soboty patrila kráľovi. ²⁶
1439	19. 6. Kráľ Albrecht Habsburský dal za záloh 2093 zlatých svoj podiel v Rimavskej Sobote Ladislavovi zo Sečian. ²⁷
1447	21. 7. V Rimavskej Sobote osobne prítomný Ján Huňady a Ján Jiskra. ²⁸
1449	10. 11. a 11. 4. 1452 v Rimavskej Sobote bol osobne prítomný Ján Huňady. ²⁹
1456	20. 10. Budínska kapitula voviedla do držby Rimavskej Soboty Michala Orsága z Guty a Alberta z Lučenca, zaťov Ladislava zo Sečian. ³⁰
1468	12. 3. Barbora z Rozhanoviec osobne prítomná v Rimavskej Sobote. ³¹
1479	19. 1. Ladislav a Štefan z Lučenca osobne prítomní v Rimavskej Sobote. ³²
1497	Ladislav z Lučenca a jeho synovia dali do zálohu kvôli zlej finančnej situácii za 3000 zlatých svoj majetkový podiel v Rimavskej Sobote a jej príslušenstvách budínskemu mešťanovi Ruprechtovi Hallerovi. ³³
1500	Obyvatelia Rimavskej Soboty navštívili dom Bratstva sv. Ducha pre pútnikov v Ríme. ³⁴
1501	Ruprecht Haller odovzdal svoj podiel v Rimavskej Sobote za 3000 zlatých spišskému prepošтови Jurajovi z Mekcse ³⁵ (dnes Magyarmecske, Maďarsko).
1506	Bol zaznamenaný požiar v meste. ³⁶

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

Z obdobia stredoveku nedisponujeme žiadnymi súpismi, ktoré by konkrétne hovorili o veľkosti stredovekej Rimavskej Soboty. Za prvý nepriamy doklad o vyššom počte obyvateľstva, na rozdiel od okolitých osídlení, možno považovať správnu funkciu Soboty v rámci majetkov Kaločského arcibiskupstva v hornom povodí rieky Rimava, doloženú prvýkrát v roku 1268. Jedným z predpokladov získania mestských výsad v roku 1334 bol nepochybne aj dostatočný počet obyvateľov, schopných efektívne zužitkovať udelené slobody. Na veľkosť mesta poukazujú od polovice 15. storočia zmienky na viaceré mestské cechy. Z potvrdenia výsad pre cech mäsiarov v roku 1468 nepriamo vyplýva, že v meste v tom čase fungovalo minimálne 5 mäsiarstiev. O duchovný život obyvateľov mesta sa v roku 1462 staralo až sedem duchovných, čo rovnako svedčí o vyššom počte obyvateľov. K poklesu obyvateľstva došlo celkom isto po požiari v roku 1506, čo potvrdzuje aj listina kráľa Vladislava II. z toho istého roku (Pozri kap. 6 Významné udalosti). Na druhej strane sú v prvej tretine 16. storočia doložení v meste noví obyvatelia, ktorí sem prišli z južných častí kráľovstva, v tom čase postupne obsadzovanými Osmanskou ríšou. Z roku 1549 pochádza z Rimavskej Soboty prvý portálny súpis, vykazujúci v meste 130 port. Treba však brať do úvahy, že aj Rimavská Sobota v tom čase už intenzívne pocítovala hrozbu zo strany Turkov, čo malo vplyv na stagnáciu až úpadok jej demografického vývoja.

O etnických a sociálnych pomeroch v meste hovorí len niekoľko zachovaných mien obyvateľov mesta, čo samozrejme nemôže podať vyčerpávajúcu odpoveď na túto problematiku. Mená ako *Varga*, *Zabó*, *Szücs*, *Mézes* poukazujú jednak na maďarský pôvod ich nositeľov, jednak aj na fungujúce remeslá v meste. Na maďarský pôvod obyvateľstva poukazuje aj meno Petra Tótha, celkom isto slovenského pôvodu, ktorému dala toto meno práve maďarská časť obyvateľstva. Domáce slovenské obyvateľstvo, ktoré bolo pri založení osídlenia, si svoju prevahu zachovalo zrejme len do 14. storočia. Prítomnosť nemeckých hostí je nepochybne už v 13. storočí, možno im pripísať aj istý podiel na získaní mestských výsad. O ich nie nepatrnom zastúpení v meste ešte aj v prvej tretine 15. storočia hovorí používanie nemeckého názvu mesta (1423, 1433) (Pozri kap. Názov).

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Obchod a remeslá

Boli základom hospodárskeho života mesta. Dokladá to samotný názov mesta, odvodený od dňa, kedy sa tu konával týždenný trh. Práve etymológia názvu predpokladá fungovanie trhu pred polovicou 11. storočia (Pozri kap. Názov). Rimavskosobotský trh je písomne prvýkrát doložený v roku 1414. Z r. 1458 pochádza doklad na denný trh. Výročný trh je prvýkrát doložený až v listine z r. 1520.³⁷ Trhu známemu nielen v najbližšom okolí možno pripísať najväčšiu zásluhu pri získaní mestských výsad, ktoré výrazne ovplyvnili tunajší obchod, fungovanie remesiel a následne vznik cechových organizácií. Tieto sú tu doložené v priebehu 15. storočia vo viacerých remeselníckych odvetviach (cech kožušníkov, valchárov, mäsiarov, združený cech zlatníkov, kováčov, sedlárov, remenárov, zámočníkov) (Pozri kap. Vznik mesta).

Hoci v stredoveku nie je v meste doložený cech súkenníkov, ich existenciu jednoznačne podmieňuje cech valchárov, doložený v meste v r. 1461. Rovnako možno na základe existencie cechu kožušníkov uvažovať aj o činnosti garbiarov. Zo zakladacích listín rimavskosobotských cechov, ako aj z opätovných potvrdzovaní ich výsad poznáme zaujímavé skutočnosti o jednej stránke hospodárskeho života v meste. Jej úroveň prilákala na miestny trh ľudí z blízkeho i vzdialenejšieho okolia, remeselníkov, mešťanov, obchodníkov, ba i zástupcov šľachty. Jedným z nich bol aj Juraj Fodor, ktorého do Rimavskej Soboty vyslal Tomáš Kendy z Bolyai (Hevešská župa), aby mu tu kúpil jedného koňa. Dozvedáme sa to zo sťažnosti Tomáša pred panovníkom, lebo Juraj bol totiž o tohto koňa a iné veci po ceste domov v Jesenskom okradnutý.³⁸ Podobne dopadla aj pani z Radzoviec, ktorá sa taktiež zúčastnila rimavskosobotského trhu, no keď sa z neho vracala, pod Hodejovským hradom ju prepadli a olúpili.³⁹ O prosperujúcom vývoji rimavskosobotského hospodárstva hovorí aj získanie mýtnych slobôd, platných v celej krajine na začiatku 16. storočia (1512) (por. kap. 4 Vznik mesta).

Výčap vína a piva

Výčapný monopol držali vo svojich rukách do začiatku 16. storočia výlučne len zemepáni mesta. Najneskôr od r. 1520 alkoholické nápoje čapovali v meste rimavskosobotskí obyvatelia (viac pozri kap. 10 Významné osobnosti).

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Na jej čele stál richtár, mestskú radu tvorili prisázní. Počas stredoveku, najmä od poslednej tretiny 15. storočia, bolo mesto rozdelené na dva majetkové podiely, kedy sa v oboch častiach predpokladá samostatná mestská rada na čele s richtárom. Sudcovské právomociestskej rady boli od začiatku obmedzené. Na jej činnosť dozeral zemepán či jeho úradníci. Títo sú v meste doložení v r. 1514, kedy im ich zemepán v čase svojej neprítomnosti udelil rozsudkové právo aj vo veciach ťažkých previnení v radoch členov cechu mäsiarov. Mestská rada disponovala dozornými právomocami v čase konania trhov, pričom v jej radoch, ako aj na poste samotného richtára často bývali členovia niektorého z miestnych remeselníckych cechov.⁴⁰

Hospodárenie mesta

Mestské účty sa z obdobia stredoveku nezachovali, rovnako nepoznáme ani vyúčtovania príjmov a výdavkov, súpisy daňovníkov či ročné bilancie hospodárenia mesta.

Mestská kancelária

Prvá zachovaná latinsky písaná listina mestskej kancelárie pochádza až z r. 1533. Jej paleografická, jazyková, obsahová aj právna kvalita predpokladá vypešú administratívnu činnosť mestskej kancelárie, ktorej počiatky možno položiť do obdobia krátko po roku 1334.⁴¹

Notár

V Rimavskej Sobote pôsobil mestský notár pravdepodobne od udelenia mestských výsad v roku 1334. S jeho existenciou sa stretávame v období stredoveku len nepriamo, a to v súvislosti s využívaním jeho služieb zemepánmi počas ich pobytu v meste. Toto možno predpokladať v r. 1468, kedy v meste vydala listinu Barbora z Rozhanoviec, či v r. 1479, kedy Ladislav a Štefan z Lučenca tu vydali privilegálnu listinu pre členov združeného cechu.⁴²

Mestská pečať

Z obdobia stredoveku nie je známa žiadna pečať. Najstaršie pečate mesta sú odtlačené na listinách z r. 1549 a 1552, pričom z ich analýzy sa pôvod pečatidla – s nápisom *Sigillum op(pidum) Riimazombath* – datuje do začiatku 16. storočia. V strede pečatného poľa je vyrytá orlica, hľadíaca doprava. Vzhľadom na neskorý vznik tohto pečatidla sa predpokladá, že malo svojich predchodcov. Jedno z nich vzniklo krátko po udelení mestských výsad a pečatným znakom mohol byť patrón farského kostola, sv. Ján Krstiteľ. Druhé pečatidlo, už s novým pečatným znakom – orlicou, vzniká pravdepodobne bezprostredne po návšteve kráľa Žigmunda Luxemburského v Rimavskej Sobote.⁴³

Mestský erb

S rimavskosobotským erbom sa stretávame až v r. 1549, avšak jeho vznik sa predpokladá už na začiatku vlády kráľa Žigmunda Luxemburského. Na striebornom štíte je umiestnená čierna orlica s roztrhanými krídlami, spočiatku hľadíaca doprava (1549, 1552), neskôr doľava (1595).⁴⁴

Mestský archív

K najstaršiemu známemu spracovaniu rimavskosobotského mestského archívu došlo v r. 1834. Na základe paleografických indícií niektorých signatúr sa však predpokladá aj staršie spracovanie. Viaceré listiny sa do archívu dostali aj po roku 1834. Stredoveké listiny boli usporiadané v prvej polovici 80. rokov 20. storočia. V súčasnosti sa vo fonde Magistrátu mesta Rimavská Sobota nachádza z obdobia do roku 1526 len 32 listín, pričom priamy súvis s dejinami mesta má len 11 z nich.⁴⁵

Richtári mesta

1462 Richtár Valent (*Valentinus Rychktar*), 1468 Vitalis Seripar.⁴⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Páni zo Sečian (*de Zechen*)

Tomáš zo Sečian

Prvý svetský šľachtický zemepán Rimavskej Soboty, ktorému sa ešte pred oficiálnym spísaním jeho tunajšej držby (24. 6. 1334) podarilo u panovníka získať pre tento majetok mestské výsady podľa vzoru mesta Budín (5. 5. 1334) (Pozri kap. Vznik Mesta, Významné udalosti). Za takýmto počínom stála celkom isto náklonnosť panovníka Karola Róberta k samotnému Tomášovi, ktorého v ďalšej listine z toho istého roku nazýva aj svojím príbuzným. Kráľ obdaroval Tomáša neobyčajne rozsiahlym majetkom, v ktorom Rimavská Sobota a jej príslušenstvá predstavovali len nepatrnú čiastku. Tomášov rod mal na kráľovskom dvore významné postavenie, Tomášov syn Mikuláš v čase získania výsad pre Rimavskú Sobotu bol taverníkom kráľovnej, druhý syn Michal bol bratislavským prepoštom. Sám Tomáš zastával v tom čase hodnosť sedmohradského vojvodu a solnockého župana. Samotnému aktu udelenia mestských výsad muselo celkom isto predchádzať oboznámenie sa Tomáša a jeho zmocnencov so situáciou v Rimavskej Sobote, poznanie jej vývoja a hospodárskeho potenciálu. Jedine tak mohlo dôjsť k nevídanej podpore osídlenia od nového zemepána, už pred r. 1334 smerujúceho k mestskému rázu, teda v čase, keď tu sídlili ešte úradníci Kaločského arcibiskupstva.⁴⁷

Ladislav zo Sečian

Vnuk krajinského sudcu Franka zo Sečian, synovec Mikuláša zo Salgóa, novohradský župan (1440 – 1460). V dejinách Rimavskej Soboty sa stal známy ako zemepán, podporujúci tunajšie remeslá a ich organizáciu do cechov (Pozri kap. Vznik mesta). Najprv vykúpil za neznámych okolností stratenú polovicu mesta od kráľa Albrechta, následne vo svojom testamente zaručil majetkový podiel v meste a jeho príslušenstvách svojim zatom, a napokon udelil štedré výsady rimavskosobotským kožušníkom, valchárom a mäsiarom. V jeho pozitívnom vzťahu k Rimavskej Sobote pokračovala aj jeho manželka Barbora z Rozhanoviec, ktorej prítomnosť v meste je neraz aj písomne doložená (Pozri kap. Významné udalosti).

Ján Varga (*Iohannes Warga*)

Cechmajster (dekan) mäsiarskeho cechu; podľa mena sa jeho predkovia venovali obuvníctvu, Ján bol zrejme prvý zo svojej rodiny, kto využil vzrast mäsiarskeho remesla v meste a vyučil sa mu. V roku 1500 navštívil so svojou rodinou ako aj ďalšími obyvateľmi Rimavskej Soboty pod vedením farára Tomáša dom Bratstva sv. Ducha pre pútnikov v Ríme. O rok neskôr získava od svojho zemepána,

budínskeho prepošta Žigmunda z Lučenca, pozemok na výstavbu mäsiarstva, ktorého držba má byť v jeho rodine dedičná. Výstavba a prevádzka mäsiarstva bola úspešná, v r. 1514 predstupuje Ján v Sečanoch pred toho istého zemepána už ako dekan cechu mäsiarov a žiada ho o odpis cechových artikulov. V r. 1522 dokonca zastupuje svojich zemepánov, Františka a Imricha Orságovcov z Gutu, pri vovedení istého Jána syna Petra do držby dnešnej Tomášovej. Ján vlastnil v meste zrejme viacero domov, výnosy z mäsiarstva mu podľa niektorých prác mali priniesť taký zisk, vďaka ktorému mohol dotovať výstavbu bočnej kaplnky farského kostola zasvätenej Nanebovzatiu Blahoslavenej Panny Márie. Jeden z domov, ktorý mal vlastníť – v časti, ktorej zemepánmi boli páni z Lučenca – sa v roku 1520 dostal do držby Pavla Veľkého z Nagyváty.⁴⁸

Pavol Veľký z Nagyváty (*Paulus Nagy de Nagyvaty*)

Krčmár, zakladateľ rodiny, vlastníacej v Rimavskej Sobote výčapný monopol ešte aj v 18. storočí. Jeho meno je prvýkrát doložené v meste v r. 1520. Príchod Pavla do Rimavskej Soboty sa zvykne pripisovať osmanskej hrozbe, ktorá v tom čase už dosť intenzívne ohrozovala župu Baraňa, z ktorej Pavol pochádzal. V uvedenom roku získal od Orságovcov z Gutu odpustenie akýchkoľvek poddanských povinností, vzťahujúcich sa na jeho dom, polia a lúky. Pravdepodobne to už súviselo s Pavlovými aktivitami spojenými s výčapom piva, na ktoré sa mu zrejme onedlho podarilo získať aj povolenie od panovníka. Z neskorších prameňov (1596, 1619, 1710, 1717) je totiž známe, že Pavlova rodina vlastnila kráľovskú donáciu na výčapné právo. Pavla podporovali aj zemepáni z Lučenca, keď mu údajne potvrdili držbu domu, ktorého vlastníkom bol predtým Ján Varga. Pavlov syn Benedikt patrili v meste k tým najzámožnejším obyvateľom. V r. 1596 daroval mestu na poplatky Turkom 290 zlatých, 1 ťažký pohár zo zlata a najmä všetky úžitky a zisky zo svojho privilegovaného výčapu. K tomu pripojil údajne aj kráľovskú donačnú listinu.⁴⁹

Počty študentov podľa zachovaných matric na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 11 študentov.⁵⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Rimavská Sobota z cirkevno-správneho hľadiska patrila do Ostrihomskej arcidiecézy a Hontianskeho archidiakonátu.

Kostol

Farský kostol v Rimavskej Sobote je zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi. Dnes stojí na Hlavnom námestí klasicistický kostol z r. 1784 – 1790, pričom na základe písomných prameňov a archeologických nálezov sa dokázalo, že tento kostol bol vybudovaný na základoch stredovekého kostola. K jeho stavebnému vývoju a zasväteniu pozri kap. 5 Topografia a stavebný vývoj mesta.

Významné oltárníctva (altarie)

Oltárníctvo Tela Kristovho vo farskom kostole založené cechom mäsiarov pred r. 1433; oltárníctvo Panny Márie vo farskom kostole založené cechom valchárov okolo polovice 15. storočia; oltárníctvo sv. Michala Archanjela založené r. 1479 združeným cechom.⁵¹

Cirkevný desiatok

Zápis v registroch pápežských desiatkov z r. 1332 – 1337 sa nezachoval, hoci v tom čase fara v Rimavskej Sobote už nepochybne existovala.⁵² Z r. 1453 pochádza doklad o povolení obyvateľom mestečka odovzdávať cirkevný desiatok priamo miestnemu farárovi. Zo začiatku 16. storočia pochádzajú doklady o tom, že Rimavská Sobota bola významným desiatkovým obvodom Ostrihomskej kapituly. V rokoch 1515 a 1516 do jej obvodu patrilo 40 farností.⁵³

Stredovekí rimavskosobotskí duchovní

Prvý farár v Rimavskej Sobote je doložený až v r. 1421 v súdnej záležitosti ohľadom restov Leustacha z Jesenského. V roku 1429 žiadal od pápeža odpustky Juraj Šimon a Šimon Ján. Ďalšie mená miestnych farárov a iných duchovných poznáme až z dokumentu z r. 1462, v ktorom sa spomína farár Štefan a farár Benedikt, ktorí spoločne zastávali aj hodnosť vicearchidiakona, predikátor Ján, kapláni Matej a Koloman a klerik Ambróz. Ďalšie doklady na rimavskosobotských farárov pochádzajú z r. 1467, 1468, 1480 (Albert), 1491 (Anton z Nyírkálló), 1495 – 1500 (Tomáš) a 1520.⁵⁴

- 1 JUCK, Výsady, s. 50, Nr. 36: 28. 2. 1268 (=orig. MOL DL 643).
- 2 JUCK, Výsady, s. 57, Nr. 46: 1271 (=orig. MOL DL 643); RDSI II, s. 328, Nr. 737: 1321; GYÖRFFY, Az Árpád-kori III, s. 271: 1341; Regesta supplicationum II, s. 312, Nr. CI: 26. 7. 1357; BÁLINT - BORSA - VARGA, s. 130, Nr. 150: 8. 11. 1387 (=orig. MOL DL 56931); FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 622: 1423; LUKCSICS, XV. század, s. 72, Nr. 143: 2. 4. 1433; MOL DL 44 855: 6. 2. 1458; Bánffy II, s. 499, Nr. CCCCIX: 3. 5. 1520 (=orig. MOL DL 47353: 3. 5. 1520); KOLLMANN, Rimaszombat, s. 116.
- 3 KISS, Földrajzi, s. 545. SOKOLOVSKÝ, Dejiny Malohontu, s. 29 – 30. KOLLMANN, Rimaszombat, s. 119.
- 4 ZUIDEL, Stolice, s. 49.
- 5 ŠÍŠÁK, Vývoj, s. 14. ... *a parte orientali iuxta quandam viam per quam de Gwomer ... versus Rymazombata ...* MOL DL 11616: 1343; CDSI II, s. 49, Nr. 69: 6. 4. 1240; SOKOLOVSKÝ, Dejiny Malohontu, s. 63.
- 6 BIALEKOVÁ, Pramene II, s. 131 – 132. SOKOLOVSKÝ, Dejiny Malohontu, s. 30.
- 7 Mesto od roku 1334 patrilo pánom zo Sečian (Szécsény v Madarsku), od druhej polovice 15. storočia do konca stredoveku bolo rozdelené medzi príslušníkov dvoch rodov (príbuzných pánov zo Sečian) – medzi Orságovcov z Gutu a pánov z Lučenca.
- 8 JUCK, Výsady, s. 122, Nr. 146 : 5. 5. 1334.
- 9 Tamže, s. 123, Nr. 147: 2. 11. 1335 (=orig. MRS - L1: 2. 11. 1335); Regestár Rimavská Sobota, s. 21, Nr. 1.
- 10 MRS - L6: 9. 6. 1506; Regestár Rimavská Sobota, s. 44, Nr. 23.
- 11 MOL DF 268706: 4. 6. 1512.
- 12 MOL DL 44855: 6. 2. 1458; MRS - L2: 6. 2. 1458; Regestár Rimavská Sobota, s. 25, Nr. 5.
- 13 Bánffy II, s. 499, Nr. CCCCIX: 3. 5. 1520 (=orig. MOL DL 47353).
- 14 MRS - L3: 11. 2. 1461. Regestár Rimavská Sobota, s. 26, Nr. 6.
- 15 MRS - L4: 12. 3. 1468. Regestár Rimavská Sobota, s. 30, Nr. 9.
- 16 MRS - L7, L8: 23. 1. 1514, 1514. Regestár Rimavská Sobota, s. 47 – 48, Nr. 26 – 27.
- 17 MRS - L5: 19. 1. 1479. Regestár Rimavská Sobota, s. 35, Nr. 14.
- 18 MRS - L9: 6. 12. 1516. Regestár Rimavská Sobota, s. 50, Nr. 29.
- 19 JUCK, Výsady, s. 50, Nr. 36: 28. 2. 1268; CDAC X, s. 307, Nr. 198: 1298.
- 20 KOVÁCS, Tretia etapa, s. 96.
- 21 ... *rector parochialis ecclesie S. Johannis Baptistae de Sabaria ...* LUKCSICS, XV. század, s. 226, Nr. 1185: 13. 3. 1429; ... *quidam Emericus filius Stephani ... in Rymazombathya ... de domo eiusdem ...* MOL DF 222452: 16. 3. 1451; ... *quoddam molendinum ... vulgo karlomalom appellatum ...* MRS - L3: 11. 2. 1461; ... *ad domum et curiam ipsius ... in opido Rymazombath ...* MOL DL 17397: 30. 11. 1472; ... *quendam locum ... macelli in vicinitatem ... Petri Thoth ... Sebastiani Batza ...* MOL DF 286197: 19. 7. 1501; ... *in fore macelli ipsius oppidi ...* MRS - L7: 23. 1. 1514; MRS - L10: 9. 5. 1520.
- 22 JUCK, Výsady, s. 50, Nr. 36: 28. 2. 1268; CDAC VIII, s. 212, Nr. 143 (=orig. MOL DL 643); JUCK, Výsady, s. 57, Nr. 46: 1271 (=orig. MOL DL 643); JUCK, Výsady, s. 64, Nr. 58 (=orig. MOL DL 643).
- 23 MOL DL 2835: 24. 6. 1335.
- 24 Regesta supplicationum I/2, Nr. 160; MVS II, s. 105, Nr. 133: 12. 11. 1346; Regesta supplicationum I/2, Nr. 362: 14. IX. 1347; MVS II, s. 194, Nr. 327: 7. 8. 1357.
- 25 BÁLINT - BORSA - VARGA, A Hanvay család, s. 130, Nr. 150: 8. 11. 1387; KOLLMANN, Rimaszombat, s. 123.
- 26 KOLLMANN, Rimaszombat, s. 124.
- 27 Bánffy I, Nr. 435: 19. 6. 1439.
- 28 Zichy család okmánytára IX, s. 169, Nr. 129: 21. 7. 1447; IVÁNYI, Bártfa, s. 83, Nr. 483.
- 29 MOL DL 55434: 10. 11. 1449; TÓTH-SZABÓ, A Cseh-huszita, s. 399, Nr. XLVIII: 11. 4. 1452.
- 30 MOL DL 15105: 20. 10. 1456.
- 31 MRS - L4: 12. 3. 1468; Regestár Rimavská Sobota, s. 30, č. 9.
- 32 MRS - L5: 19. 1. 1479; Regestár Rimavská Sobota, s. 35, č. 14.
- 33 KOLLMANN, Rimaszombat, s. 132.
- 34 Monumenta Vaticana Hungariae I/V, s. 87 – 89.
- 35 KOLLMANN, Rimaszombat, s. 133.
- 36 MRS - L6: 9. VI. 1506; Regestár Rimavská Sobota, s. 44, Nr. 23.
- 37 ZsO IV, Nr. 2220: 24. VI. 1414 (=orig. MOL DL 76033: 24. VI. 1414); MOL DL 44855: 6. 2. 1458; Bánffy II, s. 499, Nr. CCCCIX: 3. 5. 1520 (=orig. MOL DL 47353: 3. 5. 1520).
- 38 MOL DF 251503: 1505.
- 39 MOL DL 18267: 26. 9. 1479.
- 40 KOLLMANN, Rimaszombat, s. 144 – 145.
- 41 SOKOLOVSKÝ, Stredoveké listiny, s. 164.
- 42 Tamže, s. 161.
- 43 SOKOLOVSKÝ, Erb, s. 27 – 28. NOVÁK, Pečate II, s. 193.
- 44 Tamže.
- 45 SOKOLOVSKÝ, Regestár Rimavská Sobota, s. 5 – 8.
- 46 KOLLMANN, Rimaszombat, s. 119, 145.
- 47 KIS, Erdély, s. 99.
- 48 *Iohannes Varga cum uxore Elisabeta, cum filiis et filiabus eorum de Rima Summa Strigoniensis diocesis intravit ...* MVH I.V, s. 88: 11. 1. 1500; MOL DF 286197: 19. 7. 1501; MRS - L7: 23. 1. 1514; MRS - L11: 4. 2. 1522. KOVÁCS, Tretia etapa, s. 96. SOKOLOVSKÝ, Výčapný monopol, s. 33.
- 49 MRS - L10: 30: 9. 5. 1520. SOKOLOVSKÝ, Výčapný monopol, s. 33 – 36.
- 50 Krakovskí študenti (9) vrátane študenta menom Žigmund Jurajov zapísaného v zimnom semestri 1526: Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, s. 410. Metryka czyli album, s. 477. Študenti na Viedenskej univerzite (2): TŰSKÉS, Magyarországi diákok s. 365.
- 51 MRS - L4: 12. 3. 1468; MRS - L3: 6: 11. 2. 1461; MRS - L5: 19. 1. 1479.
- 52 J. Trochta stotožňuje zápis *de Capite de Rima* v súpise pápežských desiatkov s dnešnou Rimavskou Sobotou. Podľa posledného editora tohto súpisu, V. Sedláka, ide skôr o dnešný Tisovec, ktorý vyberači pápežských desiatkov zapísali ako lokalitu pri prameni rieky Rimava. TROCHTA, Zoznam IX: Gemersko-malohontská stolica, s. 61. MVSI I, s. 103, Nr. 607.
- 53 SOKOLOVSKÝ, Dejiny Malohontu, s. 93. Az Esztergomi székeskáptalan, s. 62, 67, 72, 95, 105, 109, 115, 121, 256. MOL DF 238413, 238418.
- 54 ZsO VIII, Nr. 22, s. 36: 9. 1. 1421 (=orig. MOL DL 11021: 9. 1. 1421); LUKCSICS, XV. század, s. 226, Nr. 1185; KOLLMANN, Rimaszombat, s. 142; Szentszéki regeszták, Nr. 3076; MOL DL 16701: 2. 9. 1468; KOLLMANN, Rimaszombat, s. 143; MOL DL 82033: 5. 5. 1491; MOL DL 88803: 10. 2. 1495; MVH I.V, s. 88: 11. 1. 1500; MOL DL 72193: 20. 11. 1520.

RIMAVSKÁ SOBOTA

germ. Gross-Steffelsdorf, hung. Rimaszombat

1. Name

Earliest mention: 28 February 1268 *Zumbothel*

Other names and variants: 1271 in *Rymoazumbota*, 1321 *cum possessione Ryma Zumbath*, 1357 *possessio Rimazombata*, 1433 *Sabaria alias Steffendorf*, 1520 *de oppido Rimazombath*, 1524 *civitati de Ryma Sombat*

Etymology: The name consists of an adjective referring to geographical location in valley of the river Rimava, and a noun pointing to the market day. *Steffendorf* (Stefanová) was a German name of a village located near the market place.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Rimavská Sobota District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Hont Comitatus (medieval county)

Rimavská Sobota is situated in the northwestern part of Rimava Basin, 208 m above sea level.

Medieval road connection, toll collecting places: main road connecting Rimavská Sobota with the town of Gemer and from there with regional trade centers. No mention of toll station near Rimavská Sobota has been preserved from the Middle Ages.

The area of the city: Villages belonging to the town: Mučín, Trnovec, Techan and Gáč.

3. Earliest settlement

Archaeological finds near today's Church of St John the Baptist documents the settlement as early as the 11th century. Markets held on Saturday and village of Štefanová are first mentioned in 1268.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: landlord town

Basic privilege: issued by King Charles Robert on 5 May 1334

Confirmation of basic privilege: 1335

Important partial privileges and confirmations:

9 June 1506 – Vladislaus II exempts Rimavská Sobota townspeople from paying all taxes, duties and charges for eight years

4 June 1512 – Vladislaus II grants Rimavská Sobota townspeople the toll exemptions valid throughout the country

5. Architectural development and town topography

Parish Church of John the Baptist is first mentioned in 1429, fuller's mill called *karlomalom* in 1461, butchery of Peter Tóth in 1501 and communal slaughterhouse in the square in 1514. Only few fragments of medieval architecture have been preserved from the Middle Ages.

6. Significant events (chronology)

1268, 1271, 1278 – Archbishop of Kalocsa in Rimavská Sobota

24 June 24 1334 – Charles Robert confirms interchange of lands between Archbishop of Kalocsa and Ladislav (estate Rimavská Sobota) and Thomas of Sečany

1344-1357 – Archbishops of Kalocsa repeatedly ask the pope in Avignon to declare null and void the interchange of lands made in 1334

16 October 1387 – King Sigismund in Rimavská Sobota

21 July 21 1447 – John Hunyadi and John Jiskra in Rimavská Sobota

20 October 1456 – Buda canonry bestows Rimavská Sobota upon Michael Ország of Guta and Albert of Lučenec, sons-in-law of Ladislav of Sečany

1506 – fire in the town

7. Demographic development

No registers referring specifically to the size of medieval Rimavská Sobota have been preserved from From the Middle Ages.

8. Economic activities

Market: documented in the name of the town and first mentioned in 1414. Daily market is attested in 1458 and annual fair in the charter of 1520.

Crafts and guilds: Guilds are documented in the 15th century (guilds of furriers, fullers, butchers, goldsmiths, blacksmiths, saddlers, girdlers and locksmiths).

Wine and beer pulling: The monopoly on pulling was exclusively in the hands of landlords until the early 16th century. Alcoholic beverages were pulled by Rimavská Sobota townspeople since 1520 at the latest.

9. Town administration

Municipality: was led by mayor. Town council consisting of jurors was under supervision of landlord and his officials. Judicial powers of town council were limited since the beginnings of the town.

Town chancery: The first preserved Latin charter issued by town chancery dates to 1533.

Notary: probably since 1334

Seal: The oldest seal impressions are preserved on the charters of 1549 and 1552.

Mayors until 1526: 1462 mayor Valent (*Valentinus Rychktar*), 1468 *Vitalis Seripar*

10. Personalities

Thomas of Sečany (14th century) – the first secular noble landowner of Rimavská Sobota.

Ladislav of Sečany (15th century) – grandson of Frank of Sečany; Comes of Nógrád Comitatus (1440-1460)

John Varga (*Iohannes Warga*) – guild master (dean) of butcher guild; in 1501 he received a land from Buda provost Sigmund of Lučenec

Paul Velký of Nagyváta (16th century) – publican, the first of the family holding a monopoly on pulling in Rimavská Sobota

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 11

11. Church History

Church: Parish church in Rimavská Sobota was dedicated to St. John the Baptist.

Monika Skalská

ROŽŇAVA

nem. Rosenau, maď. Rozsnyó

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

possessio *Rosnobana* v latinsky písanej donačnej listine z 31. 12. 1291.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1295 *de Rosna*, 1320 *possessio, civitas seu villa Rosnobana*, 1330 *civitas Rosnobana*, 1342 *de Rosnou*, 1355 *Rosna*, 1375 *Roznow*, 1379 *possessio Rosnoubanya*, 1412 *in Rosnaw*, *Roznaw* 1416 *de Rasenaw*, 1418 *oppidum Rosnoubanya*, 1422 *de Rossnaw*, 1423 *opidum Rozna*, 1466 *opidum Rozno*, 1468 *Roznavia*, *Rosznawia*, *Roszno*, 1494 *civitas Rosznobanie*, 1500 *iudicis et iuratorum civium de Rosnavia*²

Nemecké pramene

1467 *Stad Rosenaw* 1487 *Rosznaw*, 1498 *Rosnaw*, 1515 *Rofsnaw*³

Etymológia názvu

Pôvod názvu Rožňava dodnes nie je jednoznačne vysvetlený.

Staršia maďarská historiografia pripisuje názvu mesta nemecký pôvod, pričom vychádza z modernej nemeckej podoby názvu *Rosenau*, v slovenskom preklade Ružový háj. Autor štvorzväzkovej monografie o Gemerskej župe B. Ila sa prikláňa k osvietenškému polyhistorovi L. Bartholomaeidesovi, ktorý názov mesta odvodzuje od bane pomenovanej podľa ruží (odvolávajú sa na ruže v erbe ako aj na chotárný názov *Rosental*). Podľa nich názov mesta vytvorili nemeckí baníci.⁴ Súčasní slovenskí historici pripisujú názvu slovenský pôvod. O. R. Halaga odvodzuje názov mesta od banskej techniky „ražňov“, zmäkčovania rudy žiarom. I. Chalupecký sa prikláňa k vysvetleniu z názvu *rožňov*, znamenajúcom palisádami alebo plotom chránené mesto, pričom nevyklučuje aj možnosť vzniku názvu podľa rosnej, teda zarosenej bane,⁵ čo sa zdá byť najpravdepodobnejšie.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Košický, okres Rožňava, geografická poloha mesta: 48° 39' severnej zemepisnej šírky a 20° 32' východnej zemepisnej dĺžky. Územie, na ktorom neskôr vzniklo mesto Rožňava, bolo súčasťou turnianskeho kráľovského domínia, z ktorého sa od konca 12. storočia postupne vyčlenili viaceré územné celky. Územie Rožňavy bolo posledným územím z pôvodného turnianskeho domínia, ktorého sa panovník vzdal. Súčasťou Gemerskej župy sa Rožňava stala koncom 13. storočia.

Rožňava leží na styku Rožňavskej kotliny, južných výbežkov Slovenského rudohoria a severných výbežkov Slovenského krasu v nadmorskej výške 314 m. Rožňavská kotlina je takmer 7 km široká a 11 km dlhá, má západovýchodný priebeh. Kolmo na jej smer tečie rieka Slaná, pretekajúca aj samotnou Rožňavou.

Geologické podmienky

Význam pre vznik banského mesta mala rudná oblasť, rozprestierajúca sa v dĺžke 12 km a šírke 4 km severozápadne a severovýchodne od Rožňavy. V tejto oblasti možno rozoznať tri rudné rajóny, a to v okolí masívu Volovca (1283,7 n. m.) s výskytom antimónových, medených a zlatonosných rúd, v okolí Kalvárie, Rozgangu (638 m n. m.) a Rákoša (800 m n. m.) s náleziskami železných rúd a rúd medi, striebra, ortuti a nikelovo-kobaltových rúd, a napokon na Banskej stráni (na území Rožňavy a Nadabuly) a v masíve Tureckej (953,5 m n. m.) s najvýznamnejšími železorudnými ložiskami, v ktorých sa nachádzali aj rudy medi a striebra.⁶ Okrem intenzívnej banskej činnosti mala vplyv na vznik banského mesta netradične aj lokalita na križovatke obchodných ciest. Rožňavská kotlina, v centre ktorej vznikla Rožňava, je priechodná zo všetkých svetových strán (vdaka rieke Slaná, Čremošná, Dobšinský potok, Súľovský potok, vdaka sedlu Soroška, sedlu medzi Slovenským rudohorím a Plešiveckou planinou a vdaka sedlu Besník).

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Hlavným spojením Rožňavy západovýchodným smerom bola „magna via“, ktorá viedla z Levíc, Lučenca, Rimavskej Soboty do Tornale, tam sa rozdeľovala, južným smerom do Boršodskej župy, severným smerom cez Plešivec na Rožňavu a Košice.⁷ V Rožňave sa rozdeľovala na tri smery, okrem košického smeru bola významnou regionálnou spojnicou aj cesta západným smerom na Štítnik, severným smerom v dvoch prúdoch na Spiš a ďalej na Poľsko.⁸ Mýtna stanice, ktorými Rožňavčania či obchodníci a kupci smerujúci na trh do Rožňavy prechádzali, sa spomínajú najčastejšie v súvislosti s porušovaním mýtnych výsad gemerských poddaných Ostrihomskeho arcibiskupstva. Tými najbližšími boli mýtna stanice v Brzotíne, Štítniku, Plešivci, Krásnej Hôrke a Lípovniku.⁹

Chotár

Pozostával z 5891 ha, tvorili ho prevažne lesy. Podľa metácie z r. 1291 siahal chotár mesta na juhozápade a západe po chotárne hranice Brzotína a Rudnej, na severozápade po prameň potoka Bystré, odkiaľ hranice prechádzali na ľavý breh Slanej, kde prechádzali popod dnešný Betliar a na severe siahali až k sedlu Súľová, na severozápade po vrch Volovec a na západe po chotár Krasnohorského Podhradia. Južnou hranicou bola rieka Čremošná.

Najneskôr na začiatku druhej tretiny 14. storočia v tesnej blízkosti Rožňavy dalo mesto založiť podľa nemeckého práva dnešné obce Čučma a Nadabula. Pri ich založení získali obyvatelia takmer tie isté práva, aké užívali obyvatelia Rožňavy. Počas stredoveku tu žili najmä baníci a iní banskí robotníci, ktorí boli povinní zúčastňovať sa jednou tretinou na povinných daňových poplatkoch Rožňavy

zemepánovi.¹⁰ Počas stredoveku bol chotár Rožňavy niekoľkokrát dočasne (zo strany Bubekovcov), ale aj natrvalo (zo strany panovníka ako zemepána Smolníka) oklieštený o určité územia.¹¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Vzhľadom na to, že dosiaľ nebol na území Rožňavy vykonaný systematický archeologický výskum, najstaršie osídlenie sa dá rekonštruovať len na základe písomných prameňov. Podľa metácie Plešiveckého panstva z roku 1243 ležalo územie Rožňavy v tzv. Dubovom diele (*Borsodi Dubodel*), patriacom panovníckej rodine. Na tomto území sa nachádzal aj kláštor (najčastejšie lokalizovaný do obce Lipovník, 7 km juhovýchodne od Rožňavy) a hrad (lokalizovaný nad cestu z Lipovníka do Jablonova nad Turňou). Všetky tieto skutočnosti, poukazujúce na osídlenie a poľnohospodársky využívané územie, cez ktoré prechádzali frekventované diaľkové cesty, dokladajú osídlenie územia Rožňavy najneskôr v 12. storočí.

Prvých obyvateľov priviedlo na územie terajšieho mesta ryžovanie zlata z materiálu prineseného potokom Drázus zo Slovenského rudohoria. Dokladom tejto činnosti je zachovaná spleť podpovrchových úzkych banských chodieb a jám pod dnešným centrom mesta. Od 13. storočia sa banícka činnosť presunula do údolia pod vrchom Volovec. Najstaršie nálezy mincí (ktoré sú známe len zo staršej literatúry) sú strieborné mince českého panovníka Václava IV. Boli nájdené v roku 1827 počas prestavby farského kostola.¹²

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Zemepanské banské mesto.¹³

Základné privilégium

Nezachovalo sa a rovnako ani z neskorších konfirmácií nepoznáme jeho úplné znenie.¹⁴ Na základe toho, že obyvatelia Rožňavy už koncom 13. storočia platili kolektívnu daň, ešte pred donáciou Ostrihomskému arcibiskupstvu, sa zvykne mestský charakter Rožňavy predpokladať už v tomto období.¹⁵

Konfirmácie základného privilégia¹⁶

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 1379 Palatín Mikuláš z Gorjan vydal na žiadosť ostrihomského arcibiskupa Demetera zákaz pre šľachtických susedov Rožňavy, aby neokupovali jej zeme a nebrali z nich úžitok.¹⁷
- 24. 2. 1417 Kráľ Žigmund na žiadosť ostrihomského arcibiskupa Jána potvrdil zákaz vyberať od obyvateľov Rožňavy kdekoľvek v krajine mýtné poplatky.¹⁸
- 21. 12. 1418 Kráľ Žigmund vydal na žiadosť richtára, prisázných, baníkov a celého mestského spoločenstva Rožňavy zákaz pre kohokoľvek, najmä pre istého „*Venthamurer de Noremburga*“, okupovať a využívať územie mestečka, ako aj porušovať jeho dávne práva a slobody.¹⁹
- 18. 6. 1423 Palatín Mikuláš z Gorjan zakázal komukoľvek, najmä pánom zo Štítnika, Bubekovcom z Plešivca i samotnému kráľovi Žigmundovi (ako zemepánovi Smolníka), obsadzovať a neoprávnene si prisvojovať územia patriace do rožňavského chotára.²⁰
- 17. 6. 1450 Arcibiskup Dionýz zo Seče na základe sťažnosti mestskej rady Rožňavy na obyvateľov Nadabuly, že neoprávnene spracovávajú a predávajú samostatne vyťažенú rudu, potvrdil mestu vo všeobecnej rovine jeho dávne mestské privilégia, najmä monopol rožňavských hút a hámrov.²¹
- 8. 5. 1457 Kráľ Ladislav Pohrobok na základe sťažnosti arcibiskupa Dionýza zo Seče nariadil kráľovským vyberačom daní, aby neporušovali práva obyvateľov Rožňavy, Čučmy a Nadabuly, ktoré ich oslobodzovali od platenia daní a zisku komory (*lucrum camerae*), keďže ide o jednu zo základných výsad majetkov Ostrihomského arcibiskupstva.²²
- 15. 10. 31. 10. 1468, 17. 5. 1481 ako reakcia na pokus gemerského archidiakona vybrať od rožňavského farára katedratikum bolo spísané svedectvo viacerých farárov z okolitých obcí, ako aj súčasného rožňavského farára o tom, že tunajšia fara je oddávna oslobodená od platenia katedratika, ako aj iných poplatkov gemerskému archidiakonátu.²³
- 1484/1485 Barnabáš Brancha, komorník ostrihomského arcibiskupa kardinála Jána Aragónskeho, na základe sťažnosti Rožňavčanov na obyvateľov dedín patriacich k Rožňave, Čučmy a Nadabuly, potvrdil mestu jeho dávne slobody, najmä jeho monopol v predaji vína a v spracovávaní rúd.²⁴
- 26. – 28. 12. 1487 prvé zhromaždenie siedmich banských miest (Gelnica, Smolník, Rudabánya, Jasov, Telkibánya, Rožňava, Spišská Nová Ves) v Košiciach potvrdilo riadenie sa v banských záležitostiach gelnickým banským právom, pričom odvolacou inšinciou sa stal banský súd v Gelnici. Boli vypracované spoločné štatúty týkajúce sa mestských súdov a súdnych právomocí banského majstra.²⁵
- 27. 1. 1493 ostrihomský arcibiskup Hypolit d' Este reagujúc na časté spory domácich obyvateľov s cudzími ťažiarimi potvrdil dávne práva Rožňavy, pričom určil postup riešenia súdnych sporov – v prvej inštancii mal súdiť mestský súd, v druhej samotný zemepán, ostrihomský arcibiskup.²⁶
- 26. 6. 1496 Kráľ Vladislav II. na základe sťažnosti mesta Rožňava proti gemerskému županovi, podžupanovi a prisázným Gemerskej župy, potvrdil dávne právo Rožňavčanov súdiť akéhokoľvek zločinca, zadržaného v mestečku či v jeho chotári. Zároveň potvrdil také práva a slobody Rožňavy, aké užívajú všetky kráľovské mestá a banské osady.²⁷
- 5. 10. 1498 hlavný kráľovský banský dozorca (štajger) Matej Tengler z Lichtenfeldu potvrdil kráľovskou mocou banské právo, ktorým sa riadilo sedem banských miest (Gelnica, Smolník, Rudabánya, Telkibánya, Jasov, Rožňava a Spišská Nová Ves).²⁸

Mestské právo

Vlastné mestské právo Rožňava nemala. Keďže sa nezachovalo privilégium udeľujúce mestské výsady a ani v neskorších konfirmáciách sa táto skutočnosť nespomína, nevieme presne, podľa akého práva sa mesto riadilo. Od r. 1487 patrila Rožňava do Zväzu siedmich banských miest, ktoré sa riadili gelnickým banským právom. Toto bolo prijaté v r. 1487 a jeho podstatou bol odvolací banský súd v Gelnici, ktorý tvorili zástupcovia miest spoločenstva. Je možné, že sa Rožňava riadila gelnickým právom už pred r. 1487.²⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Rožňava so štvorcovým námestím, po obvode zastavaným, s veľkým farským kostolom ležiacim severozápadne od námestia, patrí medzi pravidelné a riadne vybudované mestá.³⁰ Tejto pravidelnej osnove predchádzali voľne roztrúsené banícke usadlosti priamo pri kutacích štôlnach, ktoré sa stali základom najstaršej postupne vznikajúcej zástavby v dnešnej mestskej časti Klepuš. Pre výstavbu kostola bola využitá dominantná poloha severne od Klepuša, s ktorou bola táto mestská časť prepojená dnes už zaniknutou komunikáciou.³¹ Vzhľadom na dosiaľ neuskutočnený hlboký stavebno-historický a archeologický výskum dispozíciu ani predpokladaný čas vzniku skoršieho objektu nepoznáme. Tieto skutočnosti možno predpokladať len na základe sledovania počiatkov osídlenia celej lokality, prvých písomných zmienok o nej a na základe opisu mestotvorného procesu aj zo stavebného hľadiska. Z uvedeného vyplýva, že v čase dosadenia nového vplyvného zemepána (ostrihomský arcibiskup) lokalita začala nadobúdať mestský charakter, pričom súčasťou tohto vývoja bola nepochybne aj prestavba už stojaceho kostola jednoduchej dispozície.³² Toto možno predpokladať najmä z jeho polohy mimo programovo vybudovaného námestia, do ktorého ústia hlavné cesty vedúce z Krásnej Hôrky, Štítnika, Plešivca a Dobšinej.

Výhodné geografické, ako aj hospodárske podmienky, spolu s podporou vývoja vplyvného zemepána, podmienujú vznik nového, systematicky vytýčeného jadra – **štvorhranného námestia**, po obvode ktorého začala postupne vznikáť pravidelná **zástavba dvojpodlažných obytných domov**. Táto obytná zástavba sa v polovici 15. storočia rozšírila aj do okolia farského kostola, ktorý v tomto období mal podobu jednolodia s polygonálne ukončenou svätyňou. V strede námestia bola vybudovaná **radnica**. Po príchode bratříkov do mesta tu bola vybudovaná **pevnosť**, písomne doložená v r. 1456,³³ ktorá je dnes najčastejšie lokalizovaná do priestorov cintorína. Po odchode bratříkov, stabilizovaní situácie, príleve nového obyvateľstva a najmä kapitálu zaznamenávame v meste stavebný rozvoj. Na prelome 15./16. storočia z iniciatívy ostrihomského arcibiskupa Tomáša Bakóca prešiel **farský kostol** výraznou prestavbou, aj kvôli jeho vážnemu poškodeniu zrejme v období vytlačania bratříkov z mesta (1459). Počas prestavby došlo k rozšíreniu kostola o bočnú loď na severnej strane a k hviezdicovému zaklenutiu oboch lodí. Svätyňa bola zaklenutá tromi poliami sieťovej klenby, vo vrcholoch so svorníkmi v tvare erbov. Z južnej strany haly, na západnej strane, bola pristavaná Kaplnka sv. Anny. Do tejto fázy stavebnej úpravy kostola možno zaradiť aj vznik južného portálu a neskorogotické pastofórium, na ktorom je uvedený rok výroby 1507 a meno jeho výrobcu – Petrus de Coloia. V r. 1518 boli stavebné úpravy farského kostola dokončené prístavbou severnej **Kaplnky sv. Kríža**, dnes známej ako Bakócova kaplnka, ktorá bola pristavaná v celej dĺžke hlavnej lode. Kaplnka bola zaklenutá neskorogotickou pretínajúcou sieťovou klenbou s dvakrát vyžlabenými rebrami, ktoré miestami dosadajú na erby mesta (dve skrížené kladivá) Uhorska a Dalmácie.³⁴ Zo stredovekých stavebných pamiatok sú, okrem farského kostola, dnes v Rožňave známe len **tri meštianske domy na námestí**, v ktorých sa zachovalo gotické jadro (dnešný hotel Čierny orol so susedným domom a objekt súčasnej rímskokatolíckej fary). Okrem toho sa z obytnej zástavby zachovali už len **gotické pivnice** a zvyšky dreveného vodovodu zo 16. storočia, privádzajúceho vodu z Čučmianskej doliny.³⁵ Okrem týchto spomínaných objektov poznáme zo stredovekých písomných prameňov aj dom banského majstra, zvaný „Kaldherweg“, ktorý sa spomína v r. 1404, z roku 1488 pochádza zmienka na dom Pavla Dörholca, ktorý ho predal svojmu faktorovi Wolfgangovi, v r. 1494 sa spomína dom zlatníka Jána Aurifabra, v ktorom sa konalo vypočúvanie 23 svedkov. Z r. 1456 pochádza dosiaľ jediná zmienka o pevnosti (*castellum*), vybudovanej v Rožňave bratříkmi.³⁶

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1291 3. 2. nariadil kráľ Ondrej Jágerskej kapitule, nech vyšle svojho človeka, ktorý má za pomoci Mikuláša, brata Batyza alebo Benedikta, syna Detrika, a za prítomnosti okolitých susedov vytýčiť hranice Rožňavy a viesť do jej držby ostrihomského arcibiskupa Lodomera (Vladimíra) a Ostrihomské arcibiskupstvo.³⁷
- 1291 Po 3. februári oznamuje Jágerská kapitula, že jej zástupca, kanonik Šimon, spolu s kráľovským zástupcom Mikulášom vykonali metáciu majetku Rožňava a bez protirečenia kohokolvek vodiedli do jeho držby ostrihomského arcibiskupa Lodomera a Ostrihomské arcibiskupstvo.³⁸
- 1291 30. 4. kráľ Ondrej III. na žiadosť ostrihomského arcibiskupa Lodomera potvrdil reambuláciu a vovedenie, vykonané Jágerskou kapitulou.³⁹
- 1291 31. 12. kráľ Ondrej III. daroval ostrihomskému arcibiskupovi a Ostrihomskému arcibiskupstvu majetok Rožňava so všetkými úžitkami a príslušenstvami, ako aj s osminou z vyťaženého striebra. Na obyvateľov Rožňavy preniesol všetky výsady, aké užívajú aj ostatní poddaní Ostrihomského arcibiskupstva. Panovník vykonal donáciu ako vďaka za sprostredkovanie mieru medzi ním a rakúskym vojvodom Albrechtom, rovnako aj ako odškodnenie za škody, ktoré arcibiskupstvo utrpelo počas týchto nepokojných časov.⁴⁰
- 1313 5. 11. kráľ Karol Róbert na žiadosť ostrihomského arcibiskupa Tomáša potvrdil privilégium kráľa Ondreja III. z 30. 4. 1291, listinu Jágerskej kapituly z februára roku 1291 a privilégium Ondreja III. z 3. 2. 1291. Týmto nanovo odovzdal ostrihomskému arcibiskupovi a Ostrihomskému arcibiskupstvu držbu Rožňavy.⁴¹
- 1320 29. 8. kráľ Karol Róbert oznámil, že Rožňava so všetkými striebornými baňami, úžitkami a príslušenstvom patrí na základe jeho donácie ostrihomskému arcibiskupovi Tomášovi a Ostrihomskému arcibiskupstvu a že kráľovskí úradníci na jeho nariadenie z mesta už odišli.⁴²
- 1323 Pred 20. septembrom kráľ Karol Róbert na žiadosť ostrihomského arcibiskupa Boleslava opätovne udeľuje držbu Rožňavy Ostrihomskému arcibiskupstvu so všetkými úžitkami a príslušenstvom, ako aj so striebornými i zlatými baňami.⁴³
- 1332 30. 10. na istý čas získal podiel z rožňavskej ťažby zlata a striebra prostredníctvom nájomnej zmluvy neskorší palatín Viliam Druget, v tom čase spišský župan.⁴⁴
- 1339 V chotári Rožňavy už existovali Čučma a Nadabula.⁴⁵
- 1375 19. 1. ostrihomský arcibiskup Tomáš Telegdi bol osobne prítomný v Rožňave.⁴⁶

- 1417 25. 2. rožňavský richtár Jakub sa v Budíne pred kráľom Žigmundom dohodol so Štefanom z Rozhanoviec ohľadom odškodnenia za neoprávnené vybratie mýtnych poplatkov v hodnote 900 zlatých od obyvateľov Rožňavy v abovskom Drienovci.⁴⁷
- 1440 Pokračujú spory o uhorský trón: Rožňava stála na strane kráľovnej Alžbety. Už začiatkom mája mesto obsadil Ján Jiskra a za rožňavského kapitána vymenoval brata hajtmána Mikuláša Brcala⁴⁸
- 1440 Mesto Košice posielalo jiskrovcom do Rožňavy peniaze a rôzne zbrane.⁴⁹
- 1440 V septembri načas opustili jiskrovci mesto, na čo ho obsadili košickí hajtmáni Ján Talafús a Ján Uškert.⁵⁰
- 1441 V októbri Rožňavu dobyl so svojim vojskom poľský veliteľ Peter Odroważ a mestu vyrúbil mimoriadnu daň. Po odchode poľských vojsk sa tu opäť usadili jiskrovci⁵¹
- 1451 Neďaleko Rožňavy sa odohrala bitka vojsk Jána z Huňadu a Jána Jiskru, v ktorej bol Jiskra porazený.⁵²
- 1452 6. 7. v Rožňave osobne prítomný Ján Huňady.⁵³
- 1452 Rožňavu dobyl Sebastián z Rozhanoviec.⁵⁴
- 1454 24. 12. Rožňava v rukách bratříkov pod vedením Petra Komorovského.⁵⁵
- 1456 12. 5. Rožňavská pevnosť načas oslobodená od bratříkov. Kráľ Ladislav na popud Osvalda z Rozhanoviec, župana Sikulov nariaďuje gemerskej šľachte dodržiavať rozhodnutie, na ktorom sa pred nedávnym spoločne dohodla, týkajúcom sa vyzbierania potravinových dávok od svojich poddaných na záchranu pevnosti v Rožňave.⁵⁶
- 1459 Definitívna porážka bratříkov v Rožňave vojskami kráľa Mateja Korvína.⁵⁷
- 1487 26. – 27. 12. zástupcovia Rožňavy (banský majster Kristián Knebel a prísažný Juraj Zempel) sa zúčastnili na stretnutí Zväzu hornouhorských banských miest v sídle kráľovskej komory v Košiciach.⁵⁸
- 1488 Mestská rada vydala svedectvo o zmluvných podmienka predaja polovice banských podnikov, podľa opisovaných majetkov, v tom čase významného banského ťažiaru Pavla Dörholca svojmu faktorovi Wolfgangovi za 1600 zlatých.⁵⁹
- 1498 4. – 5. 10. pod vedením hlavného kráľovského banského štajgera a kremnického podgrófa Mateja Tenglera z Lichtenfeldu zasadal v Rožňave Zväz hornouhorských banských miest.⁶⁰

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Počiatky osídlenia a vznik banskej osady možno spájať s prospektorskou činnosťou služobníckeho obyvateľstva turnianskeho kráľovského domína a s následnou banskou ťažbou pod dohľadom kráľovských úradníkov. K zvýšeniu počtu obyvateľstva koncom 13. storočia celkom isto prispelo zaradenie medzi poddaných Ostrihomského arcibiskupstva, ktorí disponovali viacerými hospodárskymi výsadami. Po vzniku Vernerára a Dobšinej, od konca prvej tretiny 14. storočia možno predpokladať intenzívnejší prílev obyvateľstva zo Spiša, prevažne nemeckého pôvodu, venujúceho sa ťažbe a spracovaniu nerastných surovín. Nepriamy doklad o mimoriadne vysokom počte obyvateľstva na začiatku druhej tretiny 14. storočia nám podáva záznam vyberačov pápežských desiatok v roku 1332, ktorým rožňavský farár priznal ročný príjem až 10 hrivien (560 grošov). Je to o to zaujímavejšie, že v tom čase do rožňavskej farnosti patrili len obyvatelia Rožňavy a dedín Čučma a Nadabula, založených v jej chotári krátko predtým. Od 15. storočia sa medzi rožňavskými mešťanmi začínajú objavovať aj banskí ťažiarci z bližších i vzdialenejších miest (Smolník, Levoča, Gelnica, Košice, Banská Štiavnica), ktorí do mesta prichádzali s bohatým kapitálom. Jedným z nich mohol byť aj Benedikt, syn Jána z abovskej obce Peder, ktorý v roku 1424 zastupoval pred Jasovským konventom rožňavské mestské spoločenstvo.⁶¹ V polovici 15. storočia bola Rožňava podľa B. Ilu mestom s 200 usadlosťami.⁶² K spomaleniu populačného vývoja a napokon k jeho stagnácii došlo v druhej polovici 15. storočia v dôsledku pobytu niekoľkých vojenských posádok (kráľovské, bratrické, poľské) v meste, o čom svedčia mandáty uhorských panovníkov (1466, 1500), nariaďujúce Gemerskej župe, mestám a okolitej šľachte, aby nebránila svojim poddaným, ktorí majú vyrovnané všetky záväzky voči nim, presťahovať sa do Rožňavy.⁶³ Z nasledujúceho vývoja badať pozitívne výsledky týchto nariadení, čoho nepriamym dokladom je aj výrazná prestavba farského kostola zväčšeného o ďalšiu loď a kaplnku, pozdĺž celej dĺžky hlavnej lode kostola (pozri kap. Stavebný vývoj).

Z obdobia stredoveku sa zachovalo málo konkrétnych dokladov na obyvateľov mesta, z ktorých by vychádzali jednoznačné etnické pomery. Najviac údajov sa týka banských ťažiarov (*Dörholc, Lang, Hermann, Rösel*), u ktorých sa len ťažko dá rozoznať či boli domáceho pôvodu. Predstavitelia vyšších vrstiev, zástupcovia mesta (*Prutenus, Harsondorf*), obchodníci, remeselníci (*Faber, Sartor, Malleifaber*), študenti (*Sterwær, Schekner, Judenberger*) či farári (*Hartusch*) mali najčastejšie nemecký pôvod. Slovenského pôvodu bol azda Michal, syn Milečka, ktorý bol pred r. 1339 poverený lokáciou Čučmy a Nadabuly, a azda aj Ján Rožňavský, spomínaný v r. 1491 ako člen roty Petra Šafranca z Pískovej Skály. Prítomnosť obyvateľov maďarského pôvodu môže dokladať istý Bartók Matej, ktorý sa v prameňoch objavuje od roku 1521.⁶⁴

Skladbu patriciátu možno pravidelnejšie sledovať od r. 1520, kedy sa v nej dá rozoznávať periodické opakovanie tých istých mien (*Seet, Hermann, Czakann, Schneider, Geel, Ulrich*), čo dokladá držbu rožňavského banského monopolu v úzkom okruhu známych ťažiarovských rodín.⁶⁵

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

Obe činnosti boli prevažujúcim zamestnaním obyvateľov Rožňavy. Strieborné bane sa spomínajú už v donačnej listine z roku 1291, na začiatku 20. rokov 14. storočia boli prospektormi objavené aj bane na zlato. Zmienky zo začiatku 30. a 40. r. 14. storočia o prenájme urbury, existencii banského súdu a schopnosti rožňavského obyvateľa poskytnúť pôžičku štítnickému zemepánovi poukazujú na rozvinutú banskú činnosť, na jej výnosnosť a prospešný vývoj. Na základe ročného poplatku za prenájom urbury z arcibiskupských baní (120 hrivien striebra) predpokladá I. Chalupecký ročný zisk arcibiskupstva z rožňavských baní na začiatku druhej tretiny 14. storočia okolo 1000 hrivien.⁶⁶ Opatrenia vydané palatínom na žiadosť arcibiskupa v r. 1379 a r. 1423, ktoré boli namierené proti susedným zemepánom (najmä Bubekovcom), mali cieľ zastaviť ich neoprávnené využívanie lesného potenciálu v rožňavskom chotári,

a tým aj ich negatívny vplyv na priebeh tunajšej banskej činnosti.⁶⁷ Prvý doklad na podiel cudzieho kapitálu (z Košíc) v rožňavskom baníctve pochádza z r. 1404, pričom na základe zálohu, ktorý bol za poskytnutý úver slúbený (dom banského majstra), sa usudzuje, že išlo o úver vysokej hodnoty, a teda o investíciu do sľubnej banskej ťažby.⁶⁸ Túto pozitívne zhodnotili aj exponenti norimberského obchodného kapitálu, ktorých tu máme doložených už na začiatku 15. storočia v osobe istého *Ventheamurer de Noremburga* (pozri kap. Vznik mesta). Podľa M. Skladaného ide o Ulricha z Norimbergu, reprezentanta norimberskej firmy Kamerer – Seiler, ktorá sa od prelomu 14. a 15. storočia snažila ovládnuť produkciu drahých a farebných kovov v karpatskej oblasti.⁶⁹ Ako sa zdá z nariadenia kráľa Žigmunda v roku 1418, obyvatelia Rožňavy (najmä baníci) boli proti neoprávneným praktikám Ulricha, ktorý mal porušovať ich práva a slobody. Takmer 20-ročná prítomnosť rôznych vojenských posádok (jiskrovci, Poliaci, bratrci) v meste spôsobila zničenie banských zariadení a hút, a najmä nedostatok pracovných síl. Toto nepriaznivé obdobie využili baníci a hutníci Nadabuly, ktorí sa samostatným podnikaním s vyťaženou a spracovanou rudou chceli vymaniť spod závislosti Rožňavy, čím porušovali výsady rožňavských ťažiarov (1450, 1484) (pozri kap. Vznik mesta). K tomu sa pripojila celokrajinská kríza vyčerpanosti povrchových a vyššie položených ložísk, ktorá vyžadovala hlbinnú ťažbu a vhodné zariadenia na odčerpávanie banských vôd.

Od začiatku 60. r. sa predpokladá zintenzívnenie prítomnosti kapitálu z Levoče, Kežmarku, Smolníka či Košíc, ako aj začiatky kontaktov Martina a Jána Turzu s rožňavským baníctvom. S turzovským kapitálom tu podnikal Ján Lang, Ján Rössel či Ján Donel.⁷⁰ Čoraz viac sa začala preto riešiť otázka vzťahu domácich ťažiarov s cudzími, čo mohlo byť dôvodom vstupu Rožňavy do zväzu siedmich banských miest, ktorého prvé zhromaždenie sa konalo počas vianočných sviatkov r. 1487 v Košiciach (pozri kap. Vznik mesta). Jednou z prvých spoločných akcií bola dohoda s Martinom Turzom, ktorý sa snažil získať pod svoju kontrolu spišsko – gemerské baníctvo. Zrejme tlak cudzích ťažiarov, ako aj nedostatok financií na odvodnenie bol príčinou predaja viacerých baní (*zcu der schmalen fahrt, zcu sancte Johannes, zcu sancte Niclos, Moncerstollen, czum Goltgangk* – baňa na zlato), hút, domov a lúk rožňavského ťažiara Pavla Dörholca a jeho manželky Kataríny v r. 1488 (pozri kap. Významné udalosti). Už o päť rokov neskôr zasahuje proti snahám cudzích ťažiarov potlačiť záujmy domácich ťažiarov a baníkov samotný arcibiskup, pričom zdôraznil ich podriadenosť v súdnych záležitostiach mestskému súdu (pozri kap. Vznik mesta). Situáciu sa rozhodol riešiť aj zväz siedmich banských miest, ktorý pod vedením Mateja Tenglera z Lichtenfeldu, hlavného kráľovského banského štajgera a kremnického podgrófa, zasadal priamo v Rožňave (1498) (pozri kap. Významné udalosti). Jedným z hlavných úloh zasadnutia bolo urovnanie napätia medzi Rožňavčanmi a Martinom Turzom (1498). Kvôli stúpajúcej nákladnosti banského podnikania, kvôli udržaniu domácich, menej zámožných ťažiarov, no najmä kvôli oživeniu banskej ťažby, prisľúbil ostrihomský arcibiskup v prvej tretine 16. storočia každému, kto na jeho území otvorí novú baňu, oslobodenie od platenia urbury: v r. 1516 na 4 roky, v r. 1524 až na 8 rokov.⁷¹ Zo začiatku 20. r. XVI. storočia pochádzajú doklady, ktoré potvrdzujú dlhodobé pôžičky rožňavských ťažiarov, najmä v podobe olova, od krakovských podnikateľov. Z rovnakého obdobia, vďaka zachovaniu mestskej knihy, poznáme detailne účasť mestského patriciátu na tunajšej banskej ťažbe, ako aj mená, zriedkavejšie lokalitu, významných rožňavských banských štólní a šácht.⁷² Od roku 1525 sa na rožňavskom baníctve zúčastňuje aj vplyvný banskoštiavnický mešťan Wolfgang Panhalm, pričom už v r. 1527 sa v košickej mestskej knihe, keď dopravil do Košickej komory striebro, spomína ako rožňavský mešťan. Medzi dodávateľmi sa objavujú aj ďalšie mená známych podnikateľov, ktorí dlhodobo svojím kapitálom podporovali rožňavské baníctvo, za čo mali od domácich ťažiarov výsostné právo na kúpu striebra.⁷³

Obchod

Prevažujúcim obchodným artiklom bola v Rožňave počas celého stredoveku vyťažená ruda (zlato, striebro, železo, meď) a akékoľvek tovary a polotovary vyrobené jej spracovaním.⁷⁴ Od roku 1291 boli obyvatelia mesta ako poddaní Ostrihomského arcibiskupstva oslobodení od mýtnych poplatkov v celej krajine, čo malo pozitívny vplyv na tunajšiu obchodnú činnosť počas celého stredoveku. Už z r. 1293 disponujeme dokladom o obchodnej činnosti dvoch Rožňavčanov, ktorí na svojej ceste za obchodom boli okradnutí o kone a súko v hodnote 100 hrivien.⁷⁵ Konkrétnych obchodníkov v meste nemáme doložených, len v r. 1467 cez osobu, resp. meno istého Petra Krämera (*Cromer*).⁷⁶ Je pravdepodobné, že trh sa v Rožňave konával už pred udelením mestských výsad, hoci prvá konkrétna zmienka o ňom je až z r. 1430.⁷⁷ Nepriamym dokladom by mohla byť listina z r. 1330, opisujúca prepád dvoch poddanych Mikuláša, syna Batyza v meste Rožňava v predvečer sviatku sv. Jána Krstiteľa štyrmi služobníkmi Bubekovcov z Plešivca.⁷⁸ Pravdepodobným dôvodom prítomnosti uvedených osôb v meste mohol byť práve tunajší trh. Z treníc na mýtnych stanicách či z neustálych potvrdzovaní mýtnych výsad možno sledovať odbyt tovaru z Rožňavy najmä za hranice Gemerskej župy.⁷⁹ Z osôb pôvodom z Rožňavy, ktoré už koncom 14. storočia našli uplatnenie vo významných obchodných centrách dnešného východného Slovenska (Bardejov, Košice), možno taktiež vyvodit úspešnosť ich obchodnej činnosti na domácej pôde.⁸⁰

Výčap vína a piva

Výčapné právo prisľúchalo mešťanom. Prvýkrát je o tom zmienka v r. 1484, kedy toto právo porušovali obyvatelia Čučmy a Nadabuly. Sami si zabezpečili dovoz vína a následne ho medzi sebou aj rozpredali, čím porušovali monopol rožňavských mešťanov na nákup a predaj vína a iných liehovín. V r. 1536 ostrihomský arcibiskup obmedzil právo výčapu na území mesta len na tých, ktorí sa venujú baníctvu.⁸¹

Remeslá a cechy

Prvé zmienky o rožňavských remeselníkoch pochádzajú až z konca 15. storočia, avšak špecializovanú remeselnú výrobu musíme v meste predpokladať už oveľa skôr. Vyplyva to predovšetkým z rozsiahlej banskej činnosti, ktorá si pre svoj chod vyžadovala hospodárske zázemie – dodávanie potravín, odevov, výrobu nástrojov, údržbu banských zariadení atď. O ich zameraní sa prvýkrát dozvedáme z osobných mien mešťanov, zaznamenaných v r. 1494. Nachádzali sa medzi nimi Jakub *Faber*, Martin *Sartor*, Pavol *Sutor*, Gregor *Malleifaber*. Okrem krajčirov, obuvníkov či kováčov možno v meste predpokladať aj silné zastúpenie kožušníkov. V r. 1520 jeden z nich, Ján Furensyn (*pellio*) sa zaviazal pred mestskou radou, že do siedmich týždňov usporiada svoj dlh, ktorý má v Prešove. R. 1494, 1515 a 1521 sa spomína v meste zlatník (*Goltschmydt von Rosznaw, Aurifaber*), čo vzhľadom na tunajšiu ťažbu drahých kovov nie je prekvapujúce. Existencia cechov v meste je konkrétne doložená až v novoveku, avšak titul majster pred menom Gabriela Goldschmieda z Rožňavy a pôžička na lekárske výdavky rožňavského učňa Adriána Goldschmieda od košického mešťana, majstra Jána Molera, naznačujú prítomnosť cechu zlatníkov v Rožňave najneskôr na začiatku 16. storočia. Analýzou osobných mien zo

stredovekých záznamov v mestskej knihe, ako aj z prvých súpisov obyvateľov (1555) možno poukázať na pestrosť remesiel, ktoré sa v meste vykonávali (kováčstvo, krajčírstvo, obuvníctvo, kožušníctvo, mäsiarstvo, pekárstvo, stolárstvo, kolárstvo, zámočníctvo, medovníkárstvo a i.).⁸²

9. SPRÁVA MESTA

Komora Ostrihomského arcibiskupstva

Jej prítomnosť v meste sa predpokladá už od konca 13. storočia, kedy Rožňavu získalo Ostrihomské arcibiskupstvo. Na jej čele stál arcibiskupský úradník (oficiál). Jeho úlohou bolo zastupovať v meste zemepanské záujmy Ostrihomského arcibiskupstva, dozeráť na dodržiavanie najmä mýtnych výsad poddaných arcibiskupstva (v r. 1423 úradník Juraj),⁸³ no najmä zhromažďovať urburu z banskej ťažby pre arcibiskupstvo. Týmito úlohami mohol byť poverený aj Ján, zvaný Kun, ktorý v roku 1332 vystupuje ako familiár arcibiskupa Čanadína práve v dohode o prenájme urbury spišskému županovi Viliamovi Drugetovi (pozri kap. Významné udalosti). Úlohu komory najmä vo výbere urbury potvrdzuje aj prvá konkrétna písomná zmienka o jej existencii v meste (1484), kedy baníci z Čučmy a Nadabuly narábali vo vlastnej réžii s vyťaženou rudou, čím poškodzovali aj príjmy arcibiskupstva (pozri kap. Vznik mesta). Dodatočne im bolo nariadené, aby odovzdali urburu do arcibiskupskej komory (*ad cameram archiepiscopalem*). Meno ďalšieho arcibiskupského úradníka poznáme z r. 1489, bol ním Bernard (*Bernardus*) Lepes (*offiziale in Rosgno Banja*). Z r. 1502 pochádza doklad na istú nadradenosť arcibiskupského oficiála (bol ním Juraj „Ewssy“) voči mestskej rade, keď jej nariadil, aby urovnala spor ohľadom neoprávnené okupovaných majetkov Jána Rössela.⁸⁴

Mestská samospráva

Na jej čele stál richtár (*iudex, Richter*), mestskú radu (*vor dem vollkommenen gesessen Rot*) tvorili prisažní (*iurati, geschworne Purger*). Prvý konkrétny doklad na existenciu mestskej samosprávy pochádza až z roku 1401 (*coram iudice et iuratis de Rosenaw*), no s jej existenciou možno počítať od začiatku 14. storočia. Počet prisažných sa v 20. r. 16. storočia pohyboval medzi 10 – 12. Na základe údajov zo 16. storočia sa členovia mestskej rady menili zriedka. Prvý známy menoslov členov mestskej rady je až z r. 1520. Mestská rada okrem správy mesta rozhodovala v majetkovo-právnych sporoch obyvateľov, posudzovala dedičské právo na štôlne, potvrdzovala dedičské práva, predaje domov a pozemkov. Dôležitú funkciu v bankských záležitostiach zastával bankský majster (*bergmeister*). Bol volený mestskou radou, na rozdiel od iných bankských miest v Rožňave býval vo svojej funkcii dlhšie obdobie; vydával kutacie povolenia, vytyčoval hranice medzi baňami, dozeral na banskú ťažbu, na povinné odvádzanie urbury, riešil menšie bankské spory, v niektorých veciach mal aj trestnú právomoc. Prvý písomný doklad na bankského majstra v Rožňave pochádza z r. 1404 (*Nicolaus berkmeister de Rosnaw*).⁸⁵

Hospodárenie mesta

Mestské účty sa z obdobia stredoveku nezachovali, rovnako nepoznáme ani vyúčtovania príjmov a výdavkov, súpisy daňovníkov či ročné bilancie hospodárenia mesta. Tieto sa prvýkrát zachovali až z r. 1555.⁸⁶

Mestská kancelária

Prvá zachovaná latinská listina mestskej kancelárie pochádza z r. 1467.⁸⁷ Z obdobia do konca stredoveku je dnes známych ešte ďalších päť listín.⁸⁸ Z 8. 4. 1412 sa zachovala zmienka na list vydaný v Rožňave 5. 4. toho istého roku.⁸⁹ Prvá zachovaná nemecky písaná listina mestskej kancelárie bola vyhotovená r. 1488.⁹⁰

Notár

Prvý známy notár Ladislav z Dorogházy (Hevešská župa) je doložený až r. 1481,⁹¹ no funkciu mestského notára môžeme predpokladať celkom isto už od 14. storočia. V r. 1494 sa spomína notár Leonard Danielis zo Spišského Podhradia.⁹²

Mestská kniha

Prvé záznamy najstaršej zachovanej mestskej knihy sa začínajú r. 1520 a končia r. 1748. Približne do druhej polovice 17. storočia bola úradným jazykom nemčina. Kniha pozostáva z dvoch častí; prvá časť obsahuje údaje k mestskej rade a k bankským pozemkom, druhá časť obsahuje príjmy a výdavky mesta.⁹³

Mestská pečať

Nachádza sa na všetkých zachovaných stredovekých listinách mestskej kancelárie, avšak nie všetky sú čitateľné. Na základe rozboru pečatí z r. 1488 a 1501 možno rozoznať 2 pečatidlá:

1. Podľa zachovaného odtlačku pečať s nápisom v gotickej minuskule *S. (igillum) ciuitatis rosnavensis* pritlačená na listine z roku 1488 s erbom Rožňavy. Používala sa do prelomu 15. a 16. storočia.
2. Druhé pečatidlo pochádza najneskôr z r. 1501 s kruhopisom v humanistickej majuskule *Civitatis Rosnavie 1501* s erbom Rožňavy. Používala sa do roku 1540.⁹⁴

Mestský erb

S rožňavským erbom sa stretávame v r. 1488, na štíte sú asymetricky umiestnené skrížené banické nástroje, medzi ktorými sú tri ruže. Koncom 15. storočia boli banické nástroje umiestnené symetricky a do výsekov porísk boli uložené štyri ruže. V roku 1598 ruža v dolnom výseku porísk sa zmenila na tvar podobný srdcu, z ktorého vyrastali tri stopky vedúce k zostávajúcim trom ružiam a prvýkrát sa ako nosič štítu objavil anjel.⁹⁵ Erb mesta (dve skrížené kladivá so štyrmi pravidelne umiestnenými ružami) nachádzame aj v interiéri farského kostola Nanebovzatia Panny Márie, na svorníku v tvare kvadrilobu blízko presbytéria. Táto heraldická výzdoba bola súčasťou prestavby kostola, ktorá tu prebiehala na začiatku 16. storočia (pozri kap. Stavebný vývoj).

Mestský archív

Dodnes sa z mestského archívu Rožňavy zachovalo len 15 písomností, pochádzajúcich z obdobia rokov 1323 – 1526. Tieto sú dnes uložené v ŠA v Košiciach, pobočka Rožňava. Okrem toho časť listín z pôvodného mestského archívu, týkajúca sa cirkevných záležitostí, no najmä výsad poddaných Ostrihomského arcibiskupstva, sa dnes nachádza v archíve Biskupského úradu v Rožňave, ako aj v ŠA v Košiciach, vo fonde Archív rožňavského biskupstva.

Richtári mesta do r. 1526

1373 Mikuláš, 1417 Jakub, 1450 Jodocus, 1481 Mikuláš, pred 1494 Kristián Knebel, Ján Aurifaber, 1494 Gašpar Lang, 1496 Ján Lang, pred 1520 Ján Suob, 1520 Tomáš Seet, 1521 Juraj Hermann, 1522 Tomáš Seet, 1523 Juraj, 1524 Ambróz Čakan, 1525 Juraj Hermann.⁹⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Chep (*Chep de Rosnou*) – prvý známy banský podnikateľ z Rožňavy. V roku 1342 bol na zhromaždení Gemerskej župy odročený jeho spor, ktorý viedol s Mikulášom, synom Ladislava zo Štítnika.⁹⁷ Predmetom ich sporu mohla byť aj pôžička, poskytnutá mešťanom Rožňavy štítnickému zemepánovi. Tento, ako aj jeho súrodenci v danom období často využívali mešťanov zo susedných miest ako svojich veriteľov.

Mikuláš Rosener bol prvý známy rožňavský banský majster. Poznáme ho len zo záznamov v košickej mestskej knihe, kde sa objavuje od r. 1397 aj ako veriteľ, aj ako dlžník. Časté zápisy svedčia o jeho čulých obchodných aktivitách, počas ktorých sa neraz dostal do súdneho sporu. Jeden z nich (vymáhanie 34 zlatých od Mateja *Cassera* v r. 1401) košická mestská rada dokonca posunula pred richtára a mestskú radu v Rožňave. V r. 1404 banský majster Mikuláš z Rožňavy za pôžičku 198 zlatých, ktorú dostal od Košičana Jána Fulskroppela, bol nútený dať do zálohu dokonca svoj vlastný dom v Rožňave.⁹⁸

Ján Lang (*Hanns Lang*) v 90. r. 15. storočia patril medzi najvýznamnejších banských ťažiarov. Do Rožňavy prišiel pravdepodobne v záujme Turzovcov. V službách Jána Turzu je doložený v 80. rokoch 15. storočia, keď pre krakovsko-levočskú firmu Turzovcov skupoval postupne banskobystričké medené a strieborné bane. O jeho činnosti v Banskej Bystrici hovorí predaj polovice bane *Topperstollen* či dvoch domov Jánovi Turzovi v r. 1494 a 1495. V tom čase už žil v Rožňave, kde sa rovnako v službách turzovského kapitálu snažil o monopolné postavenie v tunajšom baníctve. V roku 1494 sa spomína ako rožňavský mešťan (zrejme člen mestskej rady) a v roku 1496 ako mestský richtár. V roku 1498 sa medziiným na zasadnutí Zväzu siedmich banských miest pod vedením hlavného kráľovského banského štajgera riešil aj spor rožňavských ťažiarov s Jánom Langom, ktorý potvrdzuje úlohu Langa pri odvodňovaní rožňavských baní.⁹⁹

Rodina Hermanovcov (Herman, Hermans, Hermansz)

Ján Herman (*Hanus*) – pravdepodobne jeden z mála známych domácich banských ťažiarov. Pred r. 1487 viedol spor s Krištofom Weyserom o jednu baňu, ktorú Weyser v čase stúpajúceho záujmu Martina Turzu o rožňavské baníctvo, prenechal vo svojom testamente práve Turzovi. Ten zdedil po ňom aj spor s Hermanom, ktorý po jeho riešení pred súdom v Rožňave, v Gelnici, ba dokonca až v Košiciach napokon vyhral.¹⁰⁰

Juraj Herman (*Jorg Georg*), rožňavský richtár 1521, 1523, 1525. V prameňoch sa objavuje od roku 1514.¹⁰¹ V r. 1516 viedol spor pred gelnickou mestskou radou s ďalším rožňavským ťažiarom Jánom Rösselom o azda v tom čase najvýznamnejšiu rožňavskú baňu *zu der schmalen fahrt*.¹⁰² Neskôr sa oženil s Jánovou dcérou, Reginou. V r. 1521 spolu so svojimi spoločníkmi (Michalom Ulrichom, Tomášom Seetom, Benediktom Monharthom) získal od rožňavskej mestskej rady banské právo¹⁰³. V r. 1522 bol ako rožňavský prisázný prítomný v Banskej Štiavnici pri vybavovaní testamentu Jána Rössela.¹⁰⁴ V tom istom čase viedol spor s radným mesta Košíc, Jurajom Kaiserom. Tento bol zrejme Jurajovým veriteľom, ktorému v r. 1527 dlžil až 2100 zlatých.¹⁰⁵ Zdrojom Jurajových príjmov okrem držby významných baní boli aj šafránové záhrady, vinice, mlyn či rybník v chotári Rožňavy. Pravdepodobne Juraj kúpil dom v Košiciach, ktorý sa spomína v r. 1531.¹⁰⁶

Gabriel Herman (*Gabriel Herman von Rosenaw*) zdedil dlh po svojom otcovi voči Jurajovi Kaiserovi ako aj isté majetky v Košiciach. Patrí k najvýznamnejším neskorostredovekým banským podnikateľom v Rožňave. Obchodoval s levočským mešťanom krakovského pôvodu Sebastiánom Krupekom.¹⁰⁷

Ján Rössel (*Rössl*) syn komorského grófa a štiavnického richtára Erazma Rössla (pozri heslo Banská Štiavnica, kap. Osobnosti mesta), brat kremnického meštana Vavrince Rössela. Patrí medzi cudzích ťažiarov, ktorí do Rožňavy prichádzali koncom 15. storočia investovať svoj kapitál do slubnej banskej ťažby. Ako syn bohatého štiavnického i kremnického meštana poskytoval pôžičky rožňavským ťažiarom, pričom zrejme s dcérou jedného z nich sa na začiatku 16. storočia aj oženil a odišiel z Banskej Štiavnice. Ako sa dozvedáme z prvej zmienky o jeho prítomnosti v Rožňave, jeho tunajšie počiatky možno sledovať v službách turzovského kapitálu.¹⁰⁸ R. 1516 sa súdil s Jurajom Hermanom o rožňavskú baňu *zu der schmalen fahrt*. R. 1520 mu otec zanechal všetok svoj majetok, ktorý mal spravovať spoločne so svojím bratom Vavrincem (Jánovým dcéram prikázal ročne vyplácať 20 zlatých). Posledné roky života Ján pravdepodobne preto trávil aj v Banskej Štiavnici. Jeho príslušnosť k Rožňave dokladá aj prítomnosť rožňavského radného v Banskej Štiavnici v čase delenia jeho banskoštiavnického dedičstva pred mestskou radou. Tu musela obraňovať svoje práva Jánova manželka Katarína (aj v mene svojich dcér Anny a Reginy) pred Jánovým bratom, Vavrincem. Rovnaká situácia nastala aj v Rožňave, kde síce mestská rada uznala Katarínin nárok na polovicu manželovho majetku, no Vavrinc si ho neoprávnene privlastnil, a dokonca pred gelnickým banským súdom si vymohol potvrdenie o právoplatnosti jeho držby. Kataríne a jej dcéram prisľúbil, že im bude po 4 roky splácať ročne 500 zlatých. Katarína po manželovi zdedila aj jeho dlhy, pričom práve na základe ich vymáhania sa dozvedáme, že Ján dlhoročne kupoval olovo či dostával hotovosť od krakovského obchodníka Michala Maidela, ktorému to následne splácal vyťaženým striebrom. Maidel bol koncom 20. rokov 16. storočia jedným z najväčších dodávateľov rožňavského striebra košickej mincovni.¹⁰⁹

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 36 študentov¹¹⁰.

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Rožňava z cirkevno-správneho hľadiska patrila do ostrihomskej arcidiecézy. Rožňavská farnosť bola podľa súpisov z rokov 1397 a 1516 bola vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiaconátu.¹¹¹

Kostol

Patronátne právo získala Rožňava pravdepodobne v rámci udelenia mestských výsad v prvej tretine 14. storočia. Rožňavská farnosť a farský kostol je zasvätený Nanebovzatiu Panny Márie. Patrocínium je prvýkrát doložené v listine z r. 1339.¹¹² Kostol sa následne spomína len v súvislosti s osobami farárov. K stavebnému vývoju pozri kap. Topografia a stavebný vývoj mesta.

Cirkevný desiatok

V r. 1332 zaplatil rožňavský farár vyberačom pápežských desiatkov 1 hrivnu (56 strieborných grošov) zo svojho benefícia 10 hrivien (560 grošov).¹¹³

Významní stredovekí rožňavskí duchovní

Meno prvého známeho rožňavského farára Jána je známe zo súpisu pápežských desiatkov z r. 1332. V r. 1397 sa spomína ako svedok potvrdenia výsad štítnickému farárovi rožňavský farár menom Hartusch. Meno ďalšieho rožňavského farára Mateja je známe až z r. 1412, keď viedol spor s farárom zo Spišského Podhradia. Najviac údajov o menách rožňavských farárov (Heckel, Benedikt, Mikuláš, Martin, Ján) pochádza z r. 1468, keď sa spomínali v súvislosti s obranou výsady rožňavského farára o platení, resp. neplatení katedratika, ročnej dávky z kostola gemerskému archidiakonovi. Svoje právo ohľadom nároku na cirkevný desiatok z Betliara hájil aj farár Benedikt v r. 1500. Od r. 1523 sa v mestskej knihe spomína farár Peter, ktorý podnikal v baníctve a bol naklonený novým reformačným myšlienkam.¹¹⁴ V r. 1416 vystupuje v prameňoch Kristián pôvodom z Rožňavy (*Cristannus de Rasenaw*) ako kňaz Ostrihomskej diecézy, v r. 1422 ako rektor kaplnky sv. Jakuba na bratislavskom cintoríne sv. Vavrince. Pravdepodobne ide o toho istého Kristiána, ktorý je v r. 1414 zaznamenaný ako študent na Viedenskej univerzite (*Cristannus de Rosenaw*). V r. 1457 pôsobil v Bratislavskej kapitule ako kanonik Matej z Rožňavy (*Mathias de Rosnavia*).¹¹⁵

Cirkevná škola

Z obdobia stredoveku sa zachovali v osobe rektora dve zmienky o farskej škole (1355, 1412).¹¹⁶

Začiatky reformácie v meste

Reformácia je spojená s menom farára Petra (1523), ktorý bol známy svojím odlúčením od niektorých dovtedajších cirkevných zvykov. Šírenie protestantizmu v meste dokladá aj listina z r. 1526, ktorá hovorí o vyslaní Jána Kleina, pôvodom zo Zvolena, Jánom Herschuchom z Kremnice do Rožňavy, aby pozdravil tunajších prívržencov „pravej viery“. Klein sa neskôr stal kazateľom v Kremnici a je známy ako typický stúpenec meštianskej luteránskej reformácie.¹¹⁷

- 1 MES II, s. 304, Nr. 306: 31. 12. 1291.
- 2 CDH VI/1, s. 387: 1295; MES II, s. 781, Nr. 894: 29. 8. 1320; Archív Hodnoverného miesta Spišská kapitula, Capsa V, fasc. 7, nr. 9: 12. 7. 1330; Anj. Okm. IV, s. 269, Nr. 165: 21. 10. 1342; Anj. Okm. VI, s. 270, Nr. 177: 27. 2. 1355; MOL DL 89450: 21. 1. 1375; Archív Rožňavského biskupstva, perg. Nr. 13: 1379; ZsO III, s. 478, Nr. 1948: 8. 4. 1412 (MOL DF 290 628); ZsO IV, s. 616, Nr. 2302: 18. 9. 1416; WENZEL, MBKT, s. 353, Nr. F.2: 21. 12. 1418 (= orig. MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 2: 21. 12. 1418); ZsO IX, s. 123, Nr. 338: 26. 3. 1422; ZsO X, s. 604, Nr. 1582: 1423; MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 4: 10. 3. 1466; MOL DF 286534: 15. 10. 1468; MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8: 5. – 8. 10. 1494; MOL DF 286533: 25. 1. 1500.
- 3 MMKK, pap. 1414/1467: 3. 12. 1467; Gelnická mestská kniha, MMG, č. 1, s. 27: 28. 12. 1487; WENZEL, MBKT, s. 354, Nr. F.3: 5. 10. 1498 (= orig. MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 10); MMBŠ-MOL, I-849, škat. 5, č. 515: 3. 6. 1515.
- 4 PÜSPÖKI, Erb, s. 31. SULÁN, Rozsnyó nevének, s. 197. ILA, Gömör megye III, s.323-4. BARTHOLOMAEIDES, Inclyti, s. 671.
- 5 HALAGA, Banské mesto, s. 207. Dejiny Rožňavy I, s. 57.
- 6 ŠTEFANČA – KAVEČANKY, Rožňava, s. 33.
- 7 RDSI I, s. 97, Nr. 167: 9. 11. 1302; Anj. Okm. V, s. 83, Nr. 31:1232>29. 5. 1347; CDAC VII, s. 193, Nr. 126: 1245. ŠIŠÁK, Vývoj, s. 14.
- 8 ... *ad quandam viam magnam, que de villa Chetnuk ducit in ipsam villam Rosnoubana ... ad unam antiquam semitam, que de terra Scepus ducit versus villam Rosnoubana...* MES II, s. 279, Nr. 276: po 3. 2. 1291; CDH VI/1, s. 246: 1293.
- 9 ZsO X, s. 353, Nr. 853: 22. 6. 1423.
- 10 Dejiny Rožňavy I, s. 62, 158. MES II, s. 279, Nr. 276: post 3.2. 1291; MMRv, škat. E, fasc. IV, č. 9: 1771 (1339); MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8: 5. – 8. 10. 1494.
- 11 WENZEL, MBKT, s. 336, Nr. B.3; ZsO X, s. 346, Nr. 826: 18. 6. 1423.
- 12 CDSI II, s. 87, Nr. 130: 2. 6. 1243. ŠMILAUER, Vodopis, s. 166, Nr. 612. HALAGA, Banské mesto, s. 207. Dejiny Rožňavy I, s. 53 – 4. ŠTEFANČA – KAVEČANKY, Rožňava, s. 31. KALINOVÁ, Architektúra, s. 37.
- 13 Počas celého stredoveku patrilo mesto Rožňava ostrihómskému arcibiskupovi ... *iudicis ac iuratorum, civium, monticularum et totius communitatis oppidi praescripti Archiepiscopatus Rosnoubana...* WENZEL, MBKT, s. 94: 1484.
- 14 L. Bartholomaeides uvádza, že Rožňava získala mestské výsady za vlády Ludovíta I., D. Csánki i J. Rupp uvádzajú, bez uvedenia prameňa, udelenie výsad Karolom Róbertom v roku 1340. Tieto výsady podľa L. Bartholomaeidesa a G. Wenzla (odkazuje sa na hodnoverný odpis Spišskej kapituly, bez uvedenia konkrétnej signatúry) mal v r. 1382 potvrdiť (podľa Wenzla vydať) ostrihómsky arcibiskup Demeter a v r. 1410 kráľ Zigmund Luxemburský. Ani jedna z týchto listín sa dosiaľ nenašla. BARTHOLOMAEIDES, Inclyti, s. 671. CSÁNKI, Gömörmegye, s. 128. RUPP, Magyarország, s. 109. WENZEL, MBKT, s. 94.
- 15 Dejiny Rožňavy I, s. 59. Vzhľadom na to, že sa Rožňava už v r. 1320 spomína ako civitas, že v r. 1332 je nepriamo doložená jej mestská samospráva, že v r. 1328 získali od panovníka mestské výsady susedný Štítnik a Plešivec, a napokon, že v r. 1339 získali obyvatelia novozaložených obcí Čučma a Nadabula tie isté práva, aké užívali obyvatelia Rožňavy, treba predpokladať, že banské mesto Ostrihómského arcibiskupstva, založené v blízkosti ložísk drahých kovov, bolo mestskými výsadami obdarané najneskôr krátko po r. 1321.
- 16 Por. pozn. 14.
- 17 Archív Rožňavského biskupstva, perg. Nr. 13: 1379.
- 18 Išlo o potvrdenie výsady, ktorú Rožňava získala, keď sa stala zemepanským majetkom Ostrihómského arcibiskupstva. CDH X/5, s. 766, Nr. CCCXLIX: 24. 2. 1417 (= z odpisu vyhotoveného Jasovským konventom 24. 11. 1424); ZsO VI, s. 100, Nr. 162: 24. 2. 1417.
- 19 WENZEL, MBKT, s. 353, Nr. F.2: 21. 12. 1418 (= orig. MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 2: 21. 12. 1418); ZsO VI, s. 638, Nr. 2642: 21. 12. 1418.
- 20 ZsO X, s. 346, Nr. 826: 18. 6. 1423.
- 21 ... *per predecessores nostros ... concessas ... mineras de montanis exceptas ... ad dictam civitatem nostram Rosnaciensem deferre inhabitatoribusque eiusdem vendere deberent ... mineras pro se non cremarent nec operarent ...* MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 3: 17. 6. 1450.
- 22 MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 3a: 8. V. 1457. THALÓCZY, Kamara, s. 199 – 200. To isté nariadenie vydal aj kráľ Matej Korvín v r. 1461. MOL DL 15553: 18. 3. 1461.
- 23 ... *ipse plebanus et predecessores sui nunquam usque modo huiusmodi cathedraticum solvissent, sed ab ipsius cathedratici et cuiuscunque alterius census archidiaconalis solutione semper et ab antiquo ... fuissent exempti et supporati ...* MOL DF 286534: 15. 10. 1468.
- 24 WENZEL, MBKT, s. 351, Nr. F.1: s chybným datovaním 1414. HALAGA, Banské mesto, s. 210. Dejiny Rožňavy I, s. 74.
- 25 WENZEL, MBKT, s. 361 – 363, Nr. II.2: 26. – 28. 12. 1487.
- 26 ... *das sollen sy am Ersten: vor dem Richter und den geschwoornen der vorgesprochenen Statt vorfolge und anders ob sy an dem gericht der vorgesprochenen Richter und geschworne nicht eyn genugen hetten, odder yn ettlicher weysy peschwert werden, so synd payde tayll pflichtig vor uns czw kwommen ...* MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 6.
- 27 ... *oppidum predictum, non secus quam ceteras civitates et loca Montanarum nostrarum in omnibus antiquis libertatibus et iuribus suis intendimus et volumus conservare ...* Tamže, č. 8b.
- 28 WENZEL, MBKT, s. 363, Nr. II.3: 5. 10. 1498 (= orig. MMRv, škat. C, fasc. 1, č. 10: 5. 10. 1498).
- 29 Dejiny Rožňavy I, s. 71.
- 30 MENCL, Středověká města, s. 153.
- 31 KALINOVÁ, Rožňava.
- 32 Údajne ešte v r. 1821 bol v pravej časti na klenbe presbytéria nad oltárom viditeľný nápis *ecclesiam hanc 1304 erectam esse*. TELGÁRTI, A Rozsnyói plébánia, s. 600. HOLLÓK, A Rozsnyói egyháznak, s. 82. Keďže presbytérium bolo na začiatku 16. storočia zaklenuté sieťovou neskorogotickou klenbou, uvedený nápis musel byť nad oltárom umiestnený druhotne. KALINOVÁ, Architektúra, s. 37.
- 33 Tamže. TÓTH – SZABÓ, A Cseh-huszita, s. 409, Nr. LVII: 12. 5. 1456 (= orig. MOL DL 15069).
- 34 KALINOVÁ, Rímskokatolícky kostol.
- 35 KALINOVÁ, Rožňava.
- 36 Acta iudicialia, s. 308, Nr. 5864: 3. 11. 1404; AMK, Schw., č. 18112: 15. 2. 1488; MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8: 5. – 8. 10. 1494. TÓTH-SZABÓ, A Cseh-huszita, s. 409, Nr. LVII: 12. 5. 1456 (= orig. MOL DL 15069).
- 37 MES II, s. 278, Nr. 275: 3. 2. 1291. Podľa I. Borsu ide o falzum vyhotovené po r. 1320. Ako hlavný dôvod podozrenia uvádza alternatívnu voľbu zástupcu panovníka (Mikuláš alebo Benedikt), čo bolo zvyčajné až od konca r. 1321. Rovnako formulka „altero absente homo noster“ je zaužívaná až v neskoršom období. RA II/4, s. 35, Nr. 3702: 3. 2. 1291.
- 38 MES II, s. 279, Nr. 276: post 3. 2. 1291.
- 39 MES II, s. 283 – 284, Nr. 280: 30. 4. 1291. Aj túto listinu zaraďuje I. Borsu medzi falzá. Predpokladá, že listina bola vyhotovená okolo roku 1320 ako doplnok k už vykonanej metácii za Ondreja III. RA II/4, s. 39 – 40, Nr. 3714: 30. IV. 1291.
- 40 MES II, s. 304, Nr. 306: 31. 12. 1291; CDAC X, s. 27 – 30, Nr. 21: 31. 12. 1291. Absencia na akúkoľvek zmienku o predchádzajúcich udalostiach skutočne naznačuje možnosť, že k donácii došlo až v posledný deň r. 1291. Listiny z februára a apríla toho istého roku pravdepodobne vznikli až v období okolo r. 1320, kedy sa zrejme arcibiskupstvo obávalo o svoje práva, vzťahujúce sa na držbu hornogemerského banského majetku.
- 41 RDSI I, s. 487, Nr. 1145: 5. 11. 1313. Podľa I. Borsu ide opäť na základe hore uvedených skutočností o falzum. RA II/4, s. 40, Nr. 3714. Tieto skutočnosti má potvrdzovať aj listina z r. 1323, ktorá opäť potvrdzuje držbu Rožňavy ostrihómským arcibiskupom, avšak tenoraz panovník spomína len listinu, v ktorej boli vymedzené hranice tohto majetku. Poz. r. 1323.
- 42 RDSI II, s. 258, Nr. 562: 29. 8. 1320.
- 43 Tamže, s. 455, Nr. 1047: pred 20. 9. 1323
- 44 MES III, s. 217, Nr. 323: 30. 10. 1332.
- 45 Dejiny Rožňavy I, s. 62.
- 46 MOL DL 89 450: 19. 1. 1375.
- 47 ZsO VI, s. 101 – 2, Nr. 169: 25. 2. 1417 (=orig. MOL DL 10616).
- 48 ... *item herr Niclao Berzal seyñ bruder der uff Roznaw hopman was am tage bonifacii fl. 250, 19 d. ...* Dejiny Rožňavy I, s. 67. KEMÉNY, Kassa, s. 24.
- 49 Dejiny Rožňavy I, s. 67. KEMÉNY, Kassa, s. 29.
- 50 Dejiny Rožňavy I, s. 68.
- 51 Tamže.
- 52 Tamže.
- 53 MOL DL 107550: 6. 7. 1452.
- 54 HALAGA, Banské mesto, s. 221. Dejiny Rožňavy I, s. 68. PÜSPÖKI, Erb, s. 44.
- 55 MOL DL 15307: 24. XII. 1454.
- 56 TÓTH-SZABÓ, A Cseh-huszita, s. 409, Nr. LVII: 12. 5. 1456 (= orig. MOL DL 15069).
- 57 HALAGA, Banské mesto, s. 222. Dejiny Rožňavy I, s. 68.
- 58 WENZEL, MBKT, s. 361 – 363, Nr. II.2: 26. – 28. 12. 1487.
- 59 AMK, Schw., č. 18112: 15. 2. 1488.

- 60 WENZEL, MBKT, s. 354, Nr. F.3: 5. 10. 1498 (= orig. MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 10).
 61 ... *Benedictus filius Johannis de Peder ... in persona universorum hospitiu et populorum civitatis seu oppidi Rosnobanya ...* MOL DL 74892: 24. 11. 1424.
 62 ILA, Gömör megye I, s. 217.
 63 ... *omnes tales vestros iobagiones ... qui ut perfecture obtentis litentis depositisque ... persolutis de vestris possessionibus ... ad quascumque possessiones prefati domini archiepiscopi et signanter ad opidum suum Rozno vocatum se transferre ...* MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 4: 10. 3. 1466. MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 11: 26. 12. 1500.
 64 Dejiny Rožňavy I, s. 62. CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 167, Nr. 202: 14. 9. 1491. ILA, Gömör megye III, s. 330.
 65 FABRICIUS, Vázlatok, s. 399.
 66 CDAC X, s. 27 – 30, Nr. 21: 31. 12. 1291; RDSI II, s. 455, Nr. 1047: pred 20. 9. 1323; Anj. Okm. IV, s. 269, Nr. 165; MES III, s. 217, Nr. 323: 30. 10. 1332. Dejiny Rožňavy I, s. 61.
 67 Archív Rožňavského biskupstva, perg. Nr. 13: 1379; ZsO X, s. 346, Nr. 826: 18. 6. 1423.
 68 Acta iudiciaria, s. 308, Nr. 5864: 3. 11. 1404.
 69 SKLADANÝ, Začiatky, s. 230.
 70 Dejiny Rožňavy I, s. 76. SKLADANÝ, Počiatky, s. 233. K. J. Langovi a J. Rösslovi pozri kap. 10. Osobnosti mesta. Hans Donel je v Rožňave prvýkrát doložený v r. 1501, keď si požičal od Juraja Turzu z Krakova 720 zlatých, pravdepodobne na banké podnikanie. ... *der Ersame Hanus Dönell von Roszenaw ... dem Namhaftigen Jorje Turzo von Crocaw ...* MMG, Gelnická mestská kniha, s. 71. Dejiny Rožňavy I, s. 70. Predtým, v r. 1472, je doložený v Smolníku pri dohode s Martinom Turzom o odvodnení viacerých baní v Smolníku za pomoci zariadení poháňaných gáplami. Tamže, s. 69.
 71 HALAGA, Banské mesto, s. 216 – 217. Dejiny Rožňavy I, s. 68. ILA, Gömör megye III, s. 325.
 72 ... *Vber der Statt bei der Hött uff den neuen gangk, Stollen; an der Schuczwant, Schacht; Santh Anna, Schacht; Sant Joannes, Schacht; über der Stadt bei der Hütte auf dem neuen Gang; Alter Stollen, Im namen Goth, Schachten; Czum alten Schacht; Czum hohen Schacht. Stollen vber die Stadt, genant Drecker Ganck. Oelbergk. Stollen. Koigschacht. Daniel Schacht – Neid Schacht ...* MMRv, Rožňavská mestská kniha, č. 1: 1520 – 1523.
 73 O cudzích investoroch v rožňavskom baníctve viac. KOLLMANN, Az észak - gömöri, s. 92 – 103. KEMÉNY, Kassa, s. 61, 66, 68, 72, 76, 88, 89, 92, 93.
 74 Spracovanie železa v hámoach je doložené prvýkrát až v r. 1486. ... *eyn wjs, die do lejt bej dem hamer ...* HECKENAST, A magyarországi vaskohászat, s. 45.
 75 CDH VI/1, s. 387: 1295.
 76 MMKK, pap. 1414/1467: 1467.
 77 MOL DL 16753: 9. 4. 1430.
 78 ... *in vigilia beati Johannis Baptistae proxime preterita in civitate Rosnobana duas iobagiones ...* Archív Hodnoverného miesta Spišská kapitula, Capsa V, fasc. 7, nr. 9: 12. 7. 1330.
 79 ZsO VI, s. 101 – 2, Nr. 169: 25. 2. 1417 (=orig. MOL DL 10616); MOL DL 74892. ZsO X, s. 355, Nr. 858: 22. 6. 1423; MOL DL 72179: 26. 12. 1463; MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 5: 29. 12. 1466.
 80 Acta iudiciaria, s. 50, Nr. 134: 1394; s. 71, Nr. 639: 1395; s. 87, Nr. 1029: 1395; s. 116, Nr. 1779: 1397; s. 170, Nr. 2941: 1399; s. 175, Nr. 3053: 1399, ... *Johannes Rosener de Bartfa ...* s. 180, Nr. 3182: 1399; s. 296, Nr. 5633.
 81 WENZEL, MBKT, s. 351, Nr. F.1: 1484 (s chybným datovaním 1414). ILA, Gömör megye III, s. 325.
 82 MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8: 5. – 8. 10. 1494. HALAGA, Banské mesto, s. 219. AMK, Supplementum H., č. 386: 9. VIII. 1521. ILA, Gömör megye III, s. 330 – 331.
 83 ZsO X, s. 346, Nr. 826: 18. 6. 1423.
 84 FÜGEDI, Kolduló barátok, s. 491 (8. 8. 1489); MOL DL 46596: 7. 4. 1502.
 85 Acta iudiciaria, s. 224, Nr. 414: 1401. FABRICIUS, Vázlatok, s. 397 – 406. Acta iudiciaria, s. 308, Nr. 5864: 3. 11. 1404. CHALOUPECKÝ, Postavenie banského majstra, s. 142.
 86 V r. 1555 bol príjem mesta 985 zlatých a 28 denárov, výdavky predstavovali 975 zlatých a 46 denárov. Dejiny Rožňavy I, s. 174.
 87 MMKK, pap. 1414/1467: 1467. Rožňavská mestská rada na čele s richtárom potvrdila, že rožňavský mešťan Peter Cromer povolil istého Gebertha Augustína z Kežmarku vymáhaním 1 zlatého od Vavrince Hechta, taktiež z Kežmarku.
 88 AMK, Schw., č. 18112: 15. 2. 1488. Dejiny Rožňavy I, s. 75, 120. MMBŠ-N, škat. 16, č. 78: 22. 4. 1503. HALAGA, Banské mesto, s. 219. AMK, Supplementum H., č. 386: 9. 8. 1521. K listinám vydaných mestskou radou možno priradiť ešte list Jána Langa z 26. 1. 1496, o predaji jeho dvoch domov v Banskej Bystrici. Toto potvrdenie bolo spečatené pečaťou mesta Rožňava. SKLADANÝ, Počiatky, s. 235. Okrem uvedených listín poznáme dosiaľ ešte jednu z obdobia stredoveku, ktorá bola vydaná v Rožňave, a to list Kristiána Knebela (bývalého richtára) mestskej rade v Banskej Štiavnici vo veci vymáhania dlhu od istého Jána Brennera. MMBŠ, MOL I-849, škat. 5, č. 515:3. 6. 1515.
 89 ... *datum in Rosnaw feria tertia proxima post festum Pasce Dominum anno eiusdem millesimo ...* ZsO III, s. 478, Nr. 1948: 8. 4. 1412.
 90 AMK, Schw., č. 18112: 15. 2. 1488.
 91 MOL DF 286534.
 92 MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8.
 93 MMRv, Rožňavská mestská kniha, č. 1. FABRICIUS, Vázlatok, s. 397 – 406.
 94 NOVÁK, Pečate II, s. 203. SOKOLOVSKÝ, Podoby, s. 145.
 95 Tamže.
 96 ILA, Gömör megye III, s. 330: 1373; ZsO VI, s. 101, Nr. 169: 25. 2. 1417 (= orig. MOL DL 10616); MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 3: 17. 6. 1450; MOL DF 286534: 17. 5. 1481; MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8: 8. 10. 1494. SKLADANÝ, Počiatky, s. 235. HALAGA, Banské mesto, s. 219. MMRV, Rožňavská mestská kniha, č. 1. Dejiny Rožňavy I, s. 78.
 97 Anj. Okm. IV, s. 269, Nr. 165: 21. 10. 1342.
 98 Acta iudiciaria, s. 170, 175, 208, 224, 231, 255, 294, 305, Nr. 2941, 3053, 3790, 3800, 4142, 4296, 4771, 5599, 5804.
 99 SKLADANÝ, Počiatky, s. 235. MMRv, krab. C, fasc. 1, č. 8: 8. 10. 1494. WENZEL, MBKT, s. 355 – 7, Nr. 3.2: 5. 10. 1498.
 100 KOLLMANN, Az észak-gömöri, s. 88.
 101 KEMÉNY, Adatok, s. 71.
 102 MMG, Gelnická mestská kniha, s. 96.
 103 FABRICIUS, Vázlatok, s. 404.
 104 MMBŠ – MOL, I-261, škat. 2, č. 822: 17. 7. 1522.
 105 FABRICIUS, Vázlatok, s. 406.
 106 HALAGA, Banské mesto, s. 219.
 107 FABRICIUS, Vázlatok, s. 400 – 405. KOLLMANN, Az észak-gömöri, s. 93.
 108 Ján Turzo sa v uvedenom roku prihovára u tunajšieho úradníka ostrihomského arcibiskupa, aby dal podnet rožňavskej mestskej rade na riešenie okupovania majetkov Jána Rössela. MOL DL 46596: 7. 4. 1502.
 109 MMBŠ – MOL, I-261, č. 822: 17. 7. 1522. FABRICIUS, Vázlatok, s. 399 – 400, 405.
 110 Krakovskí študenti (16): V niektorých prípadoch je možné, že ide o moravský Rožnov pod Radhoštěm alebo aj o rumunské mesto Barcarozsnyó). Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 413, 417. Metryka czyli album, s. 479 – 480. Študenti na viedenskej univerzite (20): TŮSKÉS, Magyarországi diákok s. 12, 366.
 111 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 133.
 112 MMRv, škat. E, fasc. IV, č. 9 (odpis z r. 1711).
 113 *Johannes plebanus de Rusino iuratus de credulitate dixit, suum beneficium non ultra X marcas valere et est archidiaconatus Gumuriensis solcit marcam ad Budensem computum.* MVS I, s. 47, Nr. 178: 1332 – 1337.
 114 ... *Johannes plebanus de Rusino ...* MVS I, s. 47, Nr. 178: 1332 – 1337; MOL DF 265249: 6. 6. 1397 (= orig. ŠA v Levoči, Archív rodu Andrassy z Krasnej Hôrky); ... *Mathia de Roznaw parochialis ecclesie plebanum et rectoris ...* ZsO III, s. 478, Nr. 1948: 8. 4. 1412 (MOL DF 290 628): 8. IV. 1412; MOL DF 286534: 15. X. 1468; ... *honorabilis domini Benedicti plebani ... civium de Rosnavia ...* MOL DF 286533: 25. I. 1500; ... *Peter, der alte Pfarrer ...* FABRICIUS, Vázlatok, s. 399.
 115 ZsO IV, s. 618, Nr. 2317: 22. 9. 1416; ZsO IX, s. 123, Nr. 338: 26. 3. 1422. TŮSKÉS, Magyarországi diákok, s. 93: 1414. MOL DI 15192-3: 21. 10. 1457.
 116 Anj. Okm. VI, s. 270, Nr. 177: 27. II. 1355; ZsO III, s. 478, Nr. 1948: 8. 4. 1412.
 117 FABRICIUS, Vázlatok, s. 399. KUŠNIEROVÁ, Z dejín, s. 61. MMBŠ, MOL I-750, škat. 4, č. 1003. RATKOŠ, Povstanie, s. 95.

ROŽŇAVA

germ. Rosenau, hung. Rozsnyó

1. Name

Earliest mention: *Rosnobana* in a donation deed of 31 December 1291

Other names and variants:

Latin sources: 1295 *Rosna*, 1313 *Rosnobania*, 1332 *civitas Rosnoubana*, 1342 *Rosnou*, 1375 *Roznow*, 1423 *Rozna*, 1468 *Roznavia*

German sources: 1487 Rosznaw, Rossnaw, 1498 Rosenaw

Etymology: The name is probably derived from Slovak word *ražňov* – ore processing machine.

2. Geographical location and conditions

Location: present-day Košice Region, Rožňava District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Gemer Comitatus (medieval county) Rožňava is situated in Rožňava Basin at the foothills of Slovenské rudohorie (Slovak Ore Mountains), 314 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: main road (*magna via*) from Levice to Tornaľa and Košice. The nearest toll stations mentioned in the 14th century were in Plešivec, Štítnik, Brzotín, Krásna Hôrka and Lipovník.

Boundaries: The area of Rožňava consisted mostly of forests. Villages Čučma and Nadabula were founded in the 14th century under the German law.

3. Earliest settlement

No systematic archaeological research in the area of Rožňava has been conducted yet.

3. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: landlord mining town

Basic privilege: has not been preserved

Important partial privileges and confirmations (selection):

24 February 1417 – Sigismund confirms that Rožňava townspeople are exempt from paying tolls throughout the country

17 June 1450 – Archbishop Dionysus confirms town privileges to Rožňava

13 May 1457 – Ladislaus the Posthumous orders royal tax collectors not to violate the rights of inhabitants of Rožňava, Čučma and Nadabula

1496 – Vladislaus II confirms to Rožňava townspeople their ancient right to try any criminal detained in the town or its area

5. Architectural development and town topography

The Church of the Assumption of the Virgin Mary was built in the late 13th century. The parish church was rebuilt in the early 16th century. A house of a mining master, called *Kaldherweg*, is mentioned in 1404, stronghold of *bratřici* (brethern) in 1456, and a house of goldsmith John Aurifaber in 1494. Palisade walls and gates were built in the second half of the 16th century.

6. Significant events (chronology)

31 December 1291 – Rožňava donated to archbishop Lodomér and Archbishopric of Esztergom

1293 – Rožňava burghers Detrik and Konrad along with three other villeins robbed of horses and cloth worth one hundred marks

5 November 1313 – Charles Robert donates Rožňava anew to archbishop of Archbishopric of Esztergom

1 January 1375 – Thomas Telegdi, Archbishop of Esztergom, in Rožňava

1418 – mayor, jurors, miners and the entire town community complain to Sigismund about certain *Ventheamurer de Noremburga*, who violates privileges of the town

1440 – disputes over the throne of Hungary; Rožňava supports Queen Elizabeth; the town is occupied by John Jiskra

September 1440 – Jiskra's troops leave the town; Rožňava captured by Košice captains John Talafús and John Uškert

October 1441 – Rožňava seized by troops of Polish commander Peter Odrowąż

1451 – John Jiskra defeated by John Hunyadi

6 July 1452 – John Hunyadi in Rožňava

1452 – Rožňava captured by Sebastian of Rozhanovce

12 May 1456 – King Ladislaus orders noblemen of Gemer Comitatus to supply the crew of Rožňava stronghold with food

1459 – *bratřici* in Rožňava defeated by forces of Matthias Corvinus

26-28 December 1487 – first meeting of Union of seven Upper Hungarian towns in Košice

7. Demographic development

The beginnings of settlement relate with prospector activity and subsequent mining. Germans from Spiš region began to settle down in Rožňava in the early 14th century. Miners from Gelnica, Košice and Banská Štiavnica came to the town in the 15th century. Majority of rich burghers, representatives, notaries, merchants, craftsmen and pastors was of German ethnicity.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: Silver mines were mentioned in a donation deed of 1291. The first mention of share of foreign capital (from Košice) in Rožňava dates to 1404. The presence of various garrisons in the town for nearly 20 years caused the destruction of mining equipment and smelter houses, and especially workforce shortages. The decline in mining in the early 16th century is documented by the exemption from paying taxes.

Trade: The main trading article throughout the Middle Ages was ore and products and semi-manufactured goods made of it by processing.

Crafts and guilds: Crafts documented in the town: tailors, shoemakers, blacksmiths and furriers.

9. Town administration

Municipality: The town was governed by a mayor and town council, first mentioned in 1401. The number of jurors in the 1520s was 10-12.

Town chancery: The first preserved Latin charter issued by town chancery dates to 1447

Notary: The first notary known by his name, Ladislav of Dorogházi, is mentioned 1481.

Town book: The first entries in Town book were made in 1520.

Seal: The first town seal originated in the late 15th century, another one was made in 1501 at the latest.

Coat of arms: documented in 1488

Mayors until 1526: 1373 Nicholas, 1417 James, 1450 Jodocus, 1481 Nicholas, 1494 Caspar Lang, 1496 John Lang, 1520 Thomas Seet, 1521 George Hermann, 1522 Thomas Seet, 1523 George Geel, 1524 Ambrose Čakan, 1525 George Hermann

10. Personalities

Nicholas Rosener – first known Rožňava mining master, mentioned in 1397

John Herman (*Hanus*) – local miner, before 1487 he was in dispute with Christopher Weyser over a mine ceded to Martin Turzo

George Herman (*Jorge, Georg*) – Rožňava mayor in 1521, 1523 and 1525

Gabriel Herman (*Gabriel Herman von Rosenau*) – one of the most prominent mining entrepreneurs in Rožňava

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 36

11. Church History

Parish Church of the Assumption of the Virgin Mary is first mentioned in 1332. Church school is documented in 1355 and 1412.

The beginnings of the Reformation: associated with parson Peter (1523).

Richard Marsina

RUŽOMBEROK

nem. Rosenberg, maďarsky Rózsahegy

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná hodnoverná písomná zmienka

villa *Rosumbergh* 1318/1405¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1340 *possessio Rozumberg*²; 1349 *Rosumberg*³; 1376 *civitas Rosenberg*⁴; 1405 *civitas de Rosumbergh*⁵; 1410 *civitas Rosomberk*⁶; 1429 *civitas Rosembergh*⁷; 1430 *Rozumberk*⁸; 1461 *civitas Rosomberg*⁹; 1525 *civitas Rosomberk*.¹⁰

Etymológia názvu

Pôvod názvu je jednoznačne nemecký, po slovensky znamená kopec-vrch ruží (Rosenberg); zárodky slovenskej formy názvu, vytvorenej z nemeckej, možno vidieť v tvaroch Rosumberg (Rožumberk), Rozumberk, rovnako aj Rosomberk (Rošomberk), ktoré nie sú prekladom z nemčiny, ale prispôbením nemeckého názvu slovenčine; maďarská forma názvu nie je v stredoveku hodnoverne vôbec doložená.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Žilinský, okres Ružomberok, geografická poloha 49° 04' severnej zemepisnej šírky a 19° 18' východnej zemepisnej dĺžky. Námestie stredovekého mesta na kopci leží okolo 496 m nad morom; stredoveké mesto bolo na južnom (ľavom) brehu rieky Váh a na západ od riečky Revúca, vlievajúcej sa z juhu do Váhu. Ružomberok v hraniciach svojho katastrálneho územia zasahuje do troch veľkých geomorfologických celkov – horstiev: Veľká Fatra, Nízke Tatry a ako západná časť Liptovskej kotliny, patrí aj do Podtatranskej kotliny.¹¹

Chotár

Vo výsadnej listine z roku 1318 sa udeľuje hostom a mešťanom celé územie Ružomberka vrátane užívania lesov a vôd na ňom, bez konkrétnejšieho ohraničenia tohto územia.¹² V druhej výsadnej listine z roku 1340 je už územie (chotár) Ružomberka konkrétnejšie ohraničený: prvý chotárný medzník je na východnej strane tam, kde sa riečka Štiavnica vlieva do Váhu; odtiaľ pokračuje po tejto riečke na juh až k jej prameňu, kde vyviera. Potom postupuje cez údolie na západ až k ceste, ktorá ide do Zvolena popri pustovni, kde sa vlieva riečka Lúžna do (riečky) Revúce; potom prechádza cez les až k vrchu, zvanému Hoľa, z ktorého vyteká riečka Borec a postupuje po tejto riečke na sever až po jej vtok do rieky Váh.¹³ Podľa tejto metácie bolo súčasťou mimoriadne veľkého ružomerského chotára nielen územie starej osady Revúca, ale aj územie jeho neskorších poddanských dedín – Bieleho Potoka, Ludrovej, Černovej a Vlkoľínca.¹⁴ Najstaršia písomná zmienka o Revúcej je z roku 1233¹⁵, ako samostatná obec zanikla pred rokom 1340.¹⁶ Najstaršia zmienka o Bielom Potoku je z roku 1329, kedy bol súčasťou šľachtického majetku¹⁷. Najneskôr na začiatku 14. storočia vznikla Černová a spomínané villa Ludrová a Vlkoľínec sa vytvorili v chotári Ružomberka až po polovici 14. storočia.¹⁸

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Ružomberok bol na križovatke ciest spájajúcich Liptovskú župu so Spišom, Oravou, Turcom a Zvolenskou župou. V starších časoch nepochybne najfrekventovanejšou cestou bola cesta vedúca po obidvoch brehoch (proti prúdu) Váhu ďalej do Liptova, na Spiš, do Prešova a Košíc. Na juh popri riečke Revúcej viedla cesta do Banskej Bystrice a Zvolena, prekračujúca pohorie Nízke Tatry. Cesta vedúca popri Váhu na západ mala pokračovanie cez Sučany a Žilinu až do Sliezska a zo Žiliny na juh popri Váhu až na Trenčín s odbočkami na Moravu. Cesta vedúca z Ružomberka na sever išla na Oravu cez Vyšný Kubín.¹⁹ Ružomberok teda bol na významnej križovatke ciest dialkových aj medzinárodných.

Mýtné miesta

Najstarším konkrétne spomínaným mýtnym miestom (v Liptove) bol Ružomberok k roku 1318²⁰, no mýto sa na tejto križovatke ciest nepochybne vyberalo už aj predtým.

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie pamiatky na území mesta sa našli v areáli Kaštiela svätej Žofie a patria do obdobia neskoršieho paleolitu. Neolitické osídlenie je doložené v neďalekej Bešeňovej. Relatívne intenzívne osídlenie bolo v strednom Liptove v období neolitu. Potom v dobe bronzovej sa intenzívne osídlenie spája s lužickou kultúrou. Neďaleko Ružomberka sa z tohto obdobia našlo väčšie množstvo bronzových mečov, ktoré pre svoj hromadný nález dostali pomenovanie meče liptovského typu. Priamo na území Ružomberka sa našli dva bronzové depoty a tretí v blízkosti Ludrovej. V širšom okolí Ružomberka je niekoľko opevnených hradísk lužického osídlenia. V blízkom okolí Ružomberka boli aj vo vysoko položených terénoch opevnené hradiská (útočiská) zo záveru staršej doby železnej (Sidorovo, Ludrová). Za vyvrcholenie predhistorického osídlenia Liptova možno pokladať obdobie mladšej doby železnej – obdobie keltské v posledných storočiach pred Kristom; Kelti tu razili aj vlastné mince. Púchovskú kultúru vystriedali sídliská tzv. severokarpatskej skupiny. Hustejšie slovanské osídlenie Liptova možno predpokladať až v súvislosti s budovaním správnej štruktúry veľkomoravského štátu

v priebehu 9. storočia. Osady v Liptovskom Michale, Liptovskej Teplej, Madočanoch a v Liptovskej Štiavnici sa stali predchodcami stredovekých osád, ktoré pretrvali až do súčasnosti.²¹

Najstaršie historicky doložené osídlenie v (neskoršom) chotári mesta Ružomberka jestvovalo nepochybne už pred 14. storočím. Bola to zem popri rieke Revúca, ležiaca na východ a juhovýchod od (neskoršieho) centra Ružomberka. Z tejto zeme Revúca, pomenovanej podľa riečky, ktorá z juhu na sever ňou pretekala, severnú časť v rozlohe troch popluží daroval, roku 1233 Ondrej II. svojmu vernému Hudkovi (Hudkonthovi);²² darované tri poplužia zeme ležali na rovine pred vtokom riečky Revúca do Váhu, teda v neskoršom aj dnešnom chotári Ružomberka. Darovaná zem bola už pred rokom 1233 kultivovaná, teda nešlo o darovanie zalesneného územia.²³ Podľa B. Varsika tu v druhej polovici 13. storočia vyrástla slovenská dedina, spomínaná 1288 ako Revúca (*Reuche*)²⁴. V prvej štvrtine 14. storočia (asi pred rokom 1318) sa na návrší nad ňou, zvanom Hora, usadili z iniciatívy a so súhlasom vtedajšieho zvolenského župana magistra Donča (pretože vtedy bol Liptov ešte súčasťou Zvolenskej veľžupy) nemeckí hostia, ktorí svoje nové sídlisko pomenovali vo svojom jazyku Rosenberg²⁵ (po slovensky Ružový vrch); slovenská forma tohto názvu Ružomberok vznikla nie prekladom tohto názvu, ale jeho prispôbením slovenčine. Po roku 1329 sa spomínaná dedina Revúca, ležiaca v bezprostrednej blízkosti novo vznikajúceho mesta Ružomberok k nemu pripojila a ako jeho súčasť dostala nový názov Podhora (Sub Monte).²⁶

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Zemepanské mesto – kráľovské mesto, zemepanské mesto.

Vznik mesta

Výnimočné je, že už úplne konkrétne vieme, kto bol iniciátorom vzniku mesta Ružomberku či mestského zriadenia v ňom. Najčastejšie býva, že sa založenie mesta (mestského zriadenia) pripisuje panovníkovi, ktorý udelil prvé (základné) výsady, avšak pri Ružomberku to nie je vydavateľ listiny, ale iniciátor jej vydania, čo je nezvyčajné. Iniciátorom vzniku mestského zriadenia v Ružomberku bol teda (možno aj po viacročnej prípravnej fáze) roku 1318 už spomínaný zvolenský župan magister Donč.

Základné privilégia

Prvou listinou obsahujúcou výsady pre Ružomberok, ktorý v nej nemá nijaké označenie, je listina vydaná ostrihomským arcibiskupom Tomášom na žiadosť zvolenského župana magistra Donča v Budíne 26. 11. 1318.²⁷ Výsady mešťanom a hostom novozakladanej obce, ktorej predstavený je označený ako *villicus* (teda *villa*), majúcej už vlastné pomenovanie Ružomberok, udeľuje z vlastnej kompetencie zvolenský župan magister Donč, takže Ružomberok, hoci ležal pri svojom vzniku na kráľovskej pôde, treba v jeho začiatkoch pokladať za zemepanské mesto, lebo výsady mu udelil župan, spravujúci toto územie z poverenia kráľa. Mešťanom a hostom Ružomberka (ktorý sa v tejto listine ešte nenazýva mestom) udeľuje magister Donč tie isté výsady, ako majú z kráľovského rozhodnutia mešťania a hostia z Lupče (v Liptove) a stručne sú zacytené v piatich článkoch:

1. Majú právo zvoliť si koho chcú za svojho predstaveného (*villicus*), ktorý má právo a povinnosť rozsudzovať všetky záležitosti vzniknuté medzi nimi; iba ak dôjde k sporu medzi (*ružomberským*) hostom a cudzím, vtedy o tom spolu rozhodujú (*ružomberský*) starosta a župan cudzej stránky a rozsudok nad (*ružomberským*) hostom vynáša (*ružomberský*) starosta, kým vynesenie rozsudku nad cudzím patrí jeho županovi.
2. Za kňaza či farára si môžu zvoliť zo svojej spoločnej vôle kohokoľvek, ale musia ho predložiť na schválenie svojmu prelátovi (biskupovi).
3. Celú zem Ružomberok môžu slobodne užívať vrátane lesov a vôd, s výnimkou rieky Váh, v ktorej nikto z nich nesmie hocakým spôsobom chytať ryby.
4. Hostia obce Ružomberok neplatia na (*miestnom*) trhu nijaké mýtné (*trhové*) poplatky.
5. Právo pohostenia a ubytovania má u nich iba osobne župan Donč a nie jeho úradníci a služobníci. V stredoveku si túto výsadnú listinu dali Ružomberčania potvrdiť iba dva razy, a to po prvý raz až 15. apríla 1405 kráľom Žigmundom a potom 5. 1. 1461 kráľom Matejom Korvínom²⁸; tranzumpťovať si ju dali len raz 23. 10. 1431 hodnoverným miestom pri Turčianskom konvente.²⁹

Nezvyčajným je, že už o 22 rokov dostali mešťania a hostia Ružomberku druhé privilégium, ktoré rovnako možno pokladať za základného charakteru. Teraz jeho žiadateľmi boli ružomberskí mešťania, starosta (*villicus*) Hannus, Peter Spišský a Kunchul a udelil im ho v Slovenskej Lupči 14. 11. 1340 kráľ Karol I.³⁰ Žiadatelia vo svojej prosbe o udelenie výsad vôbec nespomínajú privilegálnu listinu z roku 1318, ale žiadajú udeliť také isté výsady, ako majú obyvatelia a hostia Lupče v Liptove. Panovník im vyhovel a udelil im tieto práva:

1. Právo voliť si spoločne predstaveného (*villicus*) alebo richtára (*iudex*), ktorý bude mať právo rozsudzovať všetky medzi nimi sa vyskytujúce záležitosti, keď bude (*vo svojom zvolenom postavení*) panovníkom zákonite potvrdený.
2. Boli vyňatí spod súdu všetkých súdov, najmä súdu liptovského župana, ako aj z povinnosti pohostenia, ktoré od nich nikto nesmie násilne vyžadovať.
3. Dostávajú právo lovenia rýb v rieke Revúca a v rámci svojho chotára, bez narušenia práv iných, môžu všade slobodne poľovať, chytať vtákov, loviť ryby a stavať mlyny.
4. V kráľovských lesoch a vodách majú právo vyhľadávať všade zlaté, strieborné a medené rudy a ak sa im ich podarí nájsť, majú z nich odvádzať zvyčajné dávky.
5. A aby sa ich počet mohol zvyšovať a lepšie sa im žilo, ako ich povinnosť sa predpisuje platiť každoročne na tri termíny spolu päťdesiat hrivien (zodpovedalo okolo 200 zlatých) a to na svätého Juraja (24. 4.) dvadsať, na svätého Michala (29. 9.) desať a na Narodenie Pána (25. 12.) dvadsať.
6. Natrvalo majú vlastniť celé presnými hranicami ohraničené územie a užívať na ňom im udelené práva.
7. Podrobne sa opisujú hranice chotára hostí z Ružomberka, podľa správy o jeho ohraničení, vykonanom liptovským županom magistrom Tomášom.³¹ Túto druhú základnú výsadnú listinu si Ružomberčania dali tranzumpťovať už 13. 12. 1349 hodnoverným miestom pri Ostrihomskej kapitule³² a dva razy potvrdiť v stredoveku spolu s prvým základným privilégiom z roku 1318.³³

Na základe tejto druhej výsadnej listiny možno Ružomberok pokladať za kráľovské mesto, lebo bolo na kráľovskej pôde a dostalo výsady od kráľa, čiže z právneho hľadiska sa jeho postavenie zmenilo. Županom magistrom Dončom udelené výsady mohol zrušiť

ktorýkoľvek z jeho právnych nástupcov (županov). Po udelení výsad Ružomberku kráľom Karolom I., mohol už o nich rozhodovať len uhorský kráľ. Tu udelené výsady sú podrobnejšie a konkrétnejšie. V porovnaní s privilégium Donča z roku 1318 chýba však v nich zmienka o oslobodení od trhových poplatkov na domácom trhu. Zdôrazňuje sa súdna exempcia, najmä spod súdu liptovského župana, no nespomína sa vôbec právo slobodnej voľby farára, uvedené v listine z roku 1318 a patriace tiež medzi tzv. výsady Lupč v Liptove.³⁴

Dončovo privilégium pre Ružomberok z roku 1318 má na čas, do ktorého sa hlási, nezvyčajnú štylizáciu a na jej základe ho už Ružomberčan Š. N. Hýroš pokladal za falzum, pričom vyzdvihoval aj okolnosť, že Ružomberok 1318 nemohol byť v takom štádiu mestského vývoja, ako ho predstavuje listina, že Ružomberčania nepredložili túto listinu na schválenie pri zostavovaní Liptovského registra 1391, ale ani roku 1340 ju nepredložili kráľovi Karolovi I., keď im udelil privilégium.³⁵ B. Varsik pokladá za nepochopiteľné, že Ružomberčania nepredložili v roku 1340 túto listinu Karolovi I.; vyvodzuje z toho, že Ružomberčania listinu buď ešte nemali, alebo vedeli, že je falošná; ďalej upozorňuje, že ustanovenia listiny o oslobodení od trhového mýta sú tak formulované, akoby sa mali týkať len mešťanov bývajúcich na námestí a nie obyvateľov Podhory; preto usudzuje, že falzum malo pomôcť nemeckému vedeniu mesta v ich boji proti obyvateľom Podhory.³⁶ F. Uličný naopak konštatuje, že vnútorné znaky skúmanej listiny neposkytujú závažné argumenty proti jej pravosti. Podľa neho listina z roku 1340, v zmysle vývoja práv mesta Ružomberka, obsahovo nadväzuje na listinu z roku 1318; listinu z roku 1340 nemožno pokladať za základ práv mesta Ružomberka, lebo v nej chýba ustanovenie o voľbe farára a práve trhu, ktoré sú už v listine z roku 1318. Podľa neho sotva možno pripustiť, že by si ružomerský patriciát „objednal“ (po roku 1340) listinu, ktorá by mu zabezpečovala menej práv, ako plynulo z listiny z roku 1318.³⁷ J. Bartl neformuloval jednoznačne svoj názor v otázke pravosti či falošnosti listiny z roku 1318, no nevylučuje však iniciatívu zvolenského župana magistra Donča (aj neskôr) aspoň ako petenta na kráľovskom dvore vo veci privilegovania Ružomberčanov³⁸, (čím možno myslí na privilégium Karola I. z roku 1340, aj keď sa v ňom magister Donč vôbec nespomína).

Neobratná štylizácia listiny z roku 1318 azda súvisí s praxou notára-pisára hodnoverného miesta pri Ostrihomskej kapitule, ktorý listiny podobného obsahu neskladal a ani nezachovanie sa originálu listiny, ako aj jej „oneskorené“ potvrdzovanie a tranzumptovanie nemožno pokladať za pádny argument proti jej pravosti. Žiaľ, zo zachovaných (vlastne nezachovaných) hodnoverných prameňov nemožno jednoznačne zistiť, či a odkedy mali Ružomberčania právo slobodnej voľby farára a právo slobodného trhu. Celkovo ale možno predpokladať, že znenie listiny je v zhode s vývojom mestotvorného procesu v Ružomberku.³⁹

Významnejšie privilégia, potvrdenia a mandáty (výber)

- 9. a 10. 7. 1376 boli vydané kráľom Ludovítom I. vo Zvolene štyri mandáty, ktoré zaujímavo osvetľujú situáciu v meste Ružomberku a dodržiavanie jeho výsad a práv. V prvom z nich nariaďuje kráľ Ludovít šľachticom, susedom a obyvateľom žijúcim na hranici s mestom (*civitas*) Ružomberok, že mesto nemajú poškodzovať odvážaním (*vlastne kradnutím*) úrody Ružomberčanov, ktorým tým spôsobujú veľkú škodu a vystríha ich, aby tak nerobili.⁴⁰ V ďalšej listine prikazuje kráľ Ludovít (*šľachticovi*) Rudolfovi, synovi Petra, aby jeho ľudia a poddaní, sídliači v hraniciach mesta (*civitas*) Ružomberka platili mestu riadne dane vo vyrúbenej výške, a nie menej.⁴¹ Dediny jestvujúce v chotári Ružomberka sa zrejme usilovali v súdnej podriadenosti obchádzať richtára a radu mesta Ružomberka⁴², preto im kráľ Ludovít nariadil, aby svoje spory nesúdili sami medzi sebou, ale len pred richtárom a radou mesta (*civitas*) Ružomberka.⁴³ Iste sa to týkalo (hoc aj to v mandáte kráľa Ludovíta nie je konkrétne uvedené) dedín jestvujúcich v chotári Ružomberka, a to Bieleho Potoka, villy Ludrovej, Černej a Vlkolínca.
- 29. 4. 1390 Kráľ Žigmund mandátom vydaným v Budíne zakázal krajinskému sudcovi Imrichovi Bubekovi vyberať od obyvateľov Ružomberka daň (kolektu),⁴⁴ od ktorej boli oslobodení.
- 17. 8. 1399 Žigmund pri svojej návšteve oslobodil obyvateľov Ružomberku (asi na príhovor šarišského župana Petra z Rozhanoviec) od platenia mýta v celej Liptovskej župe.⁴⁵
- 8. 9. 1399 Vyberači mýt zrejme nerešpektovali oslobodenie zo 17. 8. 1399, lebo pri opätovnej Žigmundovej návšteve sa Ružomberčania na to pravdepodobne znovu sťažovali a kráľ vydal príkaz všetkým mýtnikom, aby od Ružomberčanov nikto nevyžadoval platenie mýta, lebo sú od toho oslobodení.⁴⁶
- 15. 4. 1405 kráľ Žigmund odpísal a potvrdil listinu z 8. 9. 1399, spolu aj so spomínanými mandátmi z roku 1376.⁴⁷ Na zhromaždení kráľovských miest v Budíne 15. apríla 1405 boli asi aj zástupcovia mesta Ružomberka, lebo tam vydaný tzv. Malý dekrét, všeobecne upravujúci postavenie miest v Uhorskom kráľovstve je aj v archíve mesta Ružomberka.⁴⁸
- 5. 8. 1405 kráľ Žigmund (zrejme na žiadosť Ružomberčanov, čo však tam nie je výslovne uvedené) vydal mandát, ktorým prikazoval všetkým kastelánom, úradníkom, mýtnikom a všetkým, čo mali na starosti vyberanie kráľovských mýt a poplatkov, aby sa neodvážili od Ružomberčanov vyberať akékoľvek poplatky či už od mešťanov, obchodníkov, hostí alebo od ľudí akéhokoľvek iného stavu z kráľovského mesta Ružomberok, ani od ich tovarov vyberať mýto, lebo sú od toho všeobecným dekrétom oslobodení, teda ich nesmú zadržiavať a bez akýchkoľvek prekážok ich majú nechať (aj s tovarom) pokračovať v ceste ďalej.⁴⁹
- 24. 5. 1407 podľa listiny kráľa Žigmunda bola na kratší čas všetka kráľovská pôda (kráľovi patriace majetky) v Liptove v podmienom zálohu Mikuláša z Gorjan (Gara) a jeho brata Jána, pričom sa výslovne spomína aj mesto (*civitas*) Ružomberok.⁵⁰ Z listiny kráľa Žigmunda z 1. 7. 1407 vyplýva, že zálohované kráľovské majetky v Liptove vrátane mesta Ružomberka, synovia bývalého palatína Mikuláša z Gorjan palatín Mikuláš (mladší) a jeho brat Ján mu na jeho vlastnú žiadosť vrátili späť pre lepšie zabezpečenie hraníc krajiny.⁵¹
- 1. 5. 1410 prísazný Ružomberka Jakub, syn Mikuláša, predkladá panovníkovi sťažnosť v mene richtára Petra, zvaného Cuthk, a všetkých mešťanov, hostí a ľudu Ružomberka, že sú v poslednom čase zatažovaní nadmernými nezvyčajnými platbami a nenáležitými daňami ako aj nezákonnými dávkami potravín, ktoré ich zatažujú až tak, že ich robia veľmi chudobnými, ba akoby ich nútili, aby opustili mesto a vyhľadali si iné priaznivejšie miesta (na žitie). Kráľ Žigmund, keďže sťažujúcich chcel zachovať bez zmeny, v starých slobodách a výsadách a ako sa presvedčil z predloženej listiny, že ich povinnosťou je platiť mu ročne len 50 hrivien denárov na tri termíny, prikazuje mandátom vydaným vo Víglaši 1. 5. 1410 županovi Liptovskej župy a nateraz aj držiteľovi mesta Ružomberka a jeho spravovateľovi (gubernátorovi), že nesmie od nich viac žiadať. Toto platí aj pre budúcich liptovských županov a spravovateľov mesta Ružomberok.⁵²
- 27. 6. 1429 často sa striedajúci kasteláni (kráľovského) hradu Likava, pod ktorý patrilo kráľovské mesto Ružomberok opakovane požadovali od Ružomberčanov vyššie dávky a dane, na čo sa opakovane sťažovali. Preto na sťažnosť predstaviteľov Ružomberka

richtára Baltazára a prísazného Jána nariadil kráľ Žigmund svojím mandátom, vydaným v Bratislave 27. 6. 1429 svojmu likavskému kastelánovi a spravovateľovi (gubernátorovi) svojho kráľovského mesta Ružomberok Jánovi, synovi Juraja z Messenpeku, že nemá od Ružomberčanov požadovať každoročne na daniach a dávkach viac, ako im bolo určené, a to na tri termíny 52 hrivien, počítaných po štyri zlaté bežných kráľovských denárov.⁵³

- 14. 9. 1469 Kráľ Matej Korvín na prosbu predstaviteľov mesta farára Ambróza a richtára Gašpara Treynoffa pre spustošenie a chudobu mesta, do ktorých sa dostalo kvôli rôznym okolnostiam v priebehu čias, znižuje Ružomberku ročný census 50 hrivien denárov, ktorý vyše storočia povinne platili, na 45 hrivien, ktoré majú každoročne platiť vo dvoch termínoch, a to na Narodenie Pána (25. 12.) dvadsaťdva a pol hrivny a na Veľkú Noc takisto dvadsaťdva a pol hrivny. V ten istý deň vydal pre Ružomberok Matej Korvín aj listinu, v ktorej spresnil povinnosť mesta odvádzať daň kráľovskej komore z pôvodných 22 zlatých (v zlate) na 18.⁵⁴

Mestské právo

V oboch základných privilégiách pre Ružomberok (1318, 1340) sa ako vzor preň spomínajú výsady Lupče v Liptove (Nemecká, dnes Partizánska Lupča), preto sa zvykne Ružomberok (spolu s Liptovským Trnovcom) zaraďovať do (nemecko) lupčianskeho právneho okruhu, ktorý zas by mal byť súčasťou Krupinského právneho okruhu užívajúceho magdeburské právo.⁵⁵ Nezachovali sa však doklady, ktoré by tento názor podporili, lebo nie sú známe nijaké prípady odvolania od rozsudku ružomerského mestského súdu k mestskému súdu (Nemeckej) Lupče. Za isté možno pokladať len, že Ružomberok sa spravoval magdeburským právom.

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Hoci v chotári Ružomberka bolo na viacerých miestach trvalejšie osídlenie už pred príchodom privilegovaných hostí, ktorí dostali mestské výsady, mesto Ružomberok po stavebnej stránke vzniklo a svoje pomenovanie dostalo ako nové sídlisko na dovtedy neosídlenom území nad sútokom Revúca a Váhu. V rámci daného terénu to bolo najvyššie položené miesto, menšia náhorná planina, na ktorej bolo postavené **pozdĺžne námestie** smerujúce od juhozápadu, odkiaľ viedla naň najprístupnejšia cesta smerujúca na severovýchod s kapacitou niekoľko desiatok domov, na východnej strane uzavreté kostolom a pravdepodobne aj radnicou.⁵⁶ **Kostol** bol postavený pravdepodobne v prvej štvrtine 14. storočia.⁵⁷ **Meštianske domy** boli iste postavené z dreva, nezachovali sa nijaké zvyšky kamennej architektúry. Ani horné mesto nemalo nijaké opevnenie, prirodzenú ochranu mu poskytoval iba terén.

Už čoskoro po vzniku horného mesta (na kopci) vzniklo na jeho severnom a východnom úpätí **predmestie**, nazvané Podhora, ktorého obyvatelov zrejme tvorili prevažne obyvatelia starej dediny Revúca, jestvujúcej popri tejto rieke už pred založením mesta na kopci.

Na východ, v bezprostrednej blízkosti od tohto predmestia, na území už za Váhom (v stredoveku ešte nepatriacom do chotára mesta) bol postavený pravdepodobne okolo polovice 14. storočia gotický kaštieľ svätej Žofie na zabezpečenie v tom čase vybudovanej cesty,⁵⁸ spájajúcej banské mestá až so Sliezskom. Kaštieľ nepochybne patril hradnému panstvu a bol iste aj miestom vyberania mýta.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1399 V lete sa uskutočnili viaceré návštevy kráľa Žigmunda v Ružomberku: 11. 8., 14. – 15. a tiež 17. 8. a 7. – 8. 9., pri čom 17. 8. a 8. 9. vydal pre Ružomberčanov aj listiny.⁵⁹ Je pravdepodobné, že jeho pobyt v Ružomberku trval aj viac dní, než je výslovne doložené, pretože vhodnou možnosťou na jeho ubytovanie bol iste vtedy pomerne nový kaštieľ svätej Žofie.
- 1431 – 1434 Ružomberok sa stal dejiskom významných vojnových udalostí, keď mali husiti obsadený hrad Likavu a teda nepochybne aj Ružomberok, z ktorého nechal veliteľ žilinskej husitskej posádky ruské knieža Fridrich urobiť na jar 1434 opevnené miesto, pretože ho obliehal so svojím vojskom Ján z Wallenrode, ktorý bol z poverenia kráľovnej Barbory kastelánom Likavy, pred jej obsadením husitami. Pri obliehaní Ružomberka mu mali pomáhať aj žoldnieri najatí mestom Kremnica.⁶⁰

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Priame konkrétne doklady na demografický vývoj Ružomberka v stredoveku sa nezachovali a nedá sa na ne usudzovať ani z jestvujúceho pôdorysu mesta. Vychádzajúc z údajov čias o niečo neskorších, z polovice 16. storočia, možno predpokladať, že v hornom meste bolo okolo 75 domových parciel⁶¹, na ktorých boli iste zväčša prízemné domy, takže počet obyvateľov horného mesta možno predpokladať okolo 350 – 400. Na predmestí v Podhore bolo okolo 40 domov,⁶² sčasti možno menších, v ktorých mohlo bývať najviac azda do 200 obyvateľov, takže spolu mohol mať Ružomberok 500 – 600 obyvateľov.

Etnické pomery

Vychádzajúc z jednoznačne nemeckého názvu mesta pri jeho založení, ako aj z okolností, že jeho paralelná slovenská forma jestvuje a maďarská forma názvu je síce preložená, ale v stredoveku sa ešte v hodnoverných prameňoch nevyskytuje, možno s istotou predpokladať, že prví obyvatelia horného mesta boli nemeckí hostia, ktorí vybuodovali svoje mesto v dovtedy slovenskom prostredí,⁶³ ľudia domáceho pôvodu mohli byť iba ak medzi ich služobníkmi.

Po etnickej stránke asi celkom iná bola situácia na predmestí v Podhore, ktorej obyvatelia boli domáceho pôvodu, teda Slováci, lebo pochádzali zo starej dediny Revúca, ležiacej v blízkosti, ktorá ako samostatné sídlisko zanikla následkom presťahovania sa svojich obyvateľov na vytvárajúce sa predmestia už mesta Ružomberka. Túto interpretáciu podporuje aj spor o právo výčapu a predaja potravín medzi vlastnými mešťanmi horného mesta a obyvateľmi predmestia Podhory.⁶⁴ Ružomberok možno tiež pokladať za mesto, v ktorom (azda) od začiatku bývali spolu cudzí hostia (ktorí dostali výsady) a pôvodné slovenské obyvateľstvo, pričom už v priebehu 14. storočia dochádzalo medzi nimi k hospodársky motivovaným sporom.

V priebehu ďalšieho vývoja, len čiastočne pod vplyvom obsadenia Ružomberka husitskou posádkou a usadením sa viacerých obyvateľov predmestia v hornom meste, došlo k postupnému poslovenčeniu aj horného mesta v Ružomberku, čo možno vyvodzovať aj z mien, doložených z druhej polovice 15. storočia.⁶⁵

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Základom obživy veľkej časti obyvateľov bolo **pôdohospodárstvo**. Ružomberok od začiatku vzniku mesta bol aj trhovým miestom;⁶⁶ pravidelný týždenný trh sa konával každý štvrtok, z čoho vyplýva, že Ružomberok bol remeselnícko-obchodným mestom. Hoci sa v druhom základnom privilegii spomína výslovne aj právo na banské podnikanie, niet konkrétnych dokladov na intenzívnejšie vykonávanie tejto činnosti Ružomberčanmi. Preto tento článok výsad treba chápať len ako mechanicky prevzatý z nemeckolupčianskych privilegií, ktoré boli pre Ružomberok východiskom a vzorom. Naopak remeselnícko-obchodnícky charakter Ružomberka potvrdzuje udelenie práva na konanie dvoch výročných trhov – jarmokov, pravdepodobne už za kráľa Žigmunda a Mateja Korvína; časom ich konania bola nedeľa pred Nanebovstúpením Pána (teda na jar) a nedeľa pred Ondrejom (teda koncom novembra), čo im potvrdil v roku 1525 aj kráľ Ľudovít II.⁶⁷

Zaujímavý pohľad na zamestnanie časti obyvateľov Ružomberka poskytuje (už spomínaný) spor medzi horným mestom (námestím), kde bolo sídlo richtára, rady aj trhu, a obyvateľmi Podhory predmestia, o právo výčapu a predávania potravín, čo richtár a rada zakázali, no obyvatelia predmestia to nerešpektovali (neposlúchli), preto sa richtár a rada opakovane obracali o pomoc na najvyššie miesta; toto počínanie obyvateľov predmestia Podhory malo nepochybne aj hospodárske dôvody. Kráľ Ľudovít I. listinou vydanou v (Slovenskej) Lupči 10. 7. 1376 zakázal sťahovať sa obyvateľom z horného mesta do Podhory a podnikat tam s predajom vína, piva a poskytovaním ubytovania cudzím pocestným; prísne nariaďuje, že víno a pivo sa smie čapovať iba na trhu v (hornom) meste.⁶⁸ Vyvinutá situácia zrejme súvisela s tým, že pre kupcov a pocestných, ktorí len prechádzali cez Ružomberok, bolo výhodnejšie ubytovať a stravovať sa dolu pri ceste priamo a nie ísť až hore na kopec, kde bol trh a centrum mesta.⁶⁹

Starý spor medzi mešťanmi bývajúcimi v hornom meste (na námestí) a mešťanmi bývajúcimi v Podhore pokračoval aj v časoch kráľa Žigmunda. Podľa listiny vydané v Budíne 4. 3. 1421 požiadal kráľ Žigmund hlavného kráľovského taverníka, súčasne spišského a liptovského župana Petra, syna Henricha z Brezovice, vo vzniknutom spore o oprávnenosť predaja potravín a čapovania nápojov v Podhore (teda nie na verejnom trhu na námestí), aby vyriekol konečné súdne rozhodnutie. Na to hlavný taverník spolu s richtármi a prisáznymi mešťanmi kráľovských miest Budína, Pešti, Trnavy, Ostrihomu a inými rozsúdil spor tak, že až do návratu kráľa Žigmunda z cudziny späť do Uhorského kráľovstva mešťania tak z horného mesta, ako aj z Podhory smú všetky druhy nápojov aj potravín kupovať (či predávať) len na trhu (v hornom meste).⁷⁰ Spor ďalej pokračoval, lebo o dva a polroka kráľ Žigmund na žiadosť mešťanov Ružomberka richtára Martina a prisázného Valentína odpísal a potvrdil rozsudkovú listinu svojho hlavného taverníka Petra z Brezovice, vydanú v Budíne 4. 3. 1421, a ešte zdôraznil, že ľudia a hostia, bývajúci pod kopcom mesta (Ružomberka, v Podhore) nesmú mať bez súhlasu mešťanov z horného mesta nijaké výčapné stánky a predajné stánky a nesmú čapovať ani víno ani pivo ani predávať akékoľvek potraviny,⁷¹ teda že celá tovarová výmena v Ružomberku sa smie konať iba na trhu, na námestí v hornom meste.⁷²

Nepochybne významnú časť obyvateľov Ružomberka tvorili remeselníci, bývajúci aj v hornom meste, aj na predmestí, hoci konkrétnych dokladov zo stredoveku je k tomu doložených veľmi málo. Iste nechýbali remeslá, patriace v stredoveku ku každodennému životu, ako kováči, kolári, mlynári, ševci,⁷³ ale aj viaceré iné remeslá. Nezachovali sa priame doklady ani na organizáciu remeselníkov podľa remesiel, nespomína sa ani jestvovanie cechových štatútov, ani iné doklady na jestvovanie cechov, hoci nepochybne v meste pôsobilo prinajmenej niekoľko desiatok remeselníkov z viacerých pre život mesta bezpodmienečne potrebných remesiel.

Otáznym ostáva, či niektorí, práve najzámornejší mešťania Ružomberka, sa nezaoberali lokátorskou činnosťou, teda boli financovateľmi zakladania nových dedín na nemeckom práve (s dedičným richtárom na čele), alebo zavádzaním nemeckého práva do už jestvujúcich dedín a súčasne zvyšovaním rozlohy ich obrábanej pôdy kľovaním. Na túto činnosť sa nezachovali lokačné listiny ani iné priame doklady. F. Uličný vo svojej knihe Dejiny osídlenia Liptova pokladá Hrboltovú za „šoltýsku osadu nazvanú podľa neznámeho Herbolta“ a predpokladá, že vznikla až v 14. storočí.⁷⁴ „Neznámy“ Herboltom (iste) bol ružomerský mešťan Herbolt, ktorého syn Ján bol 1349 richtárom Ružomberka a žiadal od hodnoverného miesta Ostrihomskej kapituly odpísať výsadnú listinu Karola I. pre Ružomberok z roku 1340.⁷⁵ Vznik zaniknutej osady Čutkov predpokladá F. Uličný v 14. storočí a za jej zakladateľa pokladá člena ružomerskej patricijskej rodiny Čutkovcov,⁷⁶ čo je zaiste správny predpoklad. Podobný pôvod má nepochybne aj Černová, ležiaca v chotári Ružomberka, ktorej zakladateľa (iste ružomerského mešťana) podľa mena nepoznáme.⁷⁷ Možno teda predpokladať, že pri kreovaní mesta Ružomberka zámerom bolo aj dosídlenie nielen obrovského chotára mesta, ale aj Likavského panstva.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Po udelení výsad Ružomberku (1318 a 1340) malo mesto istú správnu a súdnu autonómiu. Predstavený mesta bol 1318 v latinskej listine uvedený ako *villicus*, od roku 1340 potom richtár (*iudex*), volený každoročne. Richtárovi vo výkone jeho funkcie pomáhali prisázní (*iurati*), po slovensky (v Ružomberku) nazývaní aj boženíci alebo starší.⁷⁸ Počet prisázných zo stredoveku konkrétne nepoznáme, no nepochybne ich v prvej fáze bolo najmenej šesť, neskôr potom iste ako vtedy bývalo zvykom dvanásť; najstarší zoznam členov úplnej dvanásťčlennej rady sa zachoval až z roku 1531,⁷⁹ no bolo to iste tak už aj v 15. storočí. Agendu mesta nepochybne tak ako všade viedol notár, no zo stredoveku sa nezachovalo meno ani jedného ružomerského notára.⁸⁰

Mestská kancelária

Dokladom vybavovania úradnej činnosti mestom Ružomberok už v stredoveku je spomínaná najstaršia zachovaná mestská kniha so zápismi z rokov 1527 – 1701.

Pečať

Popri úplnej absencii listín vydaných mestom je dokladom úradnej činnosti aj okrúhle strieborné pečatidlo o priemere 35 mm, ktoré podľa datovania na ňom samom vzniklo roku 1506.⁸¹ Jeho pečatným obrazcom je v strede umiestnená heraldická ruža s piatimi rozloženými korunnými lupeňmi, kališnými lístkami a semenníkom, ktorý je prestrelený šípom, pričom hrot šípu smeruje kolmo; pečatný obrazec je odvodený od názvu mesta, teda ide o hovoriaci znak; kruhopis pri oddeľovaní slov nepoužíva krížiky, ale hviezdičky: * S * CIVITATIS * * ROSENPERG *. Vzhľadom na to, že základné výsady mesta Ružomberok sú z prvej polovice 14. storočia, treba pokladať takmer za isté, že opísané pečatidlo (typárium) nebolo pre mesto Ružomberok prvým, ale že ho predchádzalo staršie pečatidlo

azda zo 14. storočia,⁸² ktoré sa nezachovalo a nezachovali sa z neho ani nijaké odtlačky. Na bežné vybavovanie písomnej agendy už od stredoveku poukazuje aj to, že pravidelne po nastúpení nového panovníka si Ružomberčania dávali potvrdzovať svoje výsadné listiny, že ich aj opatrovali v archíve, lebo sa zachovali dodnes,⁸³ rovnako ako aj mestská kniha so zápismi z rokov 1527 – 1701,⁸⁴ ktorá iste nebola prvou.

Richtári mesta do r. 1526

Prvým podľa mena známym richtárom Ružomberka bol 1340 Hannus; ďalej 1349 Ján, syn Herborta (*Herberta*); 1391 Hans; 1405 Mikuláš Tylus; 1410 Peter Cuthk;⁸⁵ 1423 Martin; 1429 Baltazár; 1431 Konrád; 1461 Juraj Jankovič; 1469 Gašpar Treynoff; 1526 Matej Ganzl (?).⁸⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Magister Donč (október 1280 – október 1345)

Aj keď nebol obyvateľom mesta Ružomberka, treba ho pokladať za jeho najvýznamnejšiu osobnosť. Bol synom zvolenského župana Dominika, aj sám bol zvolenským županom. Zaslúžil sa o pozvanie nemeckých hostí do Ružomberka, ktorým roku 1318 udelil mestské výsady, a azda on to bol, čo sa zaslúžil aj o ich potvrdenie a rozmnoženie kráľom Karolom I.⁸⁷

Richtár Hanuš (Hannus)

Bol úspešným žiadateľom udelenia výsad ružomerským mešťanom a hostom od kráľa Karola I. 14. 9. 1340.⁸⁸

Farár Mikuláš

Bol prvým podľa mena známym farárom Ružomberka pri kostole svätého Ladislava, ktorý hodnotil v rokoch (1332 – 1337) svoj ročný príjem na 8 hrivien a zaplatil z neho desiatok.⁸⁹

Richtár Ján (syn Herborta)

Pochádzajúci z významnej ružomerskej rodiny sa zaslúžil o vyhotovenie odpisu privilegálnej listiny z roku 1340 hodnoverným mestom pri Ostrihomskej kapitule roku 1349;⁹⁰ jeho otec bol iste zakladateľom (lokátorom) Hrboltovej.

Richtár Mikuláš Tylus

Zúčastnil sa asi aj na zhromaždení zástupcov kráľovských miest z celého Uhorského kráľovstva v Budíne

15. 4. 1405, kde vymohol od kráľa Žigmunda potvrdenie základných privilégií (1318, 1340), štyroch mandátov od kráľa Ludovíta I. z roku 1376, ako aj jeho vlastnej listiny z roku 1399 zakazujúcej od obyvateľov Ružomberka požadovať na území Liptovskej stolice platenie mýta.⁹¹

Richtár Peter Cuthk (Čutka?)

Počas jeho funkcie richtára sa podarilo mestu dosiahnuť od kráľa Žigmunda vo Viglaši 1. mája 1410 vydanie listiny, ktorou sa ustalovali ročné povinnosti obyvateľov Ružomberka na 50 hrivien denárov (bežnej mince).⁹²

Richtár Martin

Usiloval sa doriešiť spor medzi obyvateľmi horného mesta a Podhory o práve čapovania vína a piva a predaja potravín len na trhu v hornom meste, čo kráľ Žigmund potvrdil 23. júla 1423.⁹³

Richtár Juraj Jankovič

Dosiahol od kráľa Mateja Korvína 5. 1. 1461 potvrdenie listiny kráľa Žigmunda z roku 1399, ktorou sa zakazovalo v Liptovskej stolici vyberanie mýta od Ružomberčanov.⁹⁴

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – ťažko určiť, lebo lokality s názvom Rosenberg boli vtedy aj v Hornom Sliezsku, v južných Čechách, aj Bavorsku.⁹⁵

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Stará osada Revúca, ležiaca v chotári neskoršieho Ružomberka, patrila pôvodne pod faru pri kostole Všetechsvätých, postavenom medzi starými dedinami (Liptovskou) Štiavnicou a Revúcou.⁹⁶ Po vystavaní **kostola svätého Ladislava** v Ružomberku (asi začiatkom 14. storočia) a postupnom presťahovaní sa obyvateľov Revúcej do Podhory patrili všetci obyvatelia Ružomberka k **fare pri kostole sv. Ladislava**.⁹⁷ V rokoch platenia pápežských desiatok (1332 – 1337) bol pri kostole sv. Ladislava farárom Mikuláš, ktorý zaplatil desiatok od svojho celoročného príjmu odhadnutého ním samým na 8 hrivien.⁹⁸ Ako zvláštnosť (pri tomto relatívne malom meste) treba vyzdvihnúť, že v rámci jeho (neskoršie potvrdeného) chotára jestvovali pri vyberaní pápežských desiatok v rokoch 1332 – 1337 až dve fary. Druhá fara bola v Bielom Potoku, južne od horného mesta, v ktorom bol **kostol sv. Mikuláša** a jeho farár Peter odhadol svoj ročný príjem len na jednu hrivnu⁹⁹ (teda len jednu osminu toho, čo platil farár pri kostole sv. Ladislava). Ak v druhej štvrtine 14. storočia už bola osídlená aj (villa) Ludrová, ktorá bola tiež v chotári mesta Ružomberok, jej obyvatelia patrili do (tretej) **fary Všetechsvätých**, ktorá bola tiež veľmi chudobná, lebo jej farár odhadol svoj príjem len na jeden a pol hrivny ročne.¹⁰⁰ V rokoch 1469 – 1477 sa spomína farár Ambróz.¹⁰¹

- 1 JUCK, Výsady I, s. 91 – 92, č. 103.
- 2 JUCK, Výsady I, s. 132, č. 161.
- 3 MMR, č. 2.
- 4 JUCK, Výsady II (1351 – 1387), s. 59, č. 117.
- 5 MMR, č. 10.
- 6 ZsO II/2, s. 350, č. 7539.
- 7 MMR, č. 14.
- 8 MMR, č. 15.
- 9 MMR, č. 17.
- 10 MMR, č. 30 (až 3x úplne rovnako!) Faksimile por. Ružomberok. Monografia mesta. Banská Bystrica 2009, s. 52.
- 11 Ružomberok. Monografia mesta, s. 14a (autorom textu je Z. Hochmuth).
- 12 JUCK, Výsady I, s. 91 – 92, č. 103.
- 13 JUCK, Výsady I, s. 132 – 133, č. 161.
- 14 Ružomberok. Monografia mesta, s. 45a (autorom textu je J. Chmelová).
- 15 CDS I, s. 302, č. 414.
- 16 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie a vznik mesta Ružomberka, s. 84.
- 17 AO XIII, s. 261 – 2, medzi číslami 420/421; Biely Potok (Feyer Potok) spomínaný v listine z 30. júla 1329 je nesprávne lokalizovaný na Oravu; tamže, s. 459 (register).
- 18 Ružomberok. Monografia mesta, s. 45a.
- 19 KLEIN, Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii, s. 87 a nasled.; náčrtok ciest na s. 89. Náčrtok cestnej siete v Liptove, por. aj ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova 3, s. 125.
- 20 Vo výsadnej listine pre Ružomberok sa spomína oslobodenie od platenia trhového mýta na miestnom trhu; por. JUCK, Výsady I, s. 91 – 92, č. 103.
- 21 Ružomberok. Monografia mesta, s. 36 – 41 (autorkou textu je S. Sliacka).
- 22 CDS I, s. 302, č. 414.
- 23 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 81.
- 24 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 83.
- 25 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (3. časť), s. 67.
- 26 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 82 – 83.
- 27 JUCK, Výsady I, s. 91 92, s. 103.
- 28 MMR, č. 12, 19.
- 29 MMR, č. 14.
- 30 JUCK, Výsady I, s. 132 – 133, č. 161.
- 31 Priebeh metácie por. kap. 2 Poloha mesta, časť Chotár.
- 32 MMR, č. 2.
- 33 MMR, č. 12, 19.
- 34 JUCK, Výsady I, s. 52 – 53, č. 38.
- 35 HÝROŠ, Zámok Lykava a jeho páni, s. 26.
- 36 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 86-88. Už pred B. Varsikom Fedor HOUDEK, 600 rokov z minulosti, s. 11, sa usiloval vysvetliť nezachovanie originálu privilégiá župana Donča jeho zničením pri obsadení Ružomberka husitami; cit. Varsík, s. 88.
- 37 ULIČNÝ, Listina práv mesta Ružomberka, s. 134 – 140.
- 38 BARTL, K vývoju miest a mestiečiek Liptova, s. 45 – 68, najmä s. 52 – 53.
- 39 Nemožno ani vylučovať, že jednou z príčin požiadania vydania novej privilegálnej listiny predstaviteľmi mesta Ružomberok roku 1340 bola aj okolnosť, že roku 1339 prestal byť magister Donč zvolenským (aj liptovským) županom; por. ŽUDEL, Stolice na Slovensku, s. 73. ENGEL, Magyarországi világi archontológiája I, s. 150 uvádza, že Tomáš z Gönyü bol liptovským županom už od júna 1338.
- 40 JUCK, Výsady II (1351 – 1387), s. 59, č. 117; orig. v archíve MMR, č. 3.
- 41 JUCK, Výsady II (1351 – 1387), s. 59, č. 116.
- 42 Výplýva z toho, že tieto poddanské dediny jestvujúce v chotári Ružomberka mali vlastných richtárov, možno aj dedičných, pretože pri Ružomberku išlo tiež nepochybne o nemecké (iste magdeburské) právo.
- 43 JUCK, Výsady II (1351 – 1387), s. 60, č. 118.
- 44 ZsO I, s. 166, č. 1473.
- 45 ZsO I, s. 668, č. 6026.
- 46 ZsO I, s. 671, č. 6057.
- 47 ZsO II/1, s. 457, č. 3796.
- 48 ZsO II/1, s. 455, č. 3791; znamená to, že v proponovanom vytváraní kráľovského mestského stavu v Uhorskom kráľovstve kráľom Žigmundom sa počítalo aj s Ružomberkom ako oporou mocí panovníka oproti šľachte..
- 49 ZsO II/1, s. 498, č. 4084.
- 50 ZsO II/2, s. 491, č. 5510.
- 51 ZsO II/2, s. 650, č. 5593.
- 52 ZsO II/2, s. 350, č. 7539.
- 53 Orig. v archíve MMR, č. 14.
- 54 Ružomberok. Monografia mesta, s. 52b.
- 55 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva na Slovensku, s. 76, 86, 109.
- 56 MENCL, Středověká města, s. 147 – 149; zrejme nedopatrením je tu nesprávne uvedený rok vydania privilégiá pre Ružomberok kráľom Karolom I (1339, namiesto správneho 1340).
- 57 Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 68b.
- 58 Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 68a.
- 59 Por. ZsO I, s. 666 – 668, 671, č. 6002, 6003, 6011, 6014, 6015, 6026, 6054, 6055 a 6057.
- 60 VARSÍK, Husitské revolučné hnutie a Slovensko, s. 260 – 266, 274 – 276.
- 61 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (časť 3), s. 70.
- 62 Tamže.
- 63 Nemeckí hostia pochádzali pravdepodobne zo Spiša, lebo jeden z predstaviteľov Ružomberka, žiadajúcich v roku 1340 kráľa Karola I. o udelenie privilégiá, bol Peter zo Spiša (dictus de Scepus); no nemožno vylučovať, že niektorí boli zo stredoslovenských banských miest, komunikačne tiež pomerne neďalekých a iste aj z (Nemeckej) Lupče.
- 64 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 89 – 90.
- 65 K úplnejšiemu poslovenčeniu horného mesta došlo až v druhej štvrtine 16. storočia; por. kap 9: Správa mesta, časť Zoznam richtárov; Ružomberok. Monografia mesta, s. 58.
- 66 Výslovne sa týždenný trh spomína v prvom základnom privilegiiu z roku 1318, udelenom zvolenským županom Dončom.
- 67 MMR, č. 30.
- 68 JUCK, Výsady, II (1351 – 1387), s. 60, č. 119.
- 69 VARSÍK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 89 – 90.
- 70 ZsO VIII, s. 100, č. 254.
- 71 ZsO X, s. 395, č. 978.
- 72 Nemožno vylučovať, že spôsob zabezpečovania svojej obživy predávaním vína, piva, potravín a poskytovaním ubytovania praktizovala (prinajmenej) časť obyvateľov starej dediny Revúca, ležiacej už vtedy na križovatke ciest aj medzinárodného charakteru (cez Oravu do Poľska).
- 73 Vyskytujú sa v najstaršej zachovanej mestskej knihe Ružomberka od 1527 (*Protocoll maius*), čo možno nepochybné vzťahovať aj na čas pred 1527; por. VARSÍK, Slovenské zápisy v najstaršej mestskej knihe Ružomberka, s. 108 – 124.
- 74 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (časť 1), s. 73 – 74.
- 75 Orig. v archíve MMR, č. 2; JUCK, Výsady I, s. 164, č. 207 uvádza len regist, bez mena žiadateľa.
- 76 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (časť 1), s. 60.

- 77 Podrobnou analýzou vývoja osídlenia by sa azda podarilo nájsť viacero lokalít tohto druhu. Možno sem patrí Vlkolínec, Hubová, Stankovany, Švošov, alebo iné dediny novovzniknuté na Likavskom panstve (hoci v 15. storočí to už mohli viac iniciovať kasteláni panstva).
- 78 VARSÍK, Slovenské zápisy v najstaršej mestskej knihe Ružomberka, s. 116, 122, 123.
- 79 Tamže.
- 80 Zápisy (v *Protocoll maius*) sú písané opakujúcimi sa rukami; Ružomberok. Monografia mesta, s. 54a.
- 81 POVAŽANOVÁ, Znak Mesta Ružomberok, s. 223 – 224; pečatidlo je v zbierkach Liptovského múzea v Ružomberku.
- 82 NOVÁK, Pečate II, s. 215a, vyslovuje predpoklad, že pečatným obrazcom na prvej pečati Ružomberka bol asi patrón kostola svätý Ladislav.
- 83 T. č. je zachovaných (vyše) 30 originálov stredovekých listín.
- 84 Do 1550 sú v nej zápisy písané po latinsky a slovensky, potom takmer výlučne po slovensky.
- 85 Čítanie mena ako Cuthk (Uličný!) je pravdepodobne správnejšie ako čítanie Cuchk.
- 86 Ružomberok. Monografia mesta, s. 46.
- 87 Slovenský biografický slovník I, s. 493b.
- 88 JUCK, Výsady I, s. 132 – 133, č. 161.
- 89 MVS I, s. 51, č. 204.
- 90 JUCK, Výsady I, s. 164, č. 207 (len regest); orig. v archíve MMR, č. 2.
- 91 ZsO I, s. 671, č. 6057; orig. v troch vyhotoveniach je v archíve MMR, č. 6, 7, 8. ZsO II/1, č. 3796.
- 92 ZsO II/2, č. 7539.
- 93 ZsO X, s. 39, č. 978.
- 94 MMR, č. 17.
- 95 TŮSKĚS, Magyarországi diákok, s. 366 uvádza z mesta Rózsahegy (Ružomberok) až 24 študentov, z ktorých pravdepodobne ani jeden nepochádzal z nášho Ružomberka. Rovnako otázne je, koľkí z 24 uvádzaných študentov z Rosenbergu na Krakovskej univerzite (Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 413 – 414) pochádzali z nášho Ružomberka; tu si však editori boli jestvovania viacerých lokalít s názvom Rosenbergy vedomí a jednotlivé údaje sa neusilujú konkrétne lokalizovať.
- 96 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (časť 3), s. 66.
- 97 Kostol sv. Ladislava sa nezachoval, lebo na jeho základoch bol 1585 postavený doteraz jestvujúci kostol sv. Ondreja; Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 68b.
- 98 MVS I, s. 51, č. 204.
- 99 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (časť 1), s. 52 – 53.
- 100 MVS I, s. 51, č. 202, 203, 204; ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Liptova (časť 2), s. 176 – 177.
- 101 Ružomberok. Monografia mesta, s. 162a.

RUŽOMBEROK

germ. Rosenberg, hung. Rózsahegy

1. Name

Earliest mention: 1318/1405 *villa Rosumbergh*

Other names and variants:

Latin sources: 1340 *possessio Rozumberg*; 1349 *Rosumberg*; 1376 *civitas Rosenberg*; 1405 *civitas de Rosumbergh*; 1410 *civitas Rosomberk*; 1429 *civitas Rosembergh*; 1430 *Rozumberk*; 1461 *civitas Rosomberg*; 1525 *civitas Rosomberk*

Etymology: The name is of German origin and means "Hill of roses" (Rosenberg).

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Žilina Region, Ružomberok District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Liptov Comitatus (medieval county)

Ružomberok is situated on the southern bank of the river Váh west of the river Revúca, 496 m above sea level.

Boundaries: Boundaries of the town were more precisely delineated in a charter of 1340, villages belonging to the town: Revúca, Biely Potok, Villaludrová, Černová and Vlkolínec.

Medieval road connection, toll collection places: Ružomberok was located at the crossroad of roads connecting Liptov Comitatus with Orava, Turiec and Zvolen Comitatus. Ružomberok was toll collection place in Liptov region since 1318.

3. Earliest settlement

The oldest settlement in the area of Ružomberok (southwest of later downtown near the river Revúca) is attested in the 13th century. The Slovak village allegedly originated in the mid-13th century. German guests settled down on a hill above Slovak village Revúca around 1318 and named their settlement Rosenberg.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: landlord town – royal town – landlord town

Basic privilege: granted by magister Donč on 26 September 1318, containing:

- right to freely elect mayor (*villicus*) and pastor
- right to freely exploit land, forests and waters, with the exception of the river Váh
- guests exempted from paying toll charges at local market

Privilege granted by Charles Robert on 14 November 1340 can also be considered the basic privilege. The privilege contained following:

- election of mayor (*villicus or iudex*)
- right to fish in the river Revúca, to hunt and to build mills within the confines of the town
- right to prospect for gold, silver and copper ores in Royal forests

Important privileges and confirmations (selection):

29 April 1390 – Imrich Bubek prohibited by Sigismund from collecting tax from Ružomberok townsmen

17 August 1399 – Sigismund exempts Ružomberok townspeople from paying tolls throughout Liptov Comitatus

Town law: Ružomberok was governed by the Magdeburg law

5. Architectural development and town topography

A suburb called Podhora originated soon after the foundation of the town on the hill. The suburb was inhabited mostly by people of old Slovak village of Revúca. Manor house of St. Sophia was built in Gothic style probably in the mid-14th century.

6. Significant events (chronology)

summer 1399 – Sigismund in Ružomberok

1431-1434 – the Hussites capture Likava Castle as well as town of Ružomberok

7. Demographic development

In early Ružomberok Slovaks and Germans guests lived together, though some economically motivated conflicts among them arose as early as the 14th century. Slovaks became majority during the 15th century, when many German families had left the town probably because of the Hussites. In the mid-16th century the population of the town is estimated at about 350-400 people

8. Economic activities

Crafts mentioned in the town: blacksmiths, wheelers, millers, tailors and others.

9. Town administration

Municipality: The town was led by a mayor and jurors (*iurati*).

Town book: The oldest preserved town book begins with an entry from 1527.

Seal: The oldest town seal dates to 1506.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Magister Donč (around 1280 – around 1345) – son of Zvolen Comes Dominic, granted town privileges to Ružomberok

mayor John (son of Herbort) – member of prominent Ružomberok family, credited with making a copy of a privilege charter in 1340

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – not known

11. Church history

After building the Church of St. Ladislaus in the early 14th century, all inhabitants of Ružomberok belonged to parish of the Church of St. Ladislaus.

Pavol Hudáček

SABINOV

nem. Zeben, maď. Kisszeben

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Pochádza z roku 1248 v súvislosti s výmenou desiatkov medzi jágerským biskupom Lampertom a Belom IV. V tejto listine sa Sabinov spomína v tvare *Sceben* a bližšie je charakterizovaný len ako *possessio*.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1299 *Scybinio*, 1324 *Zybinio*, 1349 *Cybinio*, 1395 *Cybyn*, 1448 *Sebeyn*, 1451 *Czibinio*, 1464 *Cibinio*, 1498 *Zebe*, 1511 *Seben*, 1518 *Szeben*, 1526 *Zebin*.²

Začiatkom 16. storočia sa začal pravidelne používať nový názov: 1518 *Kis Zebe*, 1519 *Kis Szebe*, 1525 *Kyz Zybyn*, 1526 *Kys Zebyn*.³

Nemecké pramene

1447 *Czebni*, 1450 *Czeben*, 1453 *Kleyn Czebin*, 1459 *Czebe*, 1461 *Czebin*.⁴

Slovenské (české), resp. poľské pramene

1471 *Sabinov*, 1471 *Sobynow*, 1499 *Czybnyow*.⁵

Etymológia názvu

V prípade Sabinova neexistujú protichodné názory na výklad pomenovania mesta. Podľa všetkého názov pochádza zo skráteného tvaru niektorého zo slovanských osobných mien. V tejto súvislosti sa uvažuje o skrátenej forme *Soba*, *Sobin*, *Sobina*, ktorá vychádza z osobného mena *Soběslav*.⁶ V Uhorsku sa s týmto skráteným tvarom stretávame už v období 12. – 13. storočia, *Zob*, *Zoba*, *Zobas*, ktoré však nemusia mať spojitost s menom *Soběslav* a môže ísť aj o pôvodné maďarské mená. Veľmi často sa však objavuje v 12. storočí v Poľsku meno *Soba*, *Zoba*, *Sobia*, *Sobien* (*Soben* alebo *Sobin*), *Sobon*, (*Soboň*), ako aj názvy dedín *Szebne* (*Szebmie*), *Sobynow*. Z Čiech poznáme meno *Sobyn*, *Sobieň*, *Soběň* a stredoveké názvy dedín *Sobyenow*, *Sobiňov*, *Soběnov*.⁷ Ďalším potvrdením o pôvode pomenovania z osobného mena je zachovanie bežného slovanského posesívneho sufixu *-ov* v názve mesta. Neskorší maďarský (*Szeben*), nemecký (*Zebe*) a latinský (*Cibinium*) variant názvu vychádza z pôvodného slovenského pomenovania *Sobynov*, ktorý sa bežne používal aj v Poľsku (*Sobinów*), čo zjavne dokladá slovanské pomenovanie neskoršieho mesta.⁸

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Sabinov, geografická poloha 49° 06' severnej zemepisnej šírky 21° 05' východnej zemepisnej dĺžky.

Sabinov leží v Šarišskom Podolí, v doline rieky Torysy a v nadmorskej výške cca 327 m n. m. Pôvodne bol súčasťou veľkého komitátu Novum Castrum a až neskôr v priebehu 13. storočia sa z neho vyčlenila Šarišská župa ako samostatná administratívna jednotka.⁹ Sabinov sa nachádzal v uhorsko-poľskom pohraničí pred krajinskými obrannými zásekmi kráľovstva (*indagines*), ktoré boli umiestnené niekde medzi Červenicom pri Sabinove a Pečovskou Novou Vsou. V roku 1322 sa dokonca pri Pečovskej Novej Vsi spomína zrejme miesto, kde bola pôvodne v 13. storočí umiestnená krajinská brána (*ad locum qui Kopu dicitur*), ktorá zabezpečovala bezpečný prechod do Uhorska.¹⁰ Tento bezpečnostný systém uhorského kráľovstva plnil nielen obrannú, ale aj dôležitú komunikačnú úlohu smerom do Poľska. V tomto období kontroloval nielen pohraničné pásmo, ale zrejme dohliadal aj na obchod v pohraničí. Územie severne od Sabinova bolo v 13. storočí oblasťou za zásekmi (*terra ultra indagines, confinium*).¹¹ Sabinov bol už minimálne pred 13. storočím kráľovskou dedinou, ktorá patrila do kráľovského majetku (*predium*) s centrom na hrade Šariš.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Územie stredného Šariša malo už v 11. storočí veľký komunikačný význam, ktorý nadväzoval na staršiu cestnú tradíciu z pravého obdobia, kadiaľ prechádzali dôležité komunikácie za Karpatský oblúk do Poľska. Sabinov minimálne už v 13. storočí čerpal zo svojej výhodnej komunikačnej polohy, na základe starej cesty údolím Torysy, ktorá bola súčasťou dôležitého cestného uzla, ktorý sa koncentroval v blízkosti Prešova. Hlavná vojenská a obchodná cesta od Košíc (*via regalis*),¹² ktorá smerovala cez Prešov do ostatných častí Šariša, ďalej viedla aj pozdĺž Torysy a pokračovala cez Sabinov, Lipany, Pusté Pole, Plaveč až do Poľska. V prameňoch 13. – 14. storočí sa táto odbočka hlavnej cesty uvádza ako *strata publica*, alebo častejšie ako *magna via*. V roku 1322 sa konkrétne spomína krajinská cesta (*magna via*), ktorá viedla cez Sabinov (*ad terram populorum de Zebyn*) a podobne aj v roku 1410 (*via magna et publica, qua de ipsa civitate Cibiniensis ducit*).¹³

V strednom Šariši ako dôležitom komunikačnom uzle bolo v roku 1355 až päť mýtnych staníc, a to v Tulčíku, Drienove a Chmiňanskej Novej Vsi. V blízkosti Sabinova to bola mýtna stanica priamo v Prešove a druhá v Pečovskej Novej Vsi (*Wyfalu*), kde sa odpradáva vyberalo mýto na moste.¹⁴ Existencia dvoch mýtnych staníc pred a za mestom Sabinovom dokladá výhodné umiestnenie mesta, ktoré bolo súčasťou dôležitej toryskej cesty do Poľska. Na hraniciach s Poľskom táto cesta ešte prechádzala cez mýtnu stanicu v Plavči.

Chotár

Sabinov mal ustálený chotár už pred rokom 1248, kedy sa v jeho blízkosti spomínajú dediny *Ardov*, *Ňaršany* (*Ardou Naas*, *Nyassardo*, *Nyassyardeo*)¹⁵ a *Orkucany* (*Wrkutha*), ktoré museli mať takisto svoje chotáre už skôr stanovené.¹⁶ Nezachoval sa žiaden

doklad o jeho pôvodnom rozsahu. V roku 1283 dostali bývalí strážcovia lesov Gepeš a Šimon synovia Illemera, ktorí boli povýšení do šľachtického stavu Ladislavom IV. polovicu dediny Ňaršany (*Naas*).¹⁷ Neskôr synovia Gepuša, Sykuš (*Sykusd*) a Uz v rámci kultivácie svojho dedičného majetku získali nové oráčiny *Sykusdfeldew*, ktoré sa nachádzali pravdepodobne niekde v oblasti na styku chotárov Ardova, Sabinova a Jakubovian (*Legenpataka*). V roku 1333 mali Sykuš a Uz hraničný spor so šľachticmi z Jakubovian vo veci tejto novo získanej pôdy.¹⁸ Karol I. a Ľudovít I. z dôvodu lepšieho poľnohospodárskeho zabezpečenia väčšieho počtu obyvateľov a hostí v Sabinove zväčšili v rokoch 1336 a 1347 chotár mesta o dve tretiny, ktoré boli vyčlenené z oráčin *Sykusdfeldew*. V roku 1349 vznikol však medzi Sabinovom a Ardovom spor o časť tejto zeme. Podľa všetkého táto zem bola pôvodne súčasťou ardovského chotára, preto túto zmenu ardovskí poddaní nerešpektovali a snažili sa o prinavrátenie celej časti zeme *Sykusdfeldew* naspäť k svojej dedine.¹⁹ Len na základe ďalších riešení (1336, 1347, 1406, 1411, 1423, 1434), týchto sporných hraníc sa zachoval popis západnej a južnej časti chotára Sabinova.²⁰ Z roku 1322 môžeme pri ohraničení dediny Pečovská Nová Ves stručne rekonštruovať aj severnú časť chotára mesta, ktorá hraničila so spomenutou dedinou.²¹ Východnú a severnú časť chotára poznáme v dôsledku riešenia hraničného sporu kvôli Čiernemu lesu (*Silva Nigra*) s Imrichom z Perína v rokoch 1410, 1413 a 1470.²²

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

V samotnom meste, resp. v chotári Sabinova, sa zatiaľ nepodarilo nájsť konkrétne praveké alebo ranostredoveké osídlenie. Okolie Sabinova a Ražňan bolo však hraničnou oblasťou neolitického osídlenia na severe Šarišského Podolia. Môžeme predpokladať, že mesto bolo osídlené už v najstaršom období, pretože ako nasvedčujú nálezy z blízkeho okolia, takéto osady v spomenutej dobe už existovali.²³ V súvislosti so vznikom stredovekej dediny a neskoršieho mesta sa doposiaľ nepodarilo zachytiť predurbárne osídlenie na území Sabinova, napriek tomu sa však predpokladá, že slovenské osídlenie v Sabinove bolo minimálne už v 11. storočí.²⁴ Jedinou výnimkou je nález sídliskového objektu pri dolnej bráne mesta, ktorý sa datuje do 13. storočia, čo môže poukazovať na pôvodné osídlenie Sabinova pred vznikom mesta. V dnešnej mestskej časti Orkucany, ktorá bola kedysi samostatnou dedinou, sa našiel ranogotický jednolodový kostolík so štvorcovým presbytériom z konca 13. storočia.²⁵

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRAVO

Typ mesta

Kráľovské mesto (personálne).²⁶

Základné privilégia

Sabinov sa vyvíjal na výsadnú kráľovskú dedinu, spolu s Veľkým Šarišom a Prešovom, postupne. Už niekedy pred rokom 1248 prišli na kráľovský majetok (*predium*), ktorý bol súčasťou hradu Šariš, konkrétne aj do dedín Veľký Šariš, Prešov a Sabinov, nemeckí hostia (*Saxones*), ktorým ako právne odlišnej skupine ľudí (*hospites*) Belo IV. udelil isté kolektívne výsady. Zmienka o nich sa zachovala v listine z roku 1299 a okrem udelenia výsad Belom IV. sa spomínajú aj ďalšie výsady, ktoré im udelil Štefan V. V tomto prípade išlo buď len o potvrdenie predchádzajúcich výsad udelených jeho otcom, alebo im prípadne staršie výsady aj rozšíril. To však môžeme dnes len ťažko rozhodnúť.²⁷ Potvrdením a završením výsadného postavenia spoločenstva troch šarišských kráľovských dedín koncom 13. storočia je listina Ondreja III. z roku 1299, ktorou boli veľkošarišským, prešovským a sabinovským hostom udelené také kolektívne práva a slobody, aké mali saskí hostia na Spiši od roku 1271.²⁸ Tieto výsady sa konkrétne týkali:

- oslobodenia od platenia akýchkoľvek daní a dávok, tak v peňažnej ako aj naturálnej podobe, ktoré neboli povinní odvádzať kráľovi, šarišským županom alebo kastelánom;
- boli vyňatí zo súdnej právomoci týchto županov alebo kastelánov;
- žiadnemu magnátovi alebo akémukoľvek šľachticovi nepatriło právo na pohostenie a ubytovanie (*descensus*), ktorého sa tiež nemohli násilne domáhať na obyvateľoch týchto miest. Keď však navštívi spomenuté tri lokality panovník, majú ho so všetkými poctami prijať a pohostiť, ako je to bežným zvykom v kráľovstve;
- nemali byť nútení nastúpiť do kráľovského alebo župného vojska a zúčastňovať sa vojenských akcií.

Súčasne im potvrdzuje ich nekonkretizované staršie slobody, ktoré im udelil už Belo IV. a Štefan V. Ako protihodnotu od nich však požaduje pravidelne každý rok poplatok 150 hrivien striebra, ktorý mali platiť spoločne odstupňovane v troch termínoch, a to na oktávu tretej nedele pred Veľkou nocou 50 mariek, na oktávu narodenia Jána Krstiteľa (1. 7.) 50 mariek a na Nový rok ďalších 50 mariek. Spomenuté poplatky mali vyberať spoločne v rámci svojho spoločenstva sami hostia, alebo za spoluúčasti kráľovského človeka prípadne taverníka.²⁹

Faktickým završením právneho vývoja Sabinova na kráľovské mesto bolo až udelenie privilégia Žigmundom v roku 1405. Súčasťou výsadnej listiny je aj rozsiahla pasáž, v ktorej panovník poukazuje na potrebu výstavby mestských hradieb pre bezpečnosť samotného mesta, ako aj celého kráľovstva. Táto časť je doslova prevzatá z Menšieho dekrétu (*Decretum minus*, 1405) Žigmunda.³⁰ Pravdepodobne potreba opevniť mesto kamennými hradbami, bola jednou z príčin udelenia výsad pre Sabinov. V tomto roku panovník povoluje Sabinovu užívať také práva, aké vlastní mesto Košice:

- právo slobodne si voliť richtára a prisažných;
- títo môžu súdiť bez obmedzenia všetky zločiny, presne tak ako je to zaužívané v Košiciach;
- v prípade právnych nejasností a v dôsledku rôznych sporov sa môžu obrátiť na Košice ako na svoju nadradenú právnu inštitúciu. V ďalších právnych otázkach môžu využiť ochranu a pomoc kráľovského taverníka a v poslednom možnom prípade sa môžu domáhať svojich práv aj priamo u panovníka.

Ako protihodnotu boli Sabinovčania povinní každoročne odovzdať panovníkovi na deň Obriezky Pána (1. 1.) sumu v hodnote 55 fl., ako súčasť obdarovania a novoročných darov a na sviatok sv. Juraja (24. 4.) mali zase panovníkovi a do kráľovskej komory odvieť 170 fl. Na dodatočnú žiadosť kráľovského dvorníka (*magister ianitorum*) mali ešte Sabinovčania, ako súčasť novoročných darov tomuto kráľovskému hodnostárovi vyplatiť nie viac ako 6 fl. Okrem toho boli povinní každoročne odovzdať kráľovskému koniarníkovi (*magister agazonum*) po jednom výrobku z každého remesla ktoré sa v meste vykonávalo. Napr. všetci mestskí kožušníci (*pellifices*) mali

poskytnúť jeden kožuch, všetci výrobcovia úzd (*frenatores*) jednu uzdu a podobne. Navyše mali Sabinovčania povinnosť v prípade návštevy kráľa alebo kráľovnej, ktorí by prechádzali kedykoľvek v roku mestom, poskytnúť náležité pohostenie a služby počas celého jedného dňa. To sa týkalo nielen samotného panovníka, ale aj jeho sprievodu.³¹

Konfirmácie základných privilégii

Privilégium z roku 1299: 1314, 1324, 1361, 1364, 1394.³²

Privilégium z roku 1405: 1408.³³

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 27. 1. 1352 vojvoda Spiša a Šariša Štefan prikazuje taverníkovi, dverníkovi, dvorskému sudcovi a spišskému kastelánovi Mikulášovi (*de Kubly*), aby neporušovali kolektívnu výsadu v oblasti súdnicstva troch šarišských miest, ktorá im bola udelená Karolom I. Spomenutému Mikulášovi zakazuje snažiť sa presadzovať svojho sudcu (*iudex*), ktorý by mal riešiť kriminálne zločiny v týchto mestách a takto porušovať ich súdne kompetencie.³⁴
- 28. 3. 1370 kráľ Ľudovít I. upozorňuje všetkých krajinských hodnostárov a okolité správne inštitúcie, že občanov, hostí ako aj ostatných Sabinovčanov nemá právo nikto súdiť, väzniť, znepokojovať, odoberať a zadržiavať im tovary, pretože súdnu kompetenciu nad nimi majú len richtár a prísazní mesta. Výnimku predstavujú zločiny, ako verejná krádež, lúpež a vražda. Na tieto tri prípady sa výhradná súdna kompetencia richtára a prísazných nevzťahuje.³⁵
- 7. 1. 1371 kráľovná Alžbeta, v spojitosti s predchádzajúcou hospodárskou politikou Ľudovíta I. v otázke obchodnej podpory mesta, vydáva pre Sabinov výsadu, podľa ktorej nariaďuje všetkým kráľovským mýtnikom v Poľsku, aby od sabinovských mešťanov vyberali len také mýto, aké sa vyberá odjakživa od mešťanov z Nowého Szączu.³⁶
- 27. 2. 1399 Kráľ Žigmund pripomína spoločenskému troch šarišských miest, že sú podľa ich starého a zaužívaného zvyku povinné odvádzať nielen každoročne daň, ale majú aj povinnosť pohostenia a ubytovania (*descensus*) kráľa a kráľovnej, kedykoľvek budú prechádzať týmito mestami. Všetky náklady, ktoré vzniknú počas ich prítomnosti v jednom z týchto miest, majú hradit spoločne, ako to bolo už skôr stanovené.³⁷
- 24. 9. 1402 Žigmund nariadil všetkým hodnostárom a správnym orgánom, že sabinovských obchodníkov a mešťanov nemajú znepokojovať a odoberať im tovar, pretože sú oslobodení od platenia mýta, ak vezú veci, ktoré sa týkajú ich každodenných potrieb.³⁸
- 16. 4. 1405 Žigmund prikazuje všetkým hodnostárom a správnym orgánom a špeciálne aj všetkým kráľovským mýtnikom, že majú zachovávať ich výsady a od mešťanov, obchodníkov, ako aj hostí zo Sabinova nesmú vyberať žiadne mýto, keď cestujú so svojím obchodným tovarom alebo aj s bežným tovarom určeným pre ich vlastnú potrebu.³⁹
- 6. 1. 1406 Žigmund v dôsledku udelenia predchádzajúcej výsady slobodného kráľovského mesta podľa práv a slobôd mesta Košíc, osobitnou listinou ešte dodatočne povoľuje slobodnú voľbu mestského farára alebo správcu kostola. Ako sa však v listine uvádza, panovník túto výsadu, na žiadosť Sabinovčanov a na základe ich dávnej slobody, len dodatočne potvrdzuje.⁴⁰
- október 1439 Albrecht Habsburský napomína všetkých kráľovských mýtnikov, ako aj ostanných mýtnikov na kráľovských mýtných staniach, že Sabinovčania sú oslobodení od platenia kráľovského mýta. Ako sa však ďalej uvádza, spomenutý panovník sa odvoláva na výsadu, ktorá bola mestu udelená ešte Žigmundom. Išlo o staršie mýtné slobody (*predictas antiquas libertates et prerogativas*), ktoré sa týkali oslobodenia od platenia mýta z obchodného tovaru mešťanov.⁴¹
- 23. 4. 1453 Ladislav V. nariaďuje všetkým hodnostárom a správnym orgánom, aby mešťanov, hostí, obyvateľov, ako aj ich služobníkov a ľudí z mesta Sabinova, ktorí obchodujú s tovarom (*rebus vel mercibus suis*) za účelom získania potravín (*pro victualium suorum necessaria aquisitione*), prestali prenasledovať, škodiť, okrádať, odoberať im osobné veci, ale sú povinní chrániť ich práva a slobody.⁴²
- 23. 4. 1453 Ladislav V. nariaďuje všetkým hodnostárom, správnym orgánom a špeciálne aj kráľovským mýtnikom na základe starších privilégii, ktoré udelil mestu už Žigmund a ktoré sa týkali oslobodenia od platenia mýta pre všetkých mešťanov, ako aj ich ľudí a služobníkov v celom kráľovstve, aby rešpektovali toto ich staré právo. Oslobodenie od mýta sa však nevzťahovalo na obchodný tovar, ale len na získavanie potravín mešťanov (*non mercimonia, sed tantummodo victualia per eorum usus necessaria*). V takom prípade mešťania neplatili mýto za seba, svoje kone, ako aj za plachtové vozy (*ab eis et eorum equis, ac curribus veloribus*). Ladislav V. im túto výsadu potvrdil a zároveň sľubuje zachovávať a chrániť ich všetky slobody (*in omnibus libertatibus ipsorum*).⁴³
- 23. 4. 1453 Ladislav V. prikazuje mýtnikom v Chminianskej Novej Vsi (*Vyfalw*), že Sabinovčania sú podľa ich starého zvyku a slobôd oslobodení od platenia mýta na tejto stanici, keď cestujú na trh do Krížovian (*Zenthkereztfakwa*) alebo aj do iných podobných miest a trhov, a preto neplatia mýto zo svojho obchodného tovaru (*cum eorum rebus mercimomialibus*).⁴⁴
- 19. 8. 1472 Matej Korvín na žiadosť Sabinovčanov, podľa príkladu predchádzajúcich panovníkov a na základe ich starých výsad a slobôd, potvrdzuje právne postavenie kráľovského mesta, také isté, aké majú ostatné nemenované kráľovské mesta v Uhorsku. Navyše z dôvodu jeho opustenosti a značnej chudobe jeho obyvateľov im povoľuje oslobodenie od platenia všetkých dávok (*datia*), poplatkov (*taxa*), mýt (*tributum*) a daní (*census, collecta*). Nespomína sa však časové obdobie, na ktoré sa to vzťahovalo. Nakoniec prikazuje všetkým svojim výbercom daní, úradníkom a mýtnikom, aby toto kráľovské ustanovenie akceptovali.⁴⁵
- 2. 10. 1472 Matej Korvín vydáva listinný doklad pre kapitána kráľovského hradu **Diósgyőr** o právnom postavení Sabinova, ktorým potvrdzuje, že patrí medzi kráľovské mestá a má právo užívať také výsady, aké majú slobodné kráľovské mestá Budín a Košice (*quibus alie civitates nostre libere et signanter civitates nostre Budensis et Cassoviensis utuntur*).⁴⁶
- 9. 3. 1486 Matej Korvín oznamuje všetkým hodnostárom a správnym orgánom, že obchodníci, kupci, ako aj všetci ľudia, ktorí prichádzajú na okolité trhy zo Sabinova a ktorí cestujú so svojím tovarom naspäť do svojho mesta, sú oslobodení na základe svojich slobôd a výsad od platenia mýta v Pečovskej Novej Vsi. Zároveň potvrdzuje všetkým ľuďom, ktorí prichádzajú obchodovať na výročný trh (*forum annuale*) alebo na týždenný trh (*forum hebdomadale*) do Sabinova, oslobodenie od platenia mýta pravdepodobne na mýtnej stanici v Pečovskej Novej Vsi.⁴⁷
- 24. 10. 1490 poľský princ Ján Albert, ktorý si nárokoval uhorskú korunu, potvrdzuje na základe právoplatných dokladov dvoch predchádzajúcich panovníkov, že Sabinovu boli udelené výsady kráľovského mesta, a preto treba akceptovať toto jeho právne postavenie.⁴⁸

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Hlavným dôvodom, ktorý podnietil vznik neskoršieho mesta Sabinova bola už v 12. – 13. storočí jeho strategická poloha, keďže ležal v blízkosti severouhorskeho pohraničia (*confinium*) a výrazne ťažil zo strategicky dôležitej komunikácie do Poľska. Teda už od

najstarších čias bol Sabinov úzko zviazaný s dôležitou cestou, ktorá so sebou prinášala nielen obchod, ale výraznou mierou vplývala aj na zavedenie týždenného trhu. Prvé písomné správy o fungovaní slobodného týždenného trhu (*forum liberum, forum hebdomadale*), ktorý sa konal každý utorok, poznáme až z roku 1370. Napriek tomu treba predpokladať staršiu trhovú tradíciu v Sabinove minimálne od 12. storočia. V nasledujúcom období sa už spomína takmer pravidelne ako jeden z najvýznamnejších trhov v okolí.⁴⁹ Práve existencia zaužívaného trhu v pôvodných dedinách bola jedným z hlavných predpokladov vzniku neskoršieho mesta.⁵⁰ V prípade Sabinova môžeme predpokladať, že týždenný trh nemal len lokálny význam, ale dá sa uvažovať aj o jeho regionálnom, alebo prípadne až o zahraničnom význame. Už dekréty Ladislava I. naznačujú, že v 11. storočí sa obchod značne rozvíjal aj v pohraničných oblastiach Uhorska (*in confinio*). Obchodovalo sa predovšetkým s **koňmi** alebo **dobytkom** a na celú činnosť dohliadali **správcovia pohraničia** (*comites confiniorum*), ktorí sídlili, čo sa týka severovýchodnej časti Uhorska na gemerskom, abovskom a zemplínskome hrade.⁵¹ Nemôžeme preto vylúčiť, že aj Sabinov, ktorý sa nachádzal v pohraničí pri obranných zásekoch Uhorska, bol čiastočne súčasťou týchto obchodných aktivít. Nakoniec aj neskoršie zriadenie mýtnej stanice v neďalekej Pečovskej Novej Vsi len potvrdzuje významné postavenie Sabinova, ako dôležitého obchodného a trhového miesta už v najstaršom období.⁵² Napr. v roku 1437 sa spomína, že poddaní z Nižných a Vyšných Repášov a Olšavice na Spiši často chodievali na trh do Sabinova.⁵³

Súčasťou trhovej tradície v meste bolo aj konanie výročných trhov – jarmokov (*fora annualia*), o ktorých existencii sa prvýkrát dozvedáme až v roku 1486. Pravdepodobne najvýznamnejší výročný trh – jarmok sa konal na sviatok sv. Jána Krstiteľa, patróna farského kostola. Prvýkrát sa spomína v roku 1511. Podľa potvrdenia všetkých trhových dní mesta Ľudovítom II. v roku 1519 sa výročné trhy – jarmoky konali každoročne na sviatok Nájdenia sv. kríža (3. 5.), Panny Margity (13. 7.), Povýšenia sv. kríža (14. 9.), Obrátenia sv. Pavla (25. 1.) a Jána Krstiteľa (24. 6.). Nie je možné zistiť, odkedy sa začali v meste konať a koľko dní trvali. Všetky však nemohli fungovať už v 14. – 15. storočí, ale pravdepodobne len postupom času k najstaršiemu trhu pribúdali ďalšie výročné trhové dni. Zároveň boli Sabinovu potvrdené aj týždenné trhy, ktoré sa tradične konali každý utorok a v sobotu.⁵⁴

Ďalšou nezanedbateľnou príčinou vzniku mesta bola aj skutočnosť, že Sabinov bol súčasťou kráľovského majetku (*predium*), ktorého centrum bolo na šarišskom hrade. Už samotný príchod nemeckých hostí do Sabinova, niekedy pred rokom 1248, jasne poukazuje na snahu panovníka dosídlit svoju staršiu dedinu novými obyvateľmi, ktorí ju mali na základe udelených výsad hospodársky pozdvihnúť. Napokon aj udelenie takých rozsiahlych výsad, aké získal Sabinov spolu s Prešovom a Veľkým Šarišom v roku 1299, jasne dokladá cieleň zámier panovníka zvýhodniť tieto lokality za účelom vyššieho hospodárskeho a právneho postavenia, ktorého dôsledkom bolo sformovanie neskoršieho kráľovského mesta Sabinova.

Mestské právo

Belo IV. a Štefan V. na základe odlišného právneho postavenia nemeckých hostí v Sabinove zrejme rešpektovali aj ich pôvodné právne zvyklosti, ktoré si priniesli so sebou z predchádzajúcej vlasti. Tieto boli pravdepodobne zahrnuté do pôvodných výsad udelených pred rokom 1248, ktoré sa vzťahovali na celú nemeckú komunitu vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove s tým, že boli sčasti prispôbené miestnym právnym pomerom. Nepoznáme však pôvodný obsah spomenutých výsad, ktoré iste upravovali aj základný rámeč právneho fungovania týchto dedín. Ich najstaršie právne zvyklosti boli pravdepodobne také isté, ako pôvodne užívali spišskí Sasi.

V roku 1299 Sabinov, spolu s Veľkým Šarišom a Prešovom, prijal na základe práva, aké mali spišskí Sasi od roku 1271, saské právo známe ako *Sachsenspiegel* doplnené o ustanovenia magdeburského práva a ovplyvnené aj domácim uhorským právom.⁵⁵ Tento právny rámeč, ktorý sa označuje aj ako spišské právo saských hostí, obsahoval aj ustanovenie o slobodnej voľbe farára.⁵⁶ Na základe privilégia pre spišských Sasov z roku 1271, na ktoré sa odvoláva privilégium z roku 1299, môžeme predpokladať, že sa na hostí v Sabinove, Veľkom Šariši a Prešove vzťahovalo aj právo slobodnej voľby farára. Do úvahy prichádza aj druhá možnosť, podľa ktorej v istej časti výsad pre hostí z týchto troch lokalít, ktoré boli udelené Belom IV. a Štefanom V., bola obsiahnutá aj slobodná voľba farára. V tejto súvislosti sa predpokladá, že za odstránením výberu desiatkov jagerským biskupom vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove v roku 1248, bola snaha panovníka zabezpečiť cirkevnú a desiatkovú samostatnosť na svojich dedinách. To mohlo súvisieť aj s výsadou slobodnej voľby farára, ktorá im bola udelená niekedy v tomto období.⁵⁷ Znamenalo by to, že právo slobodnej voľby farára obsahovali už výsady udelené Belom IV. a Štefanom V. Je to však určite prípad slobodnej voľby richtára, s ktorým sa nestretávame ani v privilégii pre spišských Sasov z roku 1271, ani v privilégii z roku 1299, a preto toto právo muselo byť oveľa staršie. Veľmi pravdepodobne bolo obsiahnuté už v privilégiách Bela IV. a Štefana V.

Dokladom o tom, že Sabinov získal také slobody, ako saskí hostia na Spiši, napr. v otázke slobodného užívania lesov, sú časté panovníkove nariadenia pre okolitú šľachtu, že spomenuté tri mestá majú, podľa svojich starých výsad, právo slobodne, pokojne a bez poplatkov obhospodarovať vlastné lesy (Čierne lesy, les Merk a Berek).⁵⁸

V roku 1405 bolo pôvodné spišské právo, ktoré sa v meste používalo od roku 1299, doplnené alebo skôr nahradené právom, aké užívalo mesto Košice. Od tohto obdobia patrila Sabinov do Košického právneho okruhu, ktorý bol súčasťou staršieho Budínskeho právneho okruhu a ktorý vychádzal z pôvodného norimberského práva.⁵⁹ V roku 1472 sa aj konkrétne spomína, že Sabinovčania užívali také výsady, ako kráľovské mestá Budín a Košice.⁶⁰ Vo výsadnej listine z roku 1405 sa špeciálne uvádza, právo slobodnej voľby richtára a prisázných, ktorí mohli súdiť všetky zločiny bez obmedzenia, presne tak, ako to bolo v Košiciach. Odvolacou inštanciou okrem mesta Košíc bol taverník a panovník.⁶¹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Neskoršie stredoveké mesto priamo nadviazalo na staršie osídlenie, čoho dokladom je **predĺžené šošovkovité námestie** kopírujúce tak hlavnú cestu, ktorá prechádzala Sabinovom. Takýto typ námestia sa v neskorších mestách, ktoré vychádzali z pôvodných starších dedín, objavuje veľmi často (napr. pôdorys Prešova a Košíc).⁶² Predpokladá sa, že v meste bola ešte pred výstavbou **kostola sv. Jána Krstiteľa** staršia sakrálna stavba, ktorou bol pravdepodobne kostol zasvätený Povýšeniu kríža.⁶³ Aj zo zmienky o desiatkoch v roku 1248 je zrejme, že v Sabinove musel už v tomto období existovať kostol, ktorý mohol byť podobný kostolíku z neďalekých Orkucian. Pôvodne to bola samostatná dedina, ktorá sa podobne ako Sabinov spomína v roku 1248 (*Wrkutha*). V tejto dedine sa niekedy v druhej polovici 13. storočia nachádzal jednoduchý jednolodový kostolík so štvorcovým presbytériom.⁶⁴ Môžeme preto predpokladať, že aj v Sabinove ako významnejšej dedine musela byť takáto alebo aj väčšia sakrálna stavba, minimálne už začiatkom 13. storočia. Nemôžeme však vylúčiť aj možnosť, že najstarší kostol bol pôvodne zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi a neskoršia výstavba kostola zo

začiatku 14. storočia len nadviazala na predchádzajúcu situáciu. Na základe historických dokladov však nie je možné rekonštruovať ďalší podrobný stavebný vývoj mesta v 13. – 15. storočí. Nezachovali sa nám ani žiadne účtovné knihy mesta, ktoré by umožňovali minimálne lepšie sledovať čiastočné etapy výstavby, opráv a dokončovania jednotlivých stavieb alebo mestského opevnenia.

Na rozdiel od Prešova, ktorý si vybudoval svoje hradby už v druhej polovici 14. storočia,⁶⁵ Sabinov nemal v tomto období ešte vybudované kamenné hradby. Napriek tomu však, môžeme predpokladať, že ako výsadná kráľovská dedina a neskôr už aj ako mesto musel mať zhotovené **jednoduché drevozemné a palisádové opevnenie**. Sabinov nemal hradby ani začiatkom 15. storočia, ako sa to priamo spomína vo výsadnej listine Žigmunda I. z roku 1405. V tejto listine panovník poukazuje na potrebu výstavby mestských hradieb. Napriek tomu ani po tomto roku sa ešte nezačalo s ich výstavbou. V júli roku 1461, v dôsledku dobytia mesta Čechmi (bratříkmi), Sabinov úplne vyhorel. Vtedy bolo zničené aj drevozemné a palisádové opevnenie mesta. O niečo neskôr po tejto udalosti sa v roku 1474 spomína záznam v pamätnej knihe mesta o výstavbe nového palisádového opevnenia (*sepes*) a priekop (*fossae*), za účelom obrany a bezpečnosti mesta.⁶⁶ To jasne dokazuje, že Sabinov nemal v tomto období ešte postavené hradby, aj keď sa už v polovici 14. storočia spomína ako mesto (*civitas*).⁶⁷ Táto skutočnosť bola neskôr vyjadrená aj v pomenovaní Sabinova, pre ktorý sa v 15. storočí pravidelne používal termín (*opidum, opidum seu civitas*).⁶⁸ Sabinovčania pravdepodobne začali s opevňovaním mesta niekedy pred rokom 1481, pretože v tomto roku im Matej Korvín udelil mimoriadnu finančnú úľavu, keď ich oslobodil na dobu štyroch rokov od platenia všetkých poplatkov a daní. Tieto ušetrené peniaze sa mali následne použiť na dostavbu hradieb, priekop ako aj ostatných obranných častí opevnenia.⁶⁹ Neskôr sa aj v pamätnej knihe mesta konkrétne v roku 1482 spomínajú práce na zastrešení (*tectura*) hradieb, ktoré začali od hornej brány (*a porta superiori*) a pokračovali južným smerom k prvej bašte (*propugnaculum*) a následne k ostatným. Takto bola nakoniec zastrešená celá južná časť hradieb.⁷⁰ Dokonca ešte v roku 1485 Matej Korvín poskytuje mestu finančnú výhodu, keď nariaďuje, že zo zisku košickej tridsiatkovej stanice sa má počas štyroch rokov každoročne poskytnúť mestu 100 fl. (teda celkovo 400 fl.) na **dokončenie mestských hradieb**.⁷¹ V tomto období sa mesto definitívne uzatvorilo v rámci svojich murovaných hradieb do ucelenej pôdorysnej podoby.

Od konca 15. storočia sa už pravidelne pre Sabinov, z dôvodu existencie mestského opevnenia, začalo používať označenie *civitas*.⁷² Základná pôdorysná dispozícia vychádzala zo zástavby po oboch stranách hlavnej cesty, ktorá prechádzala stredom mesta a neskôr slúžila ako pozdĺžne pretiahnuté šošovkovité námestie, ktoré sa tiahlo pozdĺž celého stredu mesta. Ale ak budeme predpokladať že Sabinov mal už skôr vybudované drevozemné a palisádové opevnenie, musíme pripustiť existenciu dotvoreného vnútorného pôdorysu mesta už skôr, minimálne v 14. storočí. Vnútorne bolo členené na centrálné námestie, v severnej časti od neho bola **súvislá zástavba**, ktorú oddeľovala malá ulička pri hradbách, južná časť smerom od námestia bola širšia a celú časť ešte pozdĺžne pretínala ulica, ktorá tuto južnú časť mesta rozčleňuje na dva paralelné trakty. V daňových súpisoch z druhej polovice 16. storočia sa spomína ako *Platea*. Stredom celej tejto južnej časti prechádzala malá ulica, ktorá spájala centrálné námestie s vnútornou časťou južných hradieb, kde bola malá bránka, ktorá pravdepodobne slúžila pre peších, kadiaľ sa chodilo na vodu, alebo aj k mestskému mlynu.⁷³ Podľa záznamu z roku 1603, ktorý vypovedá pravdepodobne aj o staršej skutočnosti, pretekala námestím, dokonca okolo kostola a školy, znečistená otvorená **stoka** (riečisko), ktorá vo väčšom množstve tiekla po výdatných dažďoch a v zimných mesiacoch zamrzala. Námestie bolo z väčšej časti zablatené a kamenná dlažba bola len pred niektorými meštianskymi domami.⁷⁴ Súčasťou hradieb boli aj **dve hlavné brány**, ktoré ako vežové stavby chránili dva dôležité vstupy do mesta, od Prešova a smerom do Poľska. Kopírovali tak orientáciu hlavnej cesty, ktorá prechádzala námestím. Súčasťou Dolnej/Prešovskej brány (*Porta inferior*) bola malá predsunutá vežová brána, ktorá bola neskôr prestavaná na kruhový **barbakan** (pol. 16. stor.). Horná brána (*Porta superior*), smerom na Pečovskú Novú Ves, bola na vnútornej strane vybavená **padacou mrežou** a vonkajšia časť brány bola doplnená ešte **padacím mostom**. Na južnej strane opevnenia bolo pred rokom 1603 deväť polvalcových bášť a jedna polygonálna bašta. Najdôležitejšia **bašta**, ktorá bola zo všetkých najväčšia a najmohutnejšia, sa nachádzala na juhovýchodnom ohybe opevnenia. V severnej časti boli súčasťou hradieb ďalšie štyri bašty.⁷⁵ V strede námestia sa nachádzal **kostol sv. Jána Krstiteľa**⁷⁶ ktorý pochádza zo začiatku 14. stor.⁷⁷ Keď v roku 1461 celé mesto vyhorelo, za obeť požiaru padol aj farský kostol. Zachoval sa v ňom aj nápis, ktorý pripomína túto udalosť.⁷⁸ Hneď po požiaru sa začalo s jeho obnovou.⁷⁹ Panovník v roku 1461 z vdaky Sabinovčanom za ich podporu v bojoch s Čechmi (bratříkmi), v dôsledku ktorých bol zničený aj farský kostol, uvoľňuje na jeho opravu 15 fl. z každoročnej kráľovskej dane mesta.⁸⁰ V roku 1470 nechalo mesto odliat z finančného základu, ktorý získalo z almužien chudobných, malý zvon k úcte Panny Márie (*campana minor...in honorem virginis Mariae*). V roku 1471, mesto dalo zhotoviť ešte aj veľký zvon k úcte sv. Jána Krstiteľa (*campana maior...in honorem Sancti Johannis Baptistae*). Obidva **zvony** sa pôvodne nachádzali v samostatne stojacej štvorhrannej zvonici (*campanile*), ktorá sa nachádzala pred farským kostolom.⁸¹ Isté práce na opornom systéme kostola prebiehali počas roku 1482.⁸² Pri väčších stavebných úpravách, ktoré mal vykonať majster Mikuláš Crompholz z Košíc (*Nicolaus Crompholz de Caschouia*) sa mestská rada v roku 1503 dohodla s týmto majstrom na dostavbe stĺpovej siene kostolného chóru a **kaplnky sv. Martina** (*capella sancti Martini*), za celkovú sumu 372 fl. Najskôr mal byť vyplatený majstrovi finančný preddavok vo výške 122 fl. a zvyšnú druhú časť 250 fl. mal dostať až po dokončení prác.⁸³ V roku 1518 sa mesto dohodlo s majstrom Jánom Brengyszenom (*Johannem de Epperries*), ktorý pôsobil v Prešove, na dostavbe a úpravách kostola ako aj štyroch zadných kaplniek kostola (*cum quatuor capellis posterioriis*). Ten istý majster vykonal posledné úpravy, keď dobudoval **organový chór kostola** v roku 1523.⁸⁴ Pred rokom 1375 bola vybudovaná na mestskom cintoríne, ktorý sa rozkladal okolo farského kostola sv. Jána Krstiteľa, **kaplnka Panny Márie**.⁸⁵ Niekedy pred rokom 1481 sa začalo s výstavbou **kostola pre Slovákov** (*templum Sclavorum*). Blížšie sa však nespomína, v ktorej časti mesta sa nachádzal a či išlo o kamennú alebo len drevenú stavbu.⁸⁶

Mestská radnica (*domus praetoralis*) nestála na centrálnom námestí, ale bola súčasťou radovej zástavby meštianskych domov v severnej časti námestia. Hneď vedľa nej bola vybudovaná mestská zbrojnica (*domus armamentaria*).⁸⁷ V Sabinove boli v roku 1482 dokončené mestské kúpele (*balneum*), ale nevieme určiť, v ktorej časti vnútorného mesta sa nachádzali.⁸⁸ Súčasťou bežného vybavenia stredovekého mesta bol aj špitál (*hospitale, Spittal*), ktorý bol v Sabinove postavený pred rokom 1481 a nachádzal sa mimo hradieb mesta niekde na dolnom predmestí. V tomto roku mestská rada kúpila štyri jutrá pôdy (*terram arabilem seu III^{or} iugerum*) za mestskou záhradou (*ortum Czirniak alias Stenboch*) v hodnote 10 fl. pre mestský špitál ako vyrovnanie za zabratie istej záhrady špitála, na ktorej mesto postavilo svoju sýpku alebo stodolu.⁸⁹ Mestská rada nechala postaviť v roku 1519, novú kamennú budovu školy (*novo edificata est scola lapidea*), za ktorú zaplatila celkovú sumu 75 fl. a 96 den. Do tejto sumy však neboli zarátané výdavky za prácu na stavbe (*parius laboratoribus*) a za materiál (*cimentus*). **Mestská škola** sa pravdepodobne nachádzala spolu s farou (*domus parochialis*) niekde v blízkosti farského kostola a to buď priamo na námestí, alebo v radovej zástavbe niektorých domov na námestí. Predpokladá sa, že na

jej mieste bol neskôr postavený **piaristický kláštor**.⁹⁰ V Sabinove sa prevažne uplatnil trojosový, jedno- až dvojpodlažný meštiansky dom s bočným priechodom v prízemí pod pravou okennou osou. Niektoré domy majú pôvodné gotické základy, väčšina kamenných domov v meste má však renesančný pôvod.⁹¹ V roku 1447 sa v Sabinove prvýkrát spomína existencia kamenného domu (*domus lapidea*), ktorý bol predaný za 100 fl. Pravdepodobne išlo o obvyklú cenu kamenného domu na námestí, prípadne v jeho blízkosti. Bola to najvyššia zistená cena domu v meste v tomto období, pretože v ostatných prípadoch sa bežná hodnota domov v Sabinove pohybovala v oveľa nižších hodnotách. Napríklad v roku 1458 sa dal kúpiť dom za 40 fl., v roku 1460 za 92 fl. alebo 16 fl. a v roku 1461 za 11 fl.⁹² V týchto prípadoch však nevieme presne určiť, či išlo o domy na predmestí alebo v samotnom meste. Preto je celkom možné, že pri nižších hodnotách domov išlo o drevené domy v meste alebo v predmestí. V roku 1460 sa spomína dohoda o predaji domu, ktorý sa nachádzal na námestí medzi domami Pavla (*baccalarius*) a príbuzného sabinovského richtára Juraja Filocha v blízkosti kostola sv. Jána krstiteľa, ale neuvádza sa jeho cena.⁹³ V Sabinove bolo **niekoľko mlynov** (*molendinum*) z ktorých niektoré boli určené na mletie obilia a iné boli súčasťou hospodárskeho vybavenie mesta možno na spracovanie plátna – valcha (*Walkmöl*). Prvá správa o mestskom mlyne pochádza z roku 1375. Keďže sa spomína ako dolný mlyn (*molendinum inferius*), ktorý sa nachádzal niekde v okolí rieky Torysy a je veľmi pravdepodobné, že stál niekde južne od hradieb mesta v blízkosti umelo vytvoreného mlynského kanála a možno aj priamo v mieste, kde sa voda z kanála vlievala do Torysy, musel logicky existovať aj druhý, horný mlyn (*molendinum superius*).⁹⁴ V roku 1398 sa zase spomína, že tento mlyn sa nachádzal priamo na rieke Toryse.⁹⁵ Od roku 1375 patril sabinovskému farárovi a neskôr v roku 1475 sa spomína aj ako farárov mlyn (*molendinum plebani*).⁹⁶ Blížšie sa však neuvádza o aký typ mlyna išlo, ale zrejme to bol klasický obilný mlyn. Niekedy pred rokom 1475, počas obdobia, keď bol richtárom Ján Schonwitz, sa začalo s kúpou dvoch používaných mlynov, ktoré mesto skupovalo po jednotlivých častiach, napríklad od levočského richtára Vavrinca Lorbera (za 70 fl.), prešovského tricesimátora Stanislava (za 22 fl.) a bývalého sabinovského richtára Gregora Kromera (za 23 fl.). Sabinovský farár Klement kúpil jednu časť od Petra Langwarttera (za 104 fl.). V roku 1475 mesto vyplatilo za kúpu dvoch mlynov konečnú sumu 400 fl. auri. a 32 fl.⁹⁷ Konkrétne sa neuvádza, o aké druhy mlynov išlo, ale keďže ich mesto zakúpilo aj od mešťanov z Prešova a Levoče, z miest, kde sa zaoberali aj plátenníctvom,⁹⁸ treba predpokladať, že to mohli byť aj valchy (*Walkmöl*) na spracovanie súkna alebo plátna. Celkovo teda po roku 1475 existovali v Sabinove štyri mlyny. V blízkosti dedín Ňaršany a Ardovo sa v roku 1395 spomína pravdepodobne drevený most cez Torysu, ktorým sa prechádzalo do Sabinova.⁹⁹ Súčasťou mesta boli aj **dve predmestia**, a to dolné (*suburbium inferius*) a horné (*suburbium superius*), ktoré sa nachádzali pred hradbami Sabinova. V roku 1566 sa uvádza ako jedna z ulíc dolného predmestia **samo- statná ulica Tussientium platea**.¹⁰⁰

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1248 Prvá písomná zmienka o Sabinove.¹⁰¹
- 1342 Medzi 21. 7. a 19. 8. boli v blízkosti Sabinova, konkrétne v okolí Kamenice, Lúčky a Harunčára stanovili veľmi vysoké ceny v dôsledku neúrody pre silné mrazy a veľmi chladné počasie.¹⁰²
- 1410 V meste bol prítomný krajiný sudca Šimon z Rozhanoviec.¹⁰³
- 1412 19. 4. sa v Košiciach stretli zástupcovia piatich slobodných kráľovských miest (Košíc, Bardejova, Prešova, Levoče a Sabinova), kde sa dohodli na spoločnom postupe pri previnilcoch, resp. dlžníkoch týchto miest. Je to prvá správa o existencii spoločenstva piatich východoslovenských miest.¹⁰⁴
- 1440 V tomto období bol v Sabinove Mathko (*Machko de Talowecz*), dalmátsky, chorvátsky, slavónsky bán a hlavný správca soľnej komory.¹⁰⁵
- 1455 Krajiný sudca Ladislav z Pavloviec nad Uhom (*de Palocz*) bol v Sabinove.¹⁰⁶
- 1457 Mačovský bán Michal Zylagy (*de Horogzeg*) bol meste.¹⁰⁷
- 1460 – 1461 Jágerská kapitula v roku 1460 potvrdila, že Mikuláš (*de Wylak*, maď. Újlaky), sedmohradský vojvoda, slavónsky a mačovský bán, daroval Jánovi a Osvaldovi z Rozhanoviec mesto Sabinov. V marci toho roku taverník Ján z Rozhanoviec a župan Sikulov Rynold z Rozhanoviec, ktorí sa odvolávali na listinu jágerskej kapituly vo veci spomenutého darovania, prosia v roku 1461 panovníka, aby im dal svoj oficiálny súhlas, že toto mesto patrí im. Matej Korvín im nakoniec, aj na základe ich verných služieb, daruje Sabinov spolu so všetkými právami, ktoré mu v tomto meste predtým patrili.¹⁰⁸
- 1461 Počas častých bojov s českými posádkami v Šariši bol nepriateľskými vojskami obsadený aj Sabinov. Panovník ho nakoniec v tom istom roku oslobodil. Avšak z dôvodu veľkých finančných výdavkov, počas bojových akcií proti Čechom, si musel požičať 2000 fl. od Osvalda z Rozhanoviec. Ako protihodnotu potvrdzuje pánom z Rozhanoviec vlastníctvo Sabinova.¹⁰⁹
- 1461 Počas pretrvávajúcich bojov v okolí české posádky napadli a úplne vypálili Sabinov.¹¹⁰
- 1462 Krajiný sudca Ladislav z Pavloviec nad Uhom (*de Palocz*) bol v Sabinove.¹¹¹
- 1462 Matej Korvín, bol v týchto dňoch v Sabinove, kde vydáva listinu pre Blažejka Maďara (*Magyar*), kapitána horných častí Uhorska (*capitaneum partium superiorum regni nostri*), ktorému za rozsiahle vojenské zásluhy proti Turkom a Čechom (bratříkom) udeľuje majetky v Trenčianskej župe.¹¹²
- 1466 Podľa vyslovenej žiadosti pánov z Rozhanoviec a na základe ich patronátneho práva bol dosadený na uvoľnené miesto sabinovského farára Juraj z Ňaršan (*Nyarsardo*).¹¹³
- 1467 Kráľ Matej Korvín bol osobne prítomný v Sabinove.¹¹⁴
- 1471 Niekedy v tomto roku prišiel do Sabinova Matej Korvín. Pravdepodobnou príčinou jeho návštevy bol vpád nepriateľských vojsk poľského kráľa Kazimíra Jagelovského do Uhorska.¹¹⁵
- 1490 V období bojov o uhorský trón medzi Vladislavom II. Jagelovským a jeho bratom, princom Jánom Albertom, sa Sabinovčania pridali na stranu Jána Alberta. Tento im v roku 1490 potvrdil ich výsady.¹¹⁶
- 1492 Štefan Zápoľský informuje Sabinovčanov o zachovaní ich starých výsad aj napriek tomu, že sa v minulosti pridali na stranu Jána Alberta. Vladislav II. v tom istom roku potvrdzuje toto ustanovenie s tým, že ich nikto nesmie do budúcnosti napádať a súdiť za predchádzajúcu nevernosť panovníkovi.¹¹⁷

- 1506 Vladislav II. informuje Sabinovčanov, že mesto dáva do záložnej držby abovskému županovi a palatínovi Imrichovi z Perína. Nariaďuje im akceptovať daný stav, dokiaľ mesto on sám alebo jeho nasledovníci nevykúpia naspäť.¹¹⁸
- 1517 – 1518 Ludovít II. píše mestskej rade vo veci zálohu mesta, ktoré mal od roku 1506 vo vlastníctve Imrich s Perína. Oznamuje jej, že zamýšľa mesto vykúpiť, a preto si majú vybrať jedného človeka, ktorého treba poslať k nemu, aby sa dohodli na ďalšom postupe. O rok na to Ludovít II. vykupuje naspäť mesto od Imricha z Perína.¹¹⁹
- 1526 Ludovít II. prikazuje mestu, aby poslalo do Budína 25 dobre vyzbrojených pešiakov (*pedites cum bono apparatu bellico*) na obranu krajiny proti Turkom.¹²⁰

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Z dôvodu nezachovania daňových kníh mesta nemôžeme presnejšie zachytiť počet obyvateľov Sabinova v stredoveku. Počet obyvateľov dokážeme orientačne určiť len pomocou daňových kníh mesta z druhej polovice 16. storočia. Podľa stavu z rokov 1566 – 1593 bolo v meste od 260 – 294 domov. V rozmedzí rokov 1566 – 1593 žilo v Sabinove približne 1252 – 1400 obyvateľov. V predmestiach Sabinova žila takmer polovica všetkého obyvateľstva mesta.¹²¹ Na základe týchto údajov môžeme sledovať postupný demografický nárast počtu obyvateľov. Približný počet ľudí, ktorí žili v Sabinove v druhej polovici 16. storočia sa mohol pohybovať okolo 1400 – 1600 obyvateľov. Iste aj v stredoveku počet obyvateľov, hlavne v dôsledku prisťahovalectva a v oveľa menšej miere aj prirodzenou reprodukciou postupne narastal, čoho dôkazom boli aj rozsiahle predmestia. Len veľmi približne však môžeme určiť počet obyvateľov v stredoveku, ktorý sa mohol pohybovať od 800 – 1200. Sabinov bol teda čo sa týka počtu obyvateľov malým mestom ešte aj podľa stavu z konca 16. storočia.¹²²

Pôvodne bol Sabinov slovenskou dedinou, do ktorej niekedy pred rokom 1248 prišli početnejšie skupiny nemeckých hostí. Údaje o zložení členov mestskej rady, ako aj mená najstarších sabinovských richtárov, jasne dokladajú prítomnosť Nemcov v mestskej správe počas celého stredoveku. **Nemecká časť obyvateľov** bola v spomenutom období najdôležitejšou hospodárskou zložkou v meste. Nedokážeme však určiť, aké zastúpenie mala **slovenská časť obyvateľov** v obchode a remeslách, a zistiť početnosť jednotlivých národností. Predpokladá sa, že v Sabinove už niekedy pred rokom 1458 pôsobil samostatný kazateľ pre Slovákov. Slováci sa však výraznejšie dostávajú do popredia až niekedy v druhej polovici 16. storočia, kedy boli častejšie súčasťou mestskej rady. Hospodársko-ekonomická sila, ako aj početnosť slovenskej národnosti v meste, bola aj jednou z príčin výstavby vlastného kostola (*templum Sclavorum*) niekedy pred rokom 1481. Farský kostol sv. Jána Krstiteľa patril sabinovským Nemcom. V roku 1461 sa spomína ako kostol Nemcov (*templum Germanorum*).¹²³ Zo Sabinova sa nám nezachoval žiaden doklad o prípadných sporoch medzi Nemcami a Slováckmi napríklad v otázke obsadzovania mestskej rady, hospodárskeho obmedzovania alebo zákazov sťahovania sa Slovákov do mesta a pod.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Nezachovali sa žiadne doklady o hospodárskych aktivitách sabinovských mešťanov v stredoveku. Podľa výsadnej listiny z roku 1405 sa ako príklad odvádzania remeselných výrobkov spomínajú na prvom mieste **kožušníci** a **výrobcovia úzd**, čo môže svedčiť o významnom postavení týchto remesiel.¹²⁴ Mešťania sa výraznou mierou zaoberali napr. varením piva o čom vypovedá aj listina Mateja Korvína z roku 1486, v ktorej zakazuje okolitým šľachticom variť a predávať pivo, pretože na to majú právo len Sabinovčania.¹²⁵ Na základe priezvisk členov mestskej rady môžeme tiež približne sledovať, aké remeslá sa v meste v polovici 15. storočia vyskytovali. Spomínajú sa napr. kováč, mlynár, pekáč, zlatník, kožušník, krajčír a pod.¹²⁶ Podľa údajov z druhej polovice 16. storočia existoval v meste veľký počet remesiel rôzneho zamerania, od odievania, obúvania, spracovania kovov, dreva, cez kožu, textil a pod. Len v roku 1566 bolo v Sabinove okolo 34 remesiel a v nasledujúcich rokoch sa ich počet dokonca zvyšoval. Najvyššiu špecializáciu vykazovali remeslá zaoberajúce sa výživou a potravinami, ďalej to boli drevospracujúce a kovospracujúce remeslá.¹²⁷ Medzi najstaršie cechy, o ktorých máme prvé správy, môžeme považovať **tesársky cech**, ktorý existoval niekedy pred rokom 1523, **hrnčiarsky cech** (1566), **stolársky cech** (1574) a **kamenársky a murársky cech** (1590). V roku 1603 sa spomínajú najdôležitejšie cechy, o ktorých môžeme aj predpokladať, že patrili medzi najstaršie v meste. Mali povinnosť strážiť jednotlivé časti hradieb mesta. Konkrétne išlo o pivovarnický cech (*collegium braxatorum*), ktorý strážil hornú aj dolnú bránu, krajčírsky (*c. sartorum*), obuvnícky (*c. sutorum*), zámočnícky (*c. seratorium*), hrnčiarsky (*c. figulorum*) a kováčsky cech (*c. fabrorum*).¹²⁸ Sabinov pravdepodobne ešte pred rokom 1487 vlastnil niekoľko viníc mimo územia Slovenska. V tomto roku mesto totiž kúpilo ďalšie vinice Hejceze, Istnhes a na vrchu Ruszka v celkovej hodnote 153 fl., ktoré sa nachádzali v južnom Above. Z produkcie vína malo mesto celkom slušné výnosy, pretože každoročne bolo možné z týchto viníc získať okolo 50 sudov vína.¹²⁹ Sabinov pravdepodobne istý čas zásoboval Bardejov obilím (*frumentum*). Nevieme však dostatočne zistiť, v akej veľkej miere prebiehal tento obchod.¹³⁰

Obchod

Rovnako aj o obchodných aktivitách mešťanov vieme veľmi málo. Jediné, čo môžeme sledovať sú jednotlivé oblasti, kam smeroval hlavný záujem sabinovských obchodníkov. Takmer polovica zachovaných výsad Sabinova sa týka prevažne obchodovania, čo jasne dokladá významnosť tejto aktivity pre život obyvateľov mesta.¹³¹ Značná časť obchodných aktivít mešťanov sa viazala na dovoz a vývoz tovarov v rámci Uhorska. Sabinovskí obchodníci chodievali na trh do Sárospataku (*ad civitatem Pathak*) v dnešnom Maďarsku, alebo aj na iné okolité trhy. V roku 1349 mali spor ohľadom výberu mýta na stanici v Drienove (*Sumus*), napriek tomu mohli slobodne využívať vedľajšiu cestu na juh a neboli nútení ísť na cestu do Sárospataku cez túto stanicu. Pri riešení sporu pri platení mýta na tejto stanici a po následnej úprave mýtnych poplatkov v roku 1373, sa dozvedáme, aké druhy tovarov sa dovážali alebo vyvážali. Spomínajú sa ryby, sriemské víno, ale aj vína z iných krajín, ďalej kone, hovädzí dobytok, kozy, ovce a prasatá.¹³² Sabinov sa sčasti podieľal aj na obchodovaní s poľskými mestami. Už v roku 1371 získal dôležitú obchodnú podporu na platenie mýta v takej výške, ako platili mešťania z Nowého Szaczu. Sabinovčania zrejme vyvážali do Poľska vína z južného Uhorska a neskôr pravdepodobne aj z vlastných viníc v Above. Obchod s poľskými mestami však nikdy nedosiahol také rozmery, ako to bolo v prípade Bardejova a Levoče. V súvislosti s obchodnou politikou Sabinovčanov boli od roku 1392 – 1533 prijatí za mešťanov mesta Krakova len 3 mešťania zo Sabinova, čo bol veľmi nízky počet v porovnaní s ostatnými východoslovenskými mestami.¹³³ Po udelení výsady Sabinovu v roku 1405 (15. 4.) hneď na to (16. 4.) panovník potvrdzuje mestu aj oslobodenie od platenia mýta, čím sa takto snažil výraznejšie podchytiť aj obchodnú aktivitu

Sabinova.¹³⁴ Sabinovčania sa však nepodieľali len na diaľkovom obchode, ale istá časť ich obchodných aktivít smerovala aj na lokálne trhy, tak v blízkom, ako aj vzdialenejšom okolí. Tak napr. v roku 1406 palatín Mikuláš z Gary na zasadnutí šarišskej župe riešil spor mesta a Andreja Balického, ktorý mal v zálohu hanigovský hrad a mýtnicu v Pečovskej Novej Vsi, vo veci zabavenia tovaru sabinovských hostí, ktorí obchádzali túto mýtnicu, keď šli obchodovať na Spiš (vydali sa iným smerom, slobodnou cestou cez Hendrichovce a Široké). Podobne aj v roku 1518 panovník, na sťažnosť pánov z dediny Svinia zakazuje Sabinovčanom obchádzať mýtnicu v Chminianskej Novej Vsi (*Vyfalte*) a napomína ich, aby sa to už viackrát neopakovalo.¹³⁵ Sabinovčania veľmi často nenavštevovali len trhy na Spiši, ale pochopiteľne obchodovali aj v rámci územia Šariša. Napríklad v roku 1453 panovník napomína mýtnikov v Chminianskej Novej Vsi, aby od sabinovských obchodníkov nevyberali mýto, keď cestujú na miestny trh do Krížovian (*Zenthkereztfakwa*) v Šariši, čo sa týkalo aj ostatných miest a trhov nielen na spomenutom území.¹³⁶

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Pravdepodobne už niekedy v prvej polovici 13. storočia stáli na čele samosprávy Sabinova richtári. Sabinovský richtár sa označoval termínom *villicus* alebo *iudex*. Prvýkrát sa spomína v roku 1314.¹³⁷ O existencii právnej inštitúcie prísazných (*iurati*, *consules*) máme prvý doklad z roku 1347, kedy sa spomína Herman, prísazný (*iuratus*) Sabinova.¹³⁸ Zárodok mestskej správy sa objavujú najneskôr po roku 1299. Od polovice 14. storočia sa už pravidelne stretávame s ustálenou mestskou samosprávou, ktorá bola tvorená richtárom a prísaznými.¹³⁹

Pre obdobie 14. storočia nevieme presne určiť, koľko bolo prísazných v meste. Ich počet sa však pravdepodobne pohyboval od štyroch až do ôsmich členov, ako to bolo bežné aj v iných mestách v Šariši. Na začiatku 15. storočia sa prvýkrát stretávame s ustáleným počtom mestskej rady (*consulatus*), ktorú spolu s richtárom tvorilo 12 prísazných.¹⁴⁰ V meste fungovala aj rada starších (*seniores*), o ktorej máme prvú správu z roku 1446. Nevieme však, koľko členov mohla mať. Môžeme len predpokladať, že z dôvodu menšieho počtu obyvateľov Sabinova v porovnaní s väčšími mestami ich mohlo byť maximálne okolo 40 – 60.¹⁴¹ Mestská rada bola volená na sviatok sv. Andreja apoštola (30. 11.).¹⁴² Priebeh a postup pri voľbách richtára, prísazných, ako aj rady starších bol zrejme taký istý ako existoval v Prešove a Bardejove. Aj keď sa isté rozdiely mohli vyskytovať nezávisle od spomenutých miest, nie je možné ich postrehnúť z dôvodu nedostatku prameňov.¹⁴³ Sabinov pravdepodobne zamestnával aj vlastného právneho zástupcu (*advocatus*), o ktorom je však prvá správa až z roku 1546.¹⁴⁴ Niektorí sabinovskí mešťania boli aj dedičnými richtármi v okolitých dedinách. Napr. v roku 1480 sa spomína dohoda o mlyne a dedičnom richtárstve v nemenovanej dedine, ktoré vlastnil Martin Pellifex zo Sabinova.¹⁴⁵

Hospodárenie mesta

Pre nedostatok prameňov nemôžeme dostatočne zachytiť hospodárenie mesta v stredoveku, pretože účtovné knihy mesta sa zachovali až z druhej polovice 16. storočia.

Výdavky

Mesto od roku 1299, spoločne s Veľkým Šarišom a Prešovom, platilo panovníkovi ročnú daň (*collecta*) v celkovej výške 150 strieborných hrivien (cca 37 kg). Táto suma sa nevyplácala jednorázovo, ale bola splácaná v troch stanovených termínoch. V podstate každé mesto platilo ročne 50 hrivien. V dôsledku odlišného hospodárskeho vývoja sa v prípade jednotlivých miest zmenila aj ich ekonomická spôsobilosť splácať túto daň. Po prešetrení hospodárskej sily a celkovej schopnosti plniť si túto finančnú povinnosť sa zmenilo rovnovážne usporiadanie platenia dávky, podľa hospodárskej úrovne jednotlivých miest. Od roku 1347 z dôvodu horšej ekonomickej situácie platil Sabinov ročnú daň len 42 hrivien. Zvyšná časť bola rozdelená medzi zvyšné dve mestá.¹⁴⁶ Od roku 1405 mesto pravidelne odvádzalo panovníkovi daň vo výške 225 fl. Súčasne ešte platilo novoročný dar kráľovskému dverníkovi 6 fl.¹⁴⁷ Napriek tomu, že mesto bolo v zálohu Imricha z Perína, muselo sa výraznou mierou podieľať na zabezpečovaní obranyschopnosti krajiny proti Turkom. Z tohto dôvodu bolo nútené prispievať značnými finančnými prostriedkami na podporu vojenských akcií uhorských panovníkov. V roku 1509 to bolo 300 fl., roku 1511 to bolo 1000 fl., roku 1512 to bolo 500 fl., roku 1513 to bolo celkovo až 1800 fl., a v roku 1515 to bolo 2500 fl. V roku 1526 malo spolu s Bardejovom a Levočou poskytnúť v naliehavej situácii sumu 1000 fl., ktorá mala byť použitá pri obrane Temešváru.¹⁴⁸ Tieto finančné podpory, ktoré muselo mesto odvádzat, dokladajú pomerne dobrú hospodársku silu Sabinova v tomto období, keďže bolo schopné jednorázovo zhromaždiť takéto vysoké sumy.

Mestská kancelária

Prvú listinu, ktorá bola vydaná mestskou kanceláriou, poznáme z roku 1435.¹⁴⁹ Všetky zachované listiny mesta boli písané v latinčine. Prvá známa listina mesta, ktorá bola napísaná v nemčine, pochádza z roku 1459.¹⁵⁰ Nedokážeme však zistiť, v akej miere sa uplatňovala nemčina pri koncipovaní písomností mestskej kancelárie. Môžeme usudzovať, že podobne ako v prípade Prešova alebo Bardejova sa časť písomnej agendy medzi jednotlivými mestami vybavovala častejšie aj v tomto jazyku. Nezachovala sa nám žiadna listina, ktorá by bola napísaná slovakizovanou češtinou. Archív mesta Sabinova obsahuje len málo stredovekých dokumentov, čo znemožňuje zrekonštruovať presnejší obraz o aktivite mestskej kancelárie.

Notár

Hlavným predstaviteľom kancelárie bol mestský notár, o ktorom sa prvýkrát dozvedáme až v roku 1461. Bol ním notár magister Pavol, ktorý v tomto roku vybavoval isté záležitosti pred panovníkom spolu s richtárom.¹⁵¹ Pri založení pamätnej knihy mesta sa spomína, že v prípade zápisu do knihy mal človek z mesta zaplatiť poplatok 0,5 fl a osobitne mestskému pisárovi ďalších 0,5 fl. Ostatní záujemcovia mali vyplatit 1 fl. len za zápis do knihy. Je to jediná priama správa o existencii pisára v Sabinove.¹⁵²

Mestská kniha

Zo stredoveku sa nám nezachovali žiadne daňové alebo účtovné knihy mesta. Jedinou výnimkou je pamätná kniha Sabinova (*liber memorialis*), ktorá bola založená v roku 1446 pri príležitosti zvolenia novej mestskej rady (*Liber annuallium regiae liberae civitatis Cibiniensis*). Zapisovali sa do nej nielen významné udalosti, ale aj dohody o majetkových alebo rôznych finančných transakciách. Takmer pravidelnou súčasťou zápisov sú aj záznamy o richtároch a niekedy sa uvádza aj menný zoznam všetkých prísazných mesta.¹⁵³

Mestská pečať

Predpokladá sa, že najstaršia mestská pečať pochádza už zo začiatku 14. storočia. Napriek tomu, že sa prvé doklady o nej objavujú až v prvej polovici 15. storočia, podľa kruhopsu a použitia gotickej majuskuly sa hlási do oveľa staršieho obdobia. Pečatným znakom je

na tanieri položená utatá hlava sv. Jána Krstiteľa, ktorá je väčšinou zobrazená z poloprofilu a pozerá smerom doprava. Súčasťou pečate je aj latinský kruhový opis v gotickej majuskule +S(igillum) · CIVIV(m) · DE · CIBINIO. Druhá pečať pochádza rovnako zo 14. storočia. V strede pečatného poľa je zobrazená hlava sv. Jána Krstiteľa, ktorá je vložená do ranogotického štítu. Kruhový opis pečate je v gotickej majuskule SIG(illum) · IVD(icus) · DE · CIBINIO. Niekedy v 15. storočí sa objavuje aj tretia menšia pečať mesta, ktorá je však bez kruhového opisu. V strede poľa je znak mesta vsadený do neskorogotického štítu.¹⁵⁴ Prvýkrát sa mestská pečať spomína v listinách z roku 1435 a 1446 (*sigillum nostrum proprium dicte civitatis Czebin*). Menšia pečať sa spomína v roku 1459 (*unter dem clainsten Sigel*).¹⁵⁵ V roku 1533 Ferdinand I. za podporu počas bojov s Jánom Zápoľským udelil Sabinovu výsadu potvrdzovať svoje písomnosti červeným voskom, ako to bolo zvykom u všetkých slobodných kráľovských miest. Od tohto roku mesto namiesto pôvodného zeleného vosku začalo používať červený vosk.¹⁵⁶

Richtári mesta do r. 1526

1314 Gerard faber (kováč) a Gocholk (*villici*), 1324 Arnold (*villicus*), 1347 Gwebul (*iudex*), 1352 Marcus, 1358 Peter, pred rokom 1375 Hermann (*comes*), 1389 Ján (*iudex*), 1394, 1406, 1410 – 1411 Mikuláš Nywlas (Nyulas), 1434 Juraj Zyndran, 1439 Ján Somwysler (Schonwizer), 1446 – 1447 Gregor Chromer, 1449 Anton Jungmatus (Junk, Jungmertus), 1450 Anton z Brezovice, 1453 Anton Jungmatus, 1457 – 1458 Anton Jungmatus, 1459 Hannus Kwrschner, 1460 Ján Filloch, 1461 Ján Schonwizer, 1467 Peter Kascher, 1471 Pavol Glog, 1472, 1475 Martin Casschar (Casscher, Caschar), 1476 Peter Žigmund, 1478 Martin Casschar, 1480 Jakub Strancz, 1481 – 1482 Martin Casschar, 1487 Gregog Zyzingh, 1497 – 1498 Ján Lang, 1503 Albert Bawsteter, 1513 Stanislav Sterenscher (Sternscher, Sterenscaer), 1518 Stanislav Sterenscher, 1520 Stanislav Sterenscher, 1526 Juraj Paulick.¹⁵⁷

10. OSOBNOSTI MESTA

Ján Lemmel zo Sabinova

V roku 1448 bol šarišským županom a kapitánom šarišského hradu.¹⁵⁸

Juraj zo Sabinova

V druhej polovici 15. storočia bol dlhodobo mestským notárom v Bardejove.¹⁵⁹

Andrej zo Sabinova

Bol v druhej polovici 15. storočia spišským kanonikom kostola sv. Martina. Veľmi často bol povolávaný za svedka pri rôznych majetkových sporoch. V roku 1489 od mestečka Liszka pri Ostrihome odkúpil vinicu *Elewehgh* za 20 fl.¹⁶⁰

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 9 študentov.¹⁶¹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Sabinov patril pod cirkevnú správu jágerského biskupstva. V rámci neho bol od roku 1262 súčasťou menšej cirkevnej jednotky, ktorou bol veľkošarišský vicearchidiakonát. Susedné dediny Červenica pri Sabinove a Jakubova Vôľa už patrili do Toryského dištriktu, ktorý podliehal cirkevnej správe Spišského prepoštvu a Ostrihomskeho arcibiskupstva.¹⁶² V roku 1465 sa z neznámych príčin uvádza, že Sabinov spolu s Lipanmi patril do Ostrihomskej diecézy.¹⁶³

Sabinovský farár sa prvýkrát spomína v roku 1332, ktorým bol Mikuláš (*sacerdos*). Druhá najstaršia zmienka je o farárovi Jánovi (*plebanus*). Ten sa spomína v roku 1338. Mestský farár mal v porovnaní s ostatnými farármi v okolí výnimočné postavenie, pretože mu pravdepodobne patril od roku 1248 celý desiatok a po založeníestskej kaplnky dostal do užívania aj mlyn a záhrady v meste.¹⁶⁴ Podľa dohody z roku 1435 mu mal byť každoročne vyplácaný plat prostredníctvom Bratstva Božieho Tela, ktorý bol stanovený na 25 fl. (v tomto období to bolo 8 fl. auri).¹⁶⁵ Napr. farár Štefan, ktorý pôsobil v meste v štyridsiatych rokoch 15. stor. vydával aj listiny, ktoré potvrdzoval vlastnou pečaťou. Počas svojho pôsobenia mal dlhodobý spor s mestskou radou vo veci financovania kaplánov, mestského učiteľa a neprehľadného vedenia účtov Bratstva Božieho tela.¹⁶⁶ V roku 1435 sa prvýkrát spomínajú aj kapláni (*capellani*), ale neuvádza sa ich presný počet. Podľa dohody z tohto istého roku im malo byť spoločne, každý rok na sviatok sv. Jakuba apoštola, vyplácaných 25 fl. (teda 8 fl. auri.). V roku 1458 sa prvýkrát spomína mestský kazateľ Damián (*predicator*), o ktorom sa predpokladá, že zabezpečoval duchovné služby pre Slovákov v meste.¹⁶⁷

Kaplnka

Niekedy pred rokom 1375 nechali bývalý richtár Herman a mešťan Klosman, spoločne s podporou významných mešťanov Sabinova, postaviť na farskom cintoríne pri kostole sv. Jána Krstiteľa kamennú **kaplnku zasvätenú blahoslavenej Panne Márii**. Následne ju spomenutý Herman daroval do užívania spolu s polovicou dolného mlyna pri Toryse sabinovskému farárovi, ako aj jeho ďalším nasledovníkom. Dohoda bola písaná za prítomnosti sabinovského farára Jána, Hermana, mešťana Mikuláša a ostatných mešťanov Sabinova. V roku 1375 Mikuláš, jágerský biskup, posvätil tri oltáre, ktoré sa nachádzali v spomenutej kaplnke. Sabinovský richtár Ján spolu s mešťanom Klosmanom v roku 1398 dodatočne dokladajú na základe listiny farárov zo Župčian, Bertotoviec a Ňaršan jágerskému biskupovi Štefanovi, že túto kaplnku založili bývalí richtár Herman a Klosman za spásu svojich duší, ako aj pre všetkých verných zosnulých mesta. Kaplnka bola vybudovaná so súhlasom predchádzajúceho jágerského biskupa Imricha a sabinovského farára Jána. Súčasne bola náležite finančne zabezpečená a vybavená, a to darovaním mestského mlyna so štyrmi kolesami na riecke Toryse, dvomi ovocnými záhradami, dvomi omšovými knihami, dvoma zlatými kalichmi, kňazskými rúchami a jedným oltárom.¹⁶⁸

Cirkevná (farská) škola

Škola pri farskom kostole musela fungovať už pred rokom 1435. Vtedy sa totiž spomína dohoda medzi mestom a sabinovským farárom Štefanom o zabezpečení celoročného platu mestského učiteľa, voči ktorému malo mesto nesplatený dlh 50 fl. (teda 16 fl. auri). To bola pravdepodobne približná výška ročného platu učiteľa. Navyše sabinovský farár sa v zhode s požiadavkamiestskej rady dobrovoľne podujal zabezpečovať v budúcnosti stravovanie učiteľa zo svojich vlastných prostriedkov. V roku 1446 sa spomína Štefan Sartor (*magister scholae, Schulmaister*), ktorý bol pôvodne učiteľom a v tomto roku vystupuje už ako členestskej rady.¹⁶⁹ Na poste mestského učiteľa pôsobil v roku 1459 bakalár Vavrinc (*Laurencius*), voči ktorému malo mesto finančnú podlžnosť 50 fl. Túto záležitosť prerokovávalo mesto, ako aj sabinovský farár, s bardejovskou mestskou radou.¹⁷⁰

Náboženské bratrstvá a združenia

Z roku 1435 pochádza prvá správa o existencii cirkevného Bratstva Božieho tela (*Fraternitas Corporis Christi*), ktoré bolo zriadené niekedy pred týmto rokom sabinovským farárom a kaplánmi. Na čele bratstva stáli jeho správcovia (*rectores, gubernatores*), medzi ktorých patrilo aj sabinovský farár. Jeho členmi boli aj významní mešťania, pretože predstavitelia mestskej rady mali záujem na jeho bezproblémovom fungovaní. Zabezpečovalo okrem iného aj finančnú podporu pre farára, kaplána a mestského učiteľa.¹⁷¹

Pred rokom 1523 fungovalo v Sabinove aj Bratstvo sv. Jána Almužníka (*Fraternitas Sancti Johannis Eleemosinarii*), ktoré si nechalo v tomto roku potvrdiť mestom svoje stanovky. Bolo spravované predstavenými bratstva, ktorými boli v tomto období Peter Ponyo, Beno Floria, Pavol Nischiker, Seleni Chamasch (*magistri et seniores*). Podľa zaužívaných pravidiel mal každý nový člen pred vstupom do bratstva zložiť jeden talent/funt vosku (*unum talentum cerae*). V prípade, ak išlo o tesára (*carpentarius*), ten bol povinný zložiť len polovicu (*medium talentum cerae*). Vstup do bratstva bol zvýhodnený pre tesárov a pravdepodobne aj pre ostatných remeselníkov, ktorí sa zaoberali podobným remeselným odvetvím (kolári, tokári a pod.). Isté body sa týkali platenia pravidelných ročných poplatkov (2 den.) a úprav ohľadom pôsobenia členov v tesárskom cechu a ich vzťah k remeselníckym majstrom, ako aj zrušenia členstva v bratstve.¹⁷²

Cirkevný desiatok

Pôvodne dostával sabinovský farár jednu štvrtinu z desiatku (*quarta plebani*). Zvyšné tri štvrtiny patrili jágerskému biskupovi. Od roku 1248 však celý desiatok zo Sabinova pripadol panovníkovi, ktorý ho pravdepodobne dal sabinovskému farárovi a mestu do slobodného užívania, čím mesto takto získalo plnú cirkevnosprávnú autonómiu.¹⁷³ V roku 1332 bol cirkevný desiatok zaznamenaný vo výške 1 hrivny (=48 strieborných grošov pri kurze 48 grošov za hrivnu). Celkový príjem sabinovského farára bol v tomto období 10 hrivien (=480 grošov).¹⁷⁴ Cirkevný desiatok sa odvádzal z obilnej úrody ozimín (pšenica, raž), z jačmeňa a ovsu, ako aj z prírastku väčších zvierat (najmä ovce, kozy).¹⁷⁵

Začiatky reformácie v meste

Reformačné myšlienky sa vo východoslovenských mestách šíрили už na začiatku 20 rokov 16. stor. V roku 1529 – 1530 mestská rada zamedzila pôsobenie svojmu farárovi Antóniovovi Philadelphimu po tom, ako označil učenie spišského anabaptistického kazateľa Andreja Fischera za kacírské a nebol schopný verejne vystúpiť a diskutovať s týmto kazateľom. V tomto období boli v meste silné reformačné nálady, ktoré mali dokonca podobu až extrémnych prejavov protestantského hnutia. Vtedy v meste istý čas pôsobil aj kazateľ Ján Praedicator, ktorý bol otvoreným prívržencom anabaptistického učenia.¹⁷⁶

1 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203; 23. 2. 1248; PDSS II, č. 75, s. 164 – 165; 23. 2. 1248.

2 MMP, sign. 2a: 28. 1. 1299; JUČK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83; 28. 1. 1299; RSDI I, č. 1232, s. 522; 3. 8. 1314; MMP, sign. 71: 4. 7. 1393; JUČK, Výsady, č. 120, s. 103 – 104; 3. 11. 1324; MMS, kr. 1, sign. 1: 10. 10. 1349; MMS, kr. 1, sign. 3: 21. 1. 1395; MMP, sign. 241: 7. I. 1448. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 321, s. 147 – 148; 7. I. 1448; MOL DL 75 291: 26. 7. 1451; MOL DL 10 841: 19. 4. 1464; MOL DL 70 333: 23. 9. 1498; MOL DL 64 520: 2. 10. 1511; MOL DL 70 348: 26. 5. 1518; MOL DL 47 680: 29. 6. 1526.

3 WAGNER, Diplomatarium, č. 17, s. 196; 13. 12. 1518; ŠA Prešov, ZS, Fasc. CLXXXVII, no. 8: 14. 1. 1519; MOL DL 47 615: 23. 6. 1525; MOL DL 47 680: 29. 6. 1526; WAGNER, Diplomatarium, č. 18, s. 197 – 198; 6. 6. 1526.

4 MMB, sign. 481: 26. 5. 1447; MMB, sign. 592: po 22. 7. 1450. BÉKEFI, A népoktatás, s. 263; 1453. MMB, sign. 1138: 23. 8. 1459. MMB, sign. 1139: 23. 8. 1459. IVÁNYI, Bárta, č. 427, s. 183 – 184; 7. 3. 1461.

5 WAGNER, Diplomatarium, č. 9, s. 186 – 187; 29. 10. 1471. ULIČNÝ, Dejiny, s. 439. (=orig. MMS, kr. VI, sign. 76: 1471). Aj keď boli tieto listiny vydané poľskými panovníkmi a napísané v latinčine, zachytávajú názov mesta v slovenskej, resp. poľskej podobe. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego: s. 553.

6 STANISLAV, Odkryté, s. 56. HALAGA, Sabinov, s. 21.

7 FEHÉRTŐI, Árapád-kori, s. 385. TASZYCKI, Najdawniejsze, s. 96, 97. „...de Szzebne (Szebnie)...“ ZDMp, č. 234, s. 291; 23. 10. 1399. „...de Sobnyow...“ Kmp, s. 452; 18. 5. 1446. Kmp, s. 488; 30. 9. 1448. PROFOUS, Místní, s. 126, 129. FNSz II, s. 211 – 212.

8 SCHLIMPERT, Slawische, s. 192 – 193, 197, 210. MOOR, Westungarn, s. 22. HALAGA, Sabinov, s. 19 – 21.

9 VARSİK, Osídlenie I, s. 132 – 138. ŽUDELE, Stolice, s. 120.

10 MOL DL 1947: 23. 4. 1322; RSDI II, č. 785, s. 370; 23. 4. 1322. ULIČNÝ, Dejiny, s. 233.

11 MOL DL 68 879:1278; MOL DL 68 903: 1278; RA II/2-3, č. 2856, s. 206; pred 8. 5. 1278; WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 291 – 292; CDH V/2, s. 432; MOL DL 64 650: 27. 10. 1291; RA II/4, s. 83, č. 3825, s. 83; 27. 10. 1291; MOL DL 70 598: 1296; CDAC VIII, č. 153, s. 226 – 228; 1296. VARSİK, Osídlenie I, s. 98 – 99. VARSİK, Osídlenie III, s. 226, 227 – 228. BENKO, Osídlenie, s. 185 186.

12 ŠIŠKA, Dokument, s. 10; DEER, Chronicon Hungarico-Polonicum, s. 311; RA II/4, s. 170, č. 4082; 20. 9. 1296. MOL DL 64 193: 21. 2. 1416. ULIČNÝ, Prešov, s. 64 – 65. ULIČNÝ, Dejiny, s. 251 – 252.

13 MOL DL 68 761: 1287; MOL DL 68 763: 5. 6. 1289. „...per magnam viam...pervenit ad terram populorum de Zebyn...“ MOL DL 1947: 23. 4. 1322; MOL DL 64 663: 4. 1. 1349. 1360: „...ad metas possessionis regii Nyas seu vie ad civitatem Zebenyne ducentis...“ ŠA Prešov, Rodové archívy, Uz U, F XLVII-8. DRASKÓCZY, Sáros, s. 46, 54 – 55. MMS, kr. 1, sign. 8: 14. 7. 1410; MMS, kr. 1, sign. 9: 14. 7. 1410.

14 „...cum tributo, quod in eadem Wyffolu exigitur et exigi statutum est...“ MOL DL 1947: 23. 4. 1322; RSDI II/2-3, č. 850 s. 370; 28. 7. 1322; MOL DL 64 672: 3. 2. 1355. DRASKÓCZY, Sáros, s. 58 – 59. „...Wyffalu cum tributo in eadem exigi solito...“ MOL DL 9404: 4. 5. 1408. „...thelonio in dicti possessione Wyffalu exigi solito...“ MOL DL 64 699: 31. 3. 1512.

15 Pôvodne dve samostatné dediny, ktoré v prameňoch takmer vždy vystupujú spoločne. Neskôr sa zlúčili do jednej, ide o dnešné Ražňany. ULIČNÝ, Dejiny, s. 263 – 264.

16 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203; 23. 2. 1248.

17 MOL DL 84 785: 21. 9. 1283; RA II, č. 3265, s. 325 – 326; 21. 9. 1283; MMS, kr. 1, č. 13; 26. 11. 1434; WAGNER, Diplomatarium, č. 9, s. 293.

18 MMS, kr. 1, sign. 3: 25. 6. 1333; MMS, kr. 1, sign. 3: 12. 11. 1333; MMS, kr. 1, sign. 3: 21. 1. 1395.

19 MMS, kr. 1, sign. 1: 10. 10. 1349; MMS, kr. 1, sign. 1: 21. 10. 1349; MOL DL 84 785: 11. 10. 1336; WAGNER, Diplomatarium, č. 1, s. 171 – 172. HALAGA, Sabinov, s. 39.

20 MOL DL 84 785: 11. 10. 1336; MMS, kr. 1, sign. 10: 1411; MMS, kr. 1, sign. 13: 26. 11. 1434; MMS, kr. 1, sign. 14: 24. 9. 1347; MMS, kr. 1, sign. 14: 27. 10. 1347; MMS, kr. 1, sign. 17: 26. 6. 1447; MMS, kr. 2, sign. 19: 21. 1. 1450; MMS, kr. 2, sign. 20: 25. 3. 1450; MMS, kr. 2, sign. 20: 25. 3. 1450; MMS, kr. 2, sign. 30/31: 2. 4. 1509; MMS, kr. 2, sign. 30/31: 26. 4. 1513.

21 „...meta...una populorum de Zyben alia terre Wyffolu...“ MOL DL 1947: 23. IV. 1322.

22 MMS, kr. 1, sign. 8: 22. 6. 1410; MMS, kr. 1, sign. 8: 14. 7. 1410; MMS, kr. 1, sign. 11: 25. 8. 1413; MMS, kr. 2, sign. 24: 1. 2. 1470.

23 VIZDAL, Paleolitická, s. 104. ŠIŠKA, Dokument, s. 10, 14 – 15. ČAPLOVIČ, Včasnostredoveké, s. 135. TOMÁŠOVÁ, Osídlenie, s. 46 – 68.

24 ULIČNÝ, Dejiny, s. 276. ULIČNÝ, Slovenské, s. 26.

25 ULIČNÝ, Výskum, s. 179. BÉREŠ, Pramene, s. 179 – 180.

26 Napriek tomu, že sa mu v roku 1472 potvrdzujú mestské práva, aké majú ostatné slobodné kráľovské mestá, menovite Buďín a Košice, Sabinov sa priamo neuvádza ako slobodné kráľovské mesto. MMS, kr. 2, sign. 26: 2. 10. 1472. WAGNER, Diplomatarium, č. 10, s. 187 – 188. Podobne aj titulný nápis na pamätnej knihe mesta z roku 1446 (*Liber annualium regiae liberae civitatis Cibiniensis*) pochádza až z neskoršieho obdobia. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1-27. BARTL, K problémom diferenciácie, s. 69. LEHOTSKÁ, Príspevok k základnému rozdeleniu, s. 27.

27 CDSI II, č. 287*, s. 201; pred rokom 1248; JUČK, Výsady, č. 16*, s. 40; pred rokom 1248; Prvé zmienky o nemeckých hostoch v Prešove pochádzajú už z rokov 1247 a 1248; MMB, sign. 3500: 7. 11. 1247; CDSI II, č. 248, s. 193; MOL DL 31 178: 18. 2. 1355; CDSI II, č. 288*, s. 201.

28 JUČK, Výsady, č. 43, s. 55 – 56; 25. 8. 1271; JUČK, Výsady, č. 47, s. 58 – 59; 19. 12. 1273. ULIČNÝ, Výsady, s. 90 – 91. MAREK, Saxones, s. 362.

29 MMP, sign. 2/a: 28. – 1299; JUČK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83; 28.I.1299; IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 8, s. 11 – 12; 28.I.1299; MMP, sign. 71: 3. 11. 1324; JUČK, Výsady, č. 120, s. 103 – 104; 3. 11. 1324; IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 15, s. 14 – 15; SOLYMOŠI, A földesúri, s. 187, 189. ULIČNÝ, Prešov, s. 65 – 66. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 70.

30 DRH I, s. 191 – 192. PDSS V, č. 63, s. 127 – 128. RÁBIK, Mestské, s. 214 – 215.

31 MMS, kr. 1, sign. 4: 15. 4. 1405; MMS, kr. 1, sign. 5: 15. 4. 1405; WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 174 – 178; 15. 4. 1405; CDH X/4, č. 173, s. 367 – 372; 15. 4. 1405; CDH X/4, č. 198, s. 428 – 434; 15. 4. 1405. CSÁNKI, Magyarország, s. 287 – 288. VARSİK, Vznik, s. 186. Jednotlivé body ohľadom povinností mesta boli prevzaté

- z menšieho dekrétu (15. 4. 1405). Išlo o vyplatenie novoročného daru 6 fl., odovzdanie po jednom remeselnom výrobku a pohostenie kráľa a kráľovnej. DRH I, s. 200 – 202. PDSS V, č. 63, s. 131 – 132.
- 32 MMP, sign. 2/a: 2. 5. 1314; MMP, sign. 71: 3. 11. 1324; MMP, sign. 71: 6. 3. 1361; MMP, sign. 71: 3. 7. 1364; MMP, sign. 71: 3. 11. 1394.
- 33 MMS, kr. 1, sign. 4: 9. 5. 1408.
- 34 MMP, sign. 27: 16.I.1352. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 450 – 451. CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166.
- 35 WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 172 – 173; 28. 3. 1370; CDH IX/4, č. 136, s. 236 – 237; 28. 3. 1370.
- 36 MMS, kr. 1, č. 2: 7. 1. 1371.
- 37 MMP, sign. 83: 27. 2. 1399; WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 451-452; CDH X/2, č. 341, s. 644 – 645; ZsO I, č. 5738, s. 634.
- 38 MMS, kr. 1, sign. 12: 24. 9. 1402; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 11. 1434. Pred rokom 1402, alebo aj v tom istom roku, vydal Zigmund listinu vo veci mýtnej slobody Sabinovčanov. Listina je však veľmi zničená, a preto nedokážeme presne určiť jej znenie. MMS, kr. 1, sign. 12: 1387 – 1402.
- 39 MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 4. 1405; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 11. 1434.
- 40 MMS, kr. 1, sign. 6: 6. 1. 1406; WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 178 – 179.
- 41 MMS, kr. 1, sign. 15: okolo 27.X.1439. (Listina je značne poškodená).
- 42 MMS, kr. 1, sign. 21: 23. 4. 1453.
- 43 MMS, kr. 2, sign. 22: 23. 4. 1453.
- 44 MMS, kr. 2, sign. 23: 23. 4. 1453. Prepis listiny z roku 1462. MMS, kr. 2, sign. 23: 21. 9. 1462.
- 45 MMS, kr. 2, sign. 25: 19. 8. 1472.
- 46 MMS, kr. 2, sign. 26: 2. 10. 1472; WAGNER, Diplomatarium, č. 10, s. 187 – 188.
- 47 ŠA Prešov, ŽS, Fasc. CLXXXVII, no. 7: 9. 3. 1486.
- 48 MMS, kr. 2, sign. 28: 24. 10. 1490.
- 49 CDH IX/4, č. 175, s. 323; 17. 12. 1370; MOL DL 64 116: 16. 9. 1400; MOL DL 64 211: 9. 4. 1422; MOL DL 64 211: 9. 4. 1422; MOL DL 13 514: 31. 3. 1436; MOL DL 13 038: 15. 4. 1437; MOL DL 75 291: 26. 7. 1451. ULIČNÝ, Dejiny, s. 276. MARSINA, Mesto, s. 81.
- 50 MARSINA, Mesto, s. 77, 81, 85.
- 51 GYÖRFFY, Wirtschaft, s. 292 – 293. DANIŠ, Karpatský, s. 52 – 54. BAKAY, A magyar, s. 104 – 105.
- 52 MOL DL 1947: 23. 4. 1322. RSDI II/2-3, č. 850 s. 370; 28. 7. 1322. MOL DL 64 672: 3. 2. 1355. DRASKÓCZY, Sáros, s. 58 – 59.
- 53 MOL DL 63 811: 30. 9. 1437.
- 54 ŠA Prešov, ŽS, Fasc. CLXXXVII, no. 7: 9. 3. 1486. MOL DL 64 520: 2. 10. 1511. „...item fora hebdomadalia similiter libera, singulis terciis ferris et sabathi diebus in qualibet hebdomada...sub iisdem libertatibus et prerogativis quibus nundinis seu, fora annualia sed et hebdomadalia libera aliarum liberarum civitatum celebrans perpetuo celebrari duximus...” ŠA Prešov, ŽS, Fasc. CLXXXVII, no. 8: 14. 1. 1519.
- 55 MMP, sign. 2/a: 28. 1. 1299; JUCK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83; 28.I.1299; MMP, sign. 8: 8. 9. 1346; JUCK, Výsady, č. 179, s. 143. MAREK, Saxones, s. 362 – 363.
- 56 JUCK, Výsady, č. 43, s. 55 – 56; 25. 8. 1271; JUCK, Výsady, č. 47, s. 58-59; 19. 12. 1273. ULIČNÝ, Výsady, s. 90-91. MAREK, Saxones, s. 362. LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 73, 76, 89, 90, 102.
- 57 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203; 23. 2. 1248; PDSS II, č. 75, s. 164 – 165; 23. 2. 1248. RÁBIK, Nemecské, s. 52 – 53.
- 58 WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 212 – 213; 18.VI.1346; CDH IX/1, č. 199, s. 361 – 362; 18. 6. 1346; MMP, sign. 26: 7. 6. 1366; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 71, s. 31; WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 180; 6. 1. 1406; CDH X/4, č. 225, s. 505; 6. 1. 1406; ZsO II/1, č. 4367, s. 536; 6. 1. 1406.
- 59 LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 76, 96 – 97, 98 – 99, 101 – 102, 104 – 105.
- 60 MMS, kr. 2, sign. 26: 2. 10. 1472; WAGNER, Diplomatarium, č. 10, s. 187 – 188.
- 61 MMS, kr. 1, sign. 4: 15. 4. 1405.
- 62 MENCL, Středověká, s. 98, 102. KOVAČOVIČOVÁ, Sabinov, s. 173. KODOŇOVÁ, Sabinov, s. 26. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 112.
- 63 ULIČNÝ, Dejiny, s. 277, 439.
- 64 ULIČNÝ, Výskum, s. 179. BÉREŠ, Pramene, s. 179 – 180.
- 65 MMP, sign. 46: 1. 5. 1374; WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 217 – 218; 1. 5. 1374. RÁBIK, Mestské, s. 213.
- 66 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber annuallium regiae liberae civitatis Cibiniensis*, pag. 19: 1461; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 19: 1474.
- 67 MMP, sign. 14: 21. 9. 1347; JUCK, č. 192, s. 153; 21. 9. 1347; MMP, sign. 14: 6. 12. 1347; JUCK, č. 198, s. 158-159; 6. 12. 1347; MMS, kr. 1, sign. 14: 24. 9. 1347; MMS, kr. 1, sign. 14: 27. 10. 1347; MMS, kr. 1, sign. 3: 21. 1. 1395.
- 68 MMS, kr. 1, sign. 8: 22. 6. 1410; MMS, kr. 1, sign. 8: 14. 7. 1410; MMS, kr. 1, sign. 11: 25. 8. 1413; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 11. 1434; MMS, kr. 1, sign. 13: 26. 11. 1434; MMP, sign. 241: 7. 1. 1448. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 321, s. 147-148; 7. 1. 1448, MMS, kr. 2, sign. 19: 21. 1. 1450; MOL DL 15 564: 8. 4. 1461; MOL DL 15 572: 28. 4. 1461; MOL DL 15 673: 9. 5. 1461; MOL DL 15 564: 26. 6. 1461; IVÁNYI, Bártfa, č. 1485, s. 226; 15. 8. 1463; MOL DL 15 673: 3. 4. 1464; MOL DL 16 774: 19. 12. 1468; MOL DL 70 296: 22. 11. 1470; MMS, kr. 2, sign. 36: 5. 7. 1481; MMS, kr. 2, sign. 37: 15. 7. 1485; WAGNER, Diplomatarium, č. 13, 191 – 192. FÜGEDI, Die Ausbreitung, s. 165 – 166. V roku 1436 sa spomína ešte aj ako *civitas*. Pozri: MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 240, s. 110-111; 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 242, s. 111; 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 243, s. 111; 12. 4. 1436.
- 69 „...idem oppidum muro, fossatis et aliis muncionibus prout nobis ultro promiserunt vallare et circumdare valeant atque possint...” MMS, kr. 2, sign. 36: 5. 7. 1481.
- 70 MMS, kr. 2, č. 38, *Liber*, pag. 19: 1482.
- 71 MMS, kr. 2, sign. 37: 15. 7. 1485; WAGNER, Diplomatarium, č. 13, 191 – 192; 15. 7. 1485.
- 72 WAGNER, Diplomatarium, č. 15, s. 193 – 194; 6. 1. 1492; tamže, č. 16, s. 195: 24. 6. 1506; MOL DL 64 520: 2. 10. 1511; MMS, kr. 2, sign. 32: 19. 5. 1517; WAGNER, Diplomatarium, č. 17, s. 196; 13. 12. 1518; WAGNER, Diplomatarium, č. 18, s. 197 – 198; 6. 6. 1526.
- 73 MENCL, Středověká, s. 98, 102. KODOŇOVÁ, Sabinov, s. 30. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 99 – 100. Súpis pamiatok III, s. 72.
- 74 „Platea maior cum ceteris lutos, satis atque fimosa, imo iuxta templum et scholam aqua pluvialis lutosae factidaeque iacet.” SUCHÝ, Významné, s. 82.
- 75 MMS, kr. 2, č. 38, *Liber*, pag. 19: 1482, 1603: „Porta inferior versus Eperies...Porta superior versusque Nouam villam...” SUCHÝ, Významné, s. 80 – 82. KODOŇOVÁ, Sabinov, s. 30. Súpis pamiatok III, s. 72.
- 76 MOL DL 8340: 3. 8. 1398; WAGNER, Diplomatarium, č. 10, s. 471 – 472; ZsO I, č. 5421, s. 597; MMS, kr. 1, sign. 6: 6. 1. 1406; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 11: 1460.
- 77 BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 112. ULIČNÝ, Dejiny, s. 277. Súpis pamiatok III, s. 74.
- 78 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 19: 9. 7. 1461; WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 184 – 186; 9. 8. 1461. M°. CCCC°. LXI · POST · VISITATIONIS · MARIE · FEIA · III · COMBVSTVM · FVIT · CIBINIVM · TOTALITER · MYSKOVŠZKY, Ujabb, s. 53.
- 79 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 13: 1461; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 14: 1461.
- 80 WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 184 – 186; 9. 8. 1461.
- 81 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 27: 1470, 1471. K nápisom na zvonoch pozri: „IN † HONORE † SANCTE(?) † IOHANNIS † BAPTISTE † O REX † GLORIE VENI CVM † PACE † A † D † M † † CCCC † L † XXI.” „IN HONORE † VIRGINIS † MARIE † DE † ELEMOSINA † PAVPERVM † A † D † † I(4)AO † DIE † X MENSIS † IVLY.” MYSKOVŠZKY, Ujabb, s. 52 – 53.
- 82 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 19: 1482.
- 83 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 22: 1503.
- 84 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 22: 1518. KAHOUN Karol, Staviteľia, s. 111 – 112. KOVAČOVIČOVÁ, Sabinov, s. 176. Súpis pamiatok III, s. 74 – 76. BODNÁROVÁ, Cirkevné, s. 34.
- 85 CDH IX/5, č. 17, s. 63 – 64; 6. 5. 1375; MOL DL 8340: 3. 8. 1398; WAGNER, Diplomatarium, č. 10, s. 471 – 472; ZsO I, č. 5421, s. 597.
- 86 „...erection est Sclavorum templum.” MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 27. 1603: „In sacrario ecclesiae Schlaurorum...” SUCHÝ, Významné, s. 83.
- 87 Súpis pamiatok III, s. 72-73. SUCHÝ, Významné, s. 83.
- 88 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 19: 1482. SUCHÝ, Významné, s. 82.
- 89 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 18: 1481. SUCHÝ, Významné, s. 82.
- 90 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 23: 1519. SUCHÝ, Významné, s. 83. LUKÁČ, K histórii, s. 231-232.
- 91 KOVAČOVIČOVÁ, Sabinov, s. 179. KODOŇOVÁ, Sabinov, s. 27-28.
- 92 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 3, 4: 1447. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 10: 1458. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 11: 1460. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 13: 1461.
- 93 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 11: 1460.
- 94 CDH IX/5, č. 17, s. 63-64; 6.V.1375.
- 95 MOL DL 8340: 3.VIII.1398. WAGNER, Diplomatarium, č. 10, s. 471 – 472. ZsO I, č. 5421, s. 597.
- 96 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 15: 1475.
- 97 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 16: 1475.
- 98 ULIČNÝ Ferdinand, Prešov, s. 71. SUCHÝ, Dejiny, s. 231 – 237.
- 99 MMS, kr. 1, sign. 3: 21. 1. 1395.

- 100 HALAGA, Sabinov, s. 68. BODNÁROVÁ, Spoločensko, s. 48. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 99.
- 101 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203; 23. 2. 1248. PDSS II, č. 75, s. 164 – 165; 23. 2. 1248.
- 102 MOL DL 68 845: 19. 8. 1342. KISS, Some Weather, s. 59. V roku 1316 sa v Pečovskej Novej Vsi uvádzajú vysoké ceny, čo mohlo súvisieť s neúrodou, ktorá bola dôsledkom nepriaznivého počasia. KISS, Some Weather, s. 58.
- 103 MMS, kr. 1, č. 8: 14. 7. 1410.
- 104 IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 170, s. 70 – 71; 19. 4. 1412. HALAGA, Spoločensvá, s. 54 – 55.
- 105 MOL DL 55 199: 16. 3. 1440.
- 106 MOL DL 73 522: 15. 5. 1455.
- 107 MOL DL 74 140: 9. 10. 1457.
- 108 MOL DL 15 530: 8. 10. 1460; MOL DL 15 530: 31. 3. 1461. V apríli toho istého roku panovník za preukázané vojenské zásluhy proti českým posádkam na hradoch Šariš a Richnava potvrdzuje Jánovi a Rynoldovi z Rozhanoviec vlastníctvo Sabinova. MOL DL 15 564: 8. 4. 1461.
- 109 MOL DL 15 573: 9. 5. 1461. Panovník dodržal svoj sľub a preto prikázal budinskej kapitule aby spolu s jeho ľuďmi, ako aj susedmi mesta, právoplatne uviedli Jána a Rynolda z Rozhanoviec do vlastníctva Sabinova. MOL DL 15 573: 3. 4. 1464. Pozri aj: MOL DL 15 564: 26. 6. 1461; MOL DL 15 572: 28. 4. 1461; MOL DL 15 572: 26. 6. 1461. Ešte aj v roku 1468 mal Rynoldus z tohto rodu spor s páni z Perína vlastníckmi hanigovského hradu (*Wywar*), a to z dôvodu, že ich poddaní (Rusíni a Valasi) zaberali a vyrubovali les, ktorý bol pôvodne majetkom mesta Sabinova. MOL DL 16 774: 19. 12. 1468.
- 110 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 19: 9. 7. 1461; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 27: 1461; WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 184 – 186; 9. 8. 1461. O tejto udalosti sa zachoval aj nápis v kostole: M^o. CCC^o. LXI · POST · VISITATIONIS · MARIE · FEIA · III · COMBVSTVM · FVIT · CIBINIVM · TOTALITER · MYSKOVSZKY, Ujabb, s. 53.
- 111 MOL DL 69 021: 24. 9. 1462.
- 112 MOL DL 15 772: 30. 9. 1462; MOL DL 15 773: 30. 9. 1462.
- 113 WAGNER, Diplomatarium, č. 15, s. 481 – 483; 1. 11. 1466.
- 114 MMP, sign. 358: 24. 10. 1467. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 459, s. 193.
- 115 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 27: 1471. ULIČNÝ, Poľské, s. 253 – 256.
- 116 MMS, kr. 2, sign. 28: 24. 10. 1490. Vladislav II. neustále prikazoval Sabinovu, aby sa podieľali na vyhnaní Poliakov, ktorí vtrhli na východné Slovensko. Mali sa pridať k palatínovi Štefanovi Zápoľskému (*de Zapolya*), ktorému bola zverená starosť o obranu východného Slovenska. Napriek týmto výzvam bol Sabinov stále na strane Jána Alberta, ktorý sa napr. 15. 4. 1491 dokonca zdržiaval v meste a jeho ľudia (krakovský kapitán Zigmund Stosch) sa tam nachádzali ešte aj v decembri tohto roku. WAGNER, Diplomatarium, č. 14, s. 192; 16. 2. 1491. IVÁNYI, Bártfa, č. 2914, s. 429; 15. 4. 1491. IVÁNYI, Bártfa, č. 3022, s. 442; 20. 11. 1491. ULIČNÝ, Poľské s. 258 – 259.
- 117 MMS, kr. 2, sign. 29: 25. 3. 1492; WAGNER, Diplomatarium, č. 15, s. 193 – 194. ULIČNÝ, Poľské, s. 258 – 259.
- 118 WAGNER, Diplomatarium, č. 16, s. 195; 24. 6. 1506.
- 119 MMS, kr. 2, sign. 32: 19. 5. 1517; WAGNER, Diplomatarium, č. 17, s. 196; 13. 12. 1518.
- 120 WAGNER, Diplomatarium, č. 19, s. 199 – 200; 1. 6. 1526. Pozri aj: MOL DL 47 680: 29. 6. 1526.
- 121 BODNÁROVÁ, Spoločensko, s. 48 – 48, 52. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 100 – 101. (=orig. MMS, Liber censualis 1566 – 1578, 1586, 1593.) BODNÁROVÁ, Kultúra, s. 104.
- 122 Porovnali sme to so stavom počtu obyvateľov v jednotlivých šarišských mestechách a väčších dedinách v prvej polovici 15. stor. Podľa údajov z roku 1427 žilo napr. v Hanušovciach nad Topľou okolo 680, Kurime okolo 510, Lipanoch okolo 400, Solivare 310 a v Kapušanoch okolo 305 obyvateľov. Podľa najvyššieho počtu obyvateľov mesta z roku 1593 a najvyššieho počtu obyvateľov v Hanušovciach nad Topľou v roku 1427 sme dospeli k odhadu 800 – 1200 obyvateľov. MOL DL 32 690. ENGEL, Kamarahaszna, s. 95 – 118. GÁCSOVÁ, K spoločenskej, s. 10, 12 – 13.
- 123 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 10: 1458; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 27: 1461, 1461. SUCHÝ, Významné, s. 83. HALAGA, Sabinov, s. 86. ULIČNÝ, K výskumu, s. 159 – 160. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 107.
- 124 MMS, kr. 1, sign. 4: 15. 4. 1405.
- 125 MMS, kr. 2, sign. 51: 20. 11. 1486.
- 126 MMS, kr. 1, sign. 10: 1411. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: 1446.
- 127 BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 89 – 90, 92 – 93. BODNÁROVÁ, Kultúra, s. 103.
- 128 SUCHÝ, Významné, s. 80 – 82. MOL DL 64 520: 2. 10. 1511.
- 129 BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 96 – 98.
- 130 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 563, 574: 1443.
- 131 WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 172 – 173; 28. 3. 1370; CDH IX/4, č. 136, s. 236 – 237; 28. 3. 1370; MMS, kr. 1, sign. 12: 24. 9. 1402; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 4. 1405; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 11. 1434; MMS, kr. 1, sign. 15: okolo 27. 10. 1439; MMS, kr. 1, sign. 21: 23. 4. 1453; MMS, kr. 2, sign. 22: 23. 4. 1453.
- 132 MMP, sign. 20: 28. 11. 1349; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 50, s. 25; MMP, sign. 30: 8. 9. 1358; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 60, s. 27 – 28; CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 729; 17. 11. 1358; MMP, sign. 44: 4. 10. 1373; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 80, s. 34 – 35; MMP, sign. 53: 20. 5. 1381; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 93, s. 39; MMP, sign. 69: 20. 6. 1392; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 111, s. 44.
- 133 MMS, kr. 1, č. 2: 7. 1. 1371. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 96 – 98. SUCHÝ, Dejiny, s. 72 – 73. HALAGA, Spojenie, s. 161 – 162.
- 134 MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 4. 1405; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 11. 1434.
- 135 MMS, kr. 1, sign. 7: 7. 11. 1406; ZsO II/1, č. 5095, s. 641; WAGNER, Diplomatarium, č. 6, 181 – 182; CDH X/4, s. 568, č. 262. ENGEL, Magyarországn, s. 453. MOL DL 70 348: 26. 5. 1518.
- 136 MMS, kr. 2, sign. 23: 23. 4. 1453. Prepis listiny z roku 1462. MMS, kr. 2, sign. 23: 21. 9. 1462.
- 137 MMP, č. 2/a: 3. 8. 1314; RDSI I, č. 1232, s. 522; 3. 8. 1314; JUCK, č. 95, s. 85; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 11, s. 11-12; MMP, sign. 71: 3. 11. 1324; JUCK, č. 120, s. 103 – 104; 3. 11. 1324; MMP, sign. 71: 3. 11. 1324; JUCK, č. 120, s. 103 – 104; 3. 11. 1324; MMP, sign. 14: 6. 12. 1347; JUCK, č. 198, s. 158 – 159; 6. 12. 1347; CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 729; 17. 11. 1358. SOKOLOVSKÝ, Správa, s. 112 – 114.
- 138 MMP, sign. 14: 6. 12. 1347; JUCK, č. 198, s. 158 – 159; 6. 12. 1347.
- 139 MMP, sign. 23: 11. 4. 1351; WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 216; CDH IX/2, č. 5, s. 57 – 58; MMP, sign. 32: 14. 4. 1359; WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 467 – 470; CDH IX/3, č. 24, s. 64 – 65; WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 172 – 173; 28. 3. 1370; CDH IX/4, č. 136, s. 236 – 237; 28. 3. 1370; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 11: 1460; MMS, kr. 2, sign. 27: 18. 3. 1487; MMS, kr. 2, sign. 28: 24. 10. 1490. V roku 1322 sa pri vymedzení hraníc Pečovskej Novej Vsi ako svedkovia spomínajú richtár a obyvatelia zo Sabinova: „...iudex et populi de Zyben...“ MOL DL 1947: 23. 4. 1322. RDSI II, č. 785, s. 346 – 347.
- 140 MMS, kr. 1, č. 10: 1411; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1, 2: 1446, 1447.
- 141 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: 1446; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber annualium*, pag. 15: 1475. ULIČNÝ Ferdinand, K vývinu, s. 120 – 123, 124 – 129. SOKOLOVSKÝ, Správa, s. 117.
- 142 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: 1446.
- 143 ULIČNÝ Ferdinand, K vývinu, s. 120 – 123, 124 – 129.
- 144 BÉKEFI, A népoktatás, č. 343, s. 469.
- 145 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 18: 1480.
- 146 MMP, sign. 2/a: 28.I.1299; JUCK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83; 28. 1. 1299; IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 8, s. 11 – 12; 28. I. 1299. SOLYMOSSI, A földesúri, s. 187, 189. MMP, sign. 14: 6. 12. 1347; JUCK, Výsady, č. 198, s. 159 – 160; JUCK, Výsady, č. 192, s. 153; 21. 9. 1347; WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 213 – 216; CDH IX/1, č. 272, s. 491 – 492; PDSS IV, č. 50, s. 162 – 164.
- 147 MMS, kr. 1, sign. 4: 15. IV. 1405; MMS, kr. 1, sign. 5: 15. IV. 1405; WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 174-178; 15. 4. 1405; CDH X/4, č. 173, s. 367 – 372; 15. 4. 1405; CDH X/4, č. 198, s. 428 – 434; 15. 4. 1405.
- 148 BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 79-80; WAGNER, Diplomatarium, č. 31, s. 251-252; 23. 11. 1526.
- 149 WAGNER, Diplomatarium, č. 12, s. 475 – 476; 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706 – 708; 20. 7. 1435. Z tohto obdobia sa zachovali aj ďalšie tri listiny, ktoré boli vydané spoločne s veľkošarišskou mestskou kanceláriou v súvislosti so sporom o mlyn v Prešove. Pozri: MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 240, s. 110-111; 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 242, s. 111; 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436. V tejto súvislosti poznáme aj listinu z rokov 1390 – 1410, ktorá bola vydaná buď v meste Sabinove alebo v rumunskom meste Sibiu. Pre podobnosť stredovekých zápisov názvu mesta nedokážeme momentálne určiť skutočný pôvod tejto listiny. MOL DL 48 163.
- 150 IVÁNYI, Bártfa, č. 1134, s. 178; 23. 8. 1459. IVÁNYI, Bártfa, č. 1135, s. 178; 23. 8. 1459.
- 151 WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 184 – 186; 9. 8. 1461.
- 152 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: prvá polovica 15. stor.
- 153 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1-27.
- 154 NOVÁK, Pečate, s. 219.
- 155 WAGNER, Diplomatarium, č. 12, s. 475 – 476; 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706 – 708; 20. 7. 1435; WAGNER, Diplomatarium, č. 12, s. 474 – 477; 25. 7. 1435; CDH X/7, č. 329, s. 708 – 710; 25. 7. 1435; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: 1446; IVÁNYI, Bártfa, č. 1134, s. 175; 23. 8. 1459; IVÁNYI, Eperjes szabad, s. 20; MMS,

- kr. 2, sign. 33: 1523. Najstaršie odtlačky týchto pečatí sa našli z rokov 1425, 1434 a 1436. Pozri napr: MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436.
- 156 WAGNER, *Diplomatarium*, č. 23, s. 203 – 204; 8. 4. 1533.
- 157 MMP, č. 2/a: 3. 8. 1314; RDSI I, č. 1232, s. 522: 3. 8. 1314; JUCK, č. 95, s. 85; IVÁNYI, *Eperjes város levtára*, č. 11, s. 11 – 12; MMP, sign. 71: 3. 11. 1324; JUCK, č. 120, s. 103-104: 3. 11. 1324; MMP, sign. 71: 3. 11. 1324; JUCK, č. 120, s. 103-104: 3. 11. 1324; MMP, sign. 14: 6. 12. 1347; JUCK, č. 198, s. 158-159: 6. 12. 1347; MMP, sign. 27. 1. 1352; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 3, s. 450 – 451; CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166; CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 729: 17. 11. 1358; MOL DL 8340: 3. 8. 1398; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 10, s. 471 – 472; ZsO I, č. 5421, s. 597; CDH IX/4, č. 31, s. 85 – 86: 3. 7. 1367; MOL DL 8340: 3. 8. 1398; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 10, s. 471 – 472; ZsO I, č. 5421, s. 597; MMP, sign. 71: 3. 11. 1394; MMS, kr. 1, sign. 6: 6. 1. 1406; MMS, kr. 1, sign. 7: 7. 11. 1406; MMS, kr. 1, č. 8: 22. 6. 1410; MMS, kr. 1, č. 8: 14. 7. 1410; MMS, sign. 11: 25.VIII.1413; MMS, kr. 1, č. 10: 1411; MMS, kr. 1, sign. 12: 16. 11. 1434; MMS, kr. 1, č. 13: 26. 11. 1434; MMS, kr. 1, č. 17: 26. 11. 1434; MMS, kr. 1, sign. 15: okolo 27. 10. 1439; MOL DL 69 001: 29. 11. 1447; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: 1446; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 3-4: 1447; MMS, kr. 1, sign. 18: 6. 12. 1449; IVÁNYI, *Eperjes szabad*, s. 20; MMS, kr. 2, sign. 19: 21. 1. 1450; MMS, kr. 2, sign. 23: 23. 4. 1453; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 6, 7: 1457; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 9, 10, 11: 1458; MMB, sign. 1139: 23. 8. 1459; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 11: 1460; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 8, s. 184-186: 9. 8. 1461; MMS, kr. 2, č. 38, *Liber*, pag. 12, 13: 1461; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 14: 1467; MMS, kr. 2, č. 38, *Liber*, pag. 15: 1471; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 14: 1471; MMS, kr. 2, č. 38, *Liber*, pag. 15: 1471; MMS, kr. 2, sign. 25: 19. 8. 1472. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 15: 1475. MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 16, 18: 1476; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 17, 18: 1478; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 17, 18: 1480; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 18: 1481; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 19: 1482; MMS, kr. 2, sign. 27: 18. 3. 1487; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 20, 21: 1497, 1498; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 22: 1503; MMS, kr. 2, sign. 30/31: 2. 4. 1509 a 26. 4. 1513; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 22: 1518; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 24: 1520; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 24: 1526.
- 158 MOL DL 69 002: 10. 1. 1448; MOL DL 75 289: 7. 8. 1448
- 159 MMB, sign. 1025: 28. VI. 1458; MMB, sign. 1120: 30. 5. 1459; IVÁNYI, *Bártfa*, č. 1446, s. 220: 13. 1. 1463; MOL DL 10 841: 14. IV. 1464.
- 160 MOL DL 70 282: 4. 6. 1465; MOL DL 75 101: 16. 1. 1478; MOL DL 65 340: 22. 1. 1479; MOL DL 63 870: 21. 1. 1489.
- 161 Všetci študenti doložení na Krakovskej univerzite. *Metrika Uniwersytetu Krakowskiego*, s. 307, 508, 553. *Metrika* czyli album, s. 482. *Pôvod ďalších dvoch študentov de Cibinio* je problematické určiť, keďže v prameňoch pod rovnakým názvom vystupuje aj rumunské Sibiu.
- 162 ULIČNÝ, *Polský*, s. 128 – 130. ULIČNÝ, *Prešov*, s. 100 – 101. BODNÁROVÁ, *Cirkevné*, s. 33. LUKÁČ, *K histórii*, s. 231 – 232.
- 163 „...dominis de Hethas et de Cibinio ecclesiarum plebanis Strigoniensis dyocesis...“ MOL DL 70 282: 4. 6. 1465
- 164 MVSI I, č. 347, s. 69; CDH VIII/7, č. 239, s. 309 – 310: 25. 4. 1338; CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. 2. 1248; PDSS II, č. 75, s. 164 – 165. RÁBIK, *Nemecké*, s. 52 – 53. JUCK, *Výsady*, č. 43, s. 55 – 56: 25. 8. 1271. JUCK, *Výsady*, č. 47, s. 58 – 59: 19. 12. 1273. ULIČNÝ, *Výsady*, s. 90 – 91. CDH IX/5, č. 17, s. 63 – 64: 6. 5. 1375; MOL DL 8340: 3. 8. 1398; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 10, s. 471 – 472. ZsO I, č. 5421, s. 597; PDSS V, č. 44, s. 90.
- 165 WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 475 – 476: 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706 – 708; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 474 – 477: 25. 7. 1435; CDH X/7, č. 329, s. 708 – 710.
- 166 WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 475 – 476: 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706 – 708; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 474 – 477: 25. 7. 1435; CDH X/7, č. 329, s. 708 – 710; MMS, kr. 1, sign. 16: 23. 1. 1441. HALAGA, *Sabinov*, s. 47, 53. Pozri aj: MMB, sign. 1138: 23. 8. 1459. IVÁNYI, *Bártfa*, č. 1134, s. 178; MMB, sign. 1139: 23. 8. 1459; IVÁNYI, *Bártfa*, č. 1135, s. 178.
- 167 WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 475 – 476: 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706-708; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 8: 1457; MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 10: 1458. ULIČNÝ, *K výskumu*, s. 159-160.
- 168 CDH IX/5, č. 17, s. 63 – 64: 6. 5. 1375; MOL DL 8340: 3. 8. 1398; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 10, s. 471 – 472; ZsO I, č. 5421, s. 597; PDSS V, č. 44, s. 90. KOVAČOVIČOVÁ, *Sabinov*, s. 178. BODNÁROVÁ, *Cirkevné*, s. 34.
- 169 MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 1: 1446. HALAGA, *Sabinov*, s. 94.
- 170 WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 475 – 476: 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706 – 708; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 474 – 477: 25. 7. 1435; CDH X/7, č. 329, s. 708 – 710. BÉKEFI, *A népoktatás*, č. 74, s. 254; tamže č. 343, s. 469; MMB, sign. 1138: 23. 8. 1459; IVÁNYI, *Bártfa*, č. 1134, s. 178; MMB, sign. 1139: 23. 8. 1459; IVÁNYI, *Bártfa*, č. 1135, s. 178. LUKÁČ, *K histórii*, s. 231 – 232.
- 171 WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 475 – 476: 20. 7. 1435; CDH X/7, č. 328, s. 706 – 708; WAGNER, *Diplomatarium*, č. 12, s. 474 – 477: 25. 7. 1435; CDH X/7, č. 329, s. 708 – 710. BÉKEFI, *A népoktatás*, č. 74, s. 254.
- 172 MMS, sign. 33: 1523.
- 173 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. 2. 1248. PDSS II, č. 75, s. 164 – 165. ULIČNÝ, *Prešov*, s. 100 – 101. BODNÁROVÁ, *Sabinov*, s. 107 – 108. ULIČNÝ, *Polský*, s. 128, 130. RÁBIK, *Nemecké*, s. 52.
- 174 MVSI I, č. 347, s. 69. Údaj o tomto kurze pochádza zo záznamu o platení desiatku z Veľkého Šariša. MVSI, č. 347, s. 69.
- 175 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. 2. 1248; PDSS II, č. 75, s. 164 – 165. GÁCSOVÁ, *K spoločenskej*, s. 8. GÁCSOVÁ, *Desiatkové*, s. 204 – 205.
- 176 BODNÁROVÁ, *Reformácia*, s. 19, 25, 26. BODNÁROVÁ, *Cirkevné*, s. 34, 35. LUKÁČ, *K histórii*, s. 231 – 232.

SABINOV

Zebeň, maď. Kisszebeň

1. Name

Earliest mention: 1248

Other names and variants:

Latin sources: 1299 *Scybinio*, 1324 *Zybinio*, 1349 *Cybinio*, 1395 *Cybyn*, 1451 *Czibinio*, 1464 *Cibinio*, 1498 *Zebeň*, 1511 *Seben*, 1518 *Szebeň*, 1526 *Zebin*. Since early 16th century a new name began to be used: 518 *Kis Zebeň*, 1519 *Kis Szebeň*, 1525 *Kyz Zybyn*, 1526 *Kys Zehyn*

German sources: 1447 *Czebni*, 1450 *Czebeň*, 1453 *Kleyn Czebeň*, 1459 *Czebeň*, 1461 *Czebeň*

Slovaks or Polish sources: 1471 *Sabinov*, 1471 *Sobynow*, 1499 *Czybynow*

Etymology of the name: The name is apparently derived from a shortened form of Slavic personal name, probably *Soba*, *Sobin*, *Sobina*, (from *Soběslav*).

2. Location of the town, natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Sabinov District; in the Middle Ages the town was located first in the territory of Comitatus of Novum Castrum, since the 13th century Šariš Comitatus (medieval county)

Sabinov is situated in valley of the river Torysa, at about 327 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: The main road led from Košice (*via regalis*) to Prešov and other areas of Šariš region. Toll station was located in Prešov, another one in Pečovská Nová Ves (*Wyfalu*).

Boundaries: Sabinov had its bounds consolidated before 1248, when nearby villages Ardoň, Nařany (*Ardo Naas*, *Nyassardo*, *Nyassardeo*) and Orkucany (*Wrkutha*) are mentioned. Area of the town was expanded by King Charles Robert and Louis I in 1336 and 1347.

3. Earliest settlement

No prehistoric or early medieval settlement has been found in Sabinov. The only exception is the finding of a settlement at the lower gate dated back to the 13th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town

Basic privilege: Privileged status of Sabinov, Veľký Šariš and Prešov was confirmed and completed in the late 13th century by a charter issued by Andrew III in 1299.

Confirmation of fundamental privileges: 1314, 1324, 1361, 1364, 1394, 1408

Significant partial privileges and confirmations (selection):

27 January 1352 – Stephen, Duke of Šariš and Spiš, orders Nicholas (*de Kubly*) not to violate judiciary privilege of three Šariš towns granted by Charles I

28 March 1370 – Louis I reminds all provincial dignitaries and local authorities that no one has the right to try and imprison burghers, guests as well as other residents of Sabinov

7 January 1371 – Elizabeth, Queen of Hungary and Poland, issues a privilege for Sabinov ordering all royal toll collectors in Poland to collect only such toll from Sabinov townsmen as has been since long ago collected from the townsmen of Nový Sonč.

24 September 1402 – Sigismund orders all dignitaries and authorities to respect the rights of Sabinov merchants and townsmen

6 January 1406 – Sigismund confirms earlier privilege and allows the town to freely choose its pastor

19 August 1472 – Matthias Corvinus confirms to Sabinov its legal status of Royal town

9 March 1486 – Matthias Corvinus informs all dignitaries and authorities that traders, merchants as well as all people coming from Sabinov to nearby markets and travelling with their goods back home are exempt from paying tolls in Pečovská Nová Ves.

Town law: Kings Béla IV and Stephen V respected legal traditions of German guests in Sabinov. In 1299 Sabinov abided by the Saxon law known as *Sachsenspiegel*.

5. Architectural development and town topography

Sabinov had no stone walls even in early 15th century. Inhabitants of Sabinov began to fortify their town sometime before 1481 and since the late 15th century Sabinov began to be mentioned almost regularly as *civitas*. The town had two main gates, Lower/Prešov Gate (*Porta inferior*) and Upper gate (*Porta superior*). The Church of John the Baptist was erected probably on the site of an earlier sacral building in the 14th century. The church for Slovaks (*templum Sclavorum*) began to be built sometimes before 1481. Right beside the Town hall was an armoury (*domus armamentaria*). Bath house (*balneum*) was in Sabinov completed in 1482. A hospital (*hospitale*, *Spittal*) was built before 1481 outside the town walls, new school building of stone (*novi edificata est scola lapidea*) in 1519. The first stone house (*domus lapideus*) is documented in 1447.

6. Significant events (chronology)

19 April 1412 – representatives of five free royal towns (Košice, Bardejov, Prešov, Levoča and Sabinov) meet in Košice

1461 – Canonry of Eger in 1460 confirms that Nicholas (*de Wylak*, Hungarian *Újlaky*), Duke of Transylvania, has donated town of Sabinov to John and Oswald of Rozhanovce; King confirms this ownership in 1461

1490-1492 – during power struggle over the throne of Hungary between Vladislaus II and his brother prince John Albert, Sabinov supports the latter

1506 – Vladislaus II announces to Sabinov townspeople that he gives their town as a deposit to Palatine Imre of Perin, Comes of Aba Comitatus

1518 – Sabinov back in royal hands

7. Demographic development

German guests (*Saxones*) came to Slovak villages Veľký Šariš, Prešov and Sabinov sometime before 1248. Town population in 1566 is estimated at about 1252 people.

8. Economic activities

Crafts and guild: In 1566 there were around 34 crafts in Sabinov. Guilds: guild of carpenters (before 1523), of potters (1566), of stone cutters and masons (1590).

Trade: Townsmen probably exported wine from southern Hungary to Poland, and later probably also wine of their own vineyards in Abov region.

9. Town Administration

Municipality: the head of Sabinov municipality was a mayor (*villicus* or *iudex*) and jurors (*iurati*, *consules*) mentioned in 1347. In the early 15th century Town council (*consulatus*) consisted of mayor and 12 jurors.

Town chancery: First known charter issued by town chancery comes from 1435.

Notary: George of Sabinov in the second half of the 15th century.

Seal: The oldest town seal dates to 14th century.

Mayors of the town by 1526: see the entry in Slovak language

10. Personalities

Peter of Sabinov – a chaplain in the church of St. Martin in Spišská Kapitula in 1447

John Lemmel of Sabinov – Šariš Comes in 1448 and captain of Šariš Castle

Andrew of Sabinov – Spiš canon of Church of St. Martin in the second half of the 15th century

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 - 9

11. Church History

Sabinov priest (*sacerdos*) is first mentioned in 1332, chaplains (*capellani*) in 1435. The Chapel was built sometime before 1375 at the parish cemetery near the Church of St. John the Baptist. Public School in the parish church existed before 1446, when Stephen Sartor (*magister scholae, Schulmaister*) is mentioned as a teacher and a member of town council.

Religious fraternities: Fraternity of Corpus Christi in 1435; Fraternity of St. John in 1523

The beginnings of the Reformation: Reformation ideas in eastern Slovakia towns were spreading in the early 1520s. Preacher John Praedicator was a zealous supporter of Anabaptism in Sabinov.

Daniela Dvořáková

SENICA

nem. Senitz, maď. Szenice

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1256 *Scinze*¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1336 *Scynche*, 1394 *Zenthe*, 1396 *Sennicz/Sennyecz*, 1419 *Sempnyecz*, *Szenitz*, 1424 *Zenthe*, 1429 *Zenthe*, 1433 *Semicz*, 1444 *Senicz*, 1449 *Zempnicz*²

Nemecké pramene

1428: *Semnicz*, 1439: *Sempnicz*, 1445: *Sempnicz*

Slovenské (české) pramene

1445: *Senyecz*³

Etymológia názvu

Názov Senica je odvodený od slova „seno“ pridaním prípony *-ica* vo funkcii *nomen loci*.⁴

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Trnavský, okres Senica, geografická poloha 48° 40' severnej zemepisnej šírky, 17° 22' východnej zemepisnej dĺžky. V stredoveku sa mesto nachádzalo na území Nitrianskej župy.⁵

Geologické podmienky

Mesto leží v juhovýchodnej časti Myjavskej pahorkatiny v nadmorskej výške 208 m (stred obce), čiastočne na nive potoka Malina (Teplica), južným výbežkom sa dotýka severovýchodnej časti Záhorskej nížiny. Povrch rovinného až pahorkatinového územia tvoria mlado tretohorné íly, miestami s pieskami, ďalej pieskovce, čiastočne zlepenca a štrky. Na povrchu sú hlavne štvrtohorné sprae, naviate piesky, menej nivné uloženiny a zvetraliny mladších tretohorných hornín.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Senica ležala priamo na tzv. Českej ceste, spojnici medzi Prahou a Budínom. O jej trase a mýtnych staniach na území Uhorského kráľovstva vypovedá zmluva uzavretá medzi českým kráľom Jánom Luxemburským a uhorským panovníkom Karolom I. Róbertom 6. januára 1336. Jedna z mýtnych staníc sa nachádzala aj v Senici. Cestujúci mohli zaplatiť mýto alebo v Šaštíne, alebo v Senici, pričom jeho výška bola pevne stanovená podľa druhu, resp. veľkosti kupeckého voza.⁶ Mýtna stanica v Senci sa spomína aj v súpisoch mýt v Nitrianskej župe z roku 1424 a 1429.⁷

Chotár

Hranice chotára nie je možné pre nedostatok prameňov presne rekonštruovať. K dispozícii máme iba doklad o rozšírení chotára mesta: základným privilegiom z roku 1396 ho vojvoda Stibor rozšíril o tri polia: Hlovek, Ohraznov a Kratnov (*Hlockaw, Wrezenaw, Krethnaw*), ktoré mohli obyvatelia obrábať.⁸ Pri užívaní zeme Hlovek, ktorá sa nachádzala v lesoch patriacich k hradu Korlátka, dochádzalo neskôr k sporom s kastelánmi hradu.⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Územie bolo osídlené už v neolite – sídlisko volútovej a lengyelskej kultúry. Kontinuitu osídlenia dokladajú kostrové hroby z mladšej doby hallštatskej, rímskoprovinciónálne sídlisko (kostrový hrob), hradištne sídlisko a pohrebisko z doby veľkomoravskej.¹⁰

4. VZNIK MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Zemepanské mestečko.

Základné privilegium

Bolo vydané Stiborom 24. 6. 1396.¹¹

Privilegium ustanovovalo povinnosti voči zemepánovi:

- výšku ročného poplatku zemepánovi: 330 zlatých florénov (*trecentos florenos auri cum 30 florenis*).
- povinnosť každoročne 3 dni hostiť zemepána a jeho manželku počas návštevy v meste

Práva:

- oslobodenie od všetkých služieb a povinností voči kastelánovi hradu Branč
- súdna exempcia spod právomoci kastelána hradu Branč

- v prípadoch ťažkých zločinov (zbojstvo, vraždy a podpaľačstvo) mal súdiť kastelán spoločne s richtárom a prísaznými mesta podľa trnavského práva
- sloboda obchodovania – každý kupec, ktorý príde na trh do Senice, má právo predávať svoj tovar bez akýchkoľvek trhových poplatkov a mýt
- garancia rešpektovania chotára mesta Senica (v prospech mesta im Stibor daroval ešte tri polia, ktoré môžu obrábať)

Konfirmácie základného privilégia

- 16. 10. 1435 – Žigmund.¹²
- 29. 7. 1464 – Matej Korvín.¹³
- 8. 12. 1492 – Vladislav II.¹⁴

Významnejšie čiastkové privilégia, konfirmácie a mandáty dotýkajúce sa privilégii (výber)

- 24. 3. 1419 Žigmund udelil Senici trhové právo. Privilégiálna listina je vydaná na žiadosť richtára a prísazných mesta Senica, ktorí pred kráľom predstúpili so žiadosťou o jej vydanie v Skalici.¹⁵
- 25. 3. 1419 Žigmund oslobodil obyvateľov Senice od platenia mýta a tridsiatku na území celého Uhorského kráľovstva.¹⁶
- 1. 1. 1435 Kráľ Žigmund potvrdil Senici trhové privilégium z 24. 3. 1419.¹⁷
- 23. 6. 1499 Vladislav II. rozhodol v prospech Seničanov ich sťažnosť na kastelána hradu Korlátka, že im bráni v ťažbe dreva v lesoch patriacich k hradu, kde sa nachádza aj ich zem Hlovek a okrem toho ich nútil platiť mýto. Kráľ prikázal kastelánovi rešpektovať výsady Senice.¹⁸

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Prvá zmienka o Senici je z roku 1256 v listine kráľa Bela IV. pri metácii Skalice. Na juhu susedila Skalica podľa slov listiny s obyvateľmi Senice (*villani de Seince*). Senica bola teda v tom čase obývaná osada. Je to jediná zmienka o Senici z 13. storočia.¹⁹ Aj zo 14. storočia máme k dispozícii len veľmi málo písomných prameňov, Senica sa stala súčasťou hradného panstva Branč. Vďaka postaveniu na významnej dialkovej ceste sa vyvíjala odlišne ako ostatné poddanské dediny hradného panstva. Je pravdepodobné, že obyvatelia sa živili okrem poľnohospodárstva aj poskytovaním služieb pre cestujúcich (ubytovanie, zaopatrenie, sprievodcovské služby).

Vzhľadom na to, že Senica bola poddanskou osadou hradu Branč, súvisia jej dejiny veľmi úzko s dejinami hradu. Prvými majiteľmi hradu Branč boli Abovci, ktorým patrila aj Korlátka a možno aj Holíč.²⁰ Na začiatku 14. storočia pripadlo hradné panstvo Branč Matúšovi Čákovovi, ktorý ho dal ako veno svojej dcére. Brančské panstvo sa tak dostalo do rúk českého magnáta Štefana zo Šternberka. V roku 1332 český kráľ Ján Luxemburský vrátil Branč uhorskému kráľovi.²¹ Senica sa teda ako príslušenstvo hradného panstva stala kráľovským majetkom, ktorým zostala viac ako pol storočia. Až v roku 1394 zmenil hrad Branč majiteľa, keď ho uhorský kráľ Žigmund Luxemburský daroval Stiborovi zo Stiboric.²²

Po vymretí Stiborovcov sa hradné panstvo vrátilo do rúk kráľa a zakrátko ho dostal najskôr do zálohu, v roku 1453 do dedičnej držby, Pangrác zo Sv. Mikuláša.²³ V roku 1454 dal Pangrác Branč výmenou Huňadyovcom, ale v roku 1457 vdova po Huňadyovi vrátila hrad Pangrácovi.²⁴

Z hľadiska vývoja Senice bolo významným obdobím to obdobie, keď patrila uhorským kráľom, najskôr Karolovi Róbertovi a po ňom a neskôr Ludovítovi Veľkému. Vzhľadom na politickú stabilitu a konsolidované hospodárske pomery za Anjouovcov, ktoré boli výsledkom reforiem Karola I. Róberta, došlo k rozvoju medzinárodného aj vnútorného obchodu. Z takejto situácie, pochopiteľne, ťažila aj Senica ležiaca na českej ceste. Súčasťou višegrádskeho dohody uzavretých v roku 1335 medzi uhorským, českým a poľským kráľom, bola aj dohoda o oživení českej cesty medzi Uhorským a Českým kráľovstvom. Jej výsledkom bolo zriadenie mýtnej stanice v Senici.²⁵ Priaznivý vývoj mesta pokračoval aj po nástupe Žigmunda Luxemburského na uhorský trón. Panovník v roku 1394 daroval hradné panstvo Branč, spolu so Senicou Stiborovi zo Stiboric. Tento magnát, jeden z najbohatších v celom Uhorsku, bol známy tým, že sa usiloval pozdvihnúť mestečká, patriace pod jeho doménu, na mestá. Podobným vývojom prešli za panstva Stiborovcov aj Bánovce n. Bebravou, Beckov, Nové Mesto n. Váhom atď. Preto aj Senica zažívala za panstva Stiborovcov svoj vrcholný rozmach. V roku 1396 udelil vojvoda Stibor Senici privilégium, v ktorom ju označil ako „*civitas*“. Napriek tomu obyvateľov mesta neoznačil termínom mešťania (*cives*), ale obyvatelia mesta (*incolae*) a hostia. Naopak, kráľ Žigmund vo svojom privilégii, ktorým oslobodil obyvateľov Senice od platenia mýta a tridsiatku, označil Senicu ako *oppidum*, ale jej obyvateľov ako mešťanov, poddaných a ľud (*cives, iobagiones et populi*). Hoci terminológia v listinách kolísala, možno konštatovať, že Senica zostala poddanským mestom, ktoré malo síce rozvinutú mestskú správu, ale obmedzené slobody, napr. súdne právomoci.

Označenia mesta

1394 *oppidum Zenthe*²⁶

1396 *civitas Szenciz*²⁷

1419 *oppidum Sempnicz*²⁸

1444 *oppidum Senicz*²⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Mestečko sa vyvinulo z potočnej radovej dediny. Zintenzívnením obchodu sa pôvodná dedina premenila na mestečko pozdĺž centrálnej ulice s návěstou, ktorá vznikla rozšírením cesty prichádzajúcej od Jablonického priesmyku (Česká cesta). Uprostred ulicového námestia stál **farský kostol**.³⁰ Z pôvodného stredovekého farského kostola sv. Martina sa zachovala iba **kaplnka** pri súčasnom kostole. Pôvodne patrila k starému gotickému chrámu, ktorý však bol zbúraný a na jeho mieste bol v roku 1631 postavený protestantský kostol, ktorý je od roku 1654 v rukách katolíkov. Spomínaná stredoveká kaplnka je značne prestavaná. Ide o jednopriestorovú stavbu s polygonálnym uzáverom a gotickým lomeným portálom zo začiatku 15. storočia.³¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1396	24. 6. mesto získalo základné privilégium od vojvodu Stibora (pozri kap. 4 Vznik mesta).
1419	24. 3. kráľ Žigmund udelil Senici trhové právo (pozri kap. 4 Vznik mesta, privilégia).

- 1419 25. 3. kráľ Žigmund oslobodil obyvateľov Senice od platenia mýta a tridsiatku.
- 1428 12. 2. pri Senici sa utáborili husitské vojska počas prvej spanilej jazdy. Pavel Wolfurt, pán hradu Červený Kameň, informoval listom bratislavskú mestskú radu o tom, že husiti odišli zo Skalice, utáborili sa pri Senici a chcú odtiaľ tiahnuť na Trnavu.³²
- 1439 29. 5. Ján Klux, holičský kastelán, informuje Bratislavčanov, že moravskí spojenci znepriateleného Pangráca zo Sv. Mikuláša z hradu Svätlov na Morave sa usadili v Senici a na lúke pod Pangrácovým hradom Branč denne konajú trhy, kde predávajú tovar ulúpený v Uhorsku a Rakúsku.³³
- 1499 23. 6. kráľ Vladislav II. riešil spor mesta Senice a kastelána hradu Korlátka o užívanie lesov patriacich k hradu a zakázal kastelánovi protiprávne vyberať od Seničanov mýto (pozri kap. 4 Vznik mesta, privilégia).

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

V národnostnom zložení stredovekej Senice bolo pravdepodobne najvyšším percentom zastúpené slovenské obyvateľstvo, na čo poukazujú mená obyvateľov mesta zachované v písomných prameňoch. Je pravdepodobné, že v meste sa vzhľadom na blízkosť hranice s Českým kráľovstvom usadilo aj viacero Čechov a Moravanov, a to predovšetkým za panstva Stiborovcov, ale aj Pangráca zo Sv. Mikuláša. Z hľadiska národnostnej skladby zachovaných osobných mien sa teda najčastejšie vyskytujú slovenské (resp. české) mená, a to nielen medzi obyčajnými obyvateľmi mestečka, ale aj medzi predstaviteľmi mestskej správy a najvýznamnejšími mešťanmi: napr. richtár Blažko Tlačisvet (1449)³⁴ richtár Filip Križovič (1464), prisazní Andrej Hulák (*Andreas Hulak*), Martin Knežovič (*Knezovitz*), Filip Bulšuský (*Philippus Bulswszky*)³⁵, mešťan Matúš Široký,³⁶ či iné mená obyvateľov Senice, napr. Ján Makovec (*Makowecz*),³⁷ Horáček (*Horsaczek z Senicze*).³⁸ V roku 1452 mala Senica podľa portálneho súpisu 97 port.³⁹

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Obchod

Žigmund listinou z 24. marca 1419 udelil mestu právo konať dva výročné trhy: prvý na sviatok sv. Alžbety (19. 11.), druhý najbližšiu nedeľu po sviatku Božieho tela (pohyblivý sviatok na prelome mája a júna) a v dňoch týmto termínom predchádzajúcich alebo nasledujúcich (pozri kap. 4 Vznik mesta, privilégia). Pre slobodné trhy, resp. výročné jarmoky v Senici mali platiť podľa slov listiny tie isté výsady ako v Skalici, čo v prvom rade znamenalo slobodný príchod kupcov so všetkým tovarom na trh, t. j. bez platenia akýchkoľvek poplatkov alebo mýt.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Napriek tomu, že Stiborovo privilégium pre mesto neobsahuje expressis verbis výsadu o slobodnej voľbe richtára a mestskej rady, vzhľadom na zmienky o mestskej rade ako poradnom zbore richtára a o mestskej komunite, ktorá môže rozhodovať v istých hospodárskych záležitostiach, predpokladá sa vyspelý stupeň mestskej správy vrátane slobodnej voľby predstaviteľov mesta.⁴⁰ Z roku 1449 je doložená aj existencia mešťanostu (burgermajstra), ktorý mal pravdepodobne tak ako v iných mestách na starosti hospodárske záležitosti mesta.⁴¹

Hospodárenie mesta

Príjmy

Doklady o príjmoch mesta zo stredovekého obdobia nie sú zachované.

Výdavky - povinnosti mesta:

- daň zemepánovi 330 zlatých ročne splatná v troch termínoch (po 110): na sv. Juraja, na sv. Michala a na Vianoce,
- povinnosť tri dni v roku zabezpečiť pohostenie (2 jedlá denne) a ubytovanie zemepánovi alebo jeho manželke v čase, keď navštívi mesto.⁴²

Mestská kancelária

O vyspelej kancelárskej činnosti svedčí používanie viacerých pečatí. Najstaršia známa listina vydaná mestom Senica pochádza zo 6. 10. 1444.⁴³ Richtár a prisazní mesta Senice ňou informujú Bratislavu o návšteve na hrade Branč, kde im ich pán Pangrác zo Sv. Mikuláša ukázal listinu ostrihomského arcibiskupa Dionýza zo Seče a jeho brata Tomáša, ktorou dali Pangrácovi plnú moc obsadiť ich majetky ako aj cirkevné desiatky, ak by mu nezaplátili (sľúbených) 4-tisíc zlatých. Ďalšia listina vydaná mestom, resp. burgermajstrom a radou mesta Senica je zo 7. 8. 1449.⁴⁴

Mestský archív

Z archívu mesta Senica sa zachovalo iba torzo, ktoré sa dnes nachádza v Štátnom archíve v Bratislave, pobočka Skalica, fond Mestečko Senica.

Mestská pečať

Senica je jednou z mála lokalít, ktorá používala svoj stredoveký pečatný znak od polovice 15. storočia až do 19. storočia. Z polovice 15. storočia je známe iba menšie pečatidlo, ktoré má (nečitateľný) kruhový vyrytý v gotickej minuskule, ale predpokladá sa aj existencia väčšieho pečatidla s kruhovýšom v gotickej majuskule. V strede typária menšieho pečatidla je v gotickej kružbe zobrazený patrón senického stredovekého farského kostola, sv. Martin so svätôžiarou okolo hlavy. Meč drží netradične vo vodorovnej polohe pred sebou. V 16. storočí vznikli dve nové pečatidlá, väčšie a menšie, ktoré nahradili pôvodné stredoveké (bez zmeny znaku).⁴⁵

Mestský erb

Do roku 1987 Senica používala znak, ktorý používala od 19. storočia na erbových pečiatkach: v kruhu nakreslený sv. Martin na koni so žobrákom pri nohách koňa. V roku 1987 bol vytvorený oficiálny erb mesta Senica, ktorý je heraldickou úpravou mestského znaku. Erb tvorí zo spodného okraja modrého štítu vyrastajúco sv. Martin v striebornom šate a s červeným plášťom. V ľavej ruke drží zlatý meč, ktorým presekáva svoj plášť. Namiesto pôvodnej glorioly má zlaté vlasy.⁴⁶

Richtári mesta do r. 1526

1396 Tomáš,⁴⁷ 1419 Pavol,⁴⁸ 1435 Ján,⁴⁹ 1449 Blažko Tlačisvet (*Blaschko Tlaczyswiet*)⁵⁰, 1464 Filip Križovič,⁵¹ 1499 Matúš.⁵²

10. OSOBNOSTI MESTA

Ján Makovec zo Senice

Pôsobil v službách Jána Jiskru. Ten mu v roku 1445 pripísal za poskytnuté služby a tri kone 200 zlatých.⁵³

Horáček zo Senice

Žoldnier, ktorý pôsobil v službách poľského kráľa Kazimíra do roku 1465.⁵⁴

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – min. 3, max. 5 študenti.⁵⁵

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Farský kostol

Farský kostol sv. Martina sa spomína v roku 1433 v suplikácii pápežskej kúrii.⁵⁶

- 1 CDSI II, nr. 532, s. 367 – 368.
- 2 1336: RÁCZ, Visegrád, s. 165, 1394: CDH X/3, s. 141; 1396: MSe č. 1, 1419: CDH X/6, s. 216, 214, 1424: DL 59 010, 1429: WENZEL, Nyitra vámhelyei, s. 12, 1433: Lukcsics II, 89, 1444: AMB, č. 1970, 1449: AMB, č. 2479, 2480
- 3 CHALOUPECKÝ, V.: Středověké listy ze Slovenska, s. 23.
- 4 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 270.
- 5 ŽUIDEL, Stolice, s. 81, 84.
- 6 Listina je publikovaná ČELAKOVSKÝ, Codex iuris municipalis regni Bohemiae I, s. 44 – 47, v slovenskom preklade PDSS IV, s. 108 – 110. Najnovšie aj RÁCZ, Visegrád, slovenský preklad s. 177, edícia latinského prameňa s. 165 – 166 alebo on-line prístupné na internete: <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=1131> (september 2010).
- 7 Súpis mýt v Nitrianskej župe v listine Mikuláša z Gorjan z 21. 11. 1424: DL 59 010, ZsO XI, č. 1348, z roku 1429 v listine Matúša z Pavloviec z 20. 6. 1429, ktorú publikoval WENZEL, Nyitra vámhelyei, s. 9 – 14.
- 8 MSe č. 1 (DF 277 136), LEHOTSKÁ, Senica, s. 26.
- 9 MSe, č. 3. Pozri časť Významnejšie privilégia z 23. 6. 1499.
- 10 ČAPLOVIČ, Najstaršie osídlenie Senice, s. 12 – 21.
- 11 Originál privilégia sa nezachoval, k dispozícii máme iba neskoršie konfirmácie. Časť konfirmácie základného privilégia. publ. CDH X/7, s. 622.
- 12 MSe, č. 1. Text listiny sa zachoval v konfirmačnej listine Mateja Korvína z 29. 7. 1464
- 13 MSe, č. 1, listina prepísaná aj v konfirmácii z roku 1492, MSe, č. 3.
- 14 MSe, č. 3.
- 15 CDH X/6, s. 216.
- 16 CDH X/6, s. 214.
- 17 MSe, č. 3.
- 18 MSe, č. 2.
- 19 Niektorí autori, napr. SEDLÁK, *K otázke vzniku a pôvodu*, s. 174 – 175, sa domnieval, že Senica sa prvý raz spomína v prameňoch ako príslušenstvo hradu Hlohovec v roku 1217. V roku 1273 potom mal Ladislav IV. Senicu darovať do trvalej držby magistrovi Oetrovi z rodu Čák a vyňať ju z hradného panstva Hlohovec: (*totam possessionem de Scynthe cum tributis et utilitatibus ... a castro Galgouch ... exceptam*). Tento názor vyvracia LEHOTSKÁ, *Senica*, s. 54, pozn. 7 tento názor vyvracia a dokladá, že v tomto prípade ide o Šintavu, ktorá bola úzko spätá s Hlohovcom.
- 20 LEHOTSKÁ, Senica, s. 24.
- 21 CDH VIII/3, s. 627.
- 22 ZsO I, č. 3448,
- 23 DF 266 021.
- 24 ENGEL, Magyarország világi archontológiája II, s. 277.
- 25 LEHOTSKÁ, Senica, s. 25.
- 26 CDH X/3, s. 141.
- 27 1396: MSe č. 1.
- 28 CDH X/6, s. 216.
- 29 AMB, č. 1970.
- 30 Súpis pamiatok na Slovensku III., s. 91.
- 31 Tamže, s. 91, 93.
- 32 MOL DL 43 736, VARSÍK, Husitské revolučné hnutie, s. 28.
- 33 AMB, č. 1618.
- 34 AMB, č. 2479.
- 35 CDH X/VI, s. 214.
- 36 1499: MSe, č. 2.
- 37 1445: CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 23.
- 38 1465: CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, XXVI, pozn. 32.
- 39 TROCHTA, Súpis, zv. II.: Nitrianska stolica s. 86.
- 40 LEHOTSKÁ, Senica, s. 27. Komunita mesta Senica sa v Stiborovom privilégii z roku 1396 spomína v súvislosti s rozšírením chotára, ktorý môžu obyvatelia mesta užívať podľa rozhodnutia komunity, resp. obce (*cum consilio communitatis coveolatis Sennycz*).
- 41 AMB, č. 2480.
- 42 Obidve povinnosti v základnom privilégii z roku 1396, por. kap. 4 Vznik mesta, časť Základné privilégium.
- 43 AMB, č. 1970.
- 44 AMB, č. 2480.
- 45 NOVÁK, Pečate II, s. 232.
- 46 Tamže.
- 47 1396: MSe č. 1.
- 48 CDH X/6, s. 216.
- 49 Tamže,
- 50 AMB, č. 2479. Blažko Tlačisvet bol nespravodlivo uväznený Bratislavčanmi pre údajnú krádež koňa. V jeho prospech napísal mestu Bratislava kastelán hradu Branč v mene svojho pána (Pangráca zo Sv. Mikuláša), aby dosvedčil, že richtár koňa kúpil na trhu.
- 51 MSe, č. 1.
- 52 MSe, č. 3.
- 53 CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 23.
- 54 Z roku 1465 pochádza listina, ktorou vymenovaní bojovníci čestne prehlásili, že ukončili službu u poľského kráľa Kazimíra. Medzi vymenovanými je aj Horáček zo Senice (*Horsaczek z Senicze*), p. CHALOUPECKÝ, V.: Středověké listy ze Slovenska, XXVI, pozn. 32.
- 55 Všetci študenti doložení na krakovskej univerzite. Dokazateľne je však zo Senice iba jeden študent: *Johannes Pauli de Senycz Strigoniensis d. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II*, s. 442. Ďalší sú uvedení iba „*de Senicz*“ a „*de Sencze*“, „*de Sena d. Strig.*“, „*de Schyna*“, pričom mohlo ísť o akúkoľvek Senicu (napr. na Morave) alebo aj o Senec, Tamže, s. 446. Metryka czyli album, s. 488 – 489.
- 56 1433: *ecclesiam parochialem S. Martini in Semicz, Strigoniensis diocesis*, LUKCSICS, XV. századi pápák oklevelei II., s. 89. MEZŐ, Patrocíniumok, s. 270.

SENICA

germ. Senitz, hung. Szenice

1. Name

Earliest mention: *Scinze* (1256)

Other names and variants:

Latin sources: 1336: *Scynche*, 1394: *Zenthe*, 1396: *Sennicz/Sennycz*, 1419: *Sempnycz, Szenitz*, 1424: *Zenthe*, 1429: *Zenthe*, 1433: *Semicz*, 1444: *Senicz*, 1449: *Zempnicz*

German sources: 1428: *Sennicz*, 1439: *Sempnicz*, 1445: *Sempnicz*

Czech sources: 1445: *Senyče*

Etymology: Senica is derived from the word *seno* – “hay”.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trnava Region, Senica District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Nitra Comitatus (medieval county) Senica is situated in the southeastern part of Myjava Hills, 208 m above sea level.

Boundaries: The basic privilege of Duke Stibor from 1396 extended the area with three fields: Hlovek, Ohraznov and Kratnov (*Hlockaw, Wrezenaw, Kretnaw*).

Medieval road connection, toll collection places: Senica was located directly on the so-called Czech Road, the connection between Prague and Buda. One of the toll stations on this road was in Senica.

3. Earliest settlement

The continuity of the settlement is documented by skeleton graves from various periods up to a burial place from Great Moravian period.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: landlord township

Basic privilege: issued by Stibor on 24 June 1396. The privilege instituted:

Duties towards the landlord:

- the annual payment to the landlord
- duty to host the landlord and his wife in the town during 3 days in a year

Rights:

- exemption from all services and duties toward the castellan of Branč Castle
- exemption from the jurisdiction of the castellan of Branč Castle; in the case of grave crimes the castellan and the mayor (*villicus*) sat in judgement
- freedom of trade: each merchant who came to the market in Senica had the right to sell his goods without any market taxes and tolls.

Important partial privileges, confirmations and mandates (a selection): 16 October 1435 – Sigismund; 29 July 1464 – Matthias Corvinus; 8 December 1492 – Vladislaus II

24 March 1419 – market privilege granted by Sigismund

25 March 1419 – Sigismund exempted the townsmen from paying the toll and the thirtieth in the territory of the Hungarian Kingdom.

23 June 1499 – Vladislaus II decided in favour of Senica their complaint about castellan Korlátko, who objected the townsmen in the exploitation of the wood in the forests pertaining to the castle.

5. Architectural development and town topography

The township developed from a village organized in a line along a stream. A parish church stood in the centre of a square (a broadened street). Only a chapel at the present church is preserved from the original medieval parish church of St. Martin.

6. Significant events (chronology)

12 February 1428 – Hussite troops camp in the vicinity of Senica during their first “magnificent ride”.

7. Demographic development

The Slovak population was perhaps the most numerous group in the ethnic structure of medieval Senica on the basis of the names of the inhabitants in written sources. Because of the short distance from the border with the Bohemian Kingdom various Czechs and Moravians settled in the town, especially under the rule of the lineage of Stibor and of Pangráč of Sv. Mikuláš (St. Nicholas).

8. Economic activities

Market: Sigismund’s charter of 24 March 1419 granted to the town the right to hold two annual markets: on the feast of St. Elizabeth (19 November) and on the first Sunday after the Corpus Christi.

9. Town administration

Municipality: Probably a developed level of municipality including free election of the town representatives. The office of mayor (*burgermeister*) documented in 1449.

Town chancery: The usage of several seals testifies to an advanced activity of the chancery. The earliest known charter issued by the town of Senica dates to 6 October 1444.

Seal: Senica is one of the small number of places which used their medieval seal emblem from the middle of the 15th century until the 19th century. Only a smaller seal is known from the middle of the 15th century.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

John Makovec of Senica – was active in the service of John Jiskra

Horáček of Senica – a mercenary who worked in the service of Casimir IV of Poland until 1465

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 3-5

11. Church history

The parish church of St. Martin mentioned in a supplication to the papal curia in 1433.

Miriam Hlavačková

SKALICA

nem. Skalitz, maď. Szakolcza

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Terra Skalza (1217) – prvá písomná zmienka o Skalici je v donačnej listine uhorského kráľa Ondreja II.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

villa nostra libera/civitas nostra Zakolcza (1372),² *Sokolchia* (1381),³ *Zacolcza* (1424),⁴ *Szkalicz* (1431),⁵ *Skalicz* (1464).⁶

Nemecké pramene

Galicz (1439),⁷ *Galitz* (1450).⁸

Slovenské (české) pramene

ω Skalicz (1422).⁹

V listinách vydaných kráľovskou kanceláriou (ide o výsady a konfirmácie starších výsad) sa Skalica na konci 14. storočia i v priebehu 15. storočia uvádza ako *civitas*, kráľ Žigmund ju v listine pre Senicu (1419) spomína ako *oppidum*.¹⁰

Etymológia názvu

Názov Skalica je motivovaný polohou mesta na vyvýšenine (skala, skalnatý vrch).¹¹ Maďarský názov Skalice (*Szakolcza*, *Zakolcha*) bol podmienený praxou uhorskej dvorskej kancelárie: pisár donačnej listiny uhorského kráľa Ondreja II. (1217) magister Ugrius zapísal meno územia Skalice v pomaďarčenej forme *Zakolcha*. Začiatocné písmeno „Z“ v názve *Zakolcha* treba čítať ako S, čo je pri menách v starých uhorských listinách bežné. Vsunutie samohlásky „a“ za prvým písmenom „Z“ možno vysvetliť ťažkosťami, ktoré mali Maďari pri vyslovovaní viacerých spoluhlások dovedna (podobne Skačany – *Zakachan*, Slatina – *Zalatna*, Slávnica – *Szaloncza*).¹²

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Trnavský, geografická poloha 48° 50' severnej zemepisnej šírky, 17° 13' východnej zemepisnej dĺžky.

Geologické podmienky

Skalica sa nachádza v severozápadnom cípe Záhoria, v priestore vymedzenom korytom rieky Moravy a pohorím Malých a Bielych Karpát, 181 m. n. m. Rozprestiera sa neďaleko hranice s Českou republikou, na sútoku Zlatníckeho a Stračinského potoka, na prechode z pahorkatého územia do nivy Moravy. V stredoveku patrila Skalica do Nitrianskej župy.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Skalica ležala na území, ktorým prechádzala tzv. Česká cesta, ktorá viedla z Budína cez Nitru, Trnavu, do Brna a ďalej do Prahy. V skalicko-holíčskej oblasti boli od konca 14. stor. dva dôležité prechody cez hranicu: na čiare Kátov – Hodonín a Skalica – Strážnica.¹³ V 15. storočí Skalica ako dobre opevnené mesto prevzala funkciu Holíča a na Morave zase Strážnica svojím komunikačným významom zatičila Hodonín.¹⁴

Chotár

V listine, ktorá je zároveň prvou písomnou zmienkou (1217), sa uvádza, že Skalica leží „*in confinio regni nostri versus Boemiam*“.¹⁵ Hranica vtedajšieho skalického chotára viedla od miesta, kde sa potok Chvojnica (*Hoynicha*) vlieva do rieky Moravy (*Morowa*),¹⁶ po Morave až k ústiu potoka Velička. Potom postupovala týmto potokom k dnes už ťažko identifikovateľnému brodu alebo prístavu nazývanému *Thozoy* (dnešný Tasov?), odkiaľ pokračovala cestou českých strážcov (*via exploratorum de Bohemia*), ľudovo nazývanou *Symaruth* (cesta pre somáre). Po tejto ceste šla hranica na východ až k prameňu potoka Vojšič (*Woyssich*). Ďalej pokračovala najprv cez les, potom na návršie, kde je lúka. Odtiaľ zostupovala cez údolie na pole zvané Dlhé (*Hossu Mezew*), ku prameňu Chvojnice a po spomínanom potoku napokon k počiatocnej méte, k rieke Morave.

Z rozboru metácie vyplýva, že väčšina vtedajšieho skalického chotára zasahovala na Moravu a Skalica ležala v jeho juhovýchodnom cípe. Rozloha tohto územia predstavovala asi 300 km² (pomerne veľký súčasný kataster Skalice má vyše 59 km²) a pokrývala katastrálne územia viacerých obcí na slovenskej strane (Skalica, Vrádište, Popudinské Močidlany, Dubovce, Mokry Háj, Radošovce, Chropov, asi aj Chvojnica, Lopašov a Vrbovce) a na moravskej strane (Strážnice, Sudoměřice, Petrov, Kněždub, Tvarožná Lhota, Radějov).¹⁷ Neskôr sa územie pôvodnej zeme Skalica zmenšilo, keď sa hranica jej chotára posunula na Sudoměřický potok.¹⁸

Dňa 21. 6. 1256 pri usporadúvaní rozháraných pomerov po tatarskom vpáde synovia Alexandra, Kozmas a Achilles požiadali Bela IV., aby im vydal novú donačnú listinu na Pezinok a Skalicu, ktorá kedysi patrila k nitrianskemu kráľovskému hradu.¹⁹ Pri opise chotára Skalice je doplnené, že susedmi tohto územia na západe a na severe sú Česi, na východe zem magistra Abu a Mikuláša (t. j. panstvo hradu Branč v rukách hlohovskej vetvy rodu Aba) a na juhu Senica a Holíč.²⁰

Dňa 7. 12. 1515 kráľ Vladislav II. daroval mestu Skalica za verné služby Vrádište v chotári mesta so všetkým, čo k nemu patrí.²¹

Okrem rolí a vinogradov boli v chotári rozsiahle pasienky, lúky a najmä veľa zalesnenej pôdy. V polovici 16. st. robila kráľovská komisia nové zadelenie ornej pôdy k jednotlivým domom v meste: každý dom mal svoje príslušenstvo – pozemky v každom z troch polí (Široké, Dlhé a Jazerné), vinohrady a lúky. Rozdelenie chotára na tri polia je dokladom trojpoľného systému obrábania.²²

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Priaznivé životné podmienky boli dôvodom intenzívneho osídlenia územia chotára Skalice už v období neolitu (sídliisko lineárnej a lengyelskej kultúry). Kontinuitu osídlenia dokladajú: v neolite sídlisko s kanelovanou keramikou a pohrebisko kultúry zvoncových pohárov, ďalej sídliská z halštattskej a laténskej doby i sídliská z rímsko-barbarského obdobia.²³ V rozmedzí 7. – 9. storočia osídlili toto územie slovanské kmene, na čo poukazujú početné archeologické nálezy – napr. staroslovanské mohylové pohrebisko Kopečnica (pochovávanie od r. 800 do r. 900), pohrebisko v lokalite Vysoké pole juhovýchodne od mesta (začiatok 10. stor.), ako aj slovanské sídlisko v polohe Pláňavy.²⁴ Pamiatky nájdené v hrobách svedčia o tom, že slovanské obyvateľstvo malo vyvinuté remeslá, najmä kovárstvo, šperkárstvo, hrnčiarstvo, tesárstvo (drevené konštrukcie v hrobách) a debnárstvo, takisto poukazujú na obchodné styky s moravskými výrobnými centrami. Cesta vedúca na Moravu opúšťala územie dnešného Slovenska pri Skalici, kde sa nachádzal brod cez riekú Moravu (*portus*), preto si Maďari práve toto miesto vybrali za svoj strážny post. Slúžil im ako predsunutá pevnosť situovaná na vonkajšej hranici ich mocenskej domény – oproti na druhom brehu Moravy ležiacej hraničnej osade Strážnica – a zabezpečoval okrem vlastnej hranice i spomenutú cestu, ktorou v 10. storočí viedli Maďari nájazdy na Moravu a do Saska.²⁵ Nález staromaďarského jazdeckého hrobu z 10. storočia (vo svahoch Kalvárie) je doposiaľ najsevernejším archeologickým dokladom o prieniku staromaďarských družín do centrálnej časti Veľkej Moravy.²⁶ Metačná listina z roku 1217 vyzdvihuje potrebu osídliť územie na česko-uhorskom pomedzí, čo však neznamená absenciu konkrétnych sídlisk, ale svedčí o riedkom osídlení regiónu.²⁷ Preto nie je potrebné na jej základe predpokladať prerušenie osídlenia v areáli neskoršieho mesta Skalice pred 13. storočím.²⁸

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Obec vznikla pri starej Českej obchodnej ceste, na staršom osídlení pod strážnym hradiskom, ktoré pôvodne plnilo funkciu zemepanského dvorca (k jeho výstavbe došlo zrejme na prelome 12. a 13. stor.). Nachádzalo sa na mieste dnešnej Kalvárie – dodnes sa z neho zachovala románska Rotunda sv. Juraja.²⁹ Osada však nenadobudla väčší význam, o čom svedčí aj retardácia funkcie hrádka a jeho zánik zrejme už pred polovicou 14. storočia. Táto staršia podhradská osada existovala paralelne s novšou trhovou osadou – okolo farského Kostola sv. Michala archanjela (v dnešnom centre) a jej východná časť sa stala po roku 1372 súčasťou intravilánu Skalice, obohnanej mestskými hradbami.³⁰

V privilégii (1217) potvrdzujúcom darovanie územia Skalice Alexandrovi a Sebešovi, synom nitrianskeho komesa Tomáša z rodu Hunt-Poznanovcov (neskorší grófi zo Svätého Jura a Pezinka), sa Skalica spomína ako neobsadená zem.³¹ Súvisí to s tým, že v období 10. storočia, keď sa začalo organizovať Uhorské kráľovstvo pod vedením Arpádovcov, sa stala oblasť Skalice súčasťou tzv. konfinia (pohraničného nárazníkového územia bez širšej hospodárskej základne, sídliskovej a komunikačnej siete), zachytávajúceho nepriateľské vpády.³² Tomášovi synovia, ktorí boli hlavnými kráľovskými čašníkami, začali s osídľovaním získaného územia.³³ Mocenskou zárukou tohto procesu sa stalo zemepanské sídlo, ktoré malo zrejme funkciu i pri obrane pohraničia. Koncom 13. storočia bolo počas vojen, ktoré sa rozpúťali po smrti Bela IV. (1270), pohraničie znova spustošené.

V rokoch 1256 – 1372 sa Skalica v prameňoch nespomína, hovorí sa len o susedných hradoch Holíči a Branči. Na začiatku 14. storočia sa ich pánom (a zrejme aj Skalice, ktorá leží pri nich) stal Matúš Čák Trenčiansky.³⁴ Po jeho smrti (1321) sa Skalica stala slobodnou kráľovskou dedinou (*libera villa regia*), ktorej už dávnejšie patrilo aj právo vydržiať stredajší týždenný trh. Prerod Skalice na mesto završil kráľ Ľudovít I. Veľký roku 1372.³⁵

V rokoch 1385 – 1389 mali mesto v zálohu moravskí markgrófi Jošt a Prokop, 15. 1. 1393 dal kráľ Žigmund Luxemburský Skalicu ako veno svojej sestre Margite, vydatej za rakúskeho vojvodu Ernesta Habsburského.

Neskôr kráľ Žigmund mesto opäť zálohoval (spolu s Holíčom) šľachticovi poľského pôvodu Stiborovi zo Stiboric, pánovi z Beckova. Presný dátum nie je známy, ale v potvrdení Stiborových majetkov z 22. 1. 1398 Skalica už figuruje.³⁶ Po Stiborovej smrti (1414) zdedil všetky panstvá jeho syn, Stibor mladší. Pomerne priaznivé obdobie rozvoja mesta narušili husitské nájazdy zo susednej Moravy.

Husitská posádka

Výpravy husitov zo začiatku februára 1428 a marca 1430 mesto chránené hradbami priamo nepostihli, Stibor ml. však na jeho obranu minul značnú sumu.³⁷ Napriek odporu sa však husiti v júni 1432 Skalice zmocnili a vybudovali si tu mocnú posádku pod vedením Jána z Vrbna, bývalého Stiborovho kastelána.³⁸

Husitská posádka tvorila nástupnú základňu pre výpravy na juhozápadné Slovensko. Po odchode husitov (na jeseň 1434) sa v marci 1435 dostala Skalica opäť do kráľovských rúk: v rozpore so závetom Stibora ml. pripravil kráľ Žigmund jeho jedinou dcéru Katarínu a bratanca Nikolajka zo Stiboric (spojenca Jána z Vrbna) o všetky majetky.³⁹

Záujem panovníka na udržiavaní silnej vojenskej posádky viedol k tomu, že mesto bolo podriadené vojenským kapitánom, aj keď formálnoprávne patrilo korune.

14. 11. 1450 prevzal Skalicu od kapitána Pangráca zo Sv. Mikuláša gubernátor Ján Huňady.⁴⁰

25. 3. 1452 dal Ján Huňady do zálohu Pangrácovi a jeho synom kráľovskú daň (*lucrum camerae*) v Komárňanskej župe a ďalších šiestich župách, ako aj žilinský tridsiatok s príslušnými právami, ktoré mal užívať do tej doby, kým sa mu z nich neuhradí kapitánsky plat za obranu Skalice.⁴¹

Počas vlády kráľa Mateja Korvína vrcholil stavebný rozmach Skalice (spevnenie mestských hradieb, prestavba farského kostola, stavba františkánskeho kostola s kláštorom).⁴² O podpore kráľa Mateja v prospech Skalice svedčí aj to, že nariadil mestu Bratislava, aby poskytlo dva povozy na odvezenie medi do Skalice.⁴³

Roku 1468 začal Matej vojnu proti českému kráľovi Jurajovi Podebradskému, v ktorej mala Skalica dôležitý strategický význam. Po roku 1497 až do bitky pri Moháči 1526 sa Skalica dostala do rúk palatína Štefana Zápoľského a jeho potomkov.⁴⁴

Typ mesta

Slobodné kráľovské mesto (personálne).⁴⁵

Základné privilégium

– 6. 10. 1372 kráľ Ľudovít I. povyšuje osadu Skalicu na kráľovské mesto (*villa nostra libera Zakolcza, civitas nostra de novo fundanda*).⁴⁶

- Povoľuje mesto ohradiť, opevniť múrmi, stavbami, kamennými hrádzami a obkolesiť valmi, aby lepšie zabezpečil obranu pohraničia (mešťania sú povinní vykopat základy pre spomenuté hradby, dať vypáliť cement a otesať kamene potrebné pre dokončenie chystaného diela).
 - Mešťania a hostia sú oslobodení spod platenia kráľovskej dane a všetkých ostatných daní a poplatkov, ktoré by malo v tom čase mesto platiť, a to dovtedy, kým nebudú dokončené hradby a iné opevnenia okolo mesta.
 - Mešťania sú oslobodení od platenia tridsiatku a mýta z vlastných vecí a tovarov.
 - Trhovci, domáci aj zahraniční obchodníci prichádzajúci na trh, konajúci sa týždenne každú stredu, sú oslobodení a vyňatí z platenia tridsiatku a mýta za svoje tovary len v deň trhu a nie inokedy, s výnimkou, ak by zahraniční obchodníci robili posledný tranzit v deň trhu cez mesto, nie sú oslobodení od platenia tridsiatku a mýta, ale sú zaviazaní tieto poplatky platiť.
- Iné mestské práva sa konkrétne nespomínajú, majú byť rovnaké ako v ostatných kráľovských mestách.
- V súdnictve patrila Skalica do trnavského právneho okruhu, čiže riadila sa mestským právom podľa „materského“ mesta a až do konca 16. stor. si skalické mestské predstavenstvo často pýtalo z Trnavy pokyny, ako postupovať v zložitých prípadoch.⁴⁷

Konfirmácie základného privilégia

18. 7. 1382 – Ľudovít Veľký,⁴⁸ 15. 11. 1434 – Žigmund Luxemburský,⁴⁹ 28. 4. 1439 – Albrecht Habsburský,⁵⁰ 21. 5. 1464 – Matej Korvín,⁵¹ 20. 1. 1493 – Vladislav II.⁵²

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 13. 12. 1377 Ľudovít I. povolil Skalici druhý týždenný trh v nedeľu a obchodníkov prichádzajúcich na jarmok oslobodil od platenia mýta a tridsiatku.⁵³
- 21. 7. 1389 nariadenie Žigmunda, že skalických mešťanov a hostí (*cives et hospites de Zakolcha*), cestujúcich po kráľovstve, nesmie nikto väzniť kvôli dlžobám a previneniam iných, ale môžu byť súdení len skalickým richtárom v prítomnosti prisažných.⁵⁴
- 1. 2. 1390 Kráľ Žigmund potvrdil Skalici Ľudovítove výsady – výročný jarmok na sviatok Všetkých svätých (1. 11.) a druhý jarmok, ktorý trval celých 14 dní od nedele pred sviatkom Nanebovstúpenia Pána. Oslobodil obchodníkov prichádzajúcich na jarmok do Skalice po dobu týchto 14 dní od platenia mýta a tridsiatku.⁵⁵
- 22. 5. 1425 Kráľovskí výbercovia tridsiatkov prestávali rešpektovať obchodné výsady Skaličanov, nesprávne informovali kráľa, že Skaličania nie sú oslobodení od tridsiatku, a tak kráľ rozhodol, aby ho od nich požadovali. Predstavení mesta predložili kráľovi staršie výsadné listiny (päť od Ľudovíta I., tri od Žigmunda a jednu od kráľovnej Barbory) a dali si znovu potvrdiť obchodné výsady mesta.⁵⁶
- 12. 3. 1435 V konfrontácii s nebezpečenstvom husitských vpádov sa v I. článku dekrétu kráľa Žigmunda zdôrazňuje potreba dostatočného opevnenia mesta i hradu Bratislavy, miest Trnavy a Skalice, Trenčianskeho hradu a ďalších nemenovaných pevností pozdĺž Váhu a moravského pohraničia.⁵⁷ V Skalici bola potom dlhšiu dobu posádka kráľovského vojska a mesto bolo pod ochranou kráľovských kapitánov.
- 29. 5. 1436 po odchode husitov, („*ktorí v predošlých búrlivých dobách spustošili a zničili Skalicu*“), oslobodil Žigmund všetkých obyvateľov Skalice na tri roky od všetkých daní a dávok, budúcich nových prisťahovalcov, ktorí znovu vybudujú nové domy, oslobodil odo dňa ich príchodu do mesta na 7 rokov. V prípade, že sa usadia v zachovanom dome, oslobodil ich na 4 roky.⁵⁸
- 1. 5. 1439 Kráľ Albrecht Habsburský nariaďuje, že Skaličanov nesmie nikto súdiť, zadržať im tovar alebo uväzniť a žalobu proti nim je možné predniesť pred richtárom a prisažnými mesta Skalice.⁵⁹
- 21. 5. 1464 Kráľ Matej potvrdzuje Skalici konfirmácie Žigmunda z roku 1422 a 1434, ale ruší platnosť oslobodenia Skaličanov od poplatkov, od ktorých boli oslobodení na dobu, kým nepostavia hradby.⁶⁰
- 13. 5. 1462, 6. 4. 1464 potvrdil kráľ Matej Skalici darovanie rybníka (*quandam piscinam sive lacum extra et ante dictam civitatem Zakoleza*), ktorý dostali ešte za Jána Huňadyho (10. 3. 1453). Vedľa darovaného rybníka im povolil vybudovať druhý rybník.⁶¹
- 12. 11. 1490 Kráľ Vladislav Jagelovský II. nariaďuje, že nikto v Uhorsku nesmie vyberať podľa dávnych privilégií od Skaličanov mýto alebo tridsiatok.⁶²
- 21. 5. 1524 Na žiadosť sedmohradského vojvodu Jána Zápoľského udelil kráľ Ľudovít II. mešťanom a obyvateľom kráľovského mesta Skalice výsadu pečatíť svojou až dosiaľ užívanou mestskou pečatňou všetky svoje písomnosti červeným pečatným voskom.⁶³

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Pôvodný pôdorys trhovej osady bol zrejme vretenovitý a ďalej sa rozvinul v podobe radiálne usporiadaných ulíc. Uprostred zástavby osady bol asi pred polovicou 14. storočia postavený **Kostol sv. Michala**. Obytné domy boli do 16. storočia zväčša drevené, len na niekoľkých parcelách stáli kamenné domy, sústredené okolo námestia.⁶⁴

Začínajúca sa stavba **hradieb** vymedzila mestské jadro Skalice ako pretiahnutý nepravidelný štvoruholník, ktorý rozšíril rozsah pôvodnej osady a porušil jej prirodzené hranice, vytvorené na severozápade Stračinským potokom a na severovýchode Zlatníckym potokom. Výkopaním hradobnej priekopy prišlo k odčleneniu rotundy od návršia s hradiskom. Smerom na Moravu viedla Strážnická brána, od Holiča viedla cesta cez Uhorskú bránu, ktorá bola postavená po roku 1435 (starý hrad stratil už v tejto dobe svoj niekdajší význam).⁶⁵ Pôvodné vnútorné oblúky brán boli gotické, vonkajšie oblúky dostali neskôr renesančný ráz. Pri oboch bránach boli pevné bašty a padací most nad priekopou. Na severe bola okrem toho zvlášť silná Zelená veža (asi v severovýchodnom rohu obranného múru).

Románska rotunda sv. Juraja stojaca na severozápadnej strane mesta na vršku zvanom Hradisko svojím valcovým tvarom s polvalcovou apsidou patrí k centrálnym sakrálnym stavbám predrománskeho typu. Najčastejšie je datovaná do 12. storočia. Všeobecne sa prijíma názor V. Mencla, že rotunda bola pôvodne kostolíkom pre drevené románske hradisko, zbúrané počas stavby hradieb.⁶⁶ Po roku 1435 došlo k jej prestavbe na obrannú baštu. Loď bola nadstavaná nad úroveň múru hradieb a trámovým stropom rozčlenená na dve podlažia. Horná fortifikačná časť opatrená tromi strieľňami bola prepojená s ochodzou hradby, spodná si zachovala sakrálnu funkciu, čo potvrdzuje aj fragment nástennej maľby z obdobia roku 1470 s výjavom z legendy o sv. Jurajovi (vpravo od apsidy).⁶⁷

Kostol sv. Michala Archanjela bol pôvodne jednoloďový kostol, s ktorého výstavbou sa začalo pravdepodobne pred polovicou 14. storočia (zrejme na základoch staršej stavby). V období neskoršej gotiky (1450 – 1480) ho prestavali na trojlodovú baziliku, ako o tom

svedčí nápis na svorníku gotickej klenby.⁶⁸ Gotickú stavebnú etapu zakončilo zaklenuťie strednej lode. Vo svätyni sa z tých čias zachovala neskorogotická hviezdicová klenba, ktorej rebrá vychádzajú zo starších prípor ukončených majstrovsky stvárnenými figurálnymi konzolami.

Karner sv. Anny postavili súčasne s neskorogotickou prestavbou kostola (okolo 1390) v jeho blízkosti ako cintorínovú kaplnku (oktogonálna stavba so štvorcovou svätynou).

Špitál sv. Alžbety založil Stibor zo Stiboríc pre 12 chudobných (1414) a obdaroval ho majetkami. V pivničných priestoroch gotickej stavby špitála sa zachovali pôvodné valené kamenné klenby. Prízemie a prestavaná kaplnka sv. Alžbety sú zaklenuťie neskororenesančnými krížovými klenbami.

Dom Stibora zo Stiboríc sa dostal do rúk Stibora ml. smrťou komesa Martina z Modry „*legitímny a dedičným právom*.“ Dňa 10. 6. 1432 Stibor potvrdil svojmu sluhovi, otcovi manželky Žigmunda Grada Pavlovi z Voderad, a jeho dedičom predaj domu v Skalici „*medzi domom Paczolta z jednej strany a z druhej domom meštana Egida*“, k domu patrila majer Vrátna (*Wrathna*), pozemky a lanové pole v dedine Vrádište (*in villa Wrazisscie*).⁶⁹

Františkánsky kostol Sedembolestnej Panny Márie a kláštor boli postavené v 15. storočí, nachádzali sa pri mestských hradbách, kde v stredoveku bývala chudoba.⁷⁰ Tvoria jednotný komplex okolo rajskej záhrady, uzavretej z troch strán budovou kláštora, a z jednej strany stavbou kostola. Okolo dvora prebieha otvorená arkádová chodba. Kostol je jednolodňová stavba s predĺženým presbytériom, ktoré má polygonálny uzáver. Z jeho južnej strany vedie vchod do gotickej sakristie, umiestnenej v budove kláštora. V presbytériu sa zachovala bohatá gotická sieťová klenba – súvisí s gotickými stavbami v Bratislave (sieťová klenba v presbytériu vo františkánskom kostole).⁷¹

Z františkánskeho kláštorneho kostola pochádza obraz **Skalická Madona/Epitaf Imricha Czobora**, ktorý vytvoril okolo roku 1520 pravdepodobne na Špiši pôsobiaci maliar. Táto dosková, pomerne rozmerná ranorenesančná maľba je uložená v zbierkach Slovenskej národnej galérie v Bratislave.⁷²

Počas výskumu františkánskeho kostola (1993) sa preskúmalo 14 zo 17 krypt, roztrúsených pod dlážkou jednolodia. S pochovávaním v kryptách sa začalo už v poslednej tretine 15. storočia. S výnimkou deviatich svetských osôb tu boli pochovaní výlučne rehoľníci. V kláštornej chodbe je voľne postavená **náhrobná platňa skalického mestského kapitána** (okolo 1500) s neorámovaným latinským kolopisom v minuskule, ktorý sa dochoval len fragmentárne: /An/no.domini/.../Amgrutesi.Obiit.egregius/.../rus.condam. civitatis. Skalicz.⁷³

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1399 15. 10 – 5. 11., 30. 11. sú zaznamenané pobyty kráľa Žigmunda v Skalici. Takisto aj v r. 1400 20. 12.; v r. 1402 13. – 16. 1.; v r. 1419 14. – 20. 2., 24. – 30. 3., 3. 4., 25. 12.; v r. 1422 3. – 10. 3., v r. 1425 30. 11. – 9. 12. a v r. 1435 20. – 21. 8.⁷⁴
- 1419 20. 2. Žigmund Luxemburský zvolal rokovanie do Skalice, ktoré malo viesť k náprave pomerov v Čechách. Rokovania sa zúčastnil aj pápežský legát Ferdinand z Luccy, ktorý nariadil pribiť citačný list pre českú kráľovnú Žofiu, na dvere kostola v Skalici a v Hodoníne.⁷⁵
- 1419 25. 12. Kráľovná Barbora sa na Vianoce v Skalici zmierila s kráľom Žigmundom, ktorý ju zavrhol kvôli nevere.⁷⁶
- 1422 13. 12. Najstaršia zachovaná písomná pamiatka z nášho územia v národnom jazyku je dlhopis na 600 zlatých, ktorý Stibor napísal v Skalici („*Stibor z Stiborzicz, odjinud z Beczkowa, hrabie hrabstwo Niderskeho*“).⁷⁷
- 1428 1. 2. Prvú „spanilú“ jazdu začali husiti práve pri Skalici: Stibor písal z Čachtíc bratislavskej mestskej rade, že husiti sú pri Skalici, od ktorej ich delí iba rieka Morava, a on im musí ísť v ústrety, aby bránil Uhorské kráľovstvo. Žiadal preto Bratislavu, aby mu bezodkladne poslala ku Skalici jazdcov.⁷⁸
- 1430 V máji kastelán na Plaveckom hrade Ján Klux písal bratislavskej mestskej rade, že husiti nechali zajatcov z Uhorska v Skalici a odtiahli do Čiech.⁷⁹
- 1432 V lete sa Ján z Vrbna za pomoci Petra zo Strážnice zmocnil Skalice. Husitská posádka tu ostala dlhší čas a znepokojovala okolie. Husiti zo Skalice sa mali pripojiť k husitom z Rakúska a Trnavy a zmocniť sa Bratislavy (27. 11. 1432 husitské sprisahanie bolo vyzradené).⁸⁰
- 1439 Na jar vojská v poľských službách (proti stúpencom Albrechta Habsburského) pod vedením Jana z Messenpeka obsadili Uherský Brod a v máji – júni obsadili Skalicu spolu s Blažkom z Borotína a ruským kniežatom Fridrichom z Ostrogu,⁸¹ pričom sa objavili v Skalici so 400 jazdcami.⁸²
- 1439 22. 3. V Skalici rokovali moravský rytier Ján z Messenpeku a Blažek z Borotína so skalickými kapitánmi Ladislavom z Necpal a Pangrácom zo Sv. Mikuláša.⁸³
- 1439 29. 5. Kastelán z Holíča Ján Klux píše bratislavskému senátu, že husitský vodca Nikolajko uzavrel pri Skalici mier s Pangrácom.⁸⁴
- 1439 30. 5. Trnavská mestská rada zasiela bratislavskej správu o vojsku z hradu Světlova na Morave (700 ľudí na koni a peších), ktorí sa pohybujú v Skalici a na okolí Holíča.⁸⁵
- 1440 – 1441 Pangrác zo Sv. Mikuláša bol v zápase o uhorský trón na strane poľského kráľa Vladislava, bránil Skalicu v jeho prospech (proti kráľovnej Alžbete).⁸⁶ Vladislavovi stúpenci blokovali Českú cestu pri Skalici a Trnave, keďže po tejto ceste mali prísť z Čiech vojská na pomoc Alžbete.
- 1446 Na jar sa moravské mestá spojili s rakúskymi pánmi a za pomoci Jiskrovho vojska, ktoré viedol pezinský a svätajurský gróf Juraj, začali Skalicu obliehať.⁸⁷
- 1446 13. 6. Vladislav I. Pangrácovi za vojenské služby a udržanie Skalice dlhuje 12 000 zlatých, za čo mu dáva do zálohu Strečno a Starý hrad v Trenčianskej župe, okrem toho mu odpúšťa rabovanie a podpaľačstvo, a oslobodzuje ho od súdneho stíhania za vzniknuté škody.⁸⁸
- 1447 Pangrácovi skalickí žoldnieri spolu s moravskými bratříkmi boli v 50. rokoch 15. storočia postrachom nielen západného Uhorska, ale aj na Morave a v Rakúsku.⁸⁹ Cisár Fridrich III. žiadal pomoc od rakúskych miest, verboval vojsko

- „proti uhorskému zbojníkovi Pangrácovi zo Skalice“,⁹⁰ dokonca vypísal krajinský snem na jún 1448, aby sa hľadalo riešenie proti Pangrácovým útokom.⁹¹
9. 5. Pangrác uzavrel s moravskými páňmi v Skalici mier.⁹²
- 1450 V apríli cisár Fridrich III. pripravil proti Pangrácovi odvetnú výpravu: pod vedením grófa Ulricha z Celje vtrhol vojsko na Záhorie a dobylo Skalicu.⁹³
- 1450 22. 10. Podľa dohody s cisárom Fridrichom III. (podpísanej v Bratislave) bol Pangrác zo Sv. Mikuláša zbavený kapitánstva Skalice a Rakúšanania mali prerušiť jej obliehanie.⁹⁴
- 1451 V novembri Ján Huňady poslal z Budína svojho syna Ladislava s 1200 jazdcami do Trnavy a Skalice, aby posilnil obranu v pohraničí.⁹⁵
- 1458 Vo februári Matej Korvín po svojom prepustení z Prahy prechádzal cez Skalicu.⁹⁶
- 1497 7. 2. Vladislav II. Jagelovský sa v Skalici zastavil po ceste do Čiech.⁹⁷

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Z mien doložených v Skalici koncom 14. a v 15. storočí je 48% nemeckých, 28% slovenských alebo českých (Pavol z Voderad, Paulík z Trnavy, Martin Spaczek, Michal Kudla a i.).⁹⁸ Väčšinu skalického patričiátu tvorili cudzí kupci, ktorí prišli na územie Skalice najmä z južného Nemecka. Obyvateľstvo nemeckého pôvodu dokladajú prímenia Freytag, Booner, Pruker, Rezer (1381), Arnold (1452) a i.,⁹⁹ pričom s nemeckými priezviskami sa stretávame počas celého stredoveku. Už koncom 14. storočia tu žilo i židovské obyvateľstvo, ich komunitu viedol rabín Zecharja, syn rabína Jedidju.¹⁰⁰ 17. 5. 1457 nariadil kráľ Ladislav V. židovským obyvateľom Skalice, aby držali strážu v meste tak ako iní mešťania, poslúchali richtára a mestskú radu.¹⁰¹

V čase, keď Skalicu vlastnil Stibor ml., možno počítať s väčším počtom moravských a českých obyvateľov – kráľ Žigmund Stiborovi povolil (1427), aby prijal z Čiech a Moravy tých, ktorí opustili heretické bludy a stali sa vernými prívržencami katolíckej cirkvi.¹⁰²

Po odchode husitskej posádky bola Skalica značne spustošená a vyľudnená, počas prítomnosti husitov sa vystažoval nemecký patričiát. Slovenské obyvateľstvo bolo zastúpené obzvlášť medzi mestskou chudobou, a tak sa Skalica po odchode nemeckého patričiátu poslovenčila.¹⁰³

V súpise krívd, ktoré mesto utrpelo od strážnických páňov zo Žerotína (okolo 1525), obyvatelia Skalice uvádzajú, že za kráľa Mateja bolo v ich bohatom meste viac ako 600 domov, kým v čase páňov zo Strážnice mesto schudobnelo a počet domov nedosahuje ani 200.¹⁰⁴

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Obchod

S markantným vzrastom významu Skalice ako obchodného uzla na odbočke tzv. Českej cesty smerom na Olomouc, možno rátať najmä od 30. rokov 14. storočia. Po husitských vojnách, v období rokov 1440 – 1460, Skalica participovala na tranzitnom obchode, ktorý išiel do Budína z Olomouca, Chrudimi a najmä z Vratislavy.¹⁰⁵

Cez Skalicu prúdil tovar medzi Uhorskom a Moravou oboma smermi: z Uhorska vyvážali stáda dobytka, víno, obilie (ovos, pšenicu). Menovite sa uvádzajú skalickí obchodníci Izák (1406), Smataha (1431), Jakub Czorn (Hniew, 1440), Hanusko (1448), ktorému veriteľia dali v Bratislave zhabať tovar.¹⁰⁶

V roku 1450, keď Bratislava dostala do prenájmu solnú komoru a začala hatiť dovoz soli z Viedne, ohradil sa proti tomu koralátsky zemepán Oswald z Bučian a dôvodil, že zákaz dovozu cudzej soli nebol vyhlásený ani v Skalici ani v Senici.¹⁰⁷

Koncom 15. storočia sa Skalica pokúsila o dosiahnutie práva povinného skladu – s touto záležitosťou boli Skaličania u kráľa, ktorý nariadil, aby sa najskôr dohodli s inými pohraničnými mestami.¹⁰⁸ Tieto výsady však Skalica nedostala.

Tridsiatok

Bratislavčania, ktorí mali v prenájme skalický tridsiatok, žiadali opakovane od Skaličanov poplatky. 1445 Pangrác zo Sv. Mikuláša vyzýval Bratislavčanov, aby nevyberali od jeho poddaných zo Skalice mýto a tridsiatky, keďže sú od nich oslobodení.¹⁰⁹ Skaličania sa obrátili na gubernátora J. Huňadyho, ktorý Skalici odpovedal (10. 6. 1452), že od tridsiatku budú oslobodení s tovarom len tí, ktorí vyvážajú zo Skalice, na iných cestách, menovite na viedenskej, však musia tridsiatok platiť a Bratislava má právo ho od nich požadovať.¹¹⁰ Neskôr uhorskí králi znovu potvrdili pôvodné oslobodenie od platenia tridsiatku. Ján Huňady sám poslal (1452) do Skalice víno, aby si ho tam mohli kúpiť moravskí obchodníci bez tridsiatku.¹¹¹

30. 12. 1453 Ladislav V. prenajal tridsiatky v Budíne, Bratislave, Rusovciach, Šoproni, Novohrade, Skalici a Senci mestu Bratislave na 2 roky.¹¹²

10. 7. 1454 Ladislav V. dáva mestu Bratislava do prenájmu na 12 rokov tridsiatky v Budíne, Bratislave, Šoproni, Skalici, Senci a v Novom Meste n. Váhom.¹¹³

18. 8. 1457 Ladislav V. nariaďuje mestu Bratislave ročne platiť grófovi Jánovi a Žigmundovi z Pezinka poplatok z tridsiatkov na udržiavanie miest Trnavy a Skalice.¹¹⁴

Polnohospodárstvo a vinohradníctvo

Obyvatelia Skalice sa zaoberali prevažne poľnohospodárstvom a vinohradníctvom. V roku 1494 mesto Skalica požiadalo Bratislavu o zaslanie štatútov a nariadení vo veci viničného práva (dovtedy sa Skaličania riadili zvykovým právom) a ohľadne organizácie vinohradníctva.¹¹⁵ Rozšírenie vinohradníctva v skalickom okolí potvrdzuje aj súpis krívd, ktorý Skalica vyhotovila proti strážnickým páňom zo Žerotína v rokoch pred 1526, v ktorom sa hovorí, že Ján st. zo Žerotína so synmi zabral pred 36 rokmi opustenú skalickú dedinu Vrádište a na jej pozemkoch dal vysadiť vinohrady, od ktorých dostáva daň (*terragium*) do 100 sudov vína.¹¹⁶

V druhej pol. 15. storočia a začiatkom 16. storočia sa v Skalici presadilo režijné (majerské) hospodárenie. Skalica mala v roku 1510 vybudované dva veľké rybníky, z ktorých Horný rybník aj s rybami založila na 10 rokov bratom Jánovi a Bartolomejovi zo Žerotína a z Fulneku, páňom na Strážnici, za pôžičku 525 zlatých.¹¹⁷

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Správu mesta vykonávala mestská vrchnosť (magistrát), ktorej hlavným orgánom bola 12-členná mestská rada s richtárom na čele (*iudex*) – ten bol zároveň hlavným sudcom v meste. Druhým dôležitým úradníkom bol mešťanosta, ktorý mal na starosti administratívne veci. Tretím hodnostárom bol mestský kapitán, ktorý sa staral o verejnú bezpečnosť a obranu.¹¹⁸ Písomnosti vyhotovoval mestský pisár – notár: 1422 Pavol,¹¹⁹ 1436 Gregor,¹²⁰ 1439 Mikuláš,¹²¹ 1449 Vanek (*Waniek Pysarz z Skalycze*),¹²² 1493 Jeremiáš.¹²³

Pre vinohradnícke spory a priestupky bol určený osobitný súd s predsedom a šiestimi prísediacimi: každoročne volili vinohradníckeho richtára (horného). K zamestnancom mesta ďalej patrili: správcovia rybníkov, pivovarník (*braxator*), dozorcovia trhu (*ensor fori*), dozorcovia mäsiarskych jatiek (*ensor macellorum*), pokladník (*camerarius*), vyberači poplatkov, vyberači tridsiatkov,¹²⁴ právny zástupca mesta (fiškál).

Mestskú radu a hlavných úradníkov volili každoročne na sv. Juraja (24. 4.). Voličmi boli členovia tzv. „zvolenej obce“ (*electa communitas*), bolo ich sto a zastupovali obyvateľstvo mesta. Zálohovanie mesta feudálom, resp. jeho podriadenie vojenským kapitánom neznamenovalo úplnú stratu výsadného postavenia. Už v čase Stiborovcov platilo, že zemepán mal prijať richtára, akého si zvolili. Okrem riadnych daní neplatili nič. Mesto si vyberalo všetky poplatky vo vlastnej réžii aj s mýtom.¹²⁵

Mestskí kapitáni

Prvými kapitánmi boli bratia Leonard a Ján Noffryovci z Bojníc (1435),¹²⁶ po Žigmundovej smrti (1437) zveril kráľ Albrecht Habsburský kapitánstvo Skalice zemepánovi susedného Branča, Pangrácovi zo Sv. Mikuláša.¹²⁷ Pangrác mal v Skalici svojich zástupcov, 2. 5. 1445 sa spomína skalický kapitán Sumerovský.¹²⁸ Tento úrad Pangrác vykonával určitú dobu aj so svojím švagrom Ladislavom z Necpál.¹²⁹ Skalický kapitáni Ján a Žigmund z Pezinka v roku 1458 zabrali skalický tridsiatok pod zámienkou, že nedostali kapitánsky plat.¹³⁰

Mestský špitál

Z testamentu Stibora ml. (1431) vyplýva, že špitál založil pred svojou smrťou jeho otec, Stibor zo Stiboríc. Stibor ml. obdaroval špitál dedinou Moravská Prietržka so všetkými príslušenstvami a príjmami a ročným príspevkom vo výške 17 zlatých. Peniaze sa mali poukázať z cenzu, ktorý platilo mesto Skalica – polovicu na sv. Juraja (24. 4.) a polovicu na sv. Michala (29. 9.). Dvoch správcov špitála určovalo mesto z mestských radných.¹³¹

Mestská pečať

Väčšie mestské pečatidlo

Zachovalo sa na listine z Archívu mesta Bratislavy (3. 1. 1494).¹³² Napriek tomu, že je doložené až na konci 15. stor., jeho kruhopis vyrytý v gotickej majuskule: + *S(igillum) * CIVIVM * DE * GALLIZ* poukazuje na pôvod pečatidla už v 14. storočí. Na typárii je zobrazený mestský erb, ktorý pozostáva z neskorogotického štítu s dvojramenným krížom s rovnako dlhými priečnymi ramenami, vyrastajúcim z trojvršia.¹³³

Menšie mestské pečatidlo

Vzniklo v 15. storočí a kruhopis je vyrytý v gotickej minuskule: + *sigillum * de * galliz*. V strede pečatného poľa je ten istý znak ako na väčšom pečatidle, rovnako vyrytý v neskorogotickom štíte.¹³⁴

Mestský erb

Tvorí dvojramenný strieborný kríž v červenom poli nad tromi zelenými vrchmi.¹³⁵

Mestská kancelária

21. 5. 1524 udelil kráľ Ľudovít II. mešťanom Skalice výsadu pečatití všetky svoje písomnosti červeným pečatným voskom.¹³⁶

Požiar archívu roku 1559 zničil aj mestské knihy a protokoly s českými zápisnicami.

Richtári mesta do r. 1526

1382 Michal zvaný Albus,¹³⁷ 1422 Jakub,¹³⁸ 1425 Andrej Kožušník (*Pellifex*),¹³⁹ 1436, 1439 Martin zvaný Spaczek,¹⁴⁰ 1439 Ján Neuremberger (zrejme pochádzal z Norimbergu),¹⁴¹ 1453 Augustín,¹⁴² 1493 Martin Frych,¹⁴³ 1494 Matej Rucziz.¹⁴⁴

10. OSOBNOSTI MESTA

Stibor zo Stiboríc st. († 1414)

Uhorský magnát poľského pôvodu, dvorný majster (1386/1387), bratislavský župan (1389 – 1402), trenčiansky župan (1392 – 1401, 1409 – 1414), nitriansky župan (1392 – 1414), bystrický župan (asi 1397 – 1414), gubernátor Ostrihomského arcibiskupstva (1405 – 1409), sedmohradský vojvoda (1395 – 1401, 1409 – 1414). Jeho manželkou bola Dobročna, dcéra Sandziwoja zo Szubina. Od kráľa Žigmunda mal v zálohu mesto Skalicu (1398 – 1414). V Skalici založil špitál (dodnes nazývaný Štibor), v Novom Meste Kláštor Blahoslavennej Panny Márie.

Stibor zo Stiboríc ml. († 1434)

Nitriansky župan (1422 – 1424), marmarošský, trenčiansky, nitriansky, tekovský župan a kapitán Považia (1428 – 1429). Jeho manželkou bola Dorota zo Sečian.¹⁴⁵ Po smrti svojho otca sa stal vlastníkom Skalice (1414 – 1434). V Skalici vlastnil dom. Vo svojom závete obdaroval skalický špitál, venoval základinu na špitál v Beckove, na založenie kláštora Zvestovania blahoslavenej Panny Márie pre rehoľu paulínov v Beckove.¹⁴⁶

Pavol Grad zo Skalice

Pôsobil ako kanonik a vyslanec v Bratislavskej kapitule (1467 – 1473).¹⁴⁷ Pochádzal z rozvetvenej skalickej rodiny Gradovcov, z ktorých sa niektorí členovia usadili v Bratislave. Osvald Grad zo Skalice zanechal v testamente (1467) svojmu bratovi kanonikovi Pavlovi 140 zlatých, ktoré mu bol dlžný, ako aj mäsový pult (jatkú). Svoj dom a vinohrad v Skalici odkazuje svojim deťom, ak by deti zomreli, prípadne dom bratovi Pavlovi a sestre Anne Venturovej.¹⁴⁸

Anna Venturová, rodená Gradová († po 1469)

Vydala sa do Bratislavy. Vo svojom testamente (1469) udáva, že je svojmu bratovi Pavlovi dlžná 30 zlatých. Deťom brata Osvalda zanecháva cennosti, ktoré má u seba uschovať jej brat kanonik Pavol zo Skalice kým nevstúpi do stavu manželského. Zádušné sv.

omše má čítať jej brat Pavol, alebo vhodný kňaz, ktorého Pavol odporučí. Františkánom v Skalici odkazuje 1 zlatý. Svoj dom (*gelegen neben dem Gruenstüblein*) a dva vinohrady (*Wiegen, Goldfus*) odkazuje bratovi kanonikovi Pavlovi, aby sa postaral o vybavenie všetkých náležitostí testamentu (dlžoby a pod.).¹⁴⁹

Počty študentov podľa zachovaných matriek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 3 študenti.¹⁵⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Kostol sv. Michala Archanjela

Prvá písomná zmienka o kostole je z 8. 3. 1450, keď ostrihomský arcibiskup Dionýz zo Seče povolil mestu reštaurovať a znovu dotovať farský Kostol sv. Michala archanjela.¹⁵¹ Prvá zmienka o fare pochádza z roku 1397, predpokladá sa však, že farský kostol bol postavený okolo polovice 14. storočia.¹⁵² Na základe patronátneho práva si mesto volilo farára a rektora školy, ktorých tiež považovalo za svojich zamestnancov: platilo ich a udržiavalo cirkevné budovy (kostol, faru, školu). Skalickí farári boli vyňatí spod právomoci šaštínskeho archidiakonátu.¹⁵³

Kláštor a kostol Sedembolestnej Panny Márie

Na základe chronostikonu na triumfálnom oblúku vo františkánskom kostole: *In hoc sancto Varlo rex Mathias pios filios patris Chae assis Inatls Ivssit servire lesV In Ivstitla annVente paVlo II papa (=1467)* sa v literatúre tento rok uvádzal ako rok založenia františkánskeho kláštora a kostola. Františkáni-observanti však v Skalici pôsobili už skôr, spomínajú sa 9. 5. 1449: „na svätom mieste v kláštore bosáčckém v Skaliczcy.“¹⁵⁴ Františkánsky kostol posvätil generálny vikár olomouckého biskupa 21. 11. 1484. Významným podporovateľom kláštora bol olomoucký biskup Ján Filipec, radca kráľov Mateja Korvína i Vladislava II., od roku 1492 člen františkánskej rehole.¹⁵⁵ V rukopisej histórii Pavla Salajku *Brevis connotatio antiqui et reformati conventus Scalicensis* (pol. 18. storočia) sa v súvislosti s Bočkaiovým povstaním (1605) spomína, že uhorské i nemecké vojská zničili graduály a psaltéria, písané na pergamene varadínskym biskupom Jánom Filipcom.¹⁵⁶

V roku 1469 sa spomína predstavený gvardián Mikuláš z Moravy (*de Moravia*), ktorého pápežský legát poveril, aby vo svojom okolí i v okolí Trenčína kázal o krížickej výprave proti českým kacírom.¹⁵⁷ Osobnosť Mikuláša z Moravy, ako aj to, že kostol skalických františkánov konsekroval vikár olomouckého biskupa, poukazuje na úzke styky so susednou Moravou.

Obluba františkánskej rehole sa odráža aj v testamentoch bratislavských mešťanov:

- Štefan Stampfer žiadal (1474) služenie zádušných sv. omší v Skalici u františkánov (*zwo Galicz peij den Parfüessen brudern*).¹⁵⁸
- Vdova po bratislavskom notárovi Jánovi Fleischovi zanecháva víno františkánom v Skalici, aby každý deň počas celého roka za ňu slúžili dve čítané sv. omše (1491).¹⁵⁹
- Bratislavská mešťianka Barbora, vdova po Wolfgangovi Kožušníkovi (1491) odkazuje františkánom na stavbu do Skalice 20 zlatých, liturgické náčinie, misál a kalich.¹⁶⁰

Keď sa v roku 1523 vytvorila provincia Božského Spasiteľa, pripadol do nej i kláštor v Skalici.

Knižnica františkánov

V prvej polovici 16. storočia je známa zbierka kníh skalických františkánov, hoci ju predpokladáme v skoršom období.¹⁶¹ Zo stredoveku pochádzajú napr. český preklad Biblie, dopísaný Duchkom z Mníšku (1433), rukopis *Summa de casibus conscientiae* (1471), ktorý obsahuje aj *Vita sancti Kolomani* a obsah buly pápeža Júlia II. (1511). Pozoruhodný je fragment latinskej legendy o sv. Cyrilovi, ktorý približne v roku 1500 zapísal pražský magister Michal zo Stráže na prázdny list knihy od Lactancia *De divinis institutionibus* (Benátky, 1493). Tento úryvok zachytáva Cyrilovu obranu slovienskej bohoslužby pred učencami v Ríme. Vo fondoch a zbierkach Archívu literatúry a umenia SNK v Martine sú uchované fragmenty, ktoré boli pôvodne v knižnici skalických františkánov: české *Kázne* z prelomu 15. a 16. storočia, *Misále* zo 14. a 15. storočia, *Antifonár*, *Žaltár a Sekvenciár* z 15. storočia, *Martyrologium* (s textom regúl) – neznámej proveniencie z 12. storočia, *Biblia – Nový zákon* fragment v nemeckom jazyku z prvej polovice 14. storočia, obsahom textu sa zhoduje s *Evanjeliom sv. Jána*; *Biblia – Starý zákon* neznámej proveniencie z konca 13. storočia, *De Matrimonio* – cirkevné právo, z 13. storočia. Do talianskeho kultúrneho okruhu možno zaradiť traktáty zo 14. storočia: *O sviatostiach a Commentario sulla Divina Commedia di Dante Alighieri (Komentár k Danteho Božskej komédii)*, ako aj fragment z druhej polovice 15. storočia *Tractatus de comoedia (Traktát o komédii)*.¹⁶² Františkánska knižnica mala do 70 inkunábul, v čom patrila u nás na popredné miesto, napr. *Pasionál* (Plzeň 1487), *Biblia tzv. pražská* (Praha 1488).¹⁶³

V mestskom špitáli mal slúžiť sv. omše kňaz, ktorého dôchodky plynuli z mlyna medzi Moravskou a Nemeckou Prietržkou, z rolí za Kaplnkou sv. Juraja a záhrady okolo špitála, ako to určil už Stibor zo Stiboríc st.¹⁶⁴

Magister Pavol zo Skalice bol kaplánom kaplnky Božieho tela v Dóme sv. Martina v Bratislave (1464).¹⁶⁵

Do Skalice sa dostalo aj kacírské valdénske hnutie, ktoré súvisí s valdénstvom na Morave a v Rakúsku, šíriace sa najmä medzi drobným remeselníctvom v mestách.¹⁶⁶ Inkvizítori zadržali medzi vodcami valdencov aj krajčírka Šimona zo Skalice. Popravili ich roku 1391 vo Viedni.¹⁶⁷

1 CDS I, s. 174, č. 221.

2 Originál sa nezachoval, len konfirmácie – MMSka, č. 3, 7.

3 CDH IX/5, s. 550 – 553.

4 MOL DL 102029 (8. 12. 1424).

5 MMSka, č. 13.

6 MMSka, č. 13.

7 AMB listina č. 1618.

8 RF III, č. 2646.

9 CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 6 – 7.

10 CDH X/6, s. 214 – 216, č. 72.

11 MAJTÁN, Zeměpisná, s. 271. Väčšina stavebných podujatí na odkrytých juhomoravských hradiskách je z kameňa, ktorý sa sem dovážal z kameňolomov z okolia Skalice, Holíča a iných kameňolomov na svahoch Bielych Karpát. KUČERA, Slovensko, s. 245.

12 BUCHTA, Skalica a Záhorie, s. 173 – 175 (Spory o vznik názvu mesta Skalice).

- 13 Súčasťou rukopisu, ktorý je uložený vo viedenskej Národnej knižnici, je v češtine zostavený spis Czesta z Budina do Prahy, v ktorom sú vymenované vtedajšie colné stanice: „...*Sintawa 3 mile, Trnawa 2 mile, Senicez 3 mile, Skalicz 3 mile, Kunowice 3 mile*...“ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 14869, Milliarium itineris a Pestino ad Pragam.
- 14 BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, Skalica, s. 61.
- 15 CDSI I, s. 174, č. 221.
- 16 Chvojnicka tečie od Radošovic a medzi Skalicom a Holíčom sa vlieva do riek Moravy.
- 17 RUTTKAY, Poznámky, s. 255.
- 18 KOHÚTOVÁ, Mestotvorný, s. 408.
- 19 CDSI 2, s. 367 – 368, č. 532.
- 20 Achilles zomrel bezdetný, synovia Kozmu zomreli tiež bez dedičov. KRISTÓ, Csák, s. 115, 116.
- 21 MMSka, č. 17; MMSka, č. 18: 15. 12.1515 Nitrianska kapitula voviedla mesto Skalicu do držby majera Vrádište.
- 22 BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, Skalica, s. 152.
- 23 Tamže, s. 57.
- 24 Podrobne BUDINSKÝ – KRIČKA, Slovenské.
- 25 MAREK, Cudzie etniká, s. 32.
- 26 RUTTKAY, Poznámky, s. 254.
- 27 CDSI I, s. 174, č. 221.
- 28 RUTTKAY, Poznámky, s. 255.
- 29 Je pravdepodobné, že pôvodne vlastnícka rotunda slúžila celej podhradskej obci. RUTTKAY, Poznámky, s. 263.
- 30 Tamže. Na dve sídliskové jednotky, z ktorých vzniklo stredoveké mesto, poukazuje aj situovanie cintorínov: archeologický výskum doložil pochovávanie pri Rotunde sv. Juraja od prelomu 12. a 13. stor., a zrejme čoskoro po vzniku Kostola sv. Michala bol v ohradenom priestore okolo neho založený hlavný cintorín obce.
- 31 „...*terram quandam nomine Zakolcha, rudem et desertam, sitam in confinio nostri reuersus Bohemiam*.“ CDSI I, s. 174, č. 221.
- 32 BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, Skalica, s. 57.
- 33 „...*terrae solitudinem copiosa populorum multitudinē coepissent resarcire*.“ CDSI II, s. 367 – 368, č. 532.
- 34 KRISTÓ, Csák, s. 24.
- 35 LUKAČKA, Genéza, (v tlači). Podrobne v pasáži Zakladacie privilégium.
- 36 CHALOUPECKÝ, Stredoveké, s. 155, č. 189.
- 37 VARSÍK, Husitské, s. 252 – 258. V listine o predaji svojho domu (10. 6. 1432) Stibor ml. uvádza, že vzhľadom na časté vpády nepriateľov a ich pustošenie sa rozhodol – aby mohol zohnať dostatočné vojsko – založiť viaceré hrady a pevnosti, napokon bol donútený predaj aj vlastný dom.
- 38 14. 4. 1432 Stibor zo Stiboric ml. písal vojenskej družine na Hodonínskom hrade o svojom nepriateľstve s Jánom z Vrba a žiadal, aby Jána nepodporovali: MOL DL 43911. PDSS V, s. 242 – 243, č. 108. Skalicu ovládol Ján z Vrba po 10. 6. 1432, teda v rovnakej dobe ako Blažek z Borotína Trnavu. CHALOUPECKÝ, Stredoveké, č. 5.
- 39 SNA, Erdödy, Lad. 20, fasc. 1, nr. 5 (31. 3. 1435). Veľkú časť Stiborovho panstva potom získala kráľovná Barbora. PDSS V, s. 272 – 276, č. 117. DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 404.
- 40 AMB listina č. 2575.
- 41 Ako uvádza J. Huňady, nebohý kráľ Albrecht slúbil Pangrácovi plat 7000 ročne, keďže Skalica ako pohraničné mesto bola vystavená útokom Čechov a iných nepriateľov, ktorí ak by ju dobyli, znamenalo by to nebezpečenstvo pre celú krajinu. Pangráč ju bránil 8 rokov, hoci slúbený plat nedostával (listina udáva 8 rokov Pangrácovo kapitánstva, hoci od 1439 do 1450 je to 11 rokov – zrejme nezaráтали obdobie, keď Pangráca zastupoval Ladislav z Nečpál alebo Pangrácov brat Ján). DF 279638.
- 42 Pozri pasáž Stavebný vývoj. MOL DL 49094 (3. 10. 1470): Matej Korvín posla svojho familiára šlachtica Benedikta Lipolického na ochranu Skalice (*pro tutela et defensione illius civitatis nostre Zakolcza*).
- 43 AMB listina č. 3547 (25. 1. 1468).
- 44 MOL DL 46449 (1498). Po smrti Štefana Zápoľského zdedila Skalicu jeho vdova Hedviga, tešínska kňažná, po jej smrti (1521) synovia Juraj a Ján.
- 45 PDSS VI, č. 57: Kráľ Vladislav II. vo svojich zákonných článkoch prijatých uhorským snemom (9. 11. 1514) v článku 3 zaraduje Skalicu k ôsmim slobodným mestám. BARTL, K problémom diferenciacie, s. 69.
- 46 Originál sa nezachoval, len konfirmácie – MMSka, č. 3, 7. CDH IX/4, s. 421 – 423, č. 241 (v edícii chýba časť textu listiny).
- 47 ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 9 – 12.
- 48 MMSka, č. 12, CDH IX/5, s. 574
- 49 MMSka, č. 7, 12.
- 50 Kráľ Albrecht potvrdzuje Žigmundovu listinu z roku 1434, ktorá obsahovala konfirmáciu Ludovíta I. (1382), s tranzumptom (1372) o povýšení Skalice na mesto a konfirmáciu z roku 1422. MMSka, č. 7.
- 51 MMSka, č. 4.
- 52 MMSka, č. 16.
- 53 „*singulis diebus dominicis singulis ebdomadis forum secundario celebretur*“. Prepis Ludovítovjej listiny - v konfirmácii kráľa Žigmunda (3. 3. 1422): MMSka, č. 3.
- 54 MMSka, č. 1.
- 55 MMSka, č. 2.
- 56 MMSka, č. 8; AMB listina č. 2749 (10. 6. 1452) Ján Huňady nariaduje Skalicianom riadne platiť tridsiatky na ceste z Viedne.
- 57 MOL DL 44025, 12. 3. 1435. RÁBIK, Mestské hradby, s. 216.
- 58 MMSka, č. 6. Opevňovacie práce v Skalici, ako kľúčovej pevnosti pri obrane západného Slovenska, sa v tom čase realizovali z výnosu „husitskej dane.“
- 59 MMSka, č. 9.
- 60 MMSka, č. 12.
- 61 20.I.1493 Vladislav II. potvrdil predošlé privilégia Skalice na dva rybníky, ktoré darovali mestu Ján Huňady (1453) a kráľ Matej (1462). MMSka, č. 15.
- 62 MMSka, č. 14.
- 63 MMSka, č. 19. Podrobne RÁBIK, Výsady, s. 113.
- 64 Súpis pamiatok III, s. 102.
- 65 MENCL, Stredoveká, s. 128.
- 66 Tamže.
- 67 VANČO, Stredoveké rotundy, s. 140.
- 68 BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, Skalica, s. 212
- 69 30. 7. 1464: kráľ Matej vystavuje skalickému mešťanovi Jánovi, synovi Žigmunda Grada, a jeho sestram Margaréte a Anne konfirmáciu listiny Stibora zo Stiboric. MMSka, č. 13. Stiborov dom sa spomína aj listina MOL DL 50587: 30. 7. 1464.
- 70 GAJDOŠ, Františkáni, s. 2. Podrobnejšie v časti tohto hesla: Cirkevné dejiny.
- 71 Súpis pamiatok III, s. 105.
- 72 GERÁT, Skalická madona (heslo v katalógu Gotika), s. 765 – 766.
- 73 BURAN, Gotika, s. 668.
- 74 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 153.
- 75 RI XI/1, č. 3795a.
- 76 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 174. DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 367.
- 77 ŠOBA Nitra, Medňanský z Beckova, č. 24. DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 337.
- 78 MOL DL 43731. VARSÍK, Husitské, s. 252 – 258.
- 79 AMB listina č. 1193.
- 80 CHALOUPECKÝ, Proces, s. 12 – 17 uverejňuje protokol z vypočúvania svedkov tohto husitského sprisahania.
- 81 JUROK, Čestí, s. 7
- 82 LOSERTH, Regesten, s. 67n.
- 83 VARSÍK, Husitské, s. 75.
- 84 AMB listina č. 1618.
- 85 Tamže, s. 76.
- 86 MOL DL 44419.
- 87 CHALOUPECKÝ, Stredoveké, s. 32, 34.
- 88 ŠŮA, fond KK-2, fasc. B, č. 35.
- 89 RF III/12, č. 80.

- 90 RF III/1, č. 2326, 2328, 2329.
 91 RF III/13, č. 58, č. 91.
 92 CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 32, 34.
 93 RF III/13, č. 170.
 94 RF III/1, č. 391, 2442, 2456, 2646, 2659.
 95 BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, Skalica, s. 349.
 96 MÁLYUSZ, II. Commentarii, s. 414.
 97 MOL DL 20528.
 98 IRŠA, Skalické, s. 79. MMSka, č. 13.
 99 CDH IX/5, s. 574. MOL DL 44640.
 100 IRŠA, Skalické, s. 79.
 101 MMSka, č. 11.
 102 MAREK, Cudzie etniká, s. 396. CDH X/6, s. 871.
 103 VARSÍK, Husitské, s. 229.
 104 MMSka, Metalia, č. 32, s. 91 – 102.
 105 Tamže, s. 62.
 106 ZsO II/1, č. 5175; AMB listina č. 1206, 1207, 2393; AMB K-2, f. 93-94. CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 38. ŠÁTEK, Z dejín, s. 101.
 107 AMB listina č. 2585.
 108 10. 9. 1498 píše Zápoľský mestu Bratislave, že mešťania zo Skalice sa domáhali u kráľa práva povinného skladu tovaru. MOL DL 46449.
 109 AMB listina č. 1655. PALACKÝ, Archiv, s. 332, č. 5.
 110 AMB listina č. 2749.
 111 AMB listina č. 2795.
 112 AMB listina č. 2819.
 113 AMB listina č. 2977, 3132.
 114 AMB listina č. 3150, AMB listina č. 3259 (potvrdil Matej Korvín 1458).
 115 AMB listina č. 4974.
 116 MMSka, Metalia, č. 32, s. 91 – 102.
 117 VARSÍK, Listy, s. 364 – 366, č. 258 (25. 10. 1510).
 118 BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, Skalica, s. 72.
 119 MMSka, č. 12.
 120 MMSka, č. 12.
 121 MMSka, č. 8.
 122 CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 36, č. 31.
 123 MMSka, č. 15.
 124 AMB, Komorská kniha 1455, Fol. 234, 235, *Hans Mader zu Galitz an seinem solt* – II flor. auri. Mikuláš – pisár skalického vyberača tridsiatkov: MOL DL 25 726 (1526).
 125 BARTL, K problémom, s. 73.
 126 Najprv mali titul kapitánov Skalice len Leonard a Ján Noffry, ale 23. 5. 1437 sa tak titulovali aj ich bratia Bardo (Valentín) a Jakub. DF 227547, DF 286 310.
 127 CHALOUPECKÝ, Středověké, č. 33.
 128 CHALOUPECKÝ, Středověké, s. 22, 28.
 129 MMKr I.20.1.40 (19. 7. 1439); MMKr I.20.1.41: (29. 9. 1439): Ladislav z Necpál, skalický kapitán. RF III/1, č. 391 (16. 10. 1441): „*Lassla von Nespal und Pangraz von der Liptaw und Brancz, Hauptleute zu Galicz.*“
 130 AMB listina č. 3185, listina č. 3186, listina č. 3192, listina č. 3217, listina č. 3241, listina č. 3259; MOL DL 59501 (28. 7. 1463). Kapitáni Skalice často uvádzani v listinách: Bronislav 1451 (AMB listina č. 2636), Ján Zamard 1452 (AMB listina č. 2785), Ján Túz z Laku 1453 (AMB listina č. 2867), peziňský gróf Žigmund 1457 (AMB listina č. 3150).
 131 MOL DL 12413, 88061; MMSka, č. 5.
 132 AMB listina č. 3991.
 133 NOVÁK, Pečate II, s. 239.
 134 NOVÁK, Pečate II, s. 239 – 240.
 135 Tamže.
 136 MMSka, č. 19. Podrobne RÁBIK, Výsady, s. 113.
 137 MMSka, č. 12
 138 MMSka, č. 12
 139 MMSka, č. 8.
 140 MMSka, č. 12, CDH XI, č. 157.
 141 MMSka, č. 8.
 142 MMSka, č. 15.
 143 MMSka, č. 15.
 144 MOL DL 20209.
 145 Podrobne DVORÁKOVÁ, Rytier.
 146 MOL DL 88061.
 147 HLAVÁČKOVÁ, Kapitula, s. 140.
 148 Testament Osvalda Grada zo Skalice. AMB PT 146v.
 149 AMB PT 145rv.
 150 Viedeň 2 osoby, Krakov 1 osoba. TŮSKĚS, Magyarországi, s. 369. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, s. 134.
 151 MMSka, č. 10. Pozri aj časť tohto hesla – Stavebný vývoj.
 152 TROCHTA, Zoznam II: Nitrianska stolica, s. 86.
 153 PÉTERFFY, Concilia II, s. 268 – 270.
 154 CHALOUPECKÝ, Středověké, č. 15.
 155 HLAVÁČEK, Čestí františkáni, s. 92.
 156 GAJDOŠ, Z dejín, s. 228.
 157 HLAVÁČEK, Čestí františkáni, s. 135.
 158 AMB PT 162v.
 159 AMB PT 228v-229r.
 160 AMB PT 230r-231v.
 161 Podrobne pozri GAJDOŠ, Františkáni, s. 4 – 5.
 162 JANKOVIČ, Pergamenové, s. 20, 22, 24. SOPKO, Kódexy III, č. 606, 628, 632, 634, 635.
 163 KOTVAN, Inkunábuly, register s. 500.
 164 MOL DL 12413, 88061. MMSka, č. 5.
 165 MMSka, č. 15.
 166 VARSÍK, Husitské, s. 169
 167 Tamže, s. 256

SKALICA

germ. Skalitz, hung. Szkalocza

1. Name

Earliest mention: Skalza (1217)

Other names and variants:

Latin sources: *Zakolecza* (1372), *Sokolchia* (1381), *Zacolecza* (1424), *Skalicz* (1464)

German sources: *Galicz* (1439), *Galitz* (1450)

Slovak sources: *Skaliczi* (1422)

Etymology: The name is derived from Slovak word *skala* – a “rock”.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trnava Region; in the Middle Ages the town was located in the territory of Nitra Comitatus (medieval county)

Skalica is situated between The Little Carpathians and The White Carpathians, 181 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: The so called Czech Road passed near the town, leading from Buda through Nitra, Trnava, to Brno and further to Prague. There were two important border crossings in Skalica-Holíč area since the late 14th century: at the line Kátov - Hodonin and Skalica - Strážnica.

Boundaries: Skalica boundaries extended into Moravia. The extent of this area was about 300 km² (today's relatively large cadaster of Skalica has over 59 km²) and covered the cadastral areas of several municipalities on the Slovak side (Skalica, Vrádište, Popudinské Močidlany, Dubovce, Mokrá Háj, Radošovce, Chropov, probably Chvojnicca, Lopašov and Vrbovce) and the Moravian side (Strážnice, Sudoměřice, Petrov, Kněždub, Tvarožná Lhota, Radějov).

3. Earliest settlement

The area has been inhabited since the Neolithic Age. Slavic tribes settled the area during the 7th-9th century. The finding of Hungarian horseman's grave from the 10th century is by now the northernmost archaeological evidence of penetration of Hungarian warriors into the central part of Great Moravia.

4. Foundation and formation of town, town privileges and town law

Type of town: free royal town

The basic privilege: Louis I elevates the village of Skalica to royal town on 6 October 1372:

- town allowed to be fortified with walls and surrounded by bulwarks

- townsmen and guests exempted from paying royal tax until completing the walls

- townsmen exempted from tolls and thirtieth tax

- marketers, home and foreign merchants coming to the market exempted from paying the thirtieth tax and toll on their goods during the market day

Important partial privileges and confirmations:

13 December 1377 – Louis I allows Skalica another weekly market on Sunday and exempts traders coming to the market from payment of toll and thirtieth tax

21 July 1389 – Sigismund orders that townsmen and guests are to be tried only by Skalica mayor

1 February 1390 – Sigismund confirms Louis's privileges for Skalica – an annual fair on the feast of All Saints' Day (November 1) and another one, lasting 14 days from the first Sunday before the Ascension Day

29 May 1436 – Sigismund exempts all residents of Skalica from all taxes for three years, new incomers for seven years since their arrival to the town, if they will build new houses, or for four years, if they will reside in old houses

5. Architectural development and town topography

Romanesque Rotunda of St. George is dated to the 12th century, rebuilt to a bastion after 1435. **Church of St. Michael the Archangel** was originally a single-aisle church, its construction started probably before mid-14th century, rebuilt to the three-aisled basilica in 1450-1480. **St. Elizabeth's Hospital** was established by Stibor of Stiborice for 12 paupers. Franciscan **Church of the Virgin Mary** and **Monastery** started to be built around 1467 near the town walls. The church is a single-aisle building.

6. Significant events (chronology)

15 October – 5 November 1399; 30 November 1399; 20 December 1400; 13-16 January 1402; 14-20 February 1419; 24-30 March 1419; 3 April 1419; 25 December 1419; 3-10 March 1422; 30 November – 9 December 1425; 20-21 August 1435 – Sigismund in Skalica

20 February 1419 – Sigismund summons a meeting to Skalica to resolve the situation in Bohemia

25 December 1419 – Queen Barbara in Skalica reconciles with Sigismund, who has repudiated her for infidelity

13 December 1422 – The oldest extant document from the territory of Slovakia in national language

1 February 1428 – neighborhood of Skalica threatened by the Hussites - Stibor asks Bratislava to send riders to Skalica immediately

Summer 1432 – John of Vrbno, captain of the Hussite garrison, with the assistance of Peter of Strážnica captures Skalica

22 March 1439 – Moravian Knight John of Messenpek and Blažek of Borotín negotiate with Skalica captains Ladislav of Necpaly and Pangrác of Sv. Mikuláš

1440-1441- Pangrác during struggle for the throne of Hungary supports Wladyslaw of Poland, defends Skalica against Queen Elizabeth

May 9, 1449 – Pangrác makes peace with Moravian lords in Skalica

April 1450 – Emperor Frederick III prepares a retaliatory expedition against Pangrác: army led by Count Ulrich of Celje invades Záhorie and conquers Skalica

February 1458 – Matthias Corvinus after his release from Prague travels through Skalica

2 February 1497 – Vladislav II in Skalica

7. Demographic development

48% of the names documented in Skalica in the late 14th and early 15th century is German, 28% is Slovak or Czech. During the reign of Matthias Corvinus, townsmen of Skalica claimed that there were more than 600 homes in their rich town, while at the time of Lords of Strážnica the town became impoverished and the number of houses was less than 200.

8. Economic activities

Skalica participated in transit trade between Buda and Olomouc, Chrudim and especially Wrocław. The goods between Hungaria and Moravia were carried through Skalica in both directions. In the late 15th century Skalica townsmen attempted to gain the right to compulsory storage of goods. The King ordered them to make an agreement with other border towns first. Skalica, however, never acquired these prerogatives.

9. Town administration

Municipality: headed by mayor (*iudex* - he was also the judge) and town council of 12 members

Seal: It is assumed, that the oldest town seal of Skalica was made in the 14th century. Smaller town seal originated in the 15th century.

Town chancery: Louis II granted Skalica townsmen the privilege to seal documents with red sealing wax on 21 May 1524

Notary: Czech scribe Vanek (“*Waniek Pysarz of Skalycze*”) is mentioned in the mid-15th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Stibor of Stiborice Sr. (died 1414) – Hungarian Polish-born magnate, received Skalica as repository from Sigismund (1398-1414), founded the hospital in Skalica

Stibor of Stiborice Jr. (died 1434) – Comes of Nitra (1422-1424), Marmaroš, Trenčín, Nitra and Tekov Comitatus, captain in Považie region (1428-1429); after his father's death he became the owner of Skalica (1414-1434).

Paul Grad of Skalica – a canon and envoy in Bratislava Canonry (1467-1473)

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 3

11. Church History

Church of St. Archangel Michael: The first written mention of the church dates back to 8 March 1450, when Dionysius of Seča, Archbishop of Esztergom, allowed the town to restore the parish church of Michael the Archangel. The first mention of the parish dates to 1397.

Franciscans started to build a monastery and church of the Virgin Mary in Skalica around 1467. The church was consecrated on 21 November 1484.

Daniela Dvořáková, Martin Štefánik

SMOLNÍK

nem. Schmölnitz, maď. Szomolnok

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1327 *Semelnech*¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1327 *Smeulnychbana*, 1333, 1338 *Smulnuchbana*, *Smulnuch*; 1344 *Smulnuchbanya*; 1362 *Smelniczia*; 1390 – 1410 *Smylnicia*; 1392 *Smolnicia*; 1421 *Schmelnitz*; 1424 *Smolniczbanie*, *Smolniczia*; 1435 *Smylnyczbanya*; 1437 *Szmolnyez*, *Smylnyecz*; 1438 *Smilnyecz*; 1442 *Smolnicz* 1455 *Zomolnokbanya*; 1458 *Smolicia*; 1475 *Zmolnokbanya*, 1477 *Zmolnok*; 1516 *Smolniczja*²

Nemecké pramene

1432 *Smolnitz*, 1492 *Shmolnicz*, 1513 *Schmolnicz*³

Etymológia názvu

Obec získala názov podľa potoka Smolník. Názov potoka je odvodený od slova smola. Označoval sídlisko ľudí zbierajúcich smolu, alebo žijúcich v lese (ihličnatom), kde sa zo stromov zbierala smola.⁴

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Košický, okres Gelnica, geografická poloha mesta: 48° 43' severnej zemepisnej šírky a 20° 44' východnej zemepisnej dĺžky. V stredoveku na území Spišskej župy.

Mesto sa nachádza v úzkej doline Smolníckeho potoka v severovýchodnej časti Slovenského rudohoria. Smolnícka dolina je úzka s nedostatkom ornej pôdy, pre klimatické podmienky nevhodná na poľnohospodárstvo. Zdrojom obživy obyvateľstva preto boli lesy, pasienky a baníctvo. Okolie Smolníka nebolo vhodné na poľnohospodárstvo.

Geologické podmienky

V chotári obce sa nachádzajú ložiská medi, pyritu, antimonitu, železnej rudy, zlata a striebra. Okolo týchto nálezísk sa vyvinula osada, neskôr povýšená na mesto. Samotná poloha Smolníka nebola z hľadiska obchodných ciest významná.

Chotár

V roku 1333 získalo mesto donáciou od kráľa Karola Róberta zeme v okruhu 2 míľ. V roku 1338 ten istý panovník rozšíril majetok mesta o 4 dediny, ktoré obyvatelia Smolníka užívali spoločne s obyvateľmi Gelnice:⁵

Švedlár (Suedler): jednalo sa o tri dediny Švedlár (Vyšný, Nižný a Stredný).

Mníšek nad Hnilcom (Remethe)

Štós (pôvodný názov Heegalia) – obec patriaca Smolníku (pôvodne patrila Jasovskému kláštoru). V roku 1449 svoju časť dediny Štós predal Ján Kistner, kňaz zo Štútnika spišským kartuziánom.⁶

Úhorná – valašská obec založená v chotári Smolníka v 14. storočí. Jej obyvatelia sa živili dobytčárstvom, chovom oviec a pálením dreveného uhlia.

zem Ohor (terra Ohor) – v roku 1437 sa obyvatelia Smolníka sťažovali kráľovi, že Bubekovci z Plešivca na tejto im patriacej zemi založili novú dedinku (*villulam colocassent*)⁷

zem Tichá Voda (Lassupatak, Stillbach) – o túto zem viedlo mesto spor s Bubekovcami z Plešivca, predovšetkým o miestne náleziská zlata.

Wagnerhau (maď. Bodnarvagasa aliao nomine Ujfalu) – osada založená obyvateľmi Smolníka v hornej časti Hájskej doliny (dnes Hačava) prostredníctvom lokátora Wagnera. Obyvatelia sa zaoberali chovom oviec a dobytky a hľadaním rúd. Na konci 14. storočia v čase konfliktov s majiteľmi Turnianskeho panstva sa osada spomína ako opustená.⁸

Hranice chotára: Chotár mesta bol presne vymedzený obchôdkou hraníc, ktorú vykonala v 1. mája 1333 Spišská kapitula. Hranica sa začínala v doline Pionia (Pivering, Piverský potok) severozápadne od Medzeva, kde bola v tom čase osada Mechildis, ktorá sa neskôr musela presťahovať do Medzeva. Na tomto území sa nachádzala osada Štós. Pozdĺž Piverského potoka pokračovala hranica až na hrebeň rudohoria až po Helmanovce. Na tomto území ležal Mníšek nad Hnilcom. Severná hranica pokračovala na západ po rieke Hnilec do Švedlára a k Starej Vode. Na západe siahala na Volovec a ďalej až do chotára Vondrišľa (Nálepko) a Tichej Vody (Stillbachu) a na juhu bola súčasťou chotára ešte horná časť Hájskeho potoka.⁹

Napojenie na stredovekú cestnú sieť

Cez mesto prechádzala cesta spájajúca Gelnicu s Rožňavou. V Smolníku sa nenachádzala mýtna stanica. Mýto sa vyberalo na Krásnej Hôrke (*Crasnahorka*) juhozápadným smerom od Smolníka,¹⁰ východne od Smolníka na spojnici s Košicami vyberal od Smolníčanov mýto za dovoz potravín jasovský prepošt, čo opakovane zakázal kráľ Žigmund r. 1437 aj Albrecht 1439.¹¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Využívanie nálezísk drahých kovov v Smolníku a okolí sa predpokladá už v praveku. Pôvod smolníckeho baníctva je pravdepodobne už keltský alebo kotínsky, na čo poukazujú archeologické nálezy z doby bronzovej v priestore Švedlára pri rieke Hnilec.¹² Na slovan-ské osídlenie poukazujú chotárne názvy (z polovice 13. storočia) Smolník, Hnilec, Golca atď.¹³

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

kráľovské banské mesto, približne od pol. 15. stor. zemepanské mesto

Základné privilégium

21. mája 1327, Karol Róbert udelil hostom zo Smolníka výsady slobodného banského mesta podľa vzoru mesta Banská Štiavnica.¹⁴

Významnejšie čiastkové privilégia, konfirmácie a mandáty dotýkajúce sa privilégií (výber):

- 1. 5. 1333: Smolník dostáva od kráľa Karola Róberta územie v okruhu 2 míľ okolo mesta patriace pôvodne kláštora v Jasove.¹⁵
- 1338 po 3. 7.: kráľ Karol Róbert rozšíril majetky mesta o 4 dediny, ktoré Smolník vlastnil spolu s Gelnicou (tri dediny Švedlár a Mníšek nad Hnilcom, por. kap. 2: Poloha mesta, časť Chotár) a súčasne osobitne potvrdil pre obyvateľov Smolníka výsadu voliť si slobodne richtára, ktorý mal súdnu právomoc vo všetkých záležitostiach mešťanov.¹⁶
- 16. 2. 1339 kráľ Karol Róbert potvrdil obyvateľom mesta vyššiu súdnu právomoc, čo znamenalo, že v právomoci mesta boli nielen menšie, ale aj tzv. väčšie prípady, vrátane lúpeží, vražd či iných násilných skutkov, teda mesto disponovalo právom meča.¹⁷
- 12. 5. 1343: Kráľ Ludovít I. vydáva mandát, ktorým prikazuje rešpektovať všetky výsady smolníckych mešťanov.¹⁸
- 2. 12. 1353: Ludovít I. potvrdzuje mestu Smolník listinu Karola Róberta z 1. 5. 1338 o darovaní dvojímíľového územia v okruhu mesta.¹⁹
- 11. 6. 1364: Ludovít I. Veľký obnovuje a potvrdzuje pre mesto Smolník novou kráľovskou pečaťou privilégiá svojho otca kráľa Karola Róberta aj svoju vlastnú predošlú konfirmáciu z r. 1353.²⁰
- 26. 5. 1424: mandát Žigmunda Luxemburského, aby od obyvateľov Smolníka a prislúchajúcich dedín nevyberali kráľovskú daň, nakoľko sú od nej oslobodení.²¹
- 19. 4. 1455: Ladislav V. oslobodzuje obyvateľov Smolníka od platenia kráľovskej dane, tak ako to urobili aj jeho predchodcovia.²²
- 21. 3. 1456: Ladislav V. povolil obyvateľom miest Smolník a Rudabánya, aby zakladali nové bane, alebo obnovovali staré, zaniknuté na ťažbu akýchkoľvek kovov a užívali výnosy z nich, boli po dobu 5 rokov oslobodení od akýchkoľvek poplatkov z týchto nových a znovuobnovených baní. Súčasné výnosy z dávky (*census*), ktorú platí mesto ako aj z existujúcich baní majú zostať neporušené.²³
- 14. 4. 1456: Ladislav V. potvrdzuje Ludovítovu konfirmáciu z r. 1364.²⁴
- 31. 5. 1475: Matej Korvín adresoval všetkým súdnym inštanciam v krajine mandát, že všetky súdne záležitosti obyvateľov Smolníka sa majú riešiť pred ich richtárom a prísaznými.²⁵
- 3. 7. 1477: Matej Korvín vyzval ostrihomského arcibiskupa a jeho zástupcov na dodržiavanie súdnej exempcie obyvateľov Smolníka. Z mandátu vyplýva, že obyvatelia Smolníka boli vyňatí spod súdnej právomoci akýchkoľvek súdnych inštancií vo všetkých kauzách s výnimkou prípadov dotýkajúcich sa testamentov.²⁶

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta:

Smolník vznikol najskôr ako banícka osada obyvateľov Gelnice v priebehu 13. storočia. V roku 1255 sa pri stanovení hraníc Jasovského kláštora spomína iba potok Smolník (*fluvium Zumulnukfwe*).²⁷ V listine z roku 1287, ktorou kráľ Ladislav IV. potvrdil výsady mestu Gelnica, sa už nachádzajú zmienky o osídlení územia smolníckeho potoka a ťažiariských zariadeniach.²⁸ Vďaka rudnému bohatstvu sa osada rýchlo rozrastala. V roku 1327 získal Smolník od kráľa Karola Róberta status kráľovského banského mesta, keď im udelil mestské výsady hostí Banskej Štiavnice. V naračnej časti výsadnej listiny sa hovorí, že kráľ si cení služby hostí zo Smolníka a chce, aby ešte usilovnejšie pokračovali v práci. Vyplýva z toho, že výsady získali hostia žijúci a pracujúci v oblasti baníctva už dlhší čas. O tom, že to boli pravdepodobne gelnické mešťania, ktorí založili osadu Smolník svedčí aj vývin vzťahov medzi oboma mestami – nikdy medzi sebou nevedli nijaké spory a cítili vzájomnú spolupatričnosť, čo sa prejavovalo pri spore s inými susedmi.

V zachovaných prameňoch sa hovorí priamo o „založení“ mesta kráľom Karolom Róbertom na území Jasovského kláštora, čím sa nepochybne myslí povýšenie pôvodnej osady na mesto.²⁹ Význam mesta narástol aj tým, že sa za vlády Karola Róberta stalo sídlom banskej komory. Smolnícka banská komora mala kompetencie v župách Spišská, Abovská, Šarišská, Zemplínska, Užská, Gemerská, Boršodská a Hevešská.³⁰

Obyvatelia Smolníka a dedín, ktoré k mestu prislúchali boli oslobodení od platenia dane do kráľovskej komory tzv. komorský zisk (*lucrum camerae*). Túto ich výsadu však komorskí grófi narušali, preto napr. v roku 1424 musel na obranu práv mešťanov, hostí a ľudu zo Smolníka a prislúchajúcich dedín, sám kráľ Žigmund Luxemburský. Výsadu oslobodenia od platenia komorského zisku si preto obyvatelia Smolníka nechávali opakovane potvrdiť, napr. v roku 1455 od kráľa Ladislava V. (por. časť Významnejšie privilégia).

Medzi výsady obyvateľov Smolníka patrilo aj oslobodenie od platenia mýta z potravín a všetkého, čo súviselo s ťažbou medi. Aj túto výsadu niektorí majitelia mýtnych staníc nerešpektovali a mýto od nich požadovali, preto na obranu práv smolníckych mešťanov museli neraz zasiahnuť panovníci. 7. 4. 1437 Žigmund mandátom datovaným v Prahe zakazoval jasovskému prepoštom, aby od obyvateľov Smolníka vyberal mýto na svojom majetku v Jasove, nakoľko sú „podľa starobylych výsad“ oslobodení od platenia mýta z potravín a všetkého, čo súvisí s ťažbou medi.³¹ 30. 7. 1437 vyslal kráľ Žigmund palatína Vavrinca Hedérváriho osobne do Smolníka, aby bránil mešťanov pred krivdami zo strany Bubekovcov a Jasovského kláštora. Jasovský prepošť údajne aj naďalej vyberal nezákonne od obyvateľov Smolníka mýto z potravín.³² Spory s jasovským prepoštom kvôli neoprávnenému vyberaniu mýta sa opakovali, kráľ Albrecht ich riešil v roku 1439.³³

Spory so susedmi: mesto Smolník opakovane viedlo spory s niektorými susedmi. Najproblematickejšie vzťahy malo mesto s Bubekovcami z Plešivca, páni z Turne a Jasovským kláštrom.

Bubekovci z Plešivca – už v 14. storočí mali obyvatelia Smolníka spor s Bubekovcami na čele s ostrihomským arcibiskupom Čanadínom o náleziská zlata v okolí Tichého Potoka, ktorý sa skončil v neprospech Bubekovcov.³⁴ V rokoch v roku 1435 – 1437 došlo k novým

sporom Smolníka a pánov z Plešivca, keď Bubeckovci bránili Smolníčanom vo využívaní dielni na výrobu meďi, ako aj v užívaní lesov a lúk, brali im kone, založili novú dedinku v chotári mesta Smolník.³⁵ Nepriateľstvo zo strany Bubeckovcov pokračovalo aj za vlády kráľovnej Alžbety, ktorá ich v roku 1442 vyzvala k rešpektovaniu práv obyvateľov Smolníka.³⁶

páni z Turne – pôvod sporu korení – podobne ako v prípade konfliktov s Jasovským kláštorom – v udelení dvojmíľového územia okolo mesta Smolník, ktoré zasahovalo až na za hranice Turnianskeho panstva (pozdĺž Hájskeho potoka), dlhodobé spory predovšetkým o užívanie lesov.³⁷ V roku 1439 riešil kráľ Albrecht sťažnosť Smolníka, že páni z Turne usadili v okolí mesta v lese zvanom *Pekkengrund* svojich valašských poddaných, ktorí mestu spôsobujú veľké škody krádežami a lúpežami. Familiári spomínaných šľachticov navyše v okolitých lesoch a baniach napádali smolníckych mešťanov, bili ich, okrádali o náradie, šaty, peniaze, potraviny a v jednom prípade aj 13 ťažných koní s postrojmi.³⁸ Spory o lesy viedli šľachtici z Turne so Smolníkom aj v 50. rokoch 15. storočia.³⁹

Jasovský kláštor – zdrojom konfliktov bolo darovanie územia dvojmíľového územia mestu Smolník v roku 1332, nakoľko toto územie zasahovalo až na majetok Jasovského kláštora (na území pôvodne patriacom kláštoru založili Smolníčania dedinu Štós). V roku 1342 sa pred taverníkom Štefanom obyvatelia Smolníka a Gelnice dohodli s Jasovským kláštorom o užívaní polovice lesa medzi riekami Bodvou a Hnilcom za ročný poplatok v bielom plátne.⁴⁰ V rokoch 1358 a 1359 odškodnil kráľ Ľudovít I. kláštor za stratu území v prospech Smolníka a udelil mu právo dolovať na svojich majetkoch zlato, striebro a iné kovy.⁴¹ Napriek tomu už v roku 1359 kráľ opätovne riešil sťažnosť jasovského prepošta na mešťanov a hostí Smolníka, Gelnice, Zlatej Idy a Moldavy nad Bodvou, že zaberajú územie kláštora a zakladajú tam nové osady.⁴² Spory o užívanie lesov a lúk pretrvávali aj v ďalších obdobiach (pozri kap. 8: Hospodárske aktivity mesta, baníctvo). Zdrojom konfliktov bolo aj neoprávnené vyberanie mýta z potravín od obyvateľov Smolníka na mýtnych stanicach patriacich kláštoru.⁴³

Od polovice 15. storočia sa začína úpadok mesta, ktoré sa v prameňoch odráža predovšetkým v tom, že Smolník býva označený ako „mestečko“ (*oppidum*), kým dovtedy výhradne ako mesto (*civitas*).⁴⁴ Postupne sa Smolník premenil na zemepanské mesto patriace do príslušenstva Spišského hradu. Majitelia Spišského hradu boli súčasne majiteľmi Smolníka. V roku 1459 to boli Turzovci,⁴⁵ neskôr Zápoľskovci a napokon v 16. storočí Csákyovci. Za panstva Imricha Zápoľského v roku 1475 sa už o obyvateľoch Smolníka vyslovene hovorí ako o poddaných žijúcich v mestečku („*populi et iobagiones in oppido ... commorantes*“).⁴⁶

Mestské právo

Podľa privilegia z 21.V.1327 boli Smolníku udelené privilégia podľa vzoru Banskej Štiavnice.⁴⁷ Dá sa predpokladať, že sa Smolník v prvom období svojej existencie riadil starším banskoštiavnickým právom.

R. 1487 sa 7 tzv. „hornouhorských“ banských miest vrátane Smolníka dohodlo na zasadnutí v Košiciach, že sa budú riadiť gelnickým banským právom.⁴⁸ Tým sa vytvoril spolok 7 hornouhorských (z toho 5 východoslovenských) miest, ktorý vytvorili mestá Gelnica, Smolník, Jasov, Rožňava, Spišská Nová Ves, Telkibánya a Rudabánya. Ich obyvatelia vystupovali spoločne v otázkach banskej ťažby a vzájomných dohôd, ale kompetencia spolku bola na rozdiel od stredoslovenských banských miest obmedzená (Kým stredoslovenské banské mestá boli všetky slobodné kráľovské banské mestá, v prípade 7 východoslovenských miest to tak nebolo, niektoré boli zemepanskými mestečkami.)

Gelnické banské právo v 20 bodoch a inštrukcia pre banského majstra v 11 bodoch sú zachované s drobnými odlišnosťami v odpisoch v gelnickej mestskej knihe a v kódexe Mníchovskej knižnice. Obsahom je pridelovanie a vymieranie banských polí, otváranie a regulácia banských diel, prevádzka dedičných štôlní, otázky vetrania a odvodňovania baní, vzájomné spory ťažiarov, spory baníkov a ťažiarov a otázky pracovnej disciplíny, úloha, kompetencie a povinnosti banského majstra.⁴⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Pôdorys mesta bol pretiahnutý, čo bol častý zjav u banských miest. Badateľné sú pokusy o vytvorenie štvorcového námestia, hoci prekážkou bol terén (úzka dolina).⁵⁰ Námestie má prudký spád s dvomi terasami. Z pôvodnej zástavby sa zachoval iba dom bývalej Banskej komory (č. 195), pôvodne renesančný, prestavaný a nadstavaný v 2. polovici 18. storočia. Pôvodný stredoveký kostol sa nezachoval, na jeho mieste stojí kostol sv. Kataríny postavený v roku 1801.⁵¹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1327 udelenie mestských výsad. V rovnakom čase príp. krátko nato je v Smolníku zriadená mincová komora (por. kap. 4: Vznik mesta a kap. 8: Hosp. aktivity, časť Baníctvo a mincovníctvo).
- 1333 darovanie územia o rozlohe 2 míle okolo mesta
- 1339 udelenie práva meča: rozšírenie súdnej právomoci. (Por. kap. 4: Vznik mesta, časť Privilégia)
- 1439 kráľ Albrecht na základe sťažnosti obyvateľov Smolníka zakazuje komukolvek, aby bránil svojim poddaným v sťahovaní do mesta Smolník, pretože to vedie k vyludňovaniu a úpadku mesta. Odvoláva sa pritom na listinu kráľa Žigmunda o práve poddaných na sťahovanie.⁵²
- 1442 kráľovná Alžbeta prikazuje Mikulášovi z Plešivca, aby rešpektoval výsady a nerušil prácu obyvateľov Smolníka a prikazuje kapitánom miest Košice a Levoča, aby bránili ich práva.⁵³
- 1440 mesto muselo na príkaz kráľa Vladislava vyplatiť mimoriadnu dávku 400 zlatých na boj s Turkami predovšetkým na obranu Turkami obliehaného Belehradu.⁵⁴
- 1455 Ladislav oslobodzuje obyvateľov Smolníka od platenia kráľovskej dane tak, ako to urobili aj jeho predchodcovia (Por. kap. 4: Vznik mesta, časť Privilégia).
- 1458 Matej Korvín na sťažnosť obyvateľov Smolníka, zakazuje kastelánovi hradu Krásna Hôrka Ladislavovi Konde, aby ich znepokojoval pri ich prácach a poškodzoval im majetky.⁵⁵
- 26.–28. 12. 1487: Košice: Prvé zasadnutie Zväzu siedmich hornouhorských banských miest na čele s Gelnicou. Gelnica ako najstaršie a najplyvnejšie banské mesto v oblasti stáva centrom a odvolacou inštanciou pre Zväz siedmich hornouhorských miest (Gelnica, Smolník, Radabánya, Telkibánya, Jasov, Rožňava a Spišská Nová Ves). Na druhom mieste stál Smolník.⁵⁶

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Starú slovanskú banskú obec osídlili v 13. storočí nemeckí hostia z Gelnice. Banské podnikanie bolo impulzom pre príchod významného počtu cudzích odborníkov. V roku 1330 spišský župan Viliam Drugeth stanovil vo svojom závete odmenu pre Geriho, s najväčšou pravdepodobnosťou pochádzajúceho z niektorej románskej krajiny (*Gery gallicus*), za verné služby, ktoré mu preukázal v smolníckej bani. Geri spolu s magistrom Frychkom mal ďalej vyplatiť Drugethovej manželke z príjmov zo smolníckej bane 500 hrivien jemného striebra.⁵⁷

O početnosti obyvateľstva svedčia konkrétne údaje až z druhej polovice XVI. st.: v r. 1552 bolo v Smolníku zaznamenaných 15 port, súpis domov z r. 1598 uvádza 100 obývaných domov.⁵⁸

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a mincovníctvo:

Počiatky baníctva v Smolníku a okolí siahajú pravdepodobne až do praveku. Prvé konkrétne písomné zmienky pochádzajú z 2. polovice 13. storočia. V roku 1287 pri opise chotára mesta Gelnica sa spomína prameň riečky Smolník, odkiaľ hranica pokračovala k domu a stavbám, kde sa ťaví železo.⁵⁹ Z opisu polohy je zrejme, že sa jednalo o dnešnú Smolnícku hutu.

K baníckej činnosti bolo potrebné veľké množstvo dreva, preto mesto neustále viedlo spory o lesy, napr., s Jasovským konventom. V roku 1362 bola uzavretá dohoda, že obyvatelia Smolníka môžu aj naďalej rúbať drevo v lese patriacom kláštora (na severnej strane, medzi riekami Gelnica a Bodva), za čo majú každoročne odovzdávať kláštora plátno.⁶⁰

V roku 1399 sa obyvatelia Smolníka a Gelnice sťažovali, že Jasovský konvent im tým, že im bráni užívať čierne lesy v hraniciach kláštora, znemožňuje vykonávať banskú činnosť.⁶¹ Konflikt pri užívaní lesov a pozemkov v okolí mesta aj so šľachticmi s Turne (de Torna),⁶² s Bubekovcami z Plešivca⁶³, či s Jasovským kláštrom.⁶⁴ V roku 1437 sa obyvatelia mesta sťažovali pred kráľom, že prepošť Jasovského kláštora im v lese neďaleko Smolníka zhabal dva vozy plne naložené uhlím aj s 12 koňmi, ktoré vozy ťahali.⁶⁵ Konflikty Smolníka s Jasovským kláštrom o lesy a lúky riešil aj kráľ Albrecht.⁶⁶ V roku 1459 Matej Korvín nariadil vdove po Štefanovi Bubekovi z Plešivca, aby zabránila svojim kastelánom na hradoch Krásna Hôrka a Szárdvár poškodzovať obyvateľov Smolníka tým, že ich uhliarom bránia v lesoch páliť uhlie, ničia im mechy, ako aj kaverny, v ktorých uhlie pália a berú im kone.⁶⁷

Od 15. storočia začína dochádzať k regresii baníctva, postupné vyčerpanie zdrojov drahých kovov naznačuje aj skutočnosť, že obyvatelia Smolníka mali záujem o obnovovanie starých, vodou zaliatych baní (napriek tomu, že náklady na odčerpávanie vôd zvyšovali náklady na ťažbu). Hlavný kráľovský banský štajger Mikuláš Karl z Banskej Bystrice (*Niclas Karl awss dem Newen Zol*) povolil prenajať 21. 2. 1421 zatopenú baňu Pütten ťažiarstvu zloženému z domácich aj cudzích banských podnikateľov a obchodníkov s takými istými právami, ako mali pôvodní baníci, pričom sa spomínajú staré bane Krötel, Hockerlein, Kerschenschacht, Oberschar, Neidschacht, Lugestandth, Örtelsgrub. Spoločnosť sa podujala odvodniť baňu s pomocou vodočerpacích mechanizmov (*wasserkunst*). Ťažiarstvo zaznamenalo veľký úspech a zaslúžilo sa o vzostup produkcie medi v Smolníku aj v Gelnici. V roku 1432 potvrdil listinu aktuálny kráľovský banský inšpektor (Štajger) Hans von Piesk, zmieňujú sa smolnícke bane Meyler a Örtelsgruben.⁶⁸ Z uvedených listín vyplýva, že na banskej ťažbe v chotári Smolníka sa podieľali aj ťažiar z Gelnice, Švedlára, Tichého Potoka, Telkibánye a Rudabánye. Banské dielo Pütten sa spomína ešte r. 1472.⁶⁹

Ťažba zlata a striebra, mincovníctvo V rokoch 1330-1347 je Smolník doložený ako sídlo banskej a mincovej komory. Už r. 1327 je v úrade „banského sudcu“ v Smolníku istý magister Kokoš (*Kokoss*). Existencia takéhoto úradu sama osebe predpokladá rozvinuté baníctvo v lokalite. Kokoš vraj ukradol z kráľovskej komory v dobe, keď jeho otec Rycolphus zastával úrad komorského grófa, peniaze v hodnote 2000 hrivien (por. kap. 10: Osobnosti mesta). Obe zmienené osobnosti z tejto rodiny teda úzko súvisia so začiatkami smolníckej komory. Prvá konkrétna priama zmienka o nej (*camera nostra de Smeulnuch*) pochádza síce až z r. 1330;⁷⁰ je však pravdepodobné, že existovala už dlhšie, minimálne niekoľko rokov: poukazuje na to okrem Kokošovho úradu v r. 1327 aj výška údajne defraudovanej sumy za doby úradovania jeho otca Rycolphu,⁷¹ ktorá predpokladá dlhodobejšiu výnosnú činnosť.

Môžeme predpokladať, že mincová komora vznikla súčasne s udelením privilégia, ostatne podobne ako tomu bolo aj pri takmer súčasnom založení komory a udelení mestského privilégia Kremnici (1328). Zároveň je zriadenie komory v meste indiciou, že sa od ťažby v ňom veľa očakávalo. Veľmi pravdepodobne šlo v Smolníku pri začiatkoch bansko-mincovej komory v prvom rade o náleziská zlata, ktoré bolo v popredí záujmu: v danom období vo svete vrcholil vzostup cien zlata, r. 1326⁷² sa začali v Uhorsku raziť zlaté florény, ktoré slúžili ako platidlo pre rozvíjajúci sa zahraničný obchod. Zachované prenájomné zmluvy za Anjouovcov dokumentujú, že viacerí grófi mincovej komory zastávali paralelne úrad v Kremnici aj v Smolníku (por. heslo Kremnica, kap. 10: Osobnosti, Leopold a Fridrich Kratzer). Ročný nájom za smolnícku komoru predstavoval 925 hrivien striebra v r. 1338 (bol teda v danom období dokonca vyšší ako v Kremnici). V samotnej zmluve sa spomína len razba denárových mincí.⁷³ Z obdobia pôsobenia spomínaného Fridricha (Frythka) v Smolníku podľa interpretácie mincových znakov na grošoch možno predpokladať aj ich razbu. Mincová komora bola v r. 1347-1367 preložená do Košíc, avšak podoba mincových znakov na denárových razbách pripúšťa, že sa v Smolníku v istom rozsahu naďalej razili mince (až do začiatku 15.st.).⁷⁴ Vzhľadom na rozsah a intenzitu banskej činnosti zrejme ostala v Smolníku fungovať banská komora, o čom svedčia ojedinelé zmienky o smolníckych komorských grófoch aj z neskoršieho obdobia (por. kap. 9: Správa mesta, časť Komorskí grófi).

Z obdobia kráľa Karola Róberta sa zachovala nejasná a síce nie celkom spoľahlivá, predsa však vzhľadom na absenciu iných prameňov jedinečná správa. Podľa neskoršej korešpondencie s kráľom Ludovítom Veľkým došlo za vlády jeho otca Karola Róberta v nemenovanom meste – sídle mincovej komory - kvzbure, krvipreliať a povraždeniu osadenstva komory vrátane komorského grófa, za čo Karol Róbert uvalil na mesto trest v podobe pokuty 2000 hrivien: mesto potom prosilo jeho syna a následníka Ludovíta Veľkého, aby neprenajímaj viac mincovú komoru. V odpovedi kráľ požadoval za nezriadenie mincovej komory platenie dane vo výške 100 hrivien, čo obyvatelia mesta prijali radšej, ako by mali naďalej trpieť pod útlakom komorského grófa, ktorého považovali za skutočného pôvodcu dávnej vzbury a utláčateľa (ktorého kone podľa znenia listiny dlžili ženy a ozbrojenci zabíjali mladých mužov onoho mesta).⁷⁵ Keďže v sťažnosti sa spomína mincová komora, z územia Slovenska pripadá do úvahy jedine Smolník a Kremnica (kde sú však zachované kompletnejšie údaje k počiatkom komory bez náznakov na podobné dramatické udalosti). Na Smolník poukazuje aj skutočnosť, že

z obdobia vlády Ľudovíta Veľkého pochádzajú posledné písomné správy o smolníckej mincovej komore (1347),⁷⁶ a napokon aj identická výška sumy 2000 hrivien pokuty, ktorú mal za vlády Karola Róberta zdefraudovať v smolníckej komore Magister Kokoš (por. kap. 10: Osobnosti), čiže obe kauzy mohli nejako spolu súvisieť.

Pri ťažbe zlata a striebra platili tie isté podmienky ako v iných banských mestách. Po reformách baníctva a mincovníctva za Karola Róberta v 20. až 40. rokoch 14. storočia platil prísny zákaz vývozu drahých kovov z banských miest. V roku 1338 sa medzi banskými mestami, ktorých sa zákaz vývozu zlata a striebra dotýkal, vyslovene spomína aj Smolník. Nerešpektovanie zákazu mohli komorskí grófi sankcionovať zákazom dovozu potravín do mesta a v prípade nerešpektovania tohto zákazu aj stratou všetkých majetkov.⁷⁷

V roku 1344 mesto vyhralo spor s ostrihomským arcibiskupom a Bubekovcami o novú zlatú baňu Lassypatak (Tichá voda, nem. Stilbach).⁷⁸ Napriek tomu spor pokračoval ešte v roku 1346.⁷⁹

Ťažba a obchod s meďou:

Východoslovenská meď predstavovala významný obchodný artikel v medzinárodnom obchode už od 70-tych rokov XIII. st. Podľa údajov colného registra z Torune možno odhadnúť, že v rokoch 1362-1363 sa z východného Slovenska do pobaltských miest vyviezlo 14000 centov východoslovenskej medi. Je možné, že sa smolnícka a takisto gelnická meď (vzhľadom na značné objemy neskoršej ťažby) podieľali už v tomto období svojím podielom na vyvážených objemoch. O dobrom mene smolníckej medi vo svete svedčí pomenovanie z r. 1442 (*Schmellenczer copper*), ktorým ju nazývali v obchode hanzových miest. V XIV. st. sa meď z východného Slovenska vyvážala cez Poľsko a pobaltské prístavy do Flámska a vďaka tomuto vývoznému smeru ju nazývali „poľská meď“.⁸⁰ Podľa známej obchodnej príručky F. B. Pegolottiho z prvej pol. XIV. st. bola táto „poľská“ meď mäkká, jemná, žltkastej farby, v Bruggách sa predávala vo forme veľkých obdĺžnikových plátov po 44-46 tourainských grošov za centnár. Bola vhodná na výrobu mís, kotlov, vedier a iného náčína, používala sa aj pri výrobe mincí (*allegasene monete*). Že sa táto tzv. *rame de Pollana* vozila stadiť ďalej do Talianska na spracovanie, dokazujú aj benátske pramene: V 20-tych a 30-tych rokoch XIV. st. predstavovala „poľská“ (= východoslovenská) meď v Benátkach (kam sa dostávala cez Bruggy) jeden zo štyroch základných spracúvaných a a vo veľkom obchodovaných druhov medi.⁸¹

Prvá domáca zmienka o ťažbe medi v Smolníku pochádza z roku 1399, keď sa kráľ Žigmund postavil na stranu Smolníčanov v spore s Jasovským kláštorom a prikázal poddaným z Jasova a Medzeva, aby ich nechali slobodne ťažiť meď v hraničných lesoch, pretože ju ťažia v jeho záujme.⁸² K rozsahu ťažby medi sa zachovali konkrétne údaje od roku 1410 v Smolníckej mestskej knihe.⁸³ Jednotlivé položky zachytávajú zväčša obdobie od sviatku Očistenia Panny Márie (2. februára) do toho istého sviatku nasledujúceho roka. V 25 záznamoch postupne zapísalo 9 pisárov do mestskej knihy hodnoty získané pri vážení medi na mestskej váhe v Smolníku. Uvedené položky nepredstavujú kompletne údaje o produkcii medi v Smolníku, ale len dávky, ktoré sa z vyťaženej medi odovzdávali:

1410 – 1411: 6221 centov

1412 – 1413: 2789 centov

1414: 1532 centov

1415: 1566 centov

1416: 1316 centov

1417 – 1418: 1820 centov

1419 – 1420: 1904 centov

1421: 1420 centov

1422: 1449 centov

1423: 1680 centov

1424: 2373 centov

1425: 2174 centov

1426: 2223 centov

1427: 2221 centov

1428: 1742 centov

1429: 1435 centov

1430: 1461 centov

1431: 1616 centov

1432: 1126 centov

1433: 1116 centov

1434 – 1436: 2322 centov

1436: 3396 centov

1437: 3961 centov

1438: 3832 centov

1439: 4613 centov

Spolu teda predstavujú odovzdané dávky na smolníckej váhe za obdobie 30 rokov 57308 centov (cca 3000 ton), čiže orientačne 100 ton ročne. Za súčasného stavu poznania nie je možné vyrátať, aký podiel predstavovali odovzdané dávky z celkovej produkcie medi v uvedených rokoch 1410-1439.⁸⁴

Koncom Žigmundovej vlády sú doložení viacerí zahraniční podnikatelia tzv. „medení“ grófi, t.j. prenájomcovia produkcie medi (resp. kráľovských príjmov z nej): „medený gróf“ (*coppirgrof*) Nemec Ján Falbrecht z Torune r. 1431 splácal dlh (mestu Kremnici) popri Ľubietovskej aj smolníckou meďou (*Smolnitzer copper*), a to v značnom množstve: 8393 centov.⁸⁵ Jeho nástupcami v úrade gelnického medeného grófa boli Taliani Tommaso Melanesi (1435 „gróf gelnických a smolníckych medených baní: „*Thomas de Melanen... comes montanarum cupri de Gilnicz et Smolnicz*“) a Romualdo Remaldeschi (*Raynaldus Italicus comes cupri nostri et castellanus castri nostri de Gelnycz*), obaja pochádzajúci z toskánskeho Prata (1437), resp. z Florencie.⁸⁶ Vzhľadom na účasť zahraničných (florentských) obchodníkov ako medených grófov teda môžeme predpokladať, že smolnícka meď spolu s ostatnými sortami medi pochádzajúcej zo slovenských nálezísk tvorila významnú súčasť medzinárodného obchodu.

R. 1437 dostal bamberský mešťan Eberhard Klíber od kráľa Žigmunda do zálohu na 2 roky za pôžičku 2600 zl.fl. východoslovenské bane na zlato, striebro a meď z deviatich banských revírov v pôsobnosti košickej komory, (o.i. sa v zálohu ocitli aj smolnícke a gelnické bane). Predpokladaný celkový ročný výnos baní všetkých deviatich oblastí mal byť 1500 zlatých florénov.⁸⁷

Aj pri ťažbe a spracovaní medi sa dostávali obyvatelia Smolníka do konfliktu so susedmi: napr. v roku 1437 Bubekovci z Plešivca bránili baníkom zo Smolníka v užívaní ich dielni na výrobu medi (*in certis officinis ipsorum, in quibus iudem cuprum laborare consuevissent*).⁸⁸ Pri ťažbe medi obmedzovali Smolničánov aj páni z Turne, v roku 1439 im podľa sťažnosti obyvateľov Smolníka spôsobili krádežou 13 koní a na ich náklade škodu 60 centnárov medi.⁸⁹

mlyny: Konkrétne zmienka sa zachovala o mlyne patriacom smolníckemu mešťanovi Jánovi Dunelovi (Dwnel) z roku 1424, keď viedol spor o mlyn nachádzajúci sa v chotári Medzeva na rieke Boldava, na ktorý si robil nárok aj jasovský prepošť.⁹⁰ Kráľ Žigmund rozhodol spor v prospech jasovského kláštora.⁹¹

Trh: nie je písomne doložený, ale právo slobodného týždenného trhu sa predpokladá.⁹²

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Mesto bolo spravované voleným richtárom a mestskou radou tvorenou prísaznými. Smolník bol aj sídlom mincovej a banskej komory, na čele s komorským grófom (por. aj kap. 8: Hosp. aktivity, časť Baníctvo a mincovníctvo).⁹³ Komorskými grófmi sa často stávali bohatí mešťania z banských miest. V niektorých obdobiach richtári zastávali hodnosť komorského grófa, ináč povedané mesto si komoru prenajímalo: naznačuje to titul *comes*, ktorý mali pred menom niektorí smolnícki richtári (Dellingus, Mikuláš Stengel), por. zoznam richtárov.

Hospodárenie mesta

Výdavky (povinnosti) mesta:

Daň: Podľa spornej nedatovanej správy z obdobia vlády Ludovíta Veľkého mohlo mesto platiť 100 hrivien (= 400 florénov) ročnej dane (ku kontextu por. popis udalostí v kap. 8: Hosp. aktivity, časť Baníctvo a mincovníctvo). Na prelome XIV. a XV.storočia platilo mesto ročnú taxu 378 fl. per 60 den.⁹⁴

Závazky voči Jasovskému kláštoru: od roku 1362 malo mesto Smolník každoročne odovzdávať Jasovskému kláštoru jeden bal látky ako protihodnotu za užívanie lesov patriacich kláštoru.⁹⁵ Na túto povinnosť sa čoskoro zabudlo a keď ju v roku 1437 chcel jasovský prepošť obnoviť, stretol sa s odporom smolníckych mešťanov. Tvrdili, že už sto rokov plátno neodovzdávajú (čo nebola pravda) a všetci predchádzajúci prepošti to rešpektovali.⁹⁶ Tú istú sťažnosť riešil v roku 1438 aj kráľ Albrecht.⁹⁷

Mestská kancelária

O vyspelej kancelárskej činnosti svedčí používanie viacerých pečatí, čo potvrdzuje koroboračná formulka písomností produkovaných mestom. V listine z 25. januára 1449 vydannej richtárom a prísaznými mesta sa uvádza, že je spečatená väčšou pečatou mesta Smolník, z čoho sa dá usudzovať aj na existenciu tajnej (menšej) pečate.⁹⁸

Notár: doložený už 1340 a 1344 notár magister Mikuláš.⁹⁹ 1353: notár Ján (Johannes);¹⁰⁰

Mestská kniha

Kancelária vyhotovovala aj mestské knihy. Najstaršia smolnícka mestská kniha sa začína rokom 1410 a viedla sa po celý stredovek. Kniha je v súčasnosti uložená v Széchényiho knižnici v Budapešti.¹⁰¹ Zmienky o mestských knihách pochádzajú už z konca 15. storočia.¹⁰²

Archív: od roku 1638 do roku 1671 patrila Smolník Csákyovcom, mestský archív sa v dôsledku toho stal súčasťou rodového archívu Csákyovcov, ktorého prevažná časť sa v súčasnosti nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti (MOL).

Pečať: Prvé pečatidlo vzniklo už v 14. storočí. Ide o väčšie mestské pečatidlo (ø 51 mm) s kruhopisom *S(igillum) CIVITATIS SMOLNICENSIS*. V pečatnom poli je vyobrazenie patrónky farského kostola sv. Kataríny, vpravo od nej je vyobrazený baník pri práci.

V 15. storočí vzniklo menšie mestské pečatidlo. Kruhopic je totožný s väčším pečatidlom, ale v gotickej minuskule. Toto pečatidlo je vyslovene erbové: v kolčom štíte skrížené dve banické kladivká, v bočných a dolnom výseku sú umiestnené tri ružičky, pričom spodná ružička býva považovaná aj za hviezdičku. Nakoľko vzniklo neskôr vzniklo aj pečatidlo s tromi hviezdičkami, je možné že sa skutočne jednalo o hviezdičku.¹⁰³

Richtári mesta do r. 1526:

1338: Albert Peturman,¹⁰⁴ 1342: comes Dellingus,¹⁰⁵ 1344: comes Mikuláš Stengel,¹⁰⁶ 1353: comes Mikuláš Stengel (comes Nicolaus iudex),¹⁰⁷ 1410: Jakub Gleissinwendel,¹⁰⁸ 1421 a 1432: Ján (Johannes, Hanns) Weyckart,¹⁰⁹ 1424-1425: Bartolomeus,¹¹⁰ 1429 Merthin Schreyber,¹¹¹ 1439: Ján (Johannes) Weighard,¹¹² 1439 a 1441 Ján (Johannes) Donil¹¹³ 1444, 1449 a 1450: Juraj Pisár (Georgius Schreiber),¹¹⁴ 1456 a 1472: Urban zvaný Kňaz (Urbanus dictus Priester, Urban Prister Richter dy czezt der Stat Smolnitz),¹¹⁵ 1487-1489 Ján (Hans) Doenel.¹¹⁶ 1496 Ján (Hans) Osterleyn,¹¹⁷ 1504-1505 a 1509-1510, 1515 Erhard Sawer¹¹⁸ 1512 Michal Ulrich¹¹⁹ 1517: Jakub Kreisel¹²⁰ 1522 Starkhanns¹²¹ 1523 Peter Pusser¹²²

Komorskí grófi: po 1327 prvý známy smolnícky komorský gróf Rycolphus (?),¹²³ 1330 a 1338 Frithko (Fridrich Kratzer),¹²⁴ 1346: magister Leopold (Lipold), oravský kastelán,¹²⁵ 1509, 1514: Erhard Sawer¹²⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Magister Kokoš (Kokoss): syn pravdepodobného smolníckeho komorského grófa Rycolphu. Doložený r. 1327 v úrade „banského sudcu“ v Smolníku (*in officio Iudicatus montanorum de Smeulnychbana*). Ako sa v listine píše, do úradu ho ustanovil sám kráľ, a keďže Kokoš nemá potomkov a hrozia mu rôzne nebezpečenstvá od jeho nepriateľov, s kráľovským súhlasom ustanovuje za dedičov svojich bratov Ricolfu a Jána.¹²⁷ S Kokošom sa následne spája veľká aféra: počas doby, keď jeho otec Rycolphus zastával úrad komorského grófa v Smolníku, ukradol vraj zmienený Kokoš z výnosov smolníckej komory peniaze v hodnote 2000 hrivien. Popis prípadu pochádza z neskorších odpisov (1347) a nie je presne datovateľný,¹²⁸ do úvahy pripadá hypoteticky r. 1328, keďže 13.1.1329 je Kokoš už spomínaný ako mŕtvy (*post mortem*).¹²⁹ Celá záležitosť však mohla byť aj ináč, Kokoš sám spomínal viacerých nepriateľov, čo mohlo súvisieť

s jeho majetkovými spormi¹³⁰ a údajná defraudácia mohla byť aj dodatočne prekrútenou kauzou.¹³¹ S Kokošovou defraudáciou možno súvisí aj vzbura proti komorskému grófovi (ku kontextu por. popis udalostí v kap. 8: Hosp. aktivity, časť Baníctvo a mincovníctvo).

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 35 študentov.¹³²

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Farský kostol:

z obdobia stredoveku sa nezachovali žiadne správy o farskom kostole s výnimkou mena farára z roku 1468 (Mikuláš Turck).¹³³ V roku 1433 sa spomína kaplnka P. Márie v mestečku Smolník.¹³⁴

Fara bola podľa súpisov z rokov 1397 (*Smelnicz alias Szomólnok*) a 1516 (*Smolnyczya*) vyňatá (exemptná) spod právomoci archidiakonátu.¹³⁵

- 1 JUCK, Výsady I, č. 130, s. 110. Ide o najstaršiu zmienku o samotnom meste, staršie zmienky sú iba o potoku Smolník.
- 2 1327: MOL DL 68804; 1333, 1338: JUCK, Výsady I, č. 145, s. 121, č. 154, s. 127; 1338: Tamže, č. 155, s. 128, MES III, s. 308, č. 445; 1344: Csáky I., s. 93; 1362: CDH IX/7, č. 137, s. 209; 1390 – 1410: DL 83 036, 1392: Csáky I, s. 167; 1421: Csáky I, s. 308; 1424: ZsO XI, č. 57, č. 603; 1435: Csáky I., s. 361, 1437: Csáky I., s. 365, 367, 1438: Csáky I., s. 370; 1442: Csáky I., s. 378; 1455: Csáky I., s. 407, 1458: Csáky I., s. 423, 1475: Csáky I., s. 443, 1477: Csáky I., s. 445; 1516: MMBŠ-MOL, I-263, škat. 2, č. 201.
- 3 MOL DF 267885: 1432, s. 1, MOL DF 271466: 20.I.1492, MOL DF 280879: 9.I.1513.
- 4 Zeměpisná jména Československa, s. 277.
- 5 JUCK, Výsady I, č. 154, s. 127, „*statucione prenominarum trium possessionum Suedler et quarte Remethe vocatarum*“.
- 6 MOL DL 14217.
- 7 Csáky I., s. 366
- 8 JUCK, Vývoj Smolníka, s. 14.
- 9 JUCK, Vývoj Smolníka, s. 4-5. BARTALSKÝ, Smolník, s. 17.
- 10 ZsO X, s. 353, Nr. 853: 22. VI. 1423.
- 11 MOL DL 24901, s. 26-27. MOL DL 71475. Por. aj Kap. Vznik a formovanie mesta, časť Hospodársko-politický kontext.
- 12 BARTALSKÝ, Smolník, s. 16.
- 13 JUCK, Vývoj Smolníka, s. 1.
- 14 Originál v MOL, DL 2417. Publikoval JUCK, Výsady I, č. 130, s. 110.
- 15 JUCK, Výsady I, č. 145, s. 121. Listina sa nezachovala v origináli, ale v neskorších konfirmáciách a tranzumptoch, O pôvodnom vlastníkovi darovanej zeme p. CDH IX/2, s. 672, v slovenskom preklade PDSS IV, č. 76, s. 217.
- 16 JUCK, Výsady I, č. 154, s. 127.
- 17 JUCK, Výsady I, č. 155, s. 128.
- 18 MOL DL 24799.
- 19 MOL DL 24799.
- 20 MOL DL 3125 (odpis z r. 1456).
- 21 ZsO XI, č. 602, DL 14032.
- 22 Csáky I., s. 402.
- 23 Csáky I., s. 414
- 24 MOL DL 3125.
- 25 Csáky I., s. 442.
- 26 Csáky I., s. 444.
- 27 CDH IV/2, s. 299.
- 28 JUCK, Výsady I, č. 66, s. 68. Pozri aj kap. 8: Hosp.aktivity, časť Baníctvo.
- 29 CDH IX/7, č. 181, s. 276: „*qualiter Carolus Rex Ciuitatem Szomolnok Bánya in territorio Monasterii collocari fecisset*“.
- 30 JUCK, Vývoj Smolníka, s. 9.
- 31 Csáky I., s. 365
- 32 Csáky I., s. 366.
- 33 Csáky I., s. 372.
- 34 Csáky I., s. 93 – 97.
- 35 Csáky I., s. 361, 363, 365, 366 MOL DL 71740, MOL DL 13037.
- 36 Csáky I., s. 378.
- 37 CDH X/2, s. 47, DL 16128, DL 13417.
- 38 MOL DL 13417; Csáky I., s. 376.
- 39 Csáky I., s. 407.
- 40 SNA Jasovský konvent SA, F. 3. Nr. 20.
- 41 SNA Jasovský konvent SA, F. 4, Nr. 46, DL 25 949.
- 42 SNA Jasovský konvent SA, F. 4, Nr. 41,
- 43 Csáky I., s. 366
- 44 1455: oppidum patriace kráľovi, Csáky I., s. 402; 1456 oppidum, Csáky I. s. 414.
- 45 Stažnosť na porušovanie práv obyvateľov Smolníka predniesli synovia Juraja Turzu z Betlanoviec spolu so zástupcami mesta. Csáky I., s. 426.
- 46 Csáky I., s. 443.
- 47 „*...hiis omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis, quibus fideles hospites nostri de Sebnuchbanya suffulti potiuntur atque gaudent...*“ JUCK, Výsady I, s. 110-111, č. 130.
- 48 RATKOŠ, Príspevok k dejinám banského práva, s. 29.
- 49 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 75-76, 89-91. MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 67-70, 113-116. WENZEL, MBKT, s. 326-330.
- 50 Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 133.
- 51 Tamže.
- 52 MOL DL 71476. Csáky I., s. 374.
- 53 MOL DL 24 901
- 54 MOL DL 13555.
- 55 MOL DL 24 901.
- 56 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 74–75. Uložená v Štátnom archíve Levoča, pobočka Levoča MMG, Miscellaneum Prothocollum ab Anno 1434 Nr. 1. WENZEL, MBKT, s. 361–363, č. II.2. MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 76-82.
- 57 MOL DL 71 270 (opis testamentu). V slovenskom preklade PDSS IV, č. 26, s. 100. V preklade je Frychko nesprávne uvedený ako Tuzko.
- 58 MOL MKA, E 158, A 2636, r. 1552: Regestum subsidii A.D. 1552, s. 64 (82); A 2657, Regestum super domibus 1598 in comitatu scepusiensi connumeratus.
- 59 JUCK, Výsady I, č. 66, s. 68: „*ad caput cuiusdam fluxii Smolnyk nominati et exinde protenditur ad domos seu aedificia, in quibus ferrum flari purgari consuevit*“.
- 60 CDH IX/7, č. 137, s. 209.
- 61 CDH X/2, č. 346, s. 652.
- 62 Csáky I., s. 166, 407.
- 63 Csáky I., s. 366, Bubekovci bránili obyvateľom Smolníka užívať lesy a lúky prislúchajúce k mestu.
- 64 Csáky I, s. 365, 366, 370, 372, DL 13037.
- 65 Csáky I., s. 365
- 66 MOL DL 71 475, Csáky I., 372.
- 67 Csáky I., s. 426.
- 68 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 61-64, č. 2. SKLADANÝ, Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku, s. 79. Csáky I, s. 308.
- 69 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 65, č. 5.
- 70 MOL DL 31216.
- 71 Rycolphus je však už 1316 zmienovaný ako nebohý: *Kokos filius quondam Rycolphii*. RDSI II, s. 70, č. 110: 9.VIII.1316. Buď teda mohol byť predstaveným len banskej komory, ktorá v Smolníku už vtedy existovala (a mincová vznikla až neskôr), alebo je údaj o ňom ako komorskom grófovi nedôveryhodný: pochádza totiž z neskoršieho odpisu a prípadne mohlo ísť aj o rovnomeného Kokošovho brata Rikolfa (por. kap. 10: Osobnosti), ktorý zastával úrad komorského grófa a ktorého v neskoršej listine zamenili s otcom, prípadne môže ísť aj o iné osoby. Začiatky smolníckej mincovej komory si v každom prípade vyžadujú ešte ďalší výskum.
- 72 Prvá písomná zmienka o uhorských florénoch v testamente olomouckého biskupa Konráda z roku 1326: *nonaginta aureis monete regis Ungarie*. CDM VI, s. 242–243, Nr. CCCXIV: VI.1326.
- 73 MES III, s. 306–312, Nr. 445: 29.III.1338.
- 74 POHL, Ungarische Goldgulden, s. 23. Tenze, Münz- und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen, s. 52-53, Tab. 3, 10, 11, 13, 18, 27, 35 - 37, 39, 44, 49, 50.
- 75 CDH IX/5, s. 641–644, č. X–XII: nedatované
- 76 JUCK, Výsady I, s. 144-145, č. 183. CDH IX/1, s. 494-495, č. CCLXXXIII.
- 77 MES III, s. 308, č. 445.
- 78 Csáky I, s. 93, DL 24 799.
- 79 WENZEL, MBKT s. 339-340

- 80 HALAGA, Košice-Balt, s. 169, 171, 190-191, 206. Tenže, Spoločenstvo siedmich banských miest, s. 95. Všeobecne k obchodu s meďou por. heslo Banská Bystrica, kap. 8: Hospodárske aktivity, časť Baníctvo).
- 81 BALDUCCI PEGOLOTTI, s. 380-381. ASVE, Procuratori di San Marco, Misti, Busta 79 (Commisaria Niccolo Paolini). STEFANIK, Kupfer aus dem ungarischen Königreich, s. 222, pozn. 26.
- 82 SNA, Jasovský konvent SA, F. 9, Nr. 132.
- 83 BARTALSKÝ, Smolník, s. 20.
- 84 Údaje pochádzajú zo smolníckej mestskej knihy (DF 252482, s. 4-5). Uvedený prehľad obsahuje zaokrúhlené čísla bez zlomkov centa podľa interpretácie prameňa a porovnaním doterajších údajov (Ratkoš, Halaga), ktoré publikoval M. Skladaný v najnovších Dejinách hutníctva na Slovensku. NOVOTNÁ–SKLADANÝ–ŠTEFÁNIK–SOMBATHY–WEIGNER, Med, s. 234. Halaga mierne odlišne uvádza údaje o odovzdaných hodnotách mestskej váhy a vypočítava sumár 57 172 ½ centov, rozdiel je však z celkového pohľadu zanedbateľný. HALAGA, Košice-Balt, s. 202-203. O.R. Halaga v cit. diele na základe zložitého predpokladu založeného na pomerne diskutabilnej interpretácii urbury a tzv. „*lucrum überschoss*“ predpokladá, že sa na mestskej váhe odovzdávala pätina celkovej produkcie, podľa toho by teda ročná produkcia v Smolníku mala byť cca 500 ton. Takýto záver však nemožno bez výhrad prijať.
- 85 MMKr I.37.1.5: 8.I.1431.
- 86 MOL DF 270238: 18. 10. 1435; WENZEL, MBKT, s. 332-333, č. 5. ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora, s. 103.
- 87 ...*duorum millium sexcingentorum florenorum auri*. WENZEL, MBKT s. 359-361, č. 1: 1437. orig. v MMKr I.20.1.34b: 28.X.1437.
- 88 Csáky I., s. 366.
- 89 MOL DL 13417, Csáky I., s. 376.
- 90 ZsO XI, č. 394.
- 91 ZsO XI, č. 641.
- 92 K tomu p. aj JUCK, Vývoj Smolníka, s. 7.
- 93 O vzťahu banskej komory a mestskej samosprávy por. heslo Kremnica. K Smolníku nemáme zachované pramene v takom rozsahu ako v prípade niektorých stredoslovenských banských miest, preto môžeme vychádzať iba z analógií.
- 94 MOL DL 83 036. Daný dokument je jednoduchý nedatovaný zápis zaraďovaný do rokov 1390 – 1410, kde je uvedená suma peňazí vybraná ako daň (*pecunia taxe*) od mešťanov Smolníka a ďalších dvoch miest.
- 95 CDH IX/7, č. 137, s. 209.
- 96 Csáky I., s. 367.
- 97 Csáky I., s. 370, DL 71 474.
- 98 MOL DL 14217.
- 99 JUCK, Výsady I, č. 162, s. 133.
- 100 Csáky I., s. 113.
- 101 Széchényiho knižnica, Cod. sign. 385, prístupná na fotokópiách v Maďarskom krajinskom archíve pod signatúrou DF 252482, ktoré boli použité pre účely zostavenia tohto hesla. Vzhľadom na ich nižšiu kvalitu, zníženú čitateľnosť (kópie z kópií) a doterajšiu nespracovanosť knihy nemohli byť plnohodnotne využité všetky informácie v nej obsiahnuté.
- 102 PÁLFFY, Városi levéltáraink kezdetei, s. 377.
- 103 NOVÁK, Pečate II, s. 257.
- 104 JUCK, Výsady I, č. 154, s. 127.
- 105 SNA, Jasovský konvent SA, F. 3, Nr. 20.
- 106 Csáky I., s. 93; MES III, s. 548.
- 107 Csáky I., s. 113. MOL DL 24901, s. 16.
- 108 MOL DF 252 482.
- 109 Csáky I, s. 308, 354. PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 61-62.
- 110 MOL DF 252 482, 38r
- 111 MOL DF 252 482, 38v
- 112 MOL DF 252482, s. 21v, 23v.
- 113 MOL DF 252482, s. 42v.
- 114 MOL DL 14 217. MOL DF 252482, s. 25v, 26v.
- 115 Urbanus Prister bol v roku 1449 prisažným. MOL DL 14217; Richtár v r. 1456: MOL DL 3125; Richtár r. 1472 podľa zápisu v Gelnickej knihe: PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 65 (zápis č. 5), s. 77 (č. 27).
- 116 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 76 (zápis č. 24), 77 (č. 29).
- 117 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 86, č. 44.
- 118 MOL DF 252482, s. 10r, 45r, 46v, 47r, 54v.
- 119 MOL DF 252482, s. 16v.
- 120 MOL DF 271643; MOL DF 252482, s. 55r.
- 121 PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 108, č. 94.
- 122 MOL DF 252482, s. 11r.
- 123 K údajom o Rycolphovi pozri kap. 8: Hospodárske aktivity, časť baníctvo: Ťažba zlata a striebra.
- 124 MOL DL 71270: 9. 8. 1330. MES III, s. 306–312, Nr. 445: 29.III.1338.
- 125 JUCK, Výsady I, č. 179, s. 143.
- 126 MOL DF 252482, s. 55v. MOL DF 280861. PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 101, č. 77. V rokoch 1521-1522 už v prameňoch vystupuje jeho vdova Barbora: PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 107-108.
- 127 MOL DL 68804: 17.XI.1327.
- 128 ...*ipse magister Kokos quantitatem pecunie duorum milium marcarum pro qua ipse comitatus eiusdem camere et urburne de Smulnuch ab eadem patre suo eduxisset non persolvisset et etiam quibusdam aliis suis demeritis et excessibus exigentibus contra ipsum patrem suum per eundem temerarie commissis alienate...* MOL DL 68947: odpis listiny Ľudovíta Veľkého z r. 1347 vyhotovený r. 1402. Por. ŠTEFÁNIK, Entstehung und Entwicklung, s. 70 (pozn. 193).
- 129 MOL DL 2516: 13.I.1329. CDH VIII/3, s. 375-376.
- 130 ENDRÓDI, Donačný proces, s. 238 – 242.
- 131 Osobnosť Kokoša a jeho súvislosť so Smolníkom si zrejme vyžiada ďalší výskum, bude potrebné takisto objasniť jeho vzťah s menovcom Kokošom, ktorý podľa listiny z r. 1307 zahynul pri obliehaní Spišského hradu. MOL DF 258687: 1307.
- 132 Krakov: 24 osôb, Viedeň: 11 osôb. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 457. Metryka czyli album, s. 497. Uvedených študentov nemožno jednoznačne určiť ako pochádzajúcich zo Smolníka, pretože sa môže jednáť aj o lokality Smolenice príp. Chmielowice, Schmellwitz, Śmialowice. TŰSKÉS, Magyarországi diákok s. 371-372
- 133 MOL DL 108218.
- 134 MEZŐ, Patrocíniumok, s. 468: „*capellae B. Mariae oppidi Smolnicz dictae*“.
- 135 PÉTERFFY, Sacra Concilia II, s. 268. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 133.

SMOLNÍK

germ. Schmölnitz, hung. Szomolnok

1. Name

Earliest mention: 1327 Semelnech

Other names and variants:

Latin sources: 1327 *Smeulnychbana*, 1333, 1338 *Smulnuchbana*, *Smulnuch*; 1344 *Smulnuchbanya*; 1362 *Smelniczia*; 1390 – 1410 *Smylnicia*; 1392 *Smolnicia*; 1421 *Schmelnitz*; 1424 *Smolniczbanie*, *Smolniczia*; 1435 *Smylnyczbanya*; 1437 *Szmolnycz*, *Smylnycz*; 1438 *Smilnycz*; 1442 *Smolnicz* 1455 *Zomolnokbanya*; 1458 *Smolicia*; 1475 *Zmolnokbanya*, 1477 *Zmolnok*, 1516 *Smolniczja*

German sources: 1432 *Smolnitz*, 1492 *Shmolnicz*, 1513 *Schmolnicz*

Etymology: The village got its name after the stream Smolník. The name is derived from Slovak word *smola* – pitch.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Košice Region, Gelnica District; in the Middle Ages the town was located in the territory Spiš Comitatus (medieval county)

Smolník is situated in narrow Smolník valley.

Boundaries: Charles Robert donated land within 2 miles from the town to Smolník in 1333. In 1338 the area was enlarged with 4 villages, which Smolník shared with Gelnica.

Medieval road connection, toll collection places: A road connecting Gelnica and Rožňava passed through the town. There was no toll station in Smolník.

3. Earliest settlement

It is assumed that precious metals deposits in and around Smolník were exploited in Prehistoric ages.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal mining town, since the mid-15th century landlord town

Basic privilege: guests from Smolník were granted the privileges of free mining town after Banská Štiavnica by Charles Robert on 21 May 1327

Important partial privileges and confirmations (selection):

1 May 1333 – Smolník received a land originally belonging to Jasov monastery from Charles Robert

after 3 July 1338 – Charles Robert enlarges possessions of the town with 4 villages; at the same time he confirms to Smolník townsmen the privilege to freely elect their mayor

26 May 1424 – Sigismund orders not to collect Royal tax from Smolník townsmen and inhabitants of nearby villages since they are exempt from it

19 April 1455 – Ladislaus V exempts Smolník townsmen from paying Royal tax

21 March 1456 – Ladislaus V allows residents of Smolník and Rudabánya to start new mines or renew old and abandoned ones

3 June 1477 – Matthias Corvinus calls upon the archbishop of Esztergom and his representatives to respect judicial exemption of Smolník townspeople

Town law: According to the privilege of 21 May 1327, Smolník was granted privileges after Banská Štiavnica. In 1487 seven Upper Hungarian mining towns including Smolník agreed at a meeting in Košice that they would abide by Gelnica mining law. This resulted in establishing Union of seven Upper Hungarian (5 of them in eastern Slovakia) mining towns (Gelnica, Smolník, Jasov, Rožňava, Ves, Telkibánya and Rudabánya)

5. Architectural development and town topography

Ground plan of the town was elongated, what was quite common feature of the mining towns. Attempts to make rectangular square were hindered by the terrain (narrow valley).

6. Important events (chronology)

1327 – town privileges granted

1339 – right of the sword

1439 – Albert I orders everyone not to inhibit his villeins from moving to Smolník, because it leads to depopulation and decline of the town.

1440 – town ordered by Vladislaus to pay extraordinary tax of 400 Florins to fight Turks

26-28 December 1487 – first meeting of Union of seven Upper Hungarian towns in Košice. Gelnica becomes the centre and appellate jurisdiction for the Union

7. Demographic development

German guests from Gelnica settled down in old Slovak mining town in the 13th century.

8. Economic activities

Mining and minting: The first written mentions of mining date to the mid-13th century. Decline in mining (depletion) began in the 15th century. Smolník was a seat of Mining and Minting Chamber probably since the granting of privileges. Although Minting Chamber was moved to Košice in 1330-1347, *Denarii* were minted in Smolník to some extent until the early 15th century. After the reforms of Charles Robert in the 1320s - 1340s, export of precious metals from mining towns was banned, with the exception of goods necessary for mining and metallurgy (especially lead).

Trade: East Slovakia copper was an important trading article in international trade since the 1270s. The first mention of local copper mining in Smolník comes from 1399.

Mills: a mill belonging to John Dunel (Dwnel) is mentioned in 1424

9. Town administration

Municipality: The town was governed by an elected mayor and town council consisting of jurors. Smolník was also a seat of Minting and Mining Chamber, headed by Chamber Count.

Notary: documented as early as 1340, magister Nicholas mentioned in 1344, notary John (Johannes) in 1353

Town book: the oldest town book starts with an entry of 1410

Seal: the first town seal was made in the 14th century, the smaller originated in the 15th century

Mayors until 1526: 1338: Albert Peturman, 1342: comes Dellingus, 1344: comes Nicolas Stengel, 1353: comes Nicolas Stengel (comes Nicolaus iudex), 1410: Jacob Gleissinwendel, 1421 and 1432: John (Johannes, Hanns) Weyckart, 1424-1425: Bartolomeus, 1429 Merthin Schreyber, 1439: John (Johannes) Weighard, 1439 a 1441 John (Johannes) Donil 1444, 1449 and 1450: George Pisár (Georgius Schreiber), 1456 and 1472: Urban called Priest (Urbanus dictus Priester, Urban Prister Richter dy czeyt der Stat Smolnitz), 1487-1489 John (Hans) Doencl. 1496 John (Hans) Osterleyn, 1504-1505 a 1509-1510, 1515 Erhard Sawyer 1512 Michael Ulrich 1517: Jacob Kreisel 1522 Starkhanns 1523 Peter Pusser

10. Personalities

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 35

11. Church history

Parish church: No records of a parish church have been preserved from the Middle Ages with the exception of the name of a priest in 1468 (*Nicholas Turck*). Chapel of the Virgin Mary in Smolník is mentioned in 1433.

František Žifčák

SPIŠSKÁ NOVÁ VES

nem. Neudorf, maď. Igló

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Villa nova v listine ostrihomského arcibiskupa Filipa z 29. 11. 1268, kde sa medzi 23 farármi zo Spiša uvádza aj novoveský (*de villa nova*).¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1295 Igolouzaza, 1297 Igluzaza, 1298 Villa Nova, 1312 Igló, 1317 Noua villa, 1369 noua villa que wolgo Iglósasa appellatur, 1380 Igló alio nomine Novavilla, 1399 Newendorph, 1409 Noua Civitas, 1410 Iglow alias Nova Villa, 1411 Iglauia alio nomine Nowauilla, 1412 Newdorf, 1416 Noua Ciuitas alias Igló, Igló alias Nova Villa, 1508 Iglawya.²

Nemecké pramene

1467 Newendorff, 1486 Newstat.³

Etymológia názvu

Mesto vzniklo spojením pôvodnej slovanskej osady Iglóv (maď. Igló) a mladšej osady nemeckých hostí (Villa Nova, Neudorf, Nová Ves) v 2. polovici 13. storočia.⁴ Pomenovanie Iglóv zrejme pochádza od slovanského slova „igla = ihla“, „iglica = ihlica“. Podľa F. Javorského tento názov bol odvodený od „geografickej“ polohy pripomínajúcej tvar „ihly“ najvýznamnejšej slovanskej osady ležiacej pri sútoku rieky Hornád a potoka Brusník.⁶ Ďalší (Marsina, Halaga) nepochybujú o slovanskom pôvode názvu mesta, ale pripúšťajú jeho prevzatie od vtedajšieho názvu miestneho potoka.⁷ Ako nepravdepodobné sa ukazujú názory odvodzujúce pomenovanie od ihličnatého lesa,⁸ nemeckého tvaru osobného mena Egídius – (Gilg, Ilg) či moravskej Jihlavy⁹ a ako neopodstatnené hľadanie spojenia medzi názvami *Héliasszáza*, *Illészáza*, *Iglószáza* a *Igló*,¹⁰ keďže názov lokality *Hebyaszaza* v listine z roku 1282 sa týka Iliášoviec, a nie Spišskej Novej Vsi.¹¹ Z jazykovedcov sa najnovšie slovanskému pôvodu názvu Spišskej Novej Vsi zaoberal Š. Ondruš. Odmietla etymológiu od ihly (igla). Koreň názvu mesta (podobne Jihlavy) vidí v praslovanskom základe „juh“ teda „juh“ vo význame svetla, svetlej južnej strany, teda ho odvodzuje od vyrúbanej lesnej plochy, svetliny (Juglava-Iglava-Iglóv).¹²

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Košický, okres Spišská Nová Ves, geografická poloha: 48° 57' severnej zemepisnej šírky a 20° 34' východnej zemepisnej dĺžky. Územie Spišskej Novej Vsi patrilo pôvodne do rozsiahleho súkromného kráľovského domínia, resp. údelu príslušníkov kráľovského rodu Arpádovcov. Okrem Spiša zasahovalo aj do oblasti Gemera, Abova a Turne. Z neho sa v 2. polovici 12. storočia vyčlenil samostatný komitát Spiš.¹³ Na prelome 13. – 14. storočia sa kráľovský komitát pretvoril na Spišskú župu s autonómnou samosprávou šľachty,¹⁴ do ktorej spočiatku patrilo aj územie Spišskej Novej Vsi. Po usadení nemeckých hostí na jej území a splynutí s pôvodnou slovanskou osadou bola Spišská Nová Ves vyňatá spod právomoci spišského župana a začlenená do Spoločenstva spišských Sasov, neskôr do Zväzu 24 spišských miest. Tie disponovali vlastnou samosprávou. Od roku 1412 patrila Spišská Nová Ves k Provincii 13 spišských miest, ktoré záložoval poľskému kráľovi Vladislavovi Žigmund Luxemburský.¹⁵ Spišská Nová Ves sa rozprestiera v južnej časti Hornádskej kotliny, na severných svahoch Slovenského rudohoria – Volovských vrchov. Kým stred mesta leží v nadmorskej výške 430 m, jej zalesnený hornatý chotár v južnej časti dosahuje nadmorskú výšku až 1266 m.

Geologické podmienky

Pre vznik tohto banského mesta boli rozhodujúce rozsiahle rudné ložiská (vyše 2000 ložísk) v centrálnej časti gemerského banského pásma – Volovských vrchoch, v ktorých boli zastúpené temer všetky hlavné kovy.¹⁶ Z rúd železa bol prítomný minerálny siderit (i z neho zvetrávaním tvoriaci sa limonit), z medených rúd šlo o minerály chalkopyritu a tetraedritu a zo strieborných rúd najmä tetraedrit (s dávkou ortuti).¹⁷ Ich exploatácia a následné spracovávanie rúd v hutách a hámroch vytvárali podmienky pre rozvoj ďalších odvetví činností mešťanov – remesiel i obchodu.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Do Spišskej Novej Vsi viedli už v stredoveku prakticky zo všetkých svetových strán.¹⁸ Ležala v blízkosti starobylej dialkovej obchodnej cesty do Poľska vedúcej od Košíc dolinou Hornádu k Spišskému hradu a Levoči,¹⁹ za ktorou sa rozdvajovala ku Kežmarku a k Spišskej Sobote. V 14. storočí bola rozšírená a presmerovaná zo Spiša cez Liptov do Čiech a Sliezska.²⁰ Z Levoče od nej viedla odbočka južným smerom do Spišskej Novej Vsi, v stredovekých prameňoch označovaná ako veľká cesta (1295), v novoveku ako Novoveská cesta (*Neudorffer Weg*).²¹ Od Spišskej Novej Vsi potom pokračovala smerom na juh cez Šestnástku, okolo potoka Hnilica, cez Rybí vrch, Holý kameň, Čertovu dolinu a Čertovu hlavu na Gemer.²² Západným smerom cez Smižany sa ďalšia cesta od Spišskej Novej Vsi napájala v Spišskom štvrtku na spomínanú dialkovú cestu k Spišskej Sobote.²³ Smerom na východ viedla cez potok Brusník ku kopcu Kudlovec, kde v priestore pri dnešnej kaplnke Najsvätejšej Trojice sa napájala na cestu spájajúcu Harichovce s Markušovcami.²⁴ Stredoveká kráľovská mýtnica blízko mesta je existovala pred rokom 1345 v Rudňanoch. V tomto roku si Mariášovci (Mariássyovci) u kráľa Ľudovíta Veľkého vymohli jej preloženie západnejšie do svojej banskej osady Zlatník (zaniknutá). Dôvodom bola odtiaľ lepšia cesta smerom na Hnilčík, kde sa rozdvajovala na Gemer a popri Hnilci do Gelnice.²⁵

Chotár

Jeho súčasťou bol obrovský lesný komplex hlavne z južnej strany od mesta. Chotár s plochou vyše 7500 ha bol vklinený od východu medzi majetkové panstvo Mariášiovcov z Markušoviec, gemerské panstvo Bebekovcov a chotár banského mestečka Dobšiná z juhu, chotár Smižian od západu a chotáre Iliášoviec a Harichoviec od severu.²⁶ Kvôli častým sporom mesta s Mariášiovcami z Markušoviec bola v stredoveku viackrát vytýčená ich spoločná chotárna hranica. Najskôr sa tak stalo 19. 5. 1295. Hranica od severu začínala pri Levočskom potoku na mieste troch medzníkov, kde sa stretávali chotáre mesta, Harichoviec a Markušoviec a končila na juhu pri rieke Hniliec.²⁷ Ďalšie jej odpisy a spresnenia sa zachovali z rokov 1412, 1424, 1432, 1480, 1499, 1519.²⁸ Na tomto území mesta predpokladal A. Münnich existenciu osád Brusník (v doline dnešného potoka Teplický Brusník), Stojan (západne od vrchu Kudlovec), Paris (Hniliec), Kozma (na južnom svahu Modrého vrchu) a Šág (poloha pri Šestanástke) už pred tatárskym vpádom. Ďalšiu stredovekú osadu Swanis lokalizoval do priestoru Derfinskej doliny.²⁹ Münnich sa odvolával na tri historické pramene, ktoré len stručne spomenul vo svojej práci (starý menný zoznam mešťanov, súpis z roku 1412 a pozemkovú knihu so záznamami údajne od roku 1404).³⁰ Z ich publikovaného obsahu,³¹ nemožno však odvodzovať existenciu (starších) mestských osád s takýmito názvami. Uvedení sú tu totiž iba majitelia domov, resp. dvorov (*howe*), o. i. aj Swanisov dvor (*der Swanis howe*), dvor Žigmunda Stoyana (*Sigmund Stoyans howe*), dvor Mateja Sága (*Ság Mátyás howe*), resp. mešťan Michal Kozma.³² Už Fekete Nagy hypotézu Münnicha podrobil kritike s odôvodnením, že nie sú k tomu relevantné historické pramene.³³ Sám však prišiel s neopodstatnenou teóriou o neobývanom území mesta do polovice 13. storočia, kam nemeckých hostí priviedol komes Eliáš z rodu Hrhovských.³⁴ Od 13. storočia sa však v katastri mesta vyvinuli osady, ktorých vznik zaiste súvisel s baníctvom a hutníctvom a pretrvali až do novoveku. Zárodky niektorých z nich možno vidieť v 24 mestských majeroch, ktoré boli spísané predstaviteľmi mesta okolo r. 1383.³⁵

Hniliec (= Parys)³⁶ – banská osada ležiaca na rieke Hniliec. Jej pravobrežná časť (bebekovská) patrila do Gemerskej stolice, ľavobrežná (mestská) k Spišu.³⁷ V novoveku obe osady splynuli.

Hnilčík (= *parva Gcyllyncz, Isenbach*)³⁸ – Obec vznikla v r. 1962 zlúčením osád Horný Hnilčík (*Isenbach*), Roztoky, Dolný Hnilčík (*parva Gcyllyncz*) a Bindt. Horný Hnilčík a Roztoky patrili Spišskej Novej Vsi, ostatné dve Mariášiovcov z Markušoviec.³⁹

Mlynky – obec vznikla v r. 1960 zo 7 baníckych osád (Palcmanová Maša, Mlynky, Havrania Dolina, Biele Vody – patrili k mestu, Prostredný Hámor, Rakovec a Sykavka – patrili už k Dobšinej).⁴⁰ Ide približne o územie, ktoré pri spomínanom súpise mestských majerov patrilo k druhému a tretiemu majeru. Konkrétne boli uvedené Biele Vody (*in den Weyzen Zayffin*)⁴¹

Novoveská Huta (mestská časť) – jej dnešné územie sa priraduje pri súpise majerov zo 14. storočia k siedmemu až desiatemu majeru, ktoré boli rozložené v doline potoka Holubnica).⁴²

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Stredoveké archeologické nálezy v katastri v katastri Spišskej Novej Vsi sú doložené celkom asi na 40 lokalitách. Z toho rozptýlené osídlenie od 8. do 11. storočia existovalo na 9 lokalitách,⁴³ včítane polôh, kde Münnich predpokladal existenciu osád Brusník, Stojan, Kozma a Šág. Kým osady Brusník a Stojan pripísal slovanskému obyvateľstvu, osady Kozma a Šág maďarským strážcom.⁴⁴ F. Javorský priradil k slovanským aj osadu Kozma. Predpokladal u nich „takmer stabilné chotárne hranice“ a ich zánik dáva do súvisu s výstavbou mesta v priebehu 13. – 14. storočia. Podľa neho z podobnej príčiny zanikli aj osady Schwanisch a Šág.⁴⁵ Popri slovanských osadách na tomto území nemožno vylúčiť v istom období (12. – 13. storočie) existenciu osady s maďarským obyvateľstvom, hoci ich na Spiši veľa nebolo.⁴⁶ Kontinuitné slovanské osídlenie od 9. do 15. storočia je však bezpečne doložené vo východnej časti mesta. Tu, v priestore sútoku Hornádu a potoka Brusník (pôvodný názov *Wimbach, Wenighbach, Venidbach, Wenickbach*, t. j. Slovenský, resp. Slovanský potok),⁴⁷ ležala podľa F. Javorského pôvodná najvýznamnejšia predmestská slovanská osada Iglov, ktorej sídlisko sa v 10. storočí presunulo vyššie, do polohy medzi dnešnou Redutou a Mlynskou ulicou. V bezprostrednej blízkosti Iglova, približne v polohe sídliska Východ, sa najneskôr okolo polovice 13. storočia usadili nemeckí hostia a založili Novú Ves. V priebehu druhej polovice 13. storočia došlo k splynutiu oboch hlavných osád.⁴⁸ Niektorí autori predpokladajú priame prevrstvenie sídiel Iglova sídlami nemeckých hostí.⁴⁹ Možno predpokladať, že táto dominantná lokalita postupne absorbovala aj obyvateľstvo z ďalších stredovekých sídlisk rozptýlených na rozsiahlom chotári, o existencii ktorých svedčia spomínané archeologické nálezy.

K Iglovu, zaiste pôvodne kráľovskému majetku, sa viaže hrad (*castrum de Igolou*) ležiaci na kopci Okružlovec (Zámčisko, Dom – Haus, Ház), asi 5 km južne od centra mesta, doložený listinou z roku 1295⁵⁰ i archeologickými nálezmi z praveku a stredoveku.⁵¹ K okolnostiam jeho vzniku a zániku však chýbajú pramene. Zdá sa že ešte v priebehu 1. polovice 14. storočia zanikol a neskôr sa spomína už iba ako Hradný vrch.⁵² Hrad mal pravdepodobne slúžiť, podobne ako Gelnický hrad, na vyberanie dôchodkov plynúcich z kráľovských regálnych práv v banskej oblasti a na ochranu cesty vedúcej zo Spiša do údolia Hnilca, ktorá sa zatáčala v jeho blízkosti.⁵³ V 15. storočí sa tu uchýlili bratrci a vybudovali pevnosť, o čom svedčia archeologické nálezy i falzum denára z čias vlády Mateja Korvína.⁵⁴

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské banské mesto.

Základné privilégium

Pre samotné mesto sa základné privilégium nezachovalo. Spišská Nová Ves však patrila k výsadným osadám Provincie Sasov na Spiši, ktorým uhorský kráľ Štefan V. tzv. veľkým privilégiom z 25. 8. 1271 (miesto vydania neznáme) nechal upraviť (*reformare*) staršie slobody.⁵⁵ Privilégium, ktorým sa riadili jej obyvatelia aj po zlúčení s pôvodnou slovanskou osadou, obsahovalo:

- oslobodenie od všetkých poplatkov, daní a mýt v krajine, ak ročne kráľovi zaplatia spolu 300 hrivien jemného striebra ako pozemkovú daň na sviatok sv. Martina;
- stanovenie povinnosti postaviť pod kráľovu zástavu na vojenskú výpravu 50 ozbrojencov a poskytnúť pohostenia kráľovskému sprievodu;
- slobodnú voľbu grófa alebo sudcu, ktorý bude spolu so županom súdiť podľa miestneho zvykového práva ich spory v hlavnom meste provincie – Levoči, pričom županovi z pokút pripadnú dva denáre a grófovi jeden;

- stanovenie výšky pokút za rôzne poranenia;
- poskytnutie možnosti grófovi provincie súdiť samostatne ich menšie spory (finančné a majetkové);
- slobodnú voľbu farára v ich farách a nárok ich farárov na cirkevný desiatok;
- zákaz županom ich nejako obťažovať a zákaz komukolvek ich predvolávať na súd mimo provincie;
- možnosť riadiť sa vlastným právom, keďže sú to ľudia jednoduchí, roľníci a nevyznajú sa v šľachtickom práve;
- stanovenie spoločného súdenia sporov kvôli majetkom, dedeniu, pozemkovým hraniciam, právu, odúmrti a iných sporov županom a grófom za ich účasti;
- stanovenie povinnosti prijatia a výmeny mincí kráľovskou komorou;
- poskytnutie slobody rybolovu a poľovného práva;
- zákaz ich akéhokoľvek obmedzovania na ich území;
- udelenie plnej slobody kľčovania lesov, premieňania na úrodnú pôdu a jej užívania;
- stanovenie povinnosti úctivo prijať 4 vyberačov pozemkovej dane s 5 koňmi;
- udelenie slobody hľadania rúd a kovov, dolovania a ich spracovávanía.⁵⁶

Konfirmácia spoločného privilégia 1317⁵⁷

Kráľ Karol Robert v konfirmácii vykonal aj isté úpravy privilégia:

- zvýšil Sasom terragium z 300 na 1200 hrivien striebra;
- zrušil povinnosť vydržiavať kráľa so sprievodom na ich území;
- zrušil povinnosť dodať do kráľovho vojska 50 ozbrojencov, namiesto toho majú na svojom území bojovať podľa svojich možností;
- uviedol menovite ich mestá, mestečká, obce, osady, dvory a majery vrátane Spišskej Novej Vsi s jej majermi a bankskými dielami, čím určil konkrétne územie provincie.⁵⁸

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 6. 12. 1380 kráľ Ľudovít I. povoľuje Spišskej Novej Vsi konať týždenný trh v sobotu (*forum liberum singulis ebdomadis singulis diebus sabbati celebrandum*).⁵⁹
- 8. 5. 1397 kráľ Žigmund Luxemburský potvrdzuje listinu Ľudovíta I., ktorou nariadil svojim vyberačom dane, aby z vybratej sumy v Spišskej Novej Vsi odovzdali 4 zlaté zvonolejárovi Konrádovi a jeho bratom, Mikulášovi a Jánovi, ktorí z nich obetujú 4 zlaté kňazovi slúžiacemu za nich každý deň ranné zádušné omše a sám svojim vyberačom daní nariaďuje odovzdať predstaviteľom mesta z vybratej sumy na tento účel 4 zlaté, alebo im o túto sumu znížiť daň.⁶⁰
- 30. 7. 1408 kráľ Žigmund povoľuje Spišskej Novej Vsi konať jarmok 15. 8. (*Nundinas liberas seu forum annuale in cunctis festivitibus Assumpcionis beate Marie virginis*).⁶¹
- 22. 4. 1410 kráľ Žigmund Luxemburský nariaďuje kráľovským vyberačom daní, aby od mešťanov Spišskej Novej Vsi pri obchodnej činnosti nevyberali mýto.⁶²
- 23. 4. 1410 kráľ Žigmund Luxemburský nariaďuje spišskému županovi a grófovi 24 spišských miest, aby nenútili Novovešťanov na žiadne iné práce, pretože robia opevňovacie práce na svojich hradbách a priekopách (*Muri et fossati*).⁶³
- 8. 9. 1412 Žigmund Luxemburský opätovne povoľuje Spišskej Novej Vsi konať jarmok 15. 8.⁶⁴
- 6. 12. 1435 Žigmund Luxemburský na žiadosť Novovešťanov obnovuje a rozširuje po husitskom vpáde mestské výsady: právo ťažby striebra, medi, olova a železa, právo váhy, právo skladu zamerané na obyčajné, stredné a ľahké vozy naložené súknom, právo predaja súkna v malom, právo troch výročných jarmokov (nedeľa Laetare, 15. august, 11. november), právo týždenného trhu v pondelok, právo slobodného užívania svojich lesov pri majeroch a na banské účely, právo slobodného obchodovania, právo byť súdený v obchodných záležitostiach iba pred vlastným mestským súdom, ako aj iné doterajšie výsady mesta udelené jeho predchodcami.⁶⁵
- 27. 12. 1442 uhorský a poľský kráľ Vladislav I. udeľuje všeobecný glejt pre richtára, prisažných a vyslancov mesta Spišská Nová Ves pri ich cestách ku kráľovi⁶⁶
- 27. 12. 1442 uhorský a poľský kráľ Vladislav I. oslobodzuje mešťanov Spišskej Novej Vsi od platenia cenzu na 1 rok za preukázané služby a vernosť, ako aj za škody, ktoré utrpeli od nepriateľov panovníka.⁶⁷
- 19. 5. 1508 uhorský kráľ Vladislav II. nariaďuje colníkom a mýtnikom rešpektovať staré výsady Novovešťanov a zakazuje im od nich vyberať clo a mýto⁶⁸
- 28. január 1519: uhorský kráľ Ľudovít II. opätovne nariaďuje colníkom a mýtnikom rešpektovať staré výsady Novovešťanov a zakazuje im od nich vyberať clo a mýto⁶⁹

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Spiš je región, do ktorého osídlenia výrazným spôsobom zasiahli hostia z nemeckých krajín. Doterajšie poznatky naznačujú, že s prvým usadením nie príliš početného nemeckého etnika (Flanderčania a Valóni) na Spiši je potrebné počítať už v časoch Gejzu II. (1141 – 1161), najneskôr však v 80 – 90. rokoch 12. storočia.⁷⁰ Pravdepodobne súvisel so zámerom uhorského kráľa zabezpečiť si hraničný región v súvislosti s organizáciou vojenských výprav do Haliče a Vladimírsk. Až po mongolskom vpáde patrila Spiš k tým oblastiam krajiny, kde došlo k zvýšenému prílevu nových osadníkov. Bolo to v intenciách vládnej politiky Bela IV., ktorý sa snažil povolávaním hostí zdecimovanú krajinu zaludniť, zvýšiť jej obranyschopnosť a prispieť k jej hospodárskej konsolidácii. Medzi hosťami malo početné zastúpenie obyvateľstvo z nemeckých krajín (do úvahy na Spiši prichádzajú osadníci z Flandier, Saska, Sliezska a Bavorska), zaoberajúce sa hlavne roľníctvom a remeslami, ale zrejme už aj obchodom a baníctvom.⁷² Usadzovali sa na kráľovskej pôde, obyčajne v blízkosti pôvodných osád, neďaleko trhových centier a rudných zdrojov. V čele ich osady podľa zvyku hostí stál sudca, richtár.⁷³ Najväčšie z nich figurovali ako samostatné farnosti už medzi rokmi 1245 – 1260, kedy získali od spišského prepošta Mateja isté výsady ohľadne cirkevného desiatku.⁷⁴ Spoločné výsady udelené panovníkom ich ešte viac zvýhodňovali oproti pôvodnému obyvateľstvu a zabezpečovali im dobré podmienky pre rozvoj. Obyčajne ešte do konca 13. storočia došlo k splynutiu pôvodných osád s výsadnými osadami hostí, v ktorých rozhodujúcu rolu zohrávalo nemecké etnikum. Veľká časť takto vytvorených spoločných komunít na Spiši svojím ďalším vývojom smerovala k vytvoreniu stredovekého mesta alebo mestečka.⁷⁵ Na ich charakter, ekonomické a právne postavenie podstatne vplývala strategická poloha. V prípade Levoče a Kežmarku to bol poloha na dôležitých obchodných komunikáciách a v prípade Gelnice, ale i Spišskej Novej Vsi existencia bohatých rudných zdrojov priamo v ich chotári. Všetky štyri viac-menej splnili už v 13. storočí kritériá určujúce status stredovekého mesta a zaradili sa k najvýznamnejším v Uhorsku.⁷⁶

Mestské a banské právo

Spišská Nová Ves ich odvodzovala v oblasti súdnictva od jej príslušnosti k Spoločenstvu spišských Sasov a od statusu banského mesta. Mestské právo, ktoré používali spišskí Sasi, bolo pôvodne zvykovým saským právom, doplneným ustanoveniami práva magdeburského i práva uhorského. V roku 1370 bolo spísané do právnej zbierky pod názvom *Zipser Willkühr*, ktorá bola neskôr užívateľmi viackrát odpísaná, takže v súčasnosti je známych jej 16 redakcií,⁷⁷ z toho tri pochádzajú zo stredoveku.⁷⁸ Jednotlivé články právnej zbierky poskytujú návod riešenia dedičských záležitostí, pôžičiek, trestných činov, špeciálne spišských práv, remeselníckych zákonov a nemeckých zvykových práv.⁷⁹

V oblasti baníctva Spišská Nová Ves patrila do okruhu gelnického banského práva, ktoré vychádzalo z banského práva Banskej Štiavnice. Zostavené bolo v 1. polovici 15. storočia.⁸⁰ Obsahuje však špeciálne prvky naznačujúce samostatný právny vývoj zaiste staršieho gelnického banského práva.⁸¹ Na Slovensku sa zachovalo v odpise v najstaršej mestskej knihe Gelnice z roku 1498.⁸² Vo viacerých bodoch (20) zahrňal návody, napr. na vymieravanie banských diel, budovanie dedičných štôlní, definície meračského bodu, kutacej jamy, malej šachty, stanovenie práv a povinností banského majstra, riešenia rozporov medzi ťažiarimi, sťažnosťami a svojvôle baníkov a i. Dopĺňa ho inštrukcia pre banského majstra z konca 15. storočia,⁸³ ako aj rozhodnutie podkomorského grófa v Kremnici Mateja Tenglera z Lichtenfeldu z roku 1498 o význame dedičnej štôlne a pridelenia banských diel majiteľom dedičnej štôlne.⁸⁴ Okrem Spišskej Novej Vsi sa gelnickým banským právom riadili aj ďalšie banské lokality na Spiši (napr. Krompachy, Švedlár, Smolník, Mníšek nad Hnilcom, Nálepko a i.) a z mimo spišských Jasov, Rožňava, Rudabánya, Telkibánya, Zlatá Idka. Najvýznamnejšie z nich sa v roku 1487 dohodou uzavretou v Košiciach združili do Zväzu 7 hornouhorských banských miest (Gelnica, Smolník, Rudabánya, Jasov, Telkibánya, Rožňava a Spišská Nová Ves) a vypracovali si štatúty. Tie určili Gelnicu za právne nadriadené mesto ostatným členom zväzu, hierarchiu členov, kompetenciu banského majstra, riešenie trestov pre baníkov a i.⁸⁵ V tom istom roku zväz potvrdil dohodou v Gelnici s Martinom Turzom zanechanie vzájomných nezhôd v oblasti baníctva.⁸⁶ Za Spišskú Novú Ves boli prítomní Ján Pynxer (*Hannes Pyncksser*), banský majster a prísahý Kristián Rab (*Cristan Rabe*). Výsadné postavenie Gelnice a súdenie v hornouhorských banských mestách podľa starých zákonov a zvykov potvrdil v roku 1498 vrchný kráľovský banský štajger a podgróf kremnickej komory Tengler.⁸⁷

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Spišská Nová Ves je známa svojím rozsiahlym šošovkovitým, resp. **vretenovitým námestím** (cca 800 x 150 m),⁸⁸ na ktorého pôvod, rozsah i tvar existujú rozdielne názory. V staršej literatúre sa to niekedy zdôvodňovalo poľnohospodárskym charakterom mesta,⁸⁹ čo sa však nezdá logické, pretože chotár bol v drvivej väčšine členitý a dával predpoklady predovšetkým pre rozsiahlu banskú činnosť. Najnovšie I. Gojdič naznačil istý súvis s potrebou získania priestoru pre prekladisko rudy alebo inú hospodársku či trhovú činnosť.⁹⁰ F. Javorský predovšetkým na základe dlhoročných archeologických výskumov v intraviláne mesta videl vplyv na formovanie námestia v existujúcich cestných komunikáciách, splyvaní staršej slovenskej osady Iglav (východná časť intravilánu – priestor od bývalého OSP, cez Zimnú ulicu, po evanjelický kostol) s novou osadou nemeckých hostí, (priestor od dnešného sídliska Východ po Malý kostol) a stavbe mestského opevnenia. Ďalšie, archeológmi doložené, stredoveké sídliská v extraviláne mesta do polovice 14. storočia zanikli. Taktiež došlo k posunu polôh metalurgických objektov (sprážovacie a taviace pece). Kým sa tieto pred 13. storočím nachádzali priamo pri obydlíach obyvateľov Iglava, od 13. storočia sú presúvané západným smerom, k okraju tvoriaceho sa kompaktného sídliska. V 15. storočí zanikli a presunuli sa bližšie k rudným zdrojom a vodným tokom v južnej časti extravilánu mesta.⁹¹

Dôležitú úlohu pre zástavbu mesta zohralo **mestské opevnenie**, o existencii ktorého dnes už temer niet pochybností.⁹² Podľa F. Javorského dĺžka hradiab predstavovala 3270 m. V severnej časti mesta, v priestore od Levočskej brány smerom na východ, v dĺžke cca 500 m, základy fortifikácie z konca 13. storočia dosiahli hrúbku 215 cm. Zachytená **priekopa** v dĺžke 400 m dosahovala šírku 8 m a hĺbku 200 cm. Hradobný **múr bol doplnený baštami** so štvorcovým a polkruhovým pôdorysom. Veľkorysé opevnenie priestoru osady saských hostí bolo prerušené v časti pôvodnej osady. Pokračovalo ďalej opevnením s hrúbkou základu muriva len 120 cm. Predpokladá sa, že pôvodne do opevnenia nemala byť pojatá pôvodná slovenská osada. Došlo k zmene stavebného zameru a istej redukcii sily opevnenia. Napriek tomu sa fortifikácia mesta dobudovávala v stredoveku a spevňovala i v 17. storočí. Jej súčasť tvorili **štyri brány** (Horná, resp. západná, Dolná, resp. východná, Levočská a Rožňavská) a vyše 40 bašt. K likvidácii opevnenia došlo až v priebehu 19. storočia.⁹³

Ukazuje sa, že rádivú zástavbu v intraviláne mesta determinovalo opevnenie a už zastavané plochy v priestoroch pôvodnej osady i novej osady hostí. Od prelomu 14. a 15. storočia došlo najskôr k zastavaniu riedko osídlenej severnej časti mesta, v priestore od ulice J. Kollára smerom na západ, neskôr aj na iných miestach. Takže do konca 16. storočia tu bolo postavených na parcelách o dĺžke asi 65 m a šírke 8-11 m spolu 156 meštianskych domov. V severnej časti námestia, smerom na východ k Dolnej bráne (priestor osady hostí), sa nová zástavba začala až v 16. storočí (18 užších parciel). Južná strana námestia bola zastavaná v 15. – 16. storočí. Dĺžka parciel bola dodržaná, šírka sa pohybovala medzi 5 – 12,5 m. V 16. storočí bola zástavba historického centra mesta prakticky ukončená.⁹⁴ Do tohto obdobia, mimo hradiab, kladie F. Javorský vznik baníckej osady „Klepár“ vymedzenou priestorom na južnej strane mesta: medzi hradbami, Hornádom a Starou cestou a osadu garbiarov v priestore medzi Hornádom a Rožňavskou bránou.⁹⁵

Kým do 13. storočia sa na území Spišskej Novej Vsi stretávame s domami polozemnicovými, od prelomu 13. a 14. storočia, sa tu stavali domy jednopriestorové a viacpriestorové s kamennou podmuróvkou, murovanými stenami, ba aj s pivnicami. Pritom sa od 14. storočia popri dreve stále viac presadzoval ako stavebný materiál – kameň.⁹⁶ Domy najmajetnejších mešťanov na námestí zaiste už od tohto obdobia sa stavali z kameňa.

Centru mesta dominuje **chrám Nanebovzatia Panny Márie**. Určite bol postavený pred rokom 1268, keďže je v prvej písomnej správe o meste doložený jeho farár. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1752 kostol nechal postaviť uhorský kráľ Ladislav II.,⁹⁷ teda stavba by spadala do rokov 1162 – 1163. Tradiuje sa však, že kostol mal byť postavený už za vlády sv. Ladislava (1077 – 1095) a jeho nástupcu Kolomana (1095 – 1116).⁹⁸ Podľa Münnicha mal slúžiť pôvodným osadám ležiacim na území mesta.⁹⁹

Javorský položil vznik chrámu pred rok 1200 a spájal ho s obyvateľmi pôvodného Iglava. Zdôraznil jeho polohu na križovatke ciest v smere sever – juh a východ – západ. Za najstaršiu časť chrámu považoval priestor dnešnej sakristie, kde objavil zvyšky základového a nadzákladového muriva jednolodového kostola s polkruhovitým východným uzáverom. V 80. rokoch 13. storočia bol prestavaný

na **sanktuárium** a pribudovaná bola nová loď. Na prelome 13. a 14. storočia k severnej stene sanktuária pristavili sakristiu, ktorú v priebehu 1. polovice 14. storočia rozšírili na kaplnku sv. Barbory. V polovici 14. storočia chrám bol radikálne prebudovaný, pravdepodobne stavebnou hutou, ktorá stávala aj levočský farský kostol sv. Jakuba a minoritský kostol. Stará loď bola odstránená, vybudované nové sanktuárium s trojbokým uzáverom. Chrám získal trojlodie, ku ktorému bola v západnej časti pristavená veža. Pôvodné sanktuárium prestavali na sakristiu, pričom zanikla kaplnka sv. Barbory. Koncom 14. storočia k severnej stene lode pristavili kaplnku zasvätenú sv. Michalovi Archanjelovi. V prvej polovici 15. storočia po požiari a zemetrasení došlo k výmene provizórneho rovného stropu v chráme za krížovú klenbu.¹⁰⁰ Začiatkom 16. storočia bola ešte prestavaná veža kostola.¹⁰¹

Ďalším chrámom, je **Malý (tzv. slovenský) kostol**, ktorý slúžil mestu aj ako špitálska kaplnka.¹⁰² Hoci bol v roku 1727 prebudovaný v barokovom slohu, zachované románske a gotické prvky (pod sanktuáriom sa našli základy románskej stavby s polkruhovým uzáverom, existuje gotický vchod do sakristie), jeho vyobrazenie k roku 1501, dávajú možnosť zaradiť ho k stredovekým pamiatkam v meste. Niektorí autori jeho vznik kládli do 13. storočia, Predpokladá sa, že slúžil na bohoslužobné účely pôvodne hostom z Novej Vsi.¹⁰³ Budova **radnice** pôvodne nestála v centre námestia, ako bolo zvykom v mestách, ale v radovej zástavbe, pri ceste smerujúcej z námestia do Levoče. Postavená bola v 15. storočí ako jednoposchodová budova. Prešla viacerými prestavbami. Nakoniec ju v roku 1775 mesto predalo Provincii 16 spišských miest, ktorá si tu zriadila Provinčný dom.¹⁰⁴ Novú radnicu si postavilo na mieste stredovekej tržnice.¹⁰⁵

V centre námestia, východne od farského chrámu, stála v stredoveku pravdepodobne **budova fary so školou** a blízkou **studňou**.¹⁰⁶ Z profánnych objektov je doložený v stredoveku **mestský špitál s kaplnkou**, umiestnený pri hradbách, pred Levočskou bránou. Podľa vyobrazenia, zachycujúceho stav k roku 1501, pri kaplnke s cintorínom stáli dva objekty.

V meste existovali v stredoveku tri **mlyny** ležiace pri Hornáde: horný, stredný a dolný.¹⁰⁷ Spomínajú sa už 8. 12. 1429 pri delbe majetku medzi farárom Jodokom, synom neb. Jána Kleinschmida (*Cleynsmit*) a otčimom Mikulášom Leygebom. Podľa dohody dostal Jodok štvrtinu z mlyna ležiaceho medzi dvoma ďalšími mlynmi na rieke Hornád pri meste a 17 mariek striebra. Ostatné majetky prenechal deťom otčima.¹⁰⁸ Ukazuje sa, že všetky nepatrili mestu. Koncom stredoveku jeden z mlynov patrilo k fare a v prenájme ho malo mesto.¹⁰⁹

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1268 Z 29. 12. sa zachovala prvá písomná správa o meste a jeho farárovi.
- 1295 12. 5. Bola vytyčená sporná chotárna hranica mesta a Mariášovcov z Markušoviec, a zachytená prvá písomná správa o novoveskom hrade a konkrétnych menách novoveských mešťanov (por. kap. 2 Poloha mesta, časť o chotári a kap. 9 Správa mesta)
- 1297 Spišskonovoveský farár Jakub zabezpečil u kráľa Ondreja III. potvrdenie privilégia grófa spišských Sasov Eliáša pre farárov zo Spoločenstva spišských Sasov o odovzdávaní desiatkov (por. kapitolu 11 Cirkevné dejiny).
- 1312 11. 8. kráľ Karol Róbert daruje štvrtinu urbury z vyťaženej medi a ďalších nerastov v novoveských baniach grófovi spišských Sasov, Štefanovi, synovi Eliáša, za pomoc v boji proti Omodejovcom a Matúšovi Čákovi Trenčianskemu (por. kap. 8 Hospodárske aktivity).
- 1357 1. 8. uhorský kráľ Ludovít I. povyšuje zvonolejára Konráda (*Corrardus Campanista*) za verné služby a zvlášť za odliatie veľkého zvona pre kostol vo Visegráde, spolu s jeho bratmi Jánom a Mikulášom, za svojich familiárov a odpúšťa im pozemkový cenzus za domy v meste.¹¹⁰
- 1369 8. 6. sa uzavrela dohoda zvonolejára Konráda (*Gaal natus Galmon Conradus campanista*) a mesta Spišská Nová Ves s miestnym farárom Jánom pred Spišskou kapitulou o vydržiavaní kaplána, ktorý bude slúžiť denne zádušné omše a na ktorého bude prispievať Konrád 12 dukátmi z odpusteného pozemkového cenzu za kúriu v meste¹¹¹ (por. kap. 1: Cirkevné dejiny).
- 1391 19. 1. pápež Bonifác IX. udeľuje miestnemu farskému kostolu Panny Márie odpustky (por. kap. 1 Cirkevné dejiny).
- 1399 8. 11. pápež Bonifác IX. bulou schvaľuje postavenie, fundáciu a patronátne právo kaplnky sv. Michala v Spišskej Novej Vsi farárovi Henrichovi a jeho nástupcom (por. kap. 1 Cirkevné dejiny).
- 1404 27. 2. kráľ Žigmund Luxemburský odpúšťa Novovešťanom neveru a urážku majestátu (*a nota infidelitatis et crimine lese nostre maiestatis*), ktorých sa dopustili v nepokojných časoch a nariaďuje sudcom v krajine, aby ich nestíhali osobne, ani na majetkoch.¹¹²
- 1408 6. 3. uhorský kráľ Žigmund oznamuje mestu Spišská Nová Ves, že zakázal šľachticom zo Štítnika, aby vymáhali od nich z „hámru“ poplatky priečiace sa starým zvykom.¹¹³
- 1411 Došlo k veľkému požiaru v meste.¹¹⁴
- 1412 11. 9. kráľ Žigmund Luxemburský zakazuje Levočanom, aby bránili mestu uplatňovať svoje práva a výsady a nariaďuje spišskému županovi a kastelánovi, ako aj richtárom 24 spišských miest, aby nedovolili Levoči obmedzovať osobnú slobodu Novovešťanov.¹¹⁵
- 1412 18. 10. svedectvo Spišskej kapituly o vytyčení spornej chotárnej hranice medzi Spišskou Novou Vsou a šľachticmi z Markušoviec na príkaz kráľa (pozri kapitolu č. 2, časť Chotár).
- 1412 8. 11. uhorský kráľ Žigmund Luxemburský dáva do zálohu 13 spišských miest včítane Spišskej Novej Vsi, poľskému kráľovi Vladislavovi za pôžičku 37000 kóp českých grošov (pozri kapitolu 9 Správa mesta).
- 1416 4. 9. Spišská Nová Ves získava dohodou s Iliašovcami polovicu lesa patriaceho k osade Turník (*Tornalia*), ktorý ležal medzi Hornádom a Hnilcom, Lesnicou a Bielym potokom.¹¹⁶
- 1419 V Spišskej Novej Vsi sa stretli Žigmund Luxemburský a poľský kráľ Vladislav.¹¹⁷
- 1423 7. 4. Žigmund Luxemburský navštívil mesto.¹¹⁸
- 1433 V apríli boli prepadanuté a vyrabované Spišská Nová Ves a ďalšie mestá a obce na Spiši husitským vojskom.¹¹⁹
- 1440 5. 5. uhorský kráľ a poľský kráľ osobne navštívili mesto.¹²⁰

- 1443 1. 9. bolo podpísané prímerie medzi uhorským kráľom Vladislavom II., v zastúpení Šimona Rozgoňa, a Jánom Jiskrom z Brandýsa pri Spišskej Novej Vsi (*in descensu nostro Campestri prope Oppidum Iglow*).¹²¹
- 1467 Bola uzavretá dohoda medzi Iliašovcami a Spišskou Novou Vsí pred levočskou vrchnosťou o prenájme lesa patriaceho k Turníku za 40 zlatých.¹²²
- 1487 4. 1. došlo k vytvoreniu Zväzu 7 hornouhorských bankských miest (pozri k tomu pri kapitole 4 Vznik mesta, mestské privilégiá, mestské právo).
- 1497 21. 2. Ján Albrecht, poľský kráľ, nariaduje spišskému starostovi a sandeckému kapitánovi Petrovi Kmithovi, aby v znení listiny Žigmunda Luxemburského z r. 1397 Novoveštania prispievali z daní miestnemu presbyterovi kaplnky 4 zlatými a špitálu 1 zlatým.¹²³
- 1498 4. 10. najvyšší kráľovský bankský majster a kremnický podgróf Matej Tengler skontroloval mestské knihy 7 hornouhorských bankských miest, včítane Spišskej Novej Vsi a konštatoval, že mestá súdia podľa starých bankských zákonov.¹²⁴
- 1525 Mesto kúpilo od Levoče za 450 zlatých horný mlyn, ktorý dal postaviť v Spišskej Novej Vsi farár Ján Henckel a ktorý pôvodne daroval Levočanom, ale títo ho na príkaz poľského kráľa nemohli užívať.¹²⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Spojenie dvoch hlavných osád (pôvodnej slovanskej a novej nemeckej) do formujúceho sa mesta a tiež koncentrácia obyvateľstva z ďalších sídlisk v meste, dávala predpoklady pre vznik komunity z viacerých etník. Münnich uviedol okrem Nemcov aj Maďarov, Slovákov a Talianov.¹²⁶ Dominantné postavenie v nej mali Nemci, ktorí boli vo vedení mesta evidentne už v 13. storočí.¹²⁷ Na určitú možnosť presadenia sa medzi patriciátom mesta členmi iného etnika (slovenského, poľského, románskeho), nielen nemeckého, sporadicky poukazujú záznamy v najstaršej mestskej knihe. Napr. v roku 1389 ako prísazní mesta sú uvedení richtár Ticko (*Ticzko iudex*), Mikuláš Stoian, 1417 Mikuláš Polner, 1431 Ladislav Nicoldei, 1435 – 1437 Peter Iwanusch, resp. Iwanisch.¹²⁸ Vo vedení mesta sa okolo polovice 15. storočia stále viac presadzovali remeselníci, o čom svedčí pribúdanie ich priezvisk v mestskej rade i na mieste samotného richtára. Spočiatku šlo o mená súvisiace s baníctvom, resp. so spracovávaním rudy (Besteller, Glockengieser), neskôr aj s inými remeslami (Fleischer, Kürschner, Fischer, Schuster, Schneider, Gürtler, Schmied, Messerschmied).¹²⁹

Mesto prekonalo v 14. storočí dynamický rozvoj, ktorý pokračoval aj v storočí nasledujúcom. Podľa súpisu kráľovského cenzu z 2. decembra 15. storočia v štyroch štvrtiach pozemkovú daň mesta odvádzalo asi 270 platiteľov.¹³⁰ Z nich jasná väčšina podľa mena indikuje nemecký pôvod. Ak neberieme do úvahy priezviská, tzv. zamestnanecké, šlo o nasledovné mená: *Niclas Durst, Johannes Knol, Mathis Sundig, Sigmund Rewber, Stephan Cromer, Schön Titrich, Hencz Grunwalth, Hanns Peyer, Michil Flechner, Caspar Meyer, Niclas Wind, Niclas Rosenlacher, Niclas Zeyfrid Niclas Lindner, Jörg Stenczil, Jörg Klugil, Niclas Growen, Sigmund Freyzen, Niclas Leykib, Ditrich Heller, Niclas Nösser, Hans Weygel, Niclas Schram, Hilbrant Zatler, Niclas Melczer, Kuncz Gerlach, Ditmar Gaz, Jörg Schaller, Niclas Teufel a i.* Len zriedkavo sa vyskytujú aj rodiny naznačujúce ich možný slovanský alebo maďarský pôvod (napr. *Caspar Huebits, Halgasch, Hanus Polner, Niclas Cappicz, Sigmund Stoyan, Mebis Unger*).¹³¹ Zo zaznačených mien v súpise Münnich prehnane odhadoval asi 50 maďarských rodín, pričom konštatoval ich postupné ubúdanie. O slovenských rodinách uviedol len stručne, že je ich málo, ale sa postupne rozrastali.¹³² Po zálohovaní spišských miest je potrebné predpokladať istý prílev poľských rodín.¹³³ Je veľmi pravdepodobné, že pod „nemecké“ priezviská, vyjadrujúce hlavne zamestnanie, sa dostali aj príslušníci iných etník ako nemeckého. Židovská rodina, ktorú uvádzal v 2. štvrti mesta Münnich, však neexistovala. V skutočnosti šlo o dom po istom Mikulášovi (*Item Niclin howe*).¹³⁴ Hodnota meštianskych domov s pertinenciami sa uvádzala v lotoch. Najbohatší majitelia vlastnili 6 – 8 lóťové domy (Halgasch-8, Ungelenk-7, Mikuláš Leykib-7, Mikuláš Esch-6, Knobloch-6, Berthold-6). Ďalších 9 domov bolo 5-lóťových, ostatné 1 – 4 lóťové a menšie. Za menšie sa daň odvádzala v „nessigoch“. Zriedkavo sa pri dome uviedlo pole o rozlohe erdtachu (erdtach = 0,69 ha).¹³⁵ V jedinom prípade je uvedená aj záhrada Jána Knola. Len výnimočne vlastní mešťan dva domy. Stalo sa tak v prípade richtára Žigmunda Reubera, ktorý v 1. štvrti vlastní 4-lóťový a v 2. štvrti 5-lóťový dom.¹³⁶

Münnich na základe pozemkovej knihy zo začiatku 16. storočia (1504) uvádza v meste celkovo už 292 domov s pertinenciami. K najväčším vlastníkom pôdy podľa neho vtedy patrili šľachtici Mikuláš Lapispatky (100 jutár), Juraj Neubauer (56 jutár) a Ambroz Leben (55 jutár). Najpočetnejšia skupina majiteľov domov však disponovala pozemkami v rozpätí iba 0,5 – 2 jutár.¹³⁷ Medzi menami mešťanov uvedenými v tejto pozemkovej knihe opäť prevládali nemecké. Sporadicky sa vyskytli mená naznačujúce aj iný pôvod ako nemecký (napr. *Michil Trestenszky, Jürg Phasswe, Bendic Duba, Barko Hans, Stephan Bogus, Jost Bogus, Zaruban, Stephan Polack, Gregorius Holis, Janko Poteretzanth, Nikel Kalman, Schimko, Merten Bogus a i.*).¹³⁸ V tretej štvrti bývala židovská rodina, ktorej dom bol označený ako *Juden Haus*. Neskôr sa ako majitelia tohto domu uvádzali Job Wyack a Regina Scholtzová.¹³⁹ Podľa Münnicha v 16. storočí pretrvalo v meste zo stredoveku 94 rodín. K nim sa prisťahovalo v priebehu 16. storočia 273 nemeckých, 80 maďarských a 77 slovenských a poľských rodín.¹⁴⁰ Ich počty (hlavne maďarských rodín) je potrebné však brať s určitou rezervou, kvôli už spomínanej chybnjej transkripcii a snahe o pomadařovanie mien autorom.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo a hutníctvo

Boli hlavnými odvetviami, ktoré dodávali mestu v stredoveku hospodársku prosperitu. Nepochybne boli rozvinuté už v predurbánom období, ako dokazujú archeologické nálezy zvyškov taviacich pecí, medenej a železnej trosky i kovoliateckého téglika priamo v intraviláne i extraviláne mesta.¹⁴¹ Taktiež veľké privilégiom z roku 1271 poskyto saským hostom o. i. kutacie právo, čo obyvatelia Novej Vsi zaiste náležite využívali. O **ťažbe medených a zrejme aj železných rúd** v novoveskom chotári svedčí tiež darovanie štvrtiny z urbury kráľom Karolom Robertom 12. augusta 1312 grófovi spišských Sasov, Štefanovi, synovi Eliáša, za pomoc v boji s Omodejovcami, stúpcami Matúša Čáka, pri Košiciach.¹⁴² V konfirmácii spomínaného veľkého privilégiu pre spišských Sasov Karolom Robertom v roku 1317 sa Spišská Nová Ves uvádzala medzi lokalitami ako jediná s baňami a bankskými zariadeniami (*cum casis, prediis, mineralibus et montanis*).¹⁴³ O konkrétnych baniach máme údaje až z 15. storočia. Pri riešení spornej hranice medzi mestom a Mariášovcami v roku 1412 sa uvádzali spustnuté bane na meď (*in qua fuit olim minera urburarum pro cupro cudendo*) v doline Železného

potoka (*Isebach*) a na Roztokách (*Krigh, ubi olim fuerunt montana*).¹⁴⁴ V roku 1433 poddaní Mariášiovcov kradli železnú rudu z mestských baní na kopcoch Hlinisko (*Stangenberg*), „*Ebinhey*“ a Altenberg (*Albdenberg*).¹⁴⁵ O štyri roky neskôr sa meštania sťažovali na ďalšiu krádež železnej a ocelevej rudy z ich baní na temer rovnakom území (Hlinisko, „Glenczel“, dolina Roztockého potoka), ako aj dreveného uhlia.¹⁴⁶ Spory pokračovali aj v 16. storočí. Napr. v roku 1507 pred Spišskou kapitulou protestovali za mesto jeho richtár Andrej Grauman a zvonolejár Ján, že mariášiovskí poddaní z Vondrišľa protiprávne brali železo zo železorných baní na Hlinisko (*Stanenberk*) a Glänzingu (*Glenczek*).¹⁴⁷ Stredoveké bane v chotári mesta existovali aj na Gezwängu, Knole, Grajnári, Havranej doline, Hnilci, v údolí Kráľovského potoka a Strážanského kopca.¹⁴⁸ Podľa Žigmundovho privilégia z roku 1435 sa v novoveských baniach zvyklo ťažiť striebro, ortuť, meď, oceľ, olovo a železo.¹⁴⁹

Od konca 14. storočia sa v najstaršej mestskej knihe objavujú záznamy o miestnych ťažiaroch, disponujúcich železom a meďou pri finančných transakciách, či vlastníctvom hámra (Kessilsmit – 1383, Werusch – 1383, vdova Huewaldova a zať – 1383, Matej Teuschil – 1383, 1389, cca 1395, Mikuláš Peusingk – 1383, 1389, cca 1395, Fridil Schaflicz – cca 1383, Hans Halbphaffin – 1384, Ján Knol cca 1395, Hamman Clinger – 1405, 1423, Juraj Bestseller – 1408, Mikuláš Ungelenck – 1425, Juraj Kesselsmit – 1435, Jakub Schaller – 1444, 1445, Hans Olssleger – 1518, Juraj Schmid a istý Mikuláš – 1525).¹⁵⁰ K podnikateľom v oblasti baníctva a hutníctva, vzhľadom k tvaru priezviska evokujúceho hutu, taviacu pec či hámor, možno pravdepodobne zaradiť aj Petra Gaza (*Gaze, Gase, Gaza*), richtára a prisázného mesta z konca 14. a začiatku 15. storočia.¹⁵¹ Jeden hámor, azda na výrobu kotlov (*Kessilhamer*), stál v roku 1405 „*an der Kunrot*“ pri Hornáde, ďalší, označený v roku 1511 ako starý hámor (*Alten Hamer*), v doline potoka Holubnica.¹⁵² Münnich uviedol aj ďalších majiteľov hámrov: Theisz, Finta, Hostel, Romp, Goth, Magy, Schwarcz, Fillach, Votter i samotné mesto. U niektorých lokalizoval ich polohu pri vodných tokoch Hornádu, Brusníka, Holubnice a uvádzal aj polohu hámra „*off der Bass*“¹⁵³ Za podnikateľské rodiny v oblasti baníctva už koncom 14. storočia považoval rodiny Bestseller, Balz (Balzmann, Palzman), Czifra a Stenczel.¹⁵⁴ Majiteľmi hámrov začiatkom 16. storočia boli aj Jakub Dürner, Vavrínek Wagner a istý Tobiáš (*Tobiaczen hamer*).¹⁵⁵ Ku koncu stredoveku došlo k zmene vlastníctva niektorých hámrov v meste. V roku 1525 predal Benedikt Woech svoj hámor, ktorý sám postavil. Polovicu hámra prenechal Valentínovi Gotelfovi za 50 zlatých a druhú Jánovi Slivkovi (*Sliffko*) za rovnakú cenu.¹⁵⁶ V tom istom roku odkúpil Benedikt Duba tretinu železiarskeho hámra od Martina Boguša (*Bogus*).¹⁵⁷ O rok neskôr kúpil Ján Czölessor od Juraja Schmita hámor pri potoku Holubnica (*an der Taubnitz*).¹⁵⁸ Hámre nepochybne už v stredoveku stáli aj na južnom okraji chotára mesta, v blízkosti rudných zdrojov i vodnej energie – pri rieke Hnilec. Hoci ich približný celkový počet v 14. a 15. storočí Münnich odhadoval na 12, nedá sa to s určitosťou potvrdiť, pretože sa pri jednotlivých hámroch majitelia menili.¹⁵⁹

Možno predpokladať, že aj novoveskí ťažiar sa už počas stredoveku združovali do spoločností. Svedčia o tom dva dokumenty. V roku 1417 získal Juraj Bestseller so svojimi dvoma spoločníkmi Petrom Salom a jeho bratom Arnoldom od mesta dedičnú štôľňu pri bani Svätý Martin.¹⁶⁰ Potom v roku 1469 poľský starosta zálohovaných miest Preslav z Dmosycz dal richtárovi Spišskej Novej Vsi, Kristiánovi Rabovi a jeho spoločníkom (*cum suis consortibus*) v roku 1469 miestne bane za 80 zlatých.¹⁶¹ Ďalší starosta, Peter Kmitha, v záujme zveladenia novoveských baní, odpustil mestu ročný cenuz.¹⁶²

Baníctvo a ďalšie spracovanie rudy bolo úzko spojené s uhliarstvom. Bohaté novoveské lesy v stredoveku poskytovali relatívne dostatok suroviny na prípravu dreveného uhlia. Mesto si ich však muselo často brániť, najmä voči Mariášiovcovi a ich poddaným. Spornými boli najmä lesy v okolí Roztokov a Čierna hora pri juhovýchodnom okraji chotára mesta. Spory sa riešili v rokoch 1415, 1433, 1437, 1441, 1476.¹⁶³ Zvýšená spotreba dreva spôsobená intenzívnou ťažbou nerastov a ich spracovaním, ako aj devastácia lesov zo strany susedov, si zrejme vyžiadali v rokoch 1416 a 1467 vzatie do prenájmu časti lesa patriaceho k Turníku (pozri k tomu v kapitole č. 6 Významné udalosti).

Okrem Gelnice a Smolníka k najvýznamnejším banským lokalitám v 13. – 15. storočí na Spiši patrila Spišská Nová Ves. Jej rozvoj bol zabezpečený aj vďaka intenzívnej ťažbe a spracovávaní medi a železa.¹⁶⁴ Ešte v 15. storočí došlo ku kríze baníctva na Slovensku najmä v súvislosti s prechodom na hlbinnú ťažbu. Nevyhla sa jej ani Spišská Nová Ves. Svedčí o tom napr. jej zaradenie na konci hierarchie hornouhorských banských miest pri konštituovaní zväzu v roku 1487 (pozri k tomu vyššie), ako aj informácia Jána Feigela z Levoče z polovice 16. storočia. Vyplýva z nej, že kým v časoch Žigmunda Luxemburského sa v chotári Spišskej Novej Vsi meď vo veľkom ťažila, teraz je jej výroba úplne zastavená. Príčinu videl v nepokojných vojnových časoch a zlej administratíve.¹⁶⁵

Obchod

Poloha mesta na križovatke ciest a bohaté nerastné zdroje surovín, najmä medi a železa dávali predpoklady pre rozvoj remesiel a miestneho trhu už pred udelením prvého trhového privilégia v roku 1380.¹⁶⁶ V 14. storočí nemožno vylúčiť ani zapojenie sa novoveských mešťanov do diaľkového obchodu. O prvom kupcovi, Hansovi Kaufmanovi, je záznam v najstaršej mestskej knihe zo začiatku 80. rokov 14. storočia.¹⁶⁷ Keďže nemá uvedený pôvod, predpokladáme, že ide o miestneho obchodníka. Pred mestskou radou v Spišskej Novej Vsi sa riešili aj prípady mešťanov pochádzajúcich z Krakova (Johann Kriensch – 1399, Hans Hayn – 1425) a Tarnowa (Herman Morser – 1432).¹⁶⁸ Naznačuje to kontakty smerom do Poľska, cez ktoré sa v 14. a 15. storočí spišská meď presadzovala aj na trhoch v severnej Európe.¹⁶⁹ Novoveská meď (*Nudorffer kopfer*) sa objavila v rokoch 1399 – 1402 aj v Malborku.¹⁷⁰ Zaiste nie je náhoda, že v Spišskej Novej Vsi býval aj známy banský podnikateľ a obchodník Juraj Turzo, ktorého veľký dom s pertinenciami (lúkou a 39 erdtachmi poľa) predala jeho vdova Katarína so synmi („...*von der ersamen frauen Katherina Torso Iuergen vnde iren suenen*...“) 7. júla 1466 Ladislavovi Czipszerovi za 490 zlatých.¹⁷¹

Dôležitým podnetom pre rozvoj mesta sa stalo privilégium z rokov 1408, ktorým mu panovník povolil konanie výročných trhov v deň Nanebovzatia Panny Márie (15. augusta). Jarmoky, trvajúce viac dní, poskytovali priestor aj pre diaľkový obchod a prinášali mestu značné zisky. Ďalšie privilégium Žigmunda z roku 1435, obnovujúce i rozširujúce doterajšie výsady bolo prejavom veľkej priazne panovníka voči mestu. Hoci ho novovešťania nezískali najčestnejším spôsobom,¹⁷² keď medzi staré výsady zahrnuli aj tie, ktoré mesto nikdy neužívalo, výraznou mierou zvýšilo status mesta a na Spiši prinieslo väčšiu konkurenciu pre Levoču. Za najvýznamnejšie výsady z neho možno považovať: **zriadenie vážnice** v meste na prevažovanie produktov z miestnych baní, ale aj loja, vosku a iných tovarov od domácich i cudzích obchodníkov; udelenie práva skladu na ľahké a stredné vozy obchodníkov so súknom; udelenie práva predaja súkna v malom pre domácich obchodníkov; zvýšenie počtu jarmokov z jedného na tri (jarný v nedeľu Laetare, letný vo sviatok Nanebovzatia Panny Márie, jesenný na sv. Martina), pričom doba ich trvania bola stanovená na dva týždne pred sviatkom a dva týždne po ňom. Na novoveských trhoch sa obchodovalo najmä s meďou, železom, kožami, kožkami, lojom, voskom, medom, medovinou, tzv. veľkým pivom, obilím, sušeným ovocím, súknom, ľanom i konope.¹⁷³

Panovníci z uhorskej i poľskej strany chránili obchodníkov zo Spišskej Novej Vsi. Už v rokoch 1410 a 1432 Žigmund Luxemburský v zmysle malého dekrétu z roku 1405, vzťahujúceho sa na kráľovské mestá, mestčká a privilegované dediny, zakázal vyberačom cla vyberať poplatky za tovary (*eorum mercibus, rebus et bonis*) od novoveských obchodníkov, mešťanov a ich ľudí. Matej Korvín 5. mája 1459, na základe sťažnosti poľského starostu Preslava z Dmoszyc, že Levočania protiprávne odopreli novoveským obchodníkom (*mercatores et negotiatores*) prístup na týždenný trh a zabrali im určité pozemky, vyzval Levoču, aby to napravila.¹⁷⁴ Do konca stredoveku uhorskí králi zakázali kráľovským colníkom a mýtnikom vymáhať od novoveských obchodníkov poplatky: Vladislav II. v roku 1508 a Ľudovít II. v roku 1519 (por. kap. 4 Vznik mesta, mestské privilégia mestské právo). Títo panovníci podnikli ešte ďalšie kroky, aby chránili 13 zálohovaných spišských miest pred konkurenčnými obmedzeniami ich obchodnej činnosti zo strany Levoče, Kežmarku i Košíc.¹⁷⁵

Remeslá a cechy

Spišská Nová Ves patrila v stredoveku k najvýznamnejším strediskám remeselnej výroby na Slovensku.¹⁷⁶ Kvitla najmä výroba špecializujúca sa hlavne na spracovávanie kovov: **kovolejárstvo**, výroba zbraní a brnení, **kováčstvo** a **medikováčstvo**. Približne v rokoch 1357 – 1516 tu fungovala známa kovolejárka dielňa, ktorá zásobovala svojimi výrobkami (zvonmi, kotlami a krstiteľnicami) Spiš, ale aj iné regióny v Uhorsku a Poľsku. Bola lokalizovaná do priestoru západne od Rožňavskej brány v intraviláne mesta. Poznáme mená jej majstrov: Konrád – zakladateľ, Ján Weygel, Mikuláš, Matej, Vincent a Pavol Gaalovci a Ján Wagner.¹⁷⁷ Dielňa sa okolo roku 1520 pravdepodobne preorientovala na odlievanie kanónov. Naznačuje to presídlenie dvoch delolejárov (*fabros bombardarum*) z Poľska do Spišskej Novej Vsi v roku 1520 starostom spišských zálohovaných miest Mikulášom Jordanom zo Zakliczyna. Pre ľahšie rozbehnutie výroby ich oslobodil na dva roky od akýchkoľvek daní.¹⁷⁸ O početných remeselníkoch v meste spojených s kováčstvom svedčia ich priezviská typu „*Schmied*“, „*Kesselschmied*“, „*Messerschmied*“ v najstaršej mestskej knihe.¹⁷⁹ Miestni kováči sa už začiatkom 80. rokov 15. storočia združili do cechu, v ktorom pracovali 5 kotlári, 3 kováči a nožíari. Štatúty získali v roku 1482.¹⁸⁰ V rokoch 1525–1526 existovali v meste cech medikováčov, ktorého cechmajstrom bol Hans Oelsleger.¹⁸¹ Existenciu ďalších remesiel nám indikujú opäť ich priezviská (pozri kap. 6 Demografický vývoj). Najpočetnejší z nich boli krajčíri, mäsiari, kožušníci a ševci.¹⁸² Vodné zdroje najmä Hornád a Hnilec poskytovali možnosti pre rybárov a mlynárov. Z ďalších remesiel sa v literatúre uvádzajú súkenníci, garbiari, pekári, kolári, debnári a i.¹⁸³

Výška dane jednotlivých mešťanov s priezviskom naznačujúcich určité remeslo podľa daňového súpisu z 2. decénia 15. storočia: Juraj Fleischer – 3 loty, Tomáš Kesselschmid – 4 loty, Schuknecht – 3 loty, Stenczilheuer – 4 loty, Zalzheuer – 3 loty, Ladislav Fischer – 2 loty, Žigmund Schmid – 2 loty, Hertel Fleischer – 4 loty, Peter Schmidt – 3 loty, Ditmar Gaz – 3 loty, Ianisch Zimmermann – 4 loty, Kunz Schuster – 4 loty, Henel Halbschuh – 4 loty, Juraj Bestseller – 4 loty, Jokus Gerber – 3,5 lota, Juraj Kesselschmid – 4 loty, Hans Messerschmid – 4 loty, Ludman Kesselschmid – 2 loty, Hans Weinrebs – 3 loty, Žigmund Wagner – 4 loty, Bernhard Weber – 3 loty, Kristián Wagner – 3 loty, Andrej Fleischer – 3 loty, Tomáš Kegelschmid – 2,5 lota, Hilbrand Zatler – 1,5 lota, Schuster vom Tomasdorf – 1,5 lota, Štefan Koler – 1 lot, Matej Fischer – 1 lot, Peter Furman – 4 loty, Furman – 3 loty, Matej Kesselschmid – 1 lot, Peter Messerschmid – 3,5 lota, Richter Gaze – 4 loty, Zolschneider – 2 loty, Matej Kesselschmid – 3 loty, vdova Henela Fleischera – 10 nessimov.¹⁸⁴

9. SPRÁVA MESTA

Príslušnosť k Provincii spišských Sasov

Spišská Nová Ves bola síce kráľovským banským mestom, ale jej autonómiu, správu i samosprávu ovplyvňovala príslušnosť k saskej provincii, neskôr k Zväzu 24 spišských miest. Ich spoločnými samosprávnymi a nadriadenými orgánmi boli: gróf (sudca), veľká rada (pozostávala z odstupujúcich a novozvolených richtárov miest a odstupujúceho grófa) a malá rada, resp. kráľovská stolica (jej členmi boli aktuálni gróf a richtári miest). Kým veľká rada rozhodovala o voľbe grófa, pisára, štatútoch, malá rada schvaľovala rozhodnutia veľkej rady, riešila administratívne záležitosti i súdne kauzy. Mala tiež právo meča a bola odvolacou inštanciou pre jednotlivé mestá. Štruktúra týchto orgánov pretrvala aj po zálohovaní 13 miest spišských miest poľskému kráľovi v roku 1412. Pribudol iba starosta na hrade Lubovňa, zastupujúci poľského kráľa. Dozeral na správu zálohovaných miest, ich dane a poplatky.¹⁸⁵ Medzi zvolenými funkcionármi saskej provincie zo stredoveku mala zastúpenie v roku 1475 aj Spišská Nová Ves. V roku 1475 bol za grófa zvolený Novovešťan Šimon.¹⁸⁶

Mestská samospráva

V Spišskej Novej Vsi pozostávala z richtára (*villicus, iudex, Richter*), mestskej rady (*Rat*), tvorenej 12 prisáznymi (*iuraticives, geschworene Bürger, Ratherrn*) a vonkajšej rady, resp. volenej obce (*Gemain, electi cives*), ktorá mohla pozostávať z 24 členov. Voľby funkcionárov sa uskutočňovali začiatkom roka.¹⁸⁷ Richtár s mestskou radou mali v zmysle starých zvykov a privilégii vo svojej kompetencii súdnu právomoc nad mešťanmi, správu majetku mesta, dozor nad poriadkom a bezpečnosťou v meste, daňovú agendu (pozemková daň kráľovi, rôzne poplatky), administratívu i reprezentáciu mesta navonok.

Prvým richtárom mesta známym podľa mena bol v roku 1295 Štefan, syn Gabula.¹⁸⁸ Z roku 1389 pochádza záznam s menami 12 členov mestskej rady: *Ticzko iudex, Nicolaus Stoian, Nicolaus Peusink, Hanus Klugil, Nickusch Fridrich, Hanko Werusch, Nickusch Durscht, Kuncz Sparzang, Fridil Schaflicz, Peter de Eulinbach, Hans Frolich, Nickil Alterman*. Richtársky úrad v tom čase zastával Ján Knol (*factus est iudex*).¹⁸⁹ S oficiálnym zástupcom richtára (*viceiudex, Nachrichten*) mesta sa stretávame v dokumentoch od 8. 12. 1429.¹⁹⁰ Koncom stredoveku sa jeho funkcia obvykle spájala s funkciou banského majstra. Pravda, dôležitú úlohu pritom zohrávala všeobecná dôvera v kandidáta. V roku 1513 úrad podrichtára a banského majstra bol zverený zvonolejárvi Jánovi Wagnerovi.¹⁹¹ Zatiaľ dostatočne nevyriešenou otázkou ostáva objavovanie sa „ďalších“ richtárov medzi prisáznymi mesta napr. v rokoch 1389 (*Ticzko iudex*), 1417 (*richter Gazz*) a 1422 (*richter Gaze*). Ba v nedatovanom zázname sa objavili okrem aktuálneho richtára Stoera medzi členmi mestskej rady aj ďalší dvaja richtári – Juraj Bestseller (*richter Iorg Bestseller*) a Gaz (*richter Gaz*).¹⁹² Münnich ich považoval za richtárov obcí (*a falvák birája*), ktoré existovali v stredoveku na území mesta. Vo svojom zozname funkcionárov mesta uvádzal aj ďalších v rozpätí rokov 1397 – 1432.¹⁹³ Zoznam funkcionárov je však nepresný, zmätočný a jeho vývody o richtároch obcí medzi prisáznymi mesta ako nepresvedčivé. Pravdepodobnejšie sa nám javí, že ide o bývalých richtárov, ktorí boli v meste dobre známi a požívali veľkú dôveru. Preto sa v hierarchii medzi členmi mestskej rady uvádzali na čestnom prvom alebo druhom mieste. Mohli tak (neoficiálne) zastupovať richtára mesta, kým nemal riadneho zástupcu.¹⁹⁴

Hospodárenie mesta

Hospodárenie možno sledovať hlavne z dvoch účtovných kníh z konca stredoveku (1514 – 1524, 1525 – 1539), zachytávajúcích príjmy a výdavky mesta.¹⁹⁵

Výdavky

Pravidelným a najväčším výdavkom mesta bolo odvádzanie pozemkovej dane kráľovi, najskôr uhorskému, po roku 1412 poľskému. Jej výška bola daná alikvotnou čiastkou z celkovej sumy určenej pre mestá v provincii, neskôr v zálohu. Podľa privilégia z roku 1271 to predstavovalo 300 hrivien striebra, ktoré sa mali odovzdať na sv. Martina, od roku 1317 to už bolo 1200 hrivien (pozri kapitolu č. 4, časť mestské privilégia). V čase zálohovania spišských miest levočskí kronikári uvádzajú pozemkovú daň pre ne celkový census 200 hrivien striebra. Z toho na Spišskú Novú Ves pripadalo temer 28 hrivien (bez 4 nességov), čo bol po Lubici (33 hrivien 7 nességov) druhý najvyšší poplatok.¹⁹⁶ Neskôr sa požadovala suma 3000 dukátov, z ktorej sa odpočítavali jednotlivým mestám určité zľavy spôsobené živelnými pohromami. Spišská Nová Ves platila druhú najvyššiu sumu (po Lubici) až do novoveku. Podľa lustrácie poľských komisárov z roku 1562 na ňu pripadlo 356,14 dukátov.¹⁹⁷

Ďalšími výdavkovými kontami ku konci stredoveku v Spišskej Novej Vsi boli: bežné výdavky (*Aus Gebung*), výdavky na prísazných (*Rationes juratorum*), notár (*Notarius*), sluha (*Diner*), súdna stolica provincie (*Stul*), provincia (*Lant*). Ďalšie výdavkové kontá boli vedené väčšinou od konca kníh: farár (*Plebanus*), kazateľ (*Praedicator*), učiteľ (*Schulmester*) a 2 drviči rudy (*Schrotter*).¹⁹⁸ Sporadicky sa objavujú výdavky na hodinára (*Segermester*) a trubača (*Trometer*).¹⁹⁹ Pri bežných výdavkoch sú konkrétne položky veľmi variabilné (napr. nákup vína, rôzne cesty úradníkov a zamestnancov mesta, rozlúčka so starým richtárom, stavebné úpravy na majetku mesta, výdavky na rôzne remeselné práce a pod.). Najväčšou položkou bol nákup vína. V roku 1514 tu činila suma 70 zlatých 37 denárov, ale v roku 1526 mesto kúpilo 28 sudov vína už za 295 zlatých.²⁰⁰ Pri konte výdavkov na mestských funkcionároch sa uvádzali výdavky, resp. finančné vyrovnania mesta s richtárom a prísaznými. Zdá sa, že v tom čase neboli platenými zamestnancami mesta. Notár, mestský sluha, farár a kazateľ dostávali svoj plat nepravidelne na viackrát. Mesto im taktiež prispievalo aj na víno a naturálie (drevo). V roku 1514 výdavky na notára predstavovali vyše 6 zlatých, pričom šesťkrát v roku dostal od mesta po 50 denárov.²⁰¹

Príjmy

Boli evidované v nasledovných kontách: bežné príjmy (richtárske), štvrte (*Quartale*), merači rudy (*Schosleser*), víno (*Vinum*, *Weingelt*), mlyn (*De molendino*), pivo (*Weizenbirgelt*).²⁰² Prvé konto sa pravidelne začínalo uvedením prevzatej sumy príjmov v hotovosti od predchádzajúceho richtára. V roku 1514 to predstavovalo 67 dukátov a 563 denárov a na konci stredoveku, v roku 1526, nový richtár prevzal od bývalého 107 dukátov, 35 zlatých 10 denárov.²⁰³ Ďalšie richtárske príjmy boli rôznorodé (nedoplatky daní, dlhy od bývalého richtára a mešťanov, z vydaného vína, z hámrov a pod.).²⁰⁴ Konto „Štvrte“ sa viedlo za účelom evidencie príjmov daní od mešťanov. Patrilo k najväčším zdrojom príjmov mesta. Jeden alebo dvaja prísazní zo zverenej časti mesta prinášali od mešťanov postupne celkové daňové obnosy (obyčajne v troch určených termínoch).²⁰⁵ Nedoplatky vybraté od jednotlivých mešťanov sa potom zapisovali už konkrétne. Výnosným kontom bola aj evidencia príjmov z merania, resp. váženia rudy. Zabezpečovali ju štyri dvojice z prísazných. Suma príjmov tu presahovala 100 zlatých. Napr. v roku 1514 to bolo asi 115 zlatých, v roku 1521 už vyše 133 zlatých.²⁰⁶ Výnosným príjmami boli aj regálne práva mesta, ku ktorým patrili príjmy z čapovania vína, piva a držby mlyna. Najmä výcap vína prinášal mestu okolo sviatku Troch kráľov veľké obnosy. Na samom konci stredoveku (1526) to bolo 172 zlatých 52 denárov. V tom istom čase predstavoval príjem z mlyna 41,31 zlatých a z piva iba 12,83 zlatých.²⁰⁷

Mestská kancelária

Fungovala v meste už v 14. storočí. Svedčí o tom najstaršia zachovaná mestská kniha, ktorej zápisy začínajú rokom 1383. Sú písané prevažne nemecky, latinčina bola využitá iba na prvej strane a potom sporadicky pri uvádzaní dátumov, či pri úvodnom slove záznamov (napr. *Item*, *Notandum*). Podobne sa viedli záznamy (nemecko-latincky) aj v zachovanom daňovom registri z druhého decénia 15. storočia. Vzhľadom k významu mesta možno predpokladať, že administratívna činnosť (vydávanie listín, prítomnosť mestského pečatidla) začala už v prvej polovici 14. storočia. Prvá originálna listina zo stredoveku vydaná mestom (*Nos iudex et jurati ac tota communitas in Nova Villa*) sa zachovala až z 28. 7. 1479.²⁰⁸

Notár

V stredoveku bol pravdepodobne jediným zamestnancom mestskej kancelárie, hoci nie je vylúčené, že isté práce mu mohli vykonávať ľudia znali písma, najmä učители. Predpokladáme, že prvým notárom mesta, známym podľa mena, mohol byť niektorý člen rodiny Schreiberovcov, ktorá začiatkom 15. storočia žila v Spišskej Novej Vsi. Mikuláš Schreiber (*Niclos Schreyber*) je doložený záznamom v najstaršej mestskej knihe v roku 1404, alebo Matej Schreiber (*Mattis Schreyber*), ktorý je uvedený ako majiteľ 5-lotového domu v prvej štvrti mesta v daňovom registri z rokov 1412 – 1417.²⁰⁹ V roku 1462 bol notárom mesta Jakub Parvus (*Jakobus Parvus*).²¹⁰ Ďalšie meno notára poznáme až z konca stredoveku, z rokov 1525 a 1527. Ide notára (*notarius*, *Stadtschreiber*) Tomáša, ktorý sa spomína aj medzi členmi mestskej rady. Je tiež autorom Spišského práva zaznačeného do najstaršej mestskej knihy, ktorý na konci nedatovaného zápisu tohto práva uviedol: „*Thomas von Szlakendorff das alz gesriben, dyselbige czeyt lantszreyber*“.²¹¹ Podľa jeho rukopisu objavujúceho sa v mestských knihách, pôsobil ako notár v rokoch 1504-1530. Obýval 3-lotový dom s erdtachom poľa v 4. štvrti mesta. Dom po ňom prebral Ambroz Schneider.²¹²

Mestské knihy

Okrem najstaršej mestskej knihy so zápismi z rokov 1383 – 1637 sa z konca stredoveku zachovali v archíve mesta dve pozemkové knihy z rokov 1500-1504, 1504 – 1536, dve účtovné knihy z rokov 1514 – 1524 a 1525 – 1539 a kniha kúpy a predaja domov z rokov 1516 – 1565.²¹³

Mestská pečať

Existovala nepochybne už v 14. storočí. Podľa J. Nováka sa v najstaršej autentickkej pečati tohto banského mesta nachádzali banické kladivká. Poznáme však len dve mladšie pečate z 15. storočia.

1. V poli odtlačku pečate zachovanom na dokumente z roku 1524 sa nachádza banický motív: v neskorogotickom štíte z trojvršia na jednej stopke vyrastajú tri ruže sprevádzané po stranách kosým a šikmým kladivkom. Nosičom štítu je korunovaná Panna Mária. Kruhový text má gotický minuskulný text: *sigillum nove ville*. J. Chalupský kladie vznik pečatidla do prvej polovice 15. storočia, J. Novák do polovice 15. storočia.²¹⁴

2. Ďalšia stredoveká menšia pečať sa našla na písomnosti z roku 1572. Jej obsahom sú iba skrížené banické kladivká sprevádzané po stranách siglami gotickej minuskuly „n“ a „v“, ktoré znamenajú iniciály názvu mesta: *Nova Villa*.²¹⁵

Mestský erb

Vlastný erb malo mesto už v 15. storočí. Svedčí o tom zachovaný otláčok pečate erbového typára na liste z roku 1524. Vychádzalo sa z neho pri obnove erbu mesta v roku 1967.²¹⁶ Blazon súčasného erbu je nasledovný: v modrom štíte zo zeleného trojvršia vyrastajúce tri zlaté ruže, s červeným stredom a zelenými kalichmi na zelených listnatých stopkách – bočných odklonených. Na bočných kopcoch sa nachádzajú strieborné banické kladivká, rozpájacie a bicie.²¹⁷ Jeho obsah sa však nedôsledne premietol do súčasného erbu mesta, pretože na všetkých doteraz zachovaných sfragistických i architektonických pamiatkach kladivká neboli na trojvrší postavené kolmo.²¹⁸

Mestský archív

O archíve mesta do druhej polovice 18. storočia nemáme informácie. Možno len predpokladať, že by mal byť umiestnený na mestskej radnici. Predstavitelia mesta to aj v novoveku vždy nerešpektovali, o čom svedčí sťažnosť notára Juraja Hekkela na richtára Samuela Liedemanna z roku 1780, že všetky úradné písomnosti drží doma a nie v archíve.²¹⁹ Bolo to v čase, keď sa archívom zálohovaných miest po ich reinkorporácii venovala zvýšená pozornosť. Inštrukcia k prieskumu a registrovaniu dokumentov týchto archívov je zachovaná už z roku 1775.²²⁰ Registrácia novoveského archívu prebiehala v septembri až novembri 1780. Provinčná deputácia vtedy vyhotovila zoznam s registrami 164 dokumentov z rokov 1317 – 1762. Keď v roku 1793 prebiehala ďalšia kontrola archívu, chýbalo 8 listín v porovnaní s rokom 1780.²²¹ V roku 1794 na funkciu registrátora mestských písomností reflektoval senátor Jakub Osterlamm.²²² O jeho činnosti však nemáme informácie.

Vážnejší zásah do usporiadania archívu vykonalo mesto v roku 1897, keď požiadalo Maďarský krajinský archív o vyslanie dvoch odborných pracovníkov na túto prácu. Prácou bol poverený Dr. Ján Iléši (Illéssy), člen Uhorskej historickej spoločnosti. Výsledkom jeho práce je inventár listín, listov a spisov z rokov (1250) 1364 – 1699 publikovaný v Budapešti v roku 1899. Dokumenty sú v ňom radené chronologicko-numericky. V úvode k nemu Iléši stručne opísal priestory archívu i jeho obsahové bohatstvo. Archív sa vtedy nachádzal v budove radnice.²²³

Od tohto obdobia sa so starším archívom mesta prakticky do konca 20. storočia nič nerobilo. Iba pred 3 rokmi sa začalo s inventarizáciou dokumentov chronologicky naväzujúcich na Iléšiho. V súčasnosti je fond rozdelený na tri časti: listiny (podľa Iléšiho), knihy a spisy (od roku 1700). Archív v súčasnosti eviduje 162 stredovekých jednotlivín, z toho je 120 originálov, 8 stredovekých odpisov a 34 novovekých odpisov stredovekých listín.

Richtári mesta: 1295 Štefan, syn Gabula (*Stephanus, filius Gabul, villicus*), 1369 Jakub (*Jacobus*) Andrei (*iudex*), 1383 Ján (*Johannes*) Künsch, Matej (*richter Matthis*), 1384, 1389 Ján (*Johannes*) Knol, 1393 Andrej (*Endris*) 1394 Ján (*Johanes*) Ungeroten, 1395-1397 Andrej (*Andreas, Endris*), 1399-1400 Ján Knoll, 1401 Seydel, 1404 Frydel (*richter*), 1405 Peter Gaz, 1408-1409 Juraj Besteller (*Iuerg Bestheller*), 1410 Ján Knoll, 1412-1415 Žigmund Reuber (*Sigismund Rewber, Roeber, Rober*), 1416 Gašpar (Caspar) Hulboch, 1417 Žigmund Reuber, 1420 Mikuláš Stör (*Nicolaus Stoer*), 1421 Mikuláš Schremchen, 1422-1423 Juraj Besteller, 1424 Juraj Besteller (*Georgius Stehler*), Kristián (*Cristanus*), 1425 Mikuláš Berthold, 1426-1427 Ambroz, 1430 Arnold, 1431-1432 Mikuláš Habermann, 1435 Filip Stöckel, 1436 Vavrinec Wechproth, 1437-1438, 1441 Ladislav (*Ladislavus*) Nikondey, 1443 Ján Kürschner (Hannis Kurschner), 1444 Peter Messerschmied (*Messersmit*), Ján Kürschner (*Hannis Kurschner*), 1445 Ján Stojan (*Iohannes Stoyan*), 1447 Ján Kürschner (*Iohannes Korschner*), 1449 Valentín Rump (*Valentin Rump*), 1454, 1457 Mikuláš Schremchen (*Nicolaus Schremchin, Schremchen*), 1460 Kristián Rab, 1466 Ján (*Hans*) Schaller, 1467 Kristián Czysler, 1475 Kristián (*Cristannus*) Rab, 1478 Gregor Schneider (*Gregor Sneyder*), 1481 Kristián Rab, 1482 Gregor Schneider (*Griger Sneyder*), 1484 Ján Schaller, 1486 Mikuláš Schramko, 1488 Ján Schaller, 1495 Michal Klugel (*Michael Clugel*), 1501, 1504, 1507 Andrej Grauman (*Andreas Grawman*), 1508 Klement (Clemens) Sartor, 1511 Andrej Grauman, 1512 Ján Wagner, 1513 Gregor (*Gregorius*) Weygel, 1514-1515 Andrej Grauman, 1516-1517 Klement Schneider (*Clemens Sneyder*), 1518 Matúš (*Matheus*), 1519 Bartolomej (*Bartolomeus*) Zechelfunt, 1520-1521 Klement Schneider (*Sartor*), 1522 – 1523 Andrej Grauman, 1524-1525 Michal Schuster (*Michael Schuster, Sutor*), 1526 Tobiáš Grüssel (*Theisz Gruessel*).²²⁴

10. OSOBNOSTI MESTA

Konrád Gaal (*Conradus, Corradus Gaal*)²²⁵

Zvonolejár (*campanista*), zakladateľ známej zvonolejárskej a kovolejárskej (odlievala aj bronzové krstiteľnice) dielne v polovici 14. storočia. Predpokladá sa, že sa narodil v prvej tretine 14. storočia v nemeckom jazykovom prostredí. O genealógiu jeho rodu sa pokúsil M. Pajduššák. Nepotvrdili sa však jeho závery o románskom pôvode Konráda. Prvý záznam o ňom je z roku 1357 (pozri kap. 6 Významné udalosti). V roku 1369 založil fundáciu na vydržiavanie kaplána, aby slúžil zádušné omše vo farskom chráme. V tom čase bol prísažným mesta.²²⁶ V roku 1375 zhotovil zvon pre kostol v Kysaku a krstiteľnicu v Tichej Vode (*Stilbach* – zaniknuté banské mestečko), ktorá sa neskôr dostala do Švedlára. Počnúc Pajduššákom pripisuje sa mu tiež založenie mestského špitála v roku 1397, avšak bez priamych dôkazov.²²⁷

Ján Weygel (*Han, Iohannes Weygel*)

Zvonolejár (*glockengisser*) v Gaalovej dielni, ktorý sa do rodiny pravdepodobne priženil a prebral dielňu po Konrádovi. Narodil sa v druhej polovici 14. storočia. Okolo roku 1383 bol majiteľom majera v meste. V rokoch 1386 – 1390 pôsobil v Krakove, kde odlial dva zvony pre farský kostol Panny Márie. Pripisuje sa mu autorstvo zvonov na Spišskej Kapitule a v Novej Lubovni a krstiteľníc v Spišskom Podhradí, Matejovciach a Liptovskej Teplej. Podľa daňového súpisu z rokov 1412 – 1417, v meste stáli dva domy Weygelovcov. V tretej štvrti, v 3-lotovom dome, býval pravdepodobne sám zvonolejár (*Han Weygils howe*) a menší dom (2,5-lotový) sa nachádzal v poslednej štvrti (*der Weygils howe*). V roku 1413 protestoval zvonolejársky majster Ján (*magister Johannes, fusor campanarum*) v mene mesta pred Jasovským prepoštvom proti zabratiu mestských lesov a ďalších pozemkov Mariášiovcami. Posledný záznam o ňom sa zachoval na zvone v Spišskej Kapitule z roku 1426.²²⁸

Juraj Besteller (*Iurg, Iwarg, Iurge, Iuerg, Iorg, Iorius, Georgius Besteller, Pesteller, Steller*)

Bol šľachticom – významným podnikateľom v oblasti baníctva a hutníctva. V roku 1408 vlastnil hámor na území Dobšinej. V roku 1417 s dvomi spoločníkmi získal od mesta dedičnú štôľňu pri bani Svätý Martin (pozri k tomu kapitolu č. 8. Hospodárske aktivity,

časť baníctvo a hutníctvo). Patril k dlhoročným funkcionárom mesta. Richtársky úrad zastával v rokoch 1408 – 1409, 1422 – 1424 (pozri k tomu zoznam richtárov v kap. 9: Správa mesta). Členom mestskej rady bol rokoch 1405 a 1417. V roku 1422 sa spomína jeho manželka Dorota (*seyn eheliche vraw Dorothea*).²²⁹

Matej Gaal

Zvonolejár v Galovej dielni. Pravdepodobne sa narodil v Spišskej Novej Vsi okolo roku 1400. Prvá písomná správa o ňom pochádza z roku 1427, podľa ktorej si Bardejov u neho objednal výrobu medeného kotla. Neskôr pre mesto zhotovil i zvon. Je autorom krstiteľnice vo farskom kostole v Kežmarku.²³⁰

Mikuláš Gaal mladší

Zvonolejár v Gaalovej dielni, pravdepodobne synovec Konráda a rodák zo Spišskej Novej Vsi. Súčasník Mateja Gaala. Podľa Pajduššáka jeho otcom bol Mikuláš, brat Konráda, mal bratov Mikuláša a Petra a prvý doklad o jeho pôsobení v meste pochádza z roku 1430. Spiritza ho považuje za otca zvonolejárů Vincenta a Pavla a zároveň zhotoviteľa (OPVS+NICOLAI) veľkého zvona v Harichovciach.²³¹

Vincent Gaal

Zvonolejár (*fisor campanarum*) z rodiny Gaalovcov. Pravdepodobne sa narodil v Spišskej Novej Vsi v prvej polovici 15. storočia, v rodine Mikuláša Gaala ml. alebo Petra Gaala. Členom mestskej rady bol rokoch 1456 – 1457. V roku 1456 spolu s ďalším prisáznym mesta Ladislavom Magnusom osobne vyžiadal od kráľa Ladislava V. potvrdenie privilegálnej listiny Žigmunda Luxemburského z roku 1435. O rok neskôr sprevádzal richtára mesta Mikuláša Schremchena ako „*juratus civis*“ za účelom získania transumptu Ladislavovej listiny z predchádzajúceho roku.²³²

Pavol Gaal (*Magister Pavlus*)

Posledný zvonolejár z rodiny Gaalovcov, o ktorom sa predpokladá, že sa narodil v Spišskej Novej Vsi v druhej štvrtine 15. storočia. Jeho otcom bol asi zvonolejár Mikuláš Gaal mladší alebo Peter Gaal, starším bratom Vincent. Jediný záznam o jeho zvonolejárskych profesiách pochádza z veľkého zvona vo farskom kostole v Lubici, ktorý zhotovil spolu s Jánom Wagnerom v roku 1475 (*per Magistrum Pavlum et iohannem de nova villa*). V literatúre sa totiž neoprávnenne traduje, že v roku 1454 žiadal od Spišskej kapituly za mesto (spoločne s richtárom Schremchenom) potvrdenie Konrádovej fundácie z roku 1369.²³³ Omyl vyplynul z nesprávneho čítania priezviska novoveského prisázného menom Pavol Zaal ako „Gaal“ Pajduššákom v roku 1906.²³⁴

Ján Wagner (*Iohannes de nova villa, Hansz, Hannes, Bogner*)

Posledný známy zvonolejár slávnej stredovekej novoveskej dielne. Príženil sa pravdepodobne do rodiny Pavla Gaala pred rokom 1475. Bol členom mestskej rady. V rokoch 1475 – 1513 zhotovil zvony v Lubici, Bardejove, Spišskej Novej Vsi (tzv. Šmertný zvon), Nemeckej (dnes Partizánskej) Lupči, Betlanovciach a Levoči a dvoch krstiteľníc vo Vrbove a Spišských Vlachoch.²³⁵ Na základe komparácie artefaktu s jeho inými prácami sa mu pripisuje aj autorstvo tzv. Hodinového zvonu z roku 1516 na veži Dómu sv. Alžbety v Košiciach.²³⁶ Záver bude potrebné prehodnotiť, pretože Ján Wagner zomrel pred 14. decembrom 1513. Svedčí o tom záznam v najstaršej mestskej knihe, podľa ktorého sa pred mestskou radou Spišskej Novej Vsi prejednávala delba majetku po smrti zvonolejára Jána Wagnera, podrichtára a banského majstra („...her Hannes Wagner ader glockengisser, dyzelbige czeyt vnd ior nochrichter vnd berckmaster, gestorben yst...“) podľa jeho testamentu. Delba majetku sa týkala jeho vdovy Uršuly (*fraw Vrsula, Hannes Wagners seliges gedechnos hausfraw*) a synovca Benedikta, Jánovho brata Mikuláša Wagnera (*seyne rechten bruders Nikil Wagners, myt namen Bendic*).²³⁷

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 14 študentov.²³⁸

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Kostoly

Predpokladá sa, že Spišská Nová Ves patrila k najstarším farnostiam na Spiši, existujúcim už v 12. storočí, resp. pred rokom 1245.²³⁹ Písomne je však doložená prítomnosťou farára (*plebanus*) až prvou písomnou správou v roku 1268. Patrila k Fraternite 24 kráľovských farárov na Spiši, ktorej konkrétnych 23 členov (mimo Kežmarku) je doložených touto listinou.²⁴⁰ Vyplyva z toho, že aj novoveský farský kostol mohol patriť k najstarším na Spiši (pozri kap. 5 Stavebný vývoj a topografia mesta). Patrocíniom Panny Márie pri miestnom farskom chráme je doložené prvýkrát až v roku 1369 spolu s Jánom, vtedajším farárom (*domino johanne, plebano ecclesie beate virginis Marie de nova villa, que vulgo Iglossa appellatur*).²⁴¹ Chrám (*parochialis ecclesia beate Marie virginis de Novavilla*) získal 19. 1. 1391 od pápeža Bonifáca IX. odpustky. Mali byť udelené každému pútnikovi, ktorý vo sviatky Narodenia, Zvestovania, Očistenia, Nanebovzatia Panny Márie a vo sviatok posvätenia chrámu, ho zbožne navštívi a obetuje na kostol milodar.²⁴² Patronátne právo uplatňovalo mesto od 13. storočia podľa dávnych zvykov v provincii Sasov. Po roku 1500 nechalo zapísať do mestskej knihy konkrétne postupy pri voľbe farára, jeho práva i povinnosti vo vzťahu k mestu i kaplánom (*Derr hern pfarrer in Yglo gerechtigkeit*). V tom čase mal farár k dispozícii už 4 kaplánov. Svoje patronátne právo mesto dodržiavalo aj pri pridelení kaplnky s jej pertineniami. Bolo viazané na poradu s farárom, súhlas mestskej rady a volenej obce.²⁴³ Podľa Pajduššáka sa to týkalo špitálskej kaplnky, resp. malého kostola. Nemohlo totiž ísť o kaplnku sv. Michala Archanjela vo farskom chráme, pretože tam volebné právo uplatňovali farári na základe rozhodnutia pápeža Bonifáca IX. v roku 1399.²⁴⁴

S výdavkami na farára (*plebanus, pharrer*) a kazateľa (*praedicator, prediger*) v meste sa stretávame pravidelne až ku koncu stredoveku v najstarších účtovných knihách z rokov 1514 – 1526. Ročný plat dostávali vo finančných čiastkach, obvyčajne v denároch a naturáliách (víno v sudoch - *Kwiffen*). V roku 1514 farár prijal na sviatok sv. Margaréty 1 zlatý, pri vyúčtovaní s richtárom získal z mlyna 2 zlaté, ďalej mu v priebehu roka mesto na viackrát odovzdalo menšie čiastky a 8 sudov vína. V tom istom roku kazateľovi Petrovi mesto zaplatilo prostredníctvom starého a nového richtára 800 denárov t. j. 8 zlatých, v iných 4 termínoch dostal ešte 2 zlaté, 1 zlatý 98 denárov, 1 zlatý 20 denárov a 1 zlatý, teda spolu 14 zlatých 18 denárov. Pridali mu vo viacerých termínoch aj menšie sumy a víno v 4 sudoch.²⁴⁵ Väčšie obnosy platu dostávali z bežných výdavkov v jednom termíne. Napr. v roku 1520 farár „*in rationem*“ obdržal 7 zlatých a kazateľ 10 zlatých 20 denárov.²⁴⁶

Cirkevný desiatok

Podľa výšky pápežského desiatku a katedratika (desiatku) odovzdávaného spišskému prepoštolu jednotlivými farármi fraternity v roku 1520, novoveská fara patrila na Spiši k najbohatším. Jej farárovi pripadlo zaplatiť desiatok vo výške 10 zlatých 32 denárov. Viac

platili iba farári z Levoče (16 zlatých), Lubice (13 zlatých 18 denárov) a Spišského Podhradia (12 zlatých 25 denárov).²⁴⁷ Ako katedraticum novoveský farár platil 4 dukáty a 100 denárov, čo predstavovalo po Levoči (vyše 11 dukátov), Spišskom Podhradí (vyše 6 dukátov) a Lubici (5 dukátov 198 denárov), štvrtú najvyššiu sumu.²⁴⁸

Kaplnka sv. Michala Archanjela

Bola pristavená k lodi farského chrámu koncom 14. storočia zásluhou novoveského farára Henricha a so súhlasom mesta („...*quamdam capellam in honorem et sub vocabulo S. Michaelis Archangeli in dicta Ecclesia B. M. Virginis in noua Villa cum consensu universonum dictae nouae Villae...*“). Ako fundáciu jej poskytol štvrtinu z mlyna s pertinenciami (poliami a lúkami). Vyplýva to z listiny pápeža Bonifáca IX. z 8. 11. 1399.²⁴⁹ Pápež ňou tiež potvrdil správcovstvo kaplnky presbyterovi Petrovi Herbordovi na jeho žiadosť a súčasne udelil patronátne právo na kaplnku Henrichovi a jeho nástupcom vo funkcii farára mesta.²⁵⁰ Neskôr, pravdepodobne medzi rokmi 1721 – 1724, bola kaplnka zasvätená sv. Barbore²⁵¹ (ku kaplnke sv. Barbory por. kap. 5 Stavebný vývoj).

Malý (slovenský) kostol

Podľa archeológov na jeho mieste stál kostol už v 13. storočí (por. kap. 5: Stavebný vývoj). Slúžil v stredoveku ako špitálska kaplnka. V literatúre sa traduje, že špitál pri nej založil zvonolejár Konrád už koncom 14. storočia, prvá písomná zmienka o ňom však pochádza až z roku 1497 (por. kap. 10 Osobnosti mesta, Konrád Gaal). Pajduššák k roku 1473 uvádza ako špitálskeho kňaza v Spišskej Novej Vsi Jána Gerardiho de Aranyas (pravdepodobne ide o kapitúlsku obec Zlatník).²⁵² Nevedno, aké patrocinium mal kostolík v stredoveku. Sigrayovská kanonická vizitácia z roku 1700 uvádzala aktuálne patrocinium sv. Pavla Apoštola.²⁵³ Súčasnú patrocinium Nepoškvrneného počatia Panny Márie kostol získal až po jeho barokovej prestavbe okolo roku 1730.²⁵⁴

Kaplnka Najsvätejšej Trojice

Dnešnú barokovú kaplnku sv. Trojice, ležiacu mimo intravilánu mesta, F. Javorský považoval za románsky jednopriestorový kostol s polkruhovým uzáverom z 13. storočia. Archeologické nálezy sídliskových objektov z 9. – 10. storočia, resp. z 12. – 13. storočia, z jeho blízkosti, ho viedli k záveru, že kostolík patril k slovanskej osade Stojan.²⁵⁵ V priebehu stredoveku zrejme zanikol. Nie sú o ňom žiadne písomné doklady. Súčasná kaplnka bola vystavaná v barokovom slohu v roku 1757 a začiatkom 19. storočia klasicisticky upravená.²⁵⁶

Náboženské bratstvá a združenia

V Spišskej Novej Vsi v stredoveku pôsobili tri nasledovné bratstvá: Blahoslavenej Panny Márie, sv. Barbory a sv. Trojice.²⁵⁷ Možno predpokladať, vzhľadom k patrocinium farského chrámu, že najstarším bolo bratstvo Panny Márie. Záznam o jeho existencii (*dy pröder der juncfraw Maria*) sa zachoval v zázname o právach a povinnostiach farára mesta, vzniknutom po roku 1500.²⁵⁸ Bratstvo sv. Barbory existovalo už v roku 1467, združovalo pravdepodobne hlavne baníkov. Jej predstavenými boli vtedy farár Juraj a kazateľ Martin. Podľa stanov mal každý člen pri vstupe zložiť funt vosku, povinne sa zúčastňovať nedeľnej omše, na sviatok sv. Barbory pristupovať k sviatostiam, zúčastňovať sa pohrebov členov bratstva pri chorobe mal nárok na podporu z pokladne. V osobitných odevoch sa jeho členovia s horiacimi sviecami zúčastňovali slávnostných sprievodov a vo veľké sviatky bratstvo konalo spoločné hostiny.²⁵⁹

Významní novoveskí duchovní²⁶⁰

Prvým známym farárom mesta podľa mena bol v roku 1297 Jakub (*Jacobus plebanus de Igluzaza*). Osobnou návštevou u kráľa Ondreja III. sa pričínil o konfirmáciu a doplnenie listiny Eliáša, grófa spišských Sasov z roku 1280 o spôsobe odovzdávania desiatok farníkmi. Mal byť podobný ako platili Maďari a Slováci (*Hungari et Sclavi*). Svedčí to o jeho vysokej autorite a vážnosti na Spiši.²⁶¹ V roku 1369 miestny farár Ján bol účastníkom dohody so zvonolejárrom Konrádom a mestom o poskytnutí 12 zlatých zvláštnemu kaplánovi na slúženie zádušných omší (pozri k tomu vyššie). Münnich k roku 1390 uvádza ako novoveského fárara a súčasne spišského kanonika Petra Saasa, syna Jánovho, ktorý cestoval k pápežovi za účelom zrušenia nariadenia Žigmunda Luxemburského namiereného proti slobodnej voľbe prepošta kanonikmi.²⁶² Koncom 14. storočia novoveský farár Henrich pristavil kaplnku sv. Michala k farskému chrámu a zabezpečil ju fundáciou z mlyna. Jej prvým rektorom sa stal Peter Herbord, ktorý u pápeža v roku 1399 vyžiadal konfirmáciu fundácie i udelenie patronátneho práva na ňu novoveským farárom (pozri k tomu vyššie).²⁶³ V listine z 19. septembra 1419 pred Spišskou kapitulou vystupoval v záujme mesta novoveský farár Štefan a súčasne spišský kanonik (*Stephanu plebanus ecclesie beate Virginis necnon frater et canonicus noster*).²⁶⁴ Pred rokom 1429 bol farárom v Spišskej Novej Vsi tunajší rodák Jodok (*Jodocus*) z rodiny Klein-schmidovcov (por. kap. 5: Stavebný vývoj).²⁶⁵ V roku 1467 vystupujú v čele Bratstva sv. Barbory miestny farár Juraj a kazateľ Martin (pozri k tomu vyššie).²⁶⁶ Začiatkom 70. rokov 15. storočia pôsobil v špitálskej kaplnke v Spišskej Novej Vsi ako kňaz Ján Gerardi zo Zlatníka, autor stredovekého rukopisného kódexu z rokov 1462 – 1473. Vznikol počas jeho pôsobenia v Spišskom Štvrtku, Spišskej Novej Vsi a Levoči.²⁶⁷ Dňa 27. 10. 1475 bol spolu s predstaviteľmi mesta na Spišskej kapitule pre vydanie odpisu listiny kráľa Mateja aj novoveský farár Juraj.²⁶⁸ Pravdepodobne ostal farárom až do roku 1481, keďže vtedy svedčí (*Georgius eyn pharher voen Newondorff*) so svojím kaplánom Mikulášom Türkom (*Nicolaus Thuerck, eyn cappell voem Newondorff*) pri prepise dohody medzi mestom a Iliašovcami o les na Turníku verejným notárom Stanislavom.²⁶⁹ Do konca stredoveku uviedol Münnich už iba dvoch novoveských farárov a štyroch kazateľov. Začiatkom 16. storočia (1501) bol podľa neho novoveským farárom šľachtic Martin Ekard a v roku 1514 kazateľom Peter.²⁷⁰ V roku 1516 sa stal novoveským farárom Vavrinec Jodok Hyldebrand (Hylbrand), pôvodom z Vondrišľa. Ako farár pôsobil tu až do roku 1547. V rokoch 1519 – 1522 bol seniorom Bratstva XXIV kráľovských farárov na Spiši. Za jeho pôsobenia ako seniora sa začala viesť kronika bratstva (známa neskôr ako *Matricula Molleriana*). Za seniora bol zvolený aj v roku 1544, ale kvôli chorobe nemohol úrad prevziať.²⁷¹ Ako kazatelia sú do roku 1526 písomne ešte doložení: Albert (*Albertus*) 1515 – 1516, Ján (*Johannes*) 1517, Urban (*Vrbanus*) 1518, Mikuláš 1520 a Toppertzler (*Troppretzer, Toppreczer*) 1521 – 1526.²⁷²

Archív rímskokatolíckej fary

Z novoveských farárov mal vo svojej držbe stredoveký kódex Anzelma Laonského z konca 14. storočia rektor kaplnky sv. Michala Peter Herbord²⁷³ a rozsiahlu knižnicu (známych je 15 kníh z rokov 1487 – 1524), prevažne teologického charakteru, dlhoročný farár Vavrinec Jodok Hyldebrand z Vondrišľa.²⁷⁴

Škola

V stredoveku fungovala pri miestnej fare (por. kap. 5 Stavebný vývoj). S konkrétnymi menami učiteľov sa však stretávame v účtovných knihách až koncom stredoveku. V roku 1517 sa uvádzajú hneď dvaja: Anton (*Antonius schulmester*) a Gašpar (*Casper schulmester*), ktorým mesto prispelo finančnou čiastkou 3 orty, resp. 1 ort (denárov).²⁷⁵ Medzi výdavkami mesta sa objavovala sporadicky položka „*off dy schwler*“. V rokoch 1517 a 1518 za spievanie žalmov a na jedlo žiaci dostali 35 denárov, resp. 50 denárov. Pred Veľkou Nocou v roku

1521 mesto na nich oferovalo 19 denárov.²⁷⁶ Chýbajúce konto výdavkov na školu a iba sporadické záznamy k personálu a žiakom naznačujú, že výdavky na školu v tom čase znašal pravdepodobne farár zo svojich zdrojov.

Počiatky reformácie

Hoci sa reformačné myšlienky na Spiši širili už v 20. rokoch 16. storočia, predovšetkým v Levoči, Kežmarku a vo Švedlári zásluhou kazateľa Andreja Fischera z Kremnice a Juraja Leudischera z Levoče²⁷⁷ do konca stredoveku Spišská Nová Ves ostala katolíckou. Príklon mesta k protestantizmu sa uskutočnil niekedy po roku 1542 a definitívne najmä po príchode nového farára Juraja Leudischera, ktorého si mesto pozvalo v roku 1547.²⁷⁸

- 1 Dokument sa zachoval v odpise v listine verejného notára Petra Petri de Art z roku 1427. Publikoval ju SCHMAUK, Supplementum II, s. 223 – 228, č. CXXXII (= orig. SASpK, Scr. X, Fasc. 2, Nr. 28). V inserovanej listine notár uviedol nesprávny rok jej vydania – 1278. Na chybu upozornil MARSINA, K počiatkom, s. 24.
- 2 Listina z 19.V.1295 sa zachovala v odpise z 1. 6. 1405 (= orig. MOL DL 74851). Regest publikoval IVÁNYI, A márkusfalvi levéltára, s. 19. SASpK, Scr. X, Fasc. 1, Nr. 6: 1297. Publikoval WAGNER, Analecta II, s. 264 – 265, č. II; BÁRDOSSY, Supplementum, s. 193-198, č. XLII; CDH VI/2, s. 73 – 74. Dokument z roku 1298 zachovaný v odpise publikovali WAGNER, Analecta I, s. 266 – 268, č. III; BÁRDOSSY, Supplementum, s. 425 – 429, č. XCVIII; CDH VI/2, s. 167 – 171; HRADSKZY, A XXIV királyi plébanos testvérelete, s. 50 – 53. CXXX; Listina z 11. 8. 1312 sa nezachovala v origináli. Inserovaná je v konfirmácii donácie z 21. 12. 1314, ktorá sa nachádza v listine zo 17. 7. 1323. Všetky tri listiny publikoval CDH VIII/5, s. 79, č. 40, s. 89, č. 50, s. 131, č. 81 (= orig. MOL DL 63651). Regesty k nim uverejnil Vincent Sedlák: RDSI I, s. 442, č. 1036; s. 533 – 534, č. 1259; RDSI II, s. 444, č. 1021. Listina z roku 1317 sa nezachovala v origináli. Najstarší záznam pochádza z transumptu zo 7. 9. 1430, ktorý sa nachádza v Kežmarku (= orig. MMKK, Perg. č. 38). Listinu publikovali viacerí autori, posledne (podstatnú časť) RDSI II, s. 130 – 131, č. 263. MMSNV, Listiny, č. 29, stará sign. Nr. 8; 1369; regest ILLÉSSY, Igló, s. 17 – 18. CDH IX/5, s. 395, č. CCXI: 1380 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 32, stará sign. Nr. 9; ILLÉSSY, Igló, s. 18). MOL DL 8420: 1399; ZsO I, s. 637, č. 5764. MOL DL 9491: 16. 8. 1409; ZsO II/2, s. 268 – 269, č. 6986. Regest listiny z r. 1410 publikoval ZsO II/2, s. 345, č. 7505. Zachovaná je iba v odpise z 10. 1. 1432 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 76, stará sign. Nr. 43; ILLÉSSY, Igló, s. 25). Listina z 8. 11. 1411 sa zachovala v origináli (MOL DL 39275). Publikoval ju KATONA XII. 48; CDH X/5, s. 153 – 155, č. LXVI. Originál zálohovej listiny z 8. 11. 1412 sa zachoval v Krakove (BCzK, or. perg. č. 294). Text originálu publikoval SEMKOWICZ, Akt zastawu, s. 153 – 155. Tenže: Záložná listina, s. 213 – 217. Z odpisov ju publikovali napr. BELIUS, Hungariae prodromus, s. 106 – 108; WAGNER, Analecta I, s. 212 – 216, č. XV; CDH X/5, s. 297 – 303, č. CXXX; Slovenský text uverejnil VOJTAS, Spišská Nová Ves, s. 70 – 72; Tenže, Z minulosti, s. 14 17. Regest najnovšie ZsO III, s. 668, č. 2897. Originál listiny zo 4. 9. 1416 sa zachoval v Budapešti (MOL DL 10494). Publikoval ju WENZEL, MBKT, s. 357 – 359; ZsO V, s. 600, č. 2258. Listina z 19. 5. 1508 sa zachovala v origináli: MMSNV, Listiny, č. 144, stará sign. Nr. 104; ILLÉSSY, Igló, s. 34.
- 3 Listina sa zachovala v odpise v notárskom inštrumente z roku 1481 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 122, stará sign. Nr. 86); ILLÉSSY, Igló, s. 32. WEINELT, Das Stadtbuch, s. 119 (= orig. MMSNV, kniha č. 1-K/I, s. 58).
- 4 Pozri k tomu viac v kapitole 3: Najstaršie osídlenie.
- 5 MÜNNICH, Igló, s. 36; KNIEZSA, A magyar nyelv, s. 220 – 221; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves a okolie, s. 5 – 6; VARSIK, Pôvodné slovenské osídlenie, s. 19; VARSIK, Osídlenie III, s. 214; SUCHÝ, Dejiny, s. 39.
- 6 JAVORSKÝ, Zem, s. 9; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 15. Porovnaj CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 6; HOMZA, Včasnostredoveké dejiny, s. 213, 354; RUCIŇSKI, Neskorostredoveké dejiny, s. 354.
- 7 MARSINA, K počiatkom, s. 23 – 24, pozn. č. 1; HALAGA, Spoločenstvo, s. 50, 93, tab. 1.
- 8 MÜNNICH, Igló, s. 36.
- 9 RATKOŠ, Vznik, s. 53; PAJDUSSÁK, Markušovce, s. 69; Pozri k tomu tiež: WEINELT, Das Stadtbuch, s. 1 – 4.
- 10 FEKETE NAGY, A Szepesség, s. 101.
- 11 Pozri k tomu ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 50 – 51.
- 12 ONDRUŠ, Igló, s. 118 – 120.
- 13 CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 123; ZSOLDOS, Vznik, s. 21, 23; ŠTEVÍK, Prehľad vývinu, s. 18; HOMZA, Včasnostredoveké dejiny, s. 194.
- 14 ŽUDEL, Stolicce, s. 14; ŠTEVÍK, Prehľad vývinu, s. 18.
- 15 Pozri k tomu nižšie.
- 16 ILAVSKÝ – BALÁŽ, Doterajšie koncepcie, s. 15.
- 17 JANČURA – DANIEL – BALÁŽ, Banictvo, s. 195 – 196.
- 18 KURUC, Spišská Nová Ves, s. 35; Porovnaj mapy HALAGA, Košice, s. 142; SLIVKA, Stredoveká cestá siet, s. 84; URBANOVÁ, Základy, s. 80; HOMZA, Včasnostredoveké dejiny, s. 214. O smeroch stredovekých ciest v okolí Spišskej Novej Vsi porovnaj tiež SUCHÝ, Dejiny, s. 65 – 66, 72; BARTL, Príspevok, s. 111.
- 19 Zmienka o nej je už v roku 1249. CDSI 2, s. 229-230, č. 329 (= orig. SpP, i. č. 2, šk 1). Tu uvedená aj početné staršie edície.
- 20 HALAGA, Košice, s. 138.
- 21 SUCHÝ, Dejiny, s. 45; CDP VII, s. 245 246, č. 200 (= orig. MOL DL 63621).
- 22 KURUC, Spišská Nová Ves, s. 35; CDH VI/1, s. 245 – 247: 1293; BÁRDOSSY, Supplementum, s. 358 – 362, č. LXXXII; SZABÓ, Csáky oklevéltár I, s. 45 – 46; RDSI II, s. 361, č. 823 (= orig. MOL DL 71627: 1322).
- 23 ŠMILAUER, Vodopis, s. 192; SUCHÝ, Dejiny, s. 65; CDP VIII, s. 156 – 157, č. 122: 1273; s. 378, č. 314 (= orig. MOL DL 40246: 1298).
- 24 MMSNV, i. č. 49, stará sign. Nr. 20.
- 25 IVÁNYI, A Márkusfalvi levéltára, s. 28-29, č. 57 (= orig. MOL DL 74813: 1350); PAJDUSSÁK, Markušovce, s. 77; MAREK, Cudzie etniká, s. 157 – 158.
- 26 Podrobný opis chotára uvádza MÜNNICH, Igló, s. 9 – 26.
- 27 Priebeh hranice pozri ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 52 – 53. Listina sa zachovala v odpise listiny z 1. 7. 1405 (= orig. MOL DL 74851). Regest z nej publikoval IVÁNYI, A márkusfalvi levéltára, s. 19.
- 28 ZsO III, s. 649 – 650, č. 2804: 18 10. 1412 (= orig. MMSNV, i. č. 49, stará sign. Nr.20; regest: ILLÉSSY, Igló, s. 20). Listinu edoval s početnými chybami SCHMAUK, Supplementum II, s. 192-196, č. CXVIII. Ďalšie odpisy sa zachovali v origináloch listín v MMSNV, i. č. 73, stará sign. Nr. 40: 1424; i. č. 121, stará sign. 84: 11. 11. 1480; i. č. 129, stará sign. Nr. 89: 1499; i. č. 159, stará sign. Nr. 118: 1519.
- 29 MÜNNICH, Igló, s. 4 – 5, 41 – 43. Jeho poznatky prevzali napr. PAJDUSSÁK, Igló, s. 4; Tenže: Markušovce. Nástin, s. 72 – 73; VOJTÁŠ, Najstaršie stopy, s. 19; Tenže, Spišská Nová Ves, s. 3; JAVORSKÝ, Príspevok, s. 7 8; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 17n; PETRIK, Novoveská Huta, s. 10; KORMOŠOVÁ, Miľníky, s. 9. Na základe záznamu v najstaršej mestskej knihe z roku 1431 ním predpokladanú existenciu mestskej osady Swanis, resp. Schweinsdorf prijali aj Weinelt a Lipták. WEINELT, Das Stadtbuch, s. 21; LIPTÁK, Bilder, s. 96. Faktom je, že zo spomínaného záznamu v najstaršej mestskej knihe (MMSNV, Knihy č. 1-K/I, s. 49) jednoznačne nevyplýva, že človek, ktorý sa dostavil pred mestskú radu v Spišskej Novej Vsi (*der alte Lewebcezer von Schweinsdorf*), pochádzal z osady patriacej k mestu.
- 30 MÜNNICH, Igló, s. 86. Pod starým menným zoznamom možno chápať súpis kráľovskej dane, ktorý sa zachoval v archíve mesta a je datovaný do 15. storočia (MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. Nr. 87; regest ILLÉSSY, s. 33). Podľa nášho názoru súpis mohol vzniknúť v rokoch 1412, 1415 alebo 1417, kedy bol richtárom Žigmund Reuber. WEINELT, Das Stadtbuch, s. 95, 97, 99; MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 38 – 41. Jeho dom sa nachádzal v prvej štvrti mesta (*Des Richters Sigmund Reubers hovee dint IIII lot*). MÜNNICH, Igló, s. 87, 190; MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. Nr. 87; ILLÉSSY, s. 33. Münnich spomína aj ďalší súpis z roku 1412, ktorého miesto uloženia je neznáme. Na druhej strane uvádza údaje z pozemkovej knihy počnúc rokom 1404, v skutočnosti ide knihu začínajúcu zápismi až rokom 1504. MMSNV, Knihy, č. 39-K/I, s. 1.
- 31 MÜNNICH, Igló, s. 87 – 100.
- 32 MÜNNICH, Igló, s. 88, 90, 92, 95, 97. Dvor Mateja Sága v skutočnosti neexistoval. Ide o jeho chybnú transkripciu. Pozri k tomu nižšie.
- 33 FEKETE NAGY, A Szepesség, s. 35, 97 – 98. Pozri k tomu tiež ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 47 – 48.
- 34 FEKETE NAGY, A Szepesség, s. 98 – 101. Kritiku jeho teórie ohľadne vzniku Spišskej Novej Vsi pozri najmä CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 5; ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 50 – 51.
- 35 MMSNV, kniha č. 1, s. 4; Publikoval WEINELT, Das Stadtbuch, s. 69 – 70 a tiež (s komentárom) MÜNNICH, Igló, s. 108 – 112. Pozri tiež JANČURA, Hnilčík, s. 26 – 28; Tenže, Banictvo, s. 5 (rozmiestnenie majerov na mape).
- 36 Ako majetok (possessio) Máriašyovcov s vlastným chotárom sa uvádza v listinách z r. 1348 zachovanej v odpise z r. 1349 (= orig. MOL DL 74818) a v listine z r. 1352, zachovanej v odpise z r. 1436 (= orig. MOL DL 74901). Regesty listín uverejnil IVÁNYI, A márkusfalvi levéltára, s. 30, 31. Ako mestskú osadu ho uvádzali: MÜNNICH, Igló, s. 4, 43; PETRIK, Predmestské osady, s. 243.
- 37 PETRIK, Predmestské osady, s. 243. Už v r. 1295 pri spore medzi Máriašyovcami a mestom vymedzená sporná hranica na juhu končila na rieke Hniliec (*Nag Gylmich*). ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 53. Podľa súpisu mestských majerov zosťaveného okolo r. 1383 mohlo ísť o územie štvrtého a piateho majera, ležiacich v doline Hnilca. WEINELT, Das Stadtbuch, s. 69 (=orig. MMSNV, Knihy č. 1-K/I, s. 4); MÜNNICH, Igló, s. 108, 110; JANČURA, Hnilčík, s. 27.
- 38 V r. 1290 daroval komes Botyz a magistri Mikuláš a Marek ľuďom usadeným v hustom lese zvanom Hnilčík (*parva Gylmnyez*) slobody, akým sa tešili Sasi zo Spiša. MOL DL 74786: 26. 3. 1315. Edície listiny CDH VIII/5, s. 97, č. 55; SCHMAUK, Supplementum II, s. 16 – 17, č. XII. Regesty publikované IVÁNYI, A márkusfalvi levéltára, s. 18; RDSI II, s. 30, č. 25. V tomto prípade šlo o územie Dolného Hnilčíka. Dolina Železného potoka (Isenbach) sa spomína ako územie mesta v listine Žigmunda z 18. 10.

1412. Viď pozn. č. 25. Pri súpise majerov zo 14. storočia sa k doline Železného potoka viaže jedenásty až trinásty majer, kým k Roztokom devätnásty majer. WEINELT, Das Stadtbuch, s. 69 – 70 (= orig. MMSNV, kniha č. 1, s. 4); MÜNNICH, Igló, s. 109, 11; JANČURA, Hnilčík, s. 27 – 28.
- 39 JANČURA, Hnilčík, s. 10, 39; PETRÍK, Predmestské osady, s. 241 – 242.
- 40 PETRÍK, Predmestské osady, s. 244 – 248; JANČURA, Baníctvo, s. 7.
- 41 WEINELT, Das Stadtbuch, s. 69 (= orig. MMSNV, kniha č. 1, s. 4); MÜNNICH, Igló, s. 108, 110; JANČURA, Hnilčík, s. 27; PETRÍK, Predmestské osady, s. 247.
- 42 WEINELT, Das Stadtbuch, s. 69 (= orig. MMSNV, kniha č. 1, s. 4); MÜNNICH, Igló, s. 108, 110; JANČURA, Hnilčík, s. 27; Tenže, Baníctvo, s. 5; PETRÍK, Novoveská Huta, s. 9.
- 43 Prehľad archeologických lokalít v katastri mesta podávajú JAVORSKÝ, Príspevok, s. 17 – 19; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 17 – 39. Pozri tiež ČAPLOVIČ, Včasnostredoveké osídlenie, s. 136, 201. Rozptýlená slovanské osídlenie na území mesta predpokladal z historikov MARSINA, K počiatkom, s. 24, pozn. č. 1.
- 44 MÜNNICH, Igló, s. 41 – 42.
- 45 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 8.
- 46 CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 120, 122; MAREK, Cudzie etniká, s. 50 – 51.
- 47 MÜNNICH, Igló, s. 36 – 37; VARSÍK, Pôvodné slovanské osídlenie, s. 19; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 14, pozn. č. 14; Porovnaj LIPTÁK, Bilder, s. 96.
- 48 MÜNNICH, Igló, s. 68; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 6, 8; JAVORSKÝ, Výskumy (1979), s. 78; Tenže, Výskumy (1980), s. 112 114; Tenže, Záchranne výskumy (1984), s. 118; Tenže, Záchranne výskumy (1988), s. 86. Tenže, Zem, s. 9; Tenže, Príspevok, s. 7-8; HALAGA, Spoločenstvo, s. 94; ČAPLOVIČ – JAVORSKÝ, Najnovšie poznatky, s. 91; ČAPLOVIČ Dušan, Počiatky, s. 255 – 257; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 14 – 17, 36 – 37; ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 53-54.
- 49 ČAPLOVIČ, Počiatky, s. 257; GOJDIČ, Spišské mestá, s. 167.
- 50 Listina z 19. 5. 1295 zachovaná v odpise z r. 1405 (= orig. MOL DL 74851). Regest z nej publikoval IVÁNYI, A markusfalvy levéltára, s. 19. Pozri k tomu viac ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 54.
- 51 KOVALČÍK Ján, Pozostatky, s. 117; MÜNNICH, A Szepesség őskora, s. 220 – 221; Tenže: Igló, s. 31 – 33; O archeologických nálezoch prehľadne informuje SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 27 – 28.
- 52 Pri súpise mestských majerov zo začiatku 80. rokov 14. storočia sa uvádza ako posledný (24.) majer, rozprestierajúci sa pod hradným vrchom (*under dem Burkberg*). WEINELT, Stadtbuch, s. 70 (=orig. MMSNV, kniha č. 1, s. 4); MÜNNICH, Igló, s. 39, 42, 109.
- 53 SLIVKA – VALLÁSEK, Hradý, s. 112. Münnich mu pripisuje aj strážnu funkciu a ochranu viacerých osád jestvujúcich na území mesta. MÜNNICH, Igló, s. 40, 41.
- 54 HUNKA – OGURČÁK – SOJÁK, Nález, s. 245 – 247.
- 55 Privilégium sa nezachovalo v origináli. Jeho najstarší insert sa nachádza v listine Spišskej kapituly z 21.III.1321, ktorú ten istý vydavateľ prepísal v r. 1420 (= orig. PROVINCIA I, i. č. 6, sign. B 1/I). V slovenskom preklade publikovaná: CHALUPECKÝ, Privilégium, s. 8 – 10; Tenže, Stredoveké súmestie, s. 55 – 56; BENKO, Výsady, s. 142 – 143, č. 39. Z mladších odpisov publikovaná viacerými editormi, napr. WAGNER, Analecta I, s. 189 – 191, č. II; BARDOSY, Supplementum, s. 108 – 116, č. XXIX; CDH V/1, s. 132 – 135; JUCK, Výsady, s. 55 – 56, č. 43. Na nesprávny dátum jej vydania (24. november) uvádzaný staršími edíciami z mladších odpisov upozornil ULIČNÝ, Výsady, s. 89 – 90;
- 56 Porovnaj CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 133.
- 57 Originál listiny chýba. Jej text sa zachoval v tranzumpte palatína Mikuláša Garu z r. 1430 (= orig. MMKK, perg. č. 38) a v jednoduchom súdobom odpise z 15. storočia (= orig. MMSNV, Listiny, č. 15, stará sign. Nr. 2). Publikovali ju viacerí autori, napr. SCHMAUK, Supplementum II, s. 39 – 43, č. XXX (chybné datované r. 1312); CDH VIII/2, s. 57 – 62, č. XIII; ILLÉSSY, Igló, s. 15; JUCK, Výsady, s. 88 – 90, č. 100; RDESI II, s. 130 – 131, č. 263 (regist). V nemeckom preklade publikovaná v konfirmácii z 1. 2. 1328 (s chybným vročením 1312); WAGNER, Analecta I, s. 196 – 200, č. VI; CDH VIII/1, s. 435 – 439, č. CCIII.
- 58 Porovnaj CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 133-134.
- 59 CDH IX/5, s. 395; SCHMAUK, Supplementum II, s. 134-135, č. LXXXVII (= orig. MMSNV, i. č. 32, stará sign. Nr. 9; ILLÉSSY, Igló, s. 18), konfirmácia Ludovítom II. 29.I.1519 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 159, stará sign. Nr. 118; ILLÉSSY, Igló, s. 35 – 36); CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 25; KURUC, Spišská Nová Ves, s. 34; BARTL, Príspevok, s. 110.
- 60 WEBER, Supplementum II, s. 13 – 15, č. X (= orig. MMSNV, Listiny č. 33, stará sign. Nr. 10; ILLÉSSY, Igló, s. 18). Neskoršie stredoveké odpisy z listiny Spišskej kapituly z r. 1454 publikoval PAJDUŠÁK, Krátky prehľad, s. 41 – 43, pozn. č. 7 (MMSNV, Listiny, č. 107, stará sign. Nr. 72; ILLÉSSY, Igló, s. 30). Nachádza sa s úpravami aj v konfirmácii poľského kráľa Jána Alberta z 21. 2. 1497 (MMSNV, Listiny, č. 126, stará sign. Nr. 103; ILLÉSSY, Igló, s. 32), zachovanej v odpise v konfirmácii poľského kráľa Žigmunda Starého zo 7.IV.1508 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 143, stará sign. Nr. 103; ILLÉSSY, Igló, s. 34). Pozri k tomu v kapitole 10. Osobnosti mesta.
- 61 MMSNV, Listiny, č. 37, stará sign. Nr. 13; ILLÉSSY, Igló, s. 18 – 19; ZsO II/2, s. 162, č. 6265.
- 62 Torzo listiny sa zachovalo v konfirmácii z r. 1432 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 76, stará sign. Nr. 43). ILLÉSSY, Igló, s. 25; ZsO II/2, s. 345, č. 7505.
- 63 MMSNV, Listiny, č. 40, stará sign. Nr. 15; ILLÉSSY, Igló, s. 19; ZsO II/2, s. 345, č. 7508.
- 64 MMSNV, Listiny, č. 46, stará sign. Nr. 18; ILLÉSSY, Igló, s. 20; ZsO III, s. 606, č. 2640.
- 65 MMSNV, Listiny, č. 87, stará sign. Nr. 52. Publikovaná WAGNER, Analecta I, s. 219 – 222, č. XVIII; WEBER, Supplementum III, s. 21 – 25, č. XV; DOMANOVSKÝ, A Szepesi városok, s. 211 – 215, č. 17; regist ILLÉSSY, Igló, s. 26 – 27. Konfirmácie v stredoveku: Ladislav V. v r. 1456 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 109, stará sign. Nr. 74; regist ILLÉSSY, Igló, s. 30), Matej Korvín v r. 1475 (= orig. MMSNV, Listiny č. 115, stará sign. Nr. 80; regist ILLÉSSY, Igló, s. 31), Vladislav II. v r. 1499 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 130, stará sign. Nr. 90; regist ILLÉSSY, Igló, s. 33) a Ludovít II. v r. 1519 (= orig. MMSNV, Listiny č. 159, stará sign. Nr. 118; regist ILLÉSSY, Igló, s. 35 – 36). CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 26; VOJTÁŠ, Spišská Nová Ves, s. 156; BARTL, Príspevok, s. 110 – 111. Medzi udelenými výsadami Vojtáš a Chalupecký uvádzali aj oslobodenie od cla, kým Bartl uvádza slobodné obchodovanie „po zaplatení obvyklých mýt a tridsiatkov“.
- 66 MMSNV, Listiny, č. 104, stará sign. Nr. 70; ILLÉSSY, Igló, s. 29. Illéssy má v regeste uvedené nesprávne č. 69, ktoré náleží ďalšej listine v poradí.
- 67 MMSNV, Listiny, č. 105, stará sign. Nr. 69. ILLÉSSY, Igló, s. 29.
- 68 MMSNV, Listiny, č. 144, stará sign. Nr. 104; ILLÉSSY, Igló, s. 34.
- 69 MMSNV, Listiny, č. 158, stará sign. Nr. 117; ILLÉSSY, Igló, s. 35.
- 70 CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 120-121; Tenže: Stredoveké súmestie, s. 46; VARSÍK, Pôvodné slovanské osídlenie, s. 15; MAREK, Saxones, s. 353 – 357; Tenže, Cudzie etniká, s. 135. Porovnaj HALAGA, Spoločenstvo, s. 92.
- 71 MAREK, Saxones, s. 353 – 357; Tenže, Cudzie etniká, s. 59, 135.136; HOMZA, Včasnostredoveké dejiny, s. 231 – 232. Do istej miery to naznačuje to aj ULIČNÝ, Výsady, s. 93 – 94.
- 72 Možno to dedukovať aj z veľkého privilégia z r. 1271, kde sú pasáže hovoriace o nich ako roľníkoch a remeselníkoch (*agriculturis et laboribus intenti*), majúcich ziskavať pôdu kľúčovani (*silvas extirpandi et in terram arabilem redigendi siisque usibus aplicandi*), slobodne nakupovať a predávať za platnú menu (*habeat liberam licenciam emendi, vendendi cum ipsa moneta*), slobodne kutať a spracovávať kovy (*querendi minerae et metalla in montanis inventa tolerare et suis usibus aplicare*). Ako pozn. č. 55 CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 120 – 121; ULIČNÝ, Výsady, s. 91, 93; MAREK, Saxones, s. 361; Tenže, Cudzie etniká, s. 135.
- 73 Vidieť to napr. na prípade Spišských Vlachov v r. 1243: „...villicus de communi voluntate ipsorum electus eos debeat iudicare iuxta consuetudinem hospitum aliorum...“ CDSI II, s. 84, č. 128; Poznanie inštitúcie richtára pred r. 1271 u nich predpokladá ULIČNÝ, Výsady, s. 91.
- 74 MAREK, Saxones, s. 360-361; Tenže, Cudzie etniká, s. 136. Najnovšie P. Labanc posúva začiatok prepozitúry Mateja už k roku 1240. LABANC, Spišské prepošti, s. 97 – 99, 118.
- 75 V prípade Spišskej Novej Vsi k splnutiu osád mohlo dôjsť medzi rokmi 1268 – 1295 a koncom 13. storočia lokalita naberala zjavne mestský charakter. Možno predpokladať, že proces jej konštituovania v mesto bol dokončený v 14. storočí. CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 8; RATKOŠ, Vznik, s. 53; MAREK, Cudzie etniká, s. 142; ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 53 – 54.
- 76 MARSINA, K vývoju, s. 364.
- 77 Edície WAGNER, Analecta I, s. 240-261; DEMKÓ, Lőcse, s. 16 – 85; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 140 – 156; PIIRAINEN – PAPSONOVÁ, Das Recht I-II, s. 39 – 525; PIIRAINEN, Nachträge, s. 41 – 113; PIIRAINEN, Das Stadtbuch, s. 61-98. K dejinám spišského práva pozri napr. MERTANOVÁ, Vznik, s. 91 – 99.
- 78 Spiškosobotský exemplár pochádza z 15. storočia (= orig. MMSp.Sobota, bez sign.), Spišskonovoveský zo začiatku 16. storočia (= orig. MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 103 – 117) levočský z r. 1511 (= orig. PROVINCIA I, i. č. 1, sign. A 1, s. 8 – 14).
- 79 Širší komentár k spišskému právu z pohľadu dejín Spišskej Novej Vsi: MÜNNICH, Igló, s. 56 – 84.
- 80 WENZEL, MBKT, s. 177; VOZÁR, Baníctvo, s. 43.
- 81 RATKOŠ, Príspevok, s. 21; VOZÁR, Rudné baníctvo, s. 43. Už do 13. storočia ho kladie MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 47.
- 82 MMG, *Miscellaneum Prothocollum ab Anno 1434 Nr. 1*, s. 57 – 60; Publikoval ho PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 89 – 91. Slovenský preklad od Alojza Schustera uverejnil MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 113 – 116. Ďalší odpis za choval v Mnichovskej knižnici, v kódexe z r. 1500. Publikoval ho WENZEL, MBKT, s. 326 – 328. Ich porovnanie a komentár: MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 54 – 66.
- 83 MMG, *Miscellaneum Prothocollum*, s. 24; PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 75 – 76; WENZEL, MBKT, s. 328 – 330. Komentár CHALUPECKÝ, Postavenie, s. 142 – 144. Počet článkov inštrukcie i obsah je u oboch prameňov čiastočne odlišný. Pozri MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 67 – 70.
- 84 MMG, *Miscellaneum Prothocollum*, s. 51; po 4. 10. 1498; PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 86 – 87; WENZEL, MBKT, s. 354 – 355. Komentár MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 71 – 72.
- 85 MMG, *Miscellaneum Prothocollum*, s. 22-23: 4. 1. 1487; PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 74-75; WENZEL, MBKT, s. 361 – 363. Pozri k tomu MÜNNICH, Igló, s. 146 – 147; RAUSCHER, Přehled, s. 260; HALAGA, Spoločenstvo, s. 100 – 101; CHALUPECKÝ, Postavenie, s. 142; MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 76 – 80.

- 86 MMG, kniha č. 1, s. 27 – 28; PROTZE, Das älteste Stadtbuch, s. 76 – 77. CHALUPECKÝ, Od banickej osady, s. 71.
- 87 MMSNV, Listiny č. 128, stará sign. Nr. 88; ILLÉSSY, Igló, s. 33; CHALUPECKÝ, Od banickej osady, s. 73. Wenzel uviedol rok 1494 a prameň z archívu mesta Rožňava. Porovnaj WENZEL, MBKT, s. 363; MARCINKO, Gelnické banské právo, s. 80.
- 88 Porovnanie veľkosti námestí miest na Slovensku pozri v práci ZALČÍK, Urbanizmus, s. 28 – 29.
- 89 Napr. ZALČÍK, Spišská Nová Ves, s. 132 – 133; Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 150. I. Chalupecký predpokladá v 14. storočí pretváranie pôvodnej poľnohospodárskej obce na banické a hutnícke mestiečko. Charakterizuje ju potom ako poľnohospodársko-banicke mestiečko. CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 25 – 26.
- 90 GOJDIČ, Spišské mestá, s. 167.
- 91 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 7 – 9; URBANOVÁ, Základy, s. 80 – 81, 83; Porovnaj BAXA, Genéza, s. 95 – 96.
- 92 Svedčia o tom archeologické nálezy (JAVORSKÝ, Výskumy 1980, s. 114 – 115, Tenže, Príspevok, s. 10 – 11), stredoveká listina z r. 1410 (pozri k tomu vyššie), mapa katastra z r. 1804 podľa predlohy z r. 1783 (MMSNV, mapa č. 1) i rytina špitálskej kaplnky zachycujúca jej stav k r. 1501 (PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 8). Porovnaj ZALČÍK, Spišská Nová Ves, s. 133; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 41; RUCINSKI, Neskorostredoveké dejiny, s. 354.
- 93 JAVORSKÝ, Výskumy, s. 114 – 116; Tenže, Príspevok, s. 10-11, výkres č. 6.; Tiež SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 15; Tenže, Najdôležitejšie výskumy, s. 148 – 149; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 41; URBANOVÁ, Základy, s. 80 – 81, 83. Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 169.
- 94 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 15.
- 95 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 15; URBANOVÁ, Základy, s. 80 – 81.
- 96 CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 41; ČAPLOVIČ – JAVORSKÝ, Najnovšie poznatky, s. 104-105.
- 97 „*Ecclesia Iglóciensis, fertur erecta per Ladislaum Secundum Regem Hungariae. Anno incognito et die...*“ SpB, kanonická vizitácia z r. 1752, s. 2.
- 98 MÜNNICH, Igló, s. 5, 44, 68; PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 5; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 43; Pozri k tomu ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 47.
- 99 MÜNNICH, Igló, s. 4, 153, 157.
- 100 Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 153.
- 101 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 11-12; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 15 – 16. Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 153 – 157; DIVÁLD, Szepesvármegye művészeti emlékei I, s. 37 – 39; ŠPIRKO, Umelecko-historické pamiatky, s. 45-49; Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 153; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 43 – 44, 50; Tenže, Pamiatky, s. 256.
- 102 Prvá písomná správa o špitáli pochádza z 21. 2. 1497, keď bol na jeho udržiavanie vyčlenený z mestského cenzu 1 dukát („...et unum florenum pro hospitali...“). MMSNV, Listiny č. 126, stará sign. Nr. 103. Pozri k tomu kapitolu 10. Významné osobnosti.
- 103 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 7; ŠPIRKO, Umelecko-historické pamiatky, s. 181; JAVORSKÝ, Príspevok, s. 11; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 16, 31– 32.
- 104 CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 53; Tenže, Provinčný dom, s. 2.
- 105 V roku 1514 sa na tržnici (*Kofhaus*) opravovala strecha. Za dodávku 200 šindľov mesto zaplatilo 16 denárov. MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 9. CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 53; KURUC, Radnica, s. 2; URBANOVÁ, Základy, s. 80 – 81.
- 106 URBANOVÁ, Základy, s. 80 – 81 (podľa F. Javorského); SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 19.
- 107 URBANOVÁ, Základy, s. 80-81.
- 108 „...*unam quartam partem molendini...inter alia duo molendina super fluvio Conrad alias Harnad vocato decurrentibus prope dictam Nocamvillam...*“ MMSNV, Listiny, č. 74, stará sign. Nr. 41. Porovnaj regest v ILLÉSSY, Igló, s. 24 – 25.
- 109 V roku 1512 spišský vikár Martin vyzýval Novovečanov, aby prenájom za mlyn platili včas miestnemu farárovi a kaplánovi kaplnky sv. Michala. MMSNV, Listiny, č. 152, stará sign. 111; Porovnaj regest v ILLÉSSY, Igló, s. 35.
- 110 MMSNV, Listiny, č. 24, stará sign. 7. Konfirmácia Ľudovítom I. v roku 1364. MMSNV, Listiny, č. 26, stará sign. Nr. 7; ILLÉSSY, Igló, s. 17. Edície: PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 39-40, pozn. č. 5 (uvádza chybný rok vydania listiny – 1354), Tenže, Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 68 – 70, pozn. č. 1 (aj s maďarským prekladom).
- 111 MMSNV, Listiny, č. 29, stará sign. 8; ILLÉSSY, Igló, s. 17 – 18.
- 112 MMSNV, Listiny, č. 35, stará sign. Nr. 12; ILLÉSSY, Igló, s. 18.
- 113 MMSNV, Listiny, č. 37, stará sign. Nr. 13.
- 114 MÜNNICH, Igló, s. 144; HOŠEK, Lesy, s. 47.
- 115 MMSNV, Listiny, č. 48, stará sign. Nr. 19; ILLÉSSY, Igló, s. 20.
- 116 MOL, DL 10494; PAJDUŠŠÁK, Smižany, s. 23; FEKETE NAGY, A Szepesség, s. 94; WENZEL, MBKT, s. 357-359; HALAGA, Spoločenstvo, s. 97
- 117 MÜNNICH, Igló, s. 185; VOJTAS, Spišská Nová Ves, s. 93. Autori necitujú prameň.
- 118 Vyplyva to z miesta vydania mandátu (*in Igló*), ktorý v ten deň adresoval Spišskej kapitule. ZsO X, s. 168, č. 361; MOL DF 233601.
- 119 Nepriamo o tom svedčí privilegium Žigmunda Luxemburského z r. 1435: „...*illi perfidissimi haeretici Husitae et Taboritae...inter cetera annotatam novam Civitatem nostram Iglow surripientes, decastassent et combussissent, universaque privilegia ac litteras, et litteralia eorum, super libertatibus et praeogativis...cum ceteris bonis et rebus eorum abstulissent...*“ WEBER, Supplementum III, s. 22, č. XV (= orig. MMSNV, Listiny č. 87, stará sign. Nr. 52; ILLÉSSY, Igló, s. 26 – 27); MÜNNICH, Igló, s. 196; ŠPIRKO, Husiti, s. 28 – 29; VARSÍK, Husitské revolučné hnutie, s. 111.
- 120 Svedčia o tom listiny vydané v Spišskej Novej Vsi 8. 5. 1440 pre Podolínce a Kežmarok. SROKA, Dokumenty I, s. 100 – 102, č. 72, 73.
- 121 Text dohody sa nachádza v listine Spišskej kapituly z 18.9.1443 zachovanej v Archíve mesta Košíc (AMK, Schwarzenbachiana, Nr. 222); MTT IX (Pest 1851), s. 145 – 147, č. CX; ŠPIRKO, Husiti, s. 49 – 50; HRADSKÝ, Szepesvármegye, s. 48, pozn. 5.
- 122 MMSNV, Listiny, č. 113, stará sign. Nr. 78; ILLÉSSY, Igló, s. 30 – 31.
- 123 Listina sa zachovala v konfirmácii poľského kráľa Žigmunda z r. 1508. MMSNV, Listiny, č. 143, stará sign. Nr. 103; ILLÉSSY, Igló, s. 32, 34.
- 124 MMSNV, Listiny, č. 127, stará sign. Nr. 87; ILLÉSSY, s. 32; CHALUPECKÝ, Od banickej osady, s. 72.
- 125 HAIN, s. 25, 31. Pravdepodobne pôjde len o jeho získanie, príp. prebudovanie, pretože mesto malo tri mlyny už v 1. polovici 15. storočia. Porovnaj SOPKO, Kroniky, s. 237 – 238. Pozri k tomu kapitolu 5. Stavebný vývoj a topografia mesta.
- 126 Neuvádzame Keltov, ktorých spomína tiež MÜNNICH, Igló, s. 253.
- 127 V roku 1295 mesto zastupovali v spore o chotár s Máriašyovcami „...*Stephanus filius Gabul, villicus de Iglowazza, Hermanus filius Chapeleus, Nicolaus dictus Chymurman et Hencmanus filius Hencmani...*“ Listina zachovaná v odpise MOL, DL 74851: 1. 7. 1405. Münnich považuje nemecké rodiny v meste za vládnuce a ich pribúdanie (spolu s maďarskými) dáva do súvisu najmä s ich pristáňovaním sa z 11 spišských miest a kopijníckych dedín. Slovenské rodiny pristáňované do mesta považuje za sociálne nižšie postavené (*munkás osztály*). MÜNNICH, Igló, s. 253 – 254.
- 128 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 17, 41, 50, 51; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 78, 99, 111, 112. K Tickovi pozri ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 48 – 49.
- 129 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 14 – 15, 32, 40, 44, 51, 52, 57. WEINELT, Das Stadtbuch, napr. s. 76 – 77, 90, 99, 102, 112, 113, 118.
- 130 Münnich uvádza 275 rodín. MÜNNICH, Igló, s. 93.
- 131 MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. Nr. 93. Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 87 – 93. Münnich transkribuje mená veľmi nepresne a s mnohými chybami. Má tendenciu ich pomadařovať.
- 132 MÜNNICH, Igló, s. 87 – 94. Prehnaný počet maďarských rodín vyplynul aj z chybného prepisovania priezvisk (napr. miesto *Zel* uvádza Szél Péter, miesto *Cedil* uvádza Székely, miesto *Craba* uvádza Csaba, miesto *Groeschel* uvádza Gerósthely, miesto *Jorge* uvádza Varga, miesto *Schuczsmachs howe* uvádza Ság Mátyás howe, miesto *Títal Leykew* uvádza Atil Lewkew).
- 133 MÜNNICH, Igló, s. 254.
- 134 MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. Nr. 93; Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 89.
- 135 SUCHÝ, Pozemková miera erdtach, s. 165.
- 136 MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. Nr. 93; Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 87 – 93.
- 137 MÜNNICH, Igló, s. 100-101. V prípade Lapispatokyho ide o šlachtu (*Domus egregii domini Nicolay Lapispatoky*). MMSNV, Knihy, č. 39-K/I, s. 106.
- 138 MMSNV, Knihy, č. 39-K/I, s. 4, 28, 29, 55, 85, 86, 89, 90, 92, 99, 103. Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 96 – 100.
- 139 MMSNV, Knihy, č. 39-K/I, s. 80. Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 99.
- 140 MÜNNICH, Igló, s. 255 – 260.
- 141 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 7, 9; URBANOVÁ, Základy, s. 80 – 81; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 23, 24, 29, 35, 37, 38.
- 142 CDH VIII/5, s. 79 – 80, č. 40; RDSI I, s. 442, č. 1036. Zachovaná v konfirmáciách z 21. 12. 1314 (CDH VIII/5, s. 89 – 91, č. 50; RDSI I, s. 533 – 534, č. 1259) a zo 17.VII.1323 (= orig. MOL DL 63651; CDH VIII/5, s. 131 – 133, č. 81). RATKOŠ, Vznik, s. 53.
- 143 BARTL, Príspevok, s. 102.
- 144 MMSNV, Listiny, č. 49, stará sign. 20; SCHMAUK, Supplementum II, s. 195, č. CXVIII; ZsO III, s. 650, č. 2804; ILLÉSSY, Igló, s. 20. Podľa Münnicha šlo o okolie kopca Gredta. MÜNNICH, Igló, s. 143; JANČURA – DANIEL – BALÁŽ, Baníctvo, s. 202.
- 145 „...*lapides sive mineras ferri de montanis ad dictam Iglow...*“ MMSNV, Listiny, č. 81, 82, stará sign. Nr. 47, 48. ILLÉSSY, Igló, s. 26; HECKENAST, Objavenie, s. 60.
- 146 MMSNV, Listiny, č. 94 – 96, stará sign. Nr. 59-61; ILLÉSSY, Igló, s. 28; HECKENAST, Objavenie, s. 60 – 61.
- 147 MMSNV, Listiny, č. 139, stará sign. 99; ILLÉSSY, Igló, s. 34.
- 148 JANČURA – DANIEL – BALÁŽ, Baníctvo, s. 203 – 204; JANČURA, Baníctvo, s. 23.

- 149 „...montana argenti, mercurii, cupri, chalibis et ferri in territorio ejusdem novae Civitatis nostrae Iglowa habita et colere consueta, laborare possint...inibique cuprum, plumbum, chalibem et ferrum in praedictis montanis provenientem...“ Podľa WEBER, Supplementum III, s. 23.
- 150 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 7 – 9, 11, 17, 24, 26, 34, 44, 47, 51, 54, 63 – 64; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 72 – 75, 79, 84 – 85, 91, 103, 108, 112, 115, 123 – 124; HECKENAST, Objavenie, s. 61. HALAGA, Košice-Balt, s. 223 Tenže, Prelomové roky, s. 71; MOL DL 74816.
- 151 WEINELT, Das Stadtbuch, s. 161.
- 152 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 34, 61; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 91, 121 – 122.
- 153 MÜNNICH, Igló, s. 150-152. Porovnaj VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 25, pozn. č. 44.
- 154 MÜNNICH, Igló, s. 140.
- 155 MMSNV, Knihy, č. 39-K/I, s. 1, 3, 9, 13, 19.
- 156 MMSNV, Knihy, č. 65-K/I, s. 41, 56.
- 157 MMSNV, Knihy, č. 65-K/I, s. 60.
- 158 MMSNV, Knihy, č. 65-K/I, s. 45.
- 159 Porovnaj HECKENAST, Objavenie, s. 61.
- 160 „...entfangen haben eyn erbtstohln czu Sint Merten...“ MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 41; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 99.
- 161 SROKA, Dokumenty II, s. 129, č. 232 (= orig. MMSNV, Listiny č. 114, stará sign. Nr. 79); ILLÉSSY, Igló, s. 31.
- 162 SROKA, Dokumenty II, s. 169, č. 169 (= orig. MMSNV, Listiny, č. 117, stará sign. Nr. 82); ILLÉSSY, Igló, s. 31.
- 163 MMSNV, Listiny, č. 59, 60, 82, 83, 94, 95, 103, 118, stará sign. Nr. 29, 47, 48, 59, 60, 68, 83; ILLÉSSY, Igló, s. 22, 26, 28 – 29, 31; HOŠEK, Lesy, s. 47 – 78; HECKENAST, Objavenie, s. 61.
- 164 VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 25; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 25; HECKENAST, Počiatky, s. 60 – 61; KOLEKTÍV AUTOROV, Dejiny Slovenska I, s. 338, 340, 453, 454; VOZÁR, Rudné baníctvo, s. 30.
- 165 VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 114, pozn. č. 235.
- 166 MARSINA, K počiatkom, s. 26 – 27.
- 167 „...Paul Puchart schuldic ist Han Kaufman XXXVI fl. czu bezzalen...“ MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 3; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 69.
- 168 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 29, 44, 47; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 20 – 21, 23, 86 – 87, 103, 107.
- 169 VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 24. Orientáciu obchodu mesta na Poľsko potvrdzujú aj novoveské nálezy (F. Javorský v roku 1980) dvoch denárov z krakovskej mincovne, razené v dobe poľských kráľov Vladislava III. Varnenčika (1434 – 1444) a Jána I. Albrechta (1492-1501). KOLNÍKOVÁ – HUNKA, Nálezy IV, s. 137, č. 343 a 344.
- 170 HALAGA, Košice-Balt, s. 190.
- 171 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 56; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 117 – 118.
- 172 CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 26.
- 173 MÜNNICH, Igló, s. 134 – 135; KURUC, Spišská Nová Ves, s. 35; BARTL, Príspevok, s. 111.
- 174 MMSNV, Listiny, č. 111, stará sign. Nr. 76; ILLÉSSY, Igló, s. 30.
- 175 Napr. Vladislav II. v roku 1499 zakázal Levočanom zadržiavať vozy s tovarom z Poľska smerujúce do zálohovaných miest, pretože sa to pričí starým zvyklostiam. PROVINČIA I, i. č. 7, sign. B I/2. Ľudovít II. v rokoch 1523 a 1524 zakázal Košiciam brániť obchodníkom zo zálohovaných miest v obchodovaní s vínom južne od ich mesta. Levoči a Kežmarku zadržiavať vozy z Poľska do zálohovaných miest. PROVINČIA I, i. č. 9, sign. B I/4, i. č. 10, sign. B I/5, i. č. 11, sign. B I/6.
- 176 ŠPIESZ, Remeslo, s. 21.
- 177 Najmä MÜNNICH, Igló, s. 150 – 151; PAJDUSSÁK, Krátky prehľad, s. 10, 39 – 40; Tenže, Szepesvármegye, s. 66-76; GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 241-244; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 28; BARTL, Príspevok, s. 111; ŠPIESZ, Remeslo, s. 26 – 27; JAVORSKÝ, Prieskumy 1987, s. 67; Tenže, Príspevok, s. 9; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 13 – 18, 23 – 24, 36 – 43; Tenže, Biografický slovník zvonolejárrov, 27 – 28, 70 – 71, 73; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 34.
- 178 MMSNV, Listiny, č. 160, stará sign. 119; ILLÉSSY, Igló, s. 36; PAJDUSSÁK, Szepesvármegye, s. 72; Porovnaj GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 243. Na sv. Katarínu roku 1520 poskytlo mesto zvonolejárvi Imrichovi (*Emrich glokengisser*) víno za 170 denárov. MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 211.
- 179 WEINELT, Das Stadtbuch, s. 164, 167, 170.
- 180 HAJNÓCZI, A szepesi bányavárosok, s. 78; VLACHOVIČ, Slovenská meď, s. 25; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 28; ŠPIESZ, Remeslo, s. 38. Kuruc uvádza vznik kovárskeho cechu už v roku 1439. KURUC, Spišská Nová Ves, s. 40.
- 181 MMSNV, Knihy, č. 65-K/I, s. 48, č. 1-K/I, s. 66; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 125.
- 182 WEINELT, Das Stadtbuch, s. 160 – 161, 165, 170 – 171. Porovnaj KURUC, Spišská Nová Ves, s. 39 – 40; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 28; BARTL, Príspevok, s. 111 – 112.
- 183 KURUC, Spišská Nová Ves, s. 39 – 40; CHALUPECKÝ, Spišská Nová Ves, s. 28.
- 184 MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. 93; Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 87 – 93.
- 185 K správe provincie, zväzu i zálohovaných miest pozri najmä: FÁBRY, Igazságszolgálatás, s. 175 – 180; CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 134 – 139; Tenže, s. 18, 20; VOJTAS, Spišská Nová Ves, s. 90 – 91; RUCIŇSKI, Prowincja, s. 231 – 406; Tenže, Neskorostredoveké dejiny, s. 360-362; ŠTEVIK, Prehľad, s. 22, 24.
- 186 SVÁBY, A Lengyelországban elzalogosított, s. 333; MÜNNICH, Igló, s. 223; VOJTAS, Spišská Nová Ves, s. 150. Autori necitujú pramene.
- 187 FÁBRY, Igazságszolgálatás, s. 178-179; CHALUPECKÝ, Prehľad, s. 135; Tenže, Spišská Nová Ves, s. 5.
- 188 MOL DL 74851; IVÁNYI, A márkusfalvi levéltára, s. 19; ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 52 – 53.
- 189 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 17; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 78; ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 48.
- 190 „...Johanne dicto Resig viceiudice...“ MMSNV, Listiny, č. 74, stará sign. Nr. 41.
- 191 „...Her Hannes Wagner ader glokengisser, dyzelbige czezt vnd ior nochricher vnd berckmaster gewest...“ MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 62; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 122.
- 192 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 17, 41 – 43; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 78, 99, 100. O Jurajovi Bestellerovi vieme, že bol nobilitovaný. V listine z roku 1429 sa uvádzal medzi svedkami za mesto ako „nobilis“. MMSNV, Listiny, č. 74, stará sign. Nr. 41; ILLÉSSY, Igló, s. 24 – 25.
- 193 MÜNNICH, Igló, s. 41, 189 – 191.
- 194 ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 47 – 49.
- 195 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, č. 29-K/I. Výskum je stažený tým, že jednotlivé kontá príjmov a výdavkov sa nesumarizovali a nerobili sa ani bilancie.
- 196 WAGNER, Analecta II, s. 11. Záznam v odpise Spišského práva v najstaršej novoveskej knihe uvádza celkový census pre mestá 208 hrivien, z toho na Spišskú Novú Ves pripadlo 25 hrivien bez 9,5 nességov. MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 117; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 156 – 157.
- 197 VOJTAS, Spišská Nová Ves, s. 118.
- 198 Pozri účtovné knihy mesta z rokov 1514-1539. MMSNV, Knihy, č. 68-K/I, č. 69-K/I.
- 199 K roku 1523 sa uvádza hodinár Peter a trubač Ambroz. MMSNV, Knihy, č. 68-K/I, s. 354 – 355.
- 200 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 8 – 9, č. 29-K/I, s. 38-40.
- 201 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 10.
- 202 Pozri účtovné knihy mesta z rokov 1514-1539. MMSNV, Knihy, č. 68-K/I, č. 69-K/I.
- 203 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 3, č. 29-K/I, s. 33.
- 204 Napr. v roku 1516 prijal richtár Klement „...vom hamer von den bestelleren“ 800 denárov. MMSNV, Knihy, č. 28, s. 66.
- 205 V roku 1514 sa vybralo vyše 85 zlatých. MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 6-7.
- 206 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 2, 361.
- 207 MMSNV, Knihy, č. 29-K/I, s. 43, 53.
- 208 MMB, Listiny, č. 2095.
- 209 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 34; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 91.
- 210 MMSNV, Listiny, č. 112, stará sign. Nr. 77; ILLÉSSY, Igló, s. 30.
- 211 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 64, 67, 118; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 124, 125, 156, 157. Nemožno podľa jeho prídomku „von Szlakendorff“ vylúčiť, že pochádzal z Veľkého Slávkova na Spiši.
- 212 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I; č. 28-K/I, č. 29-K/I, č. 39-K/I, s. 111.
- 213 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, č. 38-K/I, č. 39-K/I *Registrum super terras arabiles*, č. 28-K/I, č. 29-K/I, č. 65-K/I.
- 214 MMB, listina č. 5287. CHALUPECKÝ, Pečate, s. 240, tab. IV, č. 1; NOVÁK, Slovenské mestské a obecné erby, s. 331-332; Tenže, Pečate II, s. 269.
- 215 AMK, Missiles, č. 3120/37; ŽIFČÁK, K problematike erbov, s. 239, obr. II/5, 241.
- 216 NOVÁK, Pečate, s. 270.
- 217 KARTOUS – VRTEL, Heraldický register II, s. 196 – 197.
- 218 ŽIFČÁK, Pečate, s. 242.
- 219 PROVINČIA II, i. č. 364, šk. 64, č. spisu 472/1780.
- 220 PROVINČIA II, i. č. 359, šk. 20, č. spisu 421/1775.
- 221 PROVINČIA II, i. č. 373, šk. 156, č. spisu 898/1793; ILLÉSSY, Igló, s. 9-10.

- 222 PROVINCIA II, i. č. 376, šk. 176, č. spisu 1426/1797.
- 223 ILLÉSSY, Igló, s. 3-4.
- 224 Základný zoznam richtárov mesta bez odkazov na pramene zostavil MÜNNICH, Igló, s. 189 – 190, 226 – 227. Nestotožňujeme sa s jeho záverom, že ak sa v jednom roku vyskytli aj ďalšie mená richtárov, šlo o richtárov mestských osád. Mohlo ísť o aktuálneho a bývalého, resp. bývalých richtárov. Pozri k tomu vyššie v predchádzajúcej kapitole. Zoznam sme korigovali a doplnili vlastným výskumom z listín i mestských kníh: MOL DL 74851: 1295; MMSNV, Knihy, č. 1-/I, s. 8: 1393, s. 24, 26 – 28: 1395 – 1397, s. 33: 1404, s. 12, 34: 1408 – 1409, s. 38-39, 40: 1412, 1414, 1415; MMSNV, Listiny, č. 25, stará sign. Nr. 23: 1413, č. 69, stará sign. Nr. 36: 1420, č. 73, stará sign. Nr. 40: 8.I.1424; MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 46: 26.VI.1424, s. 53: 1437; MMSNV, Listiny, č. 98, stará sign. 63: 1438; MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 42: 1443, s. 53: 19. 4. 1444, 27. 12. 1444, s. 54: 1445, s. 55: 1447, s. 55: 1449, s. 56: 1454; MMSNV, Listiny, č. 110, stará sign. Nr. 75: 1457; MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 56: 1466; MMSNV, Listiny, č. 116, stará sign. 81: 1475; MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 57: 1478; MMSNV, Listiny, č. 122, stará sign. 86: 1481; MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 57: 1482, 1484, s. 58: 1495, s. 59: 1501, s. 60: 1504; MMSNV, Listiny, č. 139, stará sign. 99: 1507, č. 145, stará sign. 105: 1508; MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 2: 1513, s. 64: 1516, s. 94: 1517, s. 131: 1518, s. 149: 1519, s. 189: 1520, s. 216: 1521, s. 308: 1524, č. 29-K/I, s. 1: 1525, s. 33: 1526.
- 225 MMSNV, Listiny, č. 24, stará sign. Nr. 7: 1357, č. 26, stará sign. 7: 1364, č. 29, stará sign. Nr. 8: 1369 („...Item Gaal nato Salmon Conrado campanista...“). V literatúre sa preberá nesprávne čítanie Konrádovho priezviska „Gaalnaw“ Pajduššákom. PAJDUŠŠÁK, A Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 67.
- 226 Vyplyva to z množného čísla vo fundáčnej listine z r. 1369 „...civibus juratis de eadem nova villa...“, ktoré sa vzťahovalo na Konráda a ďalšieho prítomného meštana Ján Koocha.
- 227 Z literatúry k zvonolejárvi pozri najmä: MÜNNICH, Igló, s. 150; PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 9 – 11; Tenže, A Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 66 – 71; DIVALD Kornél, Szepesvármegye művészeti emlékei III, s. 5 – 6; GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 243; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 13 – 18, 35, 37; SPIRITZA – UCŇNÍKOVÁ, Spišské gotické krsťtelnice, s. 42 – 43, 47; SPIRITZA – BORODÁČ, Podoby, s. VI. SPIRITZA, Biografický slovník zvonolejárův, s. 27 – 28; Pajduššák predpokladá založenie špitála Konrádom na základe nepresného a zmätočného zápisu o stave mestského chudobinca (*xenodochium*) z roku 1781 (PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 11, 43, pozn. č. 9). Pochybnosti o založení špitálu v roku 1397 Konrádom Gaalom vyvoláva tiež skutočnosť, že v originálnej Žigmundovej listine z 8. 5. 1397 sa majú prenechať 4 dukáty z dane mesta kráľovi iba na kaplána slúžiacoho zádusné omše. Nie je tu žiadna zmienka o odovzdaní určitej čiastky aj na meštcký špitál. Tá sa objavuje až o 100 rokov neskôr v listine poľského kráľa Jána Albrechta z 21. 2. 1497 („...et unus floreni! pro hospitali...“), ktorá sa odvoláva na istú Žigmundovu listinu predloženú kráľovi zástupcami mesta. Obe listiny, Žigmundova z 8. 5. 1397 – už s upraveným („...quinque floreni auri...“) a vsunutým textom („...et unum florenum pro hospitali...“) i Jána Albrechta z 21. 2. 1497 sú prepísané v listine poľského kráľa Žigmunda Starého zo 7. 4. 1508). MMSNV, Listiny, č. 33, stará sign. 10, č. 126, stará sign. 103, č. 143, stará sign. 103; ILLÉSSY, Igló, s. 18, 32, 34.
- 228 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 4; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 70; MMSNV, Listiny, č. 133, stará sign. Nr. 93; PAJDUŠŠÁK, A Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 71; SEMKOWICZ, Spiska szótka, s. 15; GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 243; SPIRITZA – UCŇNÍKOVÁ, Spišské gotické krsťtelnice, s. 43-44; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 37; SPIRITZA – BORODÁČ, Podoby, s. VII; Tenže, Biografický slovník zvonolejárův, s. 73.
- 229 MMSNV, Listiny, č. 39, stará sign. Nr. 33: 1408; ILLÉSSY, Igló, s. 19. Listina sa zachovala v odpise z roku 1419. MMSNV, Listiny, č. 66, stará sign. Nr. 33; ILLÉSSY, Igló, s. 13. WEINELT, Das Stadtbuch, s. 159; HECKENAST, Objavencie, s. 61.
- 230 DIVALD, A bártfai szent Egyed templom, s. 149; SPIRITZA – UCŇNÍKOVÁ, Spišské gotické krsťtelnice, s. 35; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 37; SPIRITZA – BORODÁČ, Podoby, s. 81; SPIRITZA, Biografický slovník zvonolejárův, s. 28.
- 231 PAJDUŠŠÁK, A Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 69; SPIRITZA – UCŇNÍKOVÁ, Spišské gotické krsťtelnice, s. 44; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 79; Tenže, Biografický slovník zvonolejárův, s. 28.
- 232 MMSNV, Listiny, č. 109, stará sign. Nr. 74, č. 110, stará sign. Nr. 75; ILLÉSSY, Igló, s. 30; SCHMAUK, Supplementum II, s. 277 – 278, č. CLX; PAJDUŠŠÁK, A Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 71; GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 243; SPIRITZA – UCŇNÍKOVÁ, Spišské gotické krsťtelnice, s. 44; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 37; Tenže, Biografický slovník zvonolejárův, s. 28; SPIRITZA – BORODÁČ, Podoby, s. 7.
- 233 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 10; Tenže, Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 69, 71; GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 43; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 40, 77; Tenže, Biografický slovník zvonolejárův, s. 28.
- 234 MMSNV, Listiny, č. 107, stará sign. Nr. 72; ILLÉSSY, Igló, s. 30.
- 235 DIVALD, Szepesvármegye művészeti emlékei III, s. 7; PAJDUŠŠÁK, A Szepesvármegye középkori ércöntvényei, s. 71; GLATZ, Stredoveké kovolejárstvo, s. 243; SPIRITZA – UCŇNÍKOVÁ, Spišské gotické krsťtelnice, s. 45; SPIRITZA, Spišské zvony, s. 37 – 40; SPIRITZA – BORODÁČ, Podoby, s. 7; SPIRITZA, Biografický slovník zvonolejárův, s. 70 – 71.
- 236 SPIRITZA, Biografický slovník zvonolejárův, s. 70 – 71.
- 237 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 62; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 122 – 123.
- 238 Na univerzite vo Viedni študovali v stredoveku (v rokoch 1421 a 1433) iba dvaja študenti zo Spišskej Novej Vsi. TŮSKÉS, Magyarországi diákok, s. 108, č. 1535 a 141, č. 2380. Na krakovskej univerzite v rokoch 1407 – 1506 zo Spišskej Novej Vsi zaieovali 12 študentov. Do tohto počtu je zaradený aj Juraj Imrichov *de Nova Civitate d. Strig.*, ktorého editori priradili k lokalite Nojstat neďaleko Sibiu v Sedmohradsku (dnes v Rumunsku). Nemožno vylúčiť aj ďalších medzi vyše 20 študentmi, ktorí mali uvedený pôvod iba Spiš. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 24, 43, 44, 57, 95, 100, 126, 246, 302, 462. Metryka czyli album, s. 439.
- 239 HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 3; Tenže, Additamenta, s. 551.
- 240 Spišské Podhradie, Mlynica, Odorín, Spišská Nová Ves, Harichovce, Iľiašovce, Vlkovce, Spišský Štvrtok, Hrabušice, Švábovce, Poprad, Veľká, Spišská Sobota, Mlynica, Veľká Lomnica, Žakovce, Vrbov, Huncovce, Spišská Belá, Lubic, Tvarožná, Ruskinovce a Levoča. Pozri poznámku č. 1. Zloženie sa menilo len zriedka. Ku koncu stredoveku (1520) tu patrili nasledovné farnosti: Spišské Podhradie, Spišské Vlchy, Spišská Nová Ves, Levoča, Harichovce, Iľiašovce, Spišský Štvrtok, Hrabušice, Švábovce, Poprad, Veľká, Spišská Sobota, Mlynica, Veľká Lomnica, Huncovce, Žakovce, Vrbov, Tvarožná, Ruskinovce, Lubic, Spišská Belá, Odorín, Bystrany a Kurimany. HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 5 – 6, 43 – 44. Podľa záznamov z levočských kroník fraternita bola založená v roku 1248. WAGNER, Analecta II, s. 9; HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 37; BRUCKNER, A reformáció, s. 3.
- 241 MMSNV, Listiny, č. 29, stará sign. Nr. 8; ILLÉSSY, Igló, s. 17 – 18. Podľa M. Slivku sa tento kult najviac uplatňoval v mestskom prostredí s nemeckým obyvateľstvom. SLIVKA, Patrociniá, s. 139.
- 242 MVH I/3, s. 134, č. 161; HRADSKZY, Additamenta, s. 552 (uviedol dátum 21. 12. 1390); HRDINA, Papežské odpustky, s. 5.
- 243 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 2; Edície: HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 322 – 326; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 67 – 68; MÜNNICH, Igló, s. 15 – 156 (iba maďarský preklad podľa Hradského).
- 244 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 7 8.
- 245 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 372 373.
- 246 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 202.
- 247 WAGNER, Analecta II, s. 193 – 194.
- 248 Matricula Molleriana, s. 22; HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 97 – 98.
- 249 WAGNER, Analecta I, s. 370 – 371, č. V; CDH X/2, s. 681-683, č. CCLXXI; MVH I.4, s. 153 – 154; ZsOI, s. 681, č. 6129; slovenský preklad: PDSS V, s. 100 – 101, č. 51.
- 250 Tamže; MÜNNICH, Igló, s. 157; HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 105 – 106; PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 7 – 8.
- 251 Naznačuje to kanonická vizitácia Mikuláša Csákyho z roku 1754 (*Habet Ecclesia Iglóviensis annexam Capellam S. Barbarae in qua Ara antiqua S. Barbara extat, quae ab Innocentio 13. Privilegiata est, sub eodem titulo erecta est.*). SpB, kan. vizit. z r. 1754, f. 3.
- 252 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 13 – 14.
- 253 HRADSKZY, Additamenta, s. 158; HUDÁK, Patrociniá, s. 221.
- 254 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 21; HUDÁK, Patrociniá, s. 221.
- 255 JAVORSKÝ, Príspevok, s. 11; SOJÁK, Spišská Nová Ves, s. 30; ČAPLOVIČ – JAVORSKÝ, Najnovšie poznatky, s. 75, 81.
- 256 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 27; 28; Súpis pamiatok na Slovesnu III, s. 155.
- 257 PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 12-13. K bratstvu sv. Trojice Pajduššák neuvádza písomné pramene.
- 258 MMSNV, Knihy, č. 1-K/I, s. 2; WEINELT, Das Stadtbuch, s. 68. MÜNNICH, Igló, s. 155 – 156; PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 12, 43, pozn. č. 12; Pajduššák tu uvádza k bratstvu Panny Márie aj rok 1425, avšak bez odkazu na pramene.
- 259 Stanovy z roku 1467 potvrdil magistrát mesta v roku 24. 7. 1613. MMSNV, Listiny, č. 275, stará sign. 223; HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 112 – 113, pozn. č. 72; PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 13, 17, 44.
- 260 Prehľad novoveských farárov a kazateľov bez odkazov na pramene uverejnil MÜNNICH, Igló, s. 159, 239.
- 261 SASpK, Ser. 10, F. 1, N. 6; Pozri k tomu viac ŽIFČÁK, Spišská Nová Ves, s. 55 – 56. Münnich kladie jeho pôbenie v meste do rokov 1280 – 1299. MÜNNICH, Igló, s. 159.
- 262 MÜNNICH, Igló, s. 159. Odvoláva sa len všeobecne na kapitulský archív.
- 263 Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 159.
- 264 MMSNV, Listiny, č. 66, stará sign. Nr. 33; ILLÉSSY, Igló, s. 23.
- 265 Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 159.
- 266 MÜNNICH, Igló, s. 159.
- 267 SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 107-111, č. 265. Porovnaj PAJDUŠŠÁK, Krátky prehľad, s. 13 – 14.

- 268 MMSNV, Listiny, č. 116, stará sign. Nr. 81; ILLÉSSY, Igló, s.
269 MMSNV, Listiny, č. 122, stará sign. Nr. 86; ILLÉSSY, Igló, s.
270 MÜNNICH, Igló, s. 239.
271 HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, 92, s. 112, pozn. č. 72, s. 146, 158, 296; MÜNNICH, Igló, s. 239; BRUCKNER, A reformáció, s. 77.
272 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 351, 360, 364, 368, 370, 373, č. 29-K/I, s. 469, 470. Porovnaj MÜNNICH, Igló, s. 239.
273 SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 228-229, č. 376.
274 HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 112 – 115.
275 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 367.
276 MMSNV, Knihy, č. 28-K/I, s. 101, 166, 253.
277 Pozri k tomu najmä HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 147-158; BRUCKNER, A reformáció, s. 53 – 78; RATKOŠ, Počiatky novokrstenectva, s. 185 – 190; SUCHÝ, Dejiny, s. 149 – 154; SCHWARZ, Die Reformation, s. 55 – 66.
278 HRADSKZY, A XXIV királyi plébános testvérülete, s. 296; BRUCKNER, A reformáció, s. 77.

SPIŠSKÁ NOVÁ VES

germ. Neudorf, hung. Igló

1. Name

Earliest mention: *Villa nova* in the charter of Archbishop Philip of Esztergom of 29 November 1268, which mentioned the parish priest of Nová Ves (*de villa nova*) among 23 parish priests from Spiš

Other names and variants:

Latin sources: 1295 *Igolouzaza*, 1312 *Iglo*, 1369 *nova villa que vulgo Iglasasa appellatur*, 1380 *Iglo alio nomine Novavilla*, 1399 *Newendorph*, 1409 *Noua Civitas*, 1410 *Igloa alias Nova Villa*, 1508 *Iglawya*

German sources: 1467 *Newendorff*, 1486 *Newstat*

Etymology: The town originated by merging an originally Slavic settlement of Iglov and a more recent settlement of the German guests (*Villa Nova*, Neudorf, Nová Ves) in the second half of the 13th century. The name Iglov is probably derived from a Slavic word “igla = ihla”, “iglica = ihlica”, a needle.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Košice Region, Spišská Nová Ves District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus Spišská Nová Ves is situated in the southern part of the Hornád Basin, on the northern slopes of Slovenské rudohorie (Slovak Ore Mountains) – Volovské vrchy (Volovec Mountains). The centre of the town lies 430 m above sea level; its hilly area in the southern part even 1266 m.

Medieval road connection, toll collection places: The royal toll station was located close to the town in Rudňany before 1345.

Boundaries: From the 13th century onwards, several settlements related to mining and metallurgy developed in the cadastre of the town and survived until today: Hnilec, Hnilčík, Mlynky, Novoveská Huta.

3. Earliest settlement

The continuous Slavic settlement is attested in the eastern part of the town from the 9th until the 15th century: the original important suburban settlement Iglov on the confluence of the river Hornád and stream Brusník, which moved upwards in the 10th century (between present Reduta and Mlynská Street). The German guests settled in the immediate vicinity of Iglov and founded Nová Ves around the middle of the 13th century at the latest. The two settlements merged in the second half of the 13th century. A castle on the hill Okružlovec, which ceased to exist in the first half of the 14th century, is connected with Iglov (*castrum de Iglou*).

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: free mining town

Basic privilege: for the individual town has not been preserved, but Spišská Nová Ves belonged to the privileged settlements of the Province of the Saxons in Spiš, to which King Stephen V revised the earlier liberties in his so-called great privilege of 25 August 1271

Confirmation of the common privilege: 1317, Charles Robert, with certain revisions

Significant partial privileges and confirmations (selection):

6 December 1380 – King Louis I permitted to hold a weekly Saturday market in Spišská Nová Ves

30 July 1408 – King Sigismund permitted to hold a market on 15 August

23 April 1410 – Sigismund ordered the Comes of Spiš and the count of 24 towns of Spiš not to force the townspeople to any other works due to their fortification works on the walls and ditches (*Muri et fossati*).

- 8 September 1412 – Sigismund again permitted to hold a market on 15 August

- 6 December 1435 – Sigismund on the request of Nová Ves restored and extended the town privileges after the Hussite invasion: the right to mine silver, copper, lead and iron, the right of weighing, the right to store goods, the right to sell cloth on small scale, the right of 3 annual markets (Sunday *Laetare*, 15 August, 11 November), the right of weekly Monday market, the right of free exploitation of their forests and for mining, the right to be judged in commercial matters only in front of their own municipal court.

- 27 December 1442 – King Vladislaus I relieved the burghers of Spišská Nová Ves of paying the census for 1 year.

Town law: the town and the mining law derived from the town's affiliation with the Province of the Saxons of Spiš and its status of a mining town. The law was written up in a legal collection *Zipsen Willkühr* in 1370. Spišská Nová Ves belonged to the sphere of Gelnica mining law.

5. Architectural development and town topography

The town fortification was 3270 m long. The centre of the town is dominated by the Church of the Ascension of the Virgin Mary (built before 1268). The Chapel of St. Michael the Archangel was adjoined to the north wall of the nave at the end of the 14th century. Another church is so-called Small (so-called Slovak) Church, which served as a hospital chapel as well; dated probably to the 13th century. The fifteenth-century town hall was originally located not in the centre of the square, but in the line, along the road leading to Levoča. The buildings of the parish and the school stood probably in the centre of the square, east of the parish church. The municipal hospital with a chapel was located at the town walls, in front of the Levoča gate. Three mills were built on Hornád in the town (mentioned in 1429).

6. Significant events (chronology)

12 May 1295 – the first mention of the Castle of Nová Ves

1411 – a big fire in the town

8 November 1412 – King Sigismund gave 13 Spiš towns (including Spišská Nová Ves) as a deposit to the Polish king Vladislaus

1419 – the meeting of Sigismund of Luxemburg and King Vladislaus of Poland in Spišská Nová Ves

April 1433 – the Hussite troops attacked and sacked Spišská Nová Ves and other Spiš towns

1 September 1443 – a truce between King Vladislaus II of Hungary represented by Simon Rozgoň and John Jiskra near Spišská Nová Ves

4 January 1487 – the establishment of the Association of 7 Upper-Hungarian mining towns

7. Demographic development

The community consisted of several ethnic groups: Germans and Slovaks (2 merged settlements), Hungarians, Italians. The Germans had the dominant position in the 13th century. Around 1420 there were 270 payers of the land tax in 4 quarters.

8. Economic activities

Mining and metallurgy: The copper and perhaps also iron ore were mined in the area of Nová Ves. The town had mines and mining facilities in the early 14th century (attested in the confirmation of the privilege of 1317: *cum casis, prediis, mineralibus et montanis*). According to Sigismund's privilege of 1435, silver, mercury, copper, lead, and iron were mined there. There were around 12 trip hammers in the area in the 14th and 15th centuries.

Trade: The location and the mineral resources were the pre-requisites for the development of the crafts and the local market already before the market privilege of 1380. Thanks to commercial contacts with Poland the copper of Spiš got to the markets of northern Europe in the 14th and 15th centuries. The copper of Nová Ves (*Nudorffer kopper*) appeared in Malborg in 1399-1402. The family of George Turzo lived in Spišská Nová Ves before 1467.

Crafts and guilds: The production specialized in the processing of metals: metal-founding, the production of arms and armours, smithery. The guild of smiths is attested in 1482. Besides other usual crafts, the rivers Hornád and Hnilec provided opportunities for fishermen and millers.

9. Town administration

Spišská Nová Ves was a royal mining town, but its autonomy and administration were influenced by its affiliation with the Province of the Saxons, later the Association of 24 Spiš towns. They had common self-governing bodies: the count (judge) and the councils.

Municipality: Spišská Nová Ves had a mayor (*villicus, iudex, Richter*), the town council (*Rat*) consisting of 12 jurors (*iuraticives, geschworene Bürger, Ratherrn*), and the external council, or elected municipality (*Gemain, electi cives*), consisting of 24 members. Later there was also a deputy mayor (*viceiudex, Nachrichten*, since 1429), whose function was usually connected with the office of the mining master in late medieval period.

Town chancery: in the 14th century already

Notary: probably the only employee of the town chancery

Town book: the oldest town book (1383-1637), 2 land registers (1500-1504, 1504-1536), 2 books of accounts (1514-1524, 1525-1539), the book of purchase and sale of houses (1516-1565).

Seal: probably already in the 14th century; preserved two younger seals from the 15th century: 1. a mining motif (1524): a Late-Gothic shield with 3 roses on 1 stem on a mountain of 3 peaks flanked with hammers, held by crowned Virgin Mary; circumscription: *sigillum nove ville*; 2. A smaller, minor seal (1572): 2 crossed mining hammers flanked with the letters "n" and "v".

Coat of arms: from the 15th century

10. Personalities

Conrad Gaal – a bell-founder (*campanista*), the founder of a well-known metal-founding workshop in the mid-14th century; he is attributed with the foundation of the town hospital in 1397.

John Weygel – a bell-founder (*glokengisser*) who took over Gaal's workshop, worked in Krakow in 1386-1390 (2 bells for the Parish Church of the Virgin Mary), the author of various bells and baptisteries in Spiš region.

George Bestseller – a nobleman and important entrepreneur in mining and metallurgy.

Vincent Gaal – a bell-founder (*fusor campanarum*) from the Gaal family, a member of the town council in 1456-1457.

Paul Gaal: the last bell-founder from the Gaal family, born in the second quarter of the 15th century.

John Wagner – the last well-known bell-founder of the famous medieval workshop; married into the family of Paul Gaal before 1475; a member of the town council; died before the end of 1513.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 14

11. Church history

Spišská Nová Ves was probably one of the oldest parishes in Spiš region, functioning already in the 12th century, or before 1245. However, the presence of a parish priest is attested only in the first written record in 1268. The parish belonged to the Fraternity of 24 royal parish priests in Spiš. The parish church could be one of the oldest ones in Spiš. The Church of the Ascension of the Virgin Mary received papal indulgences from Boniface IX on 19 January 1391. The town exercised the *ius patronatus* following the old customs of the Saxon province since the 13th century.

Religious fraternities: the Fraternity of the Blessed Virgin Mary, of St. Barbara, of the Holy Trinity.

Karin Fábrová

SPIŠSKÁ SOBOTA

nem. Georgenberg, maď. Szepesszombat

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Belo IV. dňa 16. 3. 1256 daroval tri poplužia zeme z majetku *Sceek*, ktorý bol súčasťou zeme spišských kopijníkov, Filovi, synovi Fila z Filíc. Spišská Sobota sa spomína v metácii v tvare *Forum Sabathe*.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1268 *Georgenberg*², 1271, 1273 *Sanctus Georgius*³, 1292, 1317 1380, 1407, 1412, 1414, 1439, 1454 *Mons Sancti Georgii*⁴

Nemecké pramene

1522 *den georgenbergern Meistern*⁵

Etymológia názvu

V roku 1256 sa uvádza Spišská Sobota ako „*Forum Sabathe*“ (Sobotný trh), sídlisko s trhom.⁶ K zmene názvu dochádza v druhej polovici 13. storočia, kedy sa v dobových prameňoch uvádza ako „*Sanctus Georgius*“, podľa patrocínia kostola.⁷ Táto zmena mohla byť ovplyvnená niekoľkými okolnosťami. Prvou bol príchod nemeckých hostí, druhou mohol byť fakt, že existencia trhu bola v danom období dostatočne známa, a tým pôvodný názov lokality označujúci konanie týždenného trhu stratil svoju funkčnosť. Preto došlo k etnicky podfarbenému dvojitému pomenovaniu tohto sídelného celku. Nemci začali používať názov „Georgenberg“ podľa farského kostola sv. Juraja, kým Slováci a sprostredkovane aj Maďari zostali pri staršom pomenovaní (Spišská) Sobota.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Poprad, geografická poloha: 49° 03' severnej zemepisnej šírky, 20° 20' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie Spiša sa stalo súčasťou Uhorska v 11. storočia. Šľachtická župa sa vytvorila na prelome 13. a 14. stor. Administratívny vývoj Spiša bol špecifický existenciou niekoľkých výsadných území, ktoré tvorili osobitné správne celky.⁸ Spišská Sobota je situovaná asi 1,5 km od centra Popradu, v juhozápadnej časti Popradskej kotliny, na severe ohraničenej Tatrmi. Rozprestiera sa na mierne vyvýšenej terase nad ohybom rieky Poprad (s prítokmi Novej vody a Velického potoka), ktorá tvorila v minulosti jej južnú hranicu. Nadmorská výška Popradskej roviny sa pohybuje v rozpätí 650 – 705 m.⁹

Napojenie na stredovekú cestnú sieť

Mesto vzniklo v blízkosti významnej diaľkovej cesty prichádzajúcej od západu v blízkosti miesta, kde sa táto cesta rozdeľovala. Jedna jej vetva pokračovala ďalej na východ k Levoči a ďalšia vetva sa stáčala na severovýchod sledujúc tok rieky Poprad smerom k hraniciam s Poľskom. V údolí rieky Poprad vznikli v 11. – 12. storočí osady strážcov, ktoré kontrolovali hraničné záseky (*indagines*). Posledná z nich (Bušovce) ležala na sever od Spišskej Belej.¹⁰ Severojužná cesta, ktorá je doložená v roku 1263 (*magna via*), viedla z Gemera do Poľska a prechádzala Levočou.¹¹ Cestu na poľskej strane vedúcu do Noveho Sączu a ďalej na Krakov kontroloval hrad Muszyna. Druhú stranu údolím Popradu a Dunajca zabezpečoval uhorský hrad Nedeca (Dunajec), ktorý bol postavený na ochranu tamojšej colnice, doloženej v r. 1308.¹² Colnica existovala na aj brode cez Dunajec (Spišská Stará Ves).¹³ Tridsiatková stanica sa nachádzala aj v Kežmarku.¹⁴ Mýto sa vyberalo v Spišskom Podhradí, pri Spišskej Novej Vsi, pri Starej Lubovni, pri Plavči.¹⁵ Mýtna stanica v Lučivnej je prvýkrát písomne doložená v r. 1356 a 1382.¹⁶

Chotár

Rozsah chotára Spišskej Soboty bol pomerne malý. Tak tomu bolo zrejme už aj v stredoveku, keď mohol mať chotár mesta (okolo roku 1411) približne 400 hektárov. Podľa metácií z rokov 1407 a 1412 vlastnila Sobota hory v priestore medzi Velkým Slavkovom, Gerlachovom a Batizovcami.¹⁷ Donáciou z 3. 5. 1412 sa chotár mesta pričlenením chotára zaniknutej stredovekej dediny Stojany, ktorá ležala medzi Spišskou Sobotou a Popradom, rozrástol na približne 600 hektárov.¹⁸

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

Existenciu trhovej osady (písomne doložená v roku 1256) možno predpokladať už v 11. storočí. Okrem toho tu existovali aj ďalšie osady Poprad, Veľká, Stráže pod Tatrmi. Napriek tomu, že na území Spišskej Soboty dodnes nebol realizovaný archeologický výskum, nálezy z okolitých lokalít jasne dokazujú predchádzajúce slovanské osídlenie na danom území.¹⁹ Názov mestečka tiež potvrdzuje skutočnosť, že bolo založené slovenským obyvateľstvom, ktoré sa zaoberalo remeslom a obchodom. V prvej polovici 13. storočia sa v bezprostrednej blízkosti slovenskej osady usadili nemeckí hostia, ktorí pomenovali dedinu Horou sv. Juraja „*Georgenberg*“.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, člen Spoločenstva 24 miest spišských Sasov.

V roku 1412 spolu s ďalšími spišskými mestami bolo založené poľskému kráľovi.

Základné privilégium

Udelené spišským Sasom 25. 8. 1271 od uhorského kráľa Štefana V.²⁰

Privilégium obsahuje nasledovné ustanovenia:

- slobodnú voľbu grófa alebo sudcu, ktorý bude spolu so županom súdiť podľa miestneho zvykového práva ich spory v hlavnom meste provincie – Levoči, pričom županovi z pokút prípadnú dva denáre a grófovi jeden;
- výsadu vlastnej samosprávy a výkonu súdnictva: právo voľby richtára a prísažných;
- právo voliť si farárov v každej komunite Sasov a právo farárov poberať cirkevný desiatok;
- výsadu užívania mestského teritória: obrábanie pôdy, lov rýb vo vodách a využívanie lesov;
- právo vyhľadávať a dolovať rudy ako aj drahé kovy;
- oslobodenie od všetkých dávok, daní a mýtnych poplatkov v celej krajine, ak spoločne zaplatia taxu vo výške 300 hrivien striebra na sviatok sv. Martina;
- povinnosť postaviť 50 ozbrojených kopijníkov, ktorí nastúpia pod kráľovské zástavy, ak bude kráľ musieť bojovať v Uhorsku alebo za jeho hranicami;
- povinnosť odovzdávať desiatok, povinnosť výmeny mincí, každoročne od veľkonočného týždňa a počas nasledujúcich 5 týždňov odovzdať staré mince a potom prijať nové kráľovské mince;
- zákaz kráľovským županom ich (Sasov) nejako obťažovať a zákaz komukoľvek ich predvolávať na súd mimo provincie;
- možnosť riadiť sa vlastným právom, keďže sú to ľudia jednoduchí, roľníci, a nevyznajú sa v uhorskom šľachtickom práve;
- stanovenie spoločného súdenia sporov kvôli majetkom, dedeniu, pozemkovým hraniciam, právu odumrti a iných sporov županom a grófom za ich účasti;
- udelenie plnej slobody kľčovania lesov, premieňania na úrodnú pôdu a jej užívania;
- stanovenie povinnosti úctivo prijať 4 vyberačov pozemkovej dane s 5 koňmi.

Konfirmácie základného privilégia

12. 11. 1317.²¹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 6. 12. 1380 Kráľ Ľudovít udeľuje mestu právo na týždenný trh.²²
- 12. 11. 1317 Konfirmácia výsad pre spišských Sasov z roku 1271 od uhorského kráľa Karola Róberta, za pomoc spišských Sasov v bitke pri Rozhanovciach. Pozemková daň sa zvýšila z 300 na 1200 hrivien striebra, zrušená bola vojenská povinnosť. V listine sú prvýkrát vymenované jednotlivé mestá a obce Spoločenstva Spišských Sasov v počte 43, medzi nimi aj Spišská Sobotica.²³
- 7. 3. 1450 Kráľ Kazimír IV. udeľuje právo konať jarmok dvakrát do roka, na sv. Juraja (24. 4.) a na sv. Martina (11. 11.).²⁴

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

V listine od kráľa Bela IV. pre Fila, syna Fila vo Filiciach, ktorému daruje tri poplužia zeme,

v rámci metácie spomína aj „*Forum Sabathe*“.²⁵ Trhová osada bola založená dávno pred rokom 1256. Názov potvrdzuje skutočnosť, že bolo založené slovenským obyvateľstvom, ktoré sa zaoberalo remeslom a obchodom. Trh, realizovaný slovenským obyvateľstvom, prilákal na územie Spišskej Soboty nemeckých hostí.²⁶ Ich vplyv na ďalší rozvoj mesta sa prejavil v získaní mestských výsad v roku 1271.²⁷ Spišská Sobotica spolu s ďalšími spišskými mestečkami získala od uhorského panovníka Štefana V. kolektívne mestské privilégia, ktoré následne zabezpečovali slobodný vývoj v rámci provincie spišských Sasov.²⁸

Spišské právo

V roku 1370 dochádza k spisaniu obyčajového práva nemeckého obyvateľstva na Spiši. Právny systém síce pochádzal z Nemecka, ale v domácom prostredí sa ďalej vyvíjal a modifikoval. Originál z roku 1370 sa nezachoval. Právna kniha obsahuje 90 článkov. Základným ustanovením právnej knihy je zabezpečenie osobnej slobody v prvom bode, z ktorého vyplýva aj právne postavenie spišských Nemcov. Obsahuje prenesené staršie zákony, prevzaté zákony z domáceho práva i ustanovenia, ktorý vznikli v rámci rozvíjajúcej sa mestskej spoločnosti. Pôvodná právna kniha obsahovala 93 ustanovení, ktoré upravovali vzťahy v oblasti rodinného, dedičského, majetkového a osobného práva, verejnú správu, organizáciu súdnictva a pravidlá pri obchodovaní.²⁹ Spišská právna kniha bola vydaná trikrát. Všetky vydania vychádzali z transkripcie levočského rukopisu Zipser Wilkühr.³⁰ Rodinné a dedičské právo sa vo viacerých bodoch menilo podľa krajinského práva, saské zvyklosti sa tu udržali najdlhšie. V druhom bode právnej knihy sa nachádza ustanovenie o rovnoprávnosti mužov a žien pri nadobúdaní majetkových práv. V tomto bode sa odlišuje rodinný a dedičský zákon spišských Sasov od nemeckého práva. Spišské právo dalo ženám možnosť voľnej dispozície nad jednou tretinou z polovice majetku a to isté oprávnenie mali aj muži. Muž nemohol slobodne disponovať so ženiným hnutelným majetkom, podobne ani žena nespela predať mužov majetok.³¹

V právnej knihe sa nenachádzajú niektoré závažné trestné skutky (lúpežná vražda, podpaľačstvo, smilstvo). Niektoré body právnej knihy síce spomínajú určité trestné činy, ale bez sankcie, resp. bez spôsobu vykonania trestu.

Najstarší zachovaný rukopis právnej knihy pochádza z pol. 15. storočia zo Spišskej Soboty. Po nemecky napísaná kronika zo Spišskej Soboty obsahuje 25 fólíí rukopisu Spišskej právnej knihy, ktoré zaberajú prevažnú časť kódexu. Posledné zachytené udalosti pochádzajú z roku 1457.³²

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Námestie

Základným priestorom mesta je trhové námestie, terajší trojuholníkový tvar s mierne zaoblenými stranami naznačuje postupný prechod do okrúhleho centrálného priestoru najstaršej časti námestia, ktoré sa smerom na východ zužuje a za evanjelickým kostolom nadväzuje na komunikáciu vedúcu do Matejoviec.³³

Meštianska architektúra

Stredoveké domové jadrá pochádzajú zo 14. – 15. storočia. Staršie stáli na parcelách vo forme jednopriestorových **blokových prízemných domov** s vchodom v zadnej časti polyfunkčného priestoru. Postupným rozširovaním sa ustálil pôdorysný typ

a uličná čiara. V 15. storočí na dlhých úzkych parcelách stáli domy orientované trojosovou hlavnou fasádou do námestia, do dvora sa vchádzalo bočnou vstupnou chodbou alebo prejazdom. Charakteristické bolo uzavretie parcely hospodárskou stavbou, ktorá sa menila na objekt fortifikačného charakteru. Zoskupené susedné stavby nahradili chýbajúce mestské opevnenie. Dispozične sú zaujímavé **dvojdomy**, ktoré vznikli na dvoch parcelách.³⁴

Rímskokatolícky farský kostol sv. Juraja

Pôvodne neskororománsky objekt, postavený niekedy v pol. 13. storočia. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1273. Z pôvodne jednododovej stavby s predpokladaným pravouhlým uzáverom sa dodnes zachovalo obvodové murivo so vstupným portálom a stĺpkami s rastlinným motívom.

V rokoch 1460 – 1464 sa uskutočnila prestavba kostola pod vedením domáceho staviteľa Juraja Steinmetza. Na mieste starej svätyne postavili dnešnú dlhšiu a širšiu. Priestor lode bol zaklenutý na stredný stĺp, čím vznikol halový dvojloďový priestor. K nemu v rokoch 1502 – 1512 pristavali kaplnku sv. Anny a sakristiu. Do začiatku 16. storočia sa patrí aj hlavný oltár s monumentálnou plastikou sv. Juraja zabíjajúceho draka z dielne majstra Pavla z Levoče.³⁵

Kamenný most

V rámci rekonštrukcie starej stredovekej cesty roku 1535 nechalo mesto vybudovať smerom od Popradu aj kamenný most, ktorý spájal túto komunikáciu s Hornou bránou mesta. Cesta ďalej viedla cez Dolnú bránu k Matejovciam. Okolo tejto komunikácie sa začali formovať aj predmestia.³⁶

Renesančná zvonica

Nachádza sa na mieste starej drevenej stavby postavenej v roku 1598 kežmarským majstrom Ulrichom Matererom. Kolekcia zvonov vo veži je pôvodná, najstarší zo 14. storočia, ďalší z roku 1511 od zvonolejára Jána Wagnera a posledné dva pochádzajú z rokov 1564 – 1779.

V roku 1540 bola postavená **tržnica**. Požiar v roku 1545 zničil polovicu mesta.³⁷

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1268	V dohode medzi spišským prepoštom a 24 spišskými kráľovskými farármi o rozdelení ročných poplatkov sa spomína aj Spišská Sobota, ako člen uvedeného bratstva, ktorá spravovala aj filiálny kostol v Matejovciach. ³⁸
1344	Spoločenstvo Spišských Sasov sa premenovalo na Spoločenstvo 24 spišských miest, pričom nie všetky lokality mali mestský charakter. ³⁹
1412	8. 11. kráľ Žigmund dáva za pôžičku 37 000 kôp českých grošov (88800 zlatých) poľskému panovníkovi Vladislavovi Jagelovskému do zálohu 13 spišských miest patriacich Spoločenstvu Spišských Sasov (medzi nimi aj Spišskú Sobotu), Starú Lubovňu, Podolíneec, Hniezdne a Lubovníansky hrad. ⁴⁰ Vzniká Spoločenstvo 13 spišských miest. Záloh trval do roku 1772, kedy boli opäť pripojené k Uhorsku.
1460 – 1464	Dochádza k neskorogotickému prestavbe Kostola sv. Juraja pod vedením domáceho staviteľa J. Steinmetza. ⁴¹
1474	Kráľ Matej Korvín osobne prítomný v Spišskej Sobote. ⁴²
1491	Počas bojov o uhorskú korunu medzi Vladislavom II. a Jánom Albertom na východnom Slovensku došlo zničeniu Spišskej Soboty. ⁴³
1499	Kráľ Vladislav II. napomína Levoču a Kežmarok, aby nezabraňovali dovozu tovaru z Krakova do trinástich spišských miest. ⁴⁴
1523	Kráľ Ľudovít II. nariaduje Košiciam, aby kupcom zálohovaných 13 spišských miest neprekážali pri nákupe vína a iných tovarov. ⁴⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Archeologické nálezy v okolitých lokalitách dokazujú pôvodné slovanské osídlenie územia.⁴⁶ Trh, ktorého existencia je doložená aj v názve mestečka, prilákal na územie dnešnej Spišskej Soboty nemeckých hostí, ktorí sa zaslúžili o získanie mestských výsad v roku 1271.⁴⁷ Na základe rozhodnutia mestskej rady z r. 1520 iba ten Slovak môže byť mešťanom, ktorý sa pred súdom dokáže sám obhájiť, čiže ovláda nemčinu.⁴⁸ Nižšie vrstvy obyvateľstva boli prevažne slovenské, bohatí mešťania z veľkej väčšiny nemeckej národnosti. Z 18. storočia sa zachovala aj meštianska prísaha v slovenčine.⁴⁹

Zoznam domovej dane sa zachoval v Spišskej Sobote z r. 1579.⁵⁰ Mestečko bolo rozdelené na 4 štvrte a malo spolu 79 domov (okrem fary, radnice, školy a špitála), z ktorých sa odovzdávala daň. Spišská Sobota mohla mať v danom období cca. 500 obyvateľov.⁵¹ V západnej časti námestia v r. 1579 sa nachádzal tzv. Krížny rad (*Querzeile*), kde sa stálo 13 domov, v severnej časti, zv. Letná (*Sommerzeile*) 20 a ďalších 20 domov. V južnej časti, zv. Zimný rad (*Winterzeile*) 26 domov. V r. 1579 bola zástavba spišskosobotského trojuholníkového námestia viac-menej ukončená. Daň sa platila trikrát do roka, rozpätie najnižšieho a najvyššieho príspevku bolo 4-15 denárov. Väčšina daňovníkov má zamestnanecké mená. V danom období sa meno mešťana síce nemusí kryť s jeho zamestnaním predsa je to nepriamy dôkaz o remeselníckom zameraní obyvateľstva.⁵²

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Trh

Existencia trhu je doložená už názve z roku 1256, kedy sa uvádza Spišská Sobota ako *Forum Sabathe* (Sobotný Trh), trhové centrum. Trh tu teda musel existovať už pred uvedeným rokom.

V roku 1380 udeľuje kráľ Ľudovít I. Spišskej Sobote právo konať týždenný trh, v podstate však išlo iba o potvrdenie existujúceho stavu. Privilégium zaručovalo všetkým obchodníkom bezpečný príchod i odchod a oslobodenie od platenia mýtnych poplatkov. Možnosť koncom 14. storočia došlo k nejakým sporom, prípadne mohol niekto túto slobodu ohrozovať, a tak si mešťania vyžiadali od panovníka formálne znovu potvrdiť toto právo.⁵³

Jarmok

Právo konať jarmok sa zakladalo privilegiom z roku 1450 od kráľa Kazimíra IV. K opätovnému potvrdeniu uvedeného práva dochádza v roku 1567 kráľom Maximiliánom II. Jarmoky sa uskutočňovali dvakrát do roka, na Zjavenie pána (6. 1.) a sv. Juraja (24. 4.), ako aj počas dní, ktoré im bezprostredne predchádzali a aj v dňoch, ktoré po nich nasledovali.⁵⁴

Remeslá, cechy

Najstarší písomne doložený cech kamenárov a murárov z r. 1474, čo korešponduje aj s rozvojom stavebnej činnosti v meste.⁵⁵ Podľa mien daňovníkov z r. 1579 je možné predpokladať, že v mestečku v stredoveku boli zastúpené remeslá: obuvníci, mäsiari, krajčíri, kožušníci, rybári, stolári, povrazníci, kolári, debnári, kováči, zámočníci, **hrnčiari**, **medotepci**.⁵⁶

Obchod

Napriek tomu, že sa v meste konali týždenné trhy a od r. 1450 aj jarmoky, v staroľubovnianskom a spišskostaroveskom tridsiatkovom registri sa nenachádzajú zmienky o obchodníkoch zo Spišskej Soboty. Mestečko ležalo na spojnici obchodnej cesty Levoča – Spišský Štvrtok – Spišská Sobota, teda možno predpokladať vývoz a dovoz tovarov do Poľska ako aj v opačnom smere z Poľska. Tu sa však stretávali s konkurenciou väčších miest.⁵⁷ V roku 1499 upozornil kráľ Vladislav II. Levoču a Kežmarok, aby nerobili zálohovaným mestám prekážky pri dovoze tovarov z Krakova a iných poľských miest, pretože im to umožňujú staré výsady.⁵⁸ Ich rozsiahlejšia obchodná činnosť bola obmedzovaná právom skladu, ktorým disponovali mestá Levoča, Kežmarok a Košice.

Vlastníctvo a užívanie pozemkov a potokov v chotári mesta

V metácií listín z rokov 1407 a 1412 sa uvádza, že Spišská Sobota vlastnila lesy medzi Veľkým Slavkovom, Gerlachovom a Batizovcami.⁵⁹ 17. 6. 1411 kráľ Žigmund na žiadosť richtára Mikuláša a mestskej rady daroval Spišskej Sobote dedinku Stojany ležiacu medzi spišskosobotským a popradským chotárom. Stojany patrili cisterciáckemu opátstvu v Spišskom Štiavniku. Ako náhradu dostalo opátstvo dedinu Primovec pri Levoči. Meštania zo Spišskej Soboty sa zaviazali Levoči platiť ako odškodné nájom 27 (neskôr 22) fl. ročne, ktorý platili až do roku 1911.⁶⁰ 3. 5. 1412 kráľ Žigmund definitívne potvrdzuje výmenu Stojan a Primoviec. Stojany ako samostatná dedina zanikla, ako aj Kostol sv. Antona.⁶¹

V roku 1438 vznikol spor medzi Spišskou Sobotou a Popradom o územie, ktoré sa malo na základe donácií kráľa Žigmunda nachádzať v stojanskom chotári. Spoločný richtár Spišských Sasov Ján Folkeysch prisúdil pôdu Popradu.⁶² Spor, ktorého výsledok nepoznáme, pokračoval až do zač. 16. storočia.⁶³

9. SPRÁVA MESTA

Správa Spoločenstva spišských Sasov

Na čele provincie bol gróf spišských Sasov so správnou a súdnou kompetenciou nad všetkými členmi Spoločenstva. Súdnú právomoc mal obmedzenú. Trestné prečiny za poranenie a zabitie mal súdiť spolu so županom Spišskej župy. Dve tretiny z pokút prislúchali spišskému županovi, jedna tretina spoločnému grófovi. Majetkové spory a dedičstvá mal súdiť sám. Bol volený každoročne spomedzi príslušníkov Spoločenstva. Hlavným sídlom provincie bola Levoča.⁶⁴ V správe a súdnictve mu pomáhala spoločná rada, ktorú tvorili richtári všetkých miest, okrem toho každé mesto volilo do tzv. veľkej rady určitý počet členov.⁶⁵

Mestská samospráva

Každé mesto Spoločenstva malo na čele svojho richtára. V privilegii od Štefana z r. 1271 chýba ustanovenie o slobodnej voľbe richtárov pre jednotlivé členské mestá Spoločenstva spišských miest. V neskoršom období je existencia richtárov doložená. Daná inštitúcia musela byť teda medzi Sasmi na Spiši staršia, existovala asi pred r. 1271.⁶⁶ Okrem richtára malo každé mesto mestskú radu – pozostávajúcu z prisázných, vonkajšiu radu a volenú obec. Richtára volilo zhromaždenie mešťanov každý rok. Mestská rada pozostávala z 10 prisázných, od 16. storočia ju tvorili len 4 prisázní.⁶⁷

Správa v období poľského zálohu

Zálohované mestečká si zachovali svoju samosprávu. Na ich čele stál spoločný richtár, volený zástupcami 13 spišských miest, mal najvyššiu správnú a súdnú právomoc. Nesídlil už v Levoči, ale vo svojom vlastnom meste. V r. 1412 bol spoločným richtárom Kristián zo Spišskej Soboty.⁶⁸ Richtári 13. spišských miest tvorili radu zálohovaných miest, okrem toho mala provincia 13 spišských miest tzv. veľkú radu, ktorú tvorili okrem richtárov aj volení zástupcovia mestečiek, pôvodne 100 členov, v 16. storočí sa počet zredukoval na 46 – 48.⁶⁹ Poľskú správu zálohovaného územia vykonával starosta, so sídlom na hrade Lubovňa. Dozeral na správu miest, vyberanie a odvádzanie daní. V rámci Poľska tvorili zálohované mestá tzv. Spišské starostovstvo (Starostia Spisz).⁷⁰

Hospodárenie mesta

Výdavky

Doložené výdavky predstavujú poplatky poľskému kráľovi, neskôr Lubomírskym, v r. 1412 to bolo 45 hrivien striebra.⁷¹ Pri tejto platbe sa zohľadňovala veľkosť chotára zálohovaných mestečiek. Okrem toho mesto platilo Levoči nájom za Stojany 22 fl.⁷²

Mestská kancelária

Mestská kniha

Marckbuch-Primar Register z obdobia 1579 do pol. 18. storočia, protokol z činnosti mestskej rady, údaje a zápisy súdneho, hospodárskeho a daňového charakteru. Záznamy od r. 1503 sú prepísané zo staršej mestskej knihy. Zápisy nie sú radené chronologicky.⁷³

Mestská pečať

Na začiatku 15. storočia vznikajú 2 pečatidlá. Na *menšom* je zobrazený sv. Juraj v obvyklej podobe: rytier na koni prebodáva draka. Túto kompozíciu používala Spišská Sobota nepretržite. Kruh opis je vyrytý v gotickej minuskule a znie: **Sigillum*monti*ieorgii*(!). Ojedinele sa používalo aj väčšie pečatidlo z 15. storočia. V ňom sv. Juraj v rytierskom brnení stojí rozkročený na drakovi. Pozadie pečatného obrazu je posiate hviezdíčkami. Kruh opis pečatidla je rovnako vyrytý v gotickej minuskule **Sigillum * in* monte* sancti* Georgii*.⁷⁴

Mestský archív

Fond Magistrát mesta Spišskej Soboty je v súčasnosti uložený v ŠA Levoča, pobočka Poprad. Stredoveké listiny boli pôvodne usporiadané, svedčia o tom signatúry na dorzálnych stranách dokumentov. Pomocné knihy (inventáre, katalógy) sa nezachovali. Starší

materiál je prezentovaný listinami a knihami. Z listín sa zachovalo 17 kusov, z toho 10 stredovekých. K stredovekým dokumentom sa radí aj *Szepes szombati-Zipsper Willkür* a *Szepes Szombati Chronica*. Knihy vznikli z činnosti mestskej rady a cechov.⁷⁵

Richtári mesta do r. 1526

1268 Cunch villicus, 1411 Mikuláš, 1412 Kristian, 1435, Petrus.⁷⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Peter Nikolai zo Spišskej Soboty

Dňa 16. 6. 1393 bol menovaný pápežom Bonifácom IX. za spišského kanonika s benificiou po kanonikovi Mikulášovi, ktorý vstúpil do rehole kartuziánov.⁷⁷

Bartolomej zo Spišskej Soboty

Bol farárom v Spišských Vlachoch v 2. pol. 15. storočia, vlastnil dodnes zachovalý konvolut

18 rukopisných prác a 2 inkunábuly.⁷⁸

Tomáš zo Spišskej Soboty

Kanonik, ktorý v roku 1515 vlastnil kódex obsahujúci práce spišského prepošta Jána Stocka, Matúša z Krakova a Jána z Rožňavy z rokov 1462 – 1473.⁷⁹

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 12 študentov.⁸⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Kostol sv. Juraja

1. písomná zmienka pochádza z roku 1273. Pôvodne neskororománsky objekt, postavený v okolo pol. 13. storočia (pozri kap. 5 Stavebný vývoj a topografia mesta). Pod farnosť patrili aj filiálny kostol v Matejovciach. Vyplýva to z dohody medzi spiškosobotským farárom Vavrincom a zástupcami Matejovci, ktorú uzavreli 1287. Matejovčania sa zaviazali zaplatiť 10 hrivien striebra na dostavbu spiškosobotského kostola a dať farárovi 12 jutár poľa na hraniciach Spišskej Soboty a Matejovci, aby ich postavená kaplnka získala istú samostatnosť.⁸¹

Cirkevný desiatok

Farár Spišskej Soboty bol od roku 1268 členom Bratstva 24 kráľovských farárov.⁸² Spišskému prepoštovi odovzdával z desiatku poplatok, zvaný katedratikum, ktorý v r. 1523 činil 1 ¼ florénu.⁸³

Významní duchovní

V r. 1287 písomne doložený farár Vavrinec.⁸⁴ Farár Marek pochádzajúci zo Slezska musel okolo r. 1542 zo Spišskej Soboty odísť, pravdepodobne širil protestantizmus. Na faru nastúpil mlynický farár Tomáš.⁸⁵

Náboženské bratrstvá a združenia

V r. 1268 vzniklo Bratstvo 24 kráľovských farárov (člen).

Farská škola

Prvýkrát bola doložená z r. 1503 – 1515, musela existovať už skôr.⁸⁶ V r. 1393 sa spomína spišský kanonik Peter, spiškosobotský vzdelanec.⁸⁷ Z pol. 15. storočia sa zachoval rukopis spišskej varianty magdeburského práva *Zipsper Willkür*.⁸⁸ V r. 1460 – 1462 vznikla spiškosobotská kronika, ktorej autorom je svetský vzdelanec.⁸⁸

1 CDSI II., č. 520, s. 360 – 361.

2 ...*de Sancto Georgio*... SCHMAUK, Supplementum II., s. 224.

3 Z druhej polovice 13. storočia sa zachovalo viacero písomných prameňov s týmto pomenovaním Spišskej Soboty. Napr. listiny z roku 1271, 1273. CDP VIII, s. 156 – 157. BARDOSSY, Supplementum, s. 106.

4 SCHMAUK, Supplementum, s. 18, 42, 135, 150, 174, 187, 196, 257, 275.

5 WEBER, Supplementum III, s. 59.

6 ... *incipit a prato veniente de Foro sabathe*... CDSI II., č. 520, s. 360 – 361.

7 V roku 1268 sa Spišská Sobota spomína ako...*Cunch villicus de Sancto Georgio*... CDP VIII, s. 156 – 157.

8 ULIČNÝ, Vývoj uhorsko – poľského pohraničia, s. 46.

9 CHALUPECKÝ(ed.), Dejiny, s. 9.

10 VARSÍK, Osídlenie Košickej kotliny I, s. 194.

11 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 95.

12 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 104.

13 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 91

14 Z r. 1480 – 1498 sa zachoval tridsiatkový register. MMKK, bez sign.(neúplne zachovaný).

15 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 84.

16 MOL DL 6905, Nagy, CDP VI., s. 485 – 486.

17 SCHMAUK, Supplementum, s. 50 – 151, 10 – 191, 309 – 310.

18 SCHMAUK, Supplementum, s. 187 – 190.

19 Archeologický výskum bol na území Spiša systematicky uskutočňovaný od roku 1965 pod záštitou archeologického seminára FF UK v BA (B. Novotný, F. Javorský). Výsledky prieskumu v okresoch Poprad, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa boli viackrát publikované: AVANS v roku 1987, Nitra 1988; AVANS 1988, Nitra 1990, s. 72 – 80.

20 Originál listiny sa nezachoval. Zachovala sa v troch odpisoch z r. 1321 – 1420, z r. 1574, z r. 1771. Najstarší odpis sa po analýze javí ako najhodnovernejší. Odpisy z r. 1574 a z r. 1771 majú chybné datovanie, namiesto „*septembris*“ sa v nich uvádza „*decembris*“. ULIČNÝ, Výsady, s. 88. Listina bola viackrát publikovaná. BARDOSSY, Supplementum, s. 108 – 116., JUCK, Výsady, s. 55 – 56, č. 43.

21 SCHMAUK, Supplementum, s. 39 – 43.

22 ...*forum liberum*... SCHMAUK, Supplementum, s. 135.

23 ... *Mons Sancti Georgii*... SCHMAUK, Supplementum, s. 42. JUCK, Výsady I, s. 88 – 91, č. 100: 12. 11. 1317.

24 MMSp.Sobota, 10033; AGAD Warszawa, MK 10/62; SROKA, Dokumenty, s. 129 – 131.

25 CDSI II., č. 520, s. 360 – 361.

26 Trh bol základom názvu sídlisk, ale je možné, že bol realizovaný na trhovisku medzi dedinami. Pozri : ULIČNÝ, Trhy, s. 55.

27 BARDOSSY : Supplementum, s. 108 – 116.

28 Výsadnú listinu pre Spišských Sasov z roku 1271 analyzoval F. Uličný. Po porovnaní práv a povinností, ktoré získali Spišskí Sasi, s právmi udelenými iným mešťanom dochádza F. Uličný k záveru, že ide o ten istý typ mestských výsad, udeľovaných panovníkom mestám v 13. storočí. Rozdielnosť je vnímateľná len v žiadateľovi, ktorým v tomto prípade boli obyvatelia spišských mestečiek ako kolektív. Výsady sa teda stali právnym základom spoločenstva spišských miest. ULIČNÝ, Výsady, s. 88 – 95.

- 29 MERTANOVÁ, Vznik a vývoj, s. 93.
 30 WAGNER, Analecta, s. 240 – 261.
 31 Ustanovenia týkajúceho sa rodinného a dedičského práva sa nachádzajú v bodoch 2,5, 6, 7,8, 9, 12, 13, 15, 17, 29, 38, 42, 51, 64, 65, 66 levočského odpisu. MERTANOVÁ, Vznik a vývoj, s. 93.
 32 Z pôvodného kódexu sú zachované dve samostatné časti, právna kniha a rukopis Spišskosobotskej kroniky. MMSp.Sobota, sign. 14, fol. 5v-10v.
 33 PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR, Spišská Sobota, s. 10.
 34 PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR, Spišská Sobota, s. 16.
 35 PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR, Spišská Sobota, s. 70 – 71.
 36 PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR, Spišská Sobota, s. 28 – 29.
 37 PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR, Spišská Sobota, s. 28 – 29.
 38 SCHMAUK, Supplementum, s. 223 – 228. ŠA Levoča, Súkromný archív Spišskej Kapituly, Scr. 10., fasc.2, č.28.
 39 Provincia XXIV oppidorum terae Scepusiensis. SCHMAUK, Supplementum, s. 96.
 40 Originál záložnej listiny sa nachádza v knižnici Czartoryskich v Krakove. Listina bola viackrát publikovaná. WAGNER, Analecta, I., s. 212 – 216. Slovenský preklad prameňa: PDSS V, s. 168 – 171, č. 75: 8. 11. 1412. ZsO III, č. 2897.
 41 Steinmetzov list Bardejovu z 1. 6. 1464, publikoval MYSKOVSZKY, Bártfa középkori műemlékei: A szent Egyed templomának, s. 15.
 42 JANKOVIČ, Z minulosti, s. 110. Dom v ktorom bol ubytovaný je označený pamätnou tabuľou., č. 25.
 43 JANKOVIČ, Z minulosti, s. 110.
 44 ŠA Levoča, SM, gr. Archív, Bl/2.
 45 WEBER, Supplementum III, s. 59 – 60.
 46 Výsledky prieskumu v okresoch Poprad, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa boli viackrát publikované: AVANS 1987, Nitra 1988; AVANS 1988, Nitra 1990, s. 72 – 80.
 47 BARDOSSY, Supplementum, 108 – 116.
 48 *...Anno 1520 ist beschlossen worden, keinen wündischen in diese Gemaine vor eine Bürger auf und anzunehmen, der sich vor Gericht nicht selbst werden kann...* Marckbuch 1579, 225.
 49 MMSp.Sobota, Marckbuch r. 1579, č. 1022. Staršie daňové knihy sa nezachovali. Pozri časť: Mestská kniha.
 50 MMSp.Sobota, Marckbuch, alebo Primar Register z. roku 1579 (mestská kniha), záznamy od r. 1503 sú prepísané zo staršej mestskej knihy, nie sú usporiadané chronologicky. MMSp.Sobota. II./1.
 51 JANKOVIČ, Z minulosti, s. 112.
 52 Pozri kap. 8 Hospodárske aktivity, časť Remeslá – cechy.
 53 *...forum liberum...* SCHMAUK, Supplementum, s.135.
 54 MMSp.Sobota, 10033; SCHMAUK, Supplementum, s. 421 – 422.
 55 JANKOVIČ, Z minulosti, s. 112.
 56 MMSp.Sobota. II./1. Staršie údaje o cechoch v stredoveku sa nezachovali.
 57 Pozri kap 2 Poloha mesta, časť Napojenie na stredovekú cestnú sieť, trh, jarmok.
 58 ŠA Levoča, SM, gr. Archív, Bl/2.
 59 SCHMAUK, Supplementum, s. 150 – 151, 190 – 191, 309 – 310.
 60 WAGNER, Analecta I, s. 422 – 424.
 61 SCHMAUK, Supplementum, s. 189 – 190.
 62 SCHMAUK, Supplementum, s. 256 – 257. MMP č. 14.
 63 SCHMAUK, Supplementum, s. 264 – 266, 316 – 317, 322 – 323.
 64 BARDOSSY, Supplementum, s. 108 – 116.
 65 CHALUPECKÝ(ed.), Dejiny Popradu, s.57.
 66 Pozri kap. 9: Správa mesta, časť Richtári mesta do r. 1526.
 67 MMSp.Sobota, Marckbuch r. 1579.
 68 ŠA Levoča, SM, gr. arch., protokol č. 1, s. 178, 179, 186, 221.
 69 ŠA Levoča, SM, gr. arch., protokol č. 1, s. 147 – 148, s. 166.
 70 RADZISZEWSKA, Studia, s. 43 – 62.
 71 JANKOVIČ, Z minulosti, s. 112.
 72 MMSp.Sobota, Marckbuch r. 1579.
 73 MMSp.Sobota, II. Knihy-1-3.
 74 NOVÁK, Pečate II, s. 271.
 75 Pozri kap.4: Vznik a formovanie mesta, časť Mestské právo.
 76 MMSp.Sobota, II. Knihy-1-3.
 77 ZsO I, s. 328, č. 2978.
 78 HRADSKÝ, A XXIV királyi, s. 109 – 110.
 79 SOPKO, Stredoveké latinské kódexy, s. 266.
 80 Všetci dvanásti na univerzite v Krakove: Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 463. Metryka czyli album, s. 500.
 81 BARDOSSY, Supplementum, s. 262 – 263.
 82 Pozri: kap. 6: Významné udalosti (chronológia)
 83 Archív ev. a. v. cirkvi v Kežmarku, Matricula Molleriana, s. 10.
 84 BARDOSSY, Supplementum, s. 262 – 263.
 85 JANKOVIČ, Z minulosti, s. 111.
 86 MMSp.Sobota, II. Knihy, s. 224 b.
 87 ZsO I., s. 328.
 88 DEMKÓ, Lőcse város levéltárának, s. 16 – 80.
 89 DEMKÓ, A szepcsszombati, s. 5.

SPIŠSKÁ SOBOTA

germ. Georgenberg, hung. Szepesszombat

1. Name

Earliest mention: 16 March 1256 as *Forum Sabathe*.

Other names and variants:

Latin sources: 1268 *Georgenberg*; 1271, 1273 *Sanctus Georgius*; 1292, 1317 1380, 1407, 1412, 1414, 1439, 1454 *Mons Sancti Georgii*.

German sources: 1522 *den georgenbergern Meistern*

Etymology: In 1256 recorded as "*Forum Sabati*" (Saturday market). The name changed in the second half of the 13th century – "*Sanctus Georgius*" after the church dedication. The Germans started gradually to use the name „Georgenberg“, while Slovaks and Hungarians remained with the older name (Spišská) Sobota.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Poprad District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county) Spišská Sobota is situated approx. 1.5 km from the centre of Poprad, in the southwestern part of the Poprad basin, delineated by the Tatras in the north; Poprad plain is about 650-705 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: The town originated in the vicinity of a junction of an important long-distance route coming from the west. One of its branches continued to the east in the direction of Levoča, and the other one turned northeast towards the frontiers with Poland. Boundaries: The land pertaining to the town had approx. 400 hectares in the Middle Ages (around 1411). Sobota owned the mountains in the territory between Veľký Slavkov, Gerlachov, and Batizovce (1407, 1412). The donation charter of 3 May 1412 attached the area of the extinct village Stojany (located between Spišská Sobota and Poprad) to the town, and the town land expanded to 600 hectares.

3. Earliest settlement

We can assume that the market settlement existed as early as the 11th century. In the first half of the 13th century, German guests settled in the immediate neighbourhood of the Slovak settlement, and named the village the Mountain of St. George "*Georgenberg*".

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: royal town, member of the Province of 24 towns of the Saxons of Spiš

Basic privilege: Granted (collectively) to the Saxons of Spiš on 25 August 1271 by King Stephen V of Hungary

The privilege contains the following statutes:

- free election of the count or judge who was to sit in judgement over their pleas in Levoča together with the count (*comes*) according to the local custom law
- the right of election of the mayor and jurors
- the right to elect parish priests in each community of the Saxons
- the privilege to use the territory of the town: land cultivation, fishing, forest exploitation
- the right to search for and mine the ore and the precious metals
- they have to put up 50 armed pikemen for the king in war in Hungary or abroad
- the duty to hand over the tithes, the duty of coin exchange
- the possibility to be governed by their own law

Confirmation of the basic privilege: 12 November 1317

Significant partial privileges and confirmations (selection):

6 December 1380 – King Louis granted the privilege of weekly market

12 November 1317 – confirmation of the privileges of 1271 by King Charles Robert of Hungary: land tax increased, military duty abolished. The charter named for the first time the particular towns and municipalities of the Province of the Saxons of Spiš numbered 43, including Spišská Sobota.

7 March 1450 - King Casimir IV granted the right to hold a market twice a year, on St. George's day (24 April) and St. Martin's day (11 November).

Town law: (Spiš law) The custom law of the German population in Spiš was written down in 1370. The oldest preserved manuscript of the law book comes from Spišská Sobota in the mid-15th century. The latest recorded events date to 1457.

5. Architectural development and town topography

Roman-Catholic Parish Church of St. George: Originally a Late-Romanesque object built around mid-13th century. The church was rebuilt under the auspices of local builder George Steinmetz in 1460-1464. The chapel of St. Anne and a sacristy were added to the church in 1502 – 1512. The main altarpiece with a sculpture of St. George killing the dragon from the workshop of Master Paul of Levoča also dates back to the beginning of the 16th century.

The Renaissance bell-tower was built at the place of an older wooden construction by Master Ulrich Materer from Kežmarok in 1598. The collection of bells in the tower is the original one, the oldest exemplar dating to the 14th century, another one to 1511 from bell-maker John Wagner.

6. Significant events (chronology)

1268 – Spišská Sobota mentioned as a member of the fraternity, which administered also a filial church in Matejovce, in the agreement between the prepositor of Spiš and 24 royal parish priests of Spiš concerning the distribution of the annual payments

8 November 1412 – King Sigismund gave 13 towns belonging to the Province of the Saxons of Spiš, including Spišská Sobota, as a deposit to the Polish ruler Vladislaus the Jagiellonian for a loan (of 37 000 piles of Czech *Grossi*, i.e. 88 800 Florins)

1474 – King Matthias Corvinus in Spišská Sobota

1491 – Spišská Sobota destroyed during the fights for the Hungarian crown between Vladislaus II and John Albert in eastern Slovakia

1499 – King Vladislaus II warns Levoča and Kežmarok not to block the import of the goods from Krakow to 13 towns of Spiš.

7. Demographic development

The lower strata of the townspeople were mostly Slovak, while a vast majority of the rich burghers was of German ethnicity. Spišská Sobota had ca. 500 inhabitants in this period.

8. Economic activities

Crafts and guilds: The earliest recorded guild is the guild of stonemasons and brickmasons from 1474. On the basis of the names of taxpayers in 1579 we can assume that the following crafts were represented in the medieval town: shoemakers, butchers, tailors, fellmongers, fishermen, carpenters, ropemakers, wheelers, coopers, blacksmiths, locksmiths, potters, copper-beaters.

Market: Documented in the place name in 1256 (*Forum Sabathe* – Saturday market), a market centre. The annual market held twice a year – on Epiphany (6 January) and on St. George's day (24 April).

Trade: Due to the position of the town on a junction of the trade route Levoča-Spišský Štvrtok-Spišská Sobota, we can assume that the goods were imported and exported through the town from Poland and to Poland. Their commercial activity was limited by the right to store goods, which other towns possessed: Levoča, Kežmarok, and Košice.

9. Town administration

Municipality:

a) The administration of the Province of the Saxons of Spiš: The head of the province was the Count of the Saxons of Spiš with administrative and judiciary authority over all members of the Province. The judiciary power was limited: in criminal cases of injury and manslaughter he could judge only together with the count (*comes*) of the Spiš County.

b) Town administration: Each town of the Province had its own mayor. The town council consisted of 10 jurors (members), from the 16th century only 4 jurors.

c) The deposited towns preserved their own self-governance. A common mayor elected by the representatives of 13 towns of Spiš stood on the head of the towns. His seat was in his own town, not in Levoča any more (e.g. Christian of Spišská Sobota in 1412). The mayors of the 13 towns of Spiš formed together the council of the deposited towns. Besides that the Province had so-called Big Council consisting of the mayors and elected representatives of the towns: first 100 members, then reduced to 46-48 members in the 16th century. The Polish administration of the deposited territory was exercised by a mayor (*starosta*) with seat at the castle of Lubovňa. He was overseeing the town administration and the collection of taxes. The deposited towns formed so-called "Spiš mayoralty" (*Starostia Spisz*) within Poland.

Town chancery:

Town book: *Marckbuch- Primar Register* (1579 until mid-18th century, the records since 1503 copied from an earlier town book).

Seal: Two seals originated at the beginning of the 15th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Peter Nikolai of Spišská Sobota – 16 June 1393 named as a canon of Spiš, with a benefice after canon Nicholas who had entered the Carthusian order, by Pope Boniface IX.

Bartholomew of Spišská Sobota – the parish priest in Spišské Vlchy in the second half of the 15th century; possessed a preserved composite codex with 18 manuscript works and 2 *incunabulae*.

Thomas of Spišská Sobota – a canon who in 1515 possessed a codex containing the works of John Stock, Matthew of Krakow and John of Rožňava from 1462-1473.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 12

11. Church history

Church of St. George: the first mention in 1273. The parish had also a filial church in Matejovce. The parish priest of Spišská Sobota was a member of the Fraternity of 24 royal parish priests from 1268.

Parish school: First documented in 1503-1515, but must have existed earlier. Canon Peter of Spiš, an educated man from Spišská Sobota, mentioned in 1393. A manuscript of the Secpugian variant of the Magdeburg Law, "*Zipser Willkür*", preserved from the mid-15th century. The Chronicle of Spišská Sobota was written by a lay educated man in 1460-1462.

Peter Labanc

SPIŠSKÉ VLACHY

nem. Wallendorf, maď. Szepesolaszi

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Prvýkrát sa mesto objavuje v prameňoch 31. 5. 1243, keď tunajším hostom (*hospitibus in villa Olassy de Tornava*) udelil mestské práva uhorský kráľ Belo IV.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1258 *villa Olozy*,² 1262 *villa Latina*,³ 1273 *Latina villa*,⁴ 1278 *villa Latina*,⁵ 1280 *villa Romanorum*,⁶ 1290 *villa Oloscy*,⁷ 1343 *Olozy*,⁸ 1400 *villa Latina*⁹

Nemecké pramene 1400 dy Walindoeffer¹⁰

Etymológia názvu

Názov mesta pochádza od označenia obyvateľov románsky hovoriacich oblastí. Postupom času sa termín zúžil na označenie Talianov, resp. Talianska (porov. poľské Włochy), čo viedlo najmä starších bádateľov k teórii, že obyvatelia, podľa ktorých mesto dostalo pomenovanie, prišli z Apeninského polostrova, konkrétnejšie z Toskánska.¹¹ Novšie výskumy¹² však poukazujú na možné osídlenie Valónov. Argumenty pre toto tvrdenie možno hľadať v galorománsky znejúcich osobných menách osôb, ktoré v meste bývali, resp. odtiaľ pochádzali. Ďalším argumentom je aj nemecká forma názvu mestečka, ktorú možno preložiť ako dedina Valónov. Existuje aj tretia hypotéza o pôvode týchto hostí. Ich korene hľadá medzi románskym obyvateľstvom, ktoré obývalo pobrežie Jadranského mora v Dalmácii.¹³

Spomenúť treba aj lokalizáciu *de Tornava*, ktorú poznáme z privilégia Bela IV. Historici v ňom videli a vidia pozostatok čias, keď územie, na ktorom leží mesto patrilo do Turmianskeho prédia.¹⁴ Najnovšou (originálnou) interpretáciou je hľadať za lokalizáciou *de Tornava* názov pôvodnej slovenskej osady, v blízkosti ktorej sa románski hostia usadili, teda Trnavy.¹⁵ Udielo by sa tak analogicky s inými spišskými mestami (napr. Spišská Nová Ves – Iglóv). Vážnym argumentom proti tejto teórii je skutočnosť, že tento názov sa objavuje jediný raz, pričom iné sídla si ponechali aj pôvodný.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Košický, okres Spišská Nová Ves, geografická poloha 48° 56' severnej zemepisnej šírky,

20° 47' východnej zemepisnej dĺžky.

Mesto vzniklo a po celý stredovek aj novovek sa nachádzalo neďaleko politického centra Spišskej župy (Spišského hradu a neskôr Levoče), ktorá sa sformovala v druhej polovici 12. storočia.¹⁶

Spišské Vlchy ležia vo Fatransko-Tatranskej oblasti, celku Hornádska kotlina, podcelku Hornádske podolie, časti Vlašská kotlina v nadmorskej výške 389 m nad morom. Južná časť chotára mesta sa nachádza v oblasti Slovenské rudohorie, v celku Volovské vrchy, podcelku Hnilecké vrchy, časti Galmus.¹⁷

Geologické podmienky

Mesto vzniklo vo východnej časti Hornádskej kotliny, ktorá je tvorená predovšetkým pieskovecami, ílovitými bridlicami, pričom v tejto oblasti vystupujú charakteristické travertínové kopy (blízky Dreveník). Časť chotára tvoria riečne naplaveniny Hornádu. Lužné a rašelinové pôdy okolo mesta sú charakteristické vysokým obsahom humusu.¹⁸

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Spišské Vlchy vznikli na križovatke stredovekých ciest.¹⁹ Od juhovýchodu k mestu viedla tzv. Uhorská cesta spomínaná na konci 13. storočia.²⁰ Cestou sa prichádzalo od Košíc, Prešova a Gelnice a cez ňu z Jasova. Severným smerom viedla zo Spišských Vlách cesta k Spišskému hradu a Spišskej Kapitule. Západným smerom vychádzala z námestia cesta smerom k Levoči a Spišskej Novej Vsi.²¹

V Spišských Vlachoch nie je doložená mýtna stanica. Najbližšia mýtna stanica bola v Spišskom Podhradí, ktorá je známa z prvej polovice 16. storočia,²² a v Kolinovciach, známa z 15. storočia.²³ Smerom na východ bola najbližšia mýtnica v Margecanoch pri moste cez rieku Hornád.²⁴

Chotár

Jánova dedina (*villa Iohan*) je zaniknutá stredoveká dedina. Prvýkrát sa spomína v roku 1310.²⁵ V potvrdení privilégii pre spišských Sasov od Karola Róberta z roku 1317 sa spomína ako dedina v chotári Spišských Vlách.²⁶ Na základe rozboru viacerých metácií možno predpokladať, že ležala pri ústi Jánskeho potoka do Hornádu.²⁷

Olcanova (*Alezwno, que villa Albi Didrici appellatur*) ako sídlo, ktoré ležalo v chotári Spišských Vlách, je uvedená v zmienenej konfirmácii privilégia spišských Sasov z roku 1317.²⁸

Gerardova dedina (*villa Gerhardi*) – O tejto zaniknutej stredovekej dedine máme zachovanú zmienku z roku 1301 (*curia Gerardi*).²⁹ V minulosti bola stotožňovaná s dnešnou mestskou časťou Dobrá Vôľa.³⁰ Treba ju však lokalizovať na severné úpätie kopca Lazy medzi dedinami Oľšavka a Slatvina.³¹

Hranice kompletného chotára sa nám zachovali v listine Spišskej kapituly z roku 1399.³² Obchôdzka hraníc sa uskutočnila na príkaz Žigmunda Luxemburského. Hranica opísaného chotára začína pri potoku Studenec (*Kaldeseiffen*). Po jeho toku smeruje k rieke Hornád, prechádza cez neho a pokračuje k Bielej skale (*Weiss stein*). Na vrchu Biela skala sa schádzajú hranice chotárov Spišských Vlách, Kolínovíc a Krompách. Od vrchu Biela skala popri chotárnej hranici Krompách sa hranica Spišských Vlách sťáča na juhozápad k ceste, ktorá vedie k Červeným skalám. Môže ísť o dnešnú lesnú cestu vedúcu od Bielej skaly smerom na Poráč. Hranica prechádza cez spomenutú cestu k vrchu Lachenthal, ktorého lokalizácia je problematická.³³ Od neho smeruje hranica podľa opisu Spišskej kapituly k Bielemu potoku (*Weiss Wasser*). Nemožno ho stotožniť s pravostranným prítokom Hornádu Biela voda, keďže podľa metácie preteká Biely potok stredom dediny Olcanava a do Hornádu vteká pri Kostole Panny Márie. Od sútoku smeruje hranica po rieke Hornád k jeho sútoku s potokom Peklisko k údoliu zvanému Plabental, čo možno preložiť ako Farárova dolina. Dnes toto miesto nesie názov Plantár. Odtiaľ prechádza k ceste vedúcej do Spišského Hrušova³⁴ a popri hraniciach Bystrian ku kopcu Stolček, na ktorom sa zbiehajú hranice chotárov Vlách, Bystrian a zaniknutej stredovekej dediny Zlatník.³⁵ Odtiaľ popri hraniciach Žehry, Oľšavky a Slatviny k potoku Studenec, pri ktorom začínala obchôdzka. Na konci 14. storočia prebiehal spor o chotárne hranice medzi Spiškými Vlachmi na jednej strane a Bystranmi so Spišským Podhradím na strane druhej. Sporné územia pripadli Vlašanom.³⁶

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Systematické archeologické nálezy sa v meste či chotári doteraz neuskutočnili. Sondážny výskum bol prevedený len v prípade Kostola sv. Jána Krstiteľa, na ostatných lokalitách sa robil len povrchový prieskum, resp. malé výskumy. Najstaršie zachytené osídlenie v chotári mesta pochádza zo staršej doby kamennej (rádiolaritový úštep). Bohaté osídlenie je spojené s neolitom, do ktorého možno datovať 6 lokalít vlašského chotára.³⁷

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, člen Spoločenstva 24 miest spišských Sasov.

V roku 1412 spolu s ďalšími spišskými mestami bolo založené poľskému kráľovi.

Základné privilégium

Znenie privilégia Bela IV. je z 31. 5. 1243,³⁸ poznáme jeho konfirmáciu od Štefana (ešte ako mladší kráľ) z roku 1265,³⁹ ktorého znenie sa zachovalo v odpise zo 17. storočia.

Privilégium Bela IV. obsahovalo:

- vyňatie spod právomoci župana;
- právo slobodnej voľby richtára (*villicus*), ktorý ich má právo súdiť podľa zvyklostí iných hostí;
- právo disponovať vlastným majetkom, t. j. slobodne ho v závete odkázať, ak dotýčný nemal dedičov.

Konfirmácie základného privilégia

– 1265 na žiadosť hostí zo Spišských Vlách potvrdzuje mladší kráľ Štefan privilégium svojho otca z 31. 5. 1243.

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber):

– 19. 12. 1273 kráľ Ladislav IV. potvrdil privilégia pre miestnych hostí od svojich predchodcov. Okrem nich majú požívať aj výsady spišských Sasov a Latinov. Obyvateľom Spišských Vlách dáva právo voliť si vlastného farára, ktorého majú predstaviť priamo ostrihomskému arcibiskupovi, a nie spišskému prepoštovi.⁴⁰

– 12. 11. 1317 Kráľ Karol Róbert udelil privilégium Provincii spišských Sasov, ku ktorej patrili aj Spišské Vlachy.⁴¹

– 1. 11. 1512 Kráľ Vladislav II. udelil Spišským Vlachom právo konať 3 jarmoky ročne a pondelkový trh.⁴²

Spišské Vlachy mali spočiatku vlastné privilégium. Kráľ Ladislav okrem nich zaručil aj užívanie výsad spišských Sasov, ktorí dostali základné privilégium v roku 1271 od jeho otca Štefana V. Mesto sa postupne začlenilo do ich Provincie a užívalo aj ich právo, ktoré bolo neskôr spísané ako Zipser Willkür v druhej polovici 14. storočia.⁴³

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Topografiu mesta ovplyvnila predovšetkým jeho poloha na spomínanej križovatke ciest. Na základe dnešného stavu možno námestie zaradiť do skupiny pôdorysov v tvare písmena „T“.⁴⁴ Mesto však v neskoršom období zasiahli 3 ničivé požiare, ktoré podstatne zmenili charakter zástavby. Ďalším momentom bola hromadná asanácia radovej zástavby na pravom brehu potoka Žehrica/Margecianka. Tieto udalosti spolu s absenciou akýchkoľvek podrobnejších výskumov bránia rekonštrukcii stredovekej topografie mesta.⁴⁵

Najvýznamnejšou cirkevnou stavbou bol **farský Kostol sv. Jána Krstiteľa**.⁴⁶ V jeho prípade došlo k jedinému podrobnejšiemu archeologickému výskumu v sedemdesiatych rokoch 20. storočia.⁴⁷ Odhalil tri stavebné fázy pričom najstaršiu možno datovať do prvej polovice 13. storočia. Stavba tohto kostola, resp. založenie kráľovskej fary, sa v poslednej dobe dáva do súvisu s pôsobením kniežata Kolomana na Spiši.⁴⁸ Každopádne možno badať isté podobnosti v stavebných prvkoch Katedrály sv. Martina na Spišskej Kapitule a vlašského farského kostola.⁴⁹ Pôvodný románsky kostol bol v 14. storočí doplnený o bočné lode a jeho hlavná loď bola zvýšená. Posledná stredoveká prestavba sa udiala v prvej tretine 15. storočia, keď sa kostol na čas nepoužíval. V roku 1434 bola zaklenutá stredná loď. Kostol teda nadobudol dnešnú podobu neskorogotickkej pseudobaziliky.⁵⁰

Druhou dominantou mesta po farskom kostole je **mestská radnica** postavená v 14. storočí a prestavovaná v 17. storočí. Bola v nej **Kaplnka sv. Alžbety**, ktorá podľa kanonickej vizitácie Jána Žigraja slúžila ako slovenský kostol.⁵¹

Na východ od kostola stojí pôvodne gotická katolícka fara z 15. storočia, ktorá bola niekoľkokrát upravovaná. Vedľa fary stojí pôvodne gotický meštiansky dom. Celkovo možno na námestí nájsť viacero starších meštianskych domov, ktoré sú rámcovo datované do 16. a 17. storočia. Treba však povedať, že ich systematický výskum sa neuskutočnil.⁵² U viacerých z nich je možné predpokladať staršie základy.

Ďalšou stredovekou stavbou v meste bol dnes zaniknutý **špitál sv. Leonarda**.⁵³ O ňom máme len kusé informácie a pravdepodobne stál v dnes už asanovanej časti pôvodnej zástavby mesta. Ďalšie sakrálné stavby v meste nie sú doložené prameňmi, písomnými ani hmotnými.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

pred 1241	Pán Spiša Koloman Haličský vymeral miestnym hosťom poplatok, ktorý mu majú ročne odvádzať. ⁵⁴
1243	31. 5. Boli udelené mestské privilégia kráľom Belom IV. (pozri kap. 4 Vznik mesta, časť Základné privilégium)
1265	Potvrdenie privilégií Bela IV. jeho synom Štefanom, v tom čase ešte mladším kráľom (<i>rex iunior</i>), por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégia.
1273	19. 12. Boli potvrdené predchádzajúce privilégia Ladislavom IV. Zároveň kráľ udelil tunajším hosťom práva spišských Sasov a potvrdil vyňatie miestneho farára spod právomoci spišského prepošta, por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégia.
1317	12. 11. kráľ Ľudovít I. potvrdil privilégia Provincii spišských Sasov, ktorej súčasťou už boli Spišské Vlchy, por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégia.
1399	31. 3. v dôsledku sporov o časť hraníc chotára mesta došlo k novému vymedzeniu hraníc Spišskou kapitulou na príkaz kráľa Žigmunda Luxemburského. ⁵⁵
1404	26. 2. Žigmund Luxemburský daroval vlašskému farárovi ročne jednu hrivnu striebra z terágia Kolinoviec, za ktorú musel farár odslúžiť za kráľa jednu omšu denne. ⁵⁶
1412	8. 11. Žigmund Luxemburský dal poľskému kráľovi Vladislavovi II. do zálohu 13 spišských miest a 3 mestá z Lubovnianskeho panstva. Medzi nimi boli aj Spišské Vlchy. Záloh bol zrušený v roku 1772. ⁵⁷
1434	Bola ukončená prestavba Kostola sv. Jána Krstiteľa, ktorá dala kostolu dnešnú podobu (západné priečelie a veža boli prestavané v 19. storočí), por. kap. 6 Stavebný vývoj.
1512	1. 11. Vladislav II., uhorský kráľ udelil mestu trhové výsady – právo jarmokov na deň po Veľkonočnej nedeli, 24. 6. (narodenie sv. Jána Krstiteľa) a 6. 11. (sviatok sv. Leonarda, opáta). ⁵⁸

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Na území dnešného mesta treba predpokladať staršiu slovenskú osadu, v ktorej blízkosti sa usadili hostia z cudziny. Tí však neprišli naraz, ale v minimálne v dvoch vlnách. Románski hostia sa tu usadili v druhej polovici 12. storočia. Krátko po vpáde Mongolov dochádza k výraznému príchodu nemeckých hostí (zo Saska). Časť z nich sa usadila aj v Spišských Vlachoch. Svojím príchodom úplne nepotlačili pôvodných hostí, ale časom ich asimilovali. Možno to vidieť na vzťahu Spišských Vlach a Provincie spišských Sasov. Kým prvé privilégium pre Sasov z roku 1271 sa ich netýkalo, o dva roky neskôr im Ladislav IV. udeľuje výsady spišských Sasov a Latinov. V roku 1280 sa ich predstavený (tzv. gróf) tituluje ako *comes Saxonum et Latinorum*.⁵⁹ Postupne sa Vlchy pričlenili k provincii. Potvrďuje to aj privilégium od Karola Róberta z roku 1317.

Prvého obyvateľa mesta podľa mena poznáme z listiny z roku 1278. Ide o Reinharda/Renolda, ktorý vlastnil podiely v zaniknutej osade Zlatník na sever od Spišských Vlach. Ďalší obyvatelia sa spomínajú až v 14. storočí. V prvej tretine vieme o týchto: Ján, syn spomenutého Reinharda/Renolda;⁶⁰ Bernhard;⁶¹ Gyan/Iank;⁶² jeho syn Eugen;⁶³ klerik Ján, syn Fridricha, verejný notár;⁶⁴ Peter, zvaný Ridzik.⁶⁵ Mená kresťanského charakteru nehovoria mnoho o etnicite ich nositeľa. Mená Reinhard, Bernhard či Fridrich však v tejto koncentrácii možno považovať za znak nemeckej etnickej príslušnosti. Alternatíva Reinhard/Renold môže poukazovať aj na prelínanie staršej vrstvy hostí (Románov) s novšou (Nemci/Sasi). Avšak meno Ján vo forme Gyan/Iank poukazuje jednoznačne na starších románskych hostí. V neskoršom stredoveku sa stretávame predovšetkým s nemeckými menami mešťanov (Mikuláš vo forme *Nyclos*).

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Baníctvo

Spišské Vlchy sa nachádzali v stredoveku vo významnom banskom revíre. V písomných dokumentoch (metácie a pod.) však nemáme priamo doloženú kutáciu a ťažiarSKU činnosť, nemožno ju však vylúčiť. Nedosiahla ale rozmerov okolitých miest ako Gelnica, Spišská Nová Ves, Smolník a pod.

Obchod

Vlchy boli trhovou osadou miestneho významu. Konanie trhov potvrdzuje privilégium Vladislava

II. z roku 1512. Ustanovil právo konať 3 jarmoky ročne (pondelok po Veľkonočnej nedeli; 24. 6. na sviatok Narodenia sv. Jána Krstiteľa; 6. 11. na sviatok sv. Leonarda, opáta) a týždenný trh v pondelok, por. kap. 4 Vznik mesta, časť Privilégia.

Remeslá a cechy

Zo stredoveku nepoznáme zachované cechové stanovy. Na základe prameňov z novoveku však treba predpokladať viacero cechov, ktoré pravdepodobne mali aj vlastné štatúty.

9. SPRÁVA MESTA

Prvú správu o správe mesta máme priamo z privilégia Bela IV., ktoré hovorí o súdnej exempcii spod župana a slobodnej voľbe richtára (*villicus*), por. kap. 4 Vznik mesta, Základné privilégium.

Prvého známeho richtára poznáme až z roku 1339. Volal sa Fynth a bol aj prisáznym Provincie spišských Sasov.⁶⁶

Hospodárenie mesta

K hospodáreniu mesta prakticky niet žiadnych prameňov (mestské účtovné knihy), čo komplikuje bádanie o hospodárskych dejinách mesta.

Mestská kancelária

Nepoznáme žiadny dokument vydaný mestskou kanceláriou v stredoveku. V záležitostiach mesta často vystupoval, okrem richtára a prisázných, vlašský farár, o notárovi pramene mlčia.

Mestská kniha

Z obdobia stredoveku nie sú zachované žiadne mestské knihy Spišských Vlách.

Mestská pečať

Jozef Novák predpokladá vznik pečatidla mesta najneskôr začiatkom 14. storočia. Najstaršie známe pochádza z polovice 15. storočia. Ide o menšie pečatidlo s kruhopicom, ktorý znie: *sigillum civitatis waldorff*. Nápis je v gotickej minuskule. V pečatnom poli je v neskorogotickom štíte vyrytá hlava sv. Jána Krstiteľa, patróna farského kostola v Spišských Vlachoch. Toto pečatidlo bolo užívané aj v novoveku. Zo začiatku 16. storočia pochádza väčšie pečatidlo, ktorého kruhopic znie: + *SIGILLVM + OPPIDI + WALDORF*. Rovnako ako u predchádzajúceho pečatidla aj v pečatnom poli tohto je hlava Jána Krstiteľa, tentoraz na renesančnom štíte.⁶⁷

Mestský archív

V Štátnom archíve Levoča, pobočka Spišská Nová Ves je deponovaný fond Magistrát mesta v Spišských Vlachoch, ktorý je nespracovaný. Vo fonde sa nachádzajú 3 originálne stredoveké dokumenty. Na početnosť zachovaných starších písomností mali zaiste vplyv aj tri veľké požiare, ktoré zničili mesto.

Richtári mesta do r. 1526

O mestských richtároch máme vďaka torzovitosti materiálu nedostatok informácií. Prvý richtár po mene sa spomína v roku 1339. Volal sa Fynta,⁶⁸ v roku 1404 sa spomína Trumbold ako richtár a popri ňom aj nový richtár Mikuláš Phas.⁶⁹ Ten bol richtárom aj v roku 1412.⁷⁰ V roku 1419 bol richtárom Michal⁷¹ a v roku 1507 Ondrej Kabisdorfer.⁷²

10. OSOBNOSTI MESTA

Farár Jakub (nar. ? – zomr. august – september 1301)

V Spišskej kapitule pôsobil ako kanonik lektor už v roku 1275. Počas druhej Rolandovej vzbury v roku 1277 stál na strane kráľa. Dostal sa do zajatia, z ktorého sa vykúpil vysokou cenou 100 hrivien striebra. Ladislav IV. ocenil jeho služby pri svojom prvom pobyte na Spiši na jeseň 1278. Jakubovi a jeho bratom Jánovi a Stanislavovi potvrdil kúpu majetku Ordzovany. V uvedenom roku Jakub vystupoval už nielen ako kanonik lektor, ale zároveň aj ako farár kráľovskej fary v Spišských Vlachoch. Pri tejto príležitosti kráľ zároveň vyňal troch bratov Jakuba spod právomoci spišského župana. V roku 1283 pri druhom príchode kráľa Ladislava IV. na Spiš sa pred neho dostavil Jakub znova, aby žiadal výmenu majetku Ordzovany za susedný majetok v Bijacovciach. Kráľ mu vyhovel. V listine ho tituluje ako svojho kaplána (*capellanus noster*). V roku 1284 sa práve Jakub stal spišským prepoštom. V úrade nahradil prepošta Bartolomeja, ktorý sa naposledy spomína vo februári toho istého roku. Jakub svoju prvú listinu vydal v novembri. Staršia literatúra hľadala Jakubov pôvod vo Vlkovej (dialo sa tak na základe predikátu jeho synovcov, potomkov jeho sestry). Kvôli nedostatku prameňov dnes ťažko určiť jeho pôvod. Potomkovia jeho bratov však mali predikát zo Štefkoviec (zaniknutá dedina na Spiši). V roku 1293 bol Jakub vysvätený za biskupa ad personam a arcibiskup Vladimír ho menoval za svojho vikára pre Spiš. Na konci storočia sa dohodli vo veci založenia kartuziánskeho kláštora spišský župan Bald, spišský biskup Jakub i gróf Saskej provincie na Spiši Jordan z rodu pánov z Hrhova. Po smrti Ondreja III., ktorá znamenala vymretie dynastie Arpádovcov, sa Jakub spolu s Baldom angažovali za nástupnícke práva na uhorský trón v prospech českého Václava, syna českého kráľa Václava II. Skôr ako si Ladislav V. (Václav) stihol upevniť svoju pozíciu, Jakub na konci leta v roku 1301 zomrel.⁷³

Farár Ambróz zo Ziębic

Pochádzal zo Sliezska. Pôsobil v polovici 15. storočia. Je známy vďaka kompilácii a vlastnej tvorbe kázni, ktoré sa dodnes zachovali. V rukopise sa zachovali aj kratšie záznamy, napr. o požiaroch v Levoči v roku 1462.⁷⁴

Farár Ján z Kežmarku

Žil na prelome 15. a 16. storočia. Bol farárom v Spišských Vlachoch, neskôr profesorom teológie. Spísal teologickú sumu, ktorú neskôr získal aj Ján Henckel.⁷⁵

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 31 študentov.⁷⁶

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Spišské Vlachy patrili z cirkevno-správneho hľadiska do ostrihomskej arcidiecézy a existovali na území spišského prepoštstva. Farára voleného mešťanmi však nepotvrdzoval spišský prepošt, ako to robil v prípade iných farností na Spiši, ale priamo ostrihomský arcibiskup. Počas celého stredoveku zostala farnosť exemptná.⁷⁷ Bola ňou vlastne až do zriadenia Spišského biskupstva v 18. storočí. Vlašskí mešťania mali okrem farského kostola patronátne právo aj na špitál sv. Leonarda a kaplnku Panny Márie v neďalekej Olcave.⁷⁸ Pramene k pôsobeniu mníchov a rehoľníkov v stredoveku v Spišských Vlachoch sa nezachovali.

Náboženské bratstvá a združenia

V roku 1464 ostrihomský arcibiskup Dionýz nanovo fundoval bratstvo Nanebovzatia Panny Márie.⁷⁹ Ide vlastne o jediné bratstvo, ktoré zo Spišských Vlách poznáme.

Farská škola

V ranom novoveku fungovala v Spišských Vlachoch škola, ktorá mala zaiste staršie, stredoveké, základy ako farská škola.⁸⁰

1 CDSI II, s. 84, č. 128.

2 CDSI II, s. 415, č. 599.

3 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 95, č. XXV.

4 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 204, č. XLIV.

5 MOL DL 83135.

6 RATKOŠ, Privilégium Spišských Vlách, s. 84, pozn. 85.

7 MOL DL 39 632.

- 8 MOL DL 6859.
- 9 SCHMAUK, Supplementum II, s. 140, č. XCII.
- 10 HMsP, fasc. 3, ser. 2, nr. 1. Peter Ratkoš uvádza aj zmienku z roku 1328. RATKOŠ, Privilégium Spišských Vlach, s. 78. Je to konfirmácia privilégia pre spišských Sasov od Karola Róberta. Ide však o neskorší preklad, keďže originálne privilégium bolo vydané v latinčine.
- 11 Bádania tak robili na základe predpokladu, že hostia prišli na toto územie predovšetkým kvôli výstavbe hradov, teda boli kamenári, a práve Toskánsko je nimi preslávené.
- 12 MAREK, Cudzie etniká, s. 423 – 434.
- 13 HOMZA, Vývoj sídelno-etnických pomerov, s. 178.
- 14 RATKOŠ, Privilégium Spišských Vlach, s. 75n.
- 15 HOMZA, Administratívno-politický vývoj, s. 225.
- 16 Názory na čas vzniku Spišskej župy sa v podstate zhodujú. Bádania sa však rozchádzajú v názoroch na spôsob jej utvorenia. ŽUDEL, Stolice na Slovensku, s. 110; ZSOLDOS, Vznik Spišského komitátu, s. 15 – 27; HOMZA, Administratívno-politický vývoj, s. 193 – 194.
- 17 SKAWIŃSKI, Fyzicko-geografické pomery, s. 46, tabuľku vypracoval Milan Barlog.
- 18 SKAWIŃSKI, Fyzicko-geografické pomery, s. 50 – 52.
- 19 SLIVKA, Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku, mapa s. 84.
- 20 ...*via, qua itur versus Hungariam*... BÁRDOSSY, Supplementum, s. 422.
- 21 Smer cesty možno stotožniť s priebehom dnešnej štátnej cesty medzi Spišskými Vlachmi a Bystranmi. Cesta pokračovala ďalej a v doline potoka Peklisko sa nachádzala križovatka, kde sa cesta rozdeľovala smerom na Klčov a Hrušov. V doline je už v polovici 13. storočia doložená *veľká cesta* Spišských Vlach. CDSI II, s. 415, č. 599.
- 22 FIALA – VALLAŠEK, Neznáma budova mýtnej stanice, s. 40 – 41.
- 23 ...*tributo...in villa Kolysdorff*... MOL DL 12 726; WENZEL, MBKT s. 331 – 332, č. 4 (23. 6. 1435).
- 24 MOL DL 64672.
- 25 RDSI I, s. 341, č. 791.
- 26 RDSI II, s. 131, č. 263.
- 27 ŠTEVÍK, Z dejín osídlenia, s. 50.
- 28 RDSI II, s. 131, č. 263.
- 29 CDH VIII/5, s. 20, č. III.
- 30 FEKETE – NAGY, A Szepesség területei, s. 168.
- 31 ŠTEVÍK, Z dejín osídlenia, s. 50.
- 32 SCHMAUK, Supplementum II, s. 139 – 142, č. XCII.
- 33 Môže naň odkazovať názov Lacemberskej doliny. Tá však leží južnejšie. V tom prípade by sa v porovnaní s dneškom chotár Spišských Vlach v týchto miestach zmenšil v prospech Slovínok.
- 34 Por. pozn. 21.
- 35 Dodnes zachovaný lokálny názov Jereňáš z maď. Aranyás ukazuje na jej približnú lokalizáciu približne na miesto panelových domov v dnešnej rómskej osade Dobrá Völa.
- 36 MOL DL 10 7714
- 37 Zhrnutie doterajších výskumov a nové poznatky z prieskumov podal SOJÁK, Zaniknuté osídlenia, s. 7 – 23, a v kontexte regiónu SOJÁK, Praveký a včasnodedajinný vývoj Spiša, s. 77 – 123
- 38 CDSI II, s. 84, č. 128; V slovenskom preklade PDSS III, s. 144, č. 64.
- 39 JUCK, Výsady I, s. 50, č. 34.
- 40 JUCK, Výsady I, s. 58 – 59, č. 47.
- 41 RDSI II, s. 130 – 131, č. 263.
- 42 MOL DF 25 8926.
- 43 PIIRAINEN, Nachträge zum Zipser Recht, s. 21.
- 44 GOJDIČ, Spišské mestá a ich vývoj, s. 163.
- 45 V tejto súvislosti sa natiska niekoľko hypotéz. Ak použijeme analógiu iných spišských miest (Spišská Nová Ves/Iglov, Poprad/Deutschendorf) a budeme predpokladať pôvodnú slovenskú osadu (azda spomenutú Trnavu), vzniká otázka ich poloh. Pôvodnú osadu by bolo možné situovať pozdĺž potoka Žehrica. Novoprišli valónski hostia založili novú vlastnú osadu na západ od nich v okolí dnešného kostola a gotickej radnice. Obe osady mohli byť spojené ulicou, čím by sa vytvoril pôdorys podobný písmenu „H“. Takémuto rozostaveniu by mohla nasvedčovať aj otázka pôvodnej polohy cesty Spišský hrad – Krompachy. Z praktického hľadiska je otázne, či by cesta prechádzala cez potok dvakrát na takomto krátkom úseku, ak by mohla prechádzať bez prerušenia po ľavom brehu spomenutého potoka.
- 46 V bule pápeža Bonifácia IX. z roku 1390 sa spomína v Spišských Vlachoch farský kostol Svätého Ducha. TROCHTA, Zoznam cirkevných miest, zv. XIII: Spišská stolica, č. 84: Spišské Vlachy. O niekoľko rokov neskôr (1404) sa však už hovorí o farskom kostole sv. Jána Krstiteľa. CDH X/4, s. 287 – 288, č. CXXIII. V budúcnosti bude potrebné vývoj patrociníí v meste preskúmať podrobnejšie.
- 47 Závery výskumu podľa nálezovej správy A. Fialu a A. Vallaška zhrnul SOJÁK, Zaniknuté osídlenia, s. 19 – 20.
- 48 PROCHÁZKOVÁ, Koloman Haličský na Spiši, s. 246.
- 49 SLIVKA, Sídlisková a cirkevná štruktúra Spiša, s. 441.
- 50 NOVOTNÁ, Kostol sv. Jána Krstiteľa v Spišských Vlachoch, s. 161 – 162. Posledná výraznejšia prestavba sa uskutočnila v XIX. storočí, keď došlo k zásahom hlavne na západnom priečelí s vežou.
- 51 HRADSZKY, Additamenta ad Initia, s. 157. Dnes je to Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie.
- 52 Súpis pamiatok III, s. 175.
- 53 WAGNER, Analecta I, s. 281.
- 54 CDSI II, s. 84, č. 128. PROCHÁZKOVÁ, Koloman Haličský na Spiši, s. 246.
- 55 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 139 – 143, č. XCII.
- 56 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 146 – 147; CDH X/4, s. 287 – 288, č. CXXIII.
- 57 WAGNER, Analecta I, s. 212 – 216, č. XV; CDH X/5, s. 297 – 302, č. 130; v slovenskom preklade PDSS V, s. 168 – 171, č. 75.
- 58 MOL DF 25 8926.
- 59 BÁRDOSSY, Supplementum, s. 194 – 196, č. XLII.
- 60 RDSI I, s. 96 – 97, č. 166.
- 61 RDSI I, s. 230, č. 501.
- 62 MOL DL 41 423; RDSI II, s. 72, č. 115.
- 63 RDSI II, s. 208 – 209, č. 440; MOL DL 63 659.
- 64 RDSI II, s. 210, č. 443.
- 65 RDSI II, s. 366, č. 838.
- 66 SpP, nr. 56.
- 67 NOVÁK, Pečate II, s. 274 – 275; CHALUPECKÝ, Pečate 16 spišských miest, s. 245 – 246.
- 68 SpP, nr. 56.
- 69 CDH X/4, s. 287 – 288, č. CXXIII.
- 70 MOL DF 25 8924.
- 71 MOL DF 25 8925.
- 72 MOL DF 25 8925.
- 73 LABANC, Spišskovlašský farár Jakub, s. 25 – 37; LABANC, Spišskí prepošti, s. 95 – 119.
- 74 ŠĎIVÝ, Stredoveká písomná kultúra na Spiši, s. 507.
- 75 Tamže, s. 510.
- 76 Všetci spomínaní študenti na Krakovskej univerzite. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 463. Metryka czyli album, s. 444. TRAJDOS, Spiszacy na Akademii Krakowskiej, s. 316 – 319.
- 77 MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132 – 133.
- 78 Prvýkrát máme zmienku o špitáli v roku 1344, MOL DF 23 3020.
- 79 Originál listiny je uložený v archíve Farského úradu Spišské Vlachy, bez sign.
- 80 CHALUPECKÝ, Vzdelanosť a kultúra spišských miest, s. 430.

SPIŠSKÉ VLACHY

germ. Wallendorf, hung. Szepesolaszi

1. Name

Earliest mention: 31 May 1243

Other names and variants:

Latin sources: 1258 *villa Olozy*, 1262 *villa Latina*, 1273 *Latina villa*, 1278 *villa Latina*, 1280 *villa Romanorum*, 1290 *villa Oloscy*, 1343 *Olozy*, 1400 *villa Latina*

German sources: 1400 *dy Walindoerffer*

Etymology: The name reflected the fact that inhabitants of the town were Italians or, more plausibly, Gallo-Romans (Walloons).

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Košice Region, Spišská Nová Ves District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county)

Spišské Vlachy are located between Fatra and Tatra Mountains, 389 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: Town originated at the crossing of important medieval roads leading towards the Spiš Castle, Levoča and Spišská Nová. There is no mention of a toll station in Spišské Vlachy. The nearest one was located in Margecany.

Boundaries: Town area included villages: Jánova dedina (*villa Iohan*) Olcnava (*Alczano, que villa Albi Didrici appelatur*) Gerardova dedina (*villa Gerhardi*).

Boundaries of whole town area are described in the Chapter of 1399 issued by Spišská Kapitula.

3. Earliest settlement

No systematic archaeological research has been conducted in this area yet.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town, member of the Province of 24 towns of the Saxons of Spiš

Basic privilege: granted by Béla IV on 31 May 1243, containing following rights:

- exemption from the jurisdiction of Comes

- right to freely elect mayor (*villicus*)

Confirmations of the basic privilege: in 1265 by Béla IV

Important privileges and confirmations (selection):

19 December 1273 – Ladislaus IV confirms the privileges to local guests

12 November 1317 – Charles Robert grants privilege to Province of 24 towns of the Saxons of Spiš

1 November 1512 – Vladislaus II grants Spišské Vlachy the right to hold three annual fairs

5. Architectural development and town topography

Parish Church of St. John the Baptist was built in the early 13th century. The Chapel of Elizabeth was part of the Town Hall (15th century).

6. Significant events (chronology)

31 May 1243 – Béla IV grants town privileges

8 November 1412 – Sigismund gives 13 Spiš towns, including Spišské Vlachy, as a deposit to Władysław II of Poland

1434 – Church of St. John the Baptist finished

7. Demographic development

It is assumed that guests from Italy or Wallonia settled down near an older Slovak village in the 12th century. Shortly after the Mongol invasion German guests from Saxony arrived to the town.

8. Economic activities

Mining: The town of Spišské Vlachy was located in an important mining district. Mining activity, however, is not supported by documents.

Trade: Right to hold three annual fairs was granted by Vladislaus I in 1512.

9. Town administration

Municipality: the first mayor known by name (1339) is Fynth

Seal: the oldest known town seal dates back to the mid-15th century

10. Personalities

pastor James (died 1301) – canon lector in Spišská Kapitula, priest in Spišské Vlachy in 1278, Spiš provost in 1284, bishop in 1293

pastor Ambrose of Ziečice (15th century) – came from Silesia, compiled and composed sermons

pastor John of Kežmarok (15th and 16th century) – pastor in Spišské Vlachy, professor of theology

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 31

11. Church history

Spišské Vlachy belonged to the Archdiocese of Esztergom.

Religious fraternities: Fraternity of the Assumption of the Virgin Mary

Parish school: since the early Modern era

Ján Lukačka

STARÁ LUBOVŇA

nem. Altliblau, maď. Ólubló

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1292 *villa Libenow*¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1299 V. 15. *villa Lublou*, 1301 XII. 13. *villa Lublo*, 1315 X. 16. *sub castro Liblou*, 1315 *scultetus et iurati de Lublow*, 1322 III. 3. *Arx Lublow*, *Nova Lublo*, *aqua Lublo*, 1343 resp. 1352 *Lublau*, *Lublyv*, *Liblaw*, 1364 X. 13 *civitas nostra Lyublio*, 1410/1411 *oppidum Olyblyo*, 1413/1541 *oppidum Lublow*, 1414 *civitas Lublio*, 1452 *tricesima de Lublaw*, 1499 *civitas nostra Lublow*; 1508 *cives de Lublawia*.²

Nemecké pramene

1513 *Stadt Liblau, Lublau*.³

Slovenské (české) pramene

1453 *pana Jana z Olessmycze, pana Lybowolskeho*.⁴

Etymológia názvu

Názov je nepochybne slovenského, resp. staroslovanského pôvodu. Nemožno vylúčiť, že pôvodne išlo o osobné meno. Názvy podobného typu sa nachádzajú v Čechách (Libeň, Liblice), v Poľsku (Lublin) i Slovinsku (Lublana). Názov vychádza zo základu *lub-* čo značí *ľúbezný, milý* (por. osobné mená *Lubo, Luba, Lubľa, Luboven* alebo *Lubovan*). Nemecká i maďarská podoba tohto miestneho názvu vychádza z pôvodného slovenského pomenovania.⁵

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Stará Lubovňa, geografická poloha 49° 30' severnej zemepisnej šírky, 20° 68' východnej zemepisnej dĺžky. Mesto a jeho chotár sa nachádza na styku najsevernejšej časti Levočských vrchov a Lubovnianskej vrchoviny v doline rieky Poprad. Južná časť chotára je mierne až stredne zvlnená pahorkatina, severnú vrchovinnú časť chotára tvoria horniny flyšového a bradlového pásma. Väčšina chotára je odlesnená, zvyšky ihličnatých lesov sa zachovali v jeho severnej časti. Prevažujú hnedé lesné pôdy, v údolí Popradu sa nachádzajú aj nivné pôdy. Rozloha chotára je viac ako 3-tisíc ha. Stred mesta leží 545 m nad morskou hladinou.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Motivačne na vznik a vývoj Starej Lubovne vplývali diaľkové komunikácie, ktoré sa v jej blízkosti križovali. Prvou z nich bola cesta vedúca z juhozápadu ľavobrevím rieky Poprad smerom na severovýchod. Tá sa v bezprostrednej blízkosti mesta spájala s cestou prichádzajúcou zo Šariša. Oba cestné ťahy potom ako jedna cesta pokračovali na sever k hraniciam Poľska a ďalej na Starý Sącz a Krakov. Stará Lubovňa sa už koncom 13. storočia stala mýtnym miestom a v 14. storočí ako mesto ležiace v blízkosti hraníc kráľovstva aj tridsiatkovou stanicou.⁶

Chotár

Opis chotára mesta je uvedený v základnom privilegiiu. Ohraničenie chotára začalo na vrchu *Ťimnicz* a z neho chotárna hranica klesala až k rieke Poprad k miestu, kde sa do rieky z náprotivnej strany vlieva potok *Lupnik* (Lipník). Proti prúdu spomínaného potoka hranica stúpala severným smerom až k miestu, kde hraničili chotáre *Hniezdneho* (Kniesen), *Kamienky* (Lapidis) a *Jarabinej* (Jerubina). Od tohto miesta sa stáčala napravo smerom východným k brehu (potoka), ktorý tečie z *Jarabinej*. Proti jeho prúdu pokračuje až k malému potôčiku, ktorý priteká sprava a proti jeho prúdu ide až k lesu, kde potok pramení. Od tohto prameňa hranica pokračuje k zamokrenej zemi porastenej kríkmi a odtiaľ rovno cez vrch a les k prameňu potoka *Krempach*, ktorý vyviera za zájazdovým hostincom. Odtiaľto pokračuje cez les na horskom hrebeni v dĺžke 2 míľ smerom na sever a odtiaľ priamo klesá k spomínanej rieke Poprad. Tu pokračuje popri pustovni (circa heremitam) ide proti prúdu rieky k brehu, ktorý sa volá *Szolain*, odtiaľ pokračuje priamo až k vrcholu *Platanového kopca* stojaceho oproti hradu (Lubovňa). Odtiaľ klesá priamo dolu k potoku, ktorý sa volá *Verloren Seiffen*, kde začína hraničiť s chotárom dediny *Hajtovka* (Haichen). Po prúde spomínaného potoka klesá až k rovine, tu sa obracia naľavo, ide popod vrch sledujúc hraničné méty dediny *Hajtovky* a znovu prichádza k rieke Poprad. Po jeho prúde klesá až k miestu, kde z pravej strany priteká potôčik. Na tomto mieste sa hranica stáča naľavo a stúpa na vrchol kopca, kde sa stretávajú chotáre *Chmelnice* (Hobgarten), *Novej Lubovne* (Neu-Lublau) a odtiaľto ide priamo k vrchu *Ťimnicz*, kde ohraničovanie začalo. K chotáru Starej Lubovne pôvodne zrejme patrilo aj územie, na ktorom začiatkom 14. storočia vznikla *Nová Lubovňa* (por. Základné privilegium). Roku 1413 prepukol chotárny spor medzi Starou Lubovňou a *Hniezdňom*.⁷ *Hniezdňania* sa sťažovali poľskému kráľovi *Vladislavovi II.*, že na príkaz *lubovnianskeho* *kastelána* sa museli vzdať časti svojho chotára v prospech mešťanov zo Starej Lubovne. Kráľ preto nariadil, aby sa vykonala nová reambulácia spoločných hraníc (*ad facies metarum et greniciarum inter ipsa oppida Liblow et Gnyzna*).

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

So stopami po občasnej ľudskej prítomnosti sa v chotári Starej Lubovne stretávame už v období neskorej doby kamennej. Svedčí o tom nález rádiolaritového hrotu šípu hlásiaceho sa do obdobia šwiderienskej kultúry.⁸ V prvých storočiach po Kr. sa v tomto priestore pohybovali germánske kmene, o čom svedčí nedávno nájdený hrob germánskeho náčelníka. Koncom obdobia sťahovania národov (5. a 6. stor. po Kr.) zostal horný Spiš načas ľudoprázdny. Slovania sa tu usadili až v priebehu 8. storočia. V 9. storočí tu už existovalo skupinové osídlenie a začali sa budovať prvé opevnené hradiská. Horný Spiš však zostával ešte aj v 10. storočí osídlený iba veľmi riedko. Najbližšie nálezy z tohto obdobia pochádzajú zo Spišskej Belej.⁹

Po vzniku Uhorského štátu na severnom Spiši sa v priebehu 11. storočia ustálila spoločná hranica s Poľskom a na prístupových cestách sa usadili strážcovia hraníc. V priebehu 11. a začiatkom 12. stor. tu existovalo aj civilné slovenské osídlenie. K takýmto sídlam nepochybne patrili Podolínec, Hniezdne a Stará Lubovňa. Všetky boli situované na spomínanej dialkovej obchodnej ceste. Keď sa po tatárskom vpáde začali na Spiši usádzať saskí hostia, doosídlili aj spomínané staršie slovenské dediny. Prebrali pritom aj ich staršie slovenské názvy a prispôbili si ich svojej výslovnosti.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Od r. 1343 kráľovské mesto. V roku 1412 spolu s ďalšími spišskými mestami bolo založené poľskému kráľovi.

Do roku 1292 dedina (*villa*), potom škultécia. Roku 1301 Lubovňu získal šľachtic Jardan, syn Eliáša z Hrhova, ale vlastnil ju iba krátko.¹⁰ V rokoch 1323 – 1342 vo vlastníctve Drugetovcov ako súčasť hradného panstva Stará Lubovňa. Roku 1343 povýšená na mesto. Potom až do konca stredoveku remeselnícko-obchodnícke mesto.

Spišskí Sasi po usadení sa v Starej Lubovni koncom 13. storočia prešli na nemecké emfyteutické právo. Znenie škultétskej listiny vychádzajúcej z magdeburského práva síce nepoznáme, ale zrejme jej ustanovenia boli približne rovnaké ako v ostatných osadách založených v tomto čase. Dokument z roku 1315 vydaný šľachticom Mikulášom zo Starej Lubovne obsahoval nasledovné ustanovenia: Zaručoval privilegované postavenie šoltýsa, ktorý získal 2 slobodné lány, možnosť postaviť mlyn, resp. i viac mlynov, pivovar, krčmu, vyhňu, ševcovňu, jatku a pekárňu. Šoltýsovi okrem toho patrila tretina súdnych pokút a príjem z každej 6. usadlosti.

Osadníci získali právo postaviť kostol (exemptnú faru), z ktorej celý desiatok mal patriť miestnemu farárovi, ktorého si mohli vybrať sami farníci.

Po uplynutí 16-ročnej lehoty (oslobodení od platenia akýchkoľvek dávok) mali osadníci ročne vrchnosti odvádzať od každej usadlosti štvrt hrivny striebra a symbolické naturálne dávky.

Osadníci získali plné právo využívať les v chotári s právom lovu zveri a chytania rýb. Svoje usadlosti mohli slobodne predávať a presťahovať sa na iné miesto.

Pri spísaní tejto listiny boli ako svedkovia prítomní starolubovniansky farár Vigand, škultét Hencz a prísazní: Henrich Bavor, Bena, Konrád (*in Monte*), Hildebrand a Hempil.¹¹

Po smrti majiteľa Starolubovnianskeho hradného panstva Viliama Drugeta roku 1342 sa Stará Lubovňa dostala do kráľovských rúk.¹² Túto skutočnosť využili nemeckí hostia a v nasledujúcom roku požiadali kráľa Ľudovíta I. o udelenie mestských výsad.

Základné privilégium

pravdepodobne bolo vydané 21. mája 1343.¹³ Obsahovalo nasledovné ustanovenia:

Mešťania a hostia Starej Lubovne sa majú riadiť košickým právom. (Nazdávame sa, že v tomto čase sa mesto riadilo magdeburským právom).

Kráľ vyníma mešťanov Lubovne z právomoci hradného kastelána a povyšuje mesto medzi ostatné kráľovské mestá. (O reálnosti tohto ustanovenia možno pochybovať).

Mešťania si môžu slobodne voľiť richtára, ktorému udeľuje úplnú súdnu kompetenciu. (V tomto prípade tiež možno vzniesť námietky, nie však voči voľbe richtára, ale jeho právomoci súdiť aj ťažké delikty).

Ukladá mešťanom povinnosť každoročne platiť taxu vo výške 120 zlatých v troch termínoch: na Vianoce (40 zl.), na sv. Juraja ďalších 40 a zvyšok na Jakuba. (Platba v zlatých je v tomto čase ešte neobvyklá).

Zbavuje mešťanov povinnosti pomáhať Podolíncu pri údržbe jeho opevnení a rovnako aj Lubovnianskeho hradu s výnimkou mlynov, o ktoré sa musia starať.

Chytať ryby môžu mešťania vo vodách v rámci chotára každý deň bez toho, aby im v tom prekážal kastelán.

Udeľuje mešťanom slobodu čapovať víno a výnos z tejto činnosti využívať v prospech mesta.

Od tovarov, ktoré mešťania privážajú do mesta, nemajú platiť žiadne mýtné poplatky. Od vyvážaných vecí (tovarov) z mesta sú však povinní platiť zvyčajné mýtné poplatky a rovnako aj tridsiatok.

Ak by sa v budúcnosti počet obyvateľov mesta zvýšil, výška kráľovskej taxy má zostať zachovaná v pôvodnej výške. (Voči tomuto ustanoveniu možno mať námietky).

Súčasťou listiny je aj metácia. Jej priebeh je v podstate reálny, čo potvrdzujú aj ďalšie neskoršie hodnoverné pramene (por. časť Chotár mesta).

Konfirmácie základného privilégia

Žiadne sa z obdobia stredoveku nezachovali.

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

– 13. 10. 1364 Ľudovít I. udelil mestu právo konať výročný trh (jarmok). Mal sa konať na sv. Mikuláša (patrón mestského farského kostola). Druhý jarmok určený na nedeľu po Nanebovstúpení Pána (keďže ide o pohyblivý sviatok, výročný trh mohol byť v priebehu mája alebo začiatkom júna) získalo mesto neskôr v 15. stor.¹⁴

– 19. 3. 1414 Poľský kráľ Vladislav II. v snahe zahľadiť stopy po nedávnom zničení mesta počas vojenského konfliktu (uhorsko-poľského) a bližšie nešpecifikovanej epidémie udeľuje mešťanom mesta Stará Lubovňa právo slobodne obchodovať so železom, meďou a ďalšími artiklami v celom Krakovskom vojvodstve s tým, že na colniciach a mýtnych stanicach sa od nich môže požadovať iba

polovičné mýto. Z Poľska môžu vyvážať soľ z Bochnianskej soľnej župy, ktorú tu získajú kúpou, alebo výmenou za spomínané železo a meď. Soľ môžu predávať v Uhorsku (na Spiši).¹⁵

- 13. 1. 1499 Uhorský kráľ Vladislav II. udeľuje mešťanom a obchodníkom žijúcim v meste Starej Lubovni právo podomového obchodu v celej krajine. Kráľ súčasne zakazuje všetkým sudcom súdiť, väzniť a habať tovary Starolubovňanov. Všetky spory, ktoré by mali proti tunajším mešťanom a obchodníkom majú predostrieť starolubovňanskému mestskému súdu.¹⁶
- 19. 5. 1508 Richtár a prisažní v mene všetkých mešťanov mesta Stará Lubovňa predstúpili pred kráľa Vladislava II. a tvrdili, že už predchádzajúci uhorskí panovníci udelili ich mešťanom výsadu neplatiť od svojich tovarov žiadne mýto. Kráľ na základe tohto vyhlásenia potvrdil platnosť oslobodenia Starolubovňanov od všetkých mýtnych poplatkov (kráľovských i zemepanských) v celom Uhorskom kráľovstve.¹⁷

Mestské právo

Stará Lubovňa ešte ako dedina sa v druhej polovici 13. storočia riadila zvykovým právom. Koncom 13. storočia prešla osada po príchode nemeckých (saských) hostí na nemecké (emfyteutické) právo. Po povýšení na mesto v polovici 14. storočia používala rovnako ako blízky Podolínec magdeburské právo. Je však možné, že postupne sa v meste začali používať aj prvky košického práva, napr. voliteľnosť richtára (por. časť Základné privilégium).

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Historické mestské jadro Starej Lubovne vzniklo v priebehu 14. a 15. storočia. To sa sformovalo na pravom brehu rieky Poprad okolo **staršieho kostola sv. Mikuláša** na zvýšenom ostrohu nad sútokom Popradu a potoka Jakubianky. Mesto má pravidelné **obdĺžnikové námestie**. Po jeho uhlopriečke prebiehala diaľková Šarišská cesta. Vo východnej časti námestia stojí **farský kostol**, ktorého jadro má ešte včasogotický charakter pravdepodobne z 80. rokov 13. storočia. To znamená, že pochádza ešte z predkolonizačného obdobia. Pravouhlá uličná sieť vykazuje podobné usporiadanie, aké sa nachádza v blízkom Podolínci. Husto zastavané kamennými meštianskymi domami bolo iba námestie a najbližšie okolie.¹⁸ Okrajové priestory intravilánu mesta mali vidiecky charakter a domy boli postavené väčšinou z dreva.¹⁹

V. Mencl sa nazdával, že mesto bolo už v polovici 14. storočia opevnené. Vychádzal pritom z ustanovenia základného privilégia, kde sa hovorí o oslobodení obyvateľov Starej Lubovne spod záväzku podieľať sa na opevňovaní Podolínce (por. základné privilégium). Nejestvuje však ani jediný pozitívny doklad pre existenciu mestských hradieb, resp. palisádového opevnenia. Naopak, zničenie mesta počas uhorsko-poľského konfliktu na jeseň 1410 svedčí o tom, že Lubovňa bola bez akejkoľvek ochrany a stala sa ľahkou korisťou poľskej jazdy.²⁰

Predpokladáme, že súčasťouestskej zástavby bol aj **mestský špitál a kúpeľ**.²¹ V priestore medzi mestom a hradom stál **mestský pivovar**.²² Na severnom okrajiestskej zástavby sa nachádzala **mýtna a tridsiatková stanica**. Upomienkou na situovanie zmienených objektov v tomto priestore je dodnes zachovaný názov Mýtna ulica.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

80. roky

13. stor.	Postavili v Lubovni včasogotický kostol sv. Mikuláša, ktorý slúžil po celý stredovek ako mestský farský kostol.
1292	8. 11. sa uvádza záväzok jej obyvateľov pomáhať pri budovaní opevnení mesta Podolínce. Táto prvá písomná zmienka o Starej Lubovni sa týkala aj susednej obce Hniezdne. ²³
13./14. stor.	Severovýchodne od Lubovne bol postavený rovnomenný hrad. Pred rokom 1311 sa ho zmocnili Omodejovci. Ešte pred bitkou pri Rozhanovciach na jar roku 1312 sa hradu zmocnilo kráľovské vojsko. ²⁴
1315	Pri udelení škultécie Mikulášovi „de villa Petri“ sa ako svedkovia zúčastnili predstavitelia Starej Lubovne (farár <i>Vigand</i> , škultéc <i>Hencze</i> a 5 prisažných). ²⁵
1322	3. 3. nový majiteľ hradu a škultétskej osady riadiacej sa nemeckým (magdeburským) právom Filip Druget poveril Pavla z Malej Lomnice založiť na zákupnom práve ďalšiu osadu v susedstve Novej Lubovne. ²⁶
1343	21. 5. kráľ Ľudovít I. udelil mešťanom a hostom Starej Lubovne mestské výsady (por. časť Základné privilégium).
1364	13. 10. ten istý kráľ udelil mestu právo vydržiavať jarmok na sviatok Mikuláša apoštola (por. časť Čiastkové privilégia).
1410	Na jeseň poľské vojsko reagujúc na predchádzajúce plienenie uhorských vojsk v Poľsku vpadlo do severných oblastí Spiša a vyplienilo aj Starú Lubovňu. ²⁷
1412	9. 3. najvyšší predstavitelia Uhorského kráľovstva zhromaždení v Starej Lubovni vydávajú ochranný list (<i>salvus conductus</i>) pre litovské veľkoknieža Vitolda. ²⁸
1412	8. 11. Žigmund Luxemburský vo finančnej tiesni dáva do zálohu hrad a panstvo Starú Lubovňu s mestami Lubovňou a Podolíncom a 13 spišskými mestami za 37-tisíc kôp českých grošov (viac ako 88-tisíc zlatých) poľskému kráľovi Vladislavovi II. Jagelovskému. ²⁹
1414	19. 3. Poľský kráľ Vladislav II. v snahe zmierniť následky vojnových udalostí a epidémie udelil kupcom zo Starej Lubovne právo slobodne obchodovať v Krakovsku so železom a meďou a ďalšími obchodnými tovarmi s výhodou polovičného poplatku na mýtnych a colných stanicach. ³⁰
1431	V apríli husiti na čele s poľským šľachticom Puchalom vtrhli z poľského územia pri Červenom Kláštore na územie Spiša. Nepochybne prešli aj cez Starú Lubovňu. Nespôsobili tu však väčšie škody, lebo sa ponáhľali dobyť významnejšie a bohatšie mestá Spiša – Kežmarok a Levoča. ³¹
1444	6. 5. uhorský kráľ Vladislav I. Vanenčík sa zastal kmetov (<i>kmethones</i>) bývajúcich v Hniezdnom, ktorí sa sťažovali na prenasledovanie zo strany mešťanov z Podolínce a Lubovne. Lubovňanskému kapitánovi Stanislavovi zakázal vymáhať od kmetov vyššie dávky, ako bolo dovtedy zaužívané. ³²
1452	14. 9. za sumu 2130 zlatých sa záložným majiteľom Spišského hradného panstva a polovice príjmov z tridsiatkových staníc v Košiciach, Bardejove, Levoči, Kežmarku, Humennom a Starej Lubovni stal levočský mešťan Juraj Turzo. ³³

1499

13. 1. uhorský kráľ Vladislav II. udeľuje mešťanom Starej Lubovne právo podomového obchodu. Zároveň zakazuje všetkým sudcom v kráľovstve súdiť a väzniť Starolubovňanov za priestupky iných. Žaloby či spory s miestnymi mešťanmi majú predložiť starolubovnianskemu richtárovi a prísazným.³⁴

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Vzhľadom na veľkosť chotára možno predpokladať, že Stará Lubovňa bola už koncom 13. storočia nadpriemerne veľkou dedinou. Priaznivé demografické pomery pokračovali aj v priebehu 14. storočia, keď sa tu etablovala pomerne početná komunita Sasov, ktorá sa riadila emfyteutickým (magdeburským) právom. Po získaní mestského statusu v polovici 14. storočia sa počet obyvateľstva nepochybne zvýšil aj prílevom obyvateľov z okolitých vidieckych sídiel. Začiatkom 15. storočia došlo pod vplyvom viacerých nepriaznivých faktorov (vojenský konflikt a morová epidémia) k dočasnemu poklesu počtu obyvateľstva Starej Lubovne.

Zálohovanie Starolubovnianskeho hradného panstva a 13 spišských miest paradoxne znamenalo pre mesto Lubovňa hospodársky i spoločenský prínos. Hrad Stará Lubovňa sa stal sídlom poľských starostov, tu sa sústredila správa zálohovaných území. To znamenalo príchod poľských úradníkov a ich rodín a pre miestnych obchodníkov a remeselníkov zlepšené možnosti predaja ich tovarov a výrobkov. Za týchto priaznivých okolností došlo aj k nárastu obyvateľstva. Predpokladáme, že Stará Lubovňa mohla mať v druhej polovici 15. storočia okolo tisíc obyvateľov.³⁵

Vývin etnických pomerov v najstaršom období ťažko sledovať pre nedostatok údajov. Slovenský názov Lubovne však naznačuje, že išlo o staré sídlo obývané domácim slovenským obyvateľstvom. V poslednom decéniu 13. storočia alebo v prvom decéniu nasledujúceho 14. storočia došlo k masívnemu prílevu nemeckého (saského) obyvateľstva. Vďaka tejto okolnosti sa výrazne zmenili etnické pomery v tejto lokalite. Pôvodné obyvateľstvo sa stalo menšinovým a dominantným sa stali spišskí Sasi. V ich rukách sa sústredila aj správa osady riadiacej sa nemeckým zákupným právom. Mená dedičného richtára a všetkých 5 prísazných z roku 1315 sú až na jednu výnimku nemecké.³⁶ Etnické pomery sa nezmenili ani po transformácii Starej Lubovne na privilegované mesto. Tunajšie mešťanstvo (obchodníci a remeselníci) bolo prevažujúco nemeckého pôvodu. Svedčí o tom aj transformácia názvu mesta do podoby *Lublau*, *Liblau*, čo naznačuje jeho prispôbenie nemecky hovoriacemu obyvateľstvu. Rovnako študenti študujúci v 15. storočí na okolitých univerzitách (Krakov a Viedeň) boli napospol nemeckého pôvodu.³⁷ Koncom stredoveku nemožno vylúčiť prílev okolitého vidieckeho obyvateľstva do mesta. Boli to Slováci a Rusíni (Valasi), ktorí však patrili k chudobnejším sociálnym vrstvám.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Stará Lubovňa mala od svojho založenia obchodno-remeselnícky charakter. Existencia mýtnej a colnej stanice v meste nepochybne motivovala rast vrstvy obchodníkov, ktorí sa okrem miestnych obchodných aktivít mohli zapojiť aj do diaľkového obchodovania smerujúceho najmä do Poľského kráľovstva (Krakovska). Vlastne aj všetky čiastkové privilégia pre mesto sú vydané v prospech obchodníkov. Od roku 1414 mohli starolubovnianski obchodníci slobodne obchodovať so železom, meďou vyťaženou na Spiši a ďalšími artiklami v celom Krakovskom vojvodstve s tým, že na colniciach a mýtnych staniach sa od nich malo požadovať iba polovičné mýto. Od konca 15. storočia boli vďaka kráľovskému privilégiu chránení aj podomoví obchodníci a roku 1508 Vladislav II. definitívne oslobodil miestnych obchodníkov od platenia mýta na kráľovských i zemepanských mýtach (por. časť Čiastkové privilégia).

Remeselná činnosť bola zameraná jednak na miestnu spotrebu (kováči, pivovarníci, mäsiari, pekári), a jednak na výroby, ktoré remeselníci dokázali umiestniť aj v širšom regióne (k nim patrili ševci, krajčíri, garbiari, resp. kožušníci a tkáči). Niektorí špecializovaní remeselníci pracovali aj pre potreby hradu Stará Lubovňa. Roku 1518 sa v mestskej knihe spomína ľubovniansky mešťan *Hanns Buxenmeister*, ktorý dodával svoje výrobky (pušky) aj pre hradnú posádku.³⁸ Koncom stredoveku už možno predpokladať aj existenciu cechov. V prvej fáze išlo o tzv. medzimestské cechy, ktoré združovali rovnako zameraných remeselníkov v Starej Lubovni, Podolínci a Hniezdnom.³⁹

Dôležitým odvetvím hospodárenia mesta bolo pôdohospodárstvo. Obchodovalo sa aj s drevom z tunajších lesov, ktoré sa splavovalo po rieke Poprad.⁴⁰

9. SPRÁVA MESTA

Počiatky mestskej samosprávy

Datujú sa už na počiatok 14. storočia. Dominantné postavenie v dedine (villa) mal dedičný richtár, ktorý tu disponoval 2 slobodnými lánmi, na ktorých stál mlyn a ďalšie remeselnícke dielne vrátane krčmy. Šoltýs disponoval aj nižšou súdnou právomocou (patrila mu tretina vybraných súdnych pokút). Ťažšie prečiny nemohol rozhodnúť sám, iba v súčinnosti so starolubovnianskym hradným kastelánom. Okrem dedičného richtára sa na správe obce podieľali aj prísazní, ktorých bolo spočiatku päť.⁴¹

Úplná samospráva v Starej Lubovni začala fungovať až v polovici 14. storočia po udelení mestských výsad. Z neskorších údajov je zrejme, že zanikla, resp. bola odkúpená dedičná školtécia a úrad richtára sa stal voliteľný. Predpokladáme, že počet prísazných sa zvýšil tak ako v iných spišských mestách na dvanásť.⁴²

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje.

Mestská kancelária

Pravdepodobne začala fungovať už po udelení základného privilégia v polovici 14. storočia. Žiadny dokument a ani žiadnu mestskú pečať zo 14. storočia sa doteraz nepodarilo nájsť. Treba však predpokladať existenciu mestského pečatidla s vyobrazením patróna mestského farskeho kostola sv. Mikuláša.

Notár

Predpokladáme, že v priebehu 14. storočia písomnú agendu mesta viedli príležitostní pisári. Situácia sa zlepšila v 15. storočí, keď mesto zrejme disponovalo vlastným notárom. Začiatkom 16. storočia (roku 1513) mestský notár začal viesť prvú známu mestskú knihu.⁴³

Mestské knihy

Mestská kniha sa začala viesť až roku 1513.

Mestská pečať

Predpokladáme, že mestské pečatidlo mohlo byť zhotovené už v polovici 14. storočia, ale žiaden jeho odťahok nie je známy. Z obdobia 15. storočia sa zachovali až 2 mestské pečatidlá, resp. ich odťahky. Na väčšom z nich je zobrazený sv. Mikuláš sediaci v lodičke. Na hlave má mitru a v ľavej ruke berlu. Kruh opis vyrytý gotickou minuskulou: s(igillum) civ(itatis) lubelaw. Menšie pečatidlo pochádza tiež z 15. storočia a má rovnaký znak ako predchádzajúce, ale je bez textu.⁴⁴

Mestský archív

Takmer celý mestský archív Starej Lubovne bol neúmyselne zničený pri neodbornej skartácii začiatkom 50. rokov 20. stor. Znenia viacerých zničených listín poznáme zo starších pramenných edícií.

Richtári mesta do roku 1526

Zloženie predstavenstva obce z roku 1315: *Hencze scultetus de Lublow et iurati ibidem videlicet Henricus Bawarus, Bena, Conradus in Monte, Hildebrandus, Humpil.*⁴⁵ 1512 *iudex Alexander,*⁴⁶ 1513 *Jodocus Quatemper,* 1514 – 1521 Alexander, 1522 Blažej, 1522 Blažej Plauniczer, 1523 – 1525 Jakub Topper, 1526 Alexander.⁴⁷

10. OSOBNOSTI MESTA

Juraj, syn Štefana zo Starej Lubovne

Narodil sa v bohatej meštianskej rodine pred rokom 1390. Po absolvovaní základného vzdelania v miestnej mestskej škole, resp. v Spišskej kapitule odišiel študovať na Viedenskú univerzitu. Roku 1415 Juraj dosiahol licenciát na Artistickú (filozofickú) fakulte a začal tu pôsobiť ako prednášateľ.⁴⁸ Schopný a vzdelaný spišský Nemec ďalej pokračoval v štúdiu a už roku 1417 bol graduovaný za magistra filozofie.⁴⁹ Vo Viedni mal zrejme veľmi dobrú povest, pretože kráľ Žigmund Luxemburský ho prijal do svojich služieb ako familiára. Svetský spôsob života však Jurajovi nevyhovoval. Preto ako klerik pochádzajúci z Ostrihomskej diecézy (magister artium) a familiár kráľa Žigmunda požiadal začiatkom roka 1418 pápeža Martina V., aby mu udelil cirkevné obročie v Pasovskej diecéze, k čomu zrejme aj došlo.⁵⁰ Juraj syn Štefana zo Starej Lubovne zostal pôsobiť v Rakúsku a do rodného mesta sa zrejme už nevrátil. Rok jeho smrti nepoznáme.

Ján, syn Vavrince zo Starej Lubovne

Bol predstaviteľom bohatých obchodníkov, ktorí sa zbohatli na čulom diaľkovom obchode medzi Uhorským a Poľským kráľovstvom. Možno bol rovesníkom vyššie spomínaného vzdelanca Juraja, zostal však v rodnom meste a patril k popredným mešťanom (cives de Liblow). Disponoval značnými finančnými prostriedkami, čo bolo o ňom všeobecne známe. To vedeli aj šľachtici z Brezovice, ktorí mu ponúkli 19. februára 1423 do zálohu časť svojho majetku vo Veľkej Lomnici za sumu 262 zlatých.⁵¹ Takto sa Ján, syn Vavrince, svojím postavením a majetkom priblížil na úroveň šľachticov. Zomrel niekedy v polovici 15. storočia.

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 9 študentov.⁵²

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Stará Lubovňa sa stala **sídlom fary** v druhej polovici 13. storočia, keď tu bol okolo roku 1280 postavený **gotický kostol sv. Mikuláša**. Stará Lubovňa sa spolu s Podolíncom a Hniezdnym dočasne dostala pod právomoc krakovských biskupov, ktorí tu začali vyberať aj desiatky. Išlo však o neprípustnú zmenu diecéznych hraníc, na čo upozornil spišský biskup Jakub kráľa Ondreja III. Ten na základe informácie osobitného posla biskupa Jakuba a spišského župana Balduina listinou vydanou 15. mája 1299 nariadil biskupovi Jakubovi, aby naďalej vyberal desiatky zo spomínaných dedín takým spôsobom, ako to bolo zaužívané.⁵³ Od tohto roku jurisdikčné spory o územie severného Spiša ustali. Keďže Stará Lubovňa prešla na nemecké (zákupné) právo, tunajšia fara sa stala exemptnou, z čoho vyplývala výsada pre miestnych farárov poberať celý **cirkevný desiatok** z príslušnej obce. Takéto výhodné postavenie mal aj prvý známy starolubovniansky farár Vigandus, ktorý sa spomína roku 1315.⁵⁴

To sa však nevzťahovalo na pápežské desiatky. Zástupca Spišskej kapituly v rokoch 1332 – 1337 za kapitulou, kláštoru v Dravciach a v Červenom Kameni, ako aj v mene farárov zo Spiša zaplatil spolu 55 hrivien striebra vyberačom pápežských desiatkov.⁵⁵

Z ďalšieho obdobia sú údaje o fare a farároch v Starej Lubovni veľmi zriedkavé. Za zmienku stojí konfirmačná listina kráľa Žigmunda z 1. marca 1412, ktorou potvrdil platnosť privilégia svojej prvej manželky kráľovnej Márie pre kartuziánov žijúcich na Skale útočišťa (*Lapis refugii*). Podľa udelenej výsady mali mníši každoročne dostávať z príjmov z miestnej tridsiatkovej stanice 2 postavy českého súkna (na habity) v hodnote 6 zlatých a 2 sudy solených haringov.⁵⁶ Zaujímavé údaje o cirkevných pomeroch pochádzajú zo začiatku 16. storočia. Druhým známym farárom z konca stredoveku (roku 1523) bol farár Urban. V tom istom roku sa spomína aj existencia filiálneho kostola, resp. **kaplnky Márie Magdalény** v meste.⁵⁷

Zachoval sa aj inventár mestského kostola sv. Mikuláša a aj súpis majetku fary z roku 1528, ktorý zachytáva výbavu farského kostola a stav hospodárenia na fare koncom stredoveku.⁵⁸ Hoci sa nezachovali žiadne konkrétne údaje o **mestskej (farskej) škole**, musela fungovať už koncom 14. i v priebehu 15. storočia. O jej dobrej úrovni svedčia študenti, ktorí úspešne študovali na stredovekých univerzitách v blízkom zahraničí (por. časť Počet študentov).

- 1 JUCK, Výsady miest, č. 79
- 2 RA 4239; RDSI I, č. 65; RDSI II, č. 60; RDSI II, č. 75; RDSI II, č. 763; MOL DL 5107; ŠA Levoča, pobočka St. Lubovňa, MMStL, č. 2; MOL DL 24708; WEBER, Supplementum III, s. 18-19; SCHMAUK, Supplementum II, s. 197; MOL DL 14576; WEBER, III, s. 53; ibidem III, s. 54.
- 3 ŠA Levoča-pobočka Stará Lubovňa, MMStL, mestské knihy č. 1.
- 4 CHALOUPECKÝ, Středověké české, s. 61.
- 5 LUTTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 281.
- 6 Existencia mýtnej a tridsiatkovej stanice sa spomína v základnom privilegiiu. Tridsiatková stanica je doložená už aj predtým roku 1330. ŠA Levoča-pobočka St. Lubovňa, MMStL, č. 1. Neskoršie zmienky pochádzajú z čias vlády kráľovnej Márie (1383 – 1395). Znovu je mýto (tributum) písomne doložené roku 1408. ZsO. II/2, č. 6209 a 6210 a tridsiatková stanica roku 1452. MOL DL 14576.
- 7 WEBER, Supplementum III, s. 18 – 19.
- 8 HOMZA, Historia Scepusii I, s. 80 – 81.
- 9 Ibidem, s. 119.
- 10 RDSI I, č. 65.
- 11 Komunita hostí v Starej Lubovni musela fungovať už dlhší čas, prinajmenšom už koncom 13. stor. RDSI II, č. 75.
- 12 ENGEL, Magyarország világi, s. 362.
- 13 JUCK, Výsady miest, s. 135, č. 167. Privilegium sa nezachovalo v origináli, čo spôsobuje ťažkosti pri skúmaní jeho hodnovernosti. Nepochybne však text hlásiaci sa do polovice 14. stor. nie je pôvodný, ale manipulovalo sa ním, ako na to poukazuje editor L. Juck. Ten vracia jeho zostavenie až krátko pred rokom 1556. Pritom údajne bolo použité aj trhové privilegium (úvodné a záverečné časti) vydané Ludovítom I. roku 1364.
- 14 Originál listiny s privesenou pečatou bol už koncom 16. stor. poškodený sálavým teplom pri požiari mesta. Zachoval sa však dodnes. ŠA Levoča, pobočka Stará Lubovňa, MMStL, č. 2.
- 15 ZsO. IV, č. 1784.
- 16 WEBER, Supplementum III, s. 53 – 54.
- 17 Ibidem, s. 54 – 55.
- 18 Kamenné domy v meste na námestí sa spomínajú v najstaršej mestskej knihe roku 1520. MISLOVIČOVÁ, Súdna právomoc, s. 78.
- 19 MENCL, Středověká města, s. 115 – 117.
- 20 DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 288.
- 21 Existencia špitála je doložená veľmi neskoro v testamente starolubovnianskeho meštana z roku 1523. MISLOVIČOVÁ, Súdna právomoc, s. 82.
- 22 Spomína sa roku 1526. Ibidem, s. 78 – 79.
- 23 JUCK, Výsady miest, s. 78.
- 24 PLÁČEK – BONA, Encyklopédia slovenských hradov, s. 191.
- 25 RDSI II, č. 75.
- 26 Ibidem, č. 763.
- 27 DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 288.
- 28 ZsO. III, č. 1838, 1839.
- 29 Ibidem, č. 2897.
- 30 ZsO. IV, č. 1784.
- 31 VARSÍK, Husitské revolučné, 110 an.
- 32 WEBER, Supplementum III, s. 25.
- 33 MOL DL 14576.
- 34 WEBER, Supplementum III, s. 53.
- 35 Upozorňujeme, že ide o odhad, pretože z obdobia stredoveku nemáme k dispozícii žiaden konkrétny prameň.
- 36 Ide o prisažného Bena (Beňa?), ktorý mohol byť Slovákom. RDSI II, č. 75.
- 37 TŮSKÉS, Magyarországí diákok, č. 1182. Metryky II, s. 281.
- 38 MISLOVIČOVÁ, Súdna právomoc, s. 76.
- 39 Staršie artikuly a zvyklosti cechu pivovarníkov, kováčov, krajčírrov a ševcov v spomínaných mestách potvrdil roku 1551 poľský kráľ Žigmund August. SCHMAUK, Supplementum II, s. 390 – 391.
- 40 KALETA – ŠTEVÍK, Cechy a remeslá, s. 15 an.
- 41 RDSI II, č. 75.
- 42 Predstavitelia mesta sa ani v jednom zachovanom dokumente z 15. stor. neuvádzajú menovite, ale iba vo všeobecnom označení ako (iudex et iurati cives). Por. ZsO. IV, č. 1784, alebo WEBER, Supplementum III, s. 53 – 54.
- 43 Jeho meno však nepoznáme. V mestskej knihe však zanechal aspoň iniciály svojho mena: S. W. ŠA Levoča, pobočka Stará Lubovňa, mestské knihy, č. 1.
- 44 NOVÁK, Pečate miest, s. 280.
- 45 RDSI II, č. 75.
- 46 MISLOVIČOVÁ, Súdna právomoc, s. 76.
- 47 Ibidem, s. 89.
- 48 ZsO. V, č. 989.
- 49 TŮSKÉS, Magyarországí diákok, č. 1322.
- 50 ZsO. VI, č. 1443.
- 51 ZsO. X, č. 163.
- 52 Z nich jeden študoval a neskôr aj vyučoval na Viedenskej univerzite. TŮSKÉS, Magyarországí diákok, č. 1322. Ďalší 8 študenti si za miesto svojho štúdia vybrali Krakov. Metryky II, s. 281.
- 53 ŠA Levoča, archív Spišského prepoštstva, č. 16.
- 54 RDSI II, č. 75.
- 55 MVS I, č. 627.
- 56 ZsO. III, č. 1808.
- 57 MISLOVIČOVÁ, Súdna právomoc, s. 82.
- 58 MISLOVIČOVÁ, Súdna právomoc, s. 81.

STARÁ LUBOVŇA

germ. Altublau, hung. Ólubló

1. Name

Earliest mention 1292 *villa Libenow*

Other names and variants

Latin sources: 1299 *villa Lublou*, 1301 *villa Lublo*, 1315 *sub castro Liblou*, 1315 *scultetus et iurati de Lublow*, 1322 *Arx Lublow*, *Nova Lublo*, *aqua Lublo*, 1343 or 1352 *Lublau*, *Lublyo*, *Liblaw*, 1364 *civitas nostra Lyublio*, 1410/1411 *oppidum Olyblyo*, 1413/1541 *oppidum Lublow*, 1414 *civitas Lublio*, 1452 *tricesima de Lublaw*, 1499 *civitas nostra Lublow*; 1508 *cives de Lublawia*

German sources: 1513 *Stadt Liblau*, *Lublau*

Slovak (Czech) sources: 1453 *pana ějana z Olessnycze*, *pana Lybowskiho*

Etymology: The name is of Slovak or Slavic origin, possibly deduced from a personal name. The name comes from a root *lub-* meaning lovely, nice (cf. personal names Lubo, Luba and others).

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Stará Lubovňa District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Spiš Comitatus (medieval county)

The town is situated below the northernmost part of the Levoča Mountains and Lubovňa Highland, in valley of the river Poprad, 545 m above sea level.

Medieval road connection, toll collection places: Stará Lubovňa was situated at the crossroad of long-distance roads, the first road passing from southwest to northeast, another one leading from Šariš. Both roads then continued north towards borders with Poland. Stará Lubovňa became a seat of toll collection station as early as the late 13th century and of the thirtieth collection station in the 14th century.

Boundaries: Boundaries, as described in the basic privilege, probably included also the area where Nová Lubovňa was founded in the early 14th century.

3. Earliest settlement

After the establishment of Kingdom of Hungary, the borders with Poland became consolidated in northern Spiš during the 11th century and border guards were settled near the access roads. Civil Slavic settlements emerged, for example Podolíneč, Hniezdne and Stará Lubovňa, emerged here during the 12th and early 13th century. After the Mongol invasion Saxon guests started to settle down in Spiš, including the above-mentioned Slovak villages.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town since 1343

Basic privilege: issued probably on 21 May 1343, contained following rights:

- Stará Lubovňa townspeople are to abide by the law of Košice
- free election of mayor
- right to fish in the waters within the town area every day
- right to pull wine

Confirmations of the basic privileges: none has been preserved from the Middle Ages

Important partial privileges and confirmations (selection):

13 October 1364 – Louis I grants Stará Lubovňa the right to hold an annual fair

19 March 1414 – Władysław II of Poland grants Stará Lubovňa burghers the right to freely trade in iron, copper and other commodities throughout Duchy of Krakow

19 May 1508 – Vladislaus II of Hungary confirms to burghers and merchants in Stará Lubovňa their exemption from all tolls in all of Hungary

Town law: Stará Lubovňa as a village in the 13th century abided by the common law, on arrival of German guests in the late 13th century by the German law. After elevating to town in the mid-14th century the town was governed by Magdeburg law, with some elements of Košice law.

5. Architectural development and town topography

The historic town centre of Stará Lubovňa was formed on the right bank of the river Poprad around the Church of St. Nicholas. The town had a rectangular square, hospital, bath house and brewery.

6. Significant events (chronology)

1280s – church of St. Nicholas built in Stará Lubovňa

late 13th – early 14th century – castle built northeast of Stará Lubovňa; before 1311 seized the Amadé family

autumn 1410 – Stará Lubovňa looted by Polish troops

9 March 1412 – highest representatives of the Kingdom of Hungary in Stará Lubovňa issue a guard sheet (*salvus conductus*) for Lithuanian archduke Vitold

8 November 1412 – Sigismund gives castle and estate Stará Lubovňa with towns Sará Lubovňa and Podolíneč along with other 13 towns as a deposit to Władysław II of Poland

April 1431 – the Hussites invade Spiš from Poland; certainly they came through Stará Lubovňa

7. Demographic development

Stará Lubovňa was an old Slovak settlement, as evidenced by its name. In the late 13th or early 14th century German (Saxon) guests settled down in the village. Town population in the second half of the 15th century is estimated at about 1000 people.

8. Economic activities

Since 1414 Stará Lubovňa merchants had the right to trade freely in iron and copper extracted in Spiš mines and other articles throughout Duchy of Krakow, while paying only half of usual toll. The town traded in timber from local forests.

9. Town Administration

Municipality: since the mid-14th century

Town Book: started in 1513

Seal: it is assumed that town seal was made probably as early as the mid-14th century

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

George son of Stephen of Stará Lubovňa – born in 1390 to a wealthy burgher family, studied at Vienna university, in service of King Sigismund

John son of Lawrence of Stará Lubovňa – wealthy merchant in the 15th century

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 9

11. Church history

Stará Lubovňa became the seat of parish in the second half of the 13th century after finishing the Church of St. Nicholas.

Ján Lukačka

STARÝ TEKOV

nem. Alt Barsch, maď. Óbars

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1075 *tributum in Borsu, civitas Borsu*.¹

Prvá zmienka v naračných prameňoch: 906/1200 *castrum Borsu*.²

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1209 *tercia pars tributum in Bors*, 1228 *magnam viam, per quam itur in Bors*, 1240/1253 *hospites nostri tam Hungari quam Teutonici in suburbio castrum de Bors*, 1270 *Herch civis de Bors, villa Bors*, 1279 *villicus et cives Borsienses*, 1284 *ad magnam viam, que vadit a Marouch in civitatem Bors*, 1294 *proclamacio in foro Borsiensi*, 1300 *terra civium seu hospitem de Bors, cives Borsienses*, 1310 *terra Kelechen prope et ante ipsam civitatem Bors*, 1320 *civitas Borsiensis cum toto comitatu*, 1331 *civitas Antiquus Bors*, 1347 *civitas Burs*, 1351 *iudex et iurati cives civitatis nostre Bors*, 1382 *civitas Bors*, 1388 *libera villa Bors*, 1411 *opidum Bors*, 1428/1430 *possessio Bors et Chetertekhel*.³

Etymológia názvu

Zdá sa, že názov je maďarského pôvodu a môže koreniť v osobnom maďarskom mene *Bors*. Maďarskí historici a jazykovedci pritom vychádzajú z Anonyma, ktorý však postupoval pri svojich miestopisných konštrukciách krajne nespoľahlivo. Podľa jeho bájneho rozprávania Bungerov syn Borš prišiel na pomoc trom Arpádovým vojvodom dobyť oblasť Zvolenského lesa. Keď cválali popri Hrone, dal sa pred nimi na útek jeleň, ktorého Borš prenasledoval až na vrchol hory, kde ho zabil šípami. Tu vraj nechal postaviť hrad, ktorý sa začal nazývať podľa svojho staviteľa.⁴ Výsledky archeologického bádania však vyvracajú Anonymov bájný príbeh (por. kap. Najstaršie osídlenie), pretože tu už v 8. storočí sídlili Sloveni a vo veľkomoravskom období tu vzniklo hradisko. Nedá sa ale vylúčiť, že staromaďarský vojvoda Borš zaujal toto strategicky výhodné miesto, prípadne sa stal prvým županom novozriadeného komitátu a dal mu svoje meno.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Nitriansky, okres Levice, geografická poloha 48° 24' severnej zemepisnej šírky, 18° 53' východnej zemepisnej dĺžky. Chotár Starého Tekova sa nachádza vo východnej časti Podunajskej pahorkatiny na ľavostrannej nive Hrona medzi riekou a jej ramenom Perc. Chotár má rovinný charakter s prevažujúcimi lužnými a nivnými pôdami. V súčasnosti je úplne odlesnený. Pôvodne tu však na mnohých miestach rástol lužný les. Intravilán dnešnej obce je situovaný na trachytovom oválnom kopci s rozmermi 650 x 200 m. Smerom na sever sa terén kopca mierne zvyšuje a dosahuje maximálnu výšku 10 m nad okolitým terénom. V najvyššie položenej časti je dnes cintorín, v strednej časti uličná zástavba. Chotár Starého Tekova v súčasnosti zaberá plochu 1057 ha. Pôvodne však zaberol oveľa väčší priestor, pretože pôvodne k nemu patrili aj trhové osady *Sobota a *Štvrtok, ktoré sa stali súčasťou Nového Tekova.⁵

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Starý Tekov bol už od včasného stredoveku križovatkou viacerých diaľkových ciest. Najdôležitejšou z nich bola cesta vedúca z Ostrihomu proti prúdu rieky Hron, ktorá smerovala na sever do Zvolenskej kotliny.⁶ Ďalšia dôležitá cesta smerujúca zo Zlatých Moraviec do Starého Tekova sa spomína roku 1284 pri ohraničení majetkov pokrstených Kumánov.⁷ Samozrejme už v 13. storočí existovala aj spojnica medzi Tekovom a Levicami. Podhradie Starého Tekova bolo už od 11. storočia mýtnou stanicou, kde sa vyberalo kráľovské mýto. Okrem toho tu bolo aj tzv. mokré mýto, ktoré sa vyberalo od plaveného dreva a tovarov po rieke Hron. Po založení Svätobenedíckeho benediktínskeho opátstva príjem z neho pripadol opátstvu. Mýtna stanica v Tekove fungovala až do konca stredoveku.⁸

Chotár mesta

Opis chotára mesta sa v základnom privilégii neuvádza. Jeho hranice však vieme rekonštruovať na základe majetkových prevodov, ktoré sa udiali v jeho bezprostrednom okolí ešte v priebehu 13. a 14. storočia. Starý Tekov susedil na juhovýchode s dedinou Hronské Klačany, na juhozápade s Marušovou, na severe s Malými a Veľkými Kozmálovcami, ktoré patrili Forgáčovcom a s menším hradským majetkom *Krušany. V Klačanoch, Marušovej a *Krušanoch sídlili pôvodne hradní vojaci. Jedine zemanovia z Marušovej si dokázali svoj tunajší nevelký majetok udržať, v ostatných dedinách sa ho zmocnili príslušníci významnejších šľachtických rodov. Najmä o *Krušany zvädzali meštania Starého Tekova dlhoročný zápas s Forgáčovcami. Spor začal už roku 1378, keď meštania prepadli poddaných Forgáčovcov z Kozmáloviec pri oraní na spornom území.⁹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Najstaršie stopy po osídlení intravilánu pochádzajú z eneolitu. Nachádzajú sa tu stopy po sídlisku s kanelovanou keramikou, neskôr tu stála opevnená osada ľudu maďarovskej kultúry zo staršej doby bronzovej a sídlisko z doby halštatskej.¹⁰ Výhodnú strategickú polohu tohto miesta využili aj Slovia a už v priebehu 8. a 9. storočia sa tu usadili a zrejme už v čase Veľkej Moravy vybudovali aj hradisko, ktorého zemné valy obopínali najvyššie položenú plochu trachytového kopca. Podrobnejší výskum tohto objektu však sťažuje zastavanosť lokality a existencia živého cintorína.¹¹ Novšia archeologická literatúra je už opatrnejšia najmä pri hodnotení slovanského

osídlenia a rovnako aj pri dôkazoch o existencii veľkomoravského hradiska. Ani tu sa však nespochybňuje osídlenie lokality v 9. a 10. storočí. Zároveň sa konštatuje, že v 11. storočí Starý Tekov bol už komitátnym hradom s podhradím, kde stál farský kostol s cintorínom, na ktorom je mincami doložené pochovávanie už v polovici 11. storočia.¹²

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRAVO

Typ mesta

do roku 1240 podhradie komitátneho hradu (*suburbium*) s mýtnou stanicou a právom trhu. Od roku 1240 privilegované kráľovské mesto nižšej kategórie. Roku 1331 Karol Róbert povýšil Starý Tekov na kráľovské mesto s úplnou súdnou kompetenciou a právom opevniť sa. Roku 1388 sa Starý Tekov stal zemepanským mestom.

Základné mestské privilégium

bolo vydané 10. 9. 1240.¹³ Obsahovalo nasledovné ustanovenia:

Meštania a hostia sú povinní postaviť do kráľovského vojska z každých 100 usadlostí jedného dobre vyzbrojeného bojovníka.

Hradnému županovi musia raz do roka, a to na Vianoce, odovzdať jeden kus dobre krmného dobytku, 100 chlebov, 12 sliepok, 12 okovov piva a od každej usadlosti 1 gbel obilia.

Richtárovi (*villicus*) udeľuje nižšiu súdnu právomoc. Ťažké trestné činy má predložiť na rozsúdenie županovi, ktorý má rozhodovať v jeho prítomnosti.

Meštania nie sú povinní zodpovedať sa podžupanovi

Meštania nemôžu byť súdení cudzím sudcom, ale prostredníctvom richtára alebo župana majú byť odovzdaní vyššiemu sudcovi.

Na trhu v Starom Tekove nemusia meštania (hostia) z menších tovarov platiť trhové poplatky.

Pre ďalší rozmach Tekova kráľ daruje hostom 1 poplužie z hradského majetku v *Zengove pri Hrone, kde bývali kráľovskí dvorníci, ktorí tento majetok opustili.

Kráľ okrem toho daroval Tekovu 3 poplužia hradskej zeme, na ktorej žil Oticus, zvaný Guda, ktorý sa stal spolu so svojím bratom obyvateľom podhradia so všetkými právami hostí a ešte aj ďalšie 2 poplužia zeme v osade *Scyla, v ktorej kedysi bývali kráľovskí dvorníci.

Konfirmácie základného privilégia

Belo IV. 31. 5. 1253.¹⁴

Významnejšie čiastkové privilégia

24. 4. 1331 Karol Róbert v snahe zaľudniť kráľovské mesto Starý Tekov udeľuje mešťanom nasledovné privilégia:

– hostia zhromaždení v Tekove si môžu slobodne zo svojho stredy zvoliť richtára, ktorý bude disponovať úplnou súdnou právomocou;

– obyvatelia osád *Štvrtok a *Sobota sa majú z praveho brehu Hrona presťahovať do Starého Tekova;

– obyvatelia mesta v žiadnom prípade nespádajú pod právomoc tekovského župana alebo levického kastelána;

– hostia majú byť pri budovaní mestského opevnenia (kamenného alebo palisádového) oslobodení od platenia mýtnych poplatkov či už mokrých alebo aj suchých, aby sa Tekov rýchlejšie dostal na úroveň ostatných kráľovských miest.¹⁵

Mestské právo

Starý Tekov sa vyvinul na mesto z podhradia komitátneho hradu. Roku 1240 tunajšej komunite hostí udelil mestské právo, ktoré sa ale bližšie nešpecifikuje. Z jednotlivých ustanovení však vyplýva, že mesto sa v tomto čase ešte úplne neoslobodilo spod jurisdikcie tekovského župana a jeho závislosť sa prejavila aj v povinnosti odvádzať mu naturálne dávky. K definitívnemu zavŕšeniu mestského vývoja došlo až roku 1331. Starý Tekov sa pravdepodobne v priebehu 14. storočia riadil podľa budínskeho práva (por. časť Základné privilégium).

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Stavebný vývin mesta bol limitovaný rozsahom trachytového kopca. Okrem toho na vyvýšenej ploche sa rozkladal včasnostredoveký komitátny hrad. Takže mesto vzniklo v jeho tesnom susedstve (podhradí) v strednej časti hradného kopca okolo pomerne malého **trojuholníkového námestia s kostolom Panny Márie a cintorínom**. Tretiu časť na juhozápade uzatvárala ďalšia dnes už zaniknutá sakrálna stavba sv. Michala archanjela. Staršia literatúra hovorí aj o existencii kláštora, ale v písomných prameňoch z obdobia stredoveku sa jeho existenciu nepodarilo doložiť.¹⁶

Vznikajúce mesto pôvodne nebolo opevnené, pretože ležalo v tesnom susedstve komitátneho hradu, ktorý ho chránil. Keď roku 1331 Karol Róbert rozšíril mestské privilégia, predpokladal ďalší stavebný rozmach mesta. Dokonca nariadil obyvateľom osád *Štvrtok a *Sobota na pravom brehu Hrona, aby sa presťahovali do Starého Tekova. Osada *Sobota v dôsledku toho zanikla, ale *Štvrtok zostal na svojom mieste. V Starom Tekove fungoval aj **mestský špitál**. Mesto získalo aj možnosť opevniť sa, ale nevedno, či ju obyvatelia využili.¹⁷

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1075	Prvá písomná zmienka o komitátnom hrade Starý Tekov, kde sa vyberalo mýto (por. kap. 1 Názov).
1156	Prvá písomná zmienka o existencii Tekovského archidiakonátu, ktorého rozsah sa kryl s územným rozsahom Tekovskej kráľovskej župy. ¹⁸
1209	Pápež Inocent III. potvrdil právo na tretinu mýtnych poplatkov vyberaných v Starom Tekove pre benediktínsky kláštor v Hronskom Beňadiku. ¹⁹
1240	Kráľ Belo IV. udelil podhradskej osade, v ktorej boli usadení uhorskí a nemeckí hostia, mestské výsady (por. kap. 4 Vznik mesta, časť Základné privilégium).
1241/1242	Obyvatelia Starého Tekova sa vďaka opevneniu blízkeho komitátneho hradu ubránili pred Tatármi a uchovali si aj privilégiálnu listinu z roku 1240.

- 1272 Medzi mešťanmi Starého Tekova sa spomína aj zlatník Hench (*aurifaber*), ktorý pracoval nielen pre mestskú komunitu, ale aj pre hradnú posádku.²⁰
- 1320 Kráľ Karol Róbert daroval Starý Tekov ostrihomskému arcibiskupovi Tomášovi ako náhradu za hrad Komárno aj s celým jeho ešte existujúcim hradským obvodom.²¹
- 1331 Karol Róbert v snahe napomôcť rozmachu mesta udeľuje richtárovi úplnú súdnu kompetenciu a tekovských županov zbavuje možnosti zasahovať do mestských záležitostí. Zároveň umožňuje vybudovať opevnenie okolo mesta.²²
- 1382 Tekovský richtár a mestská rada využili svoje súdne kompetencie a nechali popraviť obesením familiárov levického kastelána, ktorí prepadli a orabovali obchodníkov na verejnej ceste.²³
- 1388 Kráľ Žigmund Luxemburský pripojil mesto Starý Tekov k Levickému hradnému panstvu a daroval ho Ladislavovi zo Šaroviec, zakladateľovi rodu Čechovcov z Levíc. Starý Tekov sa stal zemepanským mestom.²⁴
- 1428/1430 Medzi majetkami Petra Čecha z Levíc figuruje aj Starý Tekov spolu s blízkou dedinou *Štvrtek spoločne s právom trhu a mýtnou stanicou.²⁵
15. stor. V druhej polovici 15. storočia majitelia Levického hradného panstva Čechovci z Levíc, dediční tekovskí župani, presunuli šľachtické kongregácie zo Starého Tekova do Levíc. Rovnako začali preferovať aj trhy a jarmoky v Leviciach, čo spôsobilo postupný zánik mestského zriadenia v Starom Tekove.

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Starý Tekov prekonal v mnohom podobný vývoj ako biskupské mesto Nitra.

Do polovice 13. stor. patril k najvýznamnejším sídlam v Tekove. Ako podhradie komitátneho hradu bol dôležitou cestnou križovatkou, na ktorej sa vyberalo mýto a od 11. storočia sa tu konali pravidelné týždenné trhy. Výhodnú polohu tohto miesta rozpoznali aj prví nemeckí hostia, ktorí sa usadili pod hradom. Za ich verné služby im kráľ Belo IV. už pred tatárskym vpádom udelil mestské výsady, čo nepochybne bolo motivujúcim faktorom pre príchod nových obyvateľov do mesta. Veľkosť a ľudnatosť Starého Tekova v priebehu koncom 13. storočia možno iba odhadnúť. Vzhľadom na limitovaný priestor pre výstavbu obydlí na trachytovom pahorku tu musíme predpokladať existenciu 100 domov a v trhovej osade na pravom brehu Hrona maximálne 40 až 50 obydlí s celkovým počtom obyvateľov okolo 700 až 800. Tento počet sa mohol v priebehu 14. storočia ešte mierne zvýšiť možno až na 1000 obyvateľov. V priebehu 15. storočia došlo k stagnácii a možno aj k redukcii počtu obyvateľov Starého Tekova.²⁶

Keďže súčasťou mestskej komunity sa stali od samého začiatku aj jednotlivci spomedzi hradných jobagiónov, mesto malo zmiešaný nemecko-maďarský charakter. To vyjadruje aj základné privilégium, kde sa konštatuje, že sa v budúcom meste nachádzali *hospites nostri tam Hungari quam Teutonici*. Správu mesta mali podľa všetkého v druhej polovici 13. a v priebehu 14. storočia Nemci. Členmi mestskej rady však boli aj mešťania maďarského pôvodu. V priebehu 15. storočia začalo do Starého Tekova prenikať aj obyvateľstvo z okolitých slovenských dedín, čím vznikla trojrečová maďarsko-nemecko-slovenská komunita, pričom nemeckých mien sa vyskytuje najmenej. Prevalu malo maďarské obyvateľstvo.²⁷

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Starý Tekov mal už od 12. storočia obchodno-remeselnícky charakter. Obyvatelia podhradskej osady využívali existenciu trhu a mýtnej stanice na rozvíjanie vlastných obchodných aktivít. Nepochybne tu už v predprivilegiálnom štádiu vývoja vznikla vrstva obchodníkov, ktorí sa okrem aktivít v Tekove zameriavali aj na obchodovanie v širšom okolí. Okrem toho sa samozrejme veľká časť populácie Starého Tekova venovala pôdohospodárstvu, ktorého súčasťou sa stalo aj vinohradníctvo. Remeselná činnosť bola zameraná predovšetkým na miestnu spotrebu. Okrem obyvateľov podhradia bolo treba zásobovať výrobkami dennej potreby aj posádku komitátneho hradu a v 14. storočia, keď sa tu pravidelne schádzali šľachtické kongregácie aj zhromaždených šľachticov. V Tekove našli uplatnenie kováči, mäsiari, pekári a sládkovia. Produkciu piva predpokladá aj základné privilégium mesta.²⁸ Popri nich samozrejme pracovali obuvníci, krajčíri, garbiari, kožušníci, tkáči a súkenníci. Keďže na rieke Hron a jeho ramenách v Starom Tekove i v najbližšom okolí stálo viacero mlynov, bolo tu viacero mlynárov. Medzi remeselníkmi neprekvapuje ani existencia zlatníka, ktorý zhotovoval ozdobné predmety z drahých kovov pre majetnejšie obyvateľstvo mesta a nepochybne aj pre okolitú šľachtu.²⁹

V priebehu 14. a 15. storočia došlo v stredoslovenskom regióne k intenzívnemu rozvoju baníctva, čo využívali starotekovskí obchodníci a aktívne sa zapájali do zásobovania banských miest najmä potravinami z južných častí Tekova. Takíto veľkoobchodníci sa pohybovali obyčajne s väčšími sumami peňazí, ktoré neraz zlákali zlodejov, ale aj miestnych šľachticov k násilným prepadam.³⁰

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Počiatky mestskej samosprávy možno sa datovať už do predprivilegiálneho obdobia. Na čele komunity bol vilikus, ktorý zabezpečoval komunikáciu medzi komitátnym županom a komunitou hostí. Samospráva hostí sa začala výraznejšie uplatňovať až v polovici 13. storočia po udelení základného mestského privilégia, ingerencia župana do vnútromestských záležitostí však celkom nezanikla. Úplnú samosprávu mesta zabezpečilo Starému Tekovu až privilégium Karola Róberta z roku 1331.³¹ Nemáme žiaden údaj o počte členov mestskej rady. Predpokladáme, že počet prisázných mohol dosiahnuť číslo 12.³²

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje.

Mestská kancelária

Mohla začať fungovať po udelení privilégia Karola Róberta roku 1331. Prvý známy údaj o vydaní splnomocňujúcej mestskej listiny spečatenej vlastnou pečatou pochádza z roku 1382.³³

Notár

V priebehu 14. storočia písomnú agendu mesta viedli príležitostní pisári, resp. vedenie mesta využívalo služby notárov hodnoverného miesta v blízkom Hronskom Beňadiku. O situácii v 15. storočí nemáme žiadne informácie, z čoho vyplýva, že mesto zrejme nedisponovalo vlastným notárom.

Mestské knihy

Nie sú žiadne doklady na vedenie mestských kníh.

Mestská pečať

Mestské pečatidlo bolo zrejme zhotovené už v polovici 14. storočia. Zmienka o jeho použití pri spečatení mestskej listiny je z roku 1382. Obsah pečatného poľa však nepoznáme. Treba však predpokladať existenciu mestského pečatidla s vyobrazením patrónky mestského farského kostola blahoslavenej Panny Márie. Pečať s rovnakým symbolom mestečko používalo aj v 16. a 17. storočí.³⁴

Mestský archív

Mestský archív sa nezachoval. Jeho posledný zvyšok sa spolu s richtárskou truhlicou údajne stratil pri prechode frontu na jar 1945.

Richtári mesta do roku 1526

1324: *Krystul et Lukach villici*,³⁵ 1351 *Nicolaus filius Cosme, iudex de Bors*,³⁶ 1378 *Kosa filius Lachk (Lacko)ac Petrus filius Theodori, iudices et villici*,³⁷ 1382 *Nicolaus iudex*,³⁸ 1383 *Stephanus dictus Zwe, filius Jacobi, iudex Borsiensis*.³⁹

10. OSOBNOSTI MESTA

Richtár Štefan syn Jakuba, zvaný Zwe (Zyn)

Žil v druhej polovici 14. storočia a prejavil sa ako silná osobnosť. Pochádzal z vrstvy bohatých mešťanov, ktorí sa rozhodli využívať všetky právomoci vyplývajúce z privilégia kráľa Karola Róberta z roku 1331. Preto, keď sa stal richtárom mesta, bez rozpakov nechal roku 1382 chytiť a popraviť ľudí levického kastelána, ktorí sa dopustili lúpeže na verejnej ceste v blízkosti mesta. V následnom vyšetrovaní sa preukázala správnosť postupu richtára Štefana.⁴⁰

Počty študentov podľa zachovaných matriek

na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 4 študenti.⁴¹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Starý Tekov sa sídlom fary stal najneskôr už v polovici 11. storočia, keď tu bol postavený predrománsky **kostol blahoslavenej Panny Márie**.⁴² Starý Tekov sa celkom logicky stal sídlom archidiakonátu. Archidiakon však samozrejme sídlil v Ostrihome. Prvá zmienka o jeho existencii pochádza z roku 1156.⁴³ Pre vzrastajúci počet obyvateľov však jeden kostol nestačil a tak zrejme ešte na prelome 11. a 12. storočia postavili ďalší **kostol Michala archanjela**. Oba farské kostoly sú zaznamenané v súpise pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337. Pritom hlavným mestským farským kostolom bol chrám blahoslavenej Panny Márie, v ktorom bol vtedy farárom Michal, ten priznal ročný príjem 8 hrivien striebra. Menším farským obvodom disponoval farár Benedikt, ktorý mal príjem 3 hrivny.⁴⁴ V staršej literatúre sa objavuje informácia, že v Starom Tekove bol v stredoveku aj kostol sv. Alžbety.⁴⁵ Nazdávame sa, že išlo o špitálsky kostol, ktorý tu stál v 14. a 15. storočí.

- 1 CDSI I, s. 57, č. 58.
- 2 SZENTPÉTERY, *Scriptores rerum Hungaricarum I*, s. 75 – 76.
- 3 CDSI I, s. 119, č. 150; CDSI I, s. 245, č. 339; CDSI II, s. 56, č. 79; MES I, s. 584; MES II, s. 115; MES II, s. 180; MOL DL 40222; MOL DL 58440; MOL DL 86911; RDSI II, č. 563; JUCK, *Výsady miest*, s. 118, č. 141; MOL DL 72528; MOL DL 2651; MOL DL 71362; ZsO. I, č. 502; MOL DL 58856; MOL DL 71946.
- 4 MŪČSKA, *Kronika anonymného notára*, s. 81.
- 5 BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám I/1*, s. 165.
- 6 Existencia tohto cestného spoja je v prameňoch doložená roku 1228. CDSI I, s. 245, č. 339.
- 7 *...magna via, que vadit a Marouth in civitatem Bors*. MES II, s. 180, č. 159.
- 8 ZsO. I, č. 502 a rovnako aj MOL DL 71946.
- 9 MOL DL 58606.
- 10 VSO III, s. 90.
- 11 CHROPOVSKÝ, *Významné slovanské*, s. 93 – 95.
- 12 BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám I/1*, s. 166.
- 13 CDSI II, s. 56 – 57, č. 79. Rovnako aj JUCK, *Výsady I*, s. 36, č. 6.
- 14 JUCK, *Výsady I*, s. 41, č. 22.
- 15 JUCK, *Výsady I*, s. 118, č. 141.
- 16 CHROPOVSKÝ, *Významné slovanské*, s. 166.
- 17 Stavba opevnenia sa nedá vylúčiť, ale zrejme vysoké náklady a dlhé obdobie vnútorného mieru nemotivovali mešťanov k nákladnej stavebnej aktivite.
- 18 CDSI I, s. 79, č. 81.
- 19 CDSI I, s. 119, č. 150.
- 20 GYÖRFFY, *Az Árpád-kori I*, s. 432.
- 21 RDSI II, č. 563.
- 22 JUCK, *Výsady I*, s. 118, č. 141.
- 23 MOL DL 71362.
- 24 ZsO I, č. 502.
- 25 MOL DL 71946.
- 26 MOL MKA, E 158, A 2617, *Archivum camerae Hungaricae, conscriptiones portarum, Comitatus Borsiensis. Regestum super connumeratione domorum ad annum 1601* uvádza v Starom Tekove iba 56 domov.
- 27 Na popri sebe existujúce tri etniká poukazuje urbár Levického hradného panstva z roku 1553 MARSINA – KUŠÍK, *Urbáre feudálnych I*, 176 – 177, ako aj desiatkové súpisy Tekovskej župy z druhej polovice 16. storočia.
- 28 CDSI II, s. 56, č. 79.
- 29 GYÖRFFY, *Az Árpád-kori I*, s. 432.
- 30 Takéto prípady sa spomínajú v rokoch 1417 (ZsO. VI, č. 275) a 1419 (ZsO. VII, č. 384). V oboch prípadoch proti takýmto praktikám protestoval starotekovský zemepán Peter Čech z Levíc.
- 31 JUCK, *Výsady I*, s. 118, č. 141.
- 32 Plný počet prisažných predpokladáme v 14. stor. V nasledujúcom storočí, keď sa Starý Tekov stal zemepanským mestom, resp. mestečkom, došlo zrejme k redukcii členov mestskej rady na 7 alebo 5 členov.
- 33 MOL DL 58620 (*cum procuratoriis litteris dicte civitatis*).
- 34 NOVÁK, *Pečate miest II*, s. 284.
- 35 MOL DL 247.
- 36 MOL DL 2651.
- 37 MOL DL 58606.
- 38 MOL DL 58620.
- 39 MOL DL 58361.
- 40 MOL DL 71362.
- 41 *Metryka czyli album*, s. 502.
- 42 BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám I/1*, s. 166.
- 43 CDSI I, s. 79, č. 81.
- 44 MVS I, č. 539 a 540.
- 45 BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám I/1*, s. 165.

STARÝ TEKOV

germ. Alt Barsch, hung. Óbars

1. Name

Earliest mention: 1075 *tributum in Borsu, civitas Borsu*. The first mention in narrative sources: 906/1200 *castrum Borsu*.

Other names and variants:

Latin sources: 1209 *tercia pars tributi in Bors*, 1228 *magnam viam, per quam itur in Bors*, 1240/1253 *hospites nostri tam Hungari quam Teutonici in suburbio castrum de Bors*, 1270 *Herch civis de Bors, villa Bors*, 1279 *villicus et cives Borsienses*, 1300 *terra civium seu hospitem de Bors, cives Borsienses*, 1310 *civitatem Bors*, 1320 *civitas Borsiensis cum toto comitatu*, 1331 *civitas Antiquus Bors*, 1347 *civitas Burs*, 1351 *iudex et iurati cives civitatis nostre Bors*, 1382 *civitas Bors*, 1388 *libera villa Bors*, 1411 *opidum Bors*, 1428/1430 *possessio Bors*.

Etymology: Probably of Hungarian origin, its root can be the Hungarian name *Bors*.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Nitra Region, Levice District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Tekov Comitatus

The area of Starý Tekov was situated in the eastern part of the Danube Upland.

Medieval road connection, toll collection places: Starý Tekov was the crossroads of several long-distance routes. The most important one was the road leading from Esztergom up the river Hron to the north towards the Zvolen Basin. Another road leading from Zlaté Moravce to Starý Tekov is mentioned in the delimitation of the property of the christianised Cumans in 1284. The under-castle settlement of Starý Tekov was the toll collection station as early as the 11th century. There was also so-called wet toll, which was collected for wood and goods transported on the river Hron.

Boundaries: Starý Tekov neighboured with village Hronské Kľačany in the southeast, with Marušová in the southwest, with Malé and Velké Kozmálovce, which belonged to Forgáč family, and with a small castle estate Krušany in the north.

3. Earliest settlement

Starý Tekov was a comitatus castle with an under-castle settlement, with a parish church and a cemetery (coins attested burials in the mid-11th century), in the 11th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: until 1240 an under-castle settlement of a *comitatus* castle (*suburbium*) with a toll station and the right of market. From 1240 a privileged royal town of a lower category. In 1331 Charles Robert elevated Starý Tekov to a royal town with complete judicial power and the right of fortification. In 1388 Starý Tekov became a landlord town.

Basic privilege: Issued by Béla IV on 10 September 1240, contained the following statutes:

the burghers and the guests are obliged to supply one soldier to the royal troops for each 100 homesteads

they had to hand over one piece of well-fed cattle, 100 breads, 12 hens, 12 buckets of beer and 1 gbel of cereals to the castle count (*comes*) once a year on Christmas

the mayor (*villicus*) is granted a lower judicial power; serious crimes are to be presented to the count for judgment

the burghers are not obliged to account to the *vicecomes*

the burghers (guests) do not have to pay market payments from smaller goods at the market in Starý Tekov

the king donates a land (1 plough, *aratrum terrae*) from the castle property in Zengov at Hron to the guests for further development of Tekov

The king donated to Tekov 3 ploughs of the castle land, on which Oticus called Guda lived, and other 2 ploughs in the settlement Scyla

Confirmations of the basic privilege: Béla IV on 31 May 1253

Significant partial privileges and confirmations (selection):

24 April 1331 – Charles Robert grants the following privileges to the burghers of Starý Tekov:

- the guests assembled in Tekov can freely elect the mayor, who will dispose of complete judicial power

- the inhabitants of the settlements Štvrtek and Sobota have to move from the right bank of Hron to Starý Tekov

- the townspeople are subordinated neither to the power of the count of Tekov nor to the castellan of Levice

- the guests are exempted from tolls during the construction of the town fortification

Town law: Starý Tekov was probably governed by the law of Buda during the 14th century

5. Architectural development and town topography

The early medieval *comitatus* castle occupied the elevated area. The town originated in its close vicinity (under the castle) around a triangular square with the Church of the Virgin Mary and a cemetery. The Church of St. Michael the Archangel, not preserved until today, was situated in the southwest. A town hospital functioned in Starý Tekov in the Middle Ages.

6. Significant events (chronology)

1241/1242 – The townspeople of Starý Tekova managed to protect themselves against the Mongols thanks to the fortification of the nearby *comitatus* castle.

1272 – A goldsmith Hench (*aurifaber*), who worked not only for the municipal community but also for the castle garrison, mentioned among the burghers of Starý Tekov.

1320 – King Charles Robert donated Starý Tekov to Thomas, Archbishop of Esztergom, as a compensation for Komárno Castle.

1388 – King Sigismund of Luxemburg adjoined the town Starý Tekov to Levice castle estate and donated it to Ladislav of Šarovec, the founder of the Čechov lineage of Levice. Starý Tekov became a landlord town.

Second half of the 15th century – The landlords of the Levice castle estate, the Čechov family of Levice, hereditary counts of Tekov, moved the noble congregations from Starý Tekov to Levice. They also started to prefer the markets in Levice, which led to a gradual decay of the town foundation in Starý Tekov.

7. Demographic development

Starý Tekov had a population of around 1000 during the 14th century. The town had a mixed German-Hungarian character. The town administration was in the hands of the Germans in the second half of the 13th and in the course of the 14th century. During the 15th century the population from the surrounding Slovak villages started to permeate into the town, and a 3-lingual Hungarian-German-Slovak community came into being.

8. Economic activities

Starý Tekov had a trade-and-craft character already from the 12th century. Various crafts were active in Tekov. Several mills stood on the river Hron and its branches.

9. Town administration

Municipality: A *villicus*, who secured the communication between the count and the community of the guests, stood at the head of the community. The privilege charter of Charles Robert of 1331 ensured complete self-government to Starý Tekov. The first known record of the issue of the town charter sealed with a particular seal dates to 1382.

Seal: made probably in the middle of the 14th century, the field is unknown

10. Personalities

Mayor (*villicus*) Stephen, a son of Jacob called *Zwe (Zyn)* – lived in the second half of the 14th century; came from the class of rich burghers, who decided to make use of all privileges granted by King Charles Robert in 1331; when he became the mayor, he had the people of the castellan of Levice who committed robbery on the public road close to the town captured and executed; the following investigation showed the accuracy of his procedure.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 4

11. Church history

Starý Tekov became the seat of the parish in the middle of the 11th century at the latest, when the Pre-Romanesque Church of the Blessed Virgin Mary was built there. Starý Tekov was the seat of the archdiaconate, the archdeacon resided in Esztergom. It was first mentioned in 1156. Another Church of St. Michael the Archangel was built probably at the turn of the 12th century. Both parish churches are recorded in the register of papal tithes of 1332 – 1337. The main parish church was the Church of the Blessed Virgin Mary. The old literature mentions a church of St. Elizabeth as well. It could have been a hospital church, which stood there in the 14th and 15th centuries.

Miriam Hlavačková

ŠAMORÍN

nem. Sommerein, maď. Somorja

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1287 *terra populosa Zenthmaria* – Kráľ Ladislav IV. daroval komesovi Karolovi do držby zaľudnenú osadu Šamorín.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1310 *villa Sancta Maria*,² 1340 *villa Scenthmaria*,³ 1405 *oppidum Senmarey*,⁴ 1411 *civitas Sendmaria*,⁵ 1425 *civitas Samaria*,⁶ 1487 *Samaria in districtu Challosez*,⁷ 1522 *Samaria alio nomine Zenth Maria*.⁸

Nemecké pramene

1419 *Sand Mareyn*,⁹ 1436 *Zenthmareyn*,¹⁰ 1440 *Samareyn*.¹¹

Etymológia názvu

Názov je hláskovou a slovtvornou adaptáciou pôvodného pomenovania osady, odvodeného od patrónky kostola (*Ecclesia sanctae Mariae* – Zent Maria – Samaria – Somorja – Šamorín).¹²

V roku 1340 sa obyvatelia Šamorína spomínajú ako *cives et hospites regales de villa Zenmaria*.¹³

2. POLOHA MESTA, GEOGRAFICKÉ A GEOLOGICKÉ PODMIENKY

Kraj Trnavský, okres Dunajská Streda, geografická poloha 48° 01' severnej zemepisnej šírky 17° 18' východnej zemepisnej dĺžky.

Územie, na ktorom leží Šamorín, patrilo v stredoveku do Bratislavskej župy.

Šamorín leží v Podunajskej nížine, v západnej časti Žitného ostrova na brehu Dunaja, 130 m n. m.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť

Šamorín bol centrom žitnoostrovneho dištriktu. Ležal na križovatke obchodných ciest, vedúcich od Bratislavy cez Žitný ostrov smerom na Komárno, a cez šamorínsky brod na pravý breh Dunaja.

Chotár

Podľa prvej známej metácie chotára (1287) Šamorín na juhu hraničil s Čilistovom, odkiaľ prechádzala prvá hranica cez Dunaj smerom k domu Mikuláša z Bezenye (dnes obec v Maďarsku, blízko slovenskej obce Rajka),¹⁴ až po Hamuliakovo (Gutor). Odtiaľ sa tiahla druhá hranica, oddeľujúca Šamorín od zeme Mikulášovho syna Jakuba, ktorá smerovala k majetku synov komesa Kozmu, a tam sa po tej istej línii vracala naspäť k hranici prvej.¹⁵ Usadlosť zrejme ležala v okolí kostola zasväteného Panne Márii (dnešný ev. reformovaný kostol), postaveného v druhej polovici 13. storočia. Skoršie osídlenie polohy súčasného mesta a jeho okolia potvrdzuje aj neskororománsky Kostol sv. Margity (okolo 1260) v mestskej časti Šámot. V priestore dnešného Šamorína sa nachádzala i osada Okoly, ktorá zanikla okolo roku 1274. Mnohí historici ju považujú za priamu predchodkyňu stredovekého Šamorína.¹⁶

V roku 1298 daroval kráľ Ondrej III. Šamorínčanom usadlosť *Marchamagyar*, ktorá ležala v ich susedstve a patrila k Bratislavskému hradu.¹⁷

V roku 1298 (druhou listinou z tohto roku) Ondrej III. daroval Šamorínčanom usadlosť kondicionária Timoteja, rovnako nazývanú *Marchamagyar*, na ktorej stál Kostol Panny Márie. Nevieime, či ide o tú istú lokalitu *Marchamagyar*: v tomto prípade je tu uvedená existencia Kostola Panny Márie. Podľa Z. Kisfaludyho sa miesto rozlohy tohto pozemku dá predpokladať v šamorínskom chotári medzi dnešným reformovaným kostolom, Čilistovom a Mliečnom.¹⁸

1. 6. 1340 kráľ Karol Róbert potvrdil Šamorínu právo držby na jednu tretinu majetku v obci *Marchamagyar* a dve tretiny ponechal v držbe synov Juraja Kilitiho.¹⁹

4. 10. 1382 darovala kráľovná Alžbeta Šamorínu usadlosť Barabášova zem (*Barrabasfewelde*), ležiacu v jeho susedstve, patriacu predtým zosnulému Dominikovi, synovi Barabáša, ktorý zomrel bez dedičov.²⁰

29. 3. 1394 Šamorín si od obyvateľov Holíc prenajal časť zeme – tzv. Kozmova zem (*Cozmafeuld*, spomenutá už v metácii 1287), ležiacu v susedstve Šamorína medzi usadlosťami *Bekche*, Gančháza a kúriou Sap.²¹

4. 11. 1399 palatín Detrich Bubek z Plešivca prisudzuje časť pozemkového majetku Šámot (*Bulchusamuth*), Šamorínu.²²

4. 5. 1439 mesto Šamorín si berie do zálohu na 6 rokov za 24 zlatých 20 jutár oráčin hraničiacich s majetkom Sap.²³

3. 3. 1468 daroval Matej Korvín Šamorínu majetok Sap (*Zap/Zaap*) v Bratislavskej župe. Šamorín ju získal po vymretom zemianskom rode Antona Harcsu, keďže tento majetok pripadol kráľovskej korune.²⁴

3. 2. 1483 Matej Korvín daroval Šamorínu susedný majetok Blažejov dvor (*Baláschsálláscha*).²⁵

16. 6. 1504 šľachtic Juraj, syn Štefana *de Bechkezháza* predal svoje prédiu *Bechkezháza* v Bratislavskej župe mešťanom a celej obci Šamorín za 60 zlatých.²⁶

19. 4. 1513 reambulácia hraníc Šamorína.²⁷

26. 2., 12. 4. 1522 Bratislavská kapitula oznamuje palatínovi Štefanovi Bátorymu novú revíziu hraníc chotára mesta Šamorín.²⁸

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

Žitný ostrov je ohraničený dnešným hlavným tokom Dunaja a jeho najväčším ramenom Malým Dunajom, takže vytvára samostatný územný celok, ktorého prírodné prostredie určovalo charakter osídlenia už v najstaršom období. Obidva toky tej istej rieky vytvárali sústavu bočných, rozvetvených ramien s močaristým terénom. Osídlenie v praveku sa viazalo na vyvýšené miesta, ktoré však neboli veľmi výrazné a nedávali rovnaké možnosti k trvalejšiemu osídleniu toho istého miesta. Na osídlenie v neolite a eneolite poukazujú náleziská kamenných nástrojov v blízkosti Šamorína – v línii od Dunaja na sever k Malému Dunaju (sekerky, sekeromlat, klin).²⁹ Z doby bronzovej sa v Šamoríne našli sídliskové nálezy (fragment krčahu), zo staršej doby železnej súbor kalendenberskej keramiky, ktorý pravdepodobne predstavuje výbavu z plochého halštattského hrobu, a z doby rímskej bronzová kolienková spona (Šamorín – časť Kráľovianky).³⁰

Výhodné rozloženie terénu podstatne ovplyvnilo vybudovanie osady v mieste dnešnej Hlavnej ulice a okolo románskeho Kostola Panny Márie (20. – 30. roky 13. storočia).³¹ Archeologický výskum (2008) odkryl zaujímavé artefakty z obdobia včasného stredoveku (11. – 12./13. stor.) a vrcholného stredoveku (12./13. – 15. stor.): zvyšky stredovekých usadlostí z rozdielnych etáp osídlenia s obydliami a hospodárskymi budovami, ktorých súčasťou boli pece (minimálne tri nálezy z rôznych období). Vďaka výskumu sa našlo množstvo keramiky, vrátane zvyškov vzácnych gotických pohárov.³²

4. VZNIK MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto, začiatkom 16. storočia mestečko, podriadené bratislavskému hradnému panstvu.

Šamorín bol už v roku 1287 obývanou osadou (*terra populosa Zenthmaria*), keď ho dostal od kráľa Ladislava IV. komes Karol, syn Alexandra z rodu Hunt – Poznanovcov, za zásluhy pri obrane Bratislavského hradu (2. 3. 1287).³³ Neskôr sa Šamorín stal vlastníctvom kráľa Ondreja III., ktorý Šamorínčanom daroval usadlosť *Marchamagyar*, patriacu bratislavskému hradu, vyňatú spod právomoci bratislavského župana (1298).³⁴ Z exempcie vyplýva ich právo na slobodnú voľbu svojich predstavených, aj keď osobu zvoleného richtára mal potvrdiť zemepán – v tomto prípade kráľ.

V rokoch 1385 – 1388 zálohoval kráľ Žigmund Šamorín s celou Bratislavskou župou moravským markgrófom Prokopovi a Joštovi, 25. 6. 1410 Fridrichovi Hohenzollernskému.³⁵ Zrejme išlo o krátkodobé zálohovanie, keďže mesto bolo po získaní trhového práva (1411) už znova v kráľovských rukách.

1. 8. 1439 kráľ Albrecht dal Jurajovi a Štefanovi Rozhanovským za vynaložené prostriedky pri oprave hradov (4000 zlatých) do zálohy Šamorín, kým sa im vynaložená suma nevráti.³⁶

4. 9. 1455 Sebastián, syn Štefana (*unior*) z Rozhanoviec, zálohoval Šamorín grófovi Ladislavovi, synovi Jána Huňadyho za 2000 zlatých.³⁷

17. 3. 1492 Vladislav II. zálohoval Šamorín aj s tamojším brodom a mýtom svätajurskému a peziňskému grófovi Šimonovi.³⁸ Zálohovanie nebolo nasledované trvalým prevodom do držby svätajurských – v 16. storočí sa v listinách Šamorín vyskytuje ako kráľovský majetok.

12. 3. 1514 sa Šamorín uvádza ako mesto patriace Bratislavskému hradu, stalo sa súčasťou bratislavského hradného panstva.³⁹ V listinách v tomto období prevažuje pomenovanie *oppidum*. Sľubný vývoj mesta zastavil v druhej polovici 16. storočia turecký vpád.⁴⁰

Základné privilégium

17. 4. 1405⁴¹ – v privilégii kráľa Žigmunda sa Šamorín prvýkrát uvádza ako *civitas*.⁴²

– Šamorín obdržal mestské práva a výsady podľa Bratislavy. Odvolacou inštanciou je bratislavský mestský súd, konečnou inštanciou hlavný taverník.

– Šamorínčania (*cives nostri de Samaria*) dostali právo a povinnosť vybudovať mestské hradby a iné vhodné opevnenia. Na financovanie nákladov spojených so stavbou (na kopanie ochranných valov, stavbu múrov a iné s tým súvisiace práce) bolo prikázané každoročne použiť ročnú daň, ktorú doposiaľ odvádzali kráľovskej pokladni vo výške 88 zlatých. Na tento účel si mali ponechať aj ďalších 12 zlatých, ktoré ročne platili mestečku Holice (*Gella*).⁴³

– Privilégium stanovilo výšku darov panovníkovi a panovníckemu dvoru. Ako novoročný dar kráľovi mali darovať jeden strieborný pozlátený kalich v hodnote 50 zlatých, ako aj peňažnú sumu v tej istej výške. Dverníkom (strážcom kráľovských brán) mali odvádzat 400 nových denárov, hlavnému koniarovi mali kožušníci raz ročne darovať jeden kožuch, remenári jednu uzdu. V prípade, ak by sa kráľ alebo kráľovná v meste zastavili a prenocovali, mesto bolo povinné zásobiť ich sprievod potravinami postačujúcimi na jeden deň.⁴⁴ Prvá zmienka o povinnostiach odvádzania dávok a darov – 3. 8. 1331, keď šamorínsky richtár Velfinus a štyria prísažní oslobodili usadlosť Timoteja, Ivanovho syna *de Marchamagyar*, ležiacu na území Šamorína, od platenia dávok. Ako povinnosť mu však ponechali platenie desiatkov a prispievať na dary určené kráľovi.⁴⁵

– Šamorín bol oslobodený od mýtnych poplatkov na území Uhorska.

Konfirmácie základného privilégia

V konfirmácii kráľa Leopolda I. z 18. 6. 1689 (17. 4. 1405; 29. 9. 1411; 15. 10. 1411; 6. 3. 1425; 30. 11. 1434; 1. 5. 1439; 19. 6. 1456; 21. 6. 1456; 19. 2. 1478; 13. 12. 1491).⁴⁶

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

– 1364 Kráľ Ľudovít Veľký povolil, aby sa v Šamoríne konali v sobotu trhy.⁴⁷

– 15. 1. 1392 Kráľ Žigmund udelil Šamorínu právo obnoviť starší prístav – privoz na Dunaji.⁴⁸

– 29. 7. 1397 Kráľ Žigmund prikazuje bratislavskému podžupanovi Perpelkovi a úradníkom župy, aby dbali na zachovávanie výsad a zvykov šamorínskych poddaných a nedopustili porušovanie ich práv.⁴⁹

– 17. 4. 1405 Mandát kráľa Žigmunda (z toho istého dňa ako privilégium), ktorým zakázal od mešťanov, kupcov, hostí a ľudí z iných stavov pochádzajúcich zo Šamorína, vyberať akékoľvek poplatky na všetkých kráľovských mýtach v Uhorsku.⁵⁰

- 29. 9. 1411 Žigmundovo privilégium o práve usporiadania jarmokov v Šamoríne – na tretí deň po sviatku sv. Urbana pápeža (23. 5.) a na sviatok sv. Bartolomeja apoštola (24. 8.), spolu s predchádzajúcimi a nasledujúcimi dňami.⁵¹
- 15. 10. 1411 – Mandát nadväzujúci na predošlé privilégium, ktorým Žigmund na žiadosť Šamorínčanov nariadil, aby sa všetci prechádzajúci okolo mesta do vzdialenosti jednej míle zastavili na tunajšom jarmoku.⁵²
- 6. 3. 1425 Kráľ Žigmund na základe sťažností šamorínskych mešťanov zakazuje mýtnikom vyberať poplatky od Šamorínčanov na kráľovských mýtach.⁵³
- 30. 11. 1434 Kráľ Žigmund zakazuje predvolať šamorínskych mešťanov pred cudzích sudcov, alebo uväzniť inými súdnymi orgánmi než šamorínskymi. Zároveň potvrdzuje trvanie platnosti privilégia o neplatení poplatkov na mýtach.⁵⁴ Privilégium o užívaní slobôd na mýtach (1434) bolo viackrát potvrdené.⁵⁵
- 4. 5. 1487 Matej Korvín udelil Šamorínčanom výsadu, že každý šľachtický statok vzdialený do jednej míle od mesta Šamorína bude patriť mestu, ak rod súčasných vlastníkov vymrie bez dedičov. Keďže niektorí šľachtici z Mlicčna, Beeskeházy a Malého Gutora, ktorí nemali mužského dediča, sa snažili predávať tieto majetky, protestovali predstavení Šamorína pred Bratislavskou kapitulou.⁵⁶
- 1516 Po veľkom požiari v meste kráľ Ľudovít odpustil obyvateľom všetky dane na obdobie 12 rokov.⁵⁷
- 6. 6. 1517 Ľudovít II. vydal mandát, chrániaci súdnu právomoc šamorínskeho mestského súdu nad svojimi mešťanmi.⁵⁸

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Os mesta vytvárali dve priame rovnobežné hlavné komunikácie, ktoré viedli od Hornej brány (zo strany od Bratislavy) k Dolnej bráne (od Komárna), ktorá stála neďaleko stredovekého farského kostola. Uprostred mesta sa obidve hlavné cesty prepájali s trhoviskom, ktoré je aj dnes hlavným námestím.

Na hlavnom námestí je renesančná **radnica** z 15. – 16. storočia.

Kostol Nanebovzatia Panny Márie

Dnes ev. reformovaný, pôvodne neskororománsky z druhej polovice 13. storočia, v polovici 14. storočia goticky prestavaný. V 13. storočí pravdepodobne trojloďový, prekryval ho rovný strop. Na stenách sú namalované konsekračné kríže z 13. a 14. storočia. V presbytériu sú gotické nástenné maľby: stojáci svätci pod maľovanými baldachýnmi, scéna Smrti Panny Márie, obraz súdiaceho Krista v mandorle, fragmentárne vyobrazenie Krista a orodujúcej Panny Márie, klačiacej po jeho pravici.⁵⁹ Maľby sú dokladom orientácie na vtedajšiu tvorbu dvorského okruhu neapolských Anjouovcov.⁶⁰ Na severnej strane presbytéria je kamenné gotické pastofórium z pol. 15. storočia, nad výklenkom pre uloženie Sviatosti oltárnej umelec zobrazil plastiku Vzkriesenie Ježiša Krista (*Imago Pietatis*). K nástenným maľbám, ktoré vznikli počas prvej polovice 15. storočia patrí scéna so sv. Jurajom v empore.⁶¹ Z poverenia Rozhanovských bol v rozpätí 1420 – 1440 kostol obnovený. V tomto období mohla vzniknúť aj kazateľnica, nachádzajúca sa pred severným pilierom triumfálneho oblúka. Tvarom je príbuzná tzv. Kapistránskeho kazateľnici z Dómu sv. Štefana vo Viedni.⁶² Z tohto obdobia zrejme pochádzajú nástenné obrazy dvoch bočných oltárov po stranách triumfálneho oblúka. Freska oltára zo severnej strany zobrazuje sv. Mikuláša biskupa medzi apoštolmi sv. Petrom a Pavlom.⁶³ Po stranách okna v západnej hornej časti južného múru hlavnej lode sú erby kráľa Vladislava II. a rodu Jagelovcov, spojené s erbom rodu Arpádovcov. Plocha hlavnej lode (14 x 9 m) dostala roku 1521 neskorogotickú klenbu s krúženými rebrami, čím bola zmenená na dvojloď.⁶⁴ Pri pravom klenbovom poli je nápis vzťahujúci sa na túto úpravu, podľa ktorého bol stavebným majstrom Peter Mauter. Výmalba klenby vznikla podľa renesančného ikonografického programu. Začiatkom 16. storočia mohla vzniknúť maliarska výzdoba severnej predsiene (Madona s dieťaťom, sv. Helena, sv. Barbora).

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1301	1. 3. K Šamorínu sa viaže prvá zachovaná listina Bratislavskej župy, svedčiaca o jej fungovaní ako nositeľky šľachtickej autonómie. Vydal ju podžupan Ján Ryneker, keď tu súdil spolu so štyrmi slúžnymi. ⁶⁵
1411	15. – 16. 10., ⁶⁶ ale aj 6. 3. 1419 ⁶⁷ a 6. 3. 1425 ⁶⁸ navštívil kráľ Žigmund Šamorín.
1425	20. 3. Kráľ Žigmund vydal mandát predstaviteľom bratislavskej župy, aby pomáhali Šamorínčanom, ktorým narobil veľké škody rozvodnený Dunaj. Keďže „ <i>Dunaj už oddávna vychádza z riadneho koryta, zaplavuje dediny na Žitnom ostrove a ničí úrodnú zem,</i> “ prikázal obyvateľom Žitného ostrova, aby boli nápomocní obyvateľom Šamorína pri protipovodňových opevňovacích prácach na Dunaji. ⁶⁹ V stredoveku siahali ramená Dunaja hlboko do intravilánu dnešného Šamorína, preto dochádzalo k povodňam.
1440	11. 5. Kráľovná Alžbeta sa zdržiavala v Šamoríne. ⁷⁰
1466	Začiatkom zimy sa kráľ Matej Korvín aj s vojskom na ceste z Komárna do Bratislavy zastavil v Šamoríne. ⁷¹ Šamorín bol tradičným miestom zasadaní generálnych kongregácií Bratislavskej župy, napr. 21. 12. 1472: <i>tempore autem iudicii generalis</i> . ⁷² Súdnu právomoc stolica vykonávala prostredníctvom stoličného súdu – sedrie (<i>sedes iudiciaria</i>). V Šamoríne sa konal napr. 8. 10. 1509, 28. 8. 1513, 27. 9. 1514, 28. 7. 1516: <i>in opido Samaria, in loco sedis iudiciarie</i> . ⁷³
1526	3. 1. bol v Šamoríne kráľ Ľudovít II. Jagelovský. ⁷⁴
1527	21. 7. Kazimír, markgróf z Brandenbúrgu, hlavný poľný kapitán Ferdinanda I. potvrdzuje, že mesto Šamorín sa pridalo k jeho panovníkovi, a preto zakazuje rušiť pokoj mesta. ⁷⁵

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

V Šamoríne sa po tatárskom vpáde usadili nemeckí hostia, ktorí obývali súvislé etnické územie, siahajúce ku Štvrtku na Ostrove.⁷⁶ Silná nemecká komunita získala vo vedení mesta vedúcu úlohu, o čom svedčia aj mená obyvateľov z druhej pol. 14. storočia a začiatku 15. storočia: Hans Spindel,⁷⁷ Nickel Czerer⁷⁸ Hans Schwarcz,⁷⁹ Peter Romer, Hans Gemaitel, Peter Sneider, Juraj Weichenberger a i.⁸⁰ Nemeckí obyvatelia získali od kráľa možnosť s istými modifikáciami užívať bratislavské mestské právo a v Šamoríne sa udržali až do konca stredoveku.⁸¹

Na Žitnom ostrove boli pomerne rozšíreným živlom Pečenehovia a Uzi, v 14. storočí sa postupne asimilovali a kristianizovali. Uzi boli v postavení dvorníkov, ako vyplýva aj z dokladu roku 1327, kedy sa na župnom zhromaždení v Šamoríne sťažovali na Pamlina zo Sapu, že im odňal ich pôdu.⁸² V Šamoríne nachádzame zmienky aj o Sikuloch – z pôvodného kmeňa Sikulov pochádzal Juraj zvaný Sikul, syn Tomáša, ktorého prítomnosť v Šamoríne v polovici 14. storočia viackrát dosvedčuje písomný materiál.⁸³ Žitný ostrov bol osídlený tiež Slovákmi, čo dokazujú slovenské miestopisné názvy v okrese Šamorín (Vlky – Welk, Okoly, Janíky – Janyk, Čakany – Chakan, Dobrohošť – Dobrogoz a i.).⁸⁴

Príbuzenské a obchodné vzťahy s Bratislavčanmi dokladá stredoveký Protokol testamentov z Archívu mesta Bratislavy.⁸⁵

Podľa portálneho súpisu r. 1598 mal Šamorín 138 domov a 2 opustené domy.⁸⁶

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Šamorín sa stal trhovým centrom Žitného ostrova – konanie sobotných trhov sa spomína už v mandáte palatína Mikuláša (1353), od roku 1411 sa tu konávali výročné jarmoky.⁸⁷ Obyvatelia sa zaoberali **pekárstvom**, **mlynárstvom**, a najmä rybárstvom. Na veľký význam a výnosnosť **rybárstva** poukazuje aj sťažnosť majiteľov Šamorína – Rozhanovských, ktorí 20. 12. 1453 protestovali proti postupu Ulricha z Celje. Ten spolu s kastelánom bratislavského hradu Jánom Kaplířom protiprávne obsadil ich majetok – prístav Vraakuňu s prislúchajúcim mýtom, samotné panstvo Vraakuňu, mesto Šamorín s majetkom Čukárska Paka (*Chwarkarpaka*), s rybníkom (s chovom vyzy veľkej)⁸⁸ na Dunaji a iné rybníky v bratislavskej župe, pričom z týchto majetkov získali príjem viac ako 2000 zlatých, z rybníkov vylovili viac ako 150 ks vyzy a iných druhov rýb v cene 1500 zlatých, z ktorých časť bola predaná na trhu a časť použitá pre vlastnú spotrebu. Majetky nevrátili ani po viacnásobnej výzve kráľa, ani neponúkli iné zadostučinenie.⁸⁹

Písomné pramene počas celého stredoveku vypovedajú o úzkych obchodných vzťahoch medzi Bratislavou a Šamorínom, ale aj o ich rivalite:

V druhej polovici 14. storočia si mesto Šamorín prenajalo od Bratislavy ročné príjmy z vodných mýt v Čilistove (dnes časť Šamorína) a Hamuliakove za 190 libier denárov (ktoré kedysi mali zálohované Štefan a Pavol, synovia bratislavského richtára Jakuba).⁹⁰

12. 3. 1430 kráľ Žigmund nariadil Šamorínu, že jeho obyvatelia môžu zamieňať striebro, zlaté a iné mince iba u Bratislavčanov ako zástupcov mincovne, ktorá razí drobné mince, zvané *quarting*.⁹¹

11. 10. 1441 bratislavský župan Štefan z Rozhanoviec žiadal bratislavský senát, aby mu poslal 10 lamačov kameňa na rozbúranie múru v Šamoríne.⁹²

20. 1. 1447 bratislavský župan Sebastián z Rozhanoviec žiadal bratislavský senát, aby nerobili ťažkosti pre dlhy jeho poddaným zo Šamorína.⁹³

Z roku 1458 sa zachoval fragment z bratislavskej komornej knihy účtov, v ktorej sú zaznamenané dlhy Šamorínčanov.⁹⁴

5. 12. 1513 kráľ Vladislav II. zakazuje grófovi Petrovi zo Sv. Jura a Pezinka vyberať poplatky od Šamorínčanov na mýtach patriaciach k Devínu a Mosonymagarárovu.⁹⁵

V roku 1513, počas šamorínskeho trhu, napadli obyvatelia Bratislavy mesto, rozbili brány domov a ukradli tovar obchodníkom, ktorí prišli na trh. Vladislav II. uložil mestskej rade Bratislavy, aby tovar, ktorí ich ľudia na šamorínskom jarmoku odobrali násilím od obchodníkov, vrátili späť a na budúci rok sa majú vyvarovať násilnosti.⁹⁶

5. 12. 1513 Vladislav II. vyzval grófa Petra zo Sv. Jura, aby nežiadal mýto od mešťanov Šamorína (patriaceho k Bratislavskému hradu) v Rusovciach a Devíne.⁹⁷ Tento patent potvrdil kráľ Ľudovít II. 26. 5. 1517, zároveň zakazuje vyberať od Šamorínčanov mýto v Rajke, Hrušove, Kítsee.⁹⁸

V Šamoríne pôsobil **cech gombikárov**, ich pečatidlo sa zachovalo z roku 1515.⁹⁹

Obchodník Juraj Kuntzelman z Dinkelsbühlu dodával súkno a barchet do Bratislavy, Viedne, Jaroviec i Šamorína.¹⁰⁰

9. SPRÁVA MESTA

Mestská kancelária

Zachované sfragistické pamiatky dovoľujú predpokladať diplomatickú aktivitu Šamorína už v období pred povýšením na privilegované kráľovské mesto na začiatku 15. storočia.¹⁰¹ V roku 1416 sa v prameňoch uvádza notár: *Johannes Statschreiber*.¹⁰²

Strieborné menšie gotické pečatidlo

Je dosiaľ najstaršie známe pečatidlo mesta Šamorína (v zbierkach Národného múzea Budapešti).¹⁰³ Minuskulný gotický kruhopis je umiestnený na nápisovej páske v hornej časti pečatného poľa: *S/igillum/ * ciuitat/is/ * samarie * mi/nus/**. Priamo v pečatnom poli je vyobrazená korunovaná Panna Mária sediac na tróne. Madona drží na pravej ruke Ježiška a v ľavej drží šikmú, na pleci položené kráľovské žezlo ukončené kvetom ľalie. Nahá postava Ježiška je nimbovaná a drží v pravici zemské jablko. Pečatidlo patrí do skupiny „hovoriacich“ pečatidiel, kde figúra svätca vyjadrovala zároveň aj názov mesta.¹⁰⁴ Datuje sa medzi roky 1405 (keď Šamorín získal mestské privilégia, keďže v legende je označený ako *civitas*) a pred rok 1492, keď sa dostal do zálohu grófov zo Sv. Jura a Pezinka.¹⁰⁵ Roku 1519 si Šamorínčania dávajú Ľudovítovi II. Jagelovskému obnoviť svoje právo na nimi oddávna používané pečatidlo.¹⁰⁶ Je zaujímavé, že i keď mesto dokázateľne vlastnilo minimálne dve stredoveké pečatidlá (väčšie a menšie), v texte listiny sa spomína len jedno. V rámci mestskej kancelárie plnilo toto gotické pečatidlo pôvodne funkciu menšieho mestského pečatidla s obmedzenou právnou silou, čo vyjadruje aj jeho kruhopis, v ktorom je priamo označené ako menšie (*minus*). Logicky preto muselo už v 15. storočí existovať aj väčšie mestské pečatidlo – s trvalou právnou silou, používané na pečatenie závažných listín, ktoré je však až doteraz neznáme a jeho obsah presne nepoznáme.¹⁰⁷

Richtári mesta do r. 1526

1331 Velfinus,¹⁰⁸ asi 1342 – 1343 Peter Galambus, syn Perthu,¹⁰⁹ 1383 Peter zo Šamorína,¹¹⁰ 1389 Ján Spendel,¹¹¹ 1394 Gerung,¹¹² 1411 Vavrínec Seczenslag,¹¹³ 1423 Vavrínec Seczenslag,¹¹⁴ 1425 Juraj, syn Šalamúna,¹¹⁵ 1434 – 1439 Mikuláš Eysenreich,¹¹⁶ 1456 Mikuláš Sventhman,¹¹⁷ 1465 Leonardus Zabo,¹¹⁸ 1479 Wolfgang,¹¹⁹ 1487 Ján Magnus,¹²⁰ 1488 Ján Gross,¹²¹ 1491 Ján Stubner,¹²² 1492 Ondrej Stuhřf,¹²³ 1504 Lazar Buria,¹²⁴ 1513 Juraj Dencs.¹²⁵

Prísazní

1331 Mikuláš zvaný Posch, Dyetmar syn Chalkara, Fridrich zvaný Chakastorfer a Juraj starší,¹²⁶ 1342/ 43 Juraj „jeden z 12 přísazných“,¹²⁷ 1417 Mikuláš Fladenpeck, Fritsch Schuster, Mikuláš Gliczner, Peter Czalkaher, Štefan Mulner,¹²⁸ 1425 Ján Polonár, 1434 Ján May, Andrej Thumethes,¹²⁹ 1439 Ján May přísazný a zároveň notár mesta, Mikuláš Habersorber, Matej Ponkel, Servác Czalkaher,¹³⁰ 1456 Jakub Veres, Ján Sarff, Vavrinec Sartor, (notár Kristián),¹³¹ 1465 Ján Sarff,¹³² 1487 Štefan Sick/Sik,¹³³ 1488 Štefan Schischk/Sick, Ján Sóber,¹³⁴ 1491 Wolfgang Pinter, Štefan Schischk,¹³⁵ 1497 Ján Sthomar, Ján Veres, Dominik Zabo, Jakub Ispán,¹³⁶ 1504 Mikuláš Varga, Juraj Dencs.¹³⁷

10. OSOBNOSTI MESTA**Peter zo Šamorína**

Kanonik Bratislavskej kapituly (1494 – 1511), v rokoch 1501 – 1502 bol dekanom v bratislavskom Dóme sv. Martina.¹³⁸

Štefan Fodor zo Šamorína

Bol meštianskeho pôvodu, synovcom humanistu, biskupa a kráľovského pokladníka Urbana Dócziho z Lúča na Ostrove, ktorý mu dopomohol k jeho kariére.¹³⁹ Ako humanista si dal meno Stephanus Crispus (*Stephanus Crispi Laurentii de Samaria*). V roku 1471 sa zapísal na Viedenskú univerzitu,¹⁴⁰ pred rokom 1475 už študoval kánonické právo vo Ferrare,¹⁴¹ od marca 1475 v Ríme.¹⁴² V rokoch 1483 – 1489 pôsobil ako prepošť stoličnobelehradskej kapituly Sv. Mikuláša, bol vymenovaný za apoštolského hlavného dekana.¹⁴³ Pôsobil ako diplomat, bol vyslaný k poľskému kráľovi Kazimírovi, k milánskemu kniežatu.¹⁴⁴ Stal sa aj rábskym kanonikom a správcom oltára sv. Benedikta.¹⁴⁵ Roku 1489 sa za neho kardinál Ascanio Sforza prihovril u pápeža, aby ho menoval do úradu bosnianskeho biskupa.¹⁴⁶ Na začiatku roka 1490 ho presadzoval Matej Korvín do úradu sriemského biskupa,¹⁴⁷ čo pápež potvrdil 20. 2. 1490.¹⁴⁸ Zomrel v Budíne pred aprílom 1494.¹⁴⁹

Benedikt zo Šamorína

Sekretár kňažnej Hedvigy tešínskej (1469 – 1521), manželky palatína Štefana Zápoľského.¹⁵⁰

Počty študentov podľa zachovaných matriek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 20 študentov.¹⁵¹

10. CIRKEVNÉ DEJINY

Kostol Nanebovzatia Panny Márie patril do Ostrihomskej arcidiecézy. Po ranogotickej prestavbe kostola (po roku 1280) ho mohol vysvätiť bratislavský prepošť. Poukazujú na to konsekračné kríže z 13. stor. namalované na stenách kostola,¹⁵² ale i úzky vzťah s bratislavským prepošťstvom – niektorí šamorínski farári boli zároveň členmi Bratislavskej kapituly.

Farári

1310 Arnold,¹⁵³ 1330 Štefan,¹⁵⁴ 1350 Ondrej, 1386 Abrahám, 1468 Šimon z Dunajskej Lužnej, 1494 Peter,¹⁵⁵ 1509 Štefan, Michal,¹⁵⁶ 1510 Michal farár, Benedikt kaplán, Pavol správca oltára, Juraj prebendár, 1512 Kristián.¹⁵⁷

Pri Kostole Nanebovzatia Panny Márie predpokladáme v stredoveku existenciu **farskej školy**.

V Bratislavskej duchovnej správe pôsobili Wolfgang Vostoch a Ján Pinter zo Šamorína. Vo svojom testamente zanecháva Anna Holzerová, manželka bratislavského richtára Andreja, na základinu bratstva Božieho tela v Bratislave, ktorej správcom je jej synovec Wolfgang Vostoch zo Šamorína, 50 zlatých, aby sa k tejto prebende kúpila záhrada. Wolfgangovi zo Šamorína zanecháva 30 zlatých (1487).¹⁵⁸

Bratislavský mešťan Peter Eysenreich (1502) zanecháva zasa beneficiátovi Jánovi Pinterovi zo Šamorína dva zlaté, ktoré mu dlží jeho otec Ján Pinter.¹⁵⁹

- 1 MMŠ, A IX 35; RA s. 374, č. 3426, 3428.
- 2 RDSI I, s. 322, č. 736.
- 3 MMŠ, A IX 1.
- 4 MMŠ, A XII 139.
- 5 MMŠ, A XI 57.
- 6 MMŠ, A IX 13.
- 7 MOL DL 107604.
- 8 MOL DL 56810.
- 9 ZsO VII, č. 872.
- 10 MOL DF 202 619, 21. 5. 1436: *in uulgari Theutunico Zenthmareyn vocatam*.
- 11 MOL DL 44299.
- 12 KONCSOL, A Csallóköz, s. 295. PÜSPÖKI NAGY, Villa S. Marie, s. 706 – 716. PÜSPÖKI NAGY, A Csallóköz, 1989.
- 13 MMŠ, A IX 1.
- 14 MMŠ, A IX 35: *de Bezene/Bezenye*.
- 15 MMŠ, A IX. 35.
- 16 Archeologický výskum v Šamoríne – <http://www.sahi.sk/samorin>, 12. 6. 2010.
- 17 Opis listín sa zachoval vo fragmente konfirmácie Ludovíta I. MMŠ A IX 6 (1298/1342/1382), ako aj A XII 139.
- 18 RA II/ 4, s. 210, č. 4207. Úplný text listiny sa nezachoval. BÁRDOS – PRESINSZKY, Šamorín, s. 87. Z oboch listín vyplýva, že usadlosť ležala v tesnej blízkosti Šamorína, nešlo teda o Malý Máger, dnešnú časť Nového Života.
- 19 MMŠ, A IX 1.
- 20 *...quandam terram seu possessionem Barrabafewelde vocatam*. Originál sa nezachoval, MMŠ, A IX 35, A IX 82.
- 21 MMŠ, A XIII 139: hodnoverný odpis Bratislavskej kapituly z roku 1781. MOL DL 7933.
- 22 Ide o zaniknutú dedinu, dnes patrí k mestskej časti Šamorína s názvom Búcsuháza. MMŠ, A IX 4: 4. 10. 1382/24. 11. 1382/25. 8. 1384/1397/4. 11. 1399: Detrich Bubek na kongregácii Bratislavskej a Mošonskej župy riešil spor Štefana, syna Mikuláša *de Bulchusamuth* ,proti obyvateľom Šamorína, ktorí zaujali časť jeho majetku.
- 23 MMŠ, A IX 15.
- 24 MMŠ, A IX 20, XI 82, IX 21 (11. 6. 1475): zrušenie záložného práva Ladislava Veľkého (*Magnus*) z Chraste nad Hornádom vo výške 55 zlatých na pozemok *Zap*.
- 25 MMŠ, A XIII 130.
- 26 MMŠ, A XII 138.
- 27 MMŠ, A IX 30.
- 28 MOL DL 56810. A IX 39.
- 29 PICHLEROVÁ – TOMČÍKOVÁ, Archeologické, s. 111 – 112.
- 30 Tamže, s. 122, 126.
- 31 URMINSKÝ, Stredoveký, s. 10.
- 32 Archeologický výskum v Šamoríne, <http://www.sahi.sk/samorin>, 12. 6. 2010.
- 33 MMŠ, A IX 35. CDH V/3, s. 342. RA s. 374, č. 3428.
- 34 MMŠ A IX 6.
- 35 BÁRDOS – PRESINSZKY – VÉGH, Somorja, s. 26.
- 36 MOL DL 13450 (1. 8. 1439/ 12. 10. 1439/ 7. 12. 1439/ 9. 5. 1451). MOL DL 44276, 30. 12. 1439: Bratislavská kapitula svedčí, že bratislavskí meštania Bartolomej Scharach a Peter Jungattel protestovali proti bratom Štefanovi a Jurajovi Rozhanovským, že zabrali desiatky z mesta Trnavy a Šamorín pre seba.
- 37 MOL DL 14992.
- 38 MMŠ, A XII 133.
- 39 MMŠ, A IX 34.
- 40 KONCSOL, A Csallóköz, s. 290, 295.
- 41 MOL Liber Regius XX. 4. Dátum upresnil na 17. apríla G. STREŠŇÁK, Postavenie, s. 21 – 23.
- 42 Originál listiny sa nezachoval, text je známy z konfirmácie panovníka Leopolda I. (18. 6. 1689), MMŠ, A IX 76.
- 43 MMŠ, A XI 76. Táto suma sa platila dvakrát do roka – na sv. Michala 29. 9. a sv. Juraja 24. 4. BARTL, K zdrojom, s. 77.
- 44 MMŠ, A IX 76, STREŠŇÁK, Postavenie, s. 29.
- 45 SNA, HMBK, 14 – 17 – 48. K lokalizácii Timotejovej usadlosti – RDSI I, s. 457, č. 1074 (2. 2. 1313). STREŠŇÁK, Postavenie, s. 28.
- 46 MMŠ, A IX 76.
- 47 CDH IX/III, s. 408.
- 48 Originál sa nezachoval, konfirmácia: MMŠ, A IX 35 (1491).
- 49 MMŠ, A IX 3, A XII 139.
- 50 MMŠ, A IX 6, A IX 8, A XII 139; ZsO II, č. 4330, 4331.
- 51 MMŠ, A IX 43; KONCSOL, A Csallóköz, s. 268.
- 52 ZsO III, č. 1063.
- 53 MMŠ, A IX 13.
- 54 MMŠ, A IX 10, 13, 35.
- 55 Kráľ Albrecht (20. 8. 1439), Ladislav V. (19. 6. 1456), Ján Huňady (28. 10. 1450), Matej Korvín (8. 5. 1465, 14. 2. 1478), Vladislav II. (13. 12. 1491) MMŠ, A IX 11; A IX, 12; A IX 16; A IX 17; A IX 35; A IX 51; A IX 76. 24. 5. 1513: Vladislav II. nariadil, aby právne záležitosti mesta Šamorín obhájoval *causarum regalium director Stephanus Helczelffy de Petrovocz*. MMŠ, A IX. 31
- 56 MOL DL 107604.
- 57 BÁRDOS – PRESINSZKY, Šamorín, s. 29.
- 58 MMŠ, A IX 36.
- 59 PROKOPP Mária, Stredoveký, s. 170 – 175.
- 60 TOGNER, Ranogotické, s. 136 – 137.
- 61 VÁCHA, Reformovaný, s. 27 – 28. VÁCHA, Najstaršie, s. 52 – 55.
- 62 PROKOPP, Stredoveký, s. 162.
- 63 Uctievanie sv. Mikuláša v Šamoríne i na celom Žitnom ostrove bolo veľmi živé, keďže bol patrónom obchodníkov, lodníkov, rybárov.
- 64 PROKOPP, Stredoveký, s. 157.
- 65 RDSI I, s. 32, č. 8: *...in communi iudicio, quod in villa Sancte Marie habuimus...* “ŽUDEL, Stolice, s. 37.
- 66 ZsO III, č. 1063, 1069.
- 67 ZsO VII, č. 155, 156.
- 68 ENGEL – TÓTH, Itineraria, s. 118.
- 69 MMŠ, A IX 9.
- 70 AMB listina č. 1697.
- 71 HORVÁTH, The Warring, s. 58.
- 72 HÁZI, Sopron II/5, s. 235.
- 73 MOL DL 46913, 48663, 48664, 48989.
- 74 MOL DL 37549.
- 75 MMŠ, A IX 40.
- 76 VARSÍK, Z osídlenia, s. 120 – 123. ZsO I, č. 634 (1388).
- 77 ZsO I, č. 1302.
- 78 ZsO V, č. 2217 (1416).
- 79 ZsO VII, č. 871 (1419).
- 80 ZIEGLER, Actionale, s. 136, MOL DL 44299, 48262.
- 81 MAREK, Cudzie, s. 95.
- 82 Tamže, s. 327. MOL DL 2452.
- 83 MAREK, Cudzie, s. 316. Anj. Okm. VI, č. 405.
- 84 STANISLAV, Slovenský, s. 244 – 250.

- 85 AMB, PT 208rv, PT 190v (1481): Michal Gremel, bratislavský mešťan, je dlžný „*dem Grossen Hansen von Samarein XXVI fl.*“ PT 289r (1502): Dorota Diemutischová zo Šamorína necháva finančné čiastky Achácovi Rothansenovi zo Šamorína. PT 299v (1504): Bratislavčan Jakub Scheller zanecháva Michalovi Gartschenovi zo Šamorína a jeho rodine 3 zlaté; PT 383v-385v (1514): Katarína Voytová zo Šamorína zanecháva manželke Štefana Kramera zo Šamorína šatku, jej dcére Veronike perlami vyšivánu stužku. PT 296v (1503): bratislavský richtár Matej Payr je dlžný Kristíne Kramerovej zo Šamorína 40 zlatých.
- 86 KOHÚTOVÁ, Demografický, s. 91,
- 87 Anj. Okm. VI, s. 33; ZsO IV, č. 2466 (1414). Útoky na trhovcov zo strany Štefana z Dobrohošte a jeho druhov MOL DL 48625 (1426).
- 88 MOL DL 14766, 14750 (19. 11. 1453): „*Ferreo cum vadis et clausura usonum in danubio...*“ MOL DL 14830 (9. 5. 1454).
- 89 MOL DL 15065: 3. 5. 1456 kráľ Ladislav V. Ulrichovi, grófovi z Celje, nariadil, aby vrátil panstvo Vrankuňa s prislúchajúcim prístavom a mýtom, Čukársku Paku, rybníky a mesto Šamorín, ktoré bolo predtým pričlenené k Bratislavskému hradu, naspät do vlastníctva Jurajovi a Sebastiánovi z Rozhanoviec na základe im prislúchajúceho práva.
- 90 MMŠ, A IX 5.
- 91 AMB listina č. 1122.
- 92 AMB listina č. 1796; MOL DL 44307.
- 93 AMB listina č. 2179.
- 94 AMB listina č. 3263.
- 95 MMŠ, A IX 32.
- 96 Násilné útoky voči jarmočníkom v Šamoríne: MOL DL 48 625, 56810.
- 97 MOL DL 22469, MMŠ, A IX 34.
- 98 MMŠ, A IX 36. Roku 1518 zakazuje Ludovít II. grófovi zo Sv. Jura a Pezinka, ako aj Rábskej kapitule vyberať poplatky od Šamorínčanov na mýtach na území Pezinka, Sv. Jura a Rábu. MMŠ, A IX 37.
- 99 HOUDEK, Cechovníctvo, s. 41.
- 100 ZsO VII, č. 1207.
- 101 RAGAČ – STREŠŇÁK, Pečate, s. 145.
- 102 ZIEGLER, Actionale, s. 137.
- 103 NOVÁK, Pečatidlá, s. 250.
- 104 RAGAČ, Pečať, s. 804 (katalógové heslo).
- 105 RAGAČ – STREŠŇÁK, Pečate, s. 145.
- 106 MMŠ, A IX. 38
- 107 RAGAČ – STREŠŇÁK, Pečate, s. 146.
- 108 SNA, HMBK 14 – 17 – 48.
- 109 MMŠ, A IX 6
- 110 AMB listina č. 465
- 111 ZsO I, č. 1302.
- 112 ZsO I, č. 3734.
- 113 ZsO III, č. 995.
- 114 AMB listina č. 965.
- 115 MMŠ, A IX 13.
- 116 MMŠ, A IX 13, A IX 15.
- 117 MMŠ, A IX 51.
- 118 MMŠ, A XI 57.
- 119 MOL DL16833, 103012.
- 120 MMŠ, A IX 23, MOL DL 107604.
- 121 MMŠ, A XI 57.
- 122 MMŠ, A IX 35.
- 123 STREŠŇÁK, Postavenie, s. 40. Na s. 38 – 44 uvádza zoznam richtárov a prisázných do r. 1599.
- 124 MMŠ, A XII 138.
- 125 MMŠ, A IX 32, A XI 82.
- 126 SNA, HMBK 14 – 17 – 48.
- 127 MMŠ, A IX 6.
- 128 ZIEGLER, Actionale, s. 137.
- 129 MMŠ, A IX 13.
- 130 MMŠ, A IX 14, A IX 15.
- 131 MMŠ, A IX 51, A XI 57.
- 132 MMŠ, A XI 82.
- 133 MMŠ, A IX 23, A XI 82, DL 107604
- 134 MMŠ, A XI 57, A XI 82.
- 135 MMŠ, A IX 35, A XI 57.
- 136 STREŠŇÁK, Postavenie, s. 40.
- 137 MMŠ, A XII 138.
- 138 KÖBLÖS, Az egyházi, s. 470. MOL DF 228112.
- 139 MOL DL 19361, 17500, 17517, 17518.
- 140 SCHRAUF IV, 117: *Stephanus filius Laurencii Fodor de Samarja.*
- 141 VERESS, Olasz, s. 373 – 374.
- 142 Vtedy už s titulom doktor, zrejme kánonického práva. VERESS, Olasz, s. 248.
- 143 KÖBLÖS, Az egyházi, s. 347.
- 144 MDE, IV, s. 18 – 19, č.13.
- 145 MOL DL 19028.
- 146 MDE IV, s. 81, č. 56 (25. 8. 1489).
- 147 MDE IV, s. 126 – 127, č. 91.
- 148 MOL Filmtár, Vat. Lt. Act. Cam. vol. 1, fol. 26v.
- 149 KÖBLÖS, Az egyházi, s. 347.
- 150 BUNYITAY, Egyháztörténelmi, s. 26.
- 151 vo Viedni 17, v Krakove 3. TŰSKÉS, Magyarországi, s. 368. SKIERSKA, Metryka, s. 485, 492. Ďalší 2 študenti sú doložení na talianskych univerzitách: 1 vo Ferrare, 1 v Ríme. VERESS, Olasz, s. 248, 373 – 374.
- 152 PROKOPP, Stredoveký, s. 158.
- 153 RDSI I, s. 322 – 323, č. 736.
- 154 MES III, s. 158: „...*sub testimonio discreti viri domini Stephani rectoris ecclesie de villa Sancte Marie.*“
- 155 KONCSOL, A Csallóköz, s. 303.
- 156 MMŠ, A IX 28.
- 157 KONCSOL, A Csallóköz, s. 303.
- 158 AMB, PT 208 rv.
- 159 AMB, PT 283r.

ŠAMORÍN

germ. Sommerein, hung. Somorja

1. Name

Earliest mention: *de villa Sancti Marie* (1285)

Other names and variants:

Latin sources: *Zenthmaria* (1287), *Sancti Marie* (1301, 1313), *Scenthmaria* (1340), *Senmarey* (1405), *civitas Sendmaria* (1411), *Samaria* (1425), *Samaria in districtu Challokez* (1487)

German sources: *Mareyn Sand* (1419), *Zenthmareyn* (1436)

Etymology: today's name is an adaptation of the original name, derived from a Patron saint of a local church (Ecclesia Sanctae Mariae - Zent Maria - Samaria - Somorja - Šamorín)

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trnava Region, Dunajská Streda District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Bratislava Comitatus (medieval county)

Šamorín is situated in the western part of Žitný ostrov (Rye Island), 130 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: Šamorín was located at the crossroads of trade routes leading from Bratislava towards Komárno.

Boundaries: In 1298 Andrew III donated a part of settlement *Marchamagyar* to residents of Šamorín. In another charter of 1298, he gave them a land also named *Marchmagyar*, where a church of Virgin Mary was built.

1 June 1340 – Charles Robert confirms Šamorín the possession of one third of a property in the village *Marchamagyar*

4 October 1382 – Queen Elizabeth gives Šamorín the nearby settlement Barabas's land (*Barrabaszewolde*).

29 March 1394 – Šamorín leases a part of adjacent land, so called Cosmas's land (*Cozmafeuld*), from residents of Holíč

4 November 1399 – Palatine Detrich Bubek of Plešivec assigns a part of estate Šamot to Šamorín

3 March 1468 – Matthias Corvinus donates estate Sap (*Zap/Zaap*) in Bratislava Comitatus to Šamorín

3 February 1483 – Matthias Corvinus donates adjacent estate Blažejov dvor (*Baláschsálláscha*) to Šamorín

16 April 1504 – nobleman George, son of Stephen of Bechkezháza, sells his *praedium* Bechkezháza in Bratislava Comitatus to Šamorín for 60 Florins

19 April 1513 – verification of Šamorín boundaries

3. Earliest settlement

Recent archaeological research (2008) has uncovered interesting artefacts from the Early and High Middle Ages: remnants of medieval settlements, dwellings and farm buildings. Šamorín was inhabited settlement as early as 1287 (*terra populosa Zenthmaria*), when it was donated to Comes Charles, son of Alexander of the Hunt-Poznan family.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of the town: royal town, in the early 16th century a township, subject to the castle estate Bratislava

Basic privilege: the privilege charter issued by Sigismund on 17 April 1405 mentions Šamorín as *civitas*, and contains:

- Šamorín was exempt from paying tolls throughout Hungary

- Šamorín was given the right to build town walls

- Šamorín obtained town law and privileges after Bratislava

Confirmation of basic privilege: 18 June 18 1689 by Leopold I

Important partial privileges and confirmations (selection):

15 January 1392 – Sigismund grants Šamorín the right to rebuild the old port

17 April 1405 – Sigismund confirms that šamorín townspeople are exempt from paying toll throughout Hungary

29 September 1411 – Sigismund grants Šamorín the right to hold markets in the town

1516 – great fire in the town; Louis forgives the residents all taxes for 12 years

5. Architectural development and town topography

Church of the Assumption of Virgin Mary: today Reformed, originally Late Romanesque building from the second half of the 13th century, rebuilt in Gothic style in the mid-14th century.

6. Significant events (chronology)

15-16 October 1411 – 6 March 1419 – Sigismund in Šamorín

20 March 1425 – Sigismund orders officials of Bratislava Comitatus to assist Šamorín townsmen after high floods

11 May 1440 – Queen Elizabeth in Šamorín

winter 1466 – Matthias Corvinus in Šamorín

3 January 1526 – Louis II in Šamorín

21 July 1527 – Casimir, margrave of Brandenburg and chief field captain of Ferdinand I, confirms that the town of Šamorín supports the ruler

7. Demographic development

Šamorín was inhabited by strong German population, as evidenced by German surnames (*Spendel, Schwarz, Romer, Gemaitel, Sneider*).

8. Economic activities

Šamorín became the market center of Rye Island. Weekly market was held on Saturday since 1353 at the latest, annual fairs since 1411. Crafts mentioned in the town: bakers, milers and fishers. Seal of guild of knobbers dates to 1515.

9. Town administration

Seal: smaller silver Gothic seal is the oldest town seal of Šamorín, dated to 1405-1492

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

Peter of Šamorín – a canon of Bratislava Canonry in 1494-1511, a dean of St. Martin's Cathedral in 1501-1502

Stephen Fodor of Šamorín (died 1494) – known as Stephanus Crispus, a provost of Fehervár Canonry of St. Nicholas in 1483-1489, diplomat, bishop in Bosnia and Srem

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 20 students

11. Church History

The Church of the Assumption of the Virgin Mary belonged under the Archdiocese of Esztergom. Some of Šamorín parsons were at the same time also members of Bratislava Canonry. It is assumed that Šamorín had a parish school.

Ján Lukačka

TOPOLČANY

nem. Topoltzan, maď. Nagytapolcsány

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1172 – 1196/1235 *possessio (regia) Tupulchan*¹

Latinské pramene

1254 *strata publica ad villam Topulchan*, 1283 *tributum de Thopolchan*, cca 1303 *iudex et villicus de Topolchan*, 1334 *civitas Thapolchan*, 1342 *civitas regia Thapolchan*, 1390 *civitas Thopolchan*, 1411 *oppidum Thapolchan*, 1431 *possessio Thopolchan*, 1443 *civitas Thopolczan*, 1459 *opidum Thapolchyan*, 1514 *iudex et iurati de Thopolczan*.²

Nemecké pramene

1434 *Topoltzan*, 1440 *Toplitzan*.³

Slovenské (české) pramene

1457 II. 16. *dan v Thopolczaniech*.⁴

Etymológia názvu: Miestny názov patrí ku starobylým porastovým miestnym názvom, vyjadruje charakteristické prírodné prostredie v čase vzniku osady. Meandrujúci tok rieky Nitry vytvoril v oblasti Topolčan viacero ramien, v okolí ktorých prevažoval topolový porast. Logicky potom tunajších osadníkov okolie nazvalo *Topolčane t.j. obyvatelia osady nachádzajúcej sa uprostred topolového porastu.⁵

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ POMERY

Kraj Nitriansky, okres Topolčany. Geografická poloha 48° 56' severnej zemepisnej šírky, 18° 16' východnej zemepisnej dĺžky. Stred mesta leží vo výške 174 m n. m., na pravostrannej terase rieky Nitry v regióne stredného Ponitria. Región na západe ohraničuje pohorie Považský Inovec, na východe Trábečské pohorie. Okrajom chotára mesta preteká rieka Nitra a do nej sa vlieva potok Chocina. Riečna niva a vyššie položené spráše vytvárali vhodné podmienky pre trvalé osídlenie. Dnes je už celá plocha chotára Topolčan odlesnená.

Chotár

Ohraničenie včasnostredovekých Topolčan presne opisuje metácia z roku 1235.⁶ Podľa nej hranicu chotára na východnej strane tvorila rieka Nitra, kde Topolčany susedili s dedinou Práznovce. Odtiaľto hranica smerovala na juh po prúde rieky Nitry. Najskôr bol ich susedom akýsi Petruš a potom zem hradčanov (dnešné Solčany). Odtiaľ chotárna hranica pokračovala až k miestu, kde sa potok Chocina vlieval do rieky Nitry. Na tomto mieste hraničil chotár Topolčan s majetkom istého Juraja (majiteľ Nitrianskej Stredy alebo Chrabrian?). Odtiaľ chotárna hranica Topolčan pokračovala proti prúdu Chociny až k Tovarníkom. Pred osadou sa však stočila na juh a smerovala ku kopcu, na ktorom rástli veľké stromy. Na tomto mieste po obídlení lesa prestali Topolčany susediť so zemou Juraja a začali hraničiť s dedinou Nemčice. Potom sa chotárna hranica stočila na sever a išla povedľa Filipovej zeme. Odtiaľ sa dostala na veľkú cestu vedúcu do Krušoviec (dnes už nejestvujúca stredoveká komunikácia, ktorá obchádzala Topolčany) a po spomínanej ceste smerovala na východ až k majetkom hradného jobagióna Krištofa a jeho príbuzných (z Jacoviec). Prešla severným okrajom Tovarník a po spomínanej ceste pokračovala až k akejsi hruške, odtiaľ k potoku *Ľovec a krátko sledovala jeho tok. Potom sa chotárna hranica obrátila na západ a viedla povedľa k majetku Eču (z Krušoviec). Odtiaľ pokračovala smerom na východ až k čerešňovým stromom a ďalej k zamokrenej zemi, potom k lúkam a nakoniec k rieke Nitre k mlynu Búš, kde sa ohraničovanie Topolčan začalo. Už v tomto čase tvorili súčasť Topolčan aj blízke Tovarníky a zaniknutá osada *Ľovec (Ilúš). V bližšie neznámom čase v priebehu 14. stor. sa podarilo rozšíriť mestský chotár aj na ľavom brehu rieky Nitry a Topolčanci získali prístup aj k užívaniu lesa v Trábečskom pohorí.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť

Topolčany vznikli v blízkosti križovatky diaľkových ciest vedúcich Ponitriím. Prvá z nich doložená roku 1254 viedla po pravobreží rieky Nitry a smerovala na sever na hornú Nitru. V priestore Topolčan sa táto cesta križovala s ďalšou diaľkovou cestou, ktorá prechádzala naprieč Ponitriím z juhozápadu (Hlohovca) smerom na severovýchod (doložená v metácii z roku 1235). Táto skutočnosť podnietila rast tunajšieho sídla. Zrejme už v priebehu 11. stor. sa Topolčany stali trhovým a mýtnym miestom. Mýtna stanica v meste je prvý raz písomne doložená roku 1283 a neskôr aj roku 1390.⁷

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Región stredného Ponitria patrí k starým sídelným oblastiam, kde sa dá kontinuita osídlenia sledovať už od čias neolitu. Vďaka výskumom realizovaným pracovníkmi Trábečského múzea sa podarilo zdokumentovať sídliskové nálezy okrem neolitu aj z doby bronzovej, halštatskej, laténskej, rímsko-barbarskej a rovnako aj včasnoslávanske osídlenie a naň nadväzujúce osídlenie z 9. až 12. storočia.⁸ Kontinuita v tomto priestore nebola prerušená ani po zániku Veľkej Moravy a už v priebehu 11. stor. tu predpokladáme existenciu trhového miesta, kde sa konali sobotňajšie týždenné trhy.⁹ Topolčany zostali kráľovským majetkom až do čias kráľa Bela III., ten ich v bližšie neurčenom roku svojej vlády daroval šľachticom Seudovi a Martinovi, ktorých potomkovia už v druhej generácii vymreli bez potomstva. Posledný z nich *Ľvrdo zomrel pred rokom 1235 a Topolčany odkázal Ostrihomskému križiackemu konventu. Kráľ

Belo IV. tento akt neuznal a Topoľčany daroval svojmu vernému dvoranovi Dionýzovi, synovi Dionýza. Topoľčany boli krátkodobo spustošené za tatárskoho vpádu v rokoch 1241 – 1242. Po skončení nájazdov však došlo k pomerne rýchlej obnove staršieho sídla aj za pomoci cudzích hostí. V bližšie neznámom čase (pred rokom 1280) sa Topoľčany dostali do rúk palatína Matúša Čáka (strýka Matúša Čáka Trenčianskeho). Ten vo svojom testamente spísanom roku 1283 odkázal všetky svoje tunajšie majetky bratovi Petrovi.¹⁰ O zveladenie svojho majetku sa potom staral univerzálny dedič trenčianskej línie Čákovcov Matúš Čák Trenčiansky, ktorý sa zaslúžil o premenu starého trhového miesta na stredoveké privilegované mesto.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

V rokoch 1300 – 1321 zemepanské mesto. V rokoch 1321 – 1389 kráľovské mesto, od roku 1390 do 1526 opätovne zemepanské mesto. V predprivilegiálnom období v druhej polovici 12. stor. sa Topoľčany označovali ako „*villa regia*“. Ani darovanie šľachtickým osobám sa tento vývoj nenarušilo. Topoľčany zostali strediskovým sídlom a trhovým miestom na strednom Ponitří.

Udelenie mestských privilégii

Podľa staršej literatúry sa Topoľčany spomínajú ako mesto už roku 1271, čo však nezodpovedá skutočnosti.¹¹ S najväčšou pravdepodobnosťou získali mestské privilégia až na prelome 13. a 14. storočia. O tom, kto výsady udelil, boli vyslovené viaceré úvahy. Niektorí autori, najmä vzhľadom na stvárnenie mestského erbu Topoľčan, uvažovali o udelení mestských privilégii niektorým z posledných kráľov z dynastie Arpádovcov.¹² Topoľčany však boli už od začiatku 80. rokov 13. stor. pevne v rukách trenčianskej vetvy Čákovcov a stali sa centrom Topoľčianskeho hradného panstva, ktoré tu Čákovci vybudovali zo zvyšku kráľovských majetkov ako aj majetkov okolitých šľachtických rodov (Ludanickovcov a Branč-Lipovníckych).¹³ Preto sa javí ako najpravdepodobnejšia možnosť, že Topoľčany vznikli ako zemepanské mesto a výsady im udelil Matúš Čák Trenčiansky.

Topoľčany zemepanským mestom

Roku 1389 kráľ Žigmund udelil hradné panstvo Topoľčany spolu s mestom Frankovi a Šimonovi, synom bána Kóňu zo Sečian, ktorí patrili k popredným šľachticom krajiny.¹⁴ Zmena vlastníka panstva sa veľmi skoro prejavila aj v označení Topoľčan. Ak sa v predchádzajúcom období dôsledne uvádzali ako kráľovské mesto (*regia civitas*), koncom 14. a začiatkom 15. stor. sa čoraz častejšie začínajú uvádzať ako mestečko (*opidum*), či dokonca iba ako majetok (*possessio*). Aj obyvatelia Topoľčan, ktorí sa v predchádzajúcom období označovali zásadne ako mešťania (*cives*), sa čoraz častejšie začínajú nazývať aj ako poddaní (*jobagiones*) pánov zo Sečian. Navonok by sa mohlo zdať, že Topoľčany prechodom do šľachtických rúk veľmi skoro prišli o svoje privilegované postavenie. Premena kráľovského na zemepanské mesto však neznamenala stratu pôvodného právneho a hospodárskeho postavenia mesta v rámci regiónu. Šľachtici zo Sečian sa na svojom novom majetku trvalo nezdržovali a jeho správou poverovali svojich verných familiárov a úradníkov. Tí najsťastie zasahovali do vnútorných pomerov v meste iba v minimálnej miere. Topoľčanci sa naďalej považovali za mešťanov a svoje sídlo naďalej nazývali mestom.

Základné privilégium

Matúš Čák sa rozhodol udeliť komunite hostí a domáceho obyvateľstva mestské privilégia z čisto utilitárnych dôvodov. Sledoval tým posilnenie hospodárskeho potenciálu svojej domény. Z Matúšovej vôle sa mestami v jeho doméne stali aj Trenčín, Žilina a Bánovce. V prípade Topoľčan sa dosiaľ nepodarilo zistiť žiadny konkrétny údaj o čase získania mestských výsad. Mohlo k tomu dôjsť už v poslednom desaťročí 13. storočia, resp. začiatkom nasledujúceho 14. storočia. Konkrétne znenie udelených výsad Matúšom Čákom nie je známe, ale určite nimi povoľovalo konštituovanie samosprávy na čele s richtárom a mestskou radou, ktorej bola priznaná obmedzená súdna kompetencia. Mešťania mohli slobodne vykonávať svoje živnosti. Do mesta sa mohli prisťahovať ďalší hostia a obyvatelia z okolia aj so svojím majetkom. Mešťanom sa tiež zrejme priznalo právo slobodne využívať pôdu, lesy a vody v chotári mesta a za udelené výsady im zemepán predpísal dávky a taxy, ktoré mu mali pravidelne odvádzať.¹⁵

Konfirmácie mestských výsad

Z predchádzajúceho textu (časť Základné privilégium) je zřejmé, že konfirmácie mestských výsad sa sotva mohli zachovať.

Významnejšie čiastkové privilégia a ich potvrdenia

V roku 1347 topoľčiansky richtár Pecň a dvaja členovia mestskej rady v mene celého mesta požiadali kráľa Ludovíta I. o rozšírenie súdnej právomoci mestskej rady vo väčších i menších súdnych záležitostiach. Kráľ uznal oprávnenosť ich žiadosti a nariadil, aby v budúcnosti topoľčianskych mešťanov vo všetkých sporných záležitostiach nemohol súdiť nik iný ako ich vlastný richtár a mestská rada. Neudelil však predstaviteľom mesta úplnú súdnu kompetenciu. To znamená, že ťažké previnenia, teda krádeže, zbojstvo a podpaľačstvo, ktoré sa trestali smrťou, aj naďalej zostali rezervované zemepánovi mesta, t. j. kráľovi alebo jeho úradníkom (hradným kastelánom). Kráľ nariadil všetkým svetským i cirkevným vrchnostiam, aby sa neopovážili väzníť a zadržiavať Topoľčancov ani ich veci a tovar určený na predaj. Spory, ktoré by mali s topoľčianskymi mešťanmi, mali predostrieť na prerokovanie richtárovi a mestskej rade. Proti rozsudku mestského súdu sa mohli odvolať ku kráľovskému súdu.¹⁶

Predpokladáme, že Topoľčany získali v priebehu 15. stor. aj tzv. jarmočné privilégia, ktoré umožňovali mestu organizovať pravidelné výročné trhy. Ich účastníci boli oslobodení od platenia obvyklých trhových poplatkov a mýť v meste i najbližšom okolí.¹⁷

Mestské právo

Bližšie nie je nič známe o mestskom práve Topoľčan. Zo začiatku 16. stor. sa zachovali doklady, ktoré svedčia, že Topoľčany patrili spoločne s inými mestami a mestečkami juhozápadného Slovenska do právneho okruhu mesta Trnavy. Stránky nespokojné s rozhodnutím mestského súdu sa mohli odvolať na trnavský mestský súd ako vyššiu odvolaciu inštanciu. Do Trnavy sa so žiadosťami o poučenie v komplikovaných právnych sporoch obracali aj samotní predstavitelia mesta. Táto právna prax fungovala nepochybne už aj v priebehu 15. stor., údaje o tom sa však nezachovali. Prvý doklad, keď topoľčiansky richtár a rada žiadajú v liste písanom po latinsky predstaviteľov Trnavy o pomoc a radu, sa zachoval až z roku 1514. Topoľčanci v tomto prípade nerozhodovali v spornej záležitosti medzi vlastnými obyvateľmi, ale riešili spor medzi obyvateľmi Preselian (Preseren), ktorí sa na nich obrátili ako na svoju vyššiu súdnu inštanciu.¹⁸ Tento prípad poukazuje na vzájomnú prepojenosť dedín, mestečiek a miest pri vykonávaní súdnicva v stredoveku. Ďalšie dva doklady o riešení komplikovaných súdnych sporov sa zachovali z roku 1525. Richtár a rada mesta Topoľčan (*iudex et iurati civitatis Thopolczen*) znovu prosili trnavskú mestskú radu o právnu pomoc v spore o kopanicu medzi Petrom Candrákom ako navrhovateľom

a Jánom Urminským ako obžalovaným. Spor sa začal ešte za richtárstva Valentína Kožušníka (Grznára) a k spokojnosti oboch stránok ho nedokázal vyriešiť ani terajší richtár a prísazní. Ďalšia žiadosť o právnu pomoc z toho istého dňa (7. júna 1525) sa týkala spornej kúpy dvoch volov medzi bratmi Blažejom a Adamom z Preselian. Aj v tomto prípade topolčiansky mestský súd rozhodoval ako odvolacia inštitúcia preselianskeho súdu. S jeho výrokom však neboli spomínaní bratia spokojní.¹⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Topolčany sa vyvinuli ako lokačné mesto. Prítomnosť nemeckého elementu v Topolčanoch sa prejavila v pravidelnom usporiadaní intravilánu mesta. Ide predovšetkým o pomerne rozsiahle **štvorhranné námestie s farským kostolom sv. Ondreja Apoštola** uprostred, kde sa konávali pravidelné týždenné trhy a neskôr aj jarmoky. Z námestia vychádzali ulice v pravých uhloch na všetky strany a vytvárali tak šachovnicovú zástavbu intravilánu mesta.²⁰ V Topolčanoch existujú iba nepatrné náznaky na kamenné mestské gotické jadro. Zrejme tu stálo iba niekoľko kamenných domov najvýznamnejších mešťanov. Tento stav spôsobila aj relatívne značná vzdialenosť od kameňolomov v Trábečskom pohorí. Kamennými stavbami okrem toho boli farský kostol, možno aj budova fary, **mestský kláštor** a pravdepodobne aj **slobodná kúria** šľachtica Petra zo Zalanskej župy.

Na konci prvého decénia 14. storočia na podnet svojho zemepána získali Topolčany dôležitý atribút stredovekého mesta. Dovtedy nechránené trhové miesto bolo na oligarchov príkaz **opevnené palisádami** a na najexponovanejších miestach aj **kamennými baštami**. Obranný efekt zosilňovala aj **hlboká priekopa** vykopaná pred valom.²¹ Ako sa konštatuje v sťažnosti nitrianskeho biskupa Jána, trenčiansky oligarcha touto namáhavou prácou zatažil nielen samotných Topolčanov, ale nasilu sem nechal privliecť aj biskupských poddaných zo širokého okolia. Opevnenie bolo funkčné počas celého stredoveku. Mesta sa napriek tomu zmocnili husiti, ktorí zrejme využili informácie miestnych sprievodcov. Husitská posádka vďaka opevneniu mesta odolala napr. roku 1434 obliehaniu silného uhorského vojska pod velením Petra Čecha z Levíc. Využili ho a zdokonalili aj Jiskrovi vojaci, ktorí znovu obsadili mesto už roku 1440. Navyše vybudovali ešte na severnom okraji mestskej hradby **drevozemný hrádok** (fortalícium), ktorý po ich odchode roku 1447 slúžil ako sídlo pre úradníkov hradného panstva. V roku 1473 však spomínaný hrádok v Topolčanoch nešťastnou náhodou vyhorel a spolu s ním aj všetky listiny, ktoré tu mali uložené spomínaní úradníci.²²

Hovoriť o stredovekých stavebných objektoch v meste nie je možné, pretože žiaden z nich sa dodnes nezachoval. Farský kostol sv. Ondreja bol pôvodne postavený v románskom slohu a je veľmi pravdepodobné, že v 14. a 15. storočí prešiel gotickými úpravami, resp. prestavbami. Gotickou kamennou architektúrou bol určite aj mestský kláštor sv. Jána Evanjelistu, ktorého existencia sa spomína roku 1392.²³ Zanikol však po obsadení mesta husitmi v rokoch 1431 – 1434.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

11. stor.	V centrálnej časti stredného Ponitria na križovatke ciest sa sformovala trhová osada. Postavili v nej farský kostol sv. Ondreja Apoštola. (pozri. kap. Najstaršie osídlenie)
1172 – 1196	Topolčany ako „villa regia“ boli darované Belom III. šľachticom Seudovi a Martinovi, ktorých potomkovia však v druhej generácii vymreli. ²⁴
1241 – 1242	Topolčany boli krátkodobo spustošené Tatármi. Pri ich znovuosídlení sa podieľali aj nemeckí hostia. (pozri kap. 3 Najstaršie osídlenie)
1283	v testamente palatína Matúša Čáka sa spomínajú Topolčany ako jeho majetok spolu s príjmom z tunajšej mýtnej stanice. ²⁵
Koncom 13. alebo začiatkom 14. stor.	Matúš Čák udelil trhovej osade výsady typické pre zemepanské mestá. (pozri kap. Vznik a formovanie mesta)
Začiatkom 14. stor. (písomne doložené 1309 a 1314)	Matúš Čák zvolával do Topolčian kongregácie šľachty svojej domény, kde sa riešili všetky sporné záležitosti. ²⁶
1342	pri meste (prope civitatem) sa konala prvá známa palatínska kongregácia šľachty Nitrianskej a Trenčianskej župy. ²⁷
1401	V Topolčanoch sa zišli sprisahanci pod vedením jágerského biskupa Tomáša Ludanického a proklamovali zosadenie kráľa Žigmunda. Novšia literatúra však toto zhromaždenie spochybňuje. ²⁸
1431 – 1434	Mesto obsadila husitská posádka, ktorej veliteľom bol Ján Šmikovský. V širokom okolí potom husiti vybrali holdovacie poplatky. ²⁹
1440 – 1447	Mesto obsadili Jiskrovi žoldnieri. Začiatkom roka 1441 sa v Topolčanoch dlhší čas zdržiaval aj Ján Jiskra. Jiskrovi veliteľia vydali mesto po vyplatení výkupného gubernátorovi Jánovi z Huňadu. ³⁰
1459 – 1526	Mesto a hradné panstvo bolo rozdelené medzi dvoch vlastníkov: Orságovcov a šľachticov z Lučenca. ³¹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Za prvý konkrétny údaj o veľkosti Topolčian možno považovať výšku ročného príjmu (5 hrivien striebra) topolčianskeho farára Mikuláša v rokoch 1332 – 1337, ktorú priznal vyberačom pápežských desiatok.³² Bežný príjem dedinských farárov v tom čase predstavoval 1 hrivnu. Z toho možno usúdiť, že Topolčany boli v prvej tretine 14. storočia päťkrát väčšie ako priemerne veľká dedina. Súdiac podľa predpísanej kráľovskej dane (taxy) na rok 1342 vo výške 20 hrivien, patrili Topolčany k mestám strednej veľkosti. Na porovnanie stačí uviesť, že Trenčín v tom istom roku platil iba polovičnú sumu.³³ Z neskoršieho obdobia nám takéto údaje chýbajú. Koncom stredoveku a v priebehu 16. storočia bolo v Topolčanoch okolo 120 zdanených domov.³⁴ K nim treba ešte pripočítať 3 až 4 šľachtické domy v meste a mestskú faru. Ak počítame 7 obyvateľov na jeden dom, vychádza nám, že v meste mohlo žiť okolo 870 až 900 obyvateľov. V Topolčanoch od ich založenia žili nemeckí hostia a domáce slovenské obyvateľstvo. V polovici 14. stor. sa Slováci presadili už aj v mestskej rade. Málopočetná vrstva nemeckých hostí bola vystavená prirodzenej asimilácii väčšinovým slovenským obyvateľstvom. Nevedno, či boli nacionálne podfarbené aj udalosti, ktoré sa odohrali v Topolčanoch niekedy pred rokom 1342, keď dvaja topolčianski Nemci – Henschul, syn Petra, vnuk Menula a Jeklin, syn Petra (zvaný Zenger), spoločne s ďalšími spoločníkmi orabovali a zabili 9

popredných topolčianskych mešťanov. Henchula chytili a obesili hneď po spáchanom zločine a Jeklin sa vyhol spravodlivému trestu útekom. Majetky oboch týchto zločincov v meste pripadli kráľovi a ten ich udelil šľachticovi Petrovi zo Zalanskej župy.³⁵ Z rozsiahlych zoznamov Topolčanov z roku 1431 a 1482 je zrejme, že väčšinovým etnikom v meste v 15. storočí už boli Slováci. Nemci tvorili iba menšinu a jej početnosť ešte poklesla v dôsledku prítomnosti husitskej posádky v meste. Slovacita mesta sa začiatkom 16. storočia prejavila používaním starej slovenčiny aj v úradných písomnostiach.³⁶

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

V Topolčanoch pri počiatkoch formovania mesta prevažovalo pôdohospodárstvo. V priebehu 14. st. došlo v dôsledku všeobecného priaznivého hospodárskeho vývinu k rozmachu remeselnej a obchodnej činnosti. K vrstve starších remeselníkov, ako boli kováči, hrnčiari a mlynári, pribudli v priebehu 14. storočia najmä súkenníci, obuvníci (ševci), krajčíri, mäsiari, a obchodníci (kramári). V polovici 14. storočia sa v Topolčanoch usadil šľachtic Peter pochádzajúci zo župy Zala. Od kráľa získal dve meštianske usadlosti, ktorých pozemky zrejme scelil do jednej. Ako šľachtic nemusel od užívania svojej slobodnej usadlosti (kúrie) platiť žiadne dane, preto začal rozvíjať rôzne hospodárske aktivity. Na rieke Nitre nechal postaviť vodné mlyny na mletie obilia a aj valchy na stĺkanie (splstovanie) súkna, z čoho mu plynuli značné zisky. Po svojom otcovi Petrovi zdedil jeho majetok v Topolčanoch syn Gothard. Zrejme ešte rozšíril otcove podnikateľské aktivity natoľko, že kráľ Ľudovít I. sa roku 1372 rozhodol vymeniť celý Gothardov majetok v Topolčanoch, ktorý pozostával zo slobodnej kúrie v meste spolu so všetkými staviskami ako aj zo 7 obilných mlynov a 2 váľch (tiež poháňaných vodným kolesom) za dedinu Potvorice na Považí.³⁷ Počet mlynov sa zdá prehnáný, ale zrejme naozaj všetky pracovali. Zaujímavý je údaj o existencii 2 váľch, ktoré svedčia o vypeľom súkenníctve v meste. Súkno sa tu vyrábalo nielen pre domácu potrebu, ale sa s ním aj obchodovalo.

V priebehu 15. storočia vďaka zachovaným zoznamom obyvateľov už môžeme pomerne presne rekonštruovať najfrekventovanejšie zamestnania Topolčanov. Primát si stále udržiavali tradičné remeslá, ako kováči, mäsiari, súkenníci, mlynári, obuvníci, krajčíri. Pribudli však aj špecializované remeslá, ako boli džbánkari, kramári, kožušníci (grznári), medovarci. Vyzdvihnúť treba skutočnosť, že v meste je doložený aj zlatník, ktorý určite pracoval nielen pre mešťanov, ale aj pre šľachtu žijúcu v najbližšom okolí mesta.³⁸ Vysoko špecializovaným remeslom bolo zvonolejárstvo. V 15. storočí pôsobila v meste vynikajúca zvonolejárka dielňa, v ktorej sa okrem zvonov mohli vyrábať aj palné zbrane. V susedných Krušovciach sa zachoval gotický zvon, odliaty v roku 1468 majstrom Pavlom z Topolčian.³⁹ K neodmysliteľným mestským zariadeniam patril kúpeľ. Kúpeľník doložený v meste však bol obyčajne aj ráhhojčiom a holičom.

Koncom stredoveku predstavovali Topolčany zemepanské mesto na spodnej hranici strednej veľkosti obývané takmer výlučne slovenským obyvateľstvom. Výsadnú spoločenskú vrstvu tvorili mešťania, ktorí sa zaoberali obchodom, remeslom a samozrejme aj pôdohospodárstvom, najmä pestovaním obilnín. Značný význam nadobudlo aj vinohradníctvo a pestovanie šafranu. Topolčany po celý čas plnili funkciu hospodárskeho centra Topolčianskeho hradného panstva, kde sa okrem pravidelných sobotňajších týždenných trhov konávali aj jarmoky.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

V nedatovanej listine zo začiatku 14. storočia je v Topolčanoch doložená funkcia „*villicusa*“, ktorá môže signalizovať existenciu predmestskej komunity označovanej v latinských prameňoch ako „*villa regia*“. V spomínanej listine však už nachádzame aj náznak samosprávnej komunity, pretože predstaviteľ Topolčian sa v nej tituluje ako „*villicus et iudex*“.⁴⁰ Zloženie mestskej rady poznáme z roku 1333, keď sa jej členovia zúčastnili ako svedkovia pri spísaní testamentu šľachtica zo susedných Práznovic. Pozostávala z richtára Ondreja a 5 prisažných.⁴¹ Súdnu právomoc richtára a mestskej rady posilnilo privilégium kráľa Ľudovíta I. z roku 1347. Napriek tomu Topolčany nezískali úplnú súdnu kompetenciu a ťažké previnenia musela riešiť mestská rada v súčinnosti s vrchnosťou, ktorú predstavoval kráľovský kastelán na Topolčianskom hrade.⁴²

Hospodárenie mesta

O príjmoch a výdavkoch mesta sa nezachovali žiadne konkrétne údaje.

Mestská kancelária

Počiatky kancelárskej činnosti v meste možno predpokladať už v polovici 14. storočia. Tvrdíme to aj napriek tomu, že prvá zachovaná pečať mesta sa svojím stvárnením hlási až do 15. storočia.

Notár

Mesto spočiatku nemalo vlastného notára, ale využívalo služby príležitostných pisárov. Funkciu stáleho notára predpokladáme až koncom stredoveku.

Mestské knihy

O vedení mestských kníh niet žiadnych údajov.

Mestská pečať

Stred gotického pečatidla, ktoré sa zaraďuje do 15. storočia, vyplňal dvojramenný kríž so zarezanými zakončeniami umiestnený v gotickej kružbe. V strede medzi ramenami dvojkríža bola na pravej strane vyrytá šesťramenná hviezdička a na ľavej strane prevrátený polmesiac.⁴³ Týmto typárom mesto potvrdzovalo listiny a listy koncom 15. a začiatkom 16. storočia.

Mestský archív sa nezachoval.

Richtári mesta do r. 1526

1303 cca nomenovaný topolčiansky richtár.

1333 richtár Ondrej a prisažní Hench, Berthe, Menhard, Basan a Bank(o).

1347 richtár Peceň a prisažní Peceň a Ján syn Ondreja.

1413 richtár Silvester (?)

1431 richtár Mikuláš

1497	richtár Beňadik Urminský a prísazný Pavol Hyzek.
1510 – 1515	richtár Valentín Grznár
1526 – 1531	richtár Matula. ⁴⁴

10. OSOBNOSTI MESTA

Matúš Čák Trenčiansky pravdepodobne strávil svoju mladosť v Topolčanoch a do roku 1285 tu zrejme aj sídlil. K Topolčanom mal blízky vzťah. V priebehu prvých dvoch desaťročí 14. storočia sem zvolával zhromaždenia šľachty svojej dŕžavy. Topolčanom udelil mestské privilégia a nechal ich opevniť. Až potom dal postaviť aj Topolčiansky hrad v Inoveckom pohorí. K osobe Matúša Čáka pozri aj heslo Trenčín.

Peter z Topolčian bol ako významnejší cirkevný hodnostár pochádzajúci z Topolčian⁴⁵ v 70. rokoch 13. st. poverený prešetrovaním skutkov a zázrakov spojených s arpádovskou princeznou Margitou (1241 – 1270) v rámci začatého beatifikačného procesu.

Ladislav, topolčiansky dekan a kanonik Nitrianskej kapituly. Žil začiatkom 15. storočia. Konkrétne sa spomína roku 1419.⁴⁶

Jurík z Topolčian. Pravdepodobne študoval začiatkom 15. storočia teológiu na Pražskej univerzite a tu ho zastihlo a silne ovplyvnilo začínajúce sa husitské hnutie. Ako zbehlý pisár roku 1416 prepísal novozákonnú časť biblie. Okrem toho tu však zapísal aj incipity husitských piesní a medziriadkové glosy. Predpokladá sa, že Jurík z Topolčian priviedol roku 1431 husitskú posádku do mesta a zrejme sa s ňou vrátil aj späť do Čiech.⁴⁷

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 12 študentov.⁴⁸

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Fara v Topolčanoch vznikla ako filia veľkofary sv. Martina pri Nitre (Chrenovej) niekedy v priebehu 11. storočia. Tento mimoriadne dôležitý údaj je zaznamenaný v listine ostrihomského arcibiskupa Lodomera (Vladimíra) z roku 1285, kde sa uvádza, že medzi nitrianskym biskupom Paškom a vyberačmi desiatkov pre ostrihomského arcibiskupa vznikol spor o kvarty (štvrtiny) desiatkov z fár v Topolčanoch, Krušovciach a Šišove. Decimátori chceli vybrať celý desiatok pre arcibiskupa, ale biskup Paško sa preukázal staršími listinami, z ktorých bolo zjavné, že štvrtina z desiatkov spomínaných fár patrí Nitrianskemu biskupstvu a kapitule, čo nakoniec uznal aj arcibiskup Lodomer.⁴⁹ Tento úzus vo vyberaní desiatkov sa zachovával aj začiatkom 14. storočia a v roku 1313 si nechal nitriansky biskup Ján potvrdiť všetky staršie listiny Ostrihomskou kapitulou.⁵⁰ Konkrétnejšie údaje o cirkevnej organizácii v prvej polovici 14. storočia prináša tzv. Veľký register pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337. V tom čase sa totiž dostali do Uhorska pápežskí decimátori a so súhlasom uhorského kráľa navštívili každú vtedy existujúcu faru či kláštor a zisťovali ich ročný príjem. Z toho potom museli farári či predstavení kláštorov odvieť predpísaný desiatok. V tom čase bol v Topolčanoch farárom farského kostola sv. Ondreja Apoštola už spomínaný Mikuláš a svoj ročný príjem odhadol na 5 hrivien, čo bol pomerne slušný obnos. Z tejto sumy potom zaplatil decimátorom takmer pol hrivny.⁵¹ Spomínaný príjem svedčí o tom, že v tom čase bola v Topolčanoch bohatá fara, a je to aj nepriamy doklad o bohatstve a ľudnatosti samotného mesta. **Starý farský (zrejme románsky) kostol** stál uprostred námestia a okolo neho sa rozkladal aj **cintorín**, pretože podľa kanonického práva sa v stredoveku mohlo pochovávať iba do vysvätenej pôdy v najbližšom okolí farského kostola. V tomto čase už musíme v Topolčanoch predpokladať aj existenciu **mestskej školy**, ktorá bola úzko zviazaná s kostolom a farou. Okrem náboženstva sa v nej učili deti bohatších mešťanov základom čítania, písania a počtov. Iba niekoľkí jednotlivci sa potom z Topolčian vydávali za ďalším vzdelaním do väčších miest, prípadne na stredoveké univerzity.

V mestskom prostredí v tomto období vznikali aj kláštory. V Topolčanoch v druhej polovici 14. storočia existoval **kláštor sv. Jána Evanjelistu**. Dobu jeho založenia a ani reholu, ktorej patrila, bližšie nepoznáme. Typickými mestskými reholami boli františkáni a dominikáni, ale o ich prítomnosti v meste niet žiadneho priameho dokladu. Reálnejší sa zdá predpoklad, že tu bol augustiniánsky resp. karmelitánsky kláštor na čele s priorom.⁵² Ani o situovaní kláštora niet bližších údajov. Je isté, že stál v intraviláne mesta. Jedinou stopou po jeho existencii je bývalá Kláštorská ulica. Kláštor neoplýval rozsiahlymi majetkami. Bolo to iba niekoľko rólí a lúk v chotári mesta, ktoré získal na základe testamentárnych odkazov tunajších mešťanov. Už koncom 14. storočia a v prvej polovici 15. storočia sa stali Topolčany sídlom dekanátu.⁵³

Školstvo

Predpokladáme, že mestská škola vznikla v Topolčanoch už priebehu 14. storočia. Písomne však nie je jej existencia doložená.

- 1 CDSI II, s. 3, č. 1.
- 2 HHStA Wien, Erdődy 9; MOL DL 1143; MOL DL 49 018; MOL DL 50 220; CIH, s. 158; MOL DL 7574; MOL DL 58 838; MOL DL 12 384; Ostrihomský prímaský archív, arch. saeculare, radicalia V – 7; MOL DF 248 775; MOL DL 15 364; MOL DL 47 205.
- 3 AMB, Protocolum actionale I, s. 231; CHALOUPECKÝ, Středověké české, s. 16.
- 4 CHALOUPECKÝ, Středověké české, s. 90.
- 5 BEL, Notitia IV, s. 447. LITTERER – MAJTÁN – ŠRÁMEK, Zeměpisná jména, s. 305.
- 6 Metácia je súčasťou darovacej listiny pre kráľovského dvorana Dionýza. Por. pozn. 1.
- 7 MOL DL 1143 a ZsO. I, č. 1398.
- 8 BIALEKOVÁ, Pramene I/2 s. 361 – 363. Wiedermann, archeologické pamiatky, passim.
- 9 Ich existenciu však písomné pramene dokladajú až začiatkom 15. stor. MOL DL 10 400, 10 662 a 10 895. Vo všetkých prípadoch sa uvádza, že ide o staré trhové miesto.
- 10 MOL DL 1143.
- 11 Údaj o roku 1271 vznikol tak, že sa zamenila zmienka o konaní palatínskej kongregácie roku 1342 „prope civitatem Thapolchan“ s faktom, že tam istý šľachtic priniesol na potvrdenie listinu kráľa Štefana V. z roku 1271.
- 12 NOVÁK, Pečate miest, II, s. 362.
- 13 LUKAČKA, Topoľčianske hradné, s. 132 – 145.
- 14 ZsO. I, č. 1276. Orig. MOL DL 7574.
- 15 Dôležitou oporou pre tvrdenie, že Topoľčany získali mestské výsady od Matúša Čáka, je skutočnosť, že v priebehu 14. stor. síce vystupujú ako mesto, ale na svoje základné mestské privilégium sa Topoľčanci nikdy neodvolávali. To by bolo úplne nepochopiteľné, ak by im výsady udelil zákonitý uhorský kráľ. Ak však mali výsady od Matúša Čáka, opatrnosť Topoľčancov bola v tomto prípade celkom oddôvodnená.
- 16 ŠA Nitra, Krajský súd Nitra, fond urbárske a komasačné knihy a písomnosti. Overený odpis Hronskebeňadického konventu z roku 1758.
- 17 Staršie jarmočné privilégia Topoľčanom potvrdil cisár Rudolf II. roku 1599. WIEDERMANN et alii, Topoľčany, s. 133.
- 18 MOL DL 47 205.
- 19 MMTT, Missiles, nr. 27ab.
- 20 MENCL, Středověká města, s. 75.
- 21 Zmienka o budovaní mestského opevnenia Topoľčan sa nachádza v stažnostnej listine nitrianskeho biskupa Jána z roku 1318. RDSI II, s. 152, č. 312.
- 22 KAN, Nr. 233 – c.
- 23 Kláštor a jeho prior Juraj sa uvádza roku 1392. MOL DL 50 153.
- 24 CDSI II, s. 3 – 4, č. 1.
- 25 MOL DL 1143.
- 26 RDSI I, č. 694 a 1230.
- 27 MOL DL 761.
- 28 DVOŘÁKOVÁ, Rytier, s. 79 – 80.
- 29 VARSÍK, Husitské, s. 224-240.
- 30 WIEDERMANN, Topoľčany, s. 113 – 114.
- 31 MOL DL 15545.
- 32 MVS I, č. 550.
- 33 CIH, s. 158.
- 34 MOL, archív Uhorskej komory, portálne súpisy Nitrianskej župy, súpis domov z roku 1598.
- 35 Levéltári Közlemények 1939, s. 268.
- 36 Väčšina z nich sa zachovala vo fonde Missiles v MMTT.
- 37 SÖRÖS, A panonhalmi, s. 601, č. 235.
- 38 MOL DL 12 384.
- 39 LUKAČKA, Krušovce, s. 20 a 23. Pozn. č. 25.
- 40 MOL DL 49 018.
- 41 BAN, Cap. VIII, fasc. 4, nr. 11.
- 42 ŠA Nitra, Krajský súd Nitra, fond urbárske a komasačné knihy a písomnosti Topoľčan.
- 43 NOVÁK, Pečate II, s. 362.
- 44 WIEDERMANN, Topoľčany s. 120.
- 45 „*Petrus Hungarus de Buda, qui fuit de Topulzano*“ GOMBOS, Catalogus III, ss. 2531 a 2537.
- 46 ZsO. VII, č. 328.
- 47 VARSÍK, Husitské, s. 165 – 166.
- 48 Ak je správne stotožnenie lokality „*Topolcza*“ s Topoľčanmi, tak na Viedenskej univerzite študovalo 10 študentov. TŮSKÉS, Magyarországi diákok, s. 372. Na Krakovskej 1 študent, Metryka uniwersytetu II, s. 513. V Prahe to bol tiež 1 študent. VARSÍK, Husitské revolučné, s. 165.
- 49 MES II, s. 202, č. 182.
- 50 RDSI I, s. 473, č. 1113.
- 51 MVS I, s. 95, č. 550.
- 52 Kláštor a jeho prior Juraj sa spomína roku 1392. MOL DL 50 153.
- 53 ZsO. VII, s. 115, č. 328. Roku 1419 sa spomína nitriansky kanonik a topoľčiansky dekan Ladislav

TOPOLČANY

germ. Topoltzan, hung. Nagytapolcsány

1. Name

Earliest mention: 1172-1196/1235 *possessio (regia) Tupulchan*

Other names and variants:

Latin sources: 1254 *strata publica ad villam Topulchan*, 1283 *tributum de Thopolchan*, ca. 1303 *iudex et villicus de Topolchan*, 1334 *civitas Thapolchan*, 1342 *civitas regia Thapolchan*, 1390 *civitas Thopolchan*, 1411 *oppidum Thapolchan*, 1431 *possessio Thopolchan*, 1443 *civitas Thopolczan*, 1459 *opidum Thapolchyan*, 1514 *iudex et iurati de Thopolczan*.

German sources: 1434 *Topoltzan*, 1440 *Toplitzan*

Slovak (Czech) sources: 1457 II. 16. *dan v Thopolczaniech*.

Etymology: The placename is derived from poplar trees.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Nitra Region, Topolčany District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Trenčín Comitatus

The centre of the town lies 174 m above sea level. The region is demarcated by the mountains of Považský Inovec in the west and Trábeč Mountains in the east.

Medieval road connection, toll collection places: Topolčany originated in the vicinity of the crossroads of the long-distance routes leading via the Nitra region: the road which led to the north towards Upper Nitra on the right bank of the river Nitra (documented in 1254); and the road which led across the region of Nitra from the southwest (Hlohovec) towards the northeast (documented in 1235). Topolčany became the place of market and toll collection probably in the course of the 11th century. The toll-collection station is attested in town in 1283 and then also in 1390.

Boundaries: The boundaries of Topolčany are described in 1235: nearby Tovarníky and an extinct village Ľlovec (Ľúš) belonged to Topolčany. In the course of the 14th century the town area expanded on the left bank of the river Nitra and the townspeople acquired the access to exploit the wood in Trábeč Mountains.

3. Earliest settlement

The continuity of the settlement in the area was not interrupted after the decline of Great Moravia. A market place with Saturday markets probably stood there already in the 11th century. Topolčany remained the royal property until the rule of Béla III, who donated the settlement to noblemen Seud and Martin, whose lineage died out soon (before 1235). King Béla IV did not approve their testament and donated Topolčany to his courtier Dionysius, the son of Dionysius. The settlement was devastated during the Mongol invasion in 1241-2, but was quickly restored with the help of the foreign guests as well.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: landlord town (1300-1321), royal town (1321-1389), again landlord town (1390-1526).

In the period before the privileges in the second half of the 12th century Topolčany as a "*villa regia*". Topolčany probably originated as a landlord town and acquired the privileges from Matthew Csák of Trenčín.

Basic privilege: No precise information concerning the date of the granting of the town privileges, probably in the last decade of the 13th century or the beginning of the 14th century. The particular wording of the privilege charter is unknown, but it certainly permitted to constitute self-government with a mayor and a town council with limited judicial authority. It contained the right to move into the town with property; the burghers had the right to freely exploit the land, forests, and water in the town area and had to pay charges and regular taxes to the landlord.

Significant partial privileges and confirmations (selection):

1347 – Pecň, the mayor of Topolčany, and two members of the town castle on behalf of the town requested and received the extension of the judicial authority of the town council from King Louis I: the burghers were to be judged exclusively by their own mayor and the town council (with appeal to the royal court), but the serious capital crimes were to be reserved for the landlord of the town, i.e. the king or his officials (castellans). We suppose that Topolčany acquired the market privileges (enabling them to hold regular annual markets; the participants exempted from market payments and tolls) in the course of the 15th century.

1389 – King Sigismund donated the castle estate Topolčany and the town to Frank and Simon, the sons of Ban Kóňa of Sečany, the prominent noblemen. While until then Topolčany were named as a royal town (*regia civitas*) and its inhabitants as citizens (*cives*), it is mentioned as a townlet, small town (*opidum*) or only as a property (*possessio*) and its inhabitants as subjects (*jobagiones*) of the lords of Sečany at the end of the 14th and beginning of the 15th century.

Town law: Topolčany like other towns in south-western Slovakia belonged to the legal sphere of Trnava (documented at the beginning of the 16th century).

5. Architectural development and town topography

The Parish Church of St. Andrew the Apostle: located in the middle of the large rectangular square. The streets stemming from the square in quadrants in all directions created the chessboard plan of the town residential area. The parish church was built in the Romanesque style and then probably rebuilt in Gothic style in the 14th and 15th centuries.

By the end of the 1310s the town was fortified with palisades, stone bastions at the most vulnerable places, a deep ditch in front of the ramparts, and a timber and earthwork fortification (*fortalicium*) in the northern end of the town walls. The urban convent of St. John the Evangelist, a Gothic stone building, is mentioned in 1392; it functioned until the Hussite occupation of the town in 1431-1434.

6. Significant events (chronology)

1241-1242 – Topolčany plundered by the Mongols for a short period. German guests participated in its re-settlement.

1283 – Topolčany mentioned in the testament of Palatine Matthew Csák as his property with an income from the toll station.

Beginning of the 14th century (attested in 1309, 1314) – Matthew Csák summoned the congregations of nobility from his domain to Topolčany.

1342 – the first known palatine congregation of the nobility of the Nitra and Trenčín Counties was held near the town (*prope civitatem*).

1401 – the meeting of the conspirators under the leadership of Thomas of Ludanice, Bishop of Eger, in Topolčany, where they proclaimed the deposition of King Sigismund (the assembly is contested in more recent literature).

1431-1434 – the town occupied by the Hussite garrison under John Šmikovský.

1440-1447 – the town occupied by Jiskra's mercenaries, John Jiskra in the town in early 1441.

1459-1526 – the town and the castle estate divided between 2 owners: the Orság family and the noblemen of Lučenec.

7. Demographic development

At the end of the Middle Ages 120 houses subject to tax. The population was approx. 870-900. The population consisted of the German guests and local Slovak inhabitants. In the 15th century the Slovaks had a majority in the town (acc. to the registers of townspeople of 1431 and 1482).

8. Economic activities

The agriculture dominated during the early history of the town. In the course of the 14th century the crafts and trade started to flourish. Profitable water mills and wash-basins for the cloth were built on the river Nitra in the mid-14th century (by nobleman Peter coming from the Zala County, then expanded by his son). In the 15th century there were various crafts in the town, including a goldsmith and an outstanding bell-founding workshop.

9. Town administration

Municipality: The town council consisted of a mayor and 5 jurors in 1333. Their judicial authority was strengthened by the privilege of Louis I of 1347, but serious crimes had to be still solved together with the royal official, i.e. the castellan at the Castle of Topolčany.

Town chancery: its beginnings can be assumed in the mid-14th century.

Notary: a permanent notary probably at the end of the Middle Ages only.

Seal: A Gothic seal from the 15th century

10. Personalities

Matthew Csák of Trenčín – probably spent his youth in Topolčany and had a residence there until 1285. He summoned the assemblies of the nobility from his domain to Topolčany in the first two decades of the 14th century. He also granted the town privileges to Topolčany and had them fortified. Then he had also the Castle of Topolčany built in the Inovec Mountains.

Peter of Topolčany – was a distinguished Church dignitary coming from Topolčany in the 1270s; charged with the investigation of the deeds and miracles related with Margaret, the Arpadian princess (1241-1270), in the beatification process.

Ladislav – the dean of Topolčany and the canon of Nitra Chapter in the early 15th century.

Jurík of Topolčany – probably studied theology at the Prague University at the beginning of the 15th century, where he was influenced by the Hussite movement. He copied the New Testament (also the incipits of the Hussite songs, and interlinear glosses) in 1416. He probably introduced the Hussite garrison to the town in 1431 and returned with them to Bohemia.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 12

11. Church history

The parish in Topolčany originated as a *filia* of the big parish of St. Martin at Nitra (Chrenová) sometime in the 11th century. It is mentioned in a charter of Archbishop Lodomer of Esztergom concerning the dispute over the tithes between the bishop of Nitra and the Archbishop in 1285. The tithe collectors collected a fourth of the tithes for the bishop of Nitra and his chapter, which was an old custom and functioned until the 14th century. In 1313 Bishop John of Nitra had the old documents confirmed by the Chapter of Esztergom. Topolčany became the seat of a deanery (*decanatus*) at the end of the 14th and in the first half of the 15th century.

Richard Marsina

TRENČÍN

nem. Trentschin, maď. Trencsén

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná hodnoverná písomná zmienka

Civitas Treinchen 1111.¹

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1113 *villa Trenciniensis*²; 1208 *Trincin*³; 1265 *villa Trenciniensis*⁴; 1318 *villa Trencyn*⁵; 1370 *civitas Trencin*⁶; 1397 *civitas Trinchin*⁷; 1439 *oppidum Trynchyn*⁸; 1441 *civitas Trencinium*⁹; 1499 *civitas Trencz*¹⁰; 1502 *Trinchin*¹¹; 1519 *Thrinchin*¹²

Nemecké pramene

1419 *Trencz*¹³

Slovenské (české) pramene

1460 *Trnczyn*¹⁴

Etymológia názvu

Ludovít Stárek odvodzoval názov Trenčína od Ptolemaiovho *Trisson-Tritson*¹⁵; Ivor Ripka pokladá za najpravdepodobnejšie, že názov Trenčína bol odvodený z miestneho mena Trnka/Trenka privlastňovacou príponou -ín.¹⁶ Lajos Kiss tiež odvodzuje názov Trenčína zo slovenského pôvodu; vznikol zo staroslovenského osobného mena Trnka privlastňovacou koncovkou -in; zo staroslovenského *Trnčin- *Trnčín vyvinulo sa v maďarčine Trencsén¹⁷.

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Trenčiansky, okres Trenčín, geografická poloha 48° 53' severnej zemepisnej šírky, 18° 02' východnej zemepisnej dĺžky. Pôvodné námestie mesta, ležiaceho tesne pod hradom na kopci leží vo výške 211 m nad morom. Staré mesto Trenčín leží priamo na ľavom (východnom) brehu Váhu, na západnom úpätí Strážovských vrchov, na severe Trenčianskej kotliny pri Trenčianskej bráne, oddeľujúcej ju od severnejšie položených Ilavskej kotliny.

Trenčín bol sídlom Trenčianskej župy (pozri kap. 3 Najstaršie osídlenie).

Chotár

Územie, ktoré sa v najstarších časoch (pred 13. storočím) nazývalo Trenčínom, bolo už vtedy aglomeráciou s viacerými sídliskovými jednotkami, ktoré sa rozkladali na území ohraničenom na severozápade Váhom, na juhu asi Turnianskym potokom a na juhovýchode a východe horstvom Strážovských vrchov, oddeľujúcim Trenčiansku kotlinu od Bánovskej kotliny a na severovýchode približne potokom Teplica (Teplička), ktorý tiekol cez (dnešnú) Opatovskú dolinu, nie Teplansko-Teplickú dolinu. Na tomto území bol aj areál Trenčianskeho hradu, aj podhradskej osady, neskoršieho výsadného mesta; už r. 1113 sa v južnejšej časti tohto územia spomína aj majetok Zoborského benediktínskeho opátstva (Opatovce)¹⁸, okolo r. 1208 majetok Nitrianskeho biskupstva (Biskupice)¹⁹, viaceré šľachtické (alebo jobagiónske) majetky²⁰, čiastočne jestvujúce aj neskôr, čiastočne zaniknuté²¹, zrejme po spustošení za tatárskoho vpádu r. 1241. Okolo polovice 13. storočia bolo z chotára pôvodného Trenčína na severe a severovýchode vykrojené ešte územie, neskôr samostatnej dediny Kubra.²² Takto zmenšený pôvodný chotár Trenčína pretrval fakticky po celé stáročia.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

V rámci Uhorského kráľovstva bol Trenčín pohraničným mestom a cestným uzlom. Po ľavom brehu (proti prúdu) Váhu viedla z Trenčína cesta do Ilavskej kotliny a ďalej na sever do Žiliny; južným smerom viedla táto cesta k hradu Beckov a do Piešťan; odbočkou tejto cesty bola trasa vedúca na Soblahov, do Bánoviec nad Bebravou a do Nitrianskej doliny. V južnej časti pôvodného trenčianskeho chotára bol most cez Váh, doložený už v 11. storočí;²³ po jeho prekročení viedla cesta na juh do Nového Mesta nad Váhom a odbočka z tejto cesty na západ viedla cez Hrozenkovský priesmyk na Moravu. Po pravom brehu (proti prúdu) Váhu na sever viedla táto cesta do Púchova; jej odbočka cez Vlársky priesmyk na Moravu sa frekventovanejšou stala zrejme až neskôr.²⁴ K mýtnemu miestu na trenčianskom moste pozri kap. Vznik mesta, časť Privilégiá (1402), mýtné miesta v okolí pozri v kap. Obchod a Trenčín ako sídlo tridsiatkovej stanice pozri v kap. 8 Hospodárske aktivity.

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Osídlenie Trenčína a jeho bezprostredného okolia je doložené doteraz vykonaným archeologickým výskumom od najstaršej doby kamennej paleolitu.²⁵ V Trenčíne sú paleolitické nálezy (z jeho mladšej fázy) doložené v juhovýchodnej časti pod južným chrbtom pahorku Brezina, ktorý je západným okrajom Strážovských vrchov. Doteraz zistené nálezy nepatria len jednej paleolitickej kultúre, ale najmenej dvom, a to szletieniu a gravettieniu. Z obdobia mladšej doby kamennej – neolitu patria sídliskové nálezy železovskej kultúre. Omnoho bohatšie nálezy sú z neskoršej doby kamennej – eneolitu, približne 3000 až 1900 rokov pred Kristom, kedy sa už hlavným zdrojom obživy (zavedením oradla ťahaného dobytkom) stalo zdokonalené roľníctvo. Priamym dokladom eneolitického osídlenia Trenčína, keď sa už začali používať kovové výrobky, sú nálezy mladšieho (klasického) obdobia bádenskej kultúry, ktorej

pokračovateľom je bošacka skupina, datovaná do čias okolo 2000 rokov pred Kristom. Potom popri nížinných roľníckych osadách vznikajú v rokoch 1800 – 1500 pred Kr. výšinné remeselnícke sídliská, ktoré bývali opevnené a ich artefakty v Trenčíne patria únětickej kultúre. Koncom mladšej doby bronzovej a v neskoršej dobe bronzovej (1200 – 700 pred Kristom) prišli do Trenčína obyvatelia lužickej kultúry, ktorí tu zostali ešte aj v staršej dobe železnej – halštate.

V dobe laténskej (500 – 0 pred Kristom) sa v Trenčíne stretávame s kultúrou Keltov a ľudom púchovskej kultúry, ovplyvnenej kultúrou Keltov (nálezy strieborných mincí typu BIATEC). V prvých storočiach nášho kresťanského letopočtu, pravdepodobne popri starom domácom obyvateľstve, rozšírili sa sem Germáni-Kvádi, ktorí bojovali s Rímskou ríšou. V druhej fáze markomanských vojen bojovali rímske légie na sever od Dunaja. Po víťazných bojoch v roku 179 prezimovalo rímske vojsko v Trenčíne a na pamäť dal jeho veliteľ na trenčiansku hradnú skalu vytesať nápis, ktorý v preklade znie: *Na počtu víťazstva cisárov a vojska, ktoré sídlilo v Laugariciu, v počte 855 vojakov II. légie dal zhotoviť M. V. Maximianus, legát II. pomocnej légie.*²⁶ Je to najsevernejší rímsky nápis v strednej Európe. Z okolia Trenčína jestvujú viaceré nálezy rímskej keramiky a mincí.

Počtými nálezmi z obdobia včasného stredoveku, keď toto územie osídlili Slovania, patrí Trenčín medzi dôležité staroslovanské lokality na strednom Považí s nálezmi kostrových hrobov a staršej slovanskej keramiky zo 7. – 9. storočia. V samotnom Trenčíne sa eviduje viac ako dvadsať lokalít s nálezmi od 7. do 12. storočia, pričom prežívanie veľkomoravskej kultúry je zrejme až do 10. storočia. Odhladnuc od nápisu na Trenčianskej hradnej skale, sú najstaršie písomné správy o Trenčíne z 11. – 12. storočia; vyplýva z nich, že v Trenčíne už v 11. storočí stál hrad. K roku 1067 sa zachovala správa o vpáde českého vojska do Trenčína.²⁷ Hrad Trenčín spomína k roku 1091 aj český kronikár Kosmas.²⁸ Viacerí historici pokladajú Trenčín aj za centrum provincie Váh (*Vag*) začiatkom 11. storočia, spomínanej v tzv. zakladacej listine pražského biskupstva.²⁹ Trenčín pokladajú historici aj za sídlo uhorským kráľom Štefanom I. vypudeného Prokuja začiatkom 11. storočia,³⁰ Trenčín sa spomína aj v najstaršej legende, vzniknutej v Uhorskom kráľovstve, v legende o svätom Ondrejovi-Svorádovi a svätom Benediktovi, pustovníkoch žijúcich začiatkom 11. storočia.³¹ Je teda nepochybné, že Trenčín a jeho bezprostredné okolie sa ako osídlené územia stali súčasťou Uhorského kráľovstva.

Pri porovnávaní stavu osídlenia starého Trenčína a jeho bezprostredného okolia pred a po tatárskom vpáde (1241 – 1242) na základe zachovaných hodnoverných historických prameňov možno konštatovať, že niektoré sídliská doložené pred tatárskym vpádom boli zrejme spustošené, prestali jestvovať, iste vrátane svojich majiteľov a neboli obnovené.³² Celkovo ale možno konštatovať, že už v druhej polovici 13. storočia sa aj stav osídlenia ustálil, ba došlo k jeho zahusťovaniu.³³

Trenčín bol už od 11. storočia aj sídlom župy, rozprestierajúcej sa na strednom Považí na pomedzí s Moravou a siahajúcou až po hranicu Uhorského kráľovstva so Sliezscom (Poľskom). Trenčianskemu županovi Bogomerovi (Bohumír) sa v rokoch 1241 – 1242 podarilo ubrániť trenčiansky hrad pred Tatármi. Od poslednej štvrtiny 13. storočia sa Trenčiansky hrad a Trenčín stal doménu Čákovcov; na prelome 13./14. storočia to bol Matúš III. z rodu Čákovcov, ktorý v dejepise je známy ako Matúš Čák Trenčiansky a ktorý zohral významnú úlohu najmä v bojoch o trón po vymretí Arpádovcov začiatkom 14. storočia.³⁴

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto – slobodné kráľovské mesto, v 15. stor. zemepanské mesto (por. časť Držiteľa mesta).

Kontext vzniku mesta

Trenčín mal (z hospodársko-správneho) hľadiska iste charakter mesta už pred 13. storočím, na čo možno usudzovať z okolností, že bol sídlom významnej pohraničnej župy, nepochybne aj miestom konania pravidelných trhov.³⁵ Český kronikár Kosmas k roku 1108 používa pre Trenčín označenie *Trencinopolis*,³⁶ teda pokladá ho za mesto. Hoci mestské výsady v Uhorskom kráľovstve začal intenzívne udeľovať už uhorský kráľ Belo IV., doklady na najstaršie výsady udelené Trenčínu sú až zo 14. storočia. Istú úlohu pri tom nepochybne zohrala aj okolnosť, že Trenčín bol veľmi exponovanou lokalitou na pohraničí Uhorského kráľovstva a jeho županmi a kastelánmi bývali významné osobnosti (zväčša celokrajinskí hodnostári), ktoré zrejme (tak ako to bolo vtedy aj u Bratislavy) nemali záujem pripustiť udelenie väčšej miery samosprávy svojim bezprostredným poddaným pod hradom. Teda obyvatelia podhradskej osady Trenčína pred 14. storočím (asi) nemali kolektívne výsady, iba ak jednotlivci zaoberajúci sa ako hostia tovarovou výmenou, prípadne remeslom, mohli mať isté hospodárske úľavy. Všetko nasvedčuje tomu, že trhová osada vznikala postupne.³⁷ Ani pôdorys vnútorného mesta nedovoľuje predpokladať jeho jednorazové cieľavedomé založenie.³⁸ Z 13. storočia nie sú známe konkrétne doklady na príchod väčšej skupiny cudzích hostí do Trenčína, vzhľadom na neskorší vývin treba nevyhnutne príchod cudzích (nemeckých) hostí predpokladať. Zo zachovaných dokladov sa však nedá presnejšie určiť, či táto väčšia skupina hostí prišla už v 13. alebo až (najneskoršie) v prvej štvrtine 14. storočia. Bez ohľadu na čas ich príchodu však je veľmi pravdepodobné, že od začiatku vytvorili spolu s pôvodným domácim obyvateľstvom spoločnú mestskú obec a v ďalšom vývoji od 15. storočia sa postupne asimilovali.

Základné privilégium

Listina, z ktorej by sa dalo presnejšie určiť, kedy dostali obyvatelia starej trhovej osady pod hradom prvé, hoci len čiastkové výsady, sa nezachovala. V privilegálnych listinách zo 14. a 15. storočia sa spomínajú len všeobecne staré výsady, ktoré Trenčanom udelili predchádzajúci panovníci. Za najneskoršie predpokladaný termín udelenia aspoň čiastkových výsad možno pokladať koniec 13. alebo prvú štvrtinu 14. storočia. Najpravdepodobnejšie však je, že sa tak stalo v čase, keď bol pánom Trenčína Matúš Čák Trenčiansky (1296 – 1321). Ak prvé základné privilégium bolo skutočne od neho, potom je aj pochopiteľné, že sa nezachovalo, lebo za Anjouovcov sa naň nemohli odvolávať. Výsadamí potvrdený vznik mestského zriadenia v Trenčíne nemožno klásť do neskorších čias, lebo už z 18. júna 1324 sa zachovala listina, vydaná vilikom (starostom) Michalom a prísaznými Trenčína.³⁹ Okolnosť, že sa predstavený trenčianskej mestskej obce v nej volá *villicus* neznamená, že nemohlo ísť o mestskú obec, pretože z 13. storočia jestvujú doklady o tom, že sa predstavený aj takého mesta, ktorému boli predtým udelené výsady panovníkom, nazýva *villicus*.⁴⁰ Výdanie listiny predstavenstvom mesta Trenčína (a ešte k tomu v cudzej právnej záležitosti) jednoznačne dosvedčuje, že v roku 1324 jestvovalo v Trenčíne vyvinuté (už ustálené) spoločenstvo mešťanov (komunita), vlastniace aj overovací prostriedok – pečať, ktorý už vtedy aj mimo Trenčína bol právne rešpektovaný. Pečatidlá (typáriá) sa v tých časoch u menších miest používali veľmi dlho, preto možno predpokladať, že listina z 18. júna 1324 bola asi spečatená aj doteraz známou najstaršou pečaťou trenčianskych mešťanov, zachovanou na listine z 20. marca 1381.⁴¹ Napokon aj okolnosť, že v kruhopise sa hovorí o pečati trenčianskych mešťanov (a nie o pečati mesta Trenčína) je

jednoznačným dokladom, že ide o pečať s kruhospisom staršieho typu, ktorý sa pri vyhotovovaní pečatí miest používal asi len do prvej polovice 14. storočia.

Držitelia (zemepáni) mesta

Trenčín bol až na kratšie obdobia stále kráľovským mestom (na kráľovskej pôde, v majetku kráľa). Prvým nekráľovským držiteľom (zemepánom) Trenčína bol Matúš Čák Trenčiansky (1296 – 1321). Potom sa faktickým držiteľom mesta stal až najneskoršie na prelome 14./15. storočia Stibor zo Stiboric a po ňom 1414 na niekoľko rokov jeho syn Stibor II.⁴² V rokoch 1424 – 1439 bola zemepánom Trenčína (aj Trenčianskeho hradu) kráľovná Barbora, manželka Žigmunda Luxemburského; po nej v r. 1439 nakrátko manželka uhorského kráľa Albrechta Habsburského Alžbeta; ešte v tom istom roku dal Albrecht hrad aj s panstvom do zálohu Ulrichovi Celjskému,⁴³ od ktorého ho vykúpil so súhlasom Ladislava V. (Pohrobka) r. 1454 Ján Huňady. Za Mateja Korvína faktickým držiteľom hradu a mesta bol trenčiansky župan a kapitán František (Franz) z Háje, známy veliteľ Čierneho pluku Mateja Korvína.⁴⁴ Od r. 1477 mali hrad a panstvo, teda aj mesto Trenčín v zálohu Zápoľskovci, ktorí potom na hrad s panstvom a mestom dostali od Vladislava II. donáciu 23. februára 1493.⁴⁵ V pravom slova zmysle nekráľovským (zemepanským) mestom bol teda Trenčín len v rokoch 1296 – 1321, 1477 – 1493 a 1493 – 1528. Ako *oppidum*, t. j. vtedy z právneho hľadiska mesto druhej kategórie, sa však Trenčín spomína len raz v listine kráľa Albrechta Habsburského z 11. 6. 1439.⁴⁶ Teda po celý stredovek mal Trenčín trvale charakter výsadného kráľovského mesta (*civitas*), čo sa navonok prejavuje aj v tom, že sa pri majetkových transakciách Trenčianskeho hradu a panstva spomína osobitne. No z právneho hľadiska Trenčín v stredoveku nemožno pokladať jednoznačne za slobodné kráľovské mesto⁴⁷ (ktorým sa stalo len o niečo neskôr).

Významnejšie mestské privilégia a potvrdenia (výber)

Nezvyčajným pre naše pomery je, že v Trenčíne sa nezachovali spred čias Žigmunda Luxemburského hodnoverné základné privilégia alebo čiastkové privilégia, ktoré by si potom meštania dávali potvrdzovať neskoršími panovníkmi. Z dvoch, podľa dátumu najstarších textov mestských privilégií Trenčína z roku 1318 a 11. augusta 1324, má prvé charakter základného privilégia, druhé je len čiastkovým privilégiom.⁴⁸ O zachovaných textoch týchto listín bolo presvedčivo dokázané, že ide o falzát, asi z druhej štvrtiny 15. storočia.⁴⁹ Napriek tomu nemožno vylučovať, že tam spomínané výsady, alebo aspoň niektoré z nich, boli Trenčanom udelené už pred vznikom týchto fálz, alebo že ich aspoň fakticky užívali. Z ďalších dvoch listín od kráľa Žigmunda z 22. 1. 1402 a 11. 3. 1412, obsahujúcich len všeobecne formulované výsady pre Trenčín, prvá sa pokladá za listinu pochybnej pravosti, druhá za nepochybne pravú listinu.⁵⁰ Obidve tieto listiny sa však v praxi málo používali, lebo Trenčania si ich nedávali pravidelne potvrdzovať novo nastupujúcimi panovníkmi.⁵¹ Napriek tomu treba zdôrazniť, že o výsadnosti Trenčína a jeho mešťanov už v prvej polovici 14. storočia nemožno pochybovať. Vyplyva to aj z dekrétu Karola Róberta z 2. februára 1342, ktorý mal charakter krajinského zákona, kde sa Trenčín spomína ako mesto (*civitas*), ktoré platí ročne 10 hrivien paušálnej dane za výmenu nových mincí,⁵² z čoho možno usudzovať, že vtedy bol Trenčín pokladaný za kráľovské výsadné mesto.

– 22. 1. 1402 Najširší súbor práv a výsad Trenčanov obsahuje listina kráľa Žigmunda, hlásiaca sa svojím dátumom k 22. januáru 1402. Nespomínajú sa v nej nijakí žiadatelia (z Trenčína), čo je na tie časy nezvyčajné.⁵³ Určuje sa v nej: 1/ výška ročnej základnej dane (cenzu) Trenčína na 86 hrivien, splatných vo dvoch termínoch na Juraja (24. 4.) a na Michala (29. 9.); 2/ výška dane z výmeny mincí paušálne na 5 hrivien⁵⁴ (po 133 denároch) ročne, ktoré sa majú odovzdať vo dvoch termínoch kastelánovi alebo osobitnému splnomocnencovi kráľa; 3/ kastelán ani jeho zástupcovia nesmú bez vedomia richtára uväzniť nijakého Trenčana, nesmú zrušiť ani porušovať ich práva (výsady); 4/ kasteláni nesmú zasahovať do práva slobodného odchodu (odšťahovania sa) obyvateľov z Trenčína; usmerňovať to smie len richtár, ktorý má pri tom postupovať podľa starých zvyklostí mesta; 5/ každý, kto prejde s tovarom na predaj po mestskom moste (cez Váh), musí aj pri príchode, aj pri odchode bez zdráhania zaplatiť mýto, (určené) na opravu mosta; 6/ ako desiatok pre Nitrianske biskupstvo platia Trenčania paušálne ročne 12 centnárov⁵⁵ a nie viac; 7/ Trenčania majú právo slobodnej rybačky vo Váhu, jeho tónach a prítokoch; 8/ mäsiari z okolia mesta môžu slobodne priväzať a predávať (v meste) mäso, ak tým nepoškodzujú záujmy miestnych mäsiarov; 9/ Trenčania majú právo na obidvoch brehoch Váhu pri chotári mesta, na poliach aj v lesoch a aj na poliach šľachticov poľovať na zver a chytať vtákov; 10/ veľmi dôrazne sa prikazuje všetkým trenčianskym kastelánom, aby sa neopovažovali ukracovať a poškodzovať mešťanov v udelených im právach.

– 10. 2. 1412 Druhá privilegálna listina kráľa Žigmunda pre Trenčanov s dátumom 10. februára 1412 bola vydaná na žiadosť richtára Jakuba Siegfrieda a mešťana Jána Kocúra, ktorí sa veľmi sťažovali panovníkovi, že trenčianski kasteláni bez akéhokoľvek dôvodu zo strany trenčianskych mešťanov sa ustavične pokúšajú narušovať práva udelené mestu. Preto panovník nariadil, že 1/ nijaký trenčiansky kastelán ani jeho familiári nesmú v Trenčíne zadržiavať (väzniť) ľudí bez vedomia richtára; súčasne sa zdôrazňuje, že nijaký kastelán sa nesmie odvážiť porušovať alebo rušiť (Trenčanov) v ich slobodách (výsadách) 2/ Trenčania majú a užívajú tie isté výsady ako meštania Budína (Buda), Stoličného Belehradu (Székesfehérvár) a iných miest v tomto kráľovstve; 3/ ak by niektorý z mešťanov, bohatých alebo chudobných zomrel alebo niektorá z vdov zomrela (bez potomstva alebo testamentu), po ich smrti len richtár a prísažní majú plné právo rozhodnúť o ich majetku; ak nemali synov alebo dcéry môže sa majetok prideliť príbuzným alebo blízkym, priateľom; ak nezostalo nijaké príbuzenstvo, vtedy majetok a veci zomrelých majú richtár a prísažní dať na cirkevné účely (na stavbu a výzdobu kostola alebo na milodary); 4/ ak by sa páchatel' zlých skutkov vzdialil (z mesta), kasteláni nemajú do jeho potrestania zasahovať, ale len richtár a prísažní majú posúdiť vinu, pričom majú prihliadať na spoločné blaho mesta.⁵⁶

Na základe spomínaných štyroch listín – z nich dvoch fálz, jednej pochybnej a jednej azda pravej –, ktoré sa všeobecnejšie usilujú predstaviť náplň skutočných aj želaných výsad mešťanov Trenčína, možno si po kritickej analýze urobiť predstavu o právach trenčianskych mešťanov. V Trenčíne v 14. storočí, možno aj o niečo skôr, jestvovalo spoločenstvo mešťanov, ktoré malo právo slobodnej voľby richtára a prísažných,⁵⁷ aj súdnu autonómiu, čo trenčianski kasteláni v zásade nespochybovali. Nedá sa jednoznačne určiť, či sa súdna právomoc richtára vzťahovala na nižšie aj vyššie (hrdelné) súdnictvo⁵⁸; no jednoznačne pre trenčianskych obyvateľov bol jediným právoplatným sudcom ich richtár, teda obyvatelia mesta boli vyňatí spod súdu trenčianskeho kastelána, čo sa však (niekedy, no asi len vo výnimočných prípadoch) porušovalo. Všetci obyvatelia mesta mali dedičské právo na hnutelnosti aj nehnuteľnosti a mohli s nimi podľa svojho uváženia voľne disponovať, pri čom sa majetkovo-právne prevody uskutočňovali pred richtárom a radou (prísaznými). Právo odúmrtie, t. j. disponovanie s majetkom po mešťanoch, ktorí zomreli bez priamych potomkov a príbuzných (a bez napísania testamentu), patrilo výlučne richtárovi a prísažným. Zo sťažností vyplýva, že aj do tohto práva sa niekedy usilovali zasahovať hradní kasteláni. V 14. – 15. storočí mali Trenčania aj právo slobodnej voľby farára a odúmrté právo na jeho majetok, do čoho sa niekedy

kasteláni tiež usilovali zasahovať.⁵⁹ Rovnako asi boli oslobodení od povinnosti pohostenia župných a kráľovských úradníkov a mali túto povinnosť iba voči kráľovi a jeho sprievodu.⁶⁰

Mestské právo

V Trenčíne sa nezachoval právny kódex, podľa ktorého sa riadil mestský súd, ani početnejšie údaje o spôsobe riešenia odvolaní na rozsudky mestského súdu. Do roku 1526 sa k tomu zachoval len jediný konkrétny doklad. Podľa listu richtára a rady mesta Trenčína z 22. januára 1526 bolo v Trenčíne zvykom odvolávať sa od trenčianskeho mestského súdu k mestskému súdu Trnavy.⁶¹ Z vyjadrenia, že ide o zvyk, možno usudzovať, že tu nemusí ísť o pôvodnú právnu filiáciu, ale len zrejme o dlho zaužívaný zvyk obracať sa na súd konkrétneho mesta (Trnavy).⁶²

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Pôvodná osada v Trenčíne sa rozprestierala iste len na úpätí kopca, na ktorom stál **hrad**. Bolo to aj preto, že neďaleko od päty tohto kopca tiekol pomerne plytko Váh, ktorý nepochybne po každej väčšej povodni vytváral nové menšie riečiská. Až postupným vybudovaním ochrany pred záplavami Váhu sa mohla zastávať asi aj druhá strana námestia oproti radu starších domov lemujúcich spodnú časť úpätia kopca s hradom. Základom stredovekého mesta bolo **námestie tvaru veľmi dlhého dvojramenného trojuholníka**, zúžujúceho sa k severu k dolnej (vodnej) bráne; z južnej strany námestia viedla krátká ulička k hornej (južnej) bráne (na mieste dodnes stojacej mestskej veže). Okrem námestia súčasťou mesta bola len jedna k hradu vedúca dlhá ulica a hlavné osídlenie bolo pod ňou aj nad ňou (čo asi už bola hradská pôda) na úpätí kopca, v ktorého strednej výške bol aj **farský kostol**. Zástavba tohto starého osídlenia sa nepochybne skladala úplne alebo prevažne z drevených domov a vzhľadom na to, že vznikala postupne, nemožno predpokladať u nej úplnú pravidelnosť ani v spôsobe zástavby, ani vo veľkosti intravilánových častí. Isté však je, že už v priebehu 13. storočia, najneskôr jeho poslednej štvrtiny, došlo k úplnej zástavbe neskoršieho **vnútorného mesta** (ohradeného múrmi), ba aj k vzniku **predmestia** pri ceste vedúcej z pôvodnej starej trenčianskej osady na juh (Beckov, Morava, potom „neskoršie“ Nové Mesto nad Váhom). Ba už v 13. storočí bol v tomto priestore (neskoršieho) predmestia aj **kostol a kláštor johanitov**.⁶³ Je veľmi pravdepodobné, že vzhľadom na geografickú situáciu v Trenčíne už najneskôr na prelome 13./14. storočia predmestie (pri neskoršej dolnej bráne) bolo rovnaké alebo aj väčšie ako vnútorné mesto. V roku 1321 pri dobýjaní Trenčína a Trenčianskeho hradu vojskami Karola Róberta boli práve aj tieto časti Trenčína veľmi zničené, lebo vtedy Trenčín (osídlenie pod hradom) nemal ešte murované hradby, ale chránený bol len **vodnou priekopou**, spevnenou násypom s drevenými konštrukciami (palisádovým plotom), na čo sú doklady už spreď roku 1318.⁶⁴ Trenčín patril medzi mestá, ktoré mali vybudované **murované hradby**, ktoré najneskôr už v druhej polovici 14. storočia boli postavené okolo celého vnútorného mesta. Ich vybudovanie nepochybne súviselo s úsilím posilniť obranyschopnosť hradu. Dozvedáme sa to z listiny z 2. augusta 1397, kde sa hovorí, že boli napojené na pevnostný systém hradu.⁶⁵ Udržiavanie hradieb bolo nákladné a prispieval naň aj panovník (kráľovská pokladnica). V 15. storočí, najneskôr okolo jeho polovice, sa z príjmov trenčianskej **tridsiatkovej stanice** dávalo 200 zlatých ročne na údržbu mestských hradieb.⁶⁶ O desať rokov neskôr 26. 7. 1474 oslobodil Matej Korvín od jednozlatkovej dane trenčianskych želiarov, ktorých povinnosťou bolo okrem udržiavania mostu, aj ustavičné spevňovanie vodných hrádzi medzi Váhom a hradbami.⁶⁷ Táto výsada bola potom viackrát potvrdená aj v neskorších rokoch.⁶⁸

Mesto malo **dve brány** hornú (severnú, vodnú) oproti mostu (cez vázske rameno) a dolnú (južnú), ktorá vyúsťovala na predmestie, ležiace na juh od vnútorného mesta.⁶⁹ Vnútorné ohradené mesto sa skladalo len z námestia a dvoch kratších uličiek, z ktorých jedna viedla k hornej bráne, druhá bola kolmá ku krátkej ceste vedúcej vo vnútornom meste od dolnej brány na námestie. Osou hranice oddeľujúcej vnútorné (ohradené) mesto od hradného areálu bola pomerne dlhá ulica vedúca ako pokračovanie uličky od hornej brány na hrad (dnes ulica Matúša Trenčianskeho).⁷⁰ Farský kostol bol pri vyústení tejto ulice popri území patriacom už k hradu.⁷¹

Z poslednej štvrtiny 15. a z prvej štvrtiny 16. storočia sa zachovali písomné doklady asi na 80 domov vo vnútornom meste a na ich konkrétnych vlastníkov, no ich cena sa uvádza len veľmi zriedkavo; iba o dvoch domoch sa výslovne hovorí ako o kamenných (murovaných),⁷² vo vnútornom meste bola teda vtedy (ohradenom múrmi) ešte prevažná **väčšina domov asi drevenými stavbami**. Mimo hradieb mesta na predmestí boli asi (skoro) všetky domy drevené a menej výstavné ako vo vnútornom meste. Na predmestí alebo až za ním boli aj hospodárske staviská pozemkovo zámožnejších mešťanov (stodoly, hospodárske dvory, majery). Na predmestí stála **kaplnka svätého Leonarda** a medzi predmestím a hospodárskymi budovami bližšie neopísaná **kamenná socha**, ktoré sa spomínajú 20. septembra 1493.⁷⁴

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

od 11. stor. Občasné vpády českých vojsk, o ktorých sa väčšie podrobnosti nezachovali, boli významnými udalosťami pre život Trenčína ako významnej pevnosti na hraniciach Uhorského kráľovstva s českým štátom.

1241–1242 Vpád Tatárov (Mongolov) spôsobil veľké spustošenie celého okolia Trenčína, sčasti iste aj Trenčín sám boli spustošené až tak, že nie všade sa obnovilo osídlenie v pôvodnom rozsahu. Konkrétne správy, že by boli dobyli Trenčiansky hrad, sa nezachovali.

1321 Začiatkom leta po smrti Matúša Trenčianskeho (21. 3.) došlo k druhému veľkému pustošeniu Trenčína v prvej fáze boja o Trenčín a Trenčiansky hrad, bránený Matúšovým príbuzným (synovcom Štefanom Čechom zo Šternberka⁷⁵) a vojskami Karola Róberta, pretože vtedy ešte Trenčín nemal murované hradby. Nepochybne došlo vtedy k úbytku obyvateľstva, a tým aj k jeho dočasnému úpadku, ako aj k istej averzii vtedajších popredných krajinských hodnostárov voči obyvateľom mesta, ktoré bolo sídlom úhlavného nepriateľa kráľa a kráľovstva, aj jeho podporovateľom. Nemožno vylučovať, že došlo aj k represáliám voči niektorým obyvateľom mesta a azda aj k (dočasnému) obmedzeniu dovtedy užívaných výsad. Živá spomienka na tieto udalosti jestvovala nepochybne v meste ešte aj začiatkom druhej tretiny 15. storočia a odzrkadľuje sa aj vo falošnej listine hlásiacej sa do roku 1324, kedy údajne vtedajší kastelán poukazuje na vernosť Trenčanov k panovníkovi vymohol vraj pre Trenčanov výsadu všeobecného oslobodenia od mýta.⁷⁶

1335 V auguste bol Trenčín dejiskom významných medzinárodných rokovaní. Išlo o riešenie sporu medzi Českým a Poľským kráľovstvom o Sliezsko, prostredníkom mal byť uhorský kráľ Karol Róbert. V Trenčíne sa mala pripraviť pôda na

rokovanie troch panovníkov, ktoré sa malo potom uskutočniť neskôr na Vyšehrade (Visegrád). Bezprostrednou príčinou schôdzky v Trenčíne bolo vyhrtenie vzťahov medzi nedávno nastúpeným poľským kráľom Kazimírom (1333) a českým kráľom Jánom Luxemburským, ktorý stále používal ako časť svojej intitulácie aj titul „kráľ poľský“. Schôdzka sa uskutočnila na Trenčianskom hrade a zúčastnili sa na nej český kráľ Ján Luxemburský spolu so svojim synom Karolom, ktorý bol osnovateľom a pripravovateľom schôdzky, za uhorskú stranu sa zúčastnil kráľ Karol Róbert. Z poľskej strany sa schôdzky zúčastnili ako povereníci kráľa Kazimíra krakovský kastelán Spitko, krakovský prepoš Zbigniev, sandomiersky kastelán Tomáš Zajaczo a Nimiša Mandrosa. Výsledok rokovaní bol zachytený v listine vydanej s dátumom 24. augusta 1335, ktorú mal dodatočne ratifikovať na schôdzke osobne neprítomný poľský kráľ Kazimír.⁷⁷

1431 Nejestvujú hodnoverné doklady o tom, že by husiti pri svojich viacerých vojenských výpravách cez stredné Považie boli dobyli Trenčiansky hrad, ktorý mohli obchádzať a rovnako aj opevnený Trenčín, pretože komunikácie viedli po obidvoch brehoch Váhu. Stalo sa tak podľa B. Varsika len raz, keď sa husitskí sirotkovia na rozhraní októbra a novembra 1431 vracali z lúpežnej výpravy, obťažaní bohatou korisťou a nemohli pri Hlohovci prejsť cez most na Váhu, lebo bol spálený, preto boli nútení pokračovať v ceste po ľavom brehu (proti prúdu) Váhu, a teda museli prejsť aj cez Trenčín. Vtedy sa im podarilo v noci ľstou dobyť a vypáliť mesto Trenčín, k čomu došlo v prvej polovici novembra 1431.⁷⁸

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Problémom je pokúsiť sa sledovať demografický vývoj a odhad počtu obyvateľov Trenčína v stredoveku, lebo na to nejstávajú priame pramene, ba ani predpokladateľné indície. Osídlenie v Trenčíne pôdorysne nevzniklo podľa vopred určeného pravidelného plánu (ako napríklad v Žiline), ale vyvíjalo sa postupne v priestore vhodnom na osídlenie, preto vyčíslenie predpokladaného možného počtu domových parciel je veľmi ťažko odhadnuteľné a môže mať len charakter otázne pravdepodobného odhadu. Na základe príjmu mestského farára v tridsiatych rokoch 14. storočia⁷⁹, čo iste aspoň čiastočne súviselo aj s počtom obyvateľov mesta, možno usudzovať, že Trenčín asi patril medzi lokality s najväčším počtom obyvateľov v Trenčianskej župe.⁸⁰ Ak by sa na námestí, ktoré má tvar veľmi dlhého dvojramenného (trochu lomeného) trojuholníka, zužujúceho sa k severu k dolnej (vodnej) bráne, odhadol počet možných domových parciel na 50 – 60, v dvoch krátkych prilahlých uličkách na južnej strane na 20 a na dlhej ulici vedúcej k hradu na 30 – 40, mohlo byť vo vnútornom meste okolo 100 – 120 domových parciel, spolovice menších a väčších; pri násobení koeficientmi 5 a 7 by bolo možno vo vnútornom meste predpokladať už na prelome 13./14. storočia vyše 700 obyvateľov. Na vtedy už nepochybne rozvinutom južnom predmestí (bol tam aj kláštor), vrátane majerov zámožných mešťanov mohlo žiť okolo 500 obyvateľov, tak mohol mať vtedy Trenčín okolo 1200 obyvateľov. Je pravdepodobné, že po dobýjaní Trenčína v lete 1321 počet obyvateľov o niečo poklesol, no v ďalšom vývoji nepochybne postupne vzrastal, takže na prelome 15./16. storočia možno odhadovať počet obyvateľov najmenej na 1500 – 1600 (bez obyvateľov hradu a hradnej posádky).

Etnické pomery

Obyvateľstvo starého Trenčína do 13. storočia tvorili nepochybne Slováci, iba vo vedúcej vrstve (najmä na hrade) boli aj Maďari. Nemáme k dispozícii nijaké priame pramene, ani indície na čas, ale táto situácia sa pravdepodobne zmenila (asi) po tatárskom vpáde, kedy prišli do Trenčína hostia z cudziny; na ich nemecký pôvod možno usudzovať len z mien neskoršie spomínaných mešťanov Trenčína, ktoré sa však v početnejšej miere vyskytujú až po roku 1476.⁸¹ Vzhľadom na ďalší vývoj celkovo správnym je asi predpoklad, že výsadné mesto od začiatku spolu tvorili pôvodní obyvatelia spolu s hosťami, hoci aj je pravdepodobné, že hostia po svojom príchode tvorili asi početne menšiu, ale zámožnejšiu zložku, majúcu významnejší zástoj pri správe mesta. Postupne sa však stále viac uplatňovala a presadzovala pôvodne početnejšia zložka, takže na prelome 15./16. storočia bol Trenčín nepochybne prevažne slovenským mestom⁸² s nemeckou menšinou a aj s malým počtom Maďarov (prevažne šľachticov), z ktorých sa však časť zaiste v slovenskom prostredí slovakizovala (alebo sa v Trenčíne usídlila už slovakizovaná)⁸³.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

V Trenčíne sa nepochybne konával pravidelný týždenný trh už pred 13. storočím.⁸⁴ Právo konania výročného trhu dostali Trenčania na nedeľu pred Turícami (čo mohlo pripadnúť na dni medzi 3. májom a 6. júnom) už okolo polovice 14. storočia od kráľa Ludovíta I., ktorý im túto výsadu renovoval 30. augusta 1370.⁸⁵ Kráľ Žigmund 27. mája 1421 udelil Trenčanom právo konania dvoch výročných trhov (jarmokov), a to na prvú nedeľu po Veľkej noci (čo mohlo pripadnúť na dni medzi 29. marcom a 2. májom) a na Ondreja (30. novembra).⁸⁶ Trenčania mali zrejme od čias udelenia prvých výsad oslobodenie od platenia mýta pravdepodobne na kráľovských mýtniciach v Trenčianskej župe. Úplné oslobodenie od platenia cestných a vodných mýt, nielen na kráľovských mýtniciach, ale aj na mýtniciach feudálov mali Trenčania dokázateľne od roku 1430⁸⁷, no hneď po tomto roku sú zachované údaje, že na mýtniciach mimo Trenčianskej župy nie všade rešpektovali túto ich výsadu.⁸⁸ Doklady o spochybňovaní ich oslobodenia od platenia mýt v rámci Trenčianskej župy sú až z 23. júna 1454 z Bánoviec, potom z 21. júla 1468 zo Žiliny.⁸⁹ Úplné oslobodenie od platenia tridsiatku (pohraničného cla) nemali Trenčania nikdy (nebolo to ani zvykom v Uhorskom kráľovstve). Ich úľava pri platení tridsiatku spočívala v tom, že ho mali platiť iba vo svojom meste, ktoré bolo sídlom hlavnej tridsiatkovej (colnej) stanice.⁹⁰ Vzhľadom na to, že Trenčanmi dovážané tovary pochádzali z Moravy (Čiech), iste už vtedy (cez Žilinu) aj zo Sliezska, bolo ich možno ľahko podchytiť trenčianskou tridsiatkovou stanicou.

Aj keď zachované písomné doklady sú neúplné a týkajú sa väčšinou majetnejších obyvateľov mesta, treba predpokladať, že významnú časť obyvateľov mesta tvorili remeselníci. V zachovaných údajoch sa spomínajú takmer výlučne len (zväčša zámožnejší) remeselníci bývajúcí vo vnútornom meste a zachovalo sa len málo dokladov o asi početnejších a zväčša chudobnejších remeselníkoch bývajúcich na predmestí. V skúmanom období, pričom prevažná väčšina dokladov je z rokov 1476 – 1526,⁹¹ sa stretávame v Trenčíne so štrnástimi remeselníckymi špecializáciami, ktoré vykonávalo vyše 50 menovite spomínaných remeselníkov, čo predstavuje v sledovanom období len malú časť z ich celkového počtu. Okrem toho z menovite spomínaných remeselníkov polovicu tvorili tí remeselníci, čo boli členmi mestských samosprávnych orgánov.

V zachovaných dokladoch (prevažne v mestskej knihe od roku 1476) sú najpočetnejšie zastúpení **tkáči**, **súkenníci** a **mäsiari**, potom krajčíri, zlatníci, ševci, zbrojári, kožušníci, povrazníci, po jednom kováčovi, rybárovi, murárovi, maliarovi a mlynárovi. V zachovaných údajoch nie sú vôbec zastúpení tesári, stolári a kolári, ktorí v tom čase takisto museli byť v meste, teda celkove bolo remeselníkov v meste omnoho viac. Za celé obdobie sú doložení len dvaja kožušníci, ktorých bolo v meste určite viac, lebo už v roku 1488 mali vlastné cechové štatúty.⁹² Pomerne silne sú v Trenčíne zastúpení **zlatníci**, ktorí sa v menších mestách spravidla nevyskytujú. Remeselníci, ktorí vtedy ešte nemali vlastné cechy, boli zrejme združení v nábožensko-podpornom bratstve pri oltári Tela Kristovho, ako to vtedy bývalo aj v iných mestách. Okolnosť, že tento oltár mal v Trenčíne dvoch stálych kaplánov,⁹³ naznačuje, že tam bol väčší počet remeselníkov, ktorí ich boli vstave vydržiavať.

Početne menšiu zložku obyvateľov mesta ako remeselníci tvorili ľudia zaoberajúci sa obchodovaním (kupčením); bolo ich niekoľko druhov. Príležitostnými obchodníkmi boli aj remeselníci, ktorí sami predávali svoje výrobky na trhoch a richtár a prísazní ich mali ochraňovať pred priekupníkmi. Druhú skupinu tvorili **kramári**, ktorí svoj tovar roznášali alebo predávali v malých obchodíoch (skliepkoch). Najnižšiu vrstvu v rámci obchodníkov tvorili zrejme **trhovkyne**, každodenne na trhu predávajúce asi potraviny (zeleňinu) a drobný tovar. Najvýznamnejšími trenčianskymi obchodníkmi boli tí, čo sa zaoberali diaľkovým obchodom, pri ktorom bolo treba disponovať väčšou peňažnou hotovosťou. Už z roku 1385 je doklad, z ktorého vyplýva, že obchodníci z Trenčína pravidelne obchodovali na Morave.⁹⁴ Priamym dokladom ich obchodovania s cudzinou v 15. storočí je úsilie Trenčanov o získanie výsady oslobodenia od platenia tridsiatku, ako sa vtedy nazývalo pohraničné clo.

Rozsah obchodovania Trenčanov na území Slovenska sa pôvodne obmedzoval na stredné Považie a prilahlé oblasti a postupne sa ich obchodné cesty rozšírili až do oblastí na juh od Dunaja a do cudziny. Časť aj z cudziny dovážaných tovarov predávali aj doma v Trenčíne a už roku 1397 sa usilovali, aby cudzí obchodníci prichádzajúci do Trenčína nescmeli na trenčianskych trhoch a jarmokoch predávať textilný tovar v drobnom, ale len v celých kusoch,⁹⁵ aby im nekonkurovali. Územie, na ktorom sa pohybovali trenčianski obchodníci, sa dá zrekonštruovať z mnohých protestov Trenčanov proti neoprávnenému vyberaniu mýta. Spory o platenie mýta mali trenčianski obchodníci v prvej polovici 15. storočia na mýtniciach v Bánovciach nad Bebravou, Bojniciach, Topolčanoch, v Mýtnej Novej Vsi, v Zbechoch, Nitre, na Gýmešskom (Jeleneckom) a Hrušovskom panstve, v druhej polovici 15. storočia aj v Ilave, Žiline, Tate, Almási, Ostrihome, Vacove a Novom Meste nad Váhom.

Územne možno akčný rádius trenčianskych obchodníkov podľa zachovaných dokladov situovať na Moravu, západné Slovensko a severovýchodné Zadunajsko. Na Moravu iste privážali potraviny, kožušiny a víno, odtiaľ dovážali predovšetkým textilné výrobky. Víno nakupovali zrejme v malokarpatskej a nitrianskej vinohradníckej oblasti. Jestvuje jediný doklad z roku 1500, z ktorého sa konkrétnejšie dozvedáme o množstve dovážaného tovaru. Traja trenčianski obchodníci Šimon Hulman, Tomáš Nosko a Ján Kropáč boli vtedy zadržaní v Novom Meste nad Váhom so šiestimi vozmi vína, privázanými z Orešian, v hodnote 300 zlatých, pretože nechceli zaplatiť mýto mýtnikovi Beckovského panstva, patriaceho vtedy Jánovi Bánffimu.⁹⁶ Išlo o pochybenie zemepanského úradníka, lebo Trenčania boli na mýtnej stanici v Novom Meste nad Váhom oslobodení od platenia mýta.⁹⁷

Pre určenie celkového zahraničného objemu obchodu Trenčína istú oporu môže poskytnúť výsada, podľa ktorej sa od druhej polovice 15. storočia ročne 200 zlatých z tridsiatku, zaplateného trenčianskymi obchodníkmi, malo venovať na udržiavanie mestských hradieb.⁹⁸ Pri predpoklade, že Trenčania ročne zaplatili najmenej 200 zlatých tridsiatku (ktorý sa im potom na údržbu hradieb vlastne vrátil), tak potom celkový objem ich zahraničného obchodu musel predstavovať najmenej 6000 zlatých. V skutočnosti to však bolo asi niekoľkonásobne viac, pretože spomínaných 200 zlatých asi predstavovalo iba časť nimi zaplateného tridsiatku a okrem toho tridsiatok ani v 15. storočí nepredstavoval ešte skutočnú tridsiatinu hodnoty tovaru, ale o niečo menej.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Stará základná výsadná listina sa nezachovala, no o samospráve Trenčína možno nepochybné hovoriť najneskoršie od prelomu 13./14. storočia, hoci práve v tomto čase možno predpokladať aj pomernú závislosť, či tlak vtedajšieho zemepána Matúša Čáka, sídliačeho na Trenčianskom hrade. Po jeho smrti sa Trenčín opäť stal kráľovským mestom.⁹⁹ Na čele mestskej samosprávy stál richtár (*iudex*), iba prvý podľa mena známy predstavený trenčianskej správy či samosprávy Michal (1324) sa označoval ako *villicus*, čo možno preložiť ako správca, predstavený, starosta obce.¹⁰⁰ Richtár predsedal mestskému súdu, do ktorého kompetencie patrili nesporné i sporné civilno-správne aj trestné záležitosti všetkých obyvateľov mesta. Prvého podľa mena známeho trenčianskeho richtára poznáme až z roku 1370, volal sa Ondrej.¹⁰¹ Do roku 1476, od ktorého sú záznamy v najstaršej zachovanej mestskej knihe, poznáme mená len niekoľkých richtárov. Zo striedania mien však vyplýva, že už v 14. storočí bol richtár volený pravdepodobne na jeden rok; ten istý richtár mohol byť zvolený aj po viac rokov za sebou, alebo niekoľkokrát za sebou s prerušením. Z rokov 1476 – 1526 sa zachovali mená sedemnástich richtárov, z ktorých viacerí boli richtármi po viac rokov. Treba pokladať za isté, že do richtárskej funkcie boli volení len zámožnejší mešťania, ktorí sa v nej v podstate obmieňali a v čase, keď neboli richtármi, boli zväčša členmi mestskej rady (prísaznými), takže týmto spôsobom mali možnosť zúčastniť sa na správe mesta.

Richtárovi pri správe mesta a výkone súdnej funkcie pomáhali členovia mestskej rady, nazývaní prísazní (*iuratus*, *iuratus civis*), ktorí bývali tiež volení každoročne. Úplné zoznamy prísazných sa zachovali až od roku 1476, kedy sa mestská rada skladala z 12 prísazných. K roku 1463 sa v tom čase ako prísazných spomína len šesť mien,¹⁰² no iste sa vtedy mestská rada Trenčína neskladala len zo šiestich prísazných. Z rokov 1453 – 1468 sa zachovali mená len 14 prísazných, z ktorých niektorí vystupujú viackrát.¹⁰³ Z rokov 1476 – 1524 sa zachovalo okolo 50 zoznamov mestských rád, v ktorých sa spomína 80 mien prísazných.¹⁰⁴ Richtár z predchádzajúceho funkčného obdobia býval obvykle uvádzaný na prvom mieste. V dvanásťčlennej mestskej rade boli vždy dvaja zástupcovia predmestia a spravidla aj traja remeselníci. Najstaršie úplné zoznamy dvanásťčlennej mestskej rady sa zachovali až zo začiatku roku 1476. Zloženie rady sa pomerne málo obmieňalo. K väčšej zmene (renováci) členov rady došlo medzi rokmi 1481 – 1487, kedy sa objavuje až sedem nových mien, teda vyše polovice členov rady boli noví ľudia. Väčšina členov rady vykonávala svoju funkciu 10 a viac rokov.¹⁰⁵ Členovia mestskej rady v rokoch 1476 – 1524 počas päťdesiatich rokov, z ktorých sa zachovali zoznamy, pochádzali z 30 – 40 rodín iste zámožnejších mešťanov. V roku 1434 a 1437 sa v jednej listine od kráľa Žigmunda a vo dvoch listinách od Hronskosvätobeňadického konventu stretávame s *consulom* (konšelom) Matejom, ktorý je dvakrát v poradí uvedený pred notárom mesta Trenčína.¹⁰⁶ Nedá sa jednoznačne

rozhodnút, či „consul“ znamená (len) súdneho prísazného (scabinus) alebo predstaviteľa zvolenej obce (širšej rady), na jestvovanie ktorej nemáme z Trenčína do roku 1526 ani jeden doklad.¹⁰⁷

Mestská kancelária

Notár

Administratívno-správnu agendu mesta viedol notár mesta. V úplných zoznamoch rady býva zvyčajne uvedený za posledným prísazným, niekedy však notár bol aj členom rady. Z čias pred rokom 1476 je doložené meno len jedného notára, Petra, v roku 1437. V rokoch 1476 – 1519 sú písomne doložení šiesti trenčianski notári. Notár Ondrej z Jemnice sa spomína len v úvodnom texteestskej knihy. Notár Mikuláš iste pôsobil v Trenčíne niekoľko rokov, no priamo je doložený len v deviatich zápisoch z roku 1487. Podľa zachovaných dokladov najdlhšie v Trenčíne pôsobil notár Matej (Baterius), spomínaný 22-krát v r. 1489 – 1505. Asi nepochádzal z Trenčína, lebo si tu pred rokom 1494 kúpil tretinu domu od Margaréty, vdovy po zlatníkovi Albrechtovi a po jej smrti odkúpil od jej dedičov zvyšné dve tretiny.¹⁰⁸ Len v troch zápisoch z roku 1509 a 1511 sa spomína notár Vavrincec, tiež v troch rokoch 1513, 1516 a 1517 notár Ladislav. Len v jedinom zápise z 10. februára 1519 sa spomína notár Václav.

Zasadaniaestskej rady a mestského súdu sa asi konávali len podľa potreby. Preto sa často stretávame s prípadmi, že v jeden deň sa usilovali písomne zachytiť čo najviac majetkovo-právnych konaní. Zo zápisov vestskej knihe vyplýva, že stránky nedostávali o kúpe nehnuteľnosti listinu, ale (na pamäť) sa to zaznamenalo len do vestskej knihy. Zapisovalo sa asi len na požiadanie stránok, ktoré za to zaplatili príslušný poplatok (8 grošov), pretože vo všetkých zápisoch vestskej knihe prevládajú mená (rodiny) popredných mešťanov, ktorých poznáme ako richtárov a prísazných. Scudzovanie nehnuteľností (zväčša menšej hodnoty) sa zrejme konalo len ústne a teda v budúcnosti ho mohli dosvedčiť len svedkovia.

Zachovalo sa len šesť listín, vydaných mestom Trenčínom v rokoch 1324 – 1511.¹⁰⁹ Prvá z nich bola asi vyhotovená členom Hodnovereného miesta pri Nitrianskej kapitule, ktorá bola vtedy v Trenčíne. Z týchto šiestich listín päť bolo napísaných po latinsky, jedna (Uherskému Hradištu) po slovensky. Okrem listín sa zachovalo sedem listov z rokov 1450 – 1526; z nich štyri boli napísané po latinsky, tri po slovensky (do Bratislavy (!), Uherského Brodu a Trnavy).

Mestská kniha

Bola založená začiatkom roku 1476, keď bol richtárom Matej Kochnáč a notárom Ondrej z Jemnice. Zachovala sa dodnes a obsahuje záznamy z rokov 1476 – 1532. Tou istou rukou ako úvod, sú v nej zapísané aj poučenia štatutárneho charakteru, v ktorých sa podrobnejšie hovorí, akí majú byť a akými zásadami sa majú pri výkone svojich funkcií riadiť richtár a prísazní. V takejto obsiahnej forme sa z tých čias podobné predpisy nezachovali ani v jednom meste na Slovensku.¹¹⁰

Pečať mesta

Najstaršia pečať mesta Trenčín vznikla podľa Jozefa Nováka v prvých rokoch 14. storočia; podľa neho do tohto obdobia patrí aj pečatný znak. Kruhopsis vyrytý gotickou maiuskulou znie: **SIGILLVM CIVIVM.DE.TRENCZ.* V strede pečatného poľa je vyrytý Baránok Boží so zástavou s rádomým krížikom v strede. Baránok drží v pysku na stuhe pripevnenú hviezdičku, ktorá sa vznáša nad jeho hlavou. Znak možno pokladať za symbol sv. Jána Krstiteľa a rytierskeho rádu johanitov.¹¹¹ Prvý zreteľný odtlačok tohto pečatidla sa zachoval na listine z 20. 3. 1381.¹¹²

Zo stredoveku sa stretávame s ďalšími dvoma pečaťami Trenčína, menším a väčším, ktoré sa obidve hlásia do 15. storočia. Typáriá obidvoch sa nachádzajú v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti, kde boli odovzdané na žiadosť palatína Jozefa ešte pred rokom 1825. Ich pečatné pole dôsledne napodobňuje prvé (najstaršie) typárium aj obsahom aj formou. Kruhopsis menšieho pečatidla vyrytý gotickou minuskulou znie: **sigilum ciuitat(is) trentziniensis;* kruhopsis väčšieho znie: **sigilum libere ciuitatis trentziniensis.*¹¹³ Pečatný znak je aj erbom Trenčína.

Richtári mesta do r. 1526¹¹⁴

1370 Ondrej, 1412 Jakub, syn Siegfrieda; 1421 Mikuláš (Nykus) Lang;¹¹⁵ 1453 a 1463 Ján Potešík; 1461 a 1464 Osvald zo Zamaroviec (Zamarocky).¹¹⁶ Začiatkom roku 1476 Matej Kochnáč; v máji 1476 Bartolomej mladší; 1487 – 1489 a 1493 – 1494 Martin Gavin(a); 1493 Matej Junák; 1496 Jakub Zlatovský (Zlatec); 1500 – 1501 Leonard Korpona(i)-Krupinský; 1511 – 1512 Blažej Junák; 1513 a 1527 – 1528 Blažej Hrdý; 1515 Štefan Súkeník; 1517 Ján Zlatník; 1524 a 1526 Tomáš Mudroň.¹¹⁷

10. OSOBNOSTI MESTA

Bohumír z rodu Ludan

V slovenských dejinách sa s Trenčínom spája jeho meno s Belom IV. v časoch, keď bol mladším kráľom. Bol jeho verným prívržencom a hlavným pohárnikom od roku 1225, od roku 1238 hlavným kráľovským pohárnikom, v rokoch 1241 – 1244 trenčianskym županom, v rokoch 1242 – 1244 aj nitrianskym županom.¹¹⁸ Po boku kráľa sa zúčastnil aj hlavnej bitky s Tatármi pri Mohi, kde bol aj sám zranený. Po bitke pri Mohi sa mu podarilo zorganizovať z jobagiónov Slovákov¹¹⁹ z Trenčianskej župy obranu Trenčianskeho hradu, ktorý sa Tatárom (Mongolom) nepodarilo dobyť (hoci okolie Trenčína veľmi spustošili). Roku 1244 dostal donáciu na územie (zväčša na západ od rieky Kysuce na severozápade Trenčianskej župy a územie Súče pri hraniciach s Moravským markgrófstvom). Zomrel bez mužského potomka po roku 1244.¹²⁰

Matúš Čák

Bol veľmi významnou osobnosťou slovenských dejín (aj dejín Uhorského kráľovstva), jeho hlavným sídlom v rokoch 1296 – 1321 bol Trenčín.¹²¹ Rod Čákovcov získal v Trenčianskej župe majetky už v roku 1243 (Pruské) a Trenčiansky hrad s panstvom získal Matúš Čák v roku 1296. Svoju doménu budoval už za panovania Ondreja III. a používal pri tom neraz nátlakové až násilné prostriedky. Už okolo roku 1300 patrila medzi najbohatších veľmožov Uhorského kráľovstva. Po vymretí Arpádovcov najprv podporoval zvolenie českého kráľoviča Václava na uhorský trón, za čo potom od neho dostal doživotne županskú hodnosť a všetky kráľovské majetky v Trenčianskej, Nitrianskej a Komárňanskej župe. Po odchode Přemyslovca Václava (Ladislava) najprv podporoval Ota Bavorského, potom sa stal prívržencom Karola Róberta, ktorý ho roku 1308 vymenoval za kráľovského taverníka, neskôr za jedného z troch palatínov. Kardinál Gentilis, splnomocnený pápežský legát v Uhorskom kráľovstve, pokladal Matúša Trenčianskeho za najmocnejšieho a najšikovnejšieho veľmoža-oligarchu. V rokoch 1311 – 1312 bol na vrchole svojej moci, sčasti alebo úplne ovládal 14 žúp, prevažne na dnešnom západnom a strednom Slovensku, a vládol tu nezávisle bez ohľadu na záujmy kráľa. Preto ho Karol Róbert už na jar roku

1312 zbavil hodnosti kráľovského taverníka aj palatína a pokúšal sa proti nemu zakročiť vojensky, no bezúspešne. V roku 1312 poslal Matúš Čák východoslovenským oligarchom Omodejovcom na pomoc v boji proti Karolovi Róbertovi 1700 ozbrojencov, bitka pri Rozhanovciach však pre nich skončila porážkou. Znamenalo to aj oslabenie jeho moci, no naďalej bol mocným oligarchom, ktorému patril aj Vyšehrad (Visegrád) na juh od Dunaja.

Vo svojom hlavnom sídle na Trenčianskom hrade mal vlastný dvor, jeho palatínom bol do roku 1318 Felicián Zach, jeho dvorským kaplánom benediktínsky opát zo Skalky. Trvale používal titul palatína a zvolával zhromaždenia šľachty zo svojej dŕžavy. Jeho vojsko sa skladalo z drobnej šľachty, žoldnierov a poddaných; po roku 1312 v ňom slúžili aj viacerí utečenci z Moravy. V čase rozkvetu svojej dŕžavy mohol mať stále 4 – 6-tisícové vojsko. Angažoval sa vojensky aj mimo Uhorského kráľovstva. V roku 1314 ako spojenec rakúskeho vojvodu a odbojných moravských stavov vtrhol na Moravu.

Mal veľké spory s nitrianskym biskupom, spustošil a vypálil nitriansky hrad spolu s katedrálou, za čo bol cirkevnými hodnostármi exkomunikovaný. Obsadil aj Trnavu a kráľovi verných mešťanov odtiaľ vyhnal. V boji proti nemu dosahoval kráľ Karol Róbert len čiastkové úspechy. 1314 dobyl Vyšehrad a 1317 sa županovi magistrovi Dončovi podarilo obsadiť takmer celú Zvolenskú župu vrátane Líptova a Oravy. K rozpadu Matúšovej dŕžavy došlo až po jeho smrti (18. 3. 1321).¹²² Trenčiansky hrad a zvyšok jeho dŕžavy po jeho smrti bránil jeho synovec Štefan Čech. V máji a júni 1321 sa vzdali alebo boli dobyté hrady Oponice, Uhrovec, Bojnice a Prievizda a po väčšom odpore (a zničení predmestí i mesta) 8. augusta kapituloval aj Trenčiansky hrad.¹²³ Približne 20 rokov bol Trenčín správnym centrom jeho dŕžavy.

Peter Literát

Ako notár je výslovne spomínaný len v roku 1437,¹²⁴ no zrejme pôsobil vo funkcii notára viac rokov. Je veľmi pravdepodobné, že on zostavil v dodnes zachovanej podobe spomínané nepravé texty hlásiace sa do rokov 1324, 1402, 1412.¹²⁵ Možno predpokladať, že Peter Literát pochádzal z Trenčína. K jeho falzifikátorskej činnosti došlo vtedy, keď si Trenčania začali uvedomovať, že im chýbajú základné privilégia (výsady všeobecného charakteru) a tiež výsady na oslobodenie od mýta v celom kráľovstve. Treba však zdôrazniť, že až na niektoré články sú v spomínaných falošných textoch všetko len práva (výsady), ktoré Trenčania mali alebo užívali od dávnych čias. Či ich mali aspoň čiastočne aj písomne udelené, dnes už bez zachovaných listín nemožno s istotou rozhodnúť.¹²⁶

Ondrej z Jemnice,¹²⁷

Ako notár sa spomína len v úvodnom texte najstaršej zachovanej mestskej knihy Trenčína, založenej v roku 1476 za richtára Mateja Kochnáča. Úvod možno pokladať za písaný jeho rukou. Založenie tejto mestskej knihy zrejme znamenalo zdokonalenie práce mestskej kancelárie, lebo do knihy sa zapisovali dôležité majetkovo-právne prevody medzi mešťanmi. No tou istou rukou sú napísané aj poučenia štatutárneho charakteru, v ktorých sa podrobnejšie hovorí, akí majú byť a akými zásadami sa majú riadiť pri výkone svojich funkcií prisazní a richtár.¹²⁸ V takejto obsiahlej forme sa z tých čias podobné predpisy nezachovali ani v jednom meste na Slovensku.¹²⁹ Ide tu o literárno-právny útvar typu funkcionárskeho zrkadla, v ktorom sa presne uvádza, čo nemajú volení predstavitelia robiť, za akých podmienok majú (môžu) byť volení. Vyjadrené moderným slovníkom, je to návod, ako predchádzať a vyvarovať sa protekcionizmu a klientelizmu pri zastávaní verejných funkcií, proti čomu bolo zrejme treba bojovať aj vtedy.

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 11 študentov.¹³⁰

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Z pôvodného organizačného základu (archipresbyteriátnej) hradskej (veľko)fary, ktorej sídlo bolo na Trenčianskom hrade, sa v priebehu 12. storočia vytvoril **Trenčiansky archidiakonát** (Nitrianskeho biskupstva). Trenčiansky archidiakon však už nesídlil v Trenčíne, ale v sídle biskupstva v Nitre. Najstaršia zachovaná písomná zmienka o trenčianskom archidiakovi je z 15. marca 1235.¹³¹ Pôvodný starý (archipresbyteriátny) kostol bol na hrade.¹³² **Farský kostol** na okraji územia patriaceho hradu vznikol najneskôr vtedy, keď prestal slúžiť pôvodný starý kostol na hrade,¹³³ čo bolo asi už v prvej polovici 13. storočia.

Najstarší konkrétny doklad o **trenčianskom mestskom farárovi** je z registra vyberačov pápežských desiatok z rokov 1332 – 1337. V Trenčíne bol vtedy farárom Juraj, ktorý mal ročný príjem 5 hrivien a desiatok zaplatil.¹³⁴ Mesto Trenčín malo patronátne právo spojené s **právom volby farára**. Sú na to konkrétne doklady až z 15. storočia, keď do patronátneho práva mesta zasiahol v roku 1434 trenčiansky kastelán tým, že zhabal majetok zomretého farára a na jeho miesto dosadil iného duchovného, ktorého Trenčania neboli ochotní prijať.¹³⁵ Ďalší farári konkrétne podľa mena sa spomínajú až v 15. storočí. V roku 1437 (mestom) zvoleným farárom bol Šimon, syn Petra (notára?), pochádzajúci z Trenčína.¹³⁶ K 14. 9. 1491 sa ako trenčiansky farár spomína Benedikt.¹³⁷ **Organ** vo farskom kostole sa spomína 18. 5. 1481.¹³⁸

Cirkevné stavby

Okrem kostola spomínaného na hrade, zdokumentovaného archeologickým výskumom, a farského kostola Panny Márie, ktorý vznikol iste najneskoršie okolo polovice 13. storočia a mal viaceré oltáre s bohatými dotáciami, boli v Trenčíne viaceré cirkevné stavby. Okolo polovice 13. storočia vznikol v Trenčíne mimo vnútorného mesta **johanitský kostol sv. Ducha (s kláštorom)**, do ktorého sa po vyhnaní johanitov z Trenčína začiatkom 14. storočia nasťahovali **františkáni**.¹³⁹ Oproti farskému kostolu stála gotická kaplnka **sv. Michala Archanjela**, ktorá vyhorela pri dobýjaní Trenčína roku 1528.¹⁴⁰

- 1 CDSI I, s. 63, v č. 68.
- 2 CDSI I, s. 66, v č. 69.
- 3 CDSI I, s. 116, v č. 147.
- 4 CDAC VIII, s. 121.
- 5 RDSI II, s. 190, č. 394.
- 6 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 167.
- 7 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 234.
- 8 CDH XI, s. 262.
- 9 FEKETE NAGY, Trencsén vármegye, s. 91.
- 10 MOL DL 20886.
- 11 MMTř, č. 143.
- 12 MMTř, č. 62.
- 13 Žilinská kniha, s. 93.
- 14 Žilinská kniha, s. 114.
- 15 STÁREK, Geschichte Trencsins, s. 1.
- 16 RIPKA, O výkladoch názvu Trenčín, s. 52.
- 17 KISS, Földrajzi nevek etimológiai szótára II., s. 680a.
- 18 CDSI I, s. 66, v č. 69 (1113).
- 19 CDSI I, s. 116, v č. 148 (1208).
- 20 V listine z roku 1113: napr. Nozdrkovce, Belá, Rybník, zem muža zvaného Mala (Malý?).
- 21 Napr. Bazeta, Rybník, Ra(d)čice, zem Malého (?) sa po roku 1241/42 vôbec nespomínajú.
- 22 CDAC VIII, s. 122, č. 86.
- 23 BRETHERHOLZ, Cosmae Pragensis chronica Boemorum, s. 157: *pons Belim*.
- 24 V legende o Ondrejovi-Svorádovi a Benediktovi sa spomína oblasť Skalky, cez ktorú išla táto cesta, ako husto zalesnená; v roku 1224 tu nitriansky biskup Jakub založil benediktínsky kláštor. Por. pozn. 31.
- 25 Údaje archeologického charakteru por. NEŠPOROVÁ Najstaršie osídlenie Trenčína, s. 33 – 46.
- 26 O nápise vedela už renesančná historiografia, potom upadol do zabudnutia. Jeho znovu objaviteľom bol trenciansky farár a opäť Ludovít Stárek začiatkom druhej polovice 19. storočia; por. Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne.
- 27 SZENTPÉTERY, Scriptores rerum Hungaricarum I, s. 365, kap. 101.
- 28 BRETHERHOLZ, Cosmae Pragensis, s. 155.
- 29 CDSI I, s. 58, č. 60. MARSINA, Štúdie k Slovenskému diplomatáru. I/1, s. 100 – 103.
- 30 GOMBOS, Catalogus III, s. 2203.
- 31 MARSINA, Legendy, s. 33 – 43.
- 32 Por. pozn. 21.
- 33 Asi úplne novozaloženou dedinou bola 1265 Kubra; por. pozn. 22.
- 34 O Matúšovi Čákovi Trenčianskom, žiaľ, jestvujú dodnes len maďarské monografie. PÓR, Trencsényi Csák Máté; KRISTÓ, Csák Máté Tartományúri hatalma; Tenž, Csák Máté; autorom väčšej štúdie je RYS, Matouš Čák Trenčanský, s. 1 – 75.
- 35 V zoborskej listine z roku 1113 sa spomína jestvovanie mýtnych staníc popri Váhu až po Trenčín; por. pozn. 8.
- 36 BRETHERHOLZ, Cosmae Pragensis, s. 194.
- 37 Hrad aj osídlenie pod ním sú veľmi staré, takže ťažko možno jednoznačne usúdiť, čo bolo skôr.
- 38 Viac o tom ďalej v kap. 5 Stavebný vývoj.
- 39 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 75.
- 40 Najstaršie zachované výsady pre Veľký Šariš, Prešov a Sabinov sú z roku 1299, na ich čele stáli ešte v roku 1324 vilikovia (starostovia), nie richtári (iudex); por. MARSINA, Vývoj správy miest, s. 37 a 39, pozn. 73. Doteraz sa ešte nikto špeciálne nezaoberal tým, aké kompetencie mali (mohli mať) títo vilikovia.
- 41 K pečatí mesta Trenčína por. NOVÁK, Pečate II, s. 373b – 375a.
- 42 WENZEL, Stibor vajda, neuverejňuje listinu, z ktorej by vyplývalo, že Stibor bol faktickým držiteľom Trenčianskeho hradu a panstva, a tým aj Trenčína; od r. 1394 sa Stibor spomína ako trenciansky župan (s. 13); jeho zasahovanie do osudov Trenčína je zrejme z listiny palatína Mikuláša z Gorjan (Gara) zo 7. 9. 1406 a kráľa Žigmunda z 2. 7. 1412. Zasahovanie Stibora II. vyplýva z listiny kráľovnej Barbory zo 16. 9. 1415, s. 139, 155 a 164, č. 100, 112 a 122; všetky tieto listiny sú dnes v Mestskom archíve Trenčína (MMTř, I. 15, 30, 122). ENGEL, Magyarországi világi archontológiája, s. 447, neuvádza Stiborovcov ako zemepánov Trenčína
- 43 FEKETE NAGY, Trencsén vármegye, s. 14.
- 44 Por. pozn. 43.
- 45 KÁROLYI, Trencsényi vár; por. aj STÁREK, Der Wegweiser, s. 25; por. aj FEKETE NAGY, Trencsén vármegye, s. 15 – 16. Údaje v citovaných prácach sa v podrobnostiach nezhodujú.
- 46 TELEKI, A Hunyadiak kora, s. 45.
- 47 Ani v VII. dekrete Vladislava II. z roku 1492, ani v Tripartite nie je Trenčín uvedený medzi slobodnými kráľovskými mestami; CIH, s. 708; Corpus iuris Hungarici. Werböczy István Hármaskönyve, s. 390.
- 48 MMTř, L 2; JUČK, Výsady, s. 102, č. 119⁺.
- 49 JUČK, Najstaršie výsady, s. 63 – 66.
- 50 Tamže, s. 56, 58, 62 – 63.
- 51 Z prvej sa zachovalo len potvrdenie kráľom Matejom I. z roku 1466 a tranzumt Nitrianskej kapituly z r. 1537; MMTř, L 45, 11; z druhej len dva tranzumty Nitrianskej kapituly z 9. júna 1485 a 18. júna 1630; MMTř, L 13, 14.
- 52 CIH, s. 158, § 31.
- 53 MMTř, L 10.
- 54 V roku 1402 bola daň z výmeny mincí Trenčínmu znížená (?) z 10 (por. pozn. 53) na 5 hrivien (vraj po 133 denároch, čo je málo).
- 55 Išlo asi o viedenský centnár, ktorý mal 56 kg.
- 56 MMTř, L 12; zachovali sa aj dva tranzumty tejto listiny od hodnoverného miesta pri Nitrianskej kapitule z 9. 6. 1485 (L 13) a z 18. 6. 1637 (L 14).
- 57 Zásadne nemožno úplne vylučovať, že Trenčín mohol mať v prvej fáze aj dedičného richtára, no je to veľmi málo pravdepodobné.
- 58 V 15. storočí to už bolo nesporné, pretože Ján Huňady 22. 6. 1454 udelil Trenčanom právo sťahat a trestat záškodníkov (aj mimo chotára mesta); MMTř, L 126.
- 59 V listine kráľa Žigmunda z roku 1434 sa hovorí o zhabaní majetku zomretého farára trencianskym kastelánom, ktorý okrem toho bez ohľadu na právo mesta ustanovil aj nového farára; MMTř, L 22.
- 60 O hospodárskych výsadách viac v kapitole Hospodárske aktivity.
- 61 VARSÍK, Slovenské listy a listiny, s. 123, č. 29; z listiny z 24. 4. 1527 vyplýva, že Trnava žiadost' Trenčína dovtedy ešte nevybavila; tamže, s. 125, č. 30.
- 62 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 80 – 82 pokladá Trnavské právo za odvodenej - patriace k magdeburskému právu; už v 14. storočí Trnavské právo sa rozšírilo do viacerých miest juhozápadného Slovenska, pre Trenčín uvádza len 16. storočie, citujúc edíciu B. Varsíka (VARSÍK, Slovenské listy a listiny).
- 63 STÁREK, Der Wegweiser, s. 15.
- 64 RDSI II, s. 152, v č. 312.
- 65 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 234.
- 66 MMTř, L 44.
- 67 MMTř, L 51.
- 68 18. októbra 1480 potvrdené Matejom Korvínom, potom 1502, 1519 a 1628; por. MMTř, L 54, 60, 62, 65.
- 69 Pri označovaní brán 'dolná' a 'horná' sa pridrižavame úzu, ktorý zaviedol POZDIŠOVSKÝ, K lokalizácii, s. 129; FIALA, Stavebná podoba Trenčína, s. 134, tiež označuje ako 'dolnú' južnú a ako 'hornú' severnú bránu. V najstaršej zachovanej mestskej knihe Trenčína sa v rokoch 1474 – 1524 viackrát vyskytuje označenie *porta* a *porta inferior*. Dolná (južná) brána bola v dodnes stojacej mestskej veži a horná (severná) brána obďaleč dnešného župného domu.
- 70 Opisanej je dodnes zachované v pôdoryse mesta.
- 71 O farskom kostole a iných cirkevných stavbách podrobnejšie v kapitole Cirkevné dejiny.
- 72 Všetko v najstaršej mestskej knihe.
- 73 Bolo za dodnes stojacou metskou vežou: dnes námestie Ludovíta Štúra, Vajanského ulica atď.
- 74 Najstaršia zachovaná metská kniha (s údajmi od roku 1476), fol. 63v.
- 75 KRISTÓ, Stephanus Bohemus, s. 205 – 210.

- 76 JUCK, Výsady, s. 102, č. 119⁺.
- 77 MARSINA, Trenčianska dohoda z augusta 1335, s. 50 a nasl.
- 78 VARSÍK, Husitské revolučné hnutie, s. 81 – 83.
- 79 MVSI I, s. 53, č. 217: trenčiansky farár Juraj prehlásil, že jeho ročný príjem je 5 hrvien; z toho desiatok (5 x 56) grošov by bol 28 grošov.
- 80 Na druhom mieste bola Žilina, rozdiel medzi nimi bol malý. Žilina bola viac remeselnícko-obchodníckym mestom, Trenčín bol aj sídlom župných štruktúr, hradu s posádkou atď.
- 81 Najstaršia zachovaná úradná kniha mesta Trenčína (uložená v mestskom archíve) má záznamy od roku 1476, pričom v nej prevažujú majetkovo-právne prevody.
- 82 Vzor prísahy zamestnancov mesta v spomenutej mestskej knihe je napísaný v slovenskom jazyku.
- 83 Viaceré slachtické rodiny mali v Trenčíne domy.
- 84 Už v zoborskej listine z roku 1111 sa spomínajú mýta (mýtna stanice) popri Váhu až po Trenčín; por. pozn. 1.
- 85 Pôvodnú výsadnú listinu Trenčania údajne stratili. MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 167.
- 86 MMTř, L 17; privilégium potvrdil kráľ Ladislav Pohrobok 22. 6. 1453; MMTř, L 34, 35.
- 87 MMTř, L 20.
- 88 Por. listinu kráľovnej Barbory už z 21. júla 1430; MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 347.
- 89 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 407; MMTř, L 50.
- 90 Podľa 34. článku III. dekrétu Vladislava II. z roku 1498 bol Trenčín starou (oddávna) hlavnou tridsiatkovou stanicou s pobočkami v Skalici, Ilave, Beluši, (Považskej) Bystrici, Žiline, Novom Meste nad Váhom, Trnave a Vrbovom; CIH 1000-1526, s. 612.
- 91 Údaje sú v najstaršej zachovanej mestskej knihe Trenčína.
- 92 ŠPIESZ, Remeslo na Slovensku v období existencie cechov, s. 39.
- 93 MMTř, L 3.
- 94 MMTř, L 7.
- 95 MMTř, L 9.
- 96 MMTř, L 140.
- 97 Pre Šimona Hulmana malo toto pochybenie úradníka veľmi nepríjemné dôsledky, lebo nakupovať išiel s požičanými peniazmi, ktoré potom nemohol vrátiť a do zálohu musel dať vlastný dom; listina z 30. 6. 1501; orig. na pap. s pritlačenou väčšou pečatou s pap. clonou v MMTř, bez signatúry.
- 98 MMTř, L 44.
- 99 Všetky majetky Matúša Čáka boli skonfiškované v prospech koruny (štátu). Niet nijakých údajov o tom, aký bezprostredný postoj zaujal kráľ k trenčianskym mešťanom ako hlavným podporovateľom (hoc aj z prinútenia?) Matúša Čáka.
- 100 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 76; listina bola pôvodne v archíve rodiny Zamarovský (Zamamróci).
- 101 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 167.
- 102 MOL DL 67357 (z archívu rodiny Teleky, ktorý bol pôvodne v Záblati, dnes je v Budapešti).
- 103 Napr. Osvald Zamarady (Zamarocky), ktorý bol richtárom 1461 a 1464.
- 104 Všetky sa spomínajú v najstaršej mestskej knihe, podrobnejšiu citáciu tu neuvádzame.
- 105 Najviac rokov pôsobil Tomáš Karol (Karel), ktorý je ako prísazný doložený v rokoch 1487 – 1501, 1511 – 1515 a v rokoch 1505, 1509 a 1516 bol richtárom.
- 106 MMTř, L 4, 22, 28.
- 107 Údaje sú až z neskorších čias; v r. 1580 sa skladala zvolená obec (*electa communitas*) z 13 členov a 8 funkcionárov; 1581 z 21 členov a 12 funkcionárov; MMTř, Acta iudicialia 1578 – 1585, s. 88 a 111 – 112.
- 108 MARSINA, Najstaršie dejiny Trenčína, s. 62a.
- 109 MARSINA, Najstaršie dejiny Trenčína, s. 62b-63.
- 110 Slovenský preklad celého richtárskeho zrkadla: MARSINA, Najstaršie dejiny Trenčína, s. 64b – 65b.
- 111 NOVÁK, Pečate II., s. 374a.
- 112 Originál listiny (a pečate) je v Štátnom archíve (Staatsarchiv) vo Viedni; odlaček v Okresnom archíve v Trenčíne.
- 113 NOVÁK, Pečate II., s. 374a.
- 114 MARSINA, Najstaršie dejiny Trenčína, s. 61ab.
- 115 Jeho manželkou bola Barbora, sestra žilinského dedičného richtára Jána (+ roku 1419), ktorého manželkou bola zase Elena, dcéra Wana z Topoľčian, čo je dokladom príbuzenských vzázkov medzi poprednými mešťanmi Trenčína, Žiliny a Topoľčian.
- 116 MMTř, L 44.
- 117 VARSÍK, Slovenské listy a listiny, s. 369, č. 261.
- 118 Slovenský biografický slovník I., s. 281b.
- 119 Za Slovákov (tótok) ich pokladal aj PAULER, A magyar nemzet története II, s. 170.
- 120 CDSI II, s. 84 – 85, č. 129; s. 111-112, č. 167; s. 444 – 446, č. 638.
- 121 K Matúšovi Čákoví por. literatúru uvedenú v pozn. 34. Pramene listinného charakteru uverejnil V. Sedlák v RDSI I-II (por. Register).
- 122 Matúš Čák nezanechal mužského potomka, lebo jeho syn, tiež Matúš, zomrel ešte za otcovho života. Jeho dedičom bol jeho synovec Štefan Čech (zo Šternberka); KRISTÓ, Stephanus Bohemus.
- 123 MARSINA, Trenčín a Matúš Čák Trenčiansky, s. 152 – 156.
- 124 MMTř, L 28, 29; MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 366, 368.
- 125 MMTř, L 1, 10, 12.
- 126 JUCK, Najstaršie výsady, s. 62, predpokladá, že (falošné listiny) boli koncipované na základe starších predlôh (okrem falza hlásiaceho sa do roku 1318).
- 127 V tom čase kráľovské mestcečko na južnej Morave.
- 128 MMTř, Mestská kniha, fol. 3r-8v; poučenie vydali KOLOSVÁRI – ÓVÁRI, Corpus statutorum IV/2: Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis Danubianorum. Budapestini 1897, s. 34 – 38.
- 129 Podrobnejšie parafrázovanie v slovenčine por. MARSINA, Najstaršie dejiny Trenčína, s. 64b – 65b.
- 130 Krakovskí študenti (8 osôb): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 516 – 517. Študenti na viedenskej univerzite (3 osoby): TÜSKÉS, Magyarországi diákok s. 131, č. 2127; s. 140, č. 2344; s. 290, č. 5928.
- 131 CDSI I, s. 323, č. 447.
- 132 NEŠPOROVÁ, Trenčín, in: Významné náleziská na Slovensku, s. 217 – 219.
- 133 GAJDOŠOVÁ, Pamiatkové bohatstvo Trenčína, s. 217a, uvádza ako dátum stavby kostola Panny Márie rok 1324, čo prevzala zo Súpisu pamiatok na Slovensku III, s. 306; pre rok 1324 niet opory v hodnoverných zachovaných prameňoch.
- 134 TROCHTA, Zoznam fár na Slovensku. III: Trenčianska stolica, s. 23; rukopis v knižnici HŮ SAV v Bratislave. MVSI I, s. 53, č. 217 (s emendáciou).
- 135 Mohlo to súvisieť aj s tým, že kastelán pokladal územie, na ktorom bol kostol postavený za patriace k hradu. MMTř, L 22.
- 136 MMTř, L 3, 28.
- 137 MTA Kézirattár, Oklevelek, č. 483.
- 138 MMTř, Mestská kniha, fol. 57v.
- 139 STÁREK, Der Wegweiser, s. 15 predpokladá príchod johanitov (maltézskech rytierov) do Trenčína okolo roku 1200; v roku 1301 museli vraj ako horliví stúpenci Karola Róberta opustiť Trenčín a na ich miesto prišli františkáni. V neskoršie napísaných Dejinách už L. Stárek kladie príchod johanitov do Trenčína len všeobecne do 13. storočia. STÁREK, Geschichte, s. 18
- 140 STÁREK, Der Wegweiser, s. 11; pri tomto požiari zhorel aj farský archív v zákrstí kostola.

TRENČÍN

germ. Trentschin, hung. Trencsén

1. Name

Earliest mention: *Civitas Treinchen* 1111.

Other names and variants:

Latin sources: 1113 *villa Trenciemiensis*; 1208 *Trincin*; 1265 *villa Trenchimiensis*; 1318 *villa Trenchyn*; 1370 *civitas Trenchin*; 1397 *civitas Trinchin*; 1439 *oppidum Trynchyn*; 1499 *civitas Trencz*; 1502 *Trinchin*

German sources: 1419 *Trencz*.

Slovak (Czech) sources: 1460 *Trnczyn*.

Etymology: L. Stárek derived the name from Ptolemaios' *Trisson-Tritson*; L. Kiss maintained that it had Slavic origin: from an Old Slavic personal name Trnka with a possessive suffix -in.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trenčín Region, Trenčín District; in the Middle Ages the seat of Trenčín Comitatus

Trenčín is situated right on the east bank of the river Váh, at the west foot of Strážov Hills, in the north of Trenčín Basin.

Medieval road connection, toll collection places: Trenčín was a frontier town and a road junction within the Kingdom of Hungary. A road led from Trenčín along the left bank of the river Váh to Ilava Basin and further to the north to Žilina; the same road led southwards to Beckov Castle and to Piešťany; and its branch led to Soblahov, Bánoviec nad Bebravou and to the valley of Nitra. A bridge over the river Váh, documented as early as the 11th century, was located in the south part of the original area pertaining to Trenčín.

3. Earliest settlement

Besides the Roman inscription on the castle rock in Trenčín, the oldest written records concerning Trenčín date to the 11th-12th centuries; they attest that a castle stood in Trenčín as early as the 11th century. Trenčín was also the seat of a comitatus, which extended from the central Váh region in the confines with Moravia to the frontier of the Hungarian Kingdom with Silesia (Poland), from the 11th century already. Trenčín and the castle became the domain of the Csák family in the last quarter of the 13th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: royal town – free royal town

Trenčín had an urban character (from the economic-administrative viewpoint) already before the 13th century – it was the seat of an important frontier comitatus. The documents of the oldest privileges granted to Trenčín date only to the 14th century. It was probably partially due to the fact that Trenčín was located in vulnerable position in the borderland of the Hungarian Kingdom. Its counts and castellans were influential personalities (mostly county dignitaries) who were not interested in recognizing a higher degree of self-government to their subjects under the castle.

Basic privilege: No charter that would help determine the date when the inhabitants of the old market settlement under the castle received the first privileges has been preserved. It was probably Matthew Csák of Trenčín (1296-1321) who granted the privileges to Trenčín.

Holders (landlords) of the town: Trenčín was always a royal town except for some short periods. Trenčín was a landlord town in the years 1296-1321 and 1477-1493-1528. Trenčín is mentioned as an "*oppidum*" only once in a charter of King Albrecht of Habsburg of 11 June 1439. It had the character of a privileged royal town (*civitas*) permanently throughout the Middle Ages.

Significant partial privileges and confirmations (selection):

2 February 1342 – A decree of Charles Robert mentioned Trenčín as a town (*civitas*), which paid a lump sum of 10 *hrivnas* annually for the exchange of new coins.

22 January 1402 – The charter of King Sigismund contained the largest set of the rights and privileges of the townspeople of Trenčín. It defines: 1/ the amount of the annual tax (census) of Trenčín as 86 *hrivnas*; 2/ the amount of the tax from the coin exchange; 3/ neither the castellan nor his deputies can imprison citizens of Trenčín without the knowledge of the mayor; 4/ the castellans cannot interfere in the right of the townspeople to move out freely; 5/ everyone who crosses the municipal bridge (over the river Váh) with the goods for sale has to pay the toll designated for the reparation of the bridge; 6/ the amount of the annual tith of the townspeople of Trenčín to the Bishopric of Nitra; 7/ the right of free fishing in Váh; 8/ the butchers from the surroundings can freely import and sell (in the town) the meat, unless they damage the interests of the local butchers; 9/ the right to hunt on both banks of the river Váh near the town area, in the fields, forests and also in the fields of the nobility.

10 February 1412 – King Sigismund ordered that 1/ neither the castellan nor his familiars could imprison people in Trenčín without the knowledge of the mayor; 2/ the townspeople of Trenčín enjoyed the same privileges as the townspeople of Buda; 3/ if a burgher dies without descendants and without a testament, his property can be assigned to his relatives; 4/ the mayor had judicial power.

A community of burghers, who had the right of free election of the mayor and jurors and judicial autonomy, was active in Trenčín in the 14th century.

Town law: Due to the letter of the mayor and the town council of Trenčín of 22 January 1526, there was a custom to appeal from the municipal court to the municipal court of Trnava.

5. Architectural development and town topography

The walls were built around entire inner town in the second half of the 14th century at the latest. The walled inner town consisted only of a square and two short streets. The church and convent of the Johannites were situated in the place of a later suburb in the 13th century. The Chapel of St. Leonard stood in the suburb.

6. Significant events (chronology)

1241-1242 – the Mongol invasion, but they did not capture the Castle of Trenčín.

1321, early summer – a struggle for Trenčín and the castle after the death of Matthew Csák of Trenčín (21 March) between Matthew's relative (a nephew of Stephen "Czech" of Šternberk) and the troops of Charles Robert.

1335, August – Trenčín was the scene of important international negotiations in the matter of the dispute over Silesia between the Kingdom of Bohemia and the Kingdom of Poland, with King Charles Robert as an intermediary. The negotiations among 3 rulers, which were to be held at Visegrád then, were to be prepared in Trenčín.

7. Demographic development and ethnic conditions

The population at the turn of the 16th century can be estimated to 1500-1600 at least (excluding the inhabitants of the castle and the castle garrison).

The Slovaks formed the population of the old Trenčín until the 13th century; the Hungarians were among the leading stratum (especially at the castle). At the turn of the 16th century Trenčín was mostly Slovak town with a German minority and a small number of Hungarians (mostly noblemen).

8. Economic activities

A regular weekly market was held in Trenčín already before the 13th century. The townspeople of Trenčín got the right to hold annual market on Sunday before Pentecost from King Louis I as early as around the middle of the 14th century. King Sigismund granted the right to hold two markets

to them on 27 May 1421: on the first Sunday after Easter and on St. Andrew's day (30 November). The townsmen were exempted from road and water tolls from 1430. Trenčín was a seat of the main thirtieth-toll station.

Crafts: Various crafts are represented in extant documents (esp. in the town book from 1476 onwards): the most numerous are the weavers, cloth workers and butchers, then tailors, goldsmiths, shoemakers, armourers, fell-mongers, etc. The fell-mongers had their own guild statutes in 1488. The goldsmiths were quite well-represented in Trenčín.

Regular trade of the merchants of Trenčín in Moravia is attested in 1385.

9. Town administration

Municipality: The mayor (*iudex*) stood at the head of the town self-government. The jurors (*iuratus, iuratus civis*), who were elected annually as well, helped him with the administration of the town. Complete registers of jurors were preserved from 1476 onwards, when the town council consisted of 12 jurors; out of that there were always 2 representatives of the suburb and normally also 3 craftsmen.

Town chancery: Only 6 documents issued by the town of Trenčín in the years 1324-1511 have been preserved. A town book was established in 1476, under the rule of mayor Matthew Kochnáč and notary Andrew of Jemnica. It contains the records from the years 1476-1532; it has been preserved until today.

Seal: The oldest seal of the town originated in the first years of the 14th century; circumscription: *SIGILLVM CIVIUM.DE.TRENCZ. The first imprint of the seal was preserved on a charter of 20 March 1381.

In the 15th century there was a small (minor) and a big seal (major). The circumscription of the minor seal: *sigillum ciuitatis trentziniensis; the circumscription of the major seal: *sigillum libere ciuitatis trentziniensis. The seal emblem is the coat-of-arms of Trenčín.

10. Personalities

Bohumír of the Ludan family (+1244) – a supporter of Béla IV, from 1238 the Master of royal wine-cellars (*pohárník*), in 1241-1244 the Comes of Trenčín, 1242-1244 also the Comes of Nitra. He took part alongside the king in the battle against the Mongols at Mohi. He organized the protection of the Castle of Trenčín out of the *iobagiones*, the Slovaks from the *comitatus* of Trenčín; the Mongols did not manage to capture the castle.

Matthew Csák – Trenčín was his main residence in 1296-1321. He was one of the richest magnates of the Hungarian Kingdom around 1300. After the extinction of the Arpad dynasty he supported the election of the Bohemian prince Wenceslas to the Hungarian throne, for which he later received from him a lifelong *comes* title and all royal property in Trenčín, Nitra and Komárno Counties. He became a supporter of Charles Robert, who appointed him as the Master of the Royal Treasury (*taverník*), and later as one of 3 palatines. He was at the apogee of his power in 1311-1312: he controlled 14 counties, completely or partially, mostly in today's western and central Slovakia. Charles Robert discharged him from the office of the master of the royal treasury and palatine in spring 1312; and tried to intervene against him with military force, but without any success. In 1312 Matthew Csák sent 1700 armed men to help the eastern Slovakian oligarchs Omodejs in their fight against Charles Robert; but the Battle of Rozhanovce ended with a defeat. He had his own court in his main residence at the Castle of Trenčín; Felicianus Zach was his palatine from 1318; his court chaplain was the Benedictine Abbot of Skalka. He permanently used the title of palatine and summoned assemblies of the nobility in his dependency. He had big disputes with the Bishop of Nitra, he plundered and burned down the Castle of Nitra and the cathedral, for which he was excommunicated. King Charles Robert achieved only partial success in the fight against him. Matthew's dependency disintegrated only after his death (18 March 1321).

Notary Andrew of Jemnica – He is the author of the instructions of statutory character in the town book, which discusses in detail the characteristics and the rules for the functions of the mayor and the jurors (what they cannot do, the conditions under which they can be elected, etc.). Similar prescriptions have not been preserved from any other Slovak town in such a lengthy form.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 11

11. Church history

The earliest preserved written mention of the Archdeacon of Trenčín dates to 15 March 1235. The original old (archpresbyterial) church was located at the castle. The earliest record concerning the town parish priest is found in the register of the collectors of papal tithes from 1332-1337 (parish priest George with annual income).

Ecclesiastical buildings. Besides the church at the castle and the parish Church of the Virgin Mary, which dates to the mid-13th century at the latest and had several altars, several ecclesiastical buildings were in Trenčín. The Johannite Church of the Holy Spirit (with a convent) was founded outside of the inner town around the mid-13th century. The Franciscans moved into these buildings after the expulsion of the Johannites from Trenčín in the early 14th century. The gothic chapel of St. Michael the Archangel stood opposite the parish church. The chapel burned down during the siege of Trenčín in 1528.

Vladimír Rábik

TRNAVA

nem. Týrnau, maď. Nagyszombat

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Podľa nezachovanej správy trnavského farára Jána Pybera z r. 1620 prevzatéj trnavským veľprepoštom Štefanom Nemečkaiom dal postaviť uhorský kráľ Gejza I. (1074 – 1077) kostol sv. Mikuláša v Trnave, o čom údajne jestvoval aj zachovaný prameň.¹

Prvý hodnoverný údaj

V roku 1211 ostrihomský arcibiskup Ján daroval Ostrihomskej kapitule desiatky a ďalšie príjmy kostola sv. Mikuláša v Trnave (*ecclesiam de Sumbot*). Túto donáciu v roku 1212 potvrdil pápež Inocent III.²

Ďalšie názvy a varianty³

Latinské pramene

1211 *Sumbot*, 1212 *Scembot*, 1238 *Zumbothel*, 1239, 1248 *Týrna*, 1240 *civitas Tírnow* (*Tírnow*), 1240 *villa de Zumbothel*, 1244 *Sumbotuel*, 1245 *Týrnavia* (falzum spreď 1439), 1247 *villa Terna*, 1251 *Tírna*, 1267 *Tírnauia* (falzum zo 17. storočia), 1270 *Týrna*, 1271 *castrum/civitas Tírna* (*Týrna*), 1273 *prope civitatem de Týrna*, 1280 *Thýrna*, 1283 *civitas Týrnensis*, 1295 *Týrna*, 1325 *civitas Týrnensis*, 1326 *civitas Týrna*, 1332 – 1337 *Tírnavia*, 1347-1348 *Zumbothel* (kruhops pečate), 1351 *Týrnauia*, 1359 *Týrnauia*, 1360 *civitas Tírnauiensi*, 1363 *civitas regalis Týrnaviensis*, 1366 *Ternauia*, 1373 *Tírnnensis*, 1375 *Týrnauia*, 1393 *civitas Týrnaviensis*, 1402 *civitas Tírnauię*, 1419 *civitas Tírnaviensis vulgo hungaricali Nagzombath appellate*, 1431/1488 *oppidum Ternauię*, 1453 *civitas Týrnauiensis*, 1482 *civitas Thirnaviensis*, 1490 *Tírnauia*, 1490 *Nagzombath*, 1525 *civitas Tírnaviensis*.⁴

Nemecké pramene

1380-1410 *Týrna*, 1394 *Týrna*, 1406 *Tírnach*, 1417 *Týrna*, 1438 *Tírnow*, 1452 *Tírna*, 1482 *Stath Thierna*, 1506 *Týrnna*.⁵

Slovenské (české) pramene

1437 *Trnavosky*, 1451 *Trnawie*, 1483 *ω Trnawie*, 1512 *Trnawie*, 1512 *miesta Trnawy*.⁶

Etymológia názvu

Slovenský názov Trnava je pôvodný, odvodený z názvu rieky, pri ktorej pôvodné sídlisko vzniklo. Názov pochádza zo slovenského apelatíva trň a upomína na jeho bohatý porast v lokalite. Potok Trnava (dnes v deminutívnej forme Trnávka) je písomne doložený v rokoch 1256 (*ryppam, que Týrna nuncupatur*) a 1275 (*aqua Týrna*).⁷ Keď sa Trnava vyvinula na významné trhové miesto, dostala niekedy v druhej polovici 11. storočia aj maďarské pomenovanie *Szombathely*, neskôr od 14. storočia *Nagyszombat*.⁸ Názov však nebol živý, bol používaný len kráľovskou kanceláriou, čo dokazuje skutočnosť, že keď po tatárskom vpáde dosídlilo tunajšie zdedimované sídlisko nemecké obyvateľstvo z rakúskych oblastí, našlo tu prevažne pôvodné slovenské obyvateľstvo, od ktorého prevzalo aj pôvodný slovenský názov a prispôsobilo si ho (nem. *Tírna*, *Tírnow*).

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Trnavský, okres Trnava, geografická poloha 48° 23' severnej zemepisnej šírky, 17° 36' východnej zemepisnej dĺžky.

Trnava patrila už od 11. storočia do Bratislavskej župy.⁹ Plnila aj funkciu jedného z rezidenčných miest uhorských kráľov (opevnený objekt vybudovaný azda od 12. storočia doložený v roku 1271 a 1302 ako *castrum*, 1318 ako *castellum* a 1395 – 1396 ako *curia regis* (*Chüniz haws*).¹⁰

Stredoveké sídlisko sa sformovalo v podunajskej rovine uprostred Trnavskej pahorkatiny v širokej doline potoka Trnávky. Okrem tohto potoka ešte chotárom preteká aj potok Parná, oba ústia do Dudváhu.

Nadmorská výška chotára sa pohybuje v rozmedzí 139 až 174 m n. m., v geografickom strede dosahuje výšku 146 m n. m. Do sídliskového areálu zasahujú geomorfologické celky Malých Karpát, Považského Inovca a Podunajskej nížiny.¹¹

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Význam sídliska ako trhového centra sa prejavil aj v jeho situovaní na dôležitých medzinárodných obchodných trasách – považskej a českej ceste. Česká cesta a jej mýtné miesta boli pre potreby Trnavčanov upravené už za vlády Bela IV., v roku 1336 boli tieto renované na celom úseku, vedúcom z Brna do Budína, a to cez Holíč, Šaštín, Senicu, Jablonicu, Bukovú, Biňovce, Trnavu, Vlčkovce, Šintavu, Nové Zámky (Nyárhíd) a Dvory, Ostrihom, Csaba, Szentjakabfalva (zaniknutá dedina pri Budíne).¹² Na považskej ceste bola dôležitým úsekom trasa medzi Novým Mestom nad Váhom a Trnavou. Podľa dokladu z roku 1424 bol každý prechádzajúci touto cestou povinný zaplatiť mýto v Malženiciach.¹³ Netýkalo sa to však mešťanov Trnavy. O mýtnej imunite Trnavčanov v Cíferi na považskej ceste smerom do Senca zase vypovedá listina palatína Mikuláša Gorjanského z roku 1412, ktorou sa revidovali všetky mýtnice na území Nitrianskej župy v povodí Váhu a Dudváhu.¹⁴ Podľa privilégia z r. 1238 boli Trnavčania oslobodení od platenia mýta na území celého Uhorského kráľovstva podľa vzoru Stoličného Belehradu. Toto právo však bolo často narušované držiteľmi okolitých panstiev, osobitne na území Červenokamenského panstva počas jeho držby rodom Wolfurtovcov. Spor vyvrcholil v roku 1393 nariadením kráľa Žigmunda pre Ulricha Wolfurta, aby nepoškodzoval výsady Trnavčanov, povoľoval svojim poddaným navštevovať trnavské trhy a tiež nepremiestňoval mýtnice do iných ako obvyklých lokalít.¹⁵ Pri vytyčovaní sporných hraníc medzi Trnavou, Hornými a Dolnými Lovčicami a Zavarom sa v roku 1344 spomínajú ako spoločné hraničné body aj dve veľké cesty – jedna vedúca z Trnavy do Bučian a druhá,

ktorá viedla z Horných Lovčíc do Trnavy.¹⁶ Južné spojenie medzi Trnavou a Bratislavou sa pripomína v roku 1317 pri ohraničovaní majetku Vajnor.¹⁷

V Trnave bola dislokovaná aj jedna z filiállok pohraničných tridsiatkových staníc v Bratislave a Šoproni. V roku 1359 sa pripomína jej bývalý správca Ján (*quondam tricesimator*).¹⁸ V roku 1447 túto funkciu zastával prisažný Ondrej.¹⁹ V roku 1518 boli tieto stanice so svojimi pobočkami prenajaté za sumu šesťtisíc zlatých Ambrózovi Šarkanovi, trnavskému šľachticovi Pavlovi Holému z Hradnej a Štefanovi Aczelovi.²⁰

Chotár

O trnavských chotárnych hraniciach nie sú zachované zo stredoveku žiadne správy. Ako vymedzený hraničný obvod sa spomína už v základnom privilégium z roku 1238.²¹ Neurčito sa tiež uvádza len časť severozápadnej hranice pri Dolných Lovčiciach v roku 1292, kedy tunajšiu susediacu zem Michal, syn Baču, daroval Nitrianskej kapitule, pričom išlo o majetok, ležiaci priamo pri hraniciach Trnavy.²² Podľa potvrdenia výsad kráľom Žigmundom Luxemburským v roku 1419 smeli Trnavčania užívať lesy v celom rozsahu svojho chotára.²³ Ten v prípade Trnavy dotvárali najmä majetkové akvizície už od 13. storočia:

V roku 1244 to bolo dvanásť popluzí zo zeme Parna, ktorých sídliskovým pokračovaním bola dedina Biely Kostol, tento majetok však počas pôsobenia richtára Jenslína v rokoch 1280 až 1291 predala Trnava šľachticom z Lefantoviec.²⁴

V roku 1258 sa spomína aj akási nová plantácia (v roku 1270 ako Nová Ves – *Wyhřalu*), tá v 14. storočí dostala označenie Nové Mesto (*Nova civitas, Neuenstadt*) – podľa dokladu z roku 1481 išlo o dedinu Horné Lovčice.²⁵

Pred rokom 1270 patrili k Trnave aj dediny Hrnčiarovce na Parnou a Modranka.²⁶

V roku 1280 daroval Ladislav IV. trnavským hostom z dôvodu nedostatku zeme aj majetok Brestovian. Donáciu potvrdil Matej I. v r. 1463.²⁷

Pred rokom 1352 sa do majetku mesta dostala aj dedina Ružindol, v uvedenom roku sa totiž Trnavčania súdili s Deziderom z Lefantoviec o zeme nazývané *Foldfolua* a *Perezlen* a vyhlásili o nich, že patria k ich dedine Ružindol a nie k Cíferu, ako to tvrdil Dezider z Lefantoviec.²⁸

V útoch mesta zachovaných od roku 1394 pravidelne vystupujú ako poddanské dediny Horné Lovčice (Nové Mesto), Ružindol, Brestovany a Modranka.²⁹

V roku 1464 kráľ Matej I. povolil, aby poddanské dediny Trnavy mohli požívať tie isté práva ako ich materské mesto.³⁰

1. 5. 1512 Pavol Holý z Hradnej daroval testamentárne mestu Trnava dedinu Starý Linč (Zeleneč) v prípade, že jeho rod vymrie bez mužských potomkov.³¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Nález z obdobia neolitu (4600 – 4300 pr. Kr.) boli objavené mimo stredovekého sídelného útvaru (vymedzeného hradbami) najmä na lokalitách Kamenný mlyn, Kopánka, Biely Kostol Modranka, Hrnčiarovce,³² ojedinelý nález pravekých objektov na ulici Dolné bašty v roku 1999 je prvým dokladom na praveké osídlenie aj centra dnešného mesta.³³

Doba bronzová (1500 – 700 pred Kr.) a železná (700 – 0 pred Kr.) sú zastúpené početnými nálezmi rovnako prevažne mimo jadra mesta Trnava. Z územia Trnavy sú doložené aj keltské nálezy, reprezentované súborom mincí typu BIATEC, NONNOS a COISA. Z extravilánu sídliska sú známe aj rímske nálezy a nálezy z obdobia sťahovania národov (1. – 5. stor. po Kr.).³⁴ V tomto kontexte sa javí ako veľmi prekvapivý nedávny nález germánskej osady z 3. storočia po Kr. v samom centre mesta na Pekárskej ulici.³⁵ Práve posledné nálezy môžu byť nepriamym svedectvom kontinuity osídlenia prinajmenšom od praveku do prvých storočí nášho letopočtu.

Ďalšie obdobie, ktoré bolo možné v rámci centra mesta archeologicky zdokumentovať, je až 9. storočie.³⁶ Nález je však o to významnejší, že stopy po slovanskom osídlení sa v extraviláne už našli (poloha Kopánka a Sereďská cesta), avšak dosiaľ chýbal takýto nález z historického jadra. Identifikované pohrebisko severovýchodne od farského kostola z 9. a 10. storočia je prvým svedectvom veľkomoravského osídlenia v centre mesta.³⁷

Križovanie sa obchodných ciest (smerujúcich na Považie a Moravu) boli určujúcimi pre ďalší vývoj sídliska.³⁸ Pred vznikom Uhorského kráľovstva bolo okolie Trnavy obklopené slovanskými hradiskami (Boleráz, Majcichov, Sereď, Dechtice, Trstín). Samotné sídlisko Trnava podliehalo vojensko-správnemu obvodu hradiska v Majcichove. Zánik hradísk v súvislosti s príchodom starých Maďarov a tvorba nových územno-správnych či strážnych sídlisk pohraničného územia nového štátneho útvaru boli kľúčové pre jeho ďalší vývoj.³⁹

Na vznik a formovanie stredovekého mesta jestvujú v slovenskej historiografii dva názory. Podľa staršieho z nich je mestské zriadenie výsledkom procesu zlúčenia niekoľkých samostatných osád, kde dominovali dve z nich s údajnými pomenovaniami – Trnava a Sobota. K ich zlúčeniu došlo v dôsledku udelenia výsad v roku 1238.⁴⁰ Druhý názor predpokladá kontinuálny vývoj spoločného sídliskového areálu (archeologické výskumy posledných rokov) ako kompaktné osídlené sídlisko presahujúce neskorší rozsah stredovekého mesta. V topografii mesta sa po údajných samostatných osadách nezachovala v stredovekom názvosloví žiadna zmienka. Názov Sobota (Sobotné miesto) je len mladším alternatívnym názvom pre Trnavu.⁴¹

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Slobodné kráľovské mesto (tavernikálne).⁴²

Základné privilégium

Bolo vydané uhorským kráľom Belom IV. v roku 1238.⁴³ Jeho obsahom boli tieto privilégia:

- Obyvatelia Trnavy boli podriadení len kráľovi a nesmeli byť predmetom akýchkoľvek donácií.
- Neboli povinní zúčastňovať sa vojenských ťažení, ak vo vojsku nebol osobne prítomný panovník.
- Za každých sto usadlostí boli povinní vyslať do kráľovského vojska jedného vyzbrojeného vojaka.
- Zakázané bolo riešiť spory prostredníctvom súboja, rozsudzovať ich mali výlučne dvanásť váženejších obyvateľov Trnavy (prisažní).
- Nik z cudzincov nesmel proti Trnavčanom svedčiť, iba ak by držal rovnaké slobody;

- Trnavčania mali právo voľby vlastného richtára (*villicus*), ktorého v úrade potvrdzoval panovník.
- Zvolenému richtárovi mali podliehať všetci obyvatelia mesta.
- Kráľ si vyhradil právo odvolať richtára z funkcie v prípade jej zneužitia.
- Richtár smel súdiť všetky civilné a kriminálne spory medzi obyvateľmi Trnavy navzájom alebo medzi nimi a cudzincami.
- Trnavčania sa voči rozsudku richtára smeli odvolať pred kráľovský súd.
- V otázke platenia mýta a daní sa mali Trnavčania riadiť tým istým právom ako obyvatelia Stoličného Belehradu, to znamenalo mýtnu imunitu na území celého Uhorského kráľovstva.⁴⁴
- Pri výmene mincí nemal s peňazomencami prichádzať do mesta žiadny župný úradník, ale zabezpečiť ju mal richtár.
- Richtár s dvanástimi váženejšími občanmi, poverenými súdiť Trnavčanov v svojich obvodoch, dostal právo uložiť za zločiny aj hrdelný trest, s výnimkou zločinov spáchaných šľachtou, ktorej súdnie si panovník vyhradil pre seba.
- Trnavčania mali právo slobodne zvoliť farára (*plebanum*), ktorý však musel byť predstavený ostrihomskému arcibiskupovi na potvrdenie; súčasne nesmeli byť narušené dovtedajšie práva a príjmy Ostrihomskej kapituly.
- Desiatky sa mali podľa pôvodnej zaužíwanej praxe odvádzať v kopách podľa zvyku Nemcov (*more Teotonicorum*).
- Bolo dané právo slobodného prísťahovania pre ľudí slobodného postavenia aj so svojím majetkom.
- Žiaden župan alebo jeho hodnostár sa v meste nesmel proti vôli Trnavčanov ubytovať, a ak mu to povolili, musel si všetky svoje potreby zaobstarávať len za spravodlivé ceny.
- V prípade návštevy mesta kráľom boli Trnavčania povinní zabezpečiť všetky jeho potreby.
- Bolo dané právo predať svoje dedičné alebo iné nehnuteľné majetky len tomu, kto preukazuje panovníkovi podobnú službu (drží tie isté výsady) ako obyvatelia Trnavy.
- V prípade smrti bez dedičov mali právo všetok svoj hnutelný majetok komukoľvek poručiť.

Konfirmácie základného privilégia⁴⁵

- 1438 (po 1. januári) privilégium sa nezachovalo, známe je len zo zmienky v mestskej knihe k uvedenému roku.⁴⁶
- 10. 3. 1484 bolo potvrdené privilégium z r. 1238 kráľom Matejom I.⁴⁷
- 7. 2. 1494 Vladislav II. potvrdzuje konfirmáciu Mateja I. z 10. 3. 1484.⁴⁸
- 24. 5. 1523 Ľudovít II. potvrdzuje konfirmáciu Vladislava II. zo 7. 2. 1494.⁴⁹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 1267 Belo IV. údajne obnovuje trnavským hostom výsady, ktoré sa stratili za tatárskeho vpádu. Ako dokázala diplomatická kritika, listina je novoveké falzum zo 17. storočia.⁵⁰
- 1270 Štefan V. na žiadosť hostí z Trnavy a ich dedín Novej Vsi (Horných Lovčíc), Hrnčiaroviec nad Parnou a Modranky nariadil, aby platili šľachte, na majetkoch ktorých ležia ich vinice, len dohodnuté a spravodlivé poplatky a dávky, t. j. každoročne po jednom džbere (*cybrio*) a dva denáre za jednu vinicu.⁵¹
- 14. 9. 1291 Ondrej III. potvrdzuje privilégium Štefana V. z roku 1270 vo veci odvádzania poplatkov a dávok Trnavčanmi za vinice na majetkoch šľachty Bratislavskej župy.⁵²
- 10. 8. 1326 Karol Róbert na žiadosť trnavských hostí, ktorí utrpeli škody pod vládou Matúša Čáka Trenčianskeho, upravuje výšku poplatkov za vinice v chotároch Modry a Malého Tŕnia: Trnavčania mali platiť z každej celej vinice, na jar 1 penzu (=40) širokých denárov, z polovičnej vinice 20 širokých denárov, zo štvrtinovej vinice 10 širokých denárov. V čase oberačiek z každej celej vinice dve penzy (=80) širokých denárov, z polovičnej jednu penzu (=40) a zo štvrtinovej 20 širokých denárov. Okrem toho v čase oberačiek mali odvádzať z každej celej vinice 4 okovy (=cca 108,6 l)⁵³ vína, z polovičnej 2 a zo štvrtinovej 1 okov vína (=27,1488 l); okov mal mať taký obsah, aký tamojšia komunita užívala. Ďalej od každého suda vína naloženého vo vinici na voz ako tribút (daň) mali zaplatiť 8 širokých denárov.⁵⁴
- 30. 4. 1359 Ľudovít I. potvrdzuje privilégium Karola Róberta z 10. 8. 1326.⁵⁵
- 17. 6. 1360 Ľudovít I. berie pod ochranu všetkých ľudí aj s ich majetkami, ktorí sa sťahujú do Trnavy a zakazuje od nich vyberať mýto.⁵⁶
- 1363 Ľudovít I. povoľuje Trnavčanom a ich ľuďom z dedín Hrnčiarovce nad Parnou, Modranka, Brestovany a Ružindol, aby mohli slobodne rúbať a brať drevo pre koly do vinohradov bez platenia akýchkoľvek poplatkov a daní v kráľovských lesoch, ktoré patria pod správu hradov Dobrá Voda, Ostrý Kameň, Korlátko, Smolenice a Horné Orešany ako aj v iných lesoch, čo obklopujú Trnavu. Okrem toho kráľ povolil, aby boli oslobodení aj od platenia za drevo, vápenec a kameň, ktorý vyťažia v spomínaných lesoch.⁵⁷
- 6. 1. 1365: Ľudovít I. zakazuje Eglolfovi Wolfurtovi z Červeného Kameňa vyberať od Trnavčanov mýto v Cíferi.⁵⁸
- 6. 1. 1366 Ľudovít I. zakazuje svojim úradníkom kdekoľvek v krajine vyberať mýto od Trnavčanov.⁵⁹
- 9. 3. 1376 uhorský palatín Mikuláš Gorjanský potvrdzuje privilégium Ľudovíta I. z roku 1363 na drevo, kameň a vápno.⁶⁰
- 24. 4. 1382 Kráľovná Mária zakazuje bratislavskému županovi Mikulášovi z Rimavskej Seče vyberať od Trnavčanov dávky z viníc vo výške 8 okovov (=cca 217,2 litra) namiesto povinných 4 okovov.⁶¹
- 16. 3. 1393 Žigmund Luxemburský po sťažnosti Trnavčanov zakazuje Ulrichovi Wolfurtovi z Červeného Kameňa a jeho dedičom, aby akokoľvek poškodzoval, kľočoval alebo páčil trnavské vinice, a Trnavčanov a ich poddaných bez akýchkoľvek podmienok nechával slobodne a voľne chodiť na trhy do mesta. Súčasne mu nariaďuje, aby vrátil mýtnice do pôvodných lokalít.⁶²
- 9. 6. 1397 Žigmund Luxemburský nariaďuje, aby trhovníci a obchodníci, ktorí prichádzajú kvôli trhom do Trnavy z mestečiek a dedín, čo sú na okolí mesta, súkno nepredávali zviazané po častiach trstinou alebo len tak rukou ho nerozdeľovali kupujúcim, ale aby ho predávali výlučne v celých baloch.⁶³
- 22. 1. 1402 Žigmund Luxemburský udeľuje Trnavčanom právo skladu (*ius depositionis*), podľa ktorého všetci obchodníci, ktorí prichádzajú alebo odchádzajú do Nemecka, Rakúska, Čiech a na Moravu, boli povinní svoj tovar zložiť v Trnave a ponúknuť na predaj, alebo vymeniť za iný. V Trnave svoj tovar nemusia vyložiť meštania – obchodníci z Bratislavy a Šoprone a naopak, Trnavčania nemusia v týchto mestách. Trnavčania, Bratislavčania a Šoprončania môžu so všetkými tovarmi i s koňmi slobodne obchodovať po celom Uhorsku, tiež v Sedmohradsku, Štajersku a prímorí.⁶⁴
- 4. 10. 1402 Žigmund Luxemburský, nariaďuje svojim úradníkom, že v prípade ak by zadržali trnavských občanov a hostí s ich majetkami a tovarmi, aby sa ich neopovažovali súdiť alebo zatvárať. Nech Trnavčania pošlú svojho človeka, ktorý za nich zaplatí 3 marky

- striebra, aby sa ich zatvorené majetky a tovar im mohli vrátiť bez ujmy späť. Spory s Trnavčanmi sa majú súdiť v prítomnosti richtára a prisázných mesta Trnavy, odvolacou inštanciou je panovník, alebo kráľovský taverník.⁶⁵
- 7. 3. 1405 Žigmund Luxemburský zakazuje všetkým úradníkom porušovať mýtnu slobodu Trnavčanov pri ich cestách na alebo z kráľovského dvora.⁶⁶
 - 30. 6. 1414 ostrihomský arcibiskup Ján zakazuje obťažovať Trnavčanov v ich voľnom pohybe po celej krajine.⁶⁷
 - 5. 3. 1419 Žigmund Luxemburský, potvrdzuje niektoré zo starších výsad: dovoľuje preto Trnavčanom aj iným osobám, ktoré prichádzajú do Trnavy len dočasne, kupovať, predávať a stavať domy v meste aj mimo múrov. V prípade neprimeranej ceny sa môže kupujúci, alebo predávajúci obrátiť na richtára a radu mesta, ktorí určia jeho cenu. Panovník tiež povoľuje, aby si celá mestská komunita, alebo jej váženejšia časť mohla slobodne zvoliť svojho richtára; povoľuje užívať les v rozsahu trnavského chotára; potvrdzuje osobnú slobodu mešťanov a možnosť slobodne kupovať alebo predávať dobytok; nariaďuje platiť ročne z vinice pol zlatého floréna, a to v čase oberačiek. Zakazuje cudzím obchodníkom predávať súkno na drobno do rúk kupujúcich, môžu tak predávať len nite. Túto výsadu panovník povoľuje len domácim, uhorským obchodníkom.⁶⁸
 - 5. 11. 1419 Žigmund Luxemburský potvrdzuje mýtnu slobodu trnavských mešťanov podľa vzoru Stoličného Belehradu.⁶⁹
 - 14. 6. 1435 Žigmund Luxemburský oznamuje šľachte a kráľovským úradníkom, že podľa výsad od kráľov Bela IV. a Ludovíta I. sú Trnavčania oslobodení od platenia mýta, čo aj on sám potvrdil inou svojou listinou (vydanou 25. 5. 1435⁷⁰). Preto zakazuje obťažovať Trnavčanov platením mýta v celom Uhorsku.⁷¹
 - 2. 6. 1436 Žigmund Luxemburský povoľuje tak ako oddávna (*ab antiquo*!) konať slobodné trhy a výročné jarmoky v dňoch sviatkov sv. Jakuba apoštola a sv. Mikuláša biskupa, ako aj počas pätnástich dní pred a po spomínaných sviatkoch.⁷²
 - 17. 3. 1437 Žigmund Luxemburský zakazuje Mikulášovi, synovi bána z Hlohovca a Iloku, neoprávnené užívať les nazývaný Varač, ktorý oddávna patrí Trnave.⁷³
 - 17. 3. 1437 Žigmund Luxemburský povoľuje Trnavčanom predávať spustnuté domy v meste tých majiteľov, ktorí bývajú mimo mesto a nestarajú sa o svoj majetok v Trnave.⁷⁴
 - 19. 5. 1437 nitriansky biskup Juraj z Rozhanoviec oslobodzuje Trnavčanov od platenia mostného mýta v Nitre.⁷⁵
 - 25. 3. 1456 Ján Huňady, gubernátor Uhorského kráľovstva, oznamuje obyvateľom Trnavy, že počas svojho úradu nebude od nich vyberať žiadne dane a poplatky. Zároveň nariaďuje svojmu kapitánovi v meste, dodržiavať všetky slobody a výsady Trnavčanov.⁷⁶
 - 24. 4. 1456 Ladislav V. nariaďuje Židom v Trnave, aby kráľovské dane a iné kontribúcie, ktoré sú Židia povinní podľa zvyku platiť kráľovskej pokladnici podobne ako Židia v Budíne, odvedli trnavskému magistrátu.⁷⁷
 - 11. 1. 1463 Matej I. povoľuje, aby sa na sviatok sv. Juraja (24. apríl) a na každú prvú pôstnu nedeľu pred Veľkou Nocou (*in dominica Invocavit*) konali v Trnave výročné jarmoky.⁷⁸
 - 22. 5. 1464 Matej I. udeľuje poddanským dedinám Trnavy tie isté výsady a slobody, ako má aj ich materské mesto.⁷⁹
 - 4. 2. a 5. 2. 1467 Matej I. nariaďuje stavom Nitrianskej a Trenčianskej župy, aby podľa dávnych zvyklostí, na základe ktorých sú povinní v Trnave čistiť priekopy a udržiavať hradby, ľudovo nazývané Parkáň, ihneď poslali do Trnavy svojich poddanych aj s náradím – korýtkami, nožmi, motykami, sekerami a vozmi, potrebnými na čistenie priekop a spevňovanie hradieb.⁸⁰
 - 3. 1. 1471 ostrihomský arcibiskup Ján potvrdzuje v Ostrihome voľbu nového trnavského farára magistra Václava.⁸¹
 - 21. 5. 1486 Matej I. pod hrozbou straty hlavy a majetku nariaďuje, aby sa dodržiaval starobyľý zvyk voľby richtára Trnavy tak, aby sa v úrade striedali raz Slovák a raz Nemeč (*alter Alemanum alter Sclavum*), pretože sa v meste objavili roztržky a vzbury.⁸²
 - 30. 6. 1488 Matej I. oslobodzuje trnavských mešťanov od všetkých platieb na kráľovských tridsiatkových stanicích v celom Uhorsku.⁸³
 - 7. 12. 1508 Vladislav II. na žiadosť bratislavského župana Ambróza Šarkana udeľuje Trnave právo výročného trhu (jarmoku) na sviatok Narodenia Panny Márie (8. september) a v dňoch do nasledujúcej nedele, a tiež slobodný týždenný trh v každý pondelok pod tou podmienkou, aby nikto z mešťanov kvôli svojim dlžobám nebol počas jarmoku súdený, zatvorený, či vyšetrovaný, okrem prípadov vražd a podpaľačstva.⁸⁴
 - 12. 3. 1516 tešínska kňažná Hedviga, vdova po palatínovi Štefanovi Zápoľskom, nariaďuje Trnavčanom dodržiavať práva a slobody trnavských Židov, ktoré majú udelené a potvrdené kráľovskou autoritou.⁸⁵
 - 7. 3. 1518 Ludovít II. oslobodzuje Trnavčanov od platenia mýta na území celého kráľovstva.⁸⁶
 - 27. 5. 1525 Ludovít II. na základe sťažnosti Trnavčanov zakazuje všetkým mýtnikom v krajine porušovať mýtnu imunitu trnavských mešťanov.⁸⁷

Mestské právo

Trnavské mestské právo pozostáva z viacerých zložiek, ktoré reflektovali staršiu tradíciu trhového prostredia a významnú správnu funkciu s prítomnosťou kráľovskej inštitúcie (hradu). Významne sa v ňom uplatnilo okrem tradičných domácich právnych zložiek aj právo hostí. K jeho kodifikácii kráľovskou autoritou došlo už v roku 1238.

O trnavskom právnom prostredí nemožno konštatovať príslušnosť k niektorému z dvoch hlavných právnych okruhov, aplikovaných v mestskom prostredí ríšskych miest: reflektovali sa osobitosti lokálneho vývoja bez ohľadu na ich príslušnosť k ucelenému právnemu súboru.

Právne prostredie Trnavy sa aj po udelení privilégia dotváralo postupne. V hospodárskej oblasti sa v Trnave významne uplatnilo právo Stoličného Belehradu, ktoré je radené do okruhu aplikovaného magdeburského (saského) práva v Uhorsku, na druhej strane však viaceré iné, najmä správne a súdne ustanovenia v trnavskom privilégii konvengujú s budínskymi výsadami, kodifikovanými v roku 1244.⁸⁸ Tie sa zase radia do okruhu južno-nemeckého (norimberského) právneho okruhu.⁸⁹ Podľa nariadenia kráľa Žigmunda zo 4. 10. 1402 sa práva trnavských mešťanov nemali narušovať ani zo strany župana a jeho úradníkov a mesto súčasne získalo výsadu odvolať sa k súdu hlavného kráľovského taverníka.⁹⁰ Tým sa završil vývoj právneho charakteru Trnavy ako jedného zo siedmich tzv. tavernikálnych miest, čo bola najvyššia kategória slobodných kráľovských miest. V roku 1456 richtári týchto miest (Budín, Košice, Bratislava, Trnava, Sopron, Prešov a Bardejov) spisali spoločné právne ustanovenia – tzv. tavernikálne právo.⁹¹ Odvolania na vlastné mestské právo sú známe z rokov 1424 (*Stat recht*), 1430 (*vnser Statrecht ... vnd der Stiftherren willen*).⁹² V dôsledku uvedeného vývoja sa Trnava stala aj dôležitým apelačným právnym strediskom pre blízke mestské sídliská nižšieho rangu. Boli nimi:

Modra

Podľa privilégia z 25. 12. 1361 sa Trnava stala apelačným mestom v prípade súdnych rozhodnutí o dlhoch a menších sporov Modranov. V prípade majetkových sporov o dedičstvá, domy a vinice však odvolacím mestom bola Bratislava. Do modranského privilégia sa dostalo aj ustanovenie o poplatkoch Trnavčanov za vinice v chotári Modry podľa listiny Karola I. z roku 1326.⁹³

Skalica

Mesto dostalo svoje výsady 6. 10. 1372, pričom výsadná listina bola vydaná priamo v Trnave. Podľa Dariny Lehotskej tým bolo dané aj apelačné právo pre Skalicičanov na trnavský mestský súd. Mladšie doklady zo 16. storočia tento predpoklad potvrdzujú.⁹⁴

Beckov

8. 5. 1392 udelil Stibor zo Stiboroviec svojmu poddanskému mestečku všetky súdne výsady, ktoré užívali aj Trnavčania.⁹⁵

Senica

24. 6. 1396 udelil Stibor zo Stiboric hostom zo Senice okrem iných výsad aj právo rozsudzovať všetky kauzy podľa trnavského práva (*secundum ius Tyrnaviense*).⁹⁶

V 16. storočí bol trnavský súd apelačnou inštitúciou aj pre Hlohovec, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Čachtice a Vrbové.⁹⁷ Ojedinelé zmienky o mestskom práve možno nájsť aj v mestských knihách Trnavy v súdnej praxi pri vynášaní rozsudkov.⁹⁸

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Základné topografické kontúry v Trnave (komunikačné línie, dôležité verejné stavby a zariadenia) sa vyformovali dávno pred udeľením výsad 1238. Na základe archeologických výskumov z posledného obdobia je pravdepodobné, že nemožno uvažovať o formovaní stredovekého mesta na báze akýchsi pôvodne samostatných osád s hypotetickými názvami Trnava a Sobota, ktoré postupne sídliskovo splynuli (aj v dôsledku udelených výsad),⁹⁹ ale že už dávno predtým bol historický areál mesta rozšírený v tom rozsahu, ako ho poznáme z mladšieho obdobia. Sídliskové objekty už z 12. storočia boli archeologickým výskumom doteraz zachytené napr. na Hlavnej ulici (parc. č. 739/1-5), Štefánikovej ulici (parc. č. 5), Michalskej ulici, Hviezdoslavovej ulici (č. 12), na Divadelnej ulici, Hospodárskej ulici, na Horných Baštách i na Dolných Baštách.¹⁰⁰ Ešte významnejšie je zistenie konkrétnych sídliskových objektov z veľkomoravského a povelkomoravského obdobia (zaberajúcich takmer celý neskorší historický areál stredovekého mesta).¹⁰¹

Archeologický výskum **drevozemných objektov** na Hviezdoslavovej ulici potvrdzuje, že pôvodný – starší objekt ešte nerešpektoval parcelu (respektíve nebola v tom čase identická s nám známou stredovekou parcelnou sieťou), no nový objekt vybudovaný zakrátko po násilnej deštrukcii pôvodného domu už bol fixovaný na novú parcelu, ktorá pretrvala počas celého stredoveku.¹⁰² Chronologické rozhranie tejto (nepochybne aj sociálnej) zmeny možno dávať do súvislosti s mongolským (tatárskym) vyplienením Trnavy v roku 1241.¹⁰³ Aj budovanie obranného zariadenia rodiaceho sa mesta malo za následok deštrukciu starších sídliskových objektov, ako to potvrdzuje nálezovalá situácia na Horných Baštách a na Michalskej ulici. Toto všetko sa však udialo len postupne až v priebehu 13. storočia, pričom samotný vývin tu mal svoje zdôvodnenie aj v novej sídliskovej a etnickej situácii, ku ktorej došlo po pustošivom mongolskom (tatárskom) vpáde do Uhorského kráľovstva v roku 1241 až 1242.¹⁰⁴ Vieme aj konkrétne, že do Trnavy a jej blízkeho okolia prichádzalo po tatárskom vpáde nemecké obyvateľstvo, a tak sa dozvedáme, že už niekedy okolo roku 1247 získal v Trnave dom nemecký rytier *Rimboto* (svojho vlastníckeho práva sa domáhal po pätnástich rokoch – v roku 1262).¹⁰⁵ V roku 1253 zase získal v susedstve Trnavy majetok iný nemecký rytier *Ressul*, ktorý pre konflikt s trnavskými hosťami a richtárom (pričom jedného z Trnavčanov aj zabil) pred rokom 1268 napokon rozsudkom kráľa o darovaný majetok prišiel. Ten sa následne stal majetkom Ostrihomskej kapituly.¹⁰⁶ Údaje o majetkoch nemeckých šľachticov v Trnave a jej okolí sú však dôležité aj pre chronologizáciu príchodu nemeckého obyvateľstva do mesta, čo malo dôležité sídliskové dôsledky. Príchod tohto nového obyvateľstva a dosídlenie areálu sídliska museli totiž zákonite viesť k novej parcelácii v Trnave aj s akcentom na majetkový potenciál nového obyvateľstva (svedčia o tom rozdiely vo veľkosti jednotlivých parciel). Podľa všetkého sa zdá, že intravilán mesta úplne nepostačoval, čoho dôsledkom bolo dodatočné zmenšenie plochy najdôležitejšieho trhového priestoru v Trnave – dnešného Trojičného námestia, keď bolo na jeho úkor vyčlenených na južnej strane niekoľko parciel (3 až 7). Pôvodný, mierne nepravidelný obdĺžnikový útvár námestia sa tak zmenšil takmer o polovicu a stratil aj charakter pravidelného útvaru, navyše jeho severnou časťou pretekala Trnávka.¹⁰⁷

Archeologické výskumy dokladajú kontinuitu hlavného kultového miesta sídliska – farského kostola s príľahlým cintorínom.¹⁰⁸ Otvorenou otázkou ostáva zasvätenie pôvodnej preduhorskej (veľkomoravskej) sakrálnej stavby, ktorá predchádzala **Kostolu sv. Mikuláša** (vznikol najskôr až v 11. storočí). Ten je písomne doložený v roku 1211 (*ecclesia de Sumbot*), keď sa jeho desiatkový príjem dostáva do majetku Ostrihomskej kapituly. K farskému kostolu však patrili aj viaceré pozemky v Trnave a kúrie,¹⁰⁹ kapitula ich obratom dávala do prenájmu trnavským hosťom. Výrečne o tom informuje listina trnavského richtára Jensula z roku 1309. Podľa dohody uzatvorenej medzi kapitulou a trnavským mešťanom Rumhardom získal tento do večitého prenájmu pozemok a dvor (kúriu), kde si mal vybudovať svoj dom (*ad suam domum, que in ipso fundo edificata fuerit*). Kapitule mal pritom vyplácať každoročne na sviatok sv. Jakuba jednu hrivnu čistého striebra, no na prvých desať rokov bol od tejto povinnosti oslobodený. Jeho ďalšou povinnosťou bolo pohostiť a prichýliť ostrihomských kanonikov, ktorí by navštívili Trnavu.¹¹⁰

Samotný **farský kostol** bol po roku 1380 od základov prestavaný do súčasnej podoby.¹¹¹ Z obdobia prestavby sa zachovala najstaršia mestská kniha (jestvovali aj staršie) s ojedinelou zmienkou o výdavkoch: v roku 1407 mesto vyplatilo za stavbu kostola 40 hrivien, 6 solidov a 20 malých denárov za drevo, kameň, vápno a piesok.¹¹² K stavebným úpravám farského kostola dochádzalo aj koncom 15. storočia (mestská kniha príjmov farnosti z roku 1495). Podľa testamentu Gašpara Šaflera mali výnosy z vinice v Horných Orešanoch používať na stavbu kostola.¹¹³ V roku 1507 sa opravovala aj jedna z vežičiek kostola.¹¹⁴ Koncom stredoveku bolo vo farskom kostole **17 oltárov**, ku ktorým boli zriadené aj osobitné oltárne fundácie (oltárnictvá) – sv. Barbory, sv. Doroty, sv. Juraja, sv. Petra a Pavla, Tela Kristovho, Všetkých svätých, sv. Alžbety, sv. Kataríny, sv. Juraja, sv. Trojice, sv. Blažeja, sv. Jána Krstiteľa, Troch kráľov, Premenenia Pána a Blahoslavenej Panny Márie, sv. Ulricha a sv. Kríža.¹¹⁵ V kostole boli tiež aspoň **dva organy**, väčší (pravdepodobne na chóre) a menší, ktorý bol umiestnený v **Kaplnke sv. Juraja**, kde bol po pravej strane aj Oltár sv. Kataríny.¹¹⁶ Listina z roku 1438 kaplnku sv. Juraja lokalizuje do priestoru farského kostola po ľavej strane chóru.¹¹⁷ Celkom výnimočný (aj v celoslovenskom meradle) je doklad o **hodinách** v interiéri farského kostola. Nachádzali sa nad vstupom do **Kaplnky sv. Petra a Pavla**, ktorú ako kaplnku „pod hodinami“

označil farár Alexander v roku 1519.¹¹⁸ Jedna z kaplniek bola aj pod zvonnicou a podľa dokladu z roku 1507 bol v nej farár Štefan Tschner povinný slúžiť týždenne tri omše.¹¹⁹ Iná kaplnka – sv. Kataríny – bola situovaná pod chórom.¹²⁰

Fara

Najstaršia zmienka o fare sa tiež nachádza v najstaršej mestskej knihe v zápise z r. 1394 až 1395, kde sú zaznamenané výdavky na opravu hradobných múrov „za farou“, mesto vtedy vyplatilo plat 7 solidov a neskôr aj 30 denárov strážcom z blízkej veže („pri fare“).¹²¹ Uvedené doklady sú dôležité najmä preto, že lokalizujú najstaršiu farskú budovu inde, ako je v súčasnosti, a to niekde do priestoru k mestským hradbám za farským kostolom. V roku 1449 „vo väčšej miestnosti“ farskej budovy verejný notár Valentín z Trnavy spísal svedectvo viacerých obyvateľov okolitých dedín o vyčítaní husitov pri rabovaní majetkov klarisiek.¹²² Fara sa nachádzala priamo na cintoríne, ktorý obkolesoval farský kostol, ako to dokladá zápis z mestskej knihy z roku 1495, podľa ktorého sa v jej susedstve nachádzal aj dom oltárnicstva (bratstva) sv. Petra a Pavla.¹²³ Súčasťou fary bola aj menšia záhrada.¹²⁴

Karner

V tesnom susedstve farského kostola, juhovýchodne od jeho presbytéria, boli v rokoch 2008 a 2009 archeologický odkryté základy kruhového sakrálneho objektu, interpretovaného ako karner s údajným patrocíniom sv. Michala. Jeho zánik možno datovať do doby okolo polovice 14. storočia, nejasné sú jeho počiatky, ktoré môžu byť aj staršie. V pohrebnej kaplnke bola odokrytá až trojmetrová vrstva kostí,¹²⁵ čo poukazuje na dlhodobú funkčnosť tohto sakrálneho objektu na trnavskej akropole.

Mušské kláštory

Už v prvej polovici 13. storočia sa v Trnave usídľujú františkáni v oboch svojich odnožiach (ženská ako tzv. damianky a klarisky a mužská – minoriti), takisto aj dominikáni. Okrem toho sa dôvodne predpokladá aj prítomnosť krížovníckeho konventu na mieste neskoršieho dominikánskeho kláštora, konkrétny písomný doklad však nie je známy.¹²⁶ Kým o minoritoch a klariskách máme pomerne dostatok správ, o dominikánskom kláštore sú stredoveké doklady len veľmi skúpe. Samotný kláštor sa prvýkrát spomína až v zozname dominikánskych konventov Bernarda Guidonia z roku 1303 (*Citra Danubius Trna forte Trnavae*),¹²⁷ v roku 1313 zástupcovia oboch trnavských konventov – dominikánov a františkánov – spoločne s mestským farárom Jurajom spísali závet (pravdepodobne trnavského kastelána kráľovského hradu) Gregora z Monoszló. Pri tejto príležitosti sa dozvedáme, že sa tak stalo v „dome menších bratov (pri kostole) sv. Jakuba“.¹²⁸ Koncom stredoveku sa robili stavebné úpravy aj vo františkánskom kostole, o čom svedčí doklad z roku 1523, podľa ktorého minoriti darovali mešťanovi Jurajovi svoju lúku pri Modranke ako odplatu za poskytnutý piesok na stavbu.¹²⁹

V roku 1318 prebiehalo v budove kláštora dominikánov vyšetrovanie vo veci voľby nového trnavského mestského farára a súčasne ostrihomského a bratislavského kanonika Petra.¹³⁰

Kláštor klarisiek

Je doložený už roku 1239¹³¹ a patril k najdôležitejším sakrálnym stavbám v meste. Odrazilo sa to v tom, že mu v Trnave od počiatku patrili aj viaceré kúrie a pozemkové majetky podobne ako v prípade Ostrihomskej kapituly. Už z roku 1264 pochádza listina Bela IV., ktorou panovník na žiadosť trnavských klarisiek napomínal richtára a hostí mesta, aby nevyberali žiadne dane a poplatky od obyvateľov a remeselníkov – krajčirov, obuvníkov a rybárov, ktorí žijú na „území či kúrii“ mimo kláštorného areálu, pričom tieto boli majetkom kláštora. Takúto daňovú imunitu udelil panovník konventu už dávnejšie.¹³² Klariský kláštor v Trnave patril medzi najdôležitejšie reholné domy v celom Uhorsku a bol miestom, kde sa často utiekali k zasväteniu príslušníčky významných uhorských šľachtických rodov. Uhorský palatín Mikuláš (Kont) predložil 22. júna 1366 pápežskému dvoru žiadosť, aby jeho manželka Klára smela navštevovať svoju matku v kláštore (klarisiek) v Trnave, kam sa táto utiahla a žila pod prísnu regulou.¹³³ Z notárskeho inštrumentu verejného notára Valentína z Trnavy z 10. 9. 1465 sa dozvedáme, že predstavená kláštora abatiša Marta dala v akomsi stĺporadí pred ambitom (*in porticu ante ambitum*) spísať splnomocnenie pre minoritu Bartolomeja z Veľkého Varadína a trnavského mešťana Pavla z Budína zastupovať klariský konvent pred akýmkoľvek svetským či cirkevným súdom.¹³⁴

Kostol sv. Udalrika (Ulricha)

Spomína sa pri vypočítavaní príjmov trnavskej farnosti r. 1495. V jeho okolí ležali polia a rybník, za ktoré trnavskí mešťania Blažko, Križko a Beňko platili trnavskej fare určitý cenús.¹³⁵

Mestský špitál pri Kostole sv. Heleny

Najstarší doklad o jeho existencii pochádza z roku 1340, keď sa spomínajú jeho vinice v Malej Trni,¹³⁶ kde mali Trnavčania viaceré vinárske hony. Podľa informácie mestskej rady asi z roku 1400 mala podľa mestského práva vždy časť majetku mešťanov zomretých bez potomkov, prípadne aj ľudí, ktorí sa v čase svojho úmrtia zdržiavali v meste, pripadnúť trnavskému špitálu (*in di Spital*).¹³⁷ R. 1481 sú zaznamenané platby mešťanov trnavskej farnosti za záhradu, ktorá sa nachádzala „pri špitáli“.¹³⁸ Z roku 1490 pochádza podrobný zoznam majetku špitála a pri tej príležitosti sa dozvedáme už aj o jeho patrocíniu sv. Kríža.¹³⁹

Kráľovský hrad (kúria)

Najdôležitejšia svetská verejná budova, kde sídlil panovník počas svojej návštevy Trnavy, za kastelánov hradu priamo menoval lojálnych úradníkov šľachtického pôvodu.

Otázkou kráľovského hradu sa v minulosti zaoberalo už viacero bádateľov,¹⁴⁰ ktorí ho lokalizujú do priestoru súčasnej pošty na Námestí sv. Trojice (iné názory objekt kladú do susedného priestoru na Hviezdoslavovu č. 282, podľa iných bádateľov ležal niekde na Kapitulskej ulici, prípadne bol súčasťou Dolnej brány). Jeho existenciu tu treba predpokladať najneskôr v 12. storočí (prípadne skôr). Trnava ešte za Anjouovcov bola v čase neustáleného kráľovského sídla jedným z rezidenčných sídelných miest uhorských kráľov, akými boli predovšetkým Stoličný Belehrad, Budín, Ostrihom a na našom území okrem Trnavy aj Košice. Práve v Stoličnom Belehreade je podobná sídlisková dispozícia kráľovského hrádka a k nemu prináležiaceho trhového priestoru vo význame podhradia,¹⁴¹ ako aj v Trnave, kde túto funkciu plnilo Trojičné námestie. Trnavu so Stoličným Belehradom teda nespája len spoločný právny charakter oboch sídlisk (a zrejme aj spoločný etnický pôvod najstaršej vrstvy hostí).¹⁴² V r. 1271 až 1273 sa popri dobytí Trnavy českým kráľom Přemyslom Otakarom II. okrem „*civitas Tyrnensis*“ priamo hovorí aj o „*castrum Tyrnense*“, ¹⁴³ teda o „trnavskom hrade“. Celkom určite sa na kráľovský hrad v Trnave vzťahuje už údaj z listiny pápežského legáta Mikuláša z roku 1302, z ktorej sa dozvedáme, že v tomto roku komes Aba, syn Abu, na neoprávnene vyberal desiatky z majetkov a poddaných trnavského kláštora klarisiek „*in castro Tyrnensi*“, teda nepochybné v úlohe kastelána tohto kráľovského hrádka.¹⁴⁴ V roku 1318 uhorský kráľ Karol I. (Róbert) odmenil (pravdepodobne vojenské) služby jedného z bývalých Matúšových spojencov Dominika, syna Jóba, ktorý prebehol do kráľovského tábora, práve za jeho účasť pri dobytí tohto kráľovského hrádka v Trnave, a ktorý zrejme tu krátky čas zastával aj funkciu kráľovského kastelána.¹⁴⁵

Kráľovský hrad sa už pod označením „*curia regis*“ pripomína aj v záznamoch mestskej knihy v rokoch 1395 a 1396 a potom aj koncom stredoveku.¹⁴⁶ Vzhľadom na obmedzené možnosti vlastnej fortifikačnej sústavy (o ktorej nemožno pochybovať, že je staršia ako najstaršie opevnenie mesta), limitované príliš rovinatým terénom a skorou okolitou zástavbou, bol nepochybne situovaný na najstrategickejšom mieste na trnavskom sídlisku. Preto doterajšou literatúrou predpokladaná poloha má svoje zdôvodnenie. Navyše v tomto priestore bol inundáciou toku Trnávky formovaný (pol)ostrovový útvar (z toho v 16. storočí paralelný slovenský názov „Ostrovná ulica“ pre Hviezdoslavovu ulicu), ktorý tak mohol byť využitý a zahrnutý do sústavy opevnenia kráľovského hradu. Tento ostrov mal tvar ostrohy, preto aj najstaršie označenie uličnej línie v tomto priestore nesie názov buď „Ostrožná ulica“ (r. 1454 *Spovergasse*)¹⁴⁷, alebo „ulica ostrôh“, čo už môže byť aj poukazom na prítomnosť vojenskej posádky (r. 1495 *platea calcariorum*).¹⁴⁸ Problém lokalizácie hrádka do tohto priestoru tak komplikuje iba skutočnosť, že hrad sa spomína aj v 16. storočí, no súčasne sa tu podľa daňových registrov vyskytujú trnavskí mešťania a tri samostatné parcely.¹⁴⁹ Je však možné, že týchto mešťanov napokon treba hľadať inde.

Radnica

Až do začiatku 15. storočia mesto nemalo radnicu, zasadnutia mestských úradov preto prebiehali v dome prísazných alebo richtára. V 2. desaťročí 15. storočia mesto prišlo k úprave jedného z meštianskych domov pre potreby radnice. Prvýkrát vystupuje už ako funkčný objekt (*in domo consilii, in domo consulum*) v roku 1413. V roku 1417 je doložené jej nemecké (*in dem rothaus*) a v roku 1481 latinské (*in pretorio*) označenie.¹⁵⁰ Pôvodný stredoveký objekt radnice je dodnes zachovaný v zadnom trakte súčasnej radnice.

Mestské kúpele

Hoci doklady o trnavských kúpeľníkoch sú už od 14. storočia, najstarší doklad o tomto zariadení v Trnave pochádza až z roku 1445, kedy Elena, vdova po Štefanovi z Rozhanoviec, testamentárne poručila kúpele pri kostole sv. Jána Krstiteľa (dominikánskom kláštore) mestskému farárovi a magistrátu.¹⁵¹ Tieto kúpele sa uvádzajú aj v roku 1495 ako kúpele sv. Jána, boli pravdepodobne situované niekde na Jerichovej ulici.¹⁵² Ešte v roku 1536 tu vystupuje ako daňovník mesta Ján Koupeľníkovič (parcela 276).¹⁵³ Písomné pramene nás informujú celkovo až o troch kúpeľných domoch v meste. Už v súpise majetku trnavského špitála z roku 1490 sa pripomína kúpeľ pri farskom Kostole sv. Mikuláša, ktorý trnavskí mešťania do základov zničili.¹⁵⁴ Ďalšie doklady o tomto kúpeli nie sú známe. Z uvedeného súpisu majetku mestského špitála vieme len, že boli určené pre chudobné obyvateľstvo mesta a na ich výstavbu darovala špitálu manželka trnavského mešťana *Andráška* svoju vinicu.¹⁵⁵ Viac dokladov poznáme len o kúpeľoch na dnešnej Divadelnej ulici oproti Kostolu sv. Jakuba. Tento kúpeľný dom sa pripomína už v súpise príjmov farského Kostola sv. Mikuláša, ktoré spísal farár Václav v roku 1481.¹⁵⁶ V roku 1495 je označený ako „kúpele na prechode k sv. Jakubovi“.¹⁵⁷ Práve pri tomto kúpeli existoval organizovaný aj osobitný cech kúpeľníkov (*familia balnearum – czecha*).¹⁵⁸

Solná komora (dvor)

Trnava bola v stredoveku dôležitou tridsiatkovou colnou stanicou, v meste existovala aj solná komora (sklad) – solný dvor (*Salzhof*). R 1467 prikázal kráľ Matej I. správcovi komory vyplatiť Trnavčanom jednu tonu soli.¹⁵⁹ V roku 1469 panovník nariadil, aby z tejto komory smeli trnavskí mešťania počas desiatich rokov poberať ročne sto meríc soli.¹⁶⁰ V roku 1495 je doložený v mestskej knihe Vincent Abel „*im Salzhoff*“ (na Solnom dvore) pravdepodobne ako správca tejto komory, ktorý mal voči mestskej fare dlh desať zlatých.¹⁶¹

Mlyny

Najstarší doklad o viacerých mlynoch bez bližšej polohy pochádza z roku 1313.¹⁶² Priamo v intraviláne mesta boli podľa dokladov dva mlyny – jeden na konci Hornopotočnej ulice, doložený v mestskej knihe farských účtov z roku 1495, a druhý, ktorý vlastnil Janko sedlár. Ten sa nachádzal niekde na Dolnopotočnej ulici. Spomína sa v roku 1481 ako identifikačný bod pre židovskú štvrť nachádzajúcu sa v tomto priestore.¹⁶³ V roku 1481 patril jeden lán zeme „za mlynom“ trnavskej farnosti, o čom farár Václav vyhotovil osobitný záznam. Trnavskej farnosti však patril aj mlyn, ktorý dávnejšie (1422) zakúpila trnavská meštianka a vdova po Jankovi Peczovi a spolu s vinicami vo Svätom Jure testamentárne poručila farnosti. Išlo o mlyn na rieke Parná na ceste z Trnavy do Ružindola a trnavskí farári boli povinní zato každý deň slúžiť pri Oltári sv. Jána Evanjelistu rekviem za živých i zomretých členov rodiny Peczovcov.¹⁶⁴ V roku 1481 patril trnavskej fare mlyn v Bučanoch, ktorý pôvodne držal v zálohu významný trnavský mešťan mäsiar Egid od majiteľa Korlátskeho panstva. Od Egida mlyn prešiel do zálohovej držby Trnavy a tá ho odovzdala do užívania Kostolu sv. Mikuláša. Hodnota celého zálohového majetku pritom predstavovala 137 zlatých.¹⁶⁵ V mestskej knihe z roku 1495 je už záznam aj o tom, že trnavská fara získala dvojtretinový podiel aj na majetku mlyna v Krížovanoch nad Dudváhom.¹⁶⁶ Podotýkame ešte, že Kamenný mlyn nebol v stredoveku majetkom mesta, hoci sa mesto oň usilovalo, ale bol v rukách šľachty. V roku 1493 ho šľachtičná Margaréta *Eleschi*, vdova po Jurajovi *Pinzieschovi*, predala pred mestskou radou Trnavy šľachticovi a mešťanovi Pavlovi Holému z Hradnej.¹⁶⁷ Trnavské mlyny však podliehali aj prísnej kontrole Uhorskej komory. V roku 1499 tak poslal kráľ Vladislav II. do Trnavy magistra Jána, staviteľa mlynov (a tiež trnavského mešťana), spolu s predstaveným kráľovskej komory v Baia Mare (Sedmohradsko), na revíziu mlynských zariadení v Trnave a trnavskému magistrátu nariadil, aby im vo všetkom vyšli v ústrety.¹⁶⁸ K otázke mlynov v Trnave treba ešte uviesť, že medzi majetkami trnavského Špitála sv. Kríža, spísanými v roku 1490, sa priamo v meste (vo vnútri hradiieb) uvádza na potoku Trnávka aj „mlyn na rieke Trnávke s troma kolesami“, ktorý však trnavskí mešťania údajne do základov zničili. O jeho bližšej lokalizácii však konkrétnejšie správy nemáme.¹⁶⁹

Jatky

Boli sústredené pozdĺž rieky Trnávky. V roku 1481 platil Juraj mäsiar trnavskej fare na fašiangy z dvoch jatiek ročne tri zlaté florény. Blízko jatiek na Dolnopotočnej ulici vlastnil v uvedenom roku dom aj istý Uhor (Maďar) krajčír.¹⁷⁰ Celkom určite možno ako jatku označiť na tejto ulici len rožný dom na parcele 441, ktorý v roku 1523 vlastnil mäsiar Matúš. V mestskej knihe je lokalizovaný ako „*rožná jatka pri potoku za domom Kropáča, strihača súkna*“.¹⁷¹

Mosty

Potok Trnávka bol dôležitým technicko-hospodárskym zariadením mesta, čo predpokladá jeho pomerne skorú reguláciu, teda najmä spevnenie inundačného toku a reguláciu jeho prietoku pomocou sústavy rybníkov za mestskými hradbami. Fyzicky potok rozdeľoval intravilán mesta, čo riešila sústava mostov. Zo stredovekých dokladov sa dozvedáme len o jedinom z nich, pravdepodobne o moste pri dome na parcele č. 459, s ktorým musel byť aj hmotne prepojený. Spájal Trojičné námestie s Hviezdoslavovou ulicou – bol teda najdôležitejším mostom v meste. Podľa mestskej knihy v roku 1495 obýval dom „na moste“ Bartolomej maliar, ktorý mal voči trnavskej farnosti záväzok vo výške desiatich zlatých.¹⁷² O pevných brehoch Trnávky zase svedčí doklad o mešťanovi Imrichovi Slovákovi,

bývajúcom „pri brehu“, ktorý v tom istom roku vlastnil vinicu na Ružovej hore.¹⁷³ Predpokladáme, že mal niektorý z domov na Hornopotočnej ulici.

Profánne stavby (meštianske domy)

Už v roku 1250 sa pripomínajú majetky trnavského meštana Juraja – *kúrie, domy, polia*, ktoré trnavský richtár a dvanásť prísazných (sudcov) zhabali a odovzdali ostrihomskému arcibiskupovi pre nesplatený dlh vo výške 36 hrivien striebra.¹⁷⁴ Podľa inej listiny, datovanej do roku 1258, no ktorá v skutočnosti vznikla len niekedy začiatkom 14. storočia, sa pred mestskou radou realizoval predaj aj iných majetkov Trnavčanov, no v tomto prípade už v extraviláne mesta – konkrétne išlo o predaj *pozemkov a záhrad* za mestskými priekopami, ležiacimi medzi zemou Kunca, bývalého richtára z Modranky, a Eliáša Mačara, a to Ortoľfom, synom Emberharda, ostrihomským kanonikom kňazovi Vítkovi a magistrovi Haimonovi.¹⁷⁵ Ďalší doklad o domoch v Trnave potom poznáme až z roku 1313, kedy Karol Róbert daroval starolubovnianskemu kastelánovi magistrovi Tomášovi, synovi Farkaša, dedinu Brestovany a ostatné majetky Houna, prezývaného „Veľký“ – *prédia, domy, pozemky, mlyny a vinice*. Ten tieto majetky vlastnil priamo v samotnom meste Trnava, ako aj mimo mesta, no kráľ mu ich skonfiškoval a daroval Tomášovi za verné služby, najmä v bitke pri Rozhanovciach v júni 1312. Houn Veľký totiž upadol do kráľovej nemilosti a v Trnave patril medzi exponentov Matúša Čáka Trenčianskeho.¹⁷⁶

Zo stredovekých správ môžeme identifikovať podľa príslušnosti ku konkrétnej ulici takmer 170 *meštianskych domov*, viac ako polovicu z nich pritom možno s istou pravdepodobnosťou priradiť aj ku konkrétnemu parcelovému číslu. Ďalších viac ako 70 objektov poznáme z prameňov bez lokalizácie. Ide o pomerne vysoký počet, pričom jednotlivé doklady o meštianskych domoch – na rozdiel od neskorších daňových registrov zo 16. storočia – nás informujú o skutočnej vlastníckej príslušnosti objektov. Najstaršie zoznamy daňovníkov, ktoré by umožnili presnejšiu lokalizáciu meštianskych objektov a ich majetkovú príslušnosť, sa totiž pre Trnavu zachovali až od roku 1529, celistvejšie až od roku 1536.¹⁷⁷ Nedostatkom týchto zoznamov je však skutočnosť, že zapisovatelia nerozlišovali majiteľov domov od podnájomníkov, čo skresľuje vlastnícky obraz v meste.

Zoznamy daňovníkov sa viedli pedantne najneskôr od 14. storočia. Podľa záznamov v účtovnej knihe mesta prebiehal výber dane starostlivo pod prísnu kontrolou mestskej rady. Členom komisie vyberajúcej daň od meštánov bol aj mestský notár alebo pisár, ktorý vyhotovoval podrobný zoznam daňovníkov.¹⁷⁸ Zmienka o existencii týchto stredovekých domových registrov je v mestskej knihe z roku 1495 v zápise k roku 1504, z ktorého sa dozvedáme o dlžobách Pavla Holého na domovej dani zaznamenaných v takýchto „registroch od všetkých domov“.¹⁷⁹ Niektoré objekty mali pozoruhodné označenie, ako napríklad v knihe farára Václava z roku 1481 zaznamenaný akýsi „biely dom“ v držbe meštana Huttela.¹⁸⁰ Iným pozoruhodným objektom je aj v roku 1481 spomenutý dom „na schodoch“, z ktorého trnavská fara poberala každoročný príjem v termíne po Veľkej noci.¹⁸¹

Ulice

Zo stredovekých prameňov si možno utvoriť aj dobrý obraz o uličnej dispozícii a jej pôvodnom názvosloví. Boli nimi tieto ulice:

- *platea sancti Johannis, Molczergasse* (1454, 1481; dnes Ulica J. Hollého a Ulica Jerichova)
- *platea porte inferioris/ad portam inferiorem* (1454; dnes Hlavná ulica)
- *platea dimidietatis* (1501; dnes Radlinského ulica)
- *circulum; in angulo* (1401, 1481; dnes Námestie Sv. Trojice)
- *platea ad portam superiorem* (1495; dnes Štefánikova ulica)
- *platea calcariorum, Sporergasse; platea magna versus ecclesiam parochialem* (1454, 1495; dnes ulica Hviezdoslavova)
- *platea cerdonum* (1453; dnes Hornopotočná ulica),
- *platea in transitu ad Judeos* (1481; dnes Dolnopotočná ulica)
- *platea institorum* (1498; nelokalizovaná)
- *platea pannificum* (1495; dnes Halenárska ulica)
- *platea parva; platea stricta* (1481; dnes Ulica J. Havlíka)
- *Molczergasse* (1440, 1454; dnes Ulica Jeruzalemská)
- *platea sancti Nicolai* (1495; dnes Námestie sv. Mikuláša a Kapitulska ulica)
- *platea angusta* (1523; dnes Úzka ulica)
- *platea fratrum superior, prudergassen superior* (1495; Františkánska ulica)
- *platea fratrum inferior* (1481; dnes Vajanského ulica)
- *platea ad sanctum Jacobum* (1495; dnes Divadelná ulica)
- *platea Beate Virginis; platea penes monasterium monialium* (1481, 1495; dnes Múzejná ulica).¹⁸²

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- Konc. 12. stor. Trnava sa stáva venným majetkom českej kráľovnej Konštancie, podľa českých kroník práve ona založila mesto.¹⁸³
- 1211 Ostrihomský arcibiskup Ján daruje svojej kapitule desiatky a iné príjmy z farského kostola sv. Mikuláša v Trnave.¹⁸⁴
- 1212 11. 2. pápež Inocent III. potvrdzuje donáciu arcibiskupa Jána z roku 1211.¹⁸⁵
- 1238 Belo IV. daruje trnavským hostom výsady.¹⁸⁶
- 1241 Tatári vyplienili okolie Trnavy (Boleřáz) a pravdepodobne aj mesto.¹⁸⁷
- 1271 České vojsko kráľa Přemysla Otakara II. obsadilo Trnavu vo vojne s uhorským kráľom Štefanom V.¹⁸⁸
- 1273 Vojsko kráľa Přemysla Otakara II. opätovne dobylo mesto.¹⁸⁹
- 1302 – 1317 Mesto podliehalo moci Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorý mal na hrade svojho kastelána, v dôsledku toho meštania utrpeli významné hospodárske škody.¹⁹⁰
- 1309 10. 10. pápežský legát kardinál Gentilis pobýval v trnavskom kláštore minoritov, odtiaľ nasledujúci deň vycestoval do Trenčína za Matúšom Čákom.¹⁹¹
- 1317 Pápežský kolektor Rufinus navštívil Trnavu, kde našiel neobsadený farský úrad.¹⁹²
- 1318 13. 1. Dominik, syn Jóba, vydobyl od Matúša Čáka trnavský hrad a odovzdal ho do rúk Karola I. Róberta, za čo mu kráľ poskytol ochranu.¹⁹³
- 1323 13. 4. Karol I. Róbert je osobne prítomný v Trnave.¹⁹⁴

- 1327 13. 2. sa uskutočnila schôdzka uhorského kráľa Karola I. Róberta a českého kráľa Jána Luxemburského, na ktorej sa dohodlo spojenectvo a sobáš medzi Karolovým prvorodeným synom Ladislavom a dcérou českého kráľa Annou. Slávnostná prisaha sa uskutočnila vo františkánskom kostole sv. Jakuba pri hlavnom oltári.¹⁹⁵
- [1335] Požiar v Trnave, pri ktorom vyhorel klariský kláštor a veľká časť mesta.¹⁹⁶
- 1336 Trnava je určená za dôležité mýtné miesto na českej ceste.¹⁹⁷
- 1342 2. 2. bolo na základe kráľovského nariadenia určená povinnosť Trnave ročne odvádzať kráľovskej komore sto hrvien striebra.¹⁹⁸
- 1347 Mesto uzavrelo dohodu s Ostrihomskou kapitulou o spôsobe výplaty desiatku za mesto a jej poddanské dediny.¹⁹⁹
- 1356 Kráľ Ľudovít I. dal bavorskej vojvodkyňi Margaréte do zálohu mesto Trnavu s príslušenstvami za sumu 30000 florénov.²⁰⁰
- 1360 Konalo sa rokovanie medzi českým kráľom Karolom IV. a Ľudovítom I. o spojenectve v Trnave.²⁰¹
- 1363 6. 5. Ľudovít I. je osobne prítomný v Trnave.²⁰²
- 1372 6. 10. Ľudovít I. je osobne prítomný v Trnave.²⁰³
- 1379 11. 12. za účasti cisárovnjej Alžbety Pomoranskej, kráľa Ľudovíta I. a početných barónov Uhorska a z Čiech sa v Trnave slávil zásnuby Ľudovítovej dcéry Márie a Žigmunda Luxemburského.²⁰⁴
- 1382 10. 9. Ľudovít I. zomiera vo svojej kúrii v Trnave.²⁰⁵
- 1384 V decembri moravský markgróf Jošt obsadil Trnavu.²⁰⁶
- 1386 12. 5. kráľovná Mária sa pred českým kráľom Václavom zaviazala vykúpiť od markgrófa Jošta všetky obsadené mestá (a medzi nimi aj Trnavu) medzi Váhom a Moravou za 200000 zlatých (florénov).²⁰⁷
- 1397 25. – 26. 7. Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Trnave.²⁰⁸
- 1400 13. 9. pod vedením nemeckého provinciála celestínov Petra a kňaza Martina sa v Trnave začal inkvizitný proces, vyšetrujúci heretické učenie valdencov.²⁰⁹
- 1419 24. 2. – 5. 3. Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Trnave, pri tejto príležitosti potvrdil mešťanom viaceré výsady.²¹⁰
- 1421 17. 9. Žigmund Luxemburský je osobne prítomný v Trnave.²¹¹
- 1432 24. 6. husitské vojsko pod vedením kapitána Blažka z Borotína obsadilo počas jarmoku Trnavu. V ich moci zostalo mesto až do jari 1435.²¹²
- 1435 7. 4. – 8. 9. Žigmund Luxemburský osobne prítomný v Trnave prostredníctvom svojich mandátov a privilégií zmierňuje škody Trnavčanov spôsobené husitami.²¹³
- 1437 Mestský notár spísal niektoré škody spôsobené husitami. Podľa tohto záznamu husiti ukradli: 2 kalichy, 2 misy, 2 knihy, víno v hodnote 60 zlatých (fl.) a v hotovosti ďalších dvesto zlatých (fl.). Išlo zrejme o veci a peniaze uložené v mestskej pokladnici. Boli však ukradnuté aj dokumenty, ba i samotná zlatá bula od Bela IV. z roku 1238, ktorú si mesto cenilo na 14 zlatých fl. Husiti vylúpili aj trnavské kostoly – z farského kostola ulúpili 2 biblie, viaceré bohoslужobné predmety, rúcha a víno v hodnote 80 fl.²¹⁴
- 1439 Trnavský richtár Štefan z Vacova so sprievodom sa zúčastnili korunovácie nového uhorského kráľa Albrechta a následne mu predložili na konfirmáciu privilegium Bela IV. z roku 1238. Celý trnavský sprievod sa v Budíne zdržal päť týždňov a ich pobyt mestskú pokladnicu stál navyše ešte aj päťdesiatpäť zlatých (florénov).²¹⁵
- 1442 4. – 10. 3. kráľ Vladislav I. je osobne prítomný v Trnave.²¹⁶
- 1452 23. – 24. 3. je v Trnave osobne prítomný gubernátor Ján Huňady.²¹⁷
- 1456 25. 3. je v Trnave osobne prítomný gubernátor Ján Huňady. Pri tej príležitosti sa zaväzuje, že nezaťaží Trnavčanov žiadnymi daňami.²¹⁸
- 1463 Trnavský mäsiarsky majster Egid odkázal farskému kostolu sv. Mikuláša všetok svoj hnutelný i nehnuteľný majetok pod podmienkou, že sa budú pri oltári sv. Alžbety za spásu jeho duše slúžiť omše a farár bude povinný vydržiať kazateľa pre slovenské obyvateľstvo.²¹⁹
- 1467 4. – 5. 2. kráľ Matej I. je osobne prítomný v Trnave. Pri tej príležitosti nariadil stavom Nitrianskej a Trenčianskej župy, aby zabezpečili vyčistenie a opravu mestských hradieb Trnavy.²²⁰
- 1486 21. 5. Matej I. zakazuje robiť v meste rozbroje počas voľby richtára a prikazuje dodržiavať starý zvyk, podľa ktorého sa striedavo volí do úradu raz Nemecc a raz Slováč.²²¹
- 1490 7. 4. uhorská kráľovná Beatrix a vojvoda Ján Korvín oznamujú mestskej rade Trnavy, že trnavskí Židia si náležite plnia všetky svoje povinnosti, preto nariaďujú mestu, aby sa neodvažovali týchto Židov nijako obťažovať.²²²
- 1490 21. 7. sa k Trnave približoval sprievod nového uhorského kráľa Vladislava II., uhorské stavy preto vyzvali Trnavu, aby kráľovi vyšli v ústrety a uviedli ho do mesta, kým sa nedostavia aj jej zástupcovia.²²³
- 1494 V Trnave vypukli nepokoje voči židovskému obyvateľstvu kvôli údajnej vražde dvoch detí.²²⁴
- 1499 23. 12. bol v Trnave osobne prítomný kráľ Ľudovít II., ktorý tak v meste nepochybne strávil aj vianočné sviatky.²²⁵
- 1500 17. 8. v Trnave je vyhlásená pápežská bula o jubilejnom roku.²²⁶
- 1508 30. 11. 1508 – 22. 1. 1509 bol v Trnave osobne prítomný kráľ Ľudovít II. a pri tej príležitosti odpustil mestu daň počas nasledujúcich desiatich rokov s podmienkou, že za takto získané prostriedky Trnavčania opravujú mestské hradby. Mestu udelil aj ďalšie čiastkové výsady.²²⁷
- 1510 3. – 14. 10. v Trnave bol osobne prítomný kráľ Ľudovít II.²²⁸
- 1523 23. 4. v Trnave bol osobne prítomný kráľ Ľudovít II.²²⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Podľa posledných výskumov Trnava patrí k tým mestským sídliskám, ktorých počiatky formovania súvisia s prítomnosťou latinského obyvateľstva. Všetko totiž nasvedčuje tomu, že najstaršia vrstva tunajších hostí, ktorá bola aj iniciátorom a adresátom výsadnej listiny

Bela IV. v roku 1238,²³⁰ pozostávala z románskeho obyvateľstva, pravdepodobne z územia dnešného Belgicka (Valóni) – podobne ako tomu bolo aj v prípade ostatných najstarších stredovekých uhorských miest.²³¹

Stredoveká Trnava už od svojich počiatkov mala silnú spoločenskú, no i hospodársko-cirkevnú väzbu tak na sídlo arcidiecézy v Ostrihome ako aj Stoličný Belehrad – v oboch mestách dominoval práve románsky (taliansky, valónsky) etnický element. Všetky sídla v tomto zmysle vykazujú spoločné znaky. Kým s ostrihorským latinským obyvateľstvom spájala Trnavu cirkevno-právna väzba, a to aj po emancipácii trnavskej farnosti, pri ktorej však zostali zachované práva Ostrihomskej kapituly, so stoličnobelehradskými Latinmi spájalo trnavských hostí takmer identické sociálno-právne prostredie. Za osobitnú pozornosť stojí, že privilégia trnavských hostí sú jediným prípadom v Uhorsku z obdobia pred tatárskym vpádom, ktoré sú výrazne identické s výsadami románskeho (latinského) obyvateľstva zo Stoličného Belehradu, čo poukazuje na oveľa bližší vzťah oboch hostovských komunít, ako je len právna filiácia. Už privilégium trnavských hostí z roku 1238 sa v otázke platenia mýta priamo odvoláva na výsady týchto Latinov zo Stoličného Belehradu a i ďalšie dôležité body trnavských výsad vykazujú aj v iných bodoch nápadné spoločné znaky s privilégiom stoličnobelehradských hostí, ktoré kráľ Belo IV. potvrdil, respektíve obnovil len rok pred vydaním trnavských výsad (6. mája 1237).²³²

Najdôležitejšími ustanoveniami vo výsadách oboch komunít – trnavskej i stoličnobelehradskej boli predovšetkým: slobodná voľba richtára už aj s konkrétne stanoveným počtom dvanástich prísazných sudcov (*meliores*); ich súdna právomoc bola neobmedzená a vzťahovala sa na všetky zločiny obyvateľov komunity a napokon hostia z oboch lokalít boli oslobodení aj od platenia mýta a cla v celej krajine (práve v tomto bode sa trnavské privilégium priamo odvoláva na výsady stoličnobelehradských hostí).²³³ Nemenej dôležitý bol však aj spoločný bod o slobodnom sťahovaní obyvateľstva, bez ohľadu na jeho sociálno-právne postavenie, ktorému sa tak umožnila aj účasť na udeľovaných výsadách. Nepochybne s prítomnosťou románskeho elementu v národnostnej štruktúre trnavských hostí v predlokačnom období tiež súvisí aj včasné etablovanie sa žobravých reholí sv. Františka (Menších bratov) a jej ženskej odnože (damiánky, neskôr klarisky), a tiež aj kazateľov sv. Dominika (dominikáni) v Trnave, čo doterajší výskum kladie už do obdobia pred tatárskym vpádom.²³⁴ Podobne však ako v prípade johanitov, aj žobravé rehole Menších bratov a dominikánov sa krátko po svojom schválení v rokoch 1209, 1223 a 1215 najskôr šírili v prostredí románskych štátov a aj v Uhorsku, v ktorom si budovali svoje konventné domy už pred tatárskym vpádom, sa sústredili najskôr na mestá s výrazným podielom románskeho- valónskeho obyvateľstva. Pre minoritické kláštory to možno dokladovať okrem Trnavy aj v Ostrihome a Stoličnom Belehrade a podobne aj v prípade dominikánov, ktorí svoje kláštory tiež vybudovali v Ostrihome a Stoličnom Belehrade, no aj v iných valónskych komunitách, akými boli Šárospatak, (valónski hostia tu dostali svoje výsady v roku 1201),²³⁵ Päťkostolie a chorvátska Dubica Len Pešť bola prevažne nemeckým mestom (románska/talianska komunita však žila na druhom brehu Dunaja v Budíne).²³⁶ Dôležitou stopou po latinskom (valónskom) obyvateľstve v Trnave pred tatárskym vpádom je aj samotná poloha Trnavy na významnej transregionálnej križovatke, pričom bezprostredne ležala na tzv. českej ceste, a to približne v priestore na polceste medzi Ostrihomom a Brnom, kde bola tiež stará valónska komunita.²³⁷ Trnava tu teda mala dôležitú polohu ako odpočinkové miesto a vyberal sa tu aj tridsiatok. Napokon treba ešte konštatovať aj spoločné črty v najstaršej stavebnej súvislosti medzi Trnavou a Brnom, kde to bola práve valónska komunita, ktorá stála v počiatkoch mestskej urbanizácie.²³⁸ Skorý zánik románskej komunity v Trnave treba klásť do súvislosti s následkami tatárskeho vpádu. Zvyšky trnavských Latinov potom už prekrylo nové nemecké obyvateľstvo, ktoré po tatárskom vpáde silne zaľudnilo celú oblasť medzi Trnavou a Bratislavou a podobne tak došlo aj k silnému ponemčeniu Trnavy a jej okolia.

Pre ďalší vývoj národnostného obrazu stredovekej Trnavy už od 13. storočia malo osobitný význam najmä ustanovenie o slobodnom sťahovaní obyvateľstva do Trnavy, ako sme spomenuli. Niet pochýb o tom, že práve osobitné zdôraznenie migrácie obyvateľstva do Trnavy už vo výsadnej listine z roku 1238, ktoré je podľa všetkého reliktom po románskom – latinskom hostovskom elemente, bolo intenzívne využívaným mechanizmom na populačné zabezpečenie mesta. Prílev nového obyvateľstva sa Trnavčania usilovali podporiť aj získaním osobitného kráľovského privilégia a už z roku 1360 je tak známy aj mandát Ludovíta I., ktorý zakazoval uhorskej šľachte i kráľovským úradníkom vyberať mýtnu od ľudí, ktorí sa aj so svojím majetkom odkiaľkoľvek z cudziny či domáceho prostredia sťahovali do Trnavy, pričom kráľovské nariadenie malo mať platnosť aj do budúcnosti.²³⁹ Vyberanie mýta od ľudí, ktorí sa sťahovali na majetky iného šľachtica či do miest, bolo totiž nelegálne a už zákonným článkom XVI v kompilačnom dekrétu z okolo roku 1300 bolo osobitne zakázané, časté prípady však dokumentujú, že sa v skutočnosti rešpektovalo len málo. V prípade Trnavy toto nariadenie umožňovalo a legalizovalo fluktuáciu predovšetkým slovenského obyvateľstva z okolitých dedín. V roku 1436 to bol kráľ Žigmund Luxemburský, ktorý zakázal všetkým mýtnikom v krajine vyberať mýtnu poplatky od ľudí, ktorí sa sťahovali do Trnavy.²⁴⁰ Podobne v rokoch 1438 a 1439 zasahoval aj kráľ Albrecht, ktorý zakázal šľachte brániť poddaným v sťahovaní do Trnavy, ak splnili všetky riadne a zákonné podmienky.²⁴¹ Potreba populačného zabezpečenia v mestách však bola pomerne veľká, preto mestá permanentne tlačili na podobné nariadenia. V roku 1452 udelil podobný príkaz v prospech Trnavy aj gubernátor Uhorska Ján Huňady.²⁴² Napokon to bol aj kráľ Matej Korvín, kto v roku 1474 zakázal šľachte brániť poddaným v sťahovaní sa do Trnavy.²⁴³

Už zo zápisov v účtovnej mestskej knihe z rokov 1394 – 1540 sú známe konkrétne prípady o sťahovaní takéhoto obyvateľstva. Tak sa v roku 1397 prístahoval do Trnavy istý Demeter z Lopašova a tiež aj ďalší noví obyvatelia Ivanuš, Tomáš a Štefan, o ktorých pisár osobitne zdôraznil, že sú Slováci.²⁴⁴ Nepochybne slovenskej národnosti boli aj iní trnavskí mešťania, ako na to výrečne poukazujú ich etnonymické osobné mená, takými boli Barth *Wind* a Sebestián *Wind*, ktorí sú v tomto istom prameni doložení k roku 1407.²⁴⁵ Tieto najstaršie známe konkrétne zápisy o slovenskom obyvateľstve v Trnave dokladajú už jeho početné zastúpenie v národnostnej skladbe mesta v 14. storočí. Osobitný proces spoločenskej diferenciácie vo vzťahu k nemeckému obyvateľstvu, dominantnému v správe mesta sa naplno prejavil v 15. storočí, z ktorého písomné pramene už podrobne vypovedajú o národnostnom stave mesta. Na úpadok nemeckého mešťianskeho elementu v národnostnej skladbe Trnavy v dôsledku obsadenia mesta husitským vojskom Blažka z Borotína v roku 1432 (trvalo až do roku 1435) už poukázal vo svojich štúdiách Branislav Varsik, podľa ktorého boli práve tieto udalosti rozhodujúcim momentom v etnickom vývoji stredovekej Trnavy a jej postupnom poslovenčení.²⁴⁶ Celý proces mal však zrejme aj staršie súvislosti. Z knihy účtov trnavského farára Václava, ktorý sám bol pôvodom z Brna a mestským farárom sa stal začiatkom roka 1471 sa dozvedáme,²⁴⁷ že už v roku 1463 trnavský mäsiar Egid testamentárne odkázal všetok svoj hnutelný i nehnuteľný majetok trnavskej fare s podmienkou, aby bol vo farskom kostole vydržiavaný aj osobitný kazateľ pre slovenské obyvateľstvo („kazateľ Slovákov pre ľud tejto reči“).²⁴⁸ Z toho istého prameňa sa tiež dozvedáme, že takýmto slovenským kazateľom bol v roku 1529 istý Stanislav, ktorý za svoju službu dostal vyúčtované tri zlaté florény.²⁴⁹

V roku 1498 nechal na cintoríne v priestore medzi farským kostolom a neskorším arcibiskupským palácom slovenský trnavský mešťan a šľachtic Pavol Holý vybudovať kostol zasvätený sv. Michalovi, ktorý mal byť zrejme určený pre odbavovanie bohoslužieb osobitne pre slovenské obyvateľstvo, ako na to upozorňuje ešte aj kázňový poriadok arcibiskupa Mikuláša Oláha z roku 1564.²⁵⁰ Činnosť osobitného slovenského kazateľa však možno predpokladať už aj v staršom období, nepochybne najneskôr už druhej polovici 14. storočia, prípadne aj skôr, pretože fundácia slovenského kazateľa v roku 1463 nasledovala jeho konštitúciu ako nový prvok v náboženskom živote Trnavčanov, ale len jeho trvalé hmotné zabezpečenie a súčasť farskej štruktúry mesta. Je pravdepodobné, že v Trnave funkciu slovenských kazateľov plnili v staršom období predovšetkým mendikantské rehole dominikánov a menších bratov, ako im to diktovala aj ich regulou akcentovaná kazateľská funkcia, ktorá bola pri pastoraácii v mestskom prostredí nemysliteľná bez konkrétnej jazykovej a etnickej korelácie s tunajším, predovšetkým slovenským obyvateľstvom. Istým reliktom tejto skutočnosti môže byť aj odbavovanie kázni a bohoslužieb v slovenčine vo františkánskom kláštornom kostole sv. Jakuba pri oltári sv. Michala, ktoré sa františkáni zaviazali obnoviť v roku 1632 po dohovore (a príspevku tri tisíc zlatých) s arcibiskupom Pázmáňom.²⁵¹

Slovenské obyvateľstvo sa v Trnave emancipovalo nielen v cirkevnej oblasti, ale už pred rokom 1486 sa intenzívne usilovalo o účasť a zastúpenie v mestskej správe, čo viedlo ku konfliktom s nemeckým obyvateľstvom. Situáciu musel v uvedenom roku upokojovať aj samotný panovník Matej I. (Korvín), ktorý vo svojom mandáte z uvedeného roku prísne nariadil dodržiavať staré obyčaje pri voľbe richtára, pretože ako osobitne zdôraznil, v poslednom čase dochádzalo v Trnave k vzburám a nepokojom pri jeho voľbe, keď si jedna strana volí Slováka a iná zase Nemca za richtára.²⁵² Táto situácia dokladá, že nemecké obyvateľstvo strácalo dovtedajšie dominantné zastúpenie aj v najvyšších mestských úradoch. O sťahovaní slovenského obyvateľstva z blízokých dedín do Trnavy nás informujú zápisy v mestskej knihe z rokov 1480 – 1482, ktoré túto informáciu zaznamenávajú aj o samotnom trnavskom richtárovi Jurajovi Čechovi (*Boemus*). Ten sa do Trnavy prisťahoval z pohraničia (*de confinio*) a za trnavského mešťana po zložení prisahy prijal v roku 1480 aj Ján *Pehema* z Častej. V roku 1482 sa zase trnavskými mešťanmi stali istý Hromada a Pavol *Svatojansky*, ďalej Juraj *Chrbotzky* z Bieleho Kostola, Ján Bednár, Tomáš „*Mlinar*“, Peter z Dolnej alebo Hornej Krupej, Andráš *Francko*, Pavol *Whrtzynytsky* (!) a istý *Sent Janus*, z Bohunic sa v tomto roku prisťahovali Michal, syn Valentína, Križan *Kostelanzky*, Bartoš *Radosowzky*, Tomáš, ale aj Benko *Zakssincho-woi*, Valko *Kostolansky*, Miklós *Wendeg* a iný Tomáš.²⁵³

Prevažujúce slovenské etnické prostredie Trnavy v tomto období vidieť i z toho, že v roku 1483 počas svojej osobnej návštevy Trnavy kráľ Matej I. vybavoval bežnú agendu po slovensky a zachoval sa aj jeden jeho mandát, v ktorom mestskú radu poveruje držať pre panovníka skonfiškovaný majetok zločincina Gašpara Mordeja.²⁵⁴ Z nasledujúcich rokov (1490, 1512) je známych aj viac podobných slovenských listín adresovaných Trnave, teda slovenská reč bola bežnou úradnou kancelárskou rečou v Trnave už najneskôr v 70. a 80. rokoch 15. storočia.²⁵⁵ Toho si bol vedomý aj o viac ako štyridsať rokov neskôr i samotný trnavský magistrát, keď jeho pisár Alexej Mlodecký, nepochybne so súhlasom magistrátu, vyhotovil falošnú listinu o vyhnaní Židov z mesta, ktorú datoval do roku 1494 a za jeho reč zvolil slovenčinu.²⁵⁶

Pozoruhodný údaj však nachádzame v knihe farských príjmov z rokov 1495 až 1543, kde v zápise z roku 1523 medzi beneficiami oltára sv. Alžbety je záznam o tom, že vdova po krajčírovi Jakubovi Maďarovi prijala od mešťana so slovenským menom Ján Šaršného (*Ssarssny*) desať zlatých (fl.), za čo záložovala vinicu na Kráľovskom vrchu v susedstve Mateja Hlasného a zaviazala sa z týchto peňazí štvrtročne vyplácať úrok, no všetok ostatný svoj majetok záložovala ako príjem oltára sv. Alžbety vo farskom kostole, s výnimkou tridsiatich zlatých florénov, ktoré dlhovala „cechu Slovákov“.²⁵⁷ Tento doklad o organizácii slovenského mešťanstva na hospodárskej báze v akomsi remeselníckom združení – cechu – z iných správ nie je známy, a tak bližšie nepoznáme ani zameranie tohto cechu. Hoci nemožno pochybovať o jeho primárnej organizácii na ekonomickom základe, ľahko možno predpokladať, že združoval zrejme najvýznamnejších trnavských mešťanov slovenskej národnosti. To posúva význam cechu už aj do politických súvislostí a kontextu bojov o podiel na mestskej správe medzi slovenským a nemeckým mešťanstvom, ktoré vyvrcholili už spomenutým mandátom Mateja I. z roku 1486, a v ktorom sa aj priamo spomínajú strany Nemcov a Slovákov, čo predpokladá istú formu organizácie oboch národnostných skupín. V každom prípade však doklad o osobitnom cechu Slovákov potvrdzuje, že po náboženskej a politicko-správnej emancipácii slovenského obyvateľstva v Trnave dochádzalo už v stredoveku aj k jeho výraznej emancipácii ekonomickej.

Doklad o beneficiu oltára sv. Alžbety v starostlivosti trnavského cechu Slovákov je dôležitý aj z toho dôvodu, že ide stále o ten istý oltár, ku ktorému zriadil v roku 1463 fundáciu slovenského kazateľa mäsiar Egid.²⁵⁸

Predsa však z ďalších prameňov vysvitá, že Nemci si aj naďalej podržali správu mesta. Slovenské obyvateľstvo len sporadicky prenikalo k najvyšším mestským funkciám. Už v kontroverznom roku 1486 bol za richtára zvolený napokon Nемец Štefan *Pasolt*, ktorý túto funkciu vykonával až do roku 1489 a potom aj v rokoch 1491 a 1492.²⁵⁹ Len v roku 1490 možno predpokladať, že nový richtár Tomáš *Hus* mal slovenskú národnosť.²⁶⁰ Až v 16. storočí sa častejšie vo funkcii richtára i mestského kapitána objavujú slovenské mená, ako v roku 1507, 1509, 1511, 1514 a 1515 istý Václav a v roku 1519 istý Lukáš *Nowomesczky*.²⁶¹ V tomto období však už často nachádzame slovenské mená medzi trnavskými mešťanmi akými boli napríklad Valent Slováč (*Sclavus*), Juraj Slováč (*Sclavus*), Imrich Slováč (*Sclavus*), Pavol Hrnček (*Hrnček*), Peter Holička, Tomáš Hromko, Štefan Petranský, Martin Hromada, Vinco Palička, Peter *Lupus*, inak nazývaný Vlk („*Petrus Lupus alias Wlk*“), Mikuláš *Maruschka*, Benedikt Šiška (*Sysska*), Martinus Švehla (*Swehla*), Žigmund Vodička (*Wodiczka*) a podobne. Osobitne dôležité sú najmä mená, ktoré poukazujú na pôvod svojich nositeľov. Takými boli mená ako Senický (*Seniczky*), Žabokrecký (*Zabokreczky*), Nižniansky (*Nyssniansky*), Šteruský (*Sterusky*), Račanský (*Raczansky*), Chtelnický (*Wtelnicky*), Krupinský (*Krupinsky*, *Krupiansky*), Vrbovský (*Wrbovsky*), Svätokrižsky (*Swathokrzysky*), Hlohovský (*Galgociensis*, *Freystaczky*), Lopašovský (*Lopassowsky*), Lovčický (*Lowczyczky*), Bolerázsky (*Bolerazsky*), Brestovanský (*Brestowansky*), Dubnický (*Dubniczky*), Cíferický (*Czifersky*), Beckovský (*Beckowzsky*), Uherčanský (*Uherczansky*), Bohdanovský (*Bohdanowsky*), Bohunický (*Bohuniczky*).²⁶² Z pôvodových mien týchto mešťanov tiež zreteľne vidieť, kde mala Trnava na konci stredoveku svoje populačné zdroje.

Niet však pochyb o tom, že dominantnú úlohu v sociálnej skladbe Trnavy počas celého stredoveku hralo predovšetkým **nemecké obyvateľstvo**, o čom jestvuje množstvo písomných správ už od 13. storočia, no najmä z mestských účtovných kníh už od konca 14. a z farských účtovných kníh z konca 15. storočia, ktoré dokumentujú nemecký etnický ráz nielen držiteľov mestských samosprávnych orgánov, ale aj nemčinu ako často používaný úradný jazyk mestskej správy a kancelárie. Treba však zdôrazniť, že napriek pomerne silnému zastúpeniu nemeckého obyvateľstva v Trnave nedošlo k prerušeniu kontinuity tunajšieho slovenského obyvateľstva, ako o tom svedčia neskoršie aj konkrétne doklady o jeho prítomnosti v Trnave. Z najstaršej účtovnej knihy mesta z rokov 1394 až 1530 možno už aj podrobne sledovať zastúpenie nemeckého obyvateľstva a konkrétne rodiny, ktoré dominovali obchodu i mestskej správe po celý

stredovek. Je príznačné, že v mestských úradoch (v mestskej rade a úradoch richtára a mestského kapitána) sa približne asi s dvadsaťročnou periodicitou postupne obmieňali nemecké rody, čo však korešponduje s etnickým vývojom aj iných uhorských stredovekých miest. Na konci stredoveku možno tiež doložiť aj osobitného kazateľa pre nemecké obyvateľstvo v Trnave, i keď treba predpokladať, že prevažne po nemecky trnavskí farári kázali vo farskom kostole už od 13. storočia, pretože v duchu výsadnej listiny z roku 1238 mali trnavskí meštania právo slobodnej voľby farára, ktorého síce ešte v úrade musel potvrdiť ostrihomský arcibiskup, no predsa bol reprezentantom (aj v etnickom zmysle slova) trnavskej meštianskej komunity. Konkrétnym dokladom na takýto postup výsadných komunít s farskou exempciou je výsadná listina nemeckých hostí z Rimavskej Bane z roku 1268, v ktorej sa právo slobodnej voľby farára aj priamo spája s voľbou podľa vlastnej reči, čo potvrdzuje i etnický rozmer slobodnej voľby farára.²⁶³ Potreba vzniku osobitného kazateľa aj pre nemecké obyvateľstvo preto ani v iných mestách nebola spočiatku pre nemecké meštianstvo osobitne akútna a často sa vynárala až po náboženskej emancipácii iných etnických skupín v mestách, ktorá vždy predchádzala aj emancipáciu politickú,²⁶⁴ ako tomu bolo aj v prípade Trnavy.

Niet pochyb o tom, že až fundácia slovenského kazateľa v roku 1463 viedla k tomu, že aj trnavský farár a ním poverený osobitný kazateľ, prípadne kaplán, ktorí aj naďalej užívali ako kazateľskú reč nemčinu, dostal postupne etnonymické označenie ako kazateľ Nemcov (*predicator Alemanorum*). Takýmto nemeckým kazateľom bol v roku 1512 aj istý magister *Heinrich*, v prítomnosti ktorého manželka Ondreja Pognara, Barbora (bol aj jej osobným svedníkom), dala spísať svoj závet.²⁶⁵ Ďalší doklad o nemeckom kazateľovi v Trnave je známy až z roku 1533, keď túto funkciu zastával Ján *Probus*, ktorý bol zároveň aj rektorom oltára Najsvätejšieho Tela Kristovho vo farskom kostole. V uvedenom roku trnavský mešťan Ambróz Kováč od neho odkúpil vinicu na Ružovom vrchu (*in monte Rosarum*).²⁶⁶ Trnavskí meštania, prípadne aj sám farár, tiež pozývali na akési hostovanie osobitných kazateľov, zvyčajne na jeden rok, o čom sú zápisy v knihe účtov farára Václava od roku 1481 sa tak aj konkrétne dozvedáme, že od 25. 4. do 30. 11. 1505 takto hostoval a kázal v Trnave farár Štefan z Modry, no v tom istom roku pozval trnavský farár na ročné kázanie aj istého Hieronýma a v roku 1507 zase magistra Michala, za čo obaja dostali plat dvanásť zlatých fl. a farár im dal aj potrebné liturgické knihy.²⁶⁷ V zápisoch títo kazatelia však už nie sú bližšie špecifikovaní, a tak nie je zrejmé, či tu šlo o kazateľov pre slovenské či nemecké obyvateľstvo, ktorí už mali na prelome 15. a 16. storočia pevné miesto v organizačnej štruktúre trnavskej farnosti, no je to veľmi pravdepodobné.

Okrem dominantných národností nemeckej a slovenskej však možno v národnostnej skladbe stredovekej Trnavy dokladovať aj sporadickú prítomnosť **maďarského obyvateľstva**, i keď bolo reprezentované len niekoľkými málo jednotlivcami a rodinami. V slovenskom a nemeckom jazykovom prostredí často dostali títo jednotlivci etnonymické osobné mená *Hungarus*, *Ungarus* (nemecky *Unger*) a slovenské obyvateľstvo nazývalo takéto obyvateľstvo *Uher*. Tak vieme aj konkrétne, že v roku 1495 trnavský mešťan *Vher Janusch*, ktorý býval v susedstve kláštora uršulínok, záložoval svoj majetok Martinovi Pignovi (*Pignus*). Výrečným je tiež doklad o mešťanovi Ištvánovi Hungarovi (*Isstwan Hungarus*), ktorý v roku 1495 pre dlžobu tiež záložoval inému trnavskému mešťanovi svoju vinicu v Modre. Maďarský pôvod možno predpokladať aj v prípade Petra *Ungarina* (1499), Beňa *Hungara* (1523), Jakuba *Ungara* (1511), Ondreja *Hungara* (1495), no aj istého Bartolomeja Wádáša (*Wadass* = polovník).²⁶⁸ Táto sporadická prítomnosť maďarského obyvateľstva našla svoj výraz aj v zápise testamentu trnavskej meštianky Margaréty, vdovy po Bartolomejovi *Snohlymu* z roku 1524, ktorý osobne vykonala „*coram búro civitatis*“, teda pred richtárom mesta.

V stredovekej topografii trnavského chotára vystupujú v prameňoch aj polnosti ležiace „*in Hungerfelt*“ (na maďarskom poli). V tomto priestore v roku 1495 Juraj Molnar spoločne s Petrom Krupinským vlastnili pole, podobne ako aj istý Benedikt, bývajúci na Františkánskej ulici, ktorý z toho titulu odvádza trnavskej fare ročne dvadsať meríc.²⁶⁹ Ide tu podľa všetkého o polnosti v priestore medzi Modrankou a Trnavou, ako sú tieto inak často označované,²⁷⁰ no ojedinelé zápisy pod názvom „Maďarské pole“ ešte uchováajú spomienku na pôvodne maďarské obyvateľstvo dislokované v 10. storočí ako strážna posádka v Modranke, ktorá podľa neho aj dostala svoje meno.²⁷¹

K výraznejšiemu prieniku maďarského obyvateľstva do Trnavy došlo po bitke pri Moháči v roku 1526 z Turkami obsadených krajín dolného Uhorska. Popri slovenskom a nemeckom kazateľovi nachádzame v Trnave už v roku 1542 aj maďarského kazateľa, o ktorom je v knihe účtov trnavskej fary zápis, že ním bol v uvedenom roku istý Tomáš a fara mu pravidelne vyplácala plat.²⁷² R. 1551 nariadil kráľ Ferdinand I. paritné zastúpenie všetkých troch trnavských národností v správnych orgánoch mesta s komentárom, podľa ktorého utekajúce maďarské obyvateľstvo medzi seba prijali trnavskí meštania, „*ktorí z väčšej časti od pradávna pozostávajú z národov nemeckého a slovenského*“.²⁷³

Dôležité postavenie malo v stredovekej Trnave aj **židovské obyvateľstvo**, o ktorom sú riadne doklady už zo 14. storočia.²⁷⁴ Podľa I. knihy dekrétov kráľa Kolomana I. (1095 – 1116) sa smeli Židia usadzovať pôvodne len v biskupských sídlach,²⁷⁵ napríklad v blízkej Nitre, kde už v roku 1113 je doložený aj *mons Iudeorum* (vrch Židov).²⁷⁶ Situácia sa však zmenila po tatárskom vpáde, keď bola účasť na rekonštrukcii krajiny umožnená aj Židom s ich kapitálom, ktorí sa tak usadili aj v iných uhorských mestách (predovšetkým v Stoličnom Belehrade, Budíne, Šoproni). Židovské obyvateľstvo je už v druhej polovici 13. storočia doložené aj v Bratislave.²⁷⁷ Zdá sa teda, že aj v Trnave treba očakávať príchod Židov už v období krátko po tatárskom vpáde, keď sa usídlili bokom od centrálného trhového námestia sv. Trojice a vytvorili osobitné sídelné zoskupenie pozdĺž Trnavky v priestore neskoršej Dolnopotočnej ulice, ktorá v roku 1495 ešte len nepriamo vystupuje ako orientačný bod, keď sa uvádza dom ležiaci pri prechodovej uličke smerom k Židom oproti radnici²⁷⁸ a v roku 1481 sa tu spomínajú štyri domy Židov ležiaci na brehu Trnavky.²⁷⁹ Táto ulica v daňových registroch Trnavy zo 16. a 17. storočia vystupuje ako Židovská ulica. V jej priestore si Židia postavili aj synagógu, o ktorej je doklad z roku 1539, keď ju darovali Michalovi Peregovi, prefektovi kráľovskej komory a predstaviteľu uhorských Židov, keď Trnavu museli z príkazu panovníka opustiť.²⁸⁰ Židia mali v Trnave aj osobitnú správu, na čele s richtárom, ktorý nepodliehal trnavským súdnym orgánom, a Židia platili do kráľovskej pokladnice osobitnú daň, ktorej výška sa rovnala asi jednej štvrtine celkového kráľovského cenzu Trnavčanov, čo bol vysoký poplatok. Najstarší doklad o osobitnom sudcovi Židov je známy z roku 1522, keď ním bol *Jakub Schaffler*²⁸¹ a o rok neskôr v tejto funkcii nachádzame istého Kristofa.²⁸² V roku 1539 vydal kráľ Ferdinand I. na osobitnú prosbu Trnavčanov dekrét, ktorým boli Židia z Trnavy vypovedaní. Ako dôvod sa uvádzala údajná nimi spáchaná vražda dvojročného chlapca, syna Trnavčana.²⁸³ V súvislosti s týmito udalosťami vzniklo aj pozoruhodné falzum, datované do roku 1494, podľa ktorého údajne už v tomto roku trnavský magistrát vypovedal z mesta všetkých Židov, pretože vraj Židia Marek, Abrahám „*yako zto y gimí zide*“ rituálne zavraždili dve kresťanské deti, za čo dala mestská rada na námestí upáliť desať Židov a dve Židovky.²⁸⁴ Listina je pozoruhodná nielen svojím jazykom, ktorým je dobová slovenčina, ale aj pomerne dynamickou kresbou údajnej rituálnej vraždy a jej aktérov. Ako pisár je podpísaný „*Petrus Mlodecky na ten*

czas pisarz miasta Trnawy ukrutne ditek kroz zidy z mordowani pro pamiet wieczy teto vka(z)vje. Listina je však falošná nielen z formálneho hľadiska, keď jej písmo sa hlási až do neskoršieho obdobia, ale vieme aj konkrétne, že v rokoch 1493 až 1494 bol mestským písarom istý Bartolomej.²⁸⁵ Naopak s menom *Mlodecky* vo funkcii mestského písača a notára sa stretávame až v roku 1542 v knihe účtov trnavskej fary, no jeho krstné meno nebolo Peter, ale Alexej,²⁸⁶ a domnievame sa, že práve s týmto písačom treba identifikovať vyhotovovateľa falza, ktoré sa hlási do roku 1494, pričom zrejme zámerne použil v podpise aj svoje skutočné meno, v ktorom zmenil len krstné meno Alexej na Peter. Vznik falza treba klásť pred rok 1539, pretože potom už by jeho vyhotovenie nemalo význam, ba je možné, že vzniklo už roku 1537, keďže v dekrété kráľa Ferdinanda I. z roku 1539 sa aj priamo spomína vražda kresťanského dieťaťa, ktorá sa stala pred dvoma rokmi. Vyhotovenie falza malo legalizovať žiadosť Trnavčanov u panovníka a podvodne poukázať na rituálny charakter týchto zločinov. Či však skutočne došlo k predloženiu falošnej listiny kráľovskej kancelárii, nevedno, a je skôr možné, že listina napokon ani neopustila magistrátnu budovu trnavskej radnice.

V stredovekej národnostnej štruktúre Trnavy možno dokladovať aj sporadickú prítomnosť jednotlivcov ďalších národností, a to najmä českej, no tiež aj poľskej a chorvátskej národnosti, čo je ale ľahko pochopiteľné vzhľadom na význam Trnavy v obchodnom i spoločenskom živote Uhorska v stredoveku.

Trnava bola v stredoveku delená na štyri daňové obvody, no najstarší daňový register mesta sa zachoval až z roku 1529, aj to neúplný. Demografický vývoj preto možno podrobnejšie sledovať až od 16. storočia. Podľa analýzy registrov, vykonaných M. Bottánkovou, bolo v polovici 16. storočia približne 460 zastavaných parciel,²⁸⁷ čo by mohlo zodpovedať počtu cca 2500 až 3000 obyvateľov vnútorného mesta. Okrem toho žilo viacero obyvateľov aj mimo mestské hrady v predmestiach, a tak celkový počet obyvateľov na konci stredoveku mohol presahovať číslo 5000.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Vinohradníctvo

Víno predstavovalo jeden z najdôležitejších obchodných artiklov mesta Trnava.²⁸⁸

Ako je zrejme z mestských kníh, väčšina predstaviteľov strednej až vyššej mestskej spoločnosti (počnúc remeselníkmi, cez zástupcov cirkevných hodností až po mestský patriciát) vlastnila minimálne jednu vinicu. Celkovo tvorilo víno polovicu hospodárskeho obratu mesta Trnava v stredoveku.²⁸⁹

Už v roku 1270 sa trnavskí hostia sťažovali u kráľa na majiteľov viníc na území Bratislavskej župy kvôli neoprávnenému vyberaniu dávok a poplatkov.²⁹⁰ V roku 1278 uzavreli Trnavčania so šľachticmi zo Svätého Jura dohodu, podľa ktorej mali za každú vinicu na ich pozemkoch platiť ročne tri penzy (=120) denárov. Za slobodné prevážanie vína mali odvádzať dva denáre. Mohli tiež slobodne odkázať komukolvek obrábanú zem, odvedli len poplatok štyridsať denárov. Ak mali postavené na šľachtickej pôde aj vlastné domy, nepodliehali zemepanskému súdu, ale len svojmu meštianskemu. Podobnú dohodu v roku 1295 meštania uzavreli aj s peziňskými grofmi.²⁹¹ Významné vinohrady mali Trnavčania v Modre a Malom Trní. V roku 1326 kráľ Karol I. stanovil výšku poplatkov za ich užívanie tak, aby meštania Trnavy odvádzali vlastníkom pozemkov za každú vinicu na jar, keď sa prvýkrát viaže vinič jednu penzu (=40) širokých denárov, z polovičnej vinice 20 širokých denárov, zo štvrtinovej vinice 10 širokých denárov. V čase oberačiek z každej celej vinice dve penzy (=80) širokých denárov, z polovičnej jednu penzu a zo štvrtinovej 20 širokých denárov. Okrem toho v čase oberačiek mali odvádzat z každej celej vinice 4 okovy (*akones*) vína, z polovičnej 2 a zo štvrtinovej 1 okov vína.²⁹² Tieto regulácie tvorili základný rámec vinohradníckych dávok Trnavčanov aj na území ostatných panstiev. V roku 1435 už okrem Modry a Svätého Jura mali meštania Trnavy vinice aj v Hlohovci, Malom a Veľkom Trní, Šintave a na panstve Červeného Kameňa a kráľ Žigmund zakázal tunajším zemepánom vyberať neoprávnené alebo neobvyklé poplatky a dávky.²⁹³ Z mestských kníh sa dozvedáme aj o ďalších lokalitách s trnavskými vinicami. Boli nimi predovšetkým Smolenická Nová Ves, Horné a Dolné Orešany, Doľany, Holíč, Suchá nad Parnou, Dlhá, Dubová, Šelpice, Častá.²⁹⁴

Remeslá a cechy

Na základe zachovaných mestských kníh a ďalších písomností možno v hospodárskej štruktúre stredovekej Trnavy dokladovať celkom až 43 remesiel, ktoré tvorili kožušníci (1406), garbiari (1447), opaskári (1495), remenári (1495), obuvníci (1422), sedlári (1514), tkáči (1517), súkenníci (1337), strihači súkna (1500), krajčíri (1412), klobočníci (1522), mlynári (1495), pekári (1404), mäsiari (1481), pivovarníci (1518), vinári a vinohradníci (1270), soľní majstri (1394), obchodníci (1335, 1400), krčmári (1416), tesári (1394), murári (1395), povrazníci (1394), maliari (1517), kolári (1402), stolári (1394), debnári (1500), sústružníci (1498), kováči (1442), výrobcovia kôš a srpov (1526), nožiari (1412), zámočníci (1495), zlatníci (1410), výrobcovia mečov (1523), výrobcovia mečov a kuší (1400), hrnčiari (1519), sklári (1394), smolári (1394), olejkári (1412), mydlári (1549), bližšie nešpecifikovaní výrobcovia umeleckých predmetov (1485), záhradníci (1481), povozníci (1394), kúpeľníci (1481), lekári a ráhojiči (1396), rozliční sluhovia (1396), kuchári (1504).²⁹⁵

Okrem toho mesto zamestnávalo špecializované osoby zabezpečujúce mestskú kanceláriu (notár a písaři), a medzi zamestnancov magistrátu patrili aj kostolní otcovia, strážcovia mesta a vrátnici, hlásnici a trubači, žoldniersi, správcovia viníc, poľovníci a kat.

Najstaršie zachované **cechové stanovy trnavských kožušníkov** pochádzajú z roku 1507, z roku 1516 pochádzajú **cechové artikuly nemeckých mäsiarov** podľa vzoru v Pešti.²⁹⁶ V písomnostiach sa však spomínajú aj cechy výrobcov povrazov (1515), krajčírov (1525), na národnostnej báze cech Slovákov (1523), kúpeľníkov (1481).²⁹⁷ Majstri jednotlivých trnavských cechov sa pravidelne zúčastňovali aj pri účtovných uzávierkach jednotlivých mestských úradníkov a potvrdzovali ich správnosť.²⁹⁸

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Základná štruktúra mestskej samosprávy sa nepochybne v Trnave dotvorila už do konca 14. storočia, o čom svedčia doklady o jednotlivých mestských úradoch v najstaršej účtovnej knihe z rokov 1392 (1394) až 1530.²⁹⁹

Základným samosprávnym orgánom bolo „spoločenstvo mešťanov“, neskôr označované ako „*tota communitas*“ (v nemeckých textoch aj ako „*dy Gemayn*“). Je doložená v listinách už od 13. storočia ako ďalší adresát výsad či reprezentant obyvateľskej komunity v Trnave, a to popri richtárovi a prísazných mešťanov (r. 1325 *iudex, iurati et universi cives civitatis Tyrnensis*³⁰⁰, r. 1335 – 1339 *iudex, iurati ac*

*universitas civium de Tyrna*³⁰¹). Zahŕňala všetkých držiteľov meštianskych výsad, čo bol v pomere k celkovému počtu obyvateľov mesta pomerne úzky okruh osôb. Napríklad v roku 1422 túto komunitu zastupovalo pred vnútornou mestskou radou štyridsaťtri mešťanov. Nešlo tu však o plný počet, ten bol zaiste vyšší. O príslušnosti k tejto najvyššej meštianskej vrstve sa viedla veľmi podrobná evidencia do mestských kníh už v 14. storočí. Tak sa napríklad dozvedáme, že v roku 1397 získali meštianske práva Trnavy istý Demeter z Lopašova a tiež aj ďalší noví obyvatelia Ivanuš, Tomáš a Štefan, o ktorým pisár osobitne zdôraznil, že všetci sú Slováci.³⁰² Táto meštianska komunita bola základnou bázou, z ktorej vychádzali všetky ďalšie samosprávne orgány – najskôr to bola tzv. vonkajšia mestská rada, potom aj vnútorná mestská rada, richtár a mešťanosta. Z týchto štyroch základných úradných zložiek sa odvádzali nižšie úrovneestskej samosprávy.

Vonkajšia mestská rada

Máme o nej dostatočné doklady od začiatku 15. storočia, kedy ju tvorilo 24 mešťanov – podľa toho aj bola nazývaná ako tzv. „dvadsaťštvorka“ (*vier und czwanzinger, viginti quatuor, viginti quatuor iurati, viginti quatuor seniores*). Jej zástupcovia sa pravidelne zúčastňovali pri povinných vyúčtovaniach predkladaných na schválenieestskej rade nižšími hospodárskymi úradníkmi. Okrem zástupcov vnútornejestskej rady a richtára bol súhlas zástupcov vonkajšej rady – „dvadsaťštvorky“ nevyhnutnou podmienkou bezchybnosti predložených účtov.

Vnútorná mestská rada (*iurati cives*)

Bola zadefinovaná už vo výsadnej listine pre trnavských hostí z roku 1238. Už vtedy ju mali tvoriť dvanásť „lepších“ (*meliores*) mešťania. V neskorších písomných dokladoch táto dvanásťčlenná mestská rada vystupuje aj pod označením *consilium, senatus, consules, seniores duodecim, iurati cives seu consules* a podobne. Pôvodne sa mestská rada na svojich zasadnutiach schádzala ad hoc podľa prerokovávanej záležitosti v dome príslušného mestského funkcionára. V dôsledku postupného nárastu úradníckeho aparátu i celkovej agendy však vznikla potreba špecializovanej budovy radnice. Tá sa prvýkrát pripomína v roku 1413 ako *domus consilii* či *domus consulum* – teda domestskej rady či radných.

Pozoruhodné sú však pomerne široké kompetencie, pretože pod mestskú radu spadali všetky ostatné dôležité mestské úrady týkajúce sa hospodárskych záležitostí, farských záležitostí,estskej kancelárie, bezpečnosti a zdravotníctva. Pod mestskú radu patrila aj špecifický úrad „židovského richtára“. Túto funkciu spravidla zastával jeden z prisázných mešťanov, nešlo teda o príslušníka židovského obyvateľstva v meste, kde toto inak vytváralo vlastnú komunitu i urbanistické geto.³⁰³ Zo židovskej komunity však pochádzal tzv. prefekt Židov (*prefectus*), ktorý bol priamym podriadeným a akýmsi spojovníkom medzi mestským úradom židovského richtára a samotnou židovskou komunitou. V roku 1522 bol napríklad židovským richtárom Jakub Schaffler a prefektom Židov istý Izák.³⁰⁴ Hospodársku správu reprezentovala prestížna funkcia *rektoraestskej pokladnice* (*rector perceptorum et distributorum bonorum civitatis; perceptor et dispensator bonorum*), pod ktorého spadala predovšetkým oblasť výberu mestských daní, výberu desiatok, mestské príjmy z horného od trnavských vinohradníkov i správa vlastných mestských vinohradov a napokon aj správaestskej soľnej komory (*Salczhoff*). Podľa toho jestvovali aj samsostatné funkcie vyberačov (*exactores*) jednotlivých daní a desiatok, horných majstrov (*magistri montium, Bergmaystern*) a soľníkov (*salsator*). Najdôležitejším príjmom bol výberestskej dane, ktorý sa realizoval podľa jednotlivých štvrtí, pričom každú zo štvrtí mal na starosti osobitný vyberač (*exactor taxarum*), bol však aj piaty vyberač daní, ktorý mal na starosti poddanské dediny mesta. Nie vždy prebiehal výber daní za jednotlivé štvrte súčasne, respektíve ak aj tomu tak bolo, nie vždy sa vyúčtovanie exaktormi realizovalo súčasne. Ako dosvedčujú početné záznamy v hlavnej účtovnej knihe mesta, sklz vo vyúčtovaní nezriedka presahoval aj viac ako rok. Dôležitým poznatkom však je, že sa vyberanie daní konalo za účasti mestského notára³⁰⁵ a k tomuto účelu jestvovali aj špeciálne daňové zoznamy obyvateľov a domov – dnes nezachovaných.³⁰⁶

Súčasťouestskej agendy bola aj dôležitá funkcia *mestského lekára* – medicus, Arzt, o ktorom sú najstaršie doklady už z rokov 1395 až 1397, kedy ním bol istý Ján (*Johannes medicus*). Vtedy mu správcaestskej pokladnice Ján Talkner vyplácal za jeho služby dva zlaté. Na zastávanie tohto postu sa nepochybne vyžadovalo príslušné vzdelanie, preto nie vždy sa mestu darilo funkciu mestského lekára aj obsadiť. Z písomných dokladov pritom vysvitá, že medzi Bratislavou a Trnavou existovala v otázke mestských lekárov úzka spolupráca a vzájomná výmena.³⁰⁷ O celomestskej pôsobnosti lekára svedčí záznam z roku 1523, kedy tento úrad zastával istý Ambróz (*Ambrosius doctor civitatisensis*).

Dôležitou súčasťouestskej administratívy bola aj správa *farských záležitostí*, ktorá sa opierala o patronátne právo, odvodené už zo základnej výsadnej listiny mesta z roku 1238 (ním sa síce povolila slobodná voľba farára, no nemali tým byť narušené majetkové práva Ostrihomskej kapituly, ktorej pôvodne trnavské príjmy patrili).³⁰⁸ Voľba mestského farára prebiehala síce v kompetencii trnavských mešťanov, zvolený kandidát však musel byť potvrdený ostrihomským arcibiskupom. Celú situáciu názorne ilustruje listina arcibiskupa Jána z roku 1471, ktorou potvrdzuje voľbu farára magistra Václava z Brna (dovtedajšieho slovenského kazateľa v trnavskom minoritskom kostole sv. Jakuba). Podľa jej znenia, mestská rada arcibiskupa písomne informovala o zvolenom kandidátovi na úrad mestského farára – jeho súčasťou bol nepochybne aj akýsi životopis a zrejme aj isté odporúčania. Magister Václav sa do Ostrihomu musel dostaviť aj osobne, zrejme súčasne s listomestskej rady. Arcibiskup po prečítaní listu voľbu schválil a Václava vyslal späť do Trnavy aj so svojím schvaľovacím listom a prikázal, aby bol podľa starých zvyklostí uvedený do úradu farára v meste – vlastnou ceremóniou boli súčasne poverení miestni kňazi kazateľ Augustín, rektor Oltára troch kráľov a kazateľ Ulrich, rektor Oltára sv. Juraja, oboch vo farskom kostole. Išlo tu nepochybne o osobitných kazateľov pre slovenské a nemecké obyvateľstvo, ako to vysvitá z iných dokladov.³⁰⁹ Keď bol v roku 1519 zvolený do úradu mestského farára magister Alexander, dozvedáme sa pri tej príležitosti aj informácie o podrobnej štruktúre správy samotného farského úradu. Tú tvorili laické služobníctvo (*personae laicales*) a potom osoby súvisiace s duchovnou operatou obyvateľstva mesta (*personae ecclesiasticae*) – išlo o rektorov benefikovaných oltárov vo farskom kostole, kazateľov pre nemecké a slovenské obyvateľstvo, kaplánov, školastikov, organistu a zvonára. Svetským spojovníkom medzi farským úradom a mestskou radou bol dôležitý úrad kostolného otca (*vitricus*), ktorý kontroloval farské účty (predkladalestskej rade pravidelné vyúčtovania) a mal na starosti aj zabezpečenie technického stavu kostola (prestavby, údržba, opravy).

Okrem farského kostola však malo mesto v správe aj mestský špitál sv. Kríža s kostolom sv. Heleny (*hospitale*), o ktorom sú najstaršie doklady už z roku 1340.³¹⁰ Aj tu bol na čele špitálu osobitný cirkevný otec – *vitricus*, tiež často významný mešťan alebo členestskej rady. Duchovnú správu však zabezpečoval kaplán – oficiálne nazývaný prior, podľa všetkého podliehajúci v tejto oblasti mestskému farárovi. Nie však výlučne. Napríklad v roku 1424 (za richtára Erharda Modrera) túto funkciu zastával benediktský mních brat

Mikuláš, ktorý sa dostal do vážneho konfliktu s mestskou radou kvôli defraudácii majetkov špitála samotnými mešťanmi. Spor sa dostal až k cirkevnému súdu ostrihomského arcibiskupa.³¹¹

Dôležitým mestským úradom bola funkcia *mešťanostu – tribúna (magister civium)*. Najstarším dokladom o nej je až záznam o vyúčtovaní mestských financií z roku 1438, túto funkciu (*Purgermeister*) zastával Štefan Kublwirt. Ďalšie doklady poznáme z rokov 1464³¹², 1508³¹³ a 1516.³¹⁴ Funkcia napokon rezonuje aj v akýchsi bližšie nešpecifikovaných „spoločných (komunálnych) žiadostiach“ (*petitio communalis*), o ktorých je niekoľko údajov v mestských knihách (najstarší doklad je z roku 1495). Celkom určite išlo o čelnú reprezentatívnu funkciu mestskej komunity azda s dozorom nad výkonom aj ostatných hlavných mestských orgánov.

Prípád Trnavy je dôležitý aj z iného dôvodu, pretože na jej príklade možno sledovať dôležitú otázku vzťahu kráľovskej autority a mestskej samosprávy. Ten sa prejavil v obsadzovaní úradu *mestského kapitána*, ktorá sa vytvorila z pôvodnej pozície kastelána tunajšieho kráľovského hradku. Najneskôr v priebehu 14. storočia však došlo k situácii, kedy takýto kráľovský úradník so svojou vojenskou posádkou začal suplovať aj bezpečnostné potreby mesta. Tak vlastne v Trnave ani nedošlo k vytvoreniu samostatného úradu mestského kapitána ako inštitúcie mestskej samosprávy, ale uplatnil sa tu model spojenia kráľovského úradu s mestskou funkciou. V roku 1445 zastával funkciu kráľovského kapitána Trnavy šľachtic Ladislav zo Szénás (v Békešskej župe),³¹⁵ v roku 1452 až 1453 spolu s funkciou nitrianskych županov boli zase trnavskými kapitánmi šľachtici Ladislav Pán z Hatného a Vincent z Temeša.³¹⁶ Že išlo v istom zmysle o prestížny kráľovský úrad, dosvedčuje aj v roku 1456 zastávanie tejto funkcie Žigmundom a Jánom, grófmí zo Svätého Jura a Pezinka.³¹⁷ Proces menovania panovníkom do funkcie kapitána Trnavy ilustruje listina Mateja I. z roku 1461, ktorou upozorňuje mestskú radu, že do funkcie kapitánov mesta menoval šľachticov Jakuba Bočka a Ladislava Podmanického a zdôrazňuje pritom, aby menovaných vo všetkom poslúchali a vychádzali im v ústrety.³¹⁸ Takéto podvojné menovanie funkcie mestského kapitána v Trnave bolo pravidelnou praxou a v neskoršom období panovníci za jedného z kapitánov zvyčajne menovali niektorého príslušníka zo šľachtických rodov žijúcich v meste. V tejto súvislosti je pozoruhodné menovanie Pavla Holého z Hradnej za jedného z dvoch kráľovských kapitánov Trnavy, k čomu došlo v ten istý rok, v ktorom bol Pavol Holý povýšený aj do šľachtického stavu – v roku 1488.³¹⁹ Šľachtictvo bolo teda nevyhnutným predpokladom pre zastávanie tejto funkcie, na druhej strane však išlo do veľkej miery len o reprezentatívny kráľovský úrad a hodnosť, preto v neskoršom období možno práve v tejto pozícii nájsť aj „vyslúžených“ bývalých richtárov mesta (a niekoľko prípadov potvrdzuje, že pri tom dochádzalo k nobilitáciám takýchto osôb).

Vlastný výkon funkcie zabezpečovali nižšie správne orgány, ktoré už do veľkej miery podliehali mestu. Tvorili ich funkcie, ktorých nositelia boli tiež nazývaní *kapitáni* – ich počet bol už koncom 14. storočia ustálený na čísle štyri, a to podľa jednotlivých mestských štvrtí, ktoré im priamo podliehali. V roku 1402 boli takýmito „štvrtníkmi“ Mikuláš Bogner, Ján Talkner, Michal Lell a Mendel Tuchbe-reiter, všetko poprední mešťania vtedajšej trnavskej society.³²⁰ V rámci ich kompetencií sa ďalej dozvedáme, že im podliehala mestská stráž (*custodes civitatis*), strážcovia mestských brán (*portarius*),³²¹ strážcovia mestských hradobných veží (*tornhütern*) a aj osobitní stráž-covia farského kostola (*wächter czu der pharre*). Pod ich velenie patrili nepochybne aj žoldnieri, najímaní mestom, a tiež židia, ktorí boli podľa starej zvyklosti povinní vykonávať isté vojenské či strážne služby v prospech mesta.³²² Napokon ako ďalšia z ich povinností vystupuje v prameňoch dozorná činnosť nad opevňovacími a údržbovými prácami na mestských hradbách a priekopách. Tak napríklad začiatkom roka 1467 (len krátko pred záverečným bojom proti bratríckemu taboru pri Veľkých Kostoľanoch) prikázal kráľ Matej I. stavom Trenčianskej a Nitrianskej župy, aby vyslali poddaných aj s potrebným náradím do Trnavy, kde budú pomáhať spevňovať hradby a čistiť hradné priekopy. Všetci sa mali hlásiť práve u mestských kapitánov.³²³

Pre všetky významné pozície v mestskej správe však platí, že ich personálne obsadenie sa obmieňalo len vo veľmi úzkom kruhu najvýznamnejších meštianskych rodov. Zo zachovaných prameňov je možné doložiť aj viacero prípadov, keď jedna a tá istá osoba súčasne zastávala aj viacero pozícií. Kým vo funkcii richtára dochádzalo k viac či menej k pravidelnému obmieňaniu osôb, neplatí toto konštatovanie už pre samotnú vnútornú mestskú radu. V zachovaných zoznamoch je evidentné, že z roka na rok prebiehali len minimálne zmeny, dotýkajúce sa maximálne 20 % osadenstva. Pozoruhodným obdobím sú však roky 1432 až 1435, keď mesto obsadil husitský kapitán Blažko z Borotína.³²⁴ Sám sa označoval za držiteľa Trnavy (*possessor Tyrnaviae*) a mešťanov za svojich poddaných a služobníkov. To rešpektovali aj kráľovské úrady. Do akej miery bola obmedzená samospráva mesta je len v rovine dohadov, k istým obmedzeniam však nepochybne došlo, už aj na základe núteného odchodu niektorých meštianskych rodov z mesta. Napriek uvedenému však akási mestská rada a richtár v meste úradovali aj naďalej, ako o tom svedčí mierová dohoda medzi Blažkom a magistrátom Bratislavy z roku 1434.³²⁵

Hospodárenie mesta

Príjmy a výdavky

Štruktúru príjmov mestskej pokladnice možno podrobne sledovať až od roku 1392 (1394), odkedy sa zachovala hlavná účtovná mestská kniha. Tá bola určená pre evidenciu hlavných a sumárnych finančných tokov v mestskej pokladnici. Nie vždy však bola mestským pisárom zaevidovaná aj konkrétna suma, najmä od začiatku 16. storočia (od roku 1506 tieto údaje úplne absentujú). V zápisoch sa konštatovala len všeobecná spokojnosť zainteresovaných osôb (richtára, prísažných, senátorov a cechových majstrov) s predloženým vyúčtovaním, zrejme teda musel jestvovať ešte aj iný doklad s podrobným rozpisom účtovných položiek. Pre ilustráciu uvádzame nasledujúce súhrnné príjmy:

Príjmy

- 1394 (6. 1.): daň zo štyroch mestských dedín – 114 lib.
- 1394 (24. 5.): mestská daň, príjmy a výdavky mesta – 287 lib.
- 1395: daň zo štyroch mestských dedín (súhrnne) – 519 lib. 34 tal.
- 1397 (7. 1.): daň z vína – 678 lib. 5 sol.
- 1397 (7. 1.) daň z predmestia – 50 lib. 60 den.
- 1397 (29. 3.): súhrnná mestská daň – 1108 zl. 34 lib.
- 1399 (29. 4.): súhrnná mestská daň – 834 zl.
- 1400 (8. 8.): daň zo štyroch mestských dedín – 553 lib.
- 1401 (14. 9.): daň zo štyroch mestských dedín a daň Židov – 1045 lib.
- 1402 (9. 2.): príjmy z vína – 1080 lib.
- 1403 (23. 6.): príjmy z vína – 720 lib.

- 1405: mestská daň – 4040 zl.
- 1406 (25. 9.): predaj soli darovanej kráľom – 3900 zl.
- 1407 (1. 9.): predaj piva v predmestí – 192,5 lib.; predaj piva v meste – 205,5 lib.
- 1411 (5. 1.): mestská daň – 2442,5 lib. mal. den.
- 1415 (20. 4.): židovská daň – 971 lib. mal. den.
- 1415 (20. 4.): mestská daň – 1094,5 zl. 875 lib. mal. den.
- 1419 (7. 9.): mestská daň – 2398 zl.
- 1424 (26. 4.): mestská daň – 3367 zl.
- 1427 (19. 5.): mestská daň – 4000 zl., 950 den. (fenigov)
- 1436 (3. 2.): mestská daň – 437,5 zl.
- 1440 (21. 4.): mestská daň – 524 zl.
- 1478 (3. 12.): mestská daň (s poddanskými dedinami) – 1163,5 zl.
- 1493 (21. 4.): mestská daň – 950 zl.
- 1499: mestská daň – 700 zl. 20 den.

Výdavky:

- 1394 – 1395: platba Stiborovi zo Stiboríc – 784 zl.
- 1405 (20. 1.): výdavky na žoldnierov za rok 1404 – 813 lib., 80 den.
- 1406 (26. 8.): mimoriadna kráľovská daň – 1000 zl.
- 1411 (5. 1.): kráľovská daň – 752 lib. mal. den.
- 1417 (4. 5.): kráľovská daň – 1116 lib. mal. den.
- 1419 (24. 4.): plat notára za rok 1418 a obdobie do 24. 4. 1419 – 40 zl.
- 1428: plat pre žoldnierov – 32 zl.; nákup zbraní vo Viedni: 95 zl.; prestavba Lovčickej brány – 400 zl.; prestavba mestských brán – 1020 zl.; výstavba zhorenej veže – 82½ zl.
- 1428: vyúčtovanie cesty na kráľovský dvor – 977 zl.
- 1430 (8. 9.): platba pre kráľovskú kuchyňu – 100 zl.
- 1436 (17. 6.): vyúčtovanie cesty na kráľovský dvor za účelom vyhotovenia konfirmácií mestských privilégií. – 150 zl.

Bilancia: Aj keď vyjadrené hodnoty sú relatívne, vzhľadom na meniacu sa validitu uhorských mincí, je zrejme, že na príjmovej stránke mesto dosahovalo svoj vrchol krátko pred obsadením mesta husitmi (1432 – 1435), následne sa príjmy mesta prepadli na štvrtinovú úroveň predchádzajúceho stavu, čo súviselo aj s úbytkom obyvateľstva. Príjmy pochádzali predovšetkým z mestskej dane, osobitne vyberanej pre vnútorné mesto a osobitne od poddanských dedín a z predmestia. Významný bol príjem z vína, ktorý dosahoval takmer polovičnú hodnotu príjmu z daní. Ďalšiu významnú skupinu príjmov mestskej pokladnice predstavovali desiatky z mesta a aj poddanských dedín. Špecifický a ojedinelý príjem predstavoval predaj soli z kráľovskej soľnej komory sídliacej priamo v Trnave (*Salzhof*), ktorú niekedy kráľ prepustil mešťanom ako splátku dlhu. V roku 1406 napríklad tento príjem presiahol aj príjem z mestskej dane. Napokon osobitnú daň mestu odvádzalo aj židovské obyvateľstvo.³²⁶ Pozoruhodné sú akési súhrnné vyúčtovania stavu mestskej pokladnice na konci funkčného obdobia richtára, ktoré vlastne odrážajú celkovú bilanciu hospodárenia. Z nich vyplýva, že stav hotovosti v pokladni bol takmer vždy aktívny. Negatívnu bilanciu dosahovala pokladňa len v roku 1420, keď dosiahla deficit 151 lib. mal. den. a 56 den.

Mestská kancelária

Notár

Viedol mestskú kanceláriu, v mene mesta cestoval a vyjednával s nadriadenými inštitúciami aj s predstaviteľmi iných miest, viedol mestský archív a asistoval pri výbere mestských daní. Za tým účelom viedol osobitné registre. Počiatky písomníctva v Trnave siahajú už do polovice 13. storočia: r. 1256 využil uhorský kráľ Belo IV. služby trnavského richtára Hencha pri ohraničovaní majetku Bolerázu, ktorý panovník daroval klariskám v Trnave. O hraniciach Bolerázu vtedy richtár Hench napísal kráľovi osobitnú reláciu v písomnej forme, čo predpokladá existenciu vzdelanej osoby, znalcej nielen procesných donačných postupov uhorskej kráľovskej kancelárie, ale i koncipovania príslušného druhu písomností.³²⁷ Dôležitý je najmä fakt, že listina označuje za vydavateľa trnavského richtára, najvyššieho správneho predstaviteľa komunity trnavských hostí, v ktorého službách takýto pisár teda pôsobil. Nejde pritom o ojedinelý doklad, ktorý by azda mohol poukazovať na služby takéto pisára ad hoc, pretože keď už v roku 1250 riešil trnavský richtár a dvanásť prísazných (sudcov) dlh trnavského obyvateľa Juraja, ktorý mal tento vo výške 36 hrivien striebra voči ostrihomskému arcibiskupovi a nebol schopný ho splatiť, rozhodol trnavský súdny tribunál o zhabaní všetkých jeho majetkov – kúrie, domov, polí a ostatných majetkov – a odovzdani ich arcibiskupovi ako splátku dlhu. Musel byť vtedy spísaný zoznam Jurajových majetkov a o rozsudku trnavská mestská rada musela vydať písomný doklad, ktorý rezonuje ešte aj v listine ostrihomského arcibiskupa Štefana.³²⁸

V Trnave sú doložení títo mestskí notári:

1394 – 1395: NN (*notarius civitatis*); 1396 – 1446: Mikuláš Kromer z Novej Bane;³²⁹

1464 – (pred)1467: Matej Schwichtenperg,³³⁰ 1484 – 1485: Pavol Crayczer (*Chreytzer*),³³¹ 1488 – 1489

Ján,³³² 1492: Ladislav,³³³ 1493 – 1499: Bartolomej Steffel,³³⁴ 1501: Martin,³³⁵ 1507: Matej Holy,³³⁶ 1511 – 1519: Martin z Holíča,³³⁷ 1520 – 1526: bakalár Juraj.³³⁸

Okrem mestských notárov v Trnave pôsobilo aj niekoľko verejných notárov:

1438: Ján, syn Jakuba z Vrbového, 1438: Tomáš, v uvedenom roku bol aj rektorom oltára sv. Doroty vo farskom kostole sv. Mikuláša,³³⁹ 1438, 1449 – 1465: Valentín, syn Demetera z Trnavy,³⁴⁰ 1472: Matej Marienam,³⁴¹ 1482: Ján, syn Juraja z Holíča.³⁴² Z roku 1400 je známy aj doklad o verejnom notárovi Martinovi, synovi Havla z Trnavy, pôsobiacom v Prahe.³⁴³

Už od konca 14. storočia okrem notára boli zamestnancami mestskej kancelárie aj viacerí pisári (1 – 2). Zväčša však o nich máme len skromné zmienky, pretože svoje úlohy vykonávali v mene notára alebo iných úradníkov mesta. Tak sa dozvedáme, že počas pôsobenia notára Mikuláša Kromera z Novej Bane, pôsobili aj dvaja pisári – v roku 1422 pisár Ján a v rokoch 1437 až 1440 pisár Erhart.³⁴⁴ Ročný plat pisára v roku 1395 predstavoval ročne 12 libier denárov, vyplácané boli štvrťročne.³⁴⁵

Mestská kniha

Z obdobia stredoveku sú zachované tri mestské knihy, z toho dve sú knihy benefícií trnavskej farnosti.

1. *Registrum civitatis rationum et debitorum maius*³⁴⁶ – z formálneho hľadiska sa člení na dve základné časti, ktoré sa líšia nielen povahou zápisov a spôsobom ich evidencie, ale aj z obsahovej stránky. Prvá časť pochádza z obdobia rokov 1394 až 1455 a druhá z rokov 1478 až 1530. Pri bližšom skúmaní formálnych znakov jednotlivých záznamov a ich obsahovej stránky i chronológie radenia však možno knihu štruktúrovať aj viac, konkrétne až na päť častí, ktoré tvoria viac-menej homogénne celky. Text účtovnej mestskej knihy obsahujú údaje aj zo staršieho obdobia – už od roku 1392.

2. Kniha príjmov trnavskej fary, ktorú v roku 1481 založil magister Václav, bola podľa jeho vlastného vyjadrenia súpisom všetkých peňažných dôchodkov, ktoré trnavská farnosť sv. Mikuláša nadobudla už za Václavových predchodcov.³⁴⁷ Z obsahového hľadiska jednotlivé zápisy predstavujú súpis príjmov a finančných záväzkov mestskej rady Trnavy i jednotlivých mešťanov voči trnavskej fare, pozbierané zo starších účtovných záznamov. V neskoršom období, od začiatku 16. storočia, však už prvé voľné fólie slúžili aj na evidenciu bežných výdavkov a príjmov trnavských farárov, najmä plátov pre služobníctvo, prípadne aj kazateľov, pozývaných na hostovanie do Trnavy. Chronologicky možno zápisy zaradiť do rozmedzia rokov 1481 až 1545.

3. Špecializovanú knihu pre evidenciu príjmov trnavskej fary mestský magistrát založil 3. apríla 1495.³⁴⁸ Priznal jej tým zároveň charakter „úradnej“ mestskej knihy, o čom svedčia napokon aj niektoré záznamy, na ktoré ešte podrobne upozorníme. Podľa titulného záznamu došlo k založeniu knihy v čase keď bol richtárom mesta Ján Fuernmizwar a mestským kapitánom Václav. Z obsahovej stránky sa do tejto účtovnej knihy už popri účtovnej evidencii farských príjmov zapisovali aj súdne pokonávky mesta a testamentárne odkazy mešťanov. Zápisy pochádzajú z rokov 1495 až 1543.

Mestská pečať³⁴⁹

1. Najstaršia zachovaná pečať je na listinách z roku 1347 a 13. 7. 1348. Pôvodom sa radí do poslednej štvrtiny 13. storočia; Ø 62mm, pečatné pole, členené tromi kruhmi tvorí šestšpicové koleso s hlavou Krista. Kruhopolis: * *S(igillum) M. CIVIVM DE ZVMBOTHEL . CVM . ROTA . FORTVNE*; v druhom vnútornom kruhu medzi hornými štyrmi špicami sú polmesiac, alfa s váhami, omega s váhami a hviezda, v treťom vnútornom kruhu pokračujúci kruhopis: + *ET . DEVS IN ROTA*.³⁵⁰

2. Do druhej polovice 14. storočia sa radí aj súdna pečať Trnavy, fragmentárne zachovaná na listine z roku 1396, úplnejšie na listinách z rokov 1418 a 1422; Ø 33 mm, pečatné pole vyplňa hlava Krista s krížom, kruhopis: + *S(igillum) . CIVITAT(is) . TIRNENS(is) . AD . CAVSAS*.³⁵¹

3. Menšia (tajná) pečať mesta z prvej štvrtiny 15. storočia sa zachovala na listinách z rokov 1428 až 1493; Ø 23 mm. Pečatný obraz pečate tvorí centrálné situovaný vrcholne gotický štít (so zašpicatým spodným okrajom) s osemšpicovým kolesom so stredovým otvorom. Štít však nie je voľne umiestnený v pečatnom poli pečate, ale je položený na obrazci pripomínajúcom rozprestretý kus látky okrúhleho tvaru so zvlnenými okrajmi. Pečatné pole neobsahuje žiadny kruhopis a vonkajší okraj pečatného pola tvorí asi 1,5 mm široký lem rytej čiary. Vzhľadom na dôkladnosť vyhotovenia je zrejme, že pečatidlo je dokladom vrcholného a precízneho remeselníckeho umenia nepochybne domácich zlatníckych majstrov. Pečatidlo (typárium) tejto pečate sa našlo pri výskume stredovekej odpadovej žumpy v objekte stredovekej radnice v roku 2001.³⁵²

4. Neskorogotická z polovice 15. storočia doložená na listinách od roku 1467; Ø 35 mm. Jej pečatné pole tvorí šestšpicové koleso s hlavou Krista s krížom. Gotický minuskulný kruhopis: + *sigillum + civitatis tirnaue*.³⁵³

Mestský archív

Prvýkrát bol usporiadaný už v stredoveku mestským notárom Mikulášom Kromerom z Novej Bane (1394 – 1447).³⁵⁴ V roku 1556 sa spomínajú tri okná miestnosti s mrežami, v ktorej sa uchovávali mestské privilégia (zrejme na radnici). Správy o usporiadaní mestských písomností v archíve sú známe aj z rokov 1724 a 1762. V rokoch 1750 až 1810 mesto vydržovalo registrátorov podliehajúcich notárovi. Jeden z nich I. Hlinický vypracoval v roku 1803 prvý známy súpis základných listín a mestských spisov, ktoré boli uložené v mestskej veži. Abecedne radený index evidoval 16 škatúl a 26 fasciklov bez mestských kníh. V rokoch 1811 až 1849 v archíve pracoval Matej Urszéni, ktorý ešte ďalej prehĺbil členenie, zinventarizoval testamenty (26 fasciklov) a vyhotovil dva elenchy k spisom *deputationalia* a *processualia*. V rokoch 1850 – 1860 bol mestským archívárom Jozef Zima, za ktorého sa v roku 1855 presťahovala časť archíválií do veže farského kostola sv. Mikuláša. Aj ďalší správcovia mestského archívu (mestskí úradníci) už iba udržiavali vytvorený stav, no mesto prakticky nevydržovalo žiadnych školených archívárov. Tento stav trval až do roku 1943. V dňoch 25. – 27. 8. 1877 Trnavu navštívila komisia maďarských historikov, ktorým dal magistrát k dispozícii 179 listín z 13. až 17. storočia, ktoré sa už nikdy do mestského archívu nevrátili. Okrem písomností, uložených vo veži farského kostola, bola ďalšia časť mestského archívu uložená na radnici, v roku 1919 bola presunutá do kaplnky na nádvorí radnice, kde bola čiastočne zničená a stratená. Došlo pritom aj k premiešaniu jednotlivých vecných skupín. 1. 10. 1943 bol za mestského archívára menovaný Jozef Mazúr, počas jeho pôsobenia bol archív nanovo zinventarizovaný a v rokoch 1955 – 1959 usporiadaný v novej schéme, bol vypracovaný aj nový súpis archívu a spisovne a očíslované listiny. V rokoch 1962 až 1992 archív viedol Jozef Šimončíč. V roku 1978 vyhotovil jeho podrobný inventár, ktorý vyšiel tlačou. Od roku 1992 je riaditeľkou Anna Dunajská.³⁵⁵

Stredoveké pramene tvoria predovšetkým listiny, chronologicky zoradené do roku 1841 (do roku 1526 v počte kusov 304) a Missiles (v počte kusov 83), jednotliviny možno nájsť aj vo vecných skupinách Ecclesiastica-Parochialia, Ecclesiastica-Altaristica, Economica-Fundationales, Juridica civilia-Testimonialia, Juridica civilia-Qietantiae, Juridica criminalia-Juridica, Juridica criminalia-Tavernicalia, Economica-Vinaria, Politica externa, Politica interna.

Richtári mesta do r. 1526

1250: NN; 1256: comes Hench; 1258+ – 1270 (1267, 1268, 1270): comes Cunch; 1278: Corradus; 1280 – 1291: comes Jenslinus; 10. 12. 1291: Petrus; 1309 – pred 1322: comes Jenslinus, filius Herbordi; 1328⁺⁺⁺: Marcellus; 1328-1334: Johannes antiquus iudex (filius Janslini); 1334: Corradus; 1335 (–1339): *Chonuscho (Conusko, Kunchul dictus Konnus)*; 1347: Diethmus; 23. 7. 1347: Kunchlinus; 1359: Corradus dictus Pratenprunner; 1364: Cristlinus; 1373: Cristlinus; 11. 7. 1375: Christianus Weylent (filius Petri, iudicis de Modra); 25. 11. 1375: Johannes Viol dictus; 1379 – 1380: Christianus; 1394: Paulus Modrer 1395: Paulus Modrer; 1396: Petrus Heinczmann; 1397: Jacobus Longus; 1399: Jacobus Longus; 1400: Petrus Heinczmann; 1401: Jacobus Longus; 12.IV.1402: Jacobus Longus; 6. 10. 1402: Petrus dictus Junkher (Juncher); 1403: Jacobus Longus; 1404: Jacobus Longus; 1405: Jacobus Longus; 17. 8. 1405: Michael Mollir; 1406: Michael Mollir; 1407: Michael Mollir; 1408: Michael Mollir; 1410: Michael Mollir; 1411: Michael Mollir; 1412: Michael Mollir; 1413: Michael Lell; 1414: Michael Lell; 1415: Michael Lell; 1416: Michael Mollir; 1417: Michael Mollir; 1418: Michel Lell; 1419: Michael Mollir; 1420: Michael Lell; 1421: Michael Lell; 1422: Michel Lell; 1423: Michael Lell; 1424: Erhart Moderer (Modrer); 1425: Johannes

Horwar; 1426: Johannes Goltsmyt; 1427: Hanus Kysling; 1429: NN; 1430: Niclas Pogner; 1431 – 1432: Steffan z Vacova; 3. 2. 1436: Mathes Reynman; 1436: Stephanus de Wacia (Waczner – z Vacova); 1437: Johannes aurifaber (Hannus Kisling); 1438: Stephan von Woczen (z Vacova); 1439: Stephan von Woczen (z Vacova); 21. 4. 1440: Hannus Kisling; 28. 4. 1440: Rudl Leikew; 1442: Steffanus (!) Kubelwirt; 1443: Steffan (!) Kubelwirt; 1444: Steffann Kubelwirt; 1445: Steffan Kubelwirt; 1446: Steffan von Woczen (z Vacova); 1447: Kywelwirt; 1448: Crewczher; 1449: Steffan Crewczh; (Stephanus Krayczter); 23.IV.1450: Steffan Krewcziger; 3 10. 1450: Stephanus Kebelvyrth; 1451-1452: Steffan Kublwirt; 1453: Nicolaus Dremel (Dretnel); 1454: Nicolaus Dremel; 1455: Jacob Magerdorffer; 1457: NN; 1463: Jacobus Magerdorffer; 22. 5. 1464: Stephanus Kreyczter; 25. 5. 1464: Jacobus Magerdorffer; 1465: Stephanus Kchrayczter; 1468: Georgius Cheh; 1471: Georgius Pehem; 1472: Georgius Pehem; 1478: Vincentius; 1479: Jeorgius Pehem; 1480: Georgius B-emus; 1481: Georgius Chech (Gerig Pehem); 28. 1. 1482: Georgius Pehem; 29.5. 1482: Georgius carnifex; 1484: Vincentius; 1485: Vincentius Abel dictus; 1486: Stephanus Pasolt; 1487: Stephanus Pasolt; 1488: Stephanus Passolt; 1489: Stephanus Pasolt; 12. 3. 1490: Thoman Hüß; 3. 5. 1490: Stephanus Pasolt; 1491: Stephanus Passolt; 1492: Stephanus Pasolt; 1493: Johannes Ffuermczway; 1494: Johannes Fuermczway; 1495: Johannes Fuermczway; 21. 6. 1495: Johannes faber; 1496: Johannes litteratus Fuernzwen dictus; 1497: Johannes Ffuermczwai; 1498: Wenceslaus; 1499: Wenceslaus (Czech); 1500: Bartholomeus Steffel; 1501: Johannes faber; 1502 – 1503: Johannes faber; 25.II. 1505: Johannes Sas; 1505: Marcus Peytler bursator; 1506: Marcus Perttler; 1507: Wenceslaus (Watzla !); 20. 12. 1507: Marcus bursator; 19. 6. 1508: Marcus Bydmon (Bidmon); 1509: Marcus Peytler; 1509: Wenceslaus; 1510: Marcus; 26. 3. 1511: Wenceslaus; 11. 7. 1511: Marcus Paythler; 20. 1. 1512: Marcus Bydmen; 1513: Marcus; 1514: Wenceslaus; 1515: Wenceslaus; 1516: Jacobus Thassner; 1517: Wenceslaus; 1518–20. 3. 1519: Lucas Chluba Nowomeszky; 1519: Johannes faber; 1520: Johannes antiquus faber; 1521: Johannes faber; 1522: Johannes Paar (Perer); 1523: Johannes Paer (Payer); 1524: Johannes Paer; 1525: Joannes Trok (Trak); 1526: Johannes Thrak.³⁵⁶ Nový richtár sa ujímal funkcie 24. 4. (sviatok sv. Juraja).

10. OSOBNOSTI MESTA

Michal z Trnavy (*Michael de Tyrnavia*)

Bratislavský kanonik v rokoch 1381 – 1403, skriptor a iluminátor. Autor a ilustrátor dnes nezvestného Bratislavského misálu VI. Podľa kolofónu dielo dokončil 29. 11. 1403. Jeho autorstvu sa pripisujú aj ďalšie rukopisy.³⁵⁷

Mikuláš Kromer z Novej Bane

Najvýznamnejší a najdlhšie pôsobiaci mestský notár (1394 – 1447).³⁵⁸ Doklad z roku 1418 označuje jeho pôvod z Novej Bane.³⁵⁹ Na základe paleografickej analýzy písma účtovnej knihy Trnavy z rokov 1394 až 1530 a listinnej produkcie mesta možno konštatovať, že Mikuláš Kromer je už autorom titulných záznamov v knihe a aj ďalších devätnástich zápisov. Kromerove autorstvo možno bezpečne doložiť aj v prípade mestských listín z 28. 9. 1396, ďalej z 20. 7. 1400 a nedatovanej listiny vydané okolo roku 1400.³⁶⁰ V roku 1395 mu mesto v štvrtročných splátkach vyplátilo ročný plat štyridsať zlatých florénov.³⁶¹ Nasledujúci rok mesto zaplatilo štyridsať denárov za nákup papierovej knihy, ktorú notár ako predstavený mestskej kancelárie prevzal.³⁶² Ako mestský notár po prvýkrát usporiadal stredoveké písomnosti mesta Trnavy, o čom svedčia jeho dorzálné poznámky až na pätnástich listinách z rokov 1291 až 1419.³⁶³ V 1415 bol notár Mikuláš členom komisie, ktorú ďalej tvorili prisažní Juraj Claynheckel a Ulrich Huetel a zástupcovia vonkajšej mestskej rady dvadsiatich štyroch seniorov Ján Horber a Štefan Spiler a ktorá vyberala a spisovala mestskú domovú daň.³⁶⁴ V roku 1418 bol zase Mikuláš poverený mestskou radou usporiadaním dedičstva Anny, dcéry Lunczerynna zo Šoprone.³⁶⁵ Z roku 1419 pochádza ďalší zápis o vyplatení ročného platu notárovi Mikulášovi za predchádzajúci rok a obdobie po sviatok sv. Juraja vo výške štyridsiatich florénov.³⁶⁶ Notár Mikuláš Kromer bol ako vážny muž už v roku 1442 zvolený do funkcie mestského prisažného a členom mestskej rady bol až do roku 1447, keď sa napokon jeho osoba definitívne vytráca z písomných prameňov. Pozoruhodné je, že pri tejto príležitosti bol označovaný (pisármi mestskej kancelárie, ktorí viedli mestskú knihu) ako „Altstatschreiber“, teda „starý mestský pisár“, hoci toto označenie treba skôr chápať ako funkciu predstaveného mestskej kancelárie a mestských pisárov. Záchrana podstatných privilégií počas obsadenia Trnavy husitami v rokoch 1432 až 1435, účasť Trnavčanov pri korunovácií Albrechta v roku 1439 a následná konfirmácia privilégia Bela IV. z roku 1238 boli nepochybne dielom mestského notára Mikuláša.³⁶⁷

Erhard Modrer (* pred 1418 – + po 1440)

Trnavský a kremnický mešťan. V rokoch 1418 až 1427 bol členom vnútornej mestskej rady (prisažný mešťan), v roku 1424 bol zvolený za richtára.³⁶⁸ V tejto funkcii s celou mestskou radou zbral rozsiahle majetky trnavského špitála sv. Kríža – mlyn s tromi kolesami na riečke Trnávke, ležiaci priamo v meste, kúpele pri farskom kostole a aj majetky sedemdesiatich dvoch poddaných špitála v predmestí Trnavy, pričom ich chalupy dal zbúrať a polia a záhrady skonfiškovať pre mesto. Zakázal tiež vyplácať špitálu nájomné za dom, ktorý bol v prenájme mešťanov. Správca špitála benediktínsky mních Mikuláš preto richtára a mesto zažaloval na cirkevnom súde ostrihomského arcibiskupa.³⁶⁹ V roku 1422 vystupuje ako poverenec a správca svetských záležitostí klariského kláštora v Trnave a túto funkciu si podržal až do svojej smrti (v tejto pozícii je doložený aj v roku 1438).³⁷⁰ V roku 1431 (14. 7.) žiadal v Ríme Sv. stolicu o udelenie odpustkov pre viaceré kostoly, konkrétne v Kremnici pre kaplnku sv. Ondreja, ktorú osobne fundoval a postaral sa o jej výstavbu, kostol Panny Márie a kaplnku sv. Jána Krstiteľa, ktorá už ležala za mestom v poli. Podobne žiadal aj o udelenie odpustkov pre kaplnku sv. Michala v Bojniciach a kláštor sv. Kríža za Prievidzou.³⁷¹ Po obsadení Trnavy husitami však opúšťa mesto a utahuje sa do Kremnice, kde v roku 1433 zastával aj funkciu richtára a jeho rodina vlastnila domy a banské mlyny (1442 – 1443).³⁷² V roku 1440 už bol Erhard Modrer mŕtvy a jeho dom na Františkánskej ulici skonfiškoval nový uhorský kráľ Vladislav I., lebo Erhardov syn a dedič Pavol, kremnický richtár, sa stal verným stúpencom kráľovnej Alžbety a Jánovi Jiskrovi poskytol podporu vo výške 6900 fl. Jiskra mu za to v roku 1442 záložoval panstvo Veľká Ida na východnom Slovensku.³⁷³

Pavol Holý z Hradnej (+ 1526)

Významný trnavský mešťan, v roku 1482 prisažný mešťan, v roku 1488 povýšený do šľachtického stavu a súčasne menovaný panovníkom za kapitána Trnavy (túto funkciu držal až do roku 1510).³⁷⁴ V rokoch 1501 až 1507 spoločne s Ambrózom Šarkanom z Ákosházy zastával hodnosť bratislavského župana, v roku 1494 vystupuje aj ako bratislavský vyberač tridsiatku, s pobočkou v Trnave. V roku 1518 sa spolu s Ambrózom Šarkanom a Michalom Feketem z Dunajskej Stredy stal nájomcom bratislavskej a šopronskej tridsiatkovej stanice. Získal aj ďalšie početné majetky: v roku 1493 odkúpil od šľachtickej vdovy Margaréty Eleschievej kamenný mlyn v chotári Trnavy na rieke Parnej, v roku 1502 spolu s Ambrózom Šarkanom zakúpil panstvo Hrušov, ktoré ale v roku 1504 odpredali, v roku 1510

získal od grófa Petra zo Svätého Jura a Pezinka dedinu Biely Kostol, ešte v tom istom roku odkúpil od Baltazára z Opoja časť dediny Opoj, v roku 1515 odkúpil od Ambróza Šarkana Voderady a v roku 1513 dostal do správy od Vladislava II. soľnú komoru v Trnave.³⁷⁵ V roku 1498 dal prestavať starší kostol sv. Michala, ktorý sa mal zrejme stať rodovou hrobkou.³⁷⁶

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 86 študentov.³⁷⁷

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Trnava z cirkevno-správneho hľadiska patrila do Ostrihomskeho arcibiskupstva a jeho Bratislavského prepoštstva (archidiakonátu), ktorému podliehala aj iuridické.³⁷⁸ Postavenie exemptnej farnosti v stredoveku mesto nezískalo, stalo sa tak až v roku 1544, kedy sa do mesta presťahoval ostrihorský arcibiskup s kapitulou.³⁷⁹

Najstaršie písomné správy o trnavskej farnosti sv. Mikuláša pochádzajú z rokov 1211 a 1212, kedy jej správu i z nej plynúce príjmy daroval ostrihorský arcibiskup Ján svojej kapitule, čo potvrdil aj pápež Inocent III.³⁸⁰ Podľa výsadnej listiny z roku 1238 mali trnavskí mešťania právo voľby farára s podmienkou, že ho schváli ostrihorský arcibiskup. Príjmy Ostrihomskej kapituly mali však zostať zachované aj naďalej, čo limitovalo autonómiu Trnavy v oblasti cirkevnej správy.³⁸¹

Farári

1296: P. (I), bratislavský kanonik; 1309 – 1313; Juraj, bratislavský kanonik; 1318: Peter, ostrihorský a bratislavský kanonik; 1332 – 1337 Konrád (Corradus); 1397: Juraj; 1432 – 1438: Mikuláš Farntaschen; 1446 – 1449: Štefan prezývaný Henygler (Hönigler, Hemgler); 1471 – 1486: magister Václav z Brna; 1486: magister Jakub z Vyškova – rezignoval z úradu; 1486 – 1487: Ján zo Šintavy – neujal sa funkcie a rezignoval z úradu; 1490-1495: Udalrik Halbwager; 1504-1511: Štefan Taschner; 1518: Ján z Križovian nad Dudváhom; 1419 – 1530: Alexander.³⁸²

Príjmy farára

V roku 1317 pápežský vyberač desiatkov Rufinus zaznamenal, že ročný príjem trnavskej fary predstavuje 10 českých hrivien (jedna česká hrivna predstavovala bez dvoch českých grošov štyri uhorské florény, súhrnný ročný príjem trnavského farára tak bol vo výške tridsiatich ôsmich florénov a dvanástich českých grošov).³⁸³ V rokoch 1332 až 1337 trnavský farár odhadol svoj príjem na 30 hrivien.³⁸⁴ Podľa vyjadrenia farára Václava z roku 1481 predstavoval jeho štvrtročný príjem 121 z.l.fl. (teda ročne 484 z.l.fl.), nezahŕňajúc ostatné majetkové práva trnavskej fary.³⁸⁵

Majetok trnavskej farnosti sv. Mikuláša sa významne rozšíril r. 1510, kedy jej toľniansky župan a kráľovský dvormajster Mojžiš Bužlaj z Gregoroviec, daroval svoje dediny Dolné Dubové a majer Križovany v Bratislavskej župe a Ratkovec v Nitrianskej župe pod podmienkou, aby sa za túto fundáciu konali každodenne slávnostné bohoslužby a fara povinne vyplácala z výnosov darovaných majetkov 12 zlatých pre potreby chudobných a chorých z trnavského špitála.³⁸⁶

Desiatky

Podľa výsadnej listiny z roku 1238 mali Trnavčania odvádzať desiatok priamo na poli v kopách, čo bolo klasifikované ako nemecký zvyk. V roku 1347 mesto uzavrelo s Ostrihorskou kapitulou dohodu, podľa ktorej mali Trnavčania namiesto v naturáliách odvádzaného desiatku vyplácať ročne 80 hrivien striebra.³⁸⁷ V roku 1348 uzavreli dohodu aj s ostrihorským arcibiskupom vo veci desiatkov z viníc na Kráľovom vrchu, ktorý dosahoval výšku dvadsať hrivien.³⁸⁸ Pravdepodobne za arcibiskupa Tomáša Telegdiho (1367 – 1375)³⁸⁹ došlo ku konkrétnej úprave výšky tohto záväzku trnavských farárov, ktorý v roku 1379 potvrdil aj gubernátor Ostrihomskeho arcibiskupstva a pápežský legát, kardinál Demeter,³⁹⁰ a taký zostal v platnosti po celý stredovek. Ešte v roku 1481 o ňom vyhotovil záznam trnavský farár Václav, pričom zhodne s listinou kardinála Demetera konštatoval, že povinnosť trnavských farárov od tých čias pozostávala z ročnej platby vo výške osemnástich zlatých splatných na sv. Ondreja (30. novembra). Okrem toho boli trnavskí farári povinní odslúžiť na oltári sv. Petra a Pavla (apoštolov všetkých) za arcibiskupov v určené sviatky tri omše.³⁹¹

Kláštory

V Trnave pôsobili dominikáni, minoriti, klarisky – pozri kap. 5 Stavebno-urbanistický vývoj a topografia mesta.

Kostoly

K jednotlivým kostolom pozri kap. 5 Stavebno-urbanistický vývoj a topografia mesta.

Farská škola

Nepochybne jestvovala už v 14. storočí, niektorí jej absolventi pokračovali na štúdiách na univerzitách v okolitých krajinách (najmä vo Viedni). Konkrétne stredoveké správy sú však veľmi skromné. V roku 1519 sa s ako súčasť okruhu osôb pôsobiacich pri mestskom farárovi spomínajú aj školastici (*de familia vero mea ... scolasticis*).³⁹² V roku 1515 a 1519 uzavrel magistrát mesta s farárom dohodu týkajúcu sa aj spôsobu voľby učiteľa.³⁹³ V nedatovaných účtoch farára Alexandra asi z roku 1519 – 1520 možno nájsť aj zmienky o vyplatení štyroch a pol zlatých florénov platu pre učiteľa (*rector scole*).³⁹⁴

Oltárnictvá a náboženské bratrstvá

- Oltár Najsvätejšieho Tela Kristovho: v roku 1432 mestský farár Mikuláš prijal od kremnického mešťana Heinricha šesťdesiatdva a pol zlatých, aby sa pri uvedenom oltári slúžila každoročne omša a nepretržite tu svietila lampa.³⁹⁵
- Oltára sv. Doroty: v roku 1438 zložila vdova Anna pred mestskou radou sumu dvadsať zlatých, za ktoré sa mali slúžiť zádušné omše za jej nebohého manžela Janka.³⁹⁶
- Oltáre Nanebovzatia Panny Márie a Jána Krstiteľa: v roku 1438 podľa fundácie Anny, vdovy po Jankovi Kromerovi, sa tu mali slúžiť zádušné omše.³⁹⁷
- Oltáre sv. Jána Krstiteľa a sv. Jána Evanjelistu: v roku 1439 ich fundovala Anna, vdova po bývalom trnavskom richtárovi Štefanovi z Vacova.³⁹⁸
- Oltáre Najsvätejšieho Tela Kristovho, sv. Petra a Pavla, sv. Doroty, sv. Alžbety: rektori týchto oltárov vystupujú v roku 1449 ako svedkovia pri výpovedi viacerých Trnavčanov a obyvateľov okolitých obcí o škodách, ktoré napáchal Blažko z Borotína s husitami na majetkoch trnavských klarisiek.³⁹⁹
- Oltár sv. Alžbety: v roku 1463 trnavský mäsiar Egid v testamente fundoval tento oltár aj s povinnosťou vydržiavať vo farskom kostole (pri tomto oltári) kazateľa pre slovenské obyvateľstvo.⁴⁰⁰

- Oltár sv. Ladislava a sv. Kataríny: z rokov 1454 – 1455 pochádzajú záznamy o príjmoch.⁴⁰¹
- Oltáre sv. Juraja a Troch kráľov: v roku 1471 mali rektori týchto oltárov vykonať slávnostnú inštaláciu farára Václava z Brna do úradu.⁴⁰²
- Oltáre Blahoslavennej Panny Márie a Najsvätejšieho Tela Kristovho: v roku 1481 zaznamenal ich príjmy mestský farár Václav.⁴⁰³
- Oltár Premenenia Pána: v roku 1480 mesto vykonalo vyúčtovanie s jeho rektorom Jánom z Bratislavy.⁴⁰⁴
- Oltár a kaplnka sv. apoštolov Petra a Pavla: v roku 1482 bol správca tohto oltára Ján svedkom spísania testamentu hlohoveckého kapitána Mikuláša z Kamenca.⁴⁰⁵
- Oltár sv. Doroty: v roku 1490 správca tohto oltára Valentín spísal svoj testament.⁴⁰⁶
- Oltára Všetkých svätých: v roku 1490 rozhodla mestská rada o vyňatí vinice v Dolných Orešanoch z jeho majetku.⁴⁰⁷
- Oltár sv. Križa: v roku 1518 ho založila trnavská meštianka Žofia Ilmériová.⁴⁰⁸
- V roku 1495 založil magistrát knihu benefícií všetkých oltárnictiev vo farskom kostole, podľa tohto súpisu ich vtedy bolo celkovo až pätnásť: oltáre sv. Barbory, sv. Doroty, sv. Juraja, sv. Petra a Pavla, Tela Kristovho, Všetkých svätých, sv. Alžbety, sv. Kataríny (ktorý bol v kaplnke sv. Juraja pod menším organom), sv. Trojice, sv. Blažej, sv. Jána Krstiteľa, Troch kráľov, Premenenia Pána a Blahoslavennej Panny Márie.⁴⁰⁹ V rokoch 1506 až 1507 bol do knihy zapísaný aj príjem neskôr založeného oltára sv. Ulricha a k nemu patriaceho bratstva (*confraternitas altaris sancti Udalrici*).⁴¹⁰

1 NEMECSKAY, Fatales eventus et dies nefasti.

2 CDSI I., s. 131, č. 166: 1211; CDSI I., s. 134 – 135, č. 170: 11. 2. 1212.

3 Početné názvy uvádza vo svojej práci HÁZI, Pozsony vármegye középkeri földrajza, s. 47 – 71 (heslo Nagyszombat).

4 CDSI I., s. 131, č. 166: 1211; CDSI I., s. 134 – 135, č. 170: 11. 2. 1212; CDSI II., s. 30 – 31, č. 44: 1238; CDSI II., s. 38, č. 53: 20. 5. 1239; GOMBOS, Catalogus I., č. 533; II., č. 1997: 1240; CDSI II., s. 50 – 51, č. 71: 1240; CDSI II., s. 203 – 204, č. 291: 26. 3. 1248; CDSI II., s. 236 – 237, č. 339: 13. 12. 1249; CDSI II., s. 109 – 110, č. 165: 16. 11. 1244; CDSI II., s. 141 – 142, č. 207+: 1245; CDSI II., s. 194 – 195, č. 275: 7. 11. 1247; CDSI II., s. 259 – 260, č. 371 a 373: 5. 5. 1251 a 1. 9. 1251; HŮŠČAVA, Najstaršie výsady mesta Trnavy, s. 48 – 50, č. 2 (= údajný orig. MMTT, L č. 3); MMTT, L č. 5: 1270/14. 9. 1291; GOMBOS, Catalogus I., č. 426, 486, 565, 592, 1215, 1756: 1271; MMTT, L č. 4: 1273; JUCK, Výsady I., s. 65, č. 59 (orig. MMTT, L č. 104: 1280/11. 1. 1463; CDAC XII, s. 386 – 387, č. 318; RA 3241: 24. 6. 1283; MOL DL 1410: 20. 2. 1295; MMTT, L č. 6: 24. 4. 1325; MMTT, L č. 10: 10. 8. 1326; MVSI I., s. 34, č. 86 (= orig. ASVat, Camera apostolica, Collectoriae decimarum, Lat. 183, 184): 1332 – 1337; OSKA, 43-1-6 (= MOL DF 237264): 1347; OSKA 49-1-15 (=MOL DF 237882): 13. 7. 1348; MVSI II/1, s. 138-139, č. 210 (= orig. ASVat, Reg. Suppl., Vol. 23, fol. 64r): 11. 7. 1351; MMTT, L č. 10: 30. 4. 1359; MMTT, L č. 11: 17. 6. 1360; MMTT, L č. 17: 1363/9. 3. 1376; MVSI II/1, s. 280, č. 520 (orig. ASVat Reg. Suppl., Vol. 46, fol. 208v): 19. 6. 1366; MOL DL 6153: 15. 11. 1373/16. 9. 1399; SNA, SABK, C. R., F. I., N. 19 (=MOL DF 228295): 25. 11. 1375; MMTT, L č. 20: 16. 3. 1393; MMTT, L č. 23: 22. 1. 1402; MMTT, L č. 33: 5. 3. 1419; Joannis de Thwroc Chronica Hungarorum, cap. 216 (slov. preklad SOPKO, Kroniky, s. 160); MMTT, L č. 84: 9. 9. 1453; MK Trnava (1394-1530), s. 299, č. 721: 29. 5. 1482 (=orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 67v); MMTT, L č. 182: 7. 5. 1490; MMTT, L č. 193: 1490; MMTT, L č. 288: 25. 5. 1525.

5 AMB, č. 5137: nedat. (= MOL DF 243181); MK Trnava (1394 – 1530), s. 140, č. 8: 1394 (=orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 1v); MMTT, L č. 28: 1. 11. 1406; MK Trnava (1394 – 1530), s. 194 – 195, č. 211: 29. 5. 1417 (=orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 36r); MK Trnava (1394 – 1530), s. 280, č. 658 a 659: 11. 11. 1438 (=orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 61r); MK Trnava (1394 – 1530), s. 293, č. 699: 1452 (=orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 65r); MK Trnava (1394 – 1530), s. 304, č. 738: 10. 6. 1482 (=orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 71r); MMTT, Missiles 3: 14. 9. 1506.

6 CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 9 – 10, č. 7: 2. 10. 1437 (= orig. AMB č. 1533); CHALOUPECKÝ, Středověké listy, s. 56, č. 59: 25. 9. 1451; MMTT, L č. 152: 1483; MMTT, L č. 254: 1. 5. 1512; MMTT, Missiles 18: 11. 11. 1512.

7 CDSI II., s. 392 – 393, č. 563: 1256; Hazai oklevtár, s. 73, č. 63: 1275 (= orig. MOL DL 930).

8 VARSÍK, Vznik Trnavy a rozvoj mesta v stredoveku, VARSÍK, Branislav, Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severohorskými Slovienmi (Slovákmi). (Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992). Bratislava 1994, s. 164 – 165.

9 CDSI II., s. 30 – 31, č. 44: 1238 (= orig. MMTT, L č. 1): „in comitatu Posoniensi locus, qui Zumbothel dicitur“.

10 RDSI I., s. 68 – 69, č. 96: 1302; RDSI II., s. 142, č. 289: 1318; MK Trnava (1394 – 1530), s. 243, č. 487: 1395 (= orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 47v); MK Trnava (1394 – 1530), s. 143, č. 26: 1396 (= orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 4r).

11 DRDŮL, Přírodní podmienky Trnavy, s. 15 – 22.

12 ČELAKOVSKÝ, Codex iuris municipalis, s. 44 – 47 (slovenský preklad PDSS IV, s. 108 – 110, č. 28).

13 ZsO XI, s. 537 – 540, č. 1348: 21. 11. 1424 (orig.= MOL DL 59010).

14 MOL DL 9869: 1412: „Item qui de Tyrnavia ... ad Scepmch proficisscerent ad tributum in possessione Czipher exigí solitum ire non deberent“.

15 MMTT, L č. 20: 16. 3. 1393.

16 MMTT, L č. 9.

17 RDSI II., s. 113, č. 223: „in loco, ubi est via versus Tyrnaviam“.

18 MMTT, L č. 10: 30. 4. 1359.

19 MMTT, L č. 72.

20 MOL DL 106913: 14. 2. 1518.

21 CDSI II., s. 30 – 31, č. 44: 1238: „hereditates vel possessiones suas immobiles in ipsorum terminis constitutas“.

22 CDP VII, s. 210 – 211, č. 167 (s chybným vročením do roku 1290): „quamdam porcionem suam possessionariam ... in Louch ... in vicinitate ... civitatis de Tyrna“ (= orig. ACN, Fasc. 28, n. 1:1292; SNA, HMBK, C.13., F.1, N. 4: 1292).

23 MMTT, L č. 33.

24 CDSI II., s. 109 – 110, č. 165. Túto skutočnosť uvádza listina z roku 1322. RDSI II., s. s. 373, č. 858.

25 CDSI II., s. 433, č. 625+++: 1258: „ex parte nove plantacionis“; MMTT, L č. 5: 1270/14. 9. 1291; KfV (1481), s. 303, č. 255: „Item tria iugera colunt laici de Nova civitate alias de superiori Lovaczin“. V dôsledku toho sa Horné Lovčice označovali aj ako Veľké Lovčice. KfV (1481), s. 294, 309, č. 199, 305: „Lovaczicz maior“.

26 MMTT, L č. 5: 1270/14. 9. 1291. DUNAJSKÁ, Poddanské dediny Trnavy, s. 147 – 189.

27 JUCK, Výsady I., s. 65, č. 59: 2. 6. 1280 (orig. = MMTT, L č. 104: 2. 6. 1280/11. 1. 1463).

28 MOL DL 4317: „ad possessionem civium de Tierna Razna vocatam“.

29 MK Trnava (1394 – 1530), s. 139, č. 2 – 5: 1394 (= orig. MMTT, Rationes camerae III/1, fol. 1v).

30 MMTT, L č. 117: 22. 5. 1464.

31 MMTT, L č. 254.

32 MÉSZÁROSOVÁ, Archeológia, s. 23 – 33. URMINSKÝ, Archeologické bádanie, s. 21 – 36.

33 STANÍK - URMINSKÝ, Mestská pamiatková rezervácia Trnava, s. 35-43.

34 MÉSZÁROSOVÁ, Archeológia, s. 23 – 33.

35 URMINSKÝ, Bronzová rímska spona, s.14.

36 URMINSKÝ, Slovanské hrobové nálezy, s. 3 – 6.

37 MÉSZÁROSOVÁ, Archeológia, s. 23 – 33. BIALEKOVÁ, Pramene, s. 456 – 459. URMINSKÝ, Slovanské hrobové nálezy, s. 3 – 6.

38 ROHÁČ, Stredoveká Trnava, s. 34 – 72.

39 SEDLÁK, Najstaršie osídlenie, s. 10 – 20. ROHÁČ, Stredoveká Trnava, s. 34 – 72.

40 MENCL, Středověká města s. 45. VARSÍK, Vznik Trnavy a rozvoj mesta v stredoveku, Trnavský zborník I. Trnava, 1975, s. 9. ROHÁČ, Stredoveká Trnava, s. 34 – 35. JANKOVIČ, Historický urbanizmus, ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 323 – 326. MARSINA, Najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov, Archaeologia historica 10/85, s. 87 – 88. MARSINA, Porovnanie podmienok vzniku Trnavy a slovenských miest, ŽUFFOVÁ (zost.), Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12. Trnava a počiatky stredovekých miest. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2009, s. 17 – 22.

41 SEDLÁK, Najstaršie osídlenie, s. 15 – 16. RÁBIK, Sídlišková štruktúra Trnavy v stredoveku, MK Trnava (1394 – 1530), s. 97 – 98.

42 „Sunt igitur octo imprimis civitates libere...Thirnavia“. MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. BARTL, K problémom diferenciácie, s. 69.

43 CDSI II., s. 30-31, č. 44: 1238 (= orig. MMTT, L č. 1). Slovenský preklad prameňa KUŠÍK, Privilégium mesta Trnavy, s. 9 – 12.

44 V stoličnobelehradskom privilegíu z roku 1237 je táto výsada definovaná takto: „Quod in toto regno suo nec in aliqua porta confinii tributum alicui solvere compellantur“. CDH IV/1, s. 73 – 74.

- 45 Privilégium a jeho zachovaniu sa venovala SOLČANSKÁ, Privilégium Bela IV. pre Trnavu, s. 23 – 38.
- 46 MK Trnava (1394 – 1530), s. 278, č. 653 (= orig. MMTT, Rationes camerac III/1, fol. 60r).
- 47 MMTT, L č. 153.
- 48 MMTT, L č. 199.
- 49 MMTT, L č. 282.
- 50 HÚŠČAVA, Najstaršie výsady, s. 18 – 29, 48 – 50, č. 2 (= zdanlivý orig. MMTT, L č. 3).
- 51 MMTT, L č. 5: 1270/14. 9.1291.
- 52 MMTT, L č. 5.
- 53 V Trnave používaná miera okov mala 27,1488 litra. HÚŠČAVA, Poľnohospodárske miery, s. 144 – 145.
- 54 MMTT, L č. 10: 10. 8. 1326/30. 4. 1359.
- 55 MMTT, L č. 10.
- 56 MMTT, L č. 11.
- 57 MMTT, L č. 11: 1363/9. 3. 1376.
- 58 MMTT, L č. 13.
- 59 MMTT, L č. 15.
- 60 MMTT, L č. 11.
- 61 MMTT, L č. 18.
- 62 MMTT, L č. 20.
- 63 MMTT, L č. 21.
- 64 MMTT, L č. 23.
- 65 MMTT, L č. 24.
- 66 MMTT, L č. 27.
- 67 MMTT, L č. 31.
- 68 MMTT, L č. 33.
- 69 MMTT, L č. 34.
- 70 MMTT, L č. 45.
- 71 MMTT, L č. 43.
- 72 MMTT, L č. 52.
- 73 MMTT, L č. 61.
- 74 MMTT, L č. 60.
- 75 MMTT, L č. 62.
- 76 MMTT, L č. 77.
- 77 MMTT, L č. 93.
- 78 MMTT, L č. 102.
- 79 MMTT, L č. 117.
- 80 MMTT, L č. 118, 119.
- 81 MMTT, L č. 136.
- 82 MMTT, L č. 161.
- 83 MMTT, L č. 174.
- 84 MMTT, L č. 234.
- 85 MMTT, L č. 261.
- 86 MMTT, L č. 269.
- 87 MMTT, L č. 290.
- 88 GYÖRFFY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Budapest 1998, s. 546 – 547.
- 89 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 79 – 80, s. 96 – 97. Nemožno súhlasiť so zaradením Trnavy v tejto štúdiu do okruhu magdeburského práva.
- 90 MMTT, L č. 24.
- 91 MOL DL 44815: „Das sind die sieben freystett Ofen, Caschaw, Prespürg, Tirna, Odenburg, Epprisch, Partvell“.
- 92 MK Trnava (1394 – 1530), s. 260, č. 580, s. 283, č. 675.
- 93 CDH IX/3, s. 250 – 253; LEHOTSKÁ, Dejiny Modry 1158 – 1958. Bratislava 1961, s. 166 – 167. (= orig. MMMo, listiny B 2/13. 8. 1607): „Si qui vera de eorum iudicio in facto rerum debitorum et aliarum minutarum causarum per ipsos lato non contentarentur, tunc iudicium civitatis nostrae Týrnauiensis requiratur, si autem in facto possessionum vel aliarum haereditatum, domorum videlicet vinearum, de ipsorum iudicatu non contentaretur, tunc ad iudicium civium nostrorum Posoniensium recuratur et causa devolvatur, quorum iudicio et decreto finali ambae partes tenebuntur contentari“.
- 94 CDH IX/4, s. 421 – 423 (= orig. MMS, Listina č. 7/28.IV.1439). LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 81. VARSÍK, Slovenské listy a listiny, s. 133, č. 133 (doklad z roku 1529).
- 95 WENZEL, Stibor vajda, s. 65 – 66, č. 25: „universa iura civilia secundum quod civitas Týrnaviensis a primaveo fundacionis exordio fundata ... manere dignemur“.
- 96 CDH X/7, s. 622 – 627, č. CCXCIII: 24. 6. 1396/16. 10. 1435.
- 97 LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 81.
- 98 MK Trnava (1394 – 1530), s. 303, č. 734: 13. 6. 1488; MKT (1495), s. 293, č. 799: 20. 12. 1507; s. 295, č. 805: 23. 2. 1524.
- 99 Porov. napr. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 34. Na neudržateľnosť tejto teórie poukázal už SEDLÁK, Najstaršie osídlenie, s. 15 – 16.
- 100 Výskumy realizoval archeológ Mgr. Jozef Urminský. Pozri. výskumné správy č. 08/2003, č. 03/2004, č. 10/2004, č. 16/2004, č. 31/2004, č. 39/2004, uložené v PÚ SR, KPI Trnava, archív. (Za možnosť použiť výsledky archeologických výskumov ďakujem autorovi Mgr. Jozefovi Urminskému).
- 101 URMINSKÝ, Slovanské, s. 3 – 6.
- 102 URMINSKÝ – STANÍK, Nálezy drevozemných objektov, s. 9 – 28.
- 103 MKT (1495), s. 17.
- 104 K tatárskemu vpádu do Trnavy porov. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 37. Podrobnejšie MKT (1495), s. 17 – 21.
- 105 WELTIN, Die „Laaer Briefsammlung“, s. 122 – 123, č. 58 – 59.
- 106 MES I., s. 548 – 550, č. 720.
- 107 Porov. na rekonštruovanom pláne Trnavy vyhotovenom M. BOTŤÁNKOVOU: Ku topografii mesta Trnavy, s. 80. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 305. Podľa označenia u Botťánkovej ide o čísla parcel 1 až 7.
- 108 URMINSKÝ, Unikátny objav hrobov, s. 9.
- 109 CDS I., s. 131, č. 166.
- 110 RDS I., s. 301, č. 680.
- 111 Porov. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 324. RADVÁNI, Trnavské kostoly, s. 2 – 4.
- 112 MK Trnava (1394 – 1530), s. 326, č. 814.
- 113 MKT (1495), s. 126, č. 27.
- 114 MKT (1495), s. 272, č. 48.
- 115 MKT (1495), s. 73 – 77.
- 116 MKT (1495), s. 208, č. 415: „in capella sancti Georgii sub organo minori“ (z roku 1521), s. 168, č. 225 (z roku 1495).
- 117 MOL DL 5209: „in capella sancti Georgii martiris que est sita in sinistro latere chori ecclesie sancti Nicolai confessoris“.
- 118 KFV (1481), s. 290 – 291, č. 170 a 175: „in capella sub horologio“.
- 119 KFV (1481), s. 276, č. 85: „in capella sub campanilli“.
- 120 MKT (1495), s. 244, č. 588: „altaris sancte Katherine sub cantorio“.
- 121 MK Trnava (1394 – 1530), s. 211, č. 276.
- 122 MOL DL 14 212: „in stuba maiori curie dotis plebanatus ecclesie parochialis beati Nicolai episcopi et confessoris opidi Týrnaviensis“.
- 123 MKT (1495), s. 166, č. 213: „domus propria in vicinatu domus plebani in cimiterio“.
- 124 MKT (1495), s. 281, č. 113: „hortularium eiusdem domus plebani“ (30. roky 16. storočia).
- 125 ŽUFFOVÁ – KUZMOVÁ – HRNČIARIK, Trnavský kameň, s. 23 – 25.
- 126 ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 42 – 44. SLIVKA, Funkcia cirkevných inštitúcií, s. 21 – 30. SLIVKA, Mendikantské rehole, s. 267 – 274. RÁBIK, Stredoveké pečate, s. 231-242.
- 127 HUNČAGA, Vznik, vývoj a význam dominikánov, s. 161-162. Tenže, Historické štúdie k dejinám dominikánov, s. 41, 48.

- 128 RDSI I, s. 462, č. 1082, 1083: „*in domo fratrum minorum videlicet ad sanctum Jacobum*“.
- 129 RÁBIK, Stredoveké pečate, s. 235. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 66.
- 130 SNA, HMBK, Manuscripta 90: „*domum religiosorum virorum fratrum predicatorum conventus ibidem... in Tyrna*“.
- 131 CDSI II, s. 38, č. 53: „*dilectis in Christo filiabus abbatisse et conventui monasterii de Tyrna ordinis sancti Damiani, Strigoniensis diocesis*“ . K úlohe kláštora porov. SLIVKA, Mendikantské rehole, s. 271 – 273.
- 132 CDAC VIII, s. 93, č. 64: „*ut illa area seu curia, que extra claustrum ipsarum est*“.
- 133 MVSII/1, s. 280, č. 520 (= orig. ASVat, Reg. Suppl. Vol. 46, 208v: „*Item supplicat eadem Sanctitati Vestre, quatinus concedere dignemini uxori sue prefate, quod monasterium religiosarum mulierum et speculiter monasterium sanctimonialium de Ternauia (!) ubi mater ipsius est religionis ingressu perpetuo collocata una cum mulieribus honestis possit intrare, constitutionibus et ordinacionibus tamen apostolicis quam aliis quibuscunque non obstantibus etc. ut in forma*“.
- 134 MOL DL 16 270.
- 135 MKT (1495), s. 171, č. 242 a 243: „*ex opposito piscine ad sanctum Udalricum*“; „*duo lanei retro sanctum Udalricum*“ , s. 203, č. 394: „*agrum retro sanctum Udalricum*“.
- 136 MES III., 1924, s. 363, č. 827: „*sub vinea hospitalis de Tyrna*“.
- 137 AMB, listina č. 667 (5137). MOL DF 243 181.
- 138 KFV (1481), s. 305, č. 270: „*unum hortum circa hospitale*“ . K úlohe a postaveniu špitálskych zariadení v mestách porov. KUBÍNĽY, Főpapak, s. 249 – 267 (o trnavskom špitáli na s. 263).
- 139 MMTT, L č. 193. Podrobne porov. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 64.
- 140 Prehľad názorov uvádza ŠIMONČIČ, Mojej Trnave, s. 171 – 172.
- 141 FÜGEDI, Erik, Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn, Alba regia. Annales Musei Stephani regis X, 1969, s. 111 – 124. FÜGEDI, Der Stadtplan von Stuhlweißenburg, s. 111 – 121. Tenž, Die Städte im mittelalterlichen Ungarn, s. 38 – 54.
- 142 RÁBIK, „Hospites de Tyrna“. Vývoj národnostnej štruktúry Trnavy v stredoveku, ŽUFFOVÁ, (ed.), Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7, 2004, s. 35 – 38.
- 143 Porov. VARSÍK, Vznik Trnavy, s. 174.
- 144 RDSI I, s. 68 – 69, č. 96.
- 145 RDSI II., s. 142, č. 289: „*que nobis in castello Nogsombot contra emulum et infidelem nostrum, videlicet Matheum de Trenchen studuit impendere*“ . Termín „*castellum*“ vo význame „hrádok“ sa v uhorskej stredovekej latinčine udomačuje práve prostredníctvom vlády neapolských Anjouovcov.
- 146 MK Trnava (1394 – 1530), s. 243, č. 487 („*curia domini regis*“; z roku 1396). Podobne tak ešte aj v 16. storočí vystupuje pôvodný kráľovský hrádok ako „*curia regis*“ . KFV (1481), s. 267, č. 13.
- 147 MK Trnava (1394 – 1530), s. 295, 297, č. 705, 710.
- 148 MKT (1495), s. 192, č. 338: „*Cristeffl in platea calcariorum*“ . Podľa literatúry je názov „Ostrožná ulica“ skomoleninou slovenského názvu „Ostrovná ulica“ a k tomuto omylu údajne malo dôjsť s príchodom maďarského obyvateľstva. Porov. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 311. S týmto názorom sa však nestotožňujeme, pretože všetky stredoveké doklady (nemecké a latinské) hovoria iba o „Ostrožnej ulici“.
- 149 BOTŤANKOVÁ, Ku topografii mesta Trnavy, s. 144.
- 150 MK Trnava (1394 – 1530), s. 185 – 186, č. 189, 190: 1413; s. 195, č. 212: 1417; KFV (1481), s. 299, č. 222: 1481.
- 151 MOL DL 13 881: „*Item balneum, in Tirnauia prope sanctum Iohannem*“ .
- 152 MKT (1495), s. 166, č. 215, s. 201, č. 378: „*balneum sancti Johannis*“ .
- 153 BOTŤANKOVÁ, Ku topografii mesta Trnavy, s. 118.
- 154 MMTT, L č.193, fol. 2v: „*dicta ecclesia sancte Crucis habuit unum balneum iuxta ecclesiam parochialem situatum*“ .
- 155 MMTT, L č.193, fol. 10v: „*Item Andráškoín legavit unam vineam ad construendum balneum (!) pro pauperibus*“ . Andráš Peter sa uvádza už v roku 1395 medzi prisáznymi mešťanmi Trnavy. Do tohto obdobia patrí aj zriadenie týchto kúpeľov. MK Trnava (1394 – 1530), s. 140, č. 9.
- 156 KFV (1481), s. 301, č. 236: „*balneum adiacens ecclesie sancti Jacobi*“ .
- 157 MKT (1495), s. 130, č. 46. Mladšie doklady o týchto kúpeľoch porov. MACURA, K dejinám trnavského mestského kúpeľa, s. 7 – 8.
- 158 KFV (1481), s. 301, č. 236 a 237.
- 159 MMTT, L č.120.
- 160 MMTT, L č.132. Trnavská merica mala rovnaký objem ako okov, teda 27,1488 litra. HÚŠČAVA, Poľnohospodárske miery, s. 144 – 145.
- 161 MKT (1495), s. 157, č. 166.
- 162 RDSI I., s. 466, č. 1093: „*molendina ... intra et extra civitatem... Nagzumboth vocatam*“ .
- 163 KFV (1481), s. 305, č. 276: „*iste quatuor domus Judeorum venerunt ex parte molendini ipsius Jankonis saltoris*“ .
- 164 KFV (1481), s. 301, č. 235; s. 303, č. 253; s. 310, č. 308.
- 165 KFV (1481), s. 300 a 301, č. 232 a 233.
- 166 MKT (1495), s. 166, č. 214.
- 167 MOL DL 20 004: „*molendinum quoddam lapideum situm intra metas Tirnaviensium in quodam fluvio Parna prope civitatem*“ .
- 168 MMTT, L č.219.
- 169 MMTT, L č.193, fol. 2v: „*molam habentem tres rotas intra muros civitatis Tirnaviensis in fluvio Tirnaviensi tunc fundatum totaliter desolaverunt et funditus eiecerunt*“ . RÁBIK, Urbáre feudálnych panstiev, s. 79.
- 170 KFV (1481), s. 299, č. 225, s. 300, č. 231: „*penes macella carnificum*“ .
- 171 MKT (1495), s. 165, č. 207: „*macellum super fluvio aciale versus domum Kropacz panmitonsoris*“ .
- 172 MKT (1495), s. 158, č. 177: „*Bartholomeus pictor in ponte*“ .
- 173 MKT (1495), s. 201, č. 380: „*Emericus Sclavus super rypa*“ .
- 174 CDSI II., s. 248 a 249, č. 356. MKT (1495), s. 79.
- 175 CDSI II., s. 433, č. 625+. MKT (1495), s. 79 – 80.
- 176 RDSI I., s. 466, č. 1093: „*predia, domos, fundos, molendina et vineas eiusdem intra et extra civitatem... Nagzumboth vocatam*“ .
- 177 BOTŤANKOVÁ, Ku topografii mesta Trnavy, s. 62.
- 178 MKT (1495), s. 81 et passim.
- 179 MKT (1495), s. 293, č. 798: „*iuxta continencias registrarum a domibus omnibus*“ .
- 180 MKT (1495), s. 304, č. 266: „*Item Huttli de domo alba*“ .
- 181 MKT (1495), s. 306, č. 286: „*Item de domo in gradu*“ .
- 182 Spracované podľa MK Trnava (1394 – 1530); MKT (1495); KFV (1481) a štúdie RÁBIK, Topografia mesta Trnava, s. 7 – 16. K lokalizácii so súčasnými ulicami porov. BOTŤANKOVÁ, Ku topografii mesta Trnavy, s. 61 – 85. RADVÁNI, Pomenovania ulíc. RADVÁNI, Názvy ulíc a námestí, s. 12 – 14.
- 183 Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. hristi 1329 auctore anonymo, cap. 70. GOMBOS, Catalogus I, s. 533, č. 1246: „*Haec quidam Cunegundi inter caetera virtutum opera, quae diebus suis fecerat ... in Hungaria civitatem Tirnow ... fundavit*“ .
- 184 CDSI I., s. 131, č. 166: 1211; CDSI I., s. 134 – 135, č. 170.
- 185 CDSI I., s. 134 – 135, č. 170.
- 186 CDSI II., s. 30 – 31, č. 44: 1238 (= orig. MMTT, L č. 1).
- 187 Priamy doklad o tom sa nezachoval, no vyplnenie blízkeho Boleráza konštatuje doklad z roku 1248. CDSI II., s. 203 – 204, č. 291.
- 188 GOMBOS, Catalogus I, s. 182, 208, 261, 274, 509, 766.
- 189 GOMBOS, Catalogus I, s. 183, 275.
- 190 Už v roku 1302 tu pôsobil Matúšov kastelán komes Aba z hlohoveckej vetvy Abovcov. RDSI I., s. 68 – 69, č. 96. O škodách spôsobených Matúšovou posádkou vypovedá listina Karola I. z roku 1326. MMTT, L č. 10. LUKAČKA, Trnava a Matúš Čák Trenčiansky, s. 67 – 68.
- 191 RDSI I., s. 306 – 307, č. 693, 694.
- 192 MVH I/1, s. 18.
- 193 RDSI II., s. 142, č. 289.
- 194 Anj. Okm. II., s. 72, č. 64: 13. 4. 1323.
- 195 AO XI., s. 42-44, č. 75: „*in ecclesia sancti Jacobi apud fratres minores in civitate nostra Tyrnauia super maius altare*“ .
- 196 MOL DL 2338: „*Konuschus iudex ... de Tyrna ... cum igitur claustrum earundem sanctimonialium totaliter una cum maxima parte civitatis, proh dolor, incineratum sit et exustum*“ . Listina je nedatovaná, publikovaná je v Anj. Okm. II., s. 234, č. 213, no pod chybným dátumom 1325. Tak ju prevzala aj literatúra; porov. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 45. HÁZI, Pozsony vármege, s. 54 – 55. RÁCZ, Mohácsi előti oklevelek. CD-ROM. Budapest, s. a., listinu datuje medzi roky 1330 až 1342. Listina na základe osôb v nej spomínaných, mohla byť vydaná najskôr po 14. 5. 1335, podľa toho možno dátum vydania listiny spresniť na obdobie medzi rokmi 1335 až 1342. Je dokonca veľmi pravdepodobné, že listina bola vydaná práve v roku 1335, keď „*Chonuscho*“ skutočne vystupuje vo funkcii richtára Trnavy. MOL DL 2877.
- 197 ČELAKOVSKÝ, Codex iuris municipalis, s. 44 – 47 (slovenský preklad PDSS IV., s. 108 – 110, č. 28).
- 198 DRHI., s. 116 – 117 (B): „*item civitas de Tirnavia centum marcas*“ .

- 199 MES III., s. 656 – 657, č. 858 (orig. = OSKA, L. 43, F. 1, N. 6).
- 200 CDH IX/2, s. 499 – 500.
- 201 ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 47.
- 202 MOL DL 5207 – 5210: 6. 5. 1363.
- 203 CDH IX/4, s. 421 – 423 (= orig. MMTT, L č. 7: 6. 10. 1372/28. 4. 1439).
- 204 O udalosti sa zachoval nedatovaný záznam v kronike Jána zo Šarišských Sokoloviec (kap. 182). SOPKO, Kroniky, s. 98. V tento deň Ľudovít I. skutočne vydal v Trnave viacero listín. MOL DL 56753, 56759: 11. 12. 1379. Porov. aj KMTL, s. 444.
- 205 Spišskosobotská kronika. In SOPKO, Kroniky, s. 109. KMTL, s. 392.
- 206 ZEMEK, Regesta, s. 148. ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 48.
- 207 CDH X/8, s. 213 – 216; CDM XI, s. 356 – 358, č. 397.
- 208 MOL DL 63177: 25. 7. 1397; MOL DL 63095: 26. 7. 1397.
- 209 ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 48 – 49.
- 210 MOL DL 63121: 24. 2. 1419; MMTT, L č. 33: 5. 3. 1419.
- 211 MOL DL 58959; 59009.
- 212 VARSÍK, Vznik Trnavy, s. 181. Situáciu okolo obsadenia mesta podrobne opisuje aj kronika Jána z Turca z roku 1488 (kap. 216). SOPKO, Kroniky, s. 160.
- 213 MOL DL 64874: 7. 4. 1435; MOL DL 48852: 8. 9. 1435.
- 214 MK Trnava (1394 – 1530), s. 275 – 276, č. 640 – 647.
- 215 MK Trnava (1394 – 1530), s. 278, č. 653 – 655.
- 216 MOL DL 13665: 4.III.1442; MOL DL 1371 – 1372: 10. 3. 1442.
- 217 MOL DL 14537 – 14538.
- 218 MMTT, L č. 77.
- 219 KfV (1481), s. 299 – 300, č. 277.
- 220 MOL DL 107580. MMTT, L č. 118, 119.
- 221 MMTT, L č. 161.
- 222 MMTT, L č. 182.
- 223 MMTT, L č. 187.
- 224 MMTT, L č. 205.
- 225 MMTT, L č. 46511.
- 226 MMTT, L č. 219.
- 227 MMTT, L č. 235. MOL DL 103084 – 103085: 20. 1. 1509; MOL DL 75747: 22. 1. 1509.
- 228 MMTT, L č. 248: 3. 10. 1510; MOL DL 90509: 8. 10. 1510; MOL DL 50245, 62988: 10. 10. 1510; MMTT, L č. 249: 14. 10. 1510.
- 229 MOL DL 25314.
- 230 CDSI II., s. 30 – 31, č. 44.
- 231 RÁBIK, „Latini“ v stredovekej Trnave, s. 17 – 20. RÁBIK, „Hospites de Týrna“, s. 35 – 46.
- 232 CDH IV/1. s. 74. Podľa znenia listiny išlo o renováciu výsad stratených v požiari, ktoré udelil Latinom v Stoličnom Belehrade už kráľ Štefan III. (1162 – 1172). Analýzu privilégia porov. FÜGEDL, Der Stadtplan von Stuhlweißenburg, s. 111 – 121.
- 233 CDSI II., s. 30 – 31, č. 44: „*Super solutione vero tributii eodem iure censeantur, quo cives Albenses*“.
- 234 SLIVKA, Funkcia cirkevných inštitúcií, s. 24 – 27. SLIVKA, Mendikantské rehole, s. 267 – 274. RÁBIK, Stredoveké pečate, s. 231 – 233.
- 235 CDH V/1, s. 181 – 183.
- 236 Dislokáciu kláštorov porov. ROMHÁNYI, Kolostorok és társaskáptalanok, s. 150 – 153. Tiež SLIVKA, Mendikantské rehole, s. 270.
- 237 SZÉKELY, Wallons et Italiens, s. 19 – 21.
- 238 HOLUB – MERTA – PEŠKA – PROCHÁZKA – ZAPLETALOVÁ – ZÚBEK, Najstarší meštianska architektúra, s. 3 – 10.
- 239 MMTT, L č. 11.
- 240 MMTT, L č. 50.
- 241 MMTT, L č. 67a, b.
- 242 MMTT, L č. 80a, b.
- 243 MMTT, L č. 140.
- 244 MK Trnava (1394 – 1530), s. 155, č. 71: „*Item Demeter de Lapasch traxit se ad civitatem. Ybanus, Tomas, Stephanus et sunt Sclavos*“.
- 245 MK Trnava (1394 – 1530), s. 289 – 290, 328, č. 695, 696, 828, 829.
- 246 VARSÍK, Vznik Trnavy, s. 180 – 182.
- 247 MMTT, L č. 136.
- 248 MMTT, FM – 1. KfV (1481), s. 299 – 300, č. 227: „*Sclavorum. Item anno Domini millesimo quadragesimo sexagesimo tercio quidam carnifex Egidius una cum suis sodalibus decessit et omnia sua bona mobilia et immobilia pro salute ecclesie sancti Nicolai delegavit ita, ut in ara sancte Elizabeth aliique misse pro eius et suorum salute legerentur, denique etiam plebanus pro tempore constitutus debet tenere in mensa sua predicatorem Sclavorum pro populo eiusdem lingue*“.
- 249 KfV (1481), s. 278, č. 92: „*Item domino Stanislao predicatori Sclavorum super solarium dedi florenos III*“ . Doklady od roku 1558 uvádza ULIČNÝ, K výskumu národnostnej štruktúry stredovekých miest, s. 160.
- 250 ŠIMONČIČ, Kostol sv. Michala v Trnave, s. 227 – 232. JANKOVIČ, Ideové a spoločenské pomery, Trnava 1988, s. 54.
- 251 JANKOVIČ, Ideové a spoločenské pomery, s. 54.
- 252 MMTT, L č. 161.
- 253 MK Trnava (1394 – 1530), s. 345 – 346, č. 947 – 957.
- 254 MMTT, L č. 152.
- 255 MMTT, L č. 187 (z roku 1490), 254 (z roku 1512). V knihe farských účtov farára Václava od roku 1481 možno nájsť početné doklady o slovenských zápisoch z 1. tretiny 16. storočia, v ktorých si mestskí pisári skúšali formulárovú skladbu nimi koncipovaných listín. Porov. napr. KfV (1481), s. 265, č. 1: „... *inde Slovaz panossi* ...“; „*Sluzbu scau wzkasuj pani a prziteli mili*“.
- 256 MMTT, L č. 203.
- 257 MKT (1495), s. 267, č. 697: „*relicta Jacobi sartoris Ungari ... quitquid bonorum eadem relicta habet, ultra florenos XXX, quos ad czecham Sclavorum (!) tenetur, omnia sunt pignus huius beneficii Elizabethae*“ . V tom istom roku zase Ján, výrobca mečov, držal vinicu na Ružovom verchu, ktorá ležala v susedstve vinice cechu Slovákov. MKT (1495), s. 183, č. 294: „*penes vineam czeche Sclavorum*“.
- 258 KfV (1481), s. 299 – 300, č. 227.
- 259 MMTT, RC III/1, fol. 69, 71, 155.
- 260 MK Trnava (1394 – 1530), č. 754, 761, 763, 960.
- 261 MK Trnava (1394 – 1530), č. 772, 776. KfV (1481), s. 280, č. 106.
- 262 Doklady porov. v mennom registri edícií MK Trnava (1394 – 1530); KfV (1481) a MKT (1495).
- 263 JUICK, Výsady I., s. 50 – 51, č. 36: „*Item sacerdotem, quem voluerint et iuxta suum ydioma*“.
- 264 RÁBIK, Národnostní kňazi, s. 136 – 148.
- 265 MKT (1495), s. 293 – 294, č. 800: „*coram ... magistro Henrico predicatori Alemanorum et confessore suo*“.
- 266 MKT (1495), s. 243, č. 585: „*a domino Johanne Probus predicatori Almanorum (!)*“ . Kreácia nemeckého kazateľa je zachytená napríklad aj v mestskom protokole z 19. apríla 1557, keď ho po voľbe nového richtára (Madara Imricha Kalmara) žiadalo od mestského farára nemecké obyvateľstvo. MMTT, Protocollum magistraturale II/2, fol. 24: „*Electo nozo iudice postulatit Germanica natio sibi a plebano seu pastore ecclesie dari concionatorem Germanorum*“.
- 267 KfV (1481), s. 271 – 272, 274, č. 42, 45, 47, 64, 65.
- 268 MKT (1495), č. 144, 175, 177, 334, 352, 370, 430, 496, 522, 528, 663, 688, 697. KfV (1481), č. 103, 192, 225, 305, 328.
- 269 MKT (1495), s. 203, č. 393, 395: „*Georgius Molnar cum, Petro Krupinsky habent agrum in Hungerfeld*“; „*Bene in platea fratrurum inferiori habet agrum in Hungerfeld, de quo solvit XX metretas*“ . Objem trnavskej merice pozri v pozn. 160.
- 270 MKT (1495), s. 271, č. 717: „*iuger unum circa Magerdorff situm*“.
- 271 SEDLÁK, Najstaršie osídlenie Trnavy, s. 13 – 14.
- 272 MKT (1495), s. 148, č. 127: „*Thome presbytero Hungaro*“ . Doklady od roku 1558 porov. ULIČNÝ, K výskumu národnostnej štruktúry, s. 160.
- 273 MMTT, L č. 376. MOL Budapest, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii II., fol. 437 – 442: „*cives, qui maiori ex parte ex nationibus Germanica et Slavonica ab antiquo constabant*“.
- 274 ŠIMONČIČ, Moje Trnava, s. 30-39.

- 275 ZÁVODSZKY, A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények, s. 186.
- 276 CDSI I., s. 64 – 67, č. 69.
- 277 Podľa privilegia bratislavských hostí z roku 1291 sa mali na tunajších Židov vzťahovať rovnaké výsady ako aj na ostatných bratislavských hostí JUCK, Výsady I., s. 74 – 76, č. 77.
- 278 MKT (1495), s. 132, č. 58: „iuxta plateam ad transitu ad Judeos“.
- 279 KfV (1481), s. 305, č. 275, 276: „de domo murata Judeorum ... ex alia parte fluvii de quatuor domibus Judeorum“.
- 280 MMTT, Judaica, kart. 2. ŠIMONČIČ, Zidia v Trnave, s. 38 – 39.
- 281 MMTT, L č. 272.
- 282 KfV (1481), s.290, č. 172: „Item Christophorus iudex Iudeorum levavit florenos X“.
- 283 MMTT, L č. 340.
- 284 MMTT, L č. 203.
- 285 MMTT, L č. 199: „Bartolomeus notarius“.
- 286 Porov. podkapitolu „Notári a pisári“: „Item Alexius Mlodeczky tunc temporis notarius Thirnaviensis“.
- 287 BOTŤANKOVÁ, Ku topografii, s. 64.
- 288 KAZIMÍR, K obchodu Trnavy do konca 14. storočia, ŠIMONČIČ, Trnava 1988, s. 39.
- 289 ŠIMONČIČ, K dejinám trnavského vinohradníctva, s. 235
- 290 MMTT, L č. 4.
- 291 CDH V/2, s. 475 – 476: 1278; MOL DL 1410: 1295.
- 292 MMTT, L č. 10.
- 293 MMTT, L č. 40.
- 294 Porov. registre mestských kníh: MK Trnava (1394 – 1530), s. 399; MKT (1495), s. 356 – 361; KfV (1481), s. 338 – 339.
- 295 V zátorke uvádzame najstarší zachovaný doklad o remese a jeho vykonávateľoch. Jednotlivé doklady sú čerpané z mestských kníh MK Trnava (1394 – 1530), MKP (1495) a KfV (1481) a listín z mestského archívu. Tému podrobne spracoval v diplomovej práci Tibenský. TIBENSKÝ, Štruktúra trnavskej meštianskej spoločnosti.
- 296 MMTT, L č. 264. ŠIMONČIČ, Mojej Trnave, s. 227.
- 297 MKT (1495), s. 217, č. 459: 1515: „de czecha ligonistarum“, s. 295, č. 805: 1525: „magistri czeche sartorum“; s. 183, 267, č. 294, 697: „czeche Sclavorum“, „ad czecham Sclavorum“. KfV (1481), s. 301, č. 236, 237: „cum sua familia balnearum ...de eadem czecha“.
- 298 MK Trnava (1394 – 1530), s. 301, č. 727: 7. 5. 1485: „cum ... czechis artificum ... cum magistris czecharum“.
- 299 Údaje sú čerpané predovšetkým z mestských kníh MK Trnava (1394 – 1530); KfV (1481) a MKT (1495).
- 300 MMTT, L č. 6.
- 301 MOL DL 2338.
- 302 MK Trnava (1394 – 1530), s. 155, č. 71: „Item Demeter de Lopasch traxit se ad civitatem, Ybanus, Tomas, Stephanus et sunt Sclavos“.
- 303 Porov. ŠIMONČIČ, Mojej Trnave, s. 30 – 40. RÁBIK, „Hospites de Tyrna“, s. 35 – 46.
- 304 MMTT, Missiles 54: Isaac prefectus Judeorum; MMTT, Missiles 56: prudenti ac circumspecto Jacobo Schaffler civi ac iudici Judeorum civitatis Thyrnaviensis. Jakub Schaffler bol do úradu židovského richtára menovaný v uvedenom 1522 a v tejto funkcii ho potvrdil aj palatín a spišský župan Juraj Zápoľský. Z textu listiny vyplýva, že židovská komunita sa ku kandidátom na funkciu svojho richtára vyjadrovala a schvalovala ho. MMTT, L č. 272: „quia Iudei nostri Thirnavienses optant vos eligi in iudicem Iudeorum et nobis gratum est ut vos iudicatu presitis“.
- 305 Funkciou mestského notára a fungovaniu mestskej kancelárie bola už venovaná osobitná pozornosť, preto na tomto mieste sa jej bližšie nevenujeme. Porov. ČOR-DAŠOVÁ, Vývoj spisomňovania, s. 102 – 121. RÁBIK, Pôsobnosť pisárov a notárov, s. 79 – 89.
- 306 V roku 1488 sa spomína „registrum taxe“ a v roku 1504 zase „registrum a domibus omnibus civitatis“. MK Trnava (1394 – 1530), s. 303, č. 734. MKT (1495), s. 292 – 293, č. 798.
- 307 ŠIMONČIČ, Mojej Trnave, s. 88.
- 308 MMTT, L č. 1. CDSI I., s. 30 – 31, č. 44.
- 309 MMTT, L- 136.
- 310 MES III., s. 363, č. 827: sub vinea hospitalis de Tyrna.
- 311 MMTT, L č. 193. Dokument je publikovaný: RÁBIK, Urbáre feudálnych panstiev, s. 78 – 86.
- 312 MMTT, L č. 287: „pro parte magistri civium ... civitatis Thyrnaviensis“.
- 313 MMTT, L č. 230: „prudentes et circumspecti magister civium ac iudices et iurati cives civitatum nostrarum Thirnaviensis et Posoniensis“.
- 314 MMTT, Missiles 35: „Mudrym a opatrnym purgmistru, ffoytu a Raddie miesta Trnawy“.
- 315 MOL DL 13884.
- 316 MOL DF 250479.
- 317 MOL DL 15085; 15100.
- 318 MMTT, L č. 101: „Mathias Dei gracia rex Hungarie ... fidelibus nostris circumspectis iudici, iuratis ceterisque civibus et toti communitati civitatis nostre Thyrnaviensis ac pertinencis eiusdem salutem et gratiam ... nos fideles nostros egregios Jacobum Bochka et Ladislau Podmanzycky in capitaneos dicte civitatis nostre prefecimus, ideo fidelitati vestre harum serie firmiter precipendo mandamus, quatenus acceptis presentibus a modo imposterum prefatis Jacobo Bochka et Ladislau Podmanzycky vel eorum nominibus hominibus ipsorum in omnibus licitis et consuetis obedire et obtemperare nec non omnia ea que iudem vobis facienda dixerint modis omnibus exequi debeatis“. Obaja šlachťici zastávali uvedený úrad ešte aj v roku 1463. MMTT, L č. 107.
- 319 MOL DL 50537. ROHÁČ, Armalista Pavol Holý, s. 37-38. Pavol Holý už pred nobilitáciou zastával v Trnave v roku 1482 funkciu prisázného v mestskej rade. MOL DL 75681.
- 320 MK Trnava (1394 – 1530), s. 171 – 172, č. 103: Item quatuor capitanei civitatis Nicus Bogner, Johannes Talkner, Michel Lell, Mendel Tuechberaüter fecerunt plenam rationem civitati“ Z tohto dokladu sa zdá, že niekedy suplovali aj výber daní v jednotlivých mestských štvrťiach. Potvrďuje to aj pozícia Jána Talknera, ktorý v rokoch 1397 – 1399 a potom aj v roku 1401 stráľ na čele mestskej pokladnice. Aj ostatní traja kapitáni patrili v tomto čase medzi úzke vedenie mesta – boli prisáznými v mestskej rade.
- 321 Jeden z týchto strážcov mestských brán Valko portarius vystupuje aj pod slovenským označením „Branik“. MKT Trnava (1495), s. 186, č. 309b; s. 196, č. 356; s. 209, č. 420; s. 212, č. 434; s. 267, č. 696; s. 268, č. 701.
- 322 ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 57.
- 323 MMTT, L č. 118, 119.
- 324 ŠIMONČIČ – WATZKA, Dejiny Trnavy, s. 53 – 54.
- 325 MOL DF 250453; 250454.
- 326 Štruktúra príjmov a výdavkov podľa hlavnej účtovnej knihy je spracovaná v MK Trnava (1394 – 1530), s. 76 – 96.
- 327 CDSI II., s. 392 – 393, č. 562* a 563: „Mete autem ville predictae Balarad, sicut per litteras fidelis nostri Hench villici de Tyrna, nobis constit, quem pro elevandis novis metis iuxta veteres metas miseramus“.
- 328 CDSI II., s. 248 – 249, č. 356.
- 329 MK Trnava (1394 – 1530), s.148, č. 43: 1396: Actionale protocollum, s. 108: 1414: „Nicolaus Statschreiber von Tyrna“; MOL DL 202132: 1418: „Niclas von Chunigsperg unser Statschreiber“; MK Trnava (1394 – 1530), s. 179, č. 167 – 168: 1409: „Nicolaus notarius civitatis“; s. 196, č. 215: „Nicolaus notarius civitatis“; s. 288, č. 687: 1442: Nicolaus notarius civitatis“; s. 289, č. 689: 1443: „Niclas Kromer der Aldstatschreiber“; s. 290, č. 691: 1444: „Nicolaus der Altstatschreiber“ (!); s. 291 – 292, č. 695: „Niklas Cromer“.
- 330 MMTT, L č. 117: 1464: „Mathie notarii civitatis nostre Thirnaviensis“; MMTT, L č. 126: „Mathias Schwoichtenperg nacione Prutenus ... pridem notarius civitatis“.
- 331 MMTT, L č. 153: 1484: „Paulus Crayczzer notarius“; MK Trnava (1394 – 1530), s. 301, č. 729: 1485: „Paulus Chreytzer notarius tunc temporis existens“.
- 332 MK Trnava (1394 – 1530), s. 306, č. 746: 1488: „Johannes notarius civitatis tunc temporis“
- 333 MMTT, L č. 195: „Ladislau notarius dictus“.
- 334 MK Trnava (1394 – 1530), s. 308, č. 754: 1493: „Bartholomeus notarius civitatis“; MMTT, L č. 199: 1494: „Bartholomeus notarius“; MKT (1495), s. 205, č. 402: 1499: „Bartholomeus Steffel sororius meus tunc notarius et civis iuratus Thirnaviensis“.
- 335 MMTT, L č. 193: „Martinus notarius“.
- 336 KfV (1481), s. 275, č. 73: „in presencia Mathie notarii Holy“.
- 337 MK Trnava (1394 – 1530), s. 315 – 316, č. 784: 1511: „per me notarium Martinum de Alba Ecclesia alias de Holycz“; MKT (1495), s. 229, č. 517: 1514: „Martinus notarius civitatis“. Martin zastával funkciu mestského notára asi až do roku 1519, ako o tom svedčia ďalšie záznamy v tej istej príjmovej knihe. MKT (1495), s.208, č. 415 (pred rokom 1521), s. 282, č. 768 (pred rokom 1518), s. 283, č. 772 (pred rokom 1521).
- 338 KfV (1481), s. 290, č. 174: 1520: „Item Georgius notarius civitatis Thirnaviensis“. MKT (1495), s. 208, č. 416: 1523: „Georgius baccallaureus notarius civitatis Thirnaviensis“; KfV (1481), s. 268, č. 20: 1526: „Georgius notarius civitatis“.
- 339 MOL DL 5209: „Et ego Johannes natus condam Gregorii de Golycz, clericus Strigoniensis dyoecesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius ... Thome sancte Drothee notario publico“.

- 340 MOL DL 13144: 1438; MOL DL 14212: 1449; MOL DL 16270: 1465: „*Et ego Valentinus natus quondam Demetrii de Tyrnauia, clericus Strigoniensis dyoecesis, publicus imperiali auctoritate notarius*“.
- 341 MOL DL 17354: „*Et ego Joannes Marienam publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius*“.
- 342 MOL DL 75 681: „*Et ego Johannes natus quondam Gregorii de Golycz, clericus Strigoniensis dyoecesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius*“.
- 343 Album seu matricula facultatis iuridicæ universitatis Pragensis 1372 – 1418. I. Pragae, 1835, s. 378: „*a notario publico Martini Galli de Tyrnacia*“.
- 344 MK Trnava (1394 – 1530), s. 203, č. 230: 1422; s. 277 – 278, č. 650: 1437, s. 286 – 287, č. 684: 1440.
- 345 MK Trnava (1394 – 1530), s. 240, č. 467.
- 346 Originál je uložený v MMTT, Rationes camerae III/1. Jej prvú časť do roku 1455 vydal FEJÉRPATÁKY, Szamadáskönyvei. s. 102-144. Moderná kritická edícia celej mestskej knihy pochádza z roku 2008: porov. MK Trnava (1394 – 1530).
- 347 Originál je uložený v MMTT, Ecclesiastica: Acta parochialia – FM1: Kniha účtov farára Václava 1481 – 1544. Edícia porov. KfV (1481).
- 348 Originál je uložený v Archíve Rímsko-katolíckej fary sv. Mikuláša v Trnave, bez signatúry. Kniha má nadpis: *In presenti libro continentur omnes questus ecclesie beati Nicolai confessoris in civitate Thirnaviensis sitis similiter et omnium beneficiorum in eadem fundatorum, qui inceptus est sub anno Dominicæ Incarnacionis millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto feria sexta ante dominicam Judica tempore circumspicitorum dominorum Johannis Fuermizowar iudicis ac Venceslai cappitanei, ceterorumque iuratorum civium civitatis Thirnaviensis, regimine primo sequuntur res et bona pertinentes pro ecclesia parochiali beati Nicolai confessoris*. Edíciu prameňa porov. MKT (1495).
- 349 K pečatím Trnavy porov. ŠIMONČIČ, Pečate miest a obcí Trnavského okresu, s. 60 – 84, č. 169. Separátny výtlačok Bratislava – Trnava 1980, s. 22, č. 166 – 170. NOVÁK, Pečate II., s. 376 – 377. HEGEDŮS, Megpecsételt történelem, s. 164.
- 350 OSKA, L. 43, F. 1, N. 6: 1347; L. 49, F. 1, N. 15: 1348.
- 351 MOL DL 8182: 1396; MOL DL 11255: 1422.
- 352 AMB, inv. č. 1059: 14.IV.1428; MOL DL 20004: 1493. RÁBIK – URMINSKÝ, Nález stredovekého typária, s. 49-52.
- 353 MMTT, L. č. 126: 1467; MOL DL 17354: 1472.
- 354 Porov. kap. 10: Osobnosti mesta.
- 355 ŠIMONČIČ, Štátny okresný archív v Trnave. Sprivocoda, s. 66 – 70.
- 356 CDS I II., č. 356: 1250; CDS I II., č. 562-563: 1256; CDS I II., č. 625++: Apponyi I., č. IV-VII; RA 1571-1572, 2000-2001, 2034:1258+ – 1270 (1267, 1268, 1270); Apponyi I., č. IX-X; RA 2919-2920:1278; JUICK, Vysady I., č. 59, 74; RA 3809, 3810:1280-1291; Apponyi I., č. XIII; RA 3842: 10. 12. 1291; RDSI I., č. 680, 1082, 1083 (z roku 1313); RDSI II., č. 858:1309 - pred 1322; MMTT, L. č. 7; AO XII., č. 302:1328+; MOL DL 2877, 24672:1328 – 1334; MOL DL 2297:1334; MOL DL 2338, 2877, 24672; AO XIX, č. 262:1335 (- 1339); MOL DL 3205; AO XXIII., č. 422: 1339; DF 237264: 1347; MES III., č. 645, MMTT, L. č. 10, 46, 98: 1359; MOL DL 5169: 1364; MOL DL 6153: 1373; MHJ I., č. 56: 11. 7. 1375; DF 228295:25. 11. 1375; MOL DL 47867: 1379 – 1380; MK Trnava (1394 – 1530), č. 9:1394; MK Trnava (1394 – 1530), č. 14: 1395; MOL DL 8182; MK Trnava (1394 – 1530), č. 567:1396; MK Trnava (1394 – 1530), č. 31, 35, 36, 38, 41 – 42, 45, 48 – 51:1397; MOL DL 6153; MK Trnava (1394 – 1530), č. 72: 1399; MOL DL 8577, MK Trnava (1394 – 1530), č. 76: 1400; MK Trnava (1394 – 1530), č. 101, 102: 1401; MK Trnava (1394 – 1530), č. 89, 91, 105: 12. 4. 1402; MMTT, L. č. 25, 229, 278; MK Trnava (1394 – 1530), č. 317: 6. 10. 1402; MK Trnava (1394 – 1530), č. 108, 109, 113: 1403; MK Trnava (1394 – 1530), č. 111, 141b: 1404; MK Trnava (1394 – 1530), č. 117, 118, 119: 1405; MK Trnava (1394 – 1530), č. 142: 17. 8. 1405; MMTT, L. č. 28; MK Trnava (1394 – 1530), č. 114, 115, 116, 143, 144, 146, 147: 1406; MK Trnava (1394 – 1530), č. 148-154: 1407; MK Trnava (1394 – 1530), č. 157-160: 1408; MK Trnava (1394 – 1530), č. 162, 163, 166: 1410; MK Trnava (1394 – 1530), č. 169, 171, 179 – 181:1411; MK Trnava (1394 – 1530), č. 182, 183: 1412; MK Trnava (1394 – 1530), č. 189, 190: 1413; MK Trnava (1394 – 1530), č. 191, 197: 1414; MK Trnava (1394 – 1530), č. 193, 198, 199: 1415; MK Trnava (1394 – 1530), č. 203, 205:1416; MK Trnava (1394 – 1530), č. 206, 207, 209, 210, 212: 1417; MK Trnava (1394 – 1530), č. 214, 226, 234: 1418; MK Trnava (1394 – 1530), č. 218, 219: 1419; MK Trnava (1394 – 1530), č. 216, 220: 1420; MK Trnava (1394 – 1530), č. 222-224: 1421; MK Trnava (1394-1530), č. 225, 227, 229, 230, 572: 1422; MK Trnava (1394 – 1530), č. 573, 576: 1423; MK Trnava (1394 – 1530), č. 577, 579; MMTT, L. č. 193: 1424; MK Trnava (1394-1530), č. 581, 584: 1425; MK Trnava (1394-1530), č. 586: 1426; MK Trnava (1394-1530), č. 589, 590: 1427; MK Trnava (1394 – 1530), č. 619: 1429; MK Trnava (1394 – 1530), č. 620, 622: 1430; MK Trnava (1394 – 1530), č. 621: 1431 – 1432; MK Trnava (1394 – 1530), č. 633, 634-637: 3. 2. 1436 MMTT, L. č. 45, 46, 52, 86, 98, 281, 286; MK Trnava (1394 – 1530), č. 627: 1436; MMTT, L. č. 62, 63; MK Trnava (1394 – 1530), č. 649: 1437; MMTT, L. č. 65, 66; MK Trnava (1394 – 1530), č. 658, 676, 677, 680: 1438; MK Trnava (1394 – 1530), č. 656: 1439; MK Trnava (1394 – 1530), č. 684: 21. 4. 1440; MMTT, L. č. 69; MK Trnava (1394-1530), č. 683: 28. IV. 1440; MK Trnava (1394 – 1530), č. 687: 1442; MK Trnava (1394 – 1530), č. 689, 690: 1443; MK Trnava (1394 – 1530), č. 691: 1444; MK Trnava (1394 – 1530), č. 693: 1445; MK Trnava (1394-1530), č. 694: 1446; MK Trnava (1394 – 1530), č. 695: 1447; MK Trnava (1394 – 1530), č. 696: 1448; MK Trnava (1394 – 1530), č. 697: 1449; MK Trnava (1394 – 1530), č. 698: 23. 4. 1450; MMTT, L. č. 74, 75: 3. 10. 1450; MK Trnava (1394 – 1530), č. 699: 1451 – 1452; MMTT, L. č. 85, 86: 1453; MK Trnava (1394 – 1530), č. 700, 702: 1454; MK Trnava (1394 – 1530), č. 708, 710, 736:1455; MMTT, L. č. 98: 1457; MMTT, L. č. 102-104, 106, 227, 275, 302: 1463; MMTT, L. č. 110, 117, 287: 22.V.1464; MMTT, L. č. 112: 25.5. 1464; MOL DL 16270: 1465; MOL DL 16735: 1468; MMTT, L. č. 137, 283: 1471; MOL DL 17354: 1472; MK Trnava (1394 – 1530), č. 723: 1478; MOL DL 18159; MK Trnava (1394-1530), č. 725: 1479; MK Trnava (1394-1530), č. 713, 726, 947: 1480; MOL DL18795; MMTT, L. č. 149; KfV (1481), č. 231, 289, 293: 1481; MOL DL 75681: 28.I. 1482; MK Trnava (1394 – 1530), č. 721, 737, 950: 29. 5. 1482; MMTT, L. č. 153, 154, 281: 1484; MK Trnava (1394-1530), č. 727-729, 958: 1485; MK Trnava (1394 – 1530), č. 739, 740: 1482; MK Trnava (1394-1530), č. 741, 742:1487; MK Trnava (1394 – 1530), č. 731, 734, 743, 744: 1488; MK Trnava (1394-1530), č. 748: 1489; MK Trnava (1394 – 1530), č. 804: 12. 3. 1490; MK Trnava (1394 – 1530), č. 749, 960: 3.V. 1490; MK Trnava (1394-1530), č. 961: 1491; MK Trnava (1394 – 1530), č. 752: 1492; MOL DL 20004: MK Trnava (1394 – 1530), č. 754-756: 1493; MMTT, L. č. 199, 200, 282; MK Trnava (1394 – 1530), č. 757: 1494; MK Trnava (1394 – 1530), č. 759; MKP (1495), titul, č. 286, 319, 445: 1495; MKP (1495), č. 533: 21. 6. 1495; MMTT, L. č. 206; MMTT, L. č. 211; MK Trnava (1394-1530), č. 765: 1497; MKP (1495), č. 187, MMTT, L. č. 193, 214, 215, 276: 1498; MK Trnava (1394 – 1530), č. 760, 762; MKP (1495), č. 402: 1499; MK Trnava (1394 – 1530), č. 764: 1500; MK Trnava (1394 – 1530), č. 766: 1501; MK Trnava (1394-1530), č. 768-769: 1502-1503; KfV (1481), č. 46: 25.II. 1505; MK Trnava (1394 – 1530), č. 772; KfV (1481), č. 58: 1505; MK Trnava (1394 – 1530), č. 773: 1506; MK Trnava (1394 – 1530), č. 774; KfV (1481), č. 85. 1507; MKP (1495), č. 799 20. 12. 1507; MMTT, L. č. 227, 229, 275, 278, 302; MK Trnava (1394 – 1530), č. 775: 19. 6. 1508; MK Trnava (1394 – 1530), č. 778; KfV (1481), č. 62: 1509; MK Trnava (1394 1530), č. 781; MKP (1495), č. 509, 601; KfV (1481), č. 63: 1509; MK Trnava (1394 – 1530), č. 785. 1510; MK Trnava (1394 – 1530), č. 784: 26. 3. 1511; MOL DL 39178; MMTT, L. č. 193: 11.7. 1511; MKP (1495), č. 800: 20. 1. 1512; MK Trnava (1394 – 1530), č. 786: 1513; MK Trnava (1394 – 1530), č. 787; MKP (1495), č. 260: 1514; MK Trnava (1394 – 1530), č. 788: 1515; MK Trnava (1394 – 1530), č. 789: 1516; MK Trnava (1394 – 30), č. 790: 1517; MK Trnava (1394 – 1530), č. 791; MKP (1495), č. 640; KfV (1481), č. 106: 1518 – 20. 3. 1519; MK Trnava (1394 – 1530), č. 792: 1519; MK Trnava (1394 – 1530), č. 793; KfV (1481), č. 131: 1520; MK Trnava (1394 – 1530), č. 794:1521; MK Trnava (1394 – 1530), č. 795; MKP (1495), č. 217, 779; Missiles 52: 1522; MK Trnava (1394 – 1530), č. 796; MKP (1495), č. 125, 364, 782; KfV (1481), č. 333; Missiles 68: 1523; MK Trnava (1394 – 1530), č. 364, 797: 1524; MMTT, L. č. 288; MK Trnava (1394 – 1530), č. 798: 1525; MK Trnava (1394 – 1530), č. 799: 1526.
- 357 ŠEDIVÝ, Mittelalterliche, s. 145 – 146. SZÉKELY, Kódexek, s. 120 – 121. Slovenský biografický slovník IV, s. 170.
- 358 Porov. kap. 9: Správa mesta, časť Notári.
- 359 MOL DL 202132: 1418: „*Niclas von Chunigsperg unser Statschreiber*“.
- 360 MOL DL 8182: 28. 9. 1396; MOL DL 8577: 20. 7. 1400; AMB, č. 5137. MOLDF 243 181: cca 1400.
- 361 MK Trnava (1394 – 1530), s. 207, č. 253:1394; s. 243, č. 486: 1395.
- 362 MK Trnava (1394 – 1530), s. 243, č. 486.
- 363 MMTT, L. č. 5 (1291): „*Confirmacio regis Andree pro cibrione iusto in sancto leorio et in Posing*“), 6 (1325): „*De Sebus et fratre suo super iure montano*“), 11 (1360): „*Libertas pro transferendi ad civitatem*“), 13 (1365): „*Pro tributa in Ciffer*“), 15 (1366): „*Pro non solutione tributi ad regiam maiestatem*“), 16 (1366): „*Super Moder: litera magistris Iax super [...]*“), 17 (1376): „*Littera palatini pro libertate silvarum sub castro Jokv etc.*“), 18 (1382): „*Super libertate Tyrding*“), 19 (1393): „*Pro tributo ubique*“), 20 (1393): „*Littere contra Ulricum de Wolfurthin*“), 21 (1397): „*Item litera pro pannico*“), 22 (1399): „*Propria litera domini regis super tributo Cyfer*“), 26 (1402): „*Pro domibus*“), 32 (1415): „*Littera pro decimis cum vino et non cum pecuniis persolvendo*“), 35 (1419): „*[...] domino Stiborio [...]*“).
- 364 MK Trnava (1394 – 1530), s. 189 – 190, č. 198: 1415;
- 365 MK Trnava (1394 – 1530), s. 201 – 202, č. 226: 1418.
- 366 MK Trnava (1394 – 1530), s. 196, č. 215: 1419.
- 367 MK Trnava (1394 – 1530), s. 289, č. 689: 1443: „*Niclas Kromer der Ald statschreiber*“, 290, č. 691: 1444 : „*Nicolaus der Altstatschreiber*“, s. 291, č. 693: 1445: „*Niklos Kromer*“, s. 291, č. 694: 1446: „*der Altstatschreiber Nicolaus*“, s. 291 – 292, č. 695: 1447: „*Niclas Kromer*“.
- 368 MK Trnava (1394 – 1530), s. 196, č. 214: 1418, s. 344, č. 942-943: 1419-1420, s. 199, č. 222: 1421, s. 261, č. 584: 1425, s. 262, č. 586: 1426, s. 264, č. 590: 1427.
- 369 MMTT, L. č. 193, fol. 2r. RÁBIK, Urbáre feudálnych panstiev, s. 79.
- 370 MOL DL 11255: 1422; MOL DL 1534, 5209, 13144: 1438: „*Erhardus Modrar civis civitatis Thirnaviensis predictæ, officialisque et administrator temporalium sanctemonialium abbatisse et conventus monasterii beate Virginis Marie, ordinis sancte Clare, dicta civitate Thirnaviensis*“.
- 371 ASVat, Reg. Suppl. Vol. 263, fol. 273r-v.
- 372 MATUNÁK, Z dejín, s. 145 (1433). FEJÉRPATÁKY, Szamadáskönyvei, s. 626.
- 373 MMTT, L. č. 70: 1440. MOL DL 13690: 1442.
- 374 MOL DL 75681: 1482; MOL DL 50537: 1488 – erb a šľachtictvo; MK Trnava (1394 – 1530), s. 302, č. 733: 1488 – funkcia kapitána; MMTT, L. č. 249: 1510. ROHÁČ, Armalista Pavol Holý, s. 34 – 41.
- 375 MOL DL 61938: 1501; MOL DL 50498: 1507; AMB, č. 4012; MOL DL 106913: 1518; MOL DL 20004: 1493; MOL DL 22065: 1510; MOL DL 22688: 1515; AMB, č. 4513.

- 376 Kostol už dnes nestojí, no zachovala sa z neho tabula s Holého erbom a vročením, sekundárne umiestnená v predsieni bočného vstupu do farského kostola. Trnava. Mestská pamiatková rezervácia, s. 32.
- 377 Študenti na pražskej univerzite (2): ZsO II/2, s. 304, č. 7228, s. 325, č. 7370, s. 416, č. 7924, s. 421, č. 7954. VARSÍK, Slováci na Pražskej, s. 22. Študenti na Viedenskej univerzite (72 osôb): TŮSKĚS, Magyarországi diákok s. 150, 192, 344, 577, 749, 983, 1056, 1068, 1099, 1115, 1215, 1390, 1394, 1877, 1970, 2036, 2231, 2373, 2669, 2686, 2843, 3185, 3220, 3264, 3268, 3317, 3343, 3355, 4020, 4033, 4196, 4270, 4279, 4331, 4355, 4400, 4431, 4476, 4489, 4523, 4619, 4697, 4715, 4733, 4751, 4761, 4792, 4821, 4822, 4828, 4869, 5018, 5027, 5049, 5068, 5489, 5495, 5717, 5785, 6448, 6586, 6591, 6656, 6683, 6735, 6829, 6855, 6864, 6891, 6893, 6903, 7005. Študenti na krakovskej univerzite (14 osôb): Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 517. Metryka czyli album, s. 528.
- 378 MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 136: „*Prepositus Posoniensis(habet sub se): ... Thirnauiá*“.
- 379 Konštatuje to kanonická vizitácia z roku 1634. BEKE, Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei, s. 295 – 296.
- 380 CDSI I., s. 108, č. 134*; s. 134 – 135, č. 170.
- 381 CDSI II., s. 30-31, č. 44.
- 382 Apponyi I, s. 26 – 30, č. XVIII: 1296; RDSI I., s. 296 –297, č. 667*: 1309; RDSI I., s. 278, č. 621: 1313; RDSI I., s. 462, č. 1082, 1083: 1313; MVH I/1, s. 188: 1332 – 1337; MVS I, s. 34, č. 86: 1332 – 1337; MVH I/4, s. 15, č. XX: 1397; MK Trnava (1394 – 1530), s. 272, č. 626: 1432; MK Trnava (1394 – 1530), s. 280 – 281, 284, č. 658, 666, 677: 1438; MOL DL 44441: 1446; MOL DL 14 212: 1449; MMTT, L č. 136: 1471; KfV (1481), s. 307, č. 290: 1481; MMTT, L č. 159, 166: 1486; MMTT, L č. 165: 1487; MK Trnava (1394 – 1530), s. 347, č. 960: 1490; MK Trnava (1394 – 1530), s. 347, č. 961: 1491. KfV (1481), s. 268 – 269, 276, č. 22, 34, 85: 1504; MMTT, L č. 239: 1510; KfV (1481), s. s. 278 – 280, č. 97, 98, 99, 100, 103, 104: 1511; KfV (1481), s. 319, č. 358: 1518; KfV (1481), s. 280, č. 106: 1519; KfV (1481), s. 282, č. 120: 1520; KfV (1481), s. 267 (paleografická charakteristika písárskej ruky farára Alexandra aj s chronológiou zápisov po rok 1530).
- 383 MVS I., s. 34, č. 86.
- 384 MVH I/1, s. 188. TROCHTA, Zoznam fár Slovenska I: Bratislavská stolica, s. 27, č. 27.
- 385 KfV (1481), s. 307, č. 290.
- 386 MMTT, L č. 239.
- 387 OSKA, L. 43, F. 1, Nr. 6. MES III., s. 656 – 657, č. 858 s. 665 – 666, a 878. Dejiny Trnavy, s. 46. O podmienkach a konkrétnych úpravách majetkových práv Ostrihomskej kapituly sú podrobné údaje vo vizitácii Ostrihomskej arcidiecézy z roku 1397. OSKA, Lad. 77, Fasc. 1, Nr. 0. KOLLÁNYI, Ferenc (ed.), *Visitatio capituli ecclesie metropolitanae Strigoniensis anno 1397*, Történelmi Tár 1901, s. 85-87.
- 388 OSKA, L. 49, F. 1, N. 15. MES III., s. 665-666, č. 878.
- 389 K rokom pôsobnosti oboch arcibiskupov pozri NOVÁK, Chronológia, s. 83.
- 390 CDH IX/5, s. 329 – 332.
- 391 KfV (1481), s. 306 – 307, č. 287.
- 392 KfV (1481), s. 280, č. 106.
- 393 ŠIMONČIČ, Mojjej Trnave, s. 292.
- 394 MMTT, Ecclesiastica 2 – Parochialia 3, fol. 1a–b: „*Item talis solucio servitoribus ecclesie tempore Alexandri plebani. ... rectori scole date sunt floreni IIII½ ...*“ . V nemeckom súdobom preklade, uloženom tiež tam: „*Dem Schulmaster hott man geben IIII½ fl.*“.
- 395 MK Trnava (1394 – 1530), s. 272, č. 626.
- 396 MK Trnava (1394 – 530), s. 280, č. 658.
- 397 MK Trnava (1394 – 1530), s. 282, č. 672.
- 398 MMTT, L č. 68.
- 399 MOL DL 14 212: „*presentibus ibidem existentibus honorabilibus et discretis dominis ... Johanne arcis liberalium baccalaris, sacratissimi Corporis Christi, Gabriele, omnium apostolorum, Philippo, beate Dorothee virginis et martiris ac Cristoforo, sancte Elyzabeth vidue, altaris rectoribus in sepe nominata ecclesia Tyrnaviensi*“.
- 400 KfV (1481), s. 299 – 300, č. 227.
- 401 MK Trnava (1394 – 1530), s. 294-297, č. 700-709: „*ex parte prebende sancti Ladislai in capella ecclesie Tirnaviensis parochialis*“; „*Item prebenda sancte Katherine*“.
- 402 MMTT, L č. 136.
- 403 KfV (1481), s. 307, č. 291.
- 404 MK Trnava (1394-1530), s. 297 – 298, č. 713.
- 405 MOL DL 75 681: „*Johanne rectore capelle beatorum apostolorum Petri et Pauli*“.
- 406 MMTT, L č. 190.
- 407 MK Trnava (1394 – 1530), s. 324, č. 804.
- 408 MMTT, L č. 293.
- 409 Prehľad rektorov jednotlivých oltárnych fundácii porov. MKT (1495), s. 59 – 77.
- 410 MKT (1495), č. 19, 43-45, 62, 124-125, 128, 135, 143, 149, 164, 211, 225, 277, 305, 315, 342, 361, 365, 415, 442, 468, 478, 522, 553, 562, 629, 634, 636, 640, 657, 661, 664, 666, 704, 708, 719, 728, 746, 774, 779, 793-794.

TRNAVA

germ. Tyrnau, hung. Nagyszombat

1. Name

Earliest mention:

1211 – John, Archbishop of Esztergom, donated the tithes and other revenues of the Church of St. Nicholas in Trnava (*ecclesiam de Sumbot*) to the Chapter of Esztergom.

Other names and variants:

Latin sources: see the entry in Slovak

German sources: see the entry in Slovak

Czech and Slovak sources: see the entry in Slovak

Etymology: The name is derived from Slovak “trň”, a “thorn” and reminds of its rich occurrence in the locality. When Trnava developed into an important market town in the Hungarian Kingdom, it got a Hungarian name *Szombathely* some time in the second half of the 11th century, then later *Nagyszombat* from the 14th century onwards.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Trnava Region, Trnava District; from the 11th century onwards the town was located in the territory of Bratislava Comitatus

The medieval settlement was formed in the geographical conditions of the Danube Basin in the middle of Trnava upland in the wide valley of the stream Trnávka, at 139-174 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: The significance of the settlement as a market centre was reflected in its position on important international trade routes – Váh (Považská) and Czech Road. The south connection between Trnava and Bratislava was mentioned in the delimitation of the property of Vajnory in 1317.

Boundaries: The delineated frontier line is mentioned in the basic privilege in 1238. The area of Trnava was enlarged especially with property acquisitions from 13th century onwards: in 1244 there was a part of the land of Parna, which continued into a residential part, village Biely Kostol (White Church). A new plantation is mentioned in 1258 (in 1270 as Nová Ves – *Wyhřálu* – New Village), later Nové Mesto (New Town, *Nova civitas, Neuenstadt*) – nowadays Horné Lovčice. Before 1270 villages Hrnčiarovce nad Parnou and Modranka also belonged to Trnava, from 1280 Brestovany, and before 1352 Ružindol. In 1512 the town acquired the village of Starý Linč (Zeleneč) from the testament of Pavol (Paul) Holý of Hradná.

3. Earliest settlement

A Great-Moravian grave from the 9th century is located northeast of today parish church.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of the town: free royal town

Basic privilege: issued by King Béla IV of Hungary, in 1238 (there is neither the place of the issue of the charter, nor a more detailed date). It contained the following privileges:

- exclusive subordination to the royal power
- participation in the troops with the condition of the presence of the king
- duty to equip one soldier for the royal troops for every 100 homesteads
- ban of duels and the statute about juridical power of 12 respectable burghers (later jurors)
- testimony of foreigners who did not possess the same law was not allowed
- right of election of mayor (*villicus*), who had to be confirmed in the office by the ruler
- mayor could judge all civil and criminal cases
- right of appeal to the royal court
- toll after the model of Alba Regia (Székesfehérvár)
- exchange of coins was secured by the mayor
- right of sword, the ban of judging the nobility
- right of election of the parish priest, to be confirmed by the archbishop
- tithes in piles according to the custom of the Germans (*more Teutonicorum*)
- right to move in freely
- ban of the sojourn of the count (*comes*) and royal officials without the permission of the guests and without remittance of the costs
- duty to supply for the king during his residence in the town
- right of alienation
- testamentary law for all movable property

Confirmations of the basic privilege: 1438, 1484, 1494, 1523.

Significant partial privileges and confirmations (selection):

1270 – Stephen V regulated the payments of the citizens of Trnava for the vineyards on the property of the nobility in Bratislava County (*comitatus*).

10 August 1326 – Charles I regulated the payments for the vineyards in the area pertaining to Modra and Malé Trnie.

22 January 1402 – Sigismund of Luxemburg granted the right of staple to the citizens of Trnava.

4 October 1402 – Sigismund banned to judge the citizens of Trnava and subordinated them to the tavernical court (*tavernicalis*).

2 June 1436 – Sigismund granted the right of market to the town on the days of St. James the Apostle and St. Nicholas.

11 January 1463 – Matthias I granted the annual market to the town on the feast of St. George (24 April) and on the First Lent Sunday before Easter (*in dominica Invocavit*).

22 May 1464 – Matthias I granted the same rights as their mother town to the serf villages of Trnava.

21 May 1486 – Matthias I ordered to observe the ancient custom of election of mayor of Trnava in a special way: a Slovak and a German alternated in the office (*alter Alemanum alter Slavum*).

7 December 1508 – Vladislaus II granted the right of annual market on the feast of the Nativity of the Virgin Mary (8 September) and on the days until the following Sunday, and also a free weekly market on Mondays.

Town law: According to the statute of King Sigismund from 4 October 1402 the town acquired the privilege of appeal to the court of the main royal *tavernicus*. Due to this Trnava was one of seven so-called tavernical towns, which was the highest category of the free royal towns. Trnava became also the centre of appeals for the lower residential units: Modra (1361), Skalica (1372), Beckov (1392), and Senica (1396).

5. Architectural development and town topography

The first mentioned building object was the parish church of St. Nicholas from the 11th century, rebuilt into the present-day form after 1380. By the end of the Middle Ages there were as many as 17 altars in the church. There were at least 2 organs, a bigger (probably up in the choir) and a smaller one, which was located in the Chapel of St. George, where also the altar of St. Catherine was located on the right side. A clock was above the entrance of the Chapel of Sts. Peter and Paul. A chapel was under the bell-tower. Another chapel – of St. Catherine – was situated under the choir.

Parish house: located right in the cemetery, which surrounded the parish church, which is documented in a record of the town book from 1495, due to which the house of the fraternity of Sts. Peter and Paul was located in its neighbourhood.

Male convents: Both branches of the Franciscans (female – Clarisses, and male – Friars Minor) settled down in Trnava in the first half of the 13th century, as well as the Dominicans (1303).

The Convent of the Clarisses is documented in Trnava in 1239.

The Church of St. Udalricus (Ulrich): This sacral building, in an unknown location, is mentioned in the enumeration of revenues of the parish of Trnava in 1495.

Town hospital at the Church of St. Helena: The earliest preserved written document dates to 1340. A detailed register of the property of the hospital dates to 1490, and mentions its dedication to the Holy Cross.

Royal castle (curia): the ruler had a residence here during his visit to Trnava. The castle featured in the records from the years 1271 and 1273, when Přemysl Otakar II of Bohemia took hold of Trnava (*castrum Tyrnense*). Other records come from the years 1302, 1313, and 1318. King Louis I of Hungary died in this fortification on 10 September 1382.

Town hall: was built shortly before 1413.

Municipal baths: Three facilities of this type were in the town: the baths at the Church of St. John the Baptist (Dominican church), at the parish church of St. Nicholas, opposite the Church of St. James – also a guild of the bath-keepers existed at this baths.

Salt chamber (court): Medieval Trnava was an important thirtieth-toll collection station, a salt chamber (storehouse) – salt court (*Salzhof*) resided in the town (documented in 1467).

Mills: Two mills were situated in the town residential area.

Slaughterhouses: were concentrated along the river Trnávka.

Bridges: the only bridge, documented in writing, connected the Trinity Square with Hviezdoslav's Street.

6. Significant events (chronology)

the end of the 12th century – Trnava became the dowry property of Queen Constantia of Bohemia, who founded the town according to the Bohemian chronicles.

1211 – John, Archbishop of Esztergom, donated the tithes and other revenues of the parish church of St. Nicholas in Trnava to his chapter.

1238 – Béla IV granted privileges to the guests from Trnava.

1241 – The Mongols plundered the surroundings of Trnava (Boleráz) and probably the town as well.

1271 – Bohemian troops of King Přemysl Otakar II took hold of Trnava in the war with King Stephen V of Hungary.

1273 – The troops of King Přemysl Otakar II seized Trnava again.

10 October 1309 – Papal legate Cardinal Gentilis stayed at the convent of the Friars Minor in Trnava.

13 February 1327 – A meeting of King Charles I Robert of Hungary and King John of Luxemburg of Bohemia; the solemn oath took place in the Franciscan Church of St. James.

[1335] – A fire in Trnava, during which the convent of the Clarisses and a big part of the town burned down.

1360 – Negotiations between King Charles IV of Bohemia and Louis I about their alliance in Trnava.

11 December 1379 – The engagement of Sigismund of Luxemburg and Mary, the daughter of Louis, took place in Trnava.

10 November 1382 – Louis I died in his *curia* in Trnava.

24 May 1394 – The custodian of the municipal treasury, John Talkner initiated the town book, which was kept with pauses until 1530, and has been preserved until today.

24 June 1432 – The Hussite troops under the leadership of Captain Blažek of Borotín captured Trnava during a market. The town remained under their power until the spring of 1435.

21 May 1486 – Matthias I ordered that a Slovak and a German were to be elected for mayor in turns (by rotation).

1494 – Riots against the Jewish population bursted out in Trnava, due to an alleged murder of two children.

7. Demographic development

Trnava belongs to the urban settlements whose beginnings are connected with the presence of the Latin population. A remarkable change in the ethnic structure of the population came with the colonisation of Trnava by German (Bavarian and Austrian) population after the Mongol invasion. The occupation of the town by the Hussite troops of Blažek of Borotín in 1432 led to the decline of the German town population, which strengthened the original Slovak background. The Slovak population in Trnava tried to get representation in the town administration already before 1486. In 1523 a “*guild of the Slovaks*” is documented.

Besides the dominant ethnic groups – the German and the Slovak – a sporadic presence of the Hungarian population can be attested, represented by several individuals and families. In the Slovak and German language environment these persons often got ethnonymic personal names such as *Hungarus*, *Ungarus* (German *Unger*) and Slovak population called this group *Uher*. The Jewish population, which had settled in Trnava after the Mongol invasion, had a special position (attested from the 14th century). The Jews had a special administration with their own mayor, who was not subordinated to the juridical organs of the town. The Jews contributed with a special tax to the royal treasury. A sporadic presence of the persons of other ethnicities, especially the Czech, but also the Polish and Croatian, can be attested in the medieval ethnic structure of Trnava.

8. Economic activities

Viticulture: The wine represented a half of the economic turnover of the town in the Middle Ages.

Crafts and guilds: As many as 43 crafts can be attested in the economic structure of medieval Trnava (see the entry in Slovak).

9. Town administration

Municipality: The basic self-government organ was the “community of the burghers” (*tota communitas*). The community was the basis from which other self-government units derived – first the so-called outer town council, then also the inner town council, the mayor, and the alderman.

The outer council consisted of 24 burghers. After the town privilege of 1238, the inner town council (*iurati cives*) was formed of 12 “better” (*meliores*) burghers (later called as jurors, consuls). The specific office of the “Jewish mayor” was subordinated to the town council.

The economic administration was represented by the function of the rector of the municipal treasury, who was responsible mainly for the collection of municipal taxes, tithes, town revenues from the forest contribution from the vine-dressers of Trnava, and the administration of the municipal vineyards, and at last also the administration of the municipal salt chamber (*Salzhoff*). Due to that separate functions existed: the collectors (*exactores*) of taxes and tithes, masters of vineyards (*magistri montium*, *Bergmaystern*) and salt-masters (*salsator*). The most important revenue was the collection of municipal tax, which was realized according to the particular quarters; a separate tax collector (*exactor taxarum*) was in charge of each quarter; however, there was also the fifth tax collector who was in charge of the serf villages subordinated to the town. An important part of the municipal agenda was the function of town physician – *medicus*, *Arzt*, who is attested as early as 1395-1397.

The administration of the parish affairs was based on the patronal law. Besides the parish priest the basic structure of the parish office consisted of lay servants (*personae laicales*) and then the persons related to the spiritual care of the townspeople (*personae ecclesiasticae*) – i.e. rectors of altars in the parish church, preachers for the German and Slovak population, chaplains, scholastics, an organist and a bellman.

The town captain – at the end of the Middle Ages there was a practice according to which one of two captains of the town was selected from the townsmen of Trnava.

Town chancery:

Notary: for the list of notaries, see the entry in Slovak.

Town book:

1. *Registrum civitatis racionum et debitorum maius* (1394-1530).

2. The book of revenues of the parish of Trnava, which was founded by parish priest magister Wenceslas in 1481.

3. The book of benefices founded by the town magistrate on 3 April 1495. It is the accounting evidence of the parish revenues, rarely also judicial decisions and testamentary legacies of the burghers.

Seal: Two types of medieval seals are attested: the first one from the 13th century with circumscription: * S'(igillum)M . CIVIVM DE ZVMBOTHEL . CVM . ROTA . FORTVNE : + ET . DEVS IN ROTA; the second one from the second half of the 14th century – a judicial seal of Trnava (documented in 1396), with circumscription: + S(igillum) . CIVITAT(is) . TIRNENS(is) . AD . CAVSAS; 3. A smaller (secret) town seal from the first quarter of the 15th century without circumscription; 4. Late Gothic from the mid-15th century (documented in 1467) with circumscription: + sigillum + civitatis tirnaue. The common symbolic was the head of Christ with a cross behind and a 6-spoked wheel.

10. Personalities

Michael of Trnava (*Michael de Tyrnavia*) – a canon of Bratislava in 1381-1403, a scribe and illuminator. The author and illustrator of the presently lost Bratislava Missal VI. (he finished his work on 29 November 1403).

Nicholas Kromer of Nová Baňa – the most distinguished town notary (1394-1447), who was in office for the longest period, who put the medieval documents of the town into order for the first time. He held the function of a juror from 1442 until his death.

Erhart Modrer (* pred 1418 - + po 1440) – a burgher of Trnava and Kremnica. He was a member of the inner town council (juror burgher) in 1418-1427, he was elected the mayor in 1424. In 1431 (14 July) he petitioned the Holy See in Rome for indulgences for various churches. He left the town after the Hussites seized Trnava, and moved to Kremnica, where he held the office of mayor in 1433 and his family owned houses and mining mills (1442-1443).

Pavol (Paul) Holý of Hradná (+ 1526) – a juror in 1482, elevated into nobility in 1488 and at the same time named as the captain of Trnava by the ruler (until 1510). In 1501-1507 he held the title of the count of Bratislava together with Ambrose Šarkan of Ákosháza, he appears as the collector of the thirtieth in Bratislava in 1494, with a branch in Trnava. He gained property in the surroundings of Trnava.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 86

11. Church history

Trnava belonged to the Archbishopric of Esztergom and its Bratislava Prepository (archdiaconate). The earliest written records of the parish of St. Nicholas of Trnava date to 1211 and 1212.

Parish school: In 1515 and 1519 the town magistrate closed an agreement with the parish priest, concerning the way of the election of the teacher. A rector of the school (*rector scole*) is documented in 1519-1520.

Altar benefices and religious fraternities: Numerous altars of Trnava, and the religious organizations of the burghers bound to them, are known on the basis of various donations of the burghers of Trnava since the 1430s.

Pavol Hudáček, Ferdinand Uličný ml.

VELKÝ ŠARIŠ

nem. Gross-Scharosch, maď. Nagy Sáros

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

Pochádza z roku 1217 zo zápisu vo Varadínskom registri, v ktorom sa uvádza, že Detusa z Veľkého Šariša (*Sarus*) obvinil svojho spoluobyvateľa Detreka z krádeže a podpálenia domu. Preto sa tento mal dostať do Veľkého Varadína (Oradea), kde sa podrobil božiemu súdu.¹ Veľký Šariš sa prvýkrát spomína ako dedina (*villa*) v roku 1247.²

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1247 *Sarus*,³ 1248 *Sarus*,⁴ 1262 *Saaros*,⁵ 1323 *Sarus*,⁶ 1332 *Sars*, *Saros*,⁷ 1345 *Sarus*,⁸ 1351 *Naag Sarus*,⁹ 1370 *Sarus*,¹⁰ 1410 *Sarus*,¹¹ 1425 *Sarus*,¹² 1432 *Sarusch*, *Saruss*,¹³ 1434 *Scharosch*,¹⁴ 1436 *Nayd Sarus*,¹⁵ 1439 *Saros*,¹⁶ 1448 *Sarros*,¹⁷ 1463 *Sarus*,¹⁸ 1465 *Nagh Saros*,¹⁹ 1510 *Nagy Saros*,²⁰ 1524 *Saros*.²¹

Nemecké pramene

1434 *Scharos*,²² 1441 *Scharusch*.²³

Slovenské (české), a poľské pramene

1304 *Sarys*,²⁴ 1305 *terra Sariczensi*,²⁵ 1387 *Scharis*,²⁶ 1455 *Ssaryss*, *Ssaruss*, *Ssaris*,²⁷ 1456 *Scharisch*.²⁸

Etymológia názvu

Predpokladá sa, že názov mesta má minimálne preduhorský pôvod a v tejto súvislosti sa uvažuje o jeho slovanskom, prípadne aj o staršom pôvode. V súčasnosti sa však nepodarilo uspokojivo vyriešiť jeho etymológiu. Maďarskí historici a jazykovedci sa už dávnejšie prikláňajú k možnosti, že pomenovanie mesta má maďarský pôvod, ktorý vychádza zo základu *sár* (močarina, barina), alebo z prídavného mena *sáros* (blatný). Domnievajú sa, že aj slovenský variant názvu je odvodený z maďarského pomenovania. Tento výklad však slovenskí historici a jazykovedci nepovažujú za vierohodný.²⁹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Prešovský, okres Prešov, geografická poloha 49° 02' severnej zemepisnej šírky, 21° 11' východnej zemepisnej dĺžky.

Veľký Šariš leží v Šarišskom podolí, na nive a terasách rieky Torysy, v nadmorskej výške cca 267 m n. m. Pôvodne bol súčasťou veľkého komitátu *Novum Castrum* a až neskôr v priebehu 13. storočia sa z neho vyčlenila Šarišská župa ako samostatná administratívna jednotka.³⁰ Mesto sa pôvodne nachádzalo blízko pohraničného pásma (*confinium*, *terra ultra indagines*),³¹ ktoré bolo súčasťou hraníc s Poľskom a ležalo neďaleko hradu Šariš – centra kráľovského majetku (*predium*). Ten bol v 12. – 13. storočí vojenským a administratívnym centrom kráľovského lesného komitátu (*erdőispánság*).³²

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Stredný Šariš mal už v 11. storočí veľký komunikačný význam, ktorý vychádzal zo staršej cestnej tradície z obdobia praveku. Tadiaľ prechádzali dôležité komunikácie za Karpatský oblúk do Poľska. Keďže sa Veľký Šariš nachádzal v blízkosti kráľovského hradu, ku ktorému viedli najdôležitejšie cesty, aj táto výhodná poloha mala rozhodujúci vplyv na komunikačné prepojenie mesta a širšieho regiónu.³⁴ Cez Veľký Šariš prechádzala hlavná cesta údolím Torysy. Tá bola súčasťou dôležitého cestného uzla, ktorý sa koncentroval v blízkosti Prešova. Hlavná cesta (*via regalis*, *magna via*, *strata publica*) viedla z juhu a ďalej smerovala cez Prešov, Sabinov, Lipany, Pusté Pole, Plaveč, až do Poľska. V roku 1272 sa spomína starý most v blízkosti Torysy, cez ktorý prechádzala kráľovská cesta (*via domini regis*).³⁶ V roku 1353 sa pri zázname o tejto ceste uvádza, že ďalej viedla až do Poľska (*publica strata que de Sarus ducit ad Poloniam*).³⁷ Z roku 1383 sa zachovala správa o hlavnej ceste, ktorá smerovala z Veľkého Šariša do Bardejova (*magna via que ducit a Scharos ad Bartpham*). Tá sa spomína aj v roku 1474.³⁸

V strednom Šariši bolo v roku 1355 až päť mýtnych staníc. Všetky sa nachádzali neďaleko mesta a hradu Šariš. Boli umiestnené na miestach, ktoré kontrolovali všetky dôležité cesty od východu na západ a z juhu na sever. Konkrétne išlo o mýtné stanice v Drienove, Prešove, Tulčíku, Chminianskej Novej Vsi a Pečovskej Novej Vsi (*Wyfalu*).³⁹

Chotár

Zo stredoveku sa nezachovali žiadne správy o veľkosti chotára. Jediným dokladom je záznam o severovýchodnej časti chotára mesta z roku 1272, ktorý sa spomína pri ohraničení dediny *Fintice*. Hranicou bol Kalný potok (*Kalnaspataka*).⁴⁰ V dôsledku ďalšieho dodatočného riešenia sporných hraníc s Fenticami v roku 1345 sa spomína ako hranica aj Šarišský potok (*Sarrazpataka*) a cesta *Alsowtha*.⁴¹

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Oblasť stredného Šariša a Šarišského podolia bola osídlená nepretržite už od praveku. Hustejšie osídlenie tohto regiónu v neolite sa spája s spôsobením Bukovohorskej kultúry. Sídlišká tejto kultúry sa nachádzali aj v chotári Veľkého Šariša.⁴² Sporadické nálezy o osídlení územia mesta a blízkeho okolia pochádzajú aj z nasledujúcich období z eneolitu, doby bronzovej a doby rímskej.⁴³ Na úpäti šarišského hradného kopca existovalo slovanské sídlisko z 9. – 10. storočí. Na území mesta sa nachádzalo ďalšie sídlisko z 9.

–10. Storočia a 10. – 11. storočia, ako aj neskôr zaniknutá osada z 12. – 13. storočia. Neďaleko pri Dzikovom potoku bolo slovanské sídlisko z 8. – 9. stor. V časti chotára mesta (Kanaš) sa našli doklady o existencii sídliska z 10. – 12. storočia.⁴⁴

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Pôvodne kráľovské mesto (*civitas*).⁴⁵

Začiatkom 15. storočia Veľký Šariš postupne upadal a neskôr nadobudol status kráľovského mestečka (*oppidum*). Prvýkrát sa takto spomína v roku 1425.⁴⁶ V roku 1439 máme už správu o tom, že bol aj majetkovou súčasťou kráľovského hradného panstva Šariš.⁴⁷

Základné privilégium

Veľký Šariš sa vyvíjal na výsadnú kráľovskú dedinu, spolu s Prešovom a Sabinovom, postupne. Už niekedy pred rokom 1248 prišli na kráľovský majetok (*predium*), ktorý patrilo pod správu kráľovského hradu Šariš, konkrétne aj do dedín Veľký Šariš, Prešov a Sabinov, nemeckí hostia (*Saxones*), ktorým ako právne odlišnej skupine ľudí (*hospites*) Belo IV. udelil isté kolektívne výsady. Zmienka o nich sa zachovala v listine z roku 1299 a okrem udelenia výsad Belom IV. sa spomínajú aj ďalšie výsady, ktoré im udelil Štefan V. V tomto prípade išlo buď len o potvrdenie predchádzajúcich výsad udelených jeho otcom, alebo im prípadne staršie výsady aj rozšíril. To však môžeme dnes len ťažko rozhodnúť.⁴⁸ Potvrdením a zavŕšením výsadného postavenia spoločenstva troch šarišských kráľovských dedín koncom 13. storočia je listina Ondreja III. z roku 1299, ktorou boli veľkošarišským, prešovským a sabinovským hosťom udelené také kolektívne práva a slobody, aké mali saskí hostia na Spiši od roku 1271.⁴⁹ Tieto výsady sa konkrétne týkali:

- oslobodenia od platenia akýchkoľvek daní a dávok, tak v peňažnej, ako aj prírodnej podobe, ktoré neboli povinní odvádzať kráľovi, šarišským županom alebo kastelánom;
- vyňatia zo súdnej právomoci týchto županov alebo kastelánov;
- odobrati magnátovi alebo akémukoľvek šľachticovi práva na pohostenie a ubytovanie (*descensus*), ktorého sa tiež nemohli násilne domáhať na obyvateľoch týchto miest. Keď však navštívi spomenuté tri lokality panovník, majú ho so všetkými poctami prijať a pohostiť, ako je to bežným zvykom v kráľovstve;
- nenútenia nastúpiť do kráľovského alebo župného vojska a zúčastňovať sa vojenských akcií.

Súčasne im potvrdzuje ich nekonkretizované staršie slobody, ktoré im udelil už Belo IV. a Štefan V. Ako protihodnotu od nich však požaduje pravidelne každý rok poplatok 150 hrievien striebra, ktorý mali platiť spoločne odstupňovane v troch termínoch, a to na oktávu tretej nedele pred Veľkou nocou 50 hrievien, na oktávu narodenia Jána Krstiteľa (1. 7.) 50 hrievien a na Nový rok ďalších 50 hrievien. Spomenuté poplatky mali vyberať spoločne v rámci svojho spoločenstva sami hostia, alebo za spoluúčasti kráľovského človeka prípadne taverníka.⁵⁰

Konfirmácie základného privilégia

Privilégium z roku 1299: 1314, 1324, 1361, 1364, 1394.⁵¹

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 18. 6. 1346 Kráľ Ľudovít I. nariaďuje Jánovi z Fintíc a šľachticom z Delne, aby nebránili obyvateľom Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša užívať Čierny les a Merkovský les.⁵²
- 8. 9. 1346 Kráľ Ľudovít I. nariaďuje oravskému kastelánovi a zároveň komorskému grófovi v Smolníku Leopoldovi (Lipoldo) ako aj Albrechtovi de Monte komorskému grófovi v Telkibányi, aby rešpektovali výsady mešťanov a hostí Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova, ktoré sú také isté, ako majú spišskí Nemci. Konkrétne ich upozorňuje, aby neboli nútení plniť iné komorské povinnosti, ale len také, aké si plnia spišskí Sasi.⁵³
- 28. 11. 1349 Kráľ Ľudovít I. v dôsledku neprimeraných aktivít zo strany šľachticov z Drienova potvrdzuje právo mešťanom a hosťom z Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova slobodne využívať cestu na juh do Maďarska. Pánom z Drienova zároveň zakazuje, aby ich nútili ísť cestou cez mýtnu stanicu v Drienove (*Sumus*), na ceste smerom do Sárospatuku (*ad civitatem Pathak*).⁵⁴
- 27. 1. 1352 Vojvoda Spiša a Šariša Štefan prikazuje taverníkovi, dvorskému sudcovi a spišskému kastelánovi Mikulášovi (*de Kubly*), aby neporušovali kolektívnu výsadu v oblasti súdnicva troch šarišských miest, ktorá im bola udelená Karolom I. Spomenutému Mikulášovi zakazuje, aby sa nesnažil presadzovať svojho sudcu (*iudex*), ktorý by mal riešiť kriminálne zločiny v týchto mestách a takto porušovať ich súdne kompetencie.⁵⁵
- 21. 1. 1354 V tomto roku bola potvrdená dohoda medzi uhorským kráľom Ľudovítom I. a poľským kráľom Kazimírom III. o tom, že uhorskí, poľskí alebo akýkoľvek iní kupci (*mercatores*), môžu slobodne dovážať a predávať poľskú soľ (*sales de regno Poloniae*) do Uhorska. To sa však týkalo len časti pohraničného územia kráľovstva, konkrétne Liptova a oblasti po kráľovské mesto Veľký Šariš (*usque civitatem nostram Sarus*).⁵⁶
- 27. 2. 1399 Kráľ Žigmund pripomína spoločenstvu troch šarišských miest, že sú podľa ich starého a zaužívaného zvyku povinné odvádzať nielen každoročne daň, ale majú aj povinnosť pohostenia a ubytovania (*descensus*) kráľa a kráľovnej, kedykoľvek budú prechádzať týmito mestami. Všetky náklady, ktoré vzniknú počas ich prítomnosti v jednom z týchto miest, majú hradiť spoločne, ako to bolo už skôr stanovené.⁵⁷
- 28. 2. 1399 Kráľ Žigmund informuje všetkých hodnostárov, úradníkov, šľachticov, županov, kastelánov a mýtnikov v Šarišskej župe, že mešťania a hostia z Veľkého Šariša, ako aj obyvatelia kráľovských dedín z Malého Šariša, Župčian a Medzian sú oslobodení od platenia mýta na všetkých mýtnych staniach v Šarišskej župe (*in locis tributorum vestrorum et nostrorum*). Táto ich výsada vychádzala z udelených slobôd od Bela IV. a Štefana V., ako aj potvrdení Karola I. a Ľudovíta I. Oslobodenie od platenia mýta sa vzťahovalo na získavanie potravín a na obchodný tovar (*in acquisitione victuum eorum necessariorum cum ipsorum mercibus seu rebus et bonis venalibus*).⁵⁸

Hospodársko-politický kontext vzniku mesta

Hlavným dôvodom vzniku neskoršieho mesta Veľký Šariš, bola jeho výhodná poloha v blízkosti kráľovského hradu Šariš,⁵⁹ napojenie na najdôležitejšie krajské cesty a jeho umiestnenie v blízkosti severouhorskeho pohraničia (*confinium*), čo bola oblasť intenzívnych obchodných aktivít so susedným Poľskom.⁶⁰ Veľký Šariš získaval zo svojej výhodnej polohy a cestného spojenia dôležitú výhodu, ktorými boli remeselná činnosť pre potreby hradu a blízkeho okolia a s tým spojené obchodné aktivity. Toto všetko výraznou mierou

vplývalo aj na ukotvenie slobodného týždenného trhu (*forum liberum, forum hebdomadale*). Práve pravidelné konanie týždenného trhu bolo jedným z hlavných predpokladov ďalšieho pretvárania výsadnej dediny na mesto. Už v 11. storočí sa v zákonoch kráľa Ladislava I. spomína, že obchodovanie sa spájalo prevažne s dôležitými hradmi (*civitas*). Predávať a kupovať tovar bolo závislé od existencie sústavy hradov, kde sa v podhradí alebo na hradoch konali pravidelné trhy.⁶¹ Poloha Veľkého Šariša v blízkosti kráľovského hradu Šariš mala preto iste značný podiel na jeho hospodárskom pozdvihnutí.⁶² Nakoniec aj existencia trhu bola jedným z dôležitých momentov pre príchod nemeckých hostí (*hospites*). Hostia najskôr prichádzali na kráľovské majetky a v tejto súvislosti sa predpokladá, že najstaršia vlna nemeckých hostí prišla do Veľkého Šariša už niekedy pred rokom 1217.⁶³ Tieto okolnosti podnietili panovníka na udelenie istých výsad, o ktorých máme prvú správu až z prvej polovice 13. storočia. Druhá vlna nemeckých hostí (*Saxonēs*) len posilnila už staršiu vrstvu kráľovských hostí v meste.⁶⁴ Hostia sa spomínajú pred rokom 1248. Neskôr sa pre obyvateľov Veľkého Šariša používa aj termín *cives*. Prvýkrát sa objavuje v roku 1346.⁶⁵

Aj keď existencia týždenného trhu vo Veľkom Šariši bola staršia, prvú správu o ňom máme až z roku 1323 (*forum comprovinciale*), kedy sa spomína spolu s trhmi v Prešove a Lipanoch. Konal sa každý štvrtok (*feria quinta*).⁶⁶ V roku 1330 sa dokonca spomína ako jeden z najdôležitejších trhov v širšej oblasti, popri trhoch v Košiciach a Jágri.⁶⁷ V roku 1458 sa vo Veľkom Šariši spomína aj kónský trh.⁶⁸ Ďalším nezanedbateľným dôvodom vzniku mesta bola aj skutočnosť, že Veľký Šariš bol súčasťou kráľovského majetku (*predium*) s centrom na Šarišskom hrade. Už samotný príchod nemeckých hostí do Veľkého Šariša jasne poukazuje na snahu panovníka dosídlit svoju staršiu dedinu novými obyvateľmi, ktorí ju mali na základe udelených výsad hospodársky pozdvihnúť. Napokon aj udelenie takých rozsiahlych výsad, ktoré získal spolu s Prešovom a Sabinovom v roku 1299, jasne dokladá cieleň zámér panovníka zvýhodniť tieto lokality za účelom vyššieho hospodárskeho a právneho postavenia.

Veľký Šariš mal pôvodne najvýznamnejšie postavenie v spoločenstve troch torýskych miest do roku 1347 (*tres civitates nostre*). Do tohto roku sa spomína vždy na prvom mieste pred Prešovom a Sabinovom, čím sa vyjadrovala jeho najdôležitejšia pozícia v tomto spoločenstve.⁶⁹

Mestské právo

Belo IV. a Štefan V. na základe odlišného právneho postavenie nemeckých hostí vo Veľkom Šariši zrejme rešpektovali aj ich pôvodné právne zvyklosti, ktoré si priniesli so sebou z predchádzajúcej vlasti. Tieto boli pravdepodobne zahrnuté do pôvodných výsad udelených pred rokom 1248, ktoré sa vzťahovali na celú nemeckú komunitu v Prešove a Sabinove s tým, že boli šťastí prispôsobené miestnym právnym pomerom. Nepoznáme však pôvodný obsah spomenutých výsad, ktoré iste upravovali aj základný rámec právneho fungovania týchto dedín. Ich najstaršie právne zvyklosti boli pravdepodobne také isté, ako pôvodne užívali spišskí Sasi.

V roku 1299 Veľký Šariš, spolu s Prešovom a Sabinovom, prijal na základe práva, aké mali spišskí Sasi od roku 1271, saské právo známe ako *Sachsenspiegel* doplnené o ustanovenia magdeburského práva a ovplyvnené aj domácim uhorským právom.⁷⁰ Tento právny rámec, ktorý sa označuje aj ako spišské právo saských hostí, obsahoval aj ustanovenie o slobodnej voľbe farára.⁷¹ Na základe privilégia pre spišských Sasov z roku 1271, na ktoré sa odvoláva privilégium z roku 1299, môžeme predpokladať, že sa na hostí vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove vzťahovalo aj právo slobodnej voľby farára. Do úvahy prichádza aj druhá možnosť, podľa ktorej v istej časti výsad pre hostí z týchto troch lokalít, ktoré boli udelené Belom IV. a Štefanom V., bola obsiahnutá aj slobodná voľba farára. V tejto súvislosti sa predpokladá, že za odstránením výberu desiatkov jágerským biskupom vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove v roku 1248 bola snaha panovníka zabezpečiť cirkevnú a desiatkovú samostatnosť na svojich dedinách. To mohlo súvisieť aj s výsadou slobodnej voľby farára, ktorá im bola udelená niekedy v tomto období.⁷² To by znamenalo, že právo slobodnej voľby farára obsahovali už výsady udelené Belom IV. a Štefanom V. Je to však určite prípad slobodnej voľby richtára, s ktorým sa nestretávame ani v privilégii pre spišských Sasov z roku 1271, ani v privilégii z roku 1299, a preto toto právo muselo byť oveľa staršie. Veľmi pravdepodobne bolo obsiahnuté už v privilégiách Bela IV. a Štefana V.

Dokladom o tom, že Veľký Šariš získal také slobody ako saskí hostia na Spiši, napr. v otázke slobodného užívania lesov, sú časté panovníkove nariadenia pre okolitú šľachtu, že spomenuté tri mestá majú podľa svojich starých výsad právo slobodne, pokojne a bez poplatkov obhospodarovať vlastné lesy (Čierne lesy, les Merk a Berek).⁷³

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Je celkom pravdepodobné, že neskoršie stredoveké mesto nadviazalo na staršie slovanské osídlenie, ktoré sa nachádzalo severozápadne od dnešného kostola sv. Jakuba. Existovalo tam sídlisko z 9. – 11. storočia., ako aj zaniknutá osada z 12. – 13. storočia.⁷⁴ Po príchode prvej vlny nemeckých hostí na kráľovský majetok, niekedy pred rokom 1217,⁷⁵ bola založená nová osada, ktorá sa zrejme nachádzala pri dnešnom kostole sv. Jakuba. Tá iste tvorila jadro neskoršieho stredovekého mesta.

Stredoveké mesto sa nachádzalo na pravom brehu rieky Torysa. Malo **trojuholníkové námestie** s tromi hlavnými ulicami (severná, južná a východná),⁷⁶ ktoré nadväzovali na tri dôležité cesty. Prvá išla severne, smerom ku kláštoru augustiniánov a k hradu Šariš. Ďalej sa zrejme napájala na hlavnú cestu smerom na Sabinov až do Poľska. Južná viedla do Malého Šariša a ďalej asi až k mýtnej stanici v Chminianskej Novej Vsi, alebo aj do Prešova a Košíc. Juhovýchodná komunikácia išla do Prešova, severozápadná smerom na Sabinov, k mýtne v Pečovskej Novej Vsi a podobne ďalej do Poľska.

Kostol sv. Jakuba

Nachádza sa blízko pri Toryse.⁷⁷ Aj keď sa prvýkrát spomína až v roku 1262 (*ecclesia sancti Jacobi de Sarus*),⁷⁸ musel existovať už pred rokom 1248. Dokladom je zmienka o výmene desiatkov z Veľkého Šariša medzi jágerským biskupom Lampertom a Belom IV. v roku 1248.⁷⁹ V tejto súvislosti sa predpokladá, že na mieste súčasného kostola existovala ešte staršia sakrálna stavba. Táto hypotéza však nebola zatiaľ potvrdená.⁸⁰

Pri Toryse na umelo vytvorenom mlynskom kanáli (*fossa molendini*), v blízkosti kostola sv. Jakuba sa nachádzal **mestský mlyn** (*molendinum*). Prvá správa o ňom pochádza z roku 1434.⁸¹ Napríklad v roku 1449 mesto viedlo aj spor o vlastníctvo polovice tohto mlyna s Annou, vdovou po bývalom richtárovi Klementovi.⁸² V prvej polovici 16. stor. existovala v meste aj pília (*molendinum asserrum*).⁸³

Vo Veľkom Šariši, na rozdiel od Prešova a Sabinova, neboli postavené kamenné hradby.⁸⁴ Začiatkom 15. storočia to bol aj jeden z dôvodov, prečo sa pre mesto používal výhradne termín *oppidum*. Je celkom možné, že podobne ako v Sabinove, kde pred výstavbou

kamenných hradieb bolo palisádové opevnenie (*sepes*) s priekopami (*fossae*),⁸⁵ aj v prípade Veľkého Šariša mohlo existovať takého jednoduché opevnenie.

Jedinou doloženou kamennou stavbou je farský kostol sv. Jakuba. Začiatkom 13. stor. boli domy v meste ešte drevené.⁸⁶ Zo stredoveku sa nezachovali žiadne správy o kamenných domoch (*domus lapidea*). Niekedy začiatkom 15. stor. mali šľachtici z Veľkého Šariša v meste postavenú kúriu (*curia*) a vo vlastníctve aj iné domy (*domus paternalis*). V blízkosti mesta sa nachádzala ovocná záhrada (*pomarium*).⁸⁷ V chotári mesta v prvej polovici 16. stor. bola aj záhrada (*hortus*), ktorá patrila kráľovskému hradu Šariš.⁸⁸ Keďže mesto bolo centrom fary a šarišského vicearchidiakonátu, musela zákonite existovať vo Veľkom Šariši aj fara (*domus parochialis*),⁸⁹ ktorá sa zrejme nachádzala v blízkosti kostola. V meste bol zriadený aj kráľovský dom (*domus regis*), o ktorom máme prvú správu až z roku 1548,⁹⁰ ale pravdepodobne existoval už skôr. Bolo to sídlo kráľovských služobníkov (*servitores regiae*), ale nedokážeme presnejšie určiť, akú správnú a hospodársku funkciu plnili v rámci kráľovského majetku.⁹¹

V chotári Veľkého Šariša na mieste zvanom „Barátoky“, severozápadne od mesta a v blízkosti šarišského hradného vrchu, existoval kláštor augustiniánov.⁹² Keďže kláštor bol jedným z najvýznamnejších v Šariši a nachádzal sa mimo mesta, môžeme uvažovať aj o jeho opevnení.⁹³ Súčasťou kláštorného komplexu bol aj kostol sv. Stanislava, biskupa a mučeníka (*ecclesia sancti Stanislai episcopi et martiris*), ktorý sa spomína v roku 1274.⁹⁴ Na mieste stredovekého kláštora sa dodnes zachovala kaplnka sv. Kunhuty, ktorá pochádza z polovice 14. storočia. Predpokladá sa, že táto kaplnka je len presbytérium nedokončeného kostola, ktorého výstavba sa spája s augustiniánmi. V tejto súvislosti sa dokonca uvažuje o tom, že staršie patrocinium sv. Stanislava nahradilo novoveké patrocinium sv. Kunhuty.⁹⁵ Nebol to však kostol, ktorý sa spomína v roku 1274.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

- 1217 Prvá písomná zmienka o Veľkom Šariši.⁹⁶
- 1245 Kráľ Belo IV. sa opakovane alebo dlhšie zdržiaval na hrade Šariš (31. 8. a 3. 9.).⁹⁷
- 1250 Kráľ Belo IV. bol prítomný na hrade Šariš.⁹⁸
- 1272 Štefan V. sa zdržiaval na hrade Šariš.⁹⁹
- 1278 Kráľovná Alžbeta bola prítomná vo Veľkom Šariši (*in villa Sarus*).¹⁰⁰
- 1278 Na hrade Šariš (alebo v meste) bol prítomný kráľ Ladislav IV.¹⁰¹
- 1279 Kráľ Ladislav IV. sa v tomto roku dlhšie zdržiaval (26. – 27. 9.) na hrade Šariš (alebo v meste).¹⁰²
- 1285 Na hrade Šariš (alebo v meste) boli prítomní kráľovský taverník a šarišský župan Laurentius.¹⁰³
- 1285 Na hrade Šariš (alebo v meste) boli prítomní Tomáš vacovský biskup a kráľovský kancelár.¹⁰⁴
- 1312 Začiatkom 14. storočia v období nepokojov v Uhorsku, ktorých dôvodom bolo nástupníctvo po Arpádovcoch a následný boj Anjouovcov s uhorskými oligarchami, sa kráľ Karol I. v tomto roku snažil dobyť Šarišský hrad, kde sa nachádzali Omodejovci a ich prívrženci. Kráľ v apríli prichádza na východné Slovensko brániť svoje záujmy. Ešte pred konečnou bitkou pri Rozhanovciach (15. 6. 1312) sa zdržiaval v okolí hradu. Počas jeho obliehania sa istý čas pohyboval aj v blízkosti mesta a bol prítomný aj vo Veľkom Šariši (9. 5., 16. 5., 21. 5., 29. 5.).¹⁰⁵
- 1330 Viliam Drugeth, spišský a abovský župan, bol prítomný v meste.¹⁰⁶
- 1331 Viliam Drugeth, spišský a abovský župan, bol prítomný v meste.¹⁰⁷
- 1333 Prvá správa o zasadnutí Šarišskej župy, ktoré sa konalo vo Veľkom Šariši (*in civitate Sarus*).¹⁰⁸ V nasledujúcich obdobiach už máme pravidelné správy o zasadnutí Šarišskej župy, ktoré sa uskutočňovalo buď priamo vo Veľkom Šariši, alebo v jeho blízkosti (*prope villam Sarus celebrata*).¹⁰⁹
- 1370 Kráľovná Alžbeta sa zdržiavala vo Veľkom Šariši.¹¹⁰
- 1399 V meste bol prítomný kráľ Žigmund.¹¹¹
- 1423 V meste bol prítomný kráľ Žigmund.¹¹²
- 1439 Kráľ Albrecht daruje hradné panstvo Šariš a mestečko Veľký Šariš (*cum opido Saros*) spolu s dedinami panstva, ako aj výber mýta v meste Prešov, Jánovi z Perína, kráľovskému taverníkovi.¹¹³
- 1441 – 1462 Hradné panstvo Šariš spolu s mestečkom Veľký Šariš bolo v správe Jána Jiskru z Brandýsa, kapitána Horného Uhorska. V roku 1440 vstúpil Ján Jiskra do služieb kráľovnej Alžbety, aby obraňoval záujmy jej nedospelého syna Ladislava Pohrobka, proti nárokom na trón poľského kráľa Vladislava II. Jagelovského. Preto sa vybral na východ Slovenska, aby sa ujal správy kráľovských majetkov. Po dlhšom obliehaní jeho kapitán Mikuláš Brcál z Dobrého zo Sliezska, dobyl (12. 3. 1441) hrad Šariš, ktorý bránil Ján z Perína. Odvtedy bol aj Veľký Šariš v správe Jána Jiskru a jeho kapitánov.¹¹⁴
- 1455 Keď kráľovná Alžbeta dala Jánovi Jiskrovi do správy hradné panstvo Šariš, a ten, keď ho v roku 1441 vojensky dobyl, boli takto narušené aj vlastnícke práva Jána z Perína, ktorému toto panstvo patrilo od roku 1439. Po právoplatnom nastúpení Ladislava V. Pohrobka na uhorský trón v roku 1455 sa Ján z Perína domáhal u kráľa nároku na tento majetok, ktorý mu ho z titulu novej donácie opätovne daroval. Napriek tomu toto panstvo naďalej držal Ján Jiskra, ktorý sa v tomto čase častejšie zdržiaval na hrade a panstvo spravoval ešte aj po roku 1455.¹¹⁵
- 1465 Matej Korvín daruje Štefanovi z Perína, synovi Jána, kráľovského taverníka okrem iných majetkov, hradných panstiev a mestečiek aj hradné panstvo Šariš s mestečkom Veľký Šariš, spolu s ostatnými dedinami panstva a právom výberu mýta v Prešove.¹¹⁶
- 1471 V období sprisahania uhorských magnátov proti kráľovi Matejovi vpadli na východné Slovensko vojská princa Kazimíra, syna poľského kráľa Kazimíra IV. Jagelovského, ktorému bola ponúknutá uhorská koruna. Domáci prívrženci poľského kráľa a jeho syna, páni z Rozhanoviec a Perína, ako aj časť iných šľachticov sa s týmto vojskom stretli (29. 10.) pod hradom Šariš.¹¹⁷
- 1514 Vo veľkošarišskom kláštore bol prítomný Peter (*de Puthnok*), prior augustiniánskeho kláštora v Ostrihome.¹¹⁸
- 1516 Štefan, hlavný predstavený rádu augustiniánov v Uhorsku (*prior provincialis provincie Hungarie ordinis fratrum heremitarum s. Augustini*), bol prítomný v augustiniánskom kláštore vo Veľkom Šariši.¹¹⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Z dôvodu nezachovania daňových kníh mesta nemôžeme presnejšie zachytiť počet obyvateľov v stredoveku. Pri jeho stanovení vychádzame z portálnych súpisov zo 16. storočia. V roku 1543 bolo v meste vrátane richtára, nových domov, slobodníkov (*libertini*), mlynára a farára, dokopy 57 port, v roku 1548 spolu 53 port, v roku 1551 spolu 48 (53) port, v roku 1567 spolu 43 port, v roku 1572 spolu 42 port, v roku 1582 spolu 38 port a v roku 1588 spolu 37, 5 port.¹²⁰ V roku 1598 bolo celkovo vo Veľkom Šariši 188 domov, v roku 1600 len 154 domov.¹²¹ Podľa údajov z roku 1567 v rámci 43 port hospodáril na celých usadlostiach (*sessio*) 32 domácností, na polovičných 22 domácností, opustených celých usadlostí bolo 4, opustených polovičných usadlostí bolo 5 a želiarov (*inquilinus*) bolo 74. V roku 1582 bolo želiarov len 50.¹²² V roku 1557 zase hospodáril na celých usadlostiach 35 domácností, na polovičných 21 domácností, opustených bolo 12 usadlostí a želiarov bolo 82. K tomu treba pripočítať ešte aj 11 domácností kráľovských služobníkov (*servitores regiae maiestatis*).¹²³ Približný počet obyvateľov mesta v polovici 16. storočia. sa mohol pohybovať maximálne od 800 – 1000 ľudí. Zrejme aj v stredoveku ich počet neprevyšoval túto hranicu.¹²⁴

Pred rokom 1217 sa pri pôvodných slovenských obyvateľov Veľkého Šariša usadili Nemci. Po tatárskom vpáde sem prišla zrejme ešte početnejšia komunita Sasov zo Spiša. Podľa údajov z prvej polovice 16. stor. žili v meste okrem Slovákov, Nemcov a Maďarov, aj Poliaci a Rusíni.¹²⁵

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Obchod

Značná časť obchodných aktivít mešťanov sa viazala na **dovoz a vývoz tovarov** v rámci Uhorska. Obchodníci z Veľkého Šariša chodievali na trh do Sárospataku (*ad civitatem Pathak*) v dnešnom Maďarsku, alebo aj na iné okolité trhy. V roku 1349 mali spolu s mešťanmi z Prešova a Sabinova spor ohľadom platenia mýta v Drienove (*Sumus*), kadiaľ boli neprávom nútení prechádzať, keď išli do oblastí stredného a južného Uhorska.¹²⁶

Pri dodatočnom riešení sporu pri platení mýta v Drienove a po následnej úprave mýtnych poplatkov v roku 1373 sa dozvedáme, aké druhy tovarov sa dovážali alebo vyvážali. Spomínajú sa **ryby**, **sriemské víno**, ale aj vína z iných krajín, ďalej **kone**, **hovädzí dobytok**, kozy, ovce a prasatá.¹²⁷ Veľkošarišskí obchodníci cestovali však aj do vzdialenejších oblastí, pretože na svojich cestách používali ťažké, železom okuté vozy (*currus magnus*, *currus ligatus*), ktoré sa nazývali Masa, ako aj ľahké vozy (*currus levis*, *currus non ligatus*), známe ako Chelle. Z nákladu každého ťažkého voza sa platilo mýto 12 den. a z ľahkého voza 6 den.¹²⁸

Mesto sa výraznou mierou podieľalo na obchodovaní s vínom, ktoré pochádzalo nielen z tokajskej oblasti, ale aj zo vzdialenejších častí Uhorska (Sriem). **Víno ako obchodný tovar** sa spomína už v roku 1358.¹²⁹ Väčšie množstvá vína sa dovážali aj pre augustiniánsky kláštor¹³⁰ a zrejme aj pre potreby hradu Šariš. Nevieme však, či prepravu zabezpečovali sami mnísi alebo to mali na starosti obchodníci a furmani (*vectores seu aurigae*) z Veľkého Šariša. Napr. Bardejov sa podobne ako väčšina východoslovenských miest zaoberal aj dovozom a predajom vína. Istú časť vína získaval aj od veľkošarišských obchodníkov. Správa o tom pochádza z roku 1436.¹³¹ Ešte aj v roku 1492 kastelán hradu Šariš a šarišský župan informujú Bardejov o možnosti kúpy vlnajšieho vína, ktoré je na predaj vo Veľkom Šariši.¹³²

Východoslovenské mestá vo veľkej miere obchodovali aj so **súknom** a **plátnom**. Veľký Šariš, aj keď nikdy nedosiahol takú hospodársku úroveň ako najdôležitejšie plátennícke centrá na východnom Slovensku (Košice, Bardejov, Prešov), sa aj on sčasti podieľal na predaji súkna. Nedokážeme však určiť rozsah tejto činnosti v meste. Veľkošarišskí obchodníci nepredávali tento tovar len v rámci župy, ale zapájali sa aj do diaľkového obchodu. Dokladom je správa o diaľkovom obchodníkovi z Veľkého Šariša (*institor de Sarus*) v roku 1397, ktorý predával kolínske súkno (*pannus Colonie*) na trhu v Sedmohradsku.¹³³ Začiatkom 15. storočia jeden z najbohatších košických obchodníkov Štefan Kutner dodal Petrovi z Veľkého Šariša lacné poľské súkno (*pannus polonialis*) v celkovej hodnote 27 fl.¹³⁴ To sa pravdepodobne predalo na miestnom trhu alebo s týmto tovarom Peter obchodoval aj na iných trhov v blízkom okolí.

Mesto v 14. storočí zrejme ťažilo aj z **predaja poľskej soli**, ktorá sa mohla v pohraničí predávať len po Veľký Šariš.¹³⁵ Pravdepodobne sa s týmto tovarom vo väčších množstvách obchodovalo aj na mestskom trhu.

Remeslá a cechy

Jediná správa o existencii remesla v meste pochádza z roku 1346. Vtedy sa spomína veľkošarišský hosť Mikuláš, syn Guthmara, ktorý bol kováč.¹³⁶ Na základe priezvisk z prvej polovice 16. stor. pôsobili v meste aj obuvníci, mlynári a kováči.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Pravdepodobne už niekedy v prvej polovici 13. storočia stáli na čele samosprávy richtári. Veľkošarišský **richtár** sa označoval termínom *villicus* alebo *iudex*. Prvýkrát sa spomína v roku 1314.¹³⁷ O existencii prísazných (*iurati cives*) máme prvý doklad z roku 1346.¹³⁸ Zárodok mestskej správy sa objavujú najneskôr po roku 1299. Od polovice 14. stor. sa už pravidelne stretáme s ustálenou mestskou samosprávou, ktorá bola tvorená richtárom a prísaznými.¹³⁹

Pre obdobie 14. storočia nevieme presne určiť, koľko bolo prísazných v meste. Ich počet sa však najskôr pohyboval od štyroch až do ôsmich členov, ako to bolo bežné aj v iných mestách v Šariši. Nezachoval sa nám doklad o obvyklom počte mestskej rady (*consulatus*), ktorú spolu s richtárom tvorilo 12 prísazných. Je celkom možné, že v neskorších obdobiach, keď mesto postupne hospodársky a demograficky upadalo, mohlo byť členov mestskej rady aj podstatne menej. Z tohto istého dôvodu môžeme počítať aj s menej početnou radou starších (*quinquaginta viri*, *centum viri*, *seniores*).¹⁴⁰

Hospodárenie mesta

Výdavky

Mesto od roku 1299, spoločne so Sabinovom a Prešovom, platilo panovníkovi ročnú daň (*collecta*) v celkovej výške 150 strieborných hrivien (cca 37 kg). Táto suma sa nevyplácala jednorázovo, ale bola splácaná v troch stanovených termínoch. V podstate každé mesto platilo ročne 50 hrivien. V dôsledku odlišného hospodárskeho vývoja sa v prípade jednotlivých miest zmenila aj ich ekonomická

schopnosť splácať túto daň. Po prešetroaní hospodárskej sily a celkovej schopnosti plniť si túto finančnú povinnosť sa zmenilo rovnovážne usporiadanie platenia dávky podľa hospodárskej úrovne jednotlivých miest. Od roku 1347 platil Veľký Šariš vyššiu ročnú daň 53 hrivien. Ostatná časť bola rozdelená medzi zvyšné dve mestá (Prešov platil 54 a Sabinov len 43 hrivien).¹⁴¹ V prvej polovici 16. storočia mesto platilo ročne kráľovskú daň (*census*) v dvoch termínoch. Na sviatok sv. Juraja, 100 fl. a na sviatok sv. Michala ďalších 100 fl. (spolu 200 fl.). Od platenia tejto dane boli oslobodení kráľovskí služobníci.¹⁴² V polovici 16. storočia, keď bolo mesto súčasťou hradného panstva Šariš, platilo aj mimoriadne dane pre potreby kráľovského dvora. Napríklad v roku 1551 obyvatelia mesta uhradili mimoriadnu daň z obilia pre potreby kráľovského hradu Szolnok (*Zolnok*). Každých 6 port muselo zaplatiť 1 fl. a 50 den. To sa nevťahovalo na porty richtára, mlynára a kráľovských služobníkov.¹⁴³

Mestská kancelária

Z dôvodu nedostatku prameňov nedokážeme zrekonštruovať ani približnú podobu mestskej kancelárie a rozsah jej písomnej agendy. Prvú listinu, ktorá bola vydaná mestskou kanceláriou, poznáme z roku 1421.¹⁴⁴ Z tohto obdobia sa zachovali aj ďalšie tri listiny, ktoré boli vydané spoločne so sabinovskou mestskou kanceláriou v súvislosti so sporom o mlyn v Prešove.¹⁴⁵ Okrem latinčiny sa podobne ako v iných mestách na východnom Slovensku iste používala aj nemčina, hlavne pri komunikácii s okolitými mestskými radami. V čase pôsobenia Jána Jiskru a jeho kapitánov na hrade Šariš sa pravdepodobne časť písomnej agendy vykonávala aj v slovakizovanej češtine.

Na čele kancelárie stál mestský *notár* (*notarius*), o ktorom máme prvú správu z roku 1488, bol ním notár Pavol (*litteratus*).¹⁴⁶

Mestská pečať

Najstaršia zachovaná pečať sa nachádza na troch listinách z roku 1436.¹⁴⁷ V pečatnom poli je znázornený sv. Jakub, patrón farského kostola, kruhopis je nečitateľný. Pečatidlo sa s týmto vyobrazením pravdepodobne používalo už od začiatku kancelárskej činnosti mesta, teda minimálne od 14. storočia.¹⁴⁸

Richtári mesta do r. 1526

1314 Tomáš,¹⁴⁹ pred rokom 1324 Gydul, 1324 Ján,¹⁵⁰ 1347 Jakub,¹⁵¹ 1352, 1358 Henchlinus (Henchel),¹⁵² 1361 Mikuláš,¹⁵³ 1394 Martin,¹⁵⁴ 1426 Klement (*nobilis*),¹⁵⁵ pred rokom 1449 Klement, 1449 Tomáš *Zeczy*.¹⁵⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Peter Benedikt

V druhej polovici 15. storočia bol kaplánom chóru v Spišskej kapitule.¹⁵⁷

Magister Albert

Začiatkom 16. storočia bol diakonom a kanonikom v Spišskej kapitule.¹⁵⁸

Počty študentov podľa zachovaných matiek na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 4 študenti.¹⁵⁹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Veľký Šariš patril pod cirkevnú správu jágorského biskupstva. Pôvodne bol súčasťou abovského archidiakonátu. Od roku 1262, kedy sa vytvorila menšia cirkevná jednotka, veľkošarišský vicearchidiakonát, sa stal jeho súčasťou. Fara vo Veľkom Šariši, spolu s inými farami, bola vtedy vyňatá spod právomoci abovského archidiakona. Miestna fara sa zároveň stala centrom vicearchidiakonátu na čele s veľkošarišským kostolom sv. Jakuba (*ecclesia sancti Jacobi de Sarus*).¹⁶⁰ Prvým vicearchidiakonom bol Hypolit (*Hypopolit, Ipolit, Ypolit*), v roku 1361 Kozmas z Kamenice (*de Tarkwa*),¹⁶¹ v roku 1365 Mikuláš zo Solivaru (*de Sowar*),¹⁶² v roku 1375 Dominik,¹⁶³ v roku 1415 bol ním prešovský farár Peter,¹⁶⁴ a v roku 1469 Mikuláš farár v Župčanoch (*Sebfalua*).¹⁶⁵ Farár (*plebanus, sacerdos*) sa prvýkrát spomína v roku 1262 v súvislosti so zriadením vicearchidiakonátu, bol ním Hypolit.¹⁶⁶ V roku 1272 sa zase spomína farár Leopold (*Lypoldus*)¹⁶⁷ a v rokoch 1332 – 1351 farár Klement (*Clemens*).¹⁶⁸

Kláštor

Predpokladá sa, že kláštor (*coenobium, claustrum, monasterium*) žobravého a meditatívneho rádu augustiniánov, pustovníkov vo Veľkom Šariši (*Eremitae Ordinis S. Augustini*), bol založený niekedy pred rokom 1256 kráľom Belom IV. a pôvodne bol určený pre pustovníkov guillemitov/vilermitov/wilhelmitov (*Gyllemitae*), ktorí neskôr prijali regulu sv. Augustína.¹⁶⁹ Bol pomenovaný po kláštornej kostole, ktorý bol zasvätený sv. Stanislavovi, biskupovi a mučeníkovi (*ecclesia sancti Stanislai episcopi et martiris*). Ten sa iste nachádzal v rámci kláštornej komplexu. Prvýkrát sa kostol, ako aj kláštor spomínajú v roku 1274. Vtedy im kráľ Ladislav IV. daroval záhradu na hrade Tubul (stál na mieste alebo v blízkosti dnešného hradu Kapušany),¹⁷⁰ každoročne seno, a navyše ešte po 50 okovov (cca 70 litrov)¹⁷¹ pšenice a jačmeňa z kráľovských sýpok.¹⁷² V roku 1285 získali od kráľa Ladislava IV. časť zeme dediny Záhradné (*Scegekerthe, Zedekerthe*).¹⁷³ Pred rokom 1557 vlastnili v chotári mesta aj niekoľko oráčín (*terrae arabiles*).¹⁷⁴ Kláštor pred rokom 1345 vlastnil aj majetok (*possessio*) Reeth*, ktorý sa nachádzal pri dedine Červenica.¹⁷⁵ V roku 1370 kláštor získal od kráľovnej Alžbety výsadu, ktorá sa týkala oslobodenia od platenia mýta z vína, ktoré im posielala. To sa vzťahovalo však aj na ostatné vína, ktoré si kláštor zabezpečoval sám pre svoje každodenné potreby.¹⁷⁶ Dlhodobu mal kláštor spor o časť majetku dediny Záhradné s pánmi z Fintíc a Kapušian.¹⁷⁷ Istú dobu mal kláštor spor aj s mytníkmi z Tulčika, ktorí neoprávnene vyberali mýto od poddaných kláštora (*iobagiones*) zo Záhradného, ktorí boli od platenia mýta oslobodení, keď išli do Bardejova.¹⁷⁸ Veľkošarišskí augustiniáni mali intenzívne styky s augustiniánskym kláštorom sv. Jána Krstiteľa v Bardejove (*claustrum sancti Johannis Baptiste*). Nešlo len o kultúrne kontakty, ale aj o hospodársku a materiálnu výpomoc. Napr. v roku 1441 Bardejov zaslal veľkošarišským mníchom hrubé súkno (*grobes tuh*) za 450 den.,¹⁷⁹ ktoré sa zrejme použilo na zhotovenie mníšskych odevov.

Keďže kláštor bol najvýznamnejším v Šarišskej župe, jeho priori alebo významnejší členovia konventu (*conventus*) mali dôležité postavenie pri dosvedčovaní majetkových alebo finančných záležitostí. Veľmi často boli svedkami rôznych sporov medzi jednotlivými šľachticmi.¹⁸⁰ V kláštore (*in claustrum*) boli uložené aj niektoré majetkovoprávne listiny okolitých šľachticov.¹⁸¹ Kláštor disponoval aj vlastnou pečaťou, o ktorej zmienku máme z roku 1524.¹⁸² Na základe týchto skutočností sa uvažuje o tom, že

kláštor plnil istý čas aj funkciu hodnoverného miesta (*locus credibilis*).¹⁸³ Posledná správa o fungovaní kláštora pochádza z roku 1528. Niekedy po tomto roku sa v rámci reformácie dostal do rúk protestantov, o čom je doklad z roku 1540.¹⁸⁴

Známí priori kláštora: 1285 Štefan,¹⁸⁵ 1330 Ján,¹⁸⁶ 1333 Herke,¹⁸⁷ 1345 Laurencius,¹⁸⁸ 1346-1350 Mikuláš,¹⁸⁹ 1474 Andrej,¹⁹⁰ 1514 Barnabáš,¹⁹¹ 1528 Matúš.¹⁹²

Cirkevná (farská) škola

Najstarší údaj o jej existencii pochádza spreď roku 1526. Školu vo Veľkom Šariši spomína šarišský slúžny, ktorý ju v detstve navštevoval.¹⁹³ Škola existovala aj v nasledujúcich rokoch 16. storočia.¹⁹⁴

Významní stredovekí duchovní

Farár Hypolit okrem toho, že bol veľkošarišským vicearchidiakonom, bol zároveň aj kaplánom (*capellanus*) a svedníkom kráľovnej, manželky mladšieho kráľa Štefana V. Mal významné postavenie v Šarišskej župe a bol častým svedkom a ručiteľom pri rôznych finančných a majetkových záležitostiach.¹⁹⁵ Podobne aj ďalší veľkošarišský farár Leopold bol kaplánom a svedníkom kráľovnej, manželky kráľa Štefana V.¹⁹⁶ Ďalším významným farárom bol Klement, ktorý bol okolo roku 1351 kaplánom kráľa Ludovíta.¹⁹⁷ V rokoch 1397 – 1410 bol významným farárom aj Peter, syn Ladislava z Nižnej Šebastovej (*Sebes*), ktorý bol šľachtického pôvodu (*plebanus de Sarus, nobilis de Sebes*) a bol aj spišským kanonikom (*concanonicus*). V roku 1408 sa spomína aj jeho familiár Ladislav.¹⁹⁸ Ďalší farár Mikuláš bol v roku 1424 zároveň aj päťkostolským kanonikom.¹⁹⁹

Cirkevný desiatok

Pôvodne dostával veľkošarišský farár jednu štvrtinu z desiatku (*quarta plebani*). Zvyšné tri štvrtiny patrili jágorskému biskupovi. Od roku 1248 však celý desiatok z Veľkého Šariša pripadol panovníkovi, ktorý ho dal farárovi a mestu do slobodného užívania, čím mesto takto získalo plnú cirkevno-správnú autonómiu.²⁰⁰ V roku 1332 bol cirkevný desiatok zaznamenaný vo výške 2 hrivien (=96 strieborných grošov pri kurze 48 grošov za hrivnu). Celkový príjem farára bol v tomto období 20 hrivien (=960 grošov).²⁰¹ Cirkevný desiatok sa odvádzal z obilnej úrody ozimín (pšenica, raž), z jačmeňa a ovsa, ako aj z prírastku väčších zvierat (najmä ovce, kozy).²⁰²

Začiatky reformácie v meste

So správami o postupnom šírení reformačných myšlienok, ktoré sa najskôr objavovali prevažne v mestách, sa v prípade Šariša môžeme stretnúť už v januári roku 1525. Vtedy Šarišská župa, zrejme v dôsledku rýchleho šírenia týchto nových názorov, nariaďuje, aby nikto pod trestom straty života a zabavenia majetku nenasledoval Lutherovo učenie. Panovník nakoniec prikázal, aby všetky svetské osoby, ktoré podľahli a nasledujú toto učenie, boli náležite vypočuté a v prípade potreby potrestané mučením. Ak by sa tieto názory zistili u cirkevných osôb, tie majú byť poslané k jágorskému vikárovi, ktorý mal takéto prípady dodatočne ďalej prešetriť.²⁰³ Tieto správy sa iste týkajú aj Veľkého Šariša, pretože podobne ako vo všetkých okolitých mestách (Prešov, Sabinov, Bardejov a Košice), kde sa protestantské názory začali normálne ujímať, aj tu bolo zrejme protestantské presvedčenie bežnou súčasťou života. Nevieme, v akom rozsahu sa prejavovalo, pretože o tom nemáme žiadne správy. Ešte v roku 1528 sa prior augustiniánskeho kláštora Matúš sťažuje bardejovskej mestskej rade na jej nesprávny postup voči majetku tamojšieho kláštora. Niekedy po tomto roku sa dostal do rúk protestantov aj augustiniánsky kláštor vo Veľkom Šariši, o čom je doklad z roku 1540.²⁰⁴ Podobná situácia bola aj v samotnom meste, v ktorom najneskôr od konca 40. rokov 16. storočia pôsobil evanjelický kazateľ. Veľkošarišskú evanjelickú farnosť tvorili dva cirkevné zbory: slovenský a nemecko-maďarský.²⁰⁵

- 1 CDSI I, č. 212, s. 167: pred 21 5. 1217.
- 2 CDSI II, č. 245, s. 168 – 169: 17. 2. 1247.
- 3 CDSI II, č. 245, s. 168 – 169: 17. 2. 1247.
- 4 CDSI II, č. 287, s. 201: pred rokom 1248.
- 5 WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 460: 20. 10. 1262.
- 6 RDSI II, č. 1112, s. 482: 24. 12. 1323.
- 7 MVSI I, s. 67, 120, č. 335, 762.
- 8 MOL DL 74 671: 28. 9. 1345.
- 9 WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 216: 11. 4. 1351. CDH IX/2, č. 5, s. 57: 11. 4. 1351.
- 10 MOL DL 5891: 16. 11. 1370.
- 11 MOL DL 9684: 7. 8. 1410. ZsO II/2, č. 7823, s. 398 – 399: 7. 8. 1410.
- 12 MOL DL 57 580: 25. 9. 1425.
- 13 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 302, 306.
- 14 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 341.
- 15 MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 240, s. 110 – 111: 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 242, s. 111: 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 243, s. 111: 12. 4. 1436.
- 16 MOL DL 13 411: 27. 6. 1439.
- 17 MMP, sign. 241: 7. 1. 1448. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 321, s. 147 – 148: 7. 1. 1448.
- 18 MOL DL 64 396: 31. 3. 1463.
- 19 ŠA Prešov, Rodové archív, Drugeth H, sign. 43: 27. 3. 1465.
- 20 MOL DL 75 106: 8. 9. 1510.
- 21 MOL DL 75 324: 28. 1. 1524.
- 22 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 341.
- 23 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 519.
- 24 SROKA, Dokumenty, č. 6, s. 10: 1304.
- 25 RDSI I, č. 353, s. 169: 1. 2. 1305. SROKA, Dokumenty, č. 7, s. 11: 1. 2. 1305.
- 26 TŰSKÉS, Magyarországi, č. 226, s. 54.
- 27 CHALOUPECKÝ, Středověké, č. 75, 81, 86, 92, s. 67, 73, 76, 81.
- 28 Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, s. 262: 1456. Pozri aj: MOL DL 64 652: 7. 8. 1327.
- 29 VARSÍK, Osídlenie III, s. 275 – 276. FNESz, s. 208. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 348. HALAGA, Hrad a mesto, s. 43 – 44.
- 30 VARSÍK, Veľká stolica, s. 168 – 174. VARSÍK, Osídlenie I, s. 132 – 138. ULIČNÝ, Vznik a vývin, s. 143 – 144. ŽUDEL, Stolice, s. 120.
- 31 MOL DL 68 879: 1278. MOL DL 68 903: 1278. RA II/2-3, č. 2856, s. 206: pred 8. 5. 1278. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 291 – 292. CDH V/2, s. 432. MOL DL 64 650: 27. 10. 1291. RA II/4, s. 83, č. 3825, s. 83: 27. 10. 1291. MOL DL 70 598: 1296. CDAC VIII, č. 153, s. 226 – 228: 1296. VARSÍK, Osídlenie I, s. 98 – 99. VARSÍK, Osídlenie III, s. 226, 227 – 228. BENKO, Osídlenie, s. 185 – 186. MOL DL 1947: 23. 4. 1322. RSDI II, č. 785, s. 370: 23. 4. 1322. HALAGA, Hospodársko-spoločenský vývoj, s. 202 – 203, 208 – 209. VARSÍK, Osídlenie III, s. 225 – 229. ULIČNÝ, Včlenenie, s. 12 – 13. ULIČNÝ, Vývoj uhorsko-poľského pohraničia, s. 41-42.
- 32 GYÖRFFY, Az Árpád-kori vol. I, s. 47. ULIČNÝ, Vznik a vývin, s. 154. KMTL, s. 194 – 195, 353 – 354, 594 – 595. SZŰCS, Sárospatak, s. 12 – 13, 15, 23. ZSOLDOS, Vznik, s. 18 – 19. HALAGA, Hrad a mesto, s. 44, 50. MARSINA, O osídlení, s. 39.
- 33 ŠIŠKA, Dokument, s. 10. SRH II, s. 311. RA II/4, s. 170, č. 4082: 20. 9. 1296. ULIČNÝ, Prešov, s. 64 – 65. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 251 – 252. ČAPLOVIČ, Včasnostredoveké, s. 132.
- 34 SLIVKA, Stredoveká, s. 88. SLIVKA, Michal: Rekonštrukcia, s. 261 – 262.
- 35 MOL DL 68 761: 1287. MOL DL 68 763: 5. 6. 1289. MOL DL 1947: 23. 4. 1322. RDSI II, č. 785, s. 347: 23. 4. 1322. CDH IX/1, č. 181, s. 335 – 338: 5. 7. 1345. MOL DL 64 663: 4. 1. 1349. ŠA Prešov, Rodové archív, Uz U, F XLVII-8: 1360. DRASKÓCZY, Sáros, s. 46, 54 – 55. MMS, kr. 1, sign. 8: 14. 7. 1410. MMS, kr. 1, sign. 9: 14. 7. 1410. MOL DL 64 193: 21. 2. 1416.
- 36 RA II, č. 2175, s. 143: 19. 3. 1272. CDH V/1, s. 191. PDSS III, č. 114, s. 229 – 230. ŠMILAUER, Vodopis, s. 224. SZŰCS, Sárospatak, s. 15.
- 37 MOL DL 64 669: 20. 6. 1353.
- 38 MOL DL 38 974: 4. 7. 1383. MOL DL 75 669: 15. 9. 1474. Pozri aj: MOL DL 74 754: 30. 8. 1509.
- 39 MOL DL 1947: 23. 4. 1322. RSDI II/2-3, č. 850 s. 370: 28. 7. 1322. MOL DL 64 672: 3. 2. 1355. DRASKÓCZY, Sáros, s. 58 – 59. MOL DL 9404: 4. 5. 1408. ŠA Prešov, ŽS, Fasc. CLXXXVII, no. 7: 9. 3. 1486. MOL DL 64 699: 31. 3. 1512.
- 40 MOL DL 74 669: 17. 2. 1272. WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 286. CDP V, č. 37, s. 46 – 48. RA II/1, č. 2158, s. 136. Podobne aj v roku 1509: MOL DL 74 754: 30. 8. 1509. ŠMILAUER, Vodopis, č. 754, s. 221.
- 41 MOL DL 74 671: 28. 9. 1345. Stručné údaje o častiach chotára mesta sa spomínajú aj v roku 1581. Pozri: ŠA Prešov, Rodové archív, Uz U, F CLXXX a, i.č. 167, č. 1. 87: 1581. ŠMILAUER, Vodopis, č. 743, s. 218.
- 42 AVANS 1989 (1991), s. 105 – 106. AVANS 1992 (1993), s. 22 – 23. AVANS 1993 (1995), s. 24 – 25. BLAHUTA, Novšie, s. 171. TOČÍK, Slovensko, s. 74, 86, 179. ŠIŠKA, Kultura, s. 25 – 26. ŠIŠKA, Dokument, s. 14 – 15, 47.
- 43 BUDINSKÝ – KRÍČKA, Nové, s. 98. AVANS 1977 (1978), s. 60. AVANS 2000 (2001), s. 154, 202. AVANS 2003 (2004), s. 74 – 75, 201.
- 44 BUDINSKÝ – KRÍČKA, Slovenské, s. 131, 351 – 352, 364. BUDINSKÝ – KRÍČKA, Veľký Šariš, s. 85-111. AVANS 1977 (1978), s. 60. AVANS 2003 (2004), s. 74 – 75. BÉREŠ, Prameň, s. 184 – 185. ČAPLOVIČ, Včasnostredoveké, s. 132, 135. ULIČNÝ, Slovenské osídlenie, s. 25 – 26.
- 45 MMP, č. 2/a: 3. 8. 1314. RSDI I, č. 1232, s. 522: 3. 8. 1314. JUČEK, č. 95, s. 85. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 11, s. 11 – 12. MOL DL 740: 29. 5. 1323. MOL DL 74 671: 28. 9. 1345. MOL DL 3814: 17. 1. 1346. CDH IX/1, č. 240, s. 424: 17. 1. 1346. MOL DL 68 874: 29. 8. 1347. MMP, sign. 14: 6. 12. 1347. JUČEK, Výsady, č. 198, s. 159 – 160. JUČEK, Výsady, č. 192, s. 153: 21. 9. 1347. WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 213 – 216. CDH IX/1, č. 272, s. 491 – 492. PDSS IV, č. 50, s. 162 – 164. MMP, sign. 27: 16. 1. 1352. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 450 – 451. CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166. CDH IX/2, č. 87, s. 193: 27. 7. 1352. CDH IX/2, č. 154, s. 315 – 316: 21. 1. 1354. MOL DL 4708: 29. 11. 1358. CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 729: 17. 11. 1358. MMP, sign. 32: 14. 4. 1359. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 467; 470. CDH IX/3, č. 24, s. 64 – 65. WAGNER, Diplomatarium, č. 7, s. 218 – 219: 6. 1. 1378. CDH IX/5, č. 121, s. 254. MMP, sign. 445: 28. 2. 1399. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 129, s. 52. MOL DL: 9684: 7. 8. 1410. ZsO II/2, č. 7823, s. 398 – 399.
- 46 MOL DL 57 580: 25. 9. 1425. MOL DL 105 263: 24. 1. 1434. MOL DL 13 411: 27. 6. 1439. MOL DL 105 263: 27. 6. 1439. MMP, sign. 241: 7. 1. 1448. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 321, s. 147 – 148: 7. 1. 1448. MOL DL 24 541: 23. 1. 1454. MOL DL 14 908: 10. I. 1455. MOL DL 14 910: 23. III. 1455. MOL DL 64 396: 31. 3. 1463. ŠA Prešov, Rodové archív, Drugeth H, sign. 43: 27. 3. 1465. Pozri aj: ŠA Prešov, Rodové archív, Drugeth H, sign. 47, 49: 1471, 1472. MOL DL 75 669: 15. 9. 1474. MOL DL 102 926: 14. 5. 1489. MOL DL 75 318: 2. 8. 1509. MOL DL 74 754: 30. 8. 1509. MOL DL 75 324: 28. 1. 1524. V roku 1436 sa však spomína aj ako civitas: MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 240, s. 110 – 111: 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 242, s. 111: 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 243, s. 111: 12. 4. 1436.
- 47 „...castrum nostrum regale Saros vocatum cum suis pertinenciis videlicet cum opido Saros ac villis ad idem castrum pertinentibus...“ MOL DL 13 411: 27. 6. 1439. MOL MKA, A 2655, fol. 91, rok 1567; MOL MKA, A 2655, fol. 213, rok 1582. ŠPIESZ, O kritériách, s. 519 – 520. MARSINA, K vývoju, s. 364. ŽUDEL, Vývoj, s. 11 – 12. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 350. ULIČNÝ, Začiatky, s. 261. K termínom civitas a oppidum, pozri: BÁCSKAI, Magyar, s. 19. SZABÓ, A falurendszers, s. 36 – 37. MARSINA, Dejiny, s. 437 – 438. ULIČNÝ, Mestá a mestčeka, s. 426 – 428.
- 48 CDSI II, č. 287*, s. 201: pred rokom 1248. JUČEK, Výsady, č. 16*, s. 40: pred rokom 1248. Prvé zmienky o nemeckých hostoch v Prešove pochádzajú už z rokov 1247 a 1248. MMB, sign. 3500: 7. 11. 1247. CDSI II, č. 248, s. 193. MOL DL 31 178: 18. 2. 1355. CDSI II, č. 288*, s. 201. Pozri aj: CDH VIII/3, č. 134, s. 332 – 333: 1328.
- 49 JUČEK, Výsady, č. 43, s. 55 – 56: 25. 8. 1271. JUČEK, Výsady, č. 47, s. 58 – 59: 19. 12. 1273. ULIČNÝ, Výsady, s. 90 – 91. MAREK, Saxones, s. 362.
- 50 MMP, sign. 2/a: 28. 1. 1299. JUČEK, Výsady I, č. 90, s. 82 – 83: 28. I. 1299. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 8, s. 11 – 12: 28. I. 1299. MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. JUČEK, Výsady, č. 120, s. 103 – 104: 3. XI. 1324. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 15, s. 14 15. SOLYMOSI, A földesúri, s. 187, 189. ULIČNÝ, Prešov, s. 65 – 66. BODNÁROVÁ, Sabinov, s. 70.
- 51 MMP, sign. 2/a: 2. 8. 1314. MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. MMP, sign. 71: 6. 3. 1361. MMP, sign. 71: 3. 7. 1364. MMP, sign. 71: 3. 11. 1394.
- 52 WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 212 – 213: 18. 6. 1346. CDH IX/1, č. 199, s. 361 – 362: 18. 6. 1346. Podobne pozri: MMP, sign. 26: 7. 6. 1366. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 71, s. 31. WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 180: 6. 1. 1406. CDH X/4, č. 225, s. 505: 6. I. 1406. ZsO II/1, č. 4367, s. 536: 6. I. 1406.
- 53 MMP, sign. 8: 8. 9. 1346. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 34, s. 19. JUČEK, Výsady I, č. 179, s. 143. Pozri aj: MMP, sign. 11: 31. 5. 1346. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 37, s. 21. JUČEK, Výsady I, č. 183, s. 145. WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 449 – 450. CDH IX/1, č. 273, s. 494 – 495. RÁBIK, Nemecké, s. 55.
- 54 MMP, sign. 20: 28. 11. 1349. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 50, s. 25. JUČEK, Výsady, č. 206, s. 164.
- 55 MMP, sign. 27: 16. 1. 1352. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 450 – 451. CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166.
- 56 CDH IX/2, č. 154, s. 315 – 316: 21. 1. 1354. KUČERA, Poľsko-slovenský, s. 116.

- 57 MMP, sign. 83: 27. 2. 1399. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 128, s. 52. WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 451 – 452. CDH X/2, č. 341, s. 644 – 645. ZsO I, č. 5738, s. 634.
- 58 MMP, sign. 445: 28. 2. 1399. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 129, s. 52 – 54. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 350. RÁBIK, Nemecké, s. 55.
- 59 K hradu pozri: AVANS 1979 (1980), s. 193 – 194. AVANS 1981 (1982), s. 262 – 263. ULIČNÝ, Vznik hradov, s. 108-109. SLIVKA – VALLAŠEK, Hradý, s. 50 – 52, 222 – 227. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 350 – 351. KMTL, s. 594. SLIVKA, Hrad Šariš, s. 31. ENGEL, Királyi, s. 146 – 147, 197, 211, 213, 216, 220. ENGEL, Magyarországi, s. 403 – 405.
- 60 POŠVÁR, Obchodní, s. 54 – 56. HALAGA, Košice – Balt, s. 72-79. DANIŠ, Karpatský región, s. 54. HANULIAK, Komunikácie, s. 240. ČAPLOVIČ, Včasnostredoveké, s. 132. HEJL, Transformations, s. 24 – 25. HOMZA, K niektorým, s. 65.
- 61 „De negotiatoribus euntibus de civitate in civitatem“ Decreta S. Ladislai regis, Liber III, Cap. XI. In: DRMH I., s. 19, 86. MARSINA, Mesto, s. 77 – 78, 81. ULIČNÝ, Výsadnosť, s. 416, 421 – 423, 430.
- 62 Pozri napr.: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 349. SLIVKA – VALLAŠEK, Hradý, s. 50 – 52. ULIČNÝ, Vznik hradov, s. 108 – 109. SLIVKA, Stredoveká, s. 88. HALAGA, Hrad a mesto, s. 41 – 42. SLIVKA, Rekonštrukcia, s. 261 – 262.
- 63 VARSÍK, Vznik, s. 169, 172, 174 – 175, 186. MARSINA, K vývoju, s. 363 – 364. LUKAČKA, Bádanie, 52. ULIČNÝ, Začiatky, s. 114 – 115. RÁBIK, Problematika, s. 121. RÁBIK, Nemecké, s. 16 ; 17, 56. Pozri všeobecne: FÜGEDI, Das mittelalterliche, s. 488 – 498.
- 64 CDSI II, č. 287*, s. 201: pred rokom 1248. JUCK, Výsady, č. 16*, s. 40: pred rokom 1248. Prvé zmienky o nemeckých hostoch v Prešove pochádzajú už z rokov 1247 a 1248. MMB, sign. 3500: 7. 11. 1247. CDSI II, č. 248, s. 193. Pozri aj: MMP, sign. 2/a: 28. 1. 1299. JUCK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83: 28. 1. 1299. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 8, s. 11 – 12: 28. I. 1299. MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. JUCK, Výsady, č. 120, s. 103 – 104: 3. 11. 1324. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 15, s. 14 – 15. RÁBIK, Nemecké, s. 56. ULIČNÝ, Výsadnosť, s. 416.
- 65 CDSI II, č. 287, s. 201: pred rokom 1248. MMP, sign. 2/a: 28.I.1299. JUCK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83: 28. 1.1299. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 8, s. 11 – 12: 28. I. 1299. MMP, č. 2/a: 3. 8. 1314. RSDI I, č. 1232, s. 522: 3. 8. 1314. JUCK, č. 95, s. 85. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 11, s. 11 – 12. MOL DL 3814: 17. 1. 1346. CDH IX/1, č. 240, s. 424: 17. 1. 1346. MMP, sign. 8: 8. 9. 1346. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 34, s. 19. JUCK, Výsady, č. 179, s. 143. MMP, sign. 12: 5. 12. 1347. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 40, s. 22. JUCK, Výsady, č. 197, s. 158. WAGNER, Diplomatarium, č. 7, s. 467. MMP, sign. 14: 6. 12. 1347. JUCK, Výsady, č. 198, s. 159 – 160. JUCK, Výsady, č. 192, s. 153: 21. 9. 1347. WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 213 – 216. CDH IX/1, č. 272, s. 491 – 492. PDSS IV, č. 50, s. 162 – 164. MMP, sign. 27: 16. 1. 1352. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 450-451. CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166. MOL DL 4708: 29. 11. 1358. CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 731.
- 66 „...primo feria quinta proxima ante festum Epiphaniarum domini proxime preteritae in civitate Sarus...in possessione Hethhas...in civitate Epries vocatis tribus scilicet foris comprovincialibus in eisdem post sese subsequenter celebrare consuetis...“ MOL DL 740: 29. 5. 1323. Pozri aj: „...videlicet feria quinta in foro de Sarus publice fecissent proclamare...“ RSDI II, č. 1112, s. 482: 24. 12. 1323.
- 67 „...per fora comprovincialia videlicet in foro de Sarus, de Kassa et de Egur...“ Sztáray okl. I, č. 51, s. 64: 25. 6. 1330. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, 24 – 25. Pozri aj: „...in villa Zentkheretz...in Sarus...in Somos optis tribus scilicet foris comprovincialibus in eiusdem celebrari...“ MOL DL 57 580: 25. 9. 1425. Podobne ešte: MMS, kr. 2, sign. 23: 23. 4. 1453. Prepis listiny z roku 1462. MMS, kr. 2, sign. 23: 21. 9. 1462.
- 68 HALAGA, Hrad a mesto, s. 56.
- 69 JUCK, Výsady, č. 192, s. 153: 21. 9. 1347. WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 213 – 216. CDH IX/1, č. 272, s. 491 – 492. PDSS IV, č. 50, s. 162 – 164. MMP, sign. 48: 6. 1. 1378. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 85, s. 37. WAGNER, Diplomatarium, č. 7, s. 218 – 219. CDH IX/5, č. 121, s. 254. HALAGA, Spoločenstvo, s. 54.
- 70 MMP, sign. 2/a: 28. 1. 1299. JUCK, Výsady, č. 90, s. 82 – 83: 28. I. 1299. MMP, sign. 8: 8. 9. 1346. JUCK, Výsady, č. 179, s. 143. MAREK, Saxones, s. 362 – 363.
- 71 JUCK, Výsady, č. 43, s. 55 – 56: 25. 8. 1271. JUCK, Výsady, č. 47, s. 58 – 59: 19. 12. 1273. ULIČNÝ, Výsady, s. 90 – 91. MAREK, Saxones, s. 362. LEHOTSKÁ, Vývoj, s. 73, 76, 89, 90, 102.
- 72 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. II. 1248. PDSS II, č. 75, s. 164 – 165: 23. 2. 1248. RÁBIK, Nemecké, s. 52 – 53.
- 73 WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 212 – 213: 18. 6. 1346. CDH IX/1, č. 199, s. 361 – 362: 18. 6. 1346. MMP, sign. 26: 7. 6. 1366. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 71, s. 31. WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 180: 6. 1. 1406. CDH X/4, č. 225, s. 505: 6. 1. 1406. ZsO II/1, č. 4367, s. 536: 6. 1. 1406.
- 74 BUDINSKÝ – KRÍČKA, Veľký Šariš, s. 94-95. BÉREŠ, Pramene, s. 184.
- 75 RÁBIK, Problematika, s. 121. RÁBIK, Nemecké, s. 16 – 17, 56. MAREK, Cudzie, s. 174.
- 76 Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 396. GLOS, Významné, s. 34.
- 77 Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 396. GLOS, Významné, s. 34.
- 78 MOL DL 11 457: 1262. 20. X. WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 460 – 461. Tamže, č. 4, s. 462 – 464: 30. 8. 1293.
- 79 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. 2. 1248. PDSS II, č. 75, s. 164 – 165. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 349.
- 80 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 349. GLOS, Významné, s. 34. K dátácii kostola pozri: MENCL, Šariš, s. 10. Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 396. SLIVKA – ČAPLOVIČ, Včasnostredoveké, s. 293. AVANS 1998 (2000), s. 178 – 179. BÉREŠ, Pramene, s. 185.
- 81 MOL DL 105 263: 24. 1. 1434 pag. 67. K mlynárom: MOL MKA, A 2658, fol. 423, rok 1543.
- 82 „...medietatem molendini siti et constructi, penes et iuxta fundatam sancti Jacobi apostoli ecclesiam in prescripta Saros...“ MMS, kr. 1, sign. 18: 6. 12. 1449. Pozri aj: IVÁNYI, Bártfa, č. 3016, s. 443: 4. 2. 1492.
- 83 MOL, Urbaria et Conscriptiones, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26.
- 84 MENCL, Středověká, s. 169
- 85 MMS, kr. 2, sign. 38, Liber annualium regiae liberae civitatis Cibiniensis, pag. 19: 1461. MMS, kr. 2, sign. 38, Liber, pag. 19: 1474.
- 86 CDSI I, č. 212, s. 167: pred 21. 5. 1217.
- 87 MOL DL 105 263: 24. 1. 1434. pag. 67.
- 88 MOL, Urbaria et Conscriptiones, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26.
- 89 MOL MKA, A 2658, fol. 423, rok 1543.
- 90 MOL MKA, A 2658, fol. 449, rok 1548.
- 91 MOL, Urbaria et Conscriptiones, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26.
- 92 RÚTTKAY – SLIVKA, Cirkevné, s. 346. ULIČNÝ, Podiel cirkevných, s. 361 – 362. MIROŠŠAYOVÁ – KARABINOŠ, Kláštor, s. 18.
- 93 MIROŠŠAYOVÁ – KARABINOŠ, Kláštor, s. 21.
- 94 CDH VII/5, č. 254, s. 400. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 514: 1274. CDH V/2, s. 230: 1274.
- 95 MENCL, Šariš, s. 13. Súpis pamiatok na Slovensku III, s. 396. GLOS, Významné, s. 37. MIROŠŠAYOVÁ – KARABINOŠ, Kláštor, s. 20, 22 – 23.
- 96 CDSI I, č. 212, s. 167: pred 21. 5. 1217.
- 97 CDSI II, č. 199, s. 132: 31. 8. 1245. CDSI II, č. 200, s. 133: 3. 9. 1245.
- 98 CDSI II, č. 352, s. 246: 27. 11. 1250.
- 99 RA II/1, č. 2154, s. 133-134: 9. 2. (1272). RA II/1, č. 2155, s. 134: 10. 2. (1272).
- 100 Archív mesta Košice, Tajný archív, K Garadna 2: 28. 10. 1278. MOL DF 269474: 28. 10. 1278.
- 101 RA II/2-3, č. 2909, s. 222: 25. 10. 1278.
- 102 RA II/2-3, č. 3010, s. 250-251: 26. 9. 1279. RA II/2-3, č. 3011, s. 251: 27. 9. 1279
- 103 MES II, č. 178, s. 198: 28. 6. 1285.
- 104 MES II, č. 181, s. 201. RA II/2-3, č. 3375, s. 357: 14. 8. 1285.
- 105 RSDI I, č. 989, s. 424: 9. 5. 1312. RSDI I, č. 992, s. 425: 16. 5. 1312. RSDI I, č. 994, s. 426: 21. 5. 1312. RSDI I, č. 1001, s. 428: 29. 5. 1312. VARSÍK, K boju, s. 252 – 253. MARSINA, Dejiny, s. 311. KRISTÓ, Az Anjou-kor, s. 34-37. ENGEL, Az orszáig, s. 99 – 103.
- 106 MOL DL 71 270: 9. 8. 1330.
- 107 MMP, sign. 6: 14. 5. 1331. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 20, s. 16. JUCK, Výsady, č. 142, s. 119.
- 108 WAGNER, Diplomatarium, č. 35, s. 334 – 335: 15. 1. 1333.
- 109 MOL DL 40 766: 16. 2. 1338. Hazai oklevéltár, č. 204, s. 215: 16. 2. 1338. CDH VIII/4, č. 288, s. 556: 1341. CDH VIII/4, č. 289, s. 556: 1341. Hazai oklevéltár, č. 227, s. 242 – 243: 17. 11. 1343. Anj. Okm. IV, č. 317, s. 519: 1. 8. 1345. MOL DL 68 874: 29. 8. 1347. CDH IX/2, č. 87, s. 193: 1352. Hazai oklevéltár, č. 244, s. 260: 31. 3. 1354. MOL DL 90 868: 30. 3. 1355. MOL DL 5140: 19. 9. 1362. Hazai oklevéltár, č. 269, s. 290: 4. 2. 1370. CDH X/5, č. 15, s. 68: 1410. FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, 302 (1432). MOL DL 64 396: 31. 3. 1463. MOL DL 75 669: 15. 9. 1474. MOL DL 102 926: 14. 5. 1489. MOL DL 75 318: 2. 8. 1509. MOL DL 75 320: 11. 1. 1515. MOL DL 75 321: 5. 3. 1517. MOL DL 75 323: 13. 1. 1519. MOL DL 102 938: 16. 7. 1523.
- 110 MOL DL 5891: 16. 11. 1370.
- 111 MMP, sign. 445: 28. 2. 1399. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 129, s. 52 – 54.
- 112 MOL DL 57 609: 11. 4. 1423.
- 113 MOL DL 13 411: 27. 6. 1439. MOL DL 105 263: 27. 6. 1439. (pag. 63 – 64). Pozri aj: MOL DL 24 541: 23. I. 1454.
- 114 MARSINA, Dejiny, s. 398 – 400. VACH, Jan Jiskra, s. 197-199. KARTOUS, Habsbursko, s. 225 – 229, 235 – 236, 249.

- 115 MOL DL 14 908: 10. 1. 1455. MOL DL 14 910: 23. 3. 1455. Zichy-család, č. 129, s. 169 – 171: 21. 7. 1447. BUZINKAYOVÁ, Písmomsti, s. 87 – 88. ENGEL, Magyarországi, s. 403 – 405.
- 116 ŠA Prešov, Rodové archívy, Drugeth H, sign. 43: 27. 3. 1465. Pozri aj: ŠA Prešov, Rodové archívy, Drugeth H, sign. 47, 49: 1471, 1472.
- 117 ULIČNÝ, Poľské, s. 253-256. Pozri aj: MMS, kr. 2, sign. 38, *Liber*, pag. 27: 1471.
- 118 WAGNER, Diplomatarium, č. 22, s. 546 – 547: 27. 1. 1514.
- 119 WAGNER, Diplomatarium, č. 23, s. 547 – 548: 18. 12. 1516.
- 120 MOL MKA, A 2658, fol. 423, rok 1543; MOL MKA, A 2658, fol. 449, rok 1548; MOL MKA, A 2658, fol. 528, rok 1551; MOL MKA, A 2655, fol. 91, rok 1567; MOL MKA, A 2655, fol. 167, rok 1572; MOL MKA, A 2655, fol. 213, rok 1582; MOL MKA, A 2655, fol. 270, rok 1588.
- 121 MOL MKA, A 2655, fol. 264, rok 1598; MOL MKA, A 2655, fol. 307, rok 1600. Údaje o počte port a domov porovnaj: ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 350.
- 122 MOL MKA, A 2655, fol. 91, rok 1567; MOL MKA, A 2655, fol. 213, rok 1582.
- 123 MOL, Urbaria et Conscriptioes, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 24 – 26.
- 124 Náš odhad vychádza z údajov z roku 1567, kedy bolo na 43 portách spolu 137 domácností. Tento počet sme vynásobili 5 (1 domácnosť mohla mať cca 5 členov). BÁC-SKAI, Magyar, s. 24. GÁCSOVÁ, K spoločenskej, s. 6. Približne to bolo teda 685 obyvateľov. V roku 1543 bolo v meste až 57 port. Za rovnakých podmienok v počte domácností (cca 200) to mohlo byť až 1000 ľudí. Porovnali sme to aj so stavom počtu obyvateľov v jednotlivých šarišských mestech a väčších dedinách v prvej polovici 15. stor. Podľa údajov z roku 1427 žilo napr. v Hanušovciach nad Topľou okolo 680, Kurime okolo 510, Lipanoch okolo 400, Solivare 310 a v Kapušanoch okolo 305 obyvateľov. MOL DL 32 690. ENGEL, Kamarahaszna, s. 95 – 118. GÁCSOVÁ, K spoločenskej štruktúre šarišských mestech, s. 10, 12 – 13. V prvej polovici 15. stor. musel mať Veľký Šariš ako väčšie a významnejšie sídlo oveľa viac obyvateľov, ako mali Hanušovce nad Topľou, odhadom od 700 – 800 ľudí. Pozri aj: ŠPIESZ, O kritériách, s. 524.
- 125 Tomu nasvedčujú priezviská obyvateľov mesta v roku 1557. Napríklad: Thoth, Herezegh, Zalay, Nywl, Zylway, Boczko, Vynkes, Bolza, Horwath, Seregy, Hergal, Mezaros, Warga, Kowacz, Nemeth, Lengyel, Ryboczky, Kerekes, Czayko, Kozma, Olasy, Baywz. MOL, Urbaria et Conscriptioes, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 24 – 26.
- 126 MMP, sign. 20: 28. 11. 1349. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 50, s. 25. JUCK, Vysady, s. 164, č. 206. MMP, sign. 30: 8. 9. 1357. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 60, s. 27 – 28. DRASKÓCZY, Sáros, s. 49.
- 127 MMP, sign. 44: 4. X. 1373. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 80, s. 34 – 35. Pozri aj: MMP, sign. 53: 20. 5. 1381. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 93, s. 39. MMP, sign. 69: 20. 6. 1392. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 111, s. 44.
- 128 MOL DL 4708: 29. XI. 1358. CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 729: 17. 11. 1358. MMP, sign. 44: 4. 10. 1373. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 80, s. 34 – 35.
- 129 MOL DL 4708: 29. 11. 1358. CDH IX/2, č. 362, s. 728 729: 17. 11. 1358.
- 130 MOL DL 5891: 16. 11. 1370.
- 131 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 365, 366, 367.
- 132 IVÁNYI, Bártfa, č. 3013, s. 433: 26.1.1492. O varení piva v meste, pozri: HALAGA, Hrad a mesto, s. 56.
- 133 MOL DL 52 972: 24. 10. 1397. ZsOI, č. 5034, s. 557.
- 134 Acta iudiciaria, č. 6159, s. 321. HALAGA, Hrad a mesto, 54.
- 135 CDH IX/2, č. 154, s. 315 – 316: 21. I. 1354. KUČERA, Poľsko-slovenský, s. 116.
- 136 „...*Nicolaum fabrum filium Guthmar hospitem...de civitate Sarus...*“ MOL DL 3814: 17. 1. 1346. CDH IX/1, č. 240, 424 – 426. Na základe priezvisk z prvej polovice 16. stor. pôsobili v meste aj obuvníci, mlynári a kováči. MOL, Urbaria et Conscriptioes, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 24 – 26.
- 137 MMP, č. 2/a: 3. 8. 1314. RSDI, č. 1232, s. 522: 3. 8. 1314. JUCK, č. 95, s. 85. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 11, s. 11. 12. MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. JUCK, Vysady I, č. 120, s. 103 – 104: 3. 11. 1324. MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. MMP, sign. 14: 6. 12. 1347. JUCK, Vysady I, č. 198, s. 158; 159: 6. 12. 1347. MMP, sign. 27: 16. 1. 1352. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 57, s. 26 – 27. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 450 – 451. CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166. MOL DL 4708: 29. 11. 1358. CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 731. MMP, sign. 71: 6. 3. 1361. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 67, s. 29. MMP, sign. 71: 4. 7. 1394. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 114, s. 45. SOKOLOVSKÝ, Správa, s. 112 – 114.
- 138 MOL DL 3814: 17. 1. 1346.
- 139 MMP, sign. 12: 5. 12. 1347. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 40, s. 22. JUCK, Vysady, č. 197, s. 158. WAGNER, Diplomatarium, č. 7, s. 467. MMP, sign. 23: 11. 4. 1351. č. 53. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 53, s. 26. WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 216. CDH IX/2, č. 5, s. 57 – 58. MMP, sign. 32: 14. 4. 1359. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 63, s. 28. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 467 – 470. CDH IX/3, č. 24, s. 64-65. MMP, sign. 445: 28. 2. 1399. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 129, s. 52 – 54. IVÁNYI, Bártfa, č. 98, s. 18: 2. 7. 1421. MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 240, s. 110 – 111: 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 242, s. 111: 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 243, s. 111: 12. IV. 1436. MMP, sign. 241: 7. 1. 1448. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 321, s. 147 – 148: 7. I. 1448. MMS, kr. 1, sign. 18: 6. 7. 1449.
- 140 ULIČNÝ, K vývinu, s. 130.
- 141 MMP, sign. 2/a: 28. 1. 1299. JUCK, Vysady, č. 90, s. 82 – 83: 28. 1. 1299. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 8, s. 11 – 12: 28. I. 1299. SOLYMOSI, A földesúri, s. 187, 189. MMP, sign. 14: 6. 12. 1347. JUCK, Vysady, č. 198, s. 159 – 160. JUCK, Vysady, č. 192, s. 153: 21. 9. 1347. WAGNER, Diplomatarium, č. 4, s. 213 – 216. CDH IX/1, č. 272, s. 491 – 492. PDSS IV, č. 50, s. 162 – 164.
- 142 MOL, Urbaria et Conscriptioes, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26.
- 143 MOL MKA, A 2658, fol. 528, rok 1551.
- 144 IVÁNYI, Bártfa, č. 98, s. 18: 2. 7. 1421. ULIČNÝ, K vývinu, s. 130.
- 145 MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 240, s. 110 – 111: 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 242, s. 111: 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 243, s. 111: 12. 4. 1436. Pozri aj: MMP, sign. 241: 7. 1. 1448. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 321, s. 147 – 148: 7. I. 1448.
- 146 IVÁNYI, Bártfa, č. 2638, s. 390: 5. 6. 1488.
- 147 MMP, sign. 173: 8. 3. 1436. MMP, sign. 175: 12. 4. 1436. MMP, sign. 176: 12. 4. 1436.
- 148 NOVÁK, Pečate, s. 454.
- 149 MMP, č. 2/a: 3. 8. 1314. RSDI, č. 1232, s. 522: 3. 8. 1314. JUCK, č. 95, s. 85. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 11, s. 11 – 12.
- 150 MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. JUCK, č. 120, s. 103 – 104: 3. 11. 1324. MMP, sign. 71: 3. 11. 1324. JUCK, č. 120, s. 103 – 104: 3. 11. 1324.
- 151 MMP, sign. 14: 6. 12. 1347. JUCK, Vysady I, č. 198, s. 158 – 159: 6. 12. 1347.
- 152 MMP, sign. 27: 16. 1. 1352. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 57, s. 26 – 27. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 450 – 451. CDH IX/2, č. 70, s. 165 – 166. MOL DL 4708: 29. 11. 1358. CDH IX/2, č. 362, s. 728 – 731.
- 153 MMP, sign. 71: 6. 3. 1361. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 67, s. 29.
- 154 MMP, sign. 71: 3. 11. 1394. IVÁNYI, Eperjes város levtára, č. 114, s. 45.
- 155 MOL DL 83 629: 18. 4. 1426. Pozri aj: MOL DL 105 263: 24. 1. 1434. pag. 67.
- 156 MMS, kr. 1, sign. 18: 6. 12. 1449.
- 157 „...*discretum virum dominum Petrum Benedicti de Sarus chori nostri capellanum...*“ MOL DL 64 391: 6. 11. 1462.
- 158 „...*magister Albertus de Nagy Saros diaconus et concanonicus...*“ MOL DL 75 106: 8. 9. 1510.
- 159 TŰSKÉS, Magyarországi, č. 226, s. 54. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, s. 126, 180, 262.
- 160 MOL DL 11 457: 1262. 20. 10. WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 460 – 461. Pozri aj: MOL DL 11 457: 8. 8. 1274. CDH V/2, s. 225: 1274. ULIČNÝ, Poľský, s. 124 – 125, 128 – 130. ULIČNÝ, Prešov, s. 100 – 101. MARSINA, Dejiny, s. 201, 263. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, 349. HALAGA, Hrad a mesto, s. 50.
- 161 „...*domino et prelatu nostro Cosmas sacerdos rector ecclesie sancti Georgii martiris et vicearchidiaconus in districtu de Sarus...*“ MOL DL 41 469: 21. 2. 1361.
- 162 „...*discretis viris dominis Jacobo de Bardfa, Cosme de Tarko, Nicolo de Sowar ecclesiarum sacerdos ac vicearchidiaconos de districtibus Gepel, Tarchafwo et Sarus...*“ MOL DL 75 261: 31. 5. 1365.
- 163 CDH IX/5, č. 19, s. 67: 28. 1. 1375.
- 164 MOL DL 83 573: 25. 2. 1415.
- 165 MOL DL 103 714: 25. 5. 1469. Pozri aj: MOL DL 96 354: 22. 11. 1356. MOL DL 68 982: 20. 5. 1437.
- 166 MOL DL 11 457: 20. 10. 1262. WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 460 – 461.
- 167 RA II, č. 2175, s. 143: 19. 3. 1272. CDH V/1, s. 191. PDSS III, č. 114, s. 229.
- 168 MVS I., č. 335, s. 67. WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 216 – 217: 11. 4. 1351. CDH IX/2, č. 5, s. 57. Pozri aj: MOL DL 64 054: 15. 4. 1359.
- 169 WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 291 – 293: pred 8. 5. 1278. CDH V/2, s. 433 – 434. RA II 2/3, č. 2856, s. 206. RUTTKAY – SLIVKA, Cirkevne, s. 346. SLIVKA, Vzájomné, s. 321. KMTL, s. 31. ROMHÁNYI, Kolostorok, s. 57. Pozri aj: CDH IX/1, č. 181, s. 335 – 338: 5. 7. 1345. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 521: 5. 7. 1345. CDH IX/1, č. 188, s. 357.
- 170 ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, 124 – 125.
- 171 Takúto hodnotu mal šarišský gbél v 16. stor. GÁCSOVÁ, Desiatkové, s. 204.

- 172 CDH VII/5, č. 254, s. 400. WAGNER, Diplomatarium, č. 3, s. 514: 1274. CDH V/2, s. 230: 1274. RA II/2-3 č. 2498, s. 86. CZINÁR – FUXHOFFER, Monasterologiae, s. 218. ULIČNÝ, Podiel cirkevných, s. 361 – 362. HALAGA, Hrad, s. 46. ROMHÁNYI, Kolostorok, s. 57.
- 173 MES II, č. 178, s. 198: 28. 6. 1285. CDH V/3, s. 294. MES II, č. 179, s. 199: po 28. 6. 1285. ULIČNÝ, Podiel cirkevných, s. 361 – 362. ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 365 – 366. HALAGA, Hrad, s. 47.
- 174 MOL, Urbaria et Conscriptones, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26.
- 175 V tomto roku viedli spor o tento majetok s Rykolfom z Kamenice, ktorý ho pričlenil k svojej dedine Červenica. CDH IX/1, č. 181, s. 335 – 338: 5. 7. 1345. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 521: 5. 7. 1345. CDH IX/1, č. 188, s. 357.
- 176 MOL DL 5891: 16. 11. 1370.
- 177 MES III, č. 783, s. 595: 6. 2. 1346. WAGNER, Diplomatarium, č. 9, s. 521 – 522: : 9. 5. 1350. CDH IX/1, č. 429, s. 805 – 806. MOL DL 7704: 18. 8. 1391. ZsO I, č. 2098, s. 234. ZsO II/2, č. 6787, s. 239 240: 20. 5. 1409. MOL DL 64 591: 2. VI. 1524. MOL DL 64 592: 16. 6. 1524.
- 178 MOL DL 75 669: 15. 9. 1474.
- 179 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei, s. 527.
- 180 WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 291 – 293: pred 8. 5. 1278. CDH V2, s. 433 434. MOL DL 71 270: 9. 8. 1330. RA II 2/3, č. 2856, s. 206. MOL DL 4653: 29. 3. 1357. Anj. Okm. VI, č. 349, s. 549 – 550. MIROŠŠAYOVÁ – KARABINOŠ, Kláštor, s. 18.
- 181 CDH VIII/4, č. 272, s. 526: 6. 11. 1341. CDH VIII/4, č. 290, s. 557: 6. 11. 1341. CDH VIII/7, č. 259, s. 336: 6. 11. 1341.
- 182 MOL DL 64 589: 3. 3. 1524.
- 183 CZINÁR – FUXHOFFER, Monasterologiae, s. 219. ULIČNÝ, Podiel cirkevných, s. 361 – 362.
- 184 WAGNER, Diplomatarium, č. 22, s. 546 – 547: 27. 1. 1514. Tamže, č. 23, s. 547 – 548: 18. 12. 1516. Tamže, č. 26, s. 550 – 551: 27. 5. 1528. V roku 1557 sa spomínajú oráčiny ktoré kedysi patrili kláštoru. MOL, Urbaria et Conscriptones, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26. HALAGA, Hrad, s. 46. ROMHÁNYI, Kolostorok, s. 57.
- 185 MES II, č. 178, s. 198: 28. 6. 1285. CDH V/3, s. 294.
- 186 MOL DL 71 270: 9. 8. 1330.
- 187 WAGNER, Diplomatarium, č. 6, s. 517 – 519 (1333). CDH VIII/3, č. 328, s. 712 – 713.
- 188 CDH IX/1, č. 181, s. 335 – 338: 5. 7. 1345. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 521: 5. 7. 1345. CDH IX/1, č. 188, s. 357.
- 189 MES III, č. 783, s. 595: 6. 2. 1346. WAGNER, Diplomatarium, č. 9, s. 521 – 522: 9. 5. 1350. CDH IX/1, č. 429, s. 805 – 806.
- 190 MOL DL 75 669: 15. 9. 1474.
- 191 WAGNER, Diplomatarium, č. 22, s. 546 – 547: 27. 1. 1514.
- 192 WAGNER, Diplomatarium, č. 26, s. 550 – 551: 27. 5. 1528.
- 193 BÉKEFI, A népoktatás, s. 149.
- 194 ULIČNÝ ml., Reformácia, s. 92.
- 195 MOL DL 11 457: 20. 10. 1262. WAGNER, Diplomatarium, č. 2, s. 460 – 461. MOL DL 673: 6. 5. 1269. CDAC VIII, č. 164, s. 242: 6. 5. 1269. PDSS III, č. 109, s. 222. MOL DL 11 457: 8. 8. 1274. CDH V/2, s. 225: 1274. WAGNER, Diplomatarium, č. 8, s. 291 – 293: pred 8. 5. 1278. CDH V/2, s. 433 – 434. RA II 2/3, č. 2856, s. 206.
- 196 RA II, č. 2175, s. 143: 19. 3. 1272. CDH V/1, s. 191. PDSS III, č. 114, s. 229.
- 197 WAGNER, Diplomatarium, č. 5, s. 216 – 217: 11. 4. 1351. CDH IX/2, č. 5, s. 57.
- 198 MMP, sign. 51: 29. 4. 1397. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 126, s. 52. ZsO I, č. 4732, s. 523. CDH X/4, č. 911, s. 833: 27. 4. 1407. CDH X/4, č. 323, s. 703: 16. 3. 1408. „...*Ladislaus Parvus familiaris domini Petri plebani de Sarus...*“ MMP, sign. 107: 23. 7. 1408. ZsO II/2, č. 6253, s. 160. IVÁNYI, Eperjes város leveltára, č. 161, s. 65. ZsO II/2, č. 6253, s. 160. MOL DL 9500: 30. 1. 1409. ZsO II/2, č. 6570, s. 203. MOL DL 43 030: 24. 2. 1410. ZsO II/2, č. 7381, s. 327.
- 199 MOL DL 11 457: 13. 1. 1424.
- 200 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. 2. 1248. PDSS II, č. 75, s. 164 165. ULIČNÝ, Prešov, s. 100 – 101. ULIČNÝ, Polský, s. 128, 130. RÁBIK, Nemecké, s. 52. Dokladom je údaj z polovice 16. stor. o oslobodení pri platení desiatku: „...*Naghsaros, Exempta a solutione decimarum episcopatum...*“ MOL Regesta, rok 1538/3, pag. 11, rok 1539/6, pag. 10. Aj podľa údajov z roku 1557 patrili celý desiatok veľkošarišskému farárovi. MOL, Urbaria et Conscriptones, Registrata UC 4 : 48, rok 1557, pag. 26.
- 201 MVS I, č. 347, s. 69.
- 202 CDSI II, č. 290, s. 202 – 203: 23. 2. 1248. PDSS II, č. 75, s. 164, 165. GÁČOVÁ, K spoločenskej, s. 8. GÁČOVÁ, Desiatkové, s. 204 – 205.
- 203 WAGNER, Diplomatarium, č. 16, s. 31: 16. 1. 1525. HALAGA, Hrad, s. 57.
- 204 ROMHÁNYI, Kolostorok, s. 57. MIROŠŠAYOVÁ – KARABINOŠ, Kláštor, s. 23 – 24.
- 205 ULIČNÝ ml., Reformácia, s. 91 – 92.

VELKÝ ŠARIŠ

germ. Gross-Scharosch, hung. Nagy Sáros

1. Name

Earliest mention: 1217

Other names and variants:

Latin sources: 1247 *Sarusd*, 1345 *Sarus*, 1351 *Naag Sarus*, 1463 *Sarus*

German sources: 1432 *Sarusch*, *Saruss*, 1434 *Scharosch*, 1441 *Scharusch*

Slovak or Polish sources: 1304 *Sarys*, 1387 *Scharis*, 1455 *Ssaryss*

Etymology: It is assumed that the name of the town comes from pre-Hungarian period and is of Slavic or even older origin.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Prešov Region, Prešov District; the town was initially located in the territory of Novum Castrum Comitatus (medieval county), since the 13th century of Šariš Comitatus

Velký Šariš is situated on the banks of the river Torysa, at 267 m above sea level

Medieval road connection, toll collection places: The main road (*via regalis*, *magna via*, *strata publica*) in Velký Šariš passed through the valley of Torysa, connecting the town with Prešov, Sabinov, Lipany, Pusté Pole, Plaveč and Poland. Another road headed towards Bardejov. In 1355 there were up to 5 toll stations in central Šariš – in Drieňov, Prešov, Tulčík, Chminianska Nová Ves and Pečovská Nová Ves (*Wyfalu*).

3. Oldest settlement

Settlement from the 9th-10th and 10th-11th century as well as (later abandoned) settlement from the 12th-13th century has been located in the area of the town.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: originally royal town (*civitas*), since 1465 landlord town

Basic privilege: see the entry Sabinov and Prešov

Important partial privileges and confirmations: see also entries Sabinov and Prešov

21 January 1354 – Louis I of Hungary and Casimir III of Poland agree that Hungarian and Polish merchants can freely import and sell Polish salt to Hungary as far up as the town of Velký

28 February 1399 – Sigismund informs all dignitaries in Šariš Comitatus that the citizens and guests from Velký Šariš are exempt from paying tolls at all toll stations in Šariš

Town law: see the entries Sabinov and Prešov

5. Architectural development and topography of the town

The medieval town was situated on the right bank of Torysa. It had a triangular square and three main streets. Church of St. James was built near the river, first mentioned in 1262. The first mention of a town mill built not far from the church dates to 1434. The town had also a Royal house (*domus regis*), mentioned in 1548. Augustinian Monastery was situated in a place called „Barátoky“, northwest of the town near by Šariš Castle hill.

6. Significant events (chronology)

1217 – first written mention of Velký Šariš

1338 – first report of a session of Šariš Comitatus held in Velký Šariš

1439 – Albert I donates castle estates Šariš and township Velký Šariš to Royal *tavernicus* John of Perín

1465 – Matthias Corvinus donates castle estates Šariš with township Velký Šariš to Stephen of Perín, son of John

7. Demographic development

Town population in the mid-16th century is estimated at about 800-1000 people.

8. Economic activities

Trade: The main trading activity of townsmen was the import and export of goods within the Kingdom of Hungary. The town participated in trade in wine from the Tokaj region, but also from more distant parts of Hungary (Sriem), and partially in trade in cloth.

9. Town administration

Municipality: headed by mayor, first mentioned in 1314; the existence of legal body of jurors (*iurati cives*) was first documented in 1346

Town chancery: Only one charter issued by town chancery in 1241 is known. The first mention of a notary dates back to 1488.

Seal: The oldest known seal comes from the 15th century.

Mayors until 1526: 1314 Thomas, before 1324 Gydul, 1324 John, 1347 James, 1352, 1358 Henchlinus (Henchel), 1361 Nicholas, 1394 Martin, 1426 Clement (*nobilis*), before 1449 Clement, 1449 Thomas Zeczy

10. Personalities

Peter Benedict – chaplain of the choir in Spišská Kapitula in the second half of the 15th century

Magister Albert – deacon and canon in Spišská Kapitula in the early 16th century

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 4

11. Church History

Parson (*plebanus*, *sacerdos*) was first mentioned in 1262.

Monastery: It is assumed that the monastery (*coenobium*, *claustrum*, *monasterium*) of mendicant and meditative Order of Saint Augustine in Velký Šariš (*Eremitae Ordinis S. Augustini*) was founded sometime before 1256 by Béla IV. The Monastery is first mentioned in 1274.

Church (parish) school: The only mention of its existence dates to 1526.

Blanka Brezováková

ZVOLEN

nem. Altsohl, maď. Zólyom

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná zmienka

1135 *Zolium*,¹ podľa údajov v Anonymovej kronike (12. storočie) *sivkam Zovolon*,² 1222 *Detricus, comes de Zvolun*.³

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1224 *Zoulum*,⁴ 1232 *Zolyum*,⁵ 1248 *Zovolum*,⁶ 1332 *Antiquum* (alebo) *Vetus Solium*,⁷ 1359 *Solium Antiquum*,⁸ 1465 *Zolium*,⁹ 1501 *Vetus Zolium*.¹⁰

Nemecké pramene

1496 *im altenm Soll*,¹¹ 1512 *ym alt(e)n Sol*,¹² 1525 *Altsol*.¹³

Slovenské (české) pramene

1445 *psán v Starem Zvolenowe*.¹⁴

Najstaršie zmienky označujúce charakter sídla a jeho obyvateľov

28. 12 1243 – *villa Zoulum*,¹⁵ 23. 4. 1254 – *villa Zoulum*,¹⁶ 1274 – *villa Zolum*,¹⁷ 17. 1. 1323 – *villa Zolum*.¹⁸

Etymológia názvu

Všetky názvy sú odvodeninami základného názvu Zvolen, ktorý je slovenského pôvodu. Východiskovou formou bol tvar Zvoleň, ktorý sa pod vplyvom adjektívnej formy „zvolenský“ vyvinul na Zvolen. Pôvodný význam názvu Zvolen bol „vyvolený, znamenitý, vynikajúci“. Zo slovenského názvu Zvolen bol odvodený latinský názov *Zolium* a maďarský názov *Zólyom*. Nemecký názov *Sohl* bol odvodený z latinského názvu *Zolium*. Od roku 1332 sa vyskytuje v písomnostiach názov Starý Zvolen, v latinskej forme *Antiquum Solium* alebo *Vetus Solium* na odlišenie od Banskej Bystrice, ktorej nemecký názov bol *Neusohl*.¹⁹

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Banskobystrický, okres Zvolen, geografická poloha 48° 34' severnej zemepisnej šírky, 19° 08' východnej zemepisnej dĺžky.

V stredoveku sa Zvolen nachádzal na území Zvolenskej župy.

Zvolen leží vo Zvolenskej kotline pri ústí Slatiny do Hrona. Mesto na západe ohraničujú Kremnické a Štiavnické vrchy, ktoré rozdeľuje svojím korytom Hron. Sútok Hrona a Slatiny je najnižšie položený. Na juhovýchode pohorie Javorie oddeľuje od Štiavnických vrchov riečka a dolina Neresnica. Na východe vystupujú pahorkatiny Sarvaška a Borová hora.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtna miesta

Mesto malo výhodnú geografickú polohu na starej obchodnej trase, ktorá spájala hospodársky rozvinutý juh s pobaltskými oblasťami. Zvolen ležal na diaľkovej ceste pod názvom Veľká cesta (*magna via*), ktorá spájala centrálnu oblasť Uhorska s horným Považím a cez Oravu s Poľskom.²⁰ Vo Zvolene sa nachádzala aj mýtna stanica, respektíve kráľovská mýtnica, ktorá nadväzovala na kráľovské mýtnice v Slatine, v Dolnej Trnávke, pri hrade Šášov, v Dobrej Nive, Ostrej Lúke, Pliešovciach.²¹ Výhodná poloha na križovatke severno-južnej a východno-západnej komunikácie a s ňou spojený hospodársky rast vyústili do udelenia mestského privilégia, ktoré definitívne položilo základy mestského zriadenia vo Zvolene.²²

Chotár

Stredoveký Zvolen, ako sa zachoval pôdorysne dodnes, na svojom južnom konci vyúsťoval k rieke Slatine. Hoci treba rátať s istým meandrovaním Hrona, je možné, že pôvodný intravilán výsadného mesta ležal o niečo západnejšie. Pôvodný chotár Zvolena bol 23. apríla 1254 kráľom Belom IV. zväčšený o zem kráľovských rybárov, zvanú *Halaz* (Rybáre).²³ Na základe listiny z roku 1263 vydané Belom IV. patrila mestu vlastníckym právom kráľovská záhrada.²⁴ Chotár Zvolena sa ďalej rozšíril 13. 5. 1326, keď kráľ Karol Róbert na návrh zvolenského župana Donča mestu daroval územie svojich kráľovských služobníkov, ktoré ležalo bezprostredne na juh a juhozápad od vtedajšieho intravilánu pri Hrone. Kráľovskí servienti opustili toto územie kvôli tyranii Matúša Čáka.²⁵ Mesto Zvolen vlastnilo aj niekoľko usadlostí v Bacúrove, Lieskovci a Lukovom:²⁶

Bacúrov – časť obce získal Zvolen už pred polovicou 15. storočia. V roku 1469 dostáva do zálohu časť Bacúrova Peter Pír a ďalšiu časť v roku 1515 rodina Čurhajovcov, šľachtická rodina Ostrolúckych z Ostrej Lúky. V jeho chotári sa nachádzala hora Jasenica, o ktorej užívanie viedol Zvolen spor so zvolenskými kastelánmi. Roku 1500 platili poddaní z Bacúrova mestu sumu 4 zlaté.²⁷

Lieskovec – ležal tiež v hraniciach listiny z roku 1263. Roku 1437 mestská rada prikúpila od sielnického farára Demetera dve poddanské usadlosti v Lieskovci s podmienkou, že ak by poddaní neboli spokojní, prípadnú farskú kostolu sv. Alžbety. Časť Lieskovca bola vtedy kráľovským majetkom a do konca stredoveku Zvolen v ňom vlastnil asi 10 – 18 poddanských usadlostí a ďalšie vlastnil ako predialistické.²⁸

Lukové – ležalo v hraniciach listiny z roku 1263.

Mestu patrilo aj kráľovské alódiu, zeme a lúky, ako o tom svedčí listina kráľovnej Márie z 7. 3. 1383.²⁹ Od roku 1506 bol chotár mesta zväčšený o horu Jesenicu, ktorá sa nachádzala v ostrolúckom chotári za Gundou. Mesto malo aj vlastných poddaných (*iobagiones civitatis*), ktorí bývali asi priamo v meste. V meste bývali aj niekoľkí predialisti.³⁰

3. NAJSTARŠIE OSÍDLLENIE

Zvolen patrí medzi najvýznamnejšie archeologické lokality stredného Slovenska. Úrodné terasy Hrona a Slatiny ležiace v nadmorskej výške okolo 290 m boli osídlené od praveku. V katastri zvolenskej aglomerácie (Zvolen, Lieskovec, Sliač, Kováčová) máme doložené tieto prehistorické horizonty: stredný neolit (bukovohorská a lineárna kultúra), stredný a neskorý eneolit (bádenská kultúra, miestna pobádenská skupina).³¹

Výhodná geografická poloha, ktorou viedli dôležité obchodné cesty z juhu Poiplia na sever do Poľska a hrónské brody, ktoré otvárali cestu do oblasti s rudným bohatstvom, predurčili Zvolen stať sa obchodnou križovatkou a obchodným centrom už v mladšej dobe bronzovej, ktorá bola zastúpená lužickou a kyjatickou kultúrou. Predpúchovský horizont sa objavuje v mladšej dobe železnej a naň nadväzuje doba rímska a s ňou aj púchovská kultúra a kvádske osídlenie. O prítomnosti Rimanov svedčí nález bronzových mečov a šperkov. V samotnom Zvolene je kontinuita slovanského osídlenia doložená od 8. storočia až po 12. storočie. Veľkomoravský materiál sa nachádza aj na Pustom hrade, ktorý predstavoval vyššiu slovanskú lokalitu. Územie Zvolena bolo pravdepodobne v období 11. – 12. storočia súčasťou starého Hontianskeho komitátu.³²

V stredoveku bol na strmom kopci nad sútokom Slatiny a Hrona postavený hrad Starý Zvolen, známy ako Pustý hrad,³³ ktorý sa stal strediskom oblasti zvolenského lesa, veľžupy. Hradu postupne začala konkurovať osada Zvolen rozložená medzi Slatinou a Zvolenom. Hospodársky a vojensko-strategický význam si podržal Zvolen až do stredoveku, kedy sa stáva centrom jednej z najväčších žúp, župy Zvolenskej. Zvolen je najstarším písomne doloženým mestom na strednom Pohroní.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ A MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto.

R. 1514 sa spomína ako jedno zo slobodných kráľovských banských miest.³⁴

Hodnoverné listinné písomné doklady o Zvolene sa zachovali až z 13. storočia. Na tomto konštatovaní nič nemení okolnosť, že cesta vedúca na Zvolen sa spomína už v tzv. zakladacej listine bzovického kláštora z roku 1135. Táto cesta na Zvolen sa spomína na takom mieste zachovaného znenia listiny, o ktorom historická kritika zistila, že bolo interpolované, vtedy alebo nedlho predtým, keď si ju bzovický kláštor dal roku 1262 potvrdiť uhorským kráľom Belom. IV.³⁵ Už v druhej polovici vlády Ondreja II., presnejšie od roku 1222, sa stretávame so zvolenským županom, a teda musela už vtedy jestvovať aj zo Zvolena spravovaná oblasť a prirodzene aj hrad, ako jeho centrum a miesto – obec, ktoré sa nazývali Zvolenom. Nemožno však ani vylúčiť, že vo Zvolenskej kotline mohlo byť pred tatárskym vpádom (1241 – 1242) vyvinutejšie osídlenie, než sa nám javí po tatárskom vpáde, keď sa akoby nanovo táto oblasť osídľovala. Je nepochybné, že starý Zvolenský hrad mal svoje územie aj smerom na juh, no iste spravoval aj územie vo Zvolenskej kotline, kde starou dedinou, ktorej už pred tatárskym vpádom boli udelené mestské výsady, bol práve Zvolen.

Hrad

Starý hrad Zvolen (Pustý hrad, Pustý Zvolen) je síce v chotári mesta, neleží však v jeho (dnešnom) intraviláne, je asi 3 km na juhozápad od mesta, približne nad ústím Slatiny od Hrona. Zachované zvyšky zrúcanín jednoznačne ukazujú, že tu ide o dva hrady, ktoré boli od seba vzdialené asi 1 km a nevznikli v tom istom čase. Horný hrad je starší a podľa Dobrosľavy Menclovej pochádza (najneskôr) z prvej tretiny 13. storočia, menší dolný hrad vznikol asi začiatkom 14. storočia.³⁶

Priame hodnoverné listinné písomné doklady sa zachovali až od druhej polovice vlády Ondreja II. (1205 – 1235), presnejšie od roku 1222, keď sa stretávame so zvolenským županom, keď už jestvovala aj zo Zvolena spravovaná oblasť (územie) a prirodzene aj hrad ako jej centrum a osada – obec, ktorú nazývali Zvolenom. Prvý podľa mena známy zvolenský župan bol v roku 1222 spomínaný Detrik, syn Synka (Scynk), ktorý sa spomína aj v rokoch 1224, 1230 1232 už ako bývalý zvolenský župan.³⁷ Z roku 1231 je prvá najstaršia hodnoverná písomná správa, že kráľ Ondrej II. sa dovtedy iste viac ráz trvalejšie zdržiaval vo Zvolene a že tam konkrétne asi na Zvolenskom hrade datoval aj výsadnú listinu.³⁸ Z prvých rokov vlády Ondrejovho syna Bela IV. (1235 – 1270) sa zachovalo niekoľko listín, datovaných vo Zvolene, dosvedčovali, že sa panovník 10., 19., a 20. novembra 1237, 7. júna 1238, 9. júla a 12. augusta 1240 zdržiaval vo Zvolene, prípadne na Zvolenskom hrade.³⁹ Zväčša išlo o dlhšie pobyty, počas ktorých zrejme poľoval v okolitých bohatých lesoch. V podhradí Pustého hradu vznikla osídlená lokalita už dávno pred tatárskym vpádom. Jej postupnému rozvoju pomohla výhodná poloha, kráľovský hrad, obchodná cesta vedúca do Poľska a postupné pribúdanie obyvateľov, najmä remeselníkov, ktorí pracovali nielen pre bežné obyvateľstvo kráľovskej obce, ale dokázali uspokojiť aj vysoké nároky kráľa a jeho sprievodu a rovnako aj zvolenských županov a ich úradníkov.⁴⁰

Základné privilégium

Hoci sa najstaršia listina o udelení výsadných práv Zvolenu nezachovala, jej približný vznik je možné datovať rokom 1238, kedy s najväčšou pravdepodobnosťou získala mestské výsady neďaleká Krupina.⁴¹ Zvolen sa riadil po celý stredovek práve krupinským mestským právom.⁴² Privilegiálna listina sa stratila alebo bola zničená počas tatárkeho vpádu v rokoch 1241 – 1242. Stratené výsady mesta Zvolen obnovil a potvrdil Belo IV. na žiadosť zvolenských hostí, v listine označovaných ako *populi nostri de villa Zoulum* 28. 12. 1243.⁴³ Ani toto privilégium sa nezachovalo v origináli. Zvolenčania si renováciu svojich výsad dali potvrdiť kráľom Belom IV. už 23. 4. 1254, pretože pôvodná listina bola údajne poškodená vlhkosťou. Súčasne im kráľ daroval majetok v dedine Rybáre (Halaz) a vymedzil jeho hranice. V uvedenej listine sa však namiesto populov objavujú ako petenti *hospites nostri de villa Zoulum*. Z čoho vyplýva, že krátko po tatárskom vpáde prišli do Zvolena prví nemeckí hostia, pravdepodobne Sasi. Zaujímavý je aj ten fakt, že kráľ ako protihodnotu žiadal od obyvateľov Zvolena, aby v prípade potreby bojovali pod jeho zástavami spolu so zvolenským županom.⁴⁴

Prvé najstaršie a v plnom znení zachované výsady pre Zvolen z roku 1243 sú jedinečné v tom, že sa v nich tí, ktorým sa udeľujú, označujú ako *populi* (ľud, ľudia), a nie ako bolo dovtedy zaužívané *hospites* (hostia). Je pravdepodobné, že ešte pred príchodom hostí v čase vydania pôvodnej výsadnej listiny malo domáce obyvateľstvo samostatnú správnu jednotku.⁴⁵

Výsady sa skladajú zo siedmich článkov a podľa obsahu ich možno rozdeliť na výsady právne a výsady hospodárske.

Právne výsady

Slobodná voľba farára; voľba richtára zo svojho streda, ktorú zopakujú každý rok a predložia kráľovi na schválenie; vyňatie z právomoci župana a jeho úradníkov; udelenie vyššej súdnej právomoci richtárovi vrátane hrdelných zločinov s tým, že s riešením ťažkých prípadov sa majú obrátiť na kráľovského sudcu.

Hospodárske výsady

Povolenie slobodnej ťažby dreva a lámania kameňa vo vlastnom chotári; oslobodenie od platenia všetkých mýtnych poplatkov; oslobodenie od povinnosti poskytovať pohostenie zvolenskému županovi a jeho dvorskému špánovi, okrem prípadov, keď ho poskytnú dobrovoľne.

Konfirmácie zakladacieho privilégia:

1271 Štefan V.⁴⁶

1274 Ladislav IV.⁴⁷

17. 1. 1323 Karol Róbert⁴⁸

1396 Žigmund Luxemburský⁴⁹

1465 Matej Korvín.⁵⁰

Vo všetkých vymenovaných prípadoch ide o potvrdenie privilégia z roku 1254, pretože obsahovalo úplnejšie údaje o rozlohe zvolenského chotára zväčšeného o územie dediny Rybáre.

Významnejšie čiastkové privilégia a potvrdenia (výber)

- 12. 5. 1359 Ludovít I. Veľký udeľuje Zvolenu na prosbu zvolenského richtára Andreja a člena mestskej rady Henula výsadu konania ročného výročného trhu – jarmoku týždeň pred nedeľou po 15. 8. (sviatok Nanebovzatia Panny Márie) a týždeň po nej. V tomto čase všetci prichádzajúci na zvolenský jarmok a odchádzajúci z neho boli oslobodení od platenia mýta na okolitých mýtnych miestach⁵¹
- 23. 6. 1390 Žigmund Luxemburský potvrdzuje právo konania výročného trhu zo dňa 12. 5. 1359, ktoré udelil mestu Ludovít I. Veľký.⁵²
- 14. 8. 1393 Žigmund Luxemburský potvrdzuje právo konania výročného trhu, ktoré udelil mestu Ludovít I. Veľký 12. 5. 1359 a rozširuje ho o ďalšie jarmočné dni, takže mohli tento jarmok vykonávať 8 dní pred sviatkom a 8 dní po uvedenom sviatku Nanebovzatia Panny Márie (15. 8.). V listine je konkrétne vyrátané, že oslobodenie od mýta pre prichádzajúcich na jarmok a odchádzajúcich z neho sa vzťahuje najmä na kráľovské mýtnice v Slatine, v Dolnej Trnávke, pri hrade Šášov, v Dobrej Nive, Ostrej Lúke, Pliešovciach a vo Zvolene⁵³
- 15. 4. 1405 kráľ Žigmund vydáva tzv. Menší dekrét upravujúci hospodárske pomery miest v Uhorsku. Opatrenia v ňom obsiahnuté mali chrániť domáci trh pred cudzou konkurenciou, oslobodzovali od mýta, umožňovali slobodný pohyb po krajine, právo byť súdený pred vlastným richtárom⁵⁴
- 14. 4. 1412 Žigmund Luxemburský udelil Zvolenu právo konať dvojtyždňový jarmok ku dňu sv. Mateja apoštola (24. 2.). Kupcov oslobodil od platenia mýta okrem doterajších mýtnych staníc aj v Pliešovciach na vzdialenosť dvoch míl.⁵⁵
- 1466 Matej Korvín udeľuje mestu výsadu, aby mešťania zo Zvolena neboli väznení za hriechy a priestupky iných mešťanov a zdôrazňuje, že obyvatelia mesta sú pod jeho osobitnou kráľovskou ochranou.⁵⁶
- 1487 Matej Korvín udelil Zvolenu právo konania ďalších dvoch jarmokov na sviatok Narodenia Panny Márie (8. 9.) a na sviatok patrónky zvolenského farského kostola sv. Alžbety (19. 11.). Na žiadosť richtára a zástupcov mestskej rady oslobodil kupcov od platenia mýta na 2 míle od Zvolena, ako aj v Radvani, na Ostrej Lúke, v Dobrej Nive, v Pliešovciach a v Šášove.⁵⁷
- 29. 6. 1495 Vladislav Jagelovský potvrdil Zvolenu jarmočné privilégium z roku 1487.⁵⁸
- 1. 6. 1519 Ludovít II. na žiadosť zvolenského richtára Mateja Churaja a notára Petra Silbera potvrdil Zvolenu privilégium z roku 1487.⁵⁹

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Juhozápadne od mesta sa nachádzajú **ruiny dvoch strážnych hradov a hradisko** ako pozostatok po slovanskom osídlení kontinuitne doloženom od 8. storočia po 12. storočie **na lokalite Pustý hrad**. Horný hrad bol vybudovaný na vrchole kopca. Na skalnatom hrebene o niečo nižšie bol vystavaný menší hrad, ktorý mal oválny pôdorys. Pustý hrad – pôvodne Starý hrad – bol správnym a hospodárskym centrom rozsiahlej Zvolenskej veľžupy, ktorá zahŕňala aj Liptov, Oravu a Turiec. Hrad zanikol v období úpadku kráľovskej moci v čase oligarchických zápasov.⁶⁰ Zvolen je najstarším písomne doloženým mestom na strednom Pohroní. Pôdorys historického jadra Zvolena sa formoval v nadväznosti na prírodné pomery, konfiguráciu terénu, vodstvo a na pôvodné osídlenie. Z trhového priestoru vzniklo pravidelné **obdĺžnikové námestie**, na ktorom boli umiestnené správne, sakrálne, obytné aj obchodné stavby. Zvolenské námestie vzniklo najneskôr pred polovicou 13. storočia, priamo na severno-južnej komunikácii, ktorá prechádza až do súčasnosti jeho osou.⁶¹ Zástavba námestia sa pravdepodobne spočiatku sústredovala v jeho severnej časti, v blízkosti ústrednej dominanty – farského kostola sv. Alžbety a pokračovala smerom na juh. **Rímskokatolícky kostol sv. Alžbety** je najstaršou zachovanou stavbou mesta. Pôvodná stavba kostola bola neskororománska, respektíve ranogotická z rokov 1244 – 1250. V rokoch 1380 – 1390 bol kostol prestavaný v priestoroch svätyně do gotického slohu. Súčasne na južnej strane kostola bola pred rokom 1395 fundáciou zvolenského mešťana Petra Hertzkeera pristavená **gotická Kaplnka Kristovho tela**.⁶² Kostol bol v minulosti ohradený múrom a vchádzalo sa do neho z južnej strany. Pri múre na južnej strane kostola stála budova xenodochia, byt kostolníka a zvonica, vókol bol cintorín. V čase Mateja Korvína (1458 – 1490) bol kostol obnovený. Na západnej strane bola pristavená lomená brána a nad starou sakristiou bola pristavená radnica, nazývaná „auditórium kráľa Mateja“. V listine z roku 1263 Belo IV. vracia hostom z osady Zvolen zem, ktorú im neoprávnene zabral v tom čase už mŕtvy zvolenský župan Miko a doteraz ju užíval jeho syn Detrich. Pri vymedzovaní hraníc sú spomenuté aj medze Kostola sv. Mikuláša.⁶³

V roku 1325 bola vo Zvolene prvýkrát písomne doložená **kráľovská Kaplnka sv. Mikuláša**, ktorej správcom bol vtedy ostrihomský kanonik a súčasne zvolenský archidiakon Mikuláš.⁶⁴ Na konci vlády Ludovíta I. Veľkého bola deštruovaná pôvodná románska stavba a na jej mieste bol vybudovaný **Zvolenský gotický hrad**. Patrocínium prešlo na gotickú kaplnku.⁶⁵

Najvýznamnejšou a pravdepodobne aj najstaršou profánnou stavbou bola **radnica**, v stredovekých prameňoch nazývaná *pretorium* (1467), *rothaus* (1468), *domus senatoris* (1468), či *domus civitatis* (1510). Vznikla v blízkosti Kostola sv. Alžbety už pred rokom 1465. Za spodnú hranicu možno považovať rozpätie rokov 1381 – 1395, v období ktorých farský kostol prešiel výraznými stavebnými premenami (s väzbami na rovnako datovaný Zvolenský zámok). Z údajov, ktoré sa nachádzajú vo fragmentárne zachovaných mestských knihách od roku 1465, sa dozvedáme o pomerne častých opravách a výmenách strešných konštrukcií. Predpokladaná sedlová strecha mala na základe archívnych údajov krov z dubového dreva. Na krove boli umiestnené vodorovné laty, na ktoré sa železnými klincami pribíjala šindľová krytina. Výmeny strešných konštrukcií mesto vykonávalo pomerne často, v sledovanom období v rokoch 1468, 1510, 1514 a 1516.⁶⁶ Najdôležitejšou časťou radnice bola **radná sieň**, kde sa konali rokovania mestských samosprávnych orgánov. V prameňoch sa nazýva *pretorium* (1467), *stuba consilii* (1511) a *stuba civitatis* (1513). Na obnovu tejto miestnosti v roku 1511 mesto vynaložilo pomerne veľkú sumu 13 zlatých. V roku 1512 ju Abrahám Braxatoris vymaloval. V roku 1513 mesto vykonalo súčasne viacero opráv: zámočník opravoval zámku (závoru) na dverách, majster Ján opravil sklenené vitráže na oknách (za 4 zlaté) a hrnčiarsky majster Lukáš v tom čase v radnej sieni inštaloval kachľovú pec. Majster Lukáš pochádzal zo Zvolena, čo dokazuje ďalšie možné miesto výroby neskoro stredovekých kachlíc v stredoslovenských banských mestách popri už známej Banskej Bystrici. Tento hrnčiarsky majster pravdepodobne postavil na žiadosť mesta i kachľovú pec v obnovovanom **mestskom kúpeľi** – *balneum*, ktorý sa v písomných prameňoch spomína v rokoch 1467, 1468.⁶⁷ Začiatkom 16. storočia je z vnútorného vybavenia radnej siene doložená len lavica a stôl, ktoré mesto objednalo u miestneho mlynára Ambróza Grandu.⁶⁸ Okrem radnej siene sa v stredovekých účtoch spomína aj **sakristia**, v ktorej mesto vykonalo bližšie nešpecifikované murárske a tesárske práce. Pôvodne asi slúžila na odkladanie mestských listín, pre ktoré mesto zakúpilo už v roku 1468 kožené obaly. V podzemí radnice sa pravdepodobne nachádzalo **mestské väzenie**. Dátum jej zbúrania nie je známy, ale zápis z kanonickej vizitácie z roku 1754 ju už nespomína⁶⁹

V meste sa v roku 1465 nachádzala **mestská škola** – *schola*. Prvá nepriama zmienka pochádza z roku 1401 a informuje nás o nej údaj v účtovnej knihe, podľa ktorého zvolenský richtár Matej Alexi zaplatil žiakom za spievanie na hostine.⁷⁰ A druhá pochádza z roku 1467, kedy sa spomína funkcia mestského učiteľa – *rector scholarum*, ktorým bol mestský notár Ondrej. Išlo o menšiu prízemnú budovu so sedlovou strechou umiestnenou blízko vchodu do farského kostola. V meste sa nachádzala aj **hodinová veža** – *turris*, ktorá bola postavená až v priebehu roku 1467. Predbežne ju možno stotožniť s drevenou vežičkou s ihlanovitou šindľovou strechou situovanou za presbytériom farského kostola. Hodinový stroj – *horologium* – mesto doviezlo na voze v roku 1467 z Banskej Štiavnice. Prvýkrát sa hodinová veža opravovala už v roku 1473, hodiny v roku 1499. Ďalšie opravy sa konali v rokoch 1498, 1500, 1509.⁷¹ Roku 1521 – 1525 mesto po sérii opráv vymenilo celý hodinový mechanizmus. Nové hodiny boli dovezené z Banskej Bystrice a spolu s nimi prišiel aj odborník na ich inštaláciu (*magister*), ktorému zaplatilo mesto za ich inštaláciu 13 zlatých.⁷²

V meste pri studni na priestranstve južne od farského kostola sa nachádzala **tržnica**, ktorá bola postavená v roku 1467. Konštrukcia tržnice bola celodrevená, so železnými spojovacími a konštrukčnými prvkami. Mala pravdepodobne sedlovú strechu, krytú čiastočne šindľom a čiastočne keramikou škridlicou. Podobne južne od kostola bol situovaný **mestský špitál** – *xenodochium* a najstaršia zmienka o ňom pochádza z roku 1514.⁷³

Už spomínaný kúpeľný dom – *domus balnei* mal 2 miestnosti vyhrievané pecami s 25 drevenými kaďami na kúpanie a vlastnú studňu. Ostatné domy boli drevené. Z pôvodnej stavby kostola sa dodnes zachoval priestor dnešnej sakristie a maličkej kaplnky s krížovou chodbou. Na námestí východne od kostola bola situovaná aj pôvodná farská budova. Pri jej asanácii v rokoch 1939 – 1940 boli **objavené nástenné malby** z čias okolo roku 1450. Tematicky znázorňovali niekoľko scén – dvanásťročný Ježiš v chráme, bičovanie, ukrižovanie, sv. Alžbeta a sv. Mikuláš biskup. V ďalšej časti sa nachádzali profánne žánrové výjavy a scény zo starovekých zvieracích eposov a bájok, ktoré boli interpretované na spôsob stredovekej satiry s mravoučným a zábavným významom – Poľovačka na jeleňa (lovecký výjav s dvomi jazdcami poľujúcimi na jeleňa), Poľovačka zajacov (triumfálny návrat zajacov z poľovačky, ktorí nesú na žrdi uloveného poľovníka), Zvierací koncert (zajac hrá na husliach, medveď bubnuje na dvoch kotloch, ďalší medveď hrá na harfe), Vlk a lišiak učia spievať husi (pred pultom s notami stojí lišiak s palicou, tri husi má už vo vreci, tretej vykrúca krk), Bitka mužov hrajúcich kocky – v európskom gotickom maliarstve scéna veľmi zriedkavá.⁷⁴

Na južnej strane námestia sa nachádzal **hradný komplex**. Zámok bol postavený pravdepodobne v rokoch 1370 – 1382 podľa vzoru talianskych mestských palácov – kastelov ako **rytiersky rovinný hrad**, ktorý vykazuje podobnosť s hradom v Diosgyöri.⁷⁵ Išlo o dvojpodlažnú, štvorkrídlovú budovu na pôdoryse pravidelného obdĺžnika so štyrmi krídlami okolo ústredného dvora. Západné krídlo má dve veže vťahnuté do pôdorysu a gotickú arkádu. Vo východnom krídle hradu stála dvojpodlažná kaplnka, do ktorej viedli bohaté gotické kamenné portály. Pod kaplnkou sa nachádza krypta prístupná z východnej strany tunelovým vchodom. Severné krídlo slúžilo na reprezentačné účely. Prízemie hradu bolo klenuté, najvýznamnejšie sú miestnosti s kamennou rebrovou klenbou, osvetľované úzkymi štrbinovými oknami. Na poschodí boli pravdepodobne drevené trámové stropy. Miestnosti mali nástennú ornamentálnu výmalbu, z ktorej sa zachovali len fragmenty. Na poschodí boli dvoj- a trojdielne okenné otvory s kamenným krížovým prútom.

Fasády gotického zámku boli v omietke zdobené červeným kvádrovaním. Podobnú červenú monochromiu mali aj kamenné šambrány – ostenia okien a dverí. K prvej väčšej prestavbe zámku došlo v roku 1490 až 1510, keď zámok prešiel do zálohy Jána Turzu z Betlanovic. Zdá sa, že do tých čias nebol trvale opevnený, aj keď za ustavičných bojov medzi Jánom Huňadym a Jánom Jiskrom z Brandýsa musel mať aspoň drevené opevnenie. Jiskra sídlil na Zvolenskom zámku v rokoch 1440 – 1462 a po jeho odchode do južného Uhorska sa stal zámok opäť kráľovským majetkom.⁷⁶

Ochranu celého mesta spočiatku zabezpečovalo drevené oplotenie, ktoré bolo v 2. polovici 15. storočia chránené aj **priekopami** a **strážnymi mostami** – Zvolen teda možno hodnotiť ako menšie hradbami neopevnené mesto.⁷⁷

Cenným ranogotickým objektom je aj **rímskokatolícky kostol sv. Mateja apoštola** z 13. storočia v miestnej časti Zolná. Stál už v roku 1292 a v 15. storočí bol upravený v neskorogotickom slohu. Je to jednoloďová stavba s polygonálnym uzáverom presbytéria, s pristavanou sakristiou a predstavanou vežou.⁷⁸

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

1238 Predpokladá sa dátum udelenia mestských privilégií.

1241 – 1242 Došlo k tatárskemu vpádu.⁷⁹

- 1243 28. 12. boli zachované prvé mestské výsady v plnom znení.
- 1247 Od 15. 7. do 11. 9. sa nachádzal vo Zvolene kráľ Belo IV. Vydal tu viacero listín týkajúcich sa celouhorských záležitostí.⁸⁰
- 1306 V čase oligarchických zápasov sa Zvolenský hrad dostal do kráľovských rúk zásluhou Martina, syna Bugára, ktorý ho vydobyl od magistra Donča.⁸¹
- 1353 26. 9. kráľ Ľudovít poľoval vo Zvolene a po napadnutí medveďom utŕžil dvadsaťtri rán a nebyť hrdinstva Jána Bešeneva, ktorý medveďa skolil, panovník mohol prísť o život.⁸²
- 1379 Zvolen sa stal miestom zásnub Márie, dcéry Ľudovíta I. Veľkého, so Žigmundom Luxemburským.⁸³
- 1382 25. 7. Ľudovít I. Veľký povolal do Zvolena poľských prelátov a barónov, aby holdovali Márii a jej snúbencovi Žigmundovi Luxemburskému.⁸⁴
- 1424 Žigmund Luxemburský daroval mesto Zvolen so zvolenským panstvom, panstvá Víglaš a Slovenskú Ľupču, ako aj stredoslovenské banské mestá svojej manželke Barbore Celjskej. Zvolen sa asi na 100 rokov stal súčasťou venného majetku uhorských kráľovien.⁸⁵
- 1428 16. 3. kráľovná Beatrix v liste zaslanom zo Zvolena Kremničanom vyzýva Kremničanov, aby sa pripravili do zbrane, keby husiti prešli riekou Váh a chceli ísť na banské mestá.⁸⁶
- 1440 Z poverenia kráľovnej Alžbety, vdovy po Albrechtovi Habsburskom a matky Ladislava Pohrobka, patrilo Zvolen vyše 10 rokov medzi majetky spravované Jánom Jiskrom z Brandýsa. V jej službách viedol ťaženie proti Huňadyovmu synovi Matejovi Korvínovi, ale niekoľko rokov po jeho nástupe na trón sa s ním pomeril a v roku 1462 vstúpil do jeho služieb.⁸⁷
- 1487 Mesto Zvolen zachvátil veľký požiar, pri ktorom zorelo 25 domov spolu s hospodárskymi budovami a dobytkom. Preto kráľovná Beatrix, manželka Mateja Korvína, zakázala Petrovi Schaiderovi, kremnickému komorskému grófovi a ostatným vyberačom daní, aby od Zvolena vybrali dane. Petrovi Schaiderovi prikázala, aby im hneď vrátil už vybrané peniaze.⁸⁸
- 1514 Zvolen bol siedmym dekrétom kráľa Vladislava Jagelonského, článkom 3 zaradený medzi slobodné kráľovské mestá.⁸⁹

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Roku 1243 obnovil kráľ Belo IV. svojim ľuďom (*populi nostri de villa Zoulum*) vo Zvolene výsadnú listinu stratenú pri vpáde Tatárov. V podhradí tamojšieho hradu – centra rozsiahlej Zvolenskej župy – sa síce vtedy spomínajú hostia, no nie ako adresáti tohto privilégia, ktorými boli populi, ale až na jeho úplnom konci, z čoho je zrejmé, že pôvodné výsady spred roku 1241 boli adresované práve populom, t. j. pôvodnému domácejmu obyvateľstvu, ktoré sa zrejme po príchode hostí nechalo vytlačiť z vedúcich pozícií. Saskí hostia sa sem dostali po tatárskom vpáde v jednom prúde, ktorý dosídlil i Babinú a Dobrú Nivu. Odtiaľto pochádzal napríklad kamenár Bertold, ktorý dostal v roku 1255 donáciu na zem Dubové podľa slobody zvolenských hostov, alebo rodina istého Saula, ktorého synovia Samuel, Preuclin a Michal si roku 1238 s kráľom zamenili svoj majetok Trnie za zem Ztoynrete (Stojanovu lúku). Zvolen sa však v priebehu svojho vývoja poslovenčil.⁹⁰ V roku 1395 sa nachádza medzi členmi zvolenskej mestskej rady Slováč Andrej Jahodník. So slovenským richtárom Matejom Hančekom sa stretávame už v roku 1498. Roku 1509 bol zvolenským richtárom opäť Slováč Matej Čuchraj, ktorý túto funkciu zastával aj roku 1519. Andrej Lulaj, Slováč, bol richtárom v rokoch 1510 – 1511, 1515 – 1516 a v roku 1420. V rokoch 1512 – 1513 bol richtárom Benedikt Silnický. Slováci prenikli do mestskej správy skôr ako v okolitých mestách Krupine, Banskej Bystrici, Kremnici a Banskej Štiavnici. Podľa Zrebeného sa Nemci vo Zvolene dlhšie neusadili, vzhľadom na odlišné ekonomické podmienky tejto oblasti, ktoré pre nich neboli priaznivé. Slovenská národnosť mala väčšie zastúpenie tak v meste, ako aj v blízkom okolí.⁹¹

Z prelomu 15. – 16. storočia sa nezachovali nijaké konkrétnejšie údaje, z ktorých by sme mohli usudzovať o počte obyvateľov Zvolena. Môžeme tak usudzovať iba na základe počtu daňovníkov, ktorých bolo vyše 130 ročne. K nim treba prirátat aj približne 10% takých daňovníkov, ktorí v príslušnom období kvôli chudobe neplatili daň. Mesto malo teda približne 150 daňovníkov a po prirátaní ich rodinných príslušníkov, u niektorých aj čelade, žilo v meste asi 750 obyvateľov.⁹² Potvrdzujú to aj údaje z konca XVI. st.: podľa súpisu domov z r. 1598 sa nachádzalo vo Zvolene zdanených 114 domov,⁹³ čo poukazuje na cca 600 – 700 obyvateľov.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Zvolen bol od čias nadobudnutia mestských výsad obchodno-remeselníckym mestom, na čo poukazuje pomerne skoré udelenie výsady konania ročného výročného trhu – jarmoku – Ľudovítom I. Veľkým v roku 1359.⁹⁴ V tom čase bol Zvolen jedným z piatich miest na Slovensku, ktoré dostali jarmočné privilégium. Udelenie tejto výsady podľa vzoru Budína znamenalo, že išlo o jarmok trvajúci dva týždne, týždeň pred nedeľou po 15. 8. a týždeň po nej. V tomto čase prichádzajúci na zvolenský jarmok a odchádzajúci z neho boli oslobodení od platenia mýta na okolitých mýtnych miestach. Výsadu konania jarmoku Zvolenčanom potom opätovne potvrdil ešte v tom istom roku Ľudovít I. Veľký a kráľ Žigmund v roku 1390 a 1393. V potvrdzovacej listine kráľa Žigmunda z roku 1393 je aj konkrétne vyrátané, že oslobodenie od mýta pre prichádzajúcich na jarmok a odchádzajúcich z neho sa vzťahuje najmä na kráľovské mýtnice v Slatine, v Dolnej Trnávke, pri hrade Šášov, v Dobrej Nive, Ostrej Lúke, Pliešovciach a vo Zvolene. To dokazuje, že územie, z ktorého vtedy prevažne prichádzali obchodníci na zvolenský jarmok, ležalo na juh, juhozápad a juhovýchod od Zvolena.⁹⁵

V roku 1412 povolil kráľ Žigmund Zvolenu konanie dvojtýždenného jarmoku ku dňu sv. Mateja apoštola (24. 2.) a kráľ Matej Korvín v roku 1487 udelil Zvolenu právo konania ďalších dvoch jarmokov na sviatok Narodenia Panny Márie (8. 9.) a na sviatok patrónky zvolenského farského kostola sv. Alžbety (19. 11.). Zvýšenie počtu jarmokov vo Zvolene poukazuje na jeho hospodársky vzrast. Jestvujú doklady o tom, že do Zvolena v 14. storočí často prichádzali s vínom cudzí kupci, ktorí museli od každého dovezeného suda vína platiť 1 florén na výstavbu (dostavbu) a udržiavanie zvolenského kostola. Už v 14. storočí iste dovážali víno až z Budína aj zvolenský obchodníci, o čom je najstarší konkrétny písomný doklad z roku 1401.⁹⁶ Na diaľkovom obchode teda participovali aj Zvolenčania. Pretože nedisponovali väčšou peňažnou hotovosťou, neraz kupovali víno na dlh, ktorý splatili až po jeho predaní. Ďalším významným obchodným artiklom na zvolenských jarmokoch bol aj hovädzí dobytok. Zvolenské jarmoky navštevovali kupci a obchodníci nielen

z blízkeho okolia, ale aj z ďalších oblastí, čo dokumentuje ich oslobodenie od mýta. Trenčiansky mäsiar Juraj Kuska, ktorý kúpil 8. septembra 1514 na jarmoku vo Zvolene 42 volov, protestoval roku 1515 pred Zvolenskou župou proti obyvateľom Budče, ktorí mu ich odohňali a odcudzili.⁹⁷

Porušovanie výsad Zvolena županmi a ich úradníkmi je doložené viacerými listinami. V roku 1405 zakázal kráľ Žigmund Luxemburský vyberať od zvolenských obchodníkov akékoľvek poplatky pri prevážaní tovaru pod stratou kráľovskej priazne.⁹⁸ Podobne kráľ Matej Korvín v roku 1465 nariadil županovi a kastelánovi Zvolenského hradu, že majú rešpektovať staré výsady Zvolenčanov a nemajú zasahovať do súdnej právomoci zvolenského richtára. Kráľ Vladislav II. a jeho manželka Anna na žiadosť zvolenského richtára Andreja Lulaja zakázali 25. marca 1504 na hrade (zámku) čapovať víno, lebo sa tým nielen porušovali mestské výsady, ale sa aj zmenšovali príjmy mesta. Okrem zvolenských županov a kastelánov od polovice 15. storočia poškodzovali záujmy mesta Zvolena a jeho obyvateľov aj páni Víglašského hradu a panstva – Juštovci. Väznili zvolenských mešťanov na Víglašskom hrade a zadržovali ich vozy s tovarom a služobníctvom, keď tí odmietali platiť mýto. Na základe sťažností zvolenského richtára Vladislav II. zakázal v roku 1496 Juštovcom škodiť Zvolenčanom.⁹⁹

Na hospodársku prosperitu Zvolena poukazuje aj to, že už od druhej polovice 14. storočia mali vo feudálnom vlastníctve (ako pozemkový feudálny pán) poddanské usadlosti v Bacúrove, Lieskovci a asi od 15. storočia aj v Lukovom, ktoré mesto získalo kúpou. Poddaní hospodáriaci na týchto usadlostiach platili dane a dávky mestu Zvolenu ako svojej pozemkovej (feudálnej) vrchnosti. Obyvatelia poddanských usadlostí, patriacich Zvolenu, mali také isté mýtné výsady ako ostatní obyvatelia mesta.¹⁰⁰ Konkrétne doklady o špecializovanom remesle a remeselníkoch sa vo Zvolene zachovali až od konca 14. storočia. V listine zvolenskej mestskej rady z roku 1395 sa spomínajú dvaja špecializovaní remeselníci – vtedy už nebohý Štefan pivovarník alebo sladovník (*brasiator*) a majster Fridrich, výrobca vozov (*currifex*). Z 15. storočia, odkedy sú zachované aj daňové zoznamy, sa pri menách stretávame s údajmi, ktoré označujú zamestnanie (vykonávané remeslo) alebo priezvisko. Hoci príslušný údaj – prívlastok – znamená už priezvisko, aj tak je dokladom, že jeho nositeľ alebo otec, starý otec bol remeselníkom spomínanej špecializácie. V zachovaných dokladoch sa v roku 1401 spomína vo Zvolene päť obuvníkov, jeden krajčír, kolár a garbiar. V priebehu 15. storočia sa viac ráz súčasne spomína šesť kováčskych (alebo zámočníckych) dielní (*gaze fabrorum*) a šesť jatiek (*macella*). Boli majetkom mesta a kováči a mäsiari platili za ich používanie mestu ročne poplatok. V roku 1466 sa v zozname daňovníkov spomínajú štyria kováči, traja obuvníci, dvaja krajčíri, garbiar a maliar. V nasledujúcom roku 1467 sú písomne doložení štyria kováči, dvaja garbiari, kožušník, kolár, mlynár, súkenník a kúpeľník. Z roku 1498 pochádza doklad o súkenníckej valche (*molendinum pannificorum*).¹⁰¹

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Voľba richtára ale aj farára sa mala diať podľa mestského privilégia spoločnou voľbou celej obce. Voľba richtára – *iudex* v mestskom privilégiu, v nemeckých prameňoch neskôr – *richter* mala byť podľa mestských výsad formálne predložená panovníkovi na schválenie. Richtár sa volil každoročne a mal právo súdiť všetky právne spory obyvateľov mesta s tým, že keby nemohol v nijakom prípade rozhodnúť, mal sa obrátiť na kráľovský súd – *iudicium regium*. Zvolenský richtár skladal účty zo svojho pôsobenia v rade tradične na sviatok sv. Štefana Prvomučeníka (26. december). O vyúčtovaní sa v neskoršom období robil osobitný zápis s ustálenou štruktúrou do mestskej knihy, čo je doložené od roku 1509. V ňom mestská rada potvrdzovala správnosť overených richtárskych účtov. Okolo prvého januára sa medzi položkami v účtoch za jednotlivé roky nachádzajú položky späté s voľbou, napr. v rokoch 1509 a 1513 platby citaristom a školákom, ktorí pri tomto slávnostnom akte spievali, roku 1513 aj bubeníkovi. Nový richtár sa po uvedení do funkcie chodieval predstaviť na zámok kastelánovi a obyčajne mu priniesol aj nejaký dar. Začiatkom 16. storočia býval tento dar zvyčajne v hodnote 1 – 2 zlatých, najčastejšie ním bol šafran a korenie alebo i mäso. V mestských knihách sa nachádza ojedinelý doklad z roku 1510 o výdavkoch mestského notára za služobnú cestu do Budína na schválenie richtára panovníkom. Úrad richtára zastával najdlhšie Egid Maurer, v rokoch 1466 – 1467, po smrti richtára Petra Rudolffho aj zvyšnú časť roka 1468 a aj v roku 1469.¹⁰²

V listine z roku 1501 sa uvádza desať prísazných, medzi nimi sú tiež aj mená neskorších richtárov – Andreja Lulaja, Gabriela Zachara, Mateja Alexiho a Martina Rymera. Už v roku 1467 je doložený pri neprítomnosti richtára jeho zástupca, ktorý vyberal súdne poplatky, dane a príjmy z vínnej dane a platil potrebné výdavky mesta. Richtár mal právo prijímať finančné prostriedky z rôznych daní a poplatkov, ale zároveň bol povinný ich na sv. Štefana Prvomučeníka vyúčtovať pred prísaznými.

Z oblasti trestného práva existuje len jediný doklad o vykonaní popravy istej ženy, ktorú upálili. Mesto si požičalo kata z Kremnice a preňho išiel mestský notár vedno so štyrmi pešákmi z mestskej stráže.

O poriadok v meste sa starala mestská strážna jednotka. Vážnica sa pravdepodobne nachádzala v radnici, ktorá bola skutočným centrom mesta – sídlom jeho samosprávnych orgánov. V roku 1501 platilo mesto za putá pre väzňov. Doložená je už v roku 1467 v najstaršej mestskej knihe ako *pretorium*.¹⁰³

Prísazní nie sú výslovne uvedení v základnom mestskom privilégiu, ale ich prítomnosť predpokladáme už v začiatkoch mesta. Ich základnou úlohou bola všestranná pomoc richtárovi pri spravovaní mesta. Koncom kalendárneho roka odobrovali finančné hospodárenie richtára. V archívnom materiáli vystupujú ako *iurati*, *iurati cives civitatis* a *consules* a aj ako kolektívny orgán – *universitas iuratorum* alebo *Rath der Statt*. Prvý zoznam prísazných pochádza až z roku 1395, keď sa menovite v listine spomínajú štyria prísazní a tiež ďalší vo forme – *universitas iuratorum Zoly Antique*.¹⁰⁴ Ich voľba sa pravdepodobne konala spolu s richtárskou. Mestskú radu tvorili väčšinou bohatí mešťania platiaci i veľké dane, ktorí boli prísaznými viacerorokov za sebou.

Celú obec – *tota comunitas*, t. j. spoločenstvo všetkých mešťanov, spomína už základné mestské privilégium. Bola pôvodne nositeľkou mestských privilégií, ktoré jej boli adresované a mala široké kompetencie. Najdôležitejšími bola voľba richtára a mestského farára.

Hospodárenie mesta

Doklady o hospodárení pochádzajú z 15. a začiatku 16. storočia.

Príjmy

Hlavnú časť príjmov mesta tvorili dane od mešťanov a od poddaných mesta. K rozvoju mestského hospodárenia prispievali aj dediny Bacúrov, Lieskové a Lukové, v ktorých vlastnilo mesto niekoľko usadlostí. Poddaní Bacúrova platili mestu už roku 1400 daň 4 zlate. V roku 1515 dala zvolenská mestská rada časť svojich usadlostí v Bacúrove do zálohu rodine Ostrolúckej na Ostrej Lúke a sčasti

rodine Čurhajovej vo Zvolene. Dvaja poddaní patrili aj počas vlastníckych zmien nad dedinou oltáru sv. Kataríny vo zvolenskom farskom kostole ako altaristi. Z takto získanej peňažnej a naturálnej renty bol vydržovaný kaplán, ktorý pri tomto oltári celebraval bohoslužby.¹⁰⁵

Zvolenu patrilo v Lieskovci iba 8 usadlostí, z ktorých tamojší poddaní platili mestu poplatok 8 zlatých. Roku 1437 kúpila mestská rada vo Zvolene od sielnického farára Demetera ďalšie dve usadlosti. Vlastníctvo mesta Zvolena nad poddanskými usadlosťami v Lieskovci dokazuje aj mandát Mateja Korvína z roku 1465, ktorým zakazuje zvolenskému županovi vyberať kráľovskú daň od poddaných tejto dediny, lebo sú poplatní iba mestu Zvolenu.¹⁰⁶

O usadlostiach, ktoré patrili mestu Zvolen v Lukovom, sa zachoval doklad z roku 1516, keď zvolenský richtár zaplatil kráľovskému vyberačovi daní od 2 a pol porty v Lukovom 2 zlaté, 40 denárov. K poddaným mesta okrem časti obyvateľov Bacúrova a Lieskovca patrili štyria predialisti (drobní šľachtici bez vlastnej pôdy) a šiesti poddaní bývajúci v meste. Okrem toho štyria poddaní patrili kaplnke Božieho Tela pri farskom kostole, ktorej hospodárenie spravovalo mesto.

Zvolen mal počas stredoveku štatút menšieho mesta bez významnejších mimodaňových príjmov okrem dane z vína. Ich absencia mu zabráňovala výraznejšie investovať. V meste nedošlo k oddeleniu finančnej agendy od súdnej správy reprezentovanej richtárom. Ani fyzicky sa neoddelili hospodárske záznamy od civilno-právnych. Príjmy Zvolena sa zaznamenávali do daňových registrov, ktoré boli svojím rozsahom dominantnou súčasťou mestských kníh, ako to naznačuje aj označenie mestských kníh ako *registrum civitatis*. Daňový register sa vyhotovoval každoročne. Jedným z najdôležitejších príjmov mesta bola daň z nehnuteľnosti. Pozostávala z platby za dom s intravilánom (parcela, záhrada) a z platby za pozemkové vlastníctvo – polia, lúky (extravilán). Mesto v niektorých prípadoch upustilo od platenia dane za určité služby, napr. v roku 1466 za dovezenie mlynských kameňov.

Ďalšie mestské príjmy plynuli do mestskej kasy z vyberania trhových poplatkov, prenájmu jatiek a kováčskych dielní, predaja dreva z mestských lesov, z účasti mestského kapitálu v súkenníckych zariadeniach a z výberu poplatkov za užívanie mestských mier od roku 1520. Príjmy sa sústreďovali v rukách richtára.¹⁰⁷

Výdavky

Na prelome 15. a 16. storočia platil Zvolen novoročnú daň (*census novi anni*). Jej výška bola rôzna (11 – 37) zlatých, niekedy sa v účtoch presná suma neuvádza. Pevné boli aj ďalšie dva termíny výberu daní, svätoujurský a svätomartinský s výškou 25 alebo 35 zlatých. Mesto platilo aj *census regalis* vo výške asi 70 – 100 zlatých kráľovnej ako vlastníčkovi mesta (asi na sv. Martina) a niekedy platilo aj na sviatok Panny Márie. Mestské výdavky slúžili okrem platieb daní na zabezpečenie chodu mesta a jeho samosprávnych štruktúr. Rozpočet sa zvyčajne formoval ako aspoň mierne prebytkový. Panovník síce odpúšťal niektoré z daní, ale zvyčajne len dočasne a za určitých podmienok, napríklad za poskytnutú pôžičku alebo ako kompenzáciu škôd utrpených vo vojnách a pri výdavkoch mesta na opevňovacie práce.¹⁰⁸ Mesto vo vlastnej rézii financovalo chod mestských samosprávnych štruktúr. Stabilne zamestnávalo organistu, učiteľa, notára, posla, ktorého plat nebol stály a dostával i naturálne dary, zvonára a pastierov kráv a iných zvierat. O bezpečnosť mesta sa starala mestská strážna jednotka – *budellum civitatis*. Finančne náročná bola aj stavba a údržba mestských budov. Mesto opravovalo radnicu, kúpeľ, tržnicu, udržiavalo vežu s hodinami, kostol a cintorín, komunikácie, mestskú ohradu, priekopy a mosty, súkennícke zariadenia. Mesto financovalo aj návštevy rôznych krajinských hodnostárov a takisto cesty richtára, notára či iných mešťanov. Vysokú finančnú položku predstavovalo aj confirmovanie kráľovských listín a tranzumptov. Mesto sa ďalej z titulu patronátneho práva staralo o údržbu cirkevných stavieb a platy duchovných (farár, kaplán, oltárnici). Financie v tejto oblasti mal na starosti pravdepodobne kostolný otec (*vitricus*). Medzi rozličné platby možno zahrnúť výdavky za pohostenie mešťanov a obdarúvanie žiakov, ktorí spievali pri inštalácii nového richtára, a hudobníkov, ktorí hrali. Keď prišiel kráľ Matej Korvín do mesta, bol pohostený okrem iného sušenými jablkami, slivkami a obdarovaný vakmi na chytanie rýb. Medzi výdavkami na jeho pohostenie roku 1465 nachádzame chlieb, víno, mäso, ryby, soľ a šafran.¹⁰⁹

Mestská kancelária

Po udelení základných výsad mestu Zvolenu (asi v roku 1238, obnovené v roku 1243) sa čoskoro začala postupne vyvíjať spisomňovacia činnosť mesta a jeho predstaviteľov. Najstaršia zachovaná, mestom Zvolen vydaná listina je od richtára Ondreja Lebolda a prísazných mesta z 9. marca 1395.¹¹⁰

Notár

Písomnú agendu mesta mali na starosti notári. V roku 1400 sa spomína notár Hamzek, v roku 1468 notár Vojko. Mestský notár Ondrej v 60 rokoch 15. storočia okrem funkcie notára a asi aj prísazného zastával aj post organistu.¹¹¹

Mestská pečať a mestský erb

Zvolen má svoj erb nielen obsahom, ale aj formou totožný so štátnym erbom Arpádovcov. Pozostáva z dvojramenného kríža na trojvrší. Do roku 1538 používal Zvolen trojhranné pečatidlo s kruhopisom *S. CIVITATIS. DE. SOLIO*, ktoré je súčasne najstarším heraldickým prameňom mesta. Jeho stred vyplňa dvojramenný kríž bez trojvršia. Pečatidlo nielen vzhľadom na svoj obsah, ale aj vzhľadom na celkové formálne vyhotovenie vzniklo už v 13. storočí. Jeho existencia dokumentuje postupný vznik diplomatickej činnosti. Odtlačok pečatidla sa zachoval ako privesená štítová pečať na pergamenovej listine z roku 1395.¹¹² Od štátneho erbu doby Arpádovcov sa líši ukončením brvien kríža. Ramená kríža vo zvolenskom erbe sú skoro barličkovité. Erb Zvolena pozostáva z červeného štítu so strieborným dvojramenným krížom bez trojvršia.¹¹³ Naposledy venoval zvolenskému pečatidlu pozornosť R. Ragač, ktorý upozorňuje, že v mieste dotyku spodnej hrany spodného brvna s telom dvojkříža možno zreteľne vidieť dva cípy (na každej strane po jednom). Poškodenie pečate v mieste dotyku však nedovoľuje ich ďalšie sledovanie. Prísna symetria heraldickej figúry však dovoľuje predpokladať dva cípy aj na tomto mieste. Zdá sa teda, že cez miesto dotyku dolného brvna dvojkříža s jeho telom akoby rytec pečatidla položil ešte štvorcípvú hviezdu. Ide teda o ďalší prvok odlišenia erbu mesta od panovníckeho. Mesto Zvolen používalo však aj väčšiu pečať, ktorá bola použitá na listine z roku 1425. Táto bola podľa koroborácie pritlačená. Toto pečatidlo sa stalo vzorom aj pre ďalšie pečatidlá. Ich vznik sa datuje do 15., respektíve 16. storočia.¹¹⁴

V 15. storočí sú vo Zvolene doložené aj zástavy, ktoré boli na radnici pravdepodobne v mestských farbách – *vexilla ad pretorium*. Zmieňujú sa o nich účty za rok 1467 a pravdepodobne ich používala aj mestská strážna jednotka.¹¹⁵

Richtári mesta do r. 1526

1359 Ondrej, syn Gechela. 1395 Ondrej Lebold. 1402 Ján Juncher. 1425 Martin. 1437 Peter, zvaný Gol (Gall). 1446 Andrej Maurer? (Mawrer). 1462 Bilgmawer. 1463 Egídius. 1465 Peter Rudolfi. 1466 Egídius Maurer. 1468 † Peter Rudolfi, Egídius Maurer. 1469

Egídius Maurer. 1471 Matej Sneider. 1472 Bilgmauer. 1497 Gabriel. 1498 Matej Hanček (Hanczek). 1499 Matej Hanček (Hanczek). 1500 Matej Alexi (Allexi). 1501 Matej Alexi. 1502 Gabriel Zachar. 1503 Gabriel Zachar. 1504 Ondrej Lulaj (Iwlay). 1509 Matej Čurhaj (Czurhaj). 1510 Ondrej Lulaj. 1511 Ondrej Lulaj. 1512 Benedikt Sielnický (Sylniczky). 1513. Benedikt Sielnický. 1514 Martin Rymer. 1515 Ondrej Lulaj. 1516 Ondrej Lulaj. 1517 Benedikt Sielnický. 1518 Benedikt Sielnický. 1519 Matej Čurhaj. 1520 Ondrej Lulaj. 1521 Benedikt Sielnický. 1522 Tomáš.¹¹⁶

10. OSOBNOSTI MESTA

Mikuláš z Lukového

Môžeme pokladať za pravdepodobné, že základné vzdelanie na škole získal vo Zvolene. Napísal časť nemeckého znenia magdeburského práva z roku 1378 a iné zápisy do Žilinskej knihy.¹¹⁷

Matej zo Zvolena (asi 1390-1454)

V súvekých zápisoch uvedený ako Mathias de Solio pochádzal zo Zvolena. Po absolvovaní na domácich školách pokračoval na štúdiách od roku 1410 na Pražskej univerzite, kde v roku 1411 dosiahol hodnosť bakalára filozofie a roku 1416 hodnosť licenciáta filozofie. Stal sa univerzitným učiteľom, literátom a umierneným prívržencom husitizmu. Žil trvale v Prahe a v rokoch 1428 – 1433 je doložený ako majiteľ domu v Starom Meste. 1454 sa spomína naposledy ako licenciát. Spolu so študentmi zo Slovenska a inými cudzincami bol stúpencom českého univerzitného opravného hnutia, pre ktoré ho získali prednášky Jána Husa a Hieronýma Pražského. Spočiatku v intenciách ich učení prednášal teológiu, neskôr viedol aj filozofické prednášky. Po roku 1416 s Jakoubkom ze Stríbra a s Matejom z Janova dodiktoval prepis teologického slovníka *Rosarius aut parvus floretus sacre theologie*, ktorého rukopis sa zachoval v Knižnici Metropolitnej kapituly v Prahe a v Univerzitnej knižnici v Brne. Na objednávku vyhotovoval odpisy a iluminácie kníh. Pripisuje sa mu odpis diela anglického bohoslovca R. Grossetesta Dicta z roku 1414. Vo fondoch mestskej knižnice v Norimbergu sa nachádza jeho odpis latinskej Biblie z roku 1431.¹¹⁸

Magister Donč (1280 – 1345)

Bol zvolenským županom, hoci nepochádzal priamo zo Zvolena, ale zaslúžil sa o rozšírenie územia aj o celkový rozvoj Zvolenskej župy. Podporoval rozvoj baníctva a rozširovanie mestských výsad. Zaslúžil sa o zväčšenie chotára Zvolena. Na základe jeho prosby Karol Róbert udelil 13. mája 1326 Zvolenčanom územie pri Hrone, ktoré opustili kráľovskí servienti, pretože ich prenasledoval Matúš Čák.¹¹⁹

Ondrej zo Zolnej

Je známy tým, že v prvej polovici 15. storočia odpísal v latinčine celú Bibliu.¹²⁰

Počty študentov podľa zachovaných matrik na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 35 študentov.¹²¹

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Patronátne právo malo mesto od samého počiatku svojho vzniku a formálne mu bolo udelené na základe výsad z roku 1243.

V stredoveku existovali vo Zvolene vedľa seba dve významné fary – mestská fara sv. Alžbety a pôvodne hradska fara sv. Mikuláša. Fara sv. Mikuláša bola súčasťou kráľovskej kúrie, ktorá stála na mieste neskoršieho Zvolenského gotického hradu. Písomné správy o nej sa zachovali od roku 1263 až do 16. storočia. Od 14. storočia obsadzovali faru príslušníci strednej vrstvy duchovenstva a slúžila im na hmotné prílepenie. Farári boli fyzicky prítomní v Ostrihome a svoje pastoračné povinnosti prepúšťali zvolenským mestským farárom.¹²² Tento stav zachytili aj pápežskí vyberači desiatku, keď platbu za farára Filipa platil mestský farár Michal.¹²³

Prvý správca farnosti, ktorého meno sa zachovalo, bol magister Peter de Zolum, farár a kanonik vacovský (rok 1292).¹²⁴ Z ďalších sa spomínajú mená Michal (1332 – 1337), pleban de Antiquo Zolio,¹²⁵ Jakub (1337), farár zo Zolia, Mikuláš v roku 1402 bol farárom v Sučanoch a ostrihomským kanonikom. Dovtedy bol farárom sv. Mikuláša „in antiquo Solio“. Spomína sa aj Ladislav (1464), ktorého kráľ Matej Korvín i s nástupcami a farským domom a príslušenstvom kúriou vyňal zo služieb zámku.¹²⁶

Začiatkom 15. storočia sa od zvolenskej fary platila daň jedna hrivna, začiatkom druhej polovice pol hrivny, koncom 15. storočia opäť jedna hrivna čo znamená, že hospodárske postavenie mestského farára bolo na úrovni najzámožnejších mešťanov. Hoci mešťanmi zvolený zvolenský farár bezprostredne podliehal ostrihomskému arcibiskupovi, zrejme sa do jeho majetkových práv usilovali zasahovať zvolenská kasteláni, čo im kráľ Matej Korvín zakázal svojím mandátom z 15. 4. 1465.¹²⁷ Súčasťou mestského privilégia bola slobodná voľba farára, čo využila nová mestská komunita na stavbu **Kostola sv. Alžbety** na najvýznamnejšom mieste zvolenského námestia, kde stojí dodnes. Dokumentuje to najstaršia zistená stavebná etapa odkrytým neskororománskym portálom ležiacim v strede južnej lode, ktorý pochádza asi z polovice 13. storočia. Výber patrocínia sv. Alžbety, kanonizovanej v roku 1235, našiel priazeň u domácich aj u nemeckých mešťanov. Farár Michal výšku benefícia uviedol na 13 mariek, čo bolo menej ako mala Krupina, viac ako Banská Bystrica.¹²⁸

Z písomných prameňov sme sa dozvedeli mená zvolenských farárov. Žiaľ, nevieme ich zaradiť, ku ktorému kostolu patrili, či ku kostolu sv. Mikuláša alebo ku kostolu sv. Alžbety. Ostrihomský arcibiskup Tomáš poveril zvolenského farára a administrátora Gemerského archidiakonátu magistra Petra zriadiť faru pre obyvateľov v Ponikách. V majetkovom spore oravských zemanov v roku 1316 sa spomína zvolenský archidiakon Peter. Je pravdepodobné, že ide o zvolenského farára Petra z roku 1310. Listina z roku 1316 je prvou písomnou zmienkou o zvolenskom archidiakónate, ktorý sa na začiatku 14. storočia oddelil od hontianskeho archidiakonátu.¹²⁹

V registri pápežských desiatok z rokov 1332 – 1337 sa uvádza latinský názov mesta (*de Antiquo Solio*) pri platbe Michala, ktorý bol farárom mestského Kostola sv. Alžbety.¹³⁰ Farár Filip sa v pápežskom registri pod záhlavím neobsadených fár v Ostrihomskom arcibiskupstve spomína štyrikrát. Pri prvom zázname je určený ako farár sv. Mikuláša zo Zvolena¹³¹ a pri ďalších troch platil za neho desiatky zvolenský mestský farár Michal. Zo zvyšných troch neurčených záznamov *de Solio* mal najväčší príjem, sedem hrivien, Jakub, ktorý je podľa všetkého bystrickým farárom.¹³² Posledným známym farárom Kostola sv. Mikuláša je v roku 1402 ostrihomský kanonik Mikuláš.

Všetci známi zvolenský farári boli príslušníkmi strednej cirkevnej hierarchie (kanonici, archidiakoni). Farár Peter z roku 1292 bol vacovským kanonikom, farár Peter z roku 1310 bol administrátorom Gemerského archidiakonátu, farár Mikuláš z roku 1402 bol ostrihomským kanonikom. Kanonici pôsobili pri katedrálom ostrihomskom kostole a do svojho archidiakonátu prichádzali príležitostne za povinnosťou. Farári sv. Mikuláša boli vo Zvolene pravdepodobne často neprítomní a fara im slúžila na zlepšenie ich hmotného postavenia. Zvolenský mestský farári, napr. Michal v roku 1322, ich preto zastupovali v pastoračnej službe. Kým Kostol sv. Alžbety sa zachoval do dnešných čias, Kostol sv. Mikuláša sa nezachoval a jeho predpokladaná poloha, na základe najnovšieho archeologického výskumu, je na mieste dnešného Zvolenského hradu.¹³³ Najneskôr v 14. st. bol objekt pri stavbe zvolenského gotického hradu asanovaný. Novovybudovanému hradu dominovala od začiatku **hradná kaplnka**, ktorá predstavovala architektonický unikát v celom Uhorsku.

Z patronátu mesta na základe mestských výsad vyplývala taktiež údržba cirkevných stavieb a platy duchovných (farári, kapláni, oltárnici). Vo Zvolene je doložený aj **kostolný otec** (*vitricus*), ktorý asi spravoval financie v tejto oblasti. Povinnosti spojené s patronátnym právom si mesto od stredoveku účtovalo samostatne a len v roku 1437 bol do mestskej knihy vpísaný *Registrum ecclesie* s príjmami a výdavkami za daný rok. V mestských knihách je preto len veľmi málo údajov o údržbe a opravách kostola, školy a špitála, chýbajú stavebné účty, bežné výdavky, pravidelné platby duchovných za sviece (uvedené sú len príležitostné dary).¹³⁴

Dokladom o rozvoji hudobnej kultúry v stredovekom Zvolene je **latinský chorálny fragment** písaný v gotickej notácii, ktorý sa zachoval na koženom liste vo veľkosti asi 30 x 44 cm a pôvodne bol súčasťou väčšieho hudobného celku. Až do dnešných čias sa zachoval ako prebal na účtovnej knihe mesta Zvolen z rokov 1400 – 1499.¹³⁵

- 1 CDSI I, s. 71, č. 74; Údaj pochádza z interpolovanej listiny, ktorá sa týka Zvolníka. V nej sa spomína veľká cesta, ktorá vedie do Zvolena: „ magna via, quae ducit ad Zolum.“ Text tejto metácie bol zostavený až v 13. storočí a potom bol vsunutý do do textu pôvodnej listiny (1135) pred jej potvrdením uhorským kráľom Belom IV. v roku 1262. CDSI I, s. 71, č. 74; MARSINA, Štúdie k slovenskému diplomatúru I/2, s. 107 – 109; VARSÍK, Otázka vzniku a vývinu slovenského zemianstva, s. 156.
- 2 MÚČSKA, Kronika anonymného notára, s. 80 – 81: „ ut tertia partes de exercitu cum incolis terre iremmt in silvam Zovolon, dui faceret in confinio regni municiones fortes tam delapidibus quam etiam de lignis“ – správa napísaná v Anonymovej kronike pochádza z 12. storočia a spomína Zvolenský hrad ako pohraničný už v 10. storočí. Hoci Anonymove údaje nie sú celkom hodoverné, predsa len je pravdepodobné, že Zvolenský hrad jestvoval už na prelome 12 – 13. storočia.
- 3 CDSI I, s. 204 – 205, č. 277. Listina zvolenského župana Ditricha pojednáva o odpredaji Sebechlieb Ostrihomskej kapitule.
- 4 CDSI I, s. 214 – 215, č. 296; Listina vydaná Ondrejom II., v ktorej sa spomína comes de Zoulum.
- 5 CDSI I, s. 279 – 280, č. 391; Listina vydaná Ondrejom II., v ktorej sa spomína comes de Zohym.
- 6 CDSI I, s. 212 – 213, č. 303; Listina vydaná Belom IV., v ktorej sa spomína comes de Zovolum.
- 7 MARSINA, História do začiatku 16. storočia, s. 41; MVSI I, s.108, č. 646.
- 8 MMZv, inv. č. 4.
- 9 MMZv, inv. č. 22.
- 10 MMZv, inv.č. 52.
- 11 MMBŠ – N, č. 48: 27. 11. 1496.
- 12 MMBŠ – N, č. 109: 19. 6. 1512.
- 13 RATKOŠ, Dokumenty, s. 45, č. 10: 24. 6. 1525.
- 14 CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 23.
- 15 CDSI II, s. 93 – 94, č. 139; JUCK, Výsady I, s. 37, č. 8.
- 16 CDSI II, s. 308 – 309, č. 444.
- 17 RA II, s. 75 – 76, č. 2469.
- 18 MMZv, inv. č. 4.; RDSI II, s. 391, č. 897; JUCK, Výsady I, s. 18, č. 111.
- 19 Podľa Marsinu názov Neusohl – Nový Zvolen indikuje, že pri pretvorení Banskej Bystrice na mesto sa priamo zúčastnila aj časť nemeckých hostí pôvodne usídlených vo Zvolene. MARSINA, História do začiatku 16. storočia, s. 41, 45.
- 20 Por. pozn.1; ŠÁŠKY, Umenie Slovenska, s. 287.
- 21 MMZv, inv. č. 35; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 22 RAGAC, Zvolen a jeho samospráva v stredoveku, s.39.
- 23 CDSI II, s. 308 – 309, č. 444; JUCK, Výsady I, s. 41, č. 23. Belo IV. r. 1254 na žiadosť hostí zo Zvolena renovuje a konfirmuje svoju listinu z 28. 12. 1243 a dáva im súčasne majetok v dedine Rybáre: „ terram ville Halaz prope Zolum“. Podľa metácie išlo o územie, ktorým sa rozšíril mestský chotár na západnej strane na úrovni so zemou hostí z Budče (Červený Medokýš) – masív Veľkej a Malej Stráže – územie hostí z Kováčovej – potok Kováčová – potok Teplica.
- 24 CDH IV/3, s. 111 – 112. ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 62 – 63. Z listiny vydané roku 1263 Belom IV. sa dozvedáme, že kráľ vrátil zvolenským hostom im zabranú zem zvolenským županom Mikom. Hranicami boli zväčša vodné toky: metácia ide proti prúdu rieky Slatina, potokom Očovka k vrchu Hrádok a odtiaľ proti Prusu potoka Luková k hraniciam Rybár a cez Holový vrch k zemi kostola sv. Mikuláš, ktorý susedí so zemou kráľovských služobníkov a veľkou cestou (magna via) vedúcou do Zvolena. RAGAC, Zvolen – obraz stredovekého mesta, dipl. práca, s. 11.
- 25 JUCK, Výsady I, s. 106 – 107, č. 126. Karol Róbert potvrdzuje Zvolenčanom donáciu zeme, ktorú im daroval magister Donč.
- 26 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s.69.
- 27 RAGAC, Zvolen – obraz stredovekého mesta, dipl. práca, s. 13.
- 28 RAGAC, Zvolen – obraz stredovekého mesta, dipl. práca, s. 12 – 13.
- 29 MOL DL- 24 920; PDSS IV, s. 258, č. 99.
- 30 RAGAC, Zvolen- obraz stredovekého mesta, s. 13.
- 31 MALČEK, Praveké náleziská v okolí Zvolena, s. 11.
- 32 MACELOVÁ, Príspevok k stredovekému osídleniu, s. 171 – 180.
- 33 V lokalite Pustý hrad je v mladšej dobe železnej – laténskej doložené osídlenie púchovskej kultúry. BELJAK, Doba rímska vo zvolenskom regióne, s. 19.
- 34 MOL DL 22639: 19. 11. 1514. Slovenský preklad prameňa: PDSS VI, s. 142 – 147, č. 57: 19. 11. 1514. BARTL, K problémom diferenciácie, s. 69. LEHOTSKÁ, Príspevok k základnému rozdeleniu, s. 27.
- 35 CDSI I, s.70, č.74; MARSINA, K najstarším dejinám Zvolena, s. 794.
- 36 MENCLOVÁ, Zvolenský hrad, s.9 – 12.
- 37 CDSI I, s. 204 – 205, č. 277; s. 214 – 215, č. 296; s. 257, č. 361; s. 279 – 280, č. 391.
- 38 CDSI I, s.270, č. 378.
- 39 CDSI II, ,18, 19, 27, 52 a 56, č. 4-26, 38, 39, 74, 78; MARSINA, K nastarším dejinám Zvolena, s. 794 – 795.
- 40 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 61; LUKAČKA, Predprivilegiálny vývin Zvolena, s. 28.
- 41 CDSI II, s. 24, č. 32; JUCK, Výsady I, s. 35 – 36, č. 3.
- 42 LEHOTSKÁ, Vývoj mestského práva, s. 83.
- 43 CDSI II, s.93 – 94, č. 139.
- 44 Originál MOL DL 40 034: Text listiny a kritický aparát CDSI II, s. 308 – 309, č. 444; RA č. 1417. ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 62.
- 45 LUKAČKA, Predprivilegiálny vývin Zvolena, s. 28 – 30; MARSINA, História do začiatku 16. storočia. In Zvolen, s. 44.
- 46 MOL DL-2217; JUCK, Výsady I, č. 45
- 47 LUKAČKA, Konfirmácie zvolenských privilégii, s. 37 – 38. Podrobne rozoberá text konfirmácie a nachádza určité textové odlišnosti od privilégia z roku 1243, z ktorých najdôležitejší je údaj o tom, že na súde proti Zvolenčanom nemôžu svedčiť cudzí svedkovia, ale iba hostia zo Zvolena: *Nullus eciam contra eos cum testibus extraneis nisi cum aliquibus hospitibus de ipsa villa Zolum possit testimonium perhibere*“. J. Lukačka je toho názoru, že pôvodné zvolenské privilégium spred obdobia tatarského vpádu tiež obsahovalo túto výsadu a len nedopatrením v konfirmácii Bela IV. z roku 1243 z nej vypadlo.
- 48 RDSI II, s. 391, č. 897. Ide o konfirmáciu privilégia z 23. 4. 1254. V listine sa uvádza, že kráľ tak robí na žiadosť *fideliu hospitum suorum de villa Zolum*.
- 49 MMZv, inv.č.8.
- 50 MMZv, inv. č. 26
- 51 MMZv, inv. č. 4.
- 52 MMZv, inv. č. 6; ZsO/I, s. 175, č.1562; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 53 MMZv, inv. č. 7; To dokazuje, že územie, z ktorého vtedy prevažne prichádzali obchodníci na zvolenský jarmok, ležalo na juh, juhozápad a juhovýchod od Zvolena. ZsO /1, s. 336, č. 3037.; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 54 PDSS V, s. 127 – 135, č. 63.
- 55 MMZv, inv. č. 14.; ZsO/III č. 1970; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 56 BÁNIK, Slobodné a kráľovské mesto Zvolen, s. 9.
- 57 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 58 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 59 MMZv, inv. č. 44; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 66.
- 60 ENGEL, Magyarországi világi archontológiája I, s. 465; V listine Karola Róberta z 27. 6. 1306 sa spomínajú zásluhy Martina, syna Bugára, pri dobývaní hradu Zvolen, ktoré držali vo svojich rukách Demeter, syn Mikuláša a magister Donč, syn comesa Dominika. RDSI I, s.191, č. 412.
- 61 RAGAC, Zvolen a jeho samospráva v stredoveku, s. 39.
- 62 RAGAC, Neskorostredoveká architektúra, s.16. MOL DL 42 606; Katarína, vdova po Petrovi Hetzkerovi a Martinovi Knoblochovi, venovala farskému kostolu svoj dom a polia zdedené po nebohých manželoch s podmienkou, aby sa v tejto kaplnke odbavovali bohoslužby za jej bývalých manželov, ktorú založil jej nebohý manžel Peter Hetzker. ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 76; PDSS V, s. 74 – 75.
- 63 JUCK, Výsady I, s. 46 – 47, č. 31.
- 64 MES III, s. 65, č. 109; MARSINA, K najstarším dejinám Zvolena, s.797.
- 65 CHMELÍK, Fara svätého Mikuláša vo Zvolene, s. 33. Za analogickú stavbu zvolenskej kúrie považuje Chmelík kráľovskú kúriu z maďarského Dömösa, ktorá pozostáva tiež z trojlodového kostola a k nemu pristavaného paláca. Tamže s. 34.
- 66 RAGAC, Neskorostredoveká architektúra v centre Zvolena, s. 15 – 16.
- 67 ŠORECOVÁ, Obraz každodenného života, s.115.; MARSINA, História do začiatku 16. storočia, s.47. V zázname daňovníkov je písomne doložený v roku 1467 kúpeľník-ráňhojč a v roku 1468 sa spomína popri ostatných remeselníkoch aj kúpeľník.
- 68 RAGAC, Neskorostredoveká architektúra, s. 17.

- 69 MMZv, inv. č. 5; Vroku 1381 Ľudovít I. Veľký kvôli výstavbe farského kostola ustanovil, aby mešťania od každého privezeného suda s vínom platili 1 zlatý. Táto listina vydaná vo Zvolene bola zrejme zle pochopená a niektorí kňazi si prisvojili právo merania vína a páleného, proti čomu bolo vydané nariadenie roku 1767, nachádzajúce sa v zápisnici 12. mája. BĀNIK, s. 43. s. 198
- 70 BĀRDIOVÁ, Hudobná kultúra, s. 223.
- 71 RAGACĀ, Neskorostredoveká architektúra, s. 18.
- 72 RAGACĀ, Zvolenské mestské hodiny, s. 128.
- 73 RAGACĀ, Neskorostredoveká architektúra, s. 19.
- 74 SVORĀKOVĀ, Výtvarné umenie, s. 216.
- 75 DERCSĒNYI, Nagy Lajos kora, s. 98
- 76 Súpis pamiatok III, s. 476.
- 77 RAGACĀ, Radoslav, Neskorostredoveká architektúra v centre Zvolena, s. 16; Podrobnejšie k vývinu opevnenia pozri RAGACĀ, Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch, s. 133 – 137.
- 78 PALAJOVĀ, Dejiny cirkvi, s. 204.
- 79 MARSINA – MAREK, Tatársky vpád, s. 17.
- 80 MARSINA, K najstarším dejinám Zvolena, s. 797; RĀTH, A Magyar királyok, s. 19.
- 81 RDSI I, s. 191, č. 412: 27. 6. 1306.
- 82 SOPKO, Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická, s. 138.
- 83 Magyarország történeti kronológiája I, s. 226; Károlyi, Adalék Mária és Zsigmond, s. 24 – 26
- 84 MOL DL 6 939. Magyarország történeti kronológiája I, s. 224.
- 85 PDSS V, s. 208 – 211, č. 94; MTT XII, 274 – 277. VARSĀK, Husitské revolučné hnutie, s. 7 (Szerémi – Erneyi, 179)
- 86 VARSĀK, Husitské revolučné hnutie a Slovensko, s. 32.
- 87 Chronica Hungarorum I, s. 240. 2. 12. 1445 vo Zvolene „v Starem Zvolenowie“ vydáva JĀn Jiskra z Brandýsa v češtine listinu, v ktorej osvedčuje, že je dlžný JĀnovi Makovcovi zo Senice 200 zlatých uhorských za jeho vojenské služby. CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 23, č. 21. Āľšiu listinu z roku 1447 vydáva „in Antiquo Zolto“. CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 27, č. 25.; „In veteri Zoltio“ JĀn Jiskra dáva BracĀovi sprĀvu o vyjedĀnĀnĀ s uhorskými pĀnni. CHALOUPECKÝ, Středověké listy ze Slovenska, s. 534 – 55, č. 57
- 88 MMZv, inv. č. 36; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 74.; K osobe Petra Schaidera pozri heslo Kremnica, kap. 10 Osobnosti.
- 89 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 64.
- 90 MAREK, Cudzie etnikĀ na stredovekom Slovensku, s.220; CDSI II, s. 93 – 94, č. 139 a s. 333, č. 480; RA II/2-3, s. 319 – 320, č. 3 245. PodĀla Mareka napriek povedĀnému mali koncom 14. storočia sprĀvu mesta vo svojich rukĀch Nemci.
- 91 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 77.
- 92 MARSINA, História do zĀčiatku 16. storočia, s. 51.
- 93 *Corpona civitas habet domos 234*. MOL MKA, E 158, A 2679, Tom. LIX, s. 575 – 595. Conscriptio portarum Comitatus Zoliensis.
- 94 MARSINA, História do zĀčiatku 16. storočia, s. 45.
- 95 ZsO, I, s. 175 a 336, č. 1562 a 3037.
- 96 ZsO I, s.422, č.3871.
- 97 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 67.
- 98 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 68.
- 99 MARSINA, História do zĀčiatku 16. storočia, s. 45.
- 100 MARSINA, História do zĀčiatku 16. storočia, s. 46.
- 101 MARSINA, História do zĀčiatku 16. storočia, s. 47.
- 102 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s. 40.
- 103 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s. 41
- 104 PDSS V, s. 74-75, č. 32.
- 105 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 69.
- 106 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 70.
- 107 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s.45
- 108 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s. 43 – 44.
- 109 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s. 45
- 110 MOL DL-42 606; ZsO I/1, s. 422, č.3871; PDSS V, s. 74 – 75, č. 32.
- 111 RAGACĀ, Radoslav. Neskorostredoveká architektúra, s. 16.
- 112 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s. 39
- 113 NOVĀK, Slovenské mestské a obecné erby, s. 393 – 394.
- 114 RAGACĀ, VĀvin erbu mesta Zvolena do konca 17. storočia. s. 42; NOVĀK, PeĀate miest a obĀ II, s. 536 – 537.
- 115 RAGACĀ, VĀvin erbu, mesta Zvolena do konca 17. storočia, s.
- 116 Űdaje sme Āerpali z prĀce: RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva v stredoveku, s. 47.
- 117 SOPKO, PisĀri a vznik Źilinskej knihy, s 48 – 49; MATISKOVĀ, VĀznamnĀ literĀrne a kultĀrne osobnosti, s. 232.
- 118 KUZMĀK, Slovník, s. 353 – 354.; Slovenský biografický slovník I, s. 106.
- 119 ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 63; Slovenský biografický slovník I, s. 106.
- 120 MATISKOVĀ, VĀznamnĀ literĀrne a kultĀrne osobnosti, s. 232.
- 121 ViedeĀ 15 osĀb, Krakov 18 osĀb, Praha 2 osoby. TŰSKĒS, MagyarországĀ diĀkok, s.12.; Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 584. Metryka czyĀli album, s. 563; VARSĀK, SlovĀci, s. 19, 22.
- 122 CHMELĀK, CirkevnĀ organizĀcia do polovice 14. storočia, s. 50.
- 123 MVSI I, s.110, č. 666.
- 124 CHMELĀK, Fara svĀtĀho MikulĀša vo Zvolene, s.33; CDH VI/1, s. 228 – 230.
- 125 MVSI I, s. 110, č.666.
- 126 PALAJOVĀ, Dejiny cirkvi, s. 184.
- 127 MMZv, inv. č. 24; ZREBENÝ, Zvolen do roku 1526, s. 76
- 128 CHMELĀK, CirkevnĀ organizĀcia, s. 50 – 51.
- 129 RDSI II, s. 59, č. 91.
- 130 MVSI I, s. 108, č. 646.
- 131 MVSI I, s. 84, č. 469.
- 132 MVSI I, s. 87, č. 490.
- 133 CHMELĀK, Fara svĀtĀho MikulĀša vo Zvolene, s. 34.
- 134 RAGACĀ, Zvolen a jeho samosprĀva, s. 46.
- 135 MMZv, ŰĀtovnĀ kniha je bez signatĀry; BĀRDIOVĀ, HudobnĀ kultúra, s. 223.

ZVOLEN

germ. Altsohl, hung. Zólyom

1. Name

Earliest mention: 1135 *Zolium*

Other names and variants:

Latin sources: 1224 *Zoulum*, 1232 *Zolym*, 1248 *Zovolum*, 1332 *Antiquum (alebo) Vetus Solium*, 1359 *Solium Antiquum*, 1465 *Zolium*, 1501 *Vetus Zolium*

Earliest mentions defining the character of the settlement and its inhabitants:

28 December 1243 – *villa Zoulum*, 23 April 1254 – *villa Zoulum*, 1274 – *villa Zolum*, 17 January 1323 – *villa Zolum*.

Etymology: All names are derivatives of the basic form Zvolen of Slovak (Slavic) origin. The original meaning of the name Zvolen: “the chosen one, splendid, excellent”.

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Banská Bystrica Region, Zvolen District; in the Middle Ages situated in the territory of the Zvolen Comitatus.

Medieval road connection, toll collection places: Zvolen was connected to the long-distance route (*via magna*), which connected the central regions of Hungary with the Upper Váh region and via Orava with Poland. A toll-collection station was situated in Zvolen.

Boundaries: King Béla IV enlarged the original area of Zvolen with the land of the royal fishermen called Halaz (Rybáre, Fishermen) on 23 April 1254. The territory pertaining to Zvolen was further expanded when Charles Robert donated to the town the land of his royal servants south and southwest of the town residential area by the river Hron on 13 May 1326. The town possessed several homesteads in Bacúrov, Lieskovec, and Lukové.

3. Earliest settlement

The territory of Zvolen was probably a part of the Hont Comitatus in the 11-12th centuries. It became the centre of one of the largest counties – Zvolen Comitatus. Zvolen is the oldest town documented in written records in the central Hron region. The castle Old Zvolen, known as Pustý hrad (Deserted castle), was built on a steep hill above the confluence of the rivers Slatina and Hron in the Middle Ages. The preserved remains of the ruins demonstrate that there were two castles, which were distanced from each other about 1 km and did not originate in the same time period. The Upper Castle is older – from the first half of the 13th century at the latest; a smaller Lower Castle was built around the beginning of the 14th century.

4. Foundation and formation of the town, town privileges, town law

Type of town: free royal town

Basic privilege: Although the oldest privilege charter of Zvolen has not been preserved, its origin can be dated approximately to 1238. King Béla IV on the request of the guests of Zvolen (*populi nostri de villa Zoulum*) restored and confirmed the lost privileges of the town of Zvolen on 28 December 1243. The townspeople had the restoration of their privileges confirmed by King Béla IV already on 23 April 1254, because the original charter had been allegedly damaged by humidity. At the same occasion, the king donated the property in the village Rybáre (Halaz, Fishermen) to them and delineated its boundaries. The privilege charter of Zvolen of 1243 is unique with respect to its denotation of the beneficiaries of the privileges as *populi*, and not *hospites*, widely used until then.

Confirmations of the basic privilege: 1271 Stephen V, 1274 Ladislaus IV, 17 January 1323 Charles Robert, 1465 Matthias Corvinus

Significant partial privileges and confirmations (selection):

12 May 1359 – Louis I granted the right to hold a market a week before the Sunday after 15 August, the feast of the Ascension of the Virgin Mary, and a week afterwards.

23 June 1390 – Sigismund of Luxemburg confirmed the right to hold annual market.

14 April 1412 – Sigismund of Luxemburg granted the right to hold a 2-week market on the day of St. Matthew the Apostle (24 February).

1487 – Matthias Corvinus granted the right to hold other two markets on the feast of the Nativity of the Virgin Mary (8 September) and on the feast of St. Elizabeth, the patron saint of the parish church of Zvolen (19 November). He relieved the merchants of paying the toll 2 miles from Zvolen, as well as in Radvaň, Ostrá Lúka, Dobrá Niva, Pliešovce, and Šášov.

29 June 1495 – Vladislaus the Jagiellonian confirmed the market privilege of 1487

Town law: Krupina town law throughout the Middle Ages

5. Architectural development and town topography

The Church of St. Elizabeth – the original building of the church was Late-Romanesque or Early-Gothic from the years 1244-1250. The space of the sanctuary of the church was rebuilt in Gothic style in 1380-1390. At the same time, a Gothic Chapel of the Corpus Christi was built on the southern side of the church.

The Church of St. Nicholas, which was mentioned in a charter in 1263, belonged to the under-castle settlement. The Chapel of St. Nicholas was first mentioned in Zvolen in 1325.

The oldest secular building was the town hall, which is called as a *pretorium* (1467), *rothaus* (1468), *domus senatoris* (1468), or *domus civitatis* (1510) in medieval sources. It was built in the vicinity of the Church of St. Elizabeth before 1465. A municipal school (close to the entrance to the parish church) was located in the town in 1465. The clock tower – *turris* was built in the course of the year 1467, and the clock machine – *horologium* was brought from Banská Štiavnica.

The earliest mention of the municipal hospital, situated south of the church, dates to 1514. A bath house – *domus balnei* had two rooms heated with stoves with 25 wooden tubs for bathing and its own well.

The castle was built after the models of the Italian castellos as a knightly flat-land castle, similar to the Castle in Diosgyör, on the south side of the square probably in 1370-1382. A 2-storey chapel with rich Gothic portals stood in the east wing of the castle.

6. Significant events (chronology)

1238 – probable date of the town foundation

1241-1242 – Mongol invasion

1247 (15 July – 11 September) – King Béla IV in Zvolen

1306 – the Castle of Zvolen got into the royal hands during the time of the magnates' fights thanks to Martin, the son of Bugár, who conquered the castle from Master Donč

1353 (26 September) – King Louis I hunting in Zvolen and attacked by a bear

1379 – Zvolen became the scene of the engagement of Mary, a daughter of Louis I, and Sigismund of Luxemburg

25 July 1382 – Louis I summoned Polish prelates and princes to Zvolen in order to pay homage to Mary and his fiancé Sigismund of Luxemburg

1424 – Sigismund of Luxemburg donated the town Zvolen, the estates Víglaš and Slovenská Lupča, central Slovakian mining towns, and the properties in eastern Slovakia to his wife Barbara of Celje. Zvolen became the dowry town of the Queens of Hungary for around 100 years

1440 – Zvolen belonged to the property administered by John Jiskra of Brandýs due to the mandate of Queen Elizabeth for more than 10 years.

1487 – Zvolen was seized by a big fire, which burned down 25 houses.

7. Demographic development

Saxon guests came to Zvolen after the Mongol invasion. Zvolen became slovakized during its development. The town had around 150 tax-payers, and around 750 inhabitants lived there.

8. Economic activities

Foreign merchants with wine were coming to Zvolen, and Zvolen merchants who participated in long-distance trade imported wine from Buda as early as the 14th century. Another important trading article at Zvolen markets was the beef cattle.

In 1401 5 shoemakers, a tailor, a wheeler, and a tanner were active in Zvolen. Six smith workshops and six slaughterhouses are mentioned in the town during the 15th century. A cloth wash-basin is recorded in 1498.

Town economy: The main part of the town income represented the taxes from the burghers and subjected towns. Other municipal revenues flowed from the market payments, rent of slaughterhouses and smith workshops, sale of the wood from municipal forests, and from the shares of the town capital in the cloth facilities.

9. Town administration

Municipality: The mayor was elected each year. The first quite complete register of the jurors dates back to 1395: it mentioned 4 jurors and others in the form – *universitas iuratorum Zoly Antiquae*. The whole municipality – *tota comunitatis* i.e. the assembly of all burghers, is mentioned in the town foundation charter. It had broad powers and elected the parish priest and the mayor. The town employed an organist, a teacher, a notary, an envoy, a bellfounder and shepherds. A town guardian unit – *budellum civitatis* took care of the security in the town.

Town chancery: The earliest preserved town issued by Zvolen was a charter of 9 March 1395.

Coat of arms: Zvolen has a coat-of-arms identical with the state emblem of the Arpadians. It consists of a double cross on a mountain consisting of 3 peaks. It differs from the Arpadian coat-of-arms in the ending of the beams of the cross.

Seal: Until 1538 Zvolen had a triangular seal with circumscription S. CIVITATIS. DE. SOLIO, which is the oldest heraldic source of the town at the same time.

10. Personalities

Nicholas of Lukové – wrote a part of the German version of the Magdeburg Law in 1378 and other records in the Book of Žilina.

Matthew of Zvolen (around 1390-1454) – studied at the Prague University from 1410, where he achieved the title of the bachelor of philosophy in 1411 and the title of licentiate in philosophy in 1416. He became the university teacher and a supporter of Hussitism. He copied and illuminated books on order. His copy of the Latin Bible from 1431 is found in the municipal library in Norimberg.

Magister Donč (1280-1345) – the Count (*comes*) of Zvolen, supported the development of the mining and amplification of town privileges. On his request Charles Robert granted the land near Hron, which the royal servants had left due to the persecution by Matthew Csák, to the townspeople of Zvolen on 13 May 1326.

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 35

11. Church history

Two important parishes functioned in Zvolen – the urban parish of St. Elizabeth and the former castle parish of St. Nicholas. The parish of St. Nicholas belonged to the royal curia which stood at the place of the later Gothic Castle of Zvolen. The evidence of the development of music culture in medieval Zvolen is a Latin chant fragment written in Gothic notation, which has been preserved until today as a cover of the town account book from 1400-1499.

Richard Marsina

ŽILINA

nem. Sillein, maď. Zsolna

1. NÁZOV

Najstaršia zachovaná hodnoverná písomná zmienka

Okolo r. 1208 *terra de Selinan*¹ – zem zo Žilinian² (teda Žiliňany).

Ďalšie názvy a varianty

Latinské pramene

1267 *terra Sylina*³; 1312/1417 *civitas Zylinensis*⁴; 1357 *civitas Sylina*⁵; 1370 *civitas Selina*⁶; 1381/1431 *civitas Silina*⁷; 1405 *civitas Selina*⁸; 1438 *oppidum Sylina*⁹; 1439 *oppidum Solna*¹⁰; 1457 *civitas Zylina*¹¹; 1480 *oppidum nostrum (regis) Solna*¹²; 1519 *civitas Sylina*¹³.

Nemecké pramene

1416 *stat Zyleyn*¹⁴; 1421 *Stadt Zeleyn*¹⁵; 1429 *stat Zyleyn*¹⁶; 1521 *gegeben auff der woyndeschen Stadt Seley*¹⁷.

Slovenské (české) pramene

1453 *mesto žilinske*¹⁸; 1457 *mesto Zylina*¹⁹; 1518 *mesto Zilyna*²⁰.

Etymológia názvu

Doteraz sa venovala malá pozornosť interpretácii pôvodu názvu; jednoznačne sa predpokladal jeho slovanský/slovenský pôvod a odvodzoval sa od pomenovania (vodná) žila, pretože oblasť je bohatá na vodné toky; iný možný výklad je, že pomenovanie Žilina vzniklo od názvu rieky Žilinka,²¹ ktorá sa z juhu v priestore Žiliny vlieva do Váhu; ďalší možný výklad je, že názov vznikol z obyvateľského mena Žilín/Žiliňane, pre tento variant hovorí najstaršia zachovaná forma názvu²².

2. POLOHA MESTA A PRÍRODNÉ PODMIENKY

Kraj Žilinský, okres Žilina, geografická poloha 49°15' severnej zemepisnej šírky a 18°45' východnej zemepisnej dĺžky. Stred mesta (Mariánske námestie) leží vo výške 334 m nad morom, na ľavom brehu rieky Váh, ktorý sa práve v tomto priestore tečú od východu otáča na juh; v priestore Žiliny sa do Váhu zo severu vlieva rieka Kysuca a z juhu Žilinka²³ (dnes Rajčianka).

V chotári mesta boli pôvodne ďalšie dva lokálne potoky, ktoré v rámci chotára tiekli z juhovýchodu na severozápad a po spojení sa vlievali do Váhu (v súčasnosti sú obidva kanalizáciou). Geograficky leží mesto v Žilinskej kotline, ktorú z východu uzaviera pohorie Malá Fatra a na juh od vtoku Žilinky do Váhu rozložitý vrch Hradisko. V prítomnosti je celý chotár Žiliny odlesnený.

Chotár

Z obdobia stredoveku sa nezachovala súvislá metácia (ohraničenie) chotára Žiliny. V minulosti bol chotár Žiliny omnoho väčší. Vychádzajúc z neskoršieho trvalého stavu možno jednoznačne konštatovať, že na severe, severozápade a západe hranicu v 13. a iste aj pred 13. storočím tvorila rieka Váh.²⁴ Najstarší konkrétny údaj o hranici žilinského chotára na juhu je asi z roku 1208, kedy hraničil v svedejšom majetkom nitrianskeho biskupa Hričov. Na území patriacom vtedy k žilinskému chotáru vznikli do 14. storočia samostatné dediny Závodie a Strážov, patrilo k nemu pôvodne celé Hradisko a pravdepodobne aj chotáre neskôr samostatných dedín Hôrky a Bitarová. Na juhovýchode vtedy Žilina hraničila s Bánovou. Najotáznejšou je vtedajšia hranica chotára Žiliny na východe. Je to územie medzi riekami Váh a Žilinka, na ktorom sa v neskorších hodnoverných dokladoch stretávame so samostatnými dedinami Trnové, Strečno, Stráňavy, Rosina, Višňové, Turie (Turo-Tri dvory), Iľové a Bytčica. Odhliadnuc od neskorších sporov o časť Hradiska, sa už v 14. storočí ustálil chotár Žiliny v tom rozsahu, ktorý pretrval až do prvej polovice 20. storočia.

Napojenie na stredovekú cestnú sieť, mýtné miesta

Tak ako ležala Žilina pri sútoku dvoch menších a jednej veľkej rieky, tak bola zrejme od nepamäti aj križovatkou ciest lokálneho, celokrajinského aj medzinárodného charakteru. Pôvodne najdôležitejšou bola cesta vedúca popri Váhu, ktorá spájala Žilinu na juh najmä s Trenčínom a na východe s Turcom a Liptovom. Jej pôvodná trasa išla zo Žiliny na východ po ľavom brehu (proti prúdu) Váhu a pri Mojši prechádzala na pravý breh Váhu²⁵ do Varína. Až najneskoršie na prelome 13./14. storočia, po výstavbe hradu Strečno,²⁶ viedla do Turca po ľavom brehu Váhu. Po zahustení osídlenia (14. – 15. storočia) viedli zo Žiliny cesty aj po pravom (na Oravu) aj po ľavom (do Turca) brehu Váhu. Popri rieke Žilinke viedla cesta na juh do Rajca, Prievidze a smerom na Nitru, táto cesta sa však pravdepodobne frekventovanejšou stala až od druhej polovice 13. storočia.

Na sever viedla zo Žiliny cesta popri rieke Kysuci, a táto cesta sa pravdepodobne stala frekventovanejšou až od 13. storočia²⁷ a bola aj medzinárodnou dialkouvou cestou, lebo to bolo jediné priame spojenie celého Uhorského kráľovstva so Sliezsikom. Určite už od 13. storočia bol na tejto ceste v Žiline most cez rieku Váh.²⁸ Takisto už v 13. storočí mala táto cesta hneď po prekročení Váhu odbočku, vedúcu na západ a juhozápad po pravom brehu Váhu do Bytče.²⁹ Odbočka vedúca po prekročení Váhu cez most po jeho pravom brehu (proti prúdu) na východ vznikla asi až v 15. storočí. Lokálnymi spojmi boli cesty, vedúce zo Žiliny do tých dedín, ktoré neležali priamo pri spomínaných väčších (či dialkových) cestách.³⁰ K mýtnym miestam v Budatíne, Jačatíne (neskôr Kysucké Nové Mesto), Strečne, Trenčíne a Rajci (por. kap. 4 Vznik a formovanie mesta, časť privilégia, r. 1321 a 1358).

3. NAJSTARŠIE OSÍDLENIE

V Žiline a jej bezprostrednom okolí je doložená prítomnosť človeka od mladšieho obdobia staršej doby kamennej,³¹ keď sa tu pohybovali lovci mamutov a sobov. V Závodí v polohe Zápotočie sa našli štiepané kamenné nástroje vyrobené zo severského pazúrika; kamenné sekery a sekeromlaty prvých roľníkov sa našli na viacerých miestach. Títo obyvatelia si už budovali stále sídla, obrábali pôdu a chovali dobytok. V mladšej dobe bronzovej tu žili prví spracovávateľia kovov a budovatelia opevnení, z ktorých v chotári mesta najdôležitejšie opevnenie bolo na Hradisku. Pokračovateľmi tohto ľudu lužickej kultúry boli obyvatelia z mladšej doby železnej a zo staršej doby rímskej, ktorých poznáme pod názvom ľud púchovskej kultúry. Ostali tu po nich nielen viaceré sídliská, ale aj mohutné hradiská, ktoré sa stali centrami remesiel, ale aj kultu a obchodu. Začali tu raziť prvé mince – strieborné napodobeniny pražských kvinárov (najskôr na hradisku v Divinke); vyskytovali sa aj na iných lokalitách severozápadného Slovenska. Na rozhraní 5./6. storočia prišli do Žilinskej kotliny naši slovanskí predkovia, ktorí sa tu potom trvalo usadili. V rámci chotára Žiliny sa našli o ich existencii doklady na viacerých miestach, počnúc staroslovanskou chatou a najstaršou slovanskou keramikou cez keramikou vyrábanú už na kruhu a bohato zdobenou rytými líniami a viacnásobnými vlnkami až po stredoveké sídliská.³²

Priestor Žiliny bol nepochybne osídlený od predhistorických čias. V čase prvej zachovanej hodnovernej písomnej zmienky bola asi Žilina kráľovským majetkom. Potom v časoch uhorského kráľa Ondreja II. (pred 1235) bola údajne darovaná spolu s Tepličkou a Varínom magistrovi Michalovi.³³ V Žiline nepochybne najneskoršie už v prvej polovici 13. storočia boli dva kostoly. Zo sporu o Žilinu v roku 1267 vyplýva, že faktickými držiteľmi Žiliny okolo polovice 13. storočia boli aj synovia grófa Detrika,³⁴ predkovia neskorších Balašovcov. Zemepán Žiliny okolo polovice 13. storočia si na severozápad od farského kostola začal budovať svoje panské sídlo. Základy okrúhlejšej obytnej veže so svetlosťou 8 m a jednometrovou hrúbkou múrov boli objavené pri archeologickom výskume v roku 2008. Panské sídlo malo charakter (pri)mestského hradu, pramene ho spomínajú ešte aj v 15. storočí.³⁵ Nesporne už vtedy mala Žilina charakter strediskovej obce, v ktorej sa pravidelne konával trh. V rámci sporov o jej držbu bola Žilina okolo roku 1280 zničená a utrpenú škodu odhadoval jej majiteľ na 500 hrivien,³⁶ čo bola na tie časy veľmi vysoká suma. Intravilán tejto starej Žiliny nepochybne bol v priestore popri farskom kostole.³⁷ Koncom 13. storočia sa Žilina opäť stala kráľovským majetkom a dostala mestské výsady ešte predtým, než sa jej držiteľom stal oligarcha Matúš Čák Trenčiansky, ktorý po vyše dve desaťročia až do svojej smrti 1321 ovládal severozápadné Slovensko.

4. VZNIK A FORMOVANIE MESTA, MESTSKÉ PRIVILÉGIÁ, MESTSKÉ PRÁVO

Typ mesta

Kráľovské mesto – kráľovské slobodné mesto – zemepanské mesto.

Základné privilégium

Tzv. zakladacie, či základné mestské privilégium pre Žilinu sa nezachovalo; pravdepodobne ani nejstvovalo, no iste musela jestvovať listina o udelení dedičného richtárstva (v ktorej mohlo byť spomenuté aj utvorenie alebo jestvovanie spoločenstva mešťanov). Vznik mestského zriadenia na čele s dedičným richtárom a paralelne popri ňom jestvujúcim spoločenstvom (komunitou) mešťanov možno predpokladať už koncom 13. storočia, najneskoršie v časoch uhorského kráľa Ondreja III. (1290 – 1301). Právne postavenie Žiliny rešpektoval aj Matúš Čák Trenčiansky, lebo jeho košecký kastelán Lorand v listine vydanéj 12. 3. 1312 udelil Henrichovi dedičné richtárstvo (v neskorších) Kolároviaciach podľa toho práva, ktorým sa spravuje mesto Žilina.³⁸

Významnejšie mestské privilégia a potvrdenia (výber)

- 12. 7. 1321 je datovaná najstaršia zachovaná privilegálna listina pre spoločenstvo mešťanov v Žiline. Vtedy po smrti Matúša Trenčianskeho (18. 3.) v rámci vydobývania územia severozápadného Slovenska, ktoré Matúš ovládal do smrti, navštívil Žilinu uhorský kráľ Karol Róbert. Na základe prosby svojich tamjších hostí, trpiacich nedostatkom a núdzou, udelil im tieto výsady:³⁹ 1. Vo vzdialenosti jednej míle⁴⁰ od mesta nesmie pracovať nijaký remeselník akéhokoľvek remesla, ak len nebýva v Žiline a tam nevykonáva remeslo; 2. Aj všetci rybári pôsobiaci v okruhu jednej míle majú patriť k tomuto mestu; 3. Napokon ich oslobodzuje od platenia mýta na štyroch (kráľovských) mýtnych miestach v Budatíne, Jačatíne (neskôr Kysucké Nové Mesto), Strečne a Trenčíne.
- 28. 10. 1357 uhorský kráľ Ľudovít I., na žiadosť urodzeného muža farára Jána, mešťana Petermana a notára mesta Žiliny Wolfarda, prednesenú v mene všetkých mešťanov a hostí, udelil natrvalo⁴¹ právo výročného trhu (jarmoku) so začiatkom na sviatok Božieho Tela, s trvaním spolu do dvoch týždňov podľa budínskeho zvyku a právomoc na ňom malo jedine mesto Žilina a jeho richtár.⁴²
- 28. 5. 1358 dvorský sudca kráľa Ľudovíta I. a turčiansky župan Mikuláš z (Rimavskej) Seče, vydali príkaz na žiadosť Žilinčanov, ktorým prekázalo, že udelené výsady sa asi nie vždy príslušnými úradníkmi dodržiavali. Prikázali svojim kastelánom, najmä na Strečne, v Rajci, Budatíne, ako aj v (Kysuckom) Novom Meste, tiež všetkým úradníkom a mýtnikom v Turčianskej župe, ako aj popri rieke Váh, že prichádzajúci a odchádzajúci na výročný jarmok v Žiline nie sú povinní platiť ani na zemi, ani na vode nijaké (mýtné) poplatky.⁴³
- 2. 2. 1367 kráľ Ľudovít I. nariadil svojmu dvorskému sudcovi Štefanovi Bubekovi a svojmu úradníkovi (splnomocnencovi) v Žiline, že sa majú dodržiavať všetky výsady udelené mešťanom a hostom Žiliny od čias založenia mesta.⁴⁴
- 7. 5. 1381 bolo udelené známe a jedinečné privilégium pre žilinských Slovákov. Kráľ Ľudovít bol vtedy v Žiline a žilinskí Slováci sa mu sťažovali, že žilinskí Nemci nedodržiavajú dohody urobené pri založení mesta vo veci zastúpenia v mestskej rade. Kráľ vyhovel ich sťažnosti a nariadil, že v budúcnosti sa žilinská mestská rada má skladať z polovice mešťanov nemeckého a slovenského pôvodu,⁴⁵ čo sa potom postupne uviedlo do praxe.
- 4. 7. 1384 bola vydaná kráľovnou Máriou⁴⁶ hlavná a najobsažnejšia privilegálna listina pre Žilinu. Potvrdila v nej na žiadosť žilinského richtára Mikuláša a prisázných mešťanov Petra Gutlera a Mikuláša Institora privilegálnu listinu Karola Róberta z 12. júla 1321 a vymenovala a potvrdila práva a povinnosti žilinských mešťanov a hostí. Okrem toho im udelila tieto trvalé slobody (výsady): 1. Za všetky doteraz na kráľovský hrad Lietava odvádzané dôchodky, platby a príjmy sú povinní každoročne zaplatiť a dať 200 zlatých (florenov) v zlate (= 200 dukátov) v dobrom zlate a v spravodlivej váhe, polovicu na svätého Michala archanjela (29. 9.) a druhú polovicu na sviatok svätého Juraja mučeníka (24. 4.) tak, že majú byť vyňatí a nezávislí od právomoci, súdu a výkonnej moci a služobnosti kastelánovi z Lietavy a iným kráľovským kastelánom.⁴⁷ 2. Majú slobodnú vôľu zvoliť si pre seba farára či správcu duší kohokoľvek

- chcú, (ale) majú povinnosť predložiť ho na potvrdenie diecéznemu biskupovi. 3. Komorský zisk, ktorý sa u nich volá dymné denáre (daň od komína), platia podľa nimi doteraz zachovávaného zvyku. 4. Ľudia slobodného postavenia, ktorí chcú prísť do Žiliny, môžu slobodne a pokojne prísť a takisto slobodne a pokojne môžu z neho odísť. 5. Nikto z magnátov alebo barónov sa od (Žilinčanov) nesmie odvážať násilne bez ich súhlasu vyžadovať pohostenie.⁴⁸
- 27. 7. 1397 kráľ Žigmund výsadnou listinou časovo ohraničenej platnosti vydanou v Trnave oslobodil mešťanov a hostí Žiliny od platenia tridsiatku (pohraničného cla) v celom Uhorskom kráľovstve na desať rokov.⁴⁹
 - 15. 4. 1405 v súvislosti s akciami pred vydaním tzv. malého dekrétu pre mestá, ktoré vyvrcholili zhromaždením vyslaných zástupcov kráľovských miest 15. apríla v Budíne, vydal kráľ Žigmund s dátumom 15. apríla aj pre Žilinu osobitnú listinu privilegijného charakteru, v ktorej nariadil svoje mesto Žilinu opevniť, udelil jej výsady mesta Krupiny, potvrdil pôvodné ako aj všetky dovtedy mestu udelené výsady. Vyžadoval od nich aj naďalej ako peňažnú daň 200 dukátov ročne, právo pohostenia mali poskytovať len panovníkovi alebo kráľovnej a ich sprievodu jeden deň ročne, ani spoločenstvo mešťanov ani prisažní nemali právo voliť richtára, lebo v Žiline bol dedičný richtár. Mal úplnú súdnu právomoc tak ako v Krupine, k nej alebo k hlavnému taverníkovi sa bolo možno od jeho rozhodnutia odvolať. V listine sa nariaďovalo, že mešťania a obyvatelia Žiliny sú povinní postaviť múry, priekopy a opevnenia, pričom im mali pomáhať aj obyvatelia z hradných panstiev Strečno, Starý hrad a Hričov, aj s povozmi a na vlastný náklad.⁵⁰ Zástupca Žiliny sa iste zúčastnil na spomínanom zhromaždení kráľovských miest v Budíne 15. apríla 1405, lebo v žilinskom mestskom archíve je dodnes originál spomínaného malého dekrétu z toho istého dátumu.⁵¹
 - 26. 3. 1438 uhorský kráľ Albrecht (Albert) na žiadosť žilinských mešťanov, notára magistra Ondreja a Mikuláša, syna Manka, v Budíne odpísal a potvrdil (tu už spomínanú) privilegijnú listinu uhorského kráľa Žigmunda z 31. 7. 1397, obsahujúcu v plnom znení privilegijnú listinu kráľovnej Márie zo 4. júla 1384 a privilegijnú listinu uhorského kráľa Karola I. (Róberta) z 12. júla 1321.⁵² Je to prvá kráľovská listina pre Žilinu, v ktorej sa pre ňu nepoužíva dovtedy vždy sa vyskytujúce označenie „*civitas*“ (mesto), ale „*oppidum*“, čo vo vtedajšej právnej terminológii znamenalo (neopevnené) mesto druhej právnej kategórie.
 - 17. 6. 1458 nedlho po svojom nastúpení udelil uhorský kráľ Matej I. (Korvín) Žilinčanom výsadu konania výročného trhu na sviatok svätého Michala archanjela (29. 9.) a na dni, na to potrebné pred a po sviatku, so slobodným prístupom na tento jarmok.⁵³ V ten istý deň im udelil aj oslobodenie od platenia tridsiatku (pohraničného cla) v celom Uhorskom kráľovstve na dobu dvoch rokov.⁵⁴
 - 29. 5. 1474 uhorský kráľ Matej I. v Budíne bez akýchkoľvek osobitných pripomienok schválil privilegium pre Žilinčanov vydané uhorským kráľom Albrechtom (Albertom) v Budíne 26. marca 1438, obsahujúce potvrdenie predtým udelených či potvrđených výsad kráľom Žigmundom, kráľovnou Máriou a kráľom Karolom Róbertom.⁵⁵
 - 29. 6. 1475 Matej I. prikázal Žilinčanom (tak ako predtým kráľ Žigmund), aby pokračovali vo výstavbe opevnenia svojho mesta. Aby im umožnil na to použiť viac prostriedkov, oslobodil ich na tri roky od platenia mimoriadnych daní⁵⁶ a súčasne osobitným mandátom vyzval Ladislava z Podmanína, aby jeho podriadení nevyžadovali od Žilinčanov také (mýtné) poplatky, od ktorých sú kráľovskými privilegiami oslobodení.⁵⁷
 - 1. 2. 1497 kráľ Vladislav II. na žiadosť richtára (*foyth, iudex*) Melichera Hrabovského a prisažných Žiliny Jána Bartala a Vincenta Dubenského bez akýchkoľvek osobitných pripomienok a dodatkov potvrdil spomínané potvrdenie všetkých dovtedajších výsad Žiliny uhorským kráľom Matejom I. z 29. mája 1474.⁵⁸
 - 25. 1. 1520 uhorský kráľ Ľudovít II. vydal na žiadosť richtára Mikuláša, syna Melichera (Hrabovského), prisažného Petra Selda a mestského notára Šimona v Budíne bez pripomienok a dodatkov potvrdenie všetkých dovtedajších výsad Žiliny.⁵⁹
 - 20. 11. 1521 kráľ Ľudovít II. oslobodil mesto (*oppidum*) Žilina na päť rokov od platenia všetkých riadnych a mimoriadnych daní, pretože predtým bolo úplne zničené ohňom.⁶⁰ Napokon Ľudovít II. na žiadosť spišského dedičného župana a sedmohradského vojvodu Jána Zápoľského, ktorému sa po dlhých sporoch podarilo presadiť svoje nároky na držbu Strečnianskeho panstva a tým aj Žiliny, udelil Žiline právo používania zeleného vosku pri pečatení⁶¹ mestských písomností (čo vlastne v tých časoch bola výsada veľmi otáznnej hodnoty, pretože pri pečatení sa za výsadnú pokladala v prvom rade červená farba vosku).
- Ján Zápoľský ako zemepán Strečnianskeho panstva a Žiliny pokladal ju za svoje (feudálne) vlastníctvo. Po bitke pri Moháči (29. augusta 1526), kde utrpel (aj jeho zásluhou) vojská Uhorského kráľovstva katastrofálnu porážku od Osmanskej ríše a padol v nej aj kráľ Ľudovít I. a mnohí preláti a magnáti, uchádzal sa Ján Zápoľský ako tzv. národný kandidát o trón proti predchádzajúcimi dynastickými dohodami legitimovanému Ferdinandovi Habsburskému. Na úspešné súperenie s ním potreboval veľké finančné prostriedky, a tak Strečnianske panstvo spolu so Žilinou dal za 10.000 zlatých v zlate a za tritisíc zlatých po 100 denárov do zálohu Burianovi Svetlovskému do konca jeho života, takže prípadne zálohované mohol vykúpiť až po jeho smrti od jeho dedičov.⁶² Touto transakciou sa potom Žilina definitívne stala zemepanským mestom až do konca feudalizmu.⁶³
- ### Mestské právo
- V Žiline používané mestské právo bolo nemeckým právom, prineseným do Žiliny z Tešína (Czieszyn)⁶⁴, ktorý možno pokladať právne za materské mesto Žiliny. V čase vzniku mestského zriadenia v Žiline, k čomu došlo najneskoršie na prelome 13./14. storočia, sa Tešín riadil tzv. flámskym právom, ktoré v podstate bolo územným právom, vhodným na osídlenie (osídľovanie) vidieka.⁶⁵ Z Tešína prinesené právo sa udomácnením a používaním v Žiline začalo nazývať žilinským právom. Najstarší doklad na „právo mesta Žiliny“ je z roku 1312, kedy ho dostali Kolárovice (vtedy Henrichova Ves).⁶⁶ Súvislosť v Žiline používaného (nemeckého) práva s Tešínom sa spomína až v listine pre dedičného richtára Dlhého Poľa v roku 1320.⁶⁷ Výraznou charakteristikou Tešínskeho/Žilinského práva bola dedičnosť richtárskej funkcie tak v Žiline samej, ako aj v dedinách (aj mestečkách) spravujúcich sa žilinským právom, alebo založených na žilinskom práve.
- Týmto právom sa Žilina riadila necelé storočie. V roku 1364 prešiel Tešín na magdeburské právo,⁶⁸ ktorým sa spravovali (používali) aj viaceré mestá v Uhorskom kráľovstve. Napriek veľmi dobrým priateľským stykom medzi vtedajším Uhorským a Poľským kráľovstvom a ich vtedajšími panovníkmi – uhorským Ľudovítom I. a poľským Kazimírom Veľkým, zmena práva v Tešíne bola asi impulzom na upozornenie Žiliny, že sa nemá riadiť právom, ktorého odvolacia vrchnosť je v cudzine (kde potom pri odvolaní treba platiť aj príslušné súdne trovy) a príkazom, že si má vybrať niektoré mesto v Uhorskom kráľovstve, spravujúce sa magdeburským právom. Mandát tohto znenia, vydaný kráľom Ľudovítom I. pred 17. marcom 1370 sa síce nezachoval, no zachovala sa informácia Krupiny o podmienkach jej vlastného práva, o ktorú ich požiadať pri osobnej návšteve v Krupine žilinský dedičný richtár Niezko a prisažní

a dostali ju aj v písomnej forme s dátumom 17. marca 1370.⁶⁹ Krupina mala vtedy výsady slobodného mesta s voleným richtárom na čele, no predstaviteľov Žiliny upozornila, že pri prevzatí ich práva musia to urobiť bez narušenia práv svojho dedičného richtára. Žilincania sa zrejme svojho dovtedy používaného práva nechceli odrieknuť, pretože to iste znamenalo aj zrieknutie sa svojho postavenia ako odvolacej stolice pre celý dovtedy vybudovaný okruh žilinského práva, vzťahujúci sa nepochybne na niekoľko desiatok dedín, aj na niektoré mestečká. Preto ich definitívne rozhodnutie je vyjadrené až v liste poslanom Krupine 8. marca 1379 žilinským dedičným richtárom, radnými a súdnymi prísediacimi, v ktorom mestu Krupine oznamujú, že sa pri vyhľadávaní práva a spravodlivosti v sporných prípadoch budú obracať na krupinských mešťanov, lebo písomnými výzvami kráľa sú k tomu zaviazaní.⁷⁰ Ani tým však boj Žilincanov o možnosť používania svojho práva neskončil, ale doriešený bol v podstate kompromisom až vydaním privilégia pre Žilinu kráľovnou Máriou 4. júla 1384.⁷¹ Hneď v druhom bode tohto privilégia sa hovorí, že mešťania a hostia zo Žiliny, ktorí doteraz používali právo a zvyklosti mesta Tešína, sa odtiaľ v sporných prípadoch majú obracať na Krupinu. Je tu však dodatok, že obyvatelia iných dedín tak v (Považsko)bystrickom dištrikte, ako aj v Turci, ktorí sa doteraz mali obracať v sporných prípadoch na mešťanov a hostí zo Žiliny, nech tak robia naďalej a žilinskí mešťania majú ich (pri odvolaní) súdiť (rozsudzovať) podľa zvyčajného spôsobu Krupiny. Z toho vyplýva, že žilinský súd (podľa magdeburského práva, prevzatého od Krupiny) ostal aj naďalej odvolacím súdom pre lokality, ktoré sa pôvodne spravovali žilinským právom v Hornej Trenčianskej a Turci. Táto interpretácia vyplýva aj z konkrétne doložených súdnych nálezov pri odvolaniach.⁷² Žilina asi v roku 1378/79 dostala od Krupiny právny kódex magdeburského práva, ktorý sa dodnes zachoval v pôvodine, je najstarším kódexom magdeburského práva na Slovensku⁷³ a súčasne patrí aj medzi najstaršie dodnes v origináli zachované v Európe. Žilina sa týmto magdeburským právom riadila po celý stredovek a v roku 1473 bolo nemecké znenie magdeburského práva z roku 1378 na žiadosť Václava Pankráca zo Svätého Mikuláša z Branča a zo Strečna, vtedy krátkodobo dedičného richtára Žiliny, preložené Václavom z Kroměříža do slovakizovanej češtiny.⁷⁴

5. STAVEBNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA MESTA

Pôvodná stará Žilina bola situovaná v priestore, ktorý zo severovýchodu, severu a severozápadu bol od svojho okolia oddelený prudkým zrázom, pod ktorým z veľkej časti meandrovala rieka Váh. Smerom na juhozápad, juh a juhovýchod prechádzal terén do nepravidelnej roviny. V strede priestoru nad prudkým zrázom stál **farský kostol Panny Márie**, ktorý bol postavený iste pred polovicou 13. storočia.⁷⁵ Popri tomto kostole z juhovýchodnej strany ležala ústredná časť intravilánu starej Žiliny. Asi dva kilometre od (farského) kostola juhozápadným smerom bol **kostol svätého Štefana kráľa**, ktorý vznikol najneskoršie začiatkom 13. storočia.⁷⁶

Pravdepodobne okolo polovice 13. storočia, keď predtým Žilina prešla z kráľovskej do šľachtickej držby, si noví zemepáni začali budovať svoje nové šľachtické sídlo na severozápadnom okraji starej Žiliny. Postupne tu vznikol **prímestský hrad**, ktorý sa v písomných prameňoch spomína ešte aj v 15. storočí.⁷⁷

Po príchode hostí zo Sliczska po roku asi 1280, no najneskoršie na prelome 13./14. storočia popri starej Žiline a čiastočne aj v jej pôvodnom priestore sa vybudovalo mesto pravidelného pôdorysu, ktorý sa zachoval v podstate až do prítomnosti. **Zo štvorcového námestia**, ktorého každá strana mala desať stavebných parciel, vychádzala **sieť ôsmich ulíc** tak, že z každého rohu námestia vychádzali po dve ulice kolmo na seba a ďalšie tri ulice, v polovičnej vzdialenosti ulice, vedúcej z námestia, boli rovnobežné s tromi radmi domov na námestí. Iba rad domov na námestí, ktorý bol na strane kostola, nemal paralelnú ulicu, lebo jeho hĺbka bola menšia a tam túto funkciu sčasti plnila úzka ulica vedúca z námestia ku kostolu, nazývaná (neskôr) Burianova medzierka.⁷⁸ Stavebné parcely na námestí mali dvojakú veľkosť, zachované na dvoch stranách námestia kompletne až dodnes; k celej domovej parcele patrili na vonkajšej fasáde na námestí tri okná, niektoré parcely boli o tretinu väčšie (štyri okná). Stavebná parcela **domu dedičného richtára** bola iste dvojnásobná, v zhode s prideleným počtom lánov podľa žilinského práva, (asi sedem okien na vonkajšej fasáde); zrejme dom dedičného richtára stál na mieste domu, ktorý sa potom neskôr nazýval **panský dom**.⁷⁹

Najneskoršie v druhej štvrtine 14. storočia sa pôvodne jednolodový románsky farský kostol prestaval na trojlodový, typu tzv. **románskej baziliky**. Pravdepodobne v tom istom čase bola možno pri farskom kostole postavená **kaplnka Božieho Tela** ako náboženské stredisko remeselníkov. Koncom 14. alebo začiatkom 15. storočia bola pri kostole svätého Štefana postavená **kaplnka – ossárium**, (ktorú J. Moravčík azda nesprávne pokladá za kaplnku Božieho Tela).⁸⁰ Rotunda (azda z 13. – 14. storočia) stála ešte 1888 vo farskej záhrade pri farskom dvore.⁸¹ Začiatkom 16. storočia bola možno pôvodná kaplnka Božieho Tela prestavaná na vežu, ktorá neskôr dostala názov Burianova a stala sa **zvonnicou**.

Sakrálne objekty boli nepochybne kamennými stavbami, rovnako aj niektoré domy zámožnejších mešťanov na námestí,⁸² ako aj **radnica** a dom dedičného richtára, čo sa dá zistiť ešte aj v prítomnosti v pivničných priestoroch príslušných domov. Väčšina mešťanských domov v meste bola drevená.⁸³

Vybudovanie murovaných (kamenných) hradieb nariaďovali Žiline opakovane aj kráľ Žigmund, aj kráľ Matej I., no Žilina ich nikdy nevybudovala aj napriek tomu, že pri tom mali pomáhať aj poddaní z okolitých panstiev a dostali daňové úľavy.⁸⁴ Ako sa už spomínalo, skoro polovicu obvodu stredovekej Žiliny tvoril **ťažko prístupný terén**, zvyšok bol obohnaný **násypom s palisádou a vodnou priekopou**, takže mesto tvorilo uzavretý systém. Malo dve **brány**, dolnú (oproti dnešnému františkánskeму kostolu) a hornú na druhej strane mesta, ktorou sa vychádzalo na predmestie; menšia bránka (len pre peších) bola na Čepieli a viedla na Studničky. Obidve brány boli kamenné (murované) a boli zrúcané až po veľkom požiari vnútorného mesta v roku 1848.⁸⁵ Už v stredoveku jestvovali **dve predmestia** na ktoré sa vychádzalo z hornej a dolnej brány.

6. VÝZNAMNÉ UDALOSTI (CHRONOLÓGIA)

Pred r. 1235 Uhorský kráľ Ondrej II. (údajne) daroval Žilinu magistrovi Michalovi a jeho synom Jakubovi, Pavlovi a Michalovi.⁸⁶
Okolo

r. 1280 V pondelok po Veľkej noci) bola napadnutá a vypálená stará Žilina, ktorá bola vtedy v držbe grófa Bitera, syna Mika, služobníkmi grófa Štefana syna Martina, boli zabití dvaja Žilincania Petrik a Jančík.⁸⁷

- Po r. 1280 Postupne vzniklo v Žiline (ktorej vlastníkom sa opäť stal kráľ) mestské zriadenie na čele s dedičným richtárom a paralelne so spoločenstvom mešťanov, ktorých poprední predstavitelia prišli z Tešína, lebo Žilina sa od svojho vzniku ako mesto spravovala tešínskym právom.
- Po r. 1300 Oligarcha Matúš Čák z Trenčína⁸⁸ zaujal Žilinu a mal ju vo svojej moci až do svojej smrti 1321.
- 1321 Uhorský kráľ Karol I. (Róbert) udelil spoločenstvu hostí v Žiline míľové právo, vzťahujúce sa na remeselníkov a rybárov a mýtné výsady: oslobodení boli od platenia kráľovského mýta v Budatíne, Kysuckom Novom Meste, Strečne a Trenčíne.⁸⁹
- 1357 Uhorský kráľ Ludovít I. udelil Žiline právo slobodného výročného trhu (jarmoku) na sviatok Božieho Tela a týždeň pred a po tomto sviatku (podľa zvyku mesta Budína).⁹⁰
- 1369 Uhorský kráľ Ludovít I. zakázal Žiline používanie tešínskeho práva a vyzval ju, aby sa slobodne rozhodla pre iné materské mesto v rámci Uhorského kráľovstva.⁹¹
- 1379 Dedičný richtár, prisažní a súdni prísediaci Žiliny oznámili oficiálne richtárovi a prisažným mesta Krupiny, že po zákaze používania tešínskeho práva kráľom Ludovítom I. chcú sa riadiť právom mesta Krupiny.⁹²
- 1381 Pri svojej návšteve Žiliny kráľ Ludovít I. rozsúdil spor medzi slovenskými a nemeckými mešťanmi o participáciu v mestskej rade tak, že polovica miest prisažných má patriť Nemcom a polovica Slovákom.⁹³
- 1384 Kráľovná Mária udelila a vypočítala žilinským mešťanom ich všetky výsady a práva; udelením tohto privilégia nadobudla Žilina charakter slobodného kráľovského mesta, pri rešpektovaní práv dedičného richtára.⁹⁴
- 1405 Žigmund uhorský kráľ vo svojom privilégiu z 15. apríla 1405 po prvý raz spomína možnosť odvolania sa od žilinského súdu nielen do Krupiny, ale priamo pred súd hlavného taverníka.⁹⁵
- 1431 V septembri husiti po prvý raz dobyli Žilinu, v ktorej potom asi v rokoch 1433 – 1434 mali posádku; jej veliteľom bol Fridrich, ruské knieža; táto žilinská posádka napadla v máji 1433 Kremnicu a o niečo neskôr zas Kremničania napadli husitskú posádku v Žiline.⁹⁶
- 1433 – 1434 Zo Žiliny sa pravdepodobne odťahovala väčšina nemeckých popredných mešťanov a mestskú radu ovládli Slováci, ktorí sa usilovali vykúpiť sa z dedičného richtárstva tým, že odkupovali podiely jednotlivých vlastníkov dedičného richtárstva.⁹⁷
- 1469 – 1483 Posledným pokusom usilujúcim sa znemožniť vykúpenie sa žilinských mešťanov z dedičného richtárstva bola kúpa časti dedičného richtárstva Václavom Pankrácom zo Svätého Mikuláša r. 1469; fojtské práva vykonával až v rokoch 1473 – 1474.⁹⁸ Začiatkom osemdesiatych rokov odkúpili žilinskí mešťania od vdovy po Blažejovi Podmanickom jej podiel na žilinskom dedičnom richtárstve za 400 dukátov, čo schválil r. 1483 aj kráľ Matej I.⁹⁹
- 1508 23. 7. Uhorský kráľ Vladislav II. daroval hradné panstvo Strečno, Sučany a Žilinu Jánovi Podmanickému. Napriek tomu, na príkaz toho istého kráľa z 10. apríla 1509, voviedol Turčiansky konvent 9. mája richtára, prisažných a celú komunitu žilinských mešťanov do držby dedičného richtárstva.¹⁰⁰
- 1519 V novembri sa Podmanickovci nevzdali svojich nárokov na Žilinu. Na základe kráľovského mandátu mal byť 15. novembra 1519 hodnoverným miestom pri nitrianskej kapitule Michal Podmanický (syn Ladislava) vovedený do držby majetkov žilinského dedičného richtárstva, čo vtedajší žilinský richtár Mikuláš, syn Melichera, nepripustil a pred úradnou komisiou uzavrel mestskú bránu a nepustil ju do mesta. O dva dni neskôr sa malo konať vovedenie do držby Krásna, ktoré bolo súčasťou majetkov žilinského dedičného richtárstva, čo Žilinčania ozbrojenou mocou znemožnili.¹⁰¹
- 1519 8. 12. Ozbrojení žilinskí mešťania napadli v Závodí úradníkov Michala Podmanického, ktorí sa len útekem zachránili pred smrťou, čo sa z právneho hľadiska jednoznačne kvalifikovalo ako nevernosť kráľovi (neuposlušnutie a odpor voči kráľovskému rozkazu) a malo pre Žilinu svoje dôsledky.¹⁰²

7. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A ETNICKÉ POMERY

Demografické pomery

Z celého stredoveku až do roku 1526 nejestvujú hodnoverné pramenné doklady, na základe ktorých by sa dali konkrétnejšie odhadnúť demografické pomery, lebo sa nezachoval nijaký ani čiastočný súpis obyvateľov, či hláv rodín, ani súpis domov, ani súpis daňovníkov, účtovné písomnosti ap. Preto pri pokuse odhadnúť počet obyvateľov, sme odkázaní buď na analogickú interpretáciu istého údaja alebo na kombinované (predpokladané) rekonštruovanie počtu intravilánových parciel na základe analýzy pôdorysu mesta a následne z toho predpokladaného počtu domových (intravilánových) gruntov a tým predpokladaného počtu domov.

Jediný konkrétny stredoveký údaj, na základe ktorého by bolo možno usudzovať na hospodársku silu obyvateľov mesta Žiliny, jestvuje v súpise pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337. Podľa tohto prameňa žilinský farár vtedy zaplatil 23 grošov pápežského desiatku.¹⁰³ Príjem žilinského farára sa skladal zo štvrtiny archidiakonskej štvrtiny zaplateného desiatku (teda zo šestnástiny z celého desiatku plateného biskupovi),¹⁰⁴ z príležitostných poplatkov od veriacich a z výnosu fare patriaceho a farárom užívaného majetku.¹⁰⁵ Hoc aj nepoznáme vzájomný pomer častí príjmu z uvedených zložiek, možno predpokladať, že celková jeho výška bola iste ovplyvnená aj počtom farníkov. Aj pri vychádzaní z tohto predpokladu však nemožno dospieť k absolútnym číslam, ale len k relatívnym analogickým odhadom pri porovnávaní s platbami iných fár z okolia Žiliny. Ak priemerná výška desiatku zaplatená vtedy od dedinskej fary v tomto regióne bola 6 grošov,¹⁰⁶ tak potom Žilina, platiaca štvornásobok, musela byť hospodársky najmenej štyrikrát potentnejšia, a tým aj ľudnatejšia. Ak farári vtedajších okolitých mestečiek (Považská Bystrica a Varín platili po 17, Bytča 12 a Rajec len 8 grošov¹⁰⁷, znamená to, že boli iste hospodársky slabšie a mali menší počet obyvateľov. Z toho ale vyplýva len poznatok, že Žilina bola vtedy nepochybne najvýznamnejším mestom severozápadného Slovenska, s najväčším počtom obyvateľov.

Rekonštruovanie predpokladaného počtu domov sa sčasti môže opierať o dnešný pôdorys starého mesta, najmä pri námestí, kde takmer reálne možno predpokladať štyridsať (4 x 10) domov aj pri jeho založení. Minimálne taký istý počet parciel rovnakej šírky, no menšej hĺbky bol v ďalších troch blokoch starého mesta rovnobežných s tromi stranami námestia. V ďalších desiatich blokoch nerovnakej veľkosti bolo tiež okolo 70 domových parciel, sčasti aj užších, aj kratších, teda spolu v pôvodne starom meste, zaiste

plánovanom na ohradenie, bolo najmenej okolo 140 domových parciel, z ktorých do šesťdesiat mohlo byť s väčším hospodárskym príslušenstvom a okolo osemdesiat svojou plošnou rozlohou menších (pre remeselníkov). Ak by sa pri rozlohou väčších parcelách počítalo na dom sedem produktívnych jedincov¹⁰⁸ a na menšie domové parcely 5 jedincov, tak by vychádzalo spolu okolo 800 obyvateľov. Za predpokladu, že by aspoň polovica domov na námestí bola poschodová (čo aj v drevených budovách), potom by bolo treba predpokladať najmenej o 100 obyvateľov viac. Za predpokladu, že napr. kováči boli mimo spomenutého priestoru, rovnako mlynári, niektorí rybári, prinajmenej niekoľko hospodárskych dvorov (majerov) bohatších mešťanov, tak potom možno odhadnúť zvýšenie o ďalších prinajmenej 100 obyvateľov. Výsledne teda možno už pre 14. storočie v Žiline predpokladať okolo 1000 obyvateľov.¹⁰⁹ V priebehu ďalšieho vývoja v 15. storočí, aj ak dochádzalo k občasným úbytkom počtu obyvateľov z najrozličnejších dôvodov,¹¹⁰ celkový výsledný trend bol nepochybne pozitívny, takže na prelome 15./16. storočia bol počet obyvateľov Žiliny iste o niekoľko sto obyvateľov vyšší.

Etnické pomery

Žilina je jedno z tých výsadných miest na Slovensku, ktoré sa od čias svojho vzniku skladali z domácich pôvodných slovenských obyvateľov a z hostí, ktorí prišli z cudziny. Konštatované nie je predpokladom, ale vyplýva z privilégia pre žilinských Slovákov z roku 1381, v ktorom sa výslovne hovorí, že Slováci od začiatku mestského zriadenia boli nielen riadnymi obyvateľmi (mešťanmi) mesta, ale mali na jeho správe zaručenú aj paritu (rovnosť) medzi členmi mestskej rady.¹¹¹ Ako vyplýva z mien popredných mešťanov v 14. storočí a v prvej tretine 15. storočia boli nepochybne prevažne nemeckého pôvodu,¹¹² no možno nie výlučne, lebo mesto, z ktorého do Žiliny prišli – Tešín – tiež nebol vtedy čisto nemeckým mestom.

Nemci prisťahovaní do Žiliny nepochybne tvorili prevažne majetnejšiu vrstvu, svojím hospodárskym postavením ovládajúcu aj správu mesta, no sotva tvorili početnú väčšinu. Z neskoršieho vývoja vyplýva, že početnú väčšinu tvorili iste Slováci, prevažne drobní remeselníci. V súvislosti s už spomínanými akciami husitov zrejme Žilinu opustili viaceré zámožné nemecké rodiny, ktoré možno pôvodne svoj odchod pokladali za dočasný, ale potom sa už nevrátili. Z niektorých žilinských mešťanov (pôvodne) Nemcov, ktorí boli dedičnými richtármi v dedinách na žilinskom práve, sa potom postupne stali (podľa jazyka, ovplyvneného prostredím, v ktorom žili) slovenskí zemanovia.¹¹³ Vychádzajúc z jazyka zápisov v Žilinskej knihe došlo v priebehu už prvej polovice 15. storočia k úplnému poslovenčeniu Žiliny,¹¹⁴ ba ako sa už spomenulo, v roku 1473 aj k prekladu textu magdeburského práva, lebo pre vtedajšieho dedičného richtára a iste aj radných (prisažných) bolo v nemčine nezrozumiteľné.¹¹⁵ Teda už v druhej polovici 15. storočia bola Žilina jednoznačne (jazykovo) slovenským mestom.

8. HOSPODÁRSKE AKTIVITY

Ako vo všetkých stredovekých mestách základom hospodárskej aktivity bolo pôdohospodárstvo, no ním sa v mestách ako svojím hlavným povoláním mohla zaoberať len časť obyvateľov, ktorá vlastnila obrábateľnú pôdu. Bola to zvyčajne zámožnejšia vrstva, ktorá na to potrebovala námezdných pracovníkov. Ďalšia veľká skupina obyvateľov vykonávala pôdohospodársku činnosť len ako doplnkovú a jej hlavným odborom bola remeselná činnosť. Boli aj remeselníci, ktorí nevykonávali žiadnu pôdohospodársku činnosť, a námezdní pracujúci, ktorí neboli ani vyučenými remeselníkmi a pracovali na trvalý alebo príležitostný úväzok. Z nich sa v stredovekých mestách grupovala tzv. mestska chudoba. Spravidla, čím menšie bolo mesto, tým menší v ňom bol počet mestskej chudoby.

Zámožnejší mešťania v Žiline boli sčasti aj lokátormi – zakladateľmi – nových alebo rozširovateľmi starých dedín na žilinskom práve a následne ich dedičnými richtármi, pri čom v prvom období neraz ostali bývať aj naďalej v meste.¹¹⁶ Bol to druh podnikateľskej činnosti. Okrem toho viacerí mešťania sa zaoberali sprostredkovaním tovarovej výmeny, teda kupectvom a obchodom, vzhľadom na pohraničné postavenie Žiliny v rámci Uhorského kráľovstva oproti Sliezsku aj zahraničným diaľkovým obchodom,¹¹⁷ kupovaním aj predávaním. Na miestnych a okolitých trhoch predávali aj remeselníci svoje vlastné výrobky. Dokladom týchto aktivít sú aj už spomínané oslobodenia od platenia kráľovských mýt, ale aj konanie pravidelných týždenných trhov (zrejme už v čase pred udelením výsad) a konávanie pravidelných výročných trhov – jarmokov, ktorých účastníci boli pri príchode na trh a odchode z neho oslobodení od platenia kráľovských mýt, čo bolo výslovne zdôraznené aj v príslušných privilégiách.¹¹⁸ Tak to bolo iste aj v 14. storočí, hoci konkrétnejšie hromadné doklady sú až z 15. storočia.

Doosídľovaním okolia Žiliny od prelomu 13. – 14. storočia došlo nielen k zvýšeniu počtu obyvateľov, ale aj k väčšiemu produkovaniu niektorých výrobkov, najmä v súvislosti s ovčiarstvom. **Chov oviec** je v tomto regióne doložený už začiatkom 13. storočia¹¹⁹ a nepochybne došlo k jeho zintenzívneniu, teda k zvýšeniu chovu oviec a produkovaniu väčšieho množstva ovčej vlny,¹²⁰ ktorá sa sčasti vyvážala a sčasti spracovávala domácimi súkenníkmi.

V 15. storočí najvýznamnejšími remeselníkmi v Žiline boli **súkenníci** (lanifex, panifex, súkenník), ktorí spracovávali vlnu na hrubé súkno a v zápisoch rozličného druhu sú opakovane menovite doložení.¹²¹ Ďalšími remeselníkmi, s ktorými sa opakovane stretávame, sú **mäsiari** (carnifex, Fleischer, masár),¹²² ako aj spracovovatelia koží aj kožíek, teda **grznári** (garbiari) a **kožušníci** (pellifex).¹²³ Pre praktický život v stredoveku boli nevyhnutní aj **kováči** (faber, kováč, Schmied), medzi ktorými zaiste už vtedy boli aj špecializovaní **zámočníci** a **nožiari** (cultellifaber, nožér).¹²⁴ Stretávame sa aj s **tkáčmi** (textor), no ku každodennému životu boli potrební aj **ševci** (sutor, švec) a **krajčír** (krajčí), ktorí sú tiež výslovne doložení.¹²⁵ Často sa spomínajú **mlynári**¹²⁶ z troch žilinských mlynov. Nezachovala sa konkrétna správa o jestvovaní cechu v Žiline už v tomto období, hoci prinajmenej pri súkenníkoch by asi bolo oprávnené predpokladať jeho existenciu (možno aj pri mäsiaroch). Vzhľadom na udelenie míľového práva žilinským rybárom (už 1321) museli byť tiež početnejšie zastúpení.

9. SPRÁVA MESTA

Mestská samospráva

Z čias pred vytvorením mestského zriadenia v Žiline sa nezachoval doklad, z ktorého by bolo zrejme, ako sa volal predstavený pôvodnej starej žilinskej obce. Po prijatí mestského zriadenia bol na čele Žiliny dedičný richtár, ustanovený a riadiaci sa (podľa vtedy Žilinou prevzatým) tešínskym právom. Bola to funkcia, ktorá sa buď zakupovala alebo bola udelená za odmenu, pri čom mohlo ísť aj o spojenie oboch týchto dôvodov. Udelenie tejto funkcie sa muselo vykonať písomnou formou, teda vydaním listiny zemepána

Žiliny, ktorým v tom čase bol asi uhorský kráľ Ondrej III. (1290 – 1301). Podľa tešínskeho, neskôr žilinského práva, mal dedičný richtár dvojnásobnú výmeru poľností, teda dva lány, mal nárok na tzv. šiesty denár, čo znamená šesťinu vybraných poplatkov (feudálnej renty) pre zemepána a na tretinu (alebo dve tretiny) vybraných súdnych poplatkov.¹²⁷ Bol sudcom všetkých obyvateľov mesta a súdil v prítomnosti súdnych príseďiacich,¹²⁸ ktorí boli ním samým do tejto funkcie menovaní a ostávali v nej až do odvolania. Aj keď na to nejestvujú priame doklady, súdna právomoc žilinského dedičného richtára sa iste vzťahovala nielen na nižšie,¹²⁹ ale aj na vyššie súdnictvo, lebo Žilina ako mesto nepochybne už v zakladacom zámere vznikla ako (budúce) stredisko právneho okruhu, teda počítalo sa vopred aj s rozhodovaním o odvolaniach od rozsudkov dedinských dedičných richtárov žilinského právneho okruhu. Z právneho hľadiska sa právomoc dedičného richtára vzťahovala tak na civilné ako aj na trestné súdnictvo (asi aj vrátane hrdelných zločinov¹³⁰). Vzhľadom na to, že pri Žiline išlo už v zámere o kreovanie mesta, nepochybne paralelne vzniklo aj predstavenstvo spoločenstva mešťanov, ktorého úlohou bolo brániť záujmy mešťanov, organizovať správu mestskej komunity, vyberanie daňových poplatkov ap. Tento orgán, z ktorého sa neskôr vyvinula mestská rada, vystupuje už pri prvom udelení výsad kráľom Karolom Róbertom 1321, kedy výsady boli udelené hostom v Žiline (a nie dedičnému richtárovi).¹³¹ Aj všetky ostatné mestské privilégia boli neskoršími panovníkmi udeľované spoločenstvu (komunitě) hostí a mešťanov, teda nie dedičnému richtárovi, a to aj v časoch, keď bol na čele Žiliny dedičný richtár. Tak ako sa nezachovalo základné privilégium pre žilinského dedičného richtára, tak sa nezachovalo ani základné privilégium pre spoločenstvo mešťanov v Žiline. Aj sfragistické vyhodnotenia starobylosti pečate žilinských mešťanov, zachovanej na listine z 8. marca 1379,¹³² poukazuje ako na čas jej vzniku na koniec 13. storočia,¹³³ teda už vtedy paralelne s kreovaním mesta vzniklo aj spoločenstvo mešťanov Žiliny.

Dedičný richtár a predstavenstvo spoločenstva mešťanov mali konkrétne vymedzené svoje právomoci a pôsobili popri sebe. Spoločne vystupovali iba vtedy, keď išlo o spoločné záujmy oboch strán, ako napr. pri akceptovaní krupinského práva.¹³⁴ Z toho možno usudzovať, že súdni príseďiaci súdu žilinského dedičného richtára boli iste už vtedy súčasne aj členmi volenej mestskej rady. Počet súdnych príseďiacich bol menší,¹³⁵ počet členov volenej mestskej rady väčší. Dvanásťčlenná mestská rada sa po prvý raz spomína v privilégii kráľovnej Márie z roku 1384, konkrétne je v úplnosti menovite doložená 2. júna 1418,¹³⁶ keď od začiatku 15. storočia sa zachovalo 15 zápisov, v ktorých sa spomína 6 – 11 členov mestskej rady.¹³⁷ V tomto čase už nejestvovali osobitne súdni príseďiaci dedičného richtára, pretože na čele mestskej rady vystupuje dedičný richtár (*foyt, Vogt, advocatus*), alebo (asi v jeho neprítomnosti) niektorý z volených prísazných mešťanov, ktorý je označený len jediný raz 25. júla 1416 ako mešťanosta (*purgermeister*),¹³⁸ inokedy je asi (tento mešťanosta) uvedený len na prvom mieste, bez prívlastku. Po smrti dedičného richtára Jána (pred 18. novembrom 1419) bolo viacero vlastníkov dedičného richtárstva, a tým aj nárokovateľov vykonávania tejto funkcie, prevažne z radov žilinských mešťanov, takže na prvom mieste vystupujú rozliční (zámožnejší) poverení, či zvolení žilinskí mešťania, niekedy s prívlastkom zástupca dedičného richtára (*foyta*).¹³⁹ Jedinou výnimkou v tomto smere bol Václav Pankrác (Pongrác), ktorý bol príbuzným žilinského mešťana, vlastníaceho podiel na žilinskom dedičnom richtárstve (1469), časť odkúpil 1472 a v rokoch 1473 – 1474 vystupoval ako žilinský dedičný richtár.¹⁴⁰ Po ňom až do úplného uvedenia žilinských mešťanov do držby všetkých majetkov a funkcie dedičného richtára 1509¹⁴¹ ovládali správu mesta volení predstavitelia žilinských mešťanov.

Mestská kancelária

Prvý konkrétne doložený notár je Wolfard v roku 1357; ten istý Wolfard sa v roku 1358 označuje ako učiteľ; išlo zrejme o kumulovanú funkciu, lebo potom ešte aj v roku 1469 je majster Ján pisárom (notárom) aj učiteľom.¹⁴² V rokoch 1409 – 1451 bol notárom majster (magister) Ondrej, ktorý mal zrejme univerzitné vzdelanie, bol viackrát členom mestskej rady, v roku 1426 bol richtárom.¹⁴³ Už spomenutý Ján mal tiež univerzitnú hodnosť magistra a ako notár (a učiteľ) a člen mestskej rady je doložený v rokoch 1474 – 1498.¹⁴⁴ Na základe rozboru písárskych rúk, použitých v Žilinskej knihe, je zrejme, že v mestskej kancelárii v Žiline pôsobilo v 15. storočí viacero pisárov, ktorých mená nepoznáme.¹⁴⁵

Najstaršia dodnes v origináli zachovaná listina, vydaná predstaviteľmi mesta, je z 8. marca 1379.¹⁴⁶ Najstaršia zachovaná mestská kniha tzv. Žilinská kniha má texty a záznamy z rokov 1378 – 1561. Zo stredoveku sa nezachovali nijaké účtovné ani daňové záznamy, len 54 stredovekých listín z rokov 1321 – 1526 zachovaných zväčša v origináli.¹⁴⁷ V Žilinskej knihe okrem nemeckého textu magdeburského práva z roku 1378 a jeho prekladu do češtiny so slovakizmami z roku 1473 je vyše 100 nemeckých (len do roku 1429), latinských a od roku 1451 aj slovenských textov (do 1524), zväčša o majetkovoprávnych záležitostiach popredných mešťanov. Väčšinou sa ako vydavateľa konkrétne spomínajú všetci prítomní členovia mestskej rady, čo z 15. storočia predstavuje niekoľko sto mien predstaviteľov mesta.

Pečate Žiliny v stredoveku

Najstaršia pečať Žiliny sa zachovala na listine z 8. marca 1379, no jej typár (60 mm) nepochybne pochádza z posledného decénia 13. storočia, používala sa do začiatku 15. storočia. Pečatné pole vyplňa časogotický trojuholníkovitý štít s dvojramenným zakoreneným krížom, sprevádzaným dvoma šesťcípovými hviezdami v horných rohoch štítu. Kruhopic pečate umiestnený v perlovci tvorí gotický majuskulný nápis + SIGILLVM:CIVITM:DE:ZILINA.¹⁴⁸ Najstarší doklad na druhý typ mestskej pečate Žiliny je na listine z 28. marca 1430; posledný zachovaný odtlačok tejto pečate je na listine zo 6. novembra 1531. Táto pečať bola o niečo menšia (55 mm), gotický štít bol zaoblenejší, namiesto pôvodných šesťcípových hviezd sú štylizované pätlupienkovité heraldické ruže. Jednotlivé litery majuskulného gotického kruhopisu boli vyryté vo vyspelejšom gotickom nápisovom písme.¹⁴⁹

Dediční (potom volení) richtári do r. 1526

Prvým podľa mena známym dedičným richtárom Žiliny bol Ján Pezold. Ako spoludržiteľia dedičného richtárstva sa 1325 uvádzajú jeho bratia Peter a Filip. R. 1325 dostal za svoje služby do dedičného prenájmu Krásno n. Kysucou za 10 pénz viedenských denárov ročne. Synom Jána bol Dominik, ktorý bol trvale v kráľovských vojenských službách. Kráľ Ludovít mu 16. októbra 1349 daroval Ostratice a 29. apríla 1352 aj Krásno nad Kysucou, ktoré mal v dedičnom prenájme už (jeho otec) od r. 1325.¹⁵⁰ V roku 1350 predal Dominik žilinské dedičné richtárstvo Mikulášovi (Nitzkovi), synovi Mikuláša, syna Otakarovho. V roku 1352 mu predal za 100 zlatých aj Krásno a tým sa Krásno stalo súčasťou majetkov dedičného richtárstva. Nástupcom Mikuláša (Nitzka), syna Mikuláša v dedičnom richtárstve, bol jeho syn Ján, spomínaný v tejto funkcii po prvý raz 1397; zomrel 1418/1419 a zanechal dispozíciu, že po jeho smrti (syn Ladislav mu zomrel ešte za jeho života) sa žilinským dedičným richtárom má stať jeho švagor žilinský mešťan Jeroným, syn Martina, ktorý používal prímenie Žilinský. Jeroným tretinu dedičného richtárstva získal prostredníctvom manželky, tretinu mu pravdepodobne na konto svojich dlhov odkázal Ján a poslednú tretinu mal za 500 zlatých odkúpiť od druhej sestry Jána Barbory, ktorá bola

vydatá za Mikuláša (Nitzka) z Trenčína. Na prelome rokov 1419/1420 bol vo funkcii dedičného richtára žilinský mešťan Jokl (Jakub) kováč, spolu s mestskou radou; potom v tejto funkcii vystupuje v roku 1420 Jeroným.¹⁵¹

Po roku 1422 možno pokladať vykonávanie úradu dedičného richtára v Žiline za volenú funkciu, pretože sa v nej striedali (až na jeden prípad) žilinskí mešťania. Bolo to zapríčinené tým, že faktickými majiteľmi dedičného richtárstva boli spoločne viacerí veritelia (a ich potomkovia), ktorí ešte dedičnému richtárovi Jánovi a potom asi aj spomínanému Jeronýmovi vypožičali peniaze a iste sa v tejto funkcii striedali najmä takí, čo mali veriteľské nároky. Títo spolu s mestskou radou vykonávali v meste celú súdnu a správnu autonómiu.

Ku konkrétnym rokom sú doložení: 1423 Jokl kováč, 1426 Ondrej magister, 1428 Jakub kováč, 1429 Jörg Altdorff; potom až 1441 Martin, syn Poliaka, 1444 Lacko (Uhrinovič), 1450-1451 Havel (Gallus), 1453-1454 Martin, syn Poliaka (Polakovič), 1455 Juraj z Oblazova (asi tam dedičný richtár, predtým žilinský mešťan), 1457 Mikuláš (Nicus), 1459 – 1468 Peter Poliak.¹⁵²

Roku 1468 sa ako žilinský dedičný richtár spomína Matej Manko (vtedy už z Beluše), 1469 jeho syn Martin Medved' zo Zápražína: 2. 10. 1469 predali svoj podiel na dedičnom richtárstve za 610 dukátov (červených zlatých) Václavovi (Ladislavovi) Pankrácovi zo Svätého Mikuláša, Branča a Strečna, ktorý bol ich príbuzným. No v rokoch 1469 – 1470 sa ďalej ako fojt uvádza Martin Manko alebo Medved'. Václav Pankrác (Pongrác) sa spomína ako dedičný richtár Žiliny len v rokoch 1473 – 1474.¹⁵³

V rokoch 1475 – 1526 boli dedičnými richtármi (od roku 1509 už aj formálno-právne legálne) zvolení žilinskí mešťania: 1475 Matej Kotrša, 1477 Mikuláš Masár, 1479 Matej Kotrša, 1481 Mikuláš Masár, 1485 Matej Kotrša, 1488 Štefan Šokot, 1489 Matej Kotrša, 1492 Hieronym Švec, 1493 Michal Miko, 1494 Gašpar Vrtiak, 1497 Melicher Hrabovský, 1498 Matej Kotrša, 1501 Štefan Gardoš, 1506 Matej Kropáč, 1507 Abrahám, 1508 Ondrej Bapčanský, 1511 Martin Bánovský, 1513 Ondrej Bapčanský, 1515 Juraj Krock, 1517 Abrahám, 1518 Martin Miška, 1520 Mikuláš Melicher, 1524 Ondrej Fortinek.¹⁵⁴

10. OSOBNOSTI MESTA

Ján Pezold

Prvý podľa mena známy (a asi aj celkom prvý) dedičný richtár Žiliny. 1325 dostal od krajinského sudcu Alexandra za 10 penzí viedenských denárov ročne do dedičného prenájmu Krásno nad Kysucou, kde sa stal aj dedičným richtárom.¹⁵⁵

Dominik Pezold

Bol prezývaný Mačka (čo môže byť prekladom jeho priezviska), syn Jána, zdedil po otcovi dedičné richtárstvo. Až do roku 1349 bol vo vojenských službách kráľa Ludovíta I., r. 1342 sa zúčastnil na výprave do Srbska, kde svojmu veliteľovi magistrovi Ondrejovi, županovi Sikulov, vlastným nasadením zachránil život; neskôr pod jeho velením bojoval proti Tatarom v Haliči; potom na čele menšieho vojenského oddielu z Vespřímu bol s kráľom Ludovítom na vojenskej výprave v Neapolsku, kde bol ťažko ranený. Za verné služby mu kráľ Ludovít I. daroval majetok Ostratice v juhovýchodnej časti Trenčianskej župy. Zakrátko predal žilinské dedičné richtárstvo, potom 29. apríla 1352 dostal donáciu na Krásno nad Kysucou, ktoré potom už 14. septembra predal a odsťahoval sa zrejme na svoj majetok v Ostraticiach.¹⁵⁶

Mikuláš, syn Mikuláša (syna Otakarovho)

Prvý člen druhej rodiny (rodu), vlastníacej žilinské dedičné richtárstvo. Kúpil ho (asi) 1350 od už spomínaného Dominika, od ktorého potom kúpil aj Krásno nad Kysucou do trvalej držby. Od týchto čias sa Krásno pokladalo za majetkovú súčasť žilinského dedičného richtárstva. Zomrel na prelome 14./15. storočia.¹⁵⁷

Ján, syn Mikuláša

Žilinský dedičný richtár od prelomu 14./15. storočia, zomrel na prelome rokov 1418/1419. Bol pravdepodobne veľkopodnikateľom v chove oviec (na vlnu), pričom sa zadlžil; svojmu švagrovi Hieronýmovi (Jeronýmovi) Žilinskému dlhoval už 1 416 500 zlatých a po smrti svojho syna Ladislava (pred 2. 6. 1418) ho určil za svojho dediča.¹⁵⁸

Majster (magister) Ondrej

Ako notár pôsobil v rokoch 1409 – 1451, bol viackrát členom mestskej rady a roku 1426 aj (voleným) richtárom.¹⁵⁹ Jeho vážnosť v Žiline vyplýva z okolnosti, že zastával funkcie aj v období pred obsadením Žiliny husitami, aj potom. Práve v tomto čase došlo k poslovenčeniu mesta, ale začínalo aj úsilie mešťanov o vykúpenie sa spod vplyvu dedičného richtárstva a richtára, k čomu on iste ako univerzitný magister prispel vedomosťami a radou.

Peter Polak

Opakovane viac rás zastával vtedy už fakticky volenú funkciu (dedičného) richtára v Žiline v rokoch 1459 – 1468. Bolo to v časoch, keď vlastníkmí dedičného richtárstva a jeho majetkov boli viacerí veritelia, ktorí s pomocou radných (prísazných mešťanov) volili hlavného predstaviteľa mesta, iste predovšetkým z radov najväčších veriteľov.¹⁶⁰

Václav (Ladislav) Pankrác zo Svätého Mikuláša, Branča a Strečna

Bol rázovitou postavou vo funkcii dedičného richtára v Žiline, ako dedičný richtár vystupuje 1473 – 1474. Jeho staršia sestra Anastázia bola manželkou Martina Medveda, hlavného majetkového podielníka na žilinskom dedičnom richtárstve. Nevystupoval ako prvý medzi rovnými, ale žilinských mešťanov pokladal za svojich poddaných a seba za ich neobmedzeného pána (Som Váš pán a kráľ, hovorieval). Z historického hľadiska jeho hlavnou zásluhou bolo nariadenie o preložení nemeckého znenia magdeburského práva do zrozumiteľnejšieho jazyka.¹⁶¹ Hoci sa zrejme veľmi usiloval byť (aj ako člen veľmi významnej šľachtickej rodiny) žilinským dedičným richtárom, viac sa s ním nestretávame (možno nestačil vyplatiť všetkých majetkových podielníkov žilinského dedičného richtárstva).

Matej Kotrša

Patril medzi najčastejšie volených richtárov v rokoch 1475 – 1489. Iste bol súčasne dedičným richtárom v Kotrč Lúčke (medzi Nedezou a Zástraním). Richtárom bol v časoch, keď sa už predstavitelia Žiliny cieľavedome usilovali o odkúpenie všetkých podielov dedičného richtárstva do spoločného majetku mesta,¹⁶² čo sa formálno-právne definitívne dovŕšilo až 1509.

Mikuláš Hrabovský (syn Melichera Hrabovského)

Richtárom bol v rokoch 1519 – 1520. Hoci Žilina už v roku 1509 bola riadne vovedená do držby dedičného richtárstva, v časoch anarchie oligarchov mal byť na základe kráľovského mandátu 15. novembra 1519 vovedený do držby žilinského dedičného richtárstva a jeho majetkov Nitrianskou kapitulou Michal Podmanický. Richtár Mikuláš dal zatvoriť mestské brány a úradnú komisiu do mesta ani nepustil a rovnako znemožnil uskutočnenie vovedenia do držby Krásna, čím sa síce zadosťučnilo spravodlivosti, no

z hľadiska vtedajšieho právneho poriadku išlo o vzburu a nerešpektovanie kráľovského rozhodnutia, čo malo pre Žilinu veľmi negatívne dôsledky.¹⁶³

Počty študentov podľa zachovaných matrík na okolitých stredovekých univerzitách (Praha, Krakov, Viedeň) do r. 1526 – 12 študentov.¹⁶⁴

11. CIRKEVNÉ DEJINY

Hoci v Žiline sú dve cirkevné stavby spred 14. storočia, najstarší hodnoverný písomný doklad na jestvovanie fary je až zo súpisu pápežských desiatok 1332 – 1337. Vtedy bol v Žiline farárom Klement, ktorý bol súčasne aj dekanom (vicearchidiakonom) asi pre severnú časť Trenčianskej župy. Ako desiatok zaplatil 23 grošov, čo bola najvyššia suma v rámci jeho dekanátu.¹⁶⁵

V Žiline zrejme paralelne pôsobilo viac duchovných, no zmienky o nich sú zriedkavé, hoci nepochybne mestský farár patril k popredným osobnostiam mesta. V privilégii kráľovnej Márie zo 4. 7. 1384 dostali žilinskí meštania právo slobodnej voľby farára, ktorého však museli po voľbe predložiť na potvrdenie diecéznemu (= nitrianskemu) biskupovi. V listine z 28. októbra 1357, ktorou kráľ Ľudovít I. udelil Žiline právo konania výročného trhu, sa ako žiadateľ na prvom mieste uvádza farár Ján.¹⁶⁶ Pri spísaní predaja žilinského dedičného richtárstva pred mestskou radou 18. novembra 1419 bol ako svedok prizvaný aj mestský farár Ondrej.¹⁶⁷ K 1. 12. 1469 sa spomína žilinský farár Urban.¹⁶⁸ Nevedno, či kňaz Martin, spomínaný v dohode uzavretej pred mestskou radou 8. novembra 1488, pôsobil v Žiline, no podľa príbuzenských vzťahov iste pochádzal zo Žiliny.¹⁶⁹ V roku 1503 a 1508 sa spomína žilinský farár Juraj (Girzik), ktorý mal deti, v roku 1503 už bol vdovcom a jeho testá, Tomáš tridsiatnik a jeho manželka Barbora svojich vnukov vyplátili 32 zlatými a šatmi.¹⁷⁰ K 28. marcu 1518 bol mestským farárom kňaz Lacko, ktorý vystupuje ako svedok pri testamente.¹⁷¹ Majer Hruštiná (Hruščina) darovala 27. mája 1457 Anna Bezičová žilinskému kostolu (fare) ako základinu na vydržovanie kaplána.¹⁷²

Kostoly (cirkevné stavby)

Farský (dnes katedrálny) kostol zasvätený Sv. Trojici; pôvodné zasvätenie, spomínané k roku 1423 bolo Panne Márii.¹⁷³ Stavba kostola pochádza najneskôr z prvej tretiny 13. storočia, kedy to bola jednododová stavba, zakončená pravouhlou apsidou a s predstavanou vežou v pozdĺžnej osi na západnej strane. Pravdepodobne okolo polovice 13. storočia (alebo až po roku 1280?) bola v pokračovaní pravouhlej apsidy pristavaná polkruhová (románska) apsida. Najneskoršie okolo polovice 14. storočia bol kostol prestavaný a rozšírený na trojlodovú románsku baziliku, zakončenú v strednej lodi veľkou gotickou polygonálnou apsidou; osvetlenie strednej lode bolo na severnej stene oknami ponad bočnú loď.¹⁷⁴ Na severnej vonkajšej stene strednej lode sú fresky znázorňujúce anjouovské lalie.¹⁷⁵ Posledná veľká prestavba kostola je z poslednej štvrtiny 16. storočia, kedy dostal nové patrocinium Najsvätejšej Trojice.¹⁷⁶

Kostol svätého Štefana kráľa

Pokladá sa za najstaršiu cirkevnú stavbu v Žiline. Leží v chotárnej časti Rudiny a v minulosti bol (Václavom Menclom) nesprávne nazvaný kostolom v Závodí. Najstaršia písomná zmienka o ňom je z roku 1429.¹⁷⁷ Pôvodne V. Mencl datoval vznik kostola do polovice 13. storočia, ďalší výskum predpokladal jeho vznik o niekoľko desaťročí skôr a posledný výskum J. Moravčíka (1995) dovoľoval posunúť vznik kostola celkom k začiatku 13. storočia.¹⁷⁸ Nástenné maľby, ich dve najstaršie vrstvy (12 apoštolov atď.), datuje najnovší umeleckohistorický výskum pred 1250 a do druhej polovice 13. storočia.¹⁷⁹

Archeologickým výskumom odkrytú pohrebnú kaplnku a ossárium pri kostole sv. Štefana kráľa datuje jej objaviteľ ako funkčnú do 15. – 16. storočia a pokladá ju za Kaplnku Božieho Tela v historických prameňoch viac ráz spomínanú,¹⁸⁰ čo treba pokladať za nepravdepodobné.

Kaplnka (Kostol) Božieho Tela

Je spomínaná v Žilinskej knihe roku 1423, 1489 a 1508, možno sa nachádzala neďaleko farského kostola (na mieste Burianovej veže?).¹⁸¹ Jej lokalizácia, navrhovaná J. Moravčíkom ku kostolu sv. Štefana kráľa a stotožnená s ním odkrytou pohrebnou kaplnkou je veľmi nepravdepodobná, pretože kaplnky Božieho Tela bývali strediskami združení remeselníkov (už aj v časoch pred vznikom cechov) a bývali skôr pri farských kostoloch a bližšie k centráram miest.¹⁸²

Ešte v poslednej štvrtine 19. storočia bola vo farskej záhrade siahajúcej až k farskému dvoru **rotunda**,¹⁸³ ktorá mala pravdepodobne tiež funkciu karnera alebo kostnice, lebo pôvodne bol okolo farského kostola cintorín.¹⁸⁴ **Stredoveký špitál** je písomne hodnoverne doložený až k roku 1508;¹⁸⁵ starý špitál (ktorý stál údajne na konci Kálova) mal aj **kaplnku**, ktorej zvyšky bolo vidno ešte v polovici 18. storočia.¹⁸⁶

Škola

V Žiline nepochybne jestvovala už v polovici 14. storočia, pretože učiteľ Volfard sa spomína už v roku 1358.¹⁸⁷ V 14. – 15. storočí bola funkcia učiteľa v Žiline spojená s notárskou funkciou a učiteľia/notári mávali univerzitné vzdelanie.¹⁸⁸

- 1 CDSI I, s. 115, č. 148.
- 2 ŠMILAUER, Vodopis s. 66 – 67.
- 3 CDAC III, s. 156-157, č. 102.
- 4 ŠA Bytča, Archív Trenč. župy, Pergameny, Lad. 1, č. 9.
- 5 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, 19 – 23 (aj foto).
- 6 Tamže, s. 28 – 31 (aj foto).
- 7 Tamže, s. 35 – 38 (aj foto).
- 8 Tamže, s. 57 – 63 (aj foto).
- 9 Tamže, s. 86 – 91 (aj foto).
- 10 TELEKI, A Hunyadiak kora X, s. 43; je to najstarší doklad na maďarskú formu pomenovania Žiliny; Solna = Šolna/Zsolna.
- 11 FEKETE NAGY, Trencsén vármegye, s. 93.
- 12 Tamže, s. 93 – 94.
- 13 Tamže, s. 94.
- 14 Žilinská kniha, s. 90, č. 14.
- 15 Kniež. archív rod. Esterházy, t. č. MOL DL 87954.
- 16 Žilinská kniha, s. 99, č. 30.
- 17 RÁBIK: Národnostní kňazi (kazatelia), s. 147.
- 18 Žilinská kniha, s. 105, č. 42.
- 19 Tamže, s. 111, č. 52.
- 20 Tamže, s. 149, č. 114.
- 21 Pôvodný názov dnešnej Rajčianky bol Žilinka po celej dĺžke jej toku; s názvom Rajčianka sa stretávame až od druhej polovice 19. storočia.
- 22 Por. pozn. č. 1, 2.
- 23 Por. MARSINA, Stará Žilina, s. 6.
- 24 Konkrétny zachovaný písomný doklad je až z roku 1323, no zrejme tu ide o veľmi starý stav, prinajmenej z čias Ondreja II; RDSI II, s. 488, č. 1129.
- 25 Pôvodným názvom Mojša bola Vasarfalva = Trhová Ves; FEKETE-NAGY, Trencsén vármegye, s. 156.
- 26 Okolo roku 1316 sa spomína provincia Strečno, patriaca do domény Matúša Čáka Trenčianskeho; vtedy už iste jestvoval aj hrad, RDSI II, s. 84, č. 146.
- 27 Prvý hodnoverný písomný doklad na hrad Budatín sa zachoval až z roku 1321, ako aj na mýto z toho istého roku; RDSI II, s. 293 a 303, č. 646 a 673; vznik hlavnej veže Budatínskeho hradu sa predpokladá okolo polovice 13. storočia.
- 28 Výslovne hodnoverné písomné doklady na most cez Váh medzi Žilinou a Budatínom sú až z 15. storočia.
- 29 Najstarší písomný doklad na Bytču je z roku 1250; CDSI II, s. 247, č. 354.
- 30 Boli to viaceré cesty miestneho významu, vedúce zo Žiliny najmä na juh a východ.
- 31 Por. MORAVČÍK, Podiel archeológie, s. 13.
- 32 Por. MORAVČÍK, História Žiliny v svetle archeologických nálezov, s. 14.
- 33 CDSI I, s. 329, č. 457.
- 34 CDAC III, s. 156 – 157, č. 102.
- 35 MARSINA, K stredovekým dejinám Žiliny s. 7 – 12; MORAVČÍK, Podiel archeológie s. 18 – 21.
- 36 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 16 – 17, č. 3.
- 37 V staršej historiografii o Žiline sa predpokladalo, že stará Žilina ležala pri kostole svätého Štefana.
- 38 RDSI I, 417 – 418, č. 971; por. aj pozn. 4.
- 39 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1238, s. 17 – 19, č. 4; originál hodnoverného odpisu Pavla prepošta a konventu Panny Márie v Turci zo 6. 5. 1358 je v Archíve mesta Žiliny (MMŽ), AS 4.
- 40 Išlo o stredovekú míľu, ktorá mala okolo 7,5 km.
- 41 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 5 – 21, č. 5; orig. v MMŽ, AS 46.
- 42 Hodnoverný odpis tejto listiny Konventom Panny z Turca zo 6. 7. 1358 je tiež tam. MMŽ, AS 42.
- 43 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 25 – 26, č. 7; orig. je v MMŽ, AS 204.
- 44 Tamže, s. 27 – 28, č. 8; MMŽ AS 8; je to jediná listina, v ktorej sa spomína kráľovský úradník v Žiline; jeho sídlom bol nepochybne už spomínaný prímestský hrad.
- 45 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 35 – 38, č. 12; orig. hodnoverného odpisu Turčianskeho konventu z roku 1431 je v MMŽ AS 19.
- 46 Tamže, s. 40 – 46, č. 14; orig. v MMŽ, AS 33.
- 47 Vypustili sme článok o žilinskom práve, lebo o ňom sa bude hovoriť v osobitnej časti: kap. 4 Vznik a formovanie mesta, časť Mestské právo.
- 48 Privilegiálnu listinu kráľovnej Márie potvrdil 31. 7. 1397 kráľ Žigmund; MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 51 – 52, č. 17; orig. v MMŽ, AS 21.
- 49 Listina sa nezachovala; spomína sa v listine kráľa Žigmunda zo 6. januára 1401; tamže orig., MMŽ, AS 199.
- 50 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 57 – 63, č. 20; orig. v MMŽ, AS 22.
- 51 MMŽ, AS 11; tzv. malý dekrét pre mestá od kráľa Žigmunda patrí medzi zákony Uhorského kráľovstva a bol zrejme odovzdaný alebo poslaný (všetkým vtedy za slobodné pokladaným) kráľovským mestám.
- 52 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 86 – 91, č. 29; orig. v MMŽ, AS 24.
- 53 Orig. v MMŽ, AS 47.
- 54 Orig. v MMŽ, AS 29.
- 55 Orig. tamže, AS 15.
- 56 Orig. tamže, AS 84.
- 57 Orig. tamže, AS 104.
- 58 Orig. tamže, AS 36.
- 59 Orig. tamže, AS 30.
- 60 Orig. tamže, Y - 7.
- 61 Orig. tamže, AS 23.
- 62 Jednoduché odpisy rukou 18. storočia v MMŽ, AS 202 a Y 9.
- 63 O neskorších osudoch Žiliny por. ŠTANSKÝ, Žilina za neskorého feudalizmu, s. 57 – 64 a 271a – 272a.
- 64 V stredoveku ide o dnes poľské mesto Czieszyn, po slovensky Tešín, ktoré bolo na východ od rieky Olzy; nemá sa zameňovať s Českým Tešínom, ktorý leží na západ od Olzy a ako významnejšie sídlisko sa vyvinul pôvodne ako Nový Czieszyn po vystavaní Košicko – bohumínskej trate v poslednej štvrtine 19. storočia.
- 65 Por. MARSINA, Vznik a počiatky, s. 40. (V tu spomínanej štúdii sa niektoré detaily interpretujú ináč ako v tomto novom texte.)
- 66 RDSI I, s. 17 – 18, č. 971.
- 67 RDSI II, s. 272 – 273, č. 597.
- 68 MARSINA, Vznik a počiatky, s. 51, pozn. 93.
- 69 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 28 – 32, č. 9.
- 70 Tamže, s. 32 – 33, č. 10.
- 71 Tamže, s. 40 – 46, č. 14.
- 72 Predstavitelia Veľkej Bytče 29. januára 1391 sľubujú, že sa vždy budú riadiť právom Žiliny a k nej sa odvolávať; to isté obyvatelia Pružiny okolo r. 1391; obyvatelia Zliechova sa pripájajú k žilinskému právu r. 1418; por. CHALOUPECKÝ, Žilinská kniha, s. 86, 91.
- 73 Je najstarším textom v Žilinskej knihe; nemecké znenie magdeburského práva z roku 1378 vydal PIIRAINEN, Das Stadtrechtbuch von Sillein.
- 74 Por. Žilinská kniha, s. 5 – 79.
- 75 Pôvodné patrocinium farského kostola je doložené až v roku 1423; Žilinská kniha, s. 96, v č. 24. Až po prestavbe v poslednej štvrtine 16. storočia dostal farský (dnes katedrálny) kostol patrocinium Najsvätejšej Trojice.
- 76 MORAVČÍK, Podiel archeológie, s. 15; MARSINA, K stredovekým dejinám Žiliny, s. 6 – 7.
- 77 MARSINA, K stredovekým dejinám Žiliny, s. 7 – 10.
- 78 Úplne rovnaké štvorcové námestie je aj v Tešine vrátane úzkej uličky, vedúcej z námestia. O žilinskom námestí podrobnejšie por. MORAVČÍK – ŠTANSKÝ, Žilinský rínek.
- 79 Vedľa „panského domu“ bola v prvej polovici 18. storočia postavená budova rezidencie Spoločnosti Ježišovej (jezuitov).
- 80 MORAVČÍK, Kostol svätého Štefana – kráľa, s. 19 – 34.
- 81 LOMBARDINI, Dávna Žilina, s. 140a.
- 82 Gotické prvky sú dodnes zachované v pivničných priestoroch pôvodných domov pod jezuitskou rezidenciou.

- 83 Roku 1418 vtedajší majiteľ Lietavského panstva Stibor zo Stiboric a Beckova dáva Žiline za ročnú platbu Strážov s celým chotárom, pretože Žilincania nemajú dostatok stavebného dreva; MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 72 – 76, č. 24.
- 84 Por. pozn. 50 a 56.
- 85 LOMBARDINI, Dávna Žilina, s. 140a, 141a.
- 86 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 13 – 15, č. 2.
- 87 Tamže, s. 16 – 17, č. 3.
- 88 Stalo sa to zrejme najneskoršie v súvislosti s darovaním celej Trenčianskej župy Matúšovi Čákovvi Trenčianskemu uhorským kráľom Ladislavom V. (= českým kráľovičom Václavom) roku 1302; RDSI I, s. 68, č. 95.
- 89 Tamže, s. 17 – 19, č. 4.
- 90 Por. pozn. 42; orig. v MMŽ, AS 46.
- 91 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 28 – 32, č. 9.
- 92 Tamže, s. 32 – 33, č. 10.
- 93 MARSINA, Právne postavenie slovenských mešťanov, s. 3 – 18.
- 94 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1238, s. 40 – 46, č. 14.
- 95 Tamže, s. 60.
- 96 VARSÍK, Husitské revolučné hnutie, s. 274 – 286.
- 97 MARSINA, Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu, s. 51 – 52.
- 98 Tamže 51b; do funkcie dedičného richtára nastúpil až potom, keď skutočne zaplatil dohodnutú kúpnu sumu.
- 99 Tamže, s. 52a; z toho, že si žilinskí mešťania túto kúpu dali schváliť aj kráľom Matejom I. vyplýva, že dopredu počítali s prípadným nesúhlasom – protestom Podmanickovcov.
- 100 Tamže; v tomto čase vnútornej politickej anarchie sa stretávame s najväčšou agresiou regionálnych oligarchov, v tomto prípade Podmanickovcov, proti mestám, čo potom v ďalšom vývoji skončilo postupne právnou degradáciou viacerých miest.
- 101 K sporu došlo preto, lebo kráľovská kancelária vydala v tej istej majetkovoprávnej záležitosti protichodné rozhodnutia.
- 102 Tamže, 52 ab; v listine z 1. apríla 1520, ktorá je osobnou výpoveďou Michala Podmanického o týchto udalostiach, označuje Žilincanov za „poddaných“ (Strečnian-skeho panstva).
- 103 MVS I, s. 54, č. 230.
- 104 BĀN, Magyar történelmi fogalomgyűjtemény II, s. 920.
- 105 Až z neskorších čias sú doklady, že žilinskej fare patrilo výnos zo štyroch usadlostí v Závodi.
- 106 Tak platili napr. farári z Radole a Lietavy; MVS I, s. 54, č. 227 a 229.
- 107 Tamže, s. 54 – 55, č. 237, 228, 233; s. 24, č. 24.
- 108 Vráťane prípadného služobníctva.
- 109 Dôsledné uplatnenie analýzy a primerané diferencovanie umožňuje presnejšie dosiahnuť (hoc aj len predpokladané) výsledky ako mechanické násobenie jednotným koeficientom (čo býva v týchto prípadoch zvyčajným postupom a urobil som to aj v štúdiu citovanej v poznámke 68).
- 110 Najzvyčajnejšími príčinami bývali vojnové udalosti, epidémie, neúroda/hladomor atd.
- 111 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 35 – 38, č. 12.
- 112 Napr. z roku 1428: Jürg Altdorff, Fabian Güttler, Niclos Ebrhart, Hannus Zatlter (atď.); Žilinská kniha, s. 98.
- 113 Žilinská kniha, Úvod, s. XXX: v druhé – tretí generaci byli z nich již slovenští zemánkové.
- 114 Posledný nemecký zápis je v Žilinskej knihe z 9. augusta 1429; prvý slovenský (s bohemizmami) z 22. januára 1451, odkedy sa potom už vyskytujú len latinské a slovenské zápisy; Žilinská kniha, s. 99, č. 30; s. 103, č. 38 a nasl.
- 115 Žilinská kniha, preklad nemeckého znenia magdeburského práva z roku 1378 je na stranách 5 – 79.
- 116 Usudzovať možno na to zo skutočnosti, že vystupujú ako členovia mestskej rady.
- 117 Vplýva to zo zachovaných dokladov na požičiavanie peňazí (úverovanie) pri obchodných transakciách a splácanie takýchto pohľadávok, pri čom ide zväčša o obchodovanie so Slezskom. Žilina bola aj sídlom výbercu tridsiatku (pohraničného cla); por. Žilinská kniha, s. 95 v č. 22/1422 a s. 143, č. 103 (1503).
- 118 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 19 – 21, č. 5; por. aj pozn. 49, 53, 55.
- 119 Už v roku 1208 sa spomína v metácii Ovčiariky potok; pozn. 1.
- 120 Práve najstaršie záznamy v Žilinskej knihe spomínajú transakcie s vinou, pričom zainteresovaným bol asi dedičný richtár; por. najmä s. 84 (edície).
- 121 Por. register edície Žilinskej knihy, s. 223a, 228b, 223a.
- 122 Tamže, s. 213b, 215b, 224b.
- 123 Tamže, s. 222b, 229a.
- 124 Tamže, s. 215a, 221b, 234a, 213b, 227b.
- 125 Tamže, s. 235b, 234b – 235a, 222a.
- 126 Tamže, s. 226b.
- 127 Podmienky žilinského práva por. MARSINA, Vznik a počiatky, s. 41; por. aj Tenže: Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu, s. 42 – 43.
- 128 Zo začiatku to bol osobitný zbor súdnych príseďiacich (scabini), v ďalšom vývoji sa vliad do mestskej rady.
- 129 Bolo to zvyčajne u dedinských dedičných richtárov. V žilinskom práve patrilo do nižšieho súdnictva všetko, okrem tzv. troch ťažkých previnení (prípadov).
- 130 Boli to vražda, podpaľačstvo a zbojstvo; MARSINA, Vznik a počiatky, s. 41.
- 131 Žilincania sú v listine označení ako „naši verní hostia“ (*fideles hospites nostris*).
- 132 Originál listiny je v MOL DL 42119.
- 133 NOVÁK, Pečate II, s. 549, predpokladá vznik typára pečate na konci 13. storočia.
- 134 Po kráľovskom mandáte, ktorý Žiline prikazoval odrieknuť sa Tešína ako súdnej odvolacej vrchnosti, išiel sa žilinský dedičný richtár Nicko spolu s prisažnými informovať do Krupiny o ich práve; MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 28 – 32, č. 9.
- 135 Súdni príseďiaci bývali zvyčajne štyria.
- 136 Žilinská kniha, s. 92, č. 18.
- 137 V Žilinskej knihe je do roku 1526 okolo 120 zápisov, v ktorých sa uvádzajú richtár a prisažní, no len niekedy je ich plný počet; zrejme to súvisí s osobnou prítomnosťou na príslušných zasadaniach mestskej rady.
- 138 Žilinská kniha, s. 90, č. 14; len tuhá sa výslovne spomína táto funkcia, hoci zrejme jestvovala stále.
- 139 Žilinská kniha, s. 93, 95, č. 20, 24 (atď.).
- 140 Tamže, s. 123, 127 – 128, č. 74, 79, 80; zrejme potom nedokázal úplne splatiť všetky pohľadávky, ktoré boli spojené s trvalou držbou funkcie dedičného richtára.
- 141 Mandát Vladislava II. zo 16. apríla 1509 realizoval Turčiansky konvent 9. mája 1509; majetok žilinského dedičného richtárstva sa vtedy skladal z domu (na námestí – bývalý polákovský), dvoch slobodných lánov, tretiny príjmov z dvoch mlynov na rieke Žilinka, celej dediny Krásna nad Kysucou a štyroch poddanských usadlostí v Závodi).
- 142 Por. pozn. 132.
- 143 Zachytené sú v Elenchu, vypracovanom Ľudovítom Stárkom v roku 1843, s. 377 a v Zozname vypracovanom Albertom Stránskym v roku 1934; Elench aj Zoznam v MMŽ.
- 144 Por. MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 20 a 23; Žilinská kniha, s. 124, v č. 75.
- 145 Por. tamže, v rozpätí čísiel 11 – 39 a s. 97, č. 28.
- 146 Tamže, č. 80, 82, 85, 91, 98, 99, 101.
- 147 Por. SOPKO, Pisári a vznik Žilinskej knihy, s. 41 – 71.
- 148 RÁBIK, Vývoj pečate mesta Žiliny, s. 51.
- 149 Tamže, s. 52 – 53.
- 150 MARSINA, Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu, s. 41b – 42a.
- 151 Tamže, s. 48b; Žilinská kniha, s. 94, č. 21.
- 152 Všetko v Žilinskej knihe, pod príslušnými rokmi; por. aj LOMBARDINI, Stručný dejepis, s. 39, ktorý to prevzal zo Stárkovho elenchu; por. pozn. 143.
- 153 Žilinská kniha, s. 123 a 126 – 128, č. 74, 78 – 80; s. 5 – 79.
- 154 Por. pozn. 152.
- 155 Por. pozn. 150.
- 156 Tamže, s. 42a.
- 157 Tamže, s. 48a.
- 158 Tamže, s. 48b.

- 159 Por. pozn. 145.
- 160 Možno na to usudzovať z často sa opakujúcich mien.
- 161 LOMBARDINI, Stručný dejepis, s. 11; por. pozn. 153.
- 162 Po skúsenosti s dedičným richtárom Václavom (Ladislavom) Pankrácom (1473 – 1474) dospeli nepochybne žilinskí mešťania k presvedčeniu, že si svoje právno-hospodárske postavenie môžu zaistiť len úplným odkúpením dedičného richtárstva.
- 163 Melicher Hrabovský bol (voleným) richtárom 1497; Žilinská kniha, s. 141, č. 100; por. aj MARSINA, Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu, s. 52a.
- 164 Praha 3 osoby, Viedeň 2 osoby, Krakov 6 osôb. VARSÍK, Slováci na Pražskej univerzite, s. 21 a 23, č. 87, 119, 126. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego II, s. 587. Metryka czyli album, s. 565. TŮSKÉS, Magyarországi diákok, s.1365-1526. Budapest 2008, s. 185 a 287, č. 3494 a 5726.
- 165 MVS I, s. 54, č. 230.
- 166 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 44, v č. 14. Tamže, s. 20, v č. 5.
- 167 Tamže, s. 77, v č. 25.
- 168 Tamže, s. 124, v č. 75.
- 169 Tamže, s. 136, č. 91.
- 170 Žilinská kniha, s. 143, č. 103.
- 171 Tamže, s. 149, č. 114.
- 172 LOMBARDINI, Stručný dejepis, s. 11.
- 173 Žilinská kniha, s. 96, v č. 24.
- 174 MORAVČÍK, Podiel archeológie, s. 15 – 17. Nemožno však vylučovať, že najstarší kostol v tomto priestore je už spred 13. storočia.
- 175 Freska s anjouovskými ľaliami na severnej stene strednej lode sú dodnes viditeľné pod dnešnou strechou kostola.
- 176 LOMBARDINI, Stručný dejepis, s. 26.
- 177 Žilinská kniha, s. 99, č. 30.
- 178 MORAVČÍK, Podiel archeológie, s. 15.
- 179 BURAN, Nástenné maľby v kostole sv. Štefana, s. 14 – 19, najmä s. 18a.
- 180 MORAVČÍK, Podiel archeológie, s. 14 – 15.
- 181 Žilinská kniha, s. 96 v č. 24, s. 137 – 138, č. 94 (kostol), s. 146, v č. 108 (kostol).
- 182 Kostol sv. Štefana kráľa v Žiline bol na stredoveké pomery prídaleko od mesta.
- 183 LOMBARDINI, Dávna Žilina, s. 140a.
- 184 Rotunda bola zrejme zničená pri vybudovaní tzv. farských schodov koncom 19. storočia.
- 185 Žilinská kniha, s. 146, v č. 108.
- 186 LOMBARDINI, Stručný dejepis, s. 34.
- 187 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 2008, s. 23, v č. 6; na s. 19 – 21, v č. 5, tamže k 28. 10. 1357 sa ten istý Wolfard spomína ako notár.
- 188 Žilinská kniha, s. 124, v č. 75 k 1. decembru 1469.

ŽILINA

germ. Sillein, hung. Zsolna

1. Name

Earliest mention:

Other names and variants:

Latin sources: 1267 *terra Sylina*; 1312/1417 *civitas Zylinensis*; 1357 *civitas Sylina*; 1370 *civitas Selina*; 1381/1431 *civitas Silina*; 1405 *civitas Selina*; 1438 *oppidum Sylina*; 1439 *oppidum Solna*; 1457 *civitas Zylina*; 1480 *oppidum nostrum (regis) Solna*; 1519 *civitas Sylyna*

German sources: 1416 *stat Zyleyn*; 1421 *Stadt Zeleyn*; 1429 *stat Zyleyn*; 1521 *gegeben auff der wýndeschen Stadt Seleyrn*

Slovak (Czech) sources: 1453 *mesto žilinske*; 1457 *mesto Zylina*

Etymology: The name is derived from Slavic / Slovak word *žila* – vein

2. Geographical location and natural conditions

Location: present-day Žilina Region, Žilina District; in the Middle Ages the town was located in the territory of Liptov Comitatus (medieval county) Žilina is situated in Žilina Basin, on the left bank of the Váh river at its confluence with the river Kysuca flowing from the north and Žilinka stream (today Rajčianka) from the south.

Medieval road connection, toll collection places: Žilina became very soon a junction of roads leading to all directions: south-westwards along the river Váh to Trenčín, southwards to Rajec, Prievidza and Ponitrie region, eastwards to Turiec and Liptov regions and northwards along the river Kysuca to Silesia.

3. Earliest settlement

Slavs settled the area Žilina at the turn of the 5th and 6th century. Their presence is attested by archaeological finds of Slavic pottery. Sometime before 1235 Andrew II donated Žilina to magister Michael. After 1280 it became again the property of the king.

4. Foundation and formation of the town, town privileges and town law

Type of town: royal town – free royal town – landlord town

Basic privilege: Basic privilege of the town of Žilina has not been preserved and, probably, it had not even existed. The formation of the town can be dated to the time of Andrew III (1290-1301) at the latest. Žilina as a town is first mentioned in 1312.

Important privileges and confirmations:

12 July 1321 – Charles Robert exempts townsmen from paying tolls at four Royal toll stations, and grants them the right of mile

28 October 1357 – Louis I grants townsmen of Žilina the right of annual fair

7 May 1381 – Louis I grants townsmen of Slovak origin the right of equal representation in town council, along with Germans

4 June 1384 – Žilina becomes a free royal town; this privilege is confirmed by Sigismund in 1397 and again on 15 April 15 1405, when king orders Žilina to build town walls; Sigismund's privilege is confirmed by Albert I on 26 March 1438

17 July 1458 – Matthias Corvinus grants Žilina the right to hold another annual fair and temporary exempts the town from paying thirtieth tax

Town law: Žilina was first governed by the German law, brought to Žilina from Czeszyn. This law since then began to be called the Žilina law. In the 14th century Žilina abided by the Magdeburg law.

4. Architectural development and town topography

The old settlement of Žilina was located probably near the single-aisle parish church, built in the first half of the 13th century, rebuilt to three-aisled Romanesque basilica in the 14th century. The oldest sacral building in Žilina is the Church of St. Stephen the King, built at the turn of the 12th and 13th century at the latest. Landlord of Žilina built his mansion probably in the mid-13th century. The building was then used as a suburban castle until the 15th century. Town of regular plan and with rectangular square began to be built partly on the site of old Žilina after the arrival of guests from Silesia. A chapel or church of Corpus Christi was erected near the parish church in the mid-14th century. Rotunda, perhaps from the 13th or 14th century, was situated in the parish garden. While sacral buildings and some houses located mainly in the square were undoubtedly built of stone or bricks, most of houses were wooden. Although Žilina was ordered to build stone walls by Kings Sigismund and Matthias Corvinus, the town had never finished continuous walls. It had only two bricked gates, rampart with palisade and moat.

5. Significant events

about 1300 – Žilina taken by Matthew Csák of Trenčín

1381 – equal rights for townsmen of German and Slovak nationality, half of the seats in Town council were allocated to Slovaks

1431 – Žilina seized by the Hussites

1433-1434 – Hussite crew in Žilina; most of Germans leave the town

1508 – Vladislaus II donates Žilina together with Strečno Castle to John Podmanický; Žilina becomes a landlord town

1526 – John Zápoľský, the owner of Žilina, gives the town as a deposit to Burian Svetlovský

7. Demographic developments

Based upon the amount of Papal tithes paid in 1332-1337, it can be concluded that Žilina was the most important town in north-western Slovakia at that time. Town population in the 14th century is estimated at about 1000 people. Old Žilina was undoubtedly a Slovak town. On arrival of guests from Silesia about half of the town population consisted of Germans, mostly wealthy. In the early 15th century, however, many German families left Žilina (probably for fear of the Hussites) and Slovaks became the dominant ethnic group in Žilina.

8. Economic activities

There were many crafts in Žilina, most numerous were cloth makers, butchers, tanners and furriers, blacksmiths, cutlers, weavers, cobblers, tailors and millers. The wealthiest townsmen were (besides merchants) also the locators of villages under the Žilina law and consequently their hereditary mayors. They contributed to growth of local sheep breeding and wool producing.

9. Town administration

Municipality: Municipality in Žilina was established soon after 1280. The town was led by a hereditary mayor with (probably) four jurors. The town council of 12 members is first documented 1384. More than 100 lists of town council members have been preserved from the 15th century.

Notary: The first notary known by his name was Wolfard, mentioned in 1357.

Town Book: The oldest Town book from 1378 contains the German version of the Magdeburg law. The law was translated into Slovak in 1473.

Seal: The oldest and still preserved charter issued by the town of Žilina dates to 1379; this charter also carries the oldest preserved town seal. Another type of town seal was used in 1430-1531.

Mayors until 1526: see the entry in Slovak

10. Personalities

John Pezold – the first hereditary mayor of Žilina, his son Dominic was in the military service of Louis I until 1349, attended the campaign to Naples

Magister Andrew – a notary in 1409-1451, a member of the town council, mayor in 1426

Václav Pankrác (Pongrác) of Sv. Mikuláš, Branč and Strečno – hereditary mayor 1473-1474

Students at nearby medieval universities (Prague, Vienna, Krakow) in preserved matriculation lists until 1526 – 12

11. Church history

Although two sacral buildings are dated before the 14th century, the parish in Žilina is mentioned only in 1332-1337. Queen Mary granted Žilina the right to choose its pastor in 1384. Ann Bezičová donated her manor Hruštín to Žilina church (parish) in 1457. Town hospital having its own chapel is documented in 1508. School in Žilina dates to the mid-14th century, the first teacher Wolfard is mentioned in 1358.

Zoznam použitých skratiek

- ACN: Archív Rímskokatolíckeho biskupstva Nitra, fond Archivum Capituli Nitriensis
 Acta iudiciaria: HALAGA, Ondrej Richard (ed.). Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405, München 1994.
 AGAD: Archiwum glówne akt dawnych Warszawa
 AGOP: Archivio Generale Ordo Praedicatorum, Convento Santa Sabina Roma
 AMB, K: Archív mesta Bratislavy, Komorné knihy
 AMB, PA: Archív mesta Bratislavy, Magistrátne protokoly (Protocollum actionale), 2 a 1
 AMB, PT: Archív mesta Bratislavy, Protocollum testamentorum, 4 n 1
 AMB: Archív mesta Bratislavy
 AMK, Schw.: Archív mesta Košice, Zbierka Schwartzbachova (Schwartzbachiana)
 AMK, Suppl. H.: Archív mesta Košice, fond Supplementum Halagianum
 AMK, Suppl. Schram.: Archív mesta Košice, fond Supplementum Schranianum
 AMK, TA: Archív mesta Košice, fond Tajný archív (Archivum secretum)
 AMK: Archív mesta Košice
 Anj. Okm. I – VII: NAGY, Imre – TASNÁDI NAGY, Gyula (eds.). Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I – VII, Budapest 1878 – 1920.
 AO I – XXV: KRISTÓ, Gyula – BLAZOVICH, László – GÉCZI, Lajos – ALMÁSI, Tibor – KÓFALVI, Tamás – TÓTH, Ildikó Éva – PITI, Ferenc – SEBŐK, Ferenc (eds.). Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I – XXV (1301 – 1341), Budapest – Szeged 1990 – 2004.
 Apponyi I: A pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I (1241 – 1526), Budapest 1906.
 ASVat, Reg. Suppl.: Archivio Segreto Vaticano (Archivum Secretum Vaticanum), Registra Supplicationum
 ASVat, RL: Archivio Segreto Vaticano (Archivum Secretum Vaticanum), fond Registra Lateranesia
 ASVE: Archivio di Stato di Venezia
 AVANS: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku
 Az Esztergomi székeskáptalan: SOLYMOSI, László (ed.). Az Esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500 – 1502, 1507 – 1527), Budapest 2002.
 BAN: Biskupský archív Nitra
 Bánffy I – II: VARJÚ, Elemér – IVÁNYI, Béla. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez I – II, Budapest 1908 – 1928.
 BÁRDOSSY, Supplementum: BÁRDOSSY, Joannes (ed.). Supplementum analectorum terrae Scepusiensis, Leutschoviae 1802.
 BCzK: Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
 BHL: Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis. K – Z Socii Bollandiani (ed.), Bruxelles 1900 – 1901.
 BS VI.: Bibliotheca Sanctorum VI, Roma 1965.
 CDAC I – XII: WENZEL, Gusztáv (ed.). Codex diplomaticus arpadianus continuatus I – XII, Pest 1860 – 1874.
 CDH I – XI: FEJÉR, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis I – XI, Budae 1839 – 1844.
 CDM VI: CHLUMECKY, P. Ritter von (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI (1307 – 1333), Brünn 1854.
 CDM XI: BRANDL, Vincenz (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI (1375 – 1390), Brünn 1885.
 CDP I – VIII: NAGY, Emericus et alii (eds.). Codex diplomaticus patrius I – VIII (Hazai Okmánytár), Győr – Budapest 1865 – 1891.
 CDSI I – II: MARSINA, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I – II, Bratislavae 1971 – 1987.
 Cechy mesta Prešova: MV SR, Štátny archív Prešov – Pobočka Prešov, fond Cechy mesta Prešova 1377 – 1895
 CIH: DEZSÖ, Márkus – NAGY, Gyula – KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (eds.). Corpus iuris hungarici 1000 – 1526, Budapest 1899.
 Csáky: SZABÓ BÁRTFAY, László (ed.). Oklevéltár a Gróf Csáky család történetéhez I – II, Budapest 1919.
 DLb: PRZEŹDZIECKI, Alexander (ed.). JOANNIS DŁUGOSZ, Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis III, Cracoviae 1864.
 DRH: DÖRY, Francisci – BÓNIS, Georgius – BÁCASKAI, Vera (eds.). Decreta regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns I (1301 – 1457), Budapest 1976.
 DRMH: BAK, János – BÓNIS, György – SWEENEY, Ross James (eds.). Decreta regni mediaevalis Hungariae I (1000 – 1301), Bakersfield 1999.
 FEJÉRPATAKY, Számadáskönyvei: FEJÉRPATAKY, László (ed.). Magyarországi városok régi számadáskönyvei, Budapest 1885.
 FNSz: KISS, Lajos. Földrajzi nevek etimológiai szótára I – II. A – K, Budapest, 1988.
 FZ HÚ SAV: Fozobierka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave
 ГВЛ: КОТЛЯР М.Ф. – СМОЛІЙ В. А. (eds.). Галицько Волинський Літопис : Дослідження. Текст. Коментар, Київ 2002.
 Caspar. Excerpta Chronicis Scepusiensibus seu Leutschoviensibus, in: WAGNER, Carolus (ed.). Analecta Scepusii sacri et profani II, Viennae 1774, s. 1 – 45.
 Hazai oklevéltár: NAGY, Imre – DEÁK, Farkas – NAGY, Gyula (ed.). Hazai oklevéltár 1234 – 1536, Budapest 1879.
 HČ: Historický časopis
 HHStA: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
 His. Pol IV – V: PRZEŹDZIECKI Alexander (ed.). JOANNIS DŁUGOSZ, Historiae Polonicae, Tom IV – V, Libri XII, Cracoviae 1877 – 1878.
 HMsPK: Archív biskupského úradu v Spišskej Kapitule, fond Hodnoverné miesto Spišská kapitula
 Chronica Hungarorum: GALÁNTAI, Elisabeth – KRISTÓ, Julius (eds.). IOHANNES DE THURO CZ. Chronica Hungarorum I, Budapest 1985.

- Inventár Banská Štiavnica I – IX: ČELKO, Mikuláš. Magistrát mesta Banská Štiavnica. Inventár I – IX, Banská Štiavnica 2002 – 2009.
- Inventár Bratislava I: LEHOTSKÁ, D. – HANDZOVÁ, D. – HORVÁTH, V. – HRABUŠŠAY, Z. – MERGLOVÁ, N. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Archív mesta Bratislava, Praha 1956.
- Inventár Bratislava II: HORVÁTH, Vladimír. Archív mesta Bratislava, Inventár listín a listov II (1501 – 1563), Bratislava 1966.
- Inventár Lubietová: SLANÝ, Július. Okresný archív v Banskej Bystrici. Archív mesta Lubietovej 1282 – 1885. Inventár, Banská Bystrica 1974.
- Inventár Modra I: TURCSÁNY, Juraj. Magistrát mesta Modry. Listiny 1439 – 1785, Modra 1985.
- KAEPPELI, Scriptorum III.: KAEPPELI, Thomas. Scriptorum Ordinis Praedicatorum Medii Aevi, volumen III, I – S, Romae 1980.
- KAN: Kapituluň archív Nitra
- KFV (1481): RÁBIK, Vladimír (ed.). Kniha farských účtov trnavského farára Václava z roku 1481, In: Studia historica Tyrnaviensia IV, Trnava 2004, s. 257 – 339.
- KMp: PIEKOSIŃSKI, Ferdinand. Kodex dyplomatyczny Małopolski IV, 1386 – 1450, Krakow 1905.
- KMTL: KRISTÓ, Gyula (ed.). Korai magyar történeti lexikon (9. – 14. század), Budapest 1994.
- Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice: VOZÁR, Jozef – PIIRAINEN, Ilpo Tapani (eds.). Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice, Košice 2002.
- LP: Főszékesegyházi Könyvtár v Ostrihome, Esztergomi Liber Proventuum (1472 – 1529), sg. Ms I. 311
- Matricula Molleriana: Archív evanjelického cirkevného zboru v Kežmarku, Matricula Molleriana (Liber seu registrum Fraternalitatis venerabilium. Dominorum XXIV plebanorum regalium in Scepusio...).
- MATULAY, Katalóg I – II: MATULAY, Ctibor. Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností I. (1020) 1255 – 1536, Bratislava 1980.
- MB: MV SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Topoľčany, fond Mestečko Bánovce
- MBB: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Magistrát mesta Banská Bystrica
- MDE: NAGY, Iván – NYÁRY, Albert (eds.). Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458 – 1490, Budapest 1877.
- MES I – II: KNAUZ, Ferdinand (ed.). Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I – II (979 – 1321), Strigonii 1874 – 1882.
- MES III: DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.). Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III (1321 – 1349), Strigonii 1924.
- MES IV: DRESKA, Gabriel – ÉRSZEGI, Geysa – HEGEDŰS, Andreas – NEUMANN, Tiburcius – SZOVÁK, Cornelius – TRINGLI, Stephanus (eds.). Monumenta Ecclesiae Strigoniensis IV (1350 – 1358), Budapestini – Strigonii 1999.
- Mestské a banské právo Kremnice: ČELKO, Mikuláš – PAPONOVÁ, Mária – PIIRAINEN, Ilpo Tapani (eds.). Mestské a banské právo Kremnice, Košice 2004.
- Metryka czyli album: GASIOROWSKI, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela (eds., za spolupráce Ryszarda Grzesika).
- Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509 – 1551, Warszawa 2010.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego I – II: GASIOROWSKI, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela (eds.). Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 – 1508, tomus I – II, Krakow 2004.
- MHJ I – XI: Monumenta Hungariae Judaica I – XI, Budapest 1903 – 1968
- MK Trnava (1394 – 1530): RÁBIK, Vladimír (ed.). Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394 – 1530, Trnava 2008.
- MKT (1495): RÁBIK, Vladimír (ed.). Mestská kniha príjmov trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495, Trnava 2006.
- ML: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Mesto Lubietová: Lubietová, slobodné kráľovské a banské mesto 1282 – 1885
- MLT: MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, fond Mestečko Liptovský Trnovec
- MMB – K: MV SR, Štátny archív v Prešove, Pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov – knihy
- MMB – LL: MV SR, Štátny archív v Prešove, Pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov – listiny a listy
- MMB: MV SR, Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov.
- MMBr: MV SR, Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Bystrica, fond Magistrát mesta Brezno.
- MMBŠ: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica.
- MMFH I: BARTOŇKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – MASÁŘIK, Zdeněk – VEČERKA, Radoslav (eds.). Magnae Moraviae fontes historici I, Pragae – Brunae 1966.
- MMG: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Magistrát mesta Gelnica
- MMKa: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen, Magistrát mesta Krupiny
- MMKK: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, fond Magistrát mesta Kežmarok.
- MMKo: MV SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno, fond Magistrát mesta Komárno
- MMKr: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, fond Magistrát mesta Kremnica
- MML: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Magistrát mesta Levoče
- MMM: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, fond Magistrát mesta Modra
- MMNB: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, nespracovaný fond Magistrát mesta Nová Baňa
- MMP – K : MV SR, Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Magistrát mesta Prešov – knihy
- MMP – LL: MV SR, Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Magistrát mesta Prešov – listiny a listy
- MMP: MV SR, Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Magistrát mesta Prešov.
- MMPe: MV SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Bojnice, fond Magistrát mesta Prievidza
- MMPL: MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, fond Magistrát mesta Partizánska Lupča
- MMPod: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Stará Lubovňa, fond Magistrát mesta Podolíne
- MMR: MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, fond Magistrát mesta Ružomberok
- MMRv: MV SR, Štátny archív v Košiciach, pobočka Rožňava, fond Magistrát mesta Rožňava
- MMS: MV SR, Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Magistrát mesta Sabinov
- MMSka: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica, fond Magistrát mesta Skalica
- MMSNV: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves, fond Magistrát mesta Spišská Nová Ves.

- MMSp.Sobota: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, fond Magistrát mesta Spišská Sobota.
 MMStL: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Stará Lubovňa, fond Magistrát mesta Stará Lubovňa
 MMŠ: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa, fond Magistrát mesta Šamorín
 MMTTr: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín, fond Magistrát mesta Trenčín
 MMTT: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, fond Magistrát mesta Trnava, L - Listiny
 MMZv: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen, Magistrát mesta Zvolena
 MMŽ, AS: MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, Magistrát mesta Žiliny, Tajný archív (AS)
 MNM: Magyar nemzeti Múzeum
 MOL AM: Magyar Országos Levéltár Budapest, Acta mechanica
 MOL DF: Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
 MOL DL: Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár
 MOL MKA: Magyar Országos Levéltár Budapest, Magyar Kamara Archivuma, Sekció E 158 (portálne súpisy, súpisy domov)
 MOL Regesta: MOL Magyar Kamara Archivuma, Regesta decimarum, E 159, sz. 3343
 MOL: Magyar Országos Levéltár Budapest
 MRS: MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota, fond Magistrát mesta Rimavská Sobota.
 MSe: MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica, fond Mestečko Senica
 MTA Kézirattár: Rukopisná zbierka Ústrednej knižnice Maďarskej akadémie vied (Magyar tudományos Akadémia könyvtára, Kézirattár), Skupina Listiny v Budapešti: pôvodne v archíve rod. Zamarovský zo Zamaroviec a sčasti v archíve mesta Trenčína.
 MTEsz: BENKŐ, Lorand – KISS, Lajos. A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára I. A – Gy, Budapest, 1967.
 MTT: Magyar Történelmi Tár
 MVH I.1: VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István (eds.). Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281 – 1375. Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus 1, Budapest 2000.
 MVH I.4: FRAKNÓI, Vilmos (ed.). Bullae Bonifacii IX. P. M. 1396 – 1404/II. Monumenta Vaticana Hungariae, series I, tomus 4, Budapestini 1889.
 MVH I.5: VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István (eds.). Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe 1446 – 1523. Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus 5, Budapest 2000.
 MVSI I: SEDLÁK, Vincent (ed.). Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337, Monumenta Vaticana Slovaciae, tomus I, Trnavae – Romae 2008.
 MVSI II/1: RÁBIK, Vladimír (ed.). Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia, Monumenta Vaticana Slovaciae, tomus II, volumen 1 (1342 – 1415), Trnavae – Romae 2009.
 ODESCALCHI, Königinen Briefe: ODESCALCHI, Arthur (ed.). Königinen Briefe aus dem Archiv einer oberungarischen Bergstadt (1428 – 1547), Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft Adler Nr. XIX (Wien 1909), s. 1 – 19, Nr. XXIV (Wien 1914), s. 130 – 133.
 OPA: Ostrihomský primásky archív (Prímási levéltár Esztergom)
 OSKA: Primaciálny archív Esztergom, Súkromný archív Ostrihomskej kapituly (Esztergomi Székesfőkapitán Magánlevéltár)
 PDSS III: MARSINA, Richard. V kráľovstve svätého Štefana. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III, Bratislava 2004.
 PDSS IV: BREZOVÁKOVÁ, Blanka – LUKAČKA, Ján – SEDLÁK, Vincent – SOPKO, Július. Pod vládou anjouovských kráľov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV, Bratislava 2002.
 PDSS V: BARTL, Július – DVORÁKOVÁ, Daniela – LUKAČKA, Ján – LUKAČKA, Tomáš – SOPKO, Július. Prvý cisár na uhorskom tróne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V, Bratislava 2001.
 PDSS VI: LUKAČKA, Ján – SEGEŠ, Vladimír – FRIMMOVÁ, Eva SKLADANÝ, Marián – HRNČIAROVÁ, Daniela – ŠTEFÁNIK, Martin – FÁBROVÁ, Karin. Pod osmanskou hrozbou. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI, Bratislava 2003.
 PROVINCIA I: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Provincia XVI spišských miest I, Grófsky archív
 PROVINCIA II: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Provincia XVI spišských miest II, Provinčný archív
 ПСРЛ: ЛАХМАТОВ А. А. Полное собрание русских летописей II, Санкт-Петербург 1908. (Reprint. Москва 1962). HAIN, Excerpta: HAIN, PÚ SR, RNKP: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Register nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok (dostupné na www.pamiatky.sk/pamiatky/fondy/nehnutelne.pamiatky).
 RA I – II: SZENTPÉTERY, Imre - BORSA, Iván, (ed.). Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I – II/1 – 4, Budapest 1923 – 1987.
 RATKOŠ, Dokumenty: RATKOŠ, Peter (ed.). Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526), Bratislava 1957.
 RDSI I – II: SEDLÁK, Vincent. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I – II, Bratislava 1980 – 1987.
 Regesta supplicationum: BOSSÁNYI, Árpád (ed.). Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak I – II (1342 – 1394), Budapest 1916 – 1918.
 Regestár Rimavská Sobota: SOKOLOVSKÝ, Leon. Regestár stredovekých listín štátneho okresného archívu v Rimavskej Sobote (1335 – 1524), Rimavská Sobota 1985.
 Relation: DUCHOŇ, Jozef (ed. a trans.). Relation čiže Správa o inšpekcii stavu mesta Košice vypracovaná v rokoch 1603 – 1604 na príkaz Jeho Milosti arcivojvodu Mateja a realizovaná komisiou pod vedením generála, kapitána Horného Uhorska, Jána Jakuba Barbiana grófa de Belgiojoso, Košice 2000.
 RF III/1: CHMEL, Joseph (ed.). Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV), Wien 1838 – 1840.
 RF III/12: WILLICH, Thomas (ed.). Regesten Kaiser Friedrichs III (1440 – 1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Bd. 12: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440 – 1446), Wien 1999.
 RF III/13: HEROLD, Paul – HOLZNER-TOBISCH, Kornelia (eds.). Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440 – 1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Bd. 13: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1447 – 1457), Wien 2001.

- RHMA: ENDLICHER, Stephanus Ladislaus. *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli 1849.
- RI: BÖHMER, Johann F. (ed.). *Regesta Imperii XI: Die Urkunde Kaiser Sigmunds (1410 – 1437) I. B. (1410 – 1424)*, Hildesheim 1968.
- SASpK: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Súkromný archív Spišskej kapituly
- Sborník FFUK: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
- SGKP: Słownik geograficzny Krolewstwa Polskiego, volumen 1 – 15, Warszawa 1880 – 1914.
- SCHMAUK, Supplementum II: SCHMAUK, Michael (ed.). *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis II*, Szepesváraljajae 1889.
- SNA, Erdődy: MV SR, Slovenský národný archív, fond Spoločný archív rodu Erdődy
- SNA, HMBK: MV SR, Slovenský národný archív, fond Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula
- SNA, SABK: MV SR, Slovenský národný archív, fond Súkromný archív Bratislavskej kapituly
- SNA, SBRA: MV SR, Slovenský národný archív, fond Svätobeňadický regnikolárny archív
- SpB: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Spišské biskupstvo
- SpP: MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Spišské prepošstvo
- Súpis Beneho: Súpis mestského archívu v Kežmarku vyhotovený B. Benem, Kežmarok 1952. Miesto uloženia: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad
- Szentszéki regeszták: BÓNIS, György. *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*, Budapest 1997.
- Sztáray okl.: NAGY, Gyula (ed.). *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I (1234 – 1396)*, Budapest 1887.
- ŠA Prešov, ŽS: MV SR, Štátny archív v Prešove, Šarišská župa, Župný súd
- Tört. Tár: *Történelmi Tár*, 1889 – 1904
- VSO I – III: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I – III*, Bratislava 1977 – 1978.
- WEBER, Supplementum III: WEBER, Samuel. *Supplementum terrae Scepusiensis*, in: *A Szepes megyei Történelmi Társulat évkönyve XI*, Lőcse 1908.
- WENZEL, MBKT: WENZEL, Gusztáv (ed.). *Magyarország bányaszatának kritikai története*, Budapest 1880.
- ZbSNM: Zborník Slovenského národného múzea
- ZdMp: KURAŚ, Stanisław – SUŁKOWSKA-KURAŚ, Irena (eds.). *Zbiór dokumentów Małopolskich IV (1211 – 1400)*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1969.
- Zichy család okmánytára: NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHÉLY, Dezső – KAMMERER, Ernő – DÖRY, Ferenc – LUKCSICS Pál. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára I – XII*. Pest, Budapest 1871 – 1931.
- ZsO I – X: MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván – C. TÓTH, Norbert (eds.). *Zsigmondkori oklevéltár I – X*, Budapest 1951– 2007.
- Žilinská kniha: CHALOUPECKÝ Václav (ed.), *Knihá žilinská*, Bratislava 1934.

Archívy a archívne fondy

Archív biskupského úradu v Spišskej Kapitule, fond Hodnoverné miesto Spišská kapitula

Archív evanjelického cirkevného zboru v Kežmarku

Archív Farského úradu Kremnica

Archív Farského úradu Spišské Vlachy

Archív mesta Bratislavy

Archív mesta Košice

Archív Rímskokatolíckeho biskupstva Nitra, fond Archivum Capituli Nitriensis

Archivio di Stato di Venezia

Archivio Generale Ordo Praedicatorum, Convento Santa Sabina Roma

Archivio Segreto Vaticano (Archivum Secretum Vaticanum)

Archiwum glówne akt dawnych Warszawa

Archiwum Miasta Gdańska

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

Biskupský archív Nitra

Esztergomi Székesfőkáptalan Magánlevéltár

Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom

Fotobierka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Fürstliches und gräfliches Fuggersches Familien- und Stiftungsarchiv, Dillingen a.d. Donau

Kapitulný archív Nitra

Magyar nemzeti Múzeum

Magyar Országos Levéltár Budapest

Magyar tudományos Akadémia könyvtára, Kézirattár

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, fond Magistrát mesta Nová Baňa.

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Magistrát mesta Banská Bystrica.

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Mesto Lubietová: Lubietová, slobodné kráľovské a banské mesto 1282 – 1885

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, fond Magistrát mesta Kremnica

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica, fond Magistrát mesta Skalica

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica, fond Mestečko Senica

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, fond Magistrát mesta Trnava

MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, fond Magistrát mesta Spišská Sobota.

MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Stará Lubovňa, fond Magistrát mesta Podolíneec.

MV SR, Slovenský národný archív, fond Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula

MV SR, Slovenský národný archív, fond Spoločný archív rodu Erdödy

MV SR, Slovenský národný archív, fond Súkromný archív Bratislavskej kapituly

MV SR, Slovenský národný archív, fond Svätobeňadický regnikolárny archív

MV SR, Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Bystrica, fond Magistrát mesta Brezno

MV SR, Štátny archív Prešov – Pobočka Prešov, Fond Cechy mesta Prešova 1377 – 1895.

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota, fond Magistrát mesta Rimavská Sobota.

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen, Magistrát mesta Krupiny

MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen, Magistrát mesta Zvolena

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa, fond Magistrát mesta Šamorín

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín, fond Magistrát mesta Trenčín

MV SR, Štátny archív v Košiciach, pobočka Rožňava, fond Magistrát mesta Rožňava

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Magistrát mesta Gelnica

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Magistrát mesta Levoče

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Provincia XVI spišských miest I, Grófsky archív

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Provincia XVI spišských miest II, Provinčný archív

MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, fond Magistrát mesta Kežmarok

MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Stará Lubovňa, fond Magistrát mesta Stará Lubovňa

MV SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Bojnice, fond Magistrát mesta Prievidza

MV SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno, fond Magistrát mesta Komárno

MV SR, Štátny archív v Prešove, Pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov

MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, fond Magistrát mesta Modra

MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, fond Magistrát mesta Partizánska Ľupča

MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, fond Magistrát mesta Ružomberok

MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, fond Mestečko Liptovský Trnovec

MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Magistrát mesta Žiliny

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Spišské biskupstvo

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Spišské prepošstvo

MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Súkromný archív Spišskej kapituly.
MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves, fond Magistrát mesta Spišská Nová Ves
MV SR, Štátny archív v Nitre, pobočka Topoľčany, Fond Mestečko Bánovce
MV SR, Štátny archív v Prešove, fond Šarišská župa, Župný súd
MV SR, Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Magistrát mesta Prešov
MV SR, Štátny archív v Prešove, Pobočka Prešov, fond Magistrát mesta Sabinov
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
Prímási levéltár Esztergom

Edície prameňov a literatúra

- A pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I (1241 – 1526), Budapest 1906.
- ÁBEL, Jenő. Műtörténeti adatok a XV. és XVI. századból, Történelmi Társ, 1884, s. 525 – 546.
- ALAPI, Gyula. A csallóközi halászat története, Komárom 1933.
- ALBERTOVÁ, Henrieta. K okolnostiam vzniku a počiatkom slobodných kráľovských miest Zvolen, Banská Bystrica a Lubietová, in: Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia, Oto Tomeček (ed.), Banská Bystrica 2009, s. 49 – 68.
- ALBERTY, Július. História Zboru ev.a.v. cirkvi v Banskej Bystrici do roku 1918, in: Banská Bystrica v znamení kalicha, Július Alberty – Pavol Martuliak (eds.), Banská Bystrica 2001, s. 11 – 27.
- Annales Altahenses maiores, in: Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Edmundus L. B. ab Oefele (ed.), Hannoverae 1891.
- Archív mesta Bratislavy, Sprivodca po fondoch a zbierkach, Darina Lehotská a kol. (eds.), Praha 1955.
- AVENARIUS, Alexander – LUKAČKA, Ján. Slovensko v období vrcholného a neskorého stredoveku. Kultúrno historické súvislosti, in: Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia, Dušan Buran a kol. (eds.), Bratislava 2003, s. 32 – 33.
- AVENARIUS, Alexander. Problém pravosti privilégia pre turčiansky kláštor z roku 1252, Sborník FFUK Historica 16, 1965, s. 111 – 129.
- BÁCSKAI, Vera. Magyar mezővárosok a XV. Században, Budapest 1965.
- BADÍK, Milan – BERNÁTH, Jozef. Thurzov hrad v Gelnici, Prešov 1970.
- BAHNA, Ján M. Architektonické a umelecké pamiatky, in: Pukanec, Ján Zamboj a kol. (eds.), Martin 1975, s. 267 – 278.
- BAK, János – BÓNIS, György – SWEENEY, Ross James (eds). Decreta regni mediaevalis Hungariae I (1000 – 1301), Bakersfield 1999.
- BAKÁCS, István. Hont vármegye Mohács előtt, Budapest 1971.
- BAKAY, Kornél. A magyar államalapítás, Budapest 1978.
- BAKER, Adalbert. Die Kammergrafen von Schemnitz. Anno 1365 – 1873, Karpatenland 5, Reichenberg 1932, s. 54 – 57.
- BAKER, Adalbert. Die Stadtrichter von Schemnitz. Anno 1275 – 1869, Karpatenland 5, Reichenberg 1932, s. 27 – 28.
- BAKER, Adalbert. Statpuch dißer khuniclichen Stath Dylen anno 1471 – 1685, Karpatenland 11, 1. Heft, 1938, s. 4 – 11.
- BALAŠA, Gejza. Praveké osídlenie stredného Slovenska, Martin 1960.
- BALÁŽ, Ján. Banská Bystrica v premenách času, Banská Bystrica 2002.
- BALÁŽ, Ján. Domy starej Banskej Bystrice I, Banská Bystrica 2008.
- BALDUCCI PEGOLOTTI, Francesco. La Pratica della mercatura, Allan Evans (ed.), Cambridge – Massachusetts 1936.
- BALEGOVÁ, Jana. Juraj Werner – Prešovský rektor a humanista, Zborník Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Acta pedagogicae Universitatis Presoviensis, Annus II, Prešov 2002, s. 89 – 98.
- BALEGOVÁ, Jana. Juraj Wernher a počiatky Spišskej komory, in: Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša, Levoča – Wrocław 2003, s. 553 – 558.
- BÁLINT, Ila – BORSA, Iván – VARGA, János (eds.). Az Abaffy család levéltára 1247 – 1515. A Dancs család levéltára 1232 – 1525. A Hanvay család levéltára 1216 – 1525. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 23, Budapest 1993.
- BÁN, Péter a kol. Magyar történelmi fogalomgyűjtemény II, Eger 1980.
- BÁNESZ, Ladislav. Górno palelityczne kultury we wnętrznym łuku wschosnich Beskidow, Acta Archeologica Carpatica 4, 1962, s. 77 – 90.
- BÁNIK, Juraj. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický, Turč. Sv. Martin 1891.
- BARÁTHOVÁ, Nora (ed.). Osobnosti Kežmarku (1206 – 2009), Kežmarok 2009.
- BÁRDIOVÁ, Marianna. Dejiny hudby, in: Zvolen, Monografia k 750 výročiu obnovenia mestských práv, Viera Vaníková (ed.), Zvolen 1993, s. 223 – 232.
- BÁRDOS, Gabriel – PRESINSZKY, Ludovít. Šamorín. Čítanka z dejín mesta, Dunajská Streda 2001.
- BÁRDOSSY, Joannes (ed.). Supplementum analectorum terrae Scepusiensis, Leutschoviae 1802.
- BARDOSSY, Joanes [Bárdossy Johannes]. Moldavensis vel Szepsiensis Decimae indagatio est proxima terrae Scepusiensis, et huic innexarum sacro-profananum, iurisdictionum evolutio, Posonii 1802.
- BARTAL, Antonius. Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae, Lipsiae 1901.
- BARTALSKÝ, Ján (ed.). Smolník mesto medenorudných baní, Bratislava 1993.
- BÁRTFAI SZABÓ, László. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I/1-2, Budapest 1919.
- BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. Inlyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis Notita historico-geographico-statistica, Leutschoviae 1806 – 1808.
- BARTKO, Ladislav. Literárny život Brezna a jeho okolia, in: Brezno v premenách času, Banská Bystrica 2005, s. 147 – 153.
- BARTL, Július – DVOŘÁKOVÁ, Daniela – LUKAČKA, Ján – LUKAČKA, Tomáš – SOPKO, Július. Prvý cisár na uhorskom tróne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V, Bratislava 2001.
- BARTL, Július. Bratislavské školstvo pred rokom 1526, Zborník FFUK Historica 41, 1995, s. 91 – 105.
- BARTL, Július. Bratislavské vinohradníctvo a obchod s vínom, Historický časopis 49, 2001, č. 4, s. 599 – 607.
- BARTL, Július. Bratislavský obchod v stredoveku, Zborník FFUK Historica 21, 1970, s. 87 – 109.
- BARTL, Július. Cesty bratislavských mestských funkcionárov na kráľovský dvor v 15. storočí, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 115 – 124.
- BARTL, Július. Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku, Historický časopis 40, 1992, č. 3, s. 281 – 296.

- BARTL, Július. Desiatky ostrihonského arcibiskupstva z rokov 1435 a 1437 ako prameň k dejinám vinohradníctva v 15. storočí, Zborník FFUK Historica 39-40, 1989, s. 187 – 194.
- BARTL, Július. K problémom diferenciacie miest a mestečiek na kráľovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia, in: Vývoj správy miest na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 69 – 90.
- BARTL, Július. K vývoju miest a mestečiek Liptova v stredoveku, Liptov 8, 1985, s. 45 – 68.
- BARTL, Július. K otázke štúdia Bratislavčanov na Viedenskej univerzite v druhej polovici 15. storočia, Slavín 3, 1969, 5 – 17.
- BARTL, Július. K zdrojom mestského majetku a hospodárenia v 14. a 15. storočí, Historické štúdie 19, 1974, s. 75 – 96
- BARTL, Július. Mestské knihy na Slovensku a problémy ich štúdia, Studia historica Tyrnaviensia III, Trnava 2003, s. 225 – 239.
- BARTL, Július. Mýta na Malom Dunaji vo vzťahu k Bratislave a bratislavskému mýtu, Sborník Slovenského národného múzea – História 57, 1963, č. 3, s. 51 – 66.
- BARTL, Július. Preßburg im politischen Ringen in der Zeit des Übergangs vom 14. zum 15. Jahrhundert, in: Städte im Donauraum, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1993, s. 173 – 183.
- BARTL, Július. Príspevok ku kategorizácii spišských miest a mestečiek, Historický časopis 32, 1984, č. 1, s. 101 – 125.
- BARTL, Július. Ventúrovci a Ventúrska ulica, Slavín 1, 1965, s. 189 – 191.
- BARTONKOVÁ, Dagmar – HAVLÍK, Lubomír – MASARÍK, Zdeněk – VEČERKA, Radoslav (eds.). Magnae Moraviae fontes historici, Pragae – Brunae 1966.
- BARTOŠ, František Michálek. Z bratislavské schůzky Krále Zikmunda s husitskými vůdci r. 1429, Časopis Matice moravské 49, 1925, s. 171 – 195.
- BAXA, Peter – FERUS, Viktor – MUSILOVÁ Michaela. Počiatky kamennej meštianskej architektúry, Slovenská archeológia 35, 1987, s. 417 – 440.
- BAXA, Peter – FERUS, Viktor. Bratislava meštana Wocha (1242–1291). Katalóg expozície MMB, Bratislava 1991.
- BAXA, Peter – FERUS, Viktor. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovici 13. storočia, Pamiatky a príroda Bratislavy 10, 1988, s. 120 – 155.
- BAXA, Peter. Genéza miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologického výskumu, Archaeologia historica 10, 1985, s. 93 – 103.
- BEKE, Márgit. Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637), Strigonium antiquum 3, Esztergom 1994.
- BÉKEFI, Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig, Budapest 1906.
- BELASOVÁ, Simona. Pečate a pečatidlá prešovských cechov, Prešov 1998.
- BELIUS, Matthias. Hungariae antiquae et novae prodromus, Norimbergae 1723.
- BELIUS, Matthias. Notitia Hungariae novae geographico historica I/4, Viennae 1742.
- BELJAK, Ján. Doba rímska vo zvolenskom regióne, in: Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 19 – 24.
- BENE, Bruno. Súpis mestského archívu v Kežmarku vyhotovený B. Benem, Kežmarok 1952. (Miesto uloženia: MV SR, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad.)
- BEŇKO, Ján – CHALUPECKÝ, Ivan. Podolíneček 1292 – 1992, Podolíneček 1992.
- BEŇKO, Ján. K počiatkom a mestskému vývoju Podolíneča, in: Z minulosti Spiša I, Levoča 1993, s. 17 – 26.
- BEŇKO, Ján. Osídlenie severného Slovenska, Košice 1985.
- BEŇKO, Ján. Starý Turiec, Martin 1996.
- BEŇKO, Ján. Výsady spišských Sasov, in: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I, Ján Beňko et al. (eds.), Bratislava 1998, s. 142 – 143.
- BENKŐ, Lorand – KISS, Lajos. A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára I. A – Gy, Budapest, 1967.
- BERÁNEK, Karel – BERÁNKOVÁ, Věra. Guberniální listiny, 1261 – 1937, Inventář SÚA, Praha 1993.
- BÉREŠ, Július – ULIČNÝ, Marián. Výsledky archeologického výskumu v centre Košíc, Slovenská archeológia 46, 1998, s. 333 – 245.
- BÉREŠ, Július (ed.). Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia III, Nitra 2008.
- BERZEVICZY, Albert (ed.). Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia. Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Magyar Történelmi emlékek, I. Osztály, 39. kötet, Budapest 1914.
- BIALEKOVÁ, Darina (ed.). Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia I – II, Nitra 1989 – 1992.
- BIATHOVÁ, Katarína. Maliarske prejavy stredovekého Liptova, Bratislava 1983.
- Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis. K – Z Socii Bollandiani (ed.), Bruxelles 1900 – 1901.
- Bibliotheca Sanctorum VI, Roma 1965.
- Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Tatiana Štefanovičová – Drahošlav Hulínek (eds.), Bratislava 2008.
- BLAHUTA, Ferdinand. Novšie archeologické objavy na severovýchodnom Slovensku, Študijné zvesti AÚ SAV 11, 1963, s. 169 – 178.
- BLANÁR, Vincent – LAMOŠ, Teodor. Názov mesta Kremnice, Historica Slavica VI – VII, 1948, s. 162 – 171.
- BODNÁROVÁ, Milica. K pramennej hodnote daňových kníh a daňových registrov, Slovenská archivistika 32, 1997, č. 1, s. 22 – 36.
- BODNÁROVÁ, Milica. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí, Slovenská archivistika 39, 2004, č. 2, s. 102 – 123.
- BODNÁROVÁ, Miloslava (ed.). Magistrát Prešova. Dodatky 1463 – 16. stor., Prešov 1998.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Cirkevné pomery v Sabinove do konca 16. storočia, in: Acta collegii evangelici Prešoviensis IX. Miscellanea anno 2000, Peter Kónya – René Matlovič (eds.), Prešov 2001, s. 33 – 37.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Dejiny evanjelického a.v. zboru v Prešove v 16. storočí, in: „Nezameniteľné je dedičstvo otcov...“, Peter Kónya (ed.), Prešov 2009, s. 123 – 145.

- BODNÁROVÁ, Miloslava. Obchod Košíc s vínom v 16. storočí, in: *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*, Jozef Baďurík – Peter Kónya – Radovan Pekník (eds.), Prešov 2001, s. 37 – 39.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Počiatky reformácie v Košiciach, *Acta Facultatis Philosophiae Universitatis Šafaricanae, Historia* 3, 1994, s. 38 – 49.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí, in: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*, Vincent Sedlák (ed.), Bratislava 1998, s. 235 – 251.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia v Bardejove v 16. storočí, in: *Acta collegii evangelici Prešoviensis V. Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov*, Peter Kónya (ed.), Prešov 2000, s. 85 – 91.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí, in: *Acta collegii evangelici Prešoviensis II. Reformácia na východnom Slovensku v 16. a 18. storočí*, Ferdinand Uličný (ed.), Prešov 1998, s. 19 – 38.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Sabinov v stredoveku (do r. 1640), in: *Dejiny Sabinova*, Peter Kónya (ed.), Sabinov 2000, s. 69 – 119.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Spoločensko-ekonomická štruktúra obyvateľstva Sabinova v druhej polovici 16. storočia, *Nové obzory* 31, 1990, s. 47 – 68.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Zásady výpočtu obyvateľstva stredovekých miest a demografická štruktúra mestského obyvateľstva so zameraním na Košice v 16. storočí, in: *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny 1*, Peter Kónya – René Matlovič (eds.), Prešov 1997, s. 11 – 21.
- BOGDÁN, István. *Magyarországai hossz-és földmértékek a XVI. század végéig*, Budapest 1978.
- BOGDÁN, István. *Metrológia*, in: *A történelem segédtudományai*, Iván Bertényi (ed.), Budapest 2003.
- BÖHMER, Johann F. (ed). *Regesta Imperii XI: Die Urkunde Kaiser Sigmunds (1410 – 1437) I. B. (1410 – 1424)*, Hildesheim 1968.
- BOLERÁZSKY, Vojtech. Zo starších dejín Brezna a jeho bojov s Dóczyovcami o samostatnosť, *Historický zborník kraja III, Banská Bystrica* 1967, s. 57 – 67.
- BOLERÁZSKY, Vojtech – VOZÁR, Jozef. Sväz stredoslovenských banských miest, *Historický zborník kraja II, Banská Bystrica* 1965, s. 87 – 116.
- BOLERÁZSKY, Vojtech. Banská správa na strednom Slovensku od najstarších čias do r. 1526, *Sborník archivních prací* 7, 1957, č. 1, s. 168 – 185.
- BOLERÁZSKY, Vojtech. Príspevok k vzniku a najstarším dejinám Novej Bane, *Historický zborník kraja II, Banská Bystrica* 1965, s. 73 – 86.
- BOLERÁZSKY, Vojtech. Príspevok k vzniku a najstarším dejinám slobodného kráľovského banského mesta Lubietová, *Historický zborník kraja IV, 1968*, s. 363 – 368.
- BOLERÁZSKY, Vojtech. Z dejín povýšenia Banskej Belej na slobodné banské mesto, *Historický zborník kraja III, Banská Bystrica* 1967, s. 68 – 73.
- BOLERÁZSKY, Vojtech. Z najstarších dejín slobodného kráľovského banského mesta Pukanca, *Historický zborník kraja IV, Banská Bystrica* 1968, s. 356 – 362.
- BÓNIS, GYÖRGY. *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*, Budapest 1997.
- BOSSÁNYI, Árpád (ed.). *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I – II (1342 – 1394)*, Budapest 1916 – 1918.
- BOTKA, Tivadar. *Bars vármegye hajdan és most. I/II. Regesták és okmányok. Latin Okmányok*, Pest 1868.
- BOTŤÁNKOVÁ, Mária. Ku topografii mesta Trnavy v 16. storočí, in: *Trnava, okres a mesto*, Jozef Šimončič (ed.), Bratislava 1980, s. 61 – 146.
- BOVAN, Marián. Krátky prehľad histórie breznianskej evanjelickej cirkvi, in: *Brezno v premenách času*, Banská Bystrica 2005, s. 229 – 230.
- BOVAN, Marián. Thurzovci a Fuggerovci ako nájomcovia kremnickej mincovne, in: *Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania. Acta historica posoniensia I. Zborník k životnému jubileu Mariána Skladaného*, Miroslav Daniš (ed.), Bratislava 2001, s. 34 – 47.
- BRANDL, Vincenz (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI (1375 – 1390)*, Brünn 1885.
- BRETHOLZ, Bertold (ed.). *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Scriptorum rerum Germanicarum II*, Berlin 1923.
- BREZINA, Lubomír. Obnova mestskej pamiatkovej rezervácie v Prešove, *Vlastivedný časopis* 29, 1980, č. 2, s. 49.
- BREZNYIK, János. *A selmebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. I. füzet. A XVI-ik századsbeli események, Selmebányán 1883.*
- BREZOVÁKOVÁ, Blanka – LUKAČKA, Ján – SEDLÁK, Vincent – SOPKO, Július. Pod vládou anjouovských kráľov. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV*, Bratislava 2002.
- BREZOVÁKOVÁ, Blanka. Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310 – 1317), *Historický časopis* 41, 1993, č. 4, s. 361 – 378.
- BREZOVÁKOVÁ, Blanka. Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu, *Historický časopis* 39, 1991, č. 6, s. 569 – 586.
- BRUCKNER, Győző. *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen*, Budapest 1922.
- BUCKO, Vojtech. Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564, Bratislava 1939.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Bronzové nálezy z kotliny a poriečia Tople na východnom Slovensku, in: *Dejiny mesta Bardejova za feudalizmu. 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*, Vendelín Jankovič (ed.), Bardejov – Košice 1967, s. 21 – 32.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Nové archeologické objavy u nás, *Nový život* 3, 1954, s. 98.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Slované mohyly v Skalici, Bratislava 1959.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Slované osídlenie na severovýchodnom Slovensku, *Slovenská archeológia* 9, 1961, č. 1/2, s. 347 – 390.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Slované osídlenie na východnom Slovensku, *Študijné zvesti AÚ SAV* 6, 1961, s. 129 – 134.

- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Veľký Šariš v pravku a na prahu dejín, *Nové Obzory* 16, 1974, s. 85 – 111.
- BUCHTA, František. Skalica a Záhorie. Osobnosti – história – pamiatky, Pavol Dinka (ed.), Bratislava 2008.
- BUCHTA, Ján – SLOBODA, Ján – VIESTOVÁ, Zora (eds.). Skalica v minulosti a dnes, Bratislava 1968.
- BUNYITAY, Vincze. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, Budapest 1902.
- BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj. Formovanie knižnej a písomnej kultúry v Bratislave. Kapitula a mesto, in: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 168 – 179.
- BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj. Knižnica Bratislavskej kapituly v druhej polovici 15. storočia, in: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 515 – 525.
- BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny výtvarného umenia na Slovensku*, Bratislava 2003.
- BURAN, Dušan. Nástenné maľby v kostole sv. Štefana v Žiline, *Pamiatky a múzeá* 59, 2010, č. 2, s. 14 – 19.
- BUZINKAYOVÁ, Anna. Písomnosti a kancelária Jána Jiskru z Brandýsa, *Slovenská archivistika* 17, 1982, č. 1, s. 64 – 91.
- CAPROȘ, Iulia. Košickí študenti na univerzite v Krakove v 15. a na začiatku 16. storočia, *Historický časopis* 55, 2007, s. 249 – 266.
- CIULISOVÁ, Ingrid. Gotická svätyňa františkánskeho kostola Panny Márie v Bratislave. Architektúra a kamenosochárska výzdoba, in: *Umění* 46, 1998, č. 3, s. 174 – 187.
- CIULISOVÁ, Ingrid. Gotický oltár sv. Mikuláša v Prešovskom farskom kostole. (Pokus o ikonografickú interpretáciu), *Nové obzory* 31, 1990, s. 241 – 252.
- CIULISOVÁ, Ingrid. Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane, Bratislava 2000.
- CIULISOVÁ, Ingrid. Stredoveká podoba bratislavského františkánskeho kostola, in: *Studia archaeologica slovacica madaevalia* 3 – 4, 2000 – 2001, s. 381 – 395.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, in: *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova series II*, Bertold Bretholz (ed.), Berolini 1923.
- CSÁNKI, Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I – III, Budapest 1890 – 1897.
- CSÁSZÁR, Mihály. Az Academia Istropolitana. Matyás király pozsonyi egyeteme, Pozsony 1914.
- CSONTOSI, János. A pozsonyi sz. Ferenciek tartományi könyvtárának codexei, in: *Magyar Könyvszemle* 1878, s. 45 – 54.
- CZAICH, Gilbert A. Regesták VII. Ince pápa korából 1484 – 1492, *Történelmi Tár* 1902, s. 511 – 527.
- CZEIZEL, Gábor. A szentferencrendiek Nyitrán, Nyitra 1911.
- CZINÁR, Maurus – FUXHOFFER, Damian. *Monasterologiae regni Hungariae II*, Pestini 1860.
- ČAJKA, Michal. Rímskokatolícky farský kostol sv. Matúša, in: *Arslexicon – výtvarné umenie na Slovensku*, Barbara Balážová – Bibiana Pomfyová (eds.), URL: www.arslexicon.sk/?registre&objekt=rmskokatolicky-farsky-kostol-sv-matusa [25.10.2010].
- ČAPLOVIČ, Dušan – JAVORSKÝ, František – MACÁLA, Pavol. Záchranný výskum v Bardejove, *AVANS* 1988, 1990, s. 50 – 51.
- ČAPLOVIČ, Dušan – JAVORSKÝ, František. Najnovšie poznatky o vývoji stredovekého domu na Spiši, *Nové obzory* 31, 1990, s. 69 – 122.
- ČAPLOVIČ, Dušan. Najstaršie osídlenie horného povodia Tople a západnej časti Nízskych Beskýd, in: *Dejiny Giraltoviec*, Ferdinand Uličný (ed.), Košice 1992, s. 19 – 26.
- ČAPLOVIČ, Dušan. Najstaršie osídlenie Senice, in: *Senica*, Bratislava 1974, s. 12 – 21.
- ČAPLOVIČ, Dušan. Počiatky stredovekého mesta na území Slovenska, *Archeologia Historica* 20, 1995, s. 247 – 266.
- ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Slovenska, Bratislava 1998.
- ČAPLOVIČ, Dušan. Výskum stredovekej fortifikácie v Bardejove, *AVANS* 1984, 1985, s. 74 – 75.
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír (ed.). *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*. Sbíрка pramenů práva městského Království českého I, Praha 1886.
- ČELKO, Mikuláš – PAPONOVÁ, Mária – PIIRAINEN, Ilpo Tapani (eds.). *Mestské a banské právo Kremnice*, Košice 2004.
- ČELKO, Mikuláš. Banská Štiavnica za časného a rozvinutého feudalizmu, in: *Banská Štiavnica – svedectvo času*, Marián Lichner a kol (eds.), Banská Bystrica 2002, s. 30 – 49.
- ČELKO, Mikuláš. Činnosť Baltazára Stecka ako mestského notára Banskej Štiavnice, in: *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, Júlia Ragačová (ed.), Bratislava 2005, s. 91 – 101.
- ČELKO, Mikuláš. Magistrát mesta Banská Štiavnica. Inventár zv. I – IX, Banská Štiavnica 2002 – 2009.
- ČELKO, Mikuláš. Príspevok k dejinám Banskej Belej do konca 16. storočia, *Spravodaj Banský výskum* 38, 1998, č. 2–3, s. 36 – 43.
- ČELKO, Mikuláš. Produkcia drahých kovov v Kremnici do konca 16. storočia, in: *Banské mestá na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 110 – 123.
- ČELKO, Mikuláš. Turzovci, Fuggerovci a kremnické zlato, in: *Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania. Acta historica posoniensia I*, Zborník k životnému jubileu Mariána Skladaného, Miroslav Daniš (ed.), Bratislava 2001, s. 20 – 27.
- ČELKO, Mikuláš. Z dejín rímskokatolíckej cirkvi v Banskej Štiavnici, in: *Banská Štiavnica – svedectvo času*, Marián Lichner a kol (eds.), Banská Bystrica 2002, s. 214 – 217.
- ČILINSKÁ, Zlata. Komárno. Významné slovanské náleziská na Slovensku, Bratislava 1978.
- ČIŽMÁR, Marián. Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva, Prešov 2004.
- ČORDÁŠOVÁ, Silvia. Vývoj spisomňovania v Trnave, *Slovenská archivistika* 10, 1975, č. 2, s. 102 – 121.
- DANIŠ, Miroslav. Karpatský región Slovensko a Halič: K otázkam stredovekého tranzitu a obchodných stykov, in: *Slovensko a európsky juhovýchod*, Alexander Avenarius – Zuzana Ševčíková (eds.), Bratislava 1999, s. 50 – 64.
- DEÁK, Ladislav. Bardejovský obchod a Bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia, *Sborník FFUK Historica* 14, 1963, s. 107 – 123.
- DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III (1321 – 1349)*, Strigonii 1924.
- DEÉR, Iosephus (ed.). *Chronicon Hungarico-Polonicum*, in: *Scriptores rerum Hungaricarum II*, Emericus Szentpétery (ed.), Budapest 1938, s. 289 – 320.
- Dejiny baníctva na Slovensku I, Peter Zámora (ed.), Košice 2003.

- Dejiny Bratislavy, Darina Lehotská – Vladimír Horváth – Ján Pleva (eds.), Bratislava 1978.
- Dejiny hutníctva na Slovensku, Juraj Schmiedl – Ľuboš Weigner (eds.), Košice 2006.
- Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945, Jozef Repčák – Mária Mihoková (eds.), Košice 1981.
- Dejiny Košíc v dátach. Eliáš Štefan (ed.), Košice 2007.
- Dejiny Rožňavy I, Ladislav Tajták (ed.), Rožňava 1978.
- Dejiny Slovenska I (do r. 1526), Richard Marsina (ed.), Bratislava 1986.
- Dejiny Slovenska, dátumy, udalosti, osobnosti, Bratislava 2008.
- Dejiny Trnavy, Jozef Šimončič – Jozef Watzka (eds.), Bratislava 1988.
- DEMKÓ, Kálmán. A szepesszombati krónika, Szepesmegyei Történeti Társulat Évkönyve 1891.
- DEMKÓ, Kálmán. Lőcse története I, Lőcse 1897.
- DEMKÓ, Kálmán. Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai a XVI. századból, Századok 1883, s. 16 – 80.
- DERCSÉNYI, Dezső. Nagy Lajos kora, Budapest 1990.
- DEZSŐ, Márkus – NAGY, Gyula – KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (eds.), Corpus iuris hungarici 1000 – 1526, Budapest 1899.
- DIVALD, Kornél. A bártfai szent Egyed templom, (3. pokračovanie) in: Archeológiai Értesítő 36, 1916, s. 147 – 189.
- DIVÁLD, Kornél. Szepesvármegye művészeti emlékei III, Budapest 1907.
- DIVÉKY, Adorján. Szepességi tanulók a krakkói egyetemen (1400 – 1550), Közlemények Szepes Vármegye Múltjából 1, 1909, s. 92 – 98.
- DIVÉKY, Adorján. Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500 – 1502, 1505), Budapest 1914.
- DIVÉKY, Antal. Az 1494 évi lőcsei fejedelmi kongresszus, Közlemények Szepes vármegye múltjából 5, 1913, s. 7 – 25.
- DLUGOŠ, František. Dejiny Mariánskej hory v Levoči, Levoča 2000.
- Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I, Ján Beňko et al. (eds.), Bratislava 1998.
- DOMANOVSKY, Alexander (ed.). Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, in: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, Emericus Szentpétery (ed.), Budapestini 1937.
- DOMANOVSKY, Sándor. A szepesi városok árumegallító joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegallításért 1358 – 1570, Budapest 1922.
- DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku, in: Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky. Anno 2009 [elektronický zdroj], Rastislav Kotulič (ed.), Prešov 2009, s. 221 – 255. URL: <http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic10/index.html>.
- DOMENOVÁ, Marcela. Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov: Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526, in: Acta historica neosoliensia. Odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tomus 10, Rastislav Kožiak – Imrich Nagy (eds.), Banská Bystrica 2007, s. 85 – 107.
- DOMENOVÁ, Marcela. Potraviny a nápoje – variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove, in: Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky. Anno 2008 [elektronický zdroj], Rastislav Kotulič (ed.), Prešov 2008, s. 106 – 132. URL: http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic7/pdf_doc/hlavicka.pdf.
- DOMENOVÁ, Marcela. Prešovské testamenty do roku 1526. Diplomático-obsahový rozbor, Historica Carpatica 33, 2002, s. 29 – 68.
- DOMENOVÁ, Marcela. Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia, Annales historici Presovienses 8, 2008, s. 51 – 71.
- DÖRY, Ferenc – BÓNIS, György – BÁCSKAI, Vera (eds.). Decreta regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns I (1301 – 1457), Budapest 1976.
- DRASKÓCZY, István. Sáros megye vámhelyei a 14. században, in: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére, Enikő Csukovits (ed.), Budapest 1998, s. 46 – 61.
- DRDÚL, Ján. Prírodné podmienky Trnavy a okolia, in: Dejiny Trnavy, Jozef Šimončič – Jozef Watzka (eds.), Bratislava 1988, s. 15 – 22.
- DRESKA, Gabriel – ÉRSZEGI, Geysa – HEGEDŰS, Andreas – NEUMANN, Tiburcius – SZOVÁK, Cornelius – TRINGLI, Stephanus (eds.). Monumenta Ecclesiae Strigoniensis IV (1350 – 1358), Budapestini – Strigonii 1999.
- DUCHOŇ, Jozef (ed. a trans.). Relation čiže Správa o inšpekcii stavu mesta Košice vypracovaná v rokoch 1603 – 1604 na príkaz Jeho Milosti arcivojvodu Mateja a realizovaná komisiou pod vedením generála, kapitána Horného Uhorska, Jána Jakuba Barbiana grófa de Belgiojoso, Košice 2000.
- DUCHOŇ, Jozef. Fortifikácia Košíc arpádovského a anjouovského obdobia, Historica Carpatica 35, 2004, s. 7 – 30.
- DUCHOŇ, Jozef. Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov, Historica Carpatica 31 – 32, 2001, s. 7 – 19.
- DUCHOŇ, Jozef. Relation 1603/1604. Významný prameň k dejinám Košíc, Historica Carpatica 34, 2003, s. 105 – 125.
- DUCHOŇ, Jozef. Úvahy o najstaršom územnom vývoji mesta Košice, Historický časopis 39, 1991, s. 294 – 315.
- DUNAJSKÁ, Anna. Poddanské dediny Trnavy, in: Trnava, okres a mesto, Jozef Šimončič (ed.), Bratislava 1980, s. 147 – 189.
- DURBÁK, Milan. Technické pamiatky v Banskej Štiavnici, in: Banská Štiavnica – svedectvo času, Marián Lichner a kol (eds.), Banská Bystrica 2002, s. 88 – 97.
- ĎURIŠOVÁ, Marcela. Opevnenie Košíc, Archaeologia historica 29, 2004, s. 249 – 260.
- ĎURKOVÁ, Mária. Sásová a Rudlová v stredoveku, in: Sásová a Rudlová – monografia obcí, Marcel Pecník – Vladimír Sklenka a kol. (eds.), Banská Bystrica 2010, 25 – 32.
- DVOŘÁK, Pavel. Druhá kniha o Bratislave, Budmerice 2007.
- DVOŘÁK, Pavel. Prvá kniha o Bratislave, Budmerice 2006.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela – PAPSONOVÁ, Mária. Spomienky Heleny Kottanerovej, Budmerice 2008.

- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Kláštery a domy begín v stredovekom Uhorsku. (v tlači do Historického časopisu).
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Rytiar a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska, Budmerice 2003.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Stiborovci v Uhorsku, Historický časopis 41, 1993, č. 1, s. 3 – 21.
- EISNER, Jan. Slovensko v pravěku, Bratislava 1933.
- ELIÁŠ, Štefan. Domus regia, Košické historické zošity 18, 2008.
- ELIÁŠ, Štefan. Najstarší plán mesta Košíc a ich sakrálné centrum, Košické historické zošity 2, 1992, s. 26 – 38.
- ELIÁŠ, Štefan. Románske Košice, Košické historické zošity 4, 1994, s. 6 – 26.
- Encyklopédia miest a obcí Slovenska, Banská Bystrica 2005.
- ENDLICHER, Stephanus Ladislaus. Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana, Sangalli 1849.
- ENDRÓDI, Ján. Donačný proces a jeho datovanie na príklade darovania Rakús, Lendaku a Strážok v roku 1290, in: 2. študentská vedecká konferencia FF Prešovskej univerzity v Prešove, 4. 5. 2006, s. 237 – 244. URL: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova1/sekcia%20historie%20a%20politologie/2svk06_endrodi.pdf
- ENGEL, Pál – TÓTH, C. Norbert. Itinerarium regum et reginarum Hungariae (1382 – 1438). Királyok es királynék itineráriuma (1382 – 1438), Budapest 2005.
- ENGEL, Pál. Az ország új raegysítése: I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 – 1323), Századok 122, 1988, č. 1/2, s. 89 – 145.
- ENGEL, Pál. Kamarahaszna-összeírások 1427-ből, Budapest 1989.
- ENGEL, Pál. Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a zsigmond-korban (1387 – 1437). Budapest 1977.
- ENGEL, Pál. Középkori Magyar genealógia (CD).
- ENGEL, Pál. Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457, I – II, Budapest 1996.
- ERDÉLYI, László. A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII, Budapest 1903.
- EZROVÁ, Adriana. Kremnický archív a Pavol Križko, in: Dejiny archívov na Slovensku, Bratislava 2008, s. 82 – 89.
- EZROVÁ, Adriana. Teodor Lamoš a jeho podiel na vzniku samostatného múzea v Kremnici, in: Kremnické múzeum. Zborník k 110. výročiu vzniku múzea v Kremnici, Bohuslava Konušová (ed.), Kremnica 2000, s. 109 – 116.
- FABIAN, Pavel. Areál farského kostola sv. Jána evanjelistu v Banskej Belej – príspevok k poznaniu jeho stavebno-architektonického vývoja, Spravodaj Banský výskum 38, 1998, č. 2–3, s. 126 – 128.
- FABÓ, András. Monumenta evangelicorum Aug. conf. in Hungaria historica. A magyarországi ágost. vall. evangelikusok történelmi emlékei, Budapest 1865.
- FABRICIUS, Károly. Vázlatok a rozsnyai régi városi könyvből, Századok 5, 1877, s. 397 – 406.
- FÁBROVÁ, Karin. Žigmund Luxemburský a spišské mestá, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 217 – 224.
- FÁBRY, Béla. Igazságszolgáltatás az elzalogosított XIII szepesi városban, Közlemények Szepesvármegye múltjából 4, 1912, s. 165 – 208.
- FAUST, Ovidius. Dodatky k dejinám výčapu vína v Bratislave, Slovák z dňa 5. 10. 1930, č. 227, s. 8.
- FAUST, Ovidius. Zo starých zápisníc mesta Bratislavy, Bratislava 1933.
- FEHÉR, Mattia. I domenicani di Cassovia e l'Italia del quattrocento, Budapest 1944.
- FEHÉRTÓI, Katalin. Árapád-kori kis személynévtár, Budapest 1983.
- FEJÉR, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis I – XI, Budae 1839 – 1844.
- FEJÉRPATAKY, László (ed.). Magyarországi városok régi számadáskönyvei, Budapest 1885.
- FEKETE NAGY, Antal. A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, Budapest 1934.
- FEKETE NAGY, Antal. Trencsén vármegye, Budapest 1941.
- FIALA, Andrej – PLACHÁ, Veronika – VALLAŠEK, Adrián. Bratislavská vodná veža, in: Bratislava III, 1967, s. 41 – 58.
- FIALA, Andrej – VALLAŠEK, Adrian. Neznáma budova mýtnej stanice v Spišskom Podhradí, Vlastivedný časopis 22, 1973, s. 40 – 41.
- FIALA, Andrej. Stavebná podoba Trenčína na konci stredoveku, in: Trenčín 1971, Bratislava 1971.
- FIALA, Anton. K zaniknutému gotickému kostolíku sv. Mikuláša v bratislavskom podhradí, in: Historické inspirace. Sborník k počtu D. Líbala, Praha 2001, s. 77 – 85.
- FICHTENAU, Heinrich. Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger II, Wien 1958.
- FILLOVÁ, Lubica. Urbanizmus a architektúra, in: Brezno v premenách času, Banská Bystrica 2005, s. 234 – 255.
- FILOUS, Josef. Pevnost Komárno, Komárno 1930.
- FINKA, Oliver. Zlatá Kremnica, Martin 1995.
- FOJTÍK, Juraj. Nitra v období feudalizmu, Bratislava 1977.
- FORBÁT, Eugen. Dejiny bratislavského obchodu v 18. a 19. storočí, Bratislava 1959.
- FRAKNÓI, Vilmos (ed.). Bullae Bonifacii IX. P. M. 1396 – 1404/II. Monumenta Vaticana Hungariae, series I, tomus 4, Budapestini 1889.
- FÜGEDI, Erik. Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland, in: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Walter Schlesinger (ed), Sigmaringen 1975, s. 471 – 507.
- FÜGEDI, Erik. Der Stadtplan von Stuhlweißenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn, Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae 15, 1969, s. 111 – 121.
- FÜGEDI, Erik. Die Ausbreitung der städtischen Lebensform – Ungarns oppida im 14. Jahrhundert, in: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert, Wilhelm Rausch (ed.), Linz/Donau 1972, s. 165 – 192.
- FÜGEDI, Erik. Die Entstehung des Städtwesens in Ungarn, Alba regia. Annales Musei Stephani regis X, 1969, s. 111 – 124.
- FÜGEDI, Erik. Die Städte im mittelalterlichen Ungarn. Versuch einer Forschungsbilanz, in: Städte im Donauraum, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1993, s. 38 – 54.

- FÜGEDI, Erik. Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae*, 1956 (1957), s. 185 – 213.
- FÜGEDI, Erik. *Kolduló barátok polgárok, nemesek*, Budapest 1981.
- FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Róbert. *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*, Nitra 1998.
- FUZÁK, Ľudovít. *Spišské Vlchy I – II, Spišské Vlchy 1934*.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Boje Mateja I proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a bratříkom v r. 1458 – 1467*, *Historický časopis* 25, 1977, č. 2, s. 187 – 216.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Desiatkové registre v Šarišskej župe v polovici 16. storočia*, *Historické štúdie* 23, 1979, s. 203 – 244.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *K problematike mestskej chudoby v Bratislave v prvej polovici XV. storočia*, in: *Historický časopis* 1, 1953, č. 2, s. 177 – 218.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *K spoločenskej štruktúre šarišských mestečiek v druhej polovici 16. storočia*, *Historické štúdie* 21, 1976, s. 5 – 23.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. stor.*, *Historické štúdie* 8, 1963, s. 117 – 128.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia*, *Historické štúdie* 15, 1970, s. 121 – 137.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*, Bratislava 1972.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Spoločenská štruktúra Kežmarku v 15. a v prvej pol. 16. stor.*, *Historický časopis* 19, 1971, č. 3, s. 357 – 384.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Spoločenská štruktúra mesta Bardejova r. 1437*, *Historický časopis* 10, 1962, s. 22 – 49.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Spoločenská štruktúra mesta Prešova v 15. a v prvej polovici 16. storočia*, *Historický časopis* 18, 1970, č. 3, s. 347 – 378.
- GÁCISOVÁ, Alžbeta. *Vznik mesta Bratislavy a jeho spoločenská a hospodárska štruktúra do konca XIII. storočia*, *Historický zborník* 10, 1952, s. 294 – 309.
- GAJDOŠ, Milan. *Dobrá Niva*, *Vlastivedný časopis* 33, 1984, č. 2, s. 58 – 64.
- GAJDOŠ, Věslav J. *Františkáni na Záhorí. (Črta k dejinám františkánskeho kláštora v Skalici a Malackách)*, Brno 1938.
- GAJDOŠ, Věslav J. *Skalické inkunábuly*, Skalica 1972.
- GAJDOŠ, Věslav J. *Z dejín františkánskej knižnice v Skalici*, Skalica 1968.
- GAJDOŠOVÁ, Ingrid. *Pamiatkové bohatstvo Trenčína*. in: *Trenčín. Vlastivedná monografia I*, Milan Šišmiš (ed.), Bratislava 1993, s. 213 – 232.
- GALÁNTAI, Elisabeth – KRISTÓ Julius (eds.). *IOHANNES DE THUROCZ. Chronica Hungarorum I*, Budapest 1985.
- GASIOROWSKI, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela (eds.). *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, tomus I – II, Krakow 2004.
- GASIOROWSKI, Antoni – JUREK, Tomasz – SKIERSKA, Izabela (eds., za spolupráce Ryszarda Grzesika). *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509 – 1551*, Warszawa 2010.
- GAŠAJ, Dárius – DUCHOŇ, Jozef. *Katova bašta v Košiciach. Výsledky archeologického a historického výskumu*, *Historica Carpatica* 31–32, 2001, s. 21 – 48.
- GECSÉNYI, Lajos. *Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485 – 1563*, *Agrártörténeti Szemle* 8, 1966, s. 470 – 485.
- GEDAI, István. *Preslavva Civ(itas)*, in: *Numismatika medelanden* 37, Stockholm 1989, s. 95 – 102.
- GENERSICH, Christian. *Die Uralten Privilegien Bergstadt Göllnitz in ober Ungarn in Zipser comitat, Kežmarok 1810*, Rkp: *Zbierka rukopisov, lýceálna knižnica v Kežmarku*, 48 s.
- GEROMETTA, Eugen. *Žilina, mesto v hornej Uhorskej, v stolici Trenčianskej zo stanoviska dejepisného a právneho považovaná*, *Orol Tatranski II.*, 37. číslo, s. 289a – 293a; 38. číslo, s. 298a – 300a.
- GHÜNTEROVÁ, Alžbeta. *Z minulosti Rožňavy a jej pamiatok*, *Pamiatky a múzeá* 10, 1961, č. 3, s. 120 – 125.
- GINDL, Jozef. *Pečate a erb mesta Banská Belá*, *Zborník Slovenského banského múzea IX*, 1979, s. 111 – 117.
- GINDL, Jozef. *Z najstarších dejín baníctva a Banskej Štiavnice*, in: *Niektoré problémy banského výskumu*, Bratislava 1961.
- GLATZ, Anton. *Stredoveké kovolejárstvo v Spišskej Novej Vsi*, in: *Spišská Nová Ves I*, s. 241 – 255.
- GLOS, Peter. *Významné stavby – kostol sv. Jakuba, kaplnky sv. Alžbety a sv. Kunhuty, rákocziovsky kaštieľ*, in: *Veľký Šariš: Mesto a hrad*, Milan Levendovský (ed.), Veľký Šariš 1999, s. 34 – 39.
- GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia – ZVEDELOVÁ, Kristína. *Dominikánsky kostol v Košiciach*, *Pamiatky a múzeá* 55, 2006, č. 4, s. 2 – 8.
- GOJDIČ, Ivan. *Spišské mestá a ich vývoj*, in: *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša*, Ryszard Gladkiewicz – Martin Homza (eds.), Levoča – Wrocław 2003, 161 – 174.
- GOJDIČ, Ivan. *Stredoveký vývoj Dómu svätého Martina*, *Pamiatky a múzeá* 53, 2004, č. 1, s. 7 – 14.
- GOMBOS, Albinus. *Catalogus fontium historiae hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, tomus I – IV, Budapestini 1937 – 1943.
- GÖNZI, Katalin. *Ungarisches Stadtrecht aus der europäischen Sicht. Die Stadtrechtsentwicklung im Spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen, Frankfurt am Main* 1997.
- GORZO, Ernest. *K dejinám mestského archívu v Prešove*, *Nové obzory* 1, 1959, s. 163 – 166.
- GRÁFEL, Ľudovít. *Pevnostný systém Komárna*, Bratislava 1986.
- GRAUS, Igor. *Banskobystrický špitál sv. Alžbety ako súčasť zápasu mesta Banskej Bystrice s turzovsko-fuggerovským mediarskym podnikom v prvej polovici 16. storočia*, *Historický časopis* 46, 1998, č. 4, s. 557 – 578.
- GRAUS, Igor. *K lokalizácii neznámej (piatej) bašty v banskobystrickom hradnom areáli*, *Archaeologia historica* 25, 2000, s. 119 – 136.
- GRAUS, Igor. *K najstaršej podobe erbu Banskej Bystrice*, *Genealogicko-heraldický hlas* 2000, č. 10, s. 16 – 22.

- GRAUS, Igor. Prví muži v meste. Richtári, mešťanostovia, starostovia, vládni komisári, predsedovia revolučných a mestských národných výborov a primátori mesta Banskej Bystrice za roky 1255 – 1995, in: Banská Bystrica 1255 – 1995. Neperiodický časopis MsÚ v Banskej Bystrici, marec 1995, s. 9 – 12.
- GRAUS, Igor. Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifík pasívnej obrany stredoslovenských banských miest, *Vojenská história* 4, 2000, č. 1, s. 3 – 21.
- GRAUS, Igor. Zápas o banskobystrické mestské výsady na začiatku 16. storočia, *Historický časopis* 42, 1994, č. 1, s. 3 – 20.
- GREGA, Vincent – VOZÁR, Jozef. Banská Štiavnica, Banská Bystrica 1964.
- GRÓFOVÁ, Mária. Hlohovec a rod Ilockých. URL: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Grofova.pdf.
- GROSS, Lothar (ed.). Die Regesten der Herzoge von Österreich sowie Friedrichs des Schönen als deutschen Königs von 1314 – 1330, III, Innsbruck 1924.
- GROSS, Lothar (ed.). Regesta Habsburgica, Abt. 3: Die Regesten der Herzöge von Österreich sowie Friedrichs des Schönen als Deutschem König von 1314 – 1330, Innsbruck 1922 – 1924.
- GRÜNEBERG, Frigyes. Pozsony város ipara és kereskedelme, *Magyar gazdák szemléje* 31, 1926, č. 8–9, s. 269 – 278.
- GYÖNGYÖSSY, Márton. Mediaeval hungarian gold florins, Budapest 2005.
- GYÖRFFY, György. Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza I – IV, Budapest 1963 – 1998.
- GYÖRFFY, György. Wirtschaft und Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende, Budapest 1983.
- GYULAI, Rudolf. Komárom vármegye és a város történetéhez, Komárom 1892.
- HABOVŠTIAK, Alojz. Stredoveká dedina na Slovensku, Bratislava 1985.
- HAIN, Caspar. Excerpta Chronicis Scepusiensibus seu Leutschoviensibus, in: WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri, et profani*, Pars II, Viennae 1774, s. 1 – 45.
- HAJNÓCI, R. József. Lőcse szabad király város levéltárának tartalomjegyzéke, in: *A szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve* IX, 1901, s. 3 – 192; roč. X, 1902, s. 193 – 470.
- HAJNÓCZI, R. József. A szepesi bányavárosok története, Lőcse 1903.
- HALAGA, Ondrej Richard – TAJTÁK, Ladislav – OLŠAVSKÝ, Jozef – SEDLÁK, Imrich (eds.). *Sabinov a okolie*, Košice 1962.
- HALAGA, Ondrej Richard (ed.). *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405*, München 1994.
- HALAGA, Ondrej Richard. „Jus Slavorum“ a „Platea Sclavorum“ stredovekých miest Uhorska, *Historické štúdie* 12, 1967, s. 123 – 153.
- HALAGA, Ondrej Richard. „Dvojité Košice“ a ich opevnenie 1290 – 1990. Osobitný výtlačok z *Historického časopisu* 37, 1989, s. 5 – 31.
- HALAGA, Ondrej Richard. *Archív mesta Košíc. Sprivodca po fondoch a zbierkach*, Praha 1957.
- HALAGA, Ondrej Richard. Banské mesto Rožňava v rokoch 1350 – 1526, in: *Vývoj správy miest na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 207 – 225.
- HALAGA, Ondrej Richard. Colnice a dôvernici v ríšskom monopole Košíc, *Historický časopis* 39, 1991, s. 3 – 11.
- HALAGA, Ondrej Richard. Domínium mesta Košíc a jeho agrikultúra, Osobitný výtlačok z *Agrikultúra* 22, 1989, s. 1 – 27.
- HALAGA, Ondrej Richard. Košice – Balt: Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526), Košice 1975.
- HALAGA, Ondrej Richard. Košické mestské knihy, *Sborník archivních prací* 7, 1957, s. 138 – 167.
- HALAGA, Ondrej Richard. Meno mesta Prešova vo svetle jazykových a historických súvislostí, *Jazykovedný časopis* XVI, 1965, č. 2, s. 165 – 186.
- HALAGA, Ondrej Richard. Počiatky Košíc a zrod metropoly, Košice 1992.
- HALAGA, Ondrej Richard. Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc, Košice 1967.
- HALAGA, Ondrej Richard. Prelomové roky 1270 – 1280 vo vývoji miest v Európe, *Historické štúdie* 19, 1974, s. 59 – 74.
- HALAGA, Ondrej Richard. Spojenie slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. stor., *Historické štúdie* 11, 1966, s. 139 – 166.
- HALAGA, Ondrej Richard. Spoločenstvá miest na Slovensku, in: *Vývoj správy miest na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1984, s. 51 – 65.
- HALAGA, Ondrej Richard. Spoločenstvo siedmich banských miest košickej správnej oblasti, in: *Banské mestá na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 91 – 102.
- HALAGA, Ondrej Richard. Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry Košíc, *Historický časopis* 30, 1982, s. 588 – 604.
- HALAGA, R. Ondrej. Hospodársko – spoločenský vývoj Šariša a Spiša ako pohraničia v 12. a 13. storočí, *Nové Obzory* 3, 1961, s. 200 – 220.
- HALAGA, R. Ondrej. Hrad a mesto v stredoveku, in: *Veľký Šariš: Mesto a hrad*, Milan Levendovský (ed.), Veľký Šariš 1999, s. 40 – 60.
- HALAGA, R. Ondrej. Rangy miest a trhov: Vsl. Pentapolis-orgán samosprávy kraja, in: *Memorabilia z Európy a vlasti*, Ondrej R. Halaga (ed.), Košice 2008, s. 86 – 101.
- HANIKA, Josef. Die Entstehung der Berg- und Münzstadt Kremnitz, *Karpatenland* VI, Reichenberg 1933, s. 33 – 36.
- HANIKA, Josef. Der Name der Stadt Kremnitz, *Karpatenland* II, Reichenberg 1929, s. 33 – 36.
- HANIKA, Josef. Die Namen der Bergstadt Königsberg in ihren Anfängen, *Karpatenland* IV, Reichenberg 1931, s. 67 – 68.
- HANULIAK, Milan. K problematike staršej etapy dejín Banskej Štiavnice, *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 32, 1996, s. 171 – 182.
- HANULIAK, Milan. Komunikácie Slovenska z 10. – 13. storočia v kontexte trás vojenských akcií, *Archeologia Historica* 23, 1998, s. 238 – 243.
- HARMAN, Miroslav. Rudné žily, in: Pukanec, Ján Zamboj a kol. (eds), Martin 1975, s. 22 – 28.
- HARSÁNYI, András. A Domonkos rend Magyarországon a reformáció ellött, Debrecen 1938.
- HÁZI, Jenő (ed.). *Sopron szabad királyi város története I – II*, Sopron 1921 – 1938.
- HÁZI, Jenő. Pozsony vármegye középkori földrajza, Pozsony 2000.

- HEBERLANDOVÁ, Helena. Stredoveký kostol františkánov v Košiciach, ARS, 1984, s. 81 – 95.
- HECKENAST, Gustáv. Objavenie sa železného hámru na Slovensku a jeho rozšírenie, in: Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII, Bratislava 1977, s. 45 – 72.
- HECKENAST, Gusztáv. A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában, Budapest 1991.
- HEGEDŰS, András (ed.). Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból, Esztergom 2000.
- HEJL, František. Transformations of the Position of East-Slovak Towns in the Development of Market Relations in the Carpathian-Danubian and the European Trade: Since the 11th to the half of the 17th centuries, in: Urbs-Provincia-Orbis: Contributiones ad historiam contactuum civitatum Carpathicarum in honorem O. R. Halaga editae, Marián Gajdoš (ed.), Košice 1993, s. 23 – 36.
- Heraldický register Slovenskej republiky 1., Peter Kartous – Ladislav Vrteľ. (eds.), Martin 2000.
- Herimanni Augiensi Chronicon, in: Monumenta Germaniae historica, Scriptorum V, Georgius Henricus Pertz (ed.), Hannoverae 1884.
- HEROLD, Paul – HOLZNER-TOBISCH, Kornelia (eds.). Regesten Kaiser Friedrichs III (1440 – 1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Bd. 13: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1447 – 1457), Wien 2001.
- HERVAY, L. Ferenc. Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria, Roma 1984.
- HINDICKÝ, Jozef. Význam baníctva v hospodárskom živote Novej Bane za feudalizmu, in: Banské mestá na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 124 – 130.
- HLAVÁČEK, Petr. Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku, Praha 2005.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Bratislavský prepošt Juraj zo Schönbergu a jeho doba, Studia archeologia Mediaevalia Slovaca 5, 2006, s. 207 – 220.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Diplomát v službách uhorských kráľov, Pôsobenie nitrianskeho biskupa Antona zo Šankoviec na sklonku stredoveku, Historický časopis 58, 2010, č. 1, s. 15 – 35.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí, Bratislava 2008.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Oltárne benefícia v bratislavskom Dóme sv. Martina v 15. storočí, in: Galéria – ročenka SNG 2001, Bratislava 2002, s. 85 – 99.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Univerzita Instropolitana a Kapitula pri Dóme sv. Martina v Bratislave, in: Sacri canones servandi sunt, Pavel Krafl (ed.), Praha 2008, s. 468 – 479.
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Vzdelanostná úroveň členov Bratislavskej kapituly v 15. storočí, Historický časopis 49, 2001, č. 3, s. 433 – 451.
- HLINKA, Jozef – KRASKOVSKÁ, Ludmila – NOVÁK, Jozef. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku II, Bratislava 1968.
- HOCHMUTH, Zdenko – LACOVÁ, Alena – MATLOVIČ, René. Vlastiveda Prešova, Košice 1994.
- HOLÁK, Ján. Vznik mestského práva na Slovensku a jeho pramene, Sborník Matice Slovenskej XVI – XVII, 1938 – 1939, s. 203 – 226.
- HOLČÍK, Štefan. Bratislavská radnica, Bratislava 1990.
- HOLLÓK, Imre. A Rozsnyói egyháznak szíkes viszontagságairól, in: Tudományos Gyűjtemény, 1830.
- HOLUB, Petr – MERTA, David – PEŠKA, Marek – PROCHÁZKA, Rudolf – ZAPLETALOVÁ, Dana – ZÚBEK, Antonín. Nejstarší měšťanská architektura královských měst Brna a Trnavy, pokus o srovnání, in: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 6, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2003, s. 3 – 10.
- HOMZA, Martin – Stanisław, A. Sroka (eds.). Historia Scepusii I, Bratislava – Kraków 2009.
- HOMZA, Martin. Administratívno-politický vývoj včasnostredovekého Spiša, in: Historia Scepusii I, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (eds.), Bratislava – Kraków 2009, s. 187 – 232.
- HOMZA, Martin. Svätá Kunikunda a Spiš, in: Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša, Ryszard Gladkiewicz – Martin Homza (eds.), Levoča – Wrocław 2003, s. 419 – 443.
- HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša, in: Historia Scepusii I, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (eds.), Bratislava – Kraków 2009, s. 126 – 327.
- HOMZA, Martin. Vývoj sídelno-etnických pomerov včasnostredovekého Spiša, in: Historia Scepusii I, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (eds.), Bratislava – Kraków 2009, s. 175 – 186.
- HORÁK, Ján. Kremnická mincovňa, Banská Bystrica 1965.
- HORVÁTH, Richárd. The Warring King: the Itinerary of Matthias Corvinus, in: Matthias Corvinus, the King – Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court, 1458 – 1490, Péter Fárba – András Vég (eds.), Budapest 2008, s. 51 – 63.
- HORVÁTH, Sándor (ed.). A liptoi es turoczi registrum, Budapest 1902.
- HORVÁTH, Sándor. A szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből, Budapest 1916.
- HORVÁTH, Tibor – HUSZÁR, Lajos. Kamaragrófok a középkorban, Numizmatikai közlöny LIV – LV (1955 – 1956), s. 21 – 35.
- HORVÁTH, Vladimír. Archív mesta Bratislavy, Inventár listín a listov II (1501 – 1563), Bratislava 1966.
- HORVÁTH, Vladimír. Bratislavské mestské privilégium, Bratislava 1991.
- HORVÁTH, Vladimír. Bratislavský topografický lexikón, Bratislava 1990.
- HORVÁTH, Vladimír. Pokus o využitie reambulačných prameňov 13. a 14. storočia pre lokalizovanie bratislavských stredovekých osád PARACHAN – WARACHAN – DORNYK – ZELEUS, Slovenská archivistika 26, 1991, č. 1, s. 78 – 90.
- HORVÁTH, Vladimír. Územie mesta a životné prostredie v Bratislave v 14. a 15. storočí, Historický časopis 34, 1986, č. 6, s. 885 – 895.
- HORVÁTH, Vladimír. Zlatá bula bratislavská, Bratislava 1991.
- HOŠEK, Edgar. Lesy a lesné hospodárstvo Spišskej Novej Vsi, in: Spišská Nová Ves 1, Jozef Kuruc (ed.), Košice 1968, s. 45 – 65.

- HOŠSO, Jozef. Historicko-archeologický výskum mestského hradu v Kremnici, in: Banské mestá na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 73 – 81.
- HOŠSO, Jozef. Osídlenie Kremnice a okolia vo svetle archeologických nálezov, in: Kremnica. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici 17. – 19. november 1992, Jozef Novák et al. (eds.), Martin 1992, s. 17 – 41.
- HOŠSO, Jozef – LESÁK, Branislav. Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady sv. Vavrince v Bratislave, *Archeologia historica* 21, 1996, s. 241 – 251.
- HOŠSO, Jozef – LESÁK, Branislav. Archeologický výskum horizontu 12. – 13. storočia v historickom jadre Bratislavy, *Archeologia historica* 26, 2001, s. 241 – 256.
- HOŠSO, Jozef. Kremnica a jej regionálne a nadregionálne postavenie vo svetle archeologického výskumu, in: Kremnické múzeum. Zborník k 110. výročiu vzniku múzea v Kremnici, Bohuslava Konešová (ed.), Kremnica 2000, s. 13 – 21.
- HOUDEK, Fedor. 600 rokov z minulosti bývalého výsadného mesta Ružomberka 1318 – 1918, Ružomberok 1934.
- HOUDEK, Ivan. Cechovníctvo na Slovensku, Martin 1943.
- HRADSKZY, József. A XXIV királyi plébános tesvérülete (XXIV regalum plebanorum fraternitas) és a reformáció a Szepességen, Miskolc 1895.
- HRADSKZY, Josephus. Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio olim collegiati, Szepesváralja 1903 – 1904.
- HRADSKZY, Josephus. Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nunc vero Cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti, Szepesváralja 1901.
- HRADSKZY, József. A Szepesvármegye mohácsi vész előtt, Szepes – Váralja 1888.
- HRDINA, Jan. Papežské odpustky na Spiši za pontifikátu Bonifáca IX. (1389 – 1404). Komunikace a transfér informací na příkladu graciálních listín (rkp), Praha 2009.
- HRDINA, Jan. Spišská města a pápežská kurie v době Velkého západního schizmatu. Komunikace a transfer informací na příkladu graciálních listín, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 199 – 216.
- HREBLAY, Anton. Brezno a jeho okolie, Martin 1928.
- HREBLAY, Anton. Brezno nad Hronom, Mestský úrad Brezno (rkp.) 1944.
- HRUŠKOVIČ, Viliam. Najstaršie dejiny, in: Pukanec, Ján Zamboj a kol. (eds.), Martin 1975, s. 65 – 81.
- HRÚZOVÁ, Zuzana – BÁZLIK, Jaromír – ZAMBOJOVÁ, Anna. Významné osobnosti, in: Pukanec, Ján Zamboj a kol. (eds.), Martin 1975, s. 205 – 236.
- HUDÁČEK, Pavol. Komunikácia mesta Bardejov s majiteľmi makovického hradného panstva, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 249 – 263.
- HUDÁK, Ján. Patrocíniá na Slovensku, Bratislava 1984.
- HUDEK, Rudolf. „Historia domus“ bratislavského františkánskeho konventu, *Slovenská archivistika* 34, 1999, č. 2, s. 57 – 62.
- HUNČAGA, Gabriel. Historické štúdie k dejinám dominikánov, Bratislava 2008.
- HUNČAGA, Gabriel. Vznik, vývoj a význam dominikánov v kontexte vývoja stredovekého rehoľného života v Európe, in: Rehole a kláštory v stredoveku, Rastislav Kožiak – Vincent Mucska (ed.), Banská Bystrica – Bratislava, 2002, s. 149 – 168.
- HUNKA, Ján – OGURČÁK, Milan – SOJÁK, Marián. Nález denáru z 15. storočia zo Spišskej Novej Vsi, polohy Okruhovec, *Slovenská numizmatika* XVII, 2004, s. 245 – 248.
- HUNKA, Ján. Dva výnimočné žetóny z Banskej Štiavnice – Glanzenbergu, in: Argenti fodina 2008, Banská Štiavnica 2009, s. 17 – 20.
- HUNKA, Ján. Stredoveký žetón z Kremnice, *Slovenská numizmatika* XII, 1992, s. 178 – 179.
- HUSÁK, Vladimír. Kremnická mincová komora a jej mincovňa, in: *Ludia – peniaze – banky*, Bratislava 2003, s. 115 – 130.
- HUSÁK, Vladimír. Kremnická mincovňa – pamiatka historickej priemyselnej architektúry, in: *História hutníctva v stredoslovenskej banskej oblasti*, Jozef Labuda – Adriana Frančovičová-Matejková (eds.), Banská Štiavnica 2003, s. 39 – 48.
- HUSÁR, Martin. Ikonografické doklady jazdcov s kopijami a oštepami z územia Avarskeho kaganátu, *Studia Historica Nitriensia* 12, 2005, s. 29 – 43.
- HUSZÁR, Lajos. A budai pénzverés története a középkorban, Budapest várostörténeti monográfiái XX, Budapest 1958.
- HUSZÁR, Lajos. Der Beginn der Goldgulden-und Groschenprägung in Ungarn, *Numismatický sborník* 12, 1971 – 1972, s. 177 – 188.
- HÚŠČAVA, Alexander (ed.). Archív zemianskeho rodu z Okoličného, Bratislava 1943.
- HÚŠČAVA, Alexander. Najstaršie výsady mesta Trnavy, Bratislava 1939.
- HÚŠČAVA, Alexander. O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. stor.: Bardejovský výhražný list vo svetle histórie, *Historické štúdie* 2, 1956, s. 181 – 216.
- HÚŠČAVA, Alexander. Poľnohospodárske miery na Slovensku, Bratislava 1972.
- HÚŠČAVA, Alexander. Zvolenský župan Donč zradcom matúša Čáka Trenčianskeho? Bratislava IX, 1935, s. 350 – 367.
- HÝROŠ, Štefan Nikolaj. Zámok Lykava a jeho páni, potahom na držanie Lyptova a jeho okolie, Turčiansky Svätý Martin 1876.
- CHALOUPECKÝ, Václav (ed.). Kniha žilinská, Bratislava 1934.
- CHALOUPECKÝ, Václav (ed.). Středověké listy zo Slovenska, Bratislava – Praha 1937.
- CHALOUPECKÝ, Václav. K nejstarším dějinám Bratislavy, in: *Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského – Historica* 1, 1922, č. 9, s. 3 – 23.
- CHALOUPECKÝ, Václav. Proces proti husitským přívržencům v Bratislavě roku 1434, *Právní obzor* 13, 1930, s. 508 – 513.
- CHALOUPECKÝ, Václav. Uherská politika Přemysla Otakara II, in: *Od Pravěku k dnešku*. Sborník prací z dějin československých, Praha 1930, s. 138 – 188.

- CHALUPECKÝ, Ivan. Dejiny Popradu, Košice 1998.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Hrad v Podolínci, *Vlastivedný časopis* 38, 1989, č.3, s. 140.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Chrám sv. Jakuba v Levoči, Martin 1991.
- CHALUPECKÝ, Ivan. K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša v rokoch 1550 – 1560, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do r. 1918*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, 207 – 218.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Kežmarok, Košice 1968.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Levoča v dobe Majstra Pavla, in: *Majster Pavol z Levoče. Život, dielo, doba*, Mária Novotná a kol. (eds.), Košice 1991, s. 7 – 19.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Od baníckej osady k baníckemu mestu, in: *Dejiny Rožňavy 1*, Ladislav Tajták (ed.), Košice 1978, s. 45 – 79.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Pamiatky mesta Spišská Nová Ves, *Z minulosti Spiša XVI*, 2008, s. 255 – 260.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Pečate 16 spišských miest, *Historické štúdie* 11, 1966, s. 227 – 251.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Postavenie banského majstra vo východoslovenských banských mestách v 15. – 16. storočí, in: *Banské mestá na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 139 – 145.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši, *Sborník archivních prací* 13, 1963, s. 119 – 145.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Privilégium uhorského kráľa Štefana V. in: *Levoča v dejinách – dejiny v Levoči*, Edmund Hleba (ed.), Levoča 1995, s. 8 – 11.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi, *Spišská Nová Ves* 2003.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Spišská Nová Ves a okolice, Košice 1971.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Stredoveké súmestie do roku 1412, in: *Dejiny Popradu*, Ivan Chalupický (ed.), Košice, 1998.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Trhové privilégium pre Starú Lubovňu z roku 1364, *Slovenská archivistika* 23, 1988, č. 2, s. 54 – 59.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Vzdelanosť a kultúra spišských miest a mestečiek v 15. – 18. storočí, *Historický časopis* 35, 1987, č. 3, s. 427 – 435.
- CHLUMECKY, P. Ritter von (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI (1307–1333)*, Brünn 1854.
- CHMEL, Joseph (ed.). *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV)*, Wien 1838 – 1840.
- CHMELÍK, Martin. Cirkevná organizácia do polovice 14. storočia vo Zvolenskej župe, in: *Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 48 – 55.
- CHMELÍK, Martin. Fara svätého Mikuláša vo Zvolene, in: *Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 31 – 36.
- CHMIEL, Adam (ed.). *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomus I – II (1400 – 1551)*, Cracoviae 1887 – 1892.
- CHOVANOVÁ, Iveta. Urbanistické a architektonické hodnoty Banskej Štiavnice, in: *Banská Štiavnica – svedectvo času*, Marián Lichner a kol (eds.), Banská Bystrica 2002, s. 148 – 161.
- CHRIAŠTELOVÁ, Katarína. Stredoveké dejiny Lubietovej od najstarších čias do konca 16. storočia, *Diplomová práca* (rkp), FFUK Bratislava 2007.
- CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Významné slovanské náleziská na Slovensku, Bratislava 1978.
- ILA, Bálint. *Gömör megye I – IV*, Budapest 1944 – 1976.
- ILAVSKÝ, Ján – BALÁŽ, Jaroslav. Doterajšie koncepcie geologickej stavby územia Slovenska, in: *Dejiny baníctva na Slovensku I*, Peter Zámora (ed.), Košice 2003, s. 11 – 19.
- ILLÉSSY, János. *Igló kir. korona és bányaváros levéltára*, Budapest 1899.
- IPOLYI, Arnold. *Geschichte der Stadt Neusohl. Eine kulturgeschichtliche Skizze*, Wien 1875.
- IRŠA, Rudolf. Skalické priezviská, in: *Skalica*, Skalica 1992, s. 78 – 82.
- IVÁNYI, Béla (ed.). *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) 1245 – 1526 (I–II. rész)*, Szeged 1931 – 1932.
- IVÁNYI, Béla (ed.). *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243 – 1803*, in: *Közlemények Szepes Vármegye múltjából IX*, Lőcse 1917.
- IVÁNYI, Béla (ed.). *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 – 1526. I. köt. 1319 – 1501*, Budapest 1910.
- IVÁNYI, Béla. *Az irás és könyvek Eperjesen a XV. – XVI. Században*, Magyar Könyvszemle, Köt. 19, 1911, f. 2., s. 132 – 146; f. 3., s. 215 – 226; f. 4., 301 – 318.
- IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város iskolaügye a középkorban*, Budapest 1911, s. 1 – 16.
- IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város címerei és pecsétjei*, Budapest 1911.
- IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város jegyzőkönyve 1424 – 1509*, *Történelmi Tár*, 1909, f. 2, s. 118 – 133, 161 – 184.
- IVÁNYI, Béla. *Eperjes város végrendeleti könyve 1474 – 1513*, in: *Történelmi Tár*, 1909, f. 3, s. 438 – 449.
- IVÁNYI, Béla. *Lőcse városának lakói és azoknak vagyonsága 1542-ben*, in: *Közlemények Szepes vármegye múltjából 1*, 1909, s. 158 – 169, 224 – 236.
- IVÁNYI, Béla. *Trencsén vármegye levéltárai a vármegye multjára vonatkozó főleg középkori oklevelek szempontjából*, *Levéltári Közlemények XV*, 1937, s. 223 – 239.
- IVÁNYI, Béla. *Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből. Főleg a város 1424 – 1509-ből való jegyzőkönyve alapján*, *Századok* 1909, s. 281 – 297.
- IZSÓ, István. *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetét írott forrásából*, Rudabánya 2006.
- JANČURA, Marián – DANIEL, Jozef – BALÁŽ, Peter. *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves do polovice 19. storočia*, *Z minulosti Spiša XVI*, 2008, s. 195 – 219.
- JANČURA, Marián. *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*, *Spišská Nová Ves* 2010.
- JANČURA, Marián. *Hnilčík. Sprievodca miestopisom a ľudskými osudmi, sine anno*.
- JANKOVIČ, Lubomír. *Pergamenové, kódexové a listinné dedičstvo vo fondoch a zbierkach archívu literatúry a umenia SNK*, in: *Knižnica 2–3*, 2010, s. 16 – 27.
- JANKOVIČ, Vendelín (ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice 1975.

- JANKOVIČ, Vendelín. Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove, *Historický časopis* 38, 1990, s. 639 – 650.
- JANKOVIČ, Vendelín. Historický urbanizmus, in: *Dejiny Trnavy*, Jozef Šimončič – Jozef Watzka (eds.), Bratislava 1988, s. 323 – 326.
- JANKOVIČ, Vendelín. Ideové a spoločenské pomery v Trnave za sto rokov pred založením univerzity, in: *Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238 – 1988*, Jozef Šimončič (ed.), Bratislava 1991, s. 44 – 88.
- JANKOVIČ, Vendelín. Miestopisný obraz Bardejova v 15. storočí, *Nové Obzory* 5, 1963, s. 57 – 71.
- JANKOVIČ, Vendelín. Stredoveká bratislavská univerzita vo svetle nových prameňov, *Historický časopis* 40, 1992, č. 2, s. 145 – 170.
- JANKOVIČ, Vendelín. Výskum topografie historického jadra Bratislavy v 14. – 16. storočí, *Historický časopis* 21, 1973, č. 3, s. 369 – 385.
- JANKOVIČ, Vendelín. Vznik a účinkovanie prvej bratislavskej univerzity – Academia Istropolitana, *Historický časopis* 12, 1964, č. 4, s. 535 – 551.
- JANKOVIČ, Vendelín. Vznik mesta Bratislavy, in: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, Vladimír Horváth (ed.), Bratislava 1986, s. 187 – 197.
- JANKOVIČ, Vendelín. Z minulosti Spišskej Soboty, in: *Popradské metamorfózy*, Augustín Kuchár (ed.), Poprad 1970, s. 105 – 125.
- JANKOVIČ, Vendelín. Z dejín bratislavského podhradia a mesta, in: *Bratislava* 6, 1970, s. 11 – 33.
- JANKOVIČ, Vendelín. Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy v stredoveku, *Monumentorum Tutela* 7, 1971, s. 29 – 51.
- JANKOVIČOVÁ, Eva – JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny Bratislava, jeho ekonomická a spoločenská činnosť v Bratislave (1349 – 1608), in: *Trnavská univerzita 1635 – 1777*, Jozef Šimončič (ed.), Trnava 1996, s. 249 – 280.
- JANOVIČKOVÁ, Marta. Z najstarších dejín Bratislavy, Bratislava 2004.
- JANŠÁK, Štefan. Česká cesta – najstarší spoj Slovenska s Českými krajinami, *Vlastivedný časopis* 10, 1961, s. 83 – 87.
- JANŠÁK, Štefan. Konfínium na Záhorí a stará cesta ním vedúca z Bratislavy do Prahy, *Geografický časopis* 12, 1960, s. 86 – 96.
- JANŠÁK, Štefan. Topografia a sídlíštný vývoj stredovekej Skalice, in: *Skalica*, Skalica 1992, s. 69 – 77.
- JAVORSKÝ, František. Najnovšie poznatky o počiatkoch Bardejova I – III, *Bardejovské novosti* 1, 1990, s. 3.
- JAVORSKÝ, František. Prínos archeologického výskumu kostola sv. Michala pre štúdium urbanistického vývoja mesta Kežmarok, in: *Z minulosti Spiša II*, Levoča 1994, s. 6 – 20.
- JAVORSKÝ, František. Príspevok k poznaniu vzniku a vývoja historického jadra mesta Spišská Nová Ves, rkp. v AÚ SAV Nitra, pracovisko Spišská Nová Ves, Spišská Nová Ves 1993.
- JAVORSKÝ, František. Stredoveká Levoča pred príchodom Majstra Pavla, in: *Majster Pavol z Levoče. Život, dielo, doba*, Mária Novotná a kol. (eds.), Košice 1991, s. 81 – 99.
- JAVORSKÝ, František. Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš v roku 1979, *Študijné zvesti AÚ SAV* 19, 1981, s. 67 – 95.
- JAVORSKÝ, František. Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV, *AVANS* v roku 1980, Nitra 1981, s. 108 – 126.
- JAVORSKÝ, František. Záchrané výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš, *AVANS* v roku 1984, Nitra 1985, s. 110 – 125.
- JAVORSKÝ, František. Záchrané výskumy na stavbách, melioráciách a pri opravách sakrálnych objektov, *AVANS* v roku 1988, Nitra 1990, s. 84 – 89.
- JAVORSKÝ, František. Záchraný výskum pri Košickej bráne v Levoči, *AVANS* v roku 1981, Nitra 1982, s. 134 – 138.
- JAVORSKÝ, František. Záchraný výskum románskeho kostola pri Levoči, *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 19, Nitra 1979, s. 97 – 112.
- JAVORSKÝ, František. Zem vydala svedectvá. Niekoľko poznámok k slovanským koreňom Spišskej Novej Vsi, in: *Spiš, Liptov, Orava* 3, 1993, č. 6, s. 9.
- JERŠOVÁ, Mária. Z dejín plátenníctva na východnom Slovensku v 15. storočí, in: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, Libuša Bahurinská – Oľga Fabianová (eds.), Bratislava 1964, s. 143 – 156.
- JUCK, Lubomír (ed.). Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238 – 1350), Bratislava 1984.
- JUCK, Lubomír (ed.). Výsady miest a mestečiek na Slovensku II (1351 – 1387), rkp. na Katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity.
- JUCK, Lubomír. Najstaršie výsady mesta Trenčína, in: *Trenčín, Remeslá, tlačiarne, architektúra*, Milan Šišmiš (ed.), Bratislava 1985, s. 54 – 78.
- JUCK, Lubomír. Výsady banských miest na Slovensku v stredoveku, in: *Banské mestá na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 82 – 90.
- JUCK, Lubomír. Vývoj Smolníka vo svetle stredovekých výsadných a sporových listín, in: *História a súčasnosť baníctva v Smolníku. Zborník prednášok z konferencie. Smolník 1977*, s. 1 – 19.
- JURKOVIČ, Emil. Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič, Imrich Nagy (prekl.), Banská Bystrica 2005.
- JURKOVICH, Emil. Michal Königsberger, in: *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice. Výber z tvorby Emila Jurkovicha*, Imrich Nagy (prekl. a ed.), Banská Bystrica 1997, s. 172 – 192.
- JUROK, Jiří. Čeští husitští a katolíční kondotiniéři z Moravy na Slovensku v 15. stol., *Vojenská história* 3, 2005, s. 3 – 25.
- KAEPPELI, Thomas. *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, volumen III, I – S, Romae 1980.
- KAHOUN, Karol. Staviteľia neskoréj gotiky na východnom Slovensku, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – MUSAICA* 12, 1961, s. 107 – 114.
- KACHELMANN, Johann. *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung I – III*, Schemnitz 1853 – 1867.
- KALESNÝ, František. Vinice a ich chotárne názvy v stredovekej Bratislave, in: *Bratislava* 6, 1970, s. 61 – 130.

- KALESNÝ, František. Z dejín bratislavského vinohradníctva a vinárstva, in: Bratislava 4, 1969, s. 267 – 303.
- KALETA, L. Cechy a remeslá v Podolínci, Hniezdnom a Starej Lubovni, in: K dejinám Podolínce a novovekého Spiša, Miroslav Števík (ed.), Stará Lubovňa 2006, s. 15 – 44.
- KALINOVÁ, Michaela. Architektúra kostola Nanebovzatia Panny Márie v Rožňave. Diplomová práca (rkp.), FF UK, Katedra dejín výtvarného umenia, 1999.
- KALINOVÁ, Michaela. Rímskokatolícky kostol Nanebovzatia Panny Márie, in: Arslexicon – výtvarné umenie na Slovensku, Barbara Balážová, – Bibiana Pomfyová, (eds.), URL: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=katedralny-kostol-nanebovzatia-panny-marie> (1. 6. 2010).
- KALINOVÁ, Michaela. Rožňava I. Urbánny vývoj mesta v stredoveku, in: Arslexicon – výtvarné umenie na Slovensku, Barbara Balážová, – Bibiana Pomfyová, (eds.), URL: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=roznav> (1. 6. 2010).
- KAMINSKÁ, Lubomíra. Košice a okolie v praveku a včasnej dobe dejinnej, Sečovce 1995.
- KAMMERER, Ernő (ed.). A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára IX, Budapest 1899.
- KANOVSKÝ, Martin. Ludanice stredisko slovenských husitov? Historický časopis 40, 1992, s. 89 – 93.
- KARÁCSONYI, János. Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I, Budapest 1923.
- KÁRFFY, Ödön – KOVÁTS, Ferencz. A Német-Lipcei vargáknak 1471-évi március hó 3-án kelt czech szabályai, Magyar gazdaságtörténelmi szemle IX, 1902, s. 30 – 34.
- KARLÍK, Jozef (ed.). Beckov 1. Dejiny obce do roku 1918, Nové Mesto nad Váhom 2006.
- KÁROLYI, János. A Trencsényi vár, Trencsén 1910.
- KARTOUS, Peter – VRTEL, Ladislav. Heraldický register Slovenskej republiky II, Martin, 2001.
- KARTOUS, Peter – NOVÁK, Jozef – VRTEL, Ladislav. Erby a vlajky miest v Slovenskej republike, Bratislava 1991.
- KARTOUS, Peter. Habsbursko-jagelovské dvojvládie v Uhorsku v rokoch 1440 – 1444: Začiatky Jiskrovej vojenskej činnosti na území Slovenska, Historické štúdie 24, 1980, s. 225 – 263.
- KASSA, Milan. Mestský archív, in: Banská Bystrica. Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin 1955, s. 200 – 202.
- KATONA, Stephanus. Historia critica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. Tom XII, Budae 1790.
- KAZIMÍR, Štefan – HLINKA, Jozef – KHUN, Miroslav – TENKEL, Alexander – VOZÁR, Jozef. Kremnická mincovňa 1328 – 1978, Kremnica 1978.
- KAZIMÍR, Štefan. K obchodu Trnavy do konca 14. storočia, in: Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238 – 1988, Jozef Šimončíč (ed.), Bratislava 1991, s. 31 – 43.
- KAZIMÍR, Štefan. Menová politika v Uhorsku v XIV. storočí a založenie kremnickej mincovne, Numismatické listy 33/5–6, 1978, s. 151 – 166.
- KAZIMÍR, Štefan. Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti, Bratislava 1986.
- KECSKÉS, László. Komárom erőrendszere, Műemlékvédelem XXII/3, 1978.
- KELLENBEBZ, Hermann. Anton Fugger 1493 – 1560, Weissenhorn (Schwaben) 1993.
- KEMÉNY, Lajos (ed.). Kassa város régi számadáskönyvei 1431 – 1533, Kassán 1892.
- KEMÉNY, Lajos. A Kassai kereskodók első czéhszabályzata 1475-ből, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 4, 1897, s. 190 – 192.
- KEMÉNY, Lajos. A Kassai Szt. Erzsébet Egyház történetéhez, Archaeologiai Értesítő 17, 1897, s. 41 – 49.
- KEMÉNY, Lajos. Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez, Archaeologiai Értesítő 37, 1903, s. 70 – 74.
- KIRÁLY, János. Geschichte der Donau Mauth und Urfahr Rechtes der königlichen Freistadt Pressburg, Pressburg 1890.
- KIRÁLY, János. Pozsony város joga középkorban, Budapest 1894.
- KIRST, Jozef. Erb mesta Košice. The Arms of the City, Košice 2002.
- KIRYK, Feliks. Związki handlowe i kulturalne miast małopolskich ze Słowacją w. XV i XVI stuleciu, Historické štúdie 41, 2000, s. 9 – 33.
- KIS, Bálint. Erdély régi családai, Turul 1911, 3, s. 91 – 104.
- KISS, Andrea. Some Weather Events in the Fourteenth Century II: Angevin Period 1301 – 1387, Acta Climatologica Universitatis Szegediensis 32/33, 1999, s. 51 – 64.
- KISS, Lajos. Földrajzi nevek etimológiai szótára I – II, Budapest 1988.
- KLEIN, Bohuš. Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského kominátu, Vlastivedný zborník Považia 15, Martin 1985, s. 87 – 132.
- KLEIN, Bohuš. Zásady určovania stredovekých ciest v geografickom prostredí, Vlastivedný zborník Považia 13, 1978, s. 17 – 25.
- KNAUZ, Ferdinand (ed.). Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I – II (979 – 1321), Strigonii 1874 – 1882.
- KNAUZ, Nándor. A Garan-melletti szentbenedeki apátság. A templom felszenteltetésének emlékére kiadja az esztergomi főkapitán I, Budapest 1890.
- KNIEZSA, István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Budapest 1955.
- KÖBLÖS, József. Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában, Budapest 1994.
- KODOŇOVÁ, Mária – FLOREKOVÁ, Viera. Sabinov – historické jadro s opevnením, Vlastivedný časopis 27, 1978, s. 26 – 31.
- KOHÚTOVÁ, Mária. Demografický a sídlíštný obraz západného Slovenska, Bratislava 1990.
- KOHÚTOVÁ, Mária. Mestotvorný proces na Záhorí do konca 14. storočia, Historický časopis 42, 1994, č. 3, s. 401 – 408.
- KOLAROVSKÁ, Jana. Dejiny Komárna. Diplomová práca (rkp), Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, Katedra histórie, Trnava 2001.
- KOLLÁNYI, Ferenc (ed.). Visitatio capituli ecclesie metropolitanae Strigoniensis anno 1397, Történelmi Tár 1901, s. 71 – 106, 239 – 272.
- KOLLMANN, Ö. László. Az észak – gömöri központi helyek a középkori és kora újkori fejlődése, in: Bártfától Poszonyig városok a 13 – 17 században, Enikő Csukovits – Tünde Lengyel (eds.), Budapest 2005, s. 47 – 123.

- KOLLMANN, Örs László. Rimaszombat középkori története, in: *Tanulmányok a középkorról (Analecta Mediaevalia I.)*, Tibor Neumann (ed.), Budapest – Piliscsaba 2001, s. 113 – 155.
- KOLNÍKOVÁ, Eva – HUNKA, Ján. *Nálezy mincí na Slovensku IV*, Nitra 1994.
- KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen (eds.). *Corpus statutorum, Tomus quartus, Pars secunda: Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Danubuanorum*, Budapestini 1897.
- KONCSOL, László. *A Csallóköz városai és falvai I – III*, Bratislava 2001.
- KORMOŠOVÁ, Ružena. *Mílniky histórie mesta Spišská Nová Ves. Od najstarších čias po súčasnosť*, Spišská Nová Ves 2009.
- КОТЛЯР М.Ф. – СМОЛІЙ В. А. (eds.). *Галицько Волинський Літопис : Дослідження. Текст. Коментар*, Київ 2002.
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*, Martin 1979.
- KOVÁCS, B. István. *Tretia etapa záchranného archeologického výskumu v Rimavskej Sobote, AVANS v roku 1995*, Nitra 1997, s. 96 – 97.
- KOVAČOVIČOVÁ Blanka. *Stavebné pamiatky mesta*, in: *Banská Bystrica. Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta*, Martin 1955, s. 67 – 74.
- KOVAČOVIČOVÁ, Blanka. *Sabinov, Pamiatky a múzeá 6*, 1957, s. 173 – 179.
- KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Blanka. *Architektonický vývoj Prešova v období feudalizmu*, in: *Nové obzory 8*, 1966, s. 195 – 222.
- KOVALČÍK, Ján. *Pozostatky hradu „Hrabkovho“ vo Špiši*, in: *Cyril a Method 12*, 1861, č. 15, s. 117.
- KOVÁTS, Ferenc. *Die Riednamen des Pressburger Weingebirges*, in: *Sonderabdruck aus der Zeitschrift Heimat*, 1920/21, č. 19 – 22.
- KOVÁTS, Ferenc. *Handelsverbindungen zwischen Köln und Preßburg im Spätmittelalter*, *Mitteilungen aus dem Stadarchiv von Köln* 35, 1914, s. 1 – 32.
- KOVÁTS, Ferenc. *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján*, Budapest 1902.
- KOVÁTS, Ferenc. *Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter*, Weimar, b. m. (*Sonderabdruck aus der Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte*).
- KOVÁTS, Ferenc. *Városi adózás a középkorban*, Pozsony 1900.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. *Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov*, *Historický časopis 4*, 1956, s. 225 – 226.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*, Bratislava 2005.
- KRAJČOVIČOVÁ, Klára. *Komárno, Vlastivedný časopis 25*, 1976, č. 4, s. 167 – 174.
- KRESÁNEK, Peter (ed). *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok: Slovensko*, Banská Bystrica 2009.
- KREUTZ, František. *Stručný vývoj Brezna za feudalizmu podľa mestských privilégií a listín*, in: *Brezno sedemstoročné*, Banská Bystrica 1965, s. 21 – 33.
- KRISTÓ, Gyula (ed.). *Korai magyar történeti lexikon (9. – 14. század)*, Budapest 1994.
- KRISTÓ, Gyula – BLAZOVICH, László – GÉCZI, Lajos – ALMÁSI, Tibor – KÓFALVI, Tamás – TÓTH, Ildikó Éva – PITI, Ferenc – SEBŐK, Ferenc (eds.). *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Vol. I – XXV (1301 – 1341)*, Budapest – Szeged 1990 – 2004.
- KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest 1988.
- KRISTÓ, Gyula. *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest 1988.
- KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté tartományúri hatalma*, Budapest 1973.
- KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté*, Budapest 1986.
- KRISTÓ, Gyula. *Stephanus Bohemus, Historické štúdie 12*, 1967, s. 205 – 210.
- KRIŽKO, Pavel. *Stanislav Vilhelmovič, veľkokupec v XV. storočí*, in: *Z dejín banských miest na Slovensku*, Pavel Križko (ed.), Bratislava 1964, s. 324 – 333.
- KRONES, Franz Xaver. *Zur ältesten Geschichte der oberungarischen Freistadt Kaschau*, Wien 1864.
- Kronika „Cassovia vetus ac nova“*, Košice 1966 (1732).
- Kronika Slovenska I, Od najstarších čias do konca 19. storočia*, Dušan Kováč a kol. (eds.), Bratislava 1998.
- KUBINYI, András. *Die Anfänge Ofens*, in: *Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe I (Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, Band 60)*, Berlin 1972.
- KUBÍNYI, András. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest 1999.
- KUČERA, Matúš. *O pôvode názvu Bratislavy*, in: *Zborník – Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*, Tatiana Štefanovičová – Drahoslav Hulínek (eds.), Bratislava 2008, s. 53 – 64.
- KUČERA, Matúš. *Polsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia*, *Slovanské štúdie 7*, 1965, s. 89 – 122.
- KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Velkej Moravy*, Bratislava 1974.
- KUČERA, Matúš. *Študenti zo Slovenska na viedenskej univerzite do roku 1530*, in: *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*, Ludovít Holotík – Anton Vantuch (eds.), s. 173 – 188.
- KUČERA, Matúš. *Vývoj solného monopolu na Slovensku v staršom stredoveku*, *Zborník FFUK Historica 15*, 1964, s. 71 – 93
- KUCHAR, Rudolf (ed.). *Žilinská právna kniha. Magdeburské právo*, Bratislava 1993.
- KUCHAR, Rudolf (ed.). *Žilinská právna kniha. Preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*, Bratislava 2009.
- KUCHAR, Rudolf (ed.). *Žilinská právna kniha. Zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov*, Žilina 2001.
- KUCHAR, Rudolf. *Vlastné mená v Žilinskej knihe*, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do r. 1918*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 83 – 87.
- KUCHARSKÁ, Veronika. *Rod Zápoľských a slovenské mestá koncom stredoveku*, in: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 239 – 248.
- Kultúrno-historické pamiatky mesta Košice I*. Elena Koliivošková (ed.), Košice 1994.

- KURAS, Stanisław – SUŁKOWSKA-KURAS, Irena (eds.). Zbiór dokumentów Małopolskich IV (1211 – 1400), Wrocław – Warszawa – Kraków 1969.
- KÜRTHY, Luboš. Kostol sv. Kataríny. Mestský hrad Kremnica, Kremnica 2004.
- KURUC, Jozef. Radnica v Spišskej Novej Vsi, Spišská Nová Ves 1996.
- KURUC, Jozef. Spišská Nová Ves – hospodársky život, in: Spišská Nová Ves. Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta, Jozef Kuruc (ed.), Košice 1968, s. 29 – 43.
- KUSENDA, Radoslav. Dovozy textílií do Bratislavy koncom 15. a začiatkom 16. storočia, Historický časopis 42, 1994, č. 3, s. 409 – 424.
- KUŠÍK, Michal. Privilégium mesta Trnavy z roku 1238, in: Dejiny Trnavy, Jozef Šimončík – Jozef Watzka (eds.), Bratislava 1988, s. 9 – 12.
- KUŠNIEROVÁ, Edita. Z dejín evanjelickej cirkvi v Gemeri (1526 – 1783), in: Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2006, Trnava 2007, s. 61 – 66.
- KUTRZEBA, Stanisław. Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. Finansie i handel renowiecznego Krakowa, Kraków 2009.
- KUZMÍK, Jozef. Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi, Martin 1983.
- KVAČALA, Ján. Dejiny reformácie na Slovensku, Liptovský sv. Mikuláš 1935.
- LABANC, Peter. Spišské prepošti do konca 13. storočia, in: Z dejín Spišského prepoštstva, Luboslav Hromják (ed.), Studia theologica Scepusiensia X, 2010, s. 95 – 119.
- LABANC, Peter. Spišskovlašský farár Jakub, in: Z minulosti Spiša XV, Ivan Chalupický (ed.), Levoča 2007, s. 25 – 37.
- LABUDA, Jozef – HUNKA, Ján. Nález „žetónov“ v Banskej Štiavnici, Slovenská numizmatika 11, 1990, s. 268 – 273.
- LABUDA, Jozef – MIÑO, Martin. Radničná kaplnka v Banskej Štiavnici, Pamiatky a múzeá 57, 2008, č. 4, s. 48 – 51.
- LABUDA, Jozef. Die Anfänge des Edelmetallbergbaus im Slowakischen Erzgebirge, in: „Bei diesem Schein kehrt Segen ein“. Gold, Silber und Kupfer aus dem Slowakischen Erzgebirge. Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museum Bochum, Bochum 1997, s. 44 – 49.
- LABUDA, Jozef. K problematike osídlenia banských miest na Slovensku, Historický časopis 38, 1990, č. 3, s. 391 – 397.
- LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kammerhofu v Banskej Štiavnici, Slovenská archeológia 40, 1992, č. 1, s. 135 – 164.
- LABUDA, Jozef. Montánna archeológia na Slovensku, Slovenská archeológia 45, 1997, č. 1, s. 83 – 156.
- LABUDA, Jozef. Najnovšie archeologické výskumy Slovenského banského múzea, in: Argenti fodina 2008, Banská Štiavnica 2009, s. 12 – 16.
- LABUDA, Jozef. Počiatky osídlenia Banskej Štiavnice a blízkeho okolia od praveku po koniec 12. storočia, in: Banská Štiavnica – svedectvo času, Marián Lichner a kol (eds.), Banská Bystrica 2002, s. 26 – 29.
- LABUDA, Jozef. Stav archeologického výskumu na Starom meste v Banskej Štiavnici, in: Banské mestá na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 67 – 72.
- LACKO, Richard. Dejiny školstva do roku 1918, in: Brezno v premenách času, Banská Bystrica 2005, s. 214 – 219.
- LACKO, Richard. História a vývoj obce, in: Telgárt, Prešov 2006, s. 11 – 42.
- LACKO, Richard. Kapitoly z dejín mesta, in: Brezno v premenách času, Banská Bystrica 2005, s. 28 – 57.
- LACKO, Richard. Kremnická mestská kniha z rokov 1426 – 1700, Slovenská archivistika 19, 1984, č. 2, s. 96 – 114.
- ЛАХМАТОВ А. А. Полное собрание русских летописей II, Санкт-Петербург 1908. (Reprint. Москва 1962).
- LALIKOVÁ, Tatiana. Lukno a iné starobylé duté miery, in: Zo studnice rodnej reči, Katarína Balleková – Miloslav Smatana (eds.), Bratislava 2005, s. 236 – 240.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária – MIROŠŠAYOVÁ, Elena. Archeologická topografia Košice, Nitra – Košice 1991.
- LAMOŠ, Teodor. Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach, Bratislava 1957.
- LAMOŠ, Teodor. Bitka pri Rozhanovciach, in: Príspevky k dejinám východného Slovenska, Lubomír Holotík (ed.), Bratislava 1962, s. 64 – 69.
- LAMOŠ, Teodor. Červená pečať kremnickej kancelárie, Historica slovacica III – IV, 1945 – 1946, s. 228 – 238.
- LAMOŠ, Teodor. Slováci v stredovekej Kremnici, Historické štúdie 12, 1967, s. 195 – 204.
- LAMOŠ, Teodor. Stredoveký materiál Archívu mesta Levoče, Sborník FFUK – Historica 15, 1964, s. 149 – 154.
- LAMOŠ, Teodor. Výsady kremnických minciarov v stredoveku, Historické štúdie 9, 1964, s. 209 – 226.
- LAMOŠ, Teodor. Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430, Banská Bystrica 1969.
- Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne, Trenčín 1980.
- LEHOTSKÁ, D. – HANDZOVÁ, D. – HORVÁTH, V. – HRABUŠŠAY, Z. – MERGLOVÁ, N. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Archív mesta Bratislavy, Praha 1956.
- LEHOTSKÁ, Darina et alii (eds). Hlohovec a jeho okolie, Bratislava 1968.
- LEHOTSKÁ, Darina. Bratislavská mestská správa a jej predstavitelia v 15. storočí, Historické štúdie 20, 1976, s. 27 – 52.
- LEHOTSKÁ, Darina. Bratislavská mincovňa v stredoveku, Historické štúdie 2, 1956, 216 – 241.
- LEHOTSKÁ, Darina. Bratislavské mestské privilégia, Zborník FF UK – Historica 37, 1976, s. 211 – 246.
- LEHOTSKÁ, Darina. Dejiny Modry 1158 – 1958, Bratislava 1961.
- LEHOTSKÁ, Darina. Dejiny Senice od 11. storočia do roku 1918, in: Senica, Bratislava 1974, s. 29 – 81.
- LEHOTSKÁ, Darina. Jakubovci – bratislavská patricijská rodina (1279 – 1420), in: Bratislava 3, 1967, s. 69 – 83.
- LEHOTSKÁ, Darina. K počiatkom vedenia mestských kníh na Slovensku (Najstaršia bratislavská mestská kniha 1361 – 1538), Historické štúdie 5, 1959, s. 325 – 347.
- LEHOTSKÁ, Darina. Kultúrny vývoj Bratislavy v 15. a 16. storočí, Sborník FF UK – Historica 18, 1967, s. 109 – 134.

- LEHOTSKÁ, Darina. Príspevok k základnému rozdeleniu stredovekých miest na Slovensku, *Historické štúdie* 19, 1974, s. 21 – 32.
- LEHOTSKÁ, Darina. Mestská správa a bratislavské meštianstvo do konca 14. storočia, *Historické štúdie* 14, 1969, s. 179 – 208.
- LEHOTSKÁ, Darina. Stredoveké privilégiá Bratislavy, Bratislava 1990.
- LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj bratislavskej mestskej kancelárie do roku 1526, *Historické štúdie* 4, 1958, 222 – 274.
- LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj mestského práva na Slovensku, *Sborník FFUK – Historica* 10, 1959, s. 65 – 114.
- LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj slovanskej society v Bratislave do konca XVII. storočia, in: *Slovenská Bratislava II – III, 1949 – 1950*, Bratislava 1950.
- LENHARTOVÁ, Slavomíra. Diplomatio-paleografický rozbor listín vydaných hodnoverným miestom pri Bratislavskej kapitule do roku 1300, in: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*, Vincent Sedlák (ed.), Bratislava 1998, s. 174 – 177.
- LEŠNIAK, Franciszek. Wymiana towarowa między miastami polskiego Podkarpacia a północno-węgierskimi (wschodnio-słowackimi) w XVI i pierwszej połowie XVII stulecia, *Historické štúdie* 41, 2000, s. 49 – 67.
- Leváltári Közlemények XV – XVII (1937 – 1939).
- LEWICKY, T. Polska i kraje sasiednie w swietle „Ksiegi Rogera“ geografa arabskiego z XII. w. Al Idrissiego I, Kraków 1945; II., Warszawa 1954.
- Lexikon slovenských dejín, Július Bartl a kol. (eds.), Bratislava 1999.
- LICHARD, Dušan. Vznik mesta Brezna a prvé storočie jeho trvania, rkp. v Archíve Matice slovenskej Martin.
- LICHNER, Marián a kol. Osobnosti Banskej Štiavnice, Banská Štiavnica 2006.
- LIPTÁK, Johann. Bilder aus der Zipser Vergangenheit. Urgeschichte und Besiedlung der Zips, Kesmark 1935.
- LIPTÁK, Johann. Zinsregister der Stadt Käsmark vom Jahre 1434, *Südostdeutsches Archiv* 2, 1959, s. 3 – 11.
- LISKOVÁ, Henrieta. Druhy a charakter najstaršej remeselnej výroby v Banskej Bystrici, in: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Historica* 15, 2008, s. 101 – 118.
- LISKOVÁ, Henrieta. Mesto Banská Bystrica a jeho obyvatelia na základe záznamov v najstaršej mestskej knihe in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, Imrich Nagy – Igor Graus (eds.), Banská Bystrica 2005, s. 53 – 69.
- LISKOVÁ, Henrieta. Samospráva mesta Banská Bystrica v 13. – 15. storočí, *Stredné Slovensko 11 spoločenské vedy*, Banská Bystrica 2007, s. 23 – 38.
- LOMBARDINI, Alexander. Dávna Žilina, *Slovenské Pohľady* 1888, č. 6, s. 134 – 143; č. 7, s. 151 – 153.
- LOMBARDINI, Alexander. Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny, Turč. Sv. Martin 1874.
- LOSERTH, Johann. Regesten zur Geschichte der mährisch-ungarischen Beziehungen vornehmlich in der Zeit hussitischen Söldnerbander, *Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* XII, 1918, s. 59 – 73.
- LUBY, Štefan. Dejiny súkromného práva na Slovensku, Bratislava 2002.
- LUKÁČ, Eduard. K histórii evanjelických škôl v Sabinove, in: *Acta collegii evangelici Prešovensis IX. Miscellanea anno 2000*, Peter Kónya – René Matlovič (eds.), Prešov 2001, s. 230 – 235.
- LUKÁČ, Gabriel. K počiatkom stredovekého Bardejova, *Teke Krakowskie* 5, 1997, s. 113 – 123.
- LUKÁČ, Miroslav (ed.). Krupina. Monografia mesta, Banská Bystrica 2006.
- LUKAČKA Ján. Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. stor, in: *Nitra v slovenských dejinách*, Martin 2002, s. 208 – 211.
- LUKAČKA, Ján – SEGEŠ, Vladimír – FRIMMOVÁ, Eva SKLADANÝ, Marián – HRNČIAROVÁ, Daniela – ŠTEFÁNIK, Martin – FÁBROVÁ, Karin. Pod osmanskou hrozbou. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI, Bratislava 2003.
- LUKAČKA, Ján et alii (eds.). Krušovce 1235 – 1995, Bratislava 1995.
- LUKAČKA, Ján. Bádanie o mestách na Slovensku v stredoveku, *Historický časopis* 45, 1997, č. 1, 52 – 54.
- LUKAČKA, Ján. Genéza stredovekých miest na juhozápadnom Slovensku, *Historické štúdie* 46, 2010 (v tlači).
- LUKAČKA, Ján. Konfirmácie zvolenských privilégií v 13. storočí, in: *Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 37 – 39.
- LUKAČKA, Ján. Matúš Čák Trenčiansky a jeho familiarita, *Historický časopis* 51, 2003, s. 596 – 608.
- LUKAČKA, Ján. Mobilita meštianstva na juhozápadnom Slovensku a príslušných regiónoch Zadunajska a Dolného Rakúska, in: *Z Bardejova do Prešporoku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*, Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová (eds.), Prešov – Bratislava, 2005.
- LUKAČKA, Ján. Nemecké osídlenie Nitrianskej župy v stredoveku, *Studia historica Tyrnaviensia* VI, s. 104 – 109.
- LUKAČKA, Ján. Podoby ženy v neskorostredovekej spoločnosti (na príklade štyroch šľachtičien z územia Nitrianskej župy), in: *Žena a právo: právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Tünde Lengyelová (ed.), Bratislava 2004, s. 46 – 55.
- LUKAČKA, Ján. Predprivilegiálny vývin Zvolena, in: *Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 28 – 30.
- LUKAČKA, Ján. Topoľčianske hradné panstvo v stredoveku, in: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*, Vincent Sedlák (ed.), Bratislava 1998, s. 132 – 145.
- LUKAČKA, Ján. Trnava a Matúš Čák Trenčiansky, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12. Trnava a počiatky stredovekých miest*, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2009, s. 67 – 68.
- LUKAČKA, Ján. Uhrovec v stredoveku, in: *Uhrovec*, Milan Šišmiš a kol. (eds.), Bratislava 2007.
- LUKAČKA, Ján. Verkehrs- und Handelsverbindungen zwischen den Städten Wien, Preßburg und Ofen bis zum der Mitte des 15. Jahrhunderts, in: *Städte im Donauraum*, Richard Marsina (ed.), Bratislava – Preßburg 1993, s. 159 – 168.
- LUKAČKA, Ján. Vývin stredného a severného Ponitria do začiatku 16. storočia. Dizertačná práca HÚ SAV, Bratislava 1984.
- LUKCSICS, Pál. XV. századi pápák oklevelei I – II. Budapest 1931, 1938.
- LUKINICH, Emericus. A Podmanini Podmaniczky család története II, Budapest 1943.
- LUKINICH, Imre. A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára I, Budapest 1937.
- LUPTÁK, Ludovít. Topoľčany a okres Topoľčiansky, Banská Bystrica 1937.

- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf. Zeměpisná jména Československa, Praha 1982.
- LYSÁ, Žofia. Možnosti komunikácie pri počiatkoch mestskej society v Bratislave, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 135 – 142.
- LYSÁ, Žofia. Počiatky formovania mestskej society v stredovekej Bratislave. Dizertačná práca HÚ SAV, Bratislava 2010.
- LYSÁ, Žofia. Počiatky formovania mestskej society v stredovekej Bratislave, *Medea* 10, 2006, s. 115 – 149.
- LYSÝ, Miroslav. Husitské vpády do Uhorska v rokoch 1428 – 1431, *Historický časopis* 55, 2007, č. 3, s. 411 – 432.
- LYSÝ, Miroslav. Možnosti komunikácie uhorských mešťanov a husitov, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 93 – 96.
- LYSÝ, Miroslav. Nemecké výboje proti Uhorsku v 11. storočí, *Vojenská história* 9, 2005, č. 2, s. 22 – 44.
- LYSÝ, Miroslav. Ohlas husitských myšlienok v Uhorsku, *Zborník FF UK Historica* 47, 2008, s. 183 – 197.
- MÁCELOVÁ, Marta. Brezno a okolie v praveku a vo včasnej dobe dejinnej, in: Brezno v premenách času, Banská Bystrica 2005, s. 22 – 27.
- MÁCELOVÁ, Marta. K lokalizácii karnera sv. Michala v Banskej Bystrici, *Archaeologia historica* 25, 2000, s. 253 – 256.
- MÁCELOVÁ, Marta. Príspevok k stredovekému osídleniu Zvolena, *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 171 – 180.
- MÁCELOVÁ, Marta. Slované osídlenie v období od 6. do 12. storočia, in: Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia, Oto Tomeček (ed.), Banská Bystrica 2009, s. 23 – 48.
- MÁCELOVÁ, Marta. Začiatky osídlenia, in: Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu, Stanislav Kmeť (ed.), Martin 1989, s. 21 – 30.
- MACURA, Roman. K dejinám trnavského mestského kúpeľa, *Novinky z radnice XVII*, 2006 (5), s. 7 – 8.
- MÁCZA, Michal. Vývoj Komárna v obrazoch. Oblastné podunajské múzeum v Komárne, Komárno 1985.
- Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig, Kálmán Benda (ed.), Budapest 1981.
- MAJOROSSY, Judit – SZENDE, Katalin. Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427) – 1529, Teil I.: 1410 – 1487, Wien 2010.
- MAJOROSSY, Judit. Bratstvo Božieho tela a jeho miesto v živote mešťanov stredovekej Bratislavy, in: Z Bardejova do Prešporku, Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová (eds.), Prešov – Bratislava 2005, s. 176 – 210.
- MAJTÁN, Milan. Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, Bratislava 1972.
- MAJTÁN, Milan. Z lexiky slovenskej toponymie, Bratislava 1996.
- MAKSAY, Ferenc. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, Budapest 1990.
- MALČEK, Róbert. Praveké náleziská v okolí Zvolena, in: Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 11 – 19.
- MALIAK, Ján. Výsadná desiatková listina z roku 1462, *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti XVII*, 1912, s. 109 – 127.
- MALÍKOVÁ, Mária. Nové poznatky o kaplnke sv. Ladislava v bratislavskom Primacionálnom paláci, *Ars* 1991, č. 2, s. 120 – 127.
- MALINIAK, Pavol. Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku, in: Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia, Oto Tomeček (ed.), Banská Bystrica 2009, s. 69 – 118.
- MAŁOWIST, Marian. Wschód i zachód Europy w 13. – 14. wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych, Warszawa 1973.
- MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván – C. TÓTH, Norbert (eds.). Zsigmondkori oklevéltár I – X, Budapest 1951 – 2007.
- MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván (eds.). A szent-Iványi család levéltára 1230 – 1525. Budapest 1988.
- MÁLYUSZ, Elemér. Kaiser Sigismund in Ungarn, Budapest 1990.
- MÁLYUSZ, Elemér. Zsigmond király uralma Magyarországon, Budapest 1984.
- MARCINKO, Ján. Gelnické banské právo, Košice 2004.
- MAREK, Miloš. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku, Martin 2006.
- MAREK, Miloš. Saxones nostri de Scepus: K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši, in: Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša, Ryszard Gladkiewicz – Martin Homza (eds.), Levoča – Wrocław 2003, s. 353 – 365.
- MAROSI Ernő. Tanulmányok a Kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez II – III, *Művészettörténeti értesítő* 18 (1969), s. 1 – 45, 89 – 127; 20 (1971), s. 261 – 291.
- MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal (eds.). Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I, Bratislava 1959.
- MARSINA, Richard – MAREK, Miloš (eds.). Tatársky vpád, Budmerice 2008.
- MARSINA, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I – II, Bratislavae 1971 – 1987.
- MARSINA, Richard (ed.). Legendy stredovekého Slovenska, Budmerice 1997.
- MARSINA, Richard a kol., Slovenské dejiny, Martin [1992].
- MARSINA, Richard a kol. Považ. Múzea. Žilina, *Vlastivedný časopis* 7, 1963, č. 1, s. 11 – 20.
- MARSINA, Richard. Banskoštiavnické mestské a banské právo, in: Banské mestá na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 13 – 35.
- MARSINA, Richard. História do začiatku 16. storočia, in: Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv, Viera Vaníková (ed.), Zvolen 1993, s. 39 – 56.
- MARSINA, Richard. K stredovekým dejinám Žiliny, in: Mesto Žilina 1208 – 2008, Marián Mrva – Peter Štanský (eds.), Žilina 2008, s. 5 – 12.
- MARSINA, Richard. K najstarším dejinám Novej Bane, *Zborník Slovenského banského múzea XVII*, 1995, s. 97 – 102.
- MARSINA, Richard. K najstarším dejinám Zvolena, *Historický časopis* 37, 1989, s. 793 – 805.
- MARSINA, Richard. K počiatkom Spišskej Novej Vsi, in: Spišská Nová Ves 1. Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta, Jozef Kuruc (ed.), Košice 1968, s. 23 – 27.
- MARSINA, Richard. K počiatkom stredovekých miest na Slovensku, in: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 17 – 27.
- MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia, in: *Historický časopis* 21, 1973, č. 3, s. 337 – 367.

- MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia, *Historický časopis* 26, 1978, s. 77 – 95.
- MARSINA, Richard. Najstaršie dejiny Trenčína, in: *Trenčín. Vlastivedná monografia I*, Milan Šišmiš (ed.), Bratislava 1993, s. 47 – 72.
- MARSINA, Richard. Najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov, *Archaeologia historica* 10, 1985, s. 85 – 90.
- MARSINA, Richard. Najstaršie privilégium Banskej Štiavnice, *Slovenská archivistika* 40, 2005, č. 2, s. 39 – 48.
- MARSINA, Richard. O národnostnej štruktúre stredovekých miest. (K 600. výročiu výsad pre žilinských Slovákov.), *Historický časopis* 29, 1981, s. 681 – 696.
- MARSINA, Richard. O osídlení Slovenska od 11. do pol. 13. storočia, *Historické štúdie* 27, 1984, č. 2, s. 39 – 59.
- MARSINA, Richard. Porovnanie podmienok vzniku Trnavy a slovenských miest, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 12. Trnava a počiatky stredovekých miest, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2009, s. 17 – 22.
- MARSINA, Richard. Považská Bystrica v najstarších písomných prameňoch, in: *Považská Bystrica. Z dejín mesta*, Bohuslav Kortman (ed.), Žilina 2006, s. 38 – 53.
- MARSINA, Richard. Prvé postavenie slovenských mešťanov v Žiline koncom 14. a začiatkom 15. storočia, *Vlastivedný zborník Považia* 11, 1972, s. 3 – 11.
- MARSINA, Richard. Přemysl Otakar II. a Uhorsko, *Folia historica bohemia* 1, 1979, s. 37 – 65.
- MARSINA, Richard. Reforma stredovekých miest na Slovensku, *Historický časopis* 31, 1983, s. 164 – 180.
- MARSINA, Richard. Stará Žilina, in: *Žilinský región v dejinách Slovenska*, Marián Mrva – Miloš Dudáš (eds.), Považské múzeum Žilina 2007, s. 6 – 13.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I/1, *Historické štúdie* 16, 1971, s. 5 – 108.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I/2, *Historické štúdie* 18, 1973, s. 5 – 119.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru II, Bratislava 1989.
- MARSINA, Richard. Trenčianska dohoda z augusta 1335 a jej osudy, *Historický zborník Matice slovenskej* 9, 1999, s. 50 – 58.
- MARSINA, Richard. Trenčín a Matúš Čák Trenčiansky, *Vlastivedný časopis* 31, 1982, č. 4, s. 152 – 156.
- MARSINA, Richard. V kráľovstve svätého Štefana. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III, Bratislava 2004.
- MARSINA, Richard. Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do r. 1918*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 13 – 40.
- MARSINA, Richard. Vývoj správy miest v stredoveku, in: *Vývoj správy miest na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 21 – 49.
- MARSINA, Richard. Vznik a počiatky mesta Žiliny, in: *Žilina v minulosti a dnes*, Vlasta Kristenová (ed.), Stredoslovenské vydavateľstvo 1963, s. 17 – 53.
- MARSINA, Richard. Základné mestské privilégium pre Nitru z roku 1248, in: *Nitra v slovenských dejinách*, Richard Marsina (ed.), Martin 2002, s. 190 – 196.
- MARSINA, Richard. Žilina v listinách 1208 – 1438, *Žilina* 2008.
- MARSINA, Richard. Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu, in: *Žilina. Dejiny a prítomnosť*, Dušan Halaj – Richard Marsina (eds.), Martin 1975, s. 35 – 56.
- MARSINA, Richard. Žilina vo víre dejín, in: *Žilina v slovenských dejinách*, Richard Marsina – Peter Štanský (eds.), Žilina 2002, s. 7 – 13.
- MATÁKOVÁ, Barbora. Oplakávanie Krista z Bánoviec nad Bebravou, *Pamiatky a múzeá* 32, 2007, č. 4, s. 33 – 36.
- MATEJĚK, František. K moravsko-slovenským stykom v dobe rozvíteného feudalizmu, *Historické štúdie* 2, 1956, s. 153 – 180.
- MATISKOVÁ, Mária. Významné literárne a kultúrne osobnosti. in: *Zvolen, Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*, Viera Vaníková (ed.), Zvolen 1993, s. 232 – 248.
- MATLOVIČ, René. Fyzickogeografické pomery, in: *Geografické Exkurzie: Prešov. Prešovský okres a Prešovský kraj*, Branislav Nižňanský (ed.), Prešov 1998.
- MATLOVIČ, René. Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov, Prešov 1998.
- MATULAY, Ctibor. Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností I. (1020) 1255 – 1536, Bratislava 1980.
- MATUNÁK, Michal. Cirkevné dejiny mesta Kremnice, Kremnica 1932 (rkp. v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica).
- MATUNÁK, Michal. Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica 1928.
- MATUŠEVKOVÁ, Ludmila. Archeologické nálezy v okrese Bardejov: Regionálna bibliografia, Bardejov 2000.
- MAZÚR, Samo. K pôvodu a významu názvu obce, in: *Pukanec, Ján Zamboj a kol* (eds.), Martin 1975, s. 81 – 84.
- MAZÚR, Samuel. Bardejov – Bardijov, *Slovenská reč* 11, 1943/1944, s. 65 – 72.
- MAZÚREK, Jaroslav. Banská oblasť Špania Dolina – Staré Hory, základňa thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku – súčasný pohľad, in: *Päťsté výročie vzniku turzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Zborník referátov z vedeckej konferencie dňa 15. marca 1995*, Pavol Martuliak (ed.), Banská Bystrica 1995, s. 64 – 73.
- MEIER, Jörg – PIIRAINEN, Ilpo Tapani – WEGERA, Klaus-Peter. *Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven. Vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*. Bd. 1, Berlin 2009.
- MEIER, Jörg – PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Der Schwabenspiegel aus Kaschau*, Berlin 2000.
- MELCER, Ján. Banská Belá, Banská Belá 1998.
- MELCER, Ján. Cirkevné dejiny Banskej Belej, *Spravodaj Banský výskum* 38, 1998, č. 2–3, s. 154 – 158.
- MELICH, János. Pozsony magyar, német és tót nevérol, *Századok* 1923 – 1924, s. 695 – 713.
- MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov), *Pamiatky a príroda Bratislavy* 10, 1988, s. 156 – 167.

- MELIŠ, Bernard J. Náčrt poznatkov a problematiky výskumu života magistra Donča, *Studia historica Tyrnaviensia* VIII, 2009, s. 64 – 82.
- MELNÍKOVÁ, Marta. Habent sua fata litterae, *Slovenská archivistika* 28, 1993, s. 59 – 69.
- MELNÍKOVÁ, Marta. O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia, *Slovenská archivistika* 30, 1995, č. 2, s. 127 – 140.
- MENCL, Václav. Gotická architektúra Košíc, *Vlastivedný časopis* 15, 1966, č. 1, s. 3 – 25.
- MENCL, Václav. Stredoveká architektúra na Slovensku. Kniha prvá. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej, Praha – Prešov 1937.
- MENCL, Václav. Stredoveká města na Slovensku, Bratislava 1938.
- MENCL, Václav. Šariš v dejinách gotickej architektúry, *Vlastivedný časopis* 16, 1967, č. 1, s. 7 – 22.
- MENCLOVÁ, Darina. O středověkém opevnění našich měst, in: *Zprávy památkové péče* X, 1950, 195 – 231.
- MENCLOVÁ, Dobroslava. Zvolenský hrad, Bratislava 1954.
- MERTANOVÁ, Štefánia. Ius tavernicale. Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku 15. – 17. stor., Bratislava 1985.
- MERTANOVÁ, Štefánia. Tripartitum v praxi tavernického súdu (16. – 17. stor.), *Slovenská archivistika* 33, 1998, č. 1, s. 22 – 44.
- MERTANOVÁ, Štefánia. Vznik a vývoj spišského práva, in: *Spišské mesta v stredoveku*, Richard Marsina (ed.), Košice 1974, s. 91 – 99.
- MÉSZÁROSOVÁ, Klára. Archeológia, in: *Dejiny Trnavy*, Jozef Šimončíč – Jozef Watzka (eds.), Bratislava 1988, s. 23 – 33.
- MEZŐ, András. Patrocíniumok a középkori Magyarországon, Budapest 2003.
- MIHALIK, József. A Kassai Szent Mihály-Kápolna, Kassa 1904.
- MICHNAY, Andreas – LICHNER, Paul. Ofner Stadtrecht von 1244 – 1241, Pressburg 1845.
- MILITZER, Klaus. Kölner Kaufleute in Preßburg und im Donauraum im 14. und 15. Jahrhundert in: *Städte im Donauraum*, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1993, s. 121 – 134.
- MINÁRIK, Jozef. Stredoveká literatúra, Bratislava 1980.
- MIROŠŠAYOVÁ, Elena – KARABINOŠ, Anton. Kláštor augustiniánov vo Veľkom Šariši, *Pamiatky a múzeá* 53, 2005, č. 2, s. 18 – 24.
- MISLOVIČOVÁ, Virginia. Súdna právomoc Starej Lubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy, in: *Z minulosti Spiša VII – VIII*, Levoča 2001, s. 76 – 89.
- MIŠIANIK, Ján. Pohľady do staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1974.
- MIŠIANIK, Ján. Vývin humanizmu na Slovensku, in: *Humanizmu a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*, Ludovít Holotík (ed.), Bratislava 1967, s. 197 – 232.
- MIŠÍK, Mikuláš. Prievidza, Banská Bystrica 1971.
- MIŠOVIČ, Milan (ed.). Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky II/1, Bratislava 2001.
- Monumenta Hungariae Judaica, I – XI, Budapest 1903 – 1968.
- MOÓR, Elemér. Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen, Szeged 1936.
- MORAVČÍK, Jozef – ŠTANSKÝ, Peter. Žilinský rínoč, Žilina 2002.
- MORAVČÍK, Jozef. História Žiliny v svetle archeologických nálezov, in: *Žilina v slovenských dejinách*, Richard Marsina – Peter Štanský (eds.), Žilina 2002, s. 14 – 31.
- MORAVČÍK, Jozef. Kostol svätého Štefana kráľa, Žilina 2002, s. 19 – 34.
- MORAVČÍK, Jozef. Podiel archeológie na osvetlení najstarších začiatkov Žiliny, in: *Mesto Žilina 1208 – 2008*, Marián Mrva – Peter Štanský (eds.), Žilina 2008, s. 13 – 24.
- MORAVČÍK, Jozef. Výpoveď archeologických nálezov v histórii Žiliny, in: *Žilinský región v dejinách Slovenska*, Marián Mrva – Miloš Dudáš (eds.), Považské múzeum Žilina 2007, s. 15 – 27.
- MŮCSKA, Vincent. Kronika anonymného notára kráľa Bela. Gesta Hungarorum, Budmerice 2000.
- MÜNNICH, Sándor. Igló királyi korona- és bányaváros története, Igló 1896.
- MUSILOVÁ, Margaréta – LESÁK, Branislav. Archeologický výzkum v záhrade kostola a kláštora františkánov v Bratislave, *Pamiatky a múzeá* 44, 1996, č. 3, s. 66 – 67.
- MYSKOVSZKY, Victor. Ujabb leletek, *Archeologiai értesítő* 2, 1869, s. 51 – 53.
- MYSKOVSZKY, Viktor. Bártfa középkori műemlékei: A szent Egyed templomának, *Magyarországi régészeti emlékek* 4/1, 1879.
- MYSKOVSZKY, Viktor. Bártfa középkori műemlékei: A városház s a város erődítményeinek, *Magyarországi régészeti emlékek* 4/2, 1880.
- MYSKOVSZKY, Viktor. Bártfa város legrégebbi pecsétjei és címere, *Turul* 10, 1892, s. 125 – 130.
- MYSKOVSZKY, Viktor. Uj adatok a Bártfai templom építésének és felszerelésének történetéhez, *Archeologiai Értesítő* 13, 1893, s. 60 – 66.
- NAGY, Emericus et alii (eds.). Codex diplomaticus patrius I – VIII (Hazai Okmánytár), Győr – Budapest 1865 – 1891.
- NAGY, Gyula (ed.). A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I (1234 – 1396), Budapest 1887.
- NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHELY, Dezső – KAMMERER, Ernő – DÖRY, Ferenc – LUKCSICS, Pál. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásónkeő. A zichi és vásónkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára I – XII. Pest, Budapest 1871 – 1931.
- NAGY, Imre – TASNÁDI NAGY, Gyula (eds.). Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I – VII, Budapest 1878 – 1920.
- NAGY, Imre – DEÁK, Farkas – NAGY, Gyula (ed.). Hazai oklevéltár 1234 – 1536. Budapest 1879.
- NAGY, Iván – NYÁRY, Albert (eds.). Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458 – 1490, Budapest 1877.
- Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28. – 30. októbra 1986, Vladimír Horváth (ed.), Bratislava 1986.

- NEMECSKAY, Stephanus. *Fatales eventus et dies nefasti pro incolis civitatis Tirnaviensis, nepag. rukopis z roku 1871 uložený v Archíve Rímskokatolíckej farnosti sv. Mikuláša v Trnave, nesign.*
- NEŠPOROVÁ, Tamara. *Bánovce v dávnej minulosti*, in: *Bánovce nad Bebravou 1232 – 2002*, Milan Šišmiš (ed.), Martin 2002, s. 35 – 51.
- NEŠPOROVÁ, Tamara. *Najstaršie osídlenie Trenčína*, in: *Trenčín. Vlastivedná monografia I*, Milan Šišmiš (ed.), Bratislava 1993, s. 33 – 46.
- NEŠPOROVÁ, Tamara. *Trenčín*, in: *Významné náleziská na Slovensku*, Bohuslav Chropovský (ed.), Bratislava 1978, s. 217 – 219.
- NEUMANN, Tibor. *Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből*, in: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, Budapest – Piliscsaba 2009, s. 183 – 234.
- NOVÁK, Jozef. *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*, Bratislava 1986.
- NOVÁK, Jozef. *Chronológia*, Bratislava 2004.
- NOVÁK, Jozef. *K počiatkom Bratislavy – mesta, Zborník FFUK Historica 15*, 1964, s. 127 – 138.
- NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku I – II*, Bratislava 2008.
- NOVÁK, Jozef. *Slovenska v Budapešti*, *Sborník archivních prací IX*, 1959, č. 2, s. 240 – 253.
- NOVÁK, Jozef. *Slovenské mestské a obecné erby*, Bratislava 1972.
- NOVÁK, Jozef. *Vznik mestských erbov na Slovensku*, *Sborník FFUK Historica 14*, 1963, s. 171 – 213.
- NOVOTNÁ, Mária – SKLADANÝ, Marián – ŠTEFÁNIK, Martin – SOMBATHY, Ladislav – WEIGNER, Luboš. *Kapitola 9: Med*, in: *Dejiny hutníctva na Slovensku*, Juraj Schmiedl – Luboš Weigner (eds.), Košice 2006, s. 222 – 273.
- NOVOTNÁ, Mária a kol. *Majster Pavol z Levoče. Život, dielo, doba*. Košice 1991.
- NOVOTNÁ, Mária. *Kostol sv. Jána Krstiteľa v Spišských Vlachoch a jeho baroková výzdoba*, in: *Z minulosti Spiša IX – X*, František Žifčák (ed.), Levoča 2002, s. 161 – 174.
- ODESCALCHI, Arthur (ed.). *Königinnen Briefe aus dem Archiv einer oberungarischen Bergstadt (1428 – 1547)*, *Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft Adler Nr. XIX (Wien 1909)*, s. 1 – 19, *Nr. XXIV (Wien 1914)*, s. 130 – 133.
- Okres Topoľčany. *Historicko-vlastivedná monografia*, Bratislava 1988.
- ONDRUŠ, Šimon. *Ida – Iglov – Ipeľ – Iža*, in: *Príspevky k slovenským dejinám*, Karin Fábrová (ed.), Prešov 2005, s. 117 – 121.
- ONDRUŠ, Šimon. *Význam a pôvod slov bahn – baňa*, *Slovenská reč 36*, 1971, s. 12 – 20.
- OPPL, Ferdinand. *Preßburg und Wien im Mittelalter – Unterschiede, Parallelen und Begegnungen*, in: *Städte im Donaauraum*, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1993, s. 97 – 120.
- ORIŠKO, Štefan. *Dominikánsky kostol v Košiciach*, *Ročenka SNG 2004 – 2003*, s. 9 – 21.
- ORIŠKO, Štefan. *Kremnica. Pamiatková rezervácia*, Bratislava 1984.
- ORIŠKO, Štefan. *Prvé stredoveké stavby žobravých reholí*, *Pamiatky a múzeá 53*, 2004, č. 1, s. 15 – 22.
- ORTVAY, Teodor. *Geschichte der Stadt Pressburg I. – IV*, Pressburg 1892 – 1912.
- OSLANSKÝ, František. *Cirkev v stredovekej Bratislave*, *Historický časopis 41*, 1993, číslo 2, s. 113 – 122.
- OSLANSKÝ, František. *Kontinuita dávneho osídlenia najjužnejšieho Slovenska nad Dunajom*, *Historický časopis 43*, 1995, č. 4, s. 609 – 627.
- OSLANSKÝ, František. *Vondrišiel v stredoveku*, in: *Nálepkovo*, Peter Milčák (ed.), Levoča 1995.
- Ottonis episcopi Frisingensis chronica sive historia de duabus civitatibus, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicae separatim editi*, Hannoverae et Lipsiae 1912.
- Ottonis et Rahewini gesta Friderici I. imperatoris, in: *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicae recusis*, Waitz (ed.), Hannoverae et Lipsiae 1912.
- PAJDUSSÁK, Maté. *Igló ősi telepei*, in: *Közlemények a Szepesség multjából XVI*, 1934, s. 1 – 4.
- PAJDUSSÁK, Maté. *Szepesvármegye középkori ércöntvényei és azok mesterei*, in: *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve XII*, Lőcse 1909, s. 65 – 101.
- PAJDUSSÁK, Matúš. *Krátky prehľad dejín r. k. vikariátu nachodiaceho sa pod patronátom kr. kor. a baňského mesta Iglova*, *Igló 1906*.
- PAJDUSSÁK, Matúš. *Markušovce. Nástin dejepisný*, *Zprávy z minulosti Spišskej župy XIII*, 1923, s. 63 – 107.
- PAJDUŠÁK, Matúš. *Smižany. Iliášovce. Sans-Souci*. Spišská Nová Ves 1925.
- PALACKÝ, František. *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 4*, Praha 1864.
- PALAJOVÁ, Mária. *Dejiny cirkvi a sakrálné pamiatky*, in: *Zvolen, Monografia k 750 výročiu obnovenia mestských práv*, Viera Vaníková (ed.), Zvolen 1993, s. 184 – 202.
- PÁLFFY, Ilona. *Városi levéltáraink kezdetei*, *Levéltári Közlemények 18 – 19*, 1940 – 1941, s. 351 – 379.
- PASTOR, Ján. *Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958*, *Múzeum 6*, 1959, s. 613 – 636.
- PAULER, Gyula. *A magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt II*, Budapest 1899.
- PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. stor.)*, Bratislava 1999.
- PAULINYI, Oszkár. *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége*, in: *Károlyi Árpád – Emlékkönyv*, Budapest 1933, s. 402 – 439.
- PAULINYI, Oszkár. *Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten. Ein Beitrag zur Problematik der deutschen Kolonisationsstädte in Ungarn*, in: *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450 – 1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, Ingomar Bog (ed.), Köln – Wien 1971, III – VII, s. 525 – 568.
- PAULINYI, Oszkár. *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán*, in: *A gróf Klebesberg Kunó, magyar történetkutató intézet évkönyve*, Budapest 1936, s. 1 – 111.
- PAZINOVÁ, Noémi. *Forschungsstand der latènezeitlichen besiedlung der Komarnoer Mikroregion in dem südlichen teil der Donauebene*, *Studia Historica Nitriensia 13*, s. 93 – 117.
- PÉCH, Antal. *Alsó Magyarország bányamivelésének története*, I.kötet, Budapest 1884.

- PERFECKY, A. George. The Galician – Volynian chronicle: The Hypatian codex II, München 1973.
- PETÁCH, Emil. Dejiny mincovania v Košiciach, Košice 1986.
- PÉTERFFY, Carolus (ed.). Sacra Concilia Ecclesiae Romano Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXXXVI. Pars secunda, Posonii 1742.
- PETRÍK, Ján. Novoveská Huta, Spišská Nová Ves 2005.
- PETRÍK, Ján. Prímestské osady mesta Spišská Nová Ves, in: Z minulosti Spiša XVI, 2008, s. 241 – 254.
- PIEKOSIŃSKI, Franciszek. Kodeks dyplomatyczny Malopolski, Tomus IV, 1386 – 1450, Krakow 1905.
- PIERADZKA, Krystyna. Handel Krakowa s Wegrami v XVI. w., Krakow 1935.
- PICHLEROVÁ, Magda – TOMČÍKOVÁ, Katarína. Archeologické nálezy zo Žitného ostrova. Zbierka Antala Khína, in: Zborník SNM 95 – Archeológia 11, 2001, s. 111 – 134.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani – PAPONOVÁ, Mária (eds.). Das Recht der Zips/Spiš. Texte und Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei I – II, Oulu 1992.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani (ed.). Das Rechtsbuch der Zipser Städte, Levoča 2003.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani (ed.). Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Berlin – New York 1972.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani (ed.). Nachtäge zum Zipser Recht, Levoča 2001.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Banské právo Kremnice a jeho vzťah k iným banským právam strednej Európy, in: Kremnica. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici 17 – 19. november 1992, Jozef Novák et al. (eds.), Martin 1992, s. 43 – 54.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Das älteste Stadtbuch von Schemnitz/Banská Štiavnica. Ein Beitrag zur deutschen Sprache um 1400 im Gebiet der heutigen Slowakei, in: Strukturen und Funktionen in Gegenwart und Geschichte. Festschrift für Franz Simmler zum 65. Geburtstag, Claudia Wich-Reif (ed.), Berlin 2007, s. 487 – 500.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Das Bergrecht von Göllnitz nach aufzeichnungen Stadtbuch von 1432 – 1583 und in einer Handschrift aus Kremnitz aus dem 16. Jahrhundert, in: Z minulosti Spiša 9–10, 2001 – 2002, s. 95 – 109.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei, Oulu 1986.
- PISOŇ, Štefan (ed.). Prešov: Mestská pamiatková rezervácia, Bratislava 1957.
- PISOŇ, Štefan. Slovník obcí Banskobystrického okresu, Banská Bystrica 1968.
- PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. Encyklopédia slovenských hradov, Bratislava 2007.
- POHL, Arthur. Münz- und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300 – 1540, Budapest 1982.
- POHL, Arthur. Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325 – 1540), Graz 1974.
- POLLA, Belo – VALLAŠEK, Adrián. Archeologická topografia Bratislavy, Bratislava 1991.
- POLLA, Belo – SLIVKA, Michal. Husiti, Jiskrovci a bratříci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania, Archeologia historica 5, 1980, s. 69 – 101.
- POLLA, Belo – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Slovanské pohrebisko na bratislavskom hrade. Archeologické rozhledy 14, 1962, s. 814 – 832.
- POLLA, Belo. Archeologické a historicko-archeologické náleziská v okrese Spišská Nová Ves, in: Vlastivedný zborník Spiš 2, 1968, s. 215 – 234.
- POLLA, Belo. Hrad a kaštieľ na východnom Slovensku, Košice 1980.
- POLLA, Belo. Kežmarok (Výsledky historickoarcheologického výskumu), Bratislava 1971.
- POLLA, Belo. Košice – Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom, Košice 1986.
- PÖLNITZ, Götz. Freiherr von Jakob Fugger. Kaiser, Kirche und Kapital in der oberdeutschen Renaissance, Tübingen 1949.
- POMFYOVÁ, Bibiana. Rímskokatolícky farský kostol sv. Jakuba st., in: Arslexicon – výtvarné umenie na Slovensku, Barбора Balážová – Bibiana Pomfyová (eds.), URL: www.arslexicon.sk/?registre&objekt=rmskokatolícky-farsky-kostol-sv-jakuba [25.10.2010].
- POMFYOVÁ, Bibiana. Rímskokatolícky kostol Panny Márie Kráľovnej anjelov a sv. Ladislava, in: Arslexicon – výtvarné umenie na Slovensku, Barбора Balážová – Bibiana Pomfyová (eds.), URL: www.arslexicon.sk/?registre&objekt=rmskokatolícky-kostol-panny-marie-a-sv-ladislava-bývalý-františkánsky-bývalý-jezuitský [25.10.2010].
- PÓR, Antal. Trencsényi Csák Máté 1260 – 1321, Budapest 1888.
- POŠVÁŘ, Jaroslav. Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezku a v Polsku do 14. století, Slezský sborník 62, 1964, s. 54 – 70.
- POVAŽANOVÁ, Valéria. Znak mesta Ružomberok, Liptov 5, 1979, s. 223 – 227.
- POZDIŠOVSKÝ, Štefan. K lokalizácii mestských brán v Trenčíne, in: Trenčín 1971, Bratislava 1971.
- PROBSZT, Günter. Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546), München 1966.
- PROBSZT, Günter. Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte, Zeitschrift für Ostforschung 15, 1966, s. 621 – 703.
- PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan. Místní jména v Čechách IV.: Jejich vznik, původní význam a změny, Praha 1957.
- PROCHÁZKOVÁ, Nataša. Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241, in: Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša, Ryszard Gladkiewicz – Martin Homza (eds.), Levoča – Wrocław 2003, s. 243 – 249.
- PROKOPP, Mária. Stredoveký kostol Šamorína, in: Kapitoly z dejín mesta Šamorín. Historická konferencia pri príležitosti 600. výročia získania mestských výsad udelených kráľom Žigmundom. Šamorín, 9. septembra 2005, Gábor Strešňák – László Végh (eds.), Šamorín – Dunajská Streda, 2005, s. 155 – 179.
- PROTZE, Helmut (ed.). Das älteste Stadtbuch der Königlich freien Bergstadt Göllnitz/Gelnica in der Unterzips und seine Sprache, Frankfurt am Main 2002.
- PRZEŹDZIECKI, Alexander (ed.). JOANNIS DŁUGOSZ, Historiae Polonicae, Tom IV – V, Libri XII, Cracoviae 1877 – 1878.
- PRZEŹDZIECKI, Alexander (ed.). JOANNIS DŁUGOSZ, Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis III, Cracoviae 1864.

- PÜSPÖKI NAGY, Péter. A Csallóköz neveiről. Nyelvészek és történészek feltevései a sziget magyar, latin, német és szlovák neveinek eredetéről és jelentéséről. Győr – Sopron Megye Levéltára, Győr 1989.
- PÜSPÖKI NAGY, Péter. Erb mesta Rožňavy, Bratislava 1973.
- PÜSPÖKI NAGY, Péter. Limes Romanus na Slovensku, Zborník FFUK Historica 21, 1970, s. 129 – 175.
- PÜSPÖKI NAGY, Péter. Villa S. Marie – Zentmária – Somorja – Somerein – Šamorín. Gondolatok e város nevééről és kialakulásáról, Irodalmi Szemle 1975, č. 8, s. 706 – 716
- PUŠKÁR, Imrich. Banská Bystrica – mestský hrad, in: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. II. doplnené vydanie, Vendelín Jankovič a kol. (eds.), Martin 1984, s. 107 – 113.
- PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. Spišská Sobota – pamiatková rezervácia, Bratislava 1977.
- PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. Kežmarok (Pamiatková rezervácia), Bratislava 1979.
- PUŠKÁROVÁ, Blanka. Mestská pamiatková rezervácia Kežmarok, Pamiatky a príroda 18, 1979, č. 2, s. 6 – 10.
- RÁBIK, Vladimír – URMINSKÝ, Jozef. Nález stredovekého typária mesta Trnavy v trnavskej radnici, Genealogicko-heraldický hlas 13, 2003, č. 1, s. 49 – 52.
- RÁBIK, Vladimír (ed.). Kniha farských účtov trnavského farára Václava z roku 1481, in: Studia historica Tyrnaviensia IV, Trnava 2004, s. 257 – 339.
- RÁBIK, Vladimír (ed.). Mestská kniha príjmov trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495, Trnava 2006.
- RÁBIK, Vladimír (ed.). Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394 – 1530, Trnava 2008.
- RÁBIK, Vladimír (ed.). Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia, Monumenta Vaticana Slovaciae, tomus II, volumen 1 (1342 – 1415), Trnavae – Romae 2009.
- RÁBIK, Vladimír. „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica, in: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice, zv. I, Imrich Nagy – Igor Graus (eds.), Brno 2005, s. 32 – 45.
- RÁBIK, Vladimír. „Commorandi causa“: Príspevok k migrácii obyvateľstva na východnom Slovensku v procese doosídľovania na nemeckom práve, Studia historica Tyrnaviensia III, 2003, s. 37 – 62.
- RÁBIK, Vladimír. „Hospites de Tyrna“. Vývoj národnostnej štruktúry Trnavy v stredoveku, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2004, s. 35 – 46.
- RÁBIK, Vladimír. „Latini“ v stredovekej Trnave. Aká bola národnosť najstarších trnavských hostí?, Novinky z radnice XIV, 2006, č. 9, s. 17 – 20.
- RÁBIK, Vladimír. Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemanía zo Sásovej. Genealogicko-heraldický hlas. Časopis Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti pri Matici slovenskej 10, 2000, č. 2, s. 3 – 15.
- RÁBIK, Vladimír. Diplomatarium Sancto-Adalbertinum – Stredoveké listiny v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtěcha (1181 – 1543), Martin 2008.
- RÁBIK, Vladimír. Erb stredovekej banskobystrickej meštianskej rodiny Jungovcov, in: Občianska heraldika. Civil heraldry, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 2002, s. 49 – 56.
- RÁBIK, Vladimír. Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov, Monumentorum tutela 16, 2005, s. 207 – 218.
- RÁBIK, Vladimír. Národnostní kňazi (kazatelia) v živote stredovekých miest na Slovensku, Studia historica Tyrnaviensia VI, Marta Dobrotková (ed.), Trnava 2006, s. 136 – 148.
- RÁBIK, Vladimír. Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku: Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej, Bratislava 2006.
- RÁBIK, Vladimír. Osídlenie a národnostný ráz makovického panstva v stredoveku, Historický zborník 15, 2005, s. 26 – 54.
- RÁBIK, Vladimír. Pôsobnosť pisárov a notárov v Trnave v stredoveku, in: Mestská kniha príjmov trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495, Vladimír Rábik (ed.), Trnava 2006, s. 79 – 89.
- RÁBIK, Vladimír. Problematika výskumu nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku, Studia historica Tyrnaviensia II, 2002, s. 114 – 126.
- RÁBIK, Vladimír. Spišský župan Balduin (1290 – 1301) a spoločenské pomery na Spiši za vlády posledného Arpádovca, in: Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V, Michal Slivka (ed.), Levoča 2006, s. 34 – 36.
- RÁBIK, Vladimír. Stredoveké pečate konventov mendikantských (žobravých) reholí v Trnave, Studia archaeologica Slovaca mediaevalia III – IV, 2000 – 2001, Bratislava 2001, s. 231 – 233.
- RÁBIK, Vladimír. Topografia mesta Trnava v stredoveku, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 10, Jaroslava Žuffová (ed.), 2007, s. 7 – 16.
- RÁBIK, Vladimír. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku v stredoveku, Studia historica Tyrnaviensia VII, Richard Marsina – Marta Dobrotková (eds.), Trnava 2007, s. 70 – 87.
- RÁBIK, Vladimír. Výsady miest a mestečiek o používaní farby pečatného vosku, in: Erbové listiny. Patents of arms, Milan Šišmiš (ed.), Martin 2006, s. 95 – 120.
- RÁBIK, Vladimír. Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku, Historický časopis 49, 2001, s. 37 – 62.
- RÁČZ, György (ed.). Visegrád 1335, Bratislava 2009.
- RÁČZ, György. Mohácsi előtti oklevelek, CD-ROM, Budapest, sine anno.
- RADOVANOVIČ, Bojan. Pečate na archívnych dokumentoch pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne, Heraldika na Slovensku, Martin 1997, s. 155 – 169.
- RADVÁNI, Hadrián. Názvy ulíc a námestí v starom meste, Novinky z radnice XV, 2004, č. 3 – 4, s. 12 – 14.
- RADVÁNI, Hadrián. Pomenovania ulíc a námestí mesta Trnavy od konca 14. storočia, rkp., Trnava 1999.
- RADVÁNI, Hadrián. Trnavské kostoly, Skalica 1993.
- RADZISZEWSKA, Julia. Regestum Starostwa Spiskiego z roku 1563, Ślaskie Studia Historyczne II, Katowice 1977, s. 43 – 62.
- RADZISZEWSKA, Julia. Studia z dziejów ustroju Spisza, Katowice 1969.

- RAGAČ, Radoslav – STREŠŇÁK, Gábor. Pečate mesta Šamorín do polovice 19. storočia, in: Kapitoly z dejín mesta Šamorín. Historická konferencia pri príležitosti 600. výročia získania mestských výsad udelených kráľom Žigmundom, Gábor Strešňák – László Végh (eds.), Šamorín – Dunajská Streda 2005, s. 143 – 154.
- RAGAČ, Radoslav. Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch, *Archaeologica Historica* 31, 2007, s. 133 – 137.
- RAGAČ, Radoslav. Neskorostredoveká architektúra v centre Zvolena, *Pamiatky a múzeá* 49, 2000, č. 1, s. 15 – 19.
- RAGAČ, Radoslav. Vývin erbu mesta Zvolena do konca 17. storočia, *Slovenská archivistika* 34, 1999, č. 2, s. 41 – 56.
- RAGAČ, Radoslav. Zvolen – obraz stredovekého mesta a jeho mestskej kancelárie, Diplomová práca (rkp.), FFUK Bratislava 1998.
- RAGAČ, Radoslav. Zvolen a jeho samospráva v stredoveku, in: Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. s. 39 – 47.
- RAGAČ, Radoslav. Zvolenské mestské hodiny do polovice 17. storočia, Zborník FFUK Historica 45, Pamätnica k 50 výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FFUK v Bratislave 2002, s.127 – 130.
- RAJTÁR, Ján a kol. Castellum Romanum Isa, Komárno 1994.
- RAKOVSKÝ, Stefan. Das Pressburger Rathaus und der Stadtrat, dessen Geschichte, Entwicklung und Verhältnisse im Mittelalter, Pressburg 1872.
- RAPANT, Daniel. Traja synovia Svätoplukovi, *Elán* 11, jún 1940, s. 2 – 4.
- RAPOŠ, Karol. Dejiny cirkvi ev. a v. breznianskej, Brezno 1938.
- RÁTH, Károly. A Magyar Királyok és Erdélyi fejedelmek Hadjárati utazási és tartozkodási Helyei, Győr 1866.
- RATKOŠ, Peter (ed.). Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526), Bratislava 1957.
- RATKOŠ, Peter a kol. (eds.). Naše dejiny v prameňoch, Bratislava 1971.
- RATKOŠ, Peter. Das Kupferwesen in der Slowakei vor der Entstehung der Thurzo-Fuggerischen Handelsgesellschaft, in: Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450 – 1650, Ingomar Bog (ed.), Köln – Wien 1971, s. 584 – 599.
- RATKOŠ, Peter. Die Entwertung der ungarischen Kleinmünze im Jahre 1521 und ihre Folgen in der Slowakei bis 1526, *Studia historica slovacica* I, 1963, s. 30 – 62.
- RATKOŠ, Peter. Hospodárenie v kremnickej (banskej a mincovnej) komore v r. 1514 (Machinácie thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti), *Československý časopis historický* VII, Praha 1959, s. 427 – 436.
- RATKOŠ, Peter. Osídlenie a hospodársky vývin Horehronia do začiatku 18. storočia, in: *Slovenský národopis* 13, 1964, č. 2-3, s. 135 – 158.
- RATKOŠ, Peter. Počiatky novokrstentstva na Slovensku, *Historický časopis* 5, 1957, s. 185 – 203.
- RATKOŠ, Peter. Povstanie baníkov na Slovensku 1525 – 1526, Bratislava 1963.
- RATKOŠ, Peter. Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku, Bratislava 1951.
- RATKOŠ, Peter. Privilégium Spišských Vlách z roku 1243 a Turnianske prédiu, *Slovenská archivistika* 14, 1979, č. 1, s. 73 – 86.
- RATKOŠ, Peter. Vznik a začiatky banských miest na Slovensku, *Historické štúdie* 19, 1974, s. 33 – 58.
- RATKOŠ, Peter. Vznik mesta a hradu Kežmarok, *Československý časopis historický* XIII, 1965, s. 570 – 577.
- RAUSCHER, Rudolf. Kráľovská privilegia mesta Bratislavy, in: Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatskej Rusi 11, 1937, č. 4, s. 370 – 376.
- RAUSCHER, Rudolf. Přehled horního práva na Slovensku, *Právní obzor* VII, 1924, s. 225 – 228, 257 – 263.
- REBRO, Karol. Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku, Sborník FFUK Historica 15, 1964, s. 155 – 170.
- Register nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, URL: www.pamiatky.sk/pamiatky/fondy/nehnutelne.pamiatky.
- RELKOVIČ, Neda. Königinnenbriefe im städt. Archiv in Königsberg, *Karpatenland* IV, 2. Heft, 1931, s. 69 – 72.
- RELKOVIČ, Neda. Königliche Urkunden aus der Zeit der Jagellonen im städtischen Archive zu Königsberg, *Karpatenland* IX, 1. Heft, 1936, s. 3 – 4.
- RELKOVIČ, Neda. Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben unteren Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542, *VI.Dilln, Karpatenland* VIII, 1. Heft, 1935, s. 22 – 25.
- RELKOVIČ, Neda. Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben unteren Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542, *VII.Libethen, Karpatenland* VIII, 1. Heft, 1935, s. 25 – 27.
- RELKOVIČ, Neda. Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben unteren Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542, *V. Königsberg, Karpatenland* VII, 4. Heft, 1934, s. 116 – 118.
- RELKOVIČ, Neda. Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben unteren Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542, *IV.Pukkantz, Karpatenland* VII, 3. Heft, 1934, s. 88 – 92.
- REMIÁŠOVÁ, Marta. Najstaršie osídlenie horného Ponitria, *Horná Nitra* 11, 1984, s. 9 – 50.
- REPČÁK, Jozef (ed.). Inventár archívu mesta Prešova 1520 – 1550 (1606), Prešov sine anno.
- RETZER, Joseph. Hieronymi Balbi Veneti Gurcensis olim episcopi opera poetica, oratoria et politica-moralia, Band 1 – 2, Wien 1791 – 1792.
- REVICZKY, Bertalan. A boldogságos szűzről czimzett Vág-Ujhelyi prépostság története, Trencsén 1897.
- REZÍK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel. Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku, Bratislava 1971.
- RIMELY, Carolus. Capitulum insignis ecclesie collegiatae Posoniensis, Posonii 1880.
- RIPKA, Ivor. O výkladoch názvu Trenčín na základe rozboru historických zápisov, in: Trenčín, Remeslá, tlačiarne, architektúra, Milan Šišmiš (ed.), Bratislava 1985, s. 43 – 53.
- ROHÁČ, Juraj. Armalista Pavol Holý z Hradnej, in: Erbové listiny. Patents of arms, Milan Šišmiš (ed.), Martin 2006, s. 34 – 41.
- ROHÁČ, Juraj. Stredoveká Trnava, in: Dejiny Trnavy, Jozef Šimončíč – Jozef Watzka (eds.), Bratislava 1988, s. 34 – 72.
- ROMHÁNYI, Beatrix F. Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, Budapest 2000.

- ROTH, Peter – SOJÁK, Marián. Výsledky výskumu pri kláštore minoritov v Levoči, in: *Z minulosti Spiša IX – X, 2001 – 2002*, s. 64 – 78.
- ROZLOŽŇKOVÁ, Virgínia. Tridsiatkový register mesta Kežmarku 1480 – 1498, *Slovenská Archivistika* 12, 1977, č. 2, s. 67 – 94.
- RUCIŇSKI, Henryk. Neskorośredoveké dejiny Spiša, in: *Historia Scephusii I*, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (red.), Bratislava – Kraków 2009, s. 330 – 449.
- RUCIŇSKI, Henryk. Prowincja saska na Spiszu do 1412 roku, Białymstok 1983.
- RUPP, Jakab. Magyarország helyrajzi története, Budapest 1872.
- RUSINA, Ivan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia – Renesancia*, Bratislava 2009.
- RUTTKAY, Alexander – SLIVKA, Michal. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku, *Archeologia Historica* 10, 1985, s. 333 – 356.
- RUTTKAY, Alexander. Poznámky k problematike vzniku stredovekého mestského jadra v Skalici, *Študijné Zvesti AÚ SAV* 20, 1983, s. 251 – 271.
- Ružomberok. Monografia mesta, Lubica Škrinárová a kol. (eds.), Banská Bystrica 2009.
- RYS, Jiří. Matouš Čák Trenčanský, *Věstník Královské české společnosti nauk*, Praha 1927, s. 1 – 75.
- SABOL, Štefan. Prešov v minulosti a dnes, Bratislava 1943.
- Sakrálné pamiatky v Košiciach, Klaudia Buganová – Kristína Markušová – Adam Šangala (eds.), Košice 2009.
- SASINEK, Franko Vítázoslav. *Letopis Matice slovenskej XII*, 1875, s. 85 – 112.
- SCWARZ, Karl. Die Reformation in der Zips, in: *Spiš v kontinuite času*, Peter Švoc (ed.), Prešov – Bratislava – Wien, 1995, s. 48 – 67.
- SEDLÁK, Imrich (ed.). *Dejiny Prešova I*, Košice 1965.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*, Monumenta Vaticana Slovaciae, tomus I, Trnavae – Romae 2008.
- SEDLÁK, Vincent. Die historische Entwicklung Preßburgs bis zum Jahre 1291, in: *Städte im Donaauraum*, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1993, s. 63 – 80.
- SEDLÁK, Vincent. Najstaršie osídlenie Trnavy a okolia, in: *Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238 – 1988*, Jozef Šimončíč (ed.), Bratislava 1991, s. 10 – 20.
- SEDLÁK, Vincent. Neznáme inventáre stredovekých listín zo Slovenska, *Historické štúdie* 15, 1970, s. 263 – 278.
- SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I – II*, Bratislava 1980 – 1987.
- SEDLÁK, Vincent. K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie Szolgagyőr, *Historické štúdie* 12, 1967, s. 155 – 185.
- SEGEDY, Ján (ed.). *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium, Juxta Ordinem Titulorum Operis Tripartiti, Sacris Canonibus Accommodatum. Pars Tertia*. 1735.
- SEGEŠ, Vladimír. Stredoveké komorné knihy mesta Bratislavy ako prameň dejín každodennosti, in: *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, Júlia Ragačová (ed.), Bratislava 2005, s. 139 – 144.
- SEGEŠ, Vladimír. Od žoldnierstva po rytierstvo: Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko, Bratislava 2004.
- SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*, Bratislava 2005.
- SEGEŠ, Vladimír. *Remeslá a cechy v starom Prešporke*, Bratislava 2010 (v tlači).
- SEMKOWICZ, Włodysław. Akt zastawu XVI miast spiskich Polsce z r. 1412, *Wierchy VIII*, 1930, s. 152 – 157.
- SEMKOWICZ, Włodysław. Spiska sztuka odlewnicza i jej związki z Krakowem w wieku XIV, Kraków 1934.
- SEMKOWICZ, Włodysław. Záložná listina 16 spišských miest Poľsku v r. 1412, *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 24, 1930, s. 207 – 220.
- SCHLIMPERT, Gerhard. *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*, Berlin 1978.
- SCHMAUK, Michael (ed.). *Supplementum analectorum terrae Scephusensis II*, Szepesváraljae 1889.
- SCHOENVISNER, Stephan (ed.). *Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti nationalis széchényiani*, Pestini 1807.
- SCHRAUF, Károly (ed.). *Magyarországi Tanulók Külföldön IV: A Bécsi Egyetem Magyar Nemzetének Anyakönyve 1453-tól 1630-ig*, Budapest 1902.
- SCHRAUF, Károly (ed.). *Magyarországi Tanulók Külföldön. II.: Magyarországi Tanulók A Bécsi Egyetemen*, Budapest 1892.
- SCHRAUF, Károly (ed.). *Magyarországi Tanulók Külföldön. III.: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. A Krakói Magyar Tanulók-Háza Lakóinak Jegyzéke (1493 – 1558)*, Budapest 1893.
- SCHUSTER, Adolf. Vývin breznianskeho školstva, in: *Brezno sedemstoročné*, Banská Bystrica 1965, s. 133 – 152.
- SCHWARZ, Karl. Praeceptor Hungariae: Über den Melanchthonschüler Leonhard Stöckel (1510 – 1560), in: *Acta collegii evangelici Prešoviensis V. Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov*, Peter Kónya (ed.), Prešov 2000, s. 47 – 67.
- SIGRAY, Joannes. *Visitatio Ecclesiarum Scephusensium*, in: *Addimenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scephusensis*, Josephus Hradzsky (ed.), Szepesváralja 1903 – 1904.
- SKALSKÁ, Monika. Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku. K osídleniu severného Gemera, Martin 2009.
- SKAWIŇSKI, Marek. Fyzicko-geografické pomery Spiša, in: *Historia Scephusii I*, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (eds.), Bratislava – Kraków 2009, s. 39 – 61.
- SKLADANÝ, Marián – TOMEČEK, Oto. Hranice Lupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia, *Acta historica Neosoliensia III*, 2000, s. 47 – 65.
- SKLADANÝ, Marián. Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku, in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, Imrich Nagy – Igor Graus (eds.), Banská Bystrica 2005, s. 70 – 85.
- SKLADANÝ, Marián. Banskobystrické mäsiarske cechy v 15. – 16. storočí, in: *Mäsiarstvo a údeninárstvo v dejinách Slovenska. Zborník z rovnímenného sympózia konaného v dňoch 3. – 5. decembra 1997 v Rimavskej Sobote pri príležitosti 5. výročia založenia a. s. Tauris, Leon Sokolovský (ed.)*, Martin 1999, s. 85 – 92.

- SKLADANÝ, Marián. Huty banskobystričského mediarskeho podniku v čase jeho prechodu pod erárnu správu, in: Slovensko v habsburskej monarchii 1526 – 1918, Jozef Baďurík – Peter Kónya (eds.), Bratislava 2000, s. 37 – 47.
- SKLADANÝ, Marián. Ján Thurzo v Mogile (1469 – 1496), Zborník FFUK Historica 24 – 25, 1973–1974, s. 203 – 222.
- SKLADANÝ, Marián. Ján Turzo a turzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici (1494 – 1525), in: Montánna história 1, Miroslav Lacko (ed.), 2008, s. 16 – 31.
- SKLADANÝ, Marián. Kto bola matka Jána Korvína?, Historické štúdie. K životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej, Miroslav Daniš (ed.), Acta historica Posoniensia X, Bratislava 2009, s. 114 – 126.
- SKLADANÝ, Marián. Najstarší doklad o podnikateľskej činnosti Jána Thurzu v stredoslovenských bankských mestách, Historické štúdie 19, 1974, s. 237 – 265.
- SKLADANÝ, Marián. Prvé turzovsko-fuggerovské zmluvy o spoločnom mediarskom podniku, Historický časopis 43, 1995, č. 2, s. 215 – 229.
- SKLADANÝ, Marián. Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici a jeho európsky význam, in: Päťsté výročie vzniku turzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 1995, s. 8 – 37.
- SKLADANÝ, Marián. Začiatky podnikania Thurzovcov v spišsko-gemerskom baníctve, in: Vývoj správy miest na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 229 – 237.
- SKLADANÝ, Marián. Zápas o banskobystričskú meď v polovici 15. storočia. Zborník FFUK Historica 27, 1976, s. 175 – 210.
- SLANÝ, Július. Okresný archív v Banskej Bystrici. Archív mesta Ľubietovej 1282 – 1885. Inventár, Banská Bystrica 1974.
- SLANÝ, Július. Základné tendencie hospodárskeho a sociálneho vývoja v Banskej Bystrici na konci 15. a v prvej štvrtine 16. storočia, Zborník Slovenského bankského múzea IX, 1979, s. 35 – 49.
- SLÁVIK, Ján. Dejiny dobronivej evanj. cirkve, niektoré dávnejšie deje kráľ. výsadného mestečka Dobronivej a okolia, Ružomberok 1898.
- SLIVKA, Michal – ČAPLOVIČ, Dušan. Včasnostredoveké osídlenie Šariša, Študijné zvesti AÚ SAV 20, 1983, s. 273 – 294.
- SLIVKA, Michal – JAVORSKÝ, František. Výsledky archeologického výskumu na lokalite Poprad-Stojany. Príspevok k poznaniu centrálnych stavieb na Spiši, Archaeologia historica 9, Brno 1984, s. 193 – 214.
- SLIVKA, Michal – VALLAŠEK, Adrián. Hrady a hrádky na východnom Slovensku, Košice 1991.
- SLIVKA, Michal. Cisterciiti na Slovensku, Archeologia Historica 16, 1991, s. 101 – 117.
- SLIVKA, Michal. Fundačný proces cisterciitských kláštorov na Slovenku, Východoslovenský pravek 4, 1993, s. 191 – 193.
- SLIVKA, Michal. Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy, in: Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238 – 1988, Jozef Šimončík (ed.), Bratislava 1991, s. 21 – 30.
- SLIVKA, Michal. Hrad Šariš, in: Veľký Šariš: Mesto a hrad, Milan Levendovský (ed.), Veľký Šariš 1999, s. 30 – 33.
- SLIVKA, Michal. Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku, Archaeologia historica 25, 2000, s. 267 – 274.
- SLIVKA, Michal. Patrocíniá stredovekého Spiša, Acta Musaei Scepusiensis 2006, s. 137 – 172.
- SLIVKA, Michal. Príspevok k lokovaniu mesta Kežmarok, Archeologia historica 14, 1989, s. 181 – 189.
- SLIVKA, Michal. Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku: Súčasný stav bádania a jeho perspektivy, Archeologia Historica 23, 1998, s. 259 – 275.
- SLIVKA, Michal. Sídľisková a cirkevná štruktúra Spiša vo včasnú až vrcholnostredovekom období, in: Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša, Ryszard Gladkiewicz – Martin Homza (eds.), Levoča – Wrocław 2003, s. 416 – 449.
- SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty, Slovenská numizmatika XI, 1990, s. 83 – 112.
- SLIVKA, Michal. Výsledky archeologického výskumu v priestore MPR v Bardejove, Pamiatky a príroda 23, 1981, s. 36 – 40.
- SLIVKA, Michal. Vzájomné väzby stredovekých kláštorov vo východnej časti Karpát (poľsko-slovensko-ukrajinské), in: Początki sąsiedztwa : Pogranicze etniczne polsko – rusko – slowackie w średniowieczu, Michał Parczewski (ed.), Rzeszów 1996, s. 309 – 326.
- SLIVKA, Michal. Vzájomné väzby stredovekých kláštorov vo východnej časti Karpát (poľsko-slovensko-ukrajinské), Archaeologia Historica 21, 1996, 193 – 217.
- Slovenský biografický slovník I – VI, Martin 1986 – 1994.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego vol. 1 – 15, Warszawa 1880 – 1914.
- SOJÁK, Marián. Najdôležitejšie výskumy na Spiši a v ďalších regiónoch východného a južného Slovenska, AVANS z roku 2006, Nitra 2008.
- SOJÁK, Marián. Praveký a včasnodedinný vývoj Spiša, in: Historia Scepusii I, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (eds.), Bratislava – Kraków 2009, s. 77 – 123.
- SOJÁK, Marián. Spišská Nová Ves v archeologických prameňoch, in: Z minulosti Spiša XVI, 2008, s. 7 – 43.
- SOJÁK, Marián. Zaniknuté osídlenia v chotári Spišských Vlách, in: Z minulosti Spiša XV, Ivan Chalupecký (ed.), Levoča 2007, s. 7 – 23.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Erb Rimavskej Soboty, Zborník FFUK Historica 41, 1995, s. 19 – 52.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Podoby a osudy erbu mesta Rožňavy, Obzor Gemera – Malohontu 24, 1993, č. 4, s. 145 – 153.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Regestár stredovekých listín štátneho okresného archívu v Rimavskej Sobote (1335 – 1524), Rimavská Sobota 1985.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Správa stredovekej dediny na Slovensku, Bratislava 2002.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Stredoveké listiny Rimavskej Soboty z hľadiska diplomatiky, in: Diplomatická produkcia v stredovekom meste, Júlia Ragačová (ed.), Bratislava 2005, s. 157 – 170.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Stručné dejiny Malohontu do roku 1803, Martin 1997.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Výčapný monopol Rimavskej Soboty za feudalizmu, in: Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska, Jozef Baďurík – Peter Kónya – Radovan Pekník (eds.), Prešov 2001, s. 32 – 36.

- SOLČANSKÁ, Andrea. Privilégium Bela IV. pre Trnavu a jeho konfirmácie (Diplomaticko-paleografický rozbor), *Studia Historica Tyrnaviensia IV*, Marta Dobrotková (ed.), Trnava 2004, s. 23 – 38.
- SOLYMOSI, László (ed.). *Az Esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500 – 1502, 1507 – 1527)*, Budapest 2002.
- SOLYMOSI, László. *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest 1998.
- SOMBATHY, Ladislav. Banské úseky v banskobelianskom banskom revíri, *Spravodaj Banský výskum* 38, 1998, č. 2 – 3, s. 30 – 35.
- SOPKO, Július (ed.). *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, Budmerice 1995.
- SOPKO, Július. Bratislavská kapitulska knižnica, in: *Knižnice na Slovensku, Sborník o vývoji významnejších slovenských knižníc*, J. Kuzmík (ed.), Martin 1954, s. 155 – 165.
- SOPKO, Július. Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach III, Martin 1986.
- SOPKO, Július. Kódexy stredoslovenských banských miest, *Historické štúdie* 19, 1974, s. 149 – 179.
- SOPKO, Július. *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*, Budmerice 2004.
- SOPKO, Július. O školstve a vzdelanosti na Slovensku v stredoveku, *Historický časopis* 36, 1988, č. 2, s. 175 – 197.
- SOPKO, Július. Pisári a vznik Žilinskej knihy, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 41 – 71.
- SOPKO, Július. Skriptori a skriptoriá kláštorov na Slovensku, in: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*, Jozef Šimončíč (ed.), Trnava 1994, s. 85 – 96.
- SOPKO, Július. Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku II, Martin 1982.
- SOPKO, Július. Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach, Martin 1981.
- SOPKO, Július. Stredoveké rukopisy na Slovensku, *Slovenská archivistika* 2, 1967, č. 2, s. 71 – 93.
- SOPKO, Július. Súpis kníh bratislavskej kapitulskej knižnice z roku 1425, *Slovenská archivistika* 4, 1969, č. 1, s. 83 – 101.
- SOPKO, Július. Z činnosti kultúrnych stredísk stredovekej Bratislavy, in: *Bratislava 6*, 1970, s. 139 – 178.
- SÖRÖS, Pongrácz – REZNER, Tibold. *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története III. A pannonhalmi főapátság története 1405 – 1535*, Budapest 1905.
- SÖRÖS, Pongrácz. *A Bakonybéli Apátság története I. Az önállóság kora 1023 – 1548*, Budapest 1903.
- SÖRÖS, Pongrácz (ed.). *A Pannonhalmi főapátság története II*, Budapest 1903.
- SPIRITZA, Juraj – BORODÁČ, Ladislav. *Podoby starého Spiša*, Bratislava 1975.
- SPIRITZA, Juraj – UČNÍKOVÁ, Danuša. *Spišské gotické krstiteľnice z tvorivého okruhu Konráda Gaala*, *Zborník SNM 66 – História* 12, 1972, s. 35 – 99.
- SPIRITZA, Juraj. *Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí*, Bratislava 2002.
- SPIRITZA, Juraj. *Spišské zvony*, Martin 1972.
- SROKA, A. Stanisław (ed.). *Dokumenty polskie z archiwów dawnego królestwa Węgier I – II*, Kraków 1998 – 2000.
- STANIČ, Ivan – URMINSKÝ, Jozef. *Mestská pamiatková rezervácia Trnava – záchranné výskumy vo výkopoch inžinierskych sietí v roku 1999*, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 3, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2000, s. 35 – 43.
- STANISLAV, Ján. Bratislava – Prešporok – Pressburg – Pozsony (Pôvod stredovekej Bratislavy. *Vysvetlenie mien*), in: *Slovanská Bratislava I*, Bratislava 1948, s. 22 – 46.
- STANISLAV, Ján. Niekoľko názvov zo starého Liptova, *Slovenská reč* 15, 1949 – 1950, s. 77.
- STANISLAV, Ján. *Odkryté mená slovenských miest a dedín*, Bratislava 1942.
- STANISLAV, Ján. *Odkryté mená*, *Slovenská reč* 9, 1942, s. 54 – 55.
- STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku I – II*, Turčiansky sv. Martin 1948.
- STANISLAV, Ján. *Zo slovenských miestnych názvov: Bardejov – Bardijov*, *Slovenská reč* 9, 1941/42, s. 129 – 134.
- STÁREK, Ludwig. *Der Wegweiser in der Trenchiner Burg-Ruine und Umrisse der Geschichte der königlichen Freistadt und Burg Trentschin*, Pressburg 1852.
- STÁREK, Ludwig. *Geschichte Trenchins*, in: *Trenchiner Wegweiser für 1857*, Tirnau.
- STEINHÜBEL, Ján. Bratislavský komitát, in: *Dejiny Bratislavy I*, Brezalauspurc na križovatke kultúr, Tatiana Štefanovičová – Juraj Šedivý (ed.), Bratislava 2011 (v tlači).
- STEINHÜBEL, Ján. Maďari, Slovania, Bavori a Sasi v rokoch 896 – 933, in: *Zborník – Bitka pri Bratislave v roku 907 s jej významom pre vývoj stredného Podunajska*, Tatiana Štefanovičová – Drahošlav Hulínek (eds.), Bratislava 2008, s. 39 – 51.
- STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od stahovania národov do začiatku 12. storočí*, Bratislava 2004.
- STIEBEROVÁ, Mária. *Die Siedlungsentwicklung der Stadt Preßburg bis zum Ende des 13. Jahrhunderts*, in: *Städte im Donauraum*, Richard Marsina (ed.), Bratislava 1993, s. 81 – 89.
- STIEBEROVÁ, Mária. *Predpoklady vzniku bratislavských predmestí*, in: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, Vladimír Horváth (ed.), Bratislava 1986, s. 211 – 219.
- STIEBEROVÁ, Mária. *Z dejín bratislavského podhradia od najstarších čias do konca 16. storočia*, in: *Bratislava 7*, 1971, s. 39 – 59.
- STRAKA, Jaroslav. *K historickému vývoju Nového Mesta nad Váhom do polovice 15. storočia*, in: *Trenčín 1972. Vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne*, Bratislava 1973.
- STRAKA, Milan. *Mesto Spišské Vlachy, Spišské Vlachy 2008*.
- STRÁNSKY, Albert. *Dejiny biskupstva Nitrianskeho od najstarších dôb až do konca stredoveku*, Nitra 1933.
- STRÁNSKY, Albert. *Žilina a jej história (Zoznam listín zostavený 1934 – 1935, uložený v MMŽ)*.
- STREŠŇÁK, Gábor. *Postavenie stredovekého Šamorína v kontexte privilégia z roku 1405*, in: *Kapitoly z dejín mesta Šamorín. Historická konferencia pri príležitosti 600. výročia získania mestských výsad udelených kráľom Žigmundom, Gábor Strešňák – László Végh (eds.)*, Šamorín – Dunajská Streda 2005, s. 21 – 49.

- STROMER, Wolfgang von. Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Rabsburg – Exponenten des Grosskapitals. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27/29, 1973/1975, s. 85 – 106.
- STROMER, Wolfgang von. Die Saigerhütten-Industrie des Spätmittelalters. Entwicklung der Kupfer-Silber-Scheidekünste zur „ara conflatoria separantia argentum e cupro cum plumbo“. *Technikgeschichte* 62, 1995, s. 187 – 219.
- STROMER, Wolfgang von. Medici-Unternehmen in der Karpatenländern: Versuche zur Beherrschung des Weltmarkts für Buntmetalle, in: *Aspetti della vita economica medievale. Atti del Convegno di Studi nel X Anniversario della morte di Federigo Melis*, Firenze 1985, s. 370 – 397.
- STROMER, Wolfgang von. Wassernot und Wasserkünste im Bergbau des Mittelalters und der frühen Neuzeit, in: *Montanwirtschaft Mitteleuropas vom 12. bis 17. Jahrhundert: Stand, Wege und Aufgaben der Forschung*, Werner Kroker – Ekkehard Westermann (eds.), *Der Anschnitt, Beiheft 2*, Bochum 1984, s. 50 – 72.
- SUDA, Max Josef. Wer verfasste die Confessio Pentapolitana? in: *Acta collegii evangelici Prešovensis IX. Miscellanea anno 2000*, Peter Kónya – René Matlovič (eds.), Prešov 2001, s. 19 – 23.
- SUCHÝ, Michal. Dejiny Levoče 1, Košice 1974.
- SUCHÝ, Michal. Pozemková miera erdtach na Spiši a jej vzťah k levočskému gbelu a bratislavskej merici v 17. storočí, *Historické štúdie* 14, 1969, s. 149 – 166.
- SUCHÝ, Michal. Príjmy mesta Levoče z poddanských obcí v 2. polovici 16. storočia, *Sborník FFUK Historica* 15, 1964, s. 213 – 233.
- SUCHÝ, Michal. Stredoveké právo núteného skladu, *Historický časopis* 10, 1962, s. 198 – 215.
- SUCHÝ, Michal. Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia, *Nové Obzory* 16, 1974, s. 39 – 84.
- SULÁN, Béla. Rozsnyó névének magyarázata, in: *Magyar Nyelv* 37, 1941, s. 196 – 198.
- SÜLLE, Peter – SÜLLE, Peter ml. (eds.). *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*, Lučenec 2005.
- Súpis pamiatok na Slovensku I – III, Bratislava 1967 – 1969.
- SURA, Miroslav. Banská Bystrica – Pamiatková rezervácia, Bratislava 1982.
- SUROVEC, Jozef. Baníctvo v Banskej Belej za feudalizmu, in: *Banské mestá na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 131 – 138.
- SVÁBY, Frigyes. A Lengyelországban elzalogosított XIII szepesi város története, *Lőcse* 1895.
- SVATÍKOVÁ, Mária. Trnava ako súdna odvolacia inštancia západoslovenských miest a mestečiek, *Dipl. práca (rkp.) FF UK* 1968.
- SVORÁKOVÁ, Soňa. Výtvarné umenie, in: *Zvolen, Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*, Viera Vaníková (ed.), Zvolen 1993, s. 214 – 222.
- SZABÓ BARTFAY, László (ed.). *Oklevéltár a Gróf Csáky család történetéhez I – II*, Budapest 1919.
- SZABÓ, István. *A falurendszer kialakulása magyarországon (X. – XV. Század)*, Budapest 1966.
- SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnicstvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*, Bratislava 2003.
- SZÉKELY, Gyula. *Kódexek a középkori Magyarországon*, Budapest 1985.
- SZEKFI, Gyula (ed.). *Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához*, *Történelmi Tár* 12, 1911, č. 1 – 6, s. 7 – 36.
- SZENDE, Katalin. *Отthon a városban – Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*, in: *Társadalom – és művelődéstörténeti tanulmányok* 32, Budapest 2004.
- SZENTPÉTERY, Emericus. *Scriptores rerum Hungaricarum I – II*, Budapestini 1937 – 1938.
- SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I – II/1 – 4*, Budapest 1923 – 1987.
- SZOVÁK, Kornél. *Bárderdő: Magiegyzések a középkori erdőhasználat történetéhez*, in: *Szavak – Nevek – Szótárak: Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*, G. Kiss – G. Zaicz (eds.), Budapest 1997, s. 406 – 408.
- SZTÁREK, Ludovicus. *Elenchus archivi civitatis Solnensis, EE: Judices Solnenses ab anno Domini 1352, extracti ex documentis et protocollis 1843*, s. 377 (MMŽ).
- SZTÁREK, Ludovicus. *Historia civitatis Solna ex actis archivi eruta a deducta 1856*. (Odpis z roku 1913 v MMŽ).
- SZÚCS, Jenő. *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuraldom*, *Történelmi Szemle* 35, 1993, 1/2, s. 1 – 57.
- SZÚCS, Jenő. *Városok és kézművesség a XV. Századi Magyarországon*, Budapest 1955.
- SZYLLABA, Emil. *A pozsonyi Klarissza-templom története: a templomnak harmincmincévi szünet után történt újramegnyitására*, Bratislava 1944.
- ŠÁŠKY, Ladislav. *Kremnica, Pamiatky a múzeca* 6, 1956, s. 54 – 70.
- ŠÁŠKY, Ladislav. *Umenie Slovenska. Obrazový sprievodca po pamiatkach*, Bratislava 1988.
- ŠÁTEK, Jozef. *Z dejín obchodu*, in: *Skalica, Skalica* 1992, s. 101 – 107.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Cirkev v stredovekej Bratislave – staré odpovede a nové otázky*, in: *Kapitoly z dejín Bratislavy*, Gábor Czoch et al. (eds.), Bratislava 2006, s. 93 – 126.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Die Anfänge des Pressburger Kapitels*, in: *East Central Europe at the Turn of 1st. and 2nd Millennia*, Bratislava 2002, s. 107 – 117.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittealterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*, Bratislava 2007.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave: šľachtici alebo mešťania?* in: *Forum historiae [elektronický zdroj]*, 2008, č. 2, s. 1 – 21. URL http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/sedivy.pdf
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Najstaršie listiny mesta Bratislavy „znovu objavené“*, in: *Studia historica tyrnaviensia* III, 2003, s. 131 – 141.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Názvy osídlení na území Bratislavy do konca 12. storočia*, in: *Dejiny Bratislavy I, Brezalauspurc na križovatke kultúr, Tatiana Štefanovičová – Juraj Šedivý* (eds.), Bratislava 2011 (v tlači).
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Stredoveké písomná kultúra na Spiši*, in: *Historia Scepusia I*, Martin Homza – Stanisław A. Sroka (eds.), Bratislava – Kraków 2009, s. 483 – 520.

- ŠEDIVÝ, Juraj. Vzťahy v písomnej kultúre bratislavskej kapituly a mesta, in: *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, Júlia Ragačová (ed.), Bratislava 2005, s. 214 – 224.
- ŠEVČIKOVÁ, Zuzana. *Mestské opevnenie Bratislavy*, Bratislava 1974.
- ŠIKURA, Ján Št. *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava 1944.
- ŠIMEK, Ondrej. *Husitizmus a reformácia na Spiši, Liptovský Mikuláš* 1971.
- ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.). *Dejiny Trnavy*, Bratislava 1988.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *K dejinám trnavského vinohradníctva*, *Agrikultúra* 6, 1967.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Kostol sv. Michala v Trnave*, *Monumentorum tutela* 2, 1968, s. 227 – 232.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*, Trnava 1998.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Pečate miest a obcí Trnavského okresu do roku 1850*, *Slovenská archivistika* 14, 1979, č. 2, s. 60 – 84.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Pečate miest a obcí Trnavského okresu do roku 1850. Separátny výtlačok*, Bratislava – Trnava 1980.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Štátny okresný archív v Trnave. Sprievodca po fondoch a zbierkach*, Bratislava 1978.
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Židia v Trnave v stredoveku*, *Acta Judaica Slovaca* 2, 1995, s. 83 – 99.
- ŠIŠÁK, Ján. *Vývoj a súčasný stav dopravy v Gemeri*, Martin 1977.
- ŠIŠKA, Stanislav. *Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej, Šarišské Michaľany*, Bratislava 1995.
- ŠIŠKA, Stanislav. *Kultúra s východnou lineárnou rekamikou na Slovensku*, Bratislava 1989.
- ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Bánovce nad Bebravou 1232 – 2002*, Martin 2002.
- ŠIŠMIŠ, Milan. *O zaniknutom kaštieli v Bánovciach nad Bebravou*, *Vlastivedný časopis* 24, 1975, č. 1, s. 45 – 47.
- ŠIŠMIŠ, Milan. *Trhové a obchodné styky oppida Bánovce v 14. – 18. stor.*, *Slavín* 3, 1969, s. 33 – 43.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení a národnosti Spiše*, in: *Bratislava* 9, 1935, č. 1–2, s. 154 – 173.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*, Praha a Bratislava 1932.
- ŠORECOVÁ, Daniela. *Obraz každodenného života mesta Zvolen v 16. storočí*, in: *Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*, Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), Zvolen 2008, s. 114 – 119.
- ŠPIESZ, Anton. *Bratislava v stredoveku*, Bratislava 2001.
- ŠPIESZ, Anton. *O kritériách mestskosti na Slovensku v období neskorého feudalizmu*, *Historický časopis* 20, 1972, č. 4, s. 503 – 524.
- ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*, Martin 1983.
- ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, Bratislava 1972.
- ŠPIESZ, Anton. *Štatúty bratislavských cechov*, Bratislava 1978.
- ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši*, in: *Dejiny a umenie očami historika*, Július Pašteka (ed.), Bratislava 2001.
- ŠTEFANČA, Peter – KAVEČANKY, Arpád. *Rožňava a okolie – významné centrum banskej činnosti*, in: *Spravodaj* 42, 2002, č. 2 – 3, s. 30 – 34.
- ŠTEFÁNIK, Martin (STEFANIK Martin). *Kupfer aus dem ungarischen Königreich im Spiegel der venezianischen Senatsprotokolle im 14. Jahrhundert*, in: *Der Tiroler Bergbau und die Depression der europäischen Montanwirtschaft im 14. und 15. Jahrhundert. Akten der internationalen bergbaugeschichtlichen Tagung Steinhaus*. Studien Verlag (Innsbruck, Wien, München, Bozen) 2004, s. 210 – 226.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Benátky ako možný odberateľ banskoštiavnického striebra v XIII. storočí*, in: *Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku (v tlači)*.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Die Anfänge der slowakischen Bergstädte. Das Beispiel Neusohl*, in: *Stadt und Bergbau, Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen*, Bd. A/64, Karl Heinrich Kaufhold – Peter Johaneck (eds.), Köln – Weimar – Wien 2004, s. 295 – 312.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Entstehung und Entwicklung der Berg- und Münzkammern und ihrer leitenden Beamten in den mittel-slowakischen Bergstädten im Mittelalter*, in: *Wirtschaftslenkende Montanverwaltung – Fürstlicher Unternehmer – Merkantilismus: Zusammenhänge zwischen der Ausbildung einer fachkompetenten Beamtschaft und der staatlichen Geld- und Wirtschaftspolitik in der frühen Neuzeit*, Husum 2009, s. 29 – 79.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Kriminalität im mittelalterlichen Pressburg, Aechtbuch: Das erste mittelalterliche Gerichtsbuch der Stadt Bratislava – Pressburg aus den Jahren 1435 – 1519*, *Wiener Geschichtsblätter* 65, 2010, 1, s. 47 – 60.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Majetková kriminalita v stredovekej Bratislave podľa prvej knihy mestského súdництва – Aechtbuch*, in: *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*, Leon Sokolovský (ed.), Bratislava 2007, s. 36 – 55.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Podoby ekonomickej spolupráce pri počiatkoch stredovekej Kremnice*, in: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*, Ján Lukačka – Martin Štefánik (eds.), Bratislava 2010, s. 169 – 176.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu talianskych podnikateľov do konca vlády Žigmunda Luxemburského*, in: *Baníctvo ako požehnanie a prekliatie mesta Kremnice*, Kremnica 2007, s. 93 – 111.
- ŠTEFÁNIK, Martin. *Úloha kremnického zlata v európskej finančno-hospodárskej kríze XIV. storočia*, in: *Slovenská numizmatika XIX (v tlači)*.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*, Bratislava 1975.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Najstaršie dejiny Bratislavy*, Bratislava 2003.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Príspevok k dejinám stredovekej Bratislavy (Prieskum klariského kostola)*, *Zborník SNM – História* 17, 1977, s. 103 – 113.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Výskum dómu sv. Martina, Pamiatky a múzeá* 5, 2004, č. 1, s. 9 – 38.
- ŠTEVÍK, Miroslav – ČESLA, Jozef ml. *Pokus o rekonštrukciu hradu v Podolínci na základe popisu z roku 1765 a jeho porovnanie s popisom z polovice 16. storočia*, in: *K stredovekým dejinám Spiša*, Miroslav Števík (ed.), Stará Lubovňa 2003, s. 135 – 151.
- ŠTEVÍK, Miroslav. *Najstaršie názvy a písomné doloženie, polohy a vývoj (zaniknutých) osád severovýchodného Spiša v neskorom stredoveku (1250 – 1526)*, in: *K stredovekým dejinám Spiša*, Miroslav Števík (ed.), Stará Lubovňa 2003, s. 83 – 115.

- ŠTEVÍK, Miroslav. Prehľad vývinu osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša, *Zeszyty sądecko-spiskie*, 2007, zv. 2, s. 10 – 37.
- ŠTEVÍK, Miroslav. Vývoj hraníc Podolínce do roku 1330, in: *K dejinám Podolínce a novovekého Spiša*, Miroslav Števík (ed.), Stará Lubovňa 2006, s. 160 – 170.
- ŠTEVÍK, Miroslav. Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša, Stará Lubovňa 2005.
- Štofanič, Peter. Sfragistické pamiatky Prešova a Sabinova do začiatku 16. storočia, Prešov 2006.
- TAGANYI, Károly. *Magyarország czímertán*, Budapest 1880.
- TAKÁCS, Sándor. *Lapok egy kis város múltjából*, Komárno 1886.
- TANDLICH, Tomáš. Artikuly obchodných cechov v slobodných kráľovských mestách Košice, Prešov a Levoča, *Slovenská archivistika* 32, 1997, č. 1, s. 58 – 70.
- TANDLICH, Tomáš. Židia stredovekej Bratislavy v listinných prameňoch uhorských panovníkov, *Slovenská archivistika* 15, 2005, č. 1, s. 23 – 30.
- TASZYCKI, Witold. *Najdawniejsze Polskie imiona osobowe*, Kraków 1925.
- TELEKI, József (ed.). *A Hunyadiak kora Magyarországon X*, Pesten 1853.
- TELGÁRTI, Lipót. A Rozsnyói plébánia története, in: *Magyar Sion* 3, 1865, s. 599 – 608.
- THALLÓCZY, Lajos. *A kamara haszna (lucrum camerae) története*, Budapest 1879.
- THALY, Kálmán. Schiessler Gáspár kassai polgár náplója a Rákóczi-korról (1703 – 1713), *Történelmi Tár*, 1884, s. 740 – 749.
- THEINER, Augustino. *Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia I*, Romae 1859.
- TIBENSKÝ, Martin. Štruktúra trnavskej meštianskej spoločnosti do konca 16. storočia, Diplomová práca (rpk.), Filozofická fakulta TU v Trnave, Katedra histórie 2008.
- TIMKOVÁ, Michaela. K urbanizmu a architektúre mesta Podolínce, in: *K dejinám Podolínce a novovekého Spiša*, Miroslav Števík (ed.), Stará Lubovňa 2006, s. 45 – 51.
- TISCHLEROVÁ, Mária. Stredoveký richtár Hanns Hebenstreyt v Košiciach, *Zborník FFUK Historica* 26, 1975, s. 51 – 75.
- TIŠLIAR, Pavol. Písomnosti listinného charakteru pre mesto Rožňava do roku 1526 v archívnom fonde Magistrát mesta Rožňava (1323 – 1922), in: *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, Júlia ragačová (ed.), Bratislava 2005, s. 60 – 65.
- TOČÍK, Anton. Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1970.
- TOGNER, Milan. Ranogotické nástenné maľby, in: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 129 – 137.
- TOGNER, Milan. Stredoveká nástenná maľba v Gemeri, Bratislava 1989.
- TOGNER, Milan. Účelová stavba knižnice pri chráme sv. Jakuba z čias Majstra Pavla, in: *Majster Pavol z Levoče. Život, dielo, doba*, Mária Novotná a kol (eds.), Košice 1991, s. 64 – 71.
- TOMAS, Jindřich. Civitas – villa ve významu právního města v českých zemích v prvé polovině 13. století, in: *Civitas & villa: Miesto i wieś w śreniowiecznej Europie środkowej*, Cezary Buško – Ján Klápšte (eds.), Wrocław – Praha 2002, s. 17 – 24.
- TOMÁŠOVÁ, Božena. Osídlenie Sabinova a okolia v praveku a v časnom stredoveku, in: *Dejiny Sabinova*, Peter Kónya (ed.), Sabinov 2000, s. 46 – 68.
- TOMEČEK, Oto. Hranice mesta Banská Bystrica od roku 1255 do súčasnosti, in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, Imrich Nagy – Igor Graus (eds.), Banská Bystrica 2005, s. 16 – 31.
- TOMEČEK, Oto. Rekonštrukcia cestnej siete Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia, *Acta historica Neosoliensia* III, 2000, s. 40 – 46.
- TÓTH, Sándor. Kaschau, Elisabethkirche, von der westfassade her betrachtet, *Művészettörténeti Értesítő* 42, 1993, s. 113 – 139.
- TÓTH, Sándor. *Sáros vármegye monografiája III*, Budapest 1912.
- TÓTHOVÁ, Štefánia. Výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici, in: *Banské mestá na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 50 – 66.
- TÓTH-SZABÓ, Pál. A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon, Budapest 1917, s. 349 – 459: Oklevéltár.
- TRAJDOS, Tadeusz M. Spiszacy na Akademii Krakowskiej w XV w., in: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej* 4, 1990.
- TRENČAROVÁ, Jana. Najnovšie nálezy Šarišského múzea v Bardejove, *Východoslovenský pravek* 1, 1970, s. 135 – 138. Trnava. Mestská pamiatková rezervácia, Bratislava, 1997.
- TROCHTA, Jozef. Zoznam cirkevných miest Slovenska, zostavený podľa pápežských účtovných registrov o desiatkoch zaplatených užívateľmi cirkevných benefícií v 14. storočí, zv. I – XVIII, rpk. Historický ústav SAV Bratislava.
- TRUGLY, Alexander. Prieskum v okrese Komárno, *AVANS* 1986, s. 105 – 106.
- TRUGLY, Alexander. Záchranný výskum pohrebiska z doby avarskej ríše v Komárne, *AVANS* 1976, s. 293 – 294.
- TURCSÁNY, Juraj (ed.). Magistrát mesta Modry. Listiny 1439 – 1785, Modra 1985.
- TŮSKÉS, Anna. *Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken 1365 – 1526*, Budapest 2008.
- TUTKÓ, Jozef. Kronika o dejoch slobodného kráľovského mesta Košíc (Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve), Imrich Kozák – Ferdinand Šteller (trans.), Košice 1967 (1861).
- UIDVARDY, József. *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*, Budapest 1992.
- UHLÁR, Vlado. Okres Topoľčany. Historicko – vlastivedná monografia, Bratislava 1988.
- UHRÍN, Dušan. Súdna kniha mesta Prešov 1424 – 1509, Prešov 2001.
- ULIČNÝ, Ferdinand – MICHNOVIČ, Imrich. *Dejiny obce Tulčík*, Prešov 1998.
- ULIČNÝ, Ferdinand ml. Mestská správa v Prešove do polovice 14. storočia, *Zborník FFUK Historica* 45, 2002, s. 225 – 227.
- ULIČNÝ, Ferdinand ml. Poľský rotulus a cirkevné dejiny Šariša, *Historické štúdie* 41, 2000, s. 123 – 130.
- ULIČNÝ, Ferdinand ml. Reformácia v Šarišskej stolici do konca 18. storočia, in: *Acta collegii evangelici Prešovensis II. Reformácia na východnom Slovensku v 16. a 18. storočí*, Ferdinand Uličný (ed.), Prešov 1998, s. 39 – 105.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (1. časť), *Liptov 7. Vlastivedný zborník*, Martin 1983, s. 39 – 90.

- ULIČNÝ, Ferdinand. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (2. časť), Liptov 8. Vlastivedný zborník, Martin 1985, s. 133 – 208.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (3. časť), Liptov 9. Vlastivedný zborník, Martin 1987, s. 61 – 149.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Dejiny osídlenia Šariša, Košice 1990.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Feudálne majetkové vlastníctvo Košíc v 14. – 17. storočí, *Historica Carpatica* 22, 1991, s. 25 – 45.
- ULIČNÝ, Ferdinand. K dejinám Bardejova v 13. a 14. storočí, *Šarišské múzeum* 2, 1969, s. 23 – 36.
- ULIČNÝ, Ferdinand. K výskumu národnostnej štruktúry stredovekých miest na Slovensku, in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918: K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 153 – 162.
- ULIČNÝ, Ferdinand. K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14. – 16. storočí, in: *Vývoj správy miest na Slovensku*, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 119 – 132.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Listina Bela IV. z roku 1247 o majetkoch bardejovských cistercitoch, *Slovenská archivistika* 14, 1979, č. 1, s. 87 – 98.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Listina práv mesta Ružomberka z roku 1318, *Slovenská archivistika* 19, 1984, č. 2, s. 134 – 140.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Mestá a mestečká na Slovensku v stredoveku a novoveku (Fenomén, klasifikácia, typizácia, terminológia a definícia), in: *Historia vero testis temporum*, Janusz Smolucha, Anna Waško (eds.), Krakow 2008, s. 417 – 429.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Mesto Banská Bystrica okolo roku 1255, in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, Imrich Nagy – Igor Graus (eds.), Banská Bystrica 2005, s. 5 – 15.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Mestské privilégiá Nemeckej Lupče a otázka ich pravosti, *Historické štúdie* 5, 1959, s. 302 – 324.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Podiel cirkevných inštitúcií na vývoji osídlenia a hospodárstva východného Slovenska v 12. – 16. storočí, *Archeologia Historica* 10, 1985, s. 357 – 367.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Poľské vojenské vpády na Slovensko v druhej polovici 15. storočia, *Historické štúdie* 15, 1970, s. 253 – 262.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Prešov v období feudalizmu, in: *Dejiny Prešova I*, Imrich Sedlák (red.), Košice 1965, s. 58 – 107.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Slovenské osídlenie východného Slovenska v 11. storočí, in: *Vývoj osídlenia Slovenska*, Juraj Žudel (ed.), *Geographia Slovaca* 9, 1995, s. 23 – 29.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Trhy a mestá na Slovensku v 9. – 12. storočí, in: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*, Vincent Sedlák (ed.), Bratislava 1998, s. 53 – 61.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Včlenenie Šariša do uhorského štátu, *Nové Obzory* 12, 1970, s. 5 – 14.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Výsadnosť mešťanov od 13. storočia, *Historický časopis* 49, 2001, 3, s. 415 – 432.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Výsady spišských miest z roku 1271, *Slovenská archivistika* 16, 1981, č. 1, s. 88 – 95.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku, *Historické štúdie* 41, Bratislava 2000, s. 35 – 48.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Vznik hradov v Šariši, *Nové Obzory* 24, 1982, s. 95 – 111.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Začiatky mestečiek na východnom Slovensku, *Historický časopis* 38, 1990, č. 2, s. 253 – 272.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Začiatky mestečiek na východnom Slovensku, *Zborník FFUK Historica* 43, 1996, s. 111 – 117.
- ULIČNÝ, Marián. Výskum mestskej brány v Sabinove, *AVANS* v roku 1998, Nitra 2000, s. 179.
- URBANOVÁ, Norma. Architektúra profánneho a sakrálneho priestoru, in: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 277 – 284.
- URBANOVÁ, Norma. Pamiatková rezervácia, Bratislava 1986.
- URBANOVÁ, Norma. Základy stredovekých miest – urbanistická štruktúra, in: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 71 – 86.
- URMINSKÝ, Jozef – STANÍK, Ivan. Nálezy drevozemných objektov na Hviezdoslavovej ulici 12 v Trnave, in: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 7, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2004, s. 9 – 28.
- URMINSKÝ, Jozef. Bronzová rímska spona z Pekárskej ulice, *Novinky z radnice XIX*, 2008, č. 6, s. 14 – 15.
- URMINSKÝ, Jozef. Slovanské hrobové nálezy z 9. – 10. storočia z historického jadra Trnavy, in: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 10, Jaroslava Žuffová (ed.), Trnava 2007, s. 3 – 6.
- URMINSKÝ, Jozef. Stredoveký Šamorín v archeologických nálezoch, in: *Kapitoly z dejín mesta Šamorín. Historická konferencia pri príležitosti 600. výročia získania mestských výsad udelených kráľom Žigmundom, Gábor Strešňák – László Végh* (eds.), Šamorín – Dunajská Streda 2005, s. 9 – 21.
- URMINSKÝ, Jozef. Unikátny objav hrobov z 9. a 10. storočia, *Novinky z radnice XVII*, 2006, č. 5, s. 9.
- URMINSKÝ, Jozef. Archeologické bádanie v činnosti Západoslovenského múzea v Trnave, in: *Zborník múzei Trnavského samosprávneho kraja*, Darina Čambálová (ed.), Trnava 2005, s. 21 – 36.
- VACÍK, Peter. Školstvo na východnom Slovensku za feudalizmu, in: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, Libuša Bahurinská – Oľga Fabianová (eds.), Bratislava 1964.
- VAGNER, József. Adalékok a Nyitrai székes-káptalan történetéhez, Nyitra 1896.
- VACH, Miloslav. Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovcí o Uhry v letech 1440 – 1442, *Historické štúdie* 3, 1957, s. 172 – 227.
- VÁCHA, Zdeněk. Najstaršie stavebné dejiny reformovaného kostola v Šamoríne, *Pamiatky a múzeá* 48, 1999, č. 2, s. 52 – 55.
- VÁCHA, Zdeněk. Reformovaný kostel v Šamoríne: Pozoruhodná pozdně-gotická architektura, *Pamiatky a múzeá* 53, 2004, č. 3, s. 27 – 33.
- VALLAŠEK, Adrián. Neznáma sakrálna stavba pod bratislavským hradom, *Zborník FFUK – Musaica* 24, 2003, s. 111 – 122.
- VALLAŠEK, Adrián. Zisťovací archeologický výskum areálu Academie Istropolitana, *Monumentorum Tutela* 2, 1968, s. 233 – 244.
- VANČO, Martin. Stredoveké rotundy na Slovensku, Bratislava 2000.
- VARJÚ, Elemér – IVÁNYI, Béla. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez I – II, Budapest 1908 – 1928.

- VARSIK, Branislav. Husitské revolučné hnutie a Slovensko, Bratislava 1965.
- VARSIK, Branislav. K boju medzi košickými mešťanmi a Omodejovcami, *Historický sborník* 10, 1952, s. 221 – 255.
- VARSIK, Branislav. K otázke falza bardejovskej listiny z roku 1247, *Slovenská archivistika* 10, 1975, č. 2, s. 141 – 150.
- VARSIK, Branislav. K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku, in: *Slováci a ich národný vývin* (Sborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici), SAV Bratislava 1969.
- VARSIK, Branislav. Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovenmi (Slovákmi), in: VARSÍK, Branislav. Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovenmi (Slovákmi), Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992, Bratislava 1994.
- VARSIK, Branislav. Osídlenie Košíc a ich okolia vo svetle dvoch neznámych listín z prvej polovice 13. storočia, *Historický časopis* 8, 1960, s. 557 – 570.
- VARSIK, Branislav. Osídlenie Košickej kotliny I – III, Bratislava 1964 – 1977.
- VARSIK, Branislav. Otázka vzniku a vývinu slovenského zemanstva, Bratislava 1988.
- VARSIK, Branislav. Pôvodné slovenské osídlenie Spiša a korene spišských miest, in: *Spišské mestá v stredoveku*, Richard Marsina (ed.), Košice 1974, s. 11 – 22.
- VARSIK, Branislav. Pôvodné slovenské osídlenie a vznik mesta Ružomberka, *Slovenská archivistika* 17, 1982, č. 2, s. 81 – 94.
- VARSIK, Branislav. Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku, *Sborník FFUK Historica* IV/45, Bratislava 1926, č. 2, s. 3 – 37.
- VARSIK, Branislav. Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí, Bratislava 1990.
- VARSIK, Branislav. Slovanské osídlenie východného Slovenska, Spiša, údolia rieky Hnilca a vznik mesta Gelnice, *Nové obzory* 7, 1965, s. 143 – 152.
- VARSIK, Branislav. Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia, Bratislava 1956.
- VARSIK, Branislav. Slovenské zápisy v najstaršej mestskej knihe Ružomberka z rokov 1531 – 1550, *Slovenská archivistika* 24, 1989, č. 2, s. 108 – 124.
- VARSIK, Branislav. Sozial- und Nationalitätenkämpfe in den Städten der Slowakei im Mittelalter, *Sborník FFUK Historica* 16, 1965, s. 131 – 172.
- VARSIK, Branislav. Veľká stolica Nový hrad (Novum Castrum, Ujvár) a vznik Abovskej, Hevešskej a Šarisskej stolice, *Historické štúdie* 7, 1961, s. 161 – 175.
- VARSIK, Branislav. Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí, *Historický časopis* 6, 1958, s. 169 – 201.
- VARSIK, Branislav. Vznik a začiatky mesta Košíc, in: Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovienmi (Slovákmi). Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992, Bratislava 1994, s. 191 – 209.
- VARSIK, Branislav. Vznik Trnavy a rozvoj mesta v stredoveku, in: VARSÍK, Branislav. Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovienmi (Slovákmi), Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992, Bratislava 1994, s. 163 – 190.
- VARSIK, Branislav. Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku, Bratislava 1984.
- VARSIK, Branislav. Zo slovenského stredoveku, Bratislava 1972.
- VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István (eds.). *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281 – 1375. Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus 1*, Budapest 2000.
- VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István (eds.). *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe 1446 – 1523. Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus 5*, Budapest 2000.
- VERDONOVÁ, Viera (ed.). *Inventár úradných kníh 1424 – 1949*, Prešov 1996.
- VERESS, Endre. *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221 – 1864*, Budapest 1941.
- VESELÝ, Daniel. Tradície evanjelického školstva na Slovensku, in: *Acta collegii evangelici Prešoviensis III. Miscellanea anno 1998*, Peter Kónya – René Matlovič (eds.), Prešov 1998, s. 51 – 57.
- VESELÝ, Daniel. Tradície evanjelického školstva na Slovensku, in: *Acta collegii evangelici Prešoviensis III. Miscellanea anno 1998*, Peter Kónya – René Matlovič (eds.), Prešov 1998, s. 51 – 57.
- VIROZIL, Johan. *Merkwürdigste Begebenheiten der K.K.F. mit Dilln vereinigten Berg-Stadt Chemnitz nebst einigen Notaten die Andin Bergstädte betreffend, 1882*.
- VIZDAL, Marián. Paleolitická stanica v Červenici pri Sabinove, *AVANS* v roku 1989, Nitra 1991, s. 104.
- VIZDAL, Marián. *Sprievodca pravkom východného Slovenska*, Prešov 1995.
- VIZKELETY, András. *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken I*, Budapest 1969.
- VLACHOVIČ, Jozef. *Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí*, in: *Slováci a ich národnostný vývin*, Bratislava 1966.
- VLACHOVIČ, Jozef. *Slovenská meď v 16. a 17. storočí*, Bratislava 1964.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I – III*, Bratislava 1977 – 1978.
- VOJTAS, Jozef. *Spišská Nová Ves 360 rokov v zálohu poľských kráľov*, in: *Spišská Nová Ves 1. Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta*, Jozef Kuruc (ed.), Košice 1968, s. 67 – 151.
- VOJTAS, Jozef. *Z minulosti mesta Ľubice*, in: *Ľubica. Zborník vydaný k 700. výročiu udelenia mestských výsad*. Bratislava 1971, s. 7 – 42.
- VOJTÁŠ, Matej. *Najstaršie stopy ľudského života na okolí Spišskej Novej Vsi*, in: *Spišská Nová Ves 1. Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta*, Jozef Kuruc (ed.), Košice 1968, s. 5 – 22.
- VOJTÁŠ, Matej. *Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopisnej monografii*, Spišská Nová Ves 1957.
- VOLOVÁR, Maroš. *Architektúra stredovekého kostola Dominikánskeho kláštora Blahoslavenej Panny Márie v Košiciach*, URL: <http://www.sight.sk/spoko/menu.html>.
- VOZÁR, Jozef – PIIRAINEN, Ilpo Tapani (eds.). *Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*, Košice 2002.

- VOZÁR, Jozef. Národnostné a náboženské pomery obyvateľov Banskej Belej do konca 19. storočia, *Spravodaj Banský výskum* 38, 1998, č. 2 – 3, s. 159 – 161.
- VOZÁR, Jozef. Rudné baníctvo od 13. storočia do zavedenia trhania horniny pomocou strelného prachu v roku 1627, in: *Dejiny baníctva na Slovensku I*, Peter Zámora (ed.), Košice 2003, s. 30 – 53.
- VOZÁR, Jozef. Surovinová základňa kremnického mincovníctva, *Historický časopis* 40, 1992, č. 3, s. 315 – 325.
- VRTEL, Ladislav. Dvojité kríž a stredoveká Nitra, in: *Nitra v slovenských dejinách*, Martin 2002, s. 197 – 207.
- VRTEL, Ladislav. Na margo erbu Bánovci nad Bebravou, *Slovenská archivistika* 33, 1998, č. 2, s. 145 – 151.
- WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri, et profani, Pars I – II, Viennae 1773 – 1774.*
- WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri, et profani, Pars III – IV, Posonii et Cassoviae 1778.*
- WAGNER, Carolus (ed.). *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis, Posonii (et) Cassoviae 1780.*
- WAGNER, József. Adalékok a Nyitrai székes-káptalan történetéhez, *Nyitra* 1896.
- WAGNER, Vladimír. Architektonický obraz župy Šarišskej, *Prúdy* 10, 1926, s. 493 – 505, 551 – 564.
- WEBER, Samuel. Supplementum terrae Scepusiensis, in: *A Szepes megyei Történelmi Társulat évkönyve XI, Lőcse 1908.*
- WEBER, Samuel. *Zipser Geschichts- und Zeitbilder, Leutschau 1880.*
- WĘCŁAWOWICZ, Tomasz. Fazy budowy Kościoła Bożego ciała na Kazimierzu (wieki XIV i XV), *Rocznik Krakowski* 52, 1986, s. 19 – 29.
- WEINELT, Herbert. *Das Stadtbuch von Zipser Neudorf und seine Sprache, München 1940.*
- WEINELT, Herbert. *Die mittelalterliche deutsche Kanzeleisprache in der Slowakei, Brünn – Leipzig 1938.*
- WEINELT, Herbert. *Die untergangene Deutschumsgruppe der Liptau, Südostdeutsche Forschungen III, 1938, s. 335 – 351.*
- WELTIN, Max. *Die „Laer Briefsammlung“. Eine Quelle zur inneren Geschichte Österreichs unter Ottokar II. Přemysl. Wien – Köln – Graz 1975.*
- WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus arpadianus continuatus I – XII, Pest 1860 – 1874.*
- WENZEL, Gusztáv (ed.). *Magyarország bányaszatának kritikai története, Budapest 1880.*
- WENZEL, Gusztáv (ed.). *Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról, Magyar Történelmi Társ XII, Pest 1863, s. 268 – 287.*
- WENZEL, Gusztáv (ed.). *Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez, Történelmi Társ 1884, s. 1 – 32, 220 – 247, 412 – 437, 613 – 627.*
- WENZEL, Gusztáv. *Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén, Pest 1870.*
- WENZEL, Gusztáv. *Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei, Pest 1872.*
- WENZEL, Gusztáv. *Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány, Budapest 1874.*
- WESTERMAN, Ekkehard. *Das Eislebener Garkupfer und seine Bedeutung für den europäischen Kupfermarkt 1460 – 1560, Köln – Wien 1971.*
- WESTERMANN, Ekkehard. *Zur Silber- und Kupferproduktion Mitteleuropas von 15. bis zum frühen 17. Jahrhundert. Über Bedeutung und Rangfolge der Reviere von Schwaz, Mansfeld und Neusohl, Der Anschnitt, 38, 1986, s. 175 – 210.*
- WESTERMANN, Ekkehard. *Zur spätmittelalterlichen Depression der europäischen Montanwirtschaft. Stand und offene Fragen der Forschung, in: Der Tiroler Bergbau und die Depression der europäischen Montanwirtschaft, s. 9 – 18.*
- WETTER, Evelin. *Kalich v Komárne, Kadidelnica v Komárne (katalógové heslá). in: Gotika. Dejiny výtvarného umenia na Slovensku, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 817 – 818.*
- WICK, Béla. *Szent Ferenc rendjének története Kassán, Budapest 2005.*
- WICK, Vojtech. *Dáta k dejinám košických dominikánov, Košice 1932.*
- WICK, Vojtech. *Dóm sv. Alžbety v Košiciach, Košice 1936.*
- WICK, Vojtech. *Dvestoročný kostol košického chudobinca, Košice 1930.*
- WIEDERMANN, Egon et alii. *Topoľčany vo vrstvách vekov. 2. vyd., Topoľčany 2010.*
- WIEDERMANN, Egon. *Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea, Nitra 1985.*
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, rukopisné oddelenie, *Stredoveké kódexy (Cod.)*
- WILLICH, Thomas (ed.). *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440 – 1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Bd. 12: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440 – 1446), Wien 1999.*
- Z minulosti a súčasnosti baníctva v Banskej Štiavnici, Bratislava 1964.*
- ZACHAR, Ján – MÁCELOVÁ, Marta. *Neznámy objekt v areáli mestského hradu v Banskej Bystrici, in: Stredné Slovensko 11 – spoločenské vedy, Banská Bystrica 2007, s. 9 – 16.*
- ZALČÍK, Tibor. *Spišská Nová Ves, Vlastivedný časopis 11, 1962, č. 3, s. 132 – 133.*
- ZALČÍK, Tibor. *Urbanizmus stredovekého mesta, Bratislava 1973.*
- ZAMBOJ, Ján. *Baníctvo, in: Pukanec, Ján Zamboj a kol. (eds.), Martin 1975, s. 87 – 117.*
- ZATKOVÁ, Jarmila. *Daňový register mesta Bratislavy z rokov 1452 – 1453 a jeho formálny a obsahový rozbor, Diplomová práca (rpk.), FFUK Bratislava 1991/92.*
- ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinatai határozatok forrásai, Budapest 1904.*
- ZEMEK, Metoděj. *Regesta lichtenštejnských listín z let 1173 – 1411 II, Jižní Morava 16, 1980, s. 85 – 148.*
- ZEMENE, Marián R. *Územie Nitrianskej diecézy za feudalizmu, Slovenská Archivistika 15, 1980, č. 2, s. 132 – 155.*
- ZIEGLER, Arne. *Actionale protocollum, Das älteste Stadtbuch von Bratislava/Preßburg aus den Jahren 1402 – 1506, Bratislava 1999.*
- ZREBENÝ, Alexander. *Dejiny Novej Bane, Nová Baňa 1986.*
- ZREBENÝ, Alexander. *Z feudálnych dejín Krupiny, Martin 1974.*
- ZREBENÝ, Alexander. *Zvolen do roku 1526, in: Stredné Slovensko 5, spoločenské vedy. Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 1986, s. 59 – 80.*

- ZSOLDOS, Attila. Vznik Spišského komitátu, in: K stredovekým dejinám Spiša, Miroslav Števík (ed.), Stará Lubovňa 2003, s. 15 – 27.
- ZUIBKO, Peter. Náš Dóm – naše srdce, in: Dóm sv. Alžbety v Košiciach, Košice 2000, s. 11 – 39.
- ŽÁRY, Juraj et al. Dóm sv. Martina v Bratislave, Bratislava 1990.
- ŽÁRY, Juraj. Umenie neskorogotickej klenby: sakrálna architektúra stredoslovenských banských miest, in: Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia, Dušan Buran (ed.), Bratislava 2003, s. 304 – 324.
- ŽEBRÁCKY, Gejza. Sprievodca po výstavke listín župného muzea v Bardiove, Bardiov 1926.
- ŽIFČÁK, František. K počiatkom levočského erbu, in: Heraldika na Slovensku, Milan Šišmiš (ed.), Martin 1997, s. 55 – 59.
- ŽIFČÁK, František. K problematike erbov a pečatí východoslovenských banských miest, in: Banské mestá na Slovensku, Richard Marsina (ed.), Martin 1990, s. 235 – 248.
- ŽIFČÁK, František. Spišská Nová Ves vo svetle najstarších stredovekých listín. in: Z minulosti Spiša XVI, 2008, s. 45 – 57.
- ŽUDEL, Juraj – DUBOVSKÝ, Ján a kol. Dejiny Modry, Modra 2006.
- ŽUDEL, Juraj. Osídlenie severnej časti Komárňanskej stolice v prvej polovici 16. storočí, Zborník FFUK Historica 45, 2002, s. 249 – 255.
- ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku, Bratislava 1984.
- ŽUDEL, Juraj. Vývoj osídlenia Slovenska od počiatkov valašskej kolonizácie do konca stredoveku, Archaeologia historica 13, 1988, s. 7 – 17.
- ŽUFFOVÁ, Jaroslava – KUZMOVÁ, Klára – HRNČIARIK, Erik. Trnavský karner. Najstaršia murovaná stavba v Trnave. Nález celoslovenského významu, Novinky z radnice XXI, 2010 č. 7-8, s. 23 – 25.